REFERENCE DEPARTMENT

MAIN LIBRARY DESK

Literature Dept.

38 N75 14

172566 ✓

NOT TO BE TAKEN FROM THE LIBRARY

Form 3427

SAN FRANCISCO PUBLIC LIBRARY
3 1223 [illegible] 3949

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON

OCH

REALENCYKLOPEDI

NY, REVIDERAD OCH RIKT ILLUSTRERAD UPPLAGA

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

LECHE, V.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

NYSTRÖM, J. F.
LEKTOR VID HÖGRE REALLÄROVERKET Å NORRMALM

WARBURG, K.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

WESTRIN, TH.
FÖRSTE ARKIVARIE I RIKSARKIVET, KOMMITTÉNS ORDFÖRANDE

REDAKTÖR: **TH. WESTRIN**

FJORTONDE BANDET
KIKARSIKTE—KROMAN

STOCKHOLM
NORDISK FAMILJEBOKS FÖRLAGS AKTIEBOLAG

X38
N75 14

172566

STOCKHOLM 1911
NORDISK FAMILJEBOKS TRYCKERI

ORDINARIE MEDARBETARE.

Adlerz, G. A., lektor vid Sundsvalls högre allmänna läroverk (G. A—z).
Afzelius, J. F. I., president i Svea hofrätt, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (I. Afz.).
d'Ailly, A., byrådirektör i Järnvägsstyrelsen (A. d'A.).
Alexanderson, A. M., f. d. professor vid Lunds universitet (A. M. A.).
Alfvén, A., praktiserande läkare i Stockholm (Avn).
Almquist, E. B., professor vid Karolinska institutet (E. At).
Almquist, H. K. H., docent vid Uppsala universitet (H. A—t).
Almquist, V., öfverdirektör och chef för Fångvårdsstyrelsen (V. A—t).
Anderson, F. A., f. d. generaldirektör och chef för Statskontoret (A. A.).
Annerstedt, Cl., f. d. bibliotekarie vid Uppsala universitet (C. A.).
Apelqvist, O. E., t. f. aktuarie i Kommerskollegium (E. A—t).
Apiarie, E., filos. licentiat, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. A—ie).
Arne, T. J., antikvarie vid Vitt. hist. o. ant. akademien (T. J. A.).
Arrhenius, S. A., professor (S. A—s).
Bagge, G. A:son, filos. kandidat (G. B—e).
Beckman, E., direktör (E. Bn).
Berg, G. R. G:son, docent vid Stockholms högskola, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (R—n B.).
Bergstrand, C. E., professor, f. d. agrikulturkemist vid Landtbruksakademien (C. E. B.).
Bergstrand, C. Ö. E., professor vid Uppsala universitet (B—d).
Bergvall, E., redaktör (E. B—ll).
Billing, E. M., professor vid Uppsala universitet (E. Bg).
Björling, C. G. E., professor vid Lunds universitet (C. G. Bj.).
Boëthius, S. J., professor vid Uppsala universitet (S. B.).
Böhlin, K. P. T., professor, Vetenskapsakademiens astronom (K. B.).
Bovin, E., docent vid Karolinska institutet (Bvn).
Brate, E., lektor vid Södermalms högre allmänna läroverk (B—e).
Bring, J. M. F. T., teol. assistent vid Uppsala universitet (J. T. B.).
Brulin, J. O. H., andre arkivarie i Riksarkivet (H. B—n).
Bååth, L. M., andre arkivarie i Riksarkivet (L. M. B.).
Carpelan, T., friherre, sekreterare vid Helsingfors' universitet (T. C.).
Cederström, C. G. B., friherre, öfverstelöjtnant (B. C—m).
Centerwall, J. E., f. d. rektor, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (J. C.).
Clason, I. G., förste intendent i Öfverintendentsämbetet (I. G. C.).
Clason, S., professor vid Lunds universitet (S. C.).
Dahl, C. G., filos. kandidat, föreståndare för Alnarps trädgårdsskola (C. G. D.).
Dahlberg, B. H., professor vid Uppsala universitet (B. H. D.).
Dietrichson, L. H. S., professor vid Kristiania universitet (L. D.).
Edén, N., professor vid Uppsala universitet (N. E—n).
Ekholm, N., amanuens vid Meteorologiska centralanstalten (N. E—m).
Ekman, P. W., disponent (W. E—n).
Elberling, E., bibliotekarie i danska riksdagens bibliotek (E. Ebg).
Enblom, F., major i Väg- och vattenbyggnadskåren (Fr. E.).
Enström, A. F., filos. licentiat, civilingenjör (A. E—m).
Erdmann, A., f. d. professor vid Uppsala universitet (A. E.).
Erdmann, E., filos. doktor (E. E.).
Eriksson, J., professor, Landtbruksakademiens växtfysiolog (J. E—n).
Euler, H. K. A. S. von, professor vid Stockholms högskola (H. E.).
Fahlstedt, C. A., lärare vid Beskowska skolan (C. A. F—dt; biträder vid beteckning af italienska ords uttal).
Fahlstedt, E., medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. F—t; redigerar den illustrativa afdelningen).
Fontell, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån i Finland (A. G. F.).
Forssner, G. H., laborator vid Karolinska institutet (G. F—r).
Fredholm, E. I., professor vid Stockholms högskola (I. F.).
Funkqvist, H. P. A., konsulent (H. F.).
Gadelius, B. E., professor vid Karolinska institutet, öfverläkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka (G—s).
Geete, K. R., förste bibliotekarie i K. biblioteket (R. G.).
Geijer, P. A., f. d. professor vid Uppsala universitet (P. A. G.).
Granqvist, P. M., skriftställare (P. M. G.).
Grönberg, G., lärare vid Skogsinstitutet, docent vid Stockholms högskola (G. G.).
Grönblad, C., bibliotekarie vid Svenska akademiens Nobel-institut (C. G.).
Gullstrand, A., professor vid Uppsala universitet (G—d).
Gyllensvärd, G. V., registrator hos Stockholms stadsfullmäktige (G. V. G.).

Hallendorff, C. J. H., professor, rektor vid Handelshögskolan i Stockholm (C. H. H.).
Hammarskjöld, K. H. L., landshöfding i Uppsala län, medlem af Permanenta skiljedomstolen i Haag (Hj. H—d).
Hammarstedt, N. E., intendent vid Nordiska museet (N. E. H.).
Harlock, W. E., lektor vid Sjökrigsskolan (W. H—k; biträder vid beteckning af engelska ords uttal).
Hausen, R., statsarkivarie i Helsingfors (R. H.).
Hedenius, P. A. I., med. doktor, lifmedikus (I. H.).
Hedrén, G., professor vid Karolinska institutet (G. H.).
Hedvall, K. Z. K., docent vid Uppsala universitet (K. H—ll).
Hennig, A. H., lektor, docent vid Lunds universitet (A. Hng).
Hertzberg, J., fotograf (J. Htzg).
Hesselman, H., docent vid Stockholms högskola (H. Hn).
Hildebrand, H. O. H., f. d. riksantikvarie (Hs Hd).
Hildebrand, H. R. T. E., riksarkivarie (Ehd).
Hillman, A., konsul (Ad. H—n).
Hjärne, H. G., professor vid Uppsala universitet (H—e).
Holmberger, G., civilingenjör (G. H—r; biträder vid redigeringen af den tekniska afdelningen).
Holmgren, E., professor vid Karolinska institutet (E. Hgn).
Holmquist, H. F., professor vid Lunds universitet (Hj. H—t).
Hubendick, L. A., f. d. kapten i K. flottans reserv (L. H.).
Hultin, A., vice bibliotekarie vid Helsingfors' universitetsbibliotek (A. H.).
Höjer, E. B., ingenjör (E. Hjr).
Höjer, T. M:son, förste sekreterare i Utrikesdepartementet (T. H—r).
Ising, G. N:son, filos. licentiat (G. N. och G. I.).
Jensen, A., filos. doktor, medlem af Svenska akademiens Nobel-institut (A—d J.).
Johansson, J. E., professor vid Karolinska institutet (J. E. J—n; biträder vid redigeringen af den medicinska afdelningen).
Johansson, K. F., professor vid Uppsala universitet (K. F. J.).
Jolin, S., professor vid Karolinska institutet (S. J—n).
Jonsson, A., folkskollärare (A. J.).
Juhlin Dannfelt, H. J. B., professor, Landtbruksakademiens sekreterare (H. J. Dft).
Kallenberg, E. A., professor vid Lunds universitet (E. K.).
Kinberg, A. V., revisor i Kammarrätten (Kbg).
Kjederqvist, J. O. G., rektor vid Högre latinläroverket å Norrmalm (Kj—t).
Kjellberg, C. J. A., marinläkare (J. K.).
Klein, G., professor, rabbin (G. K—n).
Kobb, G., docent vid Stockholms högskola (G. K.).
Koch, N. F. H. von, professor vid Tekniska högskolan (H. v. K.).
Kolmodin, J. A., professor vid Uppsala universitet (A. K.).
Krok, T. O. B. N., f. d. läroverksadjunkt (T. K.).
Lagerheim, N. G., professor vid Stockholms högskola (G. L—m).
Leche, V., professor vid Stockholms högskola (L—e).
Leffler, J. A., filos. doktor (J. Lr).
Lemke, H., major, chef i tredje järnvägsdistriktet (H. L.).
Levertin, A. P., docent vid Karolinska institutet (Ln).
Lidén, B. P. E., professor vid Göteborgs högskola (E. L—n).
Lindahl, P. A. L., öfverstelöjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (P. Ax. L.).
Lindblom, A. F. G., fattigvårdsinspektör (A. L—m).
Lindhagen, A. I., t. f. byråchef (A. Lhgn).
Lindström, P. E., statsråd och chef för Ecklesiastikdepartementet (P. E. L—m).
Lovén, F., filos. doktor, f. d. skogschef vid Uddeholmsverken (F. L.).
Lundgren, R. G. F., förste aktuarie i Generalpoststyrelsen (R. L—n).
Lundstedt, B. V., förste bibliotekarie i K. biblioteket (B. L.).
Lundström, K. J. V., professor vid Göteborgs högskola (V. Lm).
Lübeck, S. E. J., löjtnant i Väg- och vattenbyggnadskåren (S. L—k).
Lönborg, S. E., docent vid Göteborgs högskola (S. L.).
Malling, L. J. H. A., amanuens i Domänstyrelsen (M—g).
Millqvist, V., skriftställare (V. M.).
Mittag-Leffler, G., professor vid Stockholms högskola (M. L.).
Montelius, G. O. A., riksantikvarie (O. M.).
Mortensen, J. M., docent vid Uppsala universitet (J. M.).
Munthe, C. D. L. V. W:son, generalmajor och chef för Fortifikationen (L. W:son M.).
Munthe, Å. W:son, rektor vid Frans Schartaus praktiska handelsinstitut (Å. W:son M.).
Myhrman, D. V., docent vid Uppsala universitet (D. M.).
Müller, J., f. d. lektor vid Sjökrigsskolan (J. M—r).
Müntzing, A., direktör i Svenska pappersbyrån (M—ng).
Nathorst, A. G., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (A. G. N.).
Nielsen, Y., professor vid Kristiania universitet (Y. N.).
Nordenskiöld, N. E. H., friherre, filos. kandidat (E. N—d).
Nordenstreng, R., filos. licentiat (R. N—g).
Nordensvan, C. O., öfverste vid Värmlands regemente (C. o. N.).
Nordensvan, G. G., skriftställare (G—g N.).
Nordin, K. R., lektor vid Högre allmänna läroverket i Uppsala (R. N—n).
Nordström, C. F. Th., landshöfding i Örebro län (Th. N—m).
Noreen, A. G., professor vid Uppsala universitet (Ad. N—n).
Nyström, E. T., professor vid Veterinärinstitutet i Stockholm (E. T. N.).
Nyström, J. F., lektor vid Högre reallläroverket å Norrmalm (J. F. N.).
Personne, J. V., biskop i Linköpings stift (J. P.).
Persson, P., professor vid Uppsala universitet (P. P.).
Raphael, A., filos. doktor, juris kandidat (Rphl).

Reuterskiöld, C. A., professor vid Uppsala universitet (Rld).
Reuterskiöld, E. H. C., docent vid Uppsala universitet (E. Rld).
Richert, J. G., f. d. professor vid Tekniska högskolan (J. G. R.).
Rinman, E. B., redaktör (E. B. R.).
Romdahl, A. L., intendent vid Göteborgs museum (A. L. R.).
Rosenberg, G. O., docent vid Stockholms högskola (G. O. R.).
Salin, B., Nordiska museets styresman (B. S—n).
Sandegren, S. A. M., lektor vid Nya elementarskolan (M. Sdn).
Santesson, C. G., professor vid Karolinska institutet (C. G. S.).
Schéele, F. A. von, professor, folkskoleinspektör i Stockholm (S—e).
Schotte, G., föreståndare för Statens skogsförsöksanstalt (G. Sch.).
Schoug, E. H. T., f. d. länsveterinär (S—g).
Schybergson, M. G., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (M. G. S.).
Schützercrantz, K. H., medlem af Nordisk familjeboks redaktion.
Sederholm, E., civilingenjör (E. S—m).
Sidenbladh, K., f. d. öfverdirektör och chef för Statistiska centralbyrån (K. S.).
Sjögren, H., docent vid Uppsala universitet (H. Sgn).
Sjögren, K. J. V., justitieråd (V. Sgn).
Sondén, K., med. doktor, ingenjör (K. S—n).
Sparre, U. C. K., friherre, kommendörkapten (C. K. S.).
Staaff, E. S., professor vid Uppsala universitet (E. S—f).
Stangenberg, A. E., med. doktor (E. St—g).
Stave, E., professor vid Uppsala universitet (E. S—e).
Stavenow, L. V. A., professor vid Göteborgs högskola (L. S.).
Stenquist, D., filos. licentiat (D. S—t).
Stjernberg, N. F., professor vid Stockholms högskola (N. S—g).
Sundbärg, A. G., professor vid Uppsala universitet (G. S—g).
Svenonius, F. V., statsgeolog (S—s).
Söderberg, F. F. V., filos. doktor (V. S—g; biträder vid redigeringen af den historiska afdelningen).
Söderblom, L. O. J., professor vid Uppsala universitet (N. S.).
Thyselius, E., skriftställare (T—s).
Tigerstedt, R. J. A., professor vid Helsingfors' universitet (R. T—dt).
Trybom, F., byråchef i Landtbruksstyrelsen (F. T—m).
Törnebladh, H. R., f. d. lektor (R. Tdh).
Ulmgren, O., med. doktor, hofdentist (Ugn).
Wahlberg, A., litteratör, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (Wbg).
Wahlström, Lydia, filos. doktor, studierektor vid Åhlinska skolan (L. W—m).
Wallis, C., f. d. professor vid Karolinska institutet (W—s).
Wallis, E., filos. doktor (E. W.).
Warburg, K. J., professor vid Stockholms högskola (K. W—g).
Wennerström, G. A., ingenjör, föreståndare för John Lennings väfskola i Norrköping (G. A. W.).
Westin, O. E., professor vid Tekniska högskolan (O. E. W.).
Westling, G. O. F., rektor vid Högre allmänna läroverket i Västervik (Fr. W.).
Westrin, J. Th., förste arkivarie i Riksarkivet (J. Th. W.).
Wetterstedt, C. G. af, kapten vid Positionsartilleriregementet (G. af Wdt).
Vide, J. R., revisionskommissarie (R. V.).
Wiklund, K. B., professor vid Uppsala universitet (K. B. W.).
Winroth, A. O., professor vid Stockholms högskola (A. W.).
Wittrock, G. J. V., docent vid Uppsala universitet (G. W—k).
Wrangel, E. H. G., professor vid Lunds universitet (E. Wrgl).
Wrangel, H. G. V., generalmajor och chef för Kustartilleriet (H. W—l).
Zetterstéen, K. V., professor vid Uppsala universitet (K. V. Z.).
Åkerman, J. H., professor vid Karolinska institutet (J. Å.).
Överland, O. A., skriftställare, Norge (O. A. Ö.).

TILLFÄLLIGA MEDARBETARE I DETTA BAND:

Adde, G., andre bibliotekarie i K. biblioteket (G. A—e).
Ahlsell, A., f. d. öfveringenjör (A. Ahll).
Aldén, G. A., redaktionssekreterare (G. A. A.).
Arnheim, F., filos. doktor, Berlin.
Arosenius, E. H. N., t. f. aktuarie i Statistiska centralbyrån (E. Ar—s).
Aulén, G. E. H., docent vid Uppsala universitet (G. A—n).
Bergh, S., förste arkivarie i Riksarkivet (S. B—h).
Bergqvist, J. O. A., med. licentiat (Bgt).
Boëthius, S. B., filos. licentiat (B. B—s).
Borgh, P., folkskollärare och kantor (P. B.).
Cederström, C. O. R., friherre, t. f. intendent vid Lifrustkammaren (Cdr).
Curman, S., filos. licentiat, arkitekt (S. C—n).
Dahlander, M. E., stadsarkitekt (M. D—r).
Dillner, G., bergsingenjör (G. D.).
Ekeberg, L. B., professor vid Stockholms högskola (B. E—g).
Ekhoff, P. E. C., Hjertbergsk antikvarie vid Statens historiska museum (E. E—ff).
Ekstrand, A. G., öfveringenjör i Kontrollstyrelsen (A. G. E.).
Fries, K., filos. doktor (K. F—s).
Fries, S. A., kyrkoherde (S. A. F.).
Fröman, O. L., förste ingenjör (O. F.).
Granberg, O., bibliotekarie vid Akademien för de fria konsterna (O. G—g).
Hartman, C. V., professor vid Naturhistoriska museum (C. V. H.).
Hedberg, N., grufingenjör (N. H—g).
Henriques, P. H., lektor vid Tekniska högskolan, vice professor vid Konsthögskolan (P. H—s).
Hesselman, B. I., docent vid Uppsala universitet (B. H.).
Holm, R., filos. doktor (R—r H.).

Hultgren, E. O., öfverläkare vid Stockholms sjukhem (E. O. H.).
Hultman, G. H., byråingenjör vid Stockholms gasverk (G. H. H.).
Håkanson, J. V., lärare (J. V. H—n).
Janse, O. T., antikvarie vid Vitt. hist. o. ant. akademien (O. J—e).
Josefson, A. R., docent vid Karolinska institutet (A. Jfn).
Jungstedt, C. A. H., generalmajor, t. f. chef för 4:e arméfördeln., t. f. öfverkommendant i Stockholm, sekundchef för Lifregementets grenadjärer (H. J—dt).
Lambert-Meuller, F. L., juris kandidat, ledamot i Bankinspektionen (L.-M.).
Laurin, C., skriftställare (C. L—in).
Lewenhaupt, A. L. C., grefve, riksheraldiker (A. L—t).
Levin, H. O., lektor vid Högre reallärоverket å Östermalm (H. L—n).
Lundell, J. A., professor vid Uppsala universitet (Ll).
Lundén, H. L. R., docent vid Stockholms högskola (H. L—én).
Löfquist, J. H., komminister (H. Lft).
Moll, V. L., verkställande direktör i Sveriges allmänna hypoteksbank.
Montan, C. O., f. d. hofrättassessor, ledamot af blandade domstolarna i Egypten (C. O. M. och C. O. M—n).
Munthe, C. L. A., kommendörkapten af första graden (A. M—e).
Nachmanson, E., docent vid Uppsala universitet (E. N—n).
Nilsson, J. R., filos. licentiat (J. R. N.).
Norlin, E., docent vid Tekniska högskolan (E—t N—n).
Olsson, I., bergsingenjör (I. O.).
Otter, C. F. von, friherre, kammarråd (C. v. O.).
Palén, A. G. P., bergsingenjör (P. P—n).
Petrelli, D. T. J., krigsarkivarie (J. P—i).
Petrelli, I., fru (I. P—i).
Rodhe, E. M., docent vid Lunds universitet (E. M. R.).
Roesler, E. K. A. J., civilingenjör (E. R—r).
Rosberg, J. E., e. o. professor vid Helsingfors' universitet (J. E. R.).
Rosén, K. P. D., professor vid Generalstaben (K. Rn).
Rudbeck, R. H. J., friherre, kammarherre, protokollssekreterare vid Riksmarskalksämbetet (R. R—ck).
Sidenvall, K., bergsingenjör (K. S—ll).
Sjöberg, N., filos. licentiat (N. Sbg).
Sondén, P. H. S., förste arkivarie i Riksarkivet (P. S.).
Stenbock, W. B. C. M., grefve, andre bibliotekarie i K. biblioteket (C. M. St—k).
Stille, A. G. H., professor vid Lunds universitet (A. S.).
Strehlenert, R., ingenjör (R. S—t).
Söderberg, E. N., filos. doktor (E. N. S—g).
Thörnberg, E. H., skriftställare (E. H. T.).
Tunberg, S., amanuens i Landsarkivet i Uppsala (S. T—g).
Wallroth, K. A., myntdirektör (K. A. W.).
Wawrinsky, R. A., f. d. medicinalråd (R. W.).
Westman, K. G., professor vid Uppsala universitet (K. G. Wn).
Wide, S. K. A., professor vid Uppsala universitet (S. W—e).
Wingborg, F. A., filos. kandidat (F. A. W.).
Wirgin, G., docent vid Karolinska institutet (G. Wrgn).
Öhrvall, Hj. A., professor vid Uppsala universitet (Hj. Ö.).

I detta band förekomma signerade artiklar af följande bland den första upplagans ej ofvan nämnde samt af denna upplagas genom döden bortryckte medarbetare:

H. N. Almkvist (H. A.), *G. Andersson* (G. A.), *G. E. Axelson* (G. E. A.), *F. Björnström* (F. B.), *J. H. Björnström* (J. H. B.), *K. H. Blomberg* (K. H. B.), *J. G. Braune* (J. G. B.), *O. A. Busch* (O. A. B.), *P. T. Cleve* (P. T. C.), *G. R. Dahlander* (G. R. D.), *D. Davidson* (D. D.), *C. A. Dellwik* (C. A. D.), *G. V. J. von Düben* (G. v. D.), *C. Eichhorn* (—rn), *P. Fischier* (P. F.), *G. Forsgrén* (G. F.), *L. A. Forssman* (L. A. F.), *S. G. von Friesen* (S. v. F.), *A. T. Granlund* (A. G.), *O. Grotenfelt* (O. G.), *J. Hagströmer* (J. H—r), *S. F. Hammarstrand* (S. F. H.), *B. A. D. Hård af Segerstad* (A. D. H.), *O. Ingerman* (O. I.), *E. Jäderin* (E. J.), *K. H. Karlsson* (K. H. K.), *J. Kruse* (J. K—e), *I. S. Landtmanson* (I. L.), *L. Lewysohn* (L. L.), *A. Lindgren* (A. L.), *C. A. Lindqvist* (C. A. L.), *J. G. O. Linnarsson* (G. L.), *N. R. Lundberg* (R. L.), *S. A. B. Lundgren* (B. L—n), *S. A. Löfström* (S. A. L.), *A. Norrmén* (A. Nmn), *C. R. Nyblom* (C. R. N.), *K. G. Odén* (K. G. O.), *K. Piehl* (K. P.), *O. M. Th. Rabenius* (Th. R.), *C. Rosenberg* (C. R.), *C. J. Rossander* (Rsr), *H. L. Rydin* (H. L. R.), *O. T. Sandahl* (O. T. S.), *B. Schlegel* (B. S.), *K. H. B. af Schultén* (H. af S.), *C. G. U. Silfverstolpe* (C. S—e), *A. Th. Sjöberg* (A. Th. S.), *S. A. H. Sjögren* (Hj. Sj.), *C. R. Sundström* (C. R. S.), *G. F. O. Uggla* (G. U.), *G. H. W. Upmark* (Upk), *Ph. Weilbach* (Ph. W.), *H. W. Westin* (H. W. W.), *Th. Wisén* (Th. W.), *P. J. Wising* (P. W.), *L. H. Åberg* (L. H. Å.), *E. L. W. Ödmansson* (E. Ö—n) och *E. J. Östrand* (E. J. Ö.).

SIGNERING AF ARTIKLARNA.

Signatur utan parentes betecknar artikelns författare.

Signatur inom parentes betecknar artikelns granskare.

Asterisk (*) efter en signatur betecknar, att artikeln granskats af annan fackman än signaturens innehafvare, men i det väsentliga bibehållits oförändrad.

UTTALSBETECKNING.

g utlöses som g (a l d r i g som j);
k » » k a l d r i g som tj;
o » » ett ljud mellan o och u;
ω » » o-ljudet i svenskt bo;
ʃ betecknar sje-ljud;
ŋ » äng-ljud;
ə » sista ljudet i svenskt gosse;
th » det engelska t-ljudet i think;

ch betecknar de tyska ch-ljuden i ich och ach;
¨ öfver en konsonant anger, att ljudet är tonande (»lent»);
¯ » » vokal » » » » nasaleradt;
¯ » » » » » » » långt;
˘ » » » » » » » kort;
′ efter » » » » denna stafvelse har huf-vudtonvikten;
⌒ förenande två vokaler anger, att de bilda diftong.

—

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONER I FJORTONDE BANDET.

I. Kartor, planscher och andra helsidesillustrationer.

	Spalt
Kina och Japan (karta).....	28
Kina (6 planscher med 43 bilder)	32
Kinematograf (helsidesillustration med 3 fig.)	87—88
Klaver (plansch med 5 fig.)	228
Kolonn (helsidesillustration med 6 fig.)	593—594
Kometer (plansch med 3 fig.)	624
Konstantinopel (karta och 2 planscher med 13 fig.)...	840
Korrektur, prof på (helsides-illustration)	1071—1072
Kors 1 a (helsidesillustration med 15 fig.)	1079—1080
Kran (3 helsidor med 8 fig.)	1201—1206
Kristiania (karta och 2 planscher med 12 fig.)	1392
Kristusbilder (helsidesillustration med 14 fig.)...	1463—1464

II. Porträtt (*äfven porträttskulpturer*).

	Spalt
Kahlberg, J. G. H.	79
Kinck, H. E.	81
Kingo, T.	109
Kingsley, C.	112
Kinkel, G.	118
Kinmansson, F. G.	119
» L. G.	120
» Helfrid	120
Kipling, R.	129
Kirchbach, H. E. v.	133
Kircher, A.	134
Kirchhoff, G. R.	135
Kirchner, T.	136
Kirkwood, D.	144
Kirstenius, P.	148
Kisfaludy, S.	157
» K.	158
Kitchener, H. H.	164
Kjörboe, K. F.	174
Kjellander, E. J. F.	176
Kjellberg, J.	177
» N. G.	178
» A.	178
» J. F.	179
Kjelldahl, A. M.	180
Kjellgren, J. H.	182
Kjellman, F. R.	184
Kjerulf, H.	187
» T.	189
Klapka, G.	203
Klaproth, M. H.	206
Klason, J. P.	215
Kleber, J. B.	229
Kleen, J. af	230
Klein, K. S.	234
Kleinenberg, N.	237
Kleist, E. C. v.	239
» (v. Nollendorf), F. H. F. E.	240
» H. B. W. v.	240
Klemens VI, påfve	245
» VII »	246
» VIII »	247
» XI »	248
» XIV »	248
Klemming, G. E.	250
» Anna	252
Klenze, L. v.	254
Klercker, K. N. af	262
Klesl, M.	263
Klinckowström, R. M.	273
Klingenstierna, S.	276
Klinger, F. M. v.	278
Klinger, M.	280
Klingspor, V. M.	283
» K. A.	284
Klint, G. af	288
» E. M. af	290
Klockhoff, D.	323
Klopstock, F. G.	330
Kluge, F.	358
Knapp, A.	380
Knaus, L.	382

	Spalt
Kneipp, S.	384
Kneller, G., sir	387
Knigge, A. F. L. v.	392
Knight, Ch.	393
Knipperdollinck, B.	397
Knorring, Sofia M. v.	405
Knox, J.	409
Knudsen, H. K.	411
Knyphausen, D. v.	430
Knös, A. O:son	438
» K. J.	440
» Tekla L. A.	441
» A. E.	441
Kobell, F. W., v.	447
Koberstein, A. K.	449
Koch, N. S. v.	455
» J. A.	458
» O. V.	461
» R.	461
Kochanowski, J.	463
Kochen, J. H. v.	464
Kock, M.	467
» K. A. L.	468
» Ch. P. de	470
Kockum, F. H., d. ä.	471
Kogalniceanu, M.	480
Kohlrausch, R. H. A.	487
Kollár, J.	541
Kolmodin, O.	565
» O. d. y.	566
Komarov, A. V:vitj	618
Konewka, P.	723
Konopnicka, Marya	785
Konrad III. Efter hans rytarstaty i Bambergs domkyrka	793
Konrad från Würzburg	795
Konstans, rom. kejsare, myntbild	829
Konstantin den store, marmorstaty	831
Konstantin Pavlovitj	835
» Nikolajevitj	836
Konstantius Chlorus, rom. kejsare, myntbild	846
» rom. kejsare, myntbild	846
Kr. Eriksson, E. Jansson, N. Kreuger, K. Nordström, R. Thegerström och R. Bergh (å målningen Konstnärsförbundets styrelse)	867—868
Kopisch, A.	969
Korinna. Efter en forngrekisk statyett.	1045
Korolenko, V. G:vitj	1062
Kosciuszko, T.	1124
Kosegarten, L. T.	1126
Koskull, A. G.	1129
Kossel, A.	1135
Kossuth, L.	1136
Kostomarov, N. I:vitj	1142
Kotzebue, A. F. F. v.	1153
Kovalevsky, A.	1156
» Sonja V. K.	1157
Kozlov, I. I:vitj	1161
Kræmer, R. F. v.	1167
» A. R. v.	1168
Krafft, P., d. ä.	1171
» P., d. y.	1172
Krag, O.	1181
Krapf, J. L.	1213
Krasiński, Z.	1216
Kraszewski, J. I.	1220
Kraus, J. M.	1224
Kretzschmar, A. F. H.	1273
Kreuger, J. H.	1274
Kreutzer, R.	1277
» K.	1277
Krieger, A. F.	1283
Kristian I, da.-no.-sv. konung	1361
» II » » » »	1363
» III, da.-no. konung	1367
» IV » » »	1369
» V » » »	1373
» VI » » »	1375
» VII » » »	1377
» VIII, dansk konung	1378
» IX, » »	1380
» dansk prins	1383
» I af Anhalt-Bernburg	1383
» af Braunschweig	1384
» Albrekt af Holstein-Gottorp	1385
» August af Holstein-Gottorp	1386
Kristina, sv.-da.-no. drottning	1415
» Karl IX:s andra gemål	1416
» sv. drottning	1417
Kristofer III af Bajern, da.-no.-sv. konung	1450
» grefve af Oldenburg	1452
Krogh, G. C. v.	1490
Krohn, J. L. F.	1494

III. Andra illustrationer i texten.

	Spalt
Kilima-ndjaro	6
Kilkoppel	8
Kilskrift	12—16 o. 18
Vaskningsmaskiner (till art. Kimberley)	23
Schematisk bild af projektor (till art. Kinematograf)	89
Del af Kinesiska muren (till art. Kinesiska muren)	96
Ätliga svalbon (till art. Kinesiska svalbon)	104
Kinnekulle (2 fig.)	121—123
Kipps apparat	132
Kirgisisk musikant (till art. Kirgiser)	138
Kirunavaara (2 fig.)	150 o. 151
Kissingen	161
Kistbref	162
Kithara	165
Kittelvagn	169
En af hällarna i Kiviksgraffven (till art. Kiviksmonumentet)	171
Öfversvämningen (målning, till art. Kiörboe, K. F.)	174
Klappmytsen	205
Klara kyrka (till art. Klara, S:t)	208
Klarissinna (till art. Klara den heliga)	209
Klara kloster	210
Klarinett (2 fig.)	212 o. 213
Klastorps manbyggnad	222
Kleinmeister (2 fig.)	237—238
Mynt, slaget för Kleopatra (till art. Kleopatra)	259
Klepsydra	260
Klinometer	287
Klinostat	287
"The cliff palace" (till art. Klippboningar)	295—296
Klipphönan	298
Klipping (9 fig.)	299—301
Kloak (4 fig.)	305 o. 306
Kloakdjuren (4 fig.)	310 o. 311
Kyrkklocka från Kila församling (till art. Klocka)	316
Klockdjur	321
Klofjärn	327
Chelifer (till art. Klokrypare)	327
Schematisk framställning af vattenklosett (till art. Klosett)	340
Kloster (2 fig.)	345—348
Segment af Volvox-koloni (till art. Klotdjur)	351
Klotgranit	352
Klufven sköld	358
Solfisken (till art. Klumpfisksläktet)	359
Klyföppningar (2 fig.)	362
Klyka (3 fig.)	363
Kläda (2 fig.)	365
Klängapa	368
Klängen (2 fig.)	368 o. 369
Hufvud af Klätterfisk (till art. Klätterfisken)	369
Klöfsadel	371
Klöfver (2 fig.)	372
Thermænius' klöfvernötare (till art. Klöfvernötare)	373
Knap (2 fig.)	378
Knapp, *sjöv.*	380
Kneippbaden vid Norrköping (till art. Kneippkuranstalter)	385
Knekt, *skpsb.*	385
Knif (2 fig.)	390
Knippepelare (6 fig.)	395—397
Knop (10 fig.)	402
Knufs	414
Knut (12 fig.)	415
» (2 fig.)	416
Knut Eriksson, sigill	417

Spalt

Silfvermynt, slaget för Knut den store 417
Silfvermynt, slaget för Knut den helige 419
Brakteat från Knut Magnussons regering 420
Knut Valdemarssons sigill ... 420
Knutsgillets i Lund symbol (till art. Knutsgillen) 427
Knutskrift 428
Knutstorps hufvudbyggnad... 429
Knyppling (3 fig.) 431
Knytnäfskamp 432
Knäfring (2 fig.) 433
Knäplåtspant (till art. Knäplåt) 433
Sädesknäppare (till art. Knäpparfamiljen) 434
Penselsvinet (till art. Knölsvinsläktet) 437
Kobergs slott 448
Koblenz (2 fig.) ..... 449—450
Koff 477
Fyrhornade koffertfisken (till art. Koffertfiskar) 479
Koger (4 fig.) 481
Kohl, David (3 fig.: monogram och etsade bardisaner) 483
Manskapskoj (till art. Koj)... 490
Kokapparater (4 fig.)... 494 o. 495
Kokosjnik 503
Kokospalm (3 fig.) .... 504 o. 505
Regenerativ koksugn (till art. Koks)..... 507—508
Hafssalin (till art. Koksalt) ..... 511—512
Kolh (2 fig.) 531
Kolibrierna (3 fig.) ... 535 o. 536
Kolk (2 fig.) 539
Kollimatör..... 559
Kolmårdens branter mot Bråviken (till art. Kolmården) ..... 567—568
Kolning (12 fig.) 570—572 o. 574—578
Guerezan (till art. Koloberna) 579
Längdskuren frukt af Citrullus Colocynthis (till art. Kolokvint) 581
Parti af koloniträdgård (till art. Koloniträdgårdar) 589—590
Kolorimeter 599
Kolsva järnbruk (till art. Kolsva) ..... 605—606
Kolumbarium..... 614
Kommunicerande kärl 675
Kompass 692
Komplement 700
Konditioneringsapparat (till art. Konditionera) 719
Kinesisk framställning af Kong-fu-tse (till art. Kongfu-tse) 732
Agatkonglomerat (till art. konglomerat) 733
Kongo 6 fig. ... 738, 741 o. 742

Spalt

Konisk sektion (2 fig.) 757
Marlekor (4 fig. till art. Konkretion) 774
Konrad I:s sigill (till art. Konrad, ty. kon.) 792
Coccus Cacti (2 fig. till art. Konschonell) 798
Konsol (9 fig.) ..... 814—817
Konstakademien i Stockholm (till art. Konstakademien) 827—828
Domkyrkan i Konstanz (till art. Konstanz) 848
Konstberiderska (till art. Konstberidare)..... 852
Läsning, marmorrelief af K. Eldh (till art. Konsten i skolan) 853
Konstnärsförbundets styrelse, oljemålning (till art. Konstnärsförbundet) ..... 867—868
Konstnärshuset i Stockholm (till art. Konstnärsklubben) 869
Konstruktionsritning (3 fig.) 873—874
Konstskåp..... 877
Kontorniat..... 905
Kontrabas..... 907
Konungens vapen 939
Konung Oskar I:s minne..... 940
Koordinater 963
Koordinatgeometri 963
Koppar (12 fig.) ..... 976—983
Kopparmatte 992
Koppel, *jaktv.* 998
Koppor..... 1002
Kor (4 fig.) ..... 1011—1012
Lysikrates' koragiska monument i Aten (till art. Korag) 1014
Ädelkorall (till art. Koraller) 1017
Korallref (2 fig.) .... 1018 o. 1019
Sida ur en miniatyrkoran (till art. Korån) 1020
Korda 1022
Kordong, *trädg.* 1024
Korea (5 fig.) 1026 o. 1027, 1029 o. 1031—1032
Vik på östra sidan af ön Korfu (till art. Korfu) 1041—1042
Akrokorinthos (till art. Korint) ..... 1045—1046
Kork (2 fig.) 1051
Korn (7 fig.) ..... 1054—1056
Kornett, *mus.* 1058
Kornflugan 1059
Kornskruf..... 1060
Kornvifveln 1061
Korpsläktet (2 fig.) ... 1066—1068
Korrosion 1075
Kors 1 b (13 fig.) .... 1081—1082
Korsblomma, *bygnk.* 1086
Korsett 1088
Korsfana (2 fig.) 1088
Plan af klostret Veruela, Spanien (till art. Korsgång) 1090

Spalt

Korskrank 1092
Daniele da Volterras målning "Korsnedtagningen" (till art. Korsnedtagningen).... 1093
Mindre korsnäbben (till art. Korsnäbbsläktet) 1095
Nya sågverket vid Kastet (till art. Korsnäs) ..... 1097—1098
Riddare i första korståget (till art. Korståg) 1100
Tyska och franska spelkort från 1500- och 1600-talen (6 fig. till art. Kort) 1107—1108
Korybanter..... 1116
Tereksk kosack (till art. Kosacker) 1122
Kosta (2 fig.) ..... 1139—1140
Kosterbåt..... 1141
Kota (3 fig.) 1145
Situationsplan af Kotka (till art. Kotka) 1148
Forngrekisk tragisk skådespelare på koturn (till art. Koturn) 1152
Krabba, *bygnk.* (2 fig.) 1163
Krabbasnar..... 1163
Krabbtaska 1166
Krafternas parallellogram.... 1176
Kraftlinje..... 1178
Krage, *sjöv.* 1184
Krageholms slott 1184
Krakatau 1190
Krakau (2 fig.) 1191 o. 1193—1194
Krakning 1195
Kramfors ..... 1197—1198
Kran, *mek.* (2 fig.) 1199 o. 1200
Kran, pers. mynt 1208
Kranbalk ..... 1209—1210
Krapperups slott 1214
Krater af terrakotta 1222
Krejare 1248
Kreta (5 fig.) 1255—1257 o. 1260
Kretensisk kultur (7 fig.) 1267 o. 1268
Kretinism (2 fig.) 1270
Kreuzer (2 fig.) 1278
Kreuznach..... 1279
Bild från "ryska Rivieran" (till art. Krim) 1318
Kris med tillhörande skida (2 fig. till art. Kris) 1327
Krishna 1328
Krismon (3 fig.) 1330
Kristallografi (30 fig.) 1335—1340
Kristallvatten (1 fig.) 1344
Situationsplan af Kristiansand 1398
Kristiansborg (2 fig.) 1399—1400
Kristianstad, vapen, situationsplan o. 5 fig. 1402—1405 o. 1407—1408
Minnesvården öfver drottn. Kristina i Peterskyrkan i Rom (till art. Kristina, sv. drottn.)..... 1426
Kristinehamn, vapen, situationsplan o. 3 fig. 1429—1432

	Spalt
Kristinehofs slott	1433
Kristinestad, vapen o. situationsplan	1434
Kristliga föreningen af unga kvinnor (2 fig.)	1436 o. 1437
Kristliga föreningen af unga män (2 fig.)	1438 o. 1439
Kristofer den helige, bärande Kristus (träsnitt från 1423)	1448
Kristusmonogram	1467
Kristussymboler (2 fig.)	1468
Kritisk temperatur (2 fig.)	1472 o. 1473
Kroatiska folkdräkter (till art. Kroatien-Slavonien) ...	1484
Krocket (3 fig.)	1486 o. 1487
Krok, *fiskredsk.* (4 fig.)	1495
Krokodildjuren (3 fig.)	1498 o. 1499

FÖRKORTNINGAR.

a.-b. = aktiebolag.
abl. = ablativ.
ack. = ackusativ.
adj. = adjektiv.
admin. = administrativt.
adv. = adverb.
afd. = afdelning(en).
afh. = afhandling.
alban. = albanesiskt.
amerik. = amerikanskt.
anat. = i anatomien.
ang. = angående.
angls. = angelsaxiskt.
anon. = anonym (-t, -a).
antropol. = i antropologien.
arab. = arabiskt.
aram. = arameiskt.
arilm. = i aritmetiken.
arkeol. = i arkeologien.
armen. = armeniskt.
art. = artikel.
artill. = i artilleriväsendet.
astrol. = i astrologien.
astron. = i astronomien.
atm. = atmosfär(er).
avest. = i avestiskan.

b. = boken.
bab. = babyloniskt.
baln. = i balneologien.
bankt. = bankterm.
bask. = baskiskt.
bd = band.
bearb. = bearbetad.
befästningsk. = i befästningskonsten.
bergsv. = i bergsväsendet.
bibliogr. = i bibliografien.
bildh. = i bildhuggarkonsten.
biljardt. = biljardterm.
biogr. = biografi.
biol. = i biologien.
bl. a. = bland annat.
bokh. = i bokhålleriet.
bokhand. = i bokhandeln.
boktr. = i boktryckarkonsten.
bot. = i botaniken.
br. = bredd.
bras. = brasilianskt.
brit. = brittiskt.
brukl. = brukligt.
byggnk. = i byggnadskonsten.

c. = [illegible]
cg. = centigram.
cirk. = cirkulär.
civilr. = i civilrätten.
cl. = centiliter.
cm. = centimeter.
ctr = centner.

d. = död; del.
da. = danskt.
dal. kmt = daler kopparmynt.
dal. smt = daler silfvermynt.
dansk. = i danskonsten.
dat. = dativ; daterad(-t, -e).
dep. och *depart.* = departement.
dermat. = i dermatologien.
dets. = detsamma.
dg. = decigram.
dim. = diminutiv.
dipl. = i diplomatien.
dl. = deciliter.
dlr = delar.
dm. = decimeter.
d. o. = detta ord.
doll. = dollar(s).
d:r = doktor.
dramat. = i dramatiken.
dt. = deciton.
d. v. s. = det vill säga.
d. y. = den yngre.
dyl. = dylik (-t, -a).
döv. = dåvarande.
d. ä. = den äldre; det är.
därst. = därstädes.

e. d. = eller dylikt.
eg. l. *egentl.* = egentligen.
eg. v. = egentlig vikt.
egypt. = egyptiskt; i egyptologien.
ekon. = i ekonomien.
e. Kr. = efter Kristus.
elektrot. = i elektrotekniken.
e. m. = eftermiddagen.
embryol. = i embryologien.
eng. = engelskt.
enl. = enligt.
e. o. = extra ordinarie.
estet. = i estetiken.
etc. = et cetera.
etnogr. = i etnografien.
etnol. = i etnologien.
europ. = europeiskt.
ev. = eventuellt.

f. = född.
farm. = i farmakologien.
f. d. = för detta.
fda. = forndanskt.
fem. = femininum.
ff. = och följande.
f. g. = första gången.
fi. = finskt.
fig. = figurligt; figur(en).
filos. = i filosofien, filosofie.
finansv. = i finansväsendet.
fisk. = fiskeriterm.
f. Kr. = före Kristus.
fla. = flamskt.
f. m. = förmiddagen.
f. n. = för närvarande.
fnegypt. = fornegyptiskt.
fnfr. = fornfranskt.
fnhty. = fornhögtyskt.
fnisl. = fornisländskt.
fnit. = fornitalienskt.
fnlty. = fornlågtyskt.
fno. = fornnorskt.
fnod. = fornnordiskt.
fnpers. = fornpersiskt.
folkl. = folkloristiskt.
folkr. = i folkrätten.
fonet. = i fonetiken.
fornk. = i fornkunskapen.
fortif. = i fortifikationsväsendet.
fot. = fotografiskt.
fr. = franskt.
frcs = francs.
fr. Gr. = från Greenwich.
fr. h. = från höger.
frih. = friherre.
fris. = frisiskt.
fr. o. m. = från och med.
fr. v. = från vänster.
fsv. = fornsvenskt.
fullb. = fullbordad(-t, -e).
fyrverk. = i fyrverkeriet.
fys. = i fysiken.
fysiol. = i fysiologien.
fångv. = i fångvårdsväsendet.
fäktk. = i fäktkonsten.
fär. = färöiska.
f. ö. = för öfrigt.
följ. = följande.
föreg. = föregående.
förf. = författad.
förk. = förkortad.
förordn. = förordning.
förv. = i förvaltningen.

gael. = gaeliskt.
gen., genit. = genitiv.
geogr. = i geografien.
geol. = i geologien.
geom. = i geometrien.
ggr = gånger.
g. m. = gift med.
gr. = gram.

gramm. = i grammatiken.
grefsk. = grefskap.
grek. = grekiskt.
grek. hjältes. = i grekiska hjältesagan.
grufv. = i grufväsendet.
g. st. = gamla stilen.
G. T. = Gamla Testamentet.
guv. och *guvern.* = guvernement.
gymn. = i gymnastiken.

h. = hälften; häfte.
hand. = handelsterm.
handtv. = handtverksterm.
har = hektar.
hebr. = hebreiskt.
hedersled. = hedersledamot.
her. = i heraldiken.
hftn = häften.
hg. = hektogram.
hist. = i historien.
histol. = i histologien.
hkr = hästkrafter.
hl. = hektoliter.
hlj. = hefnerljus.
h. o. h. = helt och hållet.
holl. = holländskt.
husdjurssk. = i husdjursskötseln.
hydrogr. = i hydrografien.
hyg. = i hygienen.

ibd., *ibid.* = ibidem (lat.), på samma ställe.
idrottst. = idrottsterm.
ind. = indiskt.
inv. = invånare.
ir. = iriskt.
irl. = irländskt.
i sht = i synnerhet.
isl. = isländskt.
i st. f. = i stället för.
it. = italienskt.

jaktv. = i jaktväsendet.
jap. = japanskt.
javan. = javanskt.
jfr = jämför.
jur. = i juridiken.
järnv. = i järnvägsväsendet.
järnvägstekn. = järnvägstekniskt.

k. = kunglig (-t, -a).
kam. = i kameralväsendet.
kand. = kandidat.
kap. = kapitel.
kartogr. = i kartografien.
kbcm. = kubikcentimeter.
kbdm. = kubikdecimeter.
kbm. = kubikmeter.
kbmm. = kubikmillimeter.
k. br. = kungligt bref.
kelt. = keltiskt.
kem. = i kemien.
keram. = i keramiken.
k. förkl. = kunglig förklaring.
kg. = kilogram.
kin. = kinesiskt.
kir. = i kirurgien.
kirg. = kirgisiskt.
kl. = klass.
km. = kilometer.
kmt = kopparmynt.
K. M:t = Kunglig Majestät.
knr = kannor.
kokk. = i kokkonsten.
komp. = kompani; komparativ; komponerad.
konsth. = i konsthistorien.
konstind. = i konstindustrien.
konstt. = konstterm.
korresp. = korresponderande.
kp. = kokpunkt.
kr. = kronor.
k. regl. = kungl. reglemente.
krigsv. = i krigsväsendet.
krist. = i kristallografien.
kroat. = kroatiskt.
kronol. = kronologiskt.
kung. = kungörelse.
kungl. = kunglig (-t, -a).
kvcm. = kvadratcentimeter.
kvdm. = kvadratdecimeter.
kvkm. = kvadratkilometer.
kvm. = kvadratmeter.
kvmm. = kvadratmillimeter.
kymr. = kymriskt.
kyrkohist. = i kyrkohistorien.

l. = eller; liter.
L℔ = lispund.
landtbr. = i landtbruket.
landtm. = i landtmäteriet.
lapp. = lapskt.
lat. = latinskt.
led. = ledamot.
lgd = längd; longitud.
litt. = litteratur.
liturg. = i liturgien.
log. = i logiken.
lty. = lågtyskt.

m. = meter.
malaj. = malajiskt.
m. a. o. = med andra ord.
mask. = maskulinum.
maskinb. = i maskinbyggnadskonsten.
maskint. = i maskintekniken.
mat. = i matematiken.
med. = i medicinen; medicine.
medl. = medlem.
mejerisk. = i mejeriskötseln.
mek. = i mekaniken.
metall. = i metallurgien.
meteor. = i meteorologien.
metr. = i metriken.
mexik. = mexikanskt.
m. fl. = med flera.
mg. = milligram.
mht., *mhty.* = medelhögtyskt.
milit. = militärt; i militärväsendet.
mill. = million(er)
miner. = i mineralogien.
mk = mark.
mkg. = meterkilogram.
mlat. = medeltidslatinskt.
mlt., *mlty.* = medellågtyskt.
mm. = millimeter.
m. m. d. = med mera dylikt.
mongol. = mongoliskt.
mrs. = mistress.
M:t = Mount (eng.), berg.
mtl = mantal.
mus. = i musiken.
myntv. = i myntväsendet.
myt. = i mytologien.
målark. = i målarkonsten.

n. = norr, nordlig.
nationalek. = i nationalekonomien
neutr. = neutrum.
N. F. = Nordisk Familjebok.
n. h. o. v. = namn, heder och värdighet.
nlat. = nylatinskt.
no. = norskt.
nom. = nominativ.
nord. = nordiskt.
n:r = nummer.
n. st. = nya stilen.
nsv. = nysvenskt.
N. T. = Nya Testamentet.
num. = i numismatiken.
nuv. = nuvarande.
nyhty. = nyhögtyskt.

o. = och.
o. a. = och andra.
o. a. s. = och andra ställen.
obstetr. = i obstetriken.
o. d. = och dylikt.
o. f. = och följande.
off. = officiellt.
oftalm. = i oftalmologien.
omarb., *omarbet.* = omarbetad(-t -e).
omkr. = omkring.
ord. = ordinarie.
ordf. = ordförande.
ordn. = ordning.
ornament. = i ornamentiken.
o. s. v. = och så vidare.

palcobot. = i palcobotaniken.
paleont. = i palcontologien.
patol. = i patologien.
pd st. = pund sterling.
pedag. = i pedagogiken.
pers. = persiskt; personer.
petr., *petrogr.* = i petrografien.
pl., *plur.* = pluralis; *pl.* äfven = plansch.
po. = polskt.
polit. = i politiken.
port. = portugisiskt.
postv. = i postväsendet.
prep. = preposition.
preuss. = preussiskt.
proc. = procent.
prof. = professor.
prov. = provins.

rovens. = provensalskt.
syk. = i psykologien.
sykiatr. = i psykiatrien.

dr = riksdaler; *rdr b:ko* = riksdaler banko; *rdr rgs* = riksdaler riksgälds; *rdr sp.* = riksdaler specie.
g.-omr. = regeringsområde.
g:te = regemente.
g.-ton = register-ton.
lig. = i religionen.
sol. = resolution.
sp. = respektive.
t. = i retoriken.
. F. = regeringsformen.
dk. = i ridkonsten.
. O. = riksdagsordningen.
m. = romerskt.
t. = runstycke(n).
m. = rumänskt.
. = ryskt.
torom. = rätoromanskt.
ttshist. = i rättshistorien.
r. = rörande.

= söder, sydlig.
a = sine anno (lat.), utan årtal.
g. = i sagor.
gohist. = i sagohistorien.
nskr. = i sanskrit.
hackt. = schackterm.
d. = samma dag.
pt. = Septuaginta.
rb. = serbiskt.
ng. = singularis.
stn. = sistnämnda.
öförs. = i sjöförsäkringen.
ör. = i sjörätten.
öv. = i sjöväsendet.
. = skilling.
k. = så kallad.
jutk. = i skjutkonsten.
ogsh. = i skogshushållningen.
ogsv. = i skogsväsendet.

skolv. = i skolväsendet.
skpsb. = i skeppsbyggeriet.
skr. = skrifter.
slav. = slaviskt.
s. m. = samma månad.
smt = silfvermynt.
s:n = socken.
S. O. = successionsordningen.
sp. = spanskt; spalt.
spd. = speciedaler.
spelt. = spelterm.
spirit. = i spiritismen.
sportt. = sportterm.
sportv. = i sportväsendet.
språkv. = i språkvetenskapen.
sp. v. = specifik vikt.
s. str. = sensu stricto (lat.), i egentlig bemärkelse.
st. = ställen; stycken; stiftad (-e, -t).
statist. = i statistiken.
statsr. = i statsrätten.
stds = standards.
straffr. = i straffrätten.
subst. = substantiv.
superl. = superlativ.
suppl. = supplement.
sv. = svenskt.
syr. = syriskt.
s. å. = samma år.

tandläk. = i tandläkarkonsten.
tekn. = tekniskt.
telegr. = i telegrafien.
teol. = i teologien; teologie.
teos. = i teosofien.
t. ex. = till exempel.
text. = i textilindustrien.
T. F. = tryckfrihetsförordningen.
t. f. = tillförordnad.
t:g = tingslag.
t. h. = till höger.
thr = thaler.
tills. = tillsammans.
tjech. = tjechiskt.
tld = tunnland.

tnr = tunnor.
t. o. m. = till och med.
toxik. = i toxikologien.
tr. = tryckt.
trol. = troligen.
trädg. = i trädgårdskonsten.
träv. = i trävaruindustrien.
turk. = turkiskt.
t. v. = till vänster.
ty. = tyskt.

u. h. = under hafsytan.
ung. = ungerskt; ungefär.
univ. = universitet; universal.
uppf. = uppförd.
uppl. = upplaga(n), upplagor.
upps. = uppsats.
urmak. o. *urmakark.* = i urmakarkonsten.
urspr. = ursprungligen.
utg. = utgifven (-et, -na).

v. = väster, västlig.
vanl. = vanligen.
var. = varietet(en).
v. e. = värmeenhet.
vend. = vendiskt.
veter. = i veterinärväsendet.
vol. = volym.
väg- o. vattenb. = i väg- och vattenbyggnadskonsten.
växtfys. = i växtfysiologien.
växtpat. = i växtpatologien.

zool. = i zoologien.

ångm. = i ångmaskinsläran.
årg. = årgång, årgångar.
årh. = århundrade.

ö. = öster, östlig.
öfv. = öfversatt, öfversättning.
ö. h. = öfver hafsytan.
> = öfvergår till.
< = kommer ifrån.

RÄTTELSER:

Bd	I	sp.	1053	rad	25	uppifrån	*står*	kommenteringen	*bör vara*	kommuteringen
»	IV	»	1395	»	26	nedifrån	»	kärnknapp	»	kärnkropp
»	V	»	146	»	3	»	»	mätress	»	drottning
»	»	»	322	»	14	»	*orden*	Se Kimolo *utgå*		
»	»	»	442	»	22	uppifrån	*står*	1669	»	1668
»	»	»	820	»	34	»	»	*Kopel*	»	*Kofel*
»	VI	»	186	»	13	»	»	1774	»	1791
»	VII	»	1272	»	26	nedifrån	»	finansexpeditionen (finansminister)	»	kammarexpeditionen
»	VIII	»	1163	»	17	uppifrån	*efter*	(21—28 *tillägges* ma)		
»	»	»	1270	»	33	»	*står*	1893	»	1890
»	IX	»	1105	»	27	»	»	Ghosru	»	Chosru
»	XI	»	1286	»	3 o. 5	»	»	$MgFe_2$	»	$MgFl_2$
»	XII	»	847	»	3	nedifrån	»	Spencer	»	Spenser
»	»	»	848	»	25	uppifrån	»	Spencer	»	Spenser
»	»	»	1415	»	27	»	»	**Ilzera**	»	**Jizera**
»	XIII	»	64	»	6	nedifrån	»	Östergötland	»	Småland
»	»	»	»	»	6—5	»	»	Småland	»	Östergötland
»	»	»	275	»	12	»	»	**Junaköping**	»	**Junaköpung**
»	»	»	291	»	29	uppifrån	»	Chatam	»	Chatham
»	»	»	386	»	20	nedifrån	»	bundet	»	bunden
»	»	»	391	»	11	»	»	Kuhrdistriktet	»	Ruhrdistriktet
»	»	»	724	»	31	»	»	utbasonerades	»	utbasunerades
»	»	»	817	»	20	uppifrån	»	fyra	»	tre
»	»	»	858	»	11	nedifrån	»	uppslag	»	upplag
»	»	»	1051	»	4	uppifrån	»	förra	»	senare
»	»	»	1064	»	11—10	nedifr.	»	dubbelt så mycket som	»	hälften af
»	»	»	»	»	7	»	»	400	»	800
»	»	»	1095	»	17	uppifrån	»	18 nov.	»	12 nov.
»	»	»	»	»	18	»	»	25 nov.	»	24 nov.
»	»	»	1144	*efter*	rad 28	uppifrån	*står*	$CH_2 = C\begin{matrix}CH = C_1H\\CH = CH\end{matrix}$	»	$CH_2 = C\begin{matrix}CH = CH\\CH = CH\end{matrix}$
»	»	»	1243	*mellan*	rad 7 och 6	nedifrån	*insättes*	*silmä-n* ögа(t)		
»	»	»	»		rad 3—2	nedifrån	*står*	instruktivus (vanl. blott i pl.) *silma-n*	*bör vara*	instruktivus *sil*
»	»	»	1244	»	13	uppifrån	»	*silmä-ne*	»	*silm-ine-*
»	»	»	1287	»	20	nedifrån	»	Oppenheimers	»	Oppenheims
»	»	»	1421	»	10	»	»	1889 af en norsk	»	1898 af en s
»	»	»	1441	»	27	»	»	indish	»	indian
»	»	»	1450	»	9	uppifrån	»	kä'sthelj	»	kä'sthej
»	»	»	1469	»	13	nedifrån	»	**K. G. G.**	»	**K. G. C.**
»	»	»	1471	»	28	uppifrån	»	*tipi*	»	*lipi*
»	XIV	»	27	»	19	»	»	912,000	»	91.200
»	»	»	41	»	29	»	»	5,4	»	8,4
»	»	»	»	»	33—34	»	*orden*	stenkol (8 mill.) *utgå*		
»	»	»	126	*efter*	rad 22	uppifrån	*står*	$C_4H_4\begin{matrix}C-CH=N\\C-CH=CH\end{matrix}$	*bör vara*	$C_4H_4\begin{matrix}C-CH=N\\C-CH=CH\end{matrix}$
»	»	»	149	rad	25	nedifrån	*efter*	samhälle. *tillägges* 5.964 inv. (1909).		
»	»	»	235	»	2	uppifrån	*står*	flygeblade	*bör vara*	flyveblade
»	»	»	371	»	28	»	*efter*	4:e *tillägges* uppl.		
»	»	»	375	»	10	nedifrån	*står*	knavahoular	»	hnavahoular
»	»	»	511	»	24	»	»	35,0	»	35,2
»	»	»	555	»	21	uppifrån	»	Roenthal	»	Rosenthal
»	»		603	»	5	»	»	hvälfning	»	kväfning
»	»	»	652	»	15	nedifrån	»	9	»	10
»	»	»	824		32	uppifrån	»	skarpare	»	skapare
»	»	»	834	»	6	»	»	Togonātos	»	Pogonātos
»	»	»	846	i underskriften till nedre fig.			*står*	Konstantin	»	Konstantius
»	»	»	871	rad	26—24	nedifrån	*alla*	<	»	>
»	»	»	896	»	9	»	*står*	de första	»	de elfva första
»	»	»	»	»	7	»	»	3—5	»	3—6

Kikarsikte, *krigsv.*, ett till moderna artilleripjäsers riktmedel hörande syftmedel, som ersätter sikte och korn. Kikarsiktet utgöres af en enkelkikare, hvari anbringats ett hårkors, som vid pjäsens inriktande inställes på den i kikaren uppkomna förstorade bilden af målet (riktpunkten). Se vidare Jaktgevär, sp. 1215 och fig. 9, samt Riktmedel. G. af Wdt.

Kikbär, *bot.*, en på enbusken mycket allmän gallbildning (se Gallmyggor). Kikbären ha haft användning i folkmedicinen, kokta i mjölk mot kikhosta (däraf namnet). En allmän tro är, att kikbären hindra enen att antaga trädform, hvarför trädartade enar skulle förekomma i synnerhet i närheten af industriella anläggningar, hvilkas rök skulle fördrifva gallmyggan; cypressformade enar kunna dock vara fullsatta med kikbär, t. o. m. i närheten af rökgifvande bruk. G. L—m.

Kikhosta (lat. *pertussis*, ty. *keuchhusten*, fr. *coqueluche*, eng. *hoopingcough*), *med.*, en smittsam barnsjukdom, karakteriserad genom anfall af krampartad hosta med kväfningskänsla, hvilka uppträda med längre mellanrum af välbefinnande. Hur gammal sjukdomen är och hvarifrån den leder sitt ursprung, vet man ej. Sedan den i slutet af 1500-talet iakttagits i Paris, har den under epidemisk form småningom utbredt sig öfver hela världen. Om dess svårartade karaktär kan man bilda sig en föreställning, då man erfar, att den i Sverige 1749—64 skall ha bortryckt 45,000 barn och i England med Wales 1858—67 öfver 120,000. Sjukdomens orsak synes vara en bakterie, som hos den sjuke i stor mycken anträffas på luftstrupens och luftrörets slemhinna. Vid hostanfallen spridas bakterierna ymnigt i luften omkring den sjuke. Närstående barn löpa därvid stor risk att smittas, om de ej redan genomgått sjukdomen. Den uppträder nämligen aldrig två gånger hos samma person. 3—15 dagar efter smittämnets inträngande i kroppen uppstår en katarr i andningsvägarna med snufva och en skroflig hosta. Utan nämnvärd rubbning af det allmänna välbefinnandet öfvergår sjukdomen efter en à två veckors förlopp småningom i det konvulsiva stadiet. Hostan uppträder nu utprägladt anfallsvis. De särskilda anfallen föregås af vissa obehagliga förkänningar, som ofta drifva det äldre barnet till modern. Efter ett kort stilleståndi andhämtningen och några sväljnings- eller kväljningsrörelser andas barnet djupt in. En följd korta, kraftiga utandningsstötar uppstår, hvarunder ansiktet blir blått och ögonen trånga fram. Därpå höres en långdragen, gällt pipande inandning, hvilken emellertid omedelbart åtföljes af nya stackato-artade utandningsstötar, äfven de afbrutna af en gäll inandning. Ändtligen kommer som afslutning uppkräkning af ett sparsamt, glasartadt slem. Ofta följer efter en kort paus ett eller ett par liknande, men svagare anfall. Så återsjunker barnet i allmänhet åter i sömn eller återvänder till leken, några ögonblick sedan det kanske varit i den största kväfningsångest. Anfallet varar i allmänhet 2—5 minuter. I milda sjukdomsförlopp kan det komma 8—10 dylika anfall på dygnet, i svårare ända till ett 60-tal. I förstnämnda fall kan det konvulsiva stadiet förlöpa på ett par veckor, i svårare fall kan det dröja lika många och flera månader, innan sjukdomen går öfver i sitt sista, smittfria stadium: anfallen bli allt lindrigare och sparsammare, tills de efter 1—2 veckor försvinna. — När äldre personer undantagsvis angripas, kan den karakteristiska gälla inandningen saknas. De kunna därför utan att misstänkas utgöra riktiga smitthärdar. — Om ett barn mellan hostanfallen ej ser friskt ut, har man anledning misstänka, att någon följdsjukdom tillstött. Lungkatarrer och lunginflammationer uppträda med förkärlek under kikhostan. Ej sällan utvecklas under eller efter densamma en dödligt förlöpande tuberkulos. Äfven från nervsystemet hota rubbningar. Kikhostan blir sålunda för svagare, långvarigt sjuka och särskildt för yngre barn ofta af ödesdiger art. Det är därför en bjudande plikt att ej låta dem, som kunna misstänkas lida af kikhosta — *ej ens i det katarrala stadiet* — komma i beröring med barn, som ej genomgått densamma.

Behandling. Den sjuke bör vistas så mycket som möjligt i det fria, men akta sig för starkare blåst och dammfylld luft. Maten må gifvas i små, tätare måltider med lätt-tuggade, ej starkt kryddade födoämnen och helst efter hostanfallen. Den medikamentösa behandlingen rättar sig alltför mycket efter det särskilda sjukdomsfallets stadium, intensitet och följdsjukdomar samt den sjukes individualitet, för att den här skulle kunna utvecklas. Att vi ännu

ej ega något säkert verkande medel mot kikhostan, visas bäst af den oändliga mängden af anbefallda medel. Avn.

Kik-kran. Se Kran.

Kikärter, *bot.* Se Cicer.

Kil kallas en af de enkla maskiner, hvilkas verkan grundar sig på det lutande planets egenskaper. Kilen utgöres af en trekantig prisma med en mycket spetsig vinkel. Den indrifves mellan två kroppar eller mellan två delar af samma kropp, så att de alltmer aflägsna sig från hvarandra, i den mån kilen framföres. Drifkraften verkar härvid parallellt med kilens längd på den mot den spetsiga vinkeln stående smala sidan. Ju spetsigare denna vinkel är, dess större tryckning kan nämnda kraft utöfva mot de båda kropparna. — Knifven, mejseln, yxan m. fl. verktyg äro till sitt verkningssätt jämförliga med kilen och kunna betraktas som arter af denna. G. R. D.*

Kil. 1. Härad i Värmlands län, ingår i Mellansysslets domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Stora Kil, Frykerud, Öfre Ullerud, Ransäter och Nedre Ullerud. 82,781 har. 17,508 inv. (1909). — 2. Kontrakt i Karlstads stift, omfattar de fem pastoraten Karlstads stads- och landsförsamlingar; Stora Kil och Frykerud; Ulleruds pastorat (som består af socknarna Öfre och Nedre Ullerud samt Ransäter); Gräfva och Forshaga kapell; Hammarö. 1,125 kvkm. 44,868 inv. (1909). — 3. Municipalsamhälle inom Stora Kils socken, Värmlands län, vid Nordvästra stambanan, där den skäres af Bergslagernas järnvägar, och genom en 3 km. lång bibana förenadt med Fryksta lastageplats vid Nedre Fryken. 59,5 har. 588 inv. (1909). Taxeringsvärde å hus och tomter 627,000 kr. (1909). Platsen har postkontor och telegramexpedition, apotek, prov.-läkare, bankkontor (afdelningskontor af Värmlands ensk. bank). — 4. Socken i Värmlands län, Kils härad. Se Stora Kil. — 5. Socken i Värmlands län, Visnums härad. Se Visnums-Kil. — 6. Socken i Uppsala län. Se Rasbo-Kil. — 7. Socken i Örebro län, Örebro härad. 14,832 har. 2,016 inv. (1909). K. bildar med Gräfve ett konsist. pastorat i Strängnäs stift, Glanshammars kontrakt. Se J. Wahlfisk, "Kils kyrka med omgifningar".

Kila, *sjöv.* Se Kläda.

Kila. 1. Socken i Södermanlands län, Jönåkers härad. 16,354 har. 2,093 inv. (1909). K. utgör ett konsist. pastorat i Strängnäs stift, Nyköpings västra kontrakt. — 2. Socken i Värmlands län, Näs härad. 16,422 har. 1,901 inv. (1909). K. bildar med Tveta och Svanskog ett konsist. pastorat i Karlstads stift, Gillbergs kontrakt. — 3. Socken i Västmanlands län, Öfver-Tjurbo härad. 13,214 har. 1,779 inv. (1909). K. utgör ett konsist. pastorat i Västerås stift, Sala kontrakt.

Kilafors, järnvägsstation inom Hanebo socken af Gäfleborgs län vid Norra stambanan, 17 km. s. om Bollnäs, och vid västra stranden af sjön Bergviken. Därifrån utgår den 36 km. långa statsbanan K.—Söderhamn—Stugsund, som öppnades 1886, sedan staten 1885 inköpt, ombyggt och till K. framdragit den sedan 1861 trafikerade smalspåriga järnvägen Bergvik—Söderhamn.

Kilanda, socken i Älfsborgs län, Ale härad. 4,342 har. 501 inv. (1909). Annex till Starrkärr, Göteborgs stift, Domprosteriets norra kontrakt. — Inom socknen, vid K. gård, ligger landtbruksskolan för Älfsborgs läns norra del.

Kilaue'a [kil-], en på sydsluttningen af vulkanen Mauna Loa på ön Hawaii (se d. o. och kartan till Hawaiiöarna) belägen jättestor krater af 5 km. längd och ett par km. bredd, fylld med glödflytande lava. Den utgör sålunda en verklig lavasjö, sådan man ej känner från någon annan vulkan. Vulkanverksamheten yttrar sig på så sätt, att lavan höjer sig och fyller kratern nästan upp till brädden, för att sedan åter sjunka tillbaka eller kanske för en tid alldeles försvinna. E. E.

Kilaån. Se Nissan.

Kilbarchan [kilbä'chən], stad i skotska grefsk. Renfrew, 8 km. v. om Paisley. 2,886 inv. (1901). Bomulls- och pappersindustri. J. F. N.

Kilbenet, *anat.* Se Hufvudskål, sp. 1222.

Kilbirnie [kilbē'ni], stad i skotska grefsk. Ayr, vid Garnock, 5 km. n. ö. om Dalry. 4,571 inv. (1901). Linneindustri, repslagerier samt järn- och stålverk. J. F. N.

Kilbåge (af ty. *kiel*, köl), rättare kölbåge, *bygnk.* Se Båge 4, fig. 14 och 15.

Kildare [kildä'ə]. 1. Grefskap i irländska prov. Leinster. 1,693 kvkm. 63,566 inv. (1901), hvaraf 86,3 proc. katoliker, 37 inv. på 1 kvkm. K. hör till det centrala Irlands slättland och har endast få höjder. I norra delen ligger den stora torfmossen Bog of Allen. På västra gränsen rinna floderna Boyne och Barrow; floden Liffey samt Grand och Royal canal gå genom grefskapet. Hufvudnäringar äro jordbruk och boskapsskötsel. Industri nästan saknas. Hufvudstad är Naas. — 2. Fordom hufvudstad i nämnda grefskap, nu en afsigkommen ort med endast 1,576 inv. (1901). K. var under medeltiden ganska betydande, hvarom en mängd ruiner af kyrkor, kloster m. m. bär vittne, och är ännu säte för en katolsk biskop. K. ligger midt på Curragh (se d. o.). (J. F. N.)

Kildare [kildä'ə], earl af. Se Fitzgerald.

Kilderik (Childerik), namn på tre frankiska konungar. Se Merovingerna.

Kilefjorden [kile-]. 1. Fjord, som något v. om staden Kragerö (Norge) skjuter in i landet. Den upptager den 15 km. långa Kammerfosälfven, som bildar afloppet för Tokevandene i Drangedal. — 2. Insjö i Sætersdalen (Nedenes amt), genomströmmas af Otterån eller Torrisdalsälfven, som rinner upp under Sessnuten. — 3. Arm af Storfjorden i Söndmöre (Norge), märklig genom sina storartade omgifningar. 1—3. O. A. Ö.

Kilfotomēter. Se Astronomiska instrument, sp. 299.

Kil—Fryksdalens järnvägsaktiebolag. Se Kil—Torsby järnväg.

Kilhacka, *bergsv.*, en med träskaft försedd hacka, som har blad och spets åt ena (enkel kilhacka) eller båda (dubbel kilhacka) sidor och som har en vikt af 2—3 kg. Den användes fordom allmänt i våra malmgrufvor att löshugga berget efter bränning eller tillmakning. Kilhackan är ännu ett af de viktigaste verktygen för brytning af stenkol och andra lösare fyndigheter, såväl för utförande af förskrämning (se d. o.) som för löshuggning af kol eller malm. K. S—ll.

Kilhjul, *mek.*, hjul, hvilka äro afsedda att öfverföra drifkraft från en axel till en annan och äro vid

omkretsen försedda med spår af kilformig tvärskärning (se Friktionshjul, fig. 2). Vanligen brukas flera sådana med hvarandra parallella spår på samma hjul. Mellan spåren kvarstående delar af det ena hjulet ingripa i motsvarande spår i det andra. Stundom nyttjar man endast ett kilformigt spår längs det ena hjulets omkrets och en däremot passande form hos det andra hjulets ring. I de flesta fall begagnas kilhjul med parallella axlar, men äfven koniska kilhjul förekomma. Kilhjul användas vid många tillfällen för tekniska behof, t. ex. för uppfordringsverk vid grufvor, vid centrifugalpumpar m. m. G. R. D.*

Kilia [ki'-], *astron.*, en af småplaneterna.

Kilia [ki'-; ry. *Kilija*]. 1. Donaus nordligaste, 111 km. långa mynningsarm (se Donau, sp. 709), bildar, enligt Berlinkongressens beslut (1878), gräns mellan Rumänien och Ryssland (Bessarabien). — 2. Stad, befäst, på norra stranden af floden K., i Bessarabien. 11,703 inv. (1897). Flodhamn och liflig handel. Staden intogs af ryssarna 1790 och bombarderades af engelsk-franska flottan i juli 1854. 1 o. 2. (J. F. N.)

Ki'lian den helige, iro-skotsk missionär, var en af de förste, som predikade kristendomen i sydvästra Tyskland (Franken). Han uppträdde i nejden af Würzburg och skall ha döpt Frankens hertig Gosbert. Dennes gemål skall ha låtit döda K. och hans två följeslagare, Coloman och Totnan, omkr. 690. K:s åminnelsedag är 8 juli. Se Iro-skotska kyrkan. P. F.*

Kilian [ki-], Eugen, tysk regissör, f. 1862 i Karlsruhe, egnade sig efter filologiska och historiska studier åt teatern, var 1891—1905 anställd som dramaturg och regissör vid hofteatern i Karlsruhe och är sedan 1908 regissör vid hofteatern i München. K. har författat grundliga teaterhistoriska arbeten öfver hofteatern i Karlsruhe (1893), Goethes Faust (1907) och Schillers Wallenstein (1908) m. m. K:s scenbearbetningar af klassiska dramer åtnjuta stort förtroende.

Kilia'rk l. Chiliarк (af grek. *chī'liŏi*, tusen, och *archo's*, anförare), anförare för en kiliarki (chiliarki), en i Aten före det macedonska herraväldet af en fyle (skrå) uppsatt trupp (1,000 man eller mera). I macedonska falangen var en kiliarki lika med en fjärdedel af falangen eller 1,024 tungt väpnade män. (Jfr Falang.) C. O. N.

Kiliarki. Se Kiliark.

Kilia'sm l. Chiliasm (af grek. *chī'liŏi*, tusen), det tusenåriga riket. All kiliasms gemensamma grundtanke är föreställningen om ett på jorden inträdande förberedande fulländningstillstånd genom omedelbart ingripande af den upphöjde Kristus. Olika uppfattningar kunna sedan ega rum med afseende på detta jordisk-himmelska rikes begynnelsetid, varaktighet samt graden af dess fulländning i förhållande till det definitiva himmelska gudsriket. Kiliasmen möter än i mildare former, i betydelsen af en kyrkans sista seger- och blomstringstid, än med mer utprägladt öfvernaturliga drag, hufvudsakligen med stöd af Uppb. 20. — I kiliasmens historia kan man urskilja tre perioder. Under de första kristna århundradena utgjorde den en hufvudbeståndsdel af den kyrkliga tron, tills småningom stora omhvälfningar i stämnings- och tankelifvet drefvo den bort från det kyrkligt legitimerade till det heretiska området. Af reformationens ledande män afvisades kiliasmen, men vann i stället så mycket större betydelse för de s. k. svärmeriktningarna. Slutligen har den sedan midten af 1700-talet, främst genom pietismens förmedling, uppleft en renässans och i olika former vunnit betydelse för vida kretsar. G. A—n.

Kilia'st, *teol.*, anhängare af kiliasmen (se d. o.).

Kilija. Se Kilia.

Kiliki'a. Se Cilicien.

Kilima-ndjaro [ki-; på suahelispråket "den onde andens berg"], det högsta berget i Afrika, ligger strax innanför Tyska Öst-Afrikas nordöstra gräns under 3° 6′ s. br. och 37° 23′ ö. lgd och höjer sig som en isolerad vulkanisk bergmassa på en mot ö. löpande tvärspricka från den östafrikanska grafsänkan.

Kilima-ndjaro, sedt norrifrån. T. v. toppen Mvensi; t. h den isbetäckta toppen Kibo.

Det består (se fig.) af två kupolformiga, genom en 4,650 m. hög och 10 km. lång sadel skilda toppar, en högre västlig, *Kibo*, och en något lägre östlig, *Mvensi* (Kimavensi). Den förra bestegs första gången af H. Meyer 6 okt. 1889, och dess höjd beräknades af honom (barometriskt) till 6,010 m. En engelsk-tysk gränskommission, som 1904—06 uppmätte dessa trakter, fann genom trigonometriska mätningar dess höjd vara endast 5,893 m. (± 2 m.). Mvensi, som har synnerligen branta väggar, har ingen lyckats bestiga. Dess höjd uppgafs af Meyer till 5,355 m., men af nyssnämnda gränskommission till 5,152 m. (± 1 m.). Kibo har en 2 km. vid, ända till 200 m. djup krater, hvars inre vägg är på södra sidan nästan alldeles kal ned till kraterbottnen, men den norra sidan är betäckt med is, som genom en klyfta träder ut i en väldig glaciärström. På yttersidan är kraterranden betäckt af en ismantel, som är smal på nordsidan, men på den södra sträcker sig ned till 5,570 m. och på västra sidan når ned ända till 4,900 m. Spår af en äldre mycket mer omfattande nedisning äro tydligt utpräglade. — Berget bär en tät vegetation upp till 4,500 m.; i de nedre delarna, där nederbörden är ringa, består densamma mest af taggbärande växter, akasior och kandelabereuphorbior m. fl., eller ren stäppvegetation, men mellan 1,300 m. och 3,000 m. är den rent tropisk. Ofvan 3,000 m. höjd försvinner urskogen, och ett gräsland uppträder, som i sin ordning vid 4,500 m. efterträdes af kala stenbäddar och lavafält med sträckor af lös sand. Upp till 1,800 m. höjd bor bantufolket va-dschagga. — K. upptäcktes af missionärerna Reb-

mann och Krapf 1848 och bestegs till 4,236 m. af v. d. Decken 1861 och 1862, af New 1871 till snögränsen. 1906 besöktes K. af en svensk expedition under prof. Yngve Sjöstedt, och dess vetenskapliga resultat ha bearbetats af flera fackmän i ett stort vetenskapligt verk. Litt.: v. d. Decken, "Reisen in Ost-Afrika" (1869—79), H. Meyer, "Der K." (1900), Volkens, "Der K." (1897), Widenmann, "Die K.-bevölkerung" (Ergänz.-heft 129 till "Petermanns mitteilungen", 1899), och F. Jäger, "Mitteilungen aus den deutschen schutzgebieten" (1909). Om de nya höjdmätningarna se "Geographical journal" 1907 och Behrens, "The most reliable values of the hights of the central african lakes and mountains" (s. å.). J. F. N.

Kilimane [ki-]. Se Quelimane.

Kiliński [kilin-], Jan, polsk patriot, f. 1760, d. 1819, uppfostrades i skomakaryrket, flyttade från provinsen Posen till Warschau, där han blef medlem af Kościuszkos provisoriska nationalregering. Då preussarna 1794 belägrade Warschau, deltog K. som öfverste kraftigt i försvaret. Efter stadens eröfring af ryssarna fördes han jämte Kościuszko och Niemcewicz till fängelse i Petersburg, där han skref vers och memoarer. Då han blef fri, slog han sig åter ned i Warschau som skomakare. Poetiskt har hans namn förhärligats af W. Pol i dikten "Historya szewca Jana Kilińskiego" (1843). Efter honom ha uppkallats den största stadsparken i Lemberg och en gata i Warschau. A—d J.

Kiljander [kil-]. 1. Karl Mårten K., finsk öfversättare, f. 1817 i Kaavi, Kuopio län, d. 1879, blef 1838 student i Helsingfors, 1842 prästvigd och 1866 kyrkoherde i Nilsiä samt var 1870—73 och från 1876 till sin död assessor vid domkapitlet i Kuopio. K. var en känslofull och poetisk natur, hvilken redan som gymnasist i Borgå hänfördes af sin lärare J. L. Runebergs undervisning och dikter. Han öfversatte till finska Stagnelius' "Martyrerna" (1848) och Nicanders "Runesvärdet" (1855). Hans mest betydelsefulla arbeten äro dock öfversättningarna af Runebergs tre stora dikter: "Nadeschda" (1860), "Kung Fjalar" (1876) samt den efter hans död utgifna mästerliga öfversättningen af "Kungarne på Salamis" (1880). K. promoverades till filos. hedersdoktor vid Uppsala universitets 400-års jubelfest 1877. — 2. Karl Johan Robert K., den föregående son, finsk lustspelsförfattare, f. 15 aug. 1848 i Lapinlaks, Savolaks, ingick 1871 vid postverket och är sedan 1888 expeditör vid Jyväskylä postkontor. K. har (från 1881) författat en hel rad lustspel, de flesta i en akt, utmärkta genom humor, under hvilken en lindrig samhällssatir understundom skymtar fram. Hans första stycken skrefvos på svenska, de öfriga på finska. K:s komedier återkomma ofta på särskildt landsortsteatrarnas program. 1. O. G.* 2. T. C.

Kilkee [ki'lki], hafsbadort i irländska grefsk. Clare, vid Moorebay af Atlantiska hafvet. 1,556 inv. (1891). J. F. N.

Kilkenny [kilke'ni]. 1. Grefskap i södra Irland, prov. Leinster, ligger mellan floderna Barrows och Suirs nedre lopp samt genomflytes af den förras biflod Nore. 2,072 kvkm. 79,159 inv. (1901). 1841 hade K. 202,746 inv. Landet är till största delen bergigt, i hög grad bördigt och rikare på stenkol än något annat grefskap i Irland. — 2. Hufvudstad i nämnda grefskap, vid Nore, är säte för en protestantisk och en katolsk biskop (af Ossory) samt består af den egentliga staden l. *Englishtown* (omkring ett på en klippa vid floden liggande, markisen af Ormonde tillhörigt slott) och *Irishtown*, hvilka fordom voro två skilda städer. I den sistnämnda stadsdelen ligger den stora katedralen. 10,609 inv. (1901). Den omgifvande trakten är rik på ruiner af kyrkor, kloster, borgar samt på andra fornlämningar. (J. F. N.)

Kilkenny-stadgan [kilke'ni]. Se Irland, sp. 859.

Kilkoppel, *skogsv.*, ett bomsmide, bestående af två kilformiga järnsprintar förenade med en liten kätting (se fig.). Kilkopplet, som är ett af våra allmännast förekommande tillfälliga flottningssmiden, användes för att fasthålla två stockar i en flottled vid hvarandra. Sprintarna slås in i resp. stockändar, som genom kopplet sålunda hållas tillhopa. Kilkopplets fördelar ligga i den lätthet, hvarmed man kan fästa eller lossa detsamma. W. E—n.

Killala [kilä'lə l. ki'ləlä], hamnstad i irländska grefsk. Mayo (Connaught), vid en stor vik af Atlantiska hafvet. Omkr. 600 inv. Säte för en katolsk biskop och förr äfven för en protestantisk. Det protestantiska stiftet är nu sammanslaget med Tuam. (J. F. N.)

Killaloe [kilələ'], stad i irländska grefsk. Clare (Munster), vid Shannons utlopp ur Lough Derg. 885 inv. (1901). Säte för en katolsk och en protestantisk biskop. Stort lax- och forellfiske. K. var förr konungariket Munsters hufvudstad. (J. F. N.)

Killarney [kilä'ni], stad i irländska prov. Munster, grefsk. Kerry, 2 km. ö. om Lough Leane. 5,656 inv. (1901). K. är bekant genom de för sin naturskönhet af turister mycket besökta och af skalderna besjungna tre Killarney-sjöarna, af hvilka den öfre (Upper lake, 174 har) är omgifven af branta klippor och medelst en smal kanal (Long range) sammanhänger med Muckross l. Torc lake (275 har), vid foten af det 538 m. höga Torc mount, hvilket genom en smal landtunga är skildt från den största och nordligaste sjön, Lough Leane (2,080 har). Den sistnämnda är rik på öar. Genom Laune ha sjöarna aflopp till Dingle bay. Den ofvannämnda Long range är ryktbar för sitt eko. (J. F. N.)

Kille, vanliga namnet i Sverige på cambio (kamfio), liksom på två af de 42 kort, hvarmed det spelas (det högtidliga namnet är Harlekin). Flera andra af korten, t. ex. Kucku, Kavall, Värdshus, Blaren, bära särskilda namn och ha inga motsvarigheter i den vanliga kortleken.

Killiecrankie [kilikrä'ŋki], pass i Grampianbergen i skotska grefsk. Perth, vid Tays biflod Tummel, bckant genom den seger, som de jakobitiske högskottarna under Graham of Claverhouse där vunno öfver Vilhelm III:s trupper under Mackay 27 juli 1689. (J. F. N.)

Killing (eg. *kidling*, dim. af det föråldrade *kid*), get-unge. Se Getsläktet.

Killingeholmen, i Korpo ström i åländska skärgården. I april 1808 hade ryssarna å K. uppkastat en skans, som 28 maj förstördes af manskap från svenska skärgårdsflottan. L. W:son M.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Killingholmen. Se Strömstad.

Killingly [ki'lingli], stad i nordamerikanska staten Connecticut, vid en källflod till Thames. 6,835 inv. (1900). Fabriker. J. F. N.

Killis [ki'l-], stad i Syrien, turkiska vilajetet Aleppo, 66 km. n. om staden Aleppo. Omkr. 20,000 inv., till stor del araber. Export af olivolja. (J. F. N.)

Kilmainham-fördraget [kilmē'nəm-], eng. *the Kilmainham treaty*, det häfdvunna namnet på de ryktbara förhandlingarna mellan ministären Gladstone och irländska jordligans ledare 1882. Se Irland, sp. 867, och Parnell.

Kilmarnock [kilmä'nåk], stad i skotska grefsk. Ayr, vid floden Irvine. 35,091 inv. (1901). K. har flera moderna kyrkor, stadsbibliotek, gymnasium (academy), konstskola, teater samt betydlig tillverkning af ylle- och bomullsvaror, i synnerhet mattor, lokomotiv, hydrauliska maskiner m. m. En staty af skalden R. Burns restes i staden 1879. (J. F. N.)

Kilmekanism (ty. *keilverschluss*), *artill.* Se Kanon, sp. 780 samt fig. 2 och 15.

Kilmore [ki'lmåe], by i irländska grefsk. Armagh (Ulster), efter hvilken ett anglikanskt och ett katolskt biskopsstift äro uppkallade. Biskoparna bo i Cavan (se d. o.), som ligger 6 km. n. v. om K. J. F. N.

Kiln, förr omväxlande med Kil brukadt namn å den socken i Värmland, som nu heter Stora Kil.

Kilnot. Se Fiskredskap, sp. 451.

Kilns. Se Koppar 2.

Kilo- (såväl tji- som ki-; af grek. *chi'lioi*, tusen) uttrycker i sammansättningar med metersystemets ord för längdmått och vikt, att den följande enheten tas tusen gånger, i motsats till milli- (lat. *mille*, tusen), som i likartade sammansättningar utmärker tusendelen af den följande enheten. — I dagligt tal är kilo förkortning för kilogram.

Kiloa. Se Kilwa.

Kilogra'm (se Kilo-), förkortadt kg., enheten i det metriska viktsystemet = 1,000 gram = 2,$_{35252}$ svenska skålpund. Vid det metriska systemets uppkomst definierades kilogrammet som vikten af 1 kubikdecimeter l. 1 liter rent vatten af + 4°, vägd i lufttomt rum. I det moderna internationella metriska systemet bestämmes kilogrammets vikt efter *prototyper*, förfärdigade och justerade genom Internationella byrån för mått och vikt i Paris. Kilogrammet är således numera i viss mån en konventionell enhet; denna torde dock till sin verkliga storlek ytterst obetydligt skilja sig från den genom den ursprungliga definitionen angifna. 1 kilogram innehåller 10 hektogram, hvartdera å 100 gram. Jfr Absoluta enheter. L. A. F.*

Kilogramkalori, *fys.*, den värmemängd, som åtgår för att uppvärma 1 kg. vatten 1 grad. Jfr Egentligt värme och Kalori.

Kilogrammeter, *mek.*, det mekaniska arbete, som förrättas, då 1 kg. lyftes 1 m. Kilogrammetern, förkortadt kgm., är den praktiska arbetsenheten och utgör $g \cdot 10^5$ erg. (g, tyngdkraftens acceleration i cm. per sekund, är ung. = 981). Jfr Arbete. G. I.

Kiloliter (se Kilo-), metriskt rymdmått (som ej antagits i Sverige), innehåller 1,000 liter och motsvarar 1 kubikmeter.

Kilometer (se Kilo-), förk. km., längdmått i metersystemet, = 1,000 m. = 3,368,$_1$ svenska fot. En gammal svensk mil = 10,$_{689}$ km. En svensk nymil (*myriameter*) = 10 km. För järnvägsstatistikens ändamål har man åtskilliga sammansatta kilometriska begrepp och uttryck, såsom axelkilometer (det tal, som anger den väglängd, hvarje vagnaxel, resp. lokomotivaxel, under en viss tid genomlupit), bankilometer (kilometer banlängd), tågkilometer, personkilometer, tonkilometer (prestationsenheter, som afse befordran af ett tåg, en person eller ett ton gods 1 km.), bruttotonkilometer eller nettotonkilometer per tågkm., allteftersom äfven fordonets eller endast lastens vikt medräknas, "inkomst per dag och bankm." m. fl., hvilkas betydelse inses af sammansättningen. H. L.

Kilometerbiljetter, *järnv.*, sådana biljetter, som berättiga till resa med järnväg öfver ett visst antal kilometer och således icke afse som andra järnvägsbiljetter resa mellan vissa bestämda stationer. Kilometerbiljetter, som medföra en efter det på en gång inköpta kilometerantalet lämpad rabatt, infördes först i Amerika och sedermera vid en del europeiska järnvägar, men användas icke i Sverige. Genom sådana biljetter försvåras i hög grad biljettkontrolltjänsten och järnvägsstatistiken. A. d'A.

Kilometerfotografi, med tillhjälp af därtill konstruerade snabbkopieringsmaskiner, på bromsilfver- eller klorbromsilfverpapper i rullar af ända till 1,000 m. i kontinuerlig följd framställda fotografiska kopior. J. Htzg.

Kilometerpåle, *järnv.* Se Afståndsmärke.

Kilometerstolpe, *järnv.*, detsamma som kilometerpåle. Se Afståndsmärke.

Kilowatt, *elektrot.*, förk. kw. Se Arbetsförmåga.

Kilowattmeter, *elektrot.* Se Elektriska mätinstrument, sp. 297.

Kilowatt-timme, *elektrot.*, förk. kwt. Se Arbete, sp. 1344, och Arbetsförmåga.

Kilovoltampère [-ä̆pär], *elektrot.*, förk. kva. (detsamma som 1000 × volt × ampère), ett inom växelströmstekniken användt uttryck på den skenbara effekt, för hvilken en transformator eller växelströmsgenerator är dimensionerad. Den verkligt afgifna effekten erhålles i kilowatt genom multiplikation med effektfaktorn (se d. o.).

Kilpi [ki'l-], Volter Adalbert, finsk författare, f. 12 dec. 1874 i Gustafs kapell nära Nystad, blef student 1895 och filos. kandidat 1900. Han har sedan 1898 tjänstgjort vid Helsingfors' universitetsbibliotek och är tillika bibliotekarie vid studentbiblioteket. K. är en af de få inom den finskspråkiga skönlitteraturen, som visa en utprägladt modern läggning, med inflytanden från Nietzsche och andra nutidens konstnärliga ledare. Han debuterade 1900 med novellen *Bathseba, Kuningas Davidin puheiluja itsensä kanssa* (Konung Davids samtal med sig själf), hvarpå följde *Parsifal* (1902), *Ihmisestä ja elämästä* (s. å.), *Antinous* (1903) m. fl. K. har i en samling essayer behandlat äfven frågor om "människan och lifvet" och öfversatte 1904 Goethes "Werther". T. C.

Kilpikoski [ki'l-], by i Finland, 22 km. från S:t Michel, besattes 19 juni 1789 af en svensk afdelning under öfverstelöjtnant v. Numers, som förhögg framförvarande skog och anordnade bron öfver den förbiflytande ån till bränning. 21 s. m. anföllo ryssarna under general Rautenfeldt, men tillbakaslogos. Då

fienden emellertid fick förstärkningar under general Michelson samt började bygga batterier, uppbrände v. Numers bron och drog sig i god ordning tillbaka den 6 mil långa vägen till Jorois. L. W:son M.

Kilpisjärvi [kil-] l. Kilpisjaure, sjö på nordligaste delen af gränsen mellan svenska och finska lappmarken, till en del belägen inom Karesuando socken, är Muonios eller, såsom dess öfre del kallas, Köngämäs källa. (A. G. F.)

Kilram, *boktr.*, en sorts järnram, i hvilken "formen" (de i kolumner ställda typerna) förr fastgjordes med kilar. Numera användes ett annat slags ram.

Kilring, *sjöv.* Se Mast.

Kilrush [kilra'ʃ], sjöstad i irländska grefsk. Clare (Munster), vid nedre Shannon. 4,179 inv. (1901). Fiske, skifferbrott och hafsbad. J. F. N.

Kilsbergen. Se Närke.

Kilskrift, de gamle babyloniernas och assyriernas, af lodräta, vågräta, snedt ställda samt dubbla kilar i de mest växlande förbindelser sammansatta skrift, hvilken i en stor del af västra Asien återfunnits inristad på forntida minnesmärken, såsom stenskifvor, tegel, flersidiga lerprismor, cylindrar, lertaflor, sigill, vikter, väggprydnader, bildstoder, obelisker, i klippväggar o. s. v. Kilskriften, som, likt den kinesiska, utvecklat sig ur en bildskrift, kommer, så långt man nu kan se, från sumererna, urinvånarna i Eufrats- och Tigrisdalen. Detta folk talade ett agglutinerande språk, som man hänfört till den turanska (ural-altaiska) gruppen, dock utan att fullt bindande skäl kunnat anföras för denna sammanställning. När Babylonien sedan eröfrades af de barbariska semitiska stammar, som därefter blefvo de egentlige babylonierna, eröfrades de själfva af den gamla icke semitiska sumeriska kulturen och togo så äfven kilskriften i arf. Denna, som hos sumererna från början varit *ideografisk* (begreppsskrift) och efter hand därjämte blifvit *syllabarisk* (stafvelseskrift), bibehöll hos semiterna dessa egenskaper. I 9:e årh. f. Kr. tillegnade sig några af Armeniens stammar kring Van-sjön detta assyriska stafvelsealfabet. Något senare kom det äfven till Elams (Susianas) och Mediens, möjligen med sumererna besläktade, urbefolkningar; i ettdera af dessa länder (oafgjordt hvilketdera) utbildades kilskriften till *ren stafvelseskrift*. När slutligen den babyloniska monarkien störtades af Cyrus i spetsen för de ariske perserna, blef det dessa förbehållet att utveckla kilskriftens sista möjligheter. I deras händer förenklades den till en *bokstafsskrift* med 40 skrifttecken, analog med den sanskritiska. Föga mer än 200 år därefter krossades den achæmenidiska regentättens storvälde af Alexander; redan då var kilskriften stadd i aftyning. De yngsta säkra dokument, där man funnit den nyttjad, äro några kontrakt från arsaciden Mithridates den stores tid (d. 64 f. Kr.). Den äldsta kilskriftstexten åter är inhuggen på en gammalbabylonisk alabastervas i början af 4:e årtusendet f. Kr. Kilskriften har alltså varit i bruk bevisligen under omkr. 4 årtusenden och successivt hos flera folk, vidt skilda till språk och härstamning. Den eger världshistorisk vikt som uttrycksmedel för de sumeriske urinvånarna i Eufrats- och Tigrisdalen samt framför allt dessa länders semitiska forninvånare där under tidsskeden, då deras mäktiga kulturstater i mer än ett hänseende gingo i spetsen för mänsklig odling (jfr Assyrien och Babylonien).

Kilskriftens egendomliga formelement betingades af det material, till hvilket invånarna i dessa trakter sågo sig hänvisade, då de ville för eftervärlden upptecknа sina bragder och iakttagelser. Syd-Babylonien är ett alluvialland, bildadt af Eufrats och Tigris' uppsvämningar, en ofantlig, jämn slätt, där stenar äro högeligen sällsynta. I stället erbjuder marken ett outtömligt förråd af bildbar lera, hvilken, soltorkad eller, ännu bättre, bränd, lämnar ett särdeles varaktigt material till byggnader och krukmakeriarbeten. Dessa trakters ruinhögar vittna ock om, i hvilken stor skala babylonierna visste att betjäna sig af leran. Medan andra forntidsfolk i de flesta fall inristat sina tidigaste skrifttecken i sten, nödgades babylonierna för samma ändamål välja leran; denna vardt deras papper, och deras bibliotek utgjordes af brända lertaflor. I taflor, cylindrar och prismor af lera voro skrifttecknen intryckta i den ännu mjuka leran medelst trekantiga grifflar. Dessa hade ingen spets, utan slutade tvärhuggna. De höllos med högra handen, lutande mot höger; ett af de tre hörnen i stiftets ena ända nedtrycktes lätt och upplyftes omedelbart därefter, hvarvid begripligtvis de intryckta märkena antogo den å vidstående fig. visade formen, snarlik en kil, en pilspets, med spetsen riktad åt höger eller nedåt eller snedt öfver taflan. Efter fornbabyloniernas föredöme skrefvo äfven assyrierna på lera, men brukade därjämte sten, i synnerhet alabaster. Kiltecknens form gjorde dem onekligen föga bekväma för inhuggning i alabasterplattor och bergväggar, men genom traditionens makt bibehöllos de hos de folk, som närmast tillegnade sig rent babyloniska kulturelement. I stenen inmejslades medelst ett hvasst verktyg tecken, som efterliknade stylusmärkenas form, och äfven i metall inristades dylika.

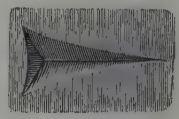

Ett af de beundransvärdaste resultat, till hvilka mänskligt skarpsinne och upptäckarsnille kommit, utgör den i förra årh. försiggångna tydningen af kilskriften. Redan de antika folken hade före inträdet af vår tidräkning förlorat nyckeln till begripandet af tecknen och de språk, som de återgåfvo. Efter denna tid visste de västerländska folken ingenting om dessa minnesmärken, ända till dess man på 1620-talet började i Europa tala om de sällsamma tecken, som resande sett på ruinerna af en fornpersisk konungastad och af hvilka en eller annan rad emellanåt offentliggjordes i någon resebeskrifning. Under 1600- och 1700-talen uttalades de mest skiljaktiga meningar om tecknens ursprung och innebörd. Somliga förklarade rent af, med Witte i Rostock, att de härrörde från oräkneliga generationer maskar, som frätt på stenen. Andra ansågo inristningarna vara h. o. h. dekorativa. Infödingarna betraktade dem som trolltecken. I allmänhet insåg man dock, att här voro skrifttecken, som afsiktligt inristats af människohand. Men huru denna skrift skulle tolkas, därom hade man ej en aning. Man hade icke här någon text med bifogad öfversättning till ett kändt språk, såsom på Rosettestenen (jfr Egyptisk skrift); icke heller egde traktens vidskepliga infödingar någon trovärdig arfsägen om upphofsmännen till inristningarna. — Bland de förste, som egnade kilinskrifterna en allvarlig uppmärksamhet, var Karsten

Niebuhr, historikern Niebuhrs fader. Som ledare af en vetenskaplig expedition till Arabien, hvilken Fredrik V af Danmark utrustade på 1760-talet, besökte han äfven ruinstaden vid Istakar, det forna Persepolis. Hans stora förtjänst var att noggrant afskrifva inskrifterna, och han försåg sålunda andra forskare med trovärdigt material för vidare forskningar. Genom förenade ansträngningar och iakttagelser kunde man utröna, att i dessa kilinskrifter funnos tre skriftarter, skilda genom det sätt, hvarpå de enkla kilteckнen voro sammanställda till grupper. Inskrifter i dessa tre slags stilar förekommo gärna tillsammans, följande hvarandra i en bestämd ordning, så att den skrift, som tycktes ega de enklaste teckengrupperna, alltid stod först. Man upptäckte vidare, att skriften måste läsas från vänster till höger, eftersom två identiska texter voro delade på olika rader. Man kunde äfven antaga, att vissa sneda kilar skilde orden från hvarandra. Vidare kunde en förteckning öfver den första skriftartens kilgrupper upprättas. De voro något öfver 40. — Naturligt nog vände sig tydningsförsöken främst till detta enklaste skriftsystem. Det afgörande steget vid dechiffreringen togs af den unge tysken G. F. Grotefend från Göttingen, då lärare i klassiska språk vid gymnasiet i Frankfurt am Main. I två korta inskrifter, som Niebuhr kopierat från dörrkarmarna till två fornpersiska ruinpalats i Persepolis, lyckades Grotefend 1802 genom en verkligt divinatorisk följd af antaganden och slutledningar läsa namnen på *Hystaspes* samt dennes son och sonson, de achæmenidiske perserkonungarna *Dareios* och *Xerxes* (se vidstående fig.).

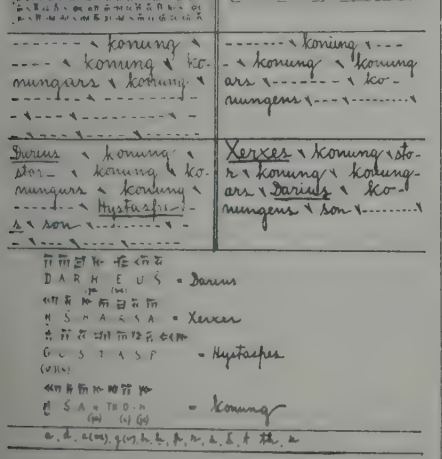

Utvecklingsgången af Grotefends dechiffrering och de första kända kilskrifttecknen

Grotefend fann sålunda, att teckengrupperna i denna första skriftart voro bokstäfver, icke stafvelser eller ord; tretton af dessa bokstafsvärden kunde han närmelsevis fastställa. Vidare påpekade han, i likhet med den tysk-danske polyhistorn Münter, att zendspråket borde kunna ge oss nyckeln till dessa gamla kilskriftsurkunder. Detta var ungefär så långt Grotefend med sina begränsade språkstudier kunde komma. Hans upptäckter väckte oerhördt uppseende, men mottogos med misstro bland de lärde. Man vågade till och med ej trycka hans afhandling i det lärda sällskaps handlingar, inför hvilket han höll sitt föredrag. Ungefär samtidigt, alldeles oberoende af Grotefend, men med liknande hjälpmedel, nämligen egennamn, tolkades kilskriften af den vittre engelske officeren, sedermera sir Henry Rawlinson, som under militär tjänstgöring i Persien funnit och börjat studera kilinskrifterna på Behistanklippväggen mellan Babylon och Ekbatana, där inskrifter, innehållande, som man nu vet, berättelser om Dareios' krig, likaledes affattade på tre olika språk, äro inristade och där en mängd folk- och personnamn förekommer (se vidare Behistan). Öfver 20 år förgingo, utan att någon vågade fullfölja Grotefends förvånande rön. Det nästa egentliga framsteget i kilskriftforskningen förekommer i dansken R. Kr. Rasks afhandling om zendspråket (1826), där han till de förut tydda konunganamnen i de nämnda inskrifterna lägger släktnamnet *achæmenid*. Åter stod frågan på samma punkt ett årtionde, tills de framstående sanskrit- och zendforskarna fransmannen E. Burnouf och norrmannen Kr. Lassen, i synnerhet den senare, definitivt uttydde dessa skrifteckens språk. Genom den i Frankrike naturaliserade tysken J. Oppert samt engelsmannen E. Hincks fördes nu upptäckterna allt vidare, och tyskarna Th. Benfey, Fr. Spiegel m. fl. bidrogo till den fullständiga tydningen af denna första kilskriftsart. Man har åt densammas språk gifvit namnet fornpersiska och ser däri modern till den nuv. persiskan, medan zend-(avesta-) språket äfven blifvit kalladt fornbaktriska, emedan det antages ha haft sitt hem i Irans östligare trakter. Fornpersiskans kiltecken bildade ett alfabet af 40 bokstäfver, hvar och en sammansatt af högst 5 kilar, som (på ett undantag när) aldrig korsa hvarandra. En snedt ställd kil utgör gränsmärke mellan orden. Konsonanterna indelas i 2 klasser: de med vidhängande vokal *a* och de med vidhängande vokal *i* eller *u*. Detta är lämningar af den tidigare syllabariska karaktären; äfven finnas några ideogram kvar. Denna skriftart har ytterst sällan påträffats annat än i trilingvala inskrifter. — Först sedan tydningen af den första kilskriftsarten lyckats, kunde man tänka på att sprida ljus öfver de två andra, hvilkas hemlighetsfulla teckensystem tydligen voro mycket mer invecklade. Grotefend hade anat, att de texter, som i de persepolitanska inskrifterna åtföljde hvarandra, vare sig i lodräta kolumner eller i horisontala rader, återgåfvo samma innehåll, icke på samma språk i 3 olika alfabet, utan på 3 olika språk med hvart sitt alfabet. Genom att uppsöka de teckengrupper, som i de två senare texterna motsvarade första kolumnens nomina propria, borde man kunna leta sig till deras alfabet och därigenom efter hand till själfva språket. Det slag af skrift, som alltid på monumenten intager andra rummet, har uttydts förnämligast af dansken Westergaard, i två afhandlingar (1844 och 1854), samt engels-

mannen E. Norris. Tecknen däri befunnos vara något öfver 100; det var alltså sannolikt ingen bokstafsskrift. I stället bekräftade sig Münters tidigare gissning, att hvarje tecken utmärker en stafvelse. Sådana stafvelser äro t. ex. *ap, er, ik, la, su, ra.* Språket har visat sig till sin grammatiska byggnad vara agglutinerande och liknar i detta hänseende den turanska gruppen (till hvilken höra turkarnas, magyarernas, finnarnas och lapparnas tungomål, förutom flera munarter i mellersta Asien). Flera forskare anse det, liksom de armeniska kilinskrifternas språk, besläktadt med de kaukasiska, särskildt georgiskan. Man har för densamma föreslagit benämningen medisk-skytiskt (l. proto-mediskt). Emellertid har A. Delatre i ett 1883 utkommet arbete bestridt denna af bl. a. J. Oppert i dennes viktiga arbete "Le peuple et la langue des Mèdes" (1879) förfäktade åsikt, att den andra kilskriftartens språk vore fornmediska. Enligt Delatre är det i stället en elamitisk dialekt, och han anser å andra sidan intet tvifvel längre böra råda om, att mederna varit ett afgjordt ariskt folk. Detta forntidsmässiga språks hittills i dagen bragta litteratur inskränker sig till öfversättningar från de fornpersiska originalinskrifterna. Denna andra grupp anses vara det språk Cyrus, den nye eröfraren från Anšan med Susa som hufvudstad, talade, hvarför man kallar det nysusiska. Senare forskningar inom detta område ha i synnerhet bedrifvits af Weissbach i Leipzig. — De största svårigheterna företedde den tredje skriftarten, till följd af tecknens förvånande mångfald (man fann dem uppgå till ett antal af 400) och den skenbara, förvirrande godtyckligheten i deras användning. Emellertid sporrades de lärdes ifver mäktigt, då underrättelsen om den franske konsuln Bottas fynd i det forna Ninive nådde till Europa (1845). Han hade i de assyriske konungarnas palats jämte underbara bildverk funnit massor af inskrifter i en stilart, som öfverensstämde med den i tredje kolumnen af achæmenidinskrifterna. Till dessa sistnämnda texter vände man nu ånyo sitt studium, eftersom de tydligen måste bilda utgångspunkten. Redan de första ord man lyckades läsa utom nomina propria ådagalade det nyfunna språkets karaktär af semitiskt och nära besläktadt med hebreiskan. Det har sedermera visat sig vara systerspråk till denna och till arabiskan, arameiskan samt etiopiskan. Då nu dessa fynd gjordes i Assyrien, blef den vetenskapliga benämningen för det nya semitiska språket *assyriska*, och hela den nya vetenskapen kom att benämnas *assyriologi*, ehuru språket egentligen är babyloniska och vetenskapen rätteligen bör benämnas *babylonologi*. De gamle babylonierna benämnde det semitiska babyloniska språket akkadiska till skillnad från det gamla icke-semitiska språket sumeriska. Med allt skäl fick det därför en plats jämte nysusiskan och gammalpersiskan på perserkonungarnas inskriftstaflor, sedan dessa underlagt sig Nebukadnessars välde. — Som prof på kilgruppernas utseende återges här namnet *Dareios* i de tre alfabeten:

fornpersiska:

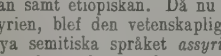

(D - - a - - ra - - ja - - v - - - u - - - š)

nysusiska:

(Da - - - ri - - - ja - - - va - u - uš)

babyloniska:

(Da - - - - ri - - - - - ja - - - vuš).

Genom skarpsinniga undersökningar af fransmannen de Saulcy, Hincks samt framför alla H. Rawlinson och Oppert fullföljdes upptäckterna rörande assyriskan, och de egenskaper man lärde känna hos skriften och språket voro delvis mycket öfverraskande. Ett betydande hjälpmaterial fick man i den långa, trilingvala *Behistaninskriften* (utg. af Rawlinson 1851). — Assyriernas skrift var icke som andra semitiska folks en konsonantskrift, hvars vokaler läsaren själf får ifylla, utan en stafvelseskrift (på samma sätt som japanernas, abessinernas m. fl. folks). Den eger icke blott såsom nysusiskan särskilda tecken för tvåljudiga, utan äfven för treljudiga stafvelser (ex. på babylonisk-assyriska stafvelser: *al, el, il*; *ba, bi, bu*; *kam, kar, kas*; *rak, man, nat, lam, lim, lub*). Bland sällsamheter i den babylonisk-assyriska skriften väckte största undran den af Rawlinson upptäckta polyfonien (flerljudigheten), som innebär, att ett och samma tecken kan ha flera olika betydelser. Tecknet , som lästes *man*, kunde också betyda *niš*; hade förutom *ud, ut* äfven värdena *par, tam, laḫ, liḫ*. Därjämte hade det förstnämnda tecknet som ideogram sakvärdet "konung" (*šarru*) och siffervärdet 20, det senare vid sidan af sina nämnda ljudvärden sakvärdena "sol", "ljus", "dag", "haf", "hvit" m. m. Olägenheten af denna flertydighet hos sina ideogram sökte babylonierna ofta afhjälpa genom att tillfoga ett s. k. fonetiskt komplement: efter ideogrammet skrefvo de sista stafvelsen i det ord, som detta skulle beteckna (ungefär så som vi vid våra ideogram, siffrorna, ofta tillfoga en uttalsfyllnad, t. ex. 4:de *fjärde*, 4:o *kvarto*). Äfven ideografiska determinativ brukades till ett begränsadt antal i den babylonisk-assyriska skriften. Hvarje mansnamn föregås (i den babyloniska liksom i den nysusiska texten) af tecknet , eg. manligt könsmärke, framför kvinnliga namn ett tecken, som tydligen utvecklats ur en realistisk könsbeteckning, hvarje lands namn af , eg. *land*, gudars af (utveckladt ur det ursprungliga ideogrammet , bilden af en åttastrålig stjärna), *gud*. Sålunda buro äfven andra nomina propria m. fl. ord så att säga sin skylt på sig. En annan egendomlig omständighet, som varit till stor hjälp vid kilskriftens tolkning, är, att namn såväl som andra ord, som ena gången skrifvas rent fonetiskt med stafvelsetecken, vid andra tillfällen tecknas sammansatta af flera ideogram; detta mera högtidliga beteckningssätt var möjligt till följd däraf, att babylonisk-assyriska namn alltid utgjorde en hel sats samt innehöllo verkliga ord (t. ex. Belsasar:

Bel-šarru-uṣur, "Bel, skydda fursten"; Sanherib: *Sin-aḫe-irba*, "Sin ökar bröderna").

Man kan lätt förstå, att kilskriftsuttolkarnas undransvärda rön länge skulle upptagas med afgjord misstro. Lyckligtvis ha de dock från flera håll vunnit en mer än tillfyllestgörande bekräftelse. Redan under kilskriftstudiets äldsta tid läste Champollion på en alabastervas i ett franskt museum en hieroglyfkartusch, som han uttydde X-š-h-a-r-š-a (Xerxes). Öfver denna voro inristade några kilskriftsord, af hvilka det första alldeles öfverensstämde med Xerxes' namn på den af Grotefend tydda persepolitanska inskriften; de öfriga återgåfvo samma grupps motsvarigheter i det nysusiska och det babyloniska alfabetet. På en i Venezia förvarad vas läste man *Artaxerxes* i samma fyra skriftarter. I Ninive har man hittat små lerafflor med texter, som återgifva samma innehåll i assyriska och feniciska bokstäfver, och äfven där ha assyriologernas tolkningar bestått profvet. Ytterligare intyg bjudas däraf, att det uttolkade babylonisk-assyriska språket fullkomligt fogar sig in i en förut känd språkgrupps organism samt att fakta, som äro oss bekanta från bibeln och forntida historiska skrifter, på ett märkvärdigt sätt styrkas och fullständigas af kilskriftsurkundernas berättelser. För att pröfva den assyriologiska vetenskapens halt sände The asiatic society i London 1857 afskrifter af en i 4 lerprismor från Kal'a Šergat, det gamla Aššur, funnen, identisk text till kilskriftsforskningens fyra förnämsta dåvarande målsmän: Rawlinson, Hincks, Fox Talbot och Oppert, utan att någon af dem visste af de andres uppdrag. En månad därefter hade de insändt sina tolkningar, hvilka i allt väsentligt sammanstämde. — I det af Layard upptäckta kungl. biblioteket i Ninive påträffades en mängd teckenförklarande tabeller, *syllabarier*, som babylonierna och assyrierna själfva funnit nödigt upprätta öfver sitt inkrånglade alfabet. Undersökningen af dessa oskattbara syllabarier har besannat och gifvit fasthet åt många förut uppställda hypoteser samt naturligtvis gifvit ökad hjälp vid tolkningen. — Babyloniernas och assyriernas skrift dröjde kvar på ett äldre skede och var icke inrättad med tillbörlig hänsyn till språkets fonetiska utvecklingsgrad. Sumerernas gåtlika tungomål, hvilket i en senare tid fullständigt öfverflygiades af de underkufvande semiternas (babyloniskan och dess norra dialekt, assyriskan) hade förtjänat sig af en i hög grad ideografisk skrift. Men när semiterna upptogo denna skrift, hvilken hade betecknat saken, ej ljudet, gjorde de det misstroppet att låta tecknen gälla som uttryck för både ljudet och saken, hvilket blef källan till deras skrifts stora lyten. — Den babylonisk-assyriska skriften har icke alltid nyttjat de kilformiga tecken, som sedan blefvo karakteristiska för densamma och gifvit den dess namn bland de nyare folken. Den hade ursprungligen varit en *bildskrift*, använd af de icke-semitiske urinvånarna, redan innan dessa (kanske från högländerna i Elam) vandrade åt v. till Babyloniens slätter. I tidens lopp bibehöllos endast ytterlinjerna af de ursprungliga afbildningarna efter föremål, och skrifmaterialet förorsakade, att kurvorna blefvo vinklar och räta linjer. Slutligen blefvo alla dessa räta linjer kilformiga, när man uteslutande begagnade trekantiga stift. Teckens form undergick f. ö. äfven efteråt flera växlingar, syftande till förenkling genom bortkastande af öfverflödiga kilar. Så skiljer man inom de babyloniska kilinskrifterna på den *gammalbabyloniska Ḫammurabiskriften*, *kassitskriften*, *nybabyloniska* och senare utvecklade *persiska* kilskriftstecken. Inom den assyriska skriften finnes en liknande serie af utvecklingsformer. De arkaiska formerna nyttjades för högtidlighetens skull ofta på senare minnesstoder, palatsväggar o. d. — I många fall kan man följa teckens utveckling ur bildskrift. Så hade det babyloniskassyriska ideogrammet för "hus", , förut den lineära gestalten 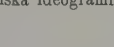 , ideogrammet för "hand", senare vanligen tecknadt , hade tidigare den fullständigare formen , ur ett äldre, lineärt , uppenbarligen bilden för en knuten hand med framsträckt tumme. Denna urtida bildskrifts förvandling till en stafvelseskrift påbörjades redan af sumererna, hvilkas språk gaf en osökt anledning därtill, i det att förlusten af slutljuden hade reducerat en stor del af ordförrådet till enstafviga ord. — Sättet, hvarpå de fornpersiska skrifttecknen framgått ur den i Babylon gängse stilarten, har enligt Opperts åsikt varit följande: man utvalde en af de betydelser ett babyloniskt skrifttecken kunde ha, öfversatte det på persiska och tog det persiska ordets begynnelseljud; detta (vokal- eller konsonant-)ljud fick tecknet sedan betyda. Enligt en af Deecke och Sayce framställd åsikt äro de persiska tecknen uppkomna blott genom direkt förenkling af likljudande babyloniska. E. F—t. (D. M.)

Kilinskriftssamlingar, resultaten af de omfattande och ännu pågående gräfningarna i Eufrat- och Tigrisdalen (se Babylonien), finnas förnämligast i British museum (London), University museum (Philadelphia), Louvre (Paris), Königliche museen (Berlin) och turkiska statens museum i Konstantinopel. British museum eger det intressanta och värdefulla Aššurbaniapalbiblioteket (se Aššur-bani-apal). Philadelphiamuseet eger större delen af de till ett hundratusental uppgående kilskriftstaflorna, som Pennsylvania-universitetets expeditioner uppgräft i den gamla babyloniska tempelstaden Nippur (se Babylonien). Denna samling är enastående och oöfverträffad. Under det att Aššurbaniapalbiblioteket innehåller afskrifter af gamla babyloniska dokument, finner man i Philadelphiasamlingen gamla babyloniska originaltaflor, äfven sådana, som en gång i tiden blifvit afskrifna af Aššur-bani-apals skrifvare. Liksom British museum under de två sista årtiondena på grund af Aššurbaniapalbiblioteket varit den förnämsta dragningskraften, kommer hädanefter Philadelphia, i den mån dess kilskriftsskatter hinna ordnas och göras tillgängliga, att blifva en vallfartsort för kilskriftsforskare. I Paris förvaras de i det nuv. Telloh uppgräfda inskrifterna, i Berlin inskrifter från Babylon

och Aššur m. m., och i Konstantinopel ha under senare åren hopats ännu okända skatter, i synnerhet från de amerikanska utgräfningarna i Nippur. Mindre samlingar finnas f. ö. i Kairo, New York, Rom, Florens, Venezia, m. fl. st. Åtminstone omkr. 200,000 kilskriftstaflor ha sålunda framgräfts, och ändå har väl endast en början blifvit gjord. Litt.: se Kilskriftsspråk. D. M.

Kilskriftsspråk, d. v. s. de språk, som använda kilskriften som uttrycksmedel, äro förnämligast sumeriska (se Sumerer) och babyloniskassyriska. Det senare är ett rent semitiskt språk samt är den äldsta semitiska språkgren man känner till. Språket borde egentligen kallas babyloniska, då det är de semitiske babyloniernas modersmål. Enligt en nyfunnen gammalbabylonisk tafla kallades det semitiska babyloniska språket för akkadiska i motsats till de icke semitiske urinvånarnas språk sumeriskan. Assyrien, ursprungligen en babylonisk koloni, hade i allt tillegnat sig moderlandets språk, kultur och religion. Mellan den egentliga babyloniskan och assyriskan förefinnas därför endast dialektiska olikheter, som t. ex. mellan danska och norska, engelska och amerik.-engelska språken. Babylonisk-assyriska afviker emellertid från andra semitiska språk därigenom, att man läser från vänster till höger, ej från höger till vänster, som t. ex. arabiska och hebreiska. Detta har utan tvifvel sin förklaringsgrund däri, att de barbariske semiterna tillegnade sig ett icke-semitiskt språks skriftecken. Såsom det äldsta kända semitiska språket uppvisar det den minsta grammatikaliska utvecklingen samt företer i allo en ålderdomlig prägel. Under de 2,000 år eller mera, som vi kunna följa språkets utveckling, kunna åtskilliga förändringar i dess byggnad och användning uppvisas, men dessa äro jämförelsevis ringa. Själfva grammatiken är mycket enkel. Svårigheterna vid studiet af detta språk och dess litteratur ligga i skrifteckenens mängd (omkr. 700 enkla kilskriftstecken), deras skiftande former, mångfaldiga betydelser, ideografiska skrifsätt samt rikedom på ord och speciella termer. Ett ord kan sålunda beteckna på flerfaldiga sätt. Så kan t. ex. en verbform *innadin* betecknas med ett enda ideogram, innadin, eller utskrifvas med stafvelsetecken, t. ex. *i-na-din*, *i-na-di-in*, *i-na-ad-din*, *i-na-ad-di-in*, *i-nad-din*, *i-nad-di-in*, *in-na-ad-din*, *in-na-ad-di-in*, *in-nad-din*, *in-nad-di-in*, m. fl. Babylonisk-assyriskan är fattig i synnerhet på *tempora*-beteckningar. Den har egentligen endast två, ett perfektum eller preteritum, som betecknar fullbordad handling och som äfven användes som historiskt tempus, samt ett imperfektum, som betecknar ofullbordad handling och som användes äfven som futurum. Men språket besitter å andra sidan ett för detsamma egendomligt och utmärkande tempus, *permansiv*, som betecknar egenskap, tillstånd. Det äldre språket, särskildt på Hammurabis tid, har bestämda *kasus*-ändelser, äfvensä mimmation, men dessa vackla eller bortfalla alldeles under språkets senare skeden.

Kilskriftslitteraturen är både mångsidig och rikhaltig. Den omfattar nästan hvarje område för mänskligt själslif samt mänsklig forskning och verksamhet. Det är ej blott den äldsta och egendomligaste, utan också en af de mest intressanta och för nästan hvarje forskningsområde betydelsefullaste litteraturer världshistorien har att uppvisa. Liksom i inre omfattning och gestaltning söker den väl också ännu sin like i historisk omfattning. Man kan sålunda tryggt säga, att den babyloniska litteraturen omfattar en tidrymd af minst 3,000 år. Naturligtvis är det omöjligt att här närmare redogöra för denna litteratur. En särdeles förträfflig populär vetenskaplig framställning finner man i Webers "Die literatur der babylonier und assyrer" (1907). Vid en hastig öfverblick af innehållet i denna litteratur märker man först den stora mängden litterära alster med *religiös* prägel. Härtill få räknas *epos*, *myter* och *legender*, såsom skapelseberättelser, syndaflodsberättelse, gudasagor och hjältesagor (se Gilgamešepos). Vidare finnes en mängd ritualföreskrifter rörande tempeltjänsten, för offer, tempel och prästvigningar, heliga handlingar, dagar, sabbat o. s. v., likaledes en mängd föreskrifter och anvisningar rörande religiösa handlingar i mera praktiskt syfte, såsom besvärjelser emot onda andar, botande af sjukdomar o. s. v. Då babyloniernas världsuppfattning var i högsta grad fatalistisk, spelade orakelväsendet en stor roll. Därför finner man en mängd föreskrifter för orakeltydning, förklaring af järtecken samt afgifna orakelsvar. Och så litterära alster, där den rent religiösa känslan finner uttryck, såsom böner, hymner, botpsalmer, hvilka i religiös innerlighet, känslodjup och uttryckssätt kunna ställas vid sidan af de gammaltestamentliga psalmerna. — Det rent *historiska* materialet uppvisar en för äldre tiders historia enastående rikedom. Det ges intet folk, som åt eftervärlden efterlämnat så fullständiga, noggranna och framför allt varaktiga historiska urkunder. Först märka vi sålunda historiska legender om konungen af Kuta, staden Ereks belägring och konung Sargons födelse. Bland egentliga historiska urkunder intaga konungainskrifterna ett viktigt rum. I dessa på vaser, lercylindrar, prismor, bildstoder, stenplattor o. s. v. inristade inskrifter ge konungarna en utförlig berättelse om sig själfva, sin ätt, sina gudar, sina krig, byggnadsföretag, jakter o. s. v. De äldsta gå tillbaka åtminstone 4000 år f. Kr. Vidare finna vi jämförande historiska data för en viss period, krönikor, kronologiska listor öfver dynastier, enskilda konungar samt ämbetsmän. Äfvensä finnas dokument från babylonisk-assyrisk politik och statsförvaltning, såsom fördrag stater emellan, proklamationer, privilegiebref, ämbetsfullmakter, fribref, lagfartshandlingar, skattelistor o. s. v. — Rättsliga urkunder finnas i mängd. Utom fragment af urgamla lagar ha vi den märkliga och enastående Hammurabis lagsamling (se Hammurabis lagar), som innehåller en fullständig babylonisk lag, äfvensä en ofantlig mängd rättshandlingar eller den praktiska tillämpningen af dessa lagar, såsom stämningar, domstolsprotokoll och utslag, handlingar rörande äktenskap, skilsmässa, arfsangelägenheter, adoption, köp, lån o. s. v. — *Tempelförvaltningen*, likasom *privata* näringar och affärsföretag, representeras af utförliga räkenskaper och dokument, såsom arrendekontrakt, aftal, kostnadsförslag, skuldsedlar, kvitton, bankfirmors räkenskaper, inventarieförteckningar, afföningslistor, rapporter från herdar, jordbruk, väfverier, skeppsfart o. s. v., inkomst- och utgiftslistor, fraktsedlar och bref i mängd. — Som rent *vetenskapliga* alster kunna betecknas språkliga arbeten, såsom syllabarier

ed förklaring af kilskriftstecken, ordlistor, gram-atikaliska och paleografiska texter, kommentarer ch bokkataloger. Dessutom finnas taflor, som be-andla geografi, zoologi, botanik, mineralogi, me-icin, matematik, och astronomi. Som *folklitteratur* unna anföras djurfabler, ordspråk och sederegler. *Kilskriftsspråklig litteratur. Kilskrift*: Oppert, Expédition en Mésopotamie" (vol. II, Paris 1859), elitzsch, "Beiträge zur entzifferung der kappado-ischen keilschrifttafeln" (1893) och "Entstehung des ltesten schriftsystems" (1896—97), Taylor, "Hi-ory of the alphabet" (1900), Menant, "Éléments 'épigraphie assyrienne" (1880), Amiaud och Mé-ineau, "Tableau comparé des écritures babylo-iennes et assyriennes" (1887), Thureau-Dangin, Recherches sur l'origine de l'écriture cunéiforme" 1898—99), Fossey, "Manuel de l'assyriologie" 1904). *Kilskriftens tolkning*: Tegnér, "Ninives och abylons kilskrifter" (1875), Bezold, "Ninive und abylon" (1903), Rogers, "A history of Babylo-ia and Assyria" (1900). För nybörjare: Delitzsch, Assyrische lesestücke" (4:e uppl. 1899—1900). *rammatik*: Delitzsch, "Assyrische grammatik" (2:a ppl. 1906), Meissner, "Kurzgefasste assyrische gram-atik" (1907, bäst för nybörjare), Ungnad, "Ba-ylonisch-assyrische grammatik" (1906). *Lexika:* elitzsch, "Handwörterbuch", Muss-Arnolt, "A oncise assyrian dictionary" (engelska och tyska), rünnow, "A classified list of cuneiform signs", leissner, "Seltene ideogramme" (1909). *Litteratur-versikt*: Meyer, "Die literatur der babylonier nd assyrer". *Kilskriftstexter*: British museum: awlinson, "The cuneiform inscriptions of Western sia" (vol. I—V), King m. fl., "Cuneiform texts om Babylonian tablets" (vol. I—XXV), Philadel-hia museum: Hilprecht, Clay, Ranke, Radau, oebel, Myhrman, "The Babylonian expedition of he university of Pennsylvania" (18 vol. utgifna), ouvre museum: de Sarzec, Henzey, "Découvertes n Chaldée", Scheil, m. fl. "Délégation en Perse, émoires, etc.", Thureau-Dangin, "Recueil de ta-lets chaldéennes", m. fl. privata texteditioner; erlins museum: Reissner, Weissbach, Ungnad, . fl.: "Mitteilungen aus den vorderasiatischen mmlungen", "Wissenschaftliche veröffentlichungen er deutschen Orient gesellschaft" m. fl. *Tidskrif-r*: "Revue d'assyriologie" (Paris), "Zeitschrift ir assyriologie" (Heidelberg), "Mitteilungen der eutschen Orient gesellschaft" (Berlin). För texter omskrift och öfversättning samt arbeten rörande gräfningar, historia, konst och religion se Baby-onien.

Kilskriftsforskare af hög rang, sedan de förnämste teranerna Oppert, Menant, Rawlinson och George mith skattat åt förgängelsen, äro Bezold (Hei-elberg), Brünnow (Ithaca), Delitzsch (Ber-n), Fossey (Paris), Harper (Chicago), Haupt Baltimore), Hilprecht (Philadelphia), Hom-el (München), Jensen (Marburg), King (Lon-on), Knudtzon (Kristiania), Lyon (Cam-ridge, Mass.), Meissner (Breslau), Pinches London), Scheil (Paris), Tallquist (Helsing-rs), Teloni (Florens), Thureau-Dangin Paris), Weissbach (Leipzig), Winkler Berlin), Zimmern (Leipzig), m. fl. — I *Sverige* ef kilskriftsforskningen allmännare känd genom rofessor E. Tegnérs populärvetenskapliga skrift "Ninives och Babylons kilskrifter" (1875). Det vetenskapliga studiet införde emellertid först professor H. N. Almkvist (d. 1904), som vid redan framskriden ålder upptog denna nya vetenskap med beundransvärd energi och framgång. Han meddelade den första undervisningen i detta ämne i Sverige och uppförde det i studieplanerna för Uppsala universitet, där det numera ingår i fordringarna för examina i semitiska språk. D. M.

Kilsnitt (ty. *keilschnitt, steinschnitt*), formandet af de stycken (*hvalfstenar, hvalfkilar*), af hvilka ett hvalf är sammansatt, äfvensom läran om lagarna därför. Se Hvalf.

Kilsyth [kilsäi'th], stad i skotska grefsk. Stirling, 20 km. n. ö. om Glasgow. 7,292 inv. (1901). Gymnasium (academy). Bomullsindustri, kol- och järngrufvor samt stenbrott. J. F. N.

Kil—Torsby järnväg, å hvars anläggande Kil—Fryksdalens järnvägsaktiebolag erhållit koncession, skall förbinda Kils station vid Nordvästra stambanan och Bergslagernas järnvägar med Torsby vid norra ändan af sjön Öfre Fryken. Järnvägen, som erhåller en längd af 77,45 km. och bygges normalspårig (1,435 m.), har beräknats draga en byggnadskostnad af 5 mill. kr., hvaraf hälften erhållits i statsanslag, och är afsedd att öppnas för trafik 1 sept. 1914. A. d'A.

Kilung [ki-], japansk hamnstad. Se Kelung.

Kilwa [kil-], Kiloa, Quiloa, namn på två hamnplatser i Tyska Öst-Afrika. 1. K.-Kivindje, hufvudstad i förvaltningsdistriktet K. (94,700 inv. 1903), på en alldeles flack strand med dåligt dricksvatten, stark nederbörd (1,000 mm.) och stor värme (26,3° i årsmedium). Omkr. 8,000 inv., hvaraf ett tjugutal européer. Ångbåtsstation. — 2. K.-Kisivani, kustplats 24 km. s. ö. om den föregående, på den lilla ön K. Omkr. 500 inv. K. är den äldsta utländska kolonien på östafrikanska kusten och har haft en arabisk-persisk period (987—1498), en portugisisk (1498—1698) och en yngre arabisk (1698—1826) samt har ännu intressanta byggnadsminnen från dessa tider. J. F. N.

Kilwinning [kilωi'niŋ], stad i skotska grefsk. Ayr, vid floden Garnock. 4,440 inv. (1901). Ruiner af ett 1140 grundlagdt kloster, som förstördes 1561. K. anses vara det skotska frimureriets vagga, och dess loge, som säges blifvit stiftad af de arkitekter och murare, som byggde klostret, betraktas som moderlogen i Skottland. I närheten järnverket Eglinton. J. F. N.

Kimavensi [ki-]. Se Kilima-ndjaro.

Kimball [ki'mbol], Richard Burleigh, nordamerikansk författare, f. 1816, d. 1892, studerade vid Dartmouth college, gjorde resor i England och Tyskland och bosatte sig sedan som praktiserande jurist i New York, från hvars lif han hämtade sina ämnen i bl. a. *Saint Leger* (1849), *Undercurrents, Was he successful?, To-day in New York* m. fl. K. var en flitig medarbetare i periodiska skrifter.

Kimberley [ki'mboli], stad i Kapkolonien, West Griqualand. 1,260 m. ö. h., vid järnvägen mellan Kapstaden och Sambesi, 30 km. från floden Vaal. 34,331 inv. (1904). Staden har för sin uppkomst och betydelse att tacka de där 1867 och följ. år upptäckta diamantfälten och hette till 1871 Colesberg Copje. Sitt nuvarande namn har staden

fått efter dåvarande engelske kolonialministern, earlen af Kimberley (se Wodehouse). Redan 1876 hade 20,000 diamantgräfvare och en mängd infödda arbetare samt 4,000 diamanthandlande infunnit sig, men det växande djup, på hvilket man måste söka diamanterna, och dessas prisfall i Europa gjorde diamantsökandet föga lönande för enskilda arbetare. Från 1875 pågick därför ett mödosamt arbete att sammanslå de tusentals småaffärerna till stora kapitalstarka bolag. Till slut återstodo nästan endast två stora sammanslutningar, det af Cecil Rhodes och A. Beit ledda *De Beers company* och *Kimberley central mining company*, ledt af bröderna Barnato och W. Joel. Efter en våldsam finansiell

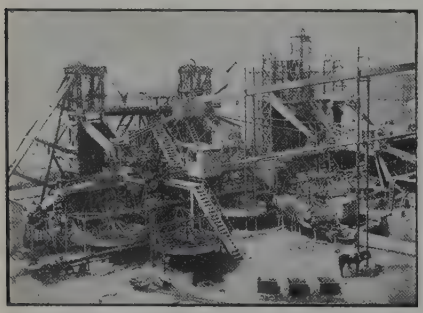

Vaskningsmaskiner vid De Beers' diamantgrufvor i Kimberley.

tvekamp sammanslogos äfven dessa (1888) till *De Beers consolidated mines*, hvilket jättebolag sedan dess behärskat hela diamantgrufindustrien i K. Antalet arbetare minskades betydligt, och därigenom nedbragtes utgifterna, men diamantpriset steg, då produktionen kunde regleras efter marknadsläget. De där funna diamanterna äro sällan fullkomligt färglösa, oftast vingula, men stora och af en vacker kristallform. Värdet af vid K. funna diamanter torde ej kunna beräknas mycket lägre än 100 mill. pd st. Omkr. 3,5 km. s. v. om K. ligger grufstaden Beaconsfield (se d. o. 2). Under boerkriget var K. 15 okt. 1899—15 febr. 1900 innesluten af boerna. (J. F. N.)

Kimberley [ki'mbəli], earl af, adelstitel inom engelska släkten Wodehouse (se d. o.).

Kimbrer [ki'm-]. Se Cimbrer.

Kimchi [ki'm-], David, judisk lärd, af judarna vanligen kallad Redak (en sammandragning af "r[abbi] D[avid] K[imchi]"), f. 1160 i Narbonne, d. efter 1235, var son af den judiske exegeten och religionsfilosofen Josef K. Af hans många arbeten äro de flesta af exegetiskt och några af religiös-polemiskt innehåll. De viktigaste äro hans utförliga hebreiska grammatik, *Miklol* ("fullständighet"; tr. 1532 i Konstantinopel), och den hebreiska ordboken *Sefer ha-schoraschim* (*Liber radicum*; tr. andra gången 1490 i Neapel och senast 1838—47 i Berlin, i bearbetning af Biesenthal och Lebrecht). Denna ordbok var sedermera i århundraden mönstret för alla arbeten inom den hebreiska lexikografien; det har varit först vår tid förbehållet att öppna nya källor och uppställa nya system för det hebreiska språkets behandling. — Äfven K:s broder, Moses K., skref en hebreisk grammatik, *Mahalach schebile ha-daat* (Ledaren på kunskapens stigar; 1508 i Pesaro; flera uppl., bl. a. af Seb. Münster, med latinsk öfv., 1531). L. L.*

Kimheden, kronopark i Malå socken, Norsjö revir och Västerbottens län, genom K. M:ts befallningshafvandes afvittringsutslag 10 dec. 1887 afsatt till kronopark af öfverloppsmark. Benämningen fastställdes af Kammarkollegium 13 okt. 1891. Areal 3,121 har med årlig afverkning af 1,840 träd. M—g.

Ki'mito [ki-; fi. *Ke'miö*]. 1. Skärsocken af Halikko härad och Piikkis domsaga, Åbo och Björneborgs län, Finland. Landareal, jämte Dragsfjärd och Västanfjärds kapell 1,532 kvkm. Befolkningen, öfvervägande svensk, 12,778 pers., hvaraf i K. ensamt 6,414 pers. (1908). I K. brytes kalk. K. utgör med förenämnda kapell ett imperiellt pastorat af 1:a kl., Åbo ärkestift, Bjärno prosteri. — Inom socknen ligger Dalsbruk (se d. o.). Bekant från kriget 1809 är Sandö ström i K.

2. Friherreskap, som 5 febr. 1614 donerades åt rikskansleren A. Oxenstierna och då omfattade $119^3/_4$ mtl inom K. socken, men sedermera ökades 1 febr. 1619 med Nynäs gård (Nousis socken) och dess underlydande hemman samt 27 nov. 1627 med 11 bol i Kimito socken. Friherreskapet omfattade därefter något mer än 300 mtl. 1. A. G. F. 2. G. F.*

Kimmērier [kim-]. Se Cimmerier. — Kimmeriska Bosporos. Se Bosporos 2.

Kimo'lo [ki-], fordom *Ki'molos* l. *Cimōlus*, af väst-européerna kalladt *Argentiera*, en af Cykladerna i grekiska arkipelagen, n. ö. om Milo, har en areal af 42 kvkm. och är mestadels kalt, utan källor samt föga odladt. Bekant är den s. k. kimoliska jorden, ett slags lera, hvilken ännu liksom i forntiden begagnas vid tvätt, valkning och badning. (J. F. N.)

Kimon [ki-], grek. *Kίμων*, lat. *Cimon*. 1. Atensk fältherre och statsman, son af Miltiades och den traciska furstedottern Hegesipyle. Den "atimi" (förlust af medborgerliga rättigheter), hvilken hade drabbat Miltiades som insolvent statsgäldenär, öfvergick efter dennes död på sonen och vidlådde honom, till dess skulden betaldes af hans svåger, den rike Kallias. Efter segern vid Mykale (479) fick han jämte Aristides befälet öfver den flotta, som afsändes till de asiatiska farvattnen för att fortsätta kriget mot perserna. Efter ett hårdnackadt motstånd eröfrade han (476) den traciska fästningen Eion och kort därefter ön Skyros, hvarifrån han till Aten hemförde Thesceus' ben. De följande åren gåfvo K. tillfälle till nya bragder, bl. a. till eröfrandet af det traciska Chersonesos samt befriandet af flera grekiska städer på Mindre Asiens kuster. Slutligen besegrade han i en afgörande drabbning (troligen 470, enl. andra 465) vid mynningen af floden Eurymedon i Pamfylien den persiska öfvermakten både till lands och sjöss. I sammanhang med denna seger har man brukat ställa en af senare skriftställare omtalad, för perserna skymflig fred (den s. k. "Kimoniska freden"), hvars historiska verklighet dock af nyare forskare på goda grunder betviflas. — Efter Themistokles' landsförvisning (471) var K. den inflytelserikaste mannen i Aten. Efter att genom eröfringen af det traciska Chersonesos ha kommit i besittning af sina där belägna arfgods

ar han tillika en af Atens rikaste män och ådaga-
de storartad frikostighet mot sina landsmän. Full-
ljandet af kriget mot perserna och alla grekiska
äders befrielse från persiskt öfvervälde betraktade
. som sin lefnads uppgift. Af denna orsak var
an angelägen att bibehålla ett fredligt förhållande
ll Sparta, liksom han äfven f. ö., på grund af
na aristokratiska tänkesätt, hörde till det lacede-
oniskt sinnade partiet i Aten. I detta hänseende
notarbetades han ifrigt af det demokratiska par-
ets ledare, Perikles och Efialtes, hvilka slutligen
461) genom den s. k. ostracismen lyckades genom-
rifva hans landsförvisning på tio år. Efter det för
ten olyckliga slaget vid Tanagra (457) blef dock
., på Perikles' egen inrådan, återkallad och lycka-
es slutligen (451) åvägabringa ett femårigt stille-
ånd med lacedemonierna. På hans tillstyrkan
ppnades ånyo fientligheterna mot Persien, och han
fsändes med en betydlig flotta till Cypern, där han
og under belägringen af Kition (449).

2. Grekisk myntgravör, som lefde på Sicilien i
yrakusa under Dionysios (4:e årh. f. Kr.). Ett
f den tidens och hela den grekiska antikens bästa
ynt, som på framsidan visar källnymfen Are-
usas hufvud, omgifvet af delfiner, bär på den
edersta af dessa namnet Kimon. På baksidan
s ett fyrspann, som just är nära att vinna
eger. 1. A. M. A. 2. C. R. N.*

Kimono [ki-], japanskt klädesplagg för män och
vinnor. Se bd XII, sp. 1268 och pl. II—III vid
. 1284.

Kimpatu [ki'm-], hufvudort i Katanga.

Kimpesch [ki'm-], stad. Se Campeche 2.

Kimpulung [kim-]. 1. (Rum. *Câmpulung*) Hufvud-
ad i rumänska förvaltningsområdet (judet) Muscel,
d foten af Transsylvanska alperna och vid vägen
ver Törzburg-passet till Siebenbürgen. 13,033
nv. (1900). Stapelplats för varor från Ungern och
iebenbürgen. — 2. Stad i Bukovina, 650 m. ö. h.,
en skogrik bergdal vid Moldava. 8,028 inv. (1900).
räindustri, kalkbrännerier. 1—2. J. F. N.

Kimrök (ty. *kienruss*), ett af fint fördeladt kol
stående svart färgämne, som man framställer ge-
om att vid otillräckligt lufttillträde förbränna tjära,
artser o. d., hvarvid det sot, som uppstår, samlas
därtill afsedda rum och sedan genom glödgning i
llslutna kärl befrias från vidbrända oljor m. m.
imrök har stor användning som svart målarfärg,
d beredning af tryckfärg (s. k. boktryckarsvärta)
s. v. Det finaste slaget af kimrök erhålles genom
örbränning af vissa oljor och nyttjas till beredning
f *tusch* (se d. o.). Den vanliga i handeln före-
ommande kimröken är stundom ej annat än fin-
ulveriserade björkkol. S. J—n.

Kimstad, socken i Östergötlands län, Memmings
ärad. 6,766 har. 1,595 inv. (1909). K. utgör ett
ll egaren af Löfstad patronellt pastorat i Lin-
öpings stift, Norrköpings kontrakt.

Kimstad—Norrköpings järnväg. Se Norra
stergötlands järnvägsaktiebolags
ärnvägar.

Kimura [ki-], Hisashi, japansk astronom, geo-
et, professor och direktor för observatoriet i Mizusa-
a i Japan, berömd för sina undersökningar öfver
olhöjdsvariationerna. Han upptäckte 1902 det märk-
ärdiga, efter honom uppkallade Kimurafeno-
enet, som består af en periodisk förändring i polhöjderna (med en period af ett år), oberoende af longituden. Denna uppseendeväckande upptäckt har gifvit anledning till ett flertal undersökningar i syfte att finna en förklaring till fenomenet. Någon fullt tillfredsställande sådan är ännu ej funnen. Sannolikt måste man i alla händelser anta, att jordens tyngdpunkt är underkastad en periodisk förskjutning utefter jordaxeln med en period på ett år (se Polhöjd). B—d.

Kimurafenomenet. Se Kimura, H.

Kin [statsspråkets uttal: djin], urgammalt kinesiskt citterinstrument, hvars 5—25 strängar äro tvinnade af silketråd. A. L.*

Kin [statsspråkets uttal: djin], vikt. Se Catty.

Kina, urgammal kulturstat i östra Asien, denna världsdels folkrikaste och näst Asiatiska Ryssland största rike. Namnet K. är en utländsk benämning (se Kathay) och användes af kineserna endast i modernt tidningsspråk under formen *Dji-na*. Den latinska benämningen *Seres*, *Serica* (''sidenland'') kommer af *ser* (koreanska *sir*), siden. Själfva kalla kineserna vanligen sitt land *Tschungkwo* (statsspråkets uttal: Djoung-guă; ''Midtens rike''). Ett annat gammalt namn är *Tien-hsia* (''under himmelen'', oriktigt återgifvet med ''Himmelska riket''). Efter mandschuernas erövring af K. heter det officiellt äfven *Tatsing-kwo* (''det stora och rena riket''; eller kanske *Tsings*, ''de renes'' rike, efter den nuv. dynastien Tsing); en folklig benämning på landet är *Ssü-hai* (''de fyra hafven''), synonymt med universum; andra namn äro *Schi-pa-schöng* (Si-pa-sang, ''de 18 provinserna''), *Huá-kwo* (utt. hua-guă; ''blommornas rike''). Sig själfva kalla kineserna *Han-renn* (''Hans söner''); i de södra provinserna förekommer äfven namnet *Tsang-renn* (''Tsangs söner''). Han och Tsang äro namn på två gamla dynastier. Äfven förekommer namnet *Li-min* (''rasen med det svarta håret''). Ett enhetligt, öfverallt brukligt namn på land och folk finnes således icke; olika namn ha förekommit under olika tider, ett begagnas fortfarande i en trakt, ett annat i en annan. På samma sätt ha andra namn ändrats under olika tider och dynastier. Det finnes ingen flod, intet berg, som har samma namn i hela sin utsträckning; ingen stad har bibehållit sitt ursprungliga namn från dynasti till dynasti.

Läge, storlek och beståndsdelar. Det kinesiska väldet omfattar utom det egentliga K. biländerna Mandschuriet, Mongoliet, Öst-Turkestan (Hsin-djiang, Sin-djiang) och Tibet (se dessa ord) och har inalles en areal af 11,138,880 kvkm. med omkr. 433 mill. inv. samt sträcker sig mellan 18° och 53° 30′ n. br. och mellan 73° 40′ och 135° ö. lgd. Det är sålunda större än hela Europa. Af detta välde upptager det egentliga K., som ensamt behandlas i denna artikel, den sydöstra delen, mellan 18° och 44° n. br. samt mellan 98° och 122° 30′ ö. lgd, eller, om Mandschuriets sydligaste provins Schön-djing räknas till K., såsom ofta sker, till 125° ö. lgd. Dess norra gräns ligger alltså på samma breddgrad som södra Frankrike (Avignon), den södra (sydkusten af Hainan) når nära Timbuktus breddgrad. Utsträckningen från n. till s. är omkr. 2,200 km. och från ö. till v. ungefär lika stor. Landets form är nästan cirkelrund, hvilket innebär, att dess gränser äro de minsta möjliga: en fördel för försvaret och en fördel för ett land, som önskar lefva

afsöndradt för sig självt. Därtill kommer, att K. på sin landgräns är omgifvet af öknar eller väldiga berg. Omkr. hälften af denna cirkel utgöres af kusten. — Arealen af K. (de 18 provinserna, utom Schön-djing) beräknades af Strelbitsky till 3,953,597 kvkm., af Trognitz till 3,989,350 kvkm., af H. Wagner till 3,970,100 kvkm. samt af Perthes' geografiska institut (enligt Almanach de Gotha) till 3,877,000 kvkm. De 18 provinserna äro: i Nord-Kina: Tschi-li (Pet-schi-li), Schan-tung, Schan-si, Schen-si och Kan-su; i Mellan-Kina: Kiang-su, Ngan-hwéi, Ho-nan, Hu-pe och Sz'-tschwan, samt i Syd-Kina: Tsche-kiang, Fu-kien, Kiang-si, Hu-nan, Kwei-tschóu, Jün-nan, Kwang-si och Kwang-tung. Folkmängden är mycket växlande: från 68,7 mill. (Sz'-tschwan) till 5,1 mill. (Kwang-si), likaså arealen: från 461,000 kvkm. (Sz'-tschwan) till 912,000 (Tschekiang). Om den olika folktätheten se nedan sp. 31.

Ytbeskaffenhet och bevattning. Från Kwen-lun går en rad berg genom mellersta K., bildande vattendelare mellan Hwang-ho och Jang-tse-kiang och en viktig klimatgräns mellan norra och södra K. De bruka sammanfattas under namnet Tsin-ling-schan och kallas af kineserna äfven Pe-ling (de norra bergen). De äro svåra att komma öfver, ehuru de ingenstädes nå snögränsen; deras högsta topp är 3,350 m. En gång synes hafvet ha gått fram till deras östra fot, men de stora flodernas aflagringar ha bildat den stora slätt, som nu skiljer dem från hafvet. Dessa berg dela K. i två mycket olika delar, Nord-K. och Syd-K. I Nord-K. kan man särskilja två regioner, den stora slätten i ö., innefattande 445,000 kvkm. (= Sveriges areal), hvilken omfattar äfven Jang-tse-kiangs delta och är täckt af Hwang-hos och Jang-tse-kiangs aflagringar, samt berglandet i v. Detta är deladt i flera områden. Längst i n. v. ligger Nan-schan, skildt från Kan-sus och Schen-sis platåer genom en sänka på Lan-tschóus meridan, hvilken utgör återstoden af en af de många vikarna i Han-hai, det asiatiska mediterrahafvet under tertiärtiden, hvilken vik sträckte sig längs den nuv. floden Tan-hos dal ända till foten af Kwen-lun. De nämnda platåerna ha en höjd af 1,300—1,800 m. ö. h. och äro delvis rika på stenkol. Ännu större stenkolslager hysa Schan-sis och Tschi-lis berg, hvilka ha en nord—sydlig riktning och terrassformigt sänka sig till kustslätten. Som en isolerad ö höjer sig från denna Schan-tungs bergland i ö. Norra K:s platåer och berg äro täckta af väldiga lösslager (den s. k. gula jorden; jfr Löss) af ända till 600 m. djup; äfven norra delen af stora slätten är ett gult lösslandskap. Lössjorden består af sand, lera och kolsyrad kalk och är genomdragen af fina rör, som uppkommit af växtrötter och uppsuga vatten som en svamp. Därför klyfver sig lössjorden vertikalt och bildar vid flodstränderna alldeles tvärbranta väggar. Den fyller dalarna mellan bergen och nivellerar därigenom landet, som får mjuka former. Berggrunden är vanligen paleozoisk; blott Schan-tung och en del af Schan-si ha urberg. Den viktigaste floden är Hwang-ho (se d. o.) med den stora bifloden Wei-ho; längre mot n. utflyter bl. a. Lwan-ho i Gula hafvet och s. om Hwang-ho den betydliga Hwai-ho, som upprinner i Tsin-lings sydöstra fortsättning Hwai-jang-schan samt genomströmmar den stora kinesiska slätten. — Syd-K. är mycket mer bergigt och högre än det norra samt starkt veckadt. Dess västligaste del, Sz'-tschwan, är i sin västra del ett vildt alpland, fylldt af de från n. till s. gående Jünling-bergen med toppar på öfver 5,000 m. höjd. S. om Jang-tse-kiang genomdragas K. af en stor mängd parallella, från s. v. till n. ö. strykande bergskedjor, som bestå af gnejs, urkalk, siluriska och devoniska skiffrar och sandsten; däröfver ligga jurabildningar och röd sandsten, sannolikt af triasålder, som ofta kröna bergens högsta delar och genom sina sönderklufna former förläna landskapet en pittoresk karaktär. Dalarna mellan bergen äro instörtningsbäcken, ofta täckta af röd sandsten eller röd lera. Den största är Sz'-tschwans "röda bäcken", n. v. om Jang-tse-kiang, en vid, fruktbar slätt, i hvilken såväl Jang-tse-kiang som dess biflod Kia-ling gräft sig djupt ned. Af de många bergen s. om Jang-tse-kiang är Nan-ling (l. Nan-schan, "södra berget") mest bekant. I Syd-K. förekomma icke lössbildningar, men däremot har laterit en stor utbredning där. Hufvudfloden är Jang-tse-kiang (se d. o.), som upptager vattnet från landets största sjöar Tung-ting, Po-jang, Tai Hung-tsö, Pau-jing och Ta-tsun, hvilka utom de båda första mata den stora Kejsarkanalen. I det sydligaste K. flyter den stora Si-kiang.

Kusten har en längd af 5,570 km. och är s. om Jang-tse-kiangs mynning rik på mestadels korta vikar och små öar. En större vik är Hang-tschóuviken s. om Jang-tse-kiang; äfven Kantonviken är ansenlig. Bland öarna är endast Hainan (se d. o.) stor. (Formosa hör numera till Japan.) N. om Jang-tse-kiang, där den stora alluvialslätten når fram till hafvet, saknas både vikar och öar, och kusten är alldeles flack. Ett undantag gör dock den bergfyllda halfön Schan-tung, som har en sönderskuren kust med bl. a. Kiau-tschóu-viken och Miau-tauöarna i Tschi-li-sundet (mellan Schan-tung och Liau-tung-halfön), som förenar Gula hafvets yttre del med Tschi-li-viken, hvars kust liknar kusten s. om Schan-tung. I n. bildar denna vik Liau-tung-viken, mellan prov. Tschi-li och halfön Liau-tung.

Klimatet. K. ligger mellan årsisotermerna 5° och 23° C. Oaktadt sitt läge mellan Athos, Menorcas och Coimbras breddgrad, 40°, och det tropiska bältet har det ett jämförelsevis kallt klimat. Medeltemperaturen i England och Belgien, 10°, är densamma som Pekings, Schang-hais medeltemperatur är ungefär lika med Marseilles och Genuas, och 20-gradsisotermen, som går genom södra K:s kust, går genom Peloponnesos, Sicilien och Andalusien. Men medeltemperaturen för året ger ej en sann bild af klimatet; man måste taga i betraktande äfven ytterligheterna af köld och värme. I detta afseende kan man säga, att K. är på samma gång nordligare och sydligare än Europa, med större värme om sommaren och större köld om vintern. Januari månads isotermer variera på olika orter mellan — 18° och +17°, d. v. s. motsvara dem, som gå genom Spetsbergen och Kanarieöarna, under det att juliisotermerna ligga mellan 25° och 29°, temperaturer, som motsvara Central-Afrikas. Medan Peking i årsmedium har 11,7° och under den varmaste månaden, juli, 26°, har det i jan. —4,7°: för Schang-hai äro de motsvarande siffrorna 15°, 27° och 2° samt för

anton 21,3°, 28,2° och 12,6°. I det inre landet r temperaturen högre än vid kusten på samma redd, äfven under vintern, hvilket beror därpå, tt bergen lämna skydd mot de kalla fastlandsindarna. K. ligger nämligen inom det östasiatiska onsunområdet, hvilket betyder, att nordliga och ordvästliga vindar (kalla och torra) förhärska under intern, medan sydliga och sydöstliga (våta och arma) vindar blåsa under sommaren. Detta förlarar de stora temperaturamplituderna under de lika årstiderna samt den starka nederbörden under ommaren. Den största nederbörden har södern Hongkong 2,291 mm.), mot norden blir den mindre Peking 500—600 mm.) liksom äfven i det inre. en faller mest i maj—sept. Årstidernas regelundenhet är en af de orsaker, som mest bidragit ll jordbrukets i K. utveckling. Stora katastrofer, såsom öfversvämningar och stundom äfven absolut rist på nederbörd, kunna dock frånrycka befolkingen den väntade skörden; hungersnöd är då en undviklig följd. Öfversvämningar äro i synnerhet ita på den stora slätten genom Hwang-ho eller ei-ho. De kinesiska kusttrakterna hemsökas ofta f de svåra hvirfvelvindar (*taifuner*), som uppträda irskildt vid monsunskiftena, således i mars, april, ptember och oktober. J. F. N.

Växtvärlden. K. är i botaniskt afseende tt öfvergångsland mellan norra och södra Asien. I södra K. växa sockerrör och potatis på samma ält, eken och bamburöret i samma skogar. Invandngen af tropiska växter har underlättats genom e sydkinesiska dalarnas riktning mot s., och först Tsin-ling-bergen möter en barriär, som spärrar ägen för deras vidare utbredning. Landet n. om etta berg är fattigt på träd, den södra delen rik å sådana; i norra K. äro bergen kala, slätterna ovuxna med hvete, bomull och skidfrukter, i södra elen har vegetationen en subtropisk karaktär, landet r täckt af alltid gröna träd och buskar, har risdling, tekultur, silkesodling och sockerrörfält. edan hvete och skidfrukter träda tillbaka. I e tätast befolkade områdena, särskildt på den stora lätten och vid hela kusten, ha dock skogarna förunnit, och öfver hufvud taget bestämmes landets äxtlighet här af de odlade växterna. I norra K. ro de viktigaste träden den hvitbarkiga granen *Pinus bungeana*) och *Pinus massonia*, som hålles elig af buddisterna, hästkastanjen (*Aesculus chinensis*), popplar, *Paulownia*, almar, vide och mullärsträd, hvilka alla uppträda i små grupper på ngarna, samt de till pappersberedning använda *Broussonetia papyrifera* och *Fatsia papyrifera*. På ullarna växa törnbuskar af flera slag. Det nordästra lösslandet är nästan alldeles kalt. Södra K. är, om nämndt, rikt på alltid gröna buskar, i synnerhet magnolior och kamelior; äfven kamferträdet och ndra lagerväxter, alltid gröna ekar, buxbom m. fl. räd äro allmänna. Där växa ock palmer, såsom *Trachycarpus excelsa*; s. om 30° förekomma trädrmbunkar och längst i s. rörpalmen (*Calamus rotang*). I Jün-nans och Sz'-tschwans berglandskap består skogen af koniferer (5 arter) och flera slag af ädlträd. Den allra viktigaste vilda växten är bambu. om växer öfverallt och af kineserna användes på talriga sätt. Äfven lackträdet (*Rhus vernicifera*) växer där, och rhododendronarter stiga, delvis som epifyter, ända upp till trädgränsen (3,000—3,500 m.). Ginseng (*Panax Ginseng*), af kineserna högt skattad som universalläkemedel, växer vild i Mandschuriet och odlas flerstädes. Som en egendomlighet för K. framhålles trädväxternas stora formrikedom framför örtväxterna. Odlade frukter äro granatäpplen, persikor, bananer, druvfvor, körsbär, korn, hvete, majs, ärter, bomull, tobak, hvitbetor, bönor, kål, sallat och andra grönsaker och lök samt i dalarna framför allt vallmo (för beredning af opium) samt te och ris, hvilka ge kinesen hans viktigaste dryck och hans viktigaste föda. Tebusken synes ha kommit från Assam och går till Hwang-hos sydligaste lopp, men närmare kusten ej upp till Nanking samt odlas på en areal af 1,1 mill. kvkm. Det bästa teet växer i närheten af kusten mellan 27° och 32° n. br. Det fordrar torr mark och föredrar bergkullar. De berömdaste tebergen äro Pai-lu-lan och Tat-sching i. Tat-schu-ling nära kusten n. ö. om Kanton. Riset åter fordrar stark bevattning och växer därför mest i floddalarna. Dess västra gräns sammanfaller ungefär med tebuskens och silkesfjärilens, men det går i n. upp till Pekings breddgrad och något längre än silkesfjärilen. Ännu större utbredning norr ut har bomullsbusken. Af andra nyttiga växter må nämnas ramie (*Boehmeria nivea*), sockerröret, flera olje- och fernisträd, galläpplen, kamferträdet (*Camphora officinalis*) samt rabarber. Från K. härstamma apelsiner (''Kina-äpplen''), som på 1500-talet infördes till Europa, och mandariner, hvilkas odling först i midten af förra årh. kom till Syd-Europa, samt många af våra prydnadsväxter, såsom astern, krysantemum, kamelian, liljor, löjtnantshjärtan, kinesisk nejlika, *Pæonia arborea*, *Perilla*, *Primula*-arter, *Rhododendron*-arter, flera rosor, stockrosen, vaxblomman, wistarian m. fl. (G. L—m.)

Djurvärlden. För att finna kvarlefvor af K:s ursprungliga fauna måste man tränga långt mot v., ty i de östra delarna har den gamla och höga kulturen gjort så godt som slut på densamma. Bland däggdjur, som äro utmärkande för K:s fauna, må här nämnas *Rhinopithecus*, en apa med egendomligt utvecklad näsa, pandan (*Ailurus fulgens*), som måhända är besläktad med de amerikanska tvättbjörnarna, tvättbjörnhunden (*Nyctereutes procyonoides*), en afvikande gräflingsform (*Helictis nepalensis*), mullvadssläktet *Scaptochirus*, den från alla öfriga hjortar starkt afvikande *Elaphurus davidianus*, de hornlösa hjortarna *Hydropotes* och *Elaphodus* samt myskhjorten (*Moschus*). Dessutom lefva vildsvin, tiger, panter, skunkdjur, en gibbon-art o. a. i Kina. Bland fåglar märkas fasanerna, af hvilka guldfasanen (*Phasianus pictus*) är inskränkt till K. och Korea, samt silfverfasanen (*Euplocomus nycthemerus*), kungsfasanen (*Phasianus reeresi*), ringfasanen (*Phasianus torquatus*) o. a. I sydvästra K. finnas påfåglar. Af andfåglar förekomma många arter. Kormoranen användes vid fiske. Bland de giftiga ormarna märkas *Bungarus annularis* och glasögonormen (*Naja tripudians*). Äfven jättesalamandern lefver i K. Vattendragen äro rika på fisk, särskildt karpfiskar, och fisket föder millioner människor. Guldfiskarna ha sitt hemland i K. Af husdjur äro de viktigaste fasaner, pärlhöns, åsnor och bufflar, de sistnämnda för plöjning af risfälten. Hästarna äro af en liten ras; tvåpuckliga kamelen förekommer i v., i synnerhet i prov. Kan-su, och mulåsnor i de nordliga bergiga provinserna. I allmänhet spela

husdjuren en vida mindre roll än i Europa, och boskapsskötsel i större skala förekommer endast i nordvästra K., där tatarerna underhålla stora hjordar af får och nötkreatur. Vaxsköldlusen (*Coccus pelah*), som lefver på en askart i Sz'-tschwan, lämnar ett vax, som i K. begagnas som bivax. L—e.

Befolkningsförhållanden. K:s folkmängd är ingalunda med säkerhet känd. Richthofen beräknade den (1875) till 350 mill., Popov (1900) till 400 mill., Rockhill, amerikansk minister i Peking (1904), till blott 270 mill., det kinesiska tullverket anslog (1906) folkmängden till 432,214,000. Kinesiska regeringen uppger den till 407,345,305, resultatet af en officiell beräkning (den enda efter 1812), gjord för att beräkna ersättningen till de främmande makterna efter oroligheterna 1899—1901. Medelfolktätheten är enligt denna befolkningssiffra 105 inv. på 1 kvkm., något mer än i Malmöhus län. De olika provinserna förete emellertid stora olikheter; medan Kwang-si, Kan-su och Jün-nan ha endast 24—39 inv. per kvkm., ha Schantung och Fu-kien 256—260 inv. per kvkm., således mer än Belgien, Java och de tätast befolkade distrikten i Indien. Som dessa provinser höra till dem, som mest besökas af främlingar, har man därigenom fått den oriktiga föreställningen om öfverbefolkning i K. Folktätheten är i allmänhet störst längs floderna, i synnerhet vid nedre Jangtse-kiang och nedre Hwang-ho. — Hufvudmassan af K:s folk utgöres nästan uteslutande af de egentlige kineserna, den märkligaste grenen af den mongoliska rasen. Emellertid är befolkningen (jfr pl. I, II o. IV) tydligen mycket blandad, ty de mest olika typer träffas i det väldiga rikets olika delar. De typiske kineserna förekomma talrikast i de norra delarna. De ha bred, platt näsa, starkt framträdande kindknotor och ett nästan fyrkantigt ansikte. Håret är svart och glatt, skäggväxten svag, ögonen mörka; på grund af en egendomlig veckbildning på öfre ögonlocket är ögonspringan smal och sitter något snedt. Hudfärgen är gulaktig, men i många nyanser, från nästan helt hvit, hos kvinnorna i de förnäma klasserna, till mörkt gulbrun, hos arbetarna i de södra kustprovinserna (se pl. Asiatiska folk till art. Asien). I kroppsstorlek äro kineserna ungefär likställda med sydeuropéerna. Männens medellängd är 1,$_{62}$ m., kvinnornas vanligen något mindre. I intellektuellt hänseende äro kineserna en rikt utrustad nation; i förstånd, skarpsinne, fattningsförmåga och minne äro de fullt jämbördiga med de högst begåfvade af Europas folk. Till deras goda egenskaper höra flit och ihärdighet, tålamod, stor sparsamhet och måttlighet, lydnad, vördnad för ålderdomen samt vetgirighet; af deras fel äro misstrogenhet, falskhet och lögnaktighet, sinnlighet, girighet, krypande feghet mot öfverordnade, högmod mot ringare de mest framstående. De äro utan tvifvel jordens fredligaste folk. I affärer äro de fullt pålitliga. Fina umgängesformer finner man genomgående i de östra provinserna och i mellersta K., medan söderns folk är mer våldsamt och ovänligt, men också mera energiskt och tapprare än nordens. Den västra bergsbygdens invånare äro råa och stå lågt. Blomman af befolkningen äro invånarna i Schan-tung. — En del af de kineser, med hvilka européerna kommit i beröring, är mycket demoraliserad, men efter dem kan man ej bedöma hela folket. Spelsjuka och opiumrökning äro laster, som åtminstone i kustprovinserna äro allmänt utbredda; i afseende på renlighet stå de lågt, däri mycket olika japanerna. Kinesernas själsförmögenheter äro riktade åt det praktiska och prosaiska; deras känslolif är föga utveckladt. Därför ha de ock gått långt i de exakta vetenskaperna, medan t. ex. deras poesi icke står synnerligen högt. — Till karaktär och språk äro de olika provinsernas folk mycket olika. Dialekterna skilja sig från hvarandra lika mycket som svenska och tyska. Den officiella är Pekingdialekten, som alla ämbetsmän kunna. Men som skrifteckenen ha samma betydelse öfverallt, äfven om de uttalas på olika sätt, kunna t. ex. en nordkines och en sydkines förstå hvarandra, om de skrifva, fastän de icke alls förstå hvarandras tal. Vissa stamnamn förekomma i vissa provinser, såsom pen-ti, hakka och hoklo i Kwang-tung och Fu-kien etc. — Kineserna äro dock ej landets urinvånare. Deras ursprungliga hemvist söker Richthofen i oaserna vid södra randen af Tarimbäckenet, andra i Gobi, och deras egna sägner peka åt samma håll. Till följd däraf att sanden alltmer öfvertäckte oaserna, tvungos de till utvandring åt ö., så att de träffas i lössландet n. om Hwang-ho redan i 23:e årh. f. Kr. "Det är sannolikt", säger Reclus, "att den gula jordens vidsträckta region utöfvade ett afgörande inflytande på den kinesiska civilisationen. Ingenstädes i världen finnes i en sträcka ett lika stort område med lätt kultur; på ett område en och en half gång så stort som Frankrike är jorden öfverallt lätt och lämplig för odling af födoämnen, och hela denna gula jord kunde af plogen ombildas till ett åkerfält utan like på jorden. Denna trakt (kin. *Ho-ang-tou*) var alltså lyckligt utrustad för ett folk, som utvecklade sig i fred." Härifrån besatte de Sz'-tschwans "röda bäcken", den stora slätten mellan Hwang-ho och Jang-tse-kiang, och trängde småningom s. om denna flod samt på andra sidan om Tung-ting och Po-jang-sjöarna. Detta framryckande mot s. har jämförts med angloamerikanernas framryckande mot den aflägsna västern, och däri har man sökt orsaken, hvarför kineserna låta kompassen peka mot s. och hvarför de placera hedersstolen i sina hus mot s. Af de äldre folk, som kineserna under detta framryckande bekämpade, gingo de flesta upp i det kinesiska, men några rester återstå ännu, somliga alldeles kufvade, andra med egna furstar, som äro beroende af K. De viktigaste af dem äro 1) miao-tse, mest utbredda i prov. Kwei-tschou, men äfven i Kwang-tung, Kwang-si, Hu-nan, Jün-nan och Sz'-tschwan, 2) lolo i prov. Jün-nan och Sz'-tschwan, 3) limu på ön Hainan, 4) li-su i Salween och Mekong-dalarna, 5) schan i Jün-nan, 6) pei (poi) vid Jün-nans sydöstra gräns, 7) kakyen l. sing-po, grannar till schanfolket i Jün-nan. Alla dessa folk försvinna alltmer och uppgå i det kinesiska. Slutligen bo i K. som härskande folk mandschuerna (sedan 1644). De uppges vara omkr. 20 mill., men de flesta af dem ha antagit kinesernas språk och seder. — Af utlänningar funnos 1908 77,960, hvaraf 44,143 japaner, 9,520 ryssar, 9,043 engelsmän, 3,637 tyskar, 3,353 portugiser, 3,545 amerikaner och 2,029 fransmän. — *Emigration*. Ehuru kineserna, kanske i högre grad än något annat folk, äro fästa vid sitt land, ha

Fig. 1. Mandarin.

Fig. 2. Mandarins hustru och barn.

Fig. 3. Kvinna af folket.

Fig. 4. Kinesiska studiekommissionen till Europa 1906, på Skansen i Stockholm, med uppvaktning af europeiserade kineser. (Sittande t. v. presidenten Tai Hung Chi och i midten vice-konungen Tuan Fang.)

Fig. 5. Måltid i kinesisk familj.

Fig. 6. Kinesisk domstol.

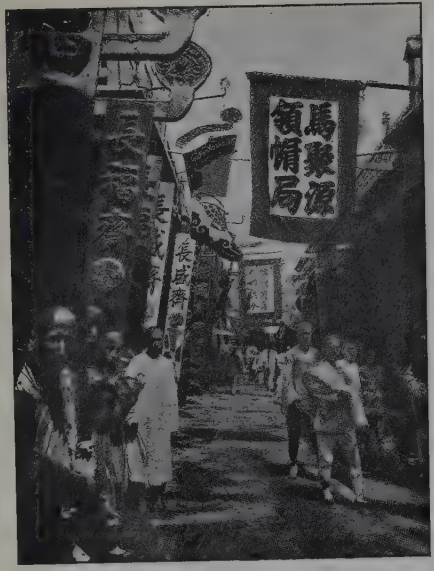

Fig. 7. Gata i Peking.

Fig. 8. Typisk kinesisk by.

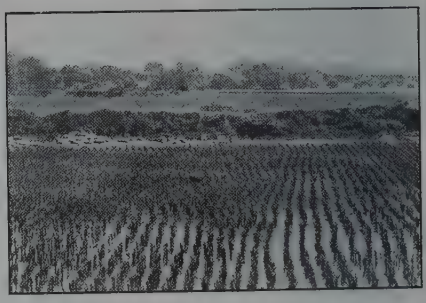

Fig. 9. Risfält.

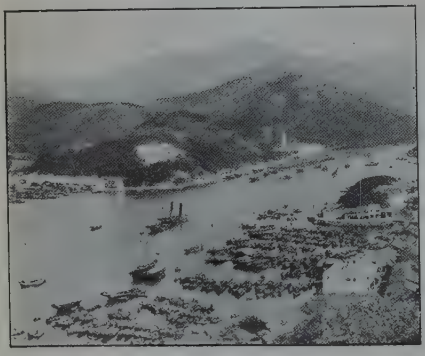

Fig. 10. Flodlif, Hong-kong.

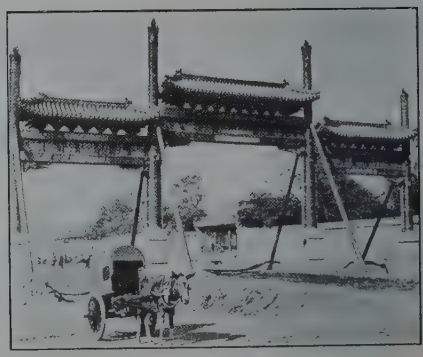

Fig. 11. Åreportar.

Fig. 12. Packning af tepaket.

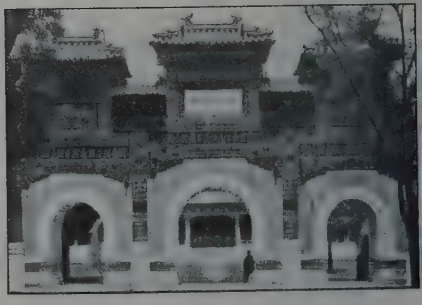

Fig. 13. Ingång till Kong-fu-tses tempel i Peking.

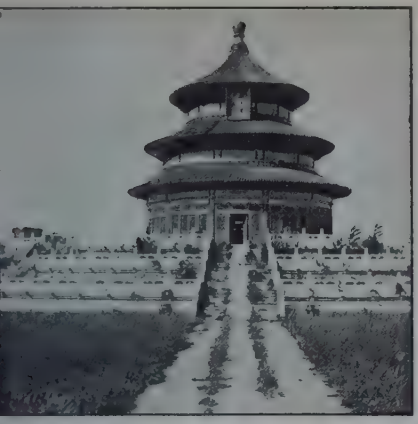

Fig. 14. Himmelens tempel i Peking.

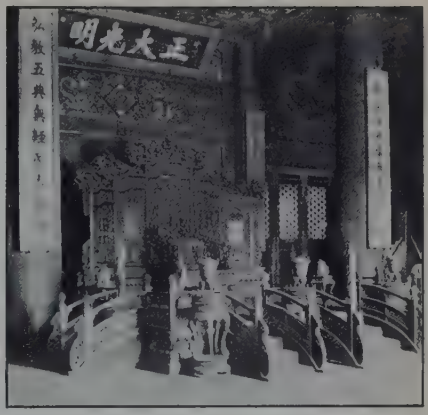

Fig. 15. Kejserliga tronen.

Fig. 16. Universitetets i Peking byggnad.

Fig. 17. Bro vid sommarpalatset.

Fig. 18. Ming-dynastiens grafvar n. om Peking

Fig. 19. Trädgård (vid kejserligt slott).

Fig. 20. Bärstol.

Fig. 21. Kinesisk teaterföreställning.

Fig. 22. Kinesiskas förkrympta fot.

Fig. 23. Solfjäder.

Fig. 24. Änkekejsarinnans hufvudbonad.

Fig. 25. Mandarins som marhatt

Fig. 27. Korallknapp i mandarins hatt.

Fig. 28. Smyckemotiv.

Fig. 26. Mandarins vinte hatt.

Vas af blått och hvitt porslin, 1600-talets senare del. (Nationalmuseum, Stockholm.)

Vas af craquelé-porslin, 1600-talets slut. (Nat. mus.)

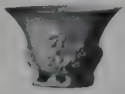

Dryckeskopp af hvitt porslin, 1600-talets början, Ming-dynastien. (Nat. mus.)

Fat i emaljmålning på koppar, 1700-talets början. (Nat. mus.)

Porslinsbild af Putai, belåtenhetens gud.

Två vaser af brokigt kinesiskt porslin, delar af ett garnityr, 1700-talets slut. (Nat. mus.)

Fat af blått och hvitt porslin, 1600-talets början. (Nat. mus.)

Rökelsekar i cellemalj.

Rökelsekar af förgylld brons.

Gammalt lackeradt arbete i svart och guld.

Målad "dörrskyddsande"

Pilträd och hvita hägrar, målning af Chung-mu (omkr. 1300—1350; ättling af Sung-dynastien).

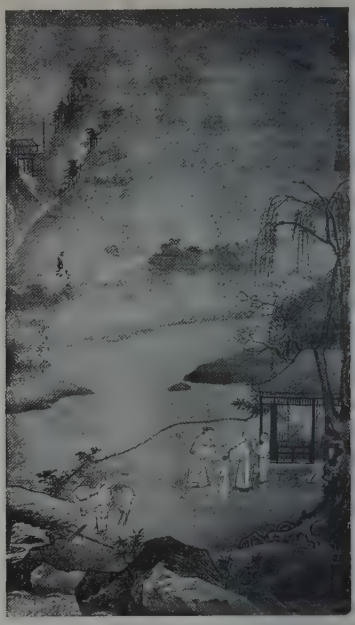

Landskap med figurer (Afskedsskålen), målning af Liu Chun (konstnären tillhörde Ming-dynastien).

Eremiterna Han-shan och Shih-te, målning af Jen-hui (omkr. 1200-talet.)

Plommonträd och kaniner, målning af Chen Nan-pin (1730-talet).

Stockrosor, klippor och lekande katt, målning af Chen Nan-pin.

le, särskildt på senare tider, af förvärfsbegär i tora mängder drifvits att söka arbete i utlandet. Denna utflyttning afser dock i regel icke att för lltid stanna kvar i det främmande landet; deras nål är att där skaffa sig större förtjänst, än de unna göra i K., och att sedan återvända dit med n hopsparad förmögenhet. Skulle denna plan icke örverkligas, vill kinesen, att åtminstone hans döda ropp skall återföras till K. för att begrafvas i dess eliga jord. Man beräknar, att i K:s lydländer bo ninst 13 mill. kineser, i Sibirien 6 mill. samt i ndra länder 3 mill. Hufvudsakligen ha dessa lagit sig ned i Indo-Kina och på de malajiska öarna, varjämte många sökt sig till Australien, Oceanien ch Nord-Amerika, där de dock mottagits med ådan ovilja från de hvite arbetarnas sida, att migrationen nästan afstannat, men äfven Central- ch Syd-Amerika och andra länder kring Stilla afvet samt Afrika ha varit mål för denna emigra- ion. Bland de kinesiske emigranterna förekomma å godt som inga kvinnor. En stor del af emigran- rna har utförts som k u l i e r (se d. o.) med kon- rakt på arbete under vissa år. Det hårda arbetet ch den brutala behandling, som de härvid ofta få tstå, göra, att endast en ringa del återvänder fvande till sitt hemland. De trakter af K., rån hvilka kulier mest utvandra, äro Fu-kien ch Kwang-tung. — *Språk och litteratur.* Se K i n e s i s k a s p r å k e t o c h l i t t e r a t u r e n. — *Drägten* är olika i olika provinser, men har fverallt samma snitt. Den fattige mannen bär en omullsjacka och benkläder af samma tyg, den ikare om sommaren benkläder och en lång, vid fverklänning af siden, bomull eller linne, sammanhållen af en sidengördel, med vida ärmar, som ånga fritt ner. I gördeln äro fästa solfjädern i n sidenslida, en stickad tobakspung, ett fickur i n stickad pung, en dosa med flinta och stål, ibland fven en knif och ett par matpinnar. Ämbetsmän- en bära om sommaren en kägelformig hatt (fig. 25) f bambuväf, försedd i toppen med en knapp, hvars ärg anger egarens rang, och prydd med en buske f rödt siden eller af rödfärgade hästtagel. Landt- lket begagnar under sommaren stora, paraplylik- ande bambuhattar. Om vintern bära de lägre folk- lasserna vadderade bomullskläder eller flera rockar fver hvarandra; de rikare kläda sig i kläde eller älsverk (fig. 1). Högtidsdräkt och uniformer äro ycket dyrbara, rikt stickade med silke och guld. korna bestå af bomulls- eller sidentyg med tjocka lor af filt eller läder; rikt folk begagnar om vintern or af kläde, atlas eller sammet. Landtbefolk- ingen går mest barfota, lastbärare ha sandaler af alm eller bambu. Kvinnornas dräkt liknar män- ns, men är längre och vidare. Kvinnorna sminka gonbrynen, knådet och läppar; de gifta ha håret onstrikt ordnadt på olika sätt samt prydt med uld- och silfvernålar, guldplåtar, pärlor och natur- ga eller konstgjorda blommor; liksom i Japan sofva på nackstöd af trä för att icke förderfva frisyren. e ogifta kvinnorna bära håret i långa flätor. ännen raka främre och bakre delen af hufvudet h bära en härpiska, som utgår från hjässan. enna härpiska är dock ej af kinesiskt ursprung. an infördes af mandschuerna 1644 samt är ett ecken tocken på lojalitet mot dynastien; därför bruka ådan låta håret växa. Först med 40 års ålder anläggas mustacher och med 60 år helskägg. Ett kinesiskt mod, som numera öfvergifves, är att ha mycket långa naglar på vänstra handen. De förnäma kvinnornas fötter bruka från barndomen hoppressas i trånga skor, så att de få en form, som liknar en hästhof och gör det omöjligt att gå ledigt (se fig. 2 o. 22). Hos mandschuerna, således bl. a. i kejsarfamiljen, förekommer icke denna sed, mot hvilken förbud nyligen utfärdats. — *Boningshusen* äro mycket primitiva. I byarna byggas de vanligen af jord och lera med flätverk (fig. 8), i städerna af trä eller tegel. De flesta ha blott en, högst två våningar; tre- och fyravåningars hus förekomma knappast. Fönstren äro vanligen täckta med papper, glas användes föga. Hvarken fönster eller dörrar sluta ordentligt till, så att den kalla vinterluften fritt tränger in. Husgerådet är torftigt, vanligen blott några skåp, bord och stolar, ty kinesen sitter, i olikhet med andra asiater, på stolar. En kinesisk boning är egentligen ett helt komplex af hus, omgifvet af en mur. I midten ligger en fyrkantig gård och rundt denna byggnader af olika slag. Alla fönster och dörrar vetta ut mot gården, icke mot gatan. Längs husen löpa täckta verandor, från hvilka man kommer in i rummen. I en sådan gård bor hela familjen, d. v. s. stamfadern med alla sina ättlingar. — I förnäma familjers hem finnes en särskild ansal med ättens stamtaflor; i dem är inredningen gjord med lyx och erbjuder knappt mindre bekvämligheter än de rika och furstliga europeiska bostäderna. I de stora hamnarna och på floderna bo många på förankrade flottar (jfr fig. 10). — *Familjen* är medelpunkten i kinesens lif, att uppehålla och fortplanta den är hufvudändamålet med tillvaron; därför äro ogifta kineser högst sällsynta. Hela nationen betraktar sig som en stor familj. Enligt sägen utgjorde folket från början endast 100 ätter; i våra dagar ha de ökats till 400, alltså i medeltal 1 mill. individer inom hvarje ätt. Det finnes därför endast 400 ättnamn i K., men till sitt ättnamn lägger kinesen ett annat, som anger, hvilken gren af ätten han tillhör, och slutligen ett tredje af mer individuell natur. Till dessa tre namn kunna likväl läggas ännu flera, hänsyftande på ålder och andra omständigheter. Vid födelsen får gossen ett namn, som vanligen blott är ett ordningsnummer, då han börjar skolan ett annat, vanligen hänsyftande på hans utveckling (”oliven, som skall mogna”, ”den skickliga skrifpenseln”, ”den uppspirande förtjänsten” o. s. v.); då den unge mannen gifter sig eller får tillträde till kulten af förfäderna, erhåller han ett nytt namn, ibland får han ännu ett, om han blir köpman eller mandarin. Slutligen efter döden tillägges honom det definitiva namn, under hvilket hans minne kommer att fortlefva, inskrifvet på stamtaflan. Men efter ett eller flera århundraden kan kejsaren tillägga en historisk person ett nytt namn. Dessutom är det vanligt, att kinesen har ett hemligt namn, kändt endast af en trängre krets vänner. — Flickorna ha namn af vacker betydelse, såsom ”ädelstenen” o. s. v., och de vuxna kvinnorna sådana namn som ”den ljufva vällukten”, ”jasminblomman”, ”silfvermånen” o. s. v. — I familjen är husfadern herre med oinskränkt makt öfver dess medlemmar, men också medansvarig för deras uppförande. Äfven de gifte sönerna subor-

dinera under honom och bo i hans hus; sondöttrarna intaga plats som hans döttrar och bli förpliktade till samma ovillkorliga lydnad mot sin svärfader som före giftermålet mot sin fader. Hustrun delar mannens anseende och åtnjuter samma lydnad; som änka leder hon hushållet och förvaltar familjeförmögenheten. Denna ständiga underdånighetsplikt torde i viss mån ha gifvit kineserna deras underdånighet mot andra och förlamat deras handlingskraft. Finner en kines sysselsättning på annan ort, kvarlämnar han ofta hustru och barn i födelsehemmet, men har rätt att på den nya orten skaffa sig en andra hustru, hvilken dock gäller som konkubin och vanligen tillhör en lägre samhällsklass. Månggifte är tillåtet, men förekommer blott hos de rike. Kvinnans ställning är i K. lägre än hos oss. Man önskar sig söner, men icke döttrar. De senare bruka ofta dränkas eller utsättas att omkomma; denna grymhet har man sökt afskaffa genom inrättande af hittebarnshus. Flickornas uppfostran försummas; de få ingen bildning, högst få kunna läsa och skrifva. Numera ha dock flickskolor efter europeiskt mönster börjat inrättas. Från 12:e eller 13:e året få de ej umgås med några män, icke ens med sina äldre bröder. Giftermålet sker, medan mannen ännu är mycket ung; han behöfver ju icke ha några förvärfsmedel, då han fortfar att lefva i sin faders hem. Förlofningen eklateras vanligen redan under den späda barndomen. Om bröllopsfirandet se Bröllop, sp. 465 med fig. Det är tillåtet att skiljas eller att sälja sin hustru till en annan man. Endast en änkling har rätt att gifta om sig, men icke änkan, hvilken ofta föredrager att efter mannens död under stora ceremonier taga sig af daga med gift. — Begrafningsceremonierna äro mycket vidlyftiga. Sorgetiden efter föräldrar eller för hustrun efter hennes man är 27 månader, efter barn, syskon eller hustru ett år. Sorgefärger äro hvitt, blått och askgrått. Arfsrätt ha endast sönerna; den äldste erhåller stamtaflan och oftast dubbelt mot de andre. Slafveriet har hittills förekommit i K., i det föräldrarna någon gång sålt en son, men ofta döttrar; men det har varit endast temporärt, enär det ålegat egaren att skaffa en man åt slafvinnan, hvarvid hon löstes ur slafveriet, och den manlige slafven hade rätt att före sitt 30:e år få gifta sig, hvarefter hans slafveri öfvergick på sönerna t. o. m. fjärde generation. Hans döttrar blefvo däremot fria. Det var med sådana slafvinnor, som bordellerna rekryterades, ty en fri kinesisk kvinna hemfaller sällan åt prostitutionen. Nu är dock slafveriet afskaffadt (1909). — Kinesernas *föda* är af mycket skiftande slag, man äter nästan allt, äfven det, som för européen synes onjutbart. De allra fleste kineser äro vegetarianer. I mellersta och södra K. är ris hufvudföda, i norra K. hvetemjöl, som oftast förtäres i form af makaroner. Därtill komma grönsaker af olika slag, hvarjämte man, för att ge det i vatten kokade riset eller mjölrätterna bättre smak, tillsätter pikanta såser. Icke heller kött försmår kinesen (utom de rättrogne buddisterna), men de fattige ha icke råd att skaffa sig det. Vid nyåret och andra högtider ätes dock öfverallt kött. I byarna kan det icke fås ens för pengar. Väl förekommer det, att hundar och råttor användas till mat, men dock blott undantagsvis, och därför att man anser deras kött hälsosamt. Får, svin och getter äro de oftast förekommande slaktdjuren, medan nötkreaturens kött icke gärna förtäres. Mycket fjäderfä hålles. Nationaldrycken är te; man dricker uteslutande grönt te och utan tillsats af mjölk eller socker. Spirituosa förekommer mycket mindre än i Europa, och druckna synas sällan. Däremot röker kinesen gärna tobak och ofta äfven opium. Han använder vid bordet icke knif och gaffel, utan två s. k. matpinnar (fig. 5). Kokkonsten är högt utvecklad; en festmåltid (middagen afslutas med soppan i st. f. att börja med den) består ofta af 30—40 rätter, hvaribland sådana som hajfenor, svalbon, svarta ägg (som under längre tid varit i aska nedgräfda i jorden och där undergått en jäsningsprocess), rostade silkespuppor, från hvilka silket borttagits, holoturier m. m., som icke tilltala vår smak. Vinet vid en sådan måltid är dåligt destilleradt risbrännvin (*sa-ke*), serveradt varmt i små koppar. — För det fattigare folket gå omkostnaderna för födan till endast omkr. 15—20 öre per dag, och de äro därigenom i stånd att underbjuda de europeiske arbetarna, som icke kunna konkurrera med dem. — *Folknöjen* af många slag finnas i K. Vissa offentliga festdagar firas med stor och larmande tillslutning. De äro nyårsfesten, drakbåtsfesten, stiftad till ära för den i 4:e årh. lefvande Kin-ju-en, lanternfesten 15 i första månaden och fiskarfesten. Kroppsöfningar äro ej omtyckta, icke ens dans; dock förekommer ett slags fotboll. Teaterföreställningar (fig. 21) af utomordentlig längd hållas i alla städer; schackspel har varit idkadt sedan urminnes tider, men är olika vårt; jonglörer och brottare finna tacksam publik. Mycket omtyckta äro lek med pappersdrakar och fyrverkerier. — I en mängd af sina sedvänjor äro kineserna raka motsatsen till européerna. Kinesen skakar hand med sig själf, när han hälsar på en bekant. Vänster, ej höger, är hederssplatsen. Skyltar hänga i Kina rakt ned i st. f. att stå rätt ut. Kinesen skrifver från höger till vänster. Som sorgdräkt bär han hvitt, och när sorgtiden är öfver, klär han sig i svart. Kvinnorna bära byxor och männen klänningar. Män tjänstgöra som husjungfrur och kvinnor som roddare. Om natten går polisen omkring och slår på gonggong, men bryr sig ej om att gripa påträffade inbrottstjufvar, endast skrämmer bort dem från sitt patrulleringsområde.

Materiell kultur. Jordbruket är K:s hufvudnäring, och två tredjedelar af befolkningen ha sin utkomst däraf. Det är ett slags kult, hvars öfverstepräst är kejsaren: hvarje år plöjer han, klädd som bonde, tre fåror, i närvaro af prinsarna och de högste mandarinerna. Ehuru landtbruksredskapen äro bristfälliga, öfverträffar intet folk kineserna i konsten att odla jorden. Den kinesiske bonden har genom en lång tradition lärt sig känna jordens egenskaper och växternas behof; han vet, att olika växter böra följa på hvarandra i en viss ordning, han prepararer utsädet, innan det lägges i jorden, han vårdar hvarje planta på sin lilla åker, han vattnar ifrigt fälten; med ett ord, jordbruket drifves med större intensitet än trädgårdsskötseln i Europa. Därför har K:s jord, trots den långa kulturen, icke förlorat något af sin fruktbarhet. — Ursprungligen var jorden kollektivegendom, och hvarje man mellan 20 och 60 år hade rätt att odla en del däraf. Då kejsarmakten blifvit större, började kejsarhuset och landets stormän be-

mäktiga sig delar af den som privategendom, utlämnande mindre stycken åt underlydande tjänare, ett slags länsväsen, som delade folket i herrar och slafvar. Denna utveckling började i 12:e årh. och varade till inemot det 4:e årh. f. Kr. Vid denna tid efterträddes länsväsendet af den privata eganderätten äfven för bönderna, med rätt att sälja, bortskänka och ärfva jorden. Detta system visade sig emellertid olämpligt, enär de rike förvärfvade sig stora gods och de fattige blefvo daglönare hos dem. Därför förklarade en kejsare i 9:e årh. e. Kr., att all jord vore kejsarens, att ingen undersåte skulle få bruka mer än 1 tsin (omkr. 6 har) och att ingen finge sälja den jord han fått att bruka. Så stark är dock i K. traditionens makt, att de nya stadgandena icke öfverallt kunde göra sig gällande, och därför återfinnas ännu alla dessa olika egande- och nyttjanderättsbestämmelser vid sidan af hvarandra, om ock det sist nämnda är allmännast. Därför öfverväger det lilla jordbruket; egaren har blott nyttjanderätt till jorden; när han säljer den, får han betaldt endast för de förbättringar han gjort, och han är skyldig att betala staten en grundränta, den enda direkta skatten i K. Räntan utgår efter egendomens areal och jordens beskaffenhet och varierar i olika provinser mellan 1,5 kr. och 12,5 kr. pr har; afdikade områden äro under en tid skattefria. På slätten är jorden mest styckad, där lefver ofta en familj af 5 medlemmar på 1—2 har; den, som eger 6 har, anses förmögen; högst få ega mer än 20 har, om än egendomar på 600 har förekomma. I bergstrakterna äro de i regel större, och där finnas gods på ända till 1,200—1,800 har. — Med undantag för nordligaste K. kan jorden bearbetas under hela året. I södra K. får man härigenom ända till 5 skördar på året. Riset (fig. 9) sås i maj och skördas i början af juli, sedan sås ett mindrevärdigt ris, det s. k. sprit-riset, som skördas i okt.; därpå plöjes jorden, och åkern delas i fyra delar; på tre odlas kål och bönor, på en raps och på områdena mellan dessa delar klöfver. Både rapsen och klöfvern äro afsedda att nerplöjas till jordens gödning. Skörden sker successivt, alltefter som den mognar. Därpå får jorden hvila till i början af febr., då den öfversilas med vatten, gödslas och plöjes, hvarefter hvete, korn och ärter sås. — I södra och mellersta K. är ris hufvudsädet, i norra och nordvästra (inklusive Sz'-tschwan) hvete, korn, hirs, majs, potatis, batater, vin, bomull, rabarber, indigo, hampa, ramie, jute, lin m. m. Sockerröret odlas i södra K., tobak planteras öfverallt, te odlas i små trädgårdar hufvudsakligen på kuperad mark. För te- och risodlingen är närmare redogjordt ofvan, sp. 30). Oljeväxter odlas i mängd delvis för att användas som gödselmedel. Opium produceras, ehuru förbjudet, mest i de västra och mellersta provinserna. Tredjedelen af allt räsilke kommer från K. Den finaste bomullen kommer från mellersta och nedre Jang-tse-kiangdalen. Då ingen jordbruksstatistik finnes i K., kunna inga siffror anges. Skogsbruk finnes ej. Emedan största delen af landet är skoglös. Boskapsskötseln är obetydlig, en följd af ängarnas ringa omfattning. Den kinesiska hästen är ful, men stark, den användes hufvudsakligen i tullen och polistjänsten. I östra K. användas i stället oxar och åsnor, i västra den tvåpuckliga kamelen. Nötkreatur hållas föga, de äro små och likna zebu. Buffeln hålles som dragdjur; fettsvansfåret och geten äro allmänna husdjur; i än högre grad gäller detta om svinet. — Fisket, både hafs- och sötvattensfisket, är däremot af stor vikt. Fisk är jämte ris folkets hufvudnäring och det i så hög grad, att stora partier måste importeras. Fisk användes äfven som gödselmedel.

Bergsbruk. K. är utomordentligt rikt på nyttiga mineralier, ehuru dess bergsbruk ännu är stadt i sin första utveckling, ty om än järnmalm och stenkol brutits sedan äldsta tider, bedrefs bergsbruket ingenstädes med större intensitet. Det är först européerna, som gifvit mer fart åt detsamma. Sedan 1907 har handelsministeriet kontrollen öfver bergverken. Guld finnes i större mängd vid öfre Jang-tse-kiang, som under en sträcka, där den når längst åt s., kallas Kin-scha-kiang (guldfloden) samt i Jün-nans floder, där jordens största guldvaskeri ligger. Äfven i Schen-si och i Kweitschóu finnes guld, möjligen också i Schan-tung och annorstädes. Silfver förekommer dels rent i Kan-su, Hu-nan, Kwang-si och allra mest i Jün-nan, där man årligen vinner silfver för nära 30 mill. kr., dels i förening med bly i Kwang-tung (mellan Kanton och Macao). Järn finnes i nästan alla provinser, särskildt i Tschi-li, Schan-si och Schan-tung, men brytes ej i större skala, hvadan stora kvantiteter införas; koppar förekommer i stor mängd i Jün-nan och Kwei-tschóu, tenn i Jün-nan, hvarifrån årligen utföres för 2 mill. kr. till Tonkin (öfver Möng-tsze), kvicksilfver i Kwei-tschóu, Hu-nan, Kan-su och Schen-si. Dessutom komma från södra Jün-nan rubiner, ametister, safirer, topaser o. a. ädla eller halfädla stenar. Porslinsjord finnes vid King-töschönn i Kiang-si, vid Jü-tschöng i Ho-nan, vid Lung-tsüan i Tsche-kiang o. a. Svafvel, grafit och sjöskum fås i mängd. — Värdefullast är dock den omätliga tillgången på stenkol. K. är jordens på stenkol rikaste land. Man skattar stenkolsfältens utbredning till 500,000 kvkm. Ensamt i Schan-si är en yta af 88,100 kvkm. täckt af kollager af mer än 13 m. tjocklek, och man har beräknat, att här finnas 630,000 mill. ton utmärkta antracit- och andra kol. Äfven i Tschi-li, Schan-tung, Schen-si, Kan-su, Hu-pe, Hu-nan och andra provinser finnas kol i stora mängder, på några ställen tillsammans med järn. Emellertid bearbetas i större skala knappt mer än de af ett engelskt bolag bearbetade grufvorna vid Kai-ping, nordöstra Tschi-li (600—700 tusen ton per år), hvilkas produkter på järnväg föras till hamnarna Ta-ku och Schan-hai-kwan. Eljest ha grufvorna ännu blott lokal betydelse, och K. importerar årligen 1,5 mill. ton kol, till större delen från Japan. (Exporten var 1908 endast 28,000 ton.) — Salt beredes i södra K. af hafsvatten och vinnes i Sz'-tschwan, Jün-nan och Schan-si ur saltbrunnar eller saltträsk. Salt är statsmonopol, och saltproducenterna måste sälja till regeringens agenter, hvilka för ett pris, som täcker skatten, återsälja till de privilegierade salthandlarna. Saltskatten inbringar årligen omkr. 14 mill. haikwan tael. Vid öfre Jangtse-kiang och i Schen-si finnas petroleumbrunnar. — I Sz'-tschwan förekommer naturlig gas, som med bamburör ledes till att afdunsta vattnet vid saltbrunnarna. — Heta källor träffas i de flesta provinser, särskildt i västra delen. — Då de utländska bolag, som erhålla järnvägskoncessioner,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

bruka få rätt att exploatera mineralfyndigheterna i området, är det blott en tidsfråga, när dessa skola, mer än hittills skett, komma ut i världsmarknaden. Principen "K. för kineserna" tillämpas alltmera och gör ytterligare koncessioner osannolika.

Industri. Manufakturindustrien har i K. mycket äldre anor än i Europa. Kinesens tålamod i arbetet, hans snabba fattningsgåfva och skickliga handlag göra honom till en utmärkt handtverkare, och han söker i hvarje yrke åstadkomma konstverk. Emellertid ha hans arbeten, på få undantag, icke lyckats bibehålla sig i konkurrensen med europeiska maskinarbeten, hvilket tvungit honom att kopiera dessa, ofta på ett rent naivt sätt. Hvad det kinesiska handtverket under sin glanstid kunnat utföra, därom vittna de kinesiska konstindustrialster, som nu förvaras i Europas museer. Våra bästa arbetare äro ur stånd att fabricera bronsvaror, emaljer och porslinsvaror jämförliga med de gamla kinesiska. I industrialstrens målning, som oftast göres med växtsafter, äro kineserna ännu mästare, och de ega vissa färger, hvilkas tillredning icke är känd för främlingarna. Framför allt voro bronserna och porslinet den kinesiska *konstindustriens* triumf (jfr pl. V). Tillverkningen af bronsarbeten, i synnerhet kärl för kulten och som hedersskänker, stod högt redan i midten af 2:a årtusendet f. Kr. Ornamenten voro dels geometriska (meandern m. m.), dels självständiga naturefterbildningar af bergs, moln m. m. samt framställningar af sagodjur, såsom draken, enhörningen, fågeln fenix, hvartill långt senare genom buddismens inflytande kommo människofigurer och växtmotiv. Ypperst äro bronsarbetena från omkr. 1430 e. Kr. och Kang-hsis regering (1662—1722). Porslinstillverkningen har ej lika gamla anor; den synes ha uppkommit i K. under 800-talet. Då omnämnas hvita blåmålade vaser, och på 1200-talet öfverdrogs porslinet med färgade glasyrer. Rätt tidigt förekom det grå craquelé med nät af fina sprickor i glasyren. Vaslocken krönas ofta af fristående bisarra djur. Hufvudämne för porslinsmålningen bilda de naturalistiskt återgifna växtmotiven (jfr äfven fig. 11 å pl. till art. Keramik); ofta täckes ock ytan af osymmetrisk och godtycklig dekorering. Bottenfärger voro ej sällan grönt, brunt eller rosenrödt, det senare kommet i bruk under den ofvannämnde Kang-hsis regering, då det kinesiska porslinet nådde sin högsta blomstring. Därefter öfverflygladés det af japanernas. Urartningens början sammanföll med den stora exporten af s. k. ostindiskt porslin, som hufvudsakligen tillverkades i K., ofta efter europeiska teckningar samt i enlighet med smaken i de olika beställarnas länder (jfr Porslin). Numera lämnar porslinstillverkningen föga mer än fabriksvaror. Kineserna ega vidare en utomordentlig skicklighet i metallblandningar och förmåga att anpassa dem efter det afsedda ändamålet. I konsten att tillverka lackerade arbeten ha de, liksom på andra områden, varit japanernas lärare. Papperstillverkningen går tillbaka till år 153 e. Kr.; man använder härför hamp- och bambufibrer, pappersträdets (*Broussonetia papyrifera*) bast, bomull, mullbärsträdets bast, rotting, hafsalger, ris- och hvetehalm m. m. Kineserna äro skickliga skulptörer i trä och elfenben. Fyrverkeripjäser uppfunnos i K. och tillverkas där ännu i stor skala. I förfärdigande af sidentyg stå kineserna af ålder högt. I skeppsbyggnadskonsten ha de ej kommit långt. Den kinesiska junken (se Junk med fig.) saknar köl och är en dålig sjögångare, hvarför kinesiska köpmän föredraga att befrakta europeiska fartyg. — De kinesiske arbetarna betalas mycket mindre än de europeiske. Lönerna i Peking, Schang-hai, Kanton och Han-kóu växla emellan 35 och 70 öre per dag (à 11 arbetstimmar); för en tjänare betalas 20—30 kr. i månaden (i K:s inre med 7—15 kr.). Men å andra sidan kostar deras uppehälle per dag endast 25 à 30 öre (i K:s inre blott 15—20). — Den europeiska storindustrien har icke blott kastat sina alster in i K., utan äfven själf trängt in där. Det är den kinesiska staten själf, som kallat den till K. Europeiska ingenjörer och arbetare inkallades för att ombilda myntverken i Nanking, Peking, Tientsin och Kanton, arsenalerna i Tien-tsin, Schanghai, Hoang-po (Whampoa), Nanking, Wön-tschóu, Fu-tschóu, kanongjuterier och vapenfabriker, att upprätta bomullsfabriker och mekaniska verkstäder etc., men sedan dessa verk varit i gång någon tid, ha kineserna trott sig kunna undvara utlänningarna, som afskedats. Under ledning af oskickliga eller brottsliga kinesiska ämbetsmän ha de nya inrättningarna därpå ofta gått förlorade. Enskilda affärsmän eller mandariner ha följt regeringens exempel, särskildt sedan genom freden i Shimonoseki införseln af maskiner blef frigifven. Så ha flera verkstäder af europeiskt mönster uppstått, särskildt inom textilindustrien. Bomulls- och silkesspinnerier och väfverier äro anlagda i Schang-hai, Kanton m. fl. st. 1909 funnos i K. omkr. 800,000 spindlar, som förarbetade omkr. 400,000 balar bomull. I de större städerna börja stora mjöl- och riskvarnar anläggas o. s. v. I Han-jang, nära Han-kóu, ligga stora järnverk, som förses med malm från de till japaner förpaktade gruf vorna vid Ta-jeh, 10 mil därifrån.

Handel. K:s märkligaste produkt, sidenet, kom genom mellanhänder till Europa redan under den gamla tiden, långt innan man visste, hvar det producerades. Under det arabiska väldets blomstringstid drefvo araberna liflig sjöfart på K., och på 500-talet seglade kineserna själfva både på Indien och ända upp till Eufrat. Inre oroligheter och andra förhållanden gjorde sedan, att kinesernas egna handelsexpeditioner upphörde, och deras handel blef passiv, såsom den i hufvudsak förblifvit ända till våra dagar. Efter de stora upptäckterna vid nya tidens början voro portugiserna det första folk, som handlade på K., där de ännu behållit en koloni, Macao. Något senare knöto spanjorerna från Filipinerna handelsförbindelser med K. Båda dessa folk undanträngdes på 1600-talet af holländarna, hvilka inom kort fingo farliga konkurrenter i engelsmännen. Det engelska ostindiska kompaniet, som på 1660-talet fått tillstånd att drifva handel på Amoy och på Formosa, flyttade 1684 sitt faktori till Kanton, som från denna tid var den enda för européer tillgängliga hamnen i Kina. Äfven andra länder började genom privilegierade ostindiska kompanier öppna sjöfart dit, bland dem äfven ett svenskt, grundadt 1731, som till början af 1800-talet upprätthöll en direkt och vinstgifvande handel på Kanton (se Ostindiska kompanier). 1834 upphörde det engelska kompanietes uteslutande privilegium på Kantonhandeln, och äfven andra engelska undersåtar fingo rätt att handla där. Därmed inleddes förvecklingar med England, som förde till det s. k. opiumkriget,

afslutadt genom freden i Nanking (1842). Före denna hade utom Kanton endast staden Maimatschin, på gränsen till Sibirien, s. om Baikalsjön, varit öppen för utlänningar. Genom freden öppnades fyra nya s. k. fördragshamnar (eng. *treaty ports*): Amoy, Fu-tschóu, Ning-po och Schang-hai, alla vid kusten s. om Jang-tse-kiang, ursprungligen blott för engelsmännen, senare äfven för andra makter — för Sverige genom traktaten i Kanton 20 mars 1847. Senare ha flera hamnar och äfven inlandsstäder öppnats för utlänningar — inalles voro de 1908 42. — K:s hela handel med utlandet steg 1908 till 409,6 mill. haikwan tael i import och till 276,7 mill. tael i export, motsvarande 1,195 mill. kr. i import och 808 mill. kr. i export. Handelsförbindelsen var störst med Hong-kong (150,3 mill. tael import, 92,1 mill. export). Därefter följa Storbritannien (72,6 mill. tael imp., 12,6 mill. exp.), Japan (52,5 mill. imp., 27,1 mill. exp.), Förenta staterna (41,2 mill. imp., 23,8 mill. exp.), Brittiska Indien (30,5 mill. imp., 4 mill. exp.), Frankrike (2,4 mill. imp., 32,1 mill. exp.), Tyskland (14 mill. imp., 7 mill. exp.), Belgien (8,5 mill. imp., 4,4 mill. exp.), Ryssland och Sibirien (8,7 mill. imp., 29,6 mill. exp.) och Italien (0,5 mill. imp., 9,8 mill. exp.). De viktigaste exportvarorna äro råsilke, siden (82,9 mill. haikwan tael), te (32,9 mill.), bönor (23,6 mill.), hudar och skinn (12 mill.), bomull (10,5 mill.). — Importen utgjordes bl. a. af stenkol (5,4 mill. haikwan tael), ull (4,5 mill.), tenn (4,5 mill.), bomullsväfnader (64,7 mill.), bomullsgarn (46,2 mill.), opium (34,2 mill.), petroleum (27,3 mill.), ris (26,6 mill.), järnvägsmateriel (12,9 mill.), stenkol (8 mill.), fisk (7,7 mill.), järn (7 mill.), mjöl (6,9 mill.), tobak (6,9 mill.), maskiner (6,6 mill.), trä (6,4 mill.), koppar (6,3 mill.) och tändstickor (5,2 mill.). K:s utrikeshandel har i många år haft negativ balans, d. v. s. införseln öfverstiger i värde betydligt utförseln. Denna underbalans, som skulle medföra landets ruin, ersättes utan tvifvel till stor del af de besparingar, som hundratusenden i utlandet bosatta kineser årligen hemsända. — Den största handelsstaden är Schang-hai, som förmedlar omkr. hälften af K:s hela handel med utlandet; närmast därefter komma Kau-lun (med Lappa), Kanton, Tien-tsin och Han-kóu. — K:s tehandel har lidit mycket genom konkurrensen med det indiska teet; exporten (jfr fig. 12) var 1885 dubbelt större än nu. — K. har mycket liflig kust- och flodhandel. 1908 funnos i K:s öppna hamnar 2,407 utländska handelsfirmor.

Sjöfart. 1908 inlöpte i och utgingo ur kinesiska hamnar 207,605 fartyg om 84 mill. ton, hvaraf 86,000 ångare om 78 mill. ton. Af dessa voro 28,445 (34,4 mill. ton) brittiska, 30,708 (18 mill. ton) japanska, 5,496 (6,6 mill. ton) tyska, 3,901 (5 mill. ton) franska och 136,663 (17 mill. ton) kinesiska. Ensamt i utrikes fart inlöpte i K:s hamnar 38,556 fartyg om 12,19 mill. ton och utgingo 36,602 om 12 mill. ton. — K:s egen handelsflotta (utom kust- och flodjunker) utgjorde 43 ångare om 41,647 ton och 3 segelfartyg om 901 ton. — Alla de stora ångbåtslinjer, som från Europa gå på Japan, anlöpa kinesiska hamnar; så äfven det svenska ostasiatiska kompaniets fartyg.

Samfärdsmedel. K. genomdrages i alla riktningar af *landsvägar*, ehuru de äro illa underhållna. Äfven på detta område är olikheten stor mellan norra och södra K. I det förra äro vägarna så breda, att de kunna trafikeras med tvåhjuliga kärror, i södern åter leda blott smala stigar öfver bergen, på hvilka varor antingen bäras eller föras på ett slags skottkärror; äfven persontrafiken sker mest i bärstolar (palankiner; fig. 20). De bästa vägarna härröra från äldre tider, bl. a. de numera ytterst förfallna 21 kejsarvägarna, breda chausséer, som redan uppväckte Marco Polos beundran. — Af större betydelse för samfärdseln äro vattenvägarna, *kanaler* och floder. På sådana är åter södern rikare än norden, ty lössområdets floder, äfven Hwang-ho, äro till större delen ofarbara. På de större floderna gå nu ångbåtar. Af kanalerna är Kejsarkanalen (se d. o.) den namnkunnigaste. 1898 medgafs det, att alla vattenvägar skulle vara öppna både för utländska och kinesiska ångfartyg. 1907 funnos inalles 864 flodångbåtar, af hvilka 255 förde utländsk flagg. — *Järnvägar*. Länge mötte anläggningen af järnvägar starkt motstånd från myndigheternas sida. Den första (19 km.) mellan Schang-hai och Wusung, som öppnades 1876, blef på mandarinernas bedrifvande åter upprifven. En ny uppfattning började från 1880 göra sig gällande. En järnväg öppnades mellan Ta-ku och grufvorna i Kai-ping; denna ombyggdes och framdrogs till Tien-tsin (1888) på initiativ af Li-Hung-tschang. 1890—93 fortsattes den mot n. till Schan-hai-kwan, på hösten 1899 blef fortsättningen till Kin-tschóu färdig. Härifrån har den senare förts till Mukden (med sidospår till Niuschwang) och står därmed i förbindelse med den af ryssarna byggda linjen Charbin—Port Arthur samt sibiriska banan. 1897 öppnades en järnväg från Tien-tsin till Ma-kia-pu nära Peking, och 1899 blef den genom en elektrisk bana framdragen till Pekings sydport. Från Peking utgår en viktig linje till Han-kóu (1,213 km.), och sedan det amerikanska bolag, som fått koncession att fortsätta den till Kanton, återtagit denna koncession, söker ett syndikat af kapitalister af olika nationer erhålla densamma, hvarigenom norra och södra K. skulle förenas. — Schang-hai—Wu-sung-banan öppnades årvo 1898 och har fortsatts till Nanking (309 km.). Den tyska s. k. Schan-tung-banan går från Tsing-tau till Tsi-nan (397 km.) och skall vidare sträckas, till Kaifông vid Peking—Han-kóu-banan. Från Kaifông har ett belgiskt bolag byggt en linje till Honan (193 km.), som skall fortsättas till Hsi-ngan (219 km.). — Södra K. har mycket få järnvägar, en bana Kanton—Kaulun (Hong-kong) är under byggnad, och färdiga äro en fransk bana från Hanoi i Tonkin till Mông-tsze och Jünnan-fu (färdig 1910) och en från Hanoi öfver Langson till Lung (färdiga på kinesiskt område 25 km.). Inalles utgjorde de färdiga järnvägarnas längd (vid slutet af 1908) 3,818 km. (på kinesiskt område). Dessutom voro omkr. 1,400 km. under byggnad. De äro finansierade delvis af staten, men till större delen af engelska, belgiska, tyska, franska och ryska bolag och banker. Järnvägarna stå nu under kontroll af det kinesiska kommunikationsministeriet, men i verkligheten ledes hvarje bana af dess generaldirektör, som utnämnes af regeringen och är ansvarig direkt inför den. — *Telegrafen*. Alla de viktigare städerna äro förenade genom telegraflinjer, som äfven äro utdragna till omkringliggande länder. 1907 var linjernas längd 41,694 km. och trådlängden 63,066. Antalet stationer var 490. In-

komsterna stego till nära 8 mill. frcs, utgifterna till 4,9 mill. frcs. Från början privata företag, ha telegrafanläggningarna nu öfvertagits af staten. Vid slutet af 1906 funnos 3 ginsttelegrafer. — *Postväsendet*, organiseradt af sir Robert Hart, lydde förr under krigsministeriet, men har nu lagts under en postbyrå, inrättad 1897 och lydande sedan 1907 under kommunikationsministeriet. Det omfattar icke blott de 18 provinserna, utan äfven Mandschuriet. 1908 funnos 3,493 poststationer. Postförsändelsernas antal uppgick till 262,5 mill., hvaraf 8 mill. kinesiska bref.

Banker. I fördragshamnarna finnas följande banker: Hongkong and Shanghai banking corporation; Chartered bank of India, Australia and China; Chartered mercantile bank of India, London and China; Oriental banking corporation; National bank of India; Agra bank, alla engelska; de franska Comptoir d'escompte de Paris; tysk-asiatiska banken i Schang-hai, grundad 1890, men den viktigaste näst Hongkong and Shang-haibanken; rysk-kinesiska banken (grundad 1895), Yokohama Speciebanken, japansk, samt en mängd kinesiska banker. K. hade banker redan i 1:a årh. e. Kr. De kinesiska bankirerna äro både mäktiga och ansedda samt upptaga taxor och skatter åt regeringen. De viktigaste äro Schansinbankerna. Sedan 1897 finnes en kejserlig kinesisk statsbank i Peking med enbart kinesiskt kapital och filialer i alla hufvudstäder. Räntefoten är 10—15 proc. De kinesiska bankerna utgifva egna sedlar, ty statssedlarna ha kommit i misskredit genom regeringens systematiska bedrägerier. Ensamt i Tien-tsin emittera 300 banker sedlar. Sedlarna lyda på 100—10,000 cash.

Vikt och mått ha, trots att namnen äro lika, olika värde på olika ställen. Den kinesiska viktenheten är *pikul* l. *tan* = $133^1/_3$ eng. skålpund (60,453 kg.). Den delas i 100 *kin* [utt. djin]; *catty* l. kinesiskt skålpund à 16 *liang* (*tael*) à 10 *tsien* (mace) à 10 *fun* (*candarin*) à 10 *li* (cash) à 10 *hao* à 10 *hu* à 10 *sze*. Rymdmåtten spela ingen större roll, emedan vätskor vanligen säljas efter vikt. — För längdmåtten utgöres enheten af milen, *li* = 447,19 m.; 1 km. är alltså = 2,2362 li; 1 li = 360 *pu* (famnar) = 1,800 *tschi* (fot); 1 *tschang* [utt. djang] = 10 tschi = 100 *tsun* (tum) = 1,000 *fan* (linjer). — Ytmått: 1 *king* = 100 *mao* = 6,000 kv.tschi (fot) = c:a 370 kvm. Frågan om ett likformigt mått- och viktsystem har en tid varit aktuell. (Enligt tidningsuppgifter har 1909 metersystemet införts i K.)

Mynt. K:s myntförhållanden äro ännu mycket förvirrade. Ända till 1890 fanns intet annat mynt (utom sedlarna) än *tsien* (cash), ett litet rundt kopparmynt, till storleken som en svensk 2-öring, med ett fyrkantigt hål i midten; de äro nämligen afsedda att uppträdas på snören. En kedja med 1,000 tsien kallas *tiao*, och omkr. 1,200 anses motsvara 1 haikwan tael (se nedan). I hamnarna begagnade man sig, särskildt efter 1850-talet, af den i Mexico efter den gamla spanska typen präglade piastern, vanligen kallad *dollar*. 1873 anlades ett myntverk i Kanton och sedan i flera andra städer, i hvilka präglades kinesiska dollarmynt i värde lika med den mexikanska dollarn (3,92 kr.). Dessa mynt erhöllo 1890 giltighet öfver hela riket, växla i värde med silfrets pris och gälla f. n. (1910) 1,60 kr. — Ett räknemynt, som icke präglas, är *tael*. Det finnes flera olikvärdiga tael, men den, som användes vid tulluppbörden, har blifvit den officiella. Den heter *haikwan tael* (tull-tael) och motsvarar vikten 1 liang l. tael silfver i värde samt fluktuerar alltså efter silfverpriset. Den värderas nu i allmänhet till 2 shilling 6 pence (2,25 kr.). Ehuru dollarmyntet alltmer vinner utbredning, är det dock i den inre handeln vanligt att betala större summor med silfver i stycken af olika storlek (s. k. sycee), vanligen på 50 tael, ibland på 100 tael. Hvarje sådant stycke är försedt med en eller flera proberar- och bankstämplar till kontroll af dess renhet och angifvande dess vikt. Äfven betalas med blad af guld, hvars finhet och vikt på samma sätt intygas. Penningomsättningen med utlandet förmedlas af bankerna i fördragshamnarna. I sept. 1902 öfverenskom K. med England om åtgärders vidtagande för att åstadkomma ett enhetligt mynt, som skulle vara lagligt betalningsmedel i hela riket, och i okt. 1908 utfärdades ett kejserligt dekret, hvarigenom infördes ett taelmynt af 98 proc. rent silfver, som väger en K'uping-tael (37,313 gram), något mindre än en haikwan tael, som väger 37,68 gr.

Finanser. I K. meddelas inga officiella redogörelser för statens inkomster och utgifter; de beräkningar häröfver, som européer uppgöra, bero på de i statstidningen (''King-pan'') aftryckta rapporterna från guvernörerna. Med undantag af sjötullarna och några inrikestullar uppbäras alla inkomsterna af guvernörerna och deras underlydande. Finansministeriet meddelar årligen hvarje guvernör, hur mycket staten för följande år fordrar af hans provins, och sedan därtill lagts den summa, som behöfves för provinsens egen civila och militära förvaltning, fördelas summan på de olika skatteuppbördsmännen. Dessa öka sedan beloppet, då omkr. 50 à 70 proc. af totalutgifterna åtgå till omkostnader eller stanna i uppbördsmännens händer. En sista, på officiella dokument grundade beräkningen af inkomster och utgifter (1901) visar, att den största inkomstkällan var grundräntan 26,5 mill. tael; därefter kom sjötullen 17 mill. tael, *li-kin*, d. v. s. afgifter på alla varutransporter i det inre landet, 16 mill. tael, saltskatten 13,5 mill. tael, opiumtullen 5 mill. och opiumaccisen 1,8 mill. tael samt diverse andra inkomster 8,4 mill. tael eller tillhopa 88,2 mill. tael. För 1908 stego inkomsterna och utgifterna till 105 mill. tael (omkr. 306 mill. kr.), en i förhållande till folkmängden utomordentligt låg budget; den skulle motsvara en budget af omkr. 4 mill. kr. för Sverige. Detta beror delvis på, att provinserna sköta sig självfva ekonomiskt. Tullinkomsterna, som uppbäras af europeiska ämbetsmän, stego 1908 till 32,9 mill. tael, hvaraf 26,3 mill. komma på sjötullen och 6,6 mill. på de inländska tullarna: 1858 stego tullinkomsterna blott till 379,000 tael. Tullarna äro ställda som säkerhet för betalning af räntor på statsskulden och för ersättning af krigsskulderna till utländska makter. — Statsskulden steg 31 dec. 1907 till 123,69 mill. pd st. (hvarvid den del af skulden, som är upptagen i tael, evalverats enligt 3 sh. per tael). Det första utländska statslånet upptogs i Europa 1874 mot 8 proc. och pant af tullarna. De nuvarande lånen löpa med 4,5 à 7 proc.; af skuldsumman belöpa sig öfver 12 mill. pund på järnvägslån.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Undervisningsväsen. Den lägre undervisningen är i K. de enskildes sak. Vanligen förena sig flera familjer om att anskaffa en lärare för sina barn, hvilken undervisar i läsning, skrifning och andra ämnen, bland hvilka dock ej ingår matematik eller naturkunnighet. Dock kunna blott 37 proc. af männen och 2 proc. af kvinnorna läsa. Förr grep regeringen in först vid examinas aflaggande. Det gafs tre grader: *hsiu-tsai* (kandidat), *tschü-yen* [utt. djii-renn; doktor] och *tschin-schik* [utt. djin-schik; professor]. Den, som aflagt dessa tre examina, i hvilka hufvudämnet var K:s klassiska litteratur, erhöll viss rang och tillträde till statens högre ämbeten. De båda sista examina aflades endast i Peking och hvart tredje år, hvarvid examinanderna voro inspärrade under flera dagar och nätter i tusentals små hyddor. En ännu högre examen aflades i kejserliga palatset i Peking; den, som bestod i densamma, fick inträde i kejserliga vetenskapsakademien (*han-lin-yan*) eller användes i de högsta ämbeten. — Sedan flera moderna skolor inrättats, där europeiska lärare undervisade i både exakta vetenskaper, historia, geografi och främmande språk, bortsopade ett kejserligt edikt af 3 sept. 1905 det gamla historiska examensväsendet. Numera finnes i Peking ett kejserligt universitet (fig. 16), som är statsinstitution, vid hvilket undervisas i engelska, tyska, franska, ryska och japanska språken, i juridik, matematik, kemi och andra naturvetenskaper, af europeiska och japanska professorer, medan undervisningen i kinesiska ämnen handhas af kineser. 1906 inrättades i Peking en medicinsk skola för utbildande af infödda läkare. Äfven i Tien-tsin finnas ett kinesiskt universitet, med 5 utländska och 7 kinesiska lärare, dessutom ett anglo-kinesiskt college, en industriskola under japansk tillsyn, medicinska skolor och missionsskolor. I 15 provinshufvudstäder ha colleges inrättats, medan folkskolor och allmänna läroverk, landtbruks-, tekniska, polis- och krigsskolor växa upp öfver allt i K. I Schang-hai och öfriga hamnar finnas många missions- och andra skolor. Plan föreligger (1910) till upprättande af ett internationellt kristligt universitet i Hankou, Hanjang eller Wu-tschang. Omkr. 16,000 kineser studera utomlands (däraf 10,000 i Japan 1905). Högre krigsskolor ha under de senaste åren inrättats vid de militära etablissemangen i Tien-sin, Pao-ting-fu, Nanking, Schang-hai, Kanton och Yu-tschou.

För *tidräkningen* begagnar man sig af en 60-årig cykel; dygnet, från midnatt till midnatt, delas i 12 timmar. Indelning i veckor finnes icke, alltså förekommer icke heller någon hvilodag i veckan. Året delas i 12 månader, om 29 eller 30 dagar, hvilka ej sammanfalla med Västerlandets.

Kinesernas kultur är ett fenomen utan motstycke. Den är icke allenast så urgammal, att den i ålder knappt står efter den fornegyptiska, utan tillika så egenartad och sluten inom sig, att den icke synes ha sammanhang med någon annan. Enligt kinesernas traditioner skola skrifteckned ha uppfunnits hos dem redan 3,500 år f. Kr. Omkr. 800 år senare skola kineserna ha upptäckt magnetnålens egenskap att peka mot n. (kineserna anse, att den pekar mot s.), men icke tillgodogjort sig denna egenskap för konstruktion af kompasser förrän omkr. 100 f. Kr. I slutet af 6:e årh. e. Kr. uppfunno de träsnittstrycket och omkr. 1050 konsten att trycka med rörliga typer. Krutet kände de redan 400 år före vår tidräkning, papperet i 1:a årh. e. Kr., och porslinet uppfunno de sannolikt i början af 800-talet; pappersmynt använde de redan i 2:a årh. e. Kr., decimalsystemet i allt slags mått är hos dem urgammalt, glasögon kände de långt före européerna, och slutligen är siden en kinesisk uppfinning. I många grenar af konstindustrien stå kineserna utomordentligt högt (se ofvan, sp. 39).

Deras *bildande konst* är ett troget uttryck af det kinesiska skaplynnet; de äro framstående i att nyktert återgifva det hvardagliga, och en motvikt därtill bildar deras böjelse för det groteska. Om den kinesiska målarkonsten har man i Europa först under de senaste årtiondena börjat taga närmare kännedom. Att kineserna varit direkta lärmästare för japanernas mycket beundrade måleri, har länge nog varit kändt; men man har nu äfven funnit, att flera bland de äldre kinesiska målningarna kunna i konstnärlig förtjänst fullt täfla med de bästa af japanernas yngre (jfr vidstående pl. VI med pl. I—II till art. Japansk konst). I K. fanns porträttmåleri redan i 2:a årh. f. Kr., och papperets uppfinnande (1:a årh. e. Kr.) gaf fart åt det alltsedan härskande måleriet med vattenfärger. Efter buddismens införande fingo de religiösa ämnena en framträdande plats vid sidan af de världsliga. Klostren blefvo konstens hemvist. Sin blomstring upplefde den under Sung-dynastien (960—1295), då i synnerhet landskapsmålningen omhuldades. Under Ming-dynastien (1368—1644) visar sig början till en urartning, som sedermera betecknats af konventionell och fantasilös skolmässighet. Kinesernas målarkonst utmärkes för kalligrafiskt fin detaljframställning och ofta kraftiga färgharmonier, men den skiljer ej på hufvudsak och bisak samt har ringa begrepp om perspektivet; aflägsnare föremål göras visserligen smärre, men ställas ofvanför de närmare. — Bildhuggarkonstens alster inskränka sig mestadels till kolossalbilder af Buddha (jfr Buddismen, fig. 2) och krigsgudar med bistert grimaserande ansikten. Större förtjänst ega kolossalskepnaderna af djur och män framför Ming-dynastiens grafvar n. om Peking (fig. 18) och vid Nanking. Mera utvecklad och storartad visar sig stundom arkitekturen, särskildt i flera allmännyttiga arbeten, såsom broar (fig. 17), hamndammar och den stora muren. Sällsamma förefalla templen (fig. 13 o. 14), palatsen samt andra större offentliga och enskilda byggnader med sina egendomligt svängda tak, hvilka vid husets hörn äro långt framskjutande och icke sällan prydda med fantastiska, rikt förgyllda eller lackerade bildhuggerier. Mest i ögonen fallande visa sig dessa på de månghörniga, af fem, sju, nio, t. o. m. flera våningar bestående tornen, hvilkas mönster jämte åtskilligt annat i arkitekturen kommit med buddismen från Indien. Hvarje våning är nämligen skild från den närmast öfre genom ett tak, från hvars gafvelspetsar klockor ofta nedhänga (se vidare Byggnadskonsten, sp. 711—712 och pl. III). — Verkliga mästare äro de i konsten att anlägga *trädgårdar* (fig. 19) på ett behagligt och verkningsfullt sätt; liksom japanerna, som fått sin äldre kultur från K., hysa de förkärlek för träd i dvärgform. — För *musiken* ega de många instrument, lutor, gitarrer, flöjter o. a. blåsinstrument, en dragharmonika, klockor,

trummor, pukor etc., dock sakna de sinne för ackorder, melodi eller harmoni. Vid deras teaterföreställningar utföra män äfven kvinnoroller. — *Tidningar* på kinesiskt språk äro jämförelsevis fåtaliga (inalles omkr. 200). Dock ega de världens äldsta tidning, hufvudstadstidningen (*King-pan*; utt. djing-bao), som utges i Peking sedan dynastien Tangs tid (7:e—10:e årh.). Den första tidningen efter europeiskt mönster (*Shon-pan*) uppsattes 1870 i Kanton af en engelsman och är K:s mest spridda och gedignaste tidning (uppl. 350,000 ex.). Vid sidan af kinesiska blad är den europeiska pressen starkt representerad, med tidningar mestadels på engelskt språk.

Religioner. Om K:s inhemska religion se Tao. — *Buddismen* [*fou-kiao*, statsspråkets utt. få-djiao] inkom i K. i 1:a årh. e. Kr., men vann större utbredning först efter det 6:e. Nu har den tempel öfverallt och många anhängare, särskildt bland det lägre folket, men har å andra sidan förfallit till en rå afgudadyrkan. Genom buddismen kom den nu allmänna tron på själavandring in i K. Mellan tao och buddismen råder numera icke någon strid; ofta uppträda de olika religionernas präster vid hvarandras sida, t. ex. vid begrafningar. — *Judendomen* skall enligt en tradition ha inkommit i K. under dynastien Han (206 f. Kr.—221 e. Kr.). Judarna, som ofta kallas "blå muhammedaner", voro fordom vida talrikare än nu och bildade stora församlingar i Nankin, Peking och Ning-po. I våra dagar återstå blott några hundratal i Honans hufvudstad Kaifong. — *Islam* fick fast fot i K. redan 628 genom en kusin till Muhammed, hvars graf i Kanton ännu är en vallfartsort för alla K:s muhammedaner. Deras antal är omkr. 30 mill., de fleste bo kring öfre Hwang-ho i prov. Kan-su. Själfva kalla de sig *Kiao-mun* [utt. djiao-min; "religionens folk"], af kineserna benämnas de *hoï-hoï* [utt. hue'j-hue'j]. De hålla sig skilda från andra religionsbekännare och äro opålitliga som medborgare. Muhammedanerna i Jün-nan började 1856 ett uppror, som icke kufvades förrän efter 13 år, i norra K. utbröt ett uppror 1860, som kännetecknades af de grälsigaste massakrer på den kinesiska befolkningen och hotade att från K. lösrycka prov. Kan-su och Schen-si, men som nedslogs efter 15 års strider. 1896 utbröt en mindre revolt bland muhammedanerna i Kan-su, hvilken dock snart kufvades. — *Kristendomen* är lika gammal i K. som islam, men har icke vunnit samma anslutning. Det var nestorianska missionärer, som först uppträdde där (638). Ännu på Marco Polos tid funnos kristna i alla provinser, mest i de norra. De nestorianske kristne finnas dock ej längre; de ha öfvergått till islam, sannolikt på Tamerlans tid. Reclus anger de s. k. dunganerna vara ättlingar af dem. — Under den senare medeltiden framträngde katolsk kristendom till K. Redan i slutet af 1200-talet upprättade Montecorvino kyrkor i K. och blef ärkebiskop i Kanbalik (Peking, 1307), 1313 upprättades en biskopsstol i Zaitun (Tsüan-tschóu i Fu-kien), men 1369 stängdes K. för utlandet, och kristendomen gick under. — På 1500-talet, sedan portugiserna funnit sjövägen till K., började en ny katolsk missionsverksamhet, som mötte stort motstånd; men den utvecklades kraftigt, sedan jesuiten Ruggiero (1580) fått tillträde till Kanton. Hans ordensbroder Ricci kom 1601 till Peking och lyckades för sin tro vinna en mängd af de högre klasserna. Det såg en tid ut, som om kristendomen skulle få stor spridning i landet. Olyckligtvis uppstodo strider mellan jesuiterna och deras konkurrenter i missionsarbetet, dominikaner och franciskaner, hvilka icke utan orsak beskyllde jesuiterna för kätteri, enär de i sin förkunnelse upptagit vissa kinesiska åskådningar, såsom vördnaden för förfäderna och för Kong-fu-tses läror. Efter 70 års tvister härom gaf påfven Klemens XI jesuiternas orätt genom en bulla, som af kejsaren betraktades som ett ingrepp i K:s inre förhållande och gaf dödsstöten åt den kristna missionsverksamheten. 1718 förjagades alla missionärer utom jesuiterna, senare förbjödos äfven de att predika, förföljelser började mot de omvände, och snart var kristendomen nästan fullständigt utrotad. — Det var först genom fördragen i Tien-tsin (juni 1858) och i Peking (okt. 1860) som fri religionsutöfning medgafs åt alla kristna samt rätt för deras missionärer att resa i landet, om de medförde pass. Icke heller skulle öfvergång till kristendomen medföra straff. Motviljan mot kristendomen och de kristne, särskildt de infödde, är dock fortfarande stor i K. och tar ofta uttryck i blodiga förföljelser. Antalet omvända är litet; de fleste tillhöra de fattigaste klasserna. Det vanligaste sättet för att vinna anhängare är att under tider af krig eller hungersnöd hopsamla föräldralösa barn eller köpa barn af deras föräldrar för att uppfostra dem till kristna. F. n. arbeta 11 katolska ordnar i K.; katolikerna hade 1900 41 apostoliska vikarier i de 18 provinserna, 700 europeiska och 500 infödda präster samt räknade omkr. 1 mill. trosförvanter. Deras kyrkor och skolor äro öfver 3,000 af hvartdera slaget, skolbarnens antal 60,000; i 50 seminarier undervisas omkr. 1,000 studenter. Den evangeliska missionen började 1807 (med Robert Morrison) från England, men tog större fart först 1842. Hela antalet protestanter är omkr. 150,000. Omkr. 50 protestantiska missionssällskap äro i verksamhet med ungefär 1,500 missionärer (till hälften kvinnor); de ha 600 kyrkor och öfver 20,000 skolbarn, 70 sjukhus och 50 apotek. (Jfr Baselmissionssällskapet sp. 1020.) Bland missionärerna finnas (1910) 45 svenskar (män och kvinnor), med 85 infödda biträden. De arbetade på 11 stationer och 33 bistationer och under 1909 hade de undervisat 248 barn. Den mest betydande svenske missionären i K. var K. T. Hamberg (se Hamberg 2). J. F. N.

Försvarsväsendet har ända till senaste tider befunnit sig i ett föråldradt skick. K:s stridskrafter ha utgjorts af: 1) Den s. k. gamla hären, rekryterad af landets senaste eröfrare, mandschuer och mongoliska tatarer, samt indelad i 24 "fanor" med mycket olika styrka, brokigt klädda, ålderdomligt beväpnade, förlagda i Peking och andra större städer, skilda från befolkningen och till största delen af ringa värde. 2) Nationalarmén (*ying-ping*, "grönflaggornas armé"), delad i 18 kårer, en för hvarje provins, och ytterligare i "fanor", en milis, ställd under vicekonungarna eller guvernörerna och till sitt värde beroende på deras omsorg för densamma, dock i allmänhet föga användbar utom i prov. Tien-tsin, där den af Li-Hung-Tschang sattes i godt skick. 3) Värfvade trupper till växlande antal och af allmänhet tvifvelaktigt värde. Armén borde uppgå

ill mera än 1 mill. man, men den visade sig kraftlös not Japan 1894—95 och mot boxarna och de förnade europeiska makterna 1899 och 1900, hvilket vang kinesiska regeringen att fr. o. m. 1902 uppätta en helt ny armé, hvilken f. n. har en styrka f nära 200,000 man, och vid hvars sida tills vidare unna komma återstoder af den gamla.

Högsta myndigheten öfver hela krigsmakten utövas af riksrådet och *krigsministeriet*, hvilket, fullständigt ombildadt 1907, utgöres af två hufvudafdelningar och tio mindre afdelningar jämte en generalstabskommitté med fem afdelningar och en marinkommitté med sex afdelningar, hvarförutom provinsmyndigheterna utgöra en förmedlande länk mellan ministeriet och trupperna. — *Armén* skall uppgå till 36 divisioner, fördelade på de olika provinserna, 6 i Tschi-li; 11 divisioner voro uppsatta i början af 1907. Divisionen utgör en fullständig enhet och innesluter 4 infanteriregementen, 2 brigader, hvarje regemente på 3 bataljoner om 4 kompanier, 1 kavalleriregemente på 12 skvadroner (eg. halfskvadroner), 1 artilleriregemente med 6 fält- och 3 bergsbatterier, alla med 6 kanoner, 1 sappör- och 1 trängbataljon, båda på 4 kompanier. Alla trupper numreras i följd genom hela armén i samma ordning som divisionerna. På krigsfot skall en division räkna 17,500 man med och 3,000 utan vapen. Man räknar på att för hvarje division kunna uppsätta en reservdivision och en reservbrigad, båda med infanteriregementen på 2 bataljoner, förutom depåtrupper. Armén indelas i stående hären och reserven af första och andra uppbåden. — *Rekryteringen* sker tills vidare genom värfning, som besörjes af särskilda tjänstemän inom de lokala förvaltningarna, dock ämnar man snarast möjligt öfvergå till allmän värnplikt. Tjänstetiden är 10 år, hvaraf 3 år i tjänstgöring, 3 år i första och 4 år i andra uppbådets reserv. Manskapet i reserven åtnjuter en viss aflöning och undergår kontroll hvarje månad; det inkallas till tjänstgöring under fyra veckor årligen i första, hvartannat år i andra uppbådet. — *Underofficerare* utbildas bland de bäste af manskapet, hvilka efter fem månaders tjänstgöring särskiljas från de öfrige. *Officerare* erhållas af unga män, som ha att genomgå följande utbildning: treårig kurs vid en kadettkår (en i hvarje provins), tvåårig kurs i en militär mellanskola (fyra sådana skola upprättas), fyra månaders tjänst vid trupp, $1^1/_2$ års kurs vid krigsskolan i Peking, $1^1/_2$ års trupptjänst som fänrik (underofficer) samt officersexamen vid krigsskolan. Vidare befordran sker efter tre års oförvitlig tjänst i hvarje grad. För tillfället måste man dock nöja sig med en kortare krigsskolekurs, hvadan officerarnas allmänna bildning är ganska låg. En krigsakademi skall inrättas i Peking. — *Beväpningen* är f. n. mycket brokig, men sedan gevärs- och kanonverkstäder blifvit anlagda i närheten af Peking, komma dessa förhållanden att ändras. Tillverkning har egt rum af tyska mausergevär af 1888 års typ, men dessa synas ha fått vika för en inhemsk gevärstyp liknande den japanska. Vid artilleriet har man bestämt sig för 7.5 cm. kaliber, men försöken med olika kanontyper äro icke afslutade. — *Beklädnaden* är af europeiskt snitt med mössa (om sommaren halmhatt), jacka, byxor, gula låga stöflar och kappa. Truppslagen särskiljas genom färgen på axelklaffarna, regementena genom på vänstra axelklaffen anbragt nummer. *Utrustningen* är vanlig europeisk, men ganska tung. — *Remonteringen* sker genom uppköp af hästar, företrädesvis i Mongoliet, och för kavalleriet äfven från de stora kejserliga stuterierna. De inhemska hästarna äro små och starka, men egna sig mindre för kavalleritjänsten, hvarför särskilda stuterier äro under anläggning. För trängen begagnas jämväl mulåsnor och kameler. — För *utbildningen* ha nya bestämmelser utgifvits, och den befinner sig i raskt uppåtgående, hvarvid kinesens goda soldategenskaper i rikt mått göra sig gällande. Befälet, särskildt det högre, är väl ännu otillfredsställande, men bättring häri gör sig märkbar. C. O. N.

Flottan har efter K:s senaste krig med Japan, då den till större delen tillintetgjordes eller eröfrades, varit mycket försummad. F. n. (1910) utgöres den af 4 (eller 6) någorlunda tidsenliga pansardäckskryssare (2,950—4,300 ton), 3 torpedkryssare, 10 kanonbåtar och 7 torpedbåtar. Planer för en utveckling af flottan lära föreligga. Till hufvudstation utsågs 1910 Tschi-kiang. H. W—l.

K:s fasta försvar. I äldre tider utgjordes K:s fasta försvar af murar, dels vid gränserna (jfr Kinesiska muren), dels kring de viktigaste städerna. De flesta af dessa murar finnas ännu i behåll, men sakna numera egentligt militärt värde. Den 13 m. höga och upptill ända till 11 m. breda muren kring Peking kunde sålunda under boxarupproret 1900 ej hindra skyddstrupperna att 14 och 15 aug. intaga denna stad; men å andra sidan kan dock omnämnas, att ryska trupper under sista kriget vid flera tillfällen befäste sig å sådana murar, såsom å Kin-tschóus norra, god utsikt öfver anfallsfältet (slaget vid Nan-schan) erbjudande mur, hvars öfre krenelerade bröstvärn delvis nedreis och ersattes med jord och sandsäckar. I nyare tid ha visserligen åtskilliga mer och mindre moderna befästningar anlagts i K.; men sedan Port Arthur och Wei-hai-wei kommit i främmande händer, eger K. ingen enda operationsfästning, ty som sådan kan ingalunda Tien-tsin med sina arsenaler och sitt pagodfort betecknas, utan samtliga nya befästningar kunna, liksom de förutvarande, anses vara spärrbefästningar. Flera af dessa skenbart egendomliga placering är beroende på, att hittills hvar och en vicekonung ombesörjt såväl det rörliga som det fasta försvaret af sin provins och därför anlagt gränsfästen för hindrandet af ett krigs eller upprors öfverförande till denna. Först 15 juli 1909 har föreskrifvits upprättandet af en till Peking förlagd central krigsförvaltning för hela riket. K:s nuv. modernare befästningar kunna lämpligen delas i 3 hufvudgrupper: norra K:s befästningar, Jang-tse-befästningarna och södra K:s befästningar. Till den första hufvudgruppen höra *Schan-hai-kwans befästningar*, 5 fort, å kustlandet i gränsen mellan Mandschuriet och prov. Tschi-li med uppgift att skydda Tien-tsin—Mukdenbanan och den parallellt med denna gående landsvägen samt att hindra landsättning af trupper; *Pei-tang-forten*, 2 st., 20 km. n. om Pei-hos mynning och för försvar af hamnen Pei-tang och inloppet till floden med samma namn; dessa fort synas emellertid numera vara desarmerade; *Taku-forten*, som 1900 voro 4 st. jämte flera strandbatterier vid och i närheten af Pei-hos mynning, då de 17 juli bombarderades och intogos af de europeiska mak-

ternas kanonbåtar, och ha nu enligt bestämmelserna i fredsprotokollet 17 sept. 1901 desarmerats och raserats; och *Tschi-fu-forten*, 3 batterier, af hvilka ett gammalt, till skydd för den midt på Schan-tung-halföns nordöstra kust liggande viktiga handelsstaden Tschi-fu l. Jentai, i hvilken en af K:s fyra sjökrigsskolor är förlagd. Den andra hufvudgruppens eller Jang-tse-befästningarna afse att skydda denna K:s viktigaste kommunikationsled och utgöras, från flodens mynning räknadt, af följande verk: *Wu-sung-forten*, 3 st., strax v. om Hwang-pu-flodens inflöde i Jang-tse och med uppgift att spärra denna senare och skydda inloppet till Shang-hai; *Fuschan-fortet*, omkr. 93 km. uppför floden, med uppgift att skydda staden Tschang-tschóu; *Kiang-jin-forten*, omkr. 186 km. ofvanför Wu-sung och n. om staden Kiang-jin, bestå af 6 fort och 2 batterier å Hwang-schan-höjderna på södra samt 2 fort och 1 batteri s. om staden Tsing-kiang på norra sidan och anses vara nyckeln till Jang-tse-floden; *Tschu-san-(Ta-kiang) forten*, 1 kasematteradt jordverk, 1 fort och 8 batterier å ömse sidor om floden dels vid Tschu-san, dels vid Tschu-san-pagoden; *Silver-Island-positionen*, som utgöres af fort Tu-Tien-Mias, Silver-island-batterierna, Hsiang-schan-forten och Lump-Peak-fortet; *Jen-tse-ke-batterierna*, å båda flodstränderna, bilda staden Nankings yttre spärrlinje; *Nanking-forten*, som äro afsedda att omedelbart skydda sistnämnda stad och utgjorts af fem fort, af hvilka två numera sannolikt äro slopade; *Wu-hu-forten* i prov. Nganhwéi, gammalt och af ringa värde; *Ta-tung-fortet*, n. om den liknämnda staden, utan fortifikatoriskt värde; *Tsung-jang-fortet*, som har till uppgift att skydda staden med samma namn; *Nganking-forten*, 2 st., för provinshufvudstaden Ngankings försvar; *Matung-fortet*, 1,5 km. från Matung å en omkr. 100 m. hög klippa; *Po-jang-forten*, 2 st., spärra inloppet till Po-jangsjön och skydda staden Hukóu; *Kiu-kiang-batterierna*, 3 st., till skydd för staden Kiu-kiang; *Split-hill-forten*, vid den s. k. Järnporten å gränsen till prov. Hu-pe, bestående af Pwan-Pien-Schan-forten å södra samt Tienkedschin-forten å norra sidan, samtliga fullt moderna; och *Wu-tschang-batteriet*, ett mindre strandverk till skydd för hufvudstaden Wu-tschang-fu i prov. Hu-pe. Vid Jang-tses öfre lopp synas inga mera betydande befästningar finnas. Södra K:s viktigaste befästningar äro *Ting-hai-verken*, 2 fort, vid staden Ting-hai å den strategiskt viktiga Tschou-schan-arkipelagens hufvudö; de vid prov. Fu-kiens hufvudstad Fu-tschóu liggande *Kimpai-befästningarna*, 9 fort och batterier, samt *Mingan-befästningarna*, 5 fort, *Amoys befästningar*, 4 fort; *Swatow-forten*, 2 st., och *Kantons befästningar*, som utgöras af Bocca-Tigris-verken (Chuen-Pi-, Taikok-tau-, Bower-Point-, Anung-hoi- samt Södra och Norra Wantong-forten) och Whampoa-verken (First-Bar-fort, Moffat-Hill-, Louisa-Mount-, Danes-Island- och Eyres-Point-batterierna samt de 3 mindrevärda Macao-forten). Befästningarnas bestyckning är mycket blandad, från fullt moderna pansarbrytare, mellankalibrar och snabbskjutande pjäser till föråldrade mynningsladdare. En del af de gröfsta kanonerna är tillverkad vid Kiang-nan-arsenalen, s. om Schang-hai. Pjäsernas uppställningssätt varierar likaledes från placering bakom sten- eller betongmurar med embrasyrer till uppställning i pansarkasematter eller bakom sköldar i betongbrunnar. I följd af kin sernas oförmåga att inse betydelsen af en anläg nings vidmakthållande i godt stånd visa många de under jämförelsevis sen tid anlagda försvarsverke redan tecken till förfall, och få äro de befästninga som omsorgsfullt underhållas. L. W:son

Författning och förvaltning. K:s fö fattning är en patriarkalisk despotism. Teoretiskt den kinesiska staten en stor familj; kejsaren undersåtarnas "fader och moder"; allt, hvad han b faller, åtlydes; han kan t. o. m. gifva befallningar solen, luften och vattnet: alla genier lyda hans orde Han kallas "himmelens son" (*tien-tse*), "härskare öfver de fyra hafven" och öfver "de 10,000 folken och bär äfven många andra titlar; den vanligaste *Hwang-ti* ("höge härskaren"). Hans namn är heligt, att dess skriftecken icke få användas i and ord, utan att modifieras. Gentemot honom äro all undersåtar slafvar, öfver honom står endast *schang-t* den högste guden. Men så enväldig kejsaren än i teorien, brister det dock mycket i hans envälde praktiken. I alla provinser finnas gamla sedvano som regeringen icke vågar röra vid. Genom den de centralisation, som ingenstädes är så genomförd so i K., där faktiskt blott en absolut myndighet finnes nämligen familjen, och dess utvidgning, kommune få staten och dess högsta myndighet blott en sekundä betydelse för individen. Vidare är K., särskildt i n mer än något annat land, fylldt af hemliga förenin gar; nästan hvarje kines tillhör en sådan. Me ännu har det aldrig lyckats en enda person, ick ens kejsaren, att leda dem alla. Slutligen har enlig både Kong-fu-tse och folkmedvetandet kejsaren ick rätt att afvika från de urgamla, heliga bruken. detta fall "är uppror den heligaste bland plikterna" Till följd af alla dessa förhållanden måste regeringe i hög grad taga hänsyn till den allmänna opinionen "Skaffa dig folkets kärlek och du skall vinna riket" säger ett kinesiskt ordspråk, "förlora folkets kärle och du skall förlora riket". — "Skenbart enväl dig", säger Colquhoun, "regerar K:s kejsare ick mer despotiskt än en konstitutionell monark elle presidenten i en republik". — Den nuvarande dyna stien, *Ta-tsing* ("den stora rena dynastien"), so regerar sedan 1644, är mandschuisk. Kejsare utser själf sin efterträdare inom den honom nä maste grenen af kejserliga huset; om han ick är kejsarens son, måste han adopteras för at kunna leda kulten af förfäderna. Den utnämnde namn offentliggöres dock sedan 1723 först efter kej sarens död. Hvarje kejsare ger sin regering ett nam (devis), och detta är mer användt, särskildt i u landet, än hans eget. Den nuv. kejsaren heter t. ex Pu-yi, men hans regeringstid Hsuan-tung; efte döden får kejsaren, såsom andra kineser, sitt histo riska namn. Administrationen är i högsta instan delad på ett fiertal råd och ministerier (enl. e edikt af 6 nov. 1906). Dessa äro *kiun-ki-tsch* [utt. djiin-dji-; stats-rådet, stora rådet], ett slag kejserligt privatråd, bestående af prinsar och an dra stordignitärer, som redigerar lagar och kejser liga edikt samt utfärdar förordningar ang. de civila och militära administrationen; *nei-ko* (stor sekretariatet), af mindre betydelse än det föregående rådgör om förvaltningens former och biträder kej saren i förvaltningsärenden; *ministerierna* för 1) ut rikes ärenden (*wai-wu-pu*); 2) den civila tjänste

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

li-pu), 3) den inre förvaltningen (*min-tscheng-pu*), 4) finanserna (*tu-tschi-pu*), 5) kulten (*li-pu*), 6) rigsärenden (*lu-tschuen-pu*), 7) rättsväsendet (*fa-u*), 8) jordbruk, industri och handel (*nung-kung-chang-pu*), 9) kolonierna (lydländerna, *li-fan-pu*), 10) hofvet (*nei-wu-pu*), 11) kejserliga arkiven (*song-jen-pu*), 12) den allmänna undervisningen (*siich-pu*) och 13) kommunikationsväsendet (*ju-schuan-pu*); astronomiska byrån (*tschin-tien-tschien*); vetenskapsakademien (*han-lin-yan*, se Hanlin), för vård af den klassiska litteraturen censorskol-legiet (*tu-tscha-juan*), under hvilket lyda censorer i provinserna, dess medlemmar ha rätt att i hvarje rende göra föreställningar hos kejsaren; kejserliga callen (*luan-i-wei*) och revisionsdomstolen (*ta-li-an*). Riksrådet (*hui-i-tscheng-wu-tschu*), som sam-anträder endast vid vissa tillfällen, består af stats-rådets medlemmar, medlemmarna i ''nei-ko'' och ministeriernas presidenter. Det inrättades 1901. Ministerierna äro delade på byråer. Flottan står under vicekonungarna i Nanking och Tien-tsin, men det uppges, att ett marindepartement skall bil-das. Den gamla bestämmelsen, att regeringsmyndig-heterna skulle bestå af lika många mandschuer och kineser, upphäfdes 1901. — K:s första utrikesde-partement var *tsung-li-ya-men*, upprättadt 1861, hvilket 1902 ombildades till ofvannämnda ''wai-wu-pu''. — Alla civila och militära ämbetsmän, ofta sammanfattade under benämningen *pé-kuan* (''de 100 sysslorna''), tituleras *kuang-fu*, hvilket ord por-tugiserna öfversatte med ordet *mandarin* (korruption af sanskrit *mantrin*, rådgifvare), hvilken benämning alltså icke är kinesisk. Ämbetsmannahierarkien är delad i 9 rangklasser, hvilka utmärkas genom olika knappar på hattarna och genom broderier på tröstet. Då de adlas, tillfaller adelskapet endast deras förfäder; ärftliga titlar tillkomma endast dong-fu-tses och kejsarnas ättlingar, men de senare unna ej göra anspråk på statstjänst, om de ej af-lagt nödiga examina. De enda familjer, som i nå-gon mån likna Europas aristokrati, äro de, hvilka sedan århundraden, son efter fader, hört till rikets mäktigaste verksamma. Man må dock ej tro, att för-mögenheten enbart bestämmer de kinesiske ämbetsmän-nens utnämning, tvärtom förekommer i K. i stor skala försäljning af sysslor. Att blifva provinsguver-nör kostar 600,000 à 700,000 kr.; guvernören ut-nämnes för 3 år och skall på den tiden skaffa sig försättning för dessa utgifter, medan hans lön är 75,500 kr. Dessutom åligger det honom att sörja för sina släktingars bästa. I dessa missförhållanden ligger ett af de största hindren för K:s ekonomiska utveckling. — 1906 sändes 5 kinesiska kommissarier till Europa (se fig. 4), för att studera dess förvalt-ning; enligt telegram från Schang-hai (febr. 1910) är dessa förordat, att England skall vara förebil-den beträffande sjöfarten, Tyskland och Belgien beträffande järnvägsväsendet och Danmark beträf-fande post och telegraf. — I sept. 1906 utlof-vade kejsaren en folkrepresentation, så snart folket befve moget därför, och i dec. 1908 utkom ett dekret, att riksförsamlingen skall sammanträda 1916.

Lokalförvaltning. Af de 18 provinserna bilda 15 ättingen hvar för sig eller förenade med andra ge-neralguvernement, inalles 8, styrda af *tsung-tu*, i Europa kallade vicekonungar. Generalguvernemen-ten äro Tschi-li och Sz'-tschwan, som hvar för sig bilda ett sådant, Liang-kiang (prov. Kiang-su, Ngan-hwéi, Kiang-si), Schen-kan (prov. Schen-si, Kan-su), Min-tsche (prov. Fu-kien, Tsche-kiang), Lian-kwang (prov. Kwang-si, Kwang-tung), Jüni-kwe (prov. Jün-nan, Kwei-tschóu), Hu-kwang eller Liang-hu (prov. Hu-pe, Hu-nan). De tre prov. Schan-tung, Schan-si och Ho-nan styras af själfständiga guvernörer (*fu-tai*); men äfven i de provinser, som lyda under en vicekonung, finnas guvernörer. Dessa utöfva såväl civil som militär myndighet. Hvarje provins delas i *fu* (under *fut-sun*), dessa i *tschóu* (under *tao-tai*), dessa i *hien* (*hsien*). Orden ''fu'', ''tschóu'' och ''hien'' bruka vanligen läggas till det stadsnamn, där områdets styrelse har sitt säte. De primära kom-munerna (*pao* och *tou*) äro till antalet 50 à 70 i hvarje hien. Dessutom delas provinsen i militär-distrikt (*ting*), hvarjämte vissa stammar af den icke kinesiska urbefolkningen bilda autonoma distrikt (*tu-fu*, *tu-tschóu* och *tu-se*). Peking, hufvudstaden, står under en särskild militär förvaltning, hvars juris-diktion omfattar äfven den närmaste trakten. Guver-nörerna, som ha alltför små truppstyrkor för att upp-rätthålla sin myndighet gentemot det talrika folket, måste taga hänsyn till dess åsikter. Väl fördrager detta mycket, men när dess tålamod är slut, samlas befolkningen till möten och beslutar att förjaga styres-mannen. Man skickar honom en deputation för att meddela beslutet, en palankin med präktig eskort medföljer, och mandarinen har ingen annan utväg än att böja sig för folkets vilja. I byarna råder full kommunal själfständighet, familjefäderna välja en ordf., som utan ersättning sköter byns angelägen-heter. I städerna gruppera sig familjerna på samma sätt kvartersvis; familjefäderna i hvarje kvarter bilda ett kommunalråd med vald ordf. (*pao-tsching*) och utse alla kommunala ämbetsmän. Ordförandena i dessa kvarterstämmor välja bland sig ombud för sta-dens gemensamma angelägenheter. Äfven vid sidan af de statsämbetsmän, som finnas i hvarje ''fu'', ''tschóu'' eller ''hien'', stå folkvalda råd, som höras i alla frågor af någon betydelse. — En förbättring af lokalförvaltningen står på dagordningen och är utlofvad af kejsaren.

Rättskipning. K:s strafflag (*tat-sing*) är myc-ket grym och lämnar fritt spelrum åt mandarinernas godtycke, hvilka just som domare äro mest fruktade. Tortyr af olika slag användes för att framkalla bekännelse, äfven af vittnen. Hårdt bestraffas icke blott juridiska brott, utan äfven brott mot moral och pietet. Domen afkunnas (fig. 6) efter en summarisk undersökning, advokater förekomma icke. För mindre brott är prygel (10—100 slag med bambu eller rotting) det vanligaste straffet, för svårare deportation, förvisning till aflägsna provinser, hårdt slaf-arbete och döden på olika sätt. Halshuggning är det vanligaste afrättningssättet, men äfven andra före-komma. Dödsstraffet skall dock bekräftas af stora rådet (*kiun-ki-tschu*). Under revolutioner och in-bördes krig få provinsguvernörerna rätt att bestämma dödsstraff och begagna sig ofta hänsynslöst af denna rätt. Då Kanton angreps af engelsmännen 1855, be-römde sig vicekonungen af att på 7 månader ha af-rättat 70,000 människor. Egendomligt nog får den dömde anskaffa ställföreträdare för sig; en son får erbjuda sig att lida straffet för sin fader, men äfven en främmande kan åtaga sig både tortyr och straff

för en annan. Fängelserna äro usla hålor, där fångarna behandlas sämre än djur. För utlänningar gäller exterritorialrätten, d. v. s. de dömas icke af kinesiska myndigheter, utan af vederbörande konsul, efter det egna landets lagar både i civila och kriminella mål. Från konsuln får vädjas till hemlandets domstolar.

Riksvapnet är en blå drake. Nationalfärgen är ockra-gult. — Om flaggan se flaggtaflan i bd 8. — Kina har en orden, Dubbla drakorden (se Ordnar).

Litt.: Huc, ''L'empire chinois'' (4:e uppl. 1862), Bastian, ''Die völker des östlichen Asiens'' (6 bd, 1866—71), David, ''Natural history of North China'' (1873), von Richthofen, ''China'' (bd I, II och IV, 1877—85) och ''Schantung und Kiautschou'' (1898), E. Reclus, ''Géographie universelle'' (bd VII, 1882), J. H. Gray, ''China, a history of the laws, manners, and customs of the people'' (1878), Simon, ''La cité chinoise'' (1885; sv. öfv. 1890), F. Hirth, ''China and the roman orient'' (1885), Bretschneider, ''Botanicon sinicon'' (1882—92) och ''History of european botanical discoveries in China'' (2 bd, 1898), R. K. Douglas, ''Confucianism and taouism'' (1893), ''Society in China'' (1894), Smith, ''Chinese characteristics'' (1895; sv. öfv. 1890), Obrutjev, ''Aus China. Reiseerlebnisse'' (2 bd, 1896), Hosie, ''Three years in Western China'' (1897), Colquhoun, ''China in transformation'' (1898) och ''The Overland to China'' (1900), Madrolle, ''Les peuples et les langues de la Chine méridionale'' (1898) och ''Chine du Nord'' (1904), Isabella Bishop, ''The Yangtze valley and beyond'' (1899), Brandt, ''Drei und dreissig jahre in Ost-Asien'' (1901), R. Hart, ''These from the land of Sinim'' (s. å., ny uppl. 1903), E. och O. Reclus, ''L'empire du milieu'' (1902), med rik litteraturförteckning, Tiessen, ''China'' (1902), W. F. Mayers, ''The chinese government'' (1903), Hesse-Wartegg, ''Kina'' (1904), Hardy, ''John Chinaman at home'' (1905), Jernigan, ''China in law and commerce'' (s. å.), Keane, ''Asia'' I (1906), Ch. Denby, ''China and her people'' (2 bd, s. å.), C. D. Bruce, ''In the footsteps of Marco Polo'' (1907), P. H. Kent, ''Railway enterprise in China'' (s. å.), Chevalier, ''Le Haut-Yantze'' (1908), Morse, ''The trade and administration of the chinese empire'' (s. å.), Lauterer, ''China, das reich der mitte, einst und jetzt'' (1910), Journal of the China branch of the royal asiatic society, utg. i Schanghai sedan 1858, Christensson och Key, ''Om Kina'' (i Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1898).

Historia (om K:s förhistoria se äfven Kinesisk arkeologi.) Att det kinesiska folket invandrat i sitt nuvarande land är säkert; af de folk, som före kineserna bebodde detsamma, finnas ännu några kvarlefvor. Hvarifrån invandrarna kommo, har varit föremål för gissningar. Med stöd af påstådda likheter mellan den äldsta kinesiska skriften och kilskriften ha några forskare förlagt kinesernas urhem till västra Asien, trakten af Kaspiska hafvet, där de skulle ha kommit i beröring med akkadernas kulturfolk. Mest antagen är dock Richthofens hypotes, att de urspr. bebott Tarimbäckenet och därifrån dragit mot ö. samt följt Hwang-hos bäcken till hafvet. Att kineserna i början varit ett nomadfolk, är otvifvelaktigt, men redan under inryckningen i K. ha de öfvergått jordbrukare, en förändring, som genomförts på d gula jordens område (se sp. 32). Kinesiska folk historia börjar med en mytisk tid, som sträcker ända till 2,264,777 år före den egentliga sagotid början, d. v. s. till Huang-ti (2704 f. Kr.). Un denna mytiska period framträder ett par personl heter, som möjligen haft historiska förebilder: H hi, som skall ha regerat 2852—2738 f. Kr. säges ha uppfunnit skrifkonst, familjenamn och n sikinstrument samt lärt människorna fiske och skapsskötsel m. m., samt hans efterträdare Sche nung, hvilken tillskrifves uppfinningen af plog och jordbruket. Med Huang-ti (2704—25 f. Kr.) börjar sagotiden, hvars regenter sannolikt historiska, om än deras bedrifter äro utsmyckade folkfantasien, och som räcker enligt somliga till Hs dynastiens början (2205 f. Kr.), enligt andra Schang-dynastien (1766 f. Kr.). Tidsåldern f denne kejsare till 2118 kallas ''Suh-vi''. Med k sar Yau (2357—2258 f. Kr.) börjar den af Kongtse sammanställda äldsta rikshistorien, ''Schu-king som är stödd dels på historiska dokument, dels äldre historier, af hvilka en, den s. k. *Tsheu-* (''bambuböckerna''), ännu är bevarad. Till Yaus gering förlägges sagan om en stor flod, som skall öfversvämmat landet. Under Yau och hans efterträdare Schun verkade den store ministern Jü, s utförde stora torrläggningsarbeten och företog v sträckta resor i rikets alla delar, skildrade i *Jü-ki* (6:e d. af ''Schu-king''), en hufvudsakligen g grafisk skildring af det dåvarande riket. Detta c fattade största delen af landet n. om Jang-tse-kia samt prov. Hu-nan och Kiang-si s. om floden. Ef Schuns död blef Jü kejsare, den förste af dynast *Hsia* (2205—1766 f. Kr.), hvilken räknade 17 k sare, men en tid (2118—2079) var undanträngd en usurpator Han-cho. Den siste kejsaren hans gemål voro utsväfvande tyranner och afsatt Därpå bestegs tronen af en småfurste Lü, en ättl af Huang-ti, som kejsare kallad Schang-tan grundläggare af dynastien *Schang* (1766—1122, ter 1401 äfven kallad *Ying*), som störtades af en lä furste Ven-vang, grundläggare af dynast *Tschóu* (1122—249). Det första säkra datum i historia kan bestämmas genom en solförmörkelse, s egde rum 29 aug. 875 f. Kr. För att kunna furstendömen åt sina släktingar och åt ättlinga af föregående kejsare delade Ven-vang riket i feodalstater, hvilket medförde ständiga inre s der och centralmaktens försvagande. Däraf gagnade sig utländska fiender; tatarerna, då första gången omtalas, gjorde härjande plu ringståg långt in i riket. Det var under denna af inre förvirring, som K:s största filosofer, Lao- (604—517), Kong-fu-tse (550—478) och Meng (Mencius; 371—289) lefde och verkade. De kades dock icke ingifva sina landsmän en bät anda, utan oredan fortfor, ökad genom våldsam tronstrider, ända till dynastiens utgång. Trots inre missförhållandena utvidgades K:s områ Tschóu-dynastien störtades af den från nordväs K. bördiga furstefamiljen *Tschin* (220—206 f. K hvars förste regent Schi-huang-ti (222—21 blef en af K:s största kejsare genom att göra slut feodalväsendet och återställa rikets enhet. Han bakadref tatarerna till Mongoliets öknar och utv

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

de riket mot s. i det närmaste till dess nuv. gräns. Men han blef mycket impopulär bland de gre klasserna, emedan han lät förstöra de gamla ssiska skrifterna, hvaribland ''Schu-king'', som uppgifves, för att icke de gamle kejsarnas ära lle förringa hans egen, men troligare för att göra t på den kritik af hans åtgärder, som stöddes på at ur dessa skrifter. Redan kejsarens förfäder, n varit feodalfurstar i norra K., hade börjat ge- n murar befästa vissa delar af norra gränsen; i-huang-ti förenade dessa murar och förstärkte n samt kan sålunda anses som skapare af kinesi- muren, som länge var ett värn mot öknens stam- r. Han var den förste, som bar titeln *Huang-ti* ögste herre'') i st. f. *vang* (''konung''), som hans eträdare kallat sig. Efter hans död reste sig de derkufvade länsfurstarna, hans son mördades, den- brorson afsade sig regeringen, och makten togs af nastien *Han* (206 f. Kr.—221 e. Kr.), hvars ndläggare, Liu-pang, en bondson, som svingat upp till ledare för en upprorsskara, måste be- npa 36 medtäflare, innan han 202 blef ensam re. Som kejsare antog han namnet Kao-tsu. n glans, som under Han-dynastien hvilade öfver berodde säkerligen i hufvudsak på den andliga ryckning, som Tschin-dynastiens store grundlägre framkallat, men som först nu bar frukt. De e striderna voro slut, en kraftig och enhetlig led- g höll furstendömena tillsammans. Nya områden es till riket, genomförskades och organiserades, kinesiska kulturen trängde till grannländerna, örsta rummet Korea (se bd XII, sp. 1445—46). budet mot de klassiska skrifterna upphäfdes, och d ifver letade man tillsammans, hvad som ännu de finnas kvar af ''Schu-king'' (dock lyckades man återfinna mer än 58 böcker af de 100, som verket n början omfattat). Den mest betydande regen- var Vu-ti (140—87 f. Kr.), som bl. a. införde ännu bibehållna seden att med en devis (*nien-*) beteckna en längre eller kortare rad af år. Från ng-dynastien har det varit sed, att kejsaren gifvit regeringstid endast en sådan devis, medan de ut växlade oftare. Äfven den ännu vanliga tidningen enligt cykler på 60 år, om ock för andra lamål vanlig långt förut, började nu läggas till nd för tidräkningen. Vu-ti gaf riket en ny in- ning i 13 provinser. En usurpator Vang-mang 24 e. Kr.) trängde för en tid undan Hanastien, men riket återvanns snart af en yngre n af densamma. Det var under denna tid, som ddismen vann insteg i K. (under kejsar Ming- 58—75 e. Kr.); Kong-fu-tses läror, som efter s död mest fallit i glömska, blefvo genom Hanastiens furstar åter framdragna. En kinesisk ge- al Tschang-kien trängde 139 f. Kr. ända till us; han öppnade en fredlig handelsförbindelse l Tarimbäckenet och öfver Pamir med Per- n. Äfven med Indien knötos handelsförbindelser. as störste fältherre, Pan-tschau, eröfrade 70—76 Kr. hela Tarimbäckenet och framträngde på sin erdom (94 e. Kr.) ända till Kaspiska hafvet. En- de kinesiska annalerna skall han ha eröfrat 50 n. Sålunda utbredde sig det kinesiska väldet st mot v., samtidigt med att romarriket nådde sttigaste utsträckning. Pan-tschau afsände en af underbefälhafvare till Rom, men denne för- ldes af parterna att vända om, och sålunda kommo icke de båda stora folken vid detta tillfälle i direkt förbindelse med hvarandra. Däremot omtala de kinesiska annalerna, att en romersk beskickning år 166 sjövägen ankommit till K:s dåv. hufvudstad Lo-jang (Ho-nan-fu). Äfven två senare sändebud från Rom (det sista 284) omnämnas i samma källor. — Snart förlorade kineserna sina besittningar i västra Asien (omkr. år 120), men de bibehöllo från denna tid en noggrannare kunskap om Västerlandet, än detta egde om K. — Redan århundraden tidigare hade K:s märkvärdigaste produkt, sidenet, trängt fram till Medelhafsländerna; det omtalas af bl. a. profeterna Esaias och Ezekiel; senare kallades det af grekerna seriskt tyg, och det okända folk, som tillverkade det, kallades *serer*, deras land *Sera*, *Serica* (af ett kinesiskt ord *ser*, siden). Genom Pantschaus färdtåg blef kännedomen om K. fylligare i Västerlandet. Särskildt framträdde detta hos geografen Marinos från Tyros, ur hvars skrift Ptolemaios gjort ett utdrag. Han har kännedom om landet *Sina* vid Asiens östra kust, men anser det vara ett annat land än Serica, hvilket han förlägger n. om Sina. Han uppräknar äfven flera berg, floder och städer i Serica. Sina kunskaper ha Marinos och Ptolemaios med all säkerhet fått från handelsresande, som besökt K., hvilket vid denna tid stod öppet för utländska resande. Under denna tid uppstod äfven liflig sjöfart mellan K. och södra Asien. — Handynastien utslocknade 221. Redan tio år förut hade K. efter ett längre inbördes krig sönderfallit i tre riken, *Schu* (västra K.), *Vu* (östra K.) och *Vei* (*Ve*, norra K.). Deras tid är fylld af inre strider, hvilka skildras i en berömd roman ''San-kua-chi'' och därför blifvit allmänt kända bland kineserna. Den starkaste af dessa stater var Vei, som kufvade de båda andra. Från Vei utgick dynastien *Tsin* (265—420), hvars äldre gren (de västra Tsin) residerade i Lojang, medan den yngre (de östra Tsin, efter 317) bodde i Nanking. Tsin-kejsarna lyckades icke hålla staten tillhopa, utan småriken, delvis under tatariska härskare, uppstodo i olika delar, hvarför perioden kallas ''de 16 staternas tid''. Efter Tsin-familjens utslocknande sönderföll K. i en sydlig stat under *Sung*-dynastien (420—589) och en nordlig under *Pei-Vei*-dynastien, af tatariskt ursprung (386—589). Därefter enade *Sui*-dynastien (589—617) för en tid åter riket, churu nya småstater snart uppstodo. Sedan ättens siste regent mördats, tillvällade sig en ny dynasti, *Tang* (618—907), makten. Den förste Tang-kejsaren, Kao-Tsu (618—626), lyckades göra slut på alla småstaterna, så att han kunde lämna ett enadt rike åt sin son Tai-tsung (626—649), K:s störste kejsare. Under honom härskade lugn i det inre. De dittills fria stammarna vid södra kusten kufvades; i Central-Asien underkufvades åter hela Tarimbäckenet och uppdelades i fyra provinser, men äfven i Turan och i Iran erkände många stammar Tai-tsungs öfverhöghet. Slutligen funnos utom Central-Asiens gränser 16 underlydande konungariken och 72 furstendömen. Med Korea förde Tai-tsung ett långvarigt krig, som en tid efter hans död slutade med detta lands kufvande. (Om K:s betydelse för Japan se bd XII, sp. 1449, 1451.) Enligt kinesiska berättelser sträckte sig nu det kinesiska riket till Kaspiska hafvet i v., till Altai i n., till Hindukusch och Tibet i s.; sändebud kommo till Tai-tsung icke blott från de

flesta asiatiska folk, utan äfven från kejsar Theodosios (643) i Konstantinopel. Konst och vetenskap beskyddades, och skolor inrättades. Kejsaren lät genom en kommission granska och omarbeta rikets lagar, och den sålunda tillkomna lagredaktionen (som kan jämföras med kejsar Justinianus' kodifiering af romerska rätten) ligger till grund för K:s hela efterföljande lagstiftning och äfven — ända till Japans omdaning under 1800-talet — för den japanska. Tai-tsung organiserade en stående här på omkr. 900,000 man, indelade riket i tio generalguvernement efter naturliga gränser, lät i Hsi-ngan (i prov. Schen-si) uppföra ett praktfullt residens och begränsade starkt de öfverdrifna privilegier och inkomster, som kejsarättens medlemmar till rikets skada förut åtnjutit. På Tai-tsungs tid kommo de förste kristne (nestorianske) missionärerna till K. och fingo 638 af kejsaren rätt att förkunna sin lära, hvilken vann snabb utbredning. Efter hans svage sons död regerade kejsarinnan Vu-hóu. Med Hsüen-tsung (712—756) kom åter en vis och kraftig regent på tronen; han lyckades afvärja de faror, som arabernas framträngande medförd för rikets västra delar. Hans tid — liksom hela Tang-dynastien — är den kinesiska diktningens guldålder. Under Hsüen-tsung lefde K:s berömdaste lyriker, Li-tai-peh. Vid midten af 700-talet inträder en vändpunkt i K:s historia. I de västra länderna hade väl kalifernas anfall tillbakakastats, men deras religion utbredde sig där och lossade småningom sambandet mellan Turan och K. Samtidigt började uppror och mongoliska infall härja landet. Omkr. 790 gick Tarimbäckenet åter förloradt; svaga regenter förlorade den ena provinsen efter den andra till upproriska ståthållare, och från 880 egde kejsaren själf icke mer än Ho-nan och Schan-tung. 907 utslocknade dynastien med sin tjugonde kejsare. — Under Tang-dynastiens glansdagar började kineserna åter segla på västra Asien, ända till Siraf, som var Bagdads hamn, men dessa färder upphörde dock snart. Därpå följde de s. k. *Vu-tai* (de fem dynastierna), hvilka regerade under korta tider efter hvarandra till 960. Då bestegs tronen af dynastien *Sung* (960—1295), som till 1127 behärskade hela K., men därefter var inskränkt till södra delen af riket, medan mongolerna innehade dess norra del. Dessa hade under Djingis-kan utbredt sitt välde öfver större delen af västra Asien. Efter hans död delades hans rike mellan hans söner, af hvilka den yngste, som blef familjens chef och kallades stor-kan, tog sitt residens i Karakorum (se d. o.), i norra Mongoliet, vid Selengas biflod Orchon, och härskade öfver den östligaste af mongolstaterna. Det var en af hans ättlingar, Kublai-kan, som eröfrade södra K., hvarefter hans rike omfattade hela K., Korea, östra Mongoliet och Tibet. Han egde dessutom öfverhögheterätt öfver Tonkin och delar af Awa. Detta rike kallades i Europa *Kathay* och blef där väl kändt genom Marco Polo (se d. o.), som 1275—92 stod i Kublai-kans tjänst och genomreste hans land i olika riktningar samt lärde känna det bättre än någon europé före eller efter hans tid. Mongolfurstarnas residens hade (1261) flyttats från Karakorum till Kanbalik (Peking), och K. var alltså centrum i det stora riket. Mongoldynastien, *Juen*-dynastien, hade eröfrat K. stycke för stycke, hvarför tiden för dess regeringstillträde uppgifves olika (1206, 1260, 1280 eller från Sung-dynastiens fall 1295). Den regerade ti 1368. Dess märkligaste medlem var Kublai (kin *Schi-tsu*, 1260—94). Han sökte eröfra äfven Japar men den stora flotta, som han sände mot detta lan (1281), förstördes (se bd XII, sp. 1460). Om har vishet, rikedomar och blomstrande rike meddelad Marco Polo berättelser, som européerna icke kund tro, ehuru de voro fullt sannfärdiga. Lugn och ord ning härskade under hans tid, och hans politik sökt så mycket som möjligt lämpa sig efter kineserna vanor och åskådningar. Den redan under Sui- oc Sung-dynastierna påbörjade Kejsarkanalen blef ful bordad. Med Västerlandet stod K. på mongoltiden lifligare förbindelse än någonsin förr eller senar ända in till 1800-talet. Redan före Marco Polo had Piano Carpini (1246) och belgaren Rubruqu (1253) besökt stor-kanen i Karakorum. Franciskan munken Johan af Monte Corvino kom 1294 till Kan balik, där han byggde en kyrka, döpte tusentals per soner och slutligen blef ärkebiskop med patriark makt (1307). Hundratals munkar och präster följd efter honom, bland hvilka den berömdaste var Odori från Pordenone. I än större antal ha europeisk köpmän landvägen kommit till K., och så rikhaltig voro de uppgifter, som genom dessa resande kom mo till Europa om det inre Asien och om K., a italienaren Pegolotti kunde utarbeta en mycket de taljerad resehandbok för vägen dit (omkr. 1340) Äfven Kublais efterträdare regerade i regel icke illa särskildt sökte de vinna kineserna genom att in tressera sig för deras litteratur samt genom a mildra skattebördorna, men de lyckades icke: mi net af den första eröfringens fasor stod i vägen hä för. Tronstrider och palatsrevolutioner försvagad på 1300-talet alltmer Juen-dynastien och lockad de missnöjde kineserna till uppror. På 1340- oc 1350-talen förekommo flera. Den förnämste upprors ledaren var Tschu-jüan-tschang, som, född i fattig omständigheter, först varit buddistisk präst, därefte svingade sig upp till furste och 1355 eröfrade Nan king. 1368 antog han kejsartiteln. S. å. eröfrad hans generaler Peking, från hvilket den siste mon golkejsaren, Schun-ti, flydde ut till de stäppe från hvilka hans förfäder kommit. Grundläggare af den nya dynastien, *Ming* (1368—1644), kallad sig som kejsare Tai-tsu (1368—98) och under lade sig icke blott hela K., utan tvang äfven Kore och Annam att betala skatt; japanerna, som unde mongolernas tid ofta härjat K:s kuster, besegrad i en sjöstrid vid Liu-kiu-öarna och tvungos till fre Kejsaren bodde i Nanking. Han indelade riket i 1 provinser och hvar provins i fu, tschóu och hsie hvilken förvaltningsorganisation ännu är bestående Han spärrade K. för utlänningar, hvilket både a bröt trafiken med Europa och medförde kristendome undergång i K. En följande kejsare, Tai-tsun (1403—24), förlade residenset till Peking, men i rättade två ministärer, en i Peking och en i Na king. Kinesiskt inflytande var under 1400-talet sto äfven i kringliggande länder (jfr bd XII, sp 1462—63); under 50 år betalade Ceylon ska till K. Med mongolerna förekommo ofta gränskrig och till skydd mot dem blef den stora muren ytte ligare förstärkt. Under Ming-dynastien utvecklade kinesernas examensväsen, formalism och materialis samt den passiva självbelåtenhet, som icke vill ve af några nyheter. På 1550-talet gjorde japanern

ira anfall vid nedre Jang-tse-kiang och i Fu-kien. ktigare var dock ankomsten af européer. 1515 de portugisen Perestrello sjövägen nått fram till na; 1517 kastade hans landsman Fernão d'Andde ankar utanför Si-kiangs utlopp, hvarifrån han sökte Kanton. I följd af sitt oförsynta upptrände blefvo dock portugiserna 1518 förbjudna att ida i K., och då en portugisisk ambassadör 1523 idsteg, blef han afrättad. Några år senare erllo de dock rätt att få grunda en koloni i Ning-po Tsche-kiang, men sedan de åter börjat begå öfver·pp mot kineserna, förstördes nybygget (1542 l. 45), hvarvid 12,000 kristna, däribland 800 porgiser, skola ha dödats. Lika illa slutade en botning, som de fått göra i Tsüan-tschóu vid Fu-kienidet; där dödades 500 portugiser (1549). Bättre mgång hade de i försöken att knyta nya förbinlser med Kanton, hvars invånare hade fördel af nna handel. Vid Si-kiangs mynning uppstod på 30-talet ett faktori i Macao, och än i dag är nna ort en portugisisk besittning. Med européerna m äfven kristen missionsverksamhet åter till K. stor framtida betydelse var ankomsten af jesuiten guel Ruggiero till Kanton (1580), där han upptes af sin ordensbroder Matteo Ricci, en af de rnämsta personligheterna i Österns missionshistoria. n vistades först mest i Nanking, men vågade sig 01 till Peking, där hans fina väsen och stora lärm förvärfvade honom en mängd förnäma gynnare. rigenom vann kristendomen sådana framsteg, att t väckte de konservative kinesernas bekymmer. ots några försök att utträng jesuiterna bibello dessa sig, och de vunno under den följande nastien än större betydelse. Med slutet af 1500et började svårigheter hopa sig för Ming-regenna. Japanernas ansträngningar att eröfra Korea 592—98) misslyckades delvis genom K:s inskrinde, och K:s kejsare tog sig för att behandla Jans härskare som en lydfurste (se bd XII, sp. 70—74, 1476). Svårare voro de ständiga anfallen n n. icke blott af mongoler, utan äfven af ndschuer. De senare hade redan 1616 gjort ett errikt infall i K., 1620 hade deras konung Tig förklarat sig oberoende och 1633 satt sig i betning af hela Liau-tung, 1629 kommo deras ströfrer ända fram till Peking. I flera provinser framllade hungersnöden uppror. En fribytarhöfding -tse-cheng intog 1644 Peking, sedan den siste ng-kejsaren Hvai-tsung dödat först sina geller och döttrar, därpå sig själf. Li-tse-cheng lät opa sig till kejsare, men tvangs snart af de anckande mandschuerna att fly.

Mandschuväldet (dynastien *Ta-tsing* 1644—nuv.). Mandschuernas konung Fu-lin antog som jsare namnet Schi-tsu (och devisen Schunchi; se sp. 57; deviserna sättas hädanefter inom rentes efter kejsarnamnet) och regerade till 1661 de mandschuiska och kinesiska generaler besegrade der de närmaste åren Ming-dynastiens anhängare h andra pretendenter. Många kineser flydde till Formosa, som 1625—62 tillhört holländarna, men r en sydkinesisk friskarechef Kvo-sching (bättre nd under det portugisiska namnet Koxinga) nu dade ett eget rike (se Formosa). Ön återvanns ck 1683 och införlifvades i Fu-kien. Under de ste mandschukejsarna vunno jesuiterna sitt största lytande i K. Schun-tschi lämnade den tyske jesuiten Ad. J. Schall i uppdrag att ombilda den kinesiska kalendern och gjorde honom till president för det astronomiska kollegiet. Schun-tschis son Schingtsu (Kang-hsi, 1662—1722), "hvilken intager en plats bland de störste furstar, som suttit på tronen" (Richthofen), gaf belgaren Verbiest samma ämbete och blef så tjusad af de öfverlägsne jesuiterna, att han hade en af dem, fransmannen Gerbillon, till sin intime vän och oskiljaktige följeslagare och medgaf 1692, att katolska religionen finge fritt utöfvas i K. Jesuiterna ha inlagt de största förtjänster om K:s geografiska genomforskande. 1655 utgaf M. Martini sin "Novus atlas sinensis", stödd på kinesiska arbeten, och äfven det näst följande stora arbetet om K., af fransmannen Du Halde (1735), hvilade på jesuiternas forskningar. Det viktigaste af deras verk är dock den stora kinesiska kartan. Kang-hsi hade 1708 lämnat dem i uppdrag att utföra en sådan, och redan 1718 var den färdig. Den omfattar utom K. äfven Mongoliet, Mandschuriet och Tibet. Den är väsentligen stödd på äldre kinesiska kartarbeten, som jesuiterna genom astronomiska ortbestämningar och mätningar sammanknutit och, där så varit möjligt, rättat. På denna karta hvilar än i dag hvarje karta öfver K. Huruledes striderna mellan jesuiterna å ena sidan samt franciskaner och dominikaner å den andra slutligen bröto de förres inflytande och gjorde ett slut på den kristna missionsverksamheten, är förr omtaladt (se sp. 48). Fullständigt förbjöds kristendomen 1723; dock tillätos äfven sedermera några jesuiter att stanna kvar i landet, där de användes i flerahanda uppdrag. Under Kang-hsi hade K. sitt första krig med Ryssland; det slutade genom freden i Nertjinsk (1689). Ryssland fick tillåtelse att årligen sända en karavan till Peking dels för handelsändamål, dels för att öfverbringa den tribut i skänker, som det åtagit sig att erlägga. 1660 fingo fransmännen och 1670 engelsmännen rätt att handla på K.; de senares handel inskränktes 1693 till Kanton. Kang-hsi sammanhöll med kraft sitt rike; genom en väl ordnad kurirpost möjliggjordes en stark centralisering af förvaltningen. Han var äfven stor gynnare af kinesiska litteraturen, förberedde den stora encyklopedien "Chinting tuschu chi-tsching" i 5,020 bd (utkom 1725), och han utgaf det heliga ediktet, innehållande etiska och politiska regler. Under hans son Schi-tsung (Yung-tschíng; 1723—35) började svåra förföljelser mot de kristne, hvilkas antal utanför Peking och Kanton skall ha uppgått till 300,000. Nya gränskrig med mongolerna slutade 1734 med Turkestans eröfring. 1727 fingo ryssarna rätt att hålla en "andlig mission" på 10 ledamöter i Peking, genom hvilken Ryssland kunde få noggranna underrättelser därifrån. Han efterträddes af sin store son Kao-tsung (Chien-l. Kien-lung, 1722—95), under hvars regering riket och dynastien nådde sin högsta blomstring. Uppror i olika provinser nedslogos; med mongolerna fördes ett lyckligt krig, hvilket medförde stadga åt kinesernas välde i Tarimbäckenet, där furstarna i Chotan, Jarkand och Kaschgar tagit parti för mongolerna. 1769 besegrades Burma efter ett mångårigt krig och blef tributpliktigt, 1787—89 gick det på samma sätt för Annam. 1787—92 fördes ett krig med Nepal med samma resultat. Rikets gamla indelning i 13 prov. ändrades till den ännu bestående i 18 provinser. Genom en beskickning under

lord Macartney sökte engelsmännen fåfängt att få sina handelsförbindelser med K. utvidgade (1793). Det svenska ostindiska kompaniet, som 1732 öppnat direkt förbindelse med K., utvecklade en liflig och vinstgifvande verksamhet; många spår ha i den svenska litteraturen från denna tid lämnats af denna förbindelse genom resebeskrifningar (af Osbeck, Ekeberg, Wallenberg, Torén) och genom i arkiv bevarade anteckningar (särskildt af Braad). I slutet af 1700-talet torde den svenska exporten från K. ha varit en af de mest betydande. Kien-lung (d. 1799) afsade sig regeringen 1795 för att icke regera längre än farfadern. De många krigen hade bragt rikets finanser i oordning och gjort nya skatter nödvändiga. Oviljan häröfver bidrog till de uppror, som inföllo under den följande kejsaren, Yen-tsung (Kia-king, 1795—1820). Det farligaste af dessa framkallades af ett hemligt sällskap, *Pe-lian-kiao* (''den hvita vattenliljan''), hvars mål var att fördrifva den mandschuiska dynastien och hvars medlemmar två gånger gjorde attentat mot kejsarens lif. Därjämte ledo rikets kustprovinser och skeppsfarten genom plundringar af kinesiska sjöröfvare, som voro väl organiserade och slutligen stego till ett antal af 70,000 man. Mot utlandet visade sig regeringen öfvermodig; en rysk ambassadör afvisades 1806 vid gränsen, enär han ej ville knäfalla inför ett med guldtyg belagdt bord, och engelske ambassadören lord Amherst fick ej tillträde till Peking (1816), därför att han vägrade att underkasta sig en förödmjukande hyllningsceremoni inför kejsaren. 1815 förjagades alla katoliker. Kejsarens grymhet i förening med de svåra landsplågor (missväxt, öfversvämningar o. s. v.), som inträffade under hans regering, gjorde honom hatad, och han skall ej ha dött en naturlig död. Hans son och efterträdare, Hsuan-tsung (Tao-kuang, 1820—50), var en välvillig, rättvis och kunskapsrik man, men icke vuxen de svåra förhållanden, under hvilka han hade att verka. Den viktigaste tilldragelsen under hans regering var det s. k. *opiumkriget* mot engelsmännen 1840—42. Dessa hade sedan 1670 stått i förbindelse med K. genom ostindiska kompaniet, till hvars monopol handeln med K. hörde. Sedan 1693 var hufvudsätet för engelsmännens handel Kanton, där äfven andra främmande nationer (fransmän, österrikare, holländare, danskar och svenskar) hade handelsfaktorier. Européernas ställning i K. var denna tid i många afseenden obehaglig, och endast utsikten till vinst kunde locka dem till landet. Hvarken den ofvannämnda ambassaden under lord Macartney eller den under lord Amherst lyckades åt engelsmännen utverka större frihet i K. eller utvidgad handelsrätt. 1834 utgick ostindiska kompaniets monopol på den kinesiska handeln; denna blef fri, och lord Napier sändes till K. för att ha öfverinseende öfver den engelsk-kinesiska handeln och utöfva jurisdiktion öfver de i K. bosatte engelsmännen. Kineserna voro emellertid missnöjda öfver, att en utländsk ämbetsman med så vidsträckt myndighet anställdes inom deras land, och Napier samt hans efterträdares okloka uppträdande bidrog att förvärra saken, tills kineserna afbröto all handelsförbindelse med England. Den viktigaste importartikeln till K., på hvilken engelsmännen förtjänade ofantligt, var opium, en af Brittiska Indiens hufvudprodukter, hvars förbrukning grep alltmer kring sig, i synnerhet i K:s kustprovinser. Så infördes 1827—28 9,535, men 1835—36 26,81[illegible] kistor opium. Kinesiska regeringen hade redan p[illegible] 1700-talet vidtagit åtgärder för att bekämpa denn[illegible] för befolkningen i alla afseenden skadliga konsum[illegible]tion, men detta ledde endast till en vidsträckt, a[illegible] England understödd smyghandel. Kejsar Tao-kuan[illegible] beslöt att med ens göra slut på all opiuminförse[illegible] och sände till Kanton guvernören Sin, som i mar[illegible] 1839 fordrade, att allt opium i de engelska magasi[illegible]nen och på de engelska skeppen i hamnen skulle ut[illegible] lämnas. Den dåvarande engelske residenten därstä[illegible]des, Elliot, uppmanade de engelske köpmännen a[illegible] efterkomma denna begäran samt lofvade dem ersätt[illegible]ning af engelska regeringen. Öfver 20,000 kisto[illegible] opium till ett värde af 75 mill. kr. utlämnades oc[illegible] uppbrändes. Då samtidigt engelsmännen vägrade ut[illegible] lämna en landsman, som i ett slagsmål dödat e[illegible] kines, utfärdade kinesiska regeringen förbud att sälj[illegible] lifsmedel till engelsmännen såväl i Macao som [illegible] Kanton. Engelsmännen måste lämna Macao och be[illegible] gifva sig till Hong-kong, där kineserna gjorde et[illegible] angrepp på den engelska flottan och försökte för[illegible] störa den. Då förklarade engelsmännen (1840) krig[illegible] deras flotta blockerade Bocca Tigris (Kantonfloden[illegible] mynning), förstörde Amoy och seglade till Pei-ho[illegible] flodens mynning för att lämna kejsaren i Peking de[illegible] engelska regeringens depescher, hvilka guvernören [illegible] Kanton vägrat emottaga. Kejsaren lofvade sänd[illegible] en kommissarie till Kanton för att underhandla o[illegible] fred, om den engelska flottan droge sig tillbaka dit[illegible] Amiral Elliot gick in därpå, och underhandlin[illegible]garna började i slutet af nov., men drogos ut p[illegible] längden af kineserna. Sedan Elliots efterträdare[illegible] commodore Bremer, i jan. 1841 intagit forten vi[illegible] Bocca Tigris och i öfrigt tillfogat kineserna sto[illegible]skada, slöts 20 jan. ett preliminärfördrag, enlig[illegible] hvilket Kantons hamn åter öppnades samt engelsmän[illegible]nen fingo Hong-kong och 6 mill. doll. i skadeer[illegible]sättning. Tillika skulle en reglering af bägge mak[illegible]ternas förhållanden till hvarandra ega rum. Men d[illegible] detta fördrag ännu 24 febr. icke blifvit antage[illegible] af kinesiska regeringen, började fientlighetern[illegible] ånyo. Ännu en gång ingicks vapenhvila; men d[illegible] kineserna ej gjorde allvar med fredsunderhandlin[illegible]garna, utan sammandrogo en här, ryckte öfverbefäl[illegible] hafvaren öfver den engelska landhären i K., sir Hug[illegible] Gough, mot Kanton och slog 25 mars en öfver 50,00[illegible] man stark kinesisk här. Han stod i begrepp a[illegible] storma staden, medan engelska flottan eröfrade forte[illegible] och uppbrände de kinesiska fartygen, då K. åte[illegible] gjorde fredsanbud och 27 maj antog de förra freds[illegible] villkoren med några modifikationer. Då engelsmän[illegible]nen 5 juni hade mottagit nästan hela skadeersätt[illegible]ningen, drogo de sig tillbaka till Hong-kong; me[illegible] det visade sig, att K. ej heller denna gång hade all[illegible] var med fredsförslagen, och engelsmännen sågo sig[illegible] tvungna att gå mera kraftigt till väga. Engelsk[illegible] flottan lämnade 21 aug. 1841 Hong-kong, eröfrad[illegible] Amoy, besatte den midt emot denna stad liggand[illegible] lilla ön Kulang-su, intog under loppet af hösten[illegible] vintern och våren flera orter samt 19 juni 184[illegible] Schang-hai. Då den slutligen i aug. hotade Nankin[illegible] såg K. sig tvunget att ingå fred. Denna slöts 2[illegible] aug. i Nanking på de villkor, att hamnarna Kanto[illegible] Amoy, Fu-tschóu, Ning-po och Schang-hai skull[illegible] vara öppna för alla nationer och att främmande kon[illegible]suler skulle få bosätta sig där. Engelsmännen skull[illegible]

lessutom erhålla Hong-kong samt 21 mill. doll. i krigsomkostnader. I juli 1843 trädde det nya handelssystemet i kraft, och 9 okt. s. å. gjordes till fredsfördraget det tillägg, att europeiska köpmän skulle få arrendera och bebygga jord i de nämnda 5 hamnarna. 1844 slöts en liknande öfverenskommelse med Nord-Amerikas förenta stater, och s. å. ingicks en handels- och vänskapstraktat med Frankrike (ratificerad 25 aug. 1845), hvari bl. a. bestämdes, att missionärer skulle få uppföra kyrkor och skolor i de öppnade hamnstäderna och att de kristne skulle ha fri religionsöfning. I okt. 1848 slöt äfven påfven ett fördrag med K. Tao-kuang efterträddes af sin son, Ven-tsung (Hien-fung; 1850—61). Hans regering oroades af en mängd upprorsförsök, riktade mot mandschudynastien. Lämningar af det ofvannämnda sällskapet Pe-lian-kiao och flera liknande sällskap slöto det s. k. trefaldighetsförbundet. Med detta förenade sig anhängarna af *taiping* (”allmän jämlikhet”), en religiös sekt, som stiftats af en svärmisk byskollärare Hung-schu-tsuen (f. 1813), hvars förfäder bekländt höga ämbeten under dynastierna Sung, Juen och Ming, med hvilken senare familjen genom giftermål var befryndad. Hans lära var en fantastisk blandning af kristna, buddistiska och af honom själf uppfunna religionsbegrepp. (Bland hans lärare i kristendom var äfven svenske missionären Hamberg, se d. o.). Hedniska gudabilders och tempels förstöring betecknade sektens första uppträdande. Tai-pings anhängare voro underkastade sträng disciplin och fingo ej begagna opium eller spirituösa drycker; all egendom var gemensam, och många af lärorna präglas af en kristlig anda. Européerna kallade de ”främmande bröder”, medan de eljest i K. heta ”främmande djäflar” (*jang-kvi-tso*). Redan 1851 slogo tai-pings anhängare kejserliga trupper och eröfrade prov. Jünnan. Hung-schu-tsuen lät utropa sig till kejsare med namnet Tien-wang, ”himla-konung” (dynastien kallades *Tai-ping*), gjorde våren 1852 ett eröfringståg mot n. och intog Vu-tschang-fu vid Jang-tse-kiang, hvarigenom han kom i besittning af en stor del af denna flod, och upproret spred sig öfver flera provinser. Han var nu herre öfver nästan allt landet s. om Jang-tse-kiang. I febr. 1853 drogo de upproriske sedermera in i det eröfrade Nanking, som befästes och gjordes till residens för deras dynasti. Efter denna tid drog sig tai-pings ledare tillbaka inom sitt palats' murar, afsöndrad från sitt folk och overksam, medan hans generaler fortsatte striden. Hade han i stället snabbt marscherat mot Peking, är det ej omöjligt, att mandschudynastien förjagats. Den fick nu tillfälle att samla sina krafter. Med växlande lycka kämpade regeringens och tai-pings trupper i en mängd strider, hvarunder landet svårt härjades. Då de upproriske i jan. 1862 började belägra Schang-hai, medelpunkten för den kinesisk-europeiska handeln, och därigenom hotade Englands och Frankrikes intressen, förenade sig dessa makter om att komma den kinesiska regeringen till hjälp. Under våren i hopp fördref en engelsk-fransk armékår tai-ping från Ning-po och Schang-hai, medan engelska och franska officerare, bl. a. den sedan så ryktbare Gordon pascha, togo befälet öfver kinesiska truppafdelningar, och engelske kaptenen Osborne organiserade en flottafdelning för att tjänstgöra på floderna. 1863—64 eröfrades alla tai-pings fasta orter. Längst höll sig Nanking, men äfven denna stad måste efter en långvarig belägring och ett tappert försvar gifva sig, 19 juli 1864, sedan Hung-schu-tsuen uppbränt sig själf med sina kvinnor och skatter. Tai-ping hemsökte sedan som röfvare landet, men under loppet af 1865 undertrycktes taiping-sekten helt och hållet. — Under tiden hade kinesiska regeringen haft att utkämpa äfven ett krig mot England och Frankrike. De med dessa makter afslutna traktaterna blefvo nämligen ej samvetsgrant iakttagna (Kanton hade t. ex. ej blifvit öppnadt), och både kejsaren och folket voro ogynnsamt stämda mot utlänningarna. Anledningarna till krigets utbrott voro mord på en fransk katolsk missionär (juni 1856) samt tagandet af ett handelsfartyg, ”Arrow”, hvars kinesiska besättning af vice-konungen i Kanton, Yeh, fängslats under anklagelse för lagbrott, ehuru fartyget förde engelsk flagg (denna nedhissades och skymfades i flera mandariners närvaro i Kantons hamn, 8 okt. 1856). Vice-konungen afvisade högdraget engelske konsuln Parkes' kraf på upprättelse för skymfen samt på att fördragsenligt få pröfva de mot engelska undersåtar, matroserna på ”Arrow”, framställda anklagelserna. Tvisten föranledde väpnadt ingripande af engelske amiralen sir M. Seymour, hvarigenom denne (29 okt.) tilltvang sig tillträde till Kanton, och ministären Palmerston beslöt i samförstånd med franska regeringen att betrakta dessa händelser som krigsanledning. (Om ”Arrow-affären” se närmare S. Lane-Poole, ”Sir Harry Parkes in China”, 1901.) Kriget förklarades af England och Frankrike 1857, Kanton intogs 5 jan. 1858, och den engelsk-franska flottan seglade till Pei-ho, förstörde några mindre fästningsverk och sände i maj 1858 en flottilj af kanonbåtar uppför Pei-ho-floden till Tien-tsin. 8 juni började fredsunderhandlingar, och 13, 15, 26 och 27 juni slöt K. fördrag med Ryssland, Förenta staterna, England och Frankrike. Kristendomen skulle tolereras i hela riket, konsulat upprättas i K., diplomatiska agenter ha rätt att infinna sig och bo i Peking, nya hamnar öppnas för handeln, segelfarten på Jang-tse-kiang blifva fri och främlingar, försedda med sin regerings pass, få resa i det inre af K. Något förut (28 maj 1858) slöt Ryssland en separattraktat med K., då det erhöll det kinesiska, på vänstra Amurstranden liggande Amurlandet. K visade sig emellertid ej ämna hålla de ingångna förbindelserna, utan rustade sig till ett nytt krig och började fientligheterna med att beskjuta en del af den engelsk-franska flottan på Pei-ho-floden. De allierade makterna förstärkte sina stridskrafter, landsatte vid Pei-hos mynning 1 aug. 1860 25,500 man, eröfrade flera fästen därstädes, slogo kineserna vid Pa-li-kao och inryckte 13 okt. i Peking, där fransmännen intogo och på ett vandaliskt sätt utplundrade kejsarens sommarpalats. Finnande vidare motstånd fruktlöst, öppnade kineserna underhandlingar, hvilka i slutet af okt. ledde till fred (undertecknad af kejsaren 2 nov.) på samma villkor som i fördraget 1858, men med ökad krigsskadeersättning (60 mill. francs till England och 30 mill. till Frankrike). De engelska och franska sändebuden togo i mars 1861 sin bostad i Peking och i juli äfven Förenta staternas. — Under Hien-fungs son Ki-tsiang (Tung-tschi; 1861—75) fördes regeringen af två Hien-fungs änkor Tung-kong (östra

kejsarinnan) och Tse-hsi (västra kejsarinnan), Tung-tschis moder, hvarjämte hans farbroder prins Kung (l. Kong) vid deras sida framstod som den egentlige regenten. Denne var en kraftig, klok och välvillig man, som sökte utplåna det hos kineserna rådande hatet mot främlingarna. Under loppet af få år slöt han handelstraktater och trädde i diplomatisk förbindelse med en stor del af de europeiska staterna. (Med Sverige hade K. redan 20 mars 1847 slutit en freds-, vänskaps- och handelstraktat.) Den bekante A. Burlingame (se d. o.) ställdes 1868 i spetsen för en stor kinesisk ambassad för att bringa K. i närmare förbindelser med Europa, besökte Washington, London, Paris, Haag, Stockholm, Köpenhamn, Berlin och Petersburg samt bragte öfverallt nya handelsfördrag till stånd eller emenderade förut ingångna. Emellertid rådde äfven efter tai-pings undertryckande (1865) oro i landet. Ett nytt uppror, kalladt *hienfei* (”de nordlige rebellerna”), grep omkring sig i flera provinser och kunde först 1870 fullständigt undertryckas, och ännu farligare rörelser uppstodo bland muhammedanerna i Jün-nan (se d. o.) och dunganerna i Dsungariet. — Den kinesiska befolkningens hat mot utlänningar fortfor ännu att ofta ge sig luft i blodiga våldsgärningar, särskildt mot missionärerna, men regenten, prins Kung, sträfvade redligt att hålla de ingångna fördragen, hvarigenom folkhatet riktades mot honom. En del af 1865 var han t. o. m. afsatt från sitt ämbete. Han icke blott knöt nya förbindelser med främmande stater, utan införde äfven europeiska inrättningar i K. Så inrättades 1868 i Peking ett polytekniskt institut, med franska och tyska lärare; telegrafförbindelse inleddes med Japan, Ryssland och Indien, och nya hamnar öppnades. 1873 öfvertog den unge kejsaren Ki-tsiang själf regeringen, men dog redan 12 jan. 1875. Han efterträddes af den 1872 födde prins Tsai-tien (Kuang-su; 1875—1908), en kusin till sin företrädare. Under hans omyndighet förde regeringen till en början af de båda ofvan nämnda kejsarinnorna, men efter 1881, då Tung-kong dog, af Tse-hsi ensam. De sista spåren af de många upproren under den föregående tiden utplånades med Jakub begs död (1877), då Öst-Turkestan åter förenades med K. Kuldscha, som ryssarna besatt, återlämnades mot ersättning 1881. Förhållandet till utländska makter blef bättre, sedan K. upprättat sändebudsplatser i Petersburg, Berlin, London, Paris, Washington, Burma och Tokyo. Ett dekret af 30 juni 1875 förbjöd att kalla utlänningarna barbarer eller att ofreda kristna missionärer och de af dem omvände eller att förgripa sig på deras kyrkor. För de öfvergrepp, som icke desto mindre förekommo, gjorde regeringen ursäkter och gaf ersättning. På detta sätt tillfredsställdes Japan (1874) för plundringar af japaner på Formosa, England (1876) för mordet på en resande Margary och Tyskland s. å. för ett sjöröfvaranfall på ett tyskt fartyg, dock först sedan det sändt en flotta till de kinesiska farvattnen. I Förenta staterna, dit kineser i mängd emigrerat, uppstod vid samma tid en stark proteströrelse, i synnerhet i Kalifornien, mot deras inflyttning, och 1882 antog kongressen en lag, som för 20 år förbjöd denna invandring. Presidenten, som icke ville framkalla repressalier mot amerikanerna i K., godkände den dock icke, men 1884 utfärdades ett sådant förbud på 10 år, och 1892 blef det ytterligare skärpt. Af svårare beskaffenhet blef en tvist med Frankrike, hvilket höll på att bemäktiga sig Annam och Tonkin, som kineserna ansågo stå under K:s öfverhöghet. Fransmännen bemäktigade sig Song-kois delta, fördrefvo de kinesiska trupperna från Son-tai och Bac-ninh och tvungo Annam till underkastelse. Regeringen uppdrog nu åt vicekonungen Li-hung-tschang, K:s störste statsman under senare tider, att underhandla med fransmännen om dessa förhållanden, men då han insåg, att K ingenting kunde göra däremot, lofvade han, genom fördraget i Tien-tsin (1884), att kineserna skulle utrymma Tonkin. Men oförmodadt anföllos fransmännen 23 juni s. å. vid Bac-lé af reguljära kinesiska trupper. Detta ansågs i Frankrike som traktatsbrott, och en fransk flotta under amiral Courbet sändes mot K., intog Fu-tschóu och förstörde flera krigsskepp, som lågo där, samt uppbrände arsenalen. Dessutom satte fransmännen sig fast på Formosa, hvarefter flera strider utkämpades dels där, dels på gränsen mot Tonkin, där fransmännen ledo ett kännbart nederlag vid Langson (mars 1885). Franska regeringen slöt nu under engelsk bemedling fred i Tien-tsin 9 juni 1885, hvari K. medgaf åt Frankrike öfverhögheten öfver Annam samt rätt att införlifva Tonkin som fransk koloni. — Dessa motgångar öfvertygade en mängd klarsynta kineser, att man måste söka införa i K. europeiska uppfinningar. I norra K. skapade Li-hung-tschang en krigsflotta och början till ett kustförsvar; i södra K. införde vicekonungen Lin-ming-tschuan (i Fu-kien och det därmed förenade Formosa) europeisk post och telegraf; han anlade industriella verk och grep sig an med järnvägsbyggande. Men finansiella svårigheter och motstånd från det konservativa partiet, som hade sitt stöd i kejsarinnan Tse-hsi, tvang honom att afgå (1891), och s. å. förstördes den redan färdiga järnvägen Schang-hai—Wu-sung. — En mot de kristne riktad fientlig rörelse i Jang-tse-kiang-dalen, anstiftad enligt påstående af ett hemligt sällskap Ko-lau-hui, blef genom de utsände ambassadörernas energiska ingripande snart kväfd (1891), men rörelsen skulle snart åter bryta ut. — Vid denna tid började Korea-frågan träda i första rummet i K:s yttre politik. Korea var ett kinesiskt lydland, spärradt för andra makter, men redan 1876 hade Japan genom en traktat tillförsäkrat sig rätt att drifva handel i några af dess hamnar. Japanerna ådrogo sig dock snart koreanernas hat, och 1882 och 1884 utbröto mot dem riktade upplopp, som måste nedslås af kinesiska trupper; äfven Japan hade sändt trupper dit. Då lugnet 1885 var återställdt och de båda makterna återkallade sina trupper, ingingo de en öfverenskommelse att, om ett inskridande mot Korea åter blefve nödvändigt, skulle den ena makten i god tid därom underrätta den andra. 1894 utbröt ett allvarligt bondeuppror i Korea, ledt af Tong-hak-sekten och riktadt mot regeringen, som leddes af drottningen, hvars främste rådgifvare var den kinesiske gesanten i Söul, Juan-schi-kai. Då regeringstrupperna blifvit slagna af de upproriske, ditsände K. 3,000 man under generalen Yi och underrättade därom Japan. Detta land protesterade mot, att K. i nämnda notifikation kallat Korea sin vasallstat, och skickade likaledes trupper till Tsche-mul-p-ho samt förklarade 14 juli 1894, att det skulle anse vidare kinesiska truppsändningar som

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

en fientlig handling. 23 juli besatte japanska trupper palatset i Söul och gjorde slut på drottningens regemente; 25 juli sköt en japansk kryssare ett kinesiskt transportfartyg i sank, och 1 aug. förklarade Japan krig mot K. Efter en rad japanska segrar, som väckte oro i Europa och framkallade en intervention till K:s fördel, nödgades K. sluta fred i Shimonoseki 17 april 1895 samt därvid bl. a. afstå Liau-tung, Formosa och Pescadoresöarna samt erkänna Koreas självständighet (se vidare bd XII, sp. 1503), men på grund af interventionen återfick det Liau-tung före ratifikationen. — Kriget verkade som en väckelse inom K. 1895 bildades i Peking en förening Tschiang-hsü-hui, hvars ledare var Kang-yu-wei, en ledamot af akademien, och hvars mål var att arbeta för landets europeiserande, för anläggande af järnvägar, införande af europeiskt undervisningsväsen och europeisk vetenskap, uppsättande af tidningar o. s. v. Till detta reformprogram slöt sig den unge kejsaren, som blifvit myndig 1887, men först i febr. 1889 öfvertagit regeringsmakten. Det såg alltså ut, som om en tid af reformer nu skulle stunda. Att så icke blef fallet, berodde nu hufvudsakligen på de europeiska makternas öfvermodiga framfart i K., hvilken framkallade en reaktion mot reformsträfvandena. Det visade sig nämligen snart, att makterna ville ha betaldt för den tjänst de gjort K. efter freden i Shimonoseki. Ryssland utverkade sig rätt att draga den sibiriska järnvägen till Vladivostok tvärs igenom Kinesiska Mandschuriet, Frankrike vann genom konventionen 20 juni 1895 rektifikation af gränsen i Me-kongdalen samt vissa järnvägs- och bergsbrukskoncessioner i Jün-nan och i Kiang-si. Denna konvention framkallade en stark konflikt mellan K. och England, som ansåg sina rättigheter öfver Burma ha kränkts genom det franska gränsfördraget. Efter långa underhandlingar blef detta fördrag äfven betydligen modifieradt till Englands förmån (4 febr. 1897). Tyskland, som ännu ingenting fatt för sin hjälp, begagnade sig af den omständigheten, att två tyska katolska missionärer mördats i Schan-tung, till att (nov. 1897) sända en eskader till Kiau-tschóubukten (se Kiau-tschóu) och tvinga K. att på 99 år till Tyskland bortarrendera denna bukt och landet kring densamma. Däraf tog sig Ryssland anledning att på 25 år arrendera Port Arthur och södra spetsen af Liau-tung-halfön, hvarefter England förskaffade sig rätt att erhålla Wei-hai-wei (2 april 1898) för samma tid, som Ryssland skulle inneha Port Arthur (senare fick det äfven ett stycke af fastlandet n. om Hong-kong), och Frankrike fick (i april 1898) på 99 år viken Kwang-tschóu-wan på halfön midt emot Hai-nan, hvartill följande år lades ett par öar, som behärska inloppet till denna vik. Äfven Italien framställde liknande arrendekraf (på San-mönn-viken i Tsche-kiang), men fick afslag. Det var tydligt, att dessa åtgärder skulle reta opinionen emot utlänningarna och emot de utländska reformerna. I sept. 1898 skedde en palatsrevolution i Peking, om hvilken allmänheten erhöll underrättelse i ett dekret af 22 s. m., som förkunnade, att den reformvänlige kejsaren afstått regeringsmakten till kejsarinnan Tse-hsi, som nu för tredje gången blef landets regent; samtidigt förklarades hans brorson prins Pu-yi som efterträdare. Fem ledare af reformpartiet afrättades, och Kang-yu-wei räddade sig endast genom att hastigt fly ut på ett engelskt krigsskepp. Reaktionen segrade nu fullständigt i norra K., medan det södra mindre påverkades däraf. Utom dessa landvinningar underhandlade makterna med hvarandra om att uppdela K. i "intressesfärer": England fordrade företrädesrätt på handeln i Jangtse-kiangs bäcken, Ryssland i Mandschuriet o. s. v. Häremot inlade Förenta staterna sin protest i en cirkulärnot till stormakterna (1900) och yrkade på upprätthållandet af den s. k. "öppna dörrens politik", d. v. s. lika möjligheter för alla makter att handla öfverallt i K. Som England i grund och botten ansåg denna politik äfven fördelaktigast för sig, ehuru det af Rysslands och Frankrikes uppträdande drifvits in på intressesfärpolitiken, upptog det det amerikanska förslaget och fick det godkändt af Tyskland i ett fördrag (i okt. 1900), hvilket medförde seger för den öppna dörrens politik. — Oviljan mot utlänningarnas egenmäktiga uppträdande samt olyckliga ekonomiska förhållanden till följd af flerårig missväxt i Schan-tung framkallade slutligen det s. k. *boxaruppröret*, som utbröt i Schan-tung på våren 1900 och snart spred sig öfver hela norra K. Dess upphofsman var en på Tysklands begäran afsatt f. d. guvernör i Schan-tung, Li-ping-heng, hvilken för sin lärdom och sin karaktär ansågs som en vis. Han organiserade bildade ynglingar ur de burgna klasserna i kompanier, som åto, sofvo och exercerades under en anförare, hvilken de voro skyldiga obrottslig lydnad; han skapade ett slags kinesiska "scout-boys"; dock upptogos äfven flickor i sällskapet. Öppet förkunnades, att ändamålet var att upptaga striden mot utlandet och dess inflytande i K. Föreningen kallade sig *I-ho-tuan* ("frivillig fosterländsk förening"). Af engelsmännen, som åsågo deras öfningar, kallades dessa *boxerdrill*, hvaraf uppstod den europeiska benämningen boxare, som gifvit anledning till mycket missförstånd om rörelsens natur. Ungdomens politiska fanatism ökades genom mysterier, hvari deras ledare invigde dem och som bl. a. ingåfvo dem den föreställningen, att de voro osårbara. I maj 1899 iakttogos de första af dessa skarors öfningar, men snart därpå började följderna af rörelsen visa sig, i det att angrepp gjordes mot dem, som byggde järnvägar och telegrafer, mot missionärer och omvända, hvarvid äldre personer af de lägre klasserna ofta gjorde gemensam sak med de entusiasmerade ynglingarna. De utländska sändebuden märkte faran och gjorde föreställningar däremot, men vid hofvet hade rörelsen mäktiga förespråkare i några prinsar, särskildt prins Tu-an, och man tillät boxarskaror att ge gymnastiska förevisningar inför detsamma. I slutet af maj 1900 måste de utländske ingenjörer, som voro sysselsatta med järnvägsbyggandet, fly till Han-kou, järnvägsstationerna förstördes, och de kristne, både infödingar och missionärer, mördades. Sändebuden läto 31 maj 340 sjösoldater från de europeiska krigsfartygen vid Ta-ku komma till Peking till deras skydd. Då det blef kändt, att kejsarinnan förbjudit trupperna att skjuta på boxarna, begärde sändebuden förstärkningar från Ta-ku (8 och 9 juni). Hofvets återkomst till Peking trots sommarhettan och prins Tu-ans utnämning till president i utrikesministeriet (*tsung-li-ya-men*) ökade oron. Med 2,000 man af olika nationer för engelske amiralen Seymour (10 juni) på järnväg från Ta-ku till Lang-

fong, där banan var afbruten, men anföllo där så våldsamt af boxarna, att han måste återvända till Tien-tsin. Från 12 juni voro sändebuden i Peking alldeles afskurna från hvarje förbindelse utåt. Den 16 beslöto cheferna på alla krigsfartygen vid Ta-ku (utom de amerikanska) att fordra Ta-ku-fästenas uppgifvande. Då den kinesiske kommendanten vägrade efterkomma denna uppmaning, togos de genom strid på morgonen 17 juni. Detta gaf kinesiska regeringen anledning att anse sig i krig med alla makterna, hvarför den uppmanade alla gesanterna (kl. 4 e. m. 19 juni) att inom 24 timmar lämna Peking, hvarjämte trupperna fingo order att tåga emot amiral Seymour. Tyske ambassadören v. Ketteler, som följande dag än en gång ville begifva sig till tsung-li-ya-men, nedsköts på gatan af en kinesisk soldat. Klockan 4 samma dag började kineserna beskjuta de barrikaderade engelska, tyska, amerikanska och ryska ambassadbyggnaderna samt några i försvaret indragna angränsande hus, och denna beskjutning fortfor med två afbrott under åtta veckor. Inom detta af européerna försvarade område funnos 700 européer och 6,000 kineser. Samtidigt kämpades kring Tien-tsin, där 1,400 soldater, mest ryssar, tappert skyddade den utländska stadsdelen. Sedan förstärkningar ankommit, befriades Seymour (25 juni), hvarefter de kinesiska trupperna fördrefvos ur kinesstaden (14 juli). Då slutligen en japansk division anländt, började marschen mot Peking. 14 aug. intogs staden nästan utan motstånd. Den kejserliga familjen flydde till Hsi-ngan i prov. Schen-si, hvarför fredsunderhandlingar inleddes med prins Tsching och Li-hung-tschang, medan samtidigt straffexpeditioner gingo mot upproriska trakter. Hårdast förföro ryssarna mot dem, som förstört deras järnväg i Mandschuriet, där de nu införde rysk militärförvaltning och ockuperade en stor del af landet. För att i grund nedslå boxarna utnämndes med makternas medgifvande tyske fältmarskalken v. Waldersee till de europeiska truppernas öfverbefälhafvare. Efter hans ankomst (27 sept.) fortsattes straff- och pacifikationsexpeditionerna åt olika håll, hvarvid flera träffningar egde rum (så kämpade de tyska trupperna i 18 fäktningar mot reguljära kinesiska trupper och i 15 mot boxarna). Underhandlingarna i Peking drogo ut på tiden, icke minst genom makternas oenighet i frågan om, huru K. borde behandlas. Först 22 dec. var deras gemensamma not färdig, hvilken följande dag öfverlämnades till de kinesiska ombuden. Men medan man vidare diskuterade dess bestämmelser, inledde ryssarna separatförhandlingar i afsikt att förmå Li-hung-tschang medgifva Mandschuriets afträdande till Ryssland. Detta stötte dock på så skarpt motstånd både inom K. och från de andra makterna, särskildt Japan, att Ryssland i april 1901 lät sin fordran falla. Först 7 sept. 1901 blef fredsprotokollet antaget och ratificeradt af K. I detsamma lofvar K. till en början vissa åtgärder för att försona mordet på v. Ketteler (såsom att resa en minnesvård öfver honom, att sända prins Tschun till Berlin m. m.), att bestraffa skyldiga ämbetsmän (prins Tu-an, boxarnas egentlige ledare, degraderades och förvisades från Peking), att skicka en ursäktande ambassad till Japan, att återställa utlänningarnas förstörda grafvårdar o. s. v. Därpå följa de politiska bestämmelserna: under 5 år skulle inga vapen och ingen ammunition få införas i K.; detta land skulle betala i krigsskadestånd till makterna 465 mill. tael fr. o. m. 1902 till 1940 jämte 4 proc. ränta. I Peking skulle ambassadkvarteret afspärras och förses med ständig besättning och inga kineser få bo i detta kvarter; Ta-kuforten skulle slopas, och 12 platser mellan Peking och hafvet besättas med främmande trupper. Däremot medgafs det, att importtullarna i fördragshamnarna skulle få höjas. — I sept. 1901 utrymdes därpå Peking och i okt. 1902 Schang-hai, hvarefter hofvet återvände till Peking (7 jan. 1902). I nov. 1901 afled Li-hung-tschang, hvarefter Juan-schi-kai utnämndes till vicekonung i Tschi-li och till handelsminister. Boxaruppроret framkallade 1902 ett stort uppror i södra K., där en person Hung-ming utgaf sig för en ättling af tai-pingupprorets hufvudman och vann stor anslutning, men hans resning nedslogs. I den yttre politiken blef nu frågan om Mandschuriet den mest brännande. Ryssland visade ingen håg att utrymma detta land, och samtidigt sökte det vinna fasta stödjepunkter i Korea (se d. o.). Till följd häraf ingingo Japan och England ett förbund (30 jan. 1902) med syfte att bevara Mandschuriets och Koreas integritet. Härpå svarade väl Ryssland och Frankrike med en not, hvari de förklarade sina intressen i K. identiska, men genom det s. k. Mandschufördraget (8 april 1902) lofvade dock Ryssland att inom 18 månader utrymma Mandschuriet. — Den kraft, hvarmed de genom boxaruppроret afbrutna järnvägs- och telegrafanläggningarna upptogos af Juan-schi-kai, framkallade ny konkurrens mellan makterna om koncessioner. Då enigheten alltså syntes rubbad, ansåg sig Ryssland kunna vägra utrymma Niu-tschwang och den mellersta delen af Mandschuriet på utsatt tid (2 april 1903) och föreslog i stället K. nya villkor, hvilka dock på protest från Japan och Förenta staterna återtogos. På dessa makters förslag och till ett värn mot den befarade ryska annektionen öppnade K. städerna Mukden, Ta-tung-kou och An-tung i Mandschuriet för alla utlänningar (aug. 1903) trots Rysslands protester. Mellan Japan och Ryssland underhandlades samtidigt i Petersburg om alla tvistepunkterna mellan dem. Dessa förhandlingar afbrötos genom rysk-japanska kriget (se d. o.), som började 8 febr. 1904. Kina fick vid dess början (13 febr. 1904) af Japan det löftet att, om det iakttoge sträng neutralitet, skulle hela dess statsområde, utom Mandschuriet, skonas från kriget och efter dess slut inga landafträdelser fordras af detsamma. I freden i Portsmouth (3:e art.) bestämdes också, att hela Mandschuriet, utom den af Ryssland 1898 arrenderade delen, som öfvertogs af Japan, skulle återlämnas till K. att förvaltas med full suveränitet. De japanska segrarna under detta krig återverkade som en väckelse på K:s folk. K. måste följa Japans föredöme. Reformpartiet fick ny vind i seglen; dess ledare var Juan-schi-kai, men äfven änkekejsarinnan Tse-hsi slöt sig till detsamma. Den nya andan visade sig redan i den bojkott af amerikanska varor, som 1905 etablerades som svar på skärpningen i Förenta staterna af invandringsförbudet mot kineser, och i det allmänna kravet (1906), att K. skulle själft bygga sina järnvägar och ej lämna utlänningar koncession på dem. Kejsaren medgaf 1 sept. 1906 i princip nödvändigheten af att införa en folkrepresentation, så snart reformer inom förvaltningen och finans-

väsendet skapat en fast grund till en sådan; parlamentet skall sammanträda 1916. Under tiden skall hvarje provins ett ”folkråd” inrättas. En omläggning af centralförvaltningen genomfördes 1906 (se ofvan sp. 52), hvarvid bl. a. den dittills iakttagna regeln, att af regeringskollegiernas medlemmar ena hälften skulle vara kineser, den andra mandschuer, upphäfdes. Studiekommissioner sändes till Europa för att studera dess författning och förvaltning, skolfrågor, handelsordning m. m., och frukterna af dessa studier ha framträdt i en mångfald reformer, bland hvilka särskildt må nämnas energiska åtgärder mot bruket af opium, omläggning af undervisningsväsendet (se sp. 45), reorganisation af armén och flottan, utkast till en ny strafflag har utarbetats o. s. v. Väl fanns det äfven ett konservativt parti, som sökte motarbeta denna verksamhet, men det har icke lyckats hejda den; tvärtom har regeringens inflytande icke på länge varit så starkt i K. som under denna reformperiod. Emot utlandet har regeringen uppträdt med stor självständighet. Suveräniteten i Mandschuriet har strängt upprätthållits; äfven mot Japan, som i många fall varit K:s lärare, har man uppträdt med kraft: hela K. jublade, då ett japanskt fartyg, som sökte insmuggla vapen, togs i beslag 1907), och då japanerna protesterade, svarades med en bojkott af japanska varor. För att tydligt ådagalägga, att K. i detta reformarbete icke ställde sig i beroende af utlandet, upphäfdes 1908 ett 1899 utfärdadt edikt, enligt hvilket de utländske missionärerna fingo prefekts eller guvernörs rang. 14 nov. 1908 dog kejsar Kuang-su; en dag senare afled änkekejsarinnan Tse-hsi, som i 50 år varit den bestämmande viljan inom regeringen. Den nye kejsaren Pu-yi (Hsuang-tung), den tionde af dynastien Ta-tsing, är född 1906. Regeringen föres af hans fader, prins Tschun (densamme, som efter boxarupproret måste i Berlin framföra kinesiska regeringens ursäkt för mordet på v. Ketteler). I okt. 1909 utfärdade denne ett dekret, som närmare bestämde, huru de båda kamrarna i den blifvande representationen skola blifva sammansatta. I samma månad sammanträdde första gången de folkvalda råden i de olika provinserna.

Litt.: Oliphant, ”Lord Elgins mission to China and Japan 1855—56” (2 bd, 1860), Bretschneider, ”Notes on chinese medieval travellers to the west” (1875), Cordier, ”Bibliotheca sinica” (2 bd, 1878—85, suppl. 1893—1908) och ”Histoire des relations de la Chine avec les puissances occidentales 1860—1900” (2 bd, 1901—02), A. Strindberg, ”Kulturhistoriska studier” (1881), Boulger, ”History of China” (3 vol., 1881—84, ny uppl. i 2 vol. 1898), Gordon, ”Events in the Taiping rebellion” (1884), Curzon, ”Problems of the Far East” (1896), Oxenham, ”Historical atlas of the chinese empire” (1898), Beaulieu, ”La renovation de l'Asie” (1900), Colquhoun, ”The problem in China and british policy” (s. å.), Edwards, ”The story of China” (s. å.), Spielmann, ”Die Taiping revolution in China” (s. å.), Ireland, ”China and the powers” (s. å.), Krause, ”The story of the chinese crisis” (s. å.), Michie, ”The englishman in China” (2 bd, s. å.), Wildman, ”The story of the dragon empire” (s. å.), Brandt, ”Dreiunddreissig jahre in Ost-Asien” (1901) och ”Japan, Kina und Korea” i Helmolts ”Weltgeschichte”, II, 1902), Weulersse, ”Chine ancienne et nouvelle” (1901), Moule, ”New China and old” (1902), v. Müller, ”Die wirren in China” (2 bd, s. å.), Parker, ”China past and present” (1903), Dyce, ”Personal reminiscences of thirty years' residence in Shanghai” (1906), Carl, ”With the empress-dowager of China” (s. å.), H. Hjärne, ”Kinas största kejsare” (i ”Julbok 1906”, utg. af E. Stave), Mac Gillivray, ”A century of protestant missions in China 1807—1907” (1907), Martin, ”The awakening of China” (s. å.), Macgowan, ”The imperial history of China” (s. å.), Robbins, ”Our first ambassador in China” (Lord Macartney; 1908), Hirth, ”The ancient history of China to the end of the Chóu dynasty” (s. å.), och Eames, ”The english in China” (1909). J. F. N.

Kina, lustslott. Se Drottningholm.

Kina-alkaloider, *kem. med.* Se Kinabark.

Kinabark (Kinabarkar), *Cortex chinæ*, *farm. med.*, barken af flera *Cinchona*-arter (se Cinchona, med fig.). Den afskalas från stam eller grenar, stundom äfven från roten, och utgör genom sin halt af kinaalkaloider, särskildt kinin, en af våra värdefullaste droger. Kinadrogens äldre historia är höljd i dunkel. Det är ovisst, huruvida Syd-Amerikas invånare före spanjorernas inträngande känt barkens användbarhet som läkemedel. Från början af 1600-talet omnämnas lyckade kurer med drogen som febermedel, särskildt i prov. Loxa (Loja) i sydliga Ecuador, där först en jesuit, därpå provinsens spanske guvernör, don Juan Lopez de Canizares, botades med kinabark. Än större rykte vann medlet, då vicekonungens af Peru gemål, grefvinnan Chinchon, i Lima botades (1638) med bark, som den nämnde Lopez sändt hennes läkare, Juan de Vega. Efter återvunnen hälsa lät hon utdela pulver af kinabark, hvilket därför kallades *polvo de la condesa* (”grefvinnans pulver”). Kort därefter började kina brukas äfven i Europa. Där spreds den vidare af jesuiter, hvarför pulvret äfven benämndes jesuitpulver eller *pulvis patrum* (”de helige fädernas pulver”). — 1737 uppsöktes enligt anvisning af franske botanisten J. de Jussieu och beskrefvos kinaträd för första gången af astronomen De la Condamine i trakten af Loxa. Två år senare sändes prof af sådant träd till Linné, som grefvinnan. Chinchon till ära kallade släktet *Cinchona*. Till den vidare kunskapen om släktet har en rad framstående forskare medverkat, bl. a. Humboldt, Bonpland, Howard m. fl. Läran om kinaträdens botanik och om de många kinabarkarnas egenskaper utvecklades snart sagdt till en vetenskap för sig (kinologi). Själfva namnet kina kommer af indianskt *quina* [utt.]ina] l. *quina-quina*, som urspr. betecknade baljor af *Myroxylon Pereiræ* Klotzsch, som lämnar perubalsam, och af *M. peruiferum* Lin. fil. Dessa träd ansågos i gamla tider lämna äfven kinabark, hvarför deras namn med orätt öfverfördes på nämnda bark. Upprepningen ”quina-quina” anger, att drogen åtnjöt högt anseende. Bland infödingarna var den på Condamines tid mera känd under det spanska namnet *Cascarilla*. — Ända in i senare hälften af 1800-talet erhölls kinabark i handeln uteslutande från vildt växande kinaträd i Syd-Amerika. I de svårtillgängliga och ofta ohälsosamma trakter, där dessa träd anträffades, utfördes insamlandet af organiserade band af s. k. *cascarilleros practicos*, hvilka

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

under ledning af en entreprenör (*major domo*) inträngde i urskogarna och afverkade kinaträden på det område, inom hvilket de förvärfvat afverkningsrätt. Träden fälldes; t. o. m. rötterna uppgräfdes. Å de tjockare barkstyckena aflägsnades de yttre barklagren, så att endast bastlagret återstod. Barkstyckena torkades i solen eller öfver svag eld under 3—4 veckor; deras hvita färg öfvergick därvid till grå, gul, brun eller röd, olika från skilda Cinchonaarter. Till de gula barkarna hörde den hos oss förr officinella *Cortex Chinæ Calisayæ* l. kungskinan (*China regia*), som vanligen var befriad från de yttre barklagren (*Cortex Chinæ flavus sine epidermide vel nudus*). Efter förrättadt värf ströfvade ”cascarilleros” åter ned till kusten med sin fångst; ej sällan omkom ända till $^1/_4$ af följet under arbetet. I kuststäderna sorterades varan, packades i oxhudsbalar (s. k. seroner, kolli, med omkr. 50 kg. i hvarje) eller i kistor samt gick öfver vissa sydamerikanska hamnar — Payta, Callao, Cartagena, Sabanilla, Maracaibo m. fl. — i handeln. Den numera obetydliga handeln med sydamerikansk kinabark från vildt växande träd går mest till London. Kinabarken, redan från början dyr, blef det sedan än mer och började t. o. m. att tryta till följd af det förödande sätt, hvarpå skörden bedrefs i hemlandet, hvarför man sökte öfverföra odlingen af kinaträd till andra orter.

Redan De la Condamine försökte föra plantor af Cinchonasläktet till Europa, men misslyckades. Spanjoren Mutis odlade (under 1780-talet) kinaträd i Minguito, och jesuiterna i Bolivia ålade ”cascarilleros” att för hvarje fälld kinaträdstam sätta fem sticklingar i korsform (⁘). Det första egentliga försöket att odla kinaträd utanför deras hemland egde rum 1849, då de franske jesuiterna i Cuzco (i mellersta Peru) sände kinaträdsplantor till Algeriet, men utan resultat. Klagan öfver, att kinaträden i sitt hemland blifvit hårdt medtagna, blef allt starkare, och därigenom förmåddes holländska och engelska regeringarna att göra allvarliga försök med upprättande af kinaodlingar i Ostindien. Till en början misslyckades försöken. Men slutligen lyckades det tysken Hasskarl att å en holländsk fregatt i 21 terrarier (s. k. wardska glaslådor) från Islay vid Perus kust öfverföra och i Batavia 1854 landsätta en samling unga kinaplantor. Där togo planteringarna (af hufvudsakligen *Cinchona Ledgeriana*) god fart, särskildt under Junghuhns ledning (från 1856). 1870 kom den första ”kulturkinan” från Java till Amsterdam. 1859 öfverförde Markham kinaträd från Syd-Amerika till engelska Ostindien, där planteringar uppstodo flerstädes såväl på västra indiska halfön, särskildt å Nilgiribergen (Utakamand), som på Ceylon, där *Cinchona succirubra* odlas. Redan 1867 kommo ostindiska kinabarkar i handeln. Sedan 1877 finnas odlingar äfven i Syd-Amerika. Den allra största delen af nu använd kinabark härrör från de holländska och engelska odlingarna i Ostindien; de af enskilda upprättade kulturerna i Bolivia, Colombia, Ecuador och Peru äro stadda i liflig utveckling. Störst är exporten från Java, som 1902 uppgick till 6,500 ton, hvarjämte 800 ton bark förarbetades i en javanesisk kininfabrik. Äfven på Sumatra och Celebes odla holländarna kinaträd. Från de engelska odlingarna utskeppades 1902 omkr. 1,200 ton bark.

Inom olika kulturområden användas olika sätt vid kinabarkens skördande. Äldst är den s. k. ”coppicingmetoden”: hvart åttonde år afhuggas träden omkr. 15 cm. öfver marken och de afhuggna stammarnas bark afskalas, hvarefter nya stammar få uppväxa. Sättet har användts å Java, inom norra delen af västra indiska halfön (Himalaya-området) samt i Syd-Amerika. Man börjar dock öfvergifva detta förfaringssätt, emedan alkaloidhalten synes aftaga i senare skördar. — Inom öfriga engelska kulturområden i Ostindien användes delvis den s. k. ”mossingmetoden”, som består däri, att från minst 8-åriga stammar afskalas längsgående smala barkstrimlor, mellan hvilka lämnas barkbryggor; de sårade stammarna omviras med mossa eller gräs (se Imperata arundinacea); efter inemot ett år, då ny alkaloidrik bark (eng. *renewed bark*) bildats öfver ”såren”, afskalas de mellanliggande bryggorna och täckas med mossa o. s. v. ”Renewed bark” går mest till kininfabrikerna. — På Java användes numera nästan uteslutande, i brittiska Indien i stor utsträckning den s. k. ”uprootingprocessen”: 15—20 år gamla träd upptagas med rötterna och ersättas med nya plantor; de uppgräfda trädens bark, äfven rotbarken, ristas med koppar- eller mässingsknif (järn svärtar), bultas och aflossas samt torkas i solen eller i torkrior och slutligen i särskilda desickatorer. Vackra stycken urplockas för apoteksbehof (”drogistbark”), medan det öfriga — s. k. ”blandad bark” — särskildt rotbarken, sönderskäres, pressas i balar och går till kininfabrikerna. — I stället för att söka skilja olika sorter kinabark efter botaniska eller anatomiska karaktärer, hvilket ej sällan misslyckas, tages numera hänsyn förnämligast till varans kininhalt, hvarpå analyser pläga medfölja barksändningarna. — Enligt Sv. farmakopén skall kinabarken på våra apotek utgöras endast af bark från odlade Cinchonaarter, företrädesvis *Cinchona succirubra* Pavon och *C. Ledgeriana* Moëns; ej sällan förekommer äfven bark från *C. Calisaya* Wedd. och *C. officinalis* Hooker. Barkstyckena äro mest 10—50 cm. långa, rör- eller rännformiga, vanligen 2—4 mm. tjocka, med alla barklagren i behåll (”betäckta barkar”). Utsidan är gråbrun, gråhvitt fläckig af lafvar; något äldre stycken äro groft längsskrynkliga med tvärsprickor. Insidan är vanligen mörkt gulbrun till rödbrun och fint längdstrimmig. Smaken är bitter och sammandragande. Mest utmärkande för kinabarkarnas anatomiska byggnad äro de korta, grofva, spolformiga segbastcellerna, hvilkas väggar äro så starkt förtjockade, att cellhålan reducerats till en fin strimma (å mikroskopiskt längdsnitt). Den lufttorkade barken skall innehålla minst 5 proc. alkaloider; större delen (2—4 proc.) utgöres i regel af *kinin* ($C_{20}H_{24}N_2O_2$). Denna synnerligen viktiga alkaloid (se Kinin) framställdes först af de franske kemisterna Pelletier och Caventou 1820. Därjämte förekommer inemot ett tjog andra alkaloider, af hvilka de förnämsta äro *kinidin* eller *konkinin*, isomert med kinin, samt *cinkonin* (se d. o.) och det därmed isomera *cinkonidinet*. Öfriga alkaloider förekomma blott i små mängder och långt ifrån i alla barkar, såsom *paricin*, *homocinkonidin*, *hydrocinkonin*, *hydrocinkonidin*, *cinkonamin*, *kinamin* och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

conkinamin, hydrokinin, hydrokinidin, dicinkonin, likinidin (homokinin) o. s. v. Alkaloiderna äro i dro- en bundna vid syror, bland hvilka märkas kinasyra ($C_7H_{12}O_6$ — intill 9 proc.), kinagarfsyra (en röd genomskinlig massa), kinovagarfsyra m. fl. Dessa syror sönderdelas småningom under bildning af socker och rödt färgämne (*flobafén*), så t. ex. kinasyra i socker och *kinarödt*. Vidare märkas ett par "indifferenta" ämnen (hvarken baser eller syror), *kinovin* och *kinovit*, samt harts och oorganiska salter. Då de alkaloider, som ingå i drogen uti mera afsevärda mängder, i dråga om verkan väsentligen öfverensstämma med kininet, spela de vid användningen icke någon roll i och för sig. — Förr användes i medicinen ett preparat, benämndt chinoidin (*Chinoidina*). kinoidin, en biprodukt vid kininberedning, en brun, hartslik, bitter massa, som utgjorde en blandning af kinabaser. Äfven användes en saltsur spritlösning af medlet, kinoidindroppar (*Tinctura chinoidinæ*). Båda preparaten ha som öfverflödiga uteslutits ur Sv. farmakopén. — Kinin har, med ett undantag, anträffats endast hos Cinchona-arter. På 1880-talet kom i handeln den af kopparröda färg utmärkta cupreabarken (*China cuprea*), som innehöll kinin, äfvenså kinidin och cinkonin, och som visade sig härstamma från *Ladenbergia pedunculata* Schumann (*Remijia pedunculata* Triana), ett träd i Colombia. *Remijia purdieana* Wedd. innehöll cinkonin. — Under den tid, då god kinabark var mycket svår att erhålla och dyrbar, kommo många ersättningsmedel och falska kinabarkar (sp. *cascarillos bobos*) i handeln i st. f. de äkta (sp. *cascarillos finos*). Falska barkar härrörde mest från släktena *Ladenbergia, Remijia, Exostema, Nauclea* m. fl. Sedan från odlingarna kinabark kommit rikligt i handeln, ha dessa surrogat och falska barkar nästadels försvunnit. — Kinabark och preparat på sådan ha nu för tiden en mera begränsad medicinsk användning än förr. För behandling af febersjukdomar, särskildt frossa, användes vanligen kininsalt. Drogen och beredningar på denna brukas däremot i sällan, ungefär som s. k. bittermedel, i afsikt att förbättra digestion och aptit samt födans tillgodogörande, äfvensåvä för att (genom kinagarfsyran) verka ändrigt sammandragande (adstringerande) på magens och tarmens slemhinna. I samband med dessa verkningar antogos kinapreparaten utöfva ett "allmänt stärkande" (toniskt) inflytande på organismen i vifvelaktigt). På barken beredes mest dekokt, förmedelst med litet syra (*Decoctum chinæ acidum*) för att underlätta alkaloidernas utlösande ur drogen; bättre framställes på denna flytande extrakt (*Extractum fluidum chinæ*), "kinadroppar" (*Tinctura chinæ*) och "sammansatta kinadroppar" (*Tinctura chinæ composita*, äfven kallad Whytts elixir), hvari äfven ingå gentianarot och pomeransskal. (Jfr Kinin.) C. G. S.

Kinachi [ki-]. Se Kanaan.

Kinadekokt, *farm.* Se Kinabark, sp. 77.

Kinadroppar, *med.* Se Kinabark, sp. 77.

Kinagarfsyra, *kem.*, en i kungskina (se Kinabark, sp. 75) till ringa mängd förekommande garfämnesglukosid (glukotannoid), som bildar en gulaktig, mörk och hygroskopisk massa. Den upptager vid lagring af alkalier syre ur luften och sönderdelas vid kokning med utspädd saltsyra i socker och kinarödt (se d. o.). P. T. C.*

Kinagräs, *bot.* Se Beklädnadsväxter, sp. 1238, och Boehmeria.

Kinagrönt (Kinesiskt grönt l. Lo-kao), en grön lackfärg, som beredes i Kina af Rhamnusarter (*Rh. utilis* och *Rh. chlorophorus*).

Kinaidolöger [kin-; grek. *kinaidolo'goi, ki'naidoi*, lat. *cinædi*] kallades idkarna af en i Alexandria under 3:e årh. f. Kr. uppfunnen satirisk och parodierande diktart, närbesläktad med "flyakografien" och "sillografien". Se Grekiska litteraturen, sp. 210. Hufvudrepresentanten för den kinaidologiska poesien var Sotades. A. M. A.

Kinamin, *farm.* Se Kinabark, sp. 76.

Kinaodling, Kinaträdsodling. Se Kinabark.

Kinarot, *Radix chinæ* l., rättare, *Rhizoma* (*Tuber*) *chinæ*, *farm. med.*, är jordstammen eller stamknölen af *Smilax chinæ* L. och säkerligen äfven ett par andra arter; dessa arter växa å Hong-kongön i Kina samt träffas f. ö. i Japan, Kina, Kochinkina och Ostindien. Drogen består af oregelbundet formade stamknölar på smala, snörelika utlöpare från stambasen, snarlikt förhållandet hos den vanliga potatisväxten. Knölarna, som äro tunga och hårda, mäta från 5 till omkr. 20 cm. i längd och intill 6 cm. i tjocklek, med vanligen något sammantryckt cylindrisk, ofta oregelbundet knölig form. "Kinarotens" färg är utvändigt rostbrun och inuti blekt rödaktig. Lukt och smak saknas nästan alldeles. Kinaroten kom till Europa före midten af 1500-talet och fick ett öfverdrifvet stort rykte som ett medel mot gikt, sedan kejsar Karl V ansågs ha blifvit genom dekokt på kinarot botad från denna sjukdom. Drogen har förr äfven varit mycket begagnad mot syfilis, i likhet med sarsaparillroten, men är nu fullständigt ur bruk och utesluten ur Sv. farmakopén. O. T. S. (C. G. S.)

Kinarödt, ett amorft, mörkrödt eller rödbrunt färgämne, som är nästan olösligt i vatten, lättlösligt däremot i alkohol och alkalier och som man erhåller genom att med syror fälla den rödbruna lösning, som uppkommer vid kinabarkens behandling med ammoniak. Ett annat, också i kinabarkar förekommande, hartsartadt färgämne har fått namnet kinovarödt. S. J—n.

Kinas [kinäs], *fysiol. kem.*, ett ämne af obekant sammansättning och natur, som förekommer i vissa djuriska organ, vätskor eller sekret och där öfverför ett enzym (se d. o.) från dess overksamma stadium (zymogenstadium) till dess verksamma tillstånd. Hvarje kinas verkar specifikt, d. v. s. förmår "aktivera" endast ett visst enzym. En af de viktigaste kinaser är den s. k. enterokinasen (se d. o.). Kinasernas verkningssätt är ännu fullständigt obekant, och flera kinasers existens är ännu hypotetisk. H. E.

Kinasalt, *farm. kem.*, kallas föreningen mellan någon syra och en kinaalkaloid, egentligen de af kinin med syror bildade salterna. Allmännast af dessa kinasalter begagnas kininsulfat, därnäst kininhydroklorid samt hydrobromid och tannat. Se vidare under Kinin. O. T. S.*

Kinasyra, *Acidum chinicum*, *kem.*, påvisades 1790 af F. C. Hoffmann som en ny syra, ingående i då framställdt "kinasalt", och undersöktes närmare af Vauquelin 1806. Kinasyran, hvars formel

Liebig angaf vara $C_7H_{12}O_6$ och som nu skrifves $C_6H_7(OH)_4CO\,OH$, kristalliserar i långa prismor, lösliga i 2 delar vatten med stark, rent sur smak. Dess smältpunkt är 162° C. Denna syra är funnen i alla äkta kinabarkar, i förening med alkaloiderna, samt dessutom i mångfaldiga andra växter, som höra till nat. familjerna *Rubiaceæ*, *Ericineæ*, *Oleineæ*, *Ilicineæ*, *Hederaceæ*, *Cupuliferæ*, *Ulmaceæ* och *Papilionaceæ*. Kinasyran hör således till de inom växtvärlden mera utbredda ämnena. Kinasyran bortgår med urinen omsatt till hippursyra. Enligt nyare undersökningar skall kinasyra hämma bildningen af urinsyra i kroppen, hvarför den i åtskilliga sammansättningar försökts som medel mot gikt, så t. ex. *urosin* (kinasyra med citronsyradt litium), *urol* (kinasyradt urinämne), *sidonal* (kinasyr. piperazin), *ny-sidonal* (kinasyreanhydrid), *kinotropin* (kinasyr. urotropin) o. s. v. O. T. S. (C. G. S.)

Kinaträd, *bot.* Se Cinchona och Kinabark.

Kinavin, *farm. med.*, har funnits af olika slag, så t. ex. beskt kinavin, *Vinum cinchonæ amarum*, som var upptaget i Ed. VI af Pharm. suecica och förr mycket begagnades som ett ”för magen stärkande medel”. Vid dess beredning ingingo baggsöta, det gula af pomeransskal, kinabark (kungskina), malagavin och konjak. I nuvarande Sv. farmakopén ingår däremot *Vinum chinæ ferratum*, kinavin med järn, som framställes därigenom, att man löser *kinin-ferri-citrat* (1 d.) och socker (25 dlr) uti marsalavin (74 dlr). (C. G. S.)

”Kina-äpplet”, *bot.* Se Asien, sp. 171; jfr Apelsin.

Kinberg, Johan Gustaf Hjalmar, zoolog, läkare, veterinär, f. 13 maj 1820 i Grönby prästgård, Malmöhus län, d. 29 aug. 1908 i Stockholm, blef 1838 student i Lund, där han promoverades

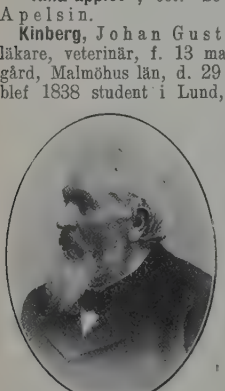

1844 till filos. och 1850 till med. doktor. Han hade sedermera förordnanden som läkare, bl. a. som underläkare vid danska armén i Slesvig 1850 och som uppbördsläkare (och zoolog) på fregatten ”Eugenie” under dess världsomsegling (1851—53; i berättelsen om expeditionen utarbetade han afd. zoologi, *Annulata*, 2 hftn, 1857—58), var 1853—56 prosektor och anatomie adjunkt vid Karolinska institutet och tjänstgjorde från 1854 tillfälligt, men sedan 1856 som tillf. och 1859—88 som ord. professor vid Veterinärinrättningen (sedan 1867 Veterinärinstitutet), där han jämväl var föreståndare 1856—62 och 1872—86. Han var en af Svenska veterinärläkarföreningens stiftare (1860) och dess förste ordf. Utom en mängd veterinärmedicinska afhandlingar m. m. i ”Öfversigt af Vet. akad:s handl.” (bl. a. 1855—56, 1864—67) lämnade K. många bidrag till kännedomen af annulaterna (ringmaskarna) och skref den prisbelönta afh. *Synopsis suturarum et epiphysium* (1869); han bearbetade 2:a sv. uppl. af Milne-Edwards’ ”Lärobok i zoologi” (1860), skref *Sur les animaux domestique pendant les temps préhistoriques* (i berättelsen om Arkeologiska kongressens session i Stockholm 1874), *Eddas naturhistoria* (1880) m. m., fortsatte Sundevalls *Svenska foglarne* (bd 2—4; 1883—86) samt utgaf ”Tidskr. f. veterinärer, hästvänner och landthushållare” (i förening med F. Lundberg, 186—63) och ”Tidskr. f. veterinärer och landthushållare” (1875—82), i hvilka han författade en mängd uppsatser. Vitt. hist. o. ant. akad. tilldelade honom 1871 sin stora guldmedalj för *Arkäologis zoologi* (delvis tryckt i ”Tidskr. f. vet. o. landthush.”, 1876). K. blef 1894 filos. jubeldoktor och 1900 med. jubeldoktor. (E. T. N.)

Kinberg, August Vilhelm, kameralist genealog, f. 12 maj 1844 i Visby, student i Uppsala 1863 och sedan 1879 revisor i Kammarrätten har utgifvit *Slägten Laurin* (1886), *Gotländska slägter* (2 bd, 1889—97) och *Par Bricole från dess uppkomst intill slutet af år 1808* (1903). Nordisk familjebok har han skrifvit största delen af artiklarna af kameralt innehåll.

Kinburn [ki’n-], en liten, 1860 slopad fästning i ryska guv. Taurien, på en landtunga vid Dnjepr mynning, midt emot staden Otjakov. Förstörd af ryssarna 1736, uppbyggdes den åter af turkarn och afträddes till Ryssland i freden i Kutschuk Kainardji 1774. Den belägrades 1789 förgäfves af turkarna, och 17 okt. 1855 bombarderades den af de allierade västmakterna, hvarefter den 1,500 man starka besättningen kapitulerade och öfverlämnade åt fienden sina stora förråd. Nu är K. en obetydlig ort, bebodd af några fiskare och tulltjänstemän. (J. F. N.)

Kincardine [kinkä’din] l. The Mearns [skotsk utt. mä̆ə’rnŝ, eng. utt. mä̆ə’nŝ], grefskap i nordöstra Skottland, omgifvet af Nordsjön samt grefsk. Aberdeen och Forfar. 992 kvkm. 40,923 inv. (1901). Större delen af K. är uppfylld af Grampian-bergen och endast en större slätt finnes, den fruktbara Howe of Mearns, en fortsättning af Strathmore-slätten i Forfar. Största floden är Dee, som bildar en del af nordvästra gränsen. Hufvudnäringar äro jordbruk med hafre och korn som förnämsta produkter, samt fiske. Hufvudstad är Stonehaven. (J. F. N.)

Kinch [ki-]. 1. Jakob Frederik K., dansk historiker, f. 23 maj 1817, d. 16 sept. 1888, blef 1844 filol. kandidat och 1847 adjunkt (1858 öfver lärare) i Ribe, där han stannade till sin död. K. hufvudverk är *Ribe bys historie og topografi* (til 1660; 2 bd, 1869—84), ett värdefullt och innehållsrikt arbete, byggdt på grundliga studier i stadsarkivet. Förutom en rad historisk-topografisk tidskriftsuppsatser lämnade han *Bidrag til en textkritik af Saxos 7 sidste böger* (1874) och skref *Om den danske adels udspring fra Thinglid* (1875).

2. Karl Frederik K., den föregående son, f. 15 mars 1853, blef 1878 filol. kandidat och 1881 filos. doktor på en textkritisk afh. om Curtius (*Quæstiones Curtianæ*). Han var 1895—98 skolföreståndare i Köpenhamn, men har eljest egnat sig åt arkeologiska studier. 1883—87 företog K. en utländsk resa, särskildt till Grekland och Macedonien, hvarefter han skref *L’arc de triomphe de Salonique* (1890). Sedan 1902 har han ledt Carlsbergfondets utgrafningar på Rhodos. 1 o. 2. E. Eb.

Kinchenjunga [ki-]. Se Kanchanjanga.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kinck, Hans Ernst, norsk författare, f. 1 okt. 1865 i Loppen, Finnmarken, studerade ilologi, bl. a. en tid i Halle, och debuterade 1892 ied berättelsen *Huldren*. Denna följdes af romanen

Ungt folk (1893), novellsamlingen *Flagermusvinger* (1895), romanen *Sus* (1896) och västlandsskildringarna *Fra hav til hei* (1897), i hvilka han småningom utvecklade sig till en lyriskt impressionistisk skildrare af säreget, vulkaniskt själslif. Romanen *Hugormen* (1898) fortsätter "Sus", fyraaktsskådespelet *Mellem togene* (s. å.) hudflänger kvinnoröelsen, *Trækfugle* (1899), *Vaarnætter* (1901), *Naar kjærighed dör* (1903) och *Livsaanderne* (1906) äro novellsamlingar, romanerna *Fru Anny Porse* (1900), *Doktor Gabriel Jahr* (1902) och *Emigranter* (1904) åldsamt öfverdrifna skildringar från västlandet och Kristiania; från Italien, där han vistats nästan utelutande 1896—1903, äro motiven i *Italienere* (1904) och *Gammel jord* (1907). Dramerna *Agilulf den lise* (1906) och *Driftekaren* (1908) ha blifvit starkt omstridda till följd af sina nya metriska experiment. Kinck:s senaste verk är novellsamlingen *Masker og mennesker* (1909). K. är i sin psykologi en fortsättning på Hamsun; de skildrade människornas själslif är en samling känsloexplosioner, naturscenerna lyriskt extatiska stämningar. Ursinniga anfall på konventionalism och hvardagsmänniskor, arg satir öfver borgerska förhållanden äro hufvudpunkterna af hans kontakt med verkligheten. I trots af skillnaderna ligger det något Jean-Paulskt öfver hans formtrotsande framställning, som är språkligt, i synnerhet lexikaliskt, af stort intresse genom rikedomen på nytt norskt ordstoff. K. anses i Norge, trots sin tundom påtagligen velade originalitet, som den förnämste författaren af de yngre generationerna. Se Nærup, "Illustreret norsk litteraturhistorie" 1905). R—n B.

Kind (lat. *gena*), *anat.*, den rundade öfvergången mellan människoansiktets främre del och sidodel. Dess framstående vållas af okbenet (*O*, fig. 1 o. 2 art. Hufvudskål), dess rundning af fett, om dels kläder hudens inre yta, dels i mera självständig massa fyller käkarnas gropar framom ytliga tuggmuskeln. Huden å sidodelen är gröfre och starkare hårig (hos mannen skägg), framåt finare och rodnande, hos den hvita rasen. Alkoholmissbruk kan göra den grof ådrig, rödbrusig. G. v. D.*

Kind. 1. Härad i Älfsborgs län, ingår i Kinds och Redvägs domsaga och i Redvägs och Kinds fögderi samt omfattar socknarna Kalf, Mårdaklef, Håksvik, Östra Frölunda, Mjöbäck, Holtsljunga, Älfsered, Svenljunga, Ullasjö, Örsås, Refvesjö, Redslared, Sexdräga, Ljushult, Roasjö, Hillared, Länghem, Dannike, Månstad, Södra Åsarp, Gällstad, Grönahög, Södra Säm, Finnekumla, Tvärred, Marbäck, Dalstorp, Hulared, Ölsremma, Ljungsarp, Nittorp, Tranemo, Måssebo, Ambjörnarp, Sjötofta. 2,207 kvkm. 28,856 inv. (1909). Se G. Djurklou, "Lifvet i Kinds härad i Västergötland i början af sjuttonde århundradet" (i "Bidrag till vår odlings häfder", utg. af A. Hazelius, 1885). — 2. Kontrakt i Göteborgs stift, omfattar de åtta pastoraten Mjöbäck, Älfsered och Holtsljunga; Svenljunga, Örsås, Refvesjö, Redslared och Ullasjö; Sexdräga, Roasjö, Ljushult och Hillared; Länghem, Dannike, Månstad och Södra Åsarp; Gällstad, Grönahög, Tvärred, Marbäck, Finnekumla och Södra Säm; Dalstorp, Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp; Tranemo, Måssebo, Ambjörnarp och Sjötofta; Kalf, Håksvik, Mårdaklef och Östra Frölunda. 2,207 kvkm. 28,856 inv. (1909). — 3. Kontrakt i Linköpings stift, omfattar de fem pastoraten Kättilstad och Tjärstad; Horn och Hycklinge; Vårdnäs; Västra Eneby och Kisa; Hägerstad och Oppeby. 1,274 kvkm. 17,222 inv. (1909).

Kind [kint], Johann Friedrich, tysk författare, f. 1768 i Leipzig, d. 1843, var först jurist, men nedlade sin praktik för att ostördt sysselsätta sig med vitterheten, inom hvilken han hade gjort sig bemärkt från 1790-talet. Hans många band noveller, fulla af ytlig, urvattnad romantik, mottogos gunstigt af den läshungriga samtiden (till sv. öfversattes 1817 "Dödsdansen"). Hans dikter äro svaga och osjälfständiga. Af hans skådespel höllo sig några ganska länge uppe på scenen, såsom *Wilhelm der eroberer* (1806) och *Van Dycks landleben* (1817). Bäst lyckades han i den från en novell af J. A. Apel hämtade texten till operan *Der freischütz* ("Friskytten", 1823), med musik af Weber. I Sverige har 1860 äfven uppförts operan "Nattlägret i Granada" med libretto af K. Se H. A. Krüger, "Pseudoromantik. K. und der dresdener liederkreis" (1904). R—n B.

Kind [kint], Karl Theodor, tysk filolog på det nygrekiska området, f. 1799, d. 1868, till yrket jurist, skref bl. a. *Beiträge zur besseren kenntniss des neuen Griechenlands in historischer, geographischer und literarischer beziehung* (1831), *Neugriechische chrestomathie* (1835), *Handwörterbuch der neugriechischen und deutschen sprachen* (1841), *Neugriechische volkslieder* (1849), förutom andra öfversättningar och antologier af nygrekiska original.

Kind [kint], Karl Gotthelf, tysk ingenjör, f. 1801, d. 1873, konstruerade sinnrika maskiner för jordborrning samt utförde själf flera märkliga, djupa borrhål, såsom 1841—45 ett vid badorten Mondorf i Luxemburg till ett djup af 717 m., med en kostnad af endast 48,000 kr., 1848—51 ett i Schöneck vid Forbach, där han gjorde ett på 81 m. djup liggande stenkolslager åtkomligt genom ett borradt, $4{,}_{18}$ m. vidt schakt, samt 1855—61 ett i Passy (Paris), där han genom att tränga ned till 586 m. djup lyckades åstadkomma en artesisk brunn, som lämnar Boulogne-skogen dess vattenbehof. (G. H—r.)

Kinda, härad i Östergötlands län, ingår i Kinda och Ydre domsaga och dessa härads fögderi samt omfattar socknarna Horn, Hycklinge, Tirserum, Västra Eneby, Kisa, Hägerstad, Oppeby, Kättilstad, Tjärstad, Vårdnäs. 1,428 kvkm. 18,606 inv. (1909).

Kindaholm 1. Kindahus, under medeltiden fäste i Frölunda socken, Kinds härad, Älfsborgs län, på en udde vid Kalfsåns inlopp i Ätran, omkr. 20 km. från halländska gränsen. Hufvudfästet var

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

(enl. Djurklou) af trä. K. omtalas först 1306, då en dansk här belägrade detsamma. På försommaren 1452 belägrades det af en dansk här under riksmarsken Claus Rönnows befäl. Besättningen, bestående af uppbådad allmoge, försvarade sig i fem dagar, men måste till sist lofva att uppgifva fästet, om den ej fick undsättning före 1 aug. K:s senare öden äro okända.

Kindahus. Se Kindaholm.

Kinda kanal, den kanalled i Östergötland, som med begagnande af Stångåns segelbara vatten förbinder sjöarna Åsunden, Ämmern, Järnlunden och Stora Rengen med sjön Roxen och Göta kanal. Det kanaliserade vattendragets hela längd, från Horns och Hycklinge hamnplatser vid Åsunden till Roxen nedanför Nykvarns sluss, är något öfver 80 km., däraf omkr. 27 km. äro gräfda eller sprängda. Kanalen, som byggdes 1865—71 för en kostnad af omkr. 1,300,000 kr., hvaraf 437,500 kr. erhöllos som anslag och 462,500 kr. som lån af staten, löper genom jämförelsevis bördiga och flerstädes mycket vackra trakter i Kinda härad, hvars skogstillgångar i väsentlig mån bidraga till trafiken. Kanalen har 15 slussar, hvilka hålla i längd 29,1 m., i bredd 4,9 m. och i djup nära 1,8 m. Skillnaden i vattenhöjd vid kanalens ändpunkter är 52,8 m. 1907 trafikerades kanalen af 1,061 segelfartyg och prämar, 1,440 ångfartyg samt 205 timmerflottar, för hvilka i kanalafgifter erlades 22,178 kr. 35 öre. Efter tillkomsten af Östra centralbanan har trafiken å Kinda kanal minskats något. A. G. (S. L—k.)

Kinda och Ydre domsaga, Östergötlands län, omfattar Kinda härad och tingslag samt Ydre h:d och t:g. 2,323 kvkm. 26,375 inv. (1909).

Kinda revir omfattar Hanekinds, Bankekinds, Valkebo, Vifolka, Kinda, Ydre, Hammarkinds och Skärkinds härad af Östergötlands län åfvensom hemmanet Härsås under kronoparken Österås i Södra Vedbo härad af Jönköpings län. Det är indeladt i 5 bevakningstrakter. 1905 omfattade reviret 173 allmänna skogar om 26,036 har, hvaraf 10 kronoparker med sammanlagdt 9,477 har. M—g.

Kindasvind [ki'n-], västgotisk konung. Se Västgoter.

Kindbackar. 1. *Skpsb.*, timmer, som på äldre, större träfartyg placerades på ömse sidor om förstäfven för att öka styrkan och sidovägen stödja bogsprötet (se d. o.). — 2. *Sjöv.* Se Mast. 1. C. K. S.

Kindberg, Nils Konrad, botanist, f. 7 aug. 1832 i Karlstad, d. 23 aug. 1910 i Uppsala, 1849 student i Uppsala, 1857 filos. doktor där och 1860—1900 lektor i naturvetenskap och matematik vid högre allmänna läroverket i Linköping, behandlade i några af sina många skrifter Sveriges fanerogamer, i flertalet Skandinaviens, på senare tid företrädesvis Nord-Amerikas bladmossor; nämnas må *Östgöta flora* (1861; 4:e uppl. 1901), *Svensk flora* (1877), *European and N. American Bryineæ described* (1897—1900) och *Skandinavisk bladmossflora* (1903). T. K.

Kindblad, Karl Edvard, ordboksförfattare, f. 11 juli 1807 i Stockholm, d. 22 juni 1892 i Jönköping, vardt 1825 student i Uppsala och 1833 anställd som e. o. tjänsteman i dåv. Krigsexpeditionen. Efter att ha genomgått de lägre tjänstegraderna inom Landtförsvarsdepartementets kansliexpedition — K. var 1843—66 tillika sekreterare vid Ingenjörkåren — utnämndes han 1861 till protokollssekreterare i K. M:ts kansli och var 1865—72 ord. protokollssekreterare inom nämnda kansliexpedition. F. höll 1831—32 i Stockholm en söndagsskola, i hvilken han meddelade kostnadsfri undervisning i handtverksgesäller och andra obemedlade. På 1830-talet utgaf han flera kortare läroböcker i svensk och allmän historia samt längre fram *Handbok i svensk historien för ungdom och menige man* (4 delar, 1845—59; 2:a uppl. 1876—77), *Fäderneslandets häfder skildrade i enkla berättelser* (1860) och — i förening med G. H. Mellin — *Allmän verldshistoria för fruntimmer och ungdom* (3 dlr, 1857—62). K. är den förste enskilde man, som efter Sahlstedt (1773) på allvar upptagit försöket att åstadkomma en *Ordbok öfver svenska språket*. K. började nämligen 1845 utgifva ett arbete med denna titel, hvilket emellertid afslöts med tredje häftet, ordet "afhackning". Företaget vann erkännande för det osparda nit och det fosterländska syfte, om hvilka det vittnade, men intet understöd. K:s förarbeten, utgörande en stor ordlista och 10,000 språkprof, inlöstes emellertid 1846 af Svenska akad., hvarjämte K. förband sig att mot årsarfvode aflämna till akademien minst 20,000 nya exempel årligen. 1850, då han samlat 64,000 språkprof, förklarade han sig icke vidare kunna fullfölja detta åtagande. Han uppgaf likväl icke det mål han för egen del föresatt sig, och efter att 1854 ha framlagt ett *Förslag till plan för ordbok öfver svenska språket* vardt han slutligen i stånd att åter börja utgifva en *Ordbok öfver svenska språket* (3 dlr, 1867—72), efter en i flera afseenden förändrad plan. Äfven detta arbete afstannade, med ordet "gradvis". K. är den förste svenske ordboksförfattare, som i vidsträcktare mån försett de sina skilda orden med språkprof (dock utan citatställen af namngifna författare.

Kindboms glutinativa medicin. Se Hemlig medel.

Kindborg, Johan (John) Ludvig, målare f. 30 jan. 1861 i Stockholm, d. där 4 jan. 1907, elev af Perséus, konstakademien (1879—82) och Törnå, af hvars konst K. rönte lifligt inflytande. Han målade landskap från Stockholms omgifningar eller utkanter, men äfven motiv från Värmland, Gripsholm, Blekinge, Småland och Sigtuna, där K. var bosatt de sista åren han lefde. Bland hans arbeten märkas *Stockholm från söder*, vinterstämning (1892, Nationalmuseum), *Stockholms slott, Haga*, *Ulriksdal* och *Gripsholm* (samtliga beställda till present åt nuv. danska kungaparet vid dess silfverbröllop), *Stockholms slott*, *Gripsholm* och *Hohenzollern på strömmen* (1895, tillh. kejsar Vilhelm II), *Gripsholm före restaureringen* (tillhörde drottning Carola af Sachsen), *I skumrasket* (1900) och *Et sommarhem* (1901). — K. gaf idén till de "anonyma utställningar" — med samtliga taflor osignerade — som anordnades i Stockholm 1892 och 1895. — K:s hustru, Hedvig Emilia (Emmy), född Edman, f. 2 maj 1865 å Svanå bruk, gift 1892, har på egen hand utbildat sig som gravör i trä och har utfört förtjänstfulla träsnitt efter taflor af sin man, J. Tirén, Hanna Pauli m. fl. J. K—e.

Kindergarten [ki'n-]. Se Barnträdgård.

Kindi [ki'ndi], *bot.* Se Bongo.

Kindkedja, oriktig form för kinnkedja (se d. o.).

Kindpansrade fiskar, *zool.* Under denna benämning sammanfattas en till de taggfeniga fiskarnas ordning hörande familj, som benämnts Triglidæ, Cottidæ (Cataphracti) eller Scorpæides, alltefter som man ansett det ena eller andra af de hithörande släktena *Trigla*, *Cottus* och *Scorpæna* som typiskt för familjen. Senare författare hafva namnet Cottidæ efter släktet Cottus (se Simpsläktet). De kindpansrade fiskarna utmärkas förnämligast därigenom, att infraorbitalbenen äro baktill fästa vid förlocket samt ofta tämligen stora, hvarigenom kinderna bli hårda och bendådda. Mest utpräglad visar sig detta hos gnogsläktet (*Trigla*). Hithörande fiskar lefva hufvudsakligen i saltvatten; endast några få sötvattensarter finnas. De äro bottenfiskar, men hålla sig, åtminstone högst få undantag, på tämligen grundt vatten. Representanter för familjen finnas i alla zonernas hafvet. Jfr Fiskgift, sp. 439. R. L.*

Kindpåsgnagarna, *Geomyidæ*, *zool.*, bilda en familj inom gnagarnas ordning bland däggdjuren. De ha vadbenet sammansmält med skenbenet, fullständigt nyckelben och trind svans. Fötterna ha i regeln fem, med fullständiga klor försedda tår. Framtänderna äro fyra i hvarje käkhalfva, än med fullständiga, än med ofullständiga rötter. Stora yttre kindpåsar förefinnas, äfvensom blindtarm. Man har delat familjen i två underfamiljer: kindpåsmöss (*Geomyini*) och kindpåsråttor (*Geomyini*). Hos de förra upptaga mastoidbenen en del af skallens bakre sida, hvaremot dessa ben hos den senare underfamiljen icke sträcka sig upp på skallens öfre del.

Af kindpåsmössen må nämnas kindpåsringmusen, *Dipodomys Philippii*, som blir 30 cm. lång och har en svans af 17 cm. längd. Pälsen är ljusbrunt, med sidorna, undre delarna, en strimma öfver låren till svansen och dennas spets hvita. Öronen och ögonen äro stora. Mellanfoten är 4 cm. lång och har alla sina ben skilda. Svansen är 1 cm. lång som eller längre än kroppen och försedd med en hårkvast i spetsen. Arten lefver i Kalifornien i de ödsligaste trakter, där växtligheten hufvudsakligen består af kaktusarter. Om kindpåsspringmusens lefnadssätt känner man nästan ingenting; den tros vara i rörelse nattetid och visar sig icke om dagen. — Till den senare underfamiljen hör gopher n, *Geomys bursarius*, som har en djup fåra längs framtändernas främre sida, förkrympta öron, stort huvud, tjock hals, grof och klumpig kropp samt kort svans. Bakbenen äro föga längre än de främre, och klor äro något större. Djuret blir 28,5 cm. långt, med en svans af 6,5 cm. längd. Färgen är brungrå, undertill gulgrå; svansen och fötterna vita eller hvitaktiga. Goffern förekommer mellan Mississippi och Klippbergen, lefver i hål, som den kan gräfva med mycken skicklighet, sitter på bakbenen, fångar frambenen såsom ekorren och rullar i hop sig, då den ämnar sofva. Den gör ansenlig skada på trädrötter och rotfrukter, hvarför den förföljes mycket. C. R. S.*

Kindpåsmöss, Kindpåsråttor, *zool.* Se Kindpåsgnagarna.

Kinds härads järnväg. Se Borås-Alfvesta järnväg.

Kinds och Redvägs domsaga. Älfsborgs län, omfattar Kinds härad och tingslag samt Redvägs h:d af t:g. 2,837 kvkm. 38,961 inv. (1909).

Kindstycke, *befästningsk.*, kallas hvartdera sidoplanet af en skottglugg, embrasyr, i ett jordbröstvärn eller en fästningsmur. O. A. B.*

Kindtand. Se Tänder.

Kineas [ki'-]. Se Cineas.

Kinematik [ki-; af grek. *ki'nema*, rörelse] l. Geometrisk rörelselära kallas en gren af mekaniken, i hvilken man studerar rörelsen hos punkter och punktsystem från uteslutande matematisk synpunkt, utan hänsyn till vare sig de rörelsen förorsakande krafterna eller de massor, som äro i rörelse. Denna vetenskap har vunnit en ansenlig omfattning och har stor betydelse både för den teoretiska mekaniken och för dennas tillämpningar, särskildt maskinläran. Den är väsentligen bildad under senaste århundradet. Visserligen hade redan från Newtons tid flera forskare härledt rörelselagar, som ligga inom kinematikens område, men det var först Ampère (d. 1836), som bestämdt angaf denna vetenskaps ändamål och fäste uppmärksamheten vid de fördelar, som kunde vinnas för forskningen genom att särskildt taga i betraktande rörelsernas geometriska egenskaper. Kort därefter lade Poncelet och Willis grundvalarna till kinematiken, hvilken vidare utvecklades genom arbeten af Chasles, Rivals, Transon, Résal m. fl. G. R. D.*

Kinematograf [ki- och tji-; af grek. *ki'nema*, rörelse, och *gra'fein*, skrifva], en af bröderna August och Louis Lumière i Lyon 1895 konstruerad apparat, medelst hvilken rörliga scener på fotografisk väg kunna återges med sina naturliga rörelser: framställningen blir liksom "lefvande", och den lokal, där kinematografbilder förevisas, har därför i Sverige fått det mindre lyckade namnet biograf, "biografteater" (af grek. *bi'os*, lif, och *gra'fein*, skildra).

Kinematografiens princip är baserad på ögats trögket, d. v. s. dess oförmåga att kunna särskilja hastigt på hvarandra följande ljusintryck. Denna ögats trögket visar sig därigenom, att ett ljusintryck kvarstår på näthinnan ett ögonblick, sedan orsaken därtill upphört. Träffas därför näthinnan af flera med korta mellanrum på hvarandra följande bilder, uppfattar ögat dem som en enda kontinuerlig bild; om nu en sådan serie bilder återger på hvarandra följande olika faser af en rörelse, erhåller ögat intrycket af en kontinuerlig rörlig bild. För att bilden skall synas fullt kontinuerlig, fordras omkr. 15 bilder i sekunden. Bilderna tagas på (ofta hundratals meter) långa celluloidband, försedda med en högkänslig bromsilfvergelatinhinna ("film"). För att möjliggöra filmens transport genom apparatens mekanism är filmen i kanten försedd med en perforering (se fig. 1), som passar till apparatens tandhjul.

Vid kinematografering försiggå hufvudsakligen två processer: bildernas tagning och deras projektion. För tagningen användes den i fig. 2 afbildade apparaten. Den består af en med ett ljusstarkt objektiv (ej synligt på fig.) utrustad fotografisk kamera, försedd med en mekanisk anordning, som gör det möjligt att ryckvis transportera filmsbandet i bildplanet. Det är nämligen nödvändigt, att filmen är i hvila de ögonblick den skall exponeras. Mekanismen sättes i rörelse genom den på bilden synliga vefven, denna omvrides med en hastighet af omkr. ett hvarf i sekunden, under hvilken tid 15 gånger ett nytt parti af filmsbandet framföres. Genom en

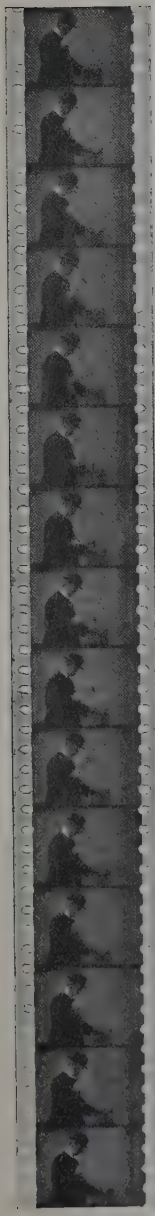

Fig. 1. Filmstycke med kinematografisk bildserie, tagen på 1 sekund.

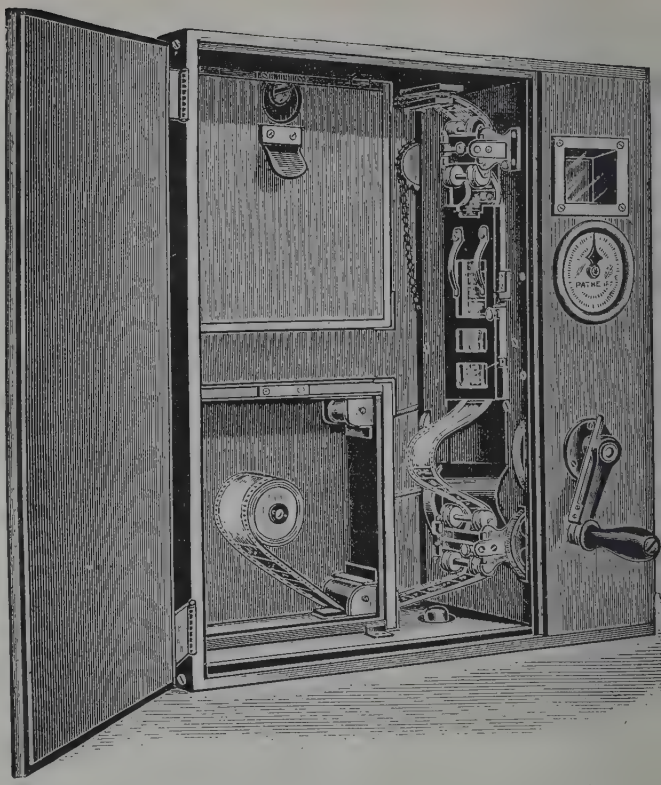

Fig. 2. Apparat för bildseriers tagning. (Från Pathé frères i Paris.)

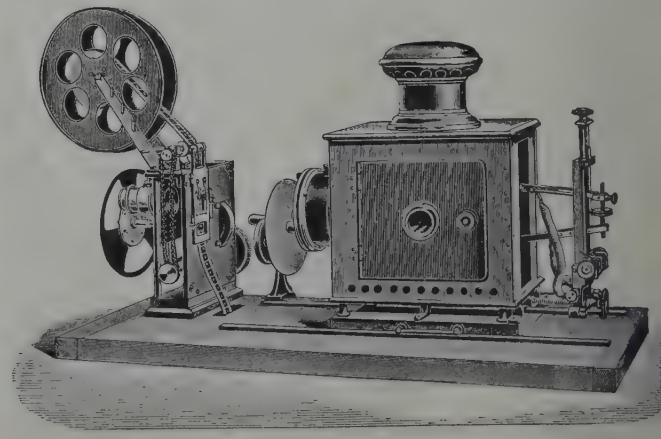

Fig. 3. Projektionsapparat (projektor), från Pathé frères.

kild mekanism förvandlas den kontinuerliga rö-
en i en ryckvis skeende, t. ex. genom upp- och
gående hakar, som vid rörelsen i den ena rikt-
gen ingripa i filmens perforering och rycka den
i sig ett stycke, eller genom ett s. k. malteser-
hjul, hvars verkningssätt framgår af *M* i fig. 4.
le ögonblick filmsbandet är i hvila, öppnas och
es ögonblicksslutaren; under de moment slutaren
stängd, framflyttas ett nytt parti af filmsbandet.
ta upprepas i vanliga fall omkr. 15 gånger i
nden, på 1 min. tagas alltså 900 bilder. Bil-
nas storlek är vanligen 18×24 mm., filmens
dd med plats för perforeringen 34 mm. Då de
ilda bilderna ha en höjd af 18 mm., fordras
å för 900 bilder omkr. 16—17 m. films, eller
en föreställning, som varar 15 min., omkr. 250
Efter framkallning och fixering erhålles en serie
ativ, efter hvilka genom kontaktkopiering fram-
les ett med samma perforering försedt positivt
sband. Detta insättes nu i projektionsapparaten,
jektorn, och bilderna projicieras i samma hastig-
med hvilken de tagits. Fig. 3 visar en sådan
jektor; fig. 4 är en schematisk bild af den-

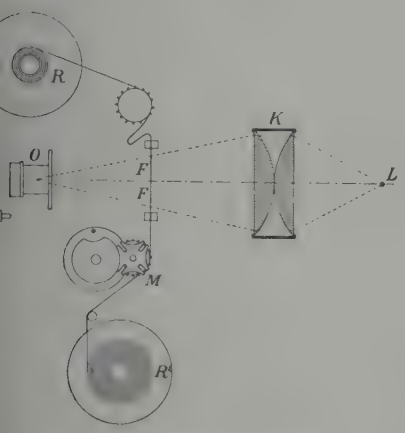

Fig. 4. Schematisk bild af projektorn.

ma. *L* å fig. 4 är en kraftig ljuskälla, *K* en
densor, som samlar de från ljuskällan utgående
larna och kastar dem genom filmsbandet *FF* och
ktivet *O*, hvilket senare på en hvit skärm pro-
erar en förstorad bild af den i planet *FF* befintliga
den. *M* är anordning för bildens framflyttning
kvis (här malteserkorshjulet), *S* är slutaren (hvars
ende emellertid bättre synes å fig. 3). *R* och R^1
a till att uppbära filmen, under projektionens
g öfverföres den automatiskt från den ena rullen
den andra. Liksom vid bildseriens tagning är
projektionen äfven anordnadt så, att slutaren
r stängd de moment, under hvilka bildombyte
r.
Kinematografien har nått en hög grad af full-
ighet och återger rörelserna på ett högst illu-
skt sätt. Man har, för att göra illusionen ännu
ständigare, försökt förena kinematografen med
fonograf och att på detta sätt återge rörelserna
tillsammans med de samtidiga ljudförnimmelserna;
på grund af tekniska svårigheter har emellertid
denna kombination hittills fått ringa användning i
praktiken. När detta skrifves (sept. 1910), ha
emellertid underrättelser börjat inflyta om, att T.
A. Edison med en uppfinning, som han gifvit namnet
kinetofon (af grek. *fonē*, ljud), lyckats öfvervinna dessa tekniska brister, hvilka till största delen
bestodo i svårigheten att åstadkomma fullständig
samtidighet mellan rörelse och ljud. Med kinetofonen lär en hög grad af illusion ha ernåtts. Kinematografen har icke blott blifvit ofta använd för att
återge gatuscener, resebilder, naturscenerier, sporttäflingar o. s. v., utan har äfven gjort vetenskapen och tekniken många tjänster. Rörelserna hos
en lefvande varelse eller en maskin kunna medelst
kinematografi analyseras, hvarje rörelse kan uppdelas i sina enskilda faser och noga studeras; om
så önskas, kan en hastig rörelse reduceras till ett
för studiet lämpligt tempo; omvändt kan äfven en
mycket långsam rörelse, t. ex. en plantas växt,
som i verkligheten tar flera dagar eller veckor, förkortas till några få sekunder därigenom, att de enskilda bilderna tagas med långa (flera timmars)
mellanrum, men bilderna sedan projicieras med vanlig hastighet. Inom läkarvetenskapens olika grenar
har kinematografen varit till stor nytta. Nyligen
har man t. o. m. lyckats kombinera den med röntgenfotografien, och på detta sätt har man kunnat
återge hjärtats rörelser. Äfven i undervisningens
och reklamens tjänst har kinematografien mycket
brukats. Då biograferna emellertid, för att locka
folk, i ej ringa utsträckning användts för framställning af arrangerade ruskiga scener af olika slag,
hvilka kunna utöfva demoraliserande inverkan på i
synnerhet barn och ungdom, har under trycket af
en stark opinion polismyndigheten på flera ställen
sett sig tvungen att ingripa för att stäfja ockrandet
på dålig smak. Biografteatrar ha blifvit ett synnerligen omtyckt nöje för allmänheten, och deras antal
har på kort tid ökats i förvånansvärd grad. I
Stockholm, där de första kinematografföreställningarna höllos 1897 på den stora utställningen, under
namnet "lefvande bilder", uppgår biografteatrarnas
antal f. n. (1910) till 28 och i hela Sverige till
omkr. 200. J. Htzg.

Kinematografi, tagning och projektion af rörliga bilder med tillhjälp af kinematografen. Se Kinematograf.

Kinēsa, i studentspråk och äfven annars vanligt uttryck för: gästa tillfälligt och oförberedt, bo hos någon utan att betala.

Kineser. Se Kina, sp. 31.

Kinesiatrik [ki-; af grek. *ki'nesis*, rörelse, och *iatro's*, läkare], sjukgymnastik (se d. o.).

Kinesis [ki'-], grek., rörelse. — Adj. Kinētisk.

Kinesiska eksilkesfjärilen, *zool.* Se Eksilkesfjäril.

Kinesiska galläpplen, *bot.* Se Galläpplen.

Kinesiska hafvet kallas den del af Stora oceanen, som ligger närmast ö. och s. om Kina, från japanska öriket i n. till Borneo och Sumatra i s. Det delas i Gula hafvet (kin. *Wang-hai*), den nordligaste delen, med Korea-, Liau-tung- och Petschi-li-vikarna, Östra hafvet (kin. *Tung-hai*), n. om Formosa, och Södra hafvet (kin. *Nan-hai*), s. om Formosa, med de stora Tonkin- och Siam-

vikarna. K. är beryktadt för sina våldsamma cykloner l. taifuner. (J. F. N.)

Kinesiska hängöriga katten, *zool.* Se Huskatten, sp. 1355.

Kinesiska insektspulvret Pfo-Pfo. Se Hemliga medel.

Kinesiska litteraturen är inom de flesta grenar en af de självständigaste historien känner och därjämte såväl den omfångsrikaste som i geografiskt, etnografiskt och historiskt hänseende, vid sidan af den arabiska, den viktigaste af alla orientaliska folks. Utan afbrott kan man följa den så långt tillbaka som ett halft årtusen f. Kr. Boktryckarkonsten uppfanns i Kina mer än 800 år tidigare än i Europa, nämligen under dynastien Sui (593). Rörliga typer funnos väl sedan 1050, men fingo ingen allmännare användning. Trycket sker vanligen med fyrkantiga, 1,5 cm. tjocka träskifvor, som innehålla två trycksidor; dessa afklappas på papperet med borste. Det vanliga papperet, som uppfanns redan år 95 e. Kr., förfärdigas af bambu, silke eller bomull samt är blekgult och mycket tunt. Bladen tryckas därför blott på ena sidan, sammanvikas och häftas så, att alla kanterna på den öppna sidan sammanbindas med silke. Häftena öfverstiga ej gärna några hundra blad; då ett verk består af flera häften, förenas de alltid i en pappkartong. Bokpriset är i Kina mycket lägre än i Europa. En centralpunkt för bokhandeln var hittills Sutschóu. Stora bibliotek finnas öfverallt i riket, särskildt i Peking (omkr. 400,000 bd) och Nanking, och hvarje bildad man har sin boksamling. Böckernas antal är ofantligt, och kataloger äro allmänna (öfver kejsar Kien-lungs bibliotek utgör katalogen 122 bd). Ett af samme kejsare föranstaltadt urval af Kinas klassiska litteratur med skolier och kommentarer beräknades komma att omfatta 163,000 verk, af hvilka till 1818 verkligen 78,731 hade utkommit. Denna rika litteratur, som i afseende på språket delar sig i tre hufvudperioder (se Kinesiska språket och skriften), grupperas af kineserna i fyra fack: kanoniska, historiska, didaktiska och skönlitterära böcker. Till de *kanoniska* böckerna höra i första rummet de fem urgamla *king* (kånon), hvilka innehålla de äldsta minnesmärkena af kinesisk filosofi, historia, lagstiftning och skaldekonst. Dessa sammanställdes af Kong-fu-tse (Khung-fu-tse) i 6:e årh. f. Kr., och i denna redaktion finnas de ännu nästan oförändrade. De äro: 1. *Jihking* l. *Yükung* (''förvandlingarnas bok''), urspr. en samling af 8 gånger 8 teckenfigurer, hvilka heta *kwa* och skola symboliskt beteckna elementen. Det äldsta försöket att tyda dessa figurer gjordes enligt den kinesiska traditionen af kejsar Wen-wang, som skall ha författat den äldsta kommentaren till de 64 hexagrammen och gifvit hvart och ett af dem en beteckning, som motsvarar dess allmänna betydelse. En något senare kommentar tillskrifves Wen-wangs son Tan. Tillsammans med de 64 teckenfigurerna bilda dessa båda kommentarer ''Jihkings'' egentliga text (utg. med latinsk öfv. af Mohl, 1834—39; öfv. till engelska af Legge i ''The sacred books of the East'', XVI, 1882, och till franska af de Harlez, 1897). Härtill sluta sig ytterligare sju kommentarer, hvilka allesammans tillskrifvas Kong-fu-tse, men till största delen härstamma från en långt senare tid. 2. *Schu-king* (''urkundsbok''), samling af urkunder och traditioner från äldsta tid till 7:e årh. f. Kr. (utg. på grundspråket med engelsk öfv., utförlig kommentar och glossar af Legge i hans sammelverk ''The chinese classics'', bd, Hongkong och London 1861—72, öfv. af Legge i ''The sacred books of the East'', III, 1879, och utg. med fransk och latinsk öfv. af Couvreur, Ho-kien, 1897). 3. *Schi-king* (''sångkanon''), folkviser, lof-, smäde- och klagosånger, ofta utmärkta af fr naivitet (utg. och öfv. i ''The chinese classics'' tysk öfv. af v. Strauss, 1880, och engelsk af Allen 1891). 4. *Tschhun-tshieu* (''vår och höst''), krönik öfver staten Lu, antagligen härrörande från Kon fu-tse med den synnerligen värdefulla kommentar *Tso-tschuan* (båda utg. och öfv. i ''The chine classics''). 5. *Li-ki* (''ritualskrift''), en långt sena kompilation, innehållande etikettsregler för all stånd. Hit höra vidare de s. k. *Se-schu* (''de fy böckerna'') från den efter-kong-fu-tseska tiden (ut och öfv. i ''The chinese classics'', utg. med fran och latinsk öfv. af Couvreur, Ho-kien, 1895), nä ligen 1. *Lun-jü*, samtal mellan läraren och lär jungen, mest af epigrammatisk art. 2. *Ta-hjo* (''den stora läran''), urspr. en traktat ur *li-ki*, s i senare tid upptogs som självständigt verk bla de fyra kanoniska böckerna. 3. *Tschung-jun* (''iakttagande af måtta''), filosofisk afhandling Kong-fu-tses sonson Tsese. 4. *Meng-tse* (lat niserad form *Mencius*), namn på såväl författare som hans verk, hvilket, betydligt vidlyftigare än förra, afhandlar regeringskonsten. Meng-tse (d. 28 f. Kr.) aktas nästan lika högt som Kong-fu-tse, o bägges afkomlingar utgöra Kinas enda ärftliga adel — Till den kinesiska statsreligionens heliga skrifte höra slutligen äfven *Hjao-king* (''lydnadens bok'' utg. med fransk öfv. och kommentar af de Ros 1889, öfv. af Legge i ''The sacred books of t East'', III), samtal om de barnsliga plikterna mella Kong-fu-tse och hans lärjungar, antagligen af jäm förelsevis sent datum, åtminstone i det skick, hva arbetet nu föreligger. Denna kanoniska litteratur till hvilken sedan ansluter sig en oändlig mäng kommentarer, skolier, parafraser o. d., gaf natur ligtvis en bestämd riktning åt Kinas hela andlig utveckling, som i synnerhet karakteriseras af d nära sambandet mellan moral och politik och e därpå grundad omfångsrik praktisk-filosofisk litter tur. På rent teoretiska spörsmål inlät sig icke Kong fu-tses skola, i synnerhet sedan dess läror unde Tang-dynastiens tid upphöjts till statsreligion o införts i de offentliga examina. En viss spekulati riktning framkallades dock i 12:e årh. af den stor polyhistorn, Tschu-hi. I sin filosofiska åskådnin gick han utöfver Kong-fu-tses ståndpunkt, för a stanna vid ett urbegrepp, ''natur'' eller ''öde'', so framför allt uppenbarar sig i ''ordning''; därme fixerade han för den kommande tiden hela den kine siska tankevärlden till ett storartadt fast system, d hvarje lefnadsyrke har sin bestämda plats. Djup ned bland folket trängde hans läror genom det ency klopediska verket *Siao-hjo* (''liten lära'', öfv. af d Harlez i ''Annales du musée Guimet'', 15, 189 Den rytmiskt affattade läroboken *San-tse-king* (''t ords-kanon''; utg. med fransk öfv. af Julien, 1864 som ännu läres utantill af nästan hvarje kines, före stafvar hela riktningen af hans utveckling. Förs i nyaste tider, sedan man begynt studera de kano niska skrifterna med kritisk självständighet, har mo

ina stela formalism en opposition uppstått, hvari-om en annan polyhistor, M a n - s i - h o, författ-e till 120 arbeten, gjort sig berömd. Många reli-sa och etiska skrifter härröra ock från de bredvid :sreligionen mest betydande sekterna "tao-se", ldisterna och synkretisterna. De sistnämnde söka medla och sammanjämka alla olika trosmeningar. förstnämnde hämta sina läror från den verkligt ?e, men af dem missförstådde tänkaren, L a o-e, Kong-fu-tses samtida, som i sin djupsinniga, n gåtfulla *Tao-te-king* (utg. med fransk öfv. af ien, 1841; tysk öfv. af v. Strauss, 1870, och elsk af Legge i "The sacred books of the East", XIX och XL, 1891) uppställer förnuftet, *tao*, raf sekten har sitt namn, som spekulativ princip urkraft. En stor samling af sektens esoteriska och teriska skrifter föranstaltades i 16:e och 17:e . De mest bekanta arbetena ur den rika tao-se-eraturen äro *Nan-hoa-king*, af T s c h u a n g-e, en af det gamla Kinas utmärktaste författ-e, och *Kan-ing-phian*, en framställning af pliktlä-n (utg. på franska af de Rosny, 1856). Ännu mer ydande är den buddistiska litteraturen, som huf-sakligen består af öfversättningar från sanskrit pali (hvarvid den gamla titeln *king* nyttjas som ersättning af det sanskritiska *sûtra*), vidare af giösa sångsamlingar och populära framställningar buddismens läror. På nyare metafysiska arbeten es kristendomen utöfvat ett visst inflytande, t. ex. *ng-li-tschin-tschuan* ("naturlagarnas sanna förkla-g") af år 1753; men ännu oftare har den fram-lat populärt polemiska arbeten, såsom *Scheng-jü-ng-hjün*, en pliktlära för menige man (på engel-af Milne, 1817). Moraliska böcker för folket as f. ö. i stor mängd under olika titlar, såsom *n-schi-teng* ("mörka husets lampa") m. fl.

Redan tidigt började kineserna samla sin ordskatt n stor mängd lexika. Den fullständigaste af de fiskt ordnade ordböckerna är den 1710—16 ut-ta och efter den dåvarande kejsaren benämnda *ng-hi-tse-tien* ("Kang-hsis skrifteckensamling"), dock i afseende på fraseologiens rikhaltighet ,,som man påstår, äfven i korrekthet öfverträffas den mindre *Tse-wei*. Af de fonetiskt anordnade *Jün-fu* ("rim-magasin") den största och mest be-da. Äfven ges det ordböcker öfver mongoliskan, tanskan och mandschu. — Till Kinas *lyriska* si höra först och främst den ofvannämnda *Schi-king* sedan, efter många århundradens ofruktbarhet, af en mera konstfull versbyggnad utmärkta alstren n Tang-dynastiens tid (618—906). De förnämste lderna från denna den klassiska poesiens tid äro -f u (d. 770) och L i - t h a i - p o h (d. 762), kas dikter upptaga största delen af det stora logiska verket *Tschuan-tang-schi* (tr. 1707). — tigare än kinesernas lyrik äro otvifvelaktigt deras *aner*, hvilka, ehuru saknande all poetisk flykt, t trognare återspegla deras lif och tänkesätt. äro af tre slag: historiska, fantastiska och bor-iva. Den mest berömda af de första torde vara *-kuo-tschi jen-i* (öfv. på franska af Pavie, 1845 1, ofullst.), som rör sig kring Kinas historia r. 200 e. Kr., då det sönderföll i tre riken. de fantastiska romanerna, som behandla ande-spökvärldeu, hör t. ex. *Poh-she khi-tschuan* på ska af Julien under titeln "Blanche et bleue, les deux couleuvres-fées", 1834). Den borgerliga eller familjeromanen bjuder oss en mycket trogen bild af det enskilda och offentliga lifvet med alla dess ljus- och skuggsidor. Dit höra *Jüh-kjao-li* ("de sköna Jüh och Li"; på franska af Julien under titeln "Les deux cousines", 1863), *Hao-khiu-tschuan* (på engelska af Davis, "The fortunate union", 1829, på franska af d'Arcy, "La femme accomplie", 1842). Poetiskt mera betydande och stundom verkligt behagfulla äro de små novellerna, från hvilka Davis hämtat sina "Chinese novels" (1816), Pavie sina "Choix de contes et nouvelles" (1839), och Julien, Prémare, Kurz m. fl. sina täckaste öfversättningar. — Den *dramatiska diktningen* är i Kina urgammal, men de fleste och bäste skådespelsförfattarna tillhöra den mongoliska Juen-dynastiens tid (1206—1368). Alla teaterstycken äro egentligen blott dialogiserade romaner, uppblandade med sångstycken, samt likna hvarandra fullkomligt till plan och anordning, men erbjuda stor omväxling i innehållet, från det historiska skådespelet ned till den mest uppsluppna, stundom obscena komik. Främst stå de historiska dramerna. Därnäst komma satiriska komedier öfver tao-se och buddister; talrikast äro intrigstyckena, i hvilka vanligen kurtisaner uppträda. De berömdaste dramaturgerna äro i afseende på stil och språk T s c h i n g - t e - h o e i, i afseende på plan och uppfinning K u a n - h a n-k i n g och P e - s c h i n - f u. Af öfversatta arbeten må nämnas: "An heir in his old age" (Davis, 1817), "Hoei-lan-ki. Histoire du cercle de craie" (Julien, 1832) och "Pi-pa-ki, ou l'histoire du Luth" (Bazin, 1841). Jfr Bazin, "Théâtre chinois" (1838) och "Le siècle des Youën" (1850), där författaren estetiskt analyserat och delvis öfversatt de 100 teaterstycken, som ingå i den berömda samlingen *Juan-tschin-pe-tschong*, v. Gottschall, "Das theater und drama der chinesen" (1887) samt Tcheng-ki-tong, "Le théâtre des chinois" (2:a uppl. 1886).

Den värdefullaste delen af den kinesiska litteraturen bildas af de *geografiska* och *historiska* arbetena, hvilka utgöra en rik och oumbärlig källa för vår kännedom om Hög-Asien. Det mest betydande geografiska arbetet är det officiella *Tai-tsing-ji-tung-tschi* ("omfattande kännedom af de stora Tsings rike"; Tsing är den nuv. mandschu-dynastiens namn), utg. 1744 i 108 bd med 496 kartor, omfattande hela Kina och dess grannländer. Därjämte finnes en mängd officiella beskrifningar öfver de särskilda provinserna och de skattskyldiga länderna, såsom Tibet, Dsungariet, Liu-kiu-öarna, samt topografiska arbeten öfver städer och andra orter. En särskildt värdefull del af den geografiska litteraturen utgöres af buddistiska pilgrimers resebeskrifningar. Viktigast af dessa är *Si-yüh-ki* l. *Si-yü-ki* ("kunskap om de västra länderna") af den berömde H i u e n - T h s a n g (se d. o.). Redan från äldsta tider fördes vid kejsarens hof officiella annaler öfver viktigare händelser. Det mesta af dessa annaler gick väl förloradt i den stora bokautodafé, som Schi-huang-ti af dynastien Tschin lät anställa (213 f. Kr.); det återstående lät Vu-ti af Han-dynastien samla som grundval till en allmän rikshistoria, hvilken sedan utgafs af S e m a - t s h i e n under titel *Schi-ki* ("historiska minnesmärken"). Början med den mytiska tiden, kommer "Schi-ki" först sent på historisk botten och räcker till 122 f. Kr. Härtill an-

sluta sig sedan alla officiella dynastiannaler, hvilka fortlöpa ända till Ming-dynastiens slut (1643 e. Kr.) och nu omfatta 3,164 bd under den gemensamma titeln *Njen-se-schi* (''de 24 riksannalerna''). Ur dessa samlingar gjordes sedermera flerfaldiga kronologiskt ordnade utdrag, som *Thung-kien* (''allmän spegel''), hvilken utkom 1084 och sedan fortsattes till 1566. Äfven den ofvannämnde polyhistorn Tschu-hi föranstaltade ett dylikt arbete, som ligger till grund för de Maillacs ''Histoire générale de la Chine'' (1777—83). Den nuv. Mandschu-dynastiens annaler ha blifvit offentliggjorda ända fram till 1820. Därjämte finnes ett stort antal historiska arbeten öfver särskilda perioder eller särskilda områden, lefnadsteckningar öfver berömda män m. m., men först i våra dagar synes en verkligt kritisk riktning söka göra sig gällande inom den historiska forskningen. — De många *medicinska* arbetena, hvilka mestadels bära titeln *Pen-tsao* (''örtbok''), emedan växterna utgöra nästan de enda läkemedlen, ha för oss föga annat värde än det rent språkliga. Af *matematiken* kände kineserna före jesuiternas ankomst blott aritmetikens första grunder, men ega nu flera matematiska läroböcker på sitt språk. *Astronomien* leder, efter hvad Schlegel söker göra troligt i sin ''Uranographie chinoise'' (1875), sitt ursprung från kineserna, men f. n. bedrifves denna vetenskap till större delen som hemlighetsfull astrologi. Kalendrar utgåfvos först af muhammedanerna, sedan af jesuiterna, men utkomma nu från observatoriet i Peking. Särdeles rik är den *tekniska* litteraturen öfver alla grenar af yrken, handtverk och konster, öfver jordbruk samt mullbärs- och silkesodling, porslinsfabrikation m. m. Blott en ringa del af denna bokskatt är för oss tillgänglig genom öfversättningar af Julien och andra. En särskildt viktig del af den kinesiska litteraturen bilda slutligen de särdeles talrika *encyklopediska* arbetena, ofta af kolossalt omfång och af omväxlande värde. På visst sätt höra de officiella annalerna (''de 24 riksannalerna'') till denna kategori. Men främsta platsen intages här af Ma-tuan-lins (omkr. 1300 e. Kr.) *Wen-hjen-thung-khao* (''noggrann pröfning af de gamla minnesmärkena''), 348 böcker i 24 afdelningar. Liksom andra dylika arbeten fortsattes detta under den följande tiden och utgör nu en outtömlig grufva af material rörande Kinas och grannländernas historia, geografi, handel, yrken, litteratur m. m. Ett annat värderikt arbete är *Santsai-tu-hoei*, som i 60 tjocka häften med illustrationer beskrifver de s. k. ''tre potenserna'' (himlen, jorden och människan). En encyklopedi öfver botanik och materia medica är *Pen-tsao-kang-mu*, utg. i 40 bd af Li-schi-tschin (1596) och sedan ofta tryckt på offentlig bekostnad. För ungdomen är det encyklopediska arbetet *Jeu-hjo-ku-se-kjung-lin* (''den ålderdomen studerande ungdomens rubinlund'') afsedt. Äfven öfver sin egen litteraturhistoria ega kineserna arbeten, som dock oftast inskränka sig till kritiska anmärkningar och bibliografiska uppgifter. — De mest betydande samlingar af kinesiska böcker i Europa finnas i London, Paris, Petersburg och Berlin. Jfr Schott, ''Entwurf einer beschreibung der chinesischen literatur'' (1854), Wylie, ''Notes on chinese literature'' (Schanghai, 1867), H. E. Larsson, ''Kinesiska dikter på svensk vers'' (med inledning om kinesiska kulturen och poesien samt dess bärande världsåskådning, 1894), Giles' ''History of the chinese literature'' (1901), Grube ''Geschichte der chinesischen litteratur'' (2:a uppl. 1909), och Cordier, ''Bibliotheca sinica'' (2 bd, 187 —85; suppl. 1893—1908). H. A.

Kinesiska muren (kin. *Wan-li-tschang-tschin* ''den 10,000 li långa muren'') kallas det läng norra gränsen af det egentliga Kina, till dett skydd mot barbarernas anfall uppförda skydd

Del af Kinesiska muren.

värnet, kanske det största byggnadsverket på jorde (se Byggnadskonsten, sp. 711—712). De sträcker sig från staden Su-tschau i prov. Kan-s i stora krökningar längs randen af höglandet t Liau-tung-viken i prov. Pet-schi-li. På många ställe är den dubbel, ja tredubbel. På bestämda mellan rum är muren försedd med portar, bevakade af sol dater samt försvarade af torn och bastioner. Öfve floderna går den på bågar af fastaste murverk sam slingrar sig öfver afgrunder och bergsåsar utan ä sky någon ojämnhet hos terrängen. Den nytta dett försvarsverk gjort kinesiska riket har alltid var obetydlig. Sedan mandschuerna blifvit herrar i Kina är det fullkomligt öfverflödigt, hvarför man sedan längre tid tillbaka ej mycket vinnlägger sig om a underhålla detsamma. Se W. E. Geil, ''The grea wall of China'' (1909).

Kinesiska plommon, *bot.* Se Litchi.

Kinesisk arkeologi. Ehuru säkra stenåldersfy från Kina hittills nästan saknas (en yxa af klor melanit från Kina förvaras i Naturhistoriska ho museet i Wien; andra af diorit, basalt och jade ä kända från Syd-Kina), är det sannolikt, att det land, likaväl som Japan och Bortre Indien, up lefvat en stenålder, som torde ligga före det 2 förkristna årtusendet. Den förkärlek för nefrit o jadeit, som utmärker kineserna, går måhända til baka ända till denna tid. Äfven från Kinas egen liga bronsålder äro hittills originalfynden myck sparsamma. Man känner hålcelter af brons, näst trekantiga dolkar och korta svärd samt knifvar brons, däribland sådana med mycket tidiga inskrift (Naturhistoriska hofmuseet i Wien). I den illustr rade katalog, ''Pokutulu'', som i början af 110 talet trycktes och omfattar kejsar Huit-sungs sa ling af bronser, förekomma äfven bronskärl, s uppges gå tillbaka till Schang-dynastien (1766 1122 f. Kr.) och alltså tillhöra Kinas bronsålde Det är möjligt, att enstaka bronskärl i Musée Ce nuschi och Musée Guimet i Paris härröra från den

ågsna tid. Enligt Münsterberg finnes blott *ett* nskärl från förkristen tid bevaradt i ett kinesiskt npel. Från Tschóu-dynastiens dagar (11:e eller 9:e . f. Kr.) förskrifva sig några med inskrifter förda stentrummor, som bevaras i Kong-fu-tsetemplet Peking. De lära ha hittats i början af 600-talet Kr. vid Fenghsiang i prov. Schen-si. Inskrifterna ehålla 10 oden, ett på hvarje sten. Vissa förtare (Münsterberg, Reichel) ha framställt den modan, att Kinas kultur alltsedan stenåldern it vid olika tillfällen underkastad inflytelser från turen i det östra Medelhafsområdet, att alltså mykeniska kulturelement (spiralen) nått till Öster- en under stenåldern och sedan under bronsåldern ts af kretensisk-mykeniska (molnmönster, yxfigu- , mot hvarandra ställda djurfigurer, grafbygger). Den kultur, som under andra årtusendet f. Kr. blomstrade i Kina, alltså under dess bronsålder, blifvit grundvalen för hela den följande utveckgen. Järnet synes ha blifvit bekant i Kina 600—) år f. Kr., men var länge ganska sällsynt. Ännu) f. Kr. förekom järnet så sparsamt, att regegen ville införa monopol därpå. Efter år 500 es Kina ha kommit i liflig beröring med stäppken i norra och mellersta Asien. Det gick så gt, att kejsar Wuling (329—299 f. Kr.) ersatte kinesiska statsdräkten med den tatariska, i det halmsandalerna utbyttes mot korta skaftstöflar den vida dräkten med dess vidlyftiga ärmar en mera åtsittande, passande för ett ryttar-. Kavalleri infördes i Kina, och därmed höllo eln och stigbygeln sitt intåg. Vissa runda metallglar, som tidigt omtalas i Kinas litteratur, anfas ofta på skytiskt område långt in i Ryssland ler århundradena f. Kr. De kinesiska knifmynten brons motsvaras af liknande verkliga bronsknifvar, i stort antal funnits i Sibirien. Intimare än ronsin förut blefvo förbindelserna med västern ler Han-dynastien (206 f. Kr.—221 e. Kr.). Det cologiska materialet från denna tid utgöres väsentn af stenreliefer, metallspeglar och lerkärl. nar med dels helt fördjupade, dels i upphöjd relief anbragta figurer äro anträffade på ett ställen i prov. Schan-tung. De flesta tillhöra iljen Wu's grafmonument från år 147 e. Kr. n ser å dessa stenar processioner till häst och fots, kärror med 2 väldiga hjul, dragna af tar eller oxar, galopperande ryttare, krigsscener, hall med sittande personer, fåglar, träd i assy- stil, en brunn med vattenuppfordringsinrätt-g, en gudinna omgifven af änglar, centaurer och tasifigurer m. m. Säkert är, att helleniska och tasiatiska kulturelement här nått Kina, dock först an de i mellersta Asien bearbetats till en särd blandningsstil. Märkliga äro de runda bronsglarna med djurfigurer och vinrankornament med fklasar. Hirth har i detta drufornament velat ett grekisk-baktriskt inflytande. I Kina är ornatet säkert ej uppkommet, enär drufvan där nas eller åtminstone fordom saknats. I grafvar Han-dynastiens tid ha som skänker åt den döde lagts många lerkärl af olika former, ofta med glasyr. Man känner lerkärl i form af en brunn tak och ämbar stående på brunnskanten; andra belda cylinderformade och fyrkantiga förråds-. kokhärdar och bronskärl. Ett lerkärl har for- af ett fartstall med en rad af får framför en kvarnsten. På en del lerkärl finnas zoner med bildframställningar: apor, fåglar, tigrar, vildsvin, hjortar, hundar, bågskjutande ryttare o. s. v. Dessa figurer äro tydligen komna från v. Människan synes ej framställts i bild före 4:e årh. f. Kr. Af de minnesmärken, som omkr. Kr. f. uppfördes och som man känner ur litteraturen, är det märkligaste, ännu kvarstående, den s. k. kinesiska muren (se d. o.). Åtskilliga nya, i de kinesiska annalerna omtalade kulturföremål och inrättningar synas ha öfvertagits från romarna. Äfven den fristående skulpturen, som då börjar framträda, tros ha sin upprinnelse i romersk konst (Münsterberg). Kinesiska författare berätta emellertid om ännu tidigare skulpturer. Villaliknande slottsbyggnader med konstgjorda sjöar och höjder, terrasser och paviljonger, torn och bryggor började vid denna tid uppföras. Genom handeln erhöll Kina glas och t. o. m. romerska mynt. I sydvästra Kina och på gränsen till Bortre Indien synes på Han-dynastiens tid en egenartad kultur ha härskat, som öfvat inflytande på det egentliga Kina. Därom vittna ett slags stora pukor af brons med geometriska ornament och påsatta plastiska figurer, t. ex. elefanter och grodor, som nu upptogos i den kinesiska motivkretsen. Dylika pukor torde först ha tillverkats i dessa trakter, hvarifrån kineserna sedan lärt konsten. I prov. Sz'-tschwan och Jünnan ha på senaste tiden många klippgrafvar med rika fynd upptäckts, troligen från tiden omkr. Kr. f. Redan under Han-dynastien och kanske ännu tidigare framställdes drakbilder, men den karakteristiska kinesiska draken, sådan vi nu känna den, tyckes ha skapats under Tang-dynastien (618—907).

Genom buddismens införande i Kina (1:a årh. e. Kr.) vann den grekisk-indiska kultstilen (se G a n d h a r a k o n s t) där utbredning. Vid Tatung i Schansu, v. om Peking, finnas i 10 grottempel från 400-talet jättelika Buddhafigurer och en mängd reliefer i denna stil. Synnerligen vackra och rika reliefer äro kända från en grupp af grottor vid Longmen nära staden Honan. Dessa äro något senare. Liknande klippskulpturer finnas vid floden Yaho i Sz'-tschwan och n. om Jang-tse-kiang vid Tibets gräns liksom i Koreas Diamantberg. Denna kinesisk-buddistiska konst är dock mera asiatiserad än den i nordvästra Indien och Turkestan. Äfven från Tang-dynastiens tid finnas märkliga klippreliefer bevarade, t. ex. vid Longmen. De äro mera naturalistiskt utförda än under föregående tid. De atletiska dörrvaktarna vid klipptemplen i Longmen erinra genom sin nästan öfverdrifna muskulatur om Michelangelo. Den fullständiga bristen på systematiska arkeologiska utgräfningar i Kina gör, att man för tiden före Han-dynastien i mycket är hänvisad till gissningar.

Litt.: E. Chavannes, "La sculpture sur pierre en Chine au temps des deux dynasties Han" (1893) och "Mission archéologique dans la Chine septentrionale" (1910), Hirth, "Über fremde einflüsse in der chinesischen kunst" (1896) och "Chinese metallic mirrors" etc. (i "Boas anniversary", 1907), Reinecke, "Über einige beziehungen der altertümer Chinas zu denen des skythisch-sibirischen völkerkreises" (i "Zeitschrift für ethnologie", h. 5, 1897), E. Giglioli, "L'età della pietra nella Cina" (i "Archivio per l'antropologia e la etnologia", XXVIII, n:o 3, 1898), Hoerschelmann, "Die entwickelung der alt-

chines. ornamentik'' (1907), B. Laufer, ''Chinese pottery of the Han dynasty'' (1908), och O. Münsterberg, ''Chinesische kunstgeschichte'', I (1910, med utförliga litteraturanvisningar). T. J. A.

Kinesiska skriften. Se Kinesiska språket och skriften, sp. 102.

Kinesiska sockerröret, *bot.* Se Sockerröret.

Kinesiska språket och skriften. Kinesiskan, som talas i hela det egentliga Kina samt i Japan, Annam och Korea till stor del nyttjas som litteraturspråk bredvid (och för vida mer än) de inhemska tungomålen, tillhör, jämte tibetanskan, burmanskan, siamesiskan, annamitiskan och andra Bortre Indiens språk, den indokinesiska språkstammen och är som sådan *a)* enstafvig, d. v. s. alla stamorden, hvilka räknas till ett ursprungligt antal af omkr. 500, äro enstafviga, och *b)* isolerande, d. v. s. stamorden äro i regel oföränderliga, utan allt slags böjning, och tillhöra icke ens en efter våra begrepp bestämd ordklass. Lösa sammansättningar, hjälpord (formord), partiklar och i synnerhet ordens ställning i satsen, bestämd genom de s. k. ställningsreglerna, motsvara våra språks ordklasser, grammatiska former och ordbildning. Kineserna själfva utgå dock ej från begreppet stamord, utan från skrifteckner, *tsi*, hvilka efter olika funktion delas i: 1) ''fulla'', omfattande *a)* ''lefvande'' (= verb) och *b)* ''döda'' (= nomina), samt 2) ''tomma'', d. v. s. form- eller hjälpord. Hos oss åtskiljer man vid de kinesiska orden deras grundbetydelse, hvarefter de egentligen äro sakord, egenskapsord o. s. v., och deras tillfälliga, af satsen bestämda funktion, hvilken gör dem till adjektiv, verb o. s. v. T. ex. *tá*, ''stor'', är ett egenskapsord, som alltefter sin syntaktiska funktion äfven kan vara substantiv (''storhet''), verb (''vara stor'' eller ''göra stor'') eller adverb (''storligen'', ''mycket''). Ett annat för oss egendomligt drag ligger i de olika betoningarna, *šing*, hvarigenom samma enstafviga ljudkomplex erhåller flera olika betydelser eller, rättare sagdt, blir till flera olika ord. De 500 stamorden ökas därigenom enligt Prémares räkning till omkr. 1,450 enstafviga ord. I hög- l. mandarinspråket, *kwân-hoá* (se nedan), finnas 5 olika toner: 1) den ''jämna'' (eller ''lika''), *phîng-šing*, hvarvid rösten under stafvelsens hela uttalstid bibehåller samma musikaliska tonhöjd, och hvilken delas i *a)* en hög jämn, *šáng-phîng* (tecken: ¯), och *b)* en låg jämn, *hjâ-phîng* (tecken: ^); 2) ''stigande'' ton, *šàng-šing* (tecken: `), då röstens tonhöjd under uttalet stiger liksom frågande; 3) ''fallande'' (eg. ''bortgående'') ton, *khiŭ-šing* (tecken: ′), den förras motsats; samt 4) ''afbruten'' (eg. ''ingående'') ton, *ži'-šing* (tecken: '), hvilken uppstått som rest efter en bortfallen slutkonsonant (*k*, *t* eller *p*) och till ljudet liknar det semitiska *alif*. Dessa olika toner betecknas vid kinesiska ords transkription med latinska bokstäfver på flera konventionella sätt, än med siffror (1—5) framför ordet, än med accenter öfver vokalen (såsom här ofvan). För öfrigt blir vid alla toner, utom den afbrutna, stafvelsen (men icke nödvändigtvis vokalen) lång. I dialekterna finnas flera dylika toner, talrikast i Fu-kien-dialekten, där hvar och en af de fyra hufvudtonerna delas i en högre och en lägre. Samma betoningssystem finnes äfven i annamitiskan med 6, i siamesiskan med 5 och i burmanskan med 3 toner, men ej i tibetanskan. Kinesiska högspråket, *kwân-hoá* (''allmänt språk''), för hvilket folkspråket i n. och v. ligger till grund, skiljer sig från dialekterna, *thŭhoá* (''provinsspråk''), af hvilka Kwang-tung-, Fukien-, Fu-tschóu- och Schanghai-målen äro de mest bekanta, hufvudsakligen genom större afslipning i ordslutet, så att i det förra slutande *m* öfvergått till *n* och slutande *k*, *t*, *p* ersatts med den afbrutna tonen. — I fonetiskt hänseende märkes, att språket saknar de tonande explosiva *g*, *d*, *b*, men eger de tonlösa *k*, *t*, *p* och deras verkliga aspirator, *kh*, *th*, *ph* (att uttala som i *rökhuf*, *visthus*, *gaphals*), vidare affrikatorna *ts* och *tš* med deras aspirator *tsh* och *tšh*, frikativorna *j*, *f*, (engelskt) *w*, *š* (= sch) och *ž* (= franskt *j*), nasalerna *m*, *n*, *ng* och laryngalen *h*. Tremulanten, *r* (*l*), anses än närma sig r, än l. Vokalerna äro *a*, *e* (= ä), *i*, *o*, *u*, *y* samt *ị̂* (eller något annat dylikt tecken), som nyttjas för att beteckna ett särskildt, flyktigt vokalljud efter *s*, *ts* och *r*. Diftongerna äro *au*, *ou*, *iu* (*eu*) och *ai*, *ei*, *ui* i st. f. triftongerna, *uai*, *iau* o. d. skrifver man bättre *wai*, *jau*. I ordets början kunna endast vokal, enkel konsonant (som sådan räknas då äfven tecknen *ts*, *tš*, *ph*, *tšh* etc.) eller konsonant med halfvokalen *w* eller *j*, och i ordets slut endast vokal, *n* eller *ng* förekomma. De ofvannämnda ''ställningsreglerna'', genom hvilka ett ords egenskap af nomen eller verb, subjekt eller objekt o. s. v. bestämmes, äro i allmänhet följande: 1. Subjektet står före predikatet, verbet före objektet, alla bestämningsord (adjektiv, genitiv, adverb, räkneord o. s. v.) före det ord de bestämma, t. ex. *lí tá*, ''vinst(-en är) stor'', däremot *tá lí*, ''stor vinst'', *wâng paò mîn*, ''konung(en beskydda(r) folk(et)'', *sân khjŭn jâng*, ''tre hjord(ar) får''. 2. Ord, som vi koordinera med ''och'', ''eller'' o. d., följa hvarandra i bestämd ordning, det tidigare, större eller viktigare först, så att, om ordningen ändras, äfven betydelsen ändras, t. ex. *tsị̆ njŭ*, ''gossar (och) flickor'', men *njŭ tsị̆* (''kvinnligt barn'') ''flicka''; *ži'* betyder ''sol'' och ''dag'', *jue'* ''måne'' och ''månad'', *ži' jue'* ''sol (och) måne'', emedan det förra ordet måste ha större betydelse, men *jue' ži'* ''månader (och) dagar'', af samma orsak. 3. Det s. k. logiska subjektet, liksom tids- och rumsbestämningar, sättes i absolut ställning framför satsen, t. ex. *tshjcū Sīn-jeù Šu'-laò tsu'* ''(på) höst(en) (i) Sin-jeu Schu-lao dog''. Vår grammatiska begrepp af numerus, tempus och modus ha i allmänhet intet uttryck; likaså utelämnas ofta subjektet, om det är ett personligt pronomen, och äfven andra i tanken lätt ersättbara satsdelar, t. ex. *njŭ pu' ju'*, ''kvinna icke vilja'' där sammanhanget måste afgöra, huruvida det är fråga om en allmän sats eller om en bestämd händelse med en eller flera kvinnor i förfluten, närvarande eller tillkommande tid. Pluralbegreppet kan dock uttryckas genom ett obestämdt myckenhetsord, t. ex. *šú žîn*, ''mycken människa'' (= ''människor''). Af kasus uttryckas nominativen och ackusativen blott genom den syntaktiska ställningen, genitiven likaså eller med hjälpordet *tšî* (se nedan) och öfriga kasusförhållanden genom föregående eller efterföljande ord af lokal betydelse. — Räkneorden äro: 1 *jī'*, 2 *rị̆*, 3 *sān*, 4 *sị̆*, 5 *ngù*, 6 *lu'*, 7 *tshi*, 8 *pa'*, 9 *kjeù*, 10 *ši'*, 100 *pe'*, 1,000 *tshiēn*, 10,000 *wán*. Öfriga tal uttryckas dels genom addition, dels

t mindre talet står efter, eller multiplikation, då t föregår det större, t. ex. *šï'-sän* 13, men *sän-šï'*). Liksom i flera andra språk förenas i kinesiskan kneorden vanligen med s. k. numeralord, olika r olika slag af ting, såsom *thou*, ''hufvud'', för la djur, *tsó*, ''säte'', för hus, berg m. m., *kheù*, mun'', för människor, t. ex. *jï' kheù žïn*, ''*en* änniska''. — De personliga pronomina bibehålla nu i det klassiska språket sina ursprungliga for- er: *ngú*, jag, *rì*, du o. s. v., hvilka i det moderna råket vanligen ersättas med konventionella höflig- tsord, såsom *tsúi-žïn* (''synd-människa''), jag, *pi* 'dålig''), min, *kaō* (''hög''), din, o. d. — Våra rbala former ha i allmänhet ingen motsvarighet i nesiskan, dock kunna vissa af dem uttryckas genom älpord (se nedan). — Sammansättningen, hvilken r sin hufvudsakliga betydelse som ordbildnings- edel, är i allmänhet af följande slag: 1) den för enstafviga språken egendomliga föreningen af å synonymer till uttryckande af samma begrepp, k. ''synonym-komposita'', t. ex. *phêng-jiù*, ''vän- mrat'' (= vän), *sï-wáng*, ''dö-bortgå'' (= dö); förening af två uttryck, som stå i syntaktiskt rhållande till hvarandra, ''attributiv-komposita'', ex. *tá-fū*, ''stor man'' (= hög ämbetsman), *ūng-kwo'*, ''midt-rike'' (= Kina), *mên-žïn*, ''dörr- änniska'' (= lärjunge), *njên-kaō*, ''år-hög'' (= derstigen); så äfven verbala uttryck, t. ex. *tshï'- ng*, ''döda(nde)-straffa'' (= afrätta); 3) ''motsats- mposita'', ofta motsvarande våra abstrakta, t. ex. *xō-tá*, ''liten-stor'' (= kvantitet), *tshýn-wāng*, bestå-förgås'' (= existens), o. s. v. — Hjälp- eller rmorden motsvara ofta och kunna anses utgöra en rjan till böjnings- och afledningsändelser i vår ening. Så t. ex. kan pronomen *tšï*, som egent- gen är objektform för 3:e pers. (''honom'', henne'', ''det'', ''dem''), användas att uttrycka n ojäst blott af ställningsregler bestämda geni- ren, t. ex. *thjên-tšï šing*, ''himmelens natur''. er att gifva adverb och satser adjektivisk bety- lse, t. ex. *kin*, ''nu'', *kin-tšï*, ''nuvarande'', *haó* than) ''älskar vinst'', *haó-li-tšï žïn*, ''vinstgirig an''. Särdeles ofta använder pronomen *tšè*, i nnerhet för att göra egenskapsord till sakord, ex. *šén*, ''god'', *šén-tšè*, ''godhet'', ''den gode'', *n*, ''tre'', *sän-tšè*, ''de tre'', *tšï*, ''klokhet'', *-tšè*, ''den (de) kloke''. Hit höra äfven flera verba begrepp, som kunna anses motsvara våra hjälp- rb. Så bildar *tsiāng*, ''taga'', ''stå i begrepp '', futurum, *i*, ''upphöra'', uttrycker perfektum mt *khō*, ''kunna'', gerundium (t. ex. *khō-kjén*, ynbar'') och *kjén*, ''se'', passivum, t. ex. *kjén-* '. ''dödas'' o. s. v.

Med hänsyn till litteraturen delar sig kinesiska råkets historia i tre hufvudperioder: 1. Forn- råket (*šáng-kù-wên*, ''hög-gammal-litteratur''), n äldsta tider till de båda store filosoferna Lao- s och Kong-fu-tses uppträdande i 6:e årh. f. Kr. Det klassiska språket (*tšüng-kù-wên*, nedel-gammal-litteratur''), under den filosofiska i historiska litteraturens blomstringsperiod till 1:a h. f. Kr. och för alla tider mönstergillt för den re stilen. Härtill ansluter sig såväl det efter- assiska språket (*hjà-kù-wên*, ''låg-gam- l-litteratur''), hvilket förlorar i korthet och kraft, vinner i smidighet, som inom den moderna teraturen den konstlade ''essay''-stilen, *wên-tšāng*.

3. Umgängesspråket, hvars särskilda utvecklingsfaser finnas mer eller mindre troget återspeglade i den sedan Juën- eller Mongol-dynastien (1206—1368) blomstrande lägre skönlitteraturen (romaner, teaterpjäser m. m.). Skillnaden mellan detta sista utvecklingsskede och det äldre klassiska språket, som ensamt afses i den ofvan gifna skisseringen, är hufvudsakligen af lexikalisk och fraseologisk art. Sammansättningarna tilltaga i antal och användning, och nya slag däraf uppkomma; åtskilliga af de gamla hjälp- eller formorden försvinna, men ersättas af ett större antal nya, och i allmänhet blir uttryckssättet på en gång omständligare och lättfattligare. Studiet af kinesiska språket och litteraturen benämnes sinologi.

Den kinesiska skriften är en *ordskrift*, där urspr. hvarje stamord har sitt särskilda tecken. Men då af dessa sedermera en mängd varianter uppstått, hvilka alla naturligtvis utlåsas på samma sätt, och då äfven ljudangifvande tecken uppkommit, har skrifteknens antal blifvit mångdubbelt större än stamordens. Homonymer (lika ljudande ord med olika betydelse) ha i skrift olika tecken. Den kinesiska skriften har naturligtvis undergått betydliga förändringar från den ursprungliga bildskriften, *kù-wên* (''gammal-skrift''), och den kantiga, *tátsuén*, bägge före vår tidräkning, bredvid hvilka äfven nyttjades den grofva kurialskriften, *lí-šū*, och den otydliga snabbskriften, *tshaó-šū* (eg. ''gräs-skrift''), till den numera sedan 4:e årh. e. Kr. brukliga normalskriften, *khjài-šū*. Skrifteknen, *tsï*, äro af sex olika slag: 1) *siáng-hîng*, bilder (till antal af omkr. 600), t. ex. *žï'*, ''sol'', förr ⊙, nu ☀; 2) *tšï-sï*, symboler (omkr. 100), t. ex. tecknet för sol ställes öfver tecknet för horisont för att beteckna ''morgon''; 3) *hoéi-i*, symboliska sammansättningar (omkr. 740), t. ex. tecknen för *kheù*, ''mun'', och *njaò*, ''fågel'', förenas för att uttrycka *mîng*, ''sjunga''; 4) *tšwèn-tšú*, omvänd betydelse (omkr. 370), t. ex. tecknet för *žïn*, ''människa'', omvändes till liggande ställning för att beteckna *sï*, ''lik''; 5) *kjà-tsié*, lånade, för formorden (omkr. 600); 6) *hjâi-šing*, ljudangifvande (öfver 20,000), bestående af två delar, af hvilka den ena betecknar begreppskategorien och den andra antyder uttalet. Kinesiska ordböcker äro ordnade antingen encyklopediskt efter ordens betydelse eller fonetiskt efter stamordens slutljud eller vanligast grafiskt efter skrifteknens form. I dessa senare äro orden fördelade under 214 särskilda skrifttecken, s. k. *nycklar*, *radikaler* eller *rubriker* (ty. *klassenhäupter*), hvilka ingå som en gemensam beståndsdel i alla under dem uppförda skrifttecken. Dessa rubriker, hvilka äfven (med undantag af omkr. 50) nyttjas som självständiga skrifttecken med bestämd betydelse, äro själfva ordnade efter det antal enkla streck (från 1 till 17), af hvilka de bestå (vissa bestämda former af hakar och slängar räknas härvid som enkla streck), och skrifteknen under hvarje rubrik följa hvarandra efter det antal streck, hvarmed de överskjuta denna. Antalet skrifttecken under hvarje rubrik är mycket växlande, exempelvis i ordboken *tsï-wéi*, från 5 till 1,431. Kineserna skrifva med pensel och tusch i lodräta rader, hvilka, liksom sidorna, följa hvarandra från höger till vänster.

Kinesiska språket började tidigt grammatiskt

bearbetas af missionärer. Den äldsta grammatiken är Varos "Arte de la lengua mandarina" (Kanton, 1703). De för det vetenskapliga litteraturstudiet mest nyttjade äro Prémare, "Notitia linguæ sinicæ" (Malakka, 1831), Schott, "Chinesische sprachlehre" (1857), Rémusat, "Éléments de la grammaire chinoise" (ny uppl. af de Rosny, 1858), och Julien, "Syntaxe nouvelle de la langue chinoise" (1869—70). Det moderna litteratur- och umgängesspråket finner man framställdt i Bazins "Grammaire mandarine" (1856), Edkins' "A grammar of the chinese colloquial language" (2:a uppl., Schanghai, 1868), Wade och Hillier, "Yü-yen tzŭ-erh chi, a progressive course to the study of colloquial chinese" (2:a uppl., Schanghai, 1886), Arendt, "Handbuch der nordchinesischen umgangssprache. I. Allgem. einleitung in das chinesische sprachstudium" (1892) och "Einführung in die nordchinesische umgangssprache" (1894), samt Mateer, "A course of mandarin lessons" (2:a uppl., Schanghai, 1906). Rent praktiska behof afse Pernys "Grammaire de la langue chinoise, orale et écrite" (1873—76), Rudys "The chinese mandarin language after Ollendorff's method" (1874), Möllendorffs "Praktische anleitung zur erlernung der hochchinesischen sprache" (4:e uppl., Schanghai, 1906), Baller, "Mandarin primer" (3:e uppl., Schanghai, 1894), och Seidel, "Chinesische konversationsgrammatik" (1901). De bästa grammatikorna torde väl nu vara Gabelentz' "Chinesische grammatik mit ausschluss des niederen stiles und der heutigen umgangssprache" (1881) samt, för begynnare, "Anfangsgründe der chinesischen grammatik mit übungsstücken" (1883; behandlar äfven det moderna språket). De förnämsta ordböckerna äro Basilius de Glemonas "Dictionnaire chinois, français et latin", utg. af Deguignes (1813), jämte Klaproths supplement (1819), Vasiljevs kinesiskryska lexikon (1867), Williams "Syllabic dictionary of the chinese language" (Schanghai, 1874), Eitel, "Chinese-english dictionary in the cantonese dialect" (4 dlr med suppl., Hongkong, 1877—87), Schlegel, "Nederlandsch-chineesch woordenboek" (4 dlr, 1884—90), Giles, "Chinese-english dictionary" (Schanghai, 1892), den af flera missionärer utgifna "Dictionnaire chinois-français de la langue mandarine parlée dans l'ouest de la Chine" (Hongkong, 1893), Couvreur, "Dictionnaire classique de la langue chinoise" (Ho-kien, 1904), och Poletti, "Chinese and english dictionary" (ny uppl., Schanghai, 1905). Vidare märkes v. Zach, "Lexicographische beiträge" (Peking, 1902 ff.), hvaraf 3 bd utkommit. Ett viktigt hjälpmedel är äfven Zottoli, "Cursus litteraturæ sinicæ" (5 vol., ett rikt urval af kinesiska texter med latinsk öfv. och kommentar, Schanghai, 1879—82). Äfven de förnämsta kinesiska dialekterna ha blifvit grammatikaliskt och lexikaliskt bearbetade. Från allmän lingvistisk synpunkt framställes kinesiska språket i Grubes "Die sprachgeschichtliche stellung des chinesischen" (1881). (K. V. Z.)

Kinesiska svalbon, Indiska fågelbon l. Ätliga svalbon benämnas de bon, hvilka byggas af arterna af fågelsläktet *Collocalia* (se Salanganen), tillhörande samma familj som den äfven i Sverige vanliga tornsvalan. Collocaliaarterna äro utbredda öfver den malajiska regionen; en bland de mest omtalade, salanganen (*Collocalia esculenta*), lefver på Sundaöarna, i Bengalen, Siam, Kochinkina m. fl. st. Bona, som vanligen finnas kolonivis i grottor eller vid hafsstrandens klippor, ha i allmänhet formen af en liten skål med en största längd

Ätliga svalbon, byggda af salanganen.

af omkr. 6 cm. Bona bestå nästan uteslutande af den sega afsöndringen af fågelns spottkörtlar, medan i dem, som byggas af en annan art (*C. fuciphaga*), ingå utom spottkörtlarnas afsöndringar som bindemedel växtämnen, såsom mjuka blomstjälkar, grässtrån, lafvar m. m. De till färgen blekt gulhvita och halft genomskinliga äro de högst uppskattade, och för ett engelskt skålpund (0,45 kg.) af dessa betalas i Hong-kong omkr. 200 kr.; sämre äro de gråaktiga, svarta eller röda exemplaren. Bona användas i Kina till beredande af soppor och anses som en läckerhet. L—e.

Kinesiska Tatariet, ett numera föga brukligt namn på kinesiska Öst-Turkestan.

Kinesiska vattenhjorten, *zool.* Se Hydropotes.

Kinesisk kanel, *bot. farm.* Se Cinnamomum och Kanel.

Kinesisk nejlika, *bot.* Se Dianthus.

Kinesiskt grönt. Se Kinagrönt.

Kinesiskt rispapper. Se Papper.

Kinesiskt vax. Se Sköldlöss.

Kinesiterapi [ki-; af grek. *ki'nesis*, rörelse, och *therapēi'a*, behandling], sjukgymnastik (se d. o.).

Kinesjma [ki-], kretsstad i ryska guv. Kostroma, på högra stranden af Volga. 7,564 inv. (1897). Kretsen har utvecklad textilindustri; på senare tider ha äfven kemiska och maskinverkstäder anlagts. J. F. N.

Kinetik [ki-; af grek. *kinēi'n*, sätta i rörelse], läran om rörelsen; konsten att röra sig uttrycksfullt. Adj. kinētisk. Jfr Mimik.

Kinētisk energi [ki-], *mek.*, rörelseenergi l. "lefvande kraft", en i rörelse varande kropps arbetsförmåga i följd af trögheten hos den materia den innehåller. Den kinetiska energien växer i proportion mot dels kroppens "massa", *m*, l. förhållandet mellan dess vikt och tyngdkraftens acceleration, och dels med kvadraten på dess hastighet, *v*. Den hastighet, om hvilken här är fråga, är den fundamentala

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

e Rörelse) eller, som den vanligen, ehuru egentligt, kallas, "absoluta" hastigheten. Det matematiska uttrycket för den kinetiska energien är $\frac{1}{2} mv^2$; den uttryckes i meterkilogram.

Den kinetiska energien är af stor betydelse. Vindens kinetiska energi sätter hafsvattnet i stark rörelse (storm), drifver segelfartyg och vindmotorer. e ur skjutvapnen utslungade projektilerna ega en etydande kinetisk energi; den verkan de utöfva beor emellertid icke endast på bemälda energi, utan ven därpå, att den koncentreras inom ett ytterst tet område, praktiskt taget endast en punkt. Äfen lätta kroppar, t. ex. vattenånga lättare än ften, kunna ha en mycket stor kinetisk energi. Utrömmande ånga med en hastighet af 1,000 m. i k. har, per kg. räknadt, icke mindre än fyra ånger så stor kinetisk energi som en kanonkula ed en hastighet af 500 m. i sek. Den kinetiska nergien nyttiggöres i vissa slag af vattenmotorer, e s. k. strålturbinerna, och i de mot dem svaande ångturbinerna, t. ex. de Lavals turbin; den ommer ock till användning i en mängd andra ll inom tekniken. O. E. W.

Kinetisk gasteori (jfr Gas, sp. 773, och Kinesis), *fys.*, kallas den numera ypperligt verierade, från Clausius (midten af 1800-talet) ärstammande teori för gaser, som utgår från den ypotesen, att en gas består af molekyler stadda i ark rörelse. Värme är ju en form af energi, och inetiska gasteorien postulerar, att den värmemängd n gas besitter är identisk med summan af dess molekylers rörelseenergier. Det tryck, som en gas utvar på en vägg, betraktas som en summationsrkan af molekylernas stötar mot väggen. Trycket ir naturligtvis större, ju oftare partiklar stöta mot iggen och ju större energi de därvid besitta. Om är summan af molekylernas translatoriska rörelseergier (mätta i erg), p = gasens tryck (mätt i dyn r kvcm.) och v dess volym (mätt i kbcm.), så benes, att $\frac{2}{3} K = pv$. Antag, att vår gasmassa gör just en grammolekyl, d. v. s. väger M gr., om är gasens molekylarvikt. Då innehåller gasmassan ligt Avogadros princip ett visst antal, N, molekyr; hvilken gas det än är fråga om. En molekyls ikliga vikt må vara μ och ett medelvärde af molelernas hastigheter G. Då är $K = \frac{1}{2} N\mu G^2$. Vidare ller enligt experimentella undersökningar af Gayssacs lag $pv = 8{,}316 \cdot 10^7 \cdot T$, där T är gasens soluta temperatur. Sammanställas de funna likterna, så fås

$$N\mu G^2 = \tfrac{1}{3} MG^2 = \tfrac{2}{3} K = pv = 8{,}316 \cdot 10^7 \cdot T \ldots . (1)$$

Ur de båda yttersta membra erhålles

$$\mu G^2 = \tfrac{3}{2} \cdot 8{,}316 \cdot 10^7 \cdot \frac{T}{N} \ldots\ldots\ldots\ldots (2)$$

gra membrum är här oberoende af gasens natur. nstra membrum är = transversella medelrörelseergien hos en molekyl. Ekvation (2) utsäger: I stillstånd är denna energi proportionell mot T h f. ö. lika för alla slags molekyler. Detta är en ndamentalsats i den kinetiska gasteorien. De are årens undersökningar (se nedan) ha gifvit na sats mycket stor räckvidd, i det de ledt till n generella partikularkinetiska satsen: Den af den inetiska partikularteorien förutsatta egelbundna translatoriska rörelsen är vid hvarje ipe tatun karakteriserad af en viss medelrörelseenergi per partikel, densamma, vare sig partikeln är en gas- eller vätskemolekyl eller en i ett fluidum sväfvande partikel (t. ex. löst molekyl eller kolloidkorn eller en fri elektron i ett för elektricitet metalliskt ledande ämne). — Då M, p och v kunna mätas, låter sig ur ekvation (1) molekylernas medelhastighet G beräknas. Vid 0° C. är uti vätgas $G = 1{,}843$, uti syrgas $G = 461$ m. per sekund. — Teorien antar, att de partiklar, som den behandlar, ila rakt framåt, tills de studsa mot (eller svängas i en skarp båge omkring) en annan partikel eller studsa mot en vägg. De rätliniga vägsträckor, som tillryggaläggas, kallas fria väglängder. L må vara ett medeltal af de fria väglängderna i ett visst fall. L beror af, hur mycket plats molekylerna upptaga och lämna fri mellan sig, och beräkning leder till, att om i en gasmassa med volymen v molekylradien är R samt summan af molekylvolymerna v_1, så är $R = 4 \cdot \frac{v_1}{v} \cdot L$. ... (3). L kan beräknas ur gasens friktionskoefficient (äfven ur dess värmeledning). Den inre friktionen i gasen beror nämligen enligt teorien därpå, att molekyler slungas från en del af gasen till en annan del, som i förhållande till den förra är i rörelse; och där taga dessa molekyler i anspråk en viss energi, friktionsenergi, för att antaga den allmänna där härskande rörelsen. Ju längre bort molekylerna slungas, d. v. s. ju större den fria väglängden är, desto större skillnad i rörelsetillstånd kunna de träffa på, och desto kraftigare blir deras bromsande verkan, som dessutom beror af molekylernas massa och hastighet. Beräkning ger i absolut mått friktionskoefficienten $\eta = 0{,}_{31} \cdot \varrho \cdot G \cdot L$, där ϱ är gasens täthet, som kan mätas, och G kan beräknas ur ekvation (1). Mätes nu också η, så kan L omedelbart beräknas. Vid 0° och 760 mm. tryck har L storleksordningen $\frac{1}{10000}$ mm. — Då L är bekant, frestar formeln (3) till en uppskattning af molekylradien R samt af $N = \frac{3V}{4\pi R^3}$ (där V = summan af molekylvolymerna i en grammolekyl). Loschmidt beräknade år 1865 maximivärden för R, i det han satte v_1 = volymen af vederbörande gasmassa i vätskeform. Noggrannare beräkning af v_1 enligt van der Waals m. fl. gaf R = några tiomilliondels mm. och $N = 69{,}_5 \cdot 10^{22}$. — De senare åren ha medfört betydande landvinningar för den kinetiska partikularteorien. Undersökningar af Riecke och Drude ha visat, att metallernas värme- och elektricitetsledning samt de termoelektriska fenomenen till stor del låta förklara sig ur antagandet af mellan molekylerna fritt rörliga elektroner, stadda i oregelbunden rörelse så som gasmolekyler och med den ofvannämnda karakteristiska medelrörelseenergien per partikel. Vid elektricitetsledning ha elektronerna utom denna oregelbundna en ensidig rörelse i negativ strömled. — Den kinetiska vätsketeorien har befordrats särskildt genom undersökningar af *kolloider*, d. v. s. lösningar, i hvilka det lösta ämnets kringsväfvande partiklar äro större än molekyler, men för små för att kallas stoftkorn. Kolloidkornen te sig i många hänseenden som stora molekyler, men ha den förtjänsten framför molekylerna att visa sig i ultramikroskopet som enstaka ljuspunkter. Deras antal och rörelse (den oregel-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

bundna rörelsen hos i mikroskopet synliga partiklar kallas efter förste iakttagaren Browns molekularrörelse) kunna alltså direkt observeras. A. Einstein och M. v. Smoluchowski gjorde på basis af den kinetiska teorien beräkningar öfver åtskilliga fenomen, som experimentellt konstaterades särskildt af svensken Th. Svedberg. De elegantaste resultaten på området torde J. Perrins vara. Han visade, att kolloidernas och i analogi därmed allt osmotiskt tryck (se d. o.) låter förklara sig rent partikularteoretiskt; han gjorde utmärkta observationer på Browns rörelse och bestämde ett säkerligen mycket godt värde på den omnämnda medelpartikularenergien, med stöd af hvilket han beräknade N till $70{,}5 \cdot 10^{22}$. Det är ett särskildt godt belägg för teoriernas riktighet, att beräkningar af N på helt olika vägar stämma förträffligt öfverens. Ofvan har anförts värdet $69{,}5 \cdot 10^{22}$, som ligger mycket nära det Perrinska. En af E. Rutherford använd mycket direkt metod leder till värdet $N = 70{,}6 \cdot 10^{22}$. Rutherford tog reda på antalet från ett radioaktivt preparat under viss tid utkastade heliumatomer (α-partiklar) genom att på elektrisk väg observera partiklarna inom ett fint strålknippe och räkna dem en för en. Från andra mätningar kände han värdet *pv* för den under viss tid ur preparatet bildade heliumgasen och hade alltså tillräckliga data för beräkningen af N. — Vid noggranna beräkningar inom den kinetiska partikularteorien räknas ej helt enkelt med en medelhastighet, medelenergi o. s. v., utan hänsyn måste tagas till den sannolikaste fördelningen på partiklarna af hastigheter o. s. v., en fördelning, som anges af Maxwells fördelningslag. — Det sannolikaste tillståndet i en gas visades af L. Boltzmann ha den intressanta betydelsen att bestämma gasens entropi. R—r H.

Kinetisk molekularteori, *fys.* Se Kinetisk gasteori.

Kinetisk partikularteori, *fys.* Se Kinetisk gasteori.

Kinetisk vätsketeori, *fys.* Se Kinetisk gasteori.

Kinetofon [kinetåfån]. Se Kinematograf, sp. 90.

Kinetoskop [kinetåskåp; af grek. *kinētí'n*, röra, och *skopēí'n*, skåda], en af Edison 1887 uppfunnen, tämligen invecklad apparat, som utgjorde föregångare till kinematografen (se d. o.).

King [ki'ŋ], eng., konung. Jfr Konung.

King [king]. 1. Kinesiskt slaginstrument, bestående af upphängda och i vissa toner stämda stenskifvor, hvilka anslås med hammare. — 2. Ytmått. Se Kina, sp. 43.

King [ki'ŋ], stad. Se King Williamstown.

King [ki'ŋ], James, lord Eythin, krigare, f. i England, inträdde 1614 eller 1615 i svensk tjänst, var åtminstone från slutet af 1620-talet en af de mera använda främmande officerarna där och deltog som öfverstelöjtnant i Gustaf II Adolfs preussiska fälttåg, ja användes 1628 äfven som befälhafvare på en mindre eskader, destinerad till Preussen. Kort efter tyska krigets början blef han svensk kommendant i Stargard och avancerade 1631 till öfverste. Efter slaget vid Breitenfeld tillhörde han den armé, som under Banér sändes att blockera Magdeburg, och från denna tid var hans verksamhet mestadels förlagd till västra krigsskådeplatsen. 1634 utnämndes K. till generalmajor och var 1635 en af dem, som de otillfredsställde officerarna vid Banérs armé använde för att bringa en uppgörelse med A. Oxenstierna till stånd. 1636 deltog han äfven i Banérs fälttåg och anförde svenskarnas vänstra flygel i slaget vid Wittstock 24 sept. 1636. Följande år, utnämnd till generallöjtnant, nödgades han mottaga öfverbefälet efter Alexander Leslie i Westfalen. Han var emellertid missnöjd både med svenska regeringen, som ej gaf honom lika vidsträckt fullmakt som Leslie haft, med Banér, som han icke ville åtlyda, och med sina underlydande befälhafvare, som icke ville lyda honom. Då regeringen dessutom ansåg K. alltför eftergifven mot kraf, som framställdes från engelsk, kurpfalzisk och hessisk sida, beslöt den, sedan K. lidit ett nederlag emot Hatzfeldt vid Vlotho 7 okt. 1638, att hemkalla honom. Han bibehöll väl sitt befäl till våren 1639, men afreste i juli till Sverige och användes sedan icke vidare i aktiv tjänst. Efter afskedstagandet bosatte han sig en tid i Hamburg, där han synes ha lefvat i rätt bekymmersamma omständigheter. Fordringar, som han egde hos Karl I i England, kunde han ej utbekomma, och den svenska pensionen utföll mycket oregelbundet. Slutligen begaf han sig åter till Sverige, afled barnlös i Stockholm 1651 och begrofs i Riddarholmskyrkan på bekostnad af drottning Kristina och i hennes närvaro 18 juli 1652. Omkr. 1647 hade han i England erhållit titel af lord Eythin. Hans bref till A. Oxenstierna äro tryckta i "Axel Oxenstiernas Skrifter o. brefväxling. Senare afd.", d. IX (1898). P. S.

King [ki'ŋ], Philip Gidley, brittisk kolonialguvernör, f. 1758, d. 1808, medföljde 1786 kapten Phillip som dennes underbefälhafvare på den expedition, hvarunder den första brittiska kolonien i Australien grundlades, sändes af Phillip från Botany bay till Norfolk island, där han 1787—88 ledde ett energiskt odlingsarbete, som var af stor betydelse för den nya koloniens proviantering, hemreste därefter med Phillips depescher 1790 och återvände 1791 som guvernör öfver Norfolk island. Därifrån förflyttades han 1800 till Nya Syd-Wales, som hvars guvernör han med energi och omtanke styrde i Phillips' anda till 1806. Jfr Jenks, "History of the Australasian colonies" (2:a uppl., 1896). V. S—g.

Kingani [kingā'ni]. Se Rufu 2.

King-at-arms [ki'ŋ ət ā'ms] 1. King-of-arms eng., "vapenkonung", förste härold, rikshärold. Dylika innehafvare af den högsta heraldiska syssla finnas i England till ett antal af tre, bland hvilk den förnämste är *Garter principal king-of-arms* (för Strumpebandsorden). För Skottland finnes *Lyo king-of-arms* (*lyon* af lejonet i Skottlands vapen), på Irland *Ulster king-of-arms*. Jfr Härold.

Kingëna [kin-] Davidson (Ki'ŋgia Schloenb. *paleont.*, undersläkte under brachiopodsläktet *Ter bratella*, omfattande arter med glatt skal, utan ri bor och lefvande under jura- och krittiden i mellersta Europa. A. Hn.

King George island [kiŋ-dʃå'dʃ ā'lənd], störst ön i Syd-Shetlandsgruppen, omkr. 90 km. lång oc 26 km. bred, 200—300 m. hög. J. F. N.

King George sound [kiŋ-dʃå'dʃ saund], vik p södra kusten af Väst-Australien. Vid dess väst

l, Princess royal harbour, ligger hamnstaden Al-
ny. Inloppet är starkt befäst. J. F. N.

Kinghorn [ki'ŋ-hån], stad och hafsbad i skotska
efsk. Fife, vid Forthviken, 5 km. s. v. om Kirk-
ldy. 1,550 inv. (1901). Nära K. föll konung
lexander III af hästen och dog (1286). Vid K.
ss ha vidsträckta fästningsverk anlagts för att
ödja dem på ön Inch Keith, 5 km. sydligare (se
orthviken). J. F. N.

Kingia [ki'n-] Schloenb., *paleont.* Se Kingena.

Kingia australis [ki'n-], Grästrädet, *bot.* Se
ustralien, sp. 453 och 455.

Kinglake [ki'ŋglēik], Alexander William,
gelsk politiker, historieskrifvare, f. 5 aug. 1809,
2 jan. 1891, fick sin uppfostran i Eton och
mbridge, blef advokat i London 1837, företog
idsträckta resor till Afrika och Asien och deltog
m frivillig i expeditionen till Krim 1854. K. val-
s 1857 af Bridgewater till led. af underhuset, där
n röstade med det liberala partiet, men i synner-
t gjorde sig bemärkt genom sitt häftiga uppträ-
nde mot Napoleon III:s politik och särskildt mot
vojens och Nizzas införlifvande med Frankrike.
d de allmänna valen 1868 förlorade han sin plats
underhuset och egnade sig sedan dess uteslutande
litteraturen. Som författare gjorde K. sig först
nd 1844 genom *Eöthen*, en glänsande skildring af
resa i Orienten. Ännu större ryktbarhet vann
ns historia om Krimkriget (*The invasion of the*
imea, 8 bd, 1863—87); utmärkt genom själfstän-
g forskning, sakrikedom och en fängslande stil, li-
r detta historiska verk likväl af partiskhet och
gelsk ensidighet. E. W.

Kingo [ki-], Thomas, dansk psalmdiktare, son
l en fattig linneväfvare af skotsk börd, f. 15 dec.
34 i Slangerup, norra Själland, d. 14 okt. 1703,
ef student 1654 och teol. kandidat 1658, var un-

der ett par år lärare i ett enskildt hus, inträdde 1661 i kyrkans tjänst samt blef 1668 kyrkoherde i Slangerup, 1677 biskop i Fyns stift, 1682 teol. doktor (''bullatus'', d. v. s. genom konungens utnämning) och 1683 adlad. K. åtnjöt stort anseende som världslig skald. Från hans ungdom märkas den halft skämtsamma tidsskildringen *Sabygaards ko-klage* (665), flera historisk-patriotiska skildringar, såsom *ronborgs beskrivelse* (1672), *Samsös beskrivelse* (674), tillegnad den kort förut till grefve af Samsö phöjde P. Griffenfeld, och *Christian V:s ledingstog 75 og 1676* (1676—77), många tillfällighetsdik-r, inskrifter (på grafstenar, under porträtt o. s. v.), skilliga mycket omtyckta kärleksvisor m. m. – huru K:s fosterländska sinnelag och ett manligt, ndom särdeles fyndigt och bildrikt språk ställa åt-illiga af hans världsliga dikter öfver de flesta bland lens alster af samma slag, måste de likväl alla nu-era betraktas som fullkomligt föråldrade. Hans ddliga dikter åter skola städse behålla sitt värde. e främmande ''regelrätta'' versformerna lyckades K. behandla med samma fyndighet och frihet som folkviserytmerna. Därvid var det honom till stor hjälp, att han egde stora musikaliska anlag och bl. a. vågade att vid sidan af de vanliga koralmelodierna begagna äfven lättare, från folkvisan och den öfriga världsliga diktningen lånade melodier. Hans andliga sånger utmärka sig genom rikedom på djupa tankar och religiösa stämningar, som bryta fram i det pregnantaste, rikaste bildspråk, fullt af höghet och kraft, så att den ortodoxa lutheranismen knappast fått något fullkomligare poetiskt uttryck. K:s religiösa sånger — dels kyrkosånger, lämpade till kyrkoårets gudstjänster, bearbetningar af Davids psalmer, som stå i samband med den heliga historien, i synnerhet passionspsalmer, dels för husandakten afsedda sånger, särskildt en följd af vackra morgon- och aftonsånger — utkommo i flera samlingar. *Aandeligt siunge-koor* (2 dlr, 1674—81) grundlade hans rykte. Den förra delen är tillegnad konung Kristian V, bl. a. med den anmärkningen, att danskarna icke behöfde låna från tyskarna eller andra folk, ty deras ande är ''icke så fattig eller förkrympt, att den icke kan stiga lika högt mot himmelen utan att föras på främmande eller utländska vingar''. Den senare delen är tillegnad drottning Charlotta Amalia, som prisas därför, att hon icke försmådde ''vårt vadmals-språk'' och däri gaf dem ett godt exempel, ''hvilka i trettio år ätit landets bröd, men aldrig velat lära sig att tala trettio danska ord''. K. har haft utomordentlig betydelse för danska språkets utveckling och riktat dess ordförråd, liksom han var mycket omsorgsfull om dess rikedom och skönhet. K. framstod nu som rätte mannen att utarbeta en ny allmän kyrkopsalmbok, och detta värf uppdrogs också åt honom, sedan de kyrkliga förhållandena blifvit ordnade genom Danske lov (1683), ritualen (1686) och ''alterbogen'' (1688). Han anlade ett pappersbruk och ett tryckeri vid Odense samt utgaf 1689 ''Vinterparten'' af *Danmarks og Norges kirkers forordnede psalmebog*, som innehöll 250 psalmer, bland hvilka 136 voro af honom själf. K. erhöll kungligt privilegium på utgifvandet af denna psalmbok i tjugu år, och påbud utfärdades om dess införande vid den offentliga gudstjänsten i hela Danmark och Norge. (På Island öfversattes ''Siungekoret'' redan 1686 af Stefan Olafsson och 1693 af Arni Thorvardsson. Till svenska öfversattes arbetet af Sam. Columbus: ''Th. Kingos andelige Siunge-Chors 1. ok 2. deel'', 1693.) En månad därefter blef emellertid, till följd af hofintriger, detta privilegium förklaradt ogiltigt, och hela uppdraget att utarbeta den nya psalmboken lämnades (1691) åt en annan, för öfrigt icke oförtjänt psalmdiktare, Sören Jonæsen i Roskilde. Dennes arbete, som blef färdigt 1693, antogs emellertid icke; och 1696 tillsattes en kommitté, som i sitt förslag till kyrkopsalmbok upptog en stor del af K:s psalmer och lät honom genomse handskriften, hvarjämte han erhöll tio års privilegium på dess utgifvande. Denna samling, som utkom 1699, är den så kallade ''Kingos psalmebog'' och begagnas ännu i åtskilliga trakter. K:s *Psalmer og aandelige sange* utgåfvos på nytt, af P. A. Fenger, 1827 och ''Aandeligt siungechor'' särskildt, af M. Hammerich och G. Rode, 1856. En samlad, kritisk upplaga af hela hans alstring saknas ännu. — Psalmen 209 i 1819 års svenska psalmbok är af K. Se C. J. Brandt och L. Helweg, ''Den danske salme-

digtning" (II, 1847), A. C. L. Heiberg, "Th. K." (1852), och R. Petersen, "Th. K. og hans samtid" (1887). C. R.*

King-of-arms [ki'ŋ ɐv ā'mŝ]. Se King-at-arms.

King's bench [ki'ŋŝ be'nʃ], "konungens bänk", gammal engelsk öfverdomstol, numera (sedan 1873) en afdelning inom *Supreme court of judicature* (se därom Court). *The king's bench* (när en drottning regerar: *The queen's bench*) *division* består af lordöfverdomaren (*the lord chief justice of England*) och 14 andra domare (*justices*), den förre med 8,000 pd st., de senare med hvar och en 5,000 pd st. i årlig lön. Den utöfvar dels självständig rättskipning, dels domsrätt i dit från lägre domstolar vädjade mål af rätt växlande art. (V. S—g.)

King's book [ki'ŋŝ bu'k]. Se Episkopalkyrkan, sp. 711.

King's boys [ki'ŋŝ bā'ĭs], eng., "kungens gossar". Se Eton, sp. 999.

Kingscord [ki'ŋŝkåd] 1. Corduroy (af fr. *corde du roi*), en art randig bomullssammet. Ränderna äro upphöjda, liksom skulle en snodd (fr. *corde*) ligga inuti hvar och en af dem. Tyget är mycket starkt och användes numera hufvudsakligen till arbetarkläder, som äro utsatta för stark slitning. G. A. W.

King's council [ki'ŋŝ kaŭ'nsil], "konungens råd", benämndes understundom i England den gamla rådsförsamlingen Privy council (se d. o.).

King's counsel [ki'ŋŝ kaŭ'nsl], "konungens sakförare", förkortadt K. C. Se Counsel.

King's county [ki'ŋŝ kaŭnti], "Konungens grefskap", grefskap i det inre af irländska prov. Leinster. 1,999 kvkm. 60,187 inv. (1901), 30 inv. på 1 kvkm. En stor del af grefskapet utgöres af berg och torfmossar (de senare tillhörande den s. k. Bog of Allen, som sträcker sig genom hela K.). God åkerjord finnes endast vid flodstränderna. Jordbruk är dock, jämte boskapsskötsel, hufvudnäring. Grand canal går genom K. från ö. till v. och Shannon på västra gränsen. Hufvudstad är Tullamore. — K. jämte det sydligare Queen's county hette förr Glenmallery, men fick 1557 sitt nuv. namn efter Filip II af Spanien, drottning Marias gemål, samtidigt med att Queen's county uppkallades till drottningens ära. (J. F. N.)

Kingsford [ki'ŋŝfɔd], William, kanadensisk historieskrifvare, f. 23 dec. 1819 i London, d. 28 sept. 1898, tog vid 17 års ålder värfning som husar, kom 1837 med sitt regemente till Canada, erhöll 1840 afsked som sergeant och fick 1841 anställning som landtmätare i Montreal. En tid utgaf K. en tidning i Montreal, verkade som ingenjör vid järnvägsbyggnader och kanalanläggningar, blef 1855 stadsingenjör i Toronto samt 1872 statens hamningenjör vid de stora sjöarna och S:t Lawrence-floden, från hvilket ämbete han vid ministerskiftet 1879 af partipolitiska skäl aflägsnades. K. egnade sig sedan åt omfattande forskningar för sitt för Canadas historia grundläggande sakrika verk *History of Canada* (10 bd, 1887—98; går till 1841). Flera kanadensiska universitet gjorde honom till hedersdoktor. V. S—g.

King's german legion [ki'ŋŝ dʒə'mən li'dʒən]. Se Engelsk-tyska legionen.

King's inn [ki'ŋŝ i'n]. Se Inns of court.

King's island [ki'ŋŝ ā'ĭlənd], en till Tasmanien hörande ö i västra inloppet till Bass-sundet. 1,12[illegible] kvkm. Med undantag af östsidan omgifves den a[illegible] farliga ref. På senare tider har en liflig utvandrin[illegible] dit från Australien egt rum. J. F. N.

Kingsley [ki'ŋŝli]. 1. Charles K., engelsk romanförfattare och filantrop, f. 12 juni 1819, d. 2[illegible] jan. 1875 i Eversley, studerade vid universitetet Cambridge, blef 1844 kyrkoherde i Eversley i grefsk

Hampshire, var därjämte 1860—69 professor i nyare historien vid universitetet i Cambridge, blef domherre 1869 i Chester och 1873 i Westminster och tjänstgjorde äfven som hofkaplan hos drottningen samt prinsen af Wales. 1874 höll han föreläsningar i Amerika. K. slöt sig tidigt till den liberala kyrkan ("broad church"). Han hyste lidelsefull sympati för tidens demokratiska och sociala rörelser, men ville förädla dem genom handlingskraftig kristendom. För att förbättra arbetsklassens lefnadsvillkor deltog han i inrättandet af yrkesskolor, bildade under stödsföreningar, höll föreläsningskurser och verkade oförtrutet i pressen. K. tillhörde den flock ungadelsinnade män, som, med predikanten J. F. D. Maurice i spetsen, uppträdde som apostlar för den "kristna socialismen". Efter chartismens (se d. o. nederlag, 1848, gjorde sig dessa till målsmän för de arbetande klasserna. För sin ifver fick K. vedernamnet "chartistpastorn". 11 juli 1851 höll han inför de till världsutställningen i London samlade arbetarna sin märkliga predikan *The message of the church to working men*. Under signaturen Parson Lot lämnade han en mängd karakteristiska bidrag till "The christian socialist" och "Politics for the people". För att sprida sina idéer äfven bland de högre klasserna skref K. samtidigt skönlitterära arbeten. Stort uppseende väckte hans första roman *Alton Locke, tailor and poet: an autobiography* (1849, 2:a uppl. 1875), som med 1848 års händelser till bakgrund ger en skakande skildring af striden mellan arbetsgifvare och arbetstagare samt kastar skarpt ljus öfver det moderna samhällets lyten och förvillelser. Samma förbättringssyften fullföljde K. i romanen *Yeast, a problem* (1849), så ock i skriften *Application of associative principles on agriculture* (1851), som ej saknar sin märklighet. 1852 utkom *Phaeton, or loose thoughts on loose thinkers*. De kulturhistoriska romanen *Hypatia, or new foes with an old face* (1853, 2:a uppl. 1856; "Hypatia, eller nu som fordom", 1855, 3:e uppl. 1890), en af sin tids mest lästa romaner, ger en lifsvarm, med finast konstnärlighet utförd bild af den bortdöende antikens strid med kristendomen. Som ädel representant för den förra står den hjältemodiga neoplatonska tänkerskan; boken har icke varit utan inflytande på Rydbergs "Siste athenaren". Lika stort värde har *Westward ho!* (1855, 9:e uppl. 1873; "Vesterut, eller riddaren Sir Amyas Leighs resor och äfventyr under drottning Elisabeths regering", 1856), som skildt berömd för sina med verklig intuition gjord

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

kildringar af sydamerikansk skogsnatur. Vidare må ämnas den vackra fesagan *The water babies* (1863; De små flodbarnen, en fésaga", 1871; "Flodbarnen", 1901), *Hereward, or the last of the English* (1866), med ämne från Vilhelm Eröfrarens dagar ch med skildring af vikingalifvet. Sina historiska öreläsningar samlade K. under titeln *The roman nd the teuton* (1864; 2:a uppl. 1875, med företal f Max Müller). K. skref äfven vers. Redan 1848 ade han utgifvit det lyriska dramat *The saint's ragedy*, en protest mot verkheligheten, med ämne ån den heliga Elisabets af Ungern historia. Hans ikter utkommo 1858 (3:e uppl. 1863). Bland dem r *Perseus and Andromeda* diktad på de bästa och isbaraste hexametrar, som det engelska språket har tt uppvisa. Jfr *Charles K., his letters and memories f his life* (utg. 1876 af hans änka) samt Kaufmann, C. K. as a christian socialist" (1892). K:s samade arbeten utkommo 1879—81, en lyxedition 901—03. — K:s yngre dotter, Mary St. Leger Harrison, f. 1852, gift 1876 med pastor W. Harrison (d. 1897), är under märket Lucas Malet en af Englands mest bekanta författarinnor. Hon debuterade 1882 med *Mrs. Lorimer*; bland hennes senare arbeten kunna som de berömdaste nämnas *Colonel Enderby's wife* (1885), *A counsel of perfection* (1888), *The wages of sin* (1891; "Syndens lön", 1900), *The carissima* (1896), *History of sir Richard Calmady* (1901), *Far horizon* (1906) och *The score* (1909). 1899 öfvergick hon till katolicismen. — 2. Henry K., Charles K:s broder, ngelsk romanförfattare, f. 1830, d. 1876, afbröt, 853 sina studier i Oxford och for till Australien, är han stannade i 6 år. Efter sin återkomst arbeade han i tidskrifter och skref romaner. 1870 –71 var han redaktör af "Daily review" i Edinburgh, organet för den skotska frikyrkligheten. om krigskorrespondent för denna tidskrift bevistade an slaget vid Sedan. K. skref en mängd romaner ied underhållande intrig och goda skildringar, i ynnerhet af lifvet i Australien. Stilen är dock fta vårdslösad. Bäst voro de första: *The recollections of Geoffry Hamlyn* (1859) och *Ravenshoe* 1861). 1o. 2. (K. W—g.)

Kings Lynn [ki'ŋs li'n], Lynn regis, Lynn, tad i engelska grefsk. Norfolk, vid Ouse, som kiljer K. från förstaden West Lynn. 20,288 inv. 1901). K. har en 40 har stor hamn, som lämnar llträde för fartyg om 4 m. djupgående, liflig andel, särskildt med Östersjön, fiske samt järnch annan industri. I K. finnas två gamla kyrkor, tinskola (från Henrik VIII:s tid) och museum. 0 km. n. om K. ligger kungl. slottet Sandringam med stor park. J. F. N.

Kingsmillöarna [ki'ŋsmil-]. Se Gilbertöarna.

Kings Norton and Northfield [ki'ŋs nå'tn on å'thfild], kommun i engelska grefsk. Worcester, 8 m. s. v. om Birmingham. 57,120 inv. (1901). Pappers- och järnindustri. Inom kommunen ligga chokladfirman Cadbury brothers' stora fabrik samt amstersstad Bournville (se Arbetarbostäder, p. 1310, med fig.). J. F. N.

King Sound [ki'ŋ sau'nd], stor vik på nordvästra usten af Väst-Australien under 17° n. br. och 24° ö. lgd. I viken utmynna floderna Fitzroy ch Meda; utanför den ligger Buccaneerarkipelagen. J. F. N.

Kingston [ki'ŋstən]. 1. (K. upon Hull). Se Hull. — 2. (K. upon Thames) Stad i engelska grefsk. Surrey, 16 km. s. v. om Charing Cross på högra stranden af Thames, öfver hvilken flod en bro leder till det midt emot belägna Hamptonwick. 34,375 inv. (1901). Af offentlige byggnader må nämnas en kyrka från 14:e årh., rådhuset, som hyser åtskilliga konstalster af hög ålder, en asyl för soldatänkor, prinsessan Lovisas hem för flickor och Victoria-hospitalet. Malt- och spannmålshandel. Att döma af en mängd jordfynd (urnor och mynt) var K. fordom en romersk militärstation. Sitt namn (eg. *King's town*, "konungens stad") erhöll det som residens för de angelsaxiske konungarna, af hvilka 8 där blefvo krönta. — 3. Stad i prov. Ontario, Canada, vid nordöstra hörnet af Ontariosjön, har rymlig, befäst hamn och är stapelplats för de öfre trakternas handel på Montreal. Rideaukanalen förenar K. med Ottawa. Skeppsrederi och ångbåtsfart äro särdeles lifliga; industrien lämnar maskiner och redskap, läder och öl. Staden har ett universitet (Queen's university, grundlagdt 1847), ett katolskt seminarium och en krigsskola (sedan 1876) samt är säte för en romersk-katolsk biskop. 18,043 inv. (1901). K. anlades 1784 på det ställe, där Fort Frontenac stått, och var 1841—44 hufvudstad i öfre Canada. I närheten ligger Navy-bay, en af starka fästen skyddad örlogshamn med arsenal och varf, där stora krigsskepp byggas för engelska marinen. — 4. Hufvudstad på Jamaica i Västindien och tillika öns viktigaste hamn- och handelsstad samt säte för en anglikansk biskop, är belägen på södra kusten vid Port Royal-viken. Omkr. 50,000 inv. (1901). Staden förstördes af en jordbäfning 14 jan. 1907, men håller på att återuppbyggas. Den bestod förr nästan uteslutande af envåningshus. Hamnen har besvärligt inlopp, men rymmer ända till 1,000 fartyg och skyddas af starka fästen. I s. begränsas den af halfön Pallisadoes, som på sin yttersta spets bär ruinerna af det gamla Port Royal, en gång Englands mest blomstrande stad i Nya världen, belägen nära nuv. Port Royal, hufvudstation för brittiska sjöstyrkan i Västindien. I K. koncentreras nästan all utrikeshandel på Jamaica. Utförseln omfattar socker, rom, kaffe, kryddor och ädla träslag. Klimatet är osundt, och gula febern rasar icke sällan. I närheten Up Park Camp, med kasern och botanisk trädgård. — 5. Stad i nordamerikanska staten New York, anlagd 1663 af holländare på högra stranden af Hudson. Jämte Rondaut en kommun med 24,535 inv. (1900). Vid K. börjar Hudson—Delaware-kanalen. K. har flera högre skolor och mycket stor industri med nära 5,8 mill. doll. i tillverkningsvärde (1900). Liflig sjöfart och ansenlig ångbåtsflotta. — 6. Hufvudstad på ön S:t Vincent. Se Kingstown 2. (J. F. N.)

Kingston [ki'ŋstən], William Henry Giles, engelsk författare, f. 1814, d. 1880, var först köpman i London, debuterade 1844 som berättare och fann snart sitt rätta område: äfventyrsberättelser för pojkar. Han skref inemot 130 sådana böcker, till större delen romantiserade berättelser ur sjölifvet, på en gång spännande, sunda och lärorika, af hvilka "Äfventyr och skildringar från Indien" (1877) och "Äfventyr i Afrika af en afrikansk köpman" (1883) äro öfversatta till svenska.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kingstons bottenkran [ki'ŋstəns]. Se Bottenkran.

Kingston upon Hull [ki'ŋstən əpən ha'l]. Se Hull.

Kingston upon Thames [ki'ŋstən əpən te'mŝ]. Se Kingston 2.

Kingstown [ki'ŋstaũn l. ki'ŋstən]. 1. Irländsk sjöstad, bildar ytterhamnen till Dublin. Mycket besökt badort. 17,592 inv. (1901). K. hette före 1821 Dunleary. Hamnen, som är en konsthamn, byggdes 1817—50 och skyddas af långa vågbrytare, som omsluta en areal af omkr. 100 har. — 2. (Kingston) Hufvudstad på brittiska ön S:t Vincent i Västindien, med god redd och omkr. 5,000 inv. (J. F. N.)

Kingswood [ki'ŋŝωud], kommun i engelska grefsk. Gloucester, 5 km. n. ö. om Bristol. 12,000 inv. (1901). Skoindustri. J. F. N.

King-te-schönn [ki-], stad i kinesiska prov. Kiangsi, n. ö. om Jau-tschóu, vid Tjang, en flod, som har aflopp till den stora sjön Pojang. K. är sedan 600-talet hufvudorten för porslinstillverkningen i Kina. Fabrikerna stå under uppsikt af en särskild kinesisk ämbetsman, som äfven öfvervakar den regelbundna afsändningen till Peking af det för kejsarens behof afsedda porslinet. Tillverkningen hemlighålles så mycket som möjligt, och främlingar få ej bosätta sig i staden. Kaolin (porslinslera) har sitt namn efter Kau-ling v. om K. (J. F. N.)

Kingu [kin-], *myt.* Se Behemot.

King William's land [kiŋ-ωi'ljəmŝ länd], ö i arktiska Amerika, v. om Boothia Felix och midt för Stora Fiskflodens utlopp. Omkr. 15,150 kvkm. Där omkom den franklinska expeditionen 1848.

King Williamstown [kiŋ-ωi'ljəmŝ taũn], lokalnamn King, stad i Kapkolonien, hufvudstad i divisionen med samma namn, ligger vid kustfloden Buffalo och är genom järnväg förenadt med sin hamnstad East London. 19,236 inv. (1901). (J. F. N.)

Kini Balu [ki-], topp på Borneo (se d. o., sp. 1205).

Kinidin, *farm.* Se Kinabark.

Kinin, Chinin, Quinin, *kem., med.*, en i kinabark förekommande alkaloid, som utgör drogens verksammaste beståndsdel, framställdes 1820 af Pelletier och Caventou och är sammansatt enligt formeln $C_{20}H_{24}N_2O_2 + 3H_2O$. Kinin, som i de bättre sorterna af kinabark förekommer från 2 à 3 till 11 proc., bildar ett kristalliniskt, hvitt pulver eller små färglösa, i vattenfritt tillstånd vid 177° smältande kristaller, som äro mycket svårlösliga i vatten, smaka intensivt bittert och reagera alkaliskt. Med syror förenas kinin till salter, bland hvilka flera användas i medicinen, förnämligast sulfatet, sulfas chinicus, samt hydrokloriden chloretum chinicum; af dessa bildar det förra långa, silkesglänsande kristallnålar, hvilkas lösning utmärkes af ett vackert blått färgspel (fluorescens). Till konstitutionen är kinin metyletern till p-oxi-cinkonin och innehåller således samma ringsystem som kinabasen cinkonin. Kininet är den viktigaste af kinabarkens många alkaloider, den enda af dem, som numera har betydelse som läkemedel och som väsentligen bestämmer verkan äfven af kinabarken. Medan andra alkaloider i allmänhet utmärkas för att inverka blott på vissa grupper eller slag af celler, t. ex. vissa nervapparater eller muskelsubstansen eller körtelbildningar, angriper kininet celler af alla slag, är ett "allmänt protoplasmagift". Helt svaga doser och koncentrationer stegra i början cellernas verksamhet; långvarigare eller starkare verkan medför i stället en nedsättning af cellfunktionen ända till förlamning och död. Särdeles starkt framträder denna protoplasmagiftverkan på lågt stående, encelliga organismer af animalisk art, såsom "infusionsdjur", frossans smittämne (malaria-amœbor) samt på hvita blodkroppar m. fl. Ännu i en utspädning af 1 : 20,000 förlamar kinin ganska raskt infusorier och hvita blodkroppar. Turbellarier (hvirfvelmaskar) dödas af kininsalt 1:100,000 inom några timmar; ännu större är malariasmittämnets känslighet. Bakterier åter påverkas jämförelsevis vida svagare, vissa mögelsvampar nästan icke alls; sådana svampar kunna växa t. o. m. på olösta kininsaltkristaller i en mättad lösning. Många celler med självständig rörelseförmåga (med rörliga cilier, med amœboida rörelser o. s. v.) förlora vid inflytande af ej alltför svaga kininlösningar denna sin förmåga, blifva klotrunda, förete ett mörkare, kornigt utseende och sönderfalla till hopar af fina korn. Det vid inflammation förekommande utträdet af hvita blodkroppar ur blodet genom de finaste kärlens väggar öfver i den omgifvande väfnadens lymfrum *hämmas* af kininsalt. Härpå grundade man förr förhoppningen om att kunna med kininsalt bota invärtes inflammatoriska åkommor, t. ex. s. k. blodförgiftning (d. v. s. en i kroppen spridd infektion med varbakterier), hvilket hopp dock icke gått i fullbordan. — Äfven cellprotoplasmats *kemiska* verksamhet nedsättes af ej alltför små kinindoser. Orsaken härtill ligger troligen däri, att medlet förlamar de ferment, som antagas vara verksamma inne i cellerna vid dessas kemiska arbete. Särskildt nedsättes af kinin kroppens förmåga att sönderdela äggbvita. — I det närmaste samband härmed står kininets inflytande på *kroppstemperaturen* (se Febermedel). Hos friska personer gör sig denna verkan vid måttliga kinindoser föga gällande. Hos febersjuka åter nedsättes temperaturen mer eller mindre starkt redan af medelstora, ej giftigt verkande doser. Orsaken härtill ligger till ej oväsentlig del just däri, att kininet inskränker den vid feber abnormt stegrade och abnormt förlöpande ämnesomsättningen, hvarigenom *produktionen af värme i organen minskas*. Härtill komma äfven vanligen ett ökadt blodtillflöde till huden och svettning, hvaraf *kroppens värmeförlust ökas*. I motsats mot andra febernedsättande medel, som väsentligen öka värmeförlusten, utmärkes kininet för nedsättande verkan på värmebildningen. — Genom särskilda experiment har påvisats, att kinin öfvergående stegrar musklernas kraftutveckling; denna gynnsamma verkan efterföljes af nedsatt arbetsförmåga och hastig inträdande dödsstelhet. (Äfven den naturliga dödsstelheten i musklerna föregås af ett stadium af stegrad funktionsförmåga.) — Små kinindoser öka i viss grad pulsfrekvens och blodtryck, större doser nedsätta båda, hvarvid hjärtverksamheten försvagas och slutligen förlamas. — På centrala nervsystemet och de högre sinnesorganen framkallar kinin i större doser såväl retnings- som i synnerhet förlamningssymtom; snart inställer sig "kininrus" — hufvudvärk, svindel, öronsusning och lomhördhet —, hvartill ibland sälla

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

nedsatt syn, stundom t. o. m. blindhet i veckor
månader, oreda i tankeverksamheten och djup
n. Vid svår förgiftning iakttagas höggradig kraft-
dsättning (kollaps), medvetslöshet, delirier och
vulsioner, hvartill hjärtverksamhetens försvagande
entligt bidrager; dock afstannar i regel andnin-
, innan hjärtat förlamas. Dödsdosen för vuxen
rson är omkr. 8—10 gr.; dock ha redan 2 gr.
nstaka fall ledt till döden. Flertalet kininför-
tningar går till hälsa, emedan giftet vanligen till
r del (omkr. $^3/_4$) raskt förstöres, hvarjämte det
iga snart utsöndras genom njurarna. — Kinin
eter *lokalt* retande verkningar: vissa arbetare i
infabriker få genom retning af dammet hudutslag
sem). Vid intagning af kininsalt framträder dettas
nerligen bittra smak, hvaraf spottflöde förorsakas.
ra doser och långvarig användning störa ej sällan
gens förrättningar, medföra illamående och kräk-
gar. Vid insprutning under huden vållar kinin-
t lätt bulnad; tillfogas antipyrin eller uretan,
blir denna skadliga lokalverkan. — Vissa indi-
der förete abnorm känslighet för (idiosynkrasi emot)
in; somliga få rödflammigt, kliande "utslag",
ndom med feber, äfvenså svullnad, t. o. m. blöd-
gar i huden; andra få frossbrytning och feber
an utslag) i stället för temperaturnedsättning
s. v. — Sin största betydelse som läkemedel har
inet vid behandling af frossa (se d. o.) och andra
lariasjukdomar. Doserna äro antingen 1—2 gr.
en gång eller i tätt upprepade mindre doser.
fvet i rätt tid (5—6 timmar före ett väntadt fross-
fall), kan kininet hindra eller mycket mildra frys-
g och feber, och sedan ytterligare ett eller flera
fall på detta sätt "kuperats" och kininbehand-
gen fullföljts någon tid med mindre doser, tills
n ansvällda mjälten dragit sig samman, är vanligen
ssan botad. Om en förekommande (profylaktisk)
vändning af kininet se Frossa, sp. 1491. —
m febermedel vid andra än frossjukdomar an-
ndes kinin fortfarande ej sällan, ehuru dess verkan
rvid är endast "symtomatisk", ej "specifik", i
t att medlet blott tillfälligt undanröjer febern, ej
nnas orsak, smittämnet och dettas giftiga produk-
. Anfall af nervvärk (neuralgi) häfvas ibland
kinin, särskildt om de återkomma regelbundet;
en del fall bero sådana neuralgier på frossmitta.
r att förstärka den rogifvande verkan förenas
nin med brom till *brometum chinicum*. Äfven
khosta behandlas stundom framgångsrikt med
ninsalt, hvarvid ej sällan det föga smakande
arfsyrade kininet (*tannas chinicus*), *eukinum chinicum*, äfvensom diverse preparat på
abark (se d. o.). Egentligt värde torde kininet
rvid ha blott i sådana fall, då svaghetssym-
men äro följder af frossa eller annan febersjuk-
m. P. T. C. (H. E.) C. G. S.

Kininferricitrat. Se Järnmedel och Järnsalter.

Kinisarin (Kinizarin, Chinisarin), *kem.*, gul färgämne, 1,4-dioxiantrakinon, framställes laboratoriet därigenom, att man upphettar en ktsdel hydrokinon, fyra dlr ftalsyreanhydrid och 0—20 dlr koncentrerad svafvelsyra två timmar till 170—200°. Då blandningen hälles i vatten, erhålles en fällning, som omkristalliserad i isättika ger stora, orangegula, bladformade kristaller med 195° smältpunkt. Vid fabriksmässig framställning fås kinisarin genom inverkan af koncentrerad svafvelsyra och borsyra på antrakinon vid hög temperatur. Kinisarin är utgångsmaterial för en serie färger (t. ex. kinisaringrönt), som hör till den grupp tjärfärger, hvilka härledas ur kolvätet antracen, en produkt ur stenkolstjära, E—t N—n.

Kinizarin. Se Kinisarin.

Kink, *sjöv.* Då en tågända, vare sig genom väta eller genom felaktig uppskjutning, på något ställe drager ihop sig och bildar liksom en halfknut, så att den icke kan löpa fritt genom en blockskifva e. d., kallas detta en "kink". Genom att vrida tåget i motsatt riktning mot hindret "slår man ut kinken". Kinkar på hamptross äro merendels ofarliga för trossen; detta är däremot icke fallet med kinkar på ståltråd eller ståltrådslina. L. H.*

Kinkaju [kin-], *zool.* Se Veckelbjörnen.

Kinkel [ki'n-], Gottfried, tysk skald och konsthistoriker, f. 1815 i Oberkassel nära Bonn, d. 1882 i Zürich, son af en protestantisk präst, studerade i sin ungdom teologi i Bonn och Berlin och föreläste 1836—37 som privatdocent i kyrkohistoria i Bonn. Efter en vistelse i Italien 1837—38 höll han mycket besökta föreläsningar i konstens historia, blef 1840 religionslärare vid gymnasium i Bonn samt strax därefter hjälppredikant i Köln. Vid samma tid gjorde han bekantskap med den fem år äldre Johanna Mathieux (född Mockel, f. 1810, d. 1858), som sedan flera år lefvat skild från sin förste man, och i umgänget med henne fördes han från ortodoxien öfver till den fria tankens rymd. När han 1843 gifte sig med henne, väckte detta den teologiska fakultetens misshag, och därmed var brytningen fullbordad. K. gick 1845 öfver till den filosofiska fakulteten och blef 1846 kallad till e. o. professor i konsthistoria, i hvilket ämne Bonn, först bland Tysklands universitet, då fick en lärostol. 1845 utgaf K. första bandet af det ofullbordade verket *Geschichte der bildenden künste bei den christlichen völkern*, som utkom samtidigt med Kuglers och Schnaases bekanta verk, utmärkt för formfulländad framställning och lagom vidd i anläggningen. Under 1848 års politiska stormar kastade sig K. in i den revolutionära rörelsen, utgaf en broschyr: *Handwerker, rette dich!* (1848) och tidningen "Spartacus" samt blef en af hufvudmännen för socialdemokraterna i Rhenprovinsen. Som deltagare i det badenska upproret blef han 1849 häktad och dömd till lifstids fästning. Han insattes på Spandau 1850, men lyckades i nov. s. å. rymma därifrån. Efter att ha kommit i säkerhet till England begaf K. sig 1851 till Amerika, men återvände snart till London, där han vid universitetet höll föreläsningar öfver konst och tysk litteratur. I London förlorade han

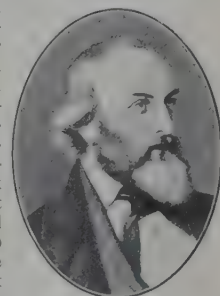

sin fru, som dog af ett fall ut genom fönstret. 1866 kallades han till professor i konsthistoria vid Polyteknikum i Zürich. — K. var en föreläsare och talare af hög rang. Som skald utgaf han *Gedichte* (1843, 7:e uppl. 1872; 2:a samlingen 1868), hvilka utmärka sig för lifsvärme och skön form. I synnerhet äro tvenne episka dikter berömda, främst *Otto der schütz* (1846; 81:a uppl. 1903), men äfven *Der grobschmied von Antwerpen* (1872; 5:e uppl. 1900); mindre framstående är däremot hans dramatiska dikt *Nimrod* (1857), ehuru den ej saknar skönheter. Tills. med sin fru utgaf han *Erzählungen* (1849; 3:e uppl. 1883). Hans sista dikt var *Tanagra. Idyll aus Griechenland* (1883; 3:e uppl. 1886). — Som konsthistoriker författade han, utom den ofvannämnda konsthistorien, *Euripides und die bildende kunst* (1872), *Peter Paul Rubens* (1874) och *Mosaik zur kunstgeschichte* (1876). Ett monument öfver K. restes 1906 i hans födelseort. Jfr monografier af Strodtmann (2 bd, 1850), Henne am Rhyn (1883), J. Joesten (1904) samt Lübkes ”Lebenserinnerungen” (1893). — K:s hustru skref den skarpt satiriska romanen *Hans Ibeles in London*, som utkom 1860 efter hennes död, samt arbeten i musikundervisning. Jfr M. v. Meysenbug, ”Memoiren einer idealistin” (4:e uppl. 1899), och biografi af J. F. Schulte (1909). C. R. N. (G—g N.)

Kinkeliba [kin-], *bot., farm.* Se Combretaceæ.

Kinkeljös [kin-]. Se Rupert Knekt.

Kinker [kiŋ-], Jan, holländsk författare, f. 1764, d. 1845, var först advokat, bekläddе 1817—30 professuren i nederländska språket och litteraturen vid universitetet i Liège och lefde sedan i Amsterdam. Hänförd anhängare af Kant, sökte han utbreda dennes filosofiska idéer bland sina landsmän, dels i prosaskrifter, dels i tankedigra dikter (samlade i 3 bd, 1819—21). Senare omfattade han Schellings system. Hans större filosofiska arbeten äro *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen* (1817), *Brieven over het natuurregt* (1823) och *Essai sur le dualisme de la raison humaine* (2 bd, 1850—52). K. skref äfven tragedier, bl. a. *De Rots* (1789), *Almanzor en Zehra* (1804) och *De Tempelheeren* (1805). Se arbeten om K. af M. C. van Hall (1850) och van der Wijck (1864).

Kinmansson, skådespelarsläkt. 1. Fredrik Gustaf K., bassångare och skådespelare, f. 27 maj 1787 i Stockholm, d. 2 maj 1852 i Norrtälje,

blef först elev vid baletten, hvarifrån han 1806 öfverflyttades till sångskolan, anställdes 1812 som aktör och sångare vid Operan och Dramatiska teatern (nedbrunnen 1825) samt lämnade den kungl. scenen med pension 1845. K. egde en synnerligen mjuk och fyllig basröst samt mycken musikalisk bildning. Som hans förnämsta sångroller nämnas *Sarastro* i ”Trollflöjten” och, framför alla, *Mikeli* i ”Vattendragaren”. På talscenen utförde han bl. a. *Oden*, *kejsar Venceslaus* i ”Herman von Unna” och *Talbot* i ”Maria Stuart”.

2. Lars Adolf K., den föregående broder, sångare och skådespelare, f. 16 maj 1797 i Stockholm, d. där 4 febr. 1855, genomgick operetteaternas sångskola och var därefter elev vid baletten samt anställdes som aktör 1818. Bland hans många roller både på sångscenen och på talscenen förtjäna nämnas *Leporello*, *Papageno*, *Gaveston* i ”Hvita frun”, *Borgmästaren* i ”Czar och timmerman” samt en af hans sista sångroller, *Sulpiz* i ”Regementets dotter”, vidare *Frans Bertram* i ”Brodertvisten”, *Gaspard* i ”Debutanten och hennes far” jämte flera andra, i hvilka han med framgång efterträdde Lars Hjortsberg. K. öfvergick 1850 till Mindre (sedermera Dramatiska) teatern, där han var flitigt använd.

3. Lars Gustaf K., den föregående son, skådespelare, f. 15 april 1822 i Stockholm, d. där 26 jan. 1887, elev vid K. teatern 1840 och aktör där 1843, verkade 1847—81 vid Mindre teatern under Torsslow och Stjernström samt efter dess öfvergång till kunglig scen 1863. Han var särdeles omtyckt i älskarroller, tack vare sitt manerfria, naturfriska spel samt stämmans manligt varma klang och innerliga tonfall. Bland hans uppgifter på Mindre teatern må nämnas *Giulio* i ”Slottet Castro”, *Georges Bernard* i ”Börd och förtjenst”, *Tristan* i ”Kung Renés dotter”, *Axel* i ”Axel och Valborg”, *Romeo* i ”Romeo och Julia” och *Sullivan*, bland senare roller *Ove* i ”Mjölnarfröken”, *Gunnar Herse* i ”Härmännen på Helgeland” och *Johan Tönnesen* i ”Samhällets pelare”. K. var gift med skådespelerskan Zelma Bergnéhr (se Hedin 3) och därefter med skådespelerskan Helfrid Torsslow (se K. 4).

4. Helfrid K., den föregående hustru, skådespelerska, f. 15 jan. 1831 i Stockholm, d. där 12 mars 1906, var dotter till konstnärsparet Olof Ulrik Torsslow och hans hustru, Sara Fredrika Strömstedt, samt fick en utmärkt scenisk uppfostran. 1848—57 var hon anställd vid Mindre (sedermera Dramatiska) teatern. Hon trädde 1853 i äktenskap med skådespelaren L. G. Kinmansson (se K. 3). 1857 ingick hon vid K. teatern, men återvände redan 1858 till Mindre teatern samt stannade kvar vid denna scens förändring till kunglig (1863). Där utförde hon under en lång följd af år nästan alla ingénue- och älskarinneroller, bl. a. *Julia*, *Valborg*, *Prinsessan Cecilia* i ”Solen sjunker”, *Alice* i ”Börd och

jenst'', *Polixena* i ''Konst och natur'', *Adèle de anges, Jolanta* i ''Kung Renés dotter'', den egeniga *Laura* i ''De nygifta'' och liknande upper, sparsamt uppblandade med andra af äldre ne, såsom *Sally* i ''Evas systrar'', *Edvards mo*i ''Fröken Elisabet'' och titelrollen i ''Markisin''. Under ett skede hörde man ej fru K. mycket alas; men hennes eftersommar kom. Först spe hon *Fru Guérin* i ''Notarien Guérin'', en redbar hederlig familjemoder, som genom henne höjdes en karaktärsroll af stort värde. Därefter framde hon i ''Dora'', ''Falska juveler'' m. fl. dramer rar af tämligen tvetydig karaktär, som genom henhumor adlades. Hennes komiska *Madam Rundnen* i ''De ungas förbund'' och halffjoskiga *Moster n* i ''Dömd'' äro ej minst minnesvärda från detta re skede. Fru K:s konstnärskap kännetecknes från början genom blidt behag, ädelhet i slan och en naturlig måttfullhet, hvartill tiden kom en alltmer utvecklad karakteringskraft. Hon afgick definitivt från scenen 5.

. Selfrid Algusto Calido K. (Kinnson), son af K. 3 i hans första gifte, skriftare, f. 1849, sedan 1874 amanuens hos Generalstyrelsen och 1888—1905 tygförvaltare, har t sig känd som tillfällighetsdiktare och förare för teatern. Hans sceniska arbeten utgöras dels originalstycken, bl. a. muntra nyårsskämt, fyndiga bearbetningar och lokaliseringar af tyska spel: *Öregrund-Österhammar*, *Hattmakarens bal*, *e Grönlunds bryggeri* m. fl. K:s hustru, sedan 4, Anna Helena Matilda, född Sandrg, f. 1842 i Stockholm, d. där 1909, var despelerska vid K. teatrarna och utförde med ngång roller inom den yngre franska komeområde. 1—5. (E. F—t.)

inn. 1. Härad och pastorat i Söndfjord, dre Bergenhus amt. 687,75 kvkm. 4,825 inv. 00). Där ligger lastageplatsen Florö, med 937 (1900). — 2. En 2,6 kvkm. stor ö i häradet med ma namn. Från hafvet ser ön genom Kinneøven, en rämna i den 316 m. höga, branta fjällgen, egendomlig ut. Kyrkan är en gammal stengnad, uppförd före 1200. Den norska legenden den heliga Sunniva är fäst i synnerhet vid denna ed dess många hålor. O. A. Ö.

inna. 1. Kontrakt i Skara stift, omfattar de pastoraten Götene, Holmestad, Vättlösa och Ledl, Forshem, Kinne-Vedum och Fullösa; Björsäter, nås och Bredsäter; Källby, Broby, Skeby och gelösa; Husaby, Skälfvum och Öfva; Medelplana och Västerplana; Österplana och Kestad; Kinne-Klefva och Sil. 51,420 har. 16,826 inv. (1909). — 2. Socken i Älfsborgs län, Marks härad. 4,068 har. 2,470 inv. (1909). Annex till Örby, Göteborgs stift, Marks och Bollebygds kontrakt.

Kinna baris, *med. farm.* Se Drakblod, sp. 815.

Kinnaird head [kinä̆ə'd he'd], fyrtorn. Se Fraserburgh.

Kinnared, socken i Hallands län, Halmstads härad. 2,803 har. 593 inv. (1909). Annex till Torup, Göteborgs stift, Halmstads kontrakt.

Kinnared—Fegen—Åtrans järnväg. Se Halmstad—Nässjö järnväg.

Kinnarumma, socken i Älfsborgs län, Marks härad. 10,239 har. 2,277 inv. (1909). Annex till Seglora, Göteborgs stift, Marks och Bollebygds kontrakt. Inom socknen är Rydboholm en betydande fabriksort med omkr. 1,000 personer.

Kinne, härad i Skaraborgs län, ingår i Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsaga, som utgör ett tingslag, och i Lidköpings fögderi samt omfattar socknarna Medelplana, Västerplana, Österplana, Kestad, Kinne-Klefva, Sil, Götene, Holmestad, Vättlösa, Ledsjö, Forshem, Fullösa, Kinne-Vedum, Lugnås, Bredsäter. 37,147 har. 11,939 inv. (1909).

Kinnefjärding, härad i Skaraborgs län, ingår i Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsaga, som utgör ett tingslag, och i Lidköpings fögderi samt omfattar socknarna Källby, Broby, Skeby, Hangelösa, Husaby, Skälfvum, Öfva, Norra Härene, Hofby, Säfvar, Lindärfva, Hasslösa. 21,584 har. 7,238 inv. (1909).

Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsaga, Skaraborgs län, omfattar Kinnefjärdings, Kinne och Kållands härad, hvilka tre härad bilda ett tingslag. 1,027 kvkm. 31,171 inv. (1909).

Kinne-Klefva, socken i Skaraborgs län, Kinne härad. 818 har. 423 inv. (1909). K. bildar med Sil ett konsist. pastorat i Skara stift, Kinna kontrakt.

Kinnekloven. Se Kinn 2.

Kinnekulle, bergshöjd i Västergötland vid Vänerns sydöstra strand, belägen till sin norra och största del inom Kinne, till en mindre del inom Kinnefjärdings härad af Skaraborgs län och omfattande 8 socknar och sockendelar. Det nästan kägelformiga, fritt liggande berget (fig. 1) är synligt vidt omkring samt utan tvifvel det för allmänheten bäst bekanta af de egendomliga s. k. Västgötabergen (Mösseberg, Älleberg, Billingen m. fl.). Sluttningarna äro till stor del betäckta med bördig mylla samt upptagas af odlade fält och på åtskilliga ställen af löfskogsparker;

Fig. 1 Kinnekulle, sedt från Lidköping (öfver Kinneviken, Vänern).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

dock är sluttningen mot Vänern numera nästan alldeles skoglös. Själfva toppen, ”Högkullen”, 306,9 m. ö. h., 262,8 m. öfver Vänerns yta, klädes af barrskog. Bergets längd i n. ö. och s. v. är 14 km., dess största bredd 7 km. — De härliga, vidsträckta utsikter, som erbjuda sig från bergets högre delar, den rika, nästan sydländskt yppiga floran på dess sluttningar, de gamla, ståtliga herresätena, de märkvärdiga grottbildningarna och hela bergets sällsamma yttre med sina breda terrasser, som med lodräta branter, s. k. ”klefvar”, resa sig, den ena öfver den andra, göra K. till ett eftersökt mål för resande och naturforskare. På Högkullen lät Råbäcks egare, frih. K. Klingspor, 1892 uppföra ett 18 m. högt utsiktstorn i 7 våningar, af hvilka de två nedersta innehålla åtta möblerade rum för resande. Likasom de öfriga västgötabergen hvilar K. på en grund af gnejs. Öfvanpå denna lagra sig nästan horisontalt mäktiga öfvergångsbildningar, hvarje öfre hvarf betydligt mindre till utsträckningen än det underliggande. Det lägsta lagret, af omkr. 34 m. mäktighet, utgöres af sandsten; på detta hvilar ett 20—22 m. mäktigt lager af alunskiffer med talrika inlagringar af orsten, dels som lagervis anordnade bollar, dels som sammanhängande bäddar. Vidare följa ceratopygekalk (0,5—2 m.), undre graptolitskiffer (11—18 m.), ortocerkalk (omkr. 51 m.:

Fig. 2. Uppfartsvägen till Råbäcks kalkstensbrott på Kinnekulle, bruten från ”rödstensklefvens” branta vägg. (Den undre röda ortocerkalkens lagring och vertikalsprickor l. ”mälor” framträda tydligt.) Snö.

fig. 2), chasmopskalk (10 m.), trinucleusskiffer och brachiopodskiffer (32 m.), öfre graptolitskiffer (54 - 56 m.), och slutligen bildas toppen af Högkullen af ett 30 m. mäktigt skyddande lager af trapp (egentligen diabas). Vid de större egendomarna på berget eller af det för dessas skötsel bildade bolaget (Råbäck, Trollmen samt Hällekis aktiebolag) tillgodogöras K:s bergarter genom kalkbränning, cementtillverkning (sedan 1892) samt brytning och bearbetning af sandsten och kalksten för olikartade industriella ändamål, hvartill kommer, ehuru i mindre skala, tegeltillverkning af bränd alunskiffer (alunskifferaska) och kalk, hvarförutom alunskiffer brytes till bränsle vid drifvandet af ofvannämnda tillverkningar. Längs nordöstra sidan af K. går järnväg från Skara till Gössäter och Mariestad (en del af Västergötland—Göteborgs järnväg) och längs västra sidan utmed Vänern (sedan 1896) K.—Lidköpings järnväg (Forshem—Lidköping). Jfr N. G. Strömbom, ”Vägvisare för resande till K.” m. m. (1889), och G. Holm och H. Munthe, ”K., dess geologi och den tekniska användningen af dess bergarter” (Sveriges geologiska undersökning, Ser. C, n:r 172, 1901). A. G.*

Kinnekulle—Lidköpings järnväg (sign. Ki. L. J.), som eges af Kinnekulle—Lidköpings järnvägsaktiebolag, är smalspårig (0,891 m.) och 29 km. lång samt belägen inom Skaraborgs län, sträcker sig från Forshems station vid Mariestad—Kinnekulle järnväg öfver Hällekis och Råbäck utefter Vänern mellan denna sjö och Kinnekulle till Lidköping, där den står i förbindelse med Lidköping—Skara—Stenstorps och Lidköping—Håkantorps järnvägar. Mellan Forshem och Hällekis korsar järnvägen i olika plan Västergötland—Göteborgs järnväg. Sträckan Hällekis—Lidköping öppnades för trafik 20 dec. 1897 och sträckan Forshem—Hällekis 8 dec. 1898. 31 dec. 1909 utgjorde bokförda byggnadskostnaden 849,935 kr., hvaraf för rullande material 190,900 kr., och aktiekapitalet 419,500 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Lidköping. A. d'A.

Kinnéret [kin-]. Se Genesaret.

Kinne revir omfattar Skara, Skånings Åsaka, Härlunda, Händene, Synnerby, Skallmeja och Västra Gerums socknar af Skånings härad samt Valle, Kinne, Kinnefjärdings och Gudhems härad af Skaraborgs län och är indeladt i 4 bevakningstrakter. 1905 omfattade det 113 allmänna skogar om 8,434 har, hvaraf 6 kronoparker om 3,327 har. M—g.

Kinnerodden, ett annat namn på Nordkyn (se d. o.).

Kinnerôt [kin-]. Se Genesaret.

Kinnevald. 1. Härad i Kronobergs län, ingår i Mellersta Värends domsaga samt Kinnevalds och Norrvidinge härads fögderi och omfattar socknarna Öjaby, Bergunda, Öja, Vederslöf, Dänningelanda, Täfvelsås, Kalfsvik, Jät, Urshult, Almundsryd samt del af Skatelöf. 93,388 har. 16,947 inv. (1909). — 2. Kontrakt i Växjö stift, omfattar de åtta pastoraten Växjö stads- och landsförsamlingar; Bergunda och Öja; Urshult; Almundsryd; Kalfsvik och Jät; Täfvelsås; Vederslöf och Dänningelanda; Öjaby och Härlöf. 95,806 har. 26,858 inv. (1909).

Kinneved, socken i Skaraborgs län, Frökinds härad. 4,115 har. 971 inv. (1909). K. bildar med Vårkumla ett konsist. pastorat i Skara stift, Falköpings kontrakt.

Kinne-Vedum, socken i Skaraborgs län, Kinne härad. 2,443 har. 714 inv. (1909). Annex till Forshem, Skara stift, Kinna kontrakt.

Kinning. 1. *Bergsv.*, sidomur på ömse sidor om ”dammen” i en masugn. Jfr Dammsten. — 2. *Skogsv.*, timradt utspräng vid öppningen af en flottningsdamm. Den uttimras inåt dammen i 30° å 40° vinkel mot bottnen från denna till dammens öfre del för att hindra, att jordfyllningen framför dammen vid hastig vattentappning neddrages genom dammluckorna. 1. C. A. D.* 2. W. E—n.

Kinning (Park) [ki'niŋ pa'k], sedan 1905 del af Glasgow, började bebyggas 1860 och hade 13,851 inv. 1901. J. F. N.

Kinnkedja (af ty. *kinn*, haka), oriktig form kindkedja, en kedja, som löper mellan stångbettets båda sidstänger, under hästens haka. H. J. Dft.

Kinnor [kinnär] l. Cinnor, fornhebreisk harpa, trekantig, bärbar, af dyrbart ebenholts eller sandel-

, med 9 strängar af kameltarmar, hvilka spelades d fingrarna eller med plektron. Att detta instrunt haft en stor roll vid tempeltjänsten synes däraf, under musik på templets sångbana 9 dylika en- t föreskrift måste vara i verksamhet. Salomo inlifvade med tempelskatten 400,000 sådana har-. A. L.*

Kino, *farm. med.*, gemensamt namn för flera ka extrakt, har samma användning som gam- (se Garfmedel) och kateku (se d. o.). farmakopén upptog förr *Kino malabaricum*, alabarkino l. ostindiskt kino, som ålles hufvudsakligen af *Pterocarpus Marsupium* xb., ett vackert, 12—24 m. högt träd af fam. *guminosæ*, afd. *Papilionatæ*, hvilket växer ymt i främre Indien (Malabarkusten), där det skogsförvaltningen noga öfvervakas. Kino är dets i luften, utan tillhjälp af artificiell värme, kade saft, som framkväller genom inskärningar stammen och uppsamlas i en skål vid stamns fot. Malabarkino består af granatröda, kantiga ttstycken, sällan så stora som en ärt och lätt sönsmulade i ännu mindre korn, hvilka äro genomnliga, med grann rubinröd färg samt under mikropet amorfa. Detta kino sjunker i vatten och löses ri till en del, men nästan fullständigt i kokhett tten och i koncentrerad sprit till en mörkröd löss, som reagerar surt. Det löses lätt i kaustik kali- och i betydlig mängd i en mättad sockerlösning. no består hufvudsakligen af *kinogarfsyra* (omkr. 75 c), en röd, genomskinlig massa, som är löslig i tten och färgas smutsgrön af järnoxidsalter, äfven af det genom oxidation af kinogarfsyran bilde, i kokande vatten och sprit lösliga färgäm- *kinorödt*. Kino har användts som ett starkt tringerande medel mot blödningar samt till gurgg vid svalgkatarr. — Kino från Australien, straliskt kino, af *Eucalyptus*- och *Angora*-arter (fam. *Myrtaceæ*), liknar Malabarkino färgen och färgas liksom detta i sina lösningar tsgrönt af järnoxidsalter. (Jfr Eucalyptus.) flesta andra slag af kino färgas af järnoxidsalter rta, såsom Tenasserimkino, hvars färg är rtbrun och som erhålles af *Pterocarpus indicus* lld. samt *Pterocarpus Wallichii* W. & Arn. en *Butea*-art, en papilionacé i Ostindien, bengaliskt kino (se Butea). — Från tra Afrika erhölls förr ett slags kino, kino mbiense l. afrikanskt kino, ur stamrna af *Pterocarpus erinaceus* Poir., hvilket på t sätt liknade Malabarkino. Af likartad beffenhet är västindiskt kino, af *Pterocarpus draco* L. (se Drakblod). Ett annat tindiskt eller amerikanskt kino beredes af saften en polygonacé, *Coccoloba uvifera* L., hvilket o i pulverform och vattenlösning har en kermesn färg (jfr Ratanhiaextrakt). Ännu dra växter ha befunnits lämna "kino", såsom *rocarpus Bussei* i Tyska Öst-Afrika, *Derris ahlmanni*, som lämnar s. k. Derris-kino, nt *Berlinia Eminii*. Dessa många kinoters sammansättning är naturligtvis ganska växde. O. T. S. (C. G. S. G. L.—m.)

Kinogarfsyra, *kem.* Se Kino.

Kinoidindroppar, Frossdroppar, *Tinctura kinoidinæ*, *med.* Se Kinabark, sp. 77.

Kinoki [ki-], *bot.* Se Chamæcyparis.

Kinolin l. Chinolin, *kem.*, *med.*, en efter formeln

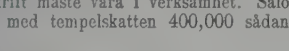

sammansatt bas, som erhålles vid destillation af kinaalkaloider med alkalier och framställes syntetiskt genom destillation af nitrobensol, anilin och glycerin med svafvelsyra. Det ingår äfven i stenkolstjära. Kinolin är en färglös olja af egendomligt söt lukt, förflyktigas redan vid vanlig temperatur och kokar vid 239°. Med syror förenas kinolin till kristalliserande salter, bland hvilka det sura sulfatet, $C_9H_7N \cdot H_2SO_4$, är svårlösligt. Kinolin, som enligt ofvan skrifna formel är naftalin, hvari en grupp CH blifvit ersatt af N, är modersubstans till kinabaserna och *Strychnos*-alkaloiderna. Kinolin verkar nedsättning af kroppstemperaturen och är, liksom kinin, feberfördrifvande. Ännu kraftigare verka några derivat af hydreradt kinolin, nämligen *kairin*, *kairolin* och *tallin*. Isomert med vanligt l. *α*-kinolin är isokinolin (*β*-kinolin) med sammansättningen

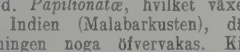

Från isokinolin härstamma opiumalkaloiderna och därmed besläktade baser i *Corydalis cava*, kalumbaroten (*Jatrorrhiza palmata*) och flera berberidacéer. P. T. C. (H. E.)

Kinologi (af grek. *lo'gos*, lära), läran om kinaträden och deras i handeln förekommande barkar. Se Kinabark.

Kinön l. Chinon, *kem.*, ett flyktigt, gult, i långa nålar sublimerande ämne med skarp, om jod påminnande lukt, som bildas vid oxidation af kinasyra, anilin och andra i synnerhet para-substituerade aromatiska ämnen med svafvelsyra och kaliumbikromat. Kinön, hvars sammansättning uttryckes genom

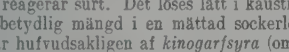

, är typen för en hel klass analoga ämnen, benämnda kinoner, hvilka gemensamt utmärkas däraf, att de genom inverkan af vatten och reduktionsmedel med lätthet förenas med 2 atomer väte till difenoler (se Fenol). Kinoner ge liksom ketoner (se d. o.) med hydroxylamin oximer, men reagera icke med fenylhydrazin. Af kinon bildas sålunda hydrokinon:

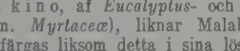

Utom vanliga kinoner eller parakinoner förekomma äfven ortokinoner, som innehålla de båda grupperna CO i ortoställning. P. T. C. (H. E.)

Kinoplasma, *bot.*, detsamma som filarplasma. Se Cell, sp. 1389.

Kinorödt, *kem.* Se Kino.

Kinotropin l. Chinotropin, *farm. med.* Se Kinasyra.

Kinovagarfsyra. Se Kinabark, sp. 77.

Kinovarödt, *kem.* Se Kinarödt.

Kinovin, *bot. farm.* Se Esenbeckia.

Kinross [kinrå's], näst Clackmannan det minsta grefskapet i Skottland, omslutet af grefsk. Perth och Fife. 212 kvkm. 6,981 inv. (1901). K. är vid gränserna bergigt, men mellersta delen är jämn och fruktbar. I östra delen ligger sjön Loch Leven

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

(13,8 kvkm.), som har flera öar, bl. a. Queen Mary's island, där drottning Maria Stuart satt fången (i slottet Lochleven) 16 juni 1567—2 maj 1568. Hufvudstad är K., vid västra stranden af Loch Leven. 2,136 inv. (1901). (J. F. N.)

Kinsale [kinsē'l], sjöstad i irländska grefsk. Cork, vid Bandons mynning. 4,250 inv. (1901). Staden har god hamn och drifver betydande fiske, men handeln har till följd af det nära grannskapet till Cork nästan alldeles upphört. (J. F. N.)

Kinsbergen [ki'nsberchen], Jan Hendrik van, grefve af Doggerbank, holländsk amiral, f. 1 maj 1735 i Doesburg, d. 22 maj 1819, inträdde vid 15 års ålder i holländska flottan och blef 1762 kommendör. Sedan han i rysk örlogstjänst 2 sept. 1773 besegrat turkiska flottan i Svarta hafvet, återvände han 1775 till Holland, deltog med utmärkelse i sjöstriden vid Doggerbank 5 aug. 1781 mot engelsmännen och förde under 1790-talets första år befälet mot fransmännen till sjöss, men fick afsked vid Bataviska republikens upprättande (1795) och trädde i dansk tjänst. Af konung Ludvig af Holland utnämndes han 1808 till marskalk vid flottan och senare till grefve, af Napoleon till fransk grefve och senator (1811) och af Vilhelm I till amirallöjtnant. K. författade flera skrifter rörande sjöväsendet. — Biografi af van Hall (1841). G. W—k.

Kin-scha-kiang [kin-], flod. Se Jang-tse-kiang.

Kin-sjan [kin-] l. Kin-schan. Se Altai.

Kinsky [ki'n-], gammal bömisk adelsslägt, af hvilken två grenar, en greflig och en furstlig, ännu lefva, båda härstammande från grefve Wenzel Norbert Oktavian K. (d. 1719). Af dennes söner stiftade Franz Ferdinand (d. 1741) den äldre grefliga, och Philipp Joseph (d. 1749) den yngre linjen. En tredje son, Stephan Wilhelm, erhöll 1747 furstevärdigheten, som sedermera genom arf öfvergått till Philipp Josephs efterkommande. Af ättens många framstående medlemmar må nämnas: 1. Wilhelm K., grefve af Wchinic och Tettau, gift med Elisabet Trzka, syster till Wallensteins svåger och förtrogne, den bekante A. E. Trzka. K. valdes till medlem af den provisoriska trettiomannaregering, som tillsattes vid revolutionen i Prag 1618, men drog sig i tid tillbaka och räddade därigenom sina vidsträckta gods. Efter 1630 var han dock i allmänhet nödsakad att uppehålla sig utom Böhmen. Han trädde då i förbindelse med de bömiske emigranterna och nämnes stundom vid sidan af Thurn m. fl. i samband med deras stämplingar med Wallenstein. En viktigare roll vid dessa synes emellertid ha tillfallit honom först 1633, då han bl. a. i maj togs i anspråk för att anknyta förbindelser mellan Wallenstein och Frankrikes sändebud Feuquières. Efter att snart ha råkat i stockning återupptogos dessa underhandlingar vid årsskiftet 1633—34. K. kallades till Böhmen, men indrogs därigenom endast i Wallensteins fall. På samma gång som denne mördades han (25 febr. n. st. 1634) i Eger. Litt.: Schebeck, E., "Kinsky und Feuquières" (1882; hvilket arbete dock bör användas med försiktighet). Se f. ö. Wallenstein. — 2. Franz Ulrik K., furste af Wchinic och Tettau, son af den ofvannämnde Philipp Joseph K österrikisk fältmarskalk, f. 1726, d. 1792, efterträdde Stephan Wilhelms redan 1752 afiidne son i den furstliga värdigheten. — 3. Franz Joseph K., grefve af Wchinic och Tettau, son af den ofvannämnde Franz Ferdinand K., österrikisk fälttygmästare, f. 1739, d. 1805, inträdde 1759 i krigstjänst och blef 1768 befälhafvare för ett infanteriregemente. Han verkade oförtrutet för militärbildningens utveckling, inrättade på egen bekostnad en kadettskola och blef 1785 öfverdirektör för militärakademien i Wiener-Neustadt, hvilken han ombildade och skötte till sin död. Han åtföljde ärkehertig Frans (sedermera Frans II) i kriget mot Turkiet 1788—91 samt deltog äfven i 1793 och 1794 års fälttåg. (B. B—s.)

Kinstycken [kin-; tv. *kienstock*], *metall.*, kallas hvad som återstår af "segerstyckena", då man genom "segring" bortsmält blyet ur silfverhaltig koppar. Segringsprocessen nyttjades egentligen för att ur koppar utskilja de densamma åtföljande ädla metallerna, för hvilket ändamål kopparn sammansmältes med verkbly och utgöts i runda kakor eller segerstycken. Ur dessa segerstycken utsmältes l. "utsegrades" därefter blyet, som då upptog de ädla metallerna. Återstoden af kopparn kallades "kinstycken", som därefter vidare behandlades i darrugnen (se d. o.). Hela denna dyrbara och osäkra metod är nu öfvergifven och ersatt genom kopparns beredning enligt andra metoder. C. A. D.*

Kintál [kin-; it. *quintale*], ett annat namn på den levantiska centnervikten kantar l. cantaro (se d. o.).

Kintampo [kintā'mpāū], handelsplats i nordvästra Afrika, i den till brittiska Guldkustkolonien hörande intressesfären, omkr. 150 km. n. om Kumasi, Asjantis hufvudstad, på en kal, sandig slätt, på något afstånd från högra stranden af Svarta Volta, vid den från Salaga förbi Bontuku, Cape Coast castle och Assinie ledande handelsvägen. Omkr. 15,000 inv., en mycket brokig befolkning, i hvilken invandrade haúsa spela hufvudrollen. (J. F. N.)

Kintschindschinga [kin-], bergstopp. Se Kanchanjanga.

Kin-tschóu [kin-]. 1. Stad på västra sidan af den till Japan utarrenderade halfön Liau-tung, vid dess smalaste ställe (omkr. 4 km. bredt), n. ö. om Port Arthur. Ryssarna befäste K. starkt 1904, men det eröfrades af japanerna 26 maj efter en tre dagars blodig strid. — 2. Stad i prov. Schöng-king (Mandschuriet), vid kinesiska östbanan. K. var förr betydligare än nu, sedan det gått tillbaka i konkurrensen med Niu-tschwang. J. F. N.

Kintyre [kintā'ə], Cantire, bergig halfö i skotska grefsk. Argyll, 65 km. lång, 6,5—17 km. bred. Genom näset vid Tarbert hänger den samman med landskapet Knapdale; i s. v. slutar den med det branta Mull of K. (428 m.), endast 21 km. aflägset från irländska kusten. På östra kusten ligger hamnstaden Campbeltown. J. F. N.

Kinyras [ki'n-; grek. *Κινύρας*, lat. *Cinyras*], *grek. myt.*, sagokonung på ön Cypern, älskling och förste öfverstepräst åt gudinnan Afrodite, hvars dyrkan han införde från Asien. Med sin egen dotter Myrrha hade han sonen Adonis. Han gällde äfven som grundläggare af den festliga musiken och nämnes af denna anledning som son af Apollon. A. M. A.

Kinzig [ki'nts-]. 1. Biflod till Rhen på högra

an, har sina källor på Schwarzwald och tillhör d sitt lopp (112 km.) på en kort sträcka Württ nberg, däreffter Baden samt mynnar ut vid Auen im nära Kehl. Tillflöden äro Wolfach och Gu ch. Stark timmerflottning. — 2. Biflod till Main högra sidan, rinner genom preussiska prov. ssen-Nassau och faller ut vid Hanau. Längd km. (J. F. A.)

Kios [ki'-], grekiska namnet på Gemlik (se o.).

Kiosk [kiå'sk], turk. *kiösjk* (eg. utsiktsbyggnad), et lusthus, bestående af ett på pelare hvilande ttak, hos österlänningarna vanligen uppförd t ut nten af en terrass eller en trädgård; lätt, altan träutbyggnad med gallerverk framtill och ngdt tak, utskjutande från öfre våningarna å hus Orienten; europeisk trädgårds- eller parkpaviljong turkisk eller kinesisk smak; liten prydlig fri ende försäljningsbod för tidningar, läskedrycker, arrer e. d. i europeiska städer; liten liknande viljong för telefonering.

Kioto [ki-], stad. Se Kyoto.

Kip, *sjöv.*, en öppen ränna eller urskölpning, hvari tåg har nätt och jämnt plats att ligga. Sådana ar finnas å block, jungfrur, däfvertar m. m., ndom äfven i fartygs eller båtars relingar. L. H.*

Kipa, *sjöv.* Se Fiska 3.

Kipblock, *sjöv.* Se Block 3.

Kipdäfvert, *sjöv.* Se Fiskdäfvert.

Kipgina, *sjöv.* Se Fiskdäfvert.

Kipling [ki'pliŋ]. 1. John Lockwood K., gelsk konstnär, etnograf, f. 1837 i Pickering, rkshire, deltog 1861—65 i South-Kensington iseets dekorering, utnämndes sistn. år till pro ssor i arkitektonisk bildhuggarkonst vid konstaka mien i Bombay, flyttade 1875 till Lahore som reståndare för Centralmuseet och rektor för La re school of industrial art därstädes. K. är en nnstående kännare af indisk kultur och har för tat bl. a. *Beast and man in India* (1891). Från ns konstnärliga verksamhet kunna nämnas teck ngarna till hans sons arbeten "The jungle book" h "Kim". 1893 tog K. afsked från sin tjänst.

2. Rudyard K., den föregående son, upp llad efter sjön Rudyard i Staffordshire, engelsk författare, f. 30 dec. 1865 i Bombay, där han tillbragte de tre första åren, såg England för första gången på ett kortare besök 1868, återkom dit 1871 och måste stanna kvar, delande de angloindiska barnens vanliga öde: att skiljas från sina föräldrar, som reste tillbaka till Indien följande år. Han uppfostrades först i Southsea, nära Portsmouth,

h vardt sedan lärjunge i Westward Ho, där n visade sig omtrésserad af klassiska språk och tematik, men tog pris i engelsk litteratur. an redigerade skolpojksföreningens litterära tid og och skref flitigt vers. Ferierna tillbragte han hos sin moster, gift med målaren Burne-Jones, i South Kensington, där han mottog rika intryck af författar- och konstnärslifvet. 1882 återvände K. efter slutad skolgång till Indien, där han fick anställning i redaktionen af "Civil and military gazette" i Lahore och stannade i fem år. Hans tjänstgöring var den vanligaste tidningsmannens: reportage och referat; han genomreste Indien flera gånger och samlade från alla håll iakttagelser rörande lifvet och förhållandena inom olika stånd och i skilda landsdelar. 1887 ingick han som medarbetare i "Allahabad pioneer", fick 1889 ett års ledighet, som han begagnade till en resa genom Kina, Japan och Nord-Amerika till England. Där hade han en vinters mera oregelbundet arbete i tidningar och tidskrifter, hvarefter han i juni 1890 fick ut en engelsk upplaga af de redan 1888 i Calcutta tryckta småberättelserna från Indien, *Plain tales from the hills* (2:a samlingen s. å.; "Höglandsbilder från Hindostan", 1891; senaste uppl. 1907—08), som med ens gjorde honom berömd. Han har sedan egnat sig uteslutande åt vittert författarskap. Med undantag af årliga, längre resor har han varit bosatt 1892—96 i Brattleborough, Vermont, 1898—1902 i Rottingdean, nära Brighton, och sedan dess i Bateman's burwash, Sussex. K., som kallats till juris och filos. hedersdoktor vid flera universitet, erhöll 1907 Nobelpriset i litteratur och besökte s. å. Sverige.

K:s arbeten äro, i kronologisk följd: *Schoolboy lyrics* och *Echoes* (af hans föräldrar föranstaltade upplagor af hans tidigaste diktförsök), *Departmental ditties* (1886, satiriska dikter från "Gazettes" spalter), den redan nämnda "Plain tales" och de med den likartade *Soldiers three*, *The story of the Gadsbys*, *In black and white*, *Under the deodars*, *Wee Willie Winkie* och *The phantom 'Rickshaw* (först utgifna i Allahabad 1889 ff., sedan omtryckta i England; "Wi Willi Winki", 1897, "Soldathistorier", s. å., "Mannen som ville bli kung", s. å., "Herrskapet Gadsbys historia", s. å., "Emirens predikan", 1898, "De tre musketörerna", 1900; "Ett sahibskrig", 1903), *The light that failed* (1891; "Mörker", 1897; 3:e uppl. 1907; "Då ljuset försvann", 1907), *Life's handicap* (1891), *Barrack-room ballads* (diktsamling, 1892), *Many inventions* (1893; "Många konster", 1898), *The jungle book* (2 bd, 1894—95, med teckningar af hans fader; "Djungelboken", 1896; 4:e uppl 1908), *The seven seas* (diktsamling, 1896), *Captains courageous* (1897; "Hafvets hjältar", s. å.; 3:e uppl. 1909), *The day's work* (1898; "Dagens arbete", 2 bd, 1898—99), *A fleet in being* (1898; "Under örlogsflagg", 1899), *Stalky and co.* (1899; "Fiffikus & C:o", s. å., skildrande hans skolgång; själf är han bokens "Beetle"), *From sea to sea* (1899; omtryck af tidningsartiklar från resan 1889; "Från fjärran Östern", 1901), *Kim* (1901, med teckningar af hans fader; sv. öfv. s. å., 2:a uppl. 1902), *Just-so stories* (1902; "Just så-historier för små barn", s. å., med illustrationer af honom själf), *The five nations* (diktsamling, 1903), *Traffics and discoveries* (1904, dels dikter, dels noveller), *Puck of Pook's hill* (1906; "Puck från Pukberget", s. å.) och *Actions and reactions* (1909). I samarbete med sin svåger, W. Balestier, har K. författat *The Naulahka* (1893; "Gokral Sitaruns

klenod'', 1898). Af K:s arbeten finnas vidare på svenska ''Zodiakens barn'' (1898, 2:a uppl. 1907), ''Krigshistorier från Syd-Afrika'' (1900), ''Utan tråd'' (1903), ''Fången'' (1905), hvarjämte ett litet urval af hans dikter utkom 1899.

K:s författarskap gjorde epok först och främst genom den originella skildringen af Indien. Detta hade aldrig förut skildrats med en så ingående kännedom och på samma gång målerisk stämningsfullhet, hvartill kom K:s utomordentliga berättarförmåga. Hans berättelsesamlingar voro visserligen ojämna: vid sidan af gripande lifs- och kulturbilder stod här och där en obetydlig anekdot, men i det hela röjdes en frisk, ogenerad humor och en spelande fantasi. Situationerna äro gifna med lysande bravur, galleriet af människor och typer omfattar snart sagdt alla Indiens raser och de mest olika klasser; alla åldrar känner han; sin förkärlek egnar han barnen och de hela, enkla, autoktona vildmarksfigurerna. Handlingskraft och oegennytta förhärligas af K., desslikes det organiserade, moderna arbetet, medan den nutida civilisationens egoistiska hvardagsmänniskor och diverse ''-ismer'' äro föremål för hans hån och förakt. ''Djungelboken'', historien om ett människobarns uppväxt bland djungelns djur i en vargfamilj, är en underbar djursaga för ungdom, på samma gång ett didaktiskt epos med skickligt dold symbolik, och ger ett samladt uttryck för K:s skaldegåfva och lifsuppfattning i en storslaget komponerad cykel. Ett senare stort verk från Indien, ''Kim'', har icke den romanaktiga spänning, den koncentrerade faktiskhet, som de tidigare indiska berättelserna, utan är anlagd på att med rikt etnografiskt material åskådliggöra de egendomliga och hemlighetsfulla polisadministrativa förhållandena i det engelska Indien.

Efter flyttningen från Indien har K. emellertid uppsökt äfven andra ämnen och visat sig stor, äfven där han ej haft det trolska indiska sceneriet att blända med. Den korta novellen (''the short story'') har fortfarit att vara hans älsklingsform; hans roman ''The light that failed'', som delvis innehåller självbiografiska drag från hans första Londontid och eger flera betydande scener, är som helhet konstnärligt svagare. Hans nyare noveller na ofta varit tendentiöst journalistiska och tillkrånglade; jämte ypperliga, stundom i sagoform gifna berättelser, afsedda att fira ''dagens arbete'', har K. äfven skrifvit mystiskt psykologiserande. Hans viktigaste alstring under senare år har emellertid utgjorts af hans diktsamlingar. Hans rytmiskt förnyande språk, den poängteradt dramatiska behandlingen och den aktuella realismen i hans ämnesval ha gjort furore inom den engelska poesien, som behöfde en ny ton och en helt annan kontakt med verkligheten än hos Tennysons och Brownings epigonsvärmar. K. har förmått ånyo intressera en olyrisk tid för poesien genom sina dikter ur sjömäns, soldaters och andra ''underklassares'' lif. Hans ordbok är i hans dikter som i hans prosanoveller kraftfullt naturalistisk, jargonguppblandad, men icke dess mindre både rytmiskt och visuellt stämningsväckande. Alltsedan boerkrigets dagar — då han verkade som tidningsman i Syd-Afrika — har K. med såväl dikter som prosainlägg ifrigt deltagit i den imperialistiska rörelsen. Se R. Le Gallienne, ''R. K.'' (1900), Monkshood och Gamble, ''R. K.'' (3:e uppl. 1902), Dalrymple, ''K:s prosa'' (1905); A. Chevrillon i ''Etudes anglaises'' (1901); H. Lindgren i ''Skalder och tänkare'' (1900), och A. Brunius i ''Ord och bild'' (1907). — K. är åsyftad i den ironiska romanen ''Dingley'' af Jérôme och Tharaud (1906). 1 o. 2. R—n B.

Kipningsröst, *sjöv.*, en strax akter om kranbalken anbragt, järnklädd träkloss, på hvilken ankarflyet hvilar, sedan ankaret blifvit kipadt. J. G. B.

Kippers [ki-]. Se Sillrökning.

Kippholmen, i Bohuslän vid Nordre älfs mynning. Å K. lät Rehnsköld sept.—okt. 1719 bygga en skans, som sedan besattes, men efter fredsslutet fick förfalla. L. W:son M.

Kipphyfvel, *mek.* Se Hyfvelmaskin, sp. 1476.

Kipps apparat [kipps], *kem.*, en 1862 konstruerad, på laboratorier mycket använd gasutvecklingsapparat, bestående af 3 glasballonger i förbindelse med hvarandra (se fig.). Den öfversta, *A*, står genom ett förlängningsrör i förbindelse med den nedersta, *C*, och tjänar till påfyllning af vätska. I den mellersta, *B*, införes genom sidotuben *t* det fasta ämne, som vid beröring med vätskan utvecklar den önskade gasen; öppnas kranen, så minskas gastrycket i *B*, vätskan stiger då från *C* upp till *B* genom den smala öppningen mellan dessa delar, och gasutvecklingen blir kontinuerlig. Apparaten användes företrädesvis till utveckling af klor ur klorkalk och saltsyra, af kolsyra ur marmor och saltsyra, af vätgas ur zink och svafvelsyra, af kväfoxid ur koppar och utspädd salpetersyra, syrgas ur klorkalk och koboltsaltlösning, svafvelväte ur svafveljärn och saltsyra, acetylen ur kalciumkarbid och vatten. H. E.

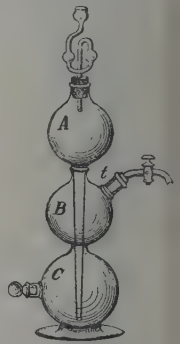

Kipskänkling, *sjöv.* Se Fiskdäfvert.

Kiptsjäk [kipt-], Kiptschak, Kaptsjak, Kaptschak, turkisk folkstam i Central-Asien, särskildt i Kokan, Kiva och Buchara. Under medeltiden var K. l. *Descht-i-K.* (kiptsjakernas slätt) hos österländska förf. namnet på det stora pontiskkaspiska stäpplandet i nuv. Syd-Ryssland, hvilket fordom genomströfvades af råa nomadhorder, mest af turkisk stam. Under medeltiden var K. äfven namnet på ett stort mongoliskt rike i Syd-Ryssland. Se Gyllene horden.

Kirânti [ki-], folkslag. Se Himalayafolk.

Kirb., vid insektnamn förkortning för W. Kirby (se d. o.).

Kirby [kö'bi], William, engelsk entomolog, f. 1759, d. 1850, prästvigdes 1782, hvarefter han som präst verkade i landsförsamlingen Barham i Suffolk till sin död. K. vann ett frejdadt namn som insektkännare samt skref bl. a. *Monographia apum Angliæ* (1802) och *Introduction to entomology* (tills. med W. Spence, 1815—26; 7:e uppl. 1856). (G. A—z.)

Kirch [ki-], Gottfried, tysk astronom, f. 18 dec. 1639 i Guben, d. 25 juli 1710, utbildade sig till astronom under ledning af Hevelius och lefde

fvudsakligen på utgifvandet af kalendrar, tills n 1700 kallades till direktor för det nyinrättade servatoriet i Berlin. Han var en flitig observatör h offentliggjorde en mängd undersökningar öfver meter och variabla stjärnor m. m. Många af hans beten utfördes i förening med hans hustru, Maa Margaretha K., f. 25 febr. 1670 i Pasch, d. 29 dec. 1720, hans son och efterträdare ristfried K., f. 24 dec. 1694 i Guben, d. mars 1740, och hans dotter, Christine K., omkr. 1696, d. 1782, hvilka ock självständigt gifvit en mängd arbeten. B—d.

Kirchbach [ki'rch-], Hugo Ewald von, grefve, eussisk general, f. 1809, d. 1887, blef 1859 regentschef och deltog i danska kriget 1864 som chef 21:a infanteribrigaden. I spetsen för 10:e divisionen (vid 5:e armékåren, Steinmetz) deltog K. i kriget med Österrike 1866. Vid krigsutbrottet 1870 ställdes han i spetsen för 5:e armékåren. Slaget vid Weissenburg 4 aug. utkämpades hufvudsakligen af K:s trupper. I slaget vid Wörth, 6 s. m., där hans trupper börjat striden, framförde han trots order att undvika allt, som kunde leda till en strid,

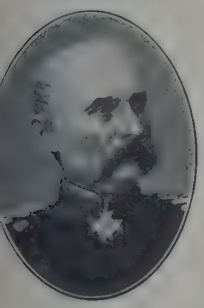

a sina trupper till anfall och utbad sig hjälp grannkårerna. Slaget vanns. Med sin armér deltog han vidare i slaget vid Sedan och nneslutningen af Paris, hvarvid han hade en svår id att utkämpa vid afslåendet af det stora utfall 19 jan. 1871. K. blef 1880 grefve och lämnade 81 krigstjänsten. C. O. N.

Kirchberg [ki'rch-], stad i konungariket Sachsen, etsen Zwickau, s. om staden Zwickau. 7,597 r. (1905). Textilindustri. J. F. N.

Kirchberg [ki'rch-], Ernst von, tysk krönikeifvare, f. i Thüringen, kom därifrån till hofvet Schwerin, sannolikt 1378, då hertig Albrekt der till den svenske konungen af samma namn) sitt 2:a gifte förmälde sig med Adelheid från üringen, dotter till grefve Ulrik af Hohenstein. ligt hertigens önskan företog sig K. att på hög ska språket sätta i rim Helmolds vendiska historia Chronica slavorum") och hade före hertigens död 8 febr. 1379) fullbordat arbetet, hvilket han refter omedelbart fortsatte genom att efter skilda önikor och muntlig tradition fullfölja Mecklenrgs historia till midten af 1300-talet. Den enda ndskrift man känner af K:s mecklenburgska krö-a finnes i arkivet i Schwerin och är rikt smyckad d miniatyrer, hvilka bl. a. erbjuda upplysningar l svenska riksvapnets historia under nämnda årndrade.

Kirchditmold [kirchditmålt], förr by, sedan 1906 renadt med staden Kassel.

Kirchdrauf [kirch-], ung. *Szepes-Váralja*, stad i ...ska komitatet Zips. 3,024 inv. (1900). V. om ...den ligger på en höjd det af en mur omslutna ...ps (ung. *Szepeshely*), den romersk-katolske biopens af Zips residens, med katedral från 12:e årh., teol. och filos. läroanstalt samt seminarium, och 1 km. ö. om staden ruiner af borgen Zips (förstörd 1780). J. F. N.

Kircher [ki'rch-], Athanasius, tysk jesuit, mångsidigt lärd, f. 1602 i Geisa (Fulda), d. 1680 i Rom, inträdde 1618 i jesuitorden och blef omkr. 1630 professor i matematik, filosofi och orientaliska språk i Würzburg, men begaf sig 1633 undan 30-åriga krigets oroligheter till Avignon. Någon tid därefter erhöll han i uppdrag att publicera det vidlyftiga koptisk-arabiska glossarium, som den italienske resanden Pietro della Valle hemfört till Rom, och i Rom förblef han därefter bosatt under den senare hälften af sitt lif, till en början som lärare i matematik vid Collegium romanum. Efter ett inledande arbete, *Prodromus coptus* (1636), så till vida värdefullt som det bl. a. innehåller ett första utkast till en koptisk språklära, utgaf han 1643 under titel *Lingua ægyptiaca restituta* ofvannämnda, äfven för nutidens egyptologer oumbärliga glossarium, men på ett föga omsorgsfullt sätt och med förfalskningar, egnade att understödja hans tilltagsenhet som hieroglyftolkare. Som sådan vann han en viss berömmelse; men redan för samtida lärde trädde hans charlataneri på detta område i dagen, såsom när han i några af den berlinske orientalisten A. Müller försåtligt uppgjorda, meningslösa tecken återfann hieroglyfer och med omgående skickade dessas uttolkning (jfr Egyptiskskrift, sp. 1501). I den ansenliga mängden af K:s arbeten, omfattande — utom egyptologi — matematik och flera grenar af fysiken samt växlande ämnen, sådana som syndafloden, språkförbistringen, Latiums topografi, Kina, universalskrift och arabisk filosofi, framträder en fantastiskt använd, rik beläsenhet, men af verkligt nytt med beståndande vetenskapligt värde finnes där, enligt sakkunnigas omdöme, endast obetydligt. Som en egendomlighet må anmärkas, att K. i sin skrift *Mundus subterraneus* (1664) på det häftigaste angriper alkemisterna, ehuru han själf trodde sig inneha ett instrument, som icke blott löste astronomiska problem, utan äfven besvarade medicinska och kabbalistiska frågor. Med orätt har K. ansetts för uppfinnaren af laterna magica, hvilken han beskrifvit i 2:a uppl. af sin *Ars magna lucis et umbræ* (1671). Däremot konstruerade han bl. a. den efter honom uppkallade af fem planspeglar sammansatta brännspegeln, äfven kallad den maltesiska spegeln, emedan K. gjorde det första försöket med densamma under en vistelse på Malta och beskref den under boktiteln *Specula melitensis encyclica* (1638). För Collegium romanum gjorde K. rikhaltiga samlingar af instrument, modeller, naturalier och fornsaker, hvilka samlingar ännu bära hans namn ("Museo Kircheriano"). — Litt.: Brischar, "A. K." (1877) och K:s *självbiografi* (utg på tyska 1901). (K. V. Z.)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kirchhain [ki'rch-]. 1. Stad i preussiska reg.-omr. Frankfurt, vid Lilla Elster. 4,325 inv. (1905). Textil- och järnindustri. — 2. Kretsstad i preussiska reg.-omr. Kassel. 2,340 inv. (1905). J. F. N.

Kirchheim [ki'rchhajm], by i Baden, kretsen Heidelberg, 3,886 inv. (1900). Cigarrfabrikation, betydlig tobaksodling. J. F. N.

Kirchheim unter Teck [ki'rchhajm], stad i württembergska Donaukretsen, vid Neckars biflod Lauter, n. om slottet Teck. 8,830 inv. (1905). Latin- och realskola och kungligt slott. K. har flera ullspinnerier, bomulls- och linneväfverier samt annan industri och en ullmarknad. J. F. N.

Kirchhoff [ki'rch-], Gustav Robert, tysk fysiker, f. 1824 i Königsberg, d. 1887 i Berlin, blef 1847 docent i Berlin, 1850 e. o. professor i Breslau, 1854 professor i fysik i Heidelberg och 1875 professor i Berlin. K:s undersökningar behandla elektricitetsläran, magnetismen, värmeteorien, kropparnas elasticitet och utvidgningsförmåga m. m.; han har med ett ord arbetat inom de flesta grenar af fysiken. Största uppseende ha hans delvis i förening med Bunsen utförda undersökningar öfver spektralanalysen tillvunnit sig (jfr Fysik, sp. 156), nedlagda i *Untersuchungen über das sonnenspektrum und die spektren der chemischen elemente* (1861; 3:e uppl. 1866—75). Genom dessa undersökningar anses K. och Bunsen ha grundlagt spektralanalysen. Af framstående värde äro äfven hans *Vorlesungen über mathematische physik* (4 bd, 1874—94; bd 1 i 4:e uppl. 1897). K:s *Gesammelte abhandlungen* utkommo 1882 (ny uppl. utg. af Boltzmann 1891). — Om ''Kirchhoffs lagar'' se Galvanisk ström, Spektralanalys och Spektrum. (S. A—s.)

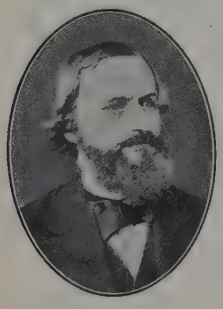

Kirchhoff [ki'rch-], Johann Wilhelm Adolf, tysk filolog, fornforskare, f. 1826 i Berlin, d. 1908, blef 1846 adjunkt och senare öfverlärare vid Joachimsthal'sches gymnasium i Berlin, 1860 medlem af vet. akad. där och 1865 professor vid universitetet. Han utgaf kritiska editioner af Plotinos (1854), Euripides (1855; 1867—68) m. fl., lämnade flera inlägg i den homeriska frågan, bl. a. *Die homerische Odyssee uñd ihre entstehung* (1859) och *Die composition der Odyssee* (1869; samlade uppsatser, 2:a uppl. 1879), samt utöfvade en anmärkningsvärd verksamhet på paleografiens och epigrafikens område, omfattande *Das gothische runenalphabet* (1851; 2:a uppl. 1854) och *Die fränkischen runen* (i Haupts ''Zeitschrift für deutsches alterthum'', 1855), *Die umbrischen sprachdenkmäler* (1848—51; i förening med Th. Aufrecht) och *Studien zur geschichte des griechischen alphabets* (1863; 4:e uppl. 1887) m. m., samt deltog i utgifvandet af ''Corpus inscriptionum græcarum'' (en afdelning af 4:e bandet, 1859) och ''Corpus inscriptionum atticarum'' (1:a bandet, 1873 samt suppl. 1877—91).

Kirchhoff [ki'rch-], Alfred, tysk naturforskare och geograf, f. 1838 i Erfurt, d. 1907, var lärare vid flera real- och yrkesskolor, kallades 1871 till docent i geografi vid krigsakademien i Berlin och var 1873—1904 professor i geografi i Halle. Han författade läroböcker i botanik, volapük och geografi (*Schulgeographie*, 20:e uppl. 1908, *Erdkunde für schulen*, 2 bd, 1892—93, 5:e uppl. 1909) samt var hufvudredaktör för den under medverkan af flera tyska geografer utkommande stora geografiska handboken ''Unser wissen von der erde. Länderkunde von Europa'', af hvilken 1886—1907 utkommit 4 bd, innehållande en allmän geografi och Europas geografi. K. bearbetade äfven 5:e och 6:e uppl. af Peschels ''Völkerkunde'' samt utgaf sedan 1887, på uppdrag af centralkommittén för Tysklands vetenskapliga geografi, ''Forschungen zur deutschen landes- und volkskunde'' och 1891—1904 ''Archiv für landes- und volkskunde der provinz Sachsen nebst angrenzenden landesteilen''. Han var sedan 1888 led. af Vet.- och vitterhetssamh. i Göteborg. Att geografien nu är ett självständigt undervisningsämne i skolorna och vid universiteten är hufvudsakligen K:s förtjänst. Han utvidgade sitt ämnesområde åt alla håll, och i synnerhet egnade han sin uppmärksamhet åt geologi, etnologi och kulturhistoria. (Wbg.)

Kirchhoffs lagar, *fys.* Se Galvanisk ström, Spektralanalys och Spektrum.

Kirchholm [ki'rch-]. Se Kirkholm.

Kirchhörde [ki'rch-], kommun i preussiska reg.-omr. Arnsberg, prov. Westfalen, 6 km. s. om Dortmund. 12,287 inv. (1905). Bergsbruk. Stenkolsgrufvor.

Kirchmann [ki'rch-], Julius von, tysk juridisk och filosofisk skriftställare, f. 1802 i Schafstädt vid Merseburg, d. 1884 i Berlin, avancerade i preussisk statstjänst till vicepresident i appellationsrätten i Ratibor, men blef 1867 afsatt efter en process i anledning af ett föredrag i Berlins arbetarförening öfver kommunismen i naturen. Han gjorde sig känd som flitig författare och utgifvare på flera områden af juridik och filosofi (bl. a. ''Philosophische bibliothek'' med kommentar 1868—83), blef en af förkämparna för den realistiska riktningen samt sökte t. ex. genomföra en *Æsthetik auf realistischer grundlage* (1868); hans *Katechismus der philosophie* (1877) utkom i flera uppl. E. Wrgl.

Kirchner [ki'rch-], Albert Emil, tysk målare, f. 1813 i Leipzig, d. 1885, var verksam i München och var en skicklig arkitekturmålare (7 arbeten af K. finnas i Nya pinakoteket). G—g N.

Kirchner [ki'rch-], Theodor, tysk tonsättare, f. 1823 nära Chemnitz, d. 1903 i Hamburg, studerade i Leipzig och Dresden samt blef 1843 organist i Winterthur, 1862 musiklärare i Zürich och 1872 i Meiningen. Han var 1873—75 direktör för k. musikskolan i Würzburg, hvarefter han bosatte sig i Leipzig, blef 1883 konservatorielärare i Dres-

n och flyttade 1890 till Hamburg. K. är före-
ldesvis känd och älskad som Schumanns förnämste
terföljare i en stor mängd fint tänkta och ut-
betade miniatyrstycken för sång och i synnerhet
r piano, såsom humoresker, elegier, albumblad och
ntasier under olika namn. Jfr Niggli, "Theodor
" (1888). A. L.*

Kirchner [ki'rch-], Friedrich, tysk filosofisk
rfattare, f. 1848, d. 1900 som lektor vid ett
algymnasium i Berlin, företrädde en empirisk
tionalism i sina kompendiösa filosofiska arbeten
iätetik des geistes, 1884; 2:a uppl. 1886 m. fl.).
ans *Wörterbuch der philosophischen grundbegriffe*
886; 4:e uppl. af Michaelis, 1903) har blifvit
ycket använd. *Die deutsche nationalliteratur des*
. *jahrhunderts* (1893; 2:a uppl. 1902) och den
ycket polemiska *Gründeutschland* (1893; 2:a uppl.
94) rönte åtskillig uppmärksamhet. K. utgaf
lare dikter m. m.

Kirchrat [ki'rch-], stad. Se Kerkrade.

Kirchwärder [ki'rch-], landskommun inom Ham-
rgs område, i Vierlanden, nära Elbe. 4,186
v. (1900). Trädgårdsskötsel. J. F. N.

Kirdorf [kir-], förr by, sedan 1901 del af Hom-
rg.

Kire'nsk [ki-], kretsstad i sibiriska guv. Irkutsk,
en ö i Kirenga, som där mynnar ut i Lena. 2,253
v. (1897). J. F. N.

Kirgiser [kirgi-; af det öst-turkiska *kirgi'z*, no-
ad] är i Europa det allmänna namnet på den
ra afdelning af den turkisk-tatariska stammen,
n, med en folkmängd af omkr. 3 mill., i västra
ntral-Asien innehar dels det under namn af Kir-
sstäppen kända området (omkr. 1,780,000
km. mellan 43° och 54° n. br., 48° och 80°
lgd från Greenw., utgörande största delen af de
ska provinserna Uralsk, Turgai, Akmolinsk, Semi-
latinsk, Sir-Darja och Semirjetjensk), dels ock
ssa sträckor af bergstrakterna ö. därom. Benäm-
ngen kirgiser är dock mindre riktig. De äkta
rgiserna, d. v. s. de, som själfva kalla sig
d detta namn, utgöra en liten särskild gren af
tta folk och bebo Tian-schan och Ala-tau-ked-
nas sluttningar kring Issik-kul ("varma sjön")
d mot (det forna kanatet) Kokan samt en del
Pamirs högslätt. Detta i två hufvudgrupper:
g, "höger" (östliga), och *sol*, "vänster" (väst-
a), och sedan i flera mindre stammar fördelade
k (tills. omkr. 850,000), som af sina grannar
llas *kara-kirgi'z*, "svarta kirgiser", af mongoler
h kineser *burut*, "burer" (vanligen "buruter",
att förväxla med de mongoliske bureterna eller
rjeterna, se Bureter), samt af ryssarna *diko-
mennyje kirgizy*, "bergs-kirgiser", äro ännu kri-
ska röfvarhorder, som först nyligen och delvis
agts under rysk lydnad. De vanligen s. k. kir-
serna kalla sig själfva aldrig annat än kasaker
kas, vandra), stundom återgifvet med kazaker,
isakar, och ha fått namnet kirgiser af rys-
rna för att ej förväxlas med kosackerna (ry.
zak). De delas i tre stora afdelningar, eller s. k.
ider. Den västliga, *kitji djuz* ("lilla horden"),
de orenburgske kirgiserna, mellan
ik- (Ural-) och Sirfloderna är den talrikaste;
denna är den s. k. *inre* l. *bukejevska hor-
n*, mellan Volgas och Jaiks nedersta lopp en
ryska myndigheternas föranstaltande utflyttad
afdelning. Den mellersta, *orta djuz* ("mellanhor-
den"), l. de sibiriske kirgiserna, inne-
har trakterna mellan Tobol- och Irtysj-floderna i n.
samt Balkasj- och Saisang-sjöarna i s. Den östra,
ülu djuz ("stora horden"), lyder blott till en mindre
del, mellan Balkasj- och Issik-sjöarna, under ryskt
välde, medan största delen fritt kringströfvar dels
i Dsungariet, dels i bergstrakterna kring Amu-
Darjas källfloder och i västra Öst-Turkestan. —
Kasakerna äro i allmänhet blonda, af medelstor och
väl proportionerad kroppsbyggnad; ansiktet bär den
mongoliska rasens allmänna kännetecken i förmildrad

Kirgisisk musikant.

grad (se fig.; jfr fig. 8 å pl. "Asiatiska folk"
till art. Asien). De uppnå ofta hög ålder, utan
att håret eller det sparsamma skägget synner-
ligen hvitnar, och till följd af stäppens sunda
klimat äro febrar och farsoter sällsynta. I små ska-
ror, af 5—10 familjer, draga de omkring med
sina hjordar och tvåhjuliga kärror samt uppslå sina
tält i källornas närhet för längre eller kortare tid.
Tältet, *käscha* (hos andra tatarer *jurta* l. *kibitka*,
hos mongolerna *gyr*), är af den för hela Central-
Asien gemensamma formen: det består af en ställ-
ning af stänger, sammanhållna af breda hästhårs-
band, i form af en ostkupa med 14—20 kvm. golfyta
och 3—4 m. höjd samt betäckt af tumstjock yllefilt
(jfr Jurta och fig. däri). Öfver eldstaden i tältets
midt, där torr spillning utgör bränslet, är en rök-
öppning. En sådan kascha, hvars inre är ett virr-
varr af filtar, kistor, kokkärl, sadlar, trasor o. d.,
hvartill under vintern ofta komma lamm och getter,
utgör väl med sin vidrigt sura lukt, ständiga rök
och massor af ohyra en för den resande européen
föga angenäm, men för stäppbon särdeles lämplig
och praktisk bostad, då den i själfva verket är
både regn- och vindfast. Näringsfånget är nästan
uteslutande boskapsskötsel. Blott då kasaken ingen
hjord eger, lefver han af fiske och odlar en åker-
lapp vid flodstranden så länge, tills han af dess
afkastning kan köpa sig behöflig boskap. Hjordarna
bestå hufvudsakligen af får och hästar, i mindre
antal af nötkreatur, getter och, i sydligare trakter,

kameler. Det förnämsta lifsmedlet är irimtjik, ett slags liten skarp ost af ko- och fårmjölk, samt kimis (ry. *kumy's*), en jäst, närande dryck af stomjölk; bröd var ända till senaste tider tämligen sällsynt, och kött (företrädesvis af häst och får) förekommer i allmänhet blott vid gästabud. Klädedräkten, som består af flera olika plagg och vanligen kommer från Buchara, är ofta rikt utsirad med broderier, siden och sammet, men bäres, ända tills den faller sönder i trasor och smuts, ty de mest utmärkande dragen i kasakernas lefnadsvanor äro en genomgående osnygghet och, hvad männen beträffar, lättja. Kasakerna lefva till stor del på hästryggen, och som ryttare gifva de hvarken Arabiens beduiner eller Syd-Amerikas gauchos efter i skicklighet och säkerhet. Till karaktären äro kasakerna i allmänhet godlynta och gästvänliga men visa därjämte stor slughet och kraft gentemot främlingar. Till namnet äro de muhammedaner, men bekymra sig långt mindre om islams bud än om sina egna vidskepliga spådomskonster och orakel med i elden kolade fårbogar, inälfvor, färgen på brinnande olja eller fett, garnändar mellan svarta och hvita stenar o. d. Ryska regeringen har väl sökt att genom utsända religionslärare, *mu'lla*, understödja islams civiliserande inflytande; men deras arbete har knappt rönt mer framgång än de skotske missionärernas, hvilka t. o. m. öfversatt bibeln på "kirgisiska" (d. ä. kasakiska). Äktenskapet är en ren handel, hvarvid flickans fader bestämmer priset, *kalym*, i boskap. Kvinnorna förrätta allt dagligt arbete, t. o. m. hästarnas skötsel och sadling, tältets uppslående och nedtagande o. s. v. Deras dräkt liknar fullständigt mannens (med tillägg af den stundom burna hvita, säcklika slöjan), hvarför de äfven rida på männens vis. Orenburg, Troitsk, Petropavlovsk och Jekaterinburg samt, å andra sidan, Taschkent, Samarkand och Chiva äro de stapelplatser, där kasakerna utbyta sina får (i hundratusental årligen), hästar, hudar m. m. mot mjöl, s. k. tegelte, trä- och järnkärl, brännvin, tyger m. m., hvarvid fåret gäller som laglig myntenhet. — Den politiska organisationen af detta Asiens mest betydande nomadfolk är rent demokratisk. Hvarje hord är delad i några få distrikt, hvarje distrikt i 10—20 kretsar, hvarje krets i 10—12 *aúler*, som omfatta 50—70 tält. Hvarje distrikt, krets och aul väljer direkt sin höfding, hvarvid hvarje myndig man är valbar. Vanligen tagas höfdingarna från förnämligare familjer, kasaker "af hvita benet", men stundom äfven af de fattige, *djetaki*, hvilka i allmänhet förvärfva sitt uppehälle som tjänare hos de förmögne. Distriktets höfding, som väljes för 3 år (för krets och aul vanligen på 2), bär titeln sultan och har rysk öfversterang; väljes han till sultan 3 gånger efter hvarandra, erhåller han ryskt ärftligt adelskap med alla dess förmåner. Sultanerna, hvilka stå i direkt officiell förbindelse med den ryske general, som fått sig ombetrodd vården om de kirgisiska angelägenheterna, ha vid sin sida den s. k. *prikáz*, en rådgifvande myndighet, som består af 2 ryska bisittare och 2 af kasakerna själfva valda förtroendemän, *byi*, och denna prikaz förfogar öfver en liten kosacktrupp till ordningens upprätthållande. Dessa anordningar gälla lilla och mellersta horden, hvilka äfven erlägga en föga betydande skatt i boskap, *jasak*, beräknad till $1^1/_2$ rubel per tält. Den stora horden hör direkt under utrikesministeriet och betalar ingen skatt. — Om kasakernas tidigare öden ega vi ur orientaliska källor blott mytiska och osammanhängande notiser. Först efter Sibiriens eröfring (1578—87) kommo de i närmare beröring med ryssarna. Peter den store sände mot dem två expeditioner (1716—19), hvarigenom Irtysjdalen eröfrades. 1733 underkastade sig lilla och mellersta horden; men först efter 1825 kunna de tre horderna betraktas som stående mer eller mindre verkligt under rysk öfverhöghet, och några gånger har denna allvarsamt hotats af större resningar, såsom 1856—58 och senast 1870. Den nuv. organisationen härstammar från 1882. Jfr Schott, "Ueber die echten kirgisen" (1864), Zaleski, "La vie des steppes kirghizes" (1865), Vámbéry, "Die kirgisen" (Westermanns Monatshefte, 1875), Finsch, "Reise nach Westsibirien" (1879), Jadrintsev, "Sibirien" (1885), Landsdell, "Russian Central-Asia" (s. å.), Grodekov, "Le régime patriarcal et le droit coutumier des kirghiz" (öfv. af Dingelstedt 1891), Krahmer, "Russland in Mittelasien" (1898). — Kasakernas och de äkta kirgisernas hvarandra nära stående språk äro ännu föga kända. De anses som i allmänhet renare och ålderdomligare grenar af den turkisk-tatariska språkstammen än de med dem nära besläktade basjkiriskan, nogaiskan och andra tatariska dialekter. Se Radloff, "Phonetik der nördlichen türksprachen" (1883) och "Der dialekt der kara-kirgisen" (1885). Kirgisisk-ryska lexika finnas af Bukin (Taschkent 1883) och Katarinskij (1897). En samling ordspråk har utgifvits af Katarinskij (1899), sagor i transkription med rysk öfv. af Pantusov (1901). Se vidare Alektorovs utförliga förteckning öfver litteraturen om kirgiserna (på ryska, Kazan 1900). H. A.*

Kirgisstäppen. Se Kirgiser.

Kirialax [ki-], i nordiska sagor namn på den österromerske kejsaren Alexios I (se d. o.).

Kirid [ki-], turkiskt namn på Kreta.

Kiri'll [ki-], ryska andliga. 1. K. från Turov (*K. Turovskij*), f. omkr. 1130, d. omkr. 1182, Rysslands mest omtalade författare och predikant från den förtatariska tiden. Han var först munk, men lämnade klostret och lefde en tid som enstöring i ett "torn"; från denna tid härstammar en skrift om munklifvet och möjligen ett par andra skrifter. Hans rykte för fromhet förde honom på biskopsstolen i Turov (i nuv. guv. Minsk). K. är författare till åtta predikningar och en samling böner. Predikningarna äro ett mönster af tidens bysantinska vältalighet, med en så öfverflödande rikedom på bilder, att bakom dem innehållet nästan försvinner. K:s skrifter äro utgifna af Kalajdovitj 1821, Suchomlinov 1858, i nyrysk öfv. 1880.

2. K. från Bjelozero (*K. Bjelozerskij*), "för världen" Kuzma, f. 1337 i Moskva af förnäma föräldrar, blef tidigt munk, senare arkimandrit i Simonsklostret i Moskva, drog sig på äldre dagar undan till en håla i Bjelozerotrakten (nuv. Novgorodska guv., ö. om Petersburg) och grundlade där det sedan i Rysslands kyrkliga och litterära lif och äfven i dess krigshistoria berömda Kirillo-Bjelozerska klostret (i staden Kirillov). K. älskade läsning; flera böcker finnas skrifna eller afskrifna med hans hand, och han är författare till tre "sände-

bref" till samtida ryska furstar, i hvilka bref hans politiska och sedliga ideal få uttryck.

3. K. Trankvillion-Stavrovetskij, skollärare i Lemberg, sedan arkimandrit i Tjernigov, utgaf 1619 under titeln Undervisande evangelium (*Evangelie utjitelnoje*, nya uppl. 1668 och 1696) en predikosamling, som senare i Moskva befanns kättersk (papistisk) och på tsarens befallning förstördes. K. är äfven författare till ett par andra skrifter (Troslärans spegel, d. v. s. dogmatik, 1618 och 1692, och en uppbyggelsebok, Den dyrbara pärlan, 1646 och 1690). 1—3. Ll.

Kiri'llov [ki-], kretsstad i ryska guv. Novgorod, vid Kopanj. 4,304 inv. (1897). Berömdt kloster, helgadt åt den hel. Kirill, anlagdt 1398, med ett dyrbart bibliotek. J. F. N

Kirin [ki-] l. Girin, kin. *Tschuan-tschang*, hufvudstad i prov. Kirin i Mandschuriet, på vänstra stranden af Amurs biflod Sungari, anses ha omkr. 90,000 inv. och är näst Mukden den största staden i kinesiska riket utanför den stora muren. Staden, som är föga mer än 200 år gammal, är h. o. h. byggd af trä. Betydande tobaksodling samt flottning af trävaror och stor svinafvel. (J. F. N.)

Kirjakkala [ki'r-], järnbruk i Bjärno socken, Åbo och Björneborgs län, Finland, privilegieradt 1686, hade 1908 3 franche-comté- samt 5 smideshärdar, 2 ånghammare, 2 vattenhammare, 1 knipphammare, m. m. Årliga medeltillverkningen utgjorde 1908 348 ton smältstycken och 12,2 ton stångjärn. Bruttotillverkningsvärdet var 108,500 mk och arbetarna 22. K. eges af Tykö bruksbolag. A. G. F.

Kirjat-Arba [kir-]. Se Hebron.

Kirjejevskij [kir-]. 1. Ivan Vasiljevitj K., rysk författare, f. 1806, d. 1856, tjänstgjorde en tid vid inrikeskollegiets arkiv i Moskva och knöt, under en studieresa i Tyskland, personlig bekantskap med Hegel och Schelling. Han medverkade i Pogodins tidskrifter "Moskvitianin" och "Moskovskij Sbornik", tills de förbjödos af regeringen. I dessa tidskrifter uppträdde K. som varm anhängare af slavofilismen, särskildt ur religiös synpunkt, enär han under längre tids vistelse hos eremiten Filaret af denne stärkts i sin öfvertygelse om den ryska ortodoxiens förträfflighet. — K:s samlade skrifter utgåfvos 1861. — 2. Petr Vasiljevitj K., den föregående broder, f. 1808, d. 1856, samlade med stor flit och kritisk urskillning ryska folkvisor, som 1860—74 utgåfvos af Bezsonov i 10 bd, innehållande episk-mytiska, heroiska och rent historiska folkvisor från Vladimirs tid fram till 19:e arh. A—d J.

Kirkby [kə'bi], "kyrkoby", namn på flera engelska orter. 1. K.-in-Ashfield [kə'bi-in-ä'ʃfild], stad i grefsk. Nottingham. 10,318 inv. (1901). Kolgrufvor, strumpstolsarbeten.

2. K.-Kendal. Se Kendal.

3. K.-Stephen, kommun i grefsk. Westmorland, vid Eden, 14 km. s. ö. om Appleby. 4,634 inv. (1901). Dess kyrka, S:t Stephen, härrör från saxiska tiden. Brytning af koppar-, bly- och järnmalm samt stenkol. J. F. N.

Kirkby'a Jones, *paleont.*, ostrakodsläkte från karbon- och permaflagringar. A. Hng.

Kirkcaldy [kə'kä'di], hamnstad i skotska grefsk. Fife, vid norra stranden af Forth-viken, midt emot Edinburgh, bildar med Dysart en kommun. 34,079 inv. (1901). K. är en af Skottlands lifligaste fabriksstäder och har stora linneväfverier och blekerier samt flera fabriker för tillverkning af mattor (sedan 1877 äfven af korkmattor, s. k. linoleum), ångmaskiner, socker, lergods m. m. I omgifningen stenbrott och stenkol. K. blef stad 1070. Det är Adam Smiths födelseort. (J. F. N.)

Kirkcudbright [kəkö'bri]. 1. (East Galloway) Grefskap i södra Skottland, vid Solway Firth. 2,328 kvkm. 39,383 inv. (1901). Största delen af grefskapet är ett skoglöst, af hedar och kärr uppfylldt bergland; endast sydöstra delen är något jämnare. Hufvudfloden är Dee. Jordbruket är obetydligt, men boskapsskötseln är betydande och utgör jämte fisket befolkningens hufvudnäring. K. bildar med Wigtown den forna prov. Galloway (se d. o.). — 2. Hufvudstad i nämnda grefskap, vid Dees utlopp i Kirkcudbrightviken af Solway Firth. 2,386 inv. (1901). (J. F. N.)

Kirke [ki'r-; grek. *Kίρκη*, lat. *Circe*], *grek. myt.*, en mäktig sierska och trollkvinna, dotter af Helios och okeaniden Perse, bodde på ön Aiaia i det fjärran västerhafvet, där hon egde ett praktfullt, af tama lejon och björnar bevakadt palats, i hvilket hon under tjusande sång väfde underskön kläder, sådana som gudarna troddes bära. Homeros låter Odysseus landa på Kirkes ö, och några af hans män, hvilka skickats i förväg till palatset för att kunskapa, blefvo genom K:s trollkonster förvandlade till svin. Odysseus, som af Hermes erhållit ett skyddsmedel mot trolldomen, tvang med draget svärd K. att återgifva dem deras mänskliga gestalt, hvarefter han och hans män ett helt år under lust och gamman kvarstannade hos K. Vid skilsmässan gaf hon honom värdefulla råd med afseende på resans fortsättning. Yngre sagor omtala en son af Odysseus och K. med namnet Telegonos. A. M. A.

Kirkebö [kir-], socken på Färöarna, omfattar sydspetsen af Strömö (se kartan till Färöarna) med 236 inv. (1901), var under medeltiden (till 1557) säte för Färöarnas biskop och ett prästseminarium. Kyrkan, den enda på öarna från katolska tiden, byggdes omkr. 1300 af ohuggen granit och ombyggdes 1874. Ännu mera betydelsefull är den präktiga ruinen af en omkr. 1500 påbörjad, men aldrig fullbordad domkyrka, byggd af porfyrblock, 25 m. lång, 10,2 m. bred och 8,4 m. hög; murarna äro 1,5 m. tjocka. Norske konungen Sverre tillbragte sin barndom och ungdom i landsflykt i K. och fick sin utbildning i prästskolan. E. Ebg.

Kirkedörsnuten. Se Hallingskarven.

Kirkeordinans [ki-], da., kallades i Danmark den lag, som Kristian III 2 sept. 1537 utfärdade på latin ang. de kyrkliga förhållandenas ordnande i öfverensstämmelse med den 1536 genomförda reformationen. Utarbetad under Bugenhagens medverkan, stadfästes ordinansen i dansk öfv. (af Peder Palladius) på herredagen i Odense sept. 1539 och trycktes 1542. Dess bestämmelser öfverflyttades delvis till Kristian V:s danska lag 1683, under det andra delar väsentligen ändrades under Kristian IV 1629 och 1643; inalles utgöra de nu 2:a boken af ofvannämnda lag. E. Ebg.

Kirkesion [kir-], lat. *Circesium*, i forntiden en viktig stad i Mesopotamien, vid Chaboras' (Chaburs) inflöde i Eufrat, var romarnas yttersta gränsfästning vid Eufrat mot perserna. Ruiner af staden vid El-

Busera. K. har, troligen med orätt, identifierats med Karkemisch (se d. o.). (J. F. N.)

Kirkeöen, den största af Hvalöerne (se d. o.) i Norge. På K. voro 1814 ett par batterier uppkastade till försvar af Gravningsundsinloppet och Sækken; men vid svenska flottans ankomst 26 juli vältrades kanonerna i hafvet och batterierna utrymdes. L. W:son M.

Kirkham [kɔ̄'kəm], stad i engelska grefsk. Lancaster, 11 km. n. v. om Preston. 3,693 inv. (1901). Bomulls- och linneindustri. J. F. N.

Kirkholm [ki-], Kerkholm, Kirchholm, småstad i ryska guv. Livland, vid norra stranden af Düna, omkr. 25 km. s. ö. från Riga, märklig i Sveriges historia genom det stora nederlag, som Karl IX led därstädes 17 sept. 1605. Karl, som efter sin landstigning vid Pernau, 22 aug., inom kort hade 12,000—16,000 man under sitt befäl, beslöt att med ett slag tillintetgöra den polske fältherren Chodkiewicz' ringa styrka — knappt 5,000 man —, som var lägrad vid K. Karl bröt hastigt upp från sitt läger vid Riga, tågade natten mellan 16 och 17 sept. mot K. och intog där en fördelaktig ställning på höjderna, men lät genast börja striden, ehuru hans trupper voro uttröttade af den ansträngande marschen. Än oklokare var, att han lät Chodkiewicz genom en krigslist locka sig ned på slätten, där det polska rytteriet snart förvandlade den seger, hvarom Karl gjort sig viss, till ett förödande nederlag. Svenskarna skola ha förlorat 8,000 man, bland andra den tappre fältherren Anders Lennartsson, som afrådt från att börja striden genast. Karls lif räddades endast därigenom, att en livländsk adelsman, Henrik Wrede, uppoffrade sitt i stället. Slaget fick dock ej några viktigare följder, ty inom kort utbröto i Polen inre oroligheter, hvilka hindrade Sigismund att draga nytta af sin seger. 1625 byggde Jakob De la Gardie en skans vid K. Enligt kontrakt med Rodenburg 1647 skulle en ny skans byggas på 10 månader; arbetet utfördes på kortare tid, men blef därefter. 1653 hade vallarna satt sig, och 1654 måste skansen skyndsamt iståndsättas för att ej falla alldeles samman. Sept. 1657—jan. 1658 hölls skansen besatt af polackerna. 1663 beslöt K. M:t, att skansen skulle raseras. (Fr. W.) L. W:son M.

Kirki [ki-], förr namn på Aurangabad (se d. o.).

Kirkintilloch [kɔ̄kinti'lɔch], stad i Skottland, till en del i en parcell af Dumbarton, till en del i Lanark. 10,502 inv. (1901; som kommun 14,401). Textilindustri, stenkolsgrufvor, järnverk. (J. F. N.)

Kirkjubær [ki'rkju-bajr], fordom kloster på Island för benediktinnunnor, stiftadt 1186, var hufvudskådeplatsen för de i Svinfellinga-sagan, en del af Sturlungasagan, omtalade händelserna i midten af 13:e årh. och indrogs efter reformationen. K. ligger i Síða-bygden i Väster-Skaptárfells syssla. C. R.*

Kirkjuvåg [kir-]. Se Kirkwall.

Kirk-kilise [kirk-kilisē; "de 40 kyrkornas stad"], stad i turkiska vilajetet Adrianopel, ö. om staden Adrianopel. 16,000 inv., hälften greker, 1/3 bulgarer, 1/6 turkar. Handel med smör och ost på Konstantinopel. (J. F. N.)

Kirkkonummi [ki'rk-]. Se Kyrkslätt.

Kirksville [kɔ̄'kśvil], stad i nordamerikanska staten Missouri. 5,966 inv. (1900). Statens normalskola. J. F. N.

Kirkwall [kɔ̄'kwɔl], hufvudstad och förnämsta hamnen på Orkneyöarna, på norra stranden af hufvudön, Pomona. 3,711 inv. (1901). Staden har en katedral (S:t Magnus, grundlagd 1137), ruiner af det forna biskopshuset (där norske konungen Håkan Håkansson dog 1263) och en latinskola (inrättad omkr. 1550). — K., fno. *Kirkjuvåg* (af *kirkja*, kyrka, och *vágr*, våg), var en rätt betydande ort, medan öarna tillhörde norrmännen, och blef stad under Jakob III (1460—88). Se Dietrichson och J. Meyer, "Monumenta orcadica" (1906). (J. F. N.)

Kirkwood [kɔ̄'kwud], James, skotsk folkbildningspionjär, en af de förste kände ifrarna för upprättande af sockenbibliotek, f. omkr. 1650 i Dunbar, d. 1708, erhöll 1685 en kyrkoherdebeställning i England, men afsattes 1702 för vägran att afsvära undersåtlig trohet åt huset Stuart. Sina idéer om folkbiblioteks upprättande i alla rikets församlingar framlade K. 1699 i den anonyma broschyren *An overture for founding and maintaining bibliothecks in every paroch throughout the kingdom* (omtryckt af W. Blades 1889). K. föreslog där bl. a., att prästens boksamling skulle vara sockenbibliotekets kärna, skolläraren bibliotekarie och enhetligt katalogiseringssystem användas för alla biblioteken. K. påyrkade 1703 upprättande af folkbibliotek för bildningens främjande i de skotska högländerna och testamenterade sin egen rikhaltiga boksamling till presbyteriet i Dunbar. V. S—g.

Kirkwood [kɔ̄'kwud], Daniel, nordamerikansk astronom, f. 1814 i Harford, Maryland, d. 1895, blef 1851 professor i matematik vid Delaware college och 1856 vid Indiana-universitetet i Bloomington. K. vann stor ryktbarhet genom sina undersökningar öfver småplaneternas banor. Han upptäckte det märkvärdiga förhållandet, att dessa planeter i allmänhet äro förenade i grupper på olika solafstånd, skilda åt genom relativt planettomma luckor. Redan 1866 sökte han förklara detta som en följd af planeten Juppiters störande inverkan på dessa kroppars rörelse; denna teori utvecklade han senare i arbetet *The asteroids* (1888). Mycket bekanta äro äfven hans undersökningar öfver planetsystemets bildning, öfver Saturnusringens delningar och öfver sambandet mellan kometerna och meteorsvärmarna, framställda i *Meteoric astronomy: a treatise on shooting stars, fire balls and aerolith* (1867), *Comets and meteors, phenomena and theor* (1873) samt i en mängd afh. i facktidskrifter. Det 1900 inrättade observatoriet i Bloomington fick till hans ära namnet "Kirkwood-observatoriet". B—d.

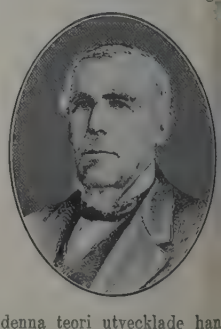

Kirmān [kir-] l. Kermān (de gamles *Karmania*), provins i sydöstra Persien, sträcker sig i s. ned till Persiska viken och omges f. ö. af Belutsjistan samt prov. Kuhistan, Jesd och Fars. Area vid pass 196,000 kvkm. Norra delen bildar en

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

vidsträckt saltöken (Lut), i v. träffas ett ansenligt högland. Äfven kuststräckan är på några ställen bergig och utgör en del af Mogistan (äfven kalladt Mekran eller persiska Belutsjistan). Det inre af landet lider stor brist på vatten och har endast här och där några ymnigare bergskällor. Till Persiska viken rinna några obetydliga kustfloder. Klimatet anses som det mest ohälsosamma i hela Persien. I Nurmanschir och några få andra centrala distrikt består jordmånen af alluviala lager och frambringar, där vatten finnes, hvete, majs, korn, tobak, bomull, saffran och frukter. Mullbärsträdet odlas allmänt för silkesafvelns skull, hvita rosor för beredningen af *attar*, en i österlandet högt värderad essens. Viktigare än jordbruket är uppfödandet af får, getter och kameler, hvilket lämnar råämnena till provinsens enda nämnvärda industri, tillverkningen af filtar, schalar och mattor, hvilka anses för de finaste i världen. Såväl jordbruk som manufakturer tryckas likväl af tunga skatter. Befolkningen, som anslås till 500,000 pers., utgör en brokig blandning af tadjiker, kurder, armenier, hinduer, araber, larer, parser och judar. — Hufvudstaden K., äfven benämnd Sirdschan, är belägen 1,853 m. ö. h. strax s. om saltöknen på en fruktbar slätt, som anses för Persiens kornbod. I dess inre finnas präktiga basarer samt flera karavanserajer, moskéer och bad, hvilka dock äro i förfallet skick. Från K. utgå flera viktiga karavanvägar såväl åt norra delen af riket som åt Persiska viken och Indien (öfver Herat och Kandahar). Handeln är ännu ganska betydlig och omsätter siden- och yllefabrikat, i synnerhet gröfre schalar, i massa till Turkiet. En mängd ruiner vittnar om stadens forna storhet. Inre och yttre oroligheter medförde dess fall. 1794 intogs och skövlades den af Muhammed kan, hvarvid murar och offentliga byggnader jämnades med jorden. Plundringen pågick i tre månader; en stor del af invånarna nedhöggs, andra, enligt uppgift 30,000, jagades i landsflykt. Sedan dess har staden endast långsamt repat sig. Dess befolkning uppskattas f. n. till högst 40,000. S. A. L.*

Kirmanschahān [kir-] l. Kermanschāh, stad och distrikt i västra Persien, mellan Kurdistan och Luristan. Staden har ett viktigt strategiskt och kommersiellt läge vid vägen mellan Teheran och Bagdad, är omgifven af befästningar och har omkr 32,000 inv. (J. F. N.)

Kirmes [kir-]. Se Kermis.

Kirn [kirn], stad i preussiska reg.-omr. Koblenz (Rhenprovinsen), vid Nahe. 6,588 inv. (1905). Stora garfverier. (J. F. N.)

Kirnberger [ki'rn-], Johann Philipp, tysk musiker, f. 1721 i Thüringen, d. 1783 i Berlin, lärjunge af Kellner, Gerber och Seb. Bach, bekläddе 1741—50 åtskilliga musiklärar- och direktörsplatser samt blef 1754 kompositionslärare och kapellmästare hos prinsessan Amalia i Berlin. K:s kompositioner äro lärda och högtsinta torra; däremot vann han ett namn, ehuru öfverskattadt namn som teoretiker, i synnerhet med arbetet *Die kunst des reinen satzes* (1774—79). A. L.*

Kirner [ki'r-], Johann Baptist, tysk målare, f. 1806, d. 1866, studerade i München och Italien. K. skildrade det sydtyska bondfolkets lif med dess grofkorniga glädje och trohjärtade sinnelag. Hans bilder utmärkas för skarp karakteristik och frisk humor: *Pristagarens återkomst* (Karlsruhes galleri), *Spågumman* och *Tre badensiska friskyttar 1849* (båda i nya pinakoteket, München) m. fl. (G—g N.)

Kirogräf (af grek. *chēi'r*, hand, och *gra'fēin*, skrifva), handskrift; egenhändig skrift; original.

Kirogrammatomanti l. Chirogrammatomantī (af grek. *chēi'r*, hand, *gra'mma*, skrift, och *mantēi'a*, spådom), ett af handskriftstydaren A. Henze m. fl. begagnadt namn på den vetenskap, som vanligen kallas grafologi (se d. o.).

Kirologi l. Chirologī (af grek. *chēi'r*, hand, och *lo'gos*, tal). Se Åtbördsspråk.

Kiromanti l. Chiromantī (af grek. *chēi'r*, hand, och *mantēi'a*, spådom), konsten att spå i handen, den föregifna förmågan att ur linjerna, byggnaden och de köttiga delarna på flatsidan af en människas hand kunna utröna hennes temperament och kroppsbeskaffenhet samt med ledning däraf förutsäga hennes timliga öden. Enligt kiromanternas mening är hvarje mer viktig tilldragelse i en persons lif förutteckнad i hans händer med outplånliga drag, till hvilkas tolkning det emellertid kräfves en särskild "vetenskap". Kiromantien säges ha först idkats af kaldéerna och från dem kommit till egypterna, af hvilka grekerna i sin ordning undfingo den. I Indien blomstrar den än i dag, och kändt är, att de från Indien härstammande zigenarna däraf göra ett näringsfång sedan gammalt. Hos grekerna visade redan Aristoteles böjelse att tillmäta kiromantiens rön någon betydelse, men först Artemidoros (i 2:a årh. e. Kr.) framställde i sina "drömtydningar" ett utfördt system. Under medeltiden sattes kiromantien i samband med astrologien; och att denna dubbelväfnad af vidskepelse ännu ej är oåterkalleligen upplöst, därom vittnar ett och annat skenbart djupsinnigt och med attester späckadt arbete i kiromanti, hvilket söker sin läsekrets bland våra dagars bildade. Bland de mera bekanta kunna nämnas A. Desbarolles' "Les mystères de la main" (1859; ny uppl. 1891) och Cheiros (= grefve de Hamongs) "The language of the hand" (1901). Det var emellertid under 1500- och 1600-talen, som denna spådomskonst allmännast hyllades i Europa och afhandlades inom litteraturen. Ännu i början af 1700-talet höllos kiromantiska föreläsningar vid många tyska universitet. Bland utöfvare af konsten i senare tid har i synnerhet den franska spåkvinnan m:lle Lenormand blifvit beryktad för sin praktik i de högsta kretsar kring början af 1800-talet.

Kiroplā'st. Se Chiroplast. — Kiroplastīk l. Chiroplastīk, konsten att med händerna forma bildverk af mjuka ämnen, såsom vax, lera, smör o. d.

Kirrha [kir-; grek. *Kíῤῥα*, lat. *Cí'rrha*], urgammal stad och hamn i forngrekiska landskapet Fokis, belägen vid Korintiska viken och nära mynningen af floden Pleistos. K. hörde i äldre tiden under det närbelägna Krisa och tjänade efter dettas förstöring länge som hamnstad för Delfi. Några fornlämningar af dess hamnbyggnader och fästningsverk finnas ännu i behåll. A. M. A.

Kirriemuir [kirimjö'ə], stad i skotska grefsk. Forfar, 8 km. n. n. v. om staden Forfar. 4,096 inv. (1900). Linneväfveri. J. F. N.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kirsänov [kir-], kretsstad i ryska guv. Tambov, vid Vorona (till Don). 10,677 inv. (1897). Kvarnindustri. J. F. N.

Kirsch [ki-], Georg Wilhelm, orientalist, f. 1752 i Hof i Franken (dödsåret obekant), var 1779—98 gymnasierektor i Hof, där han på egen bekostnad anlade ett tryckeri med syriska typer, och lefde sedan som privatman. Från detta tryckeri utgaf han *Pentateuchus syriace* (1787) och en på sin tid mycket använd *Chrestomathia syriaca cum lexico* (1789, 2:a uppl. utg. af Bernstein 1832—36). Dessutom var han medarbetare i Bruns' edition af Barhebräus' "Chronicon syriacum" (1789). K. V. Z.

Kirsch [ki-], Johann Peter, kristen arkeolog och kyrkohistoriker, ultramontan katolik, f. 1861 i Luxemburg, sedan 1890 teol. professor vid universitetet i Fribourg i Schweiz, har utgifvit en rad monografier särskildt till medeltidens kyrkohistoria, en stor illustrerad populär *Geschichte der katholischen kirche* (1903) och en ny uppl. af Hergenröthers "Handbuch der allgemeinen kirchengeschichte" (1902—09), f. n. den förnämsta moderna katolska kyrkohistoriska handboken. I förening med de Waal utger K. "Römische quartalschrift für altertumskunde". Hj. H—t.

Kirschēhir [kir-], stad i turkiska vilajetet Angora i Mindre Asien, 140 km. s. ö. om Angora. Omkr. 8,500 inv. Berömd matt-tillverkning. Praktfull, men förfallen seldschukisk medrese (högskola). J. F. N.

Kirschner [ki'rʃ-], Aloysia (Lola), österrikisk romanförfattarinna under pseudonymen Ossip Schubin, f. 1854 i Prag, har tillbragt en stor del af sitt lif på resor, men är numera bosatt på sitt slott Bonrepos i Böhmen. Hon har författat ett mycket stort antal romaner (*Ehre*, 1882; "Ära", 1883 och 1904; *Unter uns*, 1884; "I vår krets", s. å.; *Die geschichte eines genies*, s. å.; "Historien om ett snille", s. å.; *Gloria victis*, 1885; sv. öfv. s. å. och 1888; *Malocchio*, s. å.; "Missljud", s. å.; *Etiquette*, 1889; *Asbein*, 1888, med fortsättningen *Boris Lensky*, 1889, m. fl.; öfv. äro utöver "Stella", 1887, "Gesa van Zuylen", 1891, "Ändtligen hemma", 1900, "Under fullmånens bann", 1901, och "Lycka", 1905), af hvilka de tidigare anses representera höjdpunkten af hennes iakttagelse och karakteristik. Hon skildrar gärna internationella sällskap, konstnärlig bohem, österrikiska militär- och adelsfamiljer. Ett visst nervöst, feberaktigt, affekteradt drag gör sig märkbart i hennes alstring, där man skönjer påverkan från George Sand och Turgeniev. R—n B.

Kirschwasser [ki'rʃ-], ty., ett slags likör, som fierstädes i Tyskland beredes därigenom, att man låter små svarta körsbär (ty. *kirsche*), hvilkas kärnor icke afskilts, jäsa och sedan destillerar den jästa vätskan. Destillatet, som försättes med socker, innehåller en ytterst ringa mängd blåsyra, som vid jäsningen bildats ur körbärskärnorna, och får delvis därigenom sin egendomliga smak. Kirschwasser förfalskas ofta, i det att en blandning af utspädd sprit, socker och bittermandelolja (naturlig eller konstgjord) får föreställa den äkta, af körsbär beredda likören. S. J—n.

Kirsedrank (af ty. *kirsche*, körsbär), gammalt svenskt namn på körsbärsvin. Jfr Kirschwasser.

Kirskål (af ty. *giersch*), *bot.*, namn på *Aegopodium podagraria*.

Kirskänkling, *sjöv.*, benämning på sneda stag, som stötta vissa rundhult. Den torde numera förekomma endast i sammanställningen "klyfvarbomsstampdäfvertskirskänkling" (vanligen en kortare järntross med talja). H. W—l.

Kirsteinska huset. Om teatern därstädes se Stockholms teatrar.

Kirsten [ki-], dansk prinsessa, dotter till Knud Lavard, äktade 1133 norske konungen Magnus Sigurdsson, men blef kort därpå förskjuten, emedan hon hjälpte sin farbroder Erik Emune på flykten, då hennes make ämnade förråda honom till hans fiender. Om hennes senare lefnadsöden känner man ingenting. Omöjligen kan hon vara den "lilden Kirsten", som enligt folkvisan förföres af en prins Buris och till straff dansas och piskas ihjäl af sin broder, konung Valdemar. E. Ebg.

Kirstēnius. 1. Petrus K., läkare, filolog, f. 25 dec. 1577 i Breslau, d. 5 april 1640 i Uppsala, erhöll sin läkarbildning vid flera tyska universitet äfvensom i Holland och Frankrike, hvarvid hans önskan att lära känna de gamle arabiske läkarnas, särskildt Avicennas, skrifter gaf honom anledning att utvidga sina redan förut ovanligt omfattande språkstudier. Vid 24 års ålder promoverades han till med. doktor i Basel och reste därefter i Italien, Spanien, Frankrike m. fl. länder. Hemkommen till Breslau, blef han rektor vid gymnasiet därstädes, men måste snart för sjuklighets skull frånträda denna befattning, hvarefter han hufvudsakligen sysselsatte sig med medicinsk praktik och ett djupare studium af arabiskan. Efter några år flyttade han öfver till Preussen, där han senare blef känd af Axel Oxenstierna. Denne anställde honom som sin läkare och lät honom 1636 medföljа till Sverige. Där kallades han s. å. till e. o. lifmedikus hos drottning Kristina och vardt tillika professor i praktisk medicin i Uppsala. — K. ansågs känna 26 språk och var större som filolog än som läkare, i hvilken sistnämnda egenskap han enligt sin egen bekännelse tillhörde Paracelsus', icke Galenos' skola. Utom ett par medicinska afh., såsom *De vero usu et abusu medicinæ* (Breslau, 1610; 2:a uppl. Uppsala, 1636), offentliggjorde K. under sin vistelse i Breslau flera språkvetenskapliga arbeten, förnämligast rörande åtskilliga på österländska språk gjorda öfversättningar af kristna urkunder. För att kunna trycka sina språkliga skrifter i Uppsala införskref K. från utlandet arabiska typer, något som dessförinnan ej funnits i landet.

2. Johan Peter K., den förres son, hofingenjör, fortifikationsofficer, f. 21 sept. 1617, d. 6 maj 1682, blef konduktör vid fortifikationen i Livland 1644 och var sedan anställd vid Ewst skans' byggnad. K. blef 5 maj 1653 hofingenjör med skyldighet att undervisa K. M:ts pager i fortifikations-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

vetenskapen. Sedan kriget utbrutit, togs han emellertid i anspråk för en mängd befästningsarbetens utförande. 1656 började han sålunda anlägga Dalarö skans, 1657 blef han tillika ingenjör vid skansarbetena vid Grind och Danviken å Södermalm och vid förstärkningsarbetena å Vaxholm samt fick dess utom ledningen af befästningsarbetena i Södermanlands skärgård, och härmed fortsatte han äfven under de båda följande krigsåren. 1658 undergick K. några månaders arreststraff, därför att han i sin ifver att få försvarsverken färdiga för desamma användt en del för kavalleriets utrustning afsedda penningmedel, men äfven under arresttiden uppdrogs åt honom åtskilliga förslags uppgörande. Efter kriget tjänstgjorde K. som ingenjör vid Fortifikationskontoret samt inlade mycken förtjänst vid ordnandet af Fortifikationens redan då betydande arkiv. Han bibehöll dock inseendet öfver befästningarna utanför Stockholm och uppgjorde 1662 en ny dessein till försvarsverk vid Danviken. 1674 framade K. förslag till höjande af tornet och byggande af en ravelin vid Vaxholm samt tillsåg sedermera under 1674—78 arbetena därstädes samt vid Dalarö, Hörningsholm, Baggensstäket, Fittja, Grind m. fl. ställen. Redan i slutet af 1677 skulle K. emellertid ”för hög ålder och andra svagheter” ha erhållit afsked med pension, men då ingen för tillfället fanns, som kunde ersätta honom, fick han kvarstanna i tjänst, så länge kriget varade.

1. (K. V. Z.) 2. L. W:son M.

Kirtlandmormoner [kö'tlənd-]. Se Young, B.

Kirumpä [ki'-], slott i Livland, dorpatska kretsen, intogs af Jakob De la Gardie i aug. 1625 och befästes 1626 af Nils Stiernsköld, men var förfallet vid krigsutbrottet 1656, hvarför det då måste iståndsättas. 1682 bestämdes, att K. skulle bibehållas som försvarsverk, och ännu 1697 yrkades på iståndsättning, som dock uteblef. L. W:son M.

Ki'runa [ki-]. 1. Municipalsamhälle i Jukkasjärvi socken af Torneå lappmark, beläget nära Kirunavaara (se d. o.), var på 1890-talet en ödemark, men utvecklades från 1899 till ett välbyggdt och idogt samhälle. Byggnads-, brand- och ordningsstadgarna för rikets städer samt Hälsovårdsstadgan för riket bestämmelser rör. stad tillämpas enl. k. br. 23 dec. 1908. Taxeringsvärdet å fastigheter 3,793,500 kr. (1909). Den tax. inkomsten enl. peviln. förordn. 7,480,400 kr. (1909). Samhället är försedt med elektriskt ljus, har bankkontor, konsert- och teaterlokal m. m. samt erhåller snart egen kyrka, som uppföres på grufbolagets bekostnad. För arbetarna ha uppförts vackra och bekväma bostäder (se Arbetarbostäder, sp. 1321, fig.), och för persontrafik mellan samhället och malmberget finnes sedan några år elektrisk spårväg.

2. Kronopark i Jukkasjärvi socken och revir af Norrbottens län, genom K. M:ts befallningshafvandes afvittringsutslag 30 dec. 1896 afsatt af öfveroppsmark. Kronoparkens omfattning och benämning fastställdes af Domänstyrelsen 19 febr. 1907. Areal omkr. 41,000 har. 1. N. H—g. 2. M—g.

Kirunavaara [ki'runavära, af fi. *kieruna*, fjällripa, och *vaara*, berg], stort järnmalmsberg i Jukkasjärvi socken af Torneå lappmark, beläget 207 km. från Luleå på svenska och 168 km. från Narvik på norska kusten samt midt emellan Kalix och Torne älfvar. omkr. 15 km. från hvardera. Bergets topp, ”Statsrådet”, höjer sig 248 m. öfver den omedelbart i n. belägna sjön Luossajärvis yta och 749 m. ö. h. Detta järnmalmsberg, som i malmrikedom söker sin like i världen, består af en nästan sammanhängande malmstock af 3,000 m. längd och mellan 200 och 70 m. bredd samt är af särdeles ren och rik beskaffenhet. Fyndighetens längdutsträckning ligger ungefär i n. och s., och sidostupningen varierar mellan 50 och 70° från horisontalplanet. Den omgifvande bergarten är porfyr; malmen utgöres till öfvervägande grad af svartmalm af mycket hög järnhalt, ända till 70 proc., samt med en fosforhalt, varierande mellan 5 och 0,02 proc.; malmens svafvelhalt öfverstiger sällan 0,05 proc., och halten titansyra varierar mellan 0,80 och 0,04 proc. Enligt senast (1907) utförda beräkningar utgör K:s säkert kända malmarea 286,000 kvm., och för hvarje meters afsänkning af densamma erhålles omkr. $1^1/_4$ mill. ton järnmalm. Hela malmtillgången har beräknats till nära 500 mill. ton, hvaraf omkr. 200 mill. ton ofvan sjön Luossajärvis yta. Berget angafs 1736 af en lappman och besöktes s. å. af en kommission, bestående af landshöfding Gyllengrip, assessor Kahlmeter och bergmästare Svanberg. 1754 inmutades berget af brukspatron Steinholtz på Kengis bruk, men något tillgodogörande af malmen blef då ej af. 1825 anhöll brukspatron Ekström på Kengis hos K. M:t om tillstånd att exportera Kirunavaaramalm till Norge, men denna begäran afslogs. Un-

Fig. 1. Grufva i Kirunavaara.

der senare hälften af 1800-talet inmutades berget flera gånger och gaf upphof till en hel del egenderättstvister. 1875 verkställdes på statens bekostnad en första vetenskaplig undersökning af malmberget, och sedan dess har denna storartade fyndighet tilldragit sig uppmärksamhet från såväl statens som privatkapitalets sida. Sedan flera kommunikationsplaner tid efter annan uppstått och förkastats, beslöt 1898 års riksdag anläggande af statsbanan Gällivare—Riksgränsen, hvarigenom K. ställdes i förbindelse med svenska järnvägsnätet och med den is-

fria norska hamnen Narvik. Samtidigt började det 1890 bildade Luossavaara-Kirunavaara aktiebolaget, hvars hufvudegare och styresman var konsul G. E. Broms, att på allvar förbereda fyndighetens exploatering. Ekonomiska svårigheter gjorde dock, att Broms gång på gång sökte försälja malmfältet; 1902 fördes sålunda underhandlingar med svenska staten om statsinköp, men detta strandade redan på förberedelsestadiet och kom aldrig inför riksdagen. 1903 förhandlades om försäljning till ett konsortium af tyska järnverksegare, men tack vare ingripande af det svenska malmexportbolaget Trafikaktiebolaget Grängesberg—Oxelösund förhindrades detta, och sagda bolag blef i stället egare till malmfältet. Malmbrytningen bedrifves i öppna dagbrott

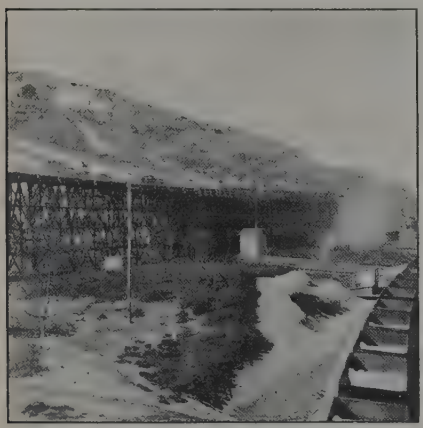

Fig. 2. Grufvagnar med automatisk tippning på "fickkajen", Kirunavaara.

på modernaste sätt (jfr fig. 2) med arbetsbesparande maskiner och verktyg, och den lönande exporten af Kirunamalm tillför Sverige årligen betydande kapital. 1900—09 brötos i K. inalles 9,8 mill. ton järnmalm, som exporterats till Tyskland, England och, under de senaste två åren, äfven till Nord-Amerika. Genom 1907 upprättadt aftal är numera svenska staten hälftenegare i malmfältet, med rättighet att efter viss tid tillösa sig äfven den andra hälften (ang. detta aftal se Grängesberg—Oxelösund). Under denne siste egares regim har K. nått en betydande utveckling. N. H—g.

Kirungabergen. Se Virungabergen.

Kirurgi (af grek. *chēirurgi'a*, eg. arbete med handen, af *chēi'r*, hand, och *e'rgon*, arbete) betecknar vanligen den vetenskap eller den konst, som afser botandet af de yttre kroppsdelarnas sjukdomar. Men kirurgien har redan vida öfverskridit de gränser, som tillförene voro satta för dess verksamhet: de yttre delarna af människokroppen. Den sysslar numera med nästan alla, äfven inre, organ. Hjärnskålen, näskaviteten, munnen, struparna, brösthålan, urinblåsan ha redan längesedan nåtts af kirurgen; på senare tider har han direkt ingripit i bukhålan och alla däri belägna organ, magsäcken, tarmar, lefver, mjältc, njurar. Han har sträckt sin hand in i lungorna och hjärnan, och man kan nästan säga, att för kirurgien ges det icke mera någon gräns, ity att den alltmera tränger in på det område, som förut ansågs tillhöra den inre medicinen uteslutande. — För kirurgen är det f. ö. alls icke nödvändigt att i hvarje fall företaga operationer, allraminst blodiga sådana. Den skickligaste kirurgen är, trots den allmänna föreställningen, ej alltid den, som opererar mest och bäst, utan den, som bäst bedömer, hvad han har för sig, vet att operera, då det är nödvändigt, men kan hjälpa sig utan operation, då sådant är möjligt. Det ligger ofta oändligt mycket mera talang uti att undvika en operation, synnerligast en stympande sådan, än i att verkställa den. Ksr.*

Kirurgie magisterexämen. Se Karolinska mediko-kirurgiska institutet.

Kiru'rgiska kongresser. Se Medicinska kongresser.

Kiru'rgiska societeten. Se Collegium medicorum och Karolinska mediko-kirurgiska institutet.

Kirvan [kir-], stad i Tunisien. Se Kairouan.

Kirwan [kə'ɷən], Richard, irländsk kemist, geolog, f. 1735, d. 1812, var 1766—68 advokat, men lefde sedan som privatman omväxlande i London, på sitt gods i Irland och i Dublin. Han författade, utom en mängd specialafhandlingar, *Elements of mineralogy* (1784; 2:a uppl. 1794—96) och vann ett aktadt namn genom sina analytiska undersökningar. (A. Hng.)

Kirvus [ki'r-], imperiellt pastorat af 2:a kl., Jääskis kontrakt, Nyslotts stift, Finland, Viborgs län, Jääskis härad och domsaga. Areal 650 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 8,656 pers. (1908). A. G. F.

Kirzjatj [kir-], stad i ryska guv. Vladimir. 4,499 inv. (1900). Textil- och mässingsindustri. J. F. N.

Kis [kiʃ] i sammansatta magyariska ortnamn betyder "liten".

Kis, *miner.*, betecknar i allmänhet starkt metallglänsande, i mineralriket förekommande föreningar af metaller, såsom järn, kobolt, nickel, koppar, med svafvel eller arsenik, t. ex. svafvelkis och magnetkis, kopparkis, arsenikkis. P. T. C.*

Kisa. 1. Socken i Östergötlands län, Kinda härad. 23,479 har. 3,808 inv. (1909), hvaraf 1,369 i K. municipalsamhälle. Annex till Västra Eneby, Linköpings stift, Kinds kontrakt. Se Cervus, "Anteckningar om Kisa socken i Östergötland" (1905).

2. Kyrkoby och municipalsamhälle i Östergötlands län, vid K. station å Östra centralbanan och Kisasjöns södra strand. 1,369 inv. (1909). Taxeringsvärde (1909) 103,000 kr. å jordbruksfastighet och 968,300 kr. å annan fastighet. K., som blef municipalsamhälle 1904, är hufvudorten i Kinda härad, bebyggdt på ömse sidor om stora landsvägen mellan Linköping och Vimmerby med flera större prydliga hus, ända till 4 våningar höga, har postkontor, telegramexpedition, länslasarett, lasarettsoch provinsialläkare, distriktsveterinär, bankkontor (afdelningskontor af Östergötlands ensk. bank samt sparbank), tingshus för Kinda härad, gästgifvargård, hvarjämte där äro bosatta domhafvanden i Kinda och Ydre domsaga samt kronofogden och häradsskrifvaren i Kinda och Ydre härads fögderi. 2. Wbg.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kisamor. Se Jansson, Maria.

Kisbér [ki'jbér], berömdt ungerskt statsstuteri, vid järnvägen Raab—Stuhlweissenburg och foten af Bakonyskogen. Hufvudsakligast fullblodshästar uppfödas där. B. C—m.

Kischm [ki-] l. Tawilah (arab., "lång ö"), en Persien tillhörig långsträckt, smal ö vid inloppet till Persiska viken, genom ett smalt sund skild från persiska fastlandet. Den har en areal af 1,333 kvkm., är bergig längs södra kusten, men f. ö. jämn och har jämte torra sträckor äfven fruktbara trakter, som frambringa spannmål, drufvor, dadlar, meloner etc. Flera naftakällor och svafvelgrufvor finnas. Omkr. 15,000 inv. Hufvudorter på ön äro Kischm (500 inv.), vid östra, och Basidu, vid västra ändan. (J. F. N.)

Kisel (lat. *sili'cium*), *kem.*, ett icke metalliskt grundämne, som ymnigt förekommer i förening med syre i mineralriket. Mer än en fjärdedel af den fasta jordskorpan utgöres af kisel. I rent tillstånd framställdes kisel 1823 af Berzelius genom upphettning af kiselfluorkalium med kalium. Så beredd bildar den ett brunt affärgande pulver. Wöhler erhöll sedermera kisel äfven i form af grafitlika fjäll och diamantartade kristaller, hvilka i motsats till amorft kisel leda elektriciteten. Kisel kristalliserar regulärt och bildar starkt glänsande, svartgrå nålar med sp. v. 2,49. Kisel, hvars atomvikt är 28,3 och tecknas Si, är ett utprägladt fyratomigt element, närmast besläktadt med kol. I likhet med kol ger kisel sålunda med väte en gasformig, lättantändlig förening $Si H_4$, med klor kloriden $Si Cl_4$, en färglös, flyktig vätska, med klor och väte siliciumklorоform, $Si Cl_3 H$, likaledes en flyktig vätska. Man känner vidare ett flertal särskildt af Friedel och Ladenburg studerade kolhaltiga kiselföreningar, hvilkas sammansättning är analog med rent organiska ämnens, t. ex. alkoholers och fettsyrors. Hit hör t. ex. silikopropionsyra: $C_2 H_5 . Si O . OH$. Till fluor har kisel stark frändskap. Fluorkisel, $Si F_4$, bildas vid inverkan af fluorväte på kiselsyra och är en färglös gas, hvilken, inledd i vatten, frambringar en geléartad fällning af kiselsyrehydrat, under det den tvåbasiska kiselfluorvätesyran, $Si F_6 H_2$, stannar i lösningen. Denna syra utdrifver kolsyra ur karbonat och ger med metaller salter, kallade fluosilikat l. kiselfluormetaller. Med syre ger kisel kiseldioxid, $Si O_2$ (se Kiselsyra), och med svafvel hvitt, kristalliserande svafvelkisel, $Si S_2$, som sönderdelas af vatten, så att svafvelväte och kiselsyra bildas. Äfven med kväfve förenas kisel, t. o. m. direkt, och ger hvitt, eldfast siliciumkväfve. I förening med järn bildar kisel ett ämne af karbidartad natur, kiseljärn (se d. o.). Siliciumkarbid l. carborundum, $Si C$, erhålles genom upphettning af kvartssand med kol i den elektriska ugnen och bildar ett kristallpulver, som på grund af sin utomordentliga hårdhet användes som slipmedel och kan ersätta diamantstoft. P. T. C. (H. E.)

Kiselalger, *bot.*, de encelliga alger och flagellater, som ha förkislad cellvägg. Hos diatomacéerna är kiselsyra "inlagrad" i en af pektinsubstans bestående vägg; planktonformernas vägg är i allmänhet endast svagt förkislad. Förkislad cellvägg (hos cysterna) förekommer dessutom hos de gula flagellaterna (se Chrysomonadineæ). G. L—m.

Kiseldioxid, *kem.* Se Kiselsyra.

Kiselev [kiseljä'ff]. 1. Pavel Dmitrijevitj K., grefve, rysk general och minister, f. 1788 i Moskva, d. 1872 i Paris, hade 1817 avancerat till generalstabschef vid 2:a ryska armén, utsågs under rysk-turkiska kriget 1828—29 att jämte Diebitsch uppgöra planen för det andra fälttåget i Turkiet och fick efter fredsslutet (sept. 1829) befälet öfver den ryska armé, som kvarstannade i Valakiet och Moldau, tills dessa furstendömen fått sin författning och krigskostnaderna hunnit af Porten betalas. Han innehade under denna tid (1829—34) verklig diktatur i furstendömena, men sökte genom mildhet och ordnad förvaltning göra ryska väldet omtyckt. K. blef 1833 general af infanteriet och 1834 medlem af kejserliga riksrådet samt af kommittén för riksdomänernas reorganisation, utnämndes 1838 till minister för domänerna, i hvilken befattning han inlade mycken förtjänst om kronoböndernas bästa, och var nov. 1856—dec. 1862 ryskt sändebud i Paris, där han sedan bodde kvar som privatman. 1839 upphöjdes han till grefve. — 2. Nikolaj Dmitrijevitj K., den föregåendes broder, rysk diplomat, f. 1800, d. 1869 i Florens, öfvertog 1841, vid grefve Pahlens afresa från Paris, ledningen af ryska legationen i Frankrike samt innehade den under olika värdigheter till febr. 1854, då de diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och västmakterna afbrötos. 1855 blef han sändebud hos påfven och 1864 hos konungen af Italien.

Kiselfluorkalium, *kem.* Se Kaliumsalter.

Kiselfluormetaller, *kem.* Se Kisel.

Kiselfluorvätesyra, *kem.* Se Kisel.

Kiselgalmeja, *miner.*, ett af vattenhaltigt, basiskt zinksilikat, $H_2 Zn_2 Si O_5$ eller $(HO Zn)_2 Si O_3$, sammansatt, stundom kristalliseradt mineral af vanligen gul, grå eller grön färg med diamant- eller pärlemorglans, hvilket förekommer utomlands flerstädes i zinkgrufvor, men ej anträffats i Sverige. P. T. C. (A. Hng.)

Kiselgur, *geol.* Se Bergmjöl.

Kjselhornsvampar, *zool.* Se Svampdjur.

Kiselinfusörier, *bot.*, detsamma som diatomacéer.

Kiseljord. Se Bergmjöl. Jfr Kiselsyra.

Kiseljärn l. Ferrosilicium (jfr Ferrolegeringar, sp. 96, och Fosforförgiftning, sp. 958), *kem.*, en förening mellan järn och kisel, som till följd af sina hälsofarliga, ofta dödsbringande egenskaper tilldragit sig allmän uppmärksamhet. Kiseljärnet innehåller nämligen små mängder fosfor jämte spår af arsenik, hvilka vid inverkan af vatten eller fuktig luft frigöras i form af de ytterst giftiga gaserna fosforväte och arsenikväte. När dessa gaser blanda sig med luften, uppstå i synnerhet ombord på lastångare med dålig ventilation förgiftningsfall, hvilka så ofta fått dödlig utgång (till febr. 1909 i 19 kända fall, hvaribland det allmänt omtalade fallet Tjerniak, se d. o.), att man i flera länder genom lagstiftningsåtgärder sökt skydda sig mot faran. I Sverige har en för ändamålet 1907 tillsatt kommitté af sakkunniga ansett sig på grund af den därmed möjligen förbundna explosionsfaran ej kunna förorda befraktning i hermetiskt slutna kärl, utan fordrar endast betryggande åtgärder för tillräcklig luftväxling i lasten. Lagförslag i denna riktning äro under ut-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

arbetning. Enligt en af J. Landin angifven metod oskadliggör man kiseljärn på kemisk väg bäst genom att oxidera de af kiseljärnet utvecklade gaserna medelst kemikalier, t. ex. klorkalk. I Tyskland äro stränga bestämmelser ang. transport och förvaring af kiseljärn redan antagna. Brittiska redare uppgifvas icke mottaga kiseljärn af hög kiselhalt (50 proc. Si) till skeppning; däremot har i masugn tillverkadt kiseljärn af låg kiselhalt (högst 15 proc. Si) visat sig icke vara hälsofarligt, och därför torde inga svårigheter möta för dess export. H. E.

Kiselkoppar, *miner.* Se Kiselmalakit.

Kiselkroppar, *bot.*, af kiselsyra bestående kroppar, som bildas i vissa celler hos palmer (de s. k. stegmata i kokosfibern), orkidéer m. fl. G. L—m.

Kiselmalakit, Kiselkoppar, *miner.*, grönt, hårdt finsplittrigt mineral, såsom oregelbundna massor ofta tillsammans med malakit. Dess kemiska sammansättning är $Cu\,Si\,O_3$, $2\,H_2\,O$. A. Hng.

Kiselmangān, *miner.* Se Rhodonit.

Kiselnålar, *kem.* Se Kiselsyra.

Kiselsinter, *miner., petrogr.*, en icke kristalliserad, antingen kompakt och hård eller i viss grad lös och jordartad kiselsyremassa, släkt med mineralet opal och bildad på kemisk väg som afsats ur varma källors kiselsyrehaltiga vatten. Kring Geysirkällorna på Island, i Yellowstone national park i Nord-Amerika och på Nya Zeelands nordö finnas stora aflagringar af kiselsinter, på den senare lokalen bildande terrassformade, marmorhvita afsatser. Kiselsintern träffas stundom i form af stalaktiter l. droppsten. Är den porös och uppfylld af förkislade växter, kallas den stundom kiseltuff, i öfverensstämmelse med benämningen för den i detta afseende lika beskaffade kalktuffen. E. E.

Kiselskelett, *bot.*, den af kiselsyra bestående rest, som erhålles vid förbränning eller förstöring på annat sätt af växter med förkislad cellvägg. Askan af hvetehalm består till 70 proc., af *Equisetum* ända till 97 proc. af kiselskelett, som visar samma skulptur som väggen hos de lefvande cellerna. Äfven somliga djur (se Heliozoa) ha kiselskelett. G. L—m.

Kiselskiffer, *miner., petrogr.*, en tät, mikrokristallinisk, med lera, järnföreningar och kol blandad samt därigenom merendels mörkgrå eller svart färgad kvarts- eller kvartsitvarietet, som stundom visar en viss skiffrighet. Den är mycket hård och fullkomligt osmältbar. Kiselskiffern förekommer som mindre lager tillsammans med siluriska och devoniska ler- och alunskiffrar vid Harz, i Fichtelgebirge och Böhmen samt inom Belgiens och Westfalens kolkalk. Den begagnas till brynstenar. De svarta, fullkomligt jämna och täta varieteterna brukas, under namn af lydit, lydisk sten eller probersten, vid profning af guld- och silfverhaltiga legeringar på deras halt af ädel metall. Kiselskiffer finnes, såvidt hittills är kändt, icke i Sverige. E. E.

Kiselsten, en i dagligt tal stundom använd benämning för flinta (se d. o.). I annan bemärkelse brukas namnet någon gång om de små, rundnötta och slätslipade stenar af flinta, som flerstädes anträffas vid hafsstränder, där flintförande bergarter (krita) utgöra delar af kusten. Sällan utsträckes begreppet numera så långt, att det omfattar äfven rundnötta småstenar af andra bergarter än flinta. — Måladekiselstenar (fr. *galets coloriés*), *arkeol.* I grottan Mas d'Azil i dep. Ariège, Frankrike, började i slutet af 1880-talet utgräfningar af ingenjör E. Piette. Härvid gjordes arkeologiska fynd af föremål alltifrån den äldre stenålderns yngre delar in på början af järnåldern. I ett lager på gränsen mellan äldre och yngre stenålder, af 15—50 cm. tjocklek och innehållande härdar med aska, några harpuner af hjorthorn, men inga spår af ren, upptäcktes äfven en mängd släta kiselstenar med röd målning af järnockra. Ofta ega stenarna en målad ”ram”; ofta äro de också försedda med egendomliga tecken, punkter och streck till olika antal, kors- och trappformiga figurer, våglinjer och bokstafsliknande tecken. Man har velat sätta dessa tecken i samband med alfabet i östra Medelhafsbäckenet och med ett siffersystem, troligen dock utan skäl. Liknande stenar äro påträffade vid la Tourasse, la Crouzade och Montfort i södra Frankrike. Litt.: E. Piette, ”Les galets coloriés du Mas d'Azil” (1896), och J. Déchelette, ”Manuel d'archéologie préhistorique” I, s. 318 (1908). E. E. T. J. A.

Kiselsyra, Kiselsyreanhydrid l. Kiseldioxid (”kiseljord”), $Si\,O_2$, *kem.*, förekommer i naturen ytterst allmänt som mineralet kvarts, utgörande en hufvudbeståndsdel i granit, gnejs, porfyr o. s. v. eller utbildad i vackra sexsidiga prismor med pyramidändar, hvilka, då de äro rena äro fullkomligt ofärgade, genomskinliga och glasklara (bergkristall), men ofta äro af föroreningar färgade violetta (ametist) eller bruna (röktopas). På kemisk väg framställd, är kiselsyreanhydrid ett hvitt, fint och lätt pulver, som är alldeles olösligt i vatten och alla syror utom fluorvätesyra, hvaraf det löses under bildande af fluorkiselgas (se Kisel). Det smälter först för knallgasblåsrörets hetta till ett segt glas. Det ger flera hydrat, *egentliga kiselsyror*, som äro obeständiga samt vid lindrig upphettning sönderdelas i vatten och kiseldioxid. Sådana hydrat uppstå i form af geléartade fällningar, då fluorkiselgas inledes i vatten och då lösliga salter af kiselsyra sönderdelas med syror. Om i senare fallet stora mängder vatten äro närvarande, erhålles ingen fällning, emedan det bildade hydratet då stannar i lösningen. Ur denna lösning har man erhållit ett hydrat $Si\,O(O\,H)_2$, som liknar glas. Äfven i mineralriket förekomma kiselsyrehydrat som *opal*, *kalcedon*, *flinta* o. s. v. Med metaller ger kiselsyra salter, kallade *silikat*, hvilka utmärkas genom stor växling i sammansättningen. Alla dessa silikat äro olösliga i vatten med undantag af några silikat af kalium och natrium, hvilka med vatten bilda sirapstjocka lösningar (*vattenglas*). En del silikat sönderdelas lätt af syror, hvarvid geléartad kiselsyra afskiljes; andra däremot angripas icke eller ofullkomligt af syror. Många silikat förekomma i mineralriket; vanligast bland dem äro fältspatarterna kalium-, natrium- och kalciumaluminiumsilikat och deras förvittringsprodukt lera (aluminiumsilikat), glimmer, hornblände, augit, granat o. s. v. Några silikat, såsom smaragd, topas, hyacint, äro ädelstenar. Kiselsyra finnes ej endast i mineralriket, utan äfven i alla växter och djur, vanligen i ringa mängd, men stundom rikligt, såsom hos fräken (*Equisetum*-arter), i gräsens halm, rotting m. m. samt hos silikoflagellater och kiselalger (diatomacéer), hvilkas skal bestå af kiselsyra och

ämna det s. k. bergmjölet eller kiselgur. Likaså bestå hafssvamparnas l. spongiernas nålar af kiselsyra (kiselnålar). — Bergkristall har eg. v. 2,6, smält amorf kiseldioxid eg. v. 2,2. En i rombiska systemet kristalliserande kiseljordsvarietet af eg. v. 2,3—2,4 har anträffats i vulkaniska bergarter och benämnes tridymit. Ännu en tredje kristalliserad kiselsyrevarietet, sannolikt rombisk, har anträffats endast i meteoriter och kallas asmanit af sanskr. *a'sman*, åskvigg). Dess eg. v. är 2,25. Kiselsyreanhydriden är således ett trimorft ämne.

Man är numera i stånd att bearbeta smält kiselsyra (kvarts) alldeles som glas och framställer däraf rör, flaskor, retorter, deglar o. s. v. Dessa föremål användas för arbeten vid höga temperaturer, emedan kvartsglas motstår mycket högre värmegrader än vanligt glas, utan att mjukna och emedan det ej spricker vid hastig afkylning; kvartsglas eger nämligen en mycket ringa utvidgningskoefficient. Vidare användes kvartsglas för kvicksilfverlampor (se d. o.), emedan det är betydligt mera genomträngligt för ultravioletta strålar än vanligt glas. Firman Heraeus i Hanau framställer de bästa kvartsglasapparaterna. P. T. C. (H. E.)

Kiselsyreanhydrid, *kem.* Se Kiselsyra.

Kiseltuff, *miner.* Se Kiselsinter.

Kiselväxter, *bot.*, sådana växter, som trifvas endast på kiselsyrerik mark och undvika kalkhaltig jordmån. Hit höra t. ex. sandväxter, såsom *Farsetia incana*, *Carex arenaria* o. s. v. G. L—m.

Kiser [ki-] l. Kisser, ö. i Bandasjön, 22 km. n. om nordöstra ändan af ön Timor och tillhörig nederländska residentskapet Amboina, är 154 kvkm. stor och har omkr. 9,000 inv., jämte den ursprungliga vilda malajiska befolkningen äfven afkomlingar af holländska, tyska och franska soldater hvilka 1665 i ostindiska kompaniets tjänst kommo till ön. (J. F. N.)

Kisfaludy [ki'ʃfalodi]. 1. Sándor K., ungersk skald, f. 27 sept. 1772, d. 28 okt. 1844, var militär och råkade vid Milanos fall 1796 i fransk fångenskap. Redan förut litterärt intresserad och upptänd af Bessenyeis, ”den ungerske Voltaires”, exempel, blef han under sin internering i Provence af en svärmisk parisiska uppmanad att besjunga Petrarcas och Lauras kärlek. Här föddes så de första strofverna af hans *Kesergö szerelem* (1801; Sörjande kärlek), hvilken sedan under intryck af gamla och nya kärlekssorger växte ut till en stor samling kärleksepigram i en af honom själf bildad sonettform. Dessa ”den ungerske Petrarcas” eldiga och färgrika dikter gjorde ofantlig lycka. Hemkommen 1800 efter nya krigsbedrifter, gifte han sig med sin förut motsträfviga älskade och sjöng nu om *Boldog szerelem* (1807; Lycklig kärlek) i samma form, men med mindre eld. Mest kända äro dessa diktsamlingar under den gemensamma titeln *Himfy szerelmei* (ordagrant: Himfys kärlekar). Som rik godsegare lefde K. sedan i en målerisk trakt vid Balatonsjön och besjöng bl. a. i *Regék a magyar elöidöböl* (1807; Sägner från Ungerns forntid) de gamla borgruinerna i nejden med deras romantiska minnen. Han skref äfven några patriotiska dramer, som dock icke vunno anklang. Himfys sånger äro det sista alstret af den klassiska skola, som grundlades af Bessenyei och medförde den ungerska litteraturens renässans. K:s samlade skrifter utgåfvos i 6 bd 1847 och ha sedan utkommit i många upplagor.

2. Károly K., den föregåendes broder, ungersk dramaturg, novellist, f. 6 febr. 1788, d. 21 nov. 1830. Som krigare, målare och dramaturg upplefde han, utstött från sin familj, en mängd ungdomsäfventyr i Italien, Wien och Tyskland. Med ett drama *A tatárok Magyarországban* (1812; Tatarerna i Ungern) slog han ändtligen igenom och blef snart de unges ledare och mästare. I hans fr. o. m. 1822 utkommande litterära almanack ”Aurora” offentliggjordes den nya, nationellt romantiska skolans bästa alster. Utom det patriotiska, sentimentala dramat (*Iréne* m. fl.) odlade han under Kotzebues inflytande äfven komedien och blef i en följd lyckade pjäser det ungerska sociala lustspelets skapare; de bästa af hans hithörande stycken äro *A kérök* (Friarna), *A pártütök* (De upproriske) och *Csalódások* (Desillusioner), muntra skildringar ur den ungerska landsbygdens lif. Liknande ämnen gjorde K. äfven till föremål för novellistiska skisser (*Tollagi Jónás viszontagságai*, 1823—27; ”T. J:s äfventyr”; *Sulyosdi Simon*, 1824, m. m.), med hvilka han kan sägas ha blifvit den nutida ungerska novellistikens skapare. Äfven hans stora elegi *Mohács* (1824) må nämnas. Ur hans krets utvecklade sig Kisfaludy-sällskapet (se d. o.). K:s samlade skrifter utgåfvos 1831 i 10 bd och ha sedan utkommit i en mängd upplagor. Hans staty (af Mátrai) aftäcktes 1895 i Raab. 1 o. 2. K. B. W.

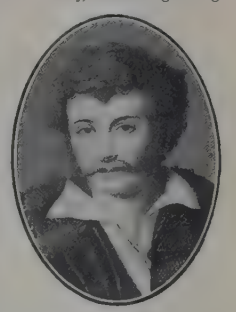

Kisfaludysällskapet [ki'ʃfalodi-], ung. *Kisfaludy-társaság*, är en skönlitterär förening i Budapest, stiftad 1836 till åminnelse af skalden Károly Kisfaludy (se Kisfaludy 2). Då nämligen af skaldens lärjungar och vänner en insamling gjorts för resandet af ett monument öfver denne, fick man efter vårdens fullbordan 5,000 gulden i öfverskott. Räntan däraf anslogs till pris för estetiska afhandlingar och vittra verk. Penningbeloppet fick snart en betydande tillväxt genom gåfvor och försäljningssumman för K:s samlade verk. Kretsen af medlemmar utvidgades, Ungerns bästa skriftställare voro bland deras antal, och de årligen utdelade prisen bidrogo att framkalla arbeten af värde. Kisfaludysällskapet utger årsböcker (*Kisfaludy-társaság évkönyvei*). Det har äfven föranstaltat om upplagor af märkliga ungerska litteraturalster samt öfversättningar af antika och moderna mästerverk och har numera närmast rangen af en ungersk litterär akademi. Dess

högtidsdag firas på Károly Kisfaludys födelsedag, 6 febr. Antalet ”inre”, verkliga medlemmar är numera bestämdt till 50. K. B. W.

Kishangarh [kiʃəngä'ə], vasallstat i Indien, Rajputana, på ömse sidor om Rajputanajärnvägen. 2,263 kvkm. 88,200 inv. (1901). Bomullsodling och bomullsindustri. Hufvudstaden K. hade 12,663 inv. 1901.

Kiši-kongo [ki-], det inhemska namnet på fiotispråket. Se Kongospråket.

Kisil [ki-], Kizil, Kysyl, turk., röd. Ordet förekommer i många geografiska namn.

Kisil-Adalar [ki-], Kizil-Adalar, ögrupp. Se Demonesoi.

Kisil-Agyn [ki-], Kizïl-Agyn. Se Alaibergen.

Kisilbaschi [ki-] l. Kizilbaschi (”rödhufvud”), öknamn i sunnitiska muhammedanska länder på schiiter, särskildt perser.

Kisil Dizié [ki-]. Se Internationella karantänskommissioner.

Kisil Irmak [ki-], Kizil Irmak l. Kysyl Irmak (”röda floden”), forntidens *Halys*, Mindre Asiens största flod, upprinner i västra delen af armeniska höglandet på Kösse Dag och Kara Bel i östra delen af vilajetet Sivas, flyter först mot s. v., därefter mot n. v. och n. samt följer slutligen nordöstlig hufvudriktning, så att hela dess lopp beskrifver en stor båge, och mynnar ut i Svarta hafvet 80 km. ö. om Sinob. Trots sin betydande längd, som beräknas till omkr. 1,000 km., är den icke segelbar. — I forntiden spelade Halys en viktig roll som gräns mellan stater och folk. Bättre än Eufrat skilde den länge västerlandet från österlandet och utgjorde det helleniska folkets och den helleniska konstens yttersta gräns i ö., vid hvilken de armeniska språken och den assyriska konsten vidtogo. (J. F. N.)

Kisil-kum [ki-], Kizil-kum l. Kysyl-kum (”röda sanden”), sandöken i Turkestan mellan Sir-Darja, Aralsjön och Amu-Darja. Från ö. till v. är den omkr. 600 km., från n. till s. omkr. 350 km. Öknen är ett uttorkadt sjöbäcken med rörliga dyner (barchaner). Jfr Kara-kum. J. F. N.

Kisil-su [ki-], Kysyl-su (”röda floden”), floder. Se Amu Darja och Kaschgar.

Kisiltser [kisi'l-], sibiriskt folk. Se Kojbaler.

Kisil-usen [ki-] l. Kizil-usen (”röda floden”), flod i nordvästra Persien, upprinner i Kurdistan, har ett mycket krokigt lopp, genombryter, sedan den från h. upptagit Schakrud, under namnet Sefidrud (”hvita floden”) Elburskedjan i en väldig klyfta samt faller ut i Kaspiska hafvet i trakten af Rescht, därvid bildande ett stort delta. J. F. N.

Kisjinev [kiʃinjä'ff], hufvudstad i ryska guv. Bessarabien, vid Byk, en biflod till Dnjestr, och järnvägen mellan Jassy och Odessa. 114,100 inv. (1908), tillhörande en mängd olika nationaliteter, däribland ett stort antal judar, som 1903—05 voro utsatta för pöbelns angrepp. Staden består af två delar: gamla l. nedre staden och nya l. öfre staden, jämte flera förstäder. Den är säte för ärkebiskopen af K. och Chotin samt har ett prästseminarium, flera gymnasier och andra skolor, ett 20-tal grek.-katolska kyrkor, en rom.-katolsk och en luthersk, en moské och 33 synagogor, museum och botanisk trädgård. I industriellt hänseende äro tobaksfabrikationen och kvarnindustrien mest betydande. I förstäderna drifves storartad trädgårdsodling. Handeln är mycket liflig, i det K. är medelpunkten för hela Bessarabiens handel med spannmål, vin, tobak, talg, ull och hudar, som exporteras till Österrike och Odessa. (J. F. N.)

Kisko [ki's-], socken af Halikko härad och domsaga, Åbo och Björneborgs län, Finland. Areal 231 kvkm.; befolkningen, finsk, 3,007 pers. (1908). K. utgör ett konsistoriellt pastorat af 3:e kl., Åbo ärkestift, Bjerno prosteri. A. G. F.

Kis-Kun-Félegyháza [kiʃ kun fēledjhāša; af ung. *kis*, liten, och *kun*, kuman], stad. Se Félegyháza.

Kis-Kun-Halas [kiʃ kun ha'laʃ; af ung. *kis*, liten, och *kun*, kuman], stad. Se Halas.

Kis-Kunság [kiʃ kunʃäg; af ung. *kis*, liten, och *Kunság*, Kumanien], Lilla Kumanien. Se Kumaner.

Kis-Küküllö [kiʃ-; ”Lilla Kokel”], komitat i Siebenbürgen, på ömse sidor om floden Kis-Küküllö. 1,714 kvkm. 109,197 inv. (1900), 50 proc. valaker, 30 proc. ungrare, 18 proc. tyskar. Hufvudort är Dicsö-Szent Márton. 3,360 inv. (1900).

Kislar agä [ki-], detsamma som Kyslar aga. Se Aga.

Kislev [kis-], hebr., hos judarna 9:e månaden i feståret, den 3:e i det borgerliga året. Den har 30 dagar och motsvarar tiden från midten af nov. till midten af dec. L. L.

Kisljär [ki-], stad. Se Kizljar.

Kislovo'dsk [kis-], badort i rysk-kaukasiska prov. Terek, vid Beresovka. 4,078 inv. (1897). Märkligaste källan är Narsankällan, alkalisk (14° C.), som ger 1,5 mill. liter vatten i dygnet. J. F. N.

Kismárton [ki'ʃmär-], ungerska namnet på staden Eisenstadt (se d. o.).

Kismayu [kismäjo'], stad i Brittiska Öst-Afrika, hufvudort i prov. Jubaland, s. om Jubas mynning. 3,000 inv., mest somal. Ev. fosterlandsstiftelsen har där en missionsstation. J. F. N.

Kisme't [ki-; turkiskt uttal af arab. *ki'sme*] betyder eg. delning, sedan del, lott och särskildt hvarje människas af Gud noga bestämda lifslott. H. A.

Kison (hebr. *Kīšōn*) hette i forntiden en bäck, som i sitt lopp berörde Megiddo och Taanak (Dom. 5: 19 ff.) samt Karmel (1 Kon. 18: 40). Dessa antydningar passa fullkomligt till den nuv. *Nahr el-muḳaṭṭa'*, en bäck, som endast under vintern fylles med vatten i hela sitt lopp, men sommartid har vatten blott i sin nedersta del. Den får sitt vatten från trakten af Gilboa berg och Nasaret och öfversvämmar under vintern större delen af Jisreelsslätten, som den genomflyter. I sitt nedersta lopp följer K. berget Karmels nordöstra sida och mottager därifrån nya tillflöden, hvarefter den så godt som försvinner i sumptrakter, genom hvilka den når Medelhafvet n. ö. om staden Haifa. E. S—e

Kiss [kiss], August Karl Eduard, tysk skulptör, f. 1802, d. 1865, elev af Rauch i Berlin, väckte stort uppseende med en kolossalgrupp af ett ridande *Amazon i strid med en panter* (1839, i brons på trappan till Altes museum 1843), utförde sedan ryttarstoder af *Fredrik II* (1847, i Breslau), *Fredrik Vilhelm III* (1851, i Königsberg) m. fl., statyer till fots af sistnämnde konung (i Potsdam), af *Winterfeld* och *Schwerin* (i Berlin på Wilhelmsplatz)

n. fl. K. utförde äfven de monumentala grupperna *Sankt Mikael* och *Sankt Göran i strid med draken* den förra i Babelsberg, den senare på slottsgården Berlin). K. är representerad i Nationalgalleriet af sitt *självporträtt*, af jakt- och djurbilder och af sitt sista verk, gruppen *Tro, hopp, kärlek*. G—g N.

Kissavos [ki's-], forntidens *Ossa*, berg i Tessalien norra Grekland, s. om floden Salamvria, 1,980 m.

Kisser, ö. Se Kiser.

Kissia. Se Elam.

Kissingen [ki's-], officiellt Bad K., stad i bajerska reg.-omr. Unterfranken, har ett naturskönt läge en dalkittel vid frankiska Saale (201 m. ö. h.) och södra sluttningen af Rhön. I sina nyare delar är staden ganska välbyggd, har flera kyrkor och rälgörenhetsinrättningar samt realskola. Nämnvärda ndustriprodukter äro möbler och vagnar; i omgif-

Utsikt öfver halfva Kissingen, med kuranstalterna.

ingarna frukt- och vinodling samt sandstensbrott. ,199 inv. (1905). Som kurort är K. bekant sedan 544 och en af Tysklands mest besökta. Dess källor illhöra de kolsyrerika koksalthaltiga källorna. Uti le mest bekanta källorna, Rakoczy och Pandur, ppgår koksalthalten pr 1,000 gr. till resp. 5,822 ch 5,529, de hålla en betydlig mängd fri kolsyra. Uti den tredje till drickning begagnade källan, Maxbrunnen, är koksalthalten 2,316 pro mille. Kisingenvattnet håller kolsyrad järnoxidul i växlande vantiteter, 0,031 till 0,002 gr. De öfriga källorna, Salinen och Schönbornsprudel, båda belägna utanför taden, begagnas mest till bad. Alla anordningar, ad, bostäder o. s. v., i K. äro förstklassiga. Säsongen räcker maj—sept. Frekvensen uppgår till 27,000 ers. Vattnen anses som idealet för koksaltvatten ill invärtes bruk, och de konstgjorda vattnen hålla ig till samma saltblandning. I många fall af ronisk obstipation, där man förgäfves begagnat vaten af Karlsbad- och Marienbadgruppen, vinnas lyande resultat vid begagnandet af Kissingenvatten. Den moderna magterapien begagnar detta vatten vid roniska magkatarrer med stark slembildning och edsatt magsaftssekretion och benägenhet för obstipation. — K. förekommer redan i 9:e årh. under amn af Kizziche l. Chizzigheim. 1394 öfvergick let genom köp till stiftet Würzburg och kom med detta under Bajern. 10 juli 1866 blefvo vid K. ajrarna slagna af preussarna. 1874 föröfvades där ett attentat mot furst Bismarck (bronsstaty af fursten, sedan 1877). S. A. L.* Ln.

Kissling [ki's-], Richard, schweizisk skulptör, f. 1848 i Solothurn, arbetade i sin ungdom i stenbrotten, blef så elev af sin landsman skulptören Schlöth i Rom, utförde *Kapplöpare* (museet i Basel), *Samtidens genius* m. m. och bosatte sig 1883 i Zürich. Hans främsta arbete är den stora gruppen *Wilhelm Tell* på torget i Altdorf (aftäckt 1895); bland hans öfriga verk är *Alfred Eschers* monument i Zürich samt flera grafmonument och porträttbyster. G—g N.

Kistbref, Julark, Julbref, Julpapper, enkelt och konstlöst utförda, oftast färglagda träsnitt med ämnen af religiöst, historiskt eller skämtsamt allegoriskt innehåll, eg. afsedda att pryda lockens innersidor i allmogens klädkistor eller att, sammanfästa i stora längder och uppsatta kring stugans väggar, bidraga till höjandet af julhögtiden. Talrikast ha sådana kistbref utgått från boktryckarfirman J. P. Lundström i Jönköping, men arten antages ha funnits redan på 1600-talet (jfr Lundström 1), ehuru man först från senare hälften af 1700-talet eger daterade sådana bilder. Under 1860-talet försvinna de ur marknaden. Kistbrefven verka tilltalande med sin gammaldags naiva och trohjärtade hållning samt sina ramomfattningar af stiliserade blomsterornament eller i streckmönster, ofta

Ett gammalt kistbref, hvars versunderskrift tros vara affattad af grefve Erik Lindschöld.

jämte långa förklarande underskrifter på vers (se fig.) eller prosa. De ha haft en oerhörd spridning på

svenska landsbygden och för sin publik varit en glädjekälla, rik på väckande intryck. — I ansenlig mängd finnas kistbref bevarade i Nordiska museet, som äfven eger stockar, afsedda för tryckning af sådana. Jfr K. U. Palm, "Gamla svenska kistbref" (i "Ord och bild", 1899).

Kistedrängar, Kisteaktare. Se Kammararkivet.

Kistemaeckers [ki'stemäkers], Henry Hubert Alexandre, belgisk författare, f. 13 okt. 1872 i Floreffe, son till en känd belgisk förläggare, vardt licentiat ès lettres i Bruxelles, flyttade sedermera till Paris och lät 1903 naturalisera sig som fransk medborgare. Efter att ha skrifvit ett stort antal tidningsbidrag och böcker af galant och sensationell parisisk art har K. på senare år vunnit större framgångar med mera betydande romaner (*L'illégitime* 1898, *Le marchand de bonheur* 1902 m. fl.) och teaterstycken (*Marthe* 1899, *L'instinct* 1905 på Molièreteatern).

Kistföreställare. Se Fordon, sp. 840.

Kistland, *kam.* Se Spannland.

Kistna [kistnə] l. Krishna. 1. Flod i södra delen af Indien, löpande nästan tvärs öfver hela halfön från v. till ö. Den upprinner på Västra Ghats vid Mahábaleshwar, 64 km. från kusten, flyter i sydöstlig riktning i en djup flodbädd, hvarunder den i Haidarabad upptager från v. Bhima och från h. Tungabhadra, bildar därefter gräns mellan Haidarabad och Madras, tills den genom flera pass banar sig väg genom Östra Ghats och faller genom två hufvudarmar ut i Bengaliska viken, ej långt s. om Godavari. Längd omkr. 1,300 km. Nederbördsområde 251,360 kvkm. Flodbädden är för klippig och strömmen för snabb för att kunna medgifva någon flodfart. K:s nytta för landets bevattning är äfven mindre än Deccans båda andra större floders, Godavaris och Cauverys. I deltat är floden medelst Ellorkanalen i n. förenad med Godavari, medan Buckinghamkanalen går söderut längs kusten. Bifloden Tungabhadra står genom Karnulkanalen i förbindelse med floden Penner. — 2. Distrikt i Brittiska Indien, i nordöstra delen af presidentskapet Madras, på ömse sidor om ofvannämnda flods mynningsarmar. 21,748 kvkm. 2,154,803 inv. (1901). Det är till större delen ett slättland; längst från kusten finnas dock några lägre höjder. Trakten närmast floden och dess kanaler är bördig och producerar ris och andra sädesslag, bomull, tobak och något sockerrör. Öfriga delar af distriktet lida af torka. De diamantgrufvor, som besöktes af Tavernier och från hvilka Koh-i-noor uppges härstamma, bearbetas ej mer. Hufvudstad är Masulipatam. 1. (J. F. N.) 2. Wbg.

Kistofo'roi [kist-], grek. Se Cistoforer.

Kistpipa, *jaktv.*, en hos äldre jaktgevär stundom förekommande pipa med bakre tredjedelen fyrkantig, under det främre delen af pipan är rund. Den kantiga delen är ofta på sin öfre yta försedd med tre längsgående rännor. G. G.

Kis-Ujszállás [kij-öjsälā∫], stad i ungerska komitatet Jász-Nagykun-Szolnok. 13,224 inv. (1900), mest reformerta ungrare. Gymnasium, vinodling. J. F. N.

Kisumu [kisimu'], hufvudstad i en provins af samma namn i Brittiska Öst-Afrika, vid Victoria Njansa. Vid dess hamn, Port Florence, slutar järnvägen från Mombasa. J. F. N.

Kiswa [kis-]. Se Kába, sp. 511.

Kitāb el-Fihrist [ki-], arab. Se Fihrist.

Kitāi'skaja sloboda [slabadā]. Se Maimatschin.

Kitāsato [ki-], Shibasaburo, japansk bakteriolog, f. 1856, studerade bakteriologi i Berlin från 1885, blef 1891 assistent vid institutet för infektionssjukdomar där och erhöll 1892 (tysk) professorstitel. Efter sin återkomst till Japan var han först direktör för det bakteriologiska institutet vid universitetet i Tokyo och utnämndes 1896 till föreståndare för det i Shibata inrättade japanska institutet för infektionssjukdomar. K:s många arbeten beröra tetanus', kolerans, difteriens och bubonpestens bakteriologi. Särskildt anmärkningsvärda äro hans i förening med Behring (se Bakteriologi, sp. 734) utförda arbeten öfver difteri och tetanus. R. T—dt.

Kit Carson [kit kās'n], nordamerikansk författare. Se Carson, C.

Kitchener [ki'tjinə], Horatio Herbert, viscount K. of Khartoum, engelsk härförare och administrator, f. 24 juni 1850 på Crotter house, Ballylongford, grefsk. Kerry, deltog efter afslutad kurs vid krigsakademien i Woolwich som frivillig på fransmännens sida i fransk-tyska kriget 1870—71, utnämndes till löjtnant vid ingenjörkåren 1872 och var som sådan verksam vid den topografiska kartläggningen af Palestina och Cypern 1874—82. Sistnämnda år trädde han som major i egyptisk tjänst och utnämndes till befälhafvare för det egyptiska kavalleriet.

Han deltog såväl i expeditionen mot Arabi pascha 1882 som sedermera i Sudan-fälttåget mot mahdin 1883—85. 1886—88 var K. guvernör i Sauakin. Efter nådd öfverstegrad 1888 utnämndes han s. å. till generaladjutant samt 1892 till öfverbefälhafvare (*sirdar*) öfver de egyptiska trupperna. Han lade i dagen framstående egenskaper som arméorganisatör, och det var till största delen hans förtjänst, att den egyptiska armén, när det afgörande fälttåget mot mahdin 1896 tog sin början, befanns vuxen sin svåra uppgift. Efter att ha eröfrat Dongola och slagit dervischerna vid Atbara tillfogade han mahdins egen här 2 sept. 1898 vid Omdurman ett afgörande nederlag, hvilket hade till följd Sudans fullständiga underkufvande. Han befordrades 1896 till generalmajor och mottog efter krigets slut parlamentets tack, utnämndes till lord af Kartum och Aspali samt erhöll en nationalbelöning af 30,000 pd st. I början af 1899 utnämndes K. till generalguvernör öfver Sudan, men redan i dec. s. å. blef han generalstabschef hos fältmarskalken lord Roberts, som då utnämnts till öfverbefälhafvare för den engelska fältarmén i Syd-Afrika. När lord Roberts i nov. 1900 efter Pretorias eröfring, boerregeringens fördrifvande och Transvaals formliga besittningstagande återvände till England, öfvertog K., som då befordrades till

generallöjtnant, öfverbefälet öfver fältarmén. Trots de vunna framgångarna var läget vid denna tidpunkt ganska brydsamt för engelsmännen, särskildt som de nedel, hvaröfver den nye öfverbefälhafvaren förogade, voro alldeles otillräckliga för de båda boerrepublikernas fullständiga besittningstagande, hvilket ju var krigets slutliga mål. Icke desto mindre ullföljde K. sitt uppdrag med stor målmedvetenhet och energi — hans utmärkande egenskaper som fältherre —, men också med en hänsynslöshet, som från atskilliga håll ådragit honom skarpt klander (se Boerkriget och Koncentrationsläger), och blef slutligen, sedan förstärkningar ankommit från hemlandet, dock först i maj 1902 i stånd att bryta det sista motståndet och bringa kriget till ett för engelsmännen lyckligt slut. Efter återkomsten till England utnämndes K. 1902 till general och Viscount samt erhöll en (ny) nationalbelöning af 50,000 pd st. S. å. fick han öfverbefälet öfver engelska armén i Indien, om hvars försvarsväsen han under de följande åren inlade mycken förtjänst. 1906 blef han öfverste i ingenjörkåren. 1909 utnämndes K. till befälhafvare öfver de engelska stridskrafterna i Medelhafsländerna (Egypten, Malta, Gibraltar, Cypern m. fl.) och s. å. fältmarskalk. Han tillträdde emellertid icke nämnda plats. 1910 organiserade han Australiens förenade staters härväsen. S. å. lär Kina erbjudit honom befälet öfver sina samtliga stridskrafter. H. J—dt.

Kithai'ron (grek. *Kithaiṓn*, lat. *Cithæron*), äfven Elatias, ett skogbevuxet berg på gränsen mellan de grekiska landskapen Beotien, Attika och Megara. Dess högsta spets (1,410 m.) var i forntiden helgad åt Zeus. A. M. A.

Kitha'ra [ki-] l. Ki'tharis kallades ett af forntidens greker allmänt begagnadt stränginstrument (se fig.), hvars uppfinning vanligen tillskrefs Apollon. Sannolikt skilde sig kitharans inrättning icke väsentligt från lyrans (se d. o.). Kitharan har gifvit namn åt de nyare instrumenten cittra och gitarr. — Kitharöd (grek. *kitharaōidó's* l. *kitharodó's*, lat. *citharoedus*) kallades en yrkesmässig sångare, som själf ackompanjerade sig på kithara. Kitharoderna föredrogo heliga sånger vid de religiösa högtiderna och uppträdde i festlig täflan vid de stora nationalspelen. De voro ärade och eftersökta gäster vid furstarnas hof såväl som i enskilda samkväm och öfver hufvud vid alla de många tillfällen, då man med tonernas makt ville höja lifvets glädje. Apollon själf, såsom kitharans uppfinnare, gällde som den främste kitharoden och afbildades ej sällan med kitharan på armen i den för kitharoderna häfdvunna fotsida festdräkten (se fig. i art. Apollon, sp. 1215). Han brukar i denna egenskap äfven benämnas *Musagetes*, d. v. s. sånggudinnornas anförare. A. M. A.

Kithara.

Kitharis. Se Kithara.

Kitharod [kitaråd]. Se Kithara.

Kitin [ki-] l. Chitin (af grek. *chitōn*, täcke), *kem.*, benämnes den organiska substans, hvaraf leddjurens kroppsbetäckning består. Möjligen utgöres äfven det ämne, som betäcker insidan på fåglarnas muskelmage, af kitin. Kitin utgör äfven i stor utsträckning cellväggsmaterialet hos svamparna. Det bildar en hvit massa, olöslig i vatten och vanliga lösningsmedel samt alkalier. Af koncentrerade syror löses det under hydrolytisk sönderdelning och ger därvid jämte ättiksyra *glykosamin* (se d. o.). Kitin anses därför vara en polymer monoacetyldiglukosamin af sammansättningen ($C_{14}H_{26}N_2O_{10}$). H. E.

Kition [ki'-], fenic. *Keti*, hebr. *Kittim*, lat. *Citium*, äldsta staden på Cypern, belägen mellan det nuv. Larnaka och dess hamn, anlades af fenicier kanske redan före 12:e årh. f. Kr. och var medelpunkten för den semitiska kulturen på ön. I 4:e årh. f. Kr. började hellenismen tränga in och fick under Ptolemaierna öfvervikten. Från 3:e årh. e. Kr. började staden förfalla, och omkr. år 1000 försvinner den ur historien; endast biskopstiteln fortlefde. Namnet öfverflyttades därefter till en 10 km. i s. v. belägen by Kiti. Jfr Kittéer. (J. F. N.)

Kitjak [ki-], Kicak, folkstam. Se Himalayafolk.

Kiton [kitån], ett hos forntidens greker af såväl män som kvinnor buret underplagg, hvilket stundom utgjorde hela beklädnaden. Jfr Dräkt, sp. 926. A. M. A.

Kitosamin [ki-], *kem.* Se Glykosamin.

Kitros [ki-]. Se Pydna.

Kits, *sjöv.* Se Ketch.

Kitše [ki'tʃe], ett af mayaspråken.

Kitt, *tekn.*, blandningar af allehanda slag, som i mjukt eller flytande tillstånd anbringas på föremåls ytor för att sammanfoga dem och som sedan hårdna genom kemiska processer. Denna definition är emellertid för vid, ty den omfattar äfven en hel del bindemedel, som ej i egentlig mening räknas till kitt, såsom cement, murbruk, lim, klister, lack m. m. Att ge en fullt adekvat definition är ogörligt, enär med ordet kitt afses en mångfald kompositioner för de mest olikartade ändamål. Efter sammansättningen kunna kitten indelas i följande grupper.

A. Oljekitt erhållas därigenom, att man blandar linolja eller linoljefernissa med olika slags pulveriserade mineralämnen. De äro luft- och vattentäta, stelna långsamt och bliva mycket hårda. Hit höra: 1. Fönsterkitt (glasmästarkitt), slammad krita och linoljefernissa, stelnar snabbare vid tillsats af zinkhvitt, blyglete eller mönja. Fönsterkitt framställes äfven fabriksmässigt af smält asfalt och krita (eller bituminös kalksten, s. k. asfaltsten) tillsammans med fet olja. 2. Diamantmetallkitt består af 10 dlr slammad krita, 15 dlr blyglete, 50 dlr grafit, 5 dlr släckt kalk och 20 dlr linoljefernissa. Det måste uppvärmas före användningen. 3. Blyfritt metallkitt göres af 8 dlr tungspat, 6 dlr grafit, 3 dlr släckt kalk och 3 dlr kokt linolja. 4. Metallkitt består af 100 dlr brunsten, 5 dlr blyhvitt, 3 dlr mönja, 3 dlr lera, 12 dlr grafit och 18 dlr linoljefernissa. Ett annat recept är följande: 2 dlr mönja, 5 dlr blyhvitt, 4 dlr torr, pulveriserad lera och linoljefernissa så, att lämplig konsistens ernås. Ett mycket godt kitt är slutligen följande: 9 dlr mastix sammansmältas med 27 dlr linoljefernissa, hvarefter 9 dlr blyhvitt och 18 dlr blyglete iknådas. Detta kitt användes varmt. 5. Mastix-

kitt är en blandning af pulveriserad sandsten, kalksten och blyglete och försättes pr 100 dlr med 7 dlr linoljefernissa. 6. Stenkitt: 21 dlr krita, 63 dlr sand, 5 dlr blyhvitt och 2 dlr blyglete knådas med mättad blysockerlösning till en pasta och försättes med 6 dlr linolja. 7. Snabbhärdnande kitt: blyhvitt, gips, linolja och litet vatten. 8. Vattentätt stenkitt: 2 dlr kiselgur, 1 d. blyglete, 2 dlr släckt kalk utröras med fernissa.

B. Hartskitt bestå af hartslösningar eller smälta hartsblandningar, äro vattentäta och elastiska, men föga beständiga mot värme. Exempel på hartskitt äro 1. Mastixkitt: lika delar mastix och linolja sammansmältas. 2. Glas- och porslinskitt: 30 dlr schellack, 10 dlr mastix, 2 dlr terpentin och 110 dlr sprit. 3. Träkitt: tjock alkoholisk lösning af schellack. För att fästa trä på glas eller järn användes kitt af 1 d. pulveriserad pimpsten i 1 d. smält schellack. Det användes smält. 4. Hartskitt: 1 d. kolofonium (vanligen harts), 1 d. svafvel och 2—3 dlr pulveriserad sten. 5. Metallkitt (för metall på trä): 4 dlr harts, 1 d. beck, 2 dlr vax och 1 d. tegelpulver; användes varmt. Ett ännu bättre kitt erhålles genom kokning af 1 d. kölnlim och 1 d. schellack under tillsats af 1 d. slammad krita. 6. Marinlim: 1 d. kautschuk löses i 12 dlr terpentinolja eller petroleum och försättes med 2 dlr asfalt eller schellack. Det användes varmt och är utomordentligt starkt. Ett annat recept för kautschukkitt är följande: 2 dlr talg smältas, 30 dlr finskuren kautschuk tillsättas och smältas försiktigt under omröring, hvarefter mönja eller kalk iröres. 7. Glaskitt: 1 d. kautschuk, 16 dlr mastix lösas i 64 dlr kloroform. 8. Asfaltkitt l. asfaltmastix (se Asfalt).

C. Kaseinkitt (ostkitt): 4 dlr färsk, utpressad ost knådas med 1 d. till pulver släckt kalk, då ett kitt erhålles, som härdnar hastigt och därför måste användas genast. Med detta kitt hopfästas föremål af trä, metall och glas. På flera sätt har man sökt göra ostämnet hållbart. Så löses det i ammoniak. Lösningen penslas på de föremål, som skola hopkittas, och får torka. Sedan penslas kalkmjölk på, och föremålen hoptryckas, då kittet fäster och härdnar. Enl. ett tyskt patent af A. Wenck göres kaseinet svagt alkaliskt med kali- eller natronlut, upphettas 24 timmar till 60° C., utröres med kalk och vattenglas och försättes med små mängder garfämnen för att hastigare härdna.

D. Linfrömjölskitt: 3 dlr linfrömjöl och 2 dlr rågmjöl ge, utrörda i vatten, ett utmärkt kitt för tätning af destillations- och andra apparater i laboratorier och fabriker.

E. Vattenglaskitt framställes af natronvattenglaslösning (33° Bé) och slammad krita, vanligen under tillsats af svafvelantimon eller zinkstoft.

F. Järnkitt användas för tätning af fogar på föremål af järn samt att fästa järn i sten. Enligt en föreskrift blandas 100 dlr järnfilspån med 1 d. salmiak och utröres med vatten eller ättika. Ett annat recept är följande: 60 dlr järnfilspån, 2 dlr salmiak och 1 d. svafvelblomma, som utröras med utspädd svafvelsyra.

Om Defays hofkitt se d. o. E—t N—n.

Kittéer [kit-] är i gamla testamentet ett folk, som hänföres till Javan (grekerna; jfr 1 Mos. 10: 4) och motsvarar invånarna på Cypern, där staden *Kition* erinrar om det bibliska namnet på folket. Dessutom förekommer namnet kittéer i en vidsträcktare bemärkelse, så att därmed åsyftas folken på öarna och kusterna af Medelhafvet, särskildt på de öar och kuster, som tillhöra Grekland (jfr Jer. 2: 10, Dan. 11: 30). E. S—e.

Kittel, äldre stafning kiettel (ty. *kessel*), under 1600- och 1700-talen använd benämning på *mörsarvärn* (se d. o.). L. W:son M.

Kittel, *jaktv.* Se Grytprof.

Kittel [ki'tt-], Johann Christian, tysk musiker, Seb. Bachs siste lärjunge, f. 1732 i Erfurt, d. där 1809, blef organist i Langensalza och (1756) i Erfurt. Han åtnjöt stort anseende som orgelspelare, kompositör, teoretiker och lärare. Bland hans få tryckta verk må nämnas *Der angehende praktische organist* (3 bd, 1801—08; ny uppl. 1831) och *Neues choralbuch* (1803). A. L.*

Kitteldal, *geogr.* Se Berg, sp. 1416, och Dal, sp. 1129.

Kittelform, *trädg.* Se Korgform.

Kittelforsheden, kronopark i Lycksele socken, Norra Lycksele revir, Västerbottens län, öfverloppsmark afsatt till kronopark genom K. M:ts befallningshafvandes utslag 16 maj 1882. Benämningen fastställdes af Kammarkollegium 29 dec. 1885. Areal 4.864 har. M—g.

Kittelfängst. Se Ordalier.

Kittelfärgtryck. Se Tygtryck.

Kittelhvalf, *bygnk.* Se Hvalf, sp. 1391.

Kittelsen, Theodor, norsk konstnär, f. 23 april 1857 i Kragerö, studerade i München i slutet af 1870-talet och senare i Paris, men har mestadels vistats i hemlandet. I München målade han den realistiska genretaflan *Strejk* (1879, med väl karakteriserade figurer). K:s förnämsta område har sedan blifvit norska folksagor och norsk natur. I sina teckningar uppenbarar han en bisarr fantasi och en grotesk humor. Han tecknar troll och gastar med en öfvertygande åskådlighet och är stark äfven i djurframställningen. För nordlandsnaturens lyrik och mystik har han funnit rent personliga uttryck — bättre dock i teckningar och akvareller än i oljemålningar. Bland de sistnämnda märkas *Eko* (ungdom i en båt ropar mot en bergvägg), *Necken*, som blickar upp ur fjällsjöns yta, och *Häxan*, spinnande. Som tecknare vann K. ett namn genom sina illustrationer till Asbjörnsens folksagor. Han utgaf sedan *Fra livet i de smaa forhold* (2 samlingar, 1889—90), *Fra Lofoten* (2 saml., 1890—91), *Troldskab* (1892), *Im thierstaate* (Berlin, 1896). K. har äfven lämnat teckningar till tyska tidningen "Simplicissimus". Han är representerad i norska nationalgalleriet såväl af målningar — *De tolv vildænder* (1897), *Soria Moria slot* (12 bilder), *Jomfruland* (15 färgbilder), *Pesta farer landet rundt* m. fl. — som af en mängd af sina teckningar till flera af ofvannämnda publikationer. G—g N.

Kittelsten, *kem.* Se Pannsten.

Kitteltoppen. Se Kebnekaise.

Kittelvagn, *arkeol.*, kallas ett slags små fyrhjuliga vagnar, vanligen af brons, som uppburit en därpå stående kittel af samma metall. Kittelvagnar voro i bruk under den yngre bronsåldern och Hallstattiden. De bekantaste äro funna i Sverige (Ystad-

rakten; se fig.), på Själland (Skallerup), i Mecklenburg (Peckatel), Böhmen (Milaveč) och Siebenbürgen. Den svenska vagnen har hjul med fyrkantiga

Kittelvagn, funnen nära Ystad.

krar och saknar numera kitteln. Litt.: O. Montelius, "Ett i Sverige funnet fornitaliskt bronskärl" (i Svenska fornminnesföreningens tidskrift", XI, 902). T. J. A.

Kittendorff [ki'tt-], Johan Adolf, dansk litograf, f. 5 april 1820 i Köpenhamn, d. 20 april 902. Han utförde det stora verket *Billeder efter danske malere* (186 blad). K. var 1855—93 lärare vid konstakademien i Köpenhamn och sedan 1880 dess ledamot. Hans broder Axel Teodor K., 1821, d. 1868, var skicklig xylograf. Ph. W.*

Kittilä [ki'tt-], socken af Lappmarkens härad och domsaga, Kemi lappmark, Uleåborgs län, Finland. Areal 8,056 kvkm. Befolkningen, finsk, 3,845 pers. 1908). K. utgör ett konsistoriellt pastorat af 3:e kl., Kuopio stift, Lapska prosteriet. A. G. F.

Kittim (Chittim), feniciernas och hebréernas benämning på Cypern (se d. o., sp. 1017).

Kittler [ki'-], Erasmus, tysk elektrotekniker, 25 jan. 1852 i Schwabach, vardt 1882 professor elektroteknik vid tekniska högskolan i Darmstadt, där han upprättade ett laboratorium, som tjänat åtskilliga andra högskolor till förebild. K. har skrifvit en betydande *Handbuch der elektrotechnik* (I, 1885—86, 2:a uppl. 1892; II, 1890) och *Allgemeine Elektrotechnik* (II, 1908). 1900 vardt han ständig sekr. af hessiska Första kammaren.

Kittling är en egendomlig känsla, framkallad genom en ytlig beröring å ett hudparti. Man vet icke, huruvida kittling utlöses genom särskilda nerver eller genom tryck- eller smärtnerverna i huden. J. E. J—n.

Kitto [kitåu], John, engelsk skriftställare, f. 1804, d. 1854, uppväxte under de torftigaste omständigheter och miste i sitt 13:e år hörseln, vann 1825 anställning vid ett tryckeri och tillfälle att ägnasätta sina studier, egnade sig sedan åt skriftställarskap på de bibliska hjälpvetenskapernas, särskildt den bibliska topografiens, område. Skr.: *The pictorial bible* (1838; 2:a uppl. 1855), *The lost senses* (1845), *Daily bible illustrations* (2 bd, 1849—53) m. fl. Biogr. af Ryland (1856) och Eadie (1857).

Kitts, Saint. Se Christopher, Saint.

Kitzbühel [ki'ts-] l. Kitzbüchel, stad i norra Tyrolen, 760 m. ö. h., vid en å, som flyter till Hechtsjön, och vid järnvägen mellan Inn och Salzach. 2,119 inv. (1900). K. har en källa med starkt järnhaltigt vatten, men besökes hufvudsakligen i sin egenskap af klimatisk kurort. (J. F. N.)

Kitzbühlalperna [ki'ts-], en afdelning af Salzburgskifferalperna, mellan Zillertal i v. och Zellersee i ö. De äro rika på malmer och kulminera i Katzenkopf (2,532 m.). J. F. N.

Kitzingen [ki'ts-], stad i bajerska reg.-omr. Unterfranken, vid Main, genom en 290 m. lång bro öfver denna flod förenad med förstaden Etwashausen. 8,876 inv. (1905), de fleste protestanter. Af märkligare byggnader må nämnas ett rikt hospital (från 1344), rådhuset, 3 kyrkor och 2 f. d. kloster. Progymnasium, realskola, två stadsmuseer. Storartade ölbryggerier med ansenlig export, kvarnindustri, träkärlsfabriker samt cementtillverkning. Mycket vin och frukt odlas i nejden; torkade plommon afsättas i myckenhet. Flodfart på Main. (J. F. N.)

Kiukais [ki'o-], kapell under Eura pastorat, Finland. Areal 170 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 4,225 pers. (1908). A. G. F.

Kiu-kiang [kiu-], stad och fördragshamn i kinesiska prov. Kiang-si, vid södra stranden af Jangtse-kiang, 25 km. ofvanom Kia-kiangs förening med nämnda flod och nära Po-jangsjön. Omkr. 36,000 inv. Staden omges af en 8 km. lång mur, men området inom den upptages till hälften af åkrar. K. står genom kanaler i förbindelse med kringliggande rika trakter och med porslinsfabrikerna i King-te-schönn (se d. o.) och exporterar företrädesvis te och porslin. Större delen af handeln går öfver Schang-hai och Hankau; den direkta in- och utförseln hade 1908 ett värde af resp. 740,000 och 116,000 kr. J. F. N.

Kiung-tschu [ki-], hufvudstad på kinesiska ön Hainan, på dess norra sida, vid Hainan-sundet. Omkr. 40,000 inv. K. är omgifvet af en 12 m. hög mur. 15 km. i v. ligger den för utlänningar öppnade hamnen Hoihau. In- och utförseln till och från utlandet hade 1908 ett värde af resp. 8 och 6,3 mill. kr. Jfr Hainan. J. F. N.

Kiun-ki-tschu [ki-], stora rådet. Se Kina, sp. 52 och 54.

Kiuruvesi [ki'oro-], imperiellt pastorat af 1:a kl., Idensalmi prosteri, Kuopio stift, Finland, Kuopio län, Idensalmi härad och domsaga. Landareal 1,318 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 10,510 pers. (1908). A. G. F.

Kiuruvesirasen [ki'oro-]. Se Finsk nötboskap.

Kiushiu [kiuʃiu], Kyushiu, Kyushu, den sydligaste af de fyra stora japanska öarna, skild från Hondo genom Shimonosekisundet, från Shikoku genom Bungosundet. 35,656 kvkm. 6,791,707 inv. (1903), 190 inv. på 1 kvkm. Västra kusten är sönderskuren af vikar, bl. a. Shimabarabukten, i s. intränger Kagoshimaviken. Det inre är bergigt; högsta toppen är vulkanen Kuyusan (1,863 m.), bland andra verksamma vulkaner märkas Asotake (1,690 m.) och Unzen (1,483 m.). Heta källor äro talrika, och jordbäfningar förekomma ofta. Ön är rik på stenkol, te, tobak, kamfer och växttalg samt drifver stor sockerrörsodling. Industrien producerar berömdt porslin och fajans (Hizen och Satsuma). Den är delad i 7 ken: Nagasaki, Saga, Fukuoka, Oita, Kumamoto, Mijazaki och Kagoshima. De viktigaste hamnarna äro Nagasaki, Moji, Sasabo (örlogshamn) och Kagoshima. — K. har spelat en viktig roll i Japans historia. Därifrån har Japans furstehus utgått, i Funai bildades af Frans Xaver 1549 den första kristna församlingen; på ön Hirado v. om

K. hade holländarna ett faktori 1609—40, och senare (1641—1856) på ön Deshima invid Nagasaki, i Kagoshima, hufvudstad i Satsuma, residerade den mäktiga daimiofamiljen Shimazu, och därifrån utgick det farligaste motståndet mot Japans europeisering. (Jfr Japans historia, bd XII, sp. 1497—1502.) J. F. N.

Kivanäbb. Se Kivenäbb.

Kivat [ki'-], folkstam. Se Himalayafolk.

Kivekäs [ki've-], Ida Emilia. Se Aalberg.

Kivennapa [ki'-]. Se Kivinebb.

Kivenäbb (Kiva-l. Kivo-; jfr lty. *kivenibbe*, grälmakare, och sv. *kif* och *näbb*), medeltida namn på ett slags skansverk af trä utanför hufvudfästningen; ordet finns äfven på många håll som ortnamn med oklar innebörd ('stridsudden'?).

Kivi [ki'vi], *zool.* Se Apteryx.

Kivi [ki'vi], Aleksis, pseudonym för finske författaren A. Stenvall (se denne).

Kivijärvi [ki'vi-], konsistoriellt pastorat af 2:a kl., Jyväskylä kontrakt, Borgå stift, Finland, Vasa län, Laukas härad, Saarijärvi domsaga. Landareal 1,264 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 5,825 pers. (1908). A. G. F.

Kivik, uråldrigt fiskeläge och sedan 1890 municipalsamhälle i Kristianstads län, mellan Stenshufvud och Hvitemölla fiskeläge, i kommunalt hänseende tillhörigt dels S. Mellby socken, 496 inv. (1909), dels Hvitaby socken, 208 inv. Taxeringsvärdet (1909) 32,900 kr. å jordbruksfastighet och 142,600 kr. å annan fastighet. Omgifningarna äro mycket täcka, hvarför platsen hvarje sommar besökes af ett stort antal badgäster. Omkr. ett 60-tal hushåll sysselsätter sig med fiske (mest af ål, torsk, flundra och sill). Den dyrbara hamnen, som 1897—99 fick en bruten vågbrytare, afsedd att skydda densamma för nordliga och nordöstliga vindar, och fördjupades genom muddring till 2,5—3 m. djup, har en nyttig areal af 32,960 kvm. Kostnaden för dessa arbeten uppgick till omkr. 123,800 kr. (hvaraf statsanslag 91,000 kr.). Wbg.

Kiviksmonumentet, ett i närheten af Kivik (se

En af hällarna i Kiviksgrafven.

d. o.), 320 m. från hafsstranden, liggande minnesmärke (på stället kalladt Bredarör), som härstammar från bronsåldern. Det utgjorde urspr. ett enda större stenkummel, men till följd af förstöring består det numera af omkr. 20 stycken, alla sammansatta af större och mindre kullerstenar, det hela med en gemensam omkrets af 68,25 m. Det mellersta och största kumlet innesluter en stenkista af aflångt fyrkantig form, 4,15 m. lång och 0,80 m. bred, sammansatt af upprättstående, nästan fyrkantiga stenhällar, hvar och en omkr. 1,20 m. hög, ställda med kanterna intill hvarandra och på insidan tämligen släta. Ursprungligen bestod grafven af 10 sådana hällar, 4 på hvardera långsidan och 2 på gaflarna, men af dessa finnas numera endast 6 i behåll, alla försedda med grundt inhuggna (inknackade) figurer, men ingen skrift (se fig.). Till tak hade stenkistan ursprungligen tre på tvären lagda större hällar, men dessa finnas numera ej kvar. Kiviksgrafven sträcker sig, liksom många likartade stenkistor, från n. till s. och öfverensstämmer i alla afseenden med de under den äldre bronsåldern vanliga grafvar, i hvilka liken, merendels flera, jordades och brändа. Den af Sv. Nilsson framställda åsikten, att Kiviksmonumentet skulle vara af feniciskt ursprung, ogillas af nyare forskare. R. G.

Kivimaa [ki'vimä], socken. Se Gustafs.

Kivinebb [ki'vi-], fi. *Ki'vennapa*, gränssocken längs Systerbäck och Finska viken, i Åyräpää härad och domsaga, Viborgs län, Finland. Landareal 733 kvkm. Befolkningen, finsk, 16,249 pers., hvaraf Raivola grekisk-kat. församling räknar 145 personer (1908). Där finnas Korpikylä ångsåg och Raivola vattensåg. Imperiellt pastorat af 1:a kl., Nyslotts stift, Viborgs prosteri. A. G. F.

Kiwisch von Rotterau [ki'-fånn], Franz, tysk gynekolog, f. 1814 i Klattau i Böhmen, d. 1852 i Prag, blef 1842 docent i Prag och föreståndare för en specialklinik för kvinnosjukdomar, 1845 professor i Würzburg och 1850 i Prag. K. slöt sig till Rokitanskys skola och tillämpade dess grundsatser i sina arbeten, af hvilka de viktigaste äro *Die krankheiten der wöchnerinnen* (1840—41), *Klinische vorträge über specielle pathologie und therapie der krankheiten des weiblichen geschlechtes* (1:a bd 1845, 4:e uppl., bearb. af F. W. Scanzoni, 1854; 2:a bd 1849, 3:e uppl., bearb. af dens. 1857; 3:e bd, bearb. af dens., 1853), *Beiträge zur geburtskunde* (1846—48) och *Die geburtskunde* (1851; ofullb.). (R. T—dt.)

Kivonäbb. Se Kivenäbb.

Kivusjön [ki-], stor af grefve v. Goetzen 1894 upptäckt sjö i den centralafrikanska grafsänkan, under 2° s. br., på gränsen mellan Belgiska Kongo och Tyska Öst-Afrika, 1,490 (1,455) m. öfver hafvet. Sjön är sannolikt en genom Kirungavulkanerna uppdämd del af grafsänkan, som en gång antingen bildade ett med Edwardsjön sammanhängande vattenbäcken eller åtminstone hade aflopp dit. Nu afrinner sjön söderut genom Russisi till den omkr. 675 m. lägre Tanganjika. Den är omgifven af höga, söndersplittrade bergväggar; enligt upptäckarens uppgifter bestå stränderna i n. af gamla lavor. Störst af dess många öar är den skogbevuxna Kwijwi. Sjön är fattig på fisk och mycket djup samt saknar därför krokodiler och flodhästar; sådana finnas däremot i Russisi. Wbg.

Kixa, *spelt.* Se Biljard, sp. 380.

Kizil [ki-]. Se Kisil.

Kizil-Adalar [ki-]. Se Demonesoi.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kizil-Agyn [ki-]. Kisil-Agyn. Se Alaibergen.

Kizilbaschi [ki-]. Se Kisilbaschi.

Kizil Dizié [ki-], Kisil Dizié. Se Internationella karantänskommissioner.

Kizil Irmak [ki-]. Se Kisil Irmak.

Kizil-kum [ki-]. Se Kisil-kum.

Kizil-usen [ki-]. Se Kisil-usen.

Kizljär [ki-] l. Kisljar, stad i Kaukasien, prov. Terek, vid högra stranden af Terek. 7,324 inv. (1897). Platsen är ryktbar för sin frukt- och vinodling och har en vinodlarskola. Ett ryskt fäste anlades där 1735. General P. Bagration var född i K.

Kiær. 1. Frantz Casper K., norsk medicinalhistoriker, bryolog, f. 13 juli 1835 i Drammen, d. 27 juni 1893 i Kristiania, blef med. kandidat 1863 och hade vid sidan af sin praktik anställning i medicinalkontoret (Justitiedepartementet). 1873 utgaf han det omsorgsfulla biografiska verket *Norges læger i det 19:e aarh.* (ny och utvidgad uppl. i 2 bd, 1887—90). Af hans botaniska författarskap må framhållas hans afh. om mossorna, hvilka arbeten äro tryckta i åtskilliga band af "Kristiania videnskabsselskabs forhandlinger". — 2. Anders Nicolai K., den föregåendes broder, norsk statistiker, f. 15 sept. 1838 i Drammen, anställdes efter juris kandidatexamen 1860 vid Indredepartementets "tabelkontor", som 1876 blef en självständig institution (Det statistiske centralbureau). 1877 utnämndes K, som alltsedan 1867 varit den norska statistikens chef, till direktör för centralbyrån efter att kort förut ha täflat om den vid universitetet nyupprättade professuren i nationalekonomi och statistik. Under tjänstledighet 1882—86 stod han i spetsen för redigeringen af 1:a bandet af "Norges land og folk". Förutom byråns publikationer, hvilkas planläggning och utgifning han på förträffligt sätt ledt, har han personligen nedlagt ett intensivt arbete på allt, som belyser sjöfartens ekonomiska utveckling och sjömännens lefnadsvillkor. Till samlingsverket "Statistique internationale" har han bidragit med afd. "Navigation maritime", och han anses på detta område som en af samtidens främsta auktoriteter. Under de senare åren har han mest intresserat sig för socialstatistiken. I en serie värdefulla afhandlingar, delvis bidrag till officiella kommittéers arbeten och förslag, har han belyst en del sociala förhållanden inom landet; själf har han också suttit i sådana kommittéer och förberedande lagutskott. På det teoretiska området har han behandlat frågan om "Den representative undersøgelsesmetode". I de internationella statistiska mötenas arbete har han flitigt tagit del. K:s omfattande arbete för humanitära och filantropiska syften, besläktadt med hans verksamhet i statens tjänst, vittnar i många fall om, att hans kall bör ses i rätt nära samband med Eilert Sundts folkuppfostrande lifsverk. K. är led. af sv. Vet. akad. (1900).

3. Johan Aschehoug K., den föregåendes bror, norsk paleontolog, f. 11 okt. 1869 i Drammen, studerade först zoologi, öfvergick därefter till paleontologi och är sedan 1909 professor i paleontologi och historisk geologi vid Kristiania universitet. K. har i "Kristiania videnskabsselskabs forhandlinger" meddelat följande arbeten: *Oversigt over Norges ascidiæ simplices* (1893), *Faunistische übersicht der étage 5 des norwegischen silursystems* (gradualafh., 1897), *Kavision der mittelsilurischen heliolitiden* (1903) och *Obersilur im Kristianiagebiete* (belönadt med Nansenpriset, 1906).

1. O. A. Ö. 2. O. A. Ö. G. S—g. 3. O. A. Ö. A. Hng.

Kiörboe [tjörbo], Karl Fredrik, målare, f. 1 juni 1799 i Kristiansfeld (Schleswig), d. 2 jan. 1876 i Dijon. Fadern var norrman, modern svenska. K. vistades som handelselev i Holland, Hamburg och Altona och kom så till Stockholm, där hans morbroder, öfverdirektören Norling, uppmuntrade hans studier i teckning och målning samt undervisade honom i djuranatomi och veterinärläkarkonst. På dennes inrådan ingick K. som kornett vid Jämtlands hästjägarskvadron. Han började sin konstnärliga alstring med små hästbilder i pastell, men öfvergick snart till oljefärgen, jämte det han utgaf hästporträtt i litografi, såväl hemma som i utlandet. Han hade emellertid blifvit löjtnant vid Jämtlands hästjägarkår och fick 1837 ryttmästares titel. Efter ett besök i Berlin flyttade han 1840 till Paris, där han sedan förblef bosatt. Hans egentliga lärare blef holländaren Henning. På "salongen" utställde han 1843 en *Räftafla* och en *Bulldogg*, 1844 en *Hjortjakt*, 1846 *Räf fångad i snaran*. 1844 målade han ett stort *ryttarporträtt af Karl XIV Johan* (Drottningholm). Särdeles populär blef den 1850 utställda *Öfversvämningen* (en Newfoundlandshynda, som tjutande håller sig kvar på taket af en hundkoja, hvilken bortföres af vattufloden, medan hennes valpar i dödsångest klamra

Kiörboes målning *Öfversvämningen*.

sig fast vid det bräckliga stödet; se fig.). Taflan, som inköptes af franska staten, repeterades sedan af K. i flera exemplar och blef mycket känd genom gravyrer och litografier. 1854 erhöll K. uppdraget att utföra ett porträtt af *Napoleon III till häst*. Från 1858, då han blef led. af konstakademien, datera sig *Två tatariska hundar* (Örebro museum). Under ett besök i Stockholm 1860 målade K. *Karl XV till häst* (Nationalmuseum, se fig. bd XIII, sp.

1006), 1861 följde en mindre tafla *Karl XV till häst under en revy i Paris* (på Rosendal). *Två hundar anfalla en räf* utställdes 1863 (Malmö museum), *Flyende räf* s. å. (Nationalmuseum, ett annat exemplar i Kristiania nationalgalleri). I Göteborgs museum representeras K. af *Kyttare, Hundar* och *Hjort anfallen af vargar*. Under Paris' belägring och kommunupproret 1871 förstördes K:s bostad i Montretout. Han framlefde sina sista år hos sin styfdotter och måg i Dijon. — K. var en förtjänstfull djurkarakteristiker, och han arbetade sig fram till en god målare. Det dilettantiska slickade maner, som råder i hans äldre arbeten, öfvergick under Parisvistelsen till en friare, duktigare penselföring, en kraftig färg och en rask, säker teckning. K. utgaf i litografi *Portraits des chevaux les plus célèbres au haras royal suédois à Strömsholm* (2 hftn, 1829—31) m. fl. liknande arbeten. G—g N.

Kjalar, *nord. myt.*, Odens namn, då han enligt någon förlorad myt drog kälke. Th. W.*

Kjalarnes kallas det från fjället Esja utgående näset på sydvästra kusten af Island. Där hölls det s. k. Kjalarnes ting, hvilket tidigt fick anseende och var en föregångare till alltinget. Se Kålund, ''Bidr. t. en hist.-top. beskr. af Island'', I, s. 54. Th. W.*

Kjalk, *sjöv.* Se Tjalk.

Kjal-vegur (''Kölvägen''), fjällväg på Island, hvilken från Haukadalur i Árnes-syssla (i södra delen af landet) leder mellan de höga bergen Hofsjökull och Langjökull öfver till Blöndudalen i Húnavatnssyssla (i norra delen af landet). Det är en farlig väg, som jämförelsevis sällan begagnas. C. R.*

Kjankari. Se Kiangri.

Kjartan, isländskt, från iriskan lånadt mansnamn. Märkligast bland personer med detta namn är K. Olofsson, son af Olof På på Hjarðarholt vid Breiðifjörðr, uppkallad efter faderns morfader, den iriske konungen Myrkjartan (Muirceartach). K. var en berömd hjälte och lät (998) döpa sig i Norge. Olof Tryggvesson stod fadder åt honom. F. ö. är han känd genom sitt olyckliga kärleksförhållande till Guðrun Ósvífsdotter, hvilken slutligen eggade sin make, K:s fosterbroder Bolli, att dräpa honom. C. R.*

Kjederqvist, John Olof Gerhard, språkforskare och skolman, f. 24 sept. 1863 i Lund, där han vardt student 1882, filos. doktor och docent i tyska språket vid universitetet 1896 och adjunkt vid högre allm. läroverket s. å. 1902 utnämndes han till lektor i tyska och engelska vid högre latinläroverket å Norrmalm i Stockholm, till hvars rektor han förordnades 1908. Sedan 1905 är han medredaktör af ''Pedagogisk tidskrift''. I språkvetenskapligt och pedagogiskt syfte har han företagit ett stort antal resor till Tyskland och England och erhöll 1903 3:e förslagsrummet till professuren i germanska språk vid Lunds universitet. K:s författarskap omfattar *Untersuchungen über den gebrauch des konjunktivus bei Berthold von Regensburg* (1896), *Ett fall af preteritum i stället för presens i svenskan* (1898), *Om öfversättningsfärdighet* (1901), *Die lautlich begrifflichen wortassimilationen* (1902), *The dialect of Pewsey* (i ''Transactions of the philological society'', 1903) och ett stort antal pedagogiska afhandlingar samt smärre tidskriftsuppsatser i germansk filologi. R—n B.

Kjeflinge. Se Käflinge.

Kjelaasen [-åsen], höjdsträckning vid Flisa i Aasnes (Solör), efter hvilken de trondhjemske soldaterna uppkallade träffningen mellan Staffeldts brigad och Gahnska kåren 25 apr. 1808; eljest kallas denna strid vanligen ''slaget i Trangen''. O. A. Ö.

Kjeld [kell], S:t, danskt helgon, f. i början af 1100-talet i byn Venning nära Randers, d. 1150 i Viborg, blef 1130 kanik i Viborg, där han verkade som lärare samt flitig afskrifvare, och 1145 domprost. 1147 drog han till Lund för att underhandla med ärkebiskop Eskil och konung Sven Grade om fred mellan denne och motkonungen Knut Magnusson. I folkets ögon var han ett helgon, långt innan han kanoniserades af påfven (1188), och många legender uppstodo om honom. I Viborgs domkyrka hade han eget kapell, där hans ben förvarades i ett gyllene skrin, men detta förstördes vid kyrkans brand 1726. C. R. (E. Ebg.)

Kjeldahl [ke'll-], Johan Gustav Kristofer Thorsager, dansk kemist, f. 1849 på Jægerspris, d. genom drunkning 18 juli 1900, blef 1867 student och 1873 polyteknisk kandidat och var sedermera assistent vid landbohöjskolen. 1875 fick han i uppdrag att inrätta Carlsbergs kemiska laboratorium, hvars föreståndare han blef. 1892 fick han professors titel och blef 1894 hedersdoktor. K. var en framstående kemist, som utarbetat en särdeles viktig och allmänt använd analytisk metod (jfr nästa art.). Han egnade äfven enzymerna i jäst och malt ingående undersökningar. H. E.

Kjeldahls metod [ke'll-], *kem.*, en af J. Kjeldahl (se denne) utarbetad metod att bestämma kväfvehalten i organiska ämnen. Dessa upphettas med koncentrerad svafvelsyra, under tillsats af kaliumpermanganat eller kvicksilfveroxid, hvarefter återstoden utspädes med vatten, blandas med natronlut och destilleras. Därvid öfvergår kväfvet i form af ammoniak, som uppsamlas i titrerad syra, hvarpå öfverskottet af den senare bestämmes genom titrering med alkali. Denna i synnerhet vid tekniska undersökningar bekväma och tillförlitliga metod är numera allmänt använd. P. T. C.*

Kjeldrup [kell-], Anton Edvard, dansk målare, f. 16 febr. 1826 i Hadersleben, d. 22 maj 1869, studerade vid konstakademien i Köpenhamn och blef en framstående landskapsmålare. Han är representerad på konstmuseet och i Hirschsprungska samlingen. Ph. W.*

Kjellander, Ernst Jonas Fredrik, filosofisk författare, skald, sonson till skalden Kellgrens syster, f. 5 dec. 1812 i Valla by i Skaraborgs län, d. 18 juni 1835 i Buon Convento (Toscana), blef student vid Uppsala universitet 1827, promoverades 1833 till filos. magister och utnämndes 1834 till docent i filosofiens historia vid samma universitet. S. å. företog han, i syfte att söka bot för ärfd lungsot, en resa till Italien, där han dog. Själsanlagens rikedom och brådmognad voro från de tidigaste åren utmärkande för K. Den vemodiga förkänslan af, att endast en kort lefnad skulle varda honom förunnad, gaf en

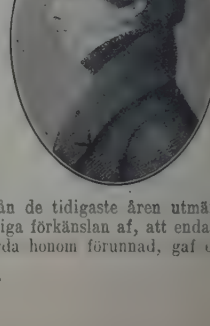

religiös invigning åt hela hans håg. Samtidigt drog honom ett manligt forskningsbegär till den filosofiska vetenskapen, dit han medförde sällspordt mångsidiga anlag. Hans filosofiska riktning är i icke ringa mån befryndad med Fr. Baaders teosofi och företer i allmänhet en stark dragning åt nyromantikens naturfilosofiska världsåskådning, dock med afgjorda anslutser till rationell idealism. K:s dikter, som närmast ansluta sig till Atterboms, röja en beaktansvärd lyrisk åder. Hans vän F. F. Carlson utgaf *Minnen af Ernst J. F. K.* (1842; innehållande dikter, filosofiska uppsatser och bref, jämte lefnadsteckning). Jfr Atterbom, "Minnesteckningar och tal", II (1869).

Kjellander, Nils Theodor Salomon, tonsättare, f. 3 juli 1859 i Karlskrona, genomgick konservatoriet i Stockholm 1878—80 och blef 1891 musiklärare i Motala. K. har komponerat visor, pianostycken samt några med bifall i Stockholm gifna operetter (*Don Ranudo, Figaro i slyngelåren*). A. L.*

Kjellberg. 1. Jonas K., filantrop, donator, f. 22 n. st.) okt. 1752 på Kvarngården i Husaby socken, Skaraborgs län, d. 14 april 1832 på Storeberg, kom 1770 i handel i Göteborg och började 1779 egen affärsrörelse. Efter framgångsrik verksamhet som grosshandlare öfverlämnade han med tiden rörelsen åt en sin broder och en annan affärsman, inköpte 1807 egendomen Storeberg i Tådene socken, Skaraborgs län, och bosatte sig där. Vid riksdagen 1800 var K. fullmäktig för Göteborg i borgarståndet samt led. af Hemliga statsutskottet, inom hvilket han, i likhet med åtskilliga af hans kamrater, var otillgänglig för hvarje tubbningsförsök från högre ort. På det andliga lifvet i Sverige utöfvade K. ett ej ringa inflytande. Själf från barndomen varmt religiös, lät han nämligen på svenska utgifva åtskilliga främmande uppbyggelseskrifter, hvilka vunno stor spridning, såsom Köppens "Bibeln ett verk af gudomlig vishet", Bengels "Sextio uppbyggeliga tal", Roos' "Abrahams tros fotspor" och (i ny öfv.) Bunyans "En christens resa", hvarjämte han öfversatte och utgaf Hillers "Andeliga sånger". En handtverksskola och en flickskola, båda i Göteborg, grundade och betryggade genom K:s frikostighet, äro varaktiga minnen af hans medborgerliga nit.

2. Knut Erik Ossian K., en ättling af den föregående broder, socialpolitiker, läkare, f. 9 april 1867 i Göteborg, där han 1886 aflade mogenhetsexamen, vardt 1898 med. lic. i Stockholm och med. doktor 1901. K. blef 1900 amanuens i Medicinalstyrelsen, kallades 1908 till led. af medicinalstyrelsen och fältläkarkommittéerna samt utger fr. o. m. 1904 "Allmänna svenska läkaretidningen" (sedan 1907 jämte Hj. Forssner) och har redigerat förhandlingarna vid de svenska läkarmötena sedan 1903. Han har författat bl. a. *Bidrag till kåkledens utvecklingshistoria* (1901). Tidigt började K. deltaga i folkbildningsarbetet och har intagit en ledande ställning därinom, sedan han 1903 valts till ordf. i Folkbildningsförbundet. 1908 efterträdde han A. Nyström som föreståndare för Arbetarinstitutet i Stockholm och har där som på andra håll visat sig vara en af landets mest uppskattade föreläsare. Som radikal och nykterhetsvän insattes han 1905 och 1908 i riksdagens Andra kammare för Stockholms ändra valkrets. 1. (K. W—g.)

Kjellberg. 1. Nils Gustaf K., psykiater, akademisk lärare, f. 25 febr. 1827 i Alsters församling, Värmlands län, d. 25 juni 1893 i Uppsala, blef 1846 student i Uppsala, 1851 med. kandidat, 1853 licentiat, 1856 kirurgie magister och 1863 med. doktor. Efter att ha tjänstgjort som läkare vid armén och flottan samt som koleraläkare (1850), distriktsläkare på landet (1853—55) och sjukhusläkare vid Allmänna garnisonssjukhuset (1855—56) utnämndes han 1856 till öfverläkare vid Uppsala centralhospital för sinnessjuka, hvarjämte han blef prefekt vid Uppsala universitets psykiatriska klinik (öppnad 1 okt. 1859) samt 1863 e. o. professor i psykiatri vid nämnda universitet. 1869 stiftade K. (i samverkan med d:r O. von Feilitzen) den i Stockholm befintliga Föreningen för sinnesslöa barns vård. 1877 utsågs han till led. af den ännu bestående kommissionen för uppgörande af förslag till nya hospitalsbyggnader, kallades s. å. till led. af k. kommittén för granskning af 1858 års stadga ang. sinnessjukas behandling och vård samt förordnades 1878 till inspektör för de i rikets landsorter inrättade uppfostringsanstalterna för sinnesslöa barn. K., som flerfaldiga gånger företog långvariga utländska studieresor, vann erkännande som en skicklig organisatör samt inlade stora förtjänster om den svenska psykiatriens höjande och införandet af en verklig och rationell sjukvård äfven för de sinnessjuke. Skrifter: *Om sinnessjukdomarnes stadier* (1863) äfvensom beaktansvärda uppsatser rörande den uppväxande ungdomens vård och undervisning (i "Uppsala läkareförenings förhandlingar").

2. Adolf K., den föregående broder, läkare, akademisk lärare, f. 17 nov. 1828 i Alsters församling, Värmlands län, blef student i Uppsala 1848, med. kandidat 1854, med. licentiat 1856 samt med. doktor 1862, sedan han offentligen försvarat afh. *Studier i läran om lymfkärlens ursprung* (1861). 1860 förordnades han till förste läkare vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn, utnämndes 1861 till adjunkt i pediatrik vid Karolinska institutet samt befordrades 1879 till e. o. och 1882 till ord. professor i pediatrik därsamma-

städes samt öfverläkare vid Allmänna barnhuset. Efter någon tids sjuklighet begaf han sig i början af maj 1884 till södra Frankrike för att söka bot. Men då hans hälsotillstånd där försämrades, anträdde han återresan till fäderneslandet och afled 30 maj 1884 ombord på ångfartyget "Svithiod" på vägen mellan Lybeck och Stockholm. K. var en mycket anlitad och omtyckt läkare, outtröttlig i sitt kall och praktiserande på flera områden af läkarkonsten. Bland hans hufvudskrifter i "Nordiskt medicinskt arkiv" och "Hygiea" offentliggjorda vetenskapliga afhandlingar märkas *Om den parenchymatösa nefritens förekomst i den späda barnaåldern* (1869), *Om hæmaturi och albuminuri hos äldre barn* (1870), *Om contractura ani hos barn* (1877), *Om dieten för späda barn* (i "Svenska läkaresällsk. handl.", 1874).

3. Anders Lennart K., son af K. 1, klassisk arkeolog, universitetslärare, f. 30 sept. 1857 invid Uppsala, blef 1877 student i Uppsala, 1882 filos. kandidat, 1889 filos. licentiat, 1889 filos. doktor och 1896 docent i klassisk arkeologi vid Uppsala universitet. K. företog jämte S. Wide sommaren 1894 en arkeologisk utgräfning af Poseidonhelgedomen på ön Kalaureia (se d. o.) och ledde under våren 1902 jämte den tyske arkeologen Joh. Böhlau en arkeologisk utgräfning på platsen för den antika staden Larisa (se d. o.) i Mindre Asien. Redogörelser för båda dessa utgräfningar ha af K. lämnats i "Athen. mittheilungen" 1895 och i Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1900—03. Bland K:s öfriga skrifter, som hufvudsakligen behandla delar af den antika konsthistorien och den forngrekiska mytologien, må särskildt nämnas *Asklepios*, *Mythologisch-archäologische studien* (i Språkvetenskapl. sällskapets i Uppsala förhandlingar 1894—97). 1 o. 2. (R. T—dt.) 3. S. W—e.

Kjellberg, Johannes Fritiof, skulptör, f. 5 febr. 1836 i Jönköping, d. 16 dec. 1885 i Stockholm, började sina studier vid konstakademien i Stockholm 1854 och på Molins ateljé. 1859 erhöll han kungl. medaljen för *Akilles sårad i hälen* och utställde s. å. gruppen *Starkodder bortröfvar Alfhild* och *En gosse, som håller en spjärnande hund under sin arm*. 1860 reste han som stipendiat till Köpenhamn och Berlin och fortsatte våren 1861 till Paris. Där utförde han gruppen *Den sårade fadern* samt frisen *Gossar, som hoppa bock*. På hösten 1862 bosatte K. sig i Rom, där intrycket af antiken framkallade hans främsta verk i idealplastisk riktning: *Faun lekande med sin yngre broder* (i marmor i Nationalmuseum — marmorarbetet ej fullt afslutadt). 1868 återvände K. till Stockholm, blef s. å. led. af konstakademien, 1871 vice och 1873 ord. professor för teckningen, hvarjämte han samtidigt utnämndes till kungl. hofstatybildhuggare efter Molin. Hans största arbete blef *Linnémonumentet* i Humlegården (se d. o., fig. 2) med 4 allegoriska figurer omkring statyns sockel (aftäckt 1885; en replik af Linnéfiguren, utförd af Dyfverman, finns i Chicago). — Af K:s öfriga verk kunna nämnas *Herakles förande Alkestis från underjorden*; statyetter i lera: *Tiggande barn*, *Gosse i strid med en katt*, *Gossar med en vagn*, *Ingeborg*, *Perseus* m. fl.; reliefer och friser: *Amor och Dödens genius* (utförd i marmor 1872), *Satyr lekande med faunbarn*, *Lammet på korset* (i marmor), *Kristus mellan S:t Lars och S:t Knut*, portalrelief i Lunds domkyrka, samt *Järnhandteringens historia*, fris i cement om 57,5 m. längd, uppsatt på Järnkontorets hus i Stockholm (se Järnkontoret, fig. 2); vidare medaljonger i brons, gips eller cement på gravvårdar samt på fasaden till nyss nämnda hus, många porträttbyster, bland dessa *L. J. Hierta*, *N. Ericson* (marmor, Nationalmuseum), *A. Blanche*, *M. Huss*, *A. Raab*, *A. Posse*, *J. A. Hazelius*, *I. Nobel* m. fl. samt kolossalbyster af *Karl XV* (i marmor), *A. Knape*, *P. A. Borg* och *U. Hiärne* (de tre sista i brons; Hiärne-bysten är uppställd i Medevi). Nationalmuseum eger flera af dessa porträttbyster, medaljonger och reliefkompositioner i gips, dessutom en del skisser i lera. G—g N.

Kjellberg, Johan Gustaf, klarinettvirtuos, f. 13 aug. 1846 i Gillberga socken, Värmlands län, d. 2 okt. 1904 i Stockholm, genomgick konservatoriet i Stockholm 1868—72, anställdes i hofkapellet där 1871, blef musikdirektör vid Dalregementet 1876 och vid Svea lifgarde 1882 samt lärare i träblåsinstrument vid konservatoriet 1886. K. räknades bland samtidens skickligaste klarinettister, och hans solospel bl. a. i kammarmusikverk utgjorde en eftersökt njutning för musikvänner. Äfven som lärare var han högt skattad. Led. af Mus. akad. 1885. A. L.

Kjellberg, Agnes Augusta Emilia Eleonora, skulptris. Se Frumerie.

Kjelldahl, Anders Magnus, skolman, f. 2 aug. 1796 i Öster-Löfsta (Uppsala län), d. 10 nov. 1871, blef student i Uppsala 1814, förordnades 1829 till lärare i matematik och filosofi vid Uppsala katedralskola på läroverkets högsta stadium, konstituerades 1831 som adjunkt med skyldighet att bestrida den matematiska undervisningen inom de 5 öfversta afdelningarna och blef 1858 lektor i matematik vid samma skola. 1865 måste han på grund af sjuklighet begära tjänstledighet, hvilken förlängdes till hans död. K. kan betraktas som en vägbrytare inom den matematiska undervisningen i Sverige och har, genom sina lärjungar och andra personer, som tagit kännedom om hans undervisningsmetod, utöfvat ett stort och välgörande inflytande. Han uppträdde som skarpsinnig och energisk motståndare mot det sätt att lära matematik, som utgår från läroboken och regeln samt nöjer sig snart sagdt med, att den förr återgifves utantill och den senare tillämpas mekaniskt, och för hvilket således summan af inlärda kunskaper blir ensam hufvudsak. K. satte först i andra rummet det genom undervisningen vunna kunskapsresultatet, men lade i främsta rummet vikt därpå

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

att lärjungens kunskapsförmåga utvecklades och ansades genom ett riktigt sätt för undervisningens meddelande och kunskapens inhämtande. Om ej lärjungen självverksamt, genom eget tankearbete, liksom med egen kraft skapade sig sitt matematiska vetande, hade detta, för så vidt fråga var om skolundervisningen, enligt K. för lärjungen intet värde. Ingen ny kunskap finge därför meddelas fullt färdig, hvarken genom läraren eller läroboken. Läraren hade att väcka lärjungens intresse för hvarje ny uppgift, låta hans uppmärksamhet riktas på och noga fixera det, som är den egentliga svårigheten vid dess lösande, låta för honom lifligt framträda de förut inhämtade kunskaper, som för den föreliggande uppgiften äro af betydelse, och så slutligen, genom att hos lärjungen ha framkallat en klar uppfattning af uppgiftens art och genom att förmå honom att skarpt hålla i sikte utgångspunkt, mål och medel, bringa lärjungen därhän, att han själf ”hittar på” lösningen af ett problem, beviset för ett teorem. Likaså om läraren har sig förelagdt att bibringa sina lärjungar en ny räkneregel, får han ingalunda begynna med att inlära denna i dess exakta form. Dessförinnan bör han genom exempel, som nära sluta sig till det för lärjungen redan bekanta och hvilka denne därför utan stort biträde kan reda, efter hand öfvergående från lättare till svårare, åstadkomma, att lärjungen kan tillämpa regeln, *innan* han vet, huru den lyder eller att den ens finnes. K. ville med ett ord i den matematiska undervisningen införa den sokratiska maieutiken, den analytisk-heuristiska metoden. Men denna metod, ensidigt tillämpad, medför ej obetydliga faror, och man kan knappt påstå, att K. alltid lyckades undgå dessa. Han ringaktade för mycket de kunskaper, som inlärdes utan att vara fullt begripna, och förbisåg den förmåga dessa kunskaper ha att efter hand vinna i åskådlighet, då uppfattningsförmågan någon längre tid får betrakta dem och de dessutom få tillfälle att belysa hvarandra. Säkert är dock i hvarje fall, att K. mer än någon verksamt bidragit till, att de svenske lärarna i matematik fått sina blickar öppnade för den analytisk-heuristiska metodens ofantligt rika resurser och att hans framträdande därigenom samt genom hans medelbara inverkan äfven på undervisningen i andra läroämnen kan betraktas såsom epokgörande i den svenska undervisningskonstens historia. — Med undantag af två mera fragmentariska framställningar rörande hans undervisningsmetod (i årsredogörelsen för Uppsala högre allmänna läroverk 1871—72) finnes icke något arbete af K. utgifvet. En af K:s lärjungar, C. R. Nyblom, ger i sina ”En sjuttioårings minnen”, I, en intressant framställning af K:s personlighet och metod. S. v. F.*

Kjellén, Johan Rudolf, statsvetenskaplig och politisk författare, högskolelärare, f. 13 juni 1864 på Torsö, i Vänern, blef 1880 student och 1888 filos. licentiat i Uppsala, där han på afh. *Studier rörande ministeransvarigheten* 1890 kallades till docent i statskunskap och 1891 promoverades till filos. doktor. S. å. blef han lärare i statskunskap och 1893 därjämte i geografi vid Göteborgs högskola och utnämndes 1901 till professor i statskunskap och statistik därstädes. Han har varit flitigt verksam som föreläsare vid arbetarinstitut i sydvästra Sverige och sedan 1895 regelbundet arbetat i den konservativa pressen. K. valdes vid ett fyllnadsval i juni 1905 till led. af Andra kammaren för Göteborgs stad och återvaldes i sept. s. å. samt bevistade riksdagarna 1906—08. 1910 invaldes han för södra Kalmar län i Första kammaren. Som politiker har K. i skrift och tal framträdt som förnämste målsmannen för ett reformsträfvande högerparti (”unghögern”) och som en entusiastisk försvarare af Sveriges rätt i de unionella tvisterna. Högt skattad är han som vältalare. Han har utvecklat ett mångsidigt författarskap, dels vetenskapligt (*Om Eriksgatan*, 1889, *Den nationella karakteren i 1809 års grundlagstiftning*, 1893, i ”Hist. tidskr.”, *Samuel Åkerhielm d. y. och de ryska stämplingarna i Sverige 1746—1749*, 1894, ibid., *Riksrättsinstitutets utveckling i Sveriges historia*, 1895, *Hvem har stiftat Sveriges regeringsform?*, 1896, i ”Hist. tidskr.”, *Om den svenska grundlagens anda*, 1897, i Göteborgs högskolas årsskr., *Stat och samhälle i det gamla Västergötland*, s. å., i ”Vestergötlands fornminnesför:s tidskr.”, *Inledning till Sveriges geografi*, 1900, och *Japans ancien régime*, i ”Statsvetenskaplig tidskrift, 1906 ff.), dels politiskt (*Unionen sådan den skapades och sådan den blifvit*, 1893—94, *Rätt och sanning i flaggfrågan*, 2 uppl. 1899, *Stormakterna. Konturer kring samtidens storpolitik*, 1905, ett för idérikedom och originalitet berömdt arbete, *Nationell samling. Politiska och etiska fragment*, 1906, *Ett program. Nationella samlingslinjer*, 1908 m. fl.), dels skönlitterärt (*Sångarfärden till Paris 1900*, 1901, samt *Sångare- och turistfärder*, 1908). I ”Stockholms dagblad” skildrade han sina intryck från en 1909 företagen resa till Kina och Japan. K. blef 1899 led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg.

Kjellgren, Josua Håkan, svensk industriidkare, f. 29 aug. 1838 på Ottersjö säteri i Halland, d. 26 febr. 1901 i Stockholm, genomgick Chalmers' institut i Göteborg och blef 1868 disponent för Reijmyre glasbruk i Östergötland. På denna post nedlade han stor energi och skapade Reijmyres världsrykte. K. införde där belgiska arbetsmetoder såväl för glasblåsning och slipning som för gravering och målning af glas. Tillika utvidgade han i afsevärd grad exporten af glasvaror, särskildt till Ryssland, där han med framgång konkurrerade med de främste utländske glasfabrikanterna. K. blef 1898 led. af Första kammaren för Östergötlands län.

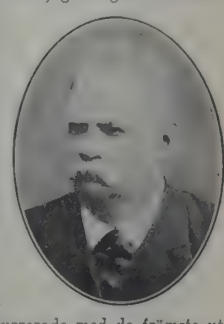

Kjellin, Karl Erik, matematiker, f. 18 jan. 1776 i Göteborg, d. 6 jan. 1844 i Kumla, blef student i Uppsala 1794, filos. magister (med andra hedersrummet) 1803 och docent i fysik 1805 samt utnämndes till professor vid Göta artilleriregemente 1806. Sedan denna befattning vid 1809—10 års riksdag blifvit ställd på indragningsstat och K. någon tid (1811) föreläst vid Svea artilleriregemente, blef han 1812 professor i matematik vid universitetet i Lund, prästvigdes 1819 och erhöll 1825, efter Franzén, Kumla pastorat (Strängnäs stift). K. blef led. af Vet.- o. vitt.-samh. i Göteborg 1809, af

Krigsvet.-akad. 1811, af Vet. akad. 1812 och af Fysiogr. sällsk. i Lund 1821. — Frukterna af K:s vetenskapliga författarverksamhet äro nästan uteslutande nedlagda i akademiska afhandlingar, hvilka visserligen delvis vittna om en ganska aktningsvärd beläsenhet i den nyare matematiska litteraturen, men å andra sidan sakna all originalitet. Däremot visade K. genom sina läroböcker (*Plan och sferisk trigonometri*, 1807, *Grunderna till geometrien*, 1814, *Grunderna till arithmetiken*, 1816, *Försök till en elementar lärobok i astronomien*, 1822, samt 4:e omarbetade upplagan af O. H. Forssells ”Algebra”, 1828) en mindre vanlig förmåga att sammanfatta och framställa förut vunna resultat. Särskildt hans lärobok i geometrien torde kunna uthärda en jämförelse äfven med vår tids elementarböcker i detta ämne, både genom fullständighet och genom formella förtjänster. Bland K:s öfriga litterära arbeten må nämnas en öfv. af Ségurs ”Tableau historique et politique de l'Europe” (I—III, 1811—12). — Mot slutet af sin lefnad öfvergick K. till en litterär verksamhet af egendomlig art; åtminstone ansågs han allmänt som författare till några i Örebro tryckta folkskrifter af ”välment politisk syftning”. (I. F.)

Kjellin, Fredrik Adolf, ingenjör, uppfinnare, f. 27 april 1872 i Vårdinge församling, Stockholms län, aflade mogenhetsexamen 1890 och utexaminerades från Tekniska högskolan 1893. K. var 1893—95 i Falun sysselsatt med experiment öfver elektrolytisk zinkframställning, utförde 1895—99 försök i Stockholm med professor Wiborghs termofon för bestämmande af höga temperaturer samt medarbetade vid utexperimenterandet af den s. k. luxlampan. Mest känd är K. som uppfinnare af Kjellins elektriska ugn för stålsmältning, af hvilken den första byggdes vid Gysinge bruk i Gäfleborgs län, där K. var anställd 1899—1904 i egenskap af föreståndare för stålverket. Sedan exploaterandet af denna K:s epokgörande uppfinning 1904 öfvertagits af Metallurgiska aktiebolaget i Stockholm, öfverflyttade K. sin verksamhet till detta bolag. F. ö. deltager han i ledningen af de utländska företag, som ha hans uppfinning om hand, nämligen Gesellschaft für elektrostahlanlagen i Berlin och Gröndal-Kjellin C:o i London. Af Uppsala universitet kallades K. 1907 till filos. hedersdoktor. I ”Jernkontorets annaler” publicerade K. 1902 en grundläggande uppsats med titel *Om tillverkningen af elektrostål vid Gysinge*. Se vidare Elektrisk ugn, sp. 348, och Järnframställning i elektrisk ugn, sp. 401 jämte fig. 2. G. H—r.

Kjellman, Frans Reinhold, botanist, f. 4 nov. 1846 på Bromö, Torsö pastorat, Skaraborgs län, d. 22 april 1907 i Uppsala, inskrefs 1868 som student vid Uppsala universitet, blef 1871 filos. kandidat, promoverades 1872 till filos. doktor och kallades samtidigt, på grund af sin gradualdisputation, *Bidrag till kännedomen om Skandinaviens Ectocarpeer och Tilopteries* (1872), till docent i botanik vid nämnda universitet; 1883 utnämndes K. till e. o. professor i botanik vid samma universitet samt blef 1899 professor i botanik och praktisk ekonomi. K. gjorde flera vetenskapliga resor till Sveriges öst- och västkust, deltog i svenska polarexpeditionerna till Spetsbergen 1872—73 samt till Novaja-Zemlja och Sibirien 1875, medföljde till Finnmarken 1876 års polarexpedition och var 1878—80 deltagare i Vega-expeditionen. Efter den sistnämnda mottog han åtskilliga utmärkelser, särskildt kallelser till ledamotskap af in- och utländska lärda samfund, såsom Vet. akad. (1882). Sina omfattande studier öfver Skandinaviens och Norra ishafvets hafsalger samt polartrakternas fanerogamer meddelade K. hufvudsakligen i Vet. akad:s publikationer och i ”Vega-expeditionens vetenskapliga iakttagelser” (1882—85), i hvars 3:e bd hans vidlyftigaste afhandling, *Norra Ishafvets algflora*, finnes införd. Han bearbetade Japans hafsalger (1885, 1897), utgaf monografier öfver algsläktet *Acrosiphonia* och dess skandinaviska arter (1893) och *Galaxaura* (1900) samt *Handbok i Skandinaviens hafsalgflora*. 1. *Fucoideæ* (1890; ofullb.). Han utgaf därjämte *Svenska polarexpeditionen 1872—73* (1875) samt *Ur polarväxternas lif* (1884) m. m. K. var en uppburen, om än fordrande lärare; på sin 60-årsdag hyllades han af forna och dåvarande lärjungar med en festskrift, ”Botaniska studier” (1906). — Jfr biografier i ”Ymer” (1907) af C. A. M. Lindman och i Vet. akad:s årsbok (1908) af N. Svedelius. T. K.

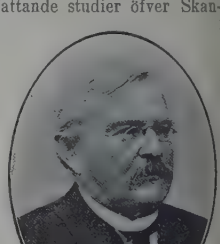

Kjellmark, Knut Bernhard, folkskoleinspektör, arkeolog, f. 29 okt. 1866 i Mariefred, filos. doktor i Uppsala 1904, folkskoleinspektör först i Småland, sedermera i Malmö, har bl. a. verkställt en metodisk och omsorgsfull undersökning (förträffligt skildrad i ”Antikv. tidskr.”, XVII) af en vidsträckt stenåldersboplats i Järavallen vid Limhamn i Skåne. K. har f. ö. författat bl. a.: *Ett graffält från den yngre järnåldern i Ås i Jämtland* (i ”Ymer”, 1905), *Undersökningar i Kronobergs län år 1905* (i ”Fornvännen”, 1906), *Järnåldersgrafvar i Jämtland undersökta 1908* (i Jämtlands fornminnesför:s tidskr. 1909) och *Nyupptäckta hällristningar vid Iljulatorp i Bergs socken, Kronobergs län* (i ”Fornvännen”, 1910). K. vardt 1906 korresp. led. af Vitt., hist. o. ant. akad. T. J. A.

Kjellström, Adolf Vilhelm, arkitekt, f. 3 okt. 1834 i Örebro, studerade vid Teknologiska institutet i Stockholm 1852—55, var tre år i Köping—Hults järnvägs tjänst, blef 1858 vikarierande och 1859 ord. lärare i linjarritning, beskrifvande geometri (till 1877) och i frihandsteckning (till 1901) samt 1877 lektor i byggnadskonst vid Tekniska elementarskolan i Örebro. Han tog 1901 afsked. K. var därjämte ritlärare vid Karolinska skolan i Örebro 1859—77. Hans främsta lifsgärning är restaureringen (börjad 1863) af Nikolaikyrkan i Örebro, för hvilket ändamål han företagit åtskilliga studieresor till England. Tills. med A. H. Hägg, som äfven tagit del i vissa detaljarbeten för Nikolaikyrkan, har K. utfört ritningarna till Olaus Petrikyrkan i Örebro, hvartill grunden lades vintern 1908—09. Bland K:s öfriga arbeten märkas restaureringen af Floda kyrka i Södermanland (1883—88), hvarvid han biträdde Hägg, ombyggandet af gamla skolhuset (1875—76) och boningshus i Örebro (1879). K.

dde restaurationsarbetet af Örebro slott 1897—901. Grundlig kännare af kalkstenens natur och ärde som byggnadsmaterial, ifrade K. tidigt för en idsträcktare användning af natursten inom byggadsindustrien och har i så måtto brutit väg för en ndare byggnadsteknik i Sverige. K. kallades 1909 ll korresp. led. af Vitt. hist. o. ant. akad. M. D—r.

Kjellström, Sven, violinist, f. 30 mars 1875 i uleå, studerade vid konservatorierna i Stockholm 1889—92) och Paris, var sedermera i flera år förste iolinist vid Colonnes orkester i Paris, har verkat om violinlärare där och på senaste åren i Stockolm samt har flitigt konserterat, mestadels i förning med pianisten Alfred Roth, bl. a. i London ch rundtom i Sverige. K:s spel bär vittne om anenlig naturbegåfning och solid utbildning.

Kjelzy, en namnform för Kielce (se d. o.).

Kjernander, Johan Sakarias, missionär, f. 711 (1712?) inom Högby socken, Östergötlands n, d. omkr. 1800 i Calcutta, blef 1734 student i ppsala, men uteslöts 1735 ur Östgöta nation på rund af ett i Norrköping gjordt försök att utprångla n falsk sedel. K. flydde undan rättvisans arm till öpenhamn. Därifrån kom han till A. H. Francke Halle och åtnjöt i fyra år dennes undervisning, varefter han af Society for promoting christian nowledge sändes som missionär till Ostindien (1740). å Cuddalore, dit hans första verksamhet förlades, 758 intogs af fransmännen, begaf han sig till det å ännu obetydliga Calcutta, där han rönte ett vängt mottagande af Clive och genom gifte kom att disonera öfver en högst betydlig förmögenhet. På egen ekostnad uppförde han i Calcutta en kyrka och flera ndra missionsbyggnader, bland dem en skola med ritt underhåll för ett stort antal barn. Men K. jorde ock med största gästfrihet sitt hus till en samngsplats för musikälskare, vetenskapsmän och främngar. Detta lefnadssätt, jämte stora borgensförluster, som en hans son ådrog honom, ledde därhän, tt han slutligen försattes i konkursstillstånd. Han aldo nu en annan vistelseort. Från Calcutta, där an varit "clergyman of the established church and haplain to the Indian company" och där missionsverket efter hans tid gick betydligt tillbaka, flyttade an till den holländska besittningen Chinsura (30 m. norrut) och var där 1785—95 pastor vid en liten uthersk kyrka. Sina sista år tillbragte han i obeärkthet i Calcutta. K. skall ha varit en man med tmärkta gåfvor och brinnande nit för missionsaken.

Kjernander, Jonas, läkare, f. 26 juni 1721 i ofta socken i Kalmar län, d. 30 mars 1778 i Stockolm, blef student i Uppsala 1741 och med. doktor ned första hedersrummet) därstädes 1749. 1749—5 var han provinsialläkare i Västergötland, 1757 -65 läkare vid Ammeskafiningskontoret i Stockholm ch praktiserade därefter i hufvudstaden. 1776 utaf han *Utkast till medicinallagfarenheten*, för hvilet arbete honom tillerkändes Patriotiska sällskapets uldmedalj. R. T—dt.

Kjerrman, Anna, författarinna. Se Wahlenberg, A. M. L.

Kjerrulf, svensk, urspr. holsteinsk ätt, Wolf l. Ulff, hvaraf en medlem, Anders, i början af 400-talet flyttade till Danmark och efter Kjer häad (Jylland) antog namnet K. En ättling af denne nders, Nils K., var landtdomare i Halland och hade 2 söner, Mårten (se nedan) och Olof, som bägge befvo kyrkoherdar och stamfäder för olika grenar af den svenska släkten. — I Norge fanns släkten redan på 1600-talet. Från en senare till Norge inflyttad dansk gren härstammade statsmannen O. R. Kierulf (se denne) samt hans kusiner Halfdan och Theodor Kjerulf (se dessa).

1. Mårten Nilsson K. (se ofvan), präst, f. 1607 i Veddige socken i Halland, d. där 1690, var en tid pastor vid Aschenbergs halländska regemente och blef 1662 kyrkoherde i Vessige och Askome pastorat af dåv. Göteborgs superintendentia. Då danskarna 1676 inföllo i Halland och det visade sig, att en stor del af detta landskaps invånare fasthängde med sina sympatier vid Danmark, förblef K. däremot sitt lagliga öfverhufvud, Sveriges konung, orubbligt trogen samt verkade nitiskt för Sveriges sak. Han anskaffade på egen bekostnad proviant åt hären och gjorde sig genom förställning underrättad om fiendens operationsplaner, hvilka han därefter meddelade åt den svenske kommendanten, generalmajor Sperling. Men en granne angaf honom för danskarna, hvarefter K. fängslades och sändes till Köpenhamn. Han beredde sig likväl snart tillfälle att undkomma, därifrån på det sätt, att han i ett bykar bars förbi vakterna ned till sjön och med en skånsk båt fortsatte flykten till Malmö. K. hade 9 söner, af hvilka 2 blefvo präster, 6 stupade som officerare i Karl XII:s krig och 1 blef köpman i Göteborg. En K:s sonson, majoren Mårten Fredrik, adlades 1772 och antog namnet Kjerrulff von Wolffen.

Det har antagits, att K. som belöning för sin visade trohet erhållit ett af Karl XI utfärdadt kondonationsbref, som tillförsäkrade K:s efterkommande såväl på mans- som kvinnolinjen arfsrätt till Vessige och Askome pastorat. Brefvet, enligt uppgift dateradt 24 nov. 1677, finnes emellertid icke i Riksregistraturet. Några arfsanspråk framställdes icke heller vid de två första tillfällena, då pastoratet efter K:s död var ledigt (1690 och 1735), utan först 1760. Då inlämnade kommunister Petter Wetterberg till Göteborgs domkapitel en vidimerad afskrift af nämnda bref. K. M:t stadfäste detta 16 sept. 1760. Sedan dess har pastoratet varit ärftligt, ända till år 1900. Efter noggranna undersökningar, som konstaterade, att Karl XI säkerligen icke utfärdat något kondonationsbref, tillbakavisade K. M:t detta år alla arfsanspråk till det då lediga pastoratet och förklarade, att det i vanlig ordning skulle återbesättas såsom ett konsistoriellt pastorat.

2. Gustaf K., ättling af en broder till K. 1, veterinär, f. 16 jan. 1861 å Prästhytte bruk, Hedemora landsförsamling, blef student 1881, genomgick Veterinärinstitutet och utexaminerades därifrån 1885, utnämndes 1892 till stadsveterinär i Stockholm och blef samtidigt föreståndare för hälsovårdsnämndens ympanstalt. 1900 utnämndes K. till medicinalråd, hvilket ämbete då för första gången besattes med en veterinär. K. har i främsta rummet verkat för inrättandet af offentliga slakthus i vårt land. Han blef 1892 led. af Sv. läkarsällskapet, erhöll 1901 Sv. veterinärläkarföreningens guldmedalj, blef 1904 led. af Landtbruksakad. samt promoverades vid Uppsala universitets Linnéfest 1907 till med. hedersdoktor. Han har utgifvit bl. a. *Handbok i köttbesiktning* och åtskilliga broschyrer samt skrifvit uppsatser i "Sv.

veterinärtidskrift'' rörande slakthus och kontrollen öfver födoämnen. 1. (E. M. R.) 2. S—g.

Kjerrulff von Wolffen. Se Kjerrulf, M. N.

Kjerschow, Peder, norsk jurist, född 5 juni 1857 i Tromsö, tjänstgjorde 1891—1902 som konstituerad lagman i olika lagsagor samt är fr. 1902 ord. lagman i Eidsiva och Frostathings lagsaga och sedan 1905 e. o. medlem af Norges högsta domstol. K., som redan tidigare deltagit i norska utredningar i renbetesfrågan, var medlem af den hösten 1907 tillsatta och i början af 1909 upplösta svensk-norska renbeteskommissionen samt utsågs i maj 1909 till norsk sakkunnig vid skiljedomstolen rörande svenska flyttlappars rätt till renbete i Norge.

Kjerteminde [kerteminne], eg. Kjertingeminde, d. v. s. Kjertinge-mynning, dansk stad i nordöstra delen af Fyn, vid Kjerteminde- l. Kjertingefjordens mynning. 2,600 inv. (1909). God hamn. Hufvudnäringar äro handel och, framför allt, fiske (sill, makrill och ett slags feta flundror, kallade ''Kjerteminde-rådmän''). 1900 öppnades en järnväg från Odense till K. med fortsättning till Dalby på Hindsholm. — 1413 fick K. stadsrättigheter. 1659 bombarderades det af den holländska flotta, som skulle skydda de danska och de förbundna truppernas landstigning mot svenskarna, hvilka höllo staden besatt. 1909 restes i K. ett minnesmärke öfver skalden F. Paludan Müller, f. där 1809. E. Ebg.

Kjerulf. 1. Halfdan K., norsk tonsättare, kusin till norske statsministern O. R. Kierulf (om släkten K. i öfrigt se Kjerrulf), f. 15 sept. 1815 i Kristiania, d. 11 aug. 1868 vid badanstalten Gref-

sen, uppväxte i ett fint bildadt hem. Han blef student 1834 och senare kopist i Finantsdepartementet, men drogs af sin håg åt musiken, hvilken han ock valde till sitt lefvebröd, sedan hans juridiska studier blifvit afbrutna genom en farlig sjukdom 1839 samt faderns året därefter timade död. Hans bristfälliga musikstudier fingo först 1847 genom Karl Arnold d. ä:s undervisning mera ordning och stadga, och 1850 erhöll K. ändtligen ett stipendium, hvarefter han under ett års tid i Leipzig åtnjöt Richters handledning samt tog rika intryck af den där då blomstrande romantiken, representerad af Mendelssohn och Schumann. Denna sena undervisning var väl en orsak till, att han aldrig försökte sig i större musikformer, men den bidrog ock till att skänka honom en kritisk klarhet angående begränsningen af hans förmåga samt att låta honom med så mycket större omsikt koncentrera sig inom det miniatyrområde, där han skapat mästerverk som få, nämligen visan. Återkommen till hemorten, lefde han en musiklärares enkla, men strängt arbetsamma lif, afbrutet af ferieresor till Tyskland och Frankrike. Bland hans pianoelever märkas Erika Lie-Nissen och Agathe Backer-Gröndal. 1857—59 ledde han jämte J. G. Conradi en serie abonnemangskonserter med större orkester- och körverk; dessutom stod han en tid i spetsen för såväl Studentersångföreningen som en af honom bildad manskvartett, för hvilken han skref sina odödliga kvartettkompositioner, *Norges fjelde*, *Serenade ved strandbredden*, *Solvirkning*, *Brudefærden i Hardanger* m. fl. I sin ungdom skref han musikanmälningar i ''Den Constitutionelle'' och bidrog därigenom mycket att klara begreppen om konst och förädla smaken i Norges då mycket outvecklade musiklif. Känslan af det otillfredsställande och isolerade i detta lif äfvensom i hans egen ställning gjorde, i förening med en ständig sjuklighet, att hans kompositioner liksom hans väsen fingo ett grunddrag af vemod och resignation. — Ehuru 10 år förflöto mellan K:s första och andra sånghäfte (1841—51) och hans egentliga produktion började först på 1850-talet samt ehuru han måste stjäla sig tid till sina noggrant mejslade kompositioner, uppgå dessa likväl till omkr. 30 tryckta verk, bland dem 16 häften romanser och sånger, 10 häften pianostycken, en längre serie sånger för manskvartett samt ''Trubaduren'' för tenorsolo och kör. Hans förläggare var vanligen Abr. Hirsch i Stockholm, som 1877—78 äfven utgaf en godtköpsupplaga af hans visor i två häften, 1881 tillökade med ett tredje, upptagande förut otryckta stycken. K. blef 1865 led. af Mus. akad. i Stockholm. — ''Hvad vi skatta i K:s musik — säger Grönvold — är den nobla melodien, flytande och klar, originell i konceptionen, stämningsfull och skär i tonen, därtill denna anderika behandling af ackompanjemanget, denna genomarbetade, behärskade form.'' Med rätta har Edv. Grieg framhållit det elegisk-erotiska som tyngdpunkten i hans begåfning, då däremot det dristiga, lidelsefulla är honom främmande. Ett annat grunddrag är den nationella norska folktonen, som först K. på ett mera konstnärligt — liksom Ole Bull på ett mera naturalistiskt — sätt anslog. K. förhåller sig till Bull ungefär som Welhaven till Wergeland: han ville väl en varm patriotism, men på den allmäneuropeiska civilisationens grundval; det råa och ''norsk-norska'' var honom osympatiskt. Också var Welhaven jämte Björnson den, som bäst inspirerade honom genom sina dikter, och den förres *Nökken*, *Der flöi en fugl*, *Hvile i skoven*, *T'il fjelds*, *Foraarsdigt* m. fl. skola i K:s toner lefva lika länge som den senares *Prinsessen*, *Synnöves sang*, *Ingrids vise*, *Solskinsvise*, *Venevil*, *Over de höje fjelde*, *Sövnen*, *Ved söen*, *O vidste du bare* m. fl. Gärna tonsatte han äfven A. Munchs, J. Moes, Th. Kjerulfs och Kr. Winthers dikter. Få tonskalder ha som K. förstått att inom visans trånga ram skildra det finkänsliga, offrande kärleken, den trånande längtan ''til fjelds over bygden'', granskogens dofva sus, månskenets stilla slummer på kullen eller barnet i vaggan, och ingen har så som han målat den drömmande middagssolen på en sommardag, då ''den er så luunt, det er så tyst, der falder blomster på dit bryst''. 1874 afträcktes på Kjerulfpladsen i Kristiania K:s byst i brons, modellerad af Middelthun. — Jfr J. G. Conradi, ''Musikkens udvikling i Norge'' (1878), och A. Grönvold, ''Norske musikere'' (1883).

2. Theodor K., den föregåendes broder, norsk geolog, f. 30 mars 1825 i Kristiania, d. där 25 okt. 1888. Efter att ha företagit resor i geologiskt syfte såväl i Norge som till Island, Tyrol

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

n m. fl. st. och utgifvit viktiga geologiska arbeten *Das Christiania-silurbecken*, 1855, *Geologie des dlichen Norwegens*, 1857, m. fl.) blef K. 1858, ter Keilhaus död, professor i mineralogi vid uni-rsitetet i Kristiania och utnämndes s. å. till chef för Den geologiske undersögelse. K. hade genom noggranna kemiska och geologiska undersökningar kommit till åsikter rörande såväl silursystemets lagerbyggnad som granitens uppkomst, hvilka voro motsatta Keilhaus, och han var den förste, som påvisade veckningens betydelse för att rätt förstå Kristianiatraktens geologi och ohållbarheten af Keil-aus transmutationsteori. Sedan K. under årens lopp gifvit en stor mängd viktiga arbeten med kartor och rofiler, belysande för olika delar af Norges geologi, mmanfattade han 1879 resultatet af sina under-kningar i *Udsigt over det sydlige Norges geologi*, ed karta öfver sydliga delen (Kristiania, Kristian-nds, Bergens och Trondhjems stift) i skalan : 1 000 000, under det att K:s mångårige med-betare Tellef Dahll ungefär samtidigt hade full-ordat öfversiktskartan öfver nordliga Norge i mma skala. Vid sidan af denna storartade verk-mhet som geolog utgaf han äfven flera diktsam-ngar (1848, 1854, 1866 och 1871), som efter K:s öd jämte hans öfriga litterära kvarlåtenskap 1890 kommo under titeln *Digte og skizzer* (utg. af H. assen). 1. A. L.* 2. B. L—n. (O. A. Ö.)

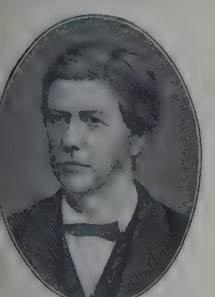

Kjerulf, Charles Theodor Martin, dansk usikskriftställare och tonsättare, f. 1858 i Kö-enhamn, musikrecensent i "Politiken" sedan 1887, ar skrifvit bl. a. en följd karakteristiker af dan-a tonsättare i "Nordisk musiktidende" samt kom-onerat romanser och visor, operetterna "Kejse-ens ny klæder", "Livs-elixiren", åtskillig skåde-ldsmusik m. m.

Kjerulfin v. Kobell, *miner.*, en varietet af wag-erit, från Bamle i Norge. A. Hng.

Kjetterup [ke't-], S., pseudonym. Se Sören-en, K. T.

Kjosen, en smal fjord, som från Ulfsfjorden tjuter in i halfön Lyngen i Tromsö amt (Norge). ess omgifningar höra till Norges präktigaste och est storartade partier. På norra sidan resa sig e branta, spetsiga Kjostinderne, med en edelhöjd af 1,550 m. O. A. Ö.

Kjostinderne. Se Kjosen.

Kjula, socken i Södermanlands län, Öster-Rekarne ärad. 7.441 har. 1,402 inv. (1909). K. bildar ed Sundby ett regalt pastorat i Strängnäs stift, ster-Rekarne kontrakt.

Kjulo (fi. *Köylliö*). 1. Socken af Loimijoki härad ch Eura domsaga, Åbo och Björneborgs län, Fin-nd. Socknens landareal är 246 kvkm.; befolk-ingen, musk. 3.478 pers. 1908. Enligt sägnen all Uppsalabiskopen Henrik den helige (se d. o.) mkr. 1158 på Kjuloträsks is ljutit döden för finnen allis hand och som Lallis hem betecknas Kjulo-holms gård, där en gammal källare ännu i dag kallas "Lallis källare". Nämnda sätesgård med underlydande hemman utgör f. n. fideikommiss inom friherrliga ätten Cedercreutz. Socknen K. utgör ett konsistoriellt pastorat af 3:e kl., Åbo ärkestift, Björneborgs öfre prosteri. — 2. Träsk (insjö) i ofvannämnda socken. O. I. (A. G. F.)

Kjuloholm. Se Kjulo.

Kju'prili, namn på en turkisk stad och turkiska statsmän. Se Köprülü.

Kjusa. Se Berg, *geogr.*

Kjutahia. Se Kutaia.

Kjäflinge. Se Käflinge.

Kjær, Johan Albert Julius, norsk språkman, bibliotekesman, f. 26 sept. 1852 i Bergen, tog 1875 språklig-historisk lärarexamen och har därefter varit anställd vid universitetsbiblioteket. K. bearbetade 1880 3:e uppl. af P. A. Munchs "Norröne gude- og heltesagn" och har utgifvit flera band af O. Ryghs stora verk "Norske gaardnavne". O. A. Ö.

Kjær, Nils, norsk kritiker och dramatiker, f. 11 nov. 1870 i Holmestrand, sedan 1909 teaterkritiker i "Aftenposten", har utgifvit *Essays* (1895), *Böger og billeder* (1898), *I forbigaaende* (1903) och *Smaa epistler* (1908). Som diktare har han haft framgång med novellsamlingen *Det evige savn* (1907) och dramerna *Regnskabets dag* (1902) och *Mimosas hjemkomst* (1907). O. A. Ö.

Kjöbenhavn [köbenhäu'n]. Se Köpenhamn.

Kjöge [köge], Köge, dansk stad i östra delen af Själland, 40 km. s. v. om Köpenhamn, vid Kjögeåns utlopp i Kjögebukten. 4,284 inv. (1906). Sedan 1870 har det station på den sydsjälländska järnvägen från Roskilde och är sedan 1879 genom järnväg förbundet med Storehedinge och Fakse. — K. var redan i midten af 1200-talet en stad, men låg då något längre in i landet; det fick 1441 stadsrätt, men vann aldrig någon betydelse. Först efter 1870 har staden förkofrats och har nu en liflig handel och flera fabriker. I slutet af 1658 byggde öfverstelöjtnant J. Stael v. Holstein vid K. en skans "om 4 halfva bålverk", och sedermera uppgjorde Dahlbergh förslag till stadens befästande med 11 bastionerade fronter samt ett hornverk vid åmynningen, där förut tvenne skansar legat. Arbetena påbörjades 1659 under Stael v. Holsteins ledning, och redan i sept. voro verken tämligen försvarbara, men de fortsattes det oaktadt under vintern, och blefvo före fredsslutet fullbordade. De af svenskarna sålunda anlagda befästningarna underhöllos sedermera länge af danskarna; men K. har aldrig haft någon betydelse som fästning. Enligt 1909 års riksdags beslut skall emellertid ett kustfort byggas vid Mosede vid K. för 485,000 kr. 29 aug. 1807 stod utanför K. en träffning mellan de engelska landstigningstrupperna under Wellesley (senare Wellington) och det danska landtvärnet under generalmajor Castenschiold, hvilket (omkr. 6,000 man) kastades tillbaka med en förlust af 250 döda och sårade samt 1,150 fångar. I Kjögebukten vann danska flottan (27 stridsskepp) under Niels Juel 1 juli 1677 en stor seger öfver den af H. Horn anförda svenska flottan (30 stridsskepp), som förlorade 8 fartyg, flera hundra kanoner samt öfver 4,000 man, och 4 okt. 1710 utkämpades där en ny strid mellan en svensk flotta, under generalamiralen Wachtmeister, och en dansk,

då linjeskeppet ''Dannebrog'', under Ivar Huitfeldts befäl, sprang i luften. 1906 restes vid hamnen ett minnesmärke öfver slagen. E. Ebg. L. W:son M.

Kjögebukten [köge-]. Se Kjöge.

Kjöge huskors [köge], ett arbete af den norskfödde (danske) prästen J. Brunsmand (se d. o.).

Kjökkenmödding [kö'kken-], Kökkenmödding l. Skaldynge (da., afskrädeshög, skalhög), danske forskaren J. Steenstrups benämning på de först i Danmark upptäckta afskrädeshögar från stenåldern, hvilka vanligen ligga vid kusten samt innehålla skal af ostron och andra musslor (särskildt af släktena *Mytilus* och *Cardium*) jämte många andra lämningar, såsom kokhärdar, djurben, ofta krossade eller förbrända, flintredskap, enklare prydnader o. s. v. Först i slutet af 1830-talet fästes uppmärksamheten vid dessa märkliga fornlämningar, och danske Videnskabernes selskab tillsatte en kommitté för frågans närmare utredning, bestående af Steenstrup, geologen Forchhammer och arkeologen Worsaae. Man fann snart, att kjökkenmöddingarna härrörde från människor, men under det att Worsaae ansåg dem äldre än minnena från den af de stora stenkammargrafvarna representerade yngre stenåldern, trodde sig Steenstrup i dem finna lämningar från en fiskarbefolkning, som lefvat samtidigt med stenkammargrafvarnas folk. Denna och andra outredda frågor ha afgjorts genom de undersökningar, som 1893—98 verkställts på initiativ af direktören för danska nationalmuseets första afdelning, S. Müller. I undersökningarna deltog en mängd specialister på olika vetenskapsområden. Åtta skalhögar i olika delar af landet undersöktes. Af dessa tillhörde fem den äldre stenåldern (den oslipade flintans tid), tre den yngre stenåldern. Dessa skalhögar kunna nå flera 100 m. i längd, 2—3 m. i höjd och 5—6 m. i bredd. De äldre ha legat omedelbart invid den dåvarande strandlinjen, 4,5—6 m. ofvan den nutida. De bestå hufvudsakligen af ostronskal, därnäst af skal från blåmusslan (*Mytilus edulis*) och hjärtmusslan (*Cardium edule*) samt två snäckarter, *Litorina litorea* och *Nassa reticulata*. Sporadiskt förekomma skal af *Tapes*-musslan. Denna liksom ostronskalen hänvisar på, att klimatet vid denna tid, som sammanfaller med det s. k. Litorinahafvets högsta stånd, var mildare än nu. Det vanligaste trädslaget var eken. Oftast förekommande bland däggdjursbenen äro sådana af vildsvin, rådjur och kronhjort. Ben af uroxen äro ej sällsynta, men däremot sådana af älgen. Dessutom ha påträffats ben af en mängd rofdjur. Fiskarterna äro ål, flundra och mört, därnäst gädda, abborre och torsk. Sjöfåglarna äro mycket artrika: t. ex. svanor, änder, svärtor, ejder, skrakar, grågås, doppingar, lommar, måsar, tordmule och garfågel (*Alca impennis*). Tio af de viktigaste djurarterna äro nu utdöda i Danmark. Blott af ett husdjur, hunden, finnas ben. Hunden synes ha förekommit i tre raser, och hufvudrasen öfverensstämmer nära med schakalen. Stenredskapen, blott tillslagna, ej slipade, nästan uteslutande af flinta, utgöras af yxor och mejslar, knifvar, skrapor, borrar, sågtandade skärfvor samt pilspetsar med tvär, mejselformad egg. Vidare förekomma redskap af ben och horn. Lerkärlen, som ha groft gods och spetsig botten, sakna utsirningar. Några människoskelett ha påträffats, som visa, att den döde begrafts på själfva boplatsen. I de tre yngre skalhögarna hittades äfven ben af husdjuren svin, får och nötkreatur (svin och nötkreatur tycka vara tämda former af inhemska vildsvin och uroxe fåret däremot infördt som tämdt) samt kolade kor af hvete och korn. Kjökkenmöddingar äro kända äfven från andra delar af Europa. I Sverige ha blott en (härstammande från den yngre stenåldern upptäckts, vid Anneröd i Skee socken, Bohuslän. I Frankrike ha flera påträffats i kusttrakterna. Mes bekant är den vid la Torche de Penmarc'h i dep Finistère, som var 40—100 cm. hög och täckte e yta af 80—100 kvm. samt bestod af musselska med lämningar af härdar, kol och aska, flintor ben af fågel, hjort och vildsvin. Liksom andr franska kjökkenmöddingar (vid Vissant i Pas-de Calais, Saint-Valéry i Somme, i Charente inférieure Var och Provence) tillhör den den yngre stenåldern Kjökkenmöddingar ha påträffats på Irland, Sardinie och i Portugal, i sistnämnda land med många människoskelett, liggande hopkrupna. Skalhögar är bekanta också från Japan (Omori), Brasilien, Chile Patagonien, Florida och New Orleans.

Litt.: ''Affaldsdynger fra stenalderen i Danmark undersøgte for Nationalmuseet'' (af A. P. Madsen S. Müller, C. Neergaard, C. S. J. Petersen, E Rostrup, K. J. V. Steenstrup, H. Winge; utg. p bekostnad af Carlsberg-Fondet, 1900), O. Almgren ''Nyare undersökningar af Danmarks kjökkenmödd dingar'' (i ''Ymer'', 1902), och J. Déchelette, ''Manuel d'archéologie préhistorique'', I (1908; me litteraturanvisningar). T. J. A

Kjölbergsbro, i Onsö socken, Smaalenenes amt nära 8 km. n. om Fredrikstad i Norge, går öfver Glommens västra utloppsgren, Kjölbergsälfven, och är bekant från striden där 1814. Sedan norrmännen blifvit fördrifna från Rolfsön, uppbröto de K och togo ställning på andra stranden vid ett förut uppfördt batteri. 9 aug. framryckte generalmajor Mörner mot K., där en artilleristid utspann sig som slutade med, att norrmännen, som anfördes a general Arenfeldt, drogo sitt artilleri, 6 kanoner, tillbaka till Karlshus, men deras infanteri, 2 bataljoner, kvarstannade vid K., där Arenfeldt sedermera samlade hälften af sin brigad. 1 aug. samlade Mörner verktyg och materialier til brons återställande, och natten till 14 öfverförde obemärkta af norrmännen 70 jägare vid Kjölberg gård, där de fäste sig och småningom förstärktes til 2 bataljoner, hvarjämte en på roddflottan till Stevi öfverförd bataljon framfördes mot Onsö, och sedan gingo alla tre norrut på Glommens västra strand samt tvungo norrmännen att draga sig tillbaka. hvarefter bron hastigt reparerades och de öfrig svenska trupperna samt artilleriet gingo öfver. Norrmännen drogo sig nu tillbaka till Krogstad och Karlshus. L. W:son M.

Kjöping, Nils Matsson, reseskildrare, präst son från Köping, f. omkr. 1630, d. 1667, gaf sig i holländsk sjötjänst och lämnade 1647 som matro Holland för att medfölja på en längre sjöresa. Ostindien, på Java och i Persien fick han därefter under olika befattningar tillfredsställa sin äfventyrslust, men återvände 1656, efter ett besök (1655 i Kina, till fäderneslandet, där han anställdes som löjtnant i örlogsflottan samt deltog i de följande årens sjökrig. K. författade *Een reesa, som genom Asia, Africa och många andra hedniska konunga*

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

iken sampt öijar medh flijt är förrättat aff Nils atson Kjöping (1667). Boken utkom flera gånger i ra upplagor (1674, 1743, 1759 och 1790) och torde ledes ha fallit den läsande allmänheten väl i naken. Också vittnar den i många fall om goda nskaper och ett uppmärksamt öga för såväl natun som egendomligheterna i de olika folkslagens der och lynnen. Men den röjer ock sjömannens ända benägenhet för öfverdrifven framställning, som då K. säger sig ha funnit "mer än mänskgt förstånd" hos Javas elefanter, hvilka, när de ötte någon af adel, om än aldrig så illa klädd, rax nedföllo och gjorde honom ära, men däremot an vidare gingo förbi en lågättad, om han ock r aldrig så grann dräkt. Autobiografiska anteckngar af K. finnas hos Loenbom, "Anecdoter om mnkunnige och märkvärdige svenske män", II, 36 (1770—75).

K. K. (k. k.), förkortning för kejserlig-kunglig.

kl., förkortning dels för klass, dels för klocan (vid en viss tidsbestämning).

Klaatsch [klät∫], Hermann, tysk zoolog och tropolog, f. 1863, e. o. professor 1895 i anatomi Heidelberg, sedermera i antropologi och etnografi Breslau, har i jämförande anatomi utgifvit ett ört antal skrifter, bland hvilka må nämnas: *Zur orphologie der fischschuppen und zur geschichte der rtsubstanzgewebe* (1890), *Ueber den descensus sticulorum* (s. å.), *Beiträge zur vergleichenden atomie der wirbelsäule* (1893) och *Ueber die herkunft der scheroblasten* (1894). Under de senare en har K. egnat sig åt intensiva och framgångska undersökningar af de fossila människorna och nder tre år vistats i Australien för att studera inlingarna; många publikationer vittna om dessa ndersökningar, såsom *Die fossilen knochenreste des nschen und ihre bedeutung für das abstammungsoblem* (1899), *Die fortschritte der lehre von den ssilen knochenresten des menschen in den jahren 00—1903* (1902) och *Das gesichtsskelett der andertalrasse und der australier* (1908). En förnstfull framställning i mera allmänfattlig form rande människans naturalhistoria har K. lämnat *Entstehung und entwickelung des menschengehlechts* (i samlingsverket "Weltall und menschit", 1905). L—e.

Klabau'termann (ett af H. Smidt 1828 i "Seemälde" infördt ord, som måhända har sammanng med holl. *klavaatshammer*, "kalfatringshamre"; se Kalfatra), enligt nordtyska och länska sjömäns tro en skeppstomte, 1 fot hög, d eldrödt hufvud och hvitt skägg, hvilken, klädd sjömansdräkt och försedd med en trähammare, nligen håller till vid ankarspelet, men i storm l masten och lämnar fartyget, då det ej kan ldas. Jfr Snoilskys dikt "Klabauterman".

Klabb, *idrottst.* Se Klabbföre.

Klabbföre, *idrottst.*, det före, som uppstår, då ön börjar smälta och "klabbar vid" skidorna, v. s. fäster under dem och förhindrar glidet. Årst är detta, när termometern visar en grad unr fryspunkten, men snön genom fuktighet i luften er annan orsak är vattenmängd i ytan, klabbar st vid skidorna och omedelbart fryser fast vid dem. r det starkt töväder, fäster ej snön så hårdt. Skirna kunna prepareras med paraffin eller särskildt beredda skidsmörjor, så att snön ej fastnar under. E. B—ll.

Klabböle, by vid Ume älfs södra strand, där Ume älfs sista vattenfall bildas, omkr. 6 km. från Umeå, hvilken stad det till hälften tillhör. Staden lät där 1899—1900 för egen räkning utföra en elektrisk kraftstation af omkr. 800 hkr vid 8,6 m. fallhöjd. 1909 träffades aftal med egaren af norra stranden om utförande af gemensam dammbyggnad öfver älfven, och i samband härmed utvidgas stadens kraftanläggning till 4,600 hkr vid omkr. 10,5 m. fallhöjd. S. L—k.

Klack, Klackör, svenska former för *claque*, *claqueur* (se Claque).

Klacka, gammal grufva inom "Klacka och Lerbergs" gruffält (se Lerbergs gruffält) i Örebro län, Nora socken. Th. N—m.*

Klackberget, beläget i Norbergs socken, Västmanlands län, är berömdt för sin rikedom på god malm. På Klackberget ligga två gruffält, Klackbergsfältet och det s. v. därom belägna Kolningsbergsfältet. Båda fälten ligga i nordvästra sluttningen af en i n. ö.—s. v. strykande dalgång och äro sålunda skyddade mot nordliga vindar, hvilket i förening med den omständigheten, att grunden utgöres af kalksten, på Klackbergets sluttning framkallar en synnerligt rik växtlighet. Till Klackbergsfältet höra 8 större eller mindre grufvor, af hvilka de viktigaste äro Stor-, Gröndals- och Johannesbergsgrufvorna med ett maximidjup af inemot 260 m. Kolningsbergsfältet utgöres af 8 utmål; den djupaste grufvan är där omkr. 160 m. Malmerna äro goda svartmalmer i kalksten samt anses tillhöra den öfversta malmförande zonen inom Norbergs vidsträckta malmfält. Brytningen i Klackbergsfältet uppgick 1908 till 33,300 ton, i Kolningsbergsfältet till 25,400 ton. Klackbergsfältet är förenadt med Norbergs järnvägsstation genom en 5 km. lång bredspårig järnväg, och till Kolningsberget leder en 2 km. lång hästbana, sedan man passerat uppför två rutschbanor af sammanlagdt ett par hundra meters längd. Th. N—m.*

Klackbergsfältet, gruffält. Se Klackberget.

Klackbergs järnväg, normalspårig (1,435 m.), 5 km. lång järnväg, som eges af Klackbergs järnvägsaktiebolag och är belägen inom Västmanlands län mellan Norberg — där den står i förbindelse med Norbergs järnväg och med linjen Ängelsberg—Norberg af Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg — och Klackberg, där den ansluter till Kärrgrufvan—Klackbergs järnväg. Järnvägen, som trafikeras af Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg med dennas materiel, öppnades för trafik 24 aug. 1883. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Norberg. A. d'A.

Klackör. Se Klack.

Klaczko [kla't∫kå], Juliusz, polsk författare, f. 1828 af judiska föräldrar i Vilna, d. 1906 i Krakau, utgaf redan vid 13 års ålder ett skaldestycke, "Mitt första offer", och öfversatte till hebreiskan en af Mickiewicz' ballader. K. studerade i Königsberg, öfvergick till katolicismen och tillhörde med lif och själ ultramontanernas läger. Mest känd är han som författare till en mängd uppsatser i "Revue des deux mondes". Han skref med samma lätthet polska, tyska och franska. Stort uppseende väckte hans skrift *Les deux chanceliers*

(1876; de två kanslerna äro Gortjakov och Bismarck). Hans historiska arbeten *La poésie polonaise au XIX:e siècle* (1862) och *Une annexion d'autrefois* (1869; Unionen i Brest-Litowski) visa tydligt författarens ståndpunkt. Af hans romaner är en, *Rufin Pietrowsky*, öfv. på svenska (''Rufin Piotrovsky, en polsk ädlings öden uti rysk fångenskap'', 1863). Hans *Causeries Florentines* prisbelönades af Franska akad. 1869 utnämndes K. af Beust till hofråd i österrikiska utrikesministeriet, men tog efter utbrottet af 1870—71 års franskttyska krig afsked, uppehöll sig några år uti Italien och blef sedan styrelseledamot i den österrikiska ''Länderbank''. K:s politiska ståndpunkt var utprägladt polsk-fransk och antitysk. Lll.

Kladd (holl. *kladde*, eg. smuts), handelsbok, i hvilken köpmannen omedelbart i tidsföljd inskrifver de löpande affärerna (p r i m a n o t a); första utkastet till en skriftlig uppsats. (Jfr K o n c e p t.)

Kladderadatsch (ett nordtyskt utrop), en i Berlin utkommande, af D a v i d K a l i s c h 1848 uppsatt veckoskämttidning, som odlar hufvudsakligen den politiska satiren. Tidningen redigerades 1886—1908 af J. T r o j a n. Bland dess medarbetare ha E. Dohm, R. Löwenstein och tecknaren W. Scholtz varit särskildt omtyckta. Se ''Der K. und seine leute 1848—1898'' (1898).

Kladno, stad i bömiska distriktet Smichow, 24 km. n. v:om Prag. 18,573 inv. (1900), mest tjecher. Rika stenkolsfält samt järngrufvor och järnverk, vid hvilka omkr. 5,000 arbetare äro sysselsatta och som årligen lämna omkr. 235,000 ton järn och stål. I stenkolsreviret äro omkr. 10,000 arbetare anställda. (J. F. N.)

Kladōdie, *bot.* Se F y l l o k l a d i e.

Kladomanī (af grek. *kla'dos*, gren, och *mani'a*, abnormitet), *bot.*, abnormt rik förgrening af en växt.

Kladrub, by i Böhmen, distriktet Pardubitz, vid Elbes högra strand. 729 inv. (1900), tjecher. Kejserligt österrikiskt hofstuteri, som existerade redan i början af 1600-talet och levererar särskildt paradvagnshästar af gammal spansk ras till hofstallet i Wien. B. C—m.

Kla'dsko, tjechiska namnet på G l a t z (se d. o.).

Klaff (ty. *klappe*, fr. *clef*, eng. *key*), *mus.*, den mekanism, hvarigenom ett ljudhål på ett träblåsinstrument kan öppnas eller tillslutas. Äfven på bleckinstrument — där numera nästan uteslutande ventiler användas (se V e n t i l) — har klaffsystemet förr tillämpats: så ganska länge på bygelhornet och på kenthornet (se dessa ord). A. L.*

Klaff, *anat.* Se V a l v e l.

Klaffinsufficie'ns (af lat. *insufficientia*, otillräcklighet), *med.* Se B l å s l j u d, sp. 806, och H j ä r t s j u k d o m a r, sp. 868.

Klaffstenōs (af grek. *steno's*, trång, smal), *med.* Se B l å s l j u d, sp. 806, och H j ä r t s j u k d o m a r, sp. 868.

Klafreström, järnbruk med masugn, stångjärnssmedja, gjuteri och mekanisk verkstad, beläget i Nottebäcks socken, Kronobergs län, vid K:s järnvägsstation å Växjö—K.—Åsheda järnväg och det korta vattendraget mellan Ånghultssjön och Norrsjön. Vid bruket tillverkas handelsgjutgods, landtbruksredskap m. m.; dess kyrko- och ventilationsugnar äro bekanta. Det tillhör kapten J. M. Ekströmer å Fågelfors, som inom socknen eger K., Kålshult m. m., 4¾ mtl, tax. till 366,500 kr. (1909), hvaraf 33,000 kr. å K. bruk samt 29,600 kr. å kvarn och såg. Wbg.

Klafreström—Åsheda järnväg. Se V ä x j ö—K l a f r e s t r ö m—Å s h e d a j ä r n v ä g.

Klafve (K l o f v e), föremål med två skänklar afsedda att lägga kring annat föremål för att sammanhålla detta. 1. Kreatursbindsle, bestående af två stycken, hvilka som en ring fästas kring djurets hals. — 2. (K u b e r i n g s k l a f v e), *skogsv.*, instrument för mätande af trädens diameter. Det består af en måttstock, som är försedd med en vinkelrät mot denna utgående fast arm och oftast en annan, som är skjutbar på måttstocken och som städse står parallellt med den fasta armen. Vanligen göras klafvarna af stål, då de hålla sig fullt precisa, mera sällan af trä, enär dessa lätt glappa eller gå trögt. Man ser stundom enarmade klafvar, hvarå den nyssnämnda skjutbara delen saknas och på hvilka afläsandet af trädens diameter därigenom blir mindre säkert. Stundom har man sökt förse klafvarna med en del särskilda uppgifter. Så kan man exempelvis å Fellenius' klafve omedelbart afläsa trädens kubikmassa, å Shermans och å Löfs stockars värde o. s. v. Se H ö j d m ä t n i n g 3, med figur. — 3. På äldre svenska mynt: två korslagda pilar (se K r o n a , o c h k l a f v e). 1. H. J. Dft. 2. W. E—n.

Klagande, *jur.*, kallas den, som besvärar sig öfver myndighets beslut eller åtgärd, för att däri vinna rättelse hos öfverordnad myndighet. E. K.

Klagenfurt (slov. *Celovec*), hufvudstad i österrikiska hertigdömet Kärnten, 446 m. ö. h., vid Glan, en biflod till Drau. 24,284 inv. (1900), 92 proc. tyskar, 7 proc. slovener. Staden är väl och regelbundet byggd samt består af en inre stad och fyra förstäder. Dess centrum bildas af Neuer platz, på hvilken stå en 1590 uppförd stenbrunn med bilden af en lindorm (stadens vapen) och en 1873 rest staty af Maria Teresia. K. är säte för Kärntens ståthållarämbete och landesgericht m. m., landtdagen och furstbiskopen af Gurk. Det har obergymnasium, biskopligt seminarium, industri-, bergs- och landtbruksskola m. fl. läroanstalter, museer (det historiska museet Rudolfinum och naturhistoriskt museum), landsarkiv. Tobaks-, järn- och läderindustri. Den omgifvande trakten är rik på borgruiner och ståtliga nya slott. — Staden nämnes första gången 648 och har sedan 1518 varit Kärntens hufvudstad. 1809 refvo fransmännen dess fästningsverk, i hvilkas ställe senare anlagts en Ringstrasse, som skiljer den inre staden från förstäderna. Staden är genom en 4 km. lång kanal förenad med Wörthsjön (21 kvkm.). (J. F. N.)

Klagodag (A l l m ä n k l a g o d a g) kallas i Sverige den dag, på hvilken öfver hela riket gudstjänst med predikan öfver för dagen särskildt bestämd text hålles med anledning af en konungs frånfälle.

Klagosång. Se E l e g i.

Klagshamn. Se K l a g s t o r p 2.

Klagstorp. 1. Socknar i Malmöhus län. Se V ä s t r a K l a g s t o r p och Ö s t r a K l a g s t o r p. — 2. Kalkbrott i V. Klagstorps socken, Malmöhus län, tillhörigt det 1896 bildade Klagstorps kalkbrotts aktiebolag (aktiekapital 1,530,000 kr.), som därjämte inom socknen eger kalkbränneri (med en ringugn i 14 afdelningar), en kalkgödningsfabrik (med 2 desintegratorer) samt hamnanläggningen K l a g s-

amn, som byggdes 1897—1900 och medelst en 5 km. lång järnväg är förbunden med Tygelsjö station å Malmö—Trelleborgs järnväg. Taxeringsvärde 2,072,000 kr. (1909), hvaraf 830,000 kr. å cementfabriken och 800,000 kr. å hamnen. Årstillverkningen är omkr. 35,000 ton kalk och 10,000 ton tintsten i kalkbrottet, 1,500 ton bränd kalk och 5—6 tusen ton gödningskalk. Hamnen anlöptes 1907 af 732 ankomna och afgångna fartyg om 61,471 ton, hvaraf 230 om 37,561 i utrikes fart. 2. Wbg.

Klaić [kla'itj], Vjekoslav (Alojs), kroatisk historiker, f. 1849 i Slavonien, var 1883—93 docent i Balkan-halföns geografi vid Agrams universitet och blef 1893 professor i historia därstädes. Bland hans många lärda arbeten märkas: *Bosna, Zemljopis* (Bosniens geografi, 1878), *Opis zemalja, i kojih stanuju Hrvati* (Beskrifning på länder, där kroater bo, 1880—83), *Poviest Bosne do propasti kraljevstva* (Bosniens historia till kungarikets undergång, 1882; tysk öfv. 1885), *Slavonija od X. do XIII stoljeca* (1882, tysk öfv. 1883), *Poviest Hrvata* (Kroaternas historia, 1898). A—d J.

Klaj (Clajus), Johann, d. ä., tysk grammatiker, f. 1535, d. 1592, verkade flera år som kolman och blef 1574 predikant i Bendeleben i Thüringen. Han utgaf bl. a. åtta böcker latinska och sex böcker tyska dikter samt en tysk grammatik, *Grammatica germanicæ linguæ* (1578; ny uppl. 1894). Se biogr. af Perschmann (1874).

Klaj (Clajus), Johann, d. y., tysk författare, f. 1616, d. 1656, blef 1644 lärare vid S:t Sebaldus-skolan i Nürnberg och 1650 predikant i Pitzingen. Jämte S. von Birken och G. Ph. Harsdörffer var han en af hufvudmännen för Nürnbergska skaldeskolan. I förening med de sistnämnde stiftade han skaldeförbundet Die schäfer an der Pegnitz (Pegnitzschäferorden) och författade *Pegnesisches schäfergedicht* (1644) samt en mängd andliga sånger och flera s. k. "geistliche trauer- und freudespiele": *Die auferstehung Jesu Christi, Die höllen- und himmelfahrt Jesu Christi, Herodes der kindermörder, Engel- und drachenstreit* m. fl. Se Tittmann, "Die Nürnberger dichterschule" (1847).

Klajetsi, Nerses. Se Armeniska litteraturen, sp. 21.

Klam, *sjöv.* Se Ankare och Ankarkätting.

Klamāmus. Se Clamamus.

Klamath [klä'mɔth], flod i Förenta staterna, aflopp för Klamathsjöarna i södra Oregon och norra Kalifornien, flyter genom Kaskadbergen och utfaller i Stilla hafvet under 41° 33′ n. br. Längd 435 km. Är segelbar för mindre ångare 64 km. från mynningen samt rik på lax och guld. J. F. N.

Klammer, ty. (eg. krampa; ordet är släkt med *klamma*, *klämma*), *boktr.*, ett parentestecken, som har utseende af två hakar: [ ]; ett i tabeller, nottryck o. s. v. brukadt sammanfattningstecken, som har detta utseende { . Jfr Ackolad och Parentes.

Klammeri (af da. *klammer*, fr. *clameur*, lat. *clāmor*, rop, skrikande), gräl, träta, högröstadt kif.

Klamp, *sjöv.*, ett grofft trästycke, som fastspikas vid två eller flera andra för att hålla dem tillsammans. L. H.*

Klampare, arbetsförman vid brädgårdarna, som har till uppgift att sortera virkesutfallet från sågverken. Denna sortering, som sker i sex klasser, är något olikartad vid de olika verken. W. E—n.

Klampenborg, ångsåg om 6 ramar i Njurunda socken, vid Ljungans utlopp, tillhör Tunadals aktiebolag och var 1909 taxerad till 200,000 kr.

Klampenborg, dansk badort, 11 km. n. om Köpenhamn, vid Öresund, i sydöstra hörnet af Dyrehaven (se d. o.). K. har sedan 1845 både brunnsinrättning samt varm- och kallbadanstalter och är för sitt vackra läge mycket besökt af främlingar. Sedan 1863 är K. förenadt med Köpenhamn genom en järnväg, som 1897 fortsattes längs kusten till Helsingör. E. Ebg.

Klamstoppare, *sjöv.*, en under ett kättingsdäcksklys sittande, böjd järnarm, som är rörlig kring en vertikal axel och, då en i armens fria ända fäst talja, klamtaljan, anhalas, stryper åt (stoppar) kättingen mot kanten af klyset. H. W—l.

Klamtalja, *sjöv.* Se Klamstoppare.

Klamydospōrer, *bot.* Se Klamydoter.

Klamydōter l. Klamydospōrer, *bot*, ett slags på könlös väg alstrade hvilceller, som utvecklas hos ett antal svampar (*Hemibasidii, Uredineæ, Mucor* m. fl.). De uppstå vanligen interkalärt ur hyfer, som åtminstone i de flesta fall skulle alstra sporangier eller andra reproduktionsorgan och hvilkas utveckling därigenom afbrytes. Klamydoterna upptaga näringen från närgränsande celler och tilltaga i omfång; väggarna förtjockas, och färgämne uppträder ofta i cellväggen. Vid groningen utväxla klamydoterna i regel direkt till sporangier eller basidier. G. A. (G. L—m.)

Klamy's, grek. Se Dräkt, sp. 927, jämte fig. 1.

Klan (af gael. *cland* l. *clann*, säd; barn, ättlingar), eng., betecknar, i fråga om de på Irland och i de skotska högländerna fordom beståndande släktsamhällena, dels en af en höfding styrd stam, dels flera stammar, som åberopa en gemensam stamfader. En klan omfattade i äldre tider två klasser: 1) stammedlemmar och 2) trälar, brottslingar och främlingar. Till plats i första klassen berättigade först och främst börd (äkta eller erkänd oäkta), adoption och stammen bevisade tjänster; dit räknades vidare främlingars söner med kvinnor af första klassen samt, efter vissa släktled, ättlingar af andra klassen. Hvar stam hade sin höfding eller konung, *rig* (jfr fnod. *ríkir*), och omfattade flera ätter eller, rättare sagdt, kommuner, *fine* l. *sept*, som hade sina särskilda hufvudmän, i högländerna kallade *chieftains*. Ätterna hade sig anvisad en viss del af stammens område; åkerjord och betesmark skiftades i lotter, som ättmedlemmarna innehade i tur. Inom hvarje ättkommun funnos flera gårdar; på gården satt familjens hufvudman, *aire*, hvilken, som representant för hela familjen, utöfvade rättigheten att uppträda som vittne, edgärdsman och borgesman. För att vara aire fordrades en viss förmögenhet. Men som hos de keltiska folken lika arfsrätt var gällande, hände det ofta, att ingen bland arftagarna ensam hade tillräckligt stor förmögenhet för att kunna följa en afliden aire i värdigheten. Arfvingarna fortforo då att befva i bo oskifto som *en* familj (*a joint and undivided family*) och valde bland sig en hufvudman. Bland stammedlemmarna uppstod med tiden en aristokrati af olika grader, i det att, vid tilltagande folkmängd och förmögenhetens olika tillväxt, de rikare släkterna tillegnade sig

eganderätten till vissa delar af jorden. — Det ålåg hvarje stammedlem att vara höfdingens man l. vasall (*ceile*). Frivilligt kunde man gifva sig till vasall åt en storman, hvilken som helst, inom eller t. o. m. utom stammen. Vasallförhållandet bestod ursprungligen däri, att vasallen, sedan han gifvit höfdingen en gärd (vanligen en kviga), fick något boskap utan återbetalningsskyldighet, men var förbunden till personlig tjänst, t. ex. att biträda vid uppförande af höfdingens, merendels befästa, gård (*dun*; jfr fno. *tún*) och vid fälttjänst. Med tiden förvandlades denna boskapsförläning till jordförläning, och räntan beräknades efter landvidden. En del jord fortfor emellertid att i jämförelsevis sen tid betraktas som allmänning och att brukas samfälldt. — Stamhöfdingen togs alltid ur samma familj, regeln var, att den äldste och förståndigaste af höfdingens närmare släktingar redan under hans lifstid valdes till efterträdare. Den utsedde bar namnet *tanist*. Äfven inom ätten och familjen gjorde sig bruket af tanist med tiden allmänt gällande i fråga om successionen af hufvudmän. För sitt underhåll hade höfdingen åt sig anslaget ett stycke af stammens jord; detta öfvergick till hans efterträdare, men hans enskilda förmögenhet delades mellan hans arfvingar. Klanchefen styrde med biträde af ett råd, men hade en vidsträckt myndighet (makt öfver de underlydandes lif), i synnerhet öfver allt det lösa folket på hans område. — Träldom var allmän på Irland och i Skottland; på förra stället utgjorde trälar en viktig beståndsdel i höfdingarnas gåfvor till vasallerna. Trälarnas afkomlingar samt krigsfångar, rymlingar från andra stammar o. d. skockade sig kring höfdingens och stormännens gårdar eller ströko kring på deras utmarker och voro, för sin användbarhet i krig eller till arbete, en af hufvudkällorna till deras makt och inkomster. — Medlemmar af samma klan buro alla ett gemensamt tillnamn, hvilket bildats antingen (såsom på Irland) genom att lägga ordet *ua*, sonson, eller (såsom både på Irland och i Skottland) ordet *mac*, son, till någon som gemensam erkänd stamfaders namn, t. ex. *Ua Conchobair* (angliseradt *O'Conor*), *Mac Ruaidhri* (*Macrory*). Hvar klan hade vanligen sitt egendomliga härskri. Klanmedlemmarna buro en egendomlig dräkt: i Skottland en strax nedanom knäet slutande kjol och en pläd. På Irland gjorde engelsmännens eröfringar slut på klanväsendet. I de skotska högländerna höll det i sig äfven efter föreningen med England (1603); men höglandsklanerna betraktades i låglandet, såsom man finner bl. a. af de gamla skotska lagarna, som tillhåll för tjufvar och lönnmördare. De skotska lagarna föreskrefvo t. ex., att hvar klan skulle ha någon ansedd person som borgen för sitt goda uppförande. En klan, som icke kunde få en dylik, kallades *broken* (upplöst); dess medlemmar stodo utom lagen och jagades som vilda djur. En sådan klan var Mac-Gregor. Klansystemet krossades genom upphäfvande af klanchefernas domsrätt och genom den allmänna afväpning, som 1747, efter det stora upproret 1745, genomfördes i högländerna. Ett 1747 utfärdadt förbud mot bruket af höglandsdräkten återtogs sedermera. Jfr H. Sumner Maine, "Early history of institutions" (1875), art. "Clan" af W. K. Sullivan i "Encyclopædia britannica", vol. V, och Conrady, "Geschichte der clanverfassung in den schottischen hochlanden" (1898).

Om klansystem bland indianer se d. o., sp. 495—496. J. Th. W.

Klander (fsv. *klandan*, *kland*), *jur.* 1. Ett yrkande om ändring eller upphäfvande af vissa laga handlingar eller förrättningar, hvilka, om de under viss tid lämnas utan anmärkning, blifva för framtiden intressenterna emellan gällande. Hit hör klander å arfskifte, då sådant väl i behörig ordning upprättats, men är i något afseende materiellt oriktigt, såsom när en oberättigad person upptagits som arfvinge, eller en arfvinge fått sig tilldelad större arfslott än vederbort. Klander å arfskifte förekommer redan i landskapslagarna, men omnämnes ej uttryckligen i 1734 års lag. — Klander af testamente, som äfvenledes förekommer i de gamla lagarna, kan ega rum på grund af fel, såväl formella som materiella, hos testamentet samt brister i fullgörandet af "hvad den bör i akt taga, som testamente till godo njuta vill". Talan kan anställas — inom natt och år, sedan testamentet blifvit arfvingen delgifvet — endast af närmaste arfvinge, därunder dock äfven den innefattad, som genom annan arfvinges försittande af sin arfsrätt blir den närmaste. — Dessutom förekommer klander med ofvan anförda betydelse i många lagbestämmelser. Nämnas må: klander å förmyndares eller ombudsmans redovisning (bör väckas inom natt och år från det densamma afslämnats); klander af kontokurant köpmän emellan (hvarom den, som mottog räkningen, bör utan dröjsmål tillsäga den, som gaf räkningen, eller, om denne ej kan anträffas, göra anmälan hos öfverexekutor inom 3 månader, sedan han mottog räkningen); klander af räkning å varor, utborgade till köpmän utan aftal om öppen kredit (bör instämmas eller hos fordringsegaren anmälas inom 3 månader från räkningens emottagande); klander å utdelningsförslag i konkurs (skall skriftligen hos rätten eller domaren anmälas inom en månad efter den sammankomst, på hvilken utdelningsförslaget till behandling framlagts); klander å konkurssysslomäns redovisning (måste instämmas "inom 3 månader från den dag, å hvilken den för redovisningens granskning utsatta sammankomst upplöstes"); klander å syn i flera fall m. m. — 2. Sin egentligen tekniska bemärkelse har klander såsom ett af egaren till en lös eller fast sak mot en innehafvare, i hvars besittning saken utan egarens samtycke kommit, väckt käromål om återfående af densamma. Ursprungligen behöfde det ej vara ett fordrande på grund af eganderätt; anspråket grundade sig i själfva verket mindre på kärandens eganderätt än på den rättskränkning, hvarigenom svaranden kommit i besittning af saken. Den tid, då detta gällde äfven om fast egendom, var visserligen förfluten, redan då våra äldsta nu bevarade rättskällor upptecknades; men beträffande lösören var det ännu på landskapslagarnas tid tillräcklig förutsättning för klander, att man besuttit saken i fråga och mot sin vilja mist densamma. Svaranden, d. v. s. sakens innehafvare, skulle ådagalägga sådana omständigheter, genom hvilka ett sådant förhållande omöjliggjordes, t. ex. att han själf tillverkat saken och ej afhändt sig densamma. Till sådan bevisning hade svaranden företrädesrätt (vitsord), d. v. s. att, först sedan han misslyckats, käranden fick framlägga sina bevis. Af någon rätt att freda saken blott med uppvisande af viss tids besittning (häfd) finnas endast få och osäkra

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

spår. Småningom öfvergick klandret äfven af lösa saker till en verklig egenderättstvist; i 1734 års lag är denna förändring fullt genomförd. Äfven där är besittningen, när saken förvärfvats i god tro, förknippad med betydande fördelar. Såvida nämligen sakens egare frivilligt lämnat den ifrån sig, fastän utan att afhända sig egenderätten, t. ex. lånt eller hyrt ut saken, är den, som sedan i god tro åtkommit densamma, ej skyldig att annat än mot lösen utlämna den. För den händelse åter att saken stulits från den rätte egaren, innehåller lagen endast ett dunkelt och mångtydigt stadgande. I rättskipningen har emellertid den meningen alltmer vunnit erkännande, att äfven i detta fall en förvärfvare i god tro endast mot lösen behöfver återställa saken. Något förvärf genom häfd af lösören förekommer icke. — Hvad fast egendom angår, är redan ofvan sagdt, att klander däraf, så långt våra rättsmonument gå tillbaka, varit en strid om egenderätt. Vitsord, d. v. s. rätt att i första hand förebringa bevisning, hade klandrare, som åberopade äldre besittning, dock endast såvida ej vitsordet genom jordens oklandrade innehafvande under viss tid (häfd) öfvergått till svaranden i klanderprocessen. Med tiden fick häfden betydelse icke blott för vitsordet, utan omedelbart för egenderätten. Angående de nu gällande villkoren för sådant förvärf se Häfd. Då en sak klandras, är innehafvaren skyldig att tillsäga dem, som jämte honom ha intresse i att tillbakavisa klandret, således fångesmän och medarfvingar på grund af deras skyldighet att, om saken frånvinnes innehafvaren, gifva honom ersättning (se vidare Eviktionsskyldighet och Hemula). — I *Danmark* och *Norge* skall en lös sak, ehvad den med eller mot egarens vilja kommit ur hans omedelbara besittning, utan lösen till honom återställas. Endast i fråga om penninger, skuldebref, konossement o. d. befriar god tro vid besittningens förvärfvande från utlämningsplikten; däremot ha stadgandena om viss tids häfd tillämpning äfven på lösören. Klander af fast egendom företer inga anmärkningsvärdare skiljaktigheter från hvad som gäller i Sverige. — Den *finska* rätten öfverensstämmer i hufvudsak med den svenska; dock stadgades vid införandet af 1889 års strafflag uttryckligen, att den, som i god tro förvärfvat sak, hvilken genom snatteri, stöld, rån eller utpressning afhändts dess förre innehafvare, skall utan lösen återställa densamma och må sedan söka skadestånd af sin fångesman. Litt.: Estlander, "Bidrag till en undersökning om klander å lösöre enligt äldre svensk rätt" (Helsingfors, 1900), Serlachius, "Om klander å jord enligt de svenska landskapslagarne" (Helsingfors, 1884), Björling, "Den svenska rättens extinktiva laga fång till lösören på grund af god tro" (Lund, 1896), Förhandlingar vid femte nordiska juristmötet i Stockholm 1884. Hj. H—d. T. C.

Klandestin (lat. *clandestinus*), hemlig, förstulen; *bot.*, detsamma som kleistogam (se Kleistogami).

Klang, *mus.*, i dagligt tal oftast detsamma som ton (se d. o.). I den vetenskapliga akustiken plägar man skilja mellan tonen, såsom en enkel rad af periodiska svängningar (l. det däraf frambragta ljudet betraktadt i sitt *höjdförhållande*), och klangen, såsom en sammansättning af flera rader dylika svängningar, således af flera enkla toner, vare sig dessa tillsammans utgöra den s. k. "naturharmonien" — d. v. s. grundtonen jämte dess mer eller mindre märkbara harmoniska bitoner (se Alikvot-toner) —, eller de äro med konst sammansatta till ett ackord: treklang, fyrklang o. s. v. (Klang kan då äfven sägas beteckna det regelmässigt svängande ljudet betraktadt i sitt karakteristiska framträdande som klart, doft, fylligt, spetsigt, varmt, vekt o. s. v.) I själfva verket utgör den naturliga harmonien förebilden för den konstnärliga, och hvarje dur-treklang är ingenting annat än en naturharmoni, hvari de lägre bitonerna blifvit förstärkta till full tydlighet (*C* bildar, med förstärkning af sina närmaste alikvottoner *c g* c^1 e^1 g^1, treklangen *c e g*). Fyrklangen (t. ex. septimackordet *c e g b*) har nog äfven sin förebild i naturharmonien (näml. med förstärkning af ännu en alikvot-ton b^1 eller *äiss*[1]), ehuru konstmusikens septima ej är exakt samma ton som den naturliga; ja man har t. o. m. velat återföra vissa ännu mera sammansatta klanger i den moderna musiken till naturharmonien med förstärkning af ännu högre alikvot-toner. Så är det af Wagner mycket omtyckta ackordet *c e b fiss* utan fråga (om ej exakt, så åtminstone tämligen nära liknande) samklangen af fjärde, femte, sjunde och elfte partialtonerna af *C*. Att fyrklangen, ehuru förebildad i naturharmonien, betraktas som dissonans, beror närmast på de störande "sväfningar" (se Dissonans), som uppstå vid septimans tillträde och som göra, att tonsinnet ej kan uppfatta denna klang som ett enda harmoniskt helt, utan snarare (enl. den nyare rationella harmonikäran) fattar den som en representant för två treklanger, hvilka då sträfva efter förmedling genom en närbesläktad sådan ("upplösning"). Emellertid beror utsträckningen af begreppet dissonans naturligen h. o. h. af örats ackommodationsförmåga; och det är ej omöjligt, att denna i framtiden kan utsträckas ända till att fatta t. ex. dominantseptimackordet som ett harmoniskt helt, d. v. s. som en konsonans. — Svårare, än åt durklangen, är det att åt molltreklangen vindicera värdigheten af konsonans. Om de olika försöken därutinnan, som förklara moll än som en grumlad durklang (Helmholtz), än som en sammansättning af flera klanger (Hostinsky), än som grundad på en föregifven rad af naturharmoniska undertoner, polariskt motsvarande durklangens harmoniska öfvertoner (v. Öttingen, Riemann), se Moll. — Ordet klang nyttjas stundom äfven för att beteckna en mera obestämd ton, stundom åter likbetydande med klangfärg (se d. o.). A. L.*

Klangfigurer, *fys.* Se Chladnis klangfigurer.

Klangfärg (fr. *timbre*) kallas den egendomliga tonkaraktären hos olika musikinstrument, beroende af den olika sammansättningen af deras "klanger" (se Klang), i det vissa ljudande kroppar, såsom klockor och stafvar, ha helt andra harmoniska bitoner än t. ex. sträng- och blåsinstrument, och dessa åter skilja sig inbördes genom den olika styrkan eller t. o. m. frånvaron af vissa öfvertoner. I andra hand beror olikheten äfven af instrumentets material, så att t. ex. en trumpet af trä klingar annorlunda än en likadan af metall; denna sekundära klangskillnad hos samma slags instrument benämnes med ordet *timbre*, taget i trängre bemärkelse. Människorösternas klangfärger bero mest af stämbandens be-

skaffenhet samt mun- och näshålans resonans. Skillnaden mellan olika vokaler är h. o. h. en skillnad i klangfärg. Jfr Helmholtz, ”Die lehre von den tonempfindungen” (5:e uppl. 1896), och G. Engel, ”Über den begriff der klangfarbe” (1887). A. L.*

Klanglösa språkljud. Se Tonlösa språkljud.

Klangår. Se Jubelår.

Klapka, György, ungersk revolutionsgeneral, f. 7 april 1820, d. 17 maj 1892 i Budapest, ingick tidigt i armén och ställde sig vid revolutionens utbrott 1848 till den ungerska regeringens förfogande.

Han sändes först till Siebenbürgen för att organisera upproret där och ledde sedan befästningsarbetena i Pressburg och Komorn. Efter Mészáros’ nederlag vid Kaschau (4 jan. 1849) fick K. till en tid befälet öfver norra armén och lyckades uppehålla fienden. I slaget vid Kápolna (26—28 febr.) förde han högra flygeln, blef därefter generalstabschef hos Görgei och undsatte med denne Komorn. Efter att under maj månad ha varit krigsminister begaf han sig åter till Komorn, hvars försvar han ledde på ett högst ärofullt sätt ända till krigets slut, då han uppgaf fästningen 27 sept. 1849 och begaf sig till London. Han offentliggjorde där bl. a. sina memoarer från Ungerns befrielsekamp (1850; öfv. till svenska 1851). Vid Krimkrigets utbrott begaf han sig till Konstantinopel, men då han ej fick en sådan anställning i den turkiska armén, som han väntat sig, bosatte han sig i Genève, där han lät naturalisera sig. Under italienska kriget 1859 arbetade han på att bringa sina landsmän till uppror, men afrådde dem däremot på det ifrigaste att 1862 lyssna till Garibaldis proklamation i samma syfte. Han ville då bida ett gynnsammare tillfälle, hvilket också erbjöd sig under 1866 års tyska krig. Efter preussarnas seger öfver österrikarna uppsatte han en ungersk legion, i spetsen för hvilken han öfver schlesiska gränsen inträngde i Ungern, men för sent, enär vapenstillestånd just då afslöts mellan de krigförande makterna. Då 1867 amnesti för deltagarna i 1848—49 års revolution proklamerades, återvände han till fäderneslandet och blef s. å. vald till deputerad. Därefter bodde han mest i Konstantinopel och Genua, sysselsatt med allehanda affärsföretag. En förbittrad fiende till Ryssland, sökte K. vid utbrottet af rysk-turkiska kriget 1877 i Konstantinopel bilda en ungersk legion, och endast turkiska generalers intriger hindrade, att han fått genomföra en väl behöflig omorganisation af osmanska hären. C. O. N. (K. B. W.)

Klappandar kallas de genom den animala magnetismen eller spiritistiska konststycken framkallade ”andar”, som, genom bultningar (klappningar) i det bord, kring hvilket de ”troende” tagit plats, eller i andra möbler, i rummets väggar o. s. v., besvara de frågor, som till dem framställas. Bultningarnas antal representerar därvid siffror eller bokstäfvernas ordningstal i alfabetet, hvarigenom ord och meningar kunna sammansättas.

Klapper, en såväl i folkspråket som inom den geologiska litteraturen använd benämning för vid kuster och flodstränder, på sjöbottnar och i rullstensåsar m. m. förekommande sammanhopning af klapperstenar, d. v. s. ett material, som är gröfre än hvad som kallas grus. För de gröfsta dimensionerna har föreslagits namnet grofklapper. Urspr. afsåg klappertermen endast rundadt material, men numera synes den användas äfven för kantigt stenmaterial, som är gröfre än grus. Jfr Grus och Klappersten. E. E.

Klapperjord, *landtbr.*, detsamma som klapperstensjord (se d. o. och Jordarter 2).

Klappersten (Kampersten), en slätnött och jämnt afrundad sten (rullsten) af klotformig, äggformig eller platt och oval skapnad samt en storlek af några få till ung. 20 cm. i tvärmått. Vid sjö- och hafsstränder o. s. v. äro klapperstenar allmänna. Sin rundade form ha de erhållit genom rullning och nötning mot hvarandra till följd af hafsvågornas eller strömmande och forsande vattens verksamhet. Klapperstenar kallas också (enl. Blum, ”Handbuch der lithologie, oder gesteinslehre”), ehuru i helt annan bemärkelse, sådana klotformiga eller annorledes skapade konkretioner (se d. o.), hvilkas inre del är liksom en kärna skild från det yttre skalet och hörbart rörlig inuti detta, så att vid skakning ett skallrande eller klapprande ljud förnimmes. Ett sådant förhållande eger rum t. ex. med en och annan flintboll eller flintkörtel ur kritlagren. E. E.

Klapperstensjord, Klapperjord, *landtbr.*, består af ren eller lerblandad sand, hvari klapperstenar (se d. o.) i större mängd ingå. Den utgöres vanligen af morän och är den vanliga åkerjorden ofvan lerans nivå samt finnes oftast i höjdsluttningar (”bergjord”). Den är lös, fort upptorkande jord, men emedan fuktigheten kvarhålles under stenarna, som också till följd af sin stora värmeabsorption höja jordens värmegrad, är det en drifvande och, om det lösa jordmaterialet är godt, bördig jord. Då stenarna inskränka mängden lös jord, hvarur växtrötterna kunna hämta näring, är en större stenhalt egnad att nedsätta jordens bördighet. I Småland benämnes klapperstensjord vanligen jätterjord. Jfr Jordarter 2. H. J. Dft.

Klapperstrand, strand belagd eller beströdd med klapper.

Klapphingst kallas en hingst, hos hvilken endast en af testiklarna nedhänger i pungsäcken och den andra finnes i ljumskkanalen eller i bukhålan. Den förra är vanligen förstorad, den andra däremot ringa utvecklad. Sådana hästar äro ofta svåra att handtera och därigenom af mindre värde. De kunna dock användas äfven som afvelsdjur, ehuru sådant sällan eger rum. Genom operation kunna båda testiklarna aflägsnas, hvarvid dock större fara för djurens lif är för handen än vid kastration af hingstar, hos hvilka testiklarna ha normalt läge. Hos föl inträffar det icke sällan, att den ena testikeln först vid 2—3 års ålder nedträngер i pungsäcken. C. A. L.*

Klappholts (ty. *klappholz*, eg. ”klappträ”), *boktr.*, en aflångt fyrkantig klots af hårdt trä, väl släthyflad å undersidan, brukas till att jämna ”formen”, sedan denna lagts på fundamentet, så att

ingen stil eller del af formen må stå upp öfver det öfriga. Man öfverfar då formen med klappholtsen, på hvilken man samtidigt klappar lindrigt med en hammare. — Klappholts l. schafferholts kallades stundom ordförandeklubban i gesällbrödraskapen. Se Gesäll, sp. 1080.

Klappjakt. Se Jakt, sp. 1203.

Klapplöpare, *sjöv.*, en smal tågända eller lina, som är skuren genom två enkla block och hvars ändar äro fästa vid något föremål, såsom en båt eller dylikt, hvilket sålunda kan halas från det ena blocket till det andra. En tross, hvars ena ända är fast och som löper genom ett rörligt block, kallas jämväl klapplöpare (enkel löpare eller vojt). L. H.*

Klappmytsar, *zool.* Se Klappmytsen.

Klappmytsen l. Blåssälen, *Cystophora cristata, zool.*, hör till underfam. klappmytsar (*Cystophorinæ*) af de egentliga sälarnas fam. (*Phocidæ*) och gruppen säldjur inom däggdjurens klass. Klappmytsarna utmärkas därigenom, att de ha stort och bredt hufvud med kort, bred och hårbeklädd nos. Halsen är kort och tjock, men tydligt afsatt

Klappmytsen (äldre hanne).

från hufvudet. Kroppen är tämligen långsträckt, föga nedplattad, tjockast framom midten och baktill starkt afsmalnande. Hos den äldre hannen äro huden och den underliggande bindväfven ofvanpå nosen och hufvudet till midten af hjässan lösa och slappa samt kunna uppblåsas till en blåsa (eller så kallad mössa, hvaraf djuret erhållit sitt namn). Framtänderna äro ofvan fyra och nedan två och kindtänderna små, glest stående. Färgen är hos den äldre hannen ljust askgrå, med oregelbundna, svartaktiga fläckar, undertill gulhvitaktig, med dylika glesare och mindre skarpt begränsade fläckar. Blåsan är svartbrunaktig, ofvan ljusare, nästan hvitaktig, men likaledes fläckig. — Klappmytsen är egentligen hemma vid amerikanska sidan af norra Atlanten, men träffas äfven vid Island och Jan Mayen, dessutom tillfälligtvis vid Englands, Frankrikes och Norges kuster. Arten är sällskaplig, tillhör öppna hafvet, flyttar under vissa årstider, men uppträder icke i stora massor; helst håller den sig på drifisen, men förekommer äfven på fast is i bukter och vikar. Under mars lär honan yngla på aflägsna drifismassor, till hvilka hon kort förut begifvit sig. I början af maj närmar klappmytsen sig kusterna, aflägsnar sig åter under juli och återkommer i aug. efter att sannolikt ha parat sig under bortovaron. Klappmytsen är modig och ilsken samt angriper ofta, då den blifvit sårad. Hannarna kämpa ifrigt med hvarandra under parningstiden och blåsa, då de retas eller skrämmas, upp den på hufvudet belägna blåsan, hvilken troligen tjänar till att göra nosen mindre ömtålig för stötar. Djurets föda utgöres af stora fiskar, men äfven af kräftdjur. C. R. S. (L—e.)

Kla'proth [-råt]. 1. Martin Heinrich K., tysk kemist, f. 1743 i Wernigerode, d. 1817, blef biträde på ett apotek i Berlin hos kemisten Valentin Rose, efter hvars död K. öfvertog apoteket, och fick sin vetenskapliga uppfostran af Roses bägge söner, den sedermera som kemist och analytiker bekante Heinrich Rose och geologen Gustaf Rose. Vid upprättandet af Berlins universitet blef K. därstädes 1810 professor i kemi. K. var en af sin tids mest framstående kemister och den förste, som i Tyskland antog Lavoisiers system. Han föreslog 1792 Berlins akademi att underkasta försöken öfver förbränning och oxidation en granskning, hvilken bekräftade Lavoisiers uppgifter. K. var hufvudsakligen mineralanalytiker och en noggrann sådan. Han var den förste, som offentliggjorde sina analyser oförfalskade, sådana de utfallit och ej mer eller mindre ändrade efter tycke och smak, som förut varit brukligt. Han undersökte flera hundra mineral kvantitativt och upptäckte därunder grundämnena uran (1789), zirkonium (s. å.), titan (1795) och cerium (1803, samtidigt med och oberoende af Berzelius och Hisinger). Bland K:s undersökningar intaga de öfver meteorstenarna och honungsstenen en framstående plats. Hans många, i samtida tidskrifter spridda afhandlingar samlades till ett arbete i *Beiträge zur chemischen kenntniss der mineralkörper* (1795—1810), hvartill sluter sig det 1815 publicerade arbetet *Chemische abhandlungen gemischten inhalts.*

2. Julius Heinrich von K., den föregående son, tysk orientalist, f. 1783 i Berlin, d. 1835 i Paris, blef 1804 adjunkt i orientalisk filologi och litteratur i Petersburg. 1805 medföljde han en till Kina afsänd rysk beskickning och vann en riklig skörd för sina asiatiska språkstudier, ehuru beskickningen knappt hunnit öfver gränsen till Mongoliet, då den måste vända om. En annan resa, som K. 1807—08 företog till Georgien och öfriga Kaukasusländer, lämnade i flera afseenden viktiga resultat, framlagda i det af honom utgifna "Archiv für asiatische litteratur, geschichte und sprachkunde" (1810) samt i hans *Reise in den Kaukasus und nach Georgien* (1812—14, ny utvidgad uppl. på franska 1823; "Resa på Caucasus", sammantryckt med Mac Farlanes "Konstantinopel år 1828", 1 bd, 1830) m. fl. arbeten. I dec. 1810 fick K. anledning att begifva sig till Berlin, och af orsaker, som icke äro tillräckligt kända, fann han snart bäst att icke återvända till Ryssland. 1815 flyttade han till Paris, där han med preussiska regeringens tillstånd förblef bosatt, äfven sedan han 1816 af nämnda regering fått titeln professor i asiatiska språk med åtföljande lön. I Paris

deltog han i stiftandet af Société asiatique (1822). uppsatte tidskriften ”Magasin asiatique” (1825—27) och var en flitig medarbetare i ”Journal asiatique”. Bland K:s många särskildt utgifna arbeten, af hvilka i synnerhet de geografiska på senare tiden stämplats som mindre pålitliga, må nämnas *Asia polyglotta* (1823, med en ”Sprachenatlas”; 2:a uppl. 1831), *Chrestomathie mandchou* (1828), *Chrestomathie chinoise* (1833) samt det för kännedomen om Japans historia viktiga verket *Aperçu général des trois royaumes, traduit de l'original japonais-chinois* (1832). Bland K:s lärda fejder märkas hans misslyckade angrepp på egyptologen Champollion d. y., afslutade med skriften *Examen critique des travaux de feu M. Champollion sur les hiéroglyphes* (1832). 1. P. T. C.*

Klara. 1. *Kem. tekn.*, från en vätska aflägsna suspenderade orenligheter, som göra den oklar eller ogenomskinlig, särskildt om dessa icke eller endast med svårighet kunna genom filtrering borttagas. Många vätskor kunna klaras, om man lägger i dem sönderklippt filtrerpapper och filtrerar efter flitig omröring. Alkoholstarka likörer kunna klaras med stärkelseklister, hvarmed de blandas. Efter ett par dagars hvila har klistret upptagit orenligheterna och bildat en bottensats, hvarifrån den klara vätskan kan afhällas. Vanligast nyttjas till klarning af t. ex. sockerlösningar, fruktsafter o. d. ägghvita, som i löst tillstånd tillsättes den oklara vätskan, hvarefter alltsammans upphettas till kokning, då ägghvitan koagulerar, rycker med sig de uppslammade föroreningarna och bildar på ytan ett skum, som kan aftagas. För att klara vin och öl använder man husbloss eller gelatin. Limmet i dessa ämnen bildar med garfämnet i vinet eller ölet en geléartad fällning, som i sig upptager orenligheterna. På likartadt sätt torde äfven s. k. klarskinn vid kaffekokningen verka. Detta är torkadt fiskskinn och sättes samtidigt med de fint malda kaffebönorna till det kokande vattnet. Under kokningen gå ur klarskinnet ägghviteämnen i lösning, hvilka sedermera falla, delvis tillsammans med garfämnena, och medtaga grumlingen. — 2. *Sjöv.* a) En strimma af molnfri himmel, som under en mulen, töcknig dag stundom visar sig vid horisonten. b) Göra i ordning något, som är i oordning, t. ex. ”klara ändarna”, ”klara upp däck”. c) Kommandoord, hvarmed en del allmänna befallningar ombord inledas, t. ex. ”klara vid märsefallen!” 1. P. T. C.* 2. L. H.*

Klara, S:t, territorialförsamling i Stockholms stad, omfattar sydvästra delen af Norrmalm (med undantag af en liten till Kungsholms församling hörande del). Invånarantalet vid 1909 års slut utgjorde 12,695 personer. K. är regalt pastorat. Kyrkoherden i Klara församling är vice preses i Stockholms stads konsistorium. — Den nuvarande kyrkan, byggd på klosterkyrkans ruiner, uppfördes på 1580-talet under H. v. Huwens ledning. Den hade ett hvälfdt, enskeppigt långhus med tresidig korafslutning samt ett fyrkantigt torn, uppfördt 1627, som enligt uppgift hade 98,8 m. höjd med spiran och således sannolikt var det högsta, som den tiden fanns i Sverige. Tornspiran blåste ned 1717, och kyrkan härjades 1751 i den stora ”Klara-branden”, men återställdes snart och bibehåller i hufvudsak sin gamla arkitektoniska anordning. Tornet ombyggdes 1883—86 (se fig.) efter H. Zetterwalls ritning. Koret prydes af två bedjande änglar af Sergel och en altartafla af J. Hoffman (1766) samt har målade glasfönster. Hvalfven prydas

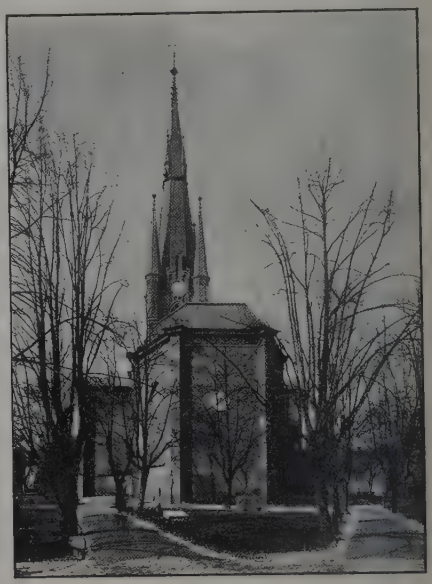

Klara kyrka i nutiden.

af 28 målningar med bibliska ämnen af Olle Hjortzberg (fullbordade 1907; kyrkan hade då undergått en genomgående yttre och inre reparation). Inom kyrkan finnas monument öfver skalden G. F. Gyllenborg och hjälten i finska kriget J. A. Sandels m. fl.; på kyrkogården hvila bl. a. Bellman, Leopold, fru Lenngren och generalen E. v. Vegesack. Ett ståtligt församlingshus, med bostäder för prästerskapet, uppfördes (efter ritning af G. Ringström) 1909 i hörnet af Klara östra kyrkogata och Brunkebergsgatan omedelbart vid kyrkogården. Det prydes af en (af Ch. Friberg modellerad) i maj 1910 uppsatt bild af Sankta Klara. (G—g N.)

Klara den heliga (Klara från Assisi), helgon, f. 1194 i Assisi, d. 11 aug. 1253, hette eg. Klara Sciffi och tillhörde en förmögen och ansedd släkt. Djupt gripen af en predikan af den helige Frans från Assisi, som hon åhört i början af fastan 1212, vände hon sig till honom för att få råd och anvisningar för ett heligt lif. Efter att ha pröfvat fastheten af hennes uppsåt förde h n henne palmsöndagen till den lilla kyrkan S. Maria in Portiuncula, där han afskar hennes hår och iförde henne sitt brödrasamfunds dräkt. K. och senare äfven hennes syster Agnes funno först tillflykt i ett par benediktinkloster, där de dock ej voro säkra för sina anförvanter, som ville återföra dem till världslifvet. Senare upprättade Frans åt dem ett litet kloster nära den helige Damianus' kyrka (hvaraf

namnet damianistinnor); snart slöto sig många fromma kvinnor till de båda systrarna. De lefde alla under Frans' ledning och under en af honom gifven lefnadsordning, som bl. a. innebar afstående af alla egodelar. 1215 anförtrodde Frans åt K. ledningen af det nya systrasamfundet, och hon behöll den till sin död. Redan 1255 blef hon kanoniserad; hennes dag är 12 aug. Redan under K:s lifstid blef anslutningen till hennes ordenssamfund — efter henne kalladt klarissinnornas orden, men äfven den helige Frans' andra orden — mycket liflig, och kloster anlades både i Italien, Tyskland (Prag 1233, Brixen o. s. v.) och Frankrike (Reims, Bordeaux). Från början lefde klarissinnorna efter Frans' muntliga anvisningar, senare (dock före 1216) erhöllo de af honom en skriftlig lefnadsordning. Under något af åren 1218 eller 1219 utarbetade kardinal Hugolin (senare påfve, Gregorius IX) en regel, hvarigenom klarissinnorna anslötos till benediktinorden, ehuru benediktinregeln modifierades och fullständigades med en del andra föreskrifter; genom en ny regel, gifven af Innocentius IV 6 aug. 1247, knötos klarissinnorna närmare till minoriterna och ställdes under deras generalministrar och provinsialer. Något senare, 9 aug. 1253, fastställde den nämnde påfven en tredje regel, som nära anslöt sig till franciskanernas ordens föreskrifter och fordrade fullständig egendomslöshet. Klarissinnorna fingo under medeltiden vidsträckt utbredning. Äfven efter reformationens stormar skola de i slutet af 1500-talet ha haft omkr. 900 kloster. 1789 års revolution medförde visserligen en mängd klosterindragningar, men ännu 1907 finnas kvar omkr. 170 kloster, hvaraf ett 60-tal i Italien. Ordensdräkten är svart. — Liksom bland franciskanerna ha bland klarissinnorna strängare och mildare riktningar framträdt. 1263 påbjöd Urban IV en på grundval af 1247 års ordensföreskrifter utarbetad regel, som gentemot 1253 års betecknar en förmildring. Denna nya regel antogs af många kloster, där nunnorna därför fingo namnet urbanistinnor, och följes ännu af flertalet klarissinnor. I början af 1400-talet sökte den heliga Colcta (d. 1447) återföra regeln till dess ursprungliga stränghet; till denna reformriktning anslöt sig en del kloster, särskildt i Frankrike och Belgien (coletinerinnor, observantinnor). En liknande observantistisk riktning framträdde under mycket stränga former äfven i Italien på 1600-talet, och 1676 gafs påflig bekräftelse åt ett kloster i Farfa för barfotaeremiter af den heliga Klaras orden, hvilkas föreskrifter efterbildade de af Petrus af Alcantara gifna och företräda den strängaste riktningen bland klarissinnorna. På 1500-talet uppstod likaledes i Italien en gren af klarissinnorna, som tillika antog kapucinernas ordensföreskrifter; dessa kvinnliga kapucciner vunno 1600 påflig sanktion och ha ännu i våra dagar kloster i Italien, Frankrike, Spanien och Amerika. Klarissinnornas regel antogs äfven af de 1484 i Spanien framträdande "Mariabebådelse-systrarna". Se Lemmens, "Die anfänge des Clarissenordens" (1902), samt Heimbucher, "Die orden und kongregationen der katholischen kirche", 2 (2:a uppl. 1907—08). T. H—r.

Klarissinna.

Klarafors, sulfitfabrik, träsliperi och pappersbruk i Forshaga municipalsamhälle inom Grafva socken, Värmlands län, vid Klarälfven strax s. om Forshaga sulfitfabrik, tillhör Aktiebol. Mölnbacka-Trysil, var 1909 jämte kraftstationer, bostäder, luftbanor till Forsnor och Skifeds station taxeradt till 2,760,800 kr. Fabriken anlades 1900 af Klarafors aktiebolag och öfvergick senare till den nuv. egaren.

Klara från Assisi. Se Klara (den heliga).

Klara kloster, nunnekloster i Stockholm af klarissinnornas orden (se Klara, den heliga), stiftades i början af 1280-talet af konung Magnus Ladulås och uppfördes på norra malmen utanför den egentliga staden på den plats, där nu Klara kyrka och kyrkogård äro belägna. 1286 anslog konungen åt klostret den högt belägna malmen, den tomt, som förut tillhört stadens hospital, en trädgård m. m. samt lät, för att klostret skulle lämnas i

Klara kloster. Efter ett gammalt kopparstick.

fred, flytta längre norrut den väg, som ledde till Uppsala. 1288 skänkte konungen klostret flera gårdar, bland hvilka må nämnas nuv. Rörstrand, Karlberg samt Djurgården med tillhörande fisken. Väl tillbytte sig Karl Knutsson 1452 Djurgården, men nunnorna förbehöllo sig fortfarande rätten till fisket därutanför. 1289 skola de första nunnorna ha inflyttat i klostret. Under dessa sina tidigaste år råkade klostret i delo med Stockholms gråmunkar, hvilkas egor gränsade till Klaraklostrets; tvisten gällde den sand och lera, som från norra malmen hämtades till murbruk vid de båda klosteranläggningarnas samtidigt pågående byggnadsarbeten. Genom åtskilliga privilegier konsoliderades klostrets ställning särskildt i ekonomiskt afseende. Så medgafs, att den, som ville bebygga klostrets tomter, skulle njuta samma förmåner som borgarna i staden inom murarna. 1347 tog konung Magnus Eriksson klostret i sitt skydd och förbjöd sina fogdar att på något sätt kränka den frälsemannarätt han tillerkänt klostrets ombudsman. 1358 befriade konung Erik Magnusson klostret från alla utlagor, äfven då allmän beskattning öfvergick landet, och 1366 utsträckte konung Albrekt denna frihet till klostrets åbor, hvarjämte

han gaf konventet eller dess sysslomän rätt att utvälja tio bland kronans landbönder, hvilka för fattigdom ej kunde utgöra sina kronoutskylder, för att åt dem upplåta klosterjord och sedan behålla dem som sina egna landbönder. Då abbedissan Kristina klagade hos konungen, att hans fogdar samt riddare och väpnare mot klostret och dess egendomar foro fram ”såsom glupande ulfvar bland menlösa lamm”, förordnade Albrekt 1365 marsken Karl Ulfsson till Tofta att vara klostrets särskilda beskyddare med uppdrag att öfvervaka, att dess privilegier ej kränktes, samt att i allo befordra dess bästa. Af klostrets abbedissor äro tjugu till namnet kända; den tredje i ordningen var Magnus Ladulås' dotter Rikissa, som vid klostrets stiftelse af sin fader ingafs som nunna. Klostrets anseende var stort. Då Sten Sture d. ä. 1495 ärnade sig till Finland på krigståg mot ryssarna och hos ärkebiskopen Jakob Ulfsson anhöll att få medtaga det i Uppsala förvarade S:t Eriks baner, beviljades detta, och baneret fördes med stor högtidlighet från Uppsala och nedsattes i Klara klosterkyrka. Det var ock där konung Hans, 1497, aflade sin konungaed, innan Stockholm öfverlämnades till honom. — 1406 och 1446 härjades klostret af eldsvådor, och från sistnämnda år synes dess välstånd varit i aftagande. 1508 skildrade abbedissan Anna Reinholdsdotter i en böneskrift till borgmästare och råd i Stockholm klostrets nöd; nunnorna väntade hvarje stund, att taken skulle rasa ned öfver deras hufvud. Ärkebiskopen hade kungjort, att enhvar, som bisprang klostret i dess nöd, skulle komma i åtnjutande af nunnornas förböner — hvarför abbedissan anhöll, att några borgare i staden måtte utsändas för att hopsamla de gåfvor Guds vänner ville skänka Sankta Klara. Äfven genom aflatsprivilegier sökte man upphjälpa klostrets ekonomi. Med den nya tidens inbrott under Gustaf Vasa gick det dock sin upplösning till mötes. 1523 måste konventet afskeda sin biktfader Mårten Johansson, emedan nunnorna ”voro stadda i så dråplig nöd och lifsfara, att de ej kunde värja och försvara hans eller sitt eget lif och hälsa”. Abbedissan påskyndade själf sitt klosters undergång genom förrädiskt uppträdande under kriget mot danskarna. Med hänsyn härtill beslöts på Västerås riksdag 1527, att ”klostren, som lågo på malmen utanför Stockholm, dem till stort men, som i staden bo, när fejd är, och fienden till skydd, måtte nedbrytas och teglet användas till stadsmurarna samt bostäder till nunnornas behof anskaffas i staden, där de kunde vistas och hålla sin gudstjänst dock utan att tvingas därtill”. Klostret blef nu ödelagdt, och nunnorna flyttades till det utrymda gråmunkeklostret. 1909—10 företogos utgräfningar på den gamla klostergrunden, i sammanhang med uppförandet af ett folkskolehus. Se Nordberg, ”S. Claræ minne eller berättelse om det gamla S. Claræ kloster” (1727). C. S—e. (T. H—r.)

Klara Kuhlman, pseudonym. Se Haxthausen, G. Ch. M. A. von.

Klarbär, *bot.* Se Körsbär.

Klarēra, eg. göra klar; likvidera (en skuld); kringsegla (en udde); hålla (ett fartyg) på afstånd från (t. ex. fasta landet); göra ett fartyg klart för lossning (inklarera) eller afsegling med last (utklarera). Se vidare Klareringsrätt.

Klareringsrätt, *jur.* Utrikes ifrån ankommande fartyg skall, enligt tullstadgan 1 juli 1904, innan last får lossas, vid vederbörlig tullplats inklareras. Därvid visiteras fartyget af tullförvaltningen och befälhafvaren ingifver den s. k. märkrullan samt de skeppshandlingar, hvilka skola tjäna till bestyrkande af fartygets nationalitet samt till efterrättelse vid beräkning af skeppsumgälderna, där sådana ifrågakomma. Dessa umgälder — lastpenningar samt fyr- och båkafgift — utgå efter fartygets tontal enligt gällande mätbref och erläggas i regel både vid inkommande och utgående. Vid fartygs utklarering till utrikes ort skola, innan lastning börjas, med anmälan därom nyssnämnda skeppshandlingar ingifvas samt i vissa fall (tullstadgan § 35) jämväl anmälas, hvad som skall inlastas. Sedan last intagits för befordran till utlandet, skall af befälhafvaren underskrifven lastförteckning och af hvarje aflastare utfärdad angifningsinlaga aflämnas till tullförvaltningen. Då detta skett och stadgade afgifter blifvit erlagda samt de villkor, som gälla för utskeppning af vissa slags varor, i förekommande fall iakttagits, meddelar tullförvaltningen skepparen tullpass å fartyg och last. — Fartyg, som gå inrikes orter emellan, äro skyldiga att underkastas visitation, då saltsjön befares, så ock i viss utsträckning (tullstadgan § 47) att vara försedda med s. k. årspass och i vissa fall (§§ 48, 49) att inneha förpassning af inlastadt gods samt att vid tullplats uppvisa sådana passhandlingar. Jfr Skeppsklarerare. A. D. H. (B. E—g.)

Klargöringspenningar, *sjöv.*, en viss penningsumma, som en sjökommenderad person förr uppbar i förskott på aflöningen för att i ett eller annat hänseende ställa sig i ordning. Fordom voro sådana klargöringspenningar bestämda att utgå under namn af ”ekiperingspenningar”, och summans storlek var beroende af den kommenderades grad samt resans längd och beskaffenhet. L. H.*

Klarine'tt, *mus.* 1. (It. *clarinetto*, dimin. af *clarino*, trumpet), blåsinstrument af buxbom eller ebenholts, omkr. 50 cm. långt och försedt med (numera) 18 tonhål, af hvilka 13 skötas medelst dels

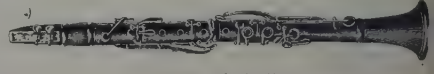

Fig. 1. Klarinett.

öppna, dels slutna klaffar och de öfriga betäckas omedelbart med fingrarna. Tonen alstras genom ett gåsnäbbformigt munstycke, i hvars öppning sitter ett af rör skuret blad, som vibrerar liksom tungan i en orgelpipa. Öfriga delar äro: hufvudstycket (päronet), som förbinder munstycket med mellanstycket (i två delar af växlande storlek alltefter instrumentets stämning), samt slutligen klockstycket. Klangfärgen är mild, klar och fyllig, och instrumentet hör till de ”kvinterande”, d. v. s. att bland öfvertonerna saknas de jämna talen, så att vid öfverblåsning tonen hoppar öfver oktaven (2) och springer direkt till dess kvint, duodeciman (3), o. s. v. Det brukliga omfånget är e—f^3, därofvan blir tonen svår att frambringa. Lägsta oktaven kallas *chalumeau*, ett franskt ord (jfr Skalmeja), som äfven nyttjas för att beteckna, att de skrifna noterna skola spelas en oktav lägre. Instrumentet noteras i violinklav. Alla slags figurer kunna utföras på klarinett, dock fordras stor skicklighet för instrumentets virtuosmäs-

siga behandling. Det egnar sig för både orkester- och solospel; särskildt kunna på få andra instrument crescendo och diminuendo åstadkommas med samma fullkomlighet och relativa lätthet, hvarför uttrycksfulla kantilenor gärna anförtros åt detsamma, i synnerhet för återgifvande af idylliska naturintryck och romantisk glans. För att undvika blåsandet i tonarter, som ligga alltför fjärran från instrumentets naturtoner, konstruerar man klarinetter i olika storlekar och stämningar. De vanligaste arterna äro: B-klarinetten, klingande en hel ton djupare, och A-klarinetten, en liten ters djupare än de noteras (*b* dur skrifves alltså för B-klarinetten som *c* dur, *f* dur som *g* dur o. s. v.). Mindre bruklig är numera C-klarinetten, i orkesterstämning och med tonerna ljudande så, som de äro skrifna. C-klarinetten klingar klarast, men något skarp; A-klarinetten och B-klarinetten ha en fullare och mjukare klang, den förra möjligen en något mörkare klang än den senare. I militärmusiken brukas äfven högre stämningar än *c* (numera endast i *ess*), och dessa instrument spela där violinernas roll. (Wagner begagnar D-klarinett i "Valkyrian" och Rich. Strauss Ess-klarinett i "Salome".) Särskilda arter äro altklarinett, med stämning en kvint lägre

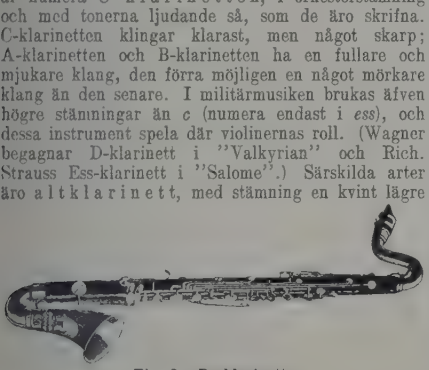

Fig. 2. Basklarinett.

än den vanliga klarinetten, basklarinett (fig. 2), en oktav lägre än den vanliga, har särdeles vacker ton och användes af Wagner samt af alla moderna orkesterkompositörer, och bassetthorn (se d. o.). — Klarinetten skall ha uppfunnits af J. C. Denner (se d. o.) i Nürnberg på 1690-talet och hade urspr. blott 7 tonhål samt *a*- och *b*-klaff. Förbättringar gjordes af Stadler, Iwan Müller, Klosé, Heckel m. fl. I nyaste tid har äfven det böhmska klaffsystemet funnit användning på klarinetten, äfvenså Sax' cylindriska borrningsmetod. Böhms system erbjuder bl. a. de företrädena, att vissa förut omöjliga heltonsdrillar nu med lätthet kunna utföras, samt att alla toner gå ut lika klara och med samma styrka. De bästa moderna klarinetter tillverkas af Buffet, Crampon & komp. i Paris. — Först i senare hälften af 1700-talet kom klarinetten till heders bland tonsättarna. Bach och Händel använde den aldrig, Haydn ganska sparsamt. Först Mozart skref rikligare för densamma, både solistiskt och symfoniskt, och bland tonsättare, som sedan med förkärlek användt den, märkas Weber, Beethoven, Mendelssohn, Spohr, Rossini och (i kammarmusik) Brahms. Berömda virtuoser voro bl. a. Lefèvre, Blatt, Bärmann (far och son), Iwan Müller, Mühlfeld och svensken (finnen) Crusell samt F. Sjöberg och J. G. Kjellberg. Klarinettskolor ha utgifvits af Bärmann d. y., I. Müller, Klosé, Cavallini och Kroepsch (etyder) m. fl. Jfr Altenburg, "Die klarinette" (1904). Om klarinetten i svensk folkmusik se Spelmanstäflingar. — 2. (Fr. *clarionet*), ett klarinettartadt 8-fots rörverk i orgeln. A. L. (E. F—t.)

Klarissinnor, nunneorden. Se Klara (den heliga).

Klarskinn, *kem. tekn.* Se Klara 1.

Klarslipning. Se Glasfabrikation, sp. 1280.

Klart skepp l. Klart skepp till drabbning, *sjöv.* Se Drabbning.

Klarälfven, Värmlands hufvudflod, eg. namnet på en del af Göta älfs (se d. o.) öfre lopp. Älfven upprinner ur källor på Näsfjället på gränsen mellan Härjedalen och Dalarna samt flyter först mot. n. v. genom sjön Rogen (omkr. 800 m. ö. h.), in i Norge till sjön Fämund (670 m. ö. h.), som upptager en stor mängd vattendrag från kringliggande fjäll. Efter utloppet ur Fämund kallas den redan där vattenrika floden en kort sträcka Glötelven, flyter genom Istersjön och därefter med hastigt lopp mot s. och s. ö. under namn af Fämunds- och nedanför Engersjöns utlopp Trysilselven genom Norges fjällbygd samt infaller, sedan den upptagit Tandån från Tandsjön i Dalarna, vid Sandkälleforsen (146 m. ö. h.) i Norra Finnskoga socken af Värmland. Inom detta landskap bibehåller floden till en början sydöstlig riktning, hvilken emellertid för det nedre loppet öfvergår till sydlig. Under en lång sträcka benämnes floden än Storälfven, än Dalbyälfven, under det den med stridt lopp genomströmmar öfre Värmlands i allmänhet ödsliga och dystra, om ock delvis vackra skogstrakter. Inom kort blir dock floden lugnare samt kan på långa sträckor befaras med båtar och smärre farkoster. Framför allt nyttjas den dock till flottning af skogsalster, för hvilken forsarna och vattenfallen icke lägga hinder i vägen. Också äro dessa senare icke synnerligen stora, helst älfvens hela sänkning från Sandkälleforsen är endast 102 m. De mest bekanta vattenfallen äro Skogaforsen samt fallen vid Munkfors, Dejefors och Forshaga. Älfdalen, i norra Värmland smal och omgifven af vilda skogshöjder, vidgar sig längre mot s. och erbjuder i mellersta delen af landskapet flerstädes ganska fängslande taflor. Floden är i den nedersta delen af sitt lopp, genom ett flackt, vålodladt slättland, lugn och majestätisk. Ofvanför Karlstad delar sig floden omkring Tingvallaön i två utloppsarmar, hvilka ytterligare grena sig i flera smärre, sålunda bildande ett icke obetydligt deltaland. Älfvens bifloder i Värmland äro visserligen många, men ingen är af större betydenhet. De största äro, från n. räknadt, på vänstra sidan: Täsan från Tisjön i Dalarna, Likån, Femtån, Halgån, Åråsälfven, som tillför K. vatten från ett stort område (Glimsjön, Storsjön, Ovien, Nain och Bredsjön i Dalarna samt Mussjön, Knon, Busjön, Storsjön, Degelunden, Grässjön, Rådasjön m. fl. i Värmland), slutligen Örtensjöarnas aflopp, och på högra sidan: Varån och Höljån från Norge, Skogaeller Grunnaälfven, som är aflopp för Gröcken, Grängen, Busjön m. fl., samt Vistens och Hyens korta afloppsåar. Vattendragets hela längd från källorna på fjällen till Vänern är omkr. 450 km., hvaraf 190 km. i Norge. Flodområdet utgör 11,870 kvkm., hvaraf 5,400 inom Norge. Betraktas K. som öfre loppet af Göta älf (se d. o.), är hela vattendragets längd 706 km. och flodområdet 48,160 kvkm. A. G.*

Klase, *bot.* Se Blomställning.

Klason, Johan Peter, kemist, f. 4 april 1848 i Årstad, Hallands län, blef student i Lund 1868, filos. doktor och docent i organisk kemi 1874

samt laborator 1887, allt vid Lunds universitet. 1890 utnämndes han till professor i kemi och kemisk teknologi vid Tekniska högskolan i Stockholm. K. är lärjunge till K. V. Blomstrand och

har författat en för den svenska kemiens historia mycket värdefull minnesteckning öfver sin lärare (i Vet. akad:s Lefnadsteckn., bd 4, 1909). En serie arbeten inom den organiska kemiens område särskildt öfver merkaptaner och andra svafvelföreningar utfördes under hans Lundatid. De medförde i praktiskt hänseende en enkel bestämningsmetod för organiska sulfhydrater, som långt senare fann användning vid hans undersökning öfver de vid framställning af sulfatcellulosa uppkommande illaluktande ämnena, som han visade i det väsentliga utgöras af metylmerkaptan. Kommen till Stockholm, öfvergick K. till Blomstrands specialområde, metallerna molybden och platina. K. har dels behandlat dessa ämnen i en serie framstående experimentalundersökningar, dels uppställt en teori för de ammoniakaliska platinaföreningarna (jfr Platina), som f. n. måste anses ge det bästa uttrycket för dessa ämnens isomeriförhållanden (i "Journal für praktische chemie", bd 67). Bland arbeten af rent vetenskapligt intresse må nämnas en originell uppsats (1906) om salpetersyrans konstitution, hvari experimentella stöd meddelas för K:s uppfattning, att salpetersyra är en s. k. persyra med formeln ON·OOH. Äfven sina tidigaste undersökningar om organiska svafvelföreningar, såsom tioglykolsyra, har K. senare återupptagit. Den organisk-kemiska syntesen har att tacka K. för den viktiga metyleringsmetoden medelst metylsulfat. Bland K:s nyare arbeten må vidare nämnas en metod att framställa kemiskt ren metylalkohol och etylalkohol genom hydrolys af deras etersvafvelsyror och i förening med E. Norlin utarbetandet af noggranna tabeller för vattenmetylalkohollösningars specifika vikter. Under de senare åren har K. i samarbete med yngre tekniker och kemister utfört banbrytande undersökningar inom två för Sverige viktiga tekniker, nämligen torrdestillation af ved och dennas öfverförande i pappersmassa, och med understöd af statsmedel ledt en serie undersökningar öfver skogsprodukter, såsom kåda m. m., åsyftande ett rationellt tillgodogörande af virkestillgången i skogarna. Resultaten af dessa undersökningar äro publicerade i Vet. akad:s "Arkiv för kemi" och i "Teknisk tidskrift" samt i "Jernkontorets annaler". 1909 utkommo de 10 första afhandlingarna sammanfattade i ett band under titeln: *Kemiskt-tekniska undersökningar rörande Sveriges industriellt viktigaste träslag*. Man finner i dessa arbeten synnerligen värdefulla rön ang. kolningen af ved (jfr Förkolning), den första fullständiga beskrifningen af vår urgamla framställning af trätjära. Det må äfven anföras, att K. skrifvit den svenska sockerhandelns och sockerindustriens historia (i "Landtbruksakad:s tidskrift", 1892), ett arbete af fundamental betydelse för kännedomen om hithörande viktiga kulturella, tekniska, ekonomiska och lagstiftningsfrågor. Han har äfven utfört de första grundläggande undersökningarna rörande våra brännmaterial, särskildt torfven (i "Teknisk tidskr.", 1895). Hans undersökningar och förslag rörande rening af afloppsvattnet från sulfitcellulosafabriker (i "Teknisk tidskr.", 1908) innehålla det utförligaste material, som existerar för bedömandet af denna särskildt ur lagstiftningssynpunkt viktiga fråga. K. är led. af Fys. sällsk. i Lund (1877), Vet. akad. (1889), Landtbruksakad. (1890) och Vet. soc. i Uppsala (1905). En hyllning af K:s vetenskapliga förtjänster var den af ett antal forna elever författade storartade festskrift, som 12 juni 1910 öfverlämnades till K. (den innehåller äfven självbiografiska uppgifter af K.). H. E.

Klass (af lat. *cla'ssis*, som blifvit sammanställdt med *calāre*, kalla, sammankalla), urspr. hvar och en af de sex afdelningar, i hvilka det romerska folket var deladt på grundvalen af vissa politiska och sociala skiljaktigheter; i allmänhet afdelning af ett flertal enligt öfverensstämmande kännemärken; afdelning af lärjungar i en undervisningsanstalt efter måttet af inhämtade kunskaper (om *fasta* l. *slutna* klasser se Flyttning 2); en lärjungeafdelnings läsrum; stånd, bildnings- och förmögenhetsgrad, afdelning af medborgare i ett samhälle, hvilka ha gemensamhet i yrke, företrädesrättigheter, lefnadsvillkor, vanor eller intressen; rang, förträfflighetsgrad; slag af passagerarplatser på järnvägar och fartyg alltefter graden af bekvämlighet och pris. I naturhistorien betecknar klass en af de högre underafdelningarna under ett af naturens riken eller under en af dessas stora grenar. Dylika klasser äro själfva sammansatta af ordningar, liksom återigen dessa äro delade i familjer, bildade genom föreningen af släkten, som under sig ha arter, hvilka å sin sida utgöra sammanfattningar af varieteter och individer. I *botaniken* särskildt förstås med klass en af de 24 afdelningar, i hvilka Linné indelade växterna i sitt sexualsystem. I de moderna naturliga systemen indelas växtrikets hufvudafdelningar i klasser; angiospermerna omfatta sålunda två klasser: monokotyledoner och dikotyledoner.

Klassföreståndare, lärare, hvilken, utom undervisningsskyldighet, har till åliggande att vaka öfver allmän ordning och disciplin inom en viss "klass". Till hans uppgift hör vid svenska läroverk att vara en förbindelselänk mellan skola och hem; han skall, heter det, "söka genom en mera personlig beröring med lärjungarna vinna en närmare kännedom såväl om deras individuella läggning och enskilda förhållanden som äfven om deras framsteg i studier samt deras flit och uppförande". Den s. k. klasskonferensen (se d. o.) ledes af honom. R. N—n.

Klassici'sm (se Klassisk), ensidig förkärlek för antiken och den för densamma utmärkande eller på antikhärmning grundade stilen och andan inom litteratur och bildande konst, särskildt i motsats mot romantik. — Klassicitēt, egenskapen att vara klassisk, mönstergiltighet; den högre skolundervisningens grundande på studiet af de antika folkens språk och odling; sammanfattningen af grekernas och romarnas litteratur. Se Heidenstam, "Klassicitet och germanism" (1898).

Klassificēra (fr. *classifier*), verkställa en klassifikation (se d. o.).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klassificeringssällskap för fartyg ha till uppgift att meddela pålitliga uppgifter om handelsfartygs tillstånd med afseende på skrof, maskineri och sjöduglighet, hvilka uppgifter äro grundläggande för fartygens försäkring och befraktning. Dessa sällskap ha med stöd af sin rika erfarenhet uppställt detaljerade föreskrifter beträffande nybyggnad och utrustning af fartyg jämte maskineri samt utöfva genom sina ombud kontroll öfver, att byggandet sker i enlighet härmed. Fartyg, som bygges efter dessa regler, inregistreras i en viss klass att gälla för bestämd tid, hvarefter förnyad besiktning skall ega rum för bestämmande af, om fartyget fortfarande får kvarstå i sin klass eller om det skall nedflyttas till lägre klass eller på grund af skador o. d. strykas ur registret. Klassificeringssällskapen åtnjuta stort anseende, och så godt som alla handelsfartyg byggas numera efter deras regler, enär de i annat fall sakna all utsikt att kunna bestå i konkurrensen om frakter. De förnämsta klassificeringssällskapen äro det engelska *Lloyd's register*, det franska *Bureau Veritas* och det tyska *Germanischer Lloyd* (se Lloyd och Veritas). C. K. S.

Klassifiëra, detsamma som klassificera. — Klassifierad statstjänst. Se Civil service reform.

Klassifikation (af lat. *cla'ssis*, klass, och *fa'cere*, göra), en fullständigt genomförd, systematisk indelning i klasser, fördelning på öfver- och underafdelningar; *log.*, fullständigt angifvande af alla de kodivisioner och subdivisioner, för hvilka ett begrepp kan göras till föremål. Enligt Wundt är klassifikationen antingen deskriptiv, analytisk eller genetisk. Vid uppgörandet af en klassifikation måste man först och främst göra sig reda för alla de omedelbart under dividendum fallande kodivisionerna. Sedan man därefter bestämt, hvilken af dessa, såsom företrädesvis att betraktas som den primära, har man att se till, i hvilket förhållande membra inom denna stå till de öfrigas membra. Om man t. ex. indelar djuren dels i vertebrerade och evertebrerade, dels i varmblodiga och kallblodiga, så finner man, att den förra divisionens senare membrum helt och hållet faller inom båren af den senare divisionens senare membrum, hvaremot den senare divisionen kan tjäna till en subdivision af den förras förra membrum (de vertebrerade djuren äro dels varm-, dels kallblodiga). Däremot, om man indelar figurer å ena sidan i trianglar, fyrsidingar och månghörningar, å den andra i liksidiga och oliksidiga, så kan, hvilkendera af dessa kodivisioner man än må betrakta som den ursprungliga, den andra användas till en subdivision af den förras samtliga membra. — Vidare har man att se till, hvilka de subdivisioner äro, för hvilka de högsta divisionernas membra kunna göras till föremål, utan att dessa subdivisioner kunna genomföras med afseende på hela dividendi sfär, när indelningsgrunden är någon för membrum specifik bestämning. Om man t. ex. indelar fåglarna efter flygorganens, fiskarna efter fjällens eller gälarnas beskaffenhet, så kunna analoga synpunkter ej läggas till grund för en indelning af däggdjuren. — Ändtligen förfar man med subdivisionerna på samma sätt som med de högsta divisionerna o. s. v. — Man skiljer mellan *naturlig* och *artificiell* klassifikation. Naturlig är den klassifikation, hvars indelningsgrund är af sådan beskaffenhet, att arterna till sin totalkaraktär skilja sig från hvarandra; artificiell däremot den klassifikation, där indelningsgrunden är så abstrakt, att olikheterna i detta hänseende föga inverka på de öfriga egenskaperna hos föremålet. Så betecknas Linnés sexualsystem såsom en artificiell klassifikation af växtriket; däremot Jussieus och Decandolles såsom en naturlig. Se Indelning 1. L. H. Å. (S—e.)

Kla'ssiker och Klassik. Se Klassisk.

Kla'ssisk (lat. *cla'ssicus*, af *cla'ssis*, klass), som tillhör den grekiska eller romerska forntiden eller är afsedd att sprida ljus öfver denna (”klassisk litteratur”, ”klassiska språk”; ”klassisk fornkunskap”, ”klassiska studier”), som söker sina förebilder hos denna forntid (”klassisk bildning”), som varit skådeplatsen för den grekisk-romerska fornkulturens blomstring eller plantskola för någon märkligare kulturyttring i allmänhet (”klassisk mark”). I vidsträckt bemärkelse betyder klassisk mönstergill, af beståndande värde, ypperlig. Slutligen har ordet kommit att betyda äfven besynnerlig, löjeväckande, pedantisk, liksom en person med dylika egenheter i sitt sätt att vara ofta kallas en klassik. — Ordet *cla'ssicus* betecknade i det gamla Rom en medborgare inom den första och inflytelserikaste bland de sex klasser, i hvilka det romerska borgerskapet indelats af konung Servius Tullius. Redan grammatikern Gellius (i 2:a årh. e. Kr.) brukar dock uttrycket *classicus scriptor* i betydelsen författare af framstående rang. Under renässansen (1400-talet) kallade man vissa grekiska och romerska författare, hos hvilka stilens renhet och formens fulländning stodo i samklang med tankarnas lyftning, för klassiska. Småningom utsträcktes begreppet äfven till mönstergilla författare hos de nyare folken. Då emellertid ända in till senaste tid den från renässansen ärfda uppfattningen gjort sig gällande, att de antika vitterhetsalstren stå som oupphunna och oupphinneliga mönster, särskildt hvad formens förträfflighet angår, så fastställdes därjämte för ordet klassisk bibetydelsen af ”antik” (i motsats mot ”modern”). Men liksom grekerna i Perikles' tidehvarf hade en litteraturperiod, synnerligt rik på ypperliga verk, samt romarna fingo en dylik under Augustus, så ha äfven flera moderna folks litteratur haft en blomstringstid, en så kallad ”klassisk period”. Som en dylik räkna tills vidare italienarna 1300- och 1500-talen, spanjorerna slutet af 1500-talet—1600-talet, fransmännen Ludvig XIV:s tidehvarf, engelsmännen Elisabets tid (och 1800-talet), tyskarna den Goethe-Schillerska Weimarperioden, danskarna 1800—50, svenskarna 1770—1830; och en nation kallar en sådan periods mest betydande skriftställare för sina klassiker eller sina ”klassiska författare” (för sin egen samtid ha de merendels gällt som ”romantiker” 1. regelbrytare). Men äfven andra framstående författare, som för sin tid skapat nytt af beståndande värde, bli betecknade som klassiker. När den nyromantiska riktningen, från slutet af 1700-talet, gjorde sig gällande inom Europas litteratur och bildande konst, brukades klassisk, i uttrycklig motsättning mot ”romantisk”, om sådana konstalster, som utmärktes af en anda och en formgifning, hämtade från eller i viss mån befryndade med den antika konststilens. Den klassiska riktningen i denna mening företräddes inom

litteraturen af dem, som höllo fast vid den sedan midten af 1600-talet härskande ”pseudoklassiska” härmningen af de gamles vitterhet, inom måleriet af dem, som i likhet med J. L. David togo till ögonmärke linjeföringens renhet och plastisk-ideala karaktär, under det att färgen behandlades styfmoderligt, inom bildhuggarkonsten af Thorvaldsen m. fl., hvilka gingo i grekernas fotspår, utan att syfta till utdanandet af en speciellt modern, karakteristisk skulptur. Så talar man äfven om en ”klassisk musik” samt tänker därvid företrädesvis på Händel, Haydn, Mozart och Beethoven i dennes två första perioder. Det utmärkande för denna musik är då melodiens klarhet och behagfulla afrundning, rika musikaliska idéers fullt harmoniska uttryck i en genomskinlig, strängt regelbunden form. Hvad som i allmänhet kännetecknar det klassiska gentemot det romantiska är just detta, att innehållet helt uppgår och rymmes i formen. E. F—t.

Klassiska språk. Se Klassisk.

Klassiska straffrättsskolan. Se Straffrätt.

Klassisk filologi (jfr Klassisk och Filologi) har under olika tider betecknat dels, i inskränktare mening, kännedomen om de klassiska folkens (grekernas och romarnas) språk och litteratur, dels, i vidsträcktare bemärkelse, det såvidt möjligt till ett systematiskt helt ordnade studiet af de nämnda folkens hela andliga odling, sådan den framträder icke endast i deras språk och litteratur, utan äfven inom öfriga områden af deras offentliga och enskilda lif. I den förstnämnda, inskränktare, bemärkelsen står således den klassiska filologien gentemot den klassiska fornkunskapen (se Fornkunskap), d. v. s. kännedomen om den reala sidan af de klassiska folkens lif, hvaremot den i den vidsträcktare och numera af den klassiska filologiens idkare tämligen allmänt erkända bemärkelsen inom sig upptager fornkunskapen såsom en väsentlig, med språk- och litteraturvetenskapen likställd del. Jfr Filologi och Filologiens historia. A. M. A.

Klassisk fornkunskap. Se Fornkunskap.

Klassisk humanism. Se Humanism, sp. 1272.

Klasskamp, socialpolitiskt slagord för att beteckna striden mellan arbetsgifvare och arbetstagare (se Arbetarfrågan, sp. 1325), hvilket präglades 1848 af Karl Marx i det kommunistiska manifestet. Samtidigt och senare har en mängd likartade ord med klass som första led bildats och blifvit gängse i den sociala och politiska diskussionen, t. ex. klasshat, klassinstinkt, klassintresse, klasslag, klassmedvetande, klassmedveten (oftast liktydigt med socialistisk) och klass-samhälle. R—n B.

Klasskonferens, sammanträde mellan lärare i samma ”klass”, ”ring” eller ”afdelning” under vederbörande klassföreståndares (se d. o.) ledning. Klasskonferenserna i Sverige, tillkomna genom läroverksstadgan af 18 febr. 1905, äro afsedda att utgöra ett högst betydelsefullt moment i läroverkens arbete. Genom dem är tillfälle beredt lärarna att mera ingående samråda om behandlingen af de särskilda lärjungarna i förhållande till deras individuella läggning m. m., om den lämpliga fördelningen och omfattningen af lärjungarnas hemarbete samt om lärorummens beskaffenhet. Å desamma bestämmas också vid slutet af hvarje termin vitsorden öfver lärjungarnas allmänna flit. R. N—n.

Klasslotteri. Se Lotteri.

Klasslärare. Se Fackläraresystem.

Klassmedvetande, Klassmedveten. Se Klasskamp.

Klass-skatt, en skatt, för hvars utgörande de skattskyldige efter vissa grunder indelas i klasser och dessa eventuellt i underafdelningar, hvarefter inom hvarje klass eller underafdelning däraf alla få utgöra lika mycket i skatt eller åtminstone skatta efter samma grund. Ursprungligen lade man vid indelningen till grund skillnaden mellan olika samhällsklasser eller yrken, hvarvid skatten i allmänhet sattes högre för de genomsnittligt sedt bättre situerade klasserna eller yrkena, men efter hand kom afseende jämväl att fästas direkt vid hvarje särskild skattdragandes ekonomiska villkor, t. ex. på sådant sätt, att de skattskyldige först indelades i ett fåtal klasser efter sin sociala ställning, hvarefter de till hvarje särskild klass hänförde personerna särskildes i underafdelningar efter inkomstens storlek. Klass-skatterna ha i själfva verket förmedlat öfvergången mellan de personella skatterna, hvilka utgöras med enahanda belopp af hvarje skattdragande, och inkomstskatten, som utgår i förhållande till hvars och ens prestationsförmåga, sådan denna kommer till uttryck i vederbörandes inkomst. Närmast besläktad med klass-skatterna är den form af inkomstskatt, som kallas den klassificerade. Jfr Inkomstskatt. B. E—g.

Klassval. Med afseende på politiska och kommunala representantval ha två motsatta grundåskådningar framträdt. Enligt den ena uppfattas valmanskåren som en odifferentierad massa af blott individer och valet afser att skaffa de individuella viljorna i förhållande till deras antal inflytande på statens eller kommunens angelägenheter. Enligt den andra bör valet bereda inflytande åt de sociala gruppbildningar, som finnas inom hvarje folk, i förhållande till deras betydelse för samhällslifvet. Konsekvenser af den förra åskådningen äro *samfällda* och *på lika rösträtt grundade val*. Ett af de sätt, hvarpå man sökt tillgodose den senare åskådningens kraf, är, att hvarje social grupp väljer för sig med rösttal, som motsvarar ej så mycket dess numeriska styrka som dess sociala betydelse. Detta är klassval i vidsträckt mening. På sådana voro Europas under medeltiden uppkomna ståndsriksdagar och landtdagar grundade, dock med den inskränkningen, att i vissa fall representationsrätten ej berodde på val, utan på själfskrifvenhet, t. ex. inom adelsståndet (jfr Stånd). Ständen uppfattades dock ofta mera som värnare af privata intressen än som organ för allmänna, och dessutom kom i nyare tid de europeiska folkens sociala struktur ej att motsvara ståndsindelningen. Båda dessa orsaker medförde ståndsrepresentationens förfall. Hvad som nu i st. f. ståndsindelningen blifvit uttryck för den sociala differentieringen, är klasser i inskränkt eller modern mening (jfr P. Fahlbeck, ”Stånd och klasser”, 1892, och ”De sociala klasserna” i ”Statsvetenskaplig tidskr.”, 1900). Det har därför legat nära till hands för anhängarna af den senare af de nämnda åskådningarna att söka få ståndsvalen återupplifvade under form af moderna klassval — klassval i inskränkt mening. Här-

vid har emellertid den svårigheten mött, att klasserna ej ega samma fasta afgränsning som tänden, och att dessutom olika klassindelningar ramträdt. Den grund för klassval, som vanligast illgripits, är förmögenhetens olika fördelning, men ehuru denna sammanhänger med det betydelsefullaste slaget af klassbildning, är den dock ej jälfva upphofvet därtill (som är det sociala arbetets ifferentiering), och förmögenhetsprincipen erbjuder ärför som klassvalsgrund afsevärda brister. Det enaste och mest bekanta valsystemet efter förmögenhetsklasser är det preussiska (för val till landtdagens Andra kammare och delvis för kommunala val), enligt hvilket valmännen för elektorsval fördelas i tre klasser, af hvilka hvar och en skall utföra $^1/_3$ af valkretsens hela skattesumma och väljer $^1/_3$ af de samfälldt väljande elektorerna. I Rumänien väljas både den öfre och nedre kammarens ledamöter direkt af särskilda väljarkollegier, hvilkas sammansättning väsentligen beror af valmännens förmögenhetsvillkor. I Österrike valdes till 1907 den nedre kammarens medlemmar af 5 klasser: 1) de större ordegarnas, 2) handels- och industrikamrarnas, 3) tadsinvånarnas, 4) de mindre jordbrukarnas och 5) den allmänna valrättens klass, och österrikiska kronländernas landtdagar bildas ännu enligt en likartad ordning. Egentliga klassval ha äfven i äldre tider förekommit, nämligen *inom* stånden. Så valdes klassvis prästeståndets representanter i den svenska riksdagen (af kyrkoherdar, komminister och akademier), likaså Stockholms stads elektorer vid riksdagsmannaval och delvis äfven riksdagsmän (af handlande, handtverkare — k. förordn. af 23 aug. 1731 — och längre fram fabrikanter) samt i alla städer borgerskapets äldste (se Borgare, sp. 1171, och Borgerskap samt Äldste). — Under det att ståndens representanter i allmänhet bildade skilda afdelningar (hvarifrån det engelska underhuset och den ungerska ståndertafveln — underhuset — före 1848 utgjort märkliga undantag), ha enligt regeln enhetliga församlingar framgått ur de egentliga klassvalen. — Svårigheterna att skapa ett rationellt klassvalsystem ha varit en af orsakerna till, att i allmänhet vid de moderna representationernas uppkomst de samfällda valens princip blifvit gällande. Stundom kunna dock klassval följa sig bakom en sådan. Så var t. ex. fallet med De Geerska representationsreformen af 1865, om genom att skilja stads- och landsvalkretsar från hvarandra och ge de förra ett relativt större antal representanter faktiskt uppdelade väljarna på två olika berättigade klasser: stadsbornas och landtbornas. Med uppenbart syfte att på denna grund stadkomma ett klassvalsystem föreslogs — ehuru utan resultat — under de författningsstrider, som ledde till 1909 års rösträttsreform, att ej blott städer, utan äfven köpingar och större industrisamhällen på landet skulle vid val till Andra kammaren skiljas från landsbygden (jfr t. ex. R. Kjellén, "Representationsproblemet" i tidskr. "Nya Sverige", 1907). Meningen därmed var att organisera industriarbetarna och de mindre jordbrukarna som två i hufvudsak skilda väljarklasser. Under skenet af allmän och lika rösträtt har 1907 års österrikiska reform af valsättet till riksdagens ("riksrådets") Andra kammare gifvit olika politiskt inflytande åt de sociala klasser, som i Österrike bero på nationella intressemotsatser. Detta har i Mähren åstadkommits på det radikala sättet, att de tyske och de tjechiske valmännen fördelats på tyska och tjechiska valkorporationer inom samma eller hvarandras delvis skärande territoriella områden och i de andra kronländerna genom en sådan territoriell valkretsindelning, att hvarje valkrets kommit att så mycket som möjligt ha nationellt likartad befolkning, hvarvid valkretsarna till förmån för vissa gynnade nationer erhållit relativt olika antal representanter (jfr S. Wallengren, "Den österrikiska valreformen" i "Statsvetenskaplig tidskr.", 1909 o. 1910). Svårigheten att fördela valmännen i organiska intressegrupper har i Frankrike från anhängare af klassvalsystemet framkallat förslag, att själfva valen skulle vara samfällda, men valmännen vara bundna vid kandidater, representerande de tre intressegrupperna: vetandets, kapitalets och arbetets ("Revue politique et parlementaire", 1909). — Från proportionella val (se d. o.) skilja sig klassvalen därigenom, att deras intressegrupper ej bildas efter valmännens fria skön, utan äro förutbestämda genom lag. S. B.

Klåsterský, Antonin, tjechisk skald, tjänsteman i Prag, f. 1866, har utgifvit många diktsamlingar (1888—97), hvaribland *Poli a lesy* (Fält och skogar), *Epické básně* (Episka dikter), *Srdce a duše* (Hjärta och själ) och *Tmavé ruže* (Mörka rosor). Han har dessutom öfversatt Lenau och ett förträffligt urval ur den anglo-amerikanska diktningen. A—d J.

Kla'stisk (af grek. *kla'sis*, sönderbrytande, brott), *petrogr. geol.*, bildad af brottstycken. — Klastiska bergarter l. brottstycke-bergarter, äfven mekaniska bergarter, kallas alla de bergarter, som bildats genom aflagring eller sammanhopning af brottstycken, smulor eller stoftfina delar af förutvarande äldre bergarter, som blifvit antingen mekaniskt krossade och söndermalda eller på kemisk väg (vittring eller andra orsaker) sönderdelade och förstörda. Konglomerat, breccia, sandsten, lerskiffer, vissa kalkstenar, tuffer m. fl. äro klastiska bergarter. Dit kunna också — om ordet bergart tages i sin vidsträcktaste bemärkelse — räknas de ännu icke till sten vordna jordarterna grus, sand, lera samt vulkanisk aska m. fl. Jfr Bergart, Kataklastiska bergarter och Pyroklastisk. E. E.

Klastorp (Claëstorp), fideikommissegendom i Södermanlands län, Östra Vingåkers socken, med den präktiga hufvudgården (jfr fig.) belägen s. v. om

Klastorps manbyggnad.

Katrineholms järnvägsstation mellan sjöarna Viren, Bjälken och Lass-sjön. $20^{31}/_{48}$ mtl, tax. till 554,500 kr. (1909), hvartill komma Näs såg, Boda kvarn samt K:s tegelbruk, stenhuggarverkstad och såg, jämte

lägenheter och frälseränta, tax. till 42,600 kr. Hela arealen är omkr. 4,468 hektar, hvaraf omkr. 1,200 har odlad jord. — K. hette förr *Lasstorp* och tillhörde i början af 1600-talet Knut Klasson Uggla samt därefter hans änka, Anna Gyllenhorn, under hvars tid gårdens namn synes ha blifvit ändradt till Klastorp, samt hennes systerdotter Sigrid Gyllenstierna och dennas båda män, G. Fleming och J. J. Hastfer. Den sistnämnde förökade egendomen genom inköp af Krämbols järnbruk (1678), som 1880 under pågående sänkning af sjöarna Viren och Kolsnaren exproprierades af sjösänkningsbolaget och refs. K. ärfdes sedan af dottern till Fleming och Sigrid Gyllenstierna, Anna Kat. Fleming, och öfvergick genom hennes tredje man, grefve Nils Stromberg, till dennes släkt. Godset utvidgades och förbättrades ålltmer, särskildt af Nils Strombergs son, grefve Klas Stromberg, hvilken uppförde den nuv. manbyggnaden (efter en brand 1754) och 1776 gjorde K. till fideikommiss, som på grund af hans förordnande öfvergick till hustruns brorson grefve Klas Ax. Lewenhaupt. K. innehas f. n. (1910) af den förste fideikommissariens sonsons son kabinettskammarherren grefve Klas Lewenhaupt. Den sistnämndes farbroder, öfverhofjägmästaren grefve Klas M. Lewenhaupt, 1848—82 innehafvare af fideikommisset, inlade stora förtjänster om egendomen genom nyodlingar, jordförbättringar och en omsorgsfull skogsskötsel samt dels utvidgade, dels anlade kvarnar, sågar, kalkugnar, fabrik för tillverkning af terpentin, harts och kimrök samt marmorbruk. 1872 inrättade han en slöjdskola, som utvecklades till en af de förnämsta i Sverige och åtnjöt årligt bidrag från länets hushållningssällskap. Numera finnas på godset två slöjdskolor, som underhållas af dess innehafvare. En jaktvårdarskola med såväl teoretisk som praktisk undervisning har sedan hösten 1903 varit anordnad å K. med understöd af Södermanlands läns jaktvårdsförening. Wbg.

Kla'tovy, stad. Se Klattau.

Klatt, Friedrich Wilhelm, tysk botanist, f. 1825, d. 1897, blef filos. hedersdoktor i Rostock 1864, var föreståndare jämte sin hustru, född Zetterström från Dalarna, för en privat gosskola i Hamburg till 1870 och undervisade sedan i goss- och flickskolor där. Han egnade sig åt deskriptiv botanik och sysselsatte sig företrädesvis med växtfam. *Iridaceæ*, *Primulaceæ*, *Compositæ* och *Gramineæ*, öfver hvilka han publicerat många afhandlingar i (mest tyska) tidskrifter (''Linnæa'' m. fl.) och lärda sällskaps skrifter. K:s arfvingar donerade till Stockholms högskola flera af dennes större specialherbarier af tyska växter och värdefulla specialherbarier af ofvannämnda växtfamiljer m. fl. T. K.

Kla'ttau (tjech. *Klatovy*), hufvudstad i ett distrikt med samma namn i sydvästra Böhmen. 12,891 inv. (1900). K. har oberrealgymnasium, landtbruksskola, museum samt maskin-, tändsticks- och annan industri. K. led mycket både i husit- och trettioåriga krigen. J. F. N.

Klau's. 1. Broder K., schweiziskt helgon. Se Flüe. — 2. Klaus Narr, hofnarr hos flera tyska furstar, först hos kurfursten Ernst af Sachsen (till 1486), sedermera bl. a. hos Fredrik den vise (1513—25) och Johan den ståndaktige (till 1532). K:s lefnadsteckning jämte berättelse om hans många upptåg utkom flera gånger i tryck mellan 1551 och 1602.

Klausēl (af lat. *clāu'sula*, se Klausul), *rel.* Den rytmiska byggnaden af en prosaframställning är i regel friare och långt mindre lätt att iakttaga än ett versifieradt styckes. Mest utpräglad är den vanligen i slutet af ett arbete, vid utgången af ett kapitel, vid afslutningen af ett ''stycke'' o. s. v., och dessa (individuellt olika) rytmer kallas klauseler. Rörande svenska författares karakterismer i detta hänseende finns intet undersökt. Se Jean Paul Richter, ''Vorschule der ästhetik'', § 86, och Zielinski, ''Das klauselgesetz bei Cicero. Grundzüge einer oratorischen rhytmik'' (1904). R—n B.

Klāu'sen, Henrik Kristian Johan, norsk skådespelare, f. 1844, d. 1907, utbildade sig tidigt för scenen och spelade vid åtskilliga teatersällskap, studerade dessemellan i Paris 1864 och i Stockholm 1866—67 samt fästes 1874 vid Kristiania teater och 1899 vid Nationalteatern. Som karaktärsskådespelare åstadkom K. dugande framställningar af bl. a. *Peer Gynt*, *Skylock*, *Harpagon* och *Tartuffe*. Framför allt utmärkte han sig dock i lustspelet genom sin skrattväckande, torra komik, träffsäkra realism och uppdrifna maskeringskonst (bl. a. som *Morten Kiil* i ''En folkefiende'' och *Lundestad* i ''De unges forbund''); äfven i den rena farsen skapade han förträffliga figurer. Han var omtyckt jämväl som uppläsare. 1875 uppträdde han på K. teatern och 1900 på Dramatiska teatern i Stockholm.

Klausenborg, skans i Bohuslän vid Krokstrand vid Idefjorden, byggdes 1717 af grenadjärbataljonen och uppkallades efter dennas chef öfverste Klausen. Efter krigets slut fick skansen förfalla. L. W:son M.

Klāu'senburg. 1. (Ung. *Kolozs*) Komitat i Siebenbürgen. 5,001 kvkm. 253,656 inv. (1900), 58 proc. valaker, mest protestanter. — 2. (Ung. *Kolozsvár*, rum. *Clusu*) Hufvudstad i nämnda komitat, vid Lilla Szamos och ungerska östbanan. 49,295 inv. (1900), till större delen ungrare. K. består af en inre stad, delad i gamla och nya staden, och 5 förstäder, som efter befästningarnas borttagande förenats med den inre staden. Det är säte för en unitarisk och en reformert biskop (superintendent) jämte öfverkonsistorium, har statsuniversitet (grundlagdt 1872), katolskt obergymnasium, reformert seminarium och kollegium (obergymnasium), unitarisk högskola med seminarium och obergymnasium, handelsakademi, lärar- och lärarinneseminarier, landtbruksskola med mönsterjordbruk, döfstuminstitut, musikkonservatorium, museer och bibliotek. Liflig handel och betydande industri (sprit-, cigarr- och maskintillverkning, kvarnar m. m.). K. ligger nära den romerska kolonien *Napoca*. 1173 bosatte sig där ett antal sachsiska kolonister och gaf platsen namnet K. på grund af dess läge nära ett pass (ty. *klause*). Det tyska elementet var dock redan mot slutet af 17:e årh. nästan försvunnet. Som Siebenbürgens hufvudstad och säte för landtdagen var K. 1830—48 medelpunkten för den nationella rörelsen i storfurstendömet. I dec. 1848 intogs och besattes staden af general Bem. Det är hufvudsätet för ungrarna i Siebenbürgen och medelpunkten för den andliga odlingen i östra Ungern och för unitarierna därstädes. (J. F. N.)

Klāus Narr. Se Klaus 2.

Klāu'sthal (Clausthal), den viktigaste bergsstaden i Oberharz, i preussiska reg.-omr. Hildes-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

heim, vid Innerste, 604 m. ö. h., skild från grannstaden Zellerfeld endast genom en liten bäck. 8,631 inv. (1905). Invånarna sysselsätta sig nästan uteslutande med bergsbruk och malmers förädling, emedan klimatet ej medger något jordbruk (med undantag af potatisodling). Staden har bergsakademi jämte bergsskola med rika samlingar, handels- och slöjdskola, gymnasium samt magnetiskt observatorium. Den hade till 1848 äfven myntverk samt är säte för ett ober-bergamt, hvars område omfattar de preussiska reg.-områdena Hildesheim, Hannover, Lüneburg och Stade, Kassel och prov. Schleswig-Holstein. Bergverken omkring K. höra till de viktigaste i preussiska Harz. Malmerna i Oberharz bearbetas för regeringens räkning sedan 1864 och lämna silfver (omkr. 38,000 kg. årligen), guld (omkr. 50 kg.), bly (10,000 ton), koppar (330 ton), svafvelsyra, arsenik o. s. v. Järngrufvorna bearbetas af privata. K. uppstod vid midten af 1500-talet. (J. F. N.)

Klausthalit, *miner.* Se Selenbly.

Klausūl (lat. *clāū'sula*), eg. afslutningsdel, slutformel, vid en rättshandling (t. ex. ett kontrakt) fogad tilläggsparagraf, som närmare bestämmer, förklarar eller inskränker något af dess innehåll.

Klausūr (lat. *clausūra*, inspärrning). 1. Den klosterfolk åliggande afskildheten från yttervärlden. Med afseende på munkordnar innebär klausuren, att munken blott på giltiga skäl, med öfverordnades samtycke och i sällskap med en annan klosterbroder får lämna sitt kloster samt att ingen kvinna får besöka klostret och att en man får blott af tvingande skäl och för kort tid beträda klostret eller vissa delar af detsamma. För nunnor äro krafven än mera vidtgående. Blott i yttersta nödfall och, om möjligt, med skriftligt samtycke af vederbörande biskop får en nunna lämna sitt kloster, och utan dylikt tillstånd får ingen beträda ett nunnekloster. Detta förbud gäller dock ej biskopar och ordensprelater vid visitationstillfällen, biktfäder, som skola ge den sista smörjelsen, samt läkare och handtverkare. Samtal med en nunna vid gallret får ega rum endast på det sätt, som ordensstatuterna föreskrifva, och munkar få endast med vederbörande biskops skriftliga tillstånd tala vid en nunna. Anmärkas bör, närmast beträffande munkordnarna, att klausurföreskrifterna alltefter ordnarnas verksamhet kunna variera betydligt i afseende på stränghet (man jämföre t. ex. karusianer och franciskaner). — 2. Själfva det för det egentliga klosterfolket afsedda, från yttervärlden vanligen genom en mur afstängda komplexet af klosterbyggnader. T. H—r.

Klav (af lat. *clāvis*, nyckel). 1. Medlet, nyckeln till att begripa någonting otydligt eller hemligt, t. ex. chifferklav (se Chiffer). — 2. *Mus.* (fr. *clef*, eng. *key*, ty. *schlussel*), det i början af notsystemet stående tecken, som åt den linje det omfattar ger namn och värdighet af tonen *f*, c^1 eller g^1, hvarmed ock de öfrigas namn är bestämdt. F-klaven, $\mathfrak{9}^{:}$, står numera alltid på fjärde linjen (basklav), *C*-klaven, $\mathfrak{Z}$, på första, tredje eller fjärde linjen (sopran-, alt-, tenorklav), G-klaven, $\mathfrak{G}$, på andra linjen (violin- l. diskantklav). Förutom de nästan universellt brukliga bas- och violinklaverna begagnas fortfarande (framför allt i partitur) altklaven för violoncell och tenorklaven för basun (i högre lägen äfven för fagott och violoncell). Man nyttjar flera klaver, för att alla toner må kunna framställas lätt läsbara. Eljest finge man anlita för många och förvirrande bilinjer. — Klav var fordom äfven ett namn på tangenter och klaffar. 2. A. L.*

Klavecin [klavesä'ŋ], fr. *clavecin*. Se Klaver.

Kla'veness. 1. Thorvald K., norsk präst och skriftställare, f. 1844 nära Sandefjord, prästvigdes 1874, blef s. å. kaplan i Eidsberg och 1882 i Fredrikshald, 1892 kyrkoherde i Oslo och 1898 i Frogners församling, Kristiania. Han var medredaktör af "Fædrelandet" 1868—74 och af dess bihang "Den norske arbeider". 1894 började han tillsammans med Chr. Bruun utgifva tidskriften "For kirke og kultur" (Bruun har sedermera utgått ur redaktionen). Sedan 1903 utger K. "Norsk kirkeblad". Han blef 1908 medlem af och ordf. i den af regeringen och stortinget tillsatta kommitté, som erhållit i uppdrag att förbereda frågan om ny kyrkoförfattning för Norge. K. har författat bl. a. *Ægteskabet og huslivet* (1880, flera uppl.), predikosamlingen *Evangeliet forkyndt for nutiden* (1900, 4:e uppl. 1905; svensk öfv. 1902, 2:a uppl. 1904), vidare ett antal föredrag i kyrkliga, bildnings- och sedlighetsfrågor, hvaraf flera öfversatts till svenska 1901—09, samt några mycket använda religionsläroböcker. I teologiskt hänseende torde K. böra räknas till högra flygeln af de moderne teologerna. Som predikant är han en af de främste i Norden. Hans predikningar utmärkas af praktiskt grepp på ämnet, klar och lättfattlig tankegång, osökt och icke sällan gripande framställningssätt samt lycklig frihet från teologiska abstraktioner. Genom tidskriften "For kirke og kultur", som vunnit stor spridning i hela Skandinavien, har han utöfvat ett vidsträckt inflytande till främjande af bättre samförstånd mellan kultur och kristen världsåskådning.

2. Fredrik K., den föregåendes frände, norsk präst och skriftställare, f. 1865, sjukhuspräst i Bergen sedan 1906, har verkat förtjänstfullt genom föredrag om ungdomen och könslifvet, af hvilka några öfversatts till svenska.

Klavēr (ty. *klavier*), eg. detsamma som clavichordium, klavikord (af lat. *clāvis*, i bet. tangent, och *chorda*, sträng), ett numera föråldradt instrument, som i likhet med våra nuvarande taffelpianon bestod af en rektangelformig låda med resonansbotten och däröfver spända strängar samt framtill en klaviatur (se pl., fig. 1). Det skilde sig från taffelpianot bl. a. däruti, att det var mindre, hade strängar af mässing (alla lika långa) i stället för af stål samt ofta saknade fötter. Men hufvudsakliga skillnaden låg i anslagsmekaniken. Strängen anslogs nämligen icke medelst hammare, utan medelst ett upprättstående mässingsstift, som var fäst i den öfver en vågbalk vippande tangenthäfstångens bakre ända och vid tangentens nedtryckande slog upp mot strängen samt tänjde densamma en smula i höjden, sålunda tjänstgörande på en gång såsom plektron för att frambringa tonen och tillika såsom stall (eller mot en violinsträng nedtryckt finger) för att afmäta tonhöjden. Det var nämligen endast den höger om stiftet befintliga strängdelen, som ljöd, hvaremot den vänstra, kortare delen genast dämpades af ett där

mellan strängarna inflätadt band. Därigenom vunnos flera fördelar, som saknas hos vårt nuvarande piano. Först och främst kunde fingret mera dominera tonen, emedan stiftet dröjde vid strängen, så länge tangenten hölls nedtryckt, och under tiden kunde, ledt af svagare fingertryckningar, förmå tonen att hålla ut, att svälla eller aftaga, att tremulera o. s. v. Slutligen kunde under konstens primitiva stadium, då ej två kromatiska halftoner användes samtidigt, samma sträng disponeras af två tangenter (t. ex. *c*, *ciss*) och således antalet strängar vara mindre än antalet tangenter. Först i början af 1700-talet konstruerade D. Faber klaver, som voro ”bundfrei”, d. v. s. hade skilda strängar för alla tangenter, hvilket ock för utförandet af t. ex. Bachs ”Wohltemperiertes klavier” är oundgängligt. Klaverets (klavikordens) uppfinning sättes af O. Paul till 1200-talet, af Ambros till 1300-talet, och instrumentet synes först ha utvecklat sig i England. Sin förebild har det utan tvifvel dels uti monokorden, hvars flyttbara stall redan i organistrum l. liran torde stått modell för tangentsystemet, dels ock uti orgeln, näml. beträffande klaviaturen. Klaverets tonomfång var ock i början ej större än den guidoniska monokordens, eller $g—e^2$ utan andra öfvertangenter än *b* och b^1; dock finner man redan på 1400-talet klaviaturen fullt utvecklad med ett omfång af öfver tre oktaver, och omkr. 1530 var omfånget redan detsamma som ännu under Bachs tid, näml. fyra oktaver, $C—c^3$. Klaveret bibehöll sig ända till början af 1800-talet och hade då fem oktavers omfång (*kontra-F—f*^{3}). I anseende till dess stora schatteringsförmåga och i trots af dess svaga ton måste man beklaga, att detsamma kommit ur bruk.

Under benämningen ”klaver” inbegripes ofta äfven ej blott, såsom i Tyskland, pianot, utan äfven dess föregångare, klavecinen (af mlat. *clavicy'mbalum*, ett namn, som synes antyda, att man ansåg den för en cymbal eller ett hackbräde, försedt med klaviatur), hvilken utvecklade sig föga senare än klavikorden och skilde sig från denna däruti, att klavecinen hade för hvarje tangent en särskild sträng, stämd i resp. ton, och att anslaget skedde ej genom strängens beröring med mässingsstift, utan genom dess knäppning medelst spetsiga korppennor, fästa i trästafvar, som voro anbragta på tangentens bakre del. Då detta anslag således var ögonblickligt och jämstarkt samt ej kunde göras fortfarande eller schatterande, så egde klavecinen ej heller skulikordens l. det egentliga klaverets uttrycksförmåga, hvaremot den var klangfullare och mera lämplig såsom briljant konsertinstrument samt särskildt nyttjades till att dirigera orkestern och att ackompanjera recitativen. Klavecinen (se pl., fig. 2 o. 3) hade trekantig form (emedan strängarnas längd aftog i och med tonhöjden); den byggdes ej sällan med två manualer (stundom äfven med pedal) liksom orgeln. Särskilda arter af klavecin voro de taffelformiga instrumenten spinett (se pl., fig. 4; af smärre dimensioner och ofta i taffelform; möjligen uppkallad efter instrumentmakaren J. Spinetus i Venezia omkr. 1503) och virginal (”jungfrulig”, anledningen till namnet obekant; från början af 1500-talet) samt de flygelformiga clavicembalo l. cembalo (se Clavicymbalum) och harpsikord (af *harpa* och *chorda*, sträng) m. fl., vidare de upprättstående, clavicytherium (se därom Clavicymbalum och jfr pl., fig. 5) samt giraffklaveret (med hammarmekanik; början af 1800-talet), m. m. En berömd släkt af klavertillverkare var Ruckers i Antwerpen på 1500—1600-talen. Jfr Pianoforte. A. L.*

Klaverharmo'nika. Se Harmonika.

Klaverutdrag, fullständigt arrangemang för piano af en opera, kantat o. s. v., antingen med eller utan text och sångstämmor. A. L.*

Klaviatūr (af lat. *clāvis*, i bet. tangent), *mus.*, sammanfattningen af alla tangenter på ett tangentinstrument. Jfr Orgel, Pianoforte och Tangent 2. A. L.*

Klavikörd, Klavikordium. Se Clavichordium och Klaver.

Klazomenai (grek. *Klazomenai*, lat. *Clazomenæ*), fordom stad i Mindre Asien, en af de tolf städerna i joniska handelsförbundet, vid södra kusten af Smyrnaviken, i närheten af det nuv. Vurla, till en del på en ö. Där föddes den grekiske filosofen Anaxagoras (omkr. 500 f. Kr.). (J. F. N.)

Klea'nthes (grek. *Kleánthēs*, lat. *Cleanthes*). 1. Grekisk målare från Korint, tillhörande konstens allra äldsta period, skall enligt Strabon ha utfört ett par berömda målningar i Artemis Alfeionias tempel nära Olympia, framställande Trojas eröfring och Athenas födelse. Enligt Plinius kom han till Etrurien 650 f. Kr., dit han då införde grekisk stil.

2. Stoisk filosof från Assos i Mysien, lefde omkr. 260 f. Kr. Genom tungt dagsverksarbete, som ådrog honom spenamnet Freantles (vattenösaren), förvärfvade han medel att uppehålla sig i Aten och åhöra filosofernas, i synnerhet Zenons, föreläsningar. Han efterträdde Zenon som hufvudman för den stoiska skolan, men råkade sedan i häftig strid med sin egen lärjunge Chrysippos och säges ha vid hög ålder slutat sitt lif genom frivillig hungerdöd. Hans många skrifter ha nästan h. o. h. gått förlorade. I fullständigt skick återstår blott en hymn till Zeus, som utmärkes genom höga och djupsinniga tankar i panteistisk riktning (öfv. till svenska af G. Ingelgren, i ”Phosphoros”, 1811).

3. En modern grekisk arkitekt, som studerade i Berlin under Schinkel och sedan byggde åtskilligt i det moderna Aten. 1, 3. C. R. N.* 2. A. M. A.

Klea'rchos (grek. *Kléarchos*, lat. *Clearchus*). 1. Grekisk bildhuggare från den grekiska konstens äldsta period, tillhörde den talrika skola af skulptörer, som utgick från det kretensiska konstnärsparet Dipoinos och Skyllis samt hade sitt säte i Sparta. K. var från Rhegion i södra Italien, och honom tillskrefs en bild af Zeus i Sparta, utförd af drifna bronsplattor, som icke voro hoplödda, utan på gammalt vis hopfästa med nitnaglar. Stoden beskrifves af Pausanias som det äldsta af alla bronsverk.

2. Forngrekisk fältherre, spartan, f. omkr. år 450 f. Kr. Under peloponnesiska kriget (431—404 f. Kr.) innehade han åtskilliga befäl, och efter krigets slut skickades han på begäran af invånarna i Byzantion för att anföra dem i deras strider mot de traciska stammarna. K. gjorde sig till envåldshärskare i Byzantion, men förjagades af spartanerna och tog sin tillflykt till den persiske fursten Kyros (Cyrus) d. y., hvilken då som bäst umgicks med planer till resning mot sin broder konung Artaxerxes

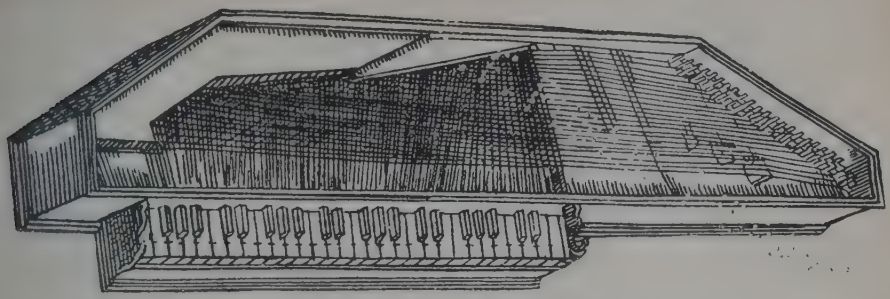

Fig. 1. Klavikord. (Efter M. Prætorius' "Syntagma musicum", bd II, 1619.)

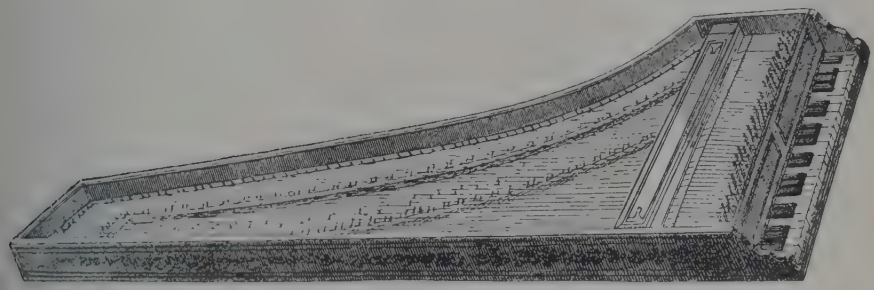

Fig. 2. Klavecin (clavicymbalum). Efter Prætorius.

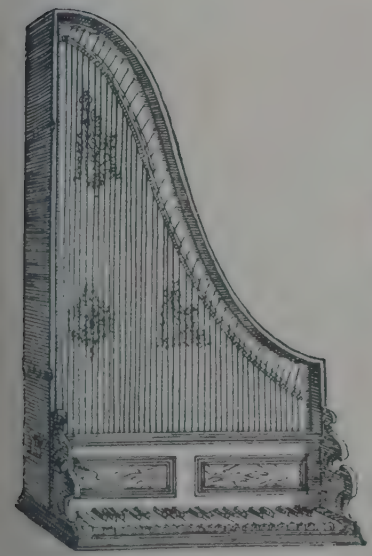

Fig. 5. Clavicytherium. (Efter Prætorius.)

Fig. 3. Klavecin. (Skokloster.)

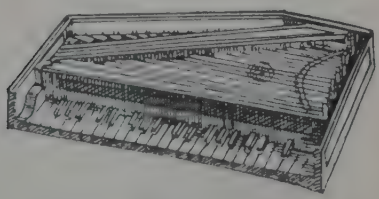

Fig. 4. Spinett. (Efter Prætorius.)

och därför med glädje mottog den krigsduglige spartanen. För Kyros' räkning organiserade han vid Hellesponten en grekisk legohär, i spetsen för hvilken han deltog i slaget vid Kunaxa, där Kyros stupade (401). Vid de underhandlingar, som därefter öppnades mellan grekerna och den persiske satrapen Tissafernes, blefvo K. och hans underbefälhafvare försåtligt tillfångatagna och aflifvade. Den bistre och "krigälskande" mannens bild är sympatiskt tecknad af Xenofon (Anab. II, 6). 1. C. R. N.* 2. A. M. A.

Kléber [klebär], Jean Baptiste, fransk general, f. 9 mars 1753 i Strassburg, där hans fader var murare, egnade sig först åt byggnadskonsten och begaf sig 1768 till Paris, men ingick 1770 på några bajerska officerares uppmaning vid militärskolan i München. K. blef officer i österrikisk tjänst 1776, men tog på grund af de dåliga utsikterna afsked 1783 och återvände till Elsass för att ånyo egna sig åt byggnadskonsten. Efter revolutionens utbrott inträdde han 1792 som volontär vid ett regemente samt blef redan 1793 brigad- och 1794 divisionsgeneral. Såväl i Vendée som vid Rhen stred han med utmärkelse och förde flera gånger självständigt befäl, men lämnade krigstjänsten i början af 1797 och lefde sedermera i Paris, till dess Bonaparte kallade honom att deltaga i expeditionen till Egypten. Han sårades vid intagandet af Alexandria 3 juli 1798, blef guvernör i staden och deltog följande året i tåget till Syrien, under hvilket han vann flera segrar och skyddade belägringen af S:t Jean d'Acre. Då Bonaparte lämnat Egypten, öfvertog K. 22 aug. 1799 befälet därstädes under högst svåra omständigheter. För att rädda armén afslöt han 24 jan. 1800 fördraget i El-Arisch. Sedermera lyckades han vinna Murad bej på sin sida, slog turkarna grundligt vid Heliopolis 20 mars, kufvade upproret i Kairo och blef ånyo herre i Egypten, för hvars ombildning han hvälfde stora planer, då han föll för mördarhand 14 juni 1800. Efter hans död var det slut med fransmännens välde i Egypten. K. var en af revolutionens betydelsefullaste personligheter. Storväxt och värdnadsbjudande, var han född soldat, en afhållen förman, en oöfverträffad truppförare, en "l'homme du moment", såsom Napoleon plägade kalla honom. Hans fädernestad har rest hans bildstod (1840). Se monogr. af Pajol (1877), Hans Klaeber (1900), Holl (s. å.) och Fr. Rousseau, "K. et Menou en Égypte" (s. å.). C. O. N.

Klebs, Edwin, tysk läkare, f. 1834, 1859 assistent vid fysiologiska laboratoriet i Königsberg, professor i patologisk anatomi 1866 i Bern, 1871 i Würzburg, 1873 i Prag och 1882 i Zürich samt 1895 föreståndare för en kuranstalt och ett bakteriologiskt laboratorium i Asheville, North-Carolina, och 1896 professor i patologi vid Rush med. college i Chicago. Bland hans många skrifter märkas *Handbuch der pathologischen anatomie* (2 bd, 1868—80) och *Allgemeine pathologie* (2 bd, 1887—89). (E. T—dt.)

Kleeburg [klē-], furstendöme i Nedre Elsass, som 1604 blef pfalzgrefve Johan Kasimirs arf efter hans fader hertig Johan I af Pfalz-Zweibrücken och sedermera det pfalziska regenthusets i Sverige familjebesittning. Det bestod af en liten befäst köping, två slott och några underlydande byar. Se vidare Zweibrücken.

Kleen [klēn]. 1. Johan af K. (skref sig före sitt adlande Kleen), fortifikationsofficer, f. 31 dec. 1800 i Norra Nöbbelöfs socken, Torna härad, Malmöhus län, d. 5 maj 1884 i Stockholm, blef student i Lund 1818 och filos. magister 1823 samt utnämndes s. å. till underlöjtnant vid Ingenjörkåren. Befordrad till löjtnant 1830, var han 1830—33 arbetsbefälhafvare vid Vanäs (Karlsborg), företog därefter en resa för att studera ingenjörväsendet i Europas större kontinentala stater och kallades efter sin hemkomst till led. af Krigsvet. akad. (1836). 1837 utnämndes K. till kapten och utarbetade s. å. en plan till befästande af Karlsborgs landtfronter, hvilken vann vederbörandes stadfästelse. 1838 blef han fortifikationsbefälhafvare å Karlsborg, men företog 1845 ånyo en utländsk resa, för att studera de pågående befästningsarbetena i Ostpreussen, Polen och Österrike samt omkring Paris. Hemkommen, utsågs han, 1846, till öfvermekanikus för Strömsholms kanalbyggnad. 1848 blef K. major vid Ingenjörkåren och kommenderades s. å. till chef för den ingenjörafdelning, som åtföljde de svenska trupperna till Fyn. Efter en resa till Krim 1855, med uppdrag att taga kännedom om det på sistnämnda håll pågående belägringskriget, kallades han s. å. till led. af kommittén för Stockholms och Mälardalens befästande samt uppgjorde planer, detaljer och kostnadsförslag för befästningarnas utförande. Sedan han 1858 blifvit öfverstelöjtnant vid kåren och öfverste i armén, utnämndes K. i slutet af s. å. till generalmajor och chef för Ingenjörkåren, hvilken (från 1867 under namnet Fortifikationen) stod under hans ledning till 1868, då han på begäran erhöll afsked från sin chefsbefattning. K. utnämndes då till generallöjtnant i armén. 1869 erhöll han afsked ur krigstjänsten. I början af 1861 öfvervar K. Gaëtas belägring (relaterad af K. i Krigsvet. akad:s tidskrift). 1850—63 var han chef för byggandet af Nationalmuseum i Stockholm. K. kallades 1848 till led. af Vet. akad., erhöll 1858 adlig värdighet och blef 1874 filos. jubeldoktor. — Hans hustru Anna Beata af K., född Ehrenborg, f. 1813, d. 1894, var miniatyrmålarinna och utförde en mängd porträtt. Hon är representerad i Nationalmuseum.

2. Fredrik Herman Rikard K., den föregående son, diplomat, folkrättslig författare, donator, f. 17 mars 1841 på Karlsborg, blef student i Uppsala 1859, där han 1863 aflade examen till

rättegångsverken, attaché 1864, andre sekreterare i Utrikesdepartementet 1866, förste 1870, legationssekreterare i Wien 1874, förs̈attes i disponibilitet 1877 och erhöll 1907 titeln ministre plénipotentiaire. K. har skrifvit *Om dödsstraffets befogenhet och lämplighet* (1866; 2:a uppl. 1869) och *Försök till framställning i naturrätt och rättsliga förbegrepp* (5 dlr, 1883—85), men skaffat sig europeiskt namn genom de folkrättsliga arbetena *Om krigskontraband enligt allmän folkrätt samt staternas lagar och fördrag* (1888; fransk uppl. *De la contrebande de la guerre*, 1893), *Neutralitetens lagar* (2 dlr, 1889, 1891; förbättrad fransk bearbetning *Lois et usages de la neutralité*, 2 dlr, 1898, 1900), ”ett i europeisk folkrättslig litteratur enastående verk, en riktig guldgrufva af historiska och rättsliga upplysningar”, *Krigets historia ur folkrättslig synpunkt* (1906), *Röda korset enligt konventionerna* (s. å.) och *Kodificerad handbok i krigets lagar till lands och till sjös enligt aftal och vedertagen sedvänja bland hyfsade folkslag* (1909). K. är led. af Institut du droit international (1891), där han varit ordf. i utskottet för lagstiftningen ang. krigskontraband. 1902 anmodades han af holländska regeringen att afgifva utlåtande ang. en mellan Holland och England uppkommen neutralitetstvist i följd af boerkriget. 1908 erbjöd han svenska regeringen 100,000 kr. som grundplåt till resande af ett Sveamonument i Stockholm.

3. Tyra K., den föregåendes dotter, konstnärinna, författarinna, f. 29 mars 1874 i Stockholm, studerade konst i Tyskland och Paris från 1890, har äfven därefter mest vistats utomlands och har hufvudsakligen egnat sig åt teckning, etsning och litografi. Hon har illustrerat sin egen prosadikt *En Psykesaga* och O. Schreiners *Dreams* samt utgaf 1908 konstuppsatserna *Form*. Hon har utställt sina arbeten i Berlin, Wien, Milano, Rom, Paris, London och Petersburg. 1. (L. W:son M.) G—g N. 3. G—g N.

Kléen [klēn], Johan Emil, sonson af en syster till general J. af Kleen (se Kleen 1), skald, f. 17 sept. 1868 i Höör, d. 10 dec. 1898 i Lund, blef 1886 student i Lund och vistades där ett par år, var medarbetare i åtskilliga tidningar och utgaf diktsamlingarna *Helg och söcken* (1893), *Vildvin och vallmo* (1895) och *Jasminer* (1898). *Valda dikter* utkommo 1907. Äfven berättelsecykeln *Mogen sommar* (1896) och novellen *Fru Margit. Ett kärleksäfventyr* (s. å.) samt en serie *Profiler från folkriksdagen* (under pseudonymen Antonio, s. å.) blefvo frukter af hans rika poetiska begåfning och vakna iakttagelseförmåga. Framför allt är K. emellertid lyriker. Redan förstlingsdikterna (urspr. i studentkalendern ”Från Lundagård och Helgonabacken”) utmärkas af en ovanligt tidigt mognad och säker teknik, en adekvat form för den glödande erotik (”Venussånger”, ”Den okända”) och de skära, ljusa naturstämningar (”En vårvisa”, ”Nocturne”), som merendels fylla dem. Utom från äldre svensk poesi (Stagnelius) tog K. mest intryck från modern engelsk och fransk lyrik. De smidiga rytmerna och den suggestiva rimflätningen (t. ex. ”Pans fest”) erinra mången gång otvetydigt om Swinburne. Äfven Verlaine (”En räg̈n- och vemodsvisa” har anklang af ”Il pleure...”) och Baudelaire (som direkt hyllas i en af K:s yppersta sonetter) samt i någon mån Richepin äro hans mästare. Ett par typiska poem af Swinburne och Verlaine (liksom äfven ett litet vackert stycke af Longfellow) har K. gifvit en melodiös fri tolkning på svenska. K. var en bohem-natur, till en viss grad anstucken af ”fin de siècle”-stämningar, som lämnat flera ledsamma spår i hans alstring. Lättheten att skaka vers ur ärmen urartade emellanåt till slarf och förledde honom ibland till rena bagateller. I allmänhet är dock K:s versmusik sällsynt genuin, fulltonig och harmonisk. Retoriskt staffage eller tomt prål förekommer endast undantagsvis (t. ex. i de s. k. ”Excellens”-dikterna och ett par skäligen träkiga pasticher). Böjelsen att ge sensationerna uttryck i en klar, ofta t. o. m. elegant konkret gestaltning är för K. mången gång ett särmärke till skillnad från hans skånska föregångare Bååth och O. Hansson. K:s språk har klandrats för provinsialismer; men dels äro dessa jämförelsevis fåtaliga, dels oftast fullt berättigade som lyckligt funna, målande nyanser i en viss tafla eller accessoar; hans färger äro gärna blossande. På det hela taget borde ej K:s brister få undanskymma hans stora poetiska förtjänster. Han har som få förhärligat Ringsjölandets frodighet och bördighet (”Såningsmannen”, ”Skånsk sommar”). De dityrambiska ”Hymn till dagen” och ”Lifvets hymn” m. fl. ega en nästan antik friskhet; äfven pingstidyllerna i hans poesi äro tjusande. Dessutom bör man ej förbise den såväl psykologiska som artistiska fördjupning och förfining, hvarom äfven K:s skaldebana tydligt bär vittne. Från den sensuellt passionerade ”Pans fest” är steget långt till den kosmiska ”Pan spelar”, K:s kanske självfullaste och mest fulländade dikt. I själfva verket bildar detta poem jämte några andra (t. ex. ”Venus Urania”, delvis ingående i K:s märkliga, dystert visionära dikt ”Ur mörkret” till minne af vännen och skaldebrodern A. Wallengren) en grupp för sig, förebådande en senare fas af sydsvensk lyrik. — Se B. Lidforss, ”Utkast och silhuetter” (1909). E. A—ie.

Klef, ett något mindre brant ställe, på en för öfrigt tvär och obestiglig bergsida, vid hvilket man kan ”klifva” eller på annat sätt färdas upp till bergets öfre del. Å de tvärbranta bergen Halle- och Hunneberg i Västergötland finnas flera sådana ”klef”, t. ex. Skytteklef (se Halle- och Hunneberg, sp. 1127) och Storegårdsklef å det förra samt Floboklef, Storeklef, Prästeklef och Byklef å det senare; jfr och Kinnekulle och fig. 2 däri. E. E.

Klef, langobardisk konung, vald till Albоins efterträdare år 573, men mördad redan 575.

Kleffel, Arno, tysk tonsättare, f. 1840 i Thüringen, elev af M. Hauptmann i Leipzig, har verkat som teaterkapellmästare i flera städer och är sedan 1904 dirigent för Sternska sångföreningen i Berlin (med professors titel) samt musikkritiker i ”Berliner Lokal-anzeiger”. Han har komponerat sånger, som påminna något om Schumanns och Jensens, samt körverk, uvertyrer, musik till Goethes ”Faust” m. m. E. F—t.

Klefter. Se Armatoler.

Klefva. 1. Socknar i Skaraborgs län. Se Kinne-Klefva och Vilske-Klefva. — 2. Nickelgrufva. Se Ädelfors.

Klein [kla'jn], Ernst Ferdinand, tysk jurist, f. 1744 i Breslau, d. 1810 i Berlin, var först

praktiserande jurist, men blef 1791 professor i Halle och 1800 öfvertribunalrättsråd i Berlin. K., som stod i främsta ledet bland de män, som i slutet af 1700-talet reorganiserade det preussiska rättsväsendet, författade bl. a. *Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen rechts* (1796), *Grundsätze der natürlichen rechtswissenschaft* (1797), i hvilka bägge arbeten spåras inverkan af Kant, och *System des preussischen civilrechts* (2 bd, 1801; ny, omarb. uppl. af Fr. och L. von Rönne, 1830—35) samt utgaf "Annalen der gesetzgebung und rechtsgelehrsamkeit in den preussischen staaten" (26 bd, 1788—1809), "Sammlung merkwürdiger rechtssprüche der juristenfacultät zu Halle" (8 bd, 1796—1802) och grundlade, i förening med Kleinschrod, det berömda "Archiv für criminalrecht" (1799), hvaraf sista bandet utkom 1857.

Klein [kla'jn], Johann Adam, tysk konstnär, f. 1792 i Nürnberg, d. 1875 i München, blef redan vid 8 år satt i skola hos en ritlärare, Zwinger, kom sedan i lära hos en kopparstickare, Gabler, reste 1811 till Wien, där han ifrigt skildrade landtfolk och soldater under de oupphörliga krigstågen, hvilka teckningar på grund af sin utomordentliga noggrannhet ega icke ringa betydelse för tidens kulturhistoria. 1815 återvände han till Nürnberg, arbetade där med radernålen och målade äfven i olja. Säkerhet i detaljen var därvid hans hufvudsyfte, icke enheten och stämningen; därför ha hans taflor — genrer, djur — blifvit torra och hårda, under det att hans raderingar kunna sättas vid sidan af de bästa. Han vistades från 1816 i Wien, Italien, Nürnberg och från 1839 i München. Ett hundratal af K:s raderingar utkom 1844—48, och en sorgfällig förteckning öfver alla hans verk, räknande 366 raderingar, utgafs 1863 af Jahn. — K:s yngre broder, Georg Gottfried Christian K. (f. 1805, d. 1827), var en framstående kopparstickare. C. R. N. (G—g N.)

Klein [kla'jn], Bernhard Joseph, tysk tonsättare, f. 1793 i Köln, d. 1832 i Berlin, studerade från 1812 i Paris hos Cherubini, blef sedan musikdirektör vid domen i Köln, kallades 1818 till Berlin för att studera därvarande musikaliska institutioner och blef 1820 därstädes kompositionslärare vid det nybildade k. institutet för kyrkmusik samt musikdirektör och sånglärare vid universitetet. K. vann stort anseende som kyrkokompositör. Berömda blefvo hans hymner och motetter för mansröster. Vidare skref han oratorier (*Jephta*, *David*, *Job*, *Athalia*), responsorier, några operor, sonater, ballader, visor m. m. A. L.*

Klein [kla'jn], Julius Leopold, tysk litteraturhistoriker, dramatisk skald, f. 1810 i Ungern, d. 1876 i Berlin, af judiska föräldrar, studerade vid universitetet i Wien och sedan 1830 i Berlin, där han blef med. doktor. K. uppgaf snart sin läkarpraktik för att lefva af sin penna. Han blef först teaterkritiker, därefter skådespelsförfattare och litteraturhistoriker. — Endast några af K:s dramer (*Zenobia* 1847, *Strafford* 1862, *Heliodora* 1867 m. fl.) kommo upp på scenen, och de försvunno snart därifrån. Han sökte efterlikna Shakspere och gaf liksom denne kraftiga uttryck åt lidelsen, men slog ofta öfver till oformlighet, måttlös bildprakt och lösaktig detaljmåleri. Böjelse för afvikelser från ämnet och blixtrande paradoxer, kännetecknande för hans dramatiska arbeten, framträda äfven i hans ofulländade, intressanta verk *Geschichte des drama's* (13 bd, 1865—76). K:s *Dramatische werke* (7 bd) utgåfvos 1871—72. Jfr R. Gottschall, "J. L. K., ein essay" (i "Unsere zeit", 1876). (R—n B.)

Klein [kle'jn], Kristian Sophus, dansk statsman, f. 17 aug. 1824 i Köpenhamn, d. 9 jan. 1900, blef student 1840 och juris kandidat 1845. I 1848 års grundlagstiftande riksförsamling var han sekreterare, utnämndes 1854 till landsoverretsassessor i Viborg och flyttades 1857 i samma egenskap till Köpenhamn samt blef 1862 ordförande i Sö- og handelsretten. Han var 1858—98 med några korta afbrott medlem af folketinget. Hans begåfning och vältalighet beredde honom snart en inflytelserik ställning som en af det nationalliberala partiets mest framstående medlemmar.

Synnerligen verksam var K. vid utjämnandet af de politiska kriser, som i nov. 1877 och maj 1882 framkallades af oenighet mellan riksdagens båda ting. 1884 opponerade han sig skarpt mot ministären Estrup, utan att dock sluta sig till vänstern, och bibehöll denna position under hela Estrups provisoriepolitik, som han förgäfves sökt hindra. Genom denna självständiga hållning utöfvade han ej ringa inflytande i folketinget och var referent i flera viktiga utskott. Den politiska förlikning, som ingicks 1894, åtnjöt hans understöd. — 1872—75 var K. justitieminister i ministärerna Holstein och Fonnesbech. I denna egenskap genomförde han den nya författningen för Island 1874 och följde s. å. som den förste ministern för Island konungen öfver till ön vid dess tusenårsfest. Sedan 1877 var K. assessor i Höjesteret, tills han 1891 blef öfverpresident i Köpenhamn. Utom som riksdagsman och regeringsledamot deltog K. i lagstiftningsarbetet i egenskap af medlem af flera viktiga kommittéer (kommittén för en ny stämpelpappersslag, 1858—60, strafflagskommittén, 1859—64, kyrkokommittén, 1868—70, processkommittén, 1868—76). Sedan 1872 tillhörde K. styrelsen för de nordiska juristmötena och var 1875—87 dessas ordf. liksom af de två skandinaviska kommittéerna för växellag 1877—78 och för sjölag 1882—87. Slutligen blef han 1893 ordf. i den nya kommittén för rättsväsendets ordnande. Vid Uppsala universitets jubelfest 1877 blef han juris hedersdoktor. E. Ebg.

Klein [kle'jn], Vilhelm, dansk arkitekt, f. 6 mars 1835, har bl. a. uppfört *frimurarlogen* i Helsingör, *Industriforeningens* stora byggnad i Köpenhamn, hvilken först inhyste den nordiska industriutställningen 1872, och *konstindustrimuseet* (1892—94) därstädes. K:s stora intresse för fransk konst gaf sig till känna, då han 1888 för K. Jacobsen ordnade den franska konstutställningen i Köpenhamn. 1887 blef han professor. Han har nitiskt arbetat för handtverkarnas vidare utbildning och ledde själf 1868—76 sin egen handtverksskola; jämte sin hustru

var han 1876—1907 äfven ledare af Tegneskolen för kvinder. I ”Anti-Brandesianske flygeblade” (1887—88) och ”Nutidsspörgsmaal” (1890—92) har han häftigt kämpat mot den af G. Brandes framkallade riktningen. K. har också utgifvit *Italiens historie efter romerrigets oplösning* (3 bd, 1904—08) och *Mindeskrift om Rasmus Nielsen* (1909). — Äfven K:s broder August Henning K., f. 1839, d. 1909, var arkitekt. Han lämnade ritningar till kyrkor, herrgårdar och landtbruksbyggnader. E. Ebg.

Klein [kla'jn], Hermann Joseph, tysk skriftställare, astronom, f. 14 sept. 1844 i Köln, först bokhandlare, sedan innehafvare af ett privatobservatorium i Köln, blef professor 1902. Han har utgifvit en mängd populärvetenskapliga arbeten af astronomiskt och meteorologiskt innehåll samt är därjämte bekant för sina observationer och studier öfver månytans topografi. B—d.

Klein [kla'jn], Max, tysk skulptör, f. 1847 i Ungern, d. 1908, studerade i Budapest och i Berlin, där han slöt sig till R. Begas' riktning. Han väckte 1878 uppmärksamhet med gruppen af en *German stridande med ett lejon i en romersk cirkus*, utförde sedan monumentala och dekorativa arbeten: *Helmholtz* (sittande staty i Berlin), *Bismarck* (civilklädd med hundar, i Grünewald), *brunn med kvinnofigur* (1898, utanför Nationalgalleriet i Berlin), *Hvilande atlet* och *Atlet i försvarsställning* (utställd 1908), samt porträttbyster. G—g N.

Klein [kla'jn], Christian Felix, tysk matematiker, f. 1849, sedan 1886 professor i Göttingen, har utgifvit ett ganska stort antal arbeten hufvudsakligen rörande icke euklideisk geometri, teorien för lineära differentialekvationer samt den Riemannska funktionsteorien. K. angrep ungefär samtidigt med Poincaré det fundamentala problemet att finna de entydiga funktioner $f(x)$, som satisfiera en likhet af formen

$$f\left(\frac{ax+b}{cx+d}\right) = f(x).$$

K. har egnat ett betydande arbete åt studiet af denna funktionsklass, som på hans förslag benämnts *automorfa* funktioner, samt påbörjade tills. med Fricke 1897 utgifvandet af en sammanhängande framställning af teorien för dessa funktioner (*Vorlesungen über die theorie der automorphen funktionen*, bd 1, 1897, bd 2, h. 1, 1901). K. har sin största betydelse som pedagog och har tillika med Hilbert gjort Göttingen till ett matematiskt centrum, som dragit till sig stora skaror af lärjungar från alla länder. Han är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1900) och Vet. soc. i Uppsala (1901). I. F.

Klein [kla'jn], Gottlieb, rabbin, f. 18 febr. 1852 i Homonna, komitatet Zemplen, Ungern, studerade i Eisenstadt, Heidelberg och Berlin, promoverades till filos. doktor 1875, blef rabbin i Schüttenhofen (Böhmen) 1876 och Elbing 1878 samt rabbin i Stockholm 1883. 1896 erhöll han professors n. h. o. v. Utom artiklar i ”Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft” och ”Jahrbücher für protestantische theologie” har han skrifvit *Über das buch Judit* (i 8:e Orientalistkongressens förh., 1889), *Står Gamla testamentets moral verkligen på barbarernas utvecklingsskede?* (1892), *Bidrag till Israels religionshistoria* (1898), *Schem ha-mephorasch* (1902), *Fader vår* (1905), *Den första kristna katekesen* (1908; tysk öfv. 1910), m. m. K., som är lärjunge till Abraham Geiger och påverkad af dennes reformatoriska uppfattning af judendomen, har egnat sig i synnerhet åt urkristendomens historia i den gammaltestamentliga och talmudiska judendomens ljus och därvid intagit en för den kristna religionsutvecklingen sympatisk och förstående ställning. Ej endast genom sina skrifter, utan äfven genom många offentliga föreläsningar i Uppsala (1885—86), Stockholm och annanstädes inom och utom landet har han haft inflytande långt utanför sin församling, bl. a. för väckandet af insikten om nödvändigheten att studera nya testamentet med hänsyn till den judiska skrifttolkningen på Jesu tid. K. var medlem i styrelsen för den första religionsvetenskapliga kongressen i Stockholm 1897. S. A. F.

Klein [kla'jn], Franz, österrikisk rättslärd, f. 24 april 1854, blef 1878 juris doktor, 1883 docent och 1885 kanslidirektör vid Wiens universitet. Sistnämnda år blef K. med anledning af sin skrift *Pro futuro, betrachtungen über probleme der zivilprozessreform in Österreich* (s. å.) anställd i justitieministeriet med uppdrag att utarbeta utkast till en ny civilprocessordning. 1895—1906 var han afdelningschef i ministeriet, inlade 1891—97 stora förtjänster om genomförandet af den österrikiska processreformen, hvilken i hela Europa vann det lifligaste erkännande inom juridiska kretsar, och emottog 1905, i kabinettet Gautsch, den honom flera gånger förut erbjudna justitieministerposten, som han äfven behöll i kabinettet Beck (1906—07). Som minister fortsatte K. sitt genomgripande reformarbete (ny checklag, lagar om försäkringsrätt, barndomstolar, skydd åt val- och församlingsfriheten m. m.). Bland hans många juridiska skrifter märkas *Sachbesitz und ersitzung* (1891), *Zeit- und geistesströmungen im prozesse* (1901) och *Die neueren entwicklungen in verfassung und recht der aktiengesellschaft* (1904). Han är sedan 1895 honorarie professor vid Wiens universitet.

Klein-Chevalier [klajn-ʃevaljē], Friedrich, tysk målare, f. 1862 i Düsseldorf, studerade vid akademien därstädes, vann ett namn genom bredt dekorativt utförda väggmålningar (i rådhussalen i Düsseldorf, Bergamt i Halle, rådhusen i München och i Stolp m. fl.), utvecklade sig till en duktig framställare af sjöfolks och landtarbetares lif: *Plogdragarna* (italienska bönder draga plogen), sjöbilderna *Infart*, *Fiskafänge*, *Storm*, har på sista tiden äfven målat modernt sällskapslif (*Vid dagbräckningen i spelsalen* och andra motiv från Ostende). K., som är professor och bosatt i Berlin, är en framstående porträttmålare och äfven illustratör. G—g N.

Kleine Emme [kla'jne], flod. Se Emme 2.

Kleineh, Oskar Konrad, finsk målare, f. 1846 i Helsingfors, studerade i Düsseldorf och i Karlsruhe under Gude och egnade sig hufvudsakligen åt marinmåleri. Sina motiv har han hämtat från Finland, Norge, Frankrike (Bretagne) och äfven Medelhafvet. H. af S.

Kleinenberg [kla'j-], Nikolaus, tysk biolog, f. 1842 i Libau, d. 1897 i Neapel, blef docent i zoologi i Jena, var sedermera Dohrn behjälplig med grundandet af den världsbekanta zoologiska stationen i Neapel samt blef därefter professor

i zoologi i Messina och Palermo. K. måste anses för en af den moderna morfologiens, särskildt embryologiens, allra förnämsta banerförare. Sedan han 1872 i en monografi öfver *Hydra* (ett af de ursprungligaste bland de flercelliga djuren) påvisat nervsystemets första framträdande inom organismernas serie, följde han i sina arbeten öfver flera maskformers embryologi detta organsystems individuella utveckling ett stycke uppåt på organismernas skala, på samma gång han lämnade grundläggande bidrag till vår kännedom om en del andra organs bildningshistoria. Hans företal till den tyska uppl. af Balfours handledning rörande hönsäggets embryologi väckte på sin tid mycket uppseende på grund af den satiriska skärpa, med hvilken K. gisslade en del missriktningar inom den morfologiska vetenskapen. Bland hans arbeten må utom de nämnda framhållas: *Sullo sviluppo del Lumbricus trapezoides* (1878) och *Die entstehung des annelids aus der larve von Lopadorhynchus* (1886). L—e.

Kleiner Feldberg [kla'j-]. Se Feldberg 2.

Kleiner Grasbrook [kla'jner gräsbråk]. Se Hamburg, sp. 1198.

Klein-Flottbek [kla'jn-], by. Se Flottbek.

Kleinglockner [kla'jn-], bergstopp. Se Grossglockner.

Klein-Glogau [kla'jn-], stad. Se Glogau 2.

Klei'nia, *bot.* Se Senecio.

Kleinmeister [kla'jnmajster], ty. (af *klein*, liten, och *meister*, mästare), "småmästare", den häfdvunna benämningen på en grupp tyska konstnärer (Aldegrever, Altdorfer, bröderna Beham, Binck, Penez m. fl.), hvilka under förra hälften af 1500-talet utbildade sig under omedelbar eller medelbar påverkan af Albrecht Dürer. De voro i allmänhet många och friska skildringarna ur det samtida folk- och soldatlifvet — hvilket för öfrigt ofta äfven afspeglar sig i de historiska bilderna —, genom de ej få porträtten samt genom de ornamentala kompositionerna (se fig. 2). De ha i detta sistnämnda afseende utöfvat en ganska betydlig inverkan på den tyska konstslöjden, t. ex. guldsmedskonsten och keramiken, samt medverkat vid utbildandet af den tyska renässansstilen. Deras arbeten, ofta af endast ett par kvadrattums storlek, äro mycket eftersökta och högt uppskattade. Sveriges nationalmuseum är ganska rikt på konstalster af detta slag. Upk.*

Fig 2 Litet kopparstick af Aldegrever.

Kleinmichel [kla'jn-], Richard, tysk tonsättare, f. 1846 i Posen, d. 1901 i Charlottenburg, utbildad vid Leipzigs konservatorium, verkade bl. a. som kapellmästare vid stadsteatrarna i Leipzig och Magdeburg samt komponerade goda pianoetyder, åtskillig kammarmusik, 2 symfonier, operorna *Manon*

Fig. 1. Litet kopparstick af H. S. Beham. (Till art. Kleinmeister.)

verksamma både som målare och kopparstickare och ha i synnerhet i den senare egenskapen vunnit erkännande. Deras arbeten utmärkas genom teknikens omsorg, skärpa och prydlighet samt genom en ärlig och naiv, ehuru i allmänhet mycket nykter och borgerlig uppfattning. Kopparstickens lilla format och ytterst detaljerade utförande ha gifvit upphof till namnet *kleinmeister*. Afsedda för de tyska städernas borgerliga kretsar, framställa dessa små blad både religiösa, mytologiska (se fig. 1) och historiska ämnen, men sitt största intresse torde de ega genom de många och friska skildringarna ur det samtida folk- och soldatlifvet — hvilket för öfrigt ofta äfven afspeglar sig i de historiska bilderna —, genom de ej få porträtten samt genom de ornamentala kompositionerna (se fig. 2). De ha i detta sistnämnda afseende utöfvat en ganska betydlig inverkan på den tyska konstslöjden, t. ex. guldsmedskonsten och keramiken, samt medverkat vid utbildandet af den tyska renässansstilen. Deras arbeten, ofta af endast ett par kvadrattums storlek, äro mycket eftersökta och högt uppskattade. Sveriges nationalmuseum är ganska rikt på konstalster af detta slag. Upk.*

och *Der pfeifer von Dusenbach* (1881), sånger m. m. E. F—t.

Kleinpaul [kla'jn-], Rudolf, tysk författare, f. 1845, bosatt i Leipzig, har skrifvit ett stort antal reseskildringar m. m. och de i vissa hänseenden anmärkningsvärda språkliga arbetena *Das leben der sprache und ihre weltstellung* (3 bd, 1893) och *Das fremdwort im deutschen* 1896, 3:e uppl. 1905).

Klein-Popo [kla'jn-], ort. Se Grand Popo.

Kleins Asthma-Bekämpfer [kla'jns]. Se Hemliga medel.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klein-Schnellendorf [kla'jn-], by i preussiska prov. Schlesien, reg.-omr. Oppeln. Omkr. 250 inv. Slott, framför hvilket står ett monument öfver Fredrik II. Under österrikiska tronföljdskriget slöt drottning Maria Teresia i K.-S., 9 okt. 1741, under engelsk bemedling, ett fördrag med Fredrik II i Preussen.

Klein-Schwechat [kla'jn-]. Se Schwechat.

Kleinseite [kla'jnšajte], stadsdel. Se Prag.

Kleinsträttl [kla'jn-], Georg Wilhelm, generalkvartermästarlöjtnant vid svenska hufvudarmén under K. G. Wrangel 1647, var en skicklig tecknare, och åtskilliga kopparstick efter ritningar af honom finnas, såsom Wrangels befästa läger vid Eger samt vid Plau och Triebel äfvensom dennes belägring af Schweinfurth 1647. L. W:son M.

Klēi'o, Klio (grek. *Κλειώ*, lat. *Clio*), *grek.* och *rom. myt.*, en af de nio muserna, upptecknarinna af framfarna tiders minnesvärda bragder. Hon framställes lagerkrönt med en bokrulle och griffel i handen. A. M. A.

Kleist [klajst], von, pommersk adlig ätt, dokumentariskt känd redan 1175, omfattar nu 3 grefliga, 1 friherrlig och många adliga linjer.

1. Ewald Georg von K., fysiker, d. 1748, landtråd 1722—47, sedermera hofrättspresident i Köslin, uppfann 1745 den s. k. kleistska flaskan (se Laddflaskan).

2. Ewald Christian von K., tysk skald och krigare, f. 7 mars 1715 på godset Zeblin i Pommern, ingick 1736 som officer i dansk krigstjänst, men återfordrades 1740 af preussiske konungen Fredrik II och utnämndes till löjtnant vid prins Henriks regemente. Han blef major 1757. I slaget vid Kunersdorf, 12 aug. 1759, fick han, i spetsen för sin bataljon, högra benet sönderskjutet och afled till följd af sina sår 24 s. m. i Frankfurt an der Oder. — Genom sin på samma gång entusiastiskt varma och vekt melankoliska känsla i förening med en ren, välljudande diktion samt åskådlighet i bilder och skildringar intog K. en framträdande plats bland sin tids tyska skalder. Hans skaldskap utmärkes af idyllisk förkärlek för landtlifvets frid; flerstädes brännmärker han med kraftiga ord krigets fasor. Sina närmaste förebilder hade han i Milton, Thomson och Haller. K:s *Gedichte* (1756—58) utgöras af elegier, hymner, idyller, visor, epigram, poetiska berättelser och en större på hexameter (med enstafvig anakrus) författad beskrifvande dikt, *Der frühling* (1749), som främst skapat hans rykte. Dikten utgöres af en rad löst sammanfogade bilder ur landtlifvet, tämligen sparsamt genomväfda af känsloutbrott, samt utmynnar i en hymn och en teodicé. ''Vårens sångare'' betecknar ett afgjordt framsteg inom tyska skaldekonsten genom sin sträfvan efter natursanning, genom sin hjärtlighet och friska fantasi. I Sverige var han mycket uppskattad under senare hälften af 1700-talet (t. ex. i Gjörwells tidskrifter) och öfversattes flitigt. K:s *Sämmtliche werke* utgåfvos af Ramler (1760; flera uppl.) och, med lefnadsteckning, af W. Körte (1803; 5:e uppl. 1853) samt af A. Sauer (1884, 3 bd; äfven med K:s brefväxling). Se vidare arbeten om K. af Einbeck (1861) och Chuquet (1887).

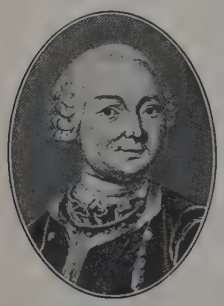

3. Friedrich Heinrich Ferdinand Emil K. (grefve von Nollendorf), preussisk fältmarskalk, f. 1763 i Berlin, d. där 1823, blef 1778 officer vid ett infanteriregemente och 1808 generalmajor. Han deltog med den preussiska hjälpkåren i 1812 års fälttåg i Ryssland och uppträdde 1813 på den tyska krigsskådeplatsen. Vid Bautzen 20 maj s. å. försvarade han med förtrupperna höjderna vid Burg och Spreeöfvergångarna vid Nieder-Gurkau mot öfverlägsna fiender. Efter stilleståndet tilldelades han med sin armékår den böhiska armén.

Hans första bedrift i Böhmen blef det djärfva tåget öfver Erzgebirge, då han föll den franska kåren Vandamme i ryggen och 30 aug. genom segern vid Kulm tillintetgjorde densamma, genom hvilken bedrift han förvärfvade sig titeln ''grefve von Nollendorf'' (efter den nära Kulm belägna byn Nollendorf). Äfven i slagen vid Leipzig (okt. 1813) och vid Laon (9 mars 1814) tog han verksam del. Vid afskedstagandet, 1821, utnämndes K. till fältmarskalk.

4. Heinrich Bernd Wilhelm von K., den föregåendes kusin, tysk skald, f. 18 (eller 10) okt. 1777 i Frankfurt a. O., d. 21 nov. 1811, ingick tidigt i krigstjänsten, följande sin släkts traditioner, deltog i krigsrörelserna vid Rhen, där han vardt vän med Fouqué, befordrades 1795 till fänrik och 1797 till sekundlöjtnant. Otillfredsställd med det alltför dyrbara garnisonslifvet och gripen af ett starkt bildningsbegär, tog han i april 1799 afsked ur armén och begaf sig till sin födelsestad för att drifva universitetsstudier i matematik, filosofi och kameralvetenskap. Efter tre studieterminer där flyttade han till Berlin för att bli ämbetsman och kunna gifta sig med Wilhelmine von Zenge, med hvilken han förlofvat sig 1799. Emellertid afbröts hans Berlinvistelse snart af resor, om hvilkas syfte man delvis sväfvar i fullständig okunnighet, men som delvis föranleddes af en våldsam sinnesoro. I Schweiz vistades han rätt länge och hyste planer på att slå sig ner där som bonde (jfr Almquists liknande företag tjugu år senare), hvilket 1802 åstadkom brytning mellan K. och hans fästmö. Efter att gång på gång ha varit illa nervsjuk och i öfverretadt tillstånd

ha förstört en nästan färdig tragedi, debuterade han 1803 med sorgespelet *Die familie Schroffenstein* (hvars affattning delvis härrör från Ludwig Wieland; den äldre K:ska texten utg. af E. Wolff i Hendels ''Bibliothek''), som i trots af begynnarfel i detaljer visar en stor tragisk och personskapande kraft. S. å. skref K. det först 1811 offentliggjorda lustspelet *Der zerbrochene krug* (i fri öfv. af N. Personne, ''Den sönderslagna krukan'', 1895), en kärnfrisk, saftig skildring med utmärkt tecknade figurer (t. ex. domaren Adam). Från dessa tidiga år är äfven det storslagna fragmentet *Robert Guiscard* (tr. 1808 i ''Phoebus''; se Ernst Kaper, ''Heinrich v. K.: Robert Guiskard'', 1908).

Sommaren 1804 återvände K. till statstjänsten, denna gång i civilstaten, och användes först i Berlin, sedan i Königsberg. De bedröfliga politiska förhållandena fyllde honom med förtviflan, hans hälsa vacklade. Icke dess mindre utvecklade han liflig litterär verksamhet, som afbröts därigenom, att han i jan. 1807 häktades af de franska myndigheterna i Berlin som spion och fördes fången till Frankrike. Först i juli lösgafs han, begaf sig då till Dresden, där han 1808 utgaf tidskriften ''Phoebus''. I patriotisk harm lämnade han Dresden efter utbrottet af kriget mellan Frankrike och Österrike, återvände efter en tids kringflackande till Berlin och redigerade där ''Berliner abendblätter'' 1 okt. 1810—slutet af mars 1811, då regeringen undertryckte tidningen. Sönderslitен af ensamhetskänsla och nationell misströstan, utsatt för ett skymfligt bemötande af sin familj, sköt han en väninna, den hypokondriska fru Vogel, och sig själf vid Wannsee nära Potsdam 21 nov. 1811.

K:s alstring var ganska rik under åren 1804—09. Han företog sig en omarbetning af Molières ''Amphitryon'' (1807), som förvandlade det grekiska lustspelsmotivet till ett germanskt, halft kristet drama (jfr Ruland, ''K:s Amphitryon'', 1897). Sorgespelet *Penthesilea* (1808) är en lidelsefull framställning af amasondrottningens kärlek och hat, lyft till nästan öfvermänskliga mått, och på samma gång en subjektiv bikt om hans egna lidanden, realistisk till öfvermått och ändå symbolisk. Medan ''Penthesilea'' snarast gjorde ett fränstötande intryck på samtiden, mottogs med allmän sympati *Das Käthchen von Heilbronn* (1810; ''Liten Karin från Heilbronn'', öfv. i Laubes bearb. och uppf. 1863), ett riddardrama med den blindt offrande, kärleksfulla unga kvinnan som hufvudperson. I den psykologiska motiveringen till Käthchens allt lidande och allt öfvervinnande kärlek inlade K. en från Schuberts mystiska naturfilosofi härstammande tolkning af själslifvet. Först efter K:s bortgång trycktes hans sist fullbordade båda dramer, *Die Hermannsschlacht* och *Der prinz von Homburg*. Det förra är ingen objektiv historisk dikt, utan en brännande agitationsskrift: romarna äro Napoleons fransmän, Hermann och hans folk samtidens kämpande tyskar, och den föga ansade versen gnistrar af lyrisk energi och patriotisk fanatism. Dramat om prins Fredrik II (se d. o.) af Hessen-Homburg är däremot utan direkt tendens, men hade likväl egenskaper, som kunde styrka den nationella samlingen. Den utomordentligt lifliga och medryckande handlingen, de ypperligt karakteriserade gestalterna — äfven den ohistoriskt tecknade, somnambule prins Fredrik är såväl sceniskt som psykologiskt märklig — och stilens koncisa kraft göra stycket till ett af Tysklands förnämsta historiska skådespel.

K. utgaf äfven två band *Erzählungen* (1810—11), som innehålla högst betydande noveller, bl. a. *Michael Kohlhaas*, *Die marquise von O*****, *Die verlobung in St. Domingo* och *Das erdbeben von Chili*. Knapp och klar, kylig och objektiv, fängslar K. som berättare genom den storslade kraft, med hvilken han framställer individens strid för sitt lifspatos (Kohlhaas' strid för sin rätt, markisinnans sträfvan att bli hämnad o. s. v.), den obevekliga tragiken i ''ödets slag'' och den stränga, djupa människoskildringen. — Några våldsamma patriotiska dikter från Tysklands ofärdsår, en del intressanta afhandlingar och duktiga tidningsuppsatser tillhöra K:s litterära kvarlåtenskap. Denna samlades och gjordes först tillgänglig af Tieck (3 bd, 1826), hvars ofullständiga upplaga senare på mångfaldigt sätt kompletterats, t. ex. af Erich Schmidt (1904 ff., 5 bd); nya uppl. på Tempel- och Inselverlag m. fl.

Den likgiltighet, som K:s arbeten i det stora hela mottogos med under hans lifstid och ett årtionde efter hans död, vek småningom för deltagande och uppskattning, så att K. för närvarande väl är den mest studerade och högst skattade af sitt tidehvarfs skalder näst Goethe och Schiller. Hans brist på harmoni och afrundning har tillgifvits honom för hans utomordentliga gestaltningskraft, hans dramatiska verve och självständiga uppfattning. Med romantiken förbinder honom mycket gemensamt i utgångspunkter och syften, i åtskilligt gick han likväl andra vägar. De sparsamma underrättelserna om hans lifsöden och utveckling ha lockat till lif en forskning öfver ''Kleistproblemet'', som med kärleksfullt intresse söker rekonstituera den snillrike och olycklige mannens psykologi och skaldiska intentioner. Se arbeten öfver K. af Wilbrandt (1863), Treitschke (1870), Bonafous (1894), Minde-Pouet (1897), R. Steig (1901 och 1902), Servaes (1902), Rahmer (1903 och 1909), Schulze (1904), Wukadinović (s. å.), Hegeler (s. å.) och Carl Behrens (populär öfversikt, 1909). 3. C. O. N. 4. R—n B.

Kleistantēr (af grek. *kleïsto's*, sluten, och *anthero's*, blommande), *bot.*, säges om en hemikleistogam blomma (se Kleistogami), hvars pollenkorn gro i de ej öppnade ståndarknapparna och genomväxa knappväggen för att nå märket. G. L—m.

Kleï'sthenes (grek. *Κλεισθένης*, lat. *Clisthĕnes*). 1. Envåldshärskare i Sikyon omkr. 600 f. Kr., den siste af Orthagoridernas hus. I likhet med sina företrädare bekämpade K. den doriska stammens öfvervikt och gynnade på dess bekostnad landets äldre befolkning af jonisk stam. Sitt inflytande sökte han stärka genom att träda i förbindelse med tempelstaten i Delfi, till hvars förmån han deltog i det s. k. första heliga kriget, hvilket slutade med det mot Delfi fientliga Krisas förstöring (590 f. Kr.). — 2. Atensk statsman, son af Megakles och den sikyonske K:s dotter Agariste, tillhörde Alkmaionidernas mäktiga, men sedan lång tid tillbaka från Aten banlysta släkt. Då dessa omkr. 510 f. Kr. i sammanhang med störtandet af Peisistratidernas envälde fingo tillstånd att återvända, ställde sig K., ehuru själf en eupatrid (högadlig), i spetsen för folkpartiet och lyckades efter åtskilliga strider mot adelspartiet under ledning af Isagoras att genomföra en förändring i statsskicket, hvarigenom den solonska för-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

fattningen utvecklades i demokratisk riktning. Bland de förändringar, hvilka tillskrifvas K., märkes i främsta rummet en ny, på territoriella grunder hvilande fyleindelning (se Fyle). Rådsmedlemmarnas antal ökades från 400 till 500, hvilka medelst lottning uttogos 50 ur hvarje fyle. Äfven införde han den s. k. ostrakismen (se Ostrakism). A. M. A.

Klēistogami (af grek. *klēisto's*, sluten, och *ga'mos*, gifte), *bot.*, eger rum hos blommor, som icke öppna sig, men ändock sätta normal frukt. I sådana blommor är homoklin pollination oundviklig och nödvändig. De arkokleistogama växterna ha endast blommor, som för alltid förblifva slutna. Vanligare är kasmokleistogami, hvarvid såväl kasmogama (se Blomma, sp. 754) som kleistogama blommor finnas, t. ex. hos *Oxalis acetosella* och *Lamium amplexicaule*. De pseudokleistogama (af grek. *psēu'dos*, lögn) blommorna förblifva endast under vissa förhållanden slutna, såsom vid brist på ljus (fotokleistogami, af grek. *fōs*, ljus; många *Oxalis*-arter), vid för högt vattenstånd (hydrokleistogami, af grek. *hy'dor*, vatten; *Batrachium*), vid för låg temperatur (termokleistogami, af grek. *the'rme*, värme; *Spergularia*, *Oxalis*-arter). Hemikleistogama (af grek. *hemi*, half) blommor äro sådana, som öppna sig obetydligt (ex. *Juncus bufonius*); dessa kunna vara kleistantera eller chasmanthera (se dessa ord). G. L—m.

Klēistoka'rpa (af grek. *klēisto's*, sluten, och *karpo's*, frukt), *bot.*, sägas de svampars fruktkroppar vara, som ej öppna sig. Exempel härpå äro tryfflarnas och mjöldaggsvamparnas fruktkroppar. G. L—m.

Klēita'rchos (grek. *Kleítarchos*, lat. *Clitarchus*), grekisk historieskrifvare från Megara, samtidig med Alexander den store, hvars historia han skildrat i ett omfångsrikt verk, hvaraf åtskilliga fragment återstå. Hans trovärdighet var dock redan hos de gamle icke högt skattad. A. M. A.

Klēi'tos (grek. *Kleítos*, lat. *Clitus*), namn på två af Alexander den stores fältherrar: 1. K., med tillnamnet den svarte, räddade konungens lif i slaget vid Granikos och hörde sedan alltjämt till hans närmaste förtrogna. Men då han en gång vid den kungliga taffeln alltför frimodigt uttalade sig mot konungens fåfänga och öfvermod, dödade denne honom under rusets inflytande med egen hand. — 2. K., den hvite, förde 324 f. Kr. under Krateros' öfverbefäl Alexanders veteraner tillbaka till Macedonien. Under det lamiska kriget förde han befälet på flottan och besegrade atenarna vid Amorgos (322). Följande året erhöll han satrapien Lydien, men förjagades (319) af Antigonos. Som befälhafvare öfver Polysperchons flotta stupade han i en strid mot Antigonos och Kassandros (318). 1 o. 2. A. M. A.

Klek, vik af Adriatiska hafvet, midt emot Sabbioncello. Den hörde till 1699 till republiken Ragusa, afträddes då till Turkiet och kom 1878 som en del af Hercegovina till Österrike-Ungern. Vid densamma ligger byn Neum, medan den lilla, något nordligare byn K. ligger i Dalmatien.

Klemens (Clēmens, lat., "den milde"). Fjorton påfvar och tre motpåfvar ha burit detta namn.

1. K. (I) af Rom (Clemens Romanus), en af de s. k. apostoliske fäderna, ansågs af Origenes och den äldsta kyrkan för Petrus' lärjunge och räknas af somliga som dennes förste efterträdare som biskop i Rom, men af andra som den tredje (91?—100) eller fjärde. Säkra underrättelser om K. saknas, men legenden har mycket att förtälja om honom. Enligt denna skall han bl. a. under Trajanus' tid blifvit förvisad till Traciska Chersonesos (halfön Gallipoli) och, sedan han omvändt många till kristendomen, med ett ankare om halsen kastats i hafvet (omkr. år 103). 23 nov. är hans åminnelsedag. — Det historiskt sannolika är, att det i Rom efter Paulus' och Petrus' död bland de ledande presbytererna fanns en man vid namn Klemens, som i den romerska församlingens namn skref det omfångsrika bref till församlingen i Korint, som nu går under namnet *Första Klemens' bref* och räknas till de apostoliske fädernas skrifter. Riktigast kan det betecknas som en af nya testamentets apokryfer. Det har särskild betydelse därför, att det kan bestämdt dateras (domitianska förföljelsen år 95—96) och sålunda ger synnerligen värdefull upplysning om förhållandena och åskådningen inom kristendomen vid 1:a årh:s slut. Anledningen till brefvet var stridigheter i Korint vid den framväxande församlingsorganisationen; men det innehåller ock en bred framställning om kristen vandel och tro. Det är skrifvet i 1:a person kollektivus som församlingsskrifvelse, men visar sig genom den enhetliga stilen vara *en* mans verk. — Med denne har författaren af Andra Klemens' bref intet att göra; detta är en homilia från omkr. ett halft århundrade senare. Omkring K. har f. ö. bildats en stor pseudo-epigrafisk litteratur, bl. a. "Klementinerna" (se d. o.). Om editioner se Apostoliska fäderna och E. Hennecke, "Die neutestamentlichen apokryphen" (1904).

2. K. II (1046—47), af sachsisk börd, hette eg. Suidger. Han var biskop af Bamberg, då han uppsattes på påfvestolen af konung Henrik III, hvilken han 25 dec. 1046 krönte till kejsare. På en synod i Rom i jan. 1047 genomförde K. en lagstiftning mot simoni, hvilken hans 9 okt. 1047 timade död hindrade honom att föra ut i praktiken.

3. K. III (motpåfve 1080—1100) hette eg. Wibert, var af italiensk släkt och föddes i Parma omkr. 1025. 1057—63 var han kansler för Italien och blef 1072 ärkebiskop af Ravenna. 1074 slöt han sig till Gregorius VII:s motståndare och blef fördenskull 1075 suspenderad och 1076 bannlyst. 25 juni 1080 uppsattes han i Brixen af det kejserliga partiet som motpåfve och blef 24 mars 1084 introniserad i Laterankyrkan. 1085 erkändes han af det tyska episkopatet som rättmätig påfve. Då K. saknade initiativkraft, bragte hans pontifikat ej kejsar Henrik IV de väntade fördelarna, men K. stödde den kejserliga politiken troget till sin död, 8 sept. 1100.

4. K. III (1187—91), romare till börden, hette eg. Paolo Scolari och var vid sitt val 19 dec. 1187 kardinalbiskop af Palestrina. K. återförde 1188 påfvestolen från Pisa till Rom, afslöt 31 maj s. å. en förlikning med romarna och lyckades 1189 återställa freden mellan kyrkan och kejsardömet. Endast några månader före K:s val hade Saladin slagit de kristne vid Hattin och intagit Jerusalem. K. satte sig nu i spetsen för korstågsrörelsen och förmådde Fredrik Barbarossa, Filip II August och Rikard Lejonhjärta att taga korset (1188). K. afled emellertid 13 mars 1191, utan att ha upplefvat före-

tagets utgång. Han lösgjorde skotska kyrkan från den engelska och ställde den direkt under påfvestolen.

5. K. IV (1265—68), från S:t Gilles vid Rhône, hette eg. Guy Le Gros, var från början advokat, men inträdde efter sin hustrus död i kyrkans tjänst och blef 1256 (eller 1257) biskop af Puy, 1259 ärkebiskop af Narbonne och 1262 kardinal; han uppsteg 5 febr. 1265 på påfvestolen. I sin politik fullföljde han Innocentius IV:s syften med Hohenstaufernas förintning som mål. Han belänade 26 febr. 1265 Karl af Anjou med Sicilien, men förhållandet mellan K. och hans vasall blef tidtals ganska spändt på grund af Karls blodtörst och snikenhet. Öfver den unge Konradin slungade K. 1267 stora bannet; att han efter slaget vid Tagliocozzo (23 aug. 1268) skulle tillrådt eller formligen gillat Konradins afrättning, är obevisadt och osannolikt. K. afled redan 29 nov. 1268.

6. K. V (1305—14) härstammade från en akvitanisk släkt och hette eg. Bertrand de Got. Vid sitt tillträde till pontifikatet 5 juni 1305 var han (sedan 1300) ärkebiskop af Bordeaux. Påverkad af Filip den sköne, förlade han sitt residens till Frankrike, först till Bordeaux och Poitiers, senare till Avignon (1309); därmed började för påfvedömet en 70-årig förnedringstid under franskt inflytande, i kyrkans historia känd under namnet "den babyloniska fångenskapen". Under inflytande af Filip medverkade K. till tempelherreordens undergång, liksom han fritog konungen från delaktighet i Nogarets öfverfall på Bonifatius VIII och upphäfde åtskilliga af denne påfve utfärdade konstitutioner, bl. a. de bekanta bullorna *Clericis laicos* och *Unam sanctam*. Till Henrik VII af Tyskland var K:s förhållande urspr. godt; sedan Henrik 29 juni 1312 erhållit kejsarkronan och råkat i strid med Robert af Neapel, hotade han honom med interdikt. K. afled 20 april 1314. Under hans tid egde i Vienne ett allmänt kyrkomöte rum. K:s samling af nämnda mötes dekret, tillökad med egna dekretaler, är känd under namnet de klementinska konstitutionerna (*Clementinæ*, Klementinerna) och var af honom ämnad att utgöra dekretalernas sjunde bok, men stadfästes först af hans efterträdare.

7. K. VI (1342—52) hette eg. Pierre Roger, tillhörde först benediktinerna, blef 1330 ärkebiskop af Rouen och valdes till påfve 7 maj 1342.

K. fortsatte sina företrädares kamp mot Ludvig Bajraren. Han förnyade processen mot Ludvig 1343 och lyste honom i bann 1346 samt uppfordrade kurfurstarna att skrida till val af ny kejsare, hvartill utropades Karl af Luxemburg. K. trotsade alla uppmaningar att lämna Avignon, som han 1348 köpte af drottning Johanna af Neapel. Å andra sidan lyckades han 1347 störta Cola di Rienzos välde i Rom. För att göra sig romarna bevågna och samtidigt insamla penningar påbjöd K. 1343, att hvart femtionde år skulle firas som jubelår; så skedde 1350 under oerhörd tillströmning af vallfärdande. K. var till ytterlig grad praktlysten, hemfallen åt nepotism och äfven i öfrigt i sitt enskilda lif allt annat än en föresyn. Detta i förening med en hårdhändt finansförvaltning bidrog i hög grad att skada påfvedömets moraliska auktoritet. K. afled 6 dec. 1352.

8. K. VII (motpåfve 1378—94), grefve Robert af Genève, var kanik i Paris, därpå biskop af Thérouanne och Cambrai samt senare kardinal och valdes 20 sept. 1378 till påfve af de från Urban VI affallne, mestadels franske kardinalerna. Efter att ha förlorat Ängelsborgen till Urban öfverflyttade han 1379 till Avignon. K. erkändes i åtskilliga länder (Frankrike, Spanien och Skottland), men lyckades ej underlägga sig den större delen af den västerländska kristenheten. Han afled 16 sept. 1394. K:s val bildar inledningen till den stora schismen.

9. K. VIII (motpåfve 1424—29) hette eg. Egidius Muñoz och var kanik i Barcelona, då han efter Benedikt XIII:s död af tre kardinaler valdes till påfve. Som sådan erkändes han af Alfons V af Aragonien, men drog sig tillbaka 26 juli 1429, då han blef biskop af Mallorca. Han afled 28 dec. 1446.

10. K. VII (1523—34) hette eg. Giulio Medici, var oäkta son till den vid den Pazziska sammansvärjningen 1478 mördade Giuliano Medici, föddes 26 maj 1478, inträdde i johanniterorden, blef prior i Capua, 1513 ärkebiskop af Florens efter erhållen dispens med hänsyn till sin oäkta börd och i slutet af s. å. kardinal. Mycket använd i maktpåliggande värf af sin frände Leo X, valdes han till påfve efter en lång och stormig konklav 18 nov. 1523 och hälsades från alla håll med de största förhoppningar. K. var en man af otadligt rykte med allvarlig läggning, ovanlig arbetshåg samt stor och mångsidig erfarenhet, sparsam och förslagen, otvifvelaktigt hvad man kallar ett fint politiskt hufvud; hvad som däremot brast var beslutsamhet och kraft. K:s politik betingades af motsättningen mellan Karl V och Frans I, och den gick ut på att bevara kurians världsliga makt och huset Medicis gamla ställning. K:s taktik var att söka iakttaga en neutral och emellan de båda rivalerna medlande hållning. Detta befanns emellertid lättare sagdt än gjordt, och redan i slutet af 1524 trädde K. i förbindelse med Frankrike. Slaget vid Pavia (24 febr. 1525) tvang honom emellertid till förbund med Karl (1 april s. å.). Fruktande, att dennes inflytande i Italien skulle växa sig alltför starkt, var K. redan följande år färdig att tillsammans med Frankrike, Venezia, Florens och Frans Sforza ingå den mot Karl riktade ligan i Cognac (22 maj 1526). Kriget utbröt på sommaren s. å., ligans trupper blefvo slagna, och 6 maj 1527 stormades och plundrades Rom. K. måste för sin frihet betala en oerhörd lösesumma (400,000 scudi). och medicéerna fördrefvos från Florens. I nov. 1527

slöts dock fred, och K. återfick Kyrkostaten. Genom freden i Barcelona (29 juni 1529) lofvade Karl sin hjälp till Medicéernas återinsättande i Florens, och 24 febr. 1530 krönte K. i Bologna Karl till kejsare. Äfven gentemot protestantismen var K:s politik föga framgångsrik; dess anhängare segrade i de nordiska länderna och vunno stora framgångar i Tyskland, England och Frankrike, t. o. m. i Italien och Spanien. På Karls önskningar om ett allmänt kyrkomöte hade K., ehuru motvilligt, tvungits att ingå, men lyckades under allehanda förevändningar förhala sammankallandet däraf. Ett nytt närmande till Frans I, besegladt genom Henriks af Orléans förmälning med påfvens brorsdotter Katarina af Medici (27 okt. 1533), stärkte ytterligare K:s afvoghet mot konsilieplanerna. Genom sin af hänsyn till Karl V betingade afvisande hållning i Henrik VIII:s skilsmässosak framkallade K. dennes brytning med Rom 1534. K. afled 25 sept. s. å.

11. K. VIII (1592—1605), af florentinsk släkt, hette egentligen Ippolito Aldobrandini (f. 1536) samt var kardinal, då han 30 jan. 1592 valdes till påfve gentemot det spanska inflytandet. Som påfve arbetade han på att återvinna kurians självständighet gentemot den spanska politiken och närmade sig fördenskull Frankrike. K. indrog 1598 hertigdömet Ferrara som ledigt län. 1592 lät han utgifva en upplaga af "Vulgata". Han afled 5 mars 1605. Uppgiften att han förgiftats af jesuiterna är icke trovärdig.

12. K. IX (1667—69), f. 28 jan. 1600, d. 9 dec. 1669, hette eg. Guilio Rospigliosi och var från Pistoja, blef 1657 kardinal och valdes 20 juni 1667 till påfve som det franska partiets kandidat. K. sökte bringa reda i de af företrädaren tilltrasslade påfliga finanserna. För att ena de kristne furstarna att bispringa Venezia i dess kamp mot turkarna medverkade han till freden i Aachen 1668. I samförstånd med Ludvig XIV åvägabragte K. äfven, att den jansenistiska striden bilades (*pax clementina*).

13. K. X (1670—76), f. 1590 i Rom, d. där 1676, bar eg. namnet Emilio Altieri och valdes 29 april 1670, åttioårig, till påfve efter fem månaders partikamp i konklaven. Under hans pontifikat fördes styrelsen faktiskt af kardinal Paluzzi, som med Ludvig XIV började striden om regaliérätten (d. v. s. rätten att under biskopliga vakanser bortgifva lediga prebenden och njuta inkomsterna af stiften).

14. K. XI (1700—21), f. 1649, hette eg. Giovanni Francesco Albani och var kardinal, då han 23 nov. 1700 valdes till påfve. K:s politik betecknar ett närmande till Frankrike, och under det spanska tronföljdskriget stod han på Bourbonernas sida, tills han 1709 tvangs att erkänna deras motståndare ärkehertig Karl som konung af Spanien. I Rom uppmuntrade K. vetenskaper och konster och förvärfvade bl. a. åt Vatikanbiblioteket en rik samling orientaliska manuskript. K. afled 19 mars 1721. Hans porträtt se fig. här nedan.

15. K. XII (1730—40), f. 1652, d. 1740, hette Lorenzo Corsini och var 78 år gammal, då han 12 juli 1730 uppsteg på S:t Peters stol. K. sökte 1731 utan framgång göra gällande kurians gamla höghetsanspråk på Parma och Piacenza. Lika förgäfves sökte han 1739 med Kyrkostaten införlifva San Marino. I stället fick han öfverallt bevittna påfvemaktens nedgång. Om de påfliga finansernas ordnande och staden Roms förskönande har han dock inlagt förtjänster.

Klemens XI.

16. K. XIII (1758—69), venezianare till börden, f. 7 mars 1693, hette eg. Carlo Rezzonico. Kardinal sedan 20 dec. 1757, valdes han 6 juli 1758 till påfve. Personligen en from man, var han en varm vän och gynnare af jesuiterden, som under hans pontifikat utdrefs ur Frankrike, Portugal, Spanien, Neapel och Sicilien, och sökte genom ett kraftigt inskridande bringa densamma hjälp. K:s uppträdande mot hertigen af Parma framkallade häftiga motåtgärder från de bourbonske furstarnas sida: Frankrike besatte Avignon och Venaissin, Sicilien, Benevent och Pontecorvo. Just då krisen nått sin höjdpunkt, afled K. af slag natten till 3 febr. 1769.

17. K. XIV (1769—74), f. 31 okt. 1705, hette eg. Lorenzo Ganganelli, blef 1759 kardinal och valdes efter tre månaders sedisvakans 19 maj 1769 till påfve som den franske konungens kandidat. Han var lärd och konstälskande, men hade ringa framgång i sin sträfvan att bringa ordning i Kyrkostatens finanser; hans misstrogenhet och självrådighet skaffade honom många ovänner. Hela hans pontifikat fylldes af strider rörande jesuitordens upphäfvande. K., som ingalunda var blind för jesuiternas användbarhet för den påfliga politikens syften, sökte först uppskjuta frågans afgörande. Småningom gaf han efter för maktternas påtryckning. 1772 stängdes Collegium romanum samt jesuiternas institutioner i Kyrkostaten, och 21 juli 1773 underskref K. det breve, *Dominus ac redemptor noster*, hvarigenom förordnades om ordens upphäfvande. Åtgärden mottogs af de flesta makter med tillfredsställelse. Avignon och Venaissin, Benevento och Pontecorvo återställdes i april 1774 till kurian. K. dog emellertid redan 22 sept. 1774, enligt några uppgifter förgiftad af jesuiterna, enligt andra af rädsla för ett sådant öde.

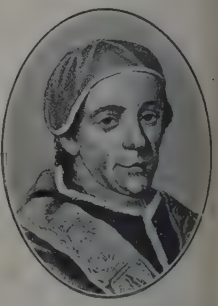

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Litt.: Langen, "Geschichte der römischen kirche von Nikolaus I. bis Gregor VII." (1892) och "Geschichte der römischen kirche von Gregor VII. bis Innocenz III." (1893), Hauck, "Kirchengeschichte Deutschlands", III (1896), Jordan, "Les régistres de Clément IV" (1893 ff.), de Chambrier, "Die letzten Hohenstaufen und das papsttum" (1876), "Regesta Clementis V" (9 bd, 1885—92), Wenck, "Clemens V und Heinrich VII" (1882), Lindner, "Deutsche geschichte unter den Habsburgern", I (1890), Gregorovius, "Geschichte der stadt Rom im mittelalter", VI (4:e uppl. 1893), Pastor, "Geschichte der päpste seit dem ausgang des mittelalters", I (4:e uppl. 1901), IV:2 (1—4 uppl. 1907), Valois, "La France et le grand schisme", II (1896), Ranke, "Die römischen päpste" (6:e uppl. 1874), Brosch, "Geschichte des Kirchenstaats", I, II (1881, 1882), Bildt, "Christine de Suède et le conclave de Clément X (1669—1670)" (1906), Nielsen, "Pavedømmet i det nittende hundredaar", I (2:a uppl. 1895), och Theiner, "Geschichte des pontifikats Clemens XIV." (1853). 1. Hj. H—t. 2—17. T. H—r.

Klemens af Alexandria. Se Clemens Alexandrinus.

Klemens af Rom. Se Klemens, påfvar 1.

Klement, "Skeppar K.", dansk fribytare. Se Clement.

Klement, biskop. Se Drumev.

Klementina (fr. *Clémentine*), prinsessa af Sachsen-Koburg, född prinsessa af Orléans, dotter till konung Ludvig Filip, f. 3 juni 1817 i Paris, d. 16 febr. 1907 i Wien, blef 1843 förmäld med prins August af Sachsen-Koburg och hade med denne fyra barn, af hvilka den yngste sonen, prins Ferdinand (se d. o., sp. 52—53), 1887 blef furste af Bulgarien. Hennes energi och fäderneärfda klokhet samt stora förmögenhet gåfvo honom ett värdefullt bistånd vid befästandet af hans osäkra ställning i Bulgarien. H. B—n.

Klementinerna (lat. *Clementinæ*, grek. *Ta klemen'ntia*), benämning på åtskilliga grekiska och latinska skrifter, som utgöra katolska öfverarbetningar från 4:e årh. af judekristet-gnostiska (*elkesaitiska* och *ebionitiska*, se d. o.) skrifter, sannolikt från slutet af 2:a årh. De föregåfvos vara författade af apostlafurstarnes lärjungen Clemens Romanus (se Klemens 1) och äro därför under namnet pseudoklementinerna. De voro mycket spridda och lästa. Tre delar föreligga: 1) *Homiliæ XX Clementis* i en grekisk redaktion från 4:e årh., kanske det första försöket att öfverflytta den hedniska äfventyrsromanen på kristendomens mark, skildrar aposteln Petrus' märkliga reseöden och disputationer med Simon Magern, som får representera den hatade hedniskt-kristna gnosticismen, framför allt Marcion; händelser ur Clemens' egen familjehistoria äro inväfda. 10 böcker *Recognitiones Clementis*, bevarade i en latinsk öfv. af Rufinus, ha mera didaktiskt innehåll, och den katolska öfverarbetningen af de ebionitisk-gnostiska lärorna framträder tydligare; Petrus' öden äro äfven här centrum. Urkällan för både homilierna och rekognitionerna torde ha varit densamma och hetat Praxeis Petri (Petri predikningar). *Epitomæ* äro två vårdelösa grekiska utdrag ur homilierna. Se Meyboom, "De Clemens Romanus". 1902). H. Waitz, "Die pseudoklementinen" 1904). W. Boussets art. i "Göttingische gelehrte anzeigen" 1905 och A. Harnack, "Lehrbuch der dogmengeschichte", I (4:e uppl. 1909—10). Hj. H—t.

Kle'mis (fi. *Le'mi*), imperiellt pastorat af 2:a kl., Villmanstrands kontrakt, Nyslotts stift, Finland, Viborgs län, Lappvesi härad och domsaga. Areal 208 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 4,824 pers. (1908).

Klemm, Gustav Friedrich, tysk kulturhistoriker, f. 1802, d. 1867, var öfverbibliotekarie i Dresden 1852—64. Hans hufvudverk är *Allgemeine culturgeschichte der menschheit* (10 bd, 1843—52); som ett slags supplement därtill kan man anse *Freundschaftliche briefe* (1847; 2:a upl. 1850). Bland K:s öfriga arbeten må nämnas *Attila nach der geschichte, sage und legende* (1827) och *Handbuch der germanischen alterthumskunde* (1835). En rikhaltig samling af etnografiska och kulturhistoriska föremål, hvilken K. hopbragt, togs 1870 till grundstomme för Leipzigs etnografiska museum. — K:s broder, bokförläggaren Heinrich K., f. 1818, d. 1886, bildade en stor samling inkunabler, som 1885 inköptes för att blifva grundstommen till Buchgewerbemuseum i Leipzig.

Klemming. 1. Gustaf Edvard K., bokkännare, urkundsutgifvare, f. 5 sept. 1823 i Stockholm, d. 31 aug. 1893 på Kesäter i Södermanland. De i fädernehemmet bildade bok-, mynt- och konstsamlingarna tände hos K. en osläcklig kärlek för samlingar af denna art. Hans ungdom förflöt under en af en senare samlargeneration bittert saknad tid, då man ännu med begränsade tillgångar kunde samla litterära dyrbarheter i mängd, hvilka nu endast i sällsynta fall erbjudas bokvännen. Därtill fordrades mindre penningar (dem K. icke hade godt om) än en honom alldeles egen, outtröttlig ihärdighet och förmåga att aldrig släppa ett gynnsamt tillfälle ur händerna. Litteraturen hopade skatter i den unge samlarens sköte; det kom snart en tid, då han själf skulle rikta den. Mellan de år då K. blef student i Uppsala (1841) och då han aflade kansliexamen (1846) arbetade han i Kungl. biblioteket och började sin litterära verksamhet. Å det då nyligen bildade Svenska fornskriftsällskapets vägnar utgaf han "Flores och Blanzeflor, en kärleksdikt från medeltiden" (1844), och han utgaf sedermera 28 band af nämnda sällskaps skrifter, bl. a. "Svenska medeltidens bibelarbeten" (2 bd, 1848—55), "Skråordningar" (1856), "H. Birgittas uppenbarelser" (5 bd, 1857—84), "Svenska medeltidens rimkrönikor" (3 delar, 1865—68), "Själens tröst" (1871—73), "Klosterläsning" (1877—78), "Svenska medeltids-postillor" (3 dlr, 1879—92), "Svenska medeltids dikter och rim" (1881—82), "Läke- och örteböcker från Sveriges medeltid" (1883—86), "Prosadikter från Sveriges medeltid" (1887—89) m. fl. Då han 1856 blef t. f. amanuens i Kungl. biblioteket i Stockholm, skänkte han dit sina litteratursamlingar. Sålunda tillkom bl. a. den särdeles rika

samlingen ”Svensk dramatik”, öfver hvilken han utgifvit ett af sina bibliografiska verk, *Sveriges dramatiska litteratur till och med 1875* (1863—79). 1860 förordnades K. till e. o. bibliotekarie, utnämndes 1865 till k. bibliotekarie och erhöll vid verkets omorganisation (1877), såsom dess chef, titel öfverbibliotekarie. Från bibliotekstjänsten afgick han som emeritus 1890. Utom i Kungl. biblioteket tjänstgjorde K. sedan 1851 som Svenska akad:s bibliotekarie och 1854—72 som amanuens i Kungl. myntkabinettet. Han var medlem af Vitt. hist. o. ant. akad. (1858) och af flera utländska lärda sällskap. Under en följd af år var han dessutom ordf. i Svenska fornskriftsällskapet. Vid Lunds universitets jubelfest, 1868, blef han filos. hedersdoktor. S. å. tilldelade Sv. akad. honom Karl Johans pris. — Redan 1864 ingaf K. planen till en ny byggnad för Kungl. biblioteket och fick se denna plan verkställd, då byggnaden i Humlegården, som inredts efter hans förslag och till hvilken hans oförskräckta energi lagt grundstenen, i slutet af 1877 mottog de dyrbara samlingarna i sitt förvar. Han skilde den svenska samlingen från den utländska, hvilka bägge förut varit sammanslagna. I den nya byggnaden förlades förvaltningen till centrum, för besparing af tid och besvär. I låga gallerier, hvart och ett försedt med sitt särskilda märke, uppställdes böckerna fackvis på mindre, portativa hyllor, alla af samma storlek, hvarigenom en omflyttning kan verkställas med största lätthet och utan att vålla någon rubbning i bibliotekets ordning, enär icke någon lokalbeteckning (gallerimärke) finnes i böcker eller kataloger angifven, utan endast de olika litteraturafdelningarnas signaturer. I den nya byggnaden fick han nödigt utrymme för sina vidt omfattande litterära forskningar och jämförande undersökningar. Där lyckades han t. ex. att af pergamentsomslagen kring gamla räkenskaper från Kammarkollegiets arkiv ark för ark hopplocka de enda nu bevarade exemplaren af vår äldsta liturgiska litteraturs vid reformationen utdömda alster. K:s största lifsgärning är skapandet af den i Kungl. biblioteket befintliga afdelningen af svensk litteratur och särskildt af litteratur rörande Sverige till år 1700, i hvilken de flesta böckerna äro försedda med bibliografiska anteckningar af hans hand. Intet land har en sådan samling. En del af det myckna vetande han under de mest minutiösa forskningar samlat har han meddelat i *Ur en antecknares samlingar* (1868—73; 2:a uppl. 1880—82) och *Ur en samlares anteckningar* (1883—86). Bland hans öfriga, rent bibliografiska verk må nämnas *Anteckningar om Rudbecks Atland* (1863), *Förteckning öfver K. bibliotekets samling af samtida berättelser om Sveriges krig* (1867; ny, betydligt utvidgad uppl. 1888—91), *Sveriges kalendariska literatur* (1878, tills. med G. Eneström), *Sveriges äldre liturgiska literatur* (1879), *Sverige till fremmande magter* (politiska skrifter, 1881—83), *Svensk boktryckerihistoria 1483—1883* (1883; tills. med J. G. Nordin) och *Birgitta-literatur* (1883). K. bildade äfven en mycket märklig samling af latinska medeltidshymner, påträffade inströdda i ritualerna och andra källor. De utgåfvos 1884—87 i 4 bd under titeln *Latinska sånger*. Till *Sveriges bibliografi 1481—1600*, utg. och redigerad af Aksel Andersson, hvaraf 1889—92 utkommo 4 hftn, omfattande tiden t. o. m. 1530, upprättade K. den fullständiga bokförteckningen med utkast till de flesta beskrifningarna, af hvilka dessutom åtskilliga varit förut tryckta i andra hans bibliografiska arbeten. Af många inkunabler och böcker från 1500-talet har K. föranstaltat fotolitografiska afbildningar, hvilka, såsom flera andra af hans verk, väckt stort uppseende äfven bland utlandets finaste kännare. De af honom utgifna skrifterna öfverstiga 60-talet. Jfr A. Andersson, ”Bibliographia Klemmingiana” (1890), äfvensom uppsatser öfver K. af B. Schöldström (i ”I kikaren. Minnen och anteckningar”, 1890), H. Schück (i ”Hist. tidskr.” 1893), H. Wieselgren (i kalendern ”Svea” 1894) och R. Bergström (i ”Ord och bild”, 1894). — Å nya kyrkogården vid Stockholm, där K. ligger begrafven, reste vänner (”Pietas amicorum”) 1895 en minnessten öfver honom.

2. Anna K., den föregående brorsdotter, operasångerska, f. 6 febr. 1864 i Stockholm, d. 8 aug. 1889 därstädes, elev af Håkansson i konservatoriet 1882—85, senare af Arlberg, konserterade i Köpenhamn 1886 och debuterade 1887 i Stockholm på Operan som *Matilda* i ”Vilhelm Tell” samt framför allt *Julia* i ”Romeo och Julia” med sådan stormande framgång, att hon genast fick engagemang och blef använd i de mest olika uppgifter (*Agatha* i ”Friskytten”, *Elsa* i ”Lohengrin”, *Venus* i ”Tannhäuser”, *Anna* i ”Don Juan”, *Valentine* i ”Hugenotterna”, *Regementets dotter*, *Helena* i ”Mefistofeles”, *Nemea* i ”Konung för en dag”, *Prinsessan* i ”Per Svinaherde” m. fl.), till och med så flitigt, att hon blef öfveransträngd och i förtid skördades af döden. Hon egde väl ej snille, men däremot en harmonisk förening af flera för en operasångerska lyckliga egenskaper, yppig, nordisk skönhet, osökt naturligt uttryck samt en särdeles klangskön och jämn sopranstämma.

1. C. 8—e. (R. G.) 2. A. L.*

Klemmingen, insjö i Södermanland. Se Trosaån.

Kle'mpenow, slott och ort i Vorpommern vid Tollensesträmmen, eröfrades af svenskarna i aug. 1630, återtogs kort därefter af de kejserlige under hertigen af Savelli och besattes ånyo af de förre i febr. 1631. K:s befästningar underhöllos sedermera nödtorftigt, men 1681 beslöts deras raserande. Svenskarna hade 1761 besatt K., som 31 aug. intogs af preussarna, men omedelbart återtogs af en bataljon österbottningar. I sept. eröfrade preussarna passet och ena bron vid K., men 50 man under kapten De Laval försvarade slottet, tills fienden drog sig tillbaka, då det utrymdes, hvarefter det besattes af preussarna, som 10 sept. öfverrumplades af svenskarna under generalmajor Carpelan, hvilken dock snart lämnade K. L. W:son M.

Klencke, Karoline Luise von. Se under Karsch, A. L.

Klencke, W. Chr. von, författarinna. Se Chézy 2.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klencke, Philipp Friedrich Hermann, tysk läkare, populär-medicinsk skriftställare, f. 1813, d. 1881, var praktiserande läkare i sin födelsestad Hannover, sedermera i Leipzig och Braunschweig och sedan 1855 åter i Hannover. Bland den stora mängd populära arbeten, som K. utgifvit, äro åtskilliga öfversatta till svenskan, såsom *Chemisches koch- und wirthschaftsbuch* (7:e uppl. 1880; "Kemisk kok- och hushållsbok", 2:a uppl. 1860), *Die mutter als erzieherin ihrer töchter und söhne* (1870, 5:e uppl. 1881; "Modern såsom sina döttrars och söners uppfostrarinna", 2:a uppl. 1883), *Das weib als gattin* (1872; 16:e uppl. 1903; "Makan", 1881; 4:e uppl. 1905), *Das weib als jungfrau* (1877, 5:e uppl. 1897; "Jungfrun", 1882), *Die hausfrau* (3:e uppl. 1880) och *Die naturwissenschaft im weiblichen berufe* (5:e uppl. 1881), bägge dessa sammandragna i "Hushållslära. En praktisk lärobok i varukännedom, hushållets teknik, kemi och fysik" (1883), *Alexander von Humboldt's leben und wirken, reisen und wissen* (1851; 7:e uppl. 1875, nytt aftryck 1881; "Alexander v. Humboldts lif och resor", 1879). Hans *Hauslexikon der gesundheitslehre* (2 bd med suppl. 1864—68) utkom 1891 ff. i sin 8:e uppl. Äfven utgaf K. ett antal kulturhistoriska och sociala romaner, delvis under pseudonymerna Hermann v. Maltitz och E. v. Kalenberg. (R. T—dt.)

Klengel. 1. August Alexander K., tysk tonsättare, f. 1783 i Dresden, d. där 1852, var lärjunge af Milchmayer och af Clementi (1803), med hvilken han begaf sig till Petersburg. Efter ett uppehåll i Paris (1811—13) blef han 1816 hoforganist i Dresden. K. var bekant under namnet "känon-Klengel", på grund af sitt ovanliga och fullständiga herravälde öfver den stränga kånonformen. Själf utgaf han blott 24 kanon under titel *Les avant-coureurs*, "förelöparna", näml. till hufvudverket: *Canons et fugues*, utgifvet efter hans död af M. Hauptmann (2 bd, 1854; ett urval däraf utg. af Thiele 1908). Dessutom skref han hvarjehanda musik för olika instrument. — 2. Paul K., den föregående frände, tysk musiker, f. 1854 i Leipzig, filos. doktor och dirigent för studentsångföreningen "Arion" därstädes, med professors titel (1908), har komponerat anslående visor. — 3. Julius K., den föregående broder, tysk violoncellist, f. 1859 i Leipzig, elev af E. Hegar och (i komposition) af Jadassohn, blef tidigt förste cellist vid Gewandhausorkestern och 1881 lärare vid konservatoriet i Leipzig samt utnämndes till professor. På konsertresor i flera europeiska länder har han vunnit anseende som en af nutidens yppersta cellovirtuoser; han är äfven särdeles eftersökt som lärare. K. har komponerat 3 violoncellkonserter, svit för två violonceller, solostycken, 2 stråkkvartetter, 1 pianotrio m. m. 1. A. L.* 2 o. 3. E. F—t.

Klenhus (Klinhus), hus af kvistflätning med rappning. Se Indianer, sp. 490, jämte dithörande fig. 6.

Klenöd (ty. *kleinod*, af *klein*, liten), eg. litet, fint och prydligt ting, dyrbarhet, smycke, särskildt prydnad, som från 1200-talet fästes upptill på hjälmen; *her.*, se Hjälmprydnad.

Klenshyttan, masugn i Ludvika socken, Kopparbergs län, vid Klenshyttans järnvägsstation å Bergslagernas järnvägar, tillhör jämte ång- och vattensåg samt kvarn och grufandelar Ax. Nordlanders stärbhus.

Klensmed (ty. *kleinschmied*) kallas den smed, som sysselsätter sig endast med tillfällig manufakturering af järn, reparationer o. d. utan ändamål att åstadkomma någon fabriksmässig tillverkning. För järnets vällning begagnar han vanligen endast en öppen härd ("klensmedshärd"), försedd med en forma, till hvilken blästern kommer från en blåsbälg, som vanligast drages för hand af ett biträde, hvilket äfven är behjälpligt med att föra släggan eller hammaren under arbetet. De redskap, som vid detta arbete begagnas, äro ett städ, tänger, hammare, släggor af olika storlekar, diverse mejslar, huggstampar o. s. v. C. A. D.*

Klensmedshärd. Se Härd och Klensmed.

Klenze [kle'ntse], Leo von, tysk arkitekt, f. 1784 nära Hildesheim, d. 1864 i München, studerade först vid universitetet i Berlin, därefter vid Bauakademie och från 1803 i Paris vid polytekniska skolan för Durand och Percier samt i England och Italien. Han blef 1808 hofarkitekt och 1810 hofbaudirektor i Kassel och kallades 1815 till München. Där blef han en af konung Ludvig I:s mest betrodda arkitekter och fick den ena stora och betydande uppgiften efter den andra. Först byggde han *Glyptoteket* 1816—30, en för sin tid mönstergill museibyggnad med ett yttre, utmärkt lämpadt för byggnadens innehåll och uppgift. Så följde *hertigens af Leuchtenberg hotell*, *Krigsministeriet* (1824—30), *Posten*, *Gamla pinakoteket* i italiensk högrenässans (Bramantestil, 1826—33), "*Allerheiligen Hofkirche*" (1826—37, italiensk-romansk, ett ypperligt stilprof), *Odeon* (1826—28), *hertig Max' palats*, tillbyggnaderna till residenset, närmast med palazzo Pitti som förebild, 1826—35 (*Königsbau* i florentinsk renässans, *Festsaalbau*, 1832—42, i Palladiostil, med förträffliga interiörer, ypperst ibland dem äro *balsalen* och *tronsalen*), vidare *Walhalla* vid Regensburg i form af ett grekiskt tempel, *Ruhmeshalle* och *Propyléerna* (1846—60) i München. 1838 reste K. till Grekland och uppgjorde där på beställning stadsplan för Aten. I Petersburg, dit han första gången reste 1839, lämnade han ritningar till det nya *Eremitaget*. K. ansåg den grekiska stilen vara den värdigaste, men han rörde sig med stor smidighet och skicklighet äfven på andra stilområden. Penningbrist och brist på konstnärligt skickliga handtverkare hindrade mera än en gång hans verk från att bli i detalj fullbordade enligt arkitektens afsikter. K. var äfven landskapsmålare (representerad i nya pinakoteket af en *italiensk klostergård* och en utsikt af *Atens Akropolis*, rekonstruerad). Han utgaf *Sammlung arkitektonischer entwürfe* (10 häften, 1831—50) m. fl. fackarbeten samt *Aphoristische bemerkungen* efter resan till Grekland, 1838. K:s staty (af Fr. Brugger) är rest i München. G—g N.

Klenät (da. *klejne*, af ty. *kleinod*, eg. ett litet

ting), ett slags bakverk af smördeg, som utkaflas tunn och formas med ”bakelsesporre” i allehanda figurer samt därefter gräddas i kokande flottyr.

Kle'obis och **Bi'ton** (grek. *Κλέοβις* och *Βίτων*), söner af Kydippe, den argiviska Heras prästinna. Då denna vid den Stora Herafesten enligt stadgadt kultusbruk skulle på vagn färdas till det 45 stadier (ung. 8 km.) från staden Argos belägna templet, men dragdjuren, två hvita kor, ej voro tillstädes, spände sig hennes båda kraftfulla söner för vagnen. Vid framkomsten bönföll deras moder hos gudinnan, att de till belöning måtte få det bästa, som kan falla på en människas lott; och då ynglingarna efter förrättadt offer lade sig till hvila i templet, insomnade de för att ej mera uppvakna. Herodotos (1, 31) anför i berättelsen om Solons möte med Kresus deras lefnadssaga som ett sällspordt exempel på mänsklig lycka. A. M. A.

Kleobūlos (grek. *Κλεόβουλος*, lat. *Cleobūlus*), en af Greklands sju vise, var envåldshärskare i Lindos på Rhodos omkr. år 600 f. Kr. Han skall ha författat ett stort antal gåtor och epigram.

Kleo'mbrotos (grek. *Κλεόμβροτος*, lat. *Cleombrōtus*), namn på två spartanska konungar: 1. K. I, en yngre son af Pausanias, efterträdde (380 f. Kr.) sin broder Agesipolis på tronen. Han var befälhafvare i flera, till större delen olyckliga, krigsföretag mot tebanerna och stupade i slaget vid Leuktra (371). — 2. K. II, måg till konung Leonidas II, hvilken han efterträdde i regeringen, då Leonidas, som motsatte sig sin samkonung Agis III:s reformplaner, störtades af motpartiet (242 f. Kr.). Två år senare lyckades Leonidas återvinna väldet, och K. måste gå i landsflykt. 1 o. 2. A. M. A.

Kleomēdes (grek. *Κλεομήδης*), grekisk astronom, enligt några författare samtida med Augustus, enligt andra åter från 2:a årh. e. Kr., har i sitt arbete *Kyklikē theoría meteōron* gifvit en framställning af astronomien och kosmologien, som för hans tid var af stort värde. Så finnes där t. ex. uppslaget till teorien för ljusets refraktion. Anmärkningsvärd är äfven K:s förklaring, att jorden, till följd af sin litenhet i förhållande till de stora afstånden, måste, sedd från solen, visa sig som en punkt och från stjärnorna vara alldeles osynlig. Utan tvifvel hade K. hämtat det hufvudsakliga innehållet i arbetet från äldre astronomers numera förkomna skrifter; dock torde det ej vara riktigt att, såsom en och annan författare gjort, framställa K. som blott en simpel kompilator. — Den grekiska texten till K:s arbete utgafs 1533 med titel *Cyclica theoria meteorum* (redan förut hade dock en latinsk öfv. utkommit, *De contemplatione orbium excelsorum*, 1497). Bland de många senare upplagorna må särskildt nämnas en af J. Blake (1820). På tyska har arbetet blifvit öfversatt af C. C. G. Schmidt (1817). (B—d.)

Kleo'menes (grek. *Κλεομένης*, lat. *Cleomēnes*), tre spartanska konungar: 1. K. I, son af Anaxandridas, uppsteg på tronen omkr. år 520 f. Kr. Han var en man med stor handlingskraft och vidt sträfvande planer, men våldsam och hänsynslös. 510 företog han ett fälttåg mot Aten för att på det delfiska oraklets tillstyrkan störta Peisistratidernas envälde (se Peisistratos) och återföra de i landsflykt lefvande Alkmaioniderna. Då emellertid dessas hufvudman, Kleisthenes, ställde sig i spetsen för folkpartiet, förband sig K. i stället med Isagoras, adelspartiets ledare, och Kleisthenes måste fly. Han återkom dock inom kort, och ett folkupplopp tvang K. att vika ur landet (508). Ej bättre framgång hade två år senare ett försök att hämnas denna skymf. Till sin medkonung Demaratos stod han städse i ett spändt förhållande, och på dennes motstånd strandade såväl andra af hans planer som ett (492) tillämnadt krigståg mot Egina, hvars invånare han ville straffa för den eftergifvenhet de visat mot den persiske konungens fordringar. K. hämnades genom att afsätta Demaratos under förevändning, att han var af oäkta börd, för hvilket påstående han genom mutor skaffat sig det delfiska oraklets understöd. Uppdagandet af detta bedrägeri i förening med hans öfriga våldsamma och godtyckliga tilltag väckte mot honom en sådan förbittring, att han för en tid måste fly ur landet. Under ett anfall af vansinne dödade han sig med egen hand 491 f. Kr. — 2. K. II, son af Kleombrotos I, hvilken han, ännu omyndig, efterträdde på tronen (371 f. Kr.). Han dog 310. — 3. K. III, son af Leonidas II, tillträdde regeringen 235 f. Kr. En man med fast karaktär och ädla grundsatser, såg han med smärta sitt fäderneslands sedliga och politiska förfall och kände sig kallad att försöka dess återupprättande på den gamla lykurgiska författningens grund. Han upptog konung Agis III:s reformplaner och lyckades äfven, sedan han genom en lysande seger öfver det akeiska förbundet höjt sitt anseende, till en god del genomföra desamma (226). Eforernas ämbete afskaffades; skulderna efterskänktes, och en ny, likformig utskiftning af den spartanska åkerjorden företogs, för hvilket ändamål han oegennyttigt afstod sina stora besittningar. Den stränga spartanska uppfostran återinfördes, och K. själf föregick med exempel af gammaldags enkelhet i lefnadssätt. Den härskande klassen, spartiaterna, förstärktes genom upptagande af ett större antal perioiker (se d. o.), och krigsväsendet reorganiserades efter macedonskt mönster. Det ånyo upplågande kriget mot akéerna fördes till en början med framgång; men då dessa sökte och erhöllo hjälp af den macedonske konungen Antigonos Doson, vände sig lyckan, och i slaget vid Sellasia (i norra Lakonien) blef K. i grund slagen (222). Han flydde till konung Ptolemaios Euergetes i Egypten, hvilken lofvat honom sitt understöd. Ptolemaios dog emellertid inom kort, och hans efterträdare, Ptolemaios Filopator, lät kasta K. i fängelse. Han lyckades undkomma och försökte åvägabringa en resning mot tyrannen, men misslyckades och gaf sig själf döden (220). Hans lefnadslopp är skildradt af Plutarchos. A. M. A.

Kleo'menes (grek. *Κλεομένης*, lat. *Cleomēnes*) 1. K. antogs länge vara den *mediceiska Venus'* (Tribuna degli Uffizi i Florens) mästare på grund a en uppgift i en å ett restaureradt stycke af statyet befintlig inskrift, men inskriften härstammar bevis ligen från 1600-talet. Enligt inskriften skulle ha vara från Aten, son af Apollodoros och ha lefva i 2:a eller 1:a årh. f. Kr. — 2. K., en atensk bild huggare, Kleomenes' son, har utfört den marmorstod som kallas *Germanicus* (nu i Louvre). Den är en k pia af en äldre, förträfflig Hermestyp och försed med ett hufvud, som tydligen är porträtt af e romare, troligen någon framstående talare, me endast har en svag likhet med Germanicus. Namn inskriften finnes anbragt å en sköldpadda vid fig rens fot, och enligt bokstafsformerna antages kons

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

åren icke ha lefvat före romerska republikens undergång. 1—2. C. R. N.*

Kle'on (grek. *Κλέων*), inflytelserik folkledare (”demagog”) i Aten under förra delen af peloponnesiska kriget (431—404 f. Kr.). Till yrket var han garfvare, d. v. s. egare af en läderfabrik, hvilken på forngrekiskt sätt bedrefs medelst yrkeskunniga slafvar, för öfrigt en person utan högre bildning eller politisk insikt, men med gränslöst självförtroende, och en viss naturlig vältalighet, hvilken, understödd af en väldig stämma, icke förfelade sin verkan på massorna. Det lägre folkets ynnest och förtroende visste han att i hög grad tillvinna sig genom sitt kristiga uppträdande, sina hänsynslösa anfall mot de förnäme och åtskilliga för det stora flertalet välbehagliga mått och steg. Visserligen är det sant, att vår kännedom om K. är hämtad nästan uteslutande från två författare, Thukydides och Aristofanes, hvilka voro hans politiska motståndare, och att det därför är förenadt med svårigheter att fullt opartiskt uppskatta hans person och verksamhet. Dock vittna själfva de historiska fakta i många fall för riktigheten af Thukydides' skildring. Och den karikatyrbild af den hatade demagogen, som Aristofanes framställt i lustspelet ”Riddarna”, synes åtminstone ej ha varit oigenkännelig. — Redan under Perikles' lifstid uppträdde K. som oppositionstalare och lyckades sätta i scen en anklagelse, på grund hvaraf Perikles dömdes till penningböter. Hans inflytelserikaste period inträder dock först efter Perikles' död, under åren 429—422 f. Kr. Han är den ifrigaste målsmannen för krigspolitiken och motarbetade med alla medel hvarje försök att bilägga stridigheterna mellan Aten och Sparta. Då den från Aten affälliga staden Mytilene på ön Lesbos återeröfrats af Paches (427), genomdref K. i folkförsamlingen det ohyggliga (sedermera mildrade) beslutet, att alla dess vapenföra medborgare skulle afrättas och de öfrige invånarna säljas till slafvar. 425 lyckades atenarna att på ön Sfakteria vid Pylos inneslut en lacedemonsk styrka af 420 man, hvaribland många spartiater, och för att rädda dem gjordes från Spartas sida fördelaktiga fredsanbud. Dessa förkastades på yrkande af K., hvilken erbjöd sig att, om man öfverlämnade befälet åt honom, inom 20 dagar bringa de belägrade spartanerna fångna till Aten. Med tillhjälp af den utmärkte fältherren Demosthenes lyckades han verkligen infria detta skrytsamma löfte. Denna framgång gaf åt K. och krigspartiet en ännu mera afgjord öfvervikt; och då den spartanske fältherren Brasidas vunnit betydande fördelar i Tracien samt hotade att frånrycka atenarna deras viktiga besittningar i detta land, öfvertog K. själf befälet, men förlorade vid Amfipolis både seger och lif (422). Litt.: Emminger, ”Der thebanische K.” (1882), och Beloch, ”Die attische politik seit Perikles” (1884). A. M. A.

Kleonei'des (grek. *Kleoneídes*; lat. *Cleonides*), forngrekisk musikskriftställare af Aristoxenos' skola, som utrönts vara författare till den musikteoretiska afhandlingen *Eisagogē harmonikē*, som af flera felaktigt tillskrifvits matematikern Euklides. Skriften utgafs under K:s namn redan 1497 (senast af K. von Jan i ”Musici scriptores græci”, 1895). E. F—t.

Kleo'nymos (grek. *Kleónymos*, lat. *Cleonymus*), son af spartanske konungen Kleomenes II. Vid Kleomenes' död (omkr. 310 f. Kr.) såg han med grämelse sina anspråk på tronföljden gå om intet, i det att spartanerna, hvilka fruktade hans våldsamma och despotiska lynne, till konung utkorade hans afliden de äldre broders son Areus. Han fick befälet öfver en värfvad krigshär, hvilken sändes till undsättning åt tarentinerna i deras krig mot lukanerna. År 303 lyckades han eröfra Kerkyra och deltog i många af de fejder, som vid denna tid rasade i Grekland och Syd-Italien. Slutligen sökte han i förbund med konung Pyrrhos att göra sig till herre i Sparta, men blef tillbakaslagen (272). A. M. A.

Kle'opas, en af de lärjungar, som enligt evangelisten Lukas (24: 18) sammanträffade med den uppståndne Jesus på vägen till Emmaus. Han torde böra skiljas från den i Joh. 19: 25 omtalade Klopas, hvars hustru hette Maria och af många anses ha varit Jesu moders syster. Namnet Kleopas är bildadt af Kleopatros, liksom Antipas af Antipatros. P. F.*

Kleopa'tra, *astron.*, en af småplaneterna.

Kleopa'tra (grek. *Kleopátra*, lat. *Cleopātra*). **1.** Den macedonske konungen Filip II:s andra gemål, brorsdotter till hans fältherre Attalos. — **2.** En dotter af den ofvannämnde Filip och hans första gemål, Olympias, förmäld med konung Alexander i Epirus och efter hans död med Perdikkas. Då denne blifvit mördad (321), ville hon, tillbakavisande Lysimachos', Kassandros' och Antigonos' anbud, förmäla sig med Ptolemaios, härskaren i Egypten, men hindrades af Antigonos, som länge höll henne fångslad i Sardes och förmodligen äfven lät mörda henne (308).

3. Egyptisk drottning af Ptolemaiernas ätt. Efter sin faders, Ptolemaios Auletes' död (51 f. Kr.) skulle hon — då väl 18 år gammal — jämte sin yngre broder Ptolemaios Dionysos, till hvars gemål hon var utsedd, föra regeringen. Men denna utöfvades i själfva verket af ministern Potheinos som förmyndare för den unge konungen. Potheinos fördref snart K., hvilkens inflytande han fruktade, och när hon från Syrien sökte återvinna sin makt, hade den egyptiska hären blifvit samlad vid Pelusion, då Pompejus efter slaget vid Farsalos (48) som flyktig landsteg i närheten och mördades på tillskyndan af de egyptiske hofmännen. Kort därefter anlände Cæsar till Alexandria, och han bestämde nu, att båda syskonen skulle gemensamt regera. Men snart uppstod i Alexandria en resning, underblåst af konungens rådgifvare, och Cæsar belägrades i den kungliga borgen. Efter någon tid befriades han genom undsättning från Mindre Asien, och den unge konungen drunknade i Nilen. K. blef då insatt till regent tillika med en annan yngre broder. — Under Cæsars vistelse i Alexandria hade K. tjusat honom. Skön och snillrik samt väl förfaren i alla de konstgrepp och medel, som en på en gång ärelysten och behagfull kvinna plägar använda till att locka männen, kunde hon icke förfela att göra intryck på Cæsars lifliga och för kärlek lätt tillgängliga hjärta. Något inflytande på hans romerska politik utöfvade hon däremot icke och försökte det knappast. I sin förbindelse med Cæsar hade hon en son, som fick namnet Cæsarion och erkändes af Cæsar, hvilken senare lät modern komma till Rom. Efter Cæsars död (44 f. Kr.) måste K. återvända till Egypten, där hon några år senare kom att spela en mera betydande roll. Då nämligen Antonius efter slaget vid Filippi

(41 f. Kr.) gjorde sitt triumftåg genom Mindre Asien och ordnade landets angelägenheter, blef K. kallad till Tarsos för att stå till ansvar, för att hon icke nog verksamt understödt triumvirernas sak. Drott-

Mynt, slaget för Kleopatra.

ningen kunde lätt rättfärdiga sig, ty hennes hållning mot Cæsars mördare hade alltid varit fientlig, men hon hade mer att vinna af en man så tillgänglig för kvinnlig skönhet, som Antonius var. Redan vid första sammanträffandet, då drottningen, smyckad som den ur hafvet uppstigande Afrodite, seglade Antonius till mötes uppför floden Cydnus på ett förgylldt fartyg med segel af purpurtyg och åror af silfver, intogs han af den ännu sköna och alltid förföriska kvinnan. K. började då drömma om något högre, än hvad Cæsars gunst hade skänkt: hon ville genom Antonius blifva världshärskarinna. Hon fann också hos Antonius välvillig medverkan till de stora planernas realiserande. Det vill i själfva verket synas, som om Antonius — möjligen likasom Cæsar — hade i tankarna att i Österlandet, som han betraktade som den rikare och bättre delen af det romerska riket, grunda ett storvälde efter Alexanders föredöme. Tid efter annan vistades den romerske triumviren i Alexandria, där yppiga fester aflöste hvarandra. Antonius blef alltmera insnärjd i K:s garn, och då han ändtligen lät förmå sig att förskjuta sin senare hustru, den dygdiga och sköna Octavia, hvilken han tagit till äkta för att bibehålla sämjan med Octavianus, stod intet mer i vägen för ett äktenskap mellan K. och honom eller för att deras barn skulle till skänks erhålla länder och riken. Men Antonius hade, genom sin hängifvenhet för K. och sin småningom framträdande, af henne närda riktning åt den österländska hofhållningen och sultanväldet, blifvit alltmera främmande för romarna, på samma gång som hans medtäflare, Octavianus, i Västerlandet, synnerligen i hufvudstaden, började framstå ej endast som arfvinge till Cæsars makt, utan äfven som upprätthållare af det gamla Roms traditioner och välde. Dessutom synes Antonius, såsom väl naturligt var, under sitt yppiga lefnadssätt i Egypten ha förlorat ej litet af den handlingskraft, som fordom hade skänkt honom framgång. När brytningen med Octavianus inträffade (32 f. Kr.), ådagalade Antonius, som i själfva verket dock förfogade öfver rika hjälpmedel och stridskrafter, icke sin vanliga duglighet. I afgörandets stund i sjöslaget vid Aktion (2 sept. 31) lät han bestämma sig af K:s kanske redan förut uttalade önskningar och råd att framför allt tänka på återfärden till Egypten och på makten öfver Orienten, hvarför han jämte drottningens flotta öfvergaf sin kämpande sjömakt. På våren 30 kom den segerrike Octavianus till Egypten, och då började det mest upprörande i skådespelet. K. drog sig icke för att i hemlighet öppna underhandlingar med segraren, beredd att uppoffra Antonius, som för henne offrat maka, heder och fosterland. Slutligen dödade Antonius sig själf, men fick, innan han utandades sin sista suck, visshet om, att den honom förut lämnade underrättelsen om K:s själfmord var falsk. För drottningen återstod då att söka bedåra Octavianus. När detta misslyckades och hon på intet villkor ville med sin person gifva glans åt hans triumfintåg i Rom, för hvilket ändamål hon sparades och noga bevakades, gaf hon sig döden, gäckande sina väktares uppmärksamhet. Om hon för ändamålet begagnade en giftfylld hårnål eller en huggorms bett, är osäkert; icke ens i forntiden synes man ha med visshet känt förhållandet. Hennes son Cæsarion samt hennes och Antonius' son Antyllus blefvo dödade på segrarens befallning. — K:s själfviska och lidelsefulla karaktär har på ett glänsande sätt blifvit skildrad af Shakspere i skådespelet "Antonius och Kleopatra". De latinska bref, som i vissa editioner af Petronius' verk och i andra forntida skrifter finnas upptagna som författade af och om K. och gifva en alltför stark färgläggning af hennes sinnlighet, kunna icke ha något anspråk på att gälla som äkta. Af framställningar inom konsten af K. må nämnas Kronbergs stora tafla "K:s död" (1883).

1 o. 2. A. M. A. 3. R. Tdh.

Kleopa'tras nålar, benämning, som den frankiska befolkningen i Alexandria redan före fransmännens intagande af nämnda stad (1798) använde på två där befintliga obelisker. Vid den tidpunkten stod den ena upprätt i östra delen af staden, den andra låg kullfallen därbredvid. Båda obeliskerna uppfördes af Thotmes III (omkr. 1550 år f. Kr.) framför Ras (solgudens) tempel i Heliopolis, men flyttades år 23 eller 22 f. Kr. af den romerske prefekten Barbarus därifrån och uppställdes framför Cæsars tempel (*Cæsareum*) i Alexandria. Af Muhammed Ali skänktes (1819) den kullfallna obelisken till England, och på bekostnad af professorn sir E. Wilson fördes den långt senare af ingenjören J. Dixon till London. Dixon inneslöt obelisken i ett 30 m. långt, mot båda ändarna tillspetsadt, vattentätt järnfodral, som togs på släp af en ångbåt. Affärden från Alexandria skedde 21 sept. 1877; man tvangs under resan af en hård storm i Vizcayaviken att kapa bogsertåget och gifva obelisken förlorad, men den återfanns efter ett par dagar, ankom 21 jan. 1878 till Gravesend och upprestes i London, på Thames' norra strand, mellan Waterloobron och Charing-cross-stationen. Höjden är 20,72 m. Den andra obelisken fördes 1880 till New York och upprestes i Central park därstädes. Dess höjd är 21,6 m. Jfr Wilson, "Cleopatra's needle" (1877) och Gorringe, "Egyptian obelisks" (1882).

Klepsydra.

Klepsy'dra (grek., lat. *clepsȳdra*, af grek. *kle'ptein*, stjäla, och *hy'dor*, vatten), vatten-ur, ett slags instrument (se fig.), som i den klassiska forntiden (företrädesvis vid offentliga föredrag, domstolsförhandlingar

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

o. s. v.) begagnades till tidens mätande. I det öfre af två kärl hälldes en viss mängd vatten, hvilken småningom neddroppade (liksom stal sig ned) i det undre. Klepsydran öfverensstämde således väsentligen med senare tiders ”timglas”. (G. H—r.)

Kleptomän. Se K l e p t o m a n i.

Kleptomani (af grek. *kle'ptēin*, stjäla, och *mani'a*, vansinne), sjuklig drift att stjäla, förekommer som ett tecken till höggradig degeneration dels hos individer, som äfven i andra afseenden förete sjukliga drag, dels ock hos personer, som i öfrigt äro åtminstone skenbart friska. Den åt sjukdomen hemfallne, k l e p t o m a n e n, är lätt att skilja från en vanlig tjuf därigenom, att driften att stjäla oftast är alldeles oemotståndlig, förorsakande den högsta oro och ångest, om den ej blir tillfredsställd, vidare däruti, att oftast själfva stölden, handlingen i och för sig, lockar mer än det stulna föremålet, som vanligen bortkastas eller undangömmes, och slutligen däri, att tjufbegäret ofta är riktadt endast på ett visst slag af föremål. Somliga tillegna sig endast böcker, andra handskar, skodon, underplagg och toalettföremål m. m. med påfallande förkärlek för vissa saker. I dessa fall ligger stundom en erotisk förvillelse (perversitet) bakom kleptomanens åtgöranden, ty det händer icke sällan, att de sexuella känslorna och begären rikta sig mot vissa föremål och saker, som indirekt hänföra sig till könslifvet, t. ex. kvinnliga linnepersedlar, skodon m. m., hvilka föremål i hemlighet och på olofliga vägar åtkommas. Någon gång kan kleptomanien ha sin rot i en viss samlarmani, ehuru den senare oftare förekommer utan öfverskridande af eganderättens råmärken. Kleptomanien är alldeles oberoende af social och ekonomisk ställning, ja man finner oftast kleptomanerna bland de rike och inom de högre samhällslagren och troligen oftare bland kvinnor än bland män. Hos kvinnor kunna dessa degenerationsdrag anfallsvis påkomma i sammanhang med hafvandeskap, menstruation o. s. v. Tjufnadsdriften kan vara svår och otacksam att behandla, men hvad som alltid bör försökas är ett psykoterapeutiskt förfaringssätt med eller utan hypnos. G—s.

Kleran (Klädran, Klådran), *zool.* Se T a l l t r a s t e n.

Klercker, a f, svensk-finska adliga ätter, som anses vara af samma stam som de nu utdöda adliga och friherrliga ätterna C l e r c k, härstamma från K a r l N a t a n a e l K l e r c k (se nedan), som 1780, då öfverstelöjtnant, adlades med namnet a f K. och 1809 upphöjdes i friherrligt stånd, samt dennes broder, dåv. löjtnanten A d o l f K l e r c k (f. 1746, framstående artillerioflicer, led. af Krigsvet. akad., d. som generalmajor 1818), hvilken 1787 adlades och adopterades på sin broders adliga nummer. Af den förres afkomlingar immatrikulerades 1818 en gren på finska riddarhuset och utdog på svärdssidan 1868. Hans svenska gren hade redan 1848 utslocknat på svärdssidan. En yngre broder till de båda ofvannämnde, majoren i flottorna G u s t a f F r e d r i k K l e r c k (f. 1751, led. af Krigsvet. akad., d. utan att efterlämna barn 1812), adlades 1801 och adopterades på brödernas nummer.

K a r l N a t a n a e l a f K. (se ofvan), friherre, krigare, f. 1 nov. 1734 i Kågeröds prästgård i Skåne, d. 18 april 1817 i Stockholm, blef student i Lund 1748, men afbröt snart sina började teologiska studier och inträdde 1751 i armén som frivillig vid fortifikationen. Sedan han 1757 blifvit antagen till konduktör där och under A. Ehrensvärds ledning tjänat i Pommerska kriget (1757—62), avancerade han raskt. 1770 blef han kapten, 1775 major vid arméns flotta samt 1779 premiärmajor vid flottans sjöartilleriregemente och öfverstelöjtnant i armén. 1776 hade K. fått i uppdrag att anställa sjörekognosceringar i Finland för att med ledning af dem uppgöra en säker plan till landets försvar. Han egnade sig under en lång följd af år med stort nit åt detta arbete, hvars frukter bl. a. framträdde i ett stort kartverk, som inlämnades till regeringen. Under kriget 1788—90 var K. en af Gustaf III:s mest använda officerare. Åren 1791—95 och 1797—1801 var K., med bibehållande af chefskapet öfver rekognosceringsverket, kommendant på Sveaborg. Då kriget utbröt 1808, egde han som t. f. kommendant under fältmarskalken Klingspors tjänstledighet att vidtaga nödiga åtgärder för ordnandet af försvaret. Den 73-årige gubben ådagalade därvid i hög grad mod och beslutsamhet. Armén uppbådades, fästningsverken sattes i stånd, och invånarnas offervillighet togs med framgång i anspråk. Enligt K:s försvarsplan skulle man vid gränsen söka hindra fiendens framträngande; men om detta visade sig omöjligt, skulle hela armén sammandragas i närheten af Tavastehus för att där leverera en afgörande batalj. Då redan allt var färdigt till batalj, anlände fältmarskalken Klingspor, som gaf befallning om reträtt. Sedan Klingspor i sept. 1808 erhållit afsked, antogs K., då general af infanteriet, till arméns befälhafvare. Han afslöt 19 nov. konventionen i Olkijoki, men entledigades efter regementsförändringen i Stockholm. K. förordnades 1809 till ordf. i k. krigshofrätten. M. G. S.

Kleresi, likbetydande med k l e r u s (se d. o.).

Klerikāl (se K l e r u s), som hör till katolska prästerskapet; som främjar dettas intressen, påfligt sinnad. — K l e r i k a l i's m, sträfvan att bevara eller öka, särskildt den katolska, kyrkans inflytande i det offentliga lifvet; politisk ytterlighetsriktning med sådan sträfvan.

Klerk (grek. *kleriko's*), medlem af k l e r u s (se d. o.); i Frankrike äfven skrifvare hos en advokat o. s. v.; biträde hos en skeppsklarerare l. skeppsmäklare (se W a t e r c l e r k).

Klerūcher (grek. *klerūchoi*, lottinnehafvare, af *klēros*, lott, och stammen i *e'chein*, hafva) kallades i det forna Aten de medborgare, som i underkufvade länder erhöllo anvisning på jordbesittning (*kleros*). Ett på sådant sätt, under ledning af någon ansedd medborgare som a p o i k i s t (*apoikistes*, grundläggare), grundadt nybygge kallades en k l e r u c h i (*kleruchi'a*). Detta slag af kolonisation blomstrade i synnerhet kring midten af 5:e årh. f. Kr. Egendomligt för de attiske klerucherna, till skillnad från andra grekiska kolonister, var, att de fortfarande

räknades som omedelbara medborgare i Aten, där de när som helst kunde utöfva sina borgerliga rättigheter. Till krigstjänst voro de förbundna i likhet med öfriga medborgare. Sina rättegångar måste kleruchерna, åtminstone i vissa, mera maktpåliggande fall, utföra vid domstolarna i Aten. Den olyckliga utgången af peloponnesiska kriget (431—404 f. Kr.) beröfvade Aten såväl dess öfriga besittningar som alla dess kleruchier. A. M. A.

Klērus (lat. *clerus*, af grek. *klēros*, lott, arfvedel) kallas det andliga ståndet inom den romersk-katolska kyrkan i motsats till dennas öfriga medlemmar, lekmännen (*la'ici*). Upptagandet i klerus sker genom prästvigningen (ordinationen), hvarigenom en outplånlig karaktär (*character indelebilis*) anses blifva påtryckt prästen. Det yttre tecknet till värdigheten af klerk (*clēricus*, d. v. s. medlem af klerus, andlig) är tonsuren (se d. o.). Inom klerus skiljes först och främst mellan de fyra lägre graderna (*ordines minores*) och de tre högre (*ordines majores*). De förra äro (i uppstigande ordning) dörrvaktare (*ostiarius*), lektor, exorcist och akolut; de senare: subdiakon, diakon och presbyter (präst). Härtill komma vidare episkopatet och de högsta kyrkliga värdigheterna. Celibatet är tvångssak för de högre graderna, fr. o. m. subdiakonatet. — Jfr Hierarki. P. F.*

Kle'sheim [-hajm], Anton von, friherre, österrikisk skald, f. 1816, d. 1884, var en tid skådespelare i Pressburg och Budapest, utgaf *Steyersche alpenblumen* (1837), *s'Schwarzblattl aus'n Weanerwald* (4 bd, 1843—66; 4:e uppl. 1881) m. fl. arbeten på wiendialekt.

Klesl (Khlesl), Melchior, kardinal, österrikisk biskop och statsman, f. 1552 i Wien af protestantiska föräldrar, d. där 1630, öfvergick som student till katolska bekännelsen, erhöll flera höga kyrkliga värdigheter, blef 1598 biskop i Wien och erhöll 1616 kardinalshatten. K., som egde en bestämd och ihärdig, ehuru häftig och oridderlig karaktär, vardt tidigt en framstående kämpe i den katolska reaktionens tjänst och försvagade särskildt framgångsrik den bland adeln och borgerskapet ganska vidt utbredda protestantismen i Nedre Österrike, i synnerhet sedan han 1590 formligen utnämnts till "direktor för (den katolska) religionsreformationen" därstädes. Från 1599, då han blef ärkehertig Mattias' rådgifvare, ingrep K. mera afgörande i statslifvet, bidrog efter Rudolf II:s död (1612) att trots splittringen inom det tyska riket tillförsäkra Mattias kejsarkronan och utöfvade sedan som direktor för kejsarens geheimeråd det förnämsta inflytandet på riksstyrelsen. Hans plan att genom sväfvande anbud om eftergifter åt de protestantiska riksständerna åstadkomma en "komposition" under kejsarens ledning och, såsom insegel därpå, en gemensam kraftansträngning mot turkarna åsyftade att stärka kejsarens maktställning, men framkallade misstro hos det strängt katolska partiet och särskildt hos ärkehertigarna Maximilian och Ferdinand, hvilka 20 juni 1618 läto gripa honom i det kejserliga residenset och föra honom till Tyrolen, hvarefter de utan svårighet förmådde den gamle kejsaren att gifva sin minister till spillo. Men påfven drog under sin granskning de anklagelser, som gjordes mot den fångne kardinalen, och K. fördes i nov. 1622 till Rom, där han året därpå återfick sin frihet. Sedan K:s indragna egodelar restituerats, återkom han 1627 till Wien. Jfr Hammer-Purgstall, "Kardinal K:s leben" (4 bd, 1847—51), och Kerschbaumer, "Kardinal K." (1865). (V. S—g.)

Klēta, *grek. myt.* Se Chariter.

Kletke, Gustav Hermann, tysk skriftställare, f. 1813, d. 1886 i Berlin, inträdde 1849 i redaktionen för "Vossische zeitung", hvars hufvudredaktör han var 1867—80, och redigerade 1880—85 denna tidnings "Sonntagsbeilage". K. författade *Gedichte* (samlade 1881), men gjorde sig mera känd som författare af böcker för den uppväxande ungdomen, såsom *Märchensaal aller völker* (3 bd, 1845), *Kinderlieder* (1846; 2:a uppl. 1857), samt en mängd natur- och folkskildringar (af hvilka flera öfversattes till sv.), antologier m. m.

Kle'ttgau, bred, folkrik dal i Schwabiska Jura, genomfluten af Wutach, tillhör med sin öfre, bredare del schweiziska kantonen Schaffhausen, med sin nedre, smalare Baden, som 1813 köpte denna del af furst v. Schwarzenberg.

Klētus, namnform för Anacletus (se d. o.).

Kleve (Cleve). 1. Fordom självständigt hertigdöme inom det gamla Tyska riket, beläget på ömse sidor om Rhen, i norra delen af nuv. preussiska Rhenprovinsen. Arealen uppgick till omkr. 2,200 kvkm. Det var från början ett grefskap, som 1368, sedan grefvarnas af K. ätt utgått på manssidan, förenades med grefskapet Mark. 1417 blef det ett hertigdöme. Hertig Johan III ärfde 1511 af sin svärfader, hertig Vilhelm IV, Jülich och Berg samt förenade 1521 vid sin faders död dessa med K. Efter jülich-kleveska arfföljdskriget (se Jülich) förenades K. jämte grefsk. Mark och Ravensberg med Brandenburg (1614), ehuru de fasta platserna ända till 1672 voro besatta af generalstaternas trupper. I freden i Basel (1795) afträdde Preussen landet på vänstra Rhenstranden till Frankrike (dep. Roer) och 1805 äfven den öfriga delen. Napoleon I lade 1806 större delen af K:s område till storhertigdömet Berg, men 1810 förenades den nordligaste delen med franska dep. Overijssel. 1814 kom K. åter till Preussen med undantag af ett mindre stycke, som lades till Gelderland i Nederländerna. Titeln hertig af K. ingick under pfalziska ättens regeringstid (1654—1720) i den svenske monarkens titel. Vapnet utgöres af en silfverköld med 8 utspringande liljestänglar i rödt. — 2. Kretsstad i preussiska reg.-omr. Düsseldorf (Rhenprovinsen), fordom hufvudstad i ofvannämnda hertigdöme, 7 km. från nederländska gränsen och 5 km. s. om Rhen, med hvilken staden sedan 1848 är förenad medelst en kanal. 16,465 inv. (1905). Staden är anlagd i holländsk stil på tre kullar samt omges af fruktbara dalar och ängar, som till större delen omskapats till parkanläggningar. Märkligaste byggnaden är det forna residensslottet (med ett, enligt sägnen, af Cæsar uppbyggdt torn, Schwanenthurm). Järnhaltig mineralkälla, kallvattenkuranstalt, mineralvattens-

fabrik. Tillverkning af margarin, cigarrer och maskiner; oljekvarn. I K. finnas gymnasium, landtbruksskola, kapucinkloster och korrektionsanstalt. Stadens första ursprung går tillbaka ända till romartiden; K. blef stad 1242. (J. F. N.)

Kleve, Terkel. Se Klevenfeldt.

Kleve, Stella, pseudonym. Se Malling, Ingrid Matilda.

Klevenfeldt, Terkel, dansk historiker, f. 1710, blef justitiesekreterare 1737 och var dessutom assessor i Höjesteret 1744—71, adlades 1747 (före adlandet hette han Kleve) och dog 1777 som konferensråd. K. egnade sig i synnerhet åt genealogiska och heraldiska studier samt efterlämnade värdefulla samlingar till danska adelns historia, hvilka numera förvaras i Rigsarkivet. E. Ebg.

Klezk, köping i ryska guv. Minsk, Litauen, s. v. om staden Minsk, vid Lau-ån, en biflod till Pripet. Där slog öfverste K. G. Creutz 29 (g. st. 19) april 1706 med 1,000 ryttare 9,000 ryssar och kosacker under general Nieplij, som förlorade omkr. 5,000 man.

Kli kallas med ett gemensamt namn de delar af sädeskornet, som vid den på malningen följande siktningen afskiljas från mjölet. Ett hvetekorn t. ex. består hufvudsakligen af fyra delar: den af flera olika lager bestående öfverhuden, ett därunder liggande, på ägghviteämnen (gluten) rikt cell-lager, den stärkelserika kärnan och grodden. Af dessa är kärnan den betydligaste och den, som egentligen lämnar mjölet. De öfriga, som utgöra kliet, äro alla mera sega och elastiska, göra därför mera motstånd vid malningen och pulveriseras ej så lätt, utan kunna sedan genom siktning afskiljas från det fina mjölet. Genom att följa olika metoder vid malningen kan man för öfrigt låta större eller mindre mängder af kliets beståndsdelar ingå i mjölet och sålunda framställa mjölsorter af olika finhet. Ju mindre af kliet ingår, dess hvitare blir mjölet, men dess mindre kommer också med af det på näringsämnen rika glutenlagret. Söker man åter att tillgodogöra sig detta fullständigt, så mer än motväges det ökade näringsvärdet af den omständigheten, att äfven cellulosapartiklar från kornets öfverhud komma med i mjölet; och dessa äro icke endast i och för sig så godt som osmältbara, utan de reta äfven tarmkanalen, verka därigenom afförande och hindra sålunda organismen att fullständigt tillgodogöra sig det förtärda mjölets närande beståndsdelar. Det är därför ingen synnerlig fördel att använda s. k. sammalet eller osiktadt, d. v. s. klihaltigt, mjöl till brödberedning, såvida man icke direkt afser att låta brödet ha en tarmretande och afförande verkan, såsom fallet är med det s. k. Graham-brödet (jfr Graham, S.) eller "dietiska klibrödet", hvilket mången gång med fördel kan användas af personer, som till följd af träget stillasittande e. d. lida af förstoppning. Ehuru således kliet innehåller en riklig mängd näringsämnen (det är i regel rikare på ägghviteämnen än mjölet), har det dock till följd af sin stora hårdsmälthet mycket ringa näringsvärde för människan. Däremot nyttjas det med fördel som foder åt djur, hvilkas matsmältningsapparat förmår tillgodogöra sig detsamma. (Om hvetekli se Hvete.) För öfrigt begagnas kli till inpackning af finare förnämål, till stoppning i dynor o. s. v. S. J—n.

Klibad. Se Bad, sp. 616.

Klibbal, *bot.* o. *skogsh.* Se Al.

Klibbstakar. Se Bostad, sp. 1263.

Klibröd. Se Kli.

Kličevac [kli'tjevats], ort i kretsen Pošarevac, i Serbien, vid Donau. I anledning af en där påträffad intressant kvinnofigur i lera från stenåldern företog M. Vassits gräfningar och påträffade urnor med brända ben på ett djup af 1—1,5 m. under flata marken. Urnorna äro ornerade med inristade geometriska ornament, inlagda med hvit massa. De ha smal botten, vid buk, hög hals och vidt utbredd mynningskant samt vertikalt ställda öron. Bland ornamenten förekommer äfven meandern. Vassits anser dem tillhöra Hallstatt-tiden (se d. o.). Se M. Vassits, "La nécropole de Kličevac (Serbie)" (i "Revue archéologique", 1902, I). T. J. A.

Klichè l. Klisché (fr. *cliché*, af *clicher*, afklappa) betecknar eg. detsamma som ty. *abklatsch*, sv. *afklapp*, d. v. s. ett aftryck af en upphöjd (fördjupad) bild (skrift), taget i en lätt torkande eller hårdnande massa, t. ex. starkt olimmadt papper (användt vid kopiering af runstenar, monumentala inskrifter o. d.). Inom boktryckeriet betecknade ordet kliché till en början (före uppfinningen af stereotypien) dels den form (matris), som togs i gips, papier-maché, guttaperka eller stilmetall direkt från en stilsats eller en xylografisk träplatta, dels den i denna form sedermera tagna, originalet liknande efterbildningen, med hvars hjälp nya aftryck kunde tagas. Nämnda träsnittsefterbildningar åstadkommas numera vanligen på galvanisk väg, hvarför de äfven kallas galvanotyper l. elektrotyper, oftare dock kopparfällningar. Jämte det att originalet sparas, kunna de galvaniska klichéerna tagas i många exemplar, hvilka sedan sändas åt olika orter, där de samtidigt kunna aftryckas. Numera användes ordet kliché vanligast om de genom de moderna fotomekaniska (kemigrafiska) reproduktionsmetoderna efter fotografier, träsnitt och annat tryck, teckningar o. s. v. framställda illustrationstryckplattorna (af zink eller koppar). Detta moderna förfaringssätt har i hög grad bidragit till utvecklingen af illustrationsväsendet (se Autotypi och Zinkografi). För tryckpressen anbringas klichén på fot af trä eller metall till samma höjd som bokstafstyperna. — I bildlig mening betecknas stundom med kliché någonting dussinartadt, banalt, icke originellt på litteraturens eller konstens områden o. s. v.

Klick (fr. *clique*), anhang, ränkfullt kotteri.

Klick, Karl Henrik, medlem af Anjalaförbundet, f. 28 sept. 1753 (dödsåret ovisst), ingick tidigt i krigstjänst och blef efter krigets utbrott 1788 öfveradjutant hos sin svärfader, generalmajoren frih. K. G. Armfelt. Redan förut djupt invigd i de finska självständighetsplanerna och medlem af Valhallaförbundet, blef han en af dem, som i främsta rummet uppviglade armén till motstånd emot Gustaf III. Det var han, som författade de förnämsta upprorsskrifterna: Liikalanoten af 9 aug. 1788, Anjaladeklarationen af 12 aug. och brefvet af 25 aug. Sedan upprorsförsöket strandat och i början af 1789 befallning utgått om Anjalamännens fängslande, flydde K. med sin vän, den beryktade G. V. Ladau, förklädd till Ryssland. Huru litet ärlig han var i sina självständighetsträfvanden, framgår däraf, att

han kort efter sin ankomst till Ryssland åt en rysk statsman öfverlämnade en skrifvelse, hvari han sökte ådagalägga, att tanken om Finlands självständighet var en h. o. h. förflugen idé. Dömd till döden i Sverige, vistades han under de följande åren på olika orter i Ryssland. Efter utbrottet af 1808 års krig infann han sig i Petersburg, där han gaf de ryske statsmännen råd och anvisningar om, huru Finlands förhållanden borde ordnas. Enligt hans mening borde ingen självständighet beviljas Finland; landet skulle som provins införlifvas med den ryska statskroppen. Någon tid senare torde denne politiske äfventyrare ha afsidit i Ryssland. M. G. S.

Klickning, *skjutk.*, uppstår, då skottet vid hanens eller slagstiftets anslag ej brinner af. Orsaken till klickning kan vara af många slag. Ofta är den att söka i dålig tändsats; likaledes uppstår ofta klickning, om knallhatten på en centralantändningspatron är för långt införd. Hårdt gods i knallhatten i förening med svag slagfjäder i geväret ger stundom upphof till klickning; en patron, som klickat af denna anledning, brinner vanligen af vid förnyad affyrning. G. G.

Klickpatron, *skjutk.*, afskjuten patronhylsa eller särskildt konstruerad patronliknande kropp med fjädrande intryckbar knapp på knallhattens plats, som användes vid affyrningsöfningar för att mottaga slagstiftets stöt. Äfven för slagstiftens nedförande å hanlösa (*hammerless*) gevär, användas med fördel klickpatroner. G. G.

Klicpera [kli'tspera], Václav Kliment, tjechisk författare, f. 1792, d. 1859, blef lektor i Königgrätz och i Prag, men egnade sig samtidigt med stor energi åt litteraturen, särskildt den dramatiska, och anses som den moderna teaterns skapare i det slaviska Böhmen. Hans lustspel och farser, som ännu delvis spelas, voro mycket populära. Inalles författade han 57 dramatiska alster (komedier, skådespel, proverb, operatexter m. m.) med ämnen ur Böhmens forntid och nutid. Dessutom skref han åtskilliga romaner och berättelser. Ett urval af hans dramatiska arbeten begynte utgifvas 1898. A—d J.

Kliefoth [klifåt], Theodor Friedrich Detlev, tysk luthersk teolog, f. 1810 i Mecklenburg, d. 1895 i Schwerin, kallades 1837 till lärare för dåv. arfstorhertigen Fredrik Frans af Mecklenburg-Schwerin, befordrades 1844 till superintendent i stiftet Schwerin och blef 1850 medlem af den kyrkliga öfverstyrelsen i storhertigdömet. K:s märkligaste arbete är det ofullbordade *Acht bücher von der kirche* (bd 1, 1854). Här utvecklar han en högkyrklighet, som i viss mån kan anknyta till genuint lutherska tankar, men som också obestridligen ger rum åt katoliserande tendenser. K. utöfvade betydande inflytande på den lundensiska teologien vid midten af 1800-talet; dess hufvudorgan, "Svensk kyrkotidning" (1855—62), uppställde sitt kyrkoprogram i uttrycklig anslutning till K. Bland hans skrifter må dessutom nämnas *Einleitung in die dogmengeschichte* (1839), *Theorie des kultus der evangelischen kirche* (1844), *Die ursprüngliche gottesdienstordnung in den deutschen kirchen lutherischen bekenntnisses, ihre destruktion und reformation* (1847), *Liturgische abhandlungen* (8 bd, 1854—61; bd 1, 2:a uppl. 1869; bd 4—8, 2:a uppl. 1858—61). För öfrigt skref K. äfven kommentarer till flera bibliska böcker samt offentliggjorde flera predikosamlingar. 1854—59 utgaf han i förening med O. G. A. Mejer "Kirchliche zeitschrift". P. F. (G. A—n.)

Klie'nt (lat. *cli'ens*, plur. *clie'ntes*). 1. I det gamla Rom en person, som stod i beroende af en skyddsherre (*patronus*). Enligt forntida uppgifter skulle Romulus ha fördelat plebejerna som klienter på patricierna som patroni. Dessa uppgifter kunna så mycket mindre anses tillförlitliga, som klienterna ofta omtalas som i äldre tider bestämdt åtskilda från plebejerna, med hvilka de dock senare befinnas sammansmälta. Klientförhållandet (*clientēla*) synes ha varit ett ärftligt — senare väl till stor del pietets- — förhållande mellan vissa medlemmar af det romerska samfundet och patriciska släkter. Somliga antaga, att klienterna, som tyckas ha förekommit äfven i andra italiska, åtminstone latinska, samhällen, från början varit underkufvade urinvånare, som kommit i beroende af de patriciska släkternas medlemmar, men det antagandet är långt ifrån säkert. Klientförhållandet skall ha ställt sig ungefär på följande sätt. Patronus hade skyldighet att hjälpa sin klient i rättegångar och i allmänhet bistå honom med råd och hjälp; klienten å sin sida borde lämna penningar till att utlösa patronus eller hans söner ur fångenskap samt till hemgift åt hans döttrar, vidare till att erlägga patronus ådömda plikter eller betala politiska omkostnader m. m. Patronus och klient fingo icke föra talan eller ens vittna mot hvarandra. Öfverträdelse af förbudet häremot medförde fredlöshet. Vissa släkter synas ha egt ett betydande antal klienter. — Under republikens senare tid och under kejsardömet förekom ett annat slag af klienter. Det var fattiga medborgare, ofta frigifna slafvar och deras afkomlingar, som slöto sig till förnäma familjer och förrättade tjänster åt dem eller uppvaktade dem samt å sin sida erhöllo understöd i penningar eller åtnjöto andra förmåner. — 2. I öfverflyttad mening och närmast i öfverensstämmelse med ordets betydelse under romerska kejsardömet kallas i allmänhet den, som åtnjuter en rik eller mäktig persons skydd, hans klient. Äfven den, som anlitar en sakförares hjälp, kallas dennes klient. 1. R. Tdh.

Klientēl (lat. *clientēla*; se Klient), klientförhållande, beskydd; sammanfattningen af en sakförares alla kunder äfvensom af en läkares samtliga patienter.

Klifland (isl. *Kliflönd*, eng. *Cleveland*), en landsträcka i England, i nordliga delen af Yorkshire, i det gamla Northumberland.

Klimaktēriska år (af grek. *klimaktēr*, trappsteg, vändpunkt), *fysiol.*, den öfvergångstid i kvinnans lif, då menstruation och konceptionsförmåga upphöra och hon öfvergår till gumma. Denna period inträder vanligen mellan 40:e och 50:e lefnadsåret, men kan inträffa både tidigare och senare. I sammanhang med denna öfvergångsperiod stå ofta djupt ingripande förändringar i kvinnans organsystem. Se Menstruation. F. B.*

Klimat, *meteor.* Med afseende på solbanans olika lutning mot horisonten inom olika delar af jorden delades jorden af de gamle geograferna i ett antal bälten genom cirklar, parallella med ekvatorn. Dessa bälten kallades med ett grekiskt ord *kli'mata* (sing. *kli'ma*, eg. lutning) och voro 24 från ekvatorn till polen, så att den längsta dagen inom två närliggande skilde sig på $^1/_2$ timme. Klimat var således

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

85
90
105
110
115
50
45
40
35
30
25
20
100
105
115
Transbaikal
Irkutsk
Troitskosavsk
Kjachta
Urga
Karakorum
Dsungariet
Kalka
MONGOLI
Kalka
Gobi
Hsin-tsiang
Ala-schan
Ordos
PEKING
Lan-tschou
TIBET
Tschamdo
Tai-juen
Kai-fong
Hsi-ngan
Tschung-king
Kwang-tung
Kwang-si
Hu-nan
Tonkin
Hanoi
Tonkin-viken
Lei-tschou
Franska
Indokina
SIAM
Schan
Stater
Mandalay
Bhamo
Hai-nan
Macao
Hong-kong
Bassein
Rangoon
Östl.

KINA OCH JAPAN.
Kines. riket
Japan
Skala 1 : 18 500 000
Kilometer.
Traktatshamnarna äro understrukna
Förkortningen ts. betyder: tschou.
Kabel.
Ångbåtslinjer (E.) Engelska, (T.) Tyska, F. Franska, (A.) Amerik., (J.) Japanska, (Ö.) Österrik.
JAPANSKA
HAFVET
OCHOTSKA
HAFVET
GULA HAFVET
HWANG HAI
ÖSTKINESISKA
HAFVET
TUNG HAI
MANDSCHURIET
KOREA
Sachalin
Yezo
HONDO
Shikoku
Kyushiu
Tokyo
Kyoto
Kobe
Osaka
Hakodate
Sapporo
Nagasaki
Kagoshima
Hiroshima
Niigata
Sendai
Sado
Oki-sh.
Tsushima
Wladiwostok
Chabarovsk
Blagovjestjensk
Nikolajevsk
Mukden
Schöng-king
Kirin
Ningut
Charbin
San-sin
Port Arthur
Dalni
Söul
Fusan
Gensan
Tsingtau
Tai-wan
Amur
La Pérouse sd.
Tatariska vik
Iturup
Bonin-öarna
Riu Kiu öarna
Amami-o-shima
Okinawa shima
Tanega sh.
Yaku sh.
Liu Kiu
Nagaoka
Yokohama
Nagoya
Kanazawa
Matsue
Hamada
Akita
Aomori
Morioka
Tsugaru-sd.
Okushiri
Otaru
Soya
Hong Kong

adjunkt, men — på det att ”prästämbetets värdighet” icke måtte lida — för de egentliga klockargöromålens utförande själf afföna ett biträde eller s. k. substitut. I början af 1800-talet funnos ensamt inom Lunds stift 30 à 35 klockarpräster. Men i den mån, som klockarlönerna reducerats, har ock antalet klockarpräster sjunkit. 1907 funnos i hela riket blott 3 sådana, nämligen i Ifö-Kiaby och Mjällby af Lunds stift samt i Mora (Dalarna). Präst- och klockarbefattningar äro ock genom särskilda lönekonventioner förenade i Floda, Järna, Nås, Äppelbo och Venjan i Dalarna samt i Singö kapellförsamling af Uppsala stift. P. B.

Klockboj, *sjöv.* Se Boj 1.

Klockdjur, *Vorticellidæ, zool.*, bilda en särskild familj bland infusionsdjuren (se Infusionsdjur). Typen för klockdjuren är släktet *Vorticella* Ehbg.

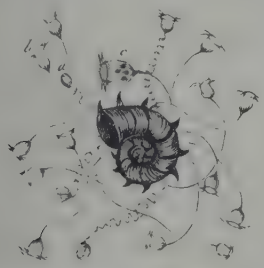

Dess arter sitta fästa med en stjälk, som vanligen kan spiralformigt hopdragas; denna rörelse sker ögonblickligt, då djuret oroas; några sakna stjälk. Den klockformiga kroppen har i kanten flimmerhår samt munöppningen och ändtarmsöppningen belägna i botten af ett rymligt ”förmak”. Klockdjuren, liksom öfriga infusorier, äro icke sällsynta i vatten, som innehåller organiska ämnen. O. T. S.*

Klockdop. Se Klocka 1.

Klockfåglarna, *Chasmorhynchus, zool.*, utgöra ett släkte inom tättingarnas ordning af fåglarnas klass. Näbben är ungefär hälften så lång som huvudet, mycket plattad och mera bred än hög, djupt klyfven och i spetsen lindrigt nedböjd. Benen äro långa, med långa tår; vingarna äro tämligen långa, tjärten af medellängd, med lindrigt konvex spets. Vid näbbvikarna finnas hudutskott, som äro af växlande storlek. — Till detta släkte hör smeden, *Ch. nudicollis*, som är snöhvit, med de nakna tygarna och strupen gröna. Kroppslängden är 26 cm. Vidare räknas dit ringaren, *Ch. carunculatus*, som utmärkes därigenom, att den likaledes hvita hannen bär på näbbroten en ihålig, svart tipp, som är beklädd med några små, hvita fjädrar och efter djurets behag kan utsträckas eller indragas. Hos den tredje art, *Ch. tricarunculatus*, äro pannan och hakvidera munvinkeln försedda med ett hudutskott af 5 till 7 cm. längd. — Klockfåglarna äro hemma i södra och mellersta Amerika, smeden i Brasilien, ringaren i Guyana och den tredje arten i Costarica. Till lefnadssättet visa de mycken likhet med tornfåglarna. Smedens läte liknar en fint klingande klockas; tonerna hållas ut något, upprepas med korta mellantider och låta som slag af en hammare mot ett städ. Ingen fågel i de sydamerikanska urskogarna lär väcka sådan förvåning genom sitt läte. Klockfåglarnas föda utgöres af frön, frukter och insekter. I fångenskap kunna de vid lämplig behandling hålla ut flera år. C. R. S.*

Klockgjutning. Smärre ringklockor formas merendels i sand, kyrkklockor däremot i lerformar. En sådan lerform bildas så, att den först innesluter en noggrant utförd lermodell af den blifvande klockan, hvilken modell sedan borttages och lämnar rum för metallen, som skall ingjutas. (Se Brons, sp. 262, och Klockmetall.) Hela förfaringssättet vid klockgjutning är i korthet följande. I den nära intill flamugnen upptagna gjutgropen neddrifves en trästolpe. Kring denna muras af lersten den på ett stenunderlag hvilande, ihåliga *gjutkärnan*, som därefter öfversmetas med fin lera och får sin rätta form medelst en schablon (hvars ena kant i lodrät genomskärning återger klockans inre gränslinje), i det att detta formbräde medelst ett i kärnan inmuradt s. k. kransjärn fästes vid trästolpens öfre ända och i denna ställning kringvrides. Sedan därefter kärnan öfverstrukits med slammad aska och torkats genom eldning i den inre håligheten, pålägges med hvarf af lera eller vax den utfyllning, som kallas *dickel*. Denna afsvarfvas med en annan schablon, som öfverensstämmer med klockans yttre profillinje. Dickeln, utgörande den blifvande klockans modell, öfverstrykes med talg, och på densamma fastklibbas medelst en blandning af smör, vax och terpentin vaxmodeller af de inskriptioner, ränder, vapensköldar o. s. v., som skola framstå i relief på klockans yta. På dickeln strykas sedan med pensel två hvarf af ”zierlera” (hoprörd af tegelmjöl, fetlera och öl), därefter lager af groflera med hampa emellan, tills denna yttersta del af gjutformen, den s. k. *manteln*, nått tillräcklig tjocklek, hvarefter den formas med schablon samt stärkes med band och skenor af järn. I mantelns öfre hvälfning inpassas den särskildt modellerade, korsformiga *kronan*, försedd med lufthål och ingöte. Genom eldning torkas nu hela formen, hvarvid allt vaxet suges in i leran och talgen smälter bort. Den sålunda frigjorda manteln upphissas i en kran, dickeln lösbrytes styckevis från kärnan, manteln nedhissas åter i sitt rätta läge, gjutgropen fylles (”dammas”) med jord, och när den i flamugnen smälta bronsen är färdig till gjutningen, utstötes den järntapp, som hindrat det glödande smältgodset att rinna ut genom tapphålet. Sedan klockan efter gjutningen svalnat, sönderslås manteln, ”götet” afslås, och klockan hissas upp i kranen samt ”sotas” och skuras med sand och vatten, hvarefter de släta ytorna filas och mellanrummen å ornamenten målas med svart spritfärg. Jfr Gjutning.

Klockgods. Se Klockmetall.

Klockgrodan. Se Amfibier, sp. 833, 834.

Klo'ckhoff. 1. Daniel K., estetiker och skald, f. 14 sept. 1840 å Ytterstfors brukspredikantboställe i Västerbotten, d. 29 juli 1867 i Uppsala, blef student i Uppsala 1859, filos. kandidat 1863, filos. doktor 1866 och s. å. docent i estetik vid nämnda universitet. Hängifven lärjunge af filosofen Boström, tillegnade K. sig under själfständigt tankearbete dennes spekulativa resultat och gjorde anmärkningsvärda förarbeten till att i den rationella idealismen skaffa den estetiska vetenskapen en fastare grundval, än panteismen förmått lägga. I denna syftning skref han sin gradualdisputation *Om den*

pantheistiska esthetiken (1864) och afh. *Om det tragiska* (1865). Bland bidrag till de första årgångarna af den 1865 uppsatta ”Svensk litteraturtidskrift” märkas artikeln *Om dödsstraffet*, som vill bevisa detta straffs orättmätighet, samt en del granskningar af teologisk litteratur, i hvilka han på en gång kraftigt och hofsamt för filosofiens och den protestantisk-religiösa utvecklingens talan. Som skald uppträdde K. först inom det 1860 i Uppsala stiftade förbundet N. S. (”Namnlösa sällskapet”) och offentliggjorde under signaturen ”K.” lyriska dikter i kalendrarna ”Isblomman” (1861) samt ”Sånger och berättelser” (1863 och 1865). Hans dikter äro fina och innerliga uttryck för en kysk erotisk känsla och ett nobelt sinnelag. — K:s *Efterlemnade skrifter* utgåfvos 1871 (med inledning af C. D. af Wirsén); s. å. utkommo *Dikter* särskildt.

2. Oskar K., den föregående kusin, språkforskare, f. 6 febr. 1850 i Mo, Västernorrlands län, aflade mogenhetsexamen i Härnösand 1870, vardt student i Uppsala 1871, filos. kand. 1873, filos. doktor 1877 och s. å. docent i nordiska språk därstädes. Efter 1876—77 genomgånget profår utnämndes K. till lektor i historia och modersmålet i Sundsvall 1884, hvarifrån han 1891 flyttade till Linköping som lektor i modersmålet och filosofisk propedeutik. K. har framför allt egnat sig åt den fornnordiska och medeltida litteraturens undersökning. Hit höra hans utförliga och innehållsrika afhandlingar *Partalopa saga* (1877), *Studier öfver Thidreks saga af Bern* (1880), *Små bidrag till nordiska litteraturhistorien under medeltiden* (s. å.), *Den norsk-isländska historieskrifningen före Snorre* (s. å.), *Studier öfver Eufemiavisorna* (1881), *Konung Harald och Heming* (1893, i ”Upsalastudier”), *De nordiska framställningarna af Tellsagan* (i ”Arkiv för nord. filologi”, 1895), *Folkvisan om konung Didrik och hans kämpar* (ibid., 1899), *Samsonvisan* (i ”Nordiska studier”, 1904) och smärre uppsatser. Af grammatiskt innehåll är *Relativsatsen i den äldre fornsvenskan* (1884).

Klocklist, listverk med klocklik profil, omvänd fallande karnis (se d. o.).

Klockljung, *bot.*, namn på *Erica tetralix*.

Klockmagnet, *fys.* Se Galvanometer, sp. 672.

Klockmetall, Klockgods, Malm, en bronslegering af vanligen 78 delar koppar och 22 delar tenn. Dessa proportioner åstadkomma den största klangrikheten hos klockan. Klockmetallen är gulgrå, med hvitt, finkornigt brott. Den smälter lätt och blir tunnflytande. Efter gjutningen (se Klockgjutning) låter man den afsvalna långsamt, hvarigenom den blir hård och spröd. Blandningen af klockmetall tillgår så, att kopparn först nedsmältes, hvarefter högst $^1/_3$ af tennet tillsättes; när de å denna legering bildade metalloxiderna (”krätsen”) afdragits från ytan, tillsättes det öfriga tennet. Den genom arfsägner inplantade föreställningen, att klockor skulle få en renare klang genom tillsats af silfver, har på senare tiden vederlagts medelst anställda rön, som visat, att silfver tvärtom afgjordt försämrar klangen. Fåfängt har man också sökt att på kemisk väg upptäcka någon silfvertillsats i äldre klockors gods. De dyrbarheter, som den fromma godtrogenheten fordom frambar vid hvarje klockgjutning, torde alltså ha nedsläppts i rör, som ledde till helt andra rum än till flamugnen. De i Bochum i Westfalen först tillverkade *gjutstål*sklockorna ha ett fullt och vackert ljud och äro mycket billigare än bronsklockorna, men kunna, i olikhet med dessa, icke omgjutas, om godset spricker, hvilket ganska ofta inträffar. De äro äfven utsatta för skada genom rost. För öfrigt har man till klockgods användt äfven andra legeringar än den först nämnda. Jfr Brons, sp. 262.

Klockpolyp, *Campanularia*, *zool.*, ett af de vanligaste polypsläktena (se Hydroidea) i de nordiska hafven. Polyperna äro klock- eller bägarformiga med stort, trumpetlikt utskott, hvilket bär munöppningen. Könsindividerna äro säcklika och skilja sig ej från kolonien. På djup af 1—50 famnar i Nord- och Östersjön anträffas allmänt *Campanularia flexuosa*; kolonien kan uppnå en höjd af 3 cm. L—e.

Klockrike, socken i Östergötlands län, Bobergs härad. 3,552 har. 1,178 inv. (1909). K. bildar med Brunneby ett regalt pastorat i Linköpings stift, Gullbergs och Bobergs kontrakt.

Klockringning. Se Klocka 1.

Klockskatt, gärd af kyrkklockor, var den form af utomordentlig bevillning, som Gustaf I såg sig nödsakad att föreslå menigheterna kring allt Sveriges rike för att inom öfverenskommen tid kunna slutbetala skulden till Lybeck. På ett rådsmöte i Uppsala vid trettondagstiden 1530 beslöts, att en klocka skulle uttagas af hvarje kyrka, kapell och kloster i rikets städer, och köpstadsmän från skilda delar af landet gåfvo såväl vid tjugondagsmarknaden i Enköping som senare, vid eriksmässomarknaden i Uppsala, sitt samtycke till den egendomliga utlagan. I juli voro de flesta klockorna förda till de större sjöstäderna för att utskeppas till Lybeck och där säljas af en konungens agent, och s. m. aflämnade de finska städerna äfvensom vid kusten belägna landssocknar sina klockor. Gärden befanns dock otillräcklig; realisationen drog ut på tiden, och lybeckarna klagade. Man beslöt därför på ett rådsmöte i Örebro i jan. 1531, att klockskatten skulle affordras äfven landsförsamlingarna i allmänhet, och kungliga ombud sändes att därom underhandla i orterna. Jämte årets kyrkotionde (undantagandes hvad som behöfdes till vax och vin) och landgillet af kyrkohemmanen borde hvarje socken lämna sin största klocka eller ock lösa den med annan koppar eller penningar. Socken, som egde endast en klocka, finge erlägga half lösen, och för gärdens riktiga användning skulle framdeles lämnas särskild redovisning. Detta nya påbud väckte hos de själfrådige dalkarlarna ett formligt uppror, det s. k. klockuppröret (se Daluppror, sp. 1198—99), samt mötte äfven på andra håll — såsom i Närke, flera socknar af Västmanland och Torsåkers socken i Gästrikland — betänkligheter och motstånd, hvaraf genklang ännu lär ha försports vid konungens sammankomst med allmogen vid Gamla Uppsala högar

under eriksmässan s. å. Gärden utgick emellertid, och inom utfäst termin blef skulden till Lybeck enligt konungens uppfattning gäldad. Huru stora summor genom själfva klockskatten åstadkommits, kan icke angifvas. — I Danmark och Holstein uttogs en klockskatt 1528. (V. S—g.)

Klockspel (fr. *carillon*), musikinstrument, bestående af ett visst antal olika stämda klockor, som bringas att ljuda medelst hammarslag, angifna antingen omedelbart eller genom klaviatur. Idén är gammal och torde ha inkommit från Kina till Europa, där redan under den tidigare medeltiden munkar sysselsatte sig med förfärdigandet af klockor. I synnerhet i Nederländerna blefvo större klockspel vanliga i kyrktornen. Berömda klockspel finnas bl. a. i Antwerpen (40 klockor), Bruges och Gent (48 klockor hvardera). Verket sattes i äldre tider i gång mest genom urverksmekanism med valsar såsom i speldosor, senare genom tangenter, som nedtrycktes med knytnäfven. Först 1875 konstruerade Smulders en bekvämare klaviatur, som liknar pianots. — Det enda klockspelet i Sverige var det, som befann sig i Tyska kyrkan i Stockholm och förstördes genom kyrkans brand 1878. Det förfärdigades 1663 ff. af hamburgaren Hemony i Amsterdam, inköptes för 3,534 dal. smt, började spela 1666 och klingade alltifrån 1700-talet hvarje tisdags- och fredagsmiddag samt, på beställning, vid högtidligare bröllop och begrafningar. Det omfattade omkr. 3 oktaver och egde både manual och pedal. 1887 uppsattes ett annat klockspel i Tyska kyrkans nybyggda torn och började spelas 1 dec. 1888. Det gamla spelet bestod af 28 klockor, det nya har 36 och var ämnadt att kunna trakteras både mekaniskt och medelst handkraft, men endast det senare sättet är användbart, emedan mekaniken kommit i olag. Ehuru större än det gamla, är det nya spelet underlägset i fråga om tonernas renhet. Ett vackert klingande klockspel är det i Köpenhamns nya rådhus uppsatta, som melodiskt tillkännagifver hvarje kvartstimme. — Fordom användes mindre klockspel i orgelverk (se Cymbel-stern), äfvenså i militärmusiken, där de nu allmänt blifvit utbytta mot stålstafvar (se Lyra) i anseende till svårigheten att uppfatta den exakta tonhöjden (beroende på klockornas från andra instrument afvikande öfvertoner, motsvarande icke talen 1, 2, 3 o. s. v., utan dessas kvadrater 1, 4, 9 o. s. v.). Jfr Carillon. — S. k. klockspel i orkestrar utgöres dels af enklare stålharmonika (se därom Harmonika), dels af dylik med tangenter, som förmedla anslåendet af stålribborna. A. L.*

Klockspindel. Se Spinning.

Klockstapel. Se Klocka 1.

Klockstock. Se Klocka 1.

Klockstolar. Se Klocka 1.

Klockstycke, *mus.*, på blåsinstrument den nedersta, utåt sig vidgande delen af röret, ljudtratten. A. L.*

Klockton, *mus.*, ett sångmaner, bestående i ett i rask följd upprepadt ansvällande och aftagande af röstens styrka. Den tecknas <> <> <> o. s. v. Jfr Messa di voce. A. L.*

Klocktorn. Se Kampanil och Klocka.

Klockupproret. Se Daluppror, sp. 1198—99.

Klockväxter, *bot.*, namn på fam. *Campanulaceæ*.

Klodvig (fr. *Clovis*; eg. *Chlodovech*, *Chlodwig*, frankisk form af namnet *Hlodwig*, Ludvig), frankiska konungar:

1. K. I, det stora frankiska rikets grundläggare, d. 511, var son till Childerik I och sonson till "Merovæus", den merovingiska konungaättens stamfader och namngifvare (se Merovingerna). 481 efterträdde han vid 15 års ålder sin fader i konungadömet öfver en del af de saliske frankerna och residerade i staden Tornacum (Tournay). 486 besegrade han vid Soissons den romerske ståthållaren Syagrius, som dittills trots västromerska rikets fall 476 försvarat sig i landet mellan Somme och Loire; K. utbredde nu sitt välde till Seine och efter hand längre. För att bistå konungen öfver de ripuariske frankerna — mellan Maas och Mosel — angrep han alemannerna (i Elsass), som öfvervunnos 496, antagligen vid Tolbiacum (Zülpich, v. om Bonn), och därpå underkastade sig K. I stridens trångmål skall K. ha lofvat de kristnes gud att som lön för seger antaga den katolska tron, för hvilken hans burgundiska gemål Rothild (på frankiska språket Chrodichildis) redan förut sökt vinna honom. I alla händelser lät han juldagen 496 döpa sig i Reims af den helige Remigius, och jämte honom mottogo öfver 3,000 af hans män dopet. För den katolska kyrkan var detta en viktig seger, då alla andra till kristendomen öfvergångna germanska folk på denna tid voro arianer; också skall påfven ha tillagt K. titeln "den allra kristligaste konungen" (lat. *rex christianissimus*), som sedan fördes af alla Frankrikes konungar ända till 1830. K:s och frankernas omvändelse till den katolska tron främjade dessutom frankers och gallo-romaners sammansmältning till ett folk och gaf konungens makt ett kraftigt stöd i katolska kyrkan. Den gynnade också K:s eröfringsföretag mot Frankrikes sydligare delar. Konung Gundobad af Burgund slog han med hjälp af hans broder Godegisl vid floden Oscara (Ouche), i trakten af Dijon, och gjorde honom till skattskyldig lydkonung (500). Västgoterna besegrade K. 507 på den Vocladiska slätten (*Campus vocladensis*, i trakten af Poitiers) och dödade med egen hand deras konung Alarik, hvarefter frankerna eröfrade västgoternas besittningar i Gallien s. om Loire utom Provence, Gothien (ung. det senare Languedoc, utom Toulouse) och Gascogne, som genom östgotakonungen Teoderiks väpnade mellankomst räddades åt dennes dotterson Amalarik. — På återvägen från det västgotiska kriget emottog K. i Tours den konsulariska värdighetens äretecken, som bysantinske kejsaren Anastasios sände honom; den gaf i den gallo-romanska befolkningens ögon en viss laga helgd åt hans välde. Till sitt nygrundade rikes hufvudstad utsåg K. Paris. — Förnämsta stödet för K:s välde voro dock frankerna, och för att fullända sitt verk röjde han med list och våld ur vägen sina medkonungar öfver dessa och öfver hufvud alla fränder, som kunde täfla med honom och hans ätt. Men att han därvid leddes blott af personliga och dynastiska intressen, visade han, då han före sin död skiftade riket som ett arfvegods mellan sina fyra söner, Teoderik, Chlodomir, Childebert och Klotar. — Litt.: Junghans, "Geschichte der fränkischen könige Childerik und Chlodwig" (1857), Havard, "Clovis ou la France au 5:e siècle" (1896), Stein, "Die urgeschichte der franken und die gründung des frankenreiches durch Chlodwig" (1897), och Kurth, "Clovis" (2:a uppl., 2 bd, 1901).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

2. K. II, Dagobert I:s yngre son, f. 633, konung af Neustrien och Burgund 638, öfver hela det frankiska riket efter sin äldre broder Sigibert III:s död 656, men själf död redan s. å. Se Merovingerna. — 3. K. III, den frankiske konungen Teoderik III:s äldste son och efterträdare 691, d. 695. Se Merovingerna. 1—3. S. F. H. (G. W—k.)

Klodyfvel, *zool.* Se Vattenskinnbaggar.

Kloë, *grek. myt.* Se Chloë.

Kloeber [klöber], F. A. v. Se Klöber.

Klofajökull. Se Island, sp. 924 och kartan.

Klofall, *sjöv.* Se Gaffel 3.

Klofastef. Se Jomsvikingadrapa.

Klofbro, *skogsv.*, en öfver trumman å kolmilor i stybben nedlagd ram, på hvilken ett antal klof för trummans igentäppande inpassats. Klofbron användes som ett slags skyddsåtgärd, men har, då den icke visat sig effektiv, mer och mer bortlagts. W. E—n.

Klofibla, *bot.*, arter af släktet *Crepis*.

Klofjärn, *skogsv.*, ett bomsmide, bestående af två hästskoformigt böjda järn, omfattande hvarandra.

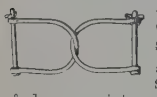

Hvarje skänkel är försedd med en öppning, genom hvilken en sprint kan inträdas. Vid anbringandet borras ett hål genom stockändarna, klofvarna trädas på dessa, sprintar slås genom skänklarna och de borrade hålen, hvarefter sprintarna fastgöras med plåtsaxar. Klofjärnen användas på större bommar, utsatta för stark påkänning. W. E—n.

Klofve. Se Filklofve och Klafve.

Kloka gubbens enda äkta giktliniment. Se Hemliga medel.

Kloken, kronopark i Öfver-Luleå socken, Bodens revir, Norrbottens län, afsatt af öfverloppsmark till kronopark enl. k. br. 18 juni 1869. Benämning och omfattning bestämdes genom Skogsstyrelsens beslut 15 okt. 1875. Enl. k. br. 30 nov. 1900 har visst område inköpts och tillagts kronoparken. Areal omkr. 19,000 har. M—g.

Klokrypare, *Chelonethi* l. *Pseudoscorpionidea*, *zool.*, ordning af de med ledad bakkropp (*Arthrogastra*) utrustade spindeldjuren, omfattande några mm. långa former med platt, oval bakkropp och mycket långa pedipalper, hvilkas första leder hållas utsträckta åt sidorna, medan de främre äro vinkelböjda framåt och i likhet med de korta chelicererna ändas med en griptång. De flesta arterna lefva under den lossnande barken på murkna trädstubbar, där de lifnära sig af smådjur, som gripas med pedipalpernas tänger. De röra sig ganska lifligt och kunna äfven springa baklänges och åt sidorna. Alla äro försedda med spinnkörtlar och spinna därmed en tunn väfnad till ett slags bo, särskildt för öfvervintringen. Äggen bäras vanligen af honan sammanklibbade till en liten kaka under bakkroppen. I vårt land finnas 9 arter, fördelade på 4 släkten. Artrikast är släktet *Chelifer* (6 arter; se fig.). Några arter träffas inomhus, hvaribland en af de största, bokskorpionen (se d. o.). G. A—z.

En *Chelifer* (starkt förstorad).

Klondike, Klondyke [klå'ndaik], guldfält i Brittiska Nord-Amerika, distriktet Jukon, uppkalladt efter en liten ström K., som fr. h. förenar sig med Jukon ungefär under 64° n. br. och 139° 30′ v. lgd, omkr. 160 km. från Alaskas gräns och 2,700 km. från Jukons mynning. Fyndigheterna vid K. och tillhörande vattendrag, hvilka anses vara bland de rikaste, som någonsin funnits, upptäcktes i aug. 1896 af en R. Henderson från Nova Scotia och en skotte Mc Cormack. Trots afståndet från civiliserade bygder (2,500 km. från Victoria i Columbia), det ytterst hårda klimatet (medeltemperaturen under vintern är — 40°) och frånvaron af alla förnödenheter, greps en mängd människor af ”guldfeber” och begaf sig till K., som första året anses ha lämnat guld för 2,5 mill. doll., 1897 för 10 mill. och 1898 för 16 mill. Vägen dit tages antingen från Skayway vid Lynnfjorden med den 246 km. långa järnvägen öfver Whitepass till Whitehorse och de därtill anslutna ångbåtarna på Lewes river eller från S:t Michael nära Jukons mynning med de under juli—okt. på Jukon gående ångbåtarna till ett jämförelsevis kort afstånd från K. På guldfältet har uppvuxit Dawson city (se d. o.). Jfr O. Nordenskjöld, ”En expedition till Klondyke” (i ”Ymer”, 1899), Lync, ”Three years in the K.” (1904), och M. Lain, ”Alaska and the K.” (1905). (J. F. N.)

Klondyke [klå'ndaik]. Se Klondike.

Klönisk (af grek. *klonêi'n*, sätta i häftig rörelse), *med.*, häftigt skakande. Se Kramp.

Klonowicz [-åvitj], Sebastyan Fabian (pseudonymen Acernus), polsk poet, f. omkr. 1550, d. 1602. Hans förnämsta verk är den på latinska distika skrifna *Roxolana* (1584; nya uppl. 1851 och 1857), en poetisk naturskildring af Röda Ryssland, full af realism och karakteristiska detaljer och episoder (polsk öfv. af Syrokomla). Den latinska lärodikten *Victoria deorum* (tr. 1600), äfvenledes på hexameter, är ett allegoriskt lofprisande af dygdens företräde framför börden. På polska skref K. några klagokväden vid Jan Kochanowskis död (1585) samt den satiriska dikten *Worek Judaszow* (Judas penningpung, 1600). Enligt en gammal sägen, att förrädarens penningpåse skulle ha varit förfärdigad af fyra olika djurhudar: ulf-, räf-, lo- och lejon-, fördelades dikten i fyra afdelningar med anspelningar på allmänt mänskliga och speciellt polska fel och lyten. Förutom den polska litteraturen om K. (Kraszewski, Mecherzyński, Detmerski m. fl.) märkes A. Mierzyński, ”De vita, moribus scriptisque latinis S. F. Acerni” (1857). A—d J.

Kloos [klås], Willem, holländsk skald, f. 6 maj 1859 i Amsterdam, redigerar sedan 1885 den af honom, F. van Eeden, Vervey m. fl. grundlagda tidskriften ”De nieuwe Gids” i Amsterdam, dit han lämnat regelbundna kritiska bidrag (1896 utg. under titeln *Veertien jaar literatuurgeschiedenis 1880—93*, ny uppl. 1899). Som lyriker har han framträdt med *Verzen* (1894) och *Nieuwe verzen* (1895) samt *Verzen* (2 bd, 1902), bland hvilka framför allt sonetterna anses stå mycket högt. Se O. Hauser, ”Die niederländische lyrik 1875—1900” (1901).

Klopp, Onno, tysk historieskrifvare, f. 9 okt. 1822 i Ostfriesland, d. 9 aug. 1903 i Wien, blef 1845 lärare i Osnabrück och 1858 i Hannover, där han knöt personlig bekantskap med konung Georg V. Redan i sina äldre arbeten, *Geschichte Ostfrieslands* (3 bd, 1854—58), *Friedrich II und die deutsche*

nation (1860; 2:a uppl. 1867) och *Tilly im dreissigjährigen krieg* (2 bd, 1861; en i det hela ganska lyckad "ehrenrettungs"-skrift), lägger K. i dagen det lifliga hat mot Preussen och den böjelse för ultramontanismen, som med ökad styrka framträda i den följd politiska broschyrer han utgaf efter 1866 års händelser. Under dessa vistades han i Georg V:s högkvarter, utförde en beskickning till förbundsdagen och prins Karl af Bajern samt följde konungen i landsflykt till Hietzing invid Wien. 1874 öfvergick han till katolicismen. Efter Georg V:s död skref han dennes biografi (1878). I sitt ytterligt bredt anlagda arbete *Der fall des hauses Stuart und die succession des hauses Hannover* (14 bd, 1875—88) sökte han sammanfattande skildra Västeuropas historia under perioden 1660—1714 samt därvid särskildt visa, att det stuartska husets förjagande ur England öfverensstämde med den katolska kyrkans önskningar och intressen. Bristande kritisk skärpa och stor partiskhet utmärka såväl detta arbete som de sedermera af honom utgifna *Das jahr 1683 und der folgende grosse türkenkrieg* (1882), *Tilly, Gustav Adolf und die zerstörung von Magdeburg* (1895) och *Philipp Melanchton 1497—1560* (1897). Af sin bok om Tilly utarbetade han en reviderad uppl.: *Der dreissigjährige krieg bis zum tode Gustav Adolfs 1632* (3 bd, 1891—96). Han utgaf 1864—84, med understöd af Georg V, Leibniz' politisk-historiska arbeten i 11 bd. K:s uppfattning af Gustaf Adolf är den fanatiske katolske ifrarens. "Liksom hans fader", säger K., "betjänat sig af religionens namn som en fana för att taga kronan, som ej var hans, så hade hans krigslystne son från sin tidiga ungdom fikat efter att i samma fanas namn gripa in i det i upplösningstillstånd stadda Romerska riket." Att Gustaf Adolf räddat protestantismen, fortsätter K., är ej sant, ty den befann sig ej i fara, och det var ej för att hindra restitutionsediktets utförande, utan för att taga hvad som ej var hans, som han började kriget — hans verk allena — mot svenskarnas önskan och böjelse och påtvang tyskarna detsamma. — K:s historiska författarskap skattas till följd af dess tendens och de polemiska reflexionernas skärpa synnerligen högt på ultramontant katolskt håll. (V. S—g.)

Klopper, Johan, porträttmålare, d. 1734, verksam åtminstone från 1702. Från 1713 var han ritmästare vid Uppsala universitet och en tid bosatt i Stockholm, där han tillhörde holländska församlingen. Det är därför troligt, att han var af holländsk börd, men kan får ej, såsom skett, förblandas med kopparstickaren A. de Klopper, som dog i Amsterdam omkr. 1781. K. arbetade äfven i landsorten, och ett minne därifrån synes vara hans tidigaste kända porträtt, dat. 1702 och framställande landshöfdingen *H. G. v. Falkenberg* (Jönköping). På Gripsholm ses hans bild af *Olof Rudbeck d. y.* och i Uppsala, jämte några kopior, porträttet af prof. *H. Wallerius* (1713). K:s porträttmålningar röja en säker teckningsförmåga, sakna icke en ganska ingående karakteristik, men äro som målningar betraktade obetydliga och ha i synnerhet koloristiska brister. Modellering är hård, och karnationen har en dragning åt violett. K:s största arbete, en duk framställande Gustav Vasa-historien, hvilken målning tilltäppte öppningen i Uppsala domkyrkas altarprydnad, blef, helt visst på grund af sina mindre framstående egenskaper, 1752 undanflyttad och har förmodligen för länge sedan skattat åt förgängelsen. —rn. (O. G—g.)

Klopsch [klå'pʃ], Louis, amerikansk filantrop, tidningsman, f. 1852 i Tyskland, d. 1910 i New York, var tidningsegare och tidningsutgifvare i Amerika sedan 1877, då han inköpte "Daily reporter". 1880 förvärfvade han äfven "Pictorial associated press", men lämnade dem 1890, då han öfvergick till "New York christian herald", som han inköpte 1892. Genom sin tidning insamlade han kolossala summor för välgörande ändamål. Mer än 3,300,000 dollars kunde han sålunda fördela bland de af hungersnöd lidande befolkningarna i Indien (1896, 1900 och 1908), Japan (1906), Ryssland (1892), Kina (1901, 1907) samt Finland och Lappland 1903, då han personligen tog kännedom om förhållandena. Hans storstilade och energiska arbete i välgörenhetens tjänst gjorde K. allmänt bekant och skaffade honom flera utmärkelser.

Klopstock [klå'ppståkk], Friedrich Gottlieb, tysk skald, f. 2 juli 1724 i Quedlinburg, d. 14 mars 1803 i Hamburg, uppfostrades 1739—45 vid gymnasiet i Schulpforta, där han redan började lefva för den tanken att skrifva ett stort epos. Han hade först ämnat besjunga konung Henrik Fågelfångaren; men detta ämne undanträngdes sedan af tanken på ett religiöst epos med Kristus till medelpunkt. Medan han 1745 i Jena studerade teologi, började han affatta sin *Messias* på prosa; och då han 1746 för studier vistades i Leipzig, omskref han den påbörjade dikten på hexameter, hvarefter han 1748 fick utgifva de tre första sångerna i de unge sachsiske författarnas tidskrift, "Bremer beiträge". Efter en olycklig kärlek (till Sophie Schmidt, besjungen som Fanny), som nedstämde honom, mottog han med glädje en inbjudning från kritikern Bodmer i Zürich 1750. I Schweiz framträdde K:s naturkänsla i stämningsfulla "oden". Därefter inbjöds K. till Köpenhamn af konung Fredrik V och ministern Bernstorff, med 400 thalers underhåll om året, för att afsluta sin "Messias". Han lefde där från 1751 och gifte sig 1754 med Margarete (Meta) Moller (i sina till henne skrifna oden kallar K. henne Cidli). Efter hennes död, 1758, lämnade han Köpenhamn, men återkom 1763 och bodde där sedan ända till hösten 1770, då han efter Bernstorffs fall för alltid lämnade Danmarks hufvudstad. Sitt återstående lif tillbragte han mest i Hamburg. — K. intar en betydande plats i den tyska litteraturen som banbrytare för de nyklassiska och romantiska riktningarna vid 1700-talets slut och 1800-talets början, och hans betydelse sträcker sig vida utanför det tyska språkområdet. Själf påverkad af den naturbeskrifvande och känslofulla riktningen i England, var han en bland de förste i sitt fosterland, som bröto med den franska pseudoklassiciteten. Han betonade originaliteten i motsats mot imitationen och påny tfödde den tyska poesien både genom ämnenas storslagenhet och

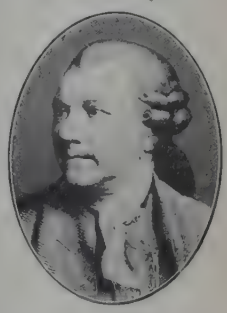

fantasiens djärfhet, det patetiska uttrycket, rytmens frihet och kraft samt det poetiska språkets nyhet och friskhet. Bland hans dikter stå *Messias* (1748—73, på sv. prosa af C. O. Humble 1789—92) samt första samlingen *Oden* (1771) högst. Den stort anlagda ''Messiaden'' väckte beundran på grund af den högstämda tonen, den varma religiositeten, de lifliga målningarna och det upphöjda språket, men det digra diktverket tröttade snart genom formens entonighet, den oratoriska öfverdriften och bildernas overklighet. I gestaltningens kraft kan K:s poem icke mäta sig med Miltons ''Förlorade paradis''. I ''Messias'' hade K., öfvergifvande den franska alexandrinen, återupptagit antikens heroiska vers, hexametern. Antika versschemata, ofta fritt ombildade, använde han också i sina oden. Flera af dessa utmärkas för en kraftig lyrisk flykt. För den nyare lyrikens utveckling blefvo de af stor betydelse och betecknade ett genombrott i både form och innehåll. — K:s religiösa och fosterländska patos tog sig äfven uttryck i dramatisk form, hvilken dock föga passade för hans kynne. Högre än de bibliska dramerna (*Der tod Adams* m. fl.) stå i allmänhet de med tysknationellt ämne, framför allt den första, *Hermannsschlacht* (1767; till sv. öfversattes 1828 af A. Phragmén ''Hermans död. Ett bardiskt sorgespel''). Dessa senare dramer, som K. kallade *Bardiete*, gåfvo jämte några af odena en kraftig impuls åt en ny riktning i samtidens litteratur, där det forngermanska elementet, sammansmält med det keltiska (Ossianssångerna), bildar en viktig faktor. Skalderna af ''Sturm und drang'', särskildt Göttinger dichterbund, räknade också K. som sin föregångsman. — För tyska språkets uppryckning och förnyelse arbetade K. också genom flera prosaskrifter, *Die deutsche gelehrtenrepublik* (1784) o. a. — Af den rika Klopstocklitteraturen må här nämnas Fr. Muncker, ''Fr. G. K., Geschichte seines lebens und seiner schriften'' (2:a uppl. 1900). Muncker har ock utgifvit en upplaga af K:s skrifter 1893. Jämte honom ha Düntzer, Hamel, Bailly o. a. bidragit till kommenteringen af K:s arbeten. — I Sverige blef K. också en viktig faktor i den nya litterära rörelse, som inleddes med Thorild (hvilken öfversatte K:s ''Ynglingen''). Både Brinkman och Franzén skrefvo hyllningsdikter till K. Jfr E. Wrangel, ''K. och Sverige'' (i ''Till Henrik Schück 19$^{2}/_{11}$05''). E. Wrgl.

Klor [klår], *kem.*, ett till saltbildarnas grupp hörande grundämne, som upptäcktes 1774 af Scheele och af honom benämndes ''deflogisticerad saltsyra''. Det ansågs länge som sammansatt och liksom saltsyran en oxid af ett förmodadt ämne, benämndt *murium*, hvarför äfven klor en tid kallades ''saltsyresuperoxidul''. Genom Gay-Lussacs, Thénards och Davys undersökningar ådagalades klorens natur af grundämne, och sedan 1810 har den ansetts som sådant. Klor, som är ett af de viktigaste grundämnena, förekommer i naturen allmänt i förening med metaller, i synnerhet med natrium (koksalt). Fri klor erhålles genom inverkan af oxidationsmedel, t ex. mangansuperoxid, på klorens väteförening, saltsyra, under uppvärmning. Bekvämare erhålles gasen genom inverkan af rå saltsyra på klorkalk (se d. o.) i Kipps apparat (se d. o.) vid vanlig temperatur. Den är vid rumstemperatur en högst illaluktande, grönagul (grek. *chloro's*) gas af 2,$_{448}$ eg. v. samt angriper, äfven i förtunnadt tillstånd, på det häftigaste andningsorganen och ögonen, hvarför man måste iakttaga stor försiktighet vid arbeten med klor. Genom tryck och afkylning kan gasen förtätas till en mörkgul, vid — 33,$_{6}$° kokande vätska; den kritiska temperaturen ligger vid 146°. Klor löses af vatten, hvarvid detta antager färg och lukt af kloren (k l o r v a t t e n, *chlorum solutum*), samt kan t. o. m. bilda med vatten ett kristalliserande hydrat, som dock vid rumstemperatur åter sönderfaller i vatten och klor. Klorens atomvikt, som tecknas Cl, är 35,$_{45}$ (O = 16). De flesta ämnen angripas energiskt af klor, dock ej kväfve, syre, kol, några sällsynta platinametaller och ädelgaserna. På omvägar kan dock klor förmås att med syre bilda en hel rad syror, u n d e r k l o r s y r i g h e t, ClOH med anhydriden Cl_2O, k l o r s y r l i g h e t, ClO . OH och dess anhydrid Cl_2O_3, k l o r t e t r o x i d l. s. k. u n d e r k l o r s y r a, Cl_2O_4, k l o r s y r a, ClO_2 . OH, och ö f v e r k l o r s y r a, ClO_3 . OH. Alla dessa föreningar, som visa en icke ringa analogi med kväfvets syreföreningar, äro endotermiska, d. v. s. bildas under absorption af värme och sönderdelas under utveckling af värme. Underklorsyrlighetens och klorsyrans salter bildas vid inverkan af klor på starka baser, under det samtidigt klormetaller, som uppstå under värmeutveckling, bildas. Till följd af sin endotermiska natur äro klorens syreföreningar explosiva. Till väte och metaller har klor stor frändskap och förenas med dem direkt, ofta under ljusfenomen. T. o. m. guld och platina förenas direkt med klor; antimon, vismut m. fl. tända sig i klorgas. En blandning af klor och vätgas (k l o r k n a l l g a s) förenas i dagsljus långsamt, men i solljus ögonblickligen och med explosion, hvarvid 2 vol. klorvätegas, HCl, uppstå af 1 vol. klorgas och 1 vol. vätgas. Vätet förbrinner i klorgas med blåhvit låga till k l o r v ä t e, en färglös gas, som förtätar vattenånga och därför starkt ryker i luften. Den framkallar häftig hosta, om den inandas i äfven mycket förtunnadt tillstånd. Vatten löser med begärlighet klorväte och förmår vid 0° upptaga 503 vol. af gasen. Lösningen af klorväte i vatten är en färglös, starkt sur vätska, som kallas *saltsyra*. En mättad klorvätelösning kallas *rykande saltsyra*, emedan den ryker i luften. Klorväte beredes i stort genom uppvärmning af koksalt med svafvelsyra

$$(2\,NaCl + H_2SO_4 = 2\,HCl + Na_2SO_4),$$

hvarvid den bortgående gasen inledes i vatten. På laboratorier erhålles torrt klorväte bäst genom inverkan af koncentrerad svafvelsyra på salmiakstycken i Kipps eller Norblads apparater, eller ock genom tillsats af svafvelsyra till i saltsyra dränkta pimstensstycken i Kipps apparat. Klorvätet är i alla afseenden en stark, enbasisk syra, löser under utveckling af vätgas många metaller, neutraliserar baser och sönderdelar kolsyrade salter, vid hvilka reaktioner klormetaller (klorider och klorurer; se dessa ord) bildas. Dessa klormetaller äro således klorvätesyrans salter. I förhållande till väte och metaller uppträder klor som ett enatomigt grundämne, men till syre som ett 1-, 3-, 5-, 7-atomigt. Klorens starka frändskap till väte gör, att den vid närvaro af vatten och ämnen, som kunna syrsättas, verkar oxiderande. I dylika fall förenas nämligen kloren med vattnets väte till klorväte, hvarvid vattnets syre i frigöringsögonblicket verkar kraftigt oxiderande.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Härpå beror, att klor bleker färgämnen af organiskt ursprung och förstör illaluktande förruttnelseprodukter. P. T. C. (H. E.)

Kloral, *kem.*, en produkt, som bildas vid inverkan af klor på alkohol (däraf namnet). Den är en färglös vätska af genomträngande lukt, kokar vid 98° och är sammansatt enligt formeln $C Cl_3 CHO$ (således triklor-aldehyd). Vid förvaring förvandlas (polymeriseras) kloral till metakloral, en fast, hvit massa. Se vidare Kloralhydrat och Sömnmedel. P. T. C. (H. E.)

Kloralamid. Se Kloralformamid.

Kloralformamid (vanligen kallad kloralamid), *med. kem.*, kloral-myrsyreamid. Se Sömnmedel.

Kloralhydrat. 1. *Kem.*, en förening af kloral med vatten, sammansatt enligt formeln $C Cl_3 — CH (OH)_2$, således en tvåatomig alkohol. Blandas kloral med vatten, så bildas under värmeutveckling kloralhydrat, som utgör färglösa, lättlösliga kristaller. Dessa smälta vid 57° och sönderfalla vid 97° under kokning i kloral och vatten. K. användes såsom sömnmedel och som antiseptikum. Vid inverkan af alkaliska vätskor på kloralhydrat bildas kloroform och myrsyra ($C Cl_3—CH (OH)_2 = C Cl_3 H + H C O O H$). — 2. (Vanlig populär benämning kloral) *Med.* Se Sömnmedel.

Klorammonium, *kem.* Se Salmiak.

Kloranti, *bot.*, förgröning (se d. o.).

Klorāt, *kem.*, salter af klorsyran, $ClO_3 . OH$. Klorsyran är en stark, enbasisk syra, som med baser ger i allmänhet lättlösliga salter. Svårlösligast är kaliumkloratet l. klorsyradt kali. Kloraten utmärkas däraf, att de vid upphettning afgifva syre och kvarlämna en klormetall (klorid). Kaliumkloratet ger dock i första hand vid upphettning utom klorkalium öfverklorsyrans kaliumsalt. Till följd af den lätthet, med hvilken kloraten afge syre, bilda de med lätt oxiderbara ämnen, såsom kol, svafvel, socker o. d., mycket explosiva blandningar. I vattenlösning verka de däremot till skillnad från hypokloriten ej oxiderande. Kaliumkloratet, som nyttjas till säkerhetständstickor, i fyrverkerikonsten och på laboratorier för beredning af syrgas, tillverkas i stort genom inledning af klorgas i en blandning af kalk och klorkalium. Det är ett tämligen svårlösligt, i tunna, färglösa taflor kristalliserande salt. Sedan 1893 tillverkas kaliumklorat fabriksmässigt vid Månsbo (Avesta); tillverkningen af klorat och perklorat uppgår där till 2,000 ton per år. P. T. C. (H. E.)

Klorbensol [-sål], *kem.* Se Klorid.

Klorbly, *kem.* Se Bly 1, sp. 780.

Klorbromsilfverpapper l. Gasljuspapper. Se Fotografi, sp. 999.

Klorenkym, *bot.*, detsamma som mesofyll (se d. o.).

Klorērande rostning, *metall.*, svafvelmetallföreningars (svafvelmalmers) rostning med koksalt, hvarigenom bildas natriumsulfat och metallklorider. De senare bringas i lösning medelst lämpliga, för olika metaller olika lösningsmedel, hvarifrån metallerna utfällas ur de erhållna lösningarna. Den kombinerade processen, metallers afskiljande ur svafvelmalmer medelst klorerande rostning, urlakning och fällning, kallas kloreringsprocessen. Se Cementkoppar och Guld, sp. 582. G. H—r.

Kloreringsprocessen. Se Klorerande rostning.

Kloretyl, *kem.*, ett vid vanlig temperatur gasformigt ämne (kokpunkt 12°), som erhålles vid mättning af alkohol med klorväte i närvaro af klorzink. Användes som bedöfningsmedel (se d. o.) i rent tillstånd eller tills. med klormetyl; denna blandning betecknas som klorył. H. E.

Klorid, *kem.*, benämnes hvarje salt eller ester af klorvätesyran. Syreklorider äro föreningar, som kunna tänkas ha bildats genom klorvätesyra och organiska syror. Klorvätesyra bildar klorider, resp. klorurer, med alla baser. Nästan alla dessa föreningar med baser ha saltkaraktär och äro således starkt dissocierade i joner; de ge med silfversalter en ostlik hvit fällning af silfverklorid l. klorsilfver, som icke löses i syror, men lätt löses i ammoniak. Endast hos några få klorider, såsom kvicksilfverklorid l. sublimat (se d. o.), är den elektrolytiska dissociationen mycket liten. Starkt positiva metallers klorider lösa sig utan hydrolytisk sönderdelning. De klorider, som saltsyran bildar med svagare baser, äro delvis svårlösliga och spjälkas (hydrolyseras) alla af vatten till en större eller mindre grad i saltsyra och fri bas, och denna spjälkning går desto längre, ju svagare basen är. Äfven klorens föreningar med organiska alifatiska radikaler (såsom metyl, etyl o. s. v.), föreningar, hvilka kunna anses som motsvarande alkoholens saltsyreestrar, hydrolyseras i beröring med vatten inom en längre eller kortare tid till stor del; så spjälkas t. ex. metylklorid l. klormetyl genom vatten till metylalkohol och saltsyra. Mycket beständigare äro däremot de aromatiska resternas klorider, såsom fenylklorid, vanligen kallad klorbensol. Syrornas klorider, såsom fosforoxiklorid, acetylklorid och andra, hydrolyseras fullständigt och relativt fort af vatten till motsvarande syra och saltsyra. H. E.

Klōris, *grek. myt.* Se Chloris.

Klorit Werner (af grek. *chloro's*, grön), *miner.*, en grupp af gröna i sexsidiga taflor eller glimmerlika, icke elastiska fjäll kristalliserande mineral, bildade som en isomorf blandning af vattenhaltigt magnesiumsilikat och vattenhaltigt magnesium-aluminium-silikat. Efter blandningsdelarnas olika inbördes mängd skiljer man emellan pennin, klinoklor, proklorit o. s. v. Klorit förekommer mycket allmänt tillsamman med järn- och kopparmalmer eller som hufvudbeståndsdel uti bergarterna kloritskiffer, trapp, täljsten, i Sverige vid nästan alla järngrufvor. Den synes i de flesta fall vara en på högre nivåer bildad omvandlingsprodukt af augit eller hornblände, särskildt vanlig i vittrade diabaser och gabbroarter. P. T. C. (A. Hng.)

Kloritskiffer, *petrogr.*, en lökgrön till svartgrön, föga hård, skiffrig eller fjällig bergart, bestående af mineralet klorit med inblandning af kvarts, fältspat, glimmer eller talk. Den förekommer som underordnade lager bland hufvudsakligen ursystemets bergarter (gnejs, glimmer-, hornblände- och lerskiffrar) samt finnes i åtskilliga länder, äfven flerstädes i Sverige. — En inom den s. k. Dalformationen på Dalsland förekommande finkornig, icke skiffrig, grågrön eller mörkgrön, ganska hård bergart af ungefär liknande sammansättning har blifvit kallad kloritsten. E. E.

Kloritsten, *petrogr.* Se Kloritskiffer.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klorkadmium, *kem.* Se Kadmium.

Klorkalcium, *kem.* Se Kalcium.

Klorkalium, *kem.* Se Kaliumklorid.

Klorkalk, *kem.*, en produkt, som erhålles genom inverkan af klorgas på släckt kalk och bildar ett hvitt eller gulhvitt pulver af stark klorlukt. Klorkalken synes vara en blandning af klorkalcium, $CaCl_2$, och underklorsyrlighetens kalksalt, $Ca(OCl)_2$. Halten af det senare, som genom särskilda analytiska metoder (*klorometri*) kan bestämmas, betingar klorkalkens värde. Klorkalk (blekkalk) nyttjas till blekning af väfnader (se Blekning) och till desinfektion af sjukrum m. m. (se Klorrökning). Dess blekande egenskap beror därpå, att det underklorsyrliga saltet äfven i lösning lätt sönderfaller i klorkalcium och syre, som i utvecklingsögonblicket verkar kraftigt oxiderande. Vid närvaro af syror bildas af klorkalcium klorväte, hvilket med underklorsyrligheten ger vatten och fri klor, som äfven verkar blekande. P. T. C.*

Klorknallgas, *kem.* Se Klor.

Klorknallgasfotometer. Se Fotometer, sp. 1012—13, jämte fig.

Klorkväfve, *kem.*, en högst märklig, af Dulong 1811 upptäckt förening af klor med kväfve, som bildas vid inverkan af klorgas på salmiaklösningar. Sannolikt uppstå härvid både NCl_3 och NCl_5. Klorkväfvet är en tung, gul, tunnflytande olja, olöslig i vatten, af stark, näsa och ögon häftigt retande lukt. Det är kanske det mest explosiva af alla kända ämnen. Explosion inträder vid upphettning till 90° eller 100° samt vid vanlig temperatur vid slag eller vid beröring med många, särskildt organiska ämnen, damm o. d., som därvid energiskt kloreras. En eller annan droppe framkallar ytterst farliga explosioner, hvarvid en betydande mängd värme frigöres. Explosionen är icke en följd af någon förbränning, utan endast af frigörandet af en stor, i föreningen magasinerad mängd af kemisk energi. P. T. C. (H. E.)

Klormetaller, *kem.* Se Klorid.

Klornätrium, *kem.* Se Koksalt.

Klorockan, *zool.* Se Rockor.

Klorofän, *miner.*, detsamma som fluss-spat.

Klorofo'rm (af *klor*, se d. o., och *form*, en förkortning af *formyl*, myrsyrans radikal HCO), *kem.*, en af Liebig 1831 upptäckt förening af sammansättning $CHCl_3$, som erhålles vid destillation af klorkalk med alkohol eller aceton. Ett renare preparat framställes vanligen genom sönderdelning af kloralhydrat med alkalier. Kloroform är en färglös, lättrörlig, tung vätska (sp. v. 1,5) af sötaktig lukt och smak. Den kokar vid 61°, löses blott spårvis af vatten och är för sig icke brännbar. Kloroform löser med lätthet fett, harts, kautschuk o. s. v. På kloroformångornas egenskap att, då de inandas, framkalla anestesi beror kloroformens användning vid operationer och vivisektioner. Om dess verkan och bruk se Bedöfningsmedel och Hjärtgift. En motsvarande verkan har kloroform på växtkroppen; den förlamar protoplasmans verksamhet, men hämmar ej processer, som ej direkt äro beroende af denna, t. ex. andning, hydrolytiska spjälkningar o. d. Jfr Eterisation 2. P. T. C. (H. E.)

Klorofycéer, *bot.*, namn på *Chlorophyceæ*.

Klorofy'll, Bladgrönt (af grek. *chloro's*, grön, och *fy'llon*, blad), *kem.*, de gröna färgämnen hos växterna, med hvilkas hjälp kolsyreassimilationen sker. Spektroskopiska iakttagelser visade tidigt, att det naturliga färgämnet bestod af sannolikt två komponenter. Dylikt råklorofyll är lösligt i både alkohol och bensol. Alkohollösningen visar ett karakteristiskt absorptionsspektrum med 5 band, hvaribland ett synnerligen kraftigt i rödt mellan B och C. Mörka värmestrålar absorberas icke, och 80 proc. af solstrålningens energi passera sålunda klorofyllet oförändrade. Klorofyll-lösningar visa blodröd fluorescens; i starkt solljus förstöres klorofyllet hastigt, hvarvid särskildt röda strålar äro verksamma. Klorofyllet förhåller sig följaktligen som en sensibilisator (se d. o.), och sannolikt är, att klorofyllet spelar just denna roll vid kolsyreassimilationen. Klorofyllpigmenten innehålla kol, väte, syre, kväfve och magnesium, däremot icke järn, ehuru detta ämne är nödvändigt för klorofyllets uppkomst i växterna. Icke heller fosfor ingår i ren klorofyll, såsom förut har antagits. Dess märkligaste beståndsdel är magnesium, som förekommer i komplex bindning (se nedanstående konstitutionsformel). Magnesium aflägsnas ej vid inverkan af alkalier, däremot sönderdela äfven svaga syror magnesiumkomplexen. Man har uttalat den förmodan, att klorofyllmolekylens magnesium spelar den viktiga rollen af förmedlare vid kolets upptagande i organisk bindning. Klorofyll är till sin kemiska natur indifferent och består af estrar. Willstätter har nämligen visat, att växterna innehålla två skilda hufvudslag af klorofyll, nämligen i vissa fall kristalliseradt klorofyll och i det stora flertalet fall ett *amorft* pigment, som är estern af den omättade alkoholen fytol, $C_{20}H_{40}O$. I rent tillstånd lämnar amorft klorofyll vid förtvålning 30 proc. fytol. Härigenom visar sig det amorfa klorofyllet vara skarpt skildt från det kristalliserade klorofyllet, som icke innehåller fytol, utan vid förtvålning ger metylalkohol.

Klorofyll lämnar vid spjälkning med alkalier andra produkter än vid spjälkning med syror. I förra fallet uppstå (sedan magnesium aflägsnats med syror) en mängd färgade, väl kristalliserande produkter, *fytokloriner*, som i neutral lösning äro olivgröna, och *fytorodiner*, som i neutral lösning äro vackert röda, fluorescerande ämnen. Den magnesiumfria återstod, som erhålles vid klorofyllets behandling med syror, kallas *feofytin* (ur amorft klorofyll), resp. *feoforbin* (ett kristalliseradt klorofyll); det förra ämnet bildar mörkbruna flockar, det senare kristalliserar. Feofytin har förmågan att upptaga koppar, järn och zink i komplex bindning, hvarvid bildas mörkgröna, klorofyll-liknande ämnen. Förtvålas klorofyll direkt med alkalier i köld, bildas de mörkgröna alkalisalterna, klorofylliner, hvilka vid stark uppvärmning med alkoholiskt kali öfvergå först till vackra blå kristaller af glaukofyllin, sedan till rhodofyllin, som bildar mörkröda, vackert blåskimrande kristaller af sammansättningen $C_{33}H_{34}O_4N_4Mg$, och slutligen i de båda likaledes röda ämnena pyrrofyllin och fyllofyllin. Alla dessa fylliner äro ännu magnesiumhaltiga, men metallen afspjälkas ytterst lätt genom behandling med syror, hvarvid fyllinerna öfvergå i motsvarande porfyriner, $C_{33}H_{36}O_4N_4$. Fyllinerna såväl som porfyrinerna innehålla fria karboxylgrupper; klorofyllin är trebasiskt, glaukoch rhodofyllin tvåbasiska, pyrrofyllin och fyllofyllin enbasiska.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Willstätter anger följande formler:
För rhodofyllin och glaukofyllin ($Mg N_4 C_{31} H_{32}$) $COOH)_2$.
För pyrrofyllin och fyllofyllin ($Mg N_4 C_{31} H_{33}$) $'OOH$.
Schunk och Marchlewski visade först, att klorofyll lämnar sönderdelningsprodukter, som äro besläkade med blodfärgämnets derivat, hemin (se d. o.). De öfverförde nämligen klorofyll med het alkoholisk saltsyra till fyllocyanin, som vid upphettning med alkali lämnade fylloporfyrin (se ofvan). Denna förening liknar mycket hematoporfyrin, som fås ur hemin, och såväl porfyrinet ur klorofyll som porfyrinet ur blodfärgämnet öfvergår slutligen i samma hemopyrrol = metylpropylpyrrol. Den magnesiumhaltiga komplexen, som återkommer i alla fylliner,

anses ha strukturen 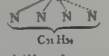

Den hufvudsakliga skillnaden mellan blodfärgämnet hemin och klorofyllets derivat torde vara, att de förra innehålla i stället för *Mg* den likaledes tvåvärda gruppen *Fe Cl*. Kristalliserad klorofyll bildar hexagonala blad, som lätt lösas i alkohol, mindre lätt i eter och nästan ej alls i petroleter. Det ingår i större mängd hos *Galeopsis*arterna, hvarur det lämpligen framställes. Det amorfa klorofyllet, som är vida vanligare, är lösligt i petroleumeter och kan ej ha uppkommit ur det kristalliserade under beredningen, ity att det ensamt är fytolhaltigt (se ofvan).

Vid framställning af klorofyll måste man undvika växtsyrornas förstörende inverkan, hvilket sker därigenom, att man extraherar i mörker försiktigt torkade (således ej färska) blad med kall metylalkohol. Extraktet, som då erhålles, innehåller utom klorofyll äfven karoten och xantofyll, hvilka afiägsnas genom 'entmischung''. Alkoholextraktet försättes med en lika volym petroleumeter eller kloroform samt litet vatten, så att ett vattenhaltigt alkoholskikt innehållande xantofyllet afskiljes. Karoten afiägsnas dock på denna väg endast med svårighet och ofullständigt. Kristalliseradt klorofyll ur Galeopsis vinnes genom det torra bladpulvrets utskakning med alkohol i närvaro af krita och tillsats af eter till kristallisationen. Kristallpulvret tvättas med eter. H. E.

Klorofyllän, *kem.* (af grek. *chloro's*, grön och *fyllon*, blad), ett klorofyllpreparat, framställdt af Hoppe-Seyler genom extraktion af friskt gräs med eter och därpå med kokande alkohol. Extraktet koncentreras till kristallisation, filtreras och fälles med vatten; denna fällning utlakas med eter, och eterlösningen afsätter vid afdunstning djupgröna klorofyllankristaller med bruna reflexer. Det är ej oförändradt klorofyll, utan uppkommet därur genom inverkan af den sura växtsaften. H. E.

Klorofylliner, *kem.* Se Klorofyll.

Klorofyllit Jackson, *miner.*, en grön bladliknande variet. af cordierit. A. Hng.

Klorofyllkorn, *bot.* Se Cell, sp. 1390.

Klorofyllkropp, *bot.*, detsamma som kloroplast (se Assimilation, sp. 238, och Cell, sp. 1390).

Klorofyllparenkym, *bot.*, cellväfnad bestående af klorofyllförande parenkymceller, t. ex. i örtbladen (se Cellväfnad, sp. 1406) och den primära barken (se Bark, sp. 927).

Klorogënsyra, *kem.*, tväbasisk syra med smältpunkten 206°—207°, utgör den sura komponenten i klorogensurt kalikoffein, $C_{32} H_{36} O_{19} K_2$ ($C_9 H_{10} N_4 O_2)_2 + 2 H_2 O$, hufvudbeståndsdelen i kaffe. Klorogensyra spjälkas genom alkalier i kinasyra och kaffesyra (se dessa ord). H. E.

Klorometri, *kem.* Se Klorkalk.

Kloropla'ster, *bot.* Se Cell, sp. 1390.

Kloroplastid, *bot.*, detsamma som kloroplast (se Cell, sp. 1390).

Klorös (af grek. *chloro's*, blekgrön). 1. *Med.*, bleksot (se d. o.).

2. *Bot.*, sjukdom hos växter, beroende på järnbrist, visande sig däri, att de f. ö. normala växterna till följd af klorofyllbrist bli hvita eller blekgula. Vattnas en dylik växt med en starkt utspädd järnvitriollösning, återvänder den gröna färgen. 2. G. L—m

Klorrökning, eller utvecklande af fri klorgas, nyttjades förr i afsikt att tillintetgöra smittämnen, d. v. s. för att desinficiera (''desinfektera'') rum, sängkläder och andra kläder, möbler m. m., som begagnats af personer, hvilka lidit af smittsam sjukdom. Till användning för frambringandet af fri klorgas föreskref Svenska farmakopén (ed. VII), under namnet *Species pro vaporibus chlori*, 1 del pulveriserad brunsten (mangansuperoxid) och 3 delar rå klorvätesyra, hvilka sammanblandades för tillfället, då klorrökningen skulle verkställas. Klorrökning anordnades äfven enligt äldre Sv. militärfarmakopé därigenom, att man i ett lerkärl öfvergöt 1 del klorkalk med 5 delar rå saltsyra (*Suffimentum chlori* Ph. Su. mil.). Klorrökning, som starkt angriper lungorna, om man oförsiktigt utsätter sig för densamma samt bleker färger, har numera kommit ur bruk, undanträngd af svafvelrökningar och rökning med formaldehyd m. m. O. T. S. (C. G. S.)

Klorsilfver, *kem.*, klorvätesyrans silfversalt, Ag Cl, erhålles som en hvit, ostlik, i syror olöslig, men i ammoniak, i cyankalium och i natriumsulfat (fixersalt) löslig fällning, då lösningar af klormetaller eller saltsyra blandas med silfversalter. Klorsilfver smälter vid upphettning till en gul vätska, som åter stelnar till en hornlik massa. I ljuset blir det hastigt violett, sedan grått och svart, emedan det sönderdelas och afskiljer silfversubklorur, $Ag_2 Cl$, och sedan silfver. På denna egenskap beror dess användning i fotografien, där det emellertid numera alltid ersättes af bromsilfver. I mineralriket förekommer det sällsynt som hornsilfver (se d. o.) l. silfverhornerz. P. T. C. (H. E.)

Klorsilfverelement, *fys.* Se Galvaniskt element, sp. 667—668.

Klorsyradt kali, *kem.*, *farm. med.* Se Kaliumklorat och Klorat.

Klorür, *kem.*, kallas en metalls förening med klor, hvari metallen icke är förenad med högsta möjliga antal kloratomer. Så kallas t. ex. föreningen Cu Cl kopparklorur, emedan koppar äfven kan förena sig med två atomer klor till saltet $Cu Cl_2$, som kallas kopparklorid. H. E.

Klorsyra, *kem.* Se Klor och Klorat.

Klorsyrlighet, *kem.* Se Klor.

Klortetroxid, *kem.* Se Klor.

Klorvatten, *kem.* Se Klor.

Klorväte, *kem.*, en förening mellan klor och väte, sammansatt enligt formeln H Cl. Löst i vatten,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

utgör den en stark syra, saltsyra (se vidare d. o. och Klor). H. E.

Klorÿl, *kem.* Se Kloretyl.

Klorzinkjod, *bot.*, ett i den botaniska mikrokemien allmänt användt reagens för påvisande af cellulos (som däraf färgas violett), bestående af en lösning af jod i koncentrerad klorzinklösning och jodkalium. G. L—m.

Klosé [klåsē], Hyacinthe Éléonore, fransk klarinettist, f. 1808 på Korfu, d. 1880 i Paris, var 1839—68 klarinettlärare vid Paris' konservatorium. Han öfverförde Böhms klaffsystem på klarinetten (1843), komponerade solosaker för instrumentet samt militärmusik och utgaf en klarinettskola. E. F—t.

Klose [klåse], Friedrich, tysk tonsättare, f. 1862 i Karlsruhe, elev af Bruckner m. fl., sedan 1907 kompositionslärare vid Münchens konservatorium, har gjort sig känd genom större tonverk, bl. a. en mässa, den symfoniska dikten *Das leben ein traum* (1899), den "dramatiska symfonien" *Ilsebill* (1903).

Klose'tt (eng. *closet*), afträde. För bortskaffande af exkrementer och urin på ett sätt, som beräknas vålla så ringa hygieniska obehag som möjligt, ha många metoder varit använda och försökta. Bland dessa är det emellertid hufvudsakligen endast två, som f. n. allvarligare deltaga i konkurrensen: torrklosettsystemet och vattenklosettsystemet. Bland tillämpningar af torrklosettsystemet är det endast "tunnsystemet", som någorlunda fyller hygienens kraf. Härvid uppsamlas latrinen i tät behållare ("tunna" eller "kärl") helst af galvaniserad och asfalterad stålplåt, som är på vattentätt underlag uppställd inom en låda eller stomme af trä, hvarifrån en pålitlig luftutsugning försiggår genom ett rör, som står i förbindelse med ständigt varm evakueringspipa. Inom klosettstommen uppstår under ofvan antydda betingelser ett visst undertryck hos luften, hvilket är ett oeftergifligt villkor för, att osunda gaser ej skola uttränga ur klosettstommen till omgifvande luften. Till besparande af "hämtningar" bortledes, där så kan ske, urinen till kloak. — Vattenklosetten (eng. *water-closet*, förkortning *W. C.*) afser exkrementernas omedelbara bortspolande medelst vatten, hvarigenom dylika ämnen aldrig komma att bli kvar någon nämnvärd tid inom klosetten. Vattenklosetten består (se fig.) af bäcken, spolcistern med tillbehör och rörsystem. Bäckenet utgöres af en behållare af porslin eller emaljeradt järn, i hvilken före begagnandet befinner sig vatten, hvaruti exkrementerna nedfalla. För att verkställa utspolningen får medelst en häfvertanordning en viss portion vatten ur spolcisternen i en kraftig stråle skölja genom bäckenet, hvars innehåll därvid föres ut i afloppet. För att hindra osunda gaser att uppträngа i rummet ur afloppsröret, är detta medelst "vattenlås" afspärradt från bäckenet. Rörledningen fortsätter nedåt till allmänt aflopp samt uppåt — för ventilation — upp öfver byggnadens tak. Ett oeftergifligt villkor för anordnande af w. c. å en ort är, att antingen afloppsvattnet utrinner i ett tillräckligt stort vattendrag eller ock underkastas sådan rening, att vattendragets förorening ändock ej blir för stor. Vid uppfyllande af detta villkor och vid omsorgsfullt utförande samt skötsel i öfrigt är w. c. att anse som den mest hygieniska af de anordningar, som afse latrinämnens aflägsnande. Men i motsättning härtill kan äfven sägas, att få anordningar äro mera egnade att vålla hygieniska olägen-

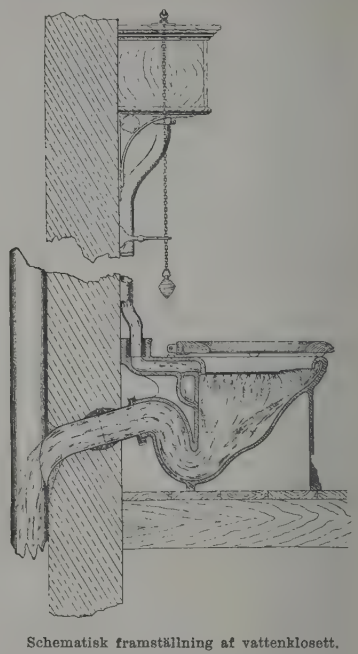

Schematisk framställning af vattenklosett.

heter än en illa konstruerad eller vanskött vattenklosett. K. S—n.

Klosländor, *zool.* Se Näbbsländor.

Kloss, Johann Georg Burkhard Franz, tysk forskare och frimurarhistoriker, f. 1787, d. som praktiserande läkare 1854, skref bl. a. *Geschichte der freimaurerei in England und Schottland* (1848) och *Geschichte der freimaurerei in Frankreich* (1852—53).

Klossbroms, *maskinb.* Se Broms, sp. 243.

Klossläggning, *skogsv.*, hopläggning af redan torkadt virke i brädgårdarna, för att virket genom fortsatt torkning ej skall spricka sönder och förstöras. Användes mest för gröfre sortiment. W. E—n.

Kloster (af lat. *claŭstrum*, afstängd plats) kallas en byggnad eller rättare en komplex af byggnader, hvari ett antal män (*munkar*) eller kvinnor (*nunnor*) lefver tillsammans efter en bestämd regel. De äldsta (grekiska) benämningarna för kloster äro *monastĕrion* (lat. *monasterium*) och *koino'bion* (lat. *coenobium*). Det förra betyder eg. plats, där man lefver ensam, det senare plats, där man lefver tillsammans, men orden nyttjades snart om hvarandra för att beteckna kloster.

Detta enligt bestämda regler för religiösa ändamål inrättade samlif, klosterväsen l. munkväsen, förekommer — naturligtvis på väsentligt olika utvecklingsgrad — äfven inom andra religionsformer än kristendomen. Så finnas dylika företeelser inom islam och buddismen liksom inom vissa af

ntikens hedniska kulter, och ej heller den förristna judendomen (esséer, terapeuter) var främmande för dem. Inom kristenheten förekommer klosterväsen hos den grekisk-katolska, romersk-katolska och armeniska kyrkan, hos jakobiter och kopter, och våra dagar ha bevittnat uppkomsten af liknande organisationer äfven på protestantisk mark, t. ex. inom den engelska högkyrkan. Det kristna munkväsendet har gamla anor. Redan i den fornkristna församlingen fanns askes under olika former afhållsamhet från äktenskap, från vin och köttföda, egendomslöshet); att kvinnliga asketer offentligen inför församlingen aflagt sina kyskhetslöften, berättar Tertullianus. Att män eller kvinnor för asketiska syften lefvat tillsammans, omtalas ock, ehuru någon sträng *klausur* (se d. o.) ej förekom. I slutet af 200-talet omtalas en asketförening, grundad af Origenes' lärjunge Hierakas. I sin äldsta form uppträdde det egentliga munkväsendet i det *eremit-(anakoret-)lif*, som mot 200-talets slut uppväxte i Egypten (se Anakoreter). Man har sökt leda detsammas ursprung tillbaka till kristendomsförföljelserna, till buddistisk påverkan, till den egyptiska Serapiskulten, till nyplatonismens läror. I hvad mån påverkan af liknande företeelser i de hedniska kulterna direkt spelat in, är ännu omtvistadt. I första hand bör väl munkväsendet betraktas som en sedlig-religiös rörelse med sina rötter i den kristnes sträfvan efter ett fullkomligt lif, som man trodde sig kunna vinna genom flykt från världen, i ensamhetsidealets förverkligande. Att de allmänna tidsförhållandena, särskildt i Egypten, bildat en ypperlig jordmån för dylika sträfvanden, skall därmed ej förnekas. Som den förste kände eremiten är att nämna kopten Antonius (d. 356); genom hans verksamhet och inflytande uppstod en mängd fria eremitkolonier i Egypten: i den nitriska öknen grundlades en sådan af Amun, i den sketiska en annan af Makarios. Mot slutet af 300-talet var Egypten fullt af eremiter och eremitkolonier. Sin organisatör fick den nya rörelsen i Pachomius (d. 346), som vid Tabennisi skapade det första klostret genom att ersätta de fritt liggande eremitcellerna med ett slutet hus med många celler och omgifvet af en mur, äfvensom uppställa en gemensam regel för dess invånares lefverne. I denna regel finnas föreskrifter rörande dräkt, måltider, natthvila o. s. v., äfvensom den första begynnelsen till dagens kanoniska bönetider. Småningom uppväxte under Pachomius' ledning en verklig klosterkongregation med gemensam ekonomisk organisation; äfven nunnekloster organiserades af honom. Från Egypten spred sig kloster- och eremitlifvet till Sinaihalfön, Palestina, Syrien (huruvida det där är inhemskt eller ej, är en öppen fråga) samt Mindre Asien. Mot den barbariska asketism, som utmärkt det egyptiska munkväsendet, kom en sund reaktion genom Basileios den store (d. 379), hvars regler fortfarande bilda underlaget för den grekiska kyrkans klosterlif i dess helhet. För Basileios var munken den sanne kristne; askesen skulle gå ut på ett helgande af hela personligheten. Klosterlifvet var något högre än eremitlifvet; det skulle innebära ej ett undertryckande af, utan en återgång till naturen, ej motsatsen till, utan fullanläggen af den gamla visheten. För inträde i klostret fordrades afhändande af all egendom samt pröfvotid *noviciat*, men inga bindande löften. Böneaskesen utvecklades, och böneliturgien genomgicks af alla gemensamt. Äfven biktinstitutet ingick i Basileios' klosteranordning, liksom han äfven bland munkarnas uppgifter införde fattig- och sjukvård. Den största betydelsen har han dock därigenom, att han ställt munkväsendet i kyrkans tjänst och inordnat klostren under biskoparnas uppsikt och kontroll. Under den följande tiden blomstrade i Östern eremit- och klosterlifvet bredvid hvarandra, tills genom Justinianus' lagstiftning cenobitlifvet gjordes till det enda lagliga. Under 400- och 500-talen var Palestina själfva hufvudområdet; därvarande eremiter och kloster sammanslöto sig till hvar sin kongregation under en *exark* eller *arkimandrit*. Sedan Egypten och Palestina kommit under islam, blefvo Konstantinopel och senare Athos — det första klostret anlades där 963 — hufvudcentra. I början af 400-talet uppträder inom det österländska klosterväsendet en ny riktning, akoimeternas (se Akoimeter). En abbot i deras berömdaste kloster, Studion-klostret i Konstantinopel, Teodor Studita (d. 826), reformerade vid öfvergången mellan 700- och 800-talen det på afvägar komna munkväsendet inom den grekiska kyrkan genom att i tidsenlig form återupplifva Basileios' regel. Så stadgades de redan af Chalcedonmötet 451 förutsatta löftenas högtidliga aflåggande (*professio*), och föreskrifter lämnades om dräkt (se afbildningar i art. om de särskilda munk- och nunneordnarna) och *tonsur* (se d. o.). Munkarna fördelades i två kategorier: de, som egnade sig åt kroppsarbete (*mikroskemoi*), och de, som sysslade med studier (*makroskemoi*). Rörande det grekiska munkväsendets vidare utveckling må blott följande anmärkas. 1300-talet präglas af ett begynnande förfall, 1600-talet af en förnyelse. Förhållandet mellan klostren och det världsliga prästerskapet var godt. Redan mötet i Chalcedon ställde klostren under vederbörande stifts biskopar, och andra Trullanska synodens beslut om celibatsplikt för biskoparna medförde, att dessa kommo att rekryteras bland klosterandliga. Det grekiska klosterväsendet har städse haft en mera kontemplativ och kvietistisk karaktär än det västerländska, om ock emellanåt munkarna handgripligen deltogo i lärostriderna, och det har därför i den kyrkliga utvecklingen spelat en mindre betydande roll än det västerländska. Se Grekisk-katolska kyrkan, sp. 229.

Till västerlandet kom kännedomen om munkväsendet ganska tidigt genom Athanasius, som 341—343 vistades i Rom. Liksom i österlandet förekommo ock i Västern snart den anakoretiska och den cenobitiska (se Cenobiter) formen bredvid hvarandra. På 370-talet uppväxte de första klostren i Italien, och i början af 400-talet voro de många trots den opposition, som rörelsen öfverallt i Västern väckte. Till klosterväsendets seger bidrog framför andra Hieronymus (se d. o.). Kort efter 360 infördes genom Martin af Tours klosterväsendet i Gallien (Ligugé, Marmoutiers). I England och på Irland framträdde det på 400-talet och öfverfördes från sistnämnda land till Skottland. I Tyskland funnos eremiter sannolikt redan på 300-talet, och i Spanien uppträdde vid samma tid munkväsendet i sin egyptiska form — förmodligen hade det invandrat öfver norra Afrika — icke utan stark opposition från det världsliga prästerskapets sida (se Priscillianus). I Nord-Afrika främjades

rörelsen af Augustinus. Genom den prästerliga sammanlefnad, som han inrättade, nämnes han jämte Eusebius af Vercellæ som upphofsman till de senare regularkanikerna. Vid de tidigare västerländska klostrens organisation följde man en mångfald af regler. Man upptog österländska sådana: Basileios', Pachomius', öfversatta af resp. Rufinus (d. 410) och Hieronymus (d. 420), samt Makarius'. Cassianus (d. 435) sökte i de klosterstadgar han sammanställde anpassa munkväsendet efter västerlandets förhållanden, och Cæsarius af Arles (d. 542) skapade en klosterordning, som i mycket är ett förebud till Benedikts — andra regler att förtiga. I fråga om nunneklostren äro att anteckna klosterföreskrifter af Augustinus, Cæsarius af Arles, som skref den första egentliga nunneregeln, Aurelianus (d. 555), Fructuosus (d. 670) m. fl.

En fast och enhetlig ordning vann det västerländska klosterväsendet först genom den regel, som utgick från Benedikt af Nursia (se d. o.) och som genom sin organisatoriska förträfflighet gör epok i klosterväsendets historia. I denna regel genomfördes den cenobitiska principen fullt ut; genom de stränga föreskrifterna om lydnad mot abboten och stadigvarande vistelse i samma kloster (*stabilitas loci*) infogades munken fast i klostersamfundet. Arbetet fick bredvid askesen en central plats i klosterlifvet, och bönen blef de religiösa öfningarnas medelpunkt. Genom Cassiodorus fingo ock de lärda studierna vederbörligt beaktande i klosterfolkets lif. Ganska snart, ehuru ej alldeles utan motstånd, trängde benediktinregeln igenom öfverallt i västerlandets kloster. Småningom yppade sig emellertid här och hvar missförhållanden, som framkallade reformrörelser och därigenom gåfvo upphof till förgreningar (*kongregationer*) inom orden eller nya självständiga ordnar på benediktinsk grundval. Bland dessa reformorganisationer må nämnas den, som leder sitt upphof från Benedikt af Aniane (se Benedikt, sp. 1334), vidare den på 900-talet uppvuxna cluniacenskongregationen (se Cluny-reformen), som varit af genomgripande betydelse ej blott för klosterväsendets, utan för hela kyrkans utveckling. Bland öfriga under nämnda och följande århundraden uppkomna, från benediktinorden utgångna reformorganisationer må nämnas Hirsau-kongregationen (se Hirsau), avellaner, camaldulensorden (se d. o.) och vallombrosaorden (se d. o.); hos den siste funnos för första gången, under benämningen *conversi*, lekbröder för de praktiska göromålens förrättande — förmodligen ett öfverflyttande på västerländsk mark af de ofvannämnde *mikroskemoi*. Vid öfvergången mellan 11:e och 12:e årh. uppstår cisterciensorden (se d. o.), som i klosterväsendets historia har betydelse dels genom det sätt, hvarpå författningsfrågan lösts, dels ock genom sin ypperliga ekonomiska organisation, som satte orden i stånd att göra en betydande insats i jordbrukets utveckling. Bland under 1100-talet uppkomna nya ordnar märkas f. ö. kartusianer och premonstratenser (se art. om dem), hvilka följde den s. k. Augustinus' regel, samt två till sin utbredning mindre betydande ordnar, fontevraultorden och gilbertiner, som låtit det redan i Östern förekommande, af flera kyrkomöten samt kejsar Justinianus förbjudna, äfven flerstädes i det västra (keltiska) Europa sporadiskt uppträdande dubbelklostersystemet åter komma till heders. Korstågsrörelsen gaf upphof till hospitalsordnarna och de andliga riddarordnarna. Den mängd af nya ordnar och kongregationer, som oupphörligt uppkom, gaf fjärde Laterankonsiliet (1215) anledning att utfärda förbud mot grundandet af nya ordnar. I trots häraf är det just under denna tid, som tiggarordnarna framträda och med dem ett nytt skede i klosterväsendets historia. De fyra stora tiggarordnarna äro franciskaner, dominikaner, karmeliter och augustiner (se art. om dem), men härtill komma äfven andra, såsom minimer, serviter (se d. o.) o. s. v. Liksom mendikanterna (tiggarmunkarna) i afseende på sin ekonomiska organisation svara mot ett senare skede i den ekonomiska utvecklingen än cistercienserna, så har äfven deras verksamhet i mycket erhållit en annan riktning: den är framför allt riktad utåt. De äldre klostren voro anlagda på landsbygden, ofta på undangömda ställen, deras invånare egnade sig mestadels åt andaktsöfningar, studier eller jordbruksarbete. Tiggarklostren lågo i städerna, och tiggarmunkarna utöfvade som predikanter och själasörjare en omfattande social verksamhet. De båda förnämsta tiggarordnarna blefvo de främsta bärarna af medeltidens skolastik, och i den mystik, som i deras kloster blomstrade, bereddes jordmånen för en ny gestaltning af det religiösa lifvet. Äfven i författningshänseende beteckna de ett nytt utvecklingsstadium, ordensförfattningen är strängt centraliserad under en *ordensgeneral*, och i stor utsträckning ha mendikanterna ställt sig i kurians (påfvens) tjänst. Medeltidens båda sista sekler ha trots alla reformsträfvanden få nybildningar på klosterväsendets område att framvisa; antecknas må blott en ny dubbelklosterorden, vår enda inhemska, birgittinorden (se d. o.). Reformationen vållade naturligtvis klosterväsendet det största afbräck och ledde i de länder, där den segrade, till klostrens upphäfvande. Men äfven i de katolska länderna är under den nyare tiden antalet nybildade ordnar och ordenskongregationer af betydenhet jämförelsevis ringa. Visserligen står vid dess ingång — jämte barnabiter, kapuciner och theatiner — den kanske märkligaste och inflytelserikaste af dem alla jesuitorden (se d. o.), hvilken både i organisatoriskt afseende bildar ett alldeles nytt uppslag och genom sin verksamhet i kurians tjänst utöfvat ett afgörande inflytande på klosterväsendets och den romersk-katolska kyrkans hela utveckling under senare tid. Men senare äro nybildningar af ofvan angifvet slag mera tunnsådda; nämnas må feuillanterna äfvensom maurinernas i vetenskapens häfder frejdade kongregation. I det stora hela ha emellertid de organisationer, som under nyare tid uppvuxit på här ifrågavarande område, iklädts den mera smidiga dräkt, som kongregationen (se d. o.) i egentlig mening erbjuder. Bland dessa många kongregationer må — utom de under 1500-talet uppvuxne oratorianerna — nämnas redemptoristernas, stiftad af Alfons Liguori (d. 1787), assumptionisternas, grundad af d'Alzon (d. 1880), lazaristernas och Vincent-de-Paul-systrarnas, båda ledande sitt ursprung från Vincent de Paul (d. 1660). Under 1700-talets senare hälft och 1800-talets första årtionde riktades svåra slag mot klosterlifvet äfven i

de katolska länderna. Den Josefinska regimen i Österrike ledde till en mängd klosters upphäfvande, och revolutionens och Napoleonstidens omhvälfningar medförde mass-sekulariseringar i Frankrike, Italien, Spanien, Belgien och Tyskland (riksdeputationshufvudbeslutet 1803). Årtiondena närmast efter 1815 bragte ånyo lättnader och på sina håll återuppblomstring; särskildt må erinras om bildandet af den i vetenskapligt afseende betydande Solesmeskongregationen i Frankrike. Men under 1800-talets senare hälft ha i flera länder nya mass-sekulariseringar af kloster egt rum, så i Italien (lag af 1866) och i Tyskland under kulturkampen (1873—87); i Frankrike ha 1901 års föreningslag och 1905 års skilsmässolag åtminstone tills vidare medfört klosterväsendets upplösning. Se Frankrike, sp. 1171, 1172.

I *Sverige* datera sig de första klostren (Alvastra, Nydala, Varnhem o. s. v., samtliga tillhörande cistercienserorden) från 1100-talet och sekulariserades genom Västerås recess (1527). Dock upphäfdes det sista svenska klostret — Vadstena — definitivt först genom Söderköpings riksdagsbeslut 1595.

Såsom af den gifna historiken framgår, är klosterväsendets ursprungliga grundtanke möjliggörandet af ett fullkomligt lif genom askes och kontemplation. Härtill ha emellertid under olika tider och i olika klostersamfund trädt äfven andra, praktiska syften. Inom somliga ordnar — framför allt franciskaner, dominikaner och jesuiter — ha medlemmarna utöfvat en omfattande verksamhet som predikanter, själasörjare och missionärer. Fattigvård och sjukvård ha i alla tider tagit munkars och nunnors arbete i anspråk, liksom de ock i vidsträckt omfattning omhänderhaft ungdomens undervisning och uppfostran. Bekant är den roll benediktinerna därvidlag spelat under den tidigare medeltiden och jesuiterna längre fram. Genom sitt arbete på jordens uppodling ha speciellt benediktiner och cistercienser kraftigt bidragit till den materiella kulturens framsteg. Men särskildt på den andliga odlingens område har klostrens insats varit af omätlig betydelse. Genom munkarnas och nunnornas afskrifvarflit ha till vår tid bevarats antikens litterära kulturminnesmärken. Under medeltiden voro klostren vetenskapens egentliga härdar, och klosterfolkets anteckningar äro viktiga källor för vår kunskap om tidens historia. Äfven i nyare tid ha t. ex. maurinerna gjort storartade insatser i vetenskapens utveckling. Hvarje särskild orden eller förgrening af en sådan (kongregation) har sina egenartade ordensstadgar, men alla deras medlemmar måste vid inträdet, efter att ha genomgått en pröfvotid (novitiat) om minst ett år, aflägga de tre högtidliga löftena om fattigdom, kyskhet och lydnad. Om hithörande förhållanden i afseende på kongregationer i egentlig mening se Kongregation.

Klostrens styrelse tillkommer af vederbörande stiftsbiskop tillsatta eller af kapitlet valda föreståndare, resp. föreståndarinnor, med något växlande titel: *abbot* (*abbedissa*), *prior* (*priorinna*), *prepositus* (*preposita*), *superior*, *guardian*, *rector*. Äfvenledes ha utvecklat sig vissa ständigt återkommande lägre tjänster, hvilkas innehafvare kallas *klosterofficialer*. Sådana äro portvakt, ekonom, köksmästare, bibliotekarie, circator, lektor, novismästare o. s. v. På denna punkt är naturligtvis organisationen något olika i olika kloster. Som ofvan nämndes, bestämde redan mötet i Chalcedon, att klostren skulle lyda under stiftsbiskoparna. Då deras uppsikt ofta kändes tryckande, började klostren redan tidigt begära att bli fritagna från biskopens myndighet och ställda direkt under kurian. Det första kända fallet af dylik exemption är från 628 och rör klostret Bobbio. Längre fram utvecklade sig — tiggarordnarna gå här i spetsen — en centraliserad ordensförfattning under en vanligen i Rom bosatt, direkt under kurian lydande *ordensgeneral*. Vid hans sida står ett *generalkapitel* af medlemmar från de olika ordensprovinserna (*klosterprovinserna*). Redan 4:e Laterankonsiliet påbjöd hållandet af generalkapitel hvart tredje år, och denna föreskrift har sedan upprepats af 1400-talets reformkonsilier liksom af Tridentinska mötet. Ang. klostrens ekonomiska struktur torde böra anmärkas att, såsom den föregående framställningen ger vid handen, den enskilde medlemmen är ålagd egendomslöshet; egendomen är klostrets, korporationens. Under klosterväsendets utveckling ha emellertid riktningar framträdt, som sökt afskaffa eller snäft begränsa äfven korporationens rätt att besitta egendom (se Franciskanorden).

I västerlandet utbildade sig snart — efter hvad det antagits från mönster af den romerska villan — en bestämd byggnadstyp för klostren. Klostret i S:t Gallen är här prototypen. Komplexen af de byggnader, som bilda klausuren, grupperade sig kring en fyrkantig gård, där en sida, vanligen den norra, bildades af *klosterkyrkan* (jfr bilden af klostret

Fig. 1. Italienskt kloster med dominerande läge: Certosa de Val d'Ema vid Florens.

Citeau i art. Cisterciensorden). De tre andra sidorna utgjordes af hus, vanligen i två våningar, innehållande klostrets öfriga rum. Rundt kring gården löpte en s. k. *korsgång* (se d. o.) med krysshvalf och arkader utåt gården (se fig. 2 och jfr bilden af La Certosa di Pavia å pl. X till art. Byggnadskonst). Mot denna gång öppnade sig de i nedre våningen befintliga rummen: matsalen (*refectorium*), kapitelsalen, vintermatsalen (*calefactorium*) och samtalsrummet (*parleatorium*). I öfre våningen fanns en ofvanpå korsgången löpande korridor, som stod i förbindelse med kyrkan. I korridoren utmynnade de i öfre våningen befint-

liga rummen: klädkammaren (*vestiarium*), biblioteket, sofrummet (*dormitorium*) eller, där dylikt ej fanns, klosterinvånarnas *celler*, sjukrummet (*infirmarium*), novisrummet o. s. v. efter råd och

Fig. 2. Klostergården i Certosa de Val d'Ema.

lägenhet. I förbindelse med refektoriet och inom klausuren låg köket, som å sin sida sammanhängde med de yttre ekonomibyggnaderna. Klart är, att i detaljerna anordningarna voro mycket växlande i de olika klostren. De nutida klostren anläggas ej efter detta schema, utan likna mera vanliga inrättningar.

Litt.: Weingarten, ”Über den ursprung des mönchtums im nachkonstantinischen zeitalter” (1877), Grützmacher, ”Pachomius und das älteste klosterleben” (1896), D. Völter, ”Der ursprung des mönchtums” (1900), Moltesen, ”Det kristne munkevæsen, dets oprindelse og første udvikling” (1901), Butler, ”The Lausiac history of Palladius” (2 bd, 1898, 1904), Spence Jones, ”The golden age of the church” (1906), Montalembert, ”Les moines d'occident depuis St. Benoit jusqu'à St. Bernhard” (7 bd, 1860—77), Zöckler, ”Askese und mönchtum” (2 bd, 1897; protestantiskt hufvudarbete), Heimbucher, ”Die orden und kongregationen der katholischen kirche” (2:a uppl., 3 bd, 1907—08; det nyaste och bästa sammanfattande arbetet från katolskt håll, med rika litteraturhänvisningar), Harnack, ”Das mönchtum, seine ideale und seine geschichte” (6:e uppl. 1903), Holmquist, ”Gamla kyrkans historia” (1908) med rika litteraturanvisningar. Jfr ock den under de särskilda ordnarna och ordensstiftarna anförda litteraturen. Rörande det skandinaviska klosterväsendet se Daugaard, ”Om de danske klostre i middelalderen” (1830), Lange, ”De norske klostres historie” (2:a uppl. 1856), Leinberg, ”De finska klostrens historia” (1890), samt Reuterdahl, ”Svenska kyrkans historia” (1838 ff.). Silfverstolpe, ”De svenska klostren före klostret i Vadstena” (i ”Hist. tidskr.” 1902), och Höjer, ”Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia” (1905) jämte där samt hos Setterwall, ”Svensk historisk bibliografi 1875—1900” (1907), och i hans ”Hist. tidskr.” åtföljande årsbibliografier anförd litteratur.

T. H—r.

Kloster, ö. Se Utstein.

Kloster. 1. Församling i Eskilstuna stad, till hvilken den 1907 öfverflyttades från landsbygden. 5,971 inv. (1909). Annex till (gamla) stadsförs. i Eskilstuna (se d. o.). — 2. Socken i Malmöhus län. Se S:t Peters kloster. — 3. Bruksegendom i Husby socken, Kopparbergs län, nära Klosteråns utlopp i Flinesjön, tillhör Klosters aktiebolag (aktiekapital 1,728,000 kr.), som eger följande fastigheter: i Husby socken jordegendomarna Kloster, Stjärnsund, Långshyttan, Hienshyttan och Ängelsfors med underlydande hemman samt Långshytte järnbruk med två masugnar, bessemer- och martinverk, grofvalsverk, ånghammare, gjuteri, mek. verkstad, manufakturmedja m. m. och Stjärnsunds bruk, med grof-, fin-, filståls- och plåtvalsverk, plåtslageriverkstad och manufakturmedja, ångsåg, Ängelsfors kvarn, Rörshytte kvarn och kraftstation m. m. Vidare eger bolaget smärre egendomar i Stora Skedvi, Garpenbergs, By och Sundborns socknar samt Torskog m. m. i Torsåkers socken, Gäfleborgs län. Taxeringsvärdet af bolagets fastigheter var 1909 1,757,300 kr. å jordbruksfastighet och 677,300 kr. å annan fastighet. Dessutom eger bolaget Byvalla—Långshyttans järnväg (se d. o.), som förenar Långshyttan och Stjärnsund med Byvalla station å Norra stambanan (öppnad för allmän trafik 1893). Bolaget erhåller sitt malmbehof till största delen från sin grufva Rällingsberget, 1,5 km. från Långshyttan. — K. har sitt namn af det kloster, Gudsberga (se d. o.), som förr låg på dess plats. Brukets äldste kände egare var bergsmannen Olof Blå (f. 1638, d. 1706). Där funnos då 3 masugnar, 8 härdar och 4 hammare. Hans dotter Kristina Blå blef 1719 gift med sedermera majoren Anders Rosenborg, hvarigenom egendomen kom till denna släkt. Rosenborg erhöll såväl privilegium att vid K. idka manufakturs mide för 1 knipp- och 2 spikhammare som ock 1741 rätt att på kronans bekostnad där anlägga ett krutbruk. 1801 erhölls privilegium att anlägga valsverk till beredande af förtent järnbleck. 1813 sålde A. F. Rosenborg K. till justitierådet S. Noræus, major L. Gyllenhaal och brukspatron C. E. Lagergren. Sedan frih. G. F. Åkerhielm 1820 köpt 1/8 af K., voro han och hans son, frih. J. G. N. S. Åkerhielm samt medlemmar af släkten Lagergren egare af ungefär 2/3 af K. till 1871, då Klosters aktiebolag bildades, hvilket 1872 äfven inköpte Stjärnsund (se d. o. 2).

2. (Wbg.)

Klosterarbete, eg. arbete utfördt i ett kloster,

i öfverförd bemärkelse hvarje arbete (i synnerhet handarbete), som utmärkes genom detaljernas oändliga noggrannhet och finhet och hvars utförande därför kräfver en jämförelsevis mycket lång tid.

Klostergrab [klåster-], stad i Böhmen, vid foten af Erzgebirge. 3,562 inv. (1900). Grufdrift. Förstöringen af den protestantiska kyrkan i K. jämte tillspärrandet af kyrkan i Braunau (se d. o.) 1617 gaf närmaste anledningen till revolutionen i Böhmen 1618.

Kloster-Heilsbronn [-ha'ljlsbrånn]. Se Heilsbronn.

Klosterhvalf, *bygnk.* Se Hvalf, sp. 1390.

Klosterlasse. Se Laurentius Norvegus.

Klosterlau'snitz, by och luftkurort i Sachsen-Altenburg, 323 m. ö. h. Varma bad och ljusbad. Omkr. 1,600 kurgäster. Ln.

Klosterlöfte. Se Kloster.

Klostermann [klå-]. 1. Heinrich August K., tysk evangelisk teolog, f. 1837, sedan 1868 professor i gamla test:s exegetik i Kiel, är en af samtidens förnämsta bibelforskare. Som sådan har han egnat sig särskildt åt den gammaltestamentliga textkritiken och har i denna forskningsgren utgifvit flera betydande arbeten, bl. a. öfver Samuels- och Konungaböckerna (1887) och Esaias 40—66 (1892). Dessutom har han i en mängd specialuppsatser, samlade i *Der Pentateuch* (1893—1906), behandlat den högre gammaltestamentliga kritikens problem. En sammanfattande framställning af sin egenartade uppfattning af Israels historia utgaf han 1896 i *Die geschichte des volkes Israel.* Utan att bilda någon skola har K. genom sin skarpsinniga textanalys och sin genialiska forskningsmetod icke utan framgång riktat en stark kritik mot den s. k. Wellhausenska uppfattningen af de gammaltestamentliga skrifternas uppkomst och historiska värde, mot hvilken teori han uppställt sin egen källskriftsteori för Pentateuken. Af svenska forskare är S. A. Fries i hög grad påverkad af hans undersökningar och räknas som en af hans lärjungar. Till sin dogmatiska och kyrkopolitiska ståndpunkt är K. af högkyrklig och ortodox riktning. — 2. Erich K., den föregående son, tysk teolog, f. 1870, sedan 1901 e. o. professor i Kiel, är en framstående textkritiker på den äldre patristiska litteraturens område, i synnerhet Origenes' skrifter. S. A. F.

Klosterma'nsfeld [-fält], by och domän i preussiska reg.-omr. Merseburg (Sachsen), kretsen Mansfeld. 5,634 inv. (1905). Koppargrufvor. J. F. N.

Klosterneuburg [-nö'j-], stad i Nedre Österrike, vid Donau, 9 km. ofvanför Wien. 11,595 inv. (1900). Vinodling och vinhandel. På en höjd invid Donau ligger ett augustinkloster (grundlagdt 1106 af markgrefven Leopold den helige), det äldsta och rikaste klostret i Österrike, egare af mycket stora områden närmast omkring Wien. Bland klostrets tillhörigheter märkas klosterkyrkan (från 1114—36, ombygd 1714), med stiftarens graf och det s. k. Verdunaltaret, ett mästerstycke af medeltidsskulptur, en skatt- och relikkammare, ett bibliotek af omkr. 80,000 bd samt 3,000 manuskript och inkunabler, ett tafvelgalleri m. m. Klostrets stora palatslika byggnad härrör från 1750. (J. F. N.)

Klosterprovins. Se Provins.

Klosters, stor by och luftkurort i schweiziska kant. Graubünden, i Prätigau, omkr. 10 km. n. om Davos, 1,205 m. ö. h. Hälsosam och naturskön plats, mycket besökt som efterkur efter Ems eller Karlsbad samt af turister. Ln.

Klosterskolor (lat. *scholæ monasticæ* l. *claustrales*), undervisningsanstalter i samband med klostren, först och främst åsyftande blifvande munkar, men tillgängliga äfven för barn, som uppfostrades till andra kall. Dylika skolor funnos redan på 300-talet. Benediktinerna gåfvo klosterskolorna betydande uppsving, och genom Karl den stores skolordning 787 ålades hvarje kloster att inrätta en skola. Synoden i Aachen 817 bestämde, att i klostren skulle finnas blott skolor för blifvande munkar (*scholæ internæ*), hvarför de öfrigas undervisning förlades till skolor strax utanför klostermurarna (*scholæ externæ*). Skolföreståndaren kallades *magister principalis.* Undervisningen kom småningom att omfatta "de sju fria konsterna", hvartill lades den teologiska lärokursen. Berömda medeltida klosterskolor funnos i bl. a. Reichenau, S:t Gallen, Korvey, S:t Emmeran, Fulda, York, Hyde abbey, Paris, Tours och Bec. Enstaka i forna kloster upprättade protestantiska läroverk ha bibehållit namnet klosterskolor (t. ex. Ilfeld, Rossleben). Se Maitre, "Écoles épiscopales et monastiques de l'occident" (1865), Paulsen, "Geschichte des gelehrten unterrichts" (2:a uppl. 1896, 2 bd), och Berlière i "Revue bénédictine" VI, 499 ff. (1889). Jfr Kloster och Lärdomsskola.

Kloster-Zeven, köping. Se Zeven.

Klosterön. Se Utstein.

Klostridier [klå-], *bot.*, *Clostridium*-arter (se Clostridium).

Klot. 1. *Mat.* Se Sfär. — 2. *Sjöv.* Se Rack. — 3. (Eng. *cloth*, tyg, väfnad) *Text.*, en femskaftad bomullssatäng med fin och tät, glänsande inslagseffekt, som användes hufvudsakligen till fodertyg. Samma väfnad med inslag af fint kamgarn kallas italianklot l. zanella och begagnas liksom bomullsklot till foder samt, i tunnare kvalitet, till billig paraplyklädsel. Klot i (oftast) lärftsbindning användes inom bokbinderiet (bokbindarklot). 3. G. A. W.

Klotalg, *bot.* Se Volvocaceæ.

Klotamara'nt, *bot.* Se Gomphrena.

Klotar (eg. *Chlothar* = *Lothar, Luther*), frankiska konungar: 1. K. I, Klodvig I:s yngste son, d. 561, återförenade 558 hela det frankiska riket under sin spira. — 2. K. II, yngste son till konung Chilperik I af Soissons och den ryktbara Fredegunda, f. 584, d. 628, efterträdde fadern i Soissons 584 och återförenade efter Brunhildas fall 613 hela det frankiska riket. — 3. K. III, frankiske konungen Klodvig II:s son, f. omkr. 655, d. 670, efterträdde 656 fadern som konung öfver hela frankiska riket, men 660 öfverlämnades Austrasien åt hans yngre broder Childerik II. — 4. K. IV, en merovingisk konunga-ättling (möjligen son till Teoderik III), d. 719, upphöjdes 717 af Karl Martel på tronen mot den af neustrierna utkorade Chilperik II. Se vidare Merovingerna. S. F. H.*

Klotarsången. Se Folkvisor, sp. 801—802.

Klotblixt. Se Blixt, sp. 702.

Klotdiorit, *petrogr.*, en egendomlig utbildning af bergarten diorit. I dioritmassan äro utsöndrade, mer eller mindre tätt intill hvarandra, 2—10 cm. stora kulor eller klot, som utgöras af koncentriskt

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ordnade lager mörkare (hornbländerik) och ljusare (fältspatsrik) diorit. En radierande strålig struktur hos kloten kan stundom iakttagas. Ofta ligga dessa så tätt, att de beröra hvarandra. Klotdioriten är särdeles vackert utbildad på Corsica, hvarför bergarten äfven kallas korsit. — Inom Sverige förekommer vid Slättmossa i Järeda socken af Kalmar län en liknande klotbergart, hvilken dock af flera anses böra benämnas klotgranit, emedan grundmassan, uti hvilken de dioritiska kloten äro utsöndrade, består af granit. Jfr Klotgranit. Se N. O. Holst och F. Eichstädt, "Klotdiorit från Slättmossa, Järeda socken, Kalmar län" (i "Geol. förens förh.", bd VII, h. 2, 1884). E. E.

Klotdjur, *Volvox, zool.*, ett urdjurssläkte, tillhörande klassen *Flagellata*. Individerna bilda en mer eller mindre klotrund koloni, som uppnår i fullbildadt skick en diameter af 0,6—0,8 mm. Individantalet är mycket stort, omkr. 10,000; hvarje individ är omgifven af ett geléhölje. Koloniens inre utgöres af ett något mera tunnflytande geléhölje. Vid ställflyttningen roterar kolonien omkring sin hufvudaxel, hvarvid alltid samma pol är främst. Fortplantningen är antingen partenogenetisk eller vanlig könsfortplantning. Af betydelse är, att ej alla individer i kolonien ega förmåga att fortplanta arten. Medan de flesta af dessa cellindivider äro likartade och försedda med flimmerhår samt ombesörja koloniens ställflyttning äfvensom upptagandet och tillgodogörandet af näringen, ombesörja andra fortplantningen och äro af två slag: dels äggceller, som sakna flimmerhår, uppnå en betydligare storlek och äro orörliga, dels sädesceller, som bilda grupper af små ytterst

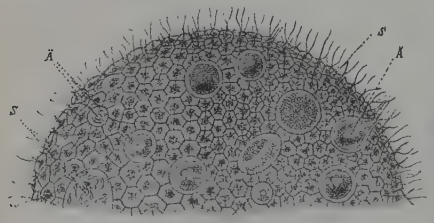

Segment af Volvox-koloni. *S* sädesceller, *Ä* äggceller. (Stark förstoring.)

rörliga celler. I Volvox-kolonien (se fig.) ha sålunda cellerna utbildats i två skilda riktningar: somliga äro "kroppsceller", andra "könsceller". Koloniens alla individer (= celler) kunna ej utföra samtliga de förrättningar, som äro erforderliga för koloniens bestånd; endast könscellerna ega förmåga att fortplanta kolonien, de flesta (kroppscellerna) gå under efter fortplantningen. Som de två slagen af enskilda individer sålunda stå i ett nödvändigt lifssamband med hvarandra, så ha vi hos Volvox ej längre en koloni af självständiga individer i vanlig mening. En sådan urdjurskoloni står fastmera på gränsen till en flercellig organism, i hvilken cellindividerna till förmån för helheten uppgifvit en del af sin individualitet och öfvertagit skilda funktioner. L—e.

Kloten, den största kronoparken s. om Dalälfven, bildar Klotens revir samt är belägen inom dels Ramsbergs och Ljusnarsbergs socknar af Örebro län, dels Malingsbo, Norrbärke och Söderbärke socknar af Kopparbergs län. Hufvuddelen af kronoparken är bildad genom inköp, enl. k. br. 26 maj 1899 af ett fiertal egendomar för ett pris af 1,5 mill. kr., hvarjämte sedermera till kronoparken ytterligare inköpts en del områden jämlikt k. br. 15 april 1904 och 13 dec. 1907. Areal omkr. 35,600 har. Till K. hör en af staten anlagd fiskodlingsanstalt. Enligt k. br. 15 dec. 1899 är å kronoparken förlagd en statens skogsskola, afsedd att, i likhet med Ombergs skogsskola i Östergötlands län, förbereda skogselever till inträde vid Skogsinstitutet. M—g.

Klotens revir. Se Kloten.

Klotfisk, *zool.* Se Piggfisk.

Klotformiga bakterier, detsamma som sfärobakterier. Se Bakteriologi, sp. 708.

Klotformig afsöndring (Klotformig förklyftning), *petrogr.*, säges förefinnas hos en bergart, basalt, diabas, granit m. fl., då denna visar sig i sin inre massa vara genom merendels omärkliga afsöndringsfogar likasom delad i större eller mindre kul- eller klotformiga partier, som bestå af fullkomligt samma mineralblandning som den mellanliggande bergartsmassan och hvilka vanligen framträda först vid bergartens sönderslagning. Den klotformiga afsöndringen torde, i likhet med den pelarformiga m. fl., ha uppstått till följd af någon förändring hos bergarten — afsvalning, uttorkning e. d. — sedan denna redan var bildad. Hos block och stenar af vissa slags granit, diabas eller sandsten kan man stundom få se en art klotformig afsöndring, som, då bergarten legat blottad för luften, uppstått genom vittringsprocessens successiva inträngande från ytan. E. E.

Klotformig förklyftning, *petrogr.* Se Klotformig afsöndring.

Klotgranit, *petrogr.*, en med klotstruktur försedd utbildningsform af granit. Inom Stockholms

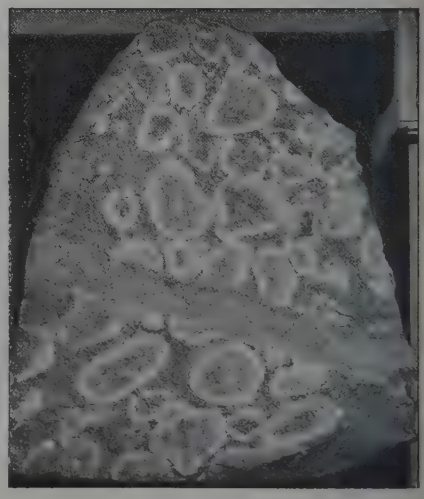

Klotgranit från Vasastaden. Praktstuff i Sveriges geol. undersöknings museum. Höjd omkr. 1 m., klotens storlek upp till 20 cm.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ursprungligen en matematisk eller geografisk bestämning. Numera tages detta ord i *fysisk* mening, och med klimat förstås sammanfattningen af alla de tillstånd och förändringar inom atmosfären, som vi iakttaga antingen omedelbart genom våra sinnen eller medelbart genom instrument. Därvid komma företrädesvis i betraktande värmegrad, fuktighet, nederbörd, vindens riktning och styrka samt molnmängden eller himmelens grad af klarhet eller mulenhet. Vore jordens yta öfverallt likartad samt utan höjder och fördjupningar, skulle en orts klimat bestämmas uteslutande af dess läge i förhållande till ekvatorn, men nu kunna orter på samma polhöjd ha mycket olika klimat. De allmännast inverkande orsakerna till klimatets olikhet äro, utom polhöjden, höjden öfver hafvet samt landets läge i förhållande till hafvet, markens beskaffenhet samt omgifvande eller närbelägna bergsträckors riktning och höjd. Inverkan af höjden öfver hafvet ger sig till känna framför allt i högslätternas klimat. En tillökning i höjd af 150 till 180 m. motsvarar en sänkning i medeltemperaturen af 1° C. Detta beror hufvudsakligen på verkan af uppstigande och nedsjunkande luftströmmar. Såväl beräkning enligt den mekaniska värmeteorien som direkta försök visa nämligen, att luft, som utvidgas, afkyles och luft, som sammantryckes, uppvärmes. Eftersom nu lufttrycket aftager uppåt, så inträffar en sådan temperaturändring i hvarje uppstigande luftström, hvilken alltså afkyles, och i hvarje nedsjunkande luftström, hvilken alltså uppvärmes. Så länge luften ej är mättad med fuktighet, uppgår temperaturändringen vid uppstigning till 0,98° C. på 100 m. höjdändring. Men om dylik luft är mättad med fuktighet, så kondenseras vid uppstigningen en del däraf till moln eller dimma, och det därvid frigjorda latenta ångbildningsvärmet fördröjer afkylningen, som då blir endast omkr. hälften så stor som i förra fallet, alltså ungefär $^1/_2$° C. på 100 m. höjdändring, dock något olika vid olika temperatur och tryck. På liknande sätt fördröjes också uppvärmningen af nedsjunkande luft, som innehåller flytande eller fruset vatten i form af moln eller dimma, ty detta afdunstar och binder därvid värme. På högslätter verkar också solen starkare, emedan de betäckas af ett tunnare luftlager; den nattliga utstrålningen och kölden äro till följd af himmelens större klarhet särdeles starka. Riktningen och läget hos närliggande bergskedjor inverka, i det de skydda mot vissa vindar eller bidraga att göra andra mera märkbara. Den södra sidan af ett berg är varmare än den norra; äfven vindarnas riktning och styrka kunna betydligt modifieras genom bergens inverkan. I trånga dalar och pass blåsa ofta endast två vindar. Mulen himmel förmildrar under sommaren solstrålarnas inverkan och hindrar om vintern värmeutstrålningen. Snöns med is länge betäckta vatten bidraga att hålla temperaturen låg. Strömningarna i hafvet inverka betydligt på klimatet i närliggande trakter, allt efter som de föra kallt eller varmt vatten. En väsentlig skillnad eger rum mellan det *maritima*, d. v. s. sjö-, ö- eller kustklimatet, och det *kontinentala*, d. v. s. landklimatet. Det förra utmärkes af större luftfuktighet, mera mulen himmel och jämnare temperatur. På de stora kontinenterna, såsom norra Asien och norra Amerika, råda stark sommarvärme och ytterlig vinterköld; äfven det inre Afrikas klimat är kontinentalt, ehuru till följd af det tropiska läget någon egentlig vinter ej förekommer. Europa har ett blandadt klimat, utom det inre af Ryssland, där öfvervägande kontinentalklimat med heta somrar och kalla vintrar råder. På grund af vindarnas och hafsströmmarnas medelriktning är också klimatet i den tempererade zonen betydligt mera maritimt på kontinenternas västkust än på deras östkust. Ehuru klimatet i någon mån röner inverkan af markens beskaffenhet, äro dock de orsaker, som väsentligen reglera väderleksförhållandena, utomordentligt vidsträckt verkande. Palestina alstrade på Moses tid dadlar och druvor. De förra mogna ej, om medeltemperaturen är under + 21° C., de senare fördraga ej högre medeltemperatur än + 22° C. Alltså var Palestinas medeltemperatur för 3- à 4,000 år sedan mellan 21° och 22°, eller densamma som i närvarande tid, hvadan klimatets ändringar försiggå ytterst långsamt. Att temperaturen på jordytan under de geologiska perioderna varit väsentligen olika, är en känd sak. Se därom Jorden 2. Jfr Isobarer och Isotermer (med kartor). Se N. Ekholm, "Om klimatets ändringar i geologisk och historisk tid samt deras orsaker" (i "Ymer", 1899) och "Die veränderungen des klimas seit dem maximum der letzten eiszeit. Eine sammlung von berichten herausgegeben von dem exekutivkomitee des 11. internationalen geologenkongresses. (Stockholm 1910)". L. A. F. (N. E—m.)

Klimatfeber. Se Malaria.

Klimatisk kurort kallas en plats, där de naturliga fysikaliska hjälpmedlen, mineralvatten och bad, spela en underordnad roll, men som får sin karaktär af det stora lufthaf, som omger densamma. Den s. k. medikala klimatologien sysslar uteslutande med studiet af klimatets betydelse vid en mängd sjukliga företeelser inom organismen. Att liksom fallet är i den s. k. meteorologiska klimatologien uppställa någon indelning af de olika klimaten är för den medikala knappt möjligt. I största allmänhet kan man tala om ett kustklimat, om ett s. k. låglandsklimat och ett bergsklimat, af hvilka hvart och ett har sina skilda indikationer, när läkaren skall för den sjuke förordna bruket af detta. Kustklimatet l. hafsklimatet karakteriseras af ett högre lufttryck, större luftfuktighet och starkare vindströmningar; vi benämna detta *ventilation*. Låglands- l. skogsklimatet (200—250 m. ö. h.) är nog det på patienten minst ingripande; det erbjuder stora olikheter, beroende på de lokala förhållandena. Detta klimat är lämpligt att begagna som en öfvergångsstation till bergsklimatet. Detta brukar man indela uti ett högfjällsklimat, det s. k. alpina klimatet, och ett fjäll- eller skogsklimat, det s. k. subalpina. Högfjällsklimatet karakteriseras af luftens lätthet, af luftfuktighetens aftagande; dessa båda stå i ett visst förhållande till platsens läge ö. h. och till vegetationens aftagande. Ventilationen l. vindströmningen följer samma regler, den ökas med höjden öfver hafvet och vegetationens aftagande. Det subalpina klimatet (300—700 m. ö. h.) karakteriseras af den lättare och relativt torrare luften och den minskade vindströmningen. Dessa egenskaper hos det subalpina klimatet utöfva ett mera sedativt inflytande på organismen, hvaraf man kan förstå dess betydelse för nervösa sjuklingar. När man vill söka rekrea-

tion och ökade lifskrafter, bör man, om man lefver t. ex. under ett hafs- l. kustklimats inflytande, söka bergsklimatet och vice versa. Det är den stora roll luftombytet spelar. Ln.

Klimatologi (af grek. *kli'ma*, se Klimat, och *lo'gos*, lära), läran om klimaten.

Klimatoterapi (af grek. *kli'ma*, se Klimat, och *therapēi'a*, behandling), den behandlingsmetod, som söker tillgodogöra sig det gynnsamma inflytande, som ett visst klimat eller ett klimatombyte kan ha på vissa slags sjukdomar. Jfr Klimatisk kurort. I. H.

Klimax (grek., eg. stege), *ret.*, stegring i uttrycket. Se Gradation.

Kliment (Klement), bulgarisk biskop. Se Dumev.

Klimsch, Fritz, tysk skulptör, f. 1870 i Frankfurt a. M., studerade i Berlin, Paris och Rom, bosatte sig i Berlin och var där en af secessionens grundläggare. Bland hans arbeten märkas *Kyssen*, *Salome*, *Danserska* (i brons i Berlins nationalgalleri och i Albertinum i Dresden), grafmonument öfver *Max Koner* m. fl. samt byster. Vid täflan om *Virchowmonumentet* 1906 vann K. första priset, men erhöll först 1909, sedan modellen väsentligt blifvit ändrad, uppdraget att utföra verket. G—g N.

Klimt, Gustav, österrikisk målare, f. 1862 i närheten af Wien, studerade i konstindustriskolan där, gjorde sig känd som skicklig och smakfull dekorationsmålare, utförde tills. med sin broder Ernst K. (f. 1864, d. 1892) och Fr. Matsch (f. 1861) plafondmålningar i Burgteatern (*Grekiskt skådespel*, *Mysteriespel*, *Shaksperes teater* m. ff.) samt äfven i andra teatrar, i slott och i Wiens hofmuseum. På 1890-talet utbildade han under inflytande från de mest olika håll — från grekisk arkaistisk konst, Japan, Beardsley och Knopff — en egen stil, med ornamentala linjer och symfoniska färger. Han har sedan dess varit en omstridd konstnär, var en af Wiensecessionens stiftare och ledare, målade *Salome*, *Judit*, *Athena*, *Irrbloss*, *Guldfiskar*, *"Nuda veritas"*. Tre för aulan i Wiens universitet utförda takmålningar — *Filosofi*, *Medicin*, *Juridik* — blefvo för sitt bisarra innehålls skull ej antagna. Koloristiskt mästerskap förnekade dock ingen de svårbegripliga kompositionerna. *Filosofien* — en mängd nakna gestalter, sväfvande med stjärnhimmelen som bakgrund — vann hedersmedalj på världsutställningen i Paris 1900. K. har ock målat porträtt (utsökta damporträtt) och landskap, i sin ungdom målade han äfven i akvarell mondäna Wien-bilder (*Burgteaterns salong och publik*, 1890, finns i stadens historiska museum). K. är professor i Wien. Jfr "Das Klimt-werk" (Wien, 1909 o. f.). G—g N.

Klin, kretsstad i ryska guv. Moskva, vid Sestra, en biflod till Moskva. 5,057 inv. (1897). J. F. N.

Klinckowström, svensk adlig ätt, härstammande från Pommern. Förste säkert kände stamfader var Henrik Klinckow (f. 1456, d. före 1505), rådsherre i Stralsund. En ättling af denne, landträntmästaren, sedermera regeringsrådet Martin Klinckow (f. 1650, d. 1717), upphöjdes 1684 i svenskt adligt stånd med namnet Klinckowström. Två Martins söner (se nedan K. 3 och 4) upphöjdes 1759 i friherrligt stånd. En gren immatrikulerades 1818 bland friherrliga ätter i Finland, men utdog 1883 på svärdssidan. Adliga ätten K. utgick på svärdssidan 1768. — Äfven fyra bröder till Martin K., militärer i svensk och utländsk tjänst, adlades: Johan 1678 med namnet Klinckowenström samt Balthasar, Joakim och Brand 1690 med namnet Klinckoukström, men deras ätter förblefvo ointroducerade. Från den äldste af dem, Johan, härstammade tyske historiemålaren Friedrich August v. Klinkowström (f. 1778, d. 1835), hvars son, jesuiten Joseph v. K. (f. 1813, d. 1876), gjorde sig ryktbar som en af Wiens största andliga vältalare. Från samma håll leder preussiska grefliga ätten v. Klinckowström sitt ursprung. — En kusin till Martin K:s fader, Fredrik Klinckow, assessor i Wismarska tribunalet, f. 1631, d. 1685, adlades 1682 under namnet Klinckow von Friedenschildt och introducerades å svenska riddarhuset. — Se Georg von Klinkowström, "Geschichte derer von Klinkowström" (Kassel 1889).

1 Karl Bernhard K., son af den ofvannämnde Martin K., Karl XII:s kammarpage och gunstling, f. 1682, förrädiskt skjuten vid Kalisz 1704, konungens följeslagare vid hans ungdomliga idrottsbragder och i de första krigsårens oförvägna äfventyr, såsom öfvergången öfver Düna (1701), rekognosceringen efter slaget vid Klissov (1702) och den 34 mil långa ilridten fram och åter mellan högkvarteret och Rehnschiöldts läger (1703).

2. Otto Vilhelm K., den föregående broder, ämbetsman, f. 27 nov. 1683 i Wismar, d. 1731 vid Pyritz' hälsobrunn i Pommern, blef 1705 kanslist i k. kansliet och 1708 kommissionssekreterare vid polska hofvet. Han skickades 1709 att uppsöka Karl XII med viktiga meddelanden (bl. a. att vägen var spärrad för konung Stanislaus och svenska hären i Polen under Krassow att komma konung Karl till hjälp) och lyckades, i polsk dräkt, öfver Ungern, Valakiet och Bender taga sig fram till lägret vid Poltava, där han inträffade 21 juni några dagar före slaget. Han följde sedan konungen öfver stäppen, sändes 13 juli från Otjakov till tatarkanen på Krim att förbereda mottagandet af de svenska trupper, som väntades komma från Poltava, och var 10 okt. åter hos konungen vid Bender. Redan 1 nov. skickades han med bref till "kristenheten", tog vägen genom Ungern, blef i jan. 1710 vid öfvergången af gränsbergen till Polen uppsnappad af polackerna, sedan han lyckats i en ström sänka sina papper, och utlevererades till ryssarna, som en tid höllo honom fången i Krakau. Order kom, att han af en öfverste skulle föras till Moskva, men svårt angripen af pesten, öfvergafs han af öfversten i en af Königsbergs förstäder, tillfrisknade och lyckades sjöledes komma till Pommern i okt. 1710. I jan. 1712 skickades han af rådet, som gaf honom betyget att vara "kvick och skicklig", åter till konungen, och öfver Göteborg, Amsterdam och Wien inträffade han 6 april i Bender. 17 aug. s. å. följde han, förklädd, jämte öfverste Sten Arvidsson, den turkiska salahor, som i Polen skulle efterse, om ryssarna uppfyllt Pruthfredens villkor rörande Polens utrymmande, och afgaf jämte Sten Arvidsson und. rapport om den turkiske kontrollantens långt ifrån korrekta uppförande (rapporten och utdrag af K:s under resan förda dagbok äro tryckta af Quennerstedt i "Karolinska krigares dagböcker",

IV, 1908). 1715 blef K. sekreterare vid kansliets tyska expedition, författade en 1716 mot Preussen riktad skrift om pommerska sekvestern och försvarade 1726 accessionen till hannoverska alliansen i en stridsskrift (”Svar på en god väns bref från landet” etc., tr. på franska i Holland), som förskaffade honom från England en belöning af 200 pd st. S. å. fick han kanslirads titel och utnämndes till envoyé vid preussiska hofvet.

3. Leonhard K., friherre, den föregåendes broder, kansliämbetsman, f. 1685, d. 1759, uppbar från 1734 i många år en fransk pension å 2,000 plåtar mot åtagandet att meddela den franske ambassadören i Sverige alla hemligheter, som inom kansliet kommo till hans kännedom. Han blef 1739 kansliråd, 1743 tillika öfverpostdirektör, 1747 statssekreterare (n. h. o. v.), 1750 led. af Vet. akad. och 1759 friherre (ej introducerad). — 4. Ture Gustaf K., friherre, den föregåendes broder, ämbetsman, f. 1693, d. 1765, från 1758 kansler och direktor för pommerska regeringen samt 1759, jämte brodern Leonhard, upphöjd i friherrligt stånd. — 5. Ture Leonhard K., friherre, den föregåendes son, f. 1735, d. 1821, president i Wismarska tribunalet 1782—99, blef en af rikets herrar 1795 och öfverstemarskalk hos drottning Fredrika 1797. — 6. Axel Leonhard K., friherre, den föregåendes son, f. 1775, d. 1837, sjömilitär, led. af Krigsvet. akad. 1823, gjorde sig känd genom *Bref om de Förenta staterna, författade under en resa i Amerika 1818—20* (2 dlr, 1824, med atlas).

7. Rudolf Maurits K., friherre, den föregåendes son, politiker, militär, författare, f. 8 aug. 1816 i Stockholm, d. där 20 nov. 1902, blef, efter att ha genomgått krigsakademien å Karlberg, 1836 underlöjtnant i Ingenjörkåren och 1844 generalstabsofficer samt avancerade till öfverste i armén och i generalstaben (1864). Han var 1852—59 stabschef i andra militärdistriktet och 1858—66 militärattaché i Wien. Som författare i militära ämnen utvecklade han både flit och intresse, uppgjorde (1849) ett detaljeradt förslag till generalstabens ombildning, utgaf *Historiska uppgifter rörande svenska generalstabens organisation* (s. å.) och ”Arkiv till upplysning om svenska krigen och krigsinrättningarnas historia” (bd I, 1854) samt utarbetade *Krigsbryggematerial för svenska armén* (1855—56) och de tre första delarna af ”Tjenstgöringsreglemente för armén” (1858). Som medlem af riddarhuset deltog K. fr. o. m. 1844 i alla ståndsriksdagar (med undantag af riksdagarna 1859—60 och 1862—63) och var vid flera af dem medlem af statsutskottet. Vid sista ståndsriksdagen uppträdde han som ifrig motståndare till representationsförslaget. Som led. af Första kammaren 1877—99 (för Älfsborgs län) gjorde han sig bemärkt som en ganska originell personlighet och var riksdagens kanske allra flitigaste och utförligaste debattör samt författare af de mest omfångsrika och grundliga motioner. På samma gång han var ifrig protektionist och orubblig anhängare af indelningsverket, var han ock en af grundskatteafskrifningens förkämpar samt en af de i början ytterst få, som i Första kammaren talade för en rösträttsreform. Mest karakteristisk för honom torde dock kanske vara hans ihärdiga sträfvan att åvägabringa nedprutningar hela statsregleringen utefter. Kunskapsrik, flitig och intresserad historiker och samlare af arkivalier, utvecklade han dessutom rätt betydande författarverksamhet förutom den redan omnämnda i militära ämnen. Så utgaf han bl. a. ”Tidskrift för svenska ingenieurer” (i förening med F. V. Leijonancker, 1850—52), ”Riksrådet och fältmarskalken m. m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter” (8 dlr, 1867—72; Fersen var K:s farmors far) och ”Le comte de Fersen et la cour de France” (2 bd, Paris 1878) samt skref *Jordbrukets hjelp och nöd* (1867), *Grundskatterna samt rustning och rotering* (1875) och *Lediga stunders vittra tidsfördrif* (1883). K. blef led. af Krigsvet. akad. 1851.

8. Axel Alexander Camille Rudolf Emanuel K., friherre, den föregåendes son, zoolog, vitterhetsidkare, f. 24 dec. 1867 i Darmstadt, filos. doktor i Würzburg 1895, var docent i zoologi vid Stockholms högskola 1895—1904. Han har företagit flera vetenskapliga forskningsfärder, såsom 1890 till Spetsbergen, hvarifrån han lämnat skildringar i *Tre månaders dag* (1891), 1891—92 till Surinam, och 1903—04 som deltagare i den antarktiska undsättningsexpeditionen. 1909 och 1910 gjorde han resor på Island. Bland hans zoologiska arbeten må nämnas *Untersuchungen über den scheitelfleck bei embryonen von schwimmvögeln* (1891), *Beiträge zur kenntnis des parietalauges* (1893), *Zur anatomie der Pipa americana* (1894), *Zur anatomie der edentaten* (1895), *Beiträge zur kenntnis der eireifung und befruchtung bei Prosthoceracus vitatus* (1897). — K. har framträdt som författare med *Sägner och sånger* (1893), *Svipdag Egilssons saga* (1894), *Fornsånger* (1895), den dramatiska dikten *Frödis* (1898), *Jägarlåtar* (s. å.), operatexten *Valdemarsskatten* (s. å.; tonsatt af A. Hallén), jaktskildringen *Örnsjötjuren* (1906) och sorgespelet *Olof Trätälja* (1908), som 1907 erhöll Svenska akad:s stora pris. K:s diktning utmärker sig i allmänhet för mycken versifikatorisk schwung och behandlar förtroget fornnordiska ämnen. 2. J. Th. W. 7. T—s.

Klindworth, Karl, tysk pianist, f. 1830 i Hannover, elev af Liszt, var 1854—68 pianolärare i London och 1868—84 professor vid konservatoriet i Moskva, dirigerade därefter jämte Bülow och Wüllner de filharmoniska konserterna i Berlin och öppnade där ett pianoinstitut, som 1893 sammanslogs med Scharwenkas konservatorium. Han har verkställt ett mycket förtjänstfullt klaverutdrag af Richard Wagners ”Nibelungen”-tetralogi samt redigerat upplagor af Chopins verk och Beethovens sonater. E. F—t.

Klinga, det långa, smala, raka eller något krokiga, med en eller två eggar försedda järn- eller stålstycket af ett hugg- eller stickvapen (dolk, värja, svärd, sabel, huggare, bajonett), hvarmed hugges eller stickes (se fig. i art. Dolk o. Bajonett); äfven vapnet (i synnerhet sabel eller värja) i dess

helhet. Låta någon springa öfver klingan, ej lämna pardon.

Klingberg, Anders Gustaf, skolman, läroboksförfattare, f. 10 april 1842 i Sköldinge i Södermanland. K., som blef student i Uppsala 1860 och 1869 promoverades till filos. doktor, var skoladjunkt i Uppsala 1867—72, blef lektor i latin och grekiska 1872 vid Karlstads och 1881 vid Strängnäs högre allmänna läroverk samt var 1881—1908 rektor där. Såsom uppfostrare och rektor åtnjöt K. ett stort och berättigadt anseende. I skolorganisatoriskt hänseende har han uttalat den åsikten, att vårt svenska undervisningsväsen redan nu är demokratiskt samt att, då de allmänna läroverken och de högre bildningsanstalterna självklart ha andra uppgifter än folkskolan, man icke med sådana öfverbyggnader på denna, där det skall läsas t. ex. tyska, kan fylla hvad han kallat ”den där glappan mellan de bildade och de mindre bildade, eller, rättare sagdt, de nationellt folkskolebildade”. K. har författat bl. a. *Kants kritik af Leibnizianismen* (1869) samt, i förening med G. Sjöberg, *Svensk stilistik* (1870; 8:e uppl. 1902, omtr. 1904), *Lärobok i logik* (1871; 9:e uppl. 1910) och *Lärobok i antropologi* (1872; 7:e uppl. 1899). K. har därjämte utgifvit skolupplagor af Ciceros ”Cato major de senectute” (1874; 4:e uppl. 1901) och ”Orationes in Catilinam prima et secunda” (1904) samt öfversatt och bearbetat en serie föreläsningar af Leipzigprofessorn Otto Kirn under titeln *Vår tids etiska lifsåskådningar* (1909). R. N—n.

Klingbord l. Klingsystem, *skogsv.*, två eller flera klingor, ställda så, att man på dem kan sönderså mindre timmer. Kantning af sådant virke sker vanligen i ram. W. E—n.

Klingdikt (ty. *klingdicht*), under 1600- och 1700-talen allmänt och senare någon gång användt namn på sonett (se d. o.).

Klingenberg, Povl, grundläggare af Danmarks postväsen, f. 1615 i Hamburg, d. 1690, var köpman i sin fädernestad, kom i en affärsangelägenhet till Danmark 1652 och blef 1653 generalpostmästare samt införde ett ordnadt postväsen i Danmark och hertigdömena. 1655 blef han amiralitetsråd, adlades 1669 och var 1671—74 medlem af statskollegiet och sedan 1679 af kommerskollegiet. Han användes 1665—71 i flera diplomatiska beskickningar till Holland. Under kriget 1658—60 och senare försträckte han regeringen stora penningsummor, erhöll därför flera gods, samlade en förmögenhet, som han dock förlorade, och måste för gäld 1685 afstå postväsendet till Kristian V:s oäkta son, Kristian Gyldenlöve. E. Ebg.

Klingenberg, Karl. Se Nordenflycht, H. Ch.

Klingenstierna, Samuel, matematiker, fysiker, sonson af biskopen S. Klingius (adlad Klingenstierna), f. 18 aug. (g. st.) 1698 på Tolefors i Kärna socken, Östergötland, d. 26 okt. 1765 i Stockholm, blef student i Uppsala 1716 och egnade sig där åt lagfarenheten. Af en händelse kom han att taga kännedom om Gestrinius' edition af Euklides' elementa och fattade därigenom håg för matematiken, i hvilken vetenskap han till en början erhöll enskild undervisning af A. G. Duhre, som den tiden var bosatt i närheten af Uppsala. Sedan gjorde han sig på egen hand förtrogen med de förnämsta arbetena inom den högre matematiken och antogs 1720 till medhjälpare vid recensionerna i ”Acta literaria Sueciæ”, men begaf sig redan s. å. till Stockholm, där han inskrefs som tjänsteman i Kammarkollegium. Då emellertid hans håg fortfarande stod till matematiken, återvände han 1723 till Uppsala och öppnade där en matematisk skola. Som helmfeltsk resestipendiat företog han en utrikes resa, först till Marburg, där han under Kr. Wolf studerade experimentalfysik, därefter till Basel, hvarest han lefde i förtroligt umgänge med Jean Bernoulli, samt slutligen till Paris och London, på hvilka båda ställen han välvilligt mottogs af de förnämste då lefvande matematikerna. Under sin vistelse i Marburg utnämndes han, genom Wolfs bemedling, 1728 till professor i matematik vid Uppsala universitet, dit han återkom 1731. Då de matematiska ämnena 1750 fördelades på två professurer, öfvertog K., enligt eget val, fysiken, men erhöll redan 1752 beständig tjänstledighet jämte pension för att uteslutande kunna egna sig åt matematiskt författarskap och särskildt åt utarbetande af en kurs i artillerivetenskapen. Denna kurs blef dock aldrig fullbordad, enär K. 1756 kallades till informator för kronprins Gustaf, en befattning, hvarifrån han på grund af tilltagande sjuklighet erhöll befrielse 1764. 1756 hade K. erhållit kansliråds-, 1762 statssekreterartitel. Han ligger begrafven å Lofö kyrkogård vid sidan af O. v. Dalin under en för dem gemensam, af Lovisa Ulrika uppförd minnesvård. K. var led. af Vet. akad., Vet. soc. i Uppsala och Royal society i London samt korresponderande ledamot af Académie des sciences i Paris. — K. G. Nordin skref hans ”Minne” (i ”Sv. akad:s handl. ifrån år 1786”, V, 1813).

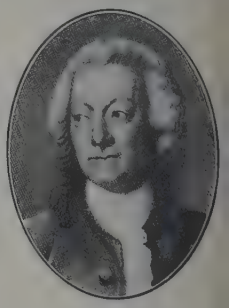

K. ådrog sig den vetenskapliga världens uppmärksamhet först genom två små uppsatser i ”Acta literaria Sueciæ” (1723) rörande ett sätt att bestämma atmosfärens höjd och rörande en förbättrad konstruktion af termometrar; det var ock som fysiker och särskildt i egenskap af optiker, som han förvärfvade sig sin europeiska ryktbarhet. Newton hade nämligen med stöd af sina experiment uppställt en lag för ljusstrålarnas dispersion, hvilken, om den varit sann, skulle ha omöjliggjort konstruktionen af akromatiska tuber. Visserligen hade Euler, hänvisande på ögats inrättning, dragit i tvifvelsmål riktigheten af Newtons lag, men icke lyckats bringa frågan fullt på det klara. K. upptog saken till ny behandling och visade (i Vet. akad:s handl., XV, 1754) rent geometriskt, att Newtons lag i dubbelt afseende innebar en självmotsägelse, meddelade detta åt den berömde glasliparen Dollond, fick genom dennes experiment full bekräftelse på riktigheten af sin åsikt och gaf därigenom anledning till införande af akromatiska tuber. K., som själf var en öfvad glaslipare, gjorde sedermera teorien för tuber till föremål för en utförligare behandling i de båda skrifterna *Om ljusstrålars aberration* (Vet. akad:s handl.,

XXI, 1760; öfv. på franska af Clairaut i "Journal des savants", 1762) och *Tentamen de definiendis et corrigendis aberrationibus radiorum luminis* (1762, prisbelönt af Petersburgakademien), hvarvid han äfven tog i betraktande den sfäriska aberrationen. Bland hans öfriga arbeten inom fysiken må nämnas hans, på egna och andras experiment stödda, undersökningar rörande elektriciteten. — Åt mekanikern egnade K. stor uppmärksamhet och löste flera tidthörande svårare problem. Han deltog äfven i striden rörande förhållandet mellan lefvande och döda krafter, hvarvid han förfäktade den till slut segrande åsikten, att skillnaden mellan dessa båda slag af krafter icke var reell, utan blott formell. Jämväl som astronomisk författare uppträdde K. med några afhandlingar, bland dem *Methodus nova ecclipses solares computandi* ("Acta Societatis Upsaliensis", 1742), genom hvilken han ville underlätta de numeriska kalkylerna vid solförmörkelsers bestämmande. — Inom den rena matematiken var K. den förste svensk, som deltog i behandlingen af de på dagordningen stående frågorna, hvilkas lösning för vetenskapens vidare utveckling var af vikt, och han kan på grund däraf med skäl kallas Sveriges förste matematiker. Så finner man bland hans handskrifter uppsatser rörande rekurrenta serier, seriesummeringar, integralformler, differentialekvationers integration, ortogonaltrajektorier och sannolikhetskalkyl, alltsammans frågor, som under förra hälften af 1700-talet togo matematikernas särskilda uppmärksamhet i anspråk. Att han dock inom matematikens historia intager en ganska undanskymd plats beror dels därpå, att flertalet af hans afhandlingar förblifvit otryckt, dels därpå, att han behandlade ungefär samma frågor som Euler och därför i alla viktigare fall blef förekommen af denne. Dock torde K:s metod för integration af linceära differentialekvationer med konstanta koefficienter (Vet. akad:s handl., XVI, 1755) i elegans och enkelhet väl kunna mäta sig med Eulers och d'Alemberts några få år förut upptäckta. Vid sina undersökningar begagnade K., då tillfälle erbjöd sig, med förkärlek den geometriska metoden, hvilken han ansåg ega den fördelen, att man vid hvarje steg visste, hvar man befann sig och huru långt man hade kommit. — K. hade grundligt studerat äfven den äldre matematiska litteraturen. Så t. ex. finnes bland hans handskrifter ett försök till restitution af Euklides' "Porismata", ett företag, som först i våra dagar blifvit med framgång fullföljdt (af Chasles, 1860).

Under vistelsen i Marburg studerade K. äfven filosofi under Wolfs ledning och uppträdde under sin första professorstid i Uppsala som ifrig anhängare af dennes filosofiska system samt presiderade för flera filosofiska afhandlingar. Dessa utmärka sig visserligen genom klarhet och reda, men innehålla ingenting originellt, och i alla händelser torde det numera vara omöjligt att afgöra, hvilka bland dem äro författade af K. själf. Emellertid öfvergaf K. själf snart nog h. ö. h. filosofien, dels därför att han fruktade blifva skylld för irrlärighet, dels emedan han kom att tvifla på systemet och tyckte, att man lika gärna kunde behålla de gamla gissningarna som antaga nya.

Som universitetslärare åtnjöt K. mycket stort anseende. Han var den förste, som i Uppsala föreläste experimentalfysik med anställande af fysikaliska experiment och lockade därigenom många att egna sig åt de matematiska vetenskaperna, så att det under hans tid nästan var en modesak att studera matematik. Vid studiet af den rena matematiken införde han till allmänt bruk Euklides' elementa, hvilket förut användts endast för dem, som ämnade förvärfva grundligare insikter i vetenskapen; genom honom blef också studiet af differential- och integralräkningen infördt vid universitetet. K. var den förste svenske matematiker, som bildat en egentlig skola; bland hans lärjungar må nämnas Elvius, Mallet, Melanderhielm och Strömer.

Utom ett tjugutal afhandlingar, de flesta införda i Vet. akad:s och Vet. soc:s handlingar, utgaf K. *Euclidis elementorum libri sex priores una cum undecimo et duodecimo* (1741), *Åminnelsetal öfver Chr. Polhem* (1753) och *Några anmärkningar till herr Musschenbroeks Physica*, införda i dennes "Inledning till naturkunnigheten" (1747). K. presiderade äfven för 71 akademiska disputationer, de allra flesta utan tvifvel författade af respondenterna. I handskrift efterlämnade han mer än 200 afhandlingar och uppsatser i de matematiska vetenskapsgrenarna, hvilka 1764—66 ordnades af Mallet för att omedelbart tryckas och utgifvas. Då emellertid det härför erforderliga och 1767 begärda statsanslaget på grund af penningbrist icke kunde erhållas, blef hela saken om intet, och handskrifterna kvarstannade i förvar inom släkten, till dess de, efter att förgäfves ha blifvit hembjudna åt Kungl. biblioteket i Stockholm, 1816 öfverlätos till Vet. soc. i Uppsala, i hvars ego de ännu finnas. Endast några anmärkningar rörande teorien för teleskop äro utgifna, under titel *Selecta ex manuscriptis posthumis* (i "Acta Soc. Ups.", VIII, 1821).

Klingenthal, köping i konungariket Sachsen, kretsen Zwickau, vid böhmiska gränsen. 6,001 inv. (1905). Musikskola, handelsskola, yrkesmuseum, tillverkning af musikinstrument och strängar.

Klinger, Friedrich Maximilian von, tysk romanförfattare och dramatiker, f. 17 febr. 1752 i Frankfurt am Main, d. 9 mars 1831 i Dorpat, fick 1772 tillträde till den unge Goethes "kraftgenialiska" krets, studerade 1774—76 juridik vid universitetet i Giessen, vistades s. å. någon tid i Weimar och fick kort därefter anställning som teaterförfattare vid A. Seylers trupp, som han 1778 lämnade för att som löjtnant vid en österrikisk frikår deltaga i bajerska arföljdskriget. Han trädde 1780 i rysk tjänst, först som ordonnansofficer och föreläsare hos storfurst Paul. I Ryssland följde befordringar och utmärkelser snabbt på hvarandra. Han blef 1801 chef för adliga kadettkåren, 1802 chef för pagekåren, 1803 kurator för Dorpats universitet, adlades 1806 och utnämndes 1811 till generallöjtnant. 1817—20 nedlade han sina ämbeten. Med Goethe

F. M. v. Klinger. Teckning af Goethe, 1775.

stod han från 1801 åter i brefväxling. — K. var en den ifrigaste och mest uthållige förkunnare af Rousseaus naturevangelium. I början stormande och rebellisk i lif och diktning, mognade han småningom till manlig sans, utan att någonsin uppgifva något af sin starka idealism, men slöt sig med tiden alltmera inom sig själf i stoiskt världsförakt. K. skref sina dramer på prosa. I dem, som författades före 1780, framträdde ett måttlöst braskande med öfversvallande lifskraft och en upprorisk äflan att nedbryta den sociala, sedliga och konstnärliga traditionens skrankor. Med förkärlek tecknas brottsliga eller svaga furstar, politiska revolutionärer och emancipe-rade, starka kvinnokaraktärer. Särskildt gärna skildrar han sådana karaktärer, som genom någon brottslig gärning brutit med samhället, men innerst äro ädla naturer. Mest betydande bland dessa dramer äro *Sturm und drang* (1776), som gaf sitt namn åt hela det vittra tidsskedet i Tyskland, samt *Die zwillinge* (s. å.). Under sin första tid i Ryssland fullföljde K. sitt dramatiska skriftställeri, men i en mera dämpad ton, såsom bl. a. det historiska dramat *Konradin* (1784), *Damokles* (1790) och *Medea auf dem Kaukasus* utvisa. Större betydelse ha dock hans 1791—1805 skrifna episk-didaktiska romaner, som röra sig om stora politiska och sociala frågor, brännmärka världsligt och andligt tyranni, patologiskt blotta samhällets lyten och afhandla medlen för deras botande. Bland dessa romaner märkas *Fausts leben, thaten und höllenfahrt* (1791; ”Doktor Fausts lefverne, gerningar och helvetesfärd”, 1801, hvilken öfversättning, verkställd af E. M. Lindströmer, föranledde ett för tidsförhållandena betecknande tryckfrihetsåtal), *Geschichte Raphaels de Aqvillas* (1793; ”Rafael de Aqvilas”, 1798—99), *Geschichte Giafars des barmeciden* (1792; ”Dschafar”, 1821), *Die reisen vor der sündfluth* (1795; ”Resor före syndafloden”, 1799), *Der Faust der morgenländer oder wanderungen Ben Hafis* (1797; ”Österländernas Faust”, 1831) samt slutligen K:s tre bästa verk: *Geschichte eines teutschen der neuesten zeit* (1798), *Der weltmann und der dichter* (s. å., i dialogform) och *Betrachtungen und gedanken über verschiedene gegenstände der welt und literatur* (1802—05). De sistnämnda tre arbetena tillhöra den tyska litteraturens haltrikaste, men föga kända verk. Man har antagit, att några af K:s fatalistiska verk haft inflytande på Almquist, men detta är ej säkert. K:s *Gesammelte werke* utgåfvos i 12 bd 1809—15 (2:a uppl. 1842); ett urval af dessa utkom 1878—80 (8 bd). Litt.: Erdmann, ”Über K:s dramatische dichtungen” (1877), E. Schmidt, ”Lenz und K. Zwei dichter der geniezeit” (1878), och M. Rieger, ”F. M. Klinger. Leben und werke” (2 bd, 1880—96). (K. W—g.)

Klinger, Max, tysk konstnär, f. 18 febr. 1857 i Leipzig, blef 1873 elev af K. Gussow i Karlsruhe och följde läraren till Berlin 1875. Där målade han 1877 oljetaflan *Promenerande* (en man, omringad af fyra banditer på en ödslig väg utanför Berlin) och utställde därjämte 1878 en uppseendeväckande serie af 8 penntecknin gar *Öfver temat Kristus*. Vid denna tid började K. egna sig åt radering. Redan i sina första etsningar, *Raderade skisser* (8 blad, 1878—79), *Räddningar af Ovidius' offer* (15 blad, 1879) *Eva och framtiden* (1880), *Intermezzi* (12 blad, 1880), *Amor och Psyche* (46 blad, 1880) samt *Parafras öfver fyndet af en handske* (1880), röj K. utomordentlig begåfning som grafiker och geni lisk konstnärlig individualitet. Det största inom d moderna tyska konsten, Menzels kraftiga reali och Böcklins yppiga fantasi, har befruktande inverkat på K:s djupa originalitet. Vistelse i andra länder (i Bruxelles 1879, München 1880, Paris 1883—86, Rom 1888—93) har bidragit till hans utbildning. Sedan 1893 är K. bosatt i Leipzig. Han mottog professors titel 1897, men har afslagit erbjudande af akademisk lärarbefattning. Han har erhållit många utmärkelser inom och utom Tyskland, medlem af akademierna i München (1891), Ber (1894) och Stockholm (1897). Hans gravyrv (inemot 300 blad) äro utom de ofvan nämn *Landskap* (4 blad), *Ett lif* (20 blad, 1881—8 *Dramer* (10 blad, 1881—83), *En kärlekshisto* (10 blad, 1879—87), *Vom tode. I* (10 bl 1881—89), *Vom tode. II* (12 blad, 1885— och *Brahmsphantasie* (41 blad, 1894), hvarjän han utfört en mängd enstaka blad, exlib illustrationer samt 4 reproduktioner efter taflor Böcklin. 1907 utkom *Epithalamia*, 15 penntekn gar i heliogravyr.

Som målare uppträdde K. vidare med *Sändebu* (en tropisk strandbild med groteska fåglar, 188 *Afton* (lekande ungdom i ett landskap, s. å.), *La skap med centaurer, tritoner, najader*, 15 deko tiva målningar, utförda för en villa i Steglitz 18 (nu i Berlins nationalgalleri och i Hamburgs kun halle), *Paris' dom*, 1887 (Wiens moderna galle — här liksom i flera följande verk omger han m ningen med ramverk i polykrom plastik med figu i relief —, den osökta och gripande *Pietà* (18 Dresdengalleriet), *Korsfästelsen* (1891, museet Hannover), den af Böcklins hafsbilder påverka *Siren* samt *Vid stranden* (1892), *L'heure bl* (badande kvinnor i den lätta skymningen efter s nedgången, 1890, Leipzigs museum), den st kompositionen *Kristus i Olympen* (1897, Wiens derna galleri). Hans senaste verk på detta områ är en 1909 fullbordad stor väggmålning i Leipz universitet, en allegori öfver grekisk filosofi och di ning. Inom måleriet komma likväl de verkligt sta sidorna i hans konstnärskap minst till sin rätt.

I midten af 1880-talet började K. försöka sig äf som skulptör, gjorde 1886 utkast till en *Beethov staty*, debuterade inför offentligheten med en li *Danserska* i brons, fullbordade 1894 *Salome* (h figur i marmor af olika färger) och 1895 *Kassan* (likaledes halffigur af polykrom marmor). Stat *Badande flicka* (1898) tillhör liksom de båda fö gående Leipzigs museum. 1899 följde *Amfit* (polykrom kvinnostaty utan armar, Berlins nation galleri). 1902 fullbordades *Beethoven* (sittande, verkroppen naken, ett draperi kastadt öfver ne delen, med flera lätt antydda bifigurer, det hela fördt af olika, färgrika och dyrbara materialier —

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ipzigs museum). 1904 följde gruppen *Drama* lbertinum i Dresden). Till de sista åren höra *chard Wagnermonumentet* för Leipzig (påbörjadt 04), *Brahmsmonumentet* i Hamburg (fullbordadt 07), statyerna *Galatea*, *Diana* (ett exemplar i yptoteket i Köpenhamn, 1907), *Hvilande atlet* och *let i försvarsställning*, reliefen *Leda*, gruppen *Tre nserskor*, författarinnan *E. Asenijeffs* bild (halfkon halffigur i polykrom marmor), dessutom flera trättbyster: *Wundt*, *Nietzsche* (kolossalbyst, 02), *Liszt*, *Georg Brandes* (1905, Glyptoteket i penhamn).

K. är nutidens berömdaste mästare inom de graka konstarterna. I fråga om tekniken är han banytande genom den outtömliga uppfinningsrikedom, armed han för hvarje gång finner just det föringssätt, som bäst lämpar sig för hans konstnärra afsikt, och förstår att i ett och samma blad komera och låta samverka olika slag af den grafiska nstens redskap (grafstickel, radernål, diamant, vatinta, mezzotinto etc.). Detta riktande och denna fining af tekniken möjliggöra oändlig smidighet h omväxling i teckning, modellering och kolotisk verkan, hvilken senare hos K. ofta är så stark, t man talat om hans "tonmålning på kopparplåt" . Bode) eller hans "raderingstaflor" (F. H. eissner). Men K. är ej blott en teknikens mästare, ns verk äro fyllda af det rikaste ande- och skönsinnehåll. I sin djupt filosofiskt reflekterande nkarläggning liksom i föreningen af den strängaste alism i naturstudiet och sublim idealism i fantasien minner K. om Dürer, på samma gång som han i klassiskt skolade känsla för människokroppens astiska skönhet och sinnevärldens härlighet samt yster, grotesk humor erinrar om Böcklin. Han är ven en äkta modern ande, som ofta gripit sina ff ur nutidslifvet. I hithörande verk ("Ett lif", Dramer", "En kärlekshistoria") är han dock indre stor än i de rena fantasiverken, af hvilka Vom tode" och "Brahmsphantasie" äro de mest rslagna. (Ett för K. betecknande litet konstverk mera blygsam art är det bokegarmärke, som i 7 finnes afbildadt nedtill å pl. II till art. x l i b r i s). Alltmer har K. genom trägna studier rtarbetat den svaghet i figurteckning, som vidde hans tidigaste arbeten, och framstår numera m en af alla tiders största och därtill produktivaste ska konstnärer. Äfven som fin och skarpsinnig tetisk tänkare har K. dokumenterat sig i broschyn *Malerei und zeichnung* (1891, flera upplagor), r han karakteriserar den självständiga (icke-reproerande) gravyrkonsten, "die griffelkunst", som fantasiens och subjektivitetens konst, framför dra befryndad med poesien och musiken. De rsta samlingar af K:s handteckningar och gravyrk finnas i museerna i Leipzig, Berlin och Dresn. Af hans etsningar finnas flera sviter i Stockms nationalmuseum. En rik Klinger-litteratur r växt fram på de senare åren. 1896 utkom "Das erk von M. K.", rikt illustreradt praktverk. Mografier finnas af J. Vogel (1897), F. Stern (1898), Schmid (1899), F. H. Meissner (s. å.), Händcke å.), Brieger-Wasservogel (1902) och P. Kühn 07). Jfr dessutom Treu, "Klingers griffelkunst" 95), J. Vogel, "K:s Leipzigerskulpturen" (1902) fl. Om Beethovenstatyen ha utkommit flera

J. K—e. G—g N.

Klingerudshöjdens batteri, i Norge, 2 km. n. ö. om Dröbak, byggdes i slutet af 1880-talet. K. utgör en af befästningarna i Dröbaksundspositionens landfront (se D r ö b a k s u n d).

L. W:son M.

Kli'ngius, S a k a r i a s, biskop, f. 1603 i Kräklinge församling, Närke, d. 1671, blef 1639 filos. magister i Uppsala och s. å. huspredikant hos friherrinnan Brita de la Gardie samt sändes 1641 af rikskansleren A. Oxenstierna till Tyskland för att taga närmare kännedom om de där uppkomna synkretistiska stridigheterna. 1647 blef K. teol. doktor i Wittenberg, utnämndes s. å. af drottning Kristina till hofpredikant samt prost och kyrkoherde i Nyköpings västra församling och blef 1650 generalsuperintendent öfver Livland. Redan 1656, vid ryssarnas infall i Livland, måste han återvända till Sverige, där han blef svenska arméns generalfältsuperintendent och Karl X:s biktfader. Under danska fälttåget utnämndes han 1659 till biskop öfver Själland. Vid hemkomsten blef han 1661 kyrkoherde i Riddarholmsförsamlingen i Stockholm och teol. lektor vid gymnasium samt utnämndes 1665 till superintendent öfver Göteborgs "superintendentia". Han mottog dock befattningen endast mot villkor, att "superintendentian" förvandlades till biskopsstift. 1666 upphöjdes K. i adligt stånd och blef stamfader för adliga ätten K l i n g e n s t i e r n a. K. skildras som lärd och kraftfull, men stolt, sträng och ofördragsam. Den sistnämnda egenskapen visade han, i synnerhet då han vid riksdagen 1664 var led. af den kommitté, som skulle granska den för synkretism anklagade Åbo-biskopen Terserus' katekes.

J. P.

Klingspor, svensk adlig ätt, hvars förste med full säkerhet kände stamfader var S t e f a n H e r m a n s s o n K., som lefde ännu 1460. Hans son M a t t i a s (rådsherre i Polen, d. 1536) fick 1507 af ärkebiskopen i Riga en förläning (Klingsporrshof) i Yxkulls socken i Livland. Från hans söner S t e f a n och G e o r g härstamma en svensk och en preussisk hufvudgren af ätten. Stefans son J o h a n öfverflyttade nämligen till Sverige samt blef slutligen öfverstejägmästare hos hertig Johan af Östergötland och kapten för ett kompani Smålands fotfolk. Hans söner J o h a n G u s t a f (slutligen major) och S t a f f a n (f. 1611, d. som generalmajor af kavalleriet 1676) introducerades 1633 på riddarhuset, och från den senare härstamma alla nu lefvande medlemmar af den svenska ätten. En af Staffans sonsonssöner, vicepresidenten i Svea hofrätt K r i s t i a n F r e d r i k K. (f. 1711, d. 1785), upphöjdes 1771 i *friherrligt* stånd, och en af dennes söner, V i l h e l m M a u r i t s (se nedan 1), erhöll 1799 *greflig* värdighet (åtföljande blott äldste sonen, son efter son). Jfr K. A. Klingspor, "Om Klingsporska slägten" (1868; öfvertryck ur "Sv. biografiskt lexikon. Ny följd", VI).

1. V i l h e l m M a u r i t s K. (se ofvan), grefve, fältmarskalk, f. 7 dec. 1744 på Fluxerum i Jönköpings län, d. 15 maj 1814 i Stockholm, blef redan som barn korpral vid Västgöta kavalleriregemente, tjänade därefter vid flera franska regementen under sjuåriga kriget (1756—63) och återvände 1763 till fäderneslandet, där han vann hastig befordran, så att han redan 1779 var öfverste och chef för Västerbottens regemente. 1789 utnämndes han till generalmajor och 1790 till generallöjtnant. Största

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

förtjänst inlade han som ämbetsman vid arméns intendentur, hvarför han under kriget 1788—90 utsågs till generalintendent vid armén i Finland. Som sådan räddade han arméns förråd i Anjala, hvilka voro nära att falla i fiendernas händer. 1799 upphöjdes K. i grefligt stånd och 1800 till en af rikets herrar. 1802 utnämndes han till general och general en chef i Finland. Då 1808 års krig med Ryssland utbröt, var K. hvarken genom erfarenhet eller naturliga egenskaper vuxen sin plats som general en chef. Enligt sin instruktion skulle han egna förnämsta uppmärksamheten åt att rädda armén, men tillika så långt möjligt hindra och emotstå fienden. Han fattade instruktionen nästan som ett påbud om hastig reträtt och gaf, sedan han 2 mars 1808 anländt till högkvarteret i Tavastehus, order om återtåg. Han har blifvit strängt bedömd för det brådstörtade sätt, på hvilket marschen norr ut, ända till Uleåborg, utfördes. Adlercreutz' seger vid Siikajoki 18 april ådagalade fiendens svaghet och förmådde ändtligen K., som emellertid erhållit fältmarskalksstafven, att rycka söderut, dock icke förrän i början af juni. Ledningen förblef dock svag, och efter striderna vid Ruona och Salmi 1 och 2 sept. var fälttåget ohjälpligt förloradt. K. begärde då fartyg för att bortföra armén från Finland och styrde kosan till Vasa, hvarigenom möjlighet yppades för fienden att på den kortare vägen till Nykarleby afskära återtåget för svenskarna, om detta måste fortsättas norrut. Döbelns seger vid Jutas 13 sept. öppnade dock vägen, och då den svensk-finska armén dagen därefter under Adlercreutz' befäl utstod sin dödskamp vid Oravais, var K. som vanligt ett stycke framför densamma. Då han 29 sept. afslutit konventionen i Lohteå, enligt hvilken armén skulle dragas till Himango, fick han i föga nådiga ordalag afsked. Efter Gustaf IV Adolfs afsättning (1809), hvarvid K. medverkat, blef han medlem af regeringskonseljen och emottog jämte Adlercreutz och Adlersparre en tacksägelseadress af ständerna. 1809 blef han utnämnd till öfverståthållare i Stockholm, men fick afsked, sedan Fersenska mordet (1810) försiggått, utan att han gjort något för att hindra detsamma. Han sökte genom ett bref (dec. 1810) till ryska änkekejsarinnan utverka sig hennes förord till erhållande af en skadeersättning af ½ mill. rubel för förlust af egendom under finska kriget. (Brefvet tycks dock ej ha kommit i hennes händer.)

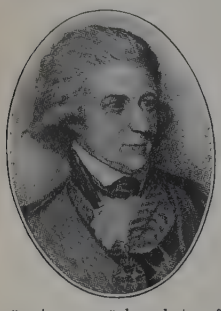

2. Gerdt Adolf K., den föregående syssling, militär, politiker, f. 30 nov. 1753 å Näfvekvarn i Södermanland, d. 3 okt. 1814 å Flemingsberg i Södertörn, var 1776—82 ryttmästare vid Lifregementet till häst och egnade sig sedan åt skötseln af sin egendom Mauritsberg i Östergötland. K. var en liflig och framstående deltagare i sin tids riksdagslif. Besvågrad med A. L. Hamilton, slöt han sig vid 1789 års riksdag, då han var en af sitt ståndS elektorer och led. af bevillningsutskottet, ti den konstitutionella oppositionen och talade mo säkerhetsaktens antagande. Han var led. af hem liga utskottet 1792, 1800 och 1809 och visade si vid riksdagarna vara en kunnig och självständi man med moderata tänkesätt. Vid 1800 års riks dag afsade han sig ledamotskapet efter de stormig uppträdena i slutet af maj, men lät af konunge öfvertala sig att kvarstå.

3. Fredrik Filip K., friherre, broder ti K. 1, ämbetsman, konstälskare, f. 5 jan. 1761 Jönköping, d. 18 mars 1832 i Stockholm, blef 177 fänrik vid Jämtlands regemente, tog 1795 afske som öfverstelöjtnant, var från 1783 anställd vi hertiginnans af Södermanland hof, blef 1809 ho marskalk och 1818 ståthållare på Stockholms slot K. vidtog flera åtgärder (t. ex. Logårdens ord nande) för slottets förskönande. Han var ock e skicklig miniatyrmålare. 1795 blef han hedersled af konstakademien.

4. Karl Arvid K., ättling i 6:e led af de i släktöfversikten nämnde Staffan, militär, genealog heraldiker, f. 30 mars 1829 på Säby, Södermar land, d. 15 juni 1903 på Näsby, Södermanland, blef underlöjtnant vid Lifregementets dragonkår 1850, där han avancerade till ryttmästare 1864 och hvarifrån han erhöll majors afsked 1881, samt var sedan 1880 riksheraldiker. 1883 adopterades han som friherre för sig och sina efterkommande af den siste medlemmen af den preussiska friherrliga grenen, O. M. v. Klingsporr.

Utom de i art. Adels matrikel och Heraldik nämnda arbetena u gaf *K. Upplands herregårdar* (1877—81, tills. me B. Schlegel) och *Om Uplands adel i äldre tid* (1880; särtryck ur "Upsalaposten" 1878—80 1871—93 var han redaktör för Upplands fornmi nesförenings tidskrift.

5. Filip Otto Leonard K., grefve, soi sons son till K. 1, landthushållare, riksdagsman, 23 sept. 1845 i Norrköping, beträdde 1867 de militära banan som underlöjtnant vid Lifregemente husarkår, men transporterades 1868 till Första li grenadjärregementet, som han 1886 lämnade me kaptens afsked för att egna sig åt skötseln af sin egendomar (Grönlund, Ekenäs m. fl.) i fädernepr vinsen. Han har där flitigt tagits i anspråk för al många värf och under en lång följd af år haft sä i länets landsting samt i hushållningssällskapets fö valtningsutskott, inom hvilka båda korporatione han bekläder vice ordförandeposten sedan resp 1900 och 1902. Sedan 1886 är han en af Östergö lands läns representanter i Första kammaren oc tillhör där liksom sin broder Karl (se K. 6) de protektionistiska majoriteten, men har räknats ti dennas mera moderata fraktion; han understödd bl. a. den begränsning af den kommunala rösträtte som kom till stånd vid 1900 års riksdag. Reda 1890—92 var K. ord. led. af lagutskottet, tillhörd

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

urtiman 1892 försvarsutskottet, 1893—96 be-ningsutskottet, 1897—1903 och 1905—10 stats-kottet samt 1904 läroverksutskottet. Han har it led. äfven af läroverkskommittén 1899—1902 nt af löneregleringskommittén (från 1907). 1901 ämndes han till hofmarskalk.

6. Karl Gustaf Adolf K., friherre, den egående broder, politiker, f. 18 nov. 1847 på örtinge, Östergötland, ingick 1868 som under-nant vid Göta artilleriregemente och avancerade 83 till kapten, men öfvergick 1885 till reserven tog afsked 1893. K., som genom gifte blifvit ire till Råbäck i Västergötland m. fl. stora egen-mar, har intresserat sig mycket för jordbruks-, ustriella och andra affärsföretag samt kommit att aga en mycket framskjuten ställning bland de gst gående protektionisterna. Sedan 1890 års riks-g representerar han Skaraborgs län i Första kam-ren och har därunder varit led. af statsutskottet 896), bevillningsutskottet (1897—1909) samt sär-lda utskotten för försvarsfrågan 1901 och för röst-tsfrågan 1907. 1894—95, 1905—07 var K. stats-visor. Han var verksam vid stiftandet af Sveriges rarförbund (numera Sveriges landtmannaförbund, Agrarer) och är sedan många år förbundets lf. K. utnämndes 1907 till hofmarskalk.

1. M. G. S. 2 o. 5. V. M. 3. —rn.* 6. T—s.

Klingstedt, Karl Gustaf (af fransmännen ndom kallad Clinchetet), svensk miniatyrmå-re, f. 26 febr. 1657 i Riga, d. 1734 i Paris, eg-de sig från sitt 15:e till sitt 33:e år åt militär-nst (hvaraf 5 år vid svenskt regemente) och vann refter som miniatyrmålare i Paris sådant rykte för skicklighet att utföra små galanta eller skabrösa ner i tobaksdosor, att han kallades "le Raphaël s tabatières". Sina miniatyrer skall han ha ut-rt med tusch. Bland hans arbeten märkas *Su-nna i badet* (Spitzers samling, Paris) samt *Venus h Gulatheas triumf* (båda reproducerade i kopparr-ck af Picard). Äfven flera andra af K:s minia-rmålningar finnas graverade (af dem några i Na-nalmuseum). K. dog, såsom det uppgifves, i ttigdom. J. K—e.*

Klingsten, *petrogr.* Se Fonolit.

Klingsystem, *skogsv.* Se Klingbord.

Klingwall, Jakob, präst, fornforskare, f. 23 rs 1786 i Näs på Gottland, d. 19 dec. 1866 i ma, student i Uppsala 1805, filos. magister där 12, lektor i matematik och fysik vid Visby gym-sium 1821, med Västkinde som prebende sedan 28, kyrkoherde i Roma 1842, afteckande forn-nnen, runstenar m. m. samt utgaf bl. a. *Karta er Visby* (1834) med åtföljande *Kort sammandrag Gothlands och Visby stads historia.* Vitt. hist. o. . akad:s stora prismedalj (1825) och ledamotskap Nordiske oldskriftselskabet kommo honom till del.

Klingvallsan. Se Lyddeån.

Klinhus. Se Klenhus.

Klinik (af grek. *kline*, säng), lat. *clinicum, med.*, undervisning vid sjuksängen i medicinens särskilda ämnen, företrädesvis i invärtes sjukdomar (medi-sk klinik), i kirurgiska fall (kirurgisk k.), i barn-kdomar (pediatrisk k.), i ögonsjukdomar (oftal-atrisk k.), i öronsjukdomar (otiatrisk k.), i sinnes-kdomar (psykiatrisk k.), i veneriska sjukdomar (dermatologisk k.), i kvinnosjukdomar (gynekologisk , i barnförlossningskonst (obstetrisk k.) m. m. Hufvudsaken vid den kliniska undervisningen är, att lärjungen genom att få se, undersöka och närmare studera den sjuke får under lärarens ledning en på egen erfarenhet grundad lefvande kunskap om sjukdomen och dess behandling. Då sjukmaterialet utgöres icke af på stället liggande patienter, utan af "ambulanter" eller för tillfället sig infinnande, kallas detta undervisningssätt poliklinik (af grek. *polis*, stad, emedan de sjuke vid sådan klinik egentligen behandlas ej inom sjukhuset, utan ute i staden). — Kliniker, ledare af en klinik; utöfvare af klinisk verksamhet. F. B.*

Klinisk, som har afseende på den kliniska undervisningen eller som kan iakttagas vid sjuksängen; praktiskt medicinsk.

Kliniskt dop kallades i den äldre kyrkan ett på sjuksängen (grek. *kline*) meddeladt nöddop. Cyprianus, Augustinus och andra kyrkolärare förklara ett sådant dop giltigt. Meningarna voro dock delade om behörigheten af dess förnyande, om den sjuke tillfrisknade. På synoden i Neo-Cæsarea 314 beslöts emellertid, att ingen *clinicus* (så kallades en genom sådant dop i kyrkan upptagen) skulle få vigas till präst. Sedan barndopet blifvit allmänt, bortföllo helt naturligt alla spörsmål om det kliniska dopet. Dock innehöllo senare kyrkoförordningar länge stadgandet, att ingen, som undfått "kliniskt dop", kunde väljas till biskop. J. P.

Klink, *skpsb.* Se Bordläggning och Båtbyggnad.

Klinka, *sjöv.*, nita spik eller naglar i en båt emot små plåtlappar (klinkbrickor).

Klinkbrickor, *sjöv.* Se Klinka.

Klinkbult, *skpsb.* Se Bult 1.

Klinkbyggd, *skpsb.* Se Båtbyggnad.

Klinker 1. Klinkertegel (holl. och ty., af ty. *klingen*, ljuda, klinga), *tekn.*, i allmänhet tegel, som blifvit så hårdt brändt, att det alltigenom antagit en glasartad, sammansintrad beskaffenhet. Det af lera brända klinkerteglet är hårdt och klingande samt motståndskraftigt mot atmosfärilier och kemisk inverkan. Det är på grund af sin framställning, i motsats mot vanligt tegel, icke poröst och kan därför icke som detta uppsupa vatten eller draga åt sig fukt. Klinker har nu för tiden vidsträckt användning. I Sverige bedrifves vid de skånska lervarufabrikerna en omfattande tillverkning af klinkerfabrikat, t. ex. trottoarklinker (se Gatläggning, sp. 802), klinkertegel till beklädnad af kaj-, dock- och slussväggar samt andra vattenbyggnader, klinkerformsten till sulfitkokare och kemisk-tekniska ändamål. C. A. D.*

Klinkerfues [-fos], Ernst Friedrich Wilhelm, tysk astronom, f. 29 mars 1827 i Hofgeismar, Hessen, d. 28 jan. 1884, blef 1851 assistent, 1856 observator och 1867 direktor vid observatoriet i Göttingen samt 1863 professor vid därvarande universitet. K. upptäckte åtskilliga kometer samt var äfven i öfrigt en lycklig observatör. Hans hufvudarbeten höra dock väsentligen till den teoretiska astronomien: beräkningen af planet- och kometbanor, planeternas absoluta störingar, sambandet mellan kometer och meteorströmmar m. m. K. var äfven framstående som meteorolog. Hans mest bekanta arbete är *Theoretische astronomie* (1872, ny omarbet. uppl., utg. af H. Buchholz 1899). B—d.

Klinkertegel. Se Klinker, *tekn.*

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klinkowström, Friedrich August och Joseph von. Se Klinckowström, sp. 272.

Klinodiagonāl, *krist.*, den kristallaxel, som i det monoklina systemet bildar sned vinkel mot de andra axlarna; vid uppställningen af kristallen riktas klinodiagonalen mot åskådaren. A. Hng.

Klinodo'ma, *krist.*, längsprismat på en monoklin kristall. A. Hng.

Klinogräfisk projektion. Se Projektion.

Klinohumit, *miner.* Se Kondrodit.

Klinoklor [-klår] Blake, *miner.*, till klorgruppen hörande grönt fjälligt mineral, bildadt som en isomorf blandning af ung. 1 mol. vattenhaltigt magnesiumsilikat och 1 mol. vattenhaltigt magnesiumaluminiumsilikat. Namnet kommer däraf, att vinkeln mellan de optiska axlarna vanligtvis är mycket stor. A. Hng.

Klinomēter (af grek. *klinēin*, böja, luta, och *me'tron*, mått). 1. (Klinoskōp) Instrument, hvarmed ett plans eller en linjes lutning mot horisonten mätes. — 2. *Sjöv.*, ett instrument (se fig.), hvarmed såväl ett fartygs styrlastighet som dess krängning och rullning kunna undersökas. Instrumentet utgöres antingen af en särskildt konstruerad pendel, hvilken vanligen påverkar ställbara visare, som utmärka maximum af krängning, eller ock af ett slags vattenpass. L. H.*

Klinopinakoïd, *krist.*, längsytan på en monoklin kristall, d. v. s. den kristallyta, som går parallellt med symmetriplanet. A. Hng.

Klinopyramïd, *krist.*, en efter klinodiagonalen sträckt pyramidyta på en monoklin kristall. A. Hng.

Klinoskop [-skåp; af grek. *klinēin*, böja, och *skopēi'n*, se]. Se Klinometer 1.

Klinostāt (af grek. *klinēin*, vrida, och *stato's*, ställd), *bot.*, en af J. Sachs (se d. o.) uppfunnen inrättning, i hvilken en växt kan fasthållas och långsamt vridas i horisontal eller vertikal ställning. Apparaten består af ett starkt urverk (*K* i vidstående fig.), som långsamt kringvrider en axel (*A*). Axelns fria ända uppbär en metallskifva, på hvilken kan fästas en blomkruka, en af en glasklocka täckt korkskifva, en torftärning eller något annat substrat för den växt, som skall studeras. Klinostaten, som är ett af den fysikaliska växtfysiologiens allra viktigaste instrument, användes för undersökningar öfver växternas rörelser. Dess axel kan ställas vertikalt eller horisontalt. I förra fallet upphäfves heliotropismen (se d. o.), i det senare fallet geotropismen (se d. o.), emedan ljuset, resp. tyngdkraften, kommer att verka allsidigt på växten. Önskar man upphäfva endast geotropismen, ställes axeln horisontalt, i rät vinkel mot det fönster, vid hvilket apparaten är uppställd. Såväl heliotropismen som geotropismen upphäfvas, om den horisontalt ställda axeln är parallell med fönstret. G. L—m.

Klint. 1. (Bergklint), en brant och spetsig bergstopp eller bergudde; ett mera framskjutande eller blottadt parti eller hörn af en bergmassa. — 2. *Bot.* Se Agrostemma och Centaurea. 1. E. E.

Klint, Jonas Petri, krönikeskrifvare (hans födelseår är icke känd!), d. 21 okt. 1608 i Östra Stenby, blef 1558 student i Uppsala, prästvigdes 1564 och erhöll 1568 Östra Stenby pastorat af Linköpings stift. K. skref en fortsättning af "Linköpings biskopskrönika". Bland hans öfriga, dels i Kungl. biblioteket, dels i Linköpings stiftsbibliotek förvarade handskrifter märkas *Om the tekn och vidunder, som föregingo thet liturgiske oväsendet* och *Den svenska krönika om konung Gostaffs regemente.*

Klint, af, svensk adlig ätt, härstammar från häradshöfdingen Esaias Klints (1685—1740) son Erik Klint (se K. 1), som 1805 adlades med namnet af K. Se A. Nauckhoff, född af Klint, "Ätten af K. Anteckningar ur släktpapper" (1905).

1. Erik af K., sjömilitär, f. 6 okt. 1732 på Kölby, nära Kalmar, d. 10 nov. 1812 på Visborgs kungsgård på Gottland, ingick 1750 som kofferdibåtsman vid flottan och hade avancerat till löjtnant (1755), då han 1757 förordnades till chef för och navigationslärare vid den då nybildade kadettskolan i Karlskrona. 1767 befordrades han till kaptenlöjtnant, 1776 till major och 1788 till öfverstelöjtnant. I 1788—90 års sjökrig utmärkte K. sig synnerligen. Som chef å flaggskeppet "Gustaf III", som förde storamiralen hertig Karl, deltog han i slagen vid Hogland (1788), hvarefter han utnämndes till riddare med stora korset af Svärdsorden, vid Öland (1789), vid Reval (1790), där skeppet med knapp nöd blef räddadt och K. blef sårad, samt i Viborgska gatloppet (s. å.). Han utnämndes 1793 till öfverste och 1795 till lotsdirektör, var 1798—1808 vice landshöfding på Gottland och blef 1805 adlad. K. egnade sin verksamhet äfven åt fredliga värf, och 1782—88 utarbetade han sjökort öfver Östersjön, Kattegatt, Finska viken och Bottniska viken.

2. Gustaf af K., den föregåendes son, sjömilitär, kartograf, f. 31 maj 1771 i Karlskrona, d. 30 april 1840 i Stockholm, visade tidigt synnerlig lust för sjömansyrket och särskildt för sjömätningsarbeten, ritade redan som yngling en del sjökort och anställdes vid 16 års ålder efter aflagd officersexamen (1787) som biträdande lärare vid sjökadettskolan i Karlskrona. Under krigsåren 1788—90 tjänstgjorde K. som flaggadjutant, bevistade därunder alla sjödrabbningarna

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och gjorde flottan som lots och rekognoscör utmärkta tjänster. Som ett erkännande däraf blef han 1790 utnämnd till kapten vid örlogsflottan. 1792 anställdes han som lärare vid krigsakademien å Karlberg, hvilken befattning han skötte i 15 år. Under tiden befordrades han till öfverstelöjtnant (1805). 1808 inlämnade han ett förslag till inrättande af sjöminor, hvilka antingen efter behag eller genom fientliga fartygs passerande kunde antändas. Men förslaget kom icke till utförande. K. blef 1814 öfverste. Under fälttåget mot Norge s. å. var han flaggkapten på flottorna och uppgjorde en operationsplan, som allmänt gillades, men icke i sin helhet genomfördes. Han befordrades 1820 till konteramiral och 1825 till viceamiral. 1837 utnämndes han till ordf. i Sjöförsäkringsöfverrätten. Under hela senare delen af sin lefnad sysselsatte K. sig, då icke annan tjänstgöring tog hans krafter i anspråk, med utarbetande af ett storartadt verk, *Sveriges sjöatlas*, en samling sjökartor öfver rikets egna farvatten och kuster samt öfver de farvatten, som besökas af svenska sjöfarande från Kattegatt till norra delen af Svarta hafvet. Verket, som består af några och femtio plåtar, af K. själf utarbetade och delvis äfven graverade, omfattar "allmänna kartor" (i skalan 1 : 3 000 000), "passkartor" (i skalan 1 : 1 000 000), "kustkartor" (i skalan 1 : 200 000) samt "beskrifningar öfver Östersjön och dess vikar, Kattegatt och Norges kust". På eget ansvar och nästan uteslutande på egen bekostnad efter 1818 tilldelades honom dock ett offentligt årligt understöd af 1,000 rdr till verkets kompletterande) utförde K. detta verk, sedan det på statens bekostnad påbörjade sjökarteverket öfver Östersjön af brist på medel i slutet af 1790-talet måste inställas. K. var led. af Örlogsmannasällskapet (1797), Vet., Krigsvet. och Landtbruksakademierna. Vet. akad. lät 1884 prägla en minnespenning öfver honom. Se K. J. A. Skogman, "Minnesteckning öfver G. af Klint" (1884, föredragen i Vet. akad.).

3. Karl af K., den föregående broder, sjömilitär, f. 28 dec. 1774 i Karlskrona, d. 19 juli 1840 i Stockholm, tjänstgjorde på flottan i 1788—90, 1808—09 och 1814 års krig samt hade 1821, då han utnämndes till öfverste i örlogsflottan, deltagit i 30 sjöexpeditioner. 1823 utnämndes han till konteramiral och var 1827—40 tjänstgörande generaladjutant för flottorna samt under samma tid chef för Storamiralsämbetets 1:a afdelning och 1837—40 dessutom t. f. chef för samma ämbetes 3:e afdelning. 1840, efter departementalstyrelsens införande, förordnades han till chef för vattenkommunikationsarbetena.

4. Erik Gustaf af K., son af K. 2, sjömilitär, f. 15 okt. 1801 i Karlskrona, blef 1817 underlöjtnant vid örlogsflottan, var 1827—38 lärare vid flottans navigationsskola i Karlskrona, befordrades 1841 till kapten och kommenderades 1845 som chef på korvetten "Karlskrona" på dess expedition till Västindien. Under denna resa omkom K., då korvetten under en orkan utanför kap Matanzas på Cuba kantrade och sjönk, 30 april 1846. K. arbetade mycket med upprättandet af sjökort, först under sin faders ledning och sedermera på egen hand, samt fortsatte efter faderns död (1840) dennes sjökarteverk. Han utgaf äfven en mycket berömd *Lärobok i navigationsvetenskapen med tillhörande nautiska och logarithmiska tabeller* etc. (1842; flera uppl.).

5. Erik Magnus af K., son af K. 3, militär, f. 31 okt. 1813, d. 26 maj 1877, utnämndes 1833 till fänrik vid Andra lifgrenadjärregementet och förordnades 1840 till generalstabsofficer samt var 1853—62 chef för Landtförsvarsdepartementets kommandoexpedition. 1864 blef han generalmajor och 1875 generallöjtnant. 1862—71 var han chef för Andra lifgrenadjärregementet och därefter, till sin död, generalbefälhafvare i 1:a militärdistriktet. K. var en officer af mycken förtjänst, arbetade i många kommittéer och hade säte i riksdagens Första kammare 1866—75 för Östergötlands län och fr. o. m. 1876 för Älfsborgs.

6. Erik Johan Gustaf af K., den föregående kusin, sjömilitär, f. 11 dec. 1816 på Gottland, där fadern, Erik af K., som kapten i armén tjänstgjorde på nationalbeväringen, utnämndes 1837 till sekundlöjtnant vid flottan, men tjänstgjorde därefter i tre år som matros och styrman på engelska och amerikanska handelsfartyg. 1853 tog K., som 1845 avancerat till premiärlöjtnant, afsked ur svensk krigstjänst och öfvergick i österrikisk, där han, erkänd som skicklig och framstående sjöofficer, avancerade till linjeskeppskapten. Som sådan stupade han i sjöslaget vid Lissa 20 juli 1866. 1—4. (H. W—t.) 5. C. O. N. 6. L. H.*

Klint, Gustaf Adolf, skulptör, f. 1775 i Stockholm, d. 1822 (eller 1830), antagligen i Frankrike, dit han flyttat omkr. 1812, var elev af målarakademien och af Sergel och blef 1806 led. af samma akademi. Några porträttmedaljonger och gipsbyster af hans hand ha bevarat hans namn åt eftervärlden. —rn.*

Klint, Axel Henrik, lexikograf, f. 23 febr. 1842 i Järsnäs, Jönköpings län, vardt 1861 student i Uppsala, där han 1869 disputerade för filos. doktorsgraden och promoverades 1879. 1872—1908 var K. adjunkt i svenska, tyska och engelska vid Högre reallärоverket i Stockholm, hvarjämte han i förening med löjtnant G. Frumerie 1873 grundlade och (flera år tills. med kapten H. W. Westin) till 1889 ledde Repetitionskursen till studentexamen därstädes och äfven var verksam som språklärare vid enskilda läroverk. Bland K:s mera omfattande språkliga arbeten märkas en läsebok i franska (1877), *Sur la transitivité du verbe français* (1879), *Fransk-svensk ordbok* (1893) och *Svensk-tysk ordbok* (1906). K. har företagit många studieresor, till Frankrike, Tyskland, England, Italien m. fl. länder. R—n B.

Klinta, två gravfält på Öland, det ena, det mera betydande, i Smedby socken, det andra, mindre, i Köpinge socken. Det förra, omnämndt redan af Rhezelius (i "Monumenta runica" 1634), omfattar en rad fornminnen mellan K. och Gettlinge, runda ättehögar med stenkistor, skeppsformiga och runda sättningar af stenar samt en mängd bautastenar.

Troligen härstammar graffältet, åtminstone delvis, från den äldre järnåldern. Vid K. i Köpinge socken finnas en mängd grafvar, runda, kvadratiska och rektangulära sättningar samt treuddar, och där anträffades 1775 ett större silfverfynd från vikingatiden. T. J. A.

Klinta, stundom användt namn på socknen Bosjökloster (se d. o. l).

Klintberg, August Fredrik Hjalmar, sjömilitär, f. 8 sept. 1835 i Fasterna prästgård, Uppland, blef 1856 sekundlöjtnant vid flottan, egnade sig 1856—59 åt handelssjöfart och var 1863—65 i engelsk örlogstjänst samt utmärkte sig därunder för dödsförakt i strider med maorierna på Nya Zeeland. Han var sekond å fregatten "Vanadis" under dess världsomsegling (1883—85). I svenska flottan avancerade K. till kommendör (1889), konteramiral (1894) och viceamiral (1900) samt fick 1903 amirals afsked. Under de sista åren af sin tjänstetid var han fyra gånger högste befälhafvare för kusteskadern. Han var 1885—87 chef för skolorna vid Flottans station i Stockholm och 1889—1903 chef för Flottans stab. Han har varit led. af reglementskommissionen (1887; ordf. 1893), af sjökrigsmaterialkommittén (1892; ordf. 1901), af kommittén ang. Landt- och Sjöförsvarsdepartementens sammanslagning (1894) och militär led. af Högsta domstolen (1899—1903). K. blef 1871 adjutant hos hertigen af Dalarna. Han var konungens representant vid drottning Viktorias af Storbritannien jubileum 1897 och vid konung Edvard VII:s kröning 1902. Han är hedersled. af Krigsvet.-akad. (1894; led. 1889) och Örlogsmannasällsk. i Karlskrona (1894; led. 1889).

Klintberg, Mattias Viktor, arkeolog, naturforskare, f. 9 okt. 1847 i När på Gottland, student i Uppsala 1866, filos. doktor där 1886, lektor i franska och engelska vid Visby högre allmänna läroverk 1888, har sammanbragt en ur vetenskaplig synpunkt mycket värdefull samling uttryck och afbildningar belysande den gottländska allmogens lif och verksamhet samt bildat en betydande samling gottländska petrifikat. Sedan 1884 har han varit föreståndare för Gottlands fornsal. K. har utgifvit bl. a. *Laumålets kvantitet och aksent* (1884) och *Några anteckningar om Gotland i verkligheten och Gotland i skrift* (1909, med en mängd illustrationer). E. E—ff.

Klinte, socken i Gottlands län, Södra häradet. 2,898 har. 1,195 inv. (1909). K. bildar med Fröjel ett konsist. pastorat i Visby stift, Medelkontraktet.

Klinteberg. 1. Vilhelm af K., friherre, ämbetsman, f. 22 mars 1759 i Herslövs socken, Malmöhus län, d. 19 juni 1829 i Malmö, utnämndes, efter att sedan 1778 ha tjänstgjort i Göta hofrätt, 1798 till häradshöfding i Lane m. fl. härads domsaga och 1805 till häradshöfding i Allbo, Kinnevalds och Norrvidinge härads domsaga. 1810 — vid tiden för rannsakningarna ang. kronprinsen Karl Augusts död och Fersenska mordet — förordnades han att förestå justitiekanslersämbetet, tjänstgjorde 1811 som vice landshöfding, än i Malmöhus län, än i Hallands, och blef 1812 ord. landshöfding i Malmöhus län. — K. innehade vid flera tillfällen särskilda förtroendeuppdrag af regeringen. Så sändes han 1808 till Gottland i det grannlaga värfvet att anställa undersökning om några ämbetsmäns och enskildas förhållande under den ryska ockupationen af ön s. å. och var vid ett senare tillfälle ett af regeringens ombud vid uppgörelsen med Gottlands invånare ang. organisationen af öns nationalbeväring. K. adlades 1807 (han hette förut Klinteberg), blef 1815 friherre och erhöll 1818 presidents n. h. o. v. — 2. Fredrik Ludvig K., den föregåendes broder, skeppskonstruktör, f. 21 april 1760, d. 10 dec. 1812 i Karlskrona, var 1795—1801 anställd i turkisk tjänst, hvarunder han byggde en mängd örlogsfartyg och anlade en skeppsdocka. Han blef 1804 öfverstelöjtnant och chef för konstruktionskåren i Karlskrona samt adlades 1807. Chapman ansåg honom som en af sina utmärktaste lärjungar inom skeppsbyggeriet.

Klintehamn, allmän landthamn på Gottlands västra kust, Klinte socken, genom järnväg förenad med Roma station å Gottlands järnväg. Utförsel af kalk och spannmål. Hamnen, som är 0,9—1,07 m. djup, besöktes 1908 af 234 ankommande och afgående fartyg om tills. 35,109 tons dräktighet. — Under danska tiden hade för hamnens försvar funnits en gammal skans på Sicklingsudd och några verk på Vifvesholmen, men dessa befästningar fingo efter 1645 förfalla. I början af 1676 byggde svenskarna en ny skans, Stålhatten, vid K., som 29 april s. å. intogs af danskarna, 1710 ff. byggdes en ny skans vid K. på Väderkvarnsholmen och en redutt på Vifvesholmen, hvarjämte 1713 på den s. om K. utskjutande Sicklingsudd byggdes ett batteri för 8 kanoner mot inloppet och redden samt för flankering af Stålhatten. 1719 bestämdes, att befästningarna vid K. skulle bibehållas, men de fingo detta oaktadt förfalla. A. G.* L. W:son M.

Klintehamn—Roma järnväg (sign. Kl. R. J.), som eges och trafikeras af Klintehamn—Roma järnvägsaktiebolag, är smalspårig (0,891 m.), 22,9 km. lång och belägen å Gottland samt sträcker sig i sydvästlig riktning från Roma station vid Gottlands järnväg, där den jämväl står i förbindelse med Slite—Roma järnväg, till Klintehamn vid Gottlands västkust. Järnvägen öppnades för trafik 21 sept. 1898. Vid 1909 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 444,431 kr., hvaraf för rullande materiel 103,885 kr., och aktiekapitalet till 216,000 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Klintehamn. A. d'A.

Klinte källa, i Skåne vid Hilleshögsdalen mellan Råå och Landskrona. 1712 anlades vid K. bröstvärn och batterier, hvilka befästningar förstärktes och utvidgades 1713—15, och 1717—18, då befästningarna utgjordes af en "linje af 2 halfva bastioner", 2 detacherade bastioner på vänstra flygeln och en bakomliggande redutt. Efter krigets slut fingo befästningarna förfalla. L. W:son M.

Klintsy, köping i ryska guv. Tjernigov, n. ö. om staden Tjernigov. 11,625 inv. (1897), till största delen raskolniker. Stora klädesfabriker och garfverier. J. F. N.

Klio, *astron.*, en af småplaneterna.

Klio, *grek. myt.* Se Kleio.

Klipp, *skogsv.*, kolved o. d. upplagd för torkning med vedändarna liggande korsvis öfver hvarandra. Klippen läggas vanligen 1 m. höga och innehålla omkr. 1/3 kbm. fast mått. Kubikmassan är dock beroende på vedens grofiek. W. E—n.

Klippa, en i viss mån fristående bergmassa, som

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

rillika är brant och något spetsig. I allmänhet orde namnet oftare begagnas om sådana berg, som på en eller flera sidor begränsas af vatten (således kustberg, uddar, öar o. s. v.) än om i landets inre befintliga dylika. Jfr Skär. E. E.

Klippan. 1. Järnvägs-, post- och telegrafstation i Gråmanstorps socken, Kristianstads län, gemensam för Eslöf—Klippans, Ängelholm—Klippans och Hälsingborg—Hässleholms järnvägar, ingår i Åby—Klippans municipalsamhälle (se d. o.). Omkr. 1,5 km. därifrån ligger i V. Sönnarslöfs socken en vacker dalgång, där Rönneån bildar två fall à 8 och 5 m., som lämna drifkraft af omkr. 800 hkr, Klippans pappersbruk, som anses vara det äldsta i Sverige. Det tillhör K:s pappersbruks aktieb., som eger $3^7/_8$ mtl i Gråmanstorps, Vedby och V. Sönnarslöfs socknar, tax. till 354,000 kr., samt pappersbruk, elektricitetsverk och kvarn m. m., tax. till 934,000 kr. (1909). Årstillverkningen vid pappersbruket, mest finare papperssorter, skrif-, post- och tryckpapper, har ett värde af omkr. 1,1 mill. kr. Brukets anläggningsår är ej kändt, men man vet, att Tyko Brahe under sin vistelse på herresätet Knutstorp anlade ett "böttebrug" vid K. Ibess äldsta privilegiebref är utfärdadt 1637, och dess första vattenstämpel, som legaliserades 1653, bar bokstäfverna HVC (Herrevads Closters län) med en krona öfver. Det var kronopappersbruk ända till 1772, då det såldes till enskild egare. 1832 anlades här Sveriges första maskinpappersbruk. Sitt nuvarande stora omfång fick bruket först under sin förre egare Chr. A. Bock, som ombyggde och utvidgade detsamma, så att det nu sysselsätter omkr. 300 pers. — 2. En del af staden Göteborg, belägen på Älfsborgs kungsladugårds egor v. om Majorna, invid Göta älf. K. tillhör Karl Johans församling och har ett kapell, Birgittas kapell, uppfördt 1857 i engelsk-gotisk stil af A. V. Edelsvärd på bekostnad af grosshandlaren D. Carnegie för de där belägna Carnegieska verken.

Klippan—Eslöfs järnväg (sign. K. E. J.), som äges och trafikeras af Hälsingborg—Hässleholms Järnvägsaktiebolag, är normalspårig (1,435 m.) och har en längd af 40,4 km., hvaraf 15,7 km. ligga inom Kristianstads och 24,7 km. inom Malmöhus län, samt sträcker sig från Klippans station vid Hälsingborg—Hässleholms järnväg, där den äfven står i förbindelse med Ängelholm—Klippans järnväg, öfver Ljungbyhed, Skäralid, Röstånga, Trollenäs och Stabbarps grufva till Eslöf vid Södra stambanan, där den jämväl har anslutning till Landskrona och Hälsingborgs, Ystad—Eslöfs och Östra Skånes järnvägar. Sträckan Klippan—Röstånga, 19 km., öppnades för trafik 19 okt. 1892 och sträckan Röstånga—Eslöf 21,4 km., 26 nov. 1898. Vid 1909 års slut uppgick bokförda byggnadskostnaden till 2,134,754 kr., hvaraf för rullande materiel 139,000 kr. A. d'A.

Klippan—Röstånga järnväg. Se Klippan—Eslöfs järnväg.

Klippare (ty. *klepper*), i allmänhet en liten, liflig, rask springande häst, vanligen med bibegrepp af, att den ej är af ädel ras. Benämningen har varit använd inom den svenska krigsförvaltningen för att beteckna en sådan häst, som, i fall nummerhäst varit vakant eller till följd af rusthållares åtgörande klenbar, denne varit skyldig att lämna, om möte eller kommendering inträffar, innan ny häst hunnit anskaffas eller nummerhästen åter bli användbar. Klipparen behöfde icke fylla det för nummerhäst föreskrifna måttet. C. O. N.

Klippbergen (eng. *Rocky mountains*), gemensam benämning på det vidt utgrenade nordamerikanska bergsystem, hvilket som en nordlig fortsättning af Mexicos högland från detta lands norra gräns i nordvästlig riktning löper igenom Nord-Amerikas förenta stater och Dominion of Canada ända till kusten af Norra ishafvet med en längd af omkr. 5,500 km. och bildar vattendelaren mellan västerns högland och de stora slätterna i ö. Se Amerika, sp. 785—787. J. F. N.

Klippboningar (eng. *cliffhouses, cliffdwellings*), människobostäder uppförda på afsatser af klippor och bråddjup eller urholkade, h. o. h. eller delvis, i klippväggar. Dylika bostäder finnas i Nord-Amerikas förenta stater inom Klippbergen, i södra Utah, Colorado, Arizona och New Mexico, där floderna gjort de underbara nedskärningar i platåerna, som äro kända under namnet cañons. Det är på dessas väggar man anträffar dessa egendomliga byggnader. Att deras forna inbyggare voro besläktade med de nu i dessa trakter bosatte pueblo-indianerna, kan tagas för afgjordt, enär klippfolkets civilisation var i många afseenden likartad med vår tids pueblos', om än de senare i fråga om byggnadskonst och lerkärlstillverkning vansläktats från sina företrädare. Många af de nu bebodda pueblos (byar) äro i viss mening sammansatta af klippboningar; staden Acoma i New Mexico ligger på en hög klippa och är med svårighet tillgänglig endast genom två smala stigar. Men de egentliga klippboningarna äro byggda på afsatser i cañonväggarna och stundom omöjliga att numera nå utan repstegar. Bostäderna växla i storlek med det utrymme, som erbjöds. Stundom ligga de i 3—4 rader öfver hvarandra och äro afdelade i många små rum, i alla afseenden liknande de stora gemensamhetsbyggnader, som bilda några af de förnämsta bebodda pueblos. Väggarna äro vanligen af huggen sten, stundom af soltorkadt tegel (adobe). Stentorn funnos vanligen i närheten, och närvaron af ruiner på cañons odlingsbara botten antyder, att klippboningarna voro tillflyktsorter i händelse af anfall snarare än ordinarie bostäder. I några fall är bostädernas yttervägg så väl gjord, att den knappast kan urskiljas från omgifningen. G. Nordenskiöld undersökte sommaren 1891 ett större antal klippboningar i sydvästra Colorado ("Ruiner af klippboningar i Mesa Verdes cañons", 1893; jfr fig.). Det lider intet tvifvel, att klippfolket, som stod på stenålderns ståndpunkt, drifvit jordbruk i ganska stor skala, hvarom vittnar den mängd af majs, som träffas i ruinerna. Jämte majs odlades äfven bönor och kurbitsar, bomull användes till finare väfnader, yuccaplantans blad till flätning af korgar, sandaler, rep och nätlika väfnader, af hvilket allt man funnit rester i klippboningarna. Sannolikt höllos kalkoner som husdjur, enär spillning i mängd af dessa djur äfvensom nålar o. d. af deras ben anträffats. I konsten att tillverka och ornera lerkärl samt i byggnadskonsten intog klippfolket en mycket hög ståndpunkt. Äfven i cañons i Klippbergens södra fortsättning, Sierra Madre-bergen inom Mexico, ha liknande klipphusboningar blifvit konstaterade (och beskrifna) af K. Lumholtz' expedition, hufvudsakligast inom staten

"The cliff palace", den största och bäst uppförda af klippboningarna i Mesa Verdes cañons. Efter G. Nordenskiöld.

Chihuahua. Tarahumare- och pimasindianer påträffades där ännu allmänt boende i floddalarnas grottor.

Af en särskild typ äro de grotthus, som ännu i våra dagar bebos af eskimåiska fiskare vid Berings sund. Dessa äro delvis urholkade i klippväggar, men ha branta utbyggnader af drifved och pålar samt äro täckta med hudar och jord.

Äfven i Gamla världen äro klippboningar ingalunda okända. De märkligaste äro måhända de på ön Thera, hvilken utgör större delen af randen af en krater, som varit verksam i historisk tid. Vid norra ändan af denna kraterrand ligger staden Epanomeria, som består af flera rader hus, dels byggda på afsatser, dels urholkade i klippan. Den lägsta raden ligger omkr. 120 m. ö. h., den högsta nära klippans topp. En väg i sicksack och trappor lämna tillträde till husen. Ruinstaden Petra och dess omgifning lämna ock exempel på klippboningar. På ön Menorca finnes en förhistorisk cañonstad liknande de nymexikanska klippstäderna. Jfr Grottinvånare. (C. V. H—n.)

Klippbränning. Se Haf, sp. 989.

Klippdassar, *zool.* Se Hyracoidea.

Klippdel, *anat.* Se Hufvudskål, sp. 1228.

Klippdufvan, *zool.* Se Dufsläktet med fig.

Klipperskepp, *skpsb.*, ett slags segelfartyg, som i anseende såväl till förhållandet mellan hufvuddimensionerna som till form i viss mån afviker från andra segelfartyg. I Aberdeen, i Skottland, byggdes, under namn af *clippers* (af *clip*, klippa, skära), de första fartygen af denna form, med hvilken man afsåg att gifva fartygen så stor snabbseglingsförmåga som möjligt. De voro mindre skonertar af betydlig längd i förhållande till bredden, med skarpa bogar och utfallande förstäfvar. Sedermera byggdes i Amerika större fartyg af en konstruktion liknande dessa clippers'; emedan de voro större, erhöllo de namnet klipper*skepp*. Från Amerika har byggandet af klipperskepp spridt sig äfven till andra länder. Dessa fartygs längd är minst omkr. 5 ggr bredden, djupgåendet endast omkr. hälften af bredden, största tvärskeppssektionen särdeles fyllig och ändarna mycket skarpa samt förstäf och bog betydligt utfallande öfver vattnet. J. G. B. (C. K. S.)

Klippfisk, benämning på en fiskvara, som beredes af torskartade fiskar, hufvudsakligast vanliga torsken. Sedan fisken blifvit fläkt och saltad, luftorkas den; och emedan vid denna torkningsprocess ursprungligen gick så till, att fisken utbreddes på klippor och berghällar, fick varan namnet "klippfisk". En sådan metod nyttjas fortfarande på många ställen; men äfven då fisken torkas på annat sätt, kallas varan klippfisk. Tillverkningssättet är något afvikande hos olika nationer. Se vidare Kabeljo och Torskfiske.

Klippfyr. Se Blänkfyr och Fyr, sp. 133.

Klippgrafvar. Att i klippor uthugga hvilorum för de hädangångne brukades under forntiden i många länder, där de yttre förutsättningarna för deras anläggning funnos och man egde förmåga att bearbeta det hårda materialet. Naturliga grottor nyttjades för begrafningsändamål redan under den äldre stenåldern och äfven senare. De äldsta *egyptiska* klippgrafvarna från det gamla rikets tid visa ofvan berggrunden en fristående, aflångt fyrkantig byggnad med platt tak och sluttande väggar (en "mastaba"), från hvilken ett lodrätt schakt, en grafbrunn, leder ned i djupet. I denna utmynnar en vågrät gång, i hvilken sarkofagen har sin plats. Grafvar af detta slag förekomma t. ex. omkring de stora pyramiderna i Nedre Egypten. Klippgrafvar vid Beni Hassan, från det mellersta rikets tid, ha formen af grottor med en stundom kolonnprydd ingång. Klippgrafvar från det yngsta rikets tid förekomma i stor utsträckning på västra Nilstranden i de libyska bergen i närheten af det forna Tebe. De ha mindre regelbunden anläggning än de nämnda, men sträcka sig i form af gångar, som stå i för-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

bindelse med eller vidga sig till större pelarprydda salar och smärre kamrar, långt in i berget. De egyptiska klippgrafvarna äro i allmänhet rikt prydda med målningar. — I *Persien* märkas konungagrafvarna vid Merdascht i bergstrakten n. ö. om Persiska viken, med svårtillgängliga grafkamrar och rikt utsirade fasader. En kolonnad med de för den persiska konsten egendomliga enhörningskapitälen samt en blinddörr synes uppbära ett slags estrad, å hvilken den hädangångne är framställd offrande framför ett altare, allt i relief utmejsladt ur den branta klippväggen. — De *syriska* och *feniciska* kusttrakterna vid Medelhafvets innersta hörn ha likaledes att uppvisa klippgrafvar i stort antal. Dessa ha dels karaktären af grafbrunnar, i hvilka horisontella schakt mynna ut, och ha väl i regel varit försedda med en fristående öfverbyggnad, dels ega de formen af grottor, stundom med gafvelfronta, kolonn- och reliefprydda fasader. — De *judiska* klippgrafvarna i närheten af Jerusalem sakna i regel en konstnärlig prägel, ehuru en enkel prydnad med egyptisk kranslist stundom förekommer. De rikare utstyrda, t. ex. de s. k. konungagrafvarna se fig. 14 å pl. III till art. Jerusalem) samt Absaloms graf, domargrafvarna m. fl., visa många grekiska detaljer och torde, liksom de efter Abraham och Sakarias uppkallade, förskrifva sig från den sengrekiska tiden efter Alexander. — Egendomliga former af klippgrafvar förekomma flerstädes i *Mindre Asien*. Den s. k. Midasgrafven i det gamla Frygien visar en gafvelkrönt fasad med svagt framspringande profiler och ytan täckt af ett rätvinkligt, om den s. k. alagrecken påminnande, i svag relief utfördt upprepningsmönster. (Jfr afbildningen af en fornfrygisk klippgraf i art. Frygien.) De lyciska klippgrafvarna vid Myra ha fasader, som utgöra fullständiga efterbildningar i sten af timrarna på ett resvirkeshus af trä. Andra visa former, som påminna om de enklare grekiska templen. Konstgjorda klippgrafvar förekomma äfven på Cypern, i Grekland, på Kreta, Malta, Sicilien, Pianosa, i mellersta och södra Italien, på Sardinien, Balearerna samt i Portugal och Spanien. Bland de märkligaste äro de af Schliemann upptäckta vid Mykenai. Direkt inhuggna i klippan äro af de s. k. schaktgrafvarna. Underjordiska, men byggda af sten äro däremot "kupolgrafvarna". Klippkammargrafvar äro funna till ett antal af 49 vid Zafer Papura nära Knossos på Kreta. De innehöllo skelett i lerkistor eller liggande på bara marken. Betydande ur arkitektonisk synpunkt äro de många klippgrafvarna i mellersta Italien, i det gamla Etrurien (jfr pl. 1 o. 2 till art. Etrusker). Det inre är omsorgsfullt ordnadt och utgör en troligt efterbildning af det gammalitaliska boningshuset, ofta med imiterade träkonstruktioner. Stundom förekomma uthuggna fasader med horisontalt afslutande listverk, lutande väggar och blinddörr med nedåtvända näbbformiga utsprång från karmens öfverliggare. Etruriska grafvar förekomma vid Corneto, Vulci och Cære, graffasader vid Norchia och Castelvecchio. Bland romartidens grafvar märkas de s. k. kolumbarierna se kolumbarium) samt katakomberna (se d. o.) med sina oregelbundna förgreningar af gångar och kamrar, där de förste kristne sökte sina hädangångna. En särskild uppmärksamhet förtjäna slutligen de klippgrafvar, som under den senare kejsartiden utfördes i de syriska och arabiska gränstrakterna vid Palmyra, Heliopolis och Petra med praktfulla, rika fasader, hvilka med sin starka profilering, sina svängda eller brutna linjer starkt påminna om en långt senare stilarts, barockperiodens, former. Upk.*

Klipphammare, *mek.* Se Hammare, sp. 1240.

Klipphönan, *Rupicola crocea, zool.*, hör till fam. praktfåglar (*Paradiseæ*) inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Den har hög, kraftig näbb, stora fötter, kort, i spetsen tvärt afskuren stjärt och hög

fjäderkam på hufvudet. Klipphönans hanne är lifligt ponferansgul, med mörkt purpurröd hjässkam; vingar och stjärt äro bruna, delvis med hvita tvärfläckar. Honan och ungarna äro enfärgadt bruna, med undre vingtäckarna orangeröda och stjärten ljusrödt gulbrun; de ha mindre hjässkam. — Klipphönan blir 31 cm. lång. Den är hemma i bergiga trakter i Guyana och nordöstra Brasilien, helst i närheten af vattenfall; på slätter förekommer den icke. Denna fågel har blifvit mycket beryktad genom de egendomliga danser, som uppföras af hannarna och synas utgöra ett slags i förbindelse med parningen stående lek. Båda könen samla sig tillhopa i flock och åse uppmärksamt, huru en hanne i sänder inför de öfriga fåglarna utför besynnerliga steg och rörelser. När den blir trött, aflöses den af en annan och hälsas då af de uppmärksamt åskådande honorna med bifallsskrik. Fångna klipphöns äro älsklingsfåglar hos indianerna, som af deras skinn förfärdiga egendomliga prydnader. Klipphönan häckar i klyftor och hål i bergen samt fäster sitt bo med harts vid klippväggen. C. R. S.*

Klipping, fsv., nyttjas i två betydelser: dels betecknar ordet ett klippt fårskinn (jfr klippingshandskar och se art. Läder), dels ett mynt (äfven kalladt klippingspenning), som genom klippning gjorts fyrkantigt. Första erfarenheten af sådant mynt fick man här i Norden, då Kristian II, i samband med det slutliga anfallet på Sverige, lät slå klippingar, för att i hast skaffa sig för krigföringen erforderliga medel. Att prägla mynt med vanlig cirkelformig omkrets tog mera tid än att göra en rad afprägl ingar af stämplarna på metallribbor af lämplig bredd och sedan medelst två tvärklipp skilja det ena myntet från det andra. Man gjorde emellertid ribborna så smala och man klippte så snålt, att hela bilden icke kom med på klippingen; halten var dessutom dålig. Danmark och äfven Sverige (åtminstone den södra delen) öfversvämmades af dessa klippingar, hvilka slogos i mycket stort antal: myntmästaren i Malmö levererade konungen

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

1519—23 mera än 360,000 mark. Kristian fick af det missnöjda folket så i Danmark som i Sverige vedernamnet ”kung Klipping”. När Gustaf Vasa ställt sig i spetsen för resningen mot Kristian och danskarna och för sådant ändamål behöfde penningar, stod för honom ingen annan utväg öppen än att följa det dåliga exemplet. De danska klippin-

Fig. 1. Kristian II:s klipping 1519.

garna (fig. 1) visa å ena sidan en väpnad konung (antagligen Kristian), å den andra skölden med de tre leoparderna. De svenska (fig. 2) ha å den ena sidan likaledes en väpnad konung (sankt Erik eller helt enkelt ett återgifvande af bilden å de danska klippingarna), å den andra en sköld med två korslagda pilar och i vinklarna tre kronor och ett *G*. Dessa klippingar slogos 1521 i Hedemora och Söderköping; de skulle vara $3^1/_4$-lödiga. I början slogos 96, sedermera 112 på den lödiga marken, och värdet sattes till 18 penningar. Missnöjet med dessa klippingar blef allt starkare, i synnerhet som från 1522 vid sidan af dem slogs ett godt ”rundt mynt”. I början af 1524 sänktes värdet till 12 penningar, men allmogen, icke nöjd härmed, ”vederlade” klippingarna, och konungen måste låta därvid bero. Dessa klip-

Fig. 2. Gustaf Vasas klipping 1521.

att kalla dem *kvadratiska* och *rombiska*. För Gustaf I slogos 1543 på Svartsjö kvadratiska klippingar på 15, 12, 4 och 2 öre — mynträkenskaperna omtala äfven stycken på 16 öre (= 2 mark), men intet sådant är bevaradt —, år 1544 slogos därstädes måhända 12-öres. Med anledning af kriget mot Ryssland slogos i Åbo kvadratiska klippingar å 16, 12, 8, 4 och 2 (fig. 3) öre, 1557 rombiska å 16, 8 (fig. 4) och 4 öre. Erik XIV slog rombiska klippingar å 16 (1562—68), 8 (1562—68), 4 (1562—64) och 2 (1562—64, 1566) öre. Då hertigarna

Fig. 3. Kvadratisk klipping, slagen för Gustaf I 1556.

Fig. 4. Rombisk klipping, slagen för Gustaf I 1557.

Johan och Karl börjat resningen mot brodern, slogo de i Vadstena rätt prydliga rombiska silfverklippingar å 8 (fig. 5), 4, 2, 1 och $^1/_2$ mark (= 4 öre). De kallades fordom unionsklippingar l. blodklippingar. Det senare namnet uppgifves bero därpå, att hertigarna lånat åtminstone en del af det silfver, som behöfdes för myntningen, af det skadestånd, som lämnats grefvinnan Märta Sture för mordet på hennes make och två deras

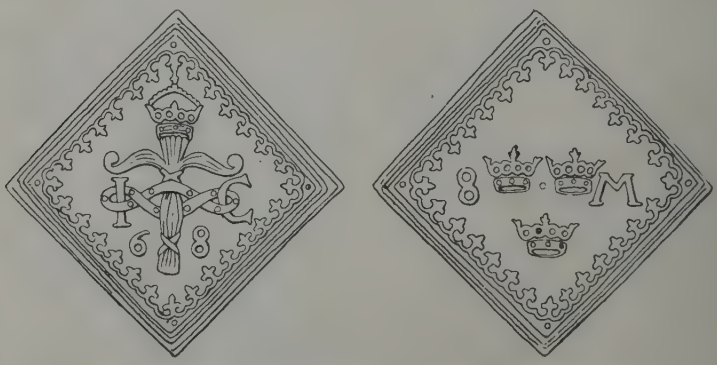

Fig. 5. Hertigarna Johans och Karls s. k. unions- l. blodklipping 1568.

pingar voro således nödmynt. Senare slogos klippingar, som icke hade sådan karaktär, utan voro jämgoda med det runda myntet. Man har haft för sed att bland dem skilja mellan fyrkantiga och rutformiga, en terminologi, som är förkastlig, då äfven de rutformiga äro fyrkantiga; det är bättre

söner. Johan III slog rombiska klippingar å 8 (1570), 4 (1568—72), 2 (1568—72) och 1 mark (1569—72) samt 4 öre (1568—70, 1572), kvadratiska å 8 (1591—92) och 4 (1590—92) öre. För Karl IX slogos klippingar i guld och silfver: i guld rombiska å 8 mark (1587, 1589, 1599), kvadratiska å

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

samma valör (1603), äfvensom rombiska å 10 (1610) och 5 mark (1610—12!) samt i silfver kvadratiska å 4 (1603, 1604), 2 (1603, 1604) och 1 mark (1598). Två guldklippingar å 8 och 5 mark äro här afbildade

Fig. 6. Guldklipping 1603.

(fig. 6 o. 7); teckningen å den förras åtsida påminner om blodklippingarna. Den senare är synnerligen tarf-

Fig. 7. Guldklipping (Karl IX:s) 1611.

ligt utförd. Under Gustaf II Adolfs tid slogos kopparklippingar i Säter 1624—29 å 2, 1 och ½-öres och fyrks valör, i Arboga 1626—27 af öres valör. Fig. 8

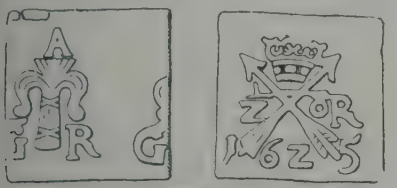

Fig. 8

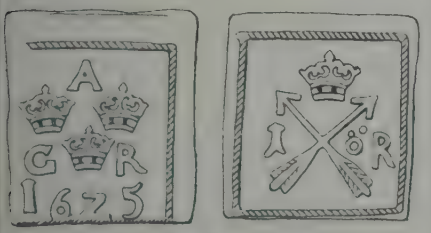

Fig. 9.

Fig. 8 o. 9. Kopparklippingar 1625.

o. 9 visa, med hvilken vårdslöshet man skötte präglingen af dessa klippingar. I Danmark slogos klippingar af Kristian III 1535 och af Fredrik II 1563—65. I Tyskland slogos stundom under 1500-talets senare del *nothklippen*, likaså i Nederländerna och Belgien. Under 1600-talet präglades stundom i Tyskland medaljer i klippingsform. Från klippingarna i egentlig mening äro att särskilja de en och annan gång förekommande afpräglingarna å fyrkantiga plans af cirkelformiga myntstämplar. Jfr Plåtmynt. Hs Hd.

Klippingshandskar. Se Handske.

Klippingspenning. Se Klipping.

Klippkängurusläktet, *zool.* Se Kängurudjuren.

Klippormen, *zool.* Se Python.

Klippseglaren, *zool.* Se Seglarna.

Klippsvalan, Berg- l. Stensvalan, *Hirundo* l. *Clivicola rupestris, zool.*, hör till svalornas familj, tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Den blir 15 cm. lång, har obetäckta näsborrar och föga klufven stjärt. Öfre kroppsdelarna äro matt jordbruna, vingarna och stjärten svartaktiga, den senare med gulhvita fläckar, framhalsen och frambröstet smutsigt brunhvita och öfriga undre delar jordbruna. Denna svala är hemma i Medelhafsländerna och mellersta Asien ända till Kina. Den är mindre sällskaplig än samsläktingarna och flyger jämförelsevis långsamt, nästan sväfvande. Sitt bo anbringar den på en klippvägg, antingen i ett hål eller under framskjutande stenar, ofta icke synnerligen högt uppe. C. R. S.*

Klipptempel l. Grott-tempel. I klippan uthuggna rum för gudstjänsts firande stå både till ändamål och utförande i nära frändskap med de s. k. klippgrafvarna (se d. o.). Särskildt är detta fallet inom den egyptiska kulturen. Klipptempel anträffas utmed Nilen, vid Abusimbel (se fig. å pl. II till art. Egypten) och ett vid Girscheh i Nubien. Å de förra prydes fasaden med utmejslade kolossalstoder; det senare har en fritt tillbyggd förgård. Det inre utgöres af väldiga, ur klippan uthuggna salar med pelare och kolossalstoder samt smärre rum. — Klipptemplens egentliga land är dock Indien, där de förekomma i stort antal och af flera olika typer. En grupp utgöres af de s. k. *vihāra*, ett slags klosteranläggningar i form af grottor med ett större rum för den gemensamma gudstjänsten och celler för de buddistiske munkarna, för öfrigt sinsemellan tämligen olika till grundplanen. De s. k. *chaitja* (*cāitya*) bilda en annan grupp. Till ändamål och grundplan likna de ej obetydligt de kristna kyrkorna med förhall, treskeppigt långhus, kor-rundel och på altarets plats en relikgömma (*stūpa*, dagop). Imiterade tunnhvalf och kolonner af mycket växlande former förekomma. Typen tillhör både den buddistiska och den bramanska tiden, i senare fallet med bilder af bramanska gudomligheter. Det mest storartade templet af denna art finnes i Karli (se d. o. med fig.), om hvilket en öfver ingången befintlig inskrift från 1:a årh. f. Kr. säger, att det är oöfverträffadt. Till de äldre och viktigare höra ock klipptemplen från Ajanta n. ö. om Karli i de berg, som skilja Deccans högland från Taptidalen. Där förekomma målningar behandlande Buddhas lif. Senare äro de vid Kanheri på ön Salsette n. om Bombay, 109 till antalet. De största och i arkitektoniskt hänseende viktigaste äro klipptemplen från Ellora, af hvilka de äldsta gå tillbaka till buddistisk tid; men de största äro af bramansk-hinduiskt ursprung. Till dessa höra de fristående klipptemplen, uthuggna så att säga ur ett enda stycke samt omgifna af ur berget uthuggna gårdar och pelarhallar. Höjdpunkten af denna stil är uppnådd i det berömda *Kāilasa*-templet (se afbildning till art. Ellora) med skulpturer af çivaitiska gudomligheter och scener ur de båda stora nationaleposen Mahābhārata och Rāmāyaṇa. Till något senare tid — förmodligen 700—800-talen

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

e. Kr. — höra klipptemplen på Elephanta (se d. o. med fig.), en ö vid Bombay. Ännu senare äro jainatemplen från 700—1500 e. Kr. (se pl. II till art. Byggnadskonst). Jfr Fergusson, "History of Indian and eastern architecture" (1876), Fergusson och Burgess, "The cave temples of India" (1880), "Archæological survey of Western India" (bd IV o. V, 1882—83), E. Schlagintweit, "Indien in wort und bild" (2:a uppl. 1890), Grünwedel, "Buddhistische kunst in Indien" (2:a uppl. 1900). K. F. J.

Klis, köping. Se Clissa.

Klisché. Se Kliché.

Klissov (po. *Kliszow*), by i Polen (guv. Kielce), omkr. 80 km. fågelvägen n. ö. fr. Krakau, mellan städerna Kielce i n. och Pinczow i s., något närmare den senare. K. är bekant genom det slag, som där 9 juli (svensk stil) 1702 utkämpades mellan Karl XII och August den starke. August sökte till trakten af Krakau samla en förkrossande öfvermakt, bestående dels af förut i Polen vistande sachsiska trupper under fältmarskalken Steinau, förstärkta med en kår sachsare under generallöjtnanten Schulenburg, hvilka egentligen skulle i kejsarens tjänst gått till kriget mot Frankrike, men nu plötsligen drogos till Polen, i allt omkr. 20,000 sachsare, dels af den polska kronarmén under kronfältherren Lubomirski, 8,000 man. I afsikt att tillintetgöra dessa hotande förberedelser befallde Karl XII generalmajorerna Karl Gustaf Mörner och Magnus Stenbock att från trakten af Vilna öfver Brest-Litovski marschera mot Krakau för att förena sig med den svenska hufvudarmén, som under konungens eget befäl från Warschau bröt upp mot s.; något s. om Kielce egde arméernas förening rum 8 juli, hvarefter svenskarna räknade omkr. 12,000 stridande. Karl beslöt nu omedelbart angripa fienden, hvilken i sitt läger på en höjd vid K., skyddad af kärrmarker och skogar, icke väntade något anfall. På morgonen 9 juli, årsdagen af Dünaöfvergången, bröt den svenska hären upp, rangerad på två linjer, båda med kavalleri på flyglarna och infanteri i centern. Vid middagstiden bröto svenskarna fram ur de skogar n. om K., som dolt deras anmarsch, till stor öfverraskning för fienden, som nu skyndsamt ordnade sig till strid med polackerna till vänster för sig och till höger sachsarna, under Augusts och Steinaus befäl samt med generallöjtnanten Flemming som chef för kavalleriet och Schulenburg för infanteriet. Efter defileringen genom skogsterrängen fann Karl XII, att fiendens front och vänstra flank voro nästan fullständigt täckta af djupa kärr, hvaremot åt högra flanken, där polackerna stodo, fanns fast mark och sålunda större möjlighet för angrepp. Genom en rörelse mot vänster, verkställd under fiendens kanoneld, drog Karl skyndsamt hela sin här åt detta håll samt framskickade första linjens vänstra flygel, förstärkt med infanteri under generallöjtnanten Bernhard v. Liewen och Stenbock, allt under hertig Fredriks af Holstein befäl, mot polackerna, samtidigt som sachsarnas vänstra flygel beredde sig att genom ett pass mellan kärren kringgå och med öfvermakt anfalla den högra svenska flygeln. Denna fördes under slaget af Rehnschiöldt, sedan konungen efter hertig Fredriks ådragna dödliga blessyr skyndat till vänstra flygeln för att fullfölja dess angrepp. Detta skingrade snabbt polackerna, hvarefter svenskarna stötte på Flemmings kavalleri, som efter häftig strid och under svåra förluster (Flemming själf sårades) tvangs till flykt. Under tiden lyckades den svenska centern under generalmajoren Knut Posse öfvergå kärret och spränga isär det sachsiska fotfolket. På svenskarnas högra flygel, där Steinau gick till anfall och sökte taga svenskarna i ryggen, blef striden våldsammast, men Rehnschiöldt gjorde skickligt front åt två håll, afvisade angreppet och tvang fienden till en reträtt, hvilken, när de öfriga segerrika svenska afdelningarna nu frambröto, blef mycket förlustbringande. Slaget, som varade i omkr. fem timmar, skall enligt den officiella svenska berättelsen kostat fienden 2,000 döda och svårt sårade samt 1,700 fångar utom en mängd damer och betjäning, som togos i det utrymda sachsiska lägret, medan svenskarnas förlust skall ha utgjort 300 döda och 800 sårade. Fiendens hela artilleri, rikt försedda läger, Augusts krigskassa samt ett stort antal fanor och standar föllo i segrarens händer. Den glänsande svenska segern tillintetgjorde Augusts förhoppningar att samla den polska republiken till endräktigt motstånd mot Karl XII. — Litt.: officiell berättelse af Karl XII:s adjutant, öfverstelöjtnanten Ehrenschantz (bl. a. aftryckt i Adlerfelts "Histoire militaire de Charles XII."), C. von Sarauw, "Die feldzüge Carl's XII" (Leipzig, 1881), och J. Mankell, "Slaget vid K. d. 9 juli 1702" (i Krigsvet. akad:s tidskr. 1897). C. H. H.

Klissura, Öfre och Nedre. Se Donau, sp. 708.

Klister. Då stärkelse och vatten uppvärmas tillsammans, börja stärkelsekornen vid en viss värmegrad att svälla; deras yttre, tätare lager brista samt låta det inre af kornet träda ut och blanda sig med vattnet. I den mån temperaturen stiger, svälla äfven de yttre lagren upp, och slutligen återstår en homogen massa, hvari ej längre något spår af stärkelsekornens struktur kan återfinnas och hvars konsistens beror på förhållandet mellan de använda mängderna af stärkelse och vatten. Denna massa kallas klister och själfva den ofvan beskrifna processen stärkelsens "förklistring". Denna börjar i allmänhet vid omkr. + 50° C. och är afslutad vid 60°—70°; dock ha från olika växter härstammande stärkelsesorter olika förklistringstemperatur. Om klister genom intorkning befrias från sin vattenhalt, återstår en hornartad massa, som vid förnyad behandling med varmt vatten ej längre sväller upp. Låter man klister frysa och sedan åter tina upp, erhålles likaledes en hvit, lucker massa, som vid kokning ej åter bildar något sammanhängande klister. Klistret har stor användning som bindemedel för papp och papper, särskildt vid bokbinderiarbeten. Det bästa sättet att bereda klister uppgifves vara följande: stärkelsen sönderröres noga med kallt vatten till en icke alltför tjock gröt, hvarefter kokhett vatten under flitig omröring långsamt tillsättes, tills förklistringen börjar (hvilket ger sig till känna därigenom, att massan börjar bli genomskinlig), hvarefter återstoden af vattnet raskt tillblandas. På detta sätt undviker man att koka det färdiga klistret, hvilket annars medför den olägenheten, att klistret lätt nog lossar. Om man bereder klister af rågmjöl i st. f. af stärkelse, erhåller man en vara, som har större häftande förmåga till följd af rågmjölets halt af gluten, men grå eller gråbrun färg, under det att stärkelseklistret är hvitt. Ännu större häftkraft erhåller klistret, om man vid dess beredning i st. f. vatten använder en limlösning eller,

ännu bättre, en lösning af i början förruttnelse stadd gluten. För att få klister, hvilket i allmänhet har stor benägenhet att ruttna, att blifva hållbarare, tillblandar man terpentin eller upplöser i det vid klistertillverkningen använda vattnet ämnen, som verka antiseptiskt, såsom alun, salicylsyra o. d. S. J—n.

Klistir l. Klystir (grek. *klystēr*). Se Lavemang.

Kliszow [kliʃåv], by. Se Klissov.

Klitoris, *anat.* Se Könsorgan.

Klittamon. Se Klyftamon.

Klitter, danskt namn på dyner (se d. o.).

Kljasma, biflod från vänstra sidan till Oka i Ryssland, upprinner ur träsken i norra delen af guv. Moskva och har en längd af omkr. 600 km., af hvilka 250 km. äro farbara för större fartyg. (J. F. N.)

Ključ [kljutj], stad i Bosnien, i Bihač-kretsen, vid Sana (en biflod till Unna), omkr. 1,500 inv. Vid staden ett nästan otillgängligt klippfäste med barfrid (från 1200-talet). Turistort.

Kljutjevskaja sopka (ry., "den källrika vulkanen"), jordens högsta vulkanbildning, 4,916 m., belägen på Kamtjatka.

Klo. 1. *Anat.* Se Nagel 1. — 2. *Bot.* Se Kronblad. — 3. *Sjöv.* Se Gaffel 3.

Kloāk (lat. *cloāca*). 1. K. l. Afloppstrumma kallas en under markens yta murad eller på annat sätt anlagd kanal, afsedd att afföra vatten eller flytande orenlighet. (Benämningen kloak har kommit alltmer ur bruk; engelsmännen och amerikanerna säga *sewer*, tyskarna *siel* eller *kanal*, fransmännen *égout*, och i Sverige har man bibehållit den för vanliga aflopp under vägar etc. gamla benämningen *afloppstrumma* l. *afloppsledning*.) Det är egentligen inom städer, som man funnit nödigt använda detta sätt för den flytande orenlighetens bortförande, i stället för att därtill använda öppna rännstenar. Redan i äldsta tider insåg man fördelarna af underjordiska afloppstrummor. Det gamla Rom egde ett dyrbart system af sådana, hvaraf lämningar ännu finnas i den ryktbara *Cloaca maxima*, byggd omkr. 600 år f. Kr. Äfven Kartago, Alexandria och Jerusalem voro under sin storhetstid försedda med systematiskt anlagda afloppstrummor. Efter

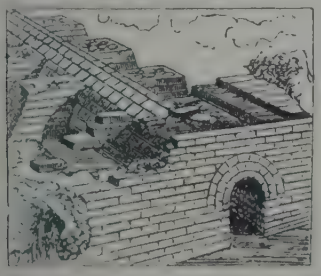

Fig. 1. Cloaca maxima i Rom och densammas mynning ut i Tiber.

romarväldets fall försummades underhållet af kloakerna. Myndigheterna blefvo likgiltiga för alla frågor, som rörde hälsovården, och följderna häraf visade sig i härjande farsoter, som fortgingo århundraden igenom. Äldre tiders afloppstrummor voro emellertid icke anlagda efter några vetenskapliga metoder, och till följd däraf åstadkommo de olägenheter i både ekonomiskt och hygieniskt hänseende. Särskildt synes frågan om deras renhållning ha orsakat stora obehag. Cloaca maxima t. ex. egde en mycket stor genomloppsarea, en bredd af 4,2 m. och en höjd af 5 m. (se fig. 1 o. 2) samt var försedd med en flat botten. Renhållningen, som skulle ske genom nedsändandet af manskap, blef oerhördt dyrbar — sannolikt äfven därför, att detta arbete under långa mellantider försummades. Det uppgifves, att vid ett tillfälle, 400 år efter anläggningen, för rengöring af Cloaca maxima och tillhörande bitrummor utgifvits i vår tids mynt omkr. 3,5 mill. kr. Under kejsartiden ordnades renhållningen på ett bättre sätt, och redan under Augustus' tid leddes vattnet från de stora vattenledningarna in i kloakerna, hvarigenom renhållningen af desamma i hög grad underlättades.

Först inemot 1840-talet började man efter rationella grunder anlägga kloaker inom Europas större städer. England tog härvid de första stegen, därefter kommo Tyskland och Amerika. Frankrike har visat mindre intresse, med undantag däraf, att Paris

Rom. London. Paris.

Fig. 2—4. Typer för hufvudtrummor.

under Napoleon III:s tid försågs med ett dyrbart och intressant kloaksystem, men där renhållningen dock är konstlad. Det karakteristiska i det moderna systemet (det engelska) är annars, att trummorna byggas efter principen att blifva självrensande, d. v. s. den framrinnande vätskan skall erhålla så stor hastighet, att de uppslammade eller fasta ämnena, som medföljа, ej skola afsätta sig på bottnen eller sidorna. Härtill fordras tillräcklig lutning, släta insidor, ändamålsenlig tvärsektion samt att de fasta ämnena, såsom sand o. s. v., så noga som möjligt hindras nedkomma i trummorna. Hastigheten af vätskans rörelse står i ett direkt förhållande till vätskemängden, dennas djup och trumbottnens lutning samt i ett indirekt förhållande till längden af den periferidel, som af trumvätskan beröres. Af sistnämnda skäl gifves åt den moderna trumman en cirkelrund (se fig. 3) eller äggformig genomskärning, hvarigenom friktionsmotståndet blir det minsta möjliga. Den äggformiga trumman nyttjas, där vattenmängden är synnerligen växlande; och då den spetsiga ändan alltid är nedåtvänd, erhålles genom denna konstruktion en jämförelsevis stor hastighet äfven åt en ringa vattenmängd. Den minsta hastighet, som vätskan i en självrensande trumma bör ega, är omkr. 0,8 m. i sekunden. För att erhålla släta insidor utföras trummorna af huggen sten, betong eller tegel; för mindre ledningar användas glaserade stengodsrör. För att fasta ämnen må hindras att intränga i trummorna, utgöras inloppen från gator och gårdar af brunnar, försedda med samlingsrum, i hvilka dessa ämnen till större delen afsätta sig och där de med

skopor kunna upphämtas. Där lokalförhållandena icke medgifva tillräckligt fall åt trummorna, måste särskilda åtgärder vidtagas för deras renhållning. Flerstädes brukar man på vissa afstånd i trummorna anbringa dammluckor, medelst hvilka trumvätskan först uppdämmes för att därefter genom luckornas öppnande plötsligt uttömma sig och renspola nedanför liggande sträcka. I London ha de i riktning längs Thames gående hufvudtrummorna måst byggas i olika afsatser eller delar, som hvar för sig ega tillbörlig lutning, men från hvilka trumvätskan medelst pumpverk måste uppfordras från den ena till den andra. De stora hufvudtrummorna i Paris, som ha ringa lutning, äro konstruerade med hänsyn till ett annat renhållningssätt (tvärsektionen af en dylik trumma, den största typen, framställes i fig. 4). I den egentliga kloakrännan framskjutes en pråm, som i fören är försedd med en dammlucka, vid hvars nedsläppande det bakom uppdämda vattnet åstadkommer ett sådant tryck, att pråmen sättes i rörelse, skjutande framför sig orenligheten till utloppet. I de närmast mindre hufvudtrummorna användes en vagn, som med sina hjul rullar på kanalrännans järnskodda kanter. Från bitrummorna, som äfven i allmänhet rensas på likartadt sätt, föres orenligheten på smärre vagnar till hufvudtrummorna. Gångbanorna å ömse sidor om kanalrännan äro afsedda för arbetspersonalen, och i den större, hvälfda öfverdelen upphängas vattenledningsrör, telegrafledningar m. m., men, af fruktan för explosion, icke gasrör. I dessa trummor nedsopas äfven delvis gatuorenlighet, emedan inloppen från gatornas rännstenar icke, som vid det självrensande systemet, äro försedda med samlingsrum för fasta ämnen. Att afleda innehållet från W. C. i dessa trummor var intill 1900 ej tillåtet, men har därefter, sedan irrigationsfält blifvit anlagda, påbjudits. Anläggandet af kloaker anses numera som en nödvändig sak för renhållningsväsendets rätta ordnande icke endast inom städer, utan äfven inom smärre samhällen. Olika användningssätt och system ha emellertid uppstått, mer eller mindre tillämpliga alltefter lokalförhållandena. Där man i allmänhet före trummors anläggning hade vattenklosetter, hvilkas innehåll affördes till inom tomten murade brunnar (eng. *cess-pools*), från hvilka orenligheten efter vissa mellantider upphämtades, har man naturligt nog låtit trummorna i stället mottaga exkrementerna, som genom klosettens spolningsvatten i nästan upplöst tillstånd medfölja den öfriga trumvätskan. Där man åter haft ett väl anordnadt tunnsystem, eller där vattendraget, hvari orenligheten skall utsläppas, varit jämförelsevis obetydligt, har man låtit trummorna afföra endast slask- och spillvatten från hushåll och fabriker. I de flesta städer nedföres äfven regnvattnet i trummorna; men för att minska deras dimensioner och därigenom äfven kostnaden brukar man äfven använda det s. k. *separatsystemet*, där regnvattnet uteslutes och detta antingen får rinna i öppna rännstenar eller i separata ledningar till närmaste vattendrag.

För städer, belägna vid jämförelsevis små vattendrag, måste man rena trumvätskan, innan den däri utsläppes. Detta sker antingen kemiskt, genom användandet af kalk, järnsalter etc., eller ock, såsom på en senare tid pröfvats, därigenom, att man låter trumvätskan passera först slutna cisterner (*septic tanks*) och därefter kolfiltra. Dessa procedurer orsaka en ytterst hastig utveckling af två bakteriegrupper, hvilka dels hvar för sig, dels genom hvarandras bekrigande åstadkomma en mycket effektiv och snabb rening af trumvätskan. Där lokalförhållandena sådant tillåta, begagnas för samma syfte den s. k. *irrigationsmetoden*, hvarvid trumvätskan, innan den utsläppes i vattendraget, får öfversila eller medelst dräneringsrör genomrinna åkerjord och därigenom på samma gång gödsla denna. Detta sätt är använd t. ex. i Berlin, och för trumvätskans framförande till åkerfälten måste där, som i de flesta fall vid denna metod, användas pumpverk. Efter en dylik process är den till vattendraget framrinnande vätskan, äfven om den från början innehållit exkrementer, nästan färg- och luktlös. Den för irrigationen erforderliga jordarealen är naturligtvis beroende på klimat och jordmån m. m., men kan i medeltal uppskattas till omkr. $^1/_2$ ar pr invånare.

Att afföra grundvatten eller under marken stagnerande vattensamlingar hör äfven till uppgifterna för ett fullständigt kloaksystem. Tillflödar grundvattnet i större mängd, anläggas härför särskilda ledningar af vanliga åkerdräneringsrör, hvilka antingen leda till ett särskildt vattendrag eller anläggas jämte afloppstrummorna. Mera sällan införas dessa grundvattensledningar direkt i trummorna, emedan grundens förorening är att befara vid trumvätskans stigande. Är grundvattensmängden icke alltför stor, afledes densamma i jordfyllningen längs trummornas yttersidor; för att underlätta ett sådant aflopp inbäddas trummorna i grof grus.

Inom hvarje kloaksystem uppstå mer eller mindre elakartade gaser, som måste afstängas från husledningarna. Dessa ledningar förses därför med något slags spärrventil. Det vanligaste och som bäst ansedda sättet är användningen af det s. k. *vattenlåset*, som åstadkommes därigenom, att afloppsröret förses med en ∞-formig nedböjning, i hvilken vatten alltid kvarstannar och sålunda hindrar trumgasens framträngande. För att förekomma vattenlåsets sprängning till följd af trumgasens ökade spänstighet är det nödvändigt, att trummorna ventileras. Ett fullt tillfredsställande sätt för denna ventilation är ännu icke funnet. Engelska och amerikanska ingenjörer förorda numera uteslutande galleröppningar i gatornas midt. Detta är äfven det mest använda sättet för trummornas ventilation, ehuru man flerstädes kombinerar detsamma med t. ex. uppförandet af dragskorstenar och användandet af de från hustaken gående regnvattenrören. Eger trumvätskan tillbörlig hastighet och finnes god tillgång på vatten för dess utspädning, blir gasbildningen mindre intensiv, och trumgasen kan därför då utan sanitär olägenhet utsläppas vid gatytan, där den, uppstigande i en tunn pelare, af luftmassan hinner desinficieras, innan den når husraden. Den inom husledningarna alstrade gasen afföres bekvämt och på bästa sätt därigenom, att hufvudröret fortsättes med öppen mynning öfver hustaket samt frisk luft tillföres vid rörets nedre del.

Ett trumsystem, som med hänsyn till exkrementernas bortförande skiljer sig från de nu omnämnda, är det *pneumatiska* eller, som det efter sin upp-

finnare äfven kallas, det *liernurska*. Detta system, som icke fordrar någon lutning af afloppsrören, kan med skäl användas i lågt liggande städer och har delvis blifvit tillämpadt i uppfinnarens hemland, Holland. Afträdenas anordning är likartad med den för vattenklosetter, men exkrementerna afgå därifrån, utan vattenspolning, till ett i gatorna anlagdt system af lufttätt sammanfogade gjutjärnsrör. Genom att på behöriga ställen inom staden anordna pumpstationer, som stå i förbindelse med detta rörsystem, åstadkommes i detsamma en luftförtunning, som sätter den degformiga massan i rörelse till en inom stationen befintlig reservoar, där massan genom behandling med ånga förarbetas till ett pulverformigt gödningsämne. Ehuru detta system, teoretiskt taget, lofvar det bästa i såväl sanitärt som ekonomiskt hänseende, har detsamma ännu icke vunnit sådant förtroende, att försök därmed gjorts i större skala. Som exempel på huru lokalförhållandena kunna framtvinga dyrbara anordningar för afloppet, må anföras några data från London. Från början utmynnade trummorna i den inom staden belägna delen af Thames, men flodvattnet blef härigenom i hög grad förorenadt, och då stränderna vid ebbtiden delvis blottades, framträdde därå vidhäftad orenlighet, vidrig att åse och förpestande luften. Det blef därför nödvändigt att, såsom förut nämnts, anlägga afskärande (*intercepting*) trummor längs flodens stränder, som i sig uppsamlade allt kloakvatten och afledde detsamma till en punkt belägen så långt nedom staden, att man, i berörda afseende, blef oberoende af tidvattnets inverkan. Denna anläggning, hvartill äfven hörde flera pumpverk, utfördes vid början af 1860-talet och kräfde en kostnad af omkr. 74 mill. kr. Summan synes ju enorm, men torde till fullo uppvägas af de utmärkta sanitära förhållanden, hvaraf London sedan nämnda tid alltjämt kunnat berömma sig af. — En plan för afloppstrummor i *Stockholm*, enligt det engelska systemet och omfattande Norrmalm, uppgjordes 1866 och har sedermera i mån af behof utarbetats för de öfriga stadsdelarna. 1868 påbörjades byggandet af några hufvudtrummor, men först fr. o. m. 1875 bedrefvos arbetena med hela trumnätet mera kontinuerligt, så att detsamma vid slutet af 1896 kunde sägas vara fullbordadt inom stadens då bebyggda område. Den årliga dödligheten i Stockholm växlade 1870—75 mellan 30 och 42 per tusen inv. Från sistnämnda år sjönk dödlighetssiffran nästan regelbundet och var sedan efter 15 år (1890) nere vid 19,5 samt har under de senaste sju åren växlat mellan 14 och 15. Orsakerna till detta gynnsamma förhållande äro nog flera, men otvifvelaktigt har afloppsvattnets bortledande i underjordiska kanaler i betydlig måtto bidragit till det goda resultatet. På senare tid, då folkmängden i Stockholm väsentligt ökats, ha emellertid, enär trummorna afbörda sitt innehåll inom hamnområdet, stadens vattendrag börjat visa ett mindre tillfredsställande utseende, särskildt då uppsjö varit rådande. Tiden för en komplettering af kloaksystemet, genom anläggandet af afskärande samlingstrummor, som med tillhjälp af pumpverk afleda allt det orena vattnet till någon aflägsen punkt nedanför staden, är således snart nog inne. Ett härför uppgjordt förslag, slutande på en kostnad af något öfver 3 mill. kr., är f. n. (1910) under behandling af stadens myndigheter. T. o. m. 1909, då Stockholms kloaknät uppnått en längd af 146 km., ha för detsamma utgifvits nära 8 millioner kr.

I öfrigt torde ang. Sveriges städer eller större samhällen böra meddelas, att dessa med få undantag försetts med mer eller mindre fullständiga afloppssystem. Följande data ang. första anläggningsår och till slutet af 1909 nedlagda kostnader må anföras: Göteborg 1866, 2,630,000 kr.; Malmö 1896, 2,137,000 kr.; Örebro 1885, 939,000 kr.; Uppsala 1874, 282,000 kr.; Trollhättan 1906, 180,000 kr., och Sundbyberg 1889, 78,000 kr.

2. *Anat.*, den gemensamma hålighet, hvari hos kloakdjur, fåglar, kräldjur, amfibier och en del fiskar såväl ändtarmen som urinens och fortplantningsorganens kanaler utmynna. 1. O. F. 2. C. R. S.*

Kloakbrunnar (*cess-pools*). Se Kloak, sp. 307.

Kloakdjuren, *Monotremata* l. *Prototheria*, *zool.*, är den lägst stående, ursprungligast byggda af alla däggdjursgrupper. Ehuru densamma bildas af blott två nu lefvande släkten (se nedan), äro dessa dock af särskildt intresse därför, att de i flera afseenden närmare öfverensstämma med kräldjuren (eller i alla fall med under däggdjuren stående ryggradsdjur) än med de öfriga däggdjuren. Sålunda föda kloakdjuren ej — såsom alla andra däggdjur — lefvande ungar, utan lägga ägg, en upptäckt, som gjordes först på 1880-talet af Haacke och Caldwell. Kloakdjurens med skal försedda ägg bli mycket större än öfriga däggdjurs (hos myrpiggsvinet äro de ovala, 15 och 12 mm. i genomskärning), och med afseende på sin inre byggnad öfverensstämma de med kräldjurens och fåglarnas

Fig. 1. Förenklad framställning af ett fågelägg utan hvita och skal.

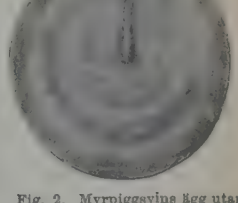

Fig. 2. Myrpiggsvins ägg utan hölje.

(fig. 1 o. 2). Som det för moderdjuret skulle vara förknippadt med åtskilliga olägenheter att länge bära på så stora ägg, läggas, liksom hos de lägre ryggradsdjuren, desamma, långt innan fostret är fullmoget. Vid framkomsten ur ägget är ungen så litet försigkommen, att den ej kan undvara modersvården och modersnäringen. Modersvården är hos kloakdjuren af ganska eget slag: hos myrpiggsvinet upptages ägget i en pung, bildad af ett hudveck på moderdjurets buksida (se fig. 3). I denna pung kläckes ägget, och den späda ungen lifnäres här af moderns mjölk, som afsöndras af körtlar, hvilka utmynna i bottnen af pungen, ej på en spene som hos alla andra däggdjur, utan i en liten hudgrop.

Det är således först under sista momentet af sambandet mellan moder och afkomma, vid digifningen, som kloakdjurens däggdjursnatur framträder; ge-

nom de flesta af fosterlifvets egenskaper, såsom äggets betydande storlek och byggnad, dess första utveckling, den fungerande ägg-gulesäcken, saknaden af moderkaka, äggläggningen — i alla dessa

Fig. 3. Myrpiggsvin, hona, sedd från buksidan.

afseenden afvika kloakdjuren från de öfriga däggdjuren, på samma gång de öfverensstämma med kräldjuren.

Detsamma gäller om flera och viktiga delar af kloakdjurens öfriga kroppsbyggnad, bland hvilka här följande må antydas. Endast hos kloakdjuren förekommer ett episternum, som öfverensstämmer

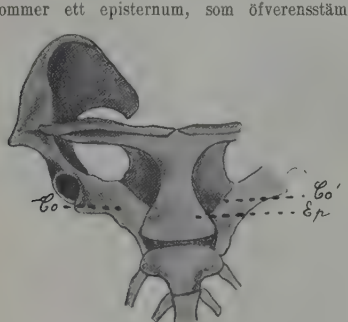

Fig. 4. Skuldergördel m. m. af näbbdjuret.

med ödlornas, d. v. s. en framför bröstbenet belägen, T-formad skelettdel, hvars armar lägga sig intill nyckelbenet (fig. 4 *Ep*). — Som en betydelsefull skillnad mellan däggdjuren och de lägre ryggradsdjuren har alltid framhållits, att hos de senare skulderbladet genom en särskild, å buksidan belägen skelettdel, korpbenet, är förenadt med bröstbenet, medan hos de förra korpbenet såsom självständigt benstycke och därmed äfven denna förbindelse saknas. Skulderbladet liksom hela den af detsamma uppburna främre extremiteten erhåller härigenom hos däggdjuren större rörlighet, utbildas och förstoras betydligt. Endast kloakdjuren kvarstå i detta afseende på ödlornas utvecklingsskede: hos dem står nämligen skulderbladet genom ett korpben ännu i förbindelse med bröstbenet (fig. 4 *Co*). Äfven förekomsten af s. k. Procoracoidea (fig. 4 *Co'*) dela kloakdjuren endast med kräldjuren, ej med några andra däggdjur. Äfven fria halsrefben förekomma endast undantagsvis hos andra däggdjur, medan hos näbbdjuret och flertalet kräldjur sådana alltid förekomma. Äfven med afseende på en del andra egenskaper hos könsorganen, blodomloppsorganen m. m. afvika kloakdjuren från andra däggdjur, på samma gång de närma sig lägre ryggradsdjur. Särskildt förtjänar anmärkas, att den bakre tarmöppningen (anus) och utmynningsrören för köns- och urinorgan ej mynna skilda som hos öfriga däggdjur, utan i ett gemensam s. k. kloak (detta är anledningen till djurens namn). Medan kroppstemperaturen hos öfriga däggdjur endast i ringa måtto röner inflytande af omgifningens temperatur, växlar densamma hos myrpiggsvinet rätt betydligt: vanligen är den ej högre än 28° C., men stiger i pungen till 35°, medan den under vinterdvalan blott föga höjer sig öfver luftens — alltså föreligger äfven i detta afseende ett närmande till lägre, s. k. kallblodiga djur.

Tänder saknas eller finnas blott hos det unga djuret. Liksom förhållandet är hos pungdjuren, finnas ock hos kloakdjuren pungben, fästa å bäckenet.

I nutiden lefva blott två sinsemellan skarpt skilda hufvudsläkten af kloakdjuren, nämligen näbbdjuret (*Ornithorhynchus*) och myrpiggsvinet (*Echidna*, se d. o.) i Australien, Tasmanien och Nya Guinea. Fordomdags, under den s. k. mesozoiska perioden i vår jords utveckling, funnos flera hithörande former med antagligen världsvid utbredning. Sålunda ges det goda skäl för antagandet, att de äldsta däggdjuren, som äro kända, tillhöra en djurgrupp, hvilken närmast öfverensstämmer med nutidens kloakdjur, eller m. a. o.: de först uppträdande däggdjuren ha tillika varit de lägst organiserade, de, som närmast anslutit sig till lägre ryggradsdjur. Litt.: R. Semon, "Beobachtungen über die lebensweise und fortpflanzung der monotremen" (1894), och Meckel, "Ornithorhynchi paradoxi descriptio anatomica" (1826), Winge, "Jordfundne og nulevende pungdyr fra Lagoa Anto" (1893). L—e.

Kloakgas. Se Kloak, sp. 308.

Kloantit, *miner.* Se Kopparnickel.

Kloaporna, *zool.* Se Primates.

Klo'asma, grek., Pigmentfläck, Lefverfläck, *med.*, en i större eller mindre fläckar uppträdande pigmentering af huden med gulbrun eller lefverbrun färg, som ej kan skrapas bort med naglarna, såsom i *pityriasis versicolor* (se d. o.), emedan färgämnet sitter i "rete malpighi" under epidermis. En pigmenterad fläck kan uppstå efter hvarje hudretning vare sig af traumatisk, toxisk eller kalorisk art. Så finner man ofta pigmentfläckar efter rifning, efter senapsdegar, spanska flugor och andra dragmedel, genom solbränna m. m. Utom detta s. k. idiopatiska kloasma gifves ett sympatiskt l. symtomatiskt, beroende på affektion af inre organ, hvilka på en oförklarlig nervös väg medföra en sådan oregelbundenhet i pigmentets afsättning i huden. Hit höra det

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

chloasma uterinum, som under hafvandeskap eller till följd af uterinlidanden af flera slag utbildar sig på öfverläpparna, vårtgårdarna och andra ställen, samt det *chloasma cachecticorum*, som förekommer i sammanhang med frossa, Addisons sjukdom, kräfta m. m. På yttre väg uppkommet kloasma går vanligen småningom bort af sig själf; det symtomatiska haller däremot jämna steg med den föranledande sjukdomen, så att någon direkt behandling af hudsjukdomen sällan kommer i fråga. F. B.*

Kloasongarbete (Väggemalj), *konstind.* Se Emalj 3.

Kloasongvägg. Se Cloison.

Klocka. 1. Ett för ringning afsedt metallredskap, formadt som en omvänd djup skål med utsvängd brädd. En sådan form är fördelaktigast för frambringande af en stark, länge eftertonande klang ur metallen. Detta sker i regel medelst en inuti klockan hängande *kläpp* af smidt järn; eljest sker anslaget utifrån med en hammare. En klockas vägg är tjockast vid *slaget* (den del af omkretsen, där kläppen slår) och afsmalnar från detta ställe uppåt. Ofvanpå den öfverst befintliga "platten" sitter den samtidigt med klockan gjutna *kronan*, bestående af 4 "öron" omkring en s. k. midtbåge. Vid dessa upphänger man t. ex. en kyrkklocka medelst grofva järnkrampor jämte öfverfall och muttrar, på en horisontal ekhjälke, som kan vridas kring sin axel. Då denna s. k. *klockstock*, hvilken är försedd med häfstänger, rubbas ur sin hvila (genom dragning i klockrepet eller genom trampning), sättes klockan i svängning. Emedan kläppens upphängningspunkt är belägen djupare än klockans, bilda kläppen och klockan två pendlar af olika längd. Den förra svänger snabbare än den senare; följden däraf blir, att de slå emot hvarandra. Styrkan och välljudet i en klockas klang bero på, att en tillräcklig och väl blandad metallmassa användts vid gjutningen (se Klockmetall). Tonens höjd inom skalan betingas af klockans diameter vid mynningen. När en god klocka ringes, ger den en afgjord, bestämbar ton, hvilken är högre i samma mån som klockans diameter är mindre (ty i samma mån bli metallpartiklarnas svängningar allt hastigare). Om man slår an en större klocka uppe vid platten (hvars diameter är hälften af mynningens), ger den oktaven. Vid anslag på fjärdedelen af höjden (uppifrån räknadt) frambringas kvinten. Knackar man sedan ytterligare $1^1/_2$ fjärdedelar längre ned, fås tersen; gör man slutligen ett starkt anslag nere vid "slaget", ljuda kvinten, tersen samt oktaven samtidigt, frambringande klockans grundton. Är tersen vare sig för stark eller för svag, så är klockan "falsk"; i förra fallet kan lytet afhjälpas genom filning på insidan. Skola fyra klockor samklinga till ett rent treklangsackord, böra deras diametrar förhålla sig till hvarandra som 30, 24, 20, 15 och deras vikt som 80, 41, 24, 10. Har en klocka spruckit, är dess klang förstörd, och det enda säkra botemedlet är då att låta omgjuta den. När sprickan ej ofvanom slagringen, kan den dock nödfallsvis utsågas, så att den tonfördärfvande beröringen mellan sprickytorna upphäfves. Metoder att laga sprungna klockor ha visserligen prófvats, men med oviss framgång.

Smärre klockor användas i hela världen, i synnerhet sedan den elektriska kraften alltmera tillgodogjorts, för en mängd ändamål (jfr Elektrisk ringledning); i allmänhet kunna dessa klockor sammanfattas under namnet signalklockor. Stora klockor af någon starkt ljudande metall förekomma i offentliga byggnader (rådhus m. m.), särskildt och allmännast, i kyrkor. Medan större och mindre klockor, med eller utan sammanhang med kulten, redan i forntiden användts af egypter, assyrier (se fig. å plansch till art. Assyrien), greker, romare, kineser och andra asiatiska folk (se fig. å pl. IV till art. Japan), ha de stora klockorna i kyrktornen, kyrkklockor, införts af den kristna västerländska kyrkan, möjligen först på Irland, på 500-talet. I kristendomens urtid hade man användt andra sätt att sammankalla församlingen: muntligen (då församlingen ännu var liten), sedermera genom utropare, genom den gammaltestamentliga trumpeten eller genom ett slags egendomlig ljudapparat af trä eller metall, som under sitt gamla namn *simandrón* ännu begagnas i små kyrkor i Grekland och f. ö. på vissa andra platser under påsken. Under Karl den stores tid funnos klockor i allmänt bruk i de västerländska kyrkorna, och det berättas, att en munk och klockgjutare Tancho då förfärdigat en stor klocka för Aachens domkyrka. I österländska kyrkan infördes de stora klockorna ungefär samtidigt, på 800-talet. Så skänkte Venezias doge Orso I åt grekiske kejsaren 12 klockor, som upphängdes i ett torn nära Sofiakyrkan. Införandet af kyrkklockor bidrog att bevara bruket af torn, fristående eller med kyrkan sammanbyggda, ehuru tornen från början hade uppförts för försvarsändamål. Den vanliga uppgiften, att kyrkklockorna äro en uppfinning af biskop Paullinus i Nola i Kampanien, förefaller ej sannolik, ty Paullinus, som i sina skrifter ofta skildrar kyrkor i stiftet, nämner dock ej kyrkklockor. Det första vittnesbördet om befintligheten af sådana läses hos Gregorius af Tours (539—595). De medeltida latinska namnen på klocka, *campana* (se Kampanil) och *nola*, ha troligen afseende på materialet, i hvilket ingick den förträffliga kampaniska kopparn. F. ö. kallar Gregorius klockan för *signum*, hvilket ord öfvergick till medeltidens officiella kyrkospråk. Måhända voro de äldsta klockorna af smidesjärn, i formen tämligen lika en koskälla (en sådan, enligt uppgift från 613, finnes ännu kvar i Kölndomen). Snart götos dock klockorna af brons (se Klockmetall) i olika former; på 1200-talet fick klockan sin nu brukliga gestalt. Sedan 1100-talet bära klockorna merendels inskrifter, vanligen på latin. De ange ofta tiden, mästaren och gifvaren. De prydas med ornament, vapenmärken, sinnebilder, såsom korset, dufvan med oljekvisten, lammet med korsfanan, sigill, mynt, vallfärdsmärken, ja t. o. m. i den senare medeltiden skämtbilder. På en klocka i Bringetofta (Småland) ses sålunda, utom Kristus på korset, mellan Maria och Johannes samt den hel. Laurentius, äfven en räf, som blåser för gässen, en gås, som ringer en klocka, och slutligen en bild af räfven, som af gässen hänges i en galge. Invigningen (*benedictio*) af klockan förrättades af stiftets biskop eller hans ställföreträdare med ceremonier, liknande dopet, klockdop. Sedan klockan tagits ur formen, begöts den, omgifven af ljus och blommor, med saltblandadt vatten; sju gånger korstecknades utsidan med helig olja, fyra gånger smordes insidan med *krisma* (se d. o.); sedan signa-

des den med brinnande timjan, rökelse och myrra. Den fick ofta namn. Påfven Johannes XIII kallade en af honom invigd klocka efter sig själf; den stora klockan i Lunds domkyrka hette Maria Laura. En annan klocka, från Bollebygd (Västergötland, nu i Statens historiska museum) heter Katarina. Reformatorerna ifrade mycket mot denna ceremoni. Men för den medeltida uppfattningen blef klockan genom ”dopet” begåfvad med mystisk makt: jättarna kunna ej uthärda klockljudet, demonerna flykta därför, blixt och storm skada den ej. Valdemar Atterdag skall på sitt yttersta ha anropat ”den stora klockan i Lund”. Denna tro afspeglar sig ock i många klockinskrifter, såsom den af Schiller citerade: *vivos voco, mortuos plango, fulgura frango* (”lefvande kallar jag, döda jag sörjer, blixten jag bräcker”). Då klockorna hade så underbar makt, är det lätt att inse, hvilken förbittring ett försök att frånfånga församlingarna dem skulle väcka (se t. ex. Dal-uppror, sp. 1198). Kyrkorna satte en ära i att ha många klockor för olika ändamål. Så talas om *dominica*, söndagsklockan, de klockor, som angåfvo *horæ canonicæ* (se d. o.), helgsmålsklockor, nådklockor, fattiga syndares klockor m. m. I processionerna fördes mindre klockor; gudstjänstens olika moment, i synnerhet dess höjdpunkt, hostians upplyftande, betecknades med klockljud (se Primklocka). Utom nu nämnda klockor funnos och finnas ännu i de katolska kyrkorna andra för ringning vid olika tillfällen. Ringning sker f. ö. dagligen på vissa tider. Morgonringningen, till erinring om Frälsarens uppståndelse, sedan till jungfru Marias ära, torde vara så gammal som själfva bruket af kyrkklockor. Middagsringningen (*pacem-* l. *pro pace*-ringning) infördes 1455 till påminnelse om bön mot turkarna. Aftonringningen har på sina ställen, såsom i England (efter 1050), införts som tecken till, att eld och ljus böra släckas (*couvre-feu-* l. *curfew*-klocka). Kyrklig prägel fick denna ringning 1318 som Ave Maria ringning (se Ave Maria). Att uppräkna alla fall af ringning är omöjligt. I evangeliska kyrkan ringes hufvudsakligen, utom vid begrafning (själaringning, se Begrafning, sp. 1216) och helgsmål (se d. o.), före gudstjänst. Före högmässan ringes på landet s. k. förstgång kl. 8 f. m., anngång kl. 9 och sammanringning kl. 10, i städerna resp. kl. 10, 10,$_{50}$ eller 10,$_{45}$ samt kl. 11. Vid aftonsången ringes gemenligen en half timme före gudstjänsten. Om den med korta, afbrutna slag verkställda ringningen se Klämtning.

Klockgjutarnas yrke var särdeles ansedt. Så var under 1400-talets förra hälft en Herman Klokkestöber borgmästare i Lund. Från 1300-talet räkna de berömda klockgjutarfamiljerna i Nürnberg och Augsburg sina anor. Yrket nådde dock sin yppersta utveckling i Holland och Belgien på 1400—1600-talen; bland dess idkare därstädes framstodo Hemony, Dumery, familjen van den Gheyns och familjen Waghevens i Malines (med Simon Waghevens afslöt ärkebiskop Jakob Ulfsson 1493 ett kontrakt). Den äldsta daterade klockan i Sverige är af år 1228 och hänger i Salcby kyrka i Skånings härad, Västergötland. Klockans runinskrift tyder på inhemskt ursprung. Så är äfven fallet med inskriften på klockan i Burseryd i Småland från 1238 (jfr ock vidstående fig. af en medeltida svensk klocka). Verksamma svenska klockgjutare under äldre tider voro mäster Håkan i Skara stift (midten af 1300-talet) och Ulf Sunesson i Skeninge (början af 1500-talet). Sveriges berömdaste namn inom klockgjutaryrket är

Kyrkklocka från Kila församling i Södermanland, omkr. slutet af 1200-talet. (Statens histor. museum.)

Gerhard Meyer (se d. o.); af detta namns bärare, hvaraf den äldste dog på 1650-talet, utmärkte sig den näst yngste (d. 1784) äfven som statygjutare. Framstående äro i våra dagar Joh. A. Beckmans och K. G. Bergholtz' klockgjuterier i Stockholm. De största klockorna finnas i Ryssland, särskildt i Moskva, som före branden 1812 lär ha egt 1,706 stycken; af dessa äro de flesta ånyo uppsatta i tornen. Störst är utan all jämförelse ”Tsarj-kolokol”, som väger 200,000 kg. (se Ivan velikij med fig. och Kolokol). Den stora järnklockan i Peking (uppsatt 1403) väger öfver 50,000 kg. Tysklands största klocka är den i Kölndomen uppsatta, 1875 omgjutna ”Kaiserglocke” (omkr. 26,000 kg.). Den tyngsta i Frankrike finnes i Notre dame i Paris; dess vikt är öfver 13,000 kg. Nära denna komma en uti Santiago de Compostela samt en i Milanos dom. Äfven Schweiz eger stora klockor. Den största klockan i Stockholms Storkyrka väger 5,000 kg., den i Uppsala domkyrka öfver 6,000 kg. Det ursprungliga bruket att upphänga klockorna i en från kyrkan fristående, öfvertäckt bjälkställning, kallad klockstapel, klocktorn, tillämpas ännu ofta i Sverige, i synnerhet på landsbygden. (Om klockstapel se lag af 5 juni 1909 ang. byggnad och underhåll af kyrka och hvad därtill hör etc. Afbildningar af klockstaplar finnas i art. Håsjö, Hällestad 3 och Johannes församling.) De uti tornen inrättade s. k. *klockstolarna*, i hvilka klockorna hänga, äro hoptimrade af ekbjälkar. På senaste tiden har man börjat upphänga kyrkklockor medelst vinkelaxlar af smidt järn. Dessa medföra den fördelen, att vid klockans svängningar kläppen slår mot dess underkant, således i motsatt riktning mot klockan, hvilket gör, att dennas svängningsvinkel utgör endast 90° i st. f. 180°, såsom eljest. Därigenom minskas betydligt skaknin-

gen i tornet och nedbringas det behöfliga antalet af ringare. Elektriskt drifna ringverk för kyrkklockor äro icke ovanliga vid nyare anläggningar. De bestå i sin enklaste form af en elektrisk motor, som åverkar en vefstake, hvars öfre ända genom en häfstång eller balans svänger klockaxeln. En bättre anordning erhålles genom motorer, hvilkas ankare ej rotera, utan endast pendla fram och åter, hvarvid klockrepets ända ömsom rullas upp på och ömsom rullas af en vid motoraxeln fäst lintrumma och sålunda åstadkommer ringningen. Härför kan användas t. ex. en asynkron växelströmsmotor med endast en fas inkopplad eller en likströmsmotor med speciell kompoundlindning. — I Nord-Amerika och England nyttjas mångenstädes i st. f. klockor de s. k. stålträianglarna, som anslås med hammare och äro tillräckliga ringningsredskap för smärre områden.

2. Se Ur.

3. Klockliknande apparater, t. ex. dykarklocka (se Dykeri, sp. 1158) och gasklocka (se Acetylengasverk och Lysgas).

4. Ett slags kjol. Se Folkdräkt, sp. 745. 1. (J. C. G. H—r.)

Klockarbol, *kam.*, benämning på ett slags ecklesiastika boställen. ”Bol” i kamerala sammansättningar har enligt Wilskman betydelsen af ”hus och föda”. I 1723 års prästerliga privilegier användes för samma sak det ännu mera betecknande ordet ”klockarbord”. Meningen var nämligen, att klockaren jämte bostad skulle ega hemmansbruk, tillräckligt att förse hans bord med logens och ladugårdens alster. Klockarbol inrättades redan i 11:e årh., och antalet var störst vid tiden för reformationen. Då tillkom en ny klass präster, kaplaner, och en stor del gamla klockarbol förvandlades till *kaplansbol*. I nyare församlingar ha klockarna i allmänhet endast boställen (se Klockarboställe), icke bol i den gamla betydelsen. Kbg.

Klockarboställe. I många församlingar ha klockarna bland sina löneförmåner besittningsrätt till boställen. Inom de gamla svenska provinserna förekomma dylika gårdar ganska sparsamt, men inom de forna danska provinserna har nästan hvarje pastorat sitt klockarboställe med i mantal satt jord samt ofta dessutom något annexhemman eller annexjord. Enl. stadgandet i prästerskapets privilegier 16 okt. 1723 äro dessa boställen liksom klockarbol (se d. o.) befriade från gästning, inkvartering och andra kronans ”besvär”. Uppsikt öfver klockarboställen med hus och skogar öfvas af K. Mrts befallningshafvande, Kammarkollegium samt Domänstyrelsen (k. förordn. 10 nov. 1855, 14 nov. 1879, 10 nov. 1882 och 26 jan. 1894 m. fl.). Om husesyner och ekonomiska besiktningar å dylika boställen stadgas i kungliga förordn. 12 jan. 1757, 28 maj 1830 och 19 juli 1841. Byggnadsskyldigheten å klockarboställena åligger på vissa ofter församlingarna (vanligt i de gamla svenska provinserna) och å andra befattningens innehafvare (vanligt i de forna danska landskapen). En del kommunistersboställen bär i jordeboken namnet klockargård. Dessa anslogos efter reformationen antingen direkt åt det lägre prästerskapet (kaplaner, senare adjunkter), eller ock sökte dylika obefordrade präster klockarlägenheter, då boställena sedan genom häfd småningom förvandlades till verkliga kaplans- eller komministersboställen. I ett stort antal landsbygdsförsamlingar finnas äfven enskilda personer tillhöriga hemman med namnet klockargårdar. Alla dylika gårdar ha nog i forna tider varit kyrkohemman och innehafts af klockarna. Likaså torde alla sådana benämningar som Djäknebygd, Djäknegård, Kanikegård o. s. v. tyda på, att dessa fastigheter fordom innehafts af kyrkliga funktionärer. Enligt officiella uppgifter, insamlade af den s. k. klockarkommittén, funnos inom riket 1907 802 stycken klockarbol och klockarboställen (många obebyggda) med ett sammanlagdt taxeringsvärde af 2,502,372 kr. Lunds stift ensamt hade 244 dylika fastigheter med ett taxeringsvärde af 1,417,232 kr. På åtskilliga ställen ha socknarna olagligt ”indragit” klockarjordar. P. B.

Klockare. Till prästernas biträden för fattig- och sjukvård, tillsyn af kyrkan med dess lösöre, ringning o. s. v. valdes tidigt inom kristna församlingar särskilda personer, som kallades *diakoner* (hjälppräster) och *sakristaner* (närmast motsvarande senare tiders sysslomän). I mindre församlingar sköttes alla sådana icke rent prästerliga tjänster af en enda person. I egenskap af ringningsföreståndare benämndes denne *klockare* (förkortn. af klockringare) eller på mlat. *æditus* (kyrkotjänare). Under katolska tiden var klockaren vanligen prästvigd och kyrkoherdens biträde i allt slags tjänstgöring. Med ringningens m. m. bibehållande efter reformationen ansågs äfven klockaren vara behöflig. Han skulle nu ock leda menighetens kyrkosång. Någon särskild musikalisk kompetens fordrades emellertid icke af honom. Stark röst och godt gehör voro nog. Snart fick han äfven i uppdrag att inplanta katekesen hos ungdomen. Genom kap. 11: 8 samt 24: 11 och 32 i 1686 års kyrkolag fastställdes dessa redan då häfdvunna bestyr. Ledningen af kyrkosången nämnes dock icke särskildt. Sagda lag räknar klockaren bland kyrkans ämbetsmän (t. ex. kap. 24: 32, 33); endast i rubriken till kap. 24 kallas han kyrkobetjänt, hvilket ord dock enl. sammanställningen där betyder ämbets- eller tjänsteman. Flera senare officiella handlingar bekräfta samma ställning. Kyrkolagen fastslog ock, att klockarens materiella bestyr skulle stå tillbaka för hans ideella uppgifter. Säkerligen på prästerligt initiativ gjordes dock i kap. 24: 32 ett medgifvande för domkapitlen att för klockaren utfärda specialinstruktioner. Han fick därför en sådan mängd uppassarbestyr, att föga tid blef öfrig ”att drifva barnaläran”. Villigheten att betjäna sattes framför dugligheten. Erinringar, som gifvas kyrkliga myndigheter i prästerskapets privilegier af 16 okt. 1723 (§ 7), i flera kungl. bref på 1700-talet samt i 1824 års skrifvelse ang. växelundervisningen, antyda, att regeringsmakten insåg och ogillade dessa missbruk. Nämnda stiftsinstruktioner degraderade klockaren till kyrkobetjänt i samma mening som kyrkvaktare m. fl., hvilken åskådning sedan genom k. förordn. om kyrkostämma m. m. af 21 mars 1862 samt instruktionerna om ekonomiska besiktningar ytterligare befästes. Domkapitlens s. k. klockarstadgar, ehuru ej lagligt upphäfda, efterlefvas sällan numera. Enligt dessa skulle klockaren, utom hvad kyrkolagen stadgar, bl. a. utföra psalmsång vid begrafningar; vårda kyrkan och dess lösegendom; öfvervaka ordningen på kyrkogården ang. gräfning o. d.; hålla kyrkans böcker och hand-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

lingar i ordning; mottaga, framlämna och förvara publika handlingar; utskrifva kungörelser ang. gudstjänsten; uppbära och anteckna en del inkomster till kyrkan; öfvervaka, att kyrkovaktare, ringare m. fl. fullgöra sina åligganden; vårda kyrkans minnesmärken; se till, att kyrkan blir belyst; medföljа pastor på husförhör o. s. v. I städerna är klockaren ofta mot särskild ersättning skrifbiträde på pastorsexpeditionen. Om klockarens kompetens stadgar kyrkolagen 24: 31: "Han skall vara ärlig, trogen och flitig, boklärd och kunna sjunga och skrifva, så att han däruti kan undervisa församlingens ungdom". Föreskriften om hans boklärdom detaljerades noga genom k. brefvet af 15 sept. 1773. Någon bestämd klockarexamen eller föreskrift om viss kompetens i sång för klockaren förekom dock aldrig. Enl. K. M:ts utslag, t. ex. 30 juni 1899, behöfver sökande till enbart klockarbefattning icke vidare styrka s. k. boklärdom. För att bli klockare är nog att vara myndig, att ha medborgerligt förtroende, att kunna ställa borgen för handhafvandet af kyrkans lösegendom samt, om det gäller befattning "på landet", att förete "promoverad läkares" intyg öfver kunskap och färdighet i s. k. vaccination (k. bref 19 juni 1805). Enär klockaren saknade verklig kompetens, blef genom tillkomsten af 1842 års folkskolestadga hans uppgift som skolmästare faktiskt, fast ej uttryckligen upphäfd. K. M:ts utslag, t. ex. 16 juni 1859 och 17 maj 1861, visa, att han åtminstone ej behöfver undervisa utan mot särskild ersättning. Genom k. kung. af 8 dec. 1881 torde man kunna anse, att klockarens särskilda undervisningsplikt i sång blifvit upphäfd. K. M:t har åtminstone t. ex. 3 okt. 1884 förklarat, att klockare icke på något sätt behöfver styrka sig kunna undervisa. Klockarens ideella uppgifter äro alltså öfverflyttade på andra funktionärer, och de materiella bestyren ha med få undantag öfvertagits af kyrkovaktare, ringare och dödgräfvare. Hvad ringningen angår, skall han endast "tillse, det ringningen i behörig ordning och på bestämda tider verkställes" (k. utslag 6 nov. 1874 m. fl.). Klockarens brefbäringsskyldighet upphäfdes genom lag af 21 sept. 1888. Antecknandet af nattvardsgäster kommer i följd af kyrkomötets beslut 1908 antagligen att upphöra. Att klockaren skall vara prästerna "vid handen", medföljа på sockenbud o. d. har icke på länge tillämpats. Enligt lag af 14 okt. 1898 skall klockaren vid mässfall afkunna äktenskapslysning. Det ej lagstadgade bruket, att klockaren skall sjunga å kyrkogården vid begrafningar, kvarstår ock mångenstädes. Som en konsekvens af utvecklingen har därför — särskildt genom en till K. M:t 6 juli 1900 från rikets organister och kantorer ingifven petition — yrkats, att klockarinstitutionen som föråldrad måtte afskaffas. Sedan kyrkorådet efter platsens ledigannonsering 3 ggr i "Post- och inrikes tidningar" bland de sökande uppfört tre på förslag, väljes klockare numera af församlingen enligt samma grunder, som gälla för rösträtt å kyrkostämma. Ofta förenas klockartjänst med organist-, kantors- eller folkskollärarebefattningar (enl. k. stadg. 4 maj 1894), hvarvid dock vid förening med folkskollärartjänst fordras vederbörande domkapitels medgifvande. Af rikets 2,327 klockar- och kyrkomusikerbefattningar voro 1,765 1907 förenade med folkskollärartjänster. Därvid kan naturligtvis icke klockaren ha några nämnvärda bestyr att utföra. I vissa patronella pastorat är (enl. K. M:ts utslag 13 maj 1785) tillsättningen af klockartjänst förbehållen åt patronus. Lönerna för klockarsysslor reglerades senast enl. k. förordn. 2 nov. 1883 samt växla från ett tiotal till (i förening med kyrkomusikertjänst) öfver 4,000 kr. I stad skall klockare också förses med bostad eller ersättning därför. Klockare äro ännu delaktiga af prästerskapets s. k. privilegier samt åtnjuta nådår för efterlefvande hustru och barn (k. bref 28 mars 1798, 23 sept. 1830 och 12 okt. 1832). 1910 anhöll riksdagen i skrifvelse till K. M:t om sådant förslag till lagändring, att äfven kvinna må inneha klockartjänst. På grund af organisternas och kantorernas nyssnämnda petition tillsattes enl. K. M:ts beslut 14 juni 1907 en särskild kommitté (prosten A. T. Pettersson, lektor K. Beckman, folkskollärarен-kantorn P. Borgh samt senare f. d. kanslirådet V. Beskow) för att uppgöra förslag till ändrade bestämmelser ang. klockarinstitutionen. I sitt utlåtande (31 jan. 1908) föreslog kommittén enhälligt, att klockarinstitutionen såsom i grund föråldrad måtte afskaffas och ersättas med en kantorsinstitution samt att alla klockarnas förmåner, liksom deras viktigare funktioner, skulle öfverflyttas på kantorerna. Enligt officiella uppgifter 1907 hade 17 svenska församlingar själfva afskaffat klockarbefattningarna. I Danmark afskaffades klockar-(*degn*)sysslan redan 1812. P. B.

Klockare, *spelt.* Se Bollspel, sp. 1020.

Klockarpräst, präst, som innehar klockartjänst. Under reformationstiden fanns i Sverige stundom sådant öfverflöd på präster, att man kunnat tala om ett prästerligt proletariat. Obefordrade präster började därför antaga klockarbefattningar. Troligen samtidigt vardt det ånyo bruk, att dylika klockare blefvo ämbetsbiträden åt sina förmän, kyrkoherdarna. Då prästeståndets makt och anseende ökades, ansågs det emellertid icke förenligt med predikoämbetets värdighet, att några dess medlemmar utförde klockarens sysslor. Vid ombyte af klockartjänster inom de äldre svenska provinserna hände därför ofta, att befattningen förändrades till kapellans- eller komministertjänst. Tillhörande boställe eller jord anslogs därvid åt den nya befattningens innehafvare. Vid så uppkommen prästbefattning kallas bostället ännu i dag stundom klockargård. Inom Lunds stift, där blott få komministraturer funnits, förmärktes däremot ingenstädes, "att församlingarnas invånare hyste mindre aktning och förtroende för de ordets tjänare, hvilka innehade klockarlägenheter, än för dem, hvilka i egenskap af särskilda adjunkter biträdde kyrkoherden". Därför ansåg man fortfarande lämpligt, att "gamla, förtjänta, men af lyckan misshandlade prästmän" fingo anlita "den enda utväg som gafs dem till bärgning", nämligen att söka klockarlägenheter. Sydsvenska klockarbefattningar voro nämligen fordom lika gifvande som mindre pastorat i det öfriga Sverige. Vid upprättandet af förslag till dylik klockartjänst måste dock för att i någon mån "bibehålla församlingarnas valfrihet" åtminstone ett rum upptagas af lekman (enl. k. br. till konsistorium ecclesiasticum i Lund 6 okt. 1820). Prästerna profvade därvid såsom vid sökandet af pastorat genom att förrätta högmässogudstjänst. En dylik klockarpräst är fortfarande skyldig att mot särskild ersättning af pastor biträda denne som

Ord, som saknas under K torde sökas under C.

stads område upptäcktes 1886 en utmärkt vacker klotgranit i Vasastaden, vid de sprängningar, som då pågingo för byggnader och gators framdragande. Numera är det mesta af den sällsynta bergarten (se fig.) bortsprängdt. Vid Kortfors s. v. om Nora påträffades 1891 ett större block af en väl utbildad klotgranit, hvars moderklyft ännu ej är känd. De särskilda kloten hålla 6—10 cm. i tvärmått. Granit med mindre tydligt utbildade, ganska små klot finnes vid vägen mellan Norberg och Västanfors samt har träffats i block vid N. Husby i Kumla socken, Västmanlands län, och vid Balungstrand i Envikens socken i Dalarna. — Vid Virvik i Borgå socken, Finland, förekommer en vacker klotgranit, och Ghistorrai nära Fonni på Sardinien är en känd fyndort för sådan. Jfr Klotdiorit. — Se W. C. Brögger och H. Bäckström, "Om förekomsten af klotgranit i Vasastaden, Stockholm" (i Geol. förens:s förh.", bd IX, h. 5, 1887), och H. Bäckström, "Tvenne nyupptäckta svenska klotgraniter" (ibid., bd XVI, 1894). E. E.

Klotgräs, *bot.* Se Marsiliaceæ.

Klōtho (grek. *Klωθώ*, lat. *Clōtho*), *grek. myt.*, "spinnerskan", hon, som spinner lifstråden, en af de tre moirerna (parcerna), ödets gudinnor. Se Moira.

Klōtho, *astron.*, en af småplaneterna.

Klotilde, *astron.*, en af småplaneterna.

Klotporfyr, *petrogr.* Se Porfyr.

Klotsritning, frihandsteckning efter träklotsar, enstaka eller hopställda i grupper, användes i den elementära teckningsundervisningen. Ändamålet med klotsritningen är att skärpa tecknarens blick för linjeperspektivet och för dagrars och skuggors olika valör (ljusstyrka) i en bestämd belysning. G—g N.

Klotstruktūr l. Sfäroidälstruktūr, *petrogr.*, säges en bergart ega, hos hvilken mineralbeståndsdelarna delvis äro koncentriskt ordnade till små kulor eller klot, som ligga antingen tätt intill hvarandra eller mera skilda och som från en storlek af blott några mm. kunna uppnå ett tiotal cm. eller flera i genomskärning. Klotstrukturen är väl egentligen att anse som ett slags konkretionsbildning och bör skiljas från den klotformiga afsöndringen. Klotdioriten på Corsica erbjuder ett vackert exempel på klotstruktur. Sådan uppträder äfven inom granit och porfyr m. fl. bergarter. E. E.

Klotstryck. Se Tygtryck.

Klotverken, gemensam benämning på de förr Klotens aktiebolag tillhöriga verk med skogs- och marktegendomar inom Örebro och Kopparbergs län, som i slutet af 1800-talet af detta bolag såldes till statsverket. De äro Klotens masugn i Ramsbergs socken, Örebro län, vid sjön Kloten, som afvinner österut till Baggån l. Hedströmmen, Nyfors och Korslångs järnbruk vid Långvattnet i Malingsbo socken, Kopparbergs län, hvilka anlades omkr. 1672, sedermera hade samma egare som Malingsboverken och 1822 inköptes af bergsrådet Heijkenskjöld. Björsjö masugn i Norrbärke socken; anlagd 1658, Bredsjö bruk i Ljusnarsbergs socken, Örebro län, privilegieradt 1678 och sedermera tillhörigt släkten Heijkenskjöld, Malingsbo bruk, som anlades af bergsmän 1632, hvarefter egdes af Marcus och Daniel Kock, kom genom gifte till släkten v. Ehrenheim och 1861 såldes af sedermera statsrådet P. J. v. Ehrenheim till S. Heijkenskjöld, Granhult i Ramsbergs socken med hälften i Gammelbo masugn samt sedermera Nyhammars och Bergshyttans stångjärnsbruk (privilegierade 1824), som jämte Gammelbo och dit hörande bruk Sundbo, Hägernäs och Grönbo tillhört släkten Horn, men af generalguvernören Krister Horn såldes till assessorn D. Tilas, genom hvars dotter Greta de kommo till släkten Heijke, adlad Heijkenskjöld, inom hvilken de i slutet af 1700-talet delades. Samtliga nämnda egendomar och verk med en areal af omkr. 40,000 har jämte tillhörande grufvor och grufandelar inom Grängesbergs-, Björnbergs- och Strässafälten m. m. såldes 1872 af Selim Heijkenskjölds arfvingar för 3 mill. rdr till engelska firman Thomson and Bonar, som 1872—76 anlade en 22 km. lång järnväg från Kloten till Bånghammars station å Frövi—Ludvika järnväg och 1876 erhöll fastställelse å bolagsordning för Klotens aktiebolag med ett aktiekapital af 5,220,000 kr. 1895 voro bolagets egendomar, omkr. 40 mtl, taxerade till 2,195,200 kr. I slutet af 1890-talet köpte statsverket bolagets egendomar med deras väl vårdade skogar, som lades dels till Grönbo, dels till Klotens kronoparker (se d. o.). Klotens masugn är utarrenderad, och bolagets järnmalmsgrufvor ha till största delen öfvergått i andra bolags ego, såsom Grängesbergs, V. Ormbergs, Björnbergs, Kungsgrufve, Lombergets och Strässa grufaktiebolag. Wbg.

Klotz, Stefan, tysk generalsuperintendent i Slesvig, f. 13 sept. 1606 i Westfalen, d. 13 maj 1668, blef 1632 teol. professor i Rostock och 1635 teol. doktor därstädes. Han inkallades 1636 af Kristian IV för att blifva generalsuperintendent i kungliga delen af Slesvig och Holstein med residens i Flensborg. K. blef bekant för den ifver och våldsamhet, hvarmed han genomförde gudstjänst på högtyska i en mängd danska församlingar i Flensborgs omnejd, delvis genom från Tyskland inkallade präster. Dessutom var han utpräglad ortodox lutheran och riktade 1637 ett skarpt angrepp mot den lärde Holger Rosenkrands, som var mera frisinnad. Han åtnjöt stor ynnest hos Fredrik III och kunde därför med desto större myndighet främja sin personliga önskan att sprida användningen af tyska språket i mellersta Slesvig. 1667 utnämndes han vid sidan af sitt egentliga ämbete till hofpredikant i Köpenhamn, men dog kort före öfverresan. E. Ebg.

Klotz, Christian Adolph, tysk filolog, f. 1738, d. 1771, gjorde sig tidigt känd genom satirer och dikter på latin, vardt 1763 ord. professor vid Göttingens och 1765 vid Halles universitet. Fredrik II i Preussen utnämnde honom 1766 till geheimeråd. — Hans fåfänga att vilja gälla som smakorakel och auktoritet inom klassisk fornkunskap uppkallade mot honom Lessings och Herders skoningslösa kritik; Hamann gaf honom spenamnet "den latinske Gottsched", och genom Lessing kom uttrycket "klotzianism" i omlopp som beteckning för oädel polemik. Själf utöfvade K. vidsträckt verksamhet som litteraturgranskare i de af honom utgifna "Acta literaria" (7 bd, 1764—72), "Neue Hallische gelehrte zeitungen" (6 bd, 1766—71) och "Deutsche bibliothek der schönen wissenschaften" (6 bd, 1767—71), hvartill slöt sig "Bibliothek der elenden scribenten" (7 bd, 1768—71). Hans antikvariska skrifter sakna ej förtjänster, men lida af ytlighet i forskningen och af det estetiserande behandlingssätt, som den tidens "skönandar" gärna använde för den klas-

siska forntiden. K. sökte hämnas på sina motståndare genom plumpa motskrifter, men hans anseende sjönk alltjämt. Han verkade för latinets studium genom dikter på detta språk, *Carmina omnia* (1766), *Opuscula philologica et oratoria* (1772), och kritiska upplagor af antika författare. — Han efterträddes af en svensk, Hans Thunman (se d. o.).

Klotz, Reinhold, tysk filolog, f. 1807, d. 1870, blef 1832 e. o. professor och 1849, efter Hermanns död, ord. professor i klassisk filologi vid universitetet i Leipzig. K. utvecklade stor flit i den textkritiska behandlingen af den grekiska och den romerska litteraturen. Han utgaf bl. a. Clemens Alexandrinus' ''Opera omnia'' (4 bd, 1831—34), tragedier af Eurípides samt Devarius' ''Liber de græcæ linguæ particulis'' (2 bd, 1835—42). Bland de latinske författarna valde han främst Cicero till föremål för sin forskning. Han ombesörjde en reviderad uppl. af dennes samlade verk (11 bd, 1851—56; 2:a uppl. 1863—72), utom det att han särskildt utgaf hans tal m. fl. skrifter. Ett värderikt arbete är K:s *Handwörterbuch der lateinischen sprache* (2 bd, 1847—57; 6:e aftr. 1879). Nämnvärda äro äfven hans *Handbuch der lateinischen literaturgeschichte* (1:a delen, 1846) och *Handbuch der lateinischen stilistik* (utg. 1874). K. ledde det filologiska seminariet i Leipzig och deltog 1832—56 i redaktionen af ''Jahrbücher für philologie und pädagogik''.

Klotziani'sm. Se Klotz, Chr. A.

Klotzsche, by och luftkurort samt badanstalt i konungariket Sachsen, nära Dresden. 4,205 inv. (1900). Handskfabrik. J. F. N.

Klovicker, *bot.* Se Ornithopus.

Klown. Se Clown.

Kloärt, *bot.* Se Oxytropis.

Klubb (eng. *club*, som af W. Skeat sammanställes med sv. *klump*, dial. *klubb*, och således eg. betyder en hop, en samling af människor), slutet sällskap af personer med samma yrke eller samhällsställning, hvilka mötas i en bestämd lokal för att äta eller dricka i samkväm, läsa tidningar, roa sig med spel eller utbyta tankar i allmänna frågor; ett sådant sällskaps lokal. — England är klubbväsendets hemland. Församlingsfriheten, den utvecklade allmänandan, de uppdrifna fordringarna på lifvets bekvämligheter och det stela umgängeslifvet inom familjerna ha varit de främst verkande orsakerna till uppkomsten af de engelska klubbarna. Under 17:e och 18:e årh. uppstodo flera sådana; de hade sina samlingsrum på dåtidens kaffehus och spiskvarter. Den första man känner var *Bread street (Friday street) club*, stiftad af sir Walter Raleigh. Bland dess medlemmar finna vi Shakspere, Beaumont, Fletcher och Donne; den hade sitt tillhåll på Mermaid tavern. En dylik, som något senare höll till på Devil tavern, sades vara bildad af Ben Jonson. Den högt ansedda *Literary club* stiftades 1764 af sir Joshua Reynolds och doktor Sam. Johnson. Addison skildrade i början af 18:e årh. i ''Spectator'' sin tids klubbar. Bland dessa lefva ännu många, som till syfte ha endast gladt kamratskap och middagsäning (t. ex. *Royal society club*). — Bland Londons många politiska klubbar äro de förnämsta *Carlton*, *Conservative*, *Junior Carlton*, *Junior Conservative*, *Constitutional*, *St Stephen's*, *Reform*, *National liberal* och *Eighty*. Bland de vittra och vetenskapliga intages ett framstående rum af *Athenæum* (afsedd för skönlitterära och vetenskapliga förmågor, framstående konstnärer samt mecenater), till hvilken inträdet är högeligen försvåradt. Af öfriga klubbar må nämnas *Travellers'*, *Alpine*, *Bachelors'*, *Jockey-club*, *National* (för anhängare af anglikanska kyrkan), militärklubbarna *United service* och *Army and navy*, *East India united service* och *Garrick* (från 1831, för dramatikens gynnare och vänner). Dessa klubbars hus äro ofta praktfulla palats (många belägna vid Pall Mall och Piccadilly), och några af dem inrymma dyrbara bok- och tafvelsamlingar. I spetsen för en klubb står vanligen en förvaltningskommitté; inval verkställas af denna eller genom allmän ballotering, hvarvid gemenligen 1 svart kula på 10 utesluter den föreslagne. I nyare tid har ett stort antal arbetarklubbar (*working men's clubs*) uppstått. Äfven i Edinburgh, Dublin och en mängd provinsstäder finnas klubbar i samma stil som de londonska. För öfrigt är det endast i Nord-Amerika, som ett klubblif i utpräglad engelsk anda förekommer. Jfr J. Timbs, ''Club life of London, with anecdotes of clubs, coffee-houses and taverns'' (2 bd, 1866) samt ''History of clubs and club-life in London'' (1873); J. Rodenberg, ''Studienreisen in England'' (1871; ''Bilder ur lifvet i England'', 1873). — I Frankrike uppstodo mot slutet af 18:e årh. under inverkan af engelska tänkesätt politiska klubbar, hvilka voro förelöpare till revolutionen. Den första grundades 1782; därpå följde *Club des américains* 1785, vidare *Club des arcades* och *Club des étrangers*. Alla dessa stängdes af polisen 1787, men öppnades ånyo efter revolutionens utbrott 1789, och deras antal växte betydligt under de följande åren. I de förnämsta fingo de stora politiska folkpartierna sina medelpunkter med sträng organisation. Här må nämnas ''Jakobinklubben'' (se Jakobiner) och *Club des cordeliers* (se Cordeliers). Dessa upphäfdes under direktoriet, och först 1848 uppstodo åter politiska klubbar i Paris. Deras antal var då betydligt, men de nådde icke de förras inflytande och undertrycktes genom lagar af 1849 och 1850. Sedermera ha väl nya politiska klubbar uppstått, men utan större betydelse. Bland societetsklubbar (fr. *cercles*) kunna nämnas *Cercle de la Rue royale*, *Cercle militaire*, *Cercle de l'union artistique* och *Jockey club*. — Äfven i andra länder, såsom Tyskland, Italien och Spanien, ha från 1790-talet politiska klubbar för kort tid funnits till under revolutionära rörelser. I Österrike kallas de partipolitiska sammanslutningarna inom riksdag och landtdagar för klubbar. — De första politiska klubbarna i Sverige voro riksdagsklubbarna (de särskilda ståndens eller partiernas) under den s. k. frihetstiden, hvilka uppkommo på 1730-talet och ofta hade kaffehusen till lokal. Den mest bekanta af 1700-talet svenska klubbar var *Svenska botten*, som stiftades 1772; den bestod af 168 medlemmar, hufvudsakligen yngre adliga officerare af hattpartiet. Deras ledare var öfversten frih. J. M. Sprengtporten. Svenska botten hade till uppgift att utkämpa konungens och adelns sak vid riksdagen; den fick understöd af konungen, sedermera äfven af franske ambassadören, och dess medlemmar voro främst konungens följe morgonen 19 aug. 1772. Efter Gustaf III:s död uppstodo klubbar, i hvilka man värmade för franska revolutionen; af sådan art voro

de bland studenter i Uppsala i jan. 1793 bildade "konventen", hvilka förbjödos i april s. å., men fingo en fortsättning i *Juntan* (se d. o.). 1809 bildades den efter ledaren, frih. L. A. Mannerheim, uppkallade *mannerheimska klubben*, som motarbetade gustavianerna, hvilka efter samma års statshvälfning sammanslutit sig till en "kontrarevolutionär" klubb. *Opinionsklubben*, bestående af G. Adlersparres vänner, arbetade i samma syfte som den mannerheimska. Klubben *Representationsreformens vänner* vid 1844 års riksdag ingaf till konstitutionsutskottet ett "nationalrepresentationsförslag". Efter en 18 mars 1848 i Stockholm hållen "reformmiddag" stiftades *Reformvännernas sällskap i Stockholm*, hvilket arbetade för en valreform i demokratisk anda. Bland dess medlemmar voro K. H. Anckarsvärd, J. G. Richert, J. H. Thomander, P. E. Bergfalk, L. J. Hierta m. fl. *Reformvännernas sällskap* inom ridderskapet och adeln vid 1865 års riksdag sökte främja representationsförändringen. Efter dennas införande ha särskildt "landtmannapartiets" klubbar spelat en viss roll; politisk är äfven *Frisinnade klubben* (se d. o.). Elever vid konstakademien i Stockholm samlas i *Akademiklubben* (se d. o.). Bland klubbar, som blott åsyfta sina ledamöters bekvämlighet och trefnad, märkas vidare i Stockholm bl. a. *Sällskapet* (stiftadt 1800), *Militärsällskapet* (1859), *Nya sällskapet* (1874) och *Cityklubben* (1904).

Klubba. 1. Se Stridsklubba. — 2. Ett redskap af metall, trä, ben l. d., bestående af ett skaft med vidfäst klump, brukas af auktionist för att medelst slag i bordet ge tecken till, att täflingen afslutats (se Auktion, sp. 421), och af ordf. i debatterande församling för att åska tystnad, hejda talare vid utvikning från ämnet eller bekräfta fattade beslut. — Gå under klubban, försäljas. — 3 Detsamma som golf. Se Bollspel, sp. 1026.

Klubb-bärare. Se Bollspel, sp. 1026.

Klubbekriget benämnes det uppror, som mot slutet af 1596 och under början af 1597 egde rum i Finland och närmast framkallades af de missförhållanden, som genom marsken Klas Flemings förtryck voro rådande i landskapet Österbotten. Bönderna klagade hos hertig Karl, som gaf dem rådet att på egen hand försvara sig mot Flemings knektar. Redan 25 nov. 1596 föreföll ett häftigt tumult invid Storkyro kyrka. Bönderna beslöto att, fördelade i skilda skaror, bryta in i södra Finland. Hufvudstyrkan under befäl af Jakob Ilkka trängde fram till Birkkala socken i nordöstra Satakunta, men blef 31 dec. 1596 slagen vid Nokia gård. Ilkka själf blef tillfångatagen och afrättad. En hop under befäl af Bengt Bottu blef slagen af Axel Kurck vid Anola gård i Ulfsby socken. De bönder, som framträngt till Tavastland, tillbakaslogos af Ivar Tavast invid Padasjoki kyrka. De skaror, som ryckt in i Savolaks och lockat större delen af inbyggarna därstädes på sin sida, sammandrabbade 23 jan. 1597 invid S:t Michels prästgård med höfdingens på Nyslott, Götrik Finckes, trupper och blefvo fullständigt nedgjorda. Medan de syd-österbottniske bönderna sålunda ledo nederlag efter nederlag, hade nord-österbottningarna hållit sig stilla. Men nu började äfven dessa, uppretade genom den hertige, hvarmed deras sydliga medbröder blifvit betvungna att röra på sig; och äfven bland dem slog upproret allt ut, sedan hertig Karl utsände fogden Israel Larsson, som retade dem till motstånd mot Fleming. Nyuppbådade bondhopar framträngde till södra Österbotten. Fleming med sina ryttare skyndade dem till mötes. Den sista, afgörande drabbningen stod vid Santavuori i Ilmola socken 24 febr. 1597, där bönderna ånyo ledo nederlag. Jfr Yrjö Koskinen, "Klubbekriget" (1864—65). M. G. S.

Klubbmästare, inom vissa slutna sällskap den, som har ledningen af nöjen och förströelser.

Klubbsvamp, *bot.*, namn på *Clavaria*-arter, med enkel, klubblik fruktkropp.

Klufven flagg. Se Flagga, sp. 526.

Klufven sköld (lat. *scutum perpendiculariter sectum*, fr. *écu parti*, ty. *gespaltener schild*), *her.*, kallas en sköld, då den skäres lodrätt af en skura midt i tu.

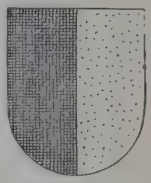

Klufven sköld.

Klufven svans, *her.* Svansen på heraldiska lejon uppböjes nära vid roten och drages uppåt parallellt med ryggen samt är i äldre tider ganska yfvig, sedan försedd med blott en tofs. Från slutet af 1500-talet är svansen ibland klufven i en s. k. dubbelsvans (se Dubbelsvans). B. S.*

Kluge [kloge], Hermann, tysk litteraturhistoriker, f. 1832, hofbibliotekarie (med titeln professor och geheimehofrat) i Altenburg, har skrifvit bl. a. *Luther im streit mit Erasmus* (1858), *Auswahl deutscher gedichte* (12:e uppl. 1908) och det genom sin saklighet och öfversiktlighet framstående, äfven vid svenska universitet använda arbetet *Geschichte der deutschen nationallitteratur* (41:a uppl. s. å.).

Kluge [klöge], Friedrich, tysk språkforskare, f. 1856 i Köln, blef 1878 filos. doktor på grund af afh. *Beiträge zur geschichte der germanischen conjugation*, ett synnerligen lofvande arbete, som tidigt fäste allmän uppmärksamhet vid K. 1880 blef han docent i tysk och engelsk filologi i Strassburg, kallades 1883 till professor i Jena och är sedan 1893 professor i tyska språket och litteraturen i Freiburg im Breisgau. K:s viktigaste arbete är *Etymologisches wörterbuch der deutschen sprache* (1883; 7:e uppl. 1910), som trots sin knappa form länge varit och kanske alltjämt är den bästa etymologiska ordbok Tyskland eger. Bland hans viktigaste alster må f. ö. nämnas *Nominale stammbildungslehre der altgermanischen dialekte* (1886; 2:a uppl. 1899), det första arbetet i sitt slag, *Angelsächsisches lesebuch* (1888; 3 uppl. 1902), *Von Luther bis Lessing* (s. å.; 4:e uppl. 1904), *Deutsche studentensprache* (1895), *English etymology* (tills. med F. Lutz, 1898), *Rotwelsch* (I, 1901), *Unser deutsch* (1907; 2:a uppl. 1910) och de i Pauls "Grundriss der german. philologie" införda *Vorgeschichte der altgermanischen dialekte* (1889; 2:a uppl. 1897), *Geschichte der gotischen sprache* (1897) och *Geschichte der englischen sprache* (1891; 2:a uppl.

1901). Sedan 1901 utger K. ”Zeitschrift für deutsche wortforschung”. Ad. N—n.

Klughardt [klög-], August Friedrich Martin, tysk tonsättare, f. 1847 i Köthen, d. 1902 nära Dessau, blef teaterkapellmästare i Posen, Lybeck och Weimar, slutligen hofkapellmästare, 1873 i Neu-Strelitz och 1882 i Dessau. Genom umgänge med Liszt i Weimar tog han intryck af den nytyska skolan, på samma gång som han var en efterklassiker. K. komponerade operor (*Mirjam*, *Iwein*, *Gudrun* och *Die hochzeit des mönchs*), 3 oratorier (*Die grablegung Christi*, *Die zerstörung Jerusalems* och *Judith*), symfonier (*Lenore*, *Waldleben* m. fl.), uvertyrer (bl. a. *Im frühling*), kammarmusik, sånger m. m. Biogr. af Gerlach (1902). A. L.*

Kluit [klöjt], Adriaan, holländsk historiker, f. 1735 i Dordrecht, d. 1807 i Leiden som professor vid universitetet där, skref bl. a. *Historia critica comitatus Hollandiæ et Zelandiæ* (4 bd, 1777—84) och *Historie der hollandsche staatsregeering* (5 bd, 1802—05), hvilka anses grundläggande.

Klumpfisksläktet, *Orthagoriscus*, *zool.*, ett till fastkäkarna (se d. o.) hörande fisksläkte, har mycket kort, hög och hoptryckt kropp, rygg- och analfenorna sammanhängande med den breda, liksom afhuggna stjärtfenan (några författare anse, att egentlig stjärtfena saknas och att den fena, som omger den bakre kroppsändan, är delar af rygg- och analfenorna) och små bröstfenor samt saknar bukfenor. Ungarna äro försedda med taggar. Huden är tjock, elastisk, fint granulerad. Fyra gälpar finnas. Ryggkotor äro 17. Den vanliga klumpfisken, simmande hufvudet l. solfisken, *Orthagoriscus mola* (se fig.), är till färgen ofvan blågrå eller brunaktig, undertill ljusare; den uppnår en längd af öfver 2 m. samt en vikt af öfver 300 kg. Den tillhör de s. k. pelagiska, vidt omkring ströfvande fiskarna, som än träffas uppe på ytan i de stora hafven, än på de stora djupen. Den har en mycket vidsträckt utbredning och har några gånger anträffats vid Sveriges västkust; ej sällsynt är den vid Englands och Frankrikes kuster. Den synes lifnära sig både af djur och växtämnen: maneter, fisklarver, alger m. m. L—e.

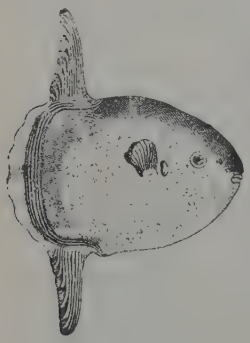

Solfisken (Ungt exemplar.)

Klumpfot är en vanligtvis medfödd åkomma, bestående däri, att den ena foten eller båda äro vridna inåt, hvarvid dessutom vanligen hälen är lyft i höjden. Många olika grader af klumpfot förekomma, från en enkel vridning, som med passande fotbeklädnad kan korrigeras, till de svåraste former, då patienterna gå på utsidan, ja ryggen af foten; denna är då i högsta grad vanskaplig. Dålig utbildning af extremitetens muskler hör också vanligen hit. Genom mekanisk, ”ortopedisk”, behandling är det någorlunda lätt att bota lindrigare och färska fall. De föråldrade och svårare fordra rätt genomgripande operationer, utan att dock resultatet alltid blir i funktionellt hänseende fullkomligt tillfredsställande. Dock kan förbättring alltid uppnås och det numera utan fara för patienten. Rsr.*

Klumpke-Roberts [kla'mpki rå'bəts], Dorothea, amerikansk-fransk astronom, f. 9 aug. 1861 i San Francisco, blef, efter studier i Göttingen, Lausanne och Paris, 1886 anställd vid observatoriet i Paris samt 1892 direktor för den där förlagda byrån för upprättandet af den stora internationella fotografiska stjärnkartan och stjärnkatalogen. 1901 blef hon gift med engelske astronomen Isaac Roberts (se denne). Utom de arbeten, som stodo i sammanhang med det ofvannämnda fotografiska kart- och katalogarbetet, har hon offentliggjort i facktidskrifterna en mängd observationer å planeter, kometer, stjärnfall m. m. samt det matematisk-astronomiska arbetet *Contributions à l'étude des anneaux de Saturne* (1893). B—d.

Klumplack. Se Gummilacka.

Klumpp [klomp], Friedrich Wilhelm, tysk pedagog, f. 1790, d. 1868, blef 1821 lärare vid gymnasiet i Stuttgart och var 1848—64 medlem af württembergska undervisningsrådet samt referent för reallärоverken. Ifrig vän af turnväsendet, äfven sedan det upphört att vara en politisk statsangelägenhet, fick K. tillika tidigt blicken öppen för de reala ämnenas tillbakasatta ställning vid skolundervisningen och gaf genom sin vidlyftiga skrift *Die gelehrten schulen nach den grundsätzen des wahren humanismus und den anforderungen der zeit* (1829—30) uppslaget till den württembergska skolbildningens öfvergång från en ensidigt klassisk riktning. (R. N—n.)

Klumprot, *bot.* Se Plasmodiophora.

Klumprotsjuka, *bot.* Se Plasmodiophora.

Klumpsöm. Se Sömnad.

Kluniacenskongregationen. Se Cluny-reformen.

Klunk. Se Tjäder.

Klusila ljud (af lat. *clūdere*, tillsluta), detsamma som explosiva ljud (se d. o.).

Klusjino, by i ryska guv. Smolensk, v. om Mozjaisk. Slag 24 juni 1610 mellan en polsk styrka under Stanysław Zolkiewski och en svensk här under J. De la Gardie och E. Horn (se vidare De la Gardie, sp. 52).

Klüber, Johann Ludwig, tysk statsrättslärare, publicist, f. 1762 i Tann vid Fulda, d. 1837 i Frankfurt am Main, blef juris professor 1786 i Erlangen och 1807 i Heidelberg. Under Wienkongressen vistades han i Wien och utgaf sedan viktiga källskrifter till densammas historia. K. ansågs redan då som Tysklands ypperste statslärde och erhöll från utländska suveräner smickrande anbud, dem han dock afböjde. 1817—24 var han preussiskt geheime legationsråd. Kis förnämsta publikationer äro *Staatsrecht des Rheinbundes* (1808), *Akten des Wiener congresses in den jahren 1814—15* (bd 1—8, 1815—19; bd 9, 1835), *Übersicht der diplomatischen verhandlungen des Wiener congresses* (1816), *Das öffentliche recht des deutschen bundes und der bundesstaaten* (1817; 4:e uppl. 1840), *Droit des gens moderne de l'Europe* (2 bd, 1819; 2:a uppl. af Morstadt 1851) och *Pragmatische geschichte der nationalen und politischen wiedergeburt Griechenlands* (1835).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klyfalger, *bot.* Se Myxophyceæ.

Klyfbarhet, *petrogr.* Med klyfbarhet hos en bergart menas dess egenskap att låta klyfva sig med gamma ytor, *klyfytor*, vanligen lättare i en viss riktning än i andra. Hos skiktade bergarter öfverensstämmer denna riktning i allmänhet med skiktytornas; men stundom bilda klyfytorna en mot dessa ganska stor vinkel, såsom händelsen t. ex. är hos lerskiffern vid flera takskifferbrott såväl i England som i Sverige. Orsaken till denna afvikelse anses ligga i en sammanpressning, som berglagren undergått och hvarvid klyfbarhet uppstått vinkelrätt mot den sammanpressande kraften. En sådan från den ursprungliga skiktningen afvikande klyfbarhet kallas äfven falsk eller transversal skiffring. Hos massformiga bergarter är klyfbarheten likaledes ej sällan något, ehuru obetydligt, mera utvecklad i en riktning än andra. E. E.

Klyfblock, *skpsb.* Se Block 2.

Klyffotingar, *zool.* Se Kräftdjur.

Klyffrukt, *schizocarpium*, *bot.*, en af 2—flera fruktblad bildad nötfrukt, som vid mognaden sönderfaller i delfrukter (*mericarpium*), i allmänhet af samma antal som fruktbladen. Klyffrukt är utmärkande för flera familjer, såsom *Umbelliferæ*, *Aceraceæ*, *Labiatæ*, *Borraginaceæ* afd. *Borraginoideæ*, *Malvaceæ* afd. *Malopeæ* och *Malveæ* m. fl. Se afbildningar af klyffrukter i art. Anis, Conium, Coriandrum, Erodium, Fänkål, Galium, Kummin m. fl. G. L—m.

Klyfgärdsel. Se Gärdsel.

Klyfningsceller, *biol.*, produkten af en cells klyfning l. delning.

Klyfsvampar. Se Bakteriologi, sp. 708, och Schizomycetes.

Klyfsåg. Se Sågning.

Klyft, ett stundom brukadt uttryck för bergart. Man säger t. ex. fyndig klyft, ädel klyft (om malmen består af en ädel metall), ofyndig klyft, fast klyft o. s. v. Äfven betecknas med klyft större eller mindre sprickor i berget. Th. N—m.*

Klyftamon, trakt n. v. om Billingen, inom Vadsbo härad af Skaraborgs län. — Namnet, hvilket i Västgötalagen har formen *Klittamon* och på 1400-talet förändrades till det nuvarande, har troligen afseende på de delvis branta klippsidor och de smala dälder eller klyftor, som förekomma här och där inom trakten. E. E.

Klyfvarbom, *sjöv.*, en från bogsprötet å större fartyg utskjutande bom, som tjänar till fäste för det tåg, vid hvilket klyfvaren är fastlitsad. Klyfvarbommen är trädd genom bogsprötets eselhufvud samt försäkrad vid bogsprötet medelst järnkättingar och surrningar. Genom en järnring på klyfvarbommen utskjuter jagarbommen. Se Bogspröt med fig. L. H.*

Klyfvarbomsdäfvert, *sjöv.* Se Blindrå.

Klyfvarbomsgaj, *sjöv.* Se Gaj.

Klyfvarbonnett, *sjöv.* Se Bonnett 2.

Klyfvare, *sjöv.* Se Segel.

Klyfverslejdare, *sjöv.* Se Lejdare.

Klyföppningar l. Spaltöppningar (grek. *stóma*, af *stóma*, mun), *bot.*, kallas ett slags små spaltformiga öppningar i intercellularrum, hvilka finnas endast i växtens öfverhud (*epidermis*; se fig. 1 o. 2). De uppkomma genom klyfning af väggen mellan två, sedermera trubbigt halfmånformiga eller njurformiga celler, läppcellerna l. slutcellerna, hvilka sålunda omgifva hvarje klyföppning. De omkring läppcellerna liggande s. k. bicellerna ha ofta ett från de öfriga epidermiscellerna afvikande utseende. Klyföppningarna äro af två slag: luftklyföppningar och vattenklyföppningar (vattenporer). Genom luftklyföppningarna, hvilka leda in till en omedelbart innanför dem belägen

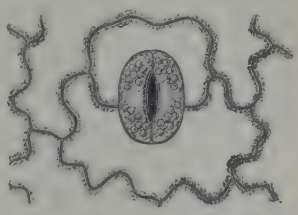

Fig. 1. Epidermis (af *Thymus serpyllum*) med luftklyföppning, sedd uppifrån. (I midten klyföppningen.)

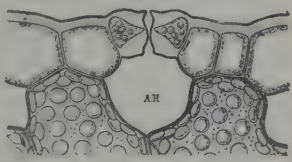

Fig. 2. Densamma i tvärsnitt. *AH* andhålan, därofvan klyföppningen.

håla, andhålan (fig. 2, *AH*), stå växtdelarnas intercellulargångar i förbindelse med den yttre luften. När klyföppningarna ligga djupare än de öfriga epidermiscellerna, finnes ofta äfven en yttre andhåla, en förgård. Luftklyföppningarna tjäna som ett slags ventiler för luftströmningen genom växtens delar och reglera afdunstningen samt luftutbytet med atmosfären därigenom, att läppcellerna kunna öppna sig och sluta sig samman alltefter olika förhållanden. Utsatta för ljus och fuktig värme, öppna de sig; vid hög temperatur i torr luft, hvarigenom stark afdunstning förorsakas, sluta de sig i allmänhet tillsammans. I vatten och vid hastiga temperaturväxlingar sammansluta sig de flesta, och om natten äro de till största antalet stängda. Genom konstgjord belysning kan man få dem att öppna sig om natten, liksom att genom ljusets utestängande sluta sig samman om dagen. Läppcellernas rörelser bero på deras förmåga att ändra form vid turgorförändring. Klyföppningarnas läppceller äro vanligen de enda öfverhudsceller, som innehålla klorofyll och stärkelse. De äro karakteristiska för öfverhudsväfnaden, men finnas dock ej i all öfverhud. De saknas nämligen hos alla bålväxter, hos alla rötter och hos de flesta i vatten nedsänkta växtdelar. De finnas däremot på alla yngre i luften befintliga organ, i synnerhet på alla gröna, örtartade delar och förnämligast på örtbladens undre sida, där de äro mycket talrika; hos flytblad finnas de endast på öfversidan. Ett blad kan ha många millioner klyföppningar. Om vattenporer se Hydatod. O. T. S. (G. L—m.)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Klügel, Georg Simon, tysk matematiker, *f.* 1739 i Hamburg, d. 1812, blef 1766 professor i matematik i Helmstädt och 1787 professor i matematik och fysik i Halle. K. har blifvit känd företrädesvis genom *Mathematisches wörterbuch* (I—III; 1803—08; afslutad af Mollweide och Grunert 1823—31, af den senare försedd med 2 supplementband 1833, 1836), som ännu i dag är af värde på grund af sina många historiska notiser. K. utgaf dessutom bl. a. *Anfangsgründe der astronomie* (1793; 5:e uppl. 1819). (I. F.)

Klyka, *sjöv.*, en gaffelformig pjäs af järn, annan metall eller trä, hvars bultformiga ända nedsättes i hål i relingen för att utgöra stöd för en bom eller

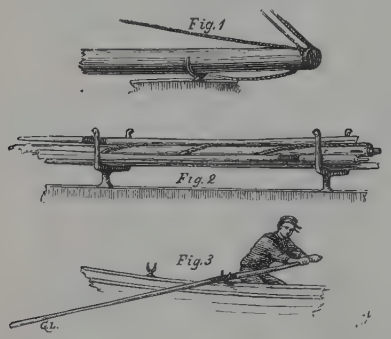

för att mottaga mindre rundhult etc. eller för att vid rodd tjäna till stöd för årorna. Pjäsen kallas alltefter sitt olika ändamål bomklyka (fig. 1), relingsklyka (fig. 2) eller roddklyka (fig. 3). L. H.*

Kly'mene (grek. *Κλυμένη*, lat. *Clymĕne*), *grek. myt.*, en dotter af Okeanos och Thetys, enligt Hesiodos förmäld med titanen Iapetos (se d. o.). A. M. A.

Kly'mene, *astron.*, en af småplaneterna.

Klynnedelad, Gaffeldelad, Tvådelad, *dichotomus*, *bot.*, detsamma som dikotomiskt delad (se Dikotomi).

Klys, *skpsb.*, de kortare rör af gjutet järn, hvilka man anbringar i ett fartygs bog (bogklys), däck (däcksklys) eller sidor (sidoklys) i ändamål att därigenom leda ankarkättingar, bogserings- eller förtöjningstågvirke. Klyset är vid båda ändar försedt med utliggande flänsar, genom hvilka de bultar inslås, som fasthålla klyset. — Bog- och däcksklys tätas vid behof med klysproppar (gammal benämning klysbussar) af trä; för samma ändamål användas å däcksklys äfven klyshufvar af järn. — Klysstoppare, de mekanismer, med hvilka ankarkättingen kan stoppas och som äro inrättade i samband med själfva klyset. Se vidare Stoppare. — Klystimmer, de timmer i ett fartygs bogförtimring, hvilka komma på ömse sidor om klys. — Hålla öppet klys betyder, att, då ett fartyg ligger till ankars för flera än ett ankare, de utevarande ankarkättingarna alltid skola vara klara och fria från törnar, så att de kunna vid behof hemvindas eller utstickas. J. G. B. L. H. (C. K. S.)

Klysband, *skpsb.* Se Band 1.

Klysbuss, *skpsb.* Se Klys.

Klysopo'mp (af grek. *kly'zein*, tvätta, renskölja, och fr. *pompe*, pump), ett slags lavemangsredskap, bestående vanligast af en liten tryckpump med en därifrån ledande kautschukslang, som slutar med ett afrundadt, smalt rör (af glas, horn, ben, hårdgummi l. d.) att föra in i ändtarmen. Själfva pumpen består af metall eller oftare af en ganska styf kautschukballong, som rytmiskt sammanpressas med handen och som med hjälp af två ventiler suger upp vatten ur ett kärl och drifver in det i tarmen. Klysopompen har framför de vanliga sprutorna den fördelen, att patienten själf kan använda den utan hjälp. Jfr Lavemang.

Klyspropp, *skpsb.* Se Klys.

Klysstoppare, *skpsb.* Se Klys.

Klystimmer, *skpsb.* Se Klys.

Klystir (grek. *klystēr*, af *kly'zein*, tvätta). Se Lavemang.

Klytaimēstra. Se Klytaimnestra.

Klytaimnēstra, riktigare Klytaimestra (grek. *Κλυταιμήστρα*, lat. *Clytæmnēstra* l. *Clytæmēstra*), dotter af Leda och den spartanske konungen Tyndareos, syster till Dioskurerna och Sköna Helena. Hon var gift med Agamemnon, konungen i Mykenai, och hade med honom sonen Orestes samt döttrarna Elektra, Chrysothemis och Ifigeneia (hos Homeros Ifianassa). Vid hemkomsten från trojanska kriget blef Agamemnon försåtligt mördad af K. och hennes älskare Aigisthos. Sju år senare hämnades Orestes detta mord genom att döda både Aigisthos och K. Hela den sägenkrets, som är knuten till K. och hennes familj, var ett omtyckt ämne såväl för den grekiska vasmålningskonsten som för litteraturen. Jfr Agamemnon, Elektra, Ifigeneia och Orestes. A. M. A.

Klytämnēstra (Clytæmnestra), *astron.*, en af småplaneterna.

Kly'tia, *astron.*, en af småplaneterna.

Klüwer, Lorents Didrik, norsk officer, topograf, fornforskare, f. 23 dec. 1790 i Værdalen (Nordre Trondhjems amt), d. 4 jan. 1825 i Trondhjem, blef löjtnant vid 1:a nordenfjeldska skidlöparbataljonen och utnämndes 1823 till major i armén. 1810—14 deltog K. i den kombinerade ekonomisk-topografiska uppmätningen af en del af Trondhjems stift och sysslade därunder — eggad af sin lärare, kapten C. H. Sommer — med antikvariska undersökningar, som blefvo af stor betydelse för senare tiders forskningar. Hans förnämsta arbete är *Norske mindesmærker, aftegnede paa en reise igjennem en deel af det nordenfjeldske* (1823). O. A. Ö.

Klåda, *med.* Mekanismen, som förmedlar den förnimmelse, som vi kalla klåda, är ännu ej känd. Man kan framkalla förnimmelsen i fråga genom instick i huden med en mycket fin nål, men huruvida det är vissa speciella nervapparater eller de till tryck- eller smärtsinnet hörande, som härvid retas, är ännu ej afgjordt. Vissa sjukdomar åtföljas af karakteristisk klåda (*pruritus*). Jfr Gubbklåda. J. E. J—n.

Klådpulver, *bot.* Se Mucuna.

Klådris, *bot.*, namn på *Myricaria germanica*.

Klågerup, gods i Malmöhus län, Hyby socken, invid K. järnvägsstation å Lund—Trelleborgs och Malmö—Genarps järnvägar, består af K. frälsesäteri,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

6¼ mtl, tax. till 433,500 kr., jämte fabriksbyggnader (saftstation) 275,200 kr. (1909). K., i äldre tider *Klapathorp, Klaparp, Clabbarp*, egdes i början af 1400-talet af Peter Spoldener och hans son Hans samt något senare af Olof Truedsson och Knut Truedsson Hass, hvilken sistnämndes dotter genom gifte förde gården till Sparreätten, inom hvilken den stannade till början af 1600-talet. Den tillhörde sedan släkterna Grubbe och Juel, kom genom gifte 1725 till släkten Trolle och omfattade före år 1839 verkställda skiftet mellan N. Trolles arfvingar 27 mtl. För ett par år sedan öfvergick det, förminskadt, genom köp till Svenska sockerfabriksaktiebolaget. Egaren af K. har patronatsrätt i Hyby pastorat. — Vid K. anställdes i juni 1811 af konungens eget värfvade regemente under Hampus Mörner anfall på den där samlade upproriska allmogen, hvarvid omkr. 30 stupade, 60 sårades och 300 fördes fångna till Malmö. Wbg.

Kläckeberga, socken i Kalmar län, Norra Möre härad. 3,751 har. 1,051 inv. (1909). Annex till Hyby, Kalmar stift, Norra Möre kontrakt.

Kläckningsapparater. Se Fiskodling och Hönsskötsel.

Kläda, *sjöv.* För att bevara tågvirke för skamfilning eller för vädrets åverkan brukar man ”kläda” tågvirket l. förse det med *klädsel*. Detta förfarande består dels i att uppfylla rummet mellan tirarna med garn, så att tågets yta blir slät, hvilket kallas att tira, dels i att, vare sig tirning skett eller icke,

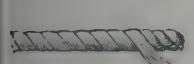

Fig. 1. Tirad tågända.

Fig. 2. Smärtad tågända.

omvira tåget med smärtingsremsor, hvilket kallas att smärta, samt att utanpå denna klädsel omvira ett garn, så att hvarje rundslag kommer tätt intill det föregående hvarfvet. Detta senare arbete verkställes med tillhjälp af en *klädkil*, som består af en träkloss, å ena sidan urskölpad efter tågets halfva genomskärning och å motsatta sidan försedd med ett kort upprättstående skaft. Fig. 1 framställer en tirad, fig. 2 en smärtad tågända. L. H.*

Kläde, *text.*, ett tvåskaftadt kardullstyg, som genom valkning, ruggning m. fl. behandlingar erhållit en viss fasthet samt på ytan en tunn, mer eller mindre glansig filtbetäckning, hvilken fullständigt döljer de särskilda trådarna. Beredningen af det från väfstolen kommande rågodset är en mycket viktig del af klädets tillverkning. Se Appretera. G. A. W.

Klädedräkt, *hyg.* Grundämnena i våra kläder, ull, linne, bomull, äro i jämförelse med luften ganska goda värmeledare. Ylle upptager ur luften mer vattengas än linne, men torkar svårare. Linnet afkyles därför starkare vid vattnets afdunstning. Om ett tyg efter neddoppning i vatten kraftigt urvrides, kvarstanna betydande mängder vatten, i synnerhet hos ylle och trikåväfnader. Se vi däremot på porerna, så finna vi, att yllet, som behållit mest vatten, i alla fall har sina porer till största delen luftfyllda. Likaså mot förbli efter urvridningen alla porerna i linnet fyllda. Det är tygernas väfnadssätt, som härvidlag utgör hufvudskillnaden. Bomull och ylle äro vid samma väfnadssätt ej så olika hvarandra. Det våta tyget lägger sig tätt mot kroppsytan, då det är glattväfdt. Det luckert väfda tyget har däremot ej samma olägenhet. Det glatt väfda tyget blir, då det är vått, ogenomsläppligt för luft; trikå och flanell släppa däremot rikligt med luft igenom, äfven sedan de blifvit våta. Ylleflanell visar torr och våt (men urvriden) minsta skillnaden med afseende på värmeledningen. Glatt väfdt bomullstyg leder däremot värme betydligt starkare, sedan det blifvit fuktadt. Då det således väsentligen beror på tygets tjocklek och luckerhet, huru det värmer oss, kunna vi icke bedöma en klädedräkt efter grundämnet och ej heller efter dess vikt, utan vi måste taga hänsyn till volym och egentlig vikt. — En annan viktig egenskap hos olika tyger är förmågan att upptaga strålande värme. De lysande strålarnas upptagande beror i mycket på tygets färg. Ljusbrunt och svart tyg upptaga dubbelt så mycket som hvitt tyg. — Impregnering af tyg sker vanligen med lerjordsalter. Genom impregnering minskas tygets förmåga att upptaga vatten och afdunstningen sker långsammare. Genom ylle vandrar vattnet lättare än genom andra tyger. Däremot upptagas och behållas svett och vatten i linne- och bomullsväf. De kläder, som sitta närmast kroppen, spara mest värme. Löst sittande kläder kunna vara dubbelt så varma som hårdt spända. Stärkta tyger medföra en viss värmesparing, enär mycket luft innesluter. Stärkelsen hämmar alltid luftväxlingen. — Dräkten skall hålla kroppen lagom varm och vid jämn värme. Den får ej besvära genom onödig tyngd. Vidare måste dräkten släppa igenom luft och gaser. I de flesta hänseenden har det luckra tyget med sin rika lufthalt företräde. Detta fyller sig icke lätt med vatten, utan lämnar luften fortfarande fri genomgång. Den glatta väfnaden lägger sig, då den är våt, tätt efter kroppens yta; de lufthaltiga vecken försvinna jämte elasticiteten. Ullen har lättast låtit bearbeta sig luckert, och däraf ha till god del yllets företräden kommit. Vår tids teknik kan äfven af andra grundämnen än ull förfärdiga luckra tyger. Luckerheten har också några olägenheter. Dels gör den tygerna mindre hållfasta, dels kan den genomsläppa luften för lätt. Äfven fastna smuts och bakterier lättare å tyger med ojämn yta. Glatta tyger af bomull och linne äro lättast att hålla rena. Genom blandning af två eller flera grundämnen kunna vissa fördelar vinnas särskildt med afseende på tygets hållbarhet. Yllet blir nämligen vid dagligt bruk snart abnormt tjockt, bomullstrikån blir småningom utdragen och slätare. I handeln finnas kombinationer af ylle, bomull och linne på mångfaldigt olika sätt. Professor Rubner i Berlin har gjort den vetenskapliga utredningen rörande våra kläder. Hvad vi måste arbeta på är, att en hvar bär luckert väfda, renligt hållna underkläder.

Rörande klädernas form och snitt är åtskilligt att säga, men mindre rörande mannens kläder än kvinnans. Den senares dräkt värmer kroppen synnerligen ojämnt. Hals, skuldror och armar bli ofta för litet skyddade; stundom bli på grund af modet halsen och skuldrorna täckta af skinn äfven under sommaren. Kjolbanden och snörlifvet hopdraga bröstkorgen, påverka andningen och blodomloppet samt förändra organens läge och form. Strumpeband verka på liknande sätt. Kjolarna släpa ofta på marken. En förnuftigare uppfattning har dock numera vunnit insteg hos många kvinnor. Om de särskilda klä-

desplaggen hos skilda folk och under olika tider se Dräkt och Folkdräkt. E. At.

Klädesholmen, kapell i Göteborgs och Bohus län, Tjörns härad, till Stenkyrka, Göteborgs stift, Orusts och Tjörns kontrakt. Församlingen omfattar holmarna Klädesholmen, det östligaste af Paternosterskären, vid Tjörns sydvästra sida, Koholmen, Ryttarholmen, Skaboholmen, Paternosterskären, Augsholmen och Flatholmen. 900 inv. (1909), fördelade med 781 pers. å Klädesholmens municipalsamhälle och Koholmens municipalsamhälle (sedan 1906) och med 119 pers. å Flatholmens municipalsamhälle. Fastighetstaxeringsvärdet å Klädesholmen med Koholmen 1909 var 1,000 kr. å jordbruks- och 251,900 kr. å annan fastighet samt å Flatholmen 30,000 å annan fastighet.

Klädesmalen, *zool.* Se Malfjärilar.

Klädkammaren. Se Lifrustkammaren.

Klädkil, *sjöv.* Se Kläda.

Klädloge [-låj]. Se Loge.

Klädlusen, *zool.* Se Löss.

Klädsimning, *idrottst.* Se Simidrott.

Klädstånd, *hand.*, urspr. salustånd, hvari begagnade kläder försåldes; sedermera öfverflyttad benämning på anspråkslösa butiker, hvari gamla möbler (och husgeråd, enklare antikviteter, taflor m. m.) hållas till salu af ”klädståndsfruar”.

Klämtning, klockringning med korta, afbrutna slag, dels bruklig som signal, att eld utbrutit inom ett visst område, dels ända sedan medeltiden använd i kyrkans tjänst, hufvudsakligen vid tre tillfällen: då brödet och vinet vid nattvarden upplyftes (den s. k. elevationen), vid gudstjänstens slut samt slutligen hvarje middag och afton som maning till bön. Klämtning vid nattvarden afskaffades 1593 af Uppsala möte, likaledes middags- och aftonklämtningen, som emellertid sedermera återupptagits. Kyrkolagens 12:e kap. 3:e § stadgar, att ”i städerna skall på alla söckendagar klämtas om morgonen kl. 10 och om aftonen kl. 4; sammaledes på landet hvar morgon och afton, som härtill varit vanligt, och folket därigenom påminnas att bedja om välsignelse till deras förehafvande och att Gud ville bevara öfverheten, förläna frid och rolighet och en salig ändalykt”. 1908 års kyrkomöte har för sin del medgifvit, att församling å kyrkostämma må ega besluta, om och i hvad mån sådan klämtning icke må ega rum. J. T. B.

Klängaporna l. Spindelaporna, *Ateles*, *zool.*, bilda ett släkte inom fam. Nya världens apor (*Platyrrhini*) och ordn. *Primates* bland däggdjuren. De ha ytterst spenslig kroppsbyggnad, långa, skinntorra lemmar, mycket litet hufvud och skägglöst ansikte samt ha förkrympt tumme eller sakna sådan på framhänderna. Undersidan af svansändan är naken; svansen är ett utmärkt griporgan (se fig.). Deras hemland är Syd-Amerika, sitt tillhåll ha de i de högsta trädens kronor. Till sitt lefnadssätt öfverensstämma de olika arterna i det väsentliga. De lefva i mindre skaror, men äfven parvis och ensamma. I trädkronorna röra de sig tämligen skickligt, men däremot med svårighet på släta marken, hvarför de också sällan lämna träden. Som unga kunna de lätt tämjas, visa sig då godmodiga och förtroliga, men härda i allmänhet icke länge ut i fångenskapen. Dessa apor förföljas ifrigt, enär brasilianerna använda deras skinn och indianerna tycka mycket om deras kött. — Man urskiljer 11 olika arter. C. R. S.

En klängapa, *Ateles fusciceps*.

Klängen, Slingtrådar, *Cirrhi*, *bot.*, kallas de enkla eller förgrenade, trådlika organ, medelst hvilka klättrande stjälkar fästa sig vid andra föremål för att med stöd af dem stiga mot höjden. Klängena äro ofta spiralvridna, sällan urfjäderlikt inrullade (hos sapindacéer m. fl.). Sådana klängen äro af två slag i morfologiskt hänseende: grenklängen och bladklängen. Hos vinrankan, vildvinet och passionsblomman

Fig. 1. *Passiflora*.

(*Passiflora*; fig. 1) m. fl. äro dessa klängen förändrade grenar. Klängena hos våra ärter och hos gurkväxter utgöras af bladnerver, å hvilka intet bladparenkym blifvit utvecklad. *Clematis* (fig. 2) och *Tropæolum* klättra medelst det för yttre retning känsliga bladskaftet. *Fumaria*-arter klänga sig fast med hela bladet och *Smilax* med klängeformade emergenser. Hos en del växter, såsom hos vildvinet, äro spetsarna af slingtrådarna försedda med hapterer (se d. o.), medelst

hvilka klänget kan häfta sig fast äfven vid släta ytor. Jfr Blad, sp. 619. O. T. S. (G. L—m.)

Fig. 2. *Clematis.*

Klängeväxter, Klängväxter, *bot.*, sådana växter, som äro försedda med klängen.

Klängningshus (Fröklängningshus). Se Fröklängning.

Kläpp. Se Fiskredskap, sp. 453, och Klocka.

Klärobskyr [-skÿr, fr. *clair-obscur*], *målark.* Se Färggravyr och Ljusdunkel. — Klärobskyrsnitt. Se Färggravyr, sp. 284.

Klätt, *bot.*, namn på *Agrostemma Githago.*

Klätterblad (Klättringsblad), *bot.* Se Blad, sp. 619.

Klätterfisken l. Klättrarfisken, *Anabas scandens* Daldorff, *zool.*, en märkvärdig fiskart, tillhörande labyrintfiskarnas egendomliga familj bland benfiskarna. Släktets omkr. 15 arter tillhöra den etiopiska och orientaliska regionen (se Djurgeografi, sp. 568); den ofvannämnda arten förekommer i Indien och är den längst kända och allmännast

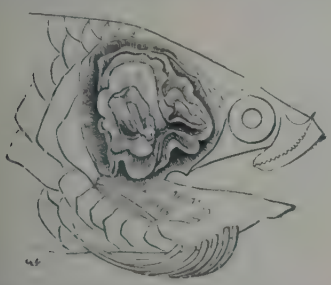

Hufvud af klätterfisk. (Gäl-locken äro bortskurna, för att den s. k. labyrinten må synas.)

förekommande. Den beskrefs först 1791 af engelsmannen Daldorff, som hade tillfälle att uti Indien öfvertyga sig om dess förmåga att vistas ofvan vattnet samt t. o. m. klättra i träd. Ofvanom gälarna finnes (se fig.) en kavitet, innehållande innanför hvarandra sittande, veckade, bladlika skifvor, beklädda med en kärlrik slemhinna. Man har antagit, att denna bildning tjänade för respiratoriskt ändamål på det sättet, att vatten samlade sig uti denna kavitet samt därifrån fördes ned till gälarna och underhöll dessas fuktighet. Enligt nyare undersökningar är densamma dock ej endast ett bihang till gälarna, utan tjänar som ett mera självständigt luftandningsorgan, hvarför labyrintfiskarna ha hvad man kallar "sammansatt respiration", eller andas både med ett slags lunga och med gälar. Man har genom experiment utrönt, att dessa labyrintfiskar ej kunna andas ensamt med gälar, utan kväfvas, om de släppas i ett kärl med vatten, där de genom ett utspändt nät hindras från att komma upp till ytan. De hade sålunda, med andra ord, blifvit dränkta i vattnet; ty som fortsatta experiment visade, kunde andra exemplar länge lefva i samma vattenmängd i kärlet, om de blott kunde få fritt komma upp till ytan emellanåt. För resten bör erinras därom, att många af våra allmänna färskvattensfiskar likaledes måste komma upp till vattenytan och för andningsbehof svälja luft. Det är säkert utrönt, att klätterfisken väl kan lefva ofvan vattnet flera dagars tid, äfvensom att densamma verkligen träffas krypande uppför trädstammar. Klättringen sker med tillhjälp af taggarna på förlocket, medelst hvilka fisken höjer sig ett stycke, kröker stjärten och tager fäste med taggarna i analfenan, tager sedan nytt tag med förlockstaggarna o. s. v. Klätterfisken tillhör utesfutande sötvattnen, och dess förmåga att röra sig på land tjänar väl hufvudsakligen att förflytta den till närgränsande vattendrag, när de, i hvilka den förut vistats, torkat ut. Om den klättrar i träden för att söka föda eller för andra ändamål tyckes ej vara utrönt. Klätterfisken är helt liten, endast 10—15 cm. lång, samt med tämligen hög och tjock kroppsform. Färgen är olivgrön; hos de yngre finnas två svarta streck på sidan af hufvudet samt en svart fläck vid basen af stjärtfenan. R. L.*

Klätterfåglar, *zool.* Se Partåiga fåglar.

Klättergrenar, *bot.* Se Klätterorgan.

Klätterhår, *bot.* Se Hår, *bot.*, sp. 61, Klätterorgan och Lianer.

Klätterorgan, *bot.*, organ hos en växt med svag stam, medelst hvilka den håller sig uppe. Klätterorganen kunna i morfologiskt afseende vara dels hårbildningar, klätterhår (se Hår, *bot.*, sp. 61), såsom hos *Galium Aparine*, dels rötter, klätterrötter (se Rot), såsom hos murgrönan, dels grenar, klättergrenar l. grenklängen (se Klängen), såsom hos vinrankan, dels blad, klätterblad, klättringsblad l. bladklängen (se Blad, sp. 615, fig. 2, 619 och Klängen), såsom hos ärter. G. L—m.

Klätterros, *trädg.* Se Rosa.

Klätterrötter, *bot.* Se Klätterorgan och Rot.

Klättrarfisken, *zool.* Se Klätterfisken.

Klättrarråttorna, *Capromys*, *zool.*, ett till piggsvinen (*Hystricidæ*) hörande gnagarsläkte. Hithörande arter äro tämligen stora, ha kort, tjock kropp, kort och tjock hals, tämligen långt och bredt hufvud med trubbigt tillspetsad nos, medelstora, breda, nästan nakna öron, tämligen stora ögon, klufven öfverläpp, starka ben, fem tår på de bakre och fyra på de främre fötterna, långa, starkt krökta, spetsiga klor, fjällig, glest hårbevuxen svans af medellängd samt rik, slät, grof och glänsande päls. Öfverkäkens kindtänder ha 2 djupa emaljveck på yttre och 1 på

inre sidan; de ha öppen rot. — Hit höra 4 eller 5 arter från bl. a. Cuba och Jamaica; bland dem är hutiaconga (*Capromys pilorides*) längst och bäst känd. Den uppnår en kroppslängd af nära 60 cm., svansen är 15 cm. lång. Djuret bebor större skogar på Cuba, uppehåller sig företrädesvis i träden och lifnär sig af växtämnen. Det jagas för köttets skull. C. R. S. (L—e.)

Klättringsblad, *bot.* Se Blad, sp. 619.

Klöber (Kloeber), Friedrich August von, tysk målare, f. 1793, d. i Berlin 1864, studerade där och i Rom, målade antika idyller: *Jubal, rörflöjtens uppfinnare, Bacchus' uppfostran* (m. fl. i nationalgalleriet), *Apollonmyten* (en serie väggmålningar i Schauspielhaus). (G—g N.)

Klöden. 1. Karl Friedrich von K., tysk vetenskapsidkare, f. 1786, d. 1856, 1817 direktor för skollärarseminariet i Potsdam, kallades 1824 att i Berlin inrätta Preussens första handtverksskola, som han därefter förestod till 1855. K. författade åtskilliga värdefulla arbeten, som hufvudsakligen röra Mark-Brandenburgs geologiska och historiska förhållanden. — 2. Gustav Adolf von K., den föregående son, geograf, f. 1814, d. 1885, sedan 1840 lärare vid den af fadern ledda handtverksskolan i Berlin, är hufvudsakligen känd genom sitt digra arbete *Handbuch der erdkunde* (3 bd, 1857—62; 4:e i 5 bd 1882—85).

Klöf, *zool.*, kallas den på insidan platta, i utkanten mer eller mindre böjda, oftvanpå kullriga, undertill platta eller kullriga hornbeklädnad, som skoformigt omger yttersta tåleden hos svindjuren (*Belluæ*), dvärgmyskdjuren (*Traguli*) och boskapsdjuren (*Pecora*). C. R. S.*

Klöfdjuren, *zool.* Se Ungulata.

Klöfja (isl. *klyfja*, af *klyf*, tvådelad packsäck), forsla varor på hästrygg, lastade öfver en klöfsadel.

Klöfjeväg (se Klöfja), sådan väg, som ej kan befaras med vagn, utan där varor måste klöfjas.

Klöfsadel (isl. *klyfberi*), ett slags packsadel, inrättad för hästar i bergstrakter till att bära bördor, som äro jämnt fördelade på ömse sidor.

Islandshästar med varor å klöfsadel.

Klöfsadelskyrkor, en fordom för Öland egendomlig form af romanska kyrkor med två torn, ett öfver koret och ett, som vanligt, vid kyrkans västra ända. Klöfsadelskyrkor funnos ännu in på 1800-talet i åtskilliga öländska socknar, såsom Alböke, Föra, Kastlösa m. fl. socknar, samt dessutom i Styrnäs socken, Ängermanland. Jfr Abr. Ahlqvist, "Ölands historia och beskrifning" (1825). O. J—e.

Klöfsjuka, *veter.* Se Mul- och klöfsjuka.

Klöfsjö, socken i Jämtlands län, Bergs tingslag. 25,738 har. 1,010 inv. (1909). Annex till Berg, Härnösands stift, Jämtlands södra kontrakt. — Större delen af socknen upptages af de på gränsen mot Härjedalen liggande betydliga Klöfsjöfjällen. På deras östra sida ligga sjöarna Klöfsjön och Lännässjön, hvilken sistnämnda genomströmmas af Ljungan.

Klöfsjöfjällen. Se Klöfsjö.

Klöfvedal, socken i Göteborgs och Bohus län, Tjörns härad. 3,196 har. 1,381 inv. (1909). Annex till Stenkyrka, Göteborgs stift, Orusts och Tjörns kontrakt. Inom socknen ligger Kyrkesunds och Björholmens municipalsamhälle.

Klöfver, Väppling, *Trifolium* Tourn., *bot.*, kallas ett allmänt bekant, artrikt släkte af fam. *Leguminosæ*, underfam. *Papilionatæ*. Klöfver- l. väpplingsläktet har blomfodret vanligen olikformigt femtandadt eller klufvet. Kölen och vingarna samt stundom äfven öfriga kronblad äro vid basen förenade med hvarandra och med de i två stammar sammanvuxna ståndarsträngarna, hvilka något vidgas mot den fria ändan. Baljan är kort, rak, vanligen beklädd af den vissnade kvarsittande blomkronan, innehåller 1—5 frön och affaller oöppnad eller brister i två valvler. Svenska floran har af

Fig. 1. Rödklöfver, *Trifolium pratense.*

Fig. 2. Alsikeklöfver, *Trifolium hybridum.*

detta släkte 13 arter, hvilka alla äro medelstora eller små örter med trefingrade blad, småbladen fint sågtandade och bladskaftet försedt med vidvuxna stipler. Blommorna äro ganska små, hvita, rödlätta, mörkröda, gula, brunaktiga. De sitta i täta, runda eller aflånga samlingar (hufvud) i toppen af stjälk och grenar. Allmänt odlade äro: rödklöfvern, *Tr.*

pratense L. (fig. 1), alsikeklöfvern (efter första odlingsplatsen, Alsike socken; fig. 2), *Tr. hybridum* L., och hvitklöfvern, *Tr. repens* L., samt i sydligare länder äfven den 1-åriga blodklöfvern, *Tr. incarnatum*. Röd- och i andra rummet alsikeklöfver höra genom sin stora afkastningsförmåga, höga fodervärde och allmänna odling till de förnämsta foderväxterna. I Sverige består vanligen växtligheten i de konstgjorda vallarna till stor del af röd- och alsikeklöfver i blandning med gräs, mest timotej. Hvitklöfver inblandas ofta för sitt värde som betesväxt. Rödklöfver förekommer i olika former med skiljaktighet i synnerhet i utvecklingstid och varaktighet samt motståndskraft mot ogynnsam väderlek och sjukdomar (klöfverål, klöfverrötan m. fl.). Inhemsk svensk odlad klöfver är i allmänhet senvuxen (”senklöfver”), så att den hinner gifva blott en skörd på sommaren, men är mycket härdig och motståndskraftig mot parasiter. Under namn af schlesisk klöfver användes allmänt tidig klöfver, som ger hastig återväxt, så att en andra skörd oftast erhålles ännu i mellersta Sverige, men den är ömtålig och blir föga mer än tvåårig. Än mindre härdiga äro klöfver af sydländsk härkomst och oftast äfven amerikansk klöfver, som vanligen är luddhårig. Klöfverfrö införes i betydliga mängder från utlandet, men då svårigheter möta att bestämma, om det är af för landet lämplig sort, är numera pabjudet, att infördt frö af klöfver vid förtullningen skall färgas med den starkt röda färgen eosin (se k. kung. 5 febr. 1909 ang. införsel af samt handel med vissa slag af ututländskt frö). Klöfverfrö är ofta förorenadt af ogräsfrö; särskildt skadlig är inblandning af frö af klöfversilke (*Cuscuta*). — Efter växten är kortspelets färg klöfver uppkallad. H. J. Dft.

Klöfverbladsbåge, *bygnk.* Se Båge 4.

Klöfverbladskors. Se Kors.

Klöfverhö, hö, beredt genom torkning af röd- och alsikeklöfver, hör till de bästa stråfoderslagen på grund af sin höga proteinhalt, särskildt för i tillväxt stadda eller mjölkande nötkreatur, som behöfva proteinrikare foder. Se Fodermedel, sp. 699. H. J. Dft.

Klöfvernötare, *landtbr.*, maskin, medelst hvilken det tröskade klöfverfröet befrias från omgifvande

Thermenius' klöfvernötare.

hylsa (fruktskalet). Klöfverfröet nöttes förr vanligen på tröskverk, hvars tunna för ändamålet rundt om omgafs med en särskild sko eller mantel, mot hvars yta fröet nöttes. Klöfvernötarna äro också konstruerade som tröskverk, i hvilka det inmatade hylsomgifna fröet nötes mellan tunnan eller cylindern (oftast konisk) och skon. Dessas yta är ojämn genom räfflor eller utstående skarpa järnstift. H. J. Dft.

Klöfverröta, sjukdom på klöfver och flera andra baljväxter, förorsakad af en svamp, klöfverrötare, *Sclerotinia Trifoliorum*, hvars mycelium angriper klöfverplantans blad, stam och rot, som de genomväfva och döda. Angreppet sker mest på hösten, hvarvid på plantan bildas öfvervintrande svarta sklerotier, från hvilka följande eftersommar utväxa svampkroppar. Dessa afsöndra sporer, som sprida sjukdomen till nya plantor. Klöfverrötan gör stor skada i synnerhet under fuktiga höstar och milda vintrar. H. J. Dft.

Klöfversilke, *bot.*, namn på *Cuscuta Epithymum* var. *Trifolii*.

Klöfversnärja, *bot.*, namn på *Cuscuta Epithymum* var. *Trifolii*.

Klöfvertrötthet, *landtbr.* Sedan gammalt är kändt, att, då klöfver med korta mellantider odlas på samma jord, blir denna klöfvertrött, d. v. s. dess afkastningsförmåga för dessa växtarter aftager. Hvarpå detta beror, är ej fullt utredt, men antagligen är orsaken hufvudsakligen den, att jorden blir inficierad med parasiter (klöfverrötare, klöfverål m. fl.), som angripa klöfverarterna. Möjligen kan den minskade afkastningen bero äfven på djupare jordlagers utsugning af växtrötterna. H. J. Dft.

Klöfverål, *bot. zool.*, en nematod (se Helminthocecidier), som jämte klöfverrötaren torde vara den egentliga orsaken till klöfvertrötthet (se d. o.). Den angriper företrädesvis skotten ofvan jord. H. J. Dft.

Klöfverärt, *bot.*, namn på *Tetragonolobus siliquosus*.

Klöker, David. Se Ehrenstrahl.

Klösharf, *landtbr.* Se Harf, sp. 1465.

km., officiell svensk förkortning för kilometer. Som förkortning för kvadratkilometer använder man stundom km^2 i st. f. kvkm.

k. m. (km., kmt), förkortning för koppar-mynt.

Kmety [kmä'ti], György, ungersk revolutionsgeneral, f. 1810, d. 29 april 1863 (ej 1865) i London, slöt sig 1848 till ungerska oafhängighetspartiet i dess kamp mot Österrike, förde jan.—febr. 1849 en division af Görgeis armé och fick därefter befälet öfver en självständig division, utgörande yttersta vänstra flygeln af observationskåren bakom Raab, samt ledde från ena sidan stormningen af fästningen i Budapest. I juni tillintetgjorde han en österrikisk truppstyrka under general Wiss, men blef i slutet af månaden afskuren från Donauarmén och förenade sig då med den under Perczels befäl stående sydarmén. Efter nederlaget vid Világos undkom han till Turkiet, där han öfvergick till islam och bosatte sig i Aleppo. 1851 öfverflyttade K. till England, men återvände vid Krimkrigets utbrott, blef befälhafvare öfver en anatolisk fördelning och försvarade tappert Kars mot ryssarna, tills hungersnöden tvang honom att föra sina trupper till Erzerum (1855). Efter fredens afslutande fick han turkisk pension och titeln Ismail pascha. Han bosatte sig 1861 i London. K. B. W.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kmi'ta, Jan Achacy, polsk poet, d. 1624, tjänsteman vid saltgrufvorna i Bochnia (Galizien), öfversatte Vergilius' Bucolica och delar af Æneiden, skref en hyllningsdikt vid Sigismund III:s ankomst till Polen (*Psalma przyjazdu Zygmunta III*, 1587), den efter "Grod- och råttkriget" efterbildade komiska hjältedikten *Spitamegeranomachia*, full af satiriska hänsyftningar på samtida förhållanden (1595; ny uppl. 1897), och gaf i *Morocosmea Babińskie* (1617) intressanta upplysningar om den s. k. Babinska republiken (se d. o.). Dessutom författade han många mot de polske judarna riktade satirer, hvaraf Bref från de polske judarna till Messias utgått i flera uppl. A—d J.

K. M. O., förkortning för Kungl. Maj:ts orden (Serafimerorden).

K. m. st. k., förkortning för kommendör med stora korset (af någon viss orden).

K. M:t (k. m:t), förkortning för Kunglig majestät.

kmt, förkortning för kopparmynt.

Knabl, Joseph, tysk bildhuggare, f. 1819, d. 1881, var förnämligast bildsnidare och utförde kyrkliga bildverk i trä och sten, bl. a. på 1850-talet bilder för domen i Augsburg, senare högaltaret i Frauenkirche i München, med en berömd framställning af *Jungfru Marias kröning*. K. blef 1862 professor vid akademien i München. G—g N.

Knack, hasardspel, som spelas med den vanliga kortleken. Antalet spelare obestämdt; gifven utdelar tre kort till hvarje, hvarefter trumf slås upp. Man har rättighet till två köp, för hvilka i händelse af förlust betalas med respektive 1 eller 2 betar. Bud förekomma icke, hvaremot en knackning anger, att en spelare önskar deltaga i spelet. Hvarje hemtaget stick ger vinst. Bland afarter kan nämnas svängknack, af norrländsk härstamning. R—n B.

Knackfuss [-foss], Hermann Wilhelm Johann, tysk målare, författare, f. 1848 nära Siegburg, studerade i Düsseldorf och Rom och är sedan 1880 professor vid konstindustriskolan i Kassel. Han har utfört allegoriska och historiska målningar i Strassburgs järnvägsstation, i tyghuset i Berlin, i regeringsbyggnaden i Kassel och för kejsar Vilhelm II:s räkning *Kejsarens intåg i Jerusalem 1898* (1903) m. fl. Efter utkast af kejsaren utförde K. ett par politisk-symboliska målningar (*Den gula faran* m. fl.). K. är äfven porträttmålare och en mycket alsterrik tecknare. Äfven som konsthistorisk författare har han varit verksam, utgaf *Deutsche kunstgeschichte* (2 bd, 1888), började 1895 en serie rikt illustrerade konstnärsmonografier — ett 100-tal volymer hittills utkommet —, af hvilka han själf författat åtskilliga, samt utgaf 1897—1903 *Allgemeine kunstgeschichte* (3 dlr, till större delen författade af M. G. Zimmermann och W. Genzel). G—g N.

Knafahólar [knavahoular], "Skurkhöjderna", två kullar af vulkanisk aska och slagg något n. om Keldur vid östra Rangå i Rangárvalla syssel på Island. Där lade sig, enligt Nials saga, Starkad och Egil med tillsammans trettio man i bakhåll för Gunnar från Hliðarendi och hans bröder Kolskegg och Hjort. I den följande striden på en udde i ån stupade Hjort, men bröderna fällde fjorton man, hvarefter de öfrige flydde. C. R.*

Knafvel, *bot.* Se Scleranthus.

Knaggrockan, *zool.* Se Rockor.

Knallbygden, folklig benämning på de sju härad af Älfsborgs län: Ås, Vedens, Kinds, Marks, Bollebygds, Gäsene och Redvägs, hvilkas allmoge, de s. k. "knallarna", var berättigad att i landet kringföra och försälja sina egna eller ortens tillverkningar. Jfr Gårdfarihandel.

Knalle. 1. *Sjöv.*, torkadt, svart rågbröd i skorpform. — 2. (Skålknalle) Se Gårdfarihandel.

Knallgas, Knallluft, Hydroxygēngas, *kem.*, en blandning af 2 vol. vätgas och 1 vol. syrgas, som vid antändning under våldsam explosion förenas till vatten. Under förbränningen frigöres en betydlig mängd värme, enligt Thomsen 68,357 kalorier för hvarje grammolekyl (18 gr.) vatten, som bildas. Vill man undvika den häftiga explosionen vid gasblandningens ögonblickliga förbränning och i stället, för tekniska behof, småningom utnyttja förbränningen, användes s. k. knallgasbläster (se d. o.). P. T. C.*

Knallgasblåsrör. Se Knallgasbläster.

Knallgasbläster, Knallgasblåsrör l. Hydroxygengasbläster, en kemisk apparat, som består af ett metallrör, hvilket omsluter ett annat, vid spetsen med en skärm omgifvet rör. Genom det inre röret ledes syrgasen, och genom det yttre får vätgasen strömma. Antänder man gasblandningen (knallgasen) vid apparatens mynning, förbrinner den, i samma mån den bildas, med en liten, föga lysande låga, som emellertid utvecklar en betydlig hetta. Med ett sådant blåsrör kan man smälta platina, lerjord, kiselsyra m. fl. svårt smältbara ämnen samt upphetta kalk till hvitglödgning och sålunda framkalla ett intensivt ljus (kalkljus, Drummonds ljus). Större apparater, konstruerade efter samma principer, användas till smältning af större massor platina, destillering af silfver o. s. v. P. T. C.*

Knallgasljus, detsamma som kalkljus. Se Glödljus.

Knallgasmikroskop. Se Skioptikon.

Knallgaspistolen, detsamma som elektriska pistolen (se d. o., sp. 305).

Knallguld, *kem.*, ett redan af alkemisterna kändt, explosivt guldpreparat, som erhålles, när guldsalter, t. ex. guldklorid, fällas med ammoniak. Det framställes bäst genom inverkan af ammoniak på guldhydrat och bildar i torrt tillstånd ett olivgrönt pulver, som vid rifning, slag eller upphettning exploderar med största våldsamhet. Knallguld användes till förgyllning af porslin. I kemiskt hänseende är det en kväfvehaltig förening, imidoguldamid, af sammansättningen $HN : Au\,NH_2$. P. T. C. (H. E.)

Knallhatt kallades fordom en liten med tändsats, vanligen knallkvicksilfver och krut, fylld kopparhatt, som, anbringad å ett slaglåsgevärs tändhattstapp, antände gevärets krutladdning vid hanens nedfallande. Ett för samma ändamål afsedt antändningsmedel kallas numera vanligen tändhatt och anbringas i hylsan till gevärs- eller artilleripatroner. Se vidare Explosion. G. af Wdt.

Knallkvicksilfver, *kem.*, upptäckt 1824 af Gay-Lussac och Liebig, bildas, när en lösning af 3 dlr kvicksilfver i 36 dlr kall koncentrerad salpetersyra inhälles i kall alkohol. Det hvita kristallpulver, som därvid erhålles, är mycket giftigt och explode-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

rar i torrt tillstånd med yttersta häftighet vid slag eller upphettning till 187°. Knallkvicksilfver är kvicksilfversaltet, Hg(O-N=C), af den ytterst explosiva knallsyran, en isomer till cyansyra (se d. o.).

Ehuru knallkvicksilfret vid sin explosion utvecklar en gasmängd (314 kbcm. per gr.) betydligt mindre än flertalet andra sprängämnen och dess explosionstemperatur (3,530°) ej heller är synnerligen mycket högre och dess sprängverkan sålunda är jämförelsevis liten, är det ett af de viktigaste ämnena för sprängtekniken. Dess användning är hufvudsakligen som *impulsgifvare* (för att bringa andra sprängämnen till explosion, se d. o.), och dess företräden som sådan framför andra kroppar ligga förnämligast i den lätthet och säkerhet, hvarmed det självt (genom måttligt slag, friktion eller uppvärmning) bringas till explosion, äfvensom i den kraftiga stöt, som det på grund af sina explosionsgasers stora egentliga vikt och sin stora explosionshastighet bibringar närliggande sprängämne. Då A. Nobel 1864 upptäckte, att nitroglycerinsprängämnena genom en helt liten kapsel innehållande knallkvicksilfver (dynamittändhatt) kunde bringas till betydligt kraftigare detonation än med krutladdning, innebar detta ett epokgörande framsteg inom sprängtekniken. Först på de senaste åren har man lyckats att, åtminstone delvis, ersätta knallkvicksilfret med andra billigare och ofarligare ämnen, såsom trinitrotoluol, tetranitrometylanilin. De få ämnen, som öfverträffa det som impulsgifvare (silfverazid m. fl.), ha på grund af sin otillräckliga stötsäkerhet ej ännu (1910) fått praktisk användning. Knallkvicksilfrets säkerhet mot stöt och friktion kan f. ö. på flera sätt ökas. Om t. ex. knallkvicksilfver, komprimeradt med 2,000 atmosfärers tryck, antändes med stubin, detonerar det i vanliga fall ej, utan förbrinner lagervis som svartkrut. Vidare har österrikaren Hess gjort den iakttagelsen, att det, om det indränkes med glycerin, mineraloljor o. d., förhåller sig analogt med på samma sätt behandladt bomullskrut; sålunda behandladt, s. k. "flegmatiseradt" knallkvicksilfver bringas ej gärna genom slag, utan blott medelst ett tändpiller af icke indränkt knallkvicksilfver till detonation. Oaktadt knallkvicksilfrets stora tekniska användning har man ej lyckats framställa stora mängder däraf i en operation. Äfven de största fabrikerna arbeta i laboratorieskala och framställa högst 1 kg. i hvarje sats. Den fabriksmässiga tillverkningen sker i stora glasballonger, i hvilka införas först alkohol och därpå den förut i salpetersyra upplösta kvicksilfvermängden jämte salpetersyra i betydligt öfverskott. Reaktionen, vid hvilken värme utvecklas, så att temperaturen stiger till spritens kokpunkt, sker stormigt under utveckling af en betydlig mängd gaser. Dessa ledas genom kondensationsapparater af ett eller annat slag för att återvinna under reaktionen afdestillerad sprit. Det på glasballongernas botten i finkristallinisk form utskilda knallkvicksilfret spolas därpå på filterdukar och tvättas sorgfälligt med vatten. Det förvaras på grund af sin stora farlighet städse under vatten och i kärl af mjukt ämne (guttaperka, ebonit e. d.). Dess pulverisering, om sådan behöfves, sker i vått tillstånd, dess torkning före impressningen i tändhattar vid 30°, högst 40°. På grund af knallkvicksilfrets stora farlighet i torrt tillstånd är i några länder, t. ex. Sverige, h. o. h. förbjudet att frakta detsamma i löst tillstånd, utan det måste förarbetas till tändhattar på den plats, där det framställts; i andra länder, t. ex. England, får det fraktas i *vått* tillstånd, inpackadt i tygpåsar liggande inom dubbla kärl, af hvilka det inre är h. o. h. fylldt med vatten, det yttre innehåller vatten. Knallkvicksilfver tillverkas i Sverige vid statens ammunitionsfabriker vid Marieberg och Karlsborg. P. T. C. (H. E.) E. S—m.

Knall-luft, *kem.* Se Knallgas.

Knallmannit l. Nitromannit, *kem.*, mannitens salpetersyreester, bildas vid inverkan af koncentrerad salpetersyra på mannit och är ett starkt explosivt ämne. P. T. C.*

Knallpulver, *kem.*, en explosiv blandning af 1 del svafvel, 3 delar salpeter och 2 delar torr pottaska. P. T. C.*

Knallsats, en sprängämnesblandning eller ett enkelt ämne, som har stor benägenhet att detonera för slag, friktion eller upphettning. Knallsatsernas hufvudsakliga tekniska användning är som impulsgifvare (för att bringa andra sprängämnen till explosion). För detta ändamål komprimerar man dem vanligen, för att minska deras känslighet, i koppar- eller mässingshylsor till s. k. knall- l. tändhattar. Exempel på knallsatser äro Ebners sats (se d. o.), Pettmans sats (kaliumklorat 48 dlr, mjölkrut 4 dlr, svafvelantimon 48 dlr, svafvel 4 dlr, gummivatten 13 dlr), Remingtons sats (kaliumklorat 25 dlr, glaspulver 15 dlr, knallkvicksilfver 85 dlr, gummivatten 13 dlr) och sats för dynamittändhattar, som skola detonera för stubintändning (knallkvicksilfver 20 dlr, kaliumklorat 1 à 10 dlr). För tändhattar, som skola explodera för slag (gevärständhattar, perkussionständhattar), användes knallkvicksilfver, blandadt med svafvelantimon och kaliumklorat; ofta äfven glaspulver. Se vidare Explosion. E. S—m.

Knallsilfver, *kem.*, erhålles af silfver på samma sätt som knallkvicksilfver (se d. o.) och är ännu mer explosivt än detta. P. T. C.*

Knallstubin. Se Stubin.

Knallsyra, *kem.* Se Knallkvicksilfver.

Knap, *sjöv.*, afläng knapp af ek eller annat hårdt träslag. Dylika finnas på lämpliga ställen å fartyg för beläggning (fastgöring) af smäckra tågändar. Fig. 1 visar en större knap, ett s. k. krysshult, hvilket användes för beläggning af gröfre tågändar. — Benämningen knap nyttjas äfven för klotsar, fastsatta å rundhult o. d. för att utgöra stöd för stroppar, surrningar m. m. Se fig. 2. L. H.*

Fig. 1.

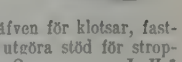
Fig. 2

Knapadel (af fsv. *knaper*, ty. *knappe*, eg. samma ord som *knabe*, tjänande adelsyngling, väpnare), lägre adel i allmänhet, speord på obemedlad adel; ståndspersoner, hvilkas börsdsfåfänga står i alltför stort missförhållande till deras inskränkta lefnadsvillkor (knapherrskap).

Knape (ty. *knappe*, isl. *knapi*, tjänare, gosse), eg. gosse (ty. *knabe*); en riddares tjänare, väpnare. Se Armifer.

Knape, Olof. Se Strömstierna.

Knape, Anders Hansson, donator, f. 3 jan. 1720 i Uddevalla, d. 26 okt. 1786, började sin bana

som sjöman, bosatte sig på 1750-talet i sin födelsestad som köpman och skeppsredare samt förvärfvade ansenlig förmögenhet, af hvilken större delen anslogs till en barnhusinrättning (se Gustafsberg 3). Hans kolossala byst, i brons, modellerad af Kjellberg, är uppsatt vid Gustafsberg.

Knapherrskap. Se Knapadel.

Knapp. 1. Kul- eller skifformig upphöjning (vanligen öfverst) på ett föremål, t. ex. käpp-, värjknapp, sadelknapp (på främre sadelbommen), knapp på en gitarr o. s. v. — 2. *Industr.*, skif- eller kulformig pjäs af metall, horn, ben, elfenben, pärlemor, sköldpadd, stennöt, kokosnötskal, porslin, trä, ebonit (hårdgummi) e. d., hvilken, öfverklädd eller icke, fastsys vid ett klädesplagg, vare sig till prydnad eller oftare för att medelst ett motsvarande sydt hål (knapphål) hopfästa två eljest skilda delar af plagget. Metallknappar götos förr i tiden af blyhaltigt tenn och försågos med (gjuten) ögla, senare i dess ställe med 2—4 hål för sytråden. Mässingsknappar fingo öglan fastlödd. Numera göras metallknappar nästan uteslutande af bleck (mässing eller brons) genom utstansning af runda skifvor och dessas pressning, betning och polering. Ihåliga metallknappar bildas af två skifvor, som genom omvikning eller lödning förenas och erhålla mellanlägg af papp eller gips. Förgyllning och försilfring sker på galvanisk väg. På öfverklädda knappar är tyget invikt och fasthållet mellan bleckplattorna, och i öglans ställe tjänstgör ofta ett stycke linne, som valkformigt framsticker ur den undre plattans midt. De enklaste öfverklädda knapparna bestå af en kring en mässingsring kringpressad rund tygbit och en annan sådan fäst på afvigsidan. Starkare fäste än påsydda knappar erbjuda de moderna tvådelade, hvilkas ena, nitartade del stickes genom tyget och därefter sammantryckes oupplösligt med den andra. Öfverspunna knappar fås genom plattors omvirande med garn å maskiner. Svarfning anlitas för tillverkning af knappar utaf ben, horn, stennöt, pärlemor, sköldpadd o. s. v.; de erhålla hål å borrmaskiner samt slipas och poleras. Knappar med två genom en hals förenade hufvuden, af hvilka det ena ofta är nedfällbart, nyttjas till att fästa kragar och manschetter. Uniformsknappar (af metall, med åpräglade vapen o. d.) tjäna som åtskillnadstecken för olika kårer och regementen. Om knappar som rangtecken för kinesiska ämbetsmän se Kina, sp. 53 och fig. 27. — Knapptillverkningen är mestadels fabriksindustri, men äfven i ej ringa mån hemslöjd. — 3. *Arkeol.* Knappar förekomma redan tidigt dels som smycken, dels för hopfästande af läderremmar. För dräktens hopfästande egde de under hela forntiden ej den betydelse, som de sedan medeltiden besitta, enär de merendels ersattes af *fibulor*. Redan under den äldre stenåldern förekommo ett slags runda benplattor med hål i midten, som erinra om våra knappar, men väl användes som smycken; de äro stundom graverade på båda sidor (Dordogne, Frankrike). Andra, t. ex. från Langeric-Basse, ha formen af en dubbelkon med spetsarna vända mot hvarandra. Äfven den yngre stenåldern uppvisar knappar af ben, sten, bärnsten, alabaster. Man känner från Frankrike rätt många koniska knappar af alabaster med borrhål, och i Sverige ha anträffats flera bärnstensknappar med s. k. V-borrning (två borrhål i basen mötas i vinkel inne i knappen). Från bronsåldern eger man åtskilliga s. k. dubbelknappar af brons, hvilka ofta påträffats sittande i skinnrester. I Sverige äro dylika knappar kända t. ex. från Hågahögen vid Uppsala och ur ett stort fynd från Häggeby vid Enköping. Under järnåldern voro knappar mycket sällsynta. En dylik med ögla på undersidan och med emaljanläggning, troligen bysantinsk, är funnen på Björkö i Mälaren. — 4. *Sjöv.*, en ring- eller kulformad klots, som anbringas på toppen af en stång (bramstång, flaggstång

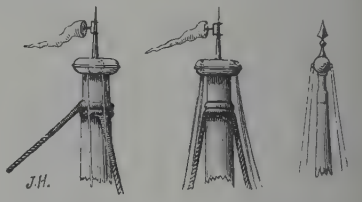

e. d.). Knappen är försedd antingen med två hål eller med en mindre blockskifva för hvarje sejnfall (lina, hvarmed flagga eller signaltecken hissas). — 5. *Bot.* Se Ståndare. 3. T. J. A. 4. L. H.*

Knapp. 1. Albert K., tysk religiös skald, f. 1798 i Tübingen, d. 1864 som kyrkoherde i Stuttgart, tillhörde den schwabiska skolan. K:s dikter äro tankerika, fulla af fantasi och varm känsla, ega en ren, sångbar form och förmåla med positivt kristlig lifsåskådning ädel humanitet. 1829 utkom K:s *Christliche gedichte* (3:e uppl. 1843), följd af de lyriska samlingarna *Neue gedichte* (1834) och *Herbstblüthen* (1859) samt de historiska diktcyklerna *Hohenstaufen* (1839) och *Bilder der vorwelt* (1862). K. redigerade 1833—53 kalendern "Christoterpe". Hans samlade prosaskrifter utgåfvos 1870—75 i 2 bd. Om den hymnologiska forskningen har K. gjort sig högt förtjänt genom den värdefulla samlingen *Evangelischer liederschatz für kirche und haus* (1837; senaste uppl. 1891), med öfver tretusen protestantiska sånger. Se hans son J. Knapps biografi af fadern (1867) och K. Gerok, "A. K." (1881). — 2. Joseph Nathanael K., den föregående son, f. i Stuttgart 1839, d. som kyrkoherde där 1893, fullföljde framgångsrikt sin faders verksamhet som hymnolog och religiös skald. Bland hans skrifter märkas *Gedichte* (1880, 2:a uppl. 1884), *Luther als kirchenliederdichter* (1883) och *Funken vom altare* (1893). 1 o. 2. E. N. S—g.

Knapp. 1. Ludwig Friedrich K., tysk tekniker, f. 1814, d. 1904, blef 1841 e. o. och 1848 ord. professor i Giessen, 1853 i München, där äfven ledningen af den kungliga porslinstillverkningen uppdrogs åt honom, och var 1863—89 professor i teknisk kemi vid "Carolinum" (polytekniska sko-

lan) i Braunschweig. K:s vetenskapliga undersökningar kommo hufvudsakligen läderberedningen och glasfärgningen till godo; metallsalters användning vid garfning voro särskildt föremål för arbeten af honom. Hans arbete *Lehrbuch der chemischen technologie* (1847; 3:e uppl. 1865 o. f.; "Lärobok uti kemisk teknologi", 1849—51) var på sin tid högt uppskattadt.

2. Georg Friedrich K., den föregående son, tysk statistiker, nationalekonom, f. 1842, 1867—74 chef för staden Leipzigs statistiska byrå, sedan 1874 ord. professor i juridisk-statsvetenskapliga fakulteten i Strassburg, har med användning af den högre matematiken skrifvit *Ermittelung der sterblichkeit* (1868), *Die sterblichkeit in Sachsen* (1869) och *Theorie des bevölkerungswechsels* (1874). Till det nationalekonomiska området höra bl. a. *Die bauernbefreiung und der ursprung der landarbeiter in den älteren teilen Preussens* (2 bd, 1887) och *Staatliche theorie des geldes* (1905). Sedan 1886 utger han "Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen seminar zu Strassburg".

Knapp-agsläktet, *Schoenus* L., *bot.*, ett halfgrässläkte af fam. *Cyperaceæ*, hvars arter bilda täta tufvor, med omkr. 30 cm. höga strån och talrika blad med svartbruna, glänsande slidor. Axsamlingarna, som bestå af 2—10 nästan svarta, glänsande, fåblommiga ax, äro hufvudlika. I Sverige finnas 2 arter, som båda äro sällsynta (utom på Gottland), växande i kärr och bäckar på kalkgrund. O. T. S. (G. L—m.)

Knappband, *bot.* Se Ståndare.

Knapper, *geol.*, lokalnamn på det hårda skifferartade bergartslager, ända till 12 m. mäktigt, som i Hunneberg, t. ex. vid Mossebobrotten å östra sidan, ligger närmast under den täckformigt utbredda diabasen ("trapp"). Den tillhör undre graptolitskiffern och motsvaras vid Nygårdsbrotten, i bergets västra sida, af det därstädes s. k. hvitberget. Se E. Sidenbladh, "Beskrifning till bladet Venersborg" (i "Sv. geol. unders. Ser. A, n:o 40", 1870). E. E.

Knappfors kanal i Värmland, vid Timsälfven, förmedlar förbindelsen mellan Bofors å Nora—Karlskogabanan samt Nässundet å Östra Värmlands järnväg. Farledens hela längd uppges till 27,8 km. Endast en sluss finnes, 23,75 m. lång, 5,8 m. bred och 1,8 m. djup. På kanalen, som byggdes 1850—53, transporteras hufvudsakligen järnmalm, tackjärn och ved; trafiken besörjdes 1908 af ångfartyg och prämar, hvilka tillsammans gjorde 197 resor. A. G.*

Knapphålssöm. Se Sömnad.

Knappnål. Se Nål.

Knappsäf, *bot.*, namn på halfgräsläktet *Heleocharis* (se d. o.).

Knaresborough [nä'sbörå], stad i West Riding af engelska grefsk. York, vid Nidd, 27 km. n. v. om York. 4,979 inv. (1901). Ruiner af en borg, som uppfördes kort efter den normandiska eröfringen, intogs af Fairfax 1647 och förstördes 1648. Linneväfverier och tillverkning af gröfre filtar.

Knarrsläktet, *zool.* Se Ängsknarrsläktet.

Kna'ster (ty. och holl. *knaster* l. *kanaster*, af sp. *canastro*, lat. *cani'strum*, korg). 1. Ett slags tobaksblad (ursprungligen sådan, som i korgar försändes från Habana till Spanien); dålig tobak. — 2. *Geol.*, lokalbenämning för ett af de ofvanpå alunskiffern i Hunneberg hvilande bergartslagren samt tillika för bergarten själf, hvilken utgöres af en mörk, kalkblandad, tämligen hård skiffer och eger en mäktighet af 1 à 2 m. Knastern ligger nära ofvanpå alunskifferbäddens öfversta orstenslager och täckes af s. k. undre graptolitskiffer. Se E. Sidenbladh, "Beskrifning till bladet Venersborg" (i "Sv. geol. unders. Ser A, n:o 40", 1870). E. E.

Knattleikr, bollspel. Se Bollspel, sp. 1015.

Knäu'er, Vincenz, österrikisk filosof, f. 1828, d. som docent i Wien 1894, tillhörde Günthers anhängare, men anslöt sig till Hamerling i sitt arbete *Hauptprobleme der philosophie* (1892). S—e.

Knäu's, Ludwig, tysk målare, f. 5 okt. 1829 i Wiesbaden, studerade i Düsseldorf 1845—52, väckte redan då uppseende genom genretaflor, däribland *Borddansen* (1850) och *Spelarna* (1851, galleriet i Düsseldorf, en replik i Leipzig), vistades därefter i Paris till 1860, frånräknadt ett år (1857—58), som han tillbragte i Italien. Han arbetade sig till en beaktansvärd skicklighet, vann framgång med *Morgonen efter ett dansgille* (1853), *Promenaden* (1855, Luxembourgmuseet), *Guldbröllopet* (1858) och *Dopet* (1859). Efter sin återkomst till hemlandet bodde han än i Berlin, än i Düsseldorf, till dess han 1874 definitivt slog sig ner i Berlin, där han till 1883 var ledare af en mästarateljé vid konstakademien. — K. blef en af de mest populäre målarna i Tyskland. Hans taflor framförde oemotståndligt muntrande typer eller löjliga situationer, roande, någon gång vemodiga och rörande bilder ur lifvet. Målningssättet — framför allt ljusbehandlingen — var bättre än hvad de fleste Düsseldorfsmålarna på den tiden kunde åstadkomma, men för sitt stora anseende hade målaren vida mindre att tacka sina taflors måleriska innehåll än det berättande, den träffsäkra karakteristiken, den anekdotiska poängen. Typiska uttryck för hans konstnärslynne äro taflor som *Bruden visas* (1864, galleriet i Wiesbaden), *Barnfest* ("Wie die alten sungen, so zwitschern die jungen", 1869, Berlin, nationalgalleriet), *Begrafning i en hessisk by* (1871), *Byprinsen* (en dryg och högfärdig bondgosse, 1874), *På dåliga vägar* (värdshusscen, 1876), *Bakom kulisserna* (i cirkustältet, 1880, Dresdengalleriet), *Salomonisk vishet* (med lustiga typer af judiska schackrare), *Falskspelare* (Berlins nationalgalleri). Undantagsvis målade han sådana taflor som *Den heliga familjen* (1876, helt genreartadt) eller *Våridyll*, med kvinnor och barn i antik dräkt (Wiesbadens galleri). K. har äfven varit verksam som porträttmålare, är bra representerad — äfven som sådan — i Ravenéska galleriet i Berlin (*Ravenés* porträtt, ett af K:s bästa). Svagare äro de båda helfigursporträtten af *Mommsen* och *Helmholtz* (båda 1881) i Berlins nationalgalleri. K. blef 1868 led. af svenska konstakademien. Jfr monografi af Pietsch (1896). G—g N.

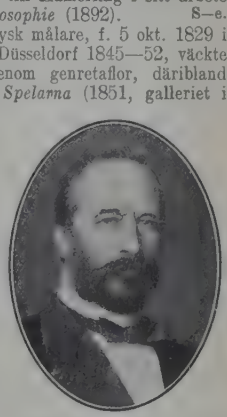

Ludwig Knaus. Efter ett självporträtt.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Knäu'st, Heinrich (latinis. *Chnustīnus*), tysk författare i 16:e årh., f. i Hamburg, studerade på 1530-talet i Wittenberg och slog sig slutligen ned som advokat i Erfurt, där han synes ha aflidit (dödsåret okändt). K. utöfvade ett mångsidigt författarskap på tyska och latin. Utom juridiska urkundsverk och teologiska arbeten utgaf han den latinska tragedien *Dido* (1566) och den värdefulla sångsamlingen *Gassenhawer, Reuter vnd Bergliedlein, christlich moraliter* (1571), där han betecknar 48 sånger som sina egna, bl. a. den utsökt poetiska "O welt, ich muss dich lassen". Af allmänheten blef K. mest uppskattad genom sitt arbete om bryggerikonsten: *Fünff bücher von d. göttl. vnd edlen gabe der philosophischen ... kunst bier zu brawen* (Erfurt 1575). Biogr. af H. Michel (1903). E. N. S—g.

Knäu'tia Coult., *bot.*, ett från *Scabiosa* utbrutet örtsläkte inom fam. *Dipsacaceæ*. Sveriges enda art, *K. arvensis* Coult. (*Trichera arvensis* Schrad.), åkervädd, är en tämligen stor ört (25—50 cm. hög), med hårig stjälk, motsatta, vanligen parflikiga blad och ensamma, långskaftade, plattade blomkorgar. Holkarna bestå af två till flera rader tegellagda, örtartade, bredare och smalare fjäll. Det kullriga blomfästet är borsthårigt. Ytterfodret saknar tydliga fåror, och dess bräm består af tänder. Blomkronorna äro trattlika, djupt 4-flikade, blekgredelina eller ljusröda. Genom hela Sverige upp till Västerbotten är denna ört allmän på ängar, backar, åkerrenar o. d. ställen. O. T. S. (G. L—m.)

Knebel, Karl Ludwig von, tysk författare, f. 1744, d. 1834, tjänade 10 år som officer vid kronprinsens af Preussen regemente, kom 1774 till Weimar som guvernör för prins Konstantin och fick, då han lämnade detta värf, pension med majors rang. K. tillhörde den krets af "skönandar" ("das Musenhof") i Weimar, hvilken på Goethes tid gjorde denna stad till Tysklands andliga medelpunkt. Själf var K. föga framstående som skald; han var en mottaglig och fint bildad, men icke produktiv natur. Hans ställning till Goethe, hvars kanske närmaste vän han var, skulle kunna liknas vid K. G. v. Brinkmans till Tegnér. K. visar sig i *Sammlung kleiner gedichte* (1815) och *Lebensblüthen* (1826) som efterhärmare af Goethe och Schiller; bäst lyckas han i distika. Mer betydande äro hans öfversättningar, särskildt af romerska skalder, nämligen Propertius' elegier (1798) och framför allt Lucretius' "De rerum natura" (1821; 2:a uppl. 1831). K:s *Literarischer nachlass und briefwechsel* utgafs 1840 af Varnhagen v. Ense och Th. Mundt (som äfven skref K:s biogr.). *Briefwechsel zwischen Goethe und K. 1774—1832* utgafs 1851. Dessutom finnes i andra samlingar en mängd bref till och från K. Se biogr. af von Knebel-Döberitz (1890).

Knebelit Döbereiner, *miner.*, ett svartgrönt eller grågrönt vattenhaltigt och järnrikt mangansilikat, Mn_9O_4Si, som förekommer vid Dannemora och Hilläng. "Knebeliten" från Skisshyttan (V. Silfberget) är detsamma som Igelströmit M. Weibull. Den nyttjas som manganrikt beskickningsämne vid masugnsdriften. P. T. C.*

Knecht, Justin Heinrich, tysk musiker, f. 1752 i Biberach, d. där 1817, var från 1792 organist och konsertdirektör i Biberach samt 1807—09 hofkapellmästare i Stuttgart. Hans många kompositioner voro icke lifskraftiga, och nämnas må blott hans symfoni *Tongemälde der natur*, märkvärdig som till programmet en föregångare till Beethovens pastoral. Som organist hade K. rykte för att vara den främste näst Vogler, och som teoretiker anslöt han sig äfven till dennes åsikter efter att förut ha hyllat Kirnbergers. K. skref bl. a. *Gemeinnützliches elementarwerk der harmonie und des generalbasses* (1792—98), *Vollständige orgelschule* (1795—98), *Kleine theoretische klavierschule* (1800—02) och *Allgemeiner musikalischer katechismus* (1803; flera uppl.). Biogr. af E. Kauffmann (1892). A. L.*

Kneipe [kna'jpe; ty.; af holl. *kniip*, knipa], öl-stuga, bierstuga; värdshus (i synnerhet af enklare slag).

Kneipp [knajp], Sebastian, tysk katolsk präst, vattenläkare, f. 17 maj 1821 i Stefansried vid Ottobeuren, Bajern, d. 17 juni 1897 i Wörishofen, arbetade till en början som lärling på ett spinneri, men fick medel att studera teologi, blef 1852 prästvigd och var sedan 1881 kyrkoherde i Wörishofen vid Türkheim. Redan 1848 började han syssla med den vattenkurmetod, som gjort honom världsbekant och som hufvudsakligen består i kalla fotbad i rinnande vatten, barfotagång, korta kalla lokala begjutningar (*güsse*), lokala inpackningar (*wickel*) o. s. v. Han arbetade för sin metod genom föreläsningar och i skrift, såsom i *Meine wasserkur* (1887, öfver 50 uppl.; "Min vattenkur", 1894), *So sollt Ihr leben* (1889, öfver 20 uppl.; "Så skolen I lefva!", 1894), *Mein testament* (1894; "Mitt testamente", s. å.) och *Öffentliche vorträge* (1892; "Valda föredrag hållna i Wörishofen", 1896). K:s största betydelse ligger helt visst i hans nästan enastående förmåga att väcka intresse för och popularisera kallvattenkuren. Bgt.

Kneippbaden. Se Kneippkuranstalter.

Kneippkuranstalter, kuranstalter, inrättade efter tyske vattenläkaren Kneipps (se d. o.) principer. I Tyskland grundlade Kneipp själf en anstalt efter sitt system i Wörishofen, en liten by i södra Bajern, hvilken, alltefter som Kneipps rykte växte, utvecklade sig till den grad, att den kunde mottaga mera än 10,000 kurgäster om året. Omedelbart efter Kneipps död sjönk kurgästantalet betydligt, men på senare åren har ett stort uppsving förmärkts, så att kurorten numera besökes af mer än 9,000 kurgäster om året. Såväl annorstädes i Tyskland som i de flesta europeiska länder ha dylika s. k. kneippkuranstalter vuxit upp, ofta till en början grundlagda och ledda af icke-läkare, men efter hand öfvertagna af läkare. — I *Sverige* märktes den första Kneippröreisen vid kurorten Ryd vid Åsnen, men den första verkliga kneippkuranstalten i vårt land, Kneippbaden, öppnades 10 juni 1898 strax utanför Norrköping i Borgs socken under ledning af dåv. kaptenen Th. B. Hjertström och med. licentiaten Johan O. A. Bergqvist. Den omfattade till en början endast en större stenbyggnad, men

edan 1899 måste en ny större byggnad uppföras. fter hand uppstod en mängd pensionat och hotell, å att Kneippbaden redan efter en 3-årig tillvaro ildade ett eget municipalsamhälle, Borgs villa-

Kneippbaden vid Norrköping.

stad, som 1909 hade 647 bofasta invånare och ade, då det firade sitt 10-årsjubileum, mottagit 12,000—13,000 kurgäster. Redan ett par år efter Kneippbadens grundande öppnades en liknande anstalt i Tranås, och småningom ha flera dylika uppstått, såsom i Tyringe, Nynäs m. fl. ställen. Bgt.

Kneippkaffe, *bot.* Se Kaffesurrogat.

Knekt (ty. *knecht*). 1. Detta ord förekom redan under medeltiden som benämning på tjänare och gafs äfven vid de första besoldade trupperna åt den mot sold till fots tjänande soldaten. Ett särskildt slag af knektar voro de mycket beryktade tyska "landsknektarna" (*landsknechte*). I Sverige öfvergick ordet snart till betecknande af fotsoldaten, beroende af det sätt, på hvilket han blifvit anskaffad, och i denna bemärkelse förekommer det äfven i Karl XI:s indelningsverk (jfr Indelta armén). Sedermera har benämningen knekt blifvit utbytt mot *soldat*, om den än fortlefver i folkspråket. — 2. *Spelt.*, spelkort, som visar bilden af en krigare och i valör står mellan dam och tia. — 3. *Skpsb.*, upprättstående kort stock af trä, försedd med skifgatt och läppar för iskärning af löpande gods samt med från knektens öfre ända uppskjutande s. k. hufvuden för beläggning, se fig. — 4. *Bygnk.* (ty. *dienst*, "tjänst"), benämning på de half- eller trekvartskolonner, som i den senromanska och i den gotiska stilen omge en sammansatt pelare samt tjäna som stöd för gördelbågar och hvalfstrålar. De, som stödja gördelbågarna, äro gröfre och kallas gamla knektar; de, som stödja hvalfstrålarna, äro smalare och kallas unga knektar. Se Knippepelare. 1. C. O. N. 3. C. K. S. 4. Upk.*

Knekt, *skpsb*

Knektehållet, det ständiga, *kam.*, — efter underdalydelsen ett ständigt tillhandahållande åt kronan af knekt, d. v. s. infanterist — den egentliga beteckningen för det sätt, hvarpå den de svenska landskapen af ålder åliggande skyldigheten att uppställa härens fotfolk och fylla luckorna i detsamma uppfylldes, så länge indelningsverket varade. Denna skyldighet tillgodosågs förut genom *utskrifning*. Det ständiga knektehållet är sålunda en annan benämning på hela den statsinstitution, som vanligen kallas infanteriroteringen och stundom, med ett något oegentligt uttryck, "det yngre indelningsverket för infanteriet". Se Indelta armén. A. Th. S.*

Knektekol och Mantalskol, *kam.*, prestationer, som det förut ålegat allmogen i de till Salbergs län i Västmanland hörande socknarna att utgöra till Sala silfververk. Från den tid detta silfververk drefs för kronans räkning hade nämnda allmoge att jämte sina ord. utskylder till kronan betjäna grufvan och silfververket med hvarjehanda arbeten och körslor, bl. a. framskaffande af den s. k. mantals- och grufveden. Denna pålaga, som ursprungligen presterades in natura, utgick i st. f. mantalspenningar med 1 stafrum ved för hvarje person och, emot befrielse för knektutskrifning, med 3 stafrum för hvarje mansperson, "som kunnat stå i rote" (knekteved). Vid ständiga knektehållets införande 1683 medgafs allmogen att för all grufved njuta betalning af bergslaget, jämte det den erhöll lindring i roteringen. På grund af upprepade klagomål öfver allmogens hårda betungande blef veden 1724, med någon lindring i beloppet, förvandlad till kolränta, hvarpå genom ett af K. M:t 1734 fastställdt kontrakt ytterligare lindring medgafs, så att för hvart stafrum mantalsved skulle utgöras en tolftunnestig kol och för hvart stafrum knekteved $1^1/_2$ stig kol att lösas efter visst öfverenskommet pris. Genom en af K. M:t 1803 fastställd förening mellan bergslaget och allmogen i orten befriades allmogen från utgörande af knekteveden och knektekolen. Beträffande mantalskolen beviljades genom samma förening allmogen en ytterligare lättnad, och prestationen upphörde på grund af k. br. af 1832. C. v. O.

Knektekontrakt, *kam.*, kallas den på 1600-talet mellan kronan och ett landskap ingångna förbindelse, enligt hvilken landskapet åtog sig att mot befrielse från utskrifningar ständigt hålla ett visst antal manskap till krigstjänst. Se vidare Indelta armén. Kbg.

Knektelegomedelskassa, *kam.*, kassa, som, i regel vid ständiga knekte- och båtsmanshållets införande, bland rotehållarna i vissa orter (kär- eller sockenvis) bildats i ändamål att bereda lättnad vid knekts legande äfvensom stundom att i öfrigt lämna understöd åt svaga rotar o. d. I några fall har till dessa kassor utgått statsunderstöd, såsom till Västmanlands regementes knektelegomedelskassa. Dylika kassor benämnas i Hälsingland och Gästrikland uddemantalskassor (se d. o.), i Jämtland roteringskassor (se d. o.), i Uppland enöreskassor (se d. o.). Efter indelningsverkets upphörande ha flerstädes dessa kassor, där de bildats allenast genom delegarnas sammanskott, fördelats bland delegarna. C. v. O.

Knektetorp. Se Indelta armén, sp. 475.

Knektetunnespannmål, spannmål, som af kronotionden anvisats till understöd vid roteringen inom

vissa orter och i allmänhet utgått med 1 tunna för hvar rote, men stundom med 2 tunnor. Understödet har i senare tider utgått efter lösen i penningar och fixerades till beloppet 1892 samt upphör, i samma mån vakanssättningen fortgår. C. v. O.

Kneller (hette urspr. Gottfried Kniller), sir Godfrey, tysk målare, verksam i England, f. 1646 i Lybeck, d. 1723 i London, utbildades i Holland under ledning af Ferdinand Bol och under resor, bl. a. i Italien. Från 1674 arbetade han som porträttmålare vid hofvet i London. Härmed fortsatte han sin återstående lifstid och kom att i bild bevara dragen af alla tidehvarfvets engelska storoch förnämheter. K. upphöjdes 1715 till knight. C. R. N.*

Kneppelhout [-hāot], Johannes, holländsk författare, f. 1814 i Leiden, d. 1885 i Oosterbeek, behandlade särskildt studentlifvet i Leiden på 1840-talet (*Studententypen*, 1841, *Studentenleven*, 1844). K:s samlade skrifter utkommo i 12 bd 1861—75.

Kner, Rudolf, österrikisk zoolog, f. 1810, d. 1869, 1835 med. doktor i Wien, professor 1841 i naturalhistoria i Lemberg och 1849 i zoologi i Wien, utgaf *Lehrbuch der zoologie* (1849; 3:e uppl. 1862) och *Leitfaden zum studium der geologie* (1851; 2:a uppl. 1855) samt vann rykte som framstående ichthyolog. Han beskref Natterers samling af silurioider och characiner från Brasilien (”Ichthyologische beiträge”; i vetenskapsakademiens i Wien ”Denkschriften”, 1855 och 1857), utarbetade tills. med J. J. Heckel ett mycket uppmärksammadt arbete öfver österrikiska monarkiens sötvattensfiskar: *Die süsswasserfische der österreichischen monarchie mit rücksicht auf die angrenzenden länder bearbeitet* (1858), bearbetade flera tyska museers och Novaraexpeditionens samlingar af fiskar äfvensom M. Wagners samlingar från Central-Amerika. Särskildt anmärkningsvärda äro hans anatomiska undersökningar af fenbyggnaden samt hans arbete *Ueber die ganoiden als natürliche ordnung* (1867). (L—e.)

Knes. Se Knjaz.

Knēsebeck. 1. Levin von dem K., friherre, tysk statsman, f. 1597, d. 1638, brandenburgskt geheimeråd 1620, anslöt sig till kanslern v. Götzes (se d. o.) politik och räknades sålunda till det svenskvänliga partiet inom kurfurstens råd. Han bekämpade grefve A. Schwarzenbergs habsburgska sympatier, och då dessa blefvo bestämmande för Brandenburgs politik, begärde han (1627 och 1635) afsked från sitt ämbete. Georg Vilhelm, hos hvilken han stod högt i gunst, bibehöll honom emellertid vid rådsvärdigheten till hans död. — 2. Karl Friedrich von dem K., friherre, preussisk militär, f. 5 maj 1768 på godset Karwe vid Neuruppin, d. 12 jan. 1848 i Berlin, inträdde i hären 1782, deltog i fälttågen 1792—94, blef 1802 major, framställde 1803 ett förslag till upprättande af en nationalmilis, inkallades s. å. i generalstaben och utmärkte sig vid Auerstädt 1806. Sänd till ryska högkvarteret, skall han ha uppgjort planen till Bennigsens seger vid Pultusk (26 dec. 1806). Efter freden i Tilsit drog han sig tillbaka till sina gods, men sändes 1809 till Österrike för att utforska läget och 1812 till Petersburg för att verka för fred; s. å. blef han öfverste. I början af 1813 hade han diplomatiska uppdrag i Wien och hos tsaren i Polen. Generaladjutant hos Fredrik Vilhelm III i mars s. å. och generallöjtnant i dec., egde han stort inflytande hos konungen och motarbetade Blüchers och Gneisenaus djärfvare planer. 1822 blef K. chef för den ridande fältjägarkåren och 1825 infanterigeneral; 1831 förde han efter Gneisenaus död befälet öfver hären vid polska gränsen. 1847 erhöll han generalfältmarskalks afsked. — Jfr skrifter om K. af Lehmann (1875), Duncker (1876), Eugen von dem Knesebeck (1879). 1. B. B—s. 2. G. W—k.

Kneusels excenterpress [knö'jsels]. Se Bleckslageri, sp. 666.

Kniaziewicz [knjaʃēvitʃ], Karol, polsk general, f. 1762 i Kurland af en gammal litauisk adelsslägt, d. 9 maj 1842 i Paris, utmärkte sig 1792 och 1794 under Polens frihetskamp mot Ryssland, utnämndes under belägringen af Warschau till generalmajor och anförde vid Maciejowice (10 okt. 1794) vänstra flygeln, som längst höll stånd. Han råkade därunder i fångenskap, frigafs vid kejsar Pauls tronbestigning 1796, begaf sig därpå i hemlighet till Italien samt deltog i fransmännens anfall emot Kyrkostaten och Neapel. På uppdrag af Direktoriet uppställde K. 1800 vid Rhen en ”polsk legion” på 6,000 man och bidrog med denna väsentligt till segern vid Hohenlinden. När han efter freden i Lunéville 1801 såg hoppet om Polens återupprättande förloradt, återvände han till hemlandet och egnade sig åt landtlifvet till 1812, då han inträdde i konungens af Westfalen generalstab. Med en division af furst Poniatowskis armékår bidrog han kraftigt till segern vid Moskva, vid Berezina s. å., men sårades under återtåget, drog sig för hälsans vårdande undan till Galizien och bosatte sig 1814 i Dresden. Under revolutionen 1830 begaf han sig till Paris för att söka skaffa sina landsmän understöd och stannade sedan där till sin död.

Knickerbocker [ni'kəbåkə], spenamn på en newyorkbo, urspr. på en ättling af de holländske kolonisterna där. Namnet skapades af Washington Irving (se d. o.), som begagnade pseudonymen Diedrich K. på den föregifne författaren af ”History of New York” (1809). — K. har i plur. äfven betydelsen knä-(sport-)byxor; en bardryck m. m. har uppkallats efter K.

Kni'dos (grek. *Knídos*, lat. *Cni'dus* l. *Gni'dus*), forngrekisk, af dorer grundlagd stad vid kusten af landskapet Karien i Mindre Asien. Staden, som var belägen dels på västra udden (Triopion, nu Kap Krio) af en långsträckt halfö, Knidiska Chersonesos, dels på en därmed förbunden ö, var en medelpunkt i det af sex städer bestående doriska statsförbundet (*hexapolis*), hvars förbundsråd sammanträdde i den triopiske Apollons helgedom. K. gällde tillika som en hufvudort för gudinnan Afrodites dyrkan, hvars af Praxiteles utförda bildstod (den knidiska Afrodite, se Afrodite) var uppställd i ett åt båda sidor öppet tempel och prisas som ett af forntidens yppersta konstverk. I

närheten af K. vann Konon (394 f. Kr.) sin ryktbara seger öfver spartanska flottan. Betydande fornlämningar af tempel och teatrar finnas i behåll. A. M. A.

Kniebis [knib-], pass i norra Schwarzwald, på gränsen mellan Baden och Württemberg, 973 m. ö. h., begagnadt redan af romarna, sedermera flera gånger befäst (bl. a. af svenskarna under 30-åriga kriget, "Schwedenschanze"). På södra sidan ligga de s. k. Kniebisbaden: Antogast, Rippoldsau, Freiersbach, Griesbach och Petersthal.

Kniebisbaden [knib-]. Se Kniebis.

Kniep [knip], Christoph Heinrich, tysk målare, f. 1748 i Hildesheim, d. 1825 i Neapel, studerade i Hannover, Hamburg och Berlin, hvarefter han reste till Italien. Efter att med Goethe ha besökt Sicilien hamnade han i Neapel och lefde där tillsammans med de tyske målarna Tischbein och Hackert. K. blef slutligen professor vid akademien. Han målade i akvarell små landskap med figurstaffage. (G—g N.)

Knies [knis], Karl, tysk nationalekonom, f. 1821 i Marburg, d. 3 aug. 1898 i Heidelberg, vardt 1855 professor i statsvetenskap i Freiburg, invaldes 1861 i Badens andra kammare och utnämndes 1862 till direktor för den badensiska skolöfverstyrelsen ("oberschulrath"). 1865—96 var han professor i statsvetenskap i Heidelberg. I det badensiska skolväsendet genomdref K. mot det katolska prästerskapet en viktig reform, betecknad genom lagen af 29 juli 1864, hvilken beröfvade prästerna deras ställning i skolråden och som skolinspektörer samt ersatte dem med lekmän. Inom statsvetenskapen var han en af de förnämste representanterna för den historiska riktningen och utöfvade ett stort inflytande på statistikens utveckling. Hans viktigaste skrifter äro *Die statistik als selbständige wissenschaft* (1850), *Die politische oekonomie vom standpunkt der geschichtlichen methode* (1853; 2:a uppl. 1883) och *Geld und kredit* (2 bd, 1873—79; bd 1, 2:a uppl. 1885). K. utgaf Karl Fredriks af Baden brefväxling med Mirabeau och Du Pont (2 bd, 1892).

Knif. 1. Ett skärande verktyg, bestående af en på ena sidan egghvass klinga ("bladet"), som för att kunna bekvämt handteras är fäst i ändan af ett skaft. Knifven är sedan gammalt ett redskap af universell förekomst. Det behöfver endast erinras om, hur oumbärlig den, i skiftande former, är för skogsarbetaren, trädgårdsmästaren, slöjdaren, tunnbindaren, slaktaren, handtverkaren i gemen, nomaden, läkaren (till operationer, amputering och obduktion) liksom i hushållet (köks-, förskärar-, bröd-, bordsknifvar) samt i gammals och ungs ficka som pennknif, vid männens toalett som rakknif o. s. v. — Från att vara ett af knifsmeden utöfvadt handtverk har kniftillverkningen blifvit en fabriksindustri, som betjänar sig af hvarjehanda maskiner. Knifbladet göres i de allra flesta fall af stål (förr vällstål, numera götstål), stundom ock af silfver, aluminiumbrons (till fruktknifvar), horn eller ben (i vissa länder till smörknifvar). Det vidlyftigaste förfaringssättet erfordrar framställandet af *bordsknifvar*. Dessas blad tillverkas antingen genom utstansning af en stång eller genom utstansning ur en plåt. Af det rödglödgade arbetsstycket (fig. 1 *a*) bildas mellan fallhammarens sänken (se Hammare, sp. 1242) såväl blad som den utsvällande "ansatsen" (hvilken skall hindra den liggande knifvens blad att beröra bordet) och dessutom "tånge" för bladets fästande i skaftet. För att vinna elasticitet uträckes bladet i räckhammare eller smidesmaskin, erhåller därpå genom stansningsverktyg sin

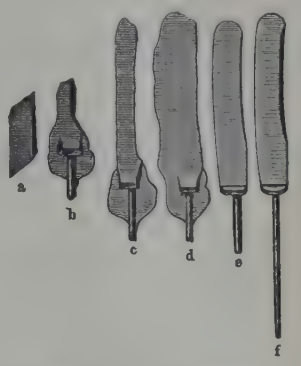

Fig. 1. Framställandet af ett bordsknifblad, i 6 stadier.

noggranna form och kontur (fig. 1 *e*) samt förses med etsadt eller stansadt fabriksmärke. Tången utsmides liksom vid spiksmide (fig. 1 *e*, *f*); bladet

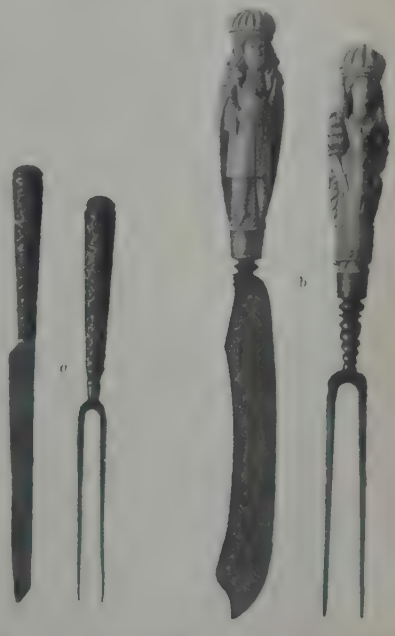

Fig. 2. Två bestick af knif och gaffel från 1600-talets midt, *a* med skaft af silfver i filigran, *b* med skaft af snidadt elfenben. (Nordiska museet, Stockholm.)

upphettas ånyo till rödvärme, härdas och anlöpes (se Härdning 1 och Anlöpa 2), hvarefter gröfre slipning sker mot stora slipstenar och smärgling på smärgelskifvor samt polering till sist följer. Knifskaftens material utgöres vanligen af finare träslag, ben, ebonit eller celluloid. Skaftet förses med borrhål, hvari bladets tånge intryckes, sedan en smält och småningom stelnande massa ingjutits. Till bordsknifvar med ihåliga skaft af metall (nysilfver, järnbleck) göres tången betydligt kortare och fästes medelst smält tenn e. d. Äfven göras massiva stålskaft i ett stycke med bladet och skaft af två trästycken, fästa vid tången. Om renässanstidens praktstycken af knif och gaffel i bestick se fig. 2 och Gaffel 1. — Äfven *tälj-* l. *slidknifvar* ega vid skaftet orörligt fastsittande blad. — På *fällknifvar* däremot slutar bladet ej med en tånge, utan med en kort och kantig ”talong”, vridbar kring ett stift, som är nitadt vid skaftet. *Pennknifvarna* tillverkas i allmänhet af plåt och med jämförelsevis enkla förfaringssätt, enär ansats ej förekommer i dem och bladen ej behöfva göras elastiska. En enkel pennknifs delar äro sidoplåtarna, ryggfjädern, nitarna och bladen. Olika konstruktioner ha tillämpats för ett bekvämt upptagande af knifbladen. Ofta utrustas pennknifven med sådana smärre redskap som korkskruf, sax, handskknäppare, nagelfil, cigarrsnoppare o. d. Ett särskildt slags fällknifvar äro rakknifvarna, hvilka i likhet med kirurgiska knifvar förfärdigas af renaste stål med hög kolhalt. *Rakknifvarna* smidas helst i sänken och erhålla vid slipningen konkava sidoytor, ty eggen måste ha ytterst liten vinkel; de härdas synnerligen omsorgsfullt. — Hufvudorter för kniffabrikationen äro i Sverige Eskilstuna, i England Sheffield (berömdast), Birmingham, Woodstock, Soho och London, i Tyskland Solingen (berömdast), Remscheid, Hagen, Suhl och Berlin, i Österrike Steyr, i Frankrike Langres, Châtellerault, Rouen och Paris.

2. *Arkeol.* Under såväl senare delen af den äldre som under den yngre stenåldern nyttjades i stor utsträckning knifvar, bildade af flint- eller — i Södern — obsidianspån. De anträffas i mängd på stenåldersboplatser, t. ex. i Belgien, Bosnien, Sverige, men äfven i grafvar. De längsta spånorna uppnå ända till 20 à 30 cm. i längd. I Norden förekomma äfven knifvar af skiffer. Knifvar af koppar känner man från öfvergångstiden mellan sten- och bronsåldern på Cypern. Under bronsåldern användes i stor utsträckning knifvar af olika former. De förekomma talrikt i Schweiz och andra länders pålbyggnader liksom i grafvar öfverallt i Europa. Man finner dels vanliga knifvar för arbete, dels rakknifvar, ofta af halfrund form eller dubbeleggade (se bild af dubbeleggad knif i art. Bronsåldern, sp. 267). En mångfald olika typer föreligger, hvaribland stora matknifvar med skaft af brons och svängdt blad. De gamla knifformerna fortlefva under Hallstatt-tiden (jfr fig. 12 i art. Hallstatt-tiden), möjligen smyckade med djur- eller människobilder. Under fortsättningen af järnåldern bibehåller knifven sin popularitet — den anträffas i en ofantlig massa grafvar. Bland latènetidens knifvar förekommer en afart, ”krumknifven”, som fortlefver in i följande period och väl har sitt ursprung i bronsålderns och den äldsta järnålderns halfmånformiga knifvar. Den tycks ha användts till läderarbete. Under den senare järnåldern råder en större enformighet bland kniftyperna. 2. T. J. A.

Knif, Knifläda, *maskint.* Se Jacquardmaskinen.

Knifbänsel, *sjöv.*, smäcker lina, fäst vid en sjömansknif (och vid dess egare) samt hufvudsakligen afsedd att underlätta detta vid arbeten i riggen oumbärliga redskaps användande därstädes äfvensom att förebygga dess nedfallande ”från väders”. Se Bänsel. H. W—l.

Knipfil, *mek. tekn.* Se Fil, sp. 190.

Knifsta, socken i Stockholms län, Ärlinghundra härad. 4,330 har. 1,065 inv. (1909). Annex till Alsike, Uppsala stift, Ärlinghundra kontrakt.

Knigge, Adolf Franz Friedrich Ludwig von, friherre, tysk skriftställare, f. 1752, d. 1796 som medlem af Bremens magistrat, inträdde tidigt på ämbetsmannabanan, vistades vid åtskilliga smärre tyska hof som kammarjunkare och upptågsmakare, verkade med berömvärdt nit i illuminaternas tjänst och lefde sedan på olika orter under idkande af litterärt mångskrifveri för sin utkomst. K:s mest kända arbete, *Über den umgang mit menschen* (1788, många uppl. och bearb.; sv. öfv. 1799, senaste uppl. ”Om umgänget med människor” 1897), vittnar om en vidsträckt erfarenhet af lifvet och människorna; men den lefnadskonst, hvars grundsatser och regler däri anbefallas, är så egoistisk, att bokens och författarens namn snart sagdt blifvit ett ordspråk. Nyare upplagor har man därför sökt ”lämpa efter senare tiders kraf”. K. hopskref äfven flera romaner, i hvilka han lika långrandigt som ytligt framställde tidehvarfvets ”upplysningsfilosofi”; den längsta var *Der roman meines lebens* (4 bd, 1781—83; 2:a uppl. 1805) i brefform. I ”skälmromanen” *Geschichte Peter Clausens* (1783—85; öfv. 1800) och den komiska romanen *Die reise nach Braunschweig* (1792; 2:a, illustr. uppl. 1839; ”Resan till Brunswig”, 1795) lyckades han bättre. K:s samlade skrifter utgåfvos i 12 bd 1804—06. Jfr Goedeke, ”Adolf freiherr v. K.” (1844).

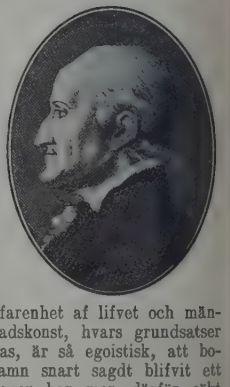

Knight [nā't], eng. (angls. *cniht*, urspr. gosse, yngling; vapensven; jfr ty. *knecht* och sv. *knekt*), riddare. Under medeltiden förstods i England med knight urspr. innehafvaren (direkt från suveränen, *tenens in capite*) af ett län af den storlek, att därför *en* fullväpnad mans krigstjänst till häst skulle utgöras (tjänsten kallades *knight service* och nämnda länsenhet *knight's fee*, på latin *servitium unius militis*). Formligen upphäfdes denna medeltida institution först vid 1660 års restauration; krigstjänsten hade då sedan länge ersatts af en penningafgift. Knight blef äfven benämning på innehafvaren af medeltida riddarvärdighet (se Riddare), och därifrån härleder sig ordets nutida användning som rangtitel. — *Knight banneret* kallades en riddare, som för någon hjältebragd dubbats på slagfältet under konungens standar (banneret) i närvaro

af konungen, prinsen af Wales eller den kungliga härens befälhafvare. Den riddare, som dubbades i fredstid, t. ex. vid konungens kröning eller något annat högtidligt tillfälle, kallades *knight of the bath* (”riddare af badet”), om fullständiga ceremonier, hvari äfven ingick tagandet af ett bad, därvid förekommit. En lägre riddargrad var *knight bachelor* (skedde dubbningen i fredstid, förekom äfven benämningen *knight of the chamber*); vid en sådan förekom endast vanlig dubbning (ackolad, se d. o.). Värdigheten ”knight of the bath” i dess gamla form utdelades sista gången vid Karl II:s kröning. Den knightvärdighet, som fortfarande utdelas, medför rang närmast efter baronet; med dess historiska ursprung (från äldre tiders ”knights bachelors”) sammanhänger, att den i olikhet mot baronetvärdigheten ej går i arf. En knight bär framför sitt dopnamn titeln *sir* (i likhet med en baronet, hvilken emellertid icke är knight, om han ej särskildt utnämnts därtill). Utom suveränen eger enligt 1823 genom domarutlåtande bekräftad sedvanerätt vicekonungen af Irland formell befogenhet att utdela knightvärdighet. Knightvärdighet och titeln *sir*) eger äfven hvarje innehafvare af Strumpebandsorden, Tistelorden och S:t Patriksorden samt de öfre klasserna i några andra ordnar (Bath-orden, Star of India, Order of S:t Michael and S:t George, Order of the Indian empire och Royal Victorian order). — *Knights of the shire* kallades fordom grefskapsrepresentanterna i engelska parlamentet. V. S—g.

Knight [nai't], Thomas Andrew, engelsk hortolog, f. 1759, d. 1838, var 1811—38 president i det stora londonska sällskapet för trädgårdsodlingens främjande och inlade, både som praktiker och som författare, stora förtjänster om denna konst. Se vidare Botanik, sp. 1308. I synnerhet gjorde sig K. känd för sina studier öfver fruktträdens ärftlighetsförhållanden och som uppdragare af värdefulla nya fruktsorter. (C. G. D.)

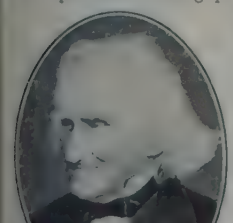

Knight [nai't], Charles, engelsk tidskriftsutgifvare, skriftställare, f. 1791, d. 1873, bidrog kraftigt till folkbildningens höjande i England genom spridande af billig periodisk litteratur. Sedan han ärft sin faders bokhandel och tryckeri, började han på 1820-talet i London en verksamhet som grundläggare af folkliga tidskrifter, hvilken han oegennyttigt fullföljde i öfver 40 år. Som direktör i ett samfund för nyttiga kunskapers spridande utgaf K. från 1828 ”British almanac” med bihang och från 1829 ”Library of entertaining knowledge”. I synnerhet blefvo K:s ”Penny magazine” 1832—45 och ”Penny cyclopædia” 1833—44 de första monstergilla publikationerna i sin art. Därjämte utgaf han från 1853 ”English cyclopædia”. Hans var äfven idén till ”Shilling volumes” samt till ett antal större illustrerade serier som ”Pictorial bible” och ”Old England”. Af Shakspere ombesörjde K. flera upplagor. Han författade dessutom en mängd bidrag till sina tidskrifter. Det viktigaste af hans egna verk är *Popular history of England* (8 bd, 1854—61). Nämnas må ock självbiografien *Passages of a working life during half a century* (3 bd, 1864—65; ny uppl. 1873). K. var äfven verksam för upprättandet af folkbibliotek i städerna. Efter hans död har en staty öfver honom rests i Windsor. Se K:s biografi af Alice Clowes (1892).

Knight [nai't], sir John Prescott, engelsk målare, f. 1803, d. 1881, var köpman i London, öfvergick till måleriet och blef 1823 lärjunge i Londons konstakademi, där han 1827 utställde sina första porträtt. Han vardt en af de mest omtyckte konstnärerna i sitt fack. K. var 1839—60 lärare vid akademien och 1847—73 dess sekreterare. (G—g N.)

Knight [nai't], Joseph Philip, engelsk tonsättare, f. 1812, d. 1887, en tid präst, skref mer än 200 visor, duetter och terzetter, som blefvo mycket omtyckta. Han komponerade äfven ett oratorium.

Knight commander [nai't kəmä'ndə]. Se K. C.

Knights of labor [nai'ts əv lē'bə] l. fullständigt The noble order of the knights of labor, eng. Se Arbetets riddare.

Knihinin (K.-Wieš), by i Galizien, nordlig förstad till Stanisław. 14,477 inv. (1900). Petroleumraffinaderi; möbelfabrik. J. F. N.

Knille, Otto, tysk målare, f. 1832 i Osnabrück, d. 1898 i Meran, var från 1848 lärjunge vid akademien i Düsseldorf, studerade därefter i Paris, 4 år i München och 3 år i Italien. Efter sin hemkomst målade han 1865 i slottet Marienburg (Hannover) alfresko en följd af thüringska sagor, hvarefter han 1866 slog sig ned i Berlin, vid hvars akademi han 1875 blef lärare och 1877 professor. Hans hufvudarbete blef bravurtaflan *Tannhäuser och Venus* (1873; nationalgalleriet). Sedan målade han friser med grupper af berömda män i universitetsbiblioteket (1884 ff.). K. skref ett par små broschyrer öfver måleri. G—g N.

Kniller, Gottfried, tysk målare. Se Kneller.

Knipa, *sjöv.*, att vid bidevindssegling eller då vinden är knapp passa på alla tillfällen att komma upp mot vinden. L. H.*

Knipan, Blåanden, *zool.* Se Andfåglar, sp. 961—962.

Knipare, *sjöv.*, korta tågändar med ett ”öga” i hvardera sladden. De begagnas till att ”stoppa” eller tillfälligtvis hopsnöra flera tåg m. m. L. H.*

Kniphausen. Se Knyphausen.

Kniphofia Mönch, *bot.*, växtsläkte af fam. *Liliaceæ* med 16 arter i södra och tropiska Afrika. Från en kort jordstam utgå de långa och smala bladen och de höga stänglarna, som i spetsen bära täta klasar eller ax af nedhängande cylindriska, gula eller röda blommor. Flera arter odlas allmänt i trädgårdarna som prydnadsväxter, särskildt *K. uvaria* Hook. (*Tritoma uvaria*) från Syd-Afrika, som blir till 1,2 m. hög och blommar på sensommaren och hösten. G. L—m.

Knipning, *jaktv.* Se Morkullan.

Knippe, Blomknippe (lat. *cyma*), *bot.* Se Blomställning, sp. 765.

Knippepelare (ty. *bundelpfeiler*), *bygnk.*, hvalf-

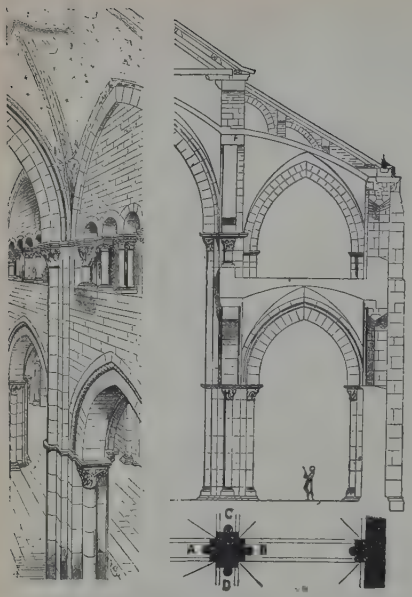

Fig. 1. Förhallen till kyrkan i Vézelay.

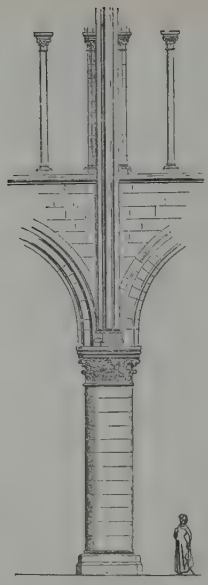

Fig. 2. Pelare i Notre Dame i Paris.

Fig. 3. Pelare i Notre Dame i Laon.

bärande pelare, bestående af en kärna, som är omgifven af smala pelare (kolonnetter), s. k. *knektar*. I den antika romerska basilikan liksom i de äldsta kristna kyrkorna buros midtskeppets väggar af en rad kolonner; skeppen voro öfvertäckta med trätak. Då man sedermera ansåg sig böra öfverhvälfva denna, redan tidigt häfdvunna kyrkotyp, måste

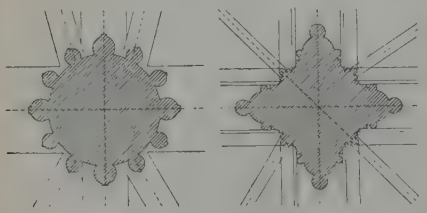

Fig. 4. Fig. 5.
Profiler af knippepelare.

kolonnerna omformas till pelare, för att kunna bära den ökade tyngden samt motstå hvalfvens snedtryck. Hvalfvens olika anordning och form ge anledning till olika pelarformer. Den normala romanska pelarformen torde emellertid kunna sägas vara den, som återges i fig. 1 från förhallen till kyrkan i Vézelay (1130). Planen visar en kärna sammansatt af två hvarandra skärande rektanglar med en kolonnett eller "knekt" på hvardera af de fyra kortsidorna; knektarna svara mot hvar sin af de på pelaren stödjande hvalfbågarna: *A* emot gördelbågen öfver midtskeppet, *B* emot gördelbågen öfver sidoskeppet, *C* och *D* emot de längsgående murbågarna under midtskeppets sidoväggar. Knektarna äro icke fristående, utan "engagerade", d. v. s. huggna ur samma stenblock som själfva kärnan. I mån som den götiska hvalfkonstruktionen utvecklas (se Hvalf) med sina diagonalbågar och strålar, ökas knektarnas antal och ändras pelarens form. I de tidigare franska götiska katedralerna bildades nedre delen af pelarna, intill anfanget för sidoskeppens bågar, i form af en kolonn med bas och kapitäl. Midtskeppets hvalfbågar upptogos af knektar, som stannade på detta kolonnkapitäl (se fig. 2, visande en pelare i Notre Dame, Paris). Nästa utvecklingsstadium finna vi i katedralen i Laon (fig. 3), där den nedre kolonnen omgifvits med kolonnetter, hvilka dock icke fullt motsvara de från de högre hvalfbågarna kommande knektarna. I båda dessa fall och en mängd liknande samtidiga äro knektarnas skaft fristående, ehuru deras baser och kapitäl äro huggna i samma block som kärnans; och i trakter, där materialet icke tillåter alltför stora längder på dessa kolonnetter, afdelas de genom ur kärnan framskjutande bindstenar i form af ringar (se fig. 3).

Det låg nu nära till hands att ställa kolonnetterna rätt under knektarna och anordna dem symmetriskt rundt omkring kärnan. Man hade härmed nått fram till den typiskt götiska knippepelaren, där redan vid basen hvarje mot pelarna stödjande hvalfbåge är representerad genom sin eller sina knektar (se fig. 4 o. 6).

Intill denna punkt i den medeltida knippepelarens historia har man sökande famlat, oviss om målet. Nu stadgar sig med ens riktningen; följdriktigt för-

svinner det gemensamma kapitälet vid sidoskeppsbågarnas anfang; knektarna gro tillsammans med kärnan, hvars form ej längre ger sig till känna, då mellanrummen mellan knektarna utformats till

Fig. 6. Interiör från ett kapell i Mantes.

nålkälar. Slutligen ges samma form åt knektarna om åt hvalfbågarna, och alla kapitäl försvinna. Hvalfbågarna gå med samma profil utan hinder af kapitäl eller ringar från hjässan af hvalfven ända ned till pelarens bas. Själfva pelaren företer en serie af ut- och ingående vertikala listprofileringar (se fig. 5). I. G. C.

Knipperdollinck (Knipperdolling), Bernt, en af hufrudmännen för vederdöparna i Münster,

föddes därstädes af en aktad familj och blef köpman. Utrustad med ståtlig kropp och talande tunga, utöfvade han stort inflytande på stadens borgerskap. Olyckligtvis hade han ett oroligt sinnelag och var full af besynnerliga tankar och planer. Mot biskop och råd understödde han den äfventyrlige predikanten Rothmann, och när det radikala partiet 1533 kommit till makten, blef K. i febr. 1534 borgmästare. Samtidigt mottog han i sitt hus "aposteln" Johan af Leiden och "profeten" Jan Matthys. Han underordnade sig villigt det upprättade profetdömet, och när, efter Jan Matthys död, Johan blef "konung", utnämndes K. till "ståthållare". Efter stadens intagande, 1535, framdrogs K. ur sitt gömsle, delade sin "konungs" fångenskap och afrättades 23 jan. 1536. Om K:s föregifna uppträdande i Sverige se H. Lundströms uppsats "Om det s. k. vederdöpareofoget i Stockholm under Gustaf I:s regering" (i "Kyrklig tidskr.", 1896). Fr. W.

Knipphammare, *mek.*, en sorts små stjärthammare med hastig gång, som drifvas med vattenhjul och användas till uträckning af finare dimensioner af järn och stål samt till förfärdigande af ämnen till hvarjehanda manufakturs miden. C. A. D.*

Knippjärn kallas i allmänhet järn af mycket fina dimensioner, hvilket ofta förekommer i handeln sammanbundet i knippor. C. A. D.*

Knipprot, *bot.*, namn på orkidéslägtet *Epipactis* (se d. o.).

Knipskraken, *zool.* Se Andfåglar, sp. 958.

Knipsläktet, *Clangula* l. *Bucephala*, *zool.*, hör till dykändernas underfamilj af andfåglarnas ordning (se Andfåglar, sp. 961—962).

Knipt has, *veter.* Se Has, sp. 41.

Knislinge, socken i Kristianstads län, Östra Göinge härad. 4,163 har. 1,301 inv. (1909). Annex till Hjärsås, Lunds stift, Östra Göinge kontrakt.

Knista, socken i Örebro län, Edsbergs härad. 8,366 har. 2,060 inv. (1909). K. bildar med Hidinge ett konsist. pastorat i Strängnäs stift, Edsbergs kontrakt. Inom socknen ligger Fjugesta municipalsamhälle.

Knistersalt, *miner.* Se Bergsalt.

Kni'tjanin, Stefan Petrovitj, serbisk general, f. 1809 i Knitj, d. i juni 1855 i Belgrad, började sin bana som köpman, men blef under furst Milosch officer. Furst Mikael Obrenovitj, till hvilken han kommit i spändt förhållande, förvisade honom ur landet, men under Alexander Karageorgevitj, hvars regeringstillträde han befrämjat, blef han senator och fick stort inflytande. Under det ungerska upproret 1848 kämpade han med skicklighet och framgång i spetsen för de serbiska friskaror, som kommo sina stamfränder i Österrike-Ungern till hjälp mot magyarerna, därigenom också görande Österrike ej obetydliga tjänster. Äfven efter återkomsten till Serbien, där han 1852 blef general, arbetade han för underhållandet af vänskapen med denna makt. H. B—n.

Knittelfeld [-fält], stad i Steiermark, vid Mur. 8,053 inv. (1900). Fabriker för metallvaror och kemiska produkter. Järnvägsverkstad. J. F. N.

Knittelvers kallas (så godt som alltid) parvis rimmade versrader, med hvilka man för öfrigt tillåter sig mycket stor frihet både i afseende på rytmen och själfva rimmens beskaffenhet. Oftast innefattar knittelversen fyra versfötter, men vidgas stundom till sju. I själfva verket är den endast en förvildad form af den strängt regelbundna versart, som förut användts i medeltidens episka konstpoesi. Knittelversen var ganska härskande i Sverige under medeltiden (t. ex. rimkrönikorna) och reformationstiden, i strofisk dikt gärna uppblandad med kortare verser. Från och med Stiernhielm och fram till nyromantiken var knittelversen undanträngd och åtnjöt föga anseende bland konstdiktens idkare. Se-

dan har den upptagits bl. a. af Vitalis (''Komiska fantasier''), Edvard Bäckström (i de dramatiska dikterna ''En krona'' m. fl.), som torde varit utgångspunkten för Strindberg (''Sömngångarnätter''). Vissa metriker räkna som knittelvers alla fyrfotade blandade verser. Det tyska ordet *knittelvers* eller *knüttelvers* torde böra ställas i samband med *knittel* l. *knüttel*, knölpåk: liksom dess yta är skroflig och ojämn, så är äfven knittelversens rytm haltande och oregelbunden. Se Bure, ''Rytmiska studier öfver knittelversen i medeltidens svenska rimverk'' (1898). Th. W. (R—n B.)

Knittlingen, stad i Württemberg, Neckarkretsen. 2,675 inv. (1905). Tillverkning af munharmonikor. K. anses vara doktor Fausts födelseort. J. F. N.

Knivskjærodden, Norges nordligaste punkt (71° 11′), ligger på Magerö och skiljes af Knivskjærviken från det mera berömda och imposanta Nordkap. O. A. Ö.

Knjaz [knjäs; ry., äldre sv. *knes*], beteckningen för de ryske furstarna under riksssplittringens tid, innan storfursten (*velikij knjaz*) i Moskva förenat deras länder med sin domän och nedtryckt dem till en tjänstepliktig högadel. Men äfven i denna nya ställning behöllo de sin titel och därmed förenadt anseende. Man skilde mellan de egentlige storryske knjazerna, som ledde sitt stamträd tillbaka till Rurik (*Rurikovitji*), och de västryske, som voro den litauiske storfursten Gedimins afkomlingar (*Gediminovitji*). Till den förra gruppen höra de ännu fortlefvande ätterna Dolgorukij, Odojevskij, Vjazemskij, Gortjakov, Lobanov, Stjerbatov m. fl., till den senare Golitsyn, Kurakin, Trubetskoj, Chovanskij m. fl. Först sent började furstetiteln förlänas som en högsta adelstitel (1705 åt Mensjikov, under kejsar Paul åt Lopuchin m. fl., under Alexander I och Nikolaj I åt bl. a. Saltykov, Lieven, Kotjubej, Tjernysjev). En särskild grupp bilda afkomlingarna af georgiska, tatariska, mingreliska, armeniska och tatarisk-nogaiska regenter; i densamma återfinnas namnen Bagration, Urussov, Jussupov, Mestjerskij, Imeretinskij. H. A—t.

Knjaževac [knja′ʃevats], före 1859 Gurgusovac, hufvudstad i kretsen Timok i Serbien, vid floden Timok. 5,485 inv. (1900). På en höjd ligga ruiner af det 1859 förstörda tornet Kula, som 1842—58 var fängelse för politiska förbrytare. I kriget 1876 intogs och nästan förstördes K. af turkarna. (J. F. N.)

Knjazjni′n, Jakov Borisovitj, rysk dramaturg, f. 1742, d. 1791, odlade den s. k. pseudoklassiska stilriktning, som infördes i Ryssland af hans svärfar Sumarokov. Hans på alexandriner affattade tragedier, ''Dido'' m. fl., äro endast dåliga kopior af franska förebilder. I *Roslav* behandlas högst godtyckligt ett stoff ur svenska historien (Gustaf Vasas ungdom; se A. Jensens ''Ryska skaldeporträtt''); tragedien *Vadim* (med ämne ur Novgorods äldsta historia) förbjöds 1793, då furstinnan Dasjkova gaf ut den, enär Katarina II däri misstänkte politiska anspelningar. Mer lyckad var K. i sina lustspel och vådeviller, t. ex. Lemonadförsäljaren (*Zbitenstjik*) och Matrosskämtet; men äfven här gör sig det franska inflytandet för märkbart, ehuru satiren riktar sig just mot ''gallomanien''. — K:s samlade skrifter utgåfvos 1817—18 och 1847. A—d J.

K. N. O., förkortning för kommendör af Nordstjärneorden.

Knobel [knå-], August Wilhelm, tysk protestantisk teolog, f. 1807, d. 1863, blef 1835 e. o. professor i Breslau och 1838 ord. professor i Giessen. K. var en af de lärdaste exegeterna inom gamla testamentets område. Af hans arbeten må nämnas kommentarerna till Predikaren (1836), Esaias (1843; 3:e uppl. 1861), 1:a Mose bok (1853; 3:e uppl. 1875), 2:a och 3:e Mose böcker (1858; 2:a uppl. 1880), 4:e och 5:e Mose böcker samt Josua bok (1861) äfvensom *Die völkertafel der Genesis* (1850). P. F.*

Knobelsdorff, [knå-], Hans Georg Wenceslaus von, friherre, tysk arkitekt, f. 1699, d. 1753 i Berlin, var kapten i preussisk tjänst, då han 1730 tog afsked för att egna sig åt konsten. Efter en studieresa uti Italien och Frankrike blef han af konung Fredrik II utnämnd till öfveruppsyningsman öfver hans byggnader. I Berlin och Potsdam utförde K. flera byggnadsverk, ståtliga i utkast, enkla och duktiga, om ock något torra i behandlingen, såsom *Operan* i Berlin, nedbrunnen, men ombyggd efter de gamla planerna, slottet *Sanssouci* i Potsdam och det storartade *Stadtschloss* med dess vackra kolonnader, i samma stad.

Knobelsdorff-Brenkenhoff [knå-], Nataly von. Se Eschstruth, N. von.

Knoblauch [knå-], Edvard, tysk arkitekt, f. 1801 i Berlin, d. 1865, är i främsta rummet märklig genom den *nya synagogan* i Berlin (fullb. 1866), i österländska former med modern järnkonstruktion. Jfr monografi af Wallé (1902). G—g N.

Knoblauch [knå-], Karl Hermann, tysk fysiker, f. 1820 i Berlin, d. 1895 i Baden-Baden, blef 1848 docent i Berlin, 1849 i Bonn samt s. å. e. o. professor i Marburg, 1852 ord. professor i fysik därstädes och 1853 i Halle. Sedan 1878 var han president för Academia Leopoldino-Carolina. Han riktade sina undersökningar nästan uteslutande på värmets strålning och därmed i samband stående företeelser. Jämte Melloni är det hufvudsakligen K., som experimentellt påvisat, att värmestrålar och ljusstrålar äro sinsemellan likartade. K:s många arbeten äro mestadels offentliggjorda i Poggendorffs och Wiedemanns ''Annalen der physik und chemie''. (S. A—s.)

Knochen [knå′-], ty., *hand.*, ett slags bärnsten (se d. o., sp. 852).

Kno′ckulapasset, i Finland, 40 km. från Tavastehus bakom Pälkäneströmmen, besattes och befästes af Armfelt 1713 med retranchemang och spanska ryttare ut i vattnet. 30 sept. tillbakaslogs lyckligt ett ryskt anfall, hvarefter Armfelt ytterligare förstärkte sin ställning, men han måste vid ett nytt anfall 6 okt. vika för öfvermakten och draga sig tillbaka till Tammerfors. L. W:son M.

Knodd, spenamn på (snobbig) bodbetjänt och öfver hufvud en sprättig, obildad person med vräkigt uppträdande. Adj. Knoddän. Ordet är säkerligen lån från det nederländska *knod(de)*, knöl, med samma betydelseöfvergång, som föreligger i det nära besläktade lty. *knoden*, öknamn på gesäll, ty. *knote* öknamn på icke-student (''bracka''), ursprungligen samma ord som *knoten* knut, knöl (jfr *knödel* klimp, *knüttel* knölpåk) och som äfven träffas i vårt *knöl*, *luns* (urspr. *klump*), *lurk* (urspr. knöl-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

påk), *drummel* (urspr. kloss), *bängel* (urspr. knölpåk) m. m. Ad. N—n.

Knoll [knäll], Konrad, ritter von K., tysk skulptör, f. 1829, d. 1899, studerade 1845—47 i Karlsruhe, sedan i Stuttgart och 1848—52 under Halbig i München. Sedan han en tid arbetat vid restaurerandet af Wartburg och gjort studieresor i Tyskland, utförde han 1855 sitt första större arbete, en sköld med reliefer ur Tannhäusersagan. 1860 modellerade han en *Germania* och för konungen af Bajern en staty af *Sapfo* och en af *Wolfram v. Eschenbach* (1861) samt utförde 1862—65 sitt förnämsta verk, *Fiskbrunnen* på Marktplatz i München i gotisk form, men i äkta tysk renässansanda. F. ö. modellerade han ett prisbelönt Uhlandsmonument afsedt för Tübingen, *J. Ph. Palms monument* i Braunau, kolossalbyster af *Beethoven*, af *Vilhelm I*, af historikern *Häusser* (i Heidelberg) m. fl. (G—g N.)

Knollys [nå'lis], gammal engelsk hofmannasläkt, härstammande från en sir Thomas K., som 1399 och 1410 var lordmayor i London. En ättling till denne, sir Francis K. (f. omkr. 1519, d. 1596), var hofman först hos Henrik VIII, sedan hos drottning Elisabet, som gjorde honom till rådsledamot och hofskattmästare. Maria Stuart var några månader 1568—69 anförtrodd åt hans bevakning; han tillhörde 1586 hennes domare och påyrkade stadigt i rådet en bestämdare protestantisk politik. K. var gift med en kusin till drottning Elisabet (en systerdotter till Anna Boleyn) samt morfar till Elisabets gunstling Essex. Hans son William K. (f. 1547, d. 1632) blef likaledes hofskattmästare och upphöjdes 1626 till earl af Banbury. Hans hustrus 1627 och 1631 födda två söner erkändes ej af öfverhuset som äkta födda arfvingar till earltiteln, och tvisten om deras ättlingars anspråk afgjordes definitivt först 1813. En af dem, generalen sir William Thomas K., f. 1797, d. 1883, var "prinsen-gemålens" militäre lärare, blef 1855 chef på det nyupprättade öfningsfältet vid Aldershot och var 1862—77 skattmästare vid prins Edvard af Wales' (sedermera Edvard VII) hof. Hans son, Francis K., lord K., f. 1837, anställdes 1870 som privatsekreterare åt dåv. prinsen af Wales, sedermera konung Edvard VII, och innehade denna viktiga syssla till konungens död, 1910, samt har fr. 1885 i olika befattningar varit fäst vid engelska hofvet. Han upphöjdes 1902 till peer (baron K. of Caversham) och är f. n. privatsekreterare åt konung Georg V. — Kis broder, öfversten sir Henry K., f. 1840, är privatsekreterare åt drottning Maud af Norge. V. S—g.

Knop (holl. *knoop*, knopp, knut), *sjöv.* 1. Namn på olika slags sjömansknutar, som för olika ändamål begagnas ombord eller vid sjömansarbeten i allmänhet. Af sådana knopar må nämnas garnknop (fig. 1), fallrepsknop (fig. 2) jämte de snarlika diamant- och roskoparna, käringknop (fig. 3), hvilken dock icke begagnas i sjömansarbeten, emedan den lätt kan gå upp af sig själf, taljerepsknop (fig. 4) och sjåarknop, turbanknop l. ormhufvud (fig. 5), hvilka nyttjas på sladden af ett tåg för att stoppa det vid ett hål, så att sladden ej kryper ut, vantknop (fig. 6), som nyttjas vid reparation af sprungna vant, valknop l. pertkunta (fig. 7), som begagnas på lejdare och perter, öfverhandsknop (fig. 8), som slås på en tågända för att hindra den att rappa ur sig, råbandsknop, äfven benämnd refknop l. sjömansknop (fig. 9), som i allmänhet begagnas vid två

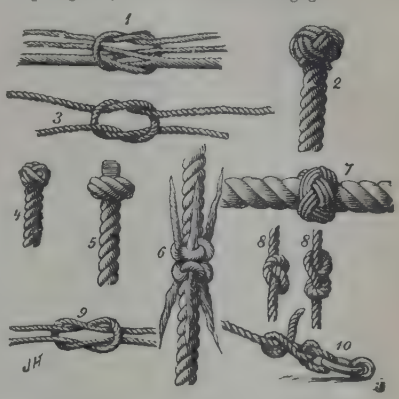

sladdars hopbindning, samt halfslag om egen part (fig. 10), som begagnas, då en tågända skall fastgöras i en ring eller kring något föremål. Se vidare Stek. Litt.: V. Linder, "Lärobok i sjömanskap" (1896), och N. R. Comét, "Fullständig framställning af sjömansknopen" (1908). — 2. Den hastighet, som motsvarar visst antal nautiska mil (som ett fartyg tillryggalägger) i timmen. En knops hastighet motsvarar 1,852 m. i timmen eller 0,514 m. i sekunden. Ett fartyg, som "gör 30 knop", tillryggalägger således 55,56 km. i timmen. Jfr Nautisk mil. Se Logg. L. H. (H. W—l.)

Knop [knåp], Wilhelm, tysk agrikulturkemist, f. 1817 i Altenau (Harz), d. 1891 i Leipzig, 1879 direktör för agrikulturkemiska universitetslaboratoriet i Leipzig, redigerade 1848—62 "Pharmazeutisches (från 1856 "Chemisches") zentralblatt" och författade läro- och handböcker i sitt ämne. Jfr Finjord. — Hans broder Adolf K., mineralog och geolog, f. 1828, d. 1893 som professor vid tekniska högskolan i Karlsruhe, skref bl. a. *Molekularkonstitution und wachstum der kristalle* (1867) och *Studium über stoffwandlungen im mineralreich* (1873). P. T. C.*

Knopit Holmquist, *miner.*, perowskiten närstående metatitanater af kalcium, cerium och järn, kristalliserande efter det reguljära systemet i kuber eller oktaedrar, funnen i kristallinisk kalksten på Alnön. A. Hng.

Knopp (lat. *gemma*), *bot.*, i allmänhet spetsen af en axel hos en växt med de omgifvande, ännu icke utvecklade bladen, ett outvecklad skott. Allteftersom knopparnas utveckling på olika ställen af en växt skiljer man mellan följande olika slag: terminalknoppar l. spetsknoppar, hvilka sitta i toppen af en axel och genom sin utveckling omedelbart förlänga densamma, axillärknoppar, sidoknoppar l. bladveckknoppar, som anläggas exogent i vinkeln mellan ett blad och den axel, hvarpå det sitter, adventivknoppar l. biknoppar, hvilka kunna upp-

komma hvar som helst på växten, såväl på axelorgan (rot och stam) som på bladorgan; om flera axillärknoppar bildas, kallas den först bildade *hufvudknopp*, de öfriga *accessoriska knoppar*. De knoppar, hvilka utveckla endast stam- och bladorgan, kallas *vegetativa knoppar* l. *bladknoppar*. Om knopparna utveckla blommor, benämner man dem *florala knoppar* l. *blomknoppar*. Örtartade, enåriga växter och många trädartade, fleråriga växter i varma länder ha *nakna knoppar*, eller äro utan knoppfjäll (se d. o.), hvilka hos träd och buskar i kallare klimat i allmänhet täcka och skydda *vinterknopparna*, d. v. s. de knoppar, som bildas under en pågående vegetationsperiod (sommaren) för att efter genomgången öfvervintring under nästa års vegetationsperiod utvecklas, hvarvid s. k. årsskott bildas. I hortikulturen kallas kladknoppar ofta för "ögon". Om groddknoppar se d. o. Om bladknoppars utsprickning se *Deperulation*. O. T. S. (G. L—m.)

Knoppceller, *bot.* Se *Konidier*.

Knoppdeformation, *bot.* Se *Gallbildningar*, sp. 613—614.

Knoppern, ty. (ung. *gubacs*), *bot.*, ett viktigt garfmedel, bestående af de af en gallstekel ombildade fruktskålarna af *Quercus robur*. De äro platt-tryckta, kantiga, intill 4 cm. i diameter, bruna eller hvitbruna bildningar, som innehålla 24—35 proc. garfämne och hufvudsakligen insamlas i och exporteras från Ungern. S. k. levantiska knoppern är detsamma som valonea (se *Garfmedel*, sp. 746). G. L—m.

Knoppfjäll, *bot.*, de lågblad, som skydda öfvervintrande, ofvanjordiska knoppar. De sakna vanligen klorofyll, men äro ofta försedda med korkväfnad eller täckta af luftfyllda hår eller af gummi eller harts (t. ex. hos hästkastanjen och popplar). Knoppfjällen kunna vara bildade af hela blad på dess lägsta stadium, som hos syrenen, af bladfoten, som hos rosor, eller af stipler, som hos ek, bok och björk; hos platanen fungerar den nedersta delen af det blad, i hvars vinkel knoppen sitter, som knoppfjäll. Om knoppfjällens förhållande vid löfsprickningen se *Deperulation*. G. L—m.

Knopplägе, *bot.*, detsamma som æstivation (se d. o.).

Knopplökar (lat. *bulbilli*), *bot.*, detsamma som groddknoppar (se d. o.).

Knoppmycēl, *bot.*, myceliet hos jästsvampar (se *Sacchāromycetes*) och hos vissa andra svampar (*Mucor*-arter, ustilaginéer), när de lefva helt nedsänkta i sockerhaltiga vätskor. G. L—m.

Knoppning. 1. *Biol.* Se *Fortplantning*, sp. 941. — 2. *Bot.*, bildning af knoppar. Se *Knopp*.

Knoppvariation, *bot.*, variering af enstaka skott hos en växt. Exempel härpå äro de fågelboliknande häxkvastarna (se d. o.) hos granen och skott med flikiga blad hos bok, hassel m. fl., som förökade genom ympning ofta förekomma som prydnadsväxter i trädgårdarna. G. L—m.

Knorpning, *jaktv.* Se *Morkullan*.

Knorr, *Julius von*, tysk pianopedagog, f. 1807 i Leipzig, d. där 1861, var en ansedd pianolärare i sin födelsestad. Han utgaf bl. a. *Neue pianoforteschule* (1835; 2:a uppl. 1841), *Methodischer leitfaden für klavierlehrer* (1849; flera uppl.) och *Ausführliche klaviermethode* (1859—60). K. var den, som först framhöll de "tekniska föröfningarna" som en viktig del af undervisningen. E. F—t.

Knorr, *Ernst Wilhelm Eduard von*, tysk amiral, f. 1840 i Saarlouis, inträdde 1854 som kadett i preussiska flottan, besegrade 1870 som kaptenlöjtnant på kanonbåten "Meteor" vid Habana den betydligt större och mer bemannade franska avison "Bouvet", utnämndes 1871 till korvettkapten, förde 1874—77 kommandot på kadettskeppet "Hertha" under dess expedition till Stora oceanen, befordrades 1876 till kapitän zur see (kommendör), var 1878—81 öfvervarfsdirektör i Wilhelmshaven, 1881—84 chef för amiralitetsstaben, 1884—88 chef för den västafrikanska eskadern, hvarunder han nedslog ett uppror i Kamerun 1885 och tvang sultanen af Sansibar att erkänna Tysklands skyddsherravälde i Öst-Afrika. K., som 1883 befordrats till konteramiral, utnämndes 1889 till viceamiral, 1893 till amiral och 1895 till tyska flottans befälhafvare. Han upphöjdes 1896 i ärftligt adligt stånd. 1897 försattes han på egen begäran som amiral à la suite i disponibilitet. K. har författat en *Handbuch der schiffsdampfmaschinenkunde* (1867). (H. W—l.)

Knorr, *Iwan*, tysk tonsättare, f. 1853 i Westpreussen, elev af Reinecke och Richter i Leipzig, blef 1883 lärare vid Hochska konservatoriet i Frankfurt a. M. och 1908 detsammas direktör. Han har komponerat operorna *Dunja* (1904), *Die hochzeit* (1907) och *Durchs fenster* (1908), orkester- och kammarmusik, *Ukrainische liebeslieder* m. m. samt skrifvit en biografi öfver Tjajkovskij (1900). E. F—t.

Knorre, *sjöv.*, namn på ett slags forntida nordiskt handelsfartyg.

Knorrhanen, *zool.* Se *Gnodingsläktet*.

Knorrholmen l. *Knarrholmen*, numera *Varfsholmen*, i Kalmar sund, 400 m. n. ö. om Kalmar. På K. hade danskarna 1611 till skydd för sin flotta och för norra inseglingen till gamla Kalmar anlagt en skans, som sedan af svenskarna reparerades 1623, men därefter fick förfalla. 1677 iståndsattes skansen, hvars eld 4 aug. verksamt bidrog att hindra danska flottans försök att norrifrån framtränga mot Kalmar. Efter fredsslutet lämnades skansen på K. åt sitt öde. 1681 anlades på K. ett örlogsvarf, där under 8 år åtta större och flera mindre örlogsfartyg byggdes. L. W:son M.

Knorring, *von*, svensk-finska adliga ätter, härstamma från en lifländsk gren af den urspr. från sydvästra Tyskland (stamgodset Knörringen i Bajern) bördiga gamla ätten von K. Sedan medlemmar af ätten i flera led varit anställda i svensk krigstjänst, blefvo majoren Kasper Fredrik von K:s yngre söner *Stefan Fredrik* och *Göran Johan* 1672 naturaliserade svenska adelsmän under namnet K. Kasper Fredriks äldste son Johan Fredriks sonsöner *Frans Henrik* och *Karl Reinhold* blefvo äfvenledes, 1756, naturaliserade, men under namnet *von K.* Den ofvannämnde Göran Johan upphöjdes 1720 i *friherrligt* stånd med namnet *von K.* Adliga ätten K. utgick på svärdssidan i Sverige 1876. Alla tre ätterna immatrikulerades 1818 på finska riddarhuset.

1. *Göran Johan von K.* (se släktöfversikten), friherre, krigare, f. 10 nov. 1657 i Ny-

nd, d. 3 juni 1726 i Stockholm, öfverste för Häl-nge regemente 1700, utmärkte sig under Stora rdiska kriget, i synnerhet i Kurland, till hvars fring och försvar han kraftigt bidrog.

2. Sofia Margareta von K., författ-rinna, dotter till öfverstelöjtnanten och hofmar-alken C. G. Zelow, f. 29 sept. 1797 på Gräfs-s i Västergötland, d. 13 febr. 1848 på Skålltorp vid Skara. Dels i hem-met, dels under en tre-årig vistelse i Stock-holm erhöll hon en sär-deles vårdad uppfost-ran. Flera giftermåls-anbud framställdes till den rikt begåfvade och ovanligt sköna unga flickan, men först 1820 ingick hon äktenskap med sin faders syssling, döv. majoren (slutligen öfversten) friherre Se-bastian Karl von Knor-ring (sonsons sonson till . 1), ett äktenskap, som alltigenom förblef lyckligt. 26 flyttade makarna till bostället Ärtekärret, och r angreps hon följande år af en häftig lungin-mmation, som lade grund till ett långvarigt stlidande, för hvilket hon slutligen dukade under. et var också där, som hennes redan länge idkade fattarskap — pennan hade sedan hennes sjunde i djup hemlighet varit hennes kanske käraste trogna — på fullt allvar begynte. Anledningen har i hög grad hennes hjärta. Vintern 1829—30 de hon besök af två systrar, af hvilka den ena ss blifvit änka och förlorat sitt enda barn. För t bringa henne någon tröst började friherrinnan K. författa en roman, som kapitel efter kapitel, lteftersom den skrefs, upplästes i den lilla kretsen h mottogs med förtjusning. Trots lifliga upp-ningar från sina åhörare ville hon då ej höra las om att utgifva densamma. Men fyra år där-r, 1834, sålde hon, genom en bekant, manu-ptet för att skaffa sig medel att öfverraska sin an med en länge efterlängtad julklapp. Romanen, ars titel var *Cousinerna* (1834; 2:a uppl. 1836), kte genast vid sitt framträdande en betydande pmärksamhet. Fru K. fortsatte, alltjämt anonymt, författarskap med *Vännerna* (1835), *Qvinnorna* 836), *Axel* (s. å.), *Illusionerna* (s. å.), *Ståndsralleler* (1838), *Tante Lisbeths 19:de testamente* å.), *Skizzer* (två samlingar, 1841 och 1845; samt i 2:a uppl. 1867), *Förhoppningarne* (1843) h *Torparen och hans omgifning* (s. å.; ny uppl. ed inledning af J. Mortensen 1906) samt öfver-tte Ida Hahn-Hahns "Två fruar" (1846). — ellertid hade under denna ansträngande verk-mhet fru K:s hälsa blifvit alltmer vacklande, och vistelse i Tyskland sommaren 1846 (färden skild-les i *Bref till hemmet*, 1847) skänkte icke någon Hennes *Minnen*, ett oafslutadt arbete, som fattar blott hennes barndom, offentliggjordes , i "Aftonbladet". Samtliga hennes romaner öfversatts på danska och tyska ("Torparen" ven på engelska, af M. Howitt, och "Cousi-na" på franska, 3 uppl. af K. Du Puget). Tids-förhållandena gjorde, att fru K:s romaner, kon-servativa och aristokratiska som de voro, ej erhöllo samma uppskattning som Fredrika Bremers eller Emilie Flygare-Carléns. De äro likväl ganska betydande, dels genom den psykologiska styrkan i skildringen af kvinnorna, dels genom tidsmålningens naiva åskådlighet. Det förnämsta af fru K:s arbeten är "Torparen", som framkallades af Almquists "Det går an" och innehåller många förträffliga scener ur allmoge- och herrgårdslifvet, på samma gång som utmärkta känsloanalyser. Hennes egentliga område är annars de finare samhällskretsarna och deras sällskapslif. Se en uppsats af N. Erdmann i "Finsk tidskrift", 1902, och "Sveriges nationallitteratur" bd 12.

3. Frans Peter von K., finsk präst och skriftställare, sonson af i släktöfversikten nämnde Frans Henrik, f. 6 okt. 1792 på Kumogård i Kumo socken, d. 29 mars 1875 i Finström, blef 1810 student i Åbo, 1817 lektor vid Haapaniemi topografiska kår, som han åtföljde, då den 1819 under namn af kadettkår flyttades till Fredrikshamn, blef 1827 pastor vid nämnda kadettkår och 1833 kyrkoherde i Finströms församling på Åland. Anmärkningsvärdast bland von K:s skrifter är *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska gouvernementet* (1833), ett verk, som innehåller en mängd upplysningar om det s. k. Gamla Finlands geografiska, ekonomiska och administrativa förhållanden. Dessutom författade han en mängd afhandlingar och uppsatser, mest af ekonomiskt, medicinskt och pedagogiskt innehåll.

4. Eugen Teodor von K., den föregåendes broder, finsk ämbetsman, f. 12 jan. 1812 på Kumogård, d. 10 juni 1874, blef 1830 student i Helsingfors samt, efter att ha tjänstgjort i både Åbo och Vasa hofrätt, 1850 landssekreterare i Vasa län. 1853 assessor i Åbo hofrätt och 1862 senator i justitiedepartementet. 1863 utnämndes han till prokurator i Finlands senat. Om det nit han i denna egenskap ådagalade vittna de innehållsrika *Berättelser i anledning af ämbetsresor i landet*, som han 1865 och 1867 offentliggjorde. Varmt intresserad för utvecklingen af Finlands konstitutionella statsskick, var han verksam medlem i kommittéer, som hade i uppdrag att utarbeta förslag därom. Bland föremålen för hans omvårdnad må dessutom nämnas fängelseväsendet, hvars förbättring genom hans verksamhet i regeringen och som skriftställare i betydlig mån påskyndades. På hans initiativ bildades 1869 Fängelsföreningen i Finland, hvars förste ordf. han var. 1867 var von K. medlem af ridderskapet och adeln vid landtdagen, där han röstade emot ett af regeringen framlagdt förslag till ny tryckfrihetslag. Därefter flyttades han till led. i senatens justitiedepartement. 1871 blef von K. biträdande chef vid civilexpeditionen af ekonomidepartementet. K. utgaf 1858 Finlands första adelskalender.

5. Karl Erik von K., finsk sång- och teaterledare, sonsons son af i släktöfversikten nämnde Karl Reinhold, f. 1861, byråchef i finska järnvägsstyrelsen, har som mångårig ledare af akademiska sångföreningen (tidtals äfven af "Muntra musikanter") och lycklig vissångare inlagt stor förtjänst om studentsången i Helsingfors. Han är sedan 1907 ordförande i direktionen för svenska teatern i Helsingfors. 2. R—n B. 3 o. 4. M. G. S.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Knosos l. Knossos (grek. *Κνωσός* l. *Κνωσσός*, lat. *Cnōsus*, *Cnōssus*, *Gnōsus*, *Gnōssus*), urgammal forngrekisk stad på norra sidan af Kreta, ungefär 5 km. från hamnstaden Herakleion (Candia). I fornsagorna prisas K. som hela Kretas hufvudstad och Minos' residens, och ännu under den historiska tiden var det den största och mäktigaste staden på ön. På en kulle, något längre mot s., har engelsmannen A. J. Evans (se d. o., sp. 1123) 1900—03 uppgräft de betydande lämningarna af ett väldigt konungapalats från förhistorisk tid, i hvilket man velat återfinna sagokonungen Minos' palats. Se vidare Grekisk fornkunskap och Kretensisk kultur samt i dessa art. åberopad litteratur.

Knossos. Se Knosos.

Knote [knå-], Heinrich, tysk operasångare, f. 1870 i München, är sedan 1892 anställd vid hofoperan därstädes och har med utmärkelse uppburit de förnämsta tenorpartierna särskildt i Wagners operor (*Lohengrin*, *Tannhäuser*, *Siegfried* m. fl.). Han har medverkat vid flera festspel.

Knoten, *zool.* Se Gnodingsläktet.

Knott, *Simuliidæ*, *zool.*, familj af myggornas (*Nemocera*) grupp bland tvåvingarna. Hit höra små eller t. o. m. mycket små (1—4 mm.) myggor med högt hvälfd ryggsköld, liten bakkropp, korta antenner samt starka och korta ben. Vingarna äro breda i förhållande till djurens oansenliga storlek. Honorna äro gråsvarta, medan hannarnas färg är sammetssvart. Larverna leva i rinnande vatten, där de sitta gruppvis med bakändan fäst vid stenar eller vattenväxter. Före förpuppningen bildar larven en strutlik, upptill öppen kokong, ur hvilken puppans hufvud med sina tofslika gälar sticker fram. — Det enda hithörande släktet, *Simulium*, knottsläktet, har 9 svenska arter, som ofta uppträda svärmvis, synnerligast i sumpiga trakter och, framför allt i Lappland, gjort sig beryktade som en landsplåga genom sina svidande styng, som ofta framkalla svullnad. I Skåne har en art, *Simulium reptans*, som dock förekommer allmännast i landets nordligare delar, visat sig farlig för hästar. Till samma släkte hör också hästarnas och nötkreaturens fruktade plågoris i Serbien, colombacz-myggan (se d. o.). — Namnet svidknott användes äfven på arterna af myggsläktet *Ceratopogon* (se Fjädermyggor). G. A.—z.

Knottingley [nå'tiŋli], köping i engelska grefsk. York, West-Riding, vid Aire, 4,5 km. n. ö. om Pontefract. 5,809 inv. (1901). Tillverkning af lervaror och tjära. J. F. N.

Knowledge is power [nå'lidj iz pau'ə], eng. Se Kunskap är makt.

Knowles [nåu'lz], James Sheridan, engelsk dramaturg och skådespelare, f. 1784 på Irland, d. 1862, visade redan i gossåldern brådmogna litterära anlag. Han förde ett oroligt vagabondlif som soldat och läkare, men egnade sig sedermera åt skådespelarkonsten och författade därjämte dramer, som gjort honom till en af Englands mest omtyckta skådespelsförfattare i nyare tider. Flera af hans sorgespel hade stor framgång, såsom *Caius Gracchus* (1815), *Virginius* (1820), *Wilhelm Tell* (1825), *Alfred the great* (1831), men äfven hans lustspel mottogos mycket välvilligt, särskildt rönte *Hunchback* (1832) och *The love chase* (1836; "De kära", 1844) mycket bifall. K:s dramer äro filiströsa och sentimentala, väl beräknade på en ytlig publiksmak. Som skådespelare lyckades K. bäst i karaktärsroller. 1845 lämnade han scenen till följd af religiösa betänkligheter, uppträdde efter 1852 som ifrig baptistpredikant och offentliggjorde stridsskrifter mot katolska kyrkan. — K:s dramatiska verk utkommo samlade 1841—43 i 3 bd (ny uppl. 1873 i 1 bd). Hans smärre berättelser och skisser äro sammanförda i *The elocutionist* (28:e uppl. 1884).

Knowles [nåu'lz], James Pitcairn, skotsk målare, f. i Rotterdam 1864, studerade sedan 1882 i München, i Weimar och i Paris. Hans konst präglas af allvar och själfullhet, förenade med ett drag af mystik. Bland hans arbeten nämnas *Den stilla trädgården*, *Bondgård med tre träd vid Ostende*, *Nunnan*, *Den fattige bekante* (en arbetare) och serien *En kvinnas lif*, af hvilken slutbilden *Den fallnas död* (1891) blifvit mest bekant. J. K—e.*

Knownothings [nåu'-nathiŋs], eg. "de som ingenting veta" (af eng. *know*, veta, och *nothing*, ingenting), populär benämning på ett politiskt parti i Förenta staterna, hvilket under den allmänna partiupplösningen efter 1852 års presidentval organiserades som ett hemligt sällskap (1854) och för en kort tid framåt vann kolossal anslutning. Misstro mot nyinvandrade folkelement och framför allt mot påfvedömets förmenta intriger i Amerika var ursprungligen sällskapets bärande tanke; positivt uttryckt, innehöll denna grundsats, att "amerikaner skulle styra Amerika". Därför borde alla utlänningar och alla katoliker utestängas från ämbeten inom stat och kommun samt en sträng naturaliseringslag antagas, enligt hvilken invandrare först efter 15 à 21 års vistelse i landet skulle få medborgarrätt. Harmen öfver korruption och valsvek med användande af tvifvelaktiga invandrarelement i de stora städerna gjorde dessa kraf populära. Sällskapet var ytterst hemligt och hade afdelningar i hvarje stat. Mystiska tecken och lösensord samt upprepade löften under ed om att ej yppa sällskapets hemligheter utfyllde ceremonielet. Till svar på oinvigdas nyfikna frågor om dess syfte och grundsatser skulle medlemmarna svara *I know nothing* ("jag vet ingenting"); detta gaf anledning till det öknamn, som snart blef sällskapets l. partiets vanliga benämning. Dess officiella namn var *The american party* ("amerikanska partiet"). Hösten 1854 hölls i New York ett slags storlogemöte, där taktiken för de stundande valen bestämdes. Knownothingpartiet vann redan då och än mer 1855 stora framgångar, genomdref sina guvernörskandidater i Massachusetts och Delaware samt tillkämpade sig en mycket inflytelserik ställning i sju andra staters lagstiftande församlingar. Man beräknade en tid dess medlemsantal till inemot $1^1/_2$ mill. människor. Redan sommaren 1855 inträffade emellertid i partiet en djupgående splittring för slaffrågans skull. De gamle demokraterna och det nybildade republikanska partiet anföllo knownothings för deras hemlighetsmakeri och oroliga skaplynne. Vid presidentvalet 1856 led partiets presidentkandidat Millard Fillmore fullständigt nederlag, och under den skärpning af partimotsatserna, som omsider ledde till amerikanska inbördeskriget (1861—65), försvann småningom knownothingpartiet med sitt oklara syfte från den poli-

iska skådebanan. Jfr Rhodes, "History of the United states (1850—80)", (II, 1894). V. S—g.

Knowsley [nåu'śli], kommun i Lancashire, England, 8 km. från S:t Helens. Där ligger herresätet K. hall, som tillhört släkten Stanley (earl of Derby) sedan Rikard II:s tid och innehåller ett stort bibliotek samt tafvelsamling. Wbg.

Knox [nå'ks], John, Skottlands reformator, f. troligen 1515 (den traditionella dateringen 1505), d. 24 nov. 1572 i Edinburgh, studerade vid Glasgows och S:t Andrews' universitet och blef sannolikt hvad han själf kallar "en afgudadyrkare, en präst af altaret". Efter flera års tjänst väcktes han upp genom studiet af Luther, Augustinus och bibeln, och när han hört George Wishart predika, fördes han helt öfver till protestantismen (i en självbiografi förbigår han sitt lif ända till denna tid). Sedan Wishart afrättats och ärkebiskop Beaton mördats, begaf sig K. till mördarna, som innehade Beatons slott S:t Andrews, och begynte här sin stora predikoverksamhet. Då slottet måste ge sig, föll K. i fransk fångenskap och blef fastsmidd som fransk galärslaf. Den misshandling, som han utstod, stålsatte hans karaktär till den oböjlighet, men också till den hårdhet och oförsonlighet, som karakteriserade hela hans senare lif; äfven skapade den hos honom ett fanatiskt hat till Frankrike och allt franskt. Befriad efter 19 månader genom engelsk förmedling, blef han 1551 Edvard VI:s kaplan, men afvisade ett erbjudet biskopsämbete, emedan han ej ville antaga den katoliserande "Common prayer book"; hans predikningar verkade långt. Efter den katolska Marias tronbestigning (1553) flydde han från England; martyrmodet synes K. ej ha haft. I Genève trädde han i närmaste beröring med Calvin och tillegnade sig dennes hårda kyrko- och predestinationslära. Efter att en kort tid ha förestått en församling af engelska flyktingar i Frankfurt am Main och efter ett kort besök i England 1555—56 stannade han i 3 år som predikant vid en engelsk församling i Genève. Där öfversatte han med flera vänner bibeln på engelska; där eller på hemvägen utgaf han den häftigaste af alla sina krigsskrifter, *The first blast of the trumpet against the monstrous regiment of women* (Första trumpetstöten mot det monstruösa kvinnoregementet, 1558 eller 1559), en sorts krigsmanifest mot drottning Maria i England, skotska änkedrottningen och regentinnan Maria (af Guise). Maria af England dödde den ej i lifvet; men den blef olycksdiger därigenom, att äfven Elisabet kände sig träffad af den, hvarigenom ett verkligt samarbete mellan den engelska och skotska reformationen blef omöjliggjordt. Då uppror 1559 utbröt i Skottland, återvände K. dit och blef snart en af ledarna. En våldsam kloster- och bildstorm följde; "om man förstör bönerna", sade K., "komma kråkorna ej mera till-

baka". Han strödde ock omkring sig våldsamma bref, t. ex. "till Antikrists generation, de förpestade prelaterna i Skottland, från Jesu församling". Efter regentinnans död afslutades inbördeskriget genom parlamentsfördraget i Edinburgh 1560, där den extrema kalvinismen segrade; "Confessio scoticana" och "Knox' liturgi" antogos.

K:s vidare historia knyter sig på det närmaste till Maria Stuarts, hvilken 1561 som 19-årig änka återvände till Skottland för att öfvertaga regeringen. I striden mellan dessa två Skottlands verkliga samregenter samlade sig tidens stora religiösa och kulturella motsättningar. När Maria Stuart införde katolsk mässa vid sin enskilda gudstjänst, dundrade K. mot afguderiet; när hon sökte genom skönhet, smicker och tårar vinna honom, visade han sig hårdare än någonsin; hennes hotelser hade ännu mindre verkan; han sade henne, att han "var lika nöjd att lefva under henne som Paulus var att lefva under Nero". K:s motstånd mot Maria var ej blott religiöst; under hans ledning försiggick i Skottland en hastig förvandling från medeltida feodalkultur till modern stat; en ny bildad medelklass växte fram, inspirerad af K:s predikningar och skrifter; och hans tvekamp med drottningar var en strid mellan medeltida envåldsmakt och nyfödd folkmakt. Han var nog ock den ende, som från början genomskådade hennes af alla skrupler obesvärade karaktär. Under motsättningen mot henne drefs han att tydligt förfäkta undersåtarnas rätt att göra uppror mot en ogudaktig furste. 1562 anklagades K. af Maria personligen inför Privy council för högförräderi, men frikändes. 1565 drogs han åter inför rätta af Darnley, efter hvars förmälning med Maria hans predikningar mot papismen och drottningens lättsinne blefvo våldsammare än någonsin. I hvilket förhållande han stod till mordet på drottningens starkt katolske rådgifvare Rizzio är ej slutgiltigt afgjordt; naturligtvis prisade han mordet. När Maria åter lyckades vinna sin mans förtroende, flydde K. och höll sig undan, till dess mordet på Darnley beröfvade Maria Skottlands krona. När Jakob V kröntes 1567, predikade K.: "Prisad vare Gud, våra fiender äro slagna". — Med protestantismens fulla triumf minskades K:s inflytande; under de politiska stormarna 1570—72 förmåddes han "mycket mot sin vilja" att hålla sig undan i S:t Andrews; hans kraft var då ock försvagad af ett slaganfall. 1572 återvände han till Edinburgh, där han vid kyrkoorganisationsarbetet visade sig liksom Calvin ej vara anhängare af presbyteriansk anordning; under vissa villkor ville han t. o. m. medgifva episkopatets återinförande. Han begrofs i S:t Gibs kyrka. K., som omkr. 1555 hade gift sig med Marjory Bowes och 1564 med lord Ochiltrees 19-åriga dotter Margaret Stewart, efterlämnade 2 söner och 3 döttrar; sönerna dogo vid unga år, och med dem utslocknade K:s släkt på manssidan.

K. var otvifvelaktigt en af Skottlands stora söner, en omutlig karaktär, fast hängifven den form af religionen, som han trodde vara den enda sanna, en af sin tids mest vältaliga predikanter och utrustad med stor personlig makt öfver andra, äfven om hans inflytande på händelsernas gång i Skottland blifvit öfverskattadt. Han hade sina fel; han var trångbröstad, bitter och intolerant; oridderligheten mot Maria gick ända till råhet. I allmänhet djärf, vi-

sade han dock vid ett par tillfällen en påfallande omtanke om sin säkerhet; det bevingade ordet från hans begrafning: ''här ligger en man, som aldrig fruktat en människa'', är ej träffande. Men han måste dömas efter sin samtid. Hans fel voro oftast tidens. Och äfven hans bittra fiender sågo storheten i hans enskilda lif och karaktär. Han drog aldrig personlig fördel af katolska kyrkans fall; han förblef ock till sin död en jämförelsevis fattig man. K:s historiska betydelse är ej lätt att rätt värdera. Han har haft ofantligt inflytande på den kalvinska världens religiösa utveckling, och genom honom omintetgjordes den omfamning, hvari Spanien och Frankrike ärnade kväfva det protestantiska England. — Af hans skrifter förtjänar främst framhållas hans skotska reformationshistoria, som räcker till 1567 och som kraftigt karakteriserar honom själf; den ingår i de af D. Laing utg. *The works of John Knox* (1846—64). — Bland den omfattande litteraturen om K. förtjäna framhållas P. Lorimer, ''J. K. and the church of England'' (1875), P. Hume Brown, ''J. K., a biography'' (2 bd, 1895), ''History of Scotland'' (II, 1902) och ''Scotland in the time of queen Mary'' (1904), utmärkta arbeten, A. Lang, ''J. K. and the reformation in Scotland'' (1905; kritisk mot K.), H. Fleming, ''Story of the scottish covenants'' (1904) och ''The reformation in Scotland'' (1910, värdefull), D. Macmillan, ''J. K., a biography'' (1905), H. Cowan, ''J. K., the hero of the scottish reformation'' (1905; gød, försvarar K.), lady Blennerhasset, ''Maria Stuart'' (1908). Hj. H—t.

Knox land [nå'ks länd], antarktiskt land under 66° 35′ s. br. och 105° 30′ ö. lgd, den östligaste delen af Wilkes' land. J. F. N.

Knoxville [nå'ksvil], stad i nordamerikanska staten Tennessee, vid högra stranden af floden Tennessee, som är segelbar dit. 36,015 inv. (1906). Statsuniversitet, landtbruksskola, dårhus, döfstuminstitut. Stor industri (kvarnar, maskinverkstäder, marmorsliperier m. m.), inalles 218 verk, med 4,714 arbetare (1900). K. anlades 1789 och var 1794—1817 statens hufvudstad. J. F. N.

Knubbsälen, *zool.* Se Säldjur.

Knudsen [knu'ssen], Hans Kristian, dansk skådespelare, f. 4 mars 1763, d. 4 mars 1816, var först i murarlära och kom därefter i tjänst hos arfprinsen Fredrik, men fick genom dennes bemedling (1786) tillstånd att uppträda på kungliga teatern. Där vann han genast från början stort bifall och blef en af teaterns yppersta konstnärer, i synnerhet i komiska roller och som sångare. Före slaget på Köpenhamns redd 2 april 1801 bidrog han som ''fædrelandets frivillige sanger'' till att väcka mod och stridslust, och efter slaget drog han omkring i landet för att ordna minnesfester. Ett lika lifligt intresse och stort moraliskt mod visade K. under Köpenhamns bombardemang 1807 och ledde därefter stora insamlingar dels till krigets förande, dels till de sårade och till de fallnes efterlefvande, dels till de danske krigsfångarna i England (tills. omkr. 600,000 kr.). E. Ebg.

Knudsen, Knud, norsk skolman, språkforskare, f. 6 jan. 1812 i Holts socken, Nedenes amt, d. 4 mars 1895 i Kristiania, var 3 år folkskollärare i sin hembygd, tog 1840 filologisk ämbetsexamen och var 1840—46 adjunkt vid Drammens lärdomsskola. Sedan verkade han vid Kristianias katedralskola, 1846—52 som adjunkt, 1852—80 som lektor (''overlærer''). K. var alltifrån början en afgjord motståndare till den klassiska bildningen, som han sökte begränsa till förmån för en fylligare och alltmer omfattande undervisning i modersmålet, historia och realämnena. Men tyngdpunkten af hans verksamhet ligger i hans ''maalstræv'', ett arbete, som utgör en parallell till Ivar Aasens kamp för införandet af ''landsmaalet'', men väsentligen skiljer sig från denna därigenom, att K. ville begagna det dansk-norska ''maalet'', skrifvet enligt i Norge gängse uttal med hårda konsonanter (p, t, k i st. f. resp. b, d, g), och ersätta främmande ord med uttryck från allmogens talesätt. Det var i synnerhet efter hans afsked från skolan, som den af honom åvägabragta rörelsen tilltog i styrka, och på många punkter lyckades han också få sin åskådning godkänd af forna motståndare. K:s hufvudverk äro *Haandbog i dansk-norsk sproglære* (1856) och *Unorsk og norsk eller fremmede ords avlösning* (1879—81). Kring dessa arbeten grupperar sig ett stort antal skrifter, bland hvilka må framhållas *Er norsk det samme som dansk?* (1862), *Modersmaalet som skolefag* (1864), *Det norske maalstræv* (1867), *Nogle spraak- og skolespörgsmaal* (1869), *Den landsgyldige norske uttale* (1876), *Aj maalstriden 1881* (1881), *Norsk blandkorn* (3 samlingar, 1882—85), *Latinskole uten latin* (1884) *Hvem skal vinne?* (1886) och *Tyskhet i norsk og dansk* (1888). Året före sin död sammanfattade han i *Norsk maalvekst fra 1852 å regne* ''maalstrævets'' resultat, i den mån de rörde hans egen lifsgärning. Sin förmögenhet (omkr. 20,000 kr.) testamenterade han till en stiftelse till förmån för dansk-norska ''maalstrævet''. O. A. Ö.

Knudsen, Kristofer, norsk präst, politiker, f. 4 okt. 1843 i Drammen, tog 1867 teol. examen och utöfvade 1867—1905 prästerlig verksamhet som kateket i Mandal, kyrkoherde i Nedre Eker, residerande kapellan i Bragernes och kyrkoherde i Tönsberg; 1876—79 var han därjämte sekreterare i Stavangers missionssällskap. Han var (konservativ) ledamot af stortinget 1895—1900 (för Drammen) och 1900—03 (för Tönsberg). 1905 blef han statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet i Michelsens ministär, men trädde redan i jan. 1906 tillbaka emedan han ej ville gå in på att besätta de teologiska lärostolarna vid universitetet med män af de nyare kritiska riktningen. I öfverensstämmelse med K:s mening upprättades därefter ett särskildt prästseminarium utanför universitetet (''Menighedsfakultetet''), och de härtill erforderliga medlen skaffades genom enskild insamling. Sedan sommaren 1906 är K. kyrkoherde i sin födelsestad; vid fleråriga biskopsval har han fått ett betydligt antal röster. K. är en glänsande talare och har utvecklat omfattande litterär verksamhet. Hans broschyr *Sprogminder fra 1905* väckte uppmärksamhet ej minst genom sin dristiga rättframhet, som vållade mis-

hag bland diplomaterna och de gamle unionsvännerna. O. A. Ö.

Knudsen, Aanon Gunnar, norsk industridkare, politiker, f. 19 sept. 1848 i Östre Moland vid Arendal, hade studerat vid utländska läroanstalter och verkstäder, då han jämte brodern Jörgen Kristian K. (f. 1843, flera gånger stortingsman, tillhörande högern) öfvertog faderns skeppsrederi och skeppsvarf i Porsgrund. 1881 flyttade K. sin stora affär, omfattande en rad industriella anläggningar, till Borgestads gård i Gjerpen (nära Skien) och är därjämte intresserad i många större företag. Han har varit radikal och protektionistisk stortingsrepresentant för Bratsberg 1891—97, 1900—02 och sedan 1906 samt därunder varit led. i en rad stortingskommittéer, bl. a. ordf. i den speciella kommitté (1894), som utarbetade förslag till särskildt konsulatväsen för Norge. Dec. 1901—okt. 1902 var han medlem af Blehrs ministär och inträdde 11 mars 1905 som finansminister i Michelsens, men afgick efter unionens upplösning 31 okt. s. å., då han som republikan ej ville vara med om att förbereda nytt kungaval. 1906 blef han medlem af stortingets presidentkollegium och var en bland ledarna af "den konsoliderade vänstern", som opponerade sig mot Löwlandska "samlingsministären". När denna ej längre kunde stödja sig på nödig majoritet, bildade K. 18 mars 1908 regering, som med honom själf som statsråd och chef för finansdepartementet och J. Castberg som justitieminister fick statssocialistisk prägel, starkt framträdande särskildt i lagarna om utnyttjande af och makt och myndighet öfver landets naturrikedomar. Mot denna politik höjdes opposition i en ny gruppering af partierna, och vid valen 1909 fick ministären ej majoritet. Då stortinget sammanträdde, afgick K:s ministär 1 febr. 1910 för en af V. Konow bildad ny regering. O. A. Ö.

Knudsen [knu'ssen], Jakob Kristian Lindberg, dansk författare, f. 14 sept. 1858 på Rödding i Slesvig, där hans far var högskoleföreståndare, och erhöll en grundtvigiansk uppfostran. 1881 vardt han teol. kand., hvarefter han i tio år verkade som lärare vid Askovs folkhögskola. 1890—97 var han präst för en 'valgmenighed' i närheten af Randers. Sitt författarskap inledde han med dikten *Bengt Kongebroder* (1884) och skådespelet *Cromwells datter* (1891), utgaf 1893 en samling grundtvigianska föredrag och 1898 berättelsen *Et gjensyn*. Sedan han tagit farväl af sin prästerliga anställning, har han kunnat ägna sig åt skriftställeriet med större intensitet och utan att känna sig bunden af yttre hänsyn. Redan den stora romanen *Den gamle præst* (1899) väckte mycken uppmärksamhet genom sin gripande skildring af religiösa själskriser. De två samtidsromanerna *Gjæring* (1901) och *Afklaring* (1902) ge en fast och bitande kritik i gammalgrundtvigiansk och konservativ anda af den moderna folkhögskolan och en hel del andra nutidsförhållanden. *Sind* (1903), en bred och mäktig roman från det danska allmogelifvet, K:s törhända förnämsta diktverk, behandlar ett stort ämne och storslaget brottets psykologi; boken ger på samma gång en mängd kraftiga scener från landallsklasserna på danska landsbygden. Efter ett religiöst epos, *Jomfru Maria* (1904), fortsatte han sitt prosaförfattarskap med *For livets skyld* (1905; "För lifvets skull", s. å.), *Inger* (1906), *Fremskridt* (1907), *Livsfilosofi* (s. å.) och *Lærer Urup* (1909; "En folkskolelärare", 1910), genom hvilka han befäst sin ställning som en självständig och allvarlig moralist, mycket kritiskt sinnad mot parlamentarismen, maskintekniken och mångfaldiga andra moderna åsikter och synpunkter. Se H. Nielsen, "Moderne litteratur" (1904). R—n B.

Knudshoved, sydligaste spetsen af den lilla halfön Österö, hvilken på Fyns östra kust skjuter ut i Stora Belt och därifrån skiljer Nyborgs fjord. Järnvägen från Nyborg sträckes ut till K., som är station för isbåtstrafiken mellan Korsör och Fyn. — Ett annat K. är en 15 km. lång, smal landtunga, som från Vordingborg bukt på södra Själland skjuter ut i Smaalandshavet och v. ut fortsättes af ett stenref, K.-rev. E. Ebg.

Knud Skytte, pseudonym för danske författaren J. Nielsen.

Knudtzon, norsk, från Slesvig före 1770 inflyttad släkt. 1. Hans Karl K., affärsman, f. 1751 i Bredsted (Slesvig), d. 1823 i Trondhjem, utöfvade omfattande verksamhet, då under krigsåren och den dyra tiden i århundradets början stora kraf ställdes på hans offervillighet och administrativa skicklighet. Han representerade Trondhjem i det utomordentliga stortinget 1814 och var medlem af den hyllningsdeputation, som i dec. s. å. afgick till Stockholm. I socialt hänseende representerade han en stadskultur, starkt påverkad af britternas andliga odling och liberalism.

2. Nicolai Henrik K., sonson af den föregående broder Nicolai Henrik K. (f. 1757, d. 1852), affärsman, "Norges största affärsgeni i 19:e årh.", f. 26 jan. 1816 i Kristiansund, d. där 28 jan. 1895, trädde 1837 i spetsen för den af farfadern grundade, af fadern utvidgade affären, som han själf dref upp till en af landets förnämsta, särskildt för export af klippfisk, och med hans handelsrörelse som centrum blef Kristiansund en af landets mest betydande exporthamnar. 1 o. 2. O. A. Ö.

Knudtzon, Jörgen Alexander, assyriolog, f. 9 sept. 1854 i Trondhjem, filos. doktor vid Kristiania universitet 1889, gjorde fleråriga forskningsresor utomlands, blef stipendiat 1894 med skyldighet att hålla föreläsningar i assyriologi och e. o. professor i semitiska språk 1907. Hans förnämsta vetenskapliga skrifter äro *Om det saakaldte perfektum og imperfektum i hebraisk* (1889), *Zur assyrischen und allgemein semitischen grammatik* (i "Zeitschrift für assyriologie", 1891—92), *Assyrische gebete an den sonnengott* (1893), *Ergebnisse einer kollation der El-Amarna-tafeln* (1899), *Die zwei Arzawa-briefe* (1902) och *Die El-Amarna-tafeln* (1908). D. M.

Knufis.

Knufis (grekisk form af egyptiska *Chnum*), egyptisk gud, hvars hufvud har formen af en väduns med utstående horn — i motsats mot Amon, som också har

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

dylikt hufvud, men med nedböjda, öronen omslutande horn. K. är i vissa egyptiska myter demiurgen, som på sin drejskifva — han är nämligen den förste krukmakaren — skapar världsägget, hvarur allting framgått. Han är därjämte icke blott en solgud, utan antager ganska tidigt egenskapen af ''vattnets förlänare'' och ''öfversvämningens herre'', m. a. o han blir tillika ett slags Nilgud. I sistnämnda roll dyrkades han företrädesvis vid första kataraktен och då jämte sina båda kvinnliga följeslagare, Anukis och Satis. K. P. (N. Sbg.)

Knut. Knutar användas till att fästa eller förena tåg, rep, snören, trådar, band o. s. v. med hvarandra eller med andra föremål, äfvensom till prydnad. På sjön kallar man dem *knopar* och *stek* (se dessa ord). De i land mest använda torde vara följande: halfknut l. fingerknut (på sjön öfverhandsknop; fig. 1), som tjänar till att

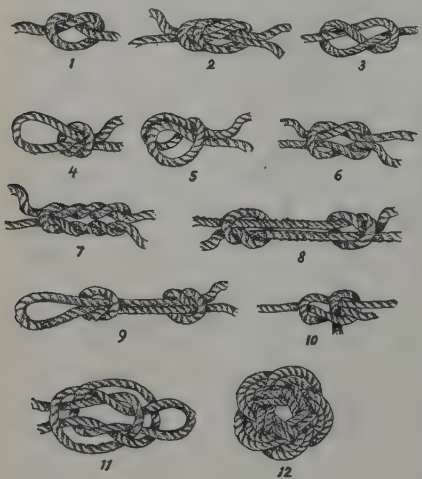

fästa en tråd (t. ex. i tyget, när man syr), ett snöre o. s. v., men äfven till att förena två trådar med hvarandra, då den kallas vattenknut (fig. 2), och för att göra en ögla, som icke glider, ögla med vattenknut. En åtta l. flandrisk knut (fig. 3) användes på samma sätt. Rännknut l. grimskaftsknut (fig. 4) användes allmänt, t. ex. när man binder en häst, men är ofta svår att taga upp igen. Bättre för detta syfte är två halfslag om egen part (se Knop), som äfven användes mycket i land, eller pålstek (se Stek). Mest använd af alla knutar torde vara den i fig. 6 afbildade; den kallas på sjön *råbandsknop* och har i land en mängd namn: hårdknut, braknut, blåknut, vräxelknut, vrängselknut, tvärknut, stenknut, smällknut m. m. Rätt gjord, är den symmetrisk till skillnad från den odugliga s. k. käringknuten (se Knop). Den förekommer äfven i somliga nät (ryssjeknut). Den göres ofta liksom många andra knutar med öglor, för att lätt kunna lossas, och användes sålunda t. ex. som halsduksrosett. Den var känd och värderad redan i forntiden; den förekommer på vestalernas i senare tid uppgräfda statyer i Rom, nämligen på den gördel, som sammanhåller manteln, och är därför utan tvifvel identisk med de gamles herkulesknut, som ansågs ega öfvernaturliga egenskaper. Ännu bättre, när det gäller att förena två ändar, är väfknuten (fig. 10), äfven kallad varpknut, tumknut (på sjön skotstek). Detta är äfven den vanliga knuten i nät, använd snart sagdt öfver hela jorden. Fig. 7 är en kirurgisk knut l. tvinnknut, fig. 8 en fiskarknut, fig. 9 en kärleksknut, fig. 11 en säckknut. Valknutar bestå af en ringformig fläta och användas mest till prydnad. Det ges 3-flätade (fig. 12), men äfven 4-, 5-, 6-flätade o. s. v. Se Hj. Öhrvall, ''Om knutar'' (1908). Hj. Ö.

Knut, liggande timmerstockars hopfogning i hörnen af ett hus. Knuten kan utföras på olika sätt. Vanligast äro korsknut, där timmerändarna ut-

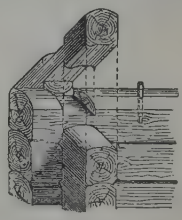

Fig. 1. Korsknut.

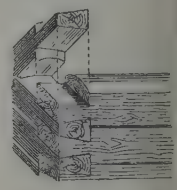

Fig. 2. Laxknut.

skjuta utanför hophuggningen, och laxknut, i hvilken stockarna hopfogats med i själfva ändarna snedt huggen lax, hvarigenom knutens yttersidor ej utskjuta utanför väggen. Knuten skyddas vanligen genom påspikade bräder. Jfr Knutning. H. J. Dft.

Knut, ry., piska af flera hopflätade oxsenor eller ogarfvade remmar, hvilka i ändan skilja sig; slag, utdelade med en sådan piska. — Som straffredskap förekom knutpiskan i Ryssland först under den tatariska perioden; den nyttjades ända in i midten af 1700-talet för afstraffning af alla slags förbrytare, i synnerhet politiska. Från Katarina II:s tid inskränktes dess användning till simpla förbrytares (mördares, kyrkoröfvares och mordbrännares) afstraffning. Under Nikolaus I afskaffades knutpiskan och ersattes af den tresnärtiga pletj, som i sin ordning afskaffades af Alexander II. Den till knut dömde förbrytaren bands stående vid ett par pålar och slagen föllo på hans blottade rygg; stundom dogo de piskade under exekutionen. I politiskt agitationsspråk har ordet ''knut'' ofta användts som symbol för själfhärskardömets inre styrelse.

Knut, *svenska* konungar:

1. K. Eriksson, son till konung Erik den helige, sökte till en början göra Karl Sverkersson tronen stridig, sedan denne blifvit erkänd som konung äfven öfver svearna. Han måste dock fly till Norge men återkom 1167 samt öfverföll och dödade sin motståndare på Visingsö. Därefter hade han en tid att utkämpa strider med ättlingar (Kol och Burislev) af den sverkerska ätten, som synas ha fått understöd från Danmark. Han besegrade dem omsider och var därefter under tjugutre år obestridd herre öfver

Sverige. Under K. E:s regering företogo sig esterna (1187) ett plundringståg inåt Mälaren, uppbrände Sigtuna och dödade på Almare Stäke ärkebiskop Johan. Från K. E:s tid härrör den första kända traktat — en handelstraktat rörande Lybeck —, som Sverige ingått med någon tysk stat, och Östgöta-

Knut Eriksson sigill.

lagen bevarar i Ræfstabalken ett lagstadgande af honom. Han dog 1196 (l. 1195) på Eriksberg i Västergötland och begrofs i Varnhems klosterkyrka, där M. G. De la Gardie lät resa en grafsten öfver honom. Med sin gemål, som var af svensk ätt, hade han flera barn, af hvilka sonen Erik sedermera blef konung och dottern Sigrid blef gift med Birger Brosas son Knut jarl.

2. K. Länge var troligen samme man som den Knut Holmgersson, hvilken omtalas i midten af 1220-talet, och således besläktad med erikska ätten. Genom slaget vid Olustra, 1229, ryckte han till sig Sveriges krona, som han behöll till sin död, 1234. Hans änka Helena (Elin), en dotter till danske riddaren Peter Strangesson, blef sedan gift med en Filip Laurensson, som på mödernet härstammade från Folkungaätten. Om K:s son Holmger se d. o. 1 o. 2. K. H. K.*

Knut (eg. *Knud*), *danska* konungar. K. är ett nordiskt mansnamn, men synes urspr. ha användts blott af danska konungar och först sedan Knut den store tid ha kommit i bruk äfven i de andra nordiska länderna samt ej förrän efter Knut den helige ha vunnit insteg hos menige man.

1. K. den store (eng. *Canute*), äfven kallad den rike (d. v. s. mäktige), konung i England, Danmark och Norge, yngre son till Sven Tveskägg, f. 995, d. 12 nov. 1035 i Shaftesbury, följde 1013

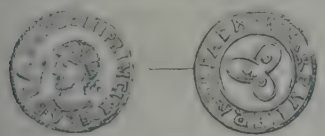

Silfvermynt, slaget för Knut den store.

fadern på tåget till England och utropades efter dennes död 1014 af hären till konung, men nödgades genom angelsaxarnas resning och efter konung Ethelred II:s återkomst draga hem till Danmark igen. Därstädes hade han hjälp af sin äldre broder Harald och återvände 1015 till England med en manstark och välmarkt vikingahär, hvartill slöto sig både en stor skara norrmän under Erik jarl och en del svenska krigare. Kampen mot Ethelreds son Edmund Järnsida var dock hårdnackad; men midt under kriget dog Ethelred (23 apr. 1016), och i okt. s. å. träffade K. en öfverenskommelse med Edmund om delning af riket, hvarvid K. fick den större, norra delen. Redan en månad därefter blef Edmund mördad af Eadric Streon (dock säkert utan K:s medbrottslighet, fastän motsatsen påståtts), och då valde de engelske stormännen K. till konung öfver hela England samt utgjorde en ofantlig "danegäld" (72,000 pd silfver) i vederlag för vikingahären, som hemsändes. K. satte genast till sitt mål att åstadkomma försoning mellan angelsaxarna och danskarna. Han äktade 1017 Ethelreds änka Emma, något äldre än han, och regerade sedan mera som engelsk än som dansk konung. Han upprätthöll de engelska lagarna ("Kung Edgars lagar") och inrättningarna, vakade kraftigt öfver landsfreden gentemot vikingar och våldsverkare, styrde företrädesvis med infödda män af såväl engelsk som dansk börd och aflägsnade efter hand de danske vikingahöfdingarna (t. ex. Torkel den höge), som hade fått land att styra. Sålunda vann K. snart folkets tillit och tillgifvenhet. 1019 drog han till Danmark för att öfvertaga riket efter sin broder Haralds död (1018), men lefde eljest mest i England (se d. o., sp. 605). 1023 tågade han mot de vendiska folken längs Östersjöns sydkust och underkufvade både Jomsborg och Samland. Då konungarna Olof i Norge och Anund Jakob i Sverige 1026 angrepo Danmark, mötte han dem med sin flotta vid Helge å. Striden blef häftig och ogynnsam för K., som dock snart vann öfverhand. 1027 företog han en resa till Rom och öfvervar kejsar Konrad II:s kröning i Peterskyrkan. Han grundade ett "hospitium" för nordiska pilgrimer i Rom och trädde i vänskapligt förhållande till påfven, hvarjämte han hos kejsaren utverkade formlig afträdelse af det tyska s. k. markgrefskapet n. om Eider (sedan 975). För att hämnas angreppet 1026 drog K. 1028 med en stor flotta till Norge, ända till Trondhjem, fördref konung Olof från landet och blef själf antagen till konung. Erik jarls son Haakon utnämndes till jarl, och efter hans död (1030) blef K:s egen son Sven lydkonung. Liksom K. i England väsentligen stödde sig på kyrkans hjälp och visade stor gifmildhet mot kyrkor och kloster, ifrade han äfven i Danmark för främjande af kyrkans sak, i synnerhet genom att inkalla biskopar och präster från England och Lothringen. Han upprättade — eller utvecklade på äldre grundval — ett slags stående här, en hird på 3,000 man (se Thingmannalid), som blef grundvalen för danska adelns utveckling. Äfven om myntväsendets ordnande drog han försorg. Vid K:s hof uppehöllo sig längre eller kortare tid isländska skalder, och han själf tycks ha gifvit upphof till den nya diktart, visan, som blef säregen för medeltiden i hela Norden; man tillskrifver honom en ännu bevarad engelsk improvisation i denna form. I regel var han mild och rättrådig; dock förleddes han af hetsighet att låta dräpa sin svåger Ulf jarl 1026 i Roskilde kyrka, emedan K. ansåg dennes beteende under kriget tvetydigt. K. ligger begrafven i Winchesters katedral. Hans stora rike sönderföll snart. Med en frilla. Ælfgifu, dotter till en angelsaxisk storman, hade K. sönerna Sven (d. 1036) och Harald

(Harfot), hvilken efterträdde K. i England, och med sin gemål Emma sonen Hardeknut, som blef hans efterträdare i Danmark och efter Harald vann Englands krona, samt dottern Gunnhild (1036 förmäld med romerske kejsaren Henrik III, d. 1038).

2. K. den helige, Danmarks skyddshelgon, son till den föregående systerson, Sven Estridsson. Som ifrig krigare gjorde han under faderns lifstid två tåg till England (1069 och 1075), dock utan

Silfvermynt, slaget för Knut den helige.

resultat, och kämpade därjämte mot ester och samber. Vid faderns död (1076) sökte han bli vald till konung, men åsidosattes för den äldre brodern, Harald Hein, och drog därpå i vredesmod till Sverige. Vid Haralds död (1080) togs K. utan gensaga till konung och tillvällade sig snart stor myndighet. Själf innerligt from och nitisk i sin tro — han fastade samvetsgrant och lät gissla sig —, sökte han bringa kyrkans lära till full giltighet och särskildt fullborda dess hierarkiska organisation; han gaf biskoparna samma rang som jarlarna och fritog prästerskapet från att dömas efter landets egna lagar och af de allmänna domstolarna. Stora gåfvor tilldelade han äfven de andliga stiftelserna, bl. a. Lunds domkyrka (han upprättade Lunds domkapitel), och lade grunden till den nya domkyrkan i Odense. Strängt förfor han mot hvarje yttring af gammal vildhet, utan hänsyn till förnäm börd och släkt (se Blod-Egil) och drog ej i betänkande att kränka folkets rättsmedvetande genom att tillförsäkra främlingar protektion eller lämna frigifna trälar tillfälle till att vinna lika stor frihet som de friborne bönderna. Hans lagar voro genomträngda af en kristlig och human anda, men han försvagade deras inverkan på folket genom att söka med ens drifva fram, hvad som blott kunde ske med tiden. Så sökte han t. ex. förgäfves förmå folket att erlägga tionde, hvilket genomfördes först 100 år senare. För att återvinna herraväldet i England påbjöd han 1085 allmän leding, hvarjämte han sökte och fick hjälp hos sin svåger, konung Olof Kyrre i Norge. Medan han själf var i Sönderjylland för att gifva akt på de hotande förhållandena i Nord-Tyskland, samlades den stora flottan i Limfjorden. Manskapet blef otåligt under den långa väntetiden och fruktade, att provianten skulle tryta; det sände därför konungens broder Olof (sedermera konung Olof Hunger) till honom för att påskynda tåget. Då blef K. vred och sände Olof som fånge till sin svärfader i Flandern, hvarefter flottan på egen hand upplöstes. K. ville nu straffa bönderna, och hans fogdar visade mycken stränghet och orättfärdighet. Men då utbröt det allmänna missnöjet i öppet uppror. Vendelboerne begynte, och K. måste fly för dem genom hela Jylland och från Slesvig öfver till Fyn, under det de upproriske följde honom i hälarna. Vid ankomsten till Odense sökte han en tillflykt i Sankt Albanus' kyrka och låg där i bön framför altaret, medan hans broder Benedikt och några krigare sökte skydda ingången till kyrkan. Af ett spjut, inkastadt genom ett fönster, sårades han, och då försvararnas motstånd brutits (Benedikt stupade), blef han dräpt, hvarvid liket misshandlades, 10 juli 1086. Kort därpå skola järtecken skett vid hans graf, och en följd af missväxtår uttyddes som straff för konungamordet. 1095 upptogs K:s stoft och fördes till den nybyggda kyrka i Odense, som fick sitt namn efter honom. 1100 utverkade hans broder Erik Ejegod K:s kanonisering af påfven, och under hela medeltiden dyrkades han som Danmarks skyddshelgon, och många Knutsgillen (se d. o.) instiftades till hans ära. K. var förmäld med Edel, dotter till grefve Robert af Flandern. Om hans son se Karl danske; af döttrarna blef Cecilia gift med Erik jarl i Västergötland och Ingegärd med Folke Digre samt stammoder till Folkungarna. — Den engelske munken Ælnoth författade omkr. 1120 en lefnadsteckning öfver K. Se M. Gertz, "Knud den helliges martyrhistorie" (1907).

3. K. Magnusson, son till konung Nils' son Magnus, valdes 1147 till konung af jutarna, under det själländarna korade hans halfkusin Sven, son till Erik Emune. Följden blef ett långvarigt inbördeskrig, hvarunder K. 1150 förjagades till Sverige och 1151 till Sachsen, men likväl 1152 genom tyske kejsarens bemedling fick Själland till län. I en ny strid fördref K. däremot tills. med Knut Lavards son Valdemar, som förlofvades med hans syster Sofia, 1154 Sven ur landet och delade makten med Valdemar. Slutligen ingicks sommaren 1157 en förlikning, hvarvid riket delades i tre delar, i det Sven erhöll de skånska landskapen, Valdemar Jylland och K. öarna. Misstänksam mot Sven, hade K. undvikit ett par möten med denne; men då han 9 aug. 1157 hade de två andre konungarna till gäster i Roskilde, lät Sven svekfullt öfverfalla sina medtäflare, hvarvid K. omkom, medan Valdemar lyckades rädda sig. K. skildras som vältalig och välvillig, var omtyckt af sina män och själf mycket begifven på kvinnor. 1156 hade han gift sig med en dotter till konung Sverker I, men hade äfven flera oäkta barn: Nils, som dog 1180 och blef kanoniserad, Valdemar, som blef biskop i Slesvig, samt fyra döttrar, som gifte sig med slaviska eller nordtyska furstar.

Brakteat från Knut Magnussons regering.

4. K. Valdemarsson, kallad den sjätte (Gorm den gamles fader, Hardeknut, och Knut den stores son med samma namn räknas som K. I och III, under det de ofvannämnde äro resp. K. II, IV och V), f. 1163 som son till konung Valdemar den store och Knut Magnussons syster Sofia, d. 12 nov. 1202, blef som äkta son 1169 vald till faderns efterträdare samt 1170 krönt med förbigående af halfbrodern Kristofer. K.

Knut Valdemarssons sigill (åtsidan).

deltog jämte ärkebiskop Absalon 1179 som prins i ett stort tåg mot Venden och öfvertog 1182 vid faderns död styrelsen, men öfvergränstes afgjordt af sin store rådgifvare Absalon och de sista åren af den yngre brodern, hertig Valdemar. Han fick genast till uppgift att kufva ett bondeupplopp i Skåne 1182. Då kejsar Fredrik I 1183 kräfde, att K. skulle erkänna honom som länsherre, hvilket hans företrädare Knut Magnusson, Sven Grade och Valdemar I hade gjort, afvisade Absalon på K:s vägnar dristigt detta kraf, och då kejsaren därefter eggade hertig Bogislav af Pommern att angripa Danmark, led denne först 1184 ett fruktansvärdt nederlag till sjöss och nödgades 1185 efter danska härjningståg till Pommern erkänna K. som länsherre. Därefter upptog denne titeln "vendernas konung", hvilken sedermera alla danska konungar begagnat. Senare underkastade sig ett par mecklenburgska furstar K. 1194 och 1197 gjorde K. tåg till Estland, hvars hedniska inbyggare drefvo sjöröfveri på Östersjön. Emellertid hade hans kusin, biskop Valdemar af Slesvig, gjort uppror 1192, men blef tillfångatagen, och 1201 eröfrades Holstein, hvarjämte både Dithmarschen och Lybeck äfven underkastade sig Danmark, hvars gränser sålunda framskötos till Elbe. K. var en allvarlig och rättsinnig man, men något trög till kynnet; han var ovanligt högväxt. Han jordades i Ringsted. K. hade 1177 gift sig med Henrik Lejonets äldsta dotter, Gertrud (d. 1197); äktenskapet var barnlöst. 1—4. E. Ebg.

Knut (da. *Knud*), *danska* prinsar.

1. K. Danaast ("Danskarnas älskling"), Gorm den gamles äldste son, var en väldig viking och stupade omkr. 940 på ett härnadståg; han var fader till Guld-Harald.

2. K. Lavard (tillnamnet en motsvarighet till eng. "lord", herre), son till konung Erik Ejegod och drottning Bothild, f. 12 mars 1096, d. 7 jan. 1131, uppfostrades sedan 1102 af Skjalm Hvide och sedan 1107 i Tyskland hos hertig (senare kejsar) Lothar af Sachsen. 1113 kämpade han under sin farbror konung Nils mot vendernas furste Henrik (i Wagrien och Mecklenburg) och blef 1115 jarl — eller hertig, såsom han enligt tysk sed kallade sig — och därmed landets gränsvakt. Han regerade med stor skicklighet och rättrådighet, upprätthöll landsfreden mot våldsverkare och afvärjde vendernas infall, befäste staden Slesvig och Mysunde samt utbildade rytteriet och blef sålunda föregångsman i fråga om befästnings- och härväsen. Också blef han snart i stånd att angripa furst Henrik i hans eget land, men slöt sedermera vänskapsförbund med honom; och då Henrik och hans ätt omkommo under några få års förlopp, blef K. 1129 vendernas "knes" samt som sådan läntagare under tyske kejsaren, som gaf honom konungatitel. Vidare förstod han hålla sina två oroliga halfbröder, Harald Kesja och Erik (senare konung Erik Emune) i tygeln och tvinga dem till förlikning. Han var mycket omtyckt af folket, men väckte dock mångas ovilja genom sin smak för tysk dräkt och tyska seder. Han understöddes af drottning Margareta Fredkulla, som anade honom för rikets och fredens bästa vän och makr. 1116 gifte bort honom med sin systerdotter Ingeborg, dotter till ryske storfursten Mstislav i Novgorod. K:s bittraste motståndare var Margaretas egen son, Magnus, som i honom såg en farlig medtäflare om kronan — K. var både äldre och son till den äldre brodern — och ständigt eggade sin fader konung Nils mot honom som en trolös undersåte. Så länge Margareta lefde (hon dog omkr. 1127), kom det ej till något fredsbrott, men efter hennes död tänkte Magnus — ytterligare upphetsad af Henrik Skadelaar — på att röja K. ur vägen. På konungens inbjudning drog K. trots sin hustrus varningar 1130 till julgille i Roskilde. Flera försök att öfverfalla honom där misslyckades; men då han begifvit sig till sin fränka Cecilia, Knut den heliges dotter, i Haraldsted, lockade de sammansvurne honom till ett möte i den närbelägna skogen och mördade honom, hvilket blef inledning till mer än 27 års kamp om kronan. Liket jordades först i Haraldsted, men då en källa sprang upp på mordplatsen och det visade sig andra tecken till, att K. var martyr, öfverfördes hans stoft till Ringsteds kyrka. 1169 utverkade K:s son Valdemar I hans kanonisering, och 25 juli 1170 skrinlades K:s ben med stor högtidlighet, under det hans sonson Knut VI samma dag kröntes. K. Lavard blef speciellt Själlands skyddshelgon. En af de äldsta danska skolkomedierna (Ludus de sancto Canuto duce) från reformationstiden handlar om hans lefnad. E. v. der Recke har skrifvit sorgespelet *Knud og Magnus* (1881). Jfr H. Olrik, "Knud Lavards liv og gærning" (1888).

3. K., Valdemar Sejrs oäkta son med Esbern Snares änka Helena, f. omkr. 1205, d. 1260, blef 1219 hertig af Estland (till 1223) och erhöll senare Blekinge, men måste 1246 efter att ha kämpat med Erik Plogpenning utbyta detta län mot Lolland. Af hans två söner blef Svantepolk (d. 1330) lagman i Östergötland och Erik (d. 1304) 1284 hertig af Södra Halland. 1—3. E. Ebg.

Knut, Mäster (d. ä. magister) Knut, domprost i Västerås, en af anstiftarna af 1:a daluppror et mot Gustaf Vasa. Se Dalupproret, sp. 1197.

Knut Alfsson, svensk-norsk storman, var son till norske rådsherren Alf Knutsson (se d. o.), som tillhörde den svenska släkten Tre rosor, och Magnhild Oddsdotter. I sina yngre år vistades K. A. mycket i Sverige och tog äfven del uti Sten Stures strid mot Ivar Axelsson 1487. Efter sin faders död blef han egare af gården Giske m. fl. gods i skilda delar af Norge, efterträdde 1497 sin broder Odd Alfsson som höfvitsman på Akershus och deltog i belägringen af Älfsborg. Hans medtäflare om makten i Norge var höfvitsmannen på Bohus Henrik Krummedike, och emellan dem rådde äfven ett fäderneärfdt hat. Slutligen lyckades Henrik Krummedike göra K. A. misstänkt hos konung Hans, så att denne tog ifrån honom flera län och gaf dem åt hans fiende. Då konungen 1499 beröfvade honom äfven befälet på Akershus, begaf K. A. sig öfver till Sverige, dock ännu utan att öppet bryta med konung Hans. Där bevistade han i början af 1501 två herredagar i Stockholm, hvarvid han, ehuru norsk rådsherre, klagade för det svenska rådet, att han ej fick njuta lag och rätt i Norge för sina hätska motståndare samt fordrade alla danska ämbetsmäns fördrifvande ur Norge. Han var äfven en af de sju herrar, som kort därefter slöto ett förbund emot konung Hans, och deltog som svensk rådsherre i Vadstenamötet, där upproret proklamerades. På

hösten s. å. gjorde han ett infall i Norge, men blef tillbakadrifven. 1502 förnyade han anfallet och hade till en början öfverraskande framgång. Akershus och Tönsberg intogos, och Henrik Krummedike belägrades på Bohus. Snart vände sig likväl lyckan åt nyo. Prins Kristian kom nämligen med en här och skaffade Henrik Krummedike luft samt satte honom i stånd att återtaga Tönsberg och belägra Akershus. Vid en underhandling, som då egde rum på Henrik Krummedikes skepp, blefvo K. A. och flera af hans följeslagare brutalt nedhuggna (18 aug.). Visserligen sökte Henrik Krummedike sedan göra troligt, att K. A. genom svek och falskhet själf brutit sin lejd, och en domstol dömde denne som uppenbar landsförrädare, men den tron var allmän, att han fallit offer för sin fiendes länge närda hat och hämndlystnad. Hans död väckte större oro i landet, än han själf i lifvet kunnat åstadkomma. Ehuru tapper och stridslysten, tyckes han nämligen ej varit utrustad med några mer lysande egenskaper, och en samtida skildrar honom t. o. m. som något inskränkt och ett redskap i Sturarnas händer. K. A. var gift 1) med Gyrild Eriksdotter (Gyllenstierna), dotter till riddaren Erik Eriksson, och 2) med Mätta Ivarsdotter, dotter till danske riddaren Ivar Jensson Dyre och änka efter norska riksrådet Anders van Bergen samt sedan omgift med riksföreståndaren Svante Nilsson. I sitt första gifte hade K. A. sönerna Karl Knutsson, som gick i dansk tjänst samt stupade vid belägringen af Stockholm 1520, och Erik Knutsson, som afrättades i Stockholms blodbad, s. å. K. H. K.*

Knut Algotsson, storman, riddare, broder till den bekante hertig Bengt Algotsson, måste 1357 dela sin broders öde att gå i landsflykt. Sedermera stod han troget på det gamla konungahusets sida och deltog äfven i tåget emot Stockholm 1371. Med sin hustru, Märta, dotter till riddaren och lagmannen i Närke, Ulf Gudmarsson, samt den heliga Birgitta, hade han 3 döttrar. Af dessa blef Ingegärd (se Ingegärd Knutsdotter) abbedissa i Vadstena. K. H. K.*

Knut Andersson, riksråd, diplomat. Se Lillie.

Knutarv, *bot.*, namn på *Centunculus minimus.*

Knut Bosson, biskop i Linköping. Se Natt och Dag 2.

Knut Bosson, riddare, storman, tillhörde den släkt, som i vapnet förde ett griphufvud. Han var son till den bekante drotsen Bo Jonsson, vid hvars död (1386) han ännu icke var myndig. 1395 förmådde han Jakob Abrahamsson, som redan under hans faders tid varit fogde på Åbo, att till honom öfverlämna detta slott och län jämte Åland med Kastelholm samt innehade därefter hela sydvästra delen af Finland ända till hösten 1398, då han förlikte sig med drottning Margareta och afstod Åbo med förpliktelse att följande vår öfverlämna äfven de andra slotten. Han dog 1406 och begrofs i Vadstena (se Bo Jonsson). Hans änka, Ermegard Bülow, blef sedermera omgift med grefve Hans af Eberstein. K. H. K.*

Knutby, socken i Stockholms län, Närdinghundra härad. 14,531 har. 1,661 inv. (1909). K. bildar med Faringe ett konsist. pastorat i Uppsala stift, Närdinghundra kontrakt.

Knut Eskilsson. Se Banér, svensk adlig ätt.

Knutfeber. Se Nässelfeber.

Knut Folkesson. Se Algotssönerna.

Knuth, dansk adlig ätt, härstammande från Mecklenburg, där den utslocknade 1832. 1. Adam Levin K., f. 1648, d. 1699, kom 1664 till Danmark som page hos prins Kristian (sedermera Kristian V), vann dennes ynnest och var till sin död hans daglige umgängesvän. Han blef efter hand öfverstekammarjunkare (1680), geheimeråd (1695) och amtman i Köpenhamns amt samt samlade stor förmögenhet. — 2. Adam Kristofer K., den föregåendes brorson, geheimeråd och stiftsamtman på Lolland, f. 1687, d. 1736, blef 1714 förste grefve af Knuthenborg. — 3. Frederik Markus K., den föregåendes sonsons son, f. 11 jan. 1813, d. 8 jan. 1856, blef 1833 juris kandidat och var alltifrån sin tidiga ungdom nära förbunden med Hall och Monrad. Han hade 1818 ärft grefskapet Knuthenborg, öfvertog 1836 ledningen däraf, fastän det var mycket inteckna dt, och återupprättade det ekonomiskt. Som frisinnad godsegare hade han 1844—46 säte och stämma i östiftens ståndsrepresentation, blef 1847 amtman i Sorö och var mars—nov. 1848 utrikesminister samt var en af gjord anhängare af den nationella politiken. Han blef sedan kungavald medlem af den grundlagstiftande riksförsamlingen och 1849 af den stora "landbokommissionen" samt 1851 "forstander" för Herlufsholm. 1852—53 var han medlem af folketinget och 1854—55 af landstinget, men spelade ingen stor roll i dessa församlingar. 1—3. E. Ebg.

Knut Haakonssön jarl [håkons-], norsk storman, kallad Junker Knut, son till jarlen Haakon Galen, f. omkr. 1207, d. 1261 i Bergen, vistades efter faderns död (1214) i Sverige, där hans moder, Kristina, hade äktat västgötalagmannen Eskil, Birger jarls broder. Vid valmötet i Bergen 1223 blef hans arfsrätt till kronan icke erkänd; men efter Sigurd Ribbungs död (1226) togo ribbungarna honom till dennes efterträdare. Konung Håkan Håkansson slog hans parti gång på gång i trakten af Mjösen; öfvergifna af sitt folk, måste K. och hans höfdingar gifva sig i konungens våld och togos till nåder (1227). K. äktade en dotter till Skule jarl, men då denne antog konunganamn, blef K. hans bittraste fiende. Under inbördes kriget ledde han försvaret af Viken; han förlorade slaget vid Laaka, men slog sedermera, i förening med konung Håkan, Skule i det afgörande slaget vid Oslo (1240). K. fick stora förläningar i Trondhjem och i Sogn samt var näst konungen landets mäktigaste man. Han stod på höjden af sin tids bildning, var klok och belefvad, men begifven på dryckenskap. Ett korståg, som han lofvat företaga mot tatarerna i Ungern eller sarasenerna, kom icke till stånd; däremot nämnes han som skeppshöfvitsman i kriget mot Danmark och som konungens rådgifvare. O. A. Ö

Knuthenborg, danskt grefskap på Lolland, upprättadt 1714 för Adam Kristofer Knuth, omfattar 5 hufvudgårdar och 6 arrendegårdar med inalles 2,358 har åker och äng samt 1,457 har skog vidare höra till grefskapet ett fideikommisskapital af 2,240,000 kr. och Bandholms hamn, byggd 1841—48 af grefve F. M. Knuth. Hufvudgården Knuthenborg, n. om Maribo, hette urspr. Aarsmarke och tillhörde 1527—1667 släkten Urne. Där finns ej något egentligt corps-de-logi, utan grefven bor i det till grefskapet hörande änkesätet

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Detta jämte flera andra egendomliga byggnader (hvaraf en h. o. h. af flinta) ligger i en präktig park, 600 har stor, omgifven af en 2 m. hög granitmur. Den nuvarande (sedan 1888) länsgrefven är Eggert Kristofer Knuth, sonson till F. M. Knuth, f. 1882. E. Ebg.

Knut Holmgersson. Se Knut, svenska konungar 2.

Knut Håkansson. Se Hand, sp. 1298.

Knut jarl, son till Birger Brosa. Se Folkungaätten, sp. 792.

Knut Jonsson. 1. Drottsete. Se Blå 2.

2. Lagman i Västergötland, tillhörde en släkt, som förde tre rosor i sigillet. Han var son till konung Håkan Magnussons anhängare Joan Knutsson och Benkta Algotsdotter (griphufvud). Mellan 1434 och 1438 nämnes han som medlem af svenska rådet och lagman i Västergötland. Med sin hustru Agnes Alfsdotter, dotter af norska riksrådet Alf Haraldsson till Sandbö, hade han flera barn, af hvilka Jöns Knutsson blef höfvitsman på Dal samt svenskt riksråd, och Alf Knutsson (se d. o.) höfvitsman på Bergenhus och norskt riksråd. K. H. K.*

Knut Länge. Se Knut, svenska konungar 2.

Knut Magnusson. 1. Storman, var son till folkungen Magnus Broke och (såsom det i två svenska kronologiet uppgifves) Katarina, en dotter af konung Erik Knutsson. K. deltog i upproret emot Birger jarl och afrättades efter slaget vid Hervadsbro 1251.

2. Storman, riddare, var troligen brorson till den bekante marsken Tyrgils Knutsson, förde liksom denne ett lejon i vapnet samt var lagman först i Värmland och sedermera i Västergötland. Som konung Birger Magnussons råd omtalas han 1305, men synes sedermera ha slutit sig till hertigarnas parti och blef en af deras testamentsverkställare. Efter deras död (1318) nämnes han som hertiginnorna Ingeborgs och sedermera som konung Magnus Eriksson råd samt var en af dem, som rådet utsände för att åvägabringa föreningen med Norge 1319. I de bekanta föreningarna i Uppsala (1319) och Skara (1322) var han en deltagare, och vid rådets förljkning med änkehertiginnan Ingeborg, 1326, bestämdes, att hennes morgongåfva skulle öfverlämnas åt honom. Han deltog äfven uti revisionen af Södermanlandslagen 1327 och var konung Magnus följaktig på dennes friarfärd till Frankrike 1334. Sista gången K. nämnes i handlingarna är 1339, då han omtalas som en bland löftesmännen vid konung Magnus' förlikning med de norske stormännen. 1 o. 2. K. H. K.*

Knutning, *skpsb.*, en sammansättning mellan två timmer, hvilken utföres på det sätt, att timrens ändar förenas halft i halft med en laxstjärtformig fällning. Knutning förekommer t. ex. vid tillverkningen af luckkarmarna på fartygsdäck. Jfr Knut (2). J. G. B.*

Knutpiska. Se Knut, sp. 416.

Knut Porse, hertig af Halland, var en frände (bror- eller systerson) till den Peter Porse, som under Magnus Ladulås' regering uppehöll sig i Sverige. Hans anfäders namn ha varit son till den Nils Knutsson, som deltog i mordet på danske konungen Erik Klipping; säkert är, att han var bördig från Halland och förde Porsvapnet uti sköldat. I svenska historien framträder han första gången under tiden närmast efter Nyköpings gästabud (1317), då han utmärkte sig i striden mot konung Birger. Därefter var han en af svenska rådets fullmäktige vid åvägabringandet af föreningen med Norge (1319) samt troligen redan då höfvitsman på Varberg, där hertig Eriks änka, den unga hertiginnan Ingeborg (se Ingeborg, norska prinsessor 3), höll hof. Äregirig och äfventyrslysten, ville K. vinna henne och med hjälp af denna förbindelse skapa sig ett eget maktområde i gränsländerna mellan de tre nordiska rikena, en tanke, som ju äfven hade varit utgångspunkten för hertig Eriks dristiga planer. Ingeborgs ynnest blef det honom ej svårt att förvärfva, och snart klagade det svenska rådet öfver, att hertiginnan mera rättade sig efter utländska och mindre erfarna ynglingars råd än efter sina gamla rådgifvare. Med de missnöjde danske stormännen trädde K. i nära förbindelse, och till det fördrag, som 1321 kom till stånd rörande giftermål mellan Albrekt af Mecklenburg och Ingeborgs dotter Eufemia, anknöts på K:s initiativ ett hemligt anfallsförbund mot Danmark. På hösten 1322 gjorde K. ett för öfrigt resultatlöst anfall på Skåne, där han framträngde till Lund. Hans inflytande i Sverige hade redan då blifvit stäckt genom rådets bekanta förening i Skara (1322), och senare ingingo äfven de norske stormännen en förening, som beröfvade både K. och hertiginnan allt inflytande på landets styrelse. Spänningen mellan K. och svenska rådet öfvergick småningom till krigiska förvecklingar; 1323 afslöts visserligen en förlikning, hvars innehåll vi ej känna, men därefter utbröt fejden ånyo och afslöts först 1326 genom en förlikning mellan svenska rådet och hertiginnan Ingeborg, genom hvilken bl. a. bestämdes, att K. ej vidare skulle få vistas i Sverige samt att han skulle återlämna de slott han innehade — Ingeborg synes ha lämnat sina svenska besittningar i hans händer. Södra delen af Halland synes han emellertid ha behållit. Hans sträfvan gick nu ut på att under det upplösningstillstånd, som under Kristofer II:s regering rådde i Danmark, skapa sig en så mäktig ställning som möjligt i detta rike. Han slöt sig till upprorsrörelsen mot konung Kristofer och erkändes af den unge Valdemar som hertig af Halland (d. v. s. södra Halland) och Samsö. Intet stod nu längre i vägen för hans giftermål med hertiginnan Ingeborg, hvilket firades 1327. Han ingick 1329 förlikning med den återkallade Kristofer och blef då hertig äfven af Estland. I Sverige hyste man vid denna tid ännu fruktan för honom; i ett 1329 med furstarna af Werle afslutadt fördrag nämnes K. uttryckligen som rikets fiende. K. afled redan 1330; uppgiften att han blifvit förgiftad är säkerligen oriktig. I sitt äktenskap med Ingeborg hade han sönerna Håkan och Knut, som båda afledo i digerdöden (1349), samt dottern Birgitta, gift med norske stormannen Jon Hafthorsen. Se Möller, "Bidrag till Hallands historia" (1874). K. H. K. (T. H—r.)

Knutpunkt l. Nod. Se Vägrörelse.

Knutsford [na'tsfəd], stad i engelska grefsk. Chester, 18 km. s. v. om Manchester. 5,172 inv. (1901).

Knutsgillen (S:t Knutsgillen), andlig-sociala gillen, som uppstodo i Danmark under medeltiden och af hvilka lämningar ännu finnas i Lund, Malmö och Ystad. Dessa gillen uppkallades efter dels konung Knut den helige (mördad 1086), Danmarks nationalhelgon, dels hertig Knut Lavard (mör-

dad 1131), Själlands skyddshelgon. Äldst voro kungliga Knutsgillet i Odense och det hertigliga i Ringsted. Som de två nämnda grupperna af gillen hade samma syften (de afsågo inbördes skydd, understöd och rättskipning) och upptogo åtskilligt från hvarandra, föll med tiden i glömska, hvilketdera helgonet ursprungligen varit hvarje särskildt gilles skyddspatron. I Skåne ha med visshet Knutsgillen funnits i Skanör (sannolikt det äldsta), Falsterbo, Landskrona, Tomarp (Kristianstads län), Malmö, Lund och Ystad. De synas ha haft en gemensam öfverstyrelse med "generalsynod" i Skanör. Genom reformationens stormar bortsopades nästan alla de religiös-sociala gillena (grundvalen för dessa var ju helgondyrkan). Af de återstående, delvis efter tidens kraf omdanade, var Knutsgillet i Malmö, som antagligen var kungligt, mest ansedt. Dokumentariskt omnämnes det första gången i Valdemar IV:s privilegier för Malmö 1360, men är säkerligen äldre; de äldsta protokollen börja med år 1400. Utom en högste styresman, *præpositus* ("skråprosten", för det religiösa), en senator eller ålderman (för de världsliga angelägenheterna), en skrifvare och 6 *præparatores* (gärdesmän, för gillesfesterna) fanns ett särskildt slags ämbetsmän (i senare tider alltjämt 2), *stolsbrödcrna*, som voro bisittare i gillesrätten. I Malmögillet omtalas de först 1460; deras uppgift bestod då i att brygga godt öl till samkvämen. Vid själfva kalasen tyckas "brödernas" och "systrarnas" barn samt tjänstefolk, men endast under vissa villkor, haft tillåtelse att hälsa på. Det gamla gilleshuset låg i hörnet af nuv. Gråbrödersoch Västergatorna, men torde vid reformationen ha indragits till kronan. Sedermera inrymdes gillet vid Stortorget i Malmö 1546 uppförda nya rådhus ("Knutssalen"). Efter reformationen blef Malmö Knutsgille småningom väsentligen ett högförnämt parad- och festgille, hvilken prägel det än i dag i viss mån bibehållit. Det räknade bland sina medlemmar konungar och furstar samt större delen af skånska adeln. Under 1600-talet blefvo gillets festligheter allt talrikare och alltmer öfverdådiga. Sedan 1604 har härskat bruket, att för hvar och en af de intagne nye medlemmarna antecknas 1 eller 2 (mestadels det senare) s. k. "forlofuer", d. v. s. *faddrar* eller borgesmän. Under 1700-talet tillhörde en mängd af Sveriges mest framstående personligheter gillet, som fick tillfälle att utveckla mycken glans och stå samt demonstrera sin rojalism. Efter en tynande tillvaro under en del af 1800-talet har det på senare tiden ånyo visat lifaktighet genom lysande baler. Alltjämt bibehålles äfven bruket att låta "Knutsklockan" ljuda vid gillesmedlemmarnas begrafning. — Ystadsgillets blomstring har inträffat långt senare än Malmögillets. — Mera bekant är dock S:t Knutsgillet i Lund, omnämndt först på 1300-talet, ehuru det antagligen är betydligt äldre (Knut den helige var Lunds domkyrkas främste välgörare). Efter att först ha varit en inflytelserik religiös-juridisk inrättning, i besittning af betydande räntor och egendomar, ombildades det efter reformationen (såsom skråordningen af 1586 visar) till en skytte- och understödsförening, som bl. a. firade den gammalnordiska majfesten och anställde årliga målskjutningar. Mot slutet af 1600-talet nedsjönk gillet till ett fåtaligt, högeligen kälkborgerligt lag af dryckesbröder och blef under 1700-talet ett likbärarlag. Från 1801 utvecklades det dock i annan riktning, i det universitetets lärare och ortens bildade familjer läto invälja sig; det blef då en förening för finare sällskapsnöjen (baler) jämte välgörenhet. I spetsen för gillet stå en ålderman, en vice ålderman och en stolsbroder. Årshögtiden firas 13 jan. (Knutsdagen). — Jfr G. Ljunggren, "S:t Knutsgillet i Lund" (1869), samt J. Kruse, "S:t Knutsgillet i Malmö" (med i detta arbete anf. litt., 1898). Se f. ö. Gille. (E. A—ie.)

Knutsgillets i Lund märke och symbol, en dufva af silfver.

Knutskrift, den något oegentliga benämningen på ett slags forntida upptecknings- och meddelelsemedel, bestående af snören, hvilkas olika sammanslingning, färg och bindning till knutar tjänade som öfverenskomna tecken för vissa begrepp. Knutskriften har i mer eller mindre primitivt skick varit i bruk hos kineserna och tibetanerna, hos urinvånarna i Peru och Mexico, på Små Antillerna, på Söderhafsöarna och som enkelt mnemotekniskt medel hos flera andra folk i forna tider. I Peru hade man utvecklat denna knutskrift till ett konstrikt system. Peruanerna, som betjänade sig däraf, ända tills deras rike eröfrades af spanjorerna, kallade den *quipo* l. *quipu*. Ett sådant knutsnöre var sammanslingadt af olikfärgade smalare snören, fransartadt uppradade vid en tjock hufvudsnodd, samt af knutar, till hvilka snörena på det mest mångfaldiga sätt voro flätade (se fig.). Hvarje färg hade sin särskilda betydelse; där färgerna icke räckte till att uttrycka, hvad som kräfdes, tog man sin tillflykt till knutarna. Dessa betydde merendels aritmetiska tal, allt större, ju närmare de sutto till hufvudsnodden. Så fördes folkräkning, upptecknades lagar, historiska urkunder och berättelser, förbund och fördrag. I stället för skrifvare voro knutbindare och quipotolkare jämte vårdare af dessa "arkiv" anställda som ämbetsmän i hvarje stad. Jfr Wampum.

Knutstorp, gods i Malmöhus län, med hufvudgården belägen i en vacker skogrik nejd på Söderåsen i Kågeröds socken alldeles vid det ställe, där Luggude, Onsjö och Rönnebergs härad gränsa till hvarandra. Manbyggnaderna utgöras af en hufvudbyggnad med vidstående flyglar, alla uppförda till två våningars höjd och försedda med tinnade gaflar. Hufvudbyggnaden (se fig.) daterar sig från midten af 1500-talet. På våren 1678 lät Karl XI befästa K. och förse det med ett par hundra mans besättning under kapten Xylander, som 7 juni tillbakaslog ett anfall af danskarna, men 23 s. m. måste med 116 man gifva sig fången åt en annan dansk styrka på 400 man, hvarefter hufvudbyggnaden afbrändes. Den iståndsattes emellertid 1728 och fick sitt nuv. utseende (efter ritning af Brunius) genom tillbyggnad

och en grundlig reparation i början af 1840-talet. Godset omfattar $19^{23}/_{32}$ mtl i Kågeröds socken samt $^1/_4$ mtl i N. Svalöfs socken, tax. till 1,433,500 kr. (1909), hvartill komma kvarn och såg, 15,000 kr.

Knutstorps hufvudbyggnad.

— K., astronomen Tyko Brahes födelseort, var sätesgård redan i midten af 1300-talet. Vid medeltidens slut hade det kommit till den danska Brahesätten och stannade inom den till 1663. Det tillhörde sedan medlemmar af släkterna Tott och Ankarstierna samt såldes 1771 till majoren grefve F. G. H. K. Wachtmeister, hvilkens släkt det sedan tillhört. K:s nuv. egare (1910) är grefve Gösta Wachtmeister.

Knylhafre l. Knölhafre, *Arrhenatherum elatius* M. & K. (*Avena elatior* L.), *bot.*, ett högt, flerårigt gräs med tufvade, glänsande glatta strån och platta, rent gröna blad. Vippan är smal med tvåblommiga småax af grönaktig—violettgrå färg med 1 borst och oliklånga skärmfjäll. Se Hafre, sp. 995. G. L—m.

Knüpfer, Paul, tysk operasångare, f. 1866 i Halle, var 1887—98 anställd vid Leipzigs stadsteater och tillhör sedan 1898 Berlins hofopera. Hans omfångsrika och välljudande basbaryton och värdigheten i hans föredrag ha gjort honom till främste uppbärare af sådana roller som Wagners *Landtgrefven* (i "Tannhäuser"), *Gurnemanz*, *Hunding* och *Daland*. Han har medverkat vid festspelen i Baireuth och är lärare vid musikhögskolan i Berlin. — Hans hustru Marie K., född Egli, i Graz, operasångerska, tillhörde 1895—99 hofoperan i Berlin och har sedan gifvit gästspel, under senaste åren på Covent-garden-teatern i London, där hon uppburit sådana roller som Wagners *Elsa*, *Eva*, *Sieglinde* och *Venus*. E. F—t.

Knyphausen (rättare än Kniphausen), Dodo von, riksfriherre till Innhausen och Knyphausen, fältmarskalk i svensk tjänst, f. 22 juni 1583 i Ostfriesland. Efter att ha gått i krigets skola under Morits af Oranien och som sändebud närvarit vid Karl IX:s kröning trädde han i hansestädernas och sedan i den 1608 bildade Evangeliska unionens tjänst och tog verksamt del i krigshandelserna. Efter nederlaget vid Stadtlohn 1623 beskylldes han för förräderi och dömdes till döden, men blef snart frikänd, hvarefter han kämpade tappert under Mansfeld, men blef af Wallenstein tillfångatagen. Sedan kom han i dansk krigstjänst och kort därefter i engelsk. 1629 anställdes han i svensk tjänst som generalmajor och deltog sedan i Gustaf Adolfs tyska fälttåg. Han intog Wolgast (1630), sökte, fast förgäfves, öfverrumpla Greifswald och utmärkte sig vid belägringen af Demmin (1631). I mars s. å. blef han trots hjältemodigt försvar tillfångatagen af Tilly i Neu-Brandenburg, men utväxlades efter en tids förlopp. Vid Nürnberg stötte han åter till hären och anförde vid Lützen svenskarnas andra linje. Enligt sin vana undvikande strid, men tapper, när det gällde, yrkade han enligt uppgift efter konungens död på återtåg; men då han däri ej åtlyddes, bidrog han väsentligt till slagets lyckliga utgång. Efter att 1633 ha blifvit utnämnd till fältmarskalk förde han jämte sin trätobroder hertig Georg af Lüneburg befälet i nordvästra Tyskland och vann tillsammans med denne vid Oldendorf (vid Weser) en seger öfver de kejserlige i juni 1633. Efter en fruktlös belägring af Hildesheim vintern 1633—34 drog han sig tillbaka från krigsbullret, endast sökande att hämnas på hertig Georg och att öka sina besittningar. Sedan han åter mot slutet af 1635 med franskt understöd, men i svenska kronans namn, uppställt en här, stupade han vid Haselünne (i kretsen Meppen) 1 jan. (g. st.) 1636. K. var en utmärkt officer, klok och tapper, men har blifvit beskylld för öfverdrifven försiktighet. Protestantismens sak var han orubbligt tillgifven. — Jfr C. Sattler, "Reichsfreiherr Dodo zu Innhausen und Knyphausen" (1891) och recension däraf i "Hist. tidskr." (bd 13, 1893) af P. Sondén. K:s bref till A. Oxenstierna äro tryckta i 9:e bandet af den senares brefväxling. — En ättling af den gamla ostfrisiska släkten, Edzard, grefve (sedan furste) till Innhausen och Knyphausen, f. 1827, d. 1908, innehade stora familjefideikommiss i Hannover, kallades efter dess införlifvande med Preussen till ärftlig medlem af preussiska herrehuset (1867) och blef 1894 dess president. Han var äfven, sedan 1893, i många år (konservativ) medlem af tyska riksdagen och upphöjdes 1900 i furstligt stånd. Fr. W.

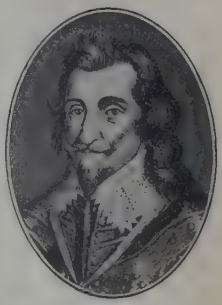

Knyppeldyna, Knyppelmaskin, Knyppelpinnar. Se Knyppling.

Knyppling af spetsar sker medelst knyppelpinnar och knappnålar på en knyppeldyna. Till material brukas linne- eller bomullstråd, silke, stundom äfven guld- eller silfvertråd. Hvarje tråd (till fina bredare spetsar användas ofta flera hundra trådar) är upprullad på en särskild knyppelpinne och fäst därvid genom en åtdragen snara. Knyppelpinnarna äro af trä och ha en längd af ungefär 10 cm. Knyppeldynan (fig. 1 o. 2) består af en träcylinder, vridbar, beklädd med stoppning och till större delen nedsänkt i en med stoppning beklädd kullrig dyna eller i en öppen låda. Knyppling sker i allmänhet på mönster, ritadt och utstucket på kartong, hvilket fästes omkring cylindern. I mönstrets hål instickas nålar, och vid dem fästas trådarna, hvarefter knypplingen verkställes därigenom, att pin-

narna oupphörligt omkastas och läggas åt skilda håll, hvarvid de uppkomna maskorna fasthållas med knappnålar, som till hälften instickas genom mönstrets hål. Märkvärdiga äro den snabbhet och

Fig. 1. Knyppeldyna från Skåne (Nordiska museet, Stockholm.)

den säkerhet, med hvilka en van knypplerska vet att gripa pinnarna i riktig ordning. Allteftersom arbetet fortskrider, uttagas nålarna ur den färdiga delen af spetsen och stickas i de påföljande

Fig. 2. Knyppeldyna under knypplerskas händer.

hålen uti mönstret. I Skåne och Dalarna användes vanligen icke något på cylindern fäst mönster; blott ett fåtal nålar, hufvudsakligen nedstuckna i kan-

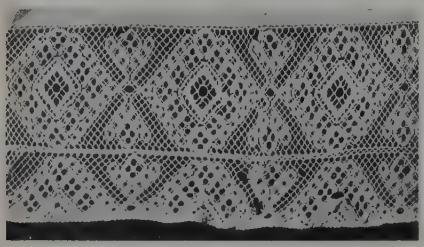

Fig. 3. Knypplad spets från Dalarna. (Nordiska museet.)

terna, nyttjas. — Knypplingen uppfanns i början af 1500-talet i norra Italien eller i Flandern. Den idkas numera i sin största utsträckning uti Belgien, England och Frankrike; därnäst kommer Schweiz, äfvensom sachsiska Erzgebirge, där den varit hemslöjd sedan 1560-talet. I åtskilliga distrikt af Ryssland förfärdigar allmogen enklare knyppelarbeten. I Sverige åtnjuta spetsar från Vadstena, Skåne och Dalarna (fig. 3) ett välförtjänt anseende. En af landstinget understödd spetsknypplingsskola har under senare år arbetat i Vadstenatrakten. T. o. m. på Ceylon och flerstädes i Indien har denna handslöjd fått insteg. — Knyppelmaskiner ha på senare tider kommit i bruk, och dessas alster, hvilka imitera knypplade arbeten, ha till stor del undanträngt de för hand gjorda spetsarna. De sistnämnda värderas dock högre. Jfr Spetsar. (I. P—i.)

Knysjin (po. *Knyszyn*), stad i ryska guv. Grodno, 10 km. från Narev. 3,292 inv. (1897). K. var ett älsklingstillhåll för konung Sigismund August, som dog där 1572. J. F. N.

Knyszyn [-ʃyn]. Se Knysjin.

Knytling, *bot.*, namn på *Herniaria glabra.*

Knytlingasaga, d. v. s. sagan om Knuts efterkommande, är en norrönalitteraturen tillhörande dansk konungahistoria från Harald Gormsson (940—986 l. 987) till omkr. 1190. Sagan tyckes vara affattad omkr. 1270. Författaren har troligen med orätt antagits vara Olof Tordsson Hvitaskald, en brorson af den berömde Snorre Sturlasson. Skriften är utgifven i den bekanta samlingen "Fornmanna sögur" (d. XI). Th. W.*

Knytnäfskamp (grek. *pygmē*, lat. *pugilatio* l. *pugilatus*) var det våldsammaste och farligaste bland de stridssätt, i hvilka forntidens greker och romare älskade att täflingsvis mäta sina krafter. Händerna och underarmarna voro därvid omvirade med läderremmar (grek. *himantes*, lat. *cestus*; se fig.), hvilka bildade ett slags stridshandskar och i senare tider t. o. m. brukade förstärkas med bucklor eller plattor af metall. Sistnämnda, ytterst farliga vapen torde väl dock ha nyttjats endast af "atleter", hvilka idkade knytnäfskamp som yrke. Jfr Boxning. A. M. A.

Knyttels (af *knyta*), *sjöv.*, korta garnstumpar, hopslagna af 2 eller 3 kabelgarn och förvarade i buntar. L. H.*

Knådning. Se Deg. — Knådningsmaskin. Se pl. till art. Bakning.

Knä. 1. (Lat. *genu*), *anat.*, hos djur den region af nedre (bakre) lemmen, där lår och lägg mötas och bilda ledgång, knäleden. Hos människan träffas knäet något ofvan lemmens halfva totallängd. Det utmärkes, synnerligen hos magra, genom sin massa och sin hårdhet, båda beroende därpå, att de i leden hvarandra mötande ändarna af lårbenet (*femur*) uppifrån och skenbenet (*tibia*) nedifrån jämte vadbenet (*fibula*) äro ganska klumpiga därstädes, samt att framtill ligger ett knöligt ben, knäskålen (*patella*), hvilken, alltid syn- och kännbar, till följd af ändrad plats ännu starkare framspringer, då lemmen är sträckt; denna benmassa omges ofvan och nedan, men täckes föga af muskler. Då lemmen är sträckt, kännes på ledens baksida en rundad valk af fett, hvilken försvinner vid ledens böjning, i det att därvid framträda två sensträngar, en på hvardera sidan därom, hvilka betingas af senorna för läggens böjmuskler. Den vinkel, som härvid uppstår tvärs öfver lemmens baksida, kallas knävecket. Lår- och skenbenets rörelser mot hvarandra ega rum företrädesvis blott i böj-

ning och sträckning (gångjärns-ledning); endast i böjställning kan skenbenet något rullas kring sin längdaxel. Knäleden är hos människan den största leden och ansträngs starkast af alla under sin verksamhet vid stående, gång och språng.

2. *Skpsb.*, knäformig pjäs af trä eller järn, numera vanligen det senare, använd som förbindning mellan åtskilliga delar i ett fartyg. De viktigaste knän, som förekomma i en fartygsbyggnad, äro däcksbalkknän, som förbinda däcksbalkarna till fartygssidan. Då knäet är af trä, kallas dess ena del *bål*, den andra *gren*. För järnknän begagnas i stället benämningarna *lägg* och *tå*. Vid knäets fastbultning läggas dess bål eller lägg utefter fartygssidan och dess gren eller tå utefter balken. Alltefter bålens läge få knäna olika namn: då bålen löper i vertikal riktning ned ifrån balken, kallas knäet häng- l. hangarknä, då bålen ligger horisontalt ut ifrån balken, vinkelknä, och då den går i sned riktning nedåt, snedknä. — Beträffande däcksbalkars förening med fartygssidan å järnfartyg se Däck. 1. G. v. D.* 2. J. G. B.*

Knäbyxor. Se Dräkt, sp. 933 ff.

Knäfling, Knäfring. Se Karfstock.

Knäfring, *sjöv.*, kort cylindrisk träknapp med afrundade ändar. Knäfringar användas förnämligast vid råsegels refning. L. H.*

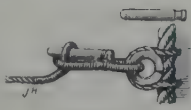

Knäfringar.

Knäfvelbar (förvrängning af ty. *knebelbart*, af *knebel*, tvärslå, och *bart*, skägg), föråldrad svensk benämning på mustasch.

Knähöjd, *befästningsk.*, kallas den höjd ett bröstvärn bör ega öfver en bakom liggande kanonbank, för att däruppå uppställdt artilleri bekvämt må kunna skjuta öfver bröstvärnet. Denna höjd bestämmes således olika för olika slags pjäser; för fältartilleri är den 0,7 m. O. A. B.*

Knäled, *anat.* Se Knä 1.

Knäplåt 1. Bracket, *skpsb.*, plåtbit af växlande form, som t. ex. i fartyg med dubbla bottnar, lär alltså spantet följer ytterbotten och kontraspantet innerbotten, förenar spant och kontraspant på så-

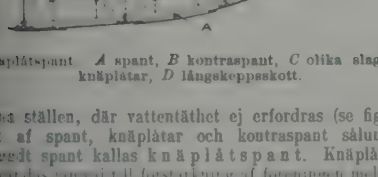

Knäplåtspant. *A* spant, *B* kontraspant, *C* olika slag af knäplåtar, *D* långskeppsskott.

nna ställen, där vattentäthet ej erfordras (se fig.). ett af spant, knäplåtar och kontraspant sålunda sammansatt spant kallas knäplåtspant. Knäplåtar användas numera till förstärkning af föreningen mellan ex. vattentäta skott och fartygsbottnen (se fig.), mellan däcksbalkar och spant (kallas då *balkbrickor*; fr Däck) m. m. dylikt. C. K. S.

Knäplåtspant. Se Knäplåt.

Knäpp, ett gammalt svenskt garnmått = 500 fot. Se Härfva och Garn. G. A. W.

Knäppare, *zool.* Se Knäpparfamiljen.

Knäpparfamiljen, *Elate'ridæ, zool.*, familj af serien *Polymorpha* l. *Diversicornia* bland skalbaggarna. Hithörande arter ha en långsmal kroppsform, trådlika, på ena sidan sågade eller kamtandade antenner och korta ben. Bakhörnen af prothorax äro vanligen utdragna i en kort spets. För familjen särskildt utmärkande är ett bakåtriktadt utskott på frambröstet, som kan inpassas i en grop på mellanbröstet. Då dessa skalbaggar läggas på ryggen, böja de prothorax bakåt, så att nämnda utskott med sin spets hvilar på gropens kant. Då vid någon ytterligare muskelspänning spetsen plötsligt med ett knäppande ljud glider från kanten och in i gropen, slungas skalbaggen liksom af en fjäder i höjden och kan därvid komma ned på fötterna igen. Häraf namnen knäppare, knäppbaggar, hoppbaggar, sprättkusar (Norrland). Larverna, som äro gulaktiga, långsmalt cylindriska, hårda och utrustade med sex korta ben, träffas allmänt i multnande trä, några äfven i jorden, hvarvid de kunna uppträda som skadedjur genom att förtära växternas rötter. Särskildt har larven af randiga sädesknäpparen (*Agriotes lineatus*; se fig.) gjort sig känd som en af åkerbrukets svårare fiender genom att afbita rothalsen på sädesbrodden samt på groddplantan af rotfrukter, liksom den äfven gör skada genom att

Sädesknäppare (förstorad) och larver däraf (den undre förstorad; de öfre, bitande på rötter, något förminskade).

gräfva gångar i rotfrukterna själfva. Skalbaggarna själfva träffas allmänt bland gräs och på blommor, i synnerhet umbellaternas. Några föra ett nattligt lefnadssätt, såsom det i art. Eldflugor omnämnda släktet *Pyrophorus*. — Omkr. 7,000 arter äro beskrifna, af hvilka omkr. 80 arter, fördelade på 15 släkten, anträffats i Sverige. Artrikast äro släktena *Corymbites, Athous, Elater* och *Cryptohypnus*. En bland de vanligaste arterna är den omkr. 14 mm. långa, metallglänsande *Corymbites æneus*, hvars färg växlar mellan brungrönt, blått, violett eller kopparrödt. G. A.–z.

Knäppbaggar, *zool.* Se Knäpparfamiljen.

Knäppingsborg. Se Norrköping.

Knäppinstrument. Se Instrument.

Knäppning, *jaktv.* Se Tjädern.

Knäred, socken i Hallands län, Höks härad. 20,194 har. 2,340 inv. (1909). K. utgör ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Laholms kontrakt. — Socknen har vunnit historisk märkvärdighet genom flera möten, som höllos där mellan Sveriges och Danmarks konungar eller sändebud, medan Halland hörde till Danmark. 1304 hade danske konungen Erik

Menved en vänskaplig sammankomst med svenske konungen Birger. 1569, 1571, 1575, 1580 och 1612—13 höllos i trakten möten af svenska och danska fullmäktige, hvarvid danskarna merendels uppehöllo sig i K., svenskarna i den omkr. 10 km. från gränsen belägna Ulfsbäcks prästgård i Markaryds socken, Kronobergs län. Vid den s. k. kungsstenen invid Sjöareds å själfva gränsen belägna gästgifvargård underteckna des efter 1½ månads underhandlingar den s. k. freden i K. 20 jan. (g. st.) 1613. Det danska brefvet är dateradt Knäred, det svenska Ulfsbäck. Sveriges kommissarier voro rikskansleren A. Oxenstierna samt riksråden N. Bielke, G. Stenbock och H. Horn, Danmarks rikskansleren K. Friis samt 3 andra riksråd; freden slöts under medling af de engelska sändebuden J. Spens och R. Anstruther. Sammankomsterna höllos på en bro öfver gränsbäcken. Fredsvillkoren voro, förutom bekräftelse af 1570 års Stettinfördrag, hufvudsakligen följande. Båda rikena återställde de gjorda eröfringarna (Sverige: Jämtland och Härjedalen, Danmark: Kalmar, Borgholm med Öland, o. s. v.); men som pant för krigsskadeståndet, hvilket bestämdes till 1 mill. riksdaler, att betalas inom 6 år, behöll Danmark under tiden Älfsborg med städerna Nya och Gamla Lödöse samt Göteborg jämte Askims, Hisings, Säfvedals, Bollebygds, Ale, Vätle och Flundre härad af Västergötland med alla deras inkomster och uppbörd. Sverige afstod sina anspråk på Soneburgs slott (på Ösel) och afträdde till konung Kristian och Norges krona ”rättighet, höghet, härlighet, skatt eller uppbörd” öfver sjölapparna vid Västerhafvet mellan Titis- och Varangerfjord; hvartdera rikets konung skulle ega rätt att föra vapnet tre kronor, dock med den ”kondition och förbehåll”, att ingendera skulle därigenom pretendera någon rätt till den andres land; alla undersåtar och invånare i Sverige och dess underlydande provinser skulle få fritt och obehindradt köpslaga i Danmark-Norge och vice versa; ingen tull skulle i Öresund läggas på svenskarnas personer eller gods. Freden garanterades genom särskilda, af konung Jakob af England utfärdade bekräftelsebref. Fredsurkunderna äro tryckta i ”Sverges traktater med främmande magter” (d. V). (V. S—g.)

Knärot, *bot.*, namn på *Goodyera repens* R. Br.

Knäskål, *anat.* Se Knä.

Knästorp, socken i Malmöhus län, Bara härad. 587 har. 476 inv. (1909). K. bildar med Tottarp ett konsist. pastorat i Lunds stift, Bara kontrakt.

Knästycke, *målark.*, en målning (teckning, gravyr, fotografi o. d.), som framställer endast öfre delen af en person, ungefär till knäna. Benämningen nyttjas äfven om en på samma sätt framställd grupp. Knästycket uppkom under högrenässansen i Italien vid början af 1500-talet. Dess framträdande sammanhängde med det denna stil kännetecknande behofvet att ge betydande och värdiga uttryck för personligheten. Vid noggranna porträttbeskrifningar bör man skilja mellan hel figur, knästycke, höftbild, half figur (midjestycke) samt bröstbild. Upk. (A. L. R.)

Knäsvamp. 1. *Med.*, en populär, men ovetenskaplig benämning för den form af knäledsinflammation, hvarvid bildning af sjukliga väfnader i och omkring leden är förhärskande. Charlataner svänga sig mycket med detta ord, hvarmed de beteckna hvarjehanda lidanden, äfven vida lindrigare än det, till hvilket det egentligen skulle passa. De flesta af de sjukliga förändringar i knäledskapseln och af densamma innesluta fastare delar, hvilka kunna betecknas som knäsvamp, framkallas af en lokal, tuberkulös inflammation. — 2. *Veter.*, ansvällning på framknäet, som oftast förekommer hos nötkreatur, men någon gång äfven hos hästar, och som vanligen består i en ökad vätskeansamling i en under huden liggande s. k. slemsäck, men någon gång kan bero äfven på utgjutning i de på knäets framsida löpande senskidorna. Orsaken är vanligen tryck mot hårda och ojämna stallgolf vid otillräcklig strö. Svullnaden uppstår oftast långsamt och är från början mjuk och fluktuerande, men kan med tiden väsentligt förstoras, så att den uppnår storleken af ett barnhufvud och stundom nästan når marken. Hos nötkreaturen förtjockas väggarna alltmer, och ofta förhornas svulsten på ytan. Åkomman medför vanligen ingen större olägenhet och kräfver sällan någon särskild behandling.

1. Rsr. (J. A.) 2. E. T. N.

Knätte, socken i Älfsborgs län, Redvägs härad. 2,666 har. 519 inv. (1909). Annex till Böne, Skara stift, Redvägs kontrakt.

Knäveck, *anat.* Se Knä.

Knölbakterier, *bot.*, de bakterier, som bilda rotknölarna hos leguminoserna och några andra växter. Se Assimilation, sp. 240—242.

Knölbegönier, *bot.*, *Begonia*-arter med underjordisk stamknöl, hvilkas ofvanjordiska delar under torrtiden vissna ned. Många af dessa arter och deras hybrider odlas allmänt som prydnadsväxter i trädgårdarna och i boningsrum för de stora praktfulla blommornas skull, t. ex. *B. boliviensis*, *B. Veitchii*, *B. Froebelii*, *B. octopetala* m. fl. De härstamma från västra Syd-Amerika. G. L—m.

Knölfloka, *bot.*, detsamma som körfvelrofva (se Chærophyllum).

Knölhafre, *bot.* Se Knylhafre.

Knölhval, norska namnet på puckelhvalen. Se Fenhvalar, sp. 28.

Knölsjuka, i Norrland namn på spetälska.

Knölstam, *bot.*, en starkt uppsvälld, näringsrik stam. Knölstammen l. stjälkknölen, som den också kallas, är vanligen underjordisk (jordstam) och försedd med små, fjällika blad, såsom hos potatisen, jordärtskockan m. fl. Som exempel på en ofvanjordisk knölstam, med örtblad, kan nämnas kålrabbin. Några knölstammar lefva endast några månader (t. ex. potatis), andra äro många åriga (t. ex. *Cyclamen*). Rädisan är en knölstam bildad af hypokotylen, andra knölstammar uppstå ur ett eller, hvilket är det vanligaste, ur flera internodier. G. L—n.

Knölsvinsläktet, *Potamochoerus*, *zool.*, hör till svinfamiljen (*Suidæ*) och de partåiga hofdjurens grupp inom däggdjurens klass. Det igenkännes på en mellan ögonen och näsan befintlig benknöl, långa ansikte, måttligt långt och fint byggdt tryne, stora smala, skarpt tillspetsade, med ett hårknippe försedda öron, medellång, buskig svans och 6 kindtänder i hvarje käkhalfva. — Hit hör penselsvinet, *P. porcus* (se fig.), som blir 1,8 m. lång utom den 25 cm. långa svansen, och 55 till 60 cm. högt öfver bogarna. Färgen är brunröd, stötande gulaktigt, eller mörkt rödgul; pannan, hjässan och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

öronen äro svarta, öronpenseln, ett streck ofvanför och ett under ögat hvita eller gulhvita samt undre kroppsdelarna hvitgrå. Penselsvinet är hemma i västra Afrikas kustländer, företrädesvis Guinea och trakten kring Kamerunmynningen. För att höra till

Penselsvinet.

denna familj måste knölsvinen betecknas som vackra djur; de äro lätta, lifliga och snabba och lefva i fuktiga skogstrakter. Deras kött är välsmakande. Dessutom äro fyra andra arter beskrifna, en från Madagaskar. C. R. S. (L—e.)

Knölviāl, *bot.* Se Lathyrus.

Knöppel, Kristofer, dramatisk författare, öfversättare, f. 1718 i Filipstad, d. 13 apr. 1800 i Stockholm, kom till Uppsala 1738, men egnade sig snart åt den uppblomstrande "svenska teatern", ej blott som skådespelare, utan äfven som öfversättare och författare för scenen. Han afträdde emellertid från denna på 1740-talet, i harmen, säges det, öfver att ha gått miste om den direktörsplats han eftersträfvat. Sedan dess var han lärare i franska språket, jämte det han fortsatte sitt dramatiska författarskap. — K:s dramatiska original utgöras af *Gudarnas rådslag, om fruentimret må fria sjelft* (1744) samt *Mötes-platsen i mörkret* (1750), en enaktsfars med lifligt dialog och underhållande plan. Han öfversatte dessutom för scenen Molières "L'école des maris" ("Mannsscholan", uppf. 1740, tr. 1741) och "Les fâcheux" ("De förtretelige", uppf. 1740, tr. 1741), "Regulus" af Pradon (uppf. 1741, tr. 1742) samt stycken af de La Motte, Langlois, Legrand, Saint-Foix. Som lyrisk och skämtsam skald offentliggjorde han anonymt en del stycken, af hvilka det mest bekanta var den flera gånger omtryckta *Sagan om korfven* (1745), en ledigt rimmad "conte" af mycken humor i framställningen. K. öfversatte äfven Vernets "Socratiska samtal" (1780). —rn.*

Knös, gammal svensk släkt, hvars anor med säkerhet kunna följas till början af 1600-talet, då en välmående bonde vid namn Olof innehade hemmanet Knorren l. Knörren i Hangelösa socken i Västergötland, efter hvilket släkthemman en dennes son Börje, hopperidare (se d. o.) i Älfsborgs län (f. 1632, d. 1711), möjligen antog namnet Knös, hvars härledning från familjegården dock är osäker. De nu lefvande medlemmarna af släkten härstamma antingen från domprosten Anders K. (se K. 2) eller från dennes broder, löjtnanten och lifdrabanten Per K. (f. 1727, d. 1795). Jfr släkttafla hos A. Knös, "Vestgötasläkten Knös" (1898).

1. Olof Birgersson K., präst, f. 5 juli 1683 i Ods församling i Västergötland, d. 7 april 1748 i Vånga, var son till den ofvannämnde Börje. Efter att ha genomgått Skara läroverk blef han student i Uppsala 1703, promoverades till filos. magister 1713, ämnade på professor J. Upmarcks tillrådan gå den akademiska vägen, men fick, utan ansökan, genom biskop Svedbergs försorg rektoratet vid Mariestads skola, hvilket han tillträdde 1716, samt blef 1729 kyrkoherde i Vånga och 1730 kontraktsprost. — K. åtnjöt högt anseende som präst, teolog och människa, hvarför han var en af den kraftfulle biskop Svedbergs intimaste vänner och mest anlitade medhjälpare i dennes nitiska sträfvanden för stiftets bästa. Han utgaf några akademiska dissertationer, tal vid prästmöten, latinska och svenska verser m. m.

2. Anders Olofsson K., den föregående son, teolog, pedagog, f. 3 febr. 1721 i Mariestad, d. 29 maj 1799 i Skara. Tidigt utvecklad, hade han redan vid tio års ålder genomläst hela nya testamentet på grekiska och därtill skrifvit latinska anmärkningar, som ännu finnas i behåll. Efter fullbordad skolundervisning vid Skara läroverk inskrefs K. 1737 som student i Uppsala, där han blef en framstående anhängare af och förkämpe för den Wolfska filosofien. 1741 blef han filos. kandidat. Genom sin gradualafhandling, *De principiis et nexu religionis revelatæ et naturalis*, uppväckte han mot sig en storm från teol. fakultetens sida, hvilken dock genom ett kanslersbref stillades, och K. blef 1743 promoverad till filos. magister. Äfven i Tyskland hade han då förvärfvat rykte för lärdom och skarpsinne. Hans önskan att få stanna som lärare vid universitetet gick om intet; och då hans lifsåskådning vid samma tid genom en inre brytning förändrades från en teoretisk-filosofisk till en mera praktisk-kristlig, sålde han hela sitt rikhaltiga filosofiska bibliotek, lämnade universitetet och blef, efter skedd prästvigning 1747, sin faders adjunkt. K. blef 1749 domkyrkoadjunkt och 1751 gymnasieadjunkt i Skara, 1752 rektor i Mariestad och kyrkoherde i Leksbergs prebendepastorat, 1756 filosofie lektor i Skara, 1757 andre teologie lektor och kyrkoherde i Vinköls prebendepastorat, 1758 kontraktsprost, 1767 förste teol. lektor och kyrkoherde i Götene prebendepastorat, 1768 teol. doktor och 1771 domprost i Skara. 1769 och 1778 kallades han af stiftets prästerskap till riksdagsman och var i denna egenskap sistnämnda år en af faddrarna vid kronprinsens dop. 1767 och 1788 var han uppförd på biskopsförslag i andra rummet. Till Uppsala universitet stod emellertid fortfarande hans håg. Teologiska lärarplatser sökte han där tre gånger och blef 1770 enhälligt uppförd på förslag till teol. professor, men förbigicks vid utnämningen. 1793 blef

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

han led. af Ecklesiastikkommittén. — K. utöfvade en icke obetydlig teologisk skriftställarverksamhet, utmärkt af den öfvertygelse, som präglade hans lif, nämligen att den sanna kristendomen är trons hängifvenhet, hvilken verkar hjärtats förändring och lefvernets förbättring. Till följd däraf intog han en friare ställning till dogmatiken, hvarigenom han invecklades i teologiska strider och äfven beskylldes för heterodoxi (se R. Sundelin, ”Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet”, 1886). Men han åtnjöt dock alltid allmän aktning för sin fromhet. Bland hans utgifna skrifter märkas, utom disputationer och predikningar, *Institutiones theologiæ practicæ* (1768), *Observationes apologeticæ ad illustrationem argumenti de synergismo recentiori* (1769), *Anmärkningar öfver Psalmboken och dess förbättring i anledning af Profpsalmboken* (s. å.), *Compendium theologiæ practicæ* (1773), *Anmärkningar öfver Pauli epistel till the romare under jemförelse af Nya prof-öfversättningen med grundtexten* (1776), *Catechetiska föreläsningar* (2 dlr, 1779—80) och *Bref till N. N. om religionen och den sanna moralen* (1784).

3. Olof Andersson K., den föregåendes son, bokkännare, historiker, f. 21 mars 1756 i Leksbergs socken, Skaraborgs län, d. 15 jan. 1804 i Skara, blef 1772 student i Uppsala, 1778 filos. kandidat, antogs s. å. till e. o. amanuens vid K. biblioteket i Stockholm samt blef 1779 filos. magister (primus) i Uppsala, 1780 literarum humaniorum docens och 1784 e. o. adjunkt. K. gjorde sig känd som utmärkt undervisare och skicklig, ytterligt noggrann forskare, särskildt på svenska lärdomshistoriens och bibliognosiens område, samt blef i det 1786 genom hans nitälskan stiftade Historiska sällskapet (se Historiska föreningar) den själfskrifna medelpunkten och allas rådgifvare. 1796 erhöll och 1797 tillträdde K. ett lektorat i grekiska vid gymnasiet i Skara, där han (i förening med P. Luth och L. Kjerner) utgaf ett par häften, ”Skara månadsskrift” (1798). — K:s af trycket utgifna arbeten (förtecknade i ”Biogr. lexikon”, d. 7) äro af mindre betydenhet, men bland hans i K. biblioteket i Stockholm förvarade litterära kvarlåtenskap märkas två om utomordentlig flit vittnande, ofullbordade handskrifter af värde: *Repertorium Sueciæ biographicum*, en anvisning på källor för lefvernesbeskrifningar öfver svenska män och kvinnor, samt *Repertorium Sueciæ diplomaticum*, en förteckning på diplom och tryckta handlingar i svenska historien sedan 1521.

4. Karl Johan K., den föregåendes broder, teolog, predikant, pedagog, f. 10 dec. 1767 i Skara, d. där 10 maj 1835, student i Uppsala 1784, filos. magister 1791 och docent i historia 1792. Professor Tingstadius erbjöd honom för hans insikter i österländska språk docentur äfven i detta ämne. 1796 utnämndes K. till gymnasieadjunkt i Skara samt kyrkoherde i Vings prebendepastorat, 1801 till andre teol. lektor med Vinköl till prebende samt 1805 till förste teol. lektor och kyrkoherde i Götene. 1809 blef han teol. doktor samt fick 1818 teol. professors namn, heder och värdighet. 1825 blef han domprost i Skara. 1826 träffades han af ett slaganfall, som för hans återstående lifstid band honom vid sjuksängen i svåra plågor. — K. var en mild, älsklig och djupt anlagd personlighet samt framstående både som pedagog och predikant. Men han saknade därjämte ingalunda begåfning för mera praktiska värf. Då Skaraborgs läns k. hushållningssällskap stiftades (1807), blef K. dess sekreterare och fortfor därmed i 10 år. Stor del hade han i stiftandet (1816) af Skara stifts bibelsällskap, hvars vice ordf. han blef. Vid riksdagarna 1809—25 var K. stiftets representant. Bland hans skrifter må nämnas *Hebreisk språklära jemte inledning om hebreiska litteraturen och sättet att lättare lära språket* (1818) samt dissertationer och tal.

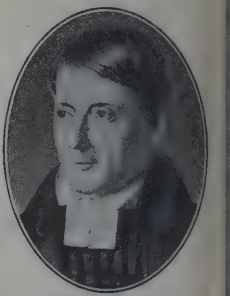

5. Gustaf K., den föregåendes broder, orientalist, teolog, f. 20 okt. 1773 i Skara, d. 30 dec. 1828 i Uppsala. K. blef student i Uppsala 1791, filos. magister 1797 och teol. kandidat 1800, hvarefter han utnämndes till docent i gamla och nya testamentets exegetik. Under de närmast följande åren företog han utrikes resor samt studerade österländska språk vid universiteten i Rostock, Paris och Göttingen. På grund af ett fördelaktigt vitsordadt specimen vid Göttingens universitet utnämndes han 1806 till akademiadjunkt i Uppsala med grekiska och österländska språken till läroämne. K. utnämndes 1810 till professor i grekiska språket, hvilken professur han 1814 utbytte mot en i österländska språk. 1817 lät han prästviga sig och kallades s. å. till kyrkoherde i Väster-Åkers och Dalby patronella pastorat med k. tillåtelse att därjämte få behålla sin professur. Han blef teol. doktor 1818. — Det djupa religiösa sinnet hade K. gemensamt med sin farfader, fader och sina bröder. Säkerligen har man att i hans kontemplativa väsen söka orsaken till, att de stora förhoppningar vetenskapen hyste om honom icke uppfylldes. Det enda arbete af K., som väckte någon större uppmärksamhet, var den bekanta skriften *Samtal med mig sjelf om verlden, menniskan och Gud* (1824; 2:a uppl. 1827). Den innehåller en själfbekännelse, som är ett troget uttryck af hans väsen och åskådning. Han framstår i den som svedenborgian af öfvertygelse. Redan som barn hade han i hemlighet studerat Swedenborgs skrifter i faderns bibliotek. En skarp recension i tidskriften ”Svea” föranledde utgifvandet af *Försök att utreda några vigtiga frågor*, som utkom året före hans död. För den yttre världen syntes K., i den mån han blef äldre, alltmer främmande. I sällskap var han tyst och sluten, men i förtroligare kretsar meddelade han på ett fängslande sätt sin inre rikedoms skatter. I förening med sin broder O. A. Knös och G. Rosén utgaf han *Ossians skaldestycken* (h. 1—3, 1794—1800). Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Chrestomathia syriaca maximam partem e codicibus manuscriptis collecta* (Göttingæ MDCCCVII) och *De lingua Sabæorum* (i ”Acta societatis scientiarum Götting.”). Han efterlämnade äfven en stor mängd akademiska dissertationer.

6. Tekla Levinia Andrietta K., den föregåendes dotter, författarinna, f. 17 juni 1815

i Uppsala, d. 10 mars 1880 å Växjö hospital, var ända från sina barnaår en omhuldad medlem af den umgängeskrets, som rörde sig i Geijers, Atterboms, I. Hwassers och öfverstinnan M. Silfverstolpes hem. Efter moderns död (1855) hemföll hon åt sjuklighet och svårmod. Hon återvann visserligen på 1860-talet sin förra själsspänstighet, men drabbades 1869 af en sinnessjukdom, från hvilken hon icke mera tillfrisknade. — Hon var en i hög grad sympatisk natur, begåfvad med en äkta kvinnlig förmåga att sprida tröst och glädje omkring sig. Hennes skaldelynne utmärktes af svärmisk kärlek till naturen, friskhet i uppfattningen och god blick för det sköna och täcka i lifvets ringare företeelser. Sinnrika, naivt behagfulla skildringar ur barnavärlden och dämpade uttryck af oskyldig erotik intaga ett stort rum i hennes dikter. Versformen i dessa flyter lätt och klar. Af hennes *Dikter* utkom 1:a delen 1852 (med företal af Atterbom; 3:e uppl. 1853), innehållande många fina stycken. Dikternas 2:a del (1853) inrymmer bl. a. det med Svenska akad:s stora pris 1851 belönade skaldestycket *Ragnar Lodbrok*, hvilket bär flera drag af Tegnérs "Fritiofs saga" än af K:s individuella skaplynne. Hon utgaf därjämte bl. a. några samlingar af själfulla sagor, nämligen *Elfvornas qvällar* (1852) och, i förening med Daniel och Louisa Müller, *Konvaljerna* (1855) samt, i förening med Fredrika Bremer och makarna Müller, *Fyrräpplingen*, en samling vers- och prosastycken (s. å.). Efter hennes död utgaf signaturen A. H. grefvinnan Agnes Hamilton, f. Geijer) hennes *Efterlemnade anteckningar* (1881), hvilka erbjuda mycket af intresse.

7. Anders Erik K., den föregåendes kusin, son af K. 4, teolog, universitetslärare, f. 9 febr. 1801 i Skara, d. 10 okt. 1862 i Uppsala, blef student i Uppsala 1818, filos. magister 1824 och teol. kandidat 1826, hvarefter han utnämndes till teol. docent. K. prästvigdes 1827 och vikarierade detta och följande året som förste teol. lektor i Skara samt 1829—35 som teol. professor i Uppsala. Han blef teol. licentiat 1830, andre teol. adjunkt och kyrkoherde i Näs 1832 och s. å. förste teol. adjunkt. 1835 utnämndes han till professor i praktisk teologi och kyrkoherde i Gamla Uppsala samt blef 1844 teol. doktor och 1852 förste teol. professor och kyrkoprost. — K. var led. af en mängd kommittéer (bl. a. kyrkolagskommittén 1838—39, kommittéerna för utarbetandet af nya predikotexter, ny kyrkohandbok och ny katekes) samt bevistade som riksdagsman för ärkestiftet 1844, 1853, 1856 och 1859 års riksdagar. Som medlem af bibelkommissionen var han den verksammaste utarbetaren af 1861 års profövfersättning af nya testamentet, åt hvilken tillerkändes ett afgjordt företräde framför föregångarna. 1839—42 utgaf K. tills. med K. E. Fahlcrantz och K. J. Almquist "Ecclesiastik tidskrift". Akademiska afhandlingar och tidskriftsrecensioner utgöra K:s öfriga litterära kvarlåtenskap. Ett urval af hans *Skrifter* utkom i 2 bd 1863—65.

8. Birger Persson K., son af löjtnanten och k. lifdrabanten Per K. samt sonson af K. 1, pedagog, f. 12 mars 1766 på säteriet Glättestorp i Vånga församling i Västergötland, d. 2 nov. 1822. Han blef 1784 student i Uppsala, men flyttade 1788 till Lund, där han 1790 blef filos. magister. Han prästvigdes 1791 samt blef 1795 vik. rektor i Skara och 1798 ord. rektor i Alingsås. 1816 utnämndes han till kyrkoherde i Källby pastorat, som han 1818 tillträdde. — K. åtnjöt stort anseende som lärare och egnade sig med uppoffrande kärlek åt sitt kall. Själf barnlös, drog han försorg om flera obemedlade lärjungars uppfostran. Under den korta tid han var kyrkoherde fick hans församling likaledes röna flera bevis på hans självförsakande frikostighet.

9. Olof Vilhelm K., son af K. 7, filolog, f. 15 mars 1838 i Gamla Uppsala, d. 10 jan. 1907 i Uppsala, blef 1857 student, 1869 filos. doktor och 1872 docent i grekiska språket i Uppsala, 1874 lektor i latin och grekiska i Gäfle, 1880 i Uppsala och samtidigt ånyo docent. Han biträdde från 1899 till sin död bibelkommissionen vid revisionsarbetet med öfv. af nya testamentet. K:s förnämsta arbete är det synnerligen värdefulla verket *De digammo homerico* (1872—79); han författade dessutom *Grekisk fornkunskap* (1881—85, tills. m. A. M. Alexanderson; ej fullb.), *Grecismer i 1883 års öfversättning af Nya testamentet* (1898) samt utgaf allmänt använda skolupplagor af Homeros' dikter. 1—2, 4—5 o. 7—8. J. P. 9. E. N—n.

Knös' kakelugn. Se Kakelugn, sp. 575.

Ko. 1. Honan hos nötkreaturen (se Nötkreatursafvel) samt af älg, ren och hjort. — 2. *Geogr.* Se Kos. — 3. *Spelt.* Se Kodilj.

Koacervatiōn (lat. *coacervātio*, af *co-*, tillsammans, och *ace'rvus*, hop, hög), *ret.*, hopning af bevis, utan att de enskilda af dem genomföras.

Koadamit (af lat. *co-*, tillsammans med, och hebr. *Adam*), "samtida med Adam", ett uttryck, som användts af forskare, hvilka antaga människosläktets härstamning från flera stam-par.

Koadaptatiōn (af lat. *co-*, med, och *adaptātio*, anpassning), *biol.*, den företeelsen, att många eller de flesta ombildningar, som under den historiska utvecklingens lopp försiggå hos ett af kroppens organ, vanligen förutsätta, för att kunna blifva till nytta för organismen, samtidiga förändringar äfven i andra kroppsdelar. Så kan t. ex. en förstoring af en hjortarts horn vara till gagn för djuret endast under den förutsättningen, att *samtidigt* en förstoring af hufvudskålen och — för att uppbära den ökade tyngden — en förstärkning af nackband, hals- och ryggmuskler o. s. v. uppstå. Man har anfört koadaptationen ("samstämmig variabilitet") som ett inkast mot det naturliga urvalets förmåga att

ensamt vara artbildande och på samma gång till förmån för antagandet af förvärfvade egenskapers ärftlighet. L—e.

Koadjūtor (lat., af prefixet *co-* och *adjūtor*, hjälpare), medhjälpare, biträde; inom romersk-katolska kyrkan en biskops (abbots, kyrkoherdes) ställföreträdare, när ämbetets ord. innehafvare af ålderdomssvaghet, sjukdom eller annan orsak hindras att utöfva sitt ämbete. Urspr. utsågos biskoparnas koadjutorer på provinsialsynoderna, men Bonifatius VIII förbehöll utnämningsrätten åt påfvestolen. Koadjutorerna kunna vara dels tillfälliga (lat. *temporarii*), dels ständiga (*perpetui cum iure succedendi*), i hvilket senare fall de vid vederbörande biskops död omedelbart öfvertaga styrelsen öfver stiftet. Är biskopen h. o. h. oförmögen till tjänsteutöfning, öfvergår hela biskopsmyndigheten på koadjutorn. Är biskopen ännu helt eller delvis arbetsför, deltager koadjutorn i ämbetets förvaltning blott i den mån biskopen anmodar eller måste anmoda honom därtill. I rang följer koadjutorn närmast efter biskopen. Äfven abboters koadjutorer utses af påfven, men kyrkoherdars af vederbörande stiftsbiskop. Se Sägmüller, "Lehrbuch des katholischen kirchenrechts" (2:a uppl. 1909). T. H—r.

Koaffēra (fr. *coiffer*, af *coiffe*, hufvudkläde), kläda i håret (med blommor, band o. s. v.), ordna, lägga upp håret, "kamma", frisera. — K o a f f ȳ r (fr. *coiffure*), hårklädsel, hårläggning, kamning, frisyr. — K o a f f ö r (fr. *coiffeur*), fem. k o a f f ö r s k a l. k o a f f ö s (fr. *coiffeuse*), person, som har till yrke att kläda andra i håret, ordna andras hår, frisör, frisörska. — Jfr C h e v e l y r, D r ä k t och F r i s e r a.

Koaffȳr. Se K o a f f e r a.

Koafför, K o a f f ö s. Se K o a f f e r a.

Koagulatiōn (se K o a g u l e r a). 1. *Fys. kem.*, en process, vid hvilken en löst kolloid (se K o l l o i d e r), t. ex. en äggvitekropp, "stelnar", d. v. s. öfverföres till en halffast form, ett s. k. gelé l. gel. Koagulation kan åstadkommas på olika sätt, t. ex. genom lösningens upphettning (vid kokning af ägg) eller afkylning (af en limlösning) eller genom tillsats af alkohol eller elektrolyter (d. v. s. salter eller syror) till lösningen eller genom kemisk förvandling af ett löst ämne i en vätska, t. ex. mjölks koagulation genom tillsats af löpe, hvarigenom mjölkens kasein förvandlas ("ystning"), och blodets "lefring" (se nedan). En skarp definition af koagulation kan f. n. ej ges, emedan just det karakteristiska halffasta "gel"-tillståndet ännu är från fysikalisk-kemisk ståndpunkt outforskadt. — 2. *Fysiol.* Vid blodkoagulationen anses förloppet vara följande. Under medverkan af ett enzym, f i b r i n f e r m e n t l. t r o m b i n, öfverföres fibrinogenet i blodplasman till fibrin. Trombinet anses härstamma från de hvita blodkropparna. I likhet med flera andra enzym eger trombinet ett förstadium, t r o m b o g e n, som "aktiveras" genom ett ämne, t r o m b o k i n a s. Detta ämne härstammar från de s. k. trombocyterna i blodet, hvilka likna de hvita blodkropparna, men äro betydligt mindre. Äfven ur en del väfnadsceller kan man extrahera en dylik kinas (se d. o.). Vid aktiveringsprocessen spela dessutom blodets kalksalter en mycket viktig roll. I det strömmande blodet förekommer endast ringa mängd trombin. Blodet innehåller dessutom ett antienzym, a n t i t r o m b i n, som upphäfver trombinets verkan. Koagulation inträder emellertid, om mängden verksamt trombin ökas. Detta inträffar vid skador å blodkärlens glatta innerhinna. De ofvannämnda trombocyterna fastna i ojämnheterna på det skadade stället (se B l o d p r o p p) och afge vid sitt sönderfall trombokinas. Utanför kroppen håller sig blodet flytande, om det hindras från beröring med ytor, å hvilka trombocyterna kunna fastna. Utfällning af blodets kalksalter verkar på samma sätt. Insprutning af albumoslösningar eller blodigelextrakt (se B l o d i g e l) å ett djur upphäfver mer eller mindre fullständigt blodets koagulationsförmåga. De ifrågavarande lösningarna innehålla sannolikt ämnen, som verka på samma sätt som det ofvan anförda antitrombinet. 1. H. E. 2. J. E. J—n.

Koagulēra (lat. *coagulāre*), *fys. kem.*, öfverföra en löst kolloid (se K o l l o i d e r) till en halffast form, ett s. k. gelé l. gel. Man säger äfven, att en kolloid koagulerar, när den öfvergår till nämnda gelétillstånd. Se vidare K o a g u l a t i o n. H. E.

Koālan l. P u n g b j ö r n e n, *zool.* Se P u n g d j u r.

Koalitiōn (fr. *coalition*, af lat. *coalescere*, sammanväxa), förbund, förening. — 1. I *politisk* mening nyttjas uttrycket om två eller flera makters sammanslutning till anfall eller försvar mot en eller flera andra (jfr A l l i a n s). Företrädesvis är det från fransk sida användt och sedermera allmänt vedertaget för att beteckna i synnerhet hvart och ett af de förbund (*första* koalitionen, 1793, *andra* koalitionen, 1798, *tredje* koalitionen, 1805, och *fjärde* koalitionen, 1813), som europeiska makter ingingo mot Frankrike under den stora revolutionen och det därpå följande napoleonska väldet och som resulterade i de s. k. k o a l i t i o n s k r i g e n. Äfven de tre krigen mot Ludvig XIV 1672—79, 1688—97 och 1701—14 kallades ofta koalitionskrig. — I svenska riksdagspolitikens historia bäres namnet "koalition" af en till 1840 års riksdag bildad förening mellan missnöjda f. d. förtroendeämbetsmän under K. J. af Nordin och den radikala riddarhusoppositionen under K. H. Anckarsvärd, hvilken förening sades bl. a. ha till mål att framtvinga Karl XIV Johans abdikation (se vidare K a r l, sp. 999). — En af hufvudmän för skilda politiska partier sammansatt ministär kallas k o a l i t i o n s m i n i s t ä r, någon gång b l a n d n i n g s m i n i s t ä r. — Benämningen koalition brukas stundom äfven om varaktigare allianser mellan politiska partier (så t. ex. om sammanslutningen af de partier i Ungern, hvilka 1906—09 stödde ministären Wekerle; jfr U n g e r n, historia). — 2. På det *social-ekonomiska* området dels den sammanslutning, dels ock själfva den uttryckliga inbördes öfverenskommelse, som å arbetarnas sida bruka utgöra förutsättningarna för kollektiva strider, förhandlingar och aftal om arbetsvillkoren (se K o l l e k t i v a f t a l). Där äfven arbetsgifvarna å sin sida sammanslutit sig i motsvarande syfte, är deras inbördes förhållande likaledes att betrakta som en koalition. Koalitionen har i de stora industriländerna icke från början varit lagligen erkänd, utan tvärtom uttryckligen förbjuden och betraktad som konspiration. I England, Frankrike och Tyskland har emellertid k o a l i t i o n s r ä t t e n efter hand blifvit lagligen erkänd, om ock i vissa afseenden begränsad, uti för-

attningar af olika slag under loppet af de senaste 50 åren. I Sverige har någon på sådana sammanlutningar och inbördes öfverenskommelser syftande ag-stiftning icke funnits, och koalitionsrätten har här nsetts som självklar. 2. E. B. R.

Koalitionskrig. Se Koalition 1.

Koalitionsministär. Se Koalition 1.

Koalitionsrätt. Se Koalition 2.

Ko-antilopen, svenska namnet på *Bubalis.* Se Antiloper.

Koa'nza, flod. Se Cuanza.

Koarata (Korata), stad i Abessinien, på sydstra stranden af sjön Tana, omkr. 10 km. n. om Abais utlopp, hade fordom omkr. 12,000, men nu endast omkr. 1,000 inv., men är ännu ett iktigt handelscentrum, från hvilket liflig sjöfart drifves. (J. F. N.)

Koas, flod. Se Kabul 1.

Kobaltin l. Kobaltit F. S. Beudant, *miner.* Se Koboltglans.

Kobang (Koban l. Rió), ett japanskt guldmynt med stark silfverhalt, hvilket präglades före nya myntsystemets införande 1871 och då fick sig tillagdt ett värde af 1 yen.

Kobb, August, kommunalman, f. 5 aug. 1819, d. 17 dec. 1901, var under en lång följd af år medinnehafvare af den ansedda handelsfirman M. S. Kobbs söner i Göteborg, som förde te och bosättningsartiklar. K. blef tidigt invald i Göteborgs stadsfullmäktige samt var under många år den ledande kraften i stadens gatu- och vägförvaltning, hvarvid han särskildt intresserade sig för stadens alléer och parker, samt i styrelsen för Slottsskogen. Han gjorde sig mycket förtjänt om denna vackra folkparks tillkomst och utveckling, och som erkännande härför har hans bröstbild (utförd af Kr. Eriksson) uthuggits i granit i en grotta i Slottsskogen.

Kobbe, rundadt mindre skär, som föga höjer sig öfver vattenytan.

Kobbe, Theodor Christoph August von, tysk humorist, f. 1798, d. 1845 som jaktjunkare vid storhertigliga hofvet i Oldenburg, skref bl. a. romanen *Die schweden im kloster zu Uetersen* (1830) samt *Humoristische erinnerungen aus meinem akademischen leben* (1840) och *Humoresken aus dem philisterleben* (1841). Se biogr. af Stahr (1845).

Kobbel. Se Cobbler.

Kobbergrund, ett grund med 2,5—3 m. vatten, 20 km. s. ö. om Læsö i Kattegatt, ett af detta vattens farligaste grund, utmärkt genom fyrfartyg och flera sjömärken.

Kobdo, stad i nordvästra Mongoliet, under 48° n. br., v. om sjön Kara-ussu och s. om den i nämnda sjö utmynnande, öfver 500 km. långa floden Kobdo, består liksom alla kinesiska gränsstäder af en soldatstad (fästning) och en handelsstad. Omkr. 6,000 mil. andra blott 1,000) inv. Det har flera af lamas bebodda tempel och är medelpunkt för rysk-kinesiska handeln i västra Mongoliet. (J. F. N.)

Kobe [kå-], hufvudstad i ken (län) Hyogo i japanska prov. Setsu, ligger på sydvästra delen af ön Hondo (Nippon), vid Osakaviken, 36 km. v. om Osaka, med hvilket det är förenadt medelst järnväg. K. bildar med det västligare belägna, äldre Hyogo, från hvilket det skiljes genom en merendels torr bäck, en dubbelstad (Hyogo-Kobe), med 378,197 inv. (1908). Det öppnades 1868 för utländsk handel och har en djup, säker hamn, längs hvilken främlingskvarteret med sina stora varumagasin och prydliga villor utbreder sig, medan Hyogo har en rent japansk karaktär. K. har haft en snabb uppblomstring efter 1868, drifver mycket betydande handel med utlandet och besökes af alla på Japan gående ångbåtslinjer. 1908 anlöptes hamnen af 2,456 fartyg om öfver 5,5 mill. ton och intog näst Yokohama främsta platsen bland Japans sjöstäder. Bland dess industrier må nämnas ett kejserligt och två privata skeppsvarf, tillverkning af europeiskt papper, lokomotiv och flera tändsticksfabriker. (J. F. N.)

Kobē [kå-], stad i riket Darfur i det inre Afrika, n. v. om El Fascher. K. var, då Nachtigal besökte det, en liflig slafmarknad och hade omkr. 6,000 inv. J. F. N.

Kobeko [kå-], Dmitrij, rysk historiker, f. 1837, student 1856, tjänsteman i finansministeriet, 1865 expeditionschef, senare ministerialråd, 1901 medlem af riksrådet, 1902 chef för ryska riksbiblioteket, har sedan 1858 i olika tidskrifter publicerat en serie uppsatser rörande Rysslands politiska, litteratur- och personhistoria. Hans hufvudarbete är *Tsesarevitj Pavl Petrovitj* (Paul I före hans tronbestigning; 1881, 3:e uppl. 1887). K. är egare af ett af Rysslands värdefullaste privatbibliotek. Lll.

Kobel, Oskar, tysk pedagog, f. 1868 i Sommerfeld, har författat ett stort antal undervisningsböcker och redogörelser för skolväsen i olika länder, bl. a. *Pädagogische studienreise nach Dänemark, Schweden und Norwegen* (1902).

Kobeljaki [kå-], kretsstad i ryska guv. Poltava, vid Vorsklas högra strand. 11,936 inv. (1897), hvilka till större delen äro sysselsatta med jordbruk. Under Poltavadagarna 1709 stod där en svensk rytteriafdelning under öfverstelöjtnant Silfverhielm. (J. F. N.)

Kobell. 1. Ferdinand K., tysk målare, f. 1740 i Mannheim, d. 1799 i München, studerade juridik i Heidelberg och blef ämbetsman. Men kurfursten Karl Teodor lät honom få studera konst i Mannheim och sedan i Paris, hvarefter K. gjordes till hofmålare och professor. Han flyttade 1793 till München, där han blef galleridirektör. K. målade landskap, men var mest framstående som raderare. 300 af hans raderingar utgåfvos i Nürnberg 1809 och ytterligare 179 i Stuttgart 1842. — 2. Franz K., den föregåendes broder, f. 1749 i Mannheim, d. 1822, var hufvudsakligen tecknare. — 3. Wilhelm von K., son och lärjunge till K. 1, målare, f. 1766 i Mannheim, d. 1855 i München, utbildade sig i Düsseldorf, blef 1808 professor i München och adlades 1833. Han målade landskap, djur och bataljer (bataljtaflor af K. finnas i slottet och i armémuseet och historiska museet i München; *Slaget vid Hanau* finns i nya pinakoteket). Bäst var han i skildringen af små landtliga scener. Han är representerad äfven i gallerierna i Kassel, Karlsruhe, Darmstadt m. fl. — 4. Franz Wolfgang, ritter von K., sonson af K. 1, son af bajerska geheimerådet Franz von K., tysk mineralog, folkskald, f. 1803, d. 1882, blef 1826 e. o. och 1834 ord. professor i mineralogi i München samt senare tillika konservator vid bajerska statens mineralogiska samling därstädes. K. bestämde genom kemisk analys en mängd nya mineral, uppfann 1840 galvanografien (*Die galvanographie,* 1842; 2:a uppl. 1846) och 1855 stauroskopet samt utgaf flera arbeten i sitt fack,

bl. a. *Tafeln zur bestimmung der mineralien mittels einfacher chemischer versuche* (1833; 12:e uppl., bearb. af K. Oebbeke, 1884; ”Tabeller för mineraliers bestämmande medelst enkla kemiska försök”, 1838), hvilket verk öfversattes på de flesta kulturspråk, *Die mineralogie* (1847; 6:e uppl. omarb. 1899) och *Die mineralogie; populäre vorträge* (1862; ”Populära föredrag i mineralogi”, s. å.). För det stora samlingsverket ”Geschichte der wissenschaften in Deutschland” författade han *Geschichte der mineralogie 1650—1860* (1864). Flertalet af hans många afhandlingar och smärre uppsatser återfinnes i O. L. Erdmanns ”Journal für praktische chemie” och bajerska vet. akad:s ”Gelehrte anzeigen und sitzungsberichte”. — K. var en väldig gemsjägare. Under sina jakter lärde han grundligt känna den bajerska landtbefolkningens språk och lif, och därigenom gafs uppslaget till ett vittert författarskap af alldeles egendomlig natur. K. skref nämligen med folkvisans innerlighet samt med omedelbar humoristisk friskhet och fullkomligt herravälde öfver de olika dialekterna *Gedichte in hochdeutscher, oberbayrischer und pfälzischer mundart* (1839—41), senare, med tillägg af många nya dikter, utgifna i skilda samlingar: *Gedichte in oberbayrischer mundart* (1844; 11:e uppl. 1901), *Gedichte in pfälzischer mundart* (1844; 7:e uppl. 1889), *Hochdeutsche gedichte* (1852), ett par samlingar schnadahypfler m. m. Han författade äfven på landsmål några större episka dikter, dramatiska stycken och samlingar af prosaberättelser. Mycket populära äro K:s på högtyska under titeln *Wildanger* (1859) utgifna skildringar af bajerska jaktväsendet i äldre och nyare tid. Kort före sin död verkställde han en samling *Erinnerungen in gedichten und liedern* (1882). 1896 restes ett minnesmärke öfver honom i München. Se biogr. öfver K. af Luise v. Kobell (1884) och Haushofer (s. å.). 1—3. G—g N.

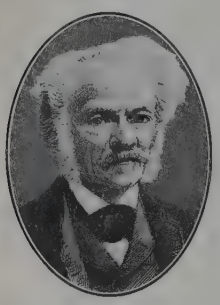

Koberg, fideikommissegendom i Älfsborgs län, med hufvudgården K., 1 mtl säteri, belägen i Lagmanseréds socken vid Vanerydssjön. Hela fideikommisset, enligt 1909 års taxeringslängder 35 $\frac{33}{160}$ mtl, liggande i Lagmanseréds, Stora Mellby (Hede med underlydande), Skepplanda (Stora Alfhem med underlydande), Väne-Åsaka och Hålanda socknar, var jämte frälseränta af $\frac{1}{2}$ mtl i Erska socken s. å. taxeradt till 1,231,500 kr., hvaraf 51,100 kr. å annan fastighet än jordbruksfastighet (kvarnar, sågverk, frälseräntor). Egovidden utgör omkr. 7,000 har. Slottet (se fig.) är en väldig trevåningsbyggnad af sten från början af 1600-talet, flankerad af två solida kupolprydda ”postejer”, med eleganta trappgaflar och på midten ett kvadratiskt, nejden dominerande torn, och restaurerades i öfverensstämmelse med 1600-talets stil på 1890-talet enligt Fr. Lilljekvists ritningar. Frih. Nils Silfverschiöld sammanbragte på K. ett storartadt bibliotek. — Under Kristian I:s tid (1462) egdes K. af riddaren Erik Nipertz, höfvitsman på Älfsborg. 1544 finnes det antecknadt i jordeboken som frälsehemman under det närbelägna Gräfsnäs och tillhörde släkten Leijonhufvud (Lewenhaupt) till 1715, då det genom gifte öfvergick i frih. A. Palbitskys ege.

Kobergs slott.

1738 såldes det till frih. B. Ribbing och 1757 till direktören i Ostindiska kompaniet N. Sahlgren, som af sina egendomar K., Hede, Alfhem och Gåsevadholm 1761 upprättade två fideikommiss för sina ättlingar med den 1774 tillagda bestämmelsen, att när ättlingar en gång fattas, fideikommisset skall bilda ett slags kommenderi inom Vasaorden att af K. M:t på lifstid förlänas till någon framstående jordbrukare, som tillika är riddare eller kommendör af nämnda orden. Genom Sahlgrens dotterdotter kom K. till släkten Silfverschiöld och innehas nu af löjtnanten frih. Otto Silfverschiöld. Wbg.

Koberger [kå-] l. Koburger, Anthoni, tysk boktryckare, förläggare, f. omkr. 1440, d. 1513, dref den mest betydande boktryckarverksamheten i Nürnberg på sin tid. Han lär ha sysselsatt 24 pressar och en tryckeripersonal af öfver 100 personer. Man känner mer än 230 omfångsrika verk från hans tryckeri, nästan alla i folio. Hans tryck utmärkas för korrekthet och elegans, och hans träsnitt röja enför den tiden anmärkningsvärd förbättring af den tyska xylografien. Bland arbeten, som K. tryckt, märkas en illustrerad tysk bibel (1483), Schedels ”Buch der chroniken” (1493), hvilket som illustreradt verk är ett af 1400-talets märkligaste pressalster, ”Reuelationes S. Birgitte” (latinsk uppl., 1500; tysk öfv. ”Das puch der himlischen offenbarung der heiligen wittiben Birgitte von Sweden”, 1502), bägge prydda med konstnärliga träsnitt af Albrecht Dürers skola. Med Nürnberg som medelpunkt idkade K. äfven en bokhandelsrörelse, som sträckte sig öfver Tyskland, Ungern, Polen, Schweiz, Italien, Frankrike och Nederländerna. Efter hans död uppehölls affären ett par årtionden af hans son Anthoni K. (d. 1540) och, under dennes minderårighet, af en släkting, Johannes K. (d. 1543). Jfr O. v. Hase, ”Die Koberger” (1869; 2:a uppl. 1885). (R. G.)

Koberstein [kåberʃtajn], August Karl, tysk litteraturhistoriker, f. 1797, d. 1870, blef 1816 student i Berlin, där han tog starka intryck af F. A. Wolfs och A. Böckhs filologiska äfvensom Solgers och Hegels filosofiska föreläsningar. 1820 utnämndes han till adjunkt och 1824 till professor i tyska

och franska språken vid k. landsskolan i Schulpforta. K:s förnämsta verk, *Grundriss zur geschichte der deutschen nationalliteratur* (1827), var i sina första upplagor blott en skolbok, men växte i och med 4:e bearbetningen (3 bd, 1847—66) ut till en omfattande handbok, som med stor objektivitet och i särdeles mångsidig belysning framställer sitt ämne. Grundligast är behandlingen af 18:e årh:s litteratur och framför allt nyromantiken; de äldre skedena äro däremot något styfmoderligt affärdade, hvilken brist i viss mån afhjälpts af Bartsch i hans öfverarbetning af 5:e uppl. (5 bd, 1873; bd I 6:e uppl. 1884). Bland K:s öfriga arbeten märkes *Laut- und flexionslehre der mittel- und neuhochdeutschen sprache in ihren grundzügen* (1862; 4:e uppl. af Schade 1878). — K:s son Karl, f. 1836, d. 1899, skådespelare i Dresden, uppträdde som dramatisk författare (bl. a. med *König Erich XIV*, 1869).

Kobert [kå'-], Eduard Rudolf, tysk farmakolog, f. 3 jan. 1854 i Bitterfeld (prov. Sachsen), med. doktor i Halle 1877, assistent hos Goltz och Schmiedeberg i Strassburg, 1886—94 professor i farmakologi, dietetik och medicinsk historia vid universitetet i Dorpat och direktor för det farmakologiska laboratoriet därstädes, sedermera verksam vid Brehmerska anstalten för behandling af lungtuberkulos i Görbersdorf och 1899 professor i farmakologi vid universitetet i Rostock, har utvecklat en kolossal litterär produktion och utöfvat ett betydande inflytande inom sitt verksamhetsområde. Bland hans många betydande verk må nämnas *Über die bestandtheile und wirkungen des mutterkorns* (1884), *Jahresbericht der pharmakotherapie* (1885), *Compendium der practischen toxikologie* (2:a uppl. af Weyers "Toxikologie" 1887, 3:e uppl. 1894), *Compendium der arzneiverordnungslehre* (1888, 2:a uppl. 1893), *Lehrbuch der intoxikationen* (1893), *Lehrbuch der pharmakotherapie* (1897), hvarjämte han utgifvit "Arbeiten des pharmakologischen instituts zu Dorpat" (I—XIV, 1888—96), "Historische studien des pharmakologischen instituts zu Dorpat" (I—V, 1889—96) och "Görbersdorfer veröffentlichungen" (2 bd, 1897—98). Flera år redigerade K. "Zeitschrift für krankenpflege". En mängd särskilda kapitel af farmakologien och toxikologien har K. honom och hans talrika lärjungar bearbetats, såsom verkningarna af terpentinolja, fosforsyra, kväfveoxidul (lustgas), den flyktiga absintoljan, oxalsyra, karbolsyra, ptomainer, mangan och järn, ptotoxinerna, djurgifter m. m. C. G. S.

Koblenz [kåblents]. 1. Regeringsområde i sydöstra delen af preussiska Rhenprovinsen. 6,207 kvkm. 723,676 inv. (1905), 117 på 1 kvkm. — 2. Befäst hufvudstad i nämnda område samt i hela Rhenprovinsen, ligger i södra vinkeln mellan Rhens och Mosels förening, i en af de vackraste och mest tjusande nejderna i hela Rhendalen, i en fruktbar omgifning, där vinkullar omväxla med rika, af fruktträd kantade åkerfält. 53,897 inv. (1905). Vid Mosel ligger den gamla staden, s. därom vid Rhen den nya l. Klemensstaden, med breda gator och ståtliga hus. Till de märkligare byggnaderna höra det forna kurfurstliga slottet (fig. 1; byggdt 1778—86 af den siste kurfursten i Trier, Klemens Wenceslaus) vid Rhen, den gamla borgen l. ärkebiskopens palats (nu tafvelmuseum) och, bland K:s tio katolska kyrkor, Kastorkyrkan (urspr. anlagd af Ludvig den fromme; den nuv. byggnaden härstammar från 1200-talet; se fig. 2). Af de tre evangeliska kyrkorna härstammar Florinuskyrkan från den äldre medeltiden. I K. finnes en storartad minnesvård (ryttarstaty) öfver kejsar Vilhelm I (1895—97) samt statyer af kejsarinnan Augusta (1896), general v. Goeben (1884) och naturforskaren Joh. Müller (1899). Öfver Rhen gå en 320 m. lång pontonbro till det midt emot liggande Ehrenbreitstein (se d. o.) och två fasta broar, öfver Mosel en stenbro (byggd omkr. 1344) och en järnvägs-

Fig. 1. Slottet i Koblenz.

Fig. 2. Kastorkyrkan i Koblenz.

bro. Jämte det på högra Rhenstranden belägna Ehrenbreitstein gjordes K. efter 1815 af general Aster till en fästning af första rang, i det en

enceinte med polygonal utstakning och många kasemattbyggnader anlades jämte de detacherade forten Alexander, Franz, Konstantin, Grossfürst, Thronfolger, Rheineck, Bienhorn m. fl. Enceinten slopades 19 mars 1890, men de yttre verken bibehöllos. Sedermera ha dock äfven fort Alexander med sina framskjutna verk samt forten Konstantin, Grossfürst, Thronfolger och Bienhorn slopats. Staden är säte för 8:e armékårens generalkommando samt för öfverpresidenten och det evangeliska konsistoriet i Rhenprovinsen; stats- och provinsarkiv. Bland fabrikerna äro i synnerhet de för tillverkning af musserande viner, papper, maskiner och pianon af större betydelse. Handeln med mosel- och renviner är ännu tämligen liflig, dessutom drifves handel med trä- och järnvaror. Flera järnvägar och liflig sjöfart på Rhen förmedla samfärdseln utom staden, elektriska spårvägar inom densamma. Gymnasium och realgymnasium, musikinstitut, navigationsskola. — Namnet K. är härledt af *Confluentes* (af lat. *confluere*, flyta tillsammans), ett romerskt kastell, som Drusus (omkr. 9 f. Kr.) anlade vid Rhens och Mosels sammanflöde och vid hvilket sedan en stad växte upp. Kejsar Henrik II skänkte staden 1018 till ärkebiskopsstiftet Trier, och den blef 2:a residens i stiftet. 1631 besattes K. af svenskarna under Horn och bombarderades 1688 af fransmännen under Boufflers. Under franska revolutionen var K. samlingsplats för den emigrerade franska adeln, och äfven de blifvande konungarna Ludvig XVIII och Karl X uppehöllo sig vid kurfurstens hof. 1794—1813 var K. införlifvadt med Frankrike, sedan 1798 hufvudstad i dep. Rhin-Moselle, 1814 kom staden åter till Tyskland, tillföll 1815 Preussen och blef 1822 hufvudstad i Rhenprovinsen. (L. W:son M. J. F. N.)

Kobold, ty. (af mhty. *kobel*, fnisl. *kofi*, kammare, kyffe), hustomte, nisse, gruftomte, bergstroll. Ordet kan sammanställas med angls. *cofgodas*, husgudar. Från detta *kobold* anses metallen *kobolt* (ty. *kobalt*) ha sitt namn. Se Kobolt.

Kobold [kå'bålt], Hermann Albert, tysk astronom, f. 5 aug. 1858 i Hannover, blef observator 1880 vid observatoriet i O'Gyalla i Ungern och 1886 vid observatoriet i Strassburg samt 1902 professor vid universitetet i Kiel. 1907 öfvertog han redaktionen af tidskr. "Astronomische nachrichten". K. har utfört viktiga undersökningar inom stellarastronomien, särskildt öfver fixstjärnornas och solsystemets egenrörelser. Redan 1895 påvisade han antydningar till de lagbundenheter i stjärnornas egenrörelser, hvilkas närmare studerande 10 år senare ledde Kapteijn (se denne) till hans epokgörande upptäckt af stjärnströmsfenomenet. Bland hans arbeten märkas, utom en mängd afhandlingar inom olika grenar af astronomien, *Der bau des fixsternsystems, mit besonderer berücksichtigung der photometrischen resultate* (1906). B—d.

Kobolt, *miner.*, *kem.*, ett metalliskt grundämne, hvars namn anses härleda sig från ty. *kobold* (se d. o.), ett bergstroll, hvars inflytande bergsmännen tillskrefvo, att vissa metallglänsande mineral vid smältning icke gåfvo metaller, utan i stället fördärfvade andra malmer. Kobolt bestämdes som en särskild metall 1735 af svenske kemisten Georg Brandt. I mineralriket träffas kobolt, vanligen åtföljd af nickel och järn, tämligen sparsamt, oftast i förening med arsenik och svafvel, i Sverige hufvudsakligen vid Tunabergs, Gladhammars, Riddarhyttans, Los och Vena grufvor. I meteorjärn ingår kobolt som en vanlig, men till kvantiteten föga betydande beståndsdel. Enligt A. E. Nordenskiöld skall atmosfäriskt (kosmiskt) damm ofta innehålla kobolt. Själfva metallen, som med lätthet kan medelst kol reduceras ur oxiderna, liknar järn, men har en gulaktig färgton, är liksom järnet magnetisk, har eg. v. 8,6 och smälter först vid hög temperatur, dock lättare än järn. I luften undergår metallen icke någon förändring. Kobolt, hvars atomvikt är 59 och tecknas Co (lat. *cobaltum*), hör till de två- till treatomiga metallerna och liknar i kemiska förhållanden mest järn, krom och nickel. Med syre ger kobolt två oxider, nämligen koboltoxidul, Co O, och koboltoxid, $Co_2 O_3$. Koboltoxidulen är en basisk oxid och ger med syror salter, hvilka i vattenhaltigt tillstånd äro mörkröda, men i vattenfritt oftast blåa. Äfven koboltoxiden ger salter, dock endast med några få syror, men förhåller sig i de flesta afseenden som en superoxid. Samtliga koboltföreningar ge, då de sammansmältas med glas eller borax, mörkblåa massor af intensiv färg, hvarför äfven mycket små mängder af kobolt utan svårighet kunna upptäckas. På samma förhållande beror användandet af koboltpreparat till blåfärgning af porslin och glas. P. T. C.*

Koboltarsenikkis (Danait Hayes 1833 och Akontit Breithaupt), *miner.*, kobolthaltig arsenikkis.

Koboltbeslag, *miner.* Se Koboltblomma.

Koboltblomma, Erytrin Beud. 1832 (ej T. Thomson 1843), *miner.*, är ett karmosinfärgadt till persiko- eller blodrödt koboltmineral med sammansättningen $3\,CoO\,.\,As_2O_5 + 8\,H_2O$. Det innehåller 37,5 proc. koboltoxid och 38,5 proc. arseniksyra samt resten vatten. Koboltblomma är kemiskt och kristallografiskt isomorf med vivianit; den kristalliserar således i monoklina systemet, men förekommer sällan som kristaller, vanligen som hår-, nål- eller strålformiga aggregat eller som anflog. Den lämnar med saltsyra en blå lösning, som vid tillsats af vatten blir röd. Koboltblomma förekommer som sönderdelningsprodukt af kobolthaltiga kiser, stundom sekundär efter speiskobolt. Den anträffas därför tillsammans med andra koboltmineral i gångarna på Schneeberg, Riechelsdorf o. s. v. Äfven i svenska koboltgrufvor finnes den, men sparsamt, som anflog. — Koboltbeslag kallas en med arseniksyrlighet, As_2O_3, uppblandad koboltblomma. Båda dessa mineral användas, då de förekomma i större mängd tillsammans med andra koboltmineral, för framställning af koboltpreparat. Hj. Sj.

Koboltblått, Koboltultramarin l. Thénards blått, *kem.*, en blå olje- och vattenfärg, som erhålles, om man glödgar en blandning af aluminiumhydrat, fälldt ur alunlösning med soda, och kobolt fosfat, $Co_3(PO_4)_2$, l. koboltrödt. P. T. C.

Koboltfosfat, *kem.* Se Koboltblått.

Koboltglans, Glanskobolt, Kobaltin, Kobaltit, *miner.*, är en af de viktigaste koboltmalmerna. Den kristalliserar i det reguljära systemets parallellhemiedriska former som pyrit, med hvilken den kan anses vara isomorf. Kuben eller oktaedern i kombination med pentagon-dodekaeder äro de vanligaste formerna. Tre tydliga genomgångar finnas, parallella med kubplanen. Färgen är rödaktigt silfverhvit med stark metallglans; strecke

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

är gråsvart. Hårdhet = 5,5; tyngd = 6—6,1. Sammansättningen är Co S As, med 35,5 proc. kobolt; något kobolt, stundom ända till 6 proc., är dock alltid ersatt af järn. Koboltglans löses i saltsyra till en röd vätska. Den förekommer lagerartadt i kristalliniska skiffrar tillsammans med pyrit, kopparkis, kvarts, hornblände, glimmer o. s. v. vid Tunaberg, Håkansboda, Vena (på 1840-talet en mycket stor grufva med ung. 1,000 arbetare), Riddarhyttan, Gladhammar, Garpa (Åtvidaberg) och Los i Sverige, Skutterud i Norge samt vid Qverbach i Schlesien, Siegen i Westfalen och Cornwall. Af koboltglans, som är Sveriges viktigaste koboltmalm, brytas f. n. omkr. 150,000 kg. årligen inom landet. — Glaukodöt (af grek. *glaûko's*, grönblå, och *dotêr*, gifvare) är ett med koboltglansen nära besläktadt mineral, som kristalliserar i rombiska systemet isomorft med arsenik-kis, och kan betraktas som en järnrik koboltglans. Det förekommer vid Håkansboda koppargrufvor i Västmanland, där det tillvaratages som en rik koboltmalm, samt vid Huasco och Valparaiso i Chile. Hj. Sj.*

Koboltglas l. Smalt, blått glas, som erhållits genom sammansmältning af glasflusser med koboltoxid. Pulveriseradt och slammadt, användes det till blå emalj och som blå målarfärg af stor beständighet. P. T. C.*

Koboltgrönt l. Rinmans grönt, *kem.*, en vacker och beständig grön målarfärg, som erhålles, om zinkoxid intimt blandas med nyss utfälldt och ännu fuktigt koboltfosfat eller -arseniat samt glödgas. P. T. C.*

Koboltgult, *kem.*, mindre vanligt namn för kaliumkoboltnitrit l. koboltnitrovätesyrans kaliumsalt, $K_3Co(NO_2)_6$. H. E.

Koboltkis, Koboltnickelkis, Linnæit, *miner.*, är en förening mellan kobolt och svafvel med sammansättningen Co_3S_4. Den kristalliserar regulärt i oktaeder och kub samt är vanligen därb eller insprängd. Färgen är rödaktigt silfverhvit. Vanligen är koboltkisen uppblandad med de isomorfa nickel- och järnföreningarna, hvarigenom kobolthalten, som i den rena föreningen skulle uppgå till 58 proc., betydligt nedsättes. Koboltkisen kan äfven vara kopparhaltig. Den förekommer, ehuru sparsamt, vid Bastnäs, Los och Gladhammar i Sverige, Müsen i Westfalen samt i Missouri och Maryland i Nord-Amerika. Den nyttjas som koboltmalm. Hj. Sj.*

Koboltnickelkis, *miner.* Se Koboltkis.

Koboltoxid och Koboltoxidül. Se Kobolt.

Koboltprof, *bot.*, ett af E. Stahl uppfunnet sätt att påvisa transpiration hos blad. Lägges tunt filtrerpapper, som genomdränkts med koboltklorur och torkats väl, så att dess färg är blå, på ett blad mellan två glasskifvor, blir papperet rödt på de ställen, där öppna klyföppningar finnas eller där af andra grunder (t. ex. genom angrepp af parasitsvampar) transpiration försiggår. Ju flera och ju öppnare klyföppningarna äro, dess hastigare öfvergår koboltpapperets blåa färg till röd. G. L—m.

Koboltrödt, *kem.* Se Koboltblått.

Koboltsafflor l. Zaffer, *kem.*, en till porslinsmålning använd smältfärg, som utgöres af orent kobolt-arseniat (arseniksyrans koboltsalt) och beredes genom rostning af arsenikhaltiga koboltmalmer. P. T. C.*

Koboltspeis [-spejs]. Se Arsenik, sp. 85.

Koboltultramarin, *kem.* Se Koboltblått.

Kobong. Se Australien, sp. 461.

Kobra [kå-], Cobra de capello. Se Glasögonormsläktet, sp. 1301.

Kobre'sia (riktigare *Cobresia*) Willd., *bot.*, ett halfgrässläkte af fam. *Cyperaceæ*, underfam. *Caricoideæ*, skildt från *Carex* däri, att nöten ej omges af en sluten utriculus, utan endast af ett öppet fjäll. I Sveriges högfjällstrakter finnas 2 arter; den ena af dessa (*C. Bellardi*) föres ofta till ett särskildt släkte, *Elyna*. G. L—m.

Kobrin [kå-], kretsstad i ryska guv. Grodno, vid Muchavets, en biflod till Bug. 10,365 inv. (1897). (J. F. N.)

Kobron [kå'-] l. Cobron, skans i Livland vid Düna, midt för Riga, byggd af den i svensk tjänst varande skotske öfversten Daniel Cobron i aug. 1621 under Rigas belägring vid "tornet" på vänstra flodstranden. Polska anfall 30 och 31 aug. afslogos. K., som var byggdt som fyrhörnig stjärnskans, förföll efter Rigas intagande, men reparerades 1624—25; 1640—46 ombyggdes K. af Rodenburg "efter rätt regel". 1656 försvarades K. med framgång under Rigas belägring, 1663—66 försågs skansen af Jakob Staël v. Holstein med graf, betäckt väg och ravelin. 1697 låg K. för fäfot, hvarför dess ombyggnad påbörjades 1698. Då sachsarna 1700 anryckte mot Riga, var K. på en sida fullständigt öppet; under general Carlowitz stormade de och intogo natten till 14 febr. skansen, som af dem sedan benämndes Oranienbaum och från hvilken de redan den 17 öppnade eld mot Riga. När Karl XII 9 juli 1701 öfvergått Düna, utrymde sachsarna s. d. K., som dagen efter mycket skadades därigenom, att en af dem kvarlämnad mina sprang. K:s ombyggande fortsattes nu, och ett af ryssarna i aug. 1705 gjort försök att bemäktiga sig fästet kunde lyckligt afvärjas. 1709 raserades skansen, som i okt. s. å. besattes af ryssarna, hvilka där byggde batterier för 7 mörsare mot Riga samt i öfrigt reparerade fästet, som de nu benämnde Petersskans. L. W:son M.

Kobrygga, *sjöv.*, den del af öfre däck eller den öfverbyggnad, hvarå båtskrån, reservrundhult o. d. placeras. C. K. S.

Koburg [kå-] l. Coburg, hufvudstad i hertigdömet Sachsen-Koburg och, omväxlande med Gotha, hertigens residens, ligger i en naturskön trakt på Thüringerwalds södra sluttning, vid Itz, en biflod till Main. 22,488 inv. (1905). Märkligaste byggnaderna äro det hertigliga slottet, kalladt Ehrenburg (byggdt 1549), samt tyghuset med ett offentligt bibliotek (omkr. 100,000 bd). I Hofgarten ligger dessutom ett hertigligt palats. Staden har gymnasium, högre realskola, byggnadsskola m. fl. undervisningsanstalter samt drifver ganska liflig och mångsidig industri. Strax n. v. om staden ligger borgen K., till 1549 grefvarnas af Henneberg och hertigarnas af Sachsen residens, 1782—1838 tukt- och arbetshus, 1838—61 präktigt restaurerad (rika vapensamlingar, en stor kopparstickssamling samt zoologiska samlingar). 1632 intogs borgen af svenskarna. I K:s närhet ligga lustslotten Kallenberg och Rosenau. — Om dynastierna K. se Sachsen-K.-Gotha. Jfr Koháry. (J. F. N.)

Koburg [kå-], Fredrik Josias, prins af, fältherre. Se Josias.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Koburger [kå-], A. Se Koberger.

Koburg-Kohâry [kå-]. Se Kohâry.

Kobza, instrument. Se Kobzar.

Kobzar, benämning på folkliga skalder i Ukraina, hvilka till det nationella instrumentet *kobza* (äfven kalladt *bandura*, it. *pandora*), en mångsträngad gitarr eller luta, sjöngo lillryska folkvisor. Kobzar är ock den gemensamma titeln för Taras Sjevtjenkos (se d. o.) dikter. A—d J.

Koccidier [kåkksī-]. Se Bakteriologi, sp. 730, och Coccidiaria. — Koccidiös, som innehåller koccidier.

Koccinellor [kåkksi-], *zool.* Se Nyckelpiga.

Koccygodyni [kåkksy-; af grek. *kokkyx*, svansben, och *odyne*, smärta), *med.*, häftiga smärtor i trakten af svansbenet vid ryggradens nedersta del, som kunna uppstå genom skador (inflammation?) i de fibrösa delarna kring svanskotorna, mera sällan af verklig benröta. Denna åkomma är vanligast hos kvinnor efter svåra förlossningar, men kan äfven uppstå efter direkta yttre stötar eller våld å denna del af kroppen. Rena neuralgier i denna trakt äro mera sällsynta, ehuru äfven nervsmärtor härstädes utaf mycket intensiv art stundom uppträda speciellt hos hysteriska eller eljest öfverkänsliga individer. Värken kan vara ytterst envis, och behandlingen är ofta fruktlös. Stundom måste operation, med borttagande af benet, tillgripas. I. H.

Kočevje [kåtje-], sloveniska namnet på Gottschee (se d. o.).

Koch, Eoban. Se Hessus, H. E.

Koch [kåkk]. 1. Nils Samuel von K., justitiekansler (son af majoren Nils Koch, f. 1768, d. 1848, hvilken 1815 adlades med namnet von Koch), f. 10 mars 1801 på Blomsholm i Skee socken, Göteborgs och Bohus län, d. 13 juni 1881 på sitt gods Augerum i Blekinge, tog 1820 juridisk ämbetsexamen i Uppsala och blef 1825 kopist i Justitierevisionsexpeditionen. 1841 kallades K. till expeditionschef i Justitiestatsexpeditionen, utnämndes 1841 till revisionssekreterare och inträdde 1843 i tjänsteutöfning som sådan samt erhöll 1844 förordnande och 1848 fullmakt såsom justitiekansler, från hvilken befattning han 1866 tog afsked. K. var 1845—50 led. af råv. lagberedningen och beklädde, utom åtskilliga andra allmänna uppdrag, ordförandeskapet i 1855—59 års kommitté för utarbetande af ordningsstadga för rikets städer och 1858—59 års kommitté för ny bevillningsstadgas uppgörande. Sedan K. efter faderns död (1848) erhållit säte och stämma på riddarhuset, deltog han i ridderskapets och adelns förhandlingar vid alla följande ståndsriksdagar. Efter representationsförändringen, af hvilken han var anhängare, valdes K. 1866 af Blekinge läns landsting till led. af Första kammaren och omvaldes 1875. Vid 1867 års riksdag var han led. af konstitutionsutskottet. K. egnade särskild uppmärksamhet åt undervisningsfrågor och humanitära spörsmål. Han deltog i stiftandet af Hillska skolan å Barnängen (1830) och af Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande (1833), visade i sin ämbetsutöfning obenägenhet att åtala anmälda förbrytelser mot det s. k. konventikelplakatet och uttalade sig vid riksdagarna för en sparsammare användning af edgång, dödsstraffets samt vatten- och brödstraffets afskaffande, gift kvinnas rätt att råda öfver sin egen arbetsförtjänst, oäkta barns lika arfsrätt med äkta efter moder samt inskränkning af förmögenhetens öfvervikt vid kommunala frågors afgörande. Som riksdagsmotionär och medlem af bevillningsstadgekommittén arbetade han för upphäfvandet af personella skatter och införandet af allmän nettoinkomstskatt. Af frihandelsidén var han en afgjord anhängare; särskildt motionerade han om tullfrihet å flera lifsförnödenheter. Genom en motion vid 1856 års riksdag gaf han uppslaget till den allmänna regleringen af prästerskapets löneinkomster. Under den nya riksdagsordningens tid motionerade K. ihärdigt om ändringar i brännvinslagstiftningen till nykterhetens främjande samt till en jämnare fördelning mellan landsbygden och städerna af inkomsten af försäljningsafgifterna. Äfven var han genom motioner verksam för medgifvande af oinskränkt jordafsöndring och för ett rättvisare ordnande af skjutsväsendet, väghållningstungan och skyldigheten att uppföra allmänna byggnader å landet. K. deltog i 1873 års s. k. kompromiss rörande de stora försvars- och grundskattefrågorna. Med bestämdhet uttalade han sig för öppen votering vid riksdagsförhandlingarna.

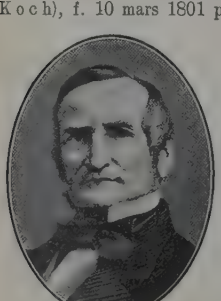

2. Richert Vogt von K., den föregående son, militär, skriftställare, f. 22 dec. 1838 i Stockholm, blef 1856 student i Uppsala och 1857 underlöjtnant vid Lifgardet till häst, där han befordrades till öfverstelöjtnant 1887. Han tog afsked ur krigstjänsten 1894. K. invaldes 1873 i Krigsvet. akad. Han har författat nutidsromaner, bl. a. *Camilla* (1893), *Statsministern* (I, II, 1894—95) och *Ritschlianen* (1896), samt ströskrifter (*Om flickors uppfostran*, 2 uppl. 1876, m. fl.).

3. Nils Fabian Helge von K., den föregående son, matematiker, f. 1870 i Stockholm, studerade vid Stockholms högskola 1887—92, blef sistnämnda år filos. doktor och docent där och 1905 professor i ren matematik vid Tekniska högskolan. Han har utmärkt sig genom en till såväl innehåll som omfång betydande matematisk författarverksamhet. Densamma omfattar väsentligen tre olika områden. Poincaré hade 1885 lagt en fast grund för de oändliga determinanternas teori. På föranledande af Mittag-Leffler upptog K. i anslutning till Poincaré problemet att använda denna teori för erhållande af en aritmetisk framställning af integralerna till en linear differentialekvation med rationella koefficienter och i öfrigt af allmännaste typ samt framlade 1891 den fullständiga lösningen af detta problem. Detta gaf K. anledning att ytterligare fördjupa samt utveckla teorien för de oändliga determinanterna, och han torde numera böra anses som den förnämste kännaren af denna till stor del af honom skapade viktiga del af den högre analysen. K. har vidare fört det svåra och invecklade problemet rörande primtalens frekvens ett steg längre än de författare, som efter Riemann behandlat denna

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

svåra och invecklade fråga. Han har erhållit den hittills noggrannaste approximationsgraden för antalet primtal mellan två gifna godtyckligt valda gränser. K. har slutligen egnat viktiga arbeten äfven åt den egentliga funktionsteorien. Han har här i anslutning till Mittag-Lefflers undersökningar öfver den aritmetiska framställningen af en entydig och reguljär gren af en monogen funktion härledt ett enhetligt aritmetiskt uttryck för en funktion af rationell karaktär, hvilket framställer funktionen för hvarje reguljärt ställe samt icke innehåller andra element från funktionen än koefficienterna för en Taylors utveckling kring ett dylikt, huru som helst valdt reguljärt ställe. Af hans förnämsta arbeten må anföras de i "Acta mathematica" införda: *Sur une application des déterminants infinis à la théorie des équations différentielles linéaires* (d. 15), *Sur la distribution des nombres premiers* (d. 24) och *Sur le prolongement analytique d'une série de Taylor* (d. 27). K. blef 1910 led. af Vet. akad.

4. Richert Gerhard Halfred von K., den föregåendes broder, publicist, socialpolitiker, f. 13 jan. 1872, utexaminerades 1891 från Alnarps landtbruksinstitut och innehade under några år anställning som jordbruksförvaltare. Efter en tids vistelse i England, där han studerade kooperations- och nykterhetsrörelserna samt andra sociala sträfvanden, egnade han sig från slutet af 1890-talet h. o. h. åt skriftställar- och föreläsarverksamhet i socialpolitiska och filantropiska intressens tjänst. Han har utfört ett energiskt väckande och organiserande arbete. Sålunda har han tagit verksam del vid bildande af olika institutioner, såsom Kooperativa förbundet, hvars sekreterare han var 1899—1905, Folkbildningsförbundet, för hvars 1901 upprättade föreläsningsbyrå han var dels föreståndare, dels förman från dess första verksamhetsår till 1908, Centralförbundet för socialt arbete, Svenska fattigvårdsförbundet, i hvars arbetsutskott han f. n. är ordf. 1901 uppsatte K. "Social tidskrift", hvars redaktör han fortfarande är, men som numera utges af Centralförbundet för socialt arbete. K. intar en bemärkt ställning också inom nykterhetsrörelsen och deltog i organiserandet af den s. k. förbudsomröstningen 1909. K., hvilken likaledes egnat bostads- och egnahemsfrågorna en liflig uppmärksamhet, var stadsfullmäktig i Stockholm 1904—08. Bland af K. utgifna broschyrer märkas *Om arbetarnes konsumtionsföreningar i England* (i "Verdandis småskrifter", n:r 78, 2:a uppl. 1902) och *Fattigvårdsfrågan* (Heimdals serie "Svensk politik", bd 2, n:r 2, 1907). Han har vidare utgifvit och flitigt medarbetat i *Social handbok* (1908) och som frukt af en studievistelse i Förenta staterna 1908—09 publicerat *Rusdrycksförbud, amerikanska studier* (1910) och *Emigranternas land* (s. å.). 3. M. L. 4. E. H. T.

Koch, Heinrich Gottfried, tysk teaterdirektör och skådespelare, f. 1703 i Gera, d. 1775 i Berlin, ingick 1728 vid fru Neubers skådespelartrupp i Leipzig, där han förut idkat juridiska studier. Han utbildade sig till en framstående komiker efter franskt mönster, särskildt i Molières gubbroller, och gjorde sig från 1750 därjämte bemärkt som duglig teaterföreståndare, företrädesvis i Leipzig. Bl. a. ersatte K. de fadda improviserade burleskerna med musikalisk-dramatiska intermezzon och införde (1752) den komiska operetten på tysk scen.

Koch, Christophe Guillaume de, fransk historiker, f. 1737 i Elsass, d. 1813, öfvertog efter J. D. Schöpflins död (1771) ledningen af dennes berömda statsvetenskapliga läroanstalt i Strassburg samt blef tillika stadsbibliotekarie och 1779 professor i statsrätt vid därvarande universitet. 1780 upphöjde kejsar Josef II honom i tyskt riksadligt stånd. Efter revolutionens utbrott 1789 sändes K. till Paris som ombud för de elsassiske protestanterna, verkade framgångsrikt för en bekräftelse af deras borgerliga och kyrkliga rättigheter och invaldes 1791 i lagstiftande församlingen, där han var ordf. i utskottet för utrikes ärenden och ifrigt rådde till den yttre fredens bibehållande. Under det värsta skräckväldets tid satt han fängslad. Därefter egnade han sig åter ostördt åt sin vetenskapliga verksamhet i Strassburg, med undantag af 1802—08, då han som medlem af tribunatet vistades i Paris och bl. a. arbetade för återupprättandet af den protestantiska högskolan i Strassburg. — Bland K:s arbeten märkas, utom genealogiska tabeller öfver Europas regenthus, *Tableau des révolutions de l'Europe* (1771; 3:e tillökade uppl. i 4 bd 1813; omarb. uppl. i 3 bd af F. Schöll 1823; "Historisk tafla öfver Europas statshvälfningar", 3 bd, 1825—32) och *Abrégé de l'histoire des traités de paix entre les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalie* (4 bd, 1796—97; grundvalen för ett till Parisfreden 1815 utsträckt arbete af F. Schöll i 15 bd, 1817—18).

Koch, Heinrich Christoph, tysk musikskriftställare, f. 1749 i Rudolstadt, d. där 1816, kammarmusiker, var som teoretiker framstående, särskildt genom sitt *Musikalisches lexikon* (2 bd, 1802), som sedan af andra omarbetades, senast af v. Dommer (1865), och det genom nya, grundläggande rön betydande arbetet *Versuch einer anleitung zur komposition* (3 bd, 1782—93). A. L.*

Koch, Siegfried Gotthelf, tysk skådespelare, f. 1754 i Berlin, d. 1831 nära Wien, hette eg. Eckardt, men antog namnet K., när han (1778) lämnade ämbetsmannabanan för att egna sig åt scenen. K. verkade på olika orter i Tyskland som skådespelare och teaterdirektör, tills han genom Kotzebue kallades (1798) till Wiens hofteater, där han genom sitt efterdöme införde den naturliga och fina konversationston, som därefter vardt utmärkande för nämnda skådebana.

Koch, Joseph Anton, tysk målare, f. 1768 i Tyrolen, d. 1839 i Rom, bondson, visade som herdegosse anlag för konst, sattes vid 15 år i ett seminarium och sedan i Karlsschule i Stuttgart. Där sträfvade han från 1785 till 1791 i den gammalmodiga läroanstalten, mot hvars metod han protesterade med satiriska teckningar, som delvis ännu finnas i behåll. Pedanteriet i skolan tillsammans med svärmeriet för de nya idéerna från franska revolutionen dref honom till att rymma till Strassburg. Men då han där fått se tidens revolutionsfrihet på

närmare håll, begaf han sig till Schweiz och lefde där till 1795, då han reste till Rom. Förnämligast inverkade Carstens på honom och väckte hans hänförelse för antiken och Dante. K:s första kompositioner i Rom behandlade ämnen ur gamla testamentet och "Divina commedia". Dessa hans teckningar till Dantes dikt (många finnas i Dresdengalleriet, de utgåfvos 1904) utmärka sig för lidelsefull fantasi, som helst ger form åt bisarra och afskräckande scener, men karakteriseras därjämte af klar åskådning och lefvande uppfattning. Några af dessa blad har K. själf raderat. 1812—15 vistades K. i Wien, hvarefter han återvände till Rom, där han då målade 4 fresker i Villa Massimi med motiv ur Dante. För öfrigt behandlade han oftast ämnen ur grekisk mytologi och skaldekonst. Han tecknade 30 blad ur gamla testamentet, 6 ur Aischylos, 27 ur Ossian. Men sitt rykte förvärfvade K. egentligen som återuppväckare af det "historiska" landskapet, hvilket han komponerade och formade efter samma grundsatser, som ledt Nicolas Poussin. Han försökte därvid att få fram själen, det eviga och gudomliga i naturen; och som en återklang af detta insatte han som staffage mytologiska och bibliska scener, med hvilkas innehåll landskapets karaktär harmonierade. Dessa landskap, som utmärkas för kraftig färg och klar luft jämte rena linjer och harmoniskt afvägda former, mottogos med stort bifall och skaffade K. flera efterföljare. Han målade äfven landskap från Tyrolen och Schweiz, och framför allt lyckades han i bilder från Roms omgifning. K. är representerad i Berlins nationalgalleri med italienska landskap, likaså i nya pinakoteket i München ("*Heroiskt landskap*" m. fl.), i Dresden, Hamburg, Karlsruhe, Darmstadt o. a. tyska gallerier. Jfr monografi af Frimmel (1884). C. R. N. (G—g N.)

Koch, Wilhelm Daniel Joseph, tysk botanist, f. 1771, d. 1849, var 1797—1824 läkare i Kaiserslautern och därefter till sin död professor i botanik (en tid bortåt äfven i speciell terapi och patologi) vid Erlangens universitet. K. blef Tysklands erkändt främste florist genom sitt klassiska verk *Synopsis floræ germanicæ et helveticæ* (1836—37; 3:e uppl. 1857; på tyska 1837—38, 3:e uppl. bearb. af E. Hallier, R. Wohlfarth och A. Brand 1891—1907), i hvilket arbete han inledningsvis lämnar en nyckel till användandet af Linnés sexualsystem, men vid själfva framställningen tillämpar det decandolleska systemet. Ett sammandrag af nämnda verk är K:s *Taschenbuch der deutschen und schweizerischen flora* (1844; 8:e uppl., bearb. af E. Hallier, 1881). K. blef led. af Svenska vet. akad. (1833) och af Vet. soc. i Uppsala (1844). (T. K.)

Koch, Christian Friedrich, tysk praktisk jurist och författare, f. 1798, d. 1872, var jämte F. W. L. Bornemann den, som först verkställde en systematisk-kritisk bearbetning af den preussiska rätten. — Jämte K:s banbrytande förstlingsarbeten *Versuch einer systematischen darstellung der lehre vom besitz nach preussischem recht im vergleich mit dem gemeinen recht* (1826; 2:a uppl. 1839) och *Das recht der forderungen nach gemeinem und nach preussischem recht* (1836—43; 2:a uppl. 1858—59) äro hans viktigaste skrifter *Lehrbuch des preussischen gemeinen privatrechts* (1845; 3:e uppl. 1857—58) och *Das preussische civilprocessrecht* (1847—51; flera uppl.). K. utgaf äfven, med kommentarer, flera rättskällor, såsom *Allgemeines landrecht für die preussischen staaten* (4 bd, 1852—55; 8:e uppl., bearb. af A. Achilles m. fl., 1880—86). (Rld.)

Koch, Peter Kristian, dansk (slesvigsk) patriot, f. 19 febr. 1807, d. 2 nov. 1880, kom 1820 i handel i Haderslev och dref 1836—40 egen affär därstädes. 1838 började K. på K. Flors tillskyndan utge en dansk veckotidning, "Dannevirke", hvilken rönte stort motstånd af de slesvig-holsteinske ämbetsmännen och deras anhängare, men utöfvade ett alltjämt växande inflytande på den danska befolkningen i norra Slesvig. Han var också 1843 en bland stiftarna af den slesvigska föreningen och senare dess sekreterare. Under upproret 1848—49 måste K. fly till konungariket, men fortfor att därifrån utge sin tidning. 1852 uppsatte han veckobladet "Budstikken", hvars redigering han uppdrog åt prästen F. E. Boisen. Men då K. 1855 kom i strid med de danska myndigheterna, sålde han (nov. s. å.) både "Dannevirke" och tryckeriet samt flyttade till Köpenhamn, där han hade sitt uppehälle som fotograf. E. Ebg.

Koch, Karl Heinrich Emil, tysk botanist, f. 1809, d. 1879, blef 1836 e. o. professor i Jena och verkade från 1847 vid universitetet i Berlin, från 1859 äfven som professor vid landtbruksakademien därstädes, hvarjämte han 1849—72 var generalsekreterare i föreningen för trädgårdsskötselns främjande inom de preussiska staterna samt 1858—72 utgaf denna förenings tidskrift, "Wochenschrift für gärtnerei und pflanzenkunde". Utom flera arbeten, till hvilka hans 1836—38 och 1843—44 företagna resor i Kaukasustrakterna lämnade stoff, utgaf K. som frukt af sina specialstudier öfver träden en vidlyftig *Dendrologie* (2 bd, 1869—73), hvilken dock befunnits lida brist på skärpa såväl i de allmänna indelningarna som i diagnoserna af de särskilda arterna. (T. K.)

Koch, Karl Friedrich, tysk språkforskare, f. 1813, d. 1872 som professor vid realgymnasiet i Eisenach, gjorde J. Grimms historiska språkundersökningar fruktbärande för skolundervisningen genom *Deutsche grammatik nebst tropen und figuren* (1848; 6:e uppl. 1875) m. fl., och lämnade i *Historische grammatik der englischen sprache* (1863—69; 2:a uppl. utg. af Zupitza och Wülker 1878—91) sitt hufvudverk.

Koch, Richard, tysk finansman, f. 1834 i Kottbus, d. 1910 i Charlottenburg, inträdde 1870 i preussiska hufvudbanksdirektoriet och utnämndes 1871 till geheime finansråd, öfvergick 1876 till tyska riksbanken, i hvars utveckling med hänsyn till giro- och checkrörelse han tog lifligt del. 1888 utnämnd till verkligt geheime öfverfinansråd och 1893 till excellens, vardt han 1890 president i tyska riksbanksdirektoriet, från hvilken plats han afgick 1907. K., som 1886 vardt juris hedersdoktor i Heidelberg, har offentliggjort ett stort antal juridiska och ekonomiska uppsatser och arbeten, såväl i handböcker som självständigt, af hvilka en del samlats i *Vorträge und aufsätze* (1891). Han var en verksam medlem af ett flertal lagkommittéer.

Koch. 1. Ludvig K., dansk präst, historiker, f. 29 juli 1837, blef 1861 teol. kandidat och var 1868—70 föreståndare för en dansk skola i Bröns (Nordslesvig), men de preussiska myndigheterna stängde den. Han blef sedan präst i Nordsjälland. 1880 kyrkoherde i Brönshöj och 1892—1907 i

Glostrup (bägge i närheten af Köpenhamn) samt därjämte prost 1882—1902. Redan 1867 utsände han en stridsskrift, *Theologien er dog en videnskab*, riktad mot R. Nielsen och grundtvigianismen, och 1877 en annan, *Kristendommen og den frie tanke*, emot brandesianismen. Eljest har han egnat sig åt arbeten rörande Danmarks kyrkohistoria i nyare tid. Han har författat bl. a. *Biskop N. E. Balle* (1876), *Kristian VI:s historie* (1886), *Den danske landsbyskoles historie til 1848* (1888), *Den danske kirkes historie 1801—17 og 1817—54* (1879—83) med fortsättningen *Fra grundtvigianismens og den indre missions tid 1848—98* (1898).

2. Otto Valdemar K., den föregåendes broder, dansk arkitekt, konstskriftställare, f. 1852 på Falster, d. 1902, studerade vid akademien i Köpenhamn och blef en initiativens man inom dansk byggnadskonst. Han byggde flera nya kyrkor i Köpenhamn (*Zionskyrkan*, *Kristkyrkan*, *Apostelkyrkan* m. fl.), skolor, privathus och det utmärkta danska huset på världsutställningen i Paris 1900. K. var en gedigen kännare af äldre dansk arkitektur, aftecknade och beskref danska och äfven skånska kyrkor — hans stora samling ritningar af *Danske kridtstenskirker* eges af nationalmuseum i Köpenhamn —; han medverkade flitigt i verket ”Tegninger af ældre nordisk arkitektur” och skref arkitekturhistoriska studier. I den danska arkitektvärlden var han medelpunkten och ledaren. Som medlem af borgerrepresentationen (stadsfullmäktige) bidrog han i betydlig mån till, att Nyrops rådhus verkligen blef byggdt. 1. E. Ebg. 2. G—g N.

Koch, Robert, tysk läkare, f. 11 dec. 1843 Klausthal (Harz), d. 27 maj 1910 i Baden-Baden, blef med. doktor 1866 och 1872 distriktsläkare i Wollstein (Posen). Vid sidan af sin verksamhet som sådan medhann han att anställa vidlyftiga forskningar ang. mjältbrandens orsak, *Zur ätiologie des milzbrandes* (1876). Sedan han 1878 offentliggjort sina studier öfver sårinfektionssjukdomarna (*Untersuchungen über die ätiologie der wundinfektionskrankheiten*), kallades han 1880 till ord. medlem af Reichsgesundheitsamt i Berlin. Där fortsattes närmast arbetet öfver mjältbranden, och läran om desinfektionen omgestaltades fullständigt. En utomordentlig förtjänst inlade K. genom sin uppfinning att odla bakterier på fasta eller stelnande odlingsmedier, hvilket gjorde det möjligt att erhålla renodlingar af skilda bakteriearter och sålunda ur en blandning af flera mikroorganismer jämförelsevis lätt och säkert isolera de sjukdomsbringande. Vidare är att märka upptäckten af tuberkelbacillen och beviset för, att denna är orsaken till tuberkulosen (*Beiträge zur ätiologie der tuberkulose*, 1882). 1883 sändes K. till Egypten och Ostindien som ledare af den tyska kolerakommissionen och upptäckte härvid kolerabacillen. Vid sin hemkomst erhöll K. 1884 af tyska riksdagen en dotation om 100,000 rmk. 1885 utnämndes K. till professor i hygien vid universitetet i Berlin och återupptog sina arbeten om tuberkulosen, särskildt i afsikt att finna ett botemedel mot densamma. Hans vid den internationella medicinska kongressen i Berlin 1890 gjorda meddelande om tuberkulinet väckte oerhördt uppseende och ingaf förhoppningar, som dessvärre icke gingo i fullbordan. Fortsatta undersökningar ha emellertid ådagalagt, att tuberkulinet är en god hjälp för ställande af tidig diagnos å tuberkulos hos människor och djur; äfven skall det under sjukdomens första stadier, försiktigt begagnadt, utöfva en tydlig kurativ verkan. — 1891—1904 var K. chef för institutet för infektionssjukdomar i Berlin och kvarstod blott som honorarprofessor vid universitetet. 1896 kallades han till Kapkolonien för att där undersöka boskapspesten; visserligen lyckades han icke upptäcka denna sjukdoms smittämne, men han fann i stället ett medel att göra djuren oemottagliga för detsamma. Därpå följde K:s undersökningar öfver pesten hos människan, öfver den bland nötkreatur och hästar i tropikerna förekommande surrasjukdomen samt öfver texasfebern. Äfven samlade K. rika erfarenheter ang. malarian, och kort efter sin hemkomst från den förra resan sändes K. som chef för en malaria-expedition till Italien och tropikerna. Därvid kunde han bl. a. bekräfta riktigheten af Ross' resultat om sättet för sjukdomens öfverförande samt vann därjämte åtskilliga nya, praktiskt betydelsefulla resultat (se Frossa, sp. 1491). — I dec. 1904 företog K. på uppdrag af regeringen en resa till tyska Öst-Afrika särskildt för att studera en där förekommande febersjukdom hos nötkreaturen, och våren 1906 anträdde han en ny färd till Afrika för studiet af den s. k. sömnsjukan. K. blef led. 1885 af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg, 1893 af Svenska vet. akad. och 1894 af Vet. soc. i Uppsala. 1905 erhöll han det medicinska Nobelpriset för sina arbeten och upptäckter rörande tuberkulosen. Se biogr. af Becker (1891). R. T—dt.

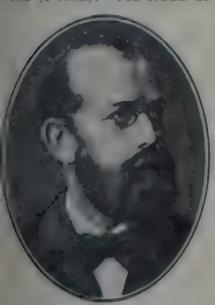

Koch, Max, tysk litteraturhistoriker, f. 1855 i München, vardt 1890 e. o. och 1895 ordinarie professor i allmän litteraturhistoria i Breslau. K. har författat såväl specialverk som öfversiktsarbeten: *Helferich Peter Sturz und die schleswigschen literaturbriefe* (1879), *Das quellenverhältnis von Wielands Oberon* (1880), *Über die beziehungen der englischen literatur zur deutschen im 18. jahrhundert* (1883), *Shakespeare* (1885), *Gottsched und der reform der deutschen literatur* (1886), *Münchner-Wertheriade* (1888), *Grillparzer* (1891), *Nationalität und nationalliteratur* (s. å.), *Geschichte der deutschen literatur* (1893; 6:e uppl. 1906; i ”Sammlung Göschen”), 2:a bandet af *Geschichte der deutschen literatur* (1897, 3:e uppl. 1910; 1:a bandet är af F. Vogt), *R. Wagner-biographie* (I, 1906) och *Die deutsche literatur von Jena bis zu den befreiungskriegen*

(1908), redigerade afd. Goethe och Schiller i den nya uppl. af Goedekes "Grundriss" och har utgifvit ett stort antal moderna tyska författare, delvis med viktiga inledningar (t. ex. i Kürschners "Deutsche national-literatur"). K. utger "Studien zur vergleichenden literaturgeschichte" (under något växlande titel sedan 1886) och "Breslauer beiträge zur literaturgeschichte". R—n B.

Kochano'wski, Jan, polsk skald, f. 1530, d. 1584, studerade i Tyskland, Padua och Paris, där särskildt Ronsard väckte hans håg för diktning, och blef efter hemkomsten sekreterare hos Sigismund II August, men drog sig snart tillbaka till fädernegodset Czarnylas, där han med få afbrott egnade sig åt skaldekonst. Klassiskt bildad, skref han dels latinska oden och elegier (med påverkan af Horatius), dels polska satirer och tillfällighetsdikter, *Fraszki* (1584). Främst bland hans polska dikter stå hans 17 *Treny* (1580), lyriska klagokväden med anledning af hans dotter Ursulas död i unga år. Andra dikter andas varm fosterlandskärlek och djup religiositet, t. ex. *Psałterz* (en omdiktning af Davids psalmer, 1577). Hans satir *Dziki Mąz* (Den vilde mannen, 1564) gisslar polackernas förkärlek för det utländska och för teologiska tvistigheter, och den allegoriska dikten *Zgoda* (Endräkt, 1564) framställer harmonien i världsalltet gentemot mänskligt split. Hans till Jan Zamoyskis bröllop diktade *Odprawa posłow greckich* (De grekiska sändebudens affärdande, 1578) var Polens första drama i klassisk stil, med antika metra. Öfver hufvud har K. riktat det polska poetiska språket med nya versformer och anses som Polens främste renässansskald under den s. k. guldåldern. Den första samlade upplagan af hans dikter utkom 1584—90; sedermera 1764, 1826 och 1884—90 (med utförlig biografi af R. Plenkewicz). Jfr R. Löwenfeld, "Kochanowski und seine lateinischen dichtungen" (1877). — Äfven K:s båda yngre bröder, Mikołaj och Andrzej, äro kända i den polska litteraturen, den förre genom en öfv. af Plutarchos, den senare af Æneiden (1590). En brorson, Piotr, f. 1566, d. 1620, tolkade på polsk vers Tassos "Gerusalemme liberata" (1618) och Ariostos "Orlando furioso". A—d J.

Kochano'wski, Jan Karol Korwin, polsk historiker, f. 1869, studerade i Krakau under Ad. Pawińskis ledning samt i Breslau och har gjort sig känd som flitig bearbetare speciellt af den polska medeltidens historia (arbeten om Kasimir den store 1900, Witold s. å.) samt som utgifvare af Pawińskis efterlämnade samlingar ("Teki Pawinskiego", 1901 o. f.). H. A—t.

Ko'chem (Kochheim), kretsstad i preussiska reg.-omr. Koblenz, vid Mosel, 3,586 inv. (1900). Vinodling. Vid staden ligger en gammal borg, ofta bebodd af ärkebiskopen af Trier, förstörd 1689 af fransmännen, men restaurerad 1873—77. (J. F. N.)

Kochemer loschen (af hebr. *chacham*, kunnig, klok, och *laschon*, språk), det bland yrkestjufvar i mellersta Europa, i synnerhet Tyskland, klassiskt vordna namnet på deras rotvälska, som upptagit en mängd yrkesuttryck ur judetyskan och zigenarspråket. Det sammanfaller dock ingalunda med någotdera af dessa. Se F. Kluge, "Rotwelsch", I (1901). Jfr Slangspråk.

Kochen [kåkken], Johan Henrik von, friherre, ämbetsman, af en urspr. tysk släkt, som i slutet af 1500-talet öfverflyttade till Östersjöprovinserna, f. 21 okt. 1681 i Narva, d. 5 mars 1758 på Nyborg, i Håtuna socken, son till Kristofer Kochen (f. 1637, 1679—83 svensk kommissarie i Moskva, 1684—90 svensk envoyé därstädes, 1683 adlad med namnet von K., d. 1711). 1705 antogs K. till e. o. kanslist vid Kungl. fältkansliet, åtföljde efter slaget vid Poltava Karl XII till Bender, där han deltog i kalabaliken (1713), blef 1714 sekreterare vid Utrikesexpeditionen och följde i denna egenskap konungen på alla hans återstående fälttåg. 1720 utnämndes K. till kansliråd. I politiken var K. en ifrig vän af den nya friheten och kom därför att vid 1723 års riksdag stå holsteinska partiet nära. Han insattes både i sekreta utskottet och i mindre sekreta deputationen, som utmärkte sig genom sitt fientliga uppträdande mot konung Fredrik, blef medlem af sekreta kommissionen, som mellan riksdagarna skulle behandla de viktigaste diplomatiska ärendena, och belönades af tsar Peter för sina goda afsikter med en penninggåfva. Vid den sedan inträffande brytningen mellan Horn och holsteinska partiet följde K. emellertid den förre och medverkade som en af de svenske underhandlingskommissarierna till Sveriges tillträde till hannoverska alliansen. Han utnämndes 1727 till statssekreterare i utrikes ärenden och s. å. till hofkansler. Under den följande tiden räknades K. till Horns trognaste och inflytelserikaste anhängare och ådrog sig därigenom hans motståndares synnerliga hat. Vid hattpartiets seger 1739 fann K. godt att begära afsked för att undgå svårare förföljelse. Afskedet beviljades, men med förbud att pläga umgänge med de främmande ministrarna och brefväxla med utländska hof. Äfven efter sitt afsked spelade K. en betydande roll som en af mösspartiets främsta rådgifvare och medlem af partikonseljen. Efter partiets fall 1747 drog han sig tillbaka från politiken. K. upphöjdes 1731 i friherrligt stånd — 1908 utgafs af Quennerstedt: "Kanslidagbok från Turkiet till största delen förd af J. H. von K 1709—1714" (i "Karolinska krigares dagböcker" IV). L. S.

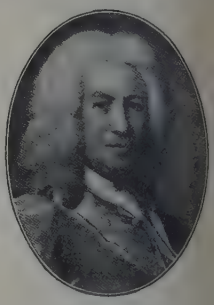

Ko'cher, flod i Württemberg, upprinner i östra delen af landet, flyter parallellt med Jagst i en stor båge mot n. v. och faller ut i Neckar 2 km. ofvanför Jagsts mynning. Längd 180 km. (J. F. N.)

Ko'cher, Emil Theodor, schweizisk kirurg, f. 25 aug. 1841 i Bern, blef 1865 med. doktor och kal-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

lades 1872 till professor i kirurgi i Bern. Han har utövat en mycket omfattande verksamhet och offentliggjort ett stort antal arbeten, *Zur lehre von den schusswunden durch kleinkalibergeschosse* (1895), läroböcker (*Chirurgische operationslehre*, 7:e uppl. 1907; *Hirnerschütterungen, hirndruck und chirurgische eingriffe bei hirnkrankheit*, 1906; *Vorlesungen uber chirurgische infektionskrankheiten*, med Tavel, 1895). Bland dessa ha hans undersökningar om sköldkörtelns sjukdomar och deras kirurgiska behandling (1883) tilldragit sig det största uppseendet. För dem tilldelades honom 1909 Nobel-priset i medicin, hvilket pris af K. oafkortadt anslogs till humanitära ändamål i hans födelsestad. K. är led. af Vet. soc. i Uppsala (1894) och af Vet. akad. (1900). R. T—dt.

Ko'chhaff, David, tysk teolog. Se Chytræus.

Kochheim [kå'chhajm]. Se Kochem.

Kochi, hufvudstad i ett ken (län) med samma namn på sydöstra kusten af Shikoku. 38,279 inv. (1908). Hufvudort för den japanska pappersindustrin.

Ko'chia Roth, *bot.*, ett litet släkte inom fam. *Chenopodiaceæ*. I Sverige finnes (endast vid Ottenby på Öland) en enda art, *K. hirsuta* Nolte, som är en låg, täthårig strandört, med spiralställda, smala, halftrinda, hela blad och parvis sittande små, gulgröna blommor i bladvecken. *K. trichophylla*, sommarcypress, odlas som dekorationsväxt i trädgårdarna; på hösten antar hela växten en intensivt röd färg. O. T. S. (G. L—m.)

Kochinkina (Kotshinchinà, fr. *Cochinchine*), ett landskap i Franska Indo-Kina (se d. o.), förr deladt i Egentliga K. (annam. *Dang-trong*), som hör till Tonkin, och Nedre K. l. Franska K. (annam. *Nam-ki*), fransk koloni. Namnet användes nu endast om det senare området, som upptager sydligaste spetsen af Franska Indo-Kina, mellan 8° 25′ och 11° 30′ n. br., begränsadt i v. af Siamviken, i ö. af Sydkinesiska sjön, i n. af Kambodja. 56,900 kvkm. Nästan hela K. är en ung alluvialslätt, bildad af Mekongs aflagringar. I sin lägsta del är det fylldt af mangroveträsk; bakom denna följer en likaledes vattenrik trakt, täckt af säf, medan den nordligaste delen är något högre och har bergkullar (den högsta, Djambra, 1,000 m.), som äro utlöpare från Kambodjas kustberg. Yngre eruptiva bergarter träffas endast här och där, äfven i södra delen och på ön Pulo Condor ö. om K. Hufvudfloden är Mekong, som strax n. om gränsen delar sig i två nästan parallella armar och längre ned i ett flertal sådana, som äro förenade genom kanaler, både sinsemellan och med floderna Stora och Lilla Vaico, Saigon och Donnaï. Mekongs mynningar kallas *cua*. Floderna äro djupa nog äfven för större fartyg, men deras sandfyllda mynningar ha blott 3—4 m. djup, utom Mekongs nordligaste (*Cua-Dai*), som har öfver 5 m. djup. — Klimatet är hett och ohälsosamt för européer. Den lägsta temperaturen är i Saigon i dec. 19°, i mars—maj 29°; årsmediet är 27,2°. Regntiden varar från april till slutet af okt., den torra från början af nov. till början af april. Nederbörden i Saigon är 2,110 mm. — Växtligheten liknar det tropiska sydöstra Asiens och är synnerligen yppig. Sockerröret är hemma där; det odlas i stor skala jämte en mängd tropiska frukter. Dessutom lämna palmer, gummiträd (*Ficus elastica*), brödfruktträd m. fl. värdefulla produkter. Äfven djurvärlden är ostindisk: tigrar, leoparder, elefanter, rhinoceros och flera hjortarter förekomma, bland fåglar påfågeln, hvarjämte moskitos och myror äro en landsplåga. — Befolkningen steg vid slutet af 1906 till 2,870,514 pers. (50 pers. på 1 kvkm.). Den består af flera olika element. Hufvudfolket är annamiter (omkr. 2 mill.), hvilka äro inkräktare, ditkomna för omkr. 200 år sedan, dessutom 230,000 kambodjaner (khmer), 7,000 moï och scham (tsiam), hvilka äro urbefolkning, de förre i låglandet, de båda senare i höglandet, 100,000 kineser, 5,000 andra asiater (malajer, japaner, tagaler m. m.) och 5,500 fransmän. Den förhärskande religionen är buddismen (1,7 mill.). Katolicismen, som drifvit missionsverksamhet här ända sedan 1624 och som har en biskop i Saigon, räknade 1901 73,234 bekännare. Det finnes omkr. 380 skolor med 800 lärare och 19,000 lärjungar. 1903 beslöts inrättandet af en medicinsk skola i Saigon. Där och i Mytho finnas två collèges, underhållna af kolonien. — Hufvudnäringen är jordbruk; öfver 1,5 mill. har äro odlad jord och 1,7 mill. skog. Viktigast är risodlingen, som upptager 1,4 mill. har; dessutom odlas majs, bönor, batater, jordnötter, bomull, sockerrör, tobak, kaffe, kokos- och betelnötter, mullbärsträd, peppar, oranger, bananer o. a. Vidsträckta bevattningsverk äro under arbete i de centrala och sydvästra delarna. Fiske idkas i floder och vid hafskusten och afkastar årligen 2,8 mill. frcs. — Industrien är obetydlig; det finnes några riskvarnar, sågverk och såpsjuderier och en fernissfabrik. En kolgrufva gaf 1905 20,000 ton kol. Handeln är till största delen i händerna på européer och kineser. Importen för konsumtion steg 1908 till omkr. 108 mill. kr. och exporten af inhemska varor till 98 mill. kr. De viktigaste exportvarorna äro ris, fisk och fiskolja, peppar, bomull, kopra och silke. Den förnämsta sjöstaden är Saigon, som regelbundet besökes af flera franska, engelska och tyska linjers fartyg. Den inländska trafiken besörjes mest på vattenvägarna. En 71 km. lång järnväg, den äldsta i Franska Indo-Kina (1885), förenar Saigon med Mytho; en annan linje från Saigon till Khanh-hoa i Annam är under byggnad, hvarjämte flera småbanor gå från Saigon till närliggande orter. — Telegraflinjerna ha omkr. 5,000 km. längd. Den enskilda budgeten för K. upptog inkomster och utgifter för 1909 till 578,880 piaster (à 2,20 frcs); moderlandets utgifter för K. upptogos i 1910 års stat till 13,8 mill. frcs. Kolonien lyder sedan 1887 under generalguvernören öfver Franska Indo-Kina (se d. o.), som företrädes i K. af en viceguvernör, biträdd af en generalsekreterare, ett hemligt råd (bestående af generalsekreteraren, befälhafvarna öfver trupperna och flottan, ett par andra ämbetsmän samt 5 af viceguvernören utnämnda medlemmar) och ett kolonialråd af 14 medlemmar, af hvilka 6 väljas genom allmän omröstning af alla franska kolonister, 2 af handelskammaren och 6 äro infödingar. K. är deladt på 21 arrondissemang, fördelade på 4 provinser (*circonscriptions*) och förvaltade af *administrateurs*, med biträde af råd af framstående infödingar. Ett särskildt arrondissemang bildar den dithörande ögruppen Pulo Condor. Till franska deputeradekammaren sänder K. en deputerad. Hufvudstad: Saigon.

Historia. K. stod under äldre perioder tidvis under kinesisk öfverhöghet, kom 1471 under Tonkin, men blef 1570 åter fritt. 1765 utbröt ett blodigt uppror, framkalladt genom det lägre folkets förtryck under stormännen, och detta ledde till landets fullständiga införlifvande i Annam. Efter åtskilliga tvister med detta land bemäktigade sig fransmännen (1858—62) det därefter s. k. Franska K. Fördraget i Saigon 5 juni 1862 tillerkände Frankrike 3 annamitiska provinser, 1867 ockuperades ytterligare 3.

Litt.: Cortambert och de Rosny, ''Tableau de la Cochinchine'' (1862), Pallu de la Barrière, ''Histoire de l'expedition de Cochinchine en 1861'' (1888), d'Enjoy, ''La colonisation de la Cochinchine'' (1893), Baurac, ''La Cochinchine et ses habitants'' (1899), Lagrillière-Beauclerc, ''À travers l'Indo-Chine, Cochinchine, Camboge, Annam, Tonkin, Laos'' (1900), Coquerel, ''Vademecum commercial de la Cochinchine'' (1905). J. F. N.

Kochinkinahöns infördes för omkr. 50 år sedan af engelsmän till Europa. Rasen utmärkes af storlek och tyngd samt afrundade kroppsformer. Hufvudet är relativt litet och försedt med en enkel, upprättstående, såglikt tandad kam. Stjärten och vingarna äro korta. Fjäderbeklädnaden, som sträcker sig ända ned till fötterna, är till färgen antingen rapphönslik eller enfärgadt gul, hvit, svart i olika nyanser (se fig. 1 på pl. Hönsraser till art. Höns). Fullvuxen tupp väger 5 à 6 kg. och fullvuxen höna $4,_5$—$5,_5$ kg. Kochinkinahönsen äro goda rufvare och utmärkta mödrar, men lämna sina ungar så tidigt, att de äro mindre lämpliga att ligga ut vekare raser. Hönan är dålig värpare och lämnar årligen sällan mer än 100 ägg à 65 gr. stycket. Äggen äro rödgula. H. F.

Kocho'wski, Wespazyan, polsk poet och historiograf, f. 1633, d. 1700, deltog i kriget mot svenskarna 1655—57 (om hans poetiska erinringar däraf se A. Jensen, ''Svenska bilder i polska vitterheten''), utgaf 1674 religiösa och politiska dikter i 4 delar, oden och epoder med titel *Lyrika polskie* samt *Epigrammata polskie*, dessutom ett par hjältedikter, hvaribland ett epos om Wiens belägring af turkarna (*Dzieło Boskie albo Pieśni Wiednia wybawionego*, 1684). På latinsk prosa författade K. *Commentarius belli adversus Turcas ad Viennam et in Hungaria gesti* (1684) samt fyra delar *Annalia Poloniæ ab obitu Vladislai* IV (omfattande 1648—72; tr. 1840, polsk öfv. 1853). A—d J.

Kock, Marcus, myntmästare, f. 14 febr. 1585 i Liège, d. 20 nov. 1657 i Avesta, blef 1613 myntmästare i Bromberg, 1621 i Königsberg och sedermera i Berlin. Gustaf II Adolf förmådde honom att öfvergå i svensk tjänst. Mot slutet af 1626 kom han till Nyköping. Han förbättrade 1627 Nyköpings, Säters och Arboga myntverk, så att redan s. å. myntning af rundt kopparmynt kunde verkställas på alla tre orterna. Å de båda förstnämnda platserna var han därefter själf myntmästare, så länge myntning där egde rum, i Nyköping till 1636, i Säter till 1642, hvarjämte han 1634—41 innehade liknande befattning vid silfvermyntverket först i Stockholm och efter 1639 i Sala, dit K. erhållit befallning att förflytta detsamma. Då kronans ''gårmakeri'' i Säter 1641 flyttades till Avesta, öfvertog K. garningen på sistnämnda ställe af såväl kronans som Falu bergslags koppar; och sedan han tillika för kronans räkning uppsatt ett nytt kopparmyntverk i Avesta, handhade han där från 1644 all kopparmyntningen i riket, såväl af skiljemynt som af plåtar. K. var den förste, som i Sverige upptog bruket att å mynten utsätta myntmästarmärke. Till belöning för sina förtjänster fick han 1652 särskildt privilegium på kopparmyntningen. — Äfven tre söner till K. voro myntmästare, Daniel (f. 1626, d. 1650) i Stockholm 1645—50, Isak (f. 1620, d. 1679) i Avesta 1659—65 och Stockholm 1664—65 samt Abraham (f. 1640, d. 1696) i Stockholm 1665—68 och Avesta 1665—69. De båda sistnämnde, hvilka 1667 adlades med namnet Cronström, ingingo 1669 jämte J. Funck och J. (Ekman) Gripenstierna i det bolag, som riksrådet L. Creutz och riksräntmästaren B. Cronberg bildade för Avesta kopparverks fortsatta drifvande, samt utnämndes jämte Funck och Gripenstierna till direktörer för kopparväsendet. Isak blef slutligen kammarråd (1674) och Abraham öfverdirektör för myntningen i riket (s. å.). Om den förres son Isaak, general i holländsk tjänst, se Cronström.

Kock, David, svensk målare, hvars lefnadsöden äro obekanta. Han var antagligen lärjunge af David von Krafft, men erinrar stilistiskt snarare om Ehrenstrahl. På Gripsholm finnas af honom ett tjugutal porträtt samt hvarjehanda ''konterfej'' af hofvets hundar, kattor, exotiska djur och växter. I ett af rummen i norra flygeln af Stockholms slott satt 1816 och förmodligen åtskilligt senare en plafond af K., allegoriskt förhärligande Fredrik I och Ulrika Eleonora. K. kan påvisas mellan 1720 och 1750. Se A. Hahr, ''David von Krafft'' (1900). A. L. R.

Kock, Karl Anton, författare, f. 1788 i Stockholm, d. där 1843 som protokollssekreterare och titulär lagman, utgaf ett lyriskt arbete, *Samlade små versförsök* (1828; ny uppl. 1832), och försökte sig äfven som psalmist. Han har författat bl. a. n:r 202 i 1819 års psalmbok. E. N. S—g.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, språkforskare, universitetslärare, f. 2 mars 1851 i Trelleborg, blef student i Lund 1870, studerade någon tid äfven vid Strassburgs universitet, utnämndes till docent i nordiska språk i Lund 1879 och blef filos. doktor s. å. Han anställdes 1890 som professor i nordiska språk vid Göteborgs högskola och utsågs 1891 till högskolans rektor, men begärde redan s. å. afsked från rektoratet och 1893 från professuren. 1907 utnämndes han till professor i nordiska språk

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Lund. K. är en både mångsidig och grundlig forskare, som särskildt i fråga om den svenska språkhistorien inlagt storartade förtjänster. Inom detta område falla såväl hans båda till sina resultat vidgaste arbeten, *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent* (I, II, 1878—85) och *Studier öfver fornsvensk ljudlära* (I, II, 1882—86), som ock hans *Undersökningar i svensk språkhistoria* (1887), hans översiktligt sammanfattande arbete *Die alt- und neuschwedische accentuierung* (1901), hans under utgifning varande, på flera band beräknade *Svensk ljudhistoria* (1906 ff.) och de flesta af hans synnerligen många smärre uppsatser, införda i olika norska och tyska tidskrifter, men företrädesvis i det af K. som hufvudredaktör sedan 1888 redigerade "Arkiv för nordisk filologi". Flera af dessa tidskriftsartiklar äro äfven af stor vikt för såväl den svenska språkhistorien som den allmänt fornnordiska grammatiken, särskildt i fråga om omljudsläran och läran af K. med särskild förkärlek behandlade accentförhållandena. Af populär art är hans skrift *Om språkets förändring* (1896; 2:a uppl. 1908). Ehuru K:s författarskap är af vida öfvervägande lingvistisk natur, har han dock visat sig vara äfven en framstående filolog, särskildt genom det (tillsammans med prof. af Petersens utgifna) gediegna och omfattande arbetet *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk* (1880—94). K. är led. af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg (1890) samt af Vitt. hist. o. ant. akad. (1906) och Fys. sällsk. i Lund (s. å.). Ad. N—n.

Kock (äfven kallad Mönter), Jörgen, borgmästare i Malmö, var sannolikt f. i Westfalen (födelseåret okändt), d. 1556, kom 1500 till Danmark, blef 1518 myntmästare i Malmö och samlade därigenom äfvensom genom stor affärsverksamhet rikedom. Efter Kristian II:s flykt ur landet 1523 blef K. borgmästare och försvarade uthålligt staden till sin. 1524; han vann äfven inflytande hos den nye konungen Fredrik I (han adlades 1526) och främjade ifrigt reformationen, så att Malmö blef danska rikets mest framstående lutherska stad. Efter Fredrik I:s död (1533) slöt K. förbund med Ambrosius Bogbinder i Köpenhamn och Jörgen Wullenwever i Lybeck dels för att trygga reformationen, dels för att höja borgarståndet. Senare fick han till stånd förbundet med grefve Kristofer af Oldenburg i syfte att återuppsätta Kristian II på tronen, intog i maj 1534 Malmöhus och var sedan en af grefvens mest betydande rådgifvare. Han deltog äfven i jan. 1535 i slaget vid Hälsingborg och begaf sig efter Malmös kapitulation 1536 till Köpenhamn, till hvars försvar han personligen bidrog, tills också hufvudstaden måste underkasta sig. Likväl fick han nåd hos Kristian III (han skall ha medverkat till biskopernas fängslande), återvände 1537 till Malmö och blef 1540 ånyo borgmästare. E. Ebg.

Kock. 1. Charles Paul de K., fransk roman- och vådevillförfattare, f. 1793 i Passy, d. 1871 i Paris, utgaf sin första roman, *L'enfant de sa femme* (1811), redan vid 18 års ålder. Men blygsamheten uppmärksammade den ej, hvarför K. slog om på att skrifva gråtmilda melodramer, men med lika liten framgång. Däremot gjorde han lycka med vådevaljer och operett-texter (1818—25). Han återgick då till den uppsluppna romanens område, där han snart framstod med utbildad egendomlighet samt vann läsare öfver hela Europa. K:s romaner bära prägeln af en jämn, godlynt glädtighet, mycken verve och en stark, realistisk iakttagelseförmåga. De äro fotografiskt trogna bilder af medelklassens och de lägre folklagrens lif i Paris under förra hälften af 1800-talet. Sannskyldiga alster af "l'esprit gaulois", återge de detta lif med obesvärad grofkornighet och naivt själfsvåld. Det estetiska värdet hos dem är ganska lågt, skrifna som de äro i en poesilös, platt ton, utan att grofheten förflyktigas genom någon humor. Af dem förtjäna nämnas *Georgette* (1820), *Gustave ou le mauvais sujet* (1821), *André le savoyard* (1825), *Le barbier de Paris* (1826), de två sistnämnda säkerligen hans bästa berättelser, *La laitière de Montfermeil* (1827), *La femme, le mari et l'amant* (1829), *Le cocu* (1831), måhända den minst anstötliga, och *La pucelle de Belleville* (1834). I sina senare arbeten öfverdref K. effekterna på godlynthetens och den förra naturliga tonens bekostnad, så t. ex. i *Moeurs parisiennes* (1837), *Moustaches* (1838), *L'amoureux transi* (1843), *Sans cravate* (1844), *Le millionaire* (1857) och *Les demoiselles de magasin* (1863). — Nästan alla K:s romaner ha öfversatts på tyska, engelska och spanska, en mängd äfven på svenska och andra språk. Af K:s omkr. 100 vådeviller äro några ("Bröstkaramellerna", 1847; "Stortvätten", 1860, m. fl.) gifna äfven i Sverige. Dessutom utgaf han *Contes en vers* (1824) samt vissamlingarna *La bulle de savon* (1829; ny uppl. 1835) och *Flon, flon, flon, larira dondaine* (1864). K:s samlade *Oeuvres*, i hvilka dock ej hans vådeviller eller poesier finnas intagna, ej heller hans *Mémoires* (1873), ha utgifvits 1844 (i 56 bd) och flera gånger. Se L. Lespès (Trimm), "La vie de P. de Kock" (1873), och Gautier, "Portraits contemporains" (1874).

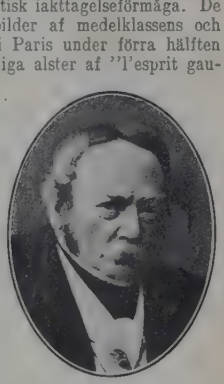

2. Paul Henri de K., den föregåendes son, fransk författare, f. 1819 i Paris, d. 1892 i Limeil, försökte sig redan tidigt i samma genre, som bragt hans fader så mycken berömmelse, men utan samma framgång. Han skref också åfventyrsromaner i Alexandre Dumas' stil och har likaledes signerat åtskilliga kvasihistoriska kompilationer (*Vies des courtisanes celèbres* o. s. v.) samt samarbetade med sin fader och andra för scenen. 1. (J. M.) 2. J. M.

Kockelbär. Se Kockelkärnor.

Kockelkärnor, Kockelbär, *Fructus* l. *Semina cocculi indici, farm.*, kallas de torkade frukterna af *Anamirta Cocculus* Wight et Arn. (se Anamirta). De mogna, färska frukterna ha vackert mörkrödt fruktkött, som bekläder ett tunt, sprödt skal, inom hvilket finns ett njurformigt frö, som icke utfyller skalets hålighet. Torkade, äro kockelkärnorna mörkt gråbruna l. svartbruna, å ytan smått skrynkliga, rundadt njurformiga, något större än ärter, med synnerligen bitter smak. Deras viktigaste beståndsdel är *pikrotoxin*, $C_{30}H_{34}O_{13}$, en kväfvefri, färglös, kristalliserande, kemiskt indifferent, mycket giftig kropp, som lätt sönderdelas i det likaledes

starkt giftiga *pikrotoxininet* och i overksamt *pikrotin*. Pikrotoxin retar vid förgiftning häftigt vissa nervcentra i förlängda märgen och förorsakar därigenom egendomliga konvulsioner, krampaktig andning, långsam puls och stegradt blodtryck. Ang. bruket af kockelkärnor för att fånga fisk samt för att sätta besk smak på öl och porter se Anamirta. Pikrotoxin har ej användning som läkemedel. O. T. S. (C. G. S.)

Kockenhusen. Se Kokenhusen.

Kocker, *bot.* Se Bakteriologi, sp. 708.

Kockolitoforider, *bot., zool.* Se Flagellata, sp. 522.

Kocksmat (af eng. *mate*, kamrat, medhjälpare), *sjöv.*, skeppskockens biträde.

Ko'ckum. 1. Frans Henrik K. d. ä., industriidkare, f. i Malmö 27 sept. 1802, d. där 12 febr. 1875, stod vid sin faders död (1825) utan medel, men sattes genom släktingars och vänners kraftiga understöd i tillfälle att öfvertaga den af hans mödernesläkt, det ansedda Suellska huset, drifna tobaksfabriken i Malmö (numera, sedan 1866, tillhörig F. H. Kockums tobaksfabriksaktiebolag), hvilken i hans hand betydligt utvidgades och ännu är bland de största i Sverige. Sedan K. 1838 inköpt Holmen, vid Malmö, anlade han där 1840—41 gjuteri och mekanisk verkstad (se Kockums mekaniska verkstads aktiebolag), hvilket etablissemang blef mycket betydande. Äfven åt Örmo bruksegendom i Kronobergs län, med masugn, gjuteri och mekanisk verkstad, samt Kallinge stångjärns-, plåt- och spikmanufakturverk i Ronneby socken i Blekinge egnade K. sin särskilda verksamhetsifver, hvarjämte han i Ronneby anlade en fabrik för tillverkning af förtennta och galvaniserade kärl af stål- och järnplåt. (Sedan 1876 egas dessa tre egendomar af det 1875 bildade Kockums järnverksaktiebolag.) K. intresserade sig öfver hufvud för allt hvad industri och fabriksdrift heter samt deltog i en mängd anläggningar (äfven i Finland och Norge), såsom järnvägar, sockerbruk, spinnerier, gasverk, tegel- och cementfabriker, kopparverk och bryggerier. Han egde ett utomordentligt förtroende som affärsman, hvilket på det tydligaste sätt trädde i dagen vid den öfvergående förlägenhet, som på 1860-talet drabbade hans affärsrörelse. Han var därjämte högt aktad för sin ädla personlighet och af sina arbetare älskad för den omtänksamhet han hyste för deras bästa.

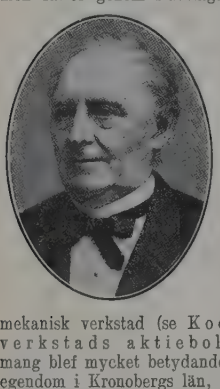

2. Frans Henrik K. d. y., den föregående son, industriidkare, f. 2 juli 1840 i Malmö, d. där 18 febr. 1910, genomgick tekniska skolan i födelsestaden, studerade vid polytekniska läroanstalten i Hannover 1856—58 samt vid bergsakademierna i Freiberg 1858—60 och i Leoben 1860—61 och inträdde därefter i faderns affär. Efter dennes frånfälle öfvertog han ledningen af samtliga de kockumska verken som direktör för såväl mekaniska verkstaden som järnverksbolaget och tobaksfabriken, åt hvilkas skötsel och utveckling han h. o. h. egnade sig.

Kockums mekaniska verkstads aktiebolag, ett 1866 bildadt bolag, som då öfvertog den 1840 af F. H. Kockum i Södra förstaden i Malmö grundlagda mekaniska verkstaden. Denna hade under de första åren bestått af endast järngjuteri, men sedermera utvidgats till fullständig mekanisk verkstad. Bolaget anlade 1872 vid hamnen ett skeppsvarf, som drifves i förbindelse med mekaniska verkstaden. Vid varfvet är inrättad en hydraulisk slip för upptagning af fartyg, hvilkas egen vikt får uppgå ända till 1,700 ton; där finnas äfven en ångkran af omkr. 4,500 kg. lyftkraft, verkstäder för ångpannetillverkning, järnvägsbroar och öfriga för dylikt etablissemang erforderliga byggnader. Vid verkstaden har byggts en mängd större och mindre passagerar-, last- och bogserångare jämte krigsfartyg för utländsk och svensk räkning (för svensk: torpedkryssaren "Jacob Bagge", pansarbåtarna "Tapperheten" och "Manligheten", ångkorvetten "Freja", kanonbåten "Svensksund" samt torpedjagarna "Vale" — den första på svenskt varf byggda torpedjagaren — "Ragnar", "Vidar" och "Munin", det första fartyg inom landet, som erhållit vid svensk verkstad tillverkadt ångturbinmaskineri). Jämte fartyg och maskiner till dessa tillverkas bl. a. alla slags landtångmaskiner, järnvägsvagnar (de första boggivagnar, som tillverkats i Sverige, ha utgått från denna verkstad), värme- och ventilationsanläggningar, slakthusanläggningar samt maskiner för sockerindustriens behof. Tillverkningens årsvärde är omkr. 3 mill. kr. och arbetarnas antal 900 man. Då bolaget af Malmö stad förvärfvat sig en betydlig utvidgning af området å varfstomten, pågår sedan 1910 års början förflyttning af de å Södra förstaden belägna verkstäderna till hamnen; denna förflyttning i förening med vidsträckt modernisering kommer att i sin helhet vara fullbordad 1914.

Koczalski [kåtja'lski], Raoul, polsk pianist, f. 1885 i Warschau, väckte stort uppseende som musikaliskt underbarn, då han från sitt 7:e till 11:e år gjorde konsertresor i Ryssland, Rumänien, Tyskland, Österrike, Frankrike, England och Skandinavien (1895). Han har komponerat operorna *Rymona* (1902) och *Die sühne* (1909) samt några pianosaker. Jfr B. Vogel, "Raoul K." (1896). A. L.

Ko'd. Se Code och Signal.

Kodaga. Se Dravida, sp. 837.

Kodak, benämning på flera olika typer af handkameror, som tillverkas af The Eastman kodak company's fabriker i Amerika och England. Se fig. 5 till art. Fotografi, sp. 995.

Kodama [kå-], Gentaro, vikomt, japansk militär, statsman, f. i maj 1852, d. 23 juli 1906, kämpade 1874—77 på den kejserliga sidan och blef 1874 för sitt försvar af Kumamoto major. Han blef 1881 öfverste i generalstaben samt 1889 generalmajor och chef för krigsakademien; 1891 företog han en längre studieresa till Europa. Under kriget med Kina 1894—95 var han vice krigsminister och blef efter dess slut generallöjtnant och generalguvernör öfver Formosa (sistnämnda befattning behöll han till 1906). 1900—02 var K. krigsminister, 1903 tillfälligtvis inrikes- och undervisningsminister, biträdde under kriget med Ryssland 1904—05 som generalstabschef

eneral Oyama i ledningen af arméerna och utveck-
ade därunder en synnerligen framgångsrik verk-
amhet och blef efter kriget chef för generalstaben.
ikomt före sin död, upphöjdes han efter densamma
ll grefve. C. O. N.

Kodda. Se Bollspel, sp. 1020.

Kodein (af grek. *kōdeia*, vallmofröhus), *kem.*,
ed., alkaloid, en af de s. k. morfinbaserna i opium.
et är ett metylmorfin af sammansättningen

$$C_{17}H_{17}NO(OH)(OCH_3)$$

ch liknar morfinet. Det ingår i opium till 0,2—0,8
roc. Kodein bildar i rent tillstånd färglösa, i hett
atten lättlösliga, men i kallt svårlösliga prismor.
odein ger, liksom morfin, vid upphettning med salt-
yra apomorfin. Det företer, jämfördt med morfinet,
ida svagare ro- eller sömngifvande verkan; hos djur
amkalla större doser benägenhet för häftiga kramp-
nfall. Medlet har i regel ej stoppande verkan. Sin
rnämsta användning har kodeinet mot hosta och
fven mot diverse smärtor samt vid afvänjning af
orfinister. Dosen är 2—5 till högst 10 cg. Samma
ser ges äfven af kodeinfosfat, *phosphas*
deicus, fina, hvita, bittra kristallnålar, som lätt
sas i vatten med svagt sur reaktion. H. E. C. G. S.

Kodeinfosfat, *kem.* Se Kodein.

Kódesch kodaschim, hebr. Se Allra heliga-
t e.

Kódex. Se Codex.

Kodicill (lat. *codicillus*, skriftafla, i plur. anteck-
ngsbok, notis, testamentariskt förordnande, dim. af
odex, se d. o.), tilläggsartikel till ett aktstycke, sär-
ildt till ett testamente. I sistberörda betydelse
ade kodicillen i den romerska rätten reglerats med
regna bestämmelser, genom hvilka den till både
nehåll och form skilde sig från ett testamente. Så
: däremot icke fallet i svensk och öfrig modern
tt, där testamentsreglerna gälla äfven för kodi-
llen. (C. G. Bj.)

Kodifiëra, verkställa en kodifikation (se d. o.).

Kodifikation (af lat. *codex*, se d. o., och *fa'cere*,
öra, sprida lagars eller sedvanerättsliga reglers
mmanförande till ett systematiskt ordnadt, enhet-
gt lagverk, såsom — för att nämna ett par be-
nda exempel — *corpus juris civilis* 527—565 (se
orpus juris) och Frankrikes *six codes* 1804—
7 (se Code). Vår svenska "1734 års lag", *Sveri-
es rikes lag*, utfärdad 23 jan. 1736, bör också nämn-
s här. Jfr Lagbok. C. G. Bj.

Kodilj (fr. *codille*, af sp. *codillo*), dubbel bet
'gå kodilj" = förlora 2 betar) i lomber och vira
. fl. spel. Ordet förkortas ofta till ko ("bli ko"),
ed utvidgningen "kossa". Förlorar man mer än
å spel under kodiljen, kallas dessa "kalfvar"
'bli kalf"); dock betalas aldrig för mer än kodilj.

Kodivisiön (af lat. *co-*, med, och *divisio*, indel-
ng), ett begrepps indelning från flera synpunkter.

Kodje-sjön. Se Ibrahimsjön.

Kodjupet, en utanför staden Vaxholm belä-
n, trång och krokig farled, hvilken efter Ox-
upets försänkning på 1830-talet måste passeras
alla större fartyg, som ämnade sig till Stock-
lm. Sedan Kodjupet på 1870-talet försetts med
rsänkning med endast 3,9 m. djup i rännan mellan
Lara upp till vattenytan nående delarna af den-
nna, har en ränna för större fartyg upptagits i
odjupets försänkning, och hufvudfarleden till
Stockholm går således numera förbi Oskar Fredriks-
borgs fort. Jfr Oxdjupet. L. H.*

Kodok, stad. Se Fashoda.

Ko'dros (grek. *Κόδρος*, lat. *Codrus*), forntida
konung i Aten, son af Melanthos och tillhörande
nelidernas, från det messeniska Pylos invandrade ätt.
Den attiska sagan förtäljer att, när dorerna (1068
f. Kr., enligt den traditionella tidsberäkningen)
gjorde ett infall i Attika, oraklet förespådde seger
åt det folk, hvars konung blefve dödad af fienden.
För att vända denna förutsägelse till sitt folks fördel
skall K. ha okänd och förklädd begifvit sig in i
fiendernas läger, där han inledde en ordväxling och
blef dödad. Atenarna förklarade därefter, att ingen
vore värdig att i egenskap af konung efterträda
K., ty denne hade frivilligt uppoffrat sig för fäder-
neslandet; i stället infördes en fri författning.
Sannolikt döljer sig bakom denna berättelse blott en
af de högadliga (eupatridiska) släkterna genomförd
inskränkning af konungamakten. A. M. A.

Kodungalore, stad. Se Cranganore.

Kodyma, en 160 km. lång gränsflod mellan ryska
guv. Cherson och Podolien, biflod till Bug (fr. h.).
Vid K. besegrade Münnich turkarna 1739. J. F. N.

Koechlin [kö'ch-]. Se Köchlin.

Koedukatiön (af lat. *co-*, tillsammans med, och
educātio, uppfostran), gemensam undervisning för
manlig och kvinnlig ungdom. Se Samundervis-
ning.

Koefficie'nt (af lat. *co-*, tillsammans med, och
effi'cere, åstadkomma). 1. *Mat.*, i ett gifvet alge-
braiskt uttryck den storhet, med hvilken den i ut-
trycket ingående hufvudsakliga storheten är multi-
plicerad. Så är t. ex. i uttrycket $10a$ koefficienten
10. Då i ett uttryck obekanta eller föränderliga
storheter förekomma, anses dessa vanligen som huf-
vudsakliga storheter. Så är t. ex. i allmänhet $2a$
koefficienten i uttrycket $2ax$; eljest kan äfven 2 där
vara koefficient, om produkten ax betraktas som den
egentliga storheten. Då ingen synbar koefficient
finnes, t. ex. i uttrycket a^2, är koefficienten alltid
1. — Med koefficienter till en ekvation

$$x^n + a_1x^{n-1} + \cdots + a_{n-1}x + a_n = 0$$

förstås koefficienterna a_1, ----, a_{n-1}, a_n till de
successiva digniteterna af x. Dessa koefficienter ha
ganska anmärkningsvärda egenskaper; så är t. ex.
a_1 alltid lika med summan af ekvationens rötter,
tagen med ombytt tecken. — Om binomial-
koefficienter se d. o. — Differential-
koefficient är liktydigt med derivata (se
d. o.). — 2. *Fys.* Se Absorptionskoeffi-
cient. 1. (I. F.)

Koekkoek [kokkok]. 1. Johan Herman K.,
holländsk marinmålare, f. 1778, d. 1851, började
som arbetare i en tapetfabrik, men utbildade sig
genom studium af naturen till en lyckad framställare
af utsikter öfver haf och floder. — 2. Barend
Cornelis K., den föregående son, landskaps-
målare, f. 1803, d. 1862, målade med mästerskap
skogsutsikter från nedre Rhen. Två hans bröder
och två brorsöner blefvo landskaps- och marin-
målare. (G—g N.)

Koeleria [kölēria] Pers., Tofs-äxing, *bot.*,
är ett släkte inom fam. *Gramineæ*, afd. *Festuceæ*,
som i Sveriges sydliga kusttrakter och på Öland re-
presenteras af *K. glauca* DC., som bildar låga tufvor
af ett gråaktigt gräs med nästan trådsmala, småludna

blad och en mängd små, sammantryckta småax, som bilda en smalt cylindrisk, tät vippa. Tofsäxingen växer helst i rena sanden. O. T. S. (G. L—m.)

Koelreuter [kölröjter], Joseph Gottlieb, tysk botanist, f. 1733, d. 1806 som professor i naturhistoria i Karlsruhe, var sin tids främste forskare beträffande de fanerogama växternas pollinering och framhöll bl. a. honungsalstringens och insektbesökens betydelse för befruktningen. Han var särskildt den förste, som genom talrika försök framställde växthybrider (bastarder) dock mellan mycket närsläktade stamarter. Hans viktigaste skrift är *Vorläufige nachricht von einigen das geschlecht der pflanzen betreffenden versuchen und beobachtungen* med *Fortsetzung* (1—3, 1761—66). T. K.

Koelreutēria [kölröj-] Laxm., *bot.*, växtslägte af fam. *Sapindaceæ* med 2 arter i Kina, som äro höga träd med parbladiga blad. Frukten är en tunnväggig, uppblåst, nedtill trerummig kapsel. Af *K. paniculata*, som odlas som prydnadsträd i Syd-Europa, erhålles gummi; de hårda, svarta, kulrunda, ärtstora fröna användas till radband. G. L—m.

Koemtiōn (lat. *coe'mtio*, af *coe'mere*, köpa tillsammans) var ett af de sätt, på hvilka det romerska äktenskapet kunde enligt den äldre rätten ingås. De öfriga voro *confarreātio* (se d. o., en religiös form, som kunde användas endast af patricier) och sammanflyttning med efterföljande *usus* under oafbrutet ett års tid. Ett på något af dessa sätt ingånget äktenskap medförde den stränga verkan, som betecknas med uttrycket, att hustrun kom under mannens *manus*. Denna mannens ”manus” innebar i personligt afseende väsentligen samma myndighet öfver hustrun som *potestas* öfver barnen; i förmögenhetsrättsligt afseende åter, å ena sidan, att hustrun ej hade någon egen förmögenhet, utan förvärfvade allt åt mannen, och, å andra sidan, att hon vid hans död, då hon blef *sui juris*, ärfde honom som en dotter, hvarför hon också sades vara *filiæ loco*. — *Coemtio*, såsom form för äktenskapets ingående, var den från förmögenhetsrättens område lånade formen för köp (*mancipatio*). Den var en form äfven för plebejernas äktenskap, hvilka icke kunde använda den religiösa formen, ”confarreatio”. Man kan därför betrakta ”coemtio”, till hvilken ”usus” är att anse som ett supplement, som den tidens civiläktenskap. — Senare uppkom ett äktenskap med mindre stränga rättsverkningar, det s. k. fria äktenskapet, därigenom att, oaktadt coemtio ej förelåg, fordran på usus försvann och äktenskapet ansågs giltigt som romerskt redan genom sammanflyttningen i mannens hem efter den af seden fordrade bröllopshögtidligheten. I. L. (Rld.)

Koenig [kö-], tysk skrifform för König (se d. o.).

Koenigia [kön-] L., *bot.*, ett litet släkte, hörande till fam. *Polygonaceæ*, som har endast en art, *K. islandica*, dvärgsyra, med cirkumpolär utbredning, i Sverige sällsynt på våta ställen i Lapplands och Jämtlands högfjäll. Det är en mycket liten, späd ört, med helt få, glest sittande, små, hela blad, de öfversta närmade till rosett, samt i toppen af stjälken knippen af mycket små, grönhvita, samkönade blommor, med treflikad kalk. Koenigia är enårig, ett hos arktiska växter mycket sällsynt förhållande. O. T. S. (G. L—m.)

Koepping [kö'pp-], J. K. Se Köpping.

Koercībel (af lat. *coërcēre*, sammantrycka), *fys* benämndes förr en gas, som man kunde bringa i fl tande form, i motsats till de inkoercibla (s d. o.) l. permanenta gaserna, som man ick lyckats förtäta. L. A. F.

Koercitīv kraft (af lat. *coërcēre*, hålla i tyg tvinga), *fys.*, den egenskap vissa ämnen, företräde vis stålet, ega att bilda permanenta magneter, ti skillnad från det mjuka järnet, som visserligen ka antaga magnetisering, men detta endast så länge de magnetiserande kraften verkar. Se Magnet oc Magnetisering. L. A. F.

Kôersner [tjö'rsner], Per Vilhelm, histor ker, tidningsman, f. 15 juli 1860 i Falun, d. 2 juli 1900 i Stockholm, blef 1877 student i Uppsal och filos. doktor där 1882, tillhörde 1881—83 No disk familjeboks, därefter ”Aftonbladets” oc ”Stockholms dagblads” redaktion, var 1885—8 t. f. aktuarie i Statistiska centralbyrån, uppsatt 1888 ”Börstidningen” (se d. o.), hvars utgifvar han var till sin död, och anlade 1891 ett bok tryckeri. Han författade *Gustaf III:s yttre politi under tiden närmast före ryska krigets utbrott* (1882 *Politiskt handlexikon* (1883), *Praktisk handbok f alla* (1884—88), resehandböckerna *Dalarne* (188 och *Stockholm* (1886), utarbetade en redogörelse fö aflönings- och pensionsstatistiken (i ”Bidr. t. Sver ges offic. statistik Litt. X”, 1886—87) och *Svens justitiematrikel* (tills. med H. Gullberg, 1887).

Koesfeld [kösfält], kretsstad i preussiska reg.-om Münster (Westfalen) vid Berkel. 8,449 inv. (1905 I K. finnas två slott, gymnasium, väfverier, kattun tryckerier, garfverier, kopparvalsverk, ångkvarn oc två ångsågar. J. F. L.

Koester [kö's-], Hans Ludwig Raimund von, tysk storamiral, f. 29 apr. 1844 i Schweri Mecklenburg, ingick 1859 som kadett vid preuss ska flottan, blef löjtnant 1864 och tjänstgjorde nästa oafbrutet på skolskepp till 1875, då han befordrad till korvettkapten. Efter att ha bestridt befattningarn som amiralitetsstabschef och varfschef i Kiel bl K. 1889 konteramiral och direktor i Reichsmarin amt i Berlin. Han blef 1893 chef för manöve eskadern, 1896 befälhafvande amiral i Kiel, 189 generalinspektör för flottan, 1903 chef för den ny bildade aktiva slagflottan och 1905 storamira S. å. erhöll han afsked från aktiva tjänsten. Sed 1908 är han president i Tysklands stora Flotte verein. K. adlades 1900. H. W—

Koetschau [köt-], Karl, tysk museiman, 1868, filos. doktor, professor, var föreståndare f historiska museet i Dresden från 1902, för Goeth nationalmuseum, konst- och industrimuseet och sto hertigliga museet i Weimar från 1906 och blef 190 andre direktör för Kaiser-Friedrichmuseum i Berli där han särskildt planerar det tillkommande Deu sches museum. K., som är en auktoritet på muse väsendets område, är ej minst en öfverlägsen vapen kännare. Han utgaf 1900—07 den ansedda ”Zei schrift für historische waffenkunde” och utger frå 1905 den likaledes högt skattade tidskriften ”Mu seumskunde”. G—g l.

Koevorden [köfår-], förr befäst stad i nederländ ska prov. Drenthe, nära preussiska gränsen. 3,54 inv. (1902). J. F. L.

Koexiste'ns (af lat. *co-*, tillsammans, och *exi*

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

tere, uppstå, framträda), tillvaro samtidigt eller predvid hvarandra i tid eller rum.

Koexistēra (se K o e x i s t e n s), finnas till på amma gång.

Kofes, flod. Se K a b u l 1.

Koff, *sjöv.*, ett rundgattadt, bukigt holländskt handelsfartyg. Koffar förekommo förut af mycket växlande storlek och voro, beroende på storleken, riggade som barkskepp, briggar, skonare eller galeaser, på grund hvaraf de äfven benämndes k o f f b a r k, k o f f b r i g g l. k o f f s k o n e r t. Numera äro de stora koffarna försvunnit, och koffarna äro nästadels galeastacklade; dock förekomma ej sällan koffar, försedda med tjalktackling, och dessa benäm-

as k o f f t j a l k a r. Koffen är en dålig seglare, men mycket lastdryg. Den brukar på sidorna, ungefär midskepps, vara försedd med s. k. *svärd*, eller stora träskifvor i form af ett pärons längdsektion. Svärdet är rörligt kring en bult, som genomgår dess malare ända. Då fartyget seglar bidevind eller i någon direktion med vinden från sidan, nedsläpper man läsidans svärd i vattnet för att förhindra den betydliga afdrift, som eljest, till följd af koffens ofullkomliga byggnadssätt, skulle ega rum. Koffen är akterut vanligen försedd med en rymlig kajuta. Jfr B o m s c h u i t och G a l e a s. L. H. (C. K. S.)

Koffbark, *sjöv.* Se K o f f.

Koffbrigg, *sjöv.* Se K o f f.

Koffein. Se K a f f e i n.

Koffer (fr. *coffre*), *fortif.*, täckt försvarsverk på bottnen af en torr fästningsgraf till dennas beskjutning eller som skyddad förbindelse (gångvärn) tvärs öfver en graf eller annan nedskärning. I fästningsgrafvarna har koffern numera ersatts med kaponjärn (se d. o.), hvilket försvarsverk af tyskarna äfven benämnes koffer. L. W:son M.

Kofferdamm (eng. och fr. *cofferdam*, ty. *kofferdamm* l. *korkdamm*), *skpsb.*, ett system af små celler framför pansardäck å örlogsfartyg, placerade antingen längs vattenlinjen eller rundt omkring öppningar i pansardäck, med ändamål att hindra vatten att genom skotthål i närheten af vattenlinjen inströmma öfver pansardäck eller nedrinna i hålskeppet. Kofferdammceller böra vara fyllda med kork eller ännu hellre med något ämne, som vid beröring med vatten sväller och därigenom tätar hålen, t. ex. cellulosa, men äfven tomma kofferdammceller äro till nytta, emedan de underlätta anbringandet af läcktätare. — Kofferdamm l. k a s s u n (jfr d. o.) benämnes äfven en lådformig träbyggnad, noga afpassad efter fartygssidans form, afsedd att anbringas och vattentätt försäkras till fartyget vid ifrågakommande reparation af fartygets yttersida under vattenlinjen. Sedan kofferdammen länspumpats, kan man inifrån densamma komma åt fartygssidan. C. K. S.

Kofferdi (af holl. *kooptaardij*, ty. *kauffahrtei*), skeppsfart, som drifves för handels skull. Ensamt brukas ordet numera nästan endast i uttrycket *till kofferdis*. — K o f f e r d i b å t s m ä n l. k o f f e r d i k a r l a r benämndes de handelssjömän, som, enl. k. br. 22 jan. 1685, antogos i kronans tjänst och fördelades i vissa kompanier. Dessa båtsmän erhöllo under sommarmånaderna 6 dal. smt månatligen och fri kost under sjöresor samt om vintern, då deras tjänst ej var nödvändig, 4 dal. smt månatligen. Kåren utgjordes af 500 man, indelade i kompanier med 50 man på hvarje kompani. Kofferdikarlarna hade tillstånd att bygga hemvist å de på Öland varande oindelta kronoparkerna, dock icke utan K. M:ts befallningshafvandes tillstånd. Vid hvarje kompani fanns en *högbåtsman*, som mot en tillökning i lönen tillika förrättade mönsterskrifvargöromålen. Vid 1824 års reglering förändrades kåren till en matroskår, vid hvilken de skickligaste karlarna blefvo matroser och de öfrige jungmän. — K o f f e r d i f a r t y g, fartyg, som icke tillhör staten och som hufvudsakligen nyttjas i handelns tjänst, handelsfartyg (se H a n d e l s f l o t t a). — K o f f e r d i k a p t e n, befälhafvare på handelsfartyg. — K o f f e r d i m a n, hvardaglig benämning på handelsfartyg, till skillnad från "örlogsman". — K o f f e r d i s t, sjöman, som tillhör handelsflottan, säges stundom äfven om ett handelsfartyg. Uttrycket är numera mindre brukligt. L. H.*

Kofferdibåtsman. Se K o f f e r d i.

Kofferdifartyg. Se K o f f e r d i.

Kofferdiflagg (H a n d e l s f l a g g). Se F l a g g a.

Kofferdikapten. Se K a p t e n 3 och K o f f e r d i.

Kofferdikarl. Se K o f f e r d i.

Kofferdiman. Se K o f f e r d i.

Kofferdist. Se K o f f e r d i.

Ko'ffernagel (ty. *karviel-* l. *kovein-nagel*, af fr. *cabillot*), *sjöv.*, en tjock pinne af järn, hvilken är löst nedsatt genom hål i en nagelbänk eller i relingen och tjänar till beläggning (fastgöring) af tågändar, som tillhöra tacklingen. L. H.*

Ko'ffert (fr. *coffre*, af lat. *co'phinus*, grek. *ko'finos*, korg), kista med vanligen hvälfdt lock, afsedd för resandes packning.

Koffertfiskar, *Ostraciontidæ*, *zool.*, bilda en familj bland fastkäkarna inom fiskklassen. Kroppsbetäckningen utgöres af ett sammanhängande skal, bildadt af med hvarandra mosaiklikt sammanfogade, mest hexagonala benplåtar. Endast stjärten, nosen och fenornas bas, som beklädas af mjukare skinn, äro rörliga. Blott 1 kort ryggfena utan taggar finnes; bukfenor saknas, likaså refben. Af det enda hithörande släktet, k o f f e r t f i s k s l ä k t e t, *Ostracion*, finnas omkr. tjugu arter, tillhörande de varmare delarna af Atlanten samt Indiska hafvet. En af de mera bekanta arterna, f y r h o r n a d e k o f f e r t f i s k e n, *O. quadricornis* (se fig.), drifves stundom af hafsströmmarna intill franska kusten och anträffas äfven, ehuru högst sällsynt, i Medelhafvet. Om dess

lefnadssätt äro uppgifterna ytterst knapphändiga. Dess taggar och hårda skal utgöra skydd mot roffiskar. Köttet skall vara segt och hårdsmält; det

Fyrhornade koffertfisken.

ätes, enl. Bloch, af det lägre folket i Kina. Lefvern är ytterligt fet. R. L.*

Koffertfiskslägtet. Se Koffertfiskar.

Koffskonert, *sjöv.* Se Koff.

Kofftjalk, *sjöv.* Se Koff.

Kofod, Jens Pedersen, krigare, f. 1628, d. 1691, måste 1653 för ett dråp öfvergifva sin fäderneö Bornholm och blef ryttare i dansk tjänst, återkom i dec. 1658 och var en bland ledarna af upproret mot det svenska herradömet, var med om öfverfallet på Printzensköld (se denne) i Rönne och deltog i öfverrumplingen af Hammershus' besättning. I gengäld härför blef han kapten och erhöll en stor gård. E. Ebg.

Kofod-Ancher [-anker], Peder, dansk rättslärd, f. 14 juni 1710, d. 5 juni 1788; blef 1730 teol. kandidat samt tog 1738 juridisk examen. 1741 blef han professor och 1742 juris doktor samt var 1753—65 generalauditör vid flottan och därefter höjesterotsassessor. K. var en af den danska rättsvetenskapens grundläggare och särskildt framstående som rättshistoriker. Hans förnämsta arbeten äro *Den danske lovhistorie* (1769—76), *Den danske lensret* (1777) och *De gamle danske gilder* (1780). K:s "Samlede juridiske skrifter" utkommo 1807—11 i 3 bd. E. Ebg.

Kofoed-Hansen [-fod-], Hans Peter, dansk teolog, författare, f. 15 maj 1813, d. 4 dec. 1893, blef 1837 teol. kandidat och kort därefter adjunkt vid Odense lärdomsskola till 1849, var 1850—64 kyrkoherde i Haderslev samt prost (afsatt af de tyska myndigheterna) och 1867—83 kyrkoherde på Lolland samt domprost. Under pseudonymen Jean Pierre författade han *Dialoger og skizzer* (1840), novellen *Liv af död* (1842), som skildrar en människas utveckling genom tvifvel och sorg till tro på odödligheten, och romanen *Kjöd og aand* (1846; "De två vägarne, en själshistoria", 1852), historien om en ung mans utveckling från sinnlighet genom sinnesförvirring till religiös, men därjämte asketisk lifsuppfattning. Bägge arbetena vittna om psykologisk skärpa och etiskt allvar. Äfven *Livslænker* (1875) och *Död i liv* (1887) ha en religiös grundtanke. Mellan K.-H. och S. Kierkegaard rådde stor själsfrändskap, hvilket visade sig redan 1843 vid den förres anmälan af Kierkegaards första skrifter samt i *Tegnet fra himlen* (1856), en kristlig psykologisk afhandling, och sedan i två stridsskrifter, *D:r S. Kierkegaard og d:r H. Martensen* (s. å.) samt *S. Kierkegaard mod det bestaaende* (1857). I skriften *Et folk—folket. Bidrag til demotheismens karakteristik* (1864) riktade han ett skarpt angrepp mot den härskande liberalismen och nationalitetsförgudningen, hvartill slöt sig *Nationalitet og kristendom* (1866), under det *Her og hisset. Breve til en afdöd* (1872) var en säregen och djupsinnig uppbyggelseskrift. Redan 1872 visade han i afh. *Skriftemaalet*, som yrkade på privatbiktens nödvändighet, sin böjelse för katolicismen, och senare i ett par småskrifter, *Ere vi fremdeles lutheranere?* (1885) och *Hvor er menigheden?* (1887), uttalade han sig med stigande skärpa mot själfva reformationen som ett uppror emot kyrkan. Sistnämnda år öfvergick han öppet till romersk-katolska kyrkan. E. Ebg.

Kofot, ett bräckverktyg i form af en vid understödspunkten böjd olikarmad häfstång, hvars kortare arm i ändan är tvåklufven. O. A. B.*

Koftgari. Se Kuftarbeten.

Kofu [kåfo], hufvudstad i ett japanskt ken, Yamanashi, på ön Hondo, n. om Fujiyama. 49,882 inv. (1908). Gammalt slott, stor sidenindustri, betydande handel med siden, bergkristaller, trädgårdsalster, vin och russin. J. F. N.

Kofågeln, *zool.* Se Icteridæ.

Kogalniceanu [-nitʃän], Mihail, rumänsk statsman, historiker, f. 1817 i Jassy, d. 2 juli 1891 i Paris, fick delvis sin utbildning i Tyskland och återvände 1838 till Jassy, där han bedref liflig litterär verksamhet, särskildt på det historiska och politiska området. Han medverkade till unionen mellan Moldau och Valakiet och sökte jämte furst Alexander Kusa som dennes ministerpresident okt. 1863—febr. 1865 genomföra en vidtgående reformpolitik inom lagstiftningen, agrarförhållandena och undervisningsväsendet, därvid framkallande en förbittrad opposition, som de för ögonblicket krossade genom statskuppen 14 maj 1864. Under Karls af Hohenzollern regering var han åter medlem af regeringen som inrikesminister 1868—70. Tillhörande den liberala oppositionen mot Catargiu, blef han efter dess seger utrikesminister, först under en del af 1876 och sedan i Bratianus kabinett från 14 april 1877 till slutet af 1878, då Rumänien genom sin af K. lifligt förordade anslutning till Ryssland under kriget mot Turkiet vann sin fulla oafhängighet, men måste offra Bessarabien åt sin bundsförvant. På Berlinkongressen 1878 var K. jämte Bratianu sitt lands representant. Han var åter inrikesminister 1879—80 och minister i Paris 1880—81; efter hemkomsten gjorde han skarp opposition mot Bratianus politik särskildt mot hans eftergifvenhet för Österrike i Donau-frågan. — Bland K:s historiska arbeten märkes hans under titeln *Letopisets* (1845—52, 2:a uppl. under titeln *Cronicle*, 1872—74) utgifna samling af krönikor rörande Rumäniens historia, som han äfven delvis meddelade på franska i "Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques" (1845), en källa af intresse ej minst för Karl XII:s historia. H. B—n

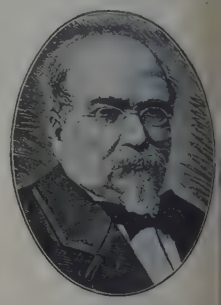

Kogel [kå-], Kofel, benämning på kägelformiga bergsspetsar i Alperna.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Koger (ty. *köcher*, holl. *koker*, cylindriskt fodral). 1. Ett aflångt fodral, i hvilket bågskyttar bära sina pilar (se fig.). — 2. *Sjöv.*, en cylindrisk ask af läder eller metall, försedd med vid bärremmen fäst lock

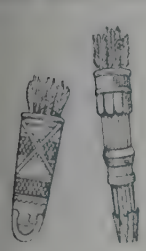

Indianska pilkoger.

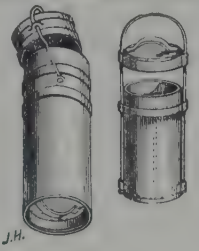

J.H.

Koger, *sjöv.*

(se fig.) eller med lock i båda ändarna. Koger användas för kardusers transporterande från krutdurken till kanonen. För en del bakladdningskanoner har man ett särskildt slags koger med rörlig botten, hvilket lägges på laddbryggan, hvarefter kardusen med tillhjälp af denna botten införes i kanonen. L. H.*

Kogersko, *skpsb.* Se Barkass.

Koggaba, ett i Colombia (se d. o., sp. 556) bosatt indianfolk.

Kogger (isl. *kuggr*, holl. *kog*), *sjöv.*, ett slags hanseatiskt krigsfartyg, förde endast en mast och hade rodret anbragt vid sidan. J. G. B.*

Kogitatiōn (lat. *cogitātio*), tankens fixerande på någonting, tänkande, begrundande.

Kognāter (af lat. *cognātus*), fränder, vare sig af man- eller kvinnkön, hvilka äro med hvarandra i skyldskap, vare sig mellanliggande släktskapsled utgöras af personer af mankön eller af kvinnkön. Kognatisk släktskap är en relativt sen företeelse i rättsutvecklingen. Till en början räknas nämligen som släktskap allenast den, som förmedlas uteslutande genom kvinnor (”mutterrecht”) och sedermera, när gruppäktenskapet ersättes af individualäktenskap och kvinnan kan tillhöra blott en man, allenast den, som förmedlas uteslutande genom män. Jfr Agnater. Rld.

Kognatisk succession [sukkses-]. Se Tronföljd.

Kohala, nu slocknad vulkan. Se Hawai.

Kohāry [kåhåri], gammal ungersk magnatsläkt. Dess märkligaste medlem var Istvån K. (f. 1649, d. 1731), hvilken utmärkte sig som krigare mot turkarna, författade några skrifter af poetiskt och didaktiskt innehåll samt 1714 blef öfverlandsdomare i Ungern. Släkten fick 1815 furstlig värdighet, men utslocknade 1826 med hofkanslern Antal K. Namnet och den ofantliga förmögenheten öfvergingo då till dennes måg, hertig Ferdinand Georg af Sachsen-Koburg-Gotha, hvilken 1851 dog som österrikisk kavallerigeneral. Om hans äldste son se Ferdinand, konungar af Portugal 2. Hertig Ferdinand och hans afkomlingar ha aldrig begärt vederbörligt tillstånd att föra släktnamnet K., hvadan det stundom förekommande uttrycket ”hr. Koburg-Kohāry” saknar hemul. (K. B. W.)

Kohasig, *veter.* Se Has, sp. 40.

Kohat [kåhåt']. 1. Distrikt i kejsardömet Indien, prov. Punjab, omfattande södra delen af divisionen Peshawar, mellan Indus och dess biflod Kuram. Areal 7,177 kvkm. 217,865 inv. (1901), de allra fleste muhammedaner. Stora lager af bergsalt, som här och där bildar kullar af ända till 60 m. höjd. — 2. Hufvudstad och kantoneringsplats i nämnda distrikt vid Kohatpasset. 30,762 inv. (1901).

Kohe'leth, det hebreiska namnet på den bok i gamla testamentet, hvilken i den nu gällande svenska bibelöfversättningen kallas Salomos predikare. Se Predikarboken.

Kohēn (hebr.), präst. Sådana judiska namn som *Kohn*, *Cohen*, *Cohn*, *Kahn* o. s. v. antyda härstamning från det prästerskap, som en gång fanns i Israel.

Kohēn, Josef. Se Rabbinska språket och litteraturen.

Kohērer (eng. *coherer*, af lat. *cohærēre*, sammanhänga) l. Branlys rör [brālis], en mottagningsanordning för telegrafering utan tråd, består af ett glasrör med två metallelektroder, mellan hvilka små metallbitar befinna sig. I normalt tillstånd är koherern nästan oledande för den elektriska strömmen, men blir ledande, om den utsättes för inverkan af elektriska vågor. Det elektriskt ledande tillståndet behåller koherern, äfven sedan de elektriska vågorna upphört att verka på densamma. Genom skakning kan det sammanhang, som de elektriska vågorna åstadkommer hos de små metallbitarna, häfvas och koherern blir åter elektriskt oledande. F. n. (1910) har koherern nästan fullständigt kommit ur bruk. I dess ställe användes kristallrektifikatorn (se Telegrafering). D. S—t.

Koherēra (af lat. *co-*, tillsammans, och *hærēre*, hänga vid), hänga tillsammans. — Kohere'ns, sammanhang, en verkan af kohesion (se d. o.).

Koheresce'ns (af lat. *cohere'scere*, häfta sig tillsammans), den egenskapen hos jordmånen, i kraft af hvilken dess smådelar häfta vid hvarandra. Koherescensen betingas af smådelarnas beskaffenhet och förhöjes i allmänhet genom väta. Torr kvartssand har alldeles ingen koherescens, lera däremot en synnerligen stark. Ju mera en jordarts blandningsdelar hänga tillsammans, desto större blir jordens adhesion vid landtbruksredskapens ytor. Emedan lerhalten, såsom grund till koherescensen, äfven förorsakar nämnda adhesion, är en jordmån svårare att bearbeta, i samma mån som den är rikare på lera. (H. J. Dft.)

Kohesiōn (af lat. *co-*, tillsammans, och *hærēre*, hänga vid). 1. *Fys.*, den kraft, hvarmed de minsta delarna (molekylerna) af en och samma kropp hänga tillsammans. Storleken af denna kraft beror icke blott på de minsta delarnas massa och afstånd från hvarandra, hvilket skulle vara fallet, om kohesionen vore endast en yttring af den allmänna tyngdkraften, utan äfven på molekylernas fysiska beskaffenhet. Vore kohesionen beroende endast på molekylernas massa och inbördes afstånd, skulle alla kroppar med samma täthet äfven ha samma molekulära sammanhang (koherens), då de särskilda molekylerna hos kroppar med samma täthet icke kunna ha mycket skiljaktiga molekylarafstånd och massor. Alltefter olika grad af kohesion uppstå de särskilda aggregationstillstånden. Jfr Adhesion och Kapillaritet. — 2. *Bot.*, missbildning bestående i sammanväxning af delar af samma krans, t. ex. af kronblad, eller af delar af ett sammansatt

organ, t. ex. af småblad i ett parbladigt blad. 1. L. A. F.* 2. G. L—m.

Kohesiv, som verkar kohesion (se d. o.).

Koh-i-Baba, berg. Se Kuh-i-Baba.

Kohibēra (af lat. *co-*, tillsammans, och *habēre*, hålla), tillbakahålla, hejda.

Koh-i-noor [-nor], diamant (se pl. till d. o. och Ädelstenar).

Kohistān. Se Irak Adjemi.

Kohistāni. Se Kafir, sp. 548.

Kohl [kål], David Kasparsson, svensk klingsmed och ståletsare, f. 10 dec. 1628 i Norrtälje, d. 30 maj 1685. Med säkerhet är ej kändt, om K. tillhörde den kända klingsmedsfamiljen Kohl (Kuhl, Koel, Keuller, Koller) i Solingen. Hans fader var emellertid den till Sverige 1623 inkallade tyske klingsmeden Caspar Cohl (d. 1653). K. arbetade 1648 vid Garpströms bruk vid Arboga, som till halfparten egdes af fadern, men flyttade s. å. öfver till danske riksmarsken Anders Billes vapenfabrik vid Broby på Fyn, där han arbetade ännu 1651. Han var åter i svensk tjänst 1653 som bokhållare i generalbokhålleriet, 1657 som krigskammarbokhållare. 1658—60 hölls han fången i Köpenhamn; 1664 reste han utrikes och besökte enligt egen uppgift det kejserliga såväl som kur- och furstliga hofven i Tyskland (bevisligen Dresden) jämte de principalaste städerna samt Holland, där han studerade "des estat och konstige manufacturiearbete". 1666 var K. i svenska Pommern och senast 1669 i Stockholm samt utnämndes 1670 till rustmästare vid storå rustkammaren på Stockholms slott och inspektor öfver faktorierna. Han var delegare i stål- och klingverket vid Kvarnbacka 1672 och i Vira bruk 1673 eller 1674. K. räknas som en af Sveriges skickligaste mästare på vapentillverkningens område, särskildt som ståletsare. Flertalet af hans bevarade arbeten är gåfvor till inflytelserika personer. Han signerar nästan alltid med sitt fulla namn, initialer eller monogrammet

men äfven de ej signerade arbetena äro lätt igenkännliga, då han ej mycket varierar sina dekorationsmotiv (se fig.). Som yngre använde han raderingsmaner, senare, säkert fr. o. m. 1658, högetsning och uppnådde mot slutet af sin lefnad verklig skicklighet i konsten. Utom genom egna arbeten bidrog K. äfven verksamt till vapentillverkningens höjande, särskildt såsom ledare af Vira bruk (se d. o.). Som rustmästare inlade K. stor förtjänst om de historiska samlingarnas räddande ur tidigare vanvård. Han ordnade de eröfrade fanorna och räddade dem från att alldeles förfaras. Han hopsamlade och iordningställde de gamla rustningarna och uppsatte dem på hästar (desamma, som ännu användas i Lifrustkammaren). Litt.: C. A. Ossbahr, "David Casparsson Kohl" (i "Meddel. fr. sv. slöjdfören.", 1891) och "Vägledning för besökande i Lifrustkammaren". Cdr.

Bardisaner, etsade af David Kohl. Den t. v. gåfva till Karl X Gustaf (1658), den t. h. dat. 1684. (Lifrustkammaren.)

Kohl [kål], Johann Georg, tysk skriftställare, f. 1808, d. 1878, vistades 1830—38 i Ryssland, hvarefter han bosatte sig i Dresden och 1841 utgaf några med bifall mottagna reseskildringar från olika delar af det europeiska Ryssland. Under de närmast följande tolf åren besökte K. nästan alla öfriga länder i Europa samt utgaf en ansenlig mängd beskrifningar öfver dessa sina resor, hvarefter han 1854 företog en resa till Nord-Amerikas förenta stater. Återkommen därifrån 1858, slog han sig ned i sin födelsestad, Bremen, där han 1863 blef stadsbibliotekarie. I Nya världens upptäcktshistoria gjorde K. grundliga forskningar och skref i dithörande ämnen flera värdefulla arbeten, såsom *Kritische erläuterungen zu den beiden ältesten generalkarten von Amerika aus den jahren 1527 und 1529* (1860), *Geschichte des Golfstromes und seiner erforschung* (1868), *History of the east coast of North-america* (1869; med 22 kartor) och *Geschichte der entdeckungsreisen und schiffahrten zur Magellansstrasse* (1877). Bland K:s öfriga skrifter må nämnas *Bemerkungen über die verhältnisse der deutschen und dänischen nationalität und sprache im herzogthum Schleswig* (1847), *Die völker Europa's* (i samlingsverket "Volkskosmos"; 2:a uppl. 1872) och *Die natürlichen lockmittel des völkerverkehrs* (1877). — K:s reseskildringar från Skottland och Danmark finnas i svensk öfv. (1846, 1847).

Kohl [kål], Horst, tysk historiker, Bismarckforskare, f. 19 maj 1855 i Waldheim, Sachsen, sedan 1878 verksam som först elementar-, sedan gymnasielärare i Chemnitz och Leipzig, är mest bekant genom sina omfattande bidrag till furst Bismarcks historia. Bland dessa märkas flera samlingar af Bismarcks bref (till kejsar Vilhelm 1852—87, till general L. v. Gerlach m. fl.), det stora arbetet "Die politischen reden des fürsten Bismarck" (14 bd, 1892—94; bd 2 i ny uppl. 1903), en "Bismarckjahrbuch" i 6 bd (1894—99) samt vidare *Fürst Bismarck, regesten zu einer wissenschaftlichen biographie des ersten deutschen reichskanzlers* (2 bd, 1891—92), "Bismarck-gedichte des Kladderadatsch" (1894) och *Wegweiser durch Bismarcks Gedanken und erinnerungen* (1899). V. S—g.

Kohl [kål], Aage Herman von, dansk författare, f. 5 dec. 1877 i Köpenhamn, vardt student 1896 och egnade sig sedan enligt sin släkts traditioner åt militärbanan, där han avancerade till premiärlöjtnant. 1903 tog han afsked och debuterade s. å. med *Kunst. Et nödraab* och romanen *Den gyldne gift*, riktade mot hyperesteticismen. Skådespelet *Klippen* (1904) och novellen *Hjærtevirtuosen* (1905) gingo tämligen obeaktade förbi, medan däremot de spännande och aktuella berättelserna *De röde navne* (s. å.) från japansk-ryska kriget och trebandsromanen *Mikrobernes palads* (1908) från

samma krig väckt uppseende genom sin konstnärliga energi och intuitiva fantasi. R—n B.

Kohler [kål-], Franz Joseph, tysk jurist, skriftställare, f. 9 mars 1849 i Offenburg, juris professor i Würzburg 1878, i Berlin 1888, är en synnerligen produktiv författare. Hans arbeten omfatta ej blott juridikens så godt som alla grenar, utan äfven filosofi, litteraturhistoria och skön konst, hvarjämte han utgifvit ett par samlingar dikter. Åtskilligt af hvad han skrifvit är af synnerligt värde, men mycket kan betraktas endast som dilettantarbeten eller resultat af en organiserad massproduktion. Som juridisk författare har han skapat sig ett kändt namn dels på patenträttens och de industriella rättsliga disciplinernas område, dels som den moderna universalrättshistoriens kanske främste målsman. I förra afseendet märkas bland hans skrifter: *Deutsches patentrecht* (1878; 2:a uppl. 1900 ff.), *Autorrecht* (1880), *Recht des markenschutzes* (1884), *Forschungen aus dem patentrecht* (1888), *Das literarische und artistische kunstwerk* (1892), *Industrierechtliche abhandlungen* (1899—1901), *Handbuch des deutschen patentrechts* (1901), *Die patentgesetze aller völker* (i fören. med Mintz, 1905 ff.), *Urheberrecht an schriftwerken und verlagsrecht* (1906). Bland hans universalhistoriska och komparativa arbeten må nämnas *Shakespeare vor dem forum der jurisprudenz* (1883, *Nachwort*, 1884), *Zur lehre von der blutrache* (1885), *Das recht als kulturerscheinung* (s. å.) och *Das recht als lebenselement der völker* (1887), *Das chinesische strafrecht* (1886), *Beiträge zur germanischen privatrechtsgeschichte* (1883—84), *Rechtsvergleichende studien* (1889), *Studien aus dem strafrecht* (1891—97), *Aus dem babylonischen rechtsleben* (1891—98), *Altindisches prozessrecht* (1891), *Ursprung der Melusinensage* (1895), *Beiträge zur geschichte des römischen rechts in Deutschland* (1896—98) och *Zur urgeschichte der ehe* (1897). Som rättsfilosof har K. anknutit till Hegel och skarpt dragit i härnad särskildt mot den eljest högt ansedde Ihering; bland hans hithörande verk äro de viktigaste: *Wesen der strafe* (1888), *Einführung in der rechtswissenschaft* (flera uppl. 1901—08), *Lehrbuch der rechtsphilosophie* (1909). Bland öfriga juridiska arbeten kunna nämnas *Pfandrechtliche forschungen* (1882), *Prozessrechtliche forschungen* (1889), *Strafrechtsaufgaben* (1889—99), *Lehrbuch des konkursrechtes* (1891), *Zivilprozessualische rechtsaufgaben* (1892, 4:e uppl. 1906), *Treu und glauben in verkehr* (1893), *Carolina* (1900), *Zwölf studien zum bürgerlichen gesetzbuch* (s. å.), *Bambergensis* (1902 och 1904) och *Lehrbuch des bürgerlichen rechts* (1904—06). Därjämte har K. dels utgifvit 6:e uppl. af Holtzendorffs "Encyklopädie der rechtswissenschaft" (1902—04), dels verksamt medarbetat i flera af honom i förening med andra utgifna tidskrifter, särskildt "Zeitschrift für vergleichende rechtswissenschaft", "Archiv für strafrecht und strafprozess", "Archiv für bürgerliche recht", "Archiv für rechts- und wirthschaftsphilosophie" m. fl. (En bibliografi i "Juristisches literaturblatt", bd XV, 1903, uppräknar 526 af K. författade skrifter.) Rld.

Kohlёria Reg., *bot.* Se Gesneraceæ och Isoloma.

Kohlgrub [kål-], klimatisk kur- och badort i bajerska reg.-omr. Oberbaiern, 820 m. ö. h., vid foten af Alperna, har kraftiga järnkällor, gyttjebad och sanatorium. Omkr. 1,200 kurgäster årligen.

Kohlhase [kålhaśe], Hans (icke Michael Kohlhaas, såsom han kallas i H. v. Kleists berömda novell med detta namn), en psykologiskt märklig person, hvars historia erbjuder en egendomlig kulturbild från Tyskland under reformationstidehvarfvet, var viktualiehandlare i trakten af Berlin, då han 1532, under en färd till Leipzig, blef på kursachsiskt område hållen för hästtjuf af en godsegare Günther v. Zachwitz' underhafvande och under ett med anledning däraf uppkommet slagsmål nödgad att taga till flykten utan sina hästar. När man sedermera väl icke nekade honom att mot erläggande af foderpenningar återfå hästarna, men däremot vägrade att ersätta honom ekonomiska förluster, till hvilka han ansåg det inträffade missödet ha varit den vållande orsaken, förbittrades hans sinne därhän, att han 1534 utförde fejdebref såväl mot Kursachsen som mot herr v. Zachwitz personligen samt efter nya misslyckade underhandlingar, trots föreställningar af själfve Luther, började ett hänsynslöst stråtröfveri, som bragte hela Sachsen i den största förskräckelse. Hos befolkningen i Brandenburg fann han till en början medhåll, och hans landsherre, kurfursten Joakim II, kunde först 1539 förmås tillåta, att han förföljdes på brandenburgskt område. Efter hand lyckades man gripa och straffa öfver hundra af hans medhjälpare, och då han slutligen äfven borttog en brandenburgsk silfvertransport, lockades han till Berlin, fängslades och dömdes till döden samt blef jämte den farligaste af sina medbrottslingar steglad, 22 mars 1540. — Jfr Burkhardt, "Der historische Kohlhase und H. v. Kleists Michael Kohlhaas" (1864).

Kohlrausch [kål-]. 1. Heinrich Friedrich Theodor K., tysk skolman och författare af pedagogiska och historiska handböcker, f. 1780, d 1867, verkade från 1830 som president i det nyinrättade öfverskolkollegiet i Hannover och omdanade det hannoverska skolväsendet i flera afseenden, bl. a. genom införande af en vetenskaplig pröfningskommission för lärarkandidater (1831) och utfärdande af instruktion för abiturienternas mogenhetspröfningar (1839) samt genom att i de mindre städerna tillgodose i synnerhet realundervisningen. Hans förnämsta arbeten äro *Die geschichten und lehren der heiligen schrift* (1811; 30:e uppl. 1885), *Die deutsche geschichte für schulen* (1816; 16:e uppl. 1874), *Handbuch für lehrer höherer schulen* (2:a uppl. 1818), *Anleitung für volksschullehrer* (4:e uppl. 1837). — 2. Rudolf Hermann Arndt K., den föregåendes son, tysk fysiker, f. 1809, d. 1858, blef 1853 e. o. professor vid universitetet i Marburg och kallades 1857 till ord. professor i Erlangen. K. gaf en rent vetenskaplig basis åt Voltas grundförsök, i det han medelst en särskildt inrättad apparat (kondensator) undersökte de elektriska spänningslagarna och med sin elektrometer lagarna för elektriserade kroppars inverkan på hvarandra. Man har honom att tacka äfven för ett experimentellt bestyrkande af ohmska lagen. Mest berömd är K. genom sitt samarbete med W. Weber vid uppställandet af det s. k. absoluta måttsystemet för de elektriska storheterna, genom hvilket alla måttbestämningar kunde återföras till några få rationella enheter (*Elektrodynamische massbestimmungen*, 4:e afh.; i

"Abhandlungen der königlichen sächsischen gesellschaft der wissenschaften", 5:e bd, 1856). — 3. Friedrich K., den föregående son, tysk fysiker, f. 1840, d. 1910, blef 1864 docent i Frankfurt a. M., 1867 e. o. prof. i fysik i Göttingen, 1870 ord. professor i samma ämne vid Zürichs polytechnikum, 1871 i Darmstadt, 1875 i Würzburg, 1888 i Strassburg och var 1895—1905 president för fysikalisk-tekniska riksanstalten i Charlottenburg. K:s hufvudarbete (se Fysik, sp. 154) gäller lösningars ledningsförmåga, hvarom han (hufvudsakligen medelst den i Elektriska mätningar, sp. 302, afbildade apparaten) utfört utomordentligt noggranna och vidtomfattande undersökningar, som han sammanfattat i *Das leitvermögen der elektrolyte* (1898; tills. m. Holborn). Han har också användt ledningsförmågan till bestämmande af svårlösta salters löslighet. Äfven inom den öfriga elektricitetsläran har han utfört utmärkta mätningar, såsom bestämning af ohm och coulomb. Han har också konstruerat åtskilliga instrument, såsom lokalvariometer och ampèremeter. Inom värmeläran falla också betydande arbeten af K. Han har utgifvit *Leitfaden der praktischen physik* (1870; 11:e, tillökade, uppl. 1910; fr. o. m. 9:e uppl. kallas detta arbete "Lehrbuch der praktischen physik"), hvilket arbete öfversatts på flera språk och öfvat det största inflytande på undervisningen i experimentalfysik i hela världen. 1900 utgaf K. *Kleiner leitfaden der praktischen physik* och *Die energie oder arbeit und die anwendungen des elektrischen stromes*. K. var en af samtidens främsta och mest erkända fysiker särskildt på precisionsmätningarnas område. Hans inflytande på den elektrotekniska industrien (se d. o.) har ock varit synnerligen stort. K. var led. af Vet. soc. i Uppsala (1894) och af Vet. akad. (1902). 1. (R. N—n.) 2 o. 3. S. A—s.

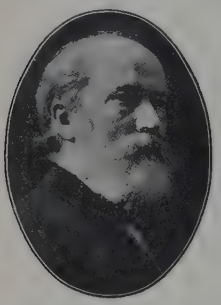

Kohn [kån], Salomon, tysk skriftställare, f. 1825 i Prag, d. där 1904, gjorde studier vid universitetet i Prag och ingick därefter i sin faders, en israelitisk köpmans, affär. K. utgaf 1852 anonymt romanen *Gabriel*, hvilken vann ovanlig framgång och bl. a. öfversatts på engelska, italienska, franska och hebreiska. K. författade vidare romanen *Ein spiegel der gegenwart* (1875) och skildringar ur judelifvet i Prag (*Prager Ghettobilder*, 2 saml. 1884—86 m. fl.).

Koholmen, municipalsamhälle. Se Klädesholmen.

Koho'rt (lat. *co'hors*), *krigsv.*, betecknade i det gamla Rom urspr. en hop stridsmän, som icke var större, än att den kunde ledas af en befälhafvare. Sedermera innefattade man under denna benämning de maniplar i alla tre slaglinjerna (*principes*, *hastati* och *triarii*) med de till dem hörande *velites* (lätt fotfolk) samt den *rytteri-turma*, som hade samma nummer. Som taktisk enhet förekommer kohorten först då, när Marius, för att vinna mera styrka mot barbarernas djärfva rytteri och för att minska inflytandet af det allt sämre soldatelementet, förenade två och två maniplar af samma slags fotfolk till en kohort, så att legionen fick 15 sådana. Cæsar (d. 44 f. Kr.) ändrade indelningen i kohorter på det sätt, att den gamla kohortindelningen återtogs, då kohorten sålunda kom att utgöra en sluten enhet med en styrka af 400—500 man. Under början af kejsartiden, då soldatmaterialet än mera försämrats, förenades det bästa manskapet vid legionen till en s. k. miliarkohort, som fick dubbelt så stor styrka som öfriga kohorter (1,000—1,200 man; den fick stundom äfven rytteri sig tilldeladt) och plats sig anvisad på legionens högra flygel eller stod ensam i första linjen. Se vidare Legion. Jfr Hederslegionen. C. O. N.

Koht [kōt], Halvdan, norsk historiker, f. 7 juli 1873 i Tromsö, blef student 1890, tog 1896 språklig-historisk ämbetsexamen, blef efter några års i utlandet fortsatta studier 1901 adjunktsstipendiat vid Kristiania universitet, där han 1908 förvärfvade filos. doktorsgraden med den sakrika afh. *Die stellung Norwegens und Schwedens im deutschdänischen konflikt, zumal während der jahre 1863 und 1864* (1908) och s. å. anställdes som docent i nyare tideus historia och norsk kulturhistoria. K. är sedan 1904 konsulent i politisk historia vid Nobelinstitutet i Kristiania och utnämndes maj 1910 till professor i historia vid Kristiania universitet. K. har under den bekanta språkstriden ställt sig på "landsmaalets" sida och bl. a. skrifvit *Det norske maalstrævs historie* (1898). Han intager en framträdande plats bland fredsrörelsens norska anhängare. Bland K:s många historiska och litteraturhistoriska arbeten märkas *Fredstanken i Noregs-sogo* (1906), *De germanske folks samfunds- og aandsudvikling indtil lensvæsenets seier* (i samlingsarbetet "Verdenskulturen", bd 3, 1907) samt de på "landsmaal" skrifna monografierna öfver *Henrik Wergeland* (1908) och *A. O. Vinje* (1909), som kasta nytt ljus öfver de nationella sträfvanden dessa båda män representerade. K. har dessutom utgifvit Ibsens "Brevo" (2 bd, 1904; äfven tysk uppl. s. å.) och dennes *Efterladte skrifter* (3 bd, 1909; tysk uppl. s. å.) samt afslutat J. B. Halvorsens "Norsk forfatter-leksikon" (fr. o. m. bokstafven T, bd 5—6. 1900—08). V. S—g.

Kohut [kåhot], Alexander, judisk teolog, orientalist, f. 1842 i Ungern, d. 1894 i New York, utgaf bl. a. *Aruch completum* (1878—90), som är ett verbal- och reallexikon till midrasch och targum. G. K—n.

Kohvete, *bot.*, namn på *Melampyrum pratense*.

Kohäger, *zool.* Se Hägrar.

Kohärer, en ofta förekommande form i st. f. koherer (se d. o.).

Kōi'dula, pseudonym för estländska författarinnan Lydia Jannsen (se Estniska språket och litteraturen).

Koil (Koël), stad. Se Aligarh.

Kōilanaglȳf (af grek. *kōi'los*, urholkad, och *anaglyfē*, halfupphöjdt arbete, basrelief), fr. *relief en creux*, låg relief, hvars figurer begränsas af fördjupade konturer, mot hvilka formen inifrån svagt rundar sig. Den omgifvande bottenytan ligger således i samma plan som figurytan, i st. f. att den förra i vanliga reliefer är mer eller mindre starkt

nedsänkt. Koilanaglyfens konstnärliga verkan motsvarar närmast den af en kraftig konturteckning. Bildframställningar af detta slag förekomma i stor utsträckning som prydnader på de fornegyptiska byggnadernas inre och yttre väggytor, på grafhällar o. d. samt äro vanligen färglagda i lifliga färger (se Bildhuggarkonst, sp. 361, och jfr fig. 1 o. 2 på pl. III till art. Egypten). De förekomma äfven inom den äldre romanska konsten samt öfver hufvud under hvarje i tekniskt afseende mindre utveckladt konstskede. Upk.*

Koimbatūr (tamil. *Koiamuluru*), distrikt och stad. Se Coimbatore.

Koimetēria, grek. Se Katakomber, sp. 1246.

Koincide'ns (af lat. *co-*, tillsammans med, och *inci'dere*, nedfalla, träffa in på), sammanfallande, sammanträffande. 1. *Geom.*, linjers eller ytors egenskap att ömsesidigt täcka hvarandra; kroppars egenskap att på alla punkter sammanfalla inbördes. Jfr Kongruens. — 2. *Fys.*, det förhållande, att två pendlar samtidigt befinna sig i samma rörelsetillstånd (fas), t. ex. i samma riktning passera sina jämviktslägen. Om man börjar betrakta pendlarna i det ögonblick, då koincidensen eger rum, finner man, att de för hvarje svängning alltmer aflägsna sig från hvarandra, men därefter åter närmas, så att efter en viss tid koincidens ånyo inträffar. Antar man, att den ena pendeln är en sekundpendel och att under t' sekunder n koincidenser iakttagits, så är den andra pendelns svängningstid

$$t = \frac{t'}{t' \pm n},$$

hvarvid tecknet är + eller —, allteftersom den senare pendeln svänger fortare eller långsammare än den förra. Denna koincidensmetod, som uppställts af de Mairan, möjliggör en noggrannare bestämning af svängningstiden, än den man kan erhålla genom att omedelbart iakttaga tiden för ett antal svängningar. Borda, Bessel, Biot m. fl. ha gjort bruk af denna metod. De ha därvid alltid för jämförelsen användt en urpendel. 2. D. S—t.

Koinobiter. Se Cenobiter.

Kointos Smyrnai'os [kå'in-]. Se Quintus Smyrnæus.

Koinvestitūr (af lat. *co-*, med, och *investītūr*, se d. o.), flera personers samtidiga insättande i länsrätt till delar af ett och samma gods.

Koi'os, *grek. myt.*, en bland titanerna (se d. o.).

Koir [koir]. Se Beklädnadsväxter, sp. 1238—39.

Koiska tyger [kå-], lat. *ve'stes cōæ*. I forntiden och den tidigaste medeltiden väfdes på ön Kos (se d. o.) mycket lätta och tunna, nästan genomskinliga tygsorter af silke, som snart kommo i allmänt bruk bland den romerska världens unga damer. Måhända ock man silket från upprispadt kinesiskt siden.

Koi'visto, finsk socken. Se Björkö.

Koi'vula, tvångsuppfostringsanstalt. Se Förbättringsanstalter, sp. 395.

Koi'vulahti, finsk socken. Se Kveflax.

Koj (ty. *koje*, holl. *kooi*), *sjöv.*, bädd. Man skiljer mellan fasta kojer och hängkojer. De förra användas i kajutor, hytter (för befäl och underbefäl) och mässar (för underbefäl och eldare). De senare äro af två slag, den engelska kojen, som har fyrkantig träram, och den vanliga manskapskojen, som består af ett aflångt, fyrkantigt segeldugsstycke, med vid detsamma fäst madrass med öfverdrag. Dessa kojer, som i regel användas på alla örlogsfartyg, upphängas långskepps på krokar under däcksbalkarna å trossbottnen. Att ställa i ordning en sådan koj kallas att "sjöreda" den. Hvarje morgon "stufvas"

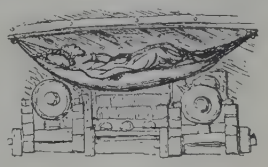

Manskapskoj.

kojerna, d. v. s. beslås (hopläggas och snöras med "kojbeslagsband") och inläggas i bastingeringarna eller i särskilda kojlårar. Den person bland manskapet, som har sig ålagdt att ombestyra upphängning, nedtagning m. m. af underbefäls- eller kadettkoj, kallas kojbeslagare. — Slingerkoj är en långskeppsbädd, som är rörlig kring två järntappar. Den utgöres antingen af en träeller en järnram med madrass o. s. v., eller ock har den utseende af en stor trävagga. Jfr Hängmatta. L. H. (H. W—l.)

Kojbāler, ett numera fåtaligt sibiriskt folk, som innehar stäpperna n. om Sajanska bergen, mellan öfversta loppet af Jenisej och dess biflod fr. v. Abakan. Urspr. af samojedisk och blott till någon liten del af jenisej-ostjakisk härkomst, ha de numera fullkomligt antagit tatarernas språk och lefnadssätt, så att de med sina äkta tatariska grannar, sagajtser och beltirer i v., katsjintser och kisiltserin., alla v. om Jenisej ned mot staden Krasnojarsk, räknas till gruppen minusinska tatarer, så kallad efter kretsstaden Minusinsk vid Abakans inflöde i Jenisej. På samma sätt som kojbalerna ha i dessa trakter tre andra urspr. samojediska stammar uppgått i de i tatariska grupper delade s. k. sibiriska tatarerna, nämligen kamasintser, vid Jenisejs biflod fr. h. Kan, ö. om Krasnojarsk, karagasser, s. ö. om de förre vid Udas källor s. om staden Nisjne-Udinsk, och sojoterna l., riktigare, sajanerna (af kineserna kallade *ul-jang-hai*, urjancher), vid Jenisejs källfloder s. om Sajanska bergen. Dessa senare äro de talrikaste, omkr. 30,000, och af dem kunna kojbaler, karagasser och kamasintser betraktas som egentliga kolonier. Den tatariska dialekt, som dessa fyra urspr. samojediska stammar tala, är hufvudsakligen densamma som de ofvan nämnde katsjintsernas. — Jfr Castrén, "Nordiska resor och forskningar" (bd 2, 1855), och Schiefner, "Versuch einer koibalischen und karagassischen sprachlehre nebst wörterverzeichniss aus den tatarischen mundarten des minusinsk. kreises" (1857). H. A.*

Kojbeslagare. Se Koj.

Koji, *bot.* Se Soja.

Kok, *tekn.* 1. Benämning på de pösningsfenomen, som kunna åtföljа en häftig reaktion vid kemisk-tekniska eller metallurgiska processer. 2. Benämning dels på den i en kemisk-teknisk operation på en gång bearbetade mängden material, t. ex. sulfitkok, liktydigt med den i en sulfitkokare

beredda pappersmasskvantiteten, dels själfva operationen. 1 o. 2. G. H—r.

Kok [kå'kk], Laurids, dansk språkforskare och skald, f. 1634, d. 1691, blef 1673 präst i Refsnæs' socken på Själland. Han samlade danska ordspråk och lämnade bidrag till en dansk ordbok samt författade till Peder Syvs samling af danska kämpavisor (1695) tre sånger i folkvisestil, hvaribland "Danmark, dejligst vang og vænge" senare blef en omtyckt folksång. E. Ebg.

Kok [kå'kk], Johannes, dansk präst och språkforskare, f. 24 febr. 1821, d. 20 jan. 1887, blef teol. kandidat 1864 och kyrkoherde i Burkal i Slesvig 1851. Från denna plats aflägsnades han 1864 af de tyske regeringskommissarierna och flyttade till Köpenhamn, där han 1872 blef präst vid citadellkyrkan. Under sin verksamhet i Slesvig studerade K. grundligt folkspråket, och frukterna af dessa studier nedlade han i skrifterna *Det danske folkesprog i Sönderjylland* (1863—67) och *Danske ordsprog og talemaader fra Sönderjylland* (1870). Senare utgaf han "Evangelisk huspostil, prædikener af nu levende danske prædikanter" (1874) och *Det hellige land og dets nabolande i fortid og nutid* (1878). E. Ebg.

Koka, *landtbr.*, tätt sammanpackad jordklump, hvars smådelar sammanhållas af jordens lerartade beståndsdelar. I blött tillstånd sammansjunker lerjord till "enkelstruktur", d. v. s. till en tät massa, som vid en viss grad af upptorkning lätt faller sönder för bearbetning till en lucker, kornig jord, men vid bearbetning, vare sig i för vått tillstånd eller sedan jorden torkat och hårdnat, uppstå kokor, hvilka äro otillgängliga för växtrötterna och dessutom göra jorden alltför lucker och uttorkande. Kokbildning bör sålunda undgås genom bearbetning vid lämplig torrhetsgrad hos jorden. Ha kokor uppkommit, söndergelas de genom körning med tunga vältar, "kokkrossare", eller sönderslås med handklubbor. H. J. Dft.

Koka [kåka], Kokablad. Se Erythroxylon.

Kokabusken, *bot.* Se Erythroxylon (med fig.).

Kokain [kå-], *farm. med.*, alkaloid i kokabladen (se Erythroxylon) och bärare af denna drogs egendomliga verkningar. Medicinskt användes kokainhydroklorid, *chloretum cocaicum*, $C_{17}H_{21}NO_4 \cdot HCl$, som bildar små färglösa, i vatten mycket lätt lösliga kristaller af svagt bitter smak. Till sin kemiska byggnad består kokainet af *ekgonin* ($C_9H_{13}NO_3$), en bensoesyrerest ($C_6H_5 \cdot CO$) samt metyl (CH_3). Kokainets mest karakteristiska verkan består däri, att det nedsätter eller upphäfver känseln, särskildt känseln för smärta, i de kroppsdelar, som direkt utsatts för dess inverkan. Medlet verkar ej, om det anbringas på den oskadade huden, men väl genom pensling på slemhinnor eller genom insprutning i väfnaderna på lämpligt sätt. Först försvinna smärtförnimmelserna och ofta äfven beröringskänseln, men ej uppfattningen af köld eller värme. Anbragt å mun- och nässlemhinnan, borttager kokainet smak och lukt; uppfattningen af beskt utplånas alldeles, den af sött, surt och särskildt salt mindre fullständigt. Därjämte sammandragas blodkärlen och inskränkes afsöndringen, hvarigenom t. ex. en behandlad slemhinna blir blek och torr. Giftet verkar förlamande såväl på känselnervernas ändapparater som på dessa nervers finare grenar i en viss utsträckning; anbringas det på en blottad nervstam, afbrytes efter en stund dennas ledningsförmåga på det behandlade stället — såväl i känsel- som i rörelsenerver; men denna förmåga återkommer senare. Efter en pensling med kokainlösning eller efter en insprutning dröjer det några minuter, innan känsellösheten inträder; den räcker sedan vanligen blott 10—15 minuter, hvarefter känseln snabbt återvänder, emedan giftet med saft- och blodströmmen hastigt bortföres från det behandlade stället. — Indrypas ett par droppar (2—3 proc.) kokainsaltlösning innanför ögonlocken och upprepas denna behandling 2—3 gånger med en stunds mellantid, blifva ögats främre delar känsellösa, så att man t. o. m. kan operera uti iris och borttaga den förduntade linsen vid starr, utan att patienten känner smärta. Därjämte iakttagas en måttlig utvidgning af pupillen och försvagande af ögats ackommodationsförmåga; ögonklotets spänning minskas. Dessa verkningar spela en roll vid kokainets bruk i ögonläkekonsten, där medlet användes väsentligen för att häfva smärtan vid ögonoperationer. På hjärnans förrättningar verkar kokain upplifvande, med angenäma och glada fantasier, ifall förut trötthet, nedstämdhet, hunger och törst varit rådande. Det är väsentligen denna verkan, som ligger till grund för kokabladens användning som njutningsmedel i hemlandet. Större kokaindoser framkalla hastig andning och sammandragning af blodkärlen, hvarigenom blodtrycket stiger och pulsen påskyndas; därjämte uppträda vid sidan af eller efter hvarandra både häftiga retnings- och förlamningssymtom från hjärnan. Kokain bindes eller förstöres märkvärdigt hastigt genom inverkan af kroppens väfnader, redan på det ställe, där det anbringas, ifall giftets bortspelande med blodströmmen förhindras. — Kokainet visar, äfven vid användning som läkemedel, en betydande och nyckfullt växlande giftighet. Redan indrypning i ögat eller insprutning under huden af en vanlig dos framkallar ibland matthet, svindel, blekhet, t. o. m. svimningsanfall, ibland åter muntrare upphetsning. Svår förgiftning utmärkes bl. a. genom omtöckning, kräkningar, hjärtsvaghet, häftig kramp, förlamning och död, genom att andningen och hjärtverksamheten upphöra; 1 gr. kokainsalt kan döda på några minuter. Äfven kronisk förgiftning (kokainism) förekommer dels bland kokatuggare i Syd-Amerika, dels i Europas kulturländer genom missbruk af kokainsalt som läke- eller njutningsmedel, ej sällan bland morfinister, som under försök till afvänjning från morfinet slagit sig på missbruk af kokain; de förete vanligen utmärglinad och psykiska rubbningar, anfall af upphetsning (mani) och dessemellan slöhet. — Kokainets betydelse som läkemedel grundar sig på dess *lokalt bedöfvande* verkan, och det användes dels för att möjliggöra smärtlöst utförande af allehanda annars smärtsamma ingrepp, operationer eller undersökningar, dels ock för att häfva förut bestående smärta eller obehag. En slemhinna kan göras känsellös för en stund genom pensling eller pådrypning af kokainsaltlösning (5—20 proc., i ögat vanligen 2 proc.); huden anesteseras genom insprutning antingen af helt liten mängd något starkare lösning eller af en större mängd helt svag lösning. I det senare fallet fylles väfnaden af vätska, som såväl genom trycket som genom kokainverkan nedsätter känseln

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

(”infiltrationsanestesi”, efter Schleich). Genom tillsats af ett spår adrenalin till vätskan bringas blodkärlen till stark och långvarig sammandragning. Detta bidrager till känsellösheten och förlångsammar kokainets uppsugning och bortförande från platsen, hvarigenom dess lokalt bedöfvande verkan blir långvarigare och starkare. Opererande i den så behandlade väfnaden blir så godt som oblodigt. — Äfven kan man, för att möjliggöra smärtfria operationer, framkalla känsellöshet inom en viss nervs område genom att anbringa kokain på den blottade nervstammen (”regionär anestesi”, mindre vanlig). — Slutligen kan man anestesera benen och nedre delen af bålen genom att inspruta ett lämpligt lokalanestetiskt medel mellan ett par ländkotor in i ryggradskanalen. Denna djärfva metod, som väsentligen utbildats af Bier, har vanligen kallats ”ryggmärgsanestesi” l. ”spinalanestesi” (äfven ”subaraknoidalanestesi”, emedan insprutningen sker innanför spindelväfshinnan, *arachnoidea*, i det ganska vida vätskefyllda rummet mellan denna och mjuka hjärnhinnan, *pia*). Det anestetiska medlet verkar dock antagligen ej på ryggmärgen, utan på de från denna utgående nervtrådarna, företrädesvis de bakre (sensibla), hvarigenom känselnervledningen från de nämnda kroppsdelarna afbrytes för en längre stund. Kokain egnar sig dock på grund af sin betydliga giftighet ej till spinalanestesi; i stället ha använts *tropakokain*, *novokain*, *stovain* eller ännu andra, mindre giftiga ersättningsmedel. — Mot magsmärtor och kräkningar, äfven sjösjuka, försökes kokainsalt invärtes i dos af 1 till högst 5 cg. En utvärtes användning i salfva förekommer äfven å smärtande hudåkommor, mot klåda o. d. C. G. S.

Kokainförgiftning. Se Kokain.

Kokainhydroklorid. Se Kokain.

Kokainism. Se Kokain.

Kokän (ry. *Kokänd*, pers. *Chokänd*). 1. Fordom kanat i Väst-Turkestan, sträckte sig, då det var som störst, på ömse sidor om Sir-Darja från Kinas gräns till närheten af Aralsjön och bildar nu, sedan det 1875—76 eröfrats af ryssarna, under namnet Fergana (se d. o.) en provins i ryska generalguv. Turkestan. Det forna kanatets dynasti härstammade direkt från Timur. K. var 1511—97 beroende af Buchara och var sedan självständigt, tills det 1841 åter eröfrades af Buchara. I nyare tid led landet af ofta upprepade tronstrider. Däraf begagnade sig ryssarna, hvilka 1853 framryckte uppför Sir-Darja, eröfrade staden Akmes-djid, där de anlade fästet Perovskij, och voro slutligen herrar öfver kanatets norra del, mellan Aralsjön och Issik-kul, af hvilken de 1865 gjorde en rysk prov., Turkestan. Sedan en revolution i K. fördrifvit den ryska beskickningen därstädes, besatte ryssarna 20 febr. 1876 hufvudstaden, och en ukas af 2 mars s. å. förklarade resten af kanatet för en rysk provins med namnet Fergana. — 2. Fordom hufvudstad i nämnda kanat, ligger omkr. 10 km. s. om Sir-Darja i en mycket fruktbar trakt. 99,200 inv. (1908). K. har lifliga bomulls- och silkesodling, flera industrier och ett arkitektoniskt framstående gammalt kanpalats, en mycket stor fyrkantig byggnadskomplex med många gårdar och byggnader, murar och grafvar, fyra hörntorn och midteltorn, klädda med glaserade hvita, gröna och blå tegel. 1 o. 2. J. F. N.

Kokanada, hamnstad i distriktet Godavari, Madras, Indien, vid en nordlig mynningsarm af Godavari. 48,096 inv. (1901). K. är exporthamn för Godavaris rika omgifning, företrädesvis för bomull, ris, socker och oljefrön.

Kokapparater, *tekn.* 1. I allmänhet smärre upphettningsanordningar för kokningsändamål, som användas, då kokningen är af kortare varaktighet eller mindre omfattning och det därför är åf ekonomisk vikt att ha lätt igångsatta apparater med liten värmeabsorption. Vid kokning i större skala användas däremot eldstäder med afsevärd värmemagasinering, såsom ugnar, spisar, ångkök o. d. De mest förekommande kokapparaterna äro fotogen-, sprit- och gaskök samt elektriska värmeapparater. För mindre kokningsbehof ha i hushållen länge användts fotogenkök och spritkök, hvilka kännetecknats därigenom, att det flytande bränslet uppsuges ur sin behållare genom en veke och förbrännes direkt från densamma. Att en dylik anordning är mindre ekonomisk och angenäm, framgår af den sotbildning och det os, som åtföljа sådana kök. En svensk uppfinning, *fotogenköket Primus*, som, konstrueradt af ingenjör F. V. Lindqvist, framträdde 1892, åstadkom en fullständig omhvälfning härutinnan, i det den införde principen att förgasa bränslet före dess antändning och därigenom möjliggjorde såväl en fullständigare förbränning som väsentlig ökning af förbränningsintensiteten. Primusköken äro numera en betydande svensk exportartikel, känd i alla delar af världen liksom svenskt järn och svenska separatorer. I dessa kök (fig. 1 o. 2) användes ingen

Fig. 1. Fotogenköket Primus.

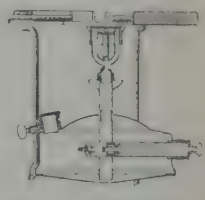

Fig. 2. Primusköket i genomskärning.

veke, utan fotogenen sättes under tryck medelst en liten luftpump, cirkulerar genom den förut med brinnande sprit upphettade brännaren och bringas därigenom till gasform samt utströmmar genom en fin öppning, hvarvid den blandas med luft och förbrinner med blå, rökfri låga. Äfven i spritkökens konstruktion har på senare år den förändring vidtagits, att spriten förgasas före antändningen. Detta sker ofta genom en vekring, i hvilken efter kökets tändning spritens förgasning åstadkommes af värmen från kökets metalldelar, men det kan äfven med fördel ske enligt Primusprincipen, då spriten från en högre belägen behållare inströmmar i en förvärmd förgasare och därifrån i gasform utsläppes genom brännarkronan. Reglering sker i så fall genom att afloppet från behållaren strypes. Gaskök äro alltid konstruerade enligt bunsenprincipen och utföras dels för eldning med kolgas (se Gasspis), dels för gasolingas eller acetylen. De förra komma till användning på orter, där lys-

gasverk finnas, de senare ha en mera begränsad användning, då de förutsätta särskilda gasverk för enstaka byggnader (se Gasolingas). — Elektriska kokapparater ha på grund af enkelhet och renlig drift fått icke ringa användning, där elektriska belysningsnät finnas. De grunda sig alla på användning af motståndskroppar, som uppvärmas vid den elektriska strömmens genomgång. Som motståndskroppar användas t. ex. trådspiraler af metall (platina, nysilfver, konstantan m. fl.), finkornig kolmassa (kryptol), ädelmetall-lösningar fixerade i strimlor på isolerande underlag af emalj eller glimmer (prometheussystemet). Dessa kroppar anbringas på kokkärls undersida eller utbildas till lösa värmepatroner, som insättas i kärlen och ha den fördelen

Fig. 3 o. 4. Elektriska kokkärl.

att lätt kunna utbytas. Fig. 3 o. 4 visa några elektriska kokkärl. — Beträffande ekonomi för olika värmekällor se Bränsle och Elektrisk uppvärmning.

2. Apparater, med särskilda anordningar för födoämnens kokning i ånga eller långsamma beredning i slutet kärl (imkokning, ångkokapparater). Se Kokkonsten, sp. 499, och Angkök. 1 o. 2. G. H—r.

Kokärd (fr. *cocarde*), en i ett lands nationalfärger gjord bandrosett, som i alla arméer och flerstädes äfven af civila tjänstemän bäres på hufvudbonaden som igenkänningstecken. Den svenska gula militärkokarden, som bäres endast af officerare och underofficerare, torde härleda sig från den halmkokard, som under förgångna tider gafs som hederstecken, första gången efter slaget vid Lund åt Lifregementet. Den svenska civila kokarden (se Hatt, sp. 79, fig. 15), gul med blå midt, kom i bruk under Karl XIV Johans tid.

Kokbok. Se Kokkonsten.

Kokel [kå-], ung. *Kükülló*, Stora och Lilla K., två floder i Siebenbürgen, upprinna på Karpaterna ej långt från hvarandra, i komitatet Udvarhely, flyta i västlig riktning, förena sig vid Balázsfalva samt utmynna n. om Karlsburg i Maros. Längd 190 (från Lilla K:s källor 145) km. Efter dessa floder äro de siebenbürgska komitaten Nagy-Küküllö och Kis-Küküllö uppkallade. (J. F. N.)

Kokemäenjo'ki [kå'-] och Ko'kemäki. Se Kumo.

Kokenhusen [kå'-], Kockenhusen, fordom stad och fästning, nu kyrkby och järnvägsstation vid Düna, i Riga-kretsen, i Livland. Staden låg på en udde, hade triangulär form med slottet i spetsen, ringmur längs sidorna och något starkare befästning mot land. K. intogs 1601 af svenska trupper, hvilka därefter belägrade slottet. Men Kr. Radziwiłł ankom med en polsk styrka och tvang dem att gifva sig, sedan han 17 juni vid K. slagit Karl Karlsson Gyllenhielm, som anryckte till deras undsättning. 1608 eröfrades platsen af svenskarna, anförda af grefve J. Fr. af Mansfeld, men togs redan s. å. tillbaka af polackerna under Chodkiewicz. I Gustaf II Adolfs polska krig var K. efter Rigas fall (1621) Polens viktigaste fästning i södra Livland. Under fälttåget 1625 gjorde konungen därför ett anfall mot denna punkt. J. Banér, som sändes i förväg med några kompanier, intog staden och förborgen, och sedan konungen ankommit med hufvudstyrkan, uppgafs äfven slottet (15 juli 1625), hvarefter befästningarna förstärktes. I aug. 1656 sköto ryssarna bräsch och intogo med storm K., hvarvid den fåtaliga besättningen under öfverstelöjtnant Sperling nedhöggs till sista man. I stilleståndet vid Pliusa 1658 fingo ryssarna behålla K. till freden 1661. På 1680-talet iståndsattes slottet, som då ännu var väl byggdt med massiva murar och torn, men stadens delvis förstörda verk raserades. Vid utbrottet af det Stora nordiska kriget blef K. (7 okt. 1700) af svenske kommendanten, major Henrik Häij (Hay), uppgifvet åt sachsiske fältmarskalken Steinau efter några dagars beskjutning. Sachsarna uppkastade nu ett stort retranchemang vid K. och lågo där i läger i juni 1701, men efter Karl XII:s öfvergång öfver Düna (9 juli s. å.) utrymdes det af sachsiske öfversten Boose, som till dess försvar fått behålla endast 300 sachsare och 400 ryssar. Före sitt aftåg vidtog Boose sådana åtgärder, att slottet följande dag (14 juli 1701) sprang i luften. (J. F. N.) L. W:son M.

Koke'tt [kå-; fr. *coquet*, fem. *coquette*, af *coq*, tupp, med afseende på hans prålande färger och sätt att kråma sig], behagsjuk, ifrig att blifva sedd och beundrad för sitt yttre samt att intaga så många som möjligt af det motsatta könet utan att på allvar binda sig vid någon; tillgjord; (om saker) smånätt, näpen, prydlig; *subst.*, behaglysten kvinna. — Koketterа (fr. *coqueter*, eg. gala som en tupp), söka falla det andra könet i smaken medelst mer eller mindre oskyldiga konstgrepp; afsiktligt framhålla någon sin egenskap för att därmed väcka uppseende och göra sig intressant. — Koketteri (fr. *coquetterie*), ifver att synas intagande, behagsjuka, prålsjuka; tillgjordt väsen.

Kokgas. Se Gas och Lysgas.

Kokgraf, *milit.*, smala, 0,4—0,7 m. djupa och långsträckta utgräfningar i marken, som för de af manskapet burna kokkärlen läggas vinkelrätt mot, men för kokkittlar i vindens riktning. Sistnämnda slag af kokgrafvar förses med eldningsgrop åt vindsidan och torfskorsten vid grafvens motsatta något grundare ända. L. W:son M.

Kokill [käki'll; fr. *coquille*, af lat. *conchylium*, mussla], en form af tackjärn, i hvilken smälta metaller gjutas för att erhålla en för deras vidare användning lämplig form. De kokiller, som i masugnar begagnas för att upptaga det smälta tackjärnet, ha form af öppna rektangulära skålar af en storlek, som motsvarar de tackjärnsgaltars (se Galt), som man önskar erhålla, och äro vanligen förenade med hvarandra i långa rader, så att det flytande tackjärnet kan rinna ur den ena i den andra. De kokiller, som användas för upptagande af götmetall (se Göt och Järn, sp. 391), äro stående och af kvadratisk, rektangulär, cirkelrund, 6- eller 8-kantig o. s. v. genomskärning. Stundom äro dessa kokiller gjutna i två

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

hälfter, som före gjutningen hopsättas och sammanhållas med klamrar, för att götet lättare skall kunna uttagas efter stelnandet. Man begagnar i regel kokiller gjutna i ett stycke; men dessa måste vara afsmalnande åt ena ändan för att lätt kunna lyftas från det stelnade götet. — Kokillerna nyttjas emellertid icke blott som gjutformar, utan äfven, i synnerhet vid vissa slag af tackjärnsgjutning, för att bibringa gjutgodset en viss textur och hårdhetsgrad. Till följd af tackjärnskokillens starka värmeledning stelnar nämligen det smälta tackjärnet, som kommer i beröring med kokillväggarna, mycket hastigt, hvarför dess kol ej hinner afskilja sig i form af grafit. På detta sätt erhåller gjutgodset en hård yta af hvit textur, hvars djup på mångfaldigt sätt kan varieras genom olika gjutjärnsblandningar, kokillens godstjocklek o. s. v. Genom sådan s. k. **kokillhärdning** kan man åt samma gjutpjäs på olika ställen meddela olika hårdhetsgrad, i det de ställen, som böra vara hårdare, gjutas med kokill, under det att den öfriga pjäsen formas i sand. (Se vidare Gjutning.) C. A. D.*

Kokillhärdning. Se Kokill.

Kokkola. Se Gamlakarleby.

Kokkolit. 1. K. J. B. d'Andrada 1799, *miner.*, tillhör de lerjordsfria arterna af pyroxen- eller augitgruppen och är således ett bisilikat af kalkjord, talkjord och järnoxidul = Ca O. (Mg, Fe) O. $2SiO_2$. Kokkolit förekommer i korniga eller gryniga aggregat, stundom i kristaller med afrundade, liksom smälta kanter och hörn. Färgen är lökgrön, pistacie- till svartgrön eller nära svart. Kokkolit förekommer dels vid järngrufvor, såsom Hällestad i Östergötland, Vintjärnsberget i Dalarna, Finshytteberg i Värmland samt Arendal i Norge, dels också i urkalk, t. ex. vid Lindbo i Västmanland och Ersby i Finland. — 2. *Zool.* l. *bot.*, små rundade kalkskifvor, iakttagbara först vid 800—1,000 gångers förstoring, förekommande på bottnen af nutida haf och utgörande hufvudmassan också i föregående tiders marina bottenafsatser, skrifkrita och andra kalkstenar. Den ursprungliga organismen, en rund protoplasmamassa, beklädd med små kalkskifvor, lefver vid hafsytan; vid organismens död isoleras kalkskifvorna, kokkoliterna, och sjunka till bottnen. 1. Hj. Sj.* 2. A. Hng.

Kokkolitkalk, Saltholmskalk, *geol.*, en hufvudsakligen af små mikroskopiska kalkskifvor, kokkoliter, bildad tät, ofta jordartad kalksten, som utgör hufvudbergarten inom Skånes och Danmarks yngsta krita, danien-etagen (se Faksekalk). Fossila lämningar äro inom denna kalkstensfacies ej så vanliga som i öfriga danienbergarter, korallkalk och bryozokalk. Viktigast äro de här funna fiskarna och kräftdjuren; särskildt anmärkningsvärdt är, att här anträffats benfiskar, under det de öfriga svenska kritbildningarna innehålla endast broskfiskar. (Se Kritsystemet.) A. Hng.

Kokkonsten har till uppgift att på lämpligaste sätt bereda de olika födoämnen, som måste tillföras människokroppen till ersättande af de ämnen, som ge förlorade genom den alltjämt fortgående förbrukningen af dess beståndsdelar. Hos sina utöfvare fordrar kokkonsten icke blott synnerlig punktlighet och renlighet, uppöfvadt handlag och påtaglig smak, utan äfven mångahanda verkliga insikter. Husmodern, kocken och kokerskan böra känna födoämnena i deras oberedda skick för att vid uppköp kunna skilja mellan god vara och mindre duglig sådan. De maste förstå att konservera födoämnen och underkasta dem den förberedande behandling, som i många fall är nödvändig. Lika oundgänglig är t. ex. kännedom om egenskaperna hos olika slags vatten, om användbarheten hos kokkärl af olika material (järn och bleck med eller utan emaljering, koppar med förtenning, lera o. s. v.) samt om bruket af olika kokredskap och eldstäder, från det urgamla stekspettet till den moderna kokapparaten, från den landtliga murade spiselhällen till de efter tekniska grunder konstruerade, alltmer fullkomnade köksspisarna af järn. Vidare gäller det att under ständig hänsyn till hushållets ekonomiska tillgångar draga den största möjliga nytta ur de näringsämnen, som matvarorna innehålla, samt genom rätternas nödiga och behagliga omväxling tillgodose kroppens behof af dessa ämnen i rätta proportioner sinsemellan (jfr Diet och Födoämnen). För att vara verkligt vuxna sitt värf borde de, som ha befattning med matlagning, äfven inneha ett visst mått insikter såväl om födoämnenas kemiska egenskaper och de fysiska företeelserna vid kokning som ock rörande matsmältningens förlopp. De allra flesta kokerskor kvarstå emellertid ännu på blotta praktiska kökserfarenhetens ståndpunkt, utan vetskap om företeelsernas grunder och verkliga art. Däraf kommer det sig t. ex., att stora massor af bränsle, till skada för både ekonomien och kokningens resultat, onödigtvis bortödas, ehuru det är en ganska enkel sanning, att en tämligen ringa eld behöfves för att hålla vattnet kokhett, sedan det en gång kommit i kokning; huru mycket ved man än må sedan lägga under kitteln, kan likväl icke värmegraden på detta sätt uppdrifvas högre än till kokpunkten (100° C.), och all ytterligare tillförd värme bortledes utan gagn med ångan genom skorstenen. Ett uppslag till en riktigare och mera omfattande kännedom om kokkonsten är, att man på senaste tiden börjat utge populära handböcker i hushållskemi samt inrätta matlagningsskolor.

En riktig tillredning af födoämnena innebär att göra dem lättsmälta, välsmakande och oskadliga. Lättsmältare göras de i synnerhet genom behandling med eld och vatten, ty därigenom lossas sammanhanget mellan deras delar, så att de med större lätthet kunna genom matsmältningsprocessen göras dugliga att upptagas i blodet. Genom kokning eller annan beredning kan man äfven göra födan smakligare och därigenom hos den ätande i rikligare mått framkalla de för matsmältningen nödvändiga körtelafsöndringarna. Och genom hettans inverkan på råämnena förstöras främmande skadliga organismer, som tilläfventyrs finnas i dem. — Kokning och stekning af kött böra helst försiggå långsamt, vid jämn och sakta eld. Åsyftas med kokningen, att köttets lösliga beståndsdelar skola utdragas (för att med vattnet bilda buljong eller soppa), bör vattnets upphettning ske långsamt. Ty då kött länge får ligga i kallt eller ljumt vatten, öfvergår mycket af dess äggh vitehalt och närande saft till laken (eller spadet), under det att köttet självt blir jämförelsevis värdelöst. Men skall köttet få behålla det väsentliga af sin kraft, är det den bästa (ehuru föga allmänt tillämpade) metoden att lägga det direkt i kokande vatten, efter en minut ösa till kallt vatten och sedan gradvis elda på, tills vattnet blir sjudande, samt

sedan hela tiden hålla det så några grader under kokpunkten. Den omedelbart anbragta starka hettan utdrifver nämligen ägghvitan till köttets yta, hvarigenom porerna tillstoppas och musten hindras att utrinna; emellertid inträngер en del vattenångor, och den jämna elden under kitteln åstadkommer en expansion af köttets naturliga safter, hvilka förvandlas till ånga och åtskilja de fasta fibrerna. Därvid förvandlas bindväfven till lim, fibrinet och öfriga ägghviteämnen lösas, fettcellerna brista efter hand, och en del af det flytande fettet förenar sig med några i blodets serum innehållna salter. Så ”kokar köttet i sin egen ånga”, och dess egendomliga doft bibehålles. Ännu bättre hindras vid *stekning* köttets värdefullaste safter att utsippra. Ty genom att steken brynes, bildar sig på densamma en vattentät skorpa af ägghvita. Likaså när man lägger grönsaker i kokande vatten, har detta till påföljd, att ägghvitan i dem stelnar på deras yta, utestänger vattnet och hindrar de safter, som lösgöras ur de bristande cellerna, från att bortsippra. (Att som ett undantag potatis lägges i kallt vatten, beror på dess stora halt af stärkelse, hvilken sväller bättre i sina celler, om vatten får tränga in.) Vid ångkokning genomträngas råämnena snabbt och kraftigt af de heta vattenångorna, vidbränning är ej att befara, och det använda värmet tillgodogöres fullständigt.

Mycken uppmärksamhet förtjäna åtskilliga slag af k o k a p p a r a t e r, bränslebesparande apparater för kokning af födoämnen, användbara icke allenast på resor och i fält, utan äfven i hvarje såväl större som mindre hushåll. Maten behöfver härvid endast uppkokas i ett tillhörande vanligt kokkärl, hvilket sedan hermetiskt tillslutes och nedsättes i apparaten, som utgöres af en låda (k o k l å d a) eller tunna, hvars botten, väggar och lock genom filtdynor eller hermetiskt slutna luftlager äro oledande för värmet. Dessutom finnes inom apparaten en särskild värmekälla, som utgöres af ett järnlod, hvilket rödglödgas i samma eld, hvarmed maten uppkokas, och därefter nedlägges uti en i apparatens botten befintlig gipslåda. Ännu efter 9 timmar kan värmen inuti kokkärlen på detta sätt bibehållas vid omkr. 90°, hvarför också de mest hårdkokta födoämnen här blifva fullkomligt kokta. Fördelarna af denna apparat äro: besparing af bränsle och tillsyn, maten blir bättre kokt och aldrig vidbränd, hvarjämte den bibehålles varm och välsmakande, tills den kan uppläggas, äfven om därmed skulle dröja öfver ett dygn. Särskildt vid marscher i fält äro dessa apparater af stor nytta, emedan maten, som uppkokas på morgonen, innan truppen bryter upp, alltid är färdig och varm vid ankomsten i bivack, denna må ske tidigt eller sent. Apparater af detta system äro i Sverige konstruerade af Ekenstam, Zethelius m. fl. I stormakternas arméer användas numera tämligen allmänt s. k. k o k v a g n a r, hvilkas införande äfven vid svenska infanteriet föreslagits.

De olika folkens kokkonst är i viss mån en mätare på deras kultur. Ju råare födoämnena förtäras, dess lägre är i regel de ätandes odlingsgrad. Att våra hedniska vikingar afskydde ätandet af köttet rått, vittnar godt för deras kulturanlag. Hos de antika folken utvecklades kokkonsten raskt, sedan de lärt känna Asiens yppighet, och drefs under romerska kejsartiden till höjden af öfverdåd och förkonstling. Bland de äldste författarna i ämnet märkas Archestratus (på Sicilien, 4:e årh. f. Kr.), hvilken skref ett gastronomiskt poem på hexameter, och läckergommen Apicius (”De re culinaria”, 10 böcker, 3:e årh. e. Kr.). På 900—1000-talen började kokkonsten åter vårdas, i synnerhet af munkarna i klostren; den utvecklades i Italien mot medeltidens slut och fördes genom furstinnorna af huset Medici öfver till Frankrike. Den hade då riktats med Indiens kryddor. Under 1600- och 1700-talen tillvann sig Frankrike på detta område den härskande ställning, som detta land ännu innehar. När de rike gurmandernas kök stängdes af den stora revolutionen, inrättade mästerkockarna, som blifvit utan anställning, restauranger; den franska kokkonsten demokratiserades och vardt Europas egendom. M. A. Carême (1784—1833) betecknar höjdpunkten af denna utveckling, både genom skrifter och praktisk utöfning. Spirituella finsmakare voro äfven Brillat-Savarin (1755—1826) och Grimod de la Reynière (1758—1837). Den franska kokkonsten vill ej imponera genom massan af rätter, utan hellre förnöja genom en mångfald af retelser för gommen. Kocken förstår att förändra eller utplåna rätternas ursprungliga smak samt göra dem till bärare af främmande smak och doft. Han förstår så väl att draga fördel af sakta eld, att ur födoämnena få fram lätta, närande safter och åter blanda dem till ett harmoniskt helt, där intet ämnes särskilda smak tränger sig fram. Anrättningarna få under hans händer läckert utseende och sirlig form. Och all denna elegans, som visserligen ofta går den blaserade gurmandisens ärenden, är dock uppbyggd på en grundval af klok hushållsaktighet och uträkning. Den franske kocken förstör ej och bortkastar ej någonting; han kan åstadkomma mycket med små medel. Engelsmännen lägga mer an på starka, stadiga rätter samt den ursprungliga formens och smakens bevarande. Tyskarnas kulinariska smak utmärkes af en viss spartansk enkelhet. I Sverige var matlagningen redan under medeltiden ganska rikhaltig. Den tillegnade sig under tidernas lopp många element från Tyskland och Frankrike. I svenska anrättningar tillgodoses gärna ”det bastanta”, låt vara att det numera är endast vid bondbröllop, som man får en svag afspegling af det verkliga dödsförakt, med hvilket våra förfäder under 1600-talet vid sina gästabud hopade rätt på rätt. — Den kulinariska litteraturen i Sverige odlades tidigt. Man har svenska kokböcker från midten af 1600-talet. Kajsa Wargs, som sedan 1755 framträdt i många upplagor, egde för sin tid oemotsägliga förtjänster och hölls länge i bygderna som ett orakel. Bland nu för tiden mera använda, på svenska språket utgifna kokböcker och läroböcker i huslig ekonomi förtjäna följande nämnas: M. Nylander, ”Kokbok för husmödrar etc.” (1822; 16:e uppl. 1902). Gustava Björklund, ”Kokbok för husmödrar” (1847; 12:e uppl. 1885), A. M. Zetterstrand, ”Kok- och hushållsbok” (1863; 6:e uppl. 1905), Ch. E. Hagdahl, ”Kokkonsten som vetenskap och konst med särskildt afseende på helsolärans och ekonomiens fordringar” (1879; 2:a uppl. 1891) och ”D:r Hagdahls mindre kokbok. Sammandrag af förf:s ”Kokkonsten som vetenskap och konst” med ändringar och tillägg (1895), I. Zethelius, ”Lilla hjälpredan i köket” (1892; 7:e uppl. 1907), L. Lagerstedt, ”Kokbok för skolkök och enkla hem etc.” (1892; 5:e uppl.

Ord, som saknas under K. torde sökas under C.

1909), ”Kokbok för hem och skola i stad och på landet” (1900; 3:e uppl. 1905) och ”Om sjukmat” (1903), E. Hellman, ”Illustrerad kokbok etc.” (1895; 2:a uppl. 1903), S. Nordenfalk, ”Godt bord” (1896; 2:a uppl. 1905), L. Deutgen, ”Vegetarisk kokbok” (1897), A. Ekberg, ”Hvad skola vi äta?” (1899; 2:a uppl. 1908), Walin och Schager, ”Sjukmat. Recept och anvisningar utarbetade vid Högre lärarinneseminariets hushållsskola till tjänst för sjukvård i hemmen” (1900, 2:a uppl. 1903), M. Langlet, ”Fru Langlets kokbok” (1902), Fröken Jensens kokbok. Öfv. och bearb. af I. Eller” (s. å.), ”Hemmets kokbok” (1903; 10:e uppl. 1908) och ”Finare matlagning. Tillägg till hemmets kokbok, utg. af fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala” (1909), J. Holmqvist, ”Den välförstandiga potatisköksan” (1903), Schager och Bergström, ”Kokbok för sockersjuka” (1904), S. Nilsson, ”Hushållslärans första grunder för skola och hem” (s. å.), ”Ellen Askers vegetariska kokbok” (1906), ”Lilla kokboken. Matrecept för folkskolan och det enklare hemmet, utg. af fackskolan i Uppsala” (5:e uppl. 1907), A. Östergren, ”God mat. Några tillförlitliga recept och råd vid matlagning särskildt för efterrätter och bakverk” (1905), E. Bergqvist och J. Bergqvist, ”Billigt och godt. Ekonomisk kokbok” (1907), G. Björklund, ”God svensk husmanskost. Omarb. efter vår tids fordringar af K. Wenström” (1909), A. Escoffier, ”Handledning i modern kokkonst. Bemyndigad öfv. af I. Törngren” (s. å.) och M. Hindhede, ”Ekonomisk kokbok” (sv. öfv. 1909). O. T. S. (E. O. H.)

Koklåda. Se Kokkonsten, sp. 499.

Kokning, *fys.*, bildning af ångbubblor i en vätskas inre. Detta inträder, när ångtrycket i bubblorna kan öfvervinna det på vätskan utifrån verkande (luft-)trycket plus den ofvanför befintliga vätskepelarens tryck. Eftersom försöket kan anordnas så, att detta senare blir försvinnande litet, blir en vätskas kokpunkt den temperatur, vid hvilken den mättade ångans tryck är lika med det yttre lufttrycket. Vid lägre temperaturer sker ångbildning från den fria vätskeytan i form af afdunstning, men denna process kan icke försiggå i det inre, ty en ångbubbla, som tänktes bildad, skulle genast af det större trycket utifrån pressas samman. Kokpunkten höjes tydligen, när lufttrycket stiger, och omvändt, om t. ex. barometern faller från 760 mm. till 750, sänkes vattnets kokpunkt med 0,37° C. Äng. den meteorologiska tillämpningen häraf för lufttryckets bestämmande se Hypsotermometer. I ett slutet kärl, en ångpanna eller en Papins gryta (se d. o.), där högt tryck kan bibehållas öfver vätskan, kokar denna vid betydligt högre temperaturer, vatten under 10 atmosfärers tryck således först vid 180°. Med uttrycket kokpunkten rätt och slätt, utan särskildt angifvande af något tryck, menas alltid en vätskas kokpunkt vid 760 mm. lufttryck. — Det är emellertid icke utan vidare säkert, att en vätska börjar koka, när den nått koktemperaturen; ångbubblorna synas uteslutande bildas vid i vätskan förut befintliga små gasbubblor, och när sådana saknas, kan vätskan utan att råka i kokning upphettas betydligt öfver kokpunkten, öfverhettas, såvida upphettningen sker i ett kärl, hvars väggar icke hålla någon adsorberad gas. Vatten, som befriats från den lösta luften, kan utan svårighet i ett glaskärl öfverhettas ett tiotal grader, hvarvid stark afdunstning från vattnets yta eger rum; om slutligen kokning börjar, så inträder en nästan explosionsartad utveckling af ånga, tills temperaturen i följd af förbrukning af värme till ångbildningen sjunkit till den normala kokpunkten. Med iakttagande af särskilda försiktighetsmått har man lyckats öfverhetta vatten ända till inemot 200°, innan kokning inträffat. För att förebygga öfverhettning brukar man i vätskan lägga sand eller metallspån, som genom den vidhäftande luften (jfr Adsorption) i hög grad underlätta ångbildningen. Äfven medan kokningen pågår, kan vätskans temperatur vara öfver kokpunkten, för vatten är denna förhöjning obetydlig i metallkärl, men uppgår i glaskärl vanligen till omkr. 1° och kan, om glaskärlets väggar förut blifvit omsorgsfullt rengjorda med svafvelsyra, stiga till 6°. Ett särskildt slag af kokpunktsförhöjning inträffar, när vätskan i löst form innehåller salter eller andra icke flyktiga ämnen, och beror därpå, att vid samma temperatur ångan öfver en lösning har lägre tryck än öfver det rena lösningsmedlet (se Osmotiskt tryck). — Om sålunda temperaturen i en vätska under kokningen kan bli förhöjd, beroende på kärlväggens beskaffenhet eller på i vätskan lösta ämnen, så visar oberoende häraf en termometer, som omspolas af ångan ifrån vätskan, alltid dennas verkliga kokpunkt, såsom redan svensken F. Rudberg ådagalade. Ångan har visserligen i det ögonblick den lämnar vätskan dennas värmegrad, men den afkyles hastigt utåt, så att partiell kondensation inträder, termometern blir därigenom fuktad med ren vätska, hvars ångspänning ständigt hålles i jämvikt med yttre lufttrycket och som därför har den sanna koktemperaturen. — Nedanstående tabell upptager några ämnens kokpunkter (vid 760 mm. lufttryck); värdena öfver 1,000° för de svårflyktiga metallerna äro angifna efter Greenwood (1909), som upphettade metallerna i en elektrisk motståndsugn och mätte temperaturen medelst en optisk pyrometer. De erhållna siffrorna äro dock något osäkra. Ang. koldioxiden (kolsyran) är att märka, att denna icke kan existera i flytande form vid atmosfärstryck på grund däraf, att dess ångtryck vid smältpunkten — 57° öfverstiger lufttrycket, hvarför den i tabellen angifna koktemperaturen afser sublimation af fast koldioxid.

Järn	+ 2,450° C.	Alkohol	+ 78,3° C.
Koppar	2,310 »	Eter	34,5 »
Tenn	2,270 »	Svafvelsyrlighet	— 10 »
Silfver	1,950 »	Klor	— 33,4 »
Bly	1,525 »	Ammoniak	— 33,5 »
Vismut	1,420 »	Koldioxid	— 78,2 »
Magnesium	1,120 »	Etylen	— 105 »
Zink	918 »	Syrgas	— 182,8 »
Kadmium	778 »	Kväfgas	— 195,7 »
Svafvel	445 »	Vätgas	— 252,6 »
Kvicksilfver	357 »	Helium	— 268 »
Terpentinolja	161 »		
Vatten	100 »		

G. I.

Kokomo [kåu'kemåu], stad i nordamerikanska staten Indiana, vid Wabashs biflod Wild Cat river, omkr. 100 km. n. om Indianapolis. 10,609 inv. (1900). Normalskola och högre läroverk, glas- och lervaruindustri. (J. F. N.)

Kokong (fr. *cocon*), hylsa, hvarmed många olika

slags insektlarver, tillhörande vidt skilda grupper, omge sig, innan de förvandlas till puppor. I kokongerna ingå alltid silkestrådar i större eller mindre mängd, bildade af ett ur spinnkörtlarna afsöndradt, i luften till trådar stelnande sekret (jfr Fjärilar, sp. 513). Stundom utgöres kokongen hufvudsakligast af sådana silkestrådar, sammanhållna af en obetydlig mängd klibbämne, såsom hos spinnarfjärilar, framför allt silkesfjärilarna. Ofta förekommer klibbämnet i så stor mängd, att kokongen får en pergamentartad beskaffenhet, såsom i de till föda åt burfåglar och akvariefiskar använda s. k. "myräggen". Ofta inblandas också betydande mängder af främmande ämnen i larvens spånad, såsom träsmulor, pinnar, blad, jord, sand och gruskorn, hvarvid silkestrådarna blott tjäna till att sammanhålla dessa kokongens hufvudbeståndsdelar. Innersta lagret i en kokong utgöres vanligen af ett tätt, fernissliknande lager. Kokongens ändamål är att skydda puppan såväl för fukt som för torka samt för alltför häftiga temperaturväxlingar, liksom den äfven torde ega betydelse genom att afhålla mögelsvampar och bakterier. G. A—z.

Kokonsaari [kå'kånsari], ort i Österbotten i Finland, n. v. om Perho. Där intog major O. H. v. Fieandt under 1808 års fälttåg en ny ställning med omkr. 1,100 man, sedan han efter striden vid Lintulaks (3 juli) nödgats vika undan med sin till uppräthållande af förbindelse mellan Klingspors och Sandels' härar afsedda styrka. 11 juli kom det vid K. åter till sammandrabbning med omkr. 3,100 ryssar under Jankovitj, med den utgång, att Fieandt måste fortsätta reträtten. M. G. S.

Kokoppympning, *med.* Se Vaccination.

Kokosfett, *bot.* Se Kokospalm.

Kokosfiber, *bot.* Se Beklädnadsväxter, sp. 1238, och Kokospalm.

Koko'sjnik [kak-], ry. (eg. hönskam), hufvudprydnad, bestående af en gyllentyg- eller sammetsring, ofta smyckad med pärlor och ädelstenar, hvilken likt en krona sättes kring hufvudet (se fig.). Denna prydnad brukas af kvinnorna i Ryssland.

Kokosjnik på rysk ungmös hufvud.

Kokoskakor, *bot.* Se Kokospalm.

Kokosmjölk, *bot.* Se Kokospalm.

Kokosnöt, *bot.* Se Kokospalm.

Kokosolja, *bot.* Se Kokospalm.

Kokospalm, *Cocos* L., *bot.*, ett ståtligt släkte af fam. *Palmæ* med omkr. 30 arter i Syd-Amerika. Träden ha fjäderlikt delade blad och skildkönade blommor. Frukten (kokosnöt) är en stenfrukt, hvars fruktkött är förvandladt till ett tjockt, grofträdigt hölje, som omsluter ett mycket hårdt stenskal, innehållande en fröhviterik kärna. Den mest kända arten är *C. nucifera* L. (se fig. 1—3), som antagligen är inhemsk i Syd-Amerika, men nu är utbredd jorden rundt i ekvatorialtrakterna utmed hafsstränder, floder och vattensamlingar, särskildt på korallöar. Den blef känd i Europa redan i 6:e årh. e. Kr. genom den alexandrinske resanden Kosmas Indopleustes' skildringar. Kokospalmen blir ända till 25 m. hög med ogrenad, vanligen något lutande stam, som i spetsen bär 10—20 ett par meter långa blad med greniga blomkolfvar i vinklarna. Kolfgrenarna bära nedtill några honblommor och upptill talrika

Fig. 1. Lund af kokospalmer (*Cocos nucifera*) på Hawaii. (De lägre träden framför äro *Pandanus odoratissimus*.)

hanblommor; båda äro grönaktiga. Denna kokospalm är för invånarna i dessa länder af största vikt och betydelse, emedan den gagnar dem på

Fig. 2. Kokosfrukter (kokosnötter) på stammen.

de mest mångfaldiga sätt. Roten tuggas ibland i st. f. betel, af dess fibrer göras korgar. Den hårda yttre delen af stammen nyttjas till trummor och lämnar byggnadsmaterial; de äldre stammarna

lämna ett hårdt virke, porkupineträ, hvaraf promenadkäppar m. m. förfärdigas. Af bladslidornas fibrer förfärdigas groft tyg (mössor), och de outvecklade späda bladknopparna lämna en utsökt föda (ett slags palmkål). De utväxta bladen användas till taktäckning, fönstergaller, korgar och skrifmaterial samt duga äfven till präktigt brinnande facklor; ur fruktväggens tjocka, yttre, trådiga lager fås s. k. kokosfiber, coir, som har mycket stor användning till skeppståg (som flyta på vattnet), borstar, tamburmattor m. m. Ur bladens aska erhålles en stor mängd pottaska. I blommorna och yngre stamdelar finnes ymnigt en sockerhaltig saft, som genom jäsning ger ett förträffligt palmvin och af hvilken destilleras ett slags sprit (''arrack''), eller ock inkokas saften till ett groft socker (''jaggery''). Kokosnötens (fig. 2 o. 3) kärna består af ett litet växtämne samt en stor, fast, ihålig fröhvita, som är en mycket närande föda och som utgör Polynesiens viktigaste exportvara (copra). Däraf pressas i Europa och Nord-Amerika kokosfett l. kokosolja, som fått mycket stor användning som näringsmedel dels enbart under olika namn, såsom kokossmör, vegetabiliskt smör, vegetalin, palmin o. s. v., dels blandadt med annat fett i växtmargarin och vanligt margarin; det användes äfven mycket till tvålfabrikation och i medicinen till salfvor. Den utpressade copran är ett viktigt födoämne, kokoskakor. Raspad kokoskärna användes i konditorierna. I fröhvitans hålighet finnes en ymnig, mandelsmakande vätska, s. k. kokosmjölk, som är en värderad dryck. Ur stammarna utflyter gummi, hvilket användes som oalettmedel. En allmänt odlad elegant krukväxt är *Cocos Weddelliana* från Brasilien. O. T. S. (G. L—m.)

Fig. 3. Kokosnöt, genomskuren.

Kokosplommon, *bot.*, detsamma som cocoa-plum. Se Chrysobalanus.

Kokossmör, *bot.* Se Kokospalm.

Kokoståga, detsamma som kokosfiber. Se Beklädnadsväxter, sp. 1238, och Kokospalm.

Kokosöarna. Se Keelingöarna.

Kokosön, obebodd ö i Stilla hafvet, 500 km. s. v. om Costa-Rica och 700 km. n. ö. om Galapagosöarna, under 5° 35′ 12″ n. br. och 86° 58′ 16″ v. lgd, har en längd af omkr. 7 km. och en bredd af 5 km. Ön är af vulkaniskt ursprung liksom Galapagosöarna, bevuxen med den yppigaste vegetation af palmer och ormbunksträd och väl försedd med rinnande vatten. Ett par berg uppges nå 500—650 m. höjd. Icke naturalster äro föga kända. Djurlifvet synes vara mycket fattigt både på arter och individer. De enda ryggradsdjur, som finnas, ha införts af sjöfarande. Ingen makt har ännu tagit ön i besittning, men blir central-Amerika en gång genomskuret af en kanal, är den lilla ön, som i Chathamviken har en skyddad hamnplats åt 5—6 fartyg, säkerligen betydelse som ångstation. (J. F. N.)

Kokott [kå-]. Se Cocotte.

Kokovtsov [kakaftså'f], Vladimir, rysk statsman, f. 1847, fick sin elementarbildning i Alexanderlyceet. Efter att ha beklädt åtskilliga högre poster inom fångvårdsstyrelsen, riksrådet och finansministeriet, utnämndes han 1904 till finansminister och fick den svåra uppgiften att skaffa medel till rysk-japanska kriget — genom en mängd lån samt nya eller förhöjda indirekta skatter (arfs-, öl-, tändsticks-, jäst-, nafta- och stämpelskatter). Som ordf. i olika kommittéer och som minister har K. ledt utredningen om böndernas ekonomiska ställning i mellersta Ryssland (betänkande tr. 1903), om reformer i industriens beskattning, om eventuell allmän inkomstskatt och om arbetarklassens ställning. Själf har han publicerat en undersökning öfver förhållandet mellan influtna och beräknade skatter 1887—91 (1893). Ll.

Kokpunkt, *fys.* Se Kokning.

Koks (eng. *coke*, plur. *cokes*), *tekn.*, kallas den fasta kolrika massa, som återstår vid destillation af bituminösa kol, sedan de flyktiga ämnena blifvit utdrifna. Koksen, som innehåller större delen af det i stenkolet ingående fasta kolet, är ett silfvergrått till svartgrått, metallglänsande, mer eller mindre poröst, icke affärgande, skört ämne med en eg. v. hos kokssubstansen af 1,2—1,9. Den är föga hygroskopisk och upptager ur fuktig luft endast få procent vatten; däremot kan den i sina porer uppsupa och äfven vid ganska hög temperatur kvarhålla gaser. — Framställning af koks sker dels vid gasverk, där den erhålles som den värdefullaste biprodukten, dels vid koksverk. Ändamålet med koksningen är dels att af stenkolen bereda ett mera koncentreradt bränsle, som vid förbränning utvecklar en högre temperatur, dels att ur bränslet aflägsna en mängd gaser, som vid förbränning förorsaka obehag, såsom rök etc., dels att erhålla ett bränsle, som vid uppvärmning har större hållfasthet, så att det hvarken mjuknar eller sintrar, samt slutligen att aflägsna en del af det i stenkolet befintliga svaflet. Icke alla bituminösa stenkol kunna dock koksa. Det är endast de s. k. bakande kolen, som ha denna egenskap. Att denna skall bero på, huru de ämnen, som bilda kolsubstansen (kol, väte och syre), äro bundna, är tämligen klart, men något närmare rörande den saken är ännu icke ändt. — Efter upptagningen ur grufvan underkastas stenkolen vanligen först en sortering och, om de ha hög askhalt, därefter vaskning med eller utan föregående krossning, för att större delen af ingående svafvelkis, skiffer etc. må aflägsnas. För koksningen användas vid koksverken tre olika metoder, nämligen milor, bikupsugnar och retortugnar. Koksning i *mila* är h. o. h. likartad med kolning af trä i milor (se Kolning). För koksning användes denna metod numera sällan. *Bikupsugnarna* ha den form, som namnet anger, med en diameter af omkr. 3,5 m. och höjd af omkr. 2 m. De byggas vanligen intill hvarandra i två långa rader. Hvarje ugn har en öppning i taket och en vid ena yttersidan. Kolen ifyllas genom de förra till ugnens halfva höjd, hvarpå de tändas. Luft insläppes i nödig mängd genom hål i sidoväggen. Ugnens kupol blir därvid upphettad, och koksningen underhålles sedan med det värme, som uppstår vid de flyktiga ämnenas förbränning. Rökgaserna uttagas genom särskild öppning och ledas till gemensam skorsten. Efter slutad koksning släckes koksen i ugnen. Bikupsugnarnas anläggningskostnad är låg och deras underhåll billigt. De ge en mycket god koks, men ingen stor mängd,

omkr. 12 proc. mindre än vid retortugnar, beroende därpå, att en del kol förbrinner i ugnen. Vid den vanliga konstruktionen erhållas inga biprodukter, och där sådana tillvaratagas, blir vinsten af dem äfven låg. Bikupsugnen användes ännu mycket i England och Amerika. I andra länder har den blifvit undanträngd af *retortugnen*, d. v. s. en ugn, till hvars destillationsrum luften ej har tillträde. Den utgöres af horisontala kammare af rektangulär genomskärning med omkr. 10 m. längd, 2 m. höjd och 0,50 m. bredd, rymmande en kolmängd af omkr. 8 ton (andra dimensioner förekomma också). Ugnskamrarnas ändar tillslutas af flyttbara dörrar. Fyllningen sker uppifrån, där också de flyktiga produkterna uttagas. Upphettningen sker genom i sidoväggarna inbyggda eldkanaler medelst en del af den vid koksningen utvecklade gasen, som återledes till ugnen, sedan den passerat reningsverk, där biprodukterna tillvaratagits. Koksningen tager 24—36 timmar i anspråk. Sedan den fullbordats, borttagas dörrarna, och en maskin trycker med en stämpel ut kokskakan, som omedelbart släckes med vattenspolning. På samma uttryckningsmaskin är fäst en planerstång, som utjämnar kolen under fyllningen af kammaren. För att ge god och jämn koks böra kolen ej ha större korn än 7 mm. och sättas in i ugnen med en vattenhalt af 10—12 proc. Kol, som endast med svårighet koksa, måste först „stampas" till kakor för att kunna lämna koks af tillräcklig hållfasthet. Dessa kakor ha ugnskammarens form och inskjutas maskinellt i ugnen. Ugnarna sammanbyggas intill hvarandra i batterier om 25—60 ugnar, och anläggningar göras för ända till 500 ugnar. — Man skiljer mellan ugnar med horisontala och ugnar med vertikala eldkanaler, äfvensom mellan regenerativa och icke regenerativa ugnar. Vid de senare lämna förbränningsgaserna ugnarna med en temperatur af omkr. 1,000° och ledas därifrån under ångpannor, där äfven den gasmängd — ända till 30 proc. —, som icke åtgått för ugnarnas eldning, brännes. En del af den alstrade ångan användes som ånga för eget behof, af återstoden alstras elektrisk energi. Vid de regenerativa ugnarna använder man de afgående rökgaserna för förvärmning af förbränningsluften, hvarvid gaserna bli nedkylda till omkr. 250°. I stället erhålles ända till 50 proc. öfverskottsgas, som utnyttjas i gasmotorer för kraftalstring eller levereras som gas till närliggande kommuner och städer för belysning och kokning. Vid många koksverk finnas båda slagen af ugnar. De mest bekanta retortugnarna äro konstruerade af Simon-Carvès, Semet-Solvay, Coppé, Koppers, Otto-Hilgenstock och Otto-Hoffman. Fig. utvisar en koksugn med stående eldkanaler och regenerativ eldning af Koppers' system. Förbränningsluften inkommer genom *a*, förvärmes i regeneratorn *b* (vänstra delen) till omkr. 1,000° och uppkommer i de där ofvanför belägna kanalerna *f*, där förbränning eger rum medelst gas, som kommer genom *g* och *i*. Förbränningsprodukterna gå därefter ned genom kanalerna *f* i ugnens högra hälft och afge sedan sitt värme i den därunder belägna regeneratorn. Hvarje halftimme sker omkastning af gasernas riktning, så att upphettningen kommer att ske växelvis i den ena eller andra halfvan af ugnen. På den öfversta bilden synas upptill vagnar för ugnskamrarnas fyllning, till höger uttryckningsmaskinen och till vänster släckningsplanen med där nedanför stående järnvägsvagn för koksens utlastning. — Den orena gasen, som lämnar retortugnarna, passerar för sin rening hydraulik, kylare, tjärtvättare, ammoniaktvättare och bensoltvättare samt den öfverskottsgas, som säljes som gas till samhällen, äfven reningskistor. Mellan kylarna och tjärtvättarna äro gaspumparna placerade, som suga gasen från ugnarna och ge den tryck genom de efter desamma uppsatta apparaterna. Gasen inträder i hydrauliken

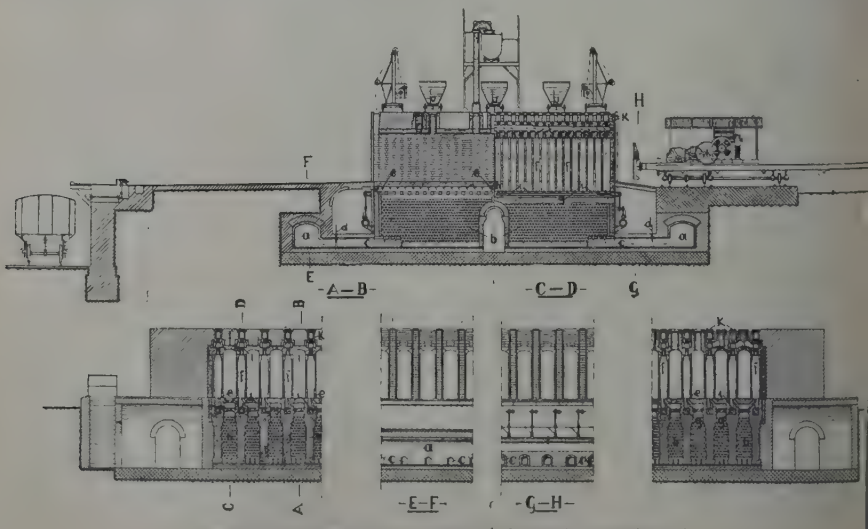

Regenerativ koksugn, Koppers' system (schematisk framställning.)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

med en temperatur af omkr. 200° och aflämnar där en del af sin tjära. Den går vidare genom luft- och vattenkylare, där ytterligare tjära och ammoniakvatten afskiljas och gasen nedkyles till omkr. 20°. I tjärafskiljaren upptages den tjära, som medföljt gasen från kylarna, och i ammoniaktvättaren uttvättas med vatten största delen af gasens ammoniakhalt, hämliga den, som förut ej blifvit utkondenserad. Tjära och ammoniakvatten skiljas från hvarandra genom olikhet i egentlig vikt och uppsamlas i särskilda cisterner för vidare förarbetning. Man har på senare tid börjat införa metoder äfven för att direkt utvinna ammoniaken som svafvelsyrad ammoniak. Enligt Koppers' metod förvärmes gasen, sedan den passerat tjärtvättaren, till omkr. 50°, hvarefter den inledes i ett täckt mättningskärl, "saturator", af bly, i hvilket befinner sig svafvelsyra till viss höjd. Vid gasens gång genom syran bildas svafvelsyrad ammoniak, som faller ut och med hjälp af en ångejektor kontinuerligt föres till centrifug, där saltet torkas. Den ammoniak, som blifvit utkondenserad före saturatorn, destilleras med kalk i särskild kolonnapparat, och de därvid erhållna ammoniakångorna förenas med gasen före inträdet i saturatorn, där alltså all ammoniak utvinnes som sulfat. Vid några verk begagnar man sig af gasens vätesvaflehalt för att utfälla arsenik ur den svafvelsyra, som skall användas för saltvinningen. Till bensoltvättare kunna användas dels höga scrubbers med trä- eller plåtgaller, dels roterande tvättare af stående eller liggande typ. Gasen tvättas i dessa med tjäroljor af hög kokpunkt, kreosot- eller antracenolja, som lösa ut i gasen befintliga bensolkolväten och naftalin. Oljan från tvättarna destilleras i kolonnapparat till 200°, hvarvid 50-procentig råbensol destillerar öfver. Den afrinnande tvättoljan återgår efter afkylning till bensoltvättaren. Råbensolen destilleras sedan fraktioneradt i pannor med kolonnuppsats, då 90-procentig råbensol, råtoluol, råxylol etc. erhållas. Dessa tvättas med koncentrerad svafvelsyra och natronlut, som borttaga pyridin, fenoler, tiofen etc., hvarefter ånyo destilleras, då renbensol, rentoluol, renxylol etc. fås som slutprodukter. — De utbyten af koks och biprodukter, som erhållas vid koksverken, äro mycket beroende af kolsorten. I genomsnitt får man pr ton koksade kol 700—800 kg. koks, 300 kbm. gas, inberäknadt den, som användes för ugnarnas eldning, 30—50 kg. tjära, 10 kg. ammoniumsulfat samt 5—15 l. bensol. Vid 5 proc. aktighet är koksvikten omkr. 50 kg. pr hl. och det effektiva värmevärdet omkr. 7,000 kal. (omkr. 5 proc. aska). Den vid koksverken framställda koksen går under namnet masugnskoks l. gjuterikoks och användes hufvudsakligast för metallurgiska ändamål vid masugnar, men äfven för andra schaktugnar, gjuteriugnar, centralvärmeledningar etc. förbrukas afsevärda kvantiteter. 1 ton gjutjärn behöfver för sin framställning i masugn något mer än 1 ton koks, och f. n. är världens produktion af gjutjärn mer än 60 mill. ton pr år. Enligt Simmersbach bör god masugnskoks innehålla högst 1 proc. svafvel, 0,018 proc. fosfor, 4 proc. kväfve, 9 proc. aska, 6 proc. stybb vid mottagningsvikten, 40—50 proc. celler samt ha för att kunna erhålla malmen en hållfasthet af minst 80 kg. pr kvcm. Den bör vidare vara af likformig beskaffenhet och dess sammansättning sådan, att slaggen icke blir lättsmält. — Gasverkskoksen väger 40 à 50 kg. pr hl. alltefter olika framställningssätt och har liksom den föregående ett värmevärde af omkr. 7,000 kal. pr kg. Den har en vidsträckt användning inom hushållet, men äfven industrien förbrukar däraf stora mängder. Som okrossad användes den till bränsle i värmeledningspannor, magasinskaminer, ångpannor och en del ugnar för industriellt behof och som krossad för vanliga kaminer, kökisspisar, rosteldning i kakelugnar m. m. G. H. H.

Koksa, *tekn.*, destillera stenkol; öfvergå till koks (se d. o.).

Koksalt, Klornatrium l. Natriumklorid (*chloretum natricum*), *kem.*, Na Cl, förekommer i naturen allmänt utbredt och rikligt, dels i fast form som bergsalt (se d. o), dels löst i saltkällor, hvilkas vatten passerat underjordiska saltlager och där mättats med saltet, dels löst i hafsvatten. Oceanernas vatten innehåller 3,4 till 3,7 proc. koksalt; innanhafven äro betydligt saltfattigare. Östersjöns salthalt växlar från mindre än 0,5 proc. i Bottniska viken till omkr. 1,7 proc. (ö. om Bornholm). Man vinner koksaltet antingen genom grufdrift som bergsalt (se d. o.) eller genom att afdunsta de naturliga saltkällorna till kristallisation eller ur hafsvatten. Bergsaltet är stundom tillräckligt rent för att kunna användas, men vanligen är det förorenadt af lera, gips o. d. Man löser i så fall saltet i vatten, filtrerar och indunstar lösningen, då saltet utkristalliserar. De naturliga saltkällornas vatten koncentreras genom s. k. *gradering* (se Graderverk); det pumpas upp i öppna byggnader, där det sedan får neddroppa genom rislager, som förstora vattnets yta och därigenom underlätta afdunstningen. Samtidigt utfälles en del svårlösliga föroreningar på riset. — För att vinna saltet ur hafsvatten (hvilket innehåller i Nordsjön 2,38 proc., i Medelhafvet 2,60 proc.) koncentrerar man detta först genom frysning. Den utfrysande isen är nästan ren och skiljes från den flytande återstoden; denna process upprepas, tills vattnet har blifvit så saltrikt, att dess inkokning är lönande. Vid kusterna kring Medelhafvet, i synnerhet i Frankrike och Spanien, vidare på Sardinien och i Portugal begagnar man sig af s. k. hafssaliner, hvilkas konstruktion framgår af omstående figur. I mars, vid flodtiden, insläppes hafsvattnet genom slussen *a* i en 1 m. djup bassäng *b*. Där klaras vattnet och rinner sedan i en damm *c* och därifrån under ständig afdunstning genom kanalen *d* till cisternen *e*. Därifrån pumpas saltvattnet i kanalen *f* och rinner till afdunstningsbassängerna *h*, där kaliumsulfat och magnesiumsulfat afskilja sig. Koksaltet, som afskiljer sig, samlas och ligger i högar på dammen *g*. Den mättade saltlösningen flyter nu genom kanalen till cisternen *k* och lyftes därifrån medelst pumpar till kanalen *m*, hvarifrån det fördelas öfver kristalliseringsbassängerna *n*. Det där utkristalliserade saltet upptages med spadar och lägges på sluttningen vid *o*, hvarifrån moderluten rinner tillbaka till *n*. Är utkristalliseringen slut, aftappas vattnet genom kanalen *r* och slussen *s*. Det i fyrkantiga, *p*, eller runda, *q*, högar samlade saltet öfverskiktas med sjögräs och halm och får stå några månader i luften, för att magnesiumklorid må i luftens fuktighet upptaga vatten och flyta sönder. Under en årlig drift af 5—6 månader erhåller man 2—3 skördar salt. Stora hafssaliner

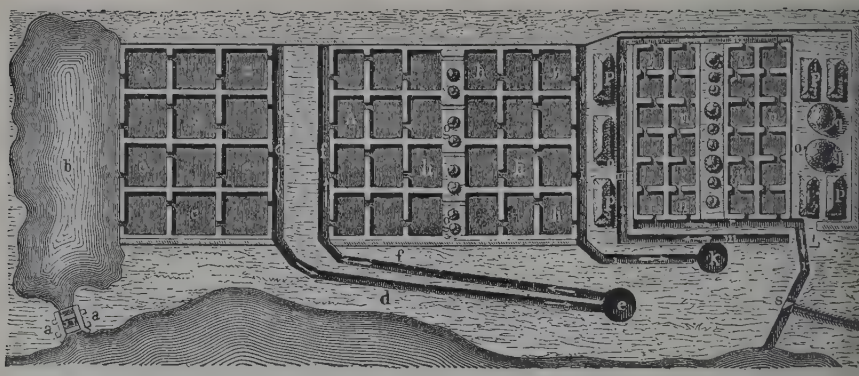

Hafssalins konstruktion.

finnas vid Cádiz och Figueras i Spanien, Setúbal (S:t Ybes) i Portugal och vid Cagliari på Sardinien. Det direkt vunna hafssaltet är vanligen starkt förorenadt och måste, alltefter sättet för användningen mer eller mindre fullständigt renas genom omkristallisering. Det i handeln förekommande koksaltet innehåller inblandningar, fuktigheten inberäknad, till 3—7 proc. Fullkomligt fritt från föroreningar erhålles det, om man med klorvätegas mättar en koncentrerad koksaltlösning. Rent koksalt bildar färglösa kubiska kristaller af 2,16 eg. v. Upphettas kristallerna, springa de med knastrande ljud sönder i små fragment till följd af mekaniskt innesluten vatten, som vid upphettningen antager gasform och då spränger kristallerna. Vid ungefär 776° smälter koksaltet och börjar samtidigt förflyktigas. I hvitglödgningshetta förflyktigas det ganska hastigt. Smält och stelnadt koksalt bildar en bladigt kristallinisk halfgenomskinlig massa. I vatten löses koksalt lätt och nära nog lika lätt i kallt som i varmt vatten; 100 dlr vatten af 0° lösa 35,5 dlr salt, 100 dlr 18-gradigt vatten lösa 35,9 dlr salt, 100 dlr kokande vatten 39,8 dlr salt. Den i kokning mättade lösningen kokar vid 110°. I absolut alkohol är koksalt olösligt, men i utspädd alkohol mer eller mindre lösligt alltefter vattenhalten. Koksalt är af stor betydelse för organismen och finnes upplöst i alla kroppens vätskor. Det befordrar matsmältningen och ökar afsöndringen af magsaft. Hos en fullvuxen människa förekommer ungefär 0,5 kg. koksalt. Kroppens årliga behof af koksalt anses vara mellan 4,5—7 kg. — Koksalt användes till saltning af kött och andra matvaror såväl vid tillredningen som för att göra dem hållbara vid förvaring. I industrien finner det mångfaldig användning, t. ex. för tillverkning af soda, natrium och klor, vid vissa metallurgiska processer, till glasering af stengods o. s. v. Blandadt med 3 dlr snö eller krossad is, ger det en verksam köldblandning, hvarigenom en så låg temperatur som — 21° kan åstadkommas (se Kryohydrat). P. T. C. (H. E.)

Koksaltlösning, *fysiol.* En koksaltlösning af omkr. 0,9 proc. eger samma osmotiska tryck (se Osmos) som väfnadsvätskan hos däggdjuren och är fullkomligt oskadlig för kroppens celler och väfnader. En dylik lösning har därför en mångfaldig användning såväl vid kirurgiska operationer som fysiologiska experiment. J. E. J—n

Koksmide, *metall.* Se Tysksmide.

Koksoak [kåŭ'ksåŭ-åk], en stor flod på halfön Labrador, upprinner under namnet Kaniapiskau ur en sjö med detta namn (54° n. br.) samt flyter i nordlig och nordöstlig riktning ut i Ungava-viken på halföns norra kust. Den bildar flera höga fall (*Granite fall, Shale fall, Limestone fall*) och djupa cañons samt i sin mellersta del Cambrian lake. Af dess många biflöden är Larch (fr. v.) störst. Närdess mynning, som har mycket starkt tidvatten med en springflod på 18 m. höjd, ligger Hudsonkompaniets station Fort Chimo. Flodområdet beräknas till 150,000 kvkm. J. F. N

Kokstadt. Se Griqualand.

Kok-su [kå'k-], bergknut. Se Alai-bergen.

Koksugnsgas, *tekn.* Se Gas, sp. 774.

Koksverk, *tekn.* Se Koks.

Koktermometer. Se Barometer 3, sp. 969, och Hypsotermometer.

Koktjetäv, kretsstad i ryska guv. Akmolinsk i centralasiatiska Stäppgeneralguvernementet, vid Kyltjalskfloden, som utfaller i den afloppslösa stäppsjön Tjaglý. 4,994 inv. (1897). Kretsen har fruktbar jord, stenkol, koppar och guld. J. F. N

Koku, japanskt rymdmått. Se Japan, sp. 1279.

Kokushu [kåko'ʃo], landsherrar. Se Japan, sp. 1484.

Kokvagn. Se Kokkonsten, sp. 499.

Kokytos (grek. *Κωκυτός,* "jämmerfloden", lat. *Cocȳtus*), *grek. myt.*, en af underjordens floder, biflod till Acheron. I det nordgrekiska landskapet Epirus fanns en flod med namnet Acheron med en biflod K. Sannolikt ha dessa floders gyttjiga vatten och dystra omgifningar föranledt deras förläggande till underjorden. A. M. A

Kokål, *bot.* Se Brassica.

Kol. 1. *Kem.*, ett icke metalliskt grundämne, hvars namn lär komma af lat. *cāu'lis,* stjälk, och således antyder ett genom bränning af stjälkar erhållet ämne. Af alla grundämnen i naturen är kolet utan all fråga det viktigaste och därjämte ett af de allmännaste och ymnigast utbredda. Det utgör näm-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ligen grundstommen i alla organiska ämnen, som icke äro annat än kolets föreningar med några få andra grundämnen: väte, syre, kväfve, stundom svafvel och fosfor. I fritt tillstånd förekommer kol jämförelsevis sparsamt i naturen och bildar då de bägge mineralien diamant (se d. o.) och grafit (se Blyerts), men det förekommer däremot ytterst rikligt i förening med syre, dels som fri kolsyra i luften och upplöst i vatten, dels som kolsyrade salter l. karbonat (se d. o.). Föreningar mellan kol och väte utgöra bergolja, bergvax m. m. (se Kolväten).

Stenkol är kol i förening med mindre mängder väte och syre och har uppkommit genom ytterst långvarig förmultning af fossila växtrester från äldre geologiska perioder, företrädesvis karbontiden. Ju äldre dylika växtlager äro, desto fullständigare är förkolningen. Antracit innehåller 94 till 98 proc. kol, stenkol 76 till 90 proc. och brunkolen, som äro yngst, 60 till 70 proc. — Kol i fritt tillstånd uppträder i ett flertal allotropiska modifikationer. Som *diamant* är kolet i rent tillstånd färglöst, genomskinligt, kristalliseradt i det reguljära systemets former, hårdare än alla andra ämnen samt antändligt blott i ren syrgas vid hvitglödgningshetta. Mindre rena, mörka och föga genomskinliga diamanter kallas *carbonado* (se d. o.). Som diamant kristalliserar kol, om det upplöses i smält järn eller silfver vid måttlig temperatur, men under mycket höga tryck. Framställningen af konstgjorda diamanter är dock ännu ej lönande. Som *grafit* (se Blyerts) är kolet mjukt, blygrått eller svart och metallglänsande, affärgande samt ledande för elektricitet. Grafiten kristalliserar monoklint i former, som likna det hexagonala systemets; ofta bildar den fjälliga massor. Eg. v. är 1,8 till 2,3, således blott inemot hälften af diamantens, som är 3,5. Kol, som erhålles genom förstöring af organiska ämnen vid hög temperatur, t. ex. gaskol, som afsätter sig i retorterna vid lysgasberedning, är äfvenledes grafitartadt och kristalliniskt och i sammanhang därmed ledande för elektriciteten. Det användes till elektroder. Efter kolning af organiska ämnen vid lägre temperaturer återstår *amorft kol*, t. ex. sot eller kimrök efter kolväten, sockerkol efter socker, djur- och benkol efter animaliska ämnen. Särskildt de sistnämnda slagen äro mycket porösa och fint fördelade; de kvarhålla till följd häraf genom adsorption synnerligen kraftigt organiska färgämnen och andra högmolekylära ämnen, hvarför de användas som renings- och affärgningsmedel, t. ex. till rening af dricksvatten och vid sockrets raffinering. Af trä bildas *träkol*, som har kvar vedens struktur, visar märken efter årsringarna o. s. v. I hög grad poröst, uppsuger detta kol begärligt gaser, ända till 90 gånger sin egen volym, och användes därför för att borttaga de sista gasmängderna ur evakuerade kärl. Genom kolning af stenkol erhålles *koks* (se d. o.), som är hård, porös, grå, icke affärgande och vida mindre lättantändlig än andra kolsorter. Vid mycket höga temperaturer förvandlas de öfriga kolmodifikationerna till grafit. Alla allotropiska modifikationer af kol utmärkas gemensamt däraf, att de äro olösliga i alla lösningsmedel och i hög grad eldfasta, så vida de under upphettningen icke komma i beröring med syre eller luft. De äro fullkomligt osmältbara, men kunna förflyktigas vid den elektriska ugnens temperatur. Vid fullständig förbränning utvecklar 1 kg. kol 8,000 kal., d. v. s. så mycket värme, som behöfs för att upphetta 80 liter vatten från 0° till kokning. Kolets spec. värme är mycket ringa, hvilket tyder på hög molekylarvikt; hos diamanten är det vid vanlig temperatur 0,3.

I kemiskt hänseende är kol, hvars atomvikt är 12,00 och tecknas C (af lat. *carbönicum*), ett fyrvärdigt element. Med syre förenas det direkt till (omättad) koloxid, CO, och därpå till koldioxid, CO_2 (se Kolsyra). Med väte ger det en oerhörd mängd föreningar (se Kolväte), hvaribland sumpgasen, CH_4, har enklaste sammansättningen. Glödande kol förenar sig med svafvelångor till kolsvafla, CS_2. Med klor ger kol ganska beständiga föreningar, t. ex. koltetraklorid, CCl_4, och kloroform, CCl_3H, båda flyktiga vätskor. Den förra sönderdelas icke ens af alkalier. Kolets förening med kväfve är cyan, i fritt tillstånd en gas af sammansättningen C_2N_2 och dessutom som envärdig radikal, CN, en beståndsdel af talrika organiska föreningar och komplexa salter (se Cyan). I vida högre grad än andra grundämnen har kolet egenskapen att bilda fast sammanlänkade atomgrupper, hvilka ingå som radikaler i otaliga föreningar af den mest olikartade natur. Dels på detta förhållande, dels äfven på grund af kolets fyratomighet, som medgifver, att en kolatom samtidigt kan binda flera olika radikaler, beror ytterst den organiska naturens stora mångfald. Se vidare Asymmetrisk kolatom. — 2. *Petrogr., geol.* Se Brunkol, Järn, sp. 381 och Stenkol. P. T. C. (H. E.)

Kol (Koël), stad. Se Aligarh.

Kol, indisk folkstam. Se Kolh.

Kol. 1 o. 2. Två svenska prinsar. Se Burislev 1 och Erik, svenska konungar 4. — 3. Biskop i Linköping, var konung Knut Eriksson (1167—95) kansler och dog 1196. K. skall ha byggt Kolsbro, öfver Tåkerns aflopp Mölnaån, i Herrestads socken (Östergötland). — 4. Biskop i Strängnäs och konungens kansler, nämnes i handlingar mellan åren 1253 och 1257. Han är bekant i synnerhet genom Rimkrönikans berättelse om hans delaktighet i Birger jarls svek emot Folkungarna i slaget vid Hervadsbro. Uppgiften att han till bot därför lät bygga Kolbäcks kyrka i Västmanland saknar troligen all grund. 3 o. 4. K. H. K.*

Kola [kå-]. 1. En hufvudsakligen af lappar bebodd halfö mellan Norra ishafvet, Hvita hafvet och Kandalakska bukten. Den bildar en högplatå af intill 300 m. höjd, men enskilda bergskedjor nå 1,000 m. Skogar finnas till 400 m. höjd. En stor mängd sjöar ligger på platån, af hvilka den största är Imandra. Från denna platå strömma floder till de angränsande hafven, såsom Umba, Varzuga och Ponoj till Hvita hafvet, Voronja och Tuloma till Norra ishafvet; den sistnämndas breda mynning kallas Kolabukten. V. om denna framskjuter halfön Rybatj upp till 70° n. br. Halföns norra kust heter Murmanska kusten. K., som bildar en krets i ryska guv. Archangel, har en längd i ö. och v. af omkr. 400 km., en bredd af 290 km. och en areal af nära 100,000 kvkm. — 2. Stad i ryska guv. Archangel, i nordvästra delen af ofvannämnda halfö, vid föreningen af Tuloma och dess biflod Kola. 615 inv. (1897), som lefva af jakt och fiske. I början af 1611 anfölls K. (Kolahus) förgäfves af en svensk styrka under Baltzar Bäck. 23 aug. 1854 besköt en engelsk

fregatt staden och förstörde en stor del af densamma. 1. J. F. N. 2. J. F. N. L. W:son M.

Kolabukten. Se Kola 1.

Kolakrēter (grek. *kolakre'tai* l. *kolagre'tai*), en urgammal finansmyndighet i det forna Aten. Ordet har blifvit förklaradt på olika sätt. Sannolikt betyder det ”uppsamlare af skinkor eller lårstycken” (af *kōlon*, ländstycke, och *agēi'rēin*, samlå) och betecknar i sådant fall måhända ombesörjandet af vissa offentliga offermåltider såsom dessa ämbetsmäns ursprungliga uppgift. A. M. A.

Kolälsyra, *kem.* Se Galla.

Kolanötter [kåla-], *bot.* Se Cola.

Kolar [kå-], Josef Jiři, tjechisk konstnär och författare, f. 1812, d. 1896, var 1863—73 skådespelare och regissör vid nationalteatern (Narodní Divadlo) i Prag och verkade kraftigt för den sceniska konstens höjande i det slaviska Böhmen. Bland hans egna dramatiska alster märkas *Monika* (1846), *Žižková smrt* (Žižkas död, 1850), *Pražský Žid* (Juden i Prag, 1871), *Primator* (1883) och *Djablová legenda* (1891). Hans historiska drama *Mistr Jeroným* förbjöds af censuren, men trycktes 1886. K. skref äfven många fantastiska berättelser och intressanta kulturbilder i memoarform från det gamla Prag (*Ze staré Prahy*, 1888) samt öfversatte för scenen 30 dramatiska verk. A—d J.

Ko'lari, kapell under Öfvertorneå pastorat i Uleåborgs län, Finland. Areal 2,281 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 2,009 pers. (1908). A. G. F.

Kolarier [kålä-], Kolariska folk. Se Kolh.

Kolarskolor, skolor, där teoretisk och praktisk undervisning i kolning meddelas. Den äldsta och största kolarskolan är Järnkontorets praktiska kolarskola i Värmland, till en början ambulerande inom landskapet, sedan 1901 förenad med Värmlands och Örebro läns skogvaktarskola i Gammelkroppa. Järnkontoret lämnar skolan ett årligt anslag af 2,000 kr., hvarjämte Värmlands och Örebro läns landsting anslå 500 kr. hvardera årligen till premier. Kursen börjar 1 sept. och varar 7—8 veckor, hvarunder omkr. 15 milor utkolas. Skolan besökes årligen af i medeltal 35 elever. Efter enahanda program arbeta landets två andra kolarskolor: Järnkontorets praktiska kolarskola i Dalarna, ambulerande, med årligt anslag af 2,000 kr. af Järnkontoret och med omkr. 25 elever, och Gäfleborgs läns kolarskola, vid Voxna, anordnad af länets skogsvårdsstyrelse, med ett bidrag från Järnkontoret af 1,500 kr. och med omkr. 20 elever. Undervisning i kolning meddelas äfven i skogsskolorna. E—t N—n.

Kolartro (ty. *köhlerglaube*), en obetingad, blind tro, naivt hvilande på andras utsago. Uttrycket säges härröra från en 1500-tals-legend och hade urspr. betydelsen af gemene mans enkla fasta öfvertygelse.

Kolassimilatiōn, *bot.*, detsamma som kolsyreassimilation. Se Assimilation.

Kolaträd [kå-], *bot.* Se Cola.

Kolatūr, *farm.* Se Kolēra, sp. 527.

Kolb, Georg Friedrich, tysk statistiker, kulturhistoriker, publicist, f. 1808 i Speier, d. 1884 i München, var borgmästare i sin fädernestad, då han 1848 invaldes i tyska nationalförsamlingen, där han tillhörde vänstern. 1849 och 1863—72 tillhörde K. bajerska landtdagen och var 1868—69 medlem af tullparlamentet. Som tidningsman motarbetades han på 1850-talet af bajerska regeringen och vistades därför 1853—60 i Schweiz. 1863—66 redigerade K. ”Frankfurter zeitung”. — K:s mest kända arbeten äro *Geschichte der menschheit und der kultur* (2 bd, 1843), sedermera omarbetad under titeln *Kulturgeschichte der menschheit* (2 bd, 1869—70; 3:e uppl. 1884; ”Menniskoslägtets kulturhistoria”, 1869—71) och *Handbuch der vergleichenden statistik* (1857; 8:e uppl. 1879).

Ko'lbe. 1. Karl Wilhelm K. d. ä., tysk kopparstickare, f. 1757, d. 1835, var lärare och språkforskare, egnade sig åt konsten på uppmaning af sin släkting Chodowiecki, studerade i Berlin och lefde sedan i Dessau. Hans landskap och idylliska kompositioner voro högt värderade. K. utgaf 1825 sin självbiografi. — 2. Karl Wilhelm K. d. y., den föregåendes brorson, tysk målare, f. 1781 i Berlin, d. där 1853, studerade i sin födelsestad och blef en af de förnämste romantikerna bland konstnärerna i Berlin. Riddarlif och sagovärld voro K:s egentliga områden, han målade *Wasserfahrt, Fürstin auf der jagd, Doge und dogaresse*. Därjämte utförde K. historiemålningar, såsom *Fredrik Barbarossa i slaget vid Antiokia, Hertig Vratislav af Pommern i sina sista ögonblick* samt (i Berlins nationalgalleri) *Karl V på flykt, Barbarossas lik vid Antiokia*. I Marmorpalatset vid Potsdam målade han scener ur Nibelungenlied, och till hans förnämsta verk räknas kartonger till glasmålningar för slottet Marienburg med ämnen ur Tyska ordens historia (två skisser i nationalgalleriet, Berlin). C. R. N.*

Ko'lbe, Adolf Wilhelm Hermann, tysk kemist, f. 1818, d. 1884, blef 1851 professor vid Marburgs och 1865 vid Leipzigs universitet. K:s arbeten tillhöra hufvudsakligen den organiska kemiens område. Bland de tidigare märkas hans undersökningar om klors inverkan på kolsvafla, om nitrilerna (hvilkas studium han började tills. med Frankland under en vistelse i London 1845—47) och om organiska syrors sönderdelning genom den elektriska strömmen samt i synnerhet om metoden att ur alkoholradikalernas cyanföreningar, d. v. s. nitriler, framställa syror med högre kolhalt. 1873 uppfann han en enkel metod att ur fenol och kolsyra framställa salicylsyra, hvars antiseptiska egenskaper han upptäckte 1874. Genom att uppfatta de organiska syrorna som substitutionsderivat af kolsyra lade K. i själfva verket redan före Kekulé grunden till dennes teori om kolets fyratomighet. Fasthållande vid Berzelius' teori om kopplade radikaler, utbildade K. ensidigt denna och uppträdde med stor hätskhet mot den s. k. moderna kemien. Utom afhandlingar och uppsatser, hvilka återfinnas i Liebigs och Wöhlers ”Annalen der chemie und pharmacie”, i den af K. o. a. sedan 1870 redigerade ”Journal für praktische chemie” samt i Liebigs, Poggendorffs och Wöhlers ”Handwörterbuch der reinen und angewandten chemie”, som han i slutet af 1840-talet redigerade, författade K. bl. a. *Ausführliches lehrbuch der organischen chemie* (2 bd, 1854, 1860; ett 3:e band, utarbetadt af H. v. Fehling, 1868 samt E. v. Meyer och A. Weddige, 1878; ny, omarbetad uppl. af de två första banden af Meyer 1880—84), hvilket arbete utgör 3:e—5:e banden af Graham-Ottos ”Ausführliches lehrbuch der chemie”. (H. E.)

Kolbein. 1. K. Tumason, isländsk höfding,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

bosatt i Skagafjördur i nordlandsfjärdingen, var böndernas anförare mot torparvännen, den orolige biskop Gudmund Arason på Hólar och dräptes 1208 af dennes anhängare. K. var en god skald. Han diktade dråpor till Maria och aposteln Johannes samt en bön på vers morgonen före sin sista strid. — 2. K. unge, den föregående son, invecklades genom giftermål i Sturlungarnas inbördes fejder samt slöt sig än till det ena, än till det andra partiet och slutligen till Sturlungarnas hufvudfiende, Gizurr Thorvaldsson. I förening med denne fällde han i slaget på Örlygsstaðir (1238) Snorres broder Sighvat och dennes son Sturla. Sedermera måste K. i flera år kämpa med Sturlas broder Thord Kakali (”lerkruka”) och dräptes 1245. C. R.*

Kolberg [kå'l-], Colberg, stad och fordom fästning i preussiska reg.-omr. Köslin (Pommern), fordom hufvudstad i hertigdömet Kassuben, vid Persante, 2 km. från Östersjön. 22,856 inv. (1905). Staden har 4 förstäder (bland dem *Münde* och *Strandvorstadt*, vid Persantes mynning), 4 kyrkor, bl. a. Mariakyrkan (byggd 1258—1320), gymnasium med realgymnasium, en staty af Fredrik Vilhelm III och en minnesvärd (med byster) öfver Nettelbeck och Gneisenau. Industrien omfattar järngjuteri och mekanisk verkstad, tillverkning af farmaceutiska preparat, träsliperi och tillverkning af tobaksvaror. Dessutom drifvas fiske och obetydlig sjöfart. — K. är en mycket besökt kurplats (omkr. 14,000 badgäster) med varma bad, i synnerhet soolbad och moorbad. — K. uppstod i 10:e årh. kring ett slaviskt fäste och upptogs 1284 i hansan. 1276 afträddes det af Pommerns hertig till stiftet Kammin, med hvilket det 1648 kom till Brandenburg. I trettioåriga kriget intogs K. 1627 af de kejserlige, som ansenligt förbättrade försvarsverken: en tornprydd ringmur, våt graf och därutanför en italiensk bastionsfästning. K. blockerades af svenskarna från hösten 1630 och intogs af dem 2 mars 1631, hvarefter de iståndsatte de befintliga befästningarna och tillökade dem med 2 horuverk och 4 raveliner samt ett större hornverk på andra sidan bron öfver Persante. De innehade K. till 1653. De af dem anlagda fästningsverken jämnades med marken under 1800-talets senare hälft. Under sjuåriga kriget belägrades K. af ryssarna 1758, 1760, då några svenska fartyg deltogo i blockaden, och 1761, då en svensk eskader under Pehlandershold medverkade, hvarjämte svenska landtrupper under Hessenstein gjorde en diversionsrörelse öfver Usedom och Wollin fram till Kammin; först vid den tredje belägringen lyckades de genom hungersnöd tvinga kommendanten von der Heyde att uppgifva fästningen (16 dec.). Lika tappert försvarade sig fästningen 1807, under Schills och borgaren J. Nettelbecks, senare under Gneisenaus ledning mot fransmännen, hvilka i flera månader beskötо den, utan att komma i besittning af den. Freden i Tilsit afbröt slutligen belägringen. J. F. N. Ln. L. W:son M.

Kolberg [kå'l-], Oskar, polsk etnograf, fornforskare, f. 1814, d. 1890 i Krakau, utgaf *Pieśni ludu polskiego* (100 polska folkvisor med melodier, 1842; ny samling 1857). 1879 hade han hunnit utgifva 28 delar (8,000 visor), som dock utgjorde endast hälften af hans samlade material. Särskildt hans undersökningar om melodiernas ursprung ega stor betydelse för den vetenskapliga forskningen. Han komponerade en opera, *Hanna*, en operett samt några häften polska nationaldanser och fantasier öfver folkmelodier. A—d J.

Kolberger hejde, en del af farvattnet utanför holsteinska kusten mellan Kielfjorden och Femern, är bekant genom två slag emellan svenska och danska flottor. Det första stod 1 juli 1644 mellan svenska flottan under Klas Fleming och den danska under Kristian IV. Danska flottan var delad i 4 eskadrar och utgjordes af 40 örlogsfartyg förutom brännare och småfartyg. Svenska flottan, i 3 eskadrar, bestod af 34 örlogsfartyg och 7 brännare, men denna underlägsenhet i antal uppvägdes af fartygens starkare bestyckning. Besättningarna på båda flottorna voro litet öfvade; på svenska flottan funnos inemot 6,000 man sjöfolk och knektar samt öfver 1,000 kanoner. Fleming själf, flottans skapare och organisatör, hade på de sista 15 åren icke varit till sjöss, men han visade sig det oaktadt vara väl uxen sitt svåra värf; han förde nu 1:a eskadern, avantgardet; de båda andra eskadercheferna voro amiral Åke Ulfsparre och amirallöjtnant Klas Bielkenstierna. Den ställning konung Kristian intog i sin flotta är ej tydlig: han förde 3:e eskadern, under det att riksamiralen Jörgen Wind förde, såsom ”generalamiral”, 1:a eskadern, avantgardet. Det var första gången sedan Nordiska sjuårskriget och efter lång tid af danskt välde i Östersjön som de två rikenas flottor skulle mäta sina krafter i en större drabbning. 1 juli låg svenska flottan (efter Femerns intagande) till ankars utanför och något ö. om Femerns norra udde, då danska flottan, kommande från Sundet och styrande för god vind, blef synlig kl. 9 på morgonen. Fleming gick nu till segels, men höll sig fortfarande n. om Femern i afvaktan på, hvad danska flottan skulle göra. Då denna vid 12-tiden var nära, satte Fleming kurs västvart. Efter hand som flottan kommit förbi Femerns norra udde, lade han upp bidevind för babords halsar och pressade sig härigenom mellan Femern och ett v. om ön liggande sandgrund. Danska flottan, som följde efter, vågade icke styra så nära land, utan gick i lä om (utanför) grundet. Genom denna djärfva manöver kom Fleming i lovart om danska flottan. Häraf drog han fördel och höll af till ett första anfall. Skickligt begagnande vinden, som småningom drog sig öfver syd till västlig, behöll han hela dagen lofven af fienden och förde härunder sin flotta ännu 3 gånger till anfall, men vid 4:e anfallet upphörde kanonaden af sig själf, enär mörkret föll på. Under natten ankrade danska flottan ö. om Femern för att reparera. Fleming sökte följande dag förgäfves fienden, där striden stått, för att ånyo erbjuda batalj; därefter gick han till Kielfjorden för att reparera. I jämförelse med sjöstriderna under Nordiska sjuårskriget, hvilka afgjordes genom blodiga äntringar, voro förlusterna i detta slag obetydliga: omkr. 200 man i döda och sårade å danska flottan, ungefär hälften så många å den svenska flottan; intet fartyg eröfrades, och inga fångar togos, men Kristian IV blef lindrigt och Jörgen Wind (chefen för avantgardet) dödligt sårad. Striden försiggick uteslutande medelst en primitiv artillerield: ammunitionsutredningen var (på svenska flottan) blott 30 skott per kanon. Denna omständighet och fartygschefernas brist på öfning förklara de ringa förlusterna, och slaget blef ofgjordt. Men icke desto mindre är denna sjöstrid den första

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

i Norden, där befälhafvarna å båda sidor — Fleming och Wind — leda sina flottors rörelser ej blott till den första sammandrabbningen, utan äfven under stridens fortgång. I taktiskt hänseende är därför slaget 1 juli 1644 banbrytande. Den danska folksången "Kong Christian stod ved høien mast" hänför sig till denna strid. Konungens uppträdande i slaget var likvisst af underordnad betydelse. Se K. V. Bruun, "Slaget paa Kolberger heide d. 1 juli 1644" (1879), och A. Munthe, "Svenska sjöhjältar" V: 1, s. 297—325 (1905).

24 april 1715 stod vid K. en strid mellan en svensk flotta (4 skepp och 2 fregatter) under schoutbynachten Karl Hans Wachtmeister och en dansk (8 skepp och 2 fregatter) under schoutbynachten Kristian Karl Gabel. Efter tappert motstånd och sedan Wachtmeister förgäfves sökt bryta sig igenom den danska eskadern, ville han begagna natten till att reparera sina skadade skepp i afsikt att dagen därpå komma undan genom Stora Belt. Men under mörkret dref han på bankarna utanför Bülck (vid inloppet till Kielfjorden). Som Wachtmeister led brist på krut och därför ej kunde återupptaga den väntade striden, beslöt han göra sina fartyg obrukbara, men hann ej utföra denna plan till följd af Peder Wessels (Tordenskjolds) vaksamhet, utan öfverlämnade sig och sina skepp åt Gabel. A. M—e.

Kolbindning, *metall.*, kallas järnets upptagande af kol som legeringsämne. (Se Järn, sp. 381 ff.)

Kolborste, *elektrot.*, kontaktstycke af pressadt kol, som användes för öfverföring af elektrisk ström från en rörlig yta, t. ex. en strömsamlare på en elektrisk maskin (se d. o.). A. E—m.

Kolbotten. Se Kolning.

Kolbox, *sjöv.* Se Box.

Kolbriketter. Se Briekettering och Brännmaterial.

Kolbrunarskald. Se Tormod Kolb unarskald.

Kolbränna. Se Anund 3.

Kolbullar, skogsarbetarnas vanligaste föda, tillagas på följande sätt. Hvetemjöl röres med vatten till stadig smet, som saltas lätt. Enbart fett fläsk (s. k. amerikanskt) smältes i en stekpanna. Hvetemjölssmeten iläggas i pannan, gräddas på båda sidorna till en omkr. 3 cm. tjock pannkaka. Vid gräddningen måste pannan stå å glöd eller kol. Kolbullarna förtäras sedan till omväxling med kaffe, torrt bröd och amerikanskt fläsk.

Kolbunker (eng. *coal-bunker*, *bunker*), *sjöv.*, detsamma som kolbox. Se Box.

Kolbuszowa [-ʃåva], köping i Galizien. 3,174 inv. (1900), tillsammans med de kringliggande byarna Öfre K. och Nedre K. 6,510 inv. (polacker). J. F. N.

Kolbäck, socken i Västmanlands län, Snefringe härad. 4,956 har. 2,899 inv. (1909). K. utgör ett regalt pastorat i Västerås stift, Munktorps kontrakt.

Kolbäcken, *geol.*, svagt skålformig aflagring af bergarter, som innehålla brunkols- eller stenkolsflötser. Se Stenkolsbäcken. E. E.

Kolbäcksån, vattendrag i Dalarna och Västmanland, upprinner i Väster-Dalarna ur sjön Säfsen, flyter med östlig hufvudriktning genom Väster-Bergslagen, bildande de betydliga sjöarna Vässman samt Norra och Södra Barken (100 m.) därefter mot s. ö. genom Västmanland, inom hvilket landskap den genomflyter sjöarna Stora och Lilla Aspen (77 m.), Åmänningen (76,6 m.), Virsbosjön (73 m.), Öfre och Nedre Nadden (70 m.), Ö. Surasjön samt slutligen Freden, hvarefter den genom Borgåsund utfaller i fjärden Galten af Mälaren. Vid Ängelsberg upptager Åmänningen Norbergsån, som kommer från småsjöar i södra Dalarna och upptager vattnet från en mängd småsjöar. De många fallen ha fått användning i industrien; de viktigaste finnas vid Semla, Fagersta, Västanfors, Ramnäs, Surahammar, Trångfors (med kraftstation tillhörig Nord. metallaktiebolaget i Västerås), Hallstahammar och Sörstafors. K. är till stor del af sitt lopp kanaliserad, eller ock kringgås forsarna af Strömsholms kanal. Omgifningarna, i allmänhet starkt kuperade och med jämförelsevis icke betydlig odling, äro berömda för sin skönhet. Vattendragets hela längd är 170 km., dess afvattningsområde 2,890 kvkm. A. G.

Kolchicein, *farm. med.* Se Kolchicin.

Kolchicin, *farm. med.*, ett ämne i hösttidlösan, *Colchicum autumnale* (se Colchicum), särskildt i fröna, den officinella drogen *semen Colchici*. Kolchicinet är en förening mellan metyl och *kolchicein*, som äfven förekommer i drogen. Båda dessa ämnen ha vanligen räknats till alkaloiderna, ehuru de förete sur reaktion. Rent kolchicin, $C_{22}H_{25}NO_6$, är ett gulhvitt, bittert pulver, lösligt i vatten och alkohol. Dess verkan på organismen synes sammanhänga därmed, att det, själft föga verksamt, småningom oxideras till starkt giftigt *oxidikolchicin*; effekten inträder med en egendomlig långsamhet. Flera timmar efter intagande af en giftig dos inträda starka kräkningar och 12 till 24 timmar efter intagningen ett synnerligen häftigt diarré. Ibland befinnes tarmslemhinnan vara inflammerad; i andra fall saknas tecken till sådan lokal retning, och diarrét synes då bero därpå, att giftet framkallat en abnorm retlighet hos nervbildningar i tarmväggen. Utom mag- och tarmsymtomen inställer sig äfven (hos djur) "uppstigande förlamning", började i bakbenen och gripande öfver på bålen; slutligen uppträda konvulsioner och död genom kväfning. — Som läkemedel ha kolchicum och kolchicin sin väsentliga användning mot de karakteristiska smärtanfallen vid gikt. Medlet bör anlitas vid anfallets början i ordentliga doser. Bäst ges rent kolchicin, 1 mg. 3 ggr dagligen i 2 dagar. Behandlingen leder vanligen till illamående och starkt diarré, hvarvid de häftiga smärtorna och inflammationen i den angripna ledgången försvinna. Lindrigare anfall kunna häfvas af ett par doser utan tarmretning. Medlets verkningssätt vid gikt är alldeles okändt; på giktsjukdomen i öfrigt verkar det ej. Utom kolchicin användes äfven *Tinctura Colchici*, som dock verkar svagare och osäkrare. C. G. S.

Ko'lchis (grek. *Κολχίς*, lat *Cölchis*) hette fordom en landsträcka vid östra ändan af Svarta hafvet (*Pontos Euxeinos*), ungefärligen motsvarande det nuv. ryska guv. Kutais (Mingrelien) och den turkiska prov. Trabezon. Landet genomströmmas af floden Rion (de gamles *Fasis*), hvars breda floddal är ett utomordentligt fruktbart, men sumpigt och af febersjukdomar härjadt alluvialland. Hos invånarna fann Herodotos i såväl utseende som kulturförhållanden mycken likhet med egypterna och förmodade, att de också verkligen härstammade från en egyp-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

tisk kolonisation. I de grekiska fornsagorna är K. bekant som Medeas fädernesland och målet för argonauternas härfärd för att hämta det gyllene vädurskinnet (se Argonauterna). Under äldre tider styrdes K. af egna konungar i tämligen lösligt beroende af persiska riket. Af Mithridates VI lades det under det pontiska riket och kom vid dettas upplösning under romerskt välde. Den förnämsta staden var Dioskurias (äfven Sebastopolis kallad), i likhet med åtskilliga andra städer i detta land grundad af nybyggare från Miletos. A. M. A.

Kolchiska draken, enligt sagan väktaren af det gyllene vädurskinnet. Se Argonauterna.

Kold, Kristen Mikkelsen, dansk skolman, af nordjyländsk bondesläkt, f. 29 mars 1816, d. 6 april 1870, tog 1836 skollärarexamen och åtföljde 1842—47 en dansk missionär till Mindre Asien samt blef 1849 informator hos V. Birkedal i Ryslinge på Fyn. 1851 grundlade han där en folkhögskola (den första i konungariket), hvilken sedan flyttades till Dalum, vid Odense. 1862 öppnade han äfven skolan för vuxna kvinnor, hvilka undervisades om sommaren. K. tog äfven initiativet till anordnande af privata barnskolor på landet, hvilka i synnerhet på Fyn vunnit stor utbredning. K. var en man med stor idérikedom och genial blick på människolifvet samt öfvade i vida kretsar långt större inflytande, än man skulle vänta af hans anspråkslösa lefnadsställning. Jfr F. Nygaard, "K. Kold" (2 bd, 1895). E. Ebg.

Ko'lde, Theodor, tysk kyrkohistoriker, f. 1850 i Friedland, e. o. professor i Marburg 1879 och professor i kyrkohistoria i Erlangen 1881, har egnat hufvudparten af sin kyrkohistoriska forskning åt Luther och reformationen. Bland hans många skrifter märkas *Martin Luther, eine biographie* (2 bd, 1884—93) samt *Friedrich der weise und die anfänge der reformation* (1891), *Luthers selbstmord, eine geschichtslüge* (3 uppl. 1890), *Beiträge zur bayrischen kirchengeschichte* (13 bd, 1895—1907), *Andreas Althamer* (1895), *Pater Denifle etc.* (2 uppl. 1904), *Die älteste redaktion der augsburger konfession* (1906) och *Historische einleitung in den symbolischen büchern der lutherischen kirche* (1907). Äfven åt Englands kyrkohistoria i 19:e årh. har K. egnat undersökningar, bl. a. de uppmärksammade *Die heilsarmee* (2 uppl. 1899) och *Edward Irving* (1901). Hj. H—t.

Ko'lderup, Amunda Bartholda Vilhelmine Mariane, norsk sångerska, f. 15 dec. 1846 i Furnes socken (Hedemarken), d. 28 sept. 1882 i Kristiania, begaf sig 1872 till Stockholm, där hon erhöll undervisning af friherrinnan A. Leuhusen. 1874 sjöng hon under lifligt bifall såväl i Stockholm som i Kristiania. Sedermera studerade hon i Wien under R. Levy och mottog 1875 engagemang vid operan i Olmütz, där hon debuterade som *Leonora* i "Trubaduren". Under den närmast följande tiden uppträdde hon med stort bifall äfven i Salzburg, Würzburg, Dessau och Mannheim. Vintern 1878—79 instuderade hon i Milano operapartier på italienska. 1879—80 hade hon engagemang i Aachen och Mainz samt var från 1 maj 1881 anställd vid hofoperan i Kassel. Hon egde en klangfull, stark och behaglig sopran — säkerligen den yppersta sångstämma, som hörts i Norge —, förenade med en hänförande apparition stor dramatisk talang och uppträdde i ett stort antal operapartier, t. ex. *Elisabet* i "Tannhäuser", *Elsa* i "Lohengrin", *Leonora* i "Fidelio", *Grefvinnan* i "Figaros bröllop", *Valentine* i "Hugenotterna", *Margareta* i "Faust", *Matilda* i "Wilhelm Tell" och *Lucrezia* i "Lucrezia Borgia". O. A. Ö.

Ko'lderup-Rosenvinge. 1. Janus Laurits Andreas K.-R., dansk rättshistoriker, f. 10 maj 1792, d. 4 aug. 1850, blef juris kandidat 1813 samt vann s. å. ett af universitetet utfäst pris för behandlingen af ett rättshistoriskt spörsmål. 1815 blef han juris licentiat och 1817 juris doktor samt 1818 e. o. och 1830 ord. professor vid universitetet. 1834—48 var han därjämte medlem af direktionen för universitetet och de lärda skolorna. Utom en mängd viktiga rättshistoriska afhandlingar författade K. det grundläggande arbetet *Grundrids af den danske rets historie* (1822; 3:e uppl. 1860) samt inlade stor förtjänst genom att utgifva "Samling af gamle danske love" (bd 2—5 och bd 1 afd. 1, 1821—46) och "Udvalg af gamle danske domme" (4 bd, 1842—48). — 2. Janus Laurits Andreas K.-R., den föregående sonson, botanist, f. 7 nov. 1858, tog 1882 magisterkonferensen i naturhistoria och 1888 filos. doktorsgrad, blef 1885 bibliotekarie vid botaniska museet och 1900 docent vid universitetet i botanik samt vid polytekniska läroanstalten i mikroskopi och bakteriologi. Han slog sig tidigt på studiet af algerna, företog i detta syfte bl. a. 1886—88 resor till Grönland och 1891—95 till de danska farvattnen. Sedan 1894 har han varit redaktör för "Botanisk tidsskrift". Förutom flera afh. i denna publikation och i "Meddelelser om Grönland" har han 1909 börjat utgifningen af ett grundläggande verk, *The marine algæ of Denmark*. 1 o. 2. E. Ebg.

Koldewey [kå'ldevej], Karl, tysk nordpolsfarare, f. 1837 i Bücken (Hannover), d. 1908 i Hamburg, förde 1868 den första tyska nordpolsexpeditionen till Spetsbergen (skildrad 1871) samt 1869—70 den andra expeditionen. Denna gick till östra Grönland och nådde 77:e breddgraden. En berättelse om denna färd utkom i 2 bd 1873—74 (folkupplaga 1875). K. blef assistent, senare amiralitetsråd och afdelningsföreståndare för nautiska observatoriet ("Seewarte") i Hamburg. Wbg.

Ko'lding, dansk stad, den sydligaste på östkusten af Jylland, Vejle amt, vid Koldingåns utlopp i Koldingfjorden, vackert belägen, omgifven af höjder. 13,450 inv. (1906). Förlusten af Slesvig och riksgränsens flyttning ha haft stor betydelse för stadens förkofran. 1866 framdrogs östjyllandska längdbanan till K., och 1874 fördes sydliga tvärbanan från Fredericia västerut dit. Flera betydliga fabriker. Staty af politikern K. Berg (1906). Andra minnesmärken äro resta öfver skalden K. Ploug (1899) och krigaren F. Læssøe (1907). K. är en gammal stad och var under medeltiden af ej ringa betydelse; på 1200- och 1300-talen höllos där flera politiska möten med hertigarna af Sönderjylland och grefvarna af Holstein. 1247 under inbördeskriget mellan konung Erik Plogpenning och hertig Abel förstörde denne staden. På 1600-talet blef K. hårdt hemsökt, dels af de kejserliga trupperna 1627—29, dels af de svenska 1644—45 samt årnyo 1657—58 och gick därefter starkt tillbaka. 23 apr. 1849 stod en häftig strid i och omkring staden mellan de danska och slesvig-holsteinska härarna, hvarefter danskarna måste utrym-

ma den och draga norr ut. På en höjd n. om staden uppförde hertig Abel 1248 borgen Koldinghus som värn för Slesvig mot angrepp norrifrån; men 1268 ombyggdes och förstärktes den af Erik Klipping som gränsvärn för angrepp söderifrån. Senare renoverades den af Kristofer III och Kristian III, och 1598 tillbyggde Kristian IV ett 43 m. högt fyrkantigt torn (''kæmpetaarnet'') med fyra väldiga sandstensatlanter upptill, en i hvart hörn, föreställande Herakles, Hektor, Hannibal och Scipio; sedan 1854 återstår blott den första. Konungafamiljens medlemmar uppehöllo sig ofta på Koldinghus, i synnerhet Kristian III (d. där 1 jan. 1559). Julmorgonen 1658, då de svenska trupperna voro förlagda i K., stormades borgen af polackerna under Czarniecki, och 30 mars 1808, då marskalk Bernadotte (sedermera Karl XIV Johan) hade sitt högkvarter på Koldinghus, uppkom vådeld, troligen genom någon oförsiktighet af de spanske soldaterna, hvarvid själfva slottet förstördes och halfva tornet störtade ned. Sedan 1867 äro ruinerna fridlysta, och 1892 inrättades i nedersta våningen ett historiskt museum, numera betydligt utvidgadt. Se P. Eliassen, ''Kolding fra middelalder til nutid'' (1910). E. Ebg.

Ko'lding (Colding), Poul Jensen, dansk skolman, präst, f. 1581 i Kolding, d. 1640, blef student 1601 och reste 1601—04 utomlands (han var 1601 i Prag hos Tyko Brahe i dennes dödsstund), blef efter hemkomsten magister och 1605 kyrkoherde, 1608—21 i Vindinge nära Næstved och därefter på Herlufsholm, 1615 tillika prost. Dessutom var han 1622—31 föreståndare för Herlufsholms skola och gods samt bidrog till bägges förkofran. K. författade både en latinsk-dansk ordbok (1622) och en dansk-latinsk (1626); han hyste varm känsla för modersmålet. Hans söner kallade sig Vinding (se Vinding, R.). E. Ebg.

Koldinghus. Se Kolding.

Koldioxid, *kem.* Se Kolsyra.

Koldisulfid. Se Kolsvafla.

Ko'lditz (Colditz), stad i Sachsen, distriktet Leipzig, vid Zwickauer Mulde. 5,154 inv. (1905). Ett gammalt slott är nu vårdanstalt för manliga dårar. I trakten brunkol, som framkallat en liflig industri i K. J. F. N.

Koléah, stad i franska dep. Alger, Afrika, på en fruktbar slätt v. om floden Mazafran, 2 km. från Medelhafvet och 17 km. s. v. om Alger. 5,996 inv. (1901). Garnison och militärhospital, tukthus, vackra trädgårdar, vinberg och stenbrott. K. anlades 1550 af morer från Spanien och förstördes 1825 genom en jordbäfning. J. F. N.

Kolecystektasi (af grek. *cholē*, galla, *kýstis*, blåsa, och *e'ktasis*, utvidgning), *med.*, gallblåsutvidgning.

Kolecystitis, *kir.* Se Cholecystitis.

Kolecystomi, *kir.* Se Cholecystomi.

Kolelithi'asis l. Cholelithiasis (af grek. *cholē*, galla, och *li'thos*, sten), *med.*, gallstenssjukdom. Se Gallsten.

Kolemi l. Cholemi (af grek. *cholē*, galla, och *hai'ma*, blod), *med.*, närvaro af gallbeståndsdelar i blodet. Jfr Gulsot.

Kolendros, stad i turkiska vilajetet Saloniki, n. om Olympos, säte för grekiske biskopen af Kitros. 3,000 inv. (greker). J. F. N.

Kólera (lat. *cholĕra*, af grek. *chole'ra*, sjukdom, som visar sig i häftig kräkning och diarré), ett namn, som omfattar flera olika sjukdomar med kräkningar, diarré och hastig kraftnedsättning som hufvudsymtom. Man skiljer mellan den epidemiska (asiatiska l. indiska) koleran, den inhemska (sporadiska) koleran och barnkoleran.

Den epidemiska koleran (*Cholera epidemica, Ch. asiatica, Ch. indica, Ch. orientalis* l. endast *Ch. morbus*), ehuru först i början af 1800-talet införd till Europa, är sedan urminnes tider känd i Indien, där den har sin stamort kring mynningarna af floderna Ganges och Brahmaputra. Ehuru redan i midten af 1700-talet stora koleraepidemier förekommo i Indien, såsom i Pondichéri 1768, erhöll koleran en världshistorisk betydelse först med år 1817 och de därpå följande åren, då den efter att ha utbredt sig öfver hela Indien och Kina småningom vände sig äfven mot v. och framträngde till Europas gränser. Längre än till Astrahan, där sjukdomsfall uppträdde i sept. 1823, kom emellertid koleran icke för den gången. Men tre år senare utbröt en ny epidemi i Bengalen, hvilken trängde icke blott längre in i Ryssland (1830), utan ända in i hjärtat af Europa öfver Polen (1831) till Tyskland, Ungern och Österrike. Med fartyg från Hamburg fördes farsoten redan i slutet af 1831 öfver till England, och kort därefter utbredde den sig öfver Frankrike, Belgien och Holland. Samtidigt vandrade den öfver Persien och Arabien till Egypten, hvarifrån den äfven på denna väg snart framträngde öfver Turkiet till Europa. I Skandinavien hemsöktes först Norge (hamnstäderna Drammen, Moss och Kristiania höstarna 1832 och 1833), och sommaren 1834 nådde sjukdomen Sverige, hvaremot Danmark h. o. h. undgick denna epidemi. Från England öfverfördes sjukdomen icke blott till Portugal och Spanien, utan äfven till Amerika. Sedermera spred den sig 1835—37 från Spanien öfver södra Frankrike till Italien och Schweiz. Öfver Egypten drog den sig utefter Afrikas hela norra kust, och först med hösten 1837 kan denna vidtutbredda koleraepidemi anses ha upphört. Det dröjde dock icke länge, förrän Europa hemsöktes af en ny epidemi, som, utgången 1844 från Indien, utbredde sig 1847 och 1848 öfver Ryssland och större delen af Europas kontinent samt nådde Finland 1849 och Sverige 1850. Under nästan hela 1850-talet höll den sig kvar på vissa punkter i Europa, angrep sålunda 1854 sydvästra Tyskland och det dittills jämförelsevis skonade Schweiz samt gjorde äfven en påhälsning vid Afrikas västkust och i Syd-Amerika. Danmark och Skandinaviska halfön voro svårast hemsökta under 1853, men Sverige blef icke fullt fritt från denna epidemi förrän 1859, i det att sjukdomen under de mellanliggande åren blossade upp hvarje sommar. 1863 började koleran åter en vandring från sitt hemland till Europa, men nu på en alldeles ny väg. Den öfverfördes nämligen med pilgrimer från Bombay till Jemen och öfriga delar af Arabien samt härjade med förfärlig våldsamhet 1865 bland pilgrimsskarorna i Mekka, hvilka i vild flykt släpade den med sig till Egypten, Konstantinopel, Malta, Italien och södra Frankrike. Från dessa trakter öfversvämmade koleran snart hela Europa. I Sverige fick farsoten en rätt vidsträckt utbredning och gick då ända upp till Haparanda. Efter några års hvila väcktes sedan koleran 1871 åter till lif i en del europeiska stater. Äfven i

Sverige kom den till synes, ehuru mycket lindrigt, nämligen i Gäfle 1872 samt i Höganäs, Hälsingborg och några andra orter i Skåne 1873. Koleran syntes nu en tid tillbakaträngd till sitt hemland, då i början af 1880-talet Europa åter hotades genom epidemier bland pilgrimerna i Mekka och Medina samt genom sjukdomens uppträdande i nedre Egypten sommaren 1883. Den kom dock ej längre detta år trots den lifliga trafiken genom den 1869 öppnade Sueskanalen. Men redan i juni månad 1884 visade det sig, att koleran lyckats framtränga till Europa. Denna epidemi antages ha blifvit öfverförd till Toulon genom ett franskt krigsfartyg. Den uppnådde på några veckor sitt maximum i nyssnämnda stad, men spred sig småningom därifrån till Marseille och ett par närliggande städer samt längre fram på året till Paris och en del orter i Bretagne. Från Frankrike kom sjukdomen till Italien, där Genua, Venezia, Neapel och Sicilien angrepos sommaren 1884, samt vidare till Spanien, där epidemien härjade ganska svårt i slutet af 1884 och större delen af 1885. Efter flera års uppehåll kom koleran utan känd orsak åter till Spanien 1890. Sedermera har sjukdomen två gånger, ehuru med allt mindre utbredning hvarje gång, ånyo hemsökt Europa, nämligen under större delen af 1890-talet, hvarvid bland annat en våldsam epidemi äfven utbröt i Hamburg 1892, sannolikt ditförd från Ryssland, samt senast 1908—10. Bägge dessa gånger har koleran vandrat den gamla vägen från Indien öfver Afganistan och Persien till Kaspiska hafvet och därifrån vidare till Ryssland, inom hvars område den sedan hufvudsakligen hållit sig. — Den epidemiska koleran är en infektionssjukdom, beroende på ett speciellt smittämne, som från sina hemorter i Ostindien kan kringföras till andra platser, men hittills icke uppstått självständigt på någon annan punkt än i den ursprungliga härden. Smittämnet utgöres med all sannolikhet af en kommaliknande, böjd stav, *Spirillum choleræ asiaticæ*, som först med säkerhet påvisats af tysken R. Koch (se Bakteriologi, sp. 728). Denna s. k. kommabacill påträffas regelbundet i kolerasjukas tarminnehåll och tarmkörtlar, däremot aldrig i blodet eller i de organ, som vid andra infektionssjukdomar bruka vara säte för mikroorganismer, nämligen i lungorna, mjälten, lefvern och njurarna. Häraf drager man den slutsatsen, att kolerasjukdomen i hufvudsak är en tarminfektion, hvilket också bekräftas däraf, att kolerasmittan, enligt vunnen erfarenhet, vanligen sprides med tarmuttömningarna från de kolerasjuke, vare sig genom direkt förorening, eller sedan de smittoförande exkrementerna blandats med dricksvatten eller fastnat på kläder eller andra föremål och därifrån öfverförts på friska, men för smittämnet mottagliga individer. Kolerans sätt att smitta förklarar också sjukdomens egenskap att hufvudsakligen spridas med samfärdseln. Sjuka resande eller t. o. m. friska, som i sina tarmar hysa kolerabaciller eller som fått några effekter nedsölade af kolerauttömningar, kunna nämligen lätt föra smittan vidare från plats till plats och därigenom bilda nya smitthärdar. Vill man hindra spridningen af asiatiska koleran, måste man följaktligen noga öfvervaka den personliga samfärdseln. Detta sker i våra dagar på ett mycket humanare sätt, än förhållandet var förr, då stränga karantänsåtgärder vidtogos mot alla resande, som kunde misstänkas ha besökt en kolerasmittad ort. Karantänen (se d. o.) är nu utbytt mot en enkel undersökning å ankomstorten af de resandes hälsotillstånd, efterföljd af en under vissa dagar fortsatt observation eller s. k. efterbesiktning, hvarunder den resande obehindradt idkar samkväm med landets invånare. Endast sådana kläder eller reseffekter, som misstänkas vara nedsmutsade af tarmuttömningar, blifva kvarhållna för att rengöras eller desinfekteras, innan de utlämnas till fritt begagnande. De sjuke eller misstänkt smittade isoleras under viss tid på särskilda platser inom landet och erhålla där den vård och behandling, som deras tillstånd kräfver. — Har en koleraepidemi utbrutit på en ort, beror dess varaktighet på många olika, hufvudsakligen lokala förhållanden. Ofta föregås epidemien af talrikt uppträdande diarréfall, därefter kunna några enstaka fall af utpräglad kolera visa sig, och så efter en eller annan vecka utbryter epidemien med större eller mindre våldsamhet. Vanligen äro sjukdomsfallen mera svårartade i början af epidemien än längre fram. Följer man kolerans lokala utbredning särskildt inom ett större stadssamhälle, så finner man, att sjukdomen i regel börjar med husepidemier och sedan fortsätter som gatuepidemier samt att den ofta nog håller sig blott till vissa stadsdelar. Kolerans inkubationsstadium, d. v. s. den tid, som förflyter från det ögonblick, då man ådragit sig smittan, till dess de första sjukdomssymtomen uppträda, växlar mellan några timmar och högst fem dagar. Vanligast räcker dock inkubationstiden 1—3 dagar. I den lindrigaste formen ger sig sjukdomen till känna endast genom diarré, koleradiarré, utmärkande sig genom sin envishet och genom uttömningarnas mängd; snart inträda dock i följd häraf stor mattighet, stark törst och fullständig brist på aptit. I något svårare form kallas sjukdomen kolerin, som utom af nyssnämnda symtom karakteriseras af kräkningar, uttömningarnas tunna, ofta risvattenlika beskaffenhet samt kramp i vaderna. Går icke detta stadium snart tillbaka, inträder vanligen den svåraste formen af kolera, den *asfyktiska*, som utmärkes genom ytterlig kramp i musklerna, cyanotisk, blåröd hudfärg, kall hud med klibbig svett, ännu häftigare kräkningar och diarré än förut, kväljande törst, minskad urinafsöndring, liten puls, hög feber, trög, rosslande andhämtning samt höggradig oro. Sällan lyckas det i detta stadium att genom någon behandling hindra döden. Stundom kommer sig dock patienten efter ett sådant koleraanfall, men återhämtar icke krafter på mycket länge, utan faller i ett svaghetstillstånd, som liknar nervfeber och därför kallas koleratyfoid. Behandlingen vid kolera bör framför allt gå ut på att i tid gripa in med föreskrifter om sängvärme, sträng diet, intagande af organiska syror, af hvilka kolerabacillerna lätt dödas, samt af kalomel, hvaremot opium, som förr mycket brukades i kolera, numera så godt som allmänt öfvergifvits. Vid fullt utbildadt koleraanfall komma till allt detta äfven stimulerande medel, såsom konjak, ischampagne samt subkutana infusioner med fysiologisk koksaltlösning, tarminfusioner med garfsyrelösning o. s. v. På senare tid har man äfven, ehuru med tvifvelaktigt resultat, försökt att använda serumbehandling mot kolera. I följd af den ringa framgång all behandling af de svåra koleraformerna visat sig medföra ligger hufvudvikten alltjämt på

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

att genom de sjukes isolering samt genom sträng renlighet söka förekomma sjukdomens spridning. Möjligen komma också försöken att genom framställningen af koleravaccin vinna ett medel, som gör friska personer immuna mot sjukdomen, att visa sig medföra ett lyckligt resultat. — De viktigaste förändringarna, som påträffas efter döden, äro katarr eller inflammation i tarmarna, företrädesvis tunntarmen, blodöfverfyllnad och epitelafstötning i desamma samt ansvällning af tarmkörtlarna. I tarminnehållet finnas vanligen massor af kommabaciller. Beträffande sjukdomens natur anser man, att symtomen framkallas dels på mekanisk väg af den starka vattenförlusten genom tarmarna, dels kemiskt genom de toxiska ämnen, som bildas af kommabacillerna och som vid bacillernas sönderfallande förgifta kroppen.

Inhemsk l. sporadisk kolera (*cholera nostras*) kallar man enstaka, lindriga fall af en koleraliknande sjukdom, som oftast uppträder under somrarna och som i många fall icke kan skiljas från den asiatiska koleran genom annat än frånvaron af kommabaciller i tarmuttömningarna. Sjukdomen är icke smittsam, utan framkallas antingen genom dietfel, såsom förtärandet af förskämda matvaror, omogen frukt o. d., eller genom häftig förkylning och består uti en mer eller mindre häftig mag- och tarmkatarr. Behandlingen är densamma som vid epidemisk kolera, men utgången är sällan dödlig.

Om barnkolera (*cholera infantum*) se d. o. Om hönskolera se d. o. R. W.

Kolēra (lat. *colāre*, frånskilja, frånsila), *farm.*, sila en infusion, en dekokt eller en annan beredning, hvari drogrester förekomma, genom en silduk eller durkslag, så att dessa rester skiljas från vätskan; denna senare kallas kolatūr. C. G. S.

Koleradiarrē, *med.* Se Kölera, sp. 526.

Koleraspirill (Kommabacill). Se Bakteriologi, sp. 728.

Koleratyfoid, *med.* Se Kölera, sp. 526.

Kolēriker (af grek. *cholē*, galla), häftig, uppbrusande människa. Jfr Kolerisk.

Kolerīn, *med.* Se Kölera, sp. 526.

Kolērisk (af grek. *cholē*, galla), ”gallsiktig”, uppbrusande, häftig, af hetsigt och varmblodigt lynne; ett nervöst drag är framträdande hos den koleriske. Jfr Temperament.

Kolesteatōm (af grek. *cholē*, galla, och *ste'ar*, genit. *ste'atos*, talg, fett) l. Pärlsvulst, *med.*, en tumör, som hufvudsakligen består af en karakteristisk, mattglänsande, gul- eller blåhvit, stearinliknande massa, sammansatt af tätt hoppackade, tillplattade, hornvandlade celler och (vanligen) mellan dessa inlagradt kolesterin (se d. o.), i sällsyntare fall äfven af talgkörtelsekret och hårstrån. De typiska kolesteatomen äro af cystisk natur (se Cysta); de omges nämligen af en tunn hinna, som utåt består af bindväf, inåt af öfverhudsepitel, och det ofvan beskrifna egenartade innehållet i cystan bildas genom afstötning af celler från epitelets yta. Cystan kan vara af enkelt rundad form, men är ofta försedd med utbuktningar, som äfven kunna afsnöras till självständiga tumörer. Emedan cystinnehållet ej sällan är mer eller mindre fullständigt afdeladt i smärre rundade partier, som på grund af massans egendomliga beskaffenhet kunna till utseendet påminna om pärlor, benämnas kolesteatomen äfven pärlsvulster. De typiska kolesteatomen förekomma förnämligast i yttre hörselgången, mellanörat och de håligheter, som stå i samband med detta, samt i mjuka hjärnhinnan på undre ytan af hjärnan. De utgå från öfverhudsepitel. I mellanörat och dess bihang uppkomma kolesteatomen vanligen i anslutning till kroniska inflammationer med perforation af trumhinnan; det öfverhudsepitel, från hvilket svulsten bildas, har i sådana fall (vanligen) vuxit in från yttre hörselgången. Kolesteatomen i hjärnans mjuka hinna, hvilken normalt ej innehåller öfverhudsepitel, förklaras däraf, att öar af sådant epitel under den embryonala utvecklingen afsprängts från sitt sammanhang med öfverhuden. Kolesteatomen växla mycket i storlek; de äro ofta endast ärtstora, men kunna bli stora som ett äpple eller större. Vanligen växa de mycket långsamt och äro till sin natur godartade svulster; hjärnkolesteatomen behöfva ej förorsaka några som helst symtom, men kunna naturligen, om de bli stora (eller sitta på ömtåliga ställen), framkalla den fullt utvecklade bilden af en hjärntumör (se Hjärnsjukdomar, sp. 855, och Hjärntryck). Kolesteatomen i örat kräfva ofta kirurgisk behandling. Kolesteatomliknande partier kunna förekomma i olika tumörer, som eljest äro af helt annan natur, särskildt i en del svulster i urinvägarna. G. F—r.

Kolesterin (af grek. *cholē*, galla, och *ste'ar*, talg, fett), Gallfett, *kem.*, ett i gallsten, hjärna, blod m. m. förekommande ämne, $C_{26}H_{44}O$ (eller $C_{27}H_{46}O$) + H_2O, som kristalliserar i tunna, färglösa, glänsande fjäll af smältpunkten 147°. Det är olösligt i vatten, men lösligt i alkohol, eter och kolsvafla.. I kemiskt afseende är kolesterin en cyklisk, sekundär alkohol af ännu till stor del outredd byggnad. Det är omättadt och innehåller en isopropylgrupp. Af denna och andra omständigheter har man anledning sluta, att kolesterin är besläktadt med terpenerna (se d. o.) och särskildt att det står reten (se d. o.) nära. Kolesterin ur galla är vänstervridande. Ämnet igenkännes på många karakteristiska färgreaktioner; så blir t. ex. lösningen i kloroform vid omskakning med en droppe koncentrerad svafvelsyra blodröd (Salkowskis reaktion). Äfven i växter är kolesterin jämte närstående ämnen ytterst spridt, särskildt i ägghviterika delar. Dessa ämnen sammanfattas under namnet *fytosteriner* och spela möjligen en fysiologisk roll i sin egenskap af cellipoider, som reglera protoplasmahudens genomtränglighet för andra ämnen (se Lipoider). H. E.

Kole'tt. Se Kollett.

Kole'ttis, Joannis, grekisk statsman af valakisk börd, f. 1788 nära Janina, d. 12 sept. 1847 i Aten, inträdde tidigt i en hetairia (se d. o.), blef hofläkare hos Ali pascha af Janina och höjde 1821 vid grekiska frihetskrigets utbrott upprorsfanan mot turkarna i sin hemort, medan sultan Mahmud II kämpade med Ali pascha. Därpå begaf han sig till Morea, där han deltog i den konstituerande församlingen i Epidauros och utsågs till krigsminister (1822). I dec. 1823 blef han medlem af verkställande rådet. K. verkade för G. Kapodistrias' val till Greklands president (1827) och blef då åter minister, men vardt snart missnöjd med dennes godtyckliga styrelsesätt. Efter mordet på Kapodistrias (1831) var han medlem af den provisoriska styrelsen, likaså efter brodern

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

A. Kapodistrias' fall 1832. Under konung Otto blef han 1833 marin- och 1834 inrikesminister samt ministerpresident, aflägsnades 1835 som sändebud i Paris, men hemkallades efter militäruppröret 1843. Hufvudman för det liberala parti, som hos Frankrike sökte ett stöd för den grekiska staten, talade K. å nationalkongressen i Aten (1843—44) eldigt för den nya författning efter franskt mönster, som då antogs. Från aug. 1844 till sin död var han ministerpresident och utrikesminister. — Biogr. af Eliopulos (1890).

Kolf. 1. *Krigsv.*, den bakre, bredare delen af gevärsstocken, d. v. s. af träunderlaget för pipa och låsmekanism vid ett handeldvapen. (Jfr pl. I o. IV till art. Handeldvapen och illustrationssidorna till art. Jaktgevär.) Kolfven är baktill klädd med en plåt, *bakplåten*, och är invid denna hög och bred för att bättre kunna stödjas mot axeln eller, vid pistol och revolver, bättre kunna hållas i handen. Kolfven öfvergår framtill i *kolfhalsen*, som är afrundad och tillika med kolfven har en viss krökning, för att geväret må bättre kunna riktas. *Kolfvinkeln*, d. v. s. den vinkel, som bildas af kärnlinjen och en linje från bakplåtens midt till stötbottnens medelpunkt, öfverstiger i allmänhet ej 12° till 13°. På äldre kavalleripistoler användes ofta en lös kolf, som med en tapp och fjäder fästes på pistolens kolf och sålunda möjliggjorde stöd af axeln vid anläggningen. På moderna jaktgevär är kolfven vanligen något "skrängd", d. v. s. riktad åt ena sidan, för att skyttens öga, då geväret hastigt kastas till kinden, lätt må komma i linje med sikte och korn. För att ge större stadga åt högra handens grepp om kolfhalsen äro jaktgevär ofta försedda med en utvidgning, s. k. pistolkolf, under kolfhalsens bakre del (se Jaktgevär, fig. 9).

2. *Jaktv.*, benämning på de korta, utväxande, ännu ej hårdnade hornen hos de hjortartade djuren.

3. *Kem.*, ett kulformigt eller koniskt med hals försedt glaskärl, som på laboratorier begagnas vid vätskors kokning och destillering, uppmätning (mätkolf), till gasutvecklingsapparater m. m.

4. *Mek.* Kolf l. Kanna, en maskindel, som upptar öfvertrycket hos ett medium (ånga, gas, tryckvatten) under samtidig, merendels rätlinig rörelse, hvarvid arbete uträttas (ång- och förbränningsmaskiner m. fl.), eller under enahanda förhållanden utöfvar tryck på mediet, hvarvid arbete förbrukas (kompressorer, pumpar, hydrauliska pressar m. fl.). En kolf bör sluta så tätt som möjligt till väggarna af det kärl, vanligen en cylinder, hvari mediet är innesluten, men likväl röra sig i denna med minsta möjliga friktion. För detta ändamål användas numera vid kraftmaskinerna, kompressorerna o. s. v. nästan uteslutande uppskurna, fjädrande tätningsringar af segt och godt gjutjärn, som inläggas i spår, upptagna i kolfvens cylinderyta, och där pressas ut af sin egen elasticitet ("svenska kolfven") eller medelst särskilda spännanordningar. Ringarna ha rektangulärt eller kvadratiskt tvärsnitt samt kunna fritt röra sig i radiell riktning; likväl böra de äfven täta väl mot kolfflänsarna (mellanbalkarna). Kolfvar med ofvannämnda tätningsanordning kunna vara utbildade antingen som skif- eller som trunkkolfvar. Skifkolfven, som allmänt användes vid ångmaskiner, är jämförelsevis låg och vanligen försedd med 2, högst 4 tätningsringar. Trunkkolfven förekommer däremot allmänt vid förbränningsmotorer; dess stora längd motiveras af dess utbildning som tvärstycke för upptagande af sidotrycket från vefstaken. Tätningsringarnas antal är vanligen 4—8. Bägge slagen kolfvar utföras vanligen i gjutjärn. Vid pumpar begagnas ofta s. k. dykar- l. plungerkolfvar, bestående af massiva eller ihåliga cylindrar af gjutjärn, brons eller stål, kring hvilkas omkrets tätningen verkställes med lädermanschetter, hamp-, bomulls- eller metallpackning.

5. *Bot.* (Blomkolf). Se Blomställning, sp. 763.

1. H. W. W.* G. G. 2. G. G. 3. (G. H—r.) 4. E. R—r.

Kolfat. Se Kolmått.

Kolfhals, *krigsv.* Se Kolf 1.

Kolfhirs, *bot.* Se Hirs.

Kolflöts, *geol.*, bädd eller lager, som, antingen enbart eller i växling med skiffer etc., utgöres af mineraliskt kol (brunkol eller stenkol) och som öfver och under begränsas af ofyndigt berg. Jfr Flöts. E. E.

Kolfmagasin. Se Handeldvapen, sp. 1314.

Kolfpump. Se Pump.

Kolfstång, *mek.*, en med en kolf förbunden maskindel, som fortleder kraften från kolfven till angränsande maskindel, vanligen tvärstycket, eller tvärtom. Kolfstängerna göras af stål, stundom sättshärdade och slipade på ytan. Hopfästningen med kolfven sker merendels med tillhjälp af kon och skruförband, hvarvid den i ena ändan gängade samt innanför gängningen konformade stången inpassas i kolfven, hvarpå spänningsförbindning åstadkommes genom hård åtdragning af kolfmuttern, som pågängas stången från andra sidan kolfven. E. R—r.

Kolfstöt, *fäktt.* Se Fäktkonst, sp. 217.

Kolfvinkel, *krigsv.* Se Kolf 1.

Kolfält l. Stenkolsfält, *geol.*, ett område, som innehåller brunkols- eller stenkolslager, eller en med grufarbete belagd del af ett sådant område. E. E.

Kolförande, *geol.*, sägas geologiska system, serier och aflagringar vara (t. ex. Skånes stenkolsförande formation), som innesluta stenkols- eller brunkolsflötser af brytvärd beskaffenhet. E. E.

Kolga, *nord. myt.*, "bölja", en af de nio döttrarna till hafsguden Ägir och hans maka Ran. Th. W.*

Kolga, *astron.*, en af småplaneterna.

Kolgalmeja. Se Galmeja.

Kolgrufva, ställe, där brunkol eller stenkol genom vanligen underjordiskt arbete lösbrytes ur fast berg och därefter bringas i dagen. Se Grufbrytning, Grufdrift, sp. 392, och Gruflagstiftning, sp. 395. E. E.

Kolgujev [kal-], Kalgujev, ö i Norra ishafvet utanför Tjeskajaviken, tillhör ryska guv. Archangel. 3,496 (4,220) kvkm. Det inre bildar en vidsträckt tundra, som här och där sväller upp i lägre kullar. Växtligheten är mycket torftig, enär äfven den varmaste sommar icke förmår upptina marken djupare än 0,8 m. Floran omfattar 110 växtarter. Första försöket att kolonisera ön skedde 1767 af ett sällskap raskoliker, som omkom af skörbjugg och umbäranden. Numera har K. en stadigvarande befolkning af ett hundratal samojeder, som med sina renar ditflyttade 1840. Sommartiden besökes ön hvarje år af jägare, hvilka göra rikt byte af räfvar, isbjörnar, hvalrossar, hvitfisk, sjöfågel och dun. På

några ställen vid kusten träffas guanobäddar af flera m. mäktighet. S. A. L.*

Kolguragas. Se Domesnäs.

Kolh, Kol, Kolarer, i vidsträckt bem. detsamma som kolarier, Brittiska Indiens uråldsta folkstam, skild såväl från de ariska som från de dravidiska folken (jfr Indien, sp. 507), i inskränkt bem. de till 3 mill. individer uppgående stammar, som inneha större delen af Chutia Nagpurs högland i Bengalen; de gå äfven under allmänbenämningen *munḍa*. Norra hälften af deras område, som af vändkretsen delas i två ungefär lika stora delar, bebos af den förnämsta kolhstammen, *santalerna* (1,78 mill.; jfr fig. 1), och den södra af andra stammar, *khaṛiā*, *muṇḍāri*, *bhumij* (*bhumidj*) och *birhor larka-kolh*, *korwa*, *ho* (se d. o.), *kharwār*. Till kolarerna eller, som man i senare tider också kallat

Fig. 1. Santal.

Fig. 2. Korwa.

dem, de khervariska folken, räknas ytterligare flera isolerade stammar, nämligen v. om de ofvannämnda: *korwa* (omkr. 16,000; fig. 2), längre bort *kur* och *kürkü* (omkr. 87,000), hvilka i flera små flockar äro spridda inom Centralprovinsernas distrikt bland hindi, maratter och gond, vidare, s. om hufvudmassan: *juāng* l. *pattun*, i distriktet Cuttack, samt längre söderut inom Madras' distrikt *savāra*, nära kusten vid Ganjam, och v. därom *gadaba* l. *gudba*, *mehto* (i Bilaspur), *kol* (*kuli*, i Gujarat), *ramusi*, *varali* och *katkari* l. *katodi* (på Indiens västkust). Hit kunna ock föras *bhilla* (i Räjputāna och Mälva), *meṇa* och *mera* (i Arvali), hvilka senare antagit hindi-språk. Namnet kolh eller kolariska folk begagnas väl officiellt af engelsmännen, men icke till dessa stammar själfva, ty kolh (af hindi *kolaha*, "svindödare") är urspr. endast ett hinduiskt öknamn, som har sin grund i kolarernas förkärlek för detta af hinduerna föraktade djurs kött. Alla de ofvannämnda stammarna tala dialekter af samma språk. Däremot höra *oräon*, kharias närmaste grannar i v., och *rajmahalkolh*, santalernas grannar i n. ö. vid Ganges, icke till de kolariska folken, dit de vanligen räknas, utan till de dravidiska. Af de ännu kolh-talande stammarna äro santaler, hor och mundari de mest civiliserade; de öfriga föra ännu till stor del ett nomadiskt lif i skogar och bergstrakter. Lägst stå juāng, hvilka sky all gemenskap med andra stammar, icke ha någon kännedom om väfnad, spånad, lervaror eller järn och hvilkas kvinnor ej bära annan beklädnad än en knippa löf. — De hvarandra ganska nära stående kolh-språken, som kunna föras till den stora agglutinerande språkgruppen, bilda därinom en lika självständig stam som de ural-altaiska och dravidiska. De hufvudsakliga språken af *munḍa*-typ äro: *santāli*, *muṇḍāri* (med *bhumij* och *birhor*), *ho*, *tūri*, *asuri*, *korwā*, *koḍā*, *kürkü*, *khaṛiā*, *juāng*, *savāra*, *gadaba*, af hvilka de sju förstnämnda stå hvarandra närmast. Möjligen stå dessa språk i något närmare sammanhang med vissa bortre-indiska språk (*mön-khmēr* o s. v.). Att de skulle vara besläktade med sydaustraliska språk (Thomsen, i "Oversigt over det Danske videnskabernes selskabs forhandlinger", 1902), torde icke vara sannolikt (se Konow, "Muṇḍās and Australians", i "Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft", 1904). Se f. ö. Dalton, "Descriptive ethnology of Bengal" (1872), Jellinghaus, "Sagen, sitten und gebräuche der Munda-kolh" (i "Zeitschrift für ethnologie", 1871), Nottrott, "Die Gossnersche mission unter den kolhs" (1874—88; 2:a uppl. 1895), Hislop, "Papers relating to the aboriginal tribes of the Central provinces" (1886). Rörande språket kan utom de nämnda arbetena af Thomsen och Konow samt Nottrott, "Grammatik der kolhsprache" (1882), behöfva nämnas endast den öfversiktliga framställningen af munḍa-språken af Konow i Grierson, "Linguistic survey of India". IV (1906). Ingen annan litteratur finnes än protestantiska missionärers öfversättningar af bibeldelar och religiösa skrifter, i hvilka vanligtvis den indiska nagari-, mera sällan den latinska, skriften begagnas. Dock eger folket ännu kvar några gamla sånger på sitt eget språk, och enligt de däri förekommande traditionerna skulle kolarernas ursprungliga hem icke varit längre bort beläget än vid Ganges' stränder. De mest utmärkande dragen af språkets art äro inom ljudläran: den nasala efterklangen efter en del utljudande konsonanter, i synnerhet *g*, *b*, t. ex. *ubn*, hår, samt det om kinesernas s. k. "ingående" ton erinrande afhuggna uttalet af utljudande vokaler i vissa fall. Inom formläran är flexionen ännu rikare utvecklad än i dravidaspråken. Artikel och genus saknas, såsom i alla agglutinerande språk, men en skillnad göres mellan lefvande och döda föremål, för hvilka finnas särskilda pronominalformer och verbaländelser. Både nomen och verb ega en dualform, ytterligt sällsynt inom agglutinerande språk. Vid de personliga pronomina, hvilka deklineras med alldeles samma (4 till 8) kasusändelser som nomina, skiljer man i 1:a pers. dual. och plur. på inklusiv och exklusiv form, hvarmed den tilltalade inbegripes eller uteslutes. I verbet är det mest karakteristiska draget, att flera af de många tempora (2 pres., 2 perf., imperf., pluskvamperf., fut.) ha särskilda böjningsändelser för transitiva och intransitiva verb. Dessutom kan, liksom i den osmanska turkiskan, hvarmed santalspråket jämföres i formrikedom, af hvarje verb bildas särskilda passiva, mediala och reciproka stammar, hvaremot en särskild negativ stambildning saknas. K. F. J.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kolhaltig skiffer, *petrogr.*, en med kol, stundom tillika med bituminösa ämnen, i högre eller lägre grad uppblandad och till följd däraf svartfärgad skifferbergart, vanligen lerskiffer. Den förekommande alunskiffern (se d. o.) är en kolhaltig skiffer, och sådan träffas också bland Skånes stenkolsförande berglager. Kolhaltig skiffer finnes f. ö. på många ställen i andra länder. E. E.

Kolhamn. Se Hamn, sp. 1272, 1276 o. 1277, jämte fig.

Kolhapur [kåulåpō'o], vasallstat i kejsardömet Indien, presidentskapet Bombay på Deccan, ö. om västra Ghats. 7,394 kvkm. 910,011 inv. (1901), hvaraf 95 proc. hinduer. Hufvudstaden K. hade s. å. 54,373 inv. J. F. N.

Kolhydrat, *kem.*, kallas sedan gammalt en klass särskildt i växtriket mycket allmänt företrädda organiska ämnen. De äro kväfvefria och innehålla utom kol alltid väte och syre, de båda sistnämnda elementen vanligen i samma inbördes förhållande som i vatten, d. v. s. på två atomer väte en atom syre; häraf namnet (jfr Hydrat). Denna regel gäller dock icke utan undantag. I kemiskt hänseende äro de lägre, enkla kolhydraten *oxialdehyder* l. *oxiketoner*, d. v. s. samtidigt alkoholer och aldehyder eller ketoner (se dessa ord). De framstå härigenom som de första oxidationsprodukterna af flervärda alkoholer, som mannit, dulcit, sorbit m. fl., och öfvergå vid reduktion i dessa alkoholer. Högre, mer sammansatta kolhydrat uppkomma ur de lägre genom anhydridbildning. Härvid förstöres stundom aldehyd- eller ketongruppen, till följd hvaraf dessa sammansatta kolhydrat då icke längre uppvisa de lägre kolhydratens egenskap att reducera Fehlings lösning eller ammoniakalisk silfverlösning. Alla kolhydrat bibehålla däremot karaktären af alkoholer, som ger sig till känna genom förmågan att bilda estrar med syror (t. ex. nitrocellulosa) och etrar med fenoler (t. ex. många glykosider, se d. o.). Som etrar af enkla kolhydrat (sockerarter, se nedan) kunna äfven de sammansatta kolhydraten betraktas. Man kan urskilja följande fyra hufvudgrupper af kolhydrat:

1. Sockerarterna äro i vatten lösliga, mer eller mindre lätt kristalliserande, sött smakande oxialdehyder (*aldoser*) eller oxiketoner (*ketoser*), äfvensom sådana lägre kondensationsprodukter af dessa, som ännu uppvisa ofvannämnda yttre egenskaper. Antalet kolatomer i sockermolekylerna växlar mellan 2 och 36. Ojämförligt viktigast äro hexoserna, eller sockerarter med 6 kolatomer och sammansättningen $C_6H_{12}O_6$. De flesta i naturen uppträdande sockerarter höra hit eller öfvergå genom spjälkning under vattenupptagande (hydrolys, se d. o.) i hexoser.

2. Stärkelsearterna äro högmolekylära, lösliga eller olösliga, icke tydligt kristalliserande eller sött smakande kolhydrat af sammansättningen $(C_6H_{10}O_5)_n \cdot H_2O$, som hydrolyseras uteslutande till sockerarter (hexoser). De egentliga stärkelsearterna färgas blå till röda af jod; *dextrinerna* (se d. o.) färgas icke i rent tillstånd. Till denna grupp föras, utom olika slag af stärkelse, flera i växtceller upplösta näringsämnen, kallade inulin, levuliner m. fl., som spjälkas till fruktsocker, under det att stärkelse ger drufsocker. En i djurkroppen förekommande stärkelseart är glykogen (se d. o.).

3. Gummiarter och pektiner äro amorfa, högmolekylära beståndsdelar i växternas cellväggar och ge vid hydrolys utom sockerarter äfven sammansatta, föga kända syror. Gummi löses fullständigt i vatten, växtslem sväller däri, och pektinämnena äro svällbara fasta väggbeståndsdelar eller finnas lösta i fruktsafter, hvarur de fällas af alkohol i form af ett gelé. Utmärkande för såväl gummi som pektiner är, att de spjälkas till företrädesvis *pentoser*, sockerarter med 5 kolatomer, t. ex. arabinos. Bland hexoserna är galaktos (se d. o.) vanligast som komponent i denna grupps kolhydrat.

4. Cellulosagruppen utgöres af fasta, olösliga ämnen $(C_6H_{10}O_5)_n$, som allmänt ingå i växternas cellväggar, mera sällan i djurkroppen. Man skiljer mellan *egentlig cellulosa*, utmärkt af sin motståndskraft mot hydrolytisk spjälkning, och *hemicellulosor*, hvilka sönderdelas betydligt lättare, ungefär som stärkelse. De sistnämnda utgöra dels upplagsnäring i härda frön och bestå då hufvudsakligen af de två hexoserna mannos och galaktos, dels tjäna de mekaniska syften och bidraga till att göra växtkroppen styf. Hemicellulosor af det senare slaget finnas i ved och innehålla pentoser. Äkta cellulosa är uppbyggd af drufsocker. — Se vidare under de olika slagen af kolhydrat.

Inom organismen sker de högre kolhydratens spjälkning till lägre och slutligen till enkla sockerarter med hjälp af olika enzymer. Samma spjälkning kan utföras förmedelst utspädda syror. — Kolhydraten, som jämte ägghviteämnen äro växternas förnämsta beståndsdelar, spela en ytterst viktig roll för ämnesomsättningen i allmänhet. Å ena sidan behöfvas de för uppbyggandet af de stora ägghvitemolekylerna (se Ägghviteämnen), å andra sidan förbrukas de i stor utsträckning vid både växters och djurs andning och lämna därigenom drifkraft till organismens lifsyttringar. Genom den lättlhet, hvarmed de lägre, lösliga och de högt kondenserade, olösliga formerna ömsesidigt öfvergå i hvarandra, egna de sig väl till upplagsnäring, som vid behof kan upplösas och förflyttas till konsumtionsorten. Kolhydrat utgöra den första synliga produkten af växternas organiska syntes (se Assimilation). Vissa kolhydrat syntetiseras endast inom djurkroppen, t. ex. mjölksocker. Assimilerbara kolhydrat i födan upplösas i enkla sockerarter, innan de ingå i blodet. Jfr äfven Extraktvämne. H. E.

Kolhydratenhet, *landtbr.* Se Fodermedel, sp. 697.

Kolia'mb (lat. *choliambus*, af grek *cholo's*, halt, och *i'ambos*, jambisk vers), äfven Ska'zon, "haltande", kallas i den grekiska metriken en afart af den jambiska trimetern (se Jamb), hvilken uppkommer, då i sista foten insättes en spondé (— —) eller troké (— ⏑) i st. f. en jamb (⏑ —). Versslutet blir därigenom tungt och haltande. Den koliambiska versen uppfanns af grekiske skalden Hipponax från Efesos (omkr. 540 f. Kr.) och begagnades hufvudsakligen i parodierande och satiriska dikter, men fick under den alexandrinska litteraturperioden vidsträcktare användning. Bland annat äro Babrios' fabler författade på detta versmått. A. M. A.

Kolibriblomma, *bot.*, blomma, som genom sin byggnad är tillpassad till pollination genom kolibrier. Jfr Fågelblomma. G. L—m.

Kolibribåt, stundom förekommande benämning på en liten, med ångmaskin försedd båt. C. K. S.

Kolibrierna, *Trochilidæ, zool.*, namn på en familj inom ordn. *Coraciiformes* af fåglarnas klass. Kolibrierna skiljas från närstående familjer därigenom, att fötterna äro mycket små, framtårna icke förenade medelst hud vid basen, baktån icke vändbar, vingarna särdeles långa och böjda, med mycket korta armpennor, som icke räcka till stjärtroten, näbben mycket lång och smal — relativt längre än hos någon annan fågel — samt underkäken innesluten mellan öfverkäkskanterna liksom i en skida. Tungan är smal, långt utsträckbar och bildad af två vid roten sammanvuxna trådar, som kunna bringas till form af ett sugrör; tungbenshornen äro mycket långa, bilda en stor båge rundt omkring hufvudet och fästa sig vid näbbroten; hela apparaten öfverensstämmer nära med förhållandet hos hackspettarna. Mellanfoten (”tarsen”) är kort. Bröstbenet är mycket stort med synnerligen hög kam för vidfästning af de starka vingmusklerna. Hithörande, mycket talrika arter äro i allmänhet små, och bland dem finnas de minsta bland alla fåglar. Dessa äro föga större än humlor; dock uppnå några arter en längd af 21 cm. Könen och drägterna äro merendels mycket skiljaktiga, enär de fullvuxna hannarna bära till prydnad egen-

Fig. 1. *Lophornis ornata,* hanne.

domligt ombildade fjädrar (se fig. 1) och prunka i de mest lysande, ofta metalliskt glänsande färger, hvaremot honor och ungar vanligen äro mera oansenligt färgade och sakna de nämnda prydnaderna. Kolibrierna tillhöra uteslutande Amerika, för hvilken världsdel de äro betecknande; de förekomma från Eldslandet i s. ända till Sitka och Labrador i n. både på låglandet och i bergstrakterna ända upp i närheten af den eviga snön. Man har ansett sig kunna antaga, att hvarje särskild trakt, t. o. m. hvarje ort, har sina egna arter. Detta beror därpå, att dessa fåglar äro, åtminstone de flesta, bundna vid bestämda blommor, hvilket antydes redan af den växlande näbbformen. Arterna af denna familj uppträda talrikast i Amerikas ekvatorialländer, framför allt i Mexico. I tempererade länder äro de flytt- eller strykfåglar; äfven i heta trakter måste en del tidtals byta om vistelseort för att finna näring. Kolibriernas flykt är högst egendomlig: än störta de framåt med blixtens hastighet, än hålla de sig kvar på ett och samma ställe med lodrät stående kropp och under så snabba vingslag, att man till slut ej kan urskilja något af

Fig. 2. En svåfvande kolibri, *Loddigesia mirabilis.* (Efter fotografi.)

vingarna (se fig. 2). Dessa fåglars hela väsen företer någonting häftigt och feberaktigt. Från morgonen till aftonen genomila de luften för att söka efter nektarfyllda blommor. Under det de sänka tungan ned i dessa, hålla de sig stilla i luften med solfjäderformigt utbredd stjärt. På marken kunna de icke reda sig, emedan de äro urståndsatta att gå. Sångförmåga saknas med något enda undantag; sinnena, särskildt synen, hörseln och känseln, äro väl utvecklade. Kolibriernas födoämnen utgöras af små skalbaggar och andra insekter, spindlar o. s. v., hvilka de uppsamla medelst tungan. Sannolikt ega de ock

Fig. 3. Två kolibriarters bon.

förmåga att fånga insekter i flykten. Nästan alla kolibrier äro dagfåglar. De älska värme och uppsöka solskenet; några flyga dock omkring tidigt på morgonen och sent på aftonen. De äro icke sällskap-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

liga, utan häftiga, retliga och stridslystna, särskildt under fortplantningstiden. Bona (fig. 3) byggas mestadels af honan och förfärdigas af ett mjukt, bomullsliknande ämne, hvari fasta växtdelar inväfvas; äggen äro två och jämförelsevis stora. Det är allmänt bekant, att kolibrierna prunka i regnbågens alla färger och glänsa som ädelstenar, hvarför de också användas som prydnader (i fruntimmershattar m. m.). Utom människan torde de ha få fiender. Man har lyckats tämja dem, men de dö snart, ofta i brist på lämplig föda. Kolibrierna ha blifvit uppdelade i omkr. 127 släkten och öfver 500 arter. — Jfr J. Gould, "A monograph of the Trochilidæ" (1850—59), och Mulsant och Verreaux, "Essai d'une classification méthodique des Trochilidés" (1866), "Histoire naturelle des oiseaux-mouches" (1875 ff.). C. R. S. (L—e.)

Kolik (af grek. *kólon*, en del af groftarmen). 1. *Med.*, anfallsvis uppträdande smärtor i buken. Kolik kan uppkomma af många orsaker, såsom genom omättligt förtärande af föda eller genom förtärande af svårsmälta födoämnen, genom sjukdomar i tarmens vägg, genom gasbildning, förstoppning, tarmvred o. s. v. Till de svåraste slagen af kolik höra gallstenskolik och njurstenskolik. Den förra uppkommer, då en gallsten vandrar från gallblåsan genom gallgångarna till tarmen (se vidare Gallsten); njurstenskolik uppstår, då en njursten vandrar från njuren till urinblåsan. En annan svår form af kolik är den s. k. blykoliken, som uppkommer genom blyförgiftning (se d. o.). — Smärtorna vid kolik äro ej sällan mycket våldsamma; de hindra vanligen den sjuke att ligga stilla och tvinga honom att oupphörligt ändra läge. Buken är dock ofta obetydligt öm, och smärtorna lindras ej sällan af tryck på buken. Därigenom kan man ofta skilja koliksmärtorna från smärtorna vid bukhinneinflammation, hvilka ökas af lägeförändringar och af tryck på buken. Koliken framkallar vanligen inga stora vådor; anfallet går öfver efter kortare eller längre stund. Dess betydelse beror h. o. h. på den orsak, som framkallat den. Behandlingen är för olika fall mycket olika. Vanligen lindras plågorna af varma omslag, grötar o. d. Ofta behöfva smärtstillande invärtes medel, såsom opium och morfin, användas. I vissa fall äro afförande medel och lavemang af stor nytta. — 2. *Veter.*, åtskilliga sjukdomsprocesser i mage och tarmar hos hästen, som uppkomma hastigt och ge sig till känna genom oro, tecken af smärta i bukhålans organ samt genom förstoppning. Af invärtes sjukdomsfall hos hästen äro omkr. 40 proc. kolik. Många orsaker kunna föranleda densamma, såsom att djuret hastigt förtär en stor mängd säd, i synnerhet gröpad säd, mjöl eller kli, hvarvid gasutveckling i mage och tarmar att uppkommer, som t. o. m. kan föranleda magens bristning. Andra orsaker till kolik äro hopning af bräckbollar i groftarmarna, tarmslinga och blodig infiltration i groftarmarnas hinnor. Hos ungefär 90 proc. af fullvuxna hästar förekommer uti en af stammarna till groftarmarnas pulsådror en utvidgning jämte en större eller mindre blodpropp; i den sistnämnda finnas flera eller färre ofullständigt utvecklade exemplar af palissadmasken (*Sclerostomum armatum*). Genom maskarnas rörelser kunna delar af blodproppen lossna och medfölja blodströmmen samt fastna i de finare grenarna af tarmarnas pulsådror, hvarigenom de föranleda den ofvannämnda blodiga infiltrationen i tarmväggen. Däraf följa åter lamhet samt gasutveckling i tarmarna och, mången gång, djurens död. 6—10 proc. af koliksjuka hästar dö efter några timmars eller ett par dagars sjukdom. Behandlingen af de sjuka består uti att sakta leda dem omkring, att gifva läkemedel, som hastigt häfva lamheten i tarmarna och sålunda framkalla afföringar, såsom aloe, krotonolja, laxersalter, eller att under huden inspruta en lösning af svafvelsyradt fysostigmin (8—12 cg.) i vatten, att sätta djuren klistir samt att emellanåt gnida buken med halmviskor eller ylle och därefter inhölja djuren i ylletäcken. Vid riklig gasutveckling kan det blifva nödigt att medelst införandet af en troakar genom bukväggen i tarmarna utömma gasen. 1. P. W. (I. H.) 2. C. A. L.*

Koliktarmen, *anat.* Se Colon.

Kolima, flod. Se Kolyma.

Kolin, Cholin (af grek. *cholē*, galla), *kem. farm.*, växtbas af sammansättningen

$$(CH_3)_3N\begin{matrix}\diagup CH_2\cdot CH_2OH\\ \diagdown OH\end{matrix}$$

trimetyloxietylammoniumhydrat. Kolin är mycket utbredt i både djur- och växtriket, dels i fri form i många frön och i t. ex. flugsvamp, där det benämnts amanitin, dels som beståndsdel af lecitin (se d. o.) och af senapsalkaloiden sinapin (se d. o.); vidare i hjärn- och nervsubstans och i galla, hvaraf namnet. Kolin är en stark, sirupös, föga giftig bas, som lätt blandar sig med alkohol; med platinaklorid ger det en dubbelförening af vackra röda kristaller. Vid sönderdelning af kolin uppträder bl. a. trimetylamin, som sprider en från lukt af sillake. Genom oxidation af kolin med stark salpetersyra kan framställas "konstgjordt muskarin" (*kolinmuskarin* l. *pseudomuskarin*), hvars kemiska byggnad öfverensstämmer med det naturliga muskarinets i flugsvamp (se d. o.), men som i fråga om verkningar något skiljer sig från detta. Kolin och närstående ämnen närma sig i sin byggnad diverse *likgifter* (se d. o.). H. E. C. G. S.

Kolin [kålin; tjech. *Kolín Nový*, ty. *Neu-Kolin*, Nya K.], stad och hufvudort i ett distrikt i östra Böhmen, vid Elbe och den österrikiska statsjärnvägen mellan Prag och Brünn. 15,025 inv. (1900), tjecher. Bland kyrkorna är den gotiska S:t Bartholomeuskyrkan förnämst (från 1300-talet). I K. finnas real- och öfverrealgymnasium, handtverksskola, 2 sockerfabriker, mekaniska verkstäder, petroleumraffinaderi, kvarnar och flera andra industrier. Vid K. utkämpades 18 juni 1757 ett slag mellan preussarna (18,000 man infanteri och 16,000 man kavalleri) under Fredrik II och österrikarna (35,000 man infanteri, 18,000 man kavalleri) under Daun. Fredrik gick till anfall mot österrikarnas högra flygel. Detta anfall misslyckades; det österrikiska kavalleriet utförde ett skickligt motanfall i preussarnas vänstra flank. Dessa ledo ett grundligt nederlag, som kostade dem 14,000 man och 43 kanoner samt tvang Fredrik att vika tillbaka till sitt land. (C. O. N.)

Kolindsund [kolinsu'nn], en 1874—79 torrlagd insjö, som låg på den från Nörrejylland (Danmark) åt ö. utskjutande halfön Djursland. Den var 20,7 km. lång och 3,7 km. bred samt hade genom Grenaa afloppt till Kattegatt. Genom torrläggningen vunnos 2,200 har för odling, hvarjämte kringliggande markers fruktbarhet steg. E. Ebg.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kolinmuskarin, *farm.* Se Kolin, *kem. farm.*

Kolin Nový [kålin], tjech. Se Kolin, stad.

Kolisch [kå'-], Ignaz von, friherre, österrikisk schackspelare, f. 1837, d. 1889, segrade i den internationella Paristurneringen 1867 och var berömd för sitt glänsande aggressiva spelsätt.

Koliszczyzna [kåljtjy'sna]. Se Gonta.

Kolit, *med.*, inflammation i *colon* (groftarmen). Se Rödsot och Tarmkatarr.

Kolja, *zool.* Se Torskslägtet.

Koljare, *sjöv.* Se Katt 2.

Koljé. Se Collier.

Ko'ljonvi'rta. Se Virta bro.

Kolju'tjin-viken, en djupt inträngande vik i nordöstra Sibirien, 210 km. s. om Ost-Kap. Vid Pitlekaj ö. om K. hade Nordenskiöld sitt vinterkvarter 28 sept. 1878—18 juli 1879. J. F. N.

Koljöfjärden, vik af Kattegatt i segelleden mellan Lysekil och Uddevalla, mellan Orust i s. samt Flatön och Bokenäs i n.

Kolk, fideikommiss i Estland inom Stenbockska släkten, bestod 1900 af 4 säterigårdar, 2,300 bondgårdar och 500 torp med omkr. 12,000 inv. på en

Fig. 1. Kolks förfallna borg i början af 1600-talet. Efter R. van Brederodes „Journael".

areal af omkr. 100,000 tld. K. nämnes i "Liber census Daniæ" (förra hälften af 1200-talet) som tillhörande Roma kloster på Gottland och utgjorde till omkr. 1520 detta rika klosters mest betydande

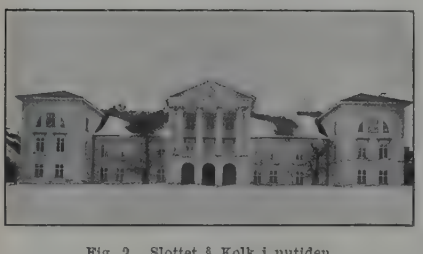

Fig. 2. Slottet å Kolk i nutiden.

egendom. Godset bytte sedan många gånger om egare, tills det 1581 af Johan III donerades till Pontus De la Gardie. Dennes sondotter Kristina Katarina De la G., g. m. riksamiralen G. O. Stenbock, gjorde 1699 K. till fideikommiss. 1768 uppfördes det nuv. ståtliga slottet af en sonson till Magnus Stenbock. Jfr Lindström, "Anteckningar om Gotlands medeltid", sid. 219—240 (1895). C. M. St—k.

Kolkalksten l. Kolkälk, *geol.* Se Bergkalk.

Kolklorid, riktigare Koltetraklorid l. Tetraklormetan, *kem.*, vätska af sammansättningen CCl_4, som framställes genom inverkan af klor på kloroform. H. E.

Kolkotär (Colcotar), *kem.*, gammalt namn på *Crocus metallorum* (se d. o.).

Koll., förkortning för Kollationeradt.

Koll., beteckning för österrikiske entomologen Vincenz Kollar, f. 1797, d. 1860.

koll., *språkv.*, förkortning för kollektiv.

Kolla. Se Abessinien, sp. 42.

Kollabēra (af lat. *collābi*, falla ihop), gripen af kollaps (se d. o.), uppge andan; *bot.*, en cell säges kollabera, när dess membran förlorar sin spänstighet genom cellens död eller om protoplasten frigör sig från membranen (t. ex. vid zoosporbildning), så att den faller ihop. G. L—m.

Kollaborātor, Kollaboratūr. Se Kollaborera.

Kollaborēra (af lat. *con*, med, och *laborāre*, arbeta), arbeta tillsammans på någonting. — Kollaborātor, medhjälpare; litterär medarbetare; i vissa länder titel för hjälppräst och extralärare. — Kollaboratūr, anställning som hjälppräst o. s. v.

Kollafjörður. Se Faxafjörður.

Kollagēn (af grek. *ko'lla*, lim, och *ge'nēin*, alstras), *kem.*, limgifvande substans, ägghviteämne, som tillhör albuminoidernas grupp, är hufvudbeståndsdel i bindesubstansväfnad (se d. o.). H. E.

Kollānius, Abraham, finsk lagöfversättare, f. i början af 1600-talet, troligen i Karkku socken (Satakunta), d. 1667, studerade i Uppsala och Åbo samt blef 1643 vid Åbo universitet promoverad till filos. magister. 1645 började han en öfversättning af lagen till finska, omfattande landslagen, stadslagen, rättegångsordinantien, processen och domarreglerna. Sedan arbetet fortgått i tre års tid, öfversände K. manuskriptet till regeringen i Stockholm. Regeringen infordrade utlåtande af Åbo hofrätt, som tillsatte en särskild kommission för att granska arbetet. Inom kommissionen voro meningarna om manuskriptets värde delade, och K:s lagöfversättning förblef otryckt. M. G. S.

Kollānolja (Collanolja), en skosmörja, som fått stor användning genom sin förmåga att göra läder vattentätt, mjukt och samtidigt mera slitstarkt. Den är en svensk produkt, tillverkas vid kollanoljefabriken i Stockholm och exporteras till utlandet i afsevärda kvantiteter. E—t N—n.

Kolla'ps (lat. *colla'psus*, af *collābi*, falla samman), *med.*, ett plötsligt sjunkande af lifsverksamheten, beroende på en hastigt uppkommen försvagning af hjärtat. Den sjuke fattas af höggradig svaghet, beklämning och oftast svindel; ansiktet blir vanligen likblekt, huden kall, ofta täckt med svett, pulsen ytterst liten, ofta oregelbunden. Anfallet kan gå fort öfver utan menliga följder, men ofta leder kollapsen omedelbart till död. Kollaps uppkommer af mycket olika orsaker: af betydliga blödningar, vid våldsam kräkning och diarré, såsom i kolera; vid febersjukdomar, särskildt i tyfoidfeber, förekomma anfall af kollaps, såväl medan febern är på sin höjdpunkt, kollapstemperatur (se Feber, sp. 1480), som sedan den börjat sjunka eller redan upp-

hört. Där hjärtat förut är mycket försvagadt, kan en obetydlig anledning framkalla kollaps; så t. ex. händer det stundom, att en mycket svag patient "kollaberar" däraf, att man sätter honom upp i sängen. Behandlingen utgöres hufvudsakligen af stimulerande medel, vin, mysk, kamfer o. d. F. ö. fordras olika behandling alltefter fallets art. — Om kollaps af lungorna se Atelektas. P. W.

Kollár, Jan, tjecho-slovakisk skald, fornforskare, f. 1793, d. 1852, var son af en slovakisk tjänsteman i Mcšovce (Mosócz) i det slovakiska Ungern, studerade teologi i Pressburg (1812—15), där han var lärare i en skola. En tvåårig vistelse vid universitetet i Jena (1817—19) blef af utomordentlig betydelse för hans utveckling: han åhörde Ludens föreläsningar i historia och Fries' och Okens i filosofi och fick vara med om det tyska reformationsjubileet och Wartburg-festen, som tände hans egen slaviska hänförelse. På hemvägen gjorde K. i Prag personlig bekantskap med Dobrovský, Hanka och Šafařík. 1819 anställdes han som pastor vid den evangeliska, af slovaker, tyskar och ungrare bestående församlingen i Budapest. Då han 1846 i en skrift yrkade på ett gemensamt skriftspråk för tjecher och slovaker (*Hlasy o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*), väckte denna förmenta plan mycket motstånd, och under revolutionsåret 1848 blef K. t. o. m. fängslad. Året därpå befriades han af de kejserliga trupperna och utnämndes för sitt lojala välförhållande till professor i slavisk arkeologi vid universitetet i Wien. K:s första dikt (på latin) var en politisk klagodikt *Deploratio præsentis status Ungariæ*. 1821 utkom en mindre samling dikter, *Básně*, och härigenom lades grunden till hans poetiska storverk, den uppseendeväckande sonett-samlingen *Slávy dcera* (Slavas dotter), 1824 (ny utgifvning 1832 jämte intressanta kommentarer, *Výklad*; inalles 645 sonetter). Bäst äro de erotisk-idylliska partierna; minst lyckade äro de politiska, och detta storslagna försök att förhärliga slaverna på de andra folkstammarnas bekostnad) måste betraktas som misslyckadt, ehuru det har haft ett stort litterärt och politiskt inflytande på den väst- och sydslaviska rörelsen. Själf var K. påverkad af Dante och Petrarca samt framför allt af den tyska filosofien och poesien (Klopstock, Herder m. fl.). 1823—27 utgaf han (i förening med Šafařík och Blahoslav) en samling slovakiska folkvisor, *Písně svetské lidu slovenského v Uhrich* (ny, tillökad uppl. 1834, 1835). Betydelsefull är hans på tyska skrifna *Über die literarische wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen stammen und mundarten der slavischen nation* 1837; ny uppl. 1844), hvarigenom han litterärt grundade den s. k. panslavismen, d. v. s. teorien om en samslavisk enhet af litterär och politisk art. Efter en resa till Italien författade han *Staro-Italija slovanska* (1853, 1863), hvari han sökte finna slaviska drag hos de forne etruskerna. Som fornforskare saknade K. all vetenskaplig skolning, ty hans naiva skaldefantasi gjorde honom oförmögen till kritisk källforskning. Hans mytologiska och filologiska undersökningar (om "gudinnan Slava", 1839, och om det slaviska namnets uppkomst) ha sålunda föga värde, ehuru de indirekt sporrat den då föga utvecklade slavistiken. Äfven i sina omtyckta predikningar, *Kasně* (1831, 1844), framträdde han som slavofil. — Ett urval af hans verk utkom i 4 bd 1862—63, och 1893 utgafs i Wien en samling uppsatser till 100-årsdagen af hans födelse. — Jfr Murko, "Deutsche einflüsse auf die anfänge der böhmischen romantik" (1897). A—d J.

Kollar, Vincenz. Se Koll.

Kollargol [-gål; af *kolloidal* och lat. *argentum*, silfver], kolloidalt lösligt silfver, bildar små, nästan svarta stycken, som lösas i vatten och innehålla omkr. 90 proc. metalliskt silfver. Preparatet har på grund af sina antiseptiska verkningar af Credé förordats till användning mot lymfangit, septikemi och andra septiska sjukdomar, vanligen i form af en 15-procentig salfva (*unguentum Credé*), men äfven i 1-procentig lösning till insprutning under huden. (Se Kolloïder och Kolloidala metaller.). S. J—n.

Kollątaj [kållă'-], Hugo, polsk statsman, författare, f. 1750, d. 1812, teol. doktor i Rom, domherre i Krakau, egnade sig äfven åt historiska studier och blef 1775 medlem af den kommitté, som skulle reformera det polska skolväsendet, samt rektor vid Krakaus universitet. 1791 utnämnd till underkansler, deltog han verksamt i riksdagen 1788—92 för det nya statsskicket, men måste fly undan den landsförrädiska konfederationen i Targowica och ryssarna, men återkom från Dresden 1794, då han under Kościuszkos diktatur blef först inrikes- och sedan finansminister. Efter Warschaus eröfring (1795) flydde han till Galizien, men hölls till 1802 fängslad af österrikarna i Josefstadt och Olmütz. Han bosatte sig i Warschau och Krakau, där han idkade historiskt och politiskt författarskap, hufvudsakligen rörande Polen i senare delen af 1700-talet, bl. a. om konstitutionen af 3 maj 1791 (1793) och om det polska folkets politiska rättigheter (*Prawo polityczne narodu Polskiego*, 1790). Hans brefväxling utgafs 1854 (4 bd) och 1872 (2 bd). A—d J.

Kollateräl (af lat. *con*, med, vid, och *la'tus*, sida). 1. *Med.* En ledningsbana inom nervsystemet eller blodomloppet säges vara kollateral till en annan, om båda ha samma ursprung och förlöpa jämsides. — 2. *Bot.* Se Kärlsträng. — 3. *Jur.*, sidoarfvinge. Se Arfsordning, sp. 1423.

Kollateralverk (se Kollateral), *fortif.*, kallas de icke direkt anfallna, men angreppsfronten närliggande verk, som dock kunna medverka vid försvaret mot anfallsarbetena. L. W:son M.

Kollätiebröder, detsamma som det gemensamma lifvets bröder. Se Bröder, det gemensamma lifvets.

Kollatiön (lat. *collatio*, sammanställning, jämförelse), enkel, men festlig måltid, i synnerhet en sådan, som intages mot aftonen och till hvars kostnader de särskilde deltagarna bidraga; lätt aftonmåltid inom de katolska klostren under fastedagarna. Uttrycket antages härröra däraf, att munkarna fordom före framsättandet af denna kvällsvard brukade läsa högt ett stycke ur bibeln eller kyrkofäderna

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och sedan gjorde sina betraktelser däröfver, hvilket meningsutbyte de kallade *collatio*. — Kollationēra, jämföra en afskrift med originalet, granska skrifter, handlingar, räkenskaper, handelsböcker eller tryckalster sinsemellan, för att utröna, om de stämma öfverens. — Kollationēring, jämförande granskning af ett skriftoriginal och dess kopia eller af två kopior sinsemellan, räkning af arken och sidoantalet (samt planscher o. d.) i ett tryckalster (för granskning af exemplarens fullständighet). Jfr Bokbinderi, sp. 949.

Kollēga, plur. kollēger (lat. *collēga*, af prefixet *con*, med, och *le'gere*, utvälja), ämbetsbroder; förr ord. lärare vid lägre (5- och 3-klassiga) läroverk (*collega scholæ*) samt 2-klassiga pedagogier (ord. lärare vid motsvarande klasser af högre läroverk benämndes adjunkt). Efter 1905 finnas vid de svenska statsläroverken blott två grupper af ord. ämneslärare, lektorer och adjunkter, d. v. s. benämningen kollega afskaffades i samband med den senaste stora omorganisationen af våra läroverk. R. N—n.

Kollegiāl (lat. *collegiālis*), hörande till kollegium, kollegiemässig, ämbetsbroderlig.

Kollegiali'sm (se Kollega), *kyrkohist.* Se Församling, sp. 476.

Kollegialstyrelse, Kollegialsystem (se Kollegial). Se Kollegium.

Kollegialsystem, *förv.* Se Kollegium 1.

Kollegiāt (af *kollega*, se d. o.), katolsk stiftsmedlem. — Kollegiatstift, förening af prästerskapet i andra än domkyrkoförsamlingar till samlif efter kanoniska regler. — Kollegiatstiftskyrka, kyrka, där ett större antal andliga tjänstgör, men där hvarken biskop eller ärkedjäkne finns. — Kollegiatkapitel, hvars medlemmar liksom domkapitel kallas kaniker (*canonici collegiales*), men ej behöfva vara af adel (enär kollegiatstiften äro af mindre betydelse än domkyrkostiften), ha aldrig inrättats i Sverige, men finnas ännu i utlandet. Jfr Domkapitel och Stift 1. L. M. B.

Kollegiiassessor, titel i Finland och Ryssland för civila ämbetsmän, medförande rang, motsvarande kaptens. T. C.

Kollegiisekreterare, titel i Finland och Ryssland, medförande rang, motsvarande löjtnants. Den tilldelas tjänstemän vid telegrafen o. d. verk samt förekommer sällan i Finland. T. C.

Kollēgium, sv. plur. kollēgier (lat. *collēgium*; se de med orden Collegia och Collegium begynnande namnen på undervisningsanstalter, ämbetsverk m. m.). 1. *Förv.*, en myndighet, där samma ärende handlägges af flera personer samtidigt. En sådan anordning af förvaltningen kallas kollegialsystem. (Motsats därtill är byrå-, styrelse- eller chefsystemet, där ärendena afgöras af blott *en* person. Så organiserade ämbetsverk kallas i Sverige vanligen styrelser.) Kollegialsystemet anses ha med sig fördelen af en noggrannare målens pröfning, men olägenheten af deras långsammare behandling. Kollegialsystemet i det moderna Europas förvaltning utbildades först i Frankrike och kom därifrån till de habsburgsk-burgundiska arflanderna, från hvilka det fann väg till Tyskland. Efter tyska förebilder gjorde Gustaf I i Sverige det första försöket att kollegialt organisera ett centralt ämbetsverk: *Kammaren* (se Kammarkollegium), men först genom Gustaf II Adolf och A. Oxenstierna ordnades här de högre myndigheterna allmänt och fullständigt efter kollegialsystemet. Så stadgades uti 1634 års regeringsform, att det skulle finnas 5 kollegier, svarande mot de 5 höge riksämbetsmännen, som blefvo ordförande i hvar sitt kollegium, där 2 eller 4 andra riksråd blefvo bisittare. Af detta nära samband mellan dessa kollegier och regeringen ser det ut, som om man tänkt sig dem som ett slags regeringsdepartement med kollegial form; men de kommo ej att intaga en sådan ställning. Till följd af den öfvervikt ett af dem, Kanslikollegium, erhöll därigenom, att ärendenas föredragning och expedition ålägo detta kollegium, trängdes nämligen de andra undan från det nära sambandet med regeringen; och denna deras underordnade ställning blef ännu mera bestämd genom den förändring rådet undergick i Karl XI:s tid. Kollegierna kommo därigenom att intaga den ställning, som de alltsedan haft inom den svenska förvaltningen, nämligen dels att i första hand upptaga och afgöra vissa mål, dels att vara instanser öfver underordnade myndigheter, dels att för regeringen utreda mål och lämna upplysningar. Med ett eller annat undantag (t. ex. för landtmäteriväsendet, postverket och, tidtals, tullförvaltningen) var emellertid från 1600-talet hela den högre (centrala) förvaltningen ordnad efter kollegialsystemet. De till denna förvaltning hörande kollegier, som omtalas i 1809 års R. F. § 102 som "rikets kollegier", äro af vikt i afseende på riksrättens sammansättning, emedan vissa medlemmar af dessa kollegier eller af i deras ställe komna ämbetsverk äro självskrifna medlemmar i riksrätten; de voro 1809 Krigskollegium, Förvaltningen af sjöärendena, Kommerskollegium, Bergskollegium (finnes ej mer), Kammarkollegium, Statskontoret och Kammarrätten. Från 1820-talet började man dock vid organiserandet af nyare centrala verk frångå kollegialsystemet. Så blef Generaltullstyrelsen 1824 organiserad efter byråsystemet, och likaså Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 1841, Telegrafstyrelsen 1856, Fängvårdsstyrelsen 1859, Skogsstyrelsen s. å. (sedan 1882 Domänstyrelsen) m. fl. (dock ha äfven i senare tider centrala ämbetsverk med öfvervägande kollegialform inrättats, t. ex. Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk 1904). Men ej nog därmed. Nästan alla de gamla kollegierna (Krigskollegium, Förvaltningen af sjöärendena, Statskontoret, Sundhetskollegium, Kammarkollegium, Kommerskollegium, i hvilket Bergskollegium 1857 uppgick) ha ombildats så, att största delen af där förekommande ärenden handlägges efter byråsystemet, under det att kollegialsystemet blifvit för andra ärenden bibehållet. Uti Kammarrätten behandlas fortfarande alla ärenden kollegialt, men detta beror därpå, att verket väsentligen är en domstol. Inom domstolsväsendet har nämligen den kollegiala formen bättre bibehållit sig (Högsta domstolen, Hofrätterna, Rådstufvurätterna och Häradsrätterna, i hvilka sistnämnda ordf. dock kan öfverröstas, endast om bisittarna, nämndemännen, äro enhälliga), och den 1909 inrättade Regeringsrätten (se d. o.), som väsentligen är en administrativ domstol, har också erhållit kollegial form. — Den högre lokala förvaltningen i Sverige (K. M:ts befallningshafvande) har, med undantag af ett öfvergående försök af Gustaf I (den s. k. Regementsformen för Västergötland 1540), aldrig varit organiserad efter kollegialsystemet. —

Däremot är detta tillämpadt på städernas styrelser, magistraterna, och kollegiala äro äfven de dömande och förvaltande kyrkliga myndigheterna, domkapitlen, samt de allmänna läroverkens "kollegier" och organen för universitetens självförvaltning (konsistorier, fakulteter m. m.).

I andra länder, t. ex. *Danmark* efter 1848, ha i allmänhet de centrala kollegierna ersatts med ministeriernas (departementens) byråer. — I *Norge* infördes en sådan ordning omedelbart efter skilsmässan från Danmark. — I *Frankrike* afskaffades genom revolutionen *la cour des comptes* och *la cour des aides*, urförebilderna till vår "Kammare", men la cour des comptes (närmast motsvarande vår Kammarrätt) återställdes af Napoleon I 1807 och existerar ännu. Dessutom finnes här ett kollegialt "statsråd" (se Conseil d'état), som upprättades genom 1799 års konsulatförfattning, är högsta förvaltningsinstans, rådgifvande eller beslutande, och kan få afge utlåtanden öfver förslag till lagar och förordningar. Det har efterbildats i flera europeiska länder och i viss mån i vår regeringsrätt och vårt lagråd (se d. o.). — I *Ryssland*, där kollegialsystemet infördes af Peter I, finnas (efter 1905) tre regeringskollegier: den regerande senaten, den heliga synoden och ministerrådet (se Ryssland). — I *Preussen* spelar den kollegiala formen inom centralförvaltningen en afsevärd roll genom *staatsrat* (motsv. det franska conseil d'état som lagråd), *oberverwaltungsgericht* (administrativ öfverdomstol), *oberrechnungskammer*, som äfven är finanskontrollerande myndighet för Tyska riket, samt *evangelischer oberkirchenrat* (öfverstyrelse för den protestantiska statskyrkan). — I *England* fanns från medeltiden ett Kammarkollegium (*the exchequer*); dess dömande afdelning, *court of exchequer*, är nu afskaffad, och dess kontrollerande myndighet har öfvergått till *the comptroller and auditor general*, men det har gett upphof till det nuv. finansministeriet, *the treasury*, hvars verklige chef också bär titeln *chancellor of the exchequer*, under det att den nominelle, *the first lord of the treasury*, har en helt annan uppgift (se Exchequer, Storbritannien och Treasury). Flera af de nuv. engelska regeringsdepartementen äro till namnet kollegiala, s. k. *boards*, men också blott till namnet, ty bisittarna äro antingen blott parlamentariska medhjälpare, såsom *the junior lords of the treasury* i förhållande till *the first lord*, eller sammanträda enligt regeln aldrig till kollegial handläggning af ärendena, hvilka i verkligheten skötas enligt byråsystemet. Under regeringsdepartement stå emellertid vissa verkligt kollegiala myndigheter, t. ex. Indiska rådet (*council of India*), och den engelska statskyrkans lärotvungenhet förvaltas af ett kollegium (*ecclesiastical commission*), bestående af biskoparna och en del lekmän.

Liksom i Sverige har i andra länder den kollegiala formen bättre bibehållit sig inom domstolsväsendet än inom förvaltningen och är undantagslöst tillämpad med afseende på deras högsta appellationsinstanser.

Förvaltningen inom större lokala områden skötes å regeringens vägnar i de flesta stater liksom hos oss af förtroendemän med ensam beslutanderätt, dock under medverkan af folkvalda myndigheter (se Kommunalstyrelse), men i Preussen handhas tillika en del förvaltningsärenden af lokala rena eller blandade ämbetsmannakollegier, som på sin höjd ha till ordförande förvaltningsområdets regeringskommissarie (t. ex. i provinserna: *provinzialschulkollegien*, *provinzialrat*; i dessas närmaste underafdelningar, regierungsbezirke, *die bezirksregierung* och *der bezirksausschuss*). I England sköttes den högre lokala förvaltningen kollegialt af fredsdomarna på *quarter sessions* (se Fredsdomare), och efter 1888 handhas den på samma sätt af folkvalda råd (*county* och *district councils*). — Jfr N. Edén, "Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden" (1899) och "Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602" (i "Hist. tidskr.", 1901), C. T. Odhner, "Sveriges inre historia under dr. Christinas förmyndare" (1865), K. H. Blomberg, "Den nordiska förvaltningsrätten" (1887—89, i "Nordisk retsencyclopedi", referensbok äfven för Danmark och Norge), K. Sidenbladh, "Administrativ handbok" (1894), K. Hagman, "Sveriges statsförvaltning" (1908), "The statesman's yearbook" (1910), A. Esmein, "Cours élémentaire d'histoire du droit français", "Précis élémentaire de l'histoire du droit fr. 1789—1814" och "Éléments de droit fr. et comparé", F. Stier-Somlo, "Preussisches staatsrecht" (i "Sammlung Göschen", 1906) och A. Anson, "The law and custom of the constitution", II.

2. Studenthem, inrättning, där studerande gratis eller mot ringa afgift erhålla logis och kost, t. ex. i Danmark Hagemanns kollegium (se d. o.) och Valkendorffs kollegium (se Valkendorff).

3. Lärokurs. Se Collegium.

4. Läroverkskollegium (se d. o.). 1. Th. R. (S. B.)

Kolle'kt (af lat. *colle'ctus*, samling). 1. Kyrkobön, som vid högmässogudstjänsten läses omedelbart före episteltexten. Namnet kommer troligen däraf, att denna bön är afsedd att läsas "samfälldt" af prästen och församlingen. — 2. I allmänhet insamling af bidrag för välgörande ändamål; särskildt och numera nästan uteslutande ett sammanskott af frivilliga penninggåfvor vid den offentliga gudstjänsten för välgörande eller kyrkliga ändamål. Sådana insamlingar ha sin upprinnelse i bruk, som, efter judiskt föredöme, voro gängse redan under kyrkans allra första dagar. De förste kristne hade varit judar och voro därför vana vid att efter tempelgudstjänsterna nedlägga penninggåfvor i de vid portarna till en af de inre förgårdarna befintliga "offerkistorna". Den offervillighet kristendomen predikade yttrade sig därför hos dess första bekännare helt naturligt bl. a. genom frivilliga sammanskott vid gudstjänsterna, afsedda för de fattige och siuke samt för församlingslärarna äfvensom längre fram, när nattvardens firande i 2:a årh. blef en del af kulten, till anskaffande af nattvardselementen, bröd och vin. Ungefär samtidigt blef kollekternas ändamål äfven insamling af medel till kyrkobyggnader. Från de judekristne kom detta bruk öfver till de hedningkristne. Justinus Martyr anför t. ex. i den ena af sina "Apologier" (omkr. 150 e. Kr.), att vid de kristnes sammankomster på Herrens dag skedde sammanskott efter behag för fattigas och fångars räkning, hvilka medel sedan anförtroddes åt biskopen. Andra kyrkofäder, såsom Irenæus, Origenes och Chrysostomos, omtala samma bruk. Ännu under den sistnämndes tid (han dog 407)

fordrades dylika offer af dem, som begingo nattvarden. De store reformatorerna bibehöllo det gamla kollektbruket. Den första svenska protestantiska kyrkolagen af 1571 stadgar, att ”hvarje helgedag, då mesta folket såväl i städerna som på landsbygden kommer tillhopa, en skall gå omkring med hatten eller, som eljest varit sed, med taflan” för att insamla medel för de fattiges räkning. Sedermera utbyttes hatten mot en ”håf”. Bruket att kringbära den på en lång stång fästa håfven under gudstjänsten är ännu (1910) kvar i åtskilliga delar af landet; men enligt prästeståndets vid riksdagen 1815 uttalade önskan, att ”håfgången, såsom störande för gudstjänsten, måtte afskaffas”, har håfven på de flesta ställen ersatts af ett vid kyrkdörren utställdt ”bäcken”. — Enligt k. br. 25 mars 1693 får ingen kollekt vid rikets kyrkor upptagas utan K. M:ts tillstånd. — 3. *Bot.* Insamladt växtmaterial för studier. 1o. 2. J. P. 3. G. L—m.

Kollektanea. Se Collectanea.

Kollektiön (lat. *colle'ctio*), samling (af konstföremål, böcker, växtmaterial o. d.).

Kollektiv (lat. *collectīvus*, af *colli'gere*, samla), sammanfattande flera personer eller ting; hörande till eller utgående från en sammanfattning af personer, sakförhållanden eller föremål; gemensam. — Kollektiv (*collectivum*) l. sammelnamn, *språkv.*, singulart sammanfattningsord, som betecknar föremål, hvilka kunna uppdelas i sådana delar, som ej äro likartade med det hela (medan däremot ämnesnamn, *materialia*, beteckna föremål, hvilkas delar äro likartade med det hela). Ex.: *folk, hjord, aristokrati, kristenhet, kortlek, tjog, studentkår.* Flera nutida grammatiker räkna pluralerna som en underafdelning af kollektiven, hvilka då indelas i totalitets- (l. oegentliga) och pluralitets- (l. egentliga) kollektiv, se Noreen, ”Vårt språk” V: 294 ff. Kollektiven få ofta predikatsfyllnader och de pronomina, hvilkas korrelat de äro, pluralböjda. Se R. G:son Berg i ”Pedagogisk tidskrift”, 1901, och J. E. Hylén, ”Några skolgrammatiska spörsmål” (i ”Språk och stil”, 1906). — Kollektivartikel, artikel i ett lexikaliskt verk, under hvilken flera begrepp behandlas i systematisk ordning, oberoende af deras alfabetiska. — Kollektivgaranti, garanti, som två eller flera makter åtagit sig. Se Garantiförd rag.

Kollektivaftal (se Kollektiv), en aftalsform, som hittills kommit till användning hufvudsakligast för att inom industrien reglera förhållandena mellan arbetsgifvare och arbetare, framför allt de egentliga arbetsvillkoren (arbetslön, arbetstid o. s. v.). Den sociala orsaken till kollektivaftalets uppkomst är den stora ekonomiska olikställigheten mellan de individuelle kontrahenterna i arbetsaftalet (se d. o.). Härigenom föranleddes arbetarna såsom den svagare parten att genom sammanslutning eller koalition (se d. o. 2) med yrkeskamrater och med den kollektiva arbetsnedläggelsen eller strejken (se d. o.) som medel att genomdrifva sina fordringar söka uppnå en kollektiv normering af arbetsvillkoren. På detta område har kollektivaftalet under de senaste årtiondena vunnit stor utbredning och genomgripande socialekonomisk betydelse, sedan arbetarna börjat sammansluta sig i fackföreningar (se d. o.), hvilka å deras sida uppträda som kontrahenter. Kollektivaftal ha emellertid ifrågasatts äfven på andra områden, t. ex. som norm för hyresaftal.

Det kollektiva aftalet om arbetsvillkoren eller *tariffaftalet* — såsom det stundom kallas efter sitt väsentliga innehåll, lönetariffen — ingås alltid mellan å ena sidan en sammanslutning af arbetare, vanligen en fackförening eller ett fackförbund (se d. o.), och å andra sidan vare sig en enskild arbetsgifvare eller en sammanslutning af arbetsgifvare. Det finnes sålunda både ensidigt och tvåsidigt kollektiva aftal om arbetsvillkoren. Kollektivaftalet på detta område är en allmän öfverenskommelse om de arbetsvillkor, som inom ett yrke eller ett företag skola iakttagas mellan däraf förpliktade arbetsgifvare och arbetare under den för detta aftal öfverenskomna giltighetstiden. Det kollektiva aftalet om arbetsvillkoren innebär icke utfästelse om utförande af något visst arbete, ej heller om utbetalande af lön till någon viss arbetare. Kollektivaftalet är sålunda icke något arbetsaftal, och det ofta förekommande uttrycket ”kollektivt arbetsaftal” är därför oegentligt, för så vidt det afser här berörda förhållanden. Förhållandet mellan kollektivaftalet och arbetsaftalet är icke heller ett förhållande mellan två hvarandra uteslutande alternativ (”kollektiva eller individuella arbetsaftal”). Kollektivaftalet reglerar på förhand för viss tid arbetsvillkoren inom ett yrke eller ett företag och utgör sålunda normen för alla arbetsaftal, som ingås under denna tid och mellan däraf förpliktade enskilda arbetsgifvare och enskilda arbetare. Arbetsaftalet består omedelbart genom själfva anställningen, vare sig det upprättas i skriftlig form eller ej, och finnes alltid som ett rättsförhållande mellan arbetsgifvaren och arbetaren, oafsedt om något kollektivaftal existerar eller ej. Men där ett sådant finnes, måste arbetsaftalen i alla händelser h. o. h. rätta sig därefter. Visserligen kan det individuella aftalet innehålla flera och mer speciella bestämmelser än kollektivaftalet; men det får i intet afseende strida mot detta. Kollektivaftalet ingår med hela sitt innehåll, för så vidt detta rör arbetsvillkoren, så att säga automatiskt uti hvarje enskildt arbetsaftal. Arbetsaftalet blir under sådana förhållanden inom industrien i allmänhet blott en ömsesidig tyst förbindelse, som uppstår genom själfva anställningen, och innebär å arbetsgifvarens sida förpliktelsen att betala den i kollektivaftalet allmänt öfverenskomna aflöningen o. s. v. samt å arbetarens sida utfästelsen att utföra sitt arbete i enlighet med de i kollektivaftalet stadgade villkoren, så länge detta gäller och han är kvar i anställningen. Men äfven skriftliga arbetsaftal, hvilka kunna närma sig tjänsteaftal, förenas numera med kollektiva öfverenskommelser om arbetsvillkoren, särskildt inom vissa mer eller mindre offentliga företag, såsom i järnvägsdrift och vid kommunala arbeten. T. o. m. tjänstehjonsförhållandet inom jordbruket har på sista tiden i vårt land någon gång förenats med kollektivaftal, hvars normerande verkan här naturligtvis begränsas af tjänstehjonsstadgan.

Ett kollektivt aftal brytes orättmätigt först och främst därigenom, att någon af de genom detta aftal förpliktade vid ingåendet af arbetsaftal icke följer de kollektivt öfverenskomna arbetsvillkoren. Förpliktade äro i detta afseende den enskilde arbets-

gifvaren, vare sig han personligen deltagit i kollektivaftalet eller tillhör aftalsslutande arbetsgifvareförening, samt den enskilde arbetaren, som tillhör aftalsslutande arbetarorganisation. I verkligheten får kollektivaftalet emellertid ofta normerande verkan icke blott för de sålunda förpliktade, utan öfver hufvud taget för arbetsaftalen inom hela det område det afser. Men äfven organisationerna, kollektivaftalets direkta kontrahenter, äro hvar för sig förpliktade genom detta, så att t. ex. ett fackförbund icke har rättighet att med en enskild ledamot af arbetsgifvareförening öfverenskomma om andra arbetsvillkor än de i kollektivaftalet bestämda, så länge detta aftal gäller. Naturligtvis kunna öfverenskommelser göras mellan de aftalsslutande organisationerna själfva om ett kollektivt aftals upphäfvande i förtid, vare sig i förening med ingående af ett nytt sådant aftal eller ej. Men den ena kontrahenten i kollektivaftalet har icke rätt att under aftalets giltighetstid söka med maktmedel tilltvinga sig ändrade villkor af den andra. Arbetsinställelse under aftalstiden, vare sig lockout (se d. o.) eller strejk, innebär sålunda ett aftalsbrott, om den afser att före aftalstidens utgång tvinga motsidan att acceptera nya villkor rörande förhållanden, som äro i aftalet reglerade, eller öfver hufvud underkasta sig ändring i eller upphäfvande af någon bestämmelse i detta aftal. Om däremot arbetsinställelse företages i annat, af kollektivaftalets innehåll oberördt syfte, förelägger ej i och för sig något brytande af detta aftal. Ty fackföreningen, som ingår ett kollektivaftal, har icke därigenom förbundit sina medlemmar till att arbeta under viss tid, utan endast att, *om* de arbeta, rätta sig efter de kollektivt öfverenskomna villkoren; och arbetsgifvaren eller den förening, han tillhör, har genom samma aftal ingalunda förbundit sig att under alla omständigheter hålla företaget i gång under viss tid. Däremot kan aftalsbrott föreligga hos hvarje enskild arbetare eller hos arbetsgifvaren, om vid arbetsinställelsen den öfverenskomna eller till äfventyrs i lag bestämda personliga uppsägningstiden ej iakttagits. Men det är då arbetsaftalen, ej kollektivaftalet, som brutits. Kollektivaftalet blir icke heller, såsom stundom påstås, "suspenderadt" genom och under strejk eller lockout. Ty antingen står arbetsinställelsen i strid med aftalet, och då är detta brutet och af den aftalsbrytande parten förverkadt, eller också ligger arbetsinställelsen utanför aftalets rättsverkningar, och då berör den ej heller själf detta aftal. Däremot är det självklart, att de bestämmelser i kollektivaftalet, som röra själfva arbetet, arbetslön och arbetstid, faktiskt icke få någon tillämpning, då intet arbete pågår. Dessa bestämmelser ha icke därmed trädt ur kraft, ty i det ögonblick det åter arbetas hos och af dem, som äro genom kollektivaftalet förpliktade, måste de utan vidare tillämpas. De äro icke till sin giltighet suspenderade, därför att den faktiska anledningen för deras tillämpning för tillfället saknas. Föreställningen om kollektivaftalets suspenderande genom strejk och lockout torde bero på den vanliga sammanblandningen af kollektivaftal och arbetsaftal. Det börjar ock bli alltmer erkändt, att strejk och lockout, då de icke äro rättsstridiga, medföra ett suspenderande af själfva arbetsaftalen, men icke en verklig upplösning af rättsförhållandet mellan arbetsgifvaren och arbetaren, äfven om det enligt en åsikt bör fordras, att stadgad personlig uppsägningstid iakttages äfven vid arbetsinställelse.

I vissa kollektivaftal förekomma uttryckliga förbud mot hvarje strejk eller lockout under aftalstiden, oberoende af arbetsinställelsens syfte, och i sådana fall blir en arbetsinställelse gifvetvis alltid ett aftalsbrott. Den grupp af bestämmelser, som i kollektivaftalen stundom egnas åt frågan om arbetsinställelser och om arbetstvisters behandling samt öfver hufvud åt andra förhållanden mellan de aftalsslutande parterna än själfva arbetsvillkoren, hör emellertid i själfva verket icke med nödvändighet till just dessa aftal. På senare tid har man ock sträfvat att få sådana generella bestämmelser, som icke röra arbetsvillkoren, uppflyttade i kollektiva öfverenskommelser af annat slag, s. k. förhandlingsordningar och hufvudaftal, hvilka i sin ordning äro öfverordnade de kollektiva aftalen om arbetsvillkoren, liksom dessa senare äro öfverordnade de enskilda arbetsaftalen. Sådana kollektivaftal af högre ordning och gällande oberoende af de kollektiva aftalen om själfva arbetsvillkoren finnas i Sverige sedan 1909 uti den enskilda järnvägsdriften (hufvudaftal n:r 1 och n:r 2). I vissa större industrier har man ock förenat de s. k. riksaftalen (se sp. 551) med förhandlingsordningar. Men ännu har man icke lyckats praktiskt lösa detta problem, hvad den stora industriella arbetsmarknaden beträffar, utan kollektivaftalen äro fortfarande till stor del en blandning af tariffaftal och aftal om generella principer rörande arbetstvisters behandling, lärlingsväsendet, föreningsfrihetens respekterande å ömse sidor, arbetsgifvarens rätt att leda och fördela arbetet, förmäns fristående ställning till fackorganisationerna m. m. Häraf följer, att dessa allmänna grundsatsers giltighetstid sammanfaller med lönetariffens och upphör med denna, hvarigenom arbetsfreden ofta sättes ytterligare i fara, så snart det blir fråga om förnyande eller aflösande af ett kollektivt aftal om arbetsvillkoren. Så länge särskildt frågan om arbetstvisters behandling icke vare sig genom lag eller särskilda förhandlingsordningar göres fristående i förhållande till de kollektiva aftalen om arbetsvillkoren, kommer en viss oklarhet att vidlåda dessa aftals betydelse för arbetsfreden. Ursprungligen har man å ömse sidor ovedersägligen åsyftat, att ett kollektivaftal utan vidare skulle skydda mot lockout och strejk under sin giltighetstid; men i den mån som å arbetarsidan sympatistrejker och politiska strejker börjat komma till användning samt sedermera arbetsgifvarna å sin sida begynt begagna sig af lockouten som ett kampmedel, hvilket i regel utgör en taktisk motsvarighet icke till den vanliga strejken, utan till sympatistrejken, så har man inom de stora organisationerna frångått den äldre föreställningen om kollektivaftalets verkan och gjort bruk af den ofvan angifna, teoretiskt också obestridligen riktiga uppfattningen om, i hvad mån lockout och strejk under aftalstiden innebära aftalsbrott. Man förklarar alltså, att arbetsinställelse under aftalstiden kan af hufvudorganisation påbjudas, därest den icke afser att ändra eller upphäfva någon af det gällande aftalets bestämmelser, och härigenom har man med angifven begränsning formligen legaliserat masslockout och mass-strejk under de kollektiva aftalens giltighetstid.

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

för så vidt icke dessa undantagsvis, såsom fallet är t. ex. vid åtskilliga allmänna arbeten, vissa kommunikationsanstalter samt bok- och tidningstryckerierna o. s. v., innehålla kategoriska lockout- och strejkförbud. Utvecklingen af den kollektiva aftalsrätten pekar under sådana förhållanden hän på en uppdelning på skilda aftal af de båda, endast delvis sammanfallande syften, som kollektivaftalen hittills fått tjäna, nämligen å ena sidan den generella och enhetliga regleringen af arbetsvillkoren för viss tid och å den andra tryggandet af arbetsfreden.

31 dec. 1907 var i Sverige hela antalet kollektivaftal 1,971 och antalet däraf berörda arbetare 255,950, hvarmed i den officiella statistiken afses icke blott de arbetare, som genom dessa aftal omedelbart förpliktats, utan öfver hufvud alla, hvilkas arbetsförhållanden kunna anses faktiskt reglerade genom aftalen. 1908 träffades 659 kollektivaftal med 136,327 däraf berörda arbetare; af dessa voro 224 aftal med 71,493 arbetare sådana, som afslöste förutvarande under året utlupna aftal. Hela antalet aftal uppgick 31 dec. 1908 till 2,406 med ett arbetarantal af c:a 320,000, hvarvid dock bör anmärkas, att denna siffra torde vara något för hög, enär utredning icke verkställts rörande hvilka aftal, som utlöpt under år 1908 utan att förnyas. Af de under 1908 träffade aftalen voro 69 proc. ensidigt kollektiva, d. v. s. endast å arbetarsidan afslutade genom en organisation som kontrahent, 29 proc. af aftalen hade organisation som kontrahent äfven å arbetsgifvarsidan (i vissa här ej medräknade fall har aftalet å arbetsgifvarsidan ingåtts af ett flertal enskilda arbetsgifvare, men ej af organisation).

Med afseende på *giltighetsområdet* är ännu det största antalet kollektivaftal begränsadt till ett enskildt företag eller arbetsställe. Men i den mån aftalen genom organisationernas uppträdande å båda sidor tendera att bli yrkesaftal, utvidgar sig ock det lokala giltighetsområdet, så att efter hand, oafsedt mellanformer, uppkommit äfven orts-, distrikts- och slutligen riksaftal. I början af 1908 voro af samtliga (1,971) kollektivaftal 1,105 ingångna blott för en arbetsplats och omfattande 43,6 proc. af samtliga af aftal berörda arbetare, ortsaftalen voro 781, omfattande 32,8 proc. af de aftalsberörde arbetarna, distriktsaftalen voro 76 med 7,5 proc. af arbetarna, och riksaftalen voro 9 med 16,1 proc. af arbetarna. År 1909 hade riksaftalens antal stigit till 15. Kollektivaftalens *giltighetstid* är mycket olika och växlar i Sverige mellan några månader och sex år. De flesta under 1908 ingångna aftal hade giltighetstid af 2 år och därunder. Emellertid var nu antalet arbetare, som berördes af långvariga aftal, proportionsvis större än förut. Kollektivaftalets utbredning i Sverige är jämförelsevis stor. Man har beräknat antalet arbetare inom industri, handel och samfärdsel vid 1908 års början till omkr. 550,000. Af den officiella arbetsstatistiken framgår, att 45 à 50 proc. af dessa arbetare voro anställda vid arbetsplatser, för hvilka kollektivaftal voro gällande. Arbetare i jordbruk och skogsbruk äro härvid icke medräknade, då kollektivaftalets utbredning inom dessa näringsgrenar är obetydlig. Kollektivaftalets utbredning vid 1908 års slut, absolut och relativt, inom vissa mer betydande näringsgrenar framgår af nedanstående tablå:

Näringsgrupper	Antal af kollektivaftal berörda arbetare vid 1908 års slut	Hela antalet sysselsatta arbetare enligt 1908 års statistik	Antal af kollektivaftal berörda arbetare pr 100 sysselsatta
Grufdrift	9,364	13,266	71
Närings- och njutningsämnesindustri	25,328	43,228	59
Textilindustri	14,133	31,355	45
Beklädnadsindustri	19,897	29,886	67
Läder-, hår- och gummivaruindustri	3,750	4,393	85
Trävaruindustri	22,432	62,647	36
Trämasse- och pappersmasseindustri	15,092	25,730	59
Grafisk industri	7,866	9,020	87
Malmförädlingsindustri Metallindustri	36,534	55,256	66
Maskin- och skeppsbyggnadsindustri	31,736	33,633	94
Jord- och stenindustri	20,607	36,018	57
Kemisk-teknisk industri	7,700	12,312	63

Den i Sverige år 1909 iscensatta masslockouten och den däraf föranledda storstrejken ha förorsakat en betydande, om ock sannolikt öfvergående, minskning af antalet ledamöter i fackföreningarna och därigenom ock af antalet arbetare, som beröras af kollektivaftal.

Det kollektiva aftalet om arbetsvillkoren har hittills endast i ringa mån direkt reglerats genom lagstiftning. Genom lag af 13 juli 1907 har *Holland* emellertid uttryckligen upptagit kollektivaftalet i sin lagstiftning om tjänste- och arbetsförhållandena. Lagen är tillämplig endast å aftal, i hvilka den eller de deltagande föreningarna ega rättskapacitet. För att ett arbetsaftal, som strider mot kollektivaftalet, skall förklaras ogiltigt, fordras, att båda kontrahenterna i arbetsaftalet också varit bundna af kollektivaftalet. — S. å. utfärdades i *Österrike* en lag, hvarigenom kollektivaftalet i viss mån reglerats i sammanhang med bestämmelser om yrkesföreningar, omfattande såväl arbetsgifvare som arbetare, hvarvid emellertid de kollektiva aftalen icke förlänats hela den till deras begrepp hörande rättsverkan, utan kunna sättas ur kraft genom de individuella arbetsaftalen (derogeras). — Redan 1900 (och ytterligare 1904) hade i *Schweiz* kantonen Genève gifvit rättslig reglering åt kollektivaftalet och detta icke blott ur civilrättslig, utan ock i viss mån ur offentlig-rättslig synpunkt. Kollektivaftal, upprättade mellan inregistrerade och stadfästa arbetsgifvar- och arbetarföreningar eller åstadkomna genom offentlig medling eller skiljedom, skola nämligen erhålla giltighet som sedvänja (*usage*) inom hela det yrke de afse. Äfven dessa kollektivaftal äro emellertid derogerbara. Frågan om ny, annorlunda beskaffad lagstiftning i ämnet för hela Schweiziska edsförbundet står på dagordningen, och en sådan lagstiftning är möjliggjord genom ett folkomröstningsbeslut af 7 juli 1908. — I Australien har särskildt den mycket omtalade lagstiftningen för *Nya Zeeland* från 1894 (och 1905) ang. arbetstvister gifvit offentligrättslig reglering åt kollektivaftalet, som kan få sitt innehåll och sin giltighetstid bestämda genom statens

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

förlikningsnämnder eller dess skiljedomstol och som sedan länder till efterrättelse vid straffansvar. Arbetsinställelser äro förbjudna. Mer eller mindre liknande bestämmelser ha sedan utfärdats äfven i öfriga australiska kolonier, och sedan 1904 finnes för det *australiska statsförbundet* en gemensam lag om medling och skiljedom i arbetstvister och en gemensam skiljedomstol, hvarigenom bl. a. tvister, som sträcka sig utöfver en enskild förbundsstats område eller beröra en under offentlig kontroll stående industri, skola afgöras och därvid äfven arbetsvillkoren kollektivt fastställas. Nya förslag föreligga äfven här. Öfver hufvud finnas i så godt som alla länder med industri och modern arbetarrörelse sedan några år åtskilliga vare sig på offentligt eller enskildt initiativ upprättade förslag till lagstiftning om kollektivaftalet. Detta saknar emellertid icke alla rättsverkningar ens i de länder, där lagen ännu icke direkt sysselsatt sig därmed. Vissa sådana verkningar kunna nämligen enligt en alltmera utbredd åskådning direkt härledas å ena sidan ur kontrahenternas egenskap af att vara rättspersonligheter, där detta är fallet, och å den andra ur kollektivaftalets egenskap att åtminstone icke strida mot allmän lag och författning eller oförytterliga enskilda rättigheter, såvida icke något aftal till äfventyrs skulle innehålla sådana utfästelser; ja t. o. m. där det anses otvetydigt, såsom i Tyskland, att fackorganisationerna sakna egentlig rättskapacitet, grundar man ett visst rättsligt erkännande åt kollektivaftalen på kontrahenternas afsikt, att de ömsesidiga utfästelserna skola vara bindande, churuväl någon af kollektivaftalet härflytande exigibel rättighet icke finnes.

I *Sverige* innehåller den gällande lagstiftningen ingenting om kollektiva aftal. Ett 1901 afgifvet kommittébetänkande rörande rättsförhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare sysslade också endast med själfva arbetsaftalet. 1907 afgafs emellertid på grund af officiellt uppdrag en promemoria (se nedan) ang. lagstiftning om arbetsaftal, hvari förordades direkt rättslig reglering af kollektivaftalet. En s. å. tillsatt ny k. kommitté, som utan att ha afslutat sina arbeten upplöstes i okt. 1909, hade också uppdagit kollektivaftalet till behandling. Vid 1910 års riksdag framlades emellertid af regeringen en serie lagförslag rörande rättsförhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare, hvilka omfattade följande ämnen, hvart och ett behandladt i ett särskildt förslag: 1) rättslig reglering af det kollektiva aftalet mellan arbetsgifvare och arbetare; 2) inrättandet af en särskild domstol för hela riket, kallad arbetsdomstol, för handläggning af tvistemål, som grunda sig på kollektivaftal; 3) reglering af själfva arbetsaftalet, d. v. s. rättsförhållandet mellan den enskilde arbetsgifvaren och den enskilde arbetaren; 4) strafflagsbestämmelser mot allmänfarliga arbetsinställelser. Den sålunda föreslagna lagen om kollektivaftalet ger att uttryckligen ge denna aftalsform laglig giltighet. Som kontrahent skulle å ena sidan enligt förslaget alltid stå en organiserad förening af arbetare (''fackförening, fackförbund eller annan dylik förening af arbetare''), på den andra antingen en enskild arbetsgifvare eller en förening af sådana. Förpliktade och berättigade genom kollektivaftalet voro såväl föreningen själf som dess medlemmar, så att det skulle lända till efterrättelse äfven för arbetsgifvare och arbetare, som senare inträdt i aftalsslutande förening. Ovillkorligen och oberoende af däremot stridande öfverenskommelse skulle kollektivaftalet utgöra normen för arbetsaftal mellan däraf förpliktade arbetsgifvare och arbetare. Skriftlig form föreskrefs. Giltighetstiden finge vara högst fem år; ettårig giltighet föreskrefs för det fall, att intet därom aftalats. Med afseende på kollektivaftalets förhållande till arbetsinställelserna stod förslaget principiellt på grundvalen af en rent privaträttslig reglering, men innehöll likväl uti sin mest diskuterade paragraf (den åttonde) vissa inskränkningar i rätten till arbetsinställelse utöfver dem, som äro gifna i kollektivaftalets egen natur. Sålunda förbjöds under aftalstiden icke blott sådan arbetsinställelse, som stode i strid med aftalets egna bestämmelser eller afsåge en ändring i aftalet före dess utlöpningstid eller innebure en påtryckningsåtgärd uti en tvist om aftalets tolkning eller tillämpning (rättstvist) eller åsyftade genomförandet af bestämmelse i ett framtida kollektivaftal — allt inskränkningar, som mer eller mindre omedelbart härflyta ur kollektivaftalets begrepp eller blifvit allmänt erkända —, utan sådant förbud stadgades ock för hvarje arbetsinställelse, som icke föregåtts af förhandling under opartisk ledning, eller vid hvars iscensättande den i arbetsaftalen öfverenskomna personliga uppsägningstiden ej iakttagits, eller som skulle rubba för bestämd tid ingångna arbetsaftal. Rätten till sympatistrider under kollektivaftalets giltighetstid var emellertid lämnad öppen, endast med den begränsningen, att arbetsinställelse i sådant syfte ej finge ega rum för att bispringa annan, som själf vore förbjuden vidtaga sådan åtgärd. Förslaget innehöll å andra sidan en utvidgning af rätten till sympatistrid under aftalstiden i strid med nyssnämnda allmänna regel, att arbetsinställelse ej finge under aftalstiden vidtagas för genomförande af bestämmelse i framtida kollektivaftal. Vid en sympatistrid skulle nämligen arbetsgifvare och arbetare, för hvilka kollektivaftal vore gällande, kunna upprätthålla arbetsinställelsen jämväl för det ändamålet att också i sina egna blifvande kollektivaftal genomföra bestämmelse, som den ursprungliga tvisten rörde sig om. Under lagförslagets riksdagsbehandling väcktes förslag dels om uteslutande ur lagen om kollektivaftal af alla stadganden om aftalets förhållande till arbetsinställelserna, dels också om införande i denna lag af ett absolut förbud mot all arbetsinställelse under det kollektiva aftalets giltighetstid (den s. k. Refvingelinjen). Intet af de nämnda lagförslagen blef emellertid af riksdagen antaget, och hela frågan om lagstiftning ang. arbetsaftal och kollektivaftal är f. n. af K. M:t öfverlämnad till ny utredning.

Någon på fackorganisationerna tillämplig föreningslagstiftning finnes icke i Sverige — ett k. förslag till ny föreningslag, omfattande äfven en rättslig reglering af s. k. idcella föreningar, bland dem arbetsgifvar- och arbetarorganisationerna, förföll vid 1910 års riksdag genom kamrarnas olika beslut —, men det är numera en utbredd åsikt, att dessa organisationer likväl kunna, därest de ha stadgar af viss fullständighet, ega rättskapacitet och i mån häraf rättsligen ansvara för ingångna förbindelser, äfven kollektivaftal.

Litt.: a) Svensk: E. B. Rinman, ''En ny arbetsrätt'' (i tidskr. ''Det nya Sverige'', 1906), ''Arbets-

aftal och kollektivaftal'' (1907) samt art. ''Arbetsaftal'' (i ''Social handbok'', 1908), G. F. Steffen, ''Arbetsaftalets frihet'' (i ''Sociala studier'', h. 5 VIII, 1907), A. Åkerman och G. Olin, ''Promemoria angående lagstiftning om arbetsaftal'' (aflämnad till Civildepartementet 1907), G. Olin, ''Några hufvudpunkter i utländsk lagstiftning ang. rättsförhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare'' (1908), Alex. Frey, ''Kollektivaftalet i Finland'' (i ''Statsvetenskaplig tidskr.'' 1909), Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik, ''Kollektivaftal angående arbets- och löneförhållanden i Sverige'' I (systematisk redogörelse för kollektivaftalens hufvudsakliga innehåll, 1910); II 1. Förteckning å gällande kollektivaftal, 2. Kollektivaftal inom olika näringsgrenar (1908), Ö. Undén, ''Arbetsstrider och aftalsbrott'' (i ''Ekonomisk tidskr.'' 1910). — b) Utländsk: se utförlig förteckning i G. Olins anf. arbete, 1908. Af sedan utkommen litteratur märkas H. Köpke, ''Der arbeitstarifvertrag als gesetzgebungsproblem'' (1908), Roenthal, ''Die gesetzliche regelung des tarifvertrags'' (s. å.), och W. Zimmermann, ''Die gesetzliche regelung des arbeitstarifvertrags'' (i ''Soziale praxis'', 1908). E. B. R.

Kollektivart, *bot.*, en art (enligt Linnés uppfattning), som omfattar flera hvarandra mycket närstående, men bestämdt skilda, konstanta ''mindre'' arter. Kollektivarter äro exempelvis *Alchemilla vulgaris* L., *Taraxacum officinale* Marss., *Hieracium silvaticum* L., *Draba verna* L., m. fl. Jfr Kritisk. G. L—m.

Kollektivartikel. Se Kollektiv.

Kollektivdrag (jfr Kollektiv), *mus.* Se Orgel.

Kollektivgaranti. Se Kollektiv.

Kollektivglas l. Kollektivlins, *fys.*, eg. detsamma som samlingslins (se Lins), men benämningen användes stundom speciellt om den längst från ögat befintliga linsen i ett kikar- eller mikroskopokular, hvilken samlar de från objektivet kommande strålarna. G. I.

Kollektivi'sm är den teori, som innebär, att naturtillgångarna och kapitalet skola bli samhällets egendom och utnyttjas under dess ledning samt att all verksamhet och alla produkter skola ha ett värde, taxeradt i enheter alltefter det nedlagda arbetet, på det att arbetarna måtte komma i fullständigt åtnjutande af arbetets frukter. Det är sålunda ingen doktrin, som afgjordt skiljer sig från hvad man i allmänhet menar med socialism. När t. ex. P. Leroy-Beaulieu i sitt nedan angifna arbete fasthåller vid termen kollektivism, gör han detta med en motivering, i hvilken han framhåller bl. a. följande: Socialismen utgör ett mera obestämdt begrepp och antar de mest skiljaktiga former. Socialismen innebär visserligen en mer eller mindre vidtgående förändring af den nuvarande produktions- och fördelningsordningen, men icke denna ordnings fullständiga omstörtande. Ett sådant omstörtande åsyftas däremot af kommunismen (se d. o.). Kommunismen innebär ett afskaffande af all enskild eganderätt. I det kommunistiska samhället utöfva vederbörande offentliga myndigheter bestämmanderätt icke endast öfver medlemmarnas arbete och lön, utan äfven öfver deras behof och dessas tillfredsställande. I detta samhälle ges i ekonomiskt hänseende intet utrymme för det individuella initiativet och ansvaret eller för den personliga friheten. Kollektivismen framträder med en från kommunismen väsentligen skild karaktär. Kollektivismen påstår sig vilja åt en hvar bevara rätten att bestämma öfver sina behof. Den vill icke upphäfva all enskild egendom, den vill sålunda afskaffa den privata eganderätten till produktionsmedlen, men, i olikhet med kommunismen, bibehålla samma eganderätt till konsumtionsmedlen. Enligt Leroy-Beaulieu vill kollektivismen tillåta individuellt sparande, och den förklarar sig (inom gränserna för den i det kollektivistiska samhället existerande privata eganderätten) respektera arfsrätten. Samme författare indelar kollektivismen i två klasser: den *partiella* l. *agrariska* kollektivismen, närmast representerad af sträfvandena att nationalisera jorden (se Jordreform), och den *totala* l. *industriella* kollektivismen, som innebär, att såväl naturtillgångarna som kapitalet skola förvandlas till hela samhällets egendom.

F. ö. ges olika definitioner af begreppet kollektivism, och än det ena, än det andra momentet framställes som det väsentliga skiljemärket mellan kollektivism samt kommunism och socialism. För Tugan-Baranowsky t. ex. innefattar kollektivismen — socialismen uti inskränkt bemärkelse —, till skillnad från kommunismen, framför allt åtnjutandet af och förfogandet öfver en bestämd personlig inkomst. På vissa håll har man velat göra kollektivismen speciellt liktydig med den moderna, vetenskapliga socialismen, som framträder med ett nationalekonomiskt system och utgår från värdeläran som det fundamentala, i motsats till den utopiska socialismen. I Frankrike kalla sig de kollektivister, hvilka omfatta programmet om produktionsmedlens socialisering och klasskampen, men som slopat Marx' värdelära och materialistiska historieuppfattning. — Det förtjänar påpekas, att kollektivister var det namn, som de gåfvo sig, hvilka inom Internationalen förfäktade anarkistiska grundsatser och motsatte sig hvad de kallade Marx' auktoritativa kommunism. Vid Internationalens 4:e kongress, 1869, förklarade sig sålunda Bakunin vara ''kollektivist och ej kommunist''. Se Socialism och där anvisad litteratur samt A. Schäffle, ''Die quintessenz des sozialismus'' (14:e uppl. 1906), B. Malon, ''Le socialisme intégral'' (1890), P. Leroy-Beaulieu, ''Le collectivisme'' (4:e uppl. 1904), E. Vandervelde, ''Le collectivisme et l'évolution industrielle'' (sv. öfv. 1904), M. Bourguin, ''Les systèmes socialistes'' (1906), och M. Tugan-Baranowsky, ''Der moderne sozialismus in seiner geschichtlichen entwicklung'' (1907). E. H. T.

Kollektivi'st, anhängare af kollektivismen (se d. o.). — Kollektivi'stisk, som hör till eller innebär kollektivism.

Kollektivlins. Se Kollektivglas.

Kollektivnot, *polit.*, ett diplomatiskt meddelande, som flera makters regeringar eller diplomatiska representanter gemensamt öfverlämna till en regering för att ge större eftertryck åt sin mening. Benämningen brukas äfven om s. k. ''identiska noter'', d. v. s. lika lydande och vanligen samtidigt öfverlämnade meddelanden af ofvan angifvet slag. V. S—g

Kollektiv prokura. Se Prokura.

Kolle'ktor (af lat. *colli'gere*, samla), *elektrot.* detsamma som strömsamlare. Se Elektriska maskiner, sp. 261.

Kollektstipendier (se Kollekt), kallas sådan

stipendier för fattiga studerande, till hvilka medel utgå genom kyrkokollekters upptagande. Vanligen stå de under de resp. domkapitlens förvaltning, och inom de studerande "nationerna" vid universiteten äro de gemenligen fördelade i flera smärre understödssummor, hvilka växla efter de årliga kollekternas olika storlek. Äfven vid de allmänna läroverken förekomma sådana stipendier sedan äldre tider tillbaka (ett slags "djäknepenningar"). Kollektstipendierna förskrifva sig troligen från medeltiden. I prästmöteshandlingar och biskopliga konstitutioner från 16:e och 17:e årh. finnas sådana stipendier föreskrifna. Särskildt förekommo påbud, att "studentepenningarne skola colligeras på alle store fester och bönedagar till deras behof, som i främmande land studera". J. P.

Kollektör (fr. *collecteur*, af lat. *colli'gere*, samla), insamlare; lottförsäljare.

Kollen, höjdpunkt på Himmelbjerget (se d. o.).

Kollenkym (af grek. *kolle*, lim, och *e'ngkyma*, pågjutен vätska), *bot.*, ett i örtartade växtdelar (stjälkar och bladskaft) omedelbart under öfverhuden allmänt förekommande slag af grundväfnad, bestående af långsträckta, lefvande celler med vattenrika, i hörnen starkt förtjockade cellulosaväggar, som vanligen saknа porer. Intercellularrum saknas vanligen. Kollenkymet, som har en stödjande uppgift (se Cellväfnad), har ofta form af ljusa, längsgående ribbor, t. ex. hos många umbelliferer och chenopodiacéer. (G. L—m.)

Koller, *nord. myt.*, var enligt Saxo Grammaticus en norsk sjökonung, som stupade i ett envig med Horvendel (se d. o.). Th. W.*

Koller (ty.; en af de från grek. *chole'ra*, diarré, härledda moderna formerna med bet. raseri. Jfr fr. *colère*), *veter.*, en långsamt förlöpande och obotlig sjukdom hos hästar, orsakad däraf, att hjärnans kamrar äro öfverfyllda af en för stor mängd serös vätska, som genom sitt tryck minskar hjärnans verksamhet. Vid sjukdomsanfallen, som uppträda periodvis, visa sig djuren dåsiga och sömniga, deras känslighet är minskad, och foderupptagandet sker långsamt, ofta med långa afbrott; träckafgången är trög. Man kan ej förmå en med koller behäftad häst att gå baklänges; mången gång är det svårt att få honom att flytta sig från stället. Kolleranfall vara 8—14 dagar, efter hvilken tid sjukdomstillståndet förbättras så betydligt, att man ej kan märka, att hästen är behäftad med koller, såframt han icke varit i rörelse och blifvit svettig. Stundom inställa sig hjärnkongestioner och inflammatoriska processer i hjärnan, åtföljda af ett häftigt upphetsningsstadium och fullständiga raserianfall (rasande koller). Sjukdomen uppkommer antingen efter inflammation i hjärnan och dess hinnor eller genom hinder för blodcirkulationen till hjärnan, t. ex. trånga lokor, samt då djuren under längre tid hållas instängda i varma, kvafva stall vid riklig sädesfodring. Hästar, som lida af denna sjukdom, böra vid bedöfningsanfallen släppas lösa på en fri plats, där de ha skuggа samt frisk och sval luft. Till föda ges grönfoder eller rotfrukter, t. ex. morötter, jämte fint hö. Som läkemedel användas kraftiga laxermedel — aloe — med 6—8 dagars mellantid. Hästar, som lida af koller, böra ej användas till personbefordran. C. A. L.*

Koller. Se Sele.

Ko'ller, Rudolf, schweizisk målare, f. 1828 i Zürich, d. 1905, studerade i Stuttgart, Düsseldorf, Belgien och Paris. Han är representerad af enkla, idylliska landskap med djur, i Zürich, Basel, Aarau m. fl. schweiziska gallerier. G—g N.

Kollergång, ett slags krossningsmaskin. Se Cement, sp. 1415.

Kolleråder, *veter.*, hos hästen en af hufvudets blodådror, från hvilken man fordom brukade aftappa blod från hästar, som ledo af koller. (E. T. N.)

Kolletēr (fr. *collctère*, af grek. *kolleto's*, hoplimmad), *bot.* Se Glandel.

Kolle'tt (fr. *collet*, dim. af *col*, hals, eg. halskrage), en till den militära drākten stundom hörande lifrock utan skört eller med helt korta sådana. Kolletten, som under hela 1800-talet var mycket använd i svenska armén, förekommer numera endast vid artilleriet och fortifikationen samt för officerarna vid kavalleriet och trängen. C. O. N.

Ko'lli (fr. *colis* l. *coli*, it. *colli*, plur. af *collo*, hals, nacke), *hand.*, eg. något, som bäres på nacken, varupacke, bal, stycke fraktgods eller lättare resgods, paket.

Kollidēra (lat. *collidere*), sammanstöta, råka i strid. Jfr Kollision.

Kollimatiōn, *astron.* Se Kollimationslinje.

Kollimationsaxel, *astron.* Se Kollimationslinje.

Kollimationsfel, *astron.* Se Kollimationslinje.

Kollimationslinje (af lat. *collimāre*, en i handskrifter förvrängd form af *collineāre*, eg. rikta efter linjen), *astron.*, eg. *syftlinje*, d. v. s. den linje, efter hvilken ett föremål vid ett vinkelmätningsinstrument inriktas. Som de flesta vinkelmätningsinstrument numera äro försedda med tub för föremålets skarpare viserande, menas i allmänhet med kollimationslinje den räta linje, som förenar objektivets optiska medelpunkt med hårkorsets midtpunkt. Om å något instrument kollimationslinjen icke har noggrant den riktning, som är åsyftad, kallas afvikelsen kollimationsfel. Å t. ex. en meridiancirkel, ett passageinstrument eller en teodolit skall kollimationslinjen sammanfalla med kollimationsaxeln, en genom objektivets optiska medelpunkt gående rät linje, som är vinkelrät mot tubens horisontella rotationsaxel; kollimationslinjen bör m. a. o. vara vinkelrät mot rotationsaxeln; afvikelsen från den räta vinkeln är då sålunda kollimationsfelet, hvilket ofta kortare nämnes endast kollimation. Kollimationsfelet är alltså = vinkeln mellan kollimationslinjen och kollimationsaxeln. Till kollimationens bestämmande vid större instrument i fasta observatorier begagnas ofta två tuber, kallade kollimatorer, uppställda å ömse sidor om hufvudinstrumentet i jämnhöjd med detta och riktade mot hvarandra, så att man, om hufvudtuben vid något tillfälle undanskaffas, med den ena tuben kan se in i den andra och inställa deras kollimationslinjer koinciderande. E. J. (B—d.)

Kollimātor. 1. *Astron.* Se Kollimationslinje. — 2. *Fys.*, en linsanordning på vissa optiska instrument, som tjänar till att göra de från ett lysande föremål (vanligen en smal belyst springa) utgående strålarna parallella. Jfr Spektroskop. 2. G. I.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kollimatör (fr. *collimateur*; om härledningen se Kollimationslinje), *krigsv.*, användes liksom kikarsiktet (se d. o.) vid vissa moderna artilleripjäser som syftmedel i st. f. sikte och korn. Kollimatören

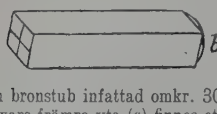

infördes första gången till den 1897 antagna franska fältkanonen och består (se fig.) af en i en bronstub infattad omkr. 30 cm. lång glasprisma, å hvars främre yta (*a*) finnes ett kors och hvars bakre yta (*b*) är linsformad. Då riktaren ser genom den bakre ytan, synes bilden af korset på omkr. 1 m. afstånd från densamma, och siktlinjen blir därigenom tillräckligt noggrant bestämd. Till skillnad från kikarsiktet synes vid kollimatören icke målet (riktpunkten) förstoradt, utan riktaren skall se detta med blotta ögat utanför prisman och likväl inpassa korset på målet. Kollimatören anses som syftmedel underlägsen kikarsiktet. Se Riktmedel. G. af Wdt.

Kollin, stad. Se Kolin.

Kollineär (se Kollineation), ett af Voigtländer & sohn i Braunschweig konstrueradt symmetriskt och anastigmatiskt dubbelobjektiv. J. Htzg.

Kollineatiōn (af lat. *collineāre*, rikta efter linjen), det samband mellan två geometriska system, som karakteriseras däraf, att hvarje punkt P i det ena systemet svarar mot en punkt P_1 i det andra, hvarje linje genom P mot en linje genom P_1, hvarje plan genom P mot ett plan genom P_1. En särskild art af kollineation är den perspektiviska l. centriska. Om nämligen två plana system äro på det sätt besläktade, att alla linjer, som förena motsvarande punkter i de båda systemen, gå genom en och samma punkt och linjerna i det ena systemet skära motsvarande linjer i det andra uti punkter, som alla ligga på en och samma räta linje, så sägas systemen vara perspektiviskt l. centriskt kollineara. Detta samband eger rum mellan en plan figur och dess perspektivbild. Föreningsstrålarna mellan systemens samhöriga punkter kallas kollineationsstrålar, deras skärningspunkt kollineationens centrum och den linje, på hvilken motsvarande linjer skära hvarandra, kollineationsaxeln. Förflyttas kollineationens centrum i oändligheten, d. v. s. bli kollineationsstrålarna parallella, medan kollineationsaxeln förblir i ändligheten, uppstår affinitet (se d. o.). Rubbas det mellan två plana system rådande perspektiviska läget, kvarstår dock det kollineara sambandet. Två rymdsystem äro perspektiviskt l. centriskt kollineara, om motsvarande punkter i de båda systemen ligga på strålar, kollineationsstrålarna, som alla gå genom en och samma punkt, kollineationens centrum, samt motsvarande linjer och plan skära hvarandra i punkter och linjer, liggande uti ett och samma plan, kollineationsplanet. Detta samband eger rum mellan ett rymdsystem och dess reliefperspektiv. Vid oändligt aflägset centrum uppstår affinitet. Teorien för kollineara system har i den nyare geometrien vunnit stor betydelse och användning. P. H—s.

Kollineationsaxel, Kollineationsplan, Kollineationsstrålar. Se Kollineation.

Kollinkogel. Se Karniska alperna.

Kollisiōn (af lat. *collidere*, sammanstöta), sammanstötning eller lindrig beröring fartyg emellan; sammanstötning mellan motsatta åsikter och plikter (se Pliktkollision) eller mellan olika personers intressen och företag; i allmänhet förveckling, tvist. Jfr Ombordläggning.

Kollisionsnormer (se Kollision), *jur.*, kallas de rättsregler, genom hvilka ett visst lands rätt ordnar behörighetsförhållandet mellan sig självt och främmande rättsordningar med afseende på regleringen af dels myndigheternas rätt att till pröfning upptaga mål rörande olika privat internationella lefnadsförhållanden, dels de *saknormer* (se d. o.), som vid denna pröfning skola tillämpas. Kollisionsnormerna äro dels ensidiga eller exklusiva, dels fullständiga eller generella: genom de förra förbehåller landets rätt sig själf eller sina myndigheter behörighet i visst fall, genom de senare anges vissa allmänna grunder, hvarefter behörigheten bör bestämmas oafsedt om därigenom inländsk eller utländsk rätt resp. myndigheter tilldelas kompetens. Se vidare Internationell privaträtt. Rld.

Kollmann, Julius, tysk anatom, f. 24 febr. 1834 i Holzheim (Bajern), blef 1862 privatdocent, 1870 e. o. professor i München och 1878 professor i anatomi i Basel. Han har utgifvit arbeten om tändernas utveckling, bindesubstansväfnaden, i synnerhet hos ryggradslösa djur (mollusker), om blodets uppkomst samt mycket viktiga arbeten om människans rasanatomi, i synnerhet de europeiska rasernas. Af K:s skrifter må nämnas *Über den verlauf der lungenmagen-nerven in der bauchhöhle* (1860), *Entwickelung der adergeflechte* (1861), *Atlas der allgemeinen tierischen gewebelehre* (1862), *Mechanik des menschlichen körpers* (1874), *Les races de l'Europe et la composition des peuples* (1881) och *Plastische anatomie des menschlichen körpers* (1886; 2:a uppl. 1901), *Lehrbuch der entwickelungsgeschichte des menschen* (1898) samt *Handatlas der entwickelungsgeschichte des menschen* (1907). K. har äfven utöfvat framstående verksamhet som läroboksförfattare på anatomiens och utvecklingslärans område. Bl. a. har K. upptäckt en pygmé-ras under Europas förhistoriska tid.

Kollōdium (af grek. *kollódes*, limaktig), *farm., med.*, en lösning af 1 del cellulosanitrat (bomullskrut) i 35 dlr eter, blandade med 5 dlr koncentrerad sprit. Det bildar en halfgenomskinande, klar vätska af tjockare siraps konsistens. Kollodium begagnas mycket till pensling å mindre sår eller såriga hudytor, på hvilka det, genom lösningsmedlets hastiga afdunstning, bildar ett hinnaktigt skyddande öfverdrag. Då kollodium direkt på en hudlöshet eller sårnad vållar smärta och retning, anbringas i regel närmast såret bomull e. d., hvarefter kollodium strykes utanpå förbandet, hvilket däraf blir tätt och fästes vid underlaget. Emedan hinnan af oblandadt kollodium är något spröd, har man infört bruket af *Collodium elasticum* (Sv. farm.), som är en blandning af 2 dlr ricinolja i 98 dlr kollodium. Oljan gör kollodiumhinnan i viss mån elastisk. Inom fotografien spelar kollodium en stor roll, ty det bildar å de vid fotograferingen använda glasskifvorna (”plåtarna”) den tunna, genomskinande hinnan, som genom behandling, vanligen med ett silfversalt, göres känslig för ljusstrålarnas inverkan. Jfr Fotografi. O. T. S.

Kollodiumbomull. Se Cellulosa, sp. 1403.

Kollodiummetod, *bot.*, användning af en kollodiumhinna dels för att påvisa transpiration, dels för

att åstadkomma noggranna aftryck af lefvande eller döda (t. ex. fossila) växters yta. Låter man en droppe kollodium torka in på undersidan af ett blad och undersöker den afdragna hinnan med mikroskopet, så visar den oklara fläckar på de ställen, där transpiration försiggått (vid klyföppningarna). Hinnan visar tydliga aftryck, utom af klyföppningar och ärr efter hår, af de finaste skulpturdetaljer på epidermis' yta, och på grund häraf kan man genom denna metod erhålla kännedom om den inre byggnaden af förkolnade eller fossiliserade växter eller af växter, af hvilka endast aftryck finnas bevarade (t. ex. i kalktuff). G. L—m.

Kollodiumpapper, klorsilfverkollodiumemulsionspapper. Se Fotografi, sp. 998.

Kollodiumplåtar, jodsilfverkollodiumplåtar. Se Fotografi, sp. 991.

Kollografi, ljustryck (se d. o.).

Kolloid (af grek. *kol'lla*, lim, och *ei'dos*, utseende), *med.* Se Degeneration, sp. 19, och Kolloider.

Kolloidala lösningar, *kem.* Se Kolloider och Kolloidala metaller.

Kolloidala metaller, *fys. kem.* De kolloidala metallösningarna höra till suspensionskolloiderna (se Kolloider). Dessa äro lättflytande, icke gelatinerbara och fällas lätt af elektrolyter. Den uppslammade kroppen kallas den dispersa fasen, och det ämne, i hvilket den finnes uppslammad, dispersionsmedlet. Suspensionskolloiderna äro dispersa system, som endast i ultramikroskopet eller genom användning af det Tyndallska fenomenet te sig som heterogena, men i öfriga egenskaper utgöra ett mellanting mellan grofva suspensioner och vanliga lösningar. De ha sålunda ett visst, ehuru litet, osmotiskt tryck och en viss diffusionshastighet. Det finnes ingen skarp gräns mellan vanliga lösningar, kolloidala lösningar och grofva suspensioner; alla öfvergå omärkligt i hvarandra. Alla tillräckligt fina uppslamningar visa den Brownska molekylarrörelsen (se Kinetisk gasteori). — Katafores. Ledes en elektrisk ström med högt volttal (t. ex. 100 volt) genom en suspension, vandra partiklarna åt endera elektroden. Partiklar af platina, guld, silfver, svafvelarsenik o. s. v. vandra till den positiva polen och bete sig således som i förhållande till dispersionsmedlet negativt laddade partiklar. Hydrat af järn och aluminium gå till den negativa polen och äro följaktligen positivt laddade. Kornens vandringshastighet i rena lösningar skiljer sig ej mycket från de motsvarande elektrolytiska jonernas vandringshastighet. Genom tillsatser (t. ex. salter) kan tecknet på kornens elektriska laddning förändras. Suspensionskolloider äro ganska känsliga för tillsats af elektrolyter och utfällas lätt af sådana. De kunna göras mera stabila, d. v. s. svårare utfällbara, genom tillsats af emulsionskolloider, hvilka på grund af denna egenskap kallas skyddskolloider. Finnas emulsionskolloider närvarande, behöfver man för att åstadkomma utfällning tillsätta betydligt större mängder salt än eljest. I medicinen användas åtskilliga kolloidala silfverlösningar, som stabiliseras med gelatin, protalbin och lysalbin. Fällningar, t. ex. klorsilfver, som åstadkommas i vattengelatin-lösningar, baka ej ihop sig till större massor, utan förblifva kolloidalt lösta. Strängt taget, äro emellertid alla dispersa system instabila. Stora korn ha nämligen mindre ångtryck och mindre löslighet än små, och häraf blir följden, att de större kornen i en suspension tillväxa på bekostnad af de mindre. — Framställningssätt. Som åtskilliga ämnen ha stort inflytande på bildningen och på beständigheten, består den preparativa konsten till stor del i ett lämpligt val af bildningsvillkoren. Kolloidala metaller kunna erhållas genom reduktion af motsvarande metallsaltlösningar. Kolloidalt guld kan sålunda framställas genom reduktion af guldkloridlösning med järnvitriol eller vätgas. Bland andra metaller, som framställts på detta sätt, märkas silfver, platinametaller, kvicksilfver, vismut, koppar, selen, tellur. Enligt flera af Kužel patenterade metoder kunna metaller, såsom krom, mangan, volfram, tantal, uran m. fl., erhållas i kolloidalt tillstånd, om de först finpulveriseras och därefter under uppvärmning och omröring utsättas för upprepad behandling med utspädda lösningar af åtskilliga ämnen. Denna metod har användts för att framställa trådar af mycket hårda och spröda metaller, hvilkas dragning till tråd i början beredde svårigheter. Man framställde en kolloidal lösning af den ifrågavarande metallen, indunstade den till sirapskonsistens och pressade af denna massa trådar, hvilka sedan glödgades. Kolloidlamporna äro elektriska glödlampor, hvilkas trådar bestå af på detta sätt beredda volframtrådar. Man har emellertid numera lyckats på vanligt sätt draga dessa metaller till tråd. Den mest användbara metoden för framställning af kolloidala metaller är den elektriska förstoftningsmetoden. Den användes först af G. Bredig. Han lät en elektrisk ljusbåge mellan elektroder af metallen i fråga utbildas under dispersionsmedlet och erhöll på detta sätt utspädda och af sönderdelningsprodukter förorenade lösningar af flera metaller, t. ex. platina. Th. Svedberg har förbättrat metoden. Han använde i stället för likström växelström med stor kapacitet i strömledningen och erhöll därigenom större utbyte. Strömmens sönderdelning af dispersionsmedlet och metallen blef äfven betydligt mindre. Äfven kolloidala lösningar af alkalimetallerna i organiska lösningsmedel (såsom eter, ligroin) kunde på detta sätt erhållas. Alla kolloidala metallösningar, som hittills erhållits, äro tämligen utspädda, de mest koncentrerade hålla 1 till 2 gr. per liter. H. L—én.

Kolloidala ämnen, *kem.*, detsamma som kolloider (se d. o.).

Kolloiddegeneration, *patol. anat.* Se Degeneration 2, sp. 19.

Kolloider (af grek. *kol'lla*, lim, och *ei'dos*, utseende), *kem.*, högmolekulära, icke kristalliserande ämnen, som icke ge äkta, utan s. k. kolloidala lösningar (se nedan). På grund af deras olika förhållanden vid diffusion (se d. o.) uppdelade Graham 1850 lösliga ämnen i kristalloider, som diffundera genom djurhinnor och pergament, och kolloider, som ej göra det (enligt hvad man nu vet är skillnaden endast kvantitativ, d. v. s. kristalloider diffundera mycket fortare än kolloider). Kolloiderna kunna indelas i två klasser: 1:o) *Suspensionskolloider* förhålla sig närmast som i vätskor uppslammade, fint fördelade olösta ämnen, t. ex. lersuspensioner, ehuru partiklarna äro för små för att kunna synas. Hit höra de s. k. kolloidala metallerna (se d. o.), mastix, svafvel o. s. v. och många färgämnen. Ur sina

skenbara lösningar utfällas suspensionskolloiderna i flockar vid tillsats af äfven mycket små saltmängder; härvid spelar partiklarnas elektriska laddning en roll, i det att joner (se Ion) med den motsatta laddningen företrädesvis verka fällande. 2:o) *Emulsionskolloider* uppkomma, när organiska ämnens molekyler uppå en viss storlek. Med växande molekylarvikt tilltager äfven ämnens benägenhet att bilda molekularkomplexer, och härigenom minskas diffusionsförmågan än ytterligare. Någon skarp gräns emellan kristalloider och emulsionskolloider kan icke dragas. Man skiljer kristalloider från kolloider medelst dialys (se Diffusion) genom membraner, t. ex. oxblåsa eller pergament. Fullständigt kunna kristalloiderna dock icke aflägsnas på detta sätt, emedan en del envist häftar vid kolloiderna till följd af adsorption (se d. o.). Emulsionskolloider äro ytterst allmänna inom organismerna; exempel utgöra dextriner och gummi, stärkelse och glykogen, peptoner och ägghvita. Äfven i marken förekomma många ämnen af kolloidal beskaffenhet, oorganiska som lera och organiska som humussyror. Från agrogeologernas sida har på senaste tiden kolloidernas roll ifrigt diskuterats. Lösta kolloider utöfva ett mycket ringa eller omärkligt osmotiskt tryck, hufvudsakligen beroende därpå, att de bilda endast få, men mycket stora molekyler. När dessa, verkligen eller skenbart, lösta molekyler eller komplexer motsvara molekularvikten 100,000, ha de redan en diameter af 6. 10^{-7} cm. och kunna göras synliga i ultramikroskopet. Bland kolloidala lösningar kan man alltså skilja mellan sådana, som äro optiskt tomma, och sådana, i hvilka partiklarna (eller en del af dessa) kunna iakttagas i ultramikroskopet. Man kallar sådana partiklar, hvilkas diameter ligger ung. mellan $2 . 10^{-6}$ cm. och $5 . 10^{-7}$ cm. *submikroner*; större partiklar, hvilka ännu kunna iakttagas mikroskopiskt, kallas *mikroner*, partiklar med mindre diameter än $5 . 10^{-7}$, som endast indirekt kunna urskiljas i ultramikroskopet, kallas *amikroner*. Kolloidalt lösta partiklar befinna sig i ständigt vibrerande rörelse, ”Browns molekularrörelse” (se Kinetisk gasteori). Af stor fysiologisk betydelse är de kolloidala lösningarnas egenskap att ”denaturéras” genom inverkan af höga och låga temperaturer och vissa främmande ämnen. De öfvergå härvid i olöst form och kunna sedan icke vidare bringas i lösning. Ett bekant exempel är ägghvitans koagulering id upphettning. Lifsyttringarna försiggå inom protoplasmans kolloidala medium, därför äro de beroende af denaturerande faktorer och begränsade till ett tämligen litet temperaturområde. Många kolloidala lösningar visa egenskapen att vid afkylning eller ändring i salthalten stelna till ett gelé (se d. o.). Exempel härpå lämna kiselsyra, agar-agar och gelatin. Ej sällan bilda sig på lösningar af emulsionkolloider tunna, elastiska ythinnor. Som sådan torde protoplasmans för cellernas ämnesomsättning så viktiga hudskikt få uppfattas. Se vidare Kinetisk gasteori och Diffusion. H. E.

Kolloidhinnor, *kem.* Se Kolloider.

Kolloidlampa, *elektrot.*, en elektrisk glödlampa med metalltråd af volfram, framställd ur en kolloidal lösning. Se Glödlampa, sp. 1351.

Kollökvium, lat. *collòquium* (se d. o.).

Kollotypi. 1. Efter sin uppfinnare äfven kalladt Wothlytypi, ett fotografiskt kopieringsförfarande medelst uransalter. — 2. Ljustryck (se d. o.).

Kol-lungor. Se Damm, sp. 1216.

Kollusiōn (af lat. *collūdere*, spela under täcket med någon) kallas en sådan åtgärd, som afser att ”genom undanröjande af bevis eller egendom” hindra ett måls tillbörliga utredning. (Prom.-lagen till Strafflagen § 19, 6). Jfr Häktning. I. Afz.

Kollūthos l. Koluthos (grek. *Κόλλουθος* l. *Κόλουθος*), grekisk skald från Lykopolis i Egypten, i början af 6:e årh. e. Kr., skref flera episka dikter, som alla gått förlorade så när som på ett större fragment ur dikten Helenas bortröfvande (nyaste uppl. däraf af Weinberger, 1896). A. M. A.

Kolly'bia, *bot.* Se Collybia.

Kol-lämpare, *sjöv.*, kallas de personer ombord på ett ångfartyg, som dels framföra kol från kolboxarna, dels skyffla kolen, så att de intaga ett afpassadt läge i fartyget. L. H.

Kol-läst. Se Kolmått.

Kolm, *geol.*, *petrogr.*, en stenkols- eller antracitartad substans, matt eller vaxglänsande, bildande linsformade lager i den kambriska alunskiffern id t. ex. Latorp (Närke), på Kinnekulle och Billingen (Västergötland). Den innehåller 60 proc. kol och därutöfver, men förekommer i alltför obetydlig mängd för att kunna tillgodogöras som bränsle. Däremot har bergarten visat sig så rik på uran och radium, att man 1909 bildade ett bolag för utvinnande af radium ur kolm enligt en metod uppfunnen af ingenjör G. Hellsing i Uppsala. Fabriken för radiumtillverkningen är belägen vid Islinge på Lidingön vid Stockholm. A. Hng.

Kol'mar. 1. (Colmar) Kretsstad i reg.-omr. Ober-Elsass, tyska rikslandet Elsass-Lothringen, är belägen vid den lilla floden Lauch nära foten af Vogeserna. 41,791 inv. (1905), hvaraf omkr. 1/3 protestanter. Den äldre staden är trångbyggd, den nyare har vackra anläggningar, såsom Marsfältet med statyer öfver de franske krigshjältarna Rapp och Bruat. Framstående byggnader från medeltiden (1200-talet) äro en evangelisk och två katolska kyrkor samt dominikanklostret Unterlinden med stadsbiblioteket (80,000 bd) och ett dyrbart tafvelgalleri af äldre tyska målare. Som industriort är K. viktigt genom sina ylle-, bomulls-, siden-, jutespinnerier och väfverier; dessutom tillverkas där maskiner, möbler, stärkelse m. m. I K. finnas lyceum med realskola, rabbinskola, landtbruksskola och vinodlingsskola; det är säte för kommandot öfver 39:e armédivisionen. Staden beröres af järnvägslinjen Strassburg—Basel m. fl. linjer och står genom en 13 km. lång kanal i förbindelse med Rhen—Rhônekanalen. Liflig transitohandel på Schweiz. — K. är sannolikt det gamla romerska *Columbarium*. 833 stodo Ludvig den frommes och hans söners härar mot hvarandra på ”Lögnfältet” invid staden. 1226 blef K. fri rikstad, intogs af svenskarna 1632, införlifvades 1680 af Ludvig XIV med Frankrike, men återkom under tyskt välde genom freden i Frankfurt 1871. — 2. (Före 1878 Chodziesen) Stad i preussiska prov. Posen, 75 km. v. om Bromberg, vid järnvägen Posen—Neustettin. 6,348 inv. (1905). Porslins- och maskinfabriker. 1. (J. F. N.)

Kolmes, *zool.* Se Mesarna.

Kolmikrofōn. Se Mikrofon.

Kolmila. Se Kolning.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kolmodin, en gammal, öfver olika delar af landet nu utbredd släkt, härstammar från bonden Erik Jonsson, som i slutet af 1500-talet var bosatt i Koldmo l. Koldemo by (däraf släktens namn), Arbrå socken, Hälsingland.

1. Erik K. (Ericus Kolmodinus), son-son af den ofvannämnde Erik Jonsson, vitterlekare, f. på 1630-talet i Torshälla, d. omkr. 1665 i Uskela, Finland, studerade i Uppsala och Åbo. I Åbo fick han 1659 och 1662 uppförd en öfversättning af Petrus Pachius' trettondagsspel *Genesis Ætherea eller Jesu Christi Födelse* (1659). Se Ljunggren, "Svenska dramat" (1864).

2. Israel K., den föregåendes syskonbarn, superintendent, psalmförfattare, f. 24 dec. 1643 i Enköping, d. 19 april 1709 i Visby, promoverades 1672 i Uppsala till filos. magister och studerade därefter vid åtskilliga utländska universitet. 1679 blef han vice pastor i Uppsala domkyrkoförsamling, 1686 kyrkoherde i Näs prebendepastorat samt e. o. teol. professor och befordrades 1692 till superintendent i Visby. Till s. å. var han led. af bibelkommissionen och utnämndes 1693 till teol. doktor. K. styrde nitiskt sitt stift och var särdeles mån om det lägre prästerskapet. I den af biskop Svedberg 1695 utgifna psalmboken, i hvars förarbete K. deltagit, intogos åtskilliga psalmer, som K. författat eller öfversatt; bland dem, som därifrån upptagits i 1819 års psalmbok, kunna n:r 191 och 394 anses som original af honom. K:s psalmer finnas omtryckta i P. Hansellis "Samlade vitterhetsarbeten af svenske författare" o. s. v., VII (1867).

3. Olof K., den föregåendes brorson, andlig skald, f. 26 maj 1690 i Nysätra prästgård, Uppland, d. 8 april 1753, inskrefs 1698 som student i Uppsala, där han 1716 promoverades till filos. magister. Kallad af kungliga rådet grefve G. Cronhielm till dennes hofpredikant, prästvigdes K. 1718, blef 1721 notarie vid hofkonsistorium och erhöll s. å. k. fullmakt på Flo pastorat i Västergötland (han blef 1729 prost och 1742 kontraktsprost) sannolikt genom drottningens inflytande, hos hvilken han stod i synnerlig gunst både som predikant och skald.

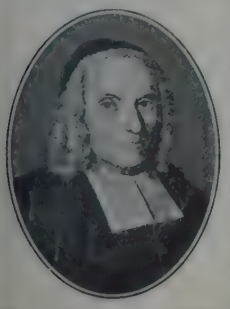

Han hade nämligen alltifrån ungdomen sysselsatt sig med poesi, därtill uppmuntrad af sin farbroders förebild. Hans poetiska verksamhet bestod dock hufvudsakligen i bearbetningar af andaktssånger. Det var genom arbeten af detta slag K. gjorde sig ett namn. Han utgaf 1728 *Then trogna siälens gyldene rökelse-kar*, en versifierad öfv. af B. Schmolcks bönbok "Heilige lieder-flammen der himmlich-gesinnten seele". Uppmuntrad af det bifall, med hvilket denna skrift mottogs, offentliggjorde han 1734 *Andelig dufworöst, eller en gudelig siäls enskildta sång-andacht*, af hvars 133 sånger omkr. 80 äro att betrakta som öfversättningar från nyss nämnde tyske författare. Det är på grund af dessa sånger, hvilka sedan, i förening med "Rökelsekaret", utgått i en mängd upplagor, som K. blifvit en psalmsångare, kär för svenska folket; äfven vår nuv., 1819 års, psalmbok har införlifvat 3 af "Dufvoröstens" sånger med sig, ehuru i ändradt skick. Men det var ej endast som andlig lyriker K. framträdde; ett större, halft episkt, halft didaktiskt verk lämnade han i *Biblisk qwinnospegel* (I, 1732, II, 1750). Här har K. företagit sig att poetiskt framställa bibelns (50 + 32) förnämsta kvinnokaraktärer, deras lif och de läror, som kunna hämtas därur. Arbetet var planlagdt och påbyggdt af en äldre kollega till K., Petrus Hesselius (d. 1713). De väsentliga dragen i de olika kvinnobilderna äro icke utan talang framhållna; men framställningen är ju tung och för vår uppfattning tröttande. Det hela verkar nu i hög grad prosaiskt, men åtskilliga målningar och skildringar äro lifliga och drastiska. De osminkade uttrycken väckte t. o. m. ogillande på den tiden, och man fann mycket i "Qwinnospegeln" osmakligt. Som uppbyggelsebok lästes den emellertid långt in på 1800-talet. Utom ofvannämnda skrifter efterlämnade K. en mängd tillfällighetsverser, några med humoristisk anstrykning, en likpredikan samt en påbegynt *Biblisk mannaspegel*, hvars handskrift dock nu synes vara förkommen. I Carlesons och Sahlstedts bekanta samlingar finnas flera af hans poetiska alster, i den senares dock endast i utdrag. K. kan betraktas som en fullföljare af den Stiernhielm-Spegelska riktningen in i frihetstiden och är den förnämste af den karolinska litteraturperiodens epigoner. Se E. Wrangel, "Frihetstidens odlingshistoria" (1895), W. Rudin, "Minnesteckning öfver O. K." (1901, i "Sv. akad:s handlingar ifrån år 1886", d. 15) och en afhandling af E. Meyer i festskriften till Schück 1905.

4. Olof K. d. y., dotterson till den föregående (efter hvilken han erhöll både för- och tillnamn. K:s fädernenamn var Dahl; han var halfbror till psalmförfattarna Erik och Kristofer Dahl), universitetslärare, f. 13 sept. 1766 i Saleby församling i Västergötland, d. 14 juli 1838, blef 1783 student i Uppsala, promoverades där 1791 till filos. magister samt utnämndes 1792 till docent i svensk litteraturhistoria och 1805 till professor skytteanus. K. var en blygsam, välvillig, tämligen maklig man. Böjd för att åsidosätta den till hans professur hörande statskunskapen, föreläste han helst öfver de latinske prosaförfattarna. Själf skref han ett ledigt och smakfullt latin. För eftervärlden har han gjort sig känd hufvudsakligen genom sina utmärkta öfversättningar af Livius ("Romerska historien", 1—3 bd, omfattande Livius' 10 första böcker, 1831—32, flera uppl.; 4—5 bd, omfattande Livius' 21—27 bok, 1843—44) och Tacitus ("Romerska häfdeböcker", 1 bd, 1844, och "Romerske annaler", del 1, 1833—35; 2:a uppl. 1870). Se "Minne af O. K." (1839).

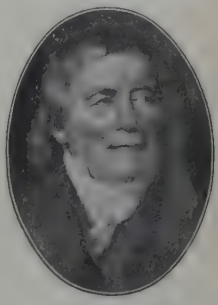

5. Gustaf K., ättling i sjunde led af Erik

Jonsson, jordbrukare, kommunalman, politiker, f. 16 mars 1823 å Stenstugu i Endre socken på Gottland, d. 25 febr. 1893 i Visby, blef student i Lund 1842, vistades vid Väderbrunns landtbruksskola 1845—47 och öfvertog efter återkomsten till Gottland fädernegården Stenstugu. Han var där föreståndare för länets landtbruksskola 1848—51 och utvecklade gagnelig verksamhet dels genom sin undervisning, dels genom det för närliggande bygder välgörande föredömet af ett väl skött jordbruk. Han var led. af Andra kammaren 1867—75 samt insattes af densamma i lagutskottet 1869—71 och i bevillningsutskottet 1872. Efter att 1870—72 ha arbetat i kommittén för revision af läroverksstadgan, hade han 1873 plats i särskilda utskottet för elementarundervisningens ordnande och uppträdde där såväl som förut i kommittén mot de klassiska språkens förhärskande ställning. Under sin första riksdagstid tillhörde K. landtmannapartiet, men aflägsnade sig af motvilja mot dess ljumhet i försvarsfrågan allt mera från detsamma samt uppträdde som en af den allmänna värnpliktens ifrigaste förespråkare. Hans allmänna politiska ståndpunkt var moderat-konservativ, hvilket dock ej hindrade honom att understödja partiella framsteg på religionsfrihetens område. Särskildt nitälskade han för den lagstiftning för de gottländska skogarnas skydd, som kom till stånd 1869, och för skiljandet af militärbefälhafvarplatsen vid Gottlands nationalbeväring från landshöfdingeposten inom länet. K. var sedan 1868 led. af styrelsen för Riksbankens afd.-kontor i Visby, under en lång följd af år led. af landstinget (1881—86 vice ordf.) och 1868, 1873 och 1878 sitt stifts lekmannaombud vid kyrkomötena.

6. Johan Adolf K., den föregående sysslings son (K. tillhör endast på mödernet släkten K., hvars namn hans fader upptog), missions- och universitetslärare, f. 7 okt. 1855 i Visby, blef student i Uppsala 1874, teol. kandidat 1887, docent i exegetik 1890 samt e. o. professor i exegetik där och kyrkoherde i Näs 1903. K. har äfven egnat en betydande del af sin verksamhet åt Evangeliska fosterlandsstiftelsens missionsinstitut, där han varit 1879—93 förste lärare, 1893—1903 föreståndare och 1903—09 inspektor och hvars missionsfält i Öst-Afrika han inspekterade 1908—09. Utom en mängd missionslitteratur (som missionsföreståndare utgaf K. bl. a. fosterlandsstiftelsens missionstidning) dels i tidskrifter och kalendrar, dels i smärre missionsskrifter har han af trycket utgifvit bl. a. "Pauli första Thessalonikerbref" (1893), "Profeten Mika" (1894), "Profeten Nahum" (1898) och "Pauli andra Thessalonikerbref" (1901), samtliga med öfv. och förklaringar. K. representerar i dessa arbeten en strängt konservativ ståndpunkt. Under de senare åren har han publicerat dels i öfv., dels som original en skriftserie "Bibliska tids- och stridsfrågor", hvaribland *Kristendomen och den urkristna församlingens bibel* (1908), som trots sin konservativa hållning förorsakat mycken oro bland en del missionsvänner inom Evangeliska fosterlandsstiftelsen. 1909 lämnade K. den förtroendeställning han där länge innehaft. 2. (E. Wrgl.) 3. —rn. (E. Wrgl.) 5. (V. M.)

Kolmogorij (Cholmogorij), stad i ryska guv. Archangel, vid vänstra stranden af Dvina. Omkr. 1,200 inv., hvilka hufvudsakligen idka ladugårdsskötsel. Korna i trakten (af holländsk ras) äro eftersökta i hela Ryssland för sin mjölkrikedom. K. var en af bjarmernas förnämsta handelsplatser (se Bjarmaland) och är f. ö. bekant som ryska regentinnan Annas och hennes gemål Anton Ulriks förvisningsort. Före Archangels anläggande var K. Rysslands hamnstad vid Hvita hafvet. (J. F. N.)

Kolmunnen, *zool.* Se Torskslägtet.

Kolmården (isv. *Colmarþ* och *Kulmarþ*, antagligen af ett subst. *marþer*, skog; således "kolskogen"), bergs- och skogstrakt i Östergötland, Södermanland och Närke. Den breda, tillplattade, af en mängd tvärdalar, kärr och vattendrag sönder-

Kolmårdens branter mot Bråviken.

splittrade bergåsen höjer sig s. v. om Nyköping ur Östersjön. Öfver slättlandet sträcker den sig, med kullar af 15 till 60 m. höjd, västerut, brant stupande mot s. till Bråviken, Östergötlands slättbygd och sjön Glan, men mot n. småningom öfvergående i de lägre kuperade trakter, som omgifva Södermanlands insjöar. Mot n. v. sträcka sig K:s utsprång ända till sjön Sottern i Närke samt inåt Finspånga läns härad i Östergötland, sålunda sammanhängande med bergssträckningen Tylöskogen. Ej långt från sjön Glan, i närheten af Hult i Kvillinge socken, når K. sin största höjd, 167 m. Mångenstädes förekomma järn-, koppar- m. fl. malmanledningar. Berggrunden utgöres hufvudsakligen af röd gnejs; på flera ställen finnas i denna inkilade mäktiga lager af kornig kalksten, hvilken sedan lång tid tillbaka

är bearbetad och allmänt känd under namnet Kolmårdsmarmor. Utsikterna från bergåsens sydliga branter öfver Bråviken, Glan och slätten kring Norrköping äro med rätta berömda. A. G.*

Kolmårdsmarmor. Se Kalksten, sp. 642, 645 och fig. 1.

Kolmått. Som enheter för träkolens uppmätande användes förr koltunnan och kollästen l. tolftunnestigen. Koltunnan var cylindrisk, af 2 fots höjd och diameter, alltså rymmande 6,3 kub.-fot. Kollästen, 10,8 fot × 2 fot × 3,5 fot, rymde tolf tunnor (tolftunnestig), således 75,6 kub.-fot, hvilket motsvarar 20,4 hl. Af dessa äldre mått kvarstår, sedan metersystemet trängt igenom, endast kollästen, men den sättes numera = 20 hl. och benämnes äfven skogstig. Vanlig kolstig l. storstig är dubbelt så stor = 40 hl. De kolryssar, hvari kolen köras till kolhus, järnvägsstationer och hamnar, äro oftast af bestämda dimensioner, så att de rymma 1 läst eller 1 storstig. Orden stjälpläst och vagnkuberad läst härröra däraf, att en köpare, som mottager ett visst antal i järnvägsvagn, pråm eller kolhus ur kolryssar stjälpta läster träkol, ej får igen samma mängd vid ommätning, enär kolens volym minskas vid störtandet genom afstybbning och hopsjunkning. Man räknar på, att förlusten i antal mottagna läster uppgår till 5 à 13 proc. En stjälpläst ger således 0,95—0,87 vagnkuberad läst. Växlingen beror på olika beskaffenhet hos kolen, olika lastningsförhållanden och andra omständigheter. Från kolhusen forslas träkolen på en vagn, ”björn” l. ”hund”, upp på masugnen i ”kolkorgar” l. ”kolfat”, plåttunnor med hjul och skalmar, så att de på masugnskransen kunna skjutas till uppsättningsmålet. Kolfaten äro af viss volym, och i dem uppmätas den för hvarje uppsättning nödiga kolkvantiteten. E—t N—n.

Kolnidre (kaldeiska; ”alla löften”), begynnelseorden till den formel, hvarmed den judiska gudstjänsten inledes aftonen före den stora försoningsdagen och som förklarar, att de öfverilade löften israeliten under det kommande året afger till Gud äro ogiltiga.

Kolning, *kem. tekn.*, framställning af träkol och en del andra produkter ur ved genom dess torrdestillation i milor och kolugnar. Upphettas organiska ämnen, såsom ved, torf eller stenkol, i närvaro af luft, inträder förbränning (se d. o.), hvilken, om den är fullständig, ger vattenånga och kolsyra som slutprodukter. Om uppvärmningen eger rum så, att luften ej får tillträde, inträffar torrdestillation, hvarvid fasta, flytande och gasformiga produkter alstras. Vedens torrdestillation har i Sverige det sista årtiondet underkastats ett ingående studium af Peter Klason (se denne) och hans lärjungar med anslag af K. M:t. Till följd däraf är denna process numera teoretiskt och, genom kolningsteknikens stora utveckling i vårt land, äfven praktiskt mycket väl känd. Veden, som i medeltal innehåller 50 proc. kol, 6 proc. väte och 44 proc. syre, är ej en enhetlig kemisk individ, utan består af ett flertal föreningar. Granved, hvars sammansättning är bäst känd, innehåller exempelvis 53 proc. cellulosa, 14 proc. andra kolhydrater, 29 proc. lignin, 0,7 proc. protein och 3,3 proc. kåda och fett. Vid torrdestillationen sönderspjälkas dessa ämnen i enklare sammansatta, hvarjämte några af de alstrade sönderdelningsprodukterna omsätta sig med hvarandra till nya föreningar. Torrdestillationen är således ingen enkel kemisk reaktion, utan af ganska komplicerad natur. En synnerligen viktig iakttagelse är, att torrdestillationen hör till de s. k. exotermiska reaktionerna, som ega rum under afgifvande af värme. Teoretisk beräkning och praktisk uppmätning ge vid handen, att 6—7 proc. af vedens förbränningsvärme frigöras vid torrdestillationen. För dennas igångsättning är en upphettning af veden till omkr. 270° nödvändig, men äfven under dess fortgång måste eldning ega rum för att hindra torrdestillationsrummets afkylning och för att ersätta en del af det värme, som bortföres af de alstrade gaserna samt det, som förloras genom ledning och strålning genom väggarna. Torrdestillationen får afsevärdt olikartadt förlopp, om den drifves långsamt eller hastigt. I senare fallet kan den bli nästan explosionsartad, hvilket är väl kändt af praktikern genom uttrycken ”milans

Fig. 1. Finsk rörugn i ”kok”.

slagning” och ”kok i ugnar”. Fig. 1 visar det senare. Äfven produkternas mängd och sammansättning variera, hvilket framgår af följande kemiska reaktionsformler:

1. Långsam kolning:

$$2\ \underset{\text{Ved.}}{C_{42}H_{60}O_{28}} = \underset{\text{Träkol.}}{C_{50}H_{20}O_3} + 30\ H_2O + 5\ CO_2 + 3\ CO + \underset{\text{Öfriga produkter.}}{C_{26}H_{40}O_{10}}$$

2. Hastig kolning:

$$2\ \underset{\text{Ved.}}{C_{42}H_{60}O_{28}} = \underset{\text{Träkol.}}{C_{40}H_{16}O_3} + 30\ H_2O + 5\ CO_2 + 3\ CO + \underset{\text{Öfriga produkter.}}{C_{36}H_{44}O_{10}}$$

Vid vedens torrdestillation erhållas följande produkter: fast träkol, flytande skumoljor, träsyra och tjära samt brännbara gaser. Mängden och sammansättningen af dessa produkter äro ganska olika vid löfträdens och barrträdens torrdestillation, hvilket gör, att dessa trädslags kolning tekniskt ställer sig ganska olika. Vid barrvedskolningen är träkolet hufvudprodukten, tjära och träsyra biprodukter, vid löfvedskolningen är träsyran på grund af sin större halt ättiksyra och metylalkohol den viktigaste produkten. I det följande kommer hufvudsakligen barrvedskolningen att behandlas, enär den för Sverige har öfvervägande betydelse.

Milkolning är en af de äldsta tekniska processerna och torde vara känd sedan lika lång tid tillbaka som framställning af metaller. I Sverige nådde den tidigt hög utveckling. I olika landsändar utbildade sig särskilda typer, t. ex. ”värmlandsmila”, ”östgötamila”. Det ställe, där milan skall

resas, benämnes *kolbottèn*. Platsen för denna måste väljas med hänsyn till vedförekomsten, enär kolbottnen genom flerårig användning betydligt förbättras. Marken måste vara torr, skyddad för dag- och grundvatten. Sedan platsen röjts fri från större stenar och stubbar, jämnas den, hvarvid iakttages, att lämplig, svag lutning anordnas, så att alstradt ''milvatten'' bortrinner. Om grunden består af grus, som genomsläpper för mycket luft, betäckes den med ett lager stampad lera, hvarpå lägges ett sandlager. Till *kolved* användas vindfällen, stamtorra träd och frisk skog. Lämpligt är att använda en blandning af gröfre och finare ved, men stora stammar måste klyfvas. Önskvärdt för milans jämna utkolande är, att veden öfverallt i densamma har ungefär lika stor vattenhalt. Vanligen uppgår vattenhalten hos lufttorr ved till omkr. 20 proc. Man indelar milorna efter sättet för vedens inresande i: resmilor, liggmilor och blandade milor med undre lagret liggande och däröfver rest kulle. Resmilor, den vanligaste typen, uppläggas på den iordningställda kolbottnen på följande sätt. Midt på kolbottnen nedslås en påle, hvarvid fästes en stång eller en lina, med hvilken milans ytterpereferi uppdrages. Bottnens lutning är så anordnad, att midten är omkr. 30 cm. högre än periferien. Midt på kolbottnen uppsättes

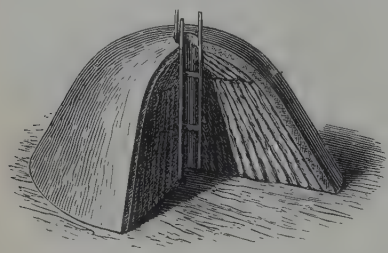

Fig. 2. Resmila, delvis i genomskärning.

ett tändschakt. Vid östgötamilan (se fig. 2 o. 3) uppsättes en ''milvedsstock'', som hålles upprätt af tre stöd, och vid denna bygges af slanor en fyrkantig trumma med 25—35 cm. sida. Vid värmlandsmilorna åter reses en s. k. hjärtstock, som är $^3/_4$—1 m. kortare än kolveden, så att vid dennas inresande ett tändschakt bildas ofvanför stocken. Då stocken rests, fästes vid densamma ett riktspö, och efter detta reses sedan veden rundt om stocken. Närmast tändschaktet tages torr finklufven ved, sedan blandning af grof och fin, och ytterst lägges finare ved, så att milans yta blir tät. Härvid vändes alltid vedens grofända mot marken. Milans öfre yta hugges jämn, och därpå lägges kullen af krokiga grenar, stubbar o. d. På ytan användes åter småved. Veden måste noggrant inriktas, så att trycket blir likformigt i milan, ty eljest kan elden under drifningen gå ut till en sida, så att kolningen ej blir fullständig. Den resta milan ''risas'' med granris, ljung och mossa. Kvistarna stickas in mellan veden, så att riset hänger neråt. Risningen göres 6—8 cm. tjock på sidorna, men på kullen betydligt tjockare, så att veden ej känns, då man går på milan. Öfver risbetäckningen öses sandblandad stybb, 30 cm. tjockt vid kullen, 15—20 cm. på sidorna och 40 cm. vid foten. För att kvarhålla stybben på sidorna fastslås slanor, eller också påläggas vedträn, uppstödda med korta störar (se fig. 3). — Liggmilor (fig. 4) finnas af flera slag, af hvilka de viktigaste äro Österby- och Dalamilorna. Sedan bottnen utstakats

Fig. 3. Kolmila i Östergötland (på Kolmården).

6—7 m. bred och 7—9 m. lång samt med $^1/_2$ m. lutning mot foten, utläggas vid Dalamilan 3 à 4 och vid Österbymilan 6—8 s. k. bottenvasar, hvarpå kolveden inrullas. Veden lägges så, att gaflarna bli lodräta samt nedändan (foten) lägre än bakändan. Vid Österbymilan äro alla sidor lutande. Milan risas och täckes på samma sätt som resmilan. Vid de lodräta gaflarna uppslås af bakar och stockar en vägg, ''balkro'', med något mellanrum, hvari stybb ifylles. Tändningen sker vid foten, och kolningen ledes

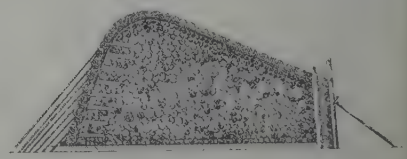

Fig. 4. Liggmila i genomskärning.

öfver taket till baksidan och drifves sedan ned till bottnen. — Blandade milor förekomma i vissa trakter af Närke och Uppland. Först lägges på små vasar en liten liggmila, ''stya'' l. ''hop'', som på alla sidor smalnar uppåt, och öfver denna reses veden som vid resmilan. Tändningen sker uppe på kullen i ett hörn, och drifningen är lika som vid värmlands- och östgötamilorna. Tändning och drifning af resmilor ske sålunda: vid milans fot upptagas på lika afstånd 8—12 hål, ''fotrymningar'', afsedda till att insläppa nödig förbränningsluft. Äfven på de ställen af milan, där betäckningen är tunn och ligger löst, kan luft tränga in. I tändtrumman nedkastar man glödande kol eller tänder med splintved, hvarefter trumman till en tredjedel af sin höjd fylles med kol eller ved. Tändtrummans öfre öppning tillstänges med en grästorfva. Efter behof fylles nytt bränsle i tändtrumman. Elden regleras genom upptagning och igensättning af ''fotrymningar''. Till följd af förbränningen i tändtrumman uttorkas veden i milans öfre del samt omkring tändschaktet, och veden bringas i torrdestillation, så

snart temperaturen blifvit tillräckligt hög. Kolningen består till följd af milans konstruktion af två jämsides fortlöpande processer: torrdestillation och ofullständig förbränning. Dessutom sker säkert en del omsättningar mellan det första bildade kolet och de alstrade gasformiga torrdestillationsprodukterna. För att leda kolningen nedåt i milan tillklubbas betäckningen på kullen och öppnas s. k. rökhål ett stycke nedanför kolningsbältet. Alltefter som kolningen fortskrider, igensättas rökhålen och upptagas nya nedanför de föregående. Genom förbränningen, vedens uttorkning och begynnande kolning alstras de första dagarna en mängd vattenånga, som kondenseras på ytan af milan, så att betäckningen blir våt, "milan svettas". Genom att iakttaga svettningen, milans hopsjunkande samt färgen på röken ur rökhålen kan kolaren följa kolningsprocessens fortgång. De första dygnen är röken bolmig och gulgrå, öfvergår sedan i brunaktig färg och blir slutligen mycket lätt, tunn och blå, ett tecken till att kolningsbältet nått rökhålens nivå. Genom rökhåls och "fotrymningars" lämpliga upptagande och igensättande samt reglering af betäckningens tjocklek och täthet, det sista genom klubbning, har kolaren i sin hand att motarbeta en del rubbningar, som uppstå, om falsk luft inkommer och ger anledning till brand. På så sätt kunna stora fräthål bildas, som äro mycket farliga, enär kolaren kan ramla genom den underminerade betäckningen ned i milan, då han skall gå på densamma. En svår rubbning är milans "slagning", då genom explosion större eller mindre delar af betäckningen slungas i luften, och milan råkar i brand. Den kan förorsakas af häftig kolningsreaktion eller genom bildning af explosiva gasblandningar. Har kolningen gått normalt, bör en medelstor mila vara utkolad på tre veckor. Alla rökhål och "fotrymningar" täppas till, och täcket klubbas, så att det blir tätt och fast öfverallt, hvarefter milan får stå några dygn. Sedan utrifvas och släckas kolen genast, eller också "dämmes" milan och får svalna af sig själf. Vid kolens rifning börjar man vid foten rundt omkring milan. En liten kvantitet kol utrakas med krok och hacka och släckes med vatten, hvarefter betäckningen genast förnyas, hvilket upprepas, tills allt kolet är utrifvet, då det ligger i ring kring milbottnen. Sedan det fått ligga några dygn, så att man är viss om, att det är fullt släckt, köres det in i kolhus. Vid "dämningen" klubbas milan hårdt och täckes med sand samt öfvergjutes med vatten, tills ångbildning upphör. Detta släckningssätt har den fördelen, att kolen ej genast behöfva köras till kolhusen, utan kunna tagas vid behof. Vid kolning i mila erhålles ett kolutbyte af 50—60 volymproc., hvilket motsvarar 25—30 viktsprocent.

Ugnskolning. Kolmilornas låga utbyte, den långa kolningstiden, bortbrännandet af biprodukterna och svårigheten att få goda kolare i tillräckligt antal äro anledningar till, att kolugnar alltmer börjat anläggas. Milorna ha dock den fördelen, att de ej kräfva anläggningskapital samt kunna förläggas in i skogarna och efter behof uppföras på nya platser. Kolningsverk äro mycket dyra att uppföra och bli alltid stationära, så att kolveden måste fraktas från ett större område, vanligen genom flottning. De äldsta ugnarna, den funkska och, i Amerika, Larkupsugnarna, äro milor med fast betäckning. De äro murade ugnar med hål motsvarande fotrymningar och rökhål hos milan. Tändningen sker inne i ugnen, och en del af veden måste brännas för att igångsätta och drifva kolningen. Den af G. M. Schwartz (se denne) 1820 konstruerade s. k. schwartzska ugnen är en förbättrad ugnstyp enligt principen att flytta milans tändtrumma utanför, d. v. s. anordna yttre eldstad och leda förbränningsgaserna in i ugnen. En säregen form af densamma är ljungbergska ugnen, som varit i gång vid Domnarfvets kolningsverk sedan ett tiotal år. Flera ugnsrum äro sammanbyggda till ett batteri. Hvarje ugn är fyrkantig; bottnen sluttar starkt mot ugnens två sidor. Bottnen är vid sidorna delvis anordnad som rost, och därunder befinna sig eldstäderna. Man eldar, tills kolningen kommit i gång, och sedan muras alla luckor igen, och ugnen kolar ut af sig själf. Ljungbergska ugnsanläggningen har sina fördelar i väl ordnade transportförhållanden samt genom sin storlek, hvilket möjliggör billiga driftkostnader. De schwartzska ugnarna och deras olika varianter lida alla af den olägenheten, att förbränningsgaserna från den yttre eldstaden förorena och försämra biprodukterna, tjäran och träsyran. För att undvika denna olägenhet öfvergick

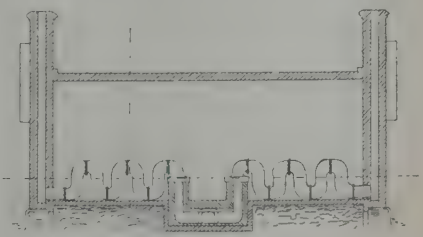

Fig. 5. Finsk rörugn i genomskärning.

man vid de s. k. rörugnarna (se fig. 1 och 5) till att på indirekt väg öfverföra värmet till kolveden genom att insätta värmeelement. De hittills omnämnda ugnarna äro murade af tegel. Det är emellertid svårt att få murade ugnar fullt täta,

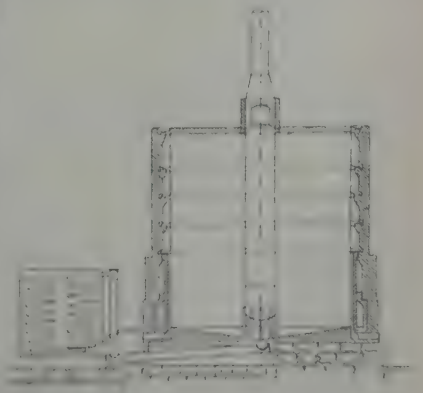

Fig. 6. Karbougn i genomskärning.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

hvilket däremot lyckas med retorter, slutna kolningsrum af plåt, som upphettas genom yttre eldning. Plåtretorter på 3—5 kbm. kommo först till användning i Tyskland och Amerika. De voro cylindriska till formen och insattes antingen liggande eller stående i murverket. En svensk retortugn af mycket originell konstruktion är karbougnen

Fig. 7. Karbougn, yttervy.

(se fig. 6 o. 7), en stor stående plåtretort, rymmande 350—450 kbm. Den uppvärmes af förbränningsgaserna från en eldstad; dessa ledas först omkring ugnen i en spiralformig rökkanal och gå sedan ned i en tvådelad tub i ugnens midt och därefter åter upp och till skorstenen, hvarigenom både yttre och inre uppvärmning ernås. Såväl rörugnar som karbougnar äro diskontinuerliga ugnar med bruten drift. Hvarje kolning tar lång tid, helst kolen måste svalna i ugnarna. Härtill kommer, att vedens inresande och kolens utrifvande äro mycket tidsödande och dyrbara. Detta har föranledt ugnskonstruktörer att söka införa mera kontinuerlig drift. Ett försök i denna riktning är amerikanska vagnugnen (fig.

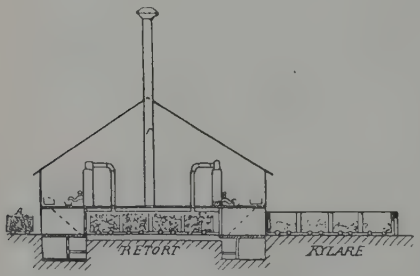

Fig. 8. Amerikansk vagnugn i genomskärning.

8 o. 9), som importerats till Sverige. Veden lastas på vagnar af järn, hvilka indragas på spår i en kanalformig, i båda ändar öppen plåtretort med rektangulärt tvärsnitt. Retorten stänges med dörrar och upphettas från eldstäder under båda ändar, hvarifrån förbränningsgaserna stryka omkring retorten i murade kanaler. Två retorter på 30 kbm. äro inbyggda i samma murverk. Efter slutad kolning öppnas dörrarna, vagnarna dragas in i plåtkylare af samma form som retorterna, och dessa beskickas med en ny sats vagnar. Härigenom blir driften, ehuru ej fullt kontinuerlig, mycket tidsbesparande. — Gröndalskaugnen (se Gröndal, J. G.) afser jämn drift utan afbrott. En lång kanal är genom dörrar delad i tre afdelningar: förvärmnings-

Fig. 9. Amerikansk vagnugn, vagnar och plåtkylare.

och torkningsrum, kolningsrum samt svalningsrum. Veden införes på korgar af järn, hvilka med mycket sinnrika mekaniska anordningar matas fram genom ugnens tre afdelningar. Tyvärr är denna typ dyrbar i anläggningskostnad samt mycket komplicerad. Den amerikanska ugnen tillgodoser kraftvet på billiga arbetskostnader och kort kolningstid, men kräfver i motsats till rörugnarna mycket eldningsved. Detta har framkallat en kombination af dessa ugnstyper, så utförd, att veden införes lastad på vagnar i en murad, med värmeelement försedd ugn. Sohl-

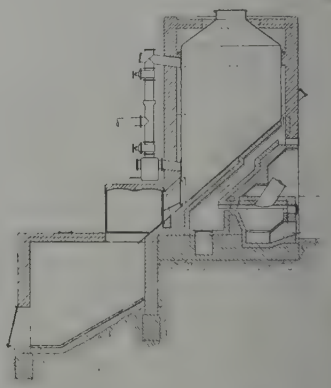

Fig. 10. Sohlmans ugn i genomskärning.

manskaugnen (fig. 10) tillgodoser äfven kraftvet på goda transportanordningar och kräfver litet eldningsved. Veden transporteras på ett paternosterverk till en öfver ugnen belägen torkkammare (ej synlig å fig.). Härifrån faller den af sin egen tyngd ned i ugnsrummet, som är en fyrkantig plåtretort med starkt sluttande botten. På sidoväggen vid bottnens nedre kant sitter en lucka, hvarigenom kolen

efter kolningens slut få ramla ned i en i en kylkammare befintlig vagn. Arbetsgången är alltså enahanda som vid amerikanska vagnugnen, men genom de olika afdelningarnas anordning i vertikal led kan värmet bättre utnyttjas. De två sista ugnstyperna torde vara de bästa, som hittills sett dagen. Från kolugnarna ledas gaserna genom på olika sätt anbragta gasuttag till *kylare* (fig. 11), där de kondenserbara gaserna skiljas från de okondenserbara. Fördelaktigt är, att gasuttag anbringas i ugnsbottnen, ty då erhålles en tjära, som, därigenom att den ej öfverdestillerats, är af bättre kvalitet. *Gasernas* sammansättning växlar, men kan i medeltal sägas vara: kolsyra 50, koloxid 30, etylen 3, metan 16 och väte 1 proc. Gasen ledes från kylaren till ugnens eldstäder och lämnar vid sin förbränning en del af det för kolningens igångsättning och drifvande nödvändiga värmet. *Det flytande destillatet* afsätter sig i tre lager: underst tjära, däröfver träsyra och öfverst s. k. skumolja. Dessa bearbetas i "reningsverket". *Tjäran* är tunnflytande och ej direkt användbar som bestrykningsmedel. Den måste först inkokas till tjockare konsistens. Härvid bortgående oljor förtätas i kylare och förenas med skumoljan. *Skumoljan* underkastas fraktionerad destillation, hvarvid erhållas lättoljor, rå terpentinolja och tungoljor. *Träsyran* är en mycket utspädd vattenlösning af ättiksyra, metylalkohol och aceton jämte en del oljor och tjärartade beståndsdelar. Halten ättiksyra växlar mellan 2—5 proc., metylalkohol 1—1,5 proc. och aceton 0,15—0,30 proc. Dessa siffror gälla gran och furu. Vid björk- och bokved äro de ungefär dubbelt så stora. Ur träsyra framställas s. k. grå kalk l. acetat, innehållande omkr. 80 proc. ättiksyrad kalk (resten diverse föroreningar), och *träsprit*, hvars sammansättning är omkr. 75 proc. metylalkohol, omkr. 5 proc. aceton och resten vatten jämte mindre mängd oljeartade föroreningar. Vid dessas framställning underkastas träsyran destillation i ett apparatsystem (fig. 12), som kan varieras till sin konstruktion på mångahanda sätt. Vid destillationen medfölja de nyttiga produkterna vattenångorna, som förtätas i kylare, då en utspädd lösning erhålles. I destillationspannan kvarstannar större delen af de tjärartade beståndsdelarna. Ättiksyran bindes i vattendestillatet genom tillsats af kalk. Träspriten afdestilleras, och kvarvarande acetatlösning indunstas till torrhet och rostas för att befrias från en del tjärartade ämnen. — Spritdestillatet måste sedan genom fraktionerad destillation befrias från större delen vatten, så att tillräcklig koncentration ernås. Dessa olika operationer utföras samtidigt i de från Tyskland införda "två- och treblåssystemen". Dessa ge emellertid ej ekonomiskt resultat på grund däraf, att träsyran från barrvedskolning är så utspädd. I Sverige ha emellertid metoder utarbetats, som medge bearbetning af träsyra från barrvedskolning. Ingenjörerna vid Domnarfvets kolningsverk ha löst uppgiften genom att ur gaserna direkt från kolugnarna genom fraktionerad kondensation utvinna kalkacetat och träsprit. Enligt en annan metod begagnar man vakuumdestillation och det värme gaserna medföra från ugnarna. Variationer af denna princip äro ing. Bergströms och Fagerlind-Magnussons arbetssystem. Mängden af produkter från ugnskolningen varierar ju afsevärdt, men följande siffror torde ange goda medeltal. Pr kbm. löst mått vägande omkr. 280 kg. erhållas 65—75 hl. kol, hvilket motsvarar 30—35 viktsprocent. Af biprodukterna erhållas 10—12 kg. gråkalk, 1—1,5 kg. träsprit samt 15—20 kg. tjära och oljor, allt pr kbm.

Fig. 11. Kylare.

Fig. 12. Apparatsystem för träsyrans destillation.

Träkolet från milor och ugnar är ej rent kol, utan innehåller äfven väte och syre. Sammansättningen är beroende på den vid kolningen rådande temperaturen, så att kolhalten är högre, ju högre temperaturen varit. Följande siffror ange medeltal: milkol innehålla 91,9 proc. kol, 2,3 proc. väte och 5,8 proc. syre, ugnskol 80,7 proc. kol, 4,0 proc. väte och 15,3 proc. syre. Milkol äro vanligen hårdare och mera bärande i masugn än ugnskol. E—t N—n.

Kolningsbergsfältet, gruffält. Se Klackberget.

Kolno, kretsstad i rysk-polska guv. Lomza. 4,941 inv. (1897).

Kolo, kretsstad i rysk-polska guv. Kalisz, på en af Warthe bildad ö. 10.722 inv. (1897). Fabriker.

Kolo'berna, *Colobus*, *zool.*, höra till Gamla världens apor (*Catarrhini*) och ordn. *Primates* bland däggdjuren. De sakna tumme på framhänderna, ha kort nos, smärt kropp, lemmarna spensliga och af nästan samma längd, mycket lång svans och sittvalkar. Omkr. 10 arter äro kända. Till dem hör *guereza*n, *C. guereza* (se fig.), som är vackert sammetssvart med undantag af ett pannband, tinningarna, halsens sidor, strupen, en man utefter kroppssidorna, trakten kring sittvalkarna och svanstofsen, hvilka delar äro hvita; olika färgvarieteter ha erhållit olika namn. Kroppens längd är 65 och svansens utan

tofs 70 cm. Arten lefver i Abessiniens bergstrakter 2,000 till 3,000 m. ö. h. (men äfven annanstädes i mellersta Afrika) i flockar på 10—15 st. Dess föda

Guerezan.

består af löf, frukter och insekter. Guerezan är utsatt för mycken förföljelse, emedan de abessiniske krigarna gärna pryda sina sköldar med dess skinn; det användes ock till fruntimmersmuffar. C. R. S.*

Kolobom [-båm; af grek. *kolo'boma*, stympad del], *med.*, ett medfödt bildningsfel i människans öga, bestående däri, att regnbågshinnan är klufven från pupillen nedåt. Denna lucka har vanligen samma bredd som pupillen, hvarför denna synes förlängd nedåt. Detta är hvad som synes vid vanlig iakttagelse. Med ögonspegelns hjälp finner man, att i minst halfva antalet fall denna lucka fortsätter äfven i ögats kärlhinna, hvari den kan gå ända till ögats bakre pol. Åkomman är ej sällan dubbelsidig. En enkel klyfning af regnbågshinnan medför ringa skada för synförmågan, men en sådan, som fortsättes i ögats djupare lager, är alltid förbunden med nedsättning däraf, då i hvarje fall en defekt i synfältet måste uppkomma. I sällsynta fall visar äfven linsen spår af klyfning. I andra fall står denna missbildning tillsammans med klyfning af ögonlocken, ja i ansiktshuden. Rsr.*

Kolocyntin (Kolocynthin, Colocynthin), *farm.* Se Citrullus och Kolokvint.

Kolofänträ, *bot.* Se Canarium.

Kolofön, grek. (''spets'', ''det sista''). Se Inkunabler.

Kolofōn. 1. (Grek. *Κολοφών*, lat. *Colŏphon*) En af de 12 forntida joniska städerna på Mindre Asiens västra kust, n. v. om Efesos, ej långt från Kaystriska hafsviken, vid hvilken dess hamnstad, Notion, var belägen. I närheten låg den Klariske Apollons tempel med ett berömdt orakel. K. egde under sin blomstringstid betydande sjömakt och ypperligt ryttteri, men eröfrades flera gånger, af lyderna, perserna, Lysimachos och slutligen af de ciliciske sjöröfvarna. Bland många andra städer gjorde den anspråk på att vara Homeros' födelsecort. Till dess produkter hörde det efter dess namn uppkallade hartset kolofonium (se d. o.). — 2. *Farm. med.* Se Kolofonium. 1. A. M. A.

Kolofonit Karsten, *miner.*, en brun grofkornig granatvarietet, som t. ex. vid Arendal (Norge) eller vid Wilsboro (New York) förekommer tillsammans med svartmalm och användes som beskickningsmedel för denna. ''Kolofoniten'' i kalksten vid Arendal är däremot ej granat, utan en brun vesuvian. A. Hng.

Kolofōnium, Kolofōn (se d. o.), *Resina colophonium, farm. med.*, erhålles därigenom, att antingen återstoden af tjock terpentin, efter terpentinoljans afdrifning, eller nativt, å stammen af *Pinus*-arter hårdnadt harts (*Resina communis*) upphettas, till dess att kvarvarande flyktig olja och vatten äro fullständigt utjagade. Kolofonium är ett klart genomskinligt harts med växlande färg från ljust vingul till brunröd. Färgväxlingen beror på, om lägre eller högre temperatur användts vid beredningen. Kolofonium består hufvudsakligen af hartssyror, nämligen abietinsyra i amerikansk vara och pimarsyra i fransk. Kolofonium från grankåda innehåller kolofonsyra, som bildats ur kådans naturliga sapinsyror (Klason). Kolofonium begagnas till att bestryka taglet å violinstråkar (''konfonium''), för att göra detta sträft, samt i medicinen, t. ex. som beståndsdel i några plåster och pulver, blandadt med kol och arabiskt gummi, i det fordom som blodstillande medel begagnade *Pulvis hæmostaticus Bonafoux* i Ph. suec. Ed. VI. Se Harts, Hartsoljor och Terpentin. O. T. S. (C. G. S. H. E.)

Kolofōnsyra, *farm.* Se Kolofonium.

Kolokol [kå'låkål], ry., kyrk-klocka; namn på den af ryske publicisten A. Herzen 1856—68 utgifna reformifrande tidningen. Se Herzen. — Tsarj-kolokol, ''drottningen bland klockor'', den största klockan i världen, finnes i Moskva, där den sedan 1836 är uppställd på ett granitunderlag vid foten af tornet Ivan velikij, efter att förut ha legat halft nedsjunken i marken, sedan den brustit sönder vid en eldsvåda 1737. Klockan, som göts 1735, är omkr. 200,000 kg. tung, omkr. 20 m. i omfång, mer än en half m. tjock och omkr. 6 m. hög. Se fig. i art. Ivan velikij. (A—d J.)

Kolokotronis [-trå'nis], Theodoros, grekisk frihetskämpe, f. 1770 på Morea, d. 1843 i Aten, var son till en klefthöfding och själf anförare för ett band armatoler på Morea, men nödgades 1806 fly till Joniska öarna, där han trädde i engelsk krigstjänst. I början af 1821 återvände K. till Morea, tog jämte P. Mauromichalis ledningen af de upproriskes krigsföretag där efter frihetsstridens utbrott och vann flera segrar. Men i jämbredd med framgången växte hans naturliga självrådighet. Han framtvang 1823 sin utnämning till högste befälhafvare å Morea och blef andre man i verkställande rådet, men öfvergick snart till öppna fientligheter mot styrelsen, besegrades och fördes i febr. 1825 som statsfånge till Hydra. Efter några månader frigafs han dock för att i kriget användas mot Ibrahim pascha. 1828 slöt K. sig till presidenten G. Kapodistrias och utnämndes åter till öfverbefälhafvare på Morea samt besegrade 1830 de upproriske mainoterna. Medlem af interimsstyrelsen 1831, grep han till vapen mot sjumannaregeringen 1832, blef i jan. 1833, strax före konung Ottos ankomst, slagen af den franska ockupationshären och fängslades 1834, som anstiftare af en sammansvärjning mot det bajerska regentskapet. Då Otto själf tillträdde regeringen, 1 juni 1835, benådades K., återfick sin rang som general och inkallades i statsrådet. K:s minnen (1770—1836) ha utkommit på grek. 1846 och (i 2 bd) 1889 samt i eng. öfv. af Edmonds. ''K. the

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

klepht and the warrior" (1892). Jfr Bikelas i "La Grèce byzantine et moderne" (1893). — K:s äldre son, Panos K., biträdde 1824 sin fader i upproret mot regeringen, men stupade s. å. utanför Tripolitsa. En hans yngre son, Gennaios K., fängslades 1834 som deltagare i faderns sammansvärjning, blef senare general och 8 juni 1862 ministerpresident, men störtades 23 okt. s. å. genom den revolution, som beröfvade konung Otto tronen. Han dog 4 juni 1868 som militärbefälhafvare i Aten; hans minnen utgåfvos 1856. G. V. G.*

Kolokvi'nt, *Fructus Colocynthidis, farm., med.*, frukten af *Citrullus Colocynthis* (se Citrullus med fig.). Den är klotrund, af ett vanligt äpples storlek (5—8 cm. i tvärlinje), med gulaktigt, glatt, fast, men tunt och sprödt skal, som hos den i Sverige officinella drogen skall vara borttaget. Frukten är ett slags bär ("gurkfrukt"), som är deladt i sex rum och innehåller en mängd platta, trubbkantiga, äggrunda frön (se fig.), fästa å hvita, tjocka, svampiga fröfästen. Drogen kolokvint består sålunda af helst någorlunda hela, lätta, hvita bollar, bildade af en svampig, mjuk, torr massa, som i midten har ett trestråligt tomrum, omgifvet af sex mindre, något gulaktiga, med frön fyllda håligheter. Innan drogen får användas, skola fröna bortrensas. Den kvarvarande kolokvintpulpan är mycket svår att pulverisera. Lukt saknas, men smaken är ytterst bitter. Kolokvint erhålles mest och bäst från östra Medelhafstrakterna (syriska kolokvinter via Triest), men äfven, ehuru af mindre god beskaffenhet, från Cypern, Spanien och Marokko. Persiska kolokvinter äro pressade och därför hos oss ej tillåtna. Genom sin halt af *kolocynthin*, en intensivt bitter glykosid, är kolokvinten ett häftigt afförande medel i dos af 5 till 20, högst 30 cg. Den Svenska farmakopén har flera preparat, i hvilka kolokvint ingår, t. ex. det sammansatta kolokvintextraktet, *extractum Colocynthidis compositum*, hvari spritextrakt på kolokvint ingår tillsammans med medicinsk tvål, jalapaharts, aloe och kardemumma; vidare kolokvintdroppar, *tinctura Colocynthidis composita*, med kolokvint, stjärnanis och utspädd sprit, samt *kolokvintpiller*, de förr s. k. hufvudflusspillerna, *pilulæ Colocynthidis compositæ*, hvilka utom sammansatt kolokvintextrakt innehålla äfven jalapaharts, malörtextrakt och kryddnejlikor. O. T. S. (C. G. S.)

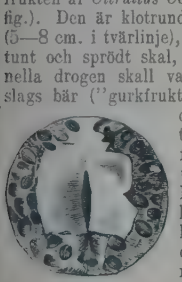

Längdskuren frukt af *Citrullus Colocynthis*.

Kolokvintdroppar. Se Kolokvint.

Kolokvintextrakt (sammansatt). Se Kolokvint.

Kolokvintpiller. Se Kolokvint.

Koloky'thiaviken. Se Marathonisiviken.

Ko'loman (ung. *Kálmán*), konung af Ungern 1095—1116 (ej 1114), en begåfvad, handlingskraftig och lärd furste, kände redan af hans fader och företrädare, Ladislaus den helige, delvis eröfrade Kroatien för framtiden i sin helhet till ungerska kronan, intog också Dalmatien och en del af Bosnien och lät 1103 i Zara-Vecchia kröna sig till konung af Kroatien och Dalmatien. Genom denna eröfring råkade han i strid med Venezia. Under K:s första regentår hade Ungern så mycket att lida af de genomtågande korsfararhoparna, att han måste utkämpa blodiga slag med dem. K. införde viktiga förändringar i rättskipningen och den inre, både andliga och världsliga, förvaltningen. Han efterträddes af sin son Stefan (István) II. K. B. W.

Kolombo, stad. Se Colombo.

Kolomēa (po. *Kołomyja*), stad i södra Galizien, vid Pruth och järnvägen mellan Lemberg och Czernowitz. 36,716 inv. (1907), hvaraf omkr. hälften judar, de öfrige mest rutener. I K. finnas monument öfver polske konungen Kasimir IV och polske diktaren Karpiński, ett polskt och ett ruteniskt högre gymnasium, fackskola för träindustri, kvarnar, petroleumraffinaderi, textilindustri. — Förstaden Mariahilf är en schwabisk koloni från Josef II:s tid. J. F. N.

Kolomēi'ka, rutenisk nationaldans i rask $^2/_4$ takt.

Kolomna [kalå'm-], kretsstad i ryska guv. Moskva, vid floden Kolomenkas inflöde i Moskva och järnvägen mellan Moskva och Rjazan. 20,970 inv. (1897). K. har en gammal, starkt befäst kreml med vacker katedral, ett flertal andra kyrkor, munk- och nunnekloster, gymnasier och flera fabriker, hvaribland en i Ryssland berömd maskinfabrik. K. är en gammal stad, som omnämnes redan 1177 och var till 14:e årh. hufvudstad i furstendömet Rjazan. Den förstördes flera gånger af tatarerna och under krigen på 1600-talet, men uppblomstrade alltid åter och förlorade aldrig sin betydelse som en liflig handelsstad. (J. F. N.)

Kołomÿja. Se Kolomea.

Kōlon (grek., eg. lem, led: organisk led af en grammatisk period). 1. *Språkv.*, ett skiljetecken, som består af två öfver hvarandra ställda punkter (:). Kolon brukas dels efter anföringsord omedelbart framför en direkt anföringssats, dels när efter någonting allmänt följer uppräkningen af det enskilda, således framför ord, som innebära exemplifikation, bevis eller förklaring på det föregående, dels ock någon gång för att skilja en mångledad försats från eftersatsen. Hos grekerna var kolon liktydigt med vårt *semikolon* och tecknades med en punkt upptill tätt höger om satsdelens sista bokstaf; först romarna, som upptogo skiljetecknet, skrefvo det som en dubbelpunkt. I engelsk interpunktion nyttjas kolon ofta i stället för semikolon. — 2. *Metr.* I klassisk metrik kallas ett antal baser (se Bas 5), som ha en hufvuddiktus, kolon. I modern svensk metrik har man tagit upp benämningen kolon för att beteckna en versled, afgränsad genom en i versen på bestämdt ställe återkommande paus. Alexandrinen och pentametern sönderfalla i två kolon (kola). Meningarna äro mycket delade om, i hvilken mån man bör anse, att ett kolon är en självständig vers. — 3. *Anat.* Se Colon. 1o. 2. R—n B.

Kolōn. Se Kolonät.

Kolonāt (lat. *colonātus*, af *colōnus*, jordbrukare, arrendator, "kolon", *co'lere*, odla), i romerska riket under kejsartiden ett ärftligt underdånighetsförhållande på de stora godsen; i nyare tid ett till odling upptaget område, en utgård i en större jordkomplex (se t. ex. Flahult).

Kolonī (lat. *colōnia*, af *colōnus*, odlare, nybyggare), en samling människor, som öfvergifvit sitt fädernesland och gemensamt bebyggt ett främmande landområde, ofta förut icke eller föga odladt, sam-

fund af dylika nybyggare jämte det område de inneha; nybygge, hvilket står under moderlandets skydd och öfverstyrelse, dotterstat, dotterstad; en europeisk stats besittning i annan världsdel; en samling turister, konstnärer o. s. v., som för någon tid slå sig ned gemensamt å en ort (''konstnärskoloni''). — Benämningen koloni ges dessutom åt vissa slags nybyggen eller institutioner inom hemlandets gränser, såsom militärkolonier, s. k. åkerbrukskolonier och skollofskolonier (se d. o.). En militärkoloni är ett område, hvars jord brukas och bebos hufvudsakligen af (gifta) soldater (den forna Militärgränsen, kosackkolonierna). Termen åkerbrukskoloni nyttjas dels om landtegendomar, hvilka äro inrättade till arbets- och förbättringsanstalter för unga brottslingar, såsom egendomen Hall (se d. o.) i Södermanland, dels förstås därmed inhemska nybyggen, som anläggas för att uppodla förut ofruktbara jordsträckor eller å styckade storgods i syfte att öka antalet självständiga småbruk och den jordbruksidkande befolkningen. Denna företrädesvis s. k. *inre kolonisation* tjänar både nationalekonomiska och socialpolitiska ändamål. Särskildt har man därmed i Tyskland velat motverka emigrationen och massinflyttningen från landet till städerna; i Preussens östra delar har man tillika genom detta medel sökt främja det nationella syftet att stärka den tyska befolkningen i de till stor del polska landskapen Posen och Westpreussen. Jfr Emigrationsutredningen, Bilaga XIV: ''Småbruksrörelsen i främmande länder'' (1909; undertitel: ''Småbruksrörelsen å de brittiska öarna samt inre kolonisationen i Preussen och Förenta staterna'') samt Brenning, ''Innere kolonisation'' (1909), jämte där anförd litt. — Se ock Arbetarkoloni.

Äfven bland kolonier i främmande länder skiljer man mellan olika slag, alltefter deras hufvudändamål och inrättning. Handelskolonier ha från början varit endast faktorier, afsedda att förmedla varubytet med infödingarna, men sedermera förvärfvat sig områden, hvilka delvis (som i Ostindien) förstorats till mäktiga riken. Plantagekolonier åsyfta odlandet af kolonialväxter (Västindien). Kolonisterna i dessa äro jordegare, men vanligen för fåtaliga för att bilda en nation; ofta ha de med sina snarvunna rikedomar flyttat öfver till Europa. Jordbrukskolonier idka landthushållning; deras nybyggare blifva bofasta jordegare, känna sig snart inhemska och växa efter några släktled till en nation (Förenta staterna, Canada, Kaplandet, Australien). Bergverkskolonier afse vinnandet af guld, silfver, ädelstenar o. s. v. De kunna ega en betydlig utsträckning, men blifva ej särdeles folkrika (de forna spanska besittningarna i Syd-Amerika). Man talar äfven om eröfringskolonier, där nybyggarna icke drifva jordbruk eller annan näring, utan lefva af det underkufvade folkets produktion; de öfvergå dock lätt i föregående slag. Olika de andra med afseende på de ditförda folkelementen äro straff- l. deportationskolonierna, till hvilka dömda brottslingar förvisas. Bergverks- och plantagekolonierna gåfvo fart åt negerslafhandeln. — Med hänsyn till graden och arten af politiskt beroende af moderlandet skiljer man mellan egentliga kolonier, områden underkastade det förras protektorat (se d. o.) och makt- eller intressesfärer (se d. o.).

Under *gamla tiden* var företrädesvis Medelhafsbäckenet skådeplatsen för det storartade koloniseringsverk, som utfördes af fenicier (se Fenicien, sp. 32), greker och romare. Mest glänsande ter sig den kolonisation, som utgick från *grekerna* (se Grekland, sp. 237—238). Sedan de uppfyllt Egeiska hafvets öar och Mindre Asiens kuststräckor med blomstrande kolonier (eoliska, joniska och doriska kolonierna), utsände dessa och moderstaterna i Grekland under 8:e och 7:e årh. f. Kr. i oupphörlig täflan folksvärmar till Traciens berg, Svarta hafvets stränder, Egypten, Afrikas norra kust, Sicilien, södra Italien, ja ända till Gallien (Massilia) och Spanien. Ofta gåfvo dessa kolonier i sin ordning upphof åt nya. Utvandring i syfte att bilda en ny stat var i dessa tider en vanlig tilldragelse, som kunde framgå ur olika orsaker, såsom öfverbefolkning (brist på odlingsbar jord), ett öfvermäktigt partis eller en främmande eröfrares förtryck, syftet att skaffa moderstaten en för handeln gynnsam hamn, o. s. v. Kolonisterna åtnjöto själfstyrelse, men behöllo fädernesländets språk, religion, seder och ofta äfven dess statsförfattning; vanligen stodo de i vänskaplig förbindelse med moderstaden, gåfvo den stundom bistånd i faran eller erhöllo å sin sida dess skydd. Närmare knutna till moderstaten voro de af Aten anlagda kleruchierna. (Se Kleruchen.) Till den infödda befolkningen trädde kolonisterna mestadels i ett godt förhållande. Öfver vida sträckor i Asien utbreddes den grekiska kolonisationen af Alexander och hans efterföljare. — Mer än grekerna läto *romarna* vid sina koloniseringsverk bestämma sig af härskylstnaden. Deras äldre kolonier uppstodo genom utvandring till eröfrade städer. Som kolonister utsändes af Rom borgarsoldater, hvilka sålunda fingo sin bärgning som jordbrukare och samtidigt tryggade Roms välde. Nya soldatkolonier grundlades i och utom Italien för Sullas, Cæsars, Antonius' och Octavianus' segerrika härar, hvarvid åter den tidigare befolkningen delvis fördrefs. Kolonisationen fortgick under kejsartiden och främjade kraftigt rikets romanisering. De garnisoner, som förlades här och där i det vidsträckta väldet, blefvo sålunda kolonier, lägren upphof till byar och städer. Roms kolonier voro integrerande delar af romerska staten; många åtnjöto full romersk medborgarrätt, andra (de s. k. latinska och italienska kolonierna) endast ett slags halfborgarrätt.

Under *medeltiden* koloniserades på många håll stora sammanhängande landsträckor af eröfrande folk; såsom kolonier (i vidsträcktare betydelse) kunna sålunda betecknas arabernas eröfringar vid Medelhafvet, nordmännens och normandernas i Väst-Europa och Italien, korsfararstaterna i Syrien; en dylik kolonisering af stor omfattning och betydelse var också tyskarnas framträngande öster om Elbe på slavisk mark, dels under tyska furstars ledning, dels på slaviska furstars inbjudan, dels i Preussen, Livland och Estland genom Tyska ordens och Svärdsriddarordens verksamhet. Likaså har ryska riket till stor del tillkommit genom en liknande, allt längre utbredd kolonisation, som under nyare tiden äfven utsträckts öfver hela norra Asien. Hit hör ock grundläggningen och utvecklingen af svenska väldet i Finland, som för detta land inledde en ny tid och som på 1600-talet åtföljdes af en likartad, men visserligen vida kortvarigare och mindre framgångs-

rik verksamhet i Ingermanland. Äfven kan erinras om de mestadels svenske varjagernas riksgrundläggning i Ryssland på 800- och 900-talen. — Mindre kolonier anlades af norrmännen på Färöarna och Island, hvarifrån Grönland koloniserades, samt för kortare tider på skotska öarna och Irland; nämnas böra ock Genuas och Venezias handelsfaktorier i Grekland, Mindre Asien och vid Svarta hafvet samt hansans i nordiska städer.

Ännu omfångsrikare var dock den kolonisationsrörelse, hvilken sedan slutet af medeltiden utgick från Europa, sedan Columbus genom upptäckten af Amerika och Vasco da Gama genom upptäckten af sjövägen till Indien öppnat oöfverskådliga fält för de sjöfarande kulturfolkens, i synnerhet portugisers, spanjorers, holländares, engelsmäns och fransmäns, företagsamhet, till hvilken jämte handelsintressen och vinstbegär också äfventyrslust och ifver för hednamissionen voro driffjädrar. Denna *nyare tidens* kolonisation bortom de stora hafven har omskapat världshandeln till en oceanhandel och flyttat dess säte från Medelhafsländerna till västra Europas kuster, hvarjämte därigenom de utomeuropeiska, till stor del vilda folkslagen indragits i den allmänna kulturutvecklingen. — För förvaltningen af de i främmande världsdelar nyvunna kolonierna utvecklade sig vissa grundsatser, hvilka man sammanfattat under namnet **kolonialsystemet**. Härmed betecknas en monopolistisk handels- och kolonialpolitik med syfte att så mycket som möjligt nyttja kolonierna till moderlandets fördel. Grundtanken var, att kolonernas hufvuduppgift skulle vara att förse moderlandet med råämnen och i utbyte mottaga dess tillverkningar, med uteslutande af andra länders eller åtminstone företrädesvis. Spanien hade redan från början stängt sina kolonier för utlänningar för att trygga sitt välde öfver de nya lydländerna; i handelspolitiskt syfte genomfördes en liknande, om ock lindrigare afspärrning af öfriga kolonialmakter från Cromwells och Colberts tid, i samband med utvecklingen af merkantilsystemet (se d. o.). Tillämpningen skedde dock icke alltid och allestädes på samma sätt. I England grundlades detta kolonialsystem genom den 1651 utfärdade, 1660 och 1663 utvidgade och skärpta navigationsakten (se d. o.) och utbildades vidare under 1600- och 1700-talen. Sjöfarten till och från de engelska kolonierna förbehölls uteslutande fartyg; viktiga kolonialvaror fingo föras endast till England, icke direkt till utlandet; utförsel till kolonierna tilläts blott öfver moderlandet; i kolonierna sökte man hindra all med moderlandets konkurrerande industri. Å andra sidan bereddes dock kolonierna vissa fördelar på moderlandets marknad, särskildt genom höga tullar på främmande koloniers alster. Frankrike genomförde en fullständig afspärrning genom ett reglemente af 1670. Äfven Nederländerna och Portugal hyllade en monopolistisk kolonialpolitik; likaså Spanien, hvars stränga handelsregler emellertid i stor omfattning gäckades genom smuggling; under 1700-talet medgaf det vissa lättnader. — Samtidigt bidrog täflan om kolonialbesittningar särskildt under 18:e årh. att framkalla våldiga krig mellan Europas makter. Å andra sidan hade det på kolonierna hvilande tvånget slutligen till att åtskilliga af dem, hos hvilka självständighetskänslan mognat, lösryckte sig från moderlandet, såsom Englands kolonier i Nord-Amerika (nu Amerikas förenta stater) 1783 samt Spaniens och Portugals besittningar i Amerika i början af 1800-talet. Sådana varningar och ändrade ekonomiska åskådningar framkallade till sist ett genomgripande omslag i kolonialpolitiken: i England vidtogos omfattande reformer från 1822; 1849 aflägsnades de sista resterna af Navigationsakten. Dess besittningar i norra Amerika (Canada), Syd-Afrika och Australien få nu styra sig själfva i det närmaste som fristater. Frankrike behöll afspärrningssystemet till 1861.

Portugal, som i början af 1400-talet inledde de stora geografiska upptäckterna, vardt tidigt en kolonialmakt af främsta rang och egde i början af 1500-talet en rad af spridda faktorier och fästen från Afrikas östra kust till Sundaöarna och Molukkerna; det behärskade kusterna från Marokko till Kina och tog tribut af 150 furstar. Men holländarna togo under senare delen af 1500-talet och början af 1600-talet ifrån portugiserna deras viktigaste kolonier i Indien, och af de forna väldiga besittningarna eger Portugal nu kvar endast en ringa del, såsom Angola och Moçambique, nu dock ökade med stora områden innanför kusterna, samt Goa. Brasilien, som äfven tillhört Portugal, frigjorde sig 1822 — *Spanien* idkade förnämligast grufdrift i sina (sedan 1490-talet förvärfvade) kolonier, hvilka fordom voro de utan all jämförelse största och innefattade södra delen af Nord-Amerika, Västindien, Central-Amerika, större delen af Syd-Amerika, Filippinerna m. m. Det eger i behåll af allt detta endast obetydliga spillror; de amerikanska fastlandskolonierna lösryckte sig 1808—23; Cuba, Porto Rico och Filippinerna afträddes 1898 till Förenta staterna. — Ur Spaniens och Portugals händer togs världshandeln af *Holland*, som uppträdde i Syd-Amerika 1580, i Ostindien sedan 1590-talet och i Kaplandet 1652. Under denna tid gafs en ny form åt handel och politik genom grundandet af de stora handelskompanierna med monopol (det engelsk-ostindiska kompaniet 1600, det holländsk-ostindiska 1602). Holland intager fortfarande ett framstående rum bland kolonialmakter, fastän det förlorat till England Nya Amsterdam (New York) 1667 samt under Napoleonskrigen Kaplandet i Afrika och Ceylon. Det eger alltjämt Sundaöarna, utom norra Borneo och östra Timor, vidare Molukkerna m. m. — *England* lämnar såsom kolonialmakt alla öfriga stater långt bakom sig; dess besittningar upptaga mer än $^1/_4$ af jordens landyta. I Nord-Amerika fingo engelsmännen fotfäste 1606. Deras indiska handel vann betydelse, först sedan det nya ostindiska kompaniet af 1698 sammanslagits (1708) med det gamla. I midten af 18:e årh. började de utsträcka sin makt uti Indien. Ett stort steg var vidare anläggandet af Botany bay i Australien, 1788. 1878 förvärfvade England Cypern, och i slutet af 1800-talet följde en kraftig utvidgning af dess besittningar i södra och östra Afrika, vid nedre Niger och Guldkusten samt i östra Sudan, hvarjämte Egypten sedan 1882 i verkligheten är ett engelskt lydland. Öfre Burma införlifvades med Brittiska Indien 1886, och de australiska ögrupperna i södra delen af Stilla hafvet har England delat med Tyskland, Frankrike och Förenta staterna. — I afseende på styrelsesättet skiljer man mellan *kronkolonier* (se d. o.), som i regel ha en öfvervägande färgad befolkning och där lagstiftning och ämbetsmän stå under engelska kronans omedelbara kontroll, och sådana, hvilka genomgående

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

koloniserats af engelska nybyggare; flera af dessa (Canada, Newfoundland, Syd-Afrika, Australien, Nya Zeeland) ha eget parlament, hvars beslut blott fordra engelske guvernörens samtycke. De flesta kolonierna åtnjuta jämte självstyrelse sådana förmåner som press-, tros-, undervisnings- och församlingsfrihet samt utvecklade järnvägsnät. Före 1830 var Englands kolonialpolitik aggressiv, följde därefter till 1872 liberala Manchestergrundsatser, hyllade så under Beaconsfield en ''imperialism'', som blott i mycket mildrad form upprätthölls af Gladstone, för att under unionistiska regeringar åter stärkas och skärpas under 1800-talets sista år. — *Frankrike* har på detta område icke nått lika långt, ehuru visserligen republiken af 1870 upptagit Colberts planer att af Frankrike göra ett kolonialrike. Redan 1364—1410 inrättade franska köpmän och sjöfarande från Dieppe och Rouen ett antal faktorier i nordvästra Afrika. I Nedre Canada, dit Jacques Cartier kommit 1534, uppväxte franska nybyggen 1608, i Cayenne 1626, s. å. vid Senegal, 1635 på Guadeloupe och Martinique. En plats på Madagaskar togs i besittning 1642, Réunion 1643, Louisiana 1682, Mauritius 1715. Genom freden i Paris 1763 tvangs Frankrike att till England afträda Canada, till England och Spanien Louisiana, och i Indien lyckades det ej göra engelsmännen väldet stridigt. Det outtömligt rika Haiti gick förloradt till följd af negerupproret under franska revolutionen. Till ersättning vanns Algeriet efter 1830, Sällskapsöarna 1842 och Nya Kaledonien 1853. Vidare tillvällade sig Frankrike 1862—67 nedre Kochinkina, ett förvärf, som bekräftades 1874, hvarvid tillika egentliga Kochinkina och Tonkin, alltså hela riket Annam, blef fransk skyddsstat, liksom förut (1863—67) Kambodja. Protektoratet öfver Annam fastställdes 1884, då detta h. o. h. förlorade Tonkin. Efter några års stridigheter blef äfven Tunisien, 1881, såsom ''annex till Algeriet'', fransk skyddsstat. Vidare ha fransmännen från Senegambien utvidgat sitt välde till länderna vid öfre Niger, tagit i besittning Elfenbenskustens inland, kufvat Dahomey (1892—94), underlagt sig en del af västra Sudan vid Tsadsjön samt genom Brazza vunnit insteg vid Kongo och förvärfvat stora områden v. och n. om denna flods nedre lopp. Hela Madagaskar togs under franskt skydd 1885 och blef koloni 1896. Med undantag af Algeriet äro Frankrikes besittningar endast handels- och plantagekolonier. Nya Kaledonien är en straffkoloni. — *Italien* eger kolonien Eritrea vid Röda hafvet, som organiserades 1890, samt protektorat öfver Somalikusten; dess försök att göra sig Abessinien underdånigt omintetgjordes genom kriget 1895—96. — *Tyskland* inträdde bland kolonialmakterna först 1884, men behärskar nu betydliga delar af Sydväst- och Öst-Afrika, dessutom Togo och Kamerun i samma världsdel och i Australien en del af Nya Guinea, Bismarcksarkipelagen m. m. — *Belgien*, hvars konung sedan 1885 var suverän öfver den då bildade oberoende Kongostaten, har 1908 öfvertagit detta land som egen koloni. — *Ryssland* har en mängd deportationskolonier i Sibirien och understöder frivillig kolonisation i sina asiatiska besittningar. — *Förenta staterna* togo Hawaii i besittning 1898, Cuba, Porto Rico och Filippinerna s. å., men ha gjort Hawaii till unionsterritorium (1900) och Cuba till fristat (1902). — *Japan* räknar som kolonier Formosa sedan 1895 och Korea under namn af Chosen sedan 1910. — Öfver hufvud ha 1800-talets två sista årtionden utmärkts af en täflan mellan stormakterna om koloniförvärf, som bl. a. ledt till en uppdelning mellan dem samt Portugal och Belgien af så godt som hela Afrika och som eger sin grund i det genom folkens tillväxt, näringslifvets utveckling och inbördes konkurrens stegrade behofvet af nya marknader för deras handel och industri samt af råvaror för dennas behof. — Om *Danmarks* kolonier se Danska västindiska öarna och Grönland. *Svenskarna* visade i sitt nybygge Nya Sverige (se d. o.) vid Delawareviken i Nord-Amerika utmärkta anlag som kolonister; intet folk har så redligt och välvilligt förfarit mot indianerna som svenskarna därstädes. Cabo Corso på Guineakusten, grundadt af svenskarna 1650, togs 1663 af holländarna. (Se Afrikanska kompaniet.) 1784—1878 egde Sverige kolonien S:t Barthélemy i Västindien. — De europeiska staternas samt den nordamerikanska unionens nuv. (1910) kolonialbesittning framgår af följande tabell (efter G. Sundbärg).

	kvkm.	mill. inv.
Brittiska	33,032,171	369,92
Franska (med Algeriet)	11,005,178	53,10
Tyska	2,604,020	12,70
Belgiska (Kongo)	2,382,800	20,00
Portugisiska (utom Madeira o. Azorerna)	2,089,979	10,32
Nederländska	2,045,647	39,87
Italienska	510,000	0,73
Nordamerikanska (utom Cuba och Hawaii)	306,341	8,96
Spanska (utom Presidios o. Kanarieöarna)	212,700	0,53
Danska (det bebodda Grönland o. Västindien)	88,459	0,04
Summa	54,277,295	516,17

De ryska besittningarna i Asien kunna ej betraktas som kolonier i egentlig mening, lika litet som de turkiska besittningarna i Asien och Afrika. Egypten och egyptiska Sudan samt Cypern ha här räknats som brittiska. — Se vidare artiklarna öfver de särskilda staterna, där mera i detalj redogöres för dessas nuv. kolonier.

Litt.: Roscher, ''Kolonien, kolonialpolitik und auswanderung'' (1848; 3:e uppl., af Roscher och Jannasch, 1885), Zimmermann, ''Die europäischen kolonien'' (5 bd, 1896—1903) och ''Kolonialpolitik'' (1905), v. Hassel, ''Das kolonialwesen im 19. jahrhundert'' (1900), Supan, ''Die territoriale entwicklung der europäischen kolonien'' (1906), Köbner, ''Einleitung in die kolonialpolitik'' (1908), Leroy-Beaulieu, ''De la colonisation chez les peuples modernes'' (5:e uppl., 1892), de Lanessan, ''Principes de colonisation'' (1897), Girault, ''Principes de colonisation et de législation coloniale'' (2:a uppl., 2 bd, 1903—04), Vibert, ''La colonisation pratique et comparée'' (2 bd, 1904), de Lannoy och Van der Linden, ''Histoire de l'expansion colotique et comparée'' (2 bd, 1904), de Lannoy och Van der Linden, ''Histoire de l'expansion coloniale des peuples européens. Portugal et Espagne'' (1907), Morris, ''History of colonization from the earliest times to the present day'' (2 bd, 1901), Reinsch, ''Colonial government'' (1905) och

"Colonial administration" (s. å.), Beer, "The origins of the british colonialsystem 1578—1660" (1908). E. F—t.* G. W—k.

Koloniāl- (se Koloni), som härrör från eller har afseende på kolonier.

Koloniala hottentotter. Se Hottentotter, sp. 1158.

Kolonialdepartementet, ett ämbetsverk, som behandlade ärenden rörande S:t Barthélemy under den tid, då kolonien stod under K. M:ts enskilda förvaltning (1812—45). Någon tid behandlade detta verk äfven ärenden rörande Pommern, och dess officiella titel var då "Colonial- och f. d. pommerska ärendenas departement". Kbg.

Kolonialhandel, handel emellan moderlandet och kolonierna.

Kolonialkonferensen i London. Se Imperialism, sp. 451, och Rikskonferenser.

Kolonialmuseum, inrättning, som är afsedd att väcka eller främja intresset för kolonier genom etnografiska samlingar, böcker och kartor, utställning af kolonialvaror etc.

Kolonialråd, namn på den representativa församling, som 1852 inrättades för Dansk-västindiska öarna (se d. o.); det aflöstes 1863 af två, ett särskildt för Sainte Croix och ett annat för Saint Thomas och Saint Jan. De bestå dels af kungavalda, dels af folkvalda medlemmar, de senare valda på grund af en rätt hög census. E. Ebg.

Kolonialsystemet kallas 1500—1700-talens monopoliserande kolonialpolitik. Se Koloni, sp. 585.

Kolonialtrupper, trupper, hvarmed kolonier hållas besatta.

Kolonialvaror, råprodukter, som alstras i de ostindiska, västindiska och sydamerikanska kolonierna och föras till Europa för att i stora mängder förbrukas, dels såsom njutningsmedel, dels till tekniska ändamål. Såsom kolonialvaror räknas kaffe, socker, kakao, te, ris, kryddor, medicinalväxter, färgträ, möbelträ o. s. v. Kolonialvaruhandeln omfattar äfven Levantens produkter, såsom arabiskt kaffe och sydfrukter (russin, fikon, mandel, korinter o. s. v.).

Kolonibestyrer, dansk ämbetstitel för distriktsförvaltningschef på Grönland (se d. o., sp. 500).

Kolonidjur, *zool.*, benämnas sådana lägre stående djur, hvilka i större eller mindre mängd tillsammans ega en gemensam kroppsdel, så att säga en stam, från hvilken de särskilda djuren äro förgrenade. Det är hufvudsakligen bland *Cœlenterata* l. kavitetsdjuren, som man träffar kolonidjur, såsom de flesta polyper och polypmaneter. Äfven mossdjuren (*Bryozoa*) äro kolonidjur. Äfven bland manteldjuren finnas kolonidjur, t. ex. släktena *Salpa*, *Doliolum* och *Pyrosoma*. O. T. S.*

Kolonisatiōn. Se Kolonisera.

Kolonisēra, göra (ett land) till en koloni (se d. o.); befolka och uppodla medelst nybyggare, kolonister. — Subst. Kolonisation.

Koloni'st, nybyggare, medborgare i en koloni.

Koloniträdgårdar, någon gång folkträdgårdar, benämnas vanligen i städernas omedelbara närhet belägna jordområden, som uppdelas i mindre lotter, hvilka bortarrenderas till enskilda personer, som å dem efter egen smak idka trädgårdsskötsel. Oftast odlas köksväxter och potatis. Intresset för blomsterodling är dock i stigande, och numera ser man i koloniträdgårdarna rätt allmänt vackra grupper af både enåriga och perenna prydnadsväxter. Innehafvarna uppföra stundom på jordlotterna små enkla sommarbostäder eller lusthus, där sommartiden hela familjen ofta brukar tillbringa sin fritid. Är jordlotten något större, kan den ekonomiska vinsten af arbetet bli ej så obetydlig. Lotternas storlek och arrendesumman växla högst betydligt. Där områdets läge så medger, har man på sina håll till koloniträdgårdarna dragit ut vattenledning. Här och där ha de omgifvits med ett hela anläggningen omfattande staket eller annan inhägnad. I koloniträdgården i Uppsala har man uppfört en gemensam kökspaviljong. De första koloniträdgårdarna i Skandinavien upprättades kring Köpenhamn, som har vackra och omfattande anläggningar af detta slag. I Malmö hade redan 1895 koloniträdgårdar börjat anläggas. De voro dock i det hela taget okända inom det öfriga Sverige, och intresset i vidare kretsar väcktes för dylika anläggningar 1898, då redaktör F. A. Wingborg gjorde en omfattande resa i utlandet för studiet af dylika anläggningar. I Stockholm har fröken A. Lindhagen verkat för saken. Sedan några år finns Föreningen Koloniträdgårdar i Stockholm, som har anläggningar, hvartill kommunen upplåtit mark (1906), vid Eriksdalslunden, Barnängen, Fredhäll, Söderbrunn m. fl. platser. Koloniträdgårdar ha f. ö. upprättats flerstädes i landsorten, såsom i Uppsala (sedan 1907) och Norrköping. F. A. W.

Parti af ett större koloniträdgårdsområde vid Hornsberg på Kungsholmen, Stockholm.

Koloniväfvaren, *Philetærus socius*, *zool.*, en till väfvarfåglarnas familj (*Ploceidæ*) inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass hörande art, är ofvan brun, med ljusbruna fjäderkanter (utom på hjässan), svart på hakan och strupen samt under blekt brunaktig. Vingar och stjärt äro mörkbruna, med blekbruna fan. Längden utgör 13 cm. Fågeln är hemma i Afrika från Oranjefloden norr ut. Den häckar

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

kolonivis, många par under ett gemensamt tak. Då sällskapet funnit en lämplig häckplats, bygger hvarje par sitt särskilda bo och lägger tak därpå. Men de olika paren bygga så tätt intill hvarandra, att man, då alla bona blifvit färdiga, tror sig se blott en enda byggnad med ett tak däröfver och en mängd runda hål på undre sidan. Bona användas icke två gånger att häcka uti, utan nya bon anbringas under de gamla, hvilka således komma att tillika med taket utgöra betäckning för de nya. På detta sätt ökas massan år från år i storlek, tills den gren, hvarpå den hänger, slutligen brister och faller ned. Dylika kolonibon träffas vanligtvis endast i höga och stora träd. C. R. S.*

Kolo'nn (fr. *colonne*, lat. *colu'mna*). 1. *Bygnk.*, fristående cylinderformigt stöd, afsedt att upptaga vertikalt tryck samt försedt med kapitäl och bas. Till skillnad från kolonn nyttjas benämningen p e l a r e för fristående eller delvis med mur sammanbyggda stöd af annan form än den cylindriska. Pelaren kan äfven vara afsedd för upptagande af snedt verkande tryck (sträfpelare); den kan ock vara försedd med bas och kapitäl. Ett fristående vertikalt cylindriskt stöd utan kapitäl och bas är icke en kolonn, utan en pelare. H a l f k o l o n n kallas en kolonn, som till hälften är "engagerad i", d. v. s. sammanbyggd med en mur, alltså med endast hälften af sin kropp skjutande framom murens lif, t r e f j ä r d e d e l s k o l o n n, en kolonn, som till $^3/_4$ skjuter framom muren o. s. v. Kolonnen intager en särställning bland byggnadskonstens formelement. Den är en i och för sig så afslutad organism, att den kan användas och i stor utsträckning från äldsta tider intill våra dagar har användts jämväl som en självständig fristående byggnad, såsom monument enbart eller uppbärande statyer, byster o. d. I Rom stå sålunda ännu Trajanus' och Marcus Aurelius' kolonner samt en tredje vid kyrkan S:ta Maria maggiore; äfven de två kolonnerna på Piazzettan invid Markusplatsen i Venezia äro välkända monument af denna typ. Från senare tider finnas flera dylika kolonner i Paris, London, Berlin m. fl. städer. Med anledning af denna kolonnens karaktär af ett i och för sig afslutadt helt har t. o. m. den hypotesen framställts, att kolonnen icke framvuxit organiskt ur och samman med byggnadskroppen i öfrigt, utan att den införts så godt som färdigbildad från andra områden (altaren, möbler o. d.). Måhända kan ett sådant antagande ega en viss grad af sannolikhet för sig beträffande den grekisk-joniska och den egyptiska kolonnen. Den doriska kolonnen, som egendomligt nog saknar bas, ger dock intryck af att vara en ren arkitektonisk skapelse och är också svårare att tänka sig ryckt ur sitt sammanhang med byggnaden som en självständig organism. Den grekisk-doriska kolonnen i sin mest fulländade gestalt företer åtskilliga intressanta byggnadstekniska och konstnärliga finesser. Den är byggd af block icke fullt så höga som breda — dessa block äro ytterst omsorgsfullt sammanslipade genom rotering omkring en centrumtapp af trä, hvaraf ännu bevarats rester. För att ytterligare leda uppmärksamheten från dessa fogar är kolonnen räfflad (se K a n n e l e r a d). De grunda räfflorna skiljas af en skarp kant, som å ena sidan fångar ljuset, å den andra kastar en skarpt markerad skugglinje, gående från stylobaten till kapitälet, dragande uppmärksamheten h. o. h. från fogindelningen och gifvande kolonnen karaktär af monolit. Räfflorna höggos, sedan byggnaden uppförts, för att icke de skarpa hörnen skulle skadas. På två ställen måste räfflorna dock vara huggna, innan blocket kommit på sin plats, nämligen längst ned invid golfvet och på kapitälblockets hals, där det skulle mött stora svårigheter att utföra räffelhuggningen, sedan blocken en gång kommit i sitt läge (se fig. 1). För att vid de tunga blockens manövrering de skarpa färdighuggna räffelhörnen icke skulle stötas sönder, nå räfflorna icke ända ned till stylobaten, utan kolonnen hvilar på en innanför räfflingen bildad klack. Vid fogen mellan kapitälblocket och närmast underliggande "trumma" är likaledes en inskärning gjord för att skona räffelkanterna; och, för att icke den framskjutande abaken skall skadas vid de ännu tyngre arkitravblockens lämpande i rätt läge, är en liknande anordning vidtagen äfven på kapitälets byggyta. Den doriska kolonnen ställes icke fullt lodrätt (se fig. 1). Kolonnen smalnar icke oväsentligt uppåt, hvilket förhållande skulle åstadkommit ett rätt obehagligt intryck inuti portiken, om kolonnen stått lodrätt. Portiken skulle vidgat sig uppåt. Genom att luta kolonnen något inåt mot väggen vinnes nära nog parallellism mellan cellaväggen och kolonnens insida. Motsvarande anordningar återfinnas icke å grekisk-joniska kolonner. Och dock användes dessa på Perikles' tid i Aten samtidigt med de doriska, ja, af samme arkitekt och t. o. m. i samma byggnad. De yttre kolonnerna till Propyléerna på Akropolis i Aten voro doriska, de inre joniska; samma var förhållandet med Apollontemplet i Figalia. Kolonnen spelade i den antika byggnadskonsten en dominerande roll. Under söderns himmel är portiken naturlig. Det är kolonnställningen, som är den rytmbildande såväl hos greker som romare. Hos oss är det fönstren. Äfven om portiken icke var till någon direkt praktisk nytta, kände man t. ex. icke något annat sätt att ge rytm åt den lådformiga cellabyggnaden, den på borgkullen öfver staden tronande helgedomen, än att omge den med en rad af kolonner, en k o l o n n a d. Den enskilda kolonnen i den antika tempelkolonnaden har nog den allvarsamma konstruktiva uppgiften att bära entablementet, men hela kolonnaden och portiken torde väl tillkommit af rent estetiska skäl: kolonnerna på denna af samtid och eftervärld lika beundrade grekisk-doriska tempelbyggnad äro i stort sedt ej mer berättigade än barockens otaliga, mer eller mindre lyckade prydnadskolonnställningar, inför hvilka det nyväckta förnuftet plägat stanna och med konstfilosofen Ehrensvärd fråga: "Kolonner hvad gören I?" I de grekiska och romerska tempelbyggnaderna vänder sig kolonnställningen utåt — så ock i de af grekisk konst påverkade persiska kolonnhallarna — i de egyptiska templen inåt. — Förutsättningarna för uppkomsten af kolonnarkitektur äro icke enbart klimatiska och estetiska. De tillgängliga byggnadsmaterialiernas natur spelar en alldeles afgörande roll vid arkitekturformernas bildande. I Mesopotamien, i Ninive och Babylon, intager kolonnen en fullkomligt underordnad ställning i byggnadskonsten, af den enkla anledning, att där saknades lämpligt sten- eller trämaterial. Hela den mesopotamiska arkitekturen baserar sig på användandet af lera i form af obrända och brända tegelstenar, hvilket material tvingar till hvalfkonstruk-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

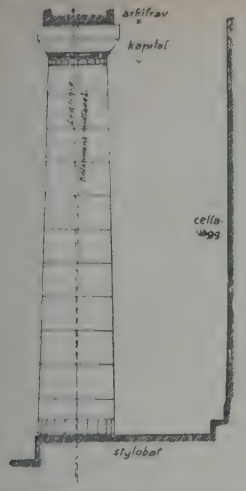

Fig. 1. Grekisk-dorisk kolonn innan räfflorna huggits. Alla fogar vinkelräta mot den lutande kolonnaxeln utom fogen under kapitälet, som är horisontell.

Fig. 3. *A* persisk kolonn från Xerxes' hall i Persepolis; *B* jonisk kolonn från det äldre Artemistemplet i Efesos (6:e årh. f. Kr.); *C* jonisk kolonn från Erechtheion i Aten; *D* korintisk kolonn från Lysikrates' koragiska monument, Aten.

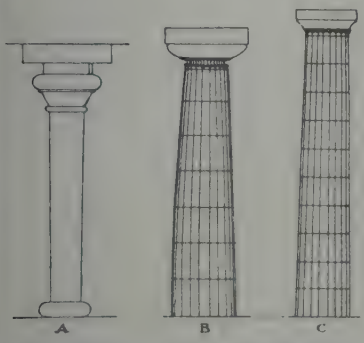

Fig. 2. *A* kolonn från mykenska tiden (enl. väggmålning i Knossos på Kreta). *B* dorisk kolonn från Poseidontemplet i Paestum (äldre typ). *C* dorisk kolonn från propyléerna i Aten (uppförda 437—432 f. Kr.).

Fig. 4. Romerska kolonner. *A* dorisk, från Marcellusteatern, Rom; *B* jonisk, från densamma; *C* korintisk, från Konstantins triumfbåge, Rom; *D* komposita-, från Septimius Severus' triumfbåge, Rom.

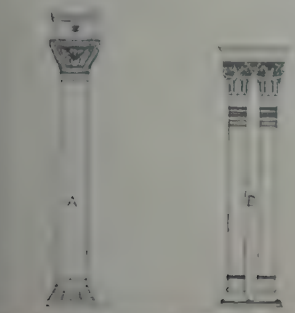

Fig. 5. *A* bysantinsk kolonn från San Vitale i Ravenna. *B* moriskt kolonnpar från Alhambra.

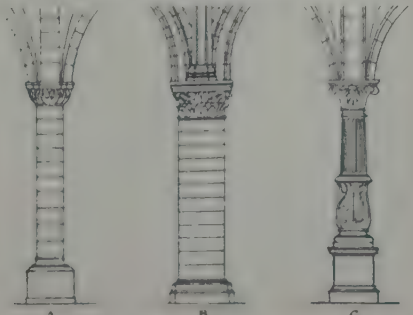

Fig. 6. *A* romansk kolonn från Fole kyrka på Gottland; *B* gotisk kolonn från Notre Dame i Paris; *C* renässanskolonn med växtmotiv invid basen.

tioner. Kolonnen hör samman med *arkitrav*-byggnadskonst, i hvilken endast lodräta krafter trycka. Mot sneda hvalftryck är kolonnen ett mycket dåligt stöd. För att en kolonn skall kunna sättas under en hvalfbåge, måste det horisontala trycket endera ha upptagits af ett ankarjärn eller neutraliserats af ett lika stort tryck i motsatt riktning, på sätt som gjorts såväl af romerska arkitekter som sedermera under alla de följande stilepokerna. Men till denna punkt hunno hvarken assyrier eller kaldéer föra hvalfbyggnadskonsten och saknade, som nämnts, äfven lämpligt kolonnmaterial. Visserligen kan kolonnen byggas af tegel, och Mesopotamiens folk torde äfven så gjort — liksom skett under medeltiden i de trakter af Europa, där man företrädesvis varit hänvisad till tegel som naturligaste och billigaste byggnadsmaterial (Po-dalen i norra Italien, Ebro-dalen i norra Spanien, södra Frankrike omkring öfre Garonne samt rundt kusterna af södra delen af Östersjön). Men med kolonnens rätta natur och traditioner öfverensstämmer bättre, att kolonnskaftet eller stammen är utförd i *ett* stycke, och detta stycke har väl i begynnelsen varit en trästam. Äldst är träbyggnadskonsten. Men mycket gamla äro ock människans ansträngningar för att i byggnader, som afsågos böra ega längre bestånd, såsom gudaboningar, ersätta träet med sten. Århundraden, ja årtusenden åtgå, innan utvecklingen framskridit så långt, att, såsom i den doriska kolonnen, trätraditionerna ej längre kunna skönjas i själfva *konstruktionen*; ur *formerna* försvinna de aldrig fullständigt. Att göra kolonnstammen i ett stycke, äfven då materialet är sten (monolit), är alltså en urgammal åtrå, som i värsta fall fått tillfredsställas på så sätt, att man med puts sökt gifva intryck af monolit. Ofvannämnda assyriska tegelkolonner (ruinerna i Tello) voro putsade. Under intet tidsskede har väl offrats så mycket pengar och ansträngningar för att tillfredsställa denna monolit-åtrå, som under de romerske kejsarnas glansdagar. Från det vidsträckta rikets alla hörn hämtades ämnen till kolonnskaften i de kolossalbyggnader, som då uppförde i världsstaden Rom. Ofta äro dessa monoliter af betydande dimensioner. Kolonnerna i hallen utanför Pantheon, som ha en höjd af omkr. 12 m., äro utförda af egyptisk granit, och inuti samma byggnad stå sex stycken 9 m. höga kolonner af gul numidisk marmor (*giallo antico*). Kasta vi en blick på fig. 1 till art. Kapitäl och på omstående figurer 2—6 (se f. ö. illustrationerna till Byggnadskonst och Pelarordning), i hvilka sammanförts en serie af karakteristiska kolonner från olika tider och folk, kunna vi iakttaga, huruledes ett öfvervägande antal — egyptiska, persiska, grekiska, romerska — afsmalna uppåt. Den ena af de *egyptiska* typerna, *B* (å fig. 1 till art. Kapitäl), afsmalnar efter en rak linje från basen till kapitälet, den andra, *A*, är vid basen hopdragen efter en buktig linje. Denna egendomliga behandling af kolonnskaftets nedre del, som genom bladorneringen ger sig till känna som ett motiv från växtvärlden, återuppträder sedermera knappast i byggnadskonsten förrän under renässansen och då under former liknande fig. 6 *C*. I den tredje, *C*, af de egyptiska kolonnerna är allt upp- och nedvändt i förhållande till typ *B*. Kapitälet har en omvänd klockform, och skaftet smalnar något nedåt. Denna anordning är i Egypten ett undantag. I länderna omkring Egeiska hafvet under den s. k. mykenska tiden (före 1000 f. Kr.) synes däremot denna nedåt smalnande kolonntyp, med den klumpiga kapitälbildningen, fig. 3 A, varit förhärskande. Det är Homeros' bålde hjältar från Trojanska kriget, som vi måste tänka oss röra sig i en formvärld, för hvilken denna kolonntyp är karakteristisk. Vi ha svårt att däruti se någon föregångare till 400-talets ädla grekiska kolonnformer. Mäktiga, utifrån kommande inflytelser måste ha rubbat utvecklingens gång och fört den in på nya banor. Dorernas invandring norrifrån och den egyptisk-assyriska kulturens påträngande österifrån torde vara de två viktigaste momenten vid begynnelsen af den märkliga kulturprocess, som under de 6 närmaste århundradena försiggår vid Egeiska hafvets kuster. Därunder upptages af de intelligente lifskraftige dorerna det bästa och värdefullaste i den afrikansk-asiatiska urgamla kulturen, omformas och omsmältes i europeiskt tänkande hjärnor till *europeisk* kultur, och denna utvecklas på en mängd områden till sådan höjd och fyllas med, efter europeiskt sätt att se, så allmängiltiga och klara uttryck och former för en mängd begrepp, att man ännu efter 2300 år icke lyckats öfverträffa dem. — Under denna tid utbildas de två grekiska kolonntyperna: den *doriska*, manlig och sober, och den *joniska* med vekare, mera kvinnliga drag och rikare dekorering; den doriska, utan bas, med ett enkelt echinuskapitäl (se Echinus och Kapitäl) och med ganska betydande afsmalning af kolonnskaftet uppåt; den joniska med rikt utbildad varierande bas (se d. o.), volutkapitäl och en ringare afsmalning af skaftet uppåt. Den doriska kolonnens afsmalning uppåt sker icke alltid efter en rak linje, utan stundom efter en i förhållande till denna linje utbuktad. Denna utsvällning (*entasis*) är dock icke så stor, att kolonnens diameter på något ställe blir större än vid foten, ehuru det vill så tyckas för ögat. Medelpunkten till den båge, efter hvilken denna mjuka afsmalning (fr. *galbe*) sker, befinner sig nämligen i höjd med kolonnskaftets underkant. Den doriska kolonnen är 4 à $5^1/_2$ gånger så hög som diametern vid dess fot, den joniska 8 à 10 gånger. Denna senare har svagare afsmalning, knappt märkbar entasis och ställes lodrätt. — Enligt den romerska arkitekten-skriftställaren Vitruvius bör vid lägre kolonner (intill 5 m.) diametern vid kapitälet vara $^5/_6$ af diametern vid basen, vid medelhöga (omkr. 10 m.) $^6/_7$ och vid mycket höga $^7/_8$. Vignola införde på 1600-talet nu vanligen tillämpad metod att intill $^1/_3$ af kolonnens höjd göra den cylindrisk och därefter afsmalnande efter en böjd linje. Under medeltiden förekommer som regel ingen afsmalning af kolonnerna, utan äro skaften cylindriska. I medeltidens byggnadskonst lika litet som i den egyptiska kan man upptäcka något bestämdt proportionsförhållande mellan kolonnernas olika delar, utan de största variation råder. I de egyptiska templen lika väl som i medeltidens kyrkor stå smärta och grofva kolonner sida vid sida, och en rik omväxling af kapitälens och basernas storlek och form eger rum inom samma byggnad. — I Grekland utbildade och fullkomnades vid sidan af hvarandra de två till sitt kynne så olika doriska och joniska stilarna och sedermera äfven den *korintiska*, hvar och en med sina bestämda detaljer. Proportionsförhållanden mellan dessa detaljer blefvo af grekerna aldrig fas-

Ord. som saknas under K, torde sökas under C.

slagna, utan hvarje konstnär utbildade dem inom vissa gränser efter behofvet och sin smak. Redan romarna fastställde emellertid vissa bestämda relationer mellan kolonnställningarnas olika delar, och renässansens stora italienska mästare på 1600-talet gåfvo slutligen, genom upptagande och strängt tillämpande af detta system, sådan helgd åt dessa regler, att de inom byggnadskonsten allt intill våra dagar betraktats som trossatser, hvilkas efterlefnad ofelbart ledde till skönhet (se Pelarordning). Hela arkitekturundervisningen baserades på dessa regler, och man vågade t. o. m. påstå, att någon arkitektonisk skönhet ej kunde nås utanför systemet.

2. *Krigsv.*, hvarje formering, i hvilken en trupps olika afdelningar, större eller mindre, äro uppställda bakom hvarandra, i motsats till linje, hvarmed man förstår den formering, i hvilken afdelningarna stå bredvid hvarandra. Kolonnerna benämnas dels efter hela den truppenhet, som ingår i dem (bataljonskolonn, kompanikolonn o. s. v.), dels efter den afdelning, som utgör deras front (plutonskolonn, troppkolonn, kanonkolonn o. s. v.), och slutligen med godtyckliga benämningar, ofta syftande på deras bestämmelse (dubbelkolonn, anfallskolonn, reservkolonn o. s. v.). Om afståndet mellan afdelningarna är lika stort som dessas frontlängd, kallas kolonnen öppen; är det mindre, blir den sluten. Har högra afdelningen täten, benämnes kolonnen höger afmarscherad, eljest vänster afmarscherad l. midtelkolonn. Alltefter det med kolonnerna afsedda ändamålet skiljer man mellan marschkolonner, afsedda för truppernas förflyttning, såsom rote- eller halftrupps-(sektions-)kolonn vid infanteriet, kolonn med två eller fyra vid kavalleriet och kanonkolonn vid artilleriet, manöverkolonner, hvilka äro så valda, att trupperna på ett bekvämt sätt kunna uppställas och flyttas på slagfältet, innan de sättas in i själfva striden, och stridskolonner, som numera sällan förekomma, då trupperna i själfva striden måste intaga utbredd uppställning. För att underlätta den viktiga öfvergången från kolonn till linje nyttjar man numera mycket formeringen i kolonnlinje, d. v. s. flera kolonner, uppställda bredvid hvarandra med vissa mellanrum, hvarvid de olika afdelningarna äfven kunna intaga rotekolonn. Om dessa mellanrum äro så stora, att kolonnerna kunna utvecklas till linje, kallas kolonnlinjen öppen"; äro de mindre, benämnes den "sluten". — 3. *Sjöv.* Se Formering 2. 1. I. G. C. 2. C. O. N.

Kolonnad (fr. *colonnade*), en räcka af kolonner. Då ett tak uppbäres af en kolonnräcka och en parallell med denna löpande mur, t. ex. i de grekiska peripteraltemplen, eller af två eller flera kolonnräckor, uppkommer en täckt, åt ena sidan eller åt båda sidor öppen gång, kallad portik eller pelargång. (Se t. ex. bilderna af Parthenon i art. Akropolis, af Altes museum i Berlin å pl. XVIII till art. Byggnadskonsten och af Louvren i Paris å pl. I till art. Börs.) Upk. (I. G. C.)

Kolonnais, Kap, udde i Grekland. Se Sunion.

Kolonnapparat. Se Brännvinsbränning, sp. 433 (fig.).

Kolonnbro, *krigsv.*, kallas en fältbro (se d. o.), som har 3 m. bred brobana och kan passeras af infanteri i rotekolonn, kavalleri i kolonn med två och fältartilleri i kolonn. L. W:son M.

Kolonneftertraf, *krigsv.* Se Eftertraf.

Kolonnett (fr. *colonnette*), *bygnk.*, mycket liten kolonn, t. ex. använd som docka i en balustrad (se d. o. med fig.), eller som stöd för små bågar i romanska fönster (se Fönster, fig. 14) eller rundbågsgallerier; kolonnetter äro ock de smala "knektarna", som upptaga bågar och strålar i en götisk hvalfbyggnad (se Knippepelare med fig.). I. G. C.

Kolonnförtraf, *krigsv.* Se Förtraf.

Kolonnhals, *bygnk.* Se Hals 4 och Kapitäl.

Kolonnkakelugn. Se Kakelugn, sp. 578, jämte fig. å sp. 580.

Kolonnlinje, *krigsv.* Se Kolonn 2.

Kolonnordning. Se Pelarordning.

Kolonntaktik, *krigsv.*, kallas ofta den under franska revolutionens krig antagna formeringen för striden i kolonner, i motsats till den förut brukliga s. k. lineartaktiken, i hvilken alla afdelningar stredo, uppställda i linje. C. O. N.

Kolonntrummor, *bygnk.*, de block, hvaraf en kolonn (se d. o. och Kannelerad) är sammanfogad.

Kolonnväg, *krigsv.*, kallas sådan tillfälligt anordnad väg, som i fiendens närhet utföres för olika taktiska ändamål. Arbetet å densamma afpassas efter ändamål och arbetstid, så att onödiga anordningar undvikas. Bredden göres för marschkolonnvägar 3—6 m. och för stridskolonnvägar ända till 50 m. Arbetet består vanligen blott i röjning och utjämning af terrängen samt, på sank mark, påbättring af vägbanan. L. W:son M.

Kolonos [kålån-; grek. *Κολωνός*, lat. *Colōnus*], en fordom lummig, med ett Poseidontempel och andra helgedomar bebyggd kulle n. v. om Aten, skalden Sofokles' hemort och af honom förhärligad i sorgespelet "Oidipus vid Kolonos". Numera är K. en fullkomligt kal plats, på hvilken befinna sig arkeologerna Otfried Müllers och Lenormants gravvårdar. A. M. A.

Kolontaj, oriktig form för Kollątaj (se d. o.).

Koloradoskalbaggen, *zool.* Se Coloradobaggen.

Koloratūr (af lat. *coloráre*, färga), *mus.*, en virtuosmässig, figurerad utsmyckning af melodien, passageverk (jfr Aria); en sångerskas (sångares) färdighet att sjunga löpningar, drillar och annat utsiradt figurverk. A. L.*

Kolorēra (lat. *coloráre*, af *co'lor*, färg), färglägga; *mus.*, förse med koloratur (se d. o.).

Kolorigrād (af lat. *co'lor*, färg, och *gra'dus*, steg), *fys.* och *meteor.* Se Cyanometer.

Kolorimēter (af lat. *co'lor*, färg, och grek. *me'tron*, mått). 1. *Astron.*, en anordning på den s. k. Zöllnerska fotometern (se Astronomiska instrument), bestående af en Nicols prisma och en bergkristallplatta, som äro anbragta mellan den konstgjorda ljuskällan och okularet. Prisman kan vridas i olika lägen i förhållande till de öfriga i fotometern anbragta dubbelbrytande medierna, och man kan därigenom ge den konstgjorda stjärnan en färg, som så nära som möjligt ansluter sig till den verkliga stjärnans, hvilket är af största vikt för noggrannheten i de fotometriska mätningarna. Vridningen aflåses på en graderad cirkel, den s. k. kolorimetercirkeln, och då bergkristallplattans tjocklek är bekant, kan man sålunda på

ett otvetydigt sätt bestämma den konstgjorda stjärnans färg. Då de färger, som kunna framställas med kolorimetern, icke fullt motsvara de färger, som förekomma hos fixstjärnorna, har den emellertid som mätapparat fått ringa användning. Vid kolorimetriska undersökningar öfver stjärnorna har man på sista tiden börjat använda helt andra förfaringssätt, där man antingen begagnat sig af olika färgade stjärnors olika inverkan på den fotografiska plåten eller ock uppmätt de mot de olika stjärnfärgerna svarande effektiva våglängderna hos stjärnljuset.

2. *Fys.*, instrument för bestämmande af färgintensiteten hos en lösning. Emedan en lösnings färg är beroende af dess koncentration, kan man med kolorimetern bestämma äfven en lösnings koncentration. Fig. åskådliggör, huru en kolorimeter är anordnad. *A* och *B* äro två graderade glascylindrar, som innehålla de lösningar, som skola jämföras. Från spegeln S_1 kastas genom lösningarna ljus, hvilket af speglarna S_2, S_3 och S_4 reflekteras upp till *L*, där man kan iakttaga två bredvid hvarandra liggande färgade synfält. Cylindern *A* är fylld med en lösning, hvars koncentration (c_1) är känd och skikttjocklek (d_1) kan aflåsas på graderingen. För att synfälten skola synas lika, måste i *B* fyllas en lösning af den sökta koncentrationen c_2, till dess skikttjockleken blir d_2. Den sistnämnda koncentrationen kan då beräknas enligt formeln

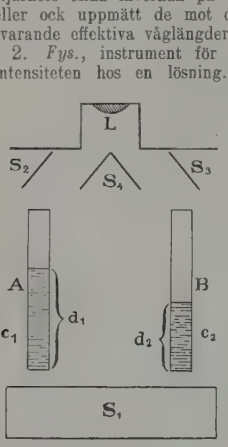

Kolorimeter (schematisk framställning).

$$c_2 = \frac{c_1 d_1}{d_2}$$

1. B—d. 2. D. S—t.

Kolorimetercirkel, *astron.* Se Kolorimeter 1.

Kolorimētrisk, utförd medelst kolorimeter (se d. o.).

Kolori'sm (jfr Kolorit), *konstl.*, färgverkans tillgodoseende i hög grad och mer eller mindre på bekostnad af teckningens pregnans (såsom hos flera riktningar inom senare tidens tondiktning och målarkonst).

Kolori'st, målare, som utmärker sig i koloriten eller som lägger hufvudsakliga vikten vid färggifningen.

Kolorit (fr. *coloris*, af lat. *co'lor*, färg), färg, färgblandning. Jfr Målarkonsten.

Kolōrum, bråk, oväsen. Ordets upprinnelse är dunkel.

Kolos uppstår vid ofullständig förbränning, då förbränningsprodukterna icke afledas. Se Kolоxidförgiftning.

Kolos [kå'låj], komitat. Se Klausenburg.

Kolosov [kalasåf], Mitrofan, rysk språkforskare, f. 1839 i Dmitriev (guv. Kursk), d. 1881, sedan 1871 professor i ryska språket och litteraturen i Warschau, inlade stora förtjänster om rysk språkhistoria och dialektologi. Han kan jämte Potebnja rentaf betraktas som grundläggare af dessa båda discipliner genom *Otjerk istorii zvukov i form russkago jazyka s XI po XVI stol.* (1872) och *Obzor zvukovych i formaljnych osobennostej narodnago russkago jazyka* (1878), båda visserligen tämligen registerartade, men säkert grundade på fakta (så vidt sådana för honom voro tillgängliga). K. grundlade tidskriften "Russkij filologitjeskij viestnik" (fr. o. m. 1878, fortsatt af Smirnov och Karskij), Biografisk notis af Smirnov i ofvannämnda tidskr. 1881. Lll.

Kolo'ss (grek. *kolosso's*), jättestod, bildstod, som öfverskrider de naturliga måttförhållandena; människa, djur eller annat föremål af otymplig storlek; rike af väldig utsträckning (t. ex. "den ryske kolossen"). — Kolossāl, öfvermåttan stor, ofantlig, bålstor, åbäklig. — Kolossalstatyer äro strängt taget alla statyer af mer än kroppsstorlek; vanligen brukas dock uttrycket om sådana, som i betydligare grad höja sig öfver måttet för vanliga bildstoder. Kolossala i denna mening voro de flesta bildstoder i det forna Egypten och i Assyrien, såsom sfinxen (se fig. 3 å pl. II till art. Egypten), Memnonstoderna (18 m. höga; fig. 4 å pl. II till art. Egypten) och konungabilderna i Tebe (se fig. 5 o. 6 å pl. III till art. Egypten) samt lejon- och tjursfinxerna i Ninive (se illustrationssidan 1 till art. Assyrien). Vidt prisade bland grekiska kolossalstatyer voro Fidias' mer än 20 m. höga bronsstod *Athena promachos* på Akropolis, samme mästares guld- och elfenbensstoder *Athena parthenos* (fig. 1 till art. Athena) och den sittande *Zeus i Olympia* (båda omkr. 12 m.) samt Polykleitos' *Hera i Argos*, äfven den en "kryselefantinbild". Största ryktet för väldiga måttförhållanden vann dock den s. k. *Kolossen på Rhodos* (se d. o.). Störst bland romerska stoder var Zenodoros' staty af *Nero* (33 m.), hvilken först stod i närheten af Colosseum och gaf denna byggnad dess namn. Commodus lät borttaga stodens hufvud och i stället ditsätta en afbildning af sitt eget. En höjd af 6 m. når den till vår tid bevarade marmorgruppen *Hästtämjarna* ("Dioskurerna") på Monte Cavallo i Rom. — Medan de gamla folken ofta frestades att söka ge uttryck åt sina gudars höghet genom att afbilda dem i utomordentlig storlek, har man i nyare tider mera sällan utfört kolossalstatyer af större mått. Bland dylika nämna vi de *Mariabilder*, som finnas i åtskilliga franska bergstrakter, ståndbilden af den hel. *Carlo Borromeo*, rest 1697 vid hans födelseort Arona nära Lago maggiore och bestående af en 22 m. hög staty på en sockel af 13 m. höjd, *Herkules* vid Wilhelmshöhe, en efterbildning af den farnesiske, äfven kallad "der grosse Christoph", 10 m. hög på en 3,5 m. hög sockel och rest 1717, den (från foten t. o. m. kransen) 20,5 m. höga *Bavaria* (se d. o. med fig.) nära München, *Hermannsdenkmal* (se Arminius med fig.) i Teutoburgskogen, det 45 m. höga *Niederwaldsmonumentet* samt *Friheten, upplysande världen* (1886), världens största staty, 46 m., af fransmannen Bartholdi (se denne och Bedloes-ön med fig.), och samme mästares 16 m. höga *Belforts lejon* samt Hugo Lederers *Bismarck* i Hamburg.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kolossāi (grek. *Kolossoaí*, lat. *Colossæ*), stad i Frygien, vid Meanders biflod Lykos, nära Hierapolis och Laodikeia. Det förstördes omkr. år 64 e. Kr. af en jordbäfning, men blef snart återuppbyggdt. Under medeltiden framträdde det 4 km. sydligare belägna *Chonai* (nu Chonas), i K:s ställe. Episteln till kolosserna skrefs till invånarna i denna stad, hvarest fanns en af de äldsta kristna församlingarna. (J. F. N.)

Kolossāl. Se Koloss.

Kolossalstaty. Se Koloss.

Kolossen på Rhodos, den vanliga benämningen på en i den forngrekiska staden Rhodos, på ön af samma namn, uppställd kolossalbild af solguden Helios). Se vidare Chares. Den var uppställd nära hamnen, men den allmänt spridda föreställningen, att den stått med skrefvande ben öfver själfva hamninloppet, är ett nyare tidens påhitt utan tingaste stöd i uppgifterna från forntiden. Blott 56 eller, enligt en annan uppgift, 66 år efter uppresandet kullstörtades statyn af en jordbäfning. Den arabiske fältherren Muavija sålde efter öns röfring (653 e. Kr.) spillrorna till en judisk köpman, som för deras bortförande säges ha behöft 900 kameler. Kolossalplastiken synes ha med förkärlek dkats på Rhodos, där enligt Plinius funnos 100 kolossalbilder, alla mindre än Solens koloss, men dock hvar för sig tillräckligt stora att göra en ort berömd. Jfr M. P:n Nilsson, "Kolossen på Rhodos" (i "Nord. tidskr.", 1910). A. M. A.

Kolo'sser, invånare i frygiska staden Kolossai (se d. o. och Kolosserbrefvet).

Kolo'sserbrefvet l. Episteln till kolos serna författades af aposteln Paulus samtidigt med Efeserbrefvet (se d. o.), afsändes på samma sätt som detta och företer äfven till innehållet stor likhet därmed. I de frygiska församlingarna, till hvilka den i Kolossai hörde, var en villfarande riktning på väg att inrota sig, hvilken dels ville upprätthålla de judiska ceremoniallagarna och yrkade en ytterligt sträng askes, dels ock, sannolikt med anslutning till frygernas gamla böjelse för svärmisk mysticism, sysselsatte sig med inbilska grubblerier öfver andevärlden såsom intagande en medlande ställning mellan Gud och människan. Paulus varnar för dessa villfarelser, hvilka i sig buro fröet till den sedan framträdande gnosticismen, och framhåller tillräckligheten af Kristi medlarkall samt ger, i brefvets senare del, förmaningar till en kristlig vandel. E. J. Ö.*

Kolossēum. Se Colosseum.

Kolo'strum (lat. *colo'strum*), råmjölk. Se Mjölkafsöndring.

Kolosvár (kå'låjvårj, stad. Se Klausenburg.

Kolotomi af grek. *kolon*, en del af groftarmen, och *tomē*, snitt), *med.*, en kirurgisk operation, som består däri, att någon del af tarmkanalen utifrån öppnas för att skaffa aflopp för innehållet, då den naturliga vägen därför genom en eller annan orsak är stängd. Det är ej endast, ej heller ens oftast, de s. k. inklämningar (incarcerationer), som denna operation är af nöden. I flertalet fall föranledes den af hinder i ändtarmen, hvilka alldeles stänga genomfarten däri. Dessa hinder kunna vara medfödda. Många barn födas nämligen med en eller mindre fullständig brist af anusöppning eller ändtarm; och då man ej lyckas från det rätta hållet bilda en kommunikation till tarmkanalen, återstår endast att skapa en artificiell sådan högre upp. I andra fall är denna tillslutning uppkommen genom sjukdom, vanligast kräfta. Dock kan denna i många fall borttagas, hvarför kolotomi är att betrakta blott som den yttersta utvägen. Emellertid är borttagandet af en kräftsjuk ändtarm en långt svårare operation än kolotomien, som egentligen är en mycket lätt utförbar åtgärd. Den moderna kirurgien har äfven nära nog fullständigt aflägsnat faran därvid, men en svår vanskaplighet blir dock alltid följden däraf. Operationen kan utföras äfven som en förberedelse till själfva aflägsnandet af den nedanför belägna tarmsvulsten. Rsr. (J. A.)

Ko'lowrat-Liebsteinsky [-libstajnsky], Franz Anton, grefve, österrikisk statsman, tillhörande en förnäm bömisk släkt, f. 1778, d. 1861, verkade som ståthållare ("oberstburggraf") i Böhmen (från 1810) för det tjechiska nationalitetsmedvetandets stärkande, bl. a. genom grundläggandet (1818) af tjechiska museet i Prag, och kallades 1825 till Wien att som stats- och konferensminister leda den inre politiken. Som motståndare till den äfven i inrikesfrågor ytterst maktlystne furst Metternich fick K. utan skäl rykte för att vara liberal och blef ganska populär, hvarför han efter marsoroligheterna 1848 erhöll presidiet i den konstitutionella ministären af 20 mars. Han insåg snart sin otillräcklighet för den svåra uppgiften, hvarför han redan 4 apr. s. å. afgick och drog sig tillbaka till privatlifvet. (V. S—g.)

Koloxid, *kem.*, en gasformig förening mellan kol och syre, sammansatt enligt formeln CO. Den bildas, då kol förbrännes vid otillräcklig syretillgång eller glödgas i kolsyregas samt då metalloxider upphettas med kol eller (jämte vätgas) då vattenångor ledas öfver glödande kol. Koloxid är en väsentlig beståndsdel i masugnsgaserna samt i generator- och vattengas. I lysgas ingår den till omkr. 10 proc. Många organiska syror, t. ex. myrsyra, utveckla koloxid vid uppvärmning med koncentrerad svafvelsyra. Koloxid brinner med blå, icke lysande låga och är färg-, lukt- och smaklös, nästan olöslig i vatten och af neutral reaktion. I kemiskt hänseende är den omättad och förenar sig med åtskilliga ämnen, t. ex. med syre till kolsyra, med klor till koloxiklorid, $COCl_2$, med svafvel o. s. v. Äfven vissa metaller förenas direkt med koloxid. Fint pulveriserad nickel ger därmed vid 30° nickeltetrakarbonyl, $Ni(CO)_4$, en färglös vätska, järn ger järnkarbonyl, som är gul. Metalliskt kalium förenas med koloxid till koloxidkalium, $K_2C_6O_6$. Blodfärgämnet hemoglobin (se d. o.) absorberar med stor begärlighet koloxid och ger därmed koloxidhemoglobin, som är ljusrödt. Denna förening är 130 gånger beständigare än motsvarande syreförening, oxihemoglobin (se d. o.). Vid närvaro af koloxid förmår blodfärgämnet därför ej upptaga syre, hvilket är orsaken till koloxidens stora giftighet (se Koloxidförgiftning). H. E.

Koloxidförgiftning. giftverkan vid kolos. vid inandning af lysgas eller vattengas, är beroende på närvaron af koloxid (se d. o.) i inandningsluften. En del af dödsfallen vid grufgasexplosioner är äfvenledes att hänföra till koloxidförgiftning. Förloppet vid koloxidförgiftning är följande: koloxiden

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

diffunderar genom lungblåsornas väggar in i blodet och uttränger syret ur dess förening med blodfärgämnet. De röda blodkropparna bli härigenom otjänliga för syretransporten från lungorna till kroppens väfnader, och hvälfning i följd af syrebrist inställer sig. Bindningen af koloxiden vid blodfärgämnet är emellertid en reversibel process. Vid tillräckligt öfverskott af syre utdrifves åter koloxiden. Koloxidens frändskap till blodfärgämnet är emellertid betydligt starkare än syrets. Man har beräknat, att vid den vanliga syrehalten i lungluften — omkr. 15 proc. — är en koloxidhalt af 0,1 proc. tillräcklig för att taga hälften af blodfärgämnet i beslag. Behandlingen vid koloxidförgiftning går ut på att genom konstgjord andning bortventilera koloxiden ur lungorna och därmed bereda möjlighet för syret att uttränga densamma ur blodkropparna. Man måste således sörja för, att den luft, som inpumpas i lungorna, är i möjligaste mån fri från koloxid. Verkan understödes naturligtvis i hög grad, om man har tillgång till ren syrgas. Koloxiden själf undergår ingen förändring i kroppen. Den lämnar kroppen i samma form, som den upptagits. Den synes ej heller ha någon direkt inverkan på andra kroppar i organismen än blodfärgämnet. Koloxidens förening med blodfärgämnet ger blodet en karakteristisk körsbärsröd färg. Vid spektroskopisk undersökning finner man två karakteristiska absorptionsband. J. E. J—n.

Koloxidhemoglobin, *kem.* Se Koloxid.

Koloxidkalium, *kem.* Se Kolo°xid.

Koloxiklorid, *kem.* Se Fosgengas.

Koloxysulfid, en lätt antändbar färglös gas med vidrig lukt, af sammansättningen COS. H. E.

Kolozs [kå'låʃ], komitat. Se Klausenburg.

Kolozsvár [kålåʃvär], stad. Se Klausenburg.

Kolpäk. Se Kalpak.

Ko'lping, Adolf, tysk socialreformator, f. 1813, d. 1865, vardt 1845 kaplan i Elberfeld, där han stiftade den första gesällföreningen, 1849 kanik i Köln och 1862 kyrkoherde vid minoritkyrkan därstädes, skapade en stor organisation till förbättring af gesällernas villkor, hvarför han erhöll hedersnamnet "Der gesellenvater". K. skref äfven en mängd populära skrifter och utgaf folkkalendrar m. m.

Ko'lpino, by i ryska guv. S:t Petersburg, vid Isjora (en biflod till Neva) och järnvägen Petersburg—Moskva. 8,000 inv. (1897). Vallfartsort (Den hel. Nikolaus' undergörande bild). I K. ligga de s. k. Isjora-amiralitetsverkstäderna, anlagda 1705, med 2.000 arbetare. J. F. N.

Kolpojkar. Se Hammarlag.

Kolportage [-tåʃ; fr. *colportage*], spridning af varor, särskildt böcker och tidningar, genom kolportörer (se Kolportera).

Kolportéra (fr. *colporter*, af *col*, hals, och *porter*, bära, således eg. bära hängande kring nacken), gå omkring och till försäljning utbjuda, utdela eller skaffa abonnenter å tidningar, tidskrifter, religiösa småskrifter, böcker i häften o. d. — Kolportera ut, (muntligen) utsprida (en hörsägen, en nyhet). — Kolportör, vandrande bokmånglare; tidningsutropare; lekmannapredikant och spridare af andliga skrifter (jfr Evangeliska fosterlandsstiftelsen); obildad religiös folktalare. — Kolportörsroman, häftevis utkommande, genom kolportörer försåld roman, som i språk och innehåll ockrar på oförädlad smak och sämre lidelser. Motarbetandet af kolportörsromanen/ändet (främst genom billighetsupplagor af verkligt god skönlitteratur) har på senaste tiden blifvit en sträfvan hos folkbildningsrörelsen, äfven å de större bokförläggarnas sida.

Kolportör, Kolportörsroman. Se Kolportera.

Kolpräm. Se Pråm.

Kolryss. Se Kolmått.

Kolränta, *kam.*, en till jordeboksräntan hörande grundskatt, som erlades i träkol. Den förekom i bergslagen och kringliggande skogstrakter. I Dalarna lämnade allmogen enligt med Karl IX 1609 ingånget kontrakt 24 stigar kol af hvarje helt gärdemantal "om 16 spannland i säde". Kbg.

Kolsandsten, *geol.*, den sandsten, som bildar hufvudmassan af stenkolssystemets öfre, kolförande afdelning. Jfr Bergkalk. E. E.

Kolspets, *elektrot.*, en staf af pressadt kol, som användes för bildande af ljusbågen i en elektrisk båglampa (se d. o.). A. E—m.

Kolstationer. Se Hamn, sp. 1272.

Kolster, Karl Fredrik Rudolf, finsk anatom, f. 2 juli 1865 i Helsingfors, blef student 1883, filos. kandidat 1885, med. kandidat 1888, med. licentiat 1891, med. och kirurgie doktor 1892 (gradualafh. *Experimentelle beiträge zur kenntnis der Myomalacia cordis*). Han förordnades till docent i patologisk anatomi 1893 och utnämndes 1905 till e. o. professor i mikroskopisk anatomi vid Helsingfors' universitet. Bland K:s arbeten märkas *Studien über das centrale nervensystem* (I, II, 1898—1900). *Histogenese der peripheren nerven* (1899), äfvensom en serie afh. *Beiträge zur kenntnis der embryotrophe* (1902—09). R. T—dt.

Kolstig. Se Kolmått.

Kolstål, *metall.*, ett stål, hvars hårdhet betingas af dess kolhalt, till skillnad från specialstål (se d. o.), t. ex. nickelstål eller kromstål, som erhållit sin hårdhet genom andra legeringsämnen än kol (se Järn, sp. 383—384). I. O.

Kolsuboxid, *kem.*, en gas, hvars sammansättning framgår af formeln

$$CO = C = CO$$

Den eger en stickande lukt och kan kondenseras till en vätska, som kokar vid 7°. Kolsuboxid framställes ur malonsyra (se d. o.), genom destillation med den 10-dubbla mängden fosforpentoxid. H. E.

Kolsundet, smalt sund i Mälaren mellan Selaön (Ytter-Selö socken) i n. och Södermanlands fastland (Torsunds socken) i s. Sundet är bl. a. bekant från Gustaf Vasas flykt från Räfsnäs upp till Dalarna, då han vid K. öfvergafs af sin medföljandedräng, och från hans befrielsekrig, då under belägringen af Västerås en förskansning gjordes på ömse sidor om sundet för att hindra danskarna att komma därigenom. (Wbg.

Kolsva (Kohlsva), bruksegendom i Bro och Malma socknar, Västmanlands län, vid Hedströmmen och K. station å Köping—Uttersberg—Riddarhyttan järnväg, tillhörigt Kohlsva järnverks aktiebolag (akt. kap. 1,6 mill. kr.). Taxeringsvärde 1,493,400 kr (1909), hvaraf 589,800 kr. för jordbruksfastighet $8^{15}/_{16}$ mtl, utom det ej länge sedan inköpta Västlandaholm, $3^1/_2$ mtl, i V. Skedvi socken, tax. 241,600 kr. Bolaget eger stora delar af Dalkarlshytte och Uttersbergs bruk. Järnbruket (se fig.) består af 2 martin-

Kolsva järnbruk.

erk, smältsmedja med 7 lancashirehärdar, 4 valsränger, stål- och tackjärnsgjuteri, mek. verkstad och ressverk, innehållande såväl ånghydrauliska som rent ydrauliska pressar dels för göt och maskinsmiden, els för tillverkning af granatkartescher. En ångraftstation uppsattes för några år sedan, som generar kraft för ett 40-tal i verken insatta elektriska notorer. K. järnbruk är ett af de förnämsta och moernast inrättade i vårt land för tillverkning af stålgjutgods af hög kvalitet, nickelstål till skyddspansar ch pansarhufvar m. m. Tillverkningen utgjorde i nedeltal 1901—05 3,140 ton lancashiresmältstycen, 7,140 ton martingöt och oskrotadt stålgjutgods, 36 ton tackjärnsgjutgods, 5,740 ton valsadt järn förtom några hundra ton pressade ämnen och maskinmiden. Antalet arbetare har varit omkr. 400. fråga om fältspatsbrytning intager K. en framtående plats. Under ofvannämnda 5-årsperiod rötos omkr. 16,300 ton, hvaraf 1905 ej mindre n 4,138 ton, den största myckenhet något brott nom landet lämnat. — Första privilegiet för K. utfärdades 1641 för borgaren, sedermera borgnästaren i Köping Olof Hising. Häradshöfdingen Peder Larsson Gyllenhöök, som 1678 köpte K., fick . å. privilegium å en stångjärnshammare och två ärdar. 1725—30 öfvergick K. till änkefru Johanna ersmeden, f. Djurklow, änka efter brukspatron omas Tersmeden, som inköpte en del kringliggande egendomar och 1736 fick privilegium på två ångjärnshammare. Efter hennes död 1765 gick gendomen till hennes fyra döttrar, den yngsta gift ed förvaltaren vid bruket löjtnanten Martin Linæus, som genom testamente fick större delen af uket och öfvertog ledningen. 1790 delades egenomen i två lotter, Östra och Västra K. bruk. Det nare inköptes af lagmannen J. R. Falkenstedt, af fru Tersmedens mågar, och 1825 af kammarerren Adam af Forselles, som 1853 sålde sitt bruk ill bruksegaren Lars Lindberg, som 1858 och 1863 köpte äfven Östra K. bruk. Efter Lindbergs död 1875) innehades bruket af stärbhusdelegarna, hvilka 893 öfverlåto detsamma till Kohlsva järnverks ktiebolag. Under Lindbergs tid fick bruket sin gentliga utveckling; han byggde lancashirehärnar, smältstyckevalsverk och tre andra valsverk ch började äfven använda torf från närliggande torfmossar vid järnhandteringen, och den därvid följda metoden utgjorde länge ett mönster för andra dylika anläggningar. Det var ock hufvudsakligen genom hans förtjänst, som järnvägen tillkom. Wbg.

Kolsvafla, *kem.*, eg. kolsvaflans anhydrid, k o l d i s u l f i d, en förening af kol och svafvel, CS_2, som bildas genom direkt förening, då kol glödgas i svafvelångor. Den är en färglös, starkt ljusbrytande, lättrörlig vätska af eg. v. 1,27, som kokar redan vid 45° och vid antändning brinner med blå, föga lysande låga. Blandningar af luft och kolsvafleångor explodera vid antändning. Om kväfoxidgas införes i en låga af brinnande kolsvafla, erhåller man ett på kemiskt verksamma strålar rikt ljus, vid hvilket man kan fotografera. Kolsvaflan är olöslig i vätten, men kan i alla förhållanden blandas med alkohol, eter och kolväten samt löser med lätthet jod, svafvel, fett, hartser, kautschuk, guttaperka m. fl. ämnen. Äfven fosfor kan lösas i kolsvafla, och lösningen antändes af sig själf, om den uthälles. Den rena kolsvaflan har en eterartad lukt, men det i handeln förekommande mer eller mindre orena fabrikatet luktar oftast vämjeligt. Kolsvafleångor verka vid inandning giftigt och förslappande på kropps- och själskrafterna. Smärre djur, såsom insekter, larver o. d., dödas ögonblickligen af kolsvafla, som därför är ett medel att utrota mal i herbarier. Kolsvaflan användes hufvudsakligen som lösningsmedel för kautschuk och guttaperka samt för extraktion af fett ur ben, olja ur frön o. s. v. P. T. C.*

Kolsyra. 1. *Kem.*, i dagligt tal kolets mättade förening med syre, CO_2, en gas, som kemiskt betecknas som k o l d i o x i d. Den bildas vid fullständig förbränning af kol i luft eller syrgas, hvarvid en volym syrgas ger en volym kolsyregas. Äfven vid förbränning af organiska ämnen, vid andningen och vid många jäsningsprocesser, särskildt alkoholjäsningen och cellulosajäsningen, bildas kolsyra (se J ä s n i n g). Vid glödgning af kalksten (kalkbränning) och af alla andra kolsyrans salter l. k a r b o n a t med undantag af de neutrala alkalikarbonaten utvecklas kolsyra, likaså vid inverkan af syror på karbonat, såsom kalksten, krita, marmor. För framställning af gasen i smått låter man vanligen saltsyran sönderdela marmor i t. ex. en Kipps

apparat (se d. o.). Kolsyra utgör en ringa, men högst viktig beståndsdel i atmosfären, som tämligen oföränderligt innehåller 3 vol. på 10,000 vol. luft. Den förekommer vidare upplöst i vatten och utströmmar i vulkaniska trakter ur marken. I Italien benämnas sådana ställen, där detta sker, mofetter. Vid Brohl i Rhenprovinsen utströmma omkr. 300 kg. kolsyregas ur jorden om dygnet. På bottnen af Hundgrottan vid Neapel samlar sig dylik kolsyra af vulkaniskt ursprung och kväfver mindre djur, hvilka ej nå öfver kolsyreskiktet. Under tidigare perioder af jordens utveckling, då vulkanernas verksamhet var lifligare än nu, var äfven luftens kolsyrehalt högre och möjliggjorde enligt en af Sv. Arrhenius utvecklad uppfattning bättre klimatförhållanden än de nutida, emedan kolsyregas minskar luftens genomtränglighet för värmestrålar och således nedsätter utstrålningen af jordytans värme. Förbränningen af kol i industriens tjänst är en faktor, som ej mer kan försummas vid beräkningen af atmosfärens kolsyreomsättning. Högbom uppskattade 1894 det årliga tillskottet på denna väg till $^1/_{1000}$ af atmosfärens totala kolsyrehalt. Årsproduktionen af stenkol belöpte sig 1902 till 800 mill. ton, som efter en genomsnittshalt af 75 proc. rent kol motsvaras af 1,500 mill. ton koldioxid.

Den ständiga tillförseln af koldioxid till atmosfären genom förbränning, andning och vulkanernas verksamhet motverkas af en för hela den lefvande naturen ytterst viktig process, växternas kolsyreassimilation. Under solljusets inflytande sönderdela nämligen växternas gröna organ kolsyra och bilda af dess kol organiska föreningar. Samtidigt afge de syrgas till luften eller vattnet. Denna omsättning, som är den värmealstrande andningens motsats, är endotermisk, d. v. s. värmebindande, och sker under absorption af solstrålarnas energi (se Assimilation, sp. 238 ff.). En annan del af atmosfärens kolsyra går åt till bergarternas förvittring (se d. o.). En synnerligen viktig roll vid regleringen af luftens kolsyrehalt spelar vattnet. Världshafven anses magasinera dels i löst form, dels som lösliga sura karbonat 18 gånger så mycket kolsyra som atmosfären. Denna koldioxid utfälles delvis som kalciumkarbonat genom vattenorganismer, t. ex. snäckor, musslor, koraller, kritdjur, delvis återbördas den i gasform till atmosfären.

Koldioxid eller kolsyregas är en färglös gas af svagt kittlande lukt och syrlig smak; den har eg. v. 1,529 i förhållande till luft och kan till följd af sin tyngd uppsamlas i torra kärl, om den inledes vid bottnen. Redan vid vanlig temperatur kan den genom ökadt tryck förtätas till en färglös lättrörlig vätska. Vid 0° erfordras 34 atm. tryck. Den kritiska punkten ligger vid 31,35°. Flytande koldioxid har en större utvidgningskoefficient än gaserna och är vid låga temperaturer tyngre, vid rumstemperatur lättare än vatten. Den kommer i handeln på stålcylindrar (s. k. "bomber", innehållande 10 eller 20 kg. kolsyra) och råkar, när den får utrinna, i häftig kokning. Temperaturen sjunker härvid till minus 79°, koldioxidens kokpunkt vid atmosfärens tryck. Denna temperatur är lägre än smältpunkten, och koldioxiden fryser därför omedelbart till en lucker snöliknande, föga värmeledande massa. Dylik kolsyresnö afdunstar hastigt i luften och binder därvid så mycket värme, att temperaturen går ned till kokpunkten —79 eller än lägre. Medelst blandningar af fast koldioxid och eter kan man uppnå (vid förminskning af det yttre trycket köldgrader af ända till —110°.

Flytande kolsyra tillverkas i Sverige af Svenska kolsyrefabriksaktiebolaget å Liljeholmen och användes utom i kemiska och fysikaliska laboratorier till konservering af öl och alstrande af köld för tekniska ändamål.

Koldioxid är icke brännbar, och brinnande kroppar slockna i densamma. Syret afges endast med svårighet, dock förbrinner till rödglödgningshetta upphettad magnesiummetall i en kolsyreatmosfär till magnesiumoxid och kol. Vid inandningen medför koldioxid i ej alltför utspädt tillstånd (20—30 proc.) döden, emedan det venösa blodets kolsyreafgifvande försvåras; starkare förtunning till 1 proc. koldioxidhalt eller därunder fördrages utan olägenhet. Blodhalten något större, inställa sig vissa förgiftningssymtom, äfven om luften innehåller tillräckliga syremängder för andningen (se Kolsyreförgiftning). Gasen är antiseptisk. Koldioxidens närvaro i luft eller i andra gaser upptäckes lätt därpå, att gasen, inledd i kalk- eller barytvatten, framkallar en fällning eller grumling af olösliga karbonater. Genom att bestämma den mängd karbonat, som kan erhållas ur en viss mängd luft, kan man komma till kännedom om luftens kolsyrehalt.

Koldioxid är i torrt tillstånd neutral mot lackmus, men öfvergår vid lösning i vatten till en liten del i hydratet, som är en svag syra; 1 vol. vatten löser vid 0° och atmosfäriskt tryck 1,8 vol. koldioxid. Den i vatten eller alkohol lösta gasen bortgår, om trycket minskas eller temperaturen höjes. För koldioxidens hydrat, den egentliga kolsyran, måste man antaga formeln $HO.CO.OH$. Vid försök att framställa ett sådant hydrat genom sönderdelning af kolsyrans salter, karbonaten, med starkare syror erhållas i stället dess sönderdelningsprodukter vatten och koldioxid, hvilken bortgår under fräsning. Under 12,8 atmosfärers tryck är emellertid den egentliga syran beständig vid 0°. En vattenlösning af koldioxid innehåller äfven vid vanlig temperatur något af kolsyrehydratet och får därför lackmus röd. Syran är emellertid svag, att karbonat, såvidt de äro lösliga, visa alkalisk reaktion och sönderdelas redan af organiska syror, t. ex. ättiksyra. Kolsyra är tvåbasisk och ger dels *normala*, dels *sura* salter, *bikarbonat*. Karbonaten äro i allmänhet olösliga i vatten med undantag af alkalisalterna och de sura järn-, mangan- och kalcium- (strontium- och barium-)salterna. Natriumbikarbonat är tämligen svårlösligt. De anförda sura karbonatens löslighet spelar en väsentlig roll för kalkens och järnets omsättning i jordskorpan. Tack vare sin kolsyrehalt förmår källvatten lösa kalkstens och järnkarbonat, i det dessa öfvergå till sura salter. När det så uppkomna kalk- och järnhaltiga källvattnet kommer i dagen och förlorar sin kolsyre, falla de sura karbonaten ut och afskilja olösliga kalciumkarbonat (kalktuff, kalksinter) och järnoxidhydrat. Utfällningen kan också förmedlas af organismer (musslor, kalkalger m. fl.). På detta sätt ha under tidernas lopp jordens oerhördt mäktiga kalkaflagringar uppstått, hvilka nu bilda kalkstenskrita, märgel. Kristalliseradt bildar kalciumka

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

bonat marmor och i förening med magnesiumkarbonat dolomit. Alla oorganiska karbonat äro s. k. metakarbonat, R_2CO_3; af ortokolsyra känner man endast organiska derivat, ortokolsyreestrarna R_4O_4C.

2. När regnvattnet eller det s. k. meteorvattnet faller ned, upptager det ur atmosfären *kolsyra*; i jordlagren, som det genomtränger, påträffar det äfven denna gas. Ett med kolsyra bemängdt vatten besitter en stark förmåga att upplösa bergarternas beståndsdelar, som sker i rikligare mått, ju varmare vattnet är. Detta är ursprungligt till mineralvattnens fasta beståndsdelar samt halt af kolsyra. Kolsyran ger vattnet dess smak; destilleradt vatten och flodvatten, som sakna kolsyra, ha en fadd och oangenäm smak. Mineralvatten och kolsyrehaltiga drycker utöfva ett *retande* inflytande på tungans känselnerver, hvilket i sin tur framkallar en angenäm, retande och kylande känsla i munnen, gommen och svalget. Då vattnet inkommit i magen, erfara vi en angenäm värmekänsla, parad med en viss känsla af spänning. Kolsyran verkar starkt retande på magslemhinnan samt på magens nerver och kärl, den anses befordra magsaftsafsöndringen samt har ett uppiggande inflytande på matlusten och på matsmältningen i sin helhet. Det mesta af denna kolsyra aflägsnas såväl genom munnen som genom tarmkanalen, och om någon obetydlig kvantitet skulle kunna införlifvas med blodmassan, medför det ej någon olägenhet. Den rädsla, som man haft och ännu har för kolsyran i vattnet, är i hög grad öfverdrifven; påståendet, som man ofta hör, att denna kolsyra skulle kunna vara orsak till fall af hjärtslag, hör till fablernas område. Det var ej så längesedan, som dessa läskedrycker kallades "slagvatten", och man fruktade deras skadliga inverkan på hjärtat. Något skadligt inflytande på hjärtat kan ett sådant vatten få, endast om man därmed utspänner en mage, som öfverlastats med mat och dryck. En sådan utspänd mage kan möjligen utöfva ett mekaniskt tryck upp mot hjärtat, som kan vara rätt betänkligt vid vissa hjärtlidanden. Om man *inandas* större kvantiteter kolsyra, medför detta en del obehagliga verkningar, såsom yrsel, svindel, ja t. o. m. kväfningssymtom, förhållanden, som man brukar iaktta vid med salter beredda kolsyrebad, där man underlåtit att öfvertäcka badkaret med ett lakan. På några ställen i Tyskland brukar man begagna s. k. gasbad (se d. o.) med kolsyra, men de torde väl till sina verkningar vara illusoriska. Annat blir förhållandet, när organismen i ett bad blir påverkad af kolsyra, det är de s. k. kolsyrebaden l. Nauheimbaden, som numera kommit mycket i bruk. När man nedstiger i ett sådant bad, "besläs" huden med milliarder små kolsyreblasor. Dessa ökas, när den badande ligger stilla i badet, men bortgå vid hvarje hastigare rörelse. Strax vid nedstigandet erfar man en känsla af kyla, som hastigt försvinner och efterföljes af en behaglig värmekänsla samt af en icke oangenäm pickande retning, som uppfattas olika öfver olika kroppsdelar. Faktiskt får man genast den uppfattningen, att badet är betydligt varmare än som af termometern utvisas. Gaserna äro som bekant mycket dåliga värmeledare, och den badande är i badet omgifven af en formlig gaspäls. Genom kolsyregasens inverkan förlamas eller förslöas hudorganets temperatursinne så, att man kan fördraga relativt låga temperaturgrader under en så lång tid som 20—30 minuter, såvida man håller sig absolut stilla. Kolsyrebadet måste således betraktas som ett utmärkt godt *härdningsmedel*, när hudorganet blifvit bortklemadt eller dess normala reaktionsförmåga blifvit nedsatt. Så är ofta fallet vid de långa heta badkurerna i Wiesbaden, Teplitz, Aachen m. fl. st. Fördelaktigt är att som efterkur begagna kolsyrebad. Det är kolsyrans fysikaliska egenskaper, som betinga detta fenomen, men dessutom kan kolsyran möjligen ha en del kemiska egenskaper, som kunna utöfva ett inflytande på organismen, ehuru vi ej känna dessa ännu. I en hel del hjärtsjukdomar utöfva kolsyrebaden ett utmärkt godt inflytande; detta bekräftas af en alldaglig erfarenhet, ehuru man ej ännu är i stånd att teoretiskt förklara dessa verkningar. Vid nervösa lidanden begagnas de äfven mycket. Man tror, att kolsyrebadet kan ha ett nedsättande inflytande på blodtrycket, som skulle kunna verka lugnande på hjärtverksamheten i sin helhet. De kurorter, som uppsökas för sina kolsyrebad, äro Nauheim och Oeynhausen; vid flera järnkällor i Tyskland, där man förfogar öfver större kvantiteter kolsyra i vattnet, ges dylika bad, och på detta vis få vi antaga, att de s. k. *stålbaden* därstädes verka.

Ju mera intresset för dessa bad steg, dess mer såg man sig tvungen att på *konstgjord väg* söka skaffa sig sådana. Enklaste förfaringssättet var att lösa tvåfaldt kolsyradt natron uti saltsyra samt tillsätta vissa kvantiteter koksalt och s. k. kreuznachlut (se d. o.). Till ett starkt kolsyrebad var receptet 500 gr. dubbelt kolsyradt natron, 5 kg. koksalt och 1 liter kreuznachlut. Sedan detta upplösts i badvätskan, tillsättas 700 gr. rå saltsyra. För att ersätta saltsyran, som var svår att transportera, uppfann Sandow i Lybeck de s. k. saltkakorna, som höllo ett undersyrafvelsyradt salt och som utlöste kolsyran ur det tvåfaldt kolsyrade natronsaltet. När man lyckades fabriksmässigt bereda flytande kolsyra, började man snart betjäna sig af denna för att anskaffa kolsyrebad. Den flytande kolsyran magasinerades i stålcylindrar under 50 atmosfärers tryck. Då man ej kunde insläppa denna direkt i badvätskan, uttänktes en del mer eller mindre dyrbara apparater, som voro försedda med s. k. reduktionsventiler för att nedsätta trycket, och så en del anordningar för att blanda kolsyran, som nu var i gasform, med vatten, som skulle kunna tillsättas badet. De första, de s. k. *Lippertska*, anordningarna voro rätt klumpiga och äfven dyrbara. Så uppfanns den s. k. *Kellerska* apparaten, som var grundad på andra principer än den nyss omtalade och som fann stort erkännande. Nu ges det en hel del nyare blandningsapparater, som alla gå ut på att söka nedbringa priset för apparaterna. Kolsyrebaden tagas från 33° C. till 30° à 28° C. under en tid af 20—40 min. Efter badet följer ingen dusch eller annan afkylning, patienten aftorkas med ett varmt lakan och bör efter badet hvila sig en timme eller två. Som man kan förstå, kan ej i detta bad någon behandling förekomma, ty då skulle ju kolsyran bortjagas ur badet. Det är enkelt att genomföra och kan öfverallt anordnas. Satser till Nauheimbad kunna med lätthet erhållas från apoteken. Det är en i hög grad stärkande badform.

1. H. E. 2. Ln.

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

Kolsyradt salt, *kem.* Se Karbonat.

Kolsyradt vatten, vatten mättadt med kolsyra under vanligen några atmosfärers tryck. Se Kolsyra 2 och Mineralvatten.

Kolsyreassimilation, *bot.* Se Assimilation.

Kolsyrebad, *baln.* Se Kolsyra 2.

Kolsyreförgiftning. Stiger kolsyrehalten i den inandade luften öfver en viss gräns, omöjliggöres kolsyreutsöndringen genom lungorna och kväfning i följd af kolsyreanhopning i blodet inträder (se Kväfning). Den ifrågavarande gränsen ligger emellertid ganska högt öfver den vanliga kolsyrehalten i atmosfären, som är 0,03 proc. Vid vanligt lufttryck kan kolsyrehalten i den inandade luften stegras till 5 proc., utan att ämnesomsättningen i kroppen rubbas, förutsatt att syrehalten är tillräcklig. Först vid en kolsyrehalt af 10 proc. blir inskränkningen i kolsyreutsöndringen afsevärd, och vid 30 proc. inträder döden (Paul Bert). Vid andning i slutet rum gör sig i regel syrebristen kännbar, långt innan kolsyrehalten nått de anförda höga värdena. Endast om luften från början varit synnerligen syrerik, har kväfningen sin orsak i kolsyreförgiftning. J. E. J—n.

Kolsyregasspruta. Se Brandväsende.

Kolsyrehaltiga drycker. Se Kolsyra 2.

Kolsyreprofvet, *kem.* Se Arsenik, sp. 84.

Kolsäcken, en stor mörk fläck, i den sydliga delen af Vintergatan, osynlig i Europa. Den utgöres af en omkr. 5° bred och 7° lång oval region af himmelen, som är ovanligt stjärnfattig* (den innehåller endast en för blotta ögat nätt och jämt synlig stjärna, och äfven de teleskopiska stjärnorna äro där synnerligen glest fördelade), men som är omgifven af en af himmelens stjärnrikaste trakter, stjärnbilden Södra korset. Genom kontrastverkan mot den glänsande omgifningen framstår Kolsäcken som ett intensivt svart moln, aftecknande sig mot Vintergatan som bakgrund. B—d.

Kolsäter, by i Gesäters socken på Dal, Älfsborgs län, Vedbo härad, är bekant genom det 1305 därstädes slutna fördraget mellan konung Birger och hans bröder, hertigarna Erik och Valdemar, i hvilket dessa underkastade sig konungens nåd, lofvade att erkänna junker Magnus som konung och med ed förpliktade sig att göra den bot konungen kunde af dem fordra; dock skulle de icke vara skyldiga att föra något krig emot konungen af Norge. K. H. K.*

Koltegel, föråldrad benämning på kolbrikett. Se Briketting.

Koltetraklorid, *kem.* Se Kolklorid.

Kolthoff, Gustaf Isak, zoolog, forskningsresande, f. 14 dec. 1845 i Sandhems socken, Skaraborgs län, blef 1878 konservator vid Uppsala universitets zoologiska museum. K. är skapare af den i sitt slag enastående institutionen Biologiska museet å Djurgården i Stockholm (se Zoologiska institutioner och samlingar) och är f. n. sysselsatt med att i Uppsala upprätta ett liknande museum efter en förändrad plan. K. har ledt eller deltagit i flera forskningsresor, såsom 1872 till Island och Färöarna, 1883 med Nordenskiölds expedition till Grönland, 1887 till norska Ishafskusten, 1898 (med Nathorsts expedition) till Spetsbergen; ledde själf 1900 en synnerligen framgångsrik zoologisk expedition till Spetsbergen och nordöstra Grönland. K. är erkänd auktoritet rörande nordiska fåglar och har lämnat en rad mycket värdefulla litterära bidrag till denna gren af zoologien, såsom (tills. med L. Jägerskiöld) *Nordens fåglar* (1895—99), *Zur herbstwanderung der nordischen sumpfvögel* (1897), *Bidrag till kännedom om norra polartrakternas däggdjur och fåglar* (1903), *Om förändringar i svenska fågelfaunan under det sist förflutna halfseklet* (1907). — K., hvilken gjort sig mycket känd och omtyckt som populär författare, särskildt som skildrare af de högre djurens lefnadsvanor, har utgifvit samlingsverket ”Värt villebråd”, i hvilket han själf författat de flesta artiklarna, samt *Minnen från mina vandringar i naturen* (1897), *Ur djurens lif* (1899—1901), *Till Spetsbergen och nordöstra Grönland; natur- och djurlifsskildringar* (1901). K. kallades till filos. hedersdoktor vid Linnéfesten i Uppsala 1907. L—e.

Koltornsvällugnar, *metall.*, äro ett slags vällugnar med gaseldning, som först uppfunnos och infördes (1846) af brukspatron Gustaf Ekman på Lesjöfors. Ekman hade nämligen funnit, att vid järnets upphettning för valsning eller smidning, hvilken då för tiden vanligtvis utförades i härd, en högst ringa del af kolens värmeeffekt nyttigt tillgodogjordes. Han antog därför, att kolbesparing borde vinnas, om man, äfven med uppoffrande af det värme, som åtgår för kolets försättande i gasform, använde den erhållna gasen som bränsle i stället för att använda kolen för direkt eldning som bränsle, ej åsikt, som på det fullständigaste bekräftades genom den i praktiken vunna erfarenheten, oaktadt de mest ansedde vetenskapsmän på teoretiska grunder bestredo densamma. För att emellertid såvidt möjligt tillgodogöra äfven det vid koloxidens bildande alstrade värmet sammanbyggde Ekman sin gasgenerator, koltornet, med vällugnen, så att gasen inkom i den senare utan någon föregående afkylning. Kolen insläppas genom en skjutlucka i öfre delen af det omkr. 4 m. höga koltornet och uppvärmas sålunda småningom under passagen till de i koltornets lägre del anbragta två rader formor, framför hvilka bildandet af kolsyra och dennas reduktion till koloxid ega rum. Till skillnad från de i nyare tid införda generatorsugnarna får den bildade gasen ej passera upp genom hela kollagret, utan uttages på en nivå, som ligger obetydligt högre än formorna. Gasens förbränning åstadkommes genom en tunn, tvärt öfver ugnen gående blästerstråle, den s. k. antändningsblästern, som inkommer strax framom den till vällugnen ledande bryggan i vinkelrät riktning mot gasströmmen, hvarigenom en så fullständig blandning af gas och luft som möjligt erhålles. C. A. D. (I. O.)

Koltrast, *zool.* Se Trastsläktet.

Koltryck, detsamma som pigmenttryck (se d. o.).

Kolträdslampa, *elektrot.* Se Glödlampa, sp. 1349.

Koltsov [kaltså'ff], Aleksej Vasiljevitj, rysk skald, f. 1809 i Voronezj, d. 1842, var son till en rik köpman. Med fyra månaders skolgång ansågs sonen ha inhämtat de bokliga kunskaper han som faderns medhjälpare och blifvande köpman behöfde. Gossen kastade sig emellertid öfver all för honom åtkomlig vitter litteratur. Dmitrievs arbeten väckte hos honom lusten att ”göra visor”, en bokhandlare gaf honom böcker, och tillsammans med en seminarist öfvade han sig i att skrifva. Kärleken

till en ung flicka, som var i hans föräldrars tjänst och från hvilken han genom dem våldsamt skildes, löste först skaldens tunga. Den första samlingen af hans visor, 18 stycken, utgafs genom Stankevitj 1833. K. kom under resor till Petersburg och Moskva i beröring med samtidens förnämsta ryska författare, Bjelinskij, Pusjkin, Zjuchovskij, Vjazemskij m. fl., och gjorde sålunda bekantskap med en för honom ny värld af konst, förfining och ideella sträfvanden. Motsatsen emellan denna värld, i hvilken han lefde med sin själs hela åtrå, och de underordnade köpmannabestyr, med hvilka han tvangs att sysselsätta sig, utpräglade sig allt skarpare och nedtryckte honom alltmera, helst som hans omgifning var fullkomligt ur stånd att fatta hans inre lif, och hans starka natur dukade under. Arten af K:s poesi är egen för honom, ett mellanting mellan konstpoesi och folkvisa. Några af hans visor höra till det yppersta af rysk lyrik. Hela hans författarskap rymmes i ett tunt häfte, som utkommit i en mängd upplagor (bl. a. utg. af A. V. Vvjedenskij 1892; kritisk uppl., utg. af Ljastjenko, i ryska vet. akad:s "Biblioteka russkich pisatelej", 1. 1909). En minnesvård öfver honom är rest i Voronezj. Lll.

Koltsova-Masa'lskaja [kaltsåva-], Helena, rumänsk författarinna under pseudonymen Dora d'Istria, f. 22 jan. 1828 i Bukarest, d. 1888 i Florens, följde sin fader, furst Mikael Ghika (se d. o.), på resor i Europa, vistades därunder länge i Dresden, Wien, Venezia och Berlin och förvärfvade omfattande kännedom om flera gamla och nyare språk samt kosmopolitisk bildning och lifsåskådning. 1849 ingick hon ett föga lyckligt äktenskap med den ryske furst Aleksandr Koltsov-Masalskij. Skild från honom 1855, lefde hon sedan för det mesta i Italien (Florens). Hon var en betydelsefull förmedlarinna mellan Orienten och Väst-Europa och framkallade genom uppseendeväckande skrifter öfver Albaniens språk och litteratur liflig nationell och kulturell rörelse i detta land. Bland hennes hufvudsakligen på franska författade arbeten må nämnas *La vie monastique dans l'église orientale* (1855; 2:a uppl. 1858), *La Suisse allemande* (4 bd, 1856), *Les femmes en Orient* (2 bd, 1859), *Excursions en Roumélie et en Morée* (2 bd, 1863), *Des femmes par une femme* (1864; 2:a uppl. 1869), *Gli albanesi in Rumenia* (2:a uppl., 1873) och *La poésie des Ottomans* (2:a uppl., 1877).

Koltunna. Se Kolmått.

Kolugn. Se Kolnjng.

Kolumba (Columba), Skottlands apostel. Se Iona.

Kolumbārium (lat., af *colu'mba*, duf va), eg. nisch för ett dufpar i ett dufslag, vanligen benämning på de för grafurnor afsedda halfrunda, i rader anordnade nischerna i romerska grafhvalf från kejsartiden. I modernt språkbruk användes ordet om själfva byggnaderna. Flera sådana ha bevarats till vår tid. De voro vanligen fyrkantiga, med hvälfdt tak, samt uppfördes nära landsvägen i en eller flera delvis underjordiska våningar. Kolumbarierna voro afsedda för sällskap eller föreningar; det kejserliga huset och andra rika personer anordnade ofta dylika för sina slafvar och frigifna (så Augustus' gemål Livia, s. fig. a sp. 614). H. Sdn.

Kolumbit G. Rose, l. Niobit, svarta rombiska kristaller, isomorfa med tantalitens, af sammansättningen $Fe Nb_2 O_6$. Den förekommer i kryolit på Grönland och i granit på flera ställen i Europa och Amerika. A. Hng.

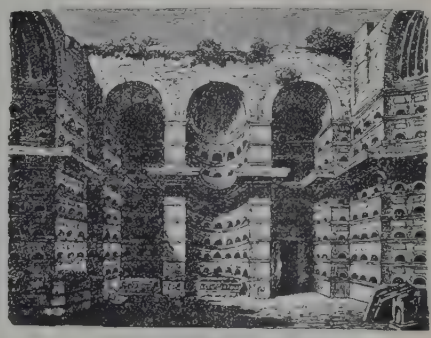

Livias kolumbarium vid Rom.

Kolu'mbium, *kem.* Se Niobium.

Kolumborot, Kolumbosyra, Kolumbin, detsamma som kalumbarot, kalumbasyra, kalumbin. Se Kalumbarot.

Kolu'mn (lat. *colu'mna*, pelare), ett af lodräta linjer inneslutet rum för siffror eller anteckningar i räkenskapsböcker, tabeller o. d.; *boktr.*, en satt sida af en tidning eller bok. Om en sådan trycksida är delad i spalter, åtskiljas dessa genom ett lodrätt streck eller tomt mellanrum.

Kolumnbokföring (jfr Kolumn). Se Bokföring, sp. 952.

Kolumntitel (se Kolumn), öfverskrift på en trycksida. Lefvande kolumntitel kallas ett eller flera ord, död kolumntitel de siffror, som ange en sidas nummer.

Kolürer (grek. *ko'luroi*), *astron.*, kallas två storcirklar å himmelssfären, af hvilka den ena, solståndskoluren eller solstitialkoluren, går genom de båda solståndspunkterna och den andra, dagjämningskoluren eller ekvinoktialkoluren, genom dagjämningspunkterna; båda gå genom ekliptikans pol. E. J. (B.-d.)

Kolüthos, skald. Se Kolluthos.

Kolva. 1. Flod i ryska guv. Perm, biflod fr. h. till Visjera, som utfaller i Kama. 395 km., hvaraf 115 äro segelbara. — 2. Flod i guv. Archangel, biflod till Ussa, som utfaller i Petjora. 320 km. J. F. N.

Kolvass, *bot.*, namn på *Scirpus lacustris*.

Kolved. Se Kolning.

Kolväte, *kem.*, förening af kol och väte. Kol och väte ge med hvarandra en mängd till egenskaper och kemiska förhållanden högst olikartade föreningar, af hvilka flera förekomma färdigbildade hos växterna, andra uppstå genom vissa jäsningar utan lufttillträde (se Jäsning) och åter andra bildas genom sönderdelning af organiska ämnen, företrädesvis vid torr destillation. Endast ett kolväte, acetylen (se d. o.), har man lyckats framställa genom direkt förening mellan kol och väte; acetylen polymeriseras (se Isomeri) emellertid vid upphettning till ett annat synnerligen viktigt kolväte, bensol. Det enklaste kolvätet är sumpgas,

grufgas (se d. o.) l. metan, CH_4, en mättad förening mellan 1 atom kol och 4 atomer väte. Om man genom kemiska operationer borttager 1 atom väte ur metan, erhåller man icke CH_3, som är den i fritt tillstånd obefintliga radikalen methyl, utan i stället ett af två metylgrupper bestående kolväte, etan, C_2H_6. Formlerna för metan och etan kunna inordnas under det allmänna uttrycket C_nH_{2n+2}. Samma allmänna formel har en mängd andra kolväten, hos hvilka *n* kan uppnå ända till värdet 60. En serie, i hvilken, såsom här är fallet, hvarje led skiljer sig från det närmast föregående genom ett plus af CH_2, kallas homolog. Kolväten af den homologa serien C_nH_{2n+2}, eller sumpgasserien, äro fullt mättade, d. v. s. innehålla så många väteatomer, som de i dem ingående kolatomerna förmå binda, och kunna icke heller ingå föreningar med andra ämnen, t. ex. syre eller saltbildare. Däremot kunna väteatomerna genom substitution utbytas mot olika radikaler, som klor, hydroxyl (OH), aminogruppen (NH_2) o. s. v. Hithörande kolväten, som på grund af sin indifferens benämnas paraffiner (af lat. *parum*, föga, och *affinis*, besläktad), äro gaser, när värdet på *n* är 1—3, men högre upp i serien flyktiga, lättrörliga oljor eller fasta, kristalliserande ämnen. Från dem härleda sig de mättade organiska föreningarna af fettserien (se Alifatiska föreningar); hydroxylderivaten äro alkoholer, NH_2-derivaten aminer, CO_2H-derivaten karbonsyror. Då värdet på *n* öfverstiger 3, existera två eller flera isomera kolväten med samma kolantal. Af kolvätet C_4H_{10} (butan) finnas två former; den ena har ogrenad kolkedja och säges vara *normal*, $CH_3 . CH_2 . CH_2 . CH_3$, den andra, *isoformen*, $(CH_3)_2 : CH . CH_3$, har däremot grenig kolkedja. Med stigande värde på *n* ökas antalet möjliga isomerier mycket snabbt. Pentan, C_5H_{12}, finnes i tre former, o. s. v. — Parallellt med sumpgasserien finnas andra, omättade serier af vätefattigare kolväten, C_nH_{2n}, C_nH_{2n-2}, C_nH_{2n-4}, o. s. v. De till serien C_nH_{2n} hörande kolvätena äro alla lika sammansatta, men skilda genom olika molekylarvikt och gastäthet, således inbördes polymera (se Isomeri). De benämnas med ett gemensamt namn olefiner (fr. *gaz oléfiant*, oljebildande gas), såsom det första ledet i serien, *etylen*, C_2H_4, kallats, emedan det förenar sig med saltbildare till oljor. *Acetylen* (se d. o.), C_2H_2, utgör det första ledet i en ännu mer omättad serie, C_nH_{2n-2}. Genom utbyte af väte mot andra radikaler ge dylika omättade kolväten upphof till omättade organiska föreningar. Alla hittills omnämnda kolväten ha öppna kolkedjor och tillhöra därför de s. k. alifatiska ämnena. Andra ha däremot ringformigt slutna kolkedjor och äro då antingen, såsom terpenerna, alicykliska, d. v. s. till sitt allmänna förhållande mest öfverensstämmande med de alifatiska ämnena, eller också isocykliska (se Homocyklisk). Till de senare höra bensolkolvätena och därmed besläktade, hvilka alla äro viktiga som modersubstanser till de många aromatiska ämnena. Terpenerna, C_nH_{2n-4}, ha oftast sammansättningen $C_{10}H_{16}$ (eller närmast högre multipler af C_5H_8) och bilda oftast flyktiga oljor med frisk, angenäm lukt, i t. ex. terpentinolja, citronolja, kummin- och dillolja. De högre polymererna äro tjockflytande eller, såsom kautschuk, fasta och luktlösa. I sin egenskap af omättade kolväten ge terpenerna additionsprodukter med HCl, N_2O_5 m. m.; dessa ämnen kristallisera ofta väl. Naftenerna, som ingå i kaukasisk bergolja, äro mättade, ringformiga kolväten af den allmänna formeln C_nH_{2n}. Serien C_nH_{2n-6} bland de ringformiga kolvätena inledes med bensol (se d. o.), C_6H_6, grundtypen för de *aromatiska* föreningarna. Ehuru enligt formeln starkt omättad, förhåller sig bensol till sin allmänna kemiska karaktär som ett mättadt kolväte. Den ger vida lättare substitutions- än additionsderivat. Utbytes en atom väte i bensol mot en annan radikal, bildas endast ett derivat; utbytas däremot två väteatomer mot andra radikaler, kunna tre isomera derivat uppstå, hvilka äro kända under namnen *orto-*, *meta-* och *para-derivat* (jfr Isomeri). Dessa mättnings- och isomeriförhållanden ha gett Kekule anledning att i bensolmolekylen antaga tillvaron af 6 ringformigt hopkedjade, sinsemellan fullt likvärdiga CH-grupper:

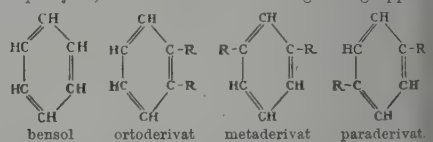

Emedan den kekuleska bensolformeln icke fullständigt återger CH-gruppernas likvärdighet, ha äfven andra formler föreslagits; dock är ofvanstående beteckningssätt ännu allmänt i bruk. Bensols homologer, metylbensol l. toluol, etylbensol, propylbensol o. s. v., uppkomma genom utbyte af väteatomer i bensol mot alkoholradikaler. Isomera med etylbensol äro de tre (orto-, meta- och para-)xylolerna. Alla dylika genom substitution uppkomna bensolderivat kallas med ett gemensamt namn *aromatiska ämnen*, emedan många välluktande beståndsdelar i kryddor, hartser m. m. innehålla samma kolring som bensol. Många bensolderivat ha likväl ej aromatiska egenskaper, och å andra sidan är ett stort antal i vanlig mening aromatiska ämnen, särskildt alla terpener med såväl öppen som ringformig kolkedja (jfr ofvan), icke i kemiskt afseende aromatiskt. Samma kemiska förhållande som bensol visa flera andra vid hög temperatur uppkommande kolväten, som likaledes ingå i stenkolstjära och innehålla flera kombinerade bensolringar samt följaktligen kunna anses som bensolderivat. Häribland må nämnas naftalin $C_{10}H_8$, antracen $C_{14}H_{10}$ och reten $C_{18}H_{18}$.

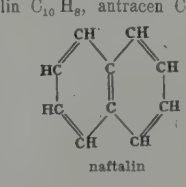

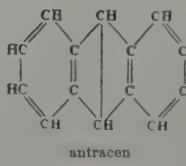

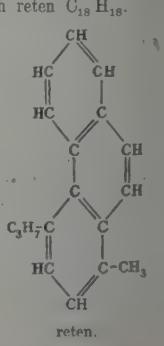

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Från naftalin och antracen härstammar en mängd organiska färgämnen (”tjärfärger”), från reten många hartsbeståndsdelar och sannolikt kolesterin. Hos dessa kolvätens derivat äro isomerifallen mycket talrika, och alltefter som väte substitueras i de CH-grupper, som ligga närmast de för två ringar gemensamma kolatomerna, eller i de längre bort belägna CH-grupperna, skiljer man mellan *α*- och *β*-derivat. Genom utbyte af två väteatomer i naftalin mot andra radikaler erhållas ej mindre än 10 isomera diderivat. Alla i vidare mening aromatiska kolväten karakteriseras däraf, att de vid inverkan af koncentrerad svafvelsyra och salpetersyra ge sulfonsyror och nitroföreningar, i det att väte utbytes mot radikalerna . SO_2 OH och . NO_2 i de nämnda syrorna. Ersättes vätet af saltbildare, uppstå ytterst beständiga halogenderivat, utbytes det mot hydroxyl, . OH, uppkomma de svagt sura fenolerna, t. ex. karbolsyra. Detta gäller dock endast om väteatomer, som äro bundna direkt vid kolringen; alkoholradikalernas väte i bensols homologer, t. ex. metylgruppens i toluol, $C_6H_5 . CH_3$, förhåller sig kemiskt alldeles som i fettseriens kolväten. Utbytes detta väte mot hydroxyl, bildas sålunda verkliga alkoholer, ej fenoler, t. ex. bensylalkohol, $C_6H_5 . CH_2 . OH$. De allra flesta kolväten äro färglösa. Först för kort tid sedan har man lyckats framställa *röda* kolväten, som härleda sig från ett med bensol isomeriskt kolväte, fulven (1900 framställdt af Thiele), hvars struktur är

$$\begin{matrix} CH = CH \\ CH = CH \end{matrix} \Big\rangle C = CH_2.$$

Besläktadt härmed är måhända det hos växterna mycket spridda, till sin funktion ännu outredda, gulröda kolvätet karoten, $C_{40}H_{56}$. P. T. C. (H. E.)

Kolyma [kalyma'], Kolima, flod i östra Sibirien, upprinner på norra fortsättningen af Stanovojbergen, flyter genom guv. Jakutsk och faller ut i K.-viken af Norra ishafvet genom två breda mynningar. Längd 1,789 km. Vid dess öfre lopp bo tunguser, vid dess mellersta tjuktjer och jakuter, vid mynningen jukagirer. Flera tyska kolonier finnas, bl. a. Nisjnij-Kolymsk 100 km. ofvan mynningen. Floden är segelbar till 200 km. från sitt utlopp och mycket fiskrik. (J. F. N.)

Kolyvan [kalyva'n]. 1. Sedan 1854 bergverkstad i västra Sibirien, guv. Tomsk, s. ö. om Tomsk vid den stora syd-sibiriska vägen och midt ibland de för sin silfverrikedom bekanta s. k. Kolyvanska malmbergen. 11,703 inv. (1897). Stort kejserligt stensliperi, från hvilket utgå praktfulla arbeten af porfyr, jaspis, marmor m. m. — 2. Ryskt namn, af estniskt ursprung, på Reval. J. F. N.

Kolzov, A. V. Se Koltsov.

Kolzov-Massalskij. Helena. Se Koltsova-Masalskaja.

Koma, *astron.* Se Kometer.

Koma [kå-], grek., djup sömn, upphäfdt medvetande. Vanligen betecknar man de olika graderna af medvetandets förlust med olika namn. *Somnole'ns* kallar man den lindrigaste graden, hvarvid patienten ligger i ett sömnliknande tillstånd, men lätt kan väckas; *sopor*, då patienten vid inverkan af en starkare retning för tillfället återfår medvetandet; *koma*, den högsta graden, då medvetandet är fullständigt upphäfdt och patienten icke af någon retning kan väckas. Ifrågavarande tillstånd iakttages vid sjukdomar i hjärnan, förgiftning, njursjukdomar (uremi) och sockersjuka (diabetiskt koma). P. W. (J. E. J—n.)

Komajo, furste. Se Hausa, sp. 104.

Komäna. 1. (Lat. *Coma'na po'ntica*) I forntiden stad i Mindre Asien, landskapet Pontos Galatikos, vid Iris (Jeschil Irmak). K. var medelpunkten för handeln med Armenien och hade ett berömdt Artemis-tempel (med 6,000 mest kvinnliga tempeltjänare på Strabons tid). Ruiner finnas af staden vid Gymenek i närheten af Tokat (i turkiska vilajetet Sivas). — 2. (Lat. *Coma'na cappado'cica*) Forntida stad i Kappadocien vid Saros; dess ruiner finnas vid *Schar*, s. ö. om Kaisarije. J. F. N.

Koma'rno, stad i Galizien vid statsjärnvägen Lemberg—Sambor. 5,875 inv. (1900), mest polacker och rutener. Vid K. besegrade polackerna turkarna 1524 och 1695. J. F. N.

Koma'rom, ungerska namnet på Komorn (se d. o.).

Ko'marov. 1. Aleksandr Vissarionovitj K., rysk general, arkeolog, f. 1830, d. 1904, blef 1883 öfverbefälhafvare öfver Transkaspiska området, hvilket han ockuperade och styrde med stor skicklighet. Åt det Kaukasiska museet skänkte han en rik paleontologisk samling, och 3,000 österländska mynt tillföllo Eremitaget i Petersburg. En del af hans arkeologiska samlingar är beskrifven i E. Chantres ”Recherches anthropologiques dans le Caucase” (1885).

2. Vissarion K., den föregåendes broder, politisk publicist, f. 1838, d. 1908, deltog under general Tjernjajev som frivillig i serbiska fälttåget 1876—77. Efter hemkomsten uppsatte han 1882 den beryktade tidningen ”Svjet”, som blef ett språkrör för en s. k. panslavism, som närmast yttrade sig i ett ursinnigt tyskhat. Som ombud för Petersburg vid Palacký-monumentets grundläggning i Prag 1898 och som president för Slaviska välgörenhetssällskapet gjorde han sig mycket bemärkt, men hans öfverdrifter skadade både honom och den slaviska saken, och hans numera upphörda tidning förlorade småningom all betydelse både hos regeringen och det bildade samhället. 1 o. 2. A—d J.

Komatös, behäftad med eller härrörande från sjukdomen koma (se d. o.).

Kombakonam, Combaconam, Kumbakonam [kåmbokåŭ'nom], stad i distriktet Tanjore, Madras, Indien, vid en nordlig gren af Cauvery's delta och vid järnvägen Madras—Tinnevelli. 59,673 inv. (1901). Det är en helig och litterär stad, af engelsmännen kallad ”södra Indiens Oxford”. (J. F. N.)

Kombattanter [-tanter; fr. *combattants*, stridande], *krigsv.*, kallas i flera arméer de personer (officerare, underofficerare, spel och manskap), som taga verksam del i striden, i motsats till *non-combattants* (tillhörande arméns intendentur, post, telegraf, läkarvård o. s. v.), hvilka ha sin verksamhet

Ord, som saknas under K. torde sökas under C.

bakom de stridande trupperna. I Sverige utbytas dessa benämningar mot stridande och icke stridande. C. O. N.

Kombinatiōn (fr. *combinaison*, af lat. *combināre*, parvis sammanställa). 1. Förbindelse af flera föremål, som sammanställas i en gifven ordning; förening, förknippande; jämförande beräkning, mått och steg med hänsyn till framgången af ett företag.

2. *Mat.*, sammanställande af gifna storheter efter en bestämd regel. Storheterna kallas vanligen *kombinationselement*, och hvarje särskild sammanställning benämnes *kombinatorisk term* l. *kombination*. Kombination säges ske med eller utan repetition, alltefter som några element äro lika eller alla elementen olika. Man särskiljer vanligen tre olika slag af kombinationer: a) permutationer, då alla elementen förekomma i hvarje term, och termerna skilja sig från hvarandra blott genom elementens olika plats (så äro t. ex. med elementen *a*, *b*, *c* de möjliga permutationerna sex, nämligen *abc*, *acb*, *bac*, *bca*, *cab*, *cba*); b) kombinationer i inskränkt mening, då i hvarje term lika många, men icke alla elementen förekomma, hvarvid ordningen mellan elementen är likgiltig (så äro t. ex. de möjliga kombinationerna af elementen *a*, *b*, *c*, *d*, tagna tre och tre, till antalet fyra, nämligen *abc*, *abd*, *acd*, *bcd*); c) variationer, som utgöra en förening af de två föregående sammanställningssätten (så äro t. ex. med de två elementen *a*, *b* fyra variationer möjliga, nämligen *a*, *b*, *ab*, *ba*).

3. *Språkv.*, ett slags sammansättning. Se Konglutination. 2. (I. F.)

Kombinationselement. Se Kombination 2.

Kombinationsgummitryck. Se Pigmenttryck.

Kombinationsgåfva (se Kombination), förståndets färdighet att genom sammanställning af iakttagelser, begrepp och slutledningar utforska sanningen.

Kombinationsteori l. Kombinatorik, *mat.*, kallas läran om sättet att bestämma kombinationerna af gifna storheter (se Kombination 2) och att beräkna deras antal. För att beteckna de gifna storheterna begagnas vanligen bokstäfver med eller utan indices, någon gång äfven siffror. Spår af kombinationsteori finnes redan inom den grekiska matematiken, egentligen hos Pappos, men som teoriens egentlige grundläggare kan Leibniz anses (''De arte combinatoria'', 1666). Den utbildades sedermera vidare af den kombinatoriska skolan (se d. o.). Kombinationsteorien eger sin tillämpning inom probabilitetskalkylen. (I. F.)

Kombinationstoner, *fys.*, de nya, svaga toner, som uppkomma genom samverkan af två starka toner af olika tonhöjd. De äro af två slag, differens- och summationstoner. Två toner med svängningstalen N_1 och N_2 ge en låg differenston, hvars svängningstal är N_1-N_2, och en hög summationston med svängningstalet N_1+N_2. Kombinationstonerna iakttagas lättast med tillhjälp af en dubbelradig siren; så länge endast en hålrad verkar, höres en enda ton, men så snart den andra raden öppnats, höres utom dess ton äfven en serie svaga kombinationstoner. Differenstonerna iakttogos redan 1744 af Sorge i Hamburg och oberoende af honom tio år senare af Tartini i Padua, efter hvilken de ibland kallas tartiniska toner; summationstonerna åter upptäcktes först af Helmholtz. Före dennes undersökningar ansågos differenstonerna uppkomma rent subjektivt genom inverkan på örat af sväfningar l. stötar, när dessas antal blef tillräckligt stort, men enligt Helmholtz existera verkligen båda slagen af kombinationstoner i det svängande mediet, och han förklarar deras uppkomst ur antagandet, att den kraft, som verkar på en svängande partikel, vid mycket stor amplitud icke längre är direkt proportionell mot partikelns afstånd från jämviktsläget. Helmholtz' åsikt bestyrkes därigenom, att kombinationstonerna kunna förstärkas medelst för dem afstämda resonatorer och höras genom ett Quinckes interferensrör (se Interferens), äfven om detta är inställdt så, att den ena af de båda hufvudtonerna genom interferens utsläckes. Emellertid har den gamla uppfattningen af differenstoners uppkomst äfven på senare tid funnit förespråkare. L. A. F. G. I.

Kombinationstryck kallas de tryckförfaranden, vid hvilka olika reproduktionsförfaranden kombineras, vanligen för framställning af färgtryck. En vanlig kombination är, att färgerna tryckas medelst litografi, men själfva teckningen i svart färg medelst autotypi. De i handeln förekommande färgade vykorten äro till stor del framställda genom denna tryckmetod. J. Htzg.

Kombinatorik, *mat.* Se Kombinationsteori.

Kombinatōrisk (fr. *combinatoire*), som består i kombinering l. kombination (se d. o.).

Kombinatorisk analys, *mat.*, kallas tillämpningen af kombinationsteorien på vissa delar af den matematiska analysen, företrädesvis binomialteoremet, multiplikation af polynom, upphöjning af ett polynom till godtycklig dignitet och i allmänhet teorien för serier. Denna analys utbildades egentligen af den kombinatoriska skolan (se d. o.), men är numera så godt som alldeles öfvergifven, enär den ur formell synpunkt lider af ganska väsentliga brister och i afseende på innehållet ingenting annat erbjuder, än hvad som på andra vägar lika lätt kan erhållas. (I. F.)

Kombinatoriska skolan, *mat.*, kallas med ett gemensamt namn ett antal tyska matematiker, hvilka i slutet af 1700- och början af 1800-talet sysselsatte sig med utbildandet af den kombinatoriska analysen. Skolans egentlige hufvudman var K. F. Hindenburg. Bland dess öfriga medlemmar må nämnas Pfaff, Eschenbach, Rothe och Prasse. Den utöfvade en ganska produktiv författarverksamhet både i tidskrifter och genom särskildt utgifna arbeten. Det problem, hvars lösning bildade den egentliga slutpunkten för skolans undersökningar, var det s. k. *serie-inversionsproblemet*, d. v. s. att, då en storhet, y, var uttryckt i en serie stigande digniteter af en annan storhet, x, tvärtom uttrycka x på samma sätt i en serie digniteter af y. Vid lösningen af detta problem begick skolan emellertid ett väsentligt förbiseende så till vida, som ingen hänsyn togs till den omständigheten, huruvida de erhållna serierna voro konvergenta eller icke, och på grund däraf måste hela lösningen betraktas som förfelad. För öfrigt var visserligen den af skolan använda metoden i flera fall ganska elegant, men kunde på grund af sin abstrakta och formalistiska karaktär icke uthärda jämförelse med de metoder, som framställdes af de

samtida franske matematikerna, t. ex. Lagrange och Laplace. Då därtill kom, att de af skolan vunna resultaten icke för vetenskapen voro af något betydligare värde, blef däraf en följd, att skolan snart icke mera kunde erhålla några nya medarbetare, utan efter den äldre generationens bortgång snart utdog. Redan dessförinnan hade skolan dock hos de yngre tyska matematikerna råkat i vanrykte och erhållit det vitsordet, att den mera bidragit att förvirra än att utveckla den matematiska vetenskapen. Först i våra dagar har den opartiska granskningen uppvisat, att den kombinatoriska skolan dock i ett eller annat afseende, särskildt i fråga om determinantteorien, utfört undersökningar af obestridlig förtjänst. (I. F.)

Kombinatorisk metod, *språkv.* Se Italiens fornspråk, sp. 1076—78.

Kombinéra (lat. *combinare*, af *con*, tillsamman, och *bini*, två i sänder), eg. parvis sammanställa, göra en kombination (se d. o.).

Kombinerad biljett. Se Biljett och Järnvägssamtrafik, sp. 441.

Kombinerade maskiner. Se Ångmaskin.

Komedi (lat. *comœdia*, grek. *komodi'a*, af *kômos*, Bakchosfölje, Bakchosfest, och *odê*, kväde. Se Grekiska litteraturen, sp. 206—207), lustspel i allmänhet, den dramatiska framställningen af det komiska, af de mänskliga dårskaperna och dessas (för den handlande komiska personen) mera oskadliga följder; finare lustspel; skådespel med lycklig utgång (se vidare Comedia, Comédie larmoyante, Commedia och Skådespel); förställning, yttring i ord och åtbörder af hycklade känslor. Komedien plägar, allteftersom tonvikten lägges på händelsen eller på karaktärsteckningen, delas i intrigkomedi (till hvilken situationskomedien, farsen, är en sidoart) och karaktärskomedi, hvilken senare gifvetvis är den högre arten; en annan indelning är den i *fantastiskt lustspel* (t. ex. Aristofanes' och vissa af Shaksperes komedier, en del romantiska sagospel) och *realistiskt lustspel*. — Komedia'nt, skådespelare, i synnerhet en kringflackande sådan i något försmädlig bemärkelse.

Komedia'nt. Se Komedi.

Komedibalett. Se Balett, sp. 765.

Komedöner (lat. *comedônes*, "medätare"), detsamma som hudmaskar (se d. o.).

Komei, japansk kejsare, fader till kejsar Mutsuhito, hette ursprungligen Osahito, besteg tronen 1847 och afled 3 febr. 1867. Om hans stormiga regeringstid, hvarunder Japans nydaning förbereddes, se bd XII, sp. 1494—1500.

Komelagren, *geol.* (efter Kome på norra sidan af halfön Nugssuak, benämning på den äldsta växtförande horisonten (ungefär motsvarande urgon) inom västra Grönlands kritformation. Floran i dessa lager är så godt som uteslutande sammansatt af kärlkryptogamer och gymnospermer, medan af löfträd blott ett par enstaka blad äro funna. A. G. N.

Komenský, tjechiska namnformen för Comenius (se d. o.).

Kométer (af lat. *cõma*, hår; "hårstjärnor", "svansstjärnor"), *astron.*, himlakroppar, hvilka, liksom planeterna, tillhöra vårt solsystem och omkretsa solen, men som skilja sig från planeterna genom sitt utseende och sin fysiska beskaffenhet samt genom sin rörelse. Hos de stora, för blotta ögat synliga kometerna kan man urskilja *hufvudet*, den ljusstarkaste delen, och *svansen*, ett ljussvagare bihang af stundom betydande längd, som utgår från hufvudet och i allmänhet är riktadt från solen. Hufvudet består i regel af en stjärnliknande förtätning, *kärnan*, omgifven af en töckenartad massa af mer eller mindre obestämd kontur, *slöjan* l. *koman*. De flesta kometer, som numera upptäckas, äro emellertid osynliga för obeväpnadt öga, och dessa s. k. teleskopiska kometer ha ofta ingen märkbar svans. Ofta saknas äfven kärnan, och kometen framstår då endast som en liten ljussvag dimfläck, som möjligen i midten visar en obetydlig förtätning. Det må emellertid betonas, att ingen väsentlig artskillnad består mellan de stora, ljusstarka kometerna och de teleskopiska. Vid stort afstånd från solen visa de förra i allmänhet ett utseende, som fullständigt öfverensstämmer med de teleskopiska kometernas.

Med våra dagars utmärkta instrumentella hjälpmedel upptäckes vanligen hvarje år ett flertal kometer. I äldre tider, då endast de allra största och ljusstarkaste blefvo bemärkta, var en komets uppträdande på himmelen en ganska sällsynt företeelse. Deras plötsliga och oväntade framträdande, den stundom betydliga glansen och de väldiga dimensionerna framkallade då oftast en panikartad förskräckelse. I forna tider riktade sig denna kometfruktan kanske oftast icke så mycket på den omedelbara faran af ett sammanträffande med kometerna och en däraf följande katastrof. Man ansåg dem väl i främsta rummet som ett slags järtecken, hotfulla symboler för gudamaktens misshag med människorna och förebud till allehanda svåra olyckor och straff, ja t. o. m. yttersta domen. Utslag af en dylik förskräckelse för kometerna förekomma stundom äfven i våra dagar, ehuru grunden därtill väl numera förnämligast är fruktan för en sammanstötning eller (såsom vid den Halleyska kometens uppträdande 1910) för ett förgiftande af jordatmosfären genom inträngande däri af de gaser, som finnas i kometens svans.

Sedan man genom iakttagelser öfver kometernas skenbara rörelser på himlahvalfvet funnit, att de deltaga i himmelens allmänna dagliga rörelse och sålunda ej kunna vara några dunstbildningar i jordens atmosfär, började under 1600-talet en riktigare uppfattning af deras verkliga natur småningom göra sig gällande. Man insåg, att kometerna måste vara verkliga himlakroppar, hvilka liksom planeterna röra sig i världsrymden långt utanför jordens luftkrets. Den första fråga, som då uppställde sig till besvarande, var den angående den verkliga beskaffenheten af deras *banor*. Olika meningar härom voro rådande, tills Hevel i sin "Cometographia" (1668) visade, att kometerna med stor sannolikhet röra sig i banor, som äro konkava mot solen. Utgående från detta antagande, kunde Dörfel (1681) för första gången med bestämdhet ådagalägga, att en komet (den stora kometen af år 1680) rörde sig i en parabelformig bana och att solen befann sig i parabelns brännpunkt. Några få år därefter lade Newton, med utgångspunkt i den af honom upptäckta allmänna gravitationslagen, en fast grundval för alla undersökningar öfver himlakropparnas rörelser. Han uppvisade, att kometerna måste röra sig i banor, som äro koniska sektioner, d. v. s. ellipser eller hyperb-

ler, med solen i den ena brännpunkten. Han konstaterade ock, att kometbanorna i de flesta fall till formen så nära ansluta sig till den kurva, parabeln, som utgör gränsfallet mellan ellipsen och hyperbeln och hvars excentricitet är precis = 1, att man praktiskt taget kunde betrakta dem som parabler. Newton angaf äfven en metod, enligt hvilken man ur tre observationer kunde beräkna en komets paraboliska banelement, d. v. s. de bestämningsstycken, som tjäna till att fastställa banans storlek och läge i rymden. Ett århundrade senare (1797) framställde Olbers sin berömda metod, genom hvilken detta banbestämningsproblem löses på ett generellare och enklare sätt än genom Newtons förfaringssätt. Olbers' metod är den, som allt fortfarande mest användes vid dylika beräkningar. Den redan af Newton framställda satsen, att kometbanornas excentricitet i de flesta fall är mycket nära = 1, har ständigt bekräftats. Man har icke hos någon kometbana funnit en excentricitet, som betydligt öfverstiger detta gränsvärde. Väl ha i en del fall excentriciteten med bestämdhet kunnat påvisas vara större än 1, och bankurvan sålunda befunnits vara en hyperbel. Dessa kometer kunna således, sedan de en gång passerat förbi solen och åter aflägsnat sig från densamma, aldrig mer återkomma. Dock har afvikelsen från parabelformen i dessa fall städse varit så ringa, att den hyperboliska karaktären hos dessa banor varit ganska svagt utpräglad. Å andra sidan finnes det ett antal kometer, hvilkas banor ha en excentricitet, som är afgjordt mindre än 1 och hvilka alltså röra sig i ellipser, d. v. s. i slutna kurvor, kring solen. Dessa kometer, som fullborda sina banor kring solen med längre eller kortare omloppstid, kallas *periodiska kometer*. Ofta är emellertid bestämningen af omloppstiden (som beror af banans utsträckning) mycket vansklig, och först sedan en komet återkommit och blifvit iakttagen under två eller flera apparitioner, kan omloppstiden sägas vara fullt säkert känd. För de allra flesta kometer sträcka sig observationerna öfver en så liten del af deras bana, att de icke kunna lämna medel till att bestämdt afgöra, på hvad sätt banan afviker från parabelformen. Man måste sålunda i allmänhet lämna oafgjordt, huruvida banan är elliptisk eller hyperbolisk, d. v. s. huruvida kometen är periodisk och kan återkomma efter en lång tidrymd eller aflägsnar sig mot oändligt stort afstånd för att aldrig återvända.

Den första komet, som med säkerhet kunde påvisas vara periodisk, var Halleys komet, hvars omloppstid är omkr. 76 år. (Se *Halley, E.*, och *Halleys komet*.) Öfriga bekanta periodiska kometer äro Olbers', Faye-Möllers, d'Arrests, Bielas, Tempels och Enckes kometer (se artiklar om dem). Den sistnämnda har den kortaste kända omloppstiden, 3,3 år. Hittills har omkr. ett tjugutal periodiska kometer iakttagits i mer än en apparition, så att deras omloppstider kunnat med någon säkerhet bestämmas.

Förr antog man, att kometerna äro himlakroppar, som komma från aflägsna delar af världsrymden och, då de af en händelse råka intränga inom vårt solsystem, genom solens attraktionskraft tvingas att beskrifva sina banor kring denna. Detta antagande stämmer emellertid ej rätt väl öfverens med det faktum, att inga kometer befunnits röra sig i starkt utprägladt hyperboliska banor. Man anser numera, att kometerna i allmänhet komma från regioner, som visserligen ligga långt utanför det kända planetsystemets gränser, men hvilkas afstånd dock ingalunda kunna jämföras med afstånden till fixstjärnorna. Kometerna deltaga i solsystemets allmänna gemensamma rörelse i rymden och beskrifva sannolikt ursprungligen i förhållande till solen elliptiska banor, hvilka till sin natur skilja sig från planetbanorna endast genom sin starka excentricitet. På grund af banornas stora utsträckning bli omloppstiderna ofantligt långa, uppgående kanske till hundratusentals år. Om en komet under den relativt korta del af sitt omlopp, då den vistas inom det egentliga planetsystemet, kommer i närheten af en planet, så kan dennas attraktion i kometens rörelse åstadkomma störingar (se d. o.), som, allteftersom omständigheterna, ha till följd antingen en ökning eller en minskning af kometens hastighet. I förra fallet kan banans excentricitet ökas, och den kan omformas till en hyperbel, så att kometen ej mer återkommer till solens närhet. I senare fallet kan excentriciteten minskas och kometen tvingas att beskrifva en trängre bana kring solen än förut. Man kan på detta sätt förklara förekomsten af olikartade kometbanor. Att planeternas störande inverkan på kometernas rörelse kan vara högst betydande, därpå har man flera exempel. Det mest bekanta torde vara Lexells komet, hvilken, rörande sig i en starkt excentrisk bana med mycket stor omloppstid, 1767 passerade mycket nära förbi planeten Juppiter och därvid genom denna väldiga planets attraktion intvingades i en helt ny bana med den ovanligt korta omloppstiden af $5^1/_2$ år. I denna nya bana rörde den sig blott i 12 år; 1779 råkade den nämligen åter i Juppiters omedelbara grannskap och fick då ånyo sin bana helt omgestaltad. Denna nya bana blef liksom den ursprungliga starkt excentrisk; kometen är ock sedan dess aldrig återsedd. Af detta och liknande fall framgår, att med största sannolikhet ingen väsentlig artskillnad förefinnes mellan de periodiska kometerna och de öfriga. En talrik grupp bland de kortperiodiska kometerna, den s. k. ''Juppiterfamiljen'', anser man numera på goda grunder bestå af kometer, hvilka, liksom den Lexellska, ''infångats'' af Juppiter och sedan förblifvit i sina på detta sätt omformade, kortperiodiska banor. Äfven de öfriga större planeterna ha sina *kometfamiljer* l. *kometgrupper*, ehuru mycket fåtaligare än Juppiters. — Utom i afseende på formen skilja sig kometernas banor äfven i öfrigt från planetbanorna. Under det att de sistnämnda i allmänhet ligga i plan, som mycket nära sammanfalla med ekliptikans plan, intaga kometbanornas plan alla möjliga olika lutningsvinklar mot detta. Kometernas rörelse i banan försiggår äfven lika ofta i ''retrograd'' som i ''direkt'' led, under det att planeterna alltid röra sig i direkt led.

Beträffande det sannolika *antalet* kometer inom vårt solsystem låter sig en bestämning däraf icke göra ens tillnärmelsevis. Det är naturligtvis endast en ringa bråkdel, som är tillräckligt ljusstark och därjämte kommer jorden tillräckligt nära för att härifrån kunna iakttagas. Då dessutom, äfven för dem, som uppfylla dessa villkor och som öfver hufvud återvända, omloppstiderna i allmänhet belöpa sig till många årtusen, måste ofantliga tidrymder förlöpa, innan de alla passerat genom det

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Fig. 1. Donatis komet 9 okt. 1858 (anblick för blotta ögat)

Fig. 2. Hufvudet af Donatis komet 2 okt. 1858 (teleskopisk anblick).

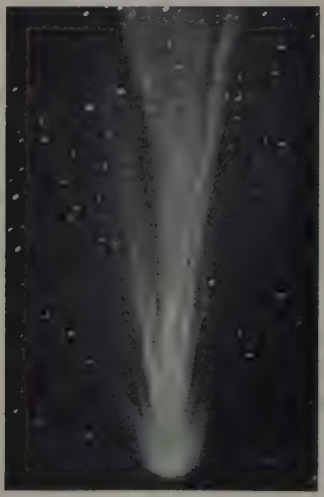

Fig. 3. Fotografi af en del af Morehouses komet 16 nov. 1908

lilla område, hvarinom de äro synliga för oss. Från vår tideräknings början tills nu ha, enligt de uppteckningar, som föreligga, i rundt tal 500 för blotta ögat synliga kometer iakttagits, sålunda i genomsnitt en ungefär hvart fjärde år. Efter tubernas uppfinnande tillkomma dessutom 300 à 400 teleskopiska kometer. Af sådana upptäckes numera ett flertal hvarje år; vissa år har antalet uppgått ända till 6 och 8. Från vissa, särskildt amerikanska, observatorier bedrifves ett ifrigt systematiskt sökande efter nya kometer, hvilket naturligtvis i hög grad bidrar till upptäckternas mångfald. På grund af detta stora antal har man måst införa en särskild *nomenklatur*. Jämte den för stora eller eljest märkvärdiga kometer brukliga beteckningen med upptäckarens eller beräknarens namn använder man numera ett beteckningssätt, enligt hvilket t. ex. den första under 1910 upptäckta kometen betecknas med 1910 *a*, den andra med 1910 *b*, o. s. v. Dessa beteckningar äro emellertid endast provisoriska: sedan banorna blifvit beräknade, lägger man tidpunkten för kometens passage genom perihelict (den punkt i banan, som ligger närmast solen) till grund för nomenklaturen. Sålunda betecknas i de definitiva kometförteckningarna med 1910 *I* den första komet, som under 1910 passerade sitt perihelium, med 1910 *II* den andra o. s. v.

En af de märkligaste stora kometerna under 1800-talet var Donatis komet af 1858. Då den upptäcktes af Donati 2 juni 1858, var den synlig endast med tubernas tillhjälp som en liten ljussvag dimfläck utan spår till svans, sålunda en typisk teleskopisk komet. Först i början af sept. s. å. blef kometen synlig för blotta ögat, sedan en svans kort förut börjat utvecklas. Omkr. 10 okt. uppnådde den sin största glans (se pl., fig. 1 o. 2). Den aftog därefter rätt hastigt i ljusstyrka, men kunde i tuberna följas ända till i mars 1859. — Bland öfriga stora och ljusstarka kometer under det senaste århundradet må nämnas de af åren 1811, 1843, 1861, 1874, 1882 och 1910.

Frågan om kometernas *fysiska beskaffenhet* är ännu ej fullt utredd. Många kometteorier ha framställts, men ingen är i alla afseenden fullt tillfredsställande. Att kometerna, oaktadt sin ofta oerhördt stora utbredning, ha utomordentligt liten *massa*, är fullkomligt säkert fastställdt. Oaktadt man, som ofvan nämnts, flera gånger konstaterat, att kometer passerat så nära förbi en planet, t. ex. Juppiter, att kometens bana fullständigt omformats genom planetens inverkan, har man vid dessa tillfällen aldrig kunnat finna det minsta spår af en motsvarande inverkan af kometen på ifrågavarande planet eller dess månar. Att äfven den tätaste delen af en komet, kärnan, icke kan bestå af en stor fast kropp, är redan häraf tydligt. Men äfven direkta iakttagelser tala härför. Vid den Halleyska kometens återuppträdande 1910 inträffade det mycket sällsynta fallet, att kometens kärna på ett relativt kort afstånd från jorden passerade rakt emellan jorden och solen. Hade då denna kärna bestått af en eller flera fasta kroppar af något så när betydliga dimensioner, måste den ha kunnat iakttas som en mörk fläck eller en grupp af sådana, afteckande sig mot den lysande solskifvan. Ehuru denna kometpassage observerades från flera observatorier under gynnsamma omständigheter och med starka instrument, kunde icke ett spår af kometen med säkerhet skönjas vid dess gång öfver solskifvan. Af denna och af andra omständigheter kan man sluta, att t. o. m. kärnan måste bestå af ämnen af mycket ringa täthet och att de fasta kroppar, som kunna finnas däri, måste vara mycket små och glest fördelade; sannolikt är det endast fråga om en samling af meteoriskt stoft. Detta antagande styrkes i hög grad genom den af Schiaparelli gjorda upptäckten af sambandet mellan kometerna och stjärnfallssvärmarna (se Stjärnfall). Flera gånger, t. ex. i fråga om Bielas komet 1846, kometen 1882 II och Brooks' komet 1889 m. fl., har man iakttagit kometkärnor, som delat sig i flera delar, och hvad den förstnämnda beträffar, har den fullständigt upplösts och vid flera tillfällen, då jorden passerat genom resterna af densamma, gifvit upphof till praktfulla stjärnfallsregn (särskildt 1872, 1885 och 1892). En mer eller mindre hastigt försiggående upplösningsprocess, förorsakad af solens och planeternas, särskildt Juppiters, inverkan, synes tillhöra de normala företeelserna hos de periodiska kometerna. Ett faktum, som tydligen eger samband med denna sak, är förekomsten af s. k. kometsystem, af hvilka det märkligaste är det, som består af kometerna 1668, 1680, 1843 I, 1880 I och 1882 II. Enligt Kreutz' ingående undersökningar öfver dessa kometer röra de sig i banor, som nästan sammanfalla med hvarandra. Att de icke äro identiska, framgår däraf, att omloppstiderna befunnits belöpa sig till minst 500 år. Sannolikt äro dessa kometer att betrakta som brottstycken af en enda stor komet, som i en aflägsen forntid delat sig på samma sätt som man, såsom nämndt, iakttagit hos en af dem, 1882 II.

Kometernas *spektra* visa, att de icke blott lysa med reflekteradt solljus, utan att de äfven innehålla självlysande ämnen. Jämte det kontinuerliga spektret uppträda nämligen i allmänhet några ljusa band, hvilka med stor sannolikhet härröra från vissa kolföreningar, särskildt koloxid och cyan, möjligen äfven kolväte. Hos några kometer, särskildt hos sådana, som befunnit sig mycket nära solen, har man ock konstaterat tillvaron af vissa metaller, såsom natrium och järn, i gasform. De gaser, som sålunda ge upphof till ljusa band och linjer i kometernas spektra, ha sannolikt varit inneslutna i de små fasta kroppar, som ingå i kärnan, och frigjorts genom solstrålarnas inverkan vid kometens närmande till solen. Af hvilken anledning dessa gaser blifva lysande redan på rätt betydande afstånd från solen, är ännu ej fullt utredt. Vid ett noggrant iakttagande af hufvudet hos en ljusstark komet finner man, att den kärnan omgifvande slöjan består af dylika lysande gashöljen, som (ofta periodiskt) uppstiga från kärnan i riktning mot solen, därvid i allmänhet utbredande sig solfjäderformigt. Hos ljussvagare kometer, som sakna egentlig svans, ser man ofta blott det relativt ljusstarka midtpartiet af denna solfjäderformiga utlöpare från kärnan mot solen; detta verkar då som en kort, mot solen vänd svans.

Den egentliga *svansen* är alltid vänd från solen. Dess skenbara storlek kan stundom vara enorm, så att den synes sträcka sig öfver en betydande del af himlahvalfvet, beroende dels på kometens närhet till jorden (t. ex. Halleys komet 1910), dels på svansens verkliga ofantliga längd (t. ex. 1843 års komet, hvars svans hade en längd af 250 mill. km.).

Ord, som saknas under K. torde sökas under C.

Ofta uppträda flera svansar, af hvilka vanligen en är starkare utvecklad än de öfriga. Kometsvansarnas struktur, som i synnerhet har kunnat studeras på de moderna fotografierna, visar sig ofta högst invecklad och oregelbunden. Sedan länge har man varit på det klara med, att svansen icke kan vara ett beständigt bihang, som kometen för med sig. Den utvecklar sig kraftigare, ju närmare kometen kommer solen, och aftar åter efter passerandet af periheliet. Den består tydligen endast af en från hufvudet ständigt försiggående utströmning af materia i ytterlig förtunning, hvilken utströmning småningom förlorar sig i rymden. Den svans man ser vid ett visst tillfälle är således icke densamma som vid ett annat. Häraf förklaras ock de ofta betydande förändringar, som svansen kan på kort tid synas undergå. Svansbildningen försiggår på det sätt, att den materia, som utströmmar från kärnan i riktning mot solen, på ett visst afstånd från kärnan hejdas, i det den liksom bortstötes från solen, utbreder sig åt båda sidor och återkastas förbi kärnan, sålunda bildande den från solen vända svansen. Flera olika teorier ha uppställts för att förklara denna egendomliga process. Redan Olbers påvisade, att de ifrågavarande strömningarna hos kometmaterien pekade på tillvaron af en såväl hos kometkärnan som hos solen inneboende repulsivkraft, sannolikt af elektrisk natur. Denna teori utvecklades vidare af Bessel och Zöllner m. fl. I senare tid har frågan ingående studerats af Bredichin, hvilkens teori numera anses bäst ansluta sig till de resultat, som framgå ur observationerna. Genom att samtidigt ta i betraktande verkningarna på kometpartiklarna dels af gravitationen, dels af en repulsivkraft, som antas verka omvändt proportionellt mot kvadraten på afståndet, fann Bredichin, att svansens riktning och form bli beroende af repulsivkraftens storlek. Han har sammanställt observationsresultaten för ett stort antal kometer och funnit, att så godt som alla iakttagna kometsvansar kunna inordnas i 3 typer: I) tämligen raka, smala svansar, riktade nästan rakt från solen; II) kortare, starkare böjda svansar, mera afvikande från riktningen från solen; III) mycket korta och ljussvaga svansar, rätt betydligt afvikande från den nämnda riktningen. Hos typ I är repulsivkraften 18 gånger så stor som solens attraktion i ifrågavarande punkt af rymden, hos typ II är detta förhållande 0,5 till 2,2 och hos typ III 0,1 till 0,3. Äfven de begynnelsehastigheter, hvarmed partiklarna utslungas från kärnan mot solen, äro störst hos typ I och minst hos typ III. Häraf leddes Bredichin till det antagandet, att svansarna af första typen bestå af de lättaste ämnena och de öfriga af tyngre ämnen. Han fann typ I sannolikt motsvara vätgas, typ II kolföreningar, natrium m. m. samt typ III tyngre element, t. ex. järn. Enligt denna teori förklaras lätt förekomsten af flera svansar hos en och samma komet. Bredichins teori lämnar i och för sig ingen upplysning om naturen af den nämnda från solen utgående repulsivkraften, på samma sätt som ju ej heller tyngdlagen ger någon upplysning angående gravitationens verkliga natur. Bredichin själf ansåg emellertid, i likhet med hans förutnämnda föregångare, denna repulsivkraft vara af elektrisk natur. Redan Kepler på 1600-talet framkastade den idén, att kometsvansens beståndsdelar bortstötas från solen genom solstrålarnas tryck. Sedan den allmänna teorien för strålningstrycket i våra dagar fått en solidare både matematisk och experimentell grundval (genom Maxwell, Lebedew m. fl.), har denna teori för förklaringen af kometsvansarna återupptagits af Arrhenius. På sista tiden har i fråga om kometsvansarnas bildning tanken äfven förts på de radioaktiva fenomenen. B—d.

Kometfamilj, *astron.* Se Kometer, sp. 624.

Kometgrupp, *astron.* Se Kometer, sp. 624.

Kometografi (af *komet*, se d. o., och grek. *graʹfēin*, beskrifva), kometbeskrifning, äldre benämning på skrift innehållande framställning af kometerna, deras utseende, banor m. m. Den mest bekanta bok med detta namn är Hevels "Cometographia, cometarum naturam et omnium a mundo condito historiam exhibens" (1668). B—d.

Kometsystem, *astron.* Se Kometer, sp. 626.

Kometsökare, *astron.*, en på stativ hvilande astronomisk kikare, helst parallaktiskt monterad, med ringa förstoring, stort fält och stor ljusstyrka, urspr. afsedd till kometers uppsökande, men ofta använd äfven till andra slags observationer. (B—d.)

Koʹmfort (eng. *comfort*, af fr. *confort*, eg. bistånd, tröst), hemtrefnad, tillstånd af välbefinnande, som framkallas genom ändamålsenliga och smakfulla anordningar inomhus; bekvämlighet. — Komfortäbel, bekväm, angenäm, hemtreflig.

Komik (se Komisk), komisk konststil, den komiska konsten; egenskapen att vara komisk eller att kunna framställa det komiska. Ordet brukas numera sällan som adjektiv i betydelsen komisk, löjeväckande, lustig. — Kōmiker, komediförfattare; komisk skådespelare; vissångare inom den komiska arten; skämtsam person, upptågsmakare.

Kōmiker. Se Komik.

Kōmisk är ett estetiskt begrepp, med hvilket alla, som tänkt öfver det sköna, alltifrån Aristoteles mer eller mindre sysselsatt sig och som med sina uppenbarelser inom alla tiders poesi och konst intagit en vidsträckt och betydelsefull rymd. I dagligt tal brukar man vanligen sammanblanda "komisk" och "löjlig", och detta visar äfven tydligt, åt hvad håll det komiska har sin sfär. Men en skillnad mellan uttrycken existerar dock, ty det löjliga har sitt ursprung i verkligheten, det komiska i konsten, eller det löjliga förhåller sig till det komiska som det natursköna till det konstsköna. Det komiska har nämligen sin språkliga härledning ur det från grekiskan härstammande ordet komedi (grek. *komodiʹa*, lat. *comœdia*), hvilket sannolikt betyder "komos-sång", d. v. s. den sång, som utfördes i sammanhang med dryckeslaget (*kōmos*) vid de landtliga Dionysosfesterna, firade i Grekland vid vinskördens slut, och som gaf upphof till den grekiska komedien. — Aristoteles, som i sin poetik egnat uppmärksamhet hufvudsakligen åt tragedien, har äfven om komedien och det komiska utsagt en bestämning, som är den första man träffar inom vetenskapen: "Det löjliga är ett fel eller ett fult, som ej framkallar smärta eller bringar fördärf". Men denna bestämning, ehuru riktig i vissa fall, träffar ej in på alla, ty det ges utan tvifvel mycket, som hvarken bringar smärta eller fördärf, men dock ej lockar oss att skratta. Mellan Aristoteles och Kant ligga undersökningarna visserligen icke nere, men först med Kant börja de föras med allvar och kraft, och det är företrädesvis Tysklands estetiker, som egnat sig

it dem. Det löjliga uppstår, säger Kant, då något, om man väntat, plötsligen upplöser sig i intet. Men edan Jean Paul har anmärkt, att man äfven kan omma att le, när väntan på ett *intet* upplöser sig ett *något*. Schiller, den populäre utläggaren af ants estetiska åsikter, kallar det komiska ett ned-agande af ett föremål *under* verkligheten; men an glömmer därvid, att det komiska är en bild *af* erkligheten, som genom den konstnärliga uppfatt-ingen måste anses stå *öfver* den likaväl som fanta-iens öfriga skapelser (t. ex. Falstaff, Bellmans figu-er). Hvad sedan Solger, Schelling och Hegel yttrat m det komiska måste här förbigås, emedan de fi-osofiska deduktionerna äro för vidlyftiga och be-tämningarna för litet träffande. Ty icke kan man ed Solger anse, att hvarje komisk figur är en re-resentant af "det skönas idé", sådan denna idé er sig, när den förlorat sig i det alldagliga lifvets llfälligheter, eller med de andre båda tänkarna alla det komiska en framställning af den "oänd-iga" ideella friheten eller af subjektivitetens "oänd-ga godtycke". Jean Paul, som själf praktiskt i sin iktning visade sig ega fin blick för det löjliga i fvet, har också teoretiskt kommit saken närmare n de nämnde estetikerna, emedan han gick ut från n egen erfarenhet, då han angaf det löjliga vara 'det oändligt lilla", det omvändt sublima eller det förståndiga, när det får sinnlig form och vi därvid na det vårt eget förstånd. Men äfven denna be-ämning är för vid, ty "det oändligt lilla" kan ckså vara något verkligt stort, men som blir litet id jämförelse, och det oförståndiga kan mången ång vara allt annat än löjligt, utan tvärtom ret-amt och obehagligt. — Som egendomliga motsatser ll hvarandra stå Weisses och Ruges åsikter, i det en förre, som kallar det komiska det upphäfda fula, nser dess väsen ligga däri, att det absoluta inom omiken meddelar sig åt och uppfattas af det ändl-ga, i hvilket det därvid, så att säga, innestänges, varemot den senare, som kallar det komiska skön-etens pånyttfödelse ur förnedringstillståndet, för-larar det som det absolutas självbefrielse ur det ndliga bojor. Det ligger något sant i båda åsik-rna, om de rätt fattas; de ha blott framhållit hvar n motsatta punkt i den komiska processen, ty det omiska är en *process*, en utveckling, inneslutande ra moment, som följa på hvarandra, om också lixtsnabbt. Den förste, som insåg och sökte för-lara detta, var Hegels berömde efterföljare Vischer, m, sedan han uppfattat det sköna som enhet af å och bild, förklarar dess arter uppkomma därige-om, att dessa båda moment i dess väsen råka i nd med hvarandra: när idén rår på bilden, kalla företeelsen sublim, men när bilden väger öfver idén, kalla vi företeelsen komisk. I det komiska in-ar således enligt Vischer först ett sublimt eller ast-sublimt som första moment, mot hvilket ett obe-ydligt eller intigt som andra moment framstår som ett omedvetet motsats. Men här saknas det tredje mo-mentet, upplarningens, den återvunna harmoniens, om är nödvändigt, om det komiska verkligen skall ra en form af skönhet. Detta tredje tillades af n tänkare, som afgjordare framställt den komiska ressen, nämligen Zeising, enligt hvilken det omiska innebär en utveckling, bestående däri, att et från uppfattning af en objektiv ofullkomlighet ler af något, som strider mot föreställningen om det i sitt slag fullkomliga, plötsligen kastas öfver till känslan af sin egen subjektiva fullkomlighet. Detta kan synas vara ett hårdt tal, men det ligger en djup sanning däri, att det ingår en egoistisk känsla i den komiska uppfattningen och det därmed sammanhängande löjet, under det att humorn i motsats däremot är kärleksfull och sympatisk. Hufvudsaken är, att det komiska fattas som en utveckling, i hvilken man urskiljer ett begynnelsemoment, ett öfvergångsmoment och ett slutmoment. Det *första* momentet i det komiska blir då själfva det intryck det komiska föremålet gör på oss, och det måste nödvändigt frappera oss genom den motsägelse mellan idé och verklighet, som däri uppenbarar sig. Å ena sidan tyckes det vara ett verkligt något; å andra sidan står det i strid med den inom oss lefvande föreställningen om det riktiga och förnuftiga. Men ett sådant föremål försätter oss ovillkorligt i spänning och väntan: det är detta Zeising träffande betecknat med det franska uttrycket *choc*. Och hvarför väcker ej detta föremål fruktan eller ovilja? Emedan dessa affekter åstadkommas af endast sådana föremål, som jämte någon ofullkomlighet äfven ega en högre grad af fullkomlighet och således på en gång strida emot och öfverensstämma med vårt innersta väsen; men dessa tillhöra ej det komiska, utan det tragiska. Det *andra* momentet består däri, att det komiska föremålet i sin förvändhet och genom orimligheten i sin inre motsägelse själf helt plötsligen blottar sin ofullkomlighet och därvid sjunker ned igen till sitt intet. Kampen mellan de olika elementen i det komiska föremålet uppfattas af åskådaren, och genom reaktionen från den föregående spänningen drifves han att söka en lösning af motsägelsen. Förmågan är härvid olika hos olika personer, tv det finnes, som bekant, sådana, hos hvilka "chocken" ej verkar förr än långt efteråt. Det komiska föremålet visar sig sålunda först stå i strid med det fullkomliga, sedan med sig själf, ty det består af element, som, tillsammanbragta, ömsesidigt tillintetgöra hvarandra. Men för frambringandet af en äkta komisk verkan är det viktigt, att sammanträffandet sker plötsligt, hvarför de båda momenten böra i det närmaste sammanfalla med hvarandra. Det *tredje* momentet består i den subjektiva fullkomlighetens framträdande i inre och yttre mått — i inre däri, att det uppfattande jaget i löjet känner sig "wie ein seliger Gott", i yttre hänseende genom den fysiska akt, som vi kalla *skratt*, hvarmed jämvikten är återvunnen. Under denna process, som hufvudsakligen skildrar verkan på den uppfattande åskådaren, grundar sig det komiska intrycket af det uppfattade föremålet därpå, att detta i och för sig är ett intet, ett obetydligt, ett lumpet, som dock vill synas vara ett något, ja till och med ett betydande, ett stort. Men då det endast ögonblickligt för oss antager sken af att vara och betyda något, sjunker det åter ned till ett fullkomligt noll, men måste äfven af åskådaren så uppfattas (jfr A. Zeising, "Aesthetische forschungen", 1855).

Om nu detta är den komiska processen, sedd både från den uppfattandes och från föremålets sida, så torde däraf vara klart, att det komiska är en art af skönhet, men en sådan, som icke beror på en färdig harmoni, utan först framträder för medvetandet efter öfvervinnande af en disharmoni. Men disharmonien kan vara af olika grader. I sin dju-

paste art, då den beror på genomgripande sedlig konflikt, löses den i den form af indirekt skönhet, som vi kalla det *tragiska*. Är disharmonien af lättare art, så att den ej rubbande ingriper i den mänskliga tillvarons villkor, så löses den just i form af det *komiska*; och mellan dessa båda ytterligheter står det *humoristiska* som den medlande formen, mäktig att gå till den dystraste tragik liksom till den mest uppsluppna komik. Det är därnäst af vikt att härvid framhålla, att det komiska är af psykisk art, eller tillhör människoandens värld, ehuru det komiska föremålet själf ännu är omedvetet om disharmonien och splittringen mellan syfte och krafter, pretention och förmåga. Detta utgör en af de viktigaste skiljepunkter mellan det komiska och det humoristiska, i hvilket senare det uppfattande jaget medvetet kastar äfven sig själf in i skämtets luttrande eld. Det komiska har således med naturen och dess företeelser föga eller intet att göra, minst inom den oorganiska naturen och växtvärlden, däremot redan mera inom djurvärlden, men dock alltid på sådant sätt, att vi i naturföreteelsen inskjuta mänskliga egenskaper och mänskligt medvetande. Detta går lättast för sig med de högre djuren på grund af många egenskaper hos dem, som visa sig analoga med människosjälens. Det är på denna uppfattning fabelns och djursagans komik ytterst hvilar. Sin egentliga sfär eger det komiska inom den medvetna mänskliga andens värld, där den nödvändiga motsägelsen först kan inträffa och inom hvars område förvändheten såväl i teoretiskt som praktiskt hänseende faller. All narraktighet och förvillelse tillhöra dess rymd, blott de ej betraktas ur moralisk synpunkt. Så kan äfven det onda, hvilket såsom intelligens eller viljekraft blir sublimt, få en plats inom komikens värld, då dess planer på ett löjligt sätt misslyckas, hvarigenom det förlorar sin förfärande karaktär (Falstaff, Mefistofeles). Det fula upphäfves i det komiska och förlorar sin udd. Därför tillräknas ej heller någon skuld inför komikens tribunal; ty den komiska figuren fäller sin egen dom genom att sjunka ned till sin ursprungliga intighet, och hans straff består däri, att han utskrattas af hela världen. Men för att den komiske konstnären må hålla sig fri från faran att betrakta mänsklig förvillelse ur moralisk synpunkt, måste han ställa sig på sina egna föremåls nivå och antaga deras eudemonistiska världsuppfattning, d. v. s. en sådan, då allt bedömes från den förståndiga sidan och egoismen utgör motiv för alla människans handlingar. Då försvinner skillnaden mellan dygd och last, och i stället inträder skillnaden mellan klokhet och dårskap. — Skalden eller konstnären måste sålunda ega en komisk världsåskådning, enligt hvilken han ser allting förvändt eller, rättare, ser, huru förvändt allting är. Men i motsats mot humoristen betraktar han under denna synpunkt blott den enskilda dårskapen och, så att säga, dess yttre objektiva sida, utan att fatta sig själf som en integrerande del i det hela och underkastad samma öde som allt ändligt: att vara inskränkt och ofullkomligt. Den af honom skildrade dårskapen kan tillhöra en hel klass af människor, ett helt folk eller en hel tid; men så länge den ej från hans egen ståndpunkt ses som alltomfattande, blir den, äfven med största utsträckning, dock alltid *partikulär*, hvilket också utgör en hufvudegenskap hos det komiska i motsats mot humorns universalitet. Därför är ock det löje, hvaraf det komiska åtföljes, förenadt med en viss självfvisk känsla af välbehag, som inträder, så snart disharmonien är löst och anden finner sig fri och oinskränkt i känslan af subjektiv fullkomlighet, i motsats mot humorn, som smärtfullt ler under tårar "icke öfver en enskild dårskap, utan öfver en dåraktig värld" (Jean Paul). Slutligen bör det äfven bemärkas, att det rent komiska gärna sammanhänger med en *realistisk* världsuppfattning. Och då antikens lifsåskådning öfvervägande hvilade på realistisk grund, hvarigenom hos de gamle det gudomliga ej framstod i sin absoluta idealitet, så är det äfven klart, att det rent komiska framför allt tillhör antiken, under det att humorn är en yttring af den kristna åskådningens idealistiska lyftning (se Humor). Löjet framträder därför hos de gamle, där det ej är satiriskt (såsom hos romarna), med en yr och lekande lustighet, i hvilken ej ingår någon smärta öfver disharmonien mellan mänsklig sträfvan och mänsklig vanmakt. Sådan är Aristofanes' öfverdådiga komik, i hvilken han låter sin samtid uppträda i fantastisk förklädnad och utskratta sig själf. Bland moderna författare är komiken förnämligast representerad af sådana, hvilka tillhöra realistiskt anlagda folk och tider, såsom i allmänhet de romanska, från antikens grund härstammande, sydeuropeiska folken och den antikiserande, modernt klassiska smakens tidehvarf. Dess förnämsta representanter äro därför män som Molière, Beaumarchais, Holberg, Goldoni, hvilka visa tillbaka på romaren Plautus och som alla gett det komiska dess mest energiska form, den dramatiska. Annars kan det komiska framträda i alla diktarter, äfven i epos (Boileau, Pope, Cervantes, "Markalls sömnlösa nätter") och i lyrik (Béranger, Bellman, Fröding) samt i musik ("Opéra comique" och sonatens "scherzo"-sats) och bildande konst, förnämligast inom måleriet (det holländska måleriet, genreskulpturen), men alldeles icke inom arkitekturen, således i alla de former af skön konst, som kunna ge uttryck åt det psykiska eller själslifvet i kroppslig form. Jfr C. R. Nyblom, "Om det komiska och dess förhållande till humorn" (1857), Kräpelin, "Zur psychologie des komischen" (i Wundts "Philosophische studien", II, 1885), Lipps, "Komik und humor" (1898), och Elster, "Prinzipien der literaturwissenschaft" (I, 1897). C. R. N.

Komitat (af lat. *comes*, grefve), ung. *megye*, ty. *gespanschaft*, grefskap, förvaltningsområde i länder, som tillhöra ungerska kronan. Komitatsförfattningen i Ungern är mycket gammal och var urspr. afsedd för militäriskt ändamål. I spetsen för hvarje komitat stod en af konungen utnämnd, ej aflönad *comes* (grefve) l. *föispán* (ty. *obergespan*), som i krig anförde de af komitatet uppställda trupperna. Hvart tredje år sammanträdde komitatsförsamlingen, d. v. s. alla komitatets adelsmän, för att välja ett ständigt utskott, domare, ämbetsmän och representanter på riksdagen samt fördela skatte- och rekrytutskrifningen m. m. Då komitatet hade rätt att protestera mot de af regeringen utfärdade förordningarna och t. o. m. att lämna dem utan afseende, var komitatet nästan en självständig stat. För att bryta denna självständighet började hofkansleren G. Apponyi 18[illegible] insätta aflönade ämbetsmän i st. f. "föispaner", och efter 1849 blef hela komitatsförfattningen afskaffad. Sedan den 1860 återinförts, ombildades den 1870 och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

nordnades under nutidens statsformer. De särskilda komitatens självständighet är dock fortfarande mycket inskränkt. Sedan 1876 finnas i Ungern 63 komitat och i Kroatien-Slavonien 8. (J. F. N.)

Komitativus (af lat. *comitāri*, beledsaga, åtfölja). 1. I den indoeuropeiska grammatiken alternativ benämning på kasus instrumentalis med hänsyn till dess förmodade ursprungliga betydelse af samvaro. — 2. I de finsk-ugriska språken en kasus, som utmärker följeskap och på svenska kan öfversättas med "tillsammans med", "åtföljd af". Jfr kasus.

Komi'tier. Se Comitia.

Komlós [kå'mlåj]. 1. Nagy-K. ("Stor-K."), storkommun i ungerska grefsk. Torontál. 4,956 inv. (1900). — 2. Tót-K. ("Slovakiska K."), storkommun i ungerska grefsk. Békés. 10,235 inv. (1900), hvaraf 90 proc. slovaker. Liflig industri. J. F. N.

Ko'mma, plur. *ko'mmata* (grek.; eg. det afhuggna, inskärning, smärre del af en period, af *ko'ptein*, slå, afhugga). I. *Gramm.*, ett skiljetecken (,), som utmärker de minsta uppehållen för rösten vid läsningen (och uppläsningen) af en skrift. Komman brukas i de moderna språken för att åtskilja sam- och underordnade satser, sammandragna och förkortade satser, inskjutna anföringsord äfvensom tilltal i vokativ, delvis äfven adverbial o. s. v. Hörande de stridiga åsikterna i fråga om den lämpligaste svenska kommateringen se E. Brate, "Svensk interpunktion", s. 42—57, 1898, och A. Palmgren, "Om behofvet af jämte förslag till en reform i vårt kommateringsväsen" (i "Språk och stil", II, 1902). — Kommatēra, förse med vederbörliga skiljetecken. Jfr Skiljetecken. — 2. (lt. *comma*) *Mus.*, den matematiska differensen mellan de minsta intervallförhållandena. Det didymiska och syntoniska kommat är förhållandet 81 : 80, eller skillnaden mellan den stora och den lilla hela tonen ($^{9}/_{8} : ^{10}/_{9}$). Det pythagoreiska kommat är förhållandet 531441 : 524288, eller den differens, med hvilken sex stora heltoner öfverskjuta oktaven. 1. (R—n B.) 2. A. L.*

Kommabacill (Koleraspirill), *bot.* Se Bakteriologi, sp. 728.

Kommagēne, i forntiden den nordligaste provinsen i Syrien, mellan Eufrat, Taurus och Amanosberget (Alma dag), i 1:a årh. f. Kr. ett självständigt område under furstar af Seleukidernas ätt. Dess hufvudstad var Samosata (nu Samsat) vid Eufrat. (J. F. N.)

Komma i beknip, *sjöv.* Se Beknip.

Komma i förhand, *sjöv.* Se Förhand.

Kommandemen't (fr. *commandement*), *befästningsk.*, skillnad i eldhöjd mellan ett inre (högre) och ett yttre (lägre) fästningsverk. G. U.*

Kommanditaktiebolag (af fr. *commandite*, af lat. [illegible]). Se Bolag, sp. 995.

Kommanditbolag. Se Bolag, sp. 993.

Kommanditdelegare, svenska lagspråkets uttryck för kommanditär.

Kommanditär (fr. *commanditaire*), icke namngifven bolagsman i ett kommanditbolag.

Kommando, Kommandoord (it. *comando*), *milit.*, kallas den tillsägelse, genom hvilken en trupp befalles att utföra en viss rörelse eller ett grepp. Vid kommandoorden särskiljer man vanligen *kommandoordet*, hvilket anger den rörelse eller det grepp, som skall utföras, och *verkställighetsordet*, vanligen "marsch", "gevär" eller något annat kort ord, hvilket anger ögonblicket, då det befallda skall verkställas. Ordet kommando nyttjas äfven om själfva uttalandet af kommandoordet, hvarjämte det ofta, i synnerhet i utländska arméer, betyder detsamma som tjänsteuppdrag, kommendering (se Kommendera), eller en befälsmyndighet (generalkommando, brigadkommando o. s. v.). C. O. N.

Kommandobrygga, *skpsb.*, den jämförelsevis högt belägna del af ett fartygs öfverbyggnad, hvarifrån fartyget i vanliga fall manövreras. På kommandobryggan finnas placerade de för fartygsmanövern använda olika hjälpmedlen, såsom kompass, ratt, maskin- och omloppstelegrafer, velocimeter, talrör l. telefoner till fartygets viktigare delar, maskin- och roderskvallror; dessutom finnes på bryggan navigeringshytt eller kortlåda. C. K. S.

Kommandoexpeditiōn, det ämbetsverk (den expedition), särskildt för armén och särskildt för marinen, där alla kommandomål (se d. o.) handläggas och hvarifrån till dessa hörande expeditioner (generalorder m. m.) utgå. Dessa ämbetsverk trädde 1840 i stället för de förut bestående generaladjutantsexpeditionerna och antogo benämningarna Landtförsvars- och Sjöförsvarsdepartementens kommandoexpeditioner. De utgöras hvardera af en chef (Landtförsvarsdepartementets har äfven en sous-chef) och ett antal till tjänstgöring anställda officerare från generalstaben eller från marinen äfvensom af särskildt beordrade officerare i mån af behof. C. O. N.

Kommandoflagga, *krigsv.*, kallas den 90—100 cm. långa flagga, som föres efter en arméś högste befälhafvare för att inför egna trupper ange deras uppehållsplats. Den svenska kungliga flaggan, som föres efter konungen, är en svensk flagga på hvit botten med en kunglig krona i korset. En arméchef har en helblå flagga med tre kronor, en fördelningschef en blå- och gulrandig med arméfördelningens nummer i midten. Lägre befälhafvare begagna icke sådan flagga. C. O. N.

Kommandomål (se Kommando), *statsr.*, kallas sådana regeringsärenden, "som konungen, i egenskap af högste befälhafvare öfver krigsmakten till lands och sjöss, omedelbarligen besörjer". Dessa mål äro undantagna från föredragning och afgörande i statsrådet samt afgöras (R. F. § 15) i närvaro af den bland krigsdepartementens chefer, till hvars departement ärendet hör. Honom åligger att, då dessa mål beredas, yttra sin mening öfver de företag konungen besluter samt att, då hans mening icke öfverensstämmer med konungens beslut, föra sina yttrade betänkligheter och råd till protokoll, hvars riktighet konungen medelst sin påskrift besannar. Finner nämnde ämbetsman dessa företag vara af vådlig riktning eller omfattning, eller att medlen till deras utförande äro ovissa eller otillräckliga, skall han tillstyrka konungen att kalla två eller flera högre militära ämbetsmän till ett krigsråd däröfver. Expedition i kommandomål behöfver icke (R. F. § 38) för sin giltighet vara försedd med konungens underskrift och vederbörande föredragandes kontrasignation; föredraganden har ej rätt att genom kontrasignationsvägran hindra verkställigheten af konungens beslut. Besluten, vanligen kallade generalorder, undertecknas af föredraganden "på nådigste befallning". Protokollen i dessa mål äro ej un-

derkastade samma granskning som de, hvilka föras öfver statsrådsärenden. De kunna af konstitutionsutskottet fordras endast i det, som rör allmänt kända och af utskottet uppgifna händelser. Kommandomålen pläga karakteriseras som allenast enkla militäriska order, t. ex. om truppers rörelser, öfningar, tjänstgöring och krigstukt, eller reglementen, instruktioner och öfriga föreskrifter för befälet i dylika ämnen. De få dock icke leda till någon rubbning af gällande lag eller allmän ekonomisk författning eller dispositionen af allmänna medel, ej heller ega tillämpning på medborgare utom krigsstaten. Emellertid måste härvid ihågkommas, att R. F:s s. k. kommandomål utgöra allenast ett slag af kommandoärenden, men icke det enda. Skillnaden mellan kommandomålen i statsrättslig mening och öfriga kommandoärenden ligger däri, att de förra äro regeringsärenden, de senare icke. Någon fast gräns mellan de kommandosaker, som skola behandlas som regeringsärenden, och de öfriga finnes däremot icke, utan gränsen kan efter omständigheterna förändras. Märkas bör ock, att ej ens alla kommandosaker, som af konungen själf handläggas, därför med nödvändighet bli kommandomål i statsrättslig mening; särskildt gäller detta om sådana militära order, som af befälhafvare måste ges under personlig truppföring vid exercis och manöver. Riktigast är därför att beteckna kommandomålen i teknisk mening som militära förvaltningsärenden, som höra under högste befälhafvarens ämbetsutöfning och för sitt afgörande förutsätta utöfning af såväl befälsrätt som regeringsmyndighet.

Ända till Gustaf III:s tid behandlades sådana ärenden, som motsvara de nu s. k. kommandomålen, lika med ärenden, som rörde det civila krigsväsendet, d. v. s. kollegialt af vederbörande kollegier och af konungen i samma ordning som regeringsärenden i allmänhet. Med frihetstidens regeringssätt miste konungen sin särskilda befälsrätt; befälsrätten utöfvades nämligen då af konungen i och med riksens råd. I 1772 års R. F. § 19 återställdes befälet öfver krigsmakten åt konungen ensam, och kommandomålen blefvo sålunda ett särskildt slag af regeringsärenden, som ej påkallade någon rådplägning med rikets råd. Kommandomålen synas likväl ha blifvit expedierade på förut vanligt sätt med konungens underskrift af statssekreteraren för krigsärenden; generalorder utfärdade af generaladjutanten finnas väl, men de röra endast föga viktiga ämnen. Med hänsyn till sambandet mellan Krigskollegium och generaladjutantsämbetet, hvartill hörde handhafvandet af exercis och disciplin i armén, insattes 1776 konungens förste generaladjutant i nämnda kollegium, och 1792 blef en generaladjutantsexpedition tillsatt för hvartdera vapnet, med uppgift att uteslutande handlägga befälsärenden. Dessa 1809 förefintliga förhållanden gåfvo anledning till nu gällande bestämmelser angående kommandomål. Dock rådde under början af vårt nuvarande statsskick den olikhet med hvad nu består, att generaladjutantsämbetena bibehöllos, och deras innehafvare, utan att behöfva vara statsråd, voro rådgifvare i kommandomål samt ombesörjde dessas beredning och expedition, medan andra försvarsväsendet rörande ärenden ombesörjdes af statssekreteraren för krigsärenden. Ändring skedde däruti vid riksdagen 1840—41 i samband med departementalstyrelsens införande, då cheferna för Landt- och Sjöförsvarsdepartementen tillika blefvo föredragande i kommandomål, hvar och en för sitt departement. För utfärdandet af konungens befallningar i dessa mål inrättades i stället för de forna generaladjutantsexpeditionerna en särskild kommandoexpedition (se d. o.) för hvartdera af de båda försvarsdepartementen. Sedermera har efter hand resp. departementschefer tillagts en viss större självständighet, i det att konungen plägat uppdraga åt dem att närmast under sig utöfva högsta befälet öfver armén, resp. marinen. Litt.: Reuterskiöld, ”Om kommandomålen och högsta befälet öfver krigsmagten” (i ”Statsvetenskapligt tidskr.”, 1900). H. L. R. (Rld.)

Kommandoord. Se Kommando.

Kommandostaf (se Kommando), *krigsv.*, ett rikt sirad, omkr. 30 cm. lång staf, som förr ofta fördes af en arméns högste befälhafvare till tecken af hans värdighet. Kommandostaf af enklare utseende bäres i Sverige endast af cheferna för Landtförsvars- och Sjöförsvarsdepartementen samt af en och annan öfverkommendant och kommendant. C. O. N.

Kommandotorn, *skpsb.* Se Manövertorn.

Kommatēra, *gramm.* Se Komma 1.

Kommemorativt centrum (af lat. *commemorāre*, återkalla i minnet) l. Minnescentrum. Se Hjärnan, sp. 838.

Kommendant (fr. *commandant*; se Kommendera), *krigsv.*, en vanlig benämning på högste befälhafvaren i en fästning (kallas i stora fästningar äfven ”guvernör”, e. d., då kommendanten kan ha en mera underordnad uppgift), stundom äfven i ett obefäst garnisonsort (i Sverige nyttjas jämväl benämningen öfverkommendant), samt på den officer, åt hvilken ordningens handhafvande i ett högkvarter (se d. o.) är anförtrodt. I fredstid har kommendanten högsta ledningen af garnisonstjänsten och ordningen på stället; i krigstid och i en fästning har han oinskränkt befäl (inom fästningen) och är ensam ansvarig för fästningens försvar. Till kommendant i en svensk fästning kan utländsk man ej nämnas. Se vidare art. Kommendantsstaten. — I franska armén nyttjas ordet *commandant* som (visserligen icke föreskrifven) benämning på officer, som innehar den grad, hvilken i andra arméer motsvaras af majors grad. C. O. N.

Kommendantsstaten betecknar i främsta rummet kommendanterna i rikets fästningar och garnisonsorter jämte de vid kommendantskapen anställda personer. — Förr funnos i Sverige kommendantsstater inom de många fästningarna och i alla garnisonsorter af någon betydenhet. Småningom minskades dessa staters antal, och 1881 indrogos så många att numera kommendantsstat finnes endast i Stockholm, Karlskrona (med dess sjöbefästningar), Karlsborg och Vaxholm (med Oskar-Fredriksborg) jämte det nytillkomna Boden. Kommendantskapen utgöras af en kommendant med en eller flera adjutanter, af hvilka den äldste ofta benämnes place-major. I Stockholm finnes jämväl en öfverkommendant, och motsvarande befattning i Karlskrona innehas af stationsbefälhafvaren. I fästningarna räknas artilleri- och fortifikationsbefälhafvarna samt intendenturer vanligen till kommendantsstaten. — I inskränktare mening betecknar kommendantsstaten ett anslag i riksstatens fjärde hufvudtitel, från hvilket utgå

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

flönings- och expensmedel till de under landtförvaret hörande kommendantskapen. C. O. N.

Kommendēra (fr. *commander*, af lat. *commendāre*, gifva i uppdrag), föra befäl öfver, anföra; e ett visst tjänsteuppdrag; uttala kommandoord; ala i befallande ton. — Kommendēring, *rigsv.*, kallas vanligen ett på särskild befallning grundadt tjänsteuppdrag, hvilket kan träffa en enskild krigsman eller en hel truppafdelning, hvilken stnämnda i sådant fall äfvenledes ofta kallas kommendering. — Kommenderingstillägg allades en tid vid Sveriges värfvade trupper det flöningstillägg, som tillkom underbefäl eller manskap för tjänstgöring i högre grad, än den de innade. — Kommendērsergeant är benämningen på högsta fasta underofficersgraden inom norska armén och motsvarar sålunda fanjunkare eller tyckjunkare i Sverige. C. O. N.

Kommenderande general utgör i tyska rikets rmé armékårchefens vanliga benämning. I Norge öres denna benämning af den under försvarsministern stående högste befälhafvaren för armén, likom högste befälhafvaren för flottan kallas kommenderande amiral. C. O. N.

Kommenderi (fr. *commanderie*, ty. *komme'nde*, lat. *commenda*, af lat. *commendare*, anförtro), inom katolsk kyrkorätt ett kyrkligt beneficium, om stod under interimistisk förvaltning och hvars nkomster hufvudsakligen uppburos af en lekman, sedermera i speciell betydelse ett gods, ett än, som tillhör en (andlig) riddarorden och lämnas t en ordensriddare att innehas. I Sverige finnes tt par fideikommiss, Koberg och Gåsevadholm, vilka enligt testamente af N. Sahlgren 2 maj 1774 kola, under vissa förutsättningar, af konungen disponeras för att öfverlämnas som kommenderier, åsevadholm åt en kommendör, Koberg åt en riddare f Vasaorden. Jfr Komturi.

Kommendering. Se Kommendera.

Kommenderingstillägg. Se Kommendera.

Kommendersergeant [-serjant]. Se Kommendera.

Kommendör (fr. *commandeur*, af *commander*; se ommendera). I. *Krigsv.* a) Titel å sjöofficer, som innehar rang mellan konteramiral och kommendörkapten af 1:a graden (öfverstes vid armén). ommendör tjänstgjorde förr såsom chef å linjeskepp (graden kallas ännu i franska flottan *capitaine de vaisseau*, i österrikiska *linienschiffs-kapitän*, i italienska *capitano di vascello*, i engelska *captain*). Numera kan kommendör tjänstgöra ombord som eskarerchef, divisionschef (pansarbåtsdivision) och flaggkapten, i land som stationsbefälhafvare eller varfschef, chef för Marinförvaltningen, afdelningschef ärstädes och i Marinstaben, kårchef m. m. Redan äldre tider fanns kommendörstiteln inom flottan, en ändrades 1771 till öfverstetitel. Vid 1824 års ordning förvandlades öfverstegraden till en ny grad med benämning ''kommendörkapten af 1:a klassen'', som 1845 upptogs åter kommendörsgraden. Befordran till denna grad, såväl som till kommendörkapitensgraden, sker icke i tur. Flottans stat upptager för 1911 8 kommendörer. — Om kanonkommendör se d. o. — b) I tyska armén nyttjas titeln kommendör i sammansättningen *regimentskommandeur*, som motsvarar regementschef i Sverige, samt i ryska armén för alla truppbefälhafvare fr. o. m. ''kompani-kommandör'' uppåt. — 2. Inom *ordensväsendet* är kommendör titeln på innehafvare af andra graden af en riddarorden. De öfriga graderna äro riddargraden och storkorsgraden. Vissa ordnar äro emellertid icke indelade på detta sätt, utan i första, andra, tredje o. s. v. klassen. Kommendörsgraden kan i sin tur vara delad i olika klasser, så t. ex. vid de svenska Svärds-, Nordstjärne- och Vasaordnarna och norska S:t Olafsorden, eller grader, t. ex. Dannebrogsorden. Kommendörer af 2:a klass bära ordensstecknet fäst vid ett band om halsen, kommendörer af 1:a klass bära kraschan. I. L. H. (H. W—l.)

Kommendörkapten (jfr Kommendör), titel å sjöofficer, som innehar grad mellan kommendör och kapten. Kommendörkaptenerna vid svenska flottan äro indelade i 2 grader, af hvilka den första motsvarar öfverstelöjtnant och den andra major vid armén. Från 1771 kallades hela graden öfverstelöjtnant äfven vid flottan, men från 1824 kommendörkapten af 2:a klassen. 1845 försvann klassindelningen, och titeln blef endast kommendörkapten till 1866, då graden åter delades i två klasser. Därefter har ''klassen'' utbytts mot ''graden''. Tjänstgöringen för båda graderna är i svenska flottan densamma, i utländska mariner däremot något olika (såsom framgår af de motsvarande benämningarna *capitaine de frégate* och *capitaine de corvette*, *fregattenkapitän* och *korvettenkapitän*, *capitano di fregata* och *capitano di corvetta* o. s. v.; motsvarande grader i engelska flottan äro yngre *captains* och samtliga *commanders*). I Sverige tjänstgör kommendörkapten ombord som chef å större fartyg samt som afdelningschef, divisionschef (jagardivision), flottiljchef och flaggkapten. I land tjänstgör han som afdelningschef i Marinförvaltningen och i Marinstaben, som kårchef, chef för Sjökrigshögskolan, Sjökrigsskolan, exercis- och underbefälsskolor samt varfsdepartementet, stabschef, beväringsbefälhafvare, adjutant hos stationsbefälhafvare m. m. Enligt stat för 1911 finnas 17 kommendörkaptener af 1:a och 18 af 2:a graden. L. H. (H. W—l.)

Kommendörsbalsam, *farm.* Se Balsam.

Kommendörsätter. Se Adel, sp. 144.

Kommensali'sm (af lat. *cum*, jämte, och *me'nsa*, måltid), *zool.*, den form af parasitism, då en djurart uppehåller sig på eller i en annan lefvande art, men ej hämtar sin föda ur den senares kropp, utan endast tager del i dess måltider. Jfr Symbios. L—e

Kommensurābla (af lat. *commensurābilis*, mätbar med samma mått) kallas i allmänhet sådana storheter, hvilka på något sätt kunna uttryckas i ett gemensamt mått. Så äro t. ex. en krona och ett öre kommensurabla, men icke en krona och en meter. I inskränkt mening förstår man med kommensurabla storheter sådana, som kunna fullt exakt uttryckas i ett gemensamt mått. I denna mening äro talen $^1/_2$ och $^7/_8$ kommensurabla, men icke 2 och $\sqrt{2}$. Mots. Inkommensurable (se d. o.). (I. F.)

Kommensurabilitēt (se Kommensurabla), egenskapen att kunna uttryckas i samma mått.

Kommentār 1. Kommentārie (lat. *commentārius* 1. *-rium*), förklaring, utläggning, fortlöpande följd af förklarande anmärkningar till en skrift; (i plur.) uttydning (vanligen en kritiserande 1. för-

smädlig) af andras yttranden och handlingar. — Kommentātor, en som förklarar, utlägger, lämnar (i tal eller skrift) kommentarer, tolkare. — Kommentēra, förklara, utlägga, lämna kommentarer.

Kommentātor. Se Kommentar.

Kommentēra. Se Kommentar.

Ko'mmern, by i preussiska reg.-omr. Köln (Rhenprovinsen), vid Bleibach. 2,084 inv. (1900). I närheten ett stort blybergverk med 2,400 arbetare. J. F. N.

Komme'rs (fr. *commerce*, lat. *comme'rcium*, af *con*, med, och *merx*, handelsvara), varubyte, handel, handelsrörelse (det svenska ordet användes dock numera blott i mer skämtsam eller föraktlig betydelse); ett med bestämda ceremonier ordnadt dryckeslag bland tyska studenter. En samling af de vid sådana samkväm brukliga sångerna kallas *kommersbuch*.

Kommersdeputationen. Se Deputation.

Kommersefaktor, *hist.* Se Faktor 2.

Kommerseråd. Se Kommerskollegium.

Kommersie'll (fr. *commercial*), som rör handelsväsendet. Om den s. k. Kommersiella koden se Signalkod. (A. W:son M.)

Kommerskollegium, ett af de numera till Finansdepartementet hörande centrala ämbetsverken. Enligt instruktion af 30 okt. 1891 med senare ändringar har kollegium i allmänhet att med uppmärksamhet följa tillståndet med rikets handel och sjöfart samt bergshandteringen och andra industriella näringar inom landet och att vidtaga eller hos K. M:t föreslå de åtgärder, som kollegium anser lämpliga för främjandet af de näringar, som falla inom området för dess verksamhet, börande kollegium äfven taga kännedom om alla dessa näringars tillstånd och utveckling i andra länder samt om de för deras främjande vidtagna anordningar, vidare att årligen till K. M:t afge berättelser om rikets handel och sjöfart, bergshandtering samt fabriker och manufakturer för nästföregående år, äfvensom att verkställa utredningar ang. arbetsstatistiska förhållanden m. m. — Kollegium utgöres af en generaldirektör som chef och 3 kommerseråd som ledamöter och chefer för hvar sin byrå. Dessutom äro inom kollegium anställda en byråchef och föreståndare för afdelningen för arbetsstatistik samt en förste aktuarie och föreståndare för afdelningen för näringsstatistik, och skall en hvar af dem i vissa fall inträda som ledamot i kollegium. Underlydande tjänstemän äro dels 3 sekreterare, en vid hvar och en af de tre byråerna, och 2 aktuarier å afdelningen för näringsstatistik, dels gemensamma för ämbetsverket 1 registrator och arkivarie samt 1 kassör och sjöpassnotarie. Till *byrån för ärenden ang. utrikes handeln och sjöfarten* höra bl. a. konsulatväsendet, epidemiska sjukdomars samt smittsamma husdjurssjukdomars förekomst å utrikes ort, föreskrifter med afseende på emigrationen m. m. Till *byrån för ärenden ang. inrikes handeln och sjöfarten* höra bl. a. frågor om inrättandet af städer och köpingar samt deras stapelrätt, nederlags- och transiträtt, tolag, marknader, hamn- och kanalafgifter och reglementen, hafsfisket vid västkusten, skeppsmätningsförfattningar och fartygsregistrering, sjömanshusen, befälet å svenska handelsfartyg m. m. Till *byrån för ärenden ang. bergshandteringen och andra industriella näringar* höra, utom hvad namnet direkt anger, ärenden om de lägre bergsskolorna, yrkesinspektionen, reseunderstöd åt arbetare i yrkena äfvensom åt teoretiskt och praktiskt, i bergshandtering eller annat, bildade tekniker, allmänna utställningar inom eller utom riket m. m. Till denna byrå hör ock kollegiets grufkartekontor. *Afdelningen för arbetsstatistik* handlägger ärenden ang. arbetsstatistik, olycksfalls- och sjukkassestatistik, arbetsförmedling och medling i arbetstvister m. m. *Afdelningen för näringsstatistik* utarbetar de ofvannämnda underdåniga berättelserna och handlägger f. ö. alla ärenden af statistisk beskaffenhet, utom dem, som afse det arbetsstatistiska arbetet. — Upprättandet af ett kommerskollegium för behandling af ärenden ang. handel och sjöfart beslöts redan enligt k. br. 28 nov. 1637, men detta ämbetsverk började dock icke sin verksamhet förrän på 1650-talet. Kommerskollegium indrogs 1680, då de ärenden, som tillhört detsamma, öfverflyttades till Kammarkollegium, men återställdes 1711. Sedan Manufakturkontoret (se d. o.) 1766 upphäfts, förvaltades den s. k. manufakturfonden af Kommerskollegium ända till 1877, då den öfvertogs af Statskontoret. Ärenden ang. bergshandteringen hänfördes till Kommerskollegium 1857, då Bergskollegium (se d. o.) indrogs. En omorganisation af ämbetsverket är nu (1910) ifrågasatt. K. S. (S. B—h.)

Komme'rsläst (se Kommers), det mått, i hvilket danska och någon gång andra fartygs dräktighet förr bestämdes. I Danmark gällde kommerslästen till 1867 och utgjorde 5,200 danska skålpund, eller ett kubikinnehåll af $82^1/_2$ danska kub.-fot vatten à 63 skålpund. Det invändiga skeppsrummet i danska kub.-fot, divideradt med 150, angaf lästetalet. En kommersläst var = 0,61 svensk nyläst à 10,000 skålp. = 1,95 engelsk ton, eller 2,96 metriska ton à 1,000 kg. L. A. F.

Kommilitōn (lat. *commilito*), stridskamrat, vapenbroder; kamrat i allmänhet.

Kommini'ster (lat. *commini'ster*, medtjänare, medhjälpare), i Sverige benämning dels på ordinarie hjälppräst, dels på präst i annexförsamling. I kyrkolagen (kap. 24, §§ 24—29) sammanfattas komministrar och kapellpredikanter under det gemensamma namnet kapellaner (jfr Kaplan). Komminister väljes af församlingen efter af vederbörande konsistorium upprättadt förslag. Några komministraturer äro dock af patronell natur. Till komminister må ingen utnämnas, som icke fyllt 25 år (k. förordn. 5 juni 1739). Om komministrar i Stockholm se Pastorat. — I Finland existera numera icke komministrar, utan de ord. hjälpprästerna benämnas kapellaner eller sockencadjunkter. — Kommunistratūr, en komministers ämbete. J. P. T. G.

Komministersadjunkt, en komministers biträde i ämbetet, är vanligen en e. o. prästman, som af konsistorium förordnas eller ”missiveras” för längre eller kortare tid. J. P.

Komministratūr. Se Kommunister.

Komminūt (af lat. *comminūtim*, i små stycken), *med.* Se Benbrott, sp. 1319.

Ko'mmis (fr. *commis*), handelsbiträde. Jfr Commis.

Kommi'ss- (af lat. *commi'ssum*, anförtrodt) brukas, vanligen i sammansättningar, men äfven enbart, om artiklar, hvilkas förfärdigande och aflämnande i stora partier (i synnerhet för kronans räkning) lämnas i kommission åt andra (leverantörer), t. ex.

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

kommissbröd, kommisskläde; i öfverflyttad betydelse: något medelmåttigt, tarfligt, ”samtaget”.

Kommissärie (af lat. *commi'ttere*, anförtro), ombud, fullmäktig, person, åt hvilken ett särskildt (i synnerhet offentligt) värf blifvit anförtrodt, t. ex. vid internationella underhandlingar, utställningar o. s. v. I åtskilliga tjänstemannatitlar förekommer ordet som sammansättningsdel, t. ex. auktions-, banko-, krigs-, mantals-, polis-, regements-, revisions-, stats-, telegraf- och uppbördskommissarie. I flera svenska landskap är kommissarie en folkbenämning på kronolänsmannen. — Kommissariat, en kommissaries ämbete eller ämbetslokal.

Kommissiōn (af lat. *commi'ttere*, anförtro), uppdrag; samling af personer, som erhållit ett gemensamt offentligt uppdrag (jfr Kommitté). — 1. I utlandet nyttjas vanligen ordet kommission så som i Sverige ordet kommitté. I vårt land innebär det senare ordet i regel ett tillfälligt uppdrag för utredande af en fråga, kommission däremot ett permanent uppdrag, för vissa undersökningars anställande. Sålunda arbeta nu för tiden t. ex. Kommissionen för undersökning af vissa förhållanden inom rikets försvarsväsen, Krigsundervisningskommissionen, Statistiska tabellkommissionen, Kommissionen för de allmänna kartarbetena, Svenska hydrografisk-biologiska kommissionen. Vidare ha här funnits den af Kristinas förmyndarregering tillsatta kommissionen för uppgörande af Sveriges riksstat, kommissionen för granskning af Karl XI:s förmyndarregerings förvaltning (Stora kommissionen), vidare de af Karl XI tillsatta reduktions-, exekutions- och likvidationskommissionerna, rikets ständers dömande kommissioner under frihetstiden, lag-, bibel-, tabell-, undervisningskommissioner m. fl. — 2. *Hand.* I kommission säges minuthandlaren mottaga varor (från grosshandlaren), när han ikläder sig betalningsskyldighet endast för den del däraf, som han lyckas försälja. Motsats: fast räkning (se d. o.). — 3. Kommission, Kommissionsaftal, *jur.*, aftal, hvarigenom en person (kommissionären) åtager sig att för en annans (kommittentens) räkning, men i eget namn (och således med för honom själf förpliktande verkan), köpa eller sälja varor eller värdepapper. Uttrycket användes också någon gång, då fråga är om andra affärer (kommissionsaffärer). Aftalet är ett slags *uppdrag* och förpliktar kommissionären att med omsorg egna sig åt fullgörandet af sitt åtagande till kommittentens bästa och efteråt afgifva redovisning, medan kommittenten å sin sida har att godtgöra kommissionären dennes utlägg samt ersätta hans besvär och tidsspillan. Sistberörda ersättning plägar utgå i form af *provision*, vissa procent af köpe- eller försäljningssumman. Skall en försäljningskommissionär själf svara för den kredit, som han beviljar köpare, säges han stå *del credere* (se d. o.). Jfr Agent, sp. 341. Ett särskildt slags kommissionsaffär är den s. k. speditionen (se d. o.). 3. C. G. Bj.

Kommissionen för de allmänna kartarbetena består af chefen för Generalstaben, ordf., cheferna för Rikets allmänna kartverk, Sjökarteverket, Sveriges geologiska undersökning och Landtbruksstyrelsen samt af särskildt förordnade personer (1910 endast en). Landtmäteriet är icke representeradt. Kommissionen tillsattes 1880 af K. M:t på grund af mera tillfällig anledning och kan, ehuru den eger endast rådplägande befogenhet, räknas till de centrala ämbetsverken (under Jordbruksdepartementet). Kommissionen uppgör årligen plan för de allmänna kartarbetena samt yttrar sig öfver de kartverksfrågor, som hänvisas dit. För vissa sådana frågor har emellertid K. M:t under de senare åren två gånger tillkallat särskilda sakkunnige. Gällande föreskrifter för kommissionen finnas i k. br. af 1880 och 1892 samt i Rikets allmänna kartverksinstruktion. K. Rn.

Kommissionsaffär. Se Kommission 3.

Kommissionsaftal. Se Kommission 3.

Kommissionsbokhandlare. Se Bokhandel, sp. 956.

Kommissionsbyrå, affärsanstalt, där uppdrag (särskildt egendomars försäljning, lägenheters uthyrning o. d.) mottagas och fullgöras mot visst arfvode.

Kommissionsförhållande. Se Bokhandel, sp. 956.

Kommissionshandel. Se Handel, sp. 1302.

Kommissionskontor. Se Arbetsförmedling.

Kommissionslandtmätare. Se Landtmäteristaten.

Kommissionär. 1. *Jur.*, ena parten i ett kommissionsaftal, framför allt den, som yrkesmässigt ingår dylika aftal (se Kommissionär 3). — 2. *Admin.*, en hos hvarje statsdepartement (utom Utrikesdepartementet), hos vissa centrala ämbetsverk samt hos hvarje K. M:ts befallningshafvande och annan öfverexekutor, enligt k. kung. 28 maj 1886, förordnad person (vanligen tjänsteman hos myndigheten), som, under tjänstemannaansvar, skall, enligt fastställd taxa, tillhandagå allmänheten med ingifvande af handlingar, med uttagande och öfversändande af utslag samt andra beslut och handlingar, med underrättelse om dag, då beslut enligt anslag utfärdas, m. m. Vid de allmänna domstolarna finnas ej kommissionärer: dock skall, enligt k. kung. 1 nov. 1901, hos Stockholms rådstufvurätt vara anställd en kommissionär för ärenden ang. inteckning i fartyg. — 3. Person, som skaffar anställning åt tjänstehjon och andra. För rätt att yrkesmässigt utöfva kommissionärsverksamhet (”hålla kommissionskontor”) fordras K. M:ts befallningshafvandes tillstånd, och, om verksamheten afser anskaffande af anställning å utrikes ort, presterandet af viss säkerhet (1—5 tusen kr.). Se vidare k. kung. 28 nov. 1884. Jfr Arbetsförmedling, sp. 1350. 2. (C. G. Bj.)

Kommissoriāl. Se Kommissorium. — Kommissorialrätt, en för särskild förrättning tillsatt extra domstol.

Kommissōrium l. Kommissoriāl (af lat. *commi'ttere*, anförtro), skriftlig fullmakt att utföra ett uppdrag, kallelse att sammanträda till en kommission.

Kommissūr (lat. *commissūra*, sammanfogning), *anat.*, ställe, där två delar förenas genom fortsättning af väfnadselementen från den ena till den andra, och denna föreningsmassa. Sådana kommissurer finnas t. ex. i hjärnan (se d. o.). Kommissurer kallas ock stundom öfvergångarna mellan ögonlocken i ögonvrårna m. m. G. v. D.*

Kommissurāl (af lat. *commissūra*, sammanfogning), *bot.* Se Pistill.

Kommitté (fr. *comité*, eng. *committee*, af lat. *commi'ttere*, anförtro) betecknar en samling personer, som utsetts för att utreda vissa ärenden och däröfver afge betänkande och förslag eller för att utöfva en viss myndighet. I äldre tider voro kommittéer (under namnet kommission, se d. o.) af sistnämnda slag i Sverige rätt vanliga, och af sådana kvarstod i grundlagarna till unionsupplösningen (1905) den s. k. Karlstadskommittén, och ännu finnas kvar de s. k. Kommitterade för tryckfrihetens vård. ”Landtbruksakademiens förvaltningskommitté” upphörde med 1889, och dess funktioner öfvertogos af Landtbruksstyrelsen. Ibland, t. ex. vid landstingen, användes beteckningen kommitté i samma bemärkelse som utskott (se d. o.), och i Norge och andra länder är kommitté liktydigt med utskott (jfr t. ex. fr. *comité du salut public*, välfärdsutskottet, och se Committee). I svenska statslifvet har kommittéväsendet för utredningar och förslags afgifvande fått en mycket stor omfattning. Om- och nydaningsprocessen af samhället efter 1809 framkallade redan under de första årtiondena af 1800-talet tillsättande af ett stort antal kommittéer, hvaraf flera haft en stor betydelse i synnerhet i lagstiftningsarbetets, administrationens, försvarsväsendets historia. Det var dock eg. först vid tiden omkr. 1860 och senare, i all synnerhet på 1880—90-talen, som kommittéväsendet i Sverige började få sin förnämsta utveckling. Karakteristiskt för senare tider är ock mängden af s. k. *politiska* l. *parlamentariska kommittéer*, d. v. s. sådana, där flera kommittémedlemmar utsetts hufvudsakligen på grund af sin ställning inom riksdagen. Allt starkare röster ha dock börjat göra sig hörda för att genom begränsning af antalet kommittéer och antalet kommittéledamöter åvägabringa ett snabbare, billigare och resultatrikare utredningsarbete. Ett särskildt slags kommittéer utgöras af personer, som enligt konungens bemyndigande af vederbörande departementschef tillkallas för att inom ett departement biträda med utarbetande af vissa utredningar och förslag. Bland de under *1800-talet* märkligare och betydelsefullare kommittéerna torde följande vara mest minnesvärda: i fråga om *lagstiftning*: Lagkommittén (se d. o.; 1811—34), ”Tablå”-kommittén (1833—41), Lagberedningen (se d. o.; 1841—44), Förstärkta lagberedningen (1844—45), Nya lagberedningen (1845—49), Kyrkolagskommittéerna (1824—28—39—46, 69—73, 90—92), Nya lagberedningen (1875—94), Förstärkta lagberedningen (1884—87), Sjölagskommittén (1882—87); i *undervisningsfrågor*: Uppfostrings- (1813—26) och Undervisnings- (1827—28) kommittéerna, kommittén ang. granskning af 1856 års skolstadga och ang. afgångsexamen (1858—59), ang. revision af läroverksstadgan (1870—72), ang. organisation af allmänna läroverken (1882—84), ang. ordnande af kvinnlig undervisning (1866—68), ang. granskning af Uppsala akademis konstitutioner (1820), ang. statuter för universiteten (1874); rörande *beskattningsväsen* och *onera*: kommittén ang. förenklande af beskattningsväsendet (1846—47), ang. ny bevillningsförordning (1858—59), ang. grundskatternas inlösen (1864—66), ang. lindring af roterings- och rustningsbesväret (1867—68), Förberedande skattejämkningskommittén (1875—76), Skatteregleringskommittén (1879—83), kommittén ang. skjutsningsbesvärets ordnande (1858—59) och ang. skjutsväsendet (1876—77), ang. väghållningsbesväret (1876—80); rörande *finansiella* frågor: Finanskommittén (1823), kommittén ang. kreditförhållandenas och löneanstalternas ordnande (1852—53), Finanskommittén (1858—63), kommittén ang. öfvergång till ett guldmyntsystem (1869—70), Bankkommittén (1881—83; 1889—90), kommittén ang. upphjälpande af landets ekonomiska ställning (den s. k. välfärdskommittén; 1886—87), Bolagslags- (1885—90) och Tullförfattningskommittéerna (1812—17; 1834), kommittéerna ang. ny tulltaxa (1839; 1847, 1863—65; 1876—82; 1888—91) och ang. den s. k. mellanrikslagen (1824—25; 1845—46, 1855—56); rörande *kommunikationsväsen, näringar* o. d.: kommittéerna ang. statsjärnvägar (1855—56), ang. stambanornas sträckning (1858—59), ang. järnväg norrut från hufvudstaden (1862), ang. plan för enskilda järnvägsbyggnader (1869—70), ang. stambana genom öfre Norrland (1885—86), Järnvägskommittén (1893—95), Zontariffskommittén af 1898, Handels- och sjöfarts- (1898 o. f.), Fiskeri- (1881—83, 1897—98), Skogs- (1855—56), Norrländska skogs- (1868—70), Skogs- (1898—99) och Vattenfalls- (1899 o. f.) kommittéerna; rörande *ämbetsverkens organisation* etc., kommittéerna till reglering af rikets styrelseverk (1819—22), ang. omorganisation af rikets styrelse och förvaltning (1858—59), ang. lönereglering för ämbetsverken (1874—79) och för landsstaten (1873—75), ang. post- och telegrafverkens förenande (1889—92), ang. Landt- och Sjöförsvarsdepartementens förening (1894—95) samt Civila pensions- (1819—25, 1858—65, 1889—94) och Prästlöneregleringskommittéerna; rörande *sociala frågor*: kommittén ang. minderårigas användande i fabrik eller handtverk (1875—77, 1891—92), Arbetarförsäkrings- (1884—88), Nya arbetarförsäkrings- (1891—93) och ”ligapojks”-kommittéerna; rörande *försvarsväsendet*: kommittén ang. landtförsvarets ordnande (1862—65), ang. ny härordning (1873—74), Landtförsvars- (1880—82), Sjöförsvars- (1817, 1841—43, 1861—62, 1873—74, 1880—82) och Befästningskommittéerna; *unionskommittéer* (för ordnande af förhållandet mellan Sverige och Norge) ha varit samlade 1839—44, 1865—67, 1895—98. Därjämte har man att lägga märke till flera svensk-norska och svensk-norsk-danska kommittéer. Bland öfriga enbart svenska kommittéer äro ock att märka de för nationalrepresentationens ombildning (1846—47), för nya kommunalförfattningar (1858—59), Jubileumsfondskommittén (1898—99) m. fl. En egendomlig plats intar den s. k. öfverskottsplaceringskommittén af 1888, som tillkom i anledning af konung Oskars bekanta diktamen till statsrådsprotokollet af 30 okt. s. å. om användningen af de statsöfverskott, som skulle bli en följd af det nya tullsystemet. Se E. Thyselius' förteckningar öfver afgifna kommittébetänkanden under åren 1809—1903 (2 bd, 1896, 1904). Sedan några år tillbaka lämnas i ”Berättelse om hvad i rikets styrelse sig tilldragit” årligen en kortare redogörelse för pågående eller senast afslutade kommittéarbeten. Ang. kostnaderna för kommittéväsendet förekommer i statsrevisorernas berättelser en del uppgifter. T—a.

Kommittén för de finska ärendena. Se Finland, sp. 320.

Kommitte'nt (se Kommission), person, som

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

lämnar uppdrag åt annan; (särskildt om) valman i förhållande till den valde (representanten). — Kommittérad, utsedd jämte andra till ett förtroendevärf.

Kommitterade för tryckfrihetens vård. A. G. Silverstolpe hade 1809 föreslagit, att genom den nya regeringsformen skulle skapas en mellan riksdagarna fungerande, af ständerna vald tolfmannanämnd under justitieombudsmannens ordförandeskap: *Riksens ständers lag- och hushållsberedning*, som skulle vara ett slags permanent lagberedning, men äfven ha en viss befogenhet i tryckfrihetens intresse. Konstitutionsutskottet upptog ej förslaget som sitt, men utbröt därur momentet om tryckfriheten och beredde åt detta plats i R. F. som § 108. Enligt denna skulle till tryckfrihetens vård hvarje riksdag genom sex elektorer från hvart stånd välja sex för kunskaper och lärdom kända män, däribland två lagfarna, och ordf. inom denna kommitté vara justitieombudsmannen. I händelse — stadgades det och stadgas ännu i samma § — att en författare eller boktryckare före tryckningen själf öfverlämnar till dessa kommitterade en skrift och begär deras yttrande, huruvida åtal därå efter tryckfrihetslagen kan ega rum, skola justitieombudsmannen och minst tre kommitterade (af dem en lagfaren) skriftligen afgifva ett sådant yttrande. Förklara de däruti, att skriften må tryckas, vare då både författare och boktryckare fria från allt ansvar, som i stället drabbar de kommitterade. När sedan i enlighet med R. F. § 85 en särskild tryckfrihetsförordning af grundlags natur kom till stånd 9 mars 1810, hvarigenom närmare bestämmelser gåfvos med afseende på den i R. F. § 86 principiellt stadgade tryckfriheten, öfverlämnades därigenom åt tryckfrihetskommittén målsmanskapet för de synpunkter af icke formellt juridisk natur, som i tryckfrihetens intresse ansågos böra få göra sig gällande vid tryckfrihetsmåls handläggning. Detta var först och främst fallet vid frågor om kvarstad (se Kvarstad i tryckfrihetsmål). Om vid underrätt kvarstad på utkommen skrift yrkades af allmän åklagare, i hvilket fall utslaget alltid skulle underställas Svea hofrätt, måste sålunda nämnda hofrätt infordra tryckfrihetskommitténs yttrande, och därest hofrätten i strid därmed anbefallde kvarstaden, öfverlämnades frågans afgörande åt Högsta domstolen. Om tryckt skrift af hänsyn till utländska makter underkastats kvarstad (sekvestrering) utan åtal inför domstol, skulle kommitténs yttrande infordras, och gick detta ut på, att skriften ej enligt lagens bokstaf bort åtalas, kunde den af sekvestreringen vållade ekonomiska förlusten få ersättas af allmänna medel enligt beslut af konungen. Men 1810 års T. F. gaf kommittén en annan viktigare uppgift. Enligt denna grundlag egde nämligen underrätt i stad i egentliga tryckfrihetsmål endast att rannsaka samt afgifva utlåtande, men skulle målet därefter öfverlämnas åt Svea hofrätt, som, innan den skred till dom, hade att infordra tryckfrihetskommitténs utlåtande ej blott om behörigheten af sekvestrering och om huruvida boktryckare kunde åläggas att uppgifva namnet på skriftens författare (hvilket då, och blott i vissa fall, fick ske, först sedan målet kommit under hofrättens pröfning), utan ock ang. skriftens straffbarhet. Skilde sig sedan hofrättens utslag från tryckfrihetskommitténs yttrande, gick målet till Högsta domstolen. Enligt konstitutionsutskottets förslag om ändring i 1810 års T. O. vid Örebroriksdagen 1810 skulle tryckfrihetskommittén, förstärkt med 30 af regeringen och riksdagen utsedda män, t. o. m. ha blifvit en för hela riket gemensam jury i tryckfrihetsmål, men detta förslag blef ej genomfördt, utan i stället beröfvades kommittén sin förra befogenhet att i tryckfrihetsmål medverka till materiell rättvisas ernående genom 1812 års T. F. Denna förlade nämligen själfva det sakliga domfällandet (utom när det gäller tryckfrihetskommittén själf enligt R. F. § 108, då Svea hofrätt är forum) i egentliga tryckfrihetsmål till underrätten, visserligen med underställningsskyldighet inför öfverordnad hofrätt (således ej blott Svea hofrätt), men utan tryckfrihetskommitténs hörande, och när 1815 plats i tryckfrihetsmål åter bereddes ett allmänt medborgerligt inflytande, anförtroddes detta ej åt tryckfrihetskommittén, utan åt den nuv. juryinstitutionen (se Jurydomstol). Därefter var tryckfrihetskommittén länge tämligen betydelselös. Dess ursprungliga uppgift enligt R. F. § 108 att kunna bli ansvarsskyldig för af annan person författad skrift har visat sig tämligen illusorisk, då dess utlåtande endast medför ansvar, om där uttryckligen säges, att skriften må tryckas, men § 108 ej ålägger kommittén att härom afge ett bestämdt yttrande. Något verkligt inflytande behöll kommittén endast i kvarstadsfrågor, ang. hvilkas handläggning 1812 års T. F. upptog de ofvan refererade bestämmelserna ur 1810 års T. F., blott med den skillnaden, att hofrätt i allmänhet trädde i stället för Svea hofrätt. Det föga maktpåliggande förtroendeuppdraget, som kommitterade genom en ändring af 1810 års R. O. § 59 1844 erhöllo att efter riksdagarnas slut utöfva uppsikt öfver tryckningen af bihanget till riksdagsprotokollen (jfr Expeditionsutskott 1), varade blott till 1866 års representationsförändring. En grundlagsförändring af 1909 har emellertid gifvit tryckfrihetskommittén ökad betydelse. Enligt ett då antaget nytt stadgande i T. F. (§ 4 mom. 12) ega nämligen chefens för Justitiedepartementet ombud att förordna om indragning af antimilitaristiska skrifter, som anträffas vid trupp eller å örlogsfartyg, och tillhör pröfningen af, huruvida sådan indragning skall ega bestånd, tryckfrihetskommittén. Med afseende på kommitténs tillsättning skedde i sammanhang med 1866 års representationsreform den ändringen, att valet skall ske å lagtima riksdag hvart tredje år genom tjugufyra valmän, hvaraf hvardera kammaren inom sig utser tolf. Nu liksom 1809 eger kommittén vid inträffade ledigheter mellan riksdagarna själf företaga fyllnadsval. S. B.

Kommöd (lat. *commodus*, ändamålsenlig, passande), bekväm; maklig; "bekvämlighetsskåp", lågt, på golfvet stående skåp för förvaring af toalettporslinet m. m. — Kommoditét, bekvämlighet; maklighet.

Kommo's (grek., eg. slag, veklagan), i det grekiska skådespelet en (vanligen klagande) växelsång mellan kören och en af skådespelarna.

Kommotiön (lat. *commotio*), skakning, nyttjas inom medicinen stundom i sammansättningarna hjärnkommotion (*commotio cerebri*), hvarför dock numera vanligen nyttjas ordet hjärnskakning (se Hjärnsjukdomar, sp. 853), och

ryggmärgskommotion (se Ryggmärgssjukdomar).

Kommotionspsykös, *med.*, detsamma som traumatisk neuros.

Kommūn (fr. *commune*, af lat. *commūne*, "samskyldighet", gemensamhet; ty. *gemeinde*), ett samhälle inom en stat, hvilket upptager sitt särskilda landområde och som ett statens organ verkar för dess ändamål, på samma gång som det ombesörjer sina egna samhällsangelägenheter. Somliga kommuner (i Sverige t. ex. länen) kunna omfatta flera smärre kommuner; endast för dessa senare grundkommuner l. primärkommuner brukas benämningen kommun i egentlig och inskränkt mening. Både för vården om sina egna samhällsangelägenheter och som organ för statsverksamheten måste kommunerna vara i besittning af en viss grad af *självstyrelse*. Att i det ena såväl som i det andra afseendet utstaka de med hänsyn till föreliggande förhållanden rätta gränserna för denna kommunernas befogenhet utgör kommunallagstiftningens uppgift (se Kommunallagar). — Äfven kyrkan, såsom samfund, innefattar kommuner, kyrkokommuner, hvilka utgöras af kyrkoförsamlingarna, betraktade som kyrkligt-ekonomiska självstyrelseenheter. Likasom kyrka och stat äro särskilda organismer, äro ock kyrkokommunerna i och för sig åtskilda från de världsliga l. borgerliga kommunerna, men inom åtskilliga länder ha båda slagen, såsom fästa vid gemensamma områden, i verkligheten mer eller mindre sammansmält med hvarandra. Olägenheter, som uppkommit däraf, ha föranledt senare tiders sträfvan att frigöra dem från hvarandra. Många tätare bebyggda platser, såsom stationssamhällen, större fiskelägen o. d., tillhöra i allmänhet den kommun, inom hvilken samhället är beläget, men för beslut om och verkställighet af vissa ärenden utgöra de ett särskildt slags kommuner: municipalsamhällen (se d. o.).

Rörande kommunallifvets historiska utveckling i Skandinavien och utlandet se Kommunernas historia. Redogörelse för det nuv. kommunalväsendet i andra länder meddelas i art. rörande de olika länderna samt delvis äfven i andra artiklar, t. ex. Borgare, Fattigvård, Kommunalbeskattning. I denna art. behandlas endast kommunalväsendet i *Sverige*, sådant som det framträder i de egentliga kommunerna l. primärkommunerna (om de större kommunerna se Härad, Län och Landsting). I art. Kommunallagar uppräknas de författningar, som — med åtskilliga efter hand tillkomna smärre förändringar, de viktigaste rörande kommunalbeskattningen (se d. o.) — reglera primärkommunerna och för hvilkas tillkomst redogöres under Kommunernas historia. Bland gällande, för kommunalväsendet viktiga författningar må f. ö. nämnas: förnyade stadgan ang. folkundervisningen i riket af 10 dec. 1897, innefattande hufvudsakligen en kodifikation af de i art. Folkskola omnämnda äldre bestämmelser, förordn. ang. fattigvården, hälsovårdsstadgan, ordningsstadgan för rikets städer, brandstadgan för rikets städer, byggnadsstadgan för rikets städer, förordningarna ang. villkoren för försäljning af brännvin, af vin och öl samt af alkoholfria drycker och svagdricka, lagen om vård af enskildas skogar, mantalsskrifningsförordningen, 1895 års lagar ang. skyldighet för kommuner och enskilda att fullgöra rekvisitioner för krigsmaktens behof, förordningarna om inkomst- och förmögenhetsskatt, om bevillning och om taxeringsmyndigheter, lagarna om fjärdingsmansbestyrets utgörande, om barnmorskas anställande och om fosterbarns vård, kungörelsen om grunderna och sättet för markegångsprisens bestämmande, lag och stadgar om prästval och om prästerskapets aflöning, ang. allmänt ordnande af klockarnas löneinkomster och sättet för organistlönens utgående, åtskilliga specialförfattningar rörande kommunalbeskattningen, äfvensom 1884 års lag ang. tillsyn å förmyndares förvaltning af omyndigs egendom i hvad den afser kommuns betydelse för förmynderskapsväsendet.

1. Hvarje *socken på landet*, hvarje *köping* för sig eller gemensamt med den socken, inom hvilken den är belägen, samt hvarje *stad* med därunder lydande område utgör för sig en kommun med rätt att vårda sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, såvidt deras handhafvande icke författningsenligt tillkommer offentlig ämbetsmyndighet samt med undantag för kyrkliga och folkskoleärenden, hvilkas ombesörjande såväl i stad som på landet tillkommer *kyrkoförsamlingen* (se nedan). Två eller flera socknar kunna ha gemensam kommunalförvaltning; en lands- och en stadskommun blott undantagsvis. *Medlem af en kommun* är enhvar, som där är mantalsskrifven, äfvensom enhvar, som, utan att vara detta, därstädes eger eller brukar fast egendom eller är uppförd till allmän bevillning för inkomst af kapital eller arbete. Hvad kommunen samfälldt tillhör, i fastighet, rörligt kapital eller inkomstgifvande rättighet, äfvensom medel, hvilka staten beviljat kommunen, anses, där ej annorlunda är stadgadt, som tillgång till betäckande af kommunens gemensamma utgifter. Till bestridande af utgifter därutöfver för kommunens gemensamma gagn eller särskilda behof äro kommunens medlemmar underkastade beskattning. — Den i kommunalförfattningen *för landet* hyllade, låt vara *graderade* likställigheten mellan kommunens alla medlemmar i kommunala rättigheter och skyldigheter genomfördes äfven i 1862 års kommunalförfattning *för stad* så till vida, att enligt denna delaktighet i såväl de kommunala rättigheter, hvilka förut uteslutande tillkommit borgare (se d. o.), som de särskilda kommunala skyldigheter, hvilka ålegat uteslutande dessa, skulle tillkomma alla medlemmar af stadskommunen, därest de icke af grundlagarna särskildt förbehållits borgerskapet (såsom fallet då var med rätten att föreslå borgmästare), och med de inskränkningar, att egendom, som särskildt tillhörde det burskapsegande borgerskapet eller någon annan viss klass af stadens medlemmar, skulle, till dess annorlunda förordnades, förvaltas och användas i enlighet med gällande föreskrifter, samt att förefintliga bestämmelser om vissa skyldigheters utgörande endast af vissa klasser af städernas invånare, borgare eller fastighetsegare, fortfarande förblefve i kraft, till dess annorlunda förordnades (jfr Burskap). I skrifvelse till K. M:t af 13 juni 1863 anmälde emellertid rikets ständer, att sistberörda inskränkningar stodo i strid med den af ständerna redan 1860 uttalade grundsats om alla stadsinvånares likställighet i kommunala rättigheter och skyldigheter, såvidt grundlagen icke därför lade hinder i vägen.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

samt att genom deras tillämpning enhet och sammanhang i förvaltningen af städernas angelägenheter skulle fortfarande komma att saknas, hvadan ständerna anhöllo om åtgärders vidtagande för att likställighetsgrundsatsen i vidsträcktare mån måtte kunna genomföras i städerna. Med anledning däraf förordnade K. M:t genom cirkulär 10 juli 1863, att vederbörande i städerna skulle höras, huruvida de själfmant ville förena sig om en sådan likställighet; och till följd af detta påbud träffades under de båda följande decennierna *likställighetsöfverenskommelser* inom städerna. Dessa öfverenskommelser ha fastställts genom särskilda k. resolutioner, de s. k. *likställighetsresolutionerna*. Ehuruväl genom dessa likställighetsgrundsatsen äfven inom städerna blifvit i större eller mindre grad genomförd, kvarstå dock ännu afvikelser. Inom *kyrkoförsamlingarna* lider likställighetsgrundsatsen det undantag, att främmande religionsbekännare och de, som anmält sig till utträde ur svenska kyrkan, sakna rätt att deltaga i kyrkostämmans öfverläggningar och beslut, men kunna fr. o. m. 1 jan. 1910 för inkomst från kapital och arbete befrias från halfva beloppet af afgifterna till svenska kyrkans prästerskap och betjäning. — Af annan art äro för landskommunerna och kyrkoförsamlingarna gällande bestämmelser därom, att ärenden, som röra vissa fastigheter ensamt, afgöras endast af innehafvarna af sådana fastigheter (se Allmänning, Sockenmagasin och Sockenombud). Särskilda bestämmelser gälla för val af nämndemän och riksdagsmän, af präst och af elektorer för val af lekmannaombud vid kyrkomöte. — *Stockholms* kommuns och kyrkoförsamlingars författningar äro till större delen byggda på enahanda grunder som öfriga städers. Om *köpingar* se d. o.

2. Kommunens *beslutanderätt* utöfvas *på landet* af kommunalstämma, såvida icke denna med minst $^2/_3$ af de i omröstningen deltagandes röster efter röstvärdet beslutar att åt kommunalfullmäktige öfverlåta sin beslutanderätt. Förslag till afskaffande af kommunalfullmäktige må icke väckas, förrän fem år förflutit efter deras införande, och är beroende af enahanda röstöfvervikt. Äfven då kommunalfullmäktige finnas, fortfar emellertid kommunalstämman att afgöra följande ärenden, nämligen: frågor om försäljning, pantförskrifning eller utbyte af kommunen tillhörig, för dess gemensamma nytta afsedd fastighet, som den genom gåfva eller testamente erhållit, så ock öfverenskommelse, medförande förändring i kommunens rättigheter till sådan fastighet; påläggande af afgifter, som erfordra uttaxering för längre tid än fem år; upptagande af lån, ställdt på längre återbetalningstid än två år (fr. o. m. 1913 alla lån, som kräfva K. M:ts stadfästelse); justering af kommunens röstlängd samt debiteringsoch uppbördslängder; val till ordförande och vice ordförande i kommunalstämman och kommunalnämnden, så ock till kommunalfullmäktige och ledamöter i kommunalnämnden. Endast i ett tjugutal köpingar och större landskommuner har kommunalfullmäktigeinstitutionen införts. 1862 års förordning förlade till kommunalstämman (eller kommunalfullmäktige) alla de ärenden, som enligt särskilda författningar hörde under sockenstämmas handläggning (se Kommunernas historia), äfvensom de öfriga angelägenheter, hvilka kommunen som sådan egde att vårda, med undantag af dem, som särskildt tillades kyrkostämman. Den beslutande kommunalmyndigheten eger att för upprätthållande af de ordningsstadgar, som den finner skäl att för kommunen uppgöra, bestämma viten från 1 t. o. m. 20 kr. *Rösträttigad* å kommunalstämma är en hvar välfrejdad svensk undersåte (man eller kvinna), som är medlem af kommunen samt, enligt hvad nedan sägs, förbunden att till denna erlägga skatt och icke häftar för oguldna kommunalutskylder; så ock bolag. *Röstvärdet* bestämmes fr. o. m. 1910 efter *en 40-gradig skala* (se Kommunal röstskala). Stämman utser bland röstberättigade, inom kommunen bosatta män och kvinnor, som uppnått 25 års ålder och mot hvilka icke vissa lagbestämda hinder föreligga, för fyra år en ordf. och en vice ordf., från hvilka uppdrag endast vissa lagbestämda eller eljest af stämman godkända ursäkter eller afsägelseskäl gälla. Kungörelse om kommunalstämmas hållande utfärdas af ordf. och skall viss tid förut från predikstolen pålysas, såframt ej särskildt brådskande anledning föreligger eller då fråga blott är om afslutande af ärende, som från en stämma uppskjutits till en ny sådan. Tre ordinarie kommunalstämmor skola årligen, i senare hälften af mars, i oktober och december, hållas för bestämda ärendens handläggning. Eljest hålles kommunalstämma, då K. M:ts befallningshafvande eller kommunalnämnden eller ordf. finner nödigt, hvarjämte äfven röstberättigad enskild man eller kronobetjänt kan för uppgifvet ärende begära sådan. Beslut fattas medelst *ja* och *nej* på framställd proposition. Äskas omröstning, sker den öppet och efter upprop. Till beslut fordras fr. o. m. 1910 i sex fall *två tredjedelar* af de i omröstningen deltagandes *röster* efter röstvärdet, nämligen då beslutet afser: a) afhändande af fast egendom eller därifrån härflytande rättighet eller inköp af sådan egendom, såvida ej inköpet afser genomförande af fastställd stadsplan eller tomtindelning; b) beviljande af anslag till nya ändamål eller behof; c) beviljande af anslag, hvartill medel skola anskaffas genom upplåning; d) upptagande eller förnyande af lån eller förlängning af tiden för erhållet låns återbetalande eller ingående af borgen (jfr Kommunallån), e) antagande eller afskaffande af kommunalfullmäktige (se ofvan); f) fattigvårdssamhälles fördelning i rotar eller ändring (*icke* upphäfvande) af införd rotedelning. I öfriga fall fordras för beslut blott enkel pluralitet, d. v. s. mer än hälften af de afgifna rösterna. Vid beviljande af anslag skall fr. o. m. 1910 beslutet tillika innefatta, huruvida anslaget skall utgå af tillgängliga medel eller erforderligt belopp uttaxeras eller upplåning däraf ske. Vid lika röster för olika meningar gäller den, som de fleste röstande efter hufvudtalet bifallit, och, om äfven efter sådan beräkning rösterna äro lika, ordf:s mening. Val skall, om så äskas, förrättas med slutna sedlar. Vid lika röstetal skiljer lotten. Där kommunalfullmäktige finnas, skola de utgöras af kommunalstämmans ordf. och vice ordf. (hvilka äfven hos kommunalfullmäktige inneha samma befattningar), af kommunalnämndens valda medlemmar samt så många af kommunalstämman särskildt utsedda ledamöter, att hela antalet fullmäktige blir fyra gånger så stort som de valde medlemmarnas i kommunalnämnden. I afseende på valbarhet, vals förrättande, ursäkt och afsägelse gälla samma regler

som för ordf. i kommunalstämma. De valde kommunalfullmäktige utses likaledes för fyra år, dock så, att hvartannat år halfva antalet ombytes. För beslutmässighet fordras, att mer än hälften af fullmäktige är tillstädes; uteblifvande utan förfall är belagdt med böter. Vid omröstning — denna sker öppet — eger hvarje fullmäktig 1 röst; vid lika röstetal segrar ordf:s mening. I öfrigt gälla samma regler som för kommunalstämma och äfven kvalificerad majoritet för sådana ärenden, där det är erforderligt vid kommunalstämma.

Stadskommunernas beslutanderätt utöfvas genom allmän rådstuga (se d. o.) eller genom stadsfullmäktige, där sådana finnas. Den af magistraten på grund af taxeringslängden för allmänna bevillningen upprättade längden öfver stadens röstegande medlemmar jämte det på en hvar af dem sig belöpande röstetalet skall hvarje gång vara tillgänglig för granskning åtta dagar, innan den tillämpas, och anmärkning däremot bör anmälas samt af magistraten afgöras, innan något ärende företages. *Röstvärdet* beräknas äfven i stad fr. o. m. 1910 efter en *40-gradig skala* med något annorlunda begränsning än på landet (se Kommunal röstskala). Kallelse till allmän rådstuga utfärdas af magistraten och kungöres genom offentligt anslag, inom liknande tid som kungörelse om kommunalstämma, samt i tidning, där sådan finnes. Ärendena skola på förhand beredas af magistraten. Om besluts fattande och val gälla enahanda regler som för kommunalstämma. Stadsfullmäktiges *antal*, där sådana skola utses, bestämmes af allmänna rådstugan inom de gränser, att, där invånarnas antal ej öfvergår 2,000, utses 20 fullmäktige; för öfver 2,000 t. o. m. 5,000: 21—25; för öfver 5,000 t. o. m. 10,000: 26—30; för öfver 10,000 t. o. m. 20,000: 31—40; för öfver 20.000 t. o. m. 40,000: 41—50; och för öfver 40,000: 51—60. I Stockholm äro de 100. För valet skall stad med mer än 10,000 inv. indelas i valkretsar, som hvardera utser minst 10, högst 25 stadsfullmäktige, utan att dock valbarheten är inskränkt inom dessa. *Valsättet* är fr. o. m. 1910 proportionellt (se Proportionella val). Valbara äro stadens röstberättigade män och kvinnor med samma villkor, som gälla för kommunalfullmäktige och med ungefär motsvarande bestämmelser om ursäkt och afsägelse samt om tjänstgöringstid. Länets och stadens ämbets- och tjänstemän må med hänsyn till sin ställning icke vara stadsfullmäktige. Stadsfullmäktige välja årligen bland sig en ordf. och en vice ordf. Vid sammanträdena eger borgmästaren eller, vid hinder för honom, en af magistraten utsedd ledamot vara tillstädes och deltaga i öfverläggningarna, men ej i besluten. Ordinarie sammanträden hållas årligen å samma tider och för samma ändamål, som äro bestämda för allmän rådstuga, där stadsfullmäktige ej finnas, samt f. ö. så ofta K. M:ts befallningshafvande, magistrat eller de fleste af fullmäktige äska eller ordf. finner nödigt. Kallelse utfärdas af ordf. och delgifves en hvar fullmäktig senast dagen före sammanträdet. Vid sammanträde väckta förslag skola före afgörandet för utredning öfverlämnas till stadens drätselkammare (se Drätsel) eller annan af stadskommunen tillsatt styrelse, dit desamma efter ärendets beskaffenhet höra, eller till särskildt utsedda personer. Stadsfullmäktige äro skyldiga att meddela yttranden eller fatta beslut öfver alla de frågor, som hänskjutas till dem af högre myndighet eller af magistraten. Intet ärende får företagas, därest ej minst $^2/_3$ af stadsfullmäktige äro tillstädes; förfallolös utevaro straffas med böter. Förhandlingarna äro i regel, likasom allmänna rådstugans, offentliga. För omröstning och val gälla enahanda bestämmelser som för kommunalfullmäktige.

Kyrkoförsamlingens beslutanderätt utöfvas af kyrkostämma. De ärenden, som tillkomma denna, äro, i motsats till lands- och stadskommunernas befogenheter, uppräknade i kyrkostämmoförfattningarna och noga bestämda. Rättighet att deltaga i kyrkostämmas öfverläggningar och beslut tillkommer *på landet* den, som på kommunalstämma, *i stad* den, som vid allmän rådstuga eger rösträtt, med redan nämnda undantag. Vid omröstning följes *på landet* hvad för kommunalstämma, *i stad* hvad för allmän rådstuga är stadgadt i afseende på röstberäkning m. m. I Stockholm röstas dock efter en 20-gradig skala, så att hvarje helt eller påbörjadt 8-tal af bevillningskronor ger en röst, högst 20 röster. Där stads- och landsförsamlingar äro i kyrkligt afseende förenade, röstas efter för hvardera församlingen eljest gällande röstlängd; stadsförsamlingens medlemmar bibehållas vid sitt röstetal, och landsförsamlingens rösters värde bestämmes efter en särskild formel. Kyrkoherden eller hans ställföreträdare, i vissa fall annan prästman, för ordet å kyrkostämma. Tre ordinarie kyrkostämmor skola årligen hållas, nämligen i maj, okt. och dec. I öfrigt hålles kyrkostämma, då K. M:ts befallningshafvande, domkapitlet, visitationsförrättare, magistraten, kyrkorådet, skolrådet, särskild församlingsbiblioteksstyrelse eller särskild barnavårdsnämnd det äskar, eller då ordf. finner nödigt, hvarjämte enskild röstberättigad kan begära sådan. Om kallelse till kyrkostämma — genom ordf. — gälla liknande föreskrifter som beträffande kommunalstämma och allmän rådstuga. Ärendena skola före afgörandet beredas af kyrkorådet eller skolrådet (om dessa se nedan) eller af särskildt utsedda personer. Vid omröstning och val gälla samma bestämmelser som vid kommunalstämma. Skall vid kyrkostämma i moderförsamling ärende företagas, som tillika angår annexförsamlings rätt eller skyldighet och fordrar gemensam öfverläggning, kallas annexförsamlingen till sammanträde med moderförsamlingen. Då i städer, som bestå af flera församlingar, till afgörande förekommer fråga, som angår alla eller flera af dessa, skall sådan fråga handläggas å gemensam kyrkostämma, under ordförandeskap af den bland stadens kyrkoherdar, som domkapitlet därtill förordnar. I *Göteborg* utgöra stadens 9 territoriella församlingar i kyrklig-ekonomiskt hänseende en enhet, hvars beslutanderätt utöfvas af kyrkofullmäktige från alla församlingarna, och staden har en gemensam *folkskolestyrelse*. Äfven *Malmö* och *Gäfle* utgöra hvar för sig ett enda skolområde med för staden gemensam skolstyrelse. Från 1909 kan folkskoleväsendet ställas under stadsfullmäktige. Då utses en särskild folkskolestyrelse af 8—20 medlemmar, halfva antalet utsedt af stadsfullmäktige och halfva antalet af kyrkostämman. Kyrkofullmäktige förekomma eljest endast i *Stockholm*.

3. *Verkställighet och förvaltning* tillkomma inom *landskommunerna* en kommunalnämnd eller andra för särskilda verkställighetsåtgärder utsedda

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

styrelser eller personer. Kommunalnämnden, jämte suppleanter till halfva antalet, utses inom hvarje kommun af kommunalstämman, som ock bestämmer ledamöternas antal, hvilket kan växla mellan 3 och 11. Om valbarhet, afsägelse, tjänstgöringstid och afgång gälla samma regler som för ordf. i kommunalstämma, dock att suppleanterna till hela antalet omväljas hvartannat år. Vissa personer få med hänsyn till sin ämbets- eller tjänstemannaställning icke tillhöra kommunalnämnden; andra ämbets- och tjänstemän kunna ej emot sin vilja förpliktas därtill. Kyrkoherden eller hans ställföreträdare har rätt att i nämndens förhandlingar och beslut deltaga. Kommunalnämndens ordf. och vice ordf. väljas af kommunalstämman bland nämndens ledamöter. Är ordf. eller vice ordf. icke tillstädes, utser nämnden själf ordf. Nämnden sammanträder, då den själf bestämmer och f. ö. så ofta ordf. finner nödigt eller minst halfva antalet ledamöter yrkar det. För beslutmässighet fordras, att mer än halfva antalet är tillstädes eller alla, om ledamöterna äro blott 3. Vid omröstning och val gälla samma regler som för kommunalfullmäktige. På nämnden ankommer att, vid behof, för olika delar af kommunens område antaga till biträde särskilda personer, som handla på nämndens ansvar och efter dess föreskrifter. Kommunalnämnden eger att för erkända öfverträdelser af de särskilda ordningsstadgar, öfver hvilkas efterlefnad nämnden har att vaka, ådöma i dessa utsatta böter och viten; men om den tilltalade nekar till gärningen, anmäles förhållandet hos vederbörande åklagare till beifran inför domstol. Kallas någon, som bor eller uppehåller sig inom kommunen, behörigen till inställelse inför nämnden för att höras i ordningsmål eller i ärenden, för hvilka han inför nämnden är skyldig redogörelse, skall han hörsamma kallelsen. Uteblir han utan laga förfall, må böter och förwvade viten till visst belopp användas och, om detta ej hjälper, K. M:ts fängelsestraffvande tillitas. Kommunalnämnden utser årligen inom sig en kassaförvaltare. Nämndens ledamöter ansvara gemensamt för de medel nämnden förvaltar äfvensom för de säkerhetshandlingar, mot hvilkas antaglighet de icke till protokollet gjort anmärkning; denna ansvarighet fortfar, tills förvaltningen af stämman eller, efter klander, af domstol godkänts, eller ock ett år klanderfritt förflutit efter räkenskapernas granskning.

Inom *stadskommunerna* tillkomma verkställighet och förvaltning — under inseende af magistraten, där sådan finnes — drätselkammaren (se Drätsel) och de särskilda styrelser eller personer, som för sådant ändamål af allmän rådstuga eller stadsfullmäktige utses. I stad, där magistrat ej finnes, tillhöra de bestyr, som eljest åligga denna, den där särskildt tillsatta styrelsen.

I hvarje *kyrkoförsamling* skola finnas ett kyrkoråd och ett skolråd som förvaltande och verkställande myndigheter i kyrko- och folkskoleangelägenheter. Inom samma pastorat eller stad kunna icke flera församlingar förena sig om gemensamma kyrkoråd och skolråd. Kyrkorådet och skolrådet kunna förenas till ett gemensamt kyrko- och skolråd. I båda är kyrkoherden eller hans ställföreträdare ordf. Skolrådet väljer inom sig vice ordf. Ledamöter äro i kyrkorådet församlingens kyrkvärdar samt så många på kyrkostämma valda män eller kvinnor, som församlingen finner lämpligt utse, och i skolrådet på enahanda sätt till lämpligt antal utsedda personer. Antalet ledamöter, ordf. inberäknad, må i intetdera understiga 5. Ledamöterna väljas för 4 års tid. Suppleanter utses på samma sätt som för kommunalnämnden. För valbarhet gälla ungefär enahanda bestämmelser som för ledamöter af kommunalnämnd, hvarjämte församlingens redovisningsskyldiga och aflönade betjänte ej kunna vara ledamöter af kyrko- eller skolråd. Dessa sammanträda på ordf:s kallelse, så ofta han finner det nödigt, eller då minst halfva antalet af ledamöterna gör framställning därom. I båda fordras för beslutmässighet, att mer än halfva antalet ledamöter är närvarande. För omröstning gäller detsamma som beträffande kommunalnämnd. Kyrkorådet eger, i fråga om de på dess omvårdnad beroende ordnings- och sedlighetsmål, enahanda rätt som kommunalnämnden att till inställelse inför sig kalla och tvinga inom församlingen boende eller sig uppehållande personer. Skolrådet har att ställa sig till efterrättelse de rörande folkskoleundervisningen gifna stadgarna. Kyrkoråd och skolråd utse årligen inom sig kassaförvaltare. Ledamöternas af kyrkorådet och skolrådet ansvarighet är enahanda bestämd som ledamöternas i kommunalnämnden. Om vård af kyrka och kyrkoegendom samt af under domkapitlets inseende ställda medel, äfvensom i fråga om föryttring af sådan egendom gälla särskilda föreskrifter (jfr Kyrkoegendom). I *Göteborg* finnes, utom de särskilda församlingarnas kyrkoråd, jämväl en för församlingarna gemensam, af kyrkofullmäktige vald kyrkonämnd.

Kommunalt röstberättigade *kvinnor* äro fr. o. m. 1910 under samma villkor som män valbara till alla kommunala förtroendeuppdrag utom till landstingsmän, men kunna i regel när som helst afsäga sig uppdragen. Röstberättigad gift kvinna är icke obehörig att utöfva kommunalt uppdrag på den grund att hon står under mannens målsmanskap.

4. *Bidragsskyldighet till kommunens behof*, såvidt de medelst *beskattning* måste fyllas, åligger *på landet* i allmänhet en hvar, som inom kommunen, ehvad han därstädes är bosatt eller ej, eger eller brukar hemman, hemmansdel eller annan i mantal satt jord eller från hemman under full eganderätt afsöndrad eller till allmän bevillning för sig taxerad fastighet, eller därstädes är taxerad till allmän bevillning för inkomst; så ock bolag. Men jordegare eller boställsinnehafvare, som åt landbo eller arrendator upplåtit jord eller boställe, är befriad från utgörande af utskylder därför, enär dessa erläggas af brukaren. I *stad* åligger sådan skyldighet i allmänhet hvarje kommunens medlem, som i näst förut upprättade, vederbörligen fastställda taxeringslängd är taxerad för inkomst af fast egendom, kapital eller arbete; så ock bolag. De, som äro skyldiga att erlägga *kommunalutskylder*, äro i regel äfven skyldiga att erlägga de afgifter, om hvilka kyrkostämma beslutar. Om den allmänna och de särskilda grunderna för ifrågavarande utskylders utgörande se Kommunalbeskattning. Utgifts- och inkomstförslag uppgöras inom landskommun — på grund af specialförslag af särskilda styrelser, där sådana äro för vissa förvaltningsbestyr tillsatta — årligen af kommunalnämnden; inom stadskommun, med ledning af de från drätselkammaren infordrade upplysningarna, af magistraten; samt för kyrkan af kyrkorådet och för skolan af skolrådet. På grund af de af veder-

börande myndighet, kommunalstämma eller kommunalfullmäktige, allmän rådstuga eller stadsfullmäktige, öfver kommunalnämndens eller magistratens nämnda förslag fattade besluten uppgör kommunalnämnden eller magistraten *debiterings-* och *uppbördslängder*. Sedan dessa för granskning tillhandahållits de skattskyldige och sedan de beslutande myndigheterna inom dec. månads slut hvarje år pröfvat gjorda anmärkningar samt justerat längderna, öfverlämnas de till kommunalnämnden eller drätselkammaren, som utfärdar *debetsedlar* och tillställer dem de skattskyldige. De bidrag, som sålunda beviljas att under det nästföljande året utgå, anses för det löpande årets kommunalutskylder och fördelas till utgörande på dem, som under det löpande året varit till kommunen skattskyldiga. *Uppbördsstämma* hålles å landet före febr. månads utgång af kommunalnämnden eller vissa dess medlemmar, såvida icke kommunalstämman annorlunda förordnar om tid och sätt för uppbörden, och i stad af drätselkammaren på den tid staden finner lämplig. Hvad kyrkostämman till uttaxering beslutit skall, alltefter ändamålets beskaffenhet, genom kyrkorådet eller skolrådet delgifvas kommunalnämnden eller drätselkammaren, hvilka, hvar i sin ort, verkställa debitering och uppbörd af dessa afgifter och aflämna medlen till kyrkorådet eller skolrådet. Dock eger kyrkostämman besluta om annan ordning för uppbörden. *Restlängder* öfverlämnas för indrifning till ortens kronofogde eller magistraten. Räkenskaperna äro ställda på kalenderår. Särskilda styrelser redovisa inför kommunalnämnden eller drätselkammaren, hvilkas räkenskaper, likasom kyrkorådens och skolrådens, undergå granskning af revisorer, utsedda af de beslutande kommunalmyndigheterna, hvarefter och sedan vederbörandes förklaringar infordrats öfver därvid gjorda anmärkningar, sagda myndigheter besluta, huruvida dessa må förfalla eller till laglig åtgärd föranleda.

5. För att vinna bindande kraft erfordra kommunalstämmas, stadsfullmäktiges och allmän rådstugas beslut K. M:ts fastställelse, då besluten angå: a) försäljning, pantförskrifning eller utbyte af kommunen tillhörig, för dess gemensamma nytta afsedd fastighet, som den genom gåfva eller testamente erhållit, så ock öfverenskommelser, medförande förändring i kommunens rättigheter till sådan fastighet; b) upptagande af lån, ställdt på längre återbetalningstid än två år (om de fr. o. m. 1 jan. 1913 i kraft trädande nya bestämmelserna om kommuners lånerätt se Kommunallån); samt c) förslag till nya eller förhöjda afgifter å d n allmänna rörelsen, såsom väg-, bro- och färjpenningar m. m.; likaså kyrkostämmas beslut rörande dels under a) och b) omförmälda ärenden, dels påläggande af afgifter, hvilka erfordra uttaxering för längre tid än 5 år. K. M:ts befallningshafvande åter underställas lands- och stadskommuns beslut om sistnämnda slags afgifter, om kommunalstadgar till främjande af sedlighet, hälsovård, ordning och säkerhet inom kommunen; landskommuns beslut i fråga om kommuners sammanslagning till gemensam kommunalförvaltning eller om upphörande af sådan, samt slutligen af stadskommun upprättade allmänna planer för hushållningen med stadens donationsjord. K. M:ts befallningshafvande har att oförändradt fastställa eller på anförda skäl ogilla beslutet; i senare fallet eger vederbörande kommunalmyndighet klaga hos K. M:t. Medlem af kommun eller kyrkoförsamling, som ej nöjes åt den beslutande myndighetens beslut i kommunens eller församlingens gemensamma angelägenheter, eger rätt att, om han anser antingen att beslutet kränker hans enskilda rätt eller eljest hvilar på orättvis grund, eller att det icke tillkommit i laga ordning, eller att det står i strid med allmän lag eller författning eller annorledes öfverskrider deras befogenhet, som fattat beslutet, inom viss tid däruti söka rättelse genom besvär hos K. M:ts befallningshafvande eller, hvad vissa af kyrkoförsamlingens beslut angår, hos domkapitlet. Gå besvären ut på något af de tre sistnämnda fallen, eger den pröfvande myndigheten, om den godkänner besvären, förbjuda beslutets verkställighet. I förstnämnda fallet gäller, under samma förutsättning, rättelsen till förmån för den, som klagat; men beslutet står i öfrigt fast, om det icke finnes strida mot allmän lag eller författning eller eljest hvila på orättvis grund, då den pröfvande myndigheten ock må förordna om upphäfvande af beslutet i dess helhet. Då kyrkoförsamlings beslut kan anses höra till gemensam behandling af K. M:ts befallningshafvande och domkapitlet, böra dessa gifva hvarandra del af besvären. I den pröfvande myndighetens utslag må, utom där annorlunda är särskildt stadgadt, ändring inom viss tid sökas hos K. M:t. För besvärs anförande mot kommunalnämnds beslut i sådana ärenden, hvilka nämnden enligt särskilda författningar har att handlägga, gäller, hvad i dessa för hvarje fall finnes stadgadt. Öfver kyrkoråds och skolråds beslut (dock ej öfver kyrkoråds beslut ang. varning för oenighet i äktenskap) anföras i regel besvär i samma ordning som öfver kyrkostämmobeslut. Litt.: K. Hagman, ”Sveriges kommunallagar af den 21 mars 1862 jämte bihang” (under utgifning sedan 1910). Jfr äfven G. A. Aldén, ”Medborgarens bok. II. Handledning för menige man i svensk kommunalkunskap” (9:e uppl., 1909). C. O. M. (G. A. A.)

Kommunala arbetsförmedlingsbyråer. Se Arbetsförmedling.

Kommunala besvär, bördor, onera. Se Besvär och Kommunalbeskattning.

Kommunala mellanskolor. Se Skolväsen.

Kommunalbeskattning, kommunalmedlemmarnas beskattning för kommunens behof. Under sådan beskattning faller således lika litet kommunvis skeende beskattning för statens räkning, t. ex. landskapsvis åtagen bevillning (se Beskattningsrätt, sp. 110, 111), som statsskatters upptagande — med eller utan kommunal ansvarighet för de enskildes bidrag — medelst s. k. kontingentering eller repartition (se Repartitionsskatt). Den kommunala beskattningen har öfvervägande varit af direkt natur. I samhällenas början fylldes kommunernas likson statens behof företrädesvis genom besvär (se d. o.) i öfrigt mest genom personliga skatter i varor eller penningar. Med kristendomens utbredande fick kommunalbeskattningen stor utveckling genom de många afgifter till kyrkan och prästerskapet, som påbjödos kyrkliga byggnadsbesvär, biskopsgengärd (se Gengärd), tionde, afgifter af icke tiondeskyldiga, penningoffer, matskott, klockarlön etc. I Sverige var sålunda sockenbeskattningen så godt som uteslutande kyrklig. På det världsliga området spåras blott ringa sockenbeskattning. Inom de större kommunerna förekommo, utom afgifter för rättskipning och uttaxering af gemensamma böter, företrädesvis besvär, såsom

väg- och brobyggnadsskyldighet, skallgångsplikt, skyldighet att hålla varggård och vargnät m. m. Gränsen mellan de kommunala besvären och de allmänna, eller statsbesvären, var ofta svåfvande, t. ex. skjutsningsbesväret. Särskilda behof föranledde inom städerna särskilda besvär: skyldighet till brandvakt etc. Två drag karakterisera den forna kommunalbeskattningen. Det första är, att de kommunala bördorna voro lagligen bestämda till både arten, grunden och, i allmänhet, t. o. m. beloppet. Någon beskattningsrätt, utöfver hvad lagen sålunda utstakat, öfver kommunalmedlemmarna, såframt de ej enhälligt och frivilligt åtogo sig en börda, tillkom icke kommunen. Blott inom nämnda gränser kunde alltså någon kommunal självbeskattning utöfvas. Det andra är, att specialitetsgrundsatsen utan undantag gällde, d. v. s. att för hvarje sålunda lagbestämdt ändamål utgick en viss skatt eller ett visst besvär, i regel efter sin särskilda grund, men icke gemensamt för alla eller flera ändamål. Beträffande grunden märkes, att personlig utdebitering synes ha skett lika per man, att besvären voro dels personliga (t. ex. efter bondetalet utgående dagsverken), dels reala (t. ex. körslor efter jordatalet), och att i tionden förekom större tillämpning af förmögenhetsskatt (se d. o.). I städerna blef till följd af deras mångfaldigare samhällsbehof beskattningen tidigt mera utvecklad: den allmänna stadsutskylden, *skottet* (se d. o.), synes ha utgått efter förmögenhet (visst för marken). På landsbygden bibehöll kommunalbeskattningen sin nyss angifna karaktär ända in på 1800-talet. Reformationen ingrep djupt i sockenbeskattningen, framför allt därigenom, att större delen af tionden indrogs till kronan. Viktiga författningar gafvos om tionde, prästlön o. s. v. De kommunala besvären reglerades längre fram i bygningabalken af 1734 års lag. Nya afgifter och besvär hade emellertid tillkommit och tillkommo framgent, såsom för fattigvård, skolväsen, sjukvård, tingshus och häradsfängelse, rådstufvor i städerna, fjärdingsmansbestyr, gaturenhållning i städerna o. s. v. För alla dessa bestämdes särskilda grunder. Först i 1843 års förordning medgafs åt sockenstämma rätt att pålägga afgifter för vissa, icke särskildt lagstadgade ändamål, dock ännu med begränsning till vissa uppräknade fall. Därvid föreskrefs att, såvida ej annan grund särskildt vore stadgad eller öfverenskommelse om sådan träffades, alla af stämman beslutade afgifter skulle utgå efter den för *rösträtt* bestämda grund (se Kommunernas historia, sp. 675—676). Först därefter kan för landsbygden talas om "allmänna kommunalutskylder", ehuruväl detta begrepp i full mening, liksom namnet, är användbart först efter 1862 års författningar, i hvilka de ändamål, för hvilka kommunerna ega beskatta sina medlemmar, ej längre äro specifikt, utan blott inom vissa gränser angifna.

I 1862 års kommunalförordning *för landet* infördes som norm för rösträtt och skattskyldighet s. k. *fyrkvotasättning*, enligt hvilken ett mantal skulle motsvara 100 fyrkar eller skatteenheter och hvarje hemmansdel åsättas sådana i förhållande till dess bråkdel af helt mantal, under det för jordbruksfastighet utan mantal, annan fastighet, frälseränta och öfriga beskattningsföremål fyrktalet bestämdes i förhållande till bevillningen. Detta system befanns så otillfredsställande, att det redan 1863 omändrades så, att *alla* beskattningsföremål åsattes fyrkar i förhållande till bevillningen (se närmare Fyrk). Enligt det ändrade systemet åsattes jordbruket för dess bevillning dubbelt så många fyrkar som andra beskattningsföremål. För hvarje 5 öre jordbruksbevillning åsattes 1 fyrk, men för öfriga beskattningsföremål 1 fyrk för hvarje 10 öre bevillning. Men å andra sidan gaf jordbruksfastigheten i bevillning blott 3 öre för hvarje 100 kronors taxeringsvärde, under det annan fastighet för samma värde gaf 5 öre samt inkomst 1 proc., motsvarande (vid kapitalisering efter 5 proc.) 5 öre för hvarje 100 kronors kapital (se Allmän bevillning). Efter grundskatteafskrifningens beslutande fördubblades fr. o. m. 1893 jordbruksbevillningen, och därefter bestämdes fyrktalen så, att 1 fyrk motsvarade 10 öre af allt slags allmän bevillning. Fr. o. m. 1910 är kommunalbeskattningen skild från bevillningen och utgöres efter *inkomsthundrade*, hvarvid inkomsten af *jordbruksfastighet* beräknas till 6 kr. och af *annan fastighet* till 5 kr. för hvarje fullt 100-tal kr. af taxeringsvärdet enligt senast fastställda taxeringslängd samt i fråga om *inkomst af kapital och arbete* det *beskattningsbara* belopp, för hvilket bevillning erlägges till staten. — För afverkadt virke kan från år 1909 upptagas en särskild kommunalskatt, kallad *skogsaccis* (se d. o.). — "Bevillningskronan" blef redan 1862 antagen för *stads*utskylderna — äldre olikformigheter beträffande utgörandet af vissa bördor i städerna ha till större delen undanröjts genom de s. k. likställighetsresolutionerna — och för *landstings*skatten samt enligt 1878 års skjutsstadga äfven för "bidragen till skjutsentreprenaderna". Fr. o. m. 1910 utgöras stadsutskylder och landstingsskatt liksom kommunalutskylder på landet efter inkomsthundrade. Af *kyrkostämma* beslutade afgifter utgå efter enahanda grunder som kommunalutskylderna. — Under de sista årtiondena ha de allra flesta af de många tillförene efter särskilda, numera föråldrade grunder utgående kommunalafgifterna öfverflyttats på den för "allmänna kommunalutskylder" gällande grund, såsom åtskilliga personliga afgifter och byggnadsbesvär. — Se vidare Kommun, sp. 654—655, och för detaljer i öfrigt Allmän rådstuga, Budkafle, Fattigvård, Fjärdingsman, Folkskola, Gästgifvargård, Gästgifvarskjuts, Häradshöfdingeränta, Kronobrefbäring, Kyrkobyggnadsskyldighet, Laga hus, Landstingsskatt, Mantal, Matlag, Personella skatter, Prostafgift, Prästgårdsbyggnad, Prästlön, Sjukvård, Skallgång, Skjutsväsen, Skolhus, Tingsbyggnad, Tionde, Tiondebod, Vargård och Väghållningsskyldighet.

Utlandets äldre kommunalbeskattning företer, med den mångfaldigaste växling i fråga om de särskilda bördorna och grunderna för deras utgörande, icke blott många likheter i detaljer, i synnerhet beträffande de kyrkokommunala bördorna, utan framför allt full motsvarighet i fråga om hufvuddragen: besvär och afgifter i regel blott för lagbestämda ändamål samt för hvart och ett af dessa särskild utskyld efter särskild grund. I allmänhet har ock, liksom i Sverige, under senare tiden specialitetsgrundsatsen öfvergifvits och allt större förenkling af kommunalbeskattningen genomförts. Det synnerligen mång-

skiftande sätt, hvarpå denna reform i olika länder skett, har berott på kommunalbeskattningens större eller mindre samband med statsbeskattningen, som i hvarje land utbildats efter särskilda af förhållandena och den historiska utvecklingen betingade grunder.

Den *indirekta* beskattningen har fordom varit ganska betydande äfven på det kommunala området, i synnerhet under form af provins-, stads- och orttullar, stundom motsvarade af särskilda afgifter å inom ''tullområdet'' tillverkade varor. De stora hinder för samfärdseln, som uppstodo till följd däraf — än mera ögonskenliga än hvad protektionismen åstadkom mellan staterna —, ha föranledt afskaffandet af dessa inrikes skrankor i de flesta andra länder och jämväl i Sverige. Frankrike har dock för städer och tätare bebyggda orter bibehållit ett ganska omfattande tullsystem. I öfrigt förekomma numera indirekta kommunalafgifter, såvidt de verkligen äro skatter, blott af oväsentligare art och företrädesvis i städerna. I Sverige ha kommunerna andel i brännvinsförsäljningsskatten (se Brännvinslagstiftning). En vanlig kommunalafgift är hundskatt (se d. o.). C. O. M. (G. A. A.)

Kommunalfullmäktige, personer, åt hvilka kommunalstämma öfverlåtit viss beslutande rätt. Se Kommun, sp. 649—651.

Kommunalisering (af kommun), öfvertagande från kommuns sida af verksamhet och uppgifter af ekonomisk art, som förut varit öfverlämnade åt den enskilda företagsamheten att ombesörja. Likasom utvecklingen under de senare årtiondena, i reaktion mot den liberala nationalekonomiens laisser-aller-princip, gått starkt i riktning mot ett utvidgande af *statens* ekonomiska verksamhet, så har den äfven gjort det i fråga om *kommunerna*. I åtskilliga fall ha de drifvande orsakerna härvid varit insikten och öfvertygelsen om, att utan kommunens direkta ingripande ett för dess medlemmar gemensamt behof af vikt icke alls eller icke på ett tillfredsställande sätt skulle bli tillgodosedt. I andra fall har åter den finansiella synpunkten varit dominerande: kommunen skulle genom självständig ekonomisk verksamhet erhålla en inkomst, som kunde tjäna till lättnad i skattetrycket. Härtill är att som en medverkande faktor läggea, åtminstone här och hvar, en i breda lager växande fientlighet mot privatkapitalismen och farhågor för alla slags privata monopol. Kommunaliseringstendenserna (kommunalsocialismen) ha också haft lättast att tränga igenom, när det gällt områden, där ett monopol i följd af sakens natur måste uppstå, såsom i fråga om vattenledning, belysningsverk, spårvägar m. m. — De ifrågavarande sträfvandena ha framträdt med mycket olika styrka i olika länder. Vattenledningsverken äro vanligen i vederbörande kommuns hand, men så är ej i samma grad fallet med belysningsverken. I Frankrike t. ex. är det blott i ett dussin städer, som kommunen själf eger och drifver dessa verk, medan kommunal belysning är genomförd i mer än 500 städer i Förenta staterna likasom i många städer i Tyskland; och i samma riktning går utvecklingen i Storbritannien, Schweiz, Italien o. s. v. Kommunal spårvägsdrift är mycket allmän i England och förekommer äfven i flera tyska och schweiziska städer, men endast undantagsvis i Förenta staterna och Italien. På många håll, med England i spetsen, drifva kommunerna byggnadsverksamhet för att tillgodose de breda folklagrens bostadsbehof, här och hvar finnas också kommunala badinrättningar, apotek, slakthus och t. o. m. kommunala bagerier och bryggerier m. m.

Äfven i Sverige har utvecklingen gått i kommunalsocialistisk riktning. Kommunallagarnas stadganden om kommunernas uppgifter äro sväfvande: kommunernas ''medlemmar ega att vårda sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter'', men i praxis har denna bestämmelse tolkats relativt vidsträckt. Det står svenska kommuner fritt att drifva vattenledningsverk, gas- och elektricitetsverk och spårvägar, de få uppföra bostäder, badinrättningar och slakthus o. s. v., och flera ha begagnat sig af dessa befogenheter. I hvad mån det med nu gällande lagstiftning står dem öppet att drifva vanlig industriell verksamhet, såsom exempelvis bagerirörelse, skotillverkning o. s. v., är oklart, likasom också om de ega befogenhet att inrätta kommunala apotek.

Som skäl *mot* en omfattande ekonomisk verksamhet från kommunernas sida brukar anföras, att kommunala företag icke drifvas så ekonomiskt som enskilda, att deras ledning lätt kommer i händerna på mindre kompetenta personer, som ha främst partihänsyn att tacka för sin befordran, att konsumenternas kraf på billiga afgifter likasom de anställde tjänstemännens och arbetarnas kraf på höjda löner och bättre villkor i allmänhet, hvilka kraf på grund af vederbörandes egenskap af valmän äro svåra att motstå, äfventyra företagets bärighet o. s. v. Från andra sidan tillmätas icke dessa skäl någon egentlig betydelse. Hvarför skulle icke en kommunal spårvägsstyrelse t. ex., säger man, kunna vara lika kompetent som en af ett bolag vald? Och hufvudsyftet för ett allmännyttigt företag bör vara, icke att skapa stora vinster, utan att i så riklig grad som möjligt tillfredsställa allmänhetens behof. Med afseende på dem bör man därför så långt möjligt närma sig kostnadsfriheten; o. s. v.

Vidare är att nämna, att kommunaliseringen icke behöfver gå så långt, att kommunen öfvertager själfva den tekniska ledningen af företaget. En samverkan kan ega rum mellan kommunen och enskilda, så att de dela vinsten. I Paris t. ex. drifvas vissa allmännyttiga företag efter det systemet. J. R. N.

Kommunalkongresser, möten emellan städers, köpingars och municipalsamhällens fullmäktige och tjänstemän samt andra kommunalt intresserade personer för öfverläggningar om frågor, som äro af betydelse för ofvannämnda kommuner. Den första kongressen af detta slag i Sverige hölls efter en af Centralförbundet för socialt arbete utfärdad inbjudning och enligt ett af detsamma uppgjordt program i Stockholm 10—12 okt. 1907 och var besökt af omkr. 700 personer från landets olika delar. Vid kongressen diskuterades sådana ämnen som städernas förstadsfråga, städerna som arbetsgifvare, städernas jordpolitik, stadsbudgeten, kommunalisering af allmännyttiga företag, lifsmedelstillförseln till städerna m. fl. orter, och efter förslag, som framställdes vid kongressen, bildades sedermera Svenska stadsförbundet (se d. o.). Kongressens förhandlingar äro tryckta i 1 bd (1908), redigeradt af E. Palmstierna.

Kommunallagar kallas i Sverige sådana lagar,

som bestämma dels en kommuns rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten, dels villkoren för rättigheten att blifva medlem af en kommun med därtill hörande förmåner och förpliktelser, dels de organ, genom hvilka kommunen eger uttrycka och verkställa sin vilja, dels den ordning, som bör gälla för kommunmedlemmars deltagande i den kommunala styrelsen, dels den förpliktande kraft, som bör tillkomma styrelsens beslut, dess verkningskrets samt särskildt omfånget af dess beskattningsrätt och därmed sammanhang egande hushållning. Af ålder ansågs den kommunala lagstiftningen — där ej föremålet var af beskaffenhet att böra hänföras till allmän civil, kriminal eller kyrkolag, ståndsprivilegier eller bestämmelser om beskattning för statsändamål — tillhöra konungens ekonomiska lagstiftningsmakt, särskildt hans — i 1809 års regeringsform § 89 erkända — rätt att bestämma grunderna för allmänna inrättningar. Sedan 1862 en utsträckt och på moderna principer grundad kommunal självstyrelse införts, ansågs emellertid den kommunala organisationen kräfva den trygghet och varaktighet, som af konung och riksdag gemensamt stiftad lag ger, så mycket mer som denna organisation i åtskilligt fick en grundläggande betydelse för den 1866 utfärdade nya riksdagsordningen. Därför gjordes i samband med representationsförändringen 1866 följande tillägg i Regeringsformens § 57: "Huruledes särskilda menigheter må för egna behof sig beskatta, bestämmes genom kommunallagarna, hvilka af konungen och riksdagen gemensamt stiftas". Härigenom upphöjdes de af konungen i ekonomisk lagstiftningsväg utfärdade förordningarna *om kommunalstyrelse på landet och i stad* (utom Stockholm), *om kyrkostämma samt kyrkoråd och skolråd* (utom i Stockholm) och *om landsting*, alla fyra af 21 mars 1862, samt *om kommunalstyrelse i Stockholm*, af 23 maj 1862, och *om kyrkostämma samt kyrkoråd och skolråd i Stockholm*, af 20 nov. 1863, till lagar, som inom det omfång, som för hvar och en var angifvet, kunde ändras endast med konungens och riksdagens gemensamma samtycke. För ändring af kommunallagarna behöfver dock ej, såsom eljest vid lagändring är vanligt (jfr R. F. § 87), Lagrådets (före 1909 Högsta domstolens) yttrande inhämtas, och ej heller fordrar ändring i förordningarna om kyrkostämma, kyrkoråd och skolråd kyrkomötets bifall, såvida ej ändringen kommer i strid med kyrkolag eller prästerskapets privilegier. Efter 1866 ha tillkommit förordning *om kyrkofullmäktige och kyrkonämnd i Göteborg* 5 maj 1882, ändrad genom lag 29 nov. 1906, ändringar i förordningen *om kommunalstyrelse i Stockholm* genom k. förordn. 22 juni 1883 samt lagar 15 och 29 april 1904 och 12 juli 1907; ändringar i förordningen *om kyrkostämma samt kyrkoråd och skolråd i Stockholm* genom k. förordning 22 maj 1891 samt lagar 13 juni 1902, 15 maj 1903, 15 apr. 1904, 16 juni 1905, 12 juli 1907, 29 juni och 16 okt. 1908, samt slutligen lagarna af 26 maj 1909, genom hvilka genomgripande förändringar skett i 1862—63 års kommunala lagstiftning, särskildt med afseende å den kommunala rösträtten, och lagen af 25 juni 1909 ang. folkskoleväsendet i vissa städer. När förslag om ändring af kommunallagarna efter 1866 års riksdag, ansågs den förberedande behandlingen tillhöra lagutskottet, hvilket fastslogs 1882 genom en ändring af R. O. § 42, men enligt en grundlagsändring af 1909 tillhör det nu konstitutionsutskottet att afgifva utlåtande ang. hithörande frågor (R. O. § 38). H. L. R. (S. B.)

Kommunallån, lån upptaget af lands- eller stadskommun. Rätt att besluta upptagandet af lån för kommun tillkommer stadsfullmäktige (allmän rådstuga), kommunalstämma eller kyrkostämma. Med hänsyn till tidpunkten för lånens återbetalning skiljes mellan tillfälliga lån på viss kortare tid och fasta lån på längre tid; de senare ha i de flesta fall form af amorteringslån.

Enligt f. n. (1910) gällande författningar skall beslut om upptagande af lån underställas K. M:ts pröfning och stadfästelse, om lånet är ställdt på längre återbetalningstid än fem år i fråga om Stockholms stad samt två år i fråga om öfriga kommuner. Afsikten med dessa bestämmelser har varit, att kommun skulle kunna fylla tillfälliga behof af rörelsekapital m. m. genom lån på kort tid, men att behof af stadigvarande natur skulle tillgodoses genom med K. M:ts medgifvande upptagna fasta lån på längre tid. Erfarenheten har emellertid gifvit vid handen, att ifrågavarande bestämmelser icke längre äro tillfredsställande. Det har nämligen visat sig, att K. M:ts pröfningsrätt kan kringgås därigenom, att, när framställning till K. M:t göres om tillstånd till upptagande af lån på längre tid, afsedt till utförande af viss anläggning, denna då redan varit fullbordad med hjälp af tillfälligt lån. Härtill kommer, att stadskommunernas tillfälliga upplåning under senare tider antagit en utsträckning, som icke kunnat undgå att väcka betänkligheter. Med anledning häraf ha 10 juni 1910 utfärdats nya bestämmelser ang. kommunernas lånerätt, hvilka 1 jan. 1913 träda i kraft. Dessa bestämmelser, som gälla lån tillhörande stadsfullmäktiges och kommunalstämmas, men icke kyrkostämmas beslut, stadga, att beslut ang. upptagande af lån skall underställas K. M:ts pröfning och stadfästelse, men att underställning icke erfordras i fråga om beslut att upptaga lån, där genom sådant beslut sammanlagda beloppet af kommunens utan underställning skedda upplåning icke öfverstiger skillnaden mellan, å ena sidan, en tiondel af den sammanlagda inkomst, för hvilken kommunalutskylder skolat för sistförflutna året utgöras, och, å andra sidan, den summa, som för nämnda år beslutits skola i kommunen anskaffas genom uttaxering; skolande, beträffande stadskommunerna, i sistnämnda summa icke inräknas de belopp, som afse folkskoleväsendet och uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn. Kommunernas fria lånerätt, som f. n. är begränsad endast i afseende på lånetiden, kommer således, sedan de nya bestämmelserna trädt i kraft, att ställas i visst förhållande till den inkomst, för hvilken utskylder till kommunen utgöras, äfvensom till den å denna inkomst verkställda utdebiteringen. Härigenom har man velat icke blott till beloppet begränsa den fria utlåningen, utan äfven låta denna bestämmas af kommunens ekonomiska bärkraft, hvarjämte K. M:ts pröfningsrätt tryggas.

I sammanhang med väckt fråga om inrättandet under statens medverkan af en kommunal lånekassa har kraf framställts på ytterligare förändringar i ifrågavarande bestämmelser för åstadkommande af stadganden ang. indrifning af fordran hos kommun samt ang. viss förmånsrättsordning mellan olika lån, upptagna af samma kommun.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kommunernas skulder uppgingo vid slutet af år 1908 till: landskommunernas 59,1 mill. kr., stadskommunernas 462,5 mill. kr., tillsammans 521,6 mill. kr. De belöpte sig vid slutet af 1903 till 327 mill. kr., 1898 till 205 mill. kr., 1893 till 183 mill. kr. och 1888 till 144 mill. kr.

Till kommunallån i vidsträcktare bemärkelse räknas äfven af landstingen upptagna lån. Beslut om sådant lån skall underställas K. M:t, om lånet är ställdt på längre återbetalningstid än fem år. Landstingens skulder uppgingo vid slutet af 1908 till 14 mill. kr., 1903 till 8 mill. kr., 1898 till 5 mill. kr., 1893 till 4,5 mill. kr. och 1888 till 3,4 mill. kr.

Äfven lån upptagna af tingshusbyggnadsskyldiga kunna anses som kommunallån. V. Moll.

Kommunalnämnd, ett af kommunalstämma utsedt, verkställande och förvaltande utskott. Se vidare Kommun, sp. 652—653.

Kommunalpolis. Se Fjärdingsman och Polis.

Kommunalråd, titel i Finland, som ges åt personer, hvilka gjort sig bemärkta i det kommunala eller affärslifvet. Rangen motsvarar kaptens grad vid militären.

Kommunal röstskala. Fr. o. m. 1910 utöfvas i Sverige den kommunala rösträtten både på landet och i stad efter *40-gradig skala*, beräknad för hvarje röstegande efter den sammanlagda inkomst, för hvilken han är pliktig att erlägga kommunalutskylder. I *landskommunerna* beräknas för sådan inkomst t. o. m. 1,000 kr. 1 röst för hvarje påbörjadt belopp af 100 kr. och för inkomst därutöfver 1 röst för hvarje påbörjadt belopp af 500 kr. I *stad* beräknas för sådan inkomst t. o. m. 2,000 kr. 1 röst för hvarje påbörjadt belopp af 100 kr. och därutöfver 1 röst för hvarje påbörjadt belopp af 500 kr. Högsta röstetalet är 40 röster och på landet högst 1/10 af kommunens hela röstetal. I regel kommer röstetalet att motsvaras af vidstående taxeringsvärden och inkomstbelopp.

I afseende på vidstående tabell märkes, att vid taxering af fast egendom upptagas endast fulla 100-tal. Å annan fastighet under 500 kr. värde sättes i regel icke bevillning. Inkomst, understigande 500 kr., är bevillningsfri. För inkomst af 500 kr. till 1,200 kr. är bevillningsfria afdraget 450 kr. och för 1,200 kr. till 1,800 kr. 300 kr. Ökning af bevillningsfria afdraget med högst 200 kr. kan i vissa fall ske. I tabellen tages hänsyn endast till det, som är regel. I Stockholm och andra större kommuner taxeras i regel endast den, som har en årsinkomst af 700 kr. med ett bevillningsfritt afdrag af 650 kr. Den beskattningsbara inkomsten blir då 50 kr. med 1 kommunalröst. Med 1,000 kr. inkomst och 650 kr. bevillningsfritt afdrag blir beskattningsbara inkomsten 350 kr. med 4 kommunalröster. Fr. o. m. 1,200 kr. till 1,800 kr. inkomst bli i regel 500 kr. bevillningsfritt afdrag. För en årsinkomst af 1,500 kr. blir det alltså 10 kommunalröster. Den, som har inkomster af olika slags fastighet eller af både fastighet och af kapital eller arbete, får så många röster, som *sammanlagda* inkomstbeloppet berättigar till. (Jfr "Rösträtt och valsätt i kommun och stat", utg. af Allmänna valmansförbundet, G. A. Aldén, "Medborgarens bok", d. II 9:e uppl., och K. Hagmans kommunalförordningsedition af år 1910.)

Antal röster		Jordbruksfastighet		Annan fastighet		Kapital eller arbete
		Taxeringsvärde	Ber. ink. efter 6 proc.	Taxeringsvärde	Ber. ink. efter 5 proc.	Inkomst
		Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Landsbygd och stad	1	100	6	500	25	500
	2	1,700	102	2,100	105	551
	3	3,400	204	4,100	205	651
	4	5,100	306	6,100	305	751
	5	6,700	402	8,100	405	851
	6	8,400	504	10,100	505	951
	7	10,100	606	12,100	605	1,051
	8	11,700	702	14,100	705	1,151
	9	13,400	804	16,100	805	1,200
	10	15,100	906	18,100	905	1,201
	11	16,700	1,002	20,100	1,005	1,301
Landsbygd	12	25,100	1,506	30,100	1,505	1,800
	13	33,400	2,004	40,100	2,005	2,001
	14	41,700	2,502	50,100	2,505	2,501
	15	50,100	3,006	60,100	3,005	3,001
	16	58,400	3,504	70,100	3,505	3,501
	17	66,700	4,002	80,100	4,005	4,001
	18	75,100	4,506	90,100	4,505	4,501
	19	83,400	5,004	100,100	5,005	5,001
	20	91,700	5,502	110,100	5,505	5,501
	21	100,100	6,006	120,100	6,005	6,001
	22	108,400	6,504	130,100	6,506	6,501
	23	116,700	7,002	140,100	7,005	7,001
	24	125,100	7,506	150,100	7,505	7,501
	25	133,400	8,004	160,100	8,005	8,001
	26	141,700	8,502	170,100	8,505	8,501
	27	150,100	9,006	180,100	9,005	9,001
	28	158,400	9,504	190,100	9,505	9,501
	29	166,700	10,002	200,100	10,005	10,001
	30	175,100	10,506	210,100	10,505	10,501
	31	183,400	11,004	220,100	11,005	11,001
	32	191,700	11,502	230,100	11,505	11,501
	33	200,100	12,006	240,100	12,005	12,001
	34	208,400	12,504	250,100	12,505	12,501
	35	216,700	13,002	260,100	13,005	13,001
	36	225,100	13,506	270,100	13,505	13,501
	37	233,400	14,004	280,100	14,005	14,001
	38	241,700	14,502	290,100	14,505	14,501
	39	250,100	15,006	300,100	15,005	15,001
	40	258,400	15,504	310,100	15,505	15,501
Stad	12	18,400	1,104	22,100	1,105	1,401
	13	20,100	1,206	24,100	1,205	1,501
	14	21,700	1,302	26,100	1,305	1,601
	15	23,400	1,404	28,100	1,405	1,701
	16	25,100	1,506	30,100	1,505	
	17	26,700	1,602	32,100	1,605	
	18	28,400	1,704	34,100	1,705	1,800
	19	30,100	1,806	36,100	1,805	1,801
	20	31,700	1,902	38,100	1,905	1,901
	21	33,400	2,004	40,100	2,005	2,001
	22	41,700	2,502	50,100	2,505	2,501
	23	50,100	3,006	60,100	3,005	3,001
	24	58,400	3,504	70,100	3,505	3,501
	25	66,700	4,002	80,100	4,005	4,001
	26	75,100	4,506	90,100	4,505	4,501
	27	83,400	5,004	100,100	5,005	5,001
	28	91,700	5,502	110,100	5,505	5,501
	29	100,100	6,006	120,100	6,005	6,001
	30	108,400	6,504	130,100	6,505	6,501
	31	116,700	7,002	140,100	7,005	7,001
	32	125,100	7,506	150,100	7,505	7,501
	33	133,400	8,004	160,100	8,005	8,001
	34	141,700	8,502	170,100	8,505	8,501
	35	150,100	9,006	180,100	9,005	9,001
	36	158,400	9,504	190,100	9,505	9,501
	37	166,700	10,002	200,100	10,005	10,001
	38	175,100	10,506	210,100	10,505	10,501
	39	183,400	11,004	220,100	11,005	11,001
	40	191,700	11,502	230,100	11,505	11,501

G. A. A.

Kommunalskatt. Se Kommunalbeskattning och Kommunernas finanser.

Kommunalsocialism. Se Kommunalisering.

Kommunalstadgar kallas stadgar för främjande af sedlighet, hälsovård samt ordning och säkerhet inom kommun, som enligt kommunallagarna på landet beslutas af kommunalstämma eller af kommunalfullmäktige, där sådana finnas, och i stad af stadsfullmäktige eller, där sådana icke finnas, af allmän rådstuga. Dessa stadgar skola för att bli gällande underställas K. M:ts befallningshafvande, som dock endast har rätt att oförändradt stadfästa eller förkasta dem. (Enligt ett prejudikat från 1863 gäller denna inskränkning dock ej om drätselkammares reglemente, som upprättas af magistraten, pröfvas af stadsfullmäktige eller allmän rådstuga och stadfästes af K. M:ts befallningshafvande.) Enligt ordningsstadgan för rikets städer kan dylikt stadgeförslag väckas äfven af magistraten, men stadsfullmäktige eller allmän rådstuga ha rätt att förkasta det. I sådant fall tillkommer dock förordningsrätt K. M:ts befallningshafvande efter stadsfullmäktiges eller allmän rådstugas och magistratens hörande. De kommunala stadgarna handhas på landet af kommunalnämnden och i stad af magistrat, drätselkammare (i Stockholm drätselnämnd) eller andra styrelser, olika på olika ställen. I vidsträckt bemärkelse kunna till kommunalstadgar räknas äfven föreskrifter för kommunerna utöfver kommunallagarna, som utfärdats af K. M:t (t. ex. ordningsstadgan 24 mars 1868 och byggnadsstadgan för rikets städer 8 maj 1874 samt hälsovårdsstadgan för riket 25 sept. s. å.) eller som beslutits af konung och riksdag (t. ex. lag ang. stadsplan 31 aug. 1907). S. B.

Kommunalstrecket betecknar eg. den census, utan hvilken en person ej eger rösträtt i kommunens angelägenheter. I den politiska terminologien menade man med kommunalstrecket den ståndpunkt i rösträttsfrågan, kring hvilken majoriteten af Sveriges reformvänner 1899—1902 samlades. Under senare delen af 1890-talet hade dessa gått skilda vägar. Några hade funnit en sänkning af census för politisk rösträtt från 800 kr. (”800-kr.-strecket”) till 500 à 600 kr. vara tillräcklig, medan de mera radikale ej ville nöja sig med mindre än politisk rösträtt åt alla manliga myndiga medborgare, som voro fria från de vanliga diskvalifikationerna (fattigunderstöd, o. s. v.). Under 1899 års riksdag samlades Andra kammarens reformvänner kring den medlande ståndpunkt, som redan 1891 intagits af en så konservativ man som landshöfding P. A. Hedlström (se d. o.), nämligen politisk rösträtt åt hvarje *kommunalt* röstberättigad man. Ett dylikt förslag samlade ock i 1899 års Andra kammare 97 röster mot 113. Programmet rönte under samma års valkampanj liflig anslutning i landet, och liberala samlingspartiet gjorde vid sitt bildande jan. 1900 detsamma till sitt. Rösträttsfrågan kom därefter på allvar under diskussion 1902, då den von Otterska regeringen framlade ett rösträttsförslag, som dock icke lyckades tillvinna sig några nämnvärda sympatier. Liberala samlingspartiet hade då åter motionerat om ”kommunalstrecket”, hvilket, om ock under stark opposition från de mera radikala elementen, accepterats af Frisinnade landsföreningen vid dess bildande i febr. 1902. Men ej heller nu lyckades förslaget samla mera än 103 röster mot 122 i Andra kammaren. Under tiden hade ifriga underhandlingar egt rum mellan å ena sidan yttersta högern, företrädd af biskop Billing och hr I. Månsson i Träå, och yttersta vänstern, närmast representerad af hrr D. Bergström och Hj. Branting, om åstadkommande af en skrifvelse till K. M:t, hvari pekades hän på allmän rösträtt för manliga medborgare, som fyllt 25 år, i samband med proportionella val och lika representationsrätt för stad och land. Motiven för denna skrifvelses befrämjare voro tydligen skilda, men man lyckades dock betvinga motståndet från olika håll. Sedan äfven Frisinnade landsföreningen i juni 1902 ställt sig å riksdagsskrifvelsens ståndpunkt, försvinner ”kommunalstrecket” ur den politiska diskussionen. V. M.

Kommunalstyrelse, vissa förvaltningsärendens handhafvande ej af staten omedelbart genom statstjänare, utan af lokala samhällen — kommuner i inskränkt eller vidsträckt mening — på uppdrag eller med tyst medgifvande af staten. Organen för kommunalstyrelsen kunna vara dels af kommunens röstberättigade medlemmar bestående församlingar, dels kommunala förtroendemän. Se vidare Centralisation, Decentralisation, Kommun, Kommunernas historia och Själfstyrelse. S. B.

Kommunalstämma, församling af en landskommuns röstberättigade medlemmar, hvilken utöfvar kommunens beslutanderätt i alla eller i vissa fall. Se vidare Kommun, sp. 649—650.

Kommunaltekniska föreningen, Svenska, en på konstituerande möte i Stockholm 5 sept. 1902 bildad förening, har till uppgift att verka för utveckling af de grenar af tekniken, som falla inom området för de i kommunal tjänst anställde teknikernas (chefers och tjänstemäns vid gas-, elektricitets-, vattenlednings- och renhållnings- m. fl. verk) verksamhet, samt att utgöra ett samband mellan sådana tekniker. Föreningen verkar för sitt ändamål hufvudsakligen genom möten, som anordnas i olika städer och vid hvilka anläggningar och arbeten beses samt föredrag och öfverläggningar hållas. Ord. möte hålles en gång hvart år på plats, som föreningen bestämmer. A. Ahll.

Kommunalutskylder. Se Kommun, Kommunalbeskattning och Kommunernas finanser.

Kommunärd, medlem af Pariskommunen (se d. o.) 1871.

Kommunardupproret. Se Pariskommunen.

Kommunbibliotek. Se Folkbibliotek, sp. 733.

Kommunehospitalet, Köpenhamns största sjukhus, beläget mellan Botaniska trädgården och Sortedamssö, öppnadt i sept. 1863, är deladt i sju afdelningar (2 kirurgiska, 2 medicinska, 1 för hudsjukdomar och syfilis, 1 för sinnes- och nervsjukdomar samt 1 för hals-, öron- och ögonsjukdomar), hvar och en med sin öfverläkare, och har plats för 1,000 sjuka. Det mottager dels kommunens fattiga, dels betalande patienter. 1907—08 behandlades omkr. 11,900 patienter förutom 2,050 på K:s filialer. Hela årsutgiften var 1,703,300 kr., hvaraf Köpenhamns bidrag utgjorde 1,340,600 kr. E. Ebg.

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

Kommunen. 1. Norsk fästning. Se Bergenhus. — 2. (Fr. *La commune*). Se Pariskommunen.

Kommunernas finanser. För tiden intill 1874 eger man icke någon fullständig redogörelse för de svenska kommunernas finansiella förhållanden, men fr. o. m. nämnda år har Statistiska centralbyrån af dem meddelat fortlöpande öfversikter, grundade på de af vederbörande kommunalmyndigheter afgifna sammandrag af räkenskaper, hvilka granskats å kyrko- och kommunalstämmor samt af stadsfullmäktige eller, där sådana ej finnas, allmän rådstuga.

I närmaste sammanhang med dessa uppgifter står redogörelsen för *utdebiteringen* af kommunalutskylderna, bland hvilka de, som utgå efter fyrk (å landsbygden) eller bevillning (i städerna), äro de viktigaste. Hela *fyrktalet* för rikets 2,380 landskommuner steg för 1908 till 46,422,826, hvaraf 15,174,814 (32,7 proc.) för i mantal satt jord, 764,285 (1,6 proc.) för jordbruksfastighet utan mantal, 3,989,518 (8,6 proc.) för annan fast., 26,494,209 (57,1 proc.) för alla öfriga beskattningsföremål. Summan af *bevillningen* för 123 stadskommuner (93 städer och 30 med dem likställda köpingar) utgjorde samtidigt 7,407,390 kr. 7 öre, hvaraf 1,299,880 kr. 13 öre (17,5 proc.) för fast egendom och 6,107,509 kr. 94 öre (82,5 proc.) för inkomst af kapital eller arbete. Utdebiteringen å hvarje fyrk eller bevillningskrona är i regel lika för de särskilda fyrk- eller bevillningslagen inom samma kommun, men växlar naturligtvis högst betydligt för olika kommuner. Sålunda utdebiterades för år 1908 öfver 1 kr. per fyrk å jordbruksfastighet inom 380 landskommuner, men endast 25 öre eller därunder i 31, hvarjämte inom en kommun ingen sådan utdebitering verkställdes. I 4 stadskommuner uttaxerades öfver 7 kr. per bevillningskrona, under det att i 5 kommuner samma debitering skedde med endast 3 kr. eller ännu mindre. Inom de flesta af rikets kommuner utgå personliga afgifter af dem, som äro skyldiga att erlägga mantalspenningar; utskyldsbeloppet plägar vara dubbelt så högt för man som för kvinna, vanligen resp. 50 och 25 öre. Om öfriga mer eller mindre förekommande debiteringsgrunder, såsom efter hemmantal, fastighetsvärde o. s. v., saknas uppgifter.

Kommunernas *inkomster* år 1908 utgjorde 155,442,155 kr. med följande fördelning:

	Landskommunerna kr.	Stadskommunerna kr.
Hyror, arrenden, räntor o. d.	2,427,708	13,234,119
Utskylder till kyrkliga ändamål (aflöning åt prästerskap, kyrkobetjäning m. m.), folkskola, fattigvård och andra kommunala ändamål	33,806,869	42,108,135
Statsbidrag (hufvudsakligen till folkskolan)	7,934,350	2,889,655
Utskänknings- och minuteringsafgifter samt vinst å bolag	1,293,697	7,755,668
Hamnafgifter	—	5,382,296
Tolagsersättning	—	2,956,062
Gas-, elektricitets- och vattenledningsafgifter	—	16,358,164
Öfriga inkomster (bidrag af andra kommuner, samfund och enskilda, testamenten och gåfvor, hundskattemedel m. m.)	4,717,266	14,578,166
Summa	50,179,890	105,262,265

Kommunernas *utgifter* under samma år utgjorde 195,167,079 kr., nämligen för

	Landskommunerna kr.	Stadskommunerna kr.
Kyrkliga ändamål (aflöning åt prästerskap, kyrkobetjäning m. m.)	10,594,807	4,678,10
Folkskola (aflöning åt lärare, lärarinnor m. m.)	23,652,431	14,515,35
Fattigvård	13,446,363	9,679,77
Sundhetsvård	1,563,889	9,180,45
Allmänna och tekniska läroverk	—	4,004,50
Allm. byggnader (utom föreg.), platser, kommunik.-anstalter o. d.	2,001,101	65,590,28
Öfriga ändamål (styrelse och förvaltning i städerna m. m.)	3,251,716	33,008,30
Summa	54,510,307	140,656,77

I stadskommunernas utgifter för allmänna byggnader, kommunikationer o. d. ingå bl. a.: för anskaffning och underhåll af hus och inventarier 23,4 för anläggning och underhåll af gator, torg o. d. 7,0, för hamnar, broar, segelleder o. d. 5,9, för renhållning 4,6, för gatubelysning 2,8, för vattenledningar 3,6 och för brandväsen 1,6 mill. kr. Bland samma kommuners utgifter för öfriga ändamål ingå aflöningar åt tjänstemän vid magistrater och rådhusrätter med 1,8, utgifter för stadsfullmäktiges och nämnders expeditioner med 2,5 samt för polisväsendet med 5,0 mill. kr. — Af landskommunernas samtliga utgifter voro 63 proc. beslutade å kyrkostämma och 37 proc. å kommunalstämma; af stadskommunernas voro däremot endast 14 proc. beslutade af kyrkostämma, men 86 proc. af stadsfullmäktige eller allmän rådstuga.

Kommunernas *tillgångar* vid 1908 års slut uppgifvas till 766,2 mill. kr. med följande fördelning: fastigheter och inventarier 570,8 mill., hvaraf 98,4 mill. tillhörde landskommunerna och 472,1 mill. städerna; fordringar, värdepapper och kontanta medel 195,4 mill., hvaraf 38,6 belöpte sig på landskommunerna och 156,8 på stadskommunerna. Tillgångarna i fastigheter, bland hvilka värdet å kyrkor och ecklesiastika boställen icke inräknats, utgöras förnämligast af sådana för kommunalförvaltningen erforderliga byggnader som folkskolehus, fattighus, sockenstugor m. fl. samt i städerna gasverk, elektricitetsverk och vattenledningar; i städernas fastighetstillgångar ingå äfven med betydande värden sådana fastigheter, som förvärfvats för gaturegleringar. — Kommunernas *skulder* utgjorde vid nämnda tidpunkt 521,6 mill. kr. eller 68,1 proc. af tillgångarna. Däraf tillhörde 59,2 mill. landskommunerna och 462,5 mill. städerna, utvisande resp. 43,0 och 73,6 proc. af hvarderas tillgångar. Skulderna för kyrkostämma stego endast till 54,2 mill., men för kommunalstämma och stadsfullmäktige (l. allmän rådstuga) till 467,4 mill. kr. Under året upptogos nya lån till belopp af 123,4 mill., hvaremot betalning å lån och förskott verkställdes med 63,8 mill. kr. K. G. O. (E. Ar—s.)

Kommunernas historia. I det *romerska riket* var kommunalförfattningen synnerligen mångskiftande. Inom Italien erhöllo de olika områdena i anseende till medborgarrätt och inre självständighet en mer eller mindre gynnad ställning, utmärkt medelst de betydelsefulla beteckningarna *socii populi romani* l. *fœderati*, *nomen latinum*, *municipes*, *coloniæ civium romanorum* och *coloniæ latinæ*. Den egentliga kommunen utgjordes af *civitas* (jfr d. o.), sedermera benämnd *comitatus*, och därunder af dels städerna, dels landsdistrikten, *vici* (underafdelningar af *pagi*), som åtminstone under kejsartiden utgjorde ett slag

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

religiösa kommuner, sedermera öfvergående till kristna kyrkosocknar. Landsbygdens kommunalförhållanden uppmärksammades jämförelsevis litet, städernas dess mera. För de italienska städerna utfärdades af Cæsar den bekanta *lex iulia municipalis*, hvarefter vid Cisalpinska Galliens införlifvande med Italien dess stadsförfattning ordnades genom *lex rubria de Gallia cisalpina*. Utom Italien hade provinserna sina särskilda författningar. De förblefvo mindre självständiga; dock erhöllo vissa städer privilegierad ställning. Under kejsartiden fortlefde den sålunda genomförda municipalförfattningen i sina hufvuddrag; men med centralisationen försvagades alltmera kommunernas oberoende, och det allmänna förfallet inom romarväldet drabbade icke minst dem. — Det är mycket omtvistadt, om och i hvad mån den romerska municipalförfattningen legat till grund för stadsförfattningen inom de riken, som reste sig på romarväldets ruiner. Mångenstädes, särskildt uti Italien och Frankrike, mindre i Tyskland, torde omerskt inflytande gjort sig gällande; i öfrigt framgingo i de bägge sistnämnda länderna städernas fria författningar ur stadsinvånarnas frihetskamp mot feodalherrars och biskopars förtryck (se Borgare). — *Frankrikes* stadskommuner spelade under medeltiden en ärofull politisk roll i förbund med konungamakten mot feodalaristokratien. Senare blefvo de föremål för konungarnas misstro, och genom den tilltagande centralisationen undergräfdes småningom den lokala självstyrelsen. Landsbygdens småland, socknarna, *paroisses*, eller *communautés d'habitant* (”folkgemensamheter”), såsom de betecknande kallades, hade aldrig någon nämnvärd självstyrelse. Några försök att väcka kommunerna ur dvalan gjordes, dock utan framgång, kort före 1789 års revolution. Denna bortsopade då ännu kvarlefvande kommunalinstitutioner och genomförde en ny, för hela riket, stad och land, likformig kommunalorganisation, som sedermera till hufvuddragen egt bestånd och städse utmärkts af en särdeles stark centralisation. (Se Frankrike, sp. 1133—34.) Äfven republiken af 1870 har i detta afseende visat ängslig omsiktighet, påverkad, som den varit, af den riktning till decentralisatorisk ytterlighet, som, framträdande i försöket att upplösa hela landet i självständiga kommuner, med Paris som förhärskande, kännetecknade den s. k. Pariskommunen (se d. o.). Icke betydlig lättnad har dock numera genomförts, särskildt genom 1884 års lag om municipalorganisationen. — Äfven i *Tyskland* vunno städerna under medeltiden stor betydelse: de växte till i storlek och antal samt blefvo verkliga fristäder eller småstater, som, förenade till förbund, djupt ingrepo i de politiska förhållandena (se Hansa, Hansestäder) och, vid frånvaron af en centraliserande statslagstiftning, länge behöllo sin självständighet. Efter reformationen förföllo dock städerna i hög grad, och med undantag för de s. k. fria riksstäderna inlemmades de mer eller mindre fullständigt furstarna och införlifvades med dessas besittningar. På landsbygden lämpade sig nog den ursprungliga samhällsförfattningen för utvecklandet af lokal självstyrelse; men då genom godsens upphörliga tillväxt och godsherrarnas utpressningar det tyska bondeståndet nedgick i lifegenskap, blef endast ringa utrymme därför öfrigt, och egentligt kommunallif spåras endast på vissa orter, helst kyrkosocknen i Tyskland i allmänhet fick föga kommunal betydelse. Bondekrigen medförde ej den åsyftade förbättringen i allmogens sociala ställning, och senare bragte trettioåriga kriget namnlöst elände öfver den lägre landtbefolkningen. Dess höjande var möjligt endast genom en nybildad starkare statsmakts mellankomst, och först efter bondeståndets langsamma frigörelse (jfr Bonde) var utvecklingen af kommunalt lif tänkbar. Efter 1807 har självstyrelse, om än svag och olikformig, åstadkommits på den tyska landsbygden, men de tendenser till starkare utveckling däraf, som tidtals, särskildt efter 1848, framträdt, ha burit ringa frukt. Samtidigt ha städerna, först i Preussen och sedermera jämväl i det öfriga Tyskland, ånyo frigjorts från furstarnas välde och fått sin självstyrelse återupplifvad. — En helt annan bild företer *England*. Alltifrån äldsta tider framstå där grefskapen (*shires*) och hundarena (*hundreds*) som viktiga självstyrelsehärdar (se England, sp. 606—607), och sådana blefvo efter hand äfven de egentliga städerna (jfr Borough). Som primärkommuner å landet framträdde till en början hundarets smådelar, *decanie* (”tioskap”). Decanieindelningen förföll dock med storgodsens utveckling, men ersattes i viss mån, likasom ock den äfvenledes tillintetgjorda ättförfattningen, i hvad angick den icke vid storgodsen bundna delen af befolkningen, medelst dennas för inbördes bistånd och inre ordning genomförda gruppering i ett nytt slags ”tioskap”, *tithings*, *theodings*, *decennæ*, hvilka så att säga ställdes vid sidan af storgodsen, så att en hvar måste antingen underkasta sig en godsherre eller ingå i ett ”tioskap”. Länge voro ”tioskapen” de egentliga småkommunerna. Kyrkosocknen (*parish*), utan nödvändigt samband med den borgerliga kretsen, började först mot medeltidens slut göra sig gällande som kommun. Småningom förföllo dock ”tioskapen”; och i det dessas forna roll därvid hufvudsakligen öfvergick på socknarna, började dessa med sin kyrkokommunala betydelse förena jämväl borgerlig. Denna senare karaktär blef öfvervägande, då den efter reformationen alltmera maktpåliggande fattigvården och snart äfven väghållningen gjordes till föremål för socknarnas omsorg. Sockensjälfstyrelsen växte sedan alltmera. Dock vann den icke en så kraftig och harmonisk utveckling, som begynnelsen syntes förebåda. Redan under 1700-talet visade sig en väsentlig återgång, i det de kommunala angelägenheterna mer och mer öfvergingo från den allmänna sockenstämman (*open vestry*) till särskilda utskott (*select vestries*), hvari de förmögnare klassernas inflytande blef öfvervägande. För fattigvårdens lättare handhafvande började ock anordnandet af inbördes föreningar mellan flera socknar (*unions of parishes*, *poor law unions*), å hvilka sedermera allt flera af socknarnas öfriga borgerliga befogenheter öfvergått, hvarigenom socknarna äro på väg att åter blifva endast kyrkokommuner. Då i öfrigt ej blott de nya förvaltningskretsar, som efterträdt hundarena, utan äfven militär- och väghållningsdistrikten fått samband med sockenföreningarna, äro dessa nu de egentliga borgerliga landskommunerna. Den vidlyftiga kommunallagstiftningen har kodificerats genom ”Municipal corporation act” af 1882. — Englands nyare kommunalinstitutioner förete analogi med det forna *Islands* än i dag fortvarande, i det jämväl där den egentliga kommunen, *hreppen*, företrädesvis varit fattigvårdskommun, under det den till omfånget

mindre kyrkosocknen haft endast kyrklig, numera dock verkligen kyrko*kommunal* betydelse. — Märkliga egendomligheter företer kommunalväsendet i *Ryssland*. Den egentliga kommunen var där byalaget, *mir*, som ej blott bibehållit byamännens fordom äfven i andra länder vanliga sameganderätt till byns mark, utan ock utgjort en association mellan alla byns familjer, lydande under byns äldste (*starosta*), inom hvilken familjefädernas församling bestämmer jordens fördelning och håller mångsidig tillsyn öfver de enskilde. Dessa bykommuner, hvilka omfatta $^5/_6$-delar af hela befolkningen, bilda en skarp motsats till det af centraliserande byråkrati och despotism behärskade tsarrikets öfriga samhällsförhållanden och ha på senare tider i andra länder tillvunnit sig stor uppmärksamhet. Några ha betraktat dem icke blott som den ryska statens ”säkerhetsventiler”, utan jämväl i dem trott sig finna den praktiska lösningen af många svåra, af västerns filosofer och statsmän länge förgäfves begrundade samhällsuppgifter.

Skandinavien. Om England med rätta betraktas som själfstyrelsens hemland, intager *Sverige* härvid andra rummet. Då det svenska ”riket”, ursprungligen ett statsförbund af ”landen” l. ”landskapen”, hvilka i sin ordning utgjorde förbund af småstater (”härad”, ”hundare”, ”skeppslag”), fått *en* konung och Sverige blifvit en verklig *stat*, blefvo de nämnda smärre samhällena med minskad själfständighet denna stats ”kommuner”. I den mån konungen genom sina ämbetsmän utsträckte sitt inflytande och äfven de forne kommunalämbetsmännen öfvergingo till kungliga sådana (se Häradsdomare, Häradshöfding, Lagman), försvagades dock dessa samhällens själfstyrelse mer och mer, och redan under medeltidens senare skede förlorade de i själfva verket större delen af sina då ännu i lag kvarstående rättigheter. Utvecklingen blef hvarken jämn eller naturlig. Dessa kommuner började mista hvad som för dem utgjorde det lämpliga verksamhetsfältet, nämligen vården om egna angelägenheter, själfständig verksamhet för fyllandet af de mindre kretsarnas samhällsbehof. De rättigheter af annan art åter, som kommunerna gjorde anspråk på att kvarhålla och hvilkas bevarande var ett af ändamålen med deras betydelsefulla insatser i den senare medeltidens politiska lif, voro då en onaturlighet, som därför måste af samhällsutvecklingen småningom utplånas. Gustaf Vasa fick pröfva nog af deras onaturliga lifstecken för att icke undertrycka dem och förebygga deras upprepande. Samhällsutvecklingen gick sedan sin väg framåt öfver kommunallifvets ruiner: demokratien hade öfvervältigats af aristokratien — om än ej till den grad, att vår bondeklass blef ofri. Statsförvaltning och representation centraliserades; *staten* tog de nya samhällsbehofven om hand. Starkast framträdde det kommunala förfallet i fråga om landskapen. Landskapsförfattningen utträngdes tidigt af ståndsförfattningen, och landskapet fick därefter blott ringa betydelse (jfr Allmänning, Lagmansting). De gamla landstingen hade längesedan upphört, utom i Norrland (se Landsting). Som administrativa indelningar ersattes landskapen, genom 1634 års regeringsform, af länen, hvilka dock först långt senare blefvo kommunala enheter. Väl höllos framdeles s. k. landsting, eller stämmor länsvis, dit landshöfdingen för en eller annan angelägenhet inkallade invånarna eller deras ombud, men dessa voro tillfälliga sammankomster utan bestämd uppgift eller stadgad verksamhet. I skattningsärenden förhandlades dock ännu länsstundom på provinsmöten (se Beskattningsrätt). Längre fram uppstod ett slags kommunalt lif i länens berednings- och pröfningskommittéer, enskilda associationer och hushållningssällskap, och länen fingo betydelse för sjukvården. Redan under frihetstiden började bemödandena att bereda länen organ för själfstyrelse, och de fingo omsider sitt uttryck i 1862 års förordning om landsting. Landskapet åter utgör efter landsallmänningarnas delning och lagmansrätternas afskaffande endast ett geografiskt begrepp. I den mån de gamla landskapstingen föllo, drog sig kommunallifvet i vidsträcktare mening från landskapet till den trängre kretsen, härade. Dess föreningspunkt var häradstinget, där såväl judiciella som ekonomiska ärenden förhandlades. Häradet hade böteskassa och allmänning, utgjorde tiggeridistrikt och område för många kommunala besvär, svarade för häradsböter och hade politisk betydelse, ity att det sände deputerade till riksdagen och möten. Äfven dess betydelse sjönk dock mer och mer i mån af bondeståndets försvagande. Häradstingen förmådde ej som förr samla allmogen; häradshöfdingen, med tiden ofta representerad af underordnad lagläsare, trädde som folkledare i bakgrunden för sockenprästen, och häradet som org. för kommunallifvet öfverflygladés af de yngre socknarna (se nedan). Sin sålunda försvagade ställning har dock häradet sedermera behållit tämligen oförändrad, och försöken att åter bereda det mera omfattande kommunal.organisation ha icke rönt framgång (se vidare Härad). De för äldre tid som häradets underafdelningar omtalade *tredingar*, *fjärdingar*, *attungar* och *tolfter* synas icke ha utgjort verkliga kommuner. Däremot hade *byn* en viss kommunal betydelse. För statslifvet blef dock byn snart främmande, men har för egna förvaltningsangelägenheter och privaträttsliga förhållanden bevarat en viss organisation (se By, Byordning). — Danmarks och Norges forna kommunalförfattning företer de största likhet med Sveriges. *Danmarks* härad och landskap samt häradsting och landsting motsvara de svenska. I *Norge* återfinnes häradsförfattningen, men dess ”fylken” voro mindre och flera än de andra ländernas ”landskap”, och öfver dem trädde snart som de viktigaste kommunerna fyra ”lagdömen” med ”lagting”, öfverordnade fylkes- och häradstingen. Lagdömena fingo hvar sin lagman och hade menighetskassor (*bondafé*). Se vidare Fylke, Herse och Jarl. Äfven i dessa länder förvandades kommunallifvet snart nog och nedsjönk till följd af centralisationen och, hvad Danmark beträffar, allmogens förtryck af adeln långt mera fullständigt än i Sverige.

De kretsar, som i *Sverige* bildat grundvalen för ett nytt kommunallif, äro de med kristendomen införda kyrksocknarna. Kyrkoförsamlingar i olika länder erhöllo i mycket olika grad andel i de kyrkliga och särskildt de kyrklig-ekonomiska angelägenheternas handhafvande; ingenstädes torde denna andel varit större, alltifrån början, än i Sverige. Redan de äldsta källorna framhålla socknemännens *å landet* rätt att med biskopen välja präst, med prosten klockare och ensamma sina kyrkvärdar. Soc-

nens förvaltningsmyndighet, prästen jämte kyrkvärdarna, hade att i alla viktigare ärenden inhämta socknemännens bifall och årligen gifva dem redovisning. En viss, dock mycket begränsad, självbeskattningsrätt tillkom socknemännen (se Kommunalbeskattning). Som självstyrelseorgan var socknen nästan uteslutande *kyrkokommun*. Socknentjänstemännen, hvilka ofvan nämndes, voro kyrkliga. Underställningsmål gingo till de kyrkliga myndigheterna: biskopen ingrep djupt i socknens förhållanden. Sockenbeskattningen var nästan uteslutande kyrklig; likaså socknens egendom och kassa. (Jfr C. O. Montan, "Några blad ur de skandinaviska kommunalinstitutionernas utvecklingshistoria", i "Nationalekonomiska föreningens förhandlingar", 1883.) — I *Danmark* blef socknarnas ursprungliga ställning ungefär enahanda, men beskattningsrätten var där än obetydligare. I *Norge* däremot blef biskopsväldet så öfvervägande, att sockensjälfstyrelsen fick ytterst ringa spelrum. — Sockenindelningen kunde dock icke förblifva främmande för den *borgerliga* författningen; den inrangerades jämväl i den administrativa och judiciella indelningen. Borgerliga självstyrelseenheter blefvo socknarna dock i mycket ringa grad, såsom i fråga om uttaxering och fördelning af sockenböter samt förvaltning af sockenallmänningar. Däremot fingo socknemännens sammankomster ur en annan synpunkt tidigt stor betydelse jämväl för det borgerliga lifvet, i det de tjänade att bereda offentlighet, då det gällde "notorietet" eller att sprida en underrättelse genom "lysning" eller att skaffa bevismedel, att ett visst rättsförhållande kommit till stånd eller att en viss tillsägelse egt rum. Bland de folkförsamlingar, som därför anlitades, intogo, jämte tingen, socknemännens söndagliga sammankomster vid kyrkan lagligen och i verkligheten framstående rum. Dessa sammankomster benämnas redan i landslagarna och andra medeltidsurkunder sockenstämma, kyrkostämma etc., och motsvarande benämningar anträffas i norska och danska källor. På dessa sammankomster och i öfrigt vid biskopsvisitationerna afhandlades jämväl socknens kyrklig-ekonomiska ärenden. Urkunderna gifva vid handen, att sockensjälfstyrelsen i Sverige under hela medeltiden i allmänhet lämnades oförkränkt. Af de ofvan berörda borgerliga förhandlingarna öfvergingo däremot allt flera till tingen, hvarigenom de söndagliga sammankomsterna fingo mindre betydelse. Häraf låter sig förklaras, att vid nyare tidens början "sockenstämman" i egentligare mening, såsom självstyrelseorgan, började betraktas som skild från de vanliga söndagssammankomsterna "på kyrkovallen". Dessa sistnämnda fortforo emellertid som forum för tillsägelser och lysningar samt ha först småningom gått ut (se Kyrkovallen). — I *Norge* och *Danmark* har "kyrkostämman" i sitt ursprungliga skick och sin betydelse fortfarande bibehållit sig, och ända in på 1800-talet har dess tillvaro i nya författningar erkänts. I dessa länder gick däremot socknens, liksom de större kommunernas, självstyrelse så godt som h. o. h. förlorad efter reformationen. Några framstående försök gjordes till dess upplifvande i Norge. Först under 1800-talet återinfördes kommunal självstyrelse i bägge länderna; men de sålunda bildade nya kommunalinstitutionerna ega intet samband med den gamla sockenstämman, utan sakna i alla afseenden historisk grundval.

Helt annorlunda ha förhållandena utvecklats i Sverige. Visserligen nedsattes äfven där sockensjälfstyrelsen betydligt, då med Gustaf Vasas reduktion af kyrkomedel och kyrkogods socknarna bragtes nära ruin. Men genom "Acta ecclesiastica" af 1554 bekräftades dock sockenstämmans befogenhet för upprätthållande af "ordning och ett godt tillstånd i socknen". En del af den kontroll öfver sockensjälfstyrelsen, som biskoparna dittills utöfvat, öfvergick till de världsliga myndigheterna. Vid den åtskillnad mellan kyrkosocknar och jordebokssocknar, som då uppstod, förblefvo de dock *en* kommun med gemensamt styrelseorgan. Socknens borgerliga betydelse växte snart, då efter reformationen fattigvården alltmera och till en början äfven i viss mån sjukvården blefvo socknens angelägenheter. Socknarna själfva voro dock så utarmade, att de oupphörligen nödgades "kära till konungen" om bidrag till kyrkobyggnad m. m. Karl IX sökte bringa hjälp i nöden på samma gång som ordning i de kommunala förhållandena, i hvilket hänseende det lagförslag, som bär hans namn, innehöll märkliga bestämmelser, innebärande en genomgripande inskränkning af socknarnas självstyrelse. Förslaget blef ej lag. I praxis var självstyrelsen vid den tiden flerstädes nog h. o. h. förfallen. På sina ställen utöfvades den icke af socknemännen "i gemen", utan af deras förtroendemän; mångenstädes öfverflygglades bönderna af adeln. I det stora hela fortlefde den dock som förr. Huru som helst var dess lagliga grund dåmera särdeles svag, sedan de gamla katolska biskopsstatuten förfallit och äfven kyrkobalken af Karl IX undantagits från landslagens stadfästelse. Yngre föreskrifter röre mest sockenbeskattningen. En ökad befogenhet erhöllo socknemännen emellertid, i det att från ingången af 1600-talet en väsentlig andel i kyrkotukten började tillerkännas dem. Med särskildt afseende därpå blefvo socknarnas förhållanden i nyare biskopsstadgar föremål för reglering. Viktigare för sockensjälfstyrelsen blef 23:e punkten af 1650 års prästprivilegier. Där bekräftas prästerskapets "macht til at hålla sochnestemnor" uti sockenstugor och sakristior, "hvarest församlingen antingen i gemeen eller thes fullmechtige kyrckioverder och sexmän, vthan någon endskyllan, skola effter kyrckioheerdens kallelse komma tilsamman" och, under kyrkoherdens ordförandeskap, "rådslå och bestella om kyrckiones inkomst och rekenskap", så ock "om kyrckiones och prestegårdzens byggning, och hvad meera förefalla kan vthi kyrckiodisciplinen och andra församblingens åliggiande tarfver och bestelningar". Ett flera gånger upprepadt löfte om en fullständigare sockenstämmoförfattning blef icke uppfylldt, men de redan gifna bestämmelserna, nästan ordagrant förnyade i 1675 års prästprivilegier, fullständigades medelst särskilda resolutioner (de viktigaste af 1680, 1697 och 1719) samt bekräftades med nya tillägg och vissa modifikationer i 1723 års prästprivilegier. I dessa stadgades, att två årliga ordinarie sockenstämmor skulle hållas och att förfallolöst uteblifvande skulle medföra talans förlust. Stämmans verksamhet inskränktes till ekonomiska mål, hvaremot kyrkotukten öfvergick till kyrkoherden med sexmännen och de förnämste i församlingen. Under tiden hade åtskilliga bestämmelser gifvits om kommunalbeskattningen. Den nya kommunallagstiftningen utvecklades under 1700-talet medelst nya

resolutioner, bref och förordningar, särskildt rörande val: 1739 års prästvalsförordning, 1785 och 1794 års resolutioner om klockar- och organistval samt bestämmelser i k. försäkran till allmogen 4 april och 16 juni 1789 om utseende af elektorer för val af riksdagsmän i bondeståndet. Enligt den förstnämnda, hvari omsider närmare bestämmelser gåfvos om rösträtt och röstgrund och till hvilken de öfriga i detta afseende anslöto sig, tillkom rösträtt endast egare och brukare af hemman samt egare af bruk och masugnar. Som röstgrund bestämdes oförmedlade hemmantalet samt antalet härdar, masugnar etc. i visst förhållande till detta. Andra författningar rörde kommunala besvär, fattigvård, folkundervisning etc.; många mindre väsentliga ärenden förlades ock då till sockenstämman. Om verkställighet af dennas beslut m. m. märkas resol. af 1739 och 1759, den förra i beskattningsmål förutsättande enhälligt beslut, den senare blott röstpluralitet. Inseendet öfver sockensjälfstyrelsen tillkom i borgerliga mål landshöfdingen, i kyrklig-ekonomiska denne och biskopen gemensamt. De mångahanda specialföreskrifterna sammanfattades omsider i 1817 års ”förordn. ang. socknestämmor och kyrkoråd”. Rösträtt skulle — dock med förbehåll för fall, där endast vissa fastigheters intresse var i fråga eller där särskilda författningar förbehållit endast vissa medborgare rösträtt — enligt denna förordn. tillkomma fastighetsegare och andra, som egde rösträtt vid prästval, brukare af enskildas jord, dock blott med egarens fullmakt; röstgrunden skulle vara den nämnda vid prästval gällande. Sockenstämman egde, med iakttagande af de för hvarje ärende särskildt gällande författningarna, afhandla ”de mål, som rörde kyrkans vård samt socknens hushållning och andra allmännare angelägenheter”, af hvilka de viktigaste upprä knades i 17 punkter, innefattande de äldre befogenheterna med några tillägg. Bland dessa märkas ”öfverenskommelser till befordrande af allmän ordning och sedlighet inom församlingen”, för hvilkas efterlefvande stämman egde hos vederbörande begära vites utsättande. Besvär fingo i vissa kyrko- och skolärenden anföras hos domkapitlet, eljest hos K. M:ts befallningshafvande. I hvarje församling skulle ett k y r k o r å d inrättas för kyrkotuktens, religionens och sedernas vård och för verkställighet af sockenstämmobeslut i dylika mål, hvartill 1828 kom viss tillsyn öfver den allmänna hälsovården. — Kommunalförfattningens ytterligare utveckling påkrvades dock snart: så af 1819—22 års ”styrelseverkskommitté”, 1823 års riksdags särskilda utskott, 1828 års kyrkolagskommitté och 1835 års riksdag. Nya författningsförslag framlades 1839 dels af senare kyrkolagskommittén, dels af fattigvårdskommittén, med anledning af hvilka ett af 1840—41 års riksdagsutskott utarbetade ett nytt förslag, som, af ständerna antaget, ligger till grund för 1843 års tre förordningar ”om socknestämmor i riket”, ”om kyrkoråd” och ”om socknenämnder å landet”. S o c k e n n ä m n d e r n a blefvo förvaltande och verkställande myndigheter för dels vissa dittills af kyrkorådet handlagda ärenden, i synnerhet allmänna hälsovården, dels sockenstämmobeslut för befordrande af ordning och sedlighet, hvarförutom stämman själf kunde åt nämnden uppdraga ekonomiska ärenden, som icke tillkommo ämbets- och tjänstemän. Nämndens ledamöter skulle till lämpligt antal rotevis utses, men ordföranden väljas å sockenstämma. För medelförvaltningen skulle nämnden redovisa inför stämman. De nya sockenstämmoförordningen, i öfrigt hufvudsakligen byggd på den äldres grunder, utsträckte rösträtten till innehafvare af fabrik och andra verk och inrättningar samt till löntagare och handtverks- och näringsidkare, som erlade ett visst minimibelopp i bevillning. Röstgrund blef hemmantalet (efter 185 det förmedlade) och, där sådant ej fanns, statsbevillningen enligt II art., så att för ett visst bevillningsbelopp skulle röstas lika som för en viss hemmansdel (proportionen därvidlag ändrades något vi bevillningens nedsättning 1857). Af nya ärende tillades endast några oväsentliga; däremot utvidgad stämmans beskattningsrätt i ett viktigt afseende (K o m m u n a l b e s k a t t n i n g). Samtidigt mä kas för kommunerna viktiga författningar om fol skolan (1842), prästval (1843) samt fattigvård (1847 och 1853). I mån af kommunalinstitutione nas växande betydelse gjorde sig dock behofvet nya former alltmera kännbart. Då de borgerli ärendenas vikt och mängd togo öfverhand öfver kyrkliga, befanns sockenstämmans ännu företrädevis kyrkliga organisation föråldrad. De snäfva grä serna för stämmans befogenhet ansågos ej läng passa för en väl afvägd kommunalfrihet. Kyrkolag kommitténs 1846 framlagda fullständiga betänkan innehöll ock — i enlighet med en ledamots, profe sor Bergfalks, redan vid 1839 års förslag reserv tionsvis uttalade mening — särskilda förordningsfö slag rörande dels *sockenstämma i kyrkliga mål*, de *sockenstämma i borgerliga mål*. Åsikten, att en s dan åtskillnad var nödvändig, vann allt större ti slutning, på samma gång som en allmännare komm nalreform, omfattande jämväl städerna och läne började yrkas som villkor för den efterlängtade r presentationsreformen. Riksdagsmotioner i ämn föranledde tillsättandet af en kommitté, i hvars 18 afgifna betänkande den borgerliga och den kyrkli kommunens åtskiljande — dock med bibehållande *socknen* som, i regel, territoriellt område för bå — förordades, hvarvid för undvikande af förut g mensamma beteckningar föreslogos orden ”kommun ”kommunalstämma”, ”kommunalnämnd” etc. f den borgerliga kommunen samt ”kyrkoförsamling ”kyrkostämma”, ”kyrkoråd” etc. för den kyrkli I hufvudsak godkändes dessa förslag af 1859— års riksdag och ligga till grund för de nu gällan kommunalförfattningarna af 1862.

Ännu en art kommuner hade uppstått, nämlig *stads*kommunerna, som småningom skilde sig fr landskommunerna. Motsvarande på en gång härad och socknarna på landet, blefvo väl de svenska st derna från början öfvervägande borgerliga komm ner med tidigt utvecklad självstyrelse (se B o r g a r sp. 1171 ff.), men utgjorde dock, ensamma el jämte den kringliggande bygden, likaledes kyrk kommuner, hvilkas kyrklig-ekonomiska självstyrelse det stora hela öfverensstämde med landssocknarna Därvid bör dock uppmärksammas, att den kyrkli stadssocknestämman icke blef oberoende af stade borgerliga myndigheter. I hvad mån *sockenstäm morna* i städerna fortforo är dunkelt. De omtal icke i 1619 års stadga om städernas administratio enligt hvilken k y r k v ä r d a r n a skulle ge s årsredovisning inför konungens ståthållare, borgm stare och råd samt d e 12 m ä n, som egde gran

de 7 mäns räkenskap öfver "alla stadzens uppbörder och utgifter". Sockenstämmostadgandena i 1650 och 1675 års prästprivilegier rörde äfven städerna — dock göres där förbehåll om särskilda privilegiers gällande kraft —, men förutsatte emellertid borgmästares och råds bifall till sockenstämmans beslut, hvarmed ock en k. resolution af 1678, beträffande förvaltningen af stadskyrkornas inkomster, öfverensstämmer. Åtskilliga resolutioner ge vid handen, att vid denna tid en långvarig befogenhetsstrid försiggick mellan den borgerliga stadsstyrelsen å ena och den kyrkliga, med kyrkoherden i spetsen, å den andra sidan. 1723 års prästprivilegier stadga: "i städerne, där antingen kyrckio-råd eller socknestämmor hålles, förfares dermed efter vanligheten, eller som förberördt är" (om sockenstämmor), och omtala både kyrkoherdens och magistratens andel i tillsättandet af "kyrkoråd och föreståndare", utan att klart synes, huruvida församlingens mening skulle inhämtas. Åtminstone i en del städer fortforo alltså sockenstämmorna. De forna borgerliga byamoten eller allmänna rådstugorna, hvilka till större delen utträngts af de äldstes råd (se Borgare, sp. 1171—72), hade icke heller fullständigt räkat i glömska. Men två k. br. af 1752 och 1758 förbjödo landshöfdingar och magistrater att i "oträngda mål" sammankalla allmänna rådstugor, utan de äldste skulle i öfrigt "draga försorg om sina öfriga medbröders angelägenheter" och å deras vägnar bevista öfverläggningarna med magistraten. 1817 års sockenstämmoförordning bjöd, att sockenstämmor borde fortfarande på lika sätt hållas i stadsförsamlingar, där de varit brukliga, men i Stockholm och andra städer, där de mera sällan hållits, äldre stadganden gälla. Ungefär samma ståndpunkt intogo de nyare förslagen; fattigvårdskommittén yrkade dock upphörandet af stadssockenstämmor. 1843 års förordningar om sockenstämmor och kyrkoråd — men icke förordningen om sockennämnder, med hvilka analog myndighet, förutom magistraten, redan fanns i "stadens äldste" — gälldo likaledes i allt äfven städerna, utom Stockholm, som 1847 fick särskild sockenstämmoförordning med skiljaktig röstberäkningsmetod och gemensam s. k. sockenstämmonämnd af fullmäktige från de olika församlingarna för sammanjämkande af dessas skiljaktiga beslut i frågor, som rörde hela staden; i Stockholm hade ock enligt särskild fattigvårdsförordning af 1843 införts gemensam fattigvårdsstyrelse, t. k. stadsnämnd, jämte församlingsnämnderna. Stockholm och Göteborg m. fl. städer fingo ock särskilda folkskoleförfattningar; i öfrigt voro ofvannämnda kommunalväsendet rörande författningar gemensamma för stad och land. 1846 års förslag om särskilda sockenstämmor i borgerliga och i kyrkliga mål rörde likaledes städerna, och sådan reform genomfördes, såsom nämnts, äfven för dem 1862. — Om nu bestående kommunala institutioner se vidare Härad, Kommun, Köping, Landsting och Municipalsamhälle. C. O. M—n.

Kommunhistoria, skildring af en samfällighets (t. ex. köpings, sockens etc.) äldre förhållanden och dess mer bemärkta personligheter.

Kommunicēra (lat. *communicāre*, eg. göra gemensam). 1. *Jur.*, meddela, delgifva. Hvarje hos ofvanstående myndighet framställdt yrkande (stämning, ansökan) om annan persons förpliktande i ett eller annat afseende måste, där det icke af formella skäl omedelbart afvisas, delgifvas den, mot hvilken det riktas, på det denne må få tillfälle att öfver yrkandet yttra sig, innan det prövas. Sökes hos öfverordnad myndighet ändring i en underordnads beslut genom besvär, är motparten likaledes berättigad att yttra sig öfver ändringssökandet, såvida icke detta såsom obefogadt omedelbart afslås, och det åligger därför den part, som sökt ändring, att delgifva motparten besvärshandlingarna. Undantagsvis kommuniceras de jämväl med den myndighet, som gifvit det öfverklagade beslutet. — I vissa fall räknas tid för öfverklagande af ett beslut från dess delgifning, kommunikation, med vederbörande. Angående sättet för delgifning af stämning meddelas i 11:e kap. Rättegångsbalken föreskrifter, hvilka ega tillämpning äfven vid delgifning af domstols beslut. — 2. Stå i förbindelse med, sammanhänga. Jfr Kommunicerande kärl. — 3. (Af *communicāre* i bet. taga del i) Gå till nattvarden, bliva delaktig af den hel. nattvarden. Däraf kommunikant, nattvardsgäst. Jfr Kommunion. 1. I. Afz.

Kommunicerande kärl, *fys.*, ett system af två eller flera kärl, som nedtill stå i förbindelse (kommunicera) med hvarandra. Om man i kommunicerande kärl häller en vätska, stiger vätskan i alla kärlen till samma höjd, så att de särskilda vätskeytorna ligga i samma horisontalplan. Trycket i alla punkter af ett horisontalt lager inom en stillastående vätska är nämligen lika, hvilket är möjligt, endast om de öfverliggande vätskepelarna ha samma lodräta höjd. Om däremot i de kommunicerande kärlen hällas vätskor af olika täthet, ställa sig vätskorna olika högt. Äro *A* och *B* de i fråga varande kärlen och i dem först hälles kvicksilfver, ställa sig kvicksilfverytorna lika högt i båda. Tillsättes sedan i det ena kärlet, *A*, någon annan vätska, t. ex. vatten, nedtryckes däraf kvicksilfret och uppstiger ett motsvarande stycke i *B*. Är *mn* ett horisontalt plan genom beröringsytan mellan båda vätskorna, måste kvicksilfret i detta plan i båda kärlen erfara samma tryck uppifrån. Om lodräta höjden *mo* är = *h* och *np* = *h'*, rörens genomskärningsyta *a* och tätheterna eller vikterna af volymsenheten kvicksilfver och vatten resp. *d'* och *d*, så äro vikterna af kolonnerna kvicksilfver och vatten *d'ah'* = *dah*, alltså *h'* : *h* = *d* : *d'*, d. v. s. de hvarandra motvägande vätskepelarnas höjder förhålla sig omvändt mot vätskornas tätheter. Denna lag gäller för kärl af hvad form och storlek som helst, såframt diametern ej är så liten, att kapillaritetens verkan blir märkbar (se Kapillaritet). L. A. F.*

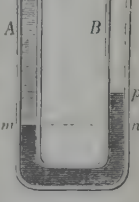

Kommunikābel (af lat. *communicāre*, ha gemensam). 1. *Jur.*, gemensam, samfälld (förmögenhet). Se Förmögenhetsgemenskap och Giftorätt. — 2. Möjlig att färdas på.

Kommunika'nt. Se Kommunion.

Kommunikatiōn (af lat. *communicāre*, delgifva), eg. delgifvande, meddelande (jfr Kommunicera 1); beröring, förbindelse; samfärdsel: samfärdsled.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kommunikationsafdelningen, afdelning af Generalstaben och Marinstaben, som handlägger ärenden rörande samfärdseln till lands och sjöss m. m. Jfr Generalstab och Marinstaben.

Kommunikationsexpeditionen i kejserliga senaten för Finland handlägger, enligt regl. för senaten af 13 sept. 1892 samt tilläggsstadgande af 23 juli 1896 och 15 juli 1903, ärenden beträffande landets järnvägar, kanaler och slussverk, allmänna vägar, broar och färjor, gästgifveri- och skjutshållningen samt häradspostföringen, postverket och postsparbanken, telegrafen och telefonen. Under expeditionen sortera som centralmyndigheter Öfverstyrelsen för väg- och vattenbyggnaderna, Järnvägsstyrelsen och Poststyrelsen. A. G. F.

Kommunikationsresolution, *jur.*, beslut af offentlig myndighet ang. delgifning. Se Kommunicera 1.

Kommunikationstabell, i dagligt tal benämning på förteckningar öfver samfärdslinjer till lands och sjöss samt öfver tiderna för bantågs och ångfartygs, diligensers o. s. v. afgång och ankomst från och till resp. orter. Sådana förteckningar kunna omfatta ett lands, flera länders, ja, hela världens kommunikationsväsen. Se vidare Tidtabell och Turlista.

Kommunikationstrupper (ty. *verkehrstruppen*) kallas numera de från ingenjörtrupperna lösbrutna trupper, som syssla med järnvägsbyggande och järnvägstrafik, telegrafväsen, luftballonger och luftsegling, automobiler, med ett ord allt hvad till samfärdsmedel hör. I Sverige höra för dylika uppdrag afsedda trupper, i den mån de finnas, samman med ingenjörtrupperna. C. O. N.

Kommunikationsväsendet i ett land innefattar samfärdsvägarna, eller de anläggningar och anstalter, som ha till ändamål fortskaffandet af gods och personer. Ett utveckladt kommunikationsväsen är städse ett oundgängligt villkor för en högre kultur och en af dennas starkaste häfstänger. Jfr Samfärdsel.

Kommuniké (fr. *communiqué*, af lat. *communicāre*, meddela), meddelande, särskildt ett från ett lands regering eller ett offentligt ämbetsverk utgånget officiellt tillkännagifvande eller beriktigande, afsedt att intagas i någon tidning. — I Frankrike användes ordet särskildt om de officiella meddelanden under andra kejsardömet, hvilka tidningarna enligt dekretet af 17 dec. 1852, sedermera modifieradt 1865 och 1868, voro under äfventyr af strängt straff förpliktade att intaga. Till största delen upphörde detta tvång först 1881; enligt lagen af 29 juli s. å. kvarstår ännu för franska tidningsutgifvare skyldighet att införa af myndigheterna insända beriktiganden ang. ämbetsåtgärder, som omtalats på ett vilseledande sätt. — En i den svensk-norska unionshistorien beryktad kommuniké är det officiella meddelande, som 24 mars 1903 lämnades om dittills uppnådda resultat af konsulatsförhandlingarna. V. S—g.

Kommunion (lat. *communio*, gemenskap, delaktighet). 1. Namn på nattvardsgången, emedan den, enligt kyrkans lära, gör nattvardsgästen (kommunikanten) delaktig af Kristi lekamen och blod. I svenskt officiellt kyrkospråk begagnas ordet kommunion blott i sammansättningar, såsom kommunionvin och kommunionförhör. Med det senare förstås det af ålder föreskrifna förhör, som prästen skulle anställa med nattvardsgästerna i deras salighetslära innan han fick admittera dem till Herrens nattvard. Hakvin Spegel, då biskop i Linköping, som införde kommunionförhör inom sitt stift (se H. Tottie, "Hakvin Spegel såsom kateket och homilet"), utverkade af Karl XI ett cirkulärbref af 18 dec. 1695, hvari det vid ansvar ålades prästerskapet att "intet tillåta dem gamlom komma till Herrens nattvard, när de intet kunna trons artiklar och instiktelseorden, eller dem ungom, förr än de läst hela catechismum", hvarmed menades Luthers lilla katekes. K. M:ts stadga af 20 mars 1735 påbjöd kommunionförhör och i vår nu gällande kyrkohandbok af 1894 börja kap. 5 sålunda: "Sedan det angelägna kommunionförhöret, såvidt ske kan, före och i sammanhang med anmälningen till nattvardsgången egt rum, förrättas det allmänna skriftermålet." I de flesta församlingar har dock detta förhör upphört. — I Jesu äldre kyrkan var kommunionen en fullkomligt frivillig sak, men i regel kommunicerade de kristna under de tre första århundradena hvarje söndag, i t. o. m. oftare, enl. kyrkofädernas vittnesbörd. Under medeltiden aftog detta bruk alltmer, så att Innocentius III ansåg sig på det 4:e lateranska mötet (1215) böra påbjuda kommunion för hvarje rättroge åtminstone en gång om året; bannlysning skulle blifva den försumliges straff. Genom detta beslut uppkom kommuniontvång inom den katolska kyrkan. I princip ha reformationskyrkorna förkastat kommuniontvånget. Luther ansåg, att ingen borde tvingas att begå nattvarden, men att den försumlige skulle undervisas, "huru om den, som icke söker och begär sakramentet åtminstone fyra gånger om året, vore att frukta, att han föraktade sakramentet och icke var någon kristen" (företalet till den mindre katekesen). Den äldsta svenska kyrkolagen, af 1571, ville icke heller veta af något tvång; men "om någon, som kallas kristen, aldrig gick till Herrens nattvard, skulle han af predikanten förmanas samt om intet ville hjälpa, uppenbarligen sättas i ban emedan han själf skilt sig från församlingens gemenskap". Vår ännu gällande kyrkolag, af år 1686 stadgade i öfverensstämmelse härmed, att den, som motvilligen sig öfver år och dag ifrån Herrens nattvard håller, skall anses och tilltalas som en okristen samt kunna bestraffas med uppenbar skrift och ban. Men k. förordn. af 16 nov. 1863 upphäfde detta stadgande. Enl. lag finnes således numera inom svenska kyrkan intet kommuniontvång. 1903 års kyrkomöte beslöt en skrifvelse till K. M:t om prästerrätt till själfkommunion, som blef lagd i mars 1904.

2. Namn på den slaviska familjekommunen. Hos slaverna var familjen jordens herre. Egendomen delades icke, utan användes gemensamt af hela familjen. En husfader var detta familjesamhälles ledare, bestämde, hvad enhvar dagligen skulle uträtta, skötte kassan, köpte och sålde, ehuru efter samråd med de andre husfäderna, som kunde afsätta honom och välja en annan ledare. Enskild förmögenhet fanns alltså icke; endast hvad man förvärfvade genom särskildt arbete, bröllopsskänker o. d. gick i arf till barnen. Blef de gifta familjemedlemmarnas antal för stort för att kunna födas från samma kök, delades familjen, och en ny kommunion bildades. Uppstodo på detta sätt flera kommunioner, bildade en by, men ju mer en kommunion utväxte, ju oftare

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

den delades, dess mindre blefvo hvarje kommunions jordlotter och följaktligen äfven de enskildes hjälpmedel. Därför började redan under medeltiden — och den seden fortfar ännu i Ryssland — hela byar att utöfva ett visst yrke vid sidan af jordbruket; så finnas byar af korgmakare, smeder, krukmakare o. s. v. Sedan 1100-talet ha alla nu tyska slaviska länder omdanats genom tyskt inflytande. Hos den polska adeln har familjekommunionen efterträdts af familjemedlemmarnas rätt till godtgörelse eller "apanage" af arfvingen samt arfsrätt. I Ryssland har den gamla slaviska familjekommunionen efterträdts af *mir* (se d. o.), d. v. s. bondekommunens gemensamma besittning af jorden. 1. J. P. 2. J. F. N.

Kommunionböcker (se Kommunion). 1. Detsamma som kommunionlängd. Se Kyrkböcker. — 2. Uppbyggelseböcker, afsedda för nattvardsgäster. Somliga af dessa skrifter bära nämligen titeln "Kommunionbok".

Kommunionförhör. Se Kommunion 1.

Kommunionlängd. Se Kyrkböcker.

Kommuniontvång. Se Kommunion 1.

Kommunionvin, vin, som nyttjas vid utdelande af nattvard (se d. o. samt Vin- och byggnadssäd och Vinören).

Kommuni'sm (af lat. *communis*, gemensam). 1. Den egendomsgemenskap, särskildt till jorden, som, i all synnerhet gällande stammen eller släkten, synes, i en omstridd utsträckning, ha föregått den individuella eganderättens uppkomst och som på sina håll i viss, men starkt aftagande omfattning länge bibehållit sig vid sidan af densamma. Likaledes utgör det beteckningen af den frivilliga egendomsgemenskap, som uppstått utan att vara direkt föranledd af något principiellt socialekonomiskt motstånd mot den enskilda eganderätten, såsom i klostersamfunden, vissa, uteslutande religiösa, kolonier i Amerika o. s. v. — 2. Framför allt de idéer och rörelser, hvilka rikta sig mot den privata eganderätten som roten och upphofvet till de härskande samhälleliga missförhållandena samt därför påyrka denna eganderätts upphäfvande. I detta sitt syfte sammanfaller kommunismen i stor utsträckning med socialismen. De båda begreppen sammanblandas ofta, icke blott af lekmän, utan ock af fackmän; och det faller sig utomordentligt svårt att skarpt nog uppdraga gränslinjerna dem emellan. Man plägar emellertid göra denna distinktion: socialismen i trängre bemärkelse l. kollektivismen (se d. o.) afser upphäfvandet af den privata eganderätten till produktionsmedlen, men icke upphäfvandet af samma rätt till den andel af produktionsresultaten, till hvilken andel den enskilde medlemmens arbete berättigar honom. Kommunismen däremot afser afskaffandet af den privata eganderätten till såväl produktions- som konsumtionsmedlen, till arbetsmedlen såväl som till arbetsafkastningen, hvarmed följer ett afvägsnande af den bestämda, personliga inkomsten, öfver hvilken den enskilde skulle kunna fritt disponera för sina behofs tillfredsställande. — Buonarroti (se d. o.), Babeufs medhjälpare, häfdade på sin tid, att kommunismens mål vore att åstadkomma likställighet mellan samhällsmedlemmarna i fråga om ansträngningen (vid arbetet) och tillfredsställelsen (af konsumtionen), icke i fråga om förfogningsbara nyttigheter åt dem och arbetsprestationer från dem. H. Dietzel har gjort en intresseväckande distinktion mellan kommunism och socialism från en mera socialfilosofisk synpunkt. Som socialister betecknar han dem, hvilka i sina kraf på en kollektivistisk samhällsordning företräda den socialprincip, som utgår från samhällets suveränitet och i individen ser endast det tjänande medlet för målet. Som kommunister betecknar han å andra sidan dem, hvilka framställa samma fordran i kraft af individualprincipen och göra individen till högsta mål samt samhällsorganisationen till tjänande medel. Följer man Dietzel, så kan man säga, att det är i full öfverensstämmelse med sin individualistiska karaktär, som kommunismen uppställer den fullkomliga konsumtionsfriheten som ideal. Icke minst med hänsyn till de oerhörda svårigheterna för förverkligandet af denna konsumtionsfrihet tänker sig en del kommunister, att samhället skall genom sina organ reglera såväl frambringandet som fördelningen af nyttigheterna och vid denna fördelning följa en jämlikhetsprincip, som tar hänsyn endast till kön, ålder, hälsa etc. — till fysiska, ej till sociala olikheter. Denna ordning brukar man kalla den centralistiska kommunismen, hvars mest typiska bild är framställd i Cabets (se d. o.) "Voyage en Icarie". Från denna ordning skiljer sig väsentligt nog den anarkistiska kommunism, som har sin främste förespråkare i furst Kropotkin. Det centralistiska systemet — om än med en del modifikationer — synes ha följts inom de kommunistiska samhällena i Nord-Amerika. Dessa skola tillsammans med de socialistiska samhällsförsöken behandlas i art. Socialism. I det sammanhanget skall också de kommunistiska idéernas och rörelsernas historia närmare utvecklas. — Litt.: D. Bergström, "Kommunism och socialism" (1890), E. Laveleye, "De la propriété et de ses formes primitives" (1891), R. Pöhlmann, "Geschichte des antiken kommunismus und sozialismus", I (1893), G. Adler, "Geschichte des sozialismus und kommunismus", I (1899), A. Menger, "Das recht auf den vollen arbeitsertrag" (1891) och "Neue staatslehre" (1903), V. Pareto, "Systèmes socialistes", I (1902), K. Diehl, "Über sozialismus, kommunismus und anarchismus" (1906), W. A. Hinds, "American communities" (1908) och C. Grünberg, "Sozialismus und kommunismus" (i "Wörterbuch der volkswirtschaft"). 1 o. 2. E. H. T.

Kommuni'ster. 1. Anhängare af kommunismens läror. — 2. Se Bartolomiter 2. — Kommuni'stisk, som sammanhänger med eller innebär kommunism.

Kommunitét (lat. *communitas*, gemenskap; först i mlat. fick ordet sin här ifrågavarande konkreta betydelse), studenthärbärge, gemensam bostad (med underhåll) för ett visst antal alumner vid en högre studieanstalt. — Kommunitetsinrättningen är mycket gammal. Merendels var det den enskilda välgörenheten, som dessa anstalter hade att tacka för sin uppkomst; och i den brist på reglementering och studieplan, hvilken ofta nog blef följden däraf, låg "in nuce" grunden till den slappa tukt, som tillhörde nästan allt hvad medeltidskommunitet hette. Vid Europas äldsta universitet, det i *Paris*, inrättades redan i början af 1200-talet sådana välgörenhetsanstalter, men det var först det af Robert Sorbon (omkr. 1250) efter tiggarordnarnas mönster instiftade kommunitetet, *la Sorbonne*, som fick någon genomgripande betydelse. Endast de, som aflagt filosofisk grad och

sedan egnade sig åt teologiska studier, vunno inträde i detta hem. Alla hade där samfälld spisning och religionsöfning samt gemensamma disputationer. Ordningen upprätthölls af en bland alumnerna själfva vald *prieur*, och ingen fick stanna kvar längre än sju år. — Sorbons exempel följdes inom kort af andra, mest andliga, hvilka skänkte grundkapital eller räntor till upprättande af nya studenthem. Alla dessa voro belägna på Montagne S:te Geneviève och i trakten däromkring (den tidens ”Quartier latin”) samt inrättade på ungefär enahanda sätt. De flesta innesloto i sig två kollegier (*collèges*), ett för världsliga och ett för teologie studerande. De senare, som alltid utgjorde minoriteten, rekryterades bland de förre. Hvarje ”kommunitist” erhöll till sitt underhåll en viss veckopenning, kallad *bourse* (hvaraf *boursier*, medlem af ett kommunitet, ursprunget till det tyska ordet *bursche*), uppgående till 3—4 parisiska sous. Studierna och disciplinen inom kommuniteten, hvilka som regel utgjordes af studenter från en och samma provins, öfvervakades af en studieledare (*magister bursarum*), och de ekonomiska angelägenheterna handhades af en *procureur*, bägge utsedda af pensionärerna. Alla, lärare som lärjungar, hade gemensamt bord inom kommunitetet, dit de jämväl kunde på egen bekostnad införa främlingar. Under tiden 1200—1500 inrättades i Paris 50 kollegier. Antalet medlemmar är säkert kändt endast för 35, hvilka hade anslag till 680 platser. Det talrikaste bland dessa kommunitet var det af kardinal Le Moine inrättade, hvilket härbärgerade ända till 100 studenter. De flesta af dessa studenthem inrättades under förra hälften af 1400-talet inom en tidrymd af 40 år, en tid, då det var, så att säga, en modesak att göra sig odödlig på detta område. Ifvern svalnade emellertid småningom och utslocknade alldeles under 1500-talet. I olikhet med förhållandet inom de öfriga kommuniteten kom någon infödingsrätt ej i betraktande i fråga om Sorbonne (detta stod nämligen öppet för hela Europa) och *Collège de Navarre* (hvars 20 platser stodo hvarje fransman till buds), hvilka därför också öfverlefde alla de andra. Ekonomiskt och moraliskt förfall började hemsöka det ena efter det andra af dessa en gång så fruktbärande hem. Kommuniteten skuldsatte sig alltmera, hvarför medlemmarnas antal tid efter annan måste inskränkas. Den inspektion, som det ålåg hvarje nation att utöfva gentemot sina kommunitet, blef i själfva verket så godt som ingen. Under den allmänna aftyningen var det endast Sorbonne och Navarrakollegiet, som höllo sig vid lif, hufvudsakligen af det skäl, att de hade friare reglementen och framför allt att de stodo under omedelbar kontroll af offentliga myndigheter. Också utgingo från dessa två anstalter de ypperste lärare Parisuniversitetets teologiska fakultet räknat inom sig. Se vidare Collegium och Främlingskollegier.

Vid *Köpenhamns* universitet inrättades af konung Fredrik II 1569 det än i dag bestående kommunitetet, som af konungen erhöll 153 gårdar och kungstionde från 92 socknar på Själland. Med stiftelsen afsågs urspr. att gifva 100 studenter fri kost, kläder, böcker o. d. År 1573 uppfördes en särskild byggnad, ”Kommunitets-byggningen” (vid sidan af universitetsbyggningen l. den s. k. ”Studiegården”), där de 100 studenterna bespisades två gånger om dagen och därjämte höllo disputationsöfningar på latin. Till bostad för alumnerna uppfördes 1619—23 den s. k. ”Regensen” (*collegium regium*). 1736 upphörde bespisningen, och alumnerna erhöllo i stället kostpenningar. Disputationsöfningarna upphörde 1795. Kommunitetet har egen styrelse, vald af universitetets konsistorium. Det utdelar nu (1910) 4[illegible] kr. månatligen under 3 år åt 185 studenter och 1[illegible] kr. i månaden åt de 100 regensalumnerna samt omkr. 60,000 kr. årligen till härmed förbundna syften, me[illegible] lämnar dessutom 72,500 kr. årligen i andra under[illegible] stöd åt studerande (äfven kvinnor och icke-studenter). Kommunitetet eger ett kapital af 7,5 mill. kr. och har därjämte en årlig inkomst af 148,000 kr. [illegible] tionden och liknande afgifter, således inalles en år[illegible] lig inkomst af 442,000 kr. Det har gång på gång bistått universitetet i fyllandet af tillfälliga penninge[illegible] behof. Så har det bidragit bl. a. till uppförande a[illegible] universitetsbiblioteket och det naturhistoriska musee[illegible] samt till anläggningen af den botaniska trädgården.

Vid *Uppsala* universitet fanns i äldre tider ett kom[illegible] munitet. Några veckor efter det gamla lärosäte[illegible] återupprättande (aug. 1593) utfärdades af hertig Karl ett bref om inrättande af en sådan anstalt, af[illegible] sedd för 40 fattiga studenter, ett påbud, som be[illegible] kräftades genom universitetsprivilegierna af 15 mar[illegible] 1595. Nämnda studenthärbärge, i hvilket alumnern[illegible] erhöllo bostad, föda och kläder, skulle inrättas efte[illegible] mönster af dem, som under medeltiden inrättats [illegible] Paris till förmån för studerande svenskar (se Främ[illegible] lingskollegier). Till underhåll anslogos tion[illegible] den af 19 socknar samt kronohemmanet Vårdsätra[illegible] Under den följande tidens ekonomiska betryck u[illegible] gick anslaget långt ifrån ordentligt, hvaraf följde[illegible] blef, att kommunitetet en tid bortåt var stadt i för[illegible] fall. 1597 upprättades det åter, men denna gång fö[illegible] endast 12 personer, en siffra, som senare ökades (un[illegible] der de första åren af 1600-talet växlade den mella[illegible] 28 och 36). Karl IX stadgade 1604, att å kommuni[illegible] tetet skulle underhållas ända till 100 studenter, so[illegible] vid inträdet hade att erlägga 40 mark (10 daler) oc[illegible] dessutom 1 mark i veckan. Ovisst är emellertid[illegible] huruvida detta stadgande någonsin tillämpades. Sä[illegible] kert är däremot, att kommunitetets tillvaro icke bl[illegible] i någon mån tryggare, hvartill man kan sluta däraf[illegible] att klagomålen öfver missförhållandena därinom[illegible] blefvo allt talrikare. Kom så Gustaf II Adolf, hvilke[illegible] städse hade universitetets förkofran i åtanke. Sam[illegible] tidigt med de s. k. gustavianska arfvegodsens öfver[illegible] låtande på universitetet (1624) bragte han ordnin[illegible] äfven i kommunitetet. Där skulle då, enligt hans för[illegible] ordnande, 100 studenter (60 teologie och 40 världs[illegible] liga) underhållas medelst ett anslag af 3,250 dale[illegible] hvartill kom en personlig afgift af 8 öre i veckan [illegible] hvarje alumn. Rörande kommunitetets läge är [illegible] mycket med visshet kändt. Enligt stiftelsebrefvet [illegible] 1593 skulle det förläggas å den af domprosten An[illegible] dreas And till universitetet skänkta ”Studentho[illegible] men” (nu Kvarnholmen), hvarförutom till bostäde[illegible] åt alumnerna skulle upplåtas så många af domky[illegible] kans hus, som ej behöfdes för professorerna. Det [illegible] emellertid tvifvel underkastadt, huruvida ett kom[illegible] munitetshus någonsin varit uppfördt på Studentho[illegible] men. Däremot omnämnes i handlingar ett sådant[illegible] beläget i det s. k. Gustavianum, eller närmare be[illegible] stämdt under ”Gustavianum minus”, utan att någ[illegible] flyttning dit på något ställe omnämnes. Af ännu [illegible] varade räkenskaper kan man få en inblick i kom[illegible]

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

munitetets hemlif. Utspisningen synes tidtals ha varit mycket otillfredsställande. Spismästaren riktade sig på studenternas bekostnad, men kom det oaktadt ensamlanat på balans. Det ständiga krigstillståndet inom inrättningen bidrog i hög grad att demoralisera denna. Konsistorium hemsöktes med ständiga klagomål (under en tid af 12 år höllos 47 konsistoriesammanträden endast och allenast om saker, som förde kommunitetet), och följden blef till sist kommunitetets upphäfvande, 13 sept. 1637. Dess anslag öfverflyttades samtidigt till stipendiestaten, hvilken därigenom växte från 2,100 till 6,000 daler. — I *Dorpats* af Gustaf II Adolf anlagda universitet fanns åtminstone i slutet af 1630-talet ett kommunitet med ett i förhållande till studentantalet synnerligen stort antal medlemmar. — Ett slags kommunitet i våra dagar är den s. k. Fjellstedtska skolan (se d. o.) i Uppsala, inom hvilken lärjungarna erhålla såväl bostad och föda som undervisning. En med kommunitet likartad betydelse har stundom ordet kollegium (se Collegium), så t. ex. i Danmark i äldre tid Borchs, Elers' och Valkendorffs kollegier (se Borch, O., Elers, Jörgen, och Valkendorff) och i nyare tid Hagemanns kollegium (se d. o.). E. Ebg. R. G.

Kommutatiön (lat. *commutātio*), omändring, utbyte. — Kommutationsvinkel, *astron.*, skillnaden mellan en planets och jordens heliocentriska längder. E. J.*

Kommutātor (af lat. *commutāre*, byta om), Strömvändare, *fys.* och *elektrot.*, en anordning för omkastning af den elektriska strömmens riktning i en ledning. Vid induktionselektriska apparater (se d. o.) växlar den i induktorns trådlindningar inducerade strömmens riktning två gånger för hvarje hvarf, och för att i den yttre ledningen likväl bibehålla strömriktningen oförändrad användes en på rotationsaxeln fäst kommutator. Denna består vanligen i en metallring, skuren i två halfvor, som står i förbindelse med hvar sin ända af induktorlindningen. Strömmen till yttre ledningen uttages medelst två metallfjädrar, som släpa en på hvar ringhalfva och äro placerade så, att de öfvergå från ena halfvan till den andra, just som den inducerade strömmen ändrar riktning. — Vid elektriska mätningar användes för hand skötta strömvändare, gyrotroper, af flera olika former. Några äro konstruerade enligt den ofvan angifna principen, andra utgöras af metalltrådsbyglar, som stickas ned i små koppar med kvicksilfver. G. I.

Kommutering, *elektrot.*, strömomkastning. Se Induktionselektriska maskiner, sp. 272—273, och Kommutator.

Komnēnos (grek. *Κομνηνός*, "härstammande från Komne"), bysantinskt namn, särskildt kändt genom den kejsarätt, som med Isak I (se d. o.) 1057 genom en militärrevolt svingade sig upp på Österrikets tron. Redan 1059 drog han sig tillbaka i ett kloster och lämnade kronan åt Konstantin X Dukas med förbigående af sin egen broder Johannes och dennes söner. Först 1081, åter genom en militärrevolt, fick riket på nytt en kejsare af Komnenernas ätt, Isaks brorson Alexios I Komnenos (se Alexios), den mest betydande medlemmen af ätten och en af det bysantinska rikets utmärktaste regenter. Af hans barn äro hans son och efterträdare Johannes I (1118—43; se Johannes, östromerska kejsare 2) samt hans begåfvade, härsklystna dotter Anna Komnena (se d. o.) mest berömda. Johannes' son och efterträdare, Manuel (1143—80), var likaledes en prydnad för ätten, ädel och ståtlig samt med starka västerländska sympatier. Med hans död dalade Komnenernas stjärna. Hans unge son Alexios II (se Östromerska riket) blef redan 1183 afsatt och 1184 mördad af sin faders kusin Andronikos Komnenos (1183—85; se Andronikos, östromerska kejsare 1, och Östromerska riket), som störtades genom ett uppror och var den siste bysantinske kejsaren af sin ätt. Inom ett mindre område skulle emellertid kejsartiteln ännu i två och ett halft århundrade tillhöra hans efterkommande, nämligen i det lilla, kort före den "latinska" eröfringen af Konstantinopel 1204 bildade kejsardömet Trabezon. Alexios I Komnenos (1204—22), en sonson till Andronikos, var detta rikes förste och störste kejsare (se Trabezon); hans ättlingars historia är föga ärofull, fylld af laster och brott, inbördes strider och vanärande förödmjukelser under turkarna, som slutligen 1462 gjorde slut på det förfallna lilla riket. Den siste Komnenen med kejsarnamn, David, afrättades tillika med alla sina manliga släktingar. — I senare tid ha vid olika tillfällen obestyrkta uppgifter ang. kvarlefvande ättlingar af Komnenernas dynasti vunnit spridning och tilltro. Vid slutet af 1700-talet spelade en föregifven Komnen en viss roll i Frankrike; ätten Buonapartes härstamning har man sökt leda tillbaka till Komnenerna, och ännu under de senaste mansåldrarna ha vid för Turkiet kritiska tillfällen personer uppträdt, som gett sig ut för Komnener och arfvingar till den bysantinska kejsartronen. V. Lm.

Kom Ombo, ruinstad. Se Daraw.

Komondūros [kåm-]. Se Kumunduros.

Komorerna [kåmå-], Komoroöarna. Se Comoroöarna.

Komorin [kåmårin]. Se Comorin.

Komorn [kå'mårn; ung. *Komárom*]. 1. Komitat i västra Ungern, delas af Donau, som där upptager Waag, i två hälfter, af hvilka den norra är lågländ och träskfylld, den södra genomstruken af Bakonybergen. Hufvudnäringar äro får- och svinafvel, jordbruk (äfven vin och tobak) samt fiske. I s. brytes mycket marmor. Ansenlig flodfart på Donau. 2,843 kvkm. 180,024 inv. (1900), 86,6 proc. magyarer. — 2. Hufvudstad i nämnda komitat, kunglig förstad och fästning på vänstra Donaustranden (på sydöstra spetsen af ön Schütt) vid Waags sammanflöde med Donau. 19,996 inv. (1900). K. har 7 kyrkor, hvaribland den stora Andreaskyrkan, och 3 kloster samt är säte för en reformert superintendent. Det drifver betydlig trä- och spannmålshandel, har vidsträckta parkanläggningar och ett lägre gymnasium. Den gamla af Mattias Corvinus 1472 byggda fästningen K. ligger på Schütts yttersta spets, och till densamma lät man sedermera den s. k. nya fästningens kärnverk åt stadssidan ansluta. Omkring dessa befästningar gruppera sig v. om staden den 2,5 km. långa Palatinatlinjen mellan Donau och Waag samt Donau- och Waagbrohufvudena, bredt anlagda linjer med bastionerade centralverk framför broarna, hvilka vid gamla fästningen föra öfver floderna. K. belägrades förgäfves af turkarna 1594

och 1663. Efter förstärkningsarbetens utförande, 1805, blockerades K. under ungerska frihetskriget af österrikarna från 31 mars 1849, och sedan dessa 2 och 11 juli där utkämpat heta strider med ungrarna, måste dessa kapitulera 27 sept. Fästningen är genom en järnbro förenad med högra Donaustranden, där den sedan 1876 med K. förenade köpingen Uj-Szöny ligger. 1. (J. F. N.) 2. J. F. N. L. W:son M.

Komoroöarna. Se Comoroöarna.

Komos [kå-] kallades hos forntidens greker hvarje festligt och muntert lag, där glädjen höjdes genom sång, musik och dans. Särskildt betecknade man därmed det vid Bakchosfesterna öfliga bruket, att skaror af yrande Bakchosdyrkare under skämt och sång ströfvade omkring på landsbygden och hängåfvo sig åt hvarjehanda uppsluppna tilltag. Ur dessa bakchiska festupptåg utvecklade sig efter hand det grekiska lustspelet, hvilket däraf fick namnet komedi (*komodi'a*, komossång). Under den yngre forntiden personifierades K. till en den yrande festglädjens gud, hvilken brukade afbildas som en bevingad yngling i sällskap med Silenos, Eros m. fl. A. M. A.

Komotau [kåmå-; tjech. *Chomútov*], stad i nordvästra Böhmen, vid foten af Erzgebirge och järnvägen mellan Teplitz och Karlsbad. 15,896 inv. (1900), mest tyskar. I K. finnas högre gymnasium, lärarseminarium och teknisk skola, järnvägsverkstäder, pappersbruk, ångkvarn. I omgifningen brytas brunkol. K. plundrades af svenskarna i maj 1639. J. F. N.

komp., *språkv.*, förkortning för komparativ; *mus.*, förkortning för komponerad; *hand.*, förkortning för kompani.

Kompa'kt (lat. *compa'ctus*), sammanpackad, tät, fast, sluten.

Kompaktät (af lat. *compaci'sci*, genom ömsesidigt fördrag öfverenskomma), fördrag, förlikningspunkter. — Baselkompaktaterna. Se Husiter, sp. 1354.

Kompän. Se Kumpan.

Kompänflaggstock. Se Kampanjflagga.

Kompani (fr. *compagnie*, af lat. *cum*, tillsammans med, och *panis*, bröd). 1. Sällskap; uti industriellt eller kommersiellt syfte bildad förening, bolag, t. ex. Ostindiska kompaniet, Aktiebolaget Svenska ostasiatiska kompaniet. I firmabeteckningar förkortas ordet till *Komp.* (*Comp.*), *Ko.* (*Co.*) o. s. v. (*A. & Komp.*) och uttalas med tonvikt på första stafvelsen [kå'mpani]. — 2. *Krigsv.* a) Benämning på den minsta enheten vid infanteriet, som i taktiskt såväl som i administrativt hänseende är till viss grad självständig. De vid nyare tidens ingång brukliga benämningarna "fana" och "fänika" utbyttes under 1600-talet mot kompani, hvarmed sedermera den minsta administrativa enheten vid alla vapen benämndes. Vid kavalleriet förenades två eller flera kompanier i taktiskt afseende till en skvadron, hvarefter kompaniindelningen under 1700-talet småningom försvann vid detta vapen, så att den numera finnes kvar endast i England (kallad *troop*). Vid artilleriet utbyttes benämningen vid 1800-talets början mot batteri. Från att vara en uteslutande administrativ enhet har kompaniet numera blifvit äfven en taktisk. Dess styrka på krigsfot uppgår vanligen till 200—250 man; på fredsfot utgör den 50—150 man. I de flesta arméer (i Sverige numera vid alla ständigt tjänstgörande trupper) sker manskapets utbildning från dess inträde i tjänst inom kompaniet, hvars betydelse är synnerligen stor, då det är den förnämsta, så att säga, moraliska enheten inom infanteriet. Befälet öfver kompaniet föres i regel af kompanichefen, som tillika ansvarar för dess utbildning samt för ordningen och, till en viss grad, för hushållningen inom detsamma. I tyska, franska och flera andra utländska arméer är kompanichefen beriden, något som är ett önskemål äfven hos oss och är tillåtet, om kompanichefen själf skaffar sig häst och underhåller den. b) Vid marinen ha kompanierna ingen taktisk betydelse, utan endast administrativ och ekonomisk. Flottans sjömanskår (förutom båtsmanskompanierna, hvilka sedan 1887 äro satta på indragning och nu ha blott 2 kompanichefer) är indelad i 10 matros-, 2 ekonomi-, 2 eldar-, 2 handtverks- och 1 minörkompani. Kompanier med udda nummer tillhöra Karlskrona, kompanier med jämna nummer Stockholms station. Skeppsgossekåren omfattar 5 kompanier. Kustartilleriet eger 12 artilleri-, 4 min- och 2 yrkeskompanier; de med udda nummer tillhöra Vaxholms, de med jämna Karlskrona kustartilleriregemente. Kompaniindelningen är här visserligen något mera fast än vid flottan, där den icke kan tillämpas vid tjänstgöring ombord, men äfven vid kustartilleriet måste kompaniindelningen anses föga rationell, enär den ej är grundad på krigsorganisationen. Se vidare Kustartilleri och Sjömanskåren. Jfr Lifkompani. 2 a) C. O. N. 2 b) H. W—l.

Kompaniadjuta'nt, *krigsv.*, benämnes i Sverige den underofficer, vanligen fanjunkaren, som för kompaniets expedition och närmast biträder kompanichefen vid alla inre anordningar inom kompaniet. C. O. N.

Kompanichef. Se Kompani 2.

Kompanifana. Se Fana.

Kompanigata, öppningen mellan de bägge tältraderna i ett kompanis läger.

Kompanikolonn, *krigsv.*, kallas den formering, som uppkommer, då kompaniet uppställes i kolonn (se d. o.) på sin närmaste underafdelning, plutonen. Då flera på detta sätt uppställda kompanier uppträda gemensamt, erhålles formeringen i kompanikolonner, hvilken efter de lång- och snabbskjutande gevärens införande blifvit utgångsformeringen för infanteriet, från hvilken det vidare utvecklar sig till striden. Preussarna tillkommer äran att ha satt nämnda formering i system, och den bidrog äfven till deras framgångar 1866. C. O. N.

Kompanimöte, *krigsv.*, kallades de samlingar till öfning kompanivis, som förr egde rum vid de svenska indelta trupperna. Se Vapenöfningar.

Kompaniområde kallades efter 1885 års värnpliktslags antagande hvart och ett af de områden, i allmänhet motsvarande de indelta infanterikompaniernas områden, inom hvilka redovisningen af det värnpliktiga manskapet skedde. Hvarje sådant område stod under befäl af en kompaniområdesbefälhafvare, vanligen kompanichefen. Genom 1901 års värnpliktslag upphörde kompaniområdesindelningen och efterträddes af en indelning i rullföringsområden (se d. o.). C. O. N.

Kompaniområdesbefälhafvare. Se Kompaniområde.

Kompanjön (fr. *compagnon*, af lat. *con*, tillsammans med, och *panis*, bröd, således eg. den, som

delar bröd med en annan), följeslagare, bolagsman, associerad.

Kompanlanternor. Se Kampanjlanternor.

Komparabel (lat. *comparābilis*), jämförlig; som kan kompareras. Mots. Inkomparabel.

Komparatiōn (lat. *comparātio*), jämförelse; adjektivets eller adverbets förändring (stegring) med hänsyn till grad. En bestämning kan nämligen, i adjektiv- eller adverbialform, tilläggas ett föremål eller en föreställning, en handling eller en egenskap, antingen absolute utan särskild hänsyn till samma bestämnings förekomst i andra fall, t. ex. det *höga* huset, han är *ung*, solen lyser *klart*, eller under jämförelse med ett eller några andra föremål, handlingar o. s. v. eller med alla andra sådana af ett visst slag, hos hvilka samma bestämning finnes, t. ex. min bror är *yngre* än du, vett är *bättre* än skönhet och rikedom, det blåser *hårdare* i dag än i går eller hunden är det *trognaste* af alla husdjur, *yngsta* dottern (i familjen), denna bok är *värst* tilltygad (af alla ifrågavarande). Det finnes dock en mängd adjektiv och adverb, som till följd af sin betydelse ej medgifva någon komparation (äro inkomparabla), emedan den betecknade egenskapen i och för sig är oföränderlig, t. ex. *död*, *enögd*, *daglig*, samt participer, såvidt de ej förlorat sin verbala natur och öfvergått till rena adjektiv. Inkomparabla äro i regel äfven pronominala adjektiv och adverb. Stundom förekommer likväl gradböjning äfven af dessa ord: "det *dödaste* af allt lödt"; "*självaste* kungen", "en *endaste* kaka" isa några af de sammanhang, då sådant eger um. Inom vår språkätt förekomma eller antagas vanligen tre grader: positiv, komparativ ch superlativ. Positiv är adjektivets grundorm. Syntetiska språk uttrycka vanligen komparativ och superlativ genom ändelser lagda till grundformen, t. ex. sv. bred, bred-*are*, bred-*ast*, at. alt-*us*, alt-*ior*, alt-*issimus*, mindre ofta genom refix, t. ex. ry. *pre*-lubeznoi, högst älskvärd, *ai*-skoreje, snarast. Analytiska språk åter uttrycka graderna genom tillsatta fristående ord (omskrifning), t. ex. fr. grand, *plus* grand, *le plus* rand. De slaviska språken uttrycka komparativ enom ändelse, men superlativ genom omskrifning, refix eller blotta komparativen. Äfven i språk, om annars komparera med ändelser, kunna somliga rd genom sin form vara obekväma för dylik komparation och i stället kräfva omskrifning, t. ex. sv. *ära* rättskaffens, *mera* jordisk, *mest* främmande . d., liksom å andra sidan äfven analytiska språk unna framvisa enstaka prof på komparation genom ndelser, t. ex. fr. meill*eur*, bättre, extéri*eur*, yttre. I grammatiska läroböcker framställes komparationen om böjning och behandlas i sammanhang med adjektivets böjning i öfrigt (deklination). I vetenskapliga arbeten åter betraktas de olika, genom ändelser bildade, graderna som olika stammar, och deras lära tillhör "ordbildningsläran". Komparation genom fristående ord hör rättelsen under syntaxen. — Noreen, "Vårt språk", V: 480—508. Lll.

Komparativ [kompara'tiv eller komparati'v, af lat. *comparāre*, jämföra]. 1. Adj., jämförande, t. ex. komparativ anatomi (se d. o.). — Komparativa bisatser l. komparativsatser, jämförelsesatser kallas sådana bisatser (subordinerade satser), som innehålla en jämförelse med hufvudsatsen, t. ex. drängen kom fram förr, *än jag tänkte*; du går lika fort, *som han åker*; han kom, *som* (han skulle ha kommit) *om han blifvit skjuten ur en kanon*; *ju häftigare han blir*, dess sämre går det. I komparativa bisatser, hvilka inledas med *som om*, ligger en konditionalsats innesluten. Bisatsen inledes genom komparativa konjunktioner: *än*, *som*, *ju* och mot det första svarar som korrelat i hufvudsatsen en komparativ, mot de senare ett determinativ *så*, *lika*, *dess*. Determinativen *så*, *lika* kunna flyttas till början af bisatsen, så att *såsom*, *liksom* uppträda som konjunktioner, t. ex. han skriker, *liksom* (*om*) *jag vore döf*. När en bisats med *som* sättes före hufvudsatsen, står determinativet vanligen både i hufvud- och bisats, t. ex. *lika* (*likaså*, *så*) *rädd*, *som jag var då*, lika (likaså, så) glad blef jag sedan. En komparativ bisats med *än* kan icke komma före, men väl inuti hufvudsatsen, t. ex. *förr än jag tänkte*, kom drängen. En bisats med *ju* kommer alltid före hufvudsatsen. En hufvudsats och tillhörande komparativ bisats bilda en komparativ satsfogning. Är predikatet till innehållet, om också ej till formen, gemensamt för båda satserna, utelämnas det vanligen i bisatsen, och man får en sammandragen komparativ satsfogning, t. ex. han har minne *som en häst* (har minne); *som en stock* (sofver), så sofver karlen; mitt hus är högre *än prästens* (hus är högt).

2. (Ko'mparativus) Subst., den andra graden vid komparation eller gradförändring hos adjektiv och adverb. Komparativ uttrycker vanligen, att den i adjektivet eller adverbet innehållna bestämningen hos det föremål, den handling, egenskap o. s. v., hvartill bestämningen lägges, är i högre grad närvarande än hos ett annat föremål, en annan handling eller egenskap o. s. v. eller en grupp af andra sådana, hvarmed det eller den förra jämföres, t. ex. detta hus är *högre* än prästens eller *högre* än de andra (om hvilka för tillfället kan vara fråga), drängen kör *fortare* (än t. ex. husbonden). Det finnes också en absolut komparativ, likaväl som en absolut superlativ, t. ex. i: "vid *mera framskriden* ålder", "på *äldre* dagar", "det går undan *värre*". Komparativus bildas — för såvidt adjektivets eller adverbets betydelse och form öfver hufvud medge komparation — antingen genom till grundformen (positivus) lagda ändelser eller genom fristående, bredvid ställda ord, t. ex. lat. alt-*ior*, högre, af *altus*, fr. *plus* grand, större, af *grand*. I svenskan fås komparativ genom att till (den oböjda) positiven fogas antingen *-are*, med samma förändringar i stammen som vid deklination, eller *-re*, med omljud i stammen (för såvidt den är mottaglig för sådant), t. ex. bred-*are*, vackr-*are*, läng-*re*, stör-*re*, yng-*re*, af *bred*, *vacker*, *lång*, *stor*, *ung*; och de sålunda erhållna formerna äro oböjliga (indeklinabla). Många ord äro emellertid genom sin form mindre mottagliga för sådan förändring och bilda sin komparativ genom föresatt *mera*; så adj. på *-a*, *-es*, *-ens*, *-isk* och ursprungliga participer på *-ande*, *-ende*, *-ad*, *-en*, t. ex. *mera* afhållen; andra låna komparativ från annan rot, t. ex. god: *bätt-re*, illa: *vär-re*, liten: *mind-re*; slutligen finnas i språket komparativer utan någon till form eller betydelse motsvarande positiv, t. ex. *ytt-re*, *öf-re*, *närm-are*, äfven *vänst-ra*, *hög-ra*. De båda

sista grupperna af komparativer upptagas vanligen under öfverskriften o r e g e l b u n d e n k o m p a r a t i o n. Svenskan använder ogärna komparativ som attribut, utan sätter då vanligen i stället superlativ; man säger t. ex. min *yngste* bror, det *högsta* huset, äfven om frågan gäller blott två bröder eller hus. För franska (och andra romanska språk) upptages jämte "comparatif de supériorité", d. v. s. den vanliga komparativen, äfven en "comparatif d'infériorité", som uttrycker, att egenskapen hos föremålet o. s. v. finnes i l ä g r e grad än hos andra och bildas med föresatt *moins* (mindre) liksom den förra med *plus* (mera). Se Noreen, "Vårt språk", V: 486. 1 o. 2. Ll.

Komparativsatser. Se K o m p a r a t i v, sp. 689.

Ko'mparativus. Se K o m p a r a t i v, sp. 690—691.

Komparātor l. K o m p a r a t ō r (af lat. *comparāre*, jämföra), ett instrument, medelst hvilket längdmått och skalor kunna ytterst noggrant jämföras. Längdskillnaden mellan normalmåttet (étalonen) och den måttstock, som skall kompareras med detta, afläses medelst två vertikala med okularmikrometrar försedda mikroskop, som befinna sig ett vid hvar ända af måttstocken. Komparatorer finnas af olika konstruktioner, såsom med fasta mikroskop och med skalorna, som skola undersökas, hvilande på ett bord, rörligt i horisontalplanet under mikroskopen, så att skalorna kunna successivt bringas under mikroskopen; eller ock kunna skalorna förblifva i oförändradt läge och mikroskopen skjutas längs dem på en skena. Den noggrannhet, som med en komparator kan uppnås vid jämförelse af längdmått, är beroende på instrumentets stabilitet och mikrometerns delning; men tusendelen af en millimeter är dock ett fel, som ej bör öfverskridas ens med en komparator af mindre fulländad konstruktion. Därvid förutsättes naturligtvis, att skalorna, som jämföras, äro försedda med tillräckligt skarpa och fina delstreck. L. A. F.*

Komparatör. Se K o m p a r a t o r.

Komparēra. 1. (Lat. *comparāre*, sammanställa, jämföra), jämförande sammanställa, jämföra; förändra adjektivets eller adverbets form med hänsyn till graden. Se K o m p a r a t i o n. — 2. Infinna sig inför rätta.

Kompa'rs (it. *comparsa*, af *comparire*, synas, uppträda), stum person, statist; bildlikt: oväsentlig deltagare i viktiga händelser.

Kompa'ss (fr. *compas*, it. *compasso*, af lat. *compa'ssus*, kretslopp, omkrets) l. B u s s ō l (fr. *boussole*, it. *bu'ssola*, af *bo'ssolo*, liten dosa), ett instrument, hufvudsakligen bestående af en eller flera deklinationsnålar, med hvilket man kan bestämma den vinkel, som en horisontal syftlinje mellan två föremål gör med den magnetiska nord-och-syd-linjen. Kompassen, som nyttjas icke endast af sjöfarande (för fartygs styrande i rätt kurs), utan äfven af ingenjörer (för mätningar på land), af bergsmän (särskildt för uppsökande af järnmalm; se G r u f k o m p a s s), af militärer och resande till lands (för bestämmande af väderstrecken) m. fl., är olika inrättad, alltefter de olika ändamål, för hvilka den begagnas.

S j ö k o m p a s s e n, m a r i n- l. s k e p p s k o m p a s s e n, utgöres numera af två hufvuddelar, *kompass-skålen med stiftet* och *kompass-skifvan*. Skålen, som vanligen har cylindrisk eller halfsfärisk form, är ofta gjord af mässing, men bör helst vara tillverkad af koppar, emedan denna metall dämpar skifvans rörelser. På skålens insida finnes ett vertikalt streck, *styrstrecket*, som bör utmärka fartygets långskeppsriktning från skålens spets och kompassskifvans medelpunkt. I bottnen är skålen starkt belastad för att befordra dess öfverkants horisontala ställning (se nedan). Skålen täckes af en glasskifva med ringformig infattning, som bör noga passa efter skålens öfre kant. Stiftet, som vanligen är af konisk form, har en spets af hård metall, helst stål. Kompass-skifvan, som har cirkelform, består af rosen,

Kompass (med cardansk upphängning).

hylsan, stommen och nålsystemet. *Rosen* (se å fig.), som numera vanligen göres af tunt papper, är indelad i 32 *streck* (jämte half- och kvartstreck) samt ofta äfven i *grader*. Vid indelningen utgår man från två diametrar, nämligen nord-syd-linjen och den däremot vinkelräta öst-väst-linjen. Nord, syd, öst och väst benämnas *kardinalstreck* och tecknas med N, S, O (l. E) och W. Alla öfriga streck erhålla namn, sammansatta af dessa fyra. Strecken midt emellan två kardinalstreck uppkallas efter dem båda sålunda nordost (NO), sydost (SO), sydväst (SW) och nordväst (NW) samt benämnas *interkardinalstreck*. Ett streck, som ligger midt emellan ett kardinal- och ett interkardinalstreck, får på liknande sätt sitt namn af dem båda. De återstående 16 strecken benämnas efter de kardinal- eller interkardinalstreck näst intill hvilka de ligga, på så sätt att ordet till inskjutes mellan nämnda streck och närmaste kardinalstreck åt motsatt led. Namnen på samtliga streck äro således följande (räknade från N i ordning åt höger): N, NtO (nord till ost), NNO, NOtN, NO, NOtO, ONO, OtN, O, OtS, OSO, SOtO, SO, SOtS, SSO, StO, S, StW, SSW, SWtS, SW, SWtW, WSW, WtS, W, WtN, WNW, NWtW, NW, NWtN, NNW, NtW. Half- och kvartstrecken få hålla namn af ettdera af de närliggande strecken och af närmaste kardinalstrecket åt motsatt led. Sålunda benämnes delningen midt emellan N och NtO "nord half ost" ($N^1/_2O$), emellan NtO och NNO "nord till ost half ost" ($NtO^1/_2O$) o. s. v. Namnet på ett diametralt motsatt streck (l. half- l. kvartstreck), ett s. k. *kontrastreck*, erhåller man omedelbart genom att utbyta N mot S och O mot W eller tvärtom. Kontrastrecket till $SSO^1/_4O$ är alltså $NNW^1/_4W$ o. s. v. Denna indelning af kom-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

passrosen genom successiv halfvering i hel-, half- och kvartstreck var synnerligen lämplig för smärre kompasser, å hvilka kvartstrecket var den minsta delning rorgängaren kunde urskilja. Sedan man börjat använda sjökompasser af mer än 25 cm. diameter, äro *graderna* tillräckligt stora för att bekvämt kunna urskiljas med obeväpnadt öga; och ökade kraf på noggrann navigering såväl som betydligt ökad lätthet att noggrant hålla en bestämd kurs, i synnerhet på större ångfartyg, ha ledt till en alltmera använd indelning af kompassrosen i grader. Alldenstund räkningen i många fall måste ske i grader (t. ex. beräkningen af en himmelskropps asimut) och deklinationen l. missvisningen alltid anges i grader, är det tydligen både enklare och säkrare att alltid använda grader såväl för kurs, deviation och afdrift som för asimut och missvisning. Graderna på kompassrosen räknas från N eller S åt O eller W (intill 90°) sålunda: N 10° O, S 78° W o. s. v. — Kompass-skifvans *hylsa* utgör infattning för stenen, som hvilar omedelbart på skålens spets, samt bildar tillika fäste för de trådar (eller i allmänhet för den anordning), som uppbära rosen, stommen och nålsystemet. Hylsan tillverkas af mässing eller aluminium och bör vara så lätt som möjligt. Stenen måste vara hård och glatt, på det att friktionen mot stiftet må blifva minimal. Man använder därför vanligen safir, rubin eller beryll. — Kompass-skifvans *stomme* utgöres helst af en enda, tunn mässings- eller aluminiumring nära skifvans ytterkant samt af den anordning silkestrådar, tunna metallameller e. d.), som förenar denna ring med hylsan. F. ö. finnas stommar af många olika konstruktioner. Ända långt fram i 19:e årh. använde man icke någon särskild stomme, utan hylsan var omedelbart förenad med en vanligtvis ganska bred och på midten ansvälld magnetnål, på hvilken en cirkelrund pappskifva med kompassros var fastsatt. Genom användandet af flera nålar har emellertid en särskild stomme blifvit nödvändig.

Nålsystemet göres nämligen numera i regel af minst 2, ofta 4 eller 8, parvis på ömse sidor om skifvans nord-syd-streck anbragta magnetnålar, vanligen af cylindrisk eller parallellepipedisk form. Denna anordning vidtages af flera skäl: dels kan man, utan att öka skifvans tyngd, erhålla större magnetisk kraft hos flera nålar än hos en enda, dels vinner man större lugn hos kompassen, om alla vingder och således äfven nålarna komma längre från skifvans axel, dels kan man icke genom anordnande af en enda, större nål, men väl med ett eller flera par rätt placerade, mindre nålar, komma från en olikartad inverkan af fartygets magnetism såväl som af kompensationsmagneter på nålens nord- och sydända.

Mängden af olika kompasskonstruktioner kan indelas i två hufvudslag: luftkompasser och vätske- l. spritkompasser. Efter sitt ändamål eller sin plats benämnas kompasser af båda dessa slag normalkompasser l. standardkompasser, med hvilkas tillhjälp fartygets egentliga navigering försiggår, styrkompasser, som användas af rorgängarna för att hålla fartyget på anbefalld kurs, asimutkompasser, hufvudsakligen afsedda för pejling af himmelskroppar, samt skvallerkompasser, uppsatta i befälhafvarens kajuta för att medgifva kontroll af styrningen; pålkompasser, uppställda på en hög påle för att komma på betydande afstånd från fartygets järnmassor, hängkompasser, anbragta under ett däck eller på ett stag, samt båtkompasser, afsedda för tillfällig användning i skeppsbåtar. — Alla kompasser, som voro i bruk ända till 1820-talet, voro luftkompasser. Dessa användas alltjämt mycket allmänt, i synnerhet som normal- och asimutkompasser. Bland de viktigaste förbättringar, som iakttagits vid alla nyare luftkompasskonstruktioner, må, jämte användandet af parvis anbragta nålar, anföras skifvans högst betydligt minskade tyngd. Under det att större kompass-skifvor före midten af 1870-talet sällan vägde mindre än 100 gr., har man på senare tiden nedbragt vikten ända till 12 gr., äfven för skifvor med 255 mm. diameter. Som skifvans magnetiska moment och tröghetsmoment i förhållande till vikten samtidigt ökats, har man erhållit kompasser med stor känslighet och betydande lugn (svängningstid 15—20 sek.), hvarjämte slitningen af stift och sten blifvit högst obetydlig. Genom den magnetiska kraftens *absoluta* svaghet hos de tunna nålarna undvikes dessutom hvarje märkbar induktion från kompassen i de mjuka kompensatorerna (se nedan). De lätta kompass-skifvorna äro emellertid ganska ömtåliga och bräckliga. Bland de bästa nyare luftkompasserna förtjäna särskildt nämnas sir William Thomsons (lord Kelvins) 1876 patenterade kompass, Hechelmanns, Thomson-Ludolphs, Hechelmann-Thomsons, Plath och Carstens m. fl. I Sverige har kompasskonstruktionen icke förrän på 1890-talet undergått förbättringar, motsvarande de nämnda. — Svårigheten att erhålla en kompass, tillräckligt stadig i smärre fartyg och båtar, ledde till införandet af vätskekompassen, d. v. s. en kompass, hvars skål är fylld med en vätska, vanligen en blandning af sprit och vatten. Den första praktiska vätskekompassen patenterades af Crowe 1813. Sedan dess har spritkompassen undergått betydande förbättringar och är f. n. synnerligen värdefull och användbar för olika ändamål. På grund af sin okänslighet för stötar och skakningar — af ångmaskin, kanonskott, rodd m. m. — har spritkompassen vunnit mycket utbredd användning, framför allt som styrkompass och båtkompass. Skifvan är försedd med en flytdosa af tunt metallbleck, hvilken uppbär större delen af skifvans tyngd, under det att blott en ringa del däraf (3—5 proc.) trycker på stiftet. På grund häraf kan skifvan förses med tunga och kraftiga magnetnålar, hvarigenom känsligheten (inställningsförmågan) blir synnerligen stor; och samtidigt vinnes erforderligt lugn och frihet från vandringar därigenom, att vätskan verkar i hög grad hämmande på skifvans rörelser, utan att dock hindra denna att inställa nålarna i den magnetiska kraftens horisontalriktning. Spritkompasser ha emellertid en del olägenheter, af hvilka den förnämsta torde vara, att nålarnas stora magnetiska kraft inducerar magnetism i närliggande kompensatorer af mjukt järn.

Kompass-skålens *upphängning* är af stor betydelse; kompass-skifvan bör nämligen alltid förblifva horisontal, trots fartygets krängning och rörelser i sjögång. Det är därför först och främst nödvändigt, att upphängningen är cardansk (se fig.), d. v. s. att skålen uppbäres af två koncentriska ringar (balansringar), hvilkas horisontala axlar äro vinkelräta mot hvarandra. Noga i

dessa axlars skärningspunkt bör stiftets spets vara belägen. Vidare måste kompass-skålens tyngdpunkt ligga djupt under upphängningspunkterna. Skålen bör vara synnerligen fast och solid likasom den ställning, *nakterhuset*, å hvilken upphängningsanordningens yttre ring omedelbart är fäst. Desslikes bör nakterhuset vara uppställdt på stadigt underlag. Iakttages icke allt detta, kunna nakterhus, skål och stift samt därmed äfven kompass-skifvan lätt råka i alltför stora vibrationer. För att ytterligare motväga stötars och skakningars menliga inverkan fäster man stundom den yttre ringen till nakterhuset med starka gummiband. — Af stor vikt är äfven, att lämplig plats ombord utses, i synnerhet för normalkompassen. Den bör uppställas i fartygets midskeppslinje å en plats med så fri utsikt som möjligt öfver horisonten och där den horisontala riktkraften är både stor och så nära som möjligt lika för olika kurser. Dessutom bör man undvika grannskapet af större järnföremål, i all synnerhet rörliga sådana, likasom dynamomaskiner och elektriska motorer samt elektriska enkelledningar.

Bland nyare anordningar å sjökompasser må nämnas följande. Uppgraderingen af rosen sker somligstädes i 360° från nord åt höger, och en del kompasser förses med mycket stora skifvor med särskild lins för att möjliggöra noggrann afläsning och styrning. — Sedan flera år tillbaka har man uppfunnit ”självreglerande kompasser”, t. ex. Pickwells samt den af F. W. Gleerup och E. Beck konstruerade kurskontrollören, med hvilka man på fotografisk väg erhåller diagram öfver de i verkligheten styrda kompasskurserna. Svårigheterna att under sjögång, då kompass-skifvan nästan alltid har någon vandring och då kompass-skålen ständigt är i rörelse, kunna erhålla tillfredsställande resultat, ha dock hittills icke kunnat helt öfvervinnas. Ännu mindre har man lyckats konstruera någon användbar *självstyrande kompass*, hvilken enligt framställda förslag skulle kunna sköta rodret medelst elektrisk servimotor, kraftöfverföring och ångstyrinrättning. En alldeles ny uppfinning är gyroskopkompassen, i hvilken en hastigt roterande, tung kropp håller kompass-skifvans streck i samma riktning, oberoende af fartygets rörelser, och sålunda helt ersätter de af jordmagnetismen och fartygets magnetism påverkade kompassnålarna. Denna kompass torde dock ännu ej vara tillräckligt pröfvad och ställer sig f. ö. synnerligen dyr.

Hvarje sjökompass bör, innan den användes, vederbörligen justeras. Instrumentet bör först och främst undergå pröfning till sin konstruktion, hvarvid särskildt undersökes, att kompassen är på samma gång känslig, d. v. s. att skifvan äfven efter en obetydlig deflektion noga återtager sitt ursprungliga läge, och lugn, d. v. s. att skifvan har långsamma svängningar och icke af obetydliga skakningar bringas ur sitt läge, samt vidare att rosen är rätt uppgraderad och centrerad, äfvensom att den är fri från kollimationsfel. Vid anbringandet ombord tillses noga, att skålens styrstreck får sitt rätta läge. Därefter böra omellertid kompasserna ytterligare undersökas och justeras, innan fartyget går till sjöss. Helst böra fartygets magnetiska egenskaper utrönas, särskildt sådana de te sig å hvarje plats, där en kompass skall uppställas; men äfven om detta ej sker, måste man företaga den operation, som vanligen benämnes kompassjustering, hvilken i sig innefattar deviationens (se d. o.) nedbringande till ett minimum (*kompensering*) samt återstodens utrönande och registrerande (deviering). Hufvudprincipen för kompenseringen är att i kompassens närhet anbringa nya magnetiska krafter, som motverka de i fartyget förut befintliga, hvilka nya krafter böra vara af samma slag och samma storlek som de ursprungligen på kompassen verkande krafter, som härröra af fartygets magnetism, men verkande i motsatt riktning. Således bör en konstant kraft upphäfvas af en annan konstant kraft och en föränderlig af en annan på samma sätt föränderlig kraft: den deviation, som orsakas af permanent fartygsmagnetism, bör upphäfvas med en eller flera magneter; den deviation, som uppkommer af inducerad magnetism i vertikaljärn, bör kompenseras genom inducerad magnetism i en eller flera vertikala, mjuka järnstänger, och den deviation, som alstras af inducerad magnetism i horisontaljärn, bör undanröjas genom inducerad magnetism i horisontalt, mjukt järn. Enär de båda förstnämnda slagen af magnetism orsaka semicirkulär deviation och *hela* denna deviation kan upphäfvas med en eller flera magneter, är det emellertid tillräckligt att kompensera denna på en gång med sådana, vanligen med en eller två långskeppsmagneter och med en tvärskeppsmagnet, såvida icke fartyget kommer att betydligt förändra magnetisk latitud, i hvilket fall hvartdera slaget af ifrågavarande magnetism bör kompenseras för sig. Detta är likväl en ganska kinkig process, såvida fartyget ej passerar magnetiska ekvatorn, där hela den semicirkulära deviationen orsakas af permanent magnetism och sålunda för lång tid framåt kan undanröjas genom magneter, under det att den semicirkulära deviation, som därefter visar sig (å annan magnetisk latitud), undanröjes genom en vertikal, mjuk järnstång (s. k. Flinders bar). Den af magnetism i mjukt horisontaljärn orsakade deviationen är kvadrantell och kompenseras genom mjuka järnstycken (*kompensatorer*) af sfärisk eller cylindrisk form, vanligen ett på hvardera sidan af och i jämnhöjd med kompassen. Krängningsdeviationen kompenseras i regel endast genom en vertikal magnet rätt under kompassen. Kompenseringen sker i allmänhet därigenom, att man med tillhjälp af astronomiska eller terrestra föremål inriktar fartyget på bestämd magnetisk kurs och därefter med resp. kompensationsmagneter eller mjuka kompensatorer bringar kompassen att visa samma kurs. Men den kan äfven tillgå på annat sätt, t. ex. därigenom, att man använder särskilda, för ändamålet konstruerade instrument, W. Thomsons *deflektor*, Peichls *kontrollkompass* m. fl., hvilka jämväl äro afsedda för utrönande af deviationens storlek. — Med visshet känner man, att kineserna begagnade två slags kompasser redan så tidigt som mellan åren 265 och 520. Den ena bestod af en skål, fylld med vatten, hvarpå magnetnålen flöt, uppburen af två små rör; den andra utgjordes af en dosa med en tapp i midten, hvarpå magnetnålen hvilade, alldeles som i våra kompasser. Man vet äfven, att araberna begagnade kompassen något tidigare än européerna. I Europa omtalas detta instrument först år 1190. Vare sig nu att kompassen blifvit från Kina införd till Europa eller icke, säkert är, att italienaren Flavio Gioja från Amalfi omkr. 1302 tillverkade en kompass och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

därigenom fått äran af uppfinningen, ty först efter denna tid kom den i allmännare bruk på sjön. Jfr Asimutkompass, Deflektor, Deklination 3, Deviation 2, Galvanometer (för sinus- och tangentbussol), Induktion, Jordmagnetism, Kurs och Nakterhus. Vackra afbildningar af gamla kompasser lämnar A. Schück i "Alte schiffskompasse und kompassteile im besitz hamburger staatsanstalten" (1910). H. W—l.

Kompassjustering [-jystē-]. Se Kompass, sp. 696.

Kompasspåhåll. Se Grufkompass, sp. 393.

Kompassupphängning. Se Cardansk upphängning och Kompass, sp. 694—695.

Kompassväxter, *bot.*, växter, hvilkas alla blad stå i ett och samma plan, sammanfallande med meridianplanet. Bladskifvorna träffas därför endast föga af middagssolens heta strålar, hvarigenom för stark transpiration undvikes. Kompassväxterna, dit den hos oss på ballastplatser förekommande *Lactuca scariola* hör, kunna därför trifvas på torra, solöppna lokaler. G. L—m.

Kompa'stor (nlat., af lat. *con*, med, jämte, och *pa'stor*, herde), hjälppräst, som biträder den egentlige församlingsprästen. — I Sverige inrättades genom k. brefvet af 27 maj 1819 ett särskildt kompastorsämbete vid amiralitetet i Karlskrona. Enl. k. brefvet af 24 febr. 1826 skulle kompastorn stå i samma förhållande till amiralitetspastorn som en kyrkoherde till sin kontraktsprost. S. å. bestämdes antalet kompastorer till tre, men enl. ett k. bref 1840 skulle en af dessa platser stå obesatt och lönen fördelas mellan pastorn och de två återstående kompastorerna. Enl. k. brefvet af 24 maj 1864 skulle kompastorsämbetet vid de däv. kompastorernas afgång förvandlas till bataljonspredikantsbefattning. 1865—74 fanns endast 1 kompastor; denne stod i rang mellan amiralitetspastorn och bataljonspredikanterna. Fr. o. m. 1875 upphörde faktiskt kompastorsämbetet. J. P.

Kompatibel (fr. *compatible*, af *compatir*, tåla, fördraga, sämjas), förenlig, som kan förenas (på en hand). Se Inkompatibilitet.

Kompatriót fr. *compatriote*, af lat. *con*, gemensamt med, och *pa'tria*, fädernesland), landsman.

Kompendiärisk. Se Kompendium.

Kompe'ndium (lat. *compe'ndium*), kort sammanfattning, utdrag af hufvudinnehållet i en vetenskap; kortfattad lärobok, handbok. — Kompendiös eller kompendiärisk, afkortad, kort, sammanträngd, bekväm, lätthandterlig.

Kompendiös. Se Kompendium.

Kompensatiön (af lat. *compensáre*, motväga, utjämna). 1. Utjämning, kvittning, ersättning, skadestånd. — 2. *Med.*, en patologisk förändring, som verkar i motsatt riktning mot ett föregående lidande och till en del motväger dettas menliga inverkan på organismen. Ett valvelfel i hjärtat kan kompenseras genom hypertrofi af hjärtmuskeln. Vid krökning af ryggraden på ett ställe uppstår en kompensatorisk krökning åt motsatt håll på ett annat ställe, o. s. v. — 3. *Fys.* Om ett fel vid en viss mätningsmetod eller apparat har tendens att vilja gå i viss riktning, kan man stundom vidtaga en anordning, som åstadkommer en effekt i lika grad, men i motsatt riktning, hvarigenom felet upphäfves ("kompenseras"). Sålunda upphäfver man genom kompensationspendeln (se Pendel) eller kompensationsoron (se Ur) verkan af temperaturen, som tenderar att öka hastigheten vid lägre och sakta densamma vid högre temperaturer (hvarvid urverket drager sig före, resp. efter). Inom många mätningsmetoder, t. ex. elektriska, användes kompensation af felkällorna genom lämpligt anordnande af mätningarna. Äfven vid gasanalyser användes en (af Otto Pettersson fullkomnad) kompensationsmetod, hvarvid en viss gasvolyms utvidgning eller sammandragning genom ändringar i tryck, temperatur eller fuktighet motväges genom alldeles likartade ändringar hos en annan gasmassa, som hålles innesluten i kompensatorn. (Se Volymetrisk gasanalys.) 2. F. B.* 3. K. S—n.

Kompensationsapparat, *fys.* Se Elektriska mätningar, sp. 304.

Kompensationsoro. Se Ur.

Kompensationspendel, *fys.* Se Pendel.

Kompensationsströmmar. Se Haf, sp. 990.

Kompensátor (se Kompensera), apparat, som åstadkommer kompensation (se d. o.). 1. *Fys.* Babinets kompensator, en apparat för undersökning af polariseradt ljus, består af två kilformiga kvartsplattor, som kunna förskjutas i förhållande till hvarandra och tillsammans bilda en planparallell skifva (se Polarisation). — 2. *Elektrot.* Om Feussnerska kompensatorn se Elektriska mätningar, sp. 304. — 3. Se Kompass, sp. 696. 1. D. S—t.

Kompensëra (lat. *compensáre*), afväga det ena mot det andra, utjämna, kvitta, ersätta, godtgöra. — Kompenseradt hjärtfel. Se Hjärtsjukdomar, sp. 869. — Kompenserade deviationsmagneter. Se Jordmagnetism, sp. 153. — Kompenserande hypertrofi. Se Hjärtsjukdomar, sp. 868. — Om kompensering af *kompass* se d. o., sp. 696.

Ko'mpert, Leopold, österrikisk skriftställare, f. 1822 i Böhmen, d. 1886 i Wien, af judisk börd, sedan 1857 tjänsteman vid kreditanstalten i Wien, författade en rad af psykologiskt och poetiskt värdefulla skildringar ur de bömiske judarnas lif på landsbygden, *Geschichten aus dem Ghetto* (1848, 3:e uppl. 1886; 2:a saml. 1860, 2 bd), *Böhmische juden* (1851), *Am pflug* (1855), *Geschichten einer gasse* (2 bd, 1865), *Zwischen ruinen* (3 bd, 1875), *Franzi und Heini* (2 bd, 1880) och *Verstreute geschichten* (1883). K:s "Gesammelte schriften" utgåfvos i 8 bd 1882—83. Flera af hans noveller ha öfversatts till skilda europeiska språk.

Kompete'ns (fr. *compétence*, af lat. *con*, tillika med, och *pe'tere*, sträfva fram till, söka vinna), rättighet att fälla om en anställning, befogenhet, behörighet; erkänd duglighet, skicklighet att afgöra eller verkställa en sak; en domstols behörighet, en ämbetsmans makt och de lagligt fastställda gränserna därför. — Kompete'nt, behörig, berättigad, befogad; duglig, hemma uti, som eger nödiga förutsättningar. Motsats: Inkompete'ns och Inkompete'nt. — Kompetitor, medsökande.

Kompetenskonflikt, *jur.*, emellan olika domstolar säges föreligga, då domstolarna äro af olika mening om, hvar laga forum för ett mål är. Konflikten säges vara positiv, då två eller flera domstolar

tillägga en hvar sig själf behörighet i fråga om ett och samma mål; den är negativ, då två eller flera domstolar, af hvilka en i verkligheten är behörig, förklara en hvar sig själf obehörig. Hvad angår konflikter af förra slaget märkes, att 25:e kap. 21:a § Rättegångsb. i 1734 års lag förbjöd domstol att döma, då saken redan var instämd till annan domstol; och detta förbud afsåg ej blott dömande, utan äfven saks upptagande till handläggning. I enlighet med denna princip (som, fastän stadgandet icke längre förekommer i Rättegångsb., ej dess mindre fortfarande gäller) bör i fall, då ett mål efter hvartannat anhängiggöres vid två domstolar, den domstol, till hvilken det sist instämmes, på grund af målets anhängighet vid annan domstol ex officio vägra att upptaga detsamma, och detta bör ske, äfven om domstolen skulle anse sig själf behörig och den andra domstolen obehörig. Skulle domstolen af obekantskap med förhållandet eller af försummelse underlåta att afvisa målet och till följd häraf laga kraft egande dom af två domstolar komma att föreligga, kan rättelse vinnas därigenom, att resning sökes hos Högsta domstolen. — Den negativa kompetenskonflikten blir akut först i det fall, att det beslut, hvarigenom den rätta domstolen visat målet från sig, vinner laga kraft. I sådant fall kan rättelse vinnas därigenom, att Högsta domstolen beviljar resning mot detta beslut. En mera praktisk utväg består däri, att Högsta domstolen i stället för att bevilja resning, omedelbart föreskrifver, att målet skall upptagas vid den behöriga domstolen; och praxis lämnar jämväl exempel på detta tillvägagångssätt.

Kompetenskonflikter kunna uppstå icke blott emellan ett lands domstolar inbördes, utan äfven emellan domstol å ena samt administrativ myndighet å andra sidan. Jämväl dessa sistnämnda konflikter kunna vara af antingen positiv eller negativ natur. Ifrågavarande konflikter äro icke att befara beträffande mål, hvilkas rent civilprocessuella eller rent administrativa karaktär är otvetydig, men möjligheten af konflikt ligger närmare, då det ifrågakommer att draga gränsen emellan de civilprocessuella målen och de mål, som höra till den administrativa rättskipningens, förvaltningsjurisdiktionens gebit. I vårt land saknas alla stadganden ang. lösningen af dessa konflikter. Dylika stadganden synas så mycket mera af behofvet påkallade, som man måste beträffande förhållandet emellan domstolar och administrativa myndigheter i princip fastslå, att de äro af hvarandra oberoende hvar inom sin sfär; förhållandet är ett sidoordnadt förhållande, ej ett förhållande af öfver- och underordning. Behofvet af lagstadganden i ämnet måste ock anses ökadt därigenom, att vårt land numera i Regeringsrätten erhållit ett högsta, självständigt organ för den administrativa rättskipningen. I det betänkande "om inrättande af en administrativ högsta domstol eller regeringsrätt" (Stockholm 1907), som ligger till grund för den lag, hvarigenom Regeringsrätten tillskapades, har ock uppmärksamheten riktats på förevarande ämne och önskvärdheten af en särskild konfliktdomstol framhållits. Emellertid har någon lagstiftning i ämnet ej kommit till stånd. E. K.

Kompetenslagen (af 1904) kallas den "lag om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap", som, till fullföljande af de 1904 ratificerade Haagkonventionerna, kungjordes s. å. 8 juli. Benämningen grundar sig därpå, att lagen väsentligen afser att reglera förhållandet mellan svensk och utländsk rätts tillämplighet eller kompetens med afseende på de i rubriken antydda förhållandena. I den mån Sverige erhåller nya lagar till reglering af andra privata rättsförhållanden, kunna alltså äfven dessa betecknas som kompetenslagar, om och i den mån de utgöra fristående lagar; däremot betecknas t. ex. 14 kap. i 1880 års växellag icke som kompetenslag, ehuru det afhandlar "förhållandet till utländsk lag". Kompetenslagen af 1904 innehåller fem kapitel, af hvilka det första handlar om äktenskaps ingående och motsvaras af konventionen för lösande af konflikter mellan lagar i fråga om äktenskap, det andra om återgång af äktenskap, det tredje om skillnad i äktenskap och motsvaras af konventionen för lösande af konflikter mellan lagar och jurisdiktioner i fråga om skillnad i äktenskap och ständig skillnad till säng och säte, det fjärde om förmynderskap för minderåriga och motsvaras af konventionen angående samma ämne; det femte innehåller vissa särskilda bestämmelser. Dessutom kompletteras 1904 års kompetenslag af särskilda förordningar ang. äktenskapscertifikat m. m. Se vidare Reuterskiöld, "Om äktenskap, äktenskapsskillnad och förmynderskap enligt svensk-internationell rätt" (1909). Rld.

Kompete'nt. Se Kompetens.

Kompetitor. Se Kompetens.

Kompilatiōn, Kompilātor. Se Kompilera.

Kompilēra (af lat. *compilāre*, plundra), åstadkomma en litterär produkt genom att sammanföra hvad andra skrifvit i ett visst ämne. — Kompilatiōn, en på sådant sätt tillkommen litterär produkt utan självständiga synpunkter eller undersökningar. — Kompilātor, en som kompilerar. Jfr Plagiera.

Komplanatiōn (af lat. *complanāre*, göra jämn) *mat.*, kallas bestämmandet af ytinnehållet af en gifven solid figurs gränsyta. Är denna gränsyta buktig och dess ekvation gifven, så sker komplanationen i allmänhet medelst dubbel integration. I enklare fall, t. ex. i fråga om cylindriska, koniska och sfäriska ytor, kan den dock utföras genom användande af vissa speciella metoder.

Kompleme'nt (af lat. *complēre*, fylla). 1. *Mat.* Den vinkel eller båge, som utfyller en annan vinkel eller båge till 90°. Så är t. ex. 30°, eller en tredjedels rät vinkel, komplement till 60°, eller två tredjedels rät vinkel, och i vidstående fig. bågen *BD* komplement till bågen *AB*. — Aritmetiskt komplement till ett gifvet tal kallas ett tal, som, lagdt till det gifna, åstadkommer till resultat 0. Siffrorna i komplementet erhåller man genom att i det gifna talet subtrahera den sista siffran från 10 och de öfriga siffrorna från 9, hvarjämte efteråt sättes en subtrahend, bestående af ett ett med så många nollor, som det gifna talet innehåller siffror. Så är t. ex. 735—1,000 det aritmetiska komplementet till 265. Genom användande af det aritmetiska komplementet förvandlas omedelbart

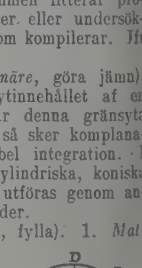

en subtraktion till addition, hvarigenom vid vidlyftigare räkningar ofta besparing i arbete vinnes. Så uträknas t. ex. 108—326+2,295—1,803+25—99 på detta sätt genom enkel addition:

108
674 — 1,000
2,295
8,197 — 10,000
25
1 — 100
11,300 — 11,100,

hvilken ger till resultat 200. Vid räkning med logaritmer förekommer det aritmetiska komplementet ofta. Så upptages t. ex. i de vanliga logaritmtabellerna icke logaritmen för *sinus*, utan i stället det aritmetiska komplementet till denna logaritm. — 2. *Med.* Se Sidokedjeteori. 1. (I. F.)

Komplementbindning, *med.* Se Sidokedjeteori och Wassermanns reaktion.

Komplementfärger l. Komplementära färger. Se Färg, sp. 266, och Färgharmoni.

Komplementär (fr. *complimentaire*), namngifven bolagsman i ett bolag; som adj., kompletterande, utfyllande.

Kompletörium (lat. *completōrium*, bönen efter fulländadt dagsarbete, af *complēre*, fylla). Se Horæ canonicæ.

Komple'tt (lat. *complētus*), fulltalig, fullständig, fulländad. — Komplettēra, fylla, göra fullständig. — Komplettēring, fullständigande; *skolv.*, se Fyllnadsprōfning.

Komplettämen, skämtsam, efter examen m. fl. bildad benämning på den efterprōfning, som en inom filos. fakultet examinerad kan aflägga. Jfr Fyllnadsprōfning.

Komplettmaskin (jfr Komplett, *baktr.* 1. Ett slags maskin för typers gjutning, slipning och justering. Se Stil. — 2. Ett slags af Applegath & Cowper i London 1818 konstruerad maskinpress. Se Tryckpress.

Komple'x (lat. *comple'xus*, omfattning), sammanfattning, inbegrepp, sammanhörande helt af sinsemellan själfständiga delar (idékomplex, byggnadskomplex o. s. v.); *språkv.*, gruppord (se d. o.). — Ordet "komplex" nyttjas äfven som adj. (se följande artiklar).

Komplexa kvantiteter, *mat.* Se Komplexa tal.

Komplexa salter, *kem.*, kallas sådana sammansatta salter, som ej längre uppvisa de enkla salters egenskaper, ur hvilka de uppkommit. De innehålla ständigen ej längre de ursprungliga salternas joner (se d. o.), utan nya joner ha bildats vid föreningen. Cyankalium och platinacyaner bilda det komplexa saltet platinocyankalium, $Pt(CN)_4K_2$, kuprihydrat och natriumtartrat bilda natriumkupritartrat, den komplexa kuprivinsyrans natriumsalt, o. s. v. (se vidare Dubbelsalt). — Komplexa syror uppkomma, om olika syror förenas under vattenförlust och bildning af en ny sammansatt, negativ jon. Som exempel må anföras fosformolybdensyra och fosforvolframsyra. H. E.

Komplexa syror, *kem.* Se Komplexa salter.

Komplexa tal l. Komplexa kvantiteter, äfven understundom benämnda imaginära tal l. imaginära kvantiteter, äro tal bildade af två eller flera grundenheter. Det har visat sig för algebra och funktionsteori i hög grad befruktande att i stället för reella positiva eller negativa tal, bildade af enheten *ett* och dess motsatta enhet, införa allmännare tal, bildade af två grundenheter. Redan flera af Eulers mest betydande upptäckter hvila väsentligt på införande af komplexa tal. Abels skapelse, de *elliptiska funktionerna*, bragte än mer de komplexa talen i förgrunden vid matematisk forskning. Så blef ytterligare fallet, när den moderna funktionsteorien framväxte ur Abels, Cauchys, Weierstrass' och Riemanns arbeten, och den förnämsta synpunkt, från hvilken den matematiska vetenskapen, sådan den tills nu blifvit utvecklad, f. n. kan och bör uppfattas, finnes också inom teorien för de komplexa talen. Den allmänt antagna geometriska tolkningen af komplexa tal bildade af två grundenheter förekommer tidigast hos norrmannen Caspar Wessel (1798), något senare hos fransmannen Argand och slutligen hos K. Fr. Gauss, hvilken sistnämnde var den förste, som visste tillgodogöra den oöfvertrffliga hjälp den så införda geometriska åskådningen skänkte algebra, talteori och analys. Gauss har uttalat och Weierstrass har bevisat, att införande af högre komplexa tal, bildade af flera än två grundenheter, icke medför fördelar, jämförliga med dem, som vinnas genom införande af de komplexa af två grundenheter bildade talen. Jfr för analys af talbegreppet i allmänhet och begreppet komplexa tal G. Mittag-Leffler, "Sur les fondements arithmétiques de la théorie des fonctions d'après Weierstrass" (i "Compte rendu du Congrès des Mathématiciens tenu à Stockholm... 1909", 1910). M. L.

Komplexiōn (lat. *comple'xio*, eg. hopslingring, förbindelse), kroppskonstitution, sådan denna anges af yttre kännemärken.

Komplicēra (af lat. *complicāre*, veckla ihop), invecklа, göra svår att utreda. — Komplicerad fraktur, komplicerade benbrott. Se Benbrott.

Komplikatiōn (af lat. *complicāre*, inveckla), intrassling, förveckling; inom *med.* namn på hvarje till en förutvarande sjukdom tillstötande ny sjukdom eller tillfällighet, som gör den ursprungliga sjukdomen mera invecklad. F. B.*

Komplima'ng (fr. *compliment*), höflighetsbetygelse, vördnadsbetygelse (i ord eller åtbörd), hälsning, artighet (artigt yttrande). — Komplimentēra, säga artigheter, lofорda.

Komplimentēra. Se Komplimang.

Komplo'tt (fr. *complot*), hemligt förbund till ett brottsligt företag, sammangaddning, sammansvärjning. — Komplott l. Stämpling, *jur.*, föreligger, då flera i samråd beslutit verkställigheten af ett brott. Kommer brottet till utförande, bli komplottanterna, där de ej rent af äro gärningsmän, att anses som delaktiga i gärningen i fråga, och straffлagarnas allmänna regler om delaktighet i brott bli då å dem tillämpliga. Äldre straffлagar, bland dem den gällande svenska, meddela emellertid särskilda föreskrifter ang. delaktighetens bestraffning i fråga om komplott. Kommer brottet ej till utförande, föreligger i verkligheten endast en förberedelse till brott, och sådana bruka i regel icke

bestraffas. I fråga om statsförbrytelser ha emellertid strafflagarna sedan gammalt med stränga straff belagt äfven en blott stämpling såsom sådan. Så är t. ex. förhållandet i svensk lag. I nyare strafflagar förekommer en sådan straffbestämmelse ang. komplott äfven i fråga om andra svåra brott. Så t. ex. i norsk strafflag äfven i fråga om allmänfarliga förbrytelser samt rån. I angelsaxisk rätt går man sedan gammalt vida längre och bestraffar som komplott (eng. *conspiracy*) öfverenskommelser att begå olagliga eller t. o. m. blott orättrådiga handlingar (*unlawful acts*), alltså äfven sådana, som icke äro i sig brottsliga, en straffbestämmelse, som länge utgjort ett starkt hinder mot utvecklingen af de engelske arbetarnas koalitionsrätt. — Slutligen är att märka, att den omständigheten, att ett brott föröfvats af flera, som gemensamt öfverenskommit att begå dylika gärningar, i åtskilliga strafflagar föranleder ett väsentligt strängare straff i fråga om vissa förbrytelser, såsom stöld, rån, hemfridsbrott o. d. N. S—g.

Komplotta'nter, deltagare i en komplott (se d. o.).

Komplute'nsiska bibeln. Se Complutensiska bibeln.

Kompone'nt (af lat. *compōnere*, sammansätta). 1. *Astron.* Se Dubbelstjärnor, sp. 975. — 2. *Mek.* Se Krafternas parallellogram.

Komponēra (lat. *compōnere*), sammansätta, t. ex. ett mönster, ett musikstycke. Se Komposition 3.

Komponi'st. Se Komposition 3.

Komposa'nt (af fr. *composer*, sammansätta), *mek.* Se Krafternas parallellogram.

Kompo'sita. Se Kompositum.

Kompositakapitäl (af lat. *compo'situs*, sammansatt), "sammansatt kapitäl", l. Romerskt kapitäl kallas en af romarna uppfunnen kapitälform, som visar det joniska kapitälets voluter med tillhörande echinus lagda öfver eller liksom uppstigande ur det korintiska kapitälets bladkransar. Se Kapitäl, sp. 854—855.

Kompositiōn (lat. *composi'tio*), sammansättning, enskilda delars sammanbindande till ett helt, ordnande; öfverenskommelse (se t. ex. Kompositionen vid riksdagen 1771—72).

1. *Gramm.*, sammansättning, sammansatt ord. Se Kompositum.

2. *Konstt.*, anordningen och byggnaden af ett konstverk. Kompositionen är det konstnärliga skapandets början och slut, sammanfattningen af alla dess syften och medel. Intet konstverk och ingen konstart kunna därför undvara den: dikten, musiken, arkitekturen, bildhuggarkonsten och måleriet kräfva i lika grad en fast och harmonisk byggnad. Kompositionen är intet utvärtes och tekniskt, den måste intimt höra samman med konstskapelsens anda och stil, bestämmas af dessa och på dem återverka bestämmande. Det genom sitt innehåll betydande måste också i formellt hänseende framträda som väsentligt, det underordnade får ej göra sig obefogadt gällande. Hvarje konstart och inom denna hvarje stil ha sina speciella kraf och regler i fråga om kompositionen, hvarför ett närmare ingående på kompositionens problem här ej är möjligt. Till undvikande af ett vanligt missförstånd i fråga om kompositionen i måleriet må erinras om, att denna e ensamt rör sig med form- och linjekombinationer utan äfven med ljus, skugga och färger.

3. *Mus.*, tonsättningskonst, eller uppfinninge och den såväl estetiskt som tekniskt konstnärlig utarbetningen af ett tonstycke; äfven tonstycke självt, tonsättning, tondikt. Själfva uppfinninge kan icke läras, utan är en medfödd förmåga. Vi utarbetningen åter har adepten att tillegna sig viss lagar och regler, som innefattas i kompositionslära n, hvilken åter sönderfaller i en mera *grammatisk* del, innehållande läran om musikens elemen (melodi, rytm, harmoni, kontrapunkt) och dera korrekta användning, samt en mera *estetisk* del undervisande om elementens bearbetning till högr konständamål, om form och stil (bl. a. läran o tematiskt arbete, satsens byggnad, sonatform o. s. v. äfvensom instrumentationslära. Fullständiga kompositionsläror äro utgifna af Reicha, Fétis, Marx, Lobe Richter, Jadassohn, Bussler, Riemann, Prout, d'Ind m. fl. — Att uppfinna och sammansätta ett ton stycke kallas att komponēra; den, som idka denna sysselsättning, kallas kompositōr (fr *compositeur*; ty. *komponi'st*), fem. kompositrīs eller tonsättare (i högre stil tondiktare).

4. *Tekn.*, dels en i färgerier som betmede använd lösning af tennklorid, dels förr brukli benämning på en legering af olika metaller, t. ex tenn och koppar, antimon och vismut.

2. A. L. R. 3. A. L.* 4. P. T. C.

Kompositer l. Kompositéer, *bot.*, namn p fam. *Compositæ*.

Kompositfartyg (af lat. *compo'situs*, sammansatt eng. *composite vessel*, fr. *navire composite*, ty *compositschiff*, *skpsb.*, ett fartyg af blandad trä och järnbyggnad; köl, stäfvar och bordläggning äro vanligen af trä, men spant, däcksbalkar och kölsvi m. m. af järn. Kompositfartyg användes förr mycke till te-transport från Kina, innan denna fraktfart öf vertogs af ångfartyg. De förekomma numera sällan Jfr Diagonalförbindning. C. K. S.

Kompositionen vid riksdagen 1771—72, en i bör jan af riksdagen på konung Gustaf III:s uppmanin och i hans närvaro ingången öfverenskommelse mel lan de ledande männen af både hatt- och mössparti i syfte att göra slut på den bittra partikampen Öfverenskommelsen, som 27 juni 1771 skriftligen af fattades, innehöll i hufvudsak, att statsförfattninge skulle lämnas orörd och 1751 års konungaförsäkra oförändrad bibehållas; att fred och vänskap med all främmande makter skulle vårdas och inga förbin delser ingås, som kunde väcka kallsinnighet he någon annan makt; att inga förföljelser skulle an ställas och inga undersökningar sträcka sig längr tillbaka än till slutet af sista riksdagen; att två a de 1769 "licentierade" riksråden genast skulle ka las att intaga redan ledigvarande platser i rådet o några af mössornas kandidater genom dåvarand rådsherrars frivilliga afsked vid riksdagens slut i sättas i rådet. Hvartdera partiet förbehöll sig frih att arbeta på att vinna öfverhand vid riksdage men man lofvade, att det parti, som i ett stån segrade vid elektorsvalen, skulle ur motpartiet väl en tredjedel af hvarje utskotts ledamöter. Enligt d muntliga aftalet skulle äfven korruptionen afskaffas men denna punkt ansågs ej böra införas i den skrift liga uppsatsen. Kompositionen blef snart öfverträd

i den ena punkten efter den andra, och då mössparti et på våren 1772 afsatte hela hattregeringen, ansågs den ha fullständigt upphört. L. S.

Kompositionslinne (Komposition), celluloidbelagdt linne, afsedt att ersätta stärksaker (se Celluloid, sp. 1402).

Kompositionslära. Se Komposition 3.

Kompositris. Se Komposition 3.

Kompo'situm (af lat. *compo'situm*, sammansatt), plur. komposita, sammansatt ord (eller en "sammansättning"), kallas ett sådant ord, som genom sin form hänvisar på två eller flera andra inom det samtida språket befintliga ord, som det för sin bildning förutsätter, t. ex. *rid-häst*, *till-baka*, *sy-nål*, i motsättning till ett simplex l. "enkelt" ord, som antingen icke hänvisar på något annat, ursprungligare ord inom språket, t. ex. *häst*, *sy* (s. k. "grundord" l. "primitiva"), eller ock förutsätter endast ett sådant, t. ex. *tok-ig*, *klar-na*, *häst-ar* (s. k. "afledda ord" l. "derivata"). Historiskt sedt, ha nästan alla ord en gång varit sammansatta. Men sedan den ena delen af det sammansatta ordet så förändrats till form och betydelse, att dess upphof ej längre är klart, har ordet öfvergått till ett afledt, hvilket sedan ytterligare kan öfvergå till ett grundord, då nämligen äfven den andra delen af det urspr. sammansatta ordet blifvit till sin upprinnelse dunkel. Så ha t. ex. orden *ungdom*, *kärlek*, *vänskap*, *trolig* från att vara sammansatta (såsom de voro den tid, då man ännu kände deras sammanhang med substantiven *dom* och *lek*, verbet *skapa* och adjektivet *lik*) blifvit afledda, och ordet *hustru*, som urspr. var sammansatt och då hette *husfru*, har nu blifvit ett grundord, som ej längre påminner om *hus* eller *fru*. — Vid bildningen af komposita råder i fråga om beståndsdelarna den största frihet, åtminstone inom de indoeuropeiska språken, i det att nästan alla ordklasser kunna förbindas med hvarandra. I svenskan kan, om vi utgå från senare sammansättningsleden, ett substantiv ingå sammansättning med följande olika slag af "förleder": dels med ett annat substantiv, vare sig oförändradt (t. ex. *ben-brott*, *herre-man*) eller förkortadt (*herr-gård*) eller afledt (*dags-ljus*; detta ofta med ett äldre språkskedes ändelser, som blott i dylika sammansättningar bevarats, t. ex. *ättar-tal*, *själa-mässa*, *rätte-gång*, *hvilo-dag*, *gatu-frid*), dels med adjektiv (t. ex. *högtid*; sällan afledt, t. ex. *själfs-våld*), dels med verb (t. ex. *sof-rum*, *smäde-skrift*; sällan alldeles oförändradt bibehållet, t. ex. *sy-nål*), dels ändtligen med partiklar (t. ex. *upp-gång*). Ett adjektiv kan sammansättas med substantiv (t. ex. *lag-klok*, äfven afledt t. ex. *äro-full*), ett annat adjektiv (t. ex. *full-god*; sällan afledt, t. ex. *alls-mäktig*, *manno-lik*), ett verb (t. ex. *bränn-het*, *skäde-lysten*, *ögo-kunnig*), en partikel (t. ex. *upp-svensk*). Ett verb kan förenas med ett substantiv (t. ex. *del-taga*), ett adjektiv (t. ex. *god-känna*; sällan afledt, t. ex. *godt-göra*), ett annat verb (t. ex. *må-hända*, *kan-ske*), en partikel (t. ex. *fram-föra*). Partiklar kunna sammansättas med andra partiklar (t. ex. *fram-om*, *upp-till*), sällan med verb (t. ex. *far-väl*, *in-på-in*, *skym-undan*). Räkneord sammansättas med andra räkneord (t. ex. *sexti-fem*), verb (*fjortio-dela*) och substantiv (*tio-slaget*). Pronomina taga ej gärna i sammansättning (*jag-känsla*, *du-broder*); jfr däremot fr. *celui-ci*, *celui-là* (sv. *den-här*, *den-där*), *rendez-vous*, lat. *quis-quis*. Ett sammansatt ord kan själft i sin tur (afledas och) sammansättas, t. ex. (*ädel-mod-ig*, *rid-häst-ens*) *lands-tings-man*, *herr-gårds-dräng-stuga*). Från ett dylikt sekundärt, tertiärt o. s. v. kompositum (stundom kalladt dekompositum, se d. o.) måste skiljas det fall, då tre eller flera ord ingå direkt sammansättning med hvarandra, t. ex. *förgät-mig-ej*, *för-godt-finna-nde*, *för-stå-sig-på-are*, *om-händer-taga*, lat. *plus-quam-perfectum*, ty. *nichts-desto-weniger* o. d. — Ingen fast gräns kan uppdragas mellan det sammansatta ordet och den s. k. "ordfogningen", d. v. s. den syntaktiska förbindelsen af flera själfständiga ord, af hvilken senare sammansättningen faktiskt vanligen uppstår genom uttryckets stereotypering till form och fixering till betydelse. Häraf förklaras dels den i skilda språk olika ordningen mellan sammansättningslederna (jfr t. ex. sv. *familjefader*, *allmänanda* med lat. *paterfamilias*, *respublica*), dels de mångfaldigt olika begreppsförhållanden, i hvilka sammansättningslederna kunna stå till hvarandra. Stundom utgör det sammansatta ordet helt enkelt en sammandragning af den ursprungliga frasen utan någon förändring, t. ex. *förgätmigej*, men oftast föreligger en ellips af väsentliga beståndsdelar i den fria förbindelsen, t. ex. *sofrum* (*rum*, där man *sofver*), *sömndryck* (*dryck*, som åstadkommer *sömn*). Som några af de vanligaste upplösningarna af komposita kunna framhållas: sammansättningslederna äro att förbinda genom en kopulativ konjunktion, t. ex. *Slesvig-Holstein* (Sl. och H.), *sötsur*, *trettidtta*; den ena sammansättningsleden utgör attribut eller apposition till den andra, t. ex. *skönlitteratur*, *Kristusbarnet* (= barnet Kristus l. Kristus, barnet), *tretalet*; ena leden förbindes med den andra medelst böjning eller preposition, t. ex. *harhjärta* (en hares hjärta), *rättfälla* (fälla *för* rättor), *människokärlek* (kärlek *till* människor) m. fl. andra slag. — Bland de nu lefvande indoeuropeiska språken utmärker sig i synnerhet tyskan genom sin rikedom på komposita och sin lätthet att bilda nya sådana. Bland de döda språken gäller detsamma om sanskrit, där komposition trädt i stället för de flesta syntaktiska förbindelser och nästan trängt dessa ur bruk; likaså var grekiskan rik på sammansättningar. Å andra sidan utmärkes den nuv. franskan för sin stora fattigdom och sin ringa utvecklingsförmåga i detta afseende. Detsamma tyckes vid första påseende gälla om engelskan; men detta är endast skenbart fallet, ty engelskan är tvärtom ganska rik på komposita, hvilka dock i skrift ofta icke beteckna som sådana, t. ex. *gold watch* (rättare vore *goldwatch*), guldur. Äfven i svenskan har på sina håll förmärkts en dylik, genom Rydqvists föredöme framkallad, oriktig tendens att isärskrifva sammansatta ord, t. ex. *till baka*, *om sider*, i st. f. det riktiga *tillbaka*, *omsider*, och i allmänhet särskrifvas ännu s. k. separabla sammansättningar, d. v. s. sådana, hvilkas leder *kunna* genom andra däremellan trädande ord åtskiljas, t. ex. *stiga* (hastigt) *upp*, *gifva* (noga) *akt* gentemot de "inseparabla" *uppstiga*, *aktgifva*. Med de separabla sammansättningarna få ej förblandas de s. k. distanskomposita, hvilkas leder alltid *måste* stå åtskils, t. ex. *för* hans *skull*, *å* andras *vägnar*. — Läran om det sammansatta ordet utgör en hufvuddel inom ord-

bildningsläran, hvilken tillsammans med ordfogningsläran l. syntaxen ingår i den grammatiska formationsläran (bildningsläran), som har att redogöra för de särskilda språkformernas bildningssätt i motsats till flexionsläran (böjningsläran), som redogör för paradigmens bildning. — Jfr i det hela Ad. Noreen, "Vårt språk", VII, 20 ff., 39 ff. Ad. N—n.

Kompositör. Se Komposition 3.

Kompo'st (it. *compo'sta*, af lat. *compo'situm*, sammansatt, blandning), *landtbr.* Se Kompostgödsel. — Kompostēra, upplägga i kompost.

Kompostēra. Se Kompost.

Kompostgödsel (se Kompost) l. Blandningsgödsel, *landtbr.*, kallas gödsel, beredd af affall af allehanda slag, sammanblandade med ämnen, som skola verka upplösande på deras innehåll af växtnäring. Vanligen komposteras sopor, ogräs, självdöda djur och andra växt- och djurämnen med aska och kalk samt stundom hästgödsel och latrin, som skola inleda en upplösande jäsning i komposten, och blandas lagervis med dy- eller mulljord, som skall hålla massan fuktig och kvarhålla frigjorda gasformiga eller i vatten lösta ämnen. Komposten fuktas med gödselvatten, för att dess halt af växtnäring må ökas och jäsningen befordras. Sedan denna aftagit, omstickes komposten, hvarvid, då så behöfves, oupplösta ämnen ånyo blandas med upplösande. Kompost bildar efter att ha legat i hög två eller flera år en näringsrik och särskildt i trädgårdar för många ändamål värdefull jord, kompostjord. Kompostberedning användes förr mycket mer allmänt än i senare tid, då de lätt tillgängliga konstgödselmedlen till stor del fylla gödselbehofvet. Stundom komposteras svårlösliga konstgödselmedel för att bli snabbare verkande. H. J. Dft.

Kompo'stjord. Se Kompostgödsel.

Kompo'tt (fr. *compote*, af lat. *compo'situs*, sammansatt), ett slags fruktmos, bestående af t. ex. äpplen eller päron, som äro kokta med vatten och socker så, att deras form är någorlunda bibehållen.

Kompound [kämpaŭ'nd; eng. *compound*, sammansatt]. Kompounddynamo. Se Elektriska maskiner, sp. 262. — Kompoundfett. Se Smörjfett. — Kompoundmaskin. Se Ångmaskin. — Kompoundolja. Se Konsistensfett. — Kompoundplåt, plåt, bestående af två sammansvetsade plåtar, den ena af mjukt järn, den andra af hårdt och i allmänhet härdadt stål. Kompoundplåt användes dels som pansar för krigsändamål, dels vid konstruktionen af kassahvalf o. d. På senare tider har kompoundplåten inom krigstekniken ersatts med cementerad plåt, hvilket senare slag också allt allmännare användes för kassahvalf. G. D.

Kompoundēring (se Kompound), *elektrot.*, en dynamomaskins förseende med kompoundlindning. Se Elektriska maskiner, sp. 262.

Kompre'ss (fr. *compresse*, af lat. *compre'ssus*, sammantryckt), *med.*, ett oftast flerdubbelt sammanviket stycke gastyg, som doppas i vatten eller lösning af något medikamentöst ämne och lägges på huden, vanligen i ändamål att verka afkylande eller lindrigt sammandragande. I vissa fall, såsom vid en del ögonsjukdomar, begagnas ljumma eller varma kompresser. På färska sår lägger man numera ej gärna kompresser; de passa ej väl tillsammans med den antiseptiska behandlingen. Friska, hopsydda sår täckas numera af torra, sterila gaskompresser. Rsr. (J. A.)

Kompressibel (af fr. *compressible*), sammantryckbar. — Kompressibilitēt, sammantryckbarhet (se d. o.).

Kompressiōn (lat. *compre'ssio*), sammantryckning, sammanpressning, särskildt om gaser och ångor. *Fys.* När en gas eller en ånga undergår kompression (komprimeras), kunna dess tryck och temperatur förändras på otaliga sätt, alltefter som det under kompressionen bildade värmet afledes i större eller mindre grad. Bland tillståndsförändringarna äro de *adiabatiska* och *isotermiska* kompressionssätten af särskild betydelse för mekaniska värmeläran och i verkningssättet hos exempelvis luftkompressorn, kylmaskinen, ångmaskinen, förbränningsmaskinen m. fl. ingår kompression af gas (luft) eller ånga mer eller mindre öfverensstämmande med ofvannämnda förfaringssätt. Kännetecknande för adiabatisk kompression är frånvaron af värmeafledning, hvaremot vid isotermisk kompression värme bortledes i så hög grad, att temperaturen förblir konstant. I en ångmaskin kvarhålles och komprimeras en del af afloppsångan närapå adiabatiskt till visst tryck för vinnande af bättre ekonomi och stötfri gång. Tillnärmelsevis isotermisk kompression förekommer t. ex. i luftkompressorer med mycket god kylning. — Kompressionselddon. Se Eldon. — Kompressionskula, en sådan gevärskula, hvars utträngande i räfflorna och däraf följande styrning orsakas af kulans sammantryckning af krutgasen i längdriktningen. — Kompressionsmaskin. Se Ismaskin. — Kompressionsmätare. Se Manometer. — Kompressionspump. Se Luftpump. — Kompressionsvärme, det genom sammantryckning af en gasmassa alstrade värmet. E. R—r. H. W. W.*

Kompressiv (fr. *compressif*), sammantryckande.

Kompre'ssor. Se Luftkompressor.

Kompressōrium (af lat. *compressāre*, kraftigt sammantrycka), plur. kompressorier, *med.*, ett instrument, hvarmed man åstadkommer ett tryck på en kroppsdel, vanligen för att sammanpressa någon rörformig kanal, oftast en pulsåder, såsom vid behandling af pulsådersvulster (se Aneurysm). Kompressorier användes någon gång äfven vid andra tillfällen. Rsr.*

Komprimēra (lat. *compri'mere*), sammantrycka, hoppressa, sammanträng, förtäta; undertrycka. Subst. Kompression (se d. o.).

Komprimerad luft, *fys.* Se Flytande luft.

Kompromettēra (fr. *compromettre*, af lat. *compromi'ttere*, ömsesidigt lofva), blottställa, framställa i en dålig dager, göra misstänkt (för delaktighet i förseelse, brott eller brottslighet).

Kompromi'ss (af lat. *compromi'ttere*, ömsesidigt lofva), öfverenskommelse mellan tvistande parter i annan ordning än den i allmänhet gällande; äfven den nämnd, åt hvilken sådant uppdrag lämnas; en (ofta politisk) saks afgörande genom ömsesidiga eftergifter (se t. ex. Medling); öfverenskommelse mellan deltagare i en sporttäflan att dela priset för att bespara sig en afgörande sluttäfling. — Om den i svensk riksdagshistoria bekanta kompromissen se närmast följande art. Om kompromissen af 1850 se Nord-Amerikas föreneta stater (Historia) och om kompromissen i

Breda se Breda och Nederländerna (Historia). — Kompromi'ssa, slå af på sina ursprungliga fordringar för att få till stånd en öfverenskommelse i godo; dagtinga med sig själf, pruta af på sina grundsatser eller sin öfvertygelse. — Kompromissärie, skiljeman, ledamot af kompromiss- l. skiljenämnd.

Kompromissen kallas i svenska riksdagshistorien det sammanjämkningsförsök, som 1873 gjordes af å ena sidan förkämparna för grundskatternas samt rust- och rotehållarbördornas afskrifning och å andra sidan dem, som önskade en mera betryggande härorganisation. Då nämligen regeringens förslag om ny härordning gång på gång mötts af afgjordt motstånd från Andra kammarens majoritet (landtmannapartiet), som sträfvade efter nämnda bördors aflyftning, sökte en del af Första kammarens ledamöter bereda möjlighet för försvarsfrågans lösning genom eftergifter åt nämnda parti. Sammanjämkningsarbetet bedrefs inom statsutskottet, närmast mellan dettas medlemmar J. Stiernblad och K. E. Ekman från Första kammaren samt E. Key som representant för Andra kammarens majoritet. Liksom jämkningarna skett i statsutskottet, var det ock i form af ett detta utskotts utlåtande till kamrarna, som kompromissen första gången framträdde för offentligheten. Utlåtandet, hvars motivering flutit ur f. d. statsrådet F. F. Carlsons penna, är dateradt 6 maj 1873. Utskottet förklarade i detsamma, att indelta armén icke vidare kunde vara lämplig eller behöflig för åstadkommande af ett betryggande och för Sverige väl afpassadt försvar. Regeringen måste därför på helt annan grund bygga det nya härordningsförslag, på hvilket man väntade. För att ett sådant förslag skulle ha någon utsikt att af riksdagen antagas fordrades, att regeringen samtidigt därmed framlade förslag till stadganden, genom hvilka, efter en måttstock af 3 proc. årlig afskrifning, icke endast roterings- och rustningsbesvären med af dem härflytande kostnader komme att efter hand minskas och slutligen försvinna, utan äfven grundskatterna att upphöra, dock mot det att bevillning åsattes jordbruksfastigheten efter samma grunder, som gällde all annan fastighet. Först sedan sistnämnda stadganden antagits af konung och riksdag, borde den nya härorganisationen gå i verkställighet. I öfverensstämmelse med detta utlåtande beslöt riksdagen, ehuru med obetydlig majoritet, att afåta en skrifvelse till K. M:t (dagtecknad 24 maj 1873). Grundskatte- och härordningsfrågorna blefvo genom denna kompromiss oskiljaktigt förenade, och efter många felslagna försök fattades vid 1885 års riksdag beslut om utsträckning af värnpliktsskyldigheten till 12 år och af öfningstiden till 42 dagar mot en afskrifning af 30 proc. i grundskatter samt rustnings- och roteringsbesvär. Beslutet betecknades af motståndarna som "kompromissens första fallna frukt", och de öfriga läto ej länge vänta på sig. Vid urtima riksdagen 1892 bestämdes nämligen tjänstetiden till 20 år och öfningstiden till 90 dagar, mot det att återstående 70 proc. af grundskatterna samt rustnings- och roteringsbesvären skulle genom afskrifning fullständigt upphöra med år 1904. Se vidare Grundskatt. (V. M.)

Kompromissformer, *språkv.* Se Kontamination.

Kompromissministär, en regering, som bildats på grundval af en kompromiss (se d. o.) mellan stridande partier och som sålunda omfattar män ur skilda politiska läger. Sådana ministärer ha förekommit i de flesta länders nyare historia. Jfr Koalition.

Kompulsivt tvång (af lat. *compulsāre*, starkt drifva på), *jur.*, påverkan på en persons vilja medelst hot. I motsats till det s. k. absoluta l. fysiska tvånget, som mot den tvungnes vilja påverkar hans kropp, har det kompulsiva l. psykiska tvånget viljan till objekt, så att den tvungne förmås att själf besluta den af den tvingande åsyftade handlingen (t. ex. med en revolver för pannan underteckna en skuldförbindelse). De rättsliga verkningarna af det kompulsiva tvånget äro olikartade, beroende på dels arten af det onda, hvarmed hotas, dels hotets styrka och farlighet, dels den framtvungna handlingens beskaffenhet. Om än sålunda regel är, att den tvungne skall befrias från den framtvungna handlingens konsekvenser, gäller denna regel dock ingalunda utan undantag. Jfr Hot. C. G. Bj.

Komputabel (af lat. *computāre*, sammanräkna), beräknelig, möjlig att beräkna.

Komputation (lat. *computātio*), sammanräkning. Kanonisk komputation. Se Förbjudna led.

Komtür. Se Komturi.

Komturi (af lat. *commendāre*, anförtro) var inom Tyska orden en underafdelning af ordensprovinsen (en sådan provins var t. ex. Livland), således ett tämligen stort område, och dess förvaltande innehafvare, komturen, residerade på det största slottet inom området. Jfr Tyska orden. Liknande anordningar förekommo äfven inom andra andliga riddarordnar. Jfr Kommenderi.

Komul, stad i Mongoliet. Se Hami.

Komura [kå-], Jutaro, grefve, japansk diplomat, f. 1853 eller 1855, studerade dels i Tokyo, dels (1875—77) vid Harvard-universitetet i Förenta staterna, var sedan en tid domare i Osaka och därefter juris professor vid universitetet i Tokyo samt ingick 1885 i japanska utrikesministeriets tjänst, där han snart blef chef för dess öfversättningsafdelning. 1893 blef K. legationssekreterare i Peking och skötte som chargé d'affaires därstädes 1894 de sista förhandlingarna före det kinesisk-japanska krigets utbrott. Kort efter krigets slut (1895) blef K. direktör för utrikesministeriets politiska afdelning, var en tid 1896—97 japansk resident i Korea, blef sistnämnda år vice-utrikesminister och skickades 1899 som japanskt sändebud till Washington. Därefter förflyttades han 1900 till Petersburg och 1901 till Peking samt inträdde i juni sistnämnda år som utrikesminister i Katsuras ministär. Som sådan var han den officielle ledaren af Japans utrikespolitik under de långvariga förhandlingar, som föregingo det rysk-japanska krigets utbrott (febr. 1904) samt undertecknade äfven som Japans förste delegerade i Portsmouth fredstraktaten med Ryssland (5 sept. 1905). Med ministären Katsura afgick K. i jan. 1906 och utnämndes kort därefter till Hayashis efterträdare som ambassadör i London för att i juli 1908 i sin tur aflösa denne som utrikesminister; då Katsuras andra ministär bildades. Han har på denna post framgångsrikt medverkat till det närmande till Ryssland, som bl. a. 1910 ledde till afslutande af den viktiga rysk-japanska öfverenskommelsen om Mandschuriet samt förberedde Koreas annektering

s. å. K. upphöjdes 1901 till baron och 1907 till grefve. V. S—g.

Kōn (grek. *kônos*) l. Kägla, *mat.* 1. I allmänhet hvarje figur, som begränsas af en konisk yta (se d. o.). Stundom förstår man med kon just denna koniska yta. — 2. I inskränkt bemärkelse en solid figur, som begränsas af en konisk yta, hvilkens direktris är en cirkel, samt af ett med denna cirkels plan parallellt plan. Konens plana gränsyta kallas dess *bas*. Sammanbindningslinjen mellan konens *spets* och basens medelpunkt kallas *axel*. *Sida* i konen kallas sammanbindningslinjen mellan spetsen och en godtycklig punkt på basens omkrets. Konen säges vara rät eller sned, alltefter som axeln är vinkelrät mot basen eller icke. Konens *höjd* är den räta linje, som från spetsen drages vinkelrätt mot basen. Ett plan, som lägges genom axeln, skär konens buktiga yta utefter två sidor; vinkeln mellan dessa sidor kallas *konens vinkel*. Konens *kubik*innehåll är lika med en tredjedel af höjden multiplicerad med basen. Den buktiga ytan af en rät kon med basradie r och höjd h är

$$\pi r \sqrt{r^2 + h^2}.$$

— Med stympad l. afstympad kon förstår man den del af konen, som begränsas af basen och ett med denna parallellt plan. (I. F.)

Kona'k, turk., härbärge, hus; i ottomanska rikets provinser kallas guvernörernas, valiernas, residens konak. Ordet har inlånats i de sydslaviska språken som benämning på konungaborgen.

Konakry, hufvudstad, med omkr. 15,000 inv., i Franska Guinea (se d. o.).

Kona'rski, Stanisław, polsk skolman och skriftställare, f. 1700, d. 1773, vardt, efter resor till Italien, Frankrike och Tyskland, 1730 lärare i historia och retorik vid piaristordens skola i Warschau. I framgångsrik kamp mot jesuiternas undervisningsmetod grundlade han 1743 anstalten Collegium nobilium, som gaf uppslaget till den undervisningskommission, hvilken riksdagen tillsatte efter jesuitordens upphäfvande. I pedagogiska och oratoriska skrifter uppträdde K. mot det osmakliga bruket att uppblanda polskan med latin, hänvisade på Frankrikes pseudoklassiska litteratur som mönster, sökte genom öfversättningar af Corneilles m. fl:s dramer utränga skoldramat och bidrog till skapandet af en polsk nationalteater i Warschau (1765). Viktigast bland K:s verk blef dock *O skutecznym rad sposobić* (Om ett verksamt sätt att hålla rådsförsamlingar; 4 bd, 1760—63), hvari han brännmärkte adelns konfederationer och ”liberum veto” samt föreslog botemedel mot rikets anarkiska förhållanden. (R. N—n.)

Konaxiāl (af lat. *con*, med, och *a'xis*, axel), med gemensam axel.

Koncedēra (lat. *concēdere*), medgifva, gå in på, gifva med sig.

Koncentratiōn. Se Koncentrering.

Koncentrationselement, *fys.* Se Galvaniskt element, sp. 668.

Koncentrationsläger (eng. *concentration camps* l. *refugee camps*), under boerkriget (se d. o.) af de engelska myndigheterna upprättade läger för fångna boer, särskildt ”icke stridande” från landområden, som besatts af engelsmännen. Ursprungligen afsågos nämnda läger, enligt lord Roberts' proklamation af 22 sept. 1900, för dem af boerna, som frivilligt gåfvo sig åt engelsmännen. Dessa fångar tillförsäkrades sålunda rättighet att få kvarstanna i landet, medan krigsfångarna i egentlig mening sändes till engelska kolonier (Ceylon, Bermudasöarna, S:t Helena m. fl.) utanför Afrikas fastland. För ifrågavarande ändamål uppfördes stora tältläger, rymmande flera tusen man, vid Pretoria och Bloemfontein. Proklamationen hade emellertid icke åsyftad verkan, i det att endast ett jämförelsevis ringa antal boer nedlade vapen. De båda lägren — liksom de sedermera upprättade i eller vid Johannesburg, Standerton, Pietermaritzburg, Durban, Volksrust, Middelburg, Ermelo, Aliwal North, Winburg m. fl. — fingo i stället mottaga hufvudsakligen kvinnor och barn, tillhörande boerfamiljer, hvilkas vapenföra medlemmar voro i fält, tillfångatagits eller stupat. För de engelska myndigheterna framstod nämligen, ju längre kriget varade och ju större område af landet, som besattes af engelsmännen, nödvändigheten af att på något sätt sörja för boernas å farmerna kvarlämnade familjer. Detta blef i synnerhet fallet, sedan lord Kitchener öfvertagit befälet (29 nov. 1900) och börjat tillämpa ett krigföringssätt, som förnämligast gick ut på att uttömma boernas hjälpkällor och sålunda göra det omöjligt för dem att fortsätta kriget. Hellre än att öfverlämna kvinnorna och barnen åt närmaste boerkommando, valde man att sammanföra dem till de ofvannämnda lägren, hvilka då började benämnas koncentrationsläger, och där underhålla dem på engelska statens bekostnad. Antalet på så sätt internerade uppgick slutligen, då det var som störst (i aug. 1901), till öfver 105,000 individer, hvaraf omkr. 17,000 män, 36,000 kvinnor och 52,000 barn. Boerna och deras förespråkare ha framhållit att, då de internerade hvarken erhöllo, enligt deras mening, tillräckligt underhåll eller nöjaktig vård, hvarom den stora dödligheten, särskildt bland barnen (i aug. 1901 1,545 dödsfall bland 52,255 barn), bure vittne, vore det ett brott mot folkrätten att hålla dem i fångläger. Å andra sidan har framhållits, att engelsmännen knappast hade något annat val i betraktande af, att kriget under sitt senare skede karakteriserades af ständiga öfverfall och *raids*, hänförbara till det s. k. ”lilla kriget”, att kvinnorna och barnen, om de kvarlämnats på farmerna, omkommit af brist på födoämnen eller fallit offer för de mot boerna fientligt stämde kaffrerna, att ”fångarna” icke hade det sämre än de engelske soldaterna och att de anmärkta bristerna berott därpå, att boerna afbrutit engelsmännens förbindelselinjer eller uppsnappat dessas lifsmedelstransporter, samt att den stora dödligheten bland barnen förorsakats bl. a. af brist på mjölk och af en mässlingsepidemi. En vädjan från boerhåll (1901) till de europeiska makterna ang. utverkandet af bättre behandling af de internerade hade ingen påföljd. H. J—dt.

Koncentrēra (fr. *concentrer*, af lat. *con*, med, och *ce'ntrum*, medelpunkt), förena i en medelpunkt, sammanföra, samla, sammantränga; *kem.*, borttaga lösningsmedel från en lösning. Lösningar af salter eller icke flyktiga ämnen kunna koncentreras (”göras starkare”) genom afdunstning eller, i många fall, genom frysning. Äfven blandningar af flyktiga ämnen, t. ex. alkohol eller eter, med vatten kunna till en viss grad koncentreras genom destillation.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Koncentrering l. Koncentration (se Koncentrera), sammanträngning, sammanslutning. Inom *krigsv.* förstås med koncentrering vanligen en armés tätare sammanslutning för upptagande af krigsrörelser. Denna sammanslutning går ofta under benämningen *strategisk uppmarsch*, men i svenska arméns reglementen skiljes mellan denna, den första samlingen, och den andra, koncentreringen, som är inledning till själfva krigsrörelserna. Att den senare kan komma att verkställas med öfverhoppande af den första uppmarschen är gifvet. C. O. N.

Koncentrisk (se Koncentrera), med gemensam medelpunkt. 1. *Bot.* Se Kärlsträng. — 2. *Mat.* Koncentriska kallas kroklinjer, hvilkas medelpunkter sammanfalla. Mots. Excentrisk.

Koncept (lat. *concéptum*, af *concípere*, upptaga i sig, affatta), förberedande affattning af ett skriftligt arbete, utkast; utarbetning, som ännu ej är renskrifven; ”kladd”. Däraf uttrycket förlora l. tappa koncepten, komma af sig, bli förvirrad, rådlös.

Konceptákel (lat. *concepta'culum*, förvaringsrum), *bot.* Se Fucaceæ.

Konceptiōn (lat. *concéptio*, af *concípere*, upptaga i sig), affelse, befruktning; fattande och alstring af idéer, produktivt fantasi- och tankearbete; föreställning, begrepp; affattande af en skrift. Se vidare Conceptio och jfr Koncipiera.

Konceptism (sp. *conceptismo*), den förkonstlade, med spetsfundigheter och stilistiska ordlekar späckade stil, som skapades af spanske författaren Alonso de Ledesma (1552—1623). Den var nära besläktad med *kultismen* l. *gongorismen* (Gongora 1561—1627) och hade sina motsvarigheter i den italienska *marinismens* ”concetti” (Marini 1569—1625) och i den engelska *euphuismen* (Lyly 1554—1606). Ad. H—n.

Konceptualism, *teol.* Se Nominalism.

Koncert [uttalas äfven kånsär]. Se Konsert.

Koncession (lat. *concéssio*, af *concédere*, medgifva, tillstädja), offentlig myndighets medgifvande, i synnerhet af regeringen meddeladt tillstånd att sätta i gång och drifva företag af sådan betydelse för det allmänna eller med så pass ingripande verkningar på andras rättsområden, att det (för den allmänna säkerheten eller för andra samhällsintressens skull) befunnits nödvändigt att förbjuda företagen, med mindre ifrågavarande tillstånd vunnits. Enligt svensk rätt kräfves koncession (”består koncessionstvång”) för järnvägsanläggningar (se Järnväg, sp. 433), för vissa elektriska starkströmsanläggningar (se Elektriska anläggningar, sp. 233), för elektriska anläggningar för telegrafering eller telefonering utan tråd (lag 31 aug. 1907) samt för eftersökande och bearbetande af stenkolsfyndigheter (se Gruflagstiftning, sp. 395). Med koncession likartadt är det K. M:ts tillstånd, som erfordras för byggande i kungsådra (se Kungsådra), äfvensom K. M:ts tillåtelse till drifvande af bankrörelse (”oktroj”, se Enskild bank och Oktroj). Då fråga är om näringar, som icke på grund af sin natur förutsätta ett starkt begränsadt antal utöfvare, men dock ej få utan särskildt af offentlig myndighet meddeladt tillstånd kunna — såsom gårdfarihandel, bergsbruk, tillverkning af sprängämnen, pantlånerörelse, yrkesmässig automobiltrafik —, begagnas icke hos oss (men väl i främmande länder) ordet koncession om tillståndet till näringens idkande. — Koncessionēra, meddela koncession åt. C. G. Bj.

Koncessionssystem, *jur.*, sådan rättslig ordning beträffande vissa slags företag, att deras drifvande gjorts beroende af särskildt beviljad koncession. En dylik ordning innebär i regel en inskränkning i förut rådande större handlingsfrihet på ifrågavarande område, men kan också innefatta ett begränsadt medgifvande af företag, som förut varit förbjudna. C. G. Bj.

Koncessiv (af lat. *concédere*, medgifva), medgifvande.

Koncessivsats l. Koncessiv bisats (af lat. *concédere*, medgifva) är en sådan bisats (subordinerad sats), som innehåller ett medgifvande, t. ex. *oaktadt våren kom sent*, är skörden god. Sådana satser inledas genom koncessiva konjunktioner: *ehuru, fastän, oaktadt, äfven om, om också*. Satser inledda genom de båda sist nämnda konjunktionerna äro konditionalt-koncessiva, t. ex. *äfven om han nu kommer*, är saken förlorad. I hufvudsatsen kan genom *dock, likväl, i alla fall* o. d. hänvisas på bisatsen. Står hufvudsatsen efteråt, kan den inledas med *så*. Lil.

Koncessiv konjunktion. Se Koncessivsats.

Konchylier, Konchyliologi. Se Konkylier.

Koncilium. Se Konsilium.

Koncinnitēt (af lat. *conci'nnus*, prydlig, väl afpassad), *ret.*, ett muntligt eller skriftligt föredrags egenskap att vara mättfullt och harmoniskt fördeladt på samma gång som formskönt och sinnrikt. Termen användes i Sverige ännu under 1800-talets förra hälft.

Koncipiēra, Koncipēra (lat. *conci'pere*), upptaga i sig, undfå; befruktas, bli hafvande; fatta med inbillningskraften eller tanken; framalstra; författa. Jfr Konception.

Koncis (lat. *concisus*, af *concídere*, afskära), kortfattad, sammanträngd, kort, men innehållsrik. Jfr Koncentrera. — Subst. Koncisiōn l. Koncishet.

Koncishet, Koncision. Se Koncis.

Kondakov [kandakå'f], Nikodim, rysk konsthistoriker, f. 1846, professor i konsthistoria 1877 vid universitetet i Odessa, 1888 i Petersburg, där han samtidigt hade anställning äfven vid Eremitagets konstsamlingar och inom arkeologiska kommissionen, professor vid ryska arkeologiska institutet i Konstantinopel 1894, har studerat hufvudsakligen den bysantinska konsten. Han har utgifvit *Istorija vizant. iskusstva i ikonografii po miniaturam gretjeskich rukopisej* (Bysantinska konstens och ikonografiens historia på grundval af grekiska handskrifter, 1877, fr. öfv. 1886), *Vizant. tserkvi i pamjatniki Konstantinopolja* (Konstantinopels bysant. kyrkor och andra minnesmärken, 1886), *Istorija i pamjatniki vizantijskoj emali* (Bysant. emaljer, 1892) samt (i förening med I. Tolstoi) det populära samlingsverket *Russkija drevnosti o pamjatnikach iskusstva* (Gammalrysk konst, Petersb. 1889 ff.). Lil.

Kondemnatiōn. Se Kondemnera.

Kondemnēra (lat. *condemnáre*, fördöma, domfälla), döma till beslag, taga i beslag, förklara förbruten; utdöma, förklara (ett fartyg) sjöodugligt l. icke värdt att vidare repareras; förklara ett i krig taget fientligt handelsfartyg för god pris (se d. o.). — Subst. Kondemnatiōn.

Kondensät (se Kondensera), kondenserad ånga eller gas (se Kondensator och Kondensor).

Kondensation (se Kondensera). 1. *Fys.*, förtätning af gaser och ångor till vätskeform, sker genom afkylning och, om nödigt är, genom samtidigt användande af högt tryck. En nödvändig förutsättning för, att kondensation skall kunna ega rum, är att temperaturen understiger ämnets kritiska temperatur. Man har kunnat bringa till flytande form alla gaser, äfven dem, som förr ansågos inkoercibla l. permanenta; den sist återstående var helium, hvars kondensation lyckades först i juli 1908. Vid kondensationen frigöres den värmemängd, som åtgått för ångbildningen, ångans s. k. latenta värme. Detta är vanligen rätt betydande, och därför måste t. ex. vid vätskors destillation sörjas för god afkylning därigenom, att ångornas kondensation får ske i spiralrör eller annorlunda formade kärl med väggar af stor yta och god värmeledningsförmåga, som omspolas af kallt vatten. När kondensationen icke eger rum på ytan af någon fast eller flytande kropp, utan inuti själfva ångmassan (som f. ö. kan vara blandad med någon annan gas), utföra i denna förefintliga dammpartiklar eller joner rollen af "kärnor", kring hvilka de utfällda vätskedropparna bildas (jfr Dimma). Finnas inga kärnor närvarande, kan temperaturen sjunka högst betydligt, utan att kondensation eger rum. Särskildt vattenångas kondensation spelar såväl inom tekniken som i naturen en utomordentligt viktig roll. Nederbörden i sina olika former af dagg, regn, hagel och snö har sin orsak i kondensation genom afkylning mot marken eller i de högre, kallare luftlagren. Jfr Flytande luft. Se vidare Kokning, Kritisk temperatur och Kylapparater.

2. *Kem.*, en reaktion, genom hvilken organiska molekyler eller delar däraf sammanslutas med hvarandra på det sätt, att kolatomer komma att binda hvarandra. En kondensation medför således kolkedjans förlängning i en organisk molekyl. Exempelvis kan anföras den s. k. aldolkondensationen mellan två aldehydmolekyler:

$CH_3 . CHO + CH_3 . CHO = CH_3 . CH(OH) . CH_2 . CHO$

Denna reaktion förmedlas af utspädda alkalier. Ett annat ofta använd kondensationsmedel är metalliskt natrium, som man låter inverka på organiska halogenföreningar; på detta sätt erhållas t. ex. högre kolväten ur lägre. På senare tid har metalliskt magnesium fått betydelse som ett utmärkt kondensationsmedel (se Grignard).

l. L. A. F. (G. I.) 2. P. T. C. (H. E.)

Kondensationsapparat. Se Kylapparater.

Kondensationselektroskop, *fys.* Se Elektroskop.

Kondensationshygrometer, *fys.* Se Hygrometer, sp. 1481.

Kondensationskärna, *fys.* Se Ionisering, sp. 827.

Kondensätor (se Kondensera). 1. Elektrisk kondensator, *fys.*, en anordning för uppsamling af elektricitetsmängder till större belopp, än som är möjligt på fristående ledare. Den består af två ledande ytor, kondensatorns *beläggningar*, skilda åt af ett tunt isolerande skikt. Hållas de båda beläggningarna på olika potential, laddas de med elektricitet af motsatta tecken till en relativt betydande mängd (jfr Elektricitet, sp. 204, där dock benämningen kondensator användes på endast den ena, den till jorden bortledda, beläggningen). De inom telegraf- och telefontekniken använda kondensatorerna af stor kapacitet tillverkas vanligen af stanniol med isolerande mellanlägg af paraffineradt papper. Kondensatorer afsedda för vetenskapligt ändamål ha som isoleringsmedel mycket ofta glimmer — de hopsättas af på båda sidor försilfrade glimmerblad — eller för en del noggranna mätningar helst enbart luft (frånsedt några få fasta understödspunkter). En annan mycket använd kondensatorsform utgör laddflaskan (se d. o.). — 2. *Kem.* Se Brännvinsbränning, sp. 432—433, och Deflegmator.

1. G. I.

Kondensëra (lat. *condensäre*, af *con*, tillsammans, och *de'nsus*, tät), förtäta, sammanpressa, särskildt öfverföra gaser och ångor till flytande eller fast form (se Kondensation 1), vidare sammanbinda två eller flera mindre molekyler till större molekyler eller molekylkomplexer (se Kondensation 2). — Kondenserade syror, Kondenserade baser, *kem.*, benämnas syror och baser, som innehålla flera medelst syre förenade atomer eller atomgrupper, t. ex. pyrofosforsyra, $(HO)_2 PO \cdot O \cdot PO(OH)_2$ och blyoxidhydrat $HO\,Pb \cdot O \cdot Pb \cdot O \cdot Pb(OH)$. — Kondenserad mjölk. Se Mjölk.

P. T. C.

Kondensor (se Kondensera), *mek.*, apparat, i hvilken en ånga eller gas kondenseras, d. v. s. bringas i flytande form. Ofta försiggår tillståndsförändringen under atmosfärtryck, än oftare afser likväl kondenseringen att framkalla och underhålla ett vakuum eller undertryck i själfva kondensorn. Så är alltid fallet vid en kondenserande ångmaskin, i hvars kondensor ångan efter att ha afgifvit arbete i cylindern kondenseras genom afkylning med kallt vatten under högt och tillnärmelsevis konstant vakuum. I de äldsta maskinerna kondenserades ångan därigenom, att kylvattnet sprutades in i själfva cylindern (*insprutningskondensor*). Den skotske fysikern J. Watt var den förste, som lät kondenseringen försiggå i ett särskildt rum.

Kondensorn till en ångmaskin måste alltid förses med luftpump (utom vid ejektorkondensorer), som ur densamma bortskaffar inläckande äfvensom kylvattnet åtföljande luft. Kondenseringen kan ske antingen genom direkt beröring mellan ångan och kylvattnet, d. v. s. i en blandningskondensor, eller därigenom, att kylvattnet får genomströmma ett större antal tuber, vid hvilkas utsida ångan kondenseras, d. v. s. i en ytkondensor. Blandningskondensorer indelas i parallellströms- och motströmskondensorer. I parallellströmskondensorer insläppas ångan och kylvattnet upptill, hvarvid det senare vanligen sprides med stril e. d. Kondensatet och det uppvärmda kylvattnet bilda tillsammans "varmvattnet", hvilket samlar sig nedtill i kondensorn. För bortskaffande af detsamma användes ofta kondensorns luftpump, hvilken då samtidigt evakuerar och länsar kondensorn ("kondensor med våt luftpump"). Motströmskondensorn mottar ångan nedtill, men kylvattnet upptill. Det senare fördelas under sin fallrörelse i tunna skikt medelst insatta skärmar och genomtränges af den uppåtströmmande ångan. Genom strömningssättet uppstå i kondensorn

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

två zoner med öfvergång i hvarandra, nämligen en kallare upptill och en varmare nedtill. Enl. Daltons lag är det tillnärmelsevis konstanta, absoluta trycket hvar som helst i kondensorn = summan af de därstädes rådande ång- och lufttrycken, hvaraf det förra beror allenast af temperaturen på stället. Häraf följer, att i den varmare zonen ångtrycket företrädesvis är rådande, hvarför varmvattnet, hvilket uttages längst ned i kondensorn, i det närmaste kommer att uppvärmas till en mot nämnda tryck svarande temperatur, d. v. s. i högsta möjliga grad. I kondensorns öfre zon åter, där kondenseringen afslutas, är följaktligen lufttrycket förhärskande och temperaturen hos luften obetydligt högre än kylvattnets, d. v. s. luften förekommer här starkt koncentrerad, hvarför den med minsta möjliga arbete kan medelst torr luftpump afsugas från kondensorns öfverdel. Varmvattnet får ofta afrinna af sig själft genom ett s. k. barometerrör (= fallrör af 10—11 m. längd, i hvilket den nedhängande varmvattenpelaren kan öfvervinna atmosfärens tryck); stundom användes äfven pump för bortskaffandet af detsamma. Motströmskondensorns hufvudsakliga fördelar framför parallellströmskondensorn äro sålunda följande. Luftpumpsarbetet blir vid samma vakuum betydligt mindre hos den förra än hos den senare, och detsamma gäller äfven om erforderliga kylvattensmängden på grund af bättre värmeutbyte mellan ånga och vatten i en motströmskondensor. Den högre temperatur, hvarmed varmvattnet lämnar den senare, medför äfven bränslebesparing vid direkt användning af detsamma för matning af pannorna. — I ytkondensorn, uppfunnen af engelsmannen Hall omkr. 1850, kommer, som ofvan nämnts, kylvattnet aldrig i beröring med ångan, hvars kondensat, såsom icke pannstensbildande, därför kan med fördel användas som matarvatten (sjömaskiner). Är kondensorn ansluten till en vanlig ångmaskin, erfordras emellertid i regel en s. k. fettafskiljare, i hvilken kondensatet renas från cylinderoljan. Ytkondensorn förses merendels med våt luftpump för bortskaffande af luft och varmvatten; kylvattnet, det s. k. cirkulationsvattnet, tryckes medelst cirkulationspumpen (kolf- l. centrifugalpump) genom tuberna. Ibland anordnas ytkondensorer äfven enl. motströmsprincipen och förses då med torr luftpump. E. R—r.

Kondh, detsamma som khond (se d. o.).

Kondiktion (lat. *condi'ctio*, af *condícere*, förkunna), *rom. rätt*, var urspr. ett förkunnande eller en uppfordran af käranden till svaranden, att denne skulle inom viss tid inställa sig inför pretor för att välja *judex*. Kondiktionsförfarandet (*legis actio per condictionem*), som var en senare än *legis actio sacramento* och *legis actio per judicis seu arbitri postulationem* införd form för den judiciella processen, hade således sitt namn däraf, att processen inleddes genom en sådan *condictio*. När sedermera legisaktionsprocessen ersattes af formularprocessen, användes condictio som beteckning för ett särskildt slag af *actiones*, nämligen sådana, som gingo ut på ett *certum dare* (en fullt individualiserad prestation) och grundades på en strängt ensidig förpliktelse. Således kallas talan på grund af såväl försträckning *mutuum* som ensidig utfästelse till ett certum i form af stipulation (se d. o.) för condictio. Likaså betecknas som condictio den actio, som ges i följd af obehörigt riktande på annans bekostnad och som går ut på återlämnande af så mycket, som motsvarar riktandet. Kondiktionen har därför efter hand fått karaktären af en personlig återvinningstalan. Rld.

Konditiōn (lat. *condi'cio* l. *condi'tio*), villkor, aftal, beting; existensvillkor; tillstånd, beskaffenhet; anställning, tjänst hos enskild person (t. ex. som handelsbiträde, handtverksgesäll, huslärare o. d.); i idrottsspråk betyder ”i kondition” krafttillstånd. Människan eller djuret kan under olika förhållanden vara i väsentligen olika kondition, och det är träningens uppgift att sätta individen i bästa möjliga kondition till en kommande täfling. En häst t. ex. säges vara ”i god kondition”, då hans hjärta, lungor, nerver, muskler m. m. äro i sådant tillstånd och så utvecklade, att han under täflingen förmår uppbjuda hela sin kraft, utan att ansträngningen medför skadliga följder för hans välbefinnande. När hästens kondition icke lämnar något öfrigt att önska, säges han vara ”fit” (se d. o.). B. C—m.

Konditionäl (af lat. *conditio*, villkor), villkorlig.

Konditionälis, fr. *conditionnel* (af lat. *condi'tio*, villkor), en i franskan och andra romanska språk förekommande nybildad, således icke från latinet ärfd modus, sammansatt af infinitiv med verbet *avoir: j'aimer-ais*, jag skulle älska, *je vendr-ais*, jag skulle sälja, o. s. v. Konditionalen uttrycker öfver hufvud en beroende handling, t. ex. *j'espérais, qu'il viendrait*, jag hoppades, att han skulle komma, och brukas i synnerhet i konditionala l. villkorliga hufvudsatser (med eller utan bisats) i sådana fall, då den konditionala satsfogningen uttrycker förutsättning och följd som stridande mot verkligheten, t. ex. *si j'y étais, cela ne se ferait pas*, om jag vore där, skulle detta icke hända. Konditionalen har två tempora, 1) présent: *j'aimerais*, jag skulle älska, med presensbetydelse, 2) passé: *j'aurais aimé*, jag skulle ha älskat, med preteritibetydelse. Lll.

Konditionali'sm, läran om villkorlig odödlighet. Se Apokatastasis och Eskatologi.

Konditionäl konjunktion. Se Konditionalsats.

Konditionälsats l. Konditionäl bisats (af lat. *condi'tio*, villkor), villkorssats, en sådan bisats, som innehåller ett villkor eller en förutsättning för hufvudsatsens handling, t. ex. *om det regnar*, stannar jag hemma. Äfven hufvudsatsen, som innehåller följden, går ofta, med hänsyn till satsernas ömsesidiga beroende af hvarandra i modus och tempus, under benämningen konditionalsats. Konditionalsatsen kan inledas af en s. k. konditional konjunktion (t. ex. *om, ifall, därest*), men kan äfven karakteriseras af den direkta frågesatsens ordföljd (*kommer B. hit*, så går jag) och saknar då konjunktion. Lll.

Konditionalt-koncessiv. Se Koncessivsats.

Konditionēra (se Kondition), vara anställd i enskild tjänst; utröna beskaffenheten af särskildt fuktighetshalten hos vissa handelsvaror och därigenom bestämma dessas verkliga handelsvikt. — I synnerhet silke och halffärdigt kamgarn (s. k. kammzug) underkastas konditionering, men äfven lös ull och färdigspunnet ulligarn samt andra hygroskopiska ämnen bruka stundom konditioneras, synnerligast när tvist uppstått mellan köpare och säljare. Då silke ur luften kan uppsuga fuktighet ända till 30 proc. af sin egen vikt och ull kan

innehålla 40 proc. vatten utan att kallas våt, inses lätt, att en undersökning ang. fuktigheten är synnerligen viktig för att skaffa likformighet och rättvisa vid affärer i dessa varuslag. Konditioneringen tillgår på följande sätt. Sedan åtskilliga prof (tillsammans omkr. ½ kg.) uttagits från olika delar af partiet i fråga, vägas dessa, först i rått, sedan i fullkomligt torrt tillstånd, hvarefter hela partiets torra vikt beräknas. Till den torra vikten läggas vissa procent, motsvarande tillåten vattenhalt, och normalvikten erhålles. Enligt internationell öfverenskommelse må för silke tilläggas 11 proc., för kardull 17 proc. och för kamull 18¼ proc. af torrvikten, för att partiets normal- eller handelsvikt må erhållas. Vägning och torkning verkställas i en för ändamålet särskildt konstruerad apparat, k o n d i t i o n e r i n g s a p p a r a t (se fig.). — K o n d i t i o n e r a d, beskaffad, i ett visst tillstånd (väl eller illa konditionerad; om bokband o. s. v.). G. A. W.

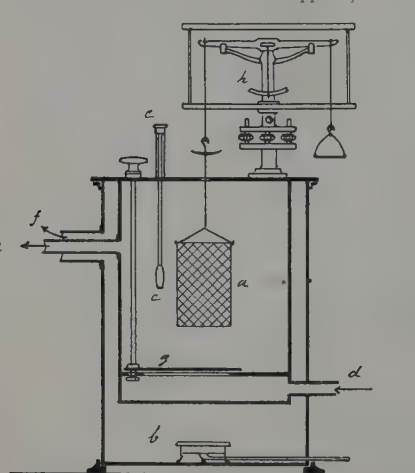

Konditioneringsapparat. *a* korg af galvaniserad järntråd, *b* bunsenbrännare, *c* termometer, *d* inlopp för torr, kall luft, *e* aflopp för fuktig luft, *f* utlopp för förbränningsgaser, *g* klaff för reglering af lufttillopp, *h* våg inom glashuf.

Konditionering. Se K o n d i t i o n e r a.

Konditor (af lat. *condire*, insylta, krydda), sockerbagare. — K o n d i t o r i, sockerbageribod; damkafé.

Kondoleans [-le'ans] l. K o n d o l e'n s (fr. *condoléance*, af lat. *con*, med, och *dolēre*, känna smärta), betygelse af deltagande i en annans sorg eller olycka (i synnerhet vid dödsfall), sorgebetygelse. — K o n d o l ē r a, betyga sitt deltagande, "beklaga sorgen".

Kondole'ns. Se K o n d o l e a n s.

Kondolēra. Se K o n d o l e a n s.

Kondominät (af lat. *con*, tillsammans, och *dominări*, härska), flera härskares samfällda öfvervälde öfver ett landområde, en stad, o. s. v. I freden i Wien 30 okt. 1864 skapades ett sådant kondominat genom bestämmelsen, att Preussen-Österrike skulle gemensamt härska öfver Slesvig-Holstein, hvilket kondominat genom fördraget i Gastein 14 aug. 1865 ändrades därhän, att det delades mellan Preussen och Österrike. (S. B.)

Kondonationsbref (af lat. *condonātio*, gåfva), gåfvobref.

Kondoren [-dåren; sp. *condór*]. Se K a m g a m a r n a.

Kondoriträ, *bot.*, ett till finare möbler och snideri användt ljust rödbrunt, ganska hårdt och tungt trä, som erhålles af det i tropiska Asien inhemska, i tropiska Afrika och Amerika odlade kondoriträdet, *Adenanthera pavonina* L., af fam. *Leguminosæ*, afd. *Mimosoideæ*. G. L—m.

Kondrate'nko, R o m a n, rysk militär, f. 1857, var efter hvartannat chef för Uralska arméafdelningens stab, chef för 20:e skytteregementet, chef för 7:e Östsibiriska skyttebrigaden (vid japanska krigets utbrott förvandlad till division). Fr. o. m. juli 1904 deltog K. i Port Arthurs försvar och var i själfva verket försvarets egentlige ledare, främst icke blott genom personlig tapperhet och rådighet och genom grundliga och omfattande kunskaper, utan äfven genom sin karaktär. Han dödades af en bomb 2 dec. 1904. Ll.

Kondrato'wicz [-tj], L u d w i k (pseud. W ł a d y s ł a w S y r o k o m l a), polsk poet, f. 1823, d. 1862, vann sin popularitet hufvudsakligen genom en samling i versform omarbetade familjekrönikor och historiska traditioner med titel *Gawędy i rymy ulotnie* (1853), poetiska berättelser med folkliga stoff, och den episka dikten *Urodzony Jan Dęborog*. Stor litterär betydelse för Polen hade K. genom sina poetiskt förträffliga, om också ej filologiskt tillfredsställande tolkningar af Polens latinska poeter: Kochanowskis Elegier och oden, Smogulicki, Bielski, Szymonowicz m. fl. Bl. a. öfverflyttade han på polsk vers Stagnelius' "Flyttfåglarna". Hans samlade verk utkommo 1872 (ny uppl. 1890). A—d J.

Kondrin (af grek. *chondros*, brosk), *kem.*, brosklim, ett slags lim, som erhålles af permanenta brosk, liknar lim till utseendet, men har icke limmets bindande egenskaper och fälles icke heller som detta af garfämnen. Kondrin är ej någon kemiskt enhetlig substans. P. T. C.

Kondrit (af grek. *chondros*, korn, brosk). 1. *Med.*, inflammation i broskväfnaden. Se O s t e o k o n d r i t och P e r i k o n d r i t. — 2. *Miner.* Se M e t e o r s t e n.

Kondrodit (af grek. *chondros*, kornig), *miner.*, en naturlig mineralgrupp, innefattande de tre närbesläktade mineralspecies *humit*, *kondrodit* och *klinohumit*. Af dessa tre mineral kristalliserar det förstnämnda i rombiska systemet, de båda senare i monoklina former, som stå de rombiska utomordentligt nära. Till sin sammansättning kunna dessa mineral betraktas som blandningar mellan Mg_2SiO_4 (olivin) och olika mängder $MgFl_2$ (jfr H u m i t, där på grund af tryckfel står $MgFe_2$ i st. f. $MgFl_2$) och $Mg(OH)_2$ (tillsammans uppgående till nära 16 proc.). De tre mineralens hufvudaxlar förhålla sig som 7 : 5 : 9, och biaxlarna äro lika, så att man äfven kan hänföra dem till en gemensam grundform. Då förändringen i längden af hufvudaxeln motsvaras af förändringar i den kemiska sammansättningen, har man här ett utmärkt exempel på "morfotropi". De tre mineralen ha förr ansetts vara identiska, till dess man genom optiska undersökningar funnit, att

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

endast humiten är rombisk och de båda andra monoklina. Mineralen äro hvarandra utomordentligt lika och kunna endast genom noggranna kristallografiska bestämningar skiljas från hvarandra. De äro till färgen ockergula till pomeransgula, stundom med grön- eller gråaktigt gul färg, samt ha otydliga genomgångar, mussligt brott och glasglans. Hårdhet = 6,5; tyngd = 3,2. Humiten förekommer praktfullt kristalliserad i de s. k. Sommablocken på Vesuvius, vidare vid Ladugrufvan i Värmland och Tilly Foster i New York. Kondrodit förekommer dels i vackra kristaller tillsammans med humit, olivin, augit, vesuvian, glimmer o. s. v. i de nyss nämnda Sommablocken; vidare tillsammans med svafvelmetaller, såsom kopparkis, blyglans, zinkblände, magnetkis, kuban, samt med pleonast i Kafveltorps koppargrufvor i Västmanland. Likartadt är förekomstsättet i grufvorna vid Koberg, Born och Lahäll i Värmland samt Orijärvi i Finland. Flertalet förekomster är dock bundet vid kristallinisk kalksten, t. ex. kalkbrotten Åker och Nyäng i Södermanland, Hällestad i Östergötland, Björnkärn, Gåsgrufvan och Tullsjö i Värmland, Pargas i Finland samt en mängd fyndorter i Nord-Amerika. Klinohumiten är hittills anträffad endast i Sommablocken och vid Tilly Foster iron mine i New York. Hj. Sj.*

Kondroitin, *fysiol. kem.* Se nästföljande art.

Kondroitinsvafvelsyra (af grek. *chon'dros*, brosk), *fysiol. kem.*, en etersvafvelsyra, innehållande ett kolhydrat, uppstår samtidigt med ett protein (se d. o.), när man spjälkar kondromukoid (se Bindesubstansvätnad, sp. 408, och Glykoproteider) och är en kolloidal substans, som sönderfaller vid kokning med syror i ett ägghviteämne, kondroitin, och i svafvelsyra. Kondroitinsvafvelsyra finner man enligt K. A. H. Mörner alltid i inga mängd — omkr. 0,05 proc. — i urin. H. E.

Kondröm (af grek. *chon'dros*, brosk), *med.* Se Broskstvulst.

Kondromukoid. Se Bindesubstansväfnad, sp. 408, och Glykoproteider.

Kondrüser (lat. *condrüsi*), ett germanfolk. Se Condroz och Eburoner.

Konduit (fr. *conduite*), uppförande; särskildt ett nt, taktfullt sätt att skicka sig.

Kondu'ktans, *elektrot.*, det inverterade värdet af motståndet, ett uttryck för den elektriska ledningsförmågan hos ett föremål. A. E—m.

Kondu'kter (af lat. *con*, med, och *dücere*, leda), *mus.*, kanaler (vanligen tunna tennrör) i orgeln, genom hvilka vädret ledes till de pipor, som icke stå direkt på väderlådan. A. L.*

Kondu'ktor (af lat. *conducere*, sammanföra), *fys.*, den del af en elektricitetsmaskin (se d. o.), på hvilken den utvecklade elektriciteten uppsamlas.

Konduktör (fr. *conducteur*, förare, ledare), tjänsteman, som på ett bantåg, en spårvagn e. d. vakar öfver ordningen samt mottager passagerarnas biljetter eller afgifter. — Förr har denna titel burits också i tjänstemän vid Byggningsstaten, sedermera Slottsbyggnadsdirektionen och -direktionen samt Öfverintendentsämbetet (1864 förändrades den till "andre arkitekt"), af byggnadstekniska biträden vid Amiralitetet (åtminstone under slutet af 1600-talet) och i officerare vid Fortifikationen, då konduktör motsvarade löjtnant och "konduktör i läran" (sedermera underkonduktör) fänrik. I början af 1700-talet kallades de förutvarande konduktörerna löjtnanter, och lägsta officersgraden fick då konduktörstitel, hvilken senare först vid omorganisationen 1811 utbyttes mot underlöjtnant, hvarjämte alla underofficerare samtidigt benämndes underkonduktörer i st. f. vallmästare och sergeanter; 1845 uppdelades sedermera underofficerarna i konduktörer, som då motsvarade fanjunkare, och underkonduktörer, som motsvarade sergeanter (de förra titlarna utbyttes mot de senare genom k. br. 26 febr. 1875). L. W:son M.

Kondurangin, *farm. med.* Se Kondurango.

Kondura'ngo, *Cortex Condurango, farm. med.*, är barken af *Marsdenia Condurango* Reichenbach fil. (se Marsdenia), fam. *Asclepiadaceæ*. Den äkta kondurangobarken består vanligen af mindre stycken, växlande mellan 1 och 6 cm. i längd och bildande antingen fullständigt hoprullade rör af 0,5 till 2 cm. tvärlinje eller öppna rännor. Barkens tjocklek växlar från 1—7 mm. Barkstyckenas utsida är gulgrå eller brungrå, längdskrynklig eller sprickig och ofta vårtig. Insidan är ljusgrå och grofstrimmig. Lukten erinrar något om kaskarill; smaken är svagt bitter. Kondurangobarken är icke ännu tillräckligt undersökt. Däri hunnas flera glykosider, framställda (i blandning med hvarandra) under namn af *kondurangin*. En af dessa glykosider, som löses i vatten, lefrar sig vid kokning, men åter löses upp vid afsvalning, besitter giftiga egenskaper. Dock är det högst tvifvelaktigt, om detta ämne är bärare af drogens medicinska verkan, eller om denna är att tillskrifva ett bitterämne eller i drogen förekommande garfsyra. Den nämnda glykosiden framkallar i större doser häftiga krampryckningar och därefter förlamning; verkan inträder sent. — Denna drog var en tid (i början af 1870-talet) utbasunad som ett specifikt medel mot kräftsjukdom, men befanns vid strängare pröfning icke förtjäna sitt stora beröm. Emellertid har dock kondurangobarken under senaste åren befunnits i många fall af kräfta i matstrupen, magen och lefvern åstadkomma en viss lindring och förbättring i symtomen. Därför har densamma blifvit upptagen i Svenska farmakopén. Man begagnar vanligen dekokt på barken eller *extractum fluidum Condurango*, 20—40 droppar flera gånger dagligen. Förr var äfven *vinum Condurango* officinellt. O. T. S. (C. G. S.)

Konduriotis [-åtis], Lazaros, en om sitt fäderneslands befrielse förtjänt grek, f. omkr. 1768 på ön Hydra, d. 17 juni 1852, lefde där som rik och ansedd skeppsredare till befrielsekrigets utbrott (1821), då han offrade sin förmögenhet och sina fartyg för frihetens sak. Hans broder, Georgios K., f. omkr. 1775, d. 1858, var likaledes en rik skeppsredare samt stod 1824 och 1825 som president i spetsen för verkställande rådet. Båda bröderna trädde i opposition emot det engelska inflytandet och sedan äfven mot Kapodistrias.

Kondylom [-låm; grek. *kondylöma*, svulst], *med.*, en från hudens eller vissa slemhinnors ytligaste bindväfslager utgående svulstbildning. Man har länge gifvit detta namn åt svulster af olika natur och indelat dem i spetsiga (lat. *condylomata acuminata*) och platta eller breda (*c. plana, c. lata*) kondylom. De senare äro af syfilitisk beskaffenhet och kallas vanligen mukösa papler. Det spetsiga kondylomet, eller, som det också på grund af sin form

och utveckling ur hudens papillarlager ofta kallas, papillomet, är en vårtformig, å ytan vanligen ojämn och knottrig, än stjälkad, än på bred bas sittande utväxt af mycket olika form och storlek. Under mikroskopet visar sig detsamma bestå af en än ansenligare, än svagare bindväfsstomme, hvaruti mer eller mindre rikliga blodkärl förlöpa och som täckes af ett vanligen betydligt epidermis- eller öfverhudslager. E. Ö—n.*

Koner [kåner], Max, tysk målare, f. 1854 i Berlin, d. 1900, studerade därstädes vid konstakademien, där han blef lärare 1890. Han målade många porträtt af *kejsar Vilhelm II* (ett i Berlins nationalgalleri), *d:r Curtius* (sammastädes), *Ludwig Pietsch*, ministern *Miquel* m. fl. Monografi af M. Jordan (1901). G—g N.

Ko'nevits kloster, hörande till Pyhäjärvi socken i finska Karelen, är beläget på en ö i Ladoga, 5 km. från fasta landet. Ön, i bredd 3 och i omkrets 15 km., är oländig och ofruktbar. Klostret skall ha blifvit anlagdt 1393 af Arseni från Novgorod (d. 1444). Under Johan III:s krig med Ryssland ödelades klostret 1577 och förblef öde till freden i Täysina, 1595. Då kriget förnyades under Karl IX, flydde klostrets invånare för andra gången till Novgorod, hvarefter det var öfvergifvet i 106 år. 1716 återupprättades det, men var föga betydande intill 1760, då det af kejsarinnan Elisabet emottog dyrbara skänker. Klosterbyggnaden är belägen på sydvästra stranden af ön och uppförd af sten, med två våningar. Under senare tider har klostrets anseende varit i nedgående. M. G. S.

Kone'wka, Paul, tysk silhuett-tecknare, f. 1840 i Greifswald, d. 1871 i Berlin, studerade skulptur och målning, men fann sitt bästa område i silhuetten. Från att ha klippt utmärkta sådana öfvergick han till att teckna dem för trägravyr. 1864 utkom hans komposition *Promenad utanför stadsporten*, ur ''Faust'', humoristiskt och friskt uppfattad. Därnäst kommo *12 blad till Faust* och 1868 bilder till Shaksperes *En midsommarnattsdröm*, senare barnböckerna *Svarte Peter* och *Skuggbilder* samt *Falstaff och hans kamrater*. Flera bland de nämnda verken äro utgifna äfven i svenska upplagor. C. R. N. (G—g N.)

Konfederatiön (af lat. *confoederāre*, förena genom förbund), förbund, förening; statsförening, inom hvilken de olika staterna bibehålla sin suveränitet, till skillnad från förbundsstat (se d. o.), som i Amerika kallas Union (jfr d. o. och Federation, Förbund samt Statsförbund). — Konfederērade, förbundna; deltagare i en konfederation; under inbördeskriget i Nord-Amerika 1861—65 namn på sydstaterna, med anledning af deras beslut att under full skilsmässa från nordstaterna sinsemellan bilda en ''konfederation''. — I Polens historia betecknas med namnet konfederationer de föreningar, som under senare hälften af 1600-talet och i synnerhet under 1700-talet tidt och ofta ingingos af medlemmar af adeln i ett eller annat politiskt syfte och af hvilka flera blefvo af stor betydelse för det polska rikets öden. Om en sådan förening omfattade adeln i hela landet, kallades den generalkonfederation och fick statsärendenas afgörande i sin hand; konungen själf ställde sig stundom i spetsen för densamma. Utmärkande för dessa konfederationer var, att deltagarna handlade å sina personliga vägnar och att besluten blefvo gällande på grund af vanlig, enkel röstöfvervikt. Genom dessa omständigheter möjliggjordes ett hastigt och bestämdt resultat af öfverläggningarna, hvaremot riksdagarnas verksamhet förlamades genom instruktioner, som bundo landskapsombuden, och genom användning af det ryktbara ''liberum veto''. Märkligast äro generalkonfederationen i Radom (1767) samt konfederationerna i Bar (1768) och Targowica (1792). (S. B.)

Konfedererade. Se Konfederation.

Konfe'kt l. Konfitȳrer, äfven Konfektyrer (it. *confe'tto*, fr. *confitures*, af lat. *confi'cere*, laga till), sockerbagerivaror, smärre om hvarandra blandade konditoriprodukter, i hvilka socker, mandelmassa, mandlar, syltade frukter, fruktsaft, stärkelsemjöl och färgämnen ingå som hufvudbeståndsdelar.

Konfektiön (af lat. *confi'cere*, göra färdig), uppsättning l. lager af färdigsydda kläder; handeln med sådana.

Konfektȳrer. Se Konfekt.

Konfere'ns (se Konferera), öfverläggning, rådplägning; ett sammanträde, vanligen mellan utsedda deputerade, för rådplägning öfver någon gemensam angelägenhet; sammanfattningen af alla de i ett sådant sammanträde deltagande. Diplomatiska sammanträda till konferenser i och för politiska frågors behandling (jfr Kongress). Dessutom förekomma *internationella konferenser* af olika slag, för förvaltnings-, vetenskapliga, humanitära och andra frågors behandling (se t. ex. Arbetarskyddskonferens, Haagkonferensen, Fredsrörelsen, Internationella hälsovårdskonferenser, Järnvägskonferenser, Metersystemet, Polarexpeditioner, Telegrafväsen). Lärare samt manträda till konferenser (klasskonferens, ämneskonferens) för att uppgöra undervisningsplan eller rådslå om frågor, som röra skolan. ''Brödraunitetens äldstes konferens'' kallas inom den herrnhutiska brödraförsamlingen den af tio medlemmar bestående kyrkliga öfverstyrelsen. Den engelska och amerikanska metodistförsamlingens högsta myndighet utgöres likaledes af en årligen sammanträdande generalkonferens. I Amerika betecknar ordet sammanslutning mellan församlingar af samma bekännelse t. ex. Minnesotakonferensen, en underafdelning af Augustanasynoden (se d. o.). Svensk-lutherska prästkonferenser är ett möte, af hvilket svenska kyrkans präster äfvensom evangeliska präster af annan nationalitet ega att bli medlemmar och som åsyftar att bereda svensk-lutherska prästerskapet tillfälle till sammanslutning och tankeutbyte rörande kyrkliga angelägenheter. Konferensen sammanträdde första gången i Stockholm sept. 1881 och sammanträder i regel hvart tredje år, hvilket af konferensen själf bestämmes. Om Evangeliska kyrkokonferen-

sen se Tyska evangeliska kyrkokonferensen. Jfr Talmanskonferens. J. P.

Konfere'nsråd, dansk rangtitel, som medför plats i andra rangklassen. — Geheime-konferensråd tillhöra den första rangklassen och bära titeln excellens.

Konferensön. Se Bidassoa.

Konferēra (fr. *conférer*, af lat. *confe'rre*), eg. sammanföra, jämföra; gemensamt rådslå.

Konfervoideer, *bot.* Se Confervoideæ.

Konfessiōn (lat. *confe'ssio*), bekännelse. Se Confessio. — Konfessionali'sm, i allmänhet strängt fasthållande vid en kyrkas bekännelse; i synnerhet den religiösa ståndpunkt, som sätter religionens väsen och kärna i omfattandet af ett visst kyrkosamfunds troslära. Bekant för sin konfessionalism är den katolska kyrkan, som med sin sats *extra ecclesiam nulla salus* (''utom kyrkan ingen frälsning'') menar, att den, som icke omfattar den katolska kyrkans lära i alla dess delar och ingår i det katolska kyrkosystemet, icke är en kristen, utan en kättare och därför ej kan bli salig. Till nära nog samma slags konfessionalism gjorde sig den lutherska kyrkan skyldig under 1600-talet, det s. k. ortodoxismens tidehvarf. En dylik konfessionalism har i allmänhet varit den egentliga orsaken till alla slags ''kättarförföljelser''. — Konfessionārie, biktfader. — Konfessione'll, som har afseende på, öfverensstämmer med trosbekännelsen, bekännelsetrogen, ortodox. — Konfessioni'st (konfessionsförvant), trosförvant, anhängare af den augsburgiska bekännelsen. J. P.

Konfessionāl (lat. *confessionāle*, af *confe'ssio*, nämligen *fidei*, trosbekännelse), skrift (särskildt liten tryckt skrift), innehållande den apostoliska tron; äfven ''bikt-spegel'' se Biktbok. Konfessionalier utgingo i stort antal från de äldsta boktryckaröfficinerna (se Gutenberg). R. G.

Konfessionali'sm. Se Konfession.

Konfessionārie. Se Konfession.

Konfessione'll. Se Konfession.

Konfessioni'st. Se Konfession.

Konfessionslös (se Konfession), som icke bekänner sig till något visst kyrkligt samfunds trosläror.

Konfe'ssor (lat. *confe'ssor*), biktfader vid ett kloster. Se vidare Confessor.

Konfide'ns (fr. *confidence*, af lat. *confidere*, sätta sin lit till), förtroende, förtrolighet. — Konfident [-da'ŋ], eg. förtrogen vän eller väninna; i det franska pseudoklassiska dramat bifigur, som mottager huvudpersonernas förtroenden och tjänar till att upplysa åhörarna om hvad som planlägges och tilldrager sig. — Konfidentie'll, i förtroende delgifven, på förtroende grundad.

Konfident [-da'ŋ], Konfidentie'll. Se Konfidens.

Konfiguratiōn (af lat. *con*, tillsammans, och *figurare*, dana), yttre form, ett föremåls karakteristiska ytterlinjer; ett lands, en världsdels gränslinjer; *kem.*, atomernas gruppering i molekylen, med särskild hänsyn till deras anordning i rymden (se Isomeri, sp. 993—994). H. E.

Konfigurationsformler, *kem.* Se Konstitution 4.

Konfinatiōn (af lat. *con*, tillsammans, och *finis*, gränslinje), *jur.*, ett frihetsstraff, som blott innefattar förbud för den brottslige att lämna en bestämd ort. Som särskild straffpåföljd förekommer en dylik inskränkning i rörelsefriheten numera sällan (jfr Frihetsstraff). Enligt vissa lagar kunna emellertid personer, som äro dömda till att stå under polisuppsikt, åläggas att icke utan särskildt tillstånd lämna det ställe, som de tagit eller fått sig anvisadt till uppehållsort. J. H—r.*

Konfirma'nd. Se Konfirmera.

Konfirmatiōn (lat. *confirmātio*, bekräftelse), den kyrkliga akt, genom hvilken dopets sakrament bekräftas. Under den apostoliska tiden förekom den under formen af en välsignande handpåläggning på den döptes hufvud och utfördes vanligen af dopförrättaren omedelbart efter dopet, men i vissa fall en tid efter dopförrättningen, såvida denna icke utförts af en apostel, som då bekräftade dopet medelst handpåläggning. I 2:a eller 3:e årh. tillkom smörjelsen med helig olja som ett nytt moment i konfirmationen. Detta skulle vara en symbol af den döptes andliga prästadöme, under det att handpåläggningen var en symbol af den Helige andes meddelande. Detta bruk har bibehållit sig i katolska kyrkan. Redan i 4:e årh. började konfirmationen betraktas som ett sakrament, hvilken åsikt kyrkan sanktionerade som dogm på kyrkomötena i Lyon 1274 och Florens 1439. Enligt gammal häfd är denna handling inom den romersk-katolska kyrkan förbehållen biskoparna, ''apostlarnas efterträdare''. Förr skedde den vid påsk eller pingst; numera är ingen bestämd tid föreskrifven. Konfirmanden skall ha fyllt 7 år. Akten försiggår vid kyrkans högaltare. Med den på skärtorsdagen invigda oljan gör biskopen ett korstecken på konfirmandens panna, därvid användande högra handens tumme och uttalande orden: *signo te signo crucis et confirmo te chrismate salutis* (''jag tecknar dig med korsets tecken och befäster dig med frälsningens smörjelse''). Därefter utdelas ett lätt slag på högra kinden jämte fridshälsningen. — Den grekisk-katolska kyrkan har om konfirmationen väsentligen samma uppfattning som den romersk-katolska, men där meddelas den omedelbart efter dopet af hvilken präst som helst. — Vid reformationens införande bortföll konfirmationen h. o. h. i de protestantiska kyrkorna, men infördes redan under reformationstidehvarfvet åter i dessa kyrkor (allra först i Pommern 1534 genom Bugenhagen) under en annan form och med en annan karaktär än den ursprungliga. Både inom den lutherska och inom den reformerta kyrkan blef den en kyrklig akt, som bestod af konfirmandernas trosbekännelse och därpå följande välsignelse medelst handpåläggning af prästen. Karaktären af ''sakrament'' var h. o. h. borta. Denna akt föregicks af en undervisning i troslärans, den s. k. konfirmationsundervisningen. Genom de religiösa stridigheterna och slitningarna var konfirmationen mot slutet af 1600-talet nästan alldeles försvunnen ur de protestantiska kyrkorna. Det var egentligen pietismen, som då återupplifvade den, genom att Spener införde den i Frankfurt am Main 1666. Spener gjorde af den mindre en kyrklig akt än en på den döptes andliga väckelse anlagd handling. Men inom kyrkan återfick den småningom sin forna kyrkliga karaktär: den döptes bekräftelse af sitt döpelseförbund genom trosbekännelsens afläggande och löftens afgifvande inför församlingen, sedan resultatet af den föregående konfirmationsundervisningen visats

genom offentligt förhör (storförhör) i kyrkan, samt kyrkans bekräftelse af den döptes medborgarskap i denna. I Sverige infördes denna kulthandling först genom biskop Jakob Serenius i Strängnäs' stift efter 1763, och den inkom sedan småningom i de öfriga stiften. Lagligen stiftad för hela svenska kyrkan blef den dock först i enahanda form genom kyrkohandboken af 1811. Härigenom uppkom hvad man kallat konfirmationstvång, hvilket ofta vållade olägenheter. Småningom upphäfdes bestämmelserna därom. Numera torde sådant tvång finnas endast för inträdessökande till folkskoleseminarier. Vid 1910 års riksdag väcktes motion om upphäfvande häraf, men motionen förföll på grund af kamrarnas skiljaktiga beslut. (Jfr A. V. Staaff, ''Om konfirmationens uppkomst och antagande i Sverige'', 1871.) Se vidare Kommunion. Oftast fira konfirmanderna omedelbart efter konfirmationen sin första nattvardsgång. Tiden är inom de protestantiska kyrkorna vanligen påsk eller pingst eller någon annan sön- eller högtidsdag på våren. Konfirmationsåldern växlar mellan 14—17 år. — Den engelska episkopalkyrkans konfirmationsakt närmar sig mycket den romersk-katolska; den engelska presbyterianska kyrkan har ingen egentlig konfirmationshandling. J. P.

Konfirmationsbok. Se Kyrkböcker.

Konfirmationssöndagen. Se Quasimodogeniti.

Konfirmationstvång. Se Konfirmation.

Konfirmationsundervisning. Se Konfirmation.

Konfirmationsvittne kallades den, som i den äldre kyrkan, då konfirmationen skedde kort efter dopet, å kyrkans vägnar bevittnade den kyrkliga akten. I den katolska kyrkan, där konfirmationen anses som ett särskildt sakrament och sker under yttre former, som i mycket likna den äldre kyrkans, begagnas fortfarande särskilda konfirmationsvittnen, i regel *ett* för hvar konfirmand. I de protestantiska kyrkosamfunden, där konfirmationen fått en väsentligen annan karaktär, brukas inga särskilda konfirmationsvittnen. Konfirmationen är där en offentlig kyrklig akt, och alla de närvarande församlingsmedlemmarna betraktas som vittnen. J. P.

Konfirmēra (lat. *confirmāre*, bekräfta), stadfästa, bekräfta; särskildt: stadfästa en kristens döpelseförbund. — Konfirmeras, få sitt döpelseförbund högtidligen bekräftadt. — Konfirma'nd, yngling eller flicka, som beredes till att bli konfirmerad. Se Konfirmation.

Konfiskatiōn, indragning af eller beslag å förverkad vara. Se nästa art.

Konfiskēra (lat. *confiscāre*, indraga till *fiscus*, urspr. namnet på den kassa, öfver hvilken de romerske kejsarna förfogade), *jur.*, förklara något förverkadt, förbrutet. I äldre tider konfiskerades vid vissa brott förbrytarens hela (fasta och lösa eller endast lösa) förmögenhet eller viss kvotdel däraf. Dylika konfiskationsstraff försvunno i nyare tid ur strafflagstiftningen, enär deras verkningar alltför mycket gingo ut öfver andra än den brottslige själf, nämligen hans familj och anförvanter. I Sverige stadgades, ända till dess den nya strafflagen af 1864 blef gällande, för högförräderi förlust af lif, ära samt fast och löst gods och för vissa fall af rån förlust af lif och lösören; likaså förverkade den, som begick våldtäkt, allt sitt lösa gods. I Norge afskaffades konfiskation af allt löst eller fast gods genom 1814 års grundlag samt konfiskation af viss kvotdel af förbrytarens lösa egendom genom en lag af 1848. I Danmark upphäfdes dessa straff 1824, i Finland 1889. Däremot förekommer fortfarande i den nordiska lagstiftningen, liksom inom den nyare rätten i allmänhet, konfiskation af bestämda föremål. Så konfiskeras vid pressförbrytelser den brottsliga skriften, vid lurendrejeri den insmugglade varan, vid olofflig brännvinsbränning de vid förbrytelsen nyttjade redskapen och det brännvin, som anträffats vid beslagstillfället, o. s. v. I norsk och dansk strafflag finnes en allmän bestämmelse, enligt hvilken föremål, som frambragts genom ett brott eller begagnats eller varit ämnade att begagnas för föröfvandet af en förbrytelse, kunna dömas förbrutna. Likaledes kan enligt dessa länders strafflagar det genom ett brott vunna utbytet konfiskeras. Enligt den nya norska strafflagen kan t. o. m. redan det ''antagliga'' utbytet af ett brott samt, i fråga om sedvanemässig brottslig verksamhet, det ''antagliga'' utbytet af denna i dess helhet bli föremål för konfiskering. J. H—r. (N. S—g.)

Konfitȳrer. Se Konfekt.

Konflagratiōn (af lat. *con*, tillsammans, i grund, och *flagrāre*, brinna), brand, uppbrännande; världsbrand.

Konfli'kt (lat. *conflictio*), sammanstötning, strid, tvist.

Konfliktjurisdiktion (se Konflikt), jurisdiktion, som har till föremål lösandet af kompetenskonflikter, särskildt emellan domstolar och administrativa myndigheter. Se Kompetenskonflikt. E. K.

Konflue'ns. Se Konfluera.

Konfluēra (lat. *confluĕre*), strömma tillsammans, förena sig. — Konflue'ns, sammanströmning, tillopp.

Konfōnium, förvrängd form af kolofonium (se d. o.). Begagnas i skämtsam stil och som folkligt talesätt om spritdrycker.

Konfo'rm (lat. *conformis*), likformig, lika lydande, öfverensstämmande. — Konforma afbildningar, *mat.* Om en yta är gifven och man på en annan yta afbildar denna efter en viss lag så, att mot hvarje punkt på den gifna ytan svarar en punkt på afbildningen och motsvarande vinklar äro lika stora, så kallas denna afbildning en konform afbildning. Vid den analytiska härledningen af teorien för konforma afbildningar (hvilken grundlades af Gauss, 1822) ingår alltid en arbiträr funktion, som i speciella fall bör på olika sätt bestämmas. Om t. ex. en ellipsoidyta skall afbildas på en sfär, blir den konforma afbildningen olika, alltefter som hela ellipsoidytan eller blott en mindre del af densamma skall afbildas. Speciella slag af konforma afbildningar, nämligen af en sfäroidyta på ett plan, äro de inom kartografien förekommande ''Mercators projektion'' och ''stereografisk projektion''. Teorien för konform afbildning af en plan yta på en annan plan yta är af en mycket stor betydelse för teorien för de analytiska funktionerna och utgör ett väsentligt element i den Riemannska funktionsteorien (se d. o.). — Konformēra, göra likformig, lämpa efter. — Konformitēt, likformighet, öfverensstämmelse. I. F.

Konformēra. Se Konform.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Konformi'ster, *kyrkohist.* Se Conformers.
Konformitét. Se Konform.
Konfortäbel. Se Komfort.
Konfrontatiōn. Se Konfrontera.
Konfrontēra (fr. *confronter*, af lat. *frons*, panna), ställa ansikte mot ansikte; för sanningens utletande inställa och förhöra (inför domstol) två personer samtidigt, som aflagt motsägande yttranden. — Subst. Konfrontation.
Konfundēra (lat. *confu'ndere*), gjuta tillsammans, sammanblanda, bringa i oordning, förvirra, förbrylla. — Konfȳs (Konfūs), förvirrad, förbryllad, tankspridd.
Konfusiōn (lat. *confūsio*, sammanblandning), sammanblandning, förvirring, oreda, tankspriddhet; *ur.*, en skuldförbindelses (ett obligationsförhållandes) upphörande därigenom, att borgenär och gäldenär bli samma person, t. ex. endera dör och ärfves af den andre. C. G. Bj.
Konfutatiōn (lat. *confutātio*), vederläggning. — Konfutationen af den augsburgiska bekännelsen (*Augustanæ confessionis responsio* l. *confutatio pontificia*), en från katolsk sida mot denna bekännelse författad motskrift. Se Augsburgiska bekännelsens försvar. — Konfutationsboken (*Confutationsbuch*) kallas i den lutherska kyrkohistorien en under den s. k. synergistiska striden på föranstaltande af hertig Johan Fredrik d. y. af Sachsen 1559 i Weimar utarbetad motskrift mot synergisterna till försvar för den rena läran. Denna skrift åstadkom flera teologiska förvecklingar i Sachsen; t. o. m. en af dess egna författare, prof. Victorinus Strigelius i Jena, om i den afgörande stunden vägrade att underskrifva den, kastades därför i fängelse. J. P.
Konfutationsboken. Se Konfutation.
Kon-fu-tse, kinesisk religionsstiftare. Se Kong-u-tse.
Konfȳs. Se Konfundera.
Kong (Pong), en först af Binger 1888 besökt ort franska Elfenbenskustens inland, 8° 52′ n. br., är en af lerhyddor oregelbundet byggd stad med 2,000—15,000 inv. Väfnader af bomullstyg; handel med kolanötter, salt och guld. 20 skolor, i hvilka arabiska läses. 1898 hemsöktes det af Samory (se t. o.). Kretsen K. räknar 400,000 inv. J. F. N.
Konga. 1. Härad i Kronobergs län, ingår i Östra Värends domsaga och utgör Konga härads fögderi samt omfattar socknarna Hofmantorp, Furuby, Hemmesjö, Tegnaby, Växjö landsförsamling, Nöbbele, Östra Torsås, Långasjö, Ljuder, Elmeboda, Linneryd, Södra Sandsjö, Väckelsång, Tingsås, Uråsa. 1,704 kvkm. 30,809 inv. (1909). — 2. Kontrakt i Växjö stift, omfattar de nio pastoraten Väckelsång och Uråsa; Tingsås; Linneryd; Södra Sandsjö; Elmeboda; Långasjö och Ljuder; Nöbbele och Östra Torsås; Hofmantorp och Furuby; Hemmesjö med Tegnaby. 1,629 kvkm. 28,216 inv. (1909). — 3. Socken i Malmöhus län, Onsjö härad. 1,101 kr. 724 inv. (1909). K. bildar med Ask ett regalt pastorat i Lunds stift, Onsjö kontrakt. — 4. Sulfatfabrik i S. Sandsjö socken, Kronobergs län, vid Ronnebyån och K. station å Bredåkra—Tingsryds järnväg, tillhörig det 1888 bildade K aktiebolag. Taxeringsvärde 493,000 kr. (1909), förutom mindre fastigheter i S. Sandsjö och angränsande socknar.
Kongbergen kallades förr den bergskedja, som man trodde finnas i Öfre Guinea, ej långt från kusten och parallell med den. Emellertid ha senare forskningar visat, att någon sådan kedja icke existerar. Visserligen finnas höjder mellan de olika kustflodema, men dessa gå från n. till s. Namnet K. har därför nu försvunnit från kartorna. J. F. N.
Kong Christian stod ved höjen mast, begynnelseorden till Danmarks folksång, hvilken är hämtad ur Johannes Ewalds dramatiska idyll "Fiskerne" (1779) och besjunger Kristian IV:s, Niels Juels och Tordenskjolds sjökrigsbragder samt hafvet som "danskes vej til ros og magt". Den ståtliga melodien till dikten komponerades af Ewalds vän juristen D. L. Rogert. Jfr Brix, "Fagre ord" (1908). E. F—t.
Kongeaa [-å; ty. *Königsau*] l. Skodborg aa, under 26 km. af sitt lopp, mellan Holte och Villebötle Kro, gränså mellan Danmark och Tyskland, upprinner i sydligaste delen af Jylland, ung. vid Vamdrup, flyter i västlig riktning och faller ut i Nordsjön, 3,8 km. n. om Ribe. Längd 65 km. E. Ebg.
Kongedybet, södra delen af segelleden förbi Köpenhamn, mellan Amagers grund och Middelgrunden. Den norra delen kallas Renden ("Rännan") och bildar Köpenhamns yttre redd. Söder om Middelgrunden förenar K. sig med Hollænderdybet under namnet Svælget ("Svalget"). I K. stod sjöslaget mellan engelsmännen och danskarna 2 april 1801. E. Ebg.
Kongehallen. Se Haakonshallen.
Kongehöjene, da. Se Jællinge (under Jä-).
Kongelatiōn (lat. *congelātio*), stelning till följd af köld. — Kongelēra, stelna af köld.
Kongelēra. Se Kongelation.
Kongeloven [-låven; "Kungslagen", lat. *Lex regia*], den grundlag, som konung Fredrik III efter envåldets införande i Danmark och Norge (1660) lät Griffenfeld utarbeta och 14 nov. 1665 själf underskref. Den upplästes vid Kristian V:s kröning 1670, men offentliggjordes genom trycket först 4 sept. 1709. Efter Slesvigs återförening med konungariket (1721) blef Kongeloven gällande äfven i detta land, hvars ständer (4 sept. s. å.) aflade ed till konungen och hans efterträdare enligt Kongeloven. Genom denna lag ordnades det oinskränkta arfsenväldet, i det den föreskref, att "Danmarks och Norges envälds-arfkonung skall hädanefter vara och af alla sina undersåtar hållas och aktas för det yppersta och högsta hufvud här på jorden, öfver alla mänskliga lagar, och som intet annat hufvud och domare erkänner öfver sig, vare sig i andliga eller världsliga ting, än Gud allena". De enda fordringar, som ställdes på konungen, voro, att han skulle tillhöra den augsburgiska bekännelsen, att han icke skulle tåla eller tillåta något, som kunde lända till inskränkning i enväldet, icke heller dela riket. I Norge upphäfdes Kongeloven genom skilsmässan från Danmark 1814 och i Danmark genom grundlagen af 5 juni 1849. Bestämmelserna om arfsföljden (agnatisk-kognatisk) kvarstodo dock, till dess successionsordningen af 31 juli 1853 blef gällande. De enda stadganden i den gamla Kongeloven, som ännu ega kraft, äro de, som röra kungliga prinsar och prinsessor. E. Ebg.
Kongeniāl (af lat. *con*, tillsammans, och geni, se d. o.), själsbesläktad. — Kongenialitēt, själsfrändskap.
Kongenitāl (af lat. *con*, med, och *ge'nitus*, född), *med.*, som förskrifver sig från embryonalstadiet; som förefinnes redan vid födelsen.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kongens foged, da. Se Fogde, sp. 713.

Kongens ting l. Retterting, benämning på den domstol, som under 1200-talet utbildades i Danmark och som under ordförandeskap af konungen (eller i dennes frånvaro af en biskop eller af en bland de höge hofämbetsmännen, drots, marsk och kansler) pröfvade mål från hela riket, i allmänhet dock först sedan de blifvit förut handlagda vid by- (stads-), härads- eller landsting. Kongens ting höllos rundt omkring i landet, ty ingen fick stämmas utanför sitt landskap, och bisittarna voro andliga och världsliga män, hvilka kände de särskilda landskapens lag och rätt. Stämningarna utfärdades och domarna uppsattes af kansleren. Från kongens ting kunde målsegaren vädja till danahofvet. Efter riksrådets utbildning på 1400-talet föll rätten att vädja till danahofvet bort, och kongens ting gled omkr. 1500 öfver i den högsta dömande myndigheten, som utöfvades af konungen och riksrådet tillsammans. E. Ebg.

Kongerigets arkiv. Se Riksarkivet (Danska).

Kongespeilet (fno. *Konungs skuggsjá*, lat. *Spe'culum regāle*), "kungaspegeln", en norsk medeltidsskrift af okänd författare. Den innehåller moraliska och praktiska regler för en rättskaffens medborgares verksamhet i olika samhällsställningar. Arbetets kärna utgör en lefnadsfilosofi, som på sätt och vis kan betraktas som ett kristet sidostycke till den gamla hedniska lärodikten Hávamál. Författaren ställer som sin uppgift att i fyra hufvudafdelningar behandla de särskilda samhällsklasserna: köpmän, konungar och deras hird, de andlige och slutligen bönderna. Af dessa afdelningar har han emellertid ej lämnat mer än de bägge första. Den frågan framställer sig nu, huruvida verket varit utfördt till det från början afsedda omfånget — i hvilket fall det, som nu finnes, skulle vara endast ett fragment — eller om författaren, af för oss okända skäl, afstått från dess fullbordande. För det senare alternativet talar den omständigheten, att ej det ringaste spår af de två senare afdelningarna hittills blifvit funnet i någon handskrift. Hvad författarens personlighet angår, får man hvarken af de bevarade handskrifterna eller af traditionen någon upplysning. Så mycket mera öfverraskande är detta förhållande, som arbetet, att döma af de många gamla ännu bevarade handskrifterna, var mycket spridt i Norge och på Island samt äfven utöfvade ett märkbart inflytande på den allmänna meningen i Norge, bl. a. i afseende på flera norska lagar från 1200-talet, i hvilka man återfinner många af de i Kongespeilet uttalade grundsatserna praktiskt tillämpade. Så mycket får man emellertid af skriften själf veta, att dess författare lefvat i Norge och där intagit en framstående plats i samhället. Så ofta där talas om staten, konungen, hirden, har författaren städse de norska förhållandena för ögat. I fråga om isländska förhållanden däremot citerar han alltid andra personers berättelser, ej hvad han själf sett. Innehåll och språkform tala för en affattningstid omkr. 1200 (närmare bestämdt 1190—1202). Kongespeilet utgafs första gången 1768, af H. Einarsson (med dansk och latinsk öfv.), sedermera, 1848, af Keyser, Munch och Unger, samt senast, 1881, af O. Brenner. En fotolitografisk uppl. (efter Cod. Arnamagnæanus, fol. n:r 243, pergament) utgafs i Kristiania 1871. R. G.

Kongestiōn (lat. *conge'stio*, sammanhopning) l. Aktiv hyperemi, *med.* Se Blodstockning och Blodträngning.

Kongestionsabscess, *med.* Se Sänkningsabscess.

Kong-fu-tse l. Kong-tse ("mästaren", "läraren Kong"), latiniseradt Confucius, den kinesiska och östasiatiska kulturens inflytelserikaste personlighet, f. 551 i Tsóu (furstendömet Lu, numera Schan-tung), d. 479 f. Kr. K. härstammade, berättas det, från en urgammal, men fattig fursteätt, hade först anställning som magasinsuppsyningsman och därpå som förvaltare för kronodomänerna, gifte sig vid 19 års ålder och var från sitt tjuguandra till sitt trettifemte år samt efter ett kort afbrott (518—517) ånyo ända till sitt femtioandra år med ständigt växande framgång och ryktbarhet verksam som sedelärare i fädernestaden, där han 501 blef ett slags borgmästare. Sedan ställdes han i spetsen för de offentliga arbetena och slutligen för rättsväsendet. Han skall genom att praktisera sin lära ha omdanat Lu

Kinesisk framställning af Kong-fu-tse.

till en mönsterstat. Till följd af de afundsamm grannfurstarnas intriger måste han emellertid träd tillbaka. Han vandrade därefter omkring från går till gård för att sprida sina grundsatser och p samma gång återupprätta sitt genom inbördeskrig förstörda fosterland. Ofta högt ärad, men merendel förföljd och alltmera desillusionerad, återvände ha 494 till Lu. Redan 194 f. Kr. offrade Kinas ke sare vid hans graf; år 1 e. Kr. tilldelades K. postum hederstitlar och adelsvärdigheter, 57 e. Kr. hu fästes hans minne genom offerfester, slutligen upp fördes öfverallt tempel till minne af honom, och ha än i dag många ättlingar erhöllo höga äreställe Af de fem mönsterurkunderna, *king*, samlade o redigerade han de tre, som tillhöra en vida äld forntid, *Ji-king*, boken om förvandlingar, inne hå lande den grundläggande läran om den eviga or ningen, "vägen", *Tao* (se d. o.), *Schu-king*, bok om historien, *Schi-king*, boken med sångerna; d fjärde, en krönika om K:s födelsestat, *Lu*, tillskri ves honom själf, den femte, *Li-ki*, boken om riter tycks, liksom de fyra *Schu*, "skrifterna", härr

från hans lärjungar, änskönt den innehåller äldre stoff. K. ville återupplifva forntidens ideala visdom, hans hufvudintresse knöt sig till etiken, grundad på *siao*, sonlig vördnad, pietet för lefvande och döda föräldrar och förfäder och för öfverheten. Han sökte inskränka den ideliga sysselsättningen med andanna "haf aktning för andarna, men håll dem på afstånd"), då liksom nu Kinas verkliga folkreligion, men inskärpte det noggranna iakttagandet af kultens högtidliga afmätta former och en from sinnesstämning. N. S.

Konghell. Se Kungälf.

Kongl. Maj:t, äldre förkortning för Kunglig majestät.

Konglomerāt (af lat. *con*, tillsammans, och *glomus*, litet klot), sammangyttring; *geol.*, bergart, som består af mer eller mindre väl afrundade stycken eller fragment af andra bergarter, sammankittade medelst sandstensmassa eller något annat bindemedel, kalk-, ler-, kisel- eller järnhaltigt. Konglomeraten äro att i allmänhet betrakta som strandbildningar, och de särskilda bergartsfragmenten, de s. k. bollarna, i storlek växlande mellan 1 och 20 cm., ha vanligtvis blifvit afrundade genom rullning och nötning mot hvarandra med vattens tillhjälp. Alltefter de sammanbundna "bollarnas" petrografiska beskaffenhet kan man skilja mellan kvarts-, kalkstens-, granit-, diabas- och porfyrkonglomerat o. s. v. — Inom nästan hvarje geologiskt system finnas konglomeratbildningar. I Sverige äro konglomerat kända från kambriska systemets botten, från Visingsöserien, Dalslandsserien (Dalformationen), Dalarnas sandstensbildning och Skånes triaslager, m. m. Äfven till berget hörande konglomerat finnas, nämligen vid Östanå i nordöstra Skåne, vid ett par lokaler i Småland samt inom urlerskifferformationen i Örebro län. Egendomligt är det s. k. agatkonglomeratet i Dalarna

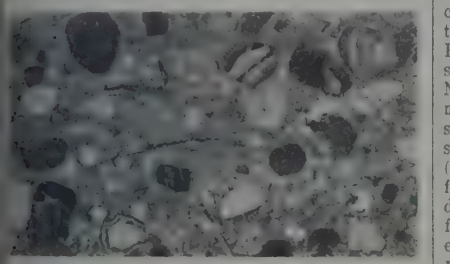

Agatkonglomerat från Älfdalen, Dalarna. (Prof. i Sveriges geol. undersöknings museum.)

(se fig.), hvars af agat bestående små bollar härröra från blåsrumsutfyllningarna i en för öfrigt h. o. h. störd eruptiv bergart, diabasmandelsten. E. E.

Konglomeratiōn (se Konglomerat), *språkv.*, dylags sammansättning. Se Konglutination.

Konglutinatiōn (af lat. *con*, med, och *glūten*, lim), *språkv.*, "stark sammansättning", d. v. s. ett sammansatt ord, som icke utan väsentlig förändring af delarnas — eller åtminstone en dels — ljud eller betydelsföljd kan bringas i öfverensstämmelse med språkets ordfogningsvanor. Som olika fall af konglutination räknas sammanväxning l. kombination (t. ex. *fackel-dans, säll-spord*) och sammanfogning l. konglomeration (t. ex. *bläck-horn, tvifvels-utan*). Jfr Kompositum. Se Noreen, "Vårt språk", VII, 20. R—n B.

Kongo (port. *Zaire*). 1. Flod i Central-Afrika, till längden den sjätte, till flodområde den andra (efter Amasonfloden) af jordens floder, uppstår genom sammanflöde af två stora källfloder, den västra Lualaba (enligt särskildt belgiska geografer hufvudflod) och den östra, Luapula (Luvua), som är större och vattenrikare. Luapula börjar under namnet Chambesi 50 km. s. om Tanganjikasjön, omkr. 2,000 m. ö. h., samt flyter först åt s., därefter åt s. v. till Bangweolosjön (1,150 m. ö. h.), från hvilken den heter Luapula och går i en stor, på vattenfall (bl. a. Giraud-fallen) rik båge åt s. v., därpå åt n. v. och n. samt flyter in i Moerosjön (972 m. ö. h.). Vid utträdet ur nämnda sjö vänder sig Luapula (nu med namnet Luvua) åt n. v. och möter Lualaba vid Ankoro (580 m. ö. h.) under 6° 40′ s. br. Lualabas källor ligga omkr. 12° s. br. omkr. 1,500 m. ö. h. och på några få km. afstånd från ett tillflöde till Sambesi. Äfven Lualaba bildar under sitt lopp mot n. flera fall och passerar vid Nsilo en 400 m. djup, 76 km. lång cañon, i hvilken flodens bredd hoppressas till blott 20—30 m. Längre ned genomflyter den en rad småsjöar samt mottager fr. h. en ansenlig biflod Lufira, som kommer från samma trakter som Lualaba själf och möjligen bör betraktas som K:s tredje källflod. Fr. v. får Lualaba, innan den kommer in i nämnda sjö-zon, den från Usumbaplatån kommande biflodeu Lubudi. Efter föreningen med Luapula går floden i hufvudsakligen nordlig riktning till ekvatorn, under vägen mottagande Tanganjikas utlopp Lukuga. Därifrån kallas den af infödingarna Ugaraua, ehuru geograferna bibehålla namnet Lualaba, ända till ekvatorn, och har vid Nyangwe (530 m. ö. h.), förr centralpunkt för det arabiska inflytandet i dessa trakter, en bredd af 600 m. och ett djup af 6—11 m. Ett antal öar delar floden där i flera armar, och stränderna äro på vissa ställen kantade af berg. Nedanför Nyangwe går K. utför forsarna Msendua, mottar fr. h. den ej långt från Tanganjikas norra spets upprinnande Elila, därefter Lowa och störtar sig under ekvatorn utför de sju Stanleyfallen (mellan 0° 30′ s. br. och 0° 15′ n. br.). Ehuru dessas fallhöjd icke är så ansenlig (inalles 42 m.), erbjuda de en storartad anblick; medan floden ofvan det sjätte fallet är 3 km. bred, har den vid det sjunde (fig. 1) en bredd af endast 1,200 m., af hvilka 700 komma på en ö och endast 40 på den östligaste armen, i hvilken vattnet, sammanträngdt mellan branta berg, faller några meter ned i en skummande fors. Nedanför ligger på högra stranden Stanleyville. Floden inträder nu i sitt mellersta lopp, som går i en stor båge åt n. v., v. och s. v. och räcker till Stanley pool. Under denna sträcka är dess lopp alldeles likartadt, långsamt flytande, mycket bredt och fylldt med otaliga öar samt omgifvet af ett flackt landskap. Dess fall är endast 10 cm. på 1 km. vid Stanleyville, men blir något större närmare Stanley pool, där det stiger till 27 cm. på 1 km. Bredden är vid Aruwimis mynning 4 km., vid Rubis mynning, där ett kaos af armar omsluter långsträckta öar, 30 km. samt lär emellan mynningarna af Rubi och Mongala på sina ställen nå 55 km. Äfven vid

Coquilhatville, där K. för andra gången passerar ekvatorn, är bredden ännu 6—9 km., men längre ned kommer den in i ett trängre pass (500—700 m.),

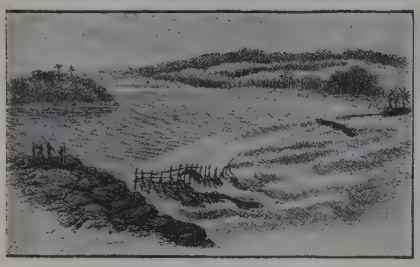

Fig. 1. Sjunde Stanleyfallet i Kongofloden. (I kataraktens äro af infödingarna nedlagda ryssjor vid pålar.)

och samtidigt höja sig stränderna från 3—10 m. till 30 m. (vid Lukolela) och 90 m. ofvan Kwamouth vid Kassai-Sankurus mynning. Nedanför Stanleyfallen mottager K. många stora bifloder: från n. Aruwimi, Rubi (l. Itimbiri), Mongala och Ubangi, den största af alla bifloderna från n., vidare Sanga, från Kamerunkolonien, och en del smärre floder från Franska Kongo; från s. Lomami, Lulongo, Ruki (i sin öfversta del kallad Tshuapa, därefter Bussira), som faller ut vid Coquilhatville, och slutligen Kwa, som uppstår genom förening af Kassai (Sankuru), Mfini m. fl. och afvattnar den stora Leopoldsjön. — Omkr. 240 km. nedanför Kwas inflöde uppnår K. sjön Stanley pool (280 m. ö. h.), där sjöfarten på mellersta K. börjar. Nedanför sjön börjar K:s nedersta del, genombrottet genom de västra af kristalliniska skiffrar bestående kantbergen. Från Stanley pool till Manyanga ter sig detta som en djup fåra i taffellandet, mellan Manyanga och Vivi

Fig. 2. Landskap vid Mpozo, en biflod till nedre Kongo.

pressas floden ihop i en smal (på ett ställe blott 225 m. bred) klyfta, där den under stora och tvära krökningar har en hastighet af 13—15 m. i sek. Från Vivi till Boma vidgar sig åter floden, och därefter följer det korta, segelbara loppet genom kustslätten till mynningen vid Banana. Två serier forsar och fall ligga i K:s nedre lopp, den öfre mellan Stanley pool och Manyanga, den nedre mellan Isangila och Vivi. Inalles räknar man på dessa båda sträckor (275 km.) 32 större och ännu flera mindre fall och forsar, genom hvilka dess yta sänkes från 280 m. till 26 m. (vid Vivi). Den nedersta är Yellalaforsen, strax ofvan Vivi. Denna kataraktuppfyllda del af K. kringgås genom Kongojärnvägen, som utgår från Matadi, snedt emot Vivi, och går till Léopoldville vid Stanley pool. — Flodens nedersta del bildar ett på öar rikt æstuarium, som på ett ställe når 17 km. bredd, men vid mynningen är 11 km. Flodens djup vid utloppet är 300 m. Ännu 22 km. utanför kusten är hafsvattnet nästan sött, och ända till 300—400 km. därifrån färgas hafvet af flodvattnets sediment. Från K. härstammande växter föras af ström och vind ända till ön Annobón, och särskildt under regntiden uppträda i mängd kringflytande små holmar af sådana långt ut på hafvet.

K:s hela flodområde beräknas af Bludan till 3,690,000 kvkm. Dess längd är 4,640 km., men i följd af dess bågform är afståndet fågelvägen från källan till mynningen icke mer än 1,750 km. Dess egentliga bäcken utsträcker sig mellan 15° och 25° ö. lgd samt 6° n. br. och 6° s. br. Dettas medelhöjd är omkr. 400 m., om än enstaka höjder, såsom på vänstra stranden af Ubangi, nå ända till 700 m. De högre taffelland, som omge Kongobäckenet, slutta i terrasser ned mot detta, hvarigenom både K. själf och dess bifloder komma att bilda fall, när de passera dessa terrasser. Men nedanför och mellan dem äro floderna segelbara för

Fig. 3. Flodångare på Kongo.

därtill byggda ångbåtar. Hufvudfloden är sålunda segelbar icke blott mellan Stanley pool och Stanleyfallen, utan också ofvanför dem till fallen nedanför Nyangwe samt dessutom ett stycke högre upp (sammanlagdt öfver 3,000 km.). Likaledes äro alla K:s bifloder segelbara, i v. mellan 5° s. br. och 4° n. br. samt i ö. mellan 4° s. br. och ekvatorn. Man beräknar, att K. och dess bifloder äro segelbara inalles 11,500 km. — Den vattenmängd, som K. för till hafvet, är tämligen konstant, 75 à 80 tusen kbm. i sekunden, året om, enär bäckenets norra del har regntid under den del af året, då dess södra del har torr tid, och tvärtom. — K:s mynning upptäcktes af portugisen Diogo Cão (1482), och sannolikt hade portugiserna snart trängt uppför floden, ty kartorna från senare delen af 1600-talet ge flodloppet en gan-

ska riktig form (särskildt Dappers karta af 1670), men dessa upptäckter glömdes åter. Engelsmannen Tuckey reste 1816 350 km. uppför K., och den följande tidens kartor nöjde sig med att ange denna del, som sattes i förbindelse med Kassai, hvilken således fattades som K:s källflod. Ett nytt uppslag i Kongoforskningen gaf först Livingstone, som från östra kusten kom till Luapula (1868) och efter att ha besökt Tanganjika nådde Nyangwe (1869) vid Lualaba (Kongo). Han ansåg, att de båda floderna voro källfloder till K., ehuru många trodde, att dessa mot n. rinnande floder tillhörde Nilens flodområde. Engelsmannen Cameron (1873—75) visade, att Lualaba vid Nyangwe var lägre än Nilen vid dess utträde ur Albertsjön, hvarmed det var afgjordt, att Lualaba icke kunde tillhöra Nilen. Den, som slutligen fastställde K:s lopp, var den amerikanske tidningsmannen Stanley, som 1876 från östra kusten trängde fram till Nyangwe och där fick båtar af en arabisk slafhandlare Tippu Tip samt 15 nov. började sin resa utför K. Efter otaliga faror framkom han 8 aug. 1877 till Boma vid K:s nedersta del. Efter honom, som äfven själf senare ytterligare ökade kännedomen om Kongo-bäckenet, ha många andra äfven i Kongostatens tjänst anställda svenskar) gjort resor uppför K. och dess bifloder, så att hela bäckenets hydrografi och andra naturförhållanden nu äro i hufvudsak väl kända.

2. Förr ett mäktigt negerrike i Väst-Afrika, hvars hufvuddel var det nuv. Kongodistriktet i portugisiska kolonien Angola mellan floden K. n., oceanen i v., floderna Loje och Cagho i s. samt Kwango i ö., men som i sin bästa dagar sträckte sig n. om floden K. till närheten af ekvatorn. När Diogo Cão upptäckte den angränsande kusten (se ofvan), var riket delad i sex landskap; dess hufvudstad var Mbanzi (Amossi), hvilket namn, då konungen döptes (1487), af portugiserna ändrades till S. Salvador. I staden uppfördes kyrkor, kloster och enskilda byggnader af portugiser, som bosatte sig där, och den fick en halft europeisk prägel samt räknade i förra delen af 1500-talet 10,000 inv. Omkr. 1640 gjorde sig dock konungen åter oberoende af portugiserna, hvilka tvungos att lämna hufvudstaden, som förföll till en samling af negerhyddor jämte obetydliga ruiner af de portugisiska byggnaderna. Kristendomen, som i början af 1500-talet varit till det yttre omfattad af hela befolkningen, har gått tillbaka, och ehuru missionärer och portugisiska köpmän 1882 åter fingo rätt att slå sig ned i S. Salvador, står kulturen både här och i landet lågt. Konungen, som ännu residerar i hufvudstaden och bär den stolta titeln katolisk konung af K. och dess bifloder, har sin makt inskränkt till dess närmaste omgifningar, och även portugisernas makt i landet är blott nominell. Det portugisiska K.-distriktets gräns mot Kongostaten bestämdes genom en konvention af 21 maj 1891.

3. Belgiska K. (fr. *Congo belge*), förr Kongostaten. Efter Stanleys resa uppstod tanken på att begagna floden K. som trafikled till det inre. Redan 1876 hade vid en internationell kongress af Europas mest ansedda geografer och forskningsresande, som belgiernas konung Leopold II sammankallat i Bruxelles, Internationella afrikanska associationen bildats i ändamål att öppna det inre Afrika för handel och civilisation. Dess verksamhetsfält blef först östra Afrika, men sedan Stanley 1877 utfört sin stora resa utför K., syntes området kring denna flod lämpligare, och Leopold II bildade 25 nov. 1878 i Bruxelles den s. k. Comité d'études du Haut-Congo, som under Stanleys ledning började besittningstagandet af K.-området. Stanley anlade stationen Vivi i aug. 1879, och denna följdes af närmare ett 30-tal stationer (jfr fig. 4) mellan Kongomynningen och Stanleyfallen (dec. 1883) samt i Kuilu-Niadiområdet, och en mängd fördrag afslöts med negerhöfdingar, som afträdde sina höghetsrättigheter

Fig. 4. Stationen Kinshassa, Stanley pool (1880-talet), med lundar af apebrödsträdet.

öfver ofantliga områden. 1882 antog kommittén namnet Association internationale du Congo. Dess flagga (blå duk med en femuddig gul stjärna i midten) erkändes af Nord-Amerikas förenta stater och de europeiska makterna (af Sverige-Norge 10 febr. 1885). Representanter för dessa makter samlades i Berlin 1884 till den s. k. Kongokonferensen (se d. o.). I samband med denna, hvilken hölls nov. 1884—febr. 1885, erkändes den nya fristaten som "den oafhängiga K.-staten" (*Etat indépendant du Congo*), som förklarade sig "ständigt neutral", och reglerades dess internationella förhållanden. Statens suverän blef Leopold II, hvarigenom Belgien och K. kommo i personalunion med hvarandra, utan att landet i öfrigt ställdes under beroende af Belgien. Regeringens säte flyttades något senare från Vivi till Boma. Ursprungligen skulle staten vara frihandelsområde öppet för alla nationer, men på en internationell konferens i

Bruxelles 1890 bemyndigades regeringen att upptaga vissa importtullar. Det visade sig snart, att de högt spända förhoppningarna om den nya staten icke skulle uppfyllas, enär hvarken trafikförhållandena på K:s biflober ej heller kolonisations- och förvärfsmöjligheterna voro så gynnsamma, som man antagit. Därtill kom, att försöken att undertrycka slafhandeln framkallade ett krig med de arabiske slafhandlarna (1891—94), utan att slafveriet kunde utrotas. Emellertid öfverflyttade konung Leopold genom testamente af 2 aug. 1889 sina rättigheter öfver K. efter sin död på Belgien, hvilket kunde anses så mycket mer befogadt, som detta land förstärkt stora summor till K:s ockuperande. Genom en konvention af 3 juli 1890 mellan Belgien och K. tillerkändes den förra staten rätt att annektera den senare efter 10 år, och denna öfverenskommelse förnyades 10 aug. 1901. 1903 började högljudda klagomål från utlandet höjas mot det obarmhärtiga sätt, hvarpå konungen och hans ämbetsmän utnyttjade negrerna till sin fördel. Den engelske utrikesministern lord Lansdowne riktade häremot en not till den belgiska regeringen (8 aug. 1903). Ehuru konungen försvarade sig mot dessa anklagelser och särskildt lät flera författare uppvisa, att tvångsarbetet för insamling af kautschuk vore ett nödvändigt villkor för koloniens vidare uppblomstring, så fortsattes protesterna mot regeringssystemet i K., i synnerhet i England, där man t. o. m. bildade en *Congo reform association*. Konungen tvangs härigenom att i sept. 1904 afsända en opartisk kommission för att undersöka förhållandena; den återkom i mars 1905; men icke heller dess berättelse lugnade opinionen i utlandet. Till sist erbjöd konung Leopold Belgien att redan under hans lifstid öfvertaga K. Beslutet därom uppgjordes genom ett fördrag mellan de båda staterna 28 nov. 1907, hvilket godkändes af kamrarna i aug. och af konungen 18 okt. 1908. Därvid fastställdes K:s nuv. regeringssätt. Dess högste chef är Belgiens kolonialminister, och honom biträda tre generalsekreterare (för utrikes-, finans- och inrikesärenden). Han är ordf. i kolonialrådet, som består af 14 ledamöter, af hvilka 8 utnämnas af konungen, 3 utses af senaten och 3 af representantkammaren. En af hvardera gruppen afgår årligen, men kan återväljas. Budgeten skall underställas kamrarnas beslut; tillsammans med budgeten skall årligen till dem inlämnas en förvaltningsberättelse. I Boma residera en generalguvernör och två vice generalguvernörer, en generalsekreterare och direktörer för justitieväsendet, finanser och samfärdsmedel samt en befälhafvare öfver trupperna. Där finnes ock en appellationsdomstol. Annexionen af K. har ännu icke godkänts af England och Förenta staterna.

Areal, gränser och naturbeskaffenhet. Belgiska K:s ytinnehåll beräknas till 2,382,800 kvkm. Dess gränser bestämdes dels genom neutralitetsförklaringen i aug. 1895, dels genom traktater med Tyskland, Storbritannien, Frankrike och Portugal. I v. når K. till Atlantiska hafvet endast med smala strandremsor på båda sidorna om floden K., längre in utvidgar sig området och når i sin sydöstra del 14° s. br., medan i n. floden M'Bomou samt dess hufvudflod Ubangi äro gräns mot Franska K. Den sistnämnda floden och, efter dess inflöde i K., den senare, bilda äfven i v. gräns mot samma grannland. I ö. når det till Tanganjika, Kivu- och Albert Njansa-sjöarna, medan Edvardsjön till hälften ligger inom dess gräns; och i n. ö. når det fram till Bahr-el-Gebel genom det 1894 af England utarrenderade Lado-området. Dettas norra gräns är också hela koloniområdets nordligaste (5° 30′ n. br.) och östligaste (32° ö. lgd). — Området delas i 14 förvaltningsdistrikt eller provinser: Banana, Boma, Matadi, Kataraktdistriktet, Stanley pool, Kwango oriental, Lualaba-Kassai, Ekvatorsdistriktet, Leopold II:s sjö, Bangala, Ubangi, Uëlle, Province orientale (Östra distriktet) och Aruvimi, hvartill kommer det förpaktade området Lado; i spetsen för hvarje distrikt står en kommissarie med underlydande civila och militära tjänstemän. 1908 funnos inalles 307 stationer, vid hvilka 1,636 européer voro anställda. De viktigaste militäriskt besatta stationerna äro Banana, Boma, Matadi, Léopoldville, Berghe S:te Marie (Kwamouth), Equateur, Neuf-Anvers (Bangala), Stanleyville, Luluabourg, Albertville, Nyangwe och Kasongo.

Landet omfattar tre naturligt begränsade afdelningar: det öfver 2,8 mill. kvkm. stora området kring öfre Kongo, det omkr. 12,500 kvkm. stora området kring nedre K. samt den mellan båda liggande, 400 km. breda bergiga zonen kring fallen. Det synes vara ett i allmänhet jämnt, endast af enstaka, föga höga bergssträckningar genomdraget land, som nästan uteslutande tillhör Kongos flodområde (endast i ö. tillhör en del Nilens flodområde). Klimatet fördrages ej gärna af européer till följd af dess fuktighet. Värmen är på Afrikas västkust mindre än på den östra och modereras i det inre genom den betydliga höjden öfver hafvet; dock stiger temperaturen något från kusten mot det inre, men aftager åter mot ekvatorn, sannolikt till följd af den stora molnmängden. Vivi har ett årsmedium af 25,1°, Léopoldville 27,3° och Bangala 26°. Under den varmaste månaden plägar temperaturen icke mycket öfverstiga 27°, men jämförelsevis låga temperaturgrader (12°—15°, på nätterna ända ned till 5°—6° på de högre platåerna) förekomma ock, hvilka för européerna äro mer att frukta än de höga. — På de flesta stationerna vid K. inträffar regnmaximum i april och i nov.; ett mindre aftagande af nederbörden inträffar i jan. och febr. och den egentligen torra tiden från juni till sept. Under regntiden brukar marken afgifva en egendomlig stark lukt (''savannstank''), som är högst karakteristisk för landet. Under den torra tiden ligger röken från de många präribränderna som en slöja öfver landskapet. Regnmängden är i Vivi 1,041 mm. och på platåerna ö. om Kwango 1,471 mm. — *Växtligheten* uppvisar alla former från trädfattiga savanner till täta urskogar, de senare i de mer regnrika trakterna. En mycket stor del af området upptages af savanner. Man skiljer emellan det västra savannområdet (v. om 17° v. lgd) och det södra (s. om 5° s. br.), hvartill kommer n. ö. om Uëlle ett af galleriskogar (se d. o.) afbrutet savannområde. Mellan det västra och nordöstra är landet täckt af skog, medan det västra och det södra hänga ihop. Den s. k. stora Kongoskogen begränsas i s. af en linje från Nyangwe till Lulua (östlig biflod till Kassai), medan västgränsen går i oregelbunden linje från denna flod till Ubangis mynning; i ö. slutar den vid den östafrikanska grafsänkan, medan den i n. sträcker sig öfver områdets gräns. Dock är den ofta afbruten af ''savannöar'', och på många ställen

Ord, som saknas under K. torde sökas under C.

glesnar den till parklandskap. Tätast är den kring Aruvimi och Rubi; dock är den ingenstädes jämförlig med de brasilianska urskogarna. De mest karakteristiska träden i dessa skogsområden äro det gigantiska ullträdet (*Ceiba pentandrum*), apebrödsträdet (se fig. 4), palmer af olika slag (olje-, solfjäders-, vin- och vilda dadelpalmer) m. fl. På savannområdet (campine) växa en mängd styfva, höga gräs samt buskar. Kongos flora räknar f. n. öfver 3,500 arter fanerogamer; de artrikaste familjerna äro *Leguminosæ*, *Rubiaceæ* och *Orchidaceæ*. De viktigaste kulturväxterna äro majs, sockerrör, kaffe, maniok, jordnötter, bönor, spansk peppar, bananer, batater, mango- och melonträd, ananas, citroner och oranger. Den viktigaste exportvaran lämna dock kautschukväx-

Fig. 5. Kautschukväxter i Kongo.

terna (se fig. 5). I det nedre Kongoområdet var kautschuk en handelsvara redan före Kongostatens bildande, vid öfre Kongo började tappningen af kautschuk 1889. Största mängden kommer från Ekvatorsdistriktet, därefter följa distrikten Lualaba-Kassai, Bangala och Province orientale; äfven från Uëlle och Aruvimi komma stora kvantiteter, men mindre från kustområdet, där den viktigaste kautschukväxten, lianen *Landolphia*, börjar bli sällsynt. Exporten steg 1897 till 8 mill. frcs och 1909 till 42,5 mill. frcs; den går nästan uteslutande på Antwerpen. Äfven harts (kopal), palmnötter och palmolja äro viktiga exportvaror (1909 resp. 0,87, 1,8 och 1 mill. frcs). — *Djurvärlden* uppvisar elefanter, lejon, leoparder, hyenor, schakaler, giraffer, noshörningar, flodhästar, bufflar, antiloper, apor (bl. a. gorillor och schimpanser), krokodiler, giftiga ormar, flamingos, pelikaner, många papegojarter, praktfulla insekter, termiter o. a. Många djurformer bli allt sällsyntare på grund af hänsynslöst utrotande. Detta gäller särskildt elefanterna, hvilka numera äro skyddade genom lagbestämmelser. Elfenbensexporten (1909 omkr. 6,6 mill. frcs) är dock fortfarande betydlig, och K. lämnar mera af denna än någon annan del af Afrika. — På mineral är K. icke synnerligen rikt, och värdefulla malmer förekomma hufvudsakligen blott i gränstrakterna. Katangaterritoriet i s. ö. (sydligaste delen af Province orientale) är dock rikt på järn och koppar. Dessutom exporteras guld (2,28 mill. frcs 1909), hvarjämte bly, tenn, svafvel och stenkol ha anträffats.

Befolkningen utgöres af bantunegrer (se fig. 6 samt färgplanschen Afrikanska folk, fig. 13), delade på många stammar: vid Kongos öfre lopp varua, längre ned de vilde manjema, hvilka åt araberna

Fig. 6. Kongonegrer som bärare.

gjorde tjänst som slafjägare, waregga, liksom befolkningen vid Aruvimi, bosoko m. fl., kannibaler, vid K:s mellersta lopp mongo (balolo), gombe, bokote (wangota), bangala, bateke m. fl., nedanför Stanley pool bakvende, basundi, majombe och kakongo på norra sidan samt bakongo och musorongo på södra, vid Sankuru och Kassai lunda, bakuba, basonge (baluba, basjilange), basenge m. fl. De äro i allmänhet icke krigiska; undantag göra dock de intelligenta bangala (balombo) vid K. ofvanför Ubangis mynning. Längst i n. bo njam-njam. Alla idka jordbruk, fiske, jakt och bearbeta med skicklighet trä, lera, växtfibrer, sten, järn, mässing, koppar och elfenben till husgerådssaker, prydnader och vapen. Många drifva med oförneklig skicklighet varuhandel. Européerna finna bland dem med lätthet tillräckligt med arbetskrafter för sina företag. Någon statsbildning finnes ingenstädes, hvilket väsentligen har underlättat landets ockuperande. Inspängda bland dessa bantufolk bo, som man förmodar, rester af en ursprunglig befolkning, de dvärglike batua (vuatua), vid K:s biflod Lomami och Sankurus biflod Lubilasch, och acka (se d. o.). Befolkningens storlek beräknas olika, från 9 till 20 mill. Antalet européer i jan. 1909 var 2,938, af hvilka 1,722 voro belgier, 190 svenskar, 181 italienare, 143 portugiser, 119 holländare, 118 engelsmän, 63 tyskar, 48 norrmän och 29 danskar (se H. Jenssen-Tusch, "Skandinaver i Congo. Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat", Köpenhamn, 720 s., 1902—03; tryckt i endast ett mindre antal exemplar).

Missionsväsen. Missionen arbetar med omkr. 600 missionärer på 138 olika ställen. Vid nedre K. upprättades 1888 ett katolskt apostoliskt vikariat; därtill ha sedermera kommit ytterligare två jämte tre apostoliska prefekturer. I K. verka följande protestantiska missionssällskap: Amerikanska baptistmissionsföreningen med 8 stationer i nedre och 2 i öfre K., Amerikanska presbyterianska Kongomissionen med 2 stationer i öfre K., Engelska bap-

tistmissionssällskapet med 5 stationer i nedre och 7 i öfre K., Kristna och Missionsalliansen med 7 stationer i nedre K., Balolomissionen med 7 stationer i öfre K., Utländska kristna missionssällskapet med 2 stationer i öfre K., Westcotts självständiga mission med 1 station i öfre K., *Svenska missionsförbundet* med 6 stationer i Belgiska K. och 2 i Franska K. Dessa stationer äro: Mukimbungu (s. om Kongofloden), Kibunzi, Nganda, Londe, Kinkenge och Kingoyi, alla (med undantag af Londe, som ligger i Matadidistriktet) belägna inom kataraktdistriktet, samt (i Franska K.) Maziya (i Mbamu-distr.) och Musana (i Mboko-distr.). Dessutom finnas 163 utstationer. Förbundet har f. n. (1910) ute 52 missionärer (af dem 27 kvinnliga) och har hittills utsändt inalles 133, af hvilka 53 afiidit till följd af klimatet. Infödda medhjälpare (skollärare och predikanter) äro 90, antalet skolor 175 med 5,425 lärj. (hvaraf 672 söndagsskolbarn). Skolkursen är fyraårig med en treårig öfverbyggnad för blifvande skollärare och predikanter. Församlingsmedlemmarna äro 1,564. En läkarmissionär är ute, och en annan håller 1910 på att utbildas vid London university till läkare för att sedan utsändas till K. På det litterära området äro svenskarna dominerande. Deras bibelöfversättning på kongospråket (utarbetad hufvudsakligen af K. E. Laman och granskad af fru Rut Walfridsson och J. Lundahl) är den enda, som ansetts värdig att tryckas på Brittiska och utländska bibelsällskapets bekostnad. Deras skol- och sångbokslitteratur användes äfven af de öfriga sällskapen. Nils Westlinds (d. 1895) arbete "Grammatikaliska anmärkningar öfver Kongospråket" har öfversatts till engelska. F. n. (1910) är under utgifning en större svensk kongogrammatik af K. E. Laman under medverkan af J. V. Håkanson och fru Rut Walfridsson, hvilken grammatik likaledes öfversättes till engelska. Hittills ha följande arbeten utkommit på kongospråket: Evangelierna, Apg. samt de apostoliska brefven (af N. Westlind) 1885—92 (revid. uppl. 1897), psaltaren (af dr. K. S. Walfridsson) 1898, hela bibeln (G. T. öfv. och N. T. reviderad af K. E. Laman) 1905, biblisk historia (af N. Westlind, 3:e uppl. 1897; ny omarbetning tryckfärdig), sångbok (af N. Westlind), 1887 (13 sånger; senaste uppl. 1905, 332 sånger), noter (med text) till sångboken (af Sven o. Anna Baur) 1905 samt flera Abc- och läseböcker samt läroböcker i naturlära, geografi, räkning och franska språket. Fr. o. m. 1892 utges årligen en almanack (utan astronomiska uppgifter) och en månadsskrift "Minsamu Miayenge" (Fridsbudbäraren), i omkr. 700 exemplar. Af dessa arbeten äro Matt. och Joh:s evang., psaltaren, geografien och sångbok med noter tryckta i Sverige, liksom den under utg. varande grammatiken, bibeln har tryckts i London, alla öfriga arbeten i K., där missionen har eget tryckeri vid Londe.

Samfärdsel, handel. Om K:s och dess bifloders segelbarhet se sp. 736. — På nedersta K. till Matadi gå 11 staten tillhöriga ångbåtar. Därifrån leder en järnväg förbi fallen till Léopoldville vid Stanley pool, hvarifrån segelfarten åter är möjlig till Stanleyfallen, samt ofvanför dem till Nyangwe. Dessa sträckor samt delar af bifloderna trafikeras af mer än ett hundratal grundgående ångbåtar. Utom den nyssnämnda, 1890—98 byggda s. k. Kongobanan (399 km.) finnes en 80 km. lång järnväg från Boma norr ut för att förmedla samfärdseln med det bördiga Majumbelandskapet, och denna skall fortsättas till Franska Kongo; ett belgiskt bolag har byggt en järnväg från Stanleyville till Ponthierville (förbi Stanleyfallen, 127 km.) och håller på att bygga en järnväg från Kindu till Mussumba och därifrån möjligen till Albertville vid Tanganjika. Dessutom är en stor bana projekterad från grufdistrikten i Katanga till kusten vid Benguela eller till den engelska Rhodesiabanan. Vid 1909 års början voro inalles 738 km. järnvägar öppnade. Med utlandet står K. i regelbunden förbindelse genom ångbåtslinjer till flera handelsplatser i västra Europa. K. är medlem af Världspostföreningen och har ett 30-tal postanstalter. Telegraflinjerna hade 1909 en längd af 1,742 km. Utrikeshandeln hade 1909 ett värde af 78,$_{29}$ mill. frcs, hvaraf 22,$_{13}$ mill. i import och 56,$_{16}$ i export. Störst är handelsförbindelsen med Belgien (15,$_{5}$ mill. import, 52 mill. export); därefter följa Storbritannien, portugisiska besittningarna, Tyskland och Frankrike. De viktigaste exportvarorna voro kautschuk, elfenben, palmkärnor och palmolja samt kopal (se ofvan sp. 741), kakao (969,000 frcs) och guld. Importens viktigaste artiklar voro tyger (10 mill. frcs), matvaror (2,$_{6}$ mill. frcs), metaller (1,$_{8}$ mill. frcs), maskiner (1,$_{4}$ mill. frcs), vapen och ammunition (1,$_{2}$ mill. frcs), fartyg, glasvaror etc. I hamnarna Boma och Banana inlöpte 1908 224 oceanångare om 582,267 ton, hufvudsakligen belgiska, brittiska, franska och tyska, dessutom 238 kustfartyg om 16,053 ton. — Budgeten för 1910 balanserade med 39,$_{7}$ mill. frcs i inkomster och 40,$_{37}$ mill. i ord. utgifter, hvartill kommo 33,$_{5}$ mill. e. o. utgifter. Af inkomsterna utgjorde 14,$_{1}$ mill. skatter in natura af infödingarna, 2,$_{67}$ mill. andra direkta skatter och 7 mill. tullmedel. 1910 steg statsskulden till öfver 214,$_{3}$ mill. frcs. — Myntväsendet är det belgiska, churu vid öfre K. äfven andra värdemätare användas. — Försvarsväsendet är ordnadt uteslutande för upprätthållande af ordning och säkerhet, hvarför den väpnade styrkan (*force publique*) står under generalguvernören. I spetsen för densamma står en kommendant med stab. Styrkan utgöres af: a) 24 i olika delar af landet förlagda kompanier om c:a 500 man, af hvilkas personal en del är förlagd i kompaniets hufvudort, under det återstoden är fördelad i posteringar af olika styrka; b) 3 utbildningsläger, i hvilka det nyantagna manskapet tillbringar i allmänhet ett år; c) en reservkår, som uppbådas i trängande fall; d) en skola för infödda räkenskapsunderofficerare, samt e) en skola för gevärshandtverkare. Manskapet utgöres af dels infödda frivilliga, som tjäna 2—4 år med möjlighet af förlängning, dels utskrifna med 7 års tjänstetid, hvarefter de i 5 år tillhöra reservkåren och mönstras en gång om året. Årligen inställas 3,000 man af båda slagen tillsammans. Officerarna och underofficerarna af högsta graden äro européer (ett stort antal svenskar), hvarjämte europeiska underofficerare efter tre års vistelse i Afrika kunna bli officerare. Hela styrkan uppgår till 200 officerare och 14,000 man. Dessutom utskrifvas vanligen årligen 2,500 man som en "deuxième portion" för utförande af allmänna arbeten. — Flaggan är en blå duk med en femuddig gul stjärna i midten (se pl. till art. Flagga). — Vapnet visar i blått fält en silfvertvärbjälke

(Kongofloden), belagd med Belgiens sköld; i högra öfre hörnet synes en gyllene, femuddig stjärna. Sköldhållare: två tillbakaseende gyllene lejon. Devis: "Travail et progrès" (Arbete och framsteg). — Fyra ordnar och medaljer ha stiftats och präglats till belöning åt såväl européer som infödingar.

4. Franska K. Se Franska Kongo.

Litt.: Den af redaktören af Kongostatens organ "Mouvement géographique" A. J. Wauters 1896 utgifna "Bibliographie du Congo" nämner omkr. 3,800 arbeten, broschyrer och kartor, utgifna företrädesvis mellan 1880 och 1895, men äfven några äldre, som fått klassiskt anseende, såsom af Tuckey, Livingstone och Cameron. Här må särskildt nämnas arbeten af Stanley, "Through the dark continent" (2 vol., 1878) och "The Congo and the founding of its Free-state" (2 vol., 1885), Pechuel-Loesche, "Kongoland" (1887), Coquilhat, "Sur le Haut-Congo" (1888), Boulger, "The Congo state" (1898), Cattier, "Droit et administration de l'État indépendant du Congo" (1898) och "Étude sur la situation de l'État indépendant du Congo" (1906), Blanchard, "Formation et constitution politique de l'État indépendant du Congo" (1899), Wauters, "L'état indépendant du Congo" (s. å.) och "De Bruxelles à Karema" (1901), Bourne, "Civilization in Congoland" (1903), Descamps, "L'Afrique nouvelle" (s. å.), Morel, "King Leopold's rule in Africa" (1904) och "Red rubber" (1906), Louwers, "Lois en vigueur dans l'État indépendant du Congo" (1905), Cernoldi, "La questione congolese" (1907), Goffart och Morissen, "Le Congo: géographie physique, politique et économique" (1908), samt veckotidningarna "Mouvement géographique", "Le Congo", "La tribune congolaise" och "La Belgique maritime et coloniale".

Ett svenskt originalarbete är "Tre år i Kongo. Skildringar af P. Möller, G. Pagels och E. Gleerup" (1887—88), med en inledning af E. V. Dahlgren om Kongolandets upptäcktshistoria och Kongostatens grundläggning. 1 o. 2. J. F. N. 3. J. F. N. (G. L—m. L—e.) J. V. H—n. C. O. N. J. F. N.

Kongofolken, Kongonegrerna, en grupp af bantufolken. Se pl. Afrikanska folk, Bantu och fig. 6 till art. Kongo.

Kongoholts, *bot.* Se Grenadilleträ.

Kongokonferensen, en, i samband med förhandlingarna om Kongostatens erkännande, på furst Bismarcks föranstaltande af Tysklands och Frankrikes regeringar sammankallad konferens, som hölls i Berlin 15 nov. 1884—26 febr. 1885 och hvari deltogo ombud för dessa båda stater samt för Österrike-Ungern, Belgien, Danmark, Spanien, Nord-Amerikas förenta stater, Storbritannien, Italien, Nederländerna, Portugal, Ryssland, Sverige-Norge och Turkiet. Konferensens förhandlingar utmynnade i antagandet af den s. k. Berlingeneralakten af 26 febr. 1885. Konferensen uppdrog gränser för kongobäckenet och ett därtill gränsande område i östra Afrika fram till Indiska oceanen vid 5° s. br. s. u. och Sambesis mynning i s. samt förklarade nämnda område fritt tillgängligt för alla nationers handel. Slafhandel förbjöds alldeles inom detta område, hvilket äfven borde neutraliseras. Där finge upptagas endast sådana afgifter, som hade karaktären af "billig ersättning för utgifter i handelns intresse", såsom hamn- och lots-, fyr- och båkafgifter o. s. v. Ingen af de makter, som hade suveränitetsrättigheter inom området, skulle där ega att förläna handelsmonopol. Kongofloden med biflöder och öfriga vattenvägar inom området skulle vara öppna för alla nationers trafik. Förutom Kongofrågan ordnades på konferensen äfven åtskilliga andra angelägenheter rörande Afrika, såsom skeppsfarten på Niger och tillvägagående vid framtida ockupationer af landområden vid Afrikas kuster. Innan konferensen åtskildes, erhöll den formligt meddelande om, att den nya Kongostaten erkänts som suverän stat af samtliga i konferensen deltagande makter (med undantag af Turkiet), och Association internationale du Congo fick sedan biträda Berlingeneralakten. Sedan den nya fristaten närmare organiserats, förklarade den sig i öfverensstämmelse med nämnda akts 10:e art. för "ständigt neutral". Erkännandet och begränsningen af den nya Kongostaten (se vidare Kongo 3) blefvo den viktigaste följden af Kongokonferensen, som f. ö. inledde en period af påskyndad uppdelning utaf Afrika genom annekteringar, proklamering af protektorat och intressesfärer o. s. v. Litt. (se äfven under art. Kongo): "Aktenstücke, betreffend die Kongofrage" (1885), "Protocols and general act of the West African conference" (s. å.), Scott Keltie, "The partition of Africa" (1893; 2:a uppl. 1895), Reeves, "International beginnings of the Congo Free state" (1894), och Droogmans, "Quatre conférences sur le Congo" (1895). V. S—g.

Kongonegrer. Se Kongofolken.

Kongorödt, *kem.*, ett färgämne, som uppstår, när man öfverför bensidin i ett diazoniumsalt (se Diazoföreningar) och låter 2 molekyler anaftylaminsulfosyra inverka på detsamma. Kongorödt hör till de s. k. substantiva färgämnena, d. v. s. det färgar ej endast silke och ylle, utan äfven bomull direkt, utan att tyget, resp. fibern, behöfver undergå någon förberedande behandling. Kongorödt användes äfven som indikator (se d. o. 2). I motsats till lackmus är kongorödt rödt i alkalisk och blått i sur lösning. Emellertid anger färgomslaget hos kongorödt ej den verkliga neutrala punkten hos lösningen, utan en koncentration af väteioner af storleksordningen 10^{-4}; färgomslaget inträder således i svagt sur lösning. Jfr Naftalinfärgämnen. H. E.

Kong Oscars minde [minne], ett i Kristiania 1854 inrättadt jungfrustift (se d. o.), där 24 ogifta kvinnor, som fyllt 40 år, åtnjuta fri bostad och efter vissa år pensioner.

Kong Oskar II:s land. Se Graham land.

Kongospråket omfattar flera dialekter och tillhör den västra grenen af de s. k. bantuspråken (se d. o.). Till sin grammatiska byggnad kan det i allmänhet betraktas som en af de mest typiska representanterna för denna språkstam, om det ock i vissa afseenden intager en mera självständig ställning. Kongospråket saknar *h* och *r*, har fem långa eller korta vokaler, *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, och två diftonger, *au* och *ai*. I afseende på de för bantuspråken så ytterst karakteristiska klassprefixen märkes, att kongospråket eger ett prefix *fi*, som ej förekommer annorstädes, och att andra prefix undergått vissa förändringar. Så har det ursprungliga *pa* öfvergått till *ra*, medan *pi* uppträder under form af *bi*, *i*, *ji* eller h. o. h. bortfaller. Inom verbalflexionen förekomma flera egendomliga bildnin-

gar, genom hvilka språket i tämligen hög grad aflägsnar sig från den gemensamma bantutypen. F. ö. utmärkes kongospråket genom smidighet och rikedom och har i allmänhet bibehållit sig oberördt af främmande inflytelser; dock förekomma i den dialekt, som talas i den gamla hufvudstaden San Salvador, ej så få portugisiska lånord, t. ex. *sapu* (port. *chapeo*) hatt, *lolonži* (port. *relojio*) klocka, *balaka* (port. *barraca*) tält. Någon egentlig litteratur finnes icke på detta språk (kikongo), som, ehuru mindre riktigt, kallas äfven fioti. Den första bok, som trycktes på kongospråket, var en portugisisk traktat om kristendomen af Jorge, "Doutria christão" (Lissabon, 1624). Den första grammatiska och lexikaliska bearbetningen verkställdes af den italienske kapucinmunken Brusciotto de Vetralla, som 1650 utgaf en ordbok öfver kongospråket med portugisisk, latinsk och italiensk öfv. och några år senare en grammatik (Rom, 1659). För den genom svenska missionärer åstadkomna litteraturen redogöres i art. Kongo 3, sp. 743. Se vidare Cust, "A sketch of the modern languages of Africa" (1883), Bentley, "Dictionary and grammar of the Kongo language, as spoken at San Salvador" (1887—95), Ussel, "Petite grammaire de la langue fiote, dialecte du Loango" (Loango, 1888), och Carrie, "Grammaire de la langue fiote, dialecte du Kakongo" (Loango, 1890). K. V. Z.

Kongostaten. Se Kongo 3.

Kongregatiōn (lat. *congregātio*), förening, församling. I egentlig mening betecknar kongregation (till skillnad från klosterorden), en frivillig förening af personer af samma kön, som genom de tre "enkla" (ej "högtidliga") löftena om fattigdom, kyskhet och lydnad samt genom gemensamt lif i enlighet med bestämda, af kyrkan godkända stadgar i egna för ändamålet afsedda bostäder under ledning af en öfverordnad eftersträfva den kristliga fullkomligheten. Dessa kongregationer äro antingen religiösa kongregationer i egentlig mening (lat. *congregationes religiōsæ*), inom hvilka löftena afges på lifstid och inför vederbörande öfverordnade och som tillika erhållit påfvens bekräftelse, eller sådana kongregationer, som ej kunna betecknas som religiösa (lat. *congregationes ecclesia'sticæ*), antingen därför att de sakna påflig stadfästelse eller emedan löftena ej afges för lifstid och inför vederbörande öfverordnade, eller emedan ej alla tre löftena aflägges. I vidsträcktaste mening kunna som kongregationer betecknas äfven alla kyrkliga sammanslutningar, hvilkas medlemmar utan att binda sig genom löften föra ett gemensamt lif under en öfverordnad efter bestämda regler för uppnående af religiösa syften. Hvad kongregationernas organisation angår — reglerad bl. a. genom Leo XIII:s konstitution *Conditæ* af 8 dec. 1900, modifierad genom Pius X:s motuproprio af 30 juli 1906 — är följande att märka. Tillstånd till bildande af dylika sammanslutningar lämnas af påfven eller — med hans medgifvande — af vederbörande stiftsbiskop. De manliga kongregationerna stå under ledning af en af generalkapitlet på lifstid eller för vissa år vald, af vederbörande kardinalkongregation i ämbetet bekräftad generalsuperior; för de af påfven stadfästa kommer därtill en kardinalprotektor. Kongregationens generalsuperior utnämner provinsial- och lokalsuperiorer, såvida de förre ej utses af provinsens valberättigade, de senare af provinsialsuperiorerna. Biträdd af assistenter, som med honom bilda generalrådet, hvilket liksom generalkapitlet i vissa fall skall höras, har generalsuperiorn högsta ledningen af kongregationens angelägenheter. På liknande sätt äro de kvinnliga kongregationerna organiserade. Se Heimbucher, "Die orden und kongregationen der katholischen kirche", I (2:a uppl. 1907), och Sägmüller, "Lehrbuch des katholischen kirchenrechts" (2:a uppl. 1909). — Ofta användes ordet kongregation som beteckning för *förgrening* inom en klosterorden. Vanligen äro dessa sammanslutningar frukten af reformrörelser till återupplifvande af strängare tukt och bättre anda inom klosterlifvet. De första kongregationerna i här angifna bemärkelse framträda inom benediktinorden, och främst är därvidlag att nämna kluniacenskongregationen (se Cluny-reformen). Tridentinska kyrkomötet föreskref, att alla från biskoplig jurisdiktion fritagna kloster skulle sammansluta sig i kongregationer. Ang. den franska lagstiftningen mot klosterordnar och kongregationer se Frankrike, sp. 1171—72. Efter revolutionen i Portugal (okt. 1910) har där en liknande kamp öppnats mot kongregationerna, och äfven i Spanien står frågan på dagordningen.

Med kardinalkongregationer förstås af påfven tillsatta kommittéer af kardinaler för handhafvande af vissa grenar af den kyrkliga centralförvaltningen. Dylika kommittéer af tillfälligt slag hade redan tidigare förekommit, men från 1500-talets midt skapas ständiga kardinalkongregationer. Den första af dessa är den 1542 inrättade inkvisitionskongregationen till kätteriers utrotande (*congregatio sancti officii* l. *c. inquisitionis hereticæ pravitatis*). Genom bullan *Immensa æterni* af 22 jan. 1587 organiseras ej mindre än femton dylika; under senare tid synes antalet i allmänhet ha uppgått till 15—17. Genom bullan *Sapienti consilio* af 29 juni 1908, som omorganiserade hela den påfliga centralförvaltningen, fastställde Pius X kongregationerna till följande: 1) *Congregatio sancti officii*, som ofvan nämnts organiserad 1542, för mål rörande kätterier, aflat m. m. — 2) *C. consistorialis*, bildad af Sixtus V för beredning af konsistoriemål, för förvaltningen af stift, som ej lyda under propagandan (se nedan), prästseminarierna, kompetenskonfliktfrågor o. d. — 3) *C. de disciplina sacramentorum* för mål rörande sakramentens förvaltning. — 4) *C. concilii*, efterträdare till den af Pius IV (1564) organiserade *congregatio cardinalium concilii Tridentini interpretum*, för mål rörande det världsliga prästerskapets och församlingens tukt, kyrkohögtidernas iakttagande, fromma stiftelsers förvaltning o. s. v. — 5) *C. negotiis religiosorum sodalium præposita*, stiftad af Sixtus V, för ärenden rörande klosterordnar och kongregationer. — 6) *C. de propaganda fide*, definitivt konstituerad 1622, för frågor rörande missionen, fördelad på två afdelningar, en för propagandan i allmänhet, en för de unerade grekernas område. Se vidare Propagandan. — 7) *C. indicis*, bildad af Pius V, för frågor rörande bokcensur (se Index). — 8) *C. rituum* för frågor rörande kulten, bl. a. kanoniseringsfrågor. — 9) *C. cæremonialis* för frågor rörande ceremonier i det påfliga kapellet och Vatikanen. — 10) *C. super negotiis ecclesiæ extraordinariis*, upprättad af Pius VII, för frågor rö-

rande den borgerliga lagstiftningen och fördragen med de olika staterna, alltså hvad man skulle kunna kalla utrikes frågor, samt öfver hufvud för de ärenden påfven på statssekreterarens föredragning dit hänvisar; samt 11) *C. studiorum* för frågor rörande de högsta läroanstalterna (universitet, fakulteter o. s. v.). Bland tillfälliga kardinalkongregationer i nyare tid förtjänar nämnas *Congregatio de auxiliis* (näml. *gratiæ divinæ*), tillsatt 1597 af Klemens VIII för undersökning rörande de af Molina (se d. o.) föranledda striderna om Guds nåd och människans frihet, upplöst 1611. Samtliga kongregationer bestå af ett antal kardinaler, af hvilka en är kongregationens prefekt (i de under 1) och 2) nämnda kongregationerna innehar påfven själf denna ställning); denne har vid sin sida en sekreterare. Härtill komma prelater och teologer som rådgifvare samt underordnad kanslipersonal. Kongregationerna afgöra själfva flertalet löpande ärenden; endast i viktigare fall underställes saken påfvens afgörande. Se Sägmüller, ”Lehrbuch des katholischen kirchenrechts” (2:a upp. 1909), samt Holmquists särdeles upplysande uppsats ”Kyrkostyrelsen i Rom och dess ledande män under de senaste åren” (i ”Kristendomen och vår tid”, 1910). — Om jesuiternas generalkongregation se Jesuitorden, sp. 1388.

I Frankrike betecknades med kongregationer de ultramontana sammanslutningar, som under revolutionstiden och restaurationen bildades i syfte att göra slut på de gallikanska friheterna och befästa påfvestolens maktställning inom den franska kyrkan. Efter julirevolutionen (1830) förlorade de sin betydelse.

I skotska historien är under namnet *congregation* kändt ett 1557 bildadt adelsförbund (det första ”covenant”) med uppgift att upprätthålla och befästa Guds rena ord samt sörja för erhållande af goda tjänare för dess predikande och sakramentens förvaltning. T. H—r.

Kongregationali'ster. Se Independenter.

Kongre'ss (fr. *congrès*, eng. *congress*, af lat. *congre'ssus*, sammanträde), i allmänhet högtidligare, organiseradt sammanträde af personer från skilda länder för behandling å egna vägnar eller som representanter af vetenskapliga, humanitära och andra frågor (jfr Internationella kongresser och Järnvägskongresser). 1. *Folkr.*, en beslutmässig sammankomst mellan flera särskilda staters regenter eller befullmäktigade ombud, som hålles för att åstadkomma ett fredsslut eller en nödig uppgörelse med anledning af ingången fred eller ock för att i allmänhet afgöra och lösa sväfvande internationella spörsmål eller eliest afhandla för staterna gemensamma intressen. Tidigare folkrättslärare sökte fasthålla en principiell åtskillnad mellan kongress och konferens så till vida, att vid det sistnämnda slagets sammankomster finge endast rådplägningar förekomma, men däremot inga beslut fattas. Denna skillnad kan ej numera fasthållas, då i den folkrättsliga terminologien uttrycken användas tämligen likvärdiga. På sin höjd kan sägas, att en kongress i allmänhet kräfver högtidligare former och större apparat — särskildt torde man anse, att i en kongress samtliga stormakter böra deltaga —, hvarför man vid våra dagars starka ökning af själfva föremålen för internationella förhandlingar i rent bekvämlighetssyfte gärna använder den anspråkslösare konferensbeteckningen. Alltifrån den första europeiska fredskongressen i Münster och Osnabrück, som hade sig anförtrodd den omfattande uppgörelsen efter trettioåriga kriget, ha kongresserna fyllt en synnerligen viktig uppgift som folkrättsliga medel att ordna invecklade förhållanden, som krig alstrat, att med undvikande af krig bilägga hotande strider och att åstadkomma enighet om internationella grundsatser, hvilkas erkännande och tillämpande i våra dagar, då samfärdseln staterna emellan ständigt tilltager, med nödvändighet kräfvas. Bland senare kongresser förtjäna nämnas de i Wien (1814—15), Laibach (1821), Verona (1822), Paris (1856) och Berlin (1878). Bland viktigare diplomatiska sammankomster, som benämnts konferenser, kunna anföras Londonkonferenserna 1830—33 rörande Belgien, Kongokonferensen i Berlin 1884—85, fredskonferenserna i Haag 1899 och 1907. Inbjudning till en kongress eller konferens kan utgå från hvilken stat som helst, och den bör gälla alla stater, hvilkas intressen kunna beröras genom det afsedda beslutet. De befullmäktigade ombuden samlas på öfverenskommet ställe, och sedan de enats om ordförande, hvartill i regel den stats ombud utses, på hvars område kongressen, resp. konferensen, hålles, börjas sammankomstens arbeten med utväxling af fullmakter och bestämmande af ordningen för förhandlingarna. I dessa och andra underordnade frågor tillerkännes väl flertalet afgörande rätt, men i de hufvudspörsmål, som kongressen eller konferensen är afsedd att lösa, fordras enighet. Vinnes ej sådan, förfaller spörsmålet, därest ej sammankomsten måste som förfelad upplösas. Öfver förhandlingarna föres protokoll, och beslutet sammanfattas i en kongressakt, konferensakt, generalakt eller slutakt, hvilken kräfver ratifikation från de deltagande staternas sida. Jfr Fredsfördrag och Internationell. — 2. *Statsr.* I flera af de amerikanska republikerna kallas folkrepresentationen i sin helhet för kongress. Denna åter är i allmänhet delad i en ”senat” och en ”representant”- eller deputeradekammare. Så är t. ex. förhållandet med representationen för Nord-Amerikas förenta stater (*congress*), med representationerna i Argentina och Chile (sp. *congréso*) samt Brasilien (port. *congresso*). Äfven i Frankrike nyttjas benämningen kongress (*congrès*) för att beteckna hela folkrepresentationen, då dennas båda afdelningar (senaten och deputeradekammaren) undantagsvis sammanträda till gemensamma förhandlingar, t. ex. för revision af författningen. K. H. B. (C. H. H.)

Kongress-Polen, en benämning på konungariket Polen, sådant det återställdes af kongressen i Wien 1815. Jfr Polen (Historia).

Kongrue'ns (af lat. *co'ngruens*, sammanfallande), öfverensstämmelse, fullkomlig likhet; *språkv.*, den beroende böjning (se Böjning 3), som anger en beskaffenhet — icke hos det böjda ordet, utan — hos det böjda ordets hufvudord, t. ex. ’vild-*a* hästar’, där ändelsen -a endast anger, att ordet är bestämning till ett substantiv i plural, eller hästarna spring-*a*, där -a anger, att subjektet är plural. Jfr Böjning och Inkongruens. — I *metriken* betecknar kongruens, att stark stafvelse står i höjning och svagare i sänkning. R—n B.

Kongruensfall (se Kongruens), *mat.*, kallas satser, som ange de förhållanden, som måste ega

rum mellan två trianglars sidor och vinklar, för att dessa trianglar skola vara kongruenta (se nedan). Kongruensfallen äro till antalet fyra, af hvilka tre finnas upptagna redan i Euklides' "Elementa" (I, 4, 8, 26), hvaremot det återstående, det s. k. fjärde kongruensfallet, icke förekommer hos honom. Emellertid kan man däraf icke bestämdt draga den slutsatsen, att detta fall varit Euklides obekant; ty orsaken till utelämnandet kan mycket väl vara den, att satsen icke varit för bevisföringen nödvändig och ej heller af Euklides ansetts ega särskildt framstående betydelse. (I. F.)

Kongruent (se Kongruens), öfverensstämmande, likformig.

Kongruenta figurer (se Kongruent), *mat.*, kallas sådana figurer, som fullkomligt täcka hvarandra eller intaga alldeles samma rum, om den ena tänkes flyttad till den andras plats. Kongruenta figurer äro på en gång likformiga och lika stora. För särskilda slag af figurer finnas särskilda förhållanden, hvilka nödvändigt betinga kongruens och därför äfven ur kongruensen kunna härledas. Så äro t. ex. två cirklar kongruenta, så snart de ha lika stora radier. Däremot fordras hos rätliniga mångsidingar för kongruens, att alla sidor och vinklar i den ena figuren skola vara i ordning lika stora med alla sidor och vinklar i den andra. Att två figurer A och B äro kongruenta tecknas

$$A \cong B \text{ eller } A \cong B.$$

(I. F.)

Kongruenta tal (se Kongruent), *mat.*, kallas de hela tal, som ge samma rest, då de divideras med ett gifvet helt tal, den s. k. *modylen*. Så äro t. ex. talen 7 och 25 kongruenta, om modylen är 6, enär båda vid division med 6 ge till rest 1. Som kongruenstecken begagnas $\equiv$, och det nyss angifna sakförhållandet tecknas

$$7 \equiv 25 \pmod 6.$$

Undersökningen af tals kongruens och af kongruenta tals egenskaper tillhör talteorien. (I. F.)

Kongruēra (lat. *congru'ere*), sammanfalla; öfverensstämma, vara fullkomligt lika.

Kongsbacka. Se Kungsbacka.

Kongs-Barkarö. Se Kungs-Barkarö.

Kongsberg, stad i Buskeruds amt, Norge, ligger på ömse sidor om Numedalslaagen, 154 m. ö. h. 5,696 inv. (1900). Flera staten tillhöriga fabriksanläggningar, bl. a. vapenfabrik och myntverk. Invid staden ligga K:s silfvergrufvor (se d. o.). Genom en bibana är K. förenadt med Drammen—Randsfjordjärnvägen. — K. anlades 1624 af Kristian IV, fick 1735 stadsprivilegier och var på 1700-talet långt folkrikare än det nu är. 1769, då silfververket stod på sin höjdpunkt, hade K. 8,086 inv. Befolkningens antal är dock nu åter i stigande. O. A. Ö.

Kongsbergs silfvergrufvor, belägna v. om staden Kongsberg, Norge, upptäcktes 1623 af en vallgosse, Jakob Kristoferssön Grosvold, och redan i slutet af s. å. var den första grufvans drift i gång. De äldsta grufvorna lågo på öfre området, Overberget; senare öppnades grufdrift på det nedanför liggande Underberget. Grufvorna drefvos dels för konungens, dels för privata kompaniers räkning, tills de 1683 öfvertogos af staten. Verkets förnämsta blomstringstid inföll 1760—70. Sedermera gick driften sämre; och då utgifterna under en följd af år öfverstigit inkomsterna, upphörde man (1805) att bearbeta grufvorna. 1816 upptogs arbetet ånyo, ehuru efter en mindre måttstock, och från 1830 har det årligen gifvit öfverskott, störst 1833, då bruttoinkomsterna uppgingo till $1{,}_6$ mill. kr. Under de senaste åren har bruttoinkomsten varit i medeltal 300,000 kr. De viktigaste grufvorna äro f. n. (1910) "Armen Grube", "Gottes Hülfe", "Hans Sachsen Grube", "Gabe Gottes" och "Samuel". Utanför detta begränsade fält kan privat grufdrift försiggå efter erhållen koncession. O. A. Ö.

Kongsbjerg, den högsta punkten på den danska ön Möen, 135 m.

Kongsemne, konungsefni, "kungsämne", fordom i Norge gängse benämning på en till konung utkorad medlem af konungaätten och i allmänhet på hvarje tronpretendent.

Kongshamn. Se Kungshamn.

Kongs-Husby. Se Kungs-Husby.

Kongshästar (Kungs-), *kam.*, namn på en gammal skatt. Se Fodring.

Kongsiena. Se Kungslena.

Kongsskatt, *kam.*, var i Blekinge och Halland en prästerskapet pålagd årlig utskyld till staten. I den senare provinsen var kongsskatt dessutom, jämte matskott, en underafdelning till mantalsräntan, eller, såsom den där kallas, terminsskatten, och således en grundränta. Slutligen var kongsskatt, eller trögskatt (af "trög", ett skattemått i orten), jämte rotskatt, eller knektepenningar, provinsen Härjedalens enda grundskatt. Kbg.

Kongssten, fäste på en från låglandet uppstigande klippa invid norska staden Fredrikstad på Glommens östra strand, byggdes 1670—99, och 1740 anlades en betäckt väg till skydd för förbindelsen med Fredrikstad. 1814, då bestyckningen utgjordes af 14 kanoner, 2 haubitser och 4 mörsare, uppgafs K. till svenskarna på samma gång som hufvudfästningen. Genom k. resolution 17 maj 1872 bestämdes, att K. skulle bli stående utan fortifikatoriskt underhåll och att en del af mark och byggnader finge försäljas. L. W:son M.

Kongsvinger, stad i Solör, Hedemarkens amt, Norge, på Glommens högra strand, 33 km. från svenska gränsen. 1,524 inv. (1900). K. är station på järnvägslinjen Stockholm—Kristiania och utgångspunkt för Flisenbanan. K., som fick stadsrättigheter 1854, hette urspr. "Kongsvinger leir" (K. läger). Omkr. 300 m. från staden ligger nämligen fästningen K., som leder sitt ursprung från Vinger skans l. den s. k. Leir, hvilken fanns redan 1628, då den förstärktes. 1676 indrefvo O. V. v. Fersen och Dahlbergh med en svensk rekognosceringstrupp förvakten vid Vinger skans, hvilken den senare därefter på Karl XI:s befallning "delinierade". På sommaren s. å. byggde Gyldenlöve i Vinger en ny "fästning" Gyldenborg (se d. o.), och först 1683 anlades K. af fältmarskalkl öjtnanten G. W. Wedel-Jarlsberg. Nedanför K. ha funnits en redutt och några andra verk. Efter 1814 försummades fästningens underhåll alltmer, och genom k. resolution 26 april 1823 bestämdes, att densamma skulle evakueras, och en del af dess kanoner afsändes till Akershus. I slutet på 1800-talet började norrmännen emellertid åter tänka på K:s iståndsättande, och efter 1900 uppställdes å fästningen några snabb-

eldspjäser, hvarjämte å de 1—1,5 km. bakom densamma liggande Vardeaasen och Gulbækaasen anlades befästningar, som hvardera bestyckades med 2 st. 12 cm. kanoner i pivotlavettage med stålsköldar, 3 st. 8,4 cm. kanoner och 2 kulsprutor samt försågos med infanterilinjer, håltraverser, logementstunnlar, kaponjärer för sidoförsvar och taggtrådshinder; å Vardeaasens norra sluttning lades dessutom en öppen infanteriskans med plats för 2 kanoner. K., som låg 30 km. fågelvägen och 40 km. utefter landsväg och järnbana från gränsen, hörde egentligen ej till de s. k. gränsfästningarna, hvarför i Karlstadskonventionen mellan Sverige och Norge 26 okt. 1905 bestämdes, att K:s befästningsgrupp icke skulle få utvidgas, vare sig med afseende på anläggningar, bestyckning eller besättning, till hvilken senare dock icke skulle räknas till årliga öfningar inkalladt manskap. I följd af dessa bestämmelser få nya befästningar icke heller anläggas inom ett afstånd af 10 km. från Kongsvingers gamla fästning. K:s fästning har genom sin belägenhet spelat en viss roll under gränskrigen mellan Sverige och Norge, men har aldrig varit utsatt för direkt anfall. Armfelts framryckning i april 1808 fullföljdes sålunda blott till Lier, som visserligen hölls besatt till i slutet af maj, men af brist på artilleri kunde K. ej beskjutas; och Gahns anfall mot Lier 2 aug. 1814 tillbakaslogs. I den skogrika trakten mellan K. och gränsen finnas många platser, bekanta från krigsåren 1808 och 1814. O. A. Ö. L. Wilson M.

Kongsvingergruppen. Se Gränsfästningarna.

Kongsvold, fjällstuga. Se Fjeldstuer.

Kongsåra. Se Kungsåra.

Kongsäter. Se Kungsäter.

Kongsör. Se Kungsör.

Kong-tse. Se Kong-fu-tse.

Kongälf. Se Kungälf.

Konia [kå-], Konija, Konije. 1. Turkiskt vilajet i Mindre Asien, begränsadt af vilajeten Adana, Angora, Chodavendikiar och Aidin samt Medelhafvet. Omkr. 102,100 kvkm. Omkr. 1,1 mill. inv. Det indelas i sandjaken Adalia, Burdur, Isparta, Konia och Nigde. — 2. Hufvudstad i nämnda vilajet, forntidens *Ikonion*, lat. *Iconium*, ligger, 1,027 m. ö. h., vid Anatoliska järnvägens slutpunkt och början af Bagdadbanan, i en af bergbackar rikt vattnad och med den yppigaste växtlighet klädd trakt, som sålunda bildar en oas i det f. ö. nakna och ödsliga landskapet. Omkr. 45,000 inv. Staden har ett stort antal präktiga moskéer och grafmonument, som med afseende på pelarformerna och kapitälens och portbyggnadernas ornamentik påminner om bysantinska stilen. De äro uppförda af tegel, men smyckade med polykroma väggbeklädnader af fajans. Vackraste exemplet på dekorativ utrustning är Karatajmoskén (1251), hvars med präktig fajansmosaik prydda kupolhvalf ger en klar bild af den islamitiska konstslöjdens tekniska och konstnärliga alster på 1200-talet. Härlig är den af vridna pelare flankerade portén af hvit marmor. Den ännu väl bevarade moskén Ala-eddin (1219—20) eger jämte 54 grekiska marmorpelare, som uppbära det platta taket, en synnerligen präktig predikstol af elfenben; en bönenisch af fajans har flyttats till nya museet i Konstantinopel. Den till Indsché-moskén hörande portalen smärta, med fajans klädda minareten förstördes af blixten för några år sedan. Af Ala-eddins palats kvarstår endast en kvadermur, genombruten af en marmorportal med inskrifter från 1220—21. Selimmoskén är byggd af Selim I (1512—50) efter mönstret af Aja Sofia i Konstantinopel. Till höger om densamma ligger Mewlanadervischernas kloster, i hvilket ordens stiftare Djelal-eddin Rumi hvilar i en dyrbar sarkofag under en karakteristisk kupol med stalaktitornament på insidan. Dessutom finnas många små koranskolor (mesdjider) af arkitektoniskt intresse, ty K. är ett hufvudsäte för islamitisk-teologisk lärdom och besökes af flera tusen lärjungar, samt ett hundratal andra historiskt och arkitektoniskt intressanta grafmoskéer (*türbé*) från medeltiden, alla försedda med kupoler, men utan minareter. — Redan i sagan om Perseus och gorgonerna nämnes Ikonion i Frygien. Det låg vid härvägen mellan Antiokia i Pisidien och Derbe samt betraktades på den romerska republikens sista tid som Lykaoniens, senare som Pisidiens hufvudstad. Ehuru ej stor, hörde staden enligt Plinius till de mera betydande orterna i trakten och var bebodd äfven af judar; bekant är Paulus' och Barnabas' vistelse där (Apg. 14). Under Trajanus stod den i hög blomstring och blef under Hadrianus romersk koloni (*Colonia Aelia Hadriana* l. *Claudia*). Stor historisk betydelse vann den först genom seldschukerna, som under Suleiman (d. 1086) intogo dessa trakter och gjorde Ikonion till hufvudstad i ett rike Ikonium l. Rum, som omfattade största delen af Mindre Asien och stod på höjden af blomstring under Ala-eddin Kai Khobad (1219—36), som under sin ungdom vistats 11 år i Bysans och gjort sig förtrogen med västerländsk kultur. Han omgaf staden med en väldig mur, öfver hvilken 108 torn höjde sig, af hvilket allt nu är föga att se. Han byggde ett palats åt sig och i staden ett antal beundransvärda moskéer, medreser, bad, grafmonument och på samma sätt i hela sitt rike. Ala-eddins hof var ett hem för vetenskap och skaldekonst, i synnerhet persisk; arabisk skrift trädde i stället för kufisk. Handelsförbindelser knötos med Venezia och Genua. Men redan under Ala-eddins son begynte nedgången, och 1307 stryptes den siste seldschukfursten, och osmanerna kommo i stället. Under de tre första korstågen egde strider rum mellan seldschukerna och korsfararna; i det tredje segrade Fredrik Barbarossa efter förlustrika strider (18—26 maj 1190) utanför stadens murar, och hans son hertig Fredrik intog staden, men ej borgen. Vid K. besegrade Ibrahim pascha af Egypten 21 dec. 1832 den med öfverläggsna stridskrafter mot honom sände storvesiren Reschid pascha. (J. F. N.)

Konidie, *bot.* Se Conidium.

Konidiebärare, *bot.*, från svampars mycelium utgående hyfer, som afsnöra konidier.

Koniecpo'lski [kåniets-], gammal polsk adelsläkt, som utslocknade 1719. 1. Stanisław K., f. 1591, d. 1646, kronhetman och kastellan af Krakau, utmärkte sig vid belägringen af Smolensk 1611 och i slaget vid Cecora (1620), där han föll i turkisk fångenskap, som räckte i 3 år. Befälhafvare i kriget med Gustaf II Adolf 1627, eröfrade han Puck (Putzig), tillfogade fienden ett dubbelt nederlag vid Libiszow, och 1629 slog han Gustaf Adolf vid Trzciana. Äfven i kosackfejderna utmärkte han sig. Jämte Rafał Leszczyński, Jakób Sobieski och Jerzy Ossoliński deltog han i de fredsförhandlingar,

som ledde till fördraget i Stuhmsdorf 1635. Hans sista bragd var en seger öfver 40,000 tatarer vid Ochmatow 1644. K. hör till Polens främsta härförare vid sidan af Zołkiewicz, Chodkiewicz och Sobieski. Ofantligt rik, byggde han flera palats och kyrkor, hvaribland det numera furst Sanguszko tillhöriga slottet Podhorce i Galizien (med berömdt historiskt porträttgalleri). Om hans deltagande i svenska kriget se Szelągowski, ”O ujście Wisły” (Om Weichsels mynning, 1904).

2. Aleksander K., den föregående son, vojevod af Sandomir, f. 1619, d. 1659, deltog i kriget med Chmielnitskij, öfvergick till Karl X Gustaf vid svenska krigets utbrott, men återvände snart på Johan Kasimirs sida och kämpade mot svenskarna vid Warschau, Marienburg och Thorn. 1658 begaf han sig med 3,000 man till Preussen mot svenskarna, men insjuknade i lägret vid Stuhm och dog kort därefter på Podhorce. 1 o. 2. A—d J.

Koniferer, *bot.* Se Coniferæ.

Koniferin, *kem.*, en i barrträdens (*Coniferæ*) kambialsaft förekommande glykosid, $C_{16}H_{22}O_8 + 2H_2O$, som genom oxidation ger upphof till glukovanillin. Det finnes äfven i sparris. Vid spjälkning genom emulsin (se Amygdalin) eller utspädda syror sönderfaller koniferinet i glukos och koniferylalkohol (se d. o.). P. T. C. (H. E.)

Koniferylalkohol, *kem.*, omättad aromatisk alkohol af sammansättningen $(OH)(OCH_3) \cdot C_6H_3 \cdot CH : CH \cdot CH_2OH$. Den är en beståndsdel i glykosiden koniferin (se d. o.). Genom oxidation öfvergår den till vanillin, vaniljens välluktande beståndsdel. H. E.

Konig, *bot.*, namn på *Origanum vulgare*.

Koniin, *kem.*, en i odört (*Conium maculatum*) förekommande, högst giftig alkaloid, $C_8H_{17}N$, som bildar en färglös, flyktig olja af döfvande lukt. Kokpunkt 168°. Det vrider det polariserade ljusets plan åt höger. Koniin är ett derivat af piperidin, nämligen α-normalpropylpiperidin. Det är den första syntetiskt framställda alkaloiden; syntesen genomfördes 1888 af Ladenburg genom kondensation af α-metylpyridin och acetaldehyd. P. T. C. (H. E.)

Konija, Konije. Se Konia.

Kon'nin, kretsstad i ryska guv. Kalisz, i en sumpig trakt vid Warthe. 8,927 inv. (1897). Klädesfabriker. Där vunno preussarna 1794 en seger öfver polackerna. (J. F. N.)

Koninck, holländsk målarfamilj, bland hvars medlemmar märkas: 1. Salomon K., figurmålare och etsare, f. 1609 i Amsterdam och begrafven där 1656, elev af D. Colyns, Fr. Venant och Cl. Moeyeart. Starkt påverkad af Rembrandt, under hvars namn hans taflor ofta gått, utförde han omväxlande porträtt, genrebilder och historiska kompositioner i varm guldton och mustig färg. Bland hans taflor, nu kringströdda i Europas museer, äro mest kända hans ”filosofer” och ”Judebrudar”, hvilka senare till typen erinra om Rembrandts hustru Saskia. I Sverige finnes veterligen ingen målning af hans hand. — 2. Jakob K. d. ä., den förres kusin, figur- och landskapsmålare, f. omkr. 1616 i Amsterdam (dödsåret okändt). Endast ett par af hans målningar: 2 landskap (i Bruxelles och Rotterdam) samt en genrebild (gumma, granskande guldmynt, i Petersburgs Eremitage) äro nu kända. Hans sällsynta raderingar säljas merendels som arbeten af Rembrandt. — 3. Philips de K., den föregående broder, porträtt-, genre- och landskapsmålare, f. 1619 i Amsterdam, begrafven där 1688, var elev af sin broder Jakob K. d. ä. och säkerligen äfven (fastän det ej genom handlingar kan bevisas) af Rembrandt. Han var bosatt i Amsterdam, men var för det mesta på resande fot. I likhet med så många af sina artist-kamrater måste han nämligen jämsides med sin konstnärliga verksamhet söka sin utkomst genom en borgerlig handtering och var skeppare på en farkost, som gick mellan Amsterdam och Rotterdam. Hans självporträtt hänger i Uffizierna, Joost van Vondels bild af hans hand hos grefve Czernin i Wien, i Schwerins museum ses hans *Värdshusscen med uppsyrmda skeppare*, o. s. v., men sin berömmelse eger han h. o. h. genom sina stora utsiktslandskap, vida slätter, genomskurna af kanaler, hvilkas enformiga skönhet lifvas af små byar och dyner, allt framställd i rik och växlande belysning från det genom framilande moln frambrytande solskenet. Dessa hans icke sällsynta målningar träffas i många museer på kontinenten, men i synnerhet i England. Han är på detta område en mästare af hög rang och intar en obestridd hedersplats mellan Rembrandt och Jan Vermeer van Haarlem d. ä. Liksom sin bror och sin kusin var han äfven etsare i Rembrandts manér. Arbeten af honom äro icke kända i vårt land. — 4. Jakob K. d. y., den föregåendes brorson, son af K. 2, landskapsmålare, f. 1650 i Amsterdam, d. sannolikt i Köpenhamn efter 1714, var troligen elev af Adr. van de Velde, som han i alla händelser imiterade. Han inkallades till Danmark af Kristian V och arbetade från 1680 i Köpenhamn, åtminstone från 1699 som hofmålare på stat. Han målade visserligen både porträtt och bibliska ämnen, men utförde företrädesvis nu försvunna landskap, t. ex. för danska drottningens sofgemak. K. besökte Norge och hämtade därifrån motiv. 1—4. O. G—g

Könisk, kägelformig. Se Kon.

Koniska friktionshjul och kugghiul, *maskinb.* Se Friktionshjul och Kugghjul.

Koniska fräsar, *mek. tekn.* Se Fräs, sp. 44

Konisk ljusbrytning. Se Konisk refraktion.

Konisk pendel l. Centrifugalpendel *mek.*, en pendel, som under sin rörelse beskrifver en konisk yta, i st. f. att som den vanliga pendeln svänga i samma plan. Se Pendel. G. I

Konisk projektion. Se Kartprojektion sp. 1174, och Projektion.

Konisk refraktion l. Konisk ljusbrytning, *fys.*, ett särskildt slag af dubbelbrytning (se d. o.) i tvåaxiga kristaller, bestående däri, att en ljusstråle af viss riktning delar sig i en oändlig mängd brutna strålar, hvilka tillsammans bilda en kägelvta. Man skiljer på inre och yttre konisk refraktion. I förra fallet ligger den koniska ytan uppkommen af en infallande stråle, h. o. h. inuti kristallen och fortsättes utanför denna af en cylinder, som på en skärm åstadkommer en ljus ring med en diameter, som är oberoende af skärmens afstånd från kristallen. I senare fallet sprider sig en ljusstråle vid utträdet ur kristallen i en ihålig ljuskon, som på en i vägen ställd skärm bildar en ljusring, hvars diameter är desto större, ju längre bort skärmen befinner sig. Den koniska refraktionen upptäcktes 1832 på teoretisk väg af den engelske matematikern W. R. Hamilton med utgångspunkt i Fresnels

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

teori för ljusets utbredning i kristaller, och Hamiltons förutsägelser bekräftades kort efteråt af hans landsman Lloyd genom försök med arragonitkristaller. — Hamiltons upptäckt kan principiellt jämställas med Leverriers ryktbara matematiska påvisning af planeten Neptunus. G. I.

Konisk sektion l. Kägelsnitt, *mat.*, kallas afskärningslinjen mellan ett plan och en kon med cirkulär bas. Alltefter planets läge i förhållande till konen blir den koniska sektionen en ellips, en parabel eller en hyperbel (se fig. 1); den förstnämnda linjen

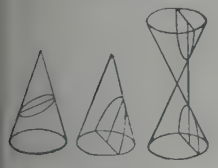

Fig. 1.

Fig. 2.

öfvergår i ett särskildt fall till en cirkel, den sistnämnda åter till två räta linjer (se fig. 2). De koniska sektionerna uppfunnos, enligt Eratosthenes och Geminos, af Menaichmos, en af Platons lärjungar. Menaichmos lät konen vara rät och det skärande planet vinkelrätt mot en af konens sidor samt erhöll därigenom en ellips, en parabel eller en hyperbel, allteftersom konens vinkel var spetsig, rät eller trubbig. Teorien utvecklades vidare af Archimedes och särskildt af Apollonios, som åt detta ämne egnade en afhandling i åtta böcker. Han visade, att alla koniska sektioner kunna erhållas af en enda kon, införde de nu brukliga namnen ellips, parabel och hyperbel samt härledde dessa kroklinjers viktigaste egenskaper på ett särdeles uttömmande och elegant sätt. Efter den analytiska geometriens upptäckt ha de koniska sektionerna blifvit studerade från en annan synpunkt, nämligen som kroklinjer, hvilkas ekvationer äro af andra graden, och numera definierar man sällan ellipsen, parabeln och hyperbeln som koniska sektioner, utan utgår vid definitionen från helt andra egenskaper. Jfr Ellips, Hyperbel och Parabel. (I. F.)

Konisk yta, *mat.*, kallas en yta, som uppstår, om en rät linje glider utefter en gifven kurva och på samma gång alltid går genom en gifven punkt, som icke ligger i kurvans plan. Kurvan kallas den koniska ytans *direktris*, punkten dess *spets* och den rörliga linjen dess *generatris*. (I. F.)

Konistërion, grek. (af *ko'nis*, stoft). Se Gymnasium, sp. 780.

Konitsa, stad i turkiska vilajetet Janina, vid öfre Viosa, 602 m. ö. h. Omkr. 5.000 inv. Säte för en grekisk biskop och en turkisk kaimmakam. J. F. N.

Konitz, kretsstad i preussiska reg.-omr. Marienwerder (Westpreussen), vid preussiska östbanan. 11.014 inv. (1905), hvaraf omkr. hälften är katoliker. Gymnasium, 2 järngjuterier, ångkvarn och ångsåg, ullspinneri. I okt. 1655 eröfrades K. af svenskarna under generalmajor Henr. Horn, men utrymdes sedermera. 23 dec. 1656 besegrade här öfverste Rutger v. Aschenberg polske fältherren Czarnecki, hvarefter K. 1 jan. 1657 intogs efter 3 dagars beskjutning, men utrymdes än en gång i sept. s. å., hvarvid försvarsverken förstördes. 31 jan. 1659 bemäktigade sig svenskarna K. för tredje gången. J. F. N. L. W:son M.

konj., *språkv.*, förkortning för konjugation, konjunktion eller konjunktiv.

Ko'njak l. Cognac (fr. *eau-de-vie, esprit trois-six*; eng. *brandy*; ty. *franzbranntwein*). 1. *Tekn.*, efter franska staden Cognac uppkalladt drufbrännvin (”Franskt brännvin”), består af ur vin destillerad alkohol, utspädd med en ungefär lika volym vatten; benämning på konstgjorda spritblandningar, afsedda att efterlikna den nämnda, äkta konjakens smak och arom. Konjak håller 45—60 volymproc. alkohol. — Konjak beredes förnämligast i Frankrike, men äfven i Spanien, Portugal och andra vinodlande länder. Äkta fransk konjak framställes ur lätta vinsorter; de hvita föredragas därvid afgjordt framför de röda. De högsta kvaliteterna tillverkas i de närmast s. om staden Cognac belägna trakterna, som af gammalt benämnas Grande och Petite Champagne; däraf den franska kvalitetsbeteckningen *cognac fine champagne*, som stundom försvenskas till champagne-konjak. För att lämpligen förarbetas till konjak bör vinet vara stadt i ett visst jäsningsstadium, så att destillatet må få den rätta doften. Genom upprepade fördestillationer afskiljas skadliga beståndsdelar, såsom vissa aldehyder, hvarefter en omsorgsfullt öfvervakad hufvuddestillation ger den egentliga produkten. Äkta konjak innehåller vinets ”bouquet” i koncentrerad form och har därför en utsökt mild smak och fin doft. Denna härrör från den för vin egendomliga sammansatta eterart (fr. *éther oenanthique*; stundom ordagrant försvenskadt till ”vinblomme-eter”), som jämte ättiketer innehålles upplöst i destillatet. All äkta konjak är urspr. färglös, men blir ljusgul därigenom, att den får ligga på ekkärl; detta är äfven orsaken till dess garfsyrehalt. (De vanliga försöken att pröfva konjaks äkthet genom tillsats af järnvitriol o. d., hvarigenom den garfsyrehaltiga konjaken färgas svart, bevisa ingenting, ty hvilken spritblandning som helst kan ju upptaga garfämne, om den får ”stå och dra” på ekspån.) Betydligt gröfre och billigare än den af vin beredda konjaken är den vara, som destilleras ur bottenfällningen (drägg, vinsten, grums) vid vinets jäsning samt ur återstoden af de pressade drufskalen. Till följd af sin starka finkelhalt har sådan konjak en mera kärf, långt mindre angenäm smak. — Den ojämförligt största delen af den koniak, som kommer i handeln, är dock en ännu mycket sämre, förfalskad produkt, som utgöres af renadt sädes- eller potatisbrännvin med tillsats af aromatiska oljor (såsom enanteter, den ur kokosolja dragna s. k. koniaksessensen o. s. v.) och färgas med brändt socker. Stundom består den af en blandning af brännvin och t. ex. vinsten, sönderstötta russin, litet vinättika och en smula god konjak, katekugarfsyra och brändt socker. En mängd dylika recept utgör tillverkningshemligheter hos vinhandlare. Jfr Alkohol, Armagnac och Brännvin.

2. *Med.* Konjak har förr ofta brukats som läkemedel i en mängd fall, t. o. m. åt späda barn. Denna användning har numera, särskildt som ordination af läkare, blifvit i hög grad inskränkt; många läkare nyttja hvarken konjak eller annan spirituosa som läkemedel. Se Alkohol, medicinsk användning, sp. 610. 1. (G. H—r.) 2. C. G. S.

Konjektur (lat. *conjectūra*), förmodan, gissning;

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

språkv., en på sannolikhetsgrunder föreslagen läsart hos en författare, utan att man därvid har vittnesbörd i själfva urskriften att stödja sig på. Har man åter dylika, kallas förbättringen emendation (se d. o.). — Konjekturälkritik, bedömande af sannolika läsarter och uppställande af regler, som böra följas vid uppfinnandet af konjekturer.

Konjekturälkritik. Se Konjektur.

Konjugāl (lat. *conjugālis*), äktenskaplig. — Konjūgium, äktenskap.

Konjugāt-, i sammansättningar, af lat. *conjugāre*, sammanbinda.

Konjugāta (lat. *axis conjugāta*, af *conjugāre*, sammanbinda), *med.* Se Bäckenmått.

Konjugataxel, Konjugatfokus. Se Hyperbel och Lins.

Konjugatdiameter. Se Diameter.

Konjugater, *bot.* Se Conjugatæ.

Konjugatexpressioner, *mat.*, kallas två komplexa eller imaginära storheter, hvilka skilja sig från hvarandra endast genom olika tecken framför de imaginära uttrycken. Så äro t. ex. å ena sidan $a + bi$ och $a - bi$, å andra sidan $3i$ och $-3i$ konjugatexpressioner. Namnet beror därpå att, vid algebraiska ekvationer med reella koefficienter, dylika uttryck alltid samtidigt förekomma som rötter, så att, om t. ex. $1 + 2i$ är rot till en ekvation, är med säkerhet $1 - 2i$ en annan rot till samma ekvation. (I. F.)

Konjugatfokus, detsamma som konjugataxel. Se Hyperbel och Lins.

Konjugathyperbler, *mat.*, två hyperbler, af hvilka den enas konjugataxel sammanfaller med den andras transversalaxel och tvärtom. (I. F.)

Konjugatiōn (af lat. *conjugāre*, hopfoga). 1. *Gramm.*, verbets böjning l. förändring efter person, numerus, modus, tempus, genus o. s. v. Sannolikt ha i vissa fall urspr. flera *olika* formationer af verb fått tjänstgöra i en viss betydelse, t. ex. för att ange närvarande tid, lat. *tundo*, *flecto*, grek. *di-do-si*, **pher-e-si*. Oftare har det sannolikt varit så, att urspr. mot hvarandra svarande former inom samma verb och inom olika verb bildades på samma sätt. Men under tidens lopp ha i de flesta språk genom hvarjehanda fonetiska och psykologiska processer (bortfall af utljud, ljudöfvergångar, analogibildningar) verben i alla händelser i sin böjning gått isär, så att icke blott mot hvarandra svarande personer och numeri i olika tempora, modi o. s. v. bildas olika, utan äfven modi och tempora i olika verb på olika sätt bildas af stammarna (eller rötterna). I grammatiken ordnas därför verben i ett visst antal grupper, så beskaffade, att inom hvarje grupp de olika formerna stå i hufvudsakligen samma förhållande till stammen eller roten (basen) och likformigt kunna bildas ur densamma. Så får man flera böjningssätt l. "konjugationer", och för hvarje konjugation uppställes ett *paradigm* l. mönsterverb med alla möjliga former utförda. Efter paradigmet skola alla till konjugationen hörande verb kunna böjas. De former, som till följd af speciella lagar icke fullständigt följa paradigmets föredöme, uppfattas som "oregelbundna". Sådana verb äro ej sällan de enda återstående representanterna af äldre upplösta grupper. För att icke få för många konjugationer sammanföra emellertid läroböckerna under samma böjningssätt verb med delvis olika bildning, så att man, för att kunna böja l. konjugera ett verb, icke blott behöfver veta, efter hvilken konjugation det går — hvilket egentligen borde vara tillräckligt —, utan dessutom känna vissa s. k. grundformer eller speciella stammar, som sammanfattas under benämningen verbet *tema*. Sådana brokiga konjugationer äro den 3:e latinet (jfr *cado, cecidi, casum*; *vivo, vixi, victum*; *lego, legi, lectum*; *scindo, scidi, scissum*), 4:e franskan (på *-oir*) och 4:e i svenskan ("oregelbundna"). De antagna konjugationernas antal är redan inom vår språkätt, mycket växlande i olika språk och olika grammatiker, exempelvis i sanskrit 10 (vanligen kallade "klasser"), i lat. 4, i fr. 3 eller 4, i sv. 3, 4, 5 eller flera. I sanskrit och latin uppföras de sedan gammalt i en viss oföränderlig ordning med ordningsnummer. Den traditionella indelningen i numrerade konjugationer tillhör eljest numera hufvudsakligen skolgrammatiken. I vetenskaplig arbeten ordnas verben dels efter stammens utljud, enär på detta beror personändelsernas olika faktiska utseende, för så vidt som stamslut och (schematiska) ändelser ömsesidigt inverka på hvarandra, dels efter de olika medel (olika suffix, reduplikation), som brukas för att bilda speciella stammar (i synnerhet presens och perfektum). Så bero i sanskrit de 10 "klasserna" på de olika suffix, med hvilka presensstammen bildas af roten, och för grekiskan ha äfven de vanliga läroböckerna en vetenskaplig grupperingaf verben (verb med och utan "bindevokal", presens., vokal- och konsonantstammar, likvidastamma o. s. v.). Läran om verbets konjugation hör till formläran (morfologien). Inom vetenskapen får dock begreppet konjugation ofta en trängre betydelse, så att därunder innefattas endast person- och numerus-böjning. Bildningen af de speciella stammarna (tempora och modi), till hvilka personändelserna fogas, hänföres då till ordbildningsläran. "Omskrifna" d. v. s. genom sammanställning af två eller flera särskilda ord åstadkomna tempora, modi o. s. v. höra rätteligen under syntaxen, men upptagas i läroböcker tillsammans med den egentliga konjugationen för att lätta öfversikten och jämförelsen med andra språk eller af gammal vana och efter latinet som mönster. — För svenskan antagas numera alla-mänt, efter Rydqvists föredöme, fyra konjugationer, nämligen:

I. *kalla, kallade, kallad, kallat*;
II. *döma, dömde, dömd, dömt*; *köpa, köpte, köpt, köpt*; *välja, valde, vald, valt*;
III. *tro, trodde, trodd, trott*;
IV. *binda, band, bunden, bundit*; *bryta, bröt, bruten, brutit*, o. s. v.

Efter den 1:a, som urspr. omfattar *a*-stammarna, gå ungefär 5/8 af alla svenska verb. Inom den 2:a, som urspr. omfattar *i*-stammar (ofta igenkännlig genom "omljud"), blir ändelsen i imperf. och partic. pass. olika, *-d* eller *-t*, alltefter rotens slutljud; och verb med s. k. "återgångsljud" (d. v. s. utan omljud) i imperf., sådana som *välja, valde, spörja, sporde*, bilda en egen undergrupp, men misskas alltmer till antalet och öfvergå till den allmänna typen, utan vokalförändring. I fornspråket omfattade denna konjugation 3 klasser: *a) döma, dömde* med lång rotstafvelse, *b) vælia, valde*, med kort rotstafvelse, *c) steikia, steikte*, d. v. s. med *k* eller *g* i roten. 3:e konjugationen med fördubblad (för-

ingd) temakonsonant innehåller blott ett fåtal verb; en tillhör endast nysvenskan och fanns icke i det ldre språket, som på andra sätt böjde nu till denamma hörande verb. I 4:e konjugationen, hvars erb understundom uppföras som oregelbundna, ingå sterna af sex (eller flera) äldre konjugationer, och nder densamma lydande verb fördela sig därför på klasser: 1) *binda, band, bundo, bundit*, 2) *gifva, af, gåfvo, gifvit*, 3) *fara, for, foro, farit*, 4) *gripa, rep, grepo, gripit*, 5) *bryta, bröt, bröto, brutit, hålla, höll, höllo, hållit*. Alla dessa klasser förete ock äfven inom sig olikheter; i synnerhet innehålla :a. 3:e och 6:e hvar och en blott få verb och dessa ed tämligen olika böjning. Dessa fyra konjugatio- r äro sålunda äfven ur vetenskaplig synpunkt motirade. De tre första innehålla de "svaga" verben, m bilda preteritum genom yttre tillägg (temaonsonant), den 4:e innehåller de "starka" verben, m bilda pret. genom afljud. Under nyare tid växer litteraturspråket 1:a konjugationen i omfång, nder det att verben i 4:e bli allt fåtaligare. norska och danska, äfvensom i skandinaviska folkl, ha andra tendenser gjort sig gällande; många enska mål generalisera t. ex. 2:a konjug.: *roper, pte* i st. f. *ropar, -ade* o. d. Det svenska verbet föga formrikt, i synnerhet om man fäster sig vid t naturliga samtalsspråket, som ej gör någon skillid mellan olika personer och numeri. Ett fullständigt paradigm för 2:a konjugationen har följande seende:

	Aktivum:	Passivum:
res. ind.	*böjer*	*böjes*
» konj.	(*böje*)	(*böjes*)
nperf. ind.	*böjde*	*böjdes*
mp:t. (pres.)	*böj*	[*hoppas*]
finn. (pres.)	*böja*	*böjas*
rttic. pres.	(*böjande*)	[*körandes*]
upinum	*böjt*	Partic. perf. *böjd, böjdt, böjda.*

Pres. konjunkt. och partic. brukas endast i enka talesätt, imperat. i pass. blott af deponentier. e starka verb tillkommer ett särskildt imperf. konktivi (*bunde, gåfve*, o. s. v.), som dock ej allmänt ukas. I läroböcker för skolorna upptagas emellertid icke blott för hvarje tempus i indikat. och konkt. tre personer i sing. och plur. och för imperat. å pers. i plur., med delvis olika ändelser, som nu brukas i skrift och i "högre" (gammalmodig) l, utan jämväl omskrifna former för pres. och perf. konjunkt., för perf. och pluskvamperf. indikat. och konjunkt., för två fut. i indikat. samt perf. och fut. infin. och partic., däribland äfven mmanställningar, som i språket *icke* förekomma *tt skola böja, hafvande böjt, skolande böja*). Ett radigm kommer på detta sätt att bilda en vidlyftig tabell och innehåller endast i aktivum ej mindre 87 personliga och 7 opersonliga s. k. former, ian i fullt bruk ej finnas mer än 3 eller 4 perkilda och 2 opersonliga verkliga former. I vissa mål har förenklingen gått ännu längre: den enda rmen *kalla* ersätter skriftspråkets *kallar, kallade, allat, kalla, kallen*. Svenskan visar sig i sin konjugation, likaväl som i deklinationen, som ett i hög ad analytiskt (formfattigt) språk. Äfven det slaka verbet är jämförelsevis fattigt, så att t. ex. skan har blott 2 modus och 1 tempus med personböjning. Däremot har ett latinskt verb redan i aktivum 75 enkla former, af hvilka blott några få insemellan lika, och ett grekiskt har mer än dubbelt så många fullkomligt skilda former samt därjämte utom aktivum och passivum äfven ett genus medium. Utom de allmänt kända kategorierna (tempus, modus, numerus, person och verbgenus) ha de slaviska språken ett rikt utbildadt system af "aspekter" eller "aktionsarter", hvartill i grekiska, latinska (rom.) och germanska språk blott finnas ansatser. — Isolerande språk, som t. ex. kinesiskan, sakna såväl egentlig konjugation som annan böjning. I många språk utmärker sig konjugationen genom en ytterligt långt drifven specifikation i modus, tempus, numerus, person o. s. v.; många språk indraga i konjugationen icke blott subjektet (som lat. *amo, amas, amat*), utan äfven objektet eller andra satsdelar. I finskan konjugeras i negativ sats icke verbet, utan negationen (t. ex. *puhumme*, vi tala, *puhuvat*, de tala; men *emme puhu*, vi tala icke, *civät puhu*, de tala icke). Jfr Verb.

2. (Kopulation). *Bot.*, en sexuell sammansmältning af två likartade celler, isogameter (se Gamet); den nya cell, som på detta sätt bildas, kallas zygot l. zygospor. Konjugation förekommer hos algklassen *Conjugatæ*, hos de lägre klorofycéerna och feofycéerna och hos mukoracéerna bland svamparna. De kopulerande gameterna äro aplanogameter hos konjugater och mukoracéer, planogameter hos de öfriga. Jfr Befruktning, sp. 1193.

3. *Zool.*, hos urdjuren föreningen emellan två individer i och för fortplantningen. En infusorieart kan nämligen ej under en obegränsadt lång tid fortplanta sig genom delning, utan konjugation måste efter ett visst antal delningar ega rum, såvida arten ej skall degenerera. 1. Lll. 2. G. L—m. 3. L—e.

Konjugēra (lat. *conjugāre*, hopfoga, förena), *gramm.*, bilda de olika formerna af ett verbparadigm. Se Böjning 3 och Konjugation 1.

Konjugerad punkt, *mat.* Se Isolerad punkt.

Konjūgium. Se Konjugal.

Konjunktiōn (lat. *conju'nctio*, förening). 1. *Gramm.*, bindeord, kallas ett sådant ord eller en sådan ordförbindelse, som, utan att utgöra någon del af satsen, tjänar att grammatiskt förbinda satser med hvarandra. Till konjunktionerna höra således icke relativa eller interrogativa pronomina eller adverb, som, utom att de förena satser, inom den sats, i hvilken de stå, spela rollen af subjekt, objekt eller adverbial. Konjunktioner sammanbinda äfven inom en och samma sats flera satsdelar af samma slag, två eller flera subjekt, predikat, attribut, tidsadverbial o. s. v. Etymologiskt sammanhänga konjunktionerna vanligen med pronominala (interrogativa, relativa eller demonstrativa) rötter, mera sällan med nominala. Konjunktionerna indelas i två grupper, allteftersom de tjäna att förbinda grammatiskt af hvarandra oberoende satser eller en beroende sats med den, af hvilken den beror.

A. Koordinerande l. samordnande konjunktioner (af Noreen kallade objunktioner), som förena hufvudsatser eller bisatser af samma grad och bilda satsbindningar:

1) *kopulativa* (likhet), t. ex. *och, både-och, dels (-dels)*;

2) *adversativa* (motsats), t. ex. *men, likval*:

3) *disjunktiva* (åtskillnad), t. ex. *eller, antingen (-eller)*;
4) *konklusiva* (slutsats), t. ex. *således, alltså, ty*.

B. Subordinerande l. underordnande konjunktioner (af Noreen kallade subjunktioner), som förena hufvudsats med bisats eller bisatser af olika grad:

5) *kausala* (orsak), t. ex. *emedan, enär, därför att* (jfr Kausal);
6) *finala* (afsikt), t. ex. *på-det-att, för-att*;
7) *konsekutiva* (följd), t. ex. *så-att*;
8) *koncessiva* (medgifvande), t. ex. *ehuru, omockså, fastän*;
9) *konditionala* (villkor), t. ex. *om, i-fall-att*;
10) *komparativa* (jämförelse), t. ex. *som, liksom, än, ju(-dess)*;
11) *temporala* (tid), t. ex. *när, sedan*;
12) *interrogativa* (fråga), t. ex. *om, huruvida*;
13) *explikativa* (objekt eller subjekt), t. ex. *att*.

De koordinerande konjunktionerna ha sin plats i början af den följande satsen, de subordinerande i början af bisatsen. Mot konjunktionen i bisatsen svarar ofta i hufvudsatsen ett determinativ (korrelat), som tillsammans med den egentliga konjunktionen uttrycker förbindelsen. Detta korrelat kan ofta flyttas till början af bisatsen och fattas ej sällan som en beståndsdel af konjunktionen, t. ex. lika *som*, därför *att*, *ju* — dess, på grund däraf *att*. Öfver hufvud är skillnaden mellan konjunktion och adverb i många fall svår att bestämma. Ofta är samma ord både konjunktion och preposition (t. ex. *sedan, trots, utan*). Konjunktionerna uppföras i grammatiken antingen som en särskild ordklass eller som en underafdelning af partiklarna. — 2. *Astron.*, den inbördes ställning mellan två himlakroppar, då de ha samma geocentriska longitud (se Astronomiska koordinater och Geocentrisk). Uttrycket användes förnämligast i fråga om himlakroppar, tillhörande vårt planetsystem, i förhållande till solen eller till hvarandra. Om himlakroppen vid konjunktionen med solen befinner sig bortom denna, från jorden räknadt, säges konjunktionen vara en öfre konjunktion; står kroppen mellan jorden och solen, är den i undre konjunktion. I förra fallet intar himlakroppen i fråga sitt största afstånd från jorden, i senare fallet sitt minsta. Af planeterna kunna blott de två undre, Merkurius och Venus, komma i både öfre och undre konjunktion; de öfre planeterna kunna komma endast i öfre konjunktion. Månen kan komma endast i undre konjunktion (vid nymåne). 1. Lll. 2. B—d.

Konjunktionsbisats (af lat. *conju'nctio*, förening), en sådan bisats, som inledes genom en subordinerande konjunktion, till skillnad från sådana bisatser, som inledas genom relativa eller interrogativa pronomina eller adverb.

Konjunktiv l. Konjunktīvus, näml. modus (af lat. *conju'ngere*, sammanbinda), *språkv.*, kallas en i de flesta äldre och nyare germanska språk förekommande modus. Se Modus.

Konjunktiva (af lat. *conju'ngere*, sammanbinda) l. Bindehinna, *anat.* Se Öga.

Konjunktivit (Konjunktivitis), *med.*, inflammation i ögats bindehinna (*konjunktiva*). Se Ögoninflammation.

Konjunktivus, *språkv.* Se Konjunktiv.

Konjunktūr (fr. *conjoncture*, af lat. *conju'ngere*, sammanbinda, förena), eg. sammanträffande af vissa tilldragelser och omständigheter; *hand.*, i plur. tidsomständigheter, de utsikter för ett affärsföretags framgång, hvilka bero af växelverkan mellan tillgång och efterfrågan. Jfr Handelskris.

Konjuratiōn (lat. *conjurātio*), sammansvärjning. — Konjura'nt, sammansvuren.

Ko'nkan (Concan), kustlandskap i Brittiska Indien, presidentskapet Bombay, mellan Västra Ghats och Arabiska hafvet, 3—70 km. bredt. Det omfattar staden och ön Bombay samt distrikten Ratnagiri, Kolaba och Thana, några små inhemska stater och det portugisiska Goa-området. Areal 35,381 kvkm. 3,806,497 inv. (1901). J. F. N.

Konkāv (lat. *co'ncavus*), skålformigt urholkad, inåt hvälfd, hvars midt ligger lägre än kanterna. Motsats: Konvex. Se vidare Lins och Spegel.

Konkinamin, *farm.* Se Kinabark.

Konkinin l. Conchinin, *farm.*, en alkaloid i kinabark, isomer med kinin och kinidin, har stundom ansetts vara identiskt med det senare. Konkinin saknar, liksom öfriga kinabaser, utom kinin, särskild medicinsk betydelse. C. G. S.

Konkiolīn (Conchiolin). Se Albuminoider.

Konklāv (it. och sp. *conclave*, af lat. *con*, med, och *clavis*, nyckel, eg. stängdt rum), kardinalernas församlade till påfveval innesluta i en särskildt för detta ändamål från yttervärlden afspärrad lokal (eg. själfva denna lokal). Konklavens begynnelse är Nikolaus II:s påfvevalsdekret 1059, som gaf valet åt kardinalerna, Alexander III:s dekret 1179, som först genomförde denna ordning och bestämde två tredjedels majoritet som nödvändig för val, samt Gregorius X:s dekret (*Constitutio Gregorii X*) 1274, som införde den egentliga konklaven, d. v. s. inspärrandet under valet för att framtvinga raskare val. Sedan har en rad påfvedekret, senast af Pius IX, ordnat konklavens former. Konklaven skall hållas å den plats, där siste påfven dog, alltså efter 1870 alltid i Vatikanen; Sixtinska kapellet inredes där till vallokal, och angränsande del af Vatikanen afspärras med tillfälliga murar och förspikande af utåt vettande fönster; en rad numrerade celler anordnas, hvar med två afdelningar, en för kardinalen och en för hans tjänare. Alla kardinaler, som ej äro af sjukdom hindrade, måste infinna sig i Rom. På 11:e dagen efter påfvens död gå de till högtidlig procession in i konklaven, och den tillslutes; exkommunikation träffar hvarje försök till förbindelse med yttervärlden; detta gäller äfven alla inneslutna tjänare, kökspersonal etc. Valet förrättas hvarje morgon och afton genom omröstning med tryckta röstsedlar (''per scrutinium''), till dess en erforderlig majoritet ernåtts; andra tillåtna, men sällan förekommande former äro enhälligt val genom acklamation (''per inspirationem'') eller val genom några få kardinaler, som fått fullmakt att välja allas namn (''per compromissum''). Om vid röstningen ej full majoritet nåtts, brännas omedelbart röstsedlarna tillsammans med fuktig halm i en ugn bredvid Sixtinska kapellet; den uppstigande mörka röken (*sfumata*) visar romarna, att intet val skett. När rätt majoritet nåtts, brännas sedlarna utan halm, och den lätta hvita röken vittnar då, att kyrkan åter fått en herre. Från nyare tidens början

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

definitivt sedan 1644 och 1655, tillegnade sig de katolska stormakterna Österrike, Spanien och Frankrike (till 1905) rätten att genom en kardinal under konklaven inlägga veto mot val af en för dem misshaglig kandidat; denna rätt, *exklusivet*, användes 1903 af Österrike mot Rampolla och har framkallat i häftig strid. Pius X offentliggjorde 1904 en skrifvelse om dess upphäfvande; men då påtryckning från makterna vid en konklav knappast kan undvikas, har nu åter framförts tanken, att påfven under sin lifstid kan utnämna efterträdare och hela konklaven så göras öfverflödig. — Valbar till påfve är hvarje manlig förnuftig troende; men sedan 1520-talet väljes endast en italiensk kardinal. — Litt.: A. Lector, "Le conclave" (1894), A. Ceccaroni, "Il conclave, storia, constitutioni, ceremoni" (1901), M. Rubinski, "Il conclave" (1903), A. Giobbio, Austria, Francia e Spagna e l'exclusiva nel conclave" (1903), G. Gaugusch, "Das rechtinstitut der papstwahl" (1905), A. Eisler, "Das veto der katholischen staaten bei der papstwahl" (1907), Ch M. Évrard, "Le droit de veto dans les conclaves" (1908). Hj. H—t.

Konklusiōn (lat. *conclūsio*), logisk följd, slutsats. Jfr Premiss.

Konklusiv (af lat. *conclūsio*, slutledning), som innehåller följd eller grund.

Konklusiva konjunktioner. Se Konklusivats.

Konklusivsats l. Konklusiv sats (se Konklusiv), *gramm.*, en sådan sats, som innehåller följden eller grunden till en annan och sådana brukas vid slutledningar. Konklusiva satser ledas genom konklusiva konjunktioner och äro af två slag: 1) när de inledas med *ty*, *för* eller *nämligen* (som aldrig står i början af satsen), innehålla de grunden till den föregående satsen, t. ex. jag kan ej komma, *ty jag är sjuk*; 2) ledda med *således*, *alltså*, *därför*, *följaktligen* o. d., innehålla de följden af den föregående satsen, t. ex. jag är sjuk, *således kan jag ej komma*.

Konkoid (af grek. *kŏ'ngche*, snäcka, och *ēi'dos*, form), *mat.* Om en fast rät linje och en punkt äro gifna samt från punkten en rörlig linje drages så, att den skär den fasta räta linjen; om man vidare på den rörliga linjen bestämmer två punkter så, att deras afstånd från skärningspunkten är lika med en gifven determinerad rät linje, så kallas den geometriska orten för dessa punkter "konkoid", då man antager, att den rörliga linjen vrider sig kring den fasta punkten. Konkoiden består af två grenar, en på hvardera sidan om den fasta linjen. Den uppfanns af den grekiske matematikern Nikomedes omkring 200 f. Kr.), hvilken med tillhjälp häraf löste de båda problemen om vinkelns trefdelning och kubens fördubbling (det s. k. Deliska problemet). (I. F.)

Konkologi. Se Konkylier.

Konkoly [kå'nkåli], Nicolaus Thege von, ungersk astronom, f. 20 jan. 1842 i Budapest, var först sjöman, inrättade på 1870-talet ett astrofysikalt observatorium på sitt landtgods i O'Gyalla, som dermera genom donation blef statsegendom, och blef 1890 direktor för meteorologiska riksanstalten i Budapest. Utom en mängd afhandlingar särskildt om astrofysikens och spektralanalysens områden (det sollå kar, fixstjärnespektra, kometer, stjärnfall m. m.) har han författat de bekanta handböckerna *Praktische anleitung zur anstellung astronomischer beobachtungen mit besonderer rücksicht auf die astrophysik, nebst einer modernen instrumentenkunde* (1883), *Praktische anleitung zur himmelsphotographie* (1887) och *Handbuch für spektroskopiker im cabinet und am fernrohr* (1890). Sedan 1879 utger han "Beobachtungen am astrophysikalischen observatorium in O'Gyalla in Ungarn". B—d.

Konkomita'ns (af lat. *comitāri*, följa), den lära i katolska kyrkan, som, framställd af Tomas från Aquino, sanktionerades af Tridentinska mötet, att i altarets sakrament, under gestalt af hostian (se d. o.), äfven kristi blod är närvarande, emedan hos gudamänniskan som hos den naturliga människan, lekamen och blod äro hypostatiskt (till sitt väsen) förenade. Därmed försvarar kyrkan, att kalken ej får njutas af lekmän. Jfr Nattvard.

Konkorda'ns (lat. *concorda'ntia*, af *concordāre*, öfverensstämma), öfverensstämmelse. 1. *Teol.*, en förteckning på alla de ställen i en eller flera skrifter, där samma ord eller ordform eller också öfverensstämmande tankar eller begrepp förekomma. Sådana förteckningar äro uppställda i alfabetisk ordning och af två slag: verbalkonkordanser (öfver ord och ordformer) och realkonkordanser (öfver tankar och begrepp). Det är mest öfver den Heliga skrift, som konkordanser förekomma. Svenska bibelkonkordanser äro utgifna bl. a. 1890 och 1900 af Schulthess; en real- och verbalkonkordans öfver psalmboken utgaf Vennerstén 1903. En konkordans öfver Shakspere gjordes af Clarke (1881), en öfver Luther af Lommler (1827—29).

2. *Mus.*, äldre tiders benämning på konsonans (se d. o.).

3. *Geol.*, det lagringsförhållande, som eger rum, då sedimentära bergartslager eller en serie sådana ligga parallellt utbredda öfver hvarandra på ett fullt regelbundet sätt, hvarf efter hvarf, de yngre med samma lagerställning som de äldre, underliggande, hvilka således icke undergått några rubbningar, innan de förstnämnda bildades. Häraf uttrycket *konkordant* l. *likformig lagring* i motsats till diskordant eller olikformig (se Diskordans). De svenska kambriska och siluriska bildningarna, sandsten, alunskiffer, kalksten och lerskiffer, t. ex. de i Kinnekulle, äro konkordant aflagrade på hvarandra. Adj. Konkorda'nt.

4. *Boktr.* Se Mellanslag. 1. J. P. 3. E. E.

Konkorda'nt. Se Konkordans 3.

Konkordāt (af lat. *concordāre*, komma öfverens), i vanlig bemärkelse aftal mellan de högsta myndigheterna i stat och kyrka rörande förhållandet dem emellan inom det genom aftalet berörda området antingen principiellt och i alla afseenden eller i vissa närmare angifna fall. Anmärkas bör dock, att äfven underordnade kyrkliga myndigheter, nämligen stiftsbiskoparna, kunna med statsmyndigheterna i fråga om sina stift ingå aftal, som falla under begreppet konkordat. För första gången användes ordet konkordat om de på Konstanzkonsiliet af kurian (påfvestolen) med de fem nationerna (italienare, spanjorer, tyskar, fransmän och engelsmän) träffade öfverenskommelserna (*capitula concordata*) om provisoriska reformåtgärder. Sedan förekommer ordet ofta. De under 1800-talet afslutade konkordaten beteckna sig emellertid själfva såsom *konventioner*. De moderna

konkordaten ha form af folkrättsliga fördrag, afslutade genom befullmäktigade ombud, och de i desamma stadgade bestämmelserna publiceras, sedan ratifikationerna utväxlats, af kontrahenterna som stats-, resp. kyrkolag.

En plats för sig intaga de s. k. cirkumskriptionsbullorna. I åtskilliga konkordat finnas bl. a. äfven bestämmelser om en territoriell omreglering af alla eller några bland de inom det af konkordatet berörda området belägna stiften. Denna omreglering plägar ske genom en särskild till konkordatet anknuten s. k. cirkumskriptions- eller afgränsningsbulla. Så åtföljdes det franska konkordatet af 1801 af bullan *Qui Christi Domini vices* 29 nov. s. å. och 1817 års bajerska konkordat af bullan *Dei ac Domini nostri Jesu Christi* 1 april 1818. Ibland har emellertid den mellan staten och kyrkan ingångna öfverenskommelsen ansetts böra inskränkas till själfva stiftsregleringsfrågan, utan att man därom velat afsluta ett formligt fördrag. I dylika fall har man gått till väga så, att vederbörande stat genom en not begärt en cirkumskriptionsbulla. Sedan dennas innehåll genom underhandlingar fastställts och bullan af påfvestolen utfärdats, har den af vederbörande statsmyndighet omedelbart publicerats som gällande lag. Äfven de på dylik väg tillkomna cirkumskriptionsbullorna böra från materiell synpunkt räknas bland konkordaten.

Rörande konkordatens rättsliga karaktär ha tre olika hufvuduppfattningar gjort sig gällande. Flertalet rättslärda uppfattar dem som folkrättsliga eller kvasifolkrättsliga fördrag. Några ultramontana författare (bl. a. Bonald) ha med utgångspunkt i läran om kyrkans superioritet öfver staten sökt göra gällande, att konkordaten i själfva verket ej kunna uppfattas annat än som kyrkliga privilegier, hvilka när som helst kunna från kyrkans sida återkallas, under det att af staten åtagna förpliktelser oberoende däraf kvarstå. En tredje teori slutligen, den s. k. legalteorien, som bland sina förfäktare räknar bl. a. Hinschius (se d. o.), ser i själfva konkordatet en från rättslig synpunkt icke bindande förberedelseakt till den rättsgiltiga handlingen, den af staten utfärdade lagen, som kan genom en ensidig legislativ akt från statens sida förändras.

Den äldre kyrkliga teorien om förhållandet mellan stat och kyrka erbjöd ingen jordmån för tillkomsten af konkordat. Den betraktade staten som underordnad kyrkan, som exekutor af de kyrkliga myndigheternas vilja; öfverenskommelser med statsmyndigheter kunde då endast ha till ändamål att närmare reglera formen för utöfningen af deras tjänsteplikt gentemot kyrkan. Denna karaktär ha ock de förbindelser de tyske konungarna i början af 1200-talet afgåfvo till påfvestolen, utan att från dess sida mottaga några medgifvanden med hänsyn till de kyrkliga anspråken.

Som det tidigaste konkordatet — det betecknas af samtida författare med namnet ”concordia” — betraktas af gammalt det s. k. Wormskonkordatet (23 sept. 1122), som afslutade den tyska investiturstriden (se Investitur). Här förelågo ömsesidiga medgifvanden formulerade i två ”privilegia”, påfvens och kejsarens, som likväl ej uttryckligen hänvisa till hvarandra. Först den kyrkliga oppositionen mot kurians centralisationspolitik och de medeltida nationalstaternas begynnande konsolidering skapade i början af 1400-talet förutsättningarna för en verklig konkordatpolitik. I egentlig mening leda konkordaten sitt ursprung från Konstanzkonsiliet (se d. o.). Då det visade sig ogörligt att åstadkomma en allmän och enhetlig kyrkoreformation, slog kurian i stället in på den vägen att med konsiliets fem olika nationer afsluta separatafital rörande afskaffande af de mest skriande missbruken. De tyska och franska konkordaten bära datum 2 maj 1418 och äro afslutade för fem år, det engelska, dateradt 21 juli s. å., för all framtid; de italienska och spanska konkordaten, det senare af 13 maj 1418, äro mindre kända, men ansluta sig nära till det franska. Den mellan Eugenius IV och Baselkonsiliet upplågande striden gaf upphof till nya konkordat. Genom de s. k. furstekonkordaten (febr. 1447), sammanfattade i fem bullor, tillmötesgick påfven furstarnas önskningar beträffande återinsättande af två afsatta ärkebiskopar, hållande af ett nytt konsilium, erkännande af Konstanzkonsiliet och dess beslut, särskildt dekretet *Frequens* (se Konstanzkonsiliet), äfvensom — dock blott tillsvidare — beträffande iakttagandet af de i Tyskland antagna Baseldekreten med det hemliga tillägget dock, att dessa eftergifter ej finge strida mot de helige fädernas lära eller lända påfvestolen till skada. Under Eugenius IV:s efterträdare, Nikolaus V, bekräftade de i Aschaffenburg församlade furstarna de nämnda öfverenskommelserna (juli 1447), och 17 febr. 1448 kom med Wien-konkordatet den slutgiltiga uppgörelsen, som bl. a. uppgaf Baseldekreten rörande reservationer och annater och i stället återgick — med åtskilliga modifikationer visserligen — till Konstanzkonkordatets stadganden. Äfven med Savoyen och Neapel afslöt Nikolaus konkordat. Med Frans I af Frankrike, där genom den pragmatiska sanktionen i Bourges 1438 Baselkonsiliets reformdekret påbjudits som lag, afslöt Leo X 18 aug. 1516 ett konkordat som i det hela öfverensstämmer med de nämnda tyska från 1447 och 1448 och innebar ett uppgifvande af pragmatiska sanktionen (se Gallikanska kyrkan). Bland öfverenskommelser af här ifrågavarande slag från 1500-talet märkas äfven sådana mellan kurian och Karl V 6 sept. 1523 och 14 dec. 1529. Från 1600-talet är att anteckna ett konkordat af 1630 mellan Urban VIII och Ferdinand II angående kyrkliga förhållandena i Böhmen, äfvensom de spanska konkordat af 1640, som bär nuntien Fachenetis namn. Från 1700-talet finnas konkordat med Sardinien 1727, 1741, 1742, 1750 och 1770, med Sicilien 1741, med Milano 1757 och 1784, med Polen 1736, med Spanien 1717 (kom ej till utförande) 1723, 1737 och 1753 samt med Portugal 1778. Främst bland 1800-talets många konkordat så till tiden som betydelsen står det franska af 15 juli 1801. Dess viktigaste bestämmelser äro följande: Den romersk-katolska läran erkändes som flertalet fransmäns religion, hvilken fritt och med offentlig kult skulle få utöfvas. Stiftens antal skulle minskas, församlingarna omregleras. Biskoparna skulle utnämnas af och aflägga ed till förste konsuln. Det lägre prästerskapet skulle utnämnas af biskoparna med regeringens samtycke. Kyrkan afsade sig anspråken på sina under revolutionen försålda gods, men biskopar och präster tillförsäkrades skäligt underhåll af staten. Konsularregeringen öfvertog med viss inskränkning den förra regeringens rättigheter och

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

prerogativ gentemot kurian. Konkordatet ratificerades af påfven i bullan *Ecclesia Christi* 13 aug. 1801, ratifikationerna utväxlades 10 sept. s. å. Bestämmelserna publicerades jämte ett antal "organiska artiklar" i lag af 8 april 1802. Dessa organiska artiklar, som häfda statens öfveruppsiktsrätt öfver kyrkan, erkändes aldrig af kurian; ratifikationsbullan samt den ofvannämnda cirkumskriptionsbullan publicerades 9 april 1802. Under den 19 s. m. godkändes dessa publiceringar och förordnades om deras införande i republikens lagsamling. Det s. k. Fontainebleaukonkordatet 25 jan. 1813, af Napoleon publicerat som lag 13 febr. s. å., har af påfven aldrig erkänts annat än som en preliminärtraktat samt af honom uttryckligen återkallats. Det mellan Pius VII och Ludvig XVIII 11 juni 1817 afslutade konkordatet, som bl. a. återställde 1516 års konkordat, mötte motstånd hos kamrarna och blef därför af regeringen återtaget. Sedan dess har 1801 års konkordat gällt, tills detsamma upphäfts genom lagen af 9 december 1905 rörande skilsmässa mellan stat och kyrka (se Frankrike, sp. 1126). — Efter mönster af 1801 års franska konkordat afslöts 16 sept. 1803 ett konkordat med italienska republiken, hvarigenom katolicismen erkändes som statsreligion. Öfriga italienska konkordat under 1800-talet äro: med Sardinien 1817, 1836 och 1841, med Neapel 1818 och 1834 samt med Toscana 1851. — I Tyskland hade genom riksdeputationshufvudbeslutet 25 febr. 1803 den gamla kyrkliga organisationen fallit sönder. Påfven hoppades först kunna reorganisera den tyska kyrkan genom ett rikskonkordat. Då detta misslyckades, inledde han genom kardinal della Genga, likaledes utan resultat, underhandlingar med flera enskilda tyska stater. På Wienkongressen fordrade Consalvi återställande med vissa jämkningar af *status quo ante*, men måste nöja sig med att genom en högtidlig protest förbehålla kurian alla dess rättigheter. Pius VII ville nu först inleda förhandlingar med Tyska förbundet, men redan i början af 1816 inlät han sig i separata förhandlingar med Bajern, som 5 juni 1817 ledde till afslutandet af ett konkordat i hufvudsaklig öfverensstämmelse med kurians önskningar. Enligt öfverenskommelsens första artikel tillförsäkrades den katolska kyrkan i Bajern "alla rättigheter och prerogativ, som tillkomma henne enligt Guds anordning och de kanoniska bestämmelserna". Då konkordatet 26 maj 1818 publicerades som statslag genom ediktet om konungariket Bajerns rättsförhållanden med afseende på religionen och kyrkliga föreningar, behandlades dess bestämmelser som gällande blott för rikets katoliker i afseende på deras kyrkas inre förhållanden. Härom utspann sig en strid mellan kontrahenterna, och först 8 sept. 1821 publicerades den bajerska cirkumskriptionsbullan. I Preussen umgicks man med planer på konkordatsunderhandlingar, men beslöt sedan i stället att inhemta sig till anhållan om en cirkumskriptionsbulla. En sådan negocierades af Niebuhr och utfärdades 16 juli 1821 under namnet *De salute animarum*. Den sanktionerades med förbehåll af alla majestätsrättigheter genom en kabinettsorder af 23 aug. s. å. Hannover åter förde verkligen under åtskilliga år från 1817 underhandlingar om ett konkordat, men då det visade sig omöjligt att uppnå enighet, nöjde man sig med en cirkumskriptionsbulla, *Impensa Romanorum pontificum*, utfärdad 26 mars 1824 och 20 maj s. å. publicerad som lag. Några af de öfriga tyska staterna, nämligen Württemberg, Baden, Nassau, storhertigdömet Hessen och Kurhessen samt Frankfurt, fingo efter många och långa underhandlingar med kurian till stånd de båda cirkumskriptionsbullorna *Provida sollersque* 16 aug. 1821 och *Ad dominici gregis custodiam* af 11 april 1827. De af Württemberg och Baden under 8 april 1857, resp. 28 juni 1859 afslutade, af båda parterna publicerade konkordaten lyckades ej vinna folkrepresentationernas bifall och fingo därför förfalla. Österrike öppnade 1853 underhandlingar, som från regeringens sida fördes af kardinal Rauscher (se d. o.) och ledde till ett 18 aug. 1855 dagtecknadt konkordat, som för kyrkan var ännu mycket mera gynnsamt än det bajerska. Efter att faktiskt ha åsidosatt ett flertal af konkordatets bestämmelser genom 1867 års författning samt 1868 års äktenskaps- och skollagar uppsade österrikiska regeringen efter ofelbarhetsdogmens fastställande definitivt konkordatet 1870. — Med Spanien afslöts — sedan en föregående uppgörelse från 1845 förblifvit oratificerad — ett för kyrkan ytterligt förmånligt konkordat 16 mars 1851, ytterligare bekräftadt genom en ny uppgörelse 1859. Med Portugal föreligger ett konkordat af 23 juni 1886. I båda dessa länder och särskildt i Portugal efter republikens införande (okt. 1910) göra sig f. n. starka antiklerikala tendenser gällande, hvilka synas kunna komma att resultera i varaktiga förändringar i deras förhållande till påfvestolen. — Af öfriga konkordat från 1800-talet må antecknas sådana med Belgien 18 juni 1827, med vissa schweiziska kantoner rörande upprättande af biskopsdömena Basel och S:t Gallen 26 mars 1828 och 7 nov. 1845, med Montenegro 18 okt. 1886 samt med Ryssland 3 aug. 1847 och 23 dec. 1882, hvilka båda dock stannat på papperet. Dessutom ha särskildt under 1850- och 1860-talen afslutits ett stort antal konkordat med stater i Syd- och Central-Amerika.

Den fullständigaste samlingen af hithörande handlingar är Nussi, "Conventiones de rebus ecclesiasticis inter sanctam sedem et civilem potestatem variis formis initæ" (1870). Jfr äfven Schneider, "Die partikulären kirchenrechtsquellen in Deutschland und Oesterreich" (1898). De viktigaste konkordaten äro aftryckta hos Mirbt, "Quellen zur geschichte des papsttums" (2:a uppl. 1901, ny uppl. under utgifning). Se f. ö. utom Friedbergs och Sägmüllers kyrkorättsliga handböcker Hübler, "Die Konstanzer-reformation und die konkordate von 1418" (1867), Nielsen, "Pavedömmet i det nittende hundredaar" (2:a uppl. 1895—98), Brück, "Geschichte der kathol. kirche im 19. jahrh." (4 bd, 1887—1901), samt särskildt beträffande 1801 års konkordat Boulay de la Meurthe, "Documents sur la négociation du concordat et sur les autres rapports de la France avec le Saint-liège" (5 bd, 1891—99), Theiner, "Histoire des deux concordats de la République française et de la République cisalpine" (2 bd, 1869), Debidour, "Histoire des rapports de l'église et de l'état en France de 1789 à 1870" (1898) och "L'église catholique et l'état sous la troisième république 1870—1906" (2 bd, 1906, 1909) samt den i art. Gallikanska kyrkan angifna litteraturen. T. H—r.

Konko'rdia (lat. *concordia*, endräkt) l. Sällskapet af den 18 februari 1862, ett i Örebro nämnda dag af E. Lindblad, J. I. Brodén, K. F.

Karlson, B. Fernquist m. fl. stiftadt och sedermera efter mönstret af Idun (se d. o.) i Stockholm ordnadt sällskap för bildande samkväm. Medlemsantalet utgör omkr. 125. H. J—dt.

Konko'rdieboken (lat. *Conco'rdia pia*, "den fromma endräkten"), samlingen af den lutherska kyrkans bekännelseskrifter, nämligen dels de för alla kristna kyrkor gemensamma s. k. ekumeniska symbola, dels följande fem för lutherska kyrkan särskildt gällande: den oförändrade augsburgiska bekännelsen, dess försvar (apologi), schmalkaldiska artiklarna, Luthers katekeser och konkordieformeln. Konkordieboken utkom först på tyska i Dresden 25 juni 1580 med anledning af 50-årsdagen af augsburgiska bekännelsens framlämnande på riksdagen i Augsburg; på latin 1584. Därefter ha flera upplagor utgifvits dels på tyska, dels på latin, dels på bägge språken. Den sista tysk-latinska upplagan är ombesörjd af J. T. Müller ("Die symbolischen bücher der evangelisch-lutherischen kirche", 8:e uppl. 1898). På svenska utgafs konkordieboken i Norrköping 1730, i Umeå 1842, i Gäfle 1853 (af Fjellstedt, hvars öfv. utkommit i flera upplagor) och senast i Lund 1895 (af G. Billing).

Konkordieboken, hvarmed symbolbildningen i lutherska kyrkan afslutades och ortodoxien inleddes, erkändes af de flesta lutherska länder. På flera håll rönte den dock motstånd. Så blef den icke antagen i Danmark, Hessen och Pommern samt Nürnberg m. fl. städer. I Sverige blef den, för så vidt det är bekant, ännu på Uppsala möte 1593 icke ens ifrågasatt till antagande. Detta förhållande kan synas rätt påfallande i betraktande af det nit, som 1593 års män lade i dagen, då det gällde att gentemot hertig Karls befarade tycke för kalvinism häfda sträng luthersk åskådning. Förhållandet torde dock, åtminstone delvis, finna sin förklaring i det inflytande, som professorn i Rostock David Chytræus, af en mera försonlig och mild läggning, utöfvat på de ledande männen vid mötet, hvilka till stor del erhållit sin teologiska utbildning vid det universitet, där Chytræus verkade. Som bekännelseskrifter för svenska kyrkan nämnas i Uppsala mötes beslut endast de tre allmänna symbola samt den oförändrade augsburgiska bekännelsen.

Frågan om konkordiebokens antagande väcktes i Sverige först vid riksdagen i Norrköping 1611, då ständerna begärde, att Gustaf II Adolf vid sin kröning "riksens ständer på samma konkordiebok nådeligen ville försäkra", en begäran, som dock ej uppfylldes. Alltifrån den tiden lade särskildt prästerskapet i dagen sitt intresse för nämnda bok som ett värn mot kalvinism och synkretism. Då regeringen icke visade sig villig att uppfylla det andliga ståndets önskningar, förbundo sig prästerna sinsemellan vid riksdagen 1647 att hålla "*librum concordiæ* för vår rätta religions regel och kännemärke och den oförändrade augsburgiska bekännelsens ytterligare förklaring". Med anledning af de båda biskoparna Johannes Matthiæs och Terserus' synkretistiska sträfvanden föreskref förmyndarregeringen genom plakatet af 14 aug. 1663 konkordieboken till antagande och efterlefnad särskildt af präster och lärare. Äfven i kyrkolagen 1686 åberopas den, dock egentligen endast som en förklaring af augsburgiska bekännelsen. I prästeden upptogs den emellertid först 1773. I 1809 års Regeringsform finnes den vid angifvandet af kyrkans lära ej omnämnd. 1829 utgick den åter ur prästeden, och från den tiden förpliktades prästerna genom sin ämbetsed eller efter 1893, då prästeden afskaffades, genom sitt löfte endast till den oförändrade augsburgiska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut af 1593. I det nu gällande prästlöftet (omformuleradt 1903) uppräknas ej den svenska kyrkans bekännelseskrifter. — För att häfva den bristande öfverensstämmelsen emellan kyrkolagen och R. F. beslöt 1889 års riksdag för sin del, att kyrkolagens kap. 1 § 1 skulle erhålla följande förändrade lydelse: "Svenska kyrkans lära är den rena evangeliska, sådan den, grundad i Guds heliga ord, det gamla och nya testamentets skrifter, genom den oförändrade augsburgiska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut af år 1593 antagen och förklarad är". Konkordieboken var sålunda uteslu-ten. Detta förslag förelades 1893 års kyrkomöte och föranledde en liflig debatt, under hvilken motsatta meningar uttalades. Å ena sidan höll man före, att kyrkans lära redan genom R. F. blifvit ändrad. Konkordiebokens uteslutande ur kyrkolagen vore alltså endast en konsekvens däraf. Å andra sidan gjordes gällande, att R. F. velat endast i allmänhet ange den lära, som konungen jämte vissa ämbetsmän skulle vara tillgifven. Svenska kyrkans lära vore däremot bestämd endast genom kyrkolagen. Den förcslagna förändringen innebure alltså en bekännelseförändring, som man ej ville vara med om. Den senare åsikten segrade, med endast 2 rösters pluralitet (30 mot 28), hvadan alltså kyrkolagen bibehöll sin ursprungliga lydelse. Vid 1910 års kyrkomöte förelåg ett förslag — utan att vinna mötets bifall — till omformulering af kyrkolagens kap. 1 § 1, i hvilket förslag alla i konkordieboken upptagna skrifter angåfvos som svenska kyrkans bekännelseskrifter. — Jfr H. Levin, "Den svenska kyrkans bekännelse i historisk belysning" (1897). H. L—n.

Konko'rdieformeln (lat. *Fo'rmula conco'rdiæ*, "endräktsformeln"), den sista af lutherska kyrkans symboliska böcker. Den är föranledd af de många lärostrider, som under 1500-talet uppkommo i lutherska kyrkan mellan det strängt lutherska partiet (de s. k. gnesiolutheranerna) och den till Melanchthon sig anslutande, s. k. filippistiska eller kryptokalvinistiska riktningen, hvilken i vissa punkter (särskildt nattvardsläran) närmade sig den kalvinska, i andra åter (läran om viljans frihet och om de goda gärningarnas betydelse), såsom det ansågs, den katolska åskådningen. Den oro och förvirring, som häraf följde, och det försvagande af den lutherska protestantismens ställning gentemot katolicism och kalvinism, som splittringen medförde, gjorde det, sedan alla försök att nedtysta eller öfverskyla motsatserna misslyckats, nödigt att dogmatiskt närmare bestämma de omtvistade läropunkterna. För detta ändamål var i synnerhet den württembergske teologen Jakob Andreæ verksam. Sedan han under resor genom större delen af det lutherska Tyskland ifrigt underhandlat med furstar och teologer i denna fråga, framlade han 1574 ett förslag till bekännelseskrift, hvilket, efter en förnämligast af M. Chemnitz och D. Chytræus gjord bearbetning och tillökning, fick namn af "Schwabisk-sachsiska konkordian". Ett annat likaledes från Andreæs arbeten utgående bekännelseförslag framlades 1576

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

af de schwabiske teologerna Osiander och Bidembach, under namn af ”Maulbronnformeln” (efter klostret Maulbronn i Schwaben). På föranstaltande af kurfursten August af Sachsen verkställdes ytterligare nya bearbetningar af dessa båda förslag, först i Torgau 1576 (”Torgauska boken”) och slutligen i klostret Bergen vid Magdeburg 1577, i hvilket sistnämnda arbete deltogo utom Andreæ, Chemnitz och Chytræus teologerna Andreas Musculus, Kristofer Cornerus och Nikolaus Selnecker. Det sålunda fullbordade verket kallades ”Bergenska boken” l. Konkordieformeln. Den kringskickades till underskrift samt antogs af de flesta och mest betydande lutherska ständerna, men blef ock på många ställen tillbakavisad. Andra togo senare sitt erkännande tillbaka. (Ang. antagandet i Sverige se Konkordieboken.) — Konkordieformeln, som först utkom på tyska 1580, sedan på latin s. å., består af 2 delar: *Epitome* (”kort sammandrag”) och *Solida declaratio* (”grundlig förklaring”). Den förra innehåller 12 artiklar, af hvilka de 11 första bestå hvar och en af 3 delar: *Status controversiæ* (”uppställande af tvistepunkten”), *Affirmativa* (lutherska kyrkans lära) och *Negativa* (vederläggning af andra åsikter); den 12:e innehåller blott vederläggning af åtskilliga irrläror. I sin senare del har konkordieformeln mera karaktären af en teologisk afhandling än af en bekännelse. En särskild betydelse tillkommer konkordieformelns *præfatio* (”förord”) genom det klara uttryck den evangeliska skriftprincipen där fått. Ehuru konkordieformeln långt ifrån lyckades åstadkomma en fullständig enighet, utan delvis t. o. m. gaf anledning till nya strider, så att dess motståndare spefullt kallade den *Concordantia discors* (”den tvedräktiga endräkten”), bidrog den dock kraftigt till stärkande af enhetsbandet mellan de inomlutherska riktningarna och har därigenom haft en oberäknelig betydelse för lutherdomens bevarande. Å andra sidan kan ej förnekas, att den bidragit till den lutherska åskådningens stelnande i ortodoxistisk riktning. Dock kan den, ehuru naturligtvis strängt luthersk, ej sägas bära någon viss partiriktnings prägel. Jfr F. H. R. von Frank, ”Die theologie der Concordienformel” (4 bd, 1858 ff.), och Tschackert, ”Die entstehung der lutherischen und der reformierten kirchenlehre” (1910). E. J. Ö. (E. Bg.)

Konkreme'nt (af lat. *concre'scere*, växa samman, hårdna), *med.*, stenbildning inom organismen. Se Kalkkonkrement.

Konkresce'ns (lat. *concresce'ntia*), förtätning, sammanväxande.

Konkrēt (lat. *concrētus*, eg. tät, hårdnad, af *concre'scere*, sammanväxa, hårdna), verklig, som innehåller väsendet eller substansen med dess egenskaper och kännemärken likasom sammanvuxna hos sig (i motsats till abstrakt, hvilket betecknar väsendet tänkt som söndradt från sina egenskaper eller egenskapen söndrad från sin substans); rik på bestämningar, jämförelsevis innehållsrik; kroppslig, påtaglig, fattlig för de yttre sinnena; lifsfull, rik på individuella drag.

Konkretiōn (lat. *concrētio*), förtätning, sammangående till ett fast helt; egenskapen att vara konkret. — *Geol., miner.*, en uti en bergarts eller jordafsättnings inre befintlig, genom kemiska krafters verksamhet därstädes åstadkommen sammanhopning af mineraliska ämnen till en af buktiga ytor begränsad massa, som till sin sammansättning oftast är betydligt olik bergarten i öfrigt. Konkretionerna ha klotformig, linsformig, äggformig eller oregelbunden skapnad, ofta i hög grad växlande, och en storlek från några millimeter till mera än 1 meter i genomskärning; somliga äro på ytan så jämna och regelbundna, som vore de svarfvade. — De i alunskiffer förekommande s. k. *orstensbollarna* (af bituminös kalksten), de kulor och körtlar af svafvelkis, som träffas i silurisk lerskiffer och kalksten m. m., de i somliga skifferler- och lerlager befintliga knölarna och bollarna af lerjärnsten (t. ex. inom Skånes, Englands m. fl. stenkolsförande lager) äro konkretioner, likaså de kalkhaltiga i glaciala eller ändå yngre leror flerstädes förekommande s. k. *marle-*

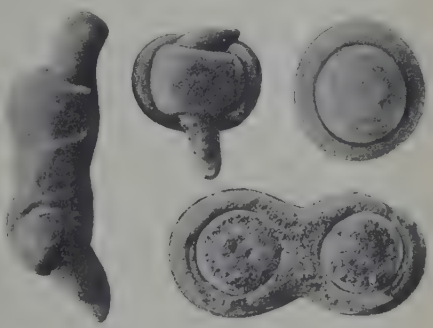

Marlekor från ishafslera i Tuna socken, Södermanland. (Sveriges geol. undersöknings museum.) 1/3 nat. storl.

korna, *mallrickorna* l. *näckebröden* (se fig.), i Finland *imatrastenarna* (se d. o.). Som konkretioner eller konkretionsartade bildningar torde äfven böra anses kritsystemets *flintbollar*, de kring växtrötter i vissa sand- och lerlager bildade s. k. *roströren* samt i viss mån också de särskilda små kloten i klotgranit (se d. o. med fig.) och klotdiorit. — Konkretionernas bildning anses ha försiggått inifrån utåt, från en medelpunkt eller ett midtparti. De förete stundom en koncentriskt skålig eller radierande strålig textur i sin inre massa, detta senare dock endast då det ämne, hvaraf konkretionen består, är kristalliniskt utbildadt, exempelvis hos svafvelkiskonkretioner. Kristallernas fria spetsar äro därvid alltid riktade utåt (jfr Sekretion). I många fall har man uti konkretionernas inre träffat fossila lämningar efter organismer (trilobiter, musslor, graptoliter, växtdelar o. s. v.), hvilka sannolikt gifvit första upphofvet till deras bildande genom den kemiskt reducerande verkan de kunnat utöfva på de omgifvande ämnena. Det är ingen sällsynthet att i norska och grönländska marlekors inre finna ett fiskskelett, ett förhållande, som hittills ej iakttagits inom Sverige. E. E.

Konkret substantiv. Se Konkretum.

Konkret tal, *aritm.*, tal, som anger af hvad slag enheterna äro, t. ex. 20 soldater, 16 hästar, hvaremot 20 och 16 äro abstrakta tal. Jfr Abstrahera.

Konkrētum l. Konkret substantiv,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

gramm., substantiv, som benämner ett verkligt, för sig bestående ting.

Konkubin (lat. *concubina*, af *concu'mbere*, lägga sig tillsammans med någon), kvinna, som sammanlefver med en man och plägar köttsligt umgänge med honom, utan att vara gift med honom; frilla. — Konkubinät (lat. *concubinātus*), sammanlefnad mellan två personer af olika kön utan egentligt äktenskap, sexuell förbindelse på oviss tid. Hos de gamle romarna under kejsartiden var konkubinat en under vissa villkor (såsom att båda parterna skulle vara ogifta) af rätten erkänd förening, fastän af lägre rang än det egentliga äktenskapet och icke medförande dettas medborgerliga rättigheter för kvinnan och barnen. Jfr Dotalsystem, Familj (sp. 1355), Forsia och Morganatiskt äktenskap. (C. G. Bj.)

Konkubinät. Se Konkubin.

Konkurre'ns (fr. *concurrence*, af lat. *concu'rrere*, från skilda håll sammanträffa, sammanlöpa), täflan mellan flera, som sträfva att nå samma mål. 1. *Nationalek.*, inbördes täflan mellan flera säljare af varor eller tjänster i syfte att vinna afsättning för dessa eller mellan flera köpare af sådana i syfte att försäkra sig om behöfliga kvantiteter af desamma. Konkurrens mellan säljare, hvilken betingas däraf, att hvarje säljare sträfvar att afsätta hela sitt förråd på fördelaktigaste sätt, förekommer i allmänhet, när utbudet eller tillgången är större än efterfrågan och därvid i synnerhet, då efterfrågan ej är begränsad till en bestämd kvantitet, utan i stället afnämarnas köpkraft är begränsad, hvarvid alltså prisnedsättning medför ökad efterfrågan. Detta fall inträffar särskildt i fråga om mera umbärliga varor och lyxartiklar. För att ernå fullständig afsättning måste då säljarna sänka sina pris. Många säljare, särskildt producenter, som arbeta under mindre gynnsamma förhållanden, kunna härvid bli nödgade att upphöra med sin produktion och bli undanträngda från marknaden. Är åter efterfrågan begränsad till en bestämd kvantitet, utöfver hvilken intet behof gör sig gällande, förekommer säljarkonkurrens i allmänhet blott vid öfverproduktion och detta särskildt i fråga om mindre hållbara varor. Följden af konkurrensen blir då ofta en mycket stark nedsättning af prisen, hvarvid dock hela det utbjudna förrådet ej kan vinna afsättning. Äfven i detta fall kan den tvungna prisnedsättningen bli ödesdiger för en del säljare. Om sålunda säljarkonkurrens regelbundet medför en sänkning af prisen, är förhållandet motsatt vid konkurrens mellan köpare. Köparkonkurrensen, som betingas däraf, att hvarje köpare sträfvar att fullständigt täcka sitt behof på fördelaktigaste sätt, gör sig kraftigast gällande i fråga om mera nödvändiga lifsförnödenheter. Om af någon anledning (t. ex. missväxt) tillgången på sådana afsevärdt minskas, vilja konsumenterna ändock icke eller blott obetydligt inskränka sitt behof af dessa nödvändighetsartiklar, utan föredraga att spara i fråga om mindre nödvändiga varor och foga sig i att för de förra betala ett allt högre pris, ju knappare tillgången är. Däremot verkar köparkonkurrensen betydligt mindre kraftigt vid minskad tillgång på lyxartiklar och mindre nödvändiga varor, enär, i mån som priset på sådana varor stiger, antalet köpare blir allt mindre. För all konkurrens gäller f. ö., att den blir skarpare, ju större antalet konkurrenter är. Om antalet säljare är litet, kunna dessa ofta sammansluta sig för att få till stånd ett monopol (se d. o.), hvarvid priset kan drifvas så mycket mer i höjden, ju mindre umbärlig varan i fråga är. Bland köpmän förekomma dylika sammanslutningar mindre ofta och äro i regel af kortvarigt bestånd, hvaremot producentsammanslutningar äro både oftare förekommande och varaktigare. Liknande sammanslutningar mellan köpare i syfte att förhindra en prisstegring eller ernå en prisnedsättning kunna också förekomma, men äro mindre vanliga. — Med fri konkurrens förstås friheten för individen att konkurrera i alla grenar af ekonomisk verksamhet, d. v. s. frihet i fråga om förvärf och aftal. Den fria konkurrensen, som i antiken, bortsedt från slafveriet, varit föga inskränkt, blef under medeltiden och de första seklen af nyare tiden (merkantilismens tid) väsentligen hämmad genom in- och utförselförbud, skyddstullar, privilegier af olika slag, skråväsen, pristaxor m. fl. former af handels- och näringstvång, hvarigenom staten ansåg sig böra ingripa i det ekonomiska lifvet. Först från midten af 1700-talet och särskildt under 1800-talet blef fri täflan på det ekonomiska området allmännare erkänd som en normal betingelse för det allmänna välståndet. Sedan sista fjärdedelen af 1800-talet har dock, i fråga om det internationella varubytet, en återgång till skyddstullsystemet gjort sig gällande, hvaremot inom de enskilda länderna den fria konkurrensens princip allt fortfarande upprätthålles (jfr Frihandel, Näringsfrihet). Den fria konkurrensen är dock aldrig absolut fri, utan vissa inskränkningar förekomma öfverallt, hvilka emellertid äro eller anses vara gjorda i allmänt intresse. Sådana inskränkningar äro t. ex. föreskrifter ang. tillverkning och försäljning af vissa varor (apoteksvaror, spritvaror, explosiva varor m. fl.), stadganden ang. vissa former för bedrifvande af viss förvärfsverksamhet (t. ex. banklagstiftning), fordran på vissa kvalifikationer för utöfvandet af vissa samhällsviktiga yrken (t. ex. läkaryrket), patentväsendet, arbetarskyddslagstiftning o. s. v. På senare tid synes en viss tendens till allt längre gående inskränkningar i den fria konkurrensen göra sig gällande (hos oss t. ex. det från flera håll framställda kravet på en revision af näringsfrihetsförordningen). I det hela har den fria konkurrensen otvifvelaktigt ett välgörande inflytande, i det den åvägabringar en normal prisbildning och tillika verkar som en sporre på de täflande att anstränga alla sina krafter, hvarvid särskildt producenterna drifvas att med verkningsfullaste hjälpmedel och minsta kostnad framställa de bästa möjliga produkter. Dock har den fria konkurrensen lika otvifvelaktigt äfven sina skuggsidor. Särskildt om konkurrenternas antal är stort och täflan dem emellan därför blir mycket skarp, lida samtliga i densamma deltagande företagare. De svagaste äro dömda till undergång, hvilket väl från allmän nationalekonomisk synpunkt ej kan betraktas som någon förlust, men betänkligare är, att äfven många solida företagare kunna drifvas till ruin. En ogynnsam social följd af en alltför skarp konkurrens särskildt mellan producenter är, att hos dem anställda arbetare, om konkurrensen leder till driftens inskränkande eller nedläggande, plötsligt se sig beröfvade platser och arbetsförtjänst. En annan svår skuggsida är det förhållandet, att många företagare,

för att kunna hålla sig uppe i konkurrensen, falla offer för frestelsen att använda bedrägliga medel af olika slag, t. ex. spridandet i reklamsyfte af oriktiga uppgifter, egnade att under falskt sken framställa utbudet som synnerligen fördelaktigt, såsom vilseledande uppgifter om varors kvalitet, framställning eller ursprung, fingerade prisnedsättningar, svindelartade utförsäljningar eller realisationer, vidare användandet af mutor eller hemliga provisioner, utspridandet af förklenande uppgifter om konkurrenter o. s. v. För att råda bot för dessa missförhållanden, hvilka bruka betecknas med namnet illojal konkurrens, ha olika åtgärder föreslagits och genomförts. I Tyskland antogs 1896 en särskild lag mot illojal konkurrens (ny lag 1909), och hos oss har nyligen regeringen, sedan olika handelskorporationer och enskilda riksdagsmotionärer yrkat på liknande lagstiftningsåtgärder, på grund af en skrifvelse från riksdagen hänskjutit denna fråga till behandling af den 1908 tillsatta patentlagstiftningskommittén. — Den fria konkurrensens princip innebär gifvetvis intet tvång till konkurrens, utan fastmer möjlighet för konkurrenterna att frivilligt afstå från täflan. Då, såsom ofvan påpekats, en skarp konkurrens ofta kan bli menlig eller t. o. m. ödesdiger för de i densamma deltagande, är det naturligt, att konkurrenterna, där sådant är möjligt, hvilket i själfva verket visat sig vara fallet i högre grad än förut antagits, genom mer eller mindre vidtgående öfverenskommelser ofta söka reglera eller fullständigt aflägsna konkurrensen. Dylika öfverenskommelser och sammanslutningar, som f. ö. äfven erbjuda andra fördelar, ha på senare tid blifvit allt vanligare, särskildt inom storindustrien och äfven i fråga om ett större antal företagare, och på detta sätt har den ekonomiska friheten i många fall ledt fram till motsatsen af fri konkurrens, en enväldig monopolism (jfr Kartell, Trust). — 2. *Straffr.*, det förhållande, att straffskyldighet för ett flertal brott samtidigt hvilar å en person. Detta föranleder i nyare strafflagar, att endast ett enda straff, men ett väsentligen skärpt sådant, ådömes. I äldre lagar skiljes mellan sådana fall, då de olika brotten förövats genom *en* handling (t. ex. man skjuter 2 personer medelst ett skott, s. k. *ideell* eller *formell* konkurrens), och de fall, då de förövats genom särskilda handlingar (s. k. *reell* konkurrens). I sistnämnda fall kumuleras (se d. o.) icke sällan straffen. 1. A. W:son M. 2. N. S—g.

Konkurre'nt. 1. Medtäflare i ett yrke. — 2. *Kronol.*, ordningsnummern för den veckodag, på hvilken 24 mars inträffar. Så är t. ex. 5 konkurrent för år 1910, enär detta år 24 mars inträffade på en torsdag. Konkurrenten är omedelbart beroende af söndagsbokstafven, så att, om den ena af dessa storheter är gifven, den andra genast erhålles. Till konkurrenterna 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 svara nämligen i ordning söndagsbokstäfverna F, E, D, C, B, A, G. Användningen af konkurrenter hänför sig antagligen till det i äldre tider flerstädes brukliga sättet att räkna årets början från 25 mars.

Konkurrera (lat. *concu'rrere*), sträfva till samma mål, täfla.

Konku'rs (af lat. *concu'rsus*, sammanlopp), *jur.*, det rättsliga förfarande, som afser att fördela en förmögenhetsmassa mellan flera personer, som därur söka godtgörelse för sina fordringar. Ett sådant förfarande är nödvändigt, när det föremål, mot hvilket anspråken riktas, icke räcker till att tillfredsställa dem alla och det till följd däraf är af vikt att bestämma deras inbördes rätt. Konkursförfarandet kan afse ett särskildt förmögenhetsobjekt, som är föremål för särskilda rättsanspråk (specialkonkurs), såsom enligt svensk rätt är fallet, då fastighet och, under vissa förutsättningar, lös egendom blifvit exekutivt försålda; men vanligen nyttjas denna beteckning endast då, när fråga är om en hel förmögenhet, tillhörande en fysisk eller juridisk person (generalkonkurs). Konkursen är sålunda en exekution i en persons samtliga tillgångar till förmån för hans samtliga borgenärer. För att konkurs skall kunna uppstå, förutsättes det, att borgenärerna äro flera. Finnes blott en enda, kan denne anlita den vanliga exekutionen (utmätning) och söka betalning ur tillgångarna, så långt de förslå. Dock kan äfven i detta fall konkurs sökas, om tillgänglig egendom icke räcker till skuldens betalande, för att genom konkursen underkasta gäldenären starkare tvång att uppge möjligen förstuckna tillgångar, än som vid utmätning kan användas. Sin egentliga användning har emellertid konkursförfarandet, när borgenärerna äro flera och gäldenären är på obestånd. Det gäller då att förhindra, att den ene borgenären erhåller betalning på den andres bekostnad, och detta kan ske endast genom att en allmän uppgörelse eger rum. Konkurs kan från gäldenärens sida vara dels tvungen, dels frivillig. Begär gäldenären själf att få afträda sin egendom till borgenärers förnöjande, möter naturligtvis intet hinder; men mot hans vilja kan ett så våldsamt ingrepp i hans ekonomiska frihet icke medges utan viktiga skäl. Det måste ådagaläggas, att gäldenären är på obestånd och att borgenärernas intresse hotas, om icke hans egendom af dem öfvertages. Är den sökande borgenärens fordran förfallen, ger honom lagen vidsträcktare befogenhet att fordra konkurs, än om den icke är förfallen, likasom den äfven är strängare mot köpmän än mot andra personer (Konkursl. §§ 2—4). — Själfva förfarandet inledes genom en ansökan till rätten i stad eller domaren på landet af gäldenären själf eller någon hans borgenär. Har gäldenären själf sökt konkurs, utfärdas genast *offentlig stämning* å hans samtliga borgenärer att å viss dag anmäla och bevaka sina fordringar. Är ansökningen gjord af borgenär, skall denne delgifva gäldenären densamma. Medger gäldenären ansökningen, förfares så, som när gäldenären själf begärt konkurs; uteblir han med förklaring eller bestrider han ansökningen, skall rätten pröfva, huruvida skäl till konkurs förefinnas, i hvilket fall offentlig stämning utfärdas. Med utfärdandet af stämningen är konkursen *öppnad*; men den anses *börjad* den dag, då ansökningen ingafs, hvilket är af betydelse, emedan konkursen inverkar på giltigheten af de rättshandlingar, som af och mot gäldenären vidtagas under den närmaste tiden före konkursens början. Med konkursens öppnande begynner konkursutredningen (se d. o.). Konkursförfarandet fortgår, till dess antingen slutlig utdelning af tillgångarna egt rum eller alla borgenärerna blifvit förnöjda eller ackord blifvit fastställdt. — Konkursen medför icke i förmögenhetsrättsligt hänseende, hvarken för bor-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

genärer eller gäldenär, andra rättsverkningar än en exekution i visst gods. Gäldenären förlorar icke i och med konkursen eganderätt till de föremål, hvilka ingå i hans förmögenhet, ehuru denna undandrages hans förvaltning och, så långt det behöfs, realiseras till hans borgenärers förnöjande. Borgenärerna förlora icke sin fordringsrätt, såvidt de icke njuta betalning ur tillgångarna; för återstoden kunna de framdeles söka gäldenären; och ha de alldeles icke deltagit i konkursen, är deras fordringsrätt oförändrad. För gäldenären medför konkursen vissa inskränkningar i personlig frihet och medborgerliga rättigheter. Under den första tiden af konkursutredningen må han icke fritt välja vistelseort, han eger icke för den till konkurs afrädda egendomen utöfva kommunal rösträtt, och, så länge han icke visar sig vara från borgenärernas kraf fri, är han icke valbar till riksdagsman, stadsfullmäktig, landstingsman, ordförande eller vice ordförande i kommunalstämma, kommunalfullmäktig eller nämndeman. Är han tjänsteman, ankommer det på öfverordnad myndighet att bestämma, huruvida han bör för viss tid afstängas från tjänstens utöfning. I konkurs försatt präst är ej behörig att utöfva prästerlig tjänst samt får ej aflägga predikoprof eller komma under omröstning till vinnande af prästerlig befordran. Befinnes konkursgäldenären ha varit bedräglig, oredlig eller vårdslös, är han underkastad ansvar. — Enligt den *finska* lagstiftningen, som beträffande konkursförfarandets inledande öfverensstämmer med den svenska, skola alla fordringsanspråk emot en i konkurs försatt gäldenär, sedan de å inställelsedagen blifvit skriftligen anmälda hos den domstol, där konkursmålet är anhängiggjordt, samt fordringsegarna med ed bekräftat sin goda tro och att gäldenärens förbindelse, hvarpå fordringsanspråket grundar sig, före konkursens början tillkommit, pröfvas af domstolen, som därefter genom konkursdomen fastställer de särskilda fordringsegarnas rätt och företräde framför hvarandra till betalning ur konkursmassans tillgångar. Med afkunnandet af konkursdomen anses konkursen afslutad, ehuru realisationen af konkursboet, som sker genom af fordringsegarna utsedda förtroendemän utan kontroll af domstolen, äfven därefter kan fortgå.

För de hit hänvisade orden Bonorum cessio och Cession se Konkurslagstiftning, och för Boupptecknin g och Efterbevakning se Konkursutredning. I. Afz. A. Nmn.*

Konkursauktion. Se Auktion, sp. 419.

Konkursbo (Konkursmassa), en konkursgäldenärs bo. Dit höra alla de förmögenhetsrättigheter, som i det ögonblick, då gäldenär själf ingaf konkursansökan eller på borgenärs ansökan offentlig stämning utfärdades, tillhörde gäldenären, samt de, som under konkursen tillfalla honom. Men äfven sådant, som då redan frångått honom, kan till konkursboet återvinnas (Konkursl. § 36), såvida afhändandet finnes ha varit för gäldenärens ekonomi skadligt eller egnadt att bereda någon borgenär en fördel på de öfriges bekostnad. Konkursen har i detta afseende återverkande kraft. Huru långt tillbaka i tiden denna återverkan sträcker sig, är beroende af rättshandlingens beskaffenhet. Gåfva kan återkallas, om den gifvits inom tre månader före konkursens *början*; betalning, som inom 30 dagar före samma tidpunkt lämnats för icke förfallen gäld eller medelst användande af icke vanliga betalningsmedel, kan återkräfvas, likasom pant, hvilken lämnats för skuld, vid hvars tillkomst sådan säkerhet icke varit betingad; och lös sak, som utmätts och försålts, kan återfordras, om panten lämnats eller utmätningen egt rum inom nyss nämnda tid. Har slutligen under samma tid gäldenär ingått aftal, hvarigenom han iklädt sig förbindelse eller afhändt sig egendom, borgenärerna till förfång, kan aftalet häfvas, där medkontrahenten insett eller bort kunna inse, att aftalet var menligt för borgenärerna. I. Afz.

Konkursförbrytelse, *jur.* I äldre tid måste en gäldenär, som icke kunde göra rätt för sig mot sin borgenär, i stället öfverlämna sig i dennes våld för att genom sitt arbete lämna ersättning eller underkastades i allt fall mot hans person riktade exekutiva tvångsåtgärder af mer eller mindre skymflig natur. Där obeståndet hade sin grund i olycksfall, medgafs emellertid som särskild förmån åt gäldenären rätt att genom afträdande af all sin egendom till borgenärerna vinna befrielse från dylika personliga exekutionspåföljder (det s. k. *beneficium cessionis bonorum*); hvarjämte i så fall stundom äfven beviljades honom andra särskilda förmåner, såsom befrielse från framtida ansvar för gälden o. d. I verkligheten kom genom denna anordning ett extra rättsligt tvång att hvila på alla sådana gäldenärer, hvilkas obestånd icke hade sin grund i en ren olycka. Genom nyare lagstiftning ha emellertid dessa olikheter i behandlingen af konkursgäldenärer försvunnit. Hvarje konkursgäldenär åtnjuter sålunda numera i Sverige (fr. o. m. k. förordn. 26 aug. 1773) frihet från personliga exekutionspåföljder. Och icke ens den, som genom olycka bragts på obestånd, åtnjuter numera (fr. o. m. tillkomsten af 1818 års konkurslag) någon befrielse från framtida ansvar för gälden. I stället för att bevilja särskilda undantagsförmåner åt vissa konkursgäldenärer, som icke kunde anses ha förskyllt sitt obestånd, tillgriper man i nutiden i stället straff gentemot sådana, som genom sitt förfarande i samband med en konkurs åsidosatt sina borgenärers intressen. Dylika straffbestämmelser återfinnas än i de särskilda ländernas konkurs- eller handelslagar, än åter i deras allmänna strafflagar. I sistnämnda fall ha de stundom sammanförts med bedrägeribrotten (så i dansk lag), i andra fall åter inrymts i ett självständigt kapitel i strafflagen (så i svensk lag), medan åter en tredje grupp af strafflagar (däribland den nya norska) sammanfört dessa brott till en gemensam brottsgrupp med andra straffbara förfaranden, hvarvid en person genom att förfoga öfver en honom själf tillhörig sak eller förmögenhetsrättighet åsidosätter en borgenärs förmögenhetsintresse (t. ex. åtgärder med en sak, i hvilken annan har panträtt eller åtgärder, hvarigenom man utanför konkurs afhänder sig eller förstör egendom för att hindra den att användas till täckande af en borgenärs fordran); dylika förfaranden äro i svensk lag endast undantagsvis bestraffade (se Straffl. 22: 13 samt 22: 2 p. 3). I vissa länder (t. ex. Frankrike) äro dessa straffbestämmelser, liksom reglerna ang. konkurs öfver hufvud tillämpliga endast på köpmän. Lagarna skilja vanligen mellan två straffbarhetsgrader, bedrägligt förfarande i konkurs och andra för borgenärerna men-

liga oegentligheter. I svensk strafflag (kap. 23) äro straffbarhetsgraderna tre: bedrägeri i konkurs (§ 1), oredlighet (§ 2) samt vårdslöshet (§ 3), hvarjämte (i § 5) rymning i bestraffningsafseende jämställts med oredlighet. Gemensam förutsättning för straffs inträde är i svensk liksom i främmande lagstiftning, att gäldenären verkligen kommit i konkurstillstånd. Mera egendomligt för svensk rätt är däremot, att den offentliga åtalsrätten vid konkursförbrytelser är starkt begränsad samt att konkursgäldenär, som gjort sig skyldig till en konkursförbrytelse, hvilken icke är att hänföra till konkursbedrägeri, kan genom bevis om, att borgenärerna blifvit till fullo förnöjda, befria sig från allt ansvar för sin gärning. Sistnämnda stadgande är att anse som en kvarlefva från den tid, då de menliga påföljder, som drabbade en konkursgäldenär, voro af rent exekutiv natur, d. v. s. afsågo endast borgenärernas tillfredsställande. N. S—g.

Konkursförhör. Se Förhör och Konkursutredning.

Konkursförvaltning, *jur.* Se Konkursutredning.

Konkurslagstiftning, *jur.* I detta liksom i så många andra hänseenden har den europeiska lagstiftningen utgått från den romerska rätten. Ursprungligen inleddes konkursen (se d. o.) där genom en *missio in bona*, en åtgärd af pretorn, hvarigenom han, när en svarande uteblifvit eller dömts, öfverlämnade hans förmögenhet till borgenärerna, som egde genom dess föryttring bereda sig betalning för sina domfästa fordringar. Sedermera infördes en annan form för konkursens öppnande, *cessio bonorum* (se Cession), i det att gäldenär, som utan eget förvållande kommit på obestånd, afträdde sin egendom. Därigenom undgick han fängelse och infami samt var, så länge han ej förvärfvat nya, betydligare tillgångar, fri från borgenärernas kraf (*beneficium cessionis bonorum*). Detta senare institut upptogs af medeltidens lagstiftning och var länge nog bestämmande för uppfattningen af konkursens betydelse. Men småningom förlorade detta "beneficium", genom den ökade mildheten i behandling af insolventa gäldenärer i allmänhet, i betydelse, och konkursen började allt klarare uppfattas som en generalexekution i gäldenärens gods, utan något egendomligt inflytande på hans framtida betalningsskyldighet (se Konkurs). På denna grund hvilar den nyare konkurslagstiftningen, hvilken t. ö. i afseende på själfva konkursförfarandets anordning går olika vägar. De viktigaste af utländska konkurslagar äro den *franska* (af 1838; utgörande 3:e delen af "Code de commerce"), den *tyska* (af 1877) och den *engelska* (af 1883). *Norges* konkurslag är af 1863, *Finlands* af 1868 (ändrad i sammanhang med utfärdandet af utsökningslagen 3 dec. 1895), *Danmarks* af 1872. — I den *svenska* rätten träffar man först tämligen sent stadganden om konkurs. Detta är också helt naturligt: behofvet af ett sådant förfarande inträder först med mer utvecklade kreditförhållanden. Under den tid, som våra äldre lagar afspegla, användes krediten föga; den gafs väl i allmänhet mot pant, och där så icke var fallet, utgjorde gäldenärens skyldighet att genom arbete afbörda skulden en tillräcklig utväg för borgenären att göra sig betäckt. Endast för det fall att gäldenären var död och denna utväg alltså icke kunde anlitas, hittar man antydningar om en konkurs, då det säges, att det för borgenärerna skulle brista "slikt af mark som af mark". I städerna, där krediten nyttjades i större omfattning, gjorde sig behofvet af ett konkursförfarande först gällande, och i Visby stadslag samt i yngre stadslagen gifvas några torftiga, om utländskt inflytande vittnande stadganden härom. Men en egentlig konkurslagstiftning gaf först k. res. 28 maj 1687. Vi återfinna här spåren af det romerska "beneficium cessionis". För gäldenären medförde afträdandet af boet den fördel, att han undgick häktning och, under vissa förutsättningar, befriades från vidare betalningsskyldighet. Hade nämligen borgenärerna själfva tvungit honom att afträda sina tillgångar, och befanns det, att han af "olyckliga händelser och utan eget förvållande råkat i slik olägenhet, kunna samma kreditorer intet mer fordra af honom, sedan de afpressat honom allt det i hans makt stod". Äfven 1734 års lag står på samma ståndpunkt. Egendomens afträdande till konkurs medförde för gäldenären den verkan att, om hans obestånd befanns ha tillkommit af "sjöskada, fiendens infall, eldsvåda eller annan olycka, der till han ej vållande varit", han för framtiden blef fri från borgenärernas kraf, äfven om hans villkor sedermera bättras "genom arf, gåfvor, tjenst eller slöjder". I annat fall skulle han svara för fulla gälden samt vara underkastad bysättning och arbetstvång. Konkurs var sålunda icke endast ett exekutivt förfarande mot gäldenären, utan också för denne en utväg att bli kvitt sina skulder, att vinna "afträdesförmån". Något modifierades denna uppfattning af konkursens betydelse genom konkursstadgan af 1773 och den därmed öfverensstämmande af 1798, men väsentligast genom konkurslagarna af 1818 och 1830, hvilka inskränkte afträdesförmånen till en rätt för gäldenären att af de tillgångar han efter konkursen förvärfvat icke behöfva afstå mer än hvad till hans och hans familjs underhåll icke erfordrades. Den nu gällande konkurslagen af 18 sept. 1862 har h. o. h. öfvergifvit den äldre uppfattningen, ehuru den icke ens under konkursen beröfvar gäldenären hvad till hans underhåll är nödigt. F. n. (1910) är en kommitté sysselsatt med omarbetande af konkurslagstiftningen. Se I. S. Landtmanson, "Om concursbo, dess begrepp, uppkomst och omfattning" (1866). I. Afz.

Konkursmassa, *jur.* Se Konkursbo.

Konkursutredning, det förfarande, som har till uppgift att åstadkomma en rättvis fördelning af en till konkurs afträdd förmögenhet mellan de därtill berättigade borgenärerna. Denna utredning är öfverlämnad åt borgenärerna själfva, dock under kontroll af en "rättens ombudsman". Till grund för densamma måste ligga en pålitlig uppgift om boets tillgångar och skulder. En sådan ges genom den bouppteckning, som antingen gäldenären själf eller, om han underlåter det, annan person efter rättens eller domarens förordnande upprättar. Denna bouppteckning skall gäldenären vid ett af rätten eller domaren utsatt förhör med ed bekräfta. Till detta förhör kallas de närmast boende af de i bouppteckningen upptagne borgenärerna för att utse en eller flera förtroendemän, "gode män", att taga boet om händer, likasom "rättens ombudsman" då äfven förordnas. Gode männen böra granska boets tillstånd och afgifva berättelse om anledningen till gäldenärens obestånd, söka till konkursboet återvinna, hvad obehörigen frångått detsamma och på allt sätt förbereda dess utre-

dande. Definitivt kan utredningen börja först med inställelsedagen, emedan först då borgenärerna anmäla de fordringar, för hvilka de i konkursen äska utdelning. De anmälda fordringsanspråken granskas därefter af borgenärerna, och möjligen uppstående tvister prövas af rätten. Å inställelsedagen utses af borgenärerna "sysslomän", hvilka nu i gode männens ställe öfvertaga boets förvaltning och realisation, enligt de närmare föreskrifter borgenärerna ega att meddela dem. Sedan genom realisation af tillgångar medel influtit i boet, verkställes utdelning. Borgenärer, som ega förmånsrätt, kunna erhålla utdelning, innan sådan verkställes till öfriga, s. k. oprioriterade borgenärer. Bland dessa eger utdelning rum, först sedan tiden för granskning af de inkomna bevakningarna gått till ända och medel influtit till så stort belopp, att en utdelning af 5 proc. af fordringarna kan ega rum. Sysslomännen upprätta då ett *utdelningsförslag*, hvilket kan klandras af borgenär genom anmälan till rätten, men som, därest det lämnas oklandradt eller fastställes af rätten, lägges till grund för alla kommande utdelningar i konkursen. Borgenär, som icke å inställelsedagen anmält sin fordran, kan genom efterbevakning bereda sig rätt till full utdelning ur de tillgångar, hvilka icke upptagits i tidigare utdelningsförslag. Då alla tillgångar influtit, verkställes slututdelning, i sammanhang hvarmed redovisning för boets förvaltning lämnas och framlägges för borgenärerna till granskning. Vill borgenär klandra förvaltningen, skall detta ske genom stämning till rätten. Sedan den för slututdelningen bestämda dagen tilländagått, anses konkursen afslutad, hvarom gäldenären eger undfå bevis. I. Afz.

Konkussionsrör (af lat. *concu'ssio*, skakning). Se Brandrör.

Konkvistadorer [-dårer]. Se Conquistadores.

Konkylier (af grek. *kongchy'lion*, snäckskal) kallas de kalkskal, som förekomma hos större delen af blötdjuren (se d. o.). Enär dessa kalkskal äro de lättast iakttagbara och oftast bevarade delarna af blötdjuren, har man stundom kallat läran om blötdjuren helt enkelt konkyliologi (konkologi) och benämnt konkyliolög den, som sysselsätter sig med studiet af dem. Konkyliologi betyder dock egentligen endast läran om blötdjurens skal. B. L—n.*

Konkyliolög, Konkyliologi. Se Konkylier.

Konnektēra (af lat. *conne'ctere*, sammanbinda), sammanknyta, förena. — Konnexiv, adj., förbindande. Jfr Konnexion.

Konnektiv l. Connektiv (se Konnektera) l. Knappband, *bot.* Se Ståndare.

Konnetābel (fr. *connétable*, af mlat. *comes stabuli* l. *constabularius*), en från romerska kejsardömets tid stammande, i Frankrike redan under merovingerna använd titel på konungens eller en fransk feodalherres förnämsta hoffunktionär (eg. stallmästare). På karolingernas tid hade konnetabeln ett högt betrodt militärt ämbete med "marskalkar" under sig, och under kapetingerna var han en af Frankrikes främste dignitärer. 1191, när seneschalkämbetet afskaffades, blef han arméns högste befälhafvare och fick sedermera sig tilldelad en mängd privilegier och prerogativ, så att han slutligen blef landets främste näst konungen. I krigstid var han arméns högste befälhafvare med oinskränkt makt, äfven om konungen var närvarande, och i fredstid dennes främste rådgifvare i krigsärenden samt skiljedomare i tvister inom hofvet. De berömdaste konnetablarna äro Gaucher de Châtillon (1302—27), Bertrand Du Guesclin (1370—80), Olivier IV de Clisson (1380—92), Charles de Bourbon (1515—38), Anne de Montmorency (1538—93), Henri I:er de Montmorency (1593—1621), Charles d'Albert de Luynes (1621—22) och François de Bonne de Lesdiguières (1622—26). Efter den sistnämndes död afskaffades ämbetet i jan. 1627. — Napoleon I, som bourbonerna, när de en tid trodde på hans vilja att återupprätta konungadömet, erbjudit konnetabelsämbetet, gaf 1804 sin broder Ludvig titeln af storkonnetabel (fr. *grand-connétable*) och Berthier den af vicekonnetabel (fr. *vice-connétable*). Vid restaurationen upphäfdes dessa värdigheter. E. A—t.

Konnexiōn (lat. *cönne'xio*), samband, sammanhang. Jfr Konnektera.

Konnexiv. Se Konnektera.

Konning, Nils. Se König, Nils.

Konnus kanal. Se Finland, sp. 293.

Konnässans [-sa'ns]. Se Connaissance.

Konnässör. Se Connaissance.

Konodo'nter (af grek. *kōnos*, kägla, och *odūs*, tand), *paleont.*, ett namn, som af ryske geologen Pander gafs åt små glänsande, kägellika, mer eller mindre böjda kroppar, som ymnigt förekomma i Rysslands undersiluriska lager. Pander ansåg dem vara tänder af broskfiskar. Denna åsikt har emellertid blifvit tämligen allmänt bestridd, dels emedan säkra lämningar af fiskar upptäckts först i vida yngre lager, dels därför att konodonternas form i vissa afseenden afviker från den hos broskfiskarnas tänder vanliga. Konodonterna anses numera för "käkar" af maskar (annelider), sedan man konstaterat öfverensstämmelsen emellan dessas och konodonternas mikroskopiska struktur. G. L. (A. Hng.)

Konoīd (af grek. *kōnos*, kägla, och *ēi'dos*, form), *mat.*, en figur, som begränsas af en konoidisk yta (se nedan); ofta förstår man dock med konoid just denna yta. Inom den grekiska geometrien förstod man med konoid en figur, som uppkommer, då en parabel eller hyperbel vrider sig kring en axel. Den förste, som undersökte detta slag af figurer, var Archimedes. — Konoīdisk yta, *mat.* Om en rät linje glider på en gång utefter en kurva och på en rät linje, som icke ligger i denna kurvas plan, samt därunder städse förblir parallell med ett gifvet plan, så beskrifver den under sin rörelse en yta, som kallas konoidisk yta. Kurvan kallas *direktris*, den gifna räta linjen *axel*, planet *dirigerande plan* och den rörliga räta linjen *generatris* till den konoidiska ytan. Direktrisen kan äfven vara en rät linje; i detta fall blir konoiden en hyperbolisk paraboloid (se d. o.). De konoidiska ytorna ega en viss likhet med de koniska, men där de senare ha en spets, ha de förra i stället en kant. (I. F.)

Konoīdisk yta. Se Konoid.

Ko'non (grek. *Kónων*, lat. *Cōnon*), forngrekisk fältherre, hvilken under den senare delen af peloponnesiska kriget (från 413 f. Kr.) vid flera tillfällen förde befälet på Atens flottor. År 407 efterträdde han Alkibiades som öfverbefälhafvare, men blef följande året af spartanerna under Kallikratidas slagen och innesluten vid Mytilene, ur hvilket trångmål

han dock räddades genom sina medfältherrars seger vid Arginusiska öarna. Då den attiska flottan öfverrumplades af Lysandros vid Aigospotamoi (405), lyckades K. rädda åtta skepp och sökte med dessa en tillflykt hos Euagoras, Cyperns härskare. Där kvarstannade han i åtta år och inledde underhandlingar med det persiska hofvet. På den persiske satrapen Farnabazos' rekommendation erhöll han 396 storkonungens uppdrag att vid kusterna af Cilicien uppsätta och inöfva en flotta, afsedd att användas mot spartanerna. Han angrep och slog den spartanska flottan under Peisandros vid Knidos (394). Därmed var Spartas öfvermakt på hafvet bruten och första steget taget till genomförande af den plan, som länge föresväfvat K., återupprättandet af Atens sjöherravälde. Han seglade omkring till de grekiska städerna på Asiens kust och Arkipelagens öar, öfverallt förjagande de spartanska besättningarna och återupprättande den demokratiska författningen. Därefter styrdes kosan mot Peloponnesos, hvars kuster härjades, och slutligen till Aten, där K. hälsades af sina medborgares jubel och med tillhjälp af persiska penningar skyndsamt iståndsatte de raserade fästningsverken. Då spartanerna, uppskrämda af dessa framgångar, genom sitt ombud Antalkidas tillbjödo perserkonungen en för Grekland skymflig och ofördelaktig fred, afsände atenarna K. för att bevaka sina intressen, men denne blef af den persiske ståthållaren Tiribazos tillfångatagen i Sardes under förevändning, att han motverkat konungens intressen. Han synes ha undkommit och ånyo sökt en fristad hos sin vän Euagoras på Cypern. Hans lefnadslopp är tecknadt af Cornelius Nepos. A. M. A.

Konopischt [kå-], by och slott. Se Beneschau.

Konopnicka [kånåpni'tska], Marya, polsk författarinna, f. 1846, d. i okt. 1910, dotter till en ämbetsman Wasiłowski i Suwałki, gift 1862 med Jarosławow Konopnicki, med hvilken hon vistades i Tyskland 1863—64, uppsökte 1875 för hälsans vårdande Karpaterna, som väckte hennes poetiska hänförelse (diktcykeln *W górach*, På bergen) och på samma gång stärkte hennes kärlek till det polska landtlifvet. Ursprungligen påverkad af Słowacki, arbetade hon sig fram till enkel, kraftig klarhet med mästerlig behandling af den poetiska formen och fick genom sina många diktsamlingar samma betydelse i den polska poesien som hennes ungdomsvänninna Orzeszko på prosa, särskildt i fråga om den polska kvinnans sociala ställning. På de första diktsamlingarna "W. górach" och *Obrazki* (Miniatyrbilder) följde 1883 en ny serie *Poezye*, hvaribland den lilla sköna cykeln *Wieczorne pieśni* (Aftonvisor) och de landtliga idyllerna *Na fujarce* (På flöjten) och *Z łąk i pól* (Från ängar och fält). Den tredje serien (1887) innehåller *Fresky i Fragmenty* (med bibliska och historiska motiv) samt öfversättningar af Vrchlický; den fjärde (1896) blandade dikter. Sedermera ha utkommit *Damnata* (1900) och täcka visor för barn. En frukt af en studieresa till Grekland och Italien voro diktsamlingarna *Hellenica* och *Italia* samt *Drobiazgi z podróżnej teki* (1901—03) med utmärkta stämningsbilder från Södern. Hennes största poetiska alster är den väldiga hjältedikten *Pan Balcer w Brasylii* på ottave rime (publicerad i "Biblioteka Warszawska", 1892—1909), en gripande skildring af polska emigranters lidanden i Brasilien och lyckliga hemkomst, full af religiös-patriotiskt patos i folklig stil och rik på vackra naturmålningar af oceanen och urskogen. Äfven i novellform visade K. vackra prof på sin fina konstnärlighet, buren af religiös värme och social medkänsla för de fattige: *Na drodze* (På vägen, 1893), *Nowele* (1897), *Ludzie i rzeczy* (Människor och ting, 1898). Dessutom skref hon åtskilliga litterära studier, såsom öfver Mickiewicz och Sienkiewicz' "Korsriddarna", präglade af fint förstående och glödande hänförelse. Hennes 1880 utgifna dramatiska försök *Z przeszłości* (Från det förflutna, skildrande en frimodig bondkvinnas olycksöde) väckte mycken ovilja i klerikala och konservativa kretsar. Efter 1884 redigerade hon kvinnotidskriften "Świt" i Warschau. Vid hennes 25-åriga författarjubileum 1902 begynte utgifningen af en samlad upplaga af hennes skrifter; genom nationalsubskription inköptes en landtgård åt henne, och hon hedrades med en festskrift "Hołd Maryi Konopnickiej". I "Stockholms dagblad" 1910, n:r 81, finnas några stycken af K:s dikter öfversatta. A.—d J.

Konosköp (af grek. *kônos*, kägla, och *skopéin*, se), *fys.*, ett polarisationsmikroskop, som är anordnadt för objektets undersökning i konvergent ljus. Ljusstrålarnas konvergens åstadkommes genom särskilda linser eller linssystem. D. S—t.

Konosseme'nt (fr. *connoissement*, *connaissement*, it. *conoscimento*, af lat. *cognoscere*, lära känna), *sjör.*, ett af fartygsbefälhafvare eller annan å hans vägnar utgifvet erkännande om mottagandet af varor, som med fartyget skola befordras till annan ort, med förbindelse för befälhafvaren att i bestämmelseorten till den angifne lastemottagaren aflämna varorna. Konossementet kan ställas till viss man eller till innehafvaren. Är det ställdt till viss man, må det genom endossement öfverlåtas, såsom vore det ställdt till order, därest icke genom förbehåll i texten öfverlåtelse blifvit förbjuden. Det är alltså formellt likställdt med växel. — Konossementet afslöser befraktningsaftalet (certepartiet) och grundlägger ett nytt rättsförhållande mellan befälhafvaren och rederiet å ena sidan, lastemottagaren å den andra; dock må i konossementet hänvisning ske till certepartiet. Konossementets uppgift är att förmedla omsättningen af varor, medan de ännu äro under transport; det skall träda i varans ställe, det skall kunna säljas och belånas så som själfva varan. I förhållande till den enligt konossementet behörige lastemottagaren ansvarar befälhafvaren för riktigheten af konossementets uppgifter om varans mängd och beskaffenhet; han kan icke, om varan befinnes icke vara sådan, som konossementet anger, invända, att den vid inlastningen var sådan, som den aflämnas — han ansvarar "non quia recepit, sed quia scripsit" ("icke för hvad han mottagit, utan för hvad han skrifvit"). Det är väsentligen häri konossementet skiljer sig från fraktsedeln. Endast

om befälhafvaren gitter visa omständigheter, som ge vid handen, att godset under resan minskats eller skadats genom sjöolycka eller på grund af dess egen beskaffenhet att lätt fördärfvas eller på grund af bristfällig inpackning, är han fri från ansvarighet, i sistnämnda fall dock endast om han i konossementet gjort anmärkning om förhållandet, såvida detta vid inlastningen kunnat tydligen skönjas. Denna af hänsyn till lastemottagarens intresse påkallade stränghet i befälhafvarens och rederiets ansvarighet kan emellertid inskränkas genom förbehåll (konossementsklausuler, se d. o.). — Äfven såtillvida är konossementet grundläggande för rättsförhållandet mellan lastemottagaren och befälhafvaren, att den senare icke kan mot den förre göra gällande transaktioner, som han ingått med aflastaren, eller fordringsanspråk mot denne, t. ex. för frakt eller öfverliggedagsersättning, med mindre anteckning därom skett å konossementet. Dessa i hela den handelsidkande världen antagna grundsatser medföra, att varuomsättningen kan med full trygghet ske genom konossementet, ty detta ”representerar varan”. Denna omsättning befordras ytterligare därigenom, att på konossementet tillämpas reglerna om orderpapper, så att en formellt behörig innehafvare af konossement eger utbekomma varan, äfven om den, som till honom öfverlät det, i själfva verket icke egde rätt att förfoga däröfver. Endast såtillvida lider regeln, att med konossementet själfva varan anses öfverlämnad, ett undantag, som under vissa förhållanden medgifves *stoppningsrätt* (se d. o.) eller rätt för säljare att innehålla ännu icke till lastemottagaren lossad last. — Liksom växeln utställes konossementet vanligen i flera exemplar, hvilka alla måste vara lika lydande. Därigenom har man velat bereda konossementsomsättningen flera fördelar, såsom att de olika exemplaren kunna på olika vägar öfversändas till lastemottagaren, eller att ett exemplar, utan öfverlåtelse, kan sändas till en köpare, ett annat, med öfverlåtelse, till en mellanhand för att utlämnas mot accept å den för köpeskillingen dragna växeln. Emellertid medför detta förhållande, att konflikt kan uppstå mellan flera innehafvare af konossement, hvilka samtidigt påyrka lastens utlämnande; denna konflikt eger befälhafvaren icke lösa, utan åligger det honom i sådant fall att upplägga lasten för vederbörandes räkning. I vanliga fall måste företrädet mellan pretendenterna bestämmas så, att innehafvaren af det exemplar, hvilket öfverlåtaren först lämnat från sig, eger rätt till varan; endast om förutsättningarna för stoppningsrätt föreligga, blir förhållandet ett annat. För att emellertid göra en undersökning om, hvilket exemplar först utlämnats, obehöflig medger Sjölagen numrering af de särskilda exemplaren; har detta skett, bestämmes företrädet efter nummerordning, så att åt lägre nummer ges företräde framför ett högre. Har, när innehafvare af ett exemplar, som efter nyss angifna regler skulle ge företräde, anmäler sig, lossning redan skett till annan behörig innehafvare af konossementet, eger denne behålla, hvad han bekommit, såvida han var i god tro.

Konossementet afser transport af gods från ort till annan med ett visst fartyg; skall godset från bestämmelseorten befordras vidare, erfordras ett nytt fraktaftal. Under senare årtionden har emellertid vid styckegodsbefraktning utvecklat sig den sedvana, att transporten i sin helhet verkställes på grund af ett i lastningsorten utfärdadt konossement, hvilket sålunda afser äfven annat fartyg, måhända äfven andra transportmedel, men enligt hvilket godset skall i den slutliga bestämmelseorten aflämnas till den angifne lastemottagaren. Med afseende å dylika s. k. genomgående konossement inträda väsentliga modifikationer i de för konossement i allmänhet gällande regler, och deras användning har framkallat tvistefrågor, hvilka ännu icke i den sjörättsliga lagstiftningen erhållit någon lösning. I. Afz.

Konossementsklausuler, *sjör.*, förbehåll, hvarigenom befälhafvaren i ett eller annat afseende fritager sig från den stränga ansvarighet, som eljest skolat åligga honom enligt konossementet (se d. o.). Huruvida det bör tillåtas befälhafvaren att genom dylika klausuler befria sig från ansvarighet, är en under senare tid mycket omstridd fråga. Otvifvelaktigt berättigadt är ett dylikt förbehåll, när befälhafvaren icke är i tillfälle att kontrollera riktigheten af aflastarens uppgift ang. den inlastade varans myckenhet eller vikt (*”mått, vikt eller mängd obekant”*) eller att undersöka innehållet i packar, kistor eller kärl (*”innehåll obekant”*); i dylika fall ansvarar befälhafvaren icke för riktigheten af den i konossementet i sådant hänseende lämnade uppgiften. Likaså är det i sin ordning, att när vid inlastningen icke kunnat säkert utrönas, huruvida aflämnadt gods var oskadadt och behörigen beklädt, befälhafvaren genom klausulen *”fri från läck, bräck eller skada”* inskränker den ansvarighet, som eljest skulle åligga honom i förhållande till lastemottagaren. Men ofta nog användas klausuler, hvilka innebära vida längre gående begränsning af befälhafvarens och rederiets ansvarighet för godset och stundom fullständigt upphäfva denna. Särskildt å de stora traderna, som faktiskt monopoliseras af vissa rederier, kunna dessa enväldigt föreskrifva villkoren för transporten. Man har därför ifrågasatt att stadga förbud mot dessa långt gående klausuler och betaga dem laglig giltighet. De nordiska sjölagarna innehålla icke någon sådan bestämmelse. I. Afz.

Konotop [-tåp], kretsstad i ryska guv. Tjernigov, n. ö. om Kiev, vid järnvägen mellan denna stad och Kursk. 19,404 inv. (1897). Handel med landtbruksprodukter. Staden anlades af polacker 1635. (J. F. N.)

Könow [-åv], Karl Johan von, krigare, f. 2 jan. 1773 i Akkas socken i Tavastland, d. 23 juli 1855 i Helsingfors, genomgick Haapaniemi krigsskola och deltog i kriget 1788—90, hvarunder han vann löjtnantsgrad. Han deltog som kapten i 1807 års fälttåg i Pommern, men återvände därifrån vid underrättelsen, att 1808 års krig utbrutit i Finland. K. utmärkte sig vid flera tillfällen, i synnerhet vid Lappo-Storby. Efter freden (1809) förblef han i svensk krigstjänst till 1810, då han tog afsked med majors rang. Därefter återvände han till hemlandet samt blef 1812 bataljonschef vid Kuopio bataljon af andra finska jägarregementet, 1819 öfverstelöitnant och 1824 chef för Tavastehus' bataljon. 1828 tog han afsked med öfverstes rang och lefde därefter som jordbrukare. Han skildras från denna tid som en barsk herre, hvilken gärna uppehöll sig vid minnena från sitt krigarlif, drag, som man återfinner i den bild Runeberg i sitt bekanta skalde-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

tycke "Von Konow och hans korporal" i "Fänrik Ståls sägner" gifvit af honom. M. G. S.

Konōw, norsk köpmans- och ämbetsmannasläkt, nvandrade med skepparen Friedrich Ludwig K. i senare hälften af 1700-talet från Schwerin till Bergen, där handelshuset Konow & Co. 1800—40 pelade en mycket betydande roll under ledning af len ofvannämndes söner August och Wollert K. (f. 1779, d. 1839 i Venezia).

1. August K., affärsman, politiker, f. 1780 Bergen, d. 1873 i Köpenhamn, dref upp nämnda irma till en af de främsta i norskt affärslif och spe- ade 1814 en mycket framstående roll som anhän- are af självständighetspartiet. Efter att ha del- agit i decembermötet 1813 verkade han som Kristian Fredriks politiske och finansielle agent i Holland, men hans sträfvanden misslyckades. Som epresentant i det första urtima stortinget 1814 föreslog han eget konsulatväsen för Norge, och sina ynpunkter i fråga om Norges utrikespolitiska ställ- ning framhöll han äfven i stortinget 1824; han fick mellertid ingen anslutning. De senare åren af sitt if tillbragte K. i Köpenhamn.

2. Tomas K., den föregåendes broder, amiral, "den siste Eidsvoldsmannen", f. 10 okt. 1796 i Bergen, d. 10 okt. 1881 i Kristiania, blef 1813 ekundlöjtnant i marinen och ingick efter Kielfreden norsk tjänst. 1814 deltog han, 18 år gammal, som ndre representant för sjöförsvaret i riksförsamlingen Edsvold. 1817 blef han kadettofficer samt lärare matematik och navigation vid den då öppnade "söakademien" i Fredriksværn och var 1848—60 hef för Karl Johans værns örlogsvarf. Sistnämnda r befordrad till konteramiral och chef för marin- ommandot, tog han afsked 1869.

3. Karl K., den föregåendes brorson, son till fvannämnde Wollert K., affärsman, f. 20 febr. 806 i Bergen, d. där 6 nov. 1876, utbildades för handelsyrket i England, där han hade förbindelser ed högaristokratien, och etablerade sig 1832 som ffärsman i sin födelsestad. Han deltog i åratal i adens kommunala lif, var Bergens representant i tortinget 1848, 1851,, 1857 och 1858 samt med- erkade i en rad företag och samfund. Under sina ista lefnadsår var han varmt intresserad för litte- ära sysselsättningar, särskildt af religiös och reli- ionsfilosofisk art.

4. Wollert K., den föregåendes broder, rfattare, f. 16 juli 1809 i Bergen, d. 9 sept. 1881, ch 1835 doktorsgraden i Göttingen och bosatte sig 841 — efter att ha gift sig med Öhlenschlägers otter Marie Louise — på gården Stend i Fane astorat vid Bergen. Han hade dittills egnat sig t skönlitterärt författarskap, som med undantag af akespearetamat *Manfred* (1840) för länge sedan fallit glömska. Som bidrag till tidens och skandinavis- ens historia må nämnas K:s tillfälligthetsskrifter *ogle ord om Danmark* (1845), *Om partierne i stor- inget og landet* (1846), *Danmark i dets forhold til ndskland* (1849—50) och *Nutids- og fremtidsblik* 865). Hans hustru utgaf på sin höga ålderdom 902 en serie ungdomsminnen från sina föräldrars em.

5. Wollert K. ("Konow SB", d. v. s. K. från ndre Bergenhus amt"), den föregåendes son, politi- er, f. 16 aug. 1845 på gården Stend vid Bergen, blef udent 1864 och studerade några år juridik. Gripen af den inom studentvärlden väckta rörelsen för folk- upplysning, afbröt han sina studier och öppnade en folkhögskola, först i Söndhordland (Halsnö kloster), sedan på Jæderen. 1873 öfvertog han faderns gård Stend, vid hvilken drifvits betydlig kvarnindustri o. d., och har egnat sig åt omfattande verksamhet. Som inkallad suppleant inträdde han 1879 första gången i stortinget, där han 1880—88 represen- terade Söndre Bergenhus amt, men blef ej omvald, då det moderata partiet fick öfvertaget. Emellertid hade han i stortinget åtnjutit mycken sympati och haft många uppdrag sig anförtrodda (president- skapet i odelstinget sedan 1884 och i stortinget sedan 1886), och då Steens första ministär 1891 bildades, var han utsedd till minister i Stock- holm, men afslog af parlamentariska skäl anbudet. Däremot deltog han 1895—98 i tredje unions- kommitténs förhandlingar samt bildade med Blehr och Lövland den vänsterminoritet, som kräfde särskild utrikesstyrelse och diplomatisk representa- tion samt särskildt konsulatväsen för Norge. Med undantag af en kort, intermittent stortingsperiod 1898—1900 stod K. utanför stortingsarbetet ända till valen 1909; däremot deltog han i den aktiva politiken. Jämte K. Michelsen, A. Berge m. fl. bildade han sålunda vid stortingsvalen 1903 det nationella samlingspartiet, med uppgift att lösa de unionella tvistefrågorna, och efter unionsupplösnin- gen 1905 understödde han den politik, som formu- lerades som program för en ny fraktion, Det fri- sindede venstre, som i opposition mot G. Knud- sens ministär och regeringsparti, Det konsoliderede venstre, segrade vid valen hösten 1909. Som vald för Midthordlands krets, i Söndre Bergenhus amt, erhöll han säte och stämma i stortinget och fick i uppdrag att som statsminister bilda den af vänster- och högermän sammansatta ministären (1 febr. 1910). Tack vare ungdomlig vigör och arbetsförmåga, om- fattande kunskaper och klar politisk insikt har han också lyckats skapa ett starkt parlamentariskt rege- ringsparti.

6. Wollert K. ("Konow H.", d. v. s. K. från Hedemarkens amt), den föregåendes kusin, politiker, f. 24 juli 1847, juris kandidat 1872, greps liksom kusinen af folkhögskolerörelsen, men drogs snart öfver till det praktiska landtbruket. Sedan 1882 har han egt den stora gården Tjerne i Rings- aker; och här ha han och hans fint bildade hustru Ida (f. Bojsen, dotter till danske prästen F. E. Bojsen, se denne) skapat ett representativt hem med förbindelser i de ledande grundtvigianska kret- sarna i Danmark och Norge samt inom hemmans- egarklassen i Oplandene, hvilken kulturellt och poli- tiskt präglas af den från Sagatuns folkhögskola ut- bredda bildningen. Sedan 1886 har K. i stortinget representerat Hedemarkens amt med undantag af valperioden 1891—94, då han som medlem af Steens första ministär (mars 1891—maj 1893) ej blef vald, och nov. 1900—juni 1903, då han som medlem af ministärerna Steen och Blehr ej heller var stortings- man. K. har alltid tillhört ytterste vänstern som en af dess mest dugande, men därjämte mest själf- ständiga män. Som inrikesminister framlade han i stortinget 1891 den proposition, som utredde frå- gan om upprättande af särskildt konsulatväsen för Norge, och under senare delen af året uppträdde han på ett folkmöte i Skarnæs vid Kongsvinger för

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

behandling af de unionella spörsmålen på den s. k. ”Skarnæslinjen”, enligt hvilket program särskild utrikesstyrelse för Norge kunde genomföras omedelbart och utan grundlagsförändringar. I öfverensstämmelse med den sålunda uttalade meningen uppträdde han också 1905 (med J. Castberg) mot godkännande af Karlstadskonventionen. Som jordbruksminister utvecklade han på olika områden en af alla erkänd initiativrik och fruktbringande verksamhet.

7. Sten K., sonson till K. 3, orientalist, f. 17 apr. 1867 i S. Aurdal (Valdres), filologie kandidat 1891, studerade sedan indisk filologi och tog 1893 doktorsgraden i Halle. Han var några år anställd vid kungl. biblioteket i Berlin, återvände hem och var universitetsstipendiat i indisk filologi 1896—99, blef därefter docent och utnämndes 1910 till e. o. professor. Dessförinnan innehade han några år platsen som epigrafiker vid Archeological survey of India och ledde som sådan undersökningar af gamla inskrifter i hela Indien. K. har utgifvit *Norsk lommekonversationslexikon* (1890—91), *Das Sāmavidhānabrahmaṇa. Ein altindisches handbuch der zauberei* (1893), hvartill komma afhandlingar i ”Zeitschrift der deutschen morgenländischen gesellschaft”, i Kristiania videnskabsselskabs skrifter, ”Journal of the Royal asiatic society”, ”Indian antiquary” och ”Epigraphia indica”, hvaraf han redigerat bd 9 fr. o. m. h. 4 samt bd 10 h. 1. Dessutom har K. utgifvit *Rājaçekharas Karpūramañjarī* (en dram på prakrit) i ”Harvard Oriental series” och i 4 band af ”Linguistic survey of India” behandlat ett antal indiska språk, från de tibetanska dialekterna till de dravidiska. Jämte K. Fischer redigerade han 1898—99 tidskriften ”Ringeren” och utgaf det officiella verket om Norge till Parisutställningen 1900. 1—6. O. A. Ö. 7. O. A. Ö. K. F. J.

Konoye, Atsumaro, furste, japansk politiker, f. 1862, d. 1904, förvärfvade sig 1890 efter 6 års universitetsstudier i Tyskland doktorsvärdighet på afh. *Ministerverantwortlichkeit in Japan*, var 1896—1903 president i japanska pärskammaren och stiftade 1898 sällskapet *To-a-dobun-kai* (”Östasiatiska sällskapet på grundvalen af samma skriftsystem”), som sökte bekämpa Rysslands maktutvidgningsförsök i Mandschuriet och Korea och verka för japanernas förbrödring med kineser och koreaner genom att inrätta utaf japaner ledda skolor i Kina och Korea samt genom understöd åt kinesiska och koreanska studerande i Japan och utsändande af kunskapare och anordnande af politiska demonstrationer. Sällskapet upplöstes på japanska regeringens önskan i dec. 1903 under de diplomatiska förhandlingar, som föregingo krigsutbrottet mellan Ryssland och Japan. Äfven vid andra tillfällen råkade den impulsive K. i konflikt med Itos försiktigare politik. Som ordf. i styrelsen för adelsskolan i Tokyo främjade K. energiskt modern vetenskaplig och äfven fysisk uppfostran af den uppväxande generationen inom hofadeln. V. S—g.

Konrad, konung af *Jerusalem*, markgrefve af Monferrato, f. antagligen på 1140-talet, d. 28 april 1192 i Tyrus, utmärkte sig i lombardernas krig emot kejsar Fredrik I, tog därefter korset och slog 1186 utanför Konstantinopel en upprorshär samt fick af kejsar Isak Angelos prinsessan Teodoras hand. Vidare undsatte han Tyrus emot Saladin 1187 och slöt sig 1189 till korshären, som belägrade Ptolemais. 1190 äktade han Isabella, yngre dotter till konung Amalarik I af Jerusalem, på hvars krona han nu gjorde anspråk med understöd af Filip August af Frankrike, medan K:s svåger, konung Guido (af Lusignan), slöt sig till Rikard Lejonhjärta. Denne medlade i april 1192 ett aftal, som gjorde K. till konung, under det Guido erhöll Cypern, men strax därpå mördades K. af assassiner. — Jfr biografi af Ilgen (1880).

Konrad, hertigar af *Lothringen*:

1. K. den röde, frankisk grefve med stora besittningar i stiften Speier och Worms, d. 9 aug. 955, erhöll 944 af tyske konungen Otto I hertigdömet Lothringen i förläning och äktade några år senare hans dotter Liutgard. 951 åtföljde han sin svärfader till Italien och kvarlämnades 952 i Pavia som ståthållare, men ej längt därefter kom han i strid med Otto, miste sitt hertigdöme och förband sig 954 t. o. m. med magyarerna, som det året framträngde öfver Rhen. S. å. måste han dock underkasta sig konungen och stupade i slaget mot magyarerna på Lechfältet. Med K:s sonsons son Konrad uppstod (1024) hans ätt, den s. k. saliska eller frankiska, på Tysklands tron.

2. K., kejsar Henrik IV:s äldre son, f. 1074, d. 1101 i Florens, fick 1076 af sin fader Nedre Lothringen som län och kröntes 1087 till faderns efterträdare som tysk konung. Men år 1093 drogs honom påfven Urban II och markgrefvinnan Matilda af Toscana öfver till kejsarens fiender, hvarför denne 1098 lät välja sin yngre son, Henrik, till sin efterträdare.

Konrad, *romersk kejsare*. Se Konrad, tyska konungar 2.

Konrad, *tyska* konungar:

1. K. I, hertig af Franken 906, d. 23 dec. 918, valdes till konung 911, efter den tyska karolingiska ättens utgång, främst på grund af släktskap med karolingerna. Ehuru ädelmodig, tapper och understödd af biskoparna, lyckades han dock ej kufva hertigarna af Lothringen, Sachsen och Bajern, ej heller Schwaben trots två motståndares afrättning. Samtidigt härjades Tyskland af magyarerna. Själf barnlös, föreslog K. på dödsbädden med sin broder Eberhards bifall till efterträdare sin mäktigaste motståndare, hertig Henrik af Sachsen. Han ligger begrafven i Fulda. — Litt.: Stein ”Geschichte des königs K. I” (1872), och Dümmler ”Geschichte des ostfränkischen reiches”, bd III (2:a uppl. 1888).

Konrad I:s sigill.

2. K. II, kallad Saliern, tysk konung och *romersk kejsare*, grundläggaren af det frankiska eller saliska regenthuset, f. omkr. 990, d. 4 juni 1039 i Utrecht, var sonsons son af hertig Konrad den röde af Lothringen och Otto I:s dotter Liutgard och valdes 1024 till konung efter Henrik II. Klok och tapper, viljekraftig och hård, därtill rik, särskildt genom sitt gifte med Gisela af Schwaben, var han vä-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ruxen sin svåra plats. Sedan han tryggat sitt välde Tyskland, drog han 1026 till Italien, mottog i Milano lombardiska kronan och blef, efter strider ned enskilda städer, i Rom högtidligen krönt till ejsare af påfven Johannes XIX (26 mars 1027). Efter att ha befäst sin länshöghet i nedre Italien ervände han till Tyskland, där flera stormän gjort ppror. Detta stillades, rikets gränser värnades mot olen och Ungern, dock med växlande framgång, ch efter konung Rudolfs af Burgund död (1032) örenade K. detta land med Tyska riket. K. lät röna sig till Burgunds konung och öfvervann 1034 in medtäflare om Burgunds krona, Rudolfs systerson refve Odo af Champagne, som föll vid Bar-le-Duc 037. Af nya oroligheter åter kallad till Italien 1036), utfärdade han under belägringen af Milano 8 maj 1037 den ryktbara lag, "Constitutio de eudis", enligt hvilken äfven smärre, ej omedelbart nder kronan lydande län i Italien skulle gå i arf rån fader till son, från broder till broder. K. ligger egrafven i Speiers domkyrka, som han 1030 själf rundlagt. Hans mål var att göra konungamakten tark och genom stegrade inkomster oberoende af yrkan; hertigdömena Bajern och Schwaben gaf han t sin son Henrik (III), 1027 och 1038, Kärnten t en frände, biskopsdömen och abbotsstift utdelade an åt sina trogna och anhängare; mot furstarnas akt stödde han sig på undervasallerna och häfdade fven i Tyskland deras läns ärftlighet. Till Knut len store i Danmark afträdde K. Slesvig. — Litt.: resslau, "Jahrbücher des deutschen reiches unter . II." (2 bd, 1879—84); von Pflugk-Harttung, "Untersuchungen zur geschichte kaiser K:s II." 1890) och för K. 1—2: Manitius, "Deutsche geschichte unter den sächsischen und salischen kaisern" 1889).

3. K. III, den förste konungen af ätten Hohenstaufen (se d. o.), f. 1093, d. 15 febr. 1152 i Bamberg, var son af hertig Fredrik af Schwaben

Konrad III, efter hans ryttarstaty i Bambergs domkyrka (1200-talets midt).

ch kejsar Henrik IV:s dotter Agnes. Redan efter Henrik V:s död (1125) täflade K. med Lothar af uppländurg om tyska kronan och utropades 1127 till konung, kröntes 1128 i Italien med den lombardiska järnkronan samt återvände först efter ett par år till Tyskland, där hans motståndare emellertid vunnit öfvervikt. 1135 uppgaf också K. striden och erkände Lothar samt följde denne 1136 på hans andra tåg till Rom. Med Lothars död (1137) började striden om kronan på nytt. Med förbigående af Bajerns och Sachsens mäktige hertig, Henrik den stolte (af huset Welf), valdes K. 7 mars 1138 till tysk konung af det kyrkliga partiet; det skedde på formvidrigt sätt, af blott några få furstar, men K. blef dock allmänt erkänd. Då Henrik den stolte, hvars makt var konungen farlig, ej ville lämna ifrån sig ett af sina hertigdömen, förklarade K. honom dem bägge förlustig och tände så gnistan till den långvariga striden mellan welfer (guelfer) och hohenstaufer (ghibelliner), som i hög grad bidrog att hindra återupprättandet af den genom investiturstriden försvagade konungamakten. Efter Henriks död (1139) fortsatte hans broder Welf VI striden. Han blef dock slagen af K. vid Weinsberg (21 dec. 1140); men ehuru på riksdagen i Frankfurt a. M. 1142 Sachsen tillförsäkrades Henriks son, Henrik Lejonet, bar Welf fortfarande ondt i sinnet. På enträgen uppmaning af Bernhard af Clairvaux deltog K. i det andra korståget (1147—49), från hvilket han återvände med oförrättadt ärende och bruten hälsa. Welf skyndade före K. hem till Tyskland och började nya fientligheter. Han tvangs dock till fred genom det nederlag, som K:s äldre son Henrik tillfogade honom vid Flochberg (8 febr. 1150); i stället reste sig nu Henrik Lejonet. K. var förmäld med Gertrud af Sulzbach. Såväl hon som K:s son Henrik hade dött före honom. På grund af sin yngre son Fredriks barndom bestämde K. till efterträdare sin brorson Fredrik (sedermera kejsar Fredrik Barbarossa). — Litt.: Jaffé, "Geschichte des deutschen reiches unter K. III." (1845), och Bernhardi, "Jahrbücher des deutschen reiches under K. III." (2 bd, 1883).

4. K. IV, f. 25 (27?) april 1228 i Andria i Apulien, d. 21 maj 1254 i Lavello nära Melfi, var son af kejsar Fredrik II i hans andra äktenskap, med konungariket Jerusalems arftagerska Jolanta 1. Isabella af Brienne, och valdes till romersk konung 1237 efter sin upproriske broder Henriks afsättning. Först efter 1245 började han dock personligen taga del i styrelsen. Han fick att kämpa mot den 1246 till motkonung valde landtgrefven Henrik Raspe, som i aug. 1246 slog honom mellan Main och Nidda, och dennes efterträdare, Vilhelm af Holland; hjälp fann han hos städerna och hertig Otto af Bajern. Efter sin faders död (1250) öfvergaf K. striden i Tyskland för att rädda sitt arfrike Sicilien. Han drog 1251 till Italien, eröfrade jämte sin halfbroder Manfred Apulien samt intog (10 okt. 1253) äfven Neapel. Då han afled, ämnade han i spetsen för en stor här återställa sitt välde i Tyskland. Han var sedan 1 sept. 1246 förmäld med Elisabet af Bajern och efterlämnade en tvåårig son, Konradin. — Litt.: Schirrmacher, "Die letzten Hohenstaufen" (1871), och Böhmer-Ficker, "Regesta imperii", bd V:2 (1882). Jfr för K. 3—4 Jastrow och Winter, "Deutsche geschichte im zeitalter der Hohenstaufen" (2 bd, 1897—1904), för K. 2—4 Hampe, "Deutsche kaisergeschichte im zeitalter der Salier und Staufen" (1909), och för K. 1—4 Gebhardts "Handbuch der deutschen geschichte", 4:e uppl.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

af F. Hirsch m. fl. (bd I, 1909, med litteraturuppgifter). 1—4. (G. W—k.)

Konrad, tyska medeltidsskalder och prosaförfattare, bland hvilka följande äro de märkligaste:

1. K. der pfaffe, sannolikt hofkaplan hos hertig Henrik den stolte af Bajern, företog sig omkr. 1130, på begäran af hertigens gemål, kejsar Lothar II:s dotter Gertrud, att på tysk vers återgifva den gammalfranska "Chanson de Roland" (Rolandssången). Denna K:s bearbetning, senast utg. af K. Bartsch, "Das Rolandslied", 1874, är jämte en samtida Alexandersdikt äldst bland tyska öfverflyttningar af större romanska diktverk.

2. K. Fleck, troligen tillhörande en schwabisk riddarsläkt, i öfrigt med okända lefnadsöden, gjorde i början af 1200-talet en tysk bearbetning af den gammalfranska riddardikten "Flore und Blanscheflur" (utg. af E. Sommer 1846).

3. K. från Lichtenau (*Conradus Urspergensis*), prost i stiftet Ursperg i Bajern 1226—40, har gällt som författare af det viktiga historiska arbetet "Chronicon urspergense" (senast tryckt i "Monumenta Germaniæ historica" och i en därur verkställd skolupplaga af 1874), af hvilket dock endast en mindre del, behandlande tiden närmast före 1229, synes vara hans verk.

4. K. från Megenberg (*Conradus de Monte puellarum*; så uppkallad efter sin födelseort, hvarvid troligen Mainberg vid Schweinfurt åsyftas), f. omkr. 1309, d. 1374 som medlem af domkapitlet i Regensburg, en orygglig anhängare af påfvarna i deras strid med kejsarmakten, författade bl. a. några naturvetenskapliga arbeten, bland hvilka i synnerhet hans *Buch der natur* (första kända tryckår 1475; senast utg. af F. Pfeiffer, 1861, öfv. till modern tyska af H. Schulz 1897) vann stort anseende. Detta arbete, för hvilket dominikanmunken Thomas de Cantimbrés bok "De naturis rerum" ligger till grund, skrefs 1349—50 och kan anses sammanfatta tidens insikter i naturkunnighet, hvarjämte det, såsom öfver hufvud genomträngdt af gängse vidskepelser, innehåller mycket af vikt för kulturhistorien.

5. K. från Würzburg, den tyska medeltidsdiktningens alsterrikaste och i formellt afseende mest framstående författare, men tillika representant för den svulstiga förkonstling, till hvilken den tyska poesien förföll i slutet af 1200-talet. Han tillhörde en borgerlig familj i Würzburg, men fördrefs därifrån och drog omkring i sydvästra delen af Tyskland, vinnande uppehälle och ära som idkare af den bortdöende minnesången, hvars inre snäfhet hans rimfärdighet och yppiga bildflöde godt lämpade sig att öfverskyla. (K:s sånger af denna art finnas tryckta i F. H. von der Hagens "Die minnesinger", 1838, kritisk uppl. af K. Bartsch, 1870, m. fl. samlingar.) Han bosatte sig slutligen i Basel och dog där 1287. I sin skaldeverksamhet utöfver minnesångarens framstår han fördelaktigast på den poetiska berättelsens område. Hit höra dikterna *Engelhard* (utg. af M. Haupt, 1844; 2:a uppl. 1900) *Kaiser Otto* l. *Otto mit dem barte* (utg. af K. A. Hahn, 1838; äfven i "Erzählungen und schwänke", utg. af H. Lambel, 1872, 2:a uppl. 1883, i samlingen "Deutsche classiker des mittelalters") och *Der schwanenritter* (utg. af W. Grimm i "Altdeutsche wälder", 1815, och af F. Roth, 1861; äfven i K. V. Müllenhoffs "Altdeutsche sprachproben", 1864, 2:a uppl. 1871), i hvilken sång berättelsen om Lohengrin förlägges från Graalsagan till den karolingiska sagokretsen. Andra berömda dikter af K. äro *Die goldene schmiede* (utg. af W. Grimm, 1840, öfv. till modern tyska af B. Arens 1904), en lofsång till Heliga jungfruns ära, vidare de båda legenderna om påfven *Sylvester* (utg. af W. Grimm, 1841) och den helige *Alexius* (utg. af H. F. Massmann, 1843, och af M. Haupt i hans "Zeitschrift für deutsches alterthum", 1845) samt den allegoriska dikten *Der welt lohn* (utg. af F. Roth, 1843, samt i F. H. von der Hagens "Gesammtabenteuer", 1850, och H. Lambels "Erzählungen und schwänke", 1872, 2:a uppl. 1883). Mot slutet af sitt lif skref K. ett väldigt epos, som han ej hann afsluta, *Der trojanische krieg*, hvilket hufvudsakligen grundar sig på den franske trouvèren Benoît de S:te Mores dikt "La destruction de Troyes" (se Trojasagan). En annan dikt af K., *Partonopier und Meliur* (utg. af K. Bartsch, 1870), en version efter tidens smak af sagan om Amor och Psyche, förblef ock ofullbordad. 1—5. (Kj—t.)

Konrads från Würzburg bild efter en miniatyr i Manessiska handskriften.

Konrad, tysk prelat och korsfarare, d. i okt. 1200 i Riedfeld i Franken, var son till pfalzgrefve Otto af Wittelsbach och blef 1161 ärkebiskop i Mainz. Då hans försök att förmå kejsar Fredrik Barbarossa till försoning med påfven Alexander III misslyckades, öfvergaf han kejsaren och slöt sig afgjordt till Alexander. På grund däraf afsatte Fredrik honom (1165). Men af påfven utnämndes han till kardinal och valdes 1177 med kejsarens bifall till ärkebiskop af Salzburg. 1183 återfick han ärkebiskopsstiftet Mainz. Han var synnerligen verksam för Fredrik Barbarossas deltagande i det tredje korståget (1189) och deltog själf 1197—98 i ett korståg till Heliga landet. — Jfr biografi af Will (1880).

Konrad från Marburg, tysk korstågspredikant och inkvisitor, föddes i senare hälften af 1100-talet eller nära Marburg. Om hans barndom och ungdom har man sig nästan intet bekant med säkerhet; huru vida han tillhört någon munkorden, vet man icke heller. Redan under påfven Innocentius III uppträdde han (omkr. 1214) som korstågspredikant. Hans egentliga historia börjar dock med hans vistelse vid landtgrefven af Hessen och Thüringen Ludvig IV:s (1216—27) hof i egenskap af dennes rådgifvare och hans gemåls, landtgrefvinnan Elisabets, biktfader. I denna sin ställning utöfvade han ett välgörande inflytande på hofvet och Ludvigs regering. Efter Ludvigs död fortfor K. att vara hans gemåls biktfader, och han marterade då sitt biktbarn både till själ och kropp med en stränghet, som kan kallas grymhet, för att ödmjuka henne och fullkomna henne i helig världsförsakelse. Vid hennes död (1231) utverkade han af påfven Gregorius IX hennes helgonförklaring. Den fanatiska grymhet K. lagt i dagen som den hel. Elisabets biktfader visade han i ännu högre grad som tysk "visitator och inkvisitor", hvartill han af nyssnämnde påfve utnämndes 1232. G.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

nom ett par påfliga bref begåfvad med nästan absolut makt, rasade han mot "kättare" af alla slag, i synnerhet mot katarer och valdenser, som slagit sig ned i Tyskland. Efter korta förhör följde halshuggning eller bål. För att hämma denna ofta godtyckliga framfart sammankallades en stor församling af furstar och biskopar till Mainz 1233. På resan därifrån till Marburg mördades K. 30 juli 1233. Hans ben nedsattes i den hel. Elisabets kapell. J. P.

Konradin (it. *Corradino*), konung af *Jerusalem* och *Sicilien*, hertig af Schwaben, den siste hohenstaufern (frånsedt kejsar Fredrik II:s son Enzio, d. 1272), f. 25 mars 1252 i Wolfstein vid Landshut, d. 29 okt. 1268 i Neapel, hette eg. Konrad och var son till Konrad IV, konung af Tyskland och Sicilien (d. 1254). Då hans faders halfbroder, Manfred, som tagit konungariket Sicilien i besittning, stupat i slaget vid Benevento, 1266, och hans motståndare Karl af Anjou af påfven krönts som konung af Sicilien, drog Konradin med en här och sin vän Fredrik af Baden hösten 1267 öfver Alperna. Ehuru bannlyst af påfven och öfvergifven af flera anhängare, vann han på sin sida öfre Italiens städer och mottogs i Rom under jubel, men blef på grund af sin oförsiktighet slagen af Karl af Anjou vid Tagliacozzo l. Scurcola i Abruzzo 23 aug. 1268. K. flydde, men greps i början af sept. s. å. jämte Fredrik af Baden, hvarpå båda afrättades. Sin handske sände K. till Peter af Aragonien, närmaste arftagaren till hans anspråk på Siciliens krona, som också 1282 kom i besittning af Sicilien, sedan den s. k. sicilianska aftonsången s. å. gjort slut på fransmännens välde. K., hvilken enligt krönikan var vacker som Absalon, begrafven i Neapel i klosterkyrkan Santa Maria del Carmine, där hans af Thorvaldsen modellerade marmorstaty uppställdes 1847. Hans sorgliga öde har lämnat stoff till flera dramatiska arbeten. — Litt.: Schirrmacher, "Die letzten Hohenstaufen" (1871), del Giudice, "Il giudizio e la condanna di Corradino" (1876), Hampe, "Geschichte K:s von Hohenstaufen" (1894), och Miller, "K. von Hohenstaufen" (1897). (G. W—k.)

Konradsberg, hospital. Se Stockholms hospital.

Konrad von Hostaden [-fånn-]. Hochstaden, -fve, ärkebiskop af Köln 1238, d. 28 sept. 1261, ofte blodiga fejder med sina grannfurstar samt med staden Köln och gjorde 1241, jämte ärkebiskop Sigfrid i Mainz, formligt uppror mot kejsar Fredrik II. 1242 togs han till fånga af grefve Vilhelm IV af Jülich, som frigafs efter 9 månader, deltog 1246 i valet af landtgrefven Henrik Raspe af Thüringen till tysk konung i Fredriks ställe och understödde efter Henriks död (1247) valet af grefve Vilhelm af Holland, hvilken han krönte i Aachen 1 nov. 1248, men från 1254 motarbetade. Efter Vilhelms död 1256) krönte han grefve Rikard af Cornwallis 17 maj 1257. Under K:s tid började den berömda Kölndomen byggas (1248). — Jfr biografi af Carmans 1880).

Konrad von Jungingen [-fånn-]. Se Jungingen.

Konre'ktor (af lat. *con*, med, och *re'ctor*, ledare), en lärartitel, som i Sverige omtalas för sista gången i Skolordningen 16 dec. 1820 och synes ha varit lika med lärare, som i skolor (lägre läroverk) undervisade jämte rektor i högsta klassen ("rektorsklassen"). Helt naturligt kom han därigenom att bli en slags vikarie för rektor. Platsen tillsattes särskildt och på samma sätt som öfriga lärarbefattningar. Titeln förekommer ännu i Tyskland i fråga om lärare vid gymnasier och "borgarskolor" samt ges vid de senare ofta åt andre läraren, om denne har vetenskaplig utbildning. J. C.

Konsakrēra (lat. *consecrāre*, af *sa'cer*, helig), inviga, helga, förklara för helig. Jfr Konsekration.

Konsangvinitēt (lat. *consanguīnitas*, af *con*, med, och *sa'nguis*, blod), blodsförvantskap (se d. o.).

Konschone'll, Koschenillinsekten, *Coccionella, zool., farm.*, benämnas i handeln de torkade hela honorna af ett slags sköldlus, *Coccus Cacti* L., som hör till fam. *Coccidæ* af underordn. Växtlöss och Halfvingarnas ordning bland insekterna. Konschonellen lefver, såsom det vetenskapliga namnet antyder, på arter af *Cactus*-familjen, särskildt på arter af släktet *Opuntia*. Hannen (1 å fig.) har nästan trådfina, 10-ledade antenner, stora utstående ögon, två hinnaktiga vingar och två svansborst, längre än kroppen. Den flyger fritt omkring och uppsöker de vinglösa honorna, som i olikhet med andra sköldlöss krypa fritt omkring på opuntiernas tjocka, bladlika stjälkar. Honans (2 å fig.) antenner äro helt korta, och mellan dem sitter en sugsnabel med 3 fina borst. Den äggrunda, segmenterade kroppen är beklädd med ett hvitaktigt, mjöllikt, fint stoft. Koschenillinsekten tillhör urspr. Mexico, där densamma användes som färgmedel redan vid spanjorernas ankomst dit (1518). Till Europa kom konschonell första gången 1526. Numera frambringas konschonell i stor skala icke blott i Mexico, utan äfven i många andra länder, där dess näringsväxter trifvas, såsom i Västindien, i Ostindien (Java) samt äfven i sydligaste Spanien (Malaga), på Malta och i Algeriet, där stora planteringar af Opuntia äro anlagda. Sedan honorna blifvit befruktade, sväller bakkroppen och fylles rikligt med ägg. Det är de äggstinna honorna, som med en fjäder afborstas från näringsväxten, dödas (i eter eller genom hetta) och torkas. Naturligtvis kvarlämnas ett visst antal honor till stammens bibehållande. Man tager vanligen tre skördar om året; den första anses vara den bästa. Man skiljer i handeln mellan svart *konschonell* (sp. *Cochinilla renegrida* eller *grana nigra*) och silfvergrå (sp. *C. jaspeada*), den förra nästan alldeles utan och den andra försedd med det nämnda hvitaktiga öfverdraget. De torkade honorna äro 3—4 mm. långa, äggrunda, under platta eller något konkava, ofvan något kullriga, tvärskrynkliga och något kantiga. De äro mycket lätta, så att 400,000 st. torkade konschonceller beräknas komma på ett kilogram. Färgen är antingen svart eller rödsvart (*grana nigra*) eller gråhvit, med rödt skimmer å upphöjningarna och hvitaktigt stoft i groparna. Lukt saknas, men smaken är skarpt sammandragande bitter. Det inre är fylldt af en kornig, mörkröd massa, som innehåller det

Coccus Cacti. *1* hanne, *2* hona (sedd från buksidan). Betydligt förstorade.

praktfulla röda färgämnet *karmin* (se d. o.). Konschonellen — egentligen den gråhvita — förfalskas genom bepudring med blyhvitt, kolsyrad baryt o. d., som ökar vikten. Inom medicinen spelade konschonellen (*Coccionella* i farmakopéerna) fordom en viss roll som krampstillande. — Innan den mexikanska konschonellen blef bekant, begagnades som färgmedel europeisk konschonell af *Porphyrophora polonica*, en koschenillinsekt, stor och rund som ett större knappnålshufvud, hvilken träffas på rötterna af *Hypericum* och *Scleranthus* i mellersta Europa. Den förekommer alltid sparsamt och är därför äfven mycket dyr. O. T. S.*

Konsekratiön (lat. *consecrātio*, invigning) nyttjas i det kyrkliga språket om kyrkors samt kyrkliga redskaps och föremåls invigning, äfvensom om biskopars och prästers ordination (se d. o.), men har dock blifvit nästan uteslutande den tekniska termen för brödets och vinets invigning vid nattvardsfirandet. I de katolska såväl som i de protestantiska kyrkorna sker nattvardselementens konsekration genom prästens uppläsning af instiftelseorden till nattvarden, hufvudsakligen enligt deras ordalydelse i 1 Kor. 11: 23—25. J. P.

Konsekrationskors, bilden af ett fyr-ekrigt hjul (symbol för solen, sedermera för de kristnes Gud), hvilket tecken under medeltiden målades på insidan af en kyrkas väggar för att vid densammas invigning helga den. (Se O. Montelius' uppsats "Hjulet som en religiös sinnebild", i "Nordisk tidskrift", 1901.)

Konsekutiv (af lat. *co'nsequi*, följa), som antyder, innehåller eller är en följd. — Konsekutiv bisats l. konsekutivsats, *gramm.*, följdsats, kallas en sådan bisats (subordinerad sats), som innehåller en följd af hufvudsatsens handling, t. ex. han gick så sakta, *att jag lätt hann upp honom*. Den konsekutiva bisatsen har sin naturliga plats efter hufvudsatsen och inledes med *att* i egenskap af konsekutiv konjunktion. Mot detta *att* svarar i hufvudsatsen *så* eller ett annat determinativ som korrelat, eller också står *så* närmast före *att*, t. ex. det blef fullkomlig stiltje, *så* (*att*) *vi måste taga till årorna* o. s. v. *Så* kan upprepas före *att* eller, mindre dock i skrift än i samtalsspråket, ersätta detta, t. ex. haren sprang med sådan fart, *så att jag ej hann skjuta* (*så jag ej hann skjuta*); det går så illa, *att* (l. *så att* l. *så*) *jag är alldeles utledsen*.

Konsekutiva tal, *mat.*, tal, som omedelbart följa hvarandra i talserien. I. F.

Konsekutiv konjunktion. Se Konsekutiv.

Konsekutivsats. Se Konsekutiv.

Konsekve'ns (af lat. *co'nsequi*, följa), följd, följdriktighet, tankesammanhang, fasthet i grundsatser, i allmänhet den egenskapen hos människans tänkande och handlande att framgå af vissa bestämda grundsatser, hvilka genomföras så långt, som deras egen natur tillåter och fordrar. Motsatsen, särskildt då fråga är om handlingssättet, benämnes *godtycke* eller *nyck*. Konsekvensen i och för sig innebär en fullkomlighet hos verksamheten, ehuru dennas värde i första rummet beror på beskaffenheten af den grundsats, som genomföres. Människan kan vara konsekvent både i sina sanna resonemang och i sina förvillelser, både i godt och i ondt. Genomför människan en viss (lägre), i många afseenden berättigad grundsats inom områden, där den ej eger tillämplighet, uppkomma *ensidighet* och konsekvensmakeri. Detta är att sätta det lägre i det högres ställe och har ti följd flera betänkliga missriktningar. Ofta kan e sådant tillvägagående stranda på det konkreta lifve kraf; lifvet kan korrigera läran, ofta utan att ma själf märker det. Lifvets konsekvens är den följ riktighet och regelbundenhet i människans verksam het, som framgå mer af sammanhanget inom d omedvetna hos människan och inom den värld, i hvi ken hon lefver, än af hennes fullt medvetna och g nomtänkta grundsatser. — Logisk konsekvens sammanhanget mellan grund och följd i logisk b märkelse. Ett bevis eller en slutledning har denn egenskap, när demonstrandum eller slutsatsen en tankelagarna verkligen följer af premisserna, dess må vara sanna eller falska. Exempel på motsatse erbjuda de vanliga felsluten (se Bevis, Fe slut och Slutledning). — Konsekve'n följdriktig, som handlar följdriktigt, fast i grund satser. L. H. A.

Konse'lj (fr. *conseil*, eng. *council*, af lat. *consi lium*, öfverläggning, rådsförsamling), sammanträ af en statschefs rådgifvare för öfverläggning om reg ringsärenden. Konselj hålles antingen i närvaro statschefen eller i vissa länder äfven under presidiu af en särskildt förordnad ordförande. Se Kab nett, Konseljpresident, Minister, M nisterråd och Statsråd. (S. E

Konseljpreside'nt (se Konselj) kallas i vis konstitutionella stater, särskildt sådana af parlamen tarisk typ, den förnämste af statschefens rådgifva eller kabinettets (se Kabinett) främste ledamo Det är konseljpresidenten, som utser sina kolleg inom konseljen l. ministären ("bildar kabinettet" det är hans politiska åsikter, som regeringen i d stora hela skall uttrycka, och ministären benämn efter honom, t. ex. Ferrys ministär. Konseljpreside ten kan i en del länder i st. f. statschefen preside i konseljen. Hvarken ordet konseljpresident eller mot dennes ämbete svarande befattning förekomm i svensk eller norsk statsrätt, men väl i danska grun lagen (jfr dess § 16). I Sverige (efter 1876) och Norge (efter 1905) motsvaras dock konseljpreside tens ämbete i viss mån af statsministerns. (S. E

Konse'ns (lat. *conse'nsus*), samtycke, bifall, t låtelse (till äktenskaps ingående o. d.). Jfr Co sensus.

Konsensualkontrakt (af lat. *conse'nsus*, samtyck samförstånd), *jur.*, kallas i romersk rätt sådana afta som grundade en obligatorisk talan (*actio*) omedelb *consensu*, d. v. s. så snart parterna ömsesidigt afg vit fullständiga viljeförklaringar, utan att härför fordrades vare sig viss form, såsom vid litteral- o verbalkontrakten, eller viss prestation, såsom vid re och innominatkontrakten. Emellertid erkände d romerska rätten ingalunda hvilka öfverenskommel som helst som konsensualkontrakt, utan blott sådan som genom sitt faktiska innehåll kunde hänföras någon af de fyra typer, som äro kända under na nen *emtio venditio* (köp), *locatio conductio* (leg *societas* (bolag), *mandatum* (uppdrag); alla and formlösa öfverenskommelser utan verkställd pres tion voro *pacta nuda* och kunde till en början göras gällande genom käromål, utan blott invän ningsvis åberopas (saknade *actio*, men ej *excepti* Efter hand utvidgades dock antalet aktionskraft aftal, ehuru de ej erkändes som verkliga konsensu kontrakt, utan betecknades som *pacta vestita* (= m

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

actio beklädda pacta). I kanonisk rätt åter härskade grundsatsen *pacta sunt servanda* (= alla öfverenskommelser böra hållas), och i anslutning härtill började skillnaden mellan pacta och kontrakt att försvinna, och därmed förvandlades i själfva verket alla formlösa öfverenskommelser till konsensualkontrakt. I modern rätt omfatta dessa äfven den kontraktstyp, som i romersk rätt kallas innominatkontrakt (se d. o.). Rld.

Konsept. Se K o n c e p t.

Konse'rt [utt. äfven kånsär; fr. *concert*, it. *concerto*, samverkan, öfverensstämmelse, eg. täflan, af lat. *concertare*, täfla]. 1. *Polit.*, enighet; fördrag. I dessa betydelser inkom ordet på 1500-talet i franskan från italienskan och fick sedan för en tid särskild användning i det diplomatiska språket (fr. *agir de concert*, i samförstånd behandla någon angelägenhet). Särskildt har ordet användts i benämningen k o n s e r t e r n a i H a a g, d. v. s. de öfverenskommelser, som 1659 ingingos i Haag mellan Europas västmakter till återställande af fred mellan Sverige och Danmark (den första 11 maj mellan Frankrike, England och Holland, uppställande Roskildefreden som grundval för den blifvande freden; den andra 14 juli mellan England och Holland, tilläggande som villkor, att Sverige skulle återlämna Trondhjem till Danmark, nedlägga sina anspråk på det af danskarna intagna Guinea och ratificera de 1656 till Hollands fördel gjorda ”elucidationerna till Elbingtraktaten”; den tredje och sista 25 juli, stadfästande den föregående). Äfven senare förekommer emellanåt uttrycket ”konsertfördrag”. Efter 1815 talas ofta om den e u r o p e i s k a k o n s e r t e n (fr. *le concert européen*), hvarmed betecknas de europeiska staterna som politiskt samhöriga och samverkande för upprätthållandet af internationellt fredstillstånd; Parisfreden 1856 förklarade sålunda formligen Turkiet delaktigt af den europeiska konsertens fördelar. I samma mån som den allmänna politiken började omspänna hela jordklotet samt Amerikas förenta stater och Japan inträdt i de erkända stormakternas krets, har uttrycket brukats alltmera sällan. — 2. *Mus.* a) Längre och offentlig musikalisk underhållning, som består enbart i utförande af tonverk varé sig i en konsertsal, en kyrka, en park o. s. v. utan att vara af scenisk (teatralisk) eller liturgisk karaktär. Man skiljer på hufvudgrupperna instrumentalkonserter och vokalkonserter samt de särskilda arterna symfoni-, kammarmusik-, orgel-, militär-, virtuoskonserter, oratorie-, romans-, manskörkonserter o. s. v. Med hänsyn till publiken talar man om abonnemangskonsert, folkkonsert m. m. — I äldre tider odlades musikutöfningen i större skala nästan blott vid furstehofven, och ej förrän inemot slutet af 1600-talet (i London) började man anordna egentliga konserter, tillgängliga mot inträdesafgift. I Stockholm gafs på Romans föranstaltande den första konserten 17.31, i Riddarhussalen, som sedan blef den förnämsta konsertlokalen där till långt inpå 1800-talet; på 1760-talet tillkommo här de af ett konsertsällskap gifna s. k. kavaljerskonserterna och sällskapet Utile dulcis konserter.) Regelmässigt konsertväsen skapades först 1725 af Philidor i Paris (le C o n c e r t s p i r i t u e l); omkr. midten af 1700-talet vidtogo virtuosernas konsertresor, körsällskapens konserter leda sitt upphof från Berlins Sing-akademie (stiftad 1792 af Fasch) och den förstämmiga manssången från Berliner liedertafel (stiftad af Zelter 1809). Bland framstående konsertinstitut må vidare erinras om Gewandhauskonserterna (se d. o.) i Leipzig, Gesellschaft der musikfreunde och Philharmonische konzerte i Wien, Museumkonserterna i Frankfurt a. M., Kristallpalatskonserterna och Philharmonic society i London, konservatoriekonserterna samt Lamoureux' och Colonnes orkestrar i Paris, kejs. ryska musiksällskapet i Petersburg, filharmoniska sällskapet i Moskva, Handel and Haydn society i Boston, Cæciliaföreningen och Musikföreningen i Köpenhamn, Musikföreningen, Filharmoniska sällskapet och Konsertföreningen i Stockholm samt Göteborgs orkesterförening. — b) Större musikstycke för soloinstrument (oftast med orkester), beräknadt på att låta den föredragande glänsa med sin virtuositet (violinkonsert, pianokonsert o. s. v.). Formen är oftast den tredelade sonaten, med af ändamålet betingade modifikationer, såsom bravurkadenser (se K a d e n s) m. m. Konsertformen fastställdes af Mozart samt fulländades och fördjupades af Beethoven. — c) Ursprungligen, i öfverensstämmelse med namnet, en kompositionsform, där flera sångstämmor eller instrument uppträdde ”täflande” som hufvudstämmor. Den äldsta arten var den vokala, eller k y r k o k o n s e r t e n (it. *concerto ecclesiastico*), en motett för sångstämmor med orgelbas, först använd af A. och G. Gabrieli (1580-talet) och fulländad genom Seb. Bachs kantater, hvilka af denne kallades ”konserter”. Den instrumentala arten kallades k a m m a r k o n s e r t (*concerto da camera*) samt instrumental k y r k o k o n s e r t (*concerto da chiesa*) och sattes af Torelli (1686) för två violiner med bas, utbildades vidare af bl. a. Corelli, Händel och Seb. Bach samt uppgick senare i den nuv. sonaten eller konserten. En utvidgad art af kammarkonserten var den s. k. *concerto grosso* (se d. o.). — K o n s e r t a ' n t benämnes ett musikstycke, hvari flera instrument omväxlande uppträda som hufvudstämmor. Jfr C o n c e r t a n d o. — K o n s e r t ē r a, gifva konsert. 1. (C. H. H.) 2. E. F—t.

Konserta'nt. Se K o n s e r t.

Konsertcittra. Se C i t t r a, sp. 360.

Konsertera. Se K o n s e r t.

Konsertetyd. Se E t y d.

Konsertföreningen i S t o c k h o l m stiftades 1902, på initiativ af T. Aulin, W. Stenhammar och J. May, med ändamål att ge konserter, hufvudsakligen egnade att höja intresset för orkestermusik, och därvid äfven bringa till utförande svensk musik, såväl äldre som yngre. Föreningens ledamöter utgöras af dess donatorer samt abonnenterna å dess ordinarie orkester- och kammarmusikkonserter. Med en orkester af 60—70 för ändamålet engagerade musiker, under dirigentskap af T. Aulin, gaf föreningen 1902—09 årligen 4—6 orkesterkonserter i Musikaliska akademien och 1902—07 årligen 2—4 folkkonserter med orkester (delvis i Katarina kyrka), de senare med kommunalt anslag från 1904 och bäggedera slagen med biträde af instrumental- och sångsolister, samt dessutom 1905—07 och 1909 ff. årligen 4 kammarmusikkonserter, exekverade af Aulinska kvartetten och W. Stenhammar. Spelåret 1909—10 anlitades Göteborgs orkesterförenings orkester, sedan T. Aulin blifvit dirigent vid densamma. Saknaden af lämpligt konserthus i Stockholm har 1910 föranledt föreningen att t. v. nedlägga sin verksamhet med undantag af kammarmusiksoaréerna.

Från 1908 har den anordnat konserter med svenskt program i Karlsruhe, Dortmund, Bielefeld, Altona och Berlin. I nära samband med Konsertföreningen står den af dess styrelse 1908 grundlagda samt med donation af tyske violinfabrikanten Beyer och violinisten professor H. Marteau stödda Franz-Berwald-stiftelsen, som har till uppgift att i tryck utge svenska tonsättares verk, främst Berwalds, och bringa dem till utförande i in- och utlandet, hvarjämte föreningen förvaltar Marteaufonden, som tillkommit för att i utlandet sprida kännedom om svensk musik. Konsertföreningens ekonomi har alltifrån början erhållit oundgängligt stöd genom årliga tillskott af musikintresserade personer. Föreningen har med nit och omsikt verkat för sitt mål och därvid uppmärksammat såväl våra mera betydande eller lofvande inhemska tonsättare som ock de berömdaste representanterna för klassiciteten, romantiken och modernismen inom utlandets tonkonst. — Ett annat slags konsertförening var den 1874—93 verkande Koncertföreningen i Köpenhamn, hvilken hade till ändamål att utföra större vokalverk med kör och orkester af helst nyare in- och utländska tonsättare samt dirigerades af O. Malling (jämte Horneman och Lange-Müller). E. F—t.

Konsertmästare (fr. *violon solo*, eng. *leader*), den medlem (ledande förste violinist) af ett kapell, som utför solopartierna och vid kapellmästarens frånvaro öfvertager dirigeringen. A. L.*

Konsertstycke, *mus.*, ensatsig konsert (se d. o. 2 b), som i formen närmar sig fri fantasi.

Konservati'sm. Se Konservativ.

Konservativ (af lat. *conservāre*, bevara, vidmakthålla), eg. tjänande till att bevara, böjd för att bevara. Inom *politiken* betecknar man (sedan början af 1800-talet) som konservativt ett af de hufvudpartier, som plåga täfla om inflytande i det moderna samhället. Som den politiska utvecklingen är mycket olika hos olika folk eller hos samma folk på olika tid, så anger detta namn icke närmare ett bestämdt program, utan endast en riktning eller syftning i förhållande till andra partier. Med konservativ menas sålunda i allmänhet den, som yrkar upprätthållandet af det bestående i statsinrättningar, lagar eller sedvänjor; detta kan innebära, att man gillar endast en långsam, gradvis verkställd fortbildning af förhandenvarande statsformer och motsätter sig alla plötsliga, mer genomgripande eller omstörtande ändringar, allt planlöst eller ensidigt experimenterande på statslifvets område, men ordet kan äfven beteckna ett ängsligt och hårdnackadt fasthållande vid utlefvade former utan hänsyn till tidens oafvisliga kraf på framåtskridande. Jfr Frikonservativa, Högern, Liberal, Radikal, Reaktionär och Socialist. — Konservati'sm, egenskapen att vara konservativ; de konservatives politiska system. (S. B.)

Konservativ behandling, *med.*, åtgärder, genom hvilka man afser att undvika en operation, amputation e. d. efter lokal skada eller sjukdom. Dessa åtgärder äro först och främst af antiseptisk, resp. aseptisk, natur, för att dymedelst förebygga inflammation och varbildning. Men dessutom kunna hit räknas kyla, stillhet, höjdt läge, lindning o. s. v. Allmänbehandling kan också spela en roll för att genomföra ett konservativt tillvägagångssätt. J. Å.

Konservativt kejsarsnitt. Se Kejsarsnitt.

Konservätor (af lat. *conservāre*, bevara), eg. vårdare; i Sverige titel på dels sådana vid naturalie samlingar anställda tjänstemän, som ha till åliggand att preparera naturföremål (såsom att skelette och uppstoppa djur, injiciera konserveringsvätsko m. m.) äfvensom att utöfva närmaste tillsyn öfv deras konservering (i utlandet är motsvarande tit preparator), dels vid konstmuseum anställ tjänsteman, som eger att biträda intendenten i fr gor af konstnärlig-teknisk art, vid besiktning konstverk och förslag till restaureringsarbeten san öfvervaka verkställandet af sådana, ombesörja re göring af konstföremål såväl som mottagandet o afsändandet af dylika m. m. Svenska tandläkarsäl skapet väljer bland sina ledamöter en konservat med uppdrag att vårda sällskapets samlingar af äld instrument, tandpreparat, afgjutningar, kranier m. I Frankrike och Belgien samt delvis i Nederländern är konservator (fr. *conservateur*) titel på dels bibli tekarier (bibliotekschefståndare), dels museiintende ter (vid såväl naturhistoriska som konstmuseer).

Konservatorium kallas en större musikskola, hva elever för ringa eller ingen kostnad erhålla unde visning och utbildning i musikens alla olika grena Namnet kommer af det italienska ordet *conservator* (af lat. *conservāre*, vårda) i betydelsen "skydd hem", "hittebarnshus", emedan de första konserv torierna voro sådana inrättningar, där barnen bl. fingo musikundervisning. Detta var förhållandet me det äldsta, 1537 i Neapel stiftade Conservatorio Santa Maria di Loreto, som 180 sammanslogs med Neapels tre andra konservatori till ett enda. Eleverna där äro delvis interne d. v. s. ha bostad och kost inom anstalten, och 7 friplatser finnas. De äldsta konservatorierna i Venez kallades *ospedali* ("hospital"). I nyare tid har It lien fått flera konservatorier, det förnämsta i Milan (stiftadt 1807). Det mest berömda bland alla ko servatorier är det i Paris, som inrättades 1784 und namn af École royale de chant et de d clamation för utbildning af operasångare, utvi gades 1793 till Institut national d musique och 1795 erhöll namnet Conserv toire. Dess direktörer ha varit Sarrette, Perne Cherubini, Auber, Thomas, Dubois och Fauré. U dervisningsgången regleras af en *comité des étud* af de förnämste professorerna, och åt utmärkt lärjungar utdelas pris, det största (*grand prix Rome*) ett resestipendium för treårig vistelse uti It lien. Detta konservatorium har filialer (*succursale* i de större provinsstäderna. En betydande musi skola i Paris är äfven den af Niedermeyer 1853 org niserade École de musique classique religieuse; denna har dock numera öfvergåns af Schola cantorum, som stiftades 1896 Vincent d'Indy m. fl. och lägger an på att utbild konstnärer, ej virtuoser. Äfven i många andra fra ska städer finnas större musikskolor. Det äldsta ko servatoriet i Tyskland och Österrike är det i Pra (1811), som meddelar ej blott musikalisk, utan äfv allmän bildning. Därnäst kommer Konservatorium der gesellschaft der musikfreunde i Wien (1817). Af Mendelssohn stift des det länge synnerligen berömda konservatoriet Leipzig (1843), hvars första lärare voro, jämte Mendelssohn, Schumann, David, Hauptmann, Richt

m. fl. De förnämsta konservatorierna i Berlin äro Sterns (1850), Kullaks (Neue akademie der tonkunst, 1855—90), som hade på en gång 1,000 lärjungar, Scharwenka-Klindworths konservatorium (1881) samt Königliche hochschule für musik, sönderfallande i en afdelning för kyrkomusik (1822), en för komposition (1833; "Akademische meisterschulen"), dessa bägge med kostnadsfri undervisning, och en för utöfvande tonkonst (1869). En statsinstitution är, liksom den sistnämnda högskolan, Akademie der tonkunst i München (från 1867). Andra konservatorier finnas i Tyskland (Köln, Dresden, Stuttgart, Würzburg, Frankfurt a. M., Hamburg, Strassburg, Karlsruhe, Wiesbaden, Düsseldorf m. fl. städer), Ungern (Budapest), Schweiz (Genève, Basel, Bern, Zürich), Belgien (de särdeles framstående statskonservatorierna i Bruxelles, från 1813, och Liège, från 1827, ett annat i Gent samt Antwerpens flamska musikskolar), Holland (Amsterdam, Haag, Rotterdam), England (London, där de anseddaste äro Royal academy of music, från 1822, och Royal college of music, från 1883, Manchester, Birmingham, Edinburgh, Dublin), Ryssland (Petersburg 1862, Moskva 1866, Warschau, Riga), Finland (Helsingfors' musikinstitut), Spanien (Madrid 1830 m. fl.), Portugal (Lissabon 1833), Grekland, Danmark (Köpenhamn 1866), Norge (Kristiania 1865) och Amerika, där på senare tiden mycken lifaktighet utvecklats på detta bildningsområde. Det i Stockholm bär först från 1867 namn af konservatorium; dess historia är f. ö. innerligt sammanvuxen med Musikaliska akademiens o. d. o.). 1909 öppnades i Lund Svdsvenska musikkonservatoriet med uppgift att meddela undervisning på den vokala och instrumentala musikens alla områden samt främja musikodlingen. Malmö musikkonservatorium inrättades 1907 af italienaren G. Tronchi och åtnjuter anslag af Malmö stad. R. Anderssons musikskola i Stockholm, öppnad som pianoinstitut 1886, drifves numera efter utvidgad plan. — Om värdet af konservatorier har mycket tvistats. Desamma kunna erbjuda företrädena af, att en omfattande musikalisk bildning jämte öfning i specialfack vid dem står att bekvämt förvärfva och att samsyndet med begåfvade kamrater sporrar samt alstrar arbetsglädje. Å andra sidan är det faktum, att öfverallt bland den oerhörda massan af konservatorieelever sämre sällan få pläga bli någonting framstående i musikalisk väg. Påhända ger detta faktum vid handen, att konservatorierna borde inskränka sig till att vara elementarskolor, närmast för statens rent praktiska behof af musikaliska yrkesidkare, organister, musikdirektörer m. fl., men uppge tanken på att vara högskolor, emedan den högre konstnärliga utbildningen (till virtuos eller tonsättare) kräfver icke lärjungundervisning, utan snarare personlig ledning af någon utmärkta privatlärare. A. L. (E. F—t.)

Konservēr (af lat. *conservāre*, bevara). 1. Genom verkan af mikroorganismer och enzymer kommer lätt en förskämning af våra såväl ur växt- som djurriket härstammande födoämnen till stånd. Dylika förruttnelseprocesser pläga förebyggas genom särskild behandling af födoämnena, s. k. konservering. Tre olika förfaringssätt äro därvidlag i bruk, såsom användning af 1) låg temperatur, 2) uttorkning, 3) antiseptiskt verkande ämnen och 4) upphettning och inläggning i lufttätt tillslutet kärl (se vidare Födoämnen, sp. 352). På något af dessa sätt behandlade födoämnen pläga kallas konserver. För namnet konserver har man dock föreslagit den mera begränsade betydelsen af födoämnen, som gjorts hållbara genom sterilisering i öfverhettad eller strömmande vattenånga och påföljande förvaring i hermetiskt tillslutet kärl af förtennt järnbleck eller glas, under det preserver skulle vara kollektivnamnet för alla födoämnen, som skyddats mot sönderdelning enligt någon af de i 1—4 omnämnda metoderna. Att ett rikligt förtärande under längre tid af konserverade födoämnen ej kan vara nyttigt för organismen torde vara tämligen säkert; huruvida man åter eger tillskrifva dylik diet sjukdomsalstrande egenskaper, huruvida man t. ex. i den har att söka grundorsaken till skörbjugg och beriberi — såsom man supponerat — är en ännu outredd fråga. — Metoden med varornas sterilisering och förvaring i hermetiska kärl uppfanns 1804 af fransmannen F. Appert (se denne) och satte Napoleon I i stånd att med konserver proviantera sina härmassor. Sedermera ha konserver i vidsträckt mån anlitats för långa sjöresor, i krig, vid fältmanövrer och för kolonialtruppers förplägning, å vetenskapliga expeditioner samt i de vanliga hushållen. Den största konservfabriken i vårt land är Sveriges förenade konservfabriker i Göteborg. Ang. den högsta i lag tillåtna blyhalten i legering för förtenning af konservburkar och i legering för lödning af dem se Giftstadga, sp. 1144. — 2. I dagligt tal benämning på färgade (grå), vanligen kupiga skyddsglasögon (se Glasögon, sp. 1300); ofta äfven benämning på svaga presbyopglas (se Presbyopi). 1. E. O. H.

Konservēra (lat. *conservāre*), bibehålla i oskadadt skick, bevara, vidmakthålla (under 1600- och 1700-talen sades en präst konservera huset, när han gifte sig med sin företrädares änka eller dotter). 1. *Konstt.* Konservering af byggnader och konstminnen i st. f. "restaurering" är ett jämförelsevis modernt begrepp, framkalladt af reaktionen mot en för långt drifven restaureringsifver och af det växande kravet på dokumentarisk äkthet hos de historiska monumenten. Under det att en restaurering i egentlig mening afser att återgifva en byggnad eller ett föremål det utseende, som för tillfället anses ha varit dess ursprungliga, äfven om därvid byggnaden eller föremålet skulle behöfva till större delen nygöras, så afser en konservering att i möjligaste mån bibehålla dess nuvarande bestånd så äkta och orördt som möjligt samt att genom användande af olika medel afläsna eller motverka de faror, som af olika anledningar kunna hota dess bestånd. Restaureringen förutsätter, att den utförandes åsikter om föremålets ursprungliga utseende äro absolut riktiga, ty genom restaureringen utplånas ofta alla möjligheter till förnyad pröfning. Konserveringen åter lämnar möjlighet till förnyad pröfning när som helst. Det är därför naturligt, att konserveringsprincipen såsom motsats till restaurering ursprungligen framdrifvits af forskarna på konst- och kulturhistoriens områden. Men äfven genom rent konstnärliga fördelar har denna riktning vunnit allt större tillslutning. Genom dess tillämpning bevaras ju mycket af den patina och stämning, som förlänar en gammal byggnad eller ett antikt föremål dess charme.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

På *byggnader* kan konserveringsprincipen knappast tillämpas i hela sin stränghet annat än i fråga om s. k. döda byggnader, d. v. s. ruiner, ödekyrkor m. m. Lefvande byggnader, d. v. s. sådana, som fortfarande tjäna bestämda, praktiska ändamål, tarfva oftast genom sin bestämmelse vissa modifikationer. Vid konservering af byggnader gäller det hufvudsakligen att hålla grunden tillräckligt stark och frostfri samt att skydda öfver jorden befintliga delar mot förstörelse genom fukt och frost, hvilket vid ruiner kan möta stora svårigheter. Murarna måste förses med någon betäckning, hvartill användts cement (i allmänhet olämpligt), stenhällar, grästorf m. m. Vidare fordras aflopp för vattnet från marken inom och närmast kring ruinen; växtligheten på och inom murarna måste hållas inom vissa gränser, för att ej rötterna skola spränga sönder murverket. För att hindra ras måste stundom vissa murpartier kompletteras, hvilket i sådana fall är att anse som konservering, ej restaurering. De mest omfattande ruinkonserveringarna i Sverige äro att finna i Visby (ringmuren, kyrkoruinerna).

Målningar äro ofta föremål för konserveringsarbeten. Gäller det å väggar och hvalf utförda fresker eller kalkmålningar, består arbetet oftast i ett försiktigt aflägsnande af eventuella öfverkalkningar o. d. För målningarnas konservering fordras, att muren, hvarpå målningen är anbragt, skyddas mot fuktighet samt mot uppsugande af salter o. d. ur jorden. Där putsen lossnat från muren, kan den fästas genom insprutning af tunn gipslösning e. d. bakom densamma. Själfva ytan kan i undantagsfall behöfva skyddas genom att öfverdragas med en tunn bindande hinna, som kan åstadkommas på olika sätt. — Oljemålningar kunna vara i behof af konservering dels genom själfva färglagrets behandling och uppmjukning, så att det icke blir uttorkadt, glanslöst och sprickigt, dels genom behandling af underlaget. Är detta duk, kan den behöfva förstärkas (genom uppfodring på ny väf bakom den gamla) eller ersättas h. o. h. genom s. k. rentoalering (se d. o.). Träpannåer kunna lätt slå sig eller spricka. Detta kan man hjälpa genom att fästa upp dem på ett slags rutverk af starkt trä, som tillåter träets rörelser i vissa riktningar, men håller det plant. Är pannåen af tjockt trä, kan man såga från det öfverflödiga träet och fästa den tunna målade skifvan på liknande rutverk. — Är målningen utförd på kritgrund, s. k. kredering, hvilket vanligen är fallet med medeltida målningar, händer det mycket ofta, att kritgrunden lossnar från underlaget (trä). Den måste då omsorgsfullt fästas, hvilket sker genom insprutning eller indränkning med något limämne, som binder krederingen vid träet. — På liknande sätt förfares vid konservering af den målning och kredering, som oftast finnes på medeltida *träskulptur*. Skulle själfva träet i sådana skulpturer såväl som i andra träföremål vara angripet af mask e. d., måste denna dödas, hvilket numera bäst sker genom desinfektion med kolsvaflegas i vakuumpanna. Är träet så starkt angripet, att det hotar falla sönder, måste det härdas eller också behandlas så, att alla hål och porer fyllas med något ämne, som härdnar och sålunda förlänar det murkna träet styrka och sammanhållning.

På samma sätt finnas särskilda metoder för konservering af *andra* arter af föremål, såsom textilarbeten, metallarbeten m. m. För många ändamål saknas ännu tillförlitliga medel. Så t. ex. har man ännu ej lyckats åstadkomma något fullt pålitligt medel mot vissa stenarters vittring, hvilket särskildt för byggnaders skulpturala utsmyckning, t. ex. de gotiska katedralernas figurrika fasader, skulle vara af största betydelse. De s. k. Kesslerska fluaterna, hvilka användts för sådant ändamål, ha långt ifrån alltid visat sig verksamma.

Gemensamt för allt konserveringsarbete är sökandet efter läkemedel, som i olika fall förmå häfva eller förebygga de sjukdomar, som hota att förstöra eller skada föremålet i fråga, utan att inverka störande eller förändrande på detsamma, under det att restaureringen närmast kan karakteriseras som en sträfvan att med konstlade medel åt ett gammalt monument eller föremål återvinna en försvunnen ungdoms skönhet med uppoffrande af dess ålderdoms värdighet och hälsa.

2. Om konservering af trä se ofvan 1, sp. 807, och Impregnering 2.

3. Förebygga födoämnens förskämning genom särskild behandling (se Konserver).

4. Bevara en djurkropp eller del däraf eller en växt i sådant skick, att den lämpar sig för vidare studium eller gröfre vetenskaplig undersökning. a) *Zool.* Valet af konserveringsmedel beror i första rummet därpå, huruvida ifrågavarande preparat skall användas för histologiska undersökningar af visst slag, eller blott en konservering af djurliket i dess helhet åsyftas. Olika organ kunna dessutom fordra konservering med olikartade lösningar (konserveringsvätskor). Afses blott en konservering af djuret för att lämna en föreställning om dess yttre form, kunna djur med hårda (förkalkade, förhornade etc.) yttre delar (koraller, tagghudingar, leddjur, blötdjur o. s. v.) bevaras äfven i torrt tillstånd. Af de vanligast använda konserveringsvätskorna må nämnas sprit af olika procenthalt, formollösningar, en blandning af sprit och formol, kromsyrelösningar och Müllerska lösningen (dubbelt kromsyradt kali, svafvelsyradt natron och destilleradt vatten). — b) *Anat.* Man betjänar sig af liknande vätskor äfven för att bevara anatomiska preparat. Så kan man t. ex. med fördel förvara djurs hjärnor i 10 proc. formalinlösning. För att konservera djuriska organ äfven med hänsyn till deras karakteristiska färgförhållanden har Kaiserlings vätska (5 l. vatten, 1 l. formalin, 150 gr. kalium acetat och 75 gr. kaliumnitrat) stor användbarhet. I denna vätska få preparaten ligga 1—6 dygn, hvar efter de öfverföras och förvaras i följande blandning: 1 l. vatten, 200 gr. glycerin och 100 gr. kalium acetat. — c) *Bot.* Det vanligaste sättet att konservera högre växter, ormbunkar, mossor, större alger, busk- och bladlika lafvar, köttiga och parasitisk svampar är torkning mellan gråpapper i press. Mycket saftiga växter dödas före pressläggning genom behandling med svafvelsyrlighet eller genom neddoppning i kokande vatten. Stenlafvar och trådartade svampar lufttorkas direkt; mikroskopiska alger torkas på pappersblad eller skifvor af glas eller glimmer. De torkade växterna behandlas ofta med sublimatlösning eller kolsvafla för att förhindra insektangrepp, eller ock bevaras de tillsammans med naftalin eller tymol. För museiändamål konserveras stammar, icke köttiga frukter och frö genom luf-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

torkning. För att bibehålla växtens organ i sin naturliga ställning användes torkning i varm fin sand eller genomdränkning med paraffin eller glycerin. Liknande impregnering (ofta åtföljd af färgning) brukas för konservering af växtdelar till prydnadsändamål, t. ex. af bokgrenar. Slutligen användas mycket ofta konserveringsvätskor (inläggningsvätskor) af olika sammansättning. Oftast används därtill sprit, antingen enbart (minst 60 proc. alkohol) eller blandad med något glycerin (Hantzschs lösning) eller saltsyra (för att förhindra växternas svartnande). Mycket ofta användas äfven starkt utspädda formollösningar. För bibehållande af växternas gröna färg brukas konserveringsvätskor, innehållande en ringa mängd kopparsalt (Riparts lösning, kopparlaktofenol, m. fl.). De förr använda koncentrerade lösningarna af klorkalcium eller kaliumacetat ha nu kommit ur bruk. 1. S. C—n. 4. L—e. E. Hgn. G. L—m.

Konserveringsvätska. Se Konservera 4.

Konsideräbel. Se Konsideration.

Konsideratiön (af lat. *consideräre*, öfverväga, taga hänsyn till), betraktande, afseende, hänsyn, undseende. — Konsideräbel, afsevärd, ansenlig.

Konsigna'nt, *hand.* Se Konsignera 1.

Konsignatär 1. Konsignatärie, *hand.* Se Konsignera 1.

Konsignatiön, Konsignationsaffär, *hand.* Se Konsignera 1.

Konsignēra (lat. *consignāre*, eg. förse med underskrift och sigill, af *con*, med, och *signum*, kännetecken, sigill). 1. *Hand.*, öfversända varor till en köpman å annan (vanligen aflägsen) ort att af honom säljas därstädes för egarens räkning till bestämda minimipris eller till marknadspris. Vid dylika affärer är det vanligt, att kommissionären (konsignatären, konsignatarien) lämnar sin kommittent (konsignanten) ett förskott å det i konsignation sända varupartiet på det sätt, att han accepterar en af den senare på honom dragen växel för en viss öfverenskommen del (t. ex. ½ eller ¾) af varornas värde. Konsignationsaffärer i vanlig mening förekomma i regel blott i fråga om större varupartier och bedrifvas oftast i mera betydande städer med omfattande och lätta förbindelser (t. ex. London, Hamburg). I allmänhet har dock konsignationshandeln numera, då varor per telegraf kunna rekvireras från de aflägsnaste håll och med ångans tillhjälp inom några få dagar eller veckor vara på platsen, icke samma betydelse som förr. Konsignation i smått förekommer f. ö. äfven i vissa andra fall. Så t. ex. är i allmänhet bokhandeln till stor del en konsignationshandel, hvarvid bokhandlaren är förläggarens konsignatar. — 2. *Krigsv.* Att konsignera en trupp vill säga att hålla den samlad inom kasern, färdig att när som helst utrycka i ändamål att förstärka vakter eller till ökad patrullering och ordningens upprätthållande, mest gentemot en orolig befolkning. 1. A. W:son M. 2. C. O. N.

Konsilium (lat. *concilium*, församling, möte) l. Synöd kallades i den äldre kyrkan och medeltidskyrkan samt kallas ännu i den katolska kyrkan hvarje kyrkomöte. Dessa konsilier delas i ekumeniska l. allmänna, vid hvilka hela kyrkan är representerad och hvilkas beslut äro bindande för hela kyrkan, samt partikulära, som utgöra representationsförsamlingar för ett visst kyrkoterritorium och sönderfalla i *diecesankonsilier*, för ett biskopsstift, *provinsialkonsilier*, för en af flera biskopsstift bestående kyrkoprovins, och (af yngre datum) *nationalkonsilier*, för en hel folkkyrka. Som det första konsiliet räknas det i Apg. 15 kap. omtalade apostlamötet i Jerusalem omkr. år 50, "urtypen för alla konsilier". Det äldsta konsilium man därefter med visshet känner till hölls i Hierapolis i Mindre Asien omkr. år 160. Mot slutet af 2:a årh. höllos flera konsilier med anledning af redan då uppkomna stridigheter. Den romersk-katolska kyrkan räknar tjugu ekumeniska l. allmänna konsilier, nämligen i 1) Nicæa 325, 2) Konstantinopel 381, 3) Efesos 431, 4) Chalcedon 451, 5) Konstantinopel 553, 6) Konstantinopel 680, 7) Nicæa 787, 8) Konstantinopel 869, 9) Rom 1123 ("1:a allmänna Laterankonsiliet"), 10) Rom 1139 ("2:a allm. Laterank."), 11) Rom 1179 ("3:e allm. Laterank."), 12) Rom 1215 ("4:e allm. Laterank."), 13) Lyon 1245, 14) Lyon 1274, 15) Vienne 1311—12, 16) Konstanz 1414—18, 17) Florens 1439, 18) Rom 1512—17 ("5:e allm. Laterank."), 19) Trident 1545—63, 20) Rom 1869—70 ("det allmänna Vatikankonsiliet"). De åtta första voro sammankallade genom kejserlig myndighet, hvilken äfven vid förhandlingarna mången gång gjorde sig gällande. Vid dessa konsilier var kejsaren vanligen preses. De öfriga sammankallades af påfvarna. Den grekisk-katolska kyrkan erkänner som ekumeniska blott de sju första af dessa konsilier, af hvilka de sex första afhandlade stridsfrågorna om treenighetsläran och läran om Kristi person (de trinitariska och kristologiska frågorna) och det sjunde den i österländska kyrkan länge förda striden om bilddyrkan. Genom den grekisk-katolska kyrkans skilsmässa från den romersk-katolska, 1054, och sedermera genom de protestantiska kyrkornas skilsmässor från den romerska omöjliggjordes hållandet af ekumeniska konsilier, såvidt därmed menas sådana, där hela den kristna kyrkan är representerad. Det sista ekumeniska konsiliet af detta slag var det fjärde allmänna Laterankonsiliet (1215, det 12:e ekumen.; se ofvan). Genom det s. k. "latinska kejsardömets" upprättande i Konstantinopel (1204—61) under det s. k. fjärde korståget hade nämligen den grekiska kyrkan blifvit lagd under den romerska, hvarför på detta möte äfven den grekiska kyrkan var representerad genom både patriarker och biskopar. På detta konsilium, där påfven Innocentius III presiderade, fattades flera viktiga beslut rörande kyrkoläran och kyrkoordningen. Där lades också grunden till inkvisitionen. — Den romersk-katolska kyrkan, som anser sig vara den enda kristna kyrkan, kallar dock hvarje konsilium ekumeniskt, där hon själf är fullständigt representerad. De märkligaste af de ofvan upprämnade konsilierna äro, utom de redan särskildt nämnda, det tridentinska (1545—63), där romersk-katolska kyrkan emot de reformatoriska kyrkorna skarpt fixerade sin bekännelse och ställning, och det vatikanska af 1869—70, där den påfliga ofelbarhetsdogmen proklamerades. Laterankonsilier kallas sådana, som höllos i påfvens gamla palats i Rom, Lateranen. Af dem räknas fem till de ekumeniska (se ofvan). Bland märkligare konsilier må äfven framhållas de tre s. k. reformatoriska i slutet af medeltiden, sammankallade för att göra slut på den s. k. stora schismen och reformera kyrkan "till hufvud och lemmar", nämligen i Pisa 1409, i Konstanz 1414—18 (det 16:e ekumeniska) och i Basel

1431—43. Visserligen häfdes den påfliga schismen genom kyrkomötet i Konstanz, men någon kyrklig reformation mäktade dessa ”reformatoriska möten” icke åstadkomma. — Hvad de partikulära konsilierna vidkommer, finnes om provinsialkonsilierna redan i början af 3:e årh. den föreskriften, att de skulle hållas regelmässigt en eller två gånger om året. Om de troligtvis äldre diecesankonsilierna finnas inga särskilda föreskrifter. Helt säkert sammanträdde äfven dessa minst en gång om året. Under medeltiden rådde ingen bestämd ordning rörande tiden för konsiliers hållande. Tridentinska konsiliet (se ofvan) upptog frågan därom och stadgade, att diecesankonsilier skulle hållas hvarje år och provinsialkonsilier hvart tredje, hvilken föreskrift dock icke så noggrant har iakttagits. — Det utförligaste arbetet öfver konsilierna och deras beslut är Hefeles ”Konciliengeschichte” (2:a uppl., 7 bd, 1873—79). J. P.

Konsiliär (af lat. *conci'lium*, sammankomst), som har afseende på ett konsilium (kyrkomöte).

Konsiste'ns (af lat. *consi'stere*, bestå), beskaffenhet, i synnerhet grad af fasthet och täthet hos en kropp, grad af sammanhang mellan smådelarna i en organism.

Konsistensfett (se Konsistens), *tekn.*, smörjmedel, som vid rumstemperatur ej äro flytande, utan smälta först vid 70—80°. De bestå vanligen af mineralolja med 15—20 proc. kalktvål och 1—4 proc. vatten. Dessutom tillsättes ofta vaselin, goudron, hartstvål, talg, alkalitvål, grafit m. m. Konsistensfett framställas genom kalktvålens lösande i mineralolja och tillsats af så mycket vatten, att den för dem säregna konsistensen ernås. Mera sällan löses fet olja i mineralolja och förtvålas med kalk, hvarefter lämplig mängd vatten tillsättes. Vattnet föranleder emulsionsbildning och är nödvändigt, enär lösning af vattenfri kalktvål i mineralolja med tiden blir heterogen, emedan kalktvålen ej bildar vanlig lösning, utan befinner sig i kolloidal form. Konsistensfett användes vid maskindelar, som äro svåra att komma åt, samt i händelse af mycket hög belastning, såsom vid valsverk. Emellertid ha konsistensfett större inre friktion än smörjoljorna och kunna därför med fördel användas endast i vissa speciella fall och då stort kraftöfverskott förefinnes. Konsistensfett för speciella ändamål äro följande: Maskinfett af flera slag, exempelvis toyotfett. Dessa användas för att smörja transmissioner, veftappar o. d. Kompoundfett användas för smörjning af sjömaskiner, ha smör- till talgkonsistens, äro lätt emulgerbara med vatten och innehålla alkalitvål. Valsfett användas för smörjning af valslager i järnvalsverk, ha en smältpunkt öfver 100° och innehålla tillsats af fett- eller asfaltbeck. Kugghjulssmörja är konsistensfett försatt med grafit eller talk samt tjära, harts, vax, paraffin och ceresin. Remfett användes på remmarnas yttersida för att göra dem smidiga samt framställes af tran och ett fast fett som talg, ullfett eller vax. Remsmörja, afsedd att öka remmarnas adhesionsförmåga, så att de hålla sig kvar på remskifvorna, är konsistensfett försatt med harts, hartsolja, ullfett m. m. E—t N—n.

Konsistoriälis (nlat. *consistoriälis*), medlem af ett konsistorium. — Konsistorie'll, som har afseende på eller lyder under ett konsistorium. Se Pastorat.

Konsistorieamanuens. Se Konsistorienotarie.

Konsistorie'll. Se Konsistorialis.

Konsistorienotarie, tjänsteman, hvars åliggande är att föra protokoll vid konsistoriets sammankomster, expediera dess beslut, vårda dess arkiv, uppbära och redovisa kollekt- och stamboksmedel äfvensom åtskilliga till allmänna läroverkens kassor ingående inkomster o. s. v. Han tillsättes af K. M:t efter ansökan och domkapitlets yttrande. Till sitt biträde har konsistorienotarien en konsistorieamanuens.

Konsistōrium (lat. *consistōrium*, eg. församlingsställe), namn på vissa slags ämbetsmyndigheter, särskildt i kyrko- och undervisningsfrågor. Akademiskt konsistorium, som till bisittare har vissa af ett universitets professorer och tjänstemän, handlägger ärenden rörande universiteten. Se Lunds universitet och Uppsala universitet. — Om påfligt l. kardinalkonsistorium se Kardinal. — Katolskt biskopligt konsistorium är en kollegial domstol vid biskopens sida, hvilken dömer i första instans i kyrkliga mål (andra instans är metropoliten och 3:e påfven); det består vanligen af både andliga råd (mest domkapitulares) och världsliga och kan ha bestämmande eller blott rådgifvande votum. Biskopens medhjälpare, generalvikarien, kan ock till hjälp vid stiftets förvaltning ha ett dylikt råd, hvilket då ock ofta kallas konsistorium. Denna beteckning är f. ö. i katolska kyrkan mångtydig; den kan äfven tillkomma andra kyrkomyndigheter. — I Calvins kyrkoorganisation är konsistoriet församlingens styrelseorgan; det består af församlingens pastorer samt äldste (lekmän) och regerar självständigt och med stor makt. I de presbyterianskt organiserade reformerta kyrkorna finnas ej konsistorier. — Inom den *tyska lutherska* kyrkan, där kyrkoregementet helt kom i furstarnas hand och utöfvades genom visitationskommissioner, gjorde sig snart behofvet gällande af andliga domstolar, särskildt i äktenskapsmål och kyrkotukt. Krafvet på en sådan domstol framförd̈es första gången i Sachsen 1537, liksom åt den då gafs namnet *konsistorium*. 1539 inrättades ock det första lutherska konsistoriet i Sachsen (Wittenberg). Flertalet lutherska stater i norra och mellersta Tyskland följde Sachsens exempel och inrättade dylika, af fursten tillsatta och af teologer och jurister sammansatta konsistorier som hufvudsakligen *kyrkodomstolar*, om ock med en del andra uppgifter; de voro sålunda *ej* organ för det landsherrliga regementet, hvilket fortfarande utöfvades genom visitationer eller genom furstens kansli. — Helt annorlunda gick utvecklingen i det lutherska Württemberg; där infördes 1559 *kyrkorådet* som furstens centrala *kyrkoförvaltningsorgan* för hela landet, utan att ha något att göra med äktenskaps- och domsfrågor. Denna form för kyrkostyrelse efterapades flerstädes, slutligen äfven i Sachsen 1580, där kyrkorådet fick taga namnet konsistorium och jämte sin förvaltningsuppgift äfven öfvertaga egenskapen af kyrkodomstol. Denna anordning segrade i Tyskland. Därmed var konsistoriet färdigt som verklig landsherrlig institution för kyrkoregementet. Vanligen var en jurist ordförande. Konsistorier egde utöfvan den andliga domsrätten i äktenskapsmål och kyrkotukt, hvarjämte tillkom dem att tillsätta och ha uppsikt öfver andliga ämbetsmän och skollärare, deras

lära och vandel, samt att förvalta kyrkogodsen (*jura episcopalia*); fursten reserverade de frågor han ville till sitt eget afgörande. Under episkopalsystemets herravälde ökades konsistoriernas befogenhetsområde, då fursten intet intresse hade att särskilja sin verksamhet som landsherre och som biskop. Desto större blef bakslaget under territorialsystemet, då från konsistorierna togos ej blott de direkt statsliga, utan äfven uppenbart kyrkliga funktioner. Konsistorierna äro nu kollegiala fasta myndigheter, hvilkas andliga och världsliga bisittare utses af landsherren på lifstid, och de äro underordnade kultusministerierna. Deras rättsliga ställning varierar i Tyskland olika stater; i vissa af dessa finnas centralkonsistorier (öfverkonsistorier, oberkirchenrat för Preussens gamla provinser sedan 1850) och provinskonsistorier; äfven deras uppgifter växla mycket; vanligen ha de superintendenter som närmaste verkställande myndighet; bredvid dem framträda nu oftast synodala organ. Enstaka *mediatkonsistorier*, tillsatta af vissa enskilda städer och godsegare med begränsad myndighet, finnas kvar. — I Siebenbürgens lutherska kyrka välja församlingarna själfva konsistorier, bestående af präst och lekmän; ett öfverkonsistorium med 8 medlemmar finnes. Rysslands lutherska kyrka (utom Finland) omfattar 5 konsistorialområden. — I *Rysslands ortodoxa kyrka* står bredvid biskopen ett konsistorium, hvars medlemmar på hans förslag utnämnas af synoden. Dessa ha dåligt rykte för bestickning. Hufvudsakligen äktenskapsmål tillhöra dem (jfr Tolstoj, "Anna Karenina").

I *Sverige* började domkapitlen mot 1500-talets slut stundom kallas konsistorier, tydligen därför att de uppfattades som paralleller till de tyska konsistorierna; under förra hälften af 1600-talet var denna beteckning den härskande. Då upprättades ock af svenska regeringen konsistorier efter delvis svenskt, delvis tyskt mönster i de eröfrade provinserna på andra sidan Östersjön (den första kända svenska konsistorieordningen är af Johannes Botvidi för svenska Preussen 1627); och i hemlandet fördes 1623—50 strid om ett *Consistorium ecclesiasticum generale* (se d. o.). Det till riksdag samlade prästerskapet brukade ock kallas *Consistorium regni* (rikskonsistorium); under senare hälften af 1600-talet bildade särskilda möten i Stockholm mellan biskopar och andra framstående prästmän tillsammans med Stockholmskapitlet *Consistorium extraordinarium*. När domkapitlen genomgått den stora förvandlingsprocessen under 1600-talet och därunder bevarat sin säregna svenska karaktär, återvände namnet kapitel som det ordinära. Några kapitelbildningar fingo dock definitivt behålla beteckningen konsistorier. 1) *Stockholms stads konsistorium* bildades under Johan III:s regering kring *pastor urbis* (stadskyrkoherden) och deltog officiellt i Uppsala möte 1593. Fram mot 1600-talets midt förde det titeln kapitel, men sedan blott konsistorium, måhända på grund af sin från öfriga kapitel afvikande sammansättning. Det kom att bestå af stadens kyrkoherdar (stundom äfven komministrar) och rector scholæ och biskop, sedan ett försök på 1640-talet gjorts att omskapa det till lärarkapitel, definitivt organiseradt som prästkapitel genom k. instruktionen af 16 dec. 1668, enligt hvilken det består af *pastores ordinarii ecclesiarum* i staden och förstäderna (kyrkoherdarna i de territoriella församlingarna samt Tyska och Finska). Ett försök vid 1600-talets midt att vinna full själfständighet gentemot ärkestiftet misslyckades; preses är, när han är närvarande, ärkebiskopen, eljest *pastor primarius* (kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen); vice preses är kyrkoherden i Klara församling. Genom de senaste församlingsdelningarna i Stockholm har det betydligt vuxit. Antalet af dess medlemmar är f. n. 14. — 2) *Hofkonsistoriet* (se d. o.). — 3) *Fältkonsistoriet*, som provisoriskt anbefallts redan genom krigsartiklarna 1683, ordnades senast genom k. tjänstgöringsreglementet 12 april 1858. Det består af en fältprost (se d. o.) som ordförande och ett visst antal af arméns regementspastorer, fältpredikanter; det fungerar endast vid krig. — 4) *Amiralitetskonsistoriet* i Karlskrona, som trädde i verksamhet 1683, hade till ordf. med titel superintendent kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen och till bisittare kyrkoherden i Tyska församlingen och amiralitetspredikanterna. Konsistoriet upphäfdes genom k. br. 24 febr. 1826, och dess åliggande öfverflyttades till Lunds domkapitel. — Se f. ö. *Domkapitel*.

Litt.: Kyrkorättshandböckerna, modernast J. B. Sägmüller, "Lehrbuch des katholischen kirchenrechts" (2:a uppl., 1909), och E. Friedberg, "Lehrbuch des katholischen und evangelischen kirchenrechts" (6:e uppl., s. å.), N. Milasch, "Das kirchenrecht der morgenländischen kirche" (tysk öfv., 2:a uppl., 1905), A. Mater, "L'église catholique" 1906), K. Müller, "Die deutsche konsistorialverfassung" (i "Hist. zeitschrift", 1909), värdefull. För de svenska konsistorierna se Hj. Holmquist, "De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel 1571—1686" (1908). Hj. H—t.

Konsk (po. *Konskie*), kretsstad i ryska guv. Radom, i en bergig trakt. 8,421 inv. (1897). I kretsen K. finnas många järngrufvor, masugnar, gjuterier och andra fabriker. J. F. N.

Konskie. Se *Konsk*.

Konskribēra (af lat. *con*, tillsammans, och *scribere*, skrifva), utskrifva (manskap) till krigstjänst. Jfr *Konskription*.

Konskriptiōn (se *Konskribera*), *krigsv.*, kallas stundom den åtgärd, genom hvilken manskap på grund af allmän krigstjänstskyldighet uttages till krigstjänst. Uttrycket härledes af den i Frankrike 1798 antagna konskriptionslagen, genom hvilken alla fransmän mellan 20 och 25 års ålder förklarades skyldiga till krigstjänst (jfr *Härordning*). Ganska snart infördes konskriptionen äfven i öfriga arméer, ehuru benämningen småningom blifvit bortlagd. C. O. N.

Konsol [kånsål], fr. *console* (antagl. af lat. *consolidāre*, se *Konsolidera*), *bygnk.*, från en vägg utskjutande (utkragad) sten- (kragsten) eller bjälkända, afsedd att uppbära framspringande partier, såsom balkonger, burspråk o. d., lister och taksprång, att bilda anfang för hvalfbågar och strålar, att minska spännvidden vid en balk- eller arkitravkonstruktion. Tyngden af de partier konsolen skall uppbära (P å fig. 1) sträfvar naturligtvis att stjälpa konsolen omkring kanten A. Därför måste antingen konsolens bakre, i väggen ingående del vara så stor och ha sådan vikt, att denna tyngd motväges, eller

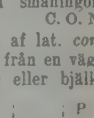

Fig. 1.

ock måste konsolens bakre del belastas genom påmurning eller genom att medelst förankringar upphänges i densamma ett tillräckligt stort parti af undervarande murverk. En intressant form af dylik belastning visar fig. 2: konsolen behöfdes egentligen vid A, men där kan ingen påmurning åstadkommas; den flyttas då till B, och trycket från D öfverföres till konsolen genom kolonnetten C samt motväges genom murpartiets (E) tyngd (ett vackert exempel på ett arkitekturmotivs rationella tillkomst). I hvarje fall måste det material, hvaraf konsolen utföres, förmå utstå den dragspänning eller brytning, för hvilken dess öfre lager äro utsatta. Med andra ord kan detta uttryckas så, att konsolens form måste rätta sig icke blott efter det språng, som det burna skall ha, utan äfven efter materialets natur. Ett sprödare material (sten) föranleder en högre konsolform (fig. 3, A och B), än fallet är med ett

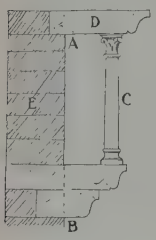

Fig. 2.

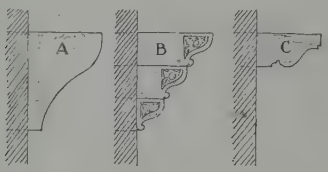

Fig. 3.

segare (trä; fig. 3 C). Ett material, som kan erhållas i stora block, låter utarbeta sig enligt typ A i fig. 3 af ett skift; i annat fall måste konsolen byggas af flera skift, såsom typ B i fig. 3, o. s. v.

Vår svenska byggnadstekniska terminologi är synnerligen fattig i jämförelse med den franska, ur hvilken vi lånat en mängd ord. Den omfattande och i afseende på form högst varierande grupp af bygg-

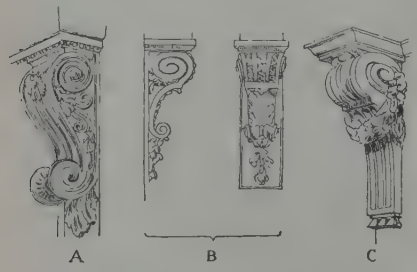

Fig. 4.

nadsdetaljer, som vi enligt ofvan angifna definition sammanföra under den gemensamma, från franskan lånade, benämningen *konsol* eller på svenska *kragsten*, ha fransmännen uppdelat i flera grupper eller typer med hvar och en sin särskilda etikett. Sålunda är benämningen *console* förbehållen endast åt den icke blott på framsidan, utan äfven på sidorna ornerade konsol, som vi redan hos grekerna finna utsökt representerad i en dörromfattning på Erechtheion (fig. 4 A) och sådan den sedermera förekommer hos

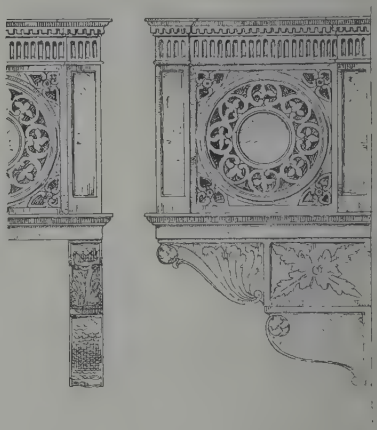
Fig. 5.

romarna, under renässansen (fig. 5) barocken och allt intill våra dagar (fig. 4 B, C). En särskild grupp af dessa konsoler kallas *modillons*, omfattande de under hängplattan sittande konsolerna i den romerskkorintiska och den s. k. komposita-kolonnordningens gesims (se Pelarordning). Denna be-

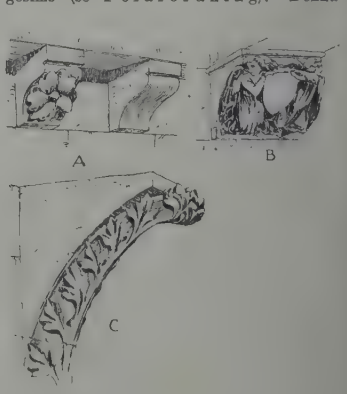

Fig. 6.

nämning användes äfven bland svenska arkitekter och i samma omfattning. Den under medeltiden oftast förekommande konsoltypen med parallella och vertikala oornerade sidor och fasaden slät eller ornerad kalla fransmännen *corbeau* och vi *kragsten* i inskränkt bemärkelse (fig. 6 A B C).

För konsoler af den typ, som i sin enklaste form

framställes i fig. 7, d. v. s. en konsol, som sluter sig samman nedåt och mera ger intryck af att hänga ned som afslutning af det byggnadsparti, hvilket af densamma bäres eller skulle bäras, användes på franska benämningen *cul de lampe*; denna typ är lika vanlig under medeltiden som därefter (fig. 8).

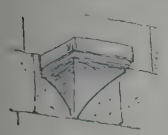

Fig. 7.

Om konsolen skall utföras af trä och spränget är större och lasten tyngre än att en ur väggen framstickande bjälke förmår bära den, erhåller den någon af de i fig. 9 angifna typerna: A med under hvar-

Fig. 8.

andra lagda konsolklotsar, B med stötta, sträfva, *b* (fr. *potence*), och ständare, *a*, denna senare ställd på en afsats i muren eller på en konsol. Landtmannen använder till motsvarande ändamål ofta nedersta

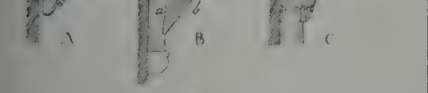

Fig. 9.

delen af en granstam jämte en bit af en vinkelrätt därifrån utväxande rot, i olika delar af Sverige benämnd knä, knekt, björn (fig. 9 C). I. G. C.

Konsolatör (eg. tröstare, af lat. *consolāri*, intala tröst), liten kafvel- eller halfmånformig dyna att underlägga upptill på karmen af en gungstol o. s. v.

Konsolbalk. Se Kantilever.

Konsolbro. Se Bro, sp. 199 och fig. 21.

Konsolidēra (lat. *consolidāre*, af *con*, tillsammans, och *sŏlidus*, tät, fast), stadga, bringa till helhet, befästa, stärka; förena, sammanslå; anvisa (en fond) som säkerhet för ränte- eller afbetalningen å en statsskuld.

Konsona'ns (af lat. *consonāre*, ljuda tillsammans), ...sammansmältningen af två eller flera toner till en klangenhet. Konsonansen är relativ och har på olika tider bestämts olika (jfr Dissonans och Klang). I den moderna musiken äro dur- och moll-klangen med alla sina intervall konsonanser. Emellertid kan äfven där en egentligen konsonant fattas (t. ex. kvarts-sextakord) i vissa ställningar bli dissonant: allt beror på, huruvida densamma af den estetiska uppfattningen för tillfället betraktas som en enhet eller en mångfald af klanger. Det rent fysiska välljudet kan visserligen vara bidragande, men icke ensamt bestämmande för begränsningen af begreppet konsonans. A. L.*

Konsona'nt (af lat. *consonāre*, samljuda). 1. *Mus.*, direkt besläktad (om ton). — 2. *Språkv.* Medljud, sådant språkljud, som icke i allmänhet bildar stafvelse. Redan i den grekiska grammatiken förekommer termen *sy'mfona* (medljudande), som på latin öfversattes med *consonæ*. Den vanliga definitionen på konsonanter: ''sådana språkljud (eller ''bokstäfver''), som icke kunna uttalas för sig själfva, utan endast med tillhjälp af en vokal'', är fullkomligt oriktig. Man har, möjligen under inflytande af konsonanternas namn (''be'', ''änn'' o. s. v.), i hvilka alltid en vokal förekommer, låtit förleda sig att tro, att en konsonant ej skulle kunna uttalas ensam. Man behöfver dock ej mycken iakttagelse och eftertanke för att öfvertyga sig om, att detta ganska väl går för sig. Den numera vid den första läsundervisningen använda ljudmetoden är just byggd på grundsatsen, att hvarje språkljud uppfattas som fullkomligt självständigt. ''Be'', ''änn'' o. s. v. äro blott namn på ljudet eller bokstafven och ha ingenting med läsningen att göra; ljuden äro *b*, *n* o. s. v. Noga taget, har uttrycket konsonant två betydelser, alltefter som man fäster sig vid språkljudens bildning eller vid deras användning (funktion) i stafvelsen.

I. Som motsats till vokalerna utgöra konsonanterna en bestämd, fast grupp af språkljud, de vanliga s. k. konsonanterna. Språkljuden i ett visst gifvet språk indelas då i vokaler och konsonanter, hvarvid t. ex. i sv. *a e i o u y å ä ö* räknas till de förra, *b d f g h j k l m n p r s t v* till de senare. Denna indelning är dock så till vida betänklig, som den saknar egentlig indelningsgrund; och följden däraf är, att ingen duglig definition kan ges på konsonant. Den vanliga definitionen, som ges af några fonetiska författare, bestämmer konsonanter som ''sådana språkljud, till hvilkas bildning hör, såsom ensam eller väsentlig faktor, ett i munnen, eller i allmänhet ofvan struphufvudet, åstadkommet buller (i motsats till ton)''. Men denna definition är för trång; den omfattar nämligen ej nasalerna *m*, *n*, *ng* o. s. v., hvilka bildas genom resonans, lika väl som vokalerna. En gemensam bestämning för de flesta konsonanter är den, att de hänföra sig till endast *ett* bildningsläge (''läppljud'', ''tandljud'' o. s. v.), under det man vid vokalerna alltid måste samtidigt taga hänsyn till både tungans och läpparnas ställning. Emellertid ges det äfven konsonanter med mer än ett bildningsläge, t. ex. eng. *w* (''sammansatta'' konsonanter). Rätteligen brukas uttrycket konsonanter, liksom likvida, sibilant o. s. v., blott för korthetens skull som en osystematisk, praktisk sammanfattning af vissa naturliga grupper inom systemet, hvilka ha det gemensamt, att för de till dem hörande språkljudens bildning blott *ett* ställe i munnen, bildningsläget eller kontaktspunkten, är af väsentligt bestämmande betydelse och som därför underindelas just med hänsyn till dessa bildningslägen. Till konsonanterna höra följande grupper:

1) *explosiva* (l. klusila) ljud, som bildas vid fullständig afspärrning af talströmmen (gomseglet stänger näsvägen, tungan eller läpparna munkanalen), t. ex. *p*, *b*, *d*, *k*;

2) *frikativa* ljud (l. spiranter), som bildas vid förträngning i munkanalen med tillhjälp af tungan eller läpparna, under det vägen åt näsan vanligen är stängd, t. ex. *f*, *s*, *j*, *l*, *h*;
3) *tremulanter* (''dallerljud''), som bildas därigenom, att tungspetsen, tungspenen eller någon annan kropp (långsamt) vibrerar i talströmmens väg och sålunda periodiskt vidgar eller förtränger denna, t. ex. uppsvenskt *r*;
4) *nasaler* (l. resonanter), som bildas genom samtidig resonans i näshålorna (med nedfälldt gomsegel) och en del af munnen, hvilken baktill står i förbindelse med svalget och framtill är afstängd genom tunga eller läppar.

Om stängningen är ofullständig eller ej verkställes med tillräcklig kraft, får man en föga utpräglad, slapp explosiva eller en forcerad frikativa. Så är det stundom svårt att afgöra om sv. ''tje''-ljud i ett gifvet fall är bildadt med eller utan stängning, alltså om det är affrikata eller ren frikativa. Historiskt gå också explosivor och frikativor öfver i hvarandra; så har t. ex. inom germanska och slaviska språk frikativt (nygrek.) *γ* (fsv. *gh*) öfvergått till explosivt (vanligt) *g*, och i de skandinaviska språken ð utbytts mot vanligt *d* (jfr eng. *thou*, *that* och sv. *du*, *det*). Öfvergången från explosiva till frikativa förmedlas ofta genom en affrikata, eller, med andra ord, därigenom, att explosivan först efter sig alstrar en homorgan frikativa, d. v. s. en frikativa i samma läge, och sedan med tiden själf bortfaller; så har t. ex. fr. *s* i *cité* uppkommit ur lat. *k* i *civitas* och fr. *ch* i *charbon* af lat. *k* i *carbo* genom ''tje''-ljud (jfr it. *c*) och på samma sätt sv. *j* i *gifva*, *göra* uppkommit ur *g* genom ''dje''-ljud, som ännu finnes i några af våra folkmål. I sv., da. och ty. äro *p*, *t*, *k*, före vokal vanligen ej rena explosivor som t. ex. i fr. och ry., utan de efterföljas af ett slags *h*-artadt ljud, d. v. s. det dröjer en märkbar tid, efter det afspärrningen är häfd och således *p*, *t*, *k* äro färdiga, innan röstbanden komma i vibrationer och således den följande vokalen börjar. Våra *p*, *t*, *k* äro alltså i dessa fall egentligen *aspirator* och likna forngrek. *φ*, *θ*, *χ* (ph, th, ch) efter dessa teckens ursprungliga uttal. Det finnes äfven tonande aspirator (i sanskrit), d. v. s. *b*, *d*, *g* efterföljda af ett obestämdt vokaliskt ljud. Om vid uttalet af en frikativa öppningen (passet) göres så vid, att talströmmen tämligen obehindradt passerar med ringa friktion mot kanterna, får man öfvergångsformer mellan frikativor och vokaler eller rent af vokaler (i vidsträckt mening). Så kan eng. *think* blifva *hink*; så är skillnaden mellan *i* och *j* ofta svår att bestämma, och så har *v* försvunnit före *u* i skandinaviskt *ulf*, *ull* (jfr ty. *wolf*, *wolle*). Man kan säga, att aspiratorna skilja sig från affrikatorna därigenom, att det senare elementet hos affrikatorna är en fullständig frikativa, men hos aspiratorna blott vokal. Tremulanter kunna öfvergå till frikativor därigenom, att vibrationerna till antalet bli allt färre och mindre och slutligen upphöra. Så är sydeng. *r* före vokal numera en med tungans främre ända bildad frikativa (alltså utan ''rullning'') och vanligt sv. skorrande *r* i de södra landskapen en postpalatal frikativa. Öfvergångarna från explosiva och tremulant till frikativa och från frikativa till vokal äro att betrakta som reduktionsfenomen. Som öfvergångsformer mellan nasaler och öfriga grupper kunna anses de nasalerade konsonanterna, t. ex. *t* i *vattna*, *p* i *köpman*. Äfven nasalerade *l*, *j* o. s. v. förekomma, men i det hela äro nasalerade konsonanter sällsynta. Tremulanter och nasaler tillsammans gå under benämningen *likvider*; frikativor, tremulanter och nasaler tillsammans kallas *kontinuor* (''utdragna'', ''tänjbara''), i motsats till explosivorna som *momentana* språkljud. — De nu nämnda formala grupperna (explosivor, frikativor o. s. v.) sönderfalla i lokala underafdelningar, allteftersom den för konsonanterna karakteristiska afspärrningen eller förträngningen i munkanalen bildas af läpparna eller af tungan mot tänder, tandlådor eller olika delar af gommen eller slutligen undantagsvis i struphufvudet. Sådana lokala grupper uppställas i större eller mindre antal, allt efter den noggrannhet, med hvilken man vill bestämma bildningsläget eller kontakten; minst tre, nämligen:
a) *labialer* (''läppljud''), t. ex. *p*, *b*, *f*, *v*, *m*
b) *dentaler* (''tandljud''), t. ex. *t*, *d*, *s*, *l*, *r*, *n*
c) *palataler* (äfven *gutturaler*, ''gomljud''), t. ex. *j*, *k*, *g*, *ng*.

Vanligen ha konsonanterna blott ett bildningsläge och äro då *enkla*. Några ha likväl två; de kallas *sammansatta*. Innan man går in på den egentliga lokala indelningen, måste man således skilja mellan enkla och sammansatta konsonanter. Blott de förra låta utan vidare fördela sig efter olika bildningslägen. Till de sammansatta hör exempelvis eng. *w*, som bildas med rundade läppar och bakre delen af tungan höjd mot gommen, likaså sydsvenskt ''sje-ljud'', som bildas med bakre och mellersta delen af tungan under medverkan af läpparna. En särskild grupp, som kan uppställas antingen för sig mellan enkla och sammansatta eller också under de sistnämnda, bilda konsonanter med accessoriska artikulationer, biartikulationer. Vid dessa är ett bildningsläge hufvudsak, men konsonanten får en nyans genom svag förträngning i ett annat läge och kan i denna nyansering betraktas som ett nytt språkljud. De två viktigaste accessoriska artikulationerna äro ''labialisering'' och ''muljering''. Den förra består i biträdande medverkan af läpparna, så att t. ex. jämte det tungan bildar *l*, läpparna runda och framskjutas, hvarigenom man får labialiserad *l* (som i fsv. och ännu i Färömålet samt isl.). Svensk *r*-ljud, i synnerhet skorrande *r*, äro ofta labialiserade. Muljering består typiskt däri, att tungan höjer sig mot främre gommen under bildningen af ett språkljud, som i hufvudsak bildas på annat ställe. Så uttalas i ryskan muljerade *p*, *b*, *m* med läpparnas kontakt och tungan samtidigt i *i*- (l. *e*-)läge. I sv. representera *lj*, *nj* i sådana ord som *täljde*, *försäljning*, *vänjde* muljeradt *l* och *n*. För muljering af tunglju skulle tungan egentligen samtidigt höjas i två lägen, men i stället sammansmälta båda till ett mellanliggande, och ett mer eller mindre enkelt ljud uppstår, hvilket således blott historiskt förtjänar benämningen muljeradt, såsom fallet är med t. ex. spanskt, italienskt och franskt muljeradt *n* (*gn*, *ñ*). — I munnen kan talströmmen gå fram i midtlinjen som vid uttalet af *s*, *t* o. s. v., eller vid sidorna som vid uttalet af *l*-ljuden och af *t*-ljudet i *vattna*; så får man en indelning i *mediana* och *laterala* konsonanter. Slutligen kommer som en fjärde indelning af konsonanterna skillnaden mellan *tonande* och *tonlösa*, *svaga* och *starka*. Ligga röstbanden med inre kanterna mot hvarandra (I-ställning), så att

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

af talströmmen försättas i vibrationer och toner bildas, likgiltigt hvilka, så får man tonande konsonanter, som alltså bestå af ton + munbuller (resp. resonans); t. ex. *v*, som består af vanlig sångton jämte ett genom underläppens närmande till öfre framtänderna åstadkommet friktionsljud, eller *n*, som består af ton jämte resonans i näshålorna samt biresonans i munhålan bakom tänderna och tungspetsen. Äro åter röstbanden dragna åt sidorna, så att talströmmen kan fritt, genom en triangelformig öppning utan att lida någon förändring, passera, (Λ-ställning), så får man tonlösa konsonanter, som alltså bestå blott af en ofvan struphufvudet åstadkommen smäll, friktion o. s. v.; t. ex. vanligt *p*, *f* eller *m* i ordet *sarkasm*. De tonande konsonanterna framkomma alltid med svagt lufttryck, emedan den nästan slutna ljudspringan tillåter talströmmen endast småningom passera. De äro således alltid svaga (lat. *lenes*). Vid de tonlösa kan strömmen däremot med full fart kasta sig mot det i munkanalen uppställda hindret eller genom näskanalerna; dessa konsonanter äro sålunda i allmänhet starka (lat. *fortes*). Vi ha således två grupper, nämligen a) *tonande-svaga*, t. ex. sv. och fr. *b*, *d*, *g*, *v*, *j*, *l*, *r*, *m*, *n*, fr. *s* i *maison* o. s. v., samt b) *tonlösa-starka*, t. ex. sv. och fr. *p*, *t*, *k*, *f*, *s*, ty. *ch*, fr. *r* i *quatre*. Emellertid kan man naturligtvis äfven genom den halföppna röstspringan låta talströmmen passera så långsamt, att den i munnen verkar blott med samma styrka som vid tonande språkljud; man får då *tonlösa-svaga* konsonanter, som för örat bilda ett mellanting mellan tonande-svaga och tonlösa-starka. Sådana ljud (”tonlösa medior”) förekomma i Öfver-Kalixmålet och i stora trakter af Tyskland. Skillnaden mellan *p* och *b*, *t* och *d*, *k* och *g* kan på detta sätt bli liten (eller ingen), om *b*, *d*, *g* uttalas tonlöst (och *p*, *t*, *k* svagt). Äfven tonande språkljud kunna, som uddljud i sin början och som utljud i sin sista del, sakna ton. Somliga språk, t. ex. ryska och tyska, tåla ej tonande konsonanter i utljud, medan under böjningen tonande och tonlösa växla, t. ex. ty. nom. *lop* (skrifvet *lob*), gen. *lobes*. I den gamla grammatiken indelas konsonanterna i a) *mutæ*, med underafdelningarna *tenues* (*p*, *t*, *k*), *mediæ* (*b*, *d*, *g*), *aspiratæ* (*ph*, *th*, *ch*; *φ*, *ϑ*, *χ*); b) *liquidæ*: *l*, *m*, *n*, *r*; c) *sibila*: *s*, — utan plats för *v*, *j*, *j*, som ej funnos i grek. I sanskrit indelas konsonanterna efter organen i strupljud, gomljud, tungljud, tandljud och läppljud; men hväsljuden *s*, *ś* samt halfvokalerna *j*, *r*, *l*, *v* uppföras som särskilda grupper. Läran om konsonant i nu afhandlade betydelse tillhör den analytiska fonetiken.

II. Som motsats till ”sonant” är konsonant ett helt språkljud, som för tillfället icke tjänstgör som stafvelsecentrum. Enligt lagarna för stafvelsebildning måste i hvarje stafvelse finnas ett språkljud, på hvilket rösten företrädesvis hvilar, i hvilket stafvelsens tonhöjd och ljudstyrka företrädesvis komma till uttryck och omkring hvilket, såsom medelpunkt, stafvelsens öfriga språkljud gruppera sig efter bestämda, för olika språk något olika lagar. Så är t. ex. *u* i l:a stafvelsen af ordet *August* konsonant, i 2:a åter sonant. I ordet *vatten* är *n* efter det vanliga uttalet, hvarvid intet *e* höres, sonant, men i *vattna* åter konsonant, enär *a* där tjänstgör som sonant i 2:a stafvelsen. Här är således fråga om en tillfällig funktion. De flesta språkljud kunna, i olika språk och i olika ord inom samma språk, uppträda än som sonanter än som konsonanter. Diftonger utgöras af två vokaler, af hvilka den ena är sonant, den andra konsonant; i stigande diftonger går konsonanten före, t. ex. fr. *roi*, i fallande efter vokalen, t. ex. *August*. I allmänhet tjänstgöra dock vokalerna som sonanter, konsonanterna som konsonanter. Läran om konsonant i denna mening tillhör den syntetiska fonetiken.

Stundom menas med konsonant äfven b o k s t a f v e n, som i ljudskrift betecknar en konsonant. Andra skilja mellan konsonantljud och konsonanttecken (medljudsljud och medljudstecken). Rätteligen är konsonant l j u d e t. För korthetens skull kan man visserligen tillåta sig att kalla äfven tecknet för konsonant, men man måste då åtminstone för medvetandet ha skillnaden mellan saken (ljudet) och tecknet (bokstafven) klar. Endast därigenom, att de förblandat ljud och bokstaf, ha grammatiker kommit till sådana förvirrade påståenden som att *x* och tyskt *z* skulle vara sammansatta konsonanter, under det i verkligheten *x* och *z* blott äro kompendiösa beteckningar för *två* bredvid hvarandra stående språkljud (*ks*, *ts*) genom en bokstaf. Detta är en afvikelse från ljudskriftens allmänna grundsatser, liksom när *en* konsonant betecknas genom en sammanställning af två eller flera tecken, t. ex. sv. *sj*, *stj*; ty. *ch*; eng. *sh* o. s. v. Slutligen har man att från både ljudet och tecknet skilja ljudets (eller tecknets) n a m n, ”be”, ”äff” o. s. v. I de nyare språken bestå konsonantnamnen vanligen af konsonanten med föregående *ä* eller efterföljande *e*. Undantag från denna regel bilda *hå*, *ji*, *kå*, *qu*, ty. och ry. *ka*, ty. *jod* samt *zeta*. I hebr., grek. och fornslaviska hade konsonanterna, liksom vokalerna, längre och betydelsefullare namn: *alfa*, *beta*, *gamma*, *delta* o. s. v. — Om de svenska konsonanterna se Noreen, ”Vårt språk”. Lll.

Konsonant ackord (se K o n s o n a n s), treklang.

Konsonanta toner (se K o n s o n a n s), *mus.* Se T o n f ö r v a n t s k a p.

Konsonantljud. Se K o n s o n a n t.

Konsonērande intervall, *mus.* Se I n t e r v a l l.

Konso'rter (fr. *consorts*, af lat. *co'nsors*, deltagare), deltagare, kamrater, stallbröder (vanl. i dålig bem.).

Konso'rtium (lat. *conso'rtium*, af *co'nsors*, deltagare), *hand.*, sammanslutning, i synnerhet i något ekonomiskt syfte, af två eller flera personer eller firmor, t. ex. då några banker sammansluta sig för att öfvertaga ett stats- eller annat obligationslån, som de sedan i sin ordning afsätta till allmänheten.

Konspiratiōn (lat. *conspirātio*), sammansvärjning, stämpling, sammangaddning. — K o n s p i r a t ō r, person, som tillställer sammansvärjning, stämplar, uppviglar. — K o n s p i r ē r a, göra sammansvärjning, stämpla, uppvigla.

Konspiratōr. Se K o n s p i r a t i o n.

Konspirēra. Se K o n s p i r a t i o n.

Konst (besläktadt med verbet *kunna* och således eg. liktydigt med ”förmåga”, ”färdighet”, ”skicklighet”, i hvilka betydelser det jämväl ofta nyttjas). 1. *Estet.*, i inskränkt bemärkelse den konstnärliga förmågan eller verksamheten och dess produkter. I denna betydelse plägar man ge ordet epiteten ”fri” eller ”skön” och betecknar därmed de två mest i ögonen fallande egenskaper, som man

af ålder vant sig vid att anse utmärkande för den konstnärliga verksamheten. Ännu i dag identifieras vanligen i en eller annan bemärkelse konst och skönhet, ett uppfattningssätt, som är lika gammalt som konsten själf och ytterst härstammar från en tid, då man ej reflekterat på skönheten som något specifikt i annan bemärkelse än konstskönhet. Naturskönheten är i den mänskliga tankens historia ett mycket sent begrepp. När grekerna t. ex. kallade en människa eller en karaktär skön, så var tankeförbindelsen för dem troligen ungefär: ”lik ett konstverk”, ”skön som en bildstod”. Och att då kasta om förhållandet mellan de båda begreppen konst och skönhet, så att ej blott all skönhet fattades åtminstone i analogi med konst, utan även konsten ansågs ha sitt väsen och sitt mål i skönheten — detta var ett från början helt naturligt betraktelsesätt. En tillämpning i fullt klassisk form fick detta åskådningssätt redan i den grekiska konsten, särskildt i dess ideala plastik; och det är den grekiska konstens föredöme, som sedan under olika tider gång på gång gett denna uppfattning af konstens uppgift helgd och burskap. Under tre stora perioder i konstbildningens historia har sålunda denna uppfattning i nyare tider varit dominerande: först under den s. k. franska pseudoklassicitetens dagar, så under den tyska schiller-goetheska klassicitetens, som ännu i vårt land utöfvar ett stort inflytande, och till sist i nyromantikon. Hos den sistnämnda konstperioden gick denna skönhetsdyrkan till en osund öfverdrift, i det man släppte efter på de stränga skönhetslagarnas fordringar och upptog i konsten mycket fult och blott karakteristiskt, men ändå uppträdde med skönhetens suveräna anspråk, med uttryck t. ex. sådana som Victor Hugos ”l'art pour l'art”. Men på samma gång förebådades häri, genom betonande af fantasiens rätt, en ny och högre konstuppfattning. — I direkt opposition mot de klassiska och romantiska konstteorierna uppträder i våra dagar den s. k. realismen, särskildt inom poesi och målarkonst. Nu är ej längre slagordet ”skönhet” eller ens ”konst”, utan i stället ”sanning”, ”vetenskap”, ”psykologi”. Det heter nu ej längre, såsom hos den franska klassiciteten, att konstnären skall ”imitera den *sköna* naturen”; han skall imitera naturen rätt och slätt, den *sanna* naturen. Konstnärerna kalla sig därför verklighetsskildrare och anse sig ha rättighet att afbilda hvad verkligt som helst, vackert eller fult, ädelt eller styggt, blott det är sant. Sålunda, förr har man ansett konstens mål vara *skönheten*; nu däremot är det en talrik skola, som sätter dess mål i *sanningen*. Vid sidan af dessa båda uppfattningar finnes alltsedan 1700-talet, sedan den s. k. ”upplysningens” tidehvarf, äfven en tredje åsikt, som vill, att äfven konsten skall vara till för nyttans skull, eller — för att fatta teorien något högre — för *det godas* skull. Motsatt alla dessa åsikter är den nyromantiska, för såvidt den predikar ”konsten för konstens egen skull”, fattar konsten som självändamål. Men då den konstnärliga förmågan par préférence påtagligen är fantasien och särskildt uteslutande får den betydelsen, om den skall skiljas från all teoretisk, praktisk och skönhetsverksamhet, så ledde den nyromantiska konstteorien till fantasiens envälde. Fantasien saknar allt mått i sig själf, och nyromantikernas konstverksamhet blef därför måttlös, fantastisk och så tillvida okonstnärlig. Ty mått och harmoni äro bestämningar, som omöjligen kunna fråntagas konsten; äfven de längst gående ”realister” måste böja sig under deras fordringar under form af koncentreringslagar, kompositionslagar o. d. Så långt som de verkligen äro konstnärer, erkänna de åtminstone i praktiken dessa fordringar. Men, som sagdt, nyromantikerna föraktade alla dylika lagar, som skulle lagt tvång på deras fantasis godtycke, på ”det konstnärliga geniets suveränitet”. För att undgå dessa nyromantiska, för all egentlig konstbildning upprifvande konsekvenser och å andra sidan äfven de andra förut karakteriserade riktningarnas ensidigheter återstår endast en utväg. Konsten kan icke erkännas för självändamål (ty då nyromantiskt självsvåld), men får ej heller anses ha blott sanningen till mål (då realistisk sammanblandning af konst och vetenskap, prosaisk verklighetsfotografi), ej blott det goda (då krass tendenspoesi eller torr lärodikt), ej blott det sköna (då tomt skönhetsväsen, utan betydelse för lifvet, en aristokratisk konstlyx). Konsten måste likställas med alla andra arter af mänsklig verksamhet och tjäna som ett medel för människans ändamål i det hela, för såväl det sanna och goda som det sköna. Konsten bör vara endast en ”tjänande broder”. — Det utmärkande för konsten blir då, hvad redan Platon nämnde som dess kännetecken: *efterbildning af verkligheten*; men ej, såsom vetenskapen, för förståndet i abstrakta, generella begrepp, utan *i konkret, lefvande bild för fantasien*. Där har konstnären sitt eget område, på hvilket ingen kan täfla med honom, där han är skarpare i sin art, är produktiv för mänskligheten andliga nationalekonomi. Men han är där icke en själfsvåldig despot, som följer sina godtyckliga nycker och tycken, utan blott en tjänstpliktig vasall, som i hvarje sin verksamhet måste taga hänsyn till det hela, till det högre, hvars tjänare äfven han är. Men ej heller skall han våga sig utom sitt eget område, ej bli någon kvasivetenskapsman eller halfreformator i samhället; han kan tjäna sanningen eller nyttan, men blott på sitt egendomliga sätt, såsom skapare af lefvande fantasibilder. Dessa bilder ha då antingen öfvervägande teoretiskt, praktiskt eller estetiskt syfte, men äro alltid närmast ingenting annat än fantasibilder, verkligheten motsvara eller icke motsvara dem. Kunde konstnären ur egen fatabur skapa sitt verk, så hade han skaparens själfrätt också och behöfde ej gå i verkligheten skola; men det kan han ej, och det är därför sor trägna och trogna ”naturstudier” äro all sann mänsklig konsts förutsättning. Men de äro dess villkor och medel, ej dess mål. Då nu stundom dock den konstnärliga verksamhetens närmaste mål är sanning och godhet, blir detta då ej ”tendenspoesi”, blir det ej prosa inom konsten? Det behöfver ej bli det, och det får ej bli det, om det skall for fara att vara konst och poesi. Det finnes nämlige tendens af två arter. Då tendensen är motsa konsten, är den abstrakt, förståndsmässig, och d är detta man i allmänhet menar med tendenskons Men man kan vinna ett teoretiskt eller praktiskt m äfven genom konkreta, för fantasien lefvande lif bilder, och det slaget af tendens är i det stora he oundgängligt för konsten, om den ej skall isoler från människolifvets öfriga sidor, från dess allvarlig hvardagskraf och dess evighetsmål. Det är ocks på det sättet, som alla stora konstnärer varit kultu

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

kämpar, ej genom abstrakta teorier eller reformförslag.

Hvad nu sagts, gäller om all konst, men det finnes äfven särskilda lagar för hvarje konstart. I det hela är nämligen konsten en produktiv fantasiverksamhet och lyder därför fantasiens lagar, jämte de fordringar, som kunna ställas på den af de teoretiska, praktiska eller estetiska ändamålen. Dessa specifikt konstnärliga lagar, konstnärsfantasiens lagar, äro ännu så föga studerade, att några allmänfattliga och allmängiltiga resultat svårligen kunna angifvas. De äro ytterligt svåra att studera, därför att de teoretiska, praktiska och estetiska lagarna oupphörligt hota att bli inblandade i undersökningen. Likaså har också hvarje konstart sina egna lagar. Dessa äro jämförelsevis mera oberoende och kända samt utgöra innehållet i den s. k. empiriska konstteorien, eller läran om de olika konstnärliga stillagarna. — Till grund för dessa speciellare läror ligger hufvudindelningen af konsten. Det är den tyske estetikern Lessing, som (framför allt i arbetet ”Laokoon”) uppvisat den stora artskillnaden mellan bildande konst, som förlägger sina bilder för fantasien bredvid hvarandra i rummet, och ljudande konst, som förlägger bilderna efter hvarandra i tiden. Till den förra hufvudgruppen, som enligt Lessings åsikt (bestridd af de s. k. impressionisterna, se Impressionism) endast kan återge kroppar och — antydningsvis genom kroppar — rörelser, höra *arkitekturen* (l. *byggnadskonsten*), *plastiken* (l. *bildhuggarkonsten*) samt *målarkonsten*. Till de ljudande konster åter räknas *musik* och *poesi*, hvilka enligt Lessing omedelbart återge rörelser eller handlingar samt endast antydningsvis genom dem kroppar. — Om fria konster se d. o.

2. *Bergsv.* Med konst betecknades i äldre tider anordningar och verk, som brukades vid bergverks bedrifvande. Inbegreppet af samtliga dylika anläggningar kallades vid Sala silfververk och Stora Kopparbergs grufva konststaten. Till dennas underhåll voro förr åtskilliga prestationer anslagna. Se Vattenkonst 2. 1. 8—e. 2. C. v. O.

Konstakademien i Stockholm uppstod ur den ritskola, som de vid slottets uppförande anställde franske konstnärerna bildat till öfning för sig själfva och sina lärjungar. Det var hufvudskaligen Taraval, som ifrade för denna skola. K. G. Tessin, som bekläddе öfverintendentssysslan, tog den om hand, och 10 mars 1735 fick den namnet Kongl. Ritarakademien. Taraval blef dess ledare med titeln professor; bland öfriga lärare under den första tiden voro J. Ph. Bouchardon, J. Pasch, O. Arenius och J. H. Scheffel. Bland lärjungarna voro O. Rehn, K. G. Pilo, K. F. Adelcrantz, J. Säfvenbom, P. Hilleström och E. Hallblad. Akademiens hufvudskaliga ändamål var till en början att uppamma konstnärligt bildade arbetare för slottsbyggnaden, och denna omständighet framkallade stadgandet, att öfverintendenten skulle vara själfskrifven preses — en bestämmelse, som gällde ända till 1878. Dess förste preses var Tessin, som 1741 efterträddes af K. Härleman, efter hvilken kommo K. J. Cronstedt, 1753, och Adelcrantz, 1767. Oaktadt lärarna afstodo sina löner till förmån för akademiens kassa, voro emellertid de medel, som anslogos af ständerna att utgå af slottsbyggnadsfonden, otillräckliga. Först genom det stöd 1766 års riksdag gaf institutionen fick den en betryggad ställning. Kort därefter genomförde Adelcrantz dess nydaning, och den första sammankomsten hölls 17 febr. 1768. P. H. Larchevesque blef dess direktör och P. Floding dess sekreterare. Akademien, som nu fick namnet Kongl. Målar- och bildhuggarakademien och med hvilken den af Floding 1766 föreslagna gravörskolan införlifvades, blef stadfäst 1 mars 1770 och fick stadgar och privilegier 5 jan. 1773. Under Adelcrantz' presidium, som slutade först 1795, var akademiens utveckling i ständig växt. 1777 kunde, genom det af konungen ökade anslaget, två principskolor inrättas samt sex lärare i teckning och en professor i byggnadskonst tillsättas. Två år förut hade öfverdirektören vid styckgjuteriet, Gerhard Meyer, skänkt akademien sitt hus n:r 12 Fredsgatan, där den kunde inflytta 1780. Akademien, som förut flyttat från den ena lokalen till den andra inom slottet och 1773 måst på egen bekostnad inreda rum åt sig i Rosenadlerska huset (nuv. Stockholms stads brandförsäkringskontors hus, Mynttorget 4), kunde nu förverkliga den paragraf i stadgarna, som påbjöd, att årliga utställningar skulle hållas. 25 jan. 1787 utdelades för första gången akademiens stora pris (till Jonas Åkerström). 1794 kom den första utställningen af ledamöternas arbeten till stånd. Elevernas antal var ganska stort: 1800 uppges det till 240. Allmänheten intresserade sig lifligt för akademiens verksamhet, och böcker, konstföremål och penningar skänktes af enskilda. Det första anslaget, 1739, utgjorde 500 dlr smt, det ökades småningom, och 1777 belöpte det sig till 3,000 rdr. Vid 1810 års statsreglering förändrades akademiens namn till Kongl. Akademien för de fria konsterna. 20 maj 1846 utfärdades nya stadgar, och 1849 utkom nytt reglemente för undervisningen, som då blef ställd under direktörens närmaste ledning.

Det under akademien sorterande läroverket omfattade antik- och modellskolor samt skola för byggnadskonst och dessutom, intill 1879, en förberedande teckningsskola (”principskolan”, hvars elever dock ej voro att anse som elever vid akademien). Först 1856 inrättades en målarskola och 1861 en skola för landskapsmålare. 1864 öppnades särskilda afdelningar för kvinnliga konststuderande.

De af akademien anordnade *utställningarna* fortgingo ganska regelbundet hvartannat år under 1800-talets förra hälft, men sedan förekommer en och annan lucka, och efter 1877 hördes ingen utställning af, hvilket väckte missnöje och i betydlig mån bidrog till oppositionsrörelsen 1885. Nämnda år på hösten anordnades likväl en utställning till firande af akademiens 150-åriga tillvaro — då var redan konstnärsschismen ett faktum, och opponenterna anordnade samtidigt sin egen utställning. Akademien anordnade sedan utställningar i Stockholm 1887 och 1892, hvarefter utställningarna öfvertogos af den nybildade Svenska konstnärernas förening. Bland de utställningar, akademien på sista tiden anordnat, torde den retrospektiva utställningen 1898 af svensk konst alltifrån 1500-talet vara den märkligaste.

Akademiens stadgar blefvo reviderade och förnyades 1866, 1878, 1887 och senast 13 juni 1908. Enligt reglementet af sistnämnda år utgöres akademien af *första hedersledamöter* (medlemmar af kungliga huset), *hedersledamöter* (högst 12 svenska män eller

kvinnor) och *ledamöter* (högst 50 svenska, uteslutande konstnärer, män eller kvinnor). Titlarna ”kungl. målare”, ”kungl. medaljgravör” o. s. v. äro afskaffade, likaså agrévärdigheten. Utländska hedersledamöter och ledamöter kunna väljas — de professorerna i figurmålning han vill taga undervisning af. För arkitekturskolan gälla i någon mån andra stadgar, ett nytt reglemente för denna skola har sedan ett par år tillbaka väntats. Längsta tillåtna studietiden vid Konsthögskolan är 6 år, vid arkitekturafdelningen 7 år. Eleverna äro f. n. (höstterminen 1910) 69, hvaraf 18 kvinnliga, samt i byggnadsskolan 22 (af hvilka dock 6 lämnat läroverket under terminen). Aspiranterna äro 15, hvaraf 3 kvinnliga. Som belöningar utdelas på högtidsdagen kungliga medaljen (högsta utmärkelsen), kanslersmedaljen, penningunderstöd och hedersomnämnande. Stipendier utdelas till konstnärer och elever af statsmedel och af akademiens donationsfonder. Dessa sistnämnda uppgingo i jan. 1910 till ett belopp af omkr. 386,800 kr. Akademien erhöll af riksdagen 1908 ny stat. Statsanslaget uppgår f. n. till 90,750 kr.

Konstakademien i Stockholm (efter ombyggnaden 1897).

Akademiens præsides efter Adelcrantz ha varit K. F. Fredenheim 1795—1803, F. M. Piper 1803—05, A. N. Edelcrantz 1805—13, Fr. S. Silfverstolpe 1813—36, Fr. Blom 1836—44, M. G. Anckarsvärd 1844—58, G. Söderberg 1858—65, Fr. von Dardel 1865—85, J. Nordenfalk 1885—1901, A. V. Edelsvärd 1902 och Fr. Wachtmeister från slutet af 1902. Dess direktörer efter den af Adelcrantz verkställda reorganisationen ha varit Larchevesque 1768—77, Pilo 1777—93, L. Pasch 1793—1805, L. Masreliez 1805—10, Hilleström 1810—16, L. Grandel 1816—28, J. F. Westin 1828—40, J. A. Gillberg 1840—45, J. G. Sandberg 1845—53, K. G. Qvarnström 1853—67, J. Kr. Boklund 1867—80, G. von Rosen 1880—87, A. Malmström 1887—93, von Rosen 1893—99 och G. Cederström från 1899. — Sekreterare ha under samma tid varit Floding 1768—77, O. S. Tempelman 1777—1816 (med biträde af Gerss från 1813), J. V. Gerss 1816—44, A. Nyström 1844—68, F. V. Scholander 1868—81, A. T. Gellerstedt 1881—91 och L. Looström från 1891. De svenske hedersledamöterna äro f. n. 6, de svenske ledamöterna 46.

Akademiens byggnad, som 1841—47 blifvit om- och tillbyggd efter ritningar af F. Blom, fick genom den 1892 påbörjade totala ombyggnaden en helt ny gestalt (se fig.). Till ombyggnaden beviljade 1893 års riksdag 385,000 kr. mot villkor, att akademien af egna medel skulle anslå 200,000 kr. Byggnadens arkitekt var E. Lallerstedt, som erhållit första pris vid utlyst täflan. Byggnaden invigdes 31 maj 1897 och hade kostat omkr. 700,000 kr. (den resterande summan hade anskaffats af akademien). Byggnaden omfattar skolsalar och ateljéer, samlings-, bostads- och utställningslokaler.

Akademien eger en person- och konsthistoriskt betydande samling konstverk, konstnärsporträtt och

ha dock ingen rösträtt. K. M:t förordnar, om han så finner för godt, en *kansler*, som utöfvar högsta inseendet öfver akademiens angelägenheter. Akademien väljer bland sina svenska hedersledamöter eller ledamöter *preses* och *vicepreses* för tre år, *sekreterare* väljes till en början för ett år och kan därefter anmälas hos K. M:t till erhållande af förordnande att tills vidare handha befattningen, *räkenskapsförare* och *bibliotekarie* utses af akademien för 3 år i sänder. Dessutom tillsätter akademien hvart tredje år en *förvaltningsnämnd* af 9 personer. Akademien har ordinarie sammanträde en gång i månaden, undantagandes juni, juli och aug. Högtidsdagen firas 30 maj.

Det under akademiens öfverinseende ställda läroverket, Konsthögskolan, förvaltas af en *direktör*, vald af akademien för 3 år, ett *lärarråd* och akademiens förvaltningsnämnd. Undervisningen bestrides af 8 ord. *professorer*, som tillsättas af K. M:t efter förslag af akademien, och 4 ord. *lärare*, som förordnas af akademien och efter längre tids tjänstgöring kunna af akademien utnämnas till *vice professorer*. Lärjungarna i teckning, målning och skulptur äro under första året *aspiranter* och erhålla, om de därefter godkännas, diplom som *elever*. Uppflyttning från lägre till högre afdelning inom skolorna för teckning, målning och skulptur kan ske när som helst under arbetsåret. Undervisning meddelas äfven i landskapsmålning — både på ateljé och ute i naturen — dekorativ konst, etsning, perspektivritning och anatomi, hvarjämte konsthistoriska föreläsningar hållas. I målningsskolan eger aspirant och elev att välja, hvilken af de båda

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ndra målningar, skulpturer och teckningar samt tt arkiv, innehållande, förutom akademiens handingar, en mängd bref och manuskript af svenska onstnärer.

Om akademiens uppkomst och historia se framför llt L. Looström, "Den svenska konstakademien nder första århundradet af hennes tillvaro" (1887 —91) och "Minne öfver... præses frih. J. Nordenalk" (1909). Festskrift vid invigningen af nybyggaden utkom 1897. Se äfven H. Wieselgren, "Præsides för den svenska konstakademien under ennes första tre halfsekel" (1897). Sekreterarnas rsberättelser föreligga i tryck sedan 1882, från 905 utvidgade till årliga "Meddelanden från kgl. kademien för de fria konsterna". G—g N.

Konstakademier. Se föregående art. och Akaemi, sp. 410.

Ko'nstans (Constans), romerska kejsare: 1. ., Konstantin den stores yngste son, f. 323, blef 33 cæsar och erhöll jämte sina bröder, Konstantin ch Konstantius, kejsarvärdighet vid faderns död, 337. Konstans' välde omfattade Italien, Afrika och Illyricum; efter brodern Konstantins död i slaget vid Aquileja 340 bemäktigade han sig dennes område Gallien, Spanien och Britannien. K. var en ifrig anhängare af Athanasius och ortodoxien. Han besegrade frankerna och företog fälttåg i Britannien, men visade f. ö. inga framstående regentegenskaper. Hatad på grund af sin odtycklighet och sina utsväfningar, störtades han enom ett soldatuppror i Gallien, hvarvid anföraren ör liftrupperna, Magnentius, lät döda honom vid panska gränsen 350. — 2. K., kejsare i Konstanntinopel, sonsön af kejsar Herakleios, efterträdde 641 n fader, Konstantin III, sedan dennes styfmoder, artina, och hennes son, Herakleonas, hvilka bemäktigat sig väldet, fördrifvits. K. gynnade i de yrkliga striderna monoteleternas parti, gjorde ihärdigt motstånd mot arabernas inkräktningar i riket och skaffade sig 658 fred med dem. Efter åtskilliga fälttåg — bl. a. mördade han sin broder Theodosius (661) — drog han sig undan från hufvudstaden och regerade från 662 för det mesta i Syrakusa, tt han mördades 668. (H. Sgn.)

Kejsar Konstans' bild på ett antikt mynt.

Konsta'nt (af lat. *constare*, förbli oförändrad), beständig, oföränderlig, som icke växlar, varaktig, oföränderlig till sitt värde. — *Mat.*, en storhet, som betraktas som oföränderlig till sitt värde. Konstanterna delas i absoluta konstanter, hvilka icke under några förhållanden förändras, t. ex. π (förhållandet mellan periferien och diametern i en cirkel), e (basen för det naturliga logaritmsystemet) och i allmänhet alla talvärden, samt relativa konstanter, hvilka visserligen i en viss kalkyl eller i förhållande till de egentliga variablerna anses oföränderliga, men som dess mindre i en annan kalkyl eller i särskilda förhållanden kunna undergå förändring. Så är t. ex. cirkelns ekvation,

$$(x-a)^2 + (y-b)^2 = r^2,$$

radien r konstant i förhållande till koordinaterna x och y, men kan betraktas som föränderlig, om cirkeln är framställd som typ för en serie cirklar, som alla ha samma medelpunkt. — En relativ konstant plägar understundom kallas variabel parameter, hvarmed utmärkes, att den väl är föränderlig, men dock vid sin förändring oberoende af de ursprungliga variablerna. (I. F.)

Konstantān (af *konsta'nt*, se d. o.), *elektrot.*, en legering af 60 proc. koppar och 40 proc. nickel, hvars elektriska ledningsmotstånd är praktiskt taget oberoende af temperaturen. Jfr Elektriskt motstånd.

Konstant element, *fys.* Se Galvaniskt element, sp. 664.

Konsta'ntia (Constantia), en vinsort. Se Kapvin.

Konsta'ntia, fordom stad. Se Salamis 2.

Konsta'ntia (*Consta'ntia*), drottning af *Polen*, f. 1588, d. 12 juli (n. st.) 1631, var dotter af kejsar Ferdinand I:s son, ärkehertig Karl af Steiermark, och förmälden 1605 med sin aflidna syster Annas (d. 1598) gemål, konung Sigismund III af Polen, den från Sveriges tron afsatte konungen. Hon hade med honom sonen Johan Kasimir, konung af Polen 1648—68. K. bidrog till att stärka det för polackerna förhatliga österrikiska inflytandet vid hofvet. (H. A—t.)

Konsta'ntia (*Consta'ntia*), drottningar af *Sicilien:* 1. K., d. 27 nov. 1198, dotter af konung Roger II af Sicilien, förmäldes 1186 med sedermera kejsar Henrik VI, som på detta giftermål stödde sitt besittningstagande af konungariket Sicilien (1194), enär K. vid sin brorson Vilhelm II:s död (1189) var närmaste legitima arfvinge till dess krona. Efter sin gemåls död (1197) öfvertog K. styrelsen öfver riket. — 2. K., d. 23 juni 1222 i Catania, den föregåendes sonhustru, var dotter af konung Alfons II af Aragonien, äktade 1198 konung Emerik af Ungern, som dog 1204, och därpå 1209 Innocentius III:s skyddsling, sedermera kejsar Fredrik II. Hon blef i detta gifte moder till tyske konungen Henrik (VII, f. 1211, d. 1242). — 3. K., d. 1300 i Barcelona, dotter af konung Manfred af Sicilien, kejsar Fredrik II:s naturlige son, förmäldes 1262 med konung Peter III af Aragonien, som därigenom fick anspråk på Sicilien och efter resningen 1282 satte sig i besittning af ön. Efter Peters död (1285) lät K., trots påfvens fientlighet, kröna sin son Jakob till Siciliens konung.

Konstantikvariāt. Se Konsthandel.

Ko'nstantin (*Constantinus*), många romerska och östromerska (bysantinska) kejsare, af hvilka följande äro de märkligaste: 1. K. I den store, f. 288 e. Kr., eller sannolikt några år förut, i Naissus (nu Nisch) i Mesien, d. 337. Hans fader var Konstantius Chlorus; hans moder hette Helena och synes ha varit af lägre stånd. K. var utrustad med stora själs- och kroppsegenskaper. Sedan hans fader år 293 blifvit "cæsar" (underkejsare), sändes K. som underpant på dennes trohet till kejsar Diocletianus' hof i Nikomedeia. Under Diocletianus och Galerius utbildades den unge mannen i krigets skola och vann rykte som tapper, djärf och duglig krigare. Då Galerius 305 öfvertog styrelsen i Österlandet, blef K:s ställning svår, ty kejsaren misstänkte både honom och fadern. K. lyckades emellertid komma ifrån Galerius' hof och till sin fader i Britannien. Efter faderns död (306) utropa-

des han af hären till ”augustus” (öfverkejsare), men blef af Galerius motvilligt erkänd som ”cæsar”. Han ådagalade då sin krigiska duglighet genom att tillbakaslå frankerna och alemannerna. K:s välde omfattade dock blott Gallien med Spanien och Britannien.

Konstantin den store. Antik marmorstaty i förhallen till kyrkan S. Giovanni in Laterano, Rom.

Uti Italien upphäfde sig Maxentius till härskare, och dennes fader, den gamle Maximianus, återtog kejsartiteln. Den sistnämnde förmälde sin dotter Fausta med K., men sökte snart taga makten från mågen, som slutligen lät röja honom ur vägen. K. hyste sannolikt redan då planer på väldet öfver det hela, men afvaktade i stillhet och under klok förberedelse utvecklingen af händelserna. Efter Galerius' död (311) var riket deladt emellan 4 kejsare: Licinius, Maximinus Daza (i Asien och Egypten), Maxentius och K. Krig utbröt snart emellan de båda senare. Med stor skicklighet fördt af K., afgjordes detta krig genom slaget nära Milviska bron, ofvanför Rom, 312, där Maxentius fann döden. K. hade därefter en sammankomst i Milano med Licinius, som gifte sig med hans syster Konstantia (d. 327). Sedan Maximinus blifvit slagen och gått hädan (313), voro Licinius och K. ensamma kejsare. En strid emellan dem, 314, i hvilken K:s duglighet och lycka skaffade honom nya segrar, bilades visserligen genom ett fredsslut, men det var tydligt, att i längden väldet ej kunde fortfara att vara deladt. År 323, enligt annan uppgift 324, förnyades kriget, och K. blef åter segrare samt till följd däraf allena kejsare. (Till ära för K. såsom segrare öfver Maxentius och Licinius lät senaten och romerska folket uppföra den s. k. Konstantins triumfbåge i Rom; se afbildning å pl. VII till art. Byggnadskonsten.) Licinius skonades i början på Konstantias förböner, men blef redan följande året afrättad. K. regerade sedan ostörd till sin död. Hans styrelse under tiden från 323 var mest riktad på de inre förhållandena; ett tilltänkt fälttåg mot perserna hann K. icke sätta i verket. I det inre däremot genomförde han flera förändringar; de viktigaste äro kristendomens uppkommande till statsreligion, förvaltningens ordnande och residensets förläggande till Konstantinopel.

K:s förhållande till kristendomen har varit föremål för olika omdömen. Man har sökt bevekelsegrunden till att han gynnade densamma än i hans religiösa öfvertygelse, än åter i en slug statskonst. Efter all sannolikhet var det i förstone K:s afsikt att åstadkomma ett slags sammansmältning emellan den hedniska religionen och den kristna, hvars stora betydelse den klarsynte statsmannen ingalunda underkände. K. synes själf ha egnat sin dyrkan åt ”den högste guden”, ett slags världsmakt, till hvilken han bad om seger och lycka, och en säker hjälpare mot de af fienderna åkallade hedniska demonerna. Enligt en berättelse skall han aftonen före slaget mot Maxentius ha på himmelen ofvanför den nedgående solen sett ett strålande kors med grekisk inskrift: ”Vinn seger genom detta!”, samt om natten i en drömsyn af Kristus ha fått befallning att begagna korsets tecken. Därefter skall han ha låtit förfärdiga korsfanan (*labărum*) med Kristi monogram. Denna berättelses enskildheter äro tvifvel underkastade, hvaremot det är ganska sannolikt, att K. på sitt baner låtit anbringa samma tecken, som han enligt en annan uppgift lät inrista på sina krigares sköldar, helst som monogrammet ☧ synes ha varit ett segertecken, hvilket krigshären gärna hyllade utan närmare undersökning af den nya gudomsmaktens väsen och förhållande till de gamla. Huru som helst genomdref han 313 ett edikt till förmån för kristendomen; ediktet påbjöd fullständig religionsfrihet och erkände på samma gång de kristna församlingarna samt gaf dem rättighet att besitta egendom och att återfå hvad de under förföljelserna förlorat. Licinius deltog i utfärdandet af ediktet, men icke Maximinus. 313—323 sökte K. på grundvalen af ediktet låta de båda religionerna förenas; men alltmera klarnade hans blick för kristendomens företrädesställning, och efter sin seger 323 förklarade han i ett edikt till Österlandets folk de kristnes gud för att vara den ende sanne guden. Hedendomen blef därefter endast tolererad, och kejsaren visade på mångfaldiga sätt bl. a. genom deltagande i kyrkomöten, t. ex. i det arianfientliga mötet i Nicæa 325, sitt intresse för de kristna kyrkan samt sökte häfda den världsliga maktens inflytande genom den. Dock lät han icke döpa sig förrän i de sista dagarna af sitt lif, och ett nogrant betraktande af hans handlingar ådagalägger att den kristna läran ingalunda hade trängt till hans väsens kärna. Om hans föregifna förläning af vidgående privilegier till påfven och Roms prästerskap se Konstantinska donationen.

I afseende på förvaltningen af riket fullföljde K. Diocletianus' system, om ock dettas fullbordande själfva verket skedde något senare. Riket delades slutligen i 4 s. k. prefekturer: Orienten, Illyricum (Grekland, Macedonien, Mesien), Italien (med Donauländerna och Afrika) samt Gallien (med Spanien och Britannien); prefekturerna delades i tillsammans 14 dieceser och 116 provinser. Prefekterna hade både civil myndighet; befälet i krig tillhörde 2 öfver fältherrar (*magistri*) samt underfältherrar (*comites* *duces*). Det pretorianska gardet upphäfdes. Tru

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

erna skildes i två klasser: en skulle upprätthålla ordningen i rikets inre, den andra värja gränserna. Kejsaren skulle vid sin sida ha vissa högre ämbetsmän; högst var *magister officiorum* (riksmarskalken). Fyra rangklasser inrättades (*illustres, spectabiles, clarissimi, perfectissimi*). Till följd däraf uppstod en hof- och ämbetsadel, som åtnjöt särskilda privilegier (skattefrihet m. m.), under det att massan af folket hårdt trycktes af de genom den kostsamma hofhållningen ökade skatterna. Man har ansett, att de nya inrättningarna påskyndat rikets upplösning; men denna förebråelse är ej rättvis, i synnerhet som de utgjorde endast den naturliga utvecklingen af förvaltningssystemet i världsriket.

En tredje åtgärd af betydelse var residensets förflyttning. K. hade lika litet som Diocletianus någon förkärlek för Rom, hvilket f. ö. flera af hans företrädare mått som vistelsecort utbyta mot lägret. I värtom vistades han i Rom så litet som möjligt, och snart mognade hos honom tanken att skapa en ny hufvudstad vid Bosporen, på ett ställe, hvars fördelar han lärt känna under kriget mot Licinius, nämligen det gamla Bysantium. Det sammanhängde månända ock med hans organisation i öfrigt att ega en hufvudstad fri från alla republikanska minnen, och möjligen inverkade äfven tanken på närheten till Donau och Eufrat, där gränserna då syntes bäst bevofva bevakning. Den nya hufvudstaden, till hvars förskönande inga kostnader sparades och som efter honom fick namnet Konstantinopel, invigdes 11 maj 330.

K:s karaktär har blifvit olika bedömd, i det att utmärkta skriftställare upphöjt, hedniska nedsatt honom. Sanningen torde här, såsom i allmänhet, ligga midten. Utan tvifvel var han ej blott personligt oppet, utan ock begåfvad med utmärkta härförar- och regentegenskaper, hvaremot den rent mänskliga sidan af hans väsen är mindre tilltalande. Själfvisk var han nog af naturen, om också de yttre förhållandena måste ha utöfvat stort inflytande på utbildningen af hans karaktär och föranledt honom att slå till, när det behöfdes, särskildt för upprätthållande af rikets lugn och på slutet, när Diocletianus' (se d. o.) system ej längre kunde bestå, af riksenheten. Han hade med sin första gemål, eller måhända älskarinna, Minervina, en ädel och rikt utrustad son, Crispus. Denne lät han döda, möjligen, såsom man antagit, på tillskyndelse af Crispus' styfmoder, Fausta, hvilken han senare lät afdagataga, väl till följd af äktenskapsbrott; uppgifterna härom äro dock osäkra. Med Fausta skall han ha haft bl. a. sönerna Konstantin, Konstantius och Konstans, hvilka blefvo hans efterträdare, samt dottern Helena, hvilken förmäldes med sin kusin kejsar Julianus. — Huru K. än må bedömas, synes han dock värd sitt tillnamn ”den store”, icke minst därför att han förstod, vad tiden kräfde, och genom sina åtgöranden gaf sin till döden dömda romarvärlden en styrka och en hägra, som voro mäktiga att öfverlefva densamma. Jfr Manso, ”Leben K:s” (1817), och Firth, ”Constantine the great” (1905).

2. K. II, den föregåendes son, blef efter faderns död (337) kejsare jämte sina bröder Konstantius och Konstans. Hans välde omfattade prefekturen Gallien (Gallien, Spanien och Britannien). K. saknade stadga i karaktären och dref af ärelystnad. Han råkade snart i strid med sin broder Konstans, hvilken han ville fråntaga Afrika, men blef slagen vid Aquileja 340 och omkom under flykten.

3. K. III, son af kejsar Herakleios och Eudokia, utnämndes 641 till medregent, men dog ett par månader efter faderns samma år inträffade död.

4. K. Togonätos (”den skäggige”), kejsare 668—685, en krigisk man, som lyckades kväfva ett farligt uppror på Sicilien, som kostade hans fader, Konstans II, lifvet; 678 slöt han en 30-årig fred med kalifen Muäwija, som han måste betala tribut, 679 afträdde han landet mellan Balkan och nedre Donau åt bulgarerna; likaså lämnade han åt kroater och serber af dem intaget land. Mycket teologiskt intresserad, höll K. IV det sjätte ekumeniska kyrkomötet 680 (se Monoteleter). — 5. K. V Kopro'nymos (”den smutsnamnige”), möjligen så kallad af ett fientligt prästparti), f. 719, efterträdde 741 sin fader, Leo III Isauriern, på Östromerska rikets tron och förde segerrika krig mot bulgarerna och sarasenerna, men kunde icke hindra, att Grekland härjades af slaver. Han stupade 775 under ett fälttåg mot bulgarerna. I hård förföljelse mot bilddyrkarna gick han längre än sin fader och straffade de motspänstige munkarna genom klostrens upphäfvande. Han var i sitt 1:a gifte förmäld med sin kazariske grannfurstes (”kaganens”) dotter och efterträddes af en son i detta äktenskap, Leo IV. — 6. K. VI Porfyroge'nnetos (”den purpurborne”), den föregåendes sonson, 780—797. Under den svage kejsaren fördes regeringen af hans moder, Irene (se d. o.). — 7. K. VII Porfyroge'nnetos, af den macedonska dynastien, son af kejsar Leo VI, föddes 905, erhöll 913 tronen efter sin farbroder Alexander, hade 920—944 till samkejsare Romanos I Lekapenos, hvars dotter Helena han äktat, och dog 959 af gift, sannolikt med hans sons och efterträdares, Romanos II:s, vetskap. Han var en svag regent och lät leda sig af sin gemål och hennes fader. Däremot utmärkte han sig för lärdom samt som beskyddare af vetenskap och konst. Själf författade han — åtminstone delvis — en lefnadsbeskrifning öfver sin farfader, kejsar Basileios I, en skrift om rikets styrelse, äfven innehållande notiser om främmande folkslag i öster och norr (bl. a. en skildring af ryssarnas färdväg utför Dnjepr till Konstantinopel, af vikt för historien om ryska rikets ursprung), vidare en framställning af ceremoniordningen vid bysantinska hofvet samt ett krigsvetenskapligt arbete samt föranledde utgifvandet af flera samlingsverk af allmännyttigt innehåll. Hans verk utgåfvos första gången i Leiden af J. Meursius 1617. Den af B. G. Niebuhr m. fl. utgifna samlingen ”Corpus scriptorum byzantinorum” (1828 o. f.) upptager dem. — 8. K. VIII, yngre son till Romanos II, först den äldre broderns Basileios II:s medregent (976—1025), sedan ensam kejsare till 1028. — 9. K. IX Mono'machos, gift med kejsar K. VIII:s dotter Zoë, kejsare 1042—54, en duglig fältherre, som slog ryssarna, tillbakakastade seldschukerna och eröfrade Armenien. K. drog sig slutligen tillbaka till ett kloster, lämnande regeringen åt sin hustru Teodora. — 10. K. X Dukas (1059—67), var en lärd man, men olycklig regent och försummade rikets försvarsväsen. — 11. K. XI, den siste östromerske kejsaren, son af Manuel II Palaiologos, efter sin moder, Irene Drakosa, kallad Dragases, f. 1403, efterträdde

1448 sin broder Johannes VIII i herraväldet öfver de återstående spillrorna af riket. Han ådagalade 1453 klokhet och mod under försvaret af Konstantinopel mot Muhammed II:s förkrossande öfvermakt och föll med vapen i hand 29 maj vid stadens stormning af turkarna. Jfr f. ö. Östromerska riket. 1—2. R. Tdh. 3—11. (J. C.)

Konstantin (lat. *Constantīnus*), påfvar. 1. K. I, f. i Syrien, d. 9 april 715, efterträdde Sisinnius och invigdes 25 mars 708. Han höll skickligt fast vid sina företrädares politik gentemot Italiens biskopar och kejsaren i Konstantinopel, där han vistades 709—711. — 2. K. II valdes, ehuru lekman, genom våldsamt ingripande af sin broder hertig Toto af Nepi 28 juni 767 till påfve efter Paul I och invigdes 5 juli s. å., men blef med våld störtad i juli 768, inspärrades efter valet af Stefan III (IV) i ett kloster och bländades. Han lefde ännu 769. — Litt.: Langen, "Geschichte der römischen kirche von Leo I. bis Nikolaus I." (1885).

Konstantin, ryska storfurstar:

1. K. Pavlovitj, andre son af kejsar Paul I och Maria Fedorovna (prinsessa af Württemberg), f. 8 maj 1779, d. 27 juni 1831 i Vitebsk, förmälde sig 1796 med Juliana (Anna Fedorovna) af Sachsen-Koburg. Han deltog från 1799 i de ryska fälttågen mot Frankrike, anförde gardena vid Austerlitz (1805) och Leipzig (1813), bevistade Wien-kongressen (1814—15) och förde sedan högsta befälet i Polen, hvars verklige regent (under kejsaren) han blef 1822. Underlig till lynnet och despotisk, förde han ett strängt regemente. 1819 skilde han sig från sin gemål och ingick 1820 morganatiskt äktenskap med en ung polska, grefvinnan Joanna Grudzinska (f. 1799, d. 1831), som en tid därefter erhöll titeln prinsessa af Lowicz. I sammanhang med detta giftermål afstod K. i jan. 1822 sin arfsrätt till ryska tronen, till förmån för sin yngre broder Nikolaus. Men saken hölls hemlig, hvarför Nikolaus efter Alexanders död (1 dec. 1825) i Petersburg lät hylla K. som kejsare och själf bestog tronen, först sedan han mottagit K:s förnyade afsägelse. Vid revolutionens utbrott i Warschau 29 nov. 1830 öfverfölls K. i sin bostad, men undkom, lät följande dag de ryska trupperna onödigtvis utrymma staden och drog sig snart tillbaka ända till ryska gränsen. — Biogr. af Karnovitj (2:a uppl. 1899). — 2. K. Nikolajevitj, den föregåendes brorson, andre son af kejsar Nikolaus I och Alexandra Fedorovna (Charlotte af Preussen), f. 21 sept. 1827, d. 24 jan. 1892 i Pavlovsk, utbildades till sjöman, förde under Krimkriget (1853—56) befälet öfver Östersjöflottan och uttalade sig bestämdt mot eftergifter åt västmakterna. 1857 erhöll han högsta ledningen af marinväsendet. K. blef vid denna tid medelpunkten för en krets af liberala män, bidrog till utfärdandet af lagen om lifegenskapens afskaffande och visade sig öfver hufvud som varm reformvän. I juni 1862 utnämndes han till ståthållare i det oroliga Polen, men blef genast (3 juli) föremål för ett mordförsök. K. iakttog likväl ett försonligt uppträdande, äfven sedan den allmänna resningen i landet utbrutit (i jan. 1863), utan att därmed kunna återställa lugnet. Han återvände 25 aug. 1863 till Petersburg. 1865 blef K. president i riksrådet och behöll chefskapet öfver sjöväsendet. Men efter Alexander II:s död (1881) såg han sig, på grund af sina liberala tänkesätt, nödsakad att lämna sina befattningar och aflägsna sig från hufvudstaden. K. förmälde sig 1848 med Alexandra af Sachsen-Altenburg (som rysk storfurstinna Alexandra Josifovna) och egde med henne 5 barn, af hvilka den äldsta dottern, Olga (f. 1851), 1867 äktade Georg, hellenernas konung. — 3. K. Konstantinovitj, den föregåendes son, skald, f. 1858, förvisades 1881 jämte fadern, men benådades liksom denne 1883. Han har vid sidan af sin militära verksamhet gjort sig känd som varm vän af vetenskap, poesi och konst. Under märket K. R(omanov) utgaf han i privatupplaga en samling lyriska dikter (1886; 2:a uppl. i bokhandeln 1889) och för allmänheten *Novyje Stichotovrenija K. R.* (nya dikter; 1889). I sin veka, rent lyriska verskonst är K. närmast besläktad med Majkov och Fjet, hvilka han ock egnat sin poetiska hyllning. Bland hans dikter (stämningsbilder, reseminnen från södern, vemodiga reflexioner o. d.) framstå hans enkla sympatiska bilder ur militärlifvet (*Otjerki polkovoj zjizni*); dessutom har han öfversatt Shaksperes "Hamlet" m. m. och författat texten till en Pusjkin-kantat af A. Glasunov (1899). Diktprof på svenska finnas i R. Lindquists "Ur Rysslands sång". — K. är president för ryska vet. akad. (1889) och hedersled. af Svenska vet. akad. (1902). Han var ordf. i svensk-ryska gradmätningskommissionen på Spetsbergen och representerade ryske kejsaren i Stockholm såväl vid Oskar II:s regeringsjubileum 1897 som vid hans begrafning 1907. 1 o. 2. (G. W—k.) 3. A—d J.

Konstantin, hertig af Sparta, kronprins af *Grekland*, äldste son till konung Georg I och drottning Olga, f. 2 aug. 1868 i Aten, förklarades 1889 myndig, studerade en tid juridik och statsrätt i Leipzig, avancerade på den militära banan till generalöjtnant och utnämndes vid krigsutbrottet 1897 till befälhafvare öfver den i Tessalien mot turkarna opererande armén. Motgångarna i kriget, för hvilka den allmänna opinionen gjorde honom till syndabock, väckte en så stark ovilja mot honom, att man t. o. m. en tid ropade på hans uteslutande från tronföljden. Han utnämndes 1900 till högste befälhafvare för grekiska hären och sökte som sådan genomföra den reorganisation, men ådrog sig därvid beskyllningar för gunstlingsväsen och nödgades genom 1909 års militärrevolt nedlägga sin befattning och för några månader lämna Grekland, dit han återkom i april 1910. 27 okt. 1889 trädde han i äktenskap med kejsar Wilhelm II:s syster Sofia (f. 14 juni 1870), som skänkte honom sönerna Georg (f. 1890), Alexande

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

f. 1893) och Paul (f. 1901) samt döttrarna Helena (f. 1896) och Irene (f. 1904). (V. S—g.)

Konstantin, missionär. Se Kyrillos.

Konstantinograd, kretsstad i ryska guv. Poltava, vid Berestovaja, en biflod till Orel. 6,456 inv. (1897).

Konstantinopel (turk. *Istambul*, *Stambul*, möjligen af den kringboende grekiska befolkningens uttryck *'s tan po'lin*, "till staden" eller "i staden", grek. *Konstantinüpolis*, levantisk-it. *Costoli*, slav. *Tsargrad*, "kejsarstaden", fnod. *Miklagård*, "den stora staden", forntidens *Byzantium*), hufvudstad i Turkiska riket, är beläget vid södra inloppet till Bosporen (41° n. br., 28° 58′ ö. lgd), på den europeiska sidan om sundet (se Bosporos). För sitt utomordentligt vackra läge kallas det af turkarna *Der-i-seadet*, "lycksalighetens port". Den egentliga staden (Stambul; se pl. I, fig. 1) höjer sig amfiteatraliskt på en halfö af triangulär form mellan Marmarasjön i s., Bosporen i ö. och den åt n. v. inskjutande viken Gyllene hornet. På yttersta spetsen af denna halfö ligger Seraljen (se pl. II, fig. 8). Åt n. v. utefter Gyllene hornets södra strand ligger förstaden Ejub och n. om Gyllene hornet (fr. n. v. räknadt) förstäderna Hasköi, Tershane (skeppshuset), Kassim pascha (se Rhodos) och Galata, alla utefter Gyllene hornet, Tophane och Fyndykly vid Bosporen samt i det inre Pera (af grek. *péra(n)*, på andra sidan; n. om Galata) och S. Dimitri (n. om Pera). Till dem sluta sig andra orter utefter Bosporens strand, såsom Dolma Bagtsche, Beschiktasch (Besjiktasj), Ortaköi o. a., hvilka sträcka sig 20 km. åt n. Som förstäder till K. måste också räknas de på den asiatiska stranden af Bosporen belägna orterna Kadiköi (det gamla Chalcedon), Haidar pascha och Skutari (turk. *Usküdar*) samt en mängd villasamhällen n. om det senare. Bosporens stränder äro på båda sidorna öfversållade med täcka gårdar, landställen och kiosker. Uppåt terrasserna omväxla vingårdar och skogsdungar; på höjderna vagga pinjen sin stolta krona. — I sin helhet tillhör staden K. båda de kontinenter, inom hvilka det ottomanska väldet har sin utbredning. Få städer i världen torde i fråga om naturskönt läge kunna täfla med K. I synnerhet från Bosporen är utsikten förtjusande genom strändernas amfiteatraliska höjning, mångfalden af kupoler och minareter samt den vidsträckta hamnen, där alla nationers flaggor vaja. Stadens inre gör dock ett helt annat intryck. Gatorna äro, med undantag för några nyare stadsdelar, trånga och smutsiga, illa upplysta och i saknad af stenläggning; boningshusen äro låga och oansenliga samt i allmänhet uppförda af trä, hvilket gör, att eldsvådor anställa stora förödelser. För snygghet och renhållning har åtminstone hittills rådt den största likgiltighet. Trots sitt friska läge är K. i följd af de skarpa temperaturväxlingarna ingen sund stad. Årsmedeltemperaturen är 14,2°; vintern är vanligen icke kall (febr. 5,2°), och man räknar i medeltal endast 14 frostdagar. Snön blir sällan liggande flera dagar å rad. Sommaren är varm (aug. 23,4°); regnmängden stiger till 718 mm. Våren kommer sent och är den minst behagliga årstiden; däremot är hösten mild och vacker. — Stadens topografi bestämmes till hufvudsaklig del af Gyllene hornet (fig. 9), en redan under forntiden så benämnd hafsvik, hvilken med en längd af nära 7 km. skjuter in i fastlandet, skapande en djup och trygg hamn, som kan rymma ända till 1,200 fartyg. I dess öfre del utmynna två små åar, "Europas söta vatten", hvilkas grönskande dalar utgöra en af stadens få promenadplatser. Det egentliga Stambul är, liksom Rom, byggdt på "sju kullar". Af dessa ligga sex utmed Gyllene hornet; den sjunde upptager stadens sydligaste kvarter och skiljes från de öfriga genom den lilla bäcken Lykos. Hela det egentliga K. (Stambul) omges i v. af en nu förfallen dubbel ringmur (fig. 2) med graf från 5:e årh., som i 6,67 km. längd går från Gyllene hornet till Marmarasjön, där den slutar vid "de 7 tornens slott" (*Jedi Kule*), en femhörning, som länge var statsfängelse och i hvars västra sida befinner sig "Gyllene porten", de bysantinske kejsarnas triumfport. Märkligast bland murens 10 större portar är *Top Kapu* ("kanonporten"), genom hvilken turkarna inträngde vid stormningen 29 maj 1453 och där äfven den siste grekiske kejsaren föll som en hjälte. — Bland sultanens palats är *Seraljen* (palats; fig. 8) det berömdaste. Det omfattar ett helt kvarter på Stambuls östligaste udde och utgör en vidlyftig, af murar omgifven byggnadskomplex, hvilken till sina hufvuddelar uppförd 1455—80 af Muhammed II på det ställe, där akropolis i det forna Bysantium (se d. o.) låg, och har intill sista tiden utgjort sultanernas residens. Sedan Abdu-l-medjid flyttat öfver till Dolma-bagtsche, beboddes Seraljen af änkesultaninnorna, men öfvergafs efter branden 1865, hvilken dock skonade de delar af det gamla palatset, som egde något historiskt intresse. Genom hufvudporten *Bab-i-humajun* kommer man in på den första gården, där myntet, den af Konstantin den store byggda hel. Irenes kyrka, nu vapendepå, Tschinili-kiosken (fajanspalatset) med ett antikvitetsmuseum och konstskolan äro belägna. En annan port, *Orta Kapu*, leder in till den andra gården, där i onåd fallna stormän förr afrättades. En tredje port, *Bab-i-seadet* ("lycksalighetens port"), för till den innersta gården och divansalen, där riksrådet förr höll sina sammankomster och där utländska sändebud mottogos. Där befinner sig ock den kejserliga skattkammaren. Mahmud II öfvergaf Seraljen och tog sitt residens i det 1679 byggda palatset *Beschiktasch* i förstaden af samma namn. I omedelbar närhet till detta ligger ett annat praktfullt kejserligt palats *Dolma bagtsche* (se d. o. med fig. samt vidstående pl. II, fig. 10) och nordligare vid Bosporen det af Abd-ul-Asis (1863—67) byggda *Tschiragan*-palatset. Sultanen Abd-ul-Hamid II (1876—1909) residerade i *Jildispalatset* (*Jildiskjösjk*; fig. 12), som ligger på en höjd n. om Beschiktasch och framför hvars port den vackra Hamidije-moskén (fig. 12) är belägen. Af andra offentliga byggnader märkes *Höga porten* (*Babiali* l. *Pascha kapusi*, "paschans port"; se Porten), v. om Seraljen, en lång byggnad i italiensk stil med ämbetslokaler för storvesiren, utrikes- och inrikesministerierna samt statsrådet. I det inre af staden ligga finansministeriet och krigsministeriet (*seraskieratet*; fig. 6), vid den öppna platsen *Eski-serai* ("gamla seraljen"), där Muhammed II bodde, innan den nya seraljen blef färdig. Bredvid det nuv. seraskieratet, som nybyggdes 1870, står ett af Mah-

mud II byggdt torn af marmor (60 m.), från hvars brandvaktsrum man har en ypperlig utsikt öfver staden. — I K. och förstäderna finnas närmare 400 moskéer och än flera bönhus (*mesdjid*) och grafkapell (*türbé*) samt 260 muhammedanska kiosker (*tekké*). Utom den berömda Sofiamoskén (*Hagia Sofia, Aja Sofia*), s. v. om Seraljen (se Byzantinsk konst, fig. 1 o. 4 å vidstående pl. I, exteriör, Byggnadskonsten, fig. 20, plan, och pl. VIII, interiör, samt Hvalf, fig. 25, sektion), härstammar ännu ett tjugutal kyrkor från den kristna tiden, bl. a. Lilla Aja Sofia (Kütschük A. S.), uppförd af kejsarinnan Teodora, Justinianus I:s gemål, och urspr. helgad åt Sergius och Bakchos. Bland de af sultanerna anlagda moskéerna är *Sulejmanijé* (''Sulejmans moské'', från 1550—66), den turkiska byggnadskonstens mästerverk, ehuru den förråder främmande idéer. Ytterligare må nämnas Achmed I:s moské (fig. 1 o. 5; 1608—14) med 6 minareter och 17 kupoler samt rika freskomålningar, Muhammed II:s, uppförd på grunden af de hel. apostlarnas kyrka (den förnämsta näst Aja Sofia och kejsarnas grafkyrka), ''De sex pelarnas moské'', som anses vara ett gammalt Juppiterstempel, Bajasids moské och Nuri Osmanié-moskén (fig. 1; 1748—54) samt den heligaste af alla, *Ejubs moské*, uppkallad efter profetens vän och fanbärare och märklig som det ställe, där sultanen vid sin tronbestigning omgjordar sig med Osmans sabel. Moskén (af hvilken d'Ohsson d. ä. på sin tid skaffade en teckning) ligger utanför stadsmuren längst i n. v. och byggdes 1459 bredvid Ejub fanbärarens graf, som upptäcktes genom en vision få dagar efter stadens eröfring. Ingen kristen får ens beträda gården kring moskén. De med moskéerna förbundna sultangrafvarna (*türbé*) äro vackra och väl vårdade kapell. Af begrafningsplatser för den stora allmänheten märkas främst de i Pera och Skutari. Den förra är, trots sin bestämmelse, en ganska liflig plats; den senare, som nästan gör intryck af en cypress-skog, är den största icke blott i K., utan i hela turkiska riket och föredrages af de rättrogne, hvilka helst hvila i asiatisk jord. I K. finnas enligt uppgift 144 kristna kyrkor, hvaraf 61 grekiska, 38 armenisk-gregorianska, 14 armenisk-katolska, 26 romersk-katolska och 5 protestantiska, samt 41 synagogor. K. eger en mängd salutorg och täckta basarer (*besestán*), där Österlandets alster äro hopade och i allmänhet hvarje handelsfack (kläder, lifsmedel o. s. v.) har sitt bestämda område. ''Stora basaren'' (*Böjük tscharschi*; fig. 1), i stadens midt s. ö. om Eski serai, utgöres af ett antal hvälfda hallar, med öfver 3,000 handelsbodar och magasin, inalles 483, bland hvilka i synnerhet vapenhandlarnas fängsla ögat genom sin rikedom på vapen af alla slag och från alla tider. Utom torgen och basarerna finnas ett par och tjugutusen handelsbodar. De nära 500 *hanerna* i. *karavanserajerna* (se d. o.) äro vidlyftiga byggnader, hvilka tjäna som ett slags hotell för resande köpmän, i synnerhet perser, som där drifva sina affärer; äfven europeiska köpmän ha sina kontor i sådana. De flesta tillhöra moskéer, sjukhus och skolor, hvilka däraf njuta inkomsterna. — Den förnämsta af stadens öppna platser är *Atmeidán* (''hästplatsen''; fig. 5), en del af den gamla hippodromen, s. v. om Aja Sofia. På dess midt reser sig Thotmes III:s af Theodosius II här uppresta, 30 m. höga egyptiska obelisk, strax därintill en del af den af grekerna efter segern vid Plataiai i Delfi uppställda offergåfvan, kallad ''Ormpelaren'', emedan den framställer tre till en pelare förenade ormkroppar, midtstycket af en jättestor trefot, samt ''Kolossen'' l. ''Nakna pelaren'', en omkr. 30 m. hög, af huggen sten murad obelisk, som förr varit öfverdragen med förgyllda bronsplåttor. Från hippodromen förskrifver sig ock bronsfyrspannet, som först stod i Korint och efter många öden nu pryder S. Marcokyrkan i Venezia (se d. o.). — En annan berömd pelare är den ''brända pelaren'' (turk. *Dschamberlitasch*), som består af 7 cylindrar af röd porfyr; urspr. 55 m. hög och uppbärande kejsar Konstantins staty, förstördes den af storm och blixten, men återställdes 1150 (som inskriften säger); senare har den lidit mycket af eldsvådor. Mycket skadade äro också kejsar Marcianus' pelare (10 m.) och den vackra pelare, som Arkadius 401 lät uppresa åt sin fader Theodosius och som nedtogs 1695; endast den 6 m. höga basen återstår (kallad Avret-tasch, ''Kvinnopelaren'', efter den närbelägna Avret-Bazar, ''Kvinnomarknaden''). Det muhammedanska väldet har varit en tid af förfall och vanvård af allt hvad K. under sin storhets dagar egde af skönhet och konst. Af de grekiske kejsarnas palats finnas endast obetydliga spår. Antikens skulpturverk äro nästan alla stympade och förstörda, hvartill likväl korsfararna icke minst bidragit. Från romerska kejsartiden finnes en ännu i bruk varande vattenledning, byggd af Valens 368 (af turkarna kallad *Bosdoghan kemeri*), som för vatten från den 15 km. n. om staden belägna Belgradskogen; äfven ''Cisterna basilica'', nu kallad *Jere batan serai*, ett underjordiskt hvalf, som uppbäres af 336 marmorpelare, tjänar sitt gamla ändamål, hvaremot en annan, ''de tusen och en pelarnas'' cistern, som rymde tillräckligt för att ensam under 14 dagar förse K. med vatten, nu är torrlagd.

Från Stambul gå två järnbroar (fig. 7; en tredje är planerad) öfver Gyllene hornet till Galata, delande hamnen i tre delar, af hvilka den innersta är krigshamnen, hvars varf, förrådshus och amiralitetsbyggnader ligga i förstaden Kassim pascha. Galata, midt emot Seraljen, var i forntiden begrafningsplats. Det beboddes efter 1261 af genueserna köpmän (som där under sin podestà intogo en nästan självständig ställning) och bebos nu hufvudsakligen af greker. Skonadt af de turkiske eröfrarna, har Galata förblifvit sätet för den internationella handeln och liknar, sedan kajer anlagts (1879—95), innanför hvilka de stora affärshusen ligga, ungefär en italiensk hamnstad. Mest i ögonen fallande af dess byggnader är ett af genueser uppfördt, 45 m. högt vakttorn (*Galata kulessi*), hvarifrån man har en storartad utsikt öfver Bosporen. I denna stadsdel råder ett brokigt vimmel och stoj af sjömän, månglare, soldater, lastdragare (*hammäler*) och åsnor. En i brant afsatser uppstigande gata (fig. 11) och, sedan 1875, en ytterst starkt trafikerad järnvägstunnel leda upp till Pera, frankernas och de främmande diplomaternas kvarter, som mera påminner om en europeisk än om en österländsk stad. Hotell, teatrar, posthus, butiker och kaféer äro inrättade på europeiskt sätt; gatorna äro bättre upplysta, ehuru jämmerligt stensatta. Hufvudgatan är den smala *Grande rue de Péra*. Europeiska skolor och sjukhus samt många kristna kyrkor finnas här. På högsta toppen af Pera ligga flera ansenliga byggnader, bland dem

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

Sofiamoskén. Nuri-Osmanié-moskén. Stora basaren. Achmed I:s moske.

Fig. 1. Utsikt öfver Stambul.

Fig. 2. Del af bysantinska ringmuren.

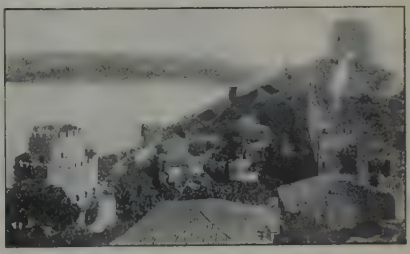

Fig. 3. Borgen Rumili Hisar vid Bosporen.

Fig. 4. Sofiamoskén.

Fig. 5. Achmed I:s moské samt öppna platsen Atmeidán med obelisken och (i midten) ormpelaren.

Fig. 6. Krigsministeriet (seraskeratet) och Mahmud II:s marmortorn.

Fig. 7. Galatabron, sedd från Galata. (Bron är ett af de mest trafikerade ställen på jorden.)

Fig. 8. Seraljudden, med Seraljen.

Fig. 9. Utsikt öfver Gyllene hornet.

Fig. 10. Porten till palatset Dolma bagtsche, den nuv. sultanens residens.

Fig. 11. Gatan Jüksek kaldirim med trappuppgång, ledande upp till Grande rue de Péra.

Fig. 12. Jildispalatset, den afsatte sultanen Abd-ul-Hamids residens, samt Hamidije-moskén (med selamlik l. sultanens besök där under truppeskort).

Fig. 13. Svenska legationshuset i Konstantinopel. I förgrunden två kavasser.

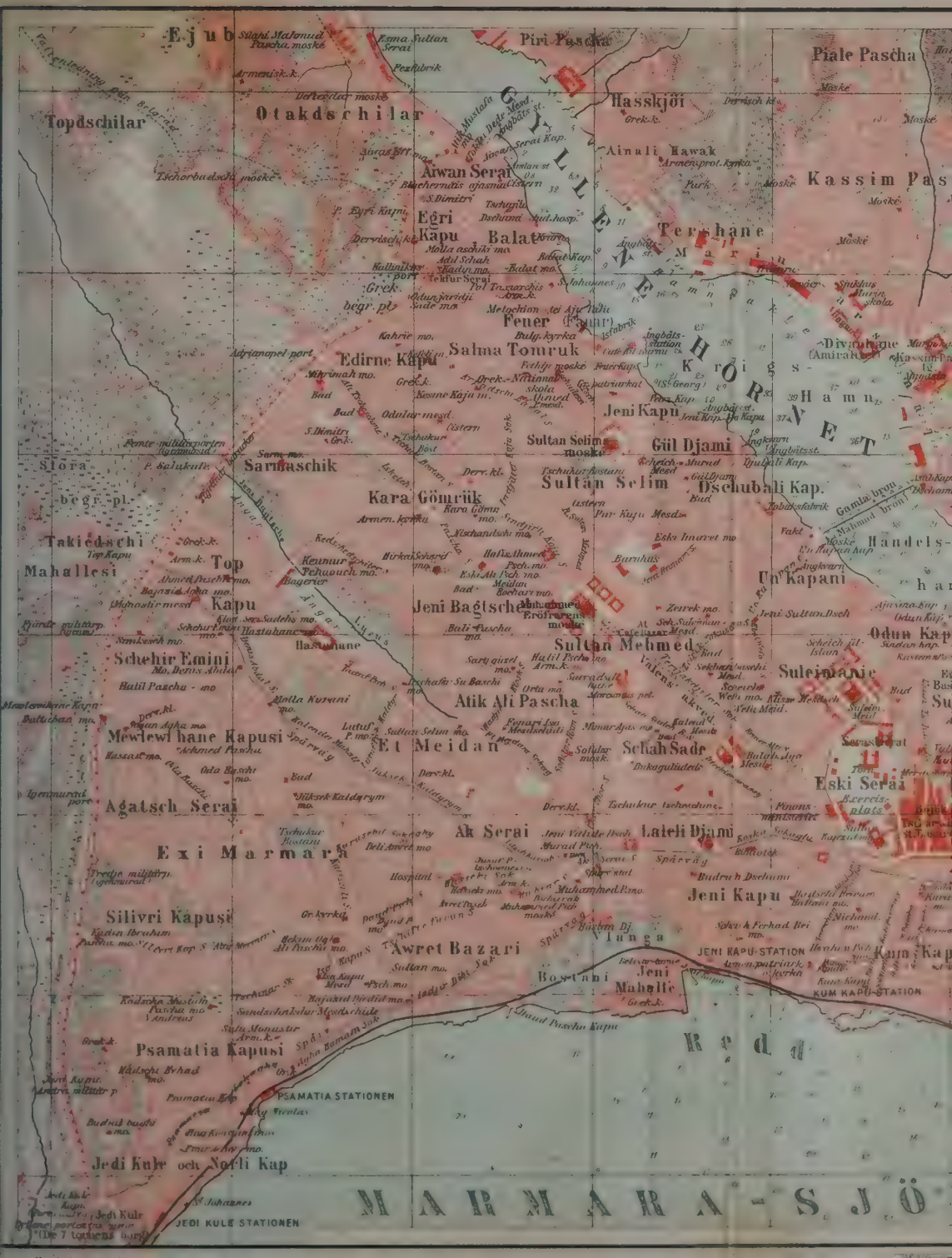

Ejub
Piri Pascha
Piale Pascha
Topdschilar
Otakdschilar
Hasskjöi
Ainali Hawak
Kassim Pas
Aiwan Serai
Egri Kapu
Balat
Tershane
Marin
Fener
Salma Tomruk
Edirne Kapu
Kriegs-Hamn
Jeni Kapu
Sultan Selim moske
Gül Djami
Sarmaschik
Kara Gömrük
Sultan Selim
Dschubali Kap.
Takiedschi Mahallesi
Top Kapu
Jeni Bagtsche
Un Kapani
Sultan Mehmed
Odun Kap
Schehir Emini
Suleimanie
Atik Ali Pascha
Mewlewihane Kapusi
Et Meidan
Schah Sade
Eski Serai
Agatsch Serai
Ak Serai
Laleli Djami
Exi Marmara
Jeni Kapu
Silivri Kapusi
Awret Bazari
Vlanga
JENI KAPU-STATION
Kum Kap
Bostani
Jeni Mahalle
KUM KAPU-STATION
Psamatia Kapusi
Redd
PSAMATIA STATIONEN
Jedi Kule och Norli Kap
MARMARA-SJÖ
JEDI KULE STATIONEN

stitut in Leipzig.

Till artikeln Konstantinopel

svenska *legationshuset* (fig. 13; inköpt 1757 för 22,000 piaster, medel, som genom kollekter och stamböcker insamlats i Sverige och Finland samt på åtskilliga håll i Tyskland i ändamål att åstadkomma en luthersk kyrka i Konstantinopel; i legationshuset inreddes en sådan). Helt och hållet turkiskt är däremot det nedanför Pera vid Bosporen liggande Tophane (”arsenal”, så kalladt efter det här liggande kanongjuteriet); dess hamn är huvudstation för otaliga kaiker. Äfven förstaden S. Dimitri, n. om Pera, bebos hufvudsakligen af greker och är beryktad för sina spelhus och andra nästen. Hasköi är det egentliga judekvarteret, förfärande genom stank och smuts samt bjärt afstickande mot de högre upp vid Gyllene hornet liggande kvarteren. Äfven förstaden Ejub med Ejubsmoskén (se ofvan) är omgifven af trädgårdar och cypressklädda graffält.

Befolkning. Då någon befolkningsstatistik icke finnes i Turkiet, kan K:s folkmängd endast approximativt beräknas, hvarvid till grund lägges antalet boningshus (f. n. omkr. 163,000). Enligt denna beräkningsgrund anses dess folkmängd (1910) utgöra 1,106,000 inv., däri inberäknad de asiatiska förstädernas. Det europeiska K. anses ega 942,900 inv. I detta antal äro nästan alla öst- och västerländska folk och religioner representerade. Muhammedanerna utgöra 43 proc., de fleste turkar, greker och armenier utgöra hvardera 18 proc., judar 5 proc. och utländingar 16 proc., hvaraf en tredjedel greker från konungariket. Européerna (utom grekerna) äro omkr. 70,000. Turkarna bo hufvudsakligen i Stambul, som dock äfven har grekiska och armeniska kvarter; n. om Gyllene hornet bo turkar i samlade massor nästan endast i Kassim pascha och i Fyndykly. Äfven de asiatiska förstäderna, utom Kadiköi, ha öfvervägande turkisk befolkning. Grekerna bebo vissa kvarter i Stambul, det viktigaste Fener l. Fanär (se Fanarioter) i nordvästra delen vid Gyllene hornet, samt Galata, Pera och S. Dimitri. De äro bankirer, köpmän, läkare, arkitekter, sjömän och handtverkare. Armenierna bo i några kvarter af Stambul, men äfven i Pera och Galata. De äro köpmän och arbetare. Judarna, till största delen s. k. sefardim l. spanska judar, bo i Hasköi samt i kvarteret Balak, midt emot Hasköi, n. v. om Fener, och i Galata. Européerna, här kallade franker, bo hufvudsakligen i Pera. — I K. residera en grekisk och två armeniska patriarker (för unerade och grek. armenier), en bulgarisk ortodox exark, en jakobitisk biskop samt judarnas storrabbin (chacham-baschi) och i samma rang som patriarkerna; dessutom en grekisk patriarkalvikarie och apostolisk delegat (pater) af K., sedan 1261 in partibus, residerar i K. är sätet för det osmanska rikets högsta världsliga och andliga myndigheter. I administrativt hänseende bildar det ett eget vilajet, som jämte hufvudstaden och dess förstäder omfattar de smärre orterna på ömse sidor om Bosporen samt Prinsöarna.

Bildningsanstalterna äro af många slag, men, hvad de flesta turkiska beträffar, ofta underhaltiga. I K. finnas omkr. 180 *medrese* (akademier), mestadels förenade med moskéer och hufvudsakligen afsedda att meddela sina elever (*softa* l. *sochta*) teologisk-juridisk bildning. Därtill kommer en stor mängd lägre turkiska och kristna läroanstalter och folkskolegång är obligatorisk för gossar om 5—11 och för flickor om 5—10 år). I senare hälften af 1800-talet ha upprättats undervisningsanstalter efter europeiskt mönster, hvilket på många håll väckt missnöje och tillfört det revolutionära partiet många anhängare. 1901 grundlades, åtminstone på papperet, det kejserliga ottomanska universitetet med 14 professorer; ett kejserligt lyceum finns i det s. k. *Galata Serai* i Pera; undervisningsämnena äro historia och matematik, franska, engelska, turkiska och arabiska; vidare en krigsskola i förstaden Pankaldi, en sjökrigsskola på ön *Chalki* och 9 förberedande militärskolor, en läkarskola, en skogs- och bergskola och en ingenjörskola. 45 muhammedanska bibliotek stå öppna för allmänheten, främst af dem det, som ligger strax v. om den sköna, dufomsvärmade Bajasidmoskén. I Seraljen finnes ett antikmuseum med många dyrbara konstverk. Grekerna ha i K. en ansedd vetenskaplig förening (*filologikòs si'llogos*), som utger en tidskrift, vidare ett teologiskt seminarium och en handelsskola (båda på Chalki), en stor nationalskola för utbildning af lärare samt flera lyceer och högre flickskolor. Pressen är högst brokig; det finnes till olika antal turkiska, arabiska, grekiska, armeniska (de flesta), bulgariska, judiska, franska, engelska, italienska, serbiska och persiska tidningar. Censuren har dock ända till senaste tiden varit tämligen sträng. Naturligtvis är K. äfven medelpunkten för det litterära lifvet i Turkiet (se Turkiska språket och litteraturen). — *Välgörenheten*, så varmt anbefalld af koranen, har ett vackert uttryck i ”imareterna”, eller fattigköken, af hvilka hvart och ett kan bespisa 2—3 tusen fattiga, utom en mängd studenter, tjänare vid moskéerna och andra, som där dagligen erhålla kost. För sjuka och husvilla finnas många betydande inrättningar, af hvilka må nämnas en anstalt för sinnessjuka samt ett stort militärhospital, inrättadt på europeiskt sätt. Fem utländska nationer underhålla sjukhus i staden. En militäriskt ordnad brandkår söker bekämpa de ofta förekommande eldsvådorna. — *Industrien* i K. får icke bedömas efter europeisk måttstock. I stort drifves endast tillverkningen af mjöl (vid ångkvarnar under fransk och engelsk ledning); äfven för bomullsgarn, kläde, filt o. d. ha fabriker uppstått. Öfriga industrigrenar höja sig icke öfver det hvardagliga och rent handtverksmässiga. Äfven större anläggningar, såsom gjuterier, maskinverkstäder, bryggerier m. fl., arbeta endast för platsens behof, statens verkstäder för hären och flottan. — För *handeln* eger K. genom sitt läge de gynnsammaste förutsättningar. Det är Levantens stora basar, stapelplatsen mellan Europa och Österlandet.. Införseln från utlandet har ett värde af minst 250 mill. kr., utförseln af 150 mill. kr. Till hamnen anlände 1908 14,709 fartyg om 13,2 mill. ton. Af dessa kommo från utlandet 10,990 fartyg om 13 mill. ton, och 3,719 om nära 300,000 ton drefvo kustfart. Af hela tontalet voro 5,4 mill. ton brittiska, 2,2 mill. grekiska, 1,2 mill. österrikiska, 0,8 mill. italienska, 1 mill. ryska, 0,7 mill. tyska, 0,6 mill. franska och 0,6 mill. turkiska. 12 ångbåtslinjer anlöpa regelbundet K. — Sedan 1888 står K. öfver Kulelü-Burgas—Adrianopel i järnvägsförbindelse med mellersta Europa och likaledes öfver Kulelü-Burgas med Saloniki. I Skutari har den anatoliska banan sin slutpunkt. Ett tecken på den alltjämt stegrade trafiken på densamma är

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

svenska *legationshuset* (fig. 13; inköpt 1757 för 22,000 piaster, medel, som genom kollekter och stamböcker insamlats i Sverige och Finland samt på åtskilliga håll i Tyskland i ändamål att åstadkomma en luthersk kyrka i Konstantinopel; i legationshuset inreddes en sådan). Helt och hållet turkiskt är däremot det nedanför Pera vid Bosporen liggande Tophane ("arsenal", så kalladt efter det här liggande kanongjuteriet); dess hamn är hufvudstation för otaliga kaiker. Äfven förstaden S. Dimitri, n. om Pera, bebos hufvudsakligen af greker och är beryktad för sina spelhus och andra nästen. Hasköi är det egentliga judekvarteret, förfärande genom stank och smuts samt bjärt afstickande mot de högre upp vid Gyllene hornet liggande kvarteren. Äfven förstaden Ejub med Ejubsmoskén (se ofvan) är omgifven af trädgårdar och cypressklädda graffält.

Befolkning. Då någon befolkningsstatistik icke finnes i Turkiet, kan K:s folkmängd endast approximativt beräknas, hvarvid till grund lägges antalet boningshus (f. n. omkr. 163,000). Enligt denna beräkningsgrund anses dess folkmängd (1910) utgöra 1,106,000 inv., däri inberäknad de asiatiska förstädernas. Det europeiska K. anses ega 942,900 inv. I detta antal äro nästan alla öst- och västerländska folk och religioner representerade. Muhammedanerna utgöra 43 proc., de fleste turkar, greker och armenier utgöra hvardera 18 proc., judar 5 proc. och utlänningar 16 proc., hvaraf en tredjedel greker från konungariket. Européerna (utom grekerna) äro omkr. 60,000. Turkarna bo hufvudsakligen i Stambul, som dock äfven har grekiska och armeniska kvarter; n. om Gyllene hornet bo turkar i samlade massor nästan endast i Kassim pascha och i Fyndykly. Äfven de asiatiska förstäderna, utom Kadiköi, ha öfvervägande turkisk befolkning. Grekerna bebo vissa kvarter i Stambul, det viktigaste Fener l. Fanär (se Fanarioter) i nordvästra delen vid Gyllene hornet, samt Galata, Pera och S. Dimitri. De äro bankirer, köpmän, läkare, arkitekter, sjömän och handtverkare. Armenierna bo i några kvarter af Stambul, men äfven i Pera och Galata. De äro köpmän och arbetare. Judarna, till största delen s. k. sefardim l. spanska judar, bo i Hasköi samt i kvarteret Balak, midt emot Hasköi, n. v. om Fener, och i Galata. Européerna, här kallade franker, bo hufvudsakligen i Pera. — I K. residera en grekisk och två armeniska patriarker (för unerade och grek. armenier), en bulgarisk ortodox exark, en jakobitisk biskop samt judarnas storrabbin (chacham-baschi) med samma rang som patriarkerna; dessutom en romersk patriarkalvikarie och apostolisk delegat (patriarken af K., sedan 1261 in partibus, residerar i K. är sätet för det osmanska rikets högsta andliga och andliga myndigheter. I administrativt hänseende bildar det ett eget vilajet, som jämte hufvudstaden och dess förstäder omfattar de smärre områden på ömse sidor om Bosporen samt Prinsöarna.

Undervisningsanstalterna äro af många slag, men, hvad det mesta turkiska beträffar, ofta underhaltiga. I K. finnas omkr. 180 *medrese* (akademier), mestadels förenade med moskéer och hufvudsakligen meddelande sina elever (*softa* l. *sochta*) teologisk-juridisk bildning. Därtill kommer en stor mängd lägre turkiska och kristna läroanstalter och folkskolegång är obligatorisk för gossar om 5—11 och för flickor om 5—10 år). I senare hälften af 1800-talet ha upprättats undervisningsanstalter efter europeiskt mönster, hvilket på många håll väckt missnöje och tillfört det revolutionära partiet många anhängare. 1901 grundlades, åtminstone på papperet, det kejserliga ottomanska universitetet med 14 professorer; ett kejserligt lyceum finns i det s. k. *Galata Serai* i Pera; undervisningsämnena äro historia och matematik, franska, engelska, turkiska och arabiska; vidare en krigsskola i förstaden Pankaldi, en sjökrigsskola på ön *Chalki* och 9 förberedande militärskolor, en läkarskola, en skogs- och bergskola och en ingenjörskola. 45 muhammedanska bibliotek stå öppna för allmänheten, främst af dem det, som ligger strax v. om den sköna, dufomsvärmade Bajasidmoskén. I Seraljen finnes ett antikmuseum med många dyrbara konstverk. Grekerna ha i K. en ansedd vetenskaplig förening (*filologikós si'llogos*), som utger en tidskrift, vidare ett teologiskt seminarium och en handelsskola (båda på Chalki), en stor nationalskola för utbildning af lärare samt flera lyceer och högre flickskolor. Pressen är högst brokig; det finnes till olika antal turkiska, arabiska, grekiska, armeniska (de flesta), bulgariska, judiska, franska, engelska, italienska, serbiska och persiska tidningar. Censuren har dock ända till senaste tiden varit tämligen sträng. Naturligtvis är K. äfven medelpunkten för det litterära lifvet i Turkiet (se Turkiska språket och litteraturen). — *Välgörenheten*, så varmt anbefalld af koranen, har ett vackert uttryck i "imareterna", eller fattigköken, af hvilka hvart och ett kan bespisa 2—3 tusen fattiga, utom en mängd studenter, tjänare vid moskéerna och andra, som där dagligen erhålla kost. För sjuka och husvilla finnas många betydande inrättningar, af hvilka må nämnas en anstalt för sinnessjuka samt ett stort militärhospital, inrättadt på europeiskt sätt. Fem utländska nationer underhålla sjukhus i staden. En militäriskt ordnad brandkår söker bekämpa de ofta förekommande eldsvådorna. — *Industrien* i K. får icke bedömas efter europeisk måttstock. I stort drifves endast tillverkningen af mjöl (vid ångkvarnar under fransk och engelsk ledning); äfven för bomullsgarn, kläde, filt o. d. ha fabriker uppstått. Öfriga industrigrenar höja sig icke öfver det hvardagliga och rent handtverksmässiga. Äfven större anläggningar, såsom gjuterier, maskinverkstäder, bryggerier m. fl., arbeta endast för platsens behof, statens verkstäder för hären och flottan. — För *handeln* eger K. genom sitt läge de gynnsammaste förutsättningar. Det är Levantens stora basar, stapelplatsen mellan Europa och Österlandet.. Införseln från utlandet har ett värde af minst 250 mill. kr., utförseln af 150 mill. kr. Till hamnen anlände 1908 14,709 fartyg om 13,3 mill. ton. Af dessa kommo från utlandet 10,990 fartyg om 13 mill. ton, och 3,719 om nära 300,000 ton drefvo kustfart. Af hela tontalet voro 5,4 mill. ton brittiska, 2,2 mill. grekiska, 1,9 mill. österrikiska, 0,6 mill. italienska, 1 mill. ryska, 0,7 mill. tyska, 0,6 mill. franska och 0,6 mill. turkiska. 12 ångbåtslinjer anlöpa regelbundet K. — Sedan 1888 står K. öfver Kulelü-Burgas—Adrianopel i järnvägsförbindelse med mellersta Europa och likaledes öfver Kulelü-Burgas med Saloniki. I Skutari har den anatoliska banan sin slutpunkt. Ett tecken på den alltjämt stegrade trafiken på densamma är

den i Haidar pascha anlagda stora handelshamnen. Hufvudstationen ligger i Stambul vid Gyllene hornets östligaste del. — En börs och en handelskammare finnas i Galata. Den första banken i Turkiet inrättades i K. 1849; den ombildades 1853 till *Banque impériale ottomane*. Dessutom märkas Deutsche Orientbank och en filial af Crédit Lyonnais. — Lifvet i K. är mycket enformigt och saknar, utom i Pera och Galata, alla de förströelser man är van att finna i en europeisk hufvudstad. Ett sällskapslif i vanlig mening ha turkarna icke kunnat utbilda. Deras käraste samlingsställen äro kaffehusen, hvilka, liksom baden, äro starkt besökta. Promenader äro icke i osmanens smak och därför afsedda platser fördenskull få, hvaremot utfärder i båt på Bosporen äro mycket omtyckta. Ett starkt afbrott i det vanliga lugnet bilda de bullersamma Ramadan- och Beiramfesterna, den förra i sept., den senare i okt. — Tillträdet till K. sjöledes är starkt befäst (jfr Bosporos och Dardanellerna), men mot landsidan finnas inga andra försvarsverk än Tschataldschalinjen, som sträcker sig omkr. 30 km. v. om staden från Svarta hafvet (Derkos-Göl) till Böjyk-Tschekmedje-viken. Af linjens jordverk äro hittills, på Brialmonts råd, endast 3 permanenta. Huru långt man kommit med den af samme man föreslagna inre fortgördeln 9—14 km. från staden till skydd bl. a. mot en rysk landstigning på Svartahafskusten, är icke med säkerhet kändt.

Historia. Staden K:s historia sammanfaller naturligtvis i ej ringa mån dels med Östromerska rikets, dels med Turkiets (se artiklarna om dessa riken). Här anföres endast hvad som står i direkt sammanhang med K. Det var af Bysantium (se d. o.), som sträckte sig blott från Seraljen till Brända pelaren (se ofvan) och sålunda upptog halfön mellan Marmarasjön och Gyllene hornet, som Konstantin I år 330 e. Kr. skapade sin stad. Sedan Septimius Severus straffat dess partitagande för en medkejsare med att låta nedrifva dess murar och föra plogen öfver dess område, hade Bysantium fört ett tynande lif. Den snillrike Konstantin insåg genast platsens betydelse, och efter segern öfver Licinius omskapade han Bysantium till en präktig, rik och befäst residensstad, "Nya Rom" såsom han själf ville, att den skulle kallas, ehuru eftervärlden kallade den efter honom. Praktbyggnader, såsom kejsarpalatset och hippodromen (se Cirkus, fig. 2), uppfördes, kyrkor ersatte de nedrifna gudahusen; konstverk och dyrbarheter ditfördes från hela romerska riket; stora privilegier lockade nya, delvis dock föga önskvärda invånare; ett lysande hof gaf glans och spred välmåga. Efter romarrikets delning (395) fortfor K. att växa, så att det växte ur sina gamla befästningar, hvilket i förening med hunnernas och goternas anfall nödvändiggjorde större och starkare utanverk. Byggandet af den s. k. teodosianska muren afslöts 413 e. Kr. af pretorianprefekten Anthemius, riksföreståndare under Theodosius II:s minderårighet. Den förstördes genom jordbäfning, men uppfördes åter som dubbelmur 447. Sin glansperiod fick K. under Justinianus I, sedan det fruktansvärda Nikaupproret (se d. o.) 13—20 jan. 532 lagt en stor del af staden i aska. Justinianus byggde Sofiakyrkan och 25 andra, mindre kyrkor, af hvilka nu endast en återstår, samt ett präktigt palats, nu spårlöst försvunnet. 553 uppstodo i K. de första europeiska sidenväfverierna. — Oaktadt stadsmurarnas ständiga förstärkande och utvidgande blefvo fiendernas anfall allt tätare, och det länder K. och dess kejsare till heder, att staden under mer än 1100 år endast en gång intogs. K. var mål för åtrå af alla folk i östra Europa och främre Asien i följd af sitt rykte, sin prakt och rikedom. Barbariska folk på Östromerska rikets nordgräns framträngde mot K. 626, perserna 616 och 626. Ännu farligare voro de arabiska angreppen 673 och 717—718, och därtill kommo angrepp från det nybildade nordmannariket i nuv. Ryssland (varjagfurstarna Olegs och Igors angrepp på K. 906 och 941). Försvaret förstärktes dock, och under 900-talet (kanske förr) började skandinaver (i synnerhet svenskar) att träda i krigstjänst hos kejsaren i Miklagård ("den stora staden"), såsom de kallade K (se vidare Väringar). Oaktadt de för riket farliga anfallen utifrån fortsattes byggnadsverksamheten. Så anlade kejsar Herakleios (610—641) i K:s nordligaste del utanför stadsmuren det s. k. *Blachernpalatset* (af dess läge i Blachernaikvarteret), af hvilket grundvalarna ännu finnas i behåll. Där låg äfven "Gudsmoderskyrkan i Blachernerna", hvars heligaste del var "A'jasma", ett kapell, innelutande en källa, där kejsarna badade vid vissa högtidliga tillfällen, iförda "Le'ntion" (den gyllene tunikan). I K. tvistade man f. ö. ofta ända till blodsutgjutelse om teologiska frågor, medan provinserna gingo förlorade. 12—13 april 1204 intogs staden af Konrad af Monferrato och hans "latinska" korsriddare och plundrades under tre dagar på det förskräckligaste sätt, hvarvid de praktfullaste byggnader förstördes och de dyrbaraste konstverk bortfördes. Det "latinska kejsardömet" (se Östromerska riket), som nu upprättades, föll redan 1261, men till århundradets slut stördes lugnet i K. af venezianernas anfall på genueserna i Galata. Från midten af 1300-talet började osmanerna att inblanda sig i de grekiska tronstridigheterna och eröfrade äfven största delen af Östromerska riket i Europa. Från 1396 ansatte sultan Bajasid K., men måste 1401 bryta upp för att möta Tamerlan. 1422 var K. ytterst nära att falla i Murad II:s händer. År 1452 stängde Muhammed II Bosporen genom att uppföra borgen vid Rumili Hisar (fig. 3), och 1453 började han belägringen af K. med 200,000 man, talrika belägringsmaskiner, svåra kanoner och en flotta på 250 skepp. Däremot kunde kejsar Konstantin XI ställa endast 11,000 greker och 3,000 högst opålitliga genueser. Fyrtio dagar lyckades staden hålla sig, till dess den 29 maj stormades, Konstantin föll efter tapper strid, genuesernas anförare Giustinian flydde. Tre dagar varade plundringen, och 60,000 krigsfångar togos. Sofiakyrkan skändades och förvandlades till moské, men den segerrike sultanen beviljade de kristne fri religionsöfning och byggde palats, kyrkor och moskéer i sin nya residensstad.

Sedan dess har K. såsom turkiska rikets hufvudstad fört en på det hela fredlig tillvaro, af många sultaner, i synnerhet af Sulejman (1520—66) och Achmed I smyckats med moskéer och andra prakt byggnader. F. ö. har nästan hvarje sultan, som regerat någon längre tid, bidragit till K:s förskönning. Jordbäfningar och eldsvådor ha dock flera gånger förstört större eller mindre delar af K., s

1714, 1755, 1808, 1826 och 1865. Märkligare tilldragelser under de sista hundra åren äro följande: 1821 öfverföllo muhammedanerna grekerna och mördade deras patriark. 1826 lät Mahmud II anställa ett stort blodbad på de trotsige janitscharerna (se d. o.), 1896 anställdes massakrer på armenierna, ej utan regeringens vetskap. Sedan K. efter Abd-ul-Hamids fall och Muhammed V:s tronbestigning 27 april 1909) blifvit säte för en parlamentarisk församling, är det väl sannolikt, att de reformer, som äro på väg att genomföras i Turkiet, skola inverka äfven på K. Fyra allmänna kyrkomöten ha hållits i K., åren 381, 553, 680 och 869. — Litt.: Tjichatjev, "Le Bosphore et Constantinople" (2:a uppl. 1865), Mordtmann, "Esquisse topographique de Constantinople" (1892), Grosvenor, "Constantinople" (1895), Oberhummer, "Constantinopolis" m. fl. dithörande artiklar i Pauly-Vissowa, Realencyklopädie, bd 4 (särtryck 1899), Hutton, "Constantinople" (1900), H. Barth, "Konstantinopel" bd 11 af "Berühmte kunststätten", 1901), Meyers Reisebücher, "Türkei" o. s. v. 1902; Bädeker, "Konstantinopel" o. s. v. 1905 m. fl. Goltz-Pascha, "Karte der umgegend von K." (1897), Fitzner, "Karte des Bosporus" (1903) m. fl. — Om K. som kyrkoprovins se Grekisk-katolska kyrkan, sp. 224. J. F. N. L. W:son M. J. C.

Konstantinopelkollegiet. Se Främlingskollegier, sp. 39.

Konstantinopolitänsk indiktion, *mat.* Se Indiktion.

Konstantinsbågen. Se Byggnadskonsten, bl. VIII, Konstantin, romerska kejsare, 1, sp. 332, och Triumfbåge.

Konstantinska donationen (*Donatio Constantini*), en enligt uppgift af Konstantin den store till förmån för påfven Silvester I utfärdad urkund, genom hvilken nämnde kejsare af tacksamhet för, att han botats för spetälska, skulle förlänat påfven och Roms prästerskap en mängd synnerligen vidtgående kyrkliga och statliga rättigheter, bl. a. principatet öfver alla kyrkor, samt skänkt de af kejsaren åt Petrus och Paulus grundade kyrkorna, besittningar i Judéen, Grekland, Asien, Tracien, Italien, Afrika och flera öar" och under påfvens makt och myndighet lagt "staden Rom samt hela Italiens och de västliga ländernas provinser, orter och städer". Urkunden, som under namnet *Constitutum domini Constantini imperatoris* tidigast förekommer i en Parishandskrift från 800-talet, är alltså känd i Frankrike i början af 800-talet; den finnes bland pseudoisidoriska dekretalen och åberopas af de frankiske författarna Gregorius V, Silvester II och Leo IX samt gurerar sedan från 1000-talet ofta som argument till förmån för kurians maktanspråk. Småningom började mellertid röster höja sig mot urkundens äkthet eller åtminstone giltighet: mot den förra riktade sig Arnold af Brescias anhängare (1152), mot den senare de franske legisterna i början af 1300-talet. Förfalskningen uppvisades i midten af 1400-talet af Nikolaus Cusanus (1432—33), Valla (1440) och Reginald Pecock (1450), och omsider 1592 uppgaf Baronius handlingens formella äkthet, ehuru han fasthöll vid dess autenticitet. Först på 1800-talet har urkunden helt uppgifvits af den katolska forskningen. Rörande förfalskningens tillkomst har en liflig diskussion förts (inlägg bl. a. af Döllinger, Friedrich, Grauert, Zeumer, Scheffer-Boichorst m. fl.), och många olika meningar ha framförts. Allmänt erkändt torde vara, att den utgör ett enhetligt arbete samt tillkommit i Rom under tiden 752—778 på grundval af äldre aktstycken. Möjligen har den till författare det påfliga kansliets primicerius Kristoforos. Den bästa texten har gifvits af Zeumer, "Der älteste text des konstitutum Konstantini" (i "Festgabe für Rudolf von Gneist", 1888); se f. ö. Döllinger, "Die papstfabeln des mittelalters" (2:a uppl. 1890), Grauerts undersökningar i "Hist. jahrbuch der Görresgesellschaft" (bd 3—5, 1882—84), Friedrich, "Die konstantinische schenkung" (1889), Scheffer-Boichorst, "Neuere untersuchungen über die konstantinische schenkung" (i "Mittheilungen des instituts für österreichische geschichte" X, XI, 1889, 1890), samt Mayer, "Die schenkungen Konstantins und Pipins" (1904). T. H—r.

Konstantinslaget, en berömd väggmålning i den s. k. Konstantinsalen i Vatikanen, utförd af Rafaels lärjungar efter mästarens kartonger och föreställande Konstantin den stores seger öfver Maxentius (312 e. Kr.).

Konsta'ntius (*Constantius*), romerska kejsare: 1. K. Chlorus var son af en förnäm dardanier, Eutropius, enligt uppgift släkt med kejsar Claudius Gothicus. Tidigt öfvad i vapnens bruk, blef han en duglig fältherre. Af Diocletianus upphöjdes han 293 e. Kr. till "cæsar" (underkejsare) samt erhöll Gallien, Spanien och Britannien att styra. Diocletianus' medregent Maximianus adopterade honom och gaf honom sin styfdotter Teodora till äkta, sedan han förmått honom att skilja sig från sin maka Helena. K. var en mild och människoälskande furste, som sökte stödet för sin tron i sina undersåtars hjärtan, hvilka han också lyckades vinna. Med kraft och skicklighet försvarade han gränserna vid Rhen (mot alemannerna) och upprätthöll mot inkräktaren Allectus Roms välde i Britannien, hvarifrån han äfven tillbakaslog de vilde pikterna. Han synes ha bott mest i Trier (Augusta Trevirorum), men äfven i York (Eboracum). Efter Diocletianus' tronafsägelse, 305, blef K. "augustus" (öfverkejsare), men afled redan 306, i York.

Konstantius Chlorus' bild på en antik bronsmedalj.

— 2. K., Konstantin den stores son, skall efter sin faders död (337) ha låtit mörda icke blott sina kusiner, Delmatius och Annibalianus, hvilka af hans fader blifvit utsedda till hans medregenter, utan äfven många andra släktingar och förnäma män. Vid rikets delning mellan honom och hans bröder, Konstantin och Konstans, föll på

Konstantin II:s bild på en antik guldmedaljong.

hans lott österlandet med Tracien och hufvudstaden Konstantinopel. Sedan Konstantin omkommit (340), regerade Konstans öfver återstoden af riket, men han blef 350 störtad och dödad genom Magnentius i Gallien, hvarjämte Vetranio i Illyrien upphäfde sig till kejsare. Emellertid lyckades det Konstantius att göra Vetranio oskadlig, och kriget mellan honom och Magnentius, hufvudsakligen afgjordt genom K:s blodiga seger vid Mursa (Esseg) i Pannonien 351, slutades 352 med Magnentius' nederlag och död i Lyon. Nu var K. ensam herre öfver romerska riket. Alltför svag att själf kunna sköta hela regeringsbördan, som försvårades genom krig med Persien i ö. samt franker och alemanner i v., måste K. se sig om efter medhjälpare. Två söner af Konstantin den stores broder, Julius Konstantius, nämligen Gallus och Julianus, voro ännu i lifvet. Den förre hade redan 351 blifvit utnämnd till "cæsar" och förmäld med kejsarens syster Konstantina, men visade sig ovärdig det förtroende han erhållit och blef därför efter några år afrättad. Då lät kejsaren kalla till sig Julianus, hvilken på ett glänsande sätt rättfärdigade de förhoppningar, som kejsaren eller rättare kejsarinnan Eusebia fäst vid honom. Men K., som alltför mycket leddes af sina eunucker och gunstlingar, började snart känna afund och misstro mot Julianus. Följden däraf blef slutligen öppen fejd, hvarunder K., stadd på marsch mot Julianus, afled i Mopsukrene, 361. (Se vidare Julianus.) K. uppträdde som beskyddare af arianismen (se d. o.). 1 o. 2. R. Tdh.

Konsta'nt ström, *fys.*, elektrisk ström, hvars styrka ej i märkbar grad varierar.

Ko'nstanz [-stants; från Hus' tid har äfven namnformen Kostnitz, af tjechiskt ursprung, varit brukad], hufvudstad i badenska "landeskommissariat" K. (4,170 kvkm., 311,318 inv. 1905), på södra stranden af Bodensjön, där Rhen förenar denna sjö med dess västra del, Unter-see. 24,807 inv. (1905), de fleste katoliker. Den äldre delen af staden är till en del ännu omgifven af gamla murar. Utanför dessa ligga fyra förstäder: Kreuzlingen, Paradies, Seehausen och Petershausen, de tre sista på högra Rhenstranden och förenade med den egentliga staden medelst en lång bro, öfver hvilken går en järnväg, som sammanbinder de badenska statsbanorna med järnvägen till Basel och de schweiziska järnvägarna. K. har ett stort antal byggnader från medeltiden, af hvilka flera äro af stort intresse. Märkligast äro domkyrkan (se fig.), som byggdes 1052—89, men fick sin nuv. form hufvudsakligen i början af 1500-talet, S:t Stefanskyrkan, från 1200—1400-talet, det forna dominikanklostret, där Hus satt fången tre månader, nu hotell, samt *kaufhaus* (från 1388), i hvars stora sal i öfre våningen kardinalkonklaven under konsiliet sammanträdde för att välja ny påfve. Staden har gymnasium och högre realskola samt andra läroanstalter, flera rika bibliotek och värdefulla arkiv samt drifver icke obetydlig industri (bomullsväfverier och tryckerier, siden-, jute-, linne- och segeldukväfverier, kemiska fabriker, tillverkning af möbler, cigarrer, landtbruksmaskiner m. m.). Den lifliga handeln befordras genom järnvägar samt ångbåtsfarten på Bodensjön och Rhen. — K. är en urgammal ort; man har där funnit rester af pålbyggnader från yngre järnåldern. Romarna anlade där ett nybygge på 200-talet, som efter Konstantius Chlorus fick namnet *Civitas Constantia*. Det blef af vikt, först sedan biskopssätet 570 ditflyttats från Windisch l. Vindonissa i Aargau (endast kapitlet, ej biskopen, residerade i K.; biskopen bodde i Meersburg på

Domkyrkan i Konstanz.

andra sidan Bodensjön). Biskopsstiftet K. blef med tiden det största i Tyskland samt sträckte sig från mellersta Neckar till S:t Gotthardspasset öfver större delen af tyska Schweiz samt södra Baden och Württemberg. Staden blef 1192 fri riksstad och längre fram, genom sina linneväfverier, en af de största och mest blomstrande städerna i Tyskland. D K., där 1520 reformationen infördes, förenade sig med det Schmalkaldiska förbundet och vägrade antaga Augsburgiska interim, beröfvade kejsar Karl V det 1548 dess privilegier och skänkte det till sin broder, ärkehertig Ferdinand. Sedan hörde K. til Österrike ända till 1805, då det förenades me Baden. Ur stadens krigshistoria må anföras, att K 7 sept.—5 okt. 1633 med framgång försvarade si mot svenskarna. Biskopsstiftet sekulariserades 180 och upphäfdes 1827. — I K. slöts 25 juni 1183 e fred mellan romersk-tyske kejsaren Fredrik Barbaross och de lombardiska städerna. 1414—18 hölls där d ryktbara kyrkomötet (se följande art.). (J. F. N

Konstanz-konsiliet (Kostnitz-konsiliet 1414—18, det andra i ordningen af 1400-talet stora kyrkomöten. Konung Ladislaus' af Neapel anfall tvang påfven Johannes XXIII att kasta si i armarna på kejsar Sigmund, och vid ett sammanträffande med honom i Lodi (1413) bestämdes, a ett kyrkomöte skulle sammankallas till Konstanz vi allhelgonatid 1414. Inkallelsebullan bär datum dec. 1413. Johannes XXIII ankom till Konstan 28 okt. 1414. Konsiliet öppnades 5 nov. och ha 16 s. m. sin första session. Mötet var ofantli talrikt besökt: bland de kyrklige deltagarna nämn (uppgifterna variera betydligt) 29 kardinaler, bla

Ord. som saknas under K, torde sökas under C.

vilka en af kyrkoreformens främsta målsmän, biskopen af Cambray, Pierre d'Ailli (se d. o.), vidare 3 patriarker, 33 ärkebiskopar, 150 biskopar, ett stort antal abboter och klosterandliga, äfvensom doktorer och professorer från en mängd universitet, bland dem Parisuniversitetets kansler Gerson (se d. o.). Bland världsliga deltagare nämnas utom konung Sigmund, som ankom vid jultiden 1414, sändebud från de flesta af Europas katolska monarker samt vidare en mängd furstar af lägre grader. Härtill slöto sig en mängd handelsmän samt löst folk af olika slag, gycklare och fala tärnor, så att en samtida skildrare — visserligen öfverdrifvet — uppskattar antalet främlingar till omkr. 72,000. Påfvens förhoppning att genom de närvarande italienarnas numeriska öfverlägsenhet styra konsiliet omintetgjordes genom dess fördelning på nationer, ersatt sedan 7 febr. 1415. Från början funnos fyra sådana, den franska, engelska, italienska och tyska, till hvilken äfven hörde skottar, bömare, polacker, ungrare och skandinaver; senare tillkom en femte, spansk nation. I hela sin organisation har konsiliet omisskännligen rönt inflytande af Paris' universitet.

Trefaldig var den uppgift, som förelåg: enhetens återställande inom kyrkan (*causa unionis*), den katolska trons befästande mot irrläror (*causa fidei*) samt kyrkans reformation till hufvud och lemmar (*causa reformationis*). Med de kyrkliga motsättningarna sammanknöto sig ock de politiska motsatserna de västerländska staterna emellan; men denna sida af konsiliets historia är ett ännu blott i ringa grad utredt problem.

Hvad enhetsfrågan angår, så var vid konsiliets sammanträdande situationen följande. Kyrkomötet i Pisa hade afsatt de båda täflande påfvarna Gregorius XII och Benedikt XIII och i stället uppsatt en ny påfve, Alexander V, 1410 efterträdd af Johannes XXIII. Då de båda afsatte påfvarna vägrade att böja sig för kyrkomötets beslut, hade kristenheten 1414 icke mindre än tre påfvar. Gregorius XII förklarade sig emellertid nu beredd att abdikera, därest de båda andra påfvarna gjorde sammaledes, och enahanda förbindelse afgaf, nödd och tvungen, Johannes XXIII på mötets andra session (2 mars 1415). Snart ångrade han emellertid sitt löfte och rymde (20 mars s. å.) nattetid till Schaffhausen. Vid sin femte session (6 april 1415) antog konsiliet fyra dekret, af hvilka det viktigaste, det berömda *Hæc sancta*, kodificerar *den episkopalistiska principen* (se Episkopalism). Det häfdade konsiliets öfverhöghet öfver påfven: konsiliet representerar hela den stridande kyrkan och har sin myndighet omedelbart af Kristus: hvar och en är därför underkastad dennamma i hvad angår trossaker, schismens biläggande och kyrkans reformation. 2 maj öppnades mot Johannes XXIII en process, hvarunder han anklagades för heresi, simoni och andra förbrytelser, och churu anklagelserna mot honom till stor del voro oriktiga eller ogrundade, blef han 29 maj 1415 afsatt. Gregorius XII nedlade 4 juli s. å. sin värdighet, och efter fruktlösa underhandlingar med Sigmund och sedan de pyreneiska rikena affallit från Benedikt, blef Benedikt XIII 26 juli 1417 afsatt. Därmed voro alla hinder för enhetens återställande undanröjda.

Sin uppgift att värna och befästa den rena läran och kyrkoliet genom fördömandet af Hus (se d. o.) och Hieronymus af Prag (se d. o.), hvilka båda ledo döden på bålet, den förre 6 juli 1415, den senare 30 maj 1416.

Kyrkoreformfrågan befanns mera segsliten än de båda andra. På kardinalernas förslag tillsattes 24 juli 1415 ett reformutskott, bestående af tre kardinaler samt åtta medlemmar från hvar och en af konsiliets fyra nationer — i allt således 35 medlemmar. Sedan detta utskott 8 okt. 1416 framlagt ett första reformförslag, afstannade för en tid förhandlingarna i frågan, men återupptogos 1417 och ledde till, att utskottet framlade sitt förslag i omarbetadt och fullständigadt skick. Härmed råkade saken ånyo i stockning. Sigmund och reformpartiet önskade påfvevalets uppskjutande, tills en reform kommit till stånd, under det att det kuriala partiet ville ge valfrågan prioritet. Härom kämpades länge, och tvisten löstes i juli 1417 genom en kompromiss: reformverket i hvad anginge *canita ecclesiæ* (”kyrkans hufvud”) skulle komma till stånd före valet, reformationen *in membris* (”i lemmarna”) efter detsamma och i samförstånd med den nye påfven. En ny kommission tillsattes, bestående af fem ledamöter från hvardera af konsiliets fem nationer, och framlade — med bogagnande af den föregåendes arbeten — ett nytt reformförslag. I sept. 1417 fordrade kardinalerna, italienare, spanjorer och fransmän, att valet skulle ega rum. Då den engelska nationen ej gaf Sigmund erforderligt stöd, såg han sig nödsakad att ingå på en ny kompromiss, enligt hvilken påfven visserligen omedelbart skulle väljas, men garantier ställas för reformernas genomförande. I öfverensstämmelse härmed antogos 9 okt. 1417 fem reformdekret, af hvilka det viktigaste, det berömda *Frequens*, stadgade periodiskt återkommande kyrkomöten samt ett par andra afsågo att skydda prästerskapet mot maktöfvergrepp och utpressningar från kurians sida. Om formen för det stundande valet enades man 30 okt., och den blifvande påfvens reformatoriska förpliktelser inskränktes till en reformation ”in capite et curia Romana” (hvad beträffar kyrkans hufvud och den romerska kurian) närmare angifven i aderton punkter; bestämmelser rörande kardinalernas antal, kvalifikationer och nationalitet, inskränkning af påfvestolens befogenheter med hänsyn till reservationer, annater, dispenser, indulgenser, tionde o. s. v. Därefter valdes 11 nov. till påfve Oddo Colonna, som antog namnet Martin V (se d. o.). De af honom utfärdade kanslireglerna visade emellertid, att af hans reformvänlighet föga var att vänta. Ett tredje reformutskott tillsattes väl, men då detta ej kunde åstadkomma en lifskraftig reform och ett af påfven framlagdt förslag strandat, beslöt man att som reformdekret publicera de punkter, i hvilka enighet uppnåtts, men hänvisa öfriga bestämmelser till separata uppgörelser mellan kurian och de olika nationerna (se Konkordat). De sju reformdekreten af 21 mars 1418 vända sig hufvudsakligen mot missbruk inom finansförvaltningen (unioner och inkorporationer, exemptioner, dispenser o. s. v.). I de senare afslutade konkordaten lyckades påfven förhindra alla mera vidtgående reformer. Konsiliet hade sin sista session 22 april 1418 och ändade sålunda i hufvudsak med kurians seger, om också de konsiliära idéernas lifskraft på länge ej var bruten.

Vid Konstanzkonsiliet närvoro ombud äfven för

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

Erik af Pommern samt för åtskilliga kyrkliga myndigheter och korporationer i Sverige, bl. a. Vadstena kloster. Också behandlades på kyrkomötet flera ärenden af intresse för den svenska kyrkan. Ett sådant var genomdrifvandet af tre svenskars upptagande bland helgonens tal, nämligen biskoparna Nils Hermansson i Linköping och Brynjulf i Skara samt nunnan Ingrid från Skenninge. Man lyckades åstadkomma en undersökning i saken, men hufvudfrågan förblef oafgjord. Däremot bekräftade konsiliet den heliga Birgittas kanonisation. Men att på kyrkomötet genomdrifva den önskade stadfästelsen på Vadstena klosterregel förmådde klostrets ombud ej.

Se von der Hardt, "Magnum oecumenicum Constantiense concilium" (1700), Finke, "Forschungen und quellen zur geschichte des Konstanzer konzils" (1889) och "Acta concilii Constantiensis" I (1896), Hübler, "Die Konstanzer reformation und die konkordate von 1418" (1867), Lenz, "König Sigmund und Heinrich V von England" (1879), Bess, "Zur geschichte des Konstanzer konzils" (1891), Fromme, "Die spanische nation und das Konstanzer konzil" (1896), Wylie, "The council of Constance to the death of John Hus" (1900), samt Höjer, "Studier i Vadstena klosters historia" (1905). T. H—r.

Konstāpel (eng. *constable*, urspr. samma ord som *konnetabel*; se d. o.) är i Sverige benämning dels (liksom i England) på de lägste polistjänstemännen (polisbetjänterna), dels på det till manskapet hörande underbefälet inom artilleriet (motsvarande korpral vid de öfriga vapnen). Vid flottan är konstapel benämning på underofficerare af 2:a graden vid artilleri-, ekonomi- och minörstaterna. Underbefälet af 1:a graden vid dessa stater benämnes flaggkonstaplar. Konstaplar (underofficerare och äfven underofficerskorpraler) tjänstgöra ombord som artilleri- (uppbörds-), min- (uppbörds-) och förrådskonstaplar. — Underbefäl i nummer vid flottans forna artillerivolontärregementen kallades konstaplar och lärkonstaplar. De nuv. flaggkonstaplarna vid artilleristaten motsvarades då af styckjunkare l. fältväblar, konstaplarna af sergeanter och furirer l. arklimästare. Jfr Arkli, Flaggunderofficer och Underbefäl. — A handelsfartyg förekommer konstapel som benämning på den person, som ombord har bestyr med provianten. Benämningen konstapel förekom i Sverige redan på 1500-talet och nyttjades då vanligen om allt underbefälet vid artilleriet. H. W—l.

Konstapelmat (af eng. *mate*, medhjälpare), *sjöv.*, förr bruklig benämning på biträde till konstapel ombord. Se Konstapel.

Konstatēra (fr. *constater*, antagligen af lat. *co'nstat*, det står fast), fastställa, intyga riktigheten af, sanna, styrka, vitsorda.

Konstauktion. Se Konsthandel.

Konstberidare, urspr. ryttare, som på cirkus uppvisade ridning i s. k. höga skolan (se Ridkonst). Konstberidare och skolryttare ha emellertid blifvit nästan skilda begrepp, ty ridningens uppgift på cirkus, att roa den stora allmänheten, har där framkallat prestationer, som ej ha mycket gemensamt med den verkliga ridkonstens principer. Ja, ordet konstberidare har stundom uppfattats t. o. m. som liktydigt med akrobat; s. k. konstberidare, som knappast ha en aning om verklig ridning, appläderas af allmänheten, och, då cirkuspubliken icke kunnat roas af den korrekta ridkonstens enkla former, kan man få se äfven ganska framstående ryttare lätt förfalla till att på cirkus visa endast konststycken, som mycket litet ha att göra med ridkonst, t. ex. knäfall.

Konstberiderska ("knäfall").

se fig., eller spansk skridt och traf, hvarvid hästen med styf nacke, raka hasar och släpande bakben sprattlar högt i luften med krampaktigt sträckta framben, eller pesad (se d. o.), som ej blir annat än en vanlig stegring på styfva bakben, eller kapriol (se d. o.), som blir blott ett våldsamt störsprång, o. s. v. Medan den verklige skolryttaren sitter så stilla i sadeln och använder så fina "hjälper", att åskådaren skulle kunna tro, att hästen gör allt af sig själf, ser man vanligen konstberidaren med vidlyftiga rörelser kasta sig hit och dit i sadeln för hvarje steg hästen skall taga eller vid hvarje galoppombyte; gör han det ej, märker publiken kanske knappast, hvad som presteras, och applåden uteblir. Å andra sidan har det dock städse äfven i cirkus uppträdt framstående såväl ryttare som ryttarinnor, hvilka kunnat göra skäl för namnet konstberidare och konstberiderska. B. C—m.

Konstbyggnad. Se Järnvägsbyggnad.

Konstdikt, motsats till folkvisa (se Folkvisor).

Konstellatiōn (lat. *constellātio*, af *con*, tillsammans, och *ste'lla*, stjärna). 1. *Astron.* Stjärnbild (se d. o. och Stjärna). — 2. *Astrol.* en ställning af himlakropparna i förhållande till hvarandra, till horisonten o. s. v. Dessa konstellationer lades till grund för de astrologiska förutsägelserna. — 3. *Psyk.*, de samtidigt verkande orsakerna inom själslifvet. Särskildt kallas så den sammanställning af flera idéassociationer, hvilka tillsammans orsaka reproduktionen af en föreställning. Jfr Idéassociation. 1—2. B—d. 3. S—n.

Konsten i skolan, en förening, stiftad i Stockholm 1897 för de svenska skollokalernas prydande med konstverk. Liknande föreningar ha med Stockholmsföreningen till förebild bildats både i Göteborg och i södra Sverige. Idén har dessutom, ofta mer rikare resurser, realiserats förut. Första gången dock skedde var redan 1891 i Göteborgs Nya elementarläroverk för flickor, där K. Larsson på P. Fürstenbergs bekostnad prydde hela trapphuset med vägg-målningar ur svenska kvinnans lif. Äfven andra

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ka och konstintresserade personer, t. ex. prins ugen, fröken E. Bonnier, hr Fr. Löwenadler, ha kostat skolors utsmyckande med framstående konstrk. Stockholmsföreningen har med verksamt bidånd af prins Eugen, A. Zorn m. fl. bekostat eller dragit till åstadkommandet af ett stort antal af konstverk, som nu skänka sin skönhet och idealitet våra skolor, såsom K. Larssons fresk "Korum" Högre latinläroverket å Norrmalm och samma konsts oljemålning "Den första läxan" i Norrköpings gre allmänna läroverk, G. Paulis fresk "Om somaren sköna" i Högre allmänna läroverket å Söderalm, N. Kreugers "Midsommar" i Adolf Fredriks

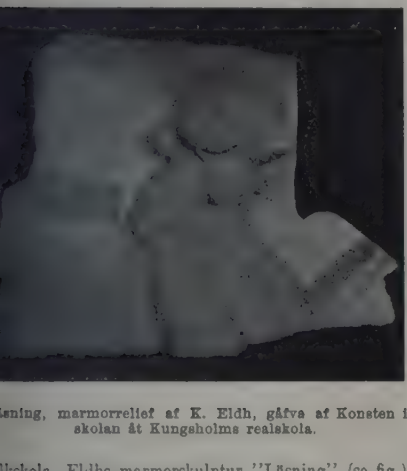

sning, marmorrelief af K. Eldh, gåfva af Konsten i skolan åt Kungsholms realskola.

lkskola, Eldhs marmorskulptur "Läsning" (se fig.) Kungsholmens realskola (Stockholm). Den har därmte spridt ett betydande antal kopparstick, etsnin- och fotogravyrer till skolor rundt om i hela lant. Stiftarna af "Konsten i skolan", K. G. Laurin, Lundberg och J. Kruse, ha från stiftandet gjort föreningens styrelse. Medlemsantalet har llit sig mellan 150 och 200, och årsafgiften 10 kr. C. L—in.

Konsternēra (lat. *consternāre*), bringa ur fattigen, förbrylla, göra förlägen. — Konsternaön, bestörtning, (ytterlig) häpnad, skräck.

Konstflitsföreningen i Finland. På framställning K. G. Estlander beslöts på hösten 1870 vid ett i Helsingfors att där inrätta en slöjdskola, afatt hos yngre, i industrien och vid handtverierna anställda personer utveckla konstsinne och stfärdighet. Ett antal litteratörer och artister erbjudit sig att utan ersättning meddela undersning i skolan, som öppnades 11 jan. 1871. För öfvertaga denna skola samt utveckla den till en lständig undervisningsanstalt, där yrkes- och instruktörer af bägge könen skulle erhålla tillfälle vinna en på konst och kunskap grundad fackning, stiftades 28 okt. 1874 Föreningen r konstfliten i Finland, hvars senaste år är af 20 jan. 1893, då namnet ändrades konstflitsföreningen i Finland. relsen består af ordf., vice ordf., sekreterare och skattmästare samt 9 andra ledamöter, alla valda på 3 år; äfven skolans föreståndare har säte i styrelsen. Föreningens ändamål är att befrämja konstfliten i landet samt verka för den inhemska slöjdens tidsenliga utveckling och smakens förädling. I detta syfte har föreningen föranstaltat populära föredrag, konstindustriella utställningar, pristäflingar samt sedan 1894 utlottning bland medlemmarna af inköpta konstindustriella alster. Dessa årliga lotterier, hvilka vunnit en betydande utsträckning, ha varit af stor vikt icke blott för afsättningen af elevernas arbeten, utan äfven som uppmuntran för konstindustrien och för spridande af smak och konstintresse. Föreningens främsta uppgift har dock varit upprätthållandet af dess skola. 1886 omorganiserades denna och har sedan dess fungerat både som en centralskola för landets konstflit och som en högre handtverksskola för Helsingfors stad. Under några år var anstalten utvidgad med en förberedande afdelning, motsvarande en lägre handtverksskola. Sedan 1902 omfattar skolan följande afdelningar: högre konstindustriskola, som afser att utbilda mönsterritare och meddela yrkesfärdighet i särskilda ämnen, högre handtverksskola för elever, som redan inträdt i yrken, förberedande skola till konstindustriskolan samt kurs för utbildande af teckningslärare i landets skolor. Vid anstalten verka en föreståndare, en konstnärlig ledare (sedan 1902), tillika öfverlärare i komposition, samt 33 andra lärare. Antalet elever utgjorde hösten 1909 610, hvaraf 411 manliga och 199 kvinnliga. I samband med skolan stå ett konstindustriellt bibliotek och ett museum af inhemska och utländska mönstergiltiga arbeten, modeller, ritningar, råmaterial m. m. Föreningen är sedan 1887 inrymd i en för densamma och Finska konstföreningen gemensam storartad byggnad, Ateneum. Medlemsantalet var 1909 4,018, tillgångarna 203,900 mark, hvaraf donationer 129,600 mark. Inkomster och utgifter balanserade samtidigt med 198,200 mark. T. C.

Konstförening, en förening af konstnärer och konstvänner i ändamål att främja konstens intressen, i främsta rummet bildkonstens. Konstföreningsväsendet är ett uttryck för det moderna borgerliga samhällets vaknande konstintresse och håg att popularisera konsten och sprida dess alster. Den första konstföreningen bildades i München 1823, Berlin följde exemplet 1825 och Düsseldorf 1829. F. n. finnas i Tyskland omkr. 80 konstföreningar, af hvilka flera samarbeta. I Stockholm stiftades Konstföreningen (se d. o.) 1832. 1858 tillkom Föreningen för nordisk konst (se d. o.). Sedan tillkommo flera liknande föreningar i andra städer. F. n. finnas — förutom Sveriges allmänna konstförenings "kretsar" — konstföreningar i Göteborg, Norrköping och i Malmö två olika ("Konstföreningen för södra Sverige" och "Skånes konstförening"). Dessutom finnas i Stockholm Föreningen för grafisk konst, Konsten i skolan, Svenska slöjdföreningen (se dessa ord) m. fl. föreningar med hvar sin speciella uppgift. Finska konstföreningen (se d. o.) intager en plats för sig, den sköter konstskolan i Helsingfors och har statens konstsamlingar under sin vård. — Konstföreningarna verka medelst utställningar — i Tyskland och Schweiz ofta ambulerande genom inköp af konstverk, som ibland öfverlämnas

till museer, men oftare utlottas till ledamöterna, någon gång även genom utgifvande af konstlitterära verk. — Till konstföreningarna får man väl äfven räkna de konstnärsföreningar, som flerstädes bildats, ofta omfattande idkare af en eller annan speciell konstart, och som föranstalta utställningar. Dylika föreningar äro exempelvis de engelska *International society of sculptors, painters and gravers, Royal society of printer-etchers and engravers, International society of wood engravers, Internat. chalcographical society* m. fl. G—g N.

Konstföreningen i Stockholm, den första i sitt slag i Sverige, bildades 14 jan. 1832 af ett antal konstvänner och konstnärer. Föreningens ändamål var att ”väcka och underhålla ett allmännare och lifligare intresse för den bildande konsten samt att befordra dess bästa med alla medel, som därtill kunna bidraga och ligga inom föreningens verkningskrets”. Som dess egentlige stiftare får man anse grefve A. G. Bielke. Föreningen hade sitt första allmänna sammanträde 2 febr. s. å. Som medel för vinnande af föreningens syfte ange de äldsta stadgarna sammanträden till öfverläggningar i artistiska ämnen; expositioner af äldre och nyare konstverk; inköp af lefvande svenska samt — för högst en tredjedel af inkomsten — af norska och danska konstidkares arbeten, hvilka sedermera genom lottning fördelas mellan medlemmarna, samt till underlättande af företag i konstväg i allmänhet. Genom förändrade stadgar af 1869 blefvo inköp och utlottning bland ledamöterna af konstverk föreningens hufvudsakliga uppgift. Från 1868 anordnades en ständig utställning af företrädesvis lefvande svenska konstnärers arbeten. — Föreningen höll under de första 20 åren sina sammankomster i Arfprinsens palats, från 1852 till 1868 i konstakademiens hus och från sistnämnda år i ateljébyggnaden vid Kungsträdgården.

Jämte de smärre utställningar, som egde rum vid föreningens sammanträden hvarannan lördag, anordnades större, offentliga utställningar. Den första af dessa egde rum redan 1832 och omfattade 144 arbeten ur alla skolor, likväl med undantag af svenska konstnärers verk. 1833 anordnades en utställning af 158 alster af nederländsk konst. Därefter följde 1835 en större gravyrutställning samt 1837 en utställning af de italienska skolornas verk. Föreningens femte utställning, 1841, omfattade äldre och yngre svenska konstnärers verk — 1,394 nummer —, det var en synnerligen intressant och märklig utställning. Dessa utställningar fingo betydelse äfven för utbildandet af opinionen i fråga om nödvändigheten af ett nationalmuseum. 1841—69 var föreningens verksamhet föga liflig. Men sedan föreningen 1868 erhållit ny lokal, började, vid sidan af den fortgående expositionen af lefvande konstnärers arbeten, ånyo de historiska utställningarna. Sålunda exponerades 1869 i två serier 137 svenska konstverk från perioden 1800—50. Arbeten af den gustavianska tidens konstnärer utställdes, likaledes i två serier, 1870. Därefter följde, 1871 och 1874, utställningar af verk af frihetstidens konst. Andra utställningar omfattade arbeten af Egron Lundgren (1870) och Edvard Bergh (1881). — Antalet af de konstverk, som blifvit inköpta och utlottade bland medlemmarna, uppgår för 50-års perioden 1832—81 till 3,288, flertalet oljemålningar, men äfven ett antal handteckningar och akvareller. Skulpturverkens antal var däremot ringa. Antalet af de inköpta konstverken utgjorde under den första 5-årsperioden (1832—36) 340, till ett sammanlagdt värde af 29,993 kr. och ett medelvärde af 88 kr. 21 öre; samt under 5-årsperioden 1877—81 405, till ett sammanlagdt värde af 119,725 kr. med ett medelvärde för hvarje konstverk af 295 kr. 61 öre. Samtliga inköpssummorna för åren 1832—81 uppgå till 638,194 kr. Under åren 1881—86 inköptes 428 konstverk för sammanlagdt 133,695 kr. — Till föreningens verksamhet hörde vidare utdelning till ledamöterna af ”föreningsblad” — litografier eller etsningar af svenska konstnärer.

Föreningens medlemmar, som stiftelseåret voro 395, hade 1881 stigit till 1,993 och året därefter till 2,204, den högsta siffra, som uppnåddes. 1881 voro de ledamöter, som erlade årsafgiften, summa 1,691. Nämnda år omorganiserades föreningen, hvilken då äfven den 1858 stiftade Föreningen för nordisk konst (se d. o.) samt Norrlands konstförening och Konstföreningen för mellersta Sverige upgingo, och antog då namnet Sveriges allmänna konstförening. Denna trädde i verksamhet 1887. Dess stadgar (sedermera i vissa punkter ändrade) skilja sig från det äldre samfundets huvudsakligen däri, att föreningen har kretsar i landsorten: då inbetalda årsafgifter i landsortsstad m. omnejd uppgå till 1,000 kr., kan där bildas ”krets” med egen ordf., som har att samarbeta med styrelsen i Stockholm. F. n. har föreningen dylika kretsar i Örebro, Norrköping och Gäfle. Föreningen har under de senare åren slopat den förut oafbrutna pågående utställningen och anordnar utställningar endast för kortare tider. De ord. inköpen ega rum minst två gånger årligen af en inom föreningen vald nämnd, ”inköpsnämnden”, som f. ö. numera ej att inköpa konstverk också på de olika utställningarna som ega rum i Stockholm, och äfven direkt af konstnärerna. Hembjudna konstverk skola först godkännas af en särskild nämnd, ”granskningsnämnden”. Utlottningen af de inköpta konstverken sker så, att den ledamot, hvars nummer först utfaller, eger att främst utvälja åt sig en af vinsterna, hvilken han behagar, och så vidare i den ordning numren dragas. Jämte det stora lotteriet har på senare tid inrättats ”enkronaslotteriet”, tillgängligt endast för medlemmar af föreningen. Där utlottas anvisningar på olika penningsummor, som få användas endast till inköp af konstföremål, på föreningens utställningar. Årsafgifterna äro resp. 15 och 10 kr. — den högre afgiften berättigar till 3 lotter och den lägre till 1. 1909 erlades 1,389 årsafgifter af de högre och 1,125 af de lägre. Inköpssumman för 1887—1909 uppgår till 349,479 kr. 1909 inköptes 64 konstverk för 18,110 kr. Föreningens intendent är sedan höstens. å. konstnären Alf Wallander. — Föreningen började 1892 utge ett årsalbum, innehållande reproduktioner af under året inköpta konstverk. 4 dylika album utkommo. 1896 utgjordes albumet af bilder från den utställning af spanska målningar, som anordnats under året. Fr. o. m. 1897 ha årspublikationerna — hittills 13 volymer — utgjorts af illustrerade svenska konsthistoriska studier, oftast monografier öfver svenska konstnärer. Omkostnaderna för publikationerna, hvilka utdelas gratis till alla i landsorten boende ledamöter och i Stockholm till ledamöter, som erlagt den högre årsafgiften, räknas i medeltal

000) kr. Om föreningens första halfsekel se G. pmark, "Stockholms konstförening 1832—1881, rt öfversikt af dess verksamhet". G—g N.

Konstföreningen i Köpenhamn stiftades 1825 några konstnärer och konstvänner, närmast efter ska förebilder för att främja konstens kraf, men r blott "provisorisk", tills den 1828 haft sin rsta utställning, företrädesvis af målaren Jens Juels beten. Därefter fick den sin slutliga organisation h räknade då 250 medlemmar; 1834 hade antalet xit till 925 och 1864 till 1,665 och har sedan vatämligen oförändradt (1907: 1,724), dock så, att allra flesta medlemmarna bo i hufvudstaden och ott ett mindre antal rundt om i landet. Under de rsta åren af sin tillvaro satte K. som sitt särskilda ål att främja en betydande konstalstring genom fästa premier. Bland de sålunda framkallade verkan kunna nämnas A. A. Müllers målning "Luther riksdagen i Worms" (1837, förvarad i Helligndskirken i Köpenhamn) och H. E. Freunds staty Oden" (s. å.); senare en "minnestafla" öfver kersberg på Garnisonskyrkans mur i Köpenhamn 854). Vidare har K. verkat genom sammankomer hvarje vecka med föredrag och förevisningar, nom utställningar, speciellt af enskilda konstnärers mlade verk, och framför allt genom inköp — i dre tid delvis genom beställningar på förhand hos fvande konstnärer — af målningar, men äfven ulpturarbeten till årlig bortlottning (sedan 1830) and medlemmarna, samt genom spridande af medasblad (kopparstick och raderingar), slutligen genm utgifvande af monografier öfver danska konstrs lif och verk, t. ex. öfver Eckersberg (1893) E. Hannover, öfver J. Th. Lundbye (1895) och . Marstrand (1905) af K. Madsen, samt öfver nstantin Hansen af E. Hannover (1901). Som nstföreningens utlöpare, dock närmast framkallade nom misstämning öfver dess ledning, bildades 1847 elskab for nordisk kunst, som bibehöll till 1871, och 1900 Forening for national kunst. Dessutom har efter hand uppstått nstföreningar i en rad större städer. Se redogörelför dess verksamhet 1864 och 1872. E. Ebg.

Konstföreningen för mellersta Sverige. Se onstföreningen i Stockholm.

Konstförlag. Se Konsthandel.

Konstförvant (ty. *kunstverwandte*), *boktr.*, eg. ibeder i konsten, förr namn på sättare eller ckare.

Konstgjorda blommor. Se Blommor.

Konstgjorda färgämnen. Se Gift, sp. 1134.

Konstgjorda hinder, *befästningsk.* Se Stormhinder.

Konstgjord andning afser att ersätta de naturliga ndningsrörelserna, då dessa upphört eller blifvit hindrliga att åstadkomma den erforderliga ventilationen af lungorna. Vid fysiologiska experiment ifver inblåses luft genom ett i luftstrupen infördt rakealkanyl). Inblåsningen sker periodvis, och lungorna få tillfälle att sammanfalla därigenom, att luften mellan inblåsningarna strömmar ut genom ett litet sidohål å kanylen. Vid konstgjord andning å människa (se Drunkning, sp. 905—906) söker man genom vissa handgrepp åstadkomma växlande vidgning och sammanpressning af bröstkorgen. De mest bekanta metoderna äro föreslagna af Marshall Hall och Silvester 1857, Howard 1869 och Schäfer 1903.

1: *Halls metod*, den s. k. *rullningen*: Den förolyckade lägges framstupa. Operatören sammanpressar hans bröstkorg genom att med sina båda händer trycka å ömse sidor om ryggraden (exspiration). Då patienten därefter vändes på sidan, vidgas bröstkorgen (inspiration).

2. *Silvesters metod.* Se art. Drunkning, sp. 906.

3. *Howards metod.* Den förolyckade lägges på rygg. Operatören knäböjer grensle öfver hans höfter, placerar sina händer å nedre delen af hans bröstkorg och utöfvar här med sin kroppstyngd ett stadigt tryck (exspiration). Genom att hastigt släppa efter detta tryck åstadkommes en vidgning af den förolyckades bröstkorg (inspiration).

4. *Schäfers metod.* Den förolyckade lägges framstupa. En kudde e. d. skjutes under maggropen. Operatören intager samma ställning som vid Howards metod och placerar sina händer öfver veklifvet å den förolyckade. Genom att böja sig framåt och föra öfver sin kroppstyngd på händerna i detta läge sammanpressar operatören samtidigt både bukhålan och bröstkorgen å den förolyckade (exspiration). Operatören böjer sig därefter hastigt bakåt, hvarvid sammanpressningen upphör (inspiration).

Af dessa metoder är det endast Silvesters och Schäfers, som f. n. ha någon vidsträcktare användning. Silvesters metod efterliknar bäst den naturliga andningen och åstadkommer större volymförändringar af brösthålan än öfriga metoder. Den lider emellertid af den olägenheten, att tungan hos den förolyckade sjunker ned i svalget och afstänger luftens tillträde till struphufvudet. Genom ett högt underlag under skuldrorna å den förolyckade och genom att böja hans hufvud starkt bakåt kan visserligen denna olägenhet inskränkas. I regel måste emellertid tungan hållas framdragen, hvilket utföres af en särskild medhjälpare, som står vid sidan af den förolyckade och med en näsduk e. d. fattar hans tunga mellan tummen och pekfingret. Den ursprungliga Silvesterska metoden, som beskrifvits i art. Drunkning, kräfver rätt stor ansträngning och en viss öfning. Metoden har emellertid förenklats. De anförda dragningarna i kroppens längdriktning ha ersatts därmed, att den förolyckades armar föras utefter underlaget intill hans hufvud eller också tryckas rätt nedåt. Det senare förutsätter ett högt underlag under skuldrorna eller också att den förolyckade ligger på ett bord med hufvudet hängande öfver bordskanten. Den väsentligaste förenklingen har föreslagits af svensken K. G. Ploman, nämligen att operatören släpper den förolyckades armar efter utförandet af inspirationsrörelsen och trycker direkt med sina händer på patientens bröst under exspirationsfasen. Man besparar sig sålunda arbetet att släpa patientens armar fram och tillbaka. En annan arbetsbesparing åstadkommes genom att utföra trycket å bröstkorgen rätt nedåt i st. f. från sida till sida. — Schäfers metod åstadkommer visserligen ej så stora volymförändringar af bröstkorgen som Silvesters, men är enklare och lättare att utföra, framför allt därigenom, att patientens tunga ej bereder något hinder för luftens inströmning. I Svenska lifräddningssällskapets handbok 1910 rekommenderas den Schäferska metoden, om hjälparen (operatören)

är ensam. Finnes en medhjälpare till hands, rekommenderas Plomans modifikation af Silvesters metod. Litt.: K. G. Ploman, "Om konstgjord andning på människor" (Uppsala läkarför:s förh., bd X, 1904). J. E. J—n.

Konstgjorda tänder. Se Löständer.

Konstgjorda ädelstenar. Se Diamant och Ädelsten.

Konstgjord hamn. Se Hamn, sp. 1272.

Konstgjord indigo. Se Indigoblått.

Konstgjord sten. Se Sten.

Konstgjordt elfenben. Se Elfenben.

Konstgjordt harts. Se Harts, sp. 30.

Konstgjordt karlsbadsalt, *farm. med.* Se Karlsbadsalt.

Konstgjordt silke. Se Konstsilke.

Konstgjordt smör. Se Margarin.

Konstgjordt trä. Se Bois-durci och Trä.

Konstgjutning, *tekn.* Se Gjutning, sp. 1235.

Konstgrafiskt färgtryck. Se Färggravyr, sp. 284.

Konstgryt, *jaktv.* Se Grytprof.

Konstgångar. Se Arbetsöfverföring och Vattenkonst 2.

Konstgödsel, *landtbr.* Se Gödselmedel.

Konsthandel, den affärsgren, som idkar köp och försäljning af målningar, skulpturverk (i original och kopior), raderingar, kopparstick, träsnitt, litografier, stålstick, färgtryck, heliogravyrer och andra alster af grafisk konst, fotografier, konstslöjdalster o. s. v. Konsthandeln har flera föreningspunkter med bokhandeln samt delar sig i likhet med denna i förlag, sortiment och antikvariat. Konstförlaget utger finare grafiska alster i särskilda blad eller samlade i praktverk. Sortimentskonsthandeln försäljer konstförlagets artiklar förutom ofvannämnda föremål och åtager sig inramning m. m., hvarjämte en och annan större konsthandel anordnar utställningar af moderna målningar och skulpturer samt försäljer sådana i kommission. Konstantikvariatet handlar med mera sällsynta äldre kopparstick, handteckningar, oljemålningar, miniatyrer, gamla konstnärligt utstyrda böcker, mynt, sigill o. s. v. Det sammanfaller delvis med antikvitetshandeln. Sin kundkrets söker konsthandeln medelst utsända kataloger och anordnande af auktioner (konstauktioner, t. ex. Hôtel Drouots berömda auktioner i Paris). Som betydande konsthandelsfirmor må nämnas: i Paris F. Kuhn, Joyant & comp. (f. d. Goupil), Boussod och Manzi; i London Agnew & son; i Rom Domenico Anderson; i Florens Bröderna Alinari samt G. Brogi; i Wien J. Löwy; i München F. Hanfstängl, F. Bruckmann och Photographische union; i Berlin Photographische gesellschaft, R. Schuster, Amsler & Ruthardt och Gesellschaft zur verbreitung klassischer kunst; i Amsterdam Scheltema & Holkema; i Stockholm Bukowski, Hallin, Hultberg och Blanch.

Konsthandtverk. Se Konstslöjd.

Konstharmonium (fr. *orgue d'art*), *mus.*, ett under de senaste årtiondena i Frankrike och Tyskland utvecklad harmonium (se d. o.), hvars stämmor ha fyra olika tonhöjder, näml. i basen 16, 8, 4 och 2 fot samt i diskanten 4, 8, 16 och 32 fot, hvarjämte instrumentet har *dubbel* expression, som möjliggör uttrycksfullt spel på hela instrumentet samt att i basen kan åstadkommas crescendo samtidigt med a i diskanten kan fås diminuendo och tvärtom. Genc svenska uppfinnare (Nyström, Lindholm) har d dubbla expressionen kunnat anbringas jämväl sugluftsinstrument. I motsats till den gamla orge artade harmoniummusiken fullföljer konstharmoni mångsidiga orkestrala effekter. E. F—

Konsthistoria, de bildande konsternas historia, en vetenskap af jämförelsevis ungt datum. Väl fu nos särskildt fr. o. m. renässansen många konstnär biografer och konstverksbeskrifningar, men en verkl vetenskap blef konsthistorien först samtidigt m historieforskningens pånyttfödelse i början af 180 talet. Studiemetodernas fasthet och stränga sakligh ha dock länge äfventyrats genom konsthistorie långvariga ställning som tjänarinna åt den filosofisk estetiken, hvilken därur sökte åskådningsmaterial o bevis för sina teorier. Konsthistorien gör till för mål för studium dels hela konstutvecklingen fr äldsta tider, dels särskilda perioder och konstarte I inskränkt mening, såsom universitetsämne vid europeiska universiteten, brukar konsthistorien o fatta endast den europeiska konsten fr. o. m. kriste domens seger och lämna den förhistoriska, den for orientaliska och klassiska konsten åt arkeologien, utomeuropeiska kulturernas konst åt etnografie Konsthistorien betjänar sig dels af en dokumentaris på urkundsuppgifter grundad metod, dels af en sti kritisk, som utgår från konstverkens inre egenskap och kännemärken. Dess mål är att föra till en rä uppfattning af konstens lif och de förhållande hvilka bestämt detta. Konsthistorien, som i de fles kulturländer studeras som ett ämne vid universitete var i Sverige sammankopplad med estetiken o litteraturhistorien, tills den 1908 blef ett särskil universitetsämne äfven hos oss. Tillsvidare finn dock i vårt land blott en professur i ämnet, vid Stoc holms högskola; vid universiteten i Uppsala och Lu samt vid Göteborgs högskola äro docenter förordna att uppehålla undervisning och examination. V Akademien för de fria konsterna är anställd lärare i konsthistoria; vid Tekniska högskolan extra lärare i byggnadskonstens historia och v Tekniska skolan i Stockholm en öfverlärare i de fö sta grunderna af allmänna konsthistorien jämte lära om konststilarna. A. L.

Konsthonung. Se Honung, sp. 1075.

Konsthögskolan. Se Konstakademien.

Konstindustri. Se Konstslöjd.

Konstindustriutställning. Se Utställninga

Konstipatiön (af lat. *constipäre*, sammanhopa *med.*, förstoppning (se d. o.).

Konstister betecknar i k. förordn. om kontroll margarin, margarinost och konstister 13 okt. 19 med konst framställd, isterliknande vara, hvari ing annat fett än svinfett. Det i handeln förekommand konstistret består till större delen af lättsmälta delar, som utpressats ur talg. H. J. D

Konstitue'nt (se Konstituera), fullmakt gifvare.

Konstituēra (af lat. *constitu'ere*), grunda, gif fast inrättning åt; organisera; utgöra ett helt, in som väsentliga element i en helhet; utgöra det väsen liga af ett föremål; tillförordna; tillsätta. — Ko stituera sig säges en förening göra, när d väljer ledare samt förklarar sig ha sammanträdt f något bestämdt syfte.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Konstituerad (revisionssekreterare e. d.), tillsatt edelst konstitutorial. — Konstituerad officer, underofficer eller underficerskorpral, kofferdikapten, styrman eller nan privat sjöman, som vid mobilisering förordnas t tjänstgöra som officer, underofficer eller underficerskorpral vid marinen.

Konstituërande församling (se Konstituera), representation, som af egen maktfullkomlighet apar en statsförfattning; fastställande). 1. *Med.*, dels kroppens männa beskaffenhet (t. ex. god eller dålig kroppsnstitution), dels den allmänna karaktären hos de en viss ort eller under en viss tid rådande sjukmarna, s. k. sjukdomskonstitution (lat. *nstitutio epidemica*). — 2. *Statsr.*, statsförfattng, grundlag (se dessa ord). — 3. *Kyrkohist.*, mn på vissa kyrkliga lagar och författningar (*contutiones ecclesiasticæ*). Som konstitutionen framför dra brukar betecknas den af Klemens XI mot nsenismen 8 sept. 1713 utfärdade bullan *Unigenitus* Jansenius). En annan berömd kyrklig konstution är Gregorius X:s 1274 utfärdade stadga för fvevalet (se Konklav). Den civilkonstution för prästerskapet, som konstituerande nationalförsamlingen 12 juli 1790 antog, skapade en ny rfattning för franska kyrkan. Enligt densamma nktes de franske biskoparnas antal från 130 till , m. a. o. en för hvarje departement. Domkapitlen skaffades, i stället förordnades vid biskopens sida antal vikarier, som skulle utgöra hans råd och ilkas yttrande han vid utöfvandet af sin biskopliga risdiktion var skyldig att inhämta. Biskoparna ldes af samma valmän, som utsågo departementsrsamlingen, insattes af metropoliten eller provinns äldste biskop och fingo ej söka bekräftelse för t val hos påfven. Församlingsprästerna utsågos af striktets valberättigade medborgare oafsedt deras ktenskap. Rörande den roll, som denna civilkonstution och påbudet om biskopars och prästers skyldhet att aflägga ed å densamma spelat i franska volutionens historia, se Frankrike, sp. 1152, mt De la Gorce, "Histoire religieuse de la révolun française", I (1909). Om de apostoliska nstitutionerna se d. o., Om Clarendon-konstitutionerna se Clarendonstle. — 4. *Kem.*, det sätt, på hvilket, enligt ad man föreställer sig, atomerna i en molekyl af gon förening äro grupperade, således molekylarstruktur l. molekylarbyggnad. rmler, som utvisa denna, benämnas konstitutionsformler, rationella formler l. rukturformler till skillnad från empiriska rmler, som uttrycka blott sammansättningen enligt alysresultatet. Konstitutionsformlerna ange endast mernas gruppering utan hänsyn till deras anordng i rymden. Denna senare uttryckes genom de k konfigurationsformlerna.

1. (J. E. J—n.) 3. T. H—r. 4. P. T. C.*

Konstitutionalism, den form af statsstyrelse, igt hvilken regeringen utöfvas efter en af regens enskilda vilja oberoende grundlag; statschefens ansvarsgrunda iakttagande af grundlagens stadganden och anda. Se Konstitutionell. Jfr Absolutism och Despotism.

Konstitutione'll (se Konstitution), som har afseende på konstitutionen. 1. *Med.* Konstitutionell kallas en sjukdom, som angriper kroppen i dess helhet, t. ex. syfilis, i motsats till lokala åkommor. — 2. *Statsr.*, grundlagsenlig, grundlagsbestämd. Konstitutionell kallas den monarkiska *statsform*, enligt hvilken regentens styrande makt är bestämd och begränsad af en utaf regentens ensidiga vilja oberoende, till skydd för den medborgerliga friheten stiftad lag, "konstitution" 1. grundlag, i motsats till *absolut* eller *autokratisk* monarki, enligt hvilken styrelseform statsmaktens utöfvare allena eger all lagstiftning, äfven rätten att stifta grundlag. Konstitutionellt säges äfven själfva *styrelsesystemet* vara, då det föres i den riktning och den anda, som grundlagen anger, om ock de formella lagbuden ej ovillkorligen påbjuda ett sådant förfarande eller lägga hinder i vägen för ett motsatt. — Konstitutionella kartan (fr. *Charte constitutionelle*). Se Frankrike, sp. 1158—59. — Konstitutionella stadgar, sådana förordningar eller stadgar, hvilka, innehållande närmare reglementariska föreskrifter, supplera vissa grundlagsbestämmelser och hvilkas utfärdande är i grundlag påbjudet. Sådana äro i Sverige de i R. F. §§ 6, 17, 21, 22, 25, 28, 30, 33, 37, 43, 49, 72, 74, 75, 79, 96, 106, 111 samt R. O. §§ 6, 8, 18, 37, 38, 72, 78 påbjudna lagar, stadgar, instruktioner och reglementen. Dessa stadgar bestämmas dels af konungen allena, dels af konung och riksdag, dels af riksdagen allena, alltefter föremålets beskaffenhet. Viktigast bland de s. k. konstitutionella stadgarna äro departementsstadgan, lagarna om Högsta domstolen, Regeringsrätten och Lagrådet, om val till riksdagens kamrar och utskott, om Riksbanken samt om Rikets vapen och flagga, Riddarhusordningen, Kyrkomötesförordningen, justitieombudsmannens instruktion, naturalisationslagen, ansvarighetslagarna för statsrådets ledamöter och för riksdagens fullmäktige i banken och i Riksgäldskontoret samt reglementena för dessa. Ehuru ej omtalad i grundlagarna, plägar äfven konungaförsäkran (fastställd genom riksdagsbeslut 1810) räknas till de konstitutionella stadgarna (se Konungaförsäkran). 1. F. B.* 2. H. L. R. (S. B.)

Konstitutionsformler, *kem.* Se Konstitution 4.

Konstitutionsutskottet, *statsr.*, är det första af de *ständiga* utskott, hvilka tillsättas för ärendenas beredning inom svenska riksdagen, och består af 10 ledamöter från hvardera kammaren. Det leder sitt ursprung från det konstitutionsutskott, som vid 1809 års riksdag tillsattes för att utarbeta förslag till det nya statsskicket, och genom 1809 års R. F. blef det ett ständigt utskott. Under det att förut sådana funnits för andra riksdagsärendens beredande, skapades först härigenom ett fast och särskildt utskott för behandling af frågor om grundlagsförändringar. Genom en grundlagsändring 1909 har utskottets befogenhet utsträckts äfven till vissa andra lagfrågor. Då 1809 års grundlagsstiftare ansågo sig böra å ena sidan återställa den kontrollerande och statsförfattningens helgd öfvervakande myndighet, som gått förlorad under statsskicket före 1809, men å andra sidan förekomma de missbruk af denna makt, som

tillhört den s. k. frihetstidens statsskick, sökte de vinna detta mål genom att förlägga till konstitutionsutskottet äfven den kontrollerande maktens tyngdpunkt, i hvad hörde till granskning af statsrådets verksamhet. Till följd häraf äro också sådana parlamentariska öfverraskningar, som i andra länder kunna förekomma i form af misstroendeadresser och motiverade dagordningar, grundlagsenligt uteslutna från svenska riksdagens förhandlingar. Dessutom blef 1809 åt utskottet myndighet gifven att under vissa förhållanden vid uppkommande tvister om grundlagens tillämpning uppträda som skiljedomare. I öfverensstämmelse med den sålunda gifna ställningen bestämmer § 38 i nu gällande R. O. ang. utskottets verksamhet på följande sätt: 1. Det tillkommer konstitutionsutskottet att granska rikets grundlagar och vallagen samt stadgan om val till riksdagens utskott samt att hos riksdagen föreslå de ändringar uti dem, som utskottet anser högst nödiga eller nyttiga och möjliga att verkställa, så ock att meddela utlåtande öfver från kamrarna till utskottet hänvisade förslag till ändringar i nämnda lagar och stadgar. Före 1866 var utskottets myndighet större. Det egde då i grundlagsfrågor inom riksdagen ensamt initiativ och egde omedelbart förkasta enskild motion. Om utskottet tillstyrkte en kunglig proposition om grundlagsändring, var detta tillräckligt, för att det af konungen framlagda förslaget skulle bli hvilande till framtida afgörande (jfr Grundlag). Vidare har utskottet att meddela utlåtande och afge förslag i anledning af dit hänvisade frågor ang. ändring af lagar och författningar om statsrådets ansvarighet, naturalisation, rikets vapen och flagga och allmänt kyrkomöte samt af kommunallagar. 2. Utskottets granskande myndighet är så bestämd, att det skall äska de i statsrådet förda protokollen, med undantag af dem, som angå kommandomål och mål, som röra rikets förhållande till främmande makter och öfver hvilka enl. R. F. § 9 särskildt protokoll föres. De undantagna protokollen kunna fordras endast i hvad som rör allmänt kända och af utskottet uppgifna händelser (jfr R. F. § 105). Denna granskning tillhör *lagtima* riksdags konstitutionsutskott och afser tiden till riksdagens början (Ansvarighetslag för statsrådets led. 10 febr. 1810 § 11), utskottet dock obetaget att erhålla del af protokoll af senare datum. Granskningen är förbehållen utskottet allena, och det ensamt eger därför rätt att pröfva, om med anledning af granskningen åtgärder böra vidtagas. Annat utskott eller enskild riksdagsman kan endast mot statsrådets ledamöter hos kamrarna göra anmälan i följande ordalag: ”Det är anledning till anmärkning mot statsrådet, eller den eller den ledamoten eller föredraganden, hvarom remiss begäres till konstitutionsutskottet, inför hvilket anledningen skall uppgifvas.” De åtgärder, som konstitutionsutskottet själft eller riksdagen på dess anmälan, efter skedd granskning, kan vidtaga, äro noga bestämda, allteftersom granskningen ledt till upptäckande antingen af lagöfverträdelse eller af uraktlåtenhet att iakttaga rikets sannskyldiga nytta eller klandervärd ämbetsutöfning. I förra fallet är det konstitutionsutskottet allena, som har bestämmande rätt. Utskottet åligger nämligen enligt R. F. § 106 att ställa under tilltal af justitieombudsmannen inför riksrätt (se d. o.) den statsrådsledamot, som det finner ha uppenbarligen handlat emot rikets grundlag eller allmän lag eller uraktlåtit att afstyrka någon öfverträdelse däraf eller, därest han varit föredragande, ha uraktlåtit att genom kontrasignationsvägran (se Kontrasignation) förekomma beslut, som strider mot regeringsformen. Finner konstitutionsutskottet sig ej böra besluta åtal i förevarande fall, är det ingen annan afdelning eller delegation af riksdagen, som eger besluta sådant. I senare fallet, som afhandlas i R. F. § 107, har konstitutionsutskottet att, därest det skulle anmärka, att statsrådets ledamöter, samfälldt eller en eller flera af dem, uti sina rådslag om allmänna mått och steg icke iakttagit rikets sannskyldiga nytta, eller att någon föredragande icke med oväld, nit, skicklighet och drift utöfvat sitt förtroendeämbete, tillkännagifva sådant för riksdagen, hvilken, om den finner rikets väl det kräfva, kan hos konungen skriftligen anmäla sin önskan, att han ville ur statsrådet och från ämbetet skilja den eller dem, mot hvilka anmärkning blifvit gjord. Som denna åtgärd kan vidtagas endast i det fall, att anmärkning blifvit gjord, och som ingen annan än konstitutionsutskottet eger att göra anmärkning hos riksdagen — andras rätt är inskränkt till att på sätt ofvan angifvits hos konstitutionsutskottet anmäla anmärkningsanledningar —, så beror rikets dagens rätt att hos konungen anmäla sin önskan om entledigande af någon statsrådsmedlem h. o. därpå, att konstitutionsutskottet förut hos riksdagen gjort sådant tillkännagifvande, som ofvan säges. 3. Med hänsyn till det för Sverige egendomliga förhållandet, att riksdagens och dess kamrars arbetsordning är till sina grunddrag bestämd genom särskild grundlag, riksdagsordningen, har konstitutionsutskottet fått sig uppdraget att i vissa fall skilja mellan uppkommande olika meningar om, huru grundlagen skall tillämpas. Den allmänna regeln i afseende på kamrarnas förhållande sinsemellan är, att vid sig yppande olika meningar skiljaktighetspunkten förfaller, så snart ej något särskildt sätt för meningarnas förening är i grundlagen angifvet. Denna regel gäller, äfven då olika meningar uppstå om en grundlagsbuds tillämpning i förekommande fall. I *ett* fall har dock grundlagen gifvit konstitutionsutskottet rätt att fälla utslaget, nämligen då olika meningar uppstått om, till hvilket utskott en väckt fråga skall hänskjutas. Enligt 1810 års riksdagsordning hade utskottet en sådan rätt, äfven då både riksstånden olika meningar uppstodo om nya utskott tillsättande och stånden ej genom i lag bestämd pluralitet kunde afgöra skiljaktigheterna. Sådan skiljedom ifrågakommer vidare, då olika meningar yppa sig mellan kammare och dess talman i fråga om propositions framställande. I Sverige, där talmannen utses af konungen, ha de till särskild uppgift att öfvervaka, att rikets grundlagar efterlefvas, och i därför att vägra proposition på framställningar, som strida mot grundlag. Som emellertid denna propositionsvägran under föregående tids statsskick blifvit använd i konungamaktens intresse i strid mot öfverläggningsfriheten i riksdagen, har grundlagsstiftaren för att förekomma förnyandet däraf, stadgat i riksdagsordningen § 61 (1810 års R. O. § 55), att talmannen ej må vägra proposition utom i det fall, att han finner väckt fråga strida mot grundlags tydelse. Denna propositionsvägran är emellertid ej ovillkorligen bindande; ty om kammaren ändock yrkar proposition, skall talmannen ega att förklara öfverläggningen hvilande, och målet förvisas då till konsti-

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

tionsutskottet, som det åligger att ofördröjligen inkomma med motiveradt och bestämdt utlåtande öfver frågans stridighet mot eller enlighet med grundlagen. Proposition kan sedermera ej vägras på det, som utskottet förklarat icke vara stridande mot grundlagen, men om utskottet gillar talmannens uppfattning, blir hans propositionsvägran bestående. Detta konstitutionsutskottets utlåtande har bindande kraft endast för det fall, som påkallat utskottets yttrande, och för den kammare, som icke låtit bero vid talmannens propositionsvägran. Jfr V. E. Svedelius, "Om statsrådets ansvarighet" (1856), och H. L. Rydin, "Svenska riksdagen" II: 2 (1879). H. L. R. (S. B.)

Konstitutionsvatten, *kem.* Se Kristallvatten.

Konstitutiv (se Konstituera), väsentlig, väsentligt bestämmande; som bestämmer något som objektiv verklighet. Så ha enligt Kant kategorierna konstitutiv betydelse, men idéerna blott regulativ. — Konstitutiv dom, *jur.* Se Fastställelsetalan.

Konstitutoriäl (se Konstituera), den handling, hvarigenom en person tillsättes att förvalta ett ämbete eller en tjänst, utan att därå erhålla fullmakt. Jfr Fullmakt.

Konstjäst. Se Jäst, sp. 475.

Konstladt drag (Artificiellt drag). Se Drag 1.

Konstledning, *gruf.* Se Vattenkonst 2.

Konstlås. Se Lås.

Konstmuseum. Se Museum.

Konstmästare. Se Bergsstaten.

Konstnärernas förening, Svenska. Se Svenska konstnärernas förening.

Konstnärernas pensions- och sjukhjälpsförening, Svenska. Se Svenska konstnärernas understöds- och sjukhjälpsförening.

Konstnärernas understöds- och sjukhjälpsförening, Svenska. Se Svenska konstnärernas understöds- och sjukhjälpsförening.

Konstnärlig eganderätt. Se Eganderätt 2.

Konstnärsförbundet, en förening af svenska konstnärer, framgick ur "oppositionen" mot konstakademiens organisation och läroverk i 1880-talets midt. Akademiens trögliet i att anordna utställningar (se Konstakademien) föranledde den svenska konstnärskolonien i Paris att planera en egen utställning i Stockholm. Frågan dryftades och afgjordes våren 1884, och det bestämdes, att utställningen skulle ega rum följande vår. I nov. 1884 bad konstakademien att till hösten året därpå bringa till stånd en jubileumsutställning till firande af akademiens 150-åriga tillvaro. Det var vid denna tidpunkt en del slitningar inom den stockholmska konstvärlden. Ernst Josephson offentliggjorde i "Dagens nyheter" 29 nov. och 10 dec. två uppseendeväckande uppsatser "Om den konstnärliga uppfostran i Stockholm", och när han vid jultiden från Stockholm återkom till Paris, öfverenskommo konstnärerna att uppsätta en skrifvelse till akademien. I denna skrifvelse hemställdes "om åtgärders vidtagande för tillsättande af en kommitté af svenska konstnärer, vald till hälften af akademien och till hälften af undertecknade i ändamål att utarbeta förslag till omorganisation af akademien". Några önskningsmål i fråga om reformer nämndes förslagsvis i skrifvelsen. Denna undertecknades af 86 svenska konstnärer i Paris, London, Düsseldorf, Stockholm m. fl. platser. Bland undertecknarna voro både gamla och unga, tillhörande de mest olika grupper. Skrifvelsen inlämnades till akademien 27 mars 1885. I april öppnades parissvenskarnas utställning "Från Seinens strand" i Blanchs konstsalong. Den omfattade 100 nummer af 18 utställare — bland dem voro R. Bergh, Birger, Ekström, Fallstedt, Gegerfelt, Hagborg, Hasselberg, Josephson, Kreuger, K. Larsson, Liljefors, Nordström, Pauli, Salmson, Thegerström och Österlind. Akademien lämnade 30 maj ett afböjande svar på skrifvelsen och hänvisade petitionärerna till K. M:t. En stor del af dessa hade förbundit sig att, ifall akademien lämnade deras begäran utan afseende, de skulle uppsäga all gemenskap med akademien och ej af denna mottaga några utmärkelser. De kunde följaktligen ej deltaga i den akademiska jubileumsutställningen, men beslöto att samtidigt med denna anordna egen utställning. Så skedde. "Opponenternas utställning", som öppnades 15 sept. i Blanchs lokal, räknade 155 konstverk af 50 utställare. Sommaren 1886 deltogo konstnärerna af båda lägren i den skandinaviska utställning, som egde rum i Göteborg, anordnad af sällskapet Valand. Då kom underrättelse, att K. M:t, efter akademiens hörande, afslagit petitionen ang. kommitténs tillsättande. De i Göteborg samlade opponenterna, som redan i årets början öfverenskommit om att sammansluta sig i en förening, bildade 16 aug. Konstnärsförbundet. Som sitt syftemål hade förbundet uppställt "att motarbeta alla otidsenligheter, som kunna skada, och befrämja alla reformer, som kunna anses gagna vår inhemska konst och konstindustri". Anordnandet af årliga utställningar betecknade förbundet som sin närmast liggande uppgift, och redan 8 okt. stod den första utställning, som bar Konstnärsförbundets namn, färdig i Stockholm. Den omfattade 150 nummer af 59 utställare. Förbundet hade två samverkande styrelser — en i Stockholm och en i Paris (den sistnämnda upphörde att fungera omkr. 1892). Som dess program kan man anse den af 7 kommitterade utarbetade lilla broschyren "Hvad bör staten göra för konsten?" (1887), som föreslog förenkling och besparing i akademiens läroverks organisation, hvarigenom större summor skulle kunna anslås till inköp af konstverk. Utställningar anordnades 1887 i Göteborg och 1888 i Stockholm, hvarefter Konstnärsförbundet tog initiativet till, att svenska konsten blef representerad på 1889 års världsutställning i Paris — det skedde utan allt stöd från statens sida. Resultatet blef en lysande framgång.

De följande åren medförde skarpa brytningar inom konstnärsvärlden. Akademiens nya reglemente af 1887 tillfredsställde föga reformvännerna, som i hufvudsak stredo för konstnärernas bestämmanderätt i konstnärliga frågor. Frågan om sättet, på hvilket allmänna årliga utställningar skulle kunna anordnas, var den mest brännande, och som ett önskemål hägrade på den tiden en sammanslutning af konstnärerna från olika partier till en enda förening, som kunde taga hand om dessa utställningar. Medel till åstadkommandet af en utställningsbyggnad hade alltsedan 1882 på initiativ af Konstnärsklubben samlats genom konstlotterier, af hvilka Konstnärsförbundet anordnat ett. Närmast för att omhändertaga byggnadsfrågan

bildades på initiativ från båda partierna 19 aug. 1890 Svenska konstnärernas förening (se d. o.). Emellertid uppstodo snart nya stridigheter. Då akademien, som 1890 fått statsanslag till ombyggande af sitt hus, där beredde rum för en omfattande utställningsvåning, kröp konstnärskårens tilltänkta expositionsbyggnad ihop till den lilla utställningslokal, som inreddes i ''Konstnärshuset''. Konstnärsförbundets ställning inom Svenska konstnärernas förening var från första början oklar, och då denna förening nekade att hos akademien begära vissa af förbundet preciserade reformers genomförande, så skedde en definitiv brytning mellan de båda grupperna. Konstnärsförbundet, som i slutet af 1890 ställt sig afvisande till det från akademien gjorda erbjudandet att under 2 månader årligen kostnadsfritt ställa utställningslokalen i akademiens nya hus till den organiserade svenska konstnärskårens förfogande för en årlig allmän utställning, förband sig nu att ej deltaga i Svenska konstnärernas förenings utställningar.

Förbundet — betydligt reduceradt till sitt medlemsantal, men onekligen mera homogent än ditintills — stred under de nu följande åren hufvudsakligen för sin rätt att, då det deltog i större utställningar, uppträda som egen grupp och med egen jury — en anordning, som första gången fullt konsekvent genomfördes vid utställningen i München 1901 och som sedan upptogs äfven af andra svenska konstnärskorporationer.

Under 1890-talet anordnade förbundet egna utställningar i Stockholm 1890, 1891, 1894, 1895, 1898 och 1899, i Göteborg 1891, 1892, 1896, i Köpenhamn 1892 och i Helsingfors 1899. I de stora utställningarna i Chicago 1893, Berlin 1896 och Stockholm 1897 deltog förbundet med egen jury. Vid världsutställningen i Paris 1900 anordnade förbundet den svenska konstafdelningen. Sedan deltog förbundet som fullt självständig grupp i utställningar i München 1901, Krefeld 1902, Hälsingborg 1903, anordnade med stor framgång en utställning i Köpenhamn 1903, vidare en omfattande och märklig ''Minnesutställning'' i Stockholm 1905 och senast en utställning i Berlin (okt. 1910). Dessutom höllos under denna tid smärre grupp- eller separatutställningar i Stockholm, Göteborg, Malmö, Kristiania och upprepade gånger i Uppsala. Däremot har förbundet sedan 1903 konsekvent afhållit sig från deltagande i allmänna utställningar såväl i Sverige som i utlandet.

Förbundet räknade 1886 sitt medlemsantal till 92. Under 1890 uppgår antalet till 96. Efter den då utbrytande schismen är antalet betydligt reduceradt, 1900 uppgår det till 29 och i dec. 1910 till 21. Bland förbundets mest verksamma medlemmar under dess *äldre* skede äro Arborelius, Lindman, H. Hörlin, K. Möller, Hasselberg, Pauli, Bergh, Nordström, Kreuger, Thegerström, Zorn och K. Larsson. E. Josephson, som var själen i opponentrörelsen, utgick ur förbundet redan på våren 1887. Af de äldre medlemmarna kvarstå som förbundets nuv. stamtrupp Acke, Bergh (förbundets sekreterare), Kr. Eriksson, E. Jansson, Kreuger, Liljefors, Nordström (ordförande), men flera af de utgångne (Larsson, Zorn, Pauli o. a.) ha fortfarande deltagit i några af förbundets utställningar; i Köpenhamn 1903 deltog äfven prins Eugen. I förbundets verksamhet från dess uppkomst har ett afsevärdt antal af Sveriges betydande samtida konstnärer tagit del, och förbundets insats i vårt konstlif har utan all fråga varit af verkligt stor betydenhet.

Förbundet startade 1891 en skola, som fortgick till

Kreuger.
Kr. Eriksson. E. Jansson. Nordström (ordf.). Thegerström. R. Bergh

Konstnärsförbundets styrelse, oljemålning af R. Bergh 1903. (Nationalmuseum, Stockholm.)

1896 och sedan 1899—1901 och 1905—08. Under visning har lämnats af Bergh, Hasselberg, Zorn, Kr Eriksson, Nordström, Jansson, Kreuger, Thegerström, Gerle m. fl. och af d:r Knut Kjellberg anatomi). Elevantalet vid den sista kursen var 3 manliga och 9 kvinnliga. En del af dessa f. d clever debuterade inför allmänheten med ''De unga utställning'' våren 1909. Förbundet utgaf ''Konstnärsförbundets årshäfte'' (teckningar, men äfv text af Bergh, Acke, Nordström m. fl.) 1902 o 1904. Förbundets verksamhet är från dess medlemmars synpunkt belyst af R. Bergh, ''Hvad vår kan gällt'' (1905) och G. Pauli, ''Konstnärsförbundet (i ''Ord och bild'', s. å.). Om akademiens ställni till oppositionen se L. Looström, ''Minne öfver frih. Johan Nordenfalk'' (1909). En porträttgru af förbundets styrelse, målning af R. Bergh (190 finnes i Nationalmuseum (se fig.). G—g

Konstnärsgillet stiftades i Stockholm 31 d 1845 på initiativ af N. M. Mandelgren i afsikt bilda en föreningspunkt mellan de splittrade kon

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

intressena och "genom en fri utveckling af idéer tillfredsställa behofvet af en mera omfattande estetisk odling". Gillets första sammankomst hölls 27 jan. 1846, då 73 ledamöter antecknat sig. I början af 1848 var ledamöternas antal 483. Gillet sammanträdde 207 gånger; därvid höllos omkr. 370 föredrag, 33 teatraliska föreställningar samt 218 musik- och sångföredrag. Dessutom anordnades 57 tablåer och 154 målningsutställningar. Ordförande voro G. R. Rabe, K. A. Wetterbergh, G. O. Hyltén-Cavallius, G. H. Mellin, A. E. Holmberg m. fl. Sekreterare var nästan hela tiden V. Malm. I estetiskt afseende märklig var den riktning åt en nordisk konst, som inom gillet gaf sig ett fullt och omisskänneligt uttryck. Gillet ville ej blott vara en sammanslutning af konstens vänner och utövare, utan tillika utgöra protest mot de föråldrade åsikter och den slentrian, som konstakademien ansågs omhulda. Ett kraftigt inflytande af gillets fosterländska riktning rönte i synnerhet Blommér. För en vidgad kunskap om äldre tiders måleri samt en jämförelse mellan svensk och utländsk konst verkade nitiskt V. Wohlfahrt genom de utställningar han 1847—51 föranstaltade. "Konstnärsgillets album", utg. af V. Malm (7 häften), utgöres af litografier efter tafior, hufvudsakligen af konstnärer, som tillhörde gillet. I början af 1850-talet mattades intresset för gillets förhandlingar alltmer, sedan de idéer, för hvilka det var ett uttryck, gjort sig allmännare gällande. Så beslöts 1854 Konstnärsgillets upplösning. En varaktig minnesvård hade det rest sig, då ur dess led redan 1847 bildades Artisternas och litteratörernas pensionsförening, som ännu fortvarar och förfogar öfver betydliga fonder. —rn. (G—g N.)

Konstnärshuset. Se Konstnärsklubben.

Konstnärsklubben i Stockholm stiftades 11 okt. 1856 på initiativ af J. K. Boklund och med ändamål att föra konstnärerna tillsamman och lära dem trifvas med hvarandra. Tack vare i främsta rummet F. V. Scholander lifvades sammanträdena af sång, improvisationer och små dramatiska prestationer. Större fester höllos vid jul och vår eller af annan anledning. Något annat ändamål än att befrämja ett godt kamratskap hade klubben ej, förrän då 1882 fråga väcktes om åstadkommandet af ett konstnärshus med utställningslokal. Därmed fick samfundet en ny uppgift. Genom samverkan mellan klubben och Konstnärsförbundet och sedan Svenska konstnärernas förening blifvit bildad, anskaffades på lotterivägen medel till bygget, och 1899 stod Konstnärshuset färdigt, fastän dess utställningslokal visserligen ej var sådan, som man drömt sig den. Belägen vid Smålandsgatan n:r 7, omfattar byggnaden (se fig.), förutom en utställningssal, styrelse- och klubblokaler m. m. Svenska konstnärernas förening är husets egare. Förutom att den tog initiativet till Konstnärshuset, åstadkom Konstnärsklubben 1888 bildandet af Svenska konstnärernas understöds- och sjukhjälpsförening samt startandet af publikationen "Jul" (se dessa ord), som utkommit fr. o. m. 1888. En teckningssamling, "Konstnärsklubbens tioårsalbum", utkom 1898. Klubben, som har fri lokal i Konstnärshuset, eger en liten samling konstverk, till större delen gåfvor af medlemmar, och ett litet bibliotek. F. n. (1910) räknar klubben 258 medlemmar. — Se G. Nordensvan, "Konstnärsklubben 1856—1906", illustrerad festskrift vid 50-årsfesten 11 okt. 1906. G—g N.

Konstnärshuset i Stockholm.

Konstnärskoloni. Se Koloni.

Konstnärsrätt. Se Eganderätt 2.

Konst- och nyhetsmagasin. Se Magasin för konst, nyheter och moder.

Konstriktiōn (lat. *constri'ctio*), hopsnörning, sammandragning, insnörande; i *med.* nämnes så förfaringssättet med Esmarchs binda (se d. o.).

Konstruēra (lat. *constru'ere*), sammanfoga till ett ordnadt helt, bygga, uppföra; sammanfoga ord till en mening; göra utkast till, förfärdiga modellen till, rita, upprita (t. ex. konstruera en sexhörning); söka gifva en filosofisk förklaring af verkligheten genom att med schematisk följdriktighet på densamma tillämpa vissa abstrakta principer; på ett konstladt och abstrakt sätt genomföra vissa älsklingsteorier vid förklaringen af historiska företeelser, äfven med fara att göra våld på fakta. Se vidare Konstruktion. — Konstruktiv, tjänande till att sammanhålla delarna af ett helt; i *byggnadskonsten* sådan del af en byggnad, som (i motsats till dekorativ) är nödvändig för att gifva densamma stabilitet och hållfasthet. — Konstruktör, en person, som sysselsätter sig med att konstruera byggnader, maskiner, skepp o. s. v.

Konstruktiōn (lat. *constru'ctio*, byggnad), sammansättning, byggnad, anordning, plan; ritning; konstruerande på filosofiens eller historiens område — 1. *Mat.*, sammanfattningen af de ritningar, som äro nödvändiga för att bevisa ett teorem eller riktigheten af en problemlösning. — 2. *Språkv.* a) I etymologien eller den språkliga morfologien framställningen af sådana teoretiska ordformer, som icke kunnat påvisas i urkunder eller lefvande tal, men som på något vis förutsättas af andra faktiskt gifna former, eller till hvilka man af dessa ledes. Man kan konstruera bakåt, genom att ur en yngre ordform aflägsna följderna af yngre språklagar, eller

framåt, genom att i en äldre ordform införa förändringar, som skulle framkallats af yngre språklagar, om ordet varit underkastadt verkningen af sådana. Sålunda förutsätter t. ex. *dö-dog* ett äldre **davja-*dov* (med samma konjug. som *fara-for*). Genom jämförelse mellan motsvarande ord i besläktade språk kan man komma tillbaka till en gemensam grundform, ur hvilken de särskilda språkens former utgått genom divergenta utvecklingar under inflytande af inom de olika språken verksamma ljudlagar, analogier o. s. v. Så förutsätta de ny-skandinaviska språkens *søkkva, synke, sjunka, sjokka* o. s. v. ett fornskandinaviskt (samnordiskt) **senkva-* och kunna alla ur detta förklaras. På samma sätt kan man konstruera ett ords indoeuropeiska grundform genom jämförelse mellan sanskrit, grekiska, latin-, gotiska, forniriska o. s. v., ett ords ur-semitiska form genom jämförelse mellan arabiska, hebreiska, syriska o. s. v. Genom kombinerad konstruktion bakåt och framåt eller helt enkelt genom att iaktta ga de allmänna lagarna för ljudmotsvarighet mellan latin, tyska och svenska skulle man kunna säga, att om lat. *duco*, ty. *ziehen* hade någon motsvarighet i svenskan, så måste det svenska ordet heta **tjuga-*tjög*, äfven om man ej kände ordet från isländska och folkmål. När man i dialektordböcker, för att kunna lätta jämförelsen mellan olika folkmål, tager det etymologiskt motsvarande högsvenska ordet som uppslagsord, så måste med ledning af målets och högsvenskans ljudlagar konstrueras högsvenska motsvarigheter till de ord, som i högsvenskan saknas sådan. Hade man i alla dialektordböcker orden så uppförda under deras verkliga eller konstruerade högsvenska ”stickord”, vore det lätt att i dem finna ett ord, som man söker. Naturligtvis kunde man bruka fornsvenska ”stickord”, men detta vore mindre bekvämt. För att förklara sammanhanget mellan två ordformer eller ljudkombinationer, som otvifvelaktigt höra tillsammans, men ligga för långt från hvarandra, för att den ena skulle omedelbart kunna ha utgått ur den andra, nödgas man ofta konstruera mellanformer, t. ex. lat. *planus* < **pljano* [*lj* = muljeradt *l*] < it. *piano*; *giva* (med hårdt *g* som i danskan) < **djiva* < sv. *jiva*. (Konstruerade former utmärkas alltid, till skillnad från faktiska, med en stjärna till vänster.) Strängt taget, äro konstruerade former blott vetenskapliga, tekniska formler för att i korthet uttrycka resultatet af en undersökning. Huruvida de bakåt konstruerade urariska, samgermanska o. s. v. grundformerna funnits i verkligheten, beror på frågan, om ett strängt enhetligt ur-ariskt, samgermanskt o. s. v. språk verkligen existerat. Riktigheten af en konstruerad form beror för öfrigt på, om vi för ögonblicket fullständigt känna alla de faktorer, som kunnat inverka på ordet. Stundom lyckas det att få en konstruerad form påvisad i verkligheten genom nya fynd, liksom upptäckten af Neptunus på himlen bekräftade Le Verriers beräkningar. Som konstruktioner skulle i själfva verket betraktas äfven alla de rötter och stammar, med hvilka den indoeuropeiska språkvetenskapen opererar, försåvidt som de ju icke heller förekomma i det verkliga språket, sådant vi känna det. Vanligen innefattas de likväl icke under begreppet konstruktion. — b) I syntaxen är konstruktion detsamma som r e k t i o n: ett ords (substantivs, adjektivs, verbs, adverbs) förbindelse med ett substantiv (eller som substantiv brukadt ord) i en viss kasus eller med en viss preposition. Så konstrueras t. ex. lat. *similis* med genitivus, sv. *lyssna* med *till* eller *på*. Man brukar samma uttryck om konjunktionens förhållande till verbet i den sats, som af konjunktionen inledes, t. ex.: lat. *priusquam* konstrueras än med indikativus, än med konjunktivus alltefter betydelsen. ”Konstruktion” uttrycker saken riktigare än rektion: i själfva verket ”styr” nämligen icke det ena ordet det andra, utan de förenas på ett visst sätt, emedan den talande i sitt inre fattar deras inbördes förhållande under en viss synpunkt. — 3. Konstruktion brukas äfven i vidsträcktare betydelse om satsens byggnad i det hela. 2. Ll.

Konstruktionsdjup, *skpsb.* Se H u f v u d d i m e n s i o n e r.

Konstruktionskåren. Se F l o t t a n s k o n s t r u k t i o n s k å r.

Konstruktionslinje, *skpsb.* Se K o n s t r u k t i o n s r i t n i n g 2.

Konstruktionsritning. 1. *Mek.*, ritning öfver antingen en maskin, mekanisk apparat, bro etc. i deras helhet eller öfver delar af desamma i sådan utförlighet beträffande framställningen, måttsättningen, materialbeteckningen m. m., att ritningen kan i förra fallet tjäna som sammanställningsritning vid utarbetande af detaljer, ibland äfven som ledning för montörer och hopsättare o. s. v., i senare fallet däremot begagnas som arbetsritning i verkstaden. — 2. *Skpsb.*, en af fartygets hufvudritningar. Fartygsskrofvet framställes därå projicieradt på tre mot hvarandra vinkelräta plan, af hvilka ett går vertikalt långskepps, ett horisontalt och ett vertikalt tvärskepps. Dessa tre projektioner kallas *profil-, plan-* och *spantritning* (spantruta). För att noggrannare än hvad med dessa tre projektioner är möjligt ange fartygets form tänker man sig fartygsskrofvet skuret af tre serier hjälpplan, hvarje serie parallell med ett af ofvannämnda projektionsplan. Skärningslinjerna mellan hjälpplanen och fartygsskrofvet kallas k o n s t r u k t i o n s l i n j e r och projicieras jämväl på profil-, plan- och spantritningarna. Därjämte förekomma hjälpplan, som ej äro parallella med något af projektionsplanen (se *D* nedan). — Ju tätare hjälpplanen ligga inom hvarje serie, desto noggrannare blir fartygets form bestämd å ritningen. — Af konstruktionslinjerna förstås med *vertikaler* (*A*) skärningarna mellan fartygsskrofvet och vertikala långskeppsplan; *vattenlinje* (*B*) skärningarna mellan fartygsskrofvet och horisontala plan, bland hvilka märkes *konstruktionsvattenlinjen* (se d. o.; *K. V. L.*); *spant* (*C*) skärningarna mellan fartygsskrofvet och vertikala tvärskeppsplan; *diagonaler* (*D*) skärningarna mellan fartygsskrofvet och mot spantplanet vinkelräta plan, som skära spanten såvidt möjligt vinkelrätt; diagonalerna införas ej å profilritningen samt visas å planritningen uppfällda och ej projicierade. Samtliga ofvannämnda linjer äro, såsom af fig. synes, buktiga å en af ritningarna och räta å de andra, men därjämte förekomma äfven s. k. *dubbelböjda linjer*, såsom relingslinjen (*E*) och däckslinjen (*F*), hvilka äro buktiga å alla ritningarna. Konstruktionsritningen uppgöres ofta utan medtagande af själfva bordläggningen. På konstruktionsritningen placeras vanligen profilen upptill med förstäfven åt höger, planet därunder och spantrutan till vänster om profilen.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

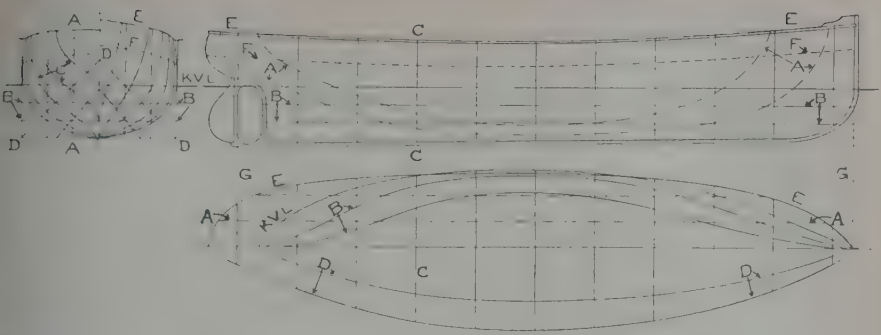

Konstruktionsritning (i 3 figurer) till en propellrad ångbåt. *A* vertikaler, *B* vattenlinjer, *C* spant, *D* diagonaler, *E* relingslinje, *F* däckslinje, *G* perpendiklar, *K V L* konstruktionsvattenlinje.

filen. Å planet ritas vattenlinjerna öfver och diagonalerna under midtlinjen; å spantrutan uppritas nollspantet fullständigt samt förskeppets spant till höger och akterskeppets till vänster om midtlinjen. *Perpendiklar* (*G*) kallas de från konstruktionsvattenlinjens skärning med förstäfvens akterkant och roderstäfvens förkant gående prickade linjerna, som förena profil- och planritningarna (jfr Hufvuddimensioner). Däcken uppritas på profilen med tre linjer (å fig. synes blott en af dem), den understa visar däcksbalkarnas öfverkants skärning med fartygssidan, de båda öfre visa däcksbeklädnadens under- och öfversida midskepps. På konstruktionsritningen anges fartygets hufvuddimensioner. — 3. Geometrisk konstruktionsritning. Se Linearritning. 1. E. R—r. 2. C. K. S.

Konstruktionsvattenlinje, *skpsb.*, är den å konstruktionsritningen (se d. o., *K. V. L.* å fig.) uppdragna vattenlinje, till hvilken fartyget beräknas nedsjunka. Fartygets djupgående, då det ligger på denna vattenlinje, understiger som regel dess djupgående med fulla förråd. C. K. S.

Konstruktiv. Se under Konstruera.

Konstruktör. Se under Konstruera.

Konstsamlingar. Bland offentligt tillgängliga samlingar i Sverige af äldre eller moderna konstföremål är Nationalmuseum (se d. o.) i Stockholm den mest omfattande och märkliga. Andra konstsamlingar i hufvudstaden finnas i Nordiska museet (se d. o.), där f. n. äfven Lifrustkammaren är inrymd, i kungliga slottet — bl. a. den under Husgerådskammaren hörande samlingen af väfda tapeter —, i Stockholms högskola (svenska och utländska målningar). Akademien för de fria konsterna (en god porträttsamling, äfven andra målningar, teckningar m. m.), Riddarhuset, Vetenskapsakademien, Karolinska institutet, Läkarsällskapet m. fl. vetenskapliga föreningar (mestadels porträtt), i K. teatern, riksdagshuset, riksbanken, rådhuset, kanslihuset o. a. ämbetsverk. En ännu ej för allmänheten tillgänglig, men till Stockholms stad testamenterad konstsamling eges af grefvinnan von Hallwyl (se d. o. 2). En privat, men för allmänheten tillgänglig konstsamling är Baron E. Thiels galleri i dennes villa på Djurgården (med få undantag moderna konstverk, svenska och utländska). Samlingar af äldre konst finnas på de kungliga lustslotten Drottningholm och Gripsholm; mindre samlingar äfven på Ulriksdal, Haga, Rosersberg och Strömsholm. Särdeles betydande är samlingen af målningar, gobelänger, konstslöjdsalster och kuriosa på Braheska fideikommisset Skokloster (se d. o.). Universiteten i Uppsala och Lund ega omfattande och delvis mycket värdefulla konstsamlingar. Museer finnas i flera af landets städer, exempelvis i Göteborg (se Göteborgs museum), Örebro, Norrköping, Linköping, Vänersborg, Uddevalla, Växjö, Kalmar, Malmö och Härnösand. Kulturhistoriska museer finnas flera: i Lund, Visby (”Gottlands fornsal”), Hälsingland (gamla Enängers kyrka), Sundsvall (”Medelpads museum”), och samlingar af gammal kyrklig konst äro ordnade flerstädes, t. ex. i Uppsala och Strängnäs' domkyrkor. — Större och mindre, ibland särdeles omfattande och dyrbara samlingar af hufvudsakligen äldre konst — mestadels målningar, men äfven konstmöbler, någon gång också gobelänger — finnas på herresäten i olika delar af landet. Man finner dylika på Fånö, Löfsta, Stafsund, alla i Uppland, på Eriksberg, Vibyholm, Säfstaholm, Näsby, Bergshammar, Klastorp, Sjöholm, alla i Södermanland, på Boo och Segersjö, bägge i Närke, på Fullerö och Ståholm i Västmanland, Finspång, Sturefors och Löfstad i Östergötland, på Mariedal och Torpa i Västergötland, på Vanås, Trolle-Ljungby, Övedskloster, Skarhult, Marsvinsholm, Björnstorp, Ovesholm, Maltesholm, Rynge, Näsbyholm, alla i Skåne, m. fl. — 1910 bildades i Stockholm Svenska konstsamlarföreningen i afsikt att sprida eller åt fädernesländet bevara konstföremål af olika slag. Jfr H. Hyltén-Cavallius, ”Samlare i Sverige etc.” (1907; 2:a uppl. 1910).

De förnämsta konstsamlingarna i grannländerna äro: i *Finland* det nya nationalmuseet och Finska konstföreningens galleri, där statens konstsamlingar och de Antellska samlingarna äro inrymda (båda i Helsingfors), de kulturhistoriska samlingarna på Åbo slott (äfven konstföremål, målningar o. a.), museer i Åbo och Viborg. En stor och dyrbar privatsamling (målningar, keramik, konstmöbler) eges af kommerserådet P. Sinebrychoff i Helsingfors; i *Danmark* Nationalmuseet, Statens museum för konst, Glyptoteket, Thorvaldsens museum, Konstindustrimuseet, Dansk folkemuseum, Hirschsprungska galleriet (byggnaden anses bli färdig våren

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

1911), samlingarna i konstakademien, på Rosenborgs slott, den Moltkeska målningssamlingen samt utanför Köpenhamn samlingarna på Frederiksborgs slott och på Nivaagaard (se Hage 4), museer i Aarhus, Odense, Ribe m. fl. städer; i *Norge* Nationalgalleriet och Konstindustrimuseet i Kristiania samt museer i Bergen och Trondhjem. G—g N.

Konstschakt, *bergsv.* Se Schakt.

Konstsilke, artificiellt väfnadsämne med silkesliknande egenskaper. Den stora efterfrågan och den begränsade tillgången på natursilke väckte tanken på att söka tillverka en teknisk produkt, som hade så mycket som möjligt lika egenskaper med det naturliga silket. Entomologen Réaumurs redan 1734 framställda förslag att ur någon gummiliknande vätska utdraga trådar på samma sätt, som silkesmasken spinner sina kokonger, förverkligades af grefve Hilaire de Chardonnet, den egentlige banbrytaren inom konstsilkesindustrien. Dennes 1887 offentliggjorda metod, efter hvilken s. k. chardonnetsilke tillverkas, grundar sig på nitrocellulosans s. k. kollodiumbomulls (se Cellulosa) löslighet i eter-alkohol. Den häraf framställda lösningen har sirapskonsistens och pressas, efter att först ha noga filtrerats, genom glasmunstycken med fina hål så, att tråden antingen går in i vatten, s. k. våtspinning, eller genom luften, s. k. torrspinning. I båda fallen aflägsnas lösningsmedlet. Vid våtspinningen stannar alkoholen kvar i vattnet och tillvaratages därur, vid torrspinningen får luften befrias från eter- och alkoholångorna, t. ex. genom deras upptagande i svafvelsyra och regenererande ur denna. De vid pressningen genom glasmunstyckena erhållna fina trådarna upptagas i knippen om ung. 15 stycken på bobiner och tvinnas sedan tillsammans till en tråd. Denna är hvit eller svagt gulaktig, beroende på föroreningar i materialet. Såsom varande nitrocellulosa har den alla dennas egenskaper och är därför också explosiv. Explosiviteten borttages därigenom, att man behandlar tråden med en lösning af ammonium- eller kalcium-sulfhydrat. Genom denna process, den s. k. denitreringen, borttages nitrogruppen lätt och fullständigt, så att denitrerad nitrocellulosa, som har en kväfvehalt af endast omkr. 0,01 proc., återstår. Det denitrerade silket har en brungrå färg, som aflägsnas genom blekning med klorkalklösning, vätesuperoxid eller dylika blekmedel. Härpå följer i allmänhet en avivering med t. ex. tvållösning och ättiksyra för att åt silket ge mjukhet och s. k. griff. Efter undergången sortering är det färdigt att sändas i marknaden.

Enligt chardonnetmetoden, den hittintills mest använda, löses cellulosan indirekt. Konstsilke framställes af cellulosa äfven genom direkt upplösning. Sådant är det silke, s. k. glanzstoff, som göres efter kopparoxidammoniakmetoden, utarbetad af Pauly, Bronniert, Fremery och Urban. De lösa merceriserad bomull i Schweizers reagens (se Cellulosa) och pressa den erhållna sirapstjocka, blå lösningen, efter föregången filtrering, genom fina hål uti en utspädd ättiksyrelösning, hvarur koppar och ammoniak återvinnas som ättiksyrade salter. — Viscossilke är ett annat cellulosasilke, som man får genom att förspinna cellulosaxantatet (se Cellulosa). Denna metod har utarbetats af Cross, Bevan och Beadle. Den erhållna trögflytande lösningen kallas *viscos* och spinnes i en klorammoniumlösning, då viscosen sönderfaller i kolsvafla, alkali och hydrocellulosa. Det efter ofvannämnda tre metoder framställda silket består af hydrocellulosa $(C_{12}H_{20}O_{10})_n H_2O$ af olika hög molekylarvikt. Den förhåller sig till cellulosan ungefär som löslig stärkelse till olöslig stärkelsesubstans. Endast de cellulosan närstående hydrocellulosorna ha tekniskt värde. Går nämligen hydrolysen för långt, genom en för långvarig inverkan af syror eller alkalier, får man tunnflytande lösningar och trådar utan styrka. — En annan art af cellulosasilke är acetatsilket. Det beredes af hexaacetylcellulosa $C_6H_7(C_2H_3O)_3O_5$, äfven kallad triacetylcellulosa, motsvarande till sin kemiska byggnad hexanitrocellulosa (bomullskrut). Denna är kanske det värdefullaste, men också det dyraste materialet för tillverkning af konstsilke. Enligt Lederer får man den som en hornartad massa genom att acetylera den hydrolyserade cellulosan med ättiksyreanhydrid och några droppar koncentrerad svafvelsyra + isättika. Massan löses till sirapskonsistens i kloroform och låter sedan bearbeta sig till trådar. Den användes äfven till films och kan formas liksom celluloid. Kemiskt skiljer sig acetatsilket från cellulosasilket därigenom, att det förra innehåller acetylrester. Fysikaliskt finnes endast föga skillnad. — Äfven ur kasein framställes mycket konstsilke. Handelns alkalilösliga käsein behandlas med en i vatten löslig bas, t. ex. kali- eller natronlut, ammoniak etc. tillsammans med minsta möjliga kvantitet vatten, hvarvid 80-procentig alkohol bör finnas närvarande. Alkoholen hindrar den nyspunna tråden från att klibba ihop. Den uppkomna sega massan värmes något, då den blir mera lättflytande och kan pressas till trådar i ett syrebad, som neutraliserar alkalit. Trådarna upptagas på en bobin och torkas, hvarefter kaseinet denatureras, d. v. s. göres olösligt medelst ångor af formaldehyd.

Vid spinningen af konstsilke har man tagit silkesspinnarnas spinnvårtor till förebild. Emellertid är det icke möjligt att göra öppningarna i glasrören på den konstgjorda spinnapparaten mindre än 0,08 mm., hvarigenom trådar erhållas af en diameter varierande mellan 0,014 mm. och 0,034 mm., beroende på trådens olika hårda dragning, under det att natursilket har en diameter af 0,01—0,02 mm. På grund häraf är konstsilket sträfvare och mindre smidigt än naturligt sådant. Dess största fel är den ringa hållfastheten i vått tillstånd. Är det däremot torrt, uppnås och öfverstiges ofta betydligt det förtyngda natursilkets hållfasthet. Konstsilke eger mycket högre glans än natursilket och låter, ehuru det i motsats till detta senare är kväfvefritt, färga sig mycket bra med bomullsfärgämnen. Kollodiumsilke låter äfven färga sig direkt med basiska färger. Konstsilke användes på grund af sin stora glans i ständigt växande mängder till dekorationsväfnader, draperier, garneringsartiklar, spetsar, snörmakerier, möbeltyger, kravatter etc.; mindre till framställning af tyg till kläder. Dessutom tjänar det i tjockare trådar till att ersätta tagel, s. k. sirius- och meteorsilke. På senare tiden har det äfven fått användning till imitation af människohår. Väfnaden till glödstrumporna för Auerljusen göres numera så godt som uteslutande af konstsilke. De största konstsilkefabrikerna finnas i Frankrike, Schweiz, Tyskland och Belgien. Äfven i Sverige finnes en fabrik för tillverkning af konstsilke.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

verkning af nitrocellulosasilke efter ingenjör Strehlenerts patent. Jfr Süvern, ”Die künstliche seide” (1900), där en mängd patent för framställning af konstsilke finnes samlad och beskrifven. R. S—t.

Konstskåp (ty. *kunstschrank*), prydligare utförda, med rik fack- och lådinredning försedda, till förvaring af smärre konstsaker, nipper, kuriosa o. d. bestämda större eller mindre skåp. Storleken växlar från något öfver manshöjd till den af ett vanligt skrin. De små, i regel utan fot, äro afsedda att uppställas på andra möbler, såsom bord, hyllor, skåp o. d.; de större äro oftast försedda med ett särskildt bordlikt fotställ, där kolonner, hermer eller karyatider göra tjänst som bärande delar. Det inre är vanligen deladt i tre vertikala fack, af hvilka de båda yttersta upptagas af små draglådor; det mellersta öppnar sig med en eller flera dörrar. Det

Konstskåp af ebenholts med elfenbensinläggningar, gåfva af staden Augsburg till fältmarskalken K. G. Wrangel. (Skoklosters slott.)

yttre visar i regel två större dörrar. Anordningen är f. ö. oftast arkitektonisk, med de vertikala facken skilda genom kolonner, halfkolonner, pilastrar eller bärande figurer; de horisontala hufvudindelningarna sko genom arkitektoniska listverk af olika slag. Konstskåpet eller, som det ofta benämnes, kabinettsskåpet, är redan till följd af sin egentliga bestämmelse ett lyxföremål, och de rikare exemplaren utmärkas af det dyrbaraste material och det konstnärligaste arbete. Stommen utföres af fina träslag, med förkärlek af ebenholts. Som prydnadsmedel användas snideri och inläggningar af olika slag i marmor och andra stensorter, metall, sköldpadd, elfenben, pärlemor, trä af olika slag, stundom nifvet eller graveradt silfver, t. o. m. fina broderier. — Konstskåpen kommo i bruk omkr. midten af 1500-talet och användes i synnerhet under 1600-talet. De undanträngdes sedermera af andra möbler: byråar, sekretärer, s. k. chiffonjéer m. m., hvilka senares öfre inredning i det hela ännu öfverensstämmer med de gamla konstskapens. I våra dagar ha dessa emellertid ånyo kommit till heders och eftersökas ifrigt af samlare. Äfven förfärdigas nya. Prydliga och till en del mycket dyrbara konstskåp finnas i svenska statens konstslöjdsamlingar, Uppsala domkyrka (se J. Böttiger, ”Ph. Hainhofer und der kunstschrank Gustaf Adolphs in Upsala”, 3 dlr, 1910), äfvensom i privata samlingar i slott och på herrgårdar, så t. ex. på Skokloster (se fig.) och på Sturefors i Östergötland. Upk.*

Konstslöjd, Konsthandtverk, Konstindustri, ett handtverk eller en industri, som syftar ej blott till praktisk nytta, utan ock därjämte vill ge sina alster skönhetens prägel genom en väldanad form, en väl afvägd färg och ett känsligt utförande i fullgodt material. Det är sålunda syftet, som först och sist bestämmer, hvad som bör hänföras under begreppet konstslöjd. Graden af rikedom i mönstret, precision i utförandet och dyrbarhet i materialet äro af sekundär betydelse. Konstslöjd i denna mening har funnits i alla tider och inom de flesta yrken, och gränsen mellan den och de fria konsterna ligger endast däri, att för de senare det praktiska ändamålet bortfaller eller blir underordnadt det estetiska. Utöfvarna af konstyrkena voro i äldre tider, fram till 1600- och 1700-talen, förenade med konstnärerna i gemensamma skrån och gillen. Först uppkomsten af de furstliga konstakademierna gjorde en ändring i ett förhållande, hvilket måste anses ha ländt båda parterna till gagn. En följd af handtverkets och konsternas lösryckande från hvarandra, fullständigt genomfördt under förra hälften af 1800-talet, blef det förras nedsjunkande i okonstnärlig slentrian, de senares isolering från det praktiska och oförmåga att lösa dess problem. Efter midten af 1800-talet började känslan af handtverkets konstnärliga vanmakt leda till ett ifrigt studium af äldre tiders konstslöjdskapelser, hvilka samlades i konstslöjdmuseer (se Museum) och togos till mönster för den nya produktionen. Resultaten blefvo till en början mer eller mindre lyckade härmningar af det gamla, en steril öfvergångssmak, som dock var nödvändig. Sedan några årtionden har konstslöjdsträfvandet syftat till att med tillämpandet af det förgångnas lärdomar och de principer, som kunna härledas af ändamålsenlighet i form och materialbehandling, skapa en ny riktning, fast rotad i verkligheten, men tillika fylld af individuellt lif. England har härvid varit föregångslandet, men dess uppslag ha på sista tiden ifrigt upptagits af Tyskland, som i konstslöjdens höjande sett ett medel för industriellt framåtskridande. För denna konstslöjdens pånyttfödelse har kräfts medverkan af betydande konstnärer, bland hvilka engelsmännen W. Morris (se denne) väl gjort den mest följdrika insatsen. Numera arbeta i alla länder arkitekter, skulptörer och målare jämte yrkesmännen på konstslöjdens förkofran. Hos oss ha målarna A. Wallander och G. Wennerberg helt egnat sig åt konstslöjden, medan arkitekter som F. Boberg, L. J. Wahlman, K. Westman — för att endast nämna ett par af de många — gett den en kraftig hjälp och målare som K. Larsson, A. Zorn och G. Fjæstad lämnat medverkan af mera tillfällig och speciell natur. För fostrandet af goda konstslöjdöfvare arbeta i alla kulturländer särskilda skolor, hos oss bl. a. Tekniska skolan i Stockholm och Slöjdföreningens skola i Göteborg. Ett organ för de svenska konst-

slöjdsträfvandena är Svenska slöjdföreningen, som utger en tidskrift, anordnar täflingar och jämväl tog initiativet till 1909 års Konstindustriutställning i Stockholm, anordnad efter mönstret af dylika uppvisningar i utlandet och omfattande alster af svenskt konsthandtverk och konstindustri. Om prof på europeisk, särskildt svensk, konstslöjd se t. ex. fig. och pl. till art. Fajans, Glasfabrikation, Guldsmedskonsten; för utomeuropeiska länder se t. ex. Indien, Japan och Kina. A. L. R.

Konstslöjdmuseum. Se Museum.

Konstslöjdutställning. Se Utställningar.

Konstsmör. Se Margarin.

Konstspråk. Se Esperanto, Ido och Världsspråk.

Konststaten. Se Konst, *bergsv.*

Konststigare, *bergsv.* Se Stigare.

Konsttidskrift. Se Tidskrift.

Konstull l. Lumpull, en af hel- eller halfyllelumpor samt af affall från yllefabrikationen beredd fibermassa, som antingen enbart eller vanligare i förening med ny ull eller bomull spinnes till garn för billiga tygsorter (tarfliga korderojer och klänningstyger, inslag till filtar, afvig- och fyllnadsskott äfven i en del finare s. k. konfektionsvaror o. s. v.). Konstull utgör föremål för en stor industri och är ett viktigt surrogat för den oblandade ullen, i det den kan tillgodogöra en mängd affall och lumpor och begagnas till tyger, hos hvilka tjocklek och värme äro viktigare än elasticitet och slitstyrka. Man skiljer mellan tre hufvudslag af konstull: shoddy (af kardulls- och kamgarnsändar, söndertrasade garnspolar, af stickyllelumpor och lumpor af ovalkade helylleväfnader), mungo (af valkade, således mera svårlösta helyllelumpor) och extraktull l. alpacka (af karboniserade halfyllelumpor). Dessutom förekomma i handeln benämningarna stickylle (af strump- och trikåvaror), flanell (af hvit flanell) och damast (af möbeldamast). För tillverkning af konstull skola lumporna underkastas följande behandlingar: 1) piskning i maskiner med dammsugningsapparat; 2) sortering: a) i afseende på materialet (ylle, silke, halfylle, bomull och linne); bomulls- och linnelumporna säljas till pappersbruk; yllelumporna sorteras vidare b) i valkade och ovalkade, c) med hänsyn till färgen (hvita, som äro värdefullast, röda, svarta och flerfärgade) samt äfven i afseende på ullsort (fin eller grof) och större eller mindre slitning. Efter sorteringen komma 3) borttagande af knappar, hakar, snodder, fällar o. s. v. och 4) tvättning i svag sodalut jämte sköljning och torkning (tvättningen förbigås emellertid gärna, dels för inbesparing af arbete, dels emedan den följande rifningen vanligen förvåras däraf, ty lapparna rulla ihop sig i torkningen). Härefter följa 5) rifning i en kraftig rifmaskin eller trasplys och slutligen 6) kardning i en s. k. ändplys. Halfyllelumpor, hvaraf skall bildas extraktull, undergå dessutom karbonisation (se Karbonisera) med tillhörande upphettning, piskning, sodabad och sköljning samt torkning. Karbonisationen företages före rifningen. G. A. W.

Konstutställning. Se Utställningar. Jfr Konstakademien, Konstnärsförbundet, Konstnärsgillet.

Konstverk i vidsträckt bemärkelse är hvarje alster af den fritt och varaktigt skapande eller reproducerande fantasien; i inskränkt mening räknas dit i motsats till dikt och tonsättning blott produkter med *form* och *färg* som väsentligt material (skapelser af byggnads-, bildhuggar- och målarkonst samt etsning och ornament, se dessa ord), hvilka i sin ordning utgöra en självständig grupp i förhållande till konsthandtverket, som är ett mellanting af ren konst och industri. — Om egenderätt till konstverk se Eganderätt 2. E. A—ie.

Konstvetenskap, ett vidare namn på det vetenskapliga konststudiet, angifvande, att detta utom konsthistorien omfattar äfven sysslandet med konstens problem och lagar, för så vidt dessa kunna på erfarenhetens väg utforskas. A. L. R.

Konsubstantiali'sm (af lat. *con,* samman, och *substa'ntia,* väsen, innehåll), *teol.,* homoiousianernas lära om väsenslikheten (konsubstantialiteten) mellan personerna i gudomen.

Konsubstantiatiön (af lat. *con,* samman, och *substa'ntia,* väsen, innehåll), *teol.,* en process, genom hvilken Kristi lekamen och blod tänkas förena sig med brödet och vinet i nattvarden till en massa. Under de teologiska striderna inom de protestantiska kyrkorna på 1700-talet beskyllde de kalvinistiske teologerna de lutherske för att drifva läran om en konsubstantiation, emedan den skulle vara konsekvensen af den lutherska nattvardsläran; men de lutherske teologerna tillbakavisade denna beskyllning, i det de uttalade en förkastelsedom öfver konsubstantiationsläran lika väl som öfver den katolska transubstantiationsläran. J. P.

Ko'nsul. 1. (Lat. *consul*), fornromersk öfverhetsperson. Sedan konungaväldet i Rom blifvit afskaffadt (509 f. Kr.), öfvergick styrelsen till 2 ämbetsmän, som först sägas ha kallats pretorer (lat. *prætores*) och längre fram konsuler. Dessas makt var i jämförelse med konungarnas inskränkt därutinnan, att de voro *två* med lika befogenhet — hvadan öfverensstämmelse i beslut fordrades —, vidare däri, att de voro valda för år och kunde efter ämbetsårets slut ställas till ansvar för sina handlingar, samt däri, att vadrätt till folket i vissa brottmål var medborgarna förbehållen. Dessutom blef området för deras ämbetsverksamhet minskadt, då senare vissa förrättningar (skattskrifningen och domarkallet) öfverlämnades till särskilda ämbetsmän (censorer och pretorer). Valbara till konsuler voro till år 367 f. Kr. endast patricier, men efter den tiden skulle en af konsulerna vara plebej. Längre fram, då en viss ordningsföljd m. m. fastställdes för ämbetsmannaval, kunde i regel ingen bli konsul förrän vid 43 års ålder. Omval var i början medgifvet. Senare stadgades, att ingen kunde förvalta samma ämbete för andra gången, förrän 10 år förflutit efter det förra ämbetsåret; och en längre tid bortåt gällde som lag, att konsulatet ej fick beklädas af samma person två gånger. Om en konsul afgick under året, skulle en ny väljas i hans ställe. Tillträdesdagen växlade, men blef slutligen 1 jan. Till ämbetstjänare hade konsuln 12 liktorer, som buro spöknippor (*fasces*; se d. o.). Konsulernas ämbetsförrättning var dels civil, dels militärisk. I staden Rom stodo de i spetsen för statsförvaltningen och hade under sig alla ämbetsmän utom folktribunerna. De sammankallade senaten och folkförsamlingarna samt ledde på båda ställena förhandlingarna (jfr dock Tribun). De hade att öfvervaka verkställigheten af fattade beslut och lagarnas efterlefnad samt att förmedla förbindel-

...ma med främmande folk m. m. För krigets behof ...de de att förrätta utskrifningar och föra befälet i fält samt fingo efter större segrar fira triumf. Befälet i krig innefattade äfven rätt att döma till döden. Om båda konsulerna gemensamt ledde ett krig, plägade de utöfva öfverbefälet hvar sin dag. Vanligare var, att de erhöllo olika ämbetsområden (ett sådant område kallades *provincia*, hvaraf "provins"). Med hänsyn till förhållandenas kraf förlängdes ej sällan konsuln befäl efter året. Med tiden uppkommo särskilda ståthållarskap, af hvilka vissa skulle tillhöra konsulerna. Efter år 123 f. Kr. skulle bestämmandet af ståthållarskapen för det blifvande årets konsuler ske före valet, och efter Sullas tid tillvarblefvo konsulerna i Rom under ämbetsåret och förvaltade ståthållarskapen året därefter. 52 f. Kr. bestämdes, att ståthållarskapet skulle mottagas först 5 år efter konsulsåret. Genom lottdragning, frivilligt åtfal eller senatsbeslut afgjordes, hvilken provins skulle tillfalla den ene eller andre konsuln.

Vid tillfällen af svårare fara plägade senaten tillsätta konsulerna en utomordentlig fullmakt, nämligen "att tillse det staten icke måtte taga någon skada" (*videant consules, ne quid detrimenti capiat respublica*). Genom denna fullmakt upphäfdes vadrätten till folket och infördes ett slags belägringstillstånd. På grund af en sådan handlade Opimius mot C. Gracchus och Cicero vid undertryckandet af de catilinariska anslagen. Det låg dock i själfva verket ej inom senatens befogenhet att på detta sätt ställa konsulerna öfver lagen, och efterräkningar saknades icke. En annan utväg att i farans stund trygga ställningen var utnämnandet af en diktator (se d. o.) för kort tid. Detta skedde genom en af konsulerna, vanligen efter senatsbeslut, och konsulerna voro under diktatorns ämbetstid underordnade honom. Pompejus var en gång, i tydlig strid mot författningens anda och bokstaf, ensam konsul några månader. Konsulns ämbete, konsulatet, var under republikens tid om statens högsta värdighet målet för de offentlige mannens diktan och traktan. En romersk konsul hade också, sedan Roms storhetstid börjat, i den civiliserade världen en betydelse, som nu knappast kan anas, allrahelst om han genom ädelhet och kraft karaktären förstod att uppbära och gifva ökad vikt åt sin höga ställning. Småningom minskades dock konsulatets makt och inflytande; det aftog, i samma mån som det republikanska statsskickets lagar och former förlorade sitt innehåll och sin betydelse. Konsulat innehades under förfallet af mäktiga partiman flera gånger (så t. ex. var Marius sju gånger konsul), och makten begagnades till främjande af personliga syften. Augustus (31 f. Kr.—14 e. Kr.), då tvungen sin grundsats att bevara skenet af frihet och att bibehålla republikens former, lät konsulatet bestå och fick själf (19 f. Kr.) konsuls makt för lifstiden. Under kejsartiden ändrades dock konsulsämbetets natur, så att konsuler ombyttes flera gånger på året, och värdigheten förlänades som en ton vid genom kejsarens gunst. De verklige konsulerna behöllo under kejsarstyrelsens båda första århundraden någon lagskipningsrätt, ordförandeskapet i senaten samt ombesörjandet af offentliga spel och festligheter för kejsarna m. m.; men med tiden förlorade all ämbetsverksamhet, och endast rätten att i staten och privat vid högtidliga tillfällen kvarstod. Slutligen upphäfdes konsulatet af Justinianus I, emedan han sedan 541 icke vidare utnämnde några konsuler. Genom lag försvann det först efter år 886, under Leo VI:s regering. Af gammalt betecknades årtalen genom angifvande af konsulernas namn. Detta bruk fortfor under kejsartiden på det sätt, att året benämndes efter de vid dess början tjänstgörande (*ordinarii*). Men i 4:e årh. e. Kr. lämnades konsulatet flera gånger obesatt, och man räknade tillbaka från dens eller dens (t. ex. kejsarens första) konsulat; äfven förekom räkning efter *indictio* (1:a, 2:a etc. året under en 15-årig skatteperiod), en beräkning, som bibehöll sig in i medeltiden.

2. Under medeltiden namn på de högste magistratspersonerna i de oberoende italienska städerna och på kommunala tjänstemän (motsvarande borgmästare) i vissa franska städer.

3. Under franska revolutionens tid återupptogs ordet konsul som benämning på statens högsta öfverhetspersoner, först provisoriskt genom dekret af 19 brumaire år VIII (10 nov. 1799), sedermera genom författningen af 22 frimaire s. å. (13 dec. 1799). Denna uppdrog verkställande makten åt 3 konsuler, *Förste konsuln* (Bonaparte), *Andre konsuln* (Cambacérès) och *Tredje konsuln* (Lebrun), af hvilka de två sistnämnde voro endast rådgifvare. De innehade sina ämbeten på 10 år och kunde omväljas. Genom senatskonsultet af 16 thermidor år X (4 aug. 1802) öfverlämnades åt de tre ofvannämnde konsulatet på lifstid. Genom senatskonsultet af 28 floréal år XII (18 maj 1804) upphäfdes konsulatet, och åt Bonaparte gafs äfven en suveräns namn, kejsare. Se vidare Frankrike, sp. 1155.

4. Numera förstås med konsul en person, som af en stat anställes å en handels- (i synnerhet en hamn-)plats inom en annan stat att därstädes bevaka dess undersåtars intressen som utlänningar å orten. Ursprunget till denna inrättning går upp till medeltiden, i det att handelsstäderna kring Medelhafvet läto sina handelsflottiljer åtföljas af bl. a. särskilda domare (*consules, capitanei, consuls sur mer*), hvilka hade att utöfva jurisdiktionen under resan. Med tiden ersattes detta resekonsulat därigenom, att faktorier (*logiæ*) bildades å sådana orter, med hvilka regelbunden trafik ordnades. Faktorierna blefvo ett slags gillen, hvilkas föreståndare (*consules ultramarini, rectores, bailones*) dels öfvertogo resekonsulernas uppgifter, dels därjämte ålades att å orten vaka öfver sina landsmäns rättigheter och säkerhet. Vanligen valdes dessa konsuler af faktorierna själfva (*consules electi*), men efter hand begränsades valrätten och ersattes genom utnämning från hemlandet, hvars politiska makt senare kunde ge faktorierna det för dem nödvändiga stödet utifrån; stundom utsände hemlandet särskilda personer, som ej tillhörde faktoriet, såsom konsuler (*consules missi*). En liknande utveckling om än med andra beteckningar egde äfven rum i Nordsjöns och Östersjöns hamnar, där särskildt hanseatiska faktorier uppstodo. Med utvecklingen af rättsordningen i de europeiska staterna ha konsulerna förlorat sin domsrätt (i icke kristna stater anställda konsuler ega dock fortfarande sådan domsrätt), och deras uppgift har inskränkts till att bevaka den stats undersåtars rättigheter och förmåner, af hvilken de anställts. På 1700-talet börja de benämnas handelsagenter (*agents de commerce*), i det att de rättigheter och förmåner, som här kunde ifrågakomma, väsentligen berodde af handels- och sjöfartstraktater och

handelssamfärdseln. Rättigheten att tillsätta konsuler är beroende på överenskommelse emellan den stat, som tillsätter konsuln, och den, i hvilken han skall ha sin verksamhet, och den plägar därför förbehållas i fördrag. Utnämningen sker genom en skrifvelse, som kallas *lettre de provision* (''fullmakt''); och för att konsuln skall kunna utöfva sina funktioner, fordras samtycke af den stat, där han är anställd, hvilket ges genom en särskild akt, s. k. exequatur (se Exekvatur) eller placet (se d. o.). Konsuler kunna vara undersåtar i den stat, som utnämner dem (*consules missi*, ''utsända konsuler''), eller i den, där de utnämnas (*consules electi*, ''valda konsuler''). Med afseende på omfånget och arten af sin verksamhet benämnas de generalkonsuler, konsuler och vicekonsuler, hvarjämte äfven förekomma s. k. konsularagenter m. fl.

Enligt nu gällande svenska konsulatförordning af 24 sept. 1906 förrättas konsulsgöromålen af generalkonsuler, konsuler och vicekonsuler med biträde af konsulaträd, kanslister och handelsattachéer. I allmänhet utöfvar beskickningschef tillika generalkonsulsbefattning; endast i England och Ryssland (Helsingfors och Petersburg) finnas särskilda svenska generalkonsuler, och likaså finnas särskilda generalkonsuler i vissa länder, där Sverige saknar beskickning, hvarjämte konsuler kunna erhålla *titel* af generalkonsul. Generalkonsul lyder omedelbart under ministern för utrikesärendena och har högsta ledningen af konsulatväsendet i det land, där han är anställd; finnes konsulaträd vid beskickning, hvars chef är generalkonsul, har konsulatrådet i hufvudsak samma uppgifter som en generalkonsul. Konsulaträd finnas f. n. i Frankrike och Tyskland. Konsulerna ha hvar och en sitt bestämda distrikt, hvaraf viss del kan tilläggas en vicekonsul som dennes särskilda distrikt, dock att vicekonsul i allmänhet är skyldig biträda sin närmast öfverordnade inom hela hans verksamhetsområde. Konsulaten, däri inbegripna generalkonsulat och vicekonsulat, äro antingen lönade eller olönade: de förra innehas af yrkeskonsuler som *consules missi*, de senare af å platsen boende köpmän eller andra lämpliga personer, vare sig svenska eller utländska undersåtar, som *consules electi*. Af öfriga tjänstemän är det blott kanslister, som icke måste vara svenska undersåtar. Generalkonsuler och konsuler, olönade såväl som lönade, konsulaträd och lönade vicekonsuler utnämnas af konungen i statsrådet, öfriga konsulattjänstemän af ministern för utrikesärendena. Styrelsen af konsulatväsendet utöfvas genom ministern för utrikesärendena; i vissa fall stå konsulaten i omedelbar förbindelse med Kommerskollegium. Aflöning utgår till lönade konsulstjänstemän med lön och därjämte i vissa fall hyresbidrag och ortstillägg till olika belopp. Olönade konsuler uppbära utan redovisning stadgade afgifter för förrättade ämbetsåtgärder och kunna erhålla kontorskostnadsersättning, hvarjämte ersättning lämnas såväl dem som de lönade konsulerna för vissa utgifter och kostnader enligt godkända räkningar. Se vidare Konsularförvaltning.

1. R. Tdh. 2 o. 3. (S. B.) 4. Rld.

Konsulāragent. Se Agent och Konsul 4.

Konsulardomare. Se Konsularjurisdiktion.

Konsularförvaltning kallas den gren af utrikesförvaltningen, som afser att å stället bevaka en viss stats och dess undersåtars judiciella, administrativa och ekonomiska intressen i ett annat land, särskildt hvad handel, sjöfart, industri och andra näringar angår. Konsularförvaltningen handhas af särskilda konsuler (se d. o.) i olika grader. Enligt svenska konsulatförordningen af 24 sept. 1906 med därtill hörande konsulatinstruktion af 27 april 1908 har konsul att på sätt och inom gränser, som gällande traktater anvisa, göra sig noga underrättad om verksamhetslandets lagstiftning, såvidt den kan beröra svenska undersåtar och intressen, äfvensom alla de tilldragelser och förhållanden i afseende på förvaltning, handelsvägar, köpmansbruk o. s. v., som kunna antagas öfva inflytande på Sveriges näringslif, särskildt på afsättningsmöjligheterna för svenska varor och på främjandet af svensk företagsamhet därstädes. Förfrågningar från svenska myndigheter skall konsul efter bästa förmåga besvara och likaledes i den utsträckning, som är förenlig med hans uppgift att tillvaratага Sveriges intressen, tillhandagå svenska undersåtar med sakliga upplysningar i ekonomiska ämnen, dock blott efter eget godtfinnande, såvidt upplysning begäres om firmors eller enskilda näringsidkares soliditet och köpmannaanseende. Konsul skall i tvifvelaktiga fall underställa saken vederbörande svenska beskickning och skriftväxlar i öfrigt direkt med ministern för utrikesärendena och i regel genom denne med andra myndigheter inom Sverige, dock att direkt förbindelse eger rum med Kommerskollegium i vissa frågor (hufvudsakligen fallande under sjölagen samt angående utvandrare och farsoter). Vid hvarje konsulat skall finnas bl. a. Sveriges flagga (före 1905 utgjordes den s. k. konsulatflaggan af unionsstecknet) samt vanligen äfven svenska riksvapnet, anbragt å lokalen. Konsulatets arkiv skall hållas afskildt, särskildt när konsuln tillika som olönad drifver yrke eller näring. Rörande sin förvaltning har konsul att afge ämbetsberättelser, såväl tillfälliga som årliga, de förra omedelbart sedan den tilldragelse inträffat, som gett anledning till inberättandet.

Med afseende på svenska handelsfartyg och svenska sjöfarande har konsul särskilda befogenheter och skyldigheter såväl vid besök å ort inom konsuls verksamhetsområde som vid fartygs förolyckande utanför kusten, dess bärgning, försäljning m. m. Begås brott ombord å svenskt fartyg eller rymmer någon af fartygsbesättningen, åligger det konsul att ingripa, hvarvid han i vissa fall har äfven häktnings- och hemsändningsrätt. I tvister mellan befälhafvare och besättning skall konsul söka förlika parterna och i stundom i egenskap af skiljeman t. v. afgöra tvisten. Kommer sjöman å utrikes ort i behof af understöd, skall konsul taga hand om honom och tillse, att han efter omständigheterna erhåller nödig vård och understöd på dens bekostnad, som vederbör. Har annan svensk undersåte råkat i nöd, bör understöd lämnas endast i tvingande fall. Åfvider svensk sjöman, åligger det konsul att ordna om begrafning, omhändertagande af kvarlåtenskap o. s. v. Äfven då annan svensk undersåte aflider, särskildt i Ryssland enligt konventionen 9 april 1889, skall konsul taga viss befattning med begrafning, boupptecknin g o. d. Konsul skall äfven verka som notarius publicus, visera pass och i vissa utsträckning förmedla post- och telegrafförsändelser.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

till svenska sjömän och resande. För ämbetsåtgärder, som utföras på enskilda personers begäran eller för deras räkning, utgår afgift enligt särskild taxa af 21 sept. 1906; ang. godtgörelse för svenskt sjöfolks hemsändande är stadgadt i k. förordn. 12 april 1907. Däremot har den afgift, som under namn af konsulatafgift förr skulle erläggas af hvarje svenskt handelsfartyg, som lastade eller lossade eller både lastade och lossade i hamn, där svensk konsul var anställd, och som enligt § 103 i 1886 års konsulatförordning utgick med 6 kr. 35 öre per ton af fartygets afgiftspliktiga dräktighet, upphört enligt k. kung. 7 dec. 1903. Rld.

Konsularjurisdiktion kallas den domsrätt, som i vissa icke kristna länder utöfvas af kristna länders där anställda myndigheter, företrädesvis vid konsulaten. Ursprungligen uppkom denna konsulernas rätt genom sed och häfd, men den bekräftades efter hand genom uttryckliga aftal, *kapitulationer* (se d. o.), särskildt 1154 mellan Egypten och Pisa, 1453 mellan turkiske sultanen och Genua och 1454 mellan densamme och Venezia. Typisk för alla viktigare följande kapitulationer blef öfverenskommelsen 1535 mellan Turkiet och Frankrike, som sedermera i likhet med öfriga kapitulationer tid efter annan förnyades, ehuru benämningen förändrades från midten af 1700-talet. Äfven Sverige har afslutat dylika såväl med Turkiet och dess biländer (1737, förnyad senast genom handels- och sjöfartstraktaten 1862 och det 1863 utfärdade turkiska reglementet ang. konsulaten) som ock med Marokko, Persien, Kina och Siam samt eger där fortfarande rätt till konsulärjurisdiktion, men däremot numera icke i Japan. Den svenska konsulärjurisdiktionen har emellertid först genom lagen af 5 juni 1909 blifvit närmare reglerad och bestämd. Underkastade svensk konsulärjurisdiktion äro principiellt dels svenska undersåtar och s. k. skyddslingar (personer, som äro ställda under Sveriges beskydd), dels andra utländska undersåtar, för såvidt fråga är om af dem begångna brott ombord å svenskt fartyg. Konsulärjurisdiktionen utöfvas enligt nämnda lag af konsulardomare, hvartill konungen förordnar konsul eller annan för befattningen lämplig man, äfvensom af konsulärrätt, hvilken består af konsulardomaren som ordf. och två af honom årligen i dec. för nästföljande år utsedda ledamöter (se härom lagens § 5). Vid utöfningen af svensk konsulärjurisdiktion skall i allmänhet svensk rätt tillämpas, om än med vissa genom 1909 års lag bestämda afvikelser och särskilda tillägg, hvilka hufvudsakligast afse rättegångssättet och sättet för fullföljd af talan mot beslut, som af konsulardomare och konsulärrätt meddelats, äfvensom för underställning af mål, som sålunda afdömts. Konsulardomaren är tillika öfverexekutor, utmätningsman och polismyndighet med rätt att utfärda nödiga ordningsföreskrifter och stadga böter för öfverträdelser däraf. Äfven den s. k. frivilliga jurisdiktionen utöfvas af honom. Beträffande förhållandet mellan olika länders konsulärdomstolar och deras behörighet gäller i allmänhet regeln *actor sequitur forum rei*, d. v. s. svarandens nationalitet eller skyddslingskap blir afgörande, och målet faller under dennes hemlands konsulardomstol, om den ej, såsom stundom i civila mål skett, saken hänvisas till en blandad domstol. Är i brottmål underlåtet i det land, där konsulärjurisdiktion utöfvas, målsegande, tillhör domsrätten stundom den inhemska domstolen under medverkan af konsulärmyndighet, men oftast antingen en särskildt bildad domstol eller ock konsulardomstolen ensam; i civila mål gäller, när ena parten är inhemsk undersåte, oftast regeln *actor sequitur forum rei* eller ock afdömes målet af konsulärmyndighet i förening med den inhemske domaren, dock att mål rörande fastighet falla under *judex rei sitæ* (domaren å den ort, där fastigheten är belägen), och att i många fall särskilda bestämmelser äro gifna. Rld.

Konsularrätt. Se Konsulärjurisdiktion.

Konsulartribun. Se Tribun.

Konsulät (lat. *consulātus*), en konsuls ämbete; den tid, hvarunder en (romersk) konsul utöfvade sitt ämbete; en konsuls ämbetslokal. Se Consolato del mare, Konsul och Konsulatet.

Konsulatafgift. Se Konsulärförvaltning och Konsulsfonden.

Konsulatet (fr. *le consulat*) brukar man kalla det skede af Frankrikes historia, tiden från 19 brumaire år VIII (10 nov. 1799) till 28 floréal år XII (18 maj 1804), då utöfvande makten i staten innehades af konsuler. Se Frankrike, sp. 1155—56, och Konsul 3.

Konsulatflagg. Se Konsulärförvaltning.

Konsulatfrågan (no. *konsulatsagen*), den vanliga benämningen på en i den svensk-norska unionens upplösningshistoria djupt ingripande tvistefråga, som närmast rörde det från 1890-talets början starkt framträdande norska kravet på upplösning af gemensamheten i de Förenade rikenas konsulatväsen och tillsättande af särskilda norska konsuler. Detta krav blef småningom ett af de verksammaste medlen till hela unionens sprängning. Om konsulatfrågans historia se art. Sverige-Norge och (för tiden till 1898) S. Clason, "Historisk redogörelse för unionsfrågans tidigare skeden" (1898).

Konsulatråd. Se Konsul 4.

Konsulent (af lat. *consulĕre*, rådfråga), facktekniskt bildad person, som lämnar upplysningar och råd. Konsulenter benämnas sålunda de els af staten, dels af hushållningssällskapen aflönade personer, som gå allmänheten till handa med upplysningar inom någon gren af landthushållningen. Konsulent är titel på ett af K. M:t för fem år i sänder förordnadt biträde åt styrelsen för Civilstatens änke- och pupillkassa (enl. reglementet 21 dec. 1907) vid bedömandet af pensionsfrågor från försäkringsteknisk synpunkt.

Konsulsfonden l. Konsulskassan. Konsulsfonden börjar under 1850-talet bli benämning på den del af Handels- och sjöfartsfonden (se d. o.), hvarmed Sveriges och Norges gemensamma utgifter för konsulatväsendet bestredos. Den ställdes 1858 som en särskild fond under Utrikesdepartementets förvaltning och benämndes från 1870-talet vanligen Konsulskassan. Inkomsterna utgjordes t. o. m. 1903 dels af statsanslag från såväl Sverige som Norge, alltsedan 1857 utgående efter proportionen 4 : 3, dels af konsulatafgifter, som från vissa (lönade) konsulat skulle ingå till kassan, samt af andelar i expeditionsafgifter vid konsulaten, dels af räntor. Det svenska statsbidraget, som t. o. m. 1869 utgick från Handels- och sjöfarts-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

fonden, men därefter som direkt statsanslag under tredje hufvudtiteln, utgjorde från 1865 160,000 kr., det norska 120,000 kr., hvartill från 1882 kom ett extra norskt anslag af växlande storlek (16,000 à 20,000 kr.) till oförutsedda utgifter, för hvilka i Sverige besparingar kunde användas. Kassans inkomst af konsulatafgifter varierade efter konsulatväsendets anordning, sjöfartens omfattning och konsulatafgifternas storlek samt beräknades t. ex. 1903 till omkr. 109,000 kr. af svenska och 213,000 af norska fartyg. Med 1904, då konsulatafgifterna för svenska fartyg bortföllo och för norska indrogos till norska statsverket, bortföll kassans inkomst af sådana, i samband hvarmed statsbidragen höjdes och bestämdes till samma belopp för hvartdera riket (1904 371,500 kr. för hvartdera jämte 12,500 för hvartdera i expeditionsafgifter). Af behållningar i kassan utbetalades 1870 70,000 kr., 1875 140,000 kr. och 1881 105,000 till svenska och norska statsverken, dem emellan fördelade efter dåv. bidragsproportion 4 : 3. Med den ekonomiska uppgörelsen 1906 efter unionsupplösningen upphörde kassan och träffades särskildt aftal om återstående tillgångar och förpliktelser. S. C.

Konsulskassan. Se Konsulsfonden.

Konsu'lt (lat. *consu'ltum*), beslut. Jfr Consulta.

Konsultatiōn (se Konsultera), rådplägning; rådfrågning; öfverläggning mellan två eller flera läkare ang. ett svårare sjukdomsfalls behandling.

Konsultativ (se Konsultera), rådplägande, rådgifvande. Konsultativa kallas i Sverige (uttrycket begagnas dock icke officiellt) de tre ledamöter af statsrådet, som icke äro departementschefer. (De kallas äfven statsråd utan portfölj.) Enl. R. F. § 6 böra minst två af dessa ha förvaltat civil beställning. Se vidare Statsråd.

Konsultēra (lat. *consultāre*), rådslå, öfverlägga; rådfråga. Jfr Konsultation.

Konsulterande ingenjör, ingenjör, hvilken yrkesmässigt bistår allmänheten och industrien som sakkunnig och opartisk rådgifvare i tekniska angelägenheter. Hans uppgifter äro af mycket omfattande art. Inom alla grenar af tekniken utöfvas konsulterande verksamhet, som kan omfatta icke blott afgifvande af enstaka upplysningar och råd, utan äfven uppgörande af fullständiga förslag och planer för nyanläggningar eller ombyggnader, program för samt kontroll af leveranser och entreprenader, arbetsledning vid större företag m. m. 1910 bildades Svenska konsulterande ingenjörers förening, som består af ”svenska medborgare med teoretisk och praktisk ingenjörsutbildning, som egna sig åt självständigt utöfvande af konsulterande ingenjörsverksamhet såsom hufvudsaklig sysselsättning” och som ”vid sidan häraf icke utöfva sådan verksamhet eller intaga sådan ställning, som kan menligt inverka på deras opartiskhet”. Föreningens säte är Stockholm. G. H—r.

Konsume'nt. Se Konsumera.

Konsumēra (lat. *consūmere*), förbruka, förtära. Motsats: producera. — Konsume'nt, förbrukare (af en vara). Motsats: producent.

Konsumtiōn (lat. *consu'mtio*), förbrukning. Motsats: produktion. Om konsumtionsföreningar se Kooperation.

Konsumtionsbudget l. Hushållsbudget, en af vederbörande hushåll afgifven redogörelse för dettas inkomster, deras natur, källor och storlek, samt för dettas utgifter till olika slag af konsumtionsföremål. — I litteraturen förekomma andra benämningar, såsom familjebudgeter (räkenskaper gällande i regel familjer i den vedertagna bemärkelsen), arbetarbudgeter (härrörande oftast från lönearbetares hushåll och därigenom egande sin särskilda betydelse) och hushållsräkningar. Syftet med dessa budgeter är, i allmänhet taladt, utrönandet icke blott af vederbörande hushålls, utan ock af de sålunda representerade samhällsklassernas lefnadssätt, kvantiteten, kvaliteten och ändamålsenligheten hos deras konsumtion. De ge ledning vid bedömande af reallönens storlek under skilda perioder och å olika orter samt af den fria inkomstens och sparkraftens gestaltning med nominallönens stegring, af inkomsternas och konsumtionens skiftningar med växlingarna i familjernas storlek o. s. v. De kunna ock ge ledning vid bedömande af vederbörande klassers belastning med tullar och skatter. Genom dem kan man draga sina slutsatser om konsumtionens elasticitet och dess utvidgningsförmåga, antingen i allmänhet eller ock beträffande vissa grupper af förnödenheter, och för öfrigt äro de i åtskilliga andra afseenden belysande för konsumtionens teori.

Redan på 1670-talet anställde sir William Petty beräkningar rörande arbetarnas lefnadskostnader i England och på Irland. I slutet af 1700-talet, då härskande ekonomiska och sociala förhållanden af synnerligt ogynnsam karaktär gåfvo anledning till en liflig diskussion om löner, priser och fattigvårdslagstiftning, verkställdes motsvarande undersökningar af prästmannen David Davies och sir Frederick Morton Eden. 1829—55 utförde fransmannen Le Play de märkliga efterforskningar, hvilkas resultat föreligga i verket ”Les ouvriers européens”. Här meddelas 36 ytterst detaljerade hushållsbudgetar från olika europeiska länder, hvaribland Sverige (Dannemora). Till detta verk slöt sig det af Le Play och hans medarbetare utgifna ”Les ouvriers des deux mondes”. På uppdrag af den belgiska statistiska centralkommissionen företog Édouard Ducpétiaux motsvarande undersökningar och utgaf 1855 en redogörelse, omfattande 199 belgiska arbetarfamiljer. Dessa budgeter såväl som Le Plays blefvo föremål för en grundlig och sinnrik bearbetning af chefen för Sachsens statistiska byrå Ernst Engel, hvilken sammanställde dem med konsumtionsförhållandena bland sachsiska arbetarfamiljer. — Under de sistförflutna 30—35 åren ha i olika länder företagits flera dylika budgetsundersökningar efter skilda metoder, antingen af enskilda personer, af privata institutioner eller af offentliga verk, såsom bl. a., af G. Schnapper-Arndt (1878—80) i fem bergsamhällen i Taunus' bergstrakter; af Carl Landolt (1890) i Basel, af Charles Booth (1890—1900) i London, med resultat, som ingå i ”The life and labour of the people in London”; af B. Seebohm Rowntree (omkr. 1900) i York, af Förenta staternas arbetsbyrå, med resultat, som särskildt föreligga i publikationer af 1890, 1891 och 1903 (den sistnämnda omfattar uppgifter från 25,440 familjer), af statens statistiska byrå i Danmark (resultaten af 50 bearbetade arbetarbudgeter för 1897 och 2

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

sådana från landskommuner, föreligger i publikationen "Danske arbejderfamiliers forbrug", I o. II, 1900—01); af yrkesinspektionsverken i vissa tyska stater och af statistiska kontor i tyska stater och städer (det förnämsta resultatet föreligger i det af Kaiserl. statistisches amt 1909 utgifna "Erhebungen von wirtschaftsrechnungen minderbemittelter familien im Deutschen reich", som meddelar 852 bearbetade budgeter); i Sverige på föranstaltande af Lorénska stiftelsen samt af Stockholms stads statistiska kontor, hvarifrån 150 hushållsräkningar blifvit offentliggjorda och vederbörligen behandlade i "Statistisk undersökning rörande lefnadskostnaderna i Stockholm åren 1907—08". — Vid sina ofvan omnämnda bearbetningar och sammanställningar kom Engel till följande slutsatser rörande konsumtionsutvecklingen, hvilka man plägar beteckna som Engels lag: 1) Ju större inkomsten är, desto lägre varder den procentsats af utgifterna, hvilken går till näringsmedel. 2) Utgiftsprocenten till kläder är ungefär densamma vid växlande inkomster. 3) Den procent af utgifterna, som åtgår till bostad samt bränsle och lyse, är oföränderligen densamma vid skilda inkomster. 4) I den mån inkomsten stiger, växa de relativa utgifterna till "öfriga ändamål". — Den första af dessa satser har i det stora hela bekräftats af de sedermera verkställda undersökningarna. Likaledes den sista; i all synnerhet stiga utgifterna till upplysningar och betjäning samt utbetalningarna i understöds- och besparingssyfte. F. ö. torde man kunna säga, att med växande inkomster sjunker utgiftsprocenten för bostad, tills en viss gränsinkomst nås, hvarefter den förblir vid ungefär samma höjd eller också stiger. Däremot stiger i regel utgiftsprocenten för kläder och dricksvaror samt för förströelser och kommunikationsmedel i allmänhet, tills en viss dylik gränsinkomst nås, hvarefter den blir stationär eller sjunker. De relativa utgifterna till bränsle och lyse förete en ganska jämn nedgångstendens.

För förberedandet och insamlingen af dylika budgeter ges två hufvudmetoder, den *intensiva* och den *extensiva*. Mellan dem äro dock variationer till hvarandes. Den förra utgöres af ett intimt studium af vissa hushåll under en längre eller kortare period. Inom hvarje hushåll företages i regel en inventering vid räkenskapsperiodens början och slut, noggrant upptecknas inkomsterna, deras källor etc. samt utgifterna, med angifvande af varuslag, kvantiteter, priser o. s. v. — allt mot bakgrunden af en mer eller mindre utförlig lefnadsbeskrifning af hushållets medlemmar. Denna metods förnämste representant är Le Play. En metod, som närmar sig den intensiva, förordades af Engel. Den består i utdelandet af hushållsböcker, försedda med anvisningar m. fl. I dessa böcker införa under en viss period hushållsmedlemmarna själfva så omsorgsfullt som möjligt inkomster och utgifter, med uppgift om de olika föremålens art, kvantitet, priser etc. Denna metod har följts af bl. a. de statistiska byråerna och statistiken i Danmark, Tyskland och Stockholm. Den extensiva metoden, som särskildt odlats af Förenta staternas arbetsbyrå, består uti hopbringande — helst genom utskickade agenter med lämpliga blanketter — af så exakta uppgifter som möjligt från ett så stort antal hushåll som möjligt rörande deras inkomster och utgifter för olika grupper af konsumtionsändamål. Båda metoderna ha sina starka och svaga sidor. Bäst är nog, att de få komplettera hvarandra. För bearbetningen af det sålunda, efter den ena eller andra metoden insamlade materialet till social konsumtionsstatistik gäller det att finna en väg, på hvilken de säkraste jämförelsemätten för olika hushålls olika utgifter kunna nås. Ducpétiaux utvalde fördenskull typiska familjer och ställde dem mot hvarandra. Sedermera har man lärt sig att förvandla hushållen till konsumtionsenheter alltefter deras medlemmars antal, kön och ålder. Förgångsmannen härvidlag var Engel. I anslutning till de af Quetelet utförda antropometriska beräkningarna konstruerade Engel en regelbundet stigande skala af konsumtionsenheter eller *quets* (efter Quetelet). Denna skala började med 1 quet för hvarje nyfödd mänsklig individ och steg med 0,1 för hvarje år upp till ett maximum af 3,6 quets för mannen, fullvuxen vid 25 år, och till ett maximum af 3 quets för kvinnan, fullvuxen vid 20 års ålder. En annan metod är att sätta enhetstalet 0,1 för både manliga och kvinnliga individer i åldern 0—3 år och sedermera följa för hvartdera könet en åldersperiod efter åldersperiod stigande skala till 1,9 för mannen och 0,8 för kvinnan vid 19 år och därutöfver.

För bedömande af vederbörande hushålls faktiska lefnadsvillkor är det ofta nog nödvändigt att ställa dessa budgeter i belysning af den beräknade fysiologiska näringsbalansen: de kvantiteter af ägghvita, fett och kolhydrat, förvandlade till värmeenheter eller kalorier, hvilka anses behöfliga för lifsuppehållet, arbetsförmågan och utvecklingskraften hos fullvuxna och barn. Med denna — af fysiologerna skiljaktigt angifna — kalorisiffra mätes kalorivärdet pr konsumtionsenhet i de föreliggande budgeterna. (Jfr Födoämnen.)

Litt.: De i texten nämnda arbetena jämte Engel, "Lebenskosten belgischer arbeiterfamilien früher und jetzt" (i "Bulletin de l'Institut international de statistique", bd IX, 1895), C. Landolt, "Methode und technik der haushaltungsstatistik" (1894), B. Seebohm Rowntree, "Poverty, a study of town life" (1902), R. C. Chapin, "The standard of living among workingmen's families in New York city" (1909), "Enquête sur le régime alimentaire de 1065 ouvriers belges" (publ. af "Institut de sociologie Solvay" 1910), U. von Feilitzen, "Tjänare, statare och torpare" (1890—92), E. O. Hultgren och E. Landergren, "Undersuchung über die ernährung bei frei gewählter kost" (i "Hygica", 1889) och "Untersuchung über die ernährung schwedischer arbeiter bei frei gewählter kost" (1891), Leffler, "Zur kentniss von den lebens- und lohnverhältnissen industrieller arbeiterinnen in Stockholm" (1897), P. Mombert, "Das nahrungswesen" (i "Handbuch der hygiene", 1904). Se f. ö. Bauer, "Konsumtion (nach sozialklassen)" i "Handwörterbuch der staatswissenschaften", 3:e uppl. (1908 ff.). E. H. T.

Konsumtionsföreningar. Se Kooperation.

Konsumtionsskatt l. Förbrukningsskatt, *finansv.*, skatt, hvars erläggande är beroende af den skattskyldiges förbrukning. Konsumtionsskatten är antingen allmän, då hvarje persons förbrukning i sin helhet är föremål för skatten, eller speciell, då den utgår på grund af förbrukning af ett särskildt slag. Den senare formen är den vanligen förekommande. Man kan indela detta sistnämnda slag af konsum-

tionsskatt *dels* efter de föremål, hvilkas förbrukning skatten är afsedd att träffa — hvarvid man har att skilja mellan nödvändighetsvaror, lyxartiklar och sådana förnödenheter, som intaga en plats emellan dessa två kategorier —, *dels* efter det sätt, hvarpå dessa skatter anläggas, hvarvid man skiljer mellan direkt konsumtionsskatt (som omedelbart erlägges af dem, som förbruka den beskattade varan) och indirekt konsumtionsskatt (som i första hand erlägges af annan person, hvilken i sin tur uttager skatten hos konsumenterna). Direkta konsumtionsskatter äro mindre vanliga. I Sverige finnes endast en sådan, nämligen hundskatten, men i andra länder flera sådana t. ex. skatt på våningar, vagnar, hästar, betjänter. Den indirekta konsumtionsskatten kan ha följande former. 1) *Produktionsskatt*, då varuproducenten i första hand erlägger skatten och sedermera genom stegring af varans pris öfvervältrar densamma på konsumenterna. Sådana produktionsskatter äro i Sverige brännvinstillverknings-, malt- och sockerskatterna, punschstämpeln. 2) *Stats-* eller *kommunalmonopol*, då de mellanhänder, som köpa varan direkt af staten eller kommunen, förskottera skatten i form af högre pris på den monopoliserade varan och sedan på samma sätt låta konsumenterna af varan erlägga skatten. Exempel på sådan skatt i form af statsmonopol äro de flerstädes förekommande tobaks- och saltmonopolen. Konsumtionsskatt i form af kommunalmonopol är (i sak, om ock ej till namnet) den nettovinst, som de monopoliserade brännvinsbolagen i Sverige äro skyldiga att afstå till kommunen. Jfr Brännvinslagstiftning. (I de undantagsfall, då staten eller kommunen försäljer direkt till konsumenterna, blir denna skatt direkt.) 3) S. k. *transportskatter*, då skatten i första hand erlägges af den, som låter transportera varan, såsom då en vara sändes från ett land till ett annat (tull) eller föres inom gränserna af ett slutet område inom landet, i synnerhet städer (''octrois''; i Sverige fordom ''lilla tullen'' eller ''landtullen''), eller i allmänhet sändes från en ort till en annan inom samma land. 4) *Skatt på handel med varor och andra förnödenheter.* (Ex.: licensafgift å försäljning af sprit och tobak i England.) — När konsumtionsskatten är indirekt, kan det hända, att den, som i första hand erlägger den, ej är i stånd att öfvervältra skatten på konsumenterna, i hvilket fall skatten i verkligheten upphör att vara en konsumtionsskatt.

Konsumtionsskatterna spela en viktig roll uti alla länders skatteväsen. Det ställer sig emellertid mycket svårt att göra en jämförbar sammanställning af konsumtionsskatterna i skilda länder. Med ledning af i ''Denkschriftenband zur begründung des entwurfs eines gesetzes betreffend änderungen im finanzwesen'' (Berlin 1908) meddelas här några upplysningar. I Tyskland utgjorde de till Tyska riket inflytande konsumtionsskatterna (1907) 86,6 proc. af samtliga riksskatter; dessutom uttogos konsumtionsskatter af de särskilda staterna till belopp motsvarande 10,6 proc. af dessas samtliga skatter. I Frankrike utgjorde konsumtionsskatterna (1908) 52,86 proc. af hela statsbeskattningen. I Storbritannien, Italien och Österrike utgjorde de (1907—08) resp. 43,7, 46,8 och 36,5 proc. af samtliga statsinkomster. Beträffande Sverige ställde sig skatteförhållandena 1907 sålunda (enligt den officiella statistiken).

Samtliga skatter till stat och kommun :

	Kr.	I proc. af samtliga skatter.
Konsumtionsskatter (inkl. tullarna)	118,286,136	48,73
Andra indirekta skatter	12,846,638	5,29
Direkta skatter	111,673,824	45,99
Summa	242,806,598	100,—

Samtliga konsumtionsskatterna voro skatter till staten, hvaraf dock brännvinsförsäljningsmedlen, omkr. 13½ mill. kr., fördelas åt kommunerna m. fl. — Ang. de särskilda konsumtionsskatternas förekomst uti olika länder se t. ex. Accis, Brännvinsskatt, Licens, Maltskatt, Sockerskatt och Tull.

Att konsumtionsskatterna vunnit såväl statsmännens som allmänhetens gunst har sin grund *dels* uti svårigheten att anlägga inkomst- och förmögenhetsskatter så, att de icke bli orättvisa och komma att kännas tryckande, *dels* däruti att konsumtionsskatterna, när de ha karaktären af indirekt beskattning, obestridligen ega flera företräden framför nyssnämnda slag af beskattning. Den, som erlägger indirekt konsumtionsskatt (hvilket ju sker genom att betala högre pris för de beskattade varorna), märker ofta icke, att han erlägger skatt, utan förblandar lätt den af skatten framkallade prisstegringen med sådana, som uppstå af andra orsaker. Och äfven den, som är medveten om, att han betalar sådan skatt, då han köper beskattade varor, inbillar sig lätt, att detta är en frivillig handling; han tror (ehuru med orätt), att han när som helst kan undandraga sig skatten, h. o. h. eller delvis, genom att upphöra med eller minska sin förbrukning af den beskattade varan. Den skattskyldige slipper vidare i regel komma i beröring med beskattningsmyndigheterna. För detta obehag blir endast den, som i första hand har att erlägga skatten (producenten, försäljaren, importören o. s. v.), utsatt; men hos denne mildras obehaget af tanken på, att det ej blir han själf, utan hans kunder som slutligen komma att betala den af honom blot förskotterade skatten. Indirekta konsumtionsskatter kunna därjämte erläggas i mycket små poster efter den skattskyldiges behag; och erfarenheten har visat att detta betalningssätt för de mindre bemedlade innebär en verklig lättnad. En direkt skatt, som i regel erlägges för ett år på en gång, kräfver af de mindre bemedlade skattskyldige, att han under årets af sin hvarje eller hvarannan vecka utfallande lön skall hopspara ett belopp motsvarande skatten. Den skattskyldige är därvid utsatt för frestelsen att använda denna sparpenning till ökad förbrukning, och erfarenheten visar, att den viljekraft, som erfordras för att öfvervinna denna frestelse, mycket ofta saknas. Denna frestelse besparas däremot samma person, om han har att erlägga indirekt konsumtionsskatt, ty han får då erlägga skatt samtidigt med att hans lön utfaller och han gör sina inköp samt i mån af lönens eller uppköpens storlek.

Ehuru dessa omständigheter förklara, hvarför indirekta konsumtionsskatter förefalla vara föga tryckande, följer däraf dock ingalunda, att dessa skatter förtjäna den gunst de åtnjuta, särskildt hvad den skattskyldige beträffar. Det är mycket svårt att på förhand beräkna, hvad en indirekt konsumtionsskatt kommer att inbringa. Detta belopp kan vara mycket olika under olika år; man kan ej på förhand vet

m t. ex. en förhöjning af skatten kommer att öka
tatens inkomst af densamma. Och de år, då dessa
katter inbringa särdeles stora inkomster, förledes
aten eller kommunen lätt till öfverflödiga utgifter.
essa skatters största fel är dock, att de äro orättvisa,
rskildt emot de mindre bemedlade. För att nämli-
en konsumtionsskatter skola inbringa stat eller kom-
un inkomster af någon större betydelse, måste de
iggas på varor, som äro föremål för den stora all-
änhetens förbrukning. Då nu de mer bemedlade
lasserna inom samhället af sådana varor ofta ej kon-
umera mer än de mindre bemedlade och, äfven om
e förra konsumera mer än de senare, skillnaden i
eras förbrukning ej på långt när motsvarar skill-
aden i deras förmögenhetsställning, bli konsumtions-
katterna, för sig betraktade, ofta en orättvisa mot
e mindre bemedlade. En mycket vanlig invändning
ärvidlag är visserligen, att en skatt ej kan kallas
rättvis, då det är öfverlämnadt åt hvars och ens fria
ön att bestämma, om och till hvad belopp han
kall erlägga densamma; den, som ej vill erlägga
ylik skatt, behöfver ju blott upphöra att förbruka
en beskattade varan. Denna invändning är dock
ppenbarligen ohållbar i afseende på de skatter, som
ro lagda på nödvändighetsvaror, hvilka man ju icke
an underlåta att konsumera, åtminstone ej utan att
da men till hälsa eller arbetsförmåga. Men det-
amma gäller, när det är fråga om skatter på andra
lags varor. Man behöfver för att bevisa detta ej
ägga alltför stor vikt på den omständigheten, att
katt på dessa varor kränker de mindre bemedlades
ätt att få njuta af sina njutningsmedel, utan att
behöfva underkasta sig en orättvis beskattning. Ty
afsedt att det måste anses vara stridande mot grun-
erna för en god beskattning, att de skattskyldige
fter behag kunna undandraga sig skatt, kan nämnda
tväg anlitas af endast ett särdeles ringa antal
ersoner. Ty skulle denna utväg att undandraga sig
onsumtionsskatt allmännare anlitas, blefve följden,
t stat och kommun ej erhölle de inkomster de på-
äknat; de måste då fylla denna brist på något sätt,
ch detta sätt måste i regel bli nya konsumtions-
katter af samma skaplynne som de gamla. Faktiskt
r det alltså i det hela för massan af de skattdra-
ande nästan lika svårt att undandraga sig en skatt
å öfverflödsvaror som en dylik på nödvändighets-
ror. — Därtill kommer, att samma förhållande, som
er anledning till nyssnämnda orättvisa, äfven gör,
tt konsumtionsskatter mycket ojämnt betunga med-
emmar af en och samma samhällsklass (t. ex. en
erson med stor familj mer än en person utan familj
ller med en liten sådan). — Slutligen är ej att
örbise, att dessa indirekta konsumtionsskatters på-
aggande och uppbörd vanligen medföra rubbningar
i näringslifvet eller andra olägenheter samt ofta äro
ärdeles kostsamma.

Af det sagda följer nu emellertid icke, att kon-
umtionsskatterna böra och kunna utdömas. Dels kan
et ifrågasättas, huruvida [illegible] den orättvisa, som
ådana skatter innebära, åtminstone delvis kan häf-
as genom införande af skatter, som öfvervägande
rägga de mer bemedlade. Dels är att beakta, att
ed skattlagsändets anordning hänsyn ej får tagas
lott till rättvisans fordringar, utan att man ock
ste fästa afseende vid statens och kommunens
nansiella intressen. Och det kan hända, att rätt-
isans fordringar ofta *måste* till ganska stor del
åsidosättas för att skaffa stat och kommun erforder-
liga inkomster. Intet land torde emellertid kunna
reda sig utan konsumtionsskatter, och man får där-
för inskränka sig till att så rättvist som möjligt af-
väga förhållandet mellan dylika skatter och den di-
rekta beskattningen. — Som en välgörande verkan af
en del konsumtionsskatter har framhållits deras för-
måga att minska konsumtionen af varor, hvilkas för-
brukning, antingen alltid eller åtminstone då den
drifves till öfvermått, är i andligt eller kroppsligt
afseende skadlig. Hit höra bl. a. skatter på bränn-
vin och tobak. Denna åsikt hvilar emellertid till stor
del på en förblandning af verkningarna af konsum-
tionsskatter och verkningarna af andra med samma
skatter förbundna inrättningar. Att t. ex. den sven-
ska lagstiftningen ang. tillverkning och försäljning
af brännvin lyckats bidraga till en betydlig minsk-
ning af brännvinsförbrukningen beror till allra stör-
sta delen därpå, att tillverkning och försäljning af
nämnda dryck anordnats så, att man i hög grad lyc-
kats minska frestelsen till dryckenskap. Däremot
torde brännvinsskatternas verkningar i denna rikt-
ning varit af särdeles ringa betydelse, i synnerhet
som de endast småningom stegrats till sitt nuvarande
jämförelsevis höga belopp. D. D. (L.-M.)

Kontägium (lat. *contágium*), *med.*, smittämne, som öfverföres genom beröring. — Kontagiös (fr. *contagieux*), smittande medelst beröring. Se Epidemi och Infektionssjukdomar.

Kontagiös. Se Kontagium.

Konta'kt (af lat. *conta'ctus*, vidröring), beröring. — 1. *Geol.*, beröringsytan eller beröringslinjen mellan bergarter eller bergartsskikt, som gränsa intill hvarandra. Stundom är kontakten mycket skarp, t. ex. mellan de i Sverige vanliga diabas-"gångarna" och de urbergarter, i hvilka de uppträda; stundom är den otydlig (t. ex. ej sällan mellan granit och gnejs), så att det är svårt att säga, hvar den ena bergarten slutar och den andra vidtager. Hvad eruptiva bergarter, t. ex. granit, porfyr, diabas, beträffar, befinnas dessa ej sällan ha i högre eller lägre grad förändrat de bergarters beskaffenhet, med hvilka de äro i kontakt. Denna förändring, hvilken består dels i ett slags förkisling, eller tillhårdning af bergarten, dels däri, att dess mineralbeståndsdelar fullständigt omändras eller att en kristallinisk textur utbildas hos densamma, kan sträcka sig mer eller mindre långt från kontakten, från blott några få millimeter till flera meter. Det är i synnerhet rent sedimentära bergarter, t. ex. lerskiffrar och kalksten, hos hvilka sådana förändringar i närheten af kontakterna mot tillstötande eruptiver kunna iakttagas. — Själfva de nu anförda förhållandena kallas kontaktfenomen. Kristianiatraktens silur- och granitterritorium erbjuder rika tillfällen till kontaktfenomenens studerande. Inom Sverige äro de mera sällsynta och blott obetydligt utvecklade. — Den förändring till sin beskaffenhet, som en aflagring eller en bergart befinnes ha undergått vid kontakten med i synnerhet eruptiva bergmassor, kallas kontaktmetamorfos. — 2. *Mat.* Två linjer (eller ytor) sägas ha kontakt i en gifven punkt, om de i denna punkt ega en gemensam tangent (eller ett gemensamt tangentplan). Kontakten kan vara af högre eller lägre ordning, allteftersom linjerna (eller ytorna) i omgifningen af punkten sluta sig mer eller mindre tätt intill hvar-

andra. — Kontaktsteorien, läran om sättet att bestämma villkoren för kontakt samt kontaktens ordningstal. Bland dem, som väsentligen bidragit att utbilda kontaktsteorien, må särskildt nämnas fransmannen A. L. Cauchy. — 3. *Fonet.* Se Kontaktsläge. 1. E. E. 2. (I. F.)

Kontaktbygel. Se Elektriska spårvägar, sp. 324.

Kontaktelektricitet (se Kontakt), *fys.*, detsamma som galvanisk elektricitet (se d. o.).

Kontaktfenomēn, *geol.* Se Kontakt 1.

Kontaktinfektiön (se Kontakt), smitta vållad genom beröring. Se Antiseptik, sp. 1161.

Kontaktkatalysātor, *kem.*, en fast katalysator (se Katalys), på hvars yta en i det omgifvande mediet förlöpande reaktion påskyndas. Som exempel på en kontaktkatalysator må nämnas platinasvamp, hvilken bl. a. påskyndar oxidationen af svafveldioxid vid den moderna fabrikationen af svafvelsyra. H. E.

Kontaktledning. Se Elektriska spårvägar, sp. 324—326.

Kontaktmetamorfōs, *geol.* Se Kontakt 1.

Kontaktrulle. Se Elektriska spårvägar, sp. 324.

Kontaktsgoniomēter, *fys.* Se Goniometer.

Kontaktsläge, Kontakt (se d. o.) l. Bildningsläge, *fonet.*, det ställe i röstapparaten, företrädesvis munkanalen, där den för konsonanter utmärkande afspärrningen eller förträngningen eger rum. Då talströmmen passerar det hinder, som ställts i dess väg, uppkommer ett buller, olika alltefter hindrets beskaffenhet och plats. Så bildas exempelvis *p* genom läpparnas sammanslutning och öppning (läppkontakt), vid *l* tryckes tungspetsen mot öfre framtänderna, så att talströmmen måste dela sig och gå fram på ömse sidor om tungan (tungkontakt). Vid nasalerna (*m*, *n* o. s. v.) afstänges framtill genom kontakten den del af munhålan, som står i förbindelse med svalget och genom sin resonans bestämmer skillnaden mellan t. ex. *m* och *n*. Kontakterna l. bildningslägena indelas först efter de rörliga delar, som vid dem äro verksamma, i läppkontakter och tungkontakter; de senare åstadkommas antingen med tungspetsen (*apikala*) eller med tungryggen (*dorsala*). Läpparnas och tungans funktionsområden äro visserligen naturligt skilda genom tänderna, men öfvergångar förekomma dock, såsom när sengrekiskt *δ* (= eng. *th*) i ryskan blifvit *f* eller när lat. *f* i sp. blifvit *h* (som numera är stumt: *filius—hijo*). Läppkontakterna äro äfven sinsemellan naturligt begränsade: underläppen mot öfverläppen eller mot öfre framtänderna. Dock finnas mellanformer, i det t. ex. förträngningen bildas med tillhjälp af både öfverläppen och öfre framtänderna, samt varieteter efter läpparnas olika form. Tungans funktionsområde, fr. o. m. framtändernas kant (egg) t. o. m. underkanten af gomseglet, bildar en sammanhängande yta liksom tungryggen. Mellan olika tungkontakter finnas således inga naturliga gränser: deras antal och begränsning mot hvarandra äro jämförelsevis godtyckliga. Man antager på historiska grunder ett visst antal sådana, större eller mindre, alltefter graden af den noggrannhet, med hvilken man vill från denna synpunkt bestämma språkljuden. Tungkontakterna medge alltså inom sig oändliga variationer och öfvergå omärkligt i hvarandra. Bu ler kunna bildas äfven i struphufvudet, och ma har följaktligen äfven en strupkontakt. Uta svårighet kan man med känsel och öra urskilja 1 olika kontakter l. bildningslägen (såsom i den sven ska dialektologien vanligen göres):

Tungljud
- *apikaler*
- *dorsaler*

Läppljud
1. *Bilabialer* (l. *labiolabialer*): underläp pen mot öfverläppen, t. ex. *p*, *b*, *m* sp. *b*.
2. *Dentilabialer*: underläppen mot öfr framtänderna, t. ex. *f*, *v*.

3. *Interdentaler* (l. *marginaler*): tung spetsen framskjuten mellan öfre och undre framtändernas kanter, t. ex nygrek. och eng. *th*, isl. ð (så som d vanligen uttalas i våra skolor).
4. *Postdentaler*: tungspetsen bakom öfr framtänderna, t. ex. sv. och fr. *t*, *d*, *l*, *s*, *n*; fr. *z*.
5. *Supradentaler* (l. *alveolarer*): tungspet sen mot tandlådorna eller öfver hufvu mot gomhvalfvets främre vägg, t. ex eng. (och delvis ty.) *t*, *d*, *l*, *s*, *n* vanl. uppsv. *r*-ljud; sv. *rt*, *rs*, *rn* (mellersta och norra Sverige); eng. *sh*
6. *Kakuminaler*: tungspetsen riktad uppå mot gomtaket, t. ex. "tjockt" *l* mellersta och norra Sveriges folkmå samt de tjocka ljud i folkmålen, som ersätta tjockt *l* med följande *t*, *d*, *s* *n* (*svalt*, *aln* o. d.).
7. *Dentipalataler*: främsta delen af tun gans öfre yta (jämte spetsen) mot bak sidan af framtänderna och tandlådorna t. ex. sv. *tje*-ljud (utom västra Sverige sv. *nj* och *lj* i t. ex. *tänjde*, *sväljde* it. *c* och *g* före mjuka vokaler samt *c* *gi*; it. *gn*, *gl*; sp. *ñ*, *ll*.
8. *Dorso-alveolarer*: främsta delen af tun gans öfre yta mot tandlådorna och gom mens främsta del, t. ex. uppsv. *rtj* *förtjäna*, eng. *ch* och *j*, po. *cz* och *dz*
9. *Prepalataler*: tungryggens främre d (utom spetsen) mot hårda gommen t. ex. vanligt (sv., ty.) *j*; ty. *ch* *licht*; fr. *q i qui*.
10. *Mediopalataler*: mellersta delen tungryggen ungefär mot gränsen me lan hårda och mjuka gommen, t. ex vanligt ("hårdt") *k*, *g*. ty. *ch* i *bach* sv. *ng*.
11. *Postpalataler*: bakre delen af tungry gen mot mjuka gommen, t. ex. och fr. skorrande *r*; holl. *g*; sp. *j* (

Strupljud
12. *Laryngaler*: båda röstbanden m hvarandra, t. ex. *h*; "spiritus l nis".

I st. f. de första bildningslägena skiljer d äldre grammatiken blott mellan tre: labialer (= 1, 2), dentaler (= 3—5) och gutturaler (= 10—12). Senare har man tillagt palataler (= 7—9). De indiske grammatikerna skil mellan gutturaler, palataler, lingvaler (l. cerebraler = 5, 6), dentaler (= postdentaler) och labialer samt bestämma kontakterna efter ett aktivt organ (tunga underläpp) och ett passivt (tänder, gom). Konsona

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ernas indelning efter kontakt 1. bildningsläge är 'lokal" l. "topografisk". Konsonanter med samma ildningsläge äro "homorgana", med olika bild- ingsläge "heterorgana". Ll.

Kontaktsteorien. 1. *Fys.* Se Elektrokemi- ka teorien och Galvanisk elektrici- et. — 2. *Mat.* Se Kontakt 2.

Kontaktsystemet för svafvelsyrefabrikation. Se Kontaktkatalysator och Svafvelsyra.

Kontaminatiön (af lat. *contaminäre*, samman- mälta, hopröra), den språkliga företeelse, då ett ord, ett paradigm eller en fras uppstår genom sam- mansmältning af två förutvarande ord (paradigm, fraser), så att hvartdera till den nya bildningen af- ger någon beståndsdel. Så t. ex. är den latinska genitiven *jocinoris* uppkommen genom kontamination af nominativen *jecur* och den gamla genitiven *jeci- is* (jfr böjningen *femur: feminis*); det svenska *böf- eln* (i Norrland äfven *bäfveln*) beror på kontamina- ion af *bödeln* och *djäfvuln*; det tyska paradigmet *laube*, gen. *glaubens* är hopfogadt af de ursprung- igen förhandenvarande två paradigmen *glaube*, gen. *laubens*, och *glauben*, gen. *glaubens*; den i hvar- laglig svenska någon gång hörda frasen *bry sig i ågot* är hoplappad af uttrycken *bry sig om något* ch *lägga* (eller *blanda*) *sig i något*. De genom konta- ination uppkomna formerna kallas kontami- ationsformer (kompromissformer, blandformer). Jfr Noreen, "Vårt språk", III, 27, och G. Cederschiöld, "Om kontamination i nu- idssvenskan" (1909). Ad. N—n.

Kontaminationsformer. Se Kontamination.

Konta'nt. 1. (Fr. *comptant*, eg. "räknande", ppräknad, af lat. *computäre*, sammanräkna. Jfr v. "innehafvande" i pass. bet.), som utgöres i reda penningar, som genast erlägges med gångbart (me- all- eller sedel-) mynt eller därmed jämförlig valuta t. ex. check eller å vista-växel); *adv.*, med genast ppräknade penningar. — Ofta menas med kontant etalning, särskildt vid affärer af större omfattning ch i allmänhet, då en räkning eller faktura utskrif- es, icke ögonblicklig betalning, utan sådan, som rlägges först efter en vedertagen kortare frist (hos ss merendels 30 dagar). Uttrycken (per) extra ontant och per kassa ange då mera af- jordt, att betalningen skall ske vid varans afläm- nde. — Ta för kontant, tro på. — Kon- a'nter, penningar, gångbart mynt. — 2. (Fr. *ntent*, af lat. *conte'ntus*, nöjd med), vanligen i plu- l ("kontanta"), sams. A. W:son M.

Kontemplatiön (lat. *contemplätio*, åskådning), ige och passiv begrundan, inre betraktelse, till- nd, i hvilket människosjälen, fjärmad från in- yck utifrån, försänker sig i känslan af tillvarons ehet och sambandet med det absoluta. — Kon- emplativ, böjd för kontemplation, begrun- nde, tankfull, djupsinnig, inåtvänd.

Kontemplativ. Se Kontemplation.

Kontemporär (af lat. *con*, tillsammans, och *te'm- us*, tid), samtidig.

Kontenans [-a'ns], fr. *contenance*, fattning, själf- ning; god min.

Konte'nta. Se Contenta.

Kontentiös (af lat. *contentiösus*, stridslysten), [illegible]

Konteramirål (fr. *contre-amiral*, af *contre* i bet. [illegible] af), den lägsta af flaggmans- (amirals-) graderna, motsvarande generalmajor vid armén. Se Amiral, Amiralsflagga, Amiralsskepp, Befäl och Flaggman.

Konteramiralsflagga, *sjöv.* Se Befälstecken (befälstecknen ha dock efter unionsupplösningen undergått förändringar; se därom Suppl.).

Konterapproche [-appråʃ], *fortif.* Se Approche och Contre-approche.

Kontereska'rp (fr. *contre-escarpe*), *fortif.*, yttre sluttningen af en befästnings stormgraf, utgräfdes förr vanligen i jord med så brant lutning, som omständigheterna medgåfvo, för att försvåra nedstigan- det i grafven; dock förekom äfven för utfalls underlättande långsluttande kontereskarp, s. k. glacis en contre-pente (se Fältvall). Med kasteldens förbättrande följde emellertid nödvändigheten att till stormfrihetens betryggande murkläda fästningsgraf- varnas kontereskarp till minst 6 m. höjd; och för att kunna motstå de moderna spränggranaternas verkan göres denna beklädnadsmur numera särskildt stark och bygges någon gång med bärhvalf. Från konter- eskarpen utgick kontraminsystemet, och vid den- samma ladcs kontereskarpgalleriet och reverskaponjären (jfr Beklädnadsmur, Eskarp samt Fästning, sp. 313 och 315). L. W:son M.

Kontereskarpgalleri, *fortif.* Se Galleri 9 och Kontereskarp.

Konterfe'j (fr. *contrefait*, af *contrefaire*, göra efter, afbilda), afbildning, porträtt (numera ålderdom- ligt). — Konterfejare, målare, porträttmålare.

Konterfejbyssor. Se Cooper 1, sp. 686.

Konterfort (fr. *contre-fort* och *éperon*), *fortif.*, sträfpelare eller kortare stödjemur, som på vissa af- stånd vidmuras den mot jorden vända sidan af en beklädnadsmur för att öka dennas motståndsför- måga mot jordtrycket (jfr Beklädnadsmur, sp. 1237). L. W:son M.

Kontermarsch, *text.* Se Väfning.

Konte'xt (lat. *conte'xtus*), tankesammanhang; in- nehållet af en skrift; noggrann förknippning af be- stämmelser och förbehåll i ett dokument.

Konti. Se Konto.

Kontiguitetsassociatiön (af lat. *conti'guus*, nära berörande), *psyk.* Se Idéassociation, sp. 345.

Kontine'nt (af lat. *co'ntinens*, sammanhängande), i motsats till ö-område en större sammanhängande landmassa, fastland. Språkbruket har under tidens lopp fördelat jordens fastlandsmassa i 5 kontinenter l. världsdelar, af hvilka tre, Europa, Asien och Afrika, sinsemellan förenade, utgöra den s. k. Gamla världen, en, Amerika, bildar den s. k. Nya världen och den femte, Australien, den minsta konti- nenten, någon gång kallad Södra fastlandet, stundom räknas till Nya världen, men egentligen bildar endast en stor ö. — I inskränkt mening förstås med "kon- tinenten" Europas fastland i motsats till Brittiska öarna, och, ehuru oegentligt, Skandinavien.

Kontinentäl (se Kontinent), som hör till eller har afseende på fastland, fastlands-; storslagen, för- domsfri, utmärkande för lifvet och uppfattningen hos de stora folken på kontinenten (i motsats till förhål- landena i små stater).

Kontinentala zonen. Se Djurgeografi, sp. 570.

Kontinentalförbindelser, *järnv.*, de förbindelser, som förmedla trafiken mellan Sverige och Tyskland i omedelbar anslutning från tåg i det ena landet till

tåg i det andra. Dessa förbindelser uppehållas dels af den svensk-preussiska Trelleborg—Sassnitz-linjen (ångfärja), dels af linjerna öfver Danmark, nämligen öfver Gjedser—Warnemünde (ångfärja), öfver Korsör—Kiel (ångbåt) samt öfver Korsör—Nyborg—Fredericia—Vamdrup (ångfärja). Sedan å Trelleborg—Sassnitz-linjen numera direkta vagnar mellan Sverige å ena sidan samt Berlin och Hamburg å andra sidan framföras i anslutning till hufvudtågen till och från Berlin och Hamburg, är ifrågavarande linje den viktigaste för svensk trafik och för transitotrafik genom Sverige. (Se vidare Kontinentalrouten och Trelleborg—Sassnitz-linjen.) A. d'A.

Kontinentalklimat. Se Klimat.

Kontinentalmakter, staterna på Europas fastland, i motsats till England.

Kontinentalrouten [-ro'ten] kallades i dagligt tal den direkta, året om underhållna, af svenska och tyska statsverken subventionerade ångbåtsförbindelsen mellan Sverige (Trelleborg) och Tyskland (Sassnitz, på ön Rügen), som högtidligt öppnades 29—30 april 1897. Genom denna nya förbindelse, som stod i anslutning till järnvägstrafiken i Sverige och Tyskland, erhöll Sverige, som dittills hufvudsakligen varit hänvisadt till vägen öfver de danska öarna, en snabbare och bekvämare förbindelse med kontinenten. I Trelleborg stodo ångbåtarna (till lika antal svenska och tyska) dagligen i en till en början genom Lund—Trelleborgs järnväg, men fr. o. m. 1899 genom en särskildt för detta ändamål byggd ny järnväg mellan Malmö och Trelleborg, Malmö—Kontinentens järnväg (se d. o.), förmedlad förbindelse med statens järnvägar. Färden mellan Trelleborg och Sassnitz drog 4 timmar på dagen och 4¼ timme på natten. Resan från Stockholm till Berlin fullbordades under tiden juni—sept. till en början på 24½ timme och under den öfriga delen af året på 27 timmar. Emellertid förkortades resetiden under hand, så att den under sommaren 1909 nedgick till 22 timmar. 7 juli 1909, då svenska och preussiska staterna öfvertogo trafiken, insattes ångfärjor på routen. (Se vidare Trelleborg—Sassnitz-linjen.) A. d'A.

Kontinentalsystemet (fr. *le blocus continental*) l. Fastlandsspärrningen kallas Napoleon I:s planmässiga försök att utestänga England från all handel på den europeiska kontinenten. Det brukar dateras från hans ryktbara dekret af Berlin 21 nov. 1806. De brittiska öarna förklarades genom detsamma i det strängaste blockadtillstånd, så att icke ens bref till England eller med utanskrift på engelska finge befordras; engelska undersåtar på alla af Frankrike eller dess allierade besatta områden skulle anses för krigsfångar och all påträffad egendom, som tillhörde engelsmän, konfiskeras; inga från England eller dess kolonier kommande skepp finge mottagas, och all handel med engelska varor skulle upphöra.

Idén till systemet var gammal. Redan Ludvig XIV sökte genom att ruinera fiendens handel nedbringa hans värnkraft, och jakobinerna hade genom liknande dekret, som de förgäfves sökt praktiskt genomföra, sträfvat att stäcka Englands försvarsmöjligheter. Dess viktigaste export till kontinenten utgjordes af kolonialvaror och bomull. 20 juni 1803 förbjöd Napoleon all import af kolonialvaror, som direkt eller indirekt kommo från England. 20 juli s. å. förbjöds tillträde till alla franska hamnar för fartyg, som kommit från England. Fullkomligt prohibitiva taxor åsattes en del engelska industriartiklar genom olika dekret. England svarade på Berlindekretet genom de ryktbara kabinettsorderna af 7 jan. och 11 nov. 1807, hvarigenom de neutrala ländernas handelsflottor underkastades de mest rigorösa bestämmelser. Alla neutrala fartyg ålades att anlöpa London, Malta eller andra engelska hamnar för att där verifiera sin last och erhålla seglationsrätt mot enorma afgifter. Napoleon dekreterade då (17 dec. 1807 i Milano och 11 jan. 1808 i Tuilerierna), att hvarje skepp, som åtlydt de engelska bestämmelserna, skulle anses denationaliseradt och som "god pris". "Dessa åtgärder, som blott äro en rättvis vedergällning för det barbariska system, som antagits af engelska regeringen, hvars lagstiftning liknar Algeriets, skola icke tillämpas beträffande de nationer, som veta att tvinga engelska regeringen att respektera deras flagga", heter det i förstnämnda dekret. Emellertid försiggick handeln mellan England och Frankrike i kraft af särskilda licenser, som utfärdades af hvartdera landets regering för vissa varor t. o. m. för fientliga fartyg, och resten utfördes genom ett alltmer tilltagande smuggleri. Napoleon drefs allt längre i hänsynslöshet genom Englands ej mindre hänsynslösa åtgärder, och 18 okt. 1810 förordnade han om uppbränning af alla engelska varor å kontinenten. Efter freden i Tilsit (7 juli 1807) behärskade han denna så godt som undantagslöst och gjorde därför genom sina påbud den engelska handeln afsevärdt afbräck. Denna kunde endast delvis taga skadan igen genom eröfringen af de franska kolonierna och öppnandet af en del dittills för densamma helt eller delvis stängda marknader, särskildt i Syd-Amerika. Den franska industrien rönte också genom kontinentalsystemet en tillfällig uppblomstring, och Napoleon kunde genom försäljning af licenser i ej ringa grad öka de franska statsintäkterna. Men systemet var dock omöjligt att konsekvent i längden upprätthålla på grund af den engelska industriens stora tekniska försprång och Englands rikare tillgång på kolonialvaror och råmaterial. Det har ansetts, att Napoleons vilja att upprätthålla och utvidga det mycket bidragit till invasionen på Pyreneiska halfön liksom till hans besättande af Nordsjökusten och svenska Pommern. Sveriges vägran att 1807 ansluta sig till systemet var en af hufvudanledningarna till dess krig med Ryssland 1808—09 samt Finlands förlust, och genom freden i Paris (6 jan. 1810) måste det acceptera detsamma. Här tillämpades det dock aldrig fullt effektivt, utan Göteborg blef en stapelplats för den engelska smyghandeln, hvilket icke litet bidrog till denna stads uppsving. Äfven för Danmark vållade kontinentalsystemet en del ödesdigra förluster, i det England 1807 bortröfvade dess flotta af fruktan för, att denna annars skulle efter Tilsitfreden komma i Napoleons våld, och sålunda tvang Danmark att helt ansluta sig till honom, hvilket 1814 ledde till förlusten af Norge. Jfr J. H. Rose, "Napoleon and english commerce" (i "Napoleonic studies", 1904). E. A—t.

Kontinentaltåg, *järnv.*, en i dagligt tal gängse benämning på de tåg, som förmedla kontinentalförbindelser (se d. o.).

Kontinentalöar. Se Ö.

Kontinge'nt (fr. *contingent*, af lat. *conti'ngere*,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

vidröra), andel, bidrag; särskildt den andel af manskap (stundom äfven af vapen, penningar eller materiel), som en del af en stat eller en medlem af ett förbund skall lämna till den gemensamma hären. Ordet nyttjas äfven för att beteckna det antal manskap (årskontingent), som vid ett visst tillfälle skall inställa sig till tjänstgöring. — Kontingentēra, bidraga, deltaga i. C. O. N.

Kontinge'ntborgare. Magistraterna i de svenska städerna hade en tid rätt att bevilja personer tillåtelse att under viss kortare tid idka handel, utan skyldighet att söka burskap, men emot en öfverenskommen afgift, kallad *genant*, och mot förbindelse att efter nämnda tids utgång förvärfva burskap. Sedan denna rätt upphört, blef, genom Handelsordinantien 21 mars 1673, § 5, en formlig rätt tillagd adeln samt dem, som å sina sysslor hade kunglig fullmakt (undantagande kronouppbördsmän), att, utan förbindelse att vinna burskap, men emot en efter näringen lämpad afgift till staden, under namn af *kontingent*, handla i gross, men ej i minut. Denna rättighet att utan burskap mot en dylik afgift idka handel utsträcktes med tiden till andra personer (afskedade officerare, kvinnor m. fl.). Om afgiften egde de att förena sig med staden och i sådant afseende anmäla sig hos magistraten. De, som på detta sätt vunnit en mera eller mindre vidsträckt handelsrätt, kallades kontingentborgare, men voro ej fullt likställda med andra borgare. Så t. ex. deltogo de ej i val till borgmästare och rådmän. Genom de nu gällande villkoren för idkande af näring (k. förordn. af 18 juni 1864) har denna rättighet försvunnit och, äfven om den står kvar som ett privilegium för adeln, förlorat all praktisk betydelse. Th. R.*

Kontingentēra. Se Kontingent.

Kontingentēringsskatt. Se Repartitionsskatt.

Kontinuatiön (se Kontinuera), fortsättning utan afbrott, vidmakthållande af ett oafbrutet sammanhang.

Kontinuēra (lat. *continuāre*), fortfara utan afbrott; framhärda uti.

Kontinuerlig (se Kontinuera), sammanhängande, oafbrutet fortgående (se t. ex. Feber, sp. 1480), oaflåtlig. — Kontinuerliga storheter, *mat.*, kallas storheter, så beskaffade, att man alltid till en uppgifven storhet kan finna en annan, som skiljer sig från den första med en kvantitet, mindre än någon ändlig storhet. Motsatsen är diskreta storheter. Så äro t. ex. linjer kontinuerliga storheter, enär man alltid kan finna två linjer, hvilkas skillnad är mindre än någon ändlig kvantitet. Däremot äro de hela talen diskreta storheter, för så vidt de behandlas inom talteorien, emedan skillnaden mellan två af dem ej kan vara mindre än en hel enhet. — Kontinuerlig funktion, *mat.*, kallas en funktion, som kontinuerligt öfvergår från ett värde till ett annat, då den oberoende variabeln kontinuerligt ändras; motsatsen är diskontinuerlig funktion. Så är t. ex. funktionen x^2 en helt och hållet kontinuerlig funktion, däremot $\frac{1}{x}$ en delvis diskontinuerlig sådan, enär den för värdet $x = 0$ öfvergår från $+\infty$ till $-\infty$. (I. F.)

Kontinuerliga storheter. Se Kontinuerlig.

Kontinuerlig funktion. Se Kontinuerlig.

Kontinuitēt (lat. *continu'itas*), oafbruten följd, bibehållet sammanhang mellan ett förflutet och ett vardande; fortgång; *mat.*, en storhets egenskap att vara kontinuerlig. Leibniz var den förste, som till rang af naturlag upphöjde kontinuitetens lag, enligt hvilken allting i naturen sker med omärkliga gradskillnader. Han formulerade den sålunda: *natura non facit saltus* (”naturen gör icke några språng”).

Ko'ntiolaks (Ko'ntiolahti), socken af Libelits' härad och domsaga, Kuopio län, Finland. Landareal 879 kvkm. Befolkningen, finsk, 10,996 pers. (1908). K. innesluter Joensuu stad och utgör jämte denna ett imperiellt pastorat af 1:a kl., Nyslotts stift, Karelens öfre prosteri. Pastoratets folkmängd 15,651 pers. (1908). A. G. F.

Ko'nto, plur. Konton l. Konti (it. *conto*, af lat. *co'mputus*, sammanräkning; fr. *compte*, eng. *account*, ty. *konto*), eg. räkning, räkenskap, kallas i bokföring en i debet- och kreditform ordnad sammanställning af alla räkenskapsposter, som afse ett visst räkenskapsobjekt. Ett sådant konto föres i regel på två mot hvarandra liggande sidor (mer sällan på två vertikalhalfvor af samma sida), af hvilka den vänstra sidan (l. sidhalfvan), som upptill betecknas med ordet debet, upptager debetposterna (räkenskapsobjektets genom mottagna värden uppkomna skulder), föregångna af ordet an, den högra, som upptill betecknas med ordet kredit, kreditposterna (räkenskapsobjektets genom aflämnade värden uppkomna tillgodohafvanden), föregångna af ordet per (jfr Bokföring, sp. 951—952, och Krēdit). Namnet på det räkenskapsobjekt kontot afser sättes som gemensam öfverskrift öfver båda sidorna. Vid den fullständiga (dubbla) bokföringen erhåller hvarje räkenskapsobjekt sitt särskilda konto. Därvid kan man gå mer eller mindre långt i specificering; så t. ex. kan man föra ett allmänt varukonto för samtliga varor eller ett särskildt konto för hvarje varugrupp (t. ex. kolonialvaror) eller för hvarje särskild vara (t. ex. kaffe) eller varuart (t. ex. rio-kaffe) o. s. v. Alltefter som de olika kontona afse personer eller saker (sakliga förhållanden), kan man skilja mellan personliga (personella) l. lefvande konton och opersonliga (impersonella) l. döda konton. Då emellertid vid fullständig bokföring hvarje räkenskapsobjekt personifieras, d. v. s. tänkes som en person, som dels af andra räkenskapsobjekt mottager och dels till sådana aflämnar värden och hvars konto debiteras för det mottagna och krediteras för det aflämnade, intaga dessa två slag af konton i räkenskapsafseende egentligen samma ställning och behandlas också som fullt likartade, hvilket dock ej hindrar, att i vissa handelsböcker företrädesvis konton af ettdera slaget kunna sammanföras (så upptagas i regel blott personliga konton i den s. k. reskontran; däremot innehåller hufvudboken regelbundet såväl personliga som opersonliga konton). Vissa handelsböcker föras alltid i kontoform, så t. ex. kassaboken (som består af ett uppslag för uppslag fortsatt kassakonto), reskontran och hufvudboken (hvilka hvardera innehålla ett flertal konton); andra handelsböcker åter, såsom memorialen och journalen, föras icke i kontoform, utan i fortlöpande text sida efter sida.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Schematisk framställning af ett konto.

Debet (Kontots namn). *Kredit*

(Datum:)	(Kontots debetposter:)		(Datum:)	(Kontots kreditposter:)	
	An (kreditor*, som aflämnat till kontot, hvilket därför debiteras)	Kr.		Per (debitor*, som mottagit af kontot, hvilket därför krediteras)	Kr.
	»			»	

* Med kreditor och debitor förstås här de andra konton, som skola resp. krediteras och debiteras.
A. W:son M.

Konto finto. Se Fingerad räkning.

Kontokura'nt, Konto-kurant (it. *conto corrente*, fr. *compte courant*, eng. *account current*, ty. *kontokorrent*), löpande räkning, fortlöpande räkenskaper, som vid fortsatta affärsförbindelser mellan två personer eller firmor föras af hvardera parten, när icke särskild afräkning eger rum för hvarje enstaka affär. Kontokurant-räkningarna föras i vanlig kontoform (se Konto) antingen i hufvudboken eller i en särskild kontokurantbok (afräkningsbok, reskontra). Afräkning eger rum efter förloppet af vissa öfverenskomna perioder (helt eller, vanligen, halft år, stundom kvartal eller t. o. m. månad), hvarvid det saldo, som uppstår, öfverföres som första post i följande periods kontokurant (debiteras eller krediteras "i ny räkning"). Den af de båda parterna, för hvilken därvid ett kreditsaldo uppstår, brukar då sända sin affärsvän ett utdrag ur sin kontokurant, för att denne må jämföra detsamma med sina egna anteckningar och erkänna dess riktighet eller göra de anmärkningar, hvartill han kan ha anledning. Äfven ett sådant utdrag, som väsentligen utgör en afskrift af den förda räkningen, kallas kontokurant. — Kontokurant-räkning i bank, vanligen kallad löpande räkning (jfr Bank, sp. 856 och 860), kan sägas vara en kombination af kreditiv- samt upp- och afskrifningsräkning, hvarvid banken i allmänhet tillgodoräknar sig ränta för räkningshafvarens skuld efter kreditivräntesats, men betalar räkningshafvaren ränta å hans tillgodohafvande efter för upp- och afskrifning gällande räntesats. Dock kunna i fråga om ränta, liksom i andra afseenden, särskilda förmåner medges räkningshafvaren. A. W:son M.

Kontör (fr. *comptoir*, af *compter*, räkna), eg. "räknebord", handelsdisk (så ännu eng. *counter*); skrif- och räkenskapsrum, det eller de rum, där ett affärsföretags skrif- och räknearbeten m. m. utföras (affärskontor); expeditionslokal e. d. (t. ex. biljettkontor, annonskontor, polisvaktkontor); namn på åtskilliga ämbetsverk och institutioner (t. ex. Statskontoret, Järnkontoret, Stockholms stads statistiska kontor, Stockholms stads brandförsäkringskontor); afdelning af ämbetsverk (så t. ex. kallas en afdelning af Lotsstyrelsen Fyringenjörskontoret, en afd. af Järnvägsstyrelsens kameralbyrå Revisionskontoret, en afd. af Stockholms stads drätselnämnd Kammarkontoret, en annan Stadsingenjörskontoret); förvaringsrum (vindskontor). — Kontorist, affärsbiträde af olika slag (bokförare, korrespondent etc.) med tjänstgöring inom ett affärskontor. — Kontorschef, förste mannen ("souschefen") på ett kontor. — Kontorsskrifvare, vissa lägre tjänstemän i en del stats- och kommunala verk (t. ex. i Telegrafstyrelsen, Järnvägsstyrelsen och Järnvägsstaten, i en del af Stockholms drätselnämnds afdelningar o. s. v.). Äfven i enskilda företag användes stundom denna beteckning för vissa kontorsbiträden. A. W:son M.

Kontori'st. Se Kontor.

Kontoristförening, Sveriges, stiftades 1888 på initiativ af E. Björkman, W. Broman, R. Nilsson m. fl. Föreningen, som har sitt säte i Stockholm, har till uppgift att verka för Sveriges manliga kontoristers höjande i andligt, materiellt och socialt afseende, att befordra umgänge och kamratskap mellan medlemmarna, att förhjälpa medlemmarna till erhållande af platser samt att understödja sådana medlemmar, som råkat i oförvållad nöd. För realiserandet af detta mål har föreningen bl. a. anskaffat egen lokal med bibliotek och läsrum (1909 inflyttade föreningen i en nyinredd, rymlig lokal i det s. k. Viktoriapalatset vid Brunkebergstorg), anordnar sällskapliga sammankomster, föredrag och undervisningskurser samt afsätter en del af sina inkomster till en understödskassa. Inträde i föreningen kan beviljas hvarje yngling, som fyllt 16 år och egnar eller ämnar egna sig åt köpmansyrket (för aktivt ledamotskap fordras dock fyllda 20 år). Årsafgiften utgör 12 kr. för i Stockholm, 5 kr. för i landsorten bosatt medlem. Antalet föreningsmedlemmar utgör f. n. omkr. 1,350, hvaraf blott något öfver 100 komma på landsorten. Föreningen egde vid början af 1910 fonder å tillsammans omkr. 325,000 kr. (däraf en byggnadsfond å 175,000 kr.) förutom omkr. 16,500 kr. i odisponerade medel. (Under årets lopp ökades den af K. F. Liljewalch jr:r donerade fonden, 200,000 kr., med ytterligare 100,000 kr.) I Sveriges kontoristförening kunna endast män vinna inträde. En likartad förening för kvinnor i hufvudstaden är den 1903 stiftade Kvinnliga kontorist- och expeditföreningen (se d. o.). — Ehuru Sveriges kontoristförening afser att vara en sammanslutning mellan hela landets manliga kontorister, räknar den dock, som nämndt, blott ett jämförelsevis litet antal utom Stockholm boende medlemmar. I stället ega åtskilliga städer i landsorten egna föreningar af liknande art. Särskildt betydande, i själfva verket den största i landet, är Göteborgs kontoristförening, som stiftades 1892 på initiativ af P. Erlandsson, R. Ericson, C. Hj. Setterberg m. fl. och f. n. räknar omkr. 2,200 medlemmar, hvaraf omkr. 400 kvinnliga. Föreningen eger sedan 1908 eget hus i Göteborg (se d. o., pl. III), och dess fonder (däribland en understöds-, en sjuk- och begrafnings- och en pensionsfond) uppgingo vid 1909 års början till omkr. 76,000 kr., hvarförutom Göteborgs stadsfullmäktige förvalta ett af dem ur Renströmska fonden till en resestipendiifond för föreningen 1894 anslaget belopp å 20,000 kr. Års-

afgiften utgör 10 kr. Föreningen har sedan 1905 ett eget tidningsorgan, månadsbladet "Kontoristen". I Göteborg finnes äfven en kvinnlig kontoristförening, K v i n n l i g a k o n t o r i s t f ö r b u n d e t, stiftadt 1905. — Bland öfriga liknande svenska föreningar, af hvilka några äfven omfatta expediter, kunna nämnas den 1907 stiftade F ö r e n i n g e n f ö r k o n t o r i s t e r o c h b u t i k s b i t r ä d e n i M a l m ö (omkr. 500 medlemmar) och N o r r k ö p i n g s k o n t o r i s t f ö r e n i n g, stiftad 1902 (omkr. 325 medlemmar). — I utlandet finnas motsvarande sammanslutningar, bland hvilka i synnerhet de tyska äro mycket stora och väl organiserade. De största af dessa äro *Verein für handlungskommis von 1858* (1909 omkr. 90,000 medlemmar) och *Deutsch-nationaler handlungsgehülfen-verband* (grundadt 1893, omkr. 125,000 medlemmar 1909), båda med säte i Hamburg. A. W:son M.

Kontorniäter, *num.*, höra till den grupp af myntliknande föremål, som af de gamle romarna kallades *tesseræ* (polletter). De erhöllo sitt namn af en strax innanför konturen (it. *conto'rno*) löpande insänkt linje. De äro gjutna i koppar, ungefär af sestertiens storlek, men något tunnare. Å dem förekomma bilder, som ha afseende på de offentliga spelen, hufvud af Alexander den store och af kejsare, som ansågos vara stora gynnare af sådana spel, af filosofer, skal-

Kontorniat med skalden Horatius' bild på åtsidan. (⁴/₅ af orig:s storl.)

der (se fig.) och andra författare, samt inskrifter, som stundom mycket tydligt hänvisa på spelen. De anses tillhöra 300- och 400-talen e. Kr. och vara afsedda som märken åt segrarna, som mot uppvisande af dem å vederbörlig ort erhöllo de utfästa prisen. Jfr Sabatier, "Description générale des médaillons contorniates" (1860). Hs Hd.

Kontorschef. Se K o n t o r.

Kontorsdeputationen. Se D e p u t a t i o n, sp. 171.

Kontorsiön (fr. *contorsion*, af lat. *con*, tillsammans, och *torquere*, vrida), *med.*, ledvridning.

Kontorslinje, den afdelning af en skola, där undervisning meddelas i kontorsgöromål. Se H a n d e l s s k o l o r, sp. 1355.

Kontorsskrifvare. Se K o n t o r.

Kontra- (lat. *contra*), emot, på motsatta sidan.

Kontraalt, *mus.* Se A l t.

Ko'ntraband (fr. *contrebande*, it. *contrabbando*, af *contra*, emot, och *bando*, påbud), *jur.*, sådana föremål, genom hvilkas införande i ett land man bryter mot gifna förbud eller antagna rättsgrundsatser och i allmänhet åtdrager sig varans konfiskation. Sålunda räknas som kontraband de varor, som i en stat insmugglas med kringgående af gällande tullbestämmelser, o. d. — Af synnerlig betydelse är k r i g s k o n t r a b a n d, d. v. s. sådana varor, som sjöledes transporteras till någon af de krigförande i trots af häremot utfärdade förbud af den andra krigförande makten. Rätten att utfärda sådant förbud grundas därpå, att såväl öppna hafvet som de krigförandes territorialvatten (se F a r v a t t e n) utgör möjlig krigsskådeplats och att följaktligen de krigförande där ega att utöfva krigspoliti. Någon obegränsad rätt för de krigförande att förklara hvilka varor som helst för krigskontraband finnes ej; endast sådana, som äro eller kunna vara tjänliga för krigets fullföljande, få upptagas i de krigskontrabandsförteckningar, som af de krigförande pläga utges. Man räknar sålunda utan tvekan till krigskontraband: vapen, krigsskepp och annan krigsmateriel, ammunition samt redskap och räämnen, som äro afsedda för tillverkning af ammunition, äfvensom andra till krigsbruk omedelbart användbara artiklar, s. k. *absolut krigskontraband*, d. v. s. alla varor, som genom sin beskaffenhet äro tjänliga och genom sin destination afsedda att användas för utöfning af sådant våld, som kriget innebär (krigsvåld). Huruvida en mängd andra föremål, som på samma gång äro vanliga handelsvaror och möjliga medel för krigets ändamål, s. k. *relativt* eller *accidentellt krigskontraband* (*res ancipitis usus*), t. ex. järn, stål, ångmaskiner, kol, hästar, penningar, lifsmedel o. d., må kunna som krigskontraband betraktas och behandlas, torde få bero af pröfning i hvarje fall, såvida icke genom fördrag närmare bestämmelser gifvits ang. de varor, som skola räknas som krigskontraband. De krigförande makterna måste emellertid respektera den rätt till samfärdsel med dem, som tillerkänts öfriga (neutrala) makter. De få sålunda icke, under förevändning att det gäller krigskontraband, söka förhindra all tillförsel af lifsmedel till fienden; än mindre kunna de som krigskontraband uppbringa af neutrala fartyg fraktade varor, som uppenbarligen äro afsedda för fredliga ändamål. Principiellt är en varas och fartygslasts möjliga egenskap af krigskontraband beroende af fientlig eller icke-fientlig destination, och denna afgöres antingen efter varans eller lastens slutliga bestämmelse eller ock efter fartygets destination, d. v. s. efter den ort, där fartyg och last skola skiljas åt: i förra fallet föreligger krigskontraband, så snart varans destination till fienden är tydlig, äfven om lossning skall ske i neutral hamn, dock endast så länge varan ännu utgör last i fartyget; i det senare fallet föreligger krigskontraband endast om lasten skall lossas å ort, som tillhör eller för tillfället behärskas af fienden, men ej om lossning skall ske i neutral hamn, äfven om godset därefter skall befordras vidare till fienden (*voyage continu*). Den svenska rätten, som erkänner endast absolut krigskontraband — ehuru med viss modifikation beträffande kol — har, genom § 5 i k. kung. 30 april 1904 ang. hvad till svenska handelns och sjöfartens betryggande under krig mellan främmande makter bör iakttagas m. m., antagit varans och icke fartygets destination som afgörande. Skillnaden mellan absolut och relativt krigskontraband har varit föremål för flera regleringsförsök, senast genom Londondeklarationen af 1909 rörande vissa sjökriget berörande frågor: enligt denna äro endast där uppräknade varor absolut krigskontraband, dock att krigförande makt må, efter diplomatisk noti-

fikation härom, förklara äfven andra varor för absolut krigskontraband, hvarvid fientlig destination presumeras, där ej motsatsen styrkes, antingen ovillkorligt, därest fartyget är uteslutande eller äfven destineradt till fientlig hamn eller flotta till sjöss, eller villkorligt, därest väl fartyget skall ingå till allenast neutral ort, men skeppshandlingarna eller omständigheterna ange, att lasten skall vidare befordras till fienden. Likaså uppräknas vissa varor, som böra anses som relativt krigskontraband, hvarvid fredlig destination presumeras, utom i vissa angifna fall, då tvärtom motsatsen antages, t. ex. då varans adressat är fientlig myndighet eller affärsman, som å fientlig ort notoriskt är leverantör till fienden af varor af samma slag som lasten, dock att härvid fartyget i regel — men ej när fiendens territorium saknar sjögräns — måste befinna sig på resa till fientlig ort eller fientliga stridskrafter utan att dessförinnan skola anlöpa mellanliggande neutral plats, där varan enligt skeppshandlingarna skall lossas. — Det är blott vid försöket att införa krigskontraband, som den andra krigförande makten eger att ingripa. Har tillförseln redan skett, kan någon kraftåtgärd icke vidtagas mot den, som bedrifvit tillförseln. Endast på diplomatisk väg kan då möjligen rättelse kräfvas af den neutrala stat, under hvars hägn sådan tillförsel bedrifvits. Den neutrala staten anses emellertid icke förpliktad att förbjuda sina statsborgare att handla med krigskontraband, om den också bör för neutralitetens stränga vidmakthållande söka förebygga sådan handel eller åtminstone söka förhindra dess drifvande i större omfattning. Uppbringadt krigskontraband konfiskeras efter prisdomstols beslut. Det fartyg, som för krigskontraband, anses böra gå fritt, om krigskontrabandet utlämnas omedelbart vid uppbringandet. Eljest eger domstolen pröfva, om fartygets redare haft kännedom om, att fartyget innehaft krigskontraband. Har han haft kännedom därom, kan äfven skeppet konfiskeras. Om fartyg under neutral flagga biträder en krigförande stat med transporterande af trupper eller förande af depescher, måste detta anses analogt med tillförsel af krigskontraband, s. k. *kvasikrigskontraband*. Det neutrala skepp, som låter bruka sig härtill, anses enligt praxis förbrutet. Litt.: Kleen, "De la contrebande de la guerre" (1893). K. H. B. (Rld.)

Kontrabas.

Ko'ntrabās (it. *contrabba'sso*, fr. *contrebasse*, *basse de violon*, eng. *double bass*), *mus.* 1. Teknisk benämning på basfiol, det största af alla nu brukliga stråkinstrument, hvars något dofva, men kraftiga klang ger hela orkestermassan dess stöd och harmoniska grundval. Detta instrument tillkom i början af 1600-talet; dess föregångare voro den 5-strängade basgigan och den 6-strängade *violone* eller *contrabbasso da gamba*. Kontrabasen har vanligen 4 strängar, stämda i kvarter uppåt från kontra *E*. I England och Italien användas dock äfven 3-strängade instrument. Det brukliga omfånget är kontra *E* — *lilla a*; virtuoser gå dock högre. Noteringen (i basklav) skrifves en oktav högre, än tonerna klinga. Kontrabasen måste man spela stående, och stråken omfattas med hela handen. Bland framstående virtuoser på kontrabas må nämnas Dragonetti, Aug. Müller och Bottesini. Den sistnämnde, som besökte Sverige 1877, spelade på en 3-strängad kontrabas. Kontrabasskolor ha utgifvits af Bottesini, Hause m. fl. — 2. Bleckblåsinstrument med vid mensur, konstrueradt i cirkelrund form af Červený 1845 och sedermera på mångfaldigt sätt eftergjordt. Densamme byggde 1873 en ännu en oktav djupare subkontrabas, som går ända ned till *subkontra C* och i det närmaste motsvarar helikon (se d. o. 2). — 3. En 16 eller 32 fots gambastämma i orgeln. 1—3. A. L.*

Ko'ntrabatterī (fr. *contre-batterie*), *befästningsk.*, ett under en belägring i fältvallens kröning anlagdt batteri, afsedt att med direkt eld tysta fästningens flankerande eld och förstöra dess kaponjärer m. m., då detta ej förut genom indirekt eld kunnat utföras. Se Fästningskrig, sp. 323. O. A. B. (L. W:son M.)

Kontrabok, motbok, räkenskapsbok mellan en affärsman och en af hans kunder eller mellan en arbetsgifvare och en af hans arbetare, i hvilken bok å ena sidan varuköp eller uttagna penningbelopp, å den andra inbetalningar eller verkställdt arbete anteckna. Den tjänar till ledning, när slutlig uppgörelse sker. (A. W:son M.)

Kontrabrass, *sjöv.* Se Brass.

Kontradans (fr. *contredanse*), en urspr. engelsk dans, som i början af 1700-talet infördes i Frankrike och snart blef omtyckt. Namnet härrör däraf, att de dansande paren röra sig emot (lat. *contra*) hvarandra, icke efter hvarandra som i runddansen. Jfr Angläs, Fransäs och Kadrilj samt Dans, sp. 1317 och 1323. A. L.*

Kontradiktiōn (af lat. *contra*, emot, och *dīcere*, säga), *log.*, motsägelse. Kontradiktionen utgör det overkligas kännetecken, hvadan det för att visa en saks overklighet är nog att visa, att den innebär en motsägelse. Se vidare Contradictio.

Kontradiktōrisk (af lat. *contra*, emot, och *dīcere*, säga). 1. *Log.*, motsägande. Ett kontradiktoriskt motsatsförhållande säges ega rum mellan två begrepp eller omdömen, af hvilka det ena innebär blott det andras nekande. Själfva sägas de vara hvarandras kontradiktoriska motsatser. Kontradiktoriskt motsatta *begrepp* äro t. ex. *triangel* och *icke-triangel*. Af sådana begrepp kan alltjämt ett-dera tilläggas hvarje annat, enligt den tredje tankelagen (*principium exclusi tertii*): tänkandet i hvarje fall, då det skall afgöra om en sak är bestämd af ett visst begrepp, är begränsadt till endast två, hvarandra uteslutande möjligheter (jakande och nekande), t. ex. *A* är antingen *B* eller *icke-B*. — Två *omdömen* sägas vara kontradiktoriskt motsatta, då båda ha samma subjekt och predikat, men motsatt kvalitet och kvantitet, t. ex. det universellt affirmativa omdömet "alla trianglar äro liksidiga" och det partikulärt negativa omdömet "några trianglar äro icke liksidiga", det partikulärt affirmativa omdömet "några trianglar äro liksidiga" och det universellt negativa omdömet "inga trianglar äro

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

liksidiga". Af sådana omdömen måste städse det ena vara sant och det andra falskt, hvadan man från det enas sanning kan sluta till det andras falskhet och tvärtom. — 2. *Jur.* Se Kontradiktoriskt förfarande. 1. L. H. A.*

Kontradiktoriskt förfarande, *jur.* Den kontradiktoriska principen, som är en af hufvudprinciperna för det processuella förfarandet, innebär, att ingen får dömas ohörd, eller, korrektare uttryckt, att ingen får dömas, utan att honom lämnats tillfälle att yttra sig öfver, hvad motparten andragit: *audiatur et altera pars.* Svaranden skall alltså i vederbörlig ordning kallas att genmäla kärandens talan, och på hvarje senare stadium af rättegången skall hvardera parten vara i tillfälle att taga kännedom om och yttra sig öfver, hvad från motsidan framkommit. Principen kan ock sägas innebära, att domaren icke får döma på grundvalen af hvad han inhämtat annorledes än i och genom rättegången, för såvidt ej fråga skulle vara om ett notoriskt förhållande. E. K.

Kontradiktoriskt motsatsförhållande. Se Kontradiktorisk.

Kontraeffekt, *biljardt.* Se Biljard, sp. 380.

Kontrafagott, *mus.* Se Fagott.

Kontraflexionslinje (af lat. *contra*, emot, och *flectere*, böja), *skpsb.* På en del örlogsfartyg ha spantens öfver vattenlinjen befintliga delar *S*-form, eller m. a. o., då spantet betraktas utifrån, är dess närmast öfver vattenlinjen befintliga del konvex, men den öfre, eller den uppåt relingen befintliga, konkav. I öfvergången från den konvexa till den konkava formen ligger således en inflexionspunkt. Då inflexionspunkterna på alla de efter hvarandra stående spanten sammanbindas, uppkommer en dubbelböjd linje, den s. k. kontraflexionslinjen. J. G. B.*

Kontragrundtåg, *sjöv.* Se Grundtåg och Kölhala.

Kontrahent. Se Kontrahera.

Kontrahēra (lat. *contra'here*), sluta fördrag, ingå öfverenskommelse. — Kontrahent, som ingår öfverenskommelse.

Kontraindikatiōn, *med.* Se Farmakodynamik.

Kontrakt (lat. *contra'ctus*). 1. *Jur.* a) Se Aftal. — b) Den handling, hvari ingånget aftal skriftligen uppsatts. — 2. I Sverige en af ett större eller mindre antal pastorat bestående underafdelning af ett biskopsstift, öfver hvilken en kontraktsprost (se d. o.) har öfverinseendet. (Undantagsvis finnas i riket två pastorat, som ha församlingar inom olika stift och sålunda äro delade äfven på kontrakt.) F. n. (1910) äro kontrakten med inräkning af domprosterierna till antalet 188 och fördela sig på de tretton biskopsstiften sålunda: i Uppsala stift 28, i Linköpings 21,* i Skara 16, i Strängnäs 16, i Västerås 16, i Växjö 12, i Lunds 24, i Göteborgs 14, i Kalmar 7, i Karlstads 12, i Härnösands 12, i Luleå 7 och i Visby 3. Kontraktens omfång är mycket ojämnt, i det att antalet af pastorat och församlingar i dem är ifrån 2 till resp. 16 och 35 och folkmängden ifrån mindre än 4,000 till öfver 200.000 inv. — Ordinarie präst i ett kontrakt kallas kontraktiʹst. — 3. *Med.*, sammandragen, ett numera tämligen föråldradt ord, som man plägat använda för att beteckna det tillstånd, då en eller flera kroppsdelar blifvit genom sjukdom, vanligen ledsjukdomar eller muskelkontrakturer (se Kontraktur), försatta i en onaturligt böjd och hopdragen ställning samt oftast därjämte blifvit mer eller mindre orörliga. 1. A. W. 2. K. S. 3. P. W.*

Kontraktböcker, *sjöv.* Se Båtsmanshåll.

Kontraktibilitēt, *biol.*, förmåga att sammandragas. Se Kontraktil.

Kontraktil (af lat. *contra'here*, sammandraga), *biol.*, den organiska substans, som kan sammandragas, t. ex. muskelsubstansen, hvars längdaxel vid sammandragningen (kontraktionen) förkortas, på samma gång som dess tvärdiameter förstoras. — Om kontraktila fibriller se Cell, sp. 1382, om kontraktila vakuoler se Infusionsdjur, sp. 610. L—e.

Kontraktiōn (lat. *contra'ctio*), sammandragning. 1. *Fys.* a) Den sammandragning, som en vätskestråle undergår på något afstånd från utströmningshålet. Genomskärningen af strålen är invid öppningen större än vid det ställe, där kontraktionen eger rum; strålen får således i början en konisk form. Förhållandet mellan genomskärningsytan på det smalaste stället och öppningens yta är därför ett tal, som är mindre än 1 och kallas kontraktionskoefficient. Se vidare Contractio venæ. — b) Den volymförminskning, som uppstår vid blandning af vätskor, hvilka lösas i hvarandra eller kunna blandas i alla förhållanden. Blandningens volym blir ofta mindre än summan af beståndsdelarnas. Kontraktionen åtföljes vanligen af värmeutveckling. Dess storlek beror på blandningsdelarnas relativa mängd. Särskildt ingående har den kontraktion, som uppstår vid blandning af alkohol och vatten, studerats. Blandas 20 liter alkohol med 80 l. vatten, blir blandningens volym 98,₂ l.; 50 l. alkohol tillsammans med 50 l. vatten ge en blandningsvolym af endast 96,₃ l. (kontraktionen alltså 3,₇ l.).

2. *Tekn.* Se Hållfasthet, sp. 54.

3. *Metr.* Stundom förekommande benämning på hvad som äfven kallats inre katalex och som består däri, att en enstafvig versfot representerar en normaltakt af två (eller flera) stafvelser. Se B. Risberg, "Den svenska versens teori", s. 142 ff. 1. L. A. F.* 3. R—n B.

Kontraktionsformer (af lat. *contra'ctio*, sammandragning), *geol.*, de former, i hvilka, eller det sätt, hvarpå en bergartsmassa är i sitt inre liksom uppdelad genom fina sprickor, *afsöndringsklyfter*, *förklyftningar* (se Afsöndring 2 och Förklyftning), som uppstått vid bergartens krympning till följd af afsvalning eller uttorkning. Basaltens kontraktionsform är pelarformig, granitens stundom plattformig, sandstenens och lerskifferns ofta oregelbunden. F. E.

Kontraktionskoefficiēnt. Se Kontraktion 1.

Kontraktiʹst. Se Kontrakt 2.

Kontraktsadjunkt, en inom finsktalande församling i Luleå stift af domkapitlet för ett år i sänder anställd e. o. prästman. Befattningen inrättades 1902, då två kontraktsadjunkter anställdes inom Västerbottens fjärde kontrakt i dåvarande Härnösands stift. F. n. (1910) äro sju kontraktsadjunkter anställda i Norrbotten och Lappmarken. Ansökan står öppen för hvarje präst inom svenska kyrkan, som är förtrogen med finska språket. Kontraktsadjunkt erhåller fast lön samt dessutom resekostnadsersättning efter domkapitlets pröfning, åtnjuter tjänsteårsberäkning och

bibehålles vid befordringsrätt inom det stift han tillhör. J. P.

Kontraktsbrott, Aftalsbrott, *jur.*, brytande af en genom kontrakt (aftal) åtagen förpliktelse, m. a. o. underlåtande att riktigt uppfylla, hvad i kontraktet (aftalet) utfästs. Sådant underlåtande medför alltefter omständigheterna olika rättsföljder, hvilka för vissa fall särskildt reglerats (se härom Dröjsmål, Eviktionsskyldighet samt Fel eller brist). I allmänhet taget tillkommer det den part, som blifvit utsatt för kontraktsbrott från motpartens sida, att antingen hos domstol påyrka förpliktande för denne att behörigen fullgöra sin utfästelse eller ock för egen del frånträda (”häfva”) aftalet, hvartill för många fall ytterligare kommer anspråk på skadeersättning. Däremot är straff för kontraktsbrott, i äldre tider vanligt, numera blott i undantagsfall stadgadt. Jfr Aftal (sp. 302), Arbetsaftal, Köp och Legohjon. C. G. Bj.

Kontraktsprost, den prästman, som har öfverinseendet öfver ett kontrakt (se Kontrakt 2). Han tillsättes af biskopen (enligt praxis bland kontraktets kyrkoherdar), sedan denne inhämtat kontraktisternas förslag, utan att konsistorium i detta fall behöfver höras. Kontraktsprosten har öfverinseende öfver de kyrkliga förhållandena i kontraktet, utför där biskopens och domkapitlets uppdrag, såsom visitationer, kyrkoherdeinstallationer, kyrko- och kyrkogårdsinvigningar, ekonomiska besiktningar af boställen, af- och tillträdessyner o. s. v., hvarom rapporter sedan insändas till domkapitlet. För besvär och reseomkostnader åtnjuter han en tunna spannmål från hvarje pastorat inom kontraktet (den s. k. ”prostetunnan”). J. P.

Kontraktūr (lat. *contractūra*, sammandragning), *med.*, ihållande ofrivillig förkortning af en eller flera muskler. Kontraktur kan uppkomma genom sjukdomar i musklerna själfva, vanligast af reumatisk eller inflammatorisk art (myopatiska kontrakturer). Den kan äfven uppstå därigenom, att de ben, vid hvilka musklerna äro fästa, blifvit för längre tid fixerade i en bestämd ställning till hvarandra. På detta sätt uppkommer kontraktur ej sällan efter ledgångssjukdomar, liksom äfven stundom efter anläggande af ett fast förband, ett gipsbandage e. d., som för en tid håller en led orörlig i en viss ställning. Kontraktur kan vidare uppkomma genom sjukdomar i nervsystemet (neuropatiska kontrakturer). De neuropatiska kontrakturerna kunna vara *spastiska* eller *paralytiska*. Vid de förra beror kontrakturen på en abnormt stark retning af den förkortade muskeln, vid de senare på förlamning af dess antagonister. Så t. ex. kan en böjkontraktur af armen uppkomma antingen genom kramp i böjmusklerna (spastisk kontraktur) eller genom förlamning af sträckmusklerna (paralytisk kontraktur). Vid sjukdomar i hjärnan med därpå beroende förlamning af ena kroppshalfvan uppkommer ofta kontraktur i den lama sidan (hemiplegisk kontraktur). Äfven vid ryggmärgssjukdomar är kontraktur, i synnerhet i de nedre extremiteterna, mycket vanlig. Äfven vid sjukdomar i periferiska nerver förekommer kontraktur ofta. Kontrakturens prognos beror hufvudsakligen på dess orsak, liksom ock på dess långvarighet och de sekundära sjukliga förändringar i musklerna, till hvilka den gett anledning. Behandlingen är helt olika för olika fall. En kirurgisk eller ortopedisk behandling kan vara nödvändig i vissa fall, under det i andra elektricitet och massage eller inväntes medel kunna med fördel användas. P. W.

Kontramandēra (fr. *contramander*), upphäfva en gifven befallning genom en ny, taga tillbaka en gifven befallning; gifva återbud, återkalla en beställning, afbeställa.

Kontramarsch, *krigsv.*, kallas den rörelse, genom hvilken en i linje uppställd trupp flyttar sig så, att den får fronten åt motsatt håll mot förut och ställer högra flygeln på den plats, som vänstra flygeln förut innehade. Rörelsen utföres genom flankmarsch (rotekolonn) och dubbel tätafbrytning. C. O. N.

Kontramina (fr. *contre-mine*). 1. *Befästningsk.*, en mina, som man från en belägrad fästning anlägger i afsikt att motverka den belägrandes minanfall och spränga hans mingalleri, innan han däruti hunnit anlägga sin anfallsmina. En fästnings samlade kontraminanordningar kallas dess kontraminsystem. Ett sådant bestod till en början af enstaka från det under kontereskarpen anlagda enveloppegalleriet vinkelrätt under glacisen framförda mingångar, från hvilka grenar sedan utgingo i rät vinkel (T-minor). Senare förenades gångarna genom ett yttre galleri under glacisen, och ofta anlades äfven en öfre från betäckta vägen utgående rad T-minor mot bräsch- och kontrabatterierna. Genom att man sedan lät gångarna mellan de båda enveloppegallerierna från båda sidor stiga uppåt, vann man genom deras grenar, som sålunda kommo på skilda djup, möjlighet att verka med fortgående sprängningar (våningsminor). Då den anfallande i midten af 1700-talet lärt sig begagna öfverladdade minor och det yttre galleriet visat sig vara oändamålsenligt, utvecklades minsystemet framför de utgående vinklarna, i det man lät de ur minförstugorna framgående hufvudgallerierna divergera och så framgick från de i flera träffen bakom hvarandra liggande grenarna med ett stort antal lystringsgallerier för att medelst dessa upptäcka den anfallande, då han närmade sig, och bekämpa honom medelst kontraminor från den ena träffen efter den andra. Gallerier, gångar och grenar murades vanligen vid fästningens anläggning, men lystringsgallerierna utfördes först vid den fortifikatoriska rustningen samt byggdes af trä och lades på ett afstånd från hvarandra af $^5/_4$—$^7/_4$ af minsta motståndslinjen. — 2. *Sjöv.*, mina, som man utlagt i afsikt att genom dess sprängning bringa närliggande minor till explosion. Jfr Kontraminering.

1. L. W:son M. 2. H. W—l

Kontraminēring, utläggning af kontraminor. Förberedande af en användbar segelränna i ett minfält är en väl förberedd och snabbt utförd kontraminering det verksammaste medlet. Den tillgår på så sätt, att för ändamålet särskildt utrustade båtar under god fart hastigt utlägga flera rader medelst ledningskablar förenade minor på bestämda afstånd från hvarandra samt på en gång bringa minorna till explosion. H. W—l

Kontraminsystem. Se Kontramina 1.

Kontramärke (fr. *contre-marque*; jfr Kontra-), märke, som berättigar innehafvaren till återinträde (i en teatersalong o. s. v., som han tillfälligtvis lämnat) eller till återfående af i annans vård lämnad gods.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Ko'ntraoktäv (jfr Kontra-), *mus.*, den oktav, som omfattar de 12 djupaste tonerna på det vanliga pianot, l. C_1 — H_1. Dessa toner kallas kontratoner. Jfr Oktav. A. L.*

Kontraorder, *krigsv.*, kallas en order (befallning), genom hvilken en förut gifven order återkallas och vanligen något annat befalles. Då kontraorder lätt förorsakar misstag och oreda, bör sådan användas endast i särdeles trängande fall. C. O. N.

Kontrapart, motpart, vederdeloman inför domstol.

Kontraponēra (af lat. *contra*, emot, och *pōnere*, ställa), *log.*, motställa. Se nästa art.

Kontrapositiōnsförhållande (af lat. *contra*, emot, och *posi'tio*, ställning), *log.*, förhållandet mellan två omdömen, hvilkas kvalitet är olika och af hvilka det ena har den kontradiktoriska motsatsen mot det andras predikat till sitt subjekt samt dess subjekt till predikat (allmän form: *S* är *P* — *non-P* är icke *S*). — Enär ett förhållande mellan två omdömen i logisk bemärkelse säges ega rum, endast såvidt man från det enas sanning eller falskhet kan sluta till det andras sanning eller falskhet, så måste denna fordran uppställas, jämväl för att kontrapositionsförhållande skall kunna sägas ega rum. Konsekvensen är här att, om det förra omdömet är sant, så är jämväl det andra sant. Att uppsöka ett omdöme, som står i kontrapositionsförhållande till ett annat, kallas att kontraponera detta. Kontrapositionen kan vara a) ren, då kvantiteten bibehålles, och b) förändrad, då detta icke är förhållandet. Med bibehållande af ofvannämnda fordran på konsekvens kunna alla universellt affirmativa och alla partikulärt negativa omdömen rent kontraponeras, t. ex. ”alla rätliniga trianglar ha vinklarna tillsammanstagna lika med två räta” — ”ingen figur, som ej har sina vinklar tillsammanstagna lika med två räta, är en triangel”; ”några människor äro icke rättrådiga” — ”några varelser af de icke rättrådiga äro människor”. — Universellt negativa omdömen kunna förändradt kontraponeras; ”ingen kvadrat är tresidig” — ”några af de figurer, som icke äro tresidiga, äro kvadrater”. — Partikulärt affirmativa omdömen tillåta ingen kontraposition. Däraf att några trianglar äro liksidiga följer hvarken att inga oliksidiga figurer äro trianglar eller ens att några oliksidiga figurer finnas, som ej äro trianglar. L. H. Å.*

Kontrapo'sto (it. *contrapposto*), den ställning hos den stående människogestalten, då kroppstyngden väsentligen hvilar på det ena benet, medan det andra utgör balansen. Det bärande benet kan vara ställdt något framför eller bakom det fria. Då ställningar af denna art medföra vackra och intressanta förskjutningar i hela kroppens och alla dess hufvudpartiers, framför allt höfternas och skuldrornas läge, ha de med förkärlek användts inom konsten, alltifrån den grekiska skulpturens första frigörelse ur ålderdomligt tvång och primitiv stelhet. Kontrapostoställningarna kunna varieras i det oändliga och göras till uttryck för alla sinnliga och själsliga karaktärer. Jfr t. ex. bilderna till art. Afrodite, Agasias (Fäktaren), Doryforos, Fogelberg (Oden och Tor), Hasselberg (fig. 1, Poldekan), Hera (fig. 1), Hermes (fig. 1) och bildhuggarkonst, pl. III (Diadumenos, Apollon Sauroktonos), pl. IV (Apoxyomenos, Fäktaren) o. VIII (Grufarbetaren). A. L. R.

Ko'ntraproposition (af lat. *contra*, emot, och *propositio*, framställning). Se Omröstning.

Ko'ntrapunkt (lat. *contrapu'nctus*, it. *contrapunto*, fr. *contrepoint*, eng. *counterpoint*, eg. ”motpunkt”, d. v. s. motnot, mot-tema), *mus.*, ett mot ett gifvet, självständigt tema (benämndt *cantus firmus*) samtidigt satt, likaledes självständigt tema. De ledsagande stämmornas melodiska självständighet är sålunda just det utmärkande för den kontrapunktiska l. polyfona skrifarten, i motsats mot den homofona l. enstämmiga med blott ackordiskt ackompanjemang. Fordom var denna självständighet absolut, utan harmonisk enhet, så att t. ex. två stämmor kunde gå i olika (kyrko-)tonarter, och endast de båda intervallernas tillfälliga förhållande för hvarje steg togs i betraktande. Numera är detta omöjligt; den harmoniska enheten förblir alltid hufvudsak, och den kontrapunktiska självständigheten kan rimligtvis uppfattas endast som en relativt oberoende, melodisk rörelse inom harmonimassorna samt deras inbördes utveckling och klangförväntskap. Likväl har i denna fråga sedan gammalt rådt mycken oklarhet; ännu Bellermanns och Busslers läroböcker i kontrapunkt betrakta, i likhet med medeltidens, harmonien mera som ett tillfälligt sammanträffande och sätta intervall-läran som grund i st. f. den harmoniska klangläran. En riktigare väg ha Richter, Dehn, Tiersch, Prout, Jadassohn, Riemann, Dräseke m. fl. beträdt, med hänsyn tagen till den moderna rationella harmonilärans stora upptäckt, att hvarje ton är en ”representant” för en klang (jfr d. o.), vare sig sin egen eller någon, i hvilken den ingår som biton. Med ordet kontrapunkt betecknas också än blott den dubbla kontrapunkten, än blott den imiterande (kanon, fuga), än först det stadium i musikundervisningen, då eleven öfvergår till att fritt uppfinna stämmor från att förut ha satt dem efter besiffrad bas, hvilket senare då plägar inbegripas inom ”harmonläran”, ehuru obestridligen redan där ingå rent kontrapunktiska element (såsom genomgående noter m. m.). — I den lika kontrapunkten sättes not emot not; i den olika sättas flera noter mot en sådan (af längre tidsvärde). En annan indelning af kontrapunkten är den i enkel, där stämmorna alltid bibehålla samma plats i förhållande till hvarandra, och dubbel, där de äfven ”omvändas”, så att den öfre blir understämma och den nedre öfverstämma. Den senare arten kallas dubbel kontrapunkt i oktaven, i deciman, i duodeciman o. s. v., allteftersom den ena stämman flyttas en oktav, en decima, en duodecima o. s. v. uppåt eller nedåt. Då sålunda t. ex. vid ”omvändning i oktaven” hvarje ursprunglig prim-intervall mellan båda stämmorna blir förvandlad till en oktav, hvarje sekund till septima o. s. v. enligt följande schema:

1 2 3 4 5 6 7 8
8 7 6 5 4 3 2 1,

så inses lätt, att den dubbla kontrapunkten fordrar särskild försiktighet vid temats byggnad, för att det ej vid omvändningen skall såra de harmoniska stämföringsreglerna (en kvartföljd skulle vid omvändning enligt ofvanstående schema förvandla sig till kvintföljd, som är förbjuden). Vid ”kontrapunkt i deciman” får man schemat genom att utsträcka sifferföljderna till 10, vid ”kontrapunkt i duodeciman” till 12. Kontrapunkt i andra intervaller är i anseende till

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

sin oerhörda svårighet sällsynt. Om flera än två stämmor stå till hvarandra i möjligt omvändningsförhållande, kallas kontrapunkten tre-, fyr-, femdubbel o. s. v., efter stämmornas antal. Tre stämmor kunna till hvarandra intaga 6 olika ställningar, fyra stämmor 24 o. s. v.; dock användas sällan i praktiken alla teoretiska möjligheter. — De äldsta regler för kontrapunkt (som i början kallades *dis-cantus*, d. v. s. sär-sång, motsång) finner man hos Franco från Köln (1100-talet), senare hos Marchettus från Padua och Joannes de Muris. Med engelsmannen J. Dunstable (d. 1453) börjar epoken för den konstfulla kontrapunkten, som ytterligare utvecklades af Dufay, Okeghem, Josquin des Prez, Willaërt m. fl. och urartade till vanvettigt konstmakeri, hvarifrån den åter befriades genom Palestrina och Orlando. Operans uppkomst (1600) bragte homofonien till herravälde och fördref kontrapunkten väsentligen från den världsliga musiken samt hänvisade den hufvudsakligen till den andliga, hvarest den under 1600- och 1700-talen på den moderna harmoniens grund fick sin fulländning i fugan, i synnerhet genom Seb. Bach. — Bland äldre läroböcker i kontrapunkt voro företrädesvis de af Fux, Marpurg, Martini, Kirnberger, Cherubini och Albrechtsberger berömda. Jfr Figurerad, Fuga, Imitation och Kanon 4. — Kontrapunktik, läran om kontrapunkt; sammanfattning af den i ett tonstycke förekommande kontrapunkten. — Kontrapunktisk, som innebär kontrapunkt. — Kontrapunktist, mästare i handhafvandet af kontrapunkt. A. L.*

Kontraremonstranter l. Gomarister. Se Arminianer och Gomarus.

Kontrarevolution (af lat. *contra*, emot, och *revolution*, se d. o.), motrevolution, politisk rörelse, hvilken går ut på att tillintetgöra resultaten af en förut timad revolution samt återställa det sakernas läge, som rådde, innan denna utbröt.

Kontrasignant. Se Kontrasignation.

Kontrasignation (af lat. *contra*, emot, bredvid, och *signare*, teckna), *statsr.* Från myndighet utgående expeditioner och befallningar äro i allmänhet försedda med myndighetens underskrift och jämte denna en särskild underskrift, "kontrasignation", af den, som det åligger att ombesörja eller öfvervaka ombesörjandet af det skriftliga affattandet af myndighetens beslut, till intyg om att expeditionen står i öfverensstämmelse med beslutet, sådant det blifvit af myndigheten bestämdt. Kontrasignanten, d. v. s. den, som sålunda kontrasignerat (undertecknat) en expedition, är inför den, som utfärdat myndighetens beslut, ansvarig för riktigheten af expeditionen som sådan. Huruvida af honom kan kräfvas något ansvar för beslutets innehåll, därest det skulle vara lagstridigt eller skadligt, beror af den delaktighet han haft i själfva beslutet. — Kontrasignation har en särskild betydelse vid expedition af regeringsbeslut. Kontrasignation af minister utgör i allmänhet ett villkor för de från statschefen utgående expeditionernas eller befallningarnas giltighet och verkställbarhet. I länder med konstitutionellt statsskick står denna kontrasignation i samband med ministrarnas ansvarighet inför folkrepresentationen. — I *Sverige* var redan i 1626 års kansliordning § 17 föreskrifvet, att de svar, resolutioner, besked eller bref, som efter sekreterarens befallning blifvit konciperade, ej fingo framläggas till konungens u derskrift, med mindre de tillförene blifvit öfve lästa, kollationerade och underskrifna af sekret raren, som presenterade dem, eller ock af kanslere eller af ett af kanslråden. I 1634 års R. F. § 1 hvari statssekreterare omförmälas som bisittare Kanslikollegium, ålägges rikskansleren att öfverse o underteckna alla publika akter; öfriga handlinga hade hofkansleren eller vederbörande sekreterare a underteckna. I den provisoriska ordning, som 2 juni 1651 utgafs ang. bref och ärenden, hvilka kansliet bli trakterade, därifrån utgå eller ock ankomma, stadgas i § 12 det tillägg till hvad för blifvit föreskrifvet att, om i expeditionen finnes n gon K. M:t och kronan prejudicerlig klausul inför skall sådant strax korrigeras och brefvet omskrifva I den kansliordning, som utgafs 22 sept. 1661, fing dessa bestämmelser ang. kontrasignation stadfästels och skyldigheter att öfvervaka beskaffenheten af e peditionens innehåll blef fullständigare bestämd, det att den stadgade, att vederbörande sekretera eller referendarie skulle genom sin underskrift g rantera, att skriften ej skulle vara "K. M:t elle dess rikes rätt och rättvisan till något præjuditz elle förfång". Föreskrift om kontrasignation bibehöl äfven i den af Karl XII 26 okt. 1713 från Timu tasch utfärdade kansliordningen, enligt hvilken b fattningen med de från regeringen utgående exped tionerna skildes från Kanslikollegium, och i samma hang med ärendenas fördelning på föredragand efter ärendenas reala natur inrättades 6 särskilda e peditioner, i spetsen för hvilka voro ställda ombud råd med statssekreterare till biträden. Ombudsråde som hade sig ålagd ärendenas föredragning, hade ä ven att kontrasignera från regeringen utgående skri velser, med skyldighet att därvid tillse, att icke någ utfärdades, som stred mot förut gifna förordning och utgångna befallningar. Med denna kanslior ning till förebild ordnades förhållandena under fr hetstiden. I 1719 års R. F. § 23 och 1720 års R. § 28 föreskrefs, att statssekreterarna skulle, en hv för de ärenden, som honom ålåg att behandla, no hålla hand däröfver, att expeditionerna efter rådsl gen, jämlikt protokollen, skyndsamt, riktigt och god ordning fullbordades och utfärdades. I 17 års R. F. § 28 blef det statssekreteraren, under a svar af ämbetets förlust, särskildt förbjudet att h K. M:t allena föredraga och utfärda hvad som m råds råde bort afgöras, hvarvid uttryckligen förk rades, att honom till ingen giltig ursäkt skulle va att sådant blifvit honom anbefalldt af konungen. de kansliordningar, som utfärdades under de b nämnda åren, blef det statssekreterarna särski ålagdt att utarbeta och föredraga de till hvars ens expedition hörande ärenden, underteckna hvad som beslöts och utfärdades samt tillse, att deras expedition ej något utfärdades, som stred Sveriges rikes fundamentallag, regeringsform, kon tutioner och reglementen samt hvars och ens fångna privilegier och rättigheter. Äfvenledes bo de uti de mål, som "coram protocollo" vore re verade, taga i akt, att allt hvad som expediera vore instämmande med själfva protokollen, och ansvariga för allt hvad med deras kontrasignera utfärdades. Uti ofvan angifna bestämmelser fi vi uppränningen till nu gällande föreskrifter om f dragandes kontrasignation och skyldighet i vissa

ll kontrasignationsvägran. I 1772 års R. F. § 21 lef statssekreterarnas skyldighet ytterligare skärpt ch noggrannare angifven. Där intogs jämte den i 720 års R. F. omförmälda skyldigheten för statsekreterarna att tillse, att expeditionerna utfärdades fter K. M:ts "decision" samt enligt protokollen, et stadgande att, om någon skulle vara så djärf att tfärda någon expedition, hvilken vore stridande mot . M:ts decision, och därmed söka att surprenera . M:t (hvilket genom expeditionernas myckenhet ätteligen kunde ske), den skulle efter rannsakning ch laga dom sättas utur rikets tjänst, hvarjämte är uttryckligen sades: "och bör därför ej någon beallning hädanefter som hittills lydas och efterkomas, som ej är med behörig kontrasignation försedd, rigsärenden undantagandes". I den 1773 utfärdade kansliordningen blef det statssekreterarna jämväl ålagdt att ha därpå uppmärksamhet och hos . M:t påminna, om något skulle synas dem vara ridande mot regeringsformen, förordningar, privigier eller enskildas rättigheter. I 1809 års R. F., ådan den ursprungligen lydde, bibehöllos statssekreterarna som föredragande vid de fyra statsexpeditioer, på hvilka de flesta regeringsärendena voro förlade. Hvarje statssekreterare eller den, som förod ämbetet, egde dessutom säte och stämma i atsrådet, då han där föredrog eller konungen är eljest lät förekomma mål, som hörde till hans fattning, äfvensom uti det utomordentliga stads-d, som omtalas i R. F. § 13. Statsministern r utrikes ärenden föredrog de frågor rörande trikes politiken, hvilka behandlades som minirella mål. Hans expedition var Kabinettet för trikes brefväxlingen. Hofkansleren hade att förraga de ärenden, som tillhörde hans expedition, ch slutligen vederbörande revisionssekreterare de stitien rörande ärenden, hvilka handlades af Nedre stitierevisionen. Därtill kommo kommandomål (se . o.), som föredrogos enligt R. F. § 15 af den ämbetsman, åt hvilken konungen uppdragit allmän beattning därmed. I R. F. § 38 upptogs den i 1772 s K. F. § 21 intagna föreskriften, att alla från konungen utgående expeditioner, utom i kommandomål, ulle, för att bli gällande, kontrasigneras af föredraanden, som vore ansvarig för, att de instämde med rotokollen. Därmed förenade skyldigheter och ansvar blefvo dessutom så till vida skärpta, tt ansvarigheten ej inskränktes till ansvar inför onungen, utan utsträcktes till konstitutionellt ansvar inför folkrepresentationen. Det föreskrefs nämligen om en rättighet och plikt för föredraganden att, om han fann något konungens beslut vara stridande mot regeringsformen och konungen emot föredragandens föreställningar yrkade, att ett sådant beslut skulle utfärdas, vägra sin kontrasignation därå samt till följd däraf nedlägga sitt ämbete, hvilket han ej skulle återtaga, förrän ständerna pröfvat och gillat dess förhållande. I den 10 febr. 1810 gifna "Ansvarighetslag för statsrådets ledamöter" är urskuldbarhet af denna föredraganden åliggande plikt förenad med ansvar af ämbetets förlust, hvilket straff kan ökas, för den händelse att någon till följd af denna försummelse lidit skada till liv, ära, personlig frihet eller egendom. Föredraganden kan således i detta fall ej som konungens ansvarige rådgifvare fria sig från ansvar genom att till protokollet endast protestera emot ett lagstridigt regeringsbeslut. Han måste genom kontrasignationsvägran förekomma beslutets genomförande. Någon väsentlig ändring däri skedde icke, då statsrådet omorganiserades i och med departementalstyrelsens införande (1840) samt statssekreterarämbetet afskaffades. Föredragningen, som förut för olika ärenden varit fördelad på olika slag af ämbetsmän, äfven sådana, som stodo utom statsrådet och ej hade någon rådgifvarbefattning, öfverlämnades då åt vederbörande departementschef, som tillika alltid skulle vara statsråd. Men de konstitutionella stadgandena angående föredragandes befattning med regeringsbeslutens expedition och kontrasignation samt ansvar för regeringsbeslutens innehåll bibehöllos, med de jämkningar, hvilka voro en följd af den bättre ordning, som infördes i afseende på föredragningen. I t. f. regering kontrasignera vederbörande expeditionschefer, hvarefter expeditionerna undertecknas af regeringens ordf. och samtliga ledamöter. I kollektiv interimsregering kontrasignerar departementschefen genom att under sitt namn teckna ordet "föredragande". — I *Norge* blef genom Eidsvoldskonstitutionen § 35 stadgadt, i likhet med hvad Sveriges R. F. § 38 innehåller, att alla af konungen utfärdade befallningar och officiella bref, militära kommandosaker undantagna, skulle kontrasigneras af den, som till följd af sin ämbetspost föredragit saken, och att han vore ansvarig för expeditionens öfverensstämmelse med beslutet. Intet stadgande om kontrasignationsvägran fanns dock i Eidsvoldskonstitutionen. Medlem af statsråd, äfven kontrasignanten, hvilken protesterat till protokollet mot ett regeringsbeslut, som stred mot grundlag eller allmän lag eller var ögonskenligen skadligt för riket, hade fredat sig för ansvar; men ingen hade sig ålagdt eller var berättigad att förekomma ett så beskaffadt regeringsbesluts expedition, såsom i Sveriges R. F. är föreskrifvet. I grundlagen af 4 nov. 1814 bibehöllos i sak samma bestämmelser, som ofvan anges, med blott den af unionen föranledda modifikationen, att af konungen själf utfärdade befallningar (kommandomål undantagna) skulle kontrasigneras af statsministern (från 1873, då statsministrarna blefvo två, af en af dessa). Efter unionsupplösningen 1905 är statsministern (numera åter blott en) äfvenledes ensam kontrasignant. I fråga om ansvar för kontrasignation har ingen ändring gjorts. — Beträffande *Finland* är 1772 års R. F. § 21 gällande, med de ändringar, som blifvit en följd af finska senatens organisation och sättet för finska ärendens afgörande af kejsaren-storfursten, till följd hvaraf ett särskildt statssekreterarämbete för finska ärenden inrättats, hvars innehafvare numera benämnes ministerstatssekreterare. Denne kontrasignerar af kejsaren-storfursten själf underskrifna beslut. Utfärdas ett regeringsbeslut för Finland genom skrifvelse af ministerstatssekreteraren, sker kontrasignation af förste expeditionssekreteraren. Någon parlamentarisk ansvarighet för kontrasignationen finnes ej. — I *Danmark* är ingen minister själfskrifven kontrasignant, men en eller flera ministrar måste kontrasignera ett kungligt beslut, för att det skall bli gällande, och äro fullständigt ansvariga för, hvad de sålunda undertecknat. — I *England* användes ett kungligt sigill, för hvars användande vederbörande minister är ansvarig, ofta i stället för kontrasignation. — I *Tyska riket* kontrasignerar rikskanslern kejserliga regeringshandlingar utom i vissa fall för

Elsass-Lothringen, då ståthållaren är kontrasignant. Formen för den med kontrasignationen förbundna ansvarighetens utkräfvande har dock ej här blifvit lagbestämd. I allmänhet är regeln i andra länder liksom hos oss, att vederbörande departementschef kontrasignerar. H. L. R. (S. B.)

Kontraspant, *skpsb.*, är ett spantjärn, som å järnfartyg följer bottenstocksplåtens öfverkant och sedan fortsätter längs inre delen af spantets tvärskeppsfläns ett större eller mindre stycke uppåt fartygssidan, beroende af den grad af styrka, som erfordras. Då kontraspantet slutar vid slaget, göres det i en längd; då det fortsätter upp till relingen, göres det i två längder, hvilka i fartygets medelplan förenas med ett *skarfjärn*. (Se fig. till art. Spant.) C. K. S.

Kontraspännare, *skpsb.* Se Diagonalförbindning.

Kontra'st (af it. *contra'sto*, strid, motstånd), motsats, påfallande olikhet, afbrott, motsatsförhållande mellan två sammanställda ting eller moment, som göra ett högligen skiljaktigt intryck och därigenom sinsemellan tjäna till att förhöja hvarandras egenart; mångfald af omväxlande detaljer i ett konstverk (i motsats till stel symmetri). Inom de sköna konsterna, liksom i naturen, äro kontrasterna en källa till skönhet, vare sig de framträda i gestalter, ställningar, gruppering, rörelser, minspel, färger, belysning, tongångar, tonläge, ackorder och klangfärger, sinnesstämningar, lidelser, ålder och kön, karaktärer, handlingar eller tilldragelser. De böra dock icke stå oförmedlade bredvid hvarandra, utan genom lämpliga öfvergångar bringas att smälta ihop till ett harmoniskt helintryck. Mot denna fordran felade t. ex. det franska nyromantiska dramat, skapadt af V. Hugo, hvilken uppställde den grundsatsen, att "verkligheten" konstitueras af två element: det upphöjda och det groteska. När Hugo skulle tillämpa denna "kontrastens lag" i sin diktning, bildade han ofta en hufvudpersons karaktär af två motstridiga grundegenskaper. Annat slags kontrastverkan begagnar sig t. ex. Shakspere af, då han inströr komiska scener i sina sorgspel. Inom komikens konst spelar den bjärta, plötsliga kontrasten en stor roll. — Kontrastēra, sticka af, göra bjärt afbrott mot, bilda kontrast; ställa i kontrast.

Kontrasteg (fr. *contre-pas*), vid militärisk marsch ett halfsteg, som göres för att byta om fot och komma in i den riktiga takten; liknande halfsteg i dans.

Kontrastēra. Se Kontrast.

Kontrastimulatiōn. Se Contrastimulus.

Kontrastreck (af lat. *contra*, emot), *sjöv.* Se Kompass.

Ko'ntrasubje'kt (fr. *contre-sujet*, "mot-tema"), *mus.*, s. k. motsats l. motharmoni i fuga (se d. o.).

Ko'ntratenōr, *mus.*, i 1400-talets trestämmiga vokalmusik benämning på den harmoniutfyllande stämma, som fogades till den melodiförande tenoren och den figurerade "diskanten". Kontratenoren lades än högre, än lägre än tenoren och måste med tiden, på grund af det erforderliga stora röstomfånget, klyfvas i *contratenor altus* (altstämma) och *contratenor bassus* (basstämma). E. F—t.

Kontratoner, *mus.* Se Kontraoktav.

Kontravallatiōnslinje, *fortif.* Se Cirkumvallationslinje.

Ko'ntravisit (fr. *contrevisite*), svarsbesök, återbesök.

Kontrektatiōnsteorī (af lat. *contrectāre*, vidröra *jur.*, den teori, enligt hvilken ett tjufnadsbrott fullbordadt redan därmed, att tjufven vidrört föremål, som han ämnar tillgripa. Enligt hvad numera allmänt antages, fordrar denna teori för lit för brottets fullbordan, under det att åter ablationsteorien (se d. o.), enligt hvilken föremålet skall ha blifvit bortfördt, fordrar för mycket. Den rätta lösningen af frågan innehålles enligt den nvanliga åsikten i en tredje teori, apprehensionsteorien (af lat. *apprehe'ndere*, gripa), enligt hvilken tjufnadsbrottet är fullbordadt, då gåningen fortskridit så långt, att gärningsmannen kanses ha satt sig i besittning af föremålet. J. H—n.

Kontribuēra (lat. *contribu'ere*), deltaga i ett sammanskott, bidraga, särskildt till bestridande af staten och kommunens utgifter, betala skatt.

Kontributiōn (se Kontribuera), bidrag, skatt utskylder. — 1. K. l. Sölfskatten (af da. *sölv* silfver), en gammal grundränta i Bohus län från danska tiden, var urspr. en krigshjälp, men blsedan en ständig skatt, som i allmänhet betalademed 5 kr. af hvarje helt mantal. — 2. *Krigsv* gärd i penningar, som i fientligt land fordras af bsatta orter för den i landet inryckta härens behoKontributioner anses ännu förenliga med folkrätten för såvidt det genom dem åstadkomna beloppet åbehöfligt för truppernas bestånd, eller då de pålägg som straff för förbrytelser mot de bestämmelser, soinkräktaren proklamerat i det af honom besatta området, eller såsom vedergällning (repressalier) för fienden begångna förbrytelser mot folkrätten. Ålägga kontributioner endast för vinning eller fstatskassans räkning, såsom fallet vanligen var medden i förgångna tider ålagda brandskatten, anses nmera stridande mot folkrätten. 1. Kbg. 2. C. O. P

Kontributionsdeputationen. Se Deputation

Kontributionsränteriet (se Kontribuera) vett extraordinarie ämbetsverk, som inrättades pgrund af Karl XII:s bref till rådet 4 juni 171hvarigenom han förordnade, att ständernas bankfullmäktige jämte ett k. råd som ordf. skulle ander ofvannämnda titel förvalta kontributionsmedlerd. v. s. de utomordentliga — de förra riksdagsbevilningarna motsvarande — skatter, som konungen egen maktfullkomlighet alltsedan 1699 årligen uskrifvit med anledning af kriget. Förut hade desmedel förvaltats af Statskontoret, men befattningdärmed uppdrogs nu åt Kontributionsränteriet, hvargenom de sades komma under undersåtarnas egförvaltning. Kontributionsränteriet trädde i verksamhet i början af 1713 och fungerade under den åtstående tiden af Karl XII:s regering, ehuru med dinskränkningen, att Statskontoret på det gamla visförvaltade 1714 års kontribution, sedan det förförklarat sig icke kunna samtycka till 1714 års städers beslut om upphäfvandet af konungens nya kontributionsmetod, hvilken 1713 tillämpats, och återgång till den gamla metoden. Den fullmakt svara ständernas fullmäktige, som konungen gibankofullmäktige, utvidgades genom k. br. 20 j1716 därhän, att de fingo i uppdrag att uppnegotistatslån, för hvilka de som säkerhet gåfvo skuldbindelser i ständernas namn — de s. k. ständerobligationer och myntsedlar. Deras officiella titel vdå "K. M:ts trogna ständers vid kontributions- onegotiationsverket befullmäktigade". För de erhåll

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

nen gafs 6 proc. ränta, och de skulle kunna upp-gas efter 4 års förlopp. En del af kontributionen slogs till betalning af räntorna; till afbetalning kapitalen utskrefs 1716—18 den s. k. upphand-rgsafgiften, som äfven stod under Kontributions-nteriets förvaltning. 1719 års ständer suspenderade tta ämbetsverk och tillsatte en kommission att gran-a dess förvaltning. G. E. A.*

Kontro'll (fr. *contrôle*, af *contre*, emot, och *rôle*, lle, lista), eg. motlista, dubbelregister, moträk-ng, hvilken hålles för verifikations skull; uppsikt, vervakande, tillsyn att någonting verkställes i rik-g och stadgad ordning; *elektrot.* Se Körställ.

om en nutida härordning är särskildt kontroll-n öfver hemförlofvadt manskap stor betydelse, emedan inom alla väl ordnade rar endast ett fåtal af det krigstjänstskyldiga anskapet befinner sig i tjänst, under det största den är hemförlofvad och måste inkallas, då härens all uppbringas till krigsstyrka. Denna kontroll ndhas i de flesta länder af särskilda militära myn-gheter, hvilka föra rullor öfver allt inom hvars h ens område boende krigstjänstskyldigt manskap mt besörja härens rekrytering och reservmanskapets kallande vid öfvergång till krigsfot. Det hemför-vade manskapet sammankallas därjämte tid efter nan till mönstring, genom hvilken förrättning kon-rollen hufvudsakligen utöfvas (se Mönstring).

Kontrolla'nt, person, som fått i uppdrag att öfva kontroll öfver en kassa (se Kassakon-rollant), räkenskaper, eldfarliga oljor, bygg-dsarbeten o. s. v. — Kontrollēra, öfver-ka, granska, ha ögat på; föra motanteckning; se med kontrollstämpel (se Kontrollstämp-ng). (K. A. W.) C. O. N.

Kontrollafvägning. Se Nivellering.

Kontrolla'nt. Se Kontroll.

Kontrollapparat, mekanisk inrättning för öfverva-nde af, att någonting sköts utan försummelse eller dertelef. Sådana apparater äro t. ex. de vridbara s med räkneinrättning, hvilka tjäna till kontroll ver antalet passagerare å broar, vid ångslupars ngsplatser o. s. v.

Kontrollassistent. Se Kontrollförening.

Kontrolldirektör. Se Kontrollverket.

Kontrollēra. Se Kontroll.

Kontrollförening, *landtbr.*, förening af kreaturs-are för noggrann siffermässig kontroll öfver inkom-r och utgifter vid husdjursskötseln. Sedan nöt-aturasskötsel för mjölkproduktion i nyare tid blifvit fvudsaken i landtbruket, visade det sig för genom-nande af en säkert ekonomisk hushållning nödvän-gt att införa en noggrann kontroll öfver värdet af nskilda kornas foder och af deras mjölkafkast-ng. Då det är svårt eller omöjligt för jordbruka-att med den vanliga arbetshjälpen utföra denna ntroll, förena sig jordbrukarna kretsvis om anställ-nde af en kontrollassistent, som i tur och ning besöker medlemmarnas ladugårdar och där-bestämmer den fodermängd — beräknad i foder-nheter (se Fodermedel) — hvarje ko får och n mjölk hon lämnar under ett dygn samt mjölkens ttinnehåll. På grund af dessa siffror uppgöres beräk-ng af hvarje kos foderförbrukning och produk-n för hela året, och talen för, hur mycket mjölk n smör kon lämnat efter 100 foderenheter, lämna lämplig grund för bedömande af kornas värde samt ledning för utfodringens lämpliga sammansättning likasom för urvalet af de djur, efter hvilka afvel bör tagas. Den första kontrollföreningen inrättades i Danmark 1895 och den första svenska, Hvilans kontrollförening, i närheten af Malmö 1898. År 1910 arbetade ensamt i Malmöhus län 146 och i hela landet öfver 600 kontrollföreningar. Dessa ha i väsentlig grad bidragit till de stora framsteg, som under senaste tid egt rum i afseende på nötkreatursstammens förbättring och kreatursskötselns ökade rentabilitet. Staten och hushållningssällskap lämna därför afsevärdt understöd till föreningarnas organisation och underhåll. På senaste tid har man börjat utsträcka kontrollen till svin- och hönsskötseln. Handledning i kontrollens utförande lämnas i N. Hansson, ”Från kontrollföreningarnas arbetsfält”. H. J. Dft.

Kontrollkontoret, ett för de tre taxebyråerna inom Järnvägsstyrelsen (se d. o.) gemensamt kontor, består af 1 byrådirektör, 3 förste kontrollörer, 5 kontrollörer, 11 förste bokhållare och 26 bokhållare.

Kontrollkran. Se Kran.

Kontroll- och justeringsstyrelsen [-jyst-] var 1908—10 namn på det självständiga ämbetsverk, som utgjorde en fortsättning af Finansdepartementets kontroll- och justeringsbyrå och som, sedan justeringsväsendet 1910 afskilts från detsamma, numera benämnes Kontrollstyrelsen (se d. o.).

Kontrollriktinstrument. Se Kontrollsikte.

Kontrollsikte (Kontrollriktinstrument), *artill.*, ett riktmedel, som man förr använde vid artilleriet för att öfva manskapet att noggrant inställa siktlinjen (sikte och korn) på målet, äfvensom för att vid prisriktning kontrollera färdigheten i riktning. Vid kontrollriktinstrumentet är siktet medelst en mikrometerskruf rörligt i sid- och höjdled. Sedan riktaren på vanligt sätt inriktat kanonen på målet, afläser kontrollören mikrometerskrufvens ställning, hvarefter han omvrider densamma några hvarf. För riktaren gäller det därefter att medelst mikrometerskrufven åter inställa siktlinjen på målet, och det fel, som han därvid gör, afläses på en särskild skala. Efter införandet af kikarsikten (se d. o.) ha riktöfningar med kontrollsikte som obehöfliga bortfallit. G. af Wdt.

Kontrollstyrelsen, ett under Finansdepartementet sorterande ämbetsverk, som enl. k. kung. 17 dec. 1909 trädde i verksamhet 1 jan. 1910, har öfverinseendet öfver kontrollen vid tillverkningen och beskattningen af brännvin, maltdrycker och socker — sockerbeskattningen dock ej i hvad den ankommer på tullverket —, hvarjämte normalpapper och normalbläck m. m. samt försäljning af brännvin stå under dess kontroll. Styrelsen består af en öfverdirektör som chef samt två öfveringenjörer och en sekreterare som ledamöter. Öfverdirektören åligger, utom göromålen i styrelsen, att biträda vid föredragning i statsrådsberedningen af ärenden, hvilkas behandling faller under styrelsen. Öfveringenjörerna, hvilka måste ha aflagt filos. kandidat- eller licentiatexamen med vitsord om godkända insikter i fysik eller kemi eller ock ha genomgått fullständig kurs vid högre teknisk läroanstalt, handlägga tekniska ärenden och ha som öfverkontrollörer tillsyn öfver kontrollen vid sockertillverkningen i hela riket samt öfver kontrollen vid brännvins- och maltdryckstillverkningen i Stockholms stad

och närliggande områden. Sekreteraren, som måste ha aflagt juridisk universitetsexamen, sköter verkets ekonomi samt registrators- och kansligöromålen. Styrelsen afger årligen redogörelse för de under dess öfverinseende ställda skattepliktiga tillverkningarna samt för brännvinsförsäljningen. Kontrollen öfver brännvinstillverkningen lades 1855 under en särskild till Civildepartementet hörande byrå, som 1874 under namn af Byrån för kontrollen å tillverkningsafgifter öfverflyttades till Finansdepartementet. Denna byrå, till hvilken 1885 lades äfven justeringen af mått och vikt, kallades sedan Finansdepartementets kontroll- och justeringsbyrå, men förvandlades 1908 till ett självständigt ämbetsverk, Kontroll- och justeringsstyrelsen, som, sedan justeringsgöromålen 1910 blifvit därifrån afskilda, numera kallas Kontrollstyrelsen. Å. G. E.

Kontrollstämpelmedel, *förv.* Se Kontrollstämpling.

Kontrollstämpling. Allt arbete af guld, silfver och tenn, med undantag af gulddragararbete, bladguld och bladsilfver, skall kontrolleras och förses med kronans stämpel (tre kronor), såvida pjäsen är så stor, att stämpeln kan anbringas på densamma och arbetets halt vid undersökning visar sig uppgå till den halt, som de påslagna haltstämplarna ange, eller till den lägsta halt, hvaraf dylikt arbete i Sverige får förfärdigas. För guld- eller silfverhalten i de små arbeten (ringar och infattningar m. m.), på hvilka stämpel ej kan anbringas, ansvarar tillverkaren lika fullt. Innan kontrollstämpling får ske, skall arbetet förses med stadens och mästarens märke, i vissa fall haltstämpel samt årsbokstafsstämpel, för hvilken begagnas det latinska alfabetet i fråga om guld- och silfverpjäser samt det svenska för arbeten af tenn. Detta bruk är ganska gammalt. Då det emellertid i midten af 1700-talet hade kommit därhän, att nästan hvarje stad hade sin särskilda årsbokstaf, bestämdes genom Kommerskollegiets kung. 29 maj 1758, att fr. o. m. 1 jan. 1759 en och samma årsbokstaf skulle brukas öfver hela riket. När alfabetet (J ej medräknadt) är genomgånget t. o. m. Z (24:e bokst.), börjas på nytt, då en siffra, som betecknar serien, vidfogas. På ett guld- eller silfverarbete, som förskrifver sig från tiden efter 1758, betyder således A 1759, Z 1782, A2 1783, A6 1879 o. s. v. Årsbokstafven för innevarande år (1910) är H7. För kontrollstämplingen erlägges till kronan en afgift, kallad kontrollstämplingsafgift, som utgör 1 öre för 2 decigram guld, 1 öre för 3 gr. silfver samt 7 öre för 1 kg. tenn. Uppbörden och redovisningen ålåg förut Kontrollverket, numera Mynt- och justeringsverket, som i landsortsstäderna anlitar magistraterna. Denna ord. statsinkomst upptages i riksstaten under benämning kontrollstämpelmedel. Den uppgick 1909 till 89,976 kr. 73 öre. Om kontrollstämplingens uppkomst och de äldre formerna för densamma se Guldsmedskonsten, sp. 610—611. Kbg. (K. A. W.)

Kontrollstämplingsafgift. Se Kontrollstämpling.

Kontrollur. Se Ur.

Kontrollverket, en genom K. M:ts stadga 7 dec. 1752 ang. en kontrollstämpels sättande på allt guld, silfver och tenn, som här i riket tillverkades, inrättad statsinstitution, som fick till uppgift att probera och kontrollstämpla guld-, silfver- och tennarbeten. Verket fick till chef en öfverdirektör, men var sul ordineradt Kommerskollegium och hörde till dess sta Från 1 juli 1831 stod verket under Bergskolleg öfverinseende, förenades med myntverket und samme öfverdirektör 1 sept. 1833, hvarefter de båd förenade verken 1 sept. 1838 ställdes under Stat kontorets öfverinseende. 1877 organiserades verk som självständigt styrelseverk under Finansdepart mentet med en kontrolldirektör som ch samt 1 kontrollör och 1 assistent som tjänstemä Chefen egde, jämte myntdirektören, inseende öfv myntverkningen. 1910 förenades kontrollverk åter med myntverket till ett, under chefskap myntdirektören ställdt, ämbetsverk, Mynt- oc justeringsverket, till hvilket äfven öfve inseendet öfver justeringsväsendet i riket blifvit fö lagdt. K. A. W

Kontrollör (fr. *contrôleur*; se Kontroll), i al mänhet en tjänsteman, hvars åliggande är att utöfv någon viss kontroll. 1. En för ett eller flera skatt pliktiga *bryggerier* och *brännerier* af K. M:ts befal ningshafvande tillsatt person, som utöfvar tillsy öfver det därstädes tillverkade ölet och brännvine äfvensom, under sin tjänstgöringstid, öfver det nederlag upplagda brännvinet. Distriktsvis öfvervak brännerierna och de skattepliktiga bryggerierna en af Kontrollstyrelsen förordnad öfverkon trollör. Se Brännvinslagstiftning sp. 438. — 2. Vid *sockerfabrikerna* för kontro af tillverkningen anställd person. Dessa kon trollörer stå under tillsyn af en förste kon trollör (se k. förordn. ang. beskattning af socke 11 okt. 1907). — 3. En vid det forna *kontrollverk* (se d. o.) anställd tjänsteman, som egde den nä maste befattningen med och tillsyn öfver proberinge och kontrollstämplingens behöriga verkställande sam uppbar vissa kontrollstämplingsmedel m. m. — Titel på tjänsteman i åtskilliga ämbetsverk (tul verket, postverket, Järnvägs- och Telegrafstyre serna). Th. R. (K. A. W

Kontrove'rs (lat. *controve'rsia*), stridighet; vete skaplig tvist, religiös eller juridisk tvistefråga. Kontroverspredikningar plägade förr in den romersk-katolska kyrkan hållas på bestämda d gar i syfte att bekämpa andra bekännelsers troslär

Kontroverspredikningar. Se Kontrovers.

Konträr (af lat. *contrārius*, motsatt), motsatt, st dig; motig, hinderlig. — Konträr sexua drift. Se Homosexualitet.

Konträrsåg. Se Sågning.

Konträrt motsatsförhållande (se Konträ *log.*, säges ega rum mellan två begrepp eller o dömen, af hvilka det ena väl innebär negation af andra, men tillika äfven position af någonting ann Själfva sägas de vara hvarandras konträra motsats Konträrt motsatta *begrepp* äro t. ex. triangel fyrsiding. Af sådana begrepp kunna ej båda s bestämning tilläggas ett tredje; men väl kunna båda frånkännas detta, hvilket då är bestämdt ännu något annat, dem båda motsatt begrepp (”t tium datur”). Ingen figur kan vara både tre- fyrsidig, men den kan vara hvarken det ena el det andra: den kan t. ex. vara femsidig. — I *omdömen* sägas vara konträrt motsatta, då båda universella samt ha samma subjekt och predik men motsatt kvalitet, t. ex. ”alla trianglar äro

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

diga" — "ingen triangel är liksidig". Sådana ndömen kunna ej båda vara sanna, hvadan man ärifrån, att det ena är sant, kan sluta till, att det ndra är falskt. Men båda kunna vara falska, hvaan därifrån, att det ena är falskt, ej kan dragas nåon slutsats beträffande det andras sanning eller alskhet. Tertium datur, näml. "några trianglar ro liksidiga". L. H. A.*

Ko'ntski. 1. Antoni de K., polsk pianist, f. 817 i Krakau, d. 1899 i guv. Novgorod, utbildad os Field i Moskva och vid Wiens konservatorium, körda stort bifall för sitt fina spel under en ängd konstresor, som förde honom till Paris, Spaien, Tyskland, Petersburg (1853—67), London, ew York, Australien och Japan. Af hans salongsompositioner är *Le reveil du lion* allmänt bekant. an skref en opera och en operett. — 2. Apolliary de K., den föregåendes broder, violinist, f. 825 i Warschau, d. där 1879, utvecklade sig förnande tidigt till en firad virtuos och åtnjöt senare aganinis undervisning i Paris. 1853—61 var han ejserlig kammarvirtuos i Petersburg. Därefter inttade han Warschaus konservatorium, hvars direkr han blef. A. L.*

Kontubernäl (lat. *contubernālis*, af *con*, tillsamans, och *tabe'rna*, koja, tält), tältkamrat, rumskamat. Jfr Contubernium (äfven i Suppl.).

Kontumäciedom, *jur.* Se Contumacia och redskodom.

Kontür (fr. *contour*), omkrets, ytterlinje, abstrakt änslinje, som bestämmer ett föremåls form, särskildt teckning och målning; grunddrag.

Konturfjädrar. Se Fjäder, sp. 484.

Konturi'nnor. Se Calatravaorden.

Kontusiōn (lat. *contūsio*, sammanstötning) betyder dels själfva den tilldragelsen, att någon del af kroppen kommer i våldsam beröring med någon främmande och ej hvass kropp, dels ock följderna af detta fall. Härvid kan kroppen vara i relativ hvila och et yttre våldet tillföras den (stötar och slag af varjehanda art); eller ock kan kroppen stöta emot et främmande föremålet (såsom vid ett fall m. m.). lltid förutsättes, att huden till följd af sin elastitet viker undan och förblir hel, men att verkningarna drabba underliggande, mindre eftergifliga elar. I vanligaste och lindrigaste fall är det de nder huden liggande kärlen, som drabbas af våt. hvaraf en blödning uppkommer, ofta åtföljd af ullnad. "Blånader" äro ingenting annat än manistationer af sådana blödningar under huden eller ojlagen i hudens innersta lager. De kunna framnda långt nedanför det träffade stället, då blodet kt sig under huden, innan det tränger in i denamma. Men vida svårare följder kunna inträffa ter en kontusion: bristningar af större kärl, sönderdning af muskler och senor, brott af ben, äfven fvudskålens, slutligen sönderslitningar af inre orgn (tarmar, njälte, lefver), hjärnskakningar och ristningar af hjärnsubstansen m. m. — Vid enklare ontusioner är det en utbredd praxis att använda ld i alla möjliga former, och utan tvifvel är också tta ett godt medel. I många fall är dock förnuftigt ndad massage att föredraga. Vid svårare fall h inre bristningar är faran utomordentligt stor, så vcket hellre, som skadans vidd sällan låter beämma sig, förrän det är för sent att råda bot, vcket ej heller alltid är möjligt. Svårare kontusion af de organ, som äro inneslutna i bukhålan, har på sista tiden, icke utan framgång, behandlats operativt. Rsr. (J. A.)

Konung (Kung) är svenska formen för det ord, som i nu lefvande germanska språk (jfr da. och no. *konge*, ty. *könig*, eng. *king*, o. s. v.) är den vanliga titeln för regenten i en större, självständig monarki samt, då det gäller forntida eller ociviliserade folks styrelse, öfver hufvud nyttjas att återge begreppen monark, stamhöfding. Ordformen i svenskan kan närmast uppfattas som bildad genom afledning från ett i det fornnordiska språket förekommande *konr*, och dess grundbetydelse torde vara "afkomling af en förnäm man". Motsvarande ord i latinet och de romanska språken (lat. *rex*, it. *re*, fr. *roi* o. s. v.) innebära däremot begreppet "styresman".

I de forntida österländska monarkierna voro konungarna enväldiga; i Greklands och Italiens forntida stadsstater fanns visserligen urspr. ett, förnämligast genom den aristokratiska släktförfattningen, inskränkt konungadöme, men detta fick tidigt vika för en republikansk statsordning, och sedan ansågs under hela forntiden konung beteckna en enväldshärskare; därför återupplifvades ej heller konungatiteln, när Augustus gaf romerska riket en i republikanska former dold monarkisk författning. Det var först genom den germanska folkvandringen vid medeltidens början, som konungadömet blef en allmän västerländsk institution, men det germanska konungadömet var ej oinskränkt, utan konungen delade makten med folket, och ur denna "dualism" har, med det feodala konungadömet och nya tidens enväldiga konungadöme som genomgångsformer, framgått det moderna konstitutionella konungadömet, som nu är Europas vanligaste statsform (se härom Germancrna, sp. 1042—43). — Om konungadömets grund ha olika teorier uppställts, hvilka icke saknat praktisk politisk betydelse. Enligt den *teokratiska*, som rådde i forntidens österländska monarkier — och ännu i dag är ganska utbredd i Österlandet — var konungen af gudomen insatt till dess representant eller betraktades rent af som en inkarnation (se d. o.) af gudomen. Från gamla testamentet inkom den med kristendomen också i Västerlandet, röjde sig under medeltiden i påfvarnas anspråk på öfverhöghet öfver de världsliga staterna (hvarom mera nedan), omfattades af de lutherske reformatorerna i en mera direkt form ("all öfverhet är af Gud") och användes under nya tiden som stöd för en oinskränkt konungamakt ("härskarsuveränitet", t. ex. af Stuartarna, Ludvig XIV och i Sverige af Karl XI). Den teokratiska uppfattningen har gett upphof till kröningen (se d. o.) och formeln: "Konung med Guds nåde" (se Dei gratia och Guds nåde), och därmed sammanhänga också de särskilda hederstitlar, som af påfvarna tilldelats vissa konungar (se Allra kristligaste konung, Allra trognaste konung, Apostolisk konung, Defensor och Katolsk konung). En yttring af medeltidens teokratiska uppfattning var, att de kristna folken i analogi med den yttre kyrkliga enheten ansågos böra bilda äfven en politisk enhet, hvartill det romerska riket troddes ha af Gud bestämts. Sedan romerska kejsarvärdigheten (800) återupplifvats i Västerlandet (se Karl, romerska kejsare 1, sp. 1027—28), gjorde därför de romerske (tyske) kejsarna anspråk på en

universalmonarkisk ställning, så att alla kristna konungar borde betraktas som deras vasaller och kejsarens samtycke fordras för uppkomsten af nya konungavärdigheter. Så upphöjdes Böhmens hertig Wratislaw II 1086 till konung af kejsar Henrik IV, och ännu så sent som 1700 skapades ett konungarike — Preussen — med kejsarens bifall (se Fredrik I, konung af Preussen). Men medeltidens asketism, enligt hvilken allt världsligt och sålunda äfven statsväsendet endast genom att underordnas kyrkan upphörde att vara af ondo, medförde en ännu längre gående universalmonarkisk teokratisk uppfattning, nämligen att påfven hade öfverhöghet öfver såväl kejsaren som alla konungar, och i åtskilliga konungariken, t. ex. England (se Johan utan land), Polen, Portugal, Ungern, lyckades också påfven tidtals vinna erkännande åt detta anspråk. Till följd af nationalstaternas kraftiga utveckling mot medeltidens slut och den genom renässansen och reformationen åstadkomna omstörtningen af medeltidens kyrkliga uppfattning lösgjorde sig emellertid Europas konungar från allt, äfven nominellt, beroende af såväl kejsare som påfve, och under nya tiden kom därför konung att beteckna härskaren i en suverän stat. Napoleon I tillvällade sig emellertid med kejsarvärdigheten rätt att till- och afsätta af honom beroende konungar, men hans lydkonungadömen bortsopades vid hans fall eller blefvo suveräna. Numera kunna dock åter icke-suveräna konungar förekomma, nämligen i den moderna förbundsstaten (i tyska riket: konungarna af Preussen, Sachsen, Bajern och Württemberg). — Uppfattningen af det ursprungliga germanska konungadömet var såtillvida en privaträttslig, att alla konungasöner, äfven oäkta, ansågos ha arfsanspråk på konungadömet (ehuru de för att komma i besittning däraf behöfde folkets erkännande), hvaraf en följd blef samkonungadömet hos åtskilliga germanfolk, t. ex. svenskar, franker och norrmän; denna uppfattning utvecklades ytterligare genom feodalismen, som lät hvarje maktinnehafvare, äfven konungen, framstå som en privaträttslig innehafvare af sitt område, och då enhetliga nationalstater på åtskilliga håll, t. ex. i Frankrike, uppstodo därigenom, att konungarna med sina omedelbara, ärftliga besittningar förenade indragna vasall-län, medförde detta en benägenhet att betrakta riket som en privat kunglig besittning — ett *patrimonium*. Den nya tidens oinskränkta (suveräna) konungadöme antog ofta en dylik *patrimoniell* karaktär, och därmed sammanhänger, att ännu i vår tid konungatitlar upptaga ej blott konungarikets namn, utan ock namn på de länder, genom hvilkas sammanbringande ett rike uppstått, ja äfven namn på länder, öfver hvilka konungarna ej alls ha någon regeringsmyndighet, men på hvilka de ändock anse sig ha besittningsanspråk. Så kallar sig Österrike-Ungerns monark, för att blott nämna hans kungliga titlar: apostolisk konung af Ungern, konung af Böhmen, Dalmatien och Kroatien, Slavonien, Galizien, Lodomerien, Illyrien och Jerusalem. De svenske regenterna af pfalziska, hessiska och holstein-gottorpska husen intogo på samma grund i den svenska konungatiteln namnen på besittningar, som tillhörde deras familjer eller på hvilka dessa ansågo sig ha anspråk. Att under storhetstiden de eröfrade ländernas namn intogos i den svenska konungatiteln, var däremot betingadt af rikstanken, ej af en patrimoniell uppfattning, och ej heller är uttrycket "Sveriges, Götes och Vendes konung" i den nuvarande svenska konungatiteln af patrimoniellt ursprung, ty upphofvet därtill betydde ej "konung af Svealand, Götaland och Vendeden", utan "svearnas, götarnas och vendernas konung" (se Götes konung och Vendes konung). Oviljan mot det patrimoniella konungadömet förorsakade, att under den stora revolutionen den franska konungatiteln ändrades från "konung af Frankrike och Navarra" till "fransmännens konung", och så kallade sig äfven Ludvig Filip (1830). Äfven i de belgiska, grekiska och bulgariska konungatitlarna ingå folkens i stället för ländernas namn — ("belgernas", "hellenernas" och "bulgarisk"). — Under medeltiden hade emellertid också uppstått en statsvetenskaplig spekulation, som sökte konungadömets grund i en öfverlåtelse af folket — ett härskarfördrag —, därmed gjorde folket till den ursprungliga innehafvaren af suveräniteten och inskränkte konungens myndighet genom härskarfördragets bestämmelser. Denna teori, som vid nya tidens början utbildades af monarkomakerna (se d. o.) fick praktisk tillämpning i striderna mellan konungarna och de från medeltiden härstammande aristokratiska råds- och ständerförsamlingarna, hvilka där valrike var rådande (i det gamla Tyska riket, i Sverige till 1544, i Danmark till 1660, i Polen från nya tidens början), begagnade sig af valrätten till att ytterligt försvaga konungamakten (se Handfästning, Konungaförsäkran och Valkapitulation). I dessa strider segrade emellertid på de flesta ställen konungadömet, som gentemot ständerna var förkämpe för statsintresset, och de var härigenom, som nya tidens oinskränkta konungamakt uppkom. I Tyska riket och Polen, där ständerväldet segrade, blef följden riksupplösning, och när arfriket 1791 infördes i Polen, var det för sent. Numera äro alla europeiska konungariken arfriken. I Sverige drogos de yttersta konsekvenserna af ständerväldet på folksuveränitetens grund under frihetstiden, men genom 1772 års revolution segrade äfven här konungadömet (dock ej i oinskränkt form). Förnämligast genom Rousseau (se d. o.) återupplifvades på 1700-talet, men i demokratisk form, de monarkomakiska teorien om konungadömet som ett uppdrag af det suveräna folket (folket fattadt såsom summan af de vid hvarje tidpunkt lefvande individerna); därpå grundades 1791 års franska konstitution, och denna uppfattning af konungadömet har fortfarande anhängare. I senare tider har emellertid en teori framträdt, som förkastar såväl den kungliga suveränitetsläran (både i teokratisk och patrimoniell form) som teorien om konungen som en blott mandatarie åt det suveräna folket (i nyssnämnda betydelse). Enligt denna teori tillhör suveräniteten staten själf, men däremot ej vare sig konungen eller folkliga myndigheter, som båda äro blott organ åt staten. I olikhet med ett republikanskt statsöfverhufvud har konungen då sitt uppdrag ej af folket utan omedelbart af staten genom den existerande författningen, oafsedt huru denna uppstått. Det moderna konstitutionella konungadömet hvilar i allmänhet på denna teori — äfven det parlamentariska (i sin renaste form utbildadt i England), i äfven i detta har konungen sin ställning genom själfva författningen, ehuru hans funktion hufvud-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

sakligen blott är att representera staten och själfva styrelsen utöfvas af en parlamentarisk ministär. — Då konungavärdigheten i allmänhet innebär regeringsmyndighet öfver ett suveränt land och ett lands suveränitet fordrar internationellt erkännande, har uppkomsten af konungariken efter Napoleon I:s fall försiggått i sammanhang med internationella förhandlingar. Så upprättades i enlighet med beslut af kongressen i Wien 1815 konungarikena Nederländerna, Hannover, Polen samt (titulärkonungarikena) Lombardiet-Venezia och Illyrien; Belgien och Grekland blefvo konungariken efter beslut af diplomatiska konferenser i London 1830—31, Rumänien, Serbien och Montenegro, sedan Berlinkongressen 1878 erkänt deras suveränitet, och Norge ett fristående konungarike, sedan svenska statsmakterna okt. 1905 gifvit sitt samtycke till den svensk-norska unionens upplösning. De europeiska stater, som f. n. 1910) ega bestånd som själfständiga konungariken, äro (med angifvande af den tid, sedan hvilken de som sådana bära sina nuvarande namn): Sverige och Danmark (sedan äldsta tider), Ungern (1000), Spanien 1516), Preussen (1701), "det förenade konungariket" Storbritannien och Irland (1800), Bajern, Württemberg och Sachsen (1806), Norge (1814, 1905), Nederländerna (1815), Belgien (1831), Grekland (1832) Italien (1861), Rumänien (1881), Serbien (1882), Bulgarien (1908) och Montenegro (1910). — Titeln konung har i allmänhet behållits af dem, som frivilligt eller nödtvungna afgått från sitt konungadöme, ifvensom ofta tillerkänts regerande drottningars gemåler. Så länge i det gamla Tyska riket kejsartiteln förhölls genom kröning af påfven (t. o. m. 1530), kallade sig regenten, innan denna ceremoni egt rum, "romersk konung", och om, såsom ofta skedde, redan under kejsarens lifstid hans efterträdare valdes, bar denne samma titel (jfr titeln "konung af Rom", som Napoleon I gaf sin son). Äfven i Sverige har en tronföljare burit konungatitel, nämligen Erik XIV (se Erik, sv. konungar 10, sp. 785). — Predikatet majestät, som under medeltiden ansågs tillkomma endast kejsaren, har från 1500-talet tillagts äfven konungarna. Dess första användning sammanhänger med den teokratiska uppfattningen af konungadömet (se ofvan), men är enligt modern uppfattning ett uttryck för, att konungen har sitt uppdrag omedelbart af staten. Häraf härflytande personliga företrädesrättigheter, "majestätsrättigheter", tillkomma därför äfven monarker utan konungatitel, t. ex. storhertigar. Den viktigaste följden af att konungen (monarken) är beroende blott af staten själf (ej såsom republikanska statsöfverhufvuden anses vara befullmäktigad af någon myndighet *inom* staten) är personlig okränkbarhet (därför ock särskilda straffbestämmelser för majestätsbrott; se d. o.) och oansvarighet. I den konstitutionella monarkien innebär detta dock icke frånvaron af ansvarighet för regeringshandlingar, utan att ansvarigheten för sådana ligger endast konungens offentliga rådgifvare (se Ministeransvarighet). Med afseende på handlingar, som konungen kan begå som privatperson, medför däremot den monarkiska oansvarigheten rätt från all straffrättslig påföljd, men med afseende på civilrättsliga förhållanden är, såvida författningen ej annorlunda bestämmer t. ex. ang. omyndighetsålder, konung underkastad den gemena lagens bestämmelser, dock vid egendomstvister i allmänhet så, att han blott anses kunna svara och tala genom ombud. Som det kungl. husets öfverhufvud eger konungen, enligt olika länders grundlagar, en af politiska skäl framkallad särskild myndighet öfver dess medlemmar. (Så t. ex. får svensk prins eller prinsessa icke gifta sig eller resa utrikes utan konungens vetskap och samtycke, ej heller svensk prins utan konungens samtycke — jämte riksdagens — bli regerande furste af utländsk stat.) Konungens hof står i Sverige h. o. h. under hans enskilda styrelse. Om konungavärdighetens accessoarer se Riksregalier och Konungens vapen. — Om konungamaktens *statsrättsliga* ställning nu och i äldre tid i särskilda länder se under dessa, afdelningarna *författning* och *historia*, samt särskilda statsrättsliga art., såsom Benådningsrätt, Beskattningsrätt, Ekonomisk lagstiftning, Förmyndarregering, Grundlag, Hyllning, Högsta domstolen, Interimsregering, Kommandomål, Kontrasignation, Kröning, Lagstiftning, Länsväsen, Ministeriella mål, Ordnar, Regeringsformen, Riksdag, Råd, Statsråd och Tronföljd. — Statsanslagen till konungens, hans familjs och hans hofs underhåll pläga kallas civillista (se d. o.), men i Sverige användes icke detta ord, utan motsvaras här af "första hufvudtiteln" (se Hufvudtitel). De ekonomiska fördelar, som nu (1910) tillkomma Sveriges konung, äro följande: a) största delen af första hufvudtitelns anslag till hofhållningen (enligt riksstaten för 1910 800,000 kr. af 1,365,900); b) 300,000 kr. årligen, hvilka, på grund af ett Rikets ständers beslut 1815, utbetalas af Riksgäldskontoret till Karl XIV Johans efterträdare enligt successionsordningen som erkänsla för Karl XIII:s och dåv. kronprinsen Karl Johans åtagande att betala rikets dåv. skuld med de medel, som England 1814 lämnat i ersättning för Guadeloupes (se d. o.) afträdande; c) dispositionsrätt öfver det kungl. residensslottet i Stockholm, öfver lustslotten Drottningholm, Ulriksdal, Haga, Gripsholm, Strömsholm, Rosersberg och Tullgarn, öfver Kungl. Djurgården inom Stockholms stads område samt öfver vissa staten tillhöriga möbler, taflor, bibliotek m. m.; d) befrielse från skatt till stat och kommun för af staten anvisadt anslag samt för inkomst af kapital (men ej från skatt för privat fastighet och från stämpelafgift); e) tullfrihet å varor, hvilka för K. M:ts hofhållnings behof införskrifvas från utrikes orter. S. B.

Konungabalk (fsv. *kunungs balker*) utgjorde i vårt lands gamla lagar en afdelning, som i allmänhet innehöll stadganden om val af konung, om hans rättigheter och plikter, särskildt hans domsmakt och formerna för dess utöfning. Den äldsta landskapslag, hvari en konungabalk förekommer, är Upplandslagen. Redan i de äldre lagarna fanns en kyrkobalk, innehållande stadganden om kyrkan, och troligen är det häraf lagstiftaren hämtat uppslaget att vid lagens indelning sammanföra vissa stadganden, som rörde kungamakten. Upplandslagens konungabalk kan icke betraktas som ett försök att lämna en systematisk framställning af hufvuddragen af kungadömets statsrättsliga ställning, utan har tydligen tillkommit på det sätt, att man i en balk sammanfört stadganden om konungaval, hvarom i Västgötalagen stått stadgadt i rättlösabalken, de kung-

liga edsöreslagarna, hvilka i Östgötalagen utgjort en särskild balk, samt vissa stadganden härstammande från den gamla ”rodarätten”. Med Upplandslagens konungabalk öfverensstämmer Södermannalagens på det närmaste, medan däremot Västmannalagens och Hälsingelagens konungabalkar sakna stadganden om konungaval. I Dalalagen, där konungabalk icke förekommer, motsvaras de öfriga svealagarnas konungabalk delvis af lagens edsöresbalk. Det är först i Magnus Erikssons landslag, som konungabalken får ett sådant innehåll, att den kan betecknas som ett verkligt försök att fastställa konungadömets statsrättsliga ställning i dess hufvuddrag. I sammanhang härmed har edsöreslagstiftningen utbrutits ur konungabalken och i lagens indelning insatts som en särskild edsöresbalk. Den äldre landslagens konungabalk upptogs utan mera betydande förändringar i Kristofers landslag. Den konungabalk, som förekommer i Magnus Erikssons stadslag, är utarbetad med hänsyn till städernas förhållanden, innehåller framför allt hufvudreglerna för stadsstyrelsen och är af föga statsrättslig betydelse. Landslagens konungabalk åter ansågs århundraden igenom innehålla statsskickets grundvalar. Den lade emellertid icke några snäfva band på statsskickets utveckling, och dess stadganden blefvo f. ö. i många afseenden fullständigade eller ändrade genom senare författningar. Det för den svenska laghistorien egendomliga draget, att statsrättens hufvudregler sammanförts med den öfriga offentliga rätten och privaträtten i en och samma lagkodifikation, medförde, att sträfvandena att åstadkomma en ny lagbok berörde alla dessa rättens områden, så länge denna anordning ansågs böra bibehållas. I de båda lagförslag från 1600-talets första år, hvilka äro kända under namnen ”Karl IX:s förslag” och ”Rosengrens förslag”, förekomma äfven förslag till ny konungabalk, och det var icke minst den oenighet om denna balks innehåll, hvarom de båda förslagen vittna, som vållade, att Karl IX:s försök att åstadkomma en ny lagaffattning strandade. När sedermera Karl XI lät återupptaga arbetet på en ny lagbok, leddes han härtill i icke ringa mån af sin önskan att få till stånd en affattning af enväldets statsrätt, och den stora lagkommission, som tillsattes år 1686, utarbetade äfven ett förslag till ny konungabalk, som blef färdigt 1696 och som fastslog enväldets grundsatser. Efter Karl XI:s död sköt lagkommissionen, som likväl omarbetade sina under Karl XI:s regering framlagda förslag till andra balkar, arbetet på konungabalken åt sidan, och 1715 beslöt kommissionen att icke upptaga någon konungabalk i lagen, ”emedan däruti bör konungen ingenting föreskrifvas såsom den där högst rådande är, och hvad undersåtarnes plikt och skyldighet angår, så kunna alla sådana mål indragas antingen uti högmåls- eller edsöresbalken”. Helt säkert har emellertid lagkommissionen i detta yttrande gett endast ett svepskäl, medan den verkliga grunden för dess handlingssätt var motvilja mot att i den nya lagen införa och fastslå det sjunkande enväldets grundsatser. Äfven efter enväldets fall bibehöll kommissionen sin åsikt, att konungabalken borde utgå ur lagen, ehuru nu andra skäl voro bestämmande. 1723 förklarade den, att en dylik balk, som skulle innehålla ”jus publicum”, ej borde ingå i lagboken vid sidan af de öfriga, som blott innehölle ”jus privatum”. Denna ståndpunkt stod i öfverensstämmelse med de utveckling, som egt rum, då det nya statsskick fastställts i särskilda författningsurkunder genom d nya grundlagarna. Visserligen hade alltjämt tradi tionen så stor makt öfver sinnena, att riksdagen så väl 1723 som 1727 uttalade sig för införandet a en konungabalk i lagboken, men lagkommissionen mening blef likväl den segrande. Någon konunga balk förekom ej i 1734 års lag, och skilsmässa mellan statsrätten och den öfriga rätten vid kodi fikationen hade alltså genomförts. I sammanhan med Gustaf III:s sträfvan vid 1772 års statshvälf ning att återvända till statsskicket före envälde står, att han i 1772 års regeringsform § 2 införd stadgandet, att konungen skall ”styra riket efte konungabalken, landslagen och denna regerings form”. Detta åberopande af konungabalken ledd emellertid ej till dess återupplifvande, utan fick be tydelse endast som en hänvisning till det svensk statsskickets gamla traditioner. Se vidare Balk Landskapslagar och Landslag.

Litt.: ”Lagförslag i Carl IX:s tid” (i ”Hand lingar rörande Sveriges hist.”, II, 1864), V. Sjögren ”Förarbetena till 1734 års lag” (I—VIII, 1900—09), A. Posse, ”Bidrag till svenska lagstiftningen historia” (1850), P. A. Östergren, ”Till historie om 1734 års lagreform” (I, 1902), och E. Hilde brand, ”Enväldets tilltänkta grundlagar” (i ”Hist tidskr.”, 1895). K. G. Wa

Konungaböckerna (lat. *Regum*, näml. *libri*, ”kon ungarnas böcker”), den 1:a och den 2:a, två af d s. k. historiska böckerna i gamla testamentet. Urspr ha de utgjort ett helt, men i Alexandrinska öfver sättningen äro de delade och kallas 3:e och 4: Konungaböckerna (medan Samuelsböckerna kallas 1: och 2:a Kon.). De behandla det israelitiska folket historia från den tidpunkt, då Samuelsböckern sluta, nämligen Davids sista lefnadsår (973 l. 1015) till Jerusalems förstöring genom Nebukadnessar (586) Hufvudmoment i framställningen äro Salomos rege ring, rikets delning (933), det öfverhandtagande för därfvet i rikena Juda och Israel, hvilket förgäfve motarbetades af profeter sådana som Elia och Elisa samt de på grund däraf öfver bägge rikena inbry tande straffdomarna. Till sist omnämnes Jojakins be frielse ur fängelset (561). Sannolikt äro böckern författade af någon i exilen lefvande jude. Tradi tionen nämner Jeremia eller Esra som författare, me för ingendera kunna några bevisande skäl anföras Författaren har användt åtskilliga källor, såsom ”Juda konungars krönika” (1 Kon. 14: 29), ”Israe konungars krönika” (14: 19) och ”Salomos krönika (11: 41). E. J. Ö. (J. P

Konungaed, *statsr.* Se Konungaförsäk ran.

Konungaförsäkran, *statsr.* Enligt medeltida ge mansk uppfattning voro konung och folk samverkan statsorgan, hvardera med egna rättigheter och sky digheter. Dessas ömsesidiga respekterande och ia tagande plägade utlofvas genom eder, som konun och folk svuro hvarandra vid regentskifte, o konungens ed ansågs härvid som ett villkor för folk plikt att visa honom lydnad. Detta gaf upphof ti att i valmonarkierna tronkandidaterna aftvung konungaförsäkringar, handfästni gar l. valkapitulationer, som bered stormannaklassen stora fördelar ej blott på konung

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

maktens, utan också på statens bekostnad. Så var t. ex. fallet i Danmark, tilldess enväldets kongelov (1665) en gång för alla bestämde konungens makt. I allmänhet gjorde arfmonarkiens och den starka furstemaktens uppkomst vid nyare tidens början slut på konungaförsäkringar af nu nämnda slag, och efter den konstitutionella monarkiens seger har en ed på författningen af konungen vid tronbestigningen trädt i stället för både dem och de gamla konungaederna. En sådan ed föreskrifves t. ex. i Norges och Danmarks grundlagar. På det förra stället skall den afläggas inför stortinget, om det är samladt, och i annat fall skriftligen i statsrådet för att högtidligen förnyas inför första storting. I Danmark sker det skriftligen i statsrådet, och två likalydande originalskrifter af akten skola utfärdas, af hvilka den ena öfverlämnas till riksdagen. — I Norge, som tidigt blef arfrike, och i Sverige fastslogs konungaedens innehåll under medeltiden i lag (norska hirdskraen kap. 6 och norska landslagen II, 8 samt konungabalken i de svenska landslagarna — Magnus Eriksons kap. 5 och Kristofers kap. 4. Till följd af föreningen med Danmark blef lagfästandet för Norge betydelselöst, men den svenska konungabalkens utförliga, i 7 punkter affattade konungaed har inneburit fröet till hela vår följande konstitutionella utveckling. Så länge Sverige hade inhemska konungar, hindrades också härigenom uppkomsten af aristokratiska konungaförsäkringar, ehuru konungarna valdes, men Albrekt af Mecklenburg måste (1371) afge en konungaförsäkran, som gjorde rådsaristokratien härskande, och under unionen med Danmark gaf bristen på en fast unionsordning rådsaristokratien tillfälle att genomdrifva konungaförsäkringar till unionsförhållandenas ordnande, men på samma gång till utvidgande af sin egen makt på konungens och det allmännas bekostnad. Gustaf I:s uppstigande på tronen återställde emellertid konungabalkens konungaed (från denna ej aflagd vid kröningen), om också ej i alldeles oförändradt skick, som det enda rättesnöret för konungens och folkets inbördes maktställning, och detta betryggades genom arfrikets införande (1544). Behofvet af skydd mot Sigismunds katolicism förmådde emellertid ständerna 1594 att aftvinga honom en konungaförsäkran, och härigenom kommo konungaförsäkringar vid sidan af konungaeden åter i bruk. De innehöllo emellertid, utom bestämmelser till betryggande af den lutherska statskyrkan och ståndsprivilegierna, egentligen blott omskrifningar af punkter i konungaeden, hvilken i sin ordning försågs med tillsägningar till försäkringarna, men i öfrigt i hufvudsak bibehölls oförändrad. I Gustaf II Adolfs konungaförsäkran 1611 infördes dock några utöfver konungaeden gående konstitutionella stadganden, men dessa blefvo under hans regering utan praktisk betydelse och uteslötos till största delen ur Kristinas, Karl X:s och Karl XI:s försäkringar. Efter enväldets införande lät Karl XI utarbeta en därefter lämnad ständig konungaförsäkran, men den blef blott ett förslag. Karl XII afgaf hvarken konungaed eller konungaförsäkran. Till följd af de detaljerade konstitutionella bestämmelserna i regeringsformen af 1719 och 1720 och riksdagsordningen af 1723 kunde dylika konungaförsäkringar synas ha varit obehöfliga under frihetstiden, men sådana förekommo dock därunder vid hvarje regentskifte och återgåfvo i blott hufvuddragen af de nämnda grundlagarnas innehåll, utan inneburo också ytterligare band på konungamakten. I den k. stadfästelsen på 1734 års lag angafs också konungaförsäkran som en af de rättsurkunder, som i stället för den gamla konungabalken skulle skattas som fundamentallag. De 1766 stadgade formerna för sådan lags ändring iakttogos dock ej med afseende på den försäkran, som Gustaf III vid sin kröning 1772 måste afge. Med 1772 års revolution förlorade den emellertid sin giltighet, och för framtiden upphörde konungaförsäkrans egenskap af grundlag. I 1772 års R. F. § 2 stadgades nämligen, att blott landslagens konungabalk skulle jämte denna R. F. vara rättesnöret för rikets styrelse. Visserligen antogs på K. M:ts proposition af ständerna 1779 en ny konungaförsäkran, men den innehöll blott, att konungen skulle styra efter gällande regeringsform. Den var afsedd att vara ständig och aflades också af Gustaf IV Adolf med blott några ändringar, föranledda af Förenings- och säkerhetsakten. Samma princip med afseende på konungaförsäkran blef gällande vid grundandet af 1809 års statsskick. Konung och ständer beslöto en sådan (införd i riksdagsbeslutet 2 maj 1810 § 8), men den innehåller blott ett löfte att styra efter gällande grundlagar, allmän lag och laga stadgar; den skall afläggas oförändrad af hvarje ny konung, är själf ej grundlag och omnämnes ej ens i grundlagarna. Däremot åberopas i en af dessa, S. O., den försäkran, som Karl Johan för sig och sitt hus afgaf som villkor för sitt val till tronföljare. Ej heller denna försäkran innehöll emellertid några bestämmelser utöfver gällande grundlagar. 1810 års ständiga konungaförsäkran aflägges af tillträdande konung inför statsrådet och utgör också formuläret för kröningseden, när kröning eger rum, hvilken akt ej är påbjuden i nu gällande grundlagar. S. B.

Konungahella. Se Kungälf.

Konungakrona. Se Krona.

Konung Alexander, en medeltidsdikt. Se Alexandersagan.

Konunga- och höfdingastyrelsen (Um styrilsi kununga ok höfbinga), en medeltidsskrift, som kan sägas utgöra ett sammandrag af medeltidens politiska och sociala läror med tillämpning på svenska förhållanden. Den är indelad i fyra "balkar", i hvilka följande ämnen utredas: 1) hvarför folket behöfver en konung, och hvem det tillkommer att vara rätt konung; 2) huru konungar och höfdingar skola styra sig själfva; 3) huru de skola styra sina närmaste underlydande, och 4) huru de skola styra land och allmoge. — Som man ansett det omöjligt, att ett arbete med en så förträfflig stil och logisk reda kunnat förskrifva sig från medeltiden och då skriften dessutom ej omnämnes i den öfriga medeltidslitteraturen, hvartill ytterligare kommer, att den enda kända handskriften spårlöst försvunnit, sedan den af Bureus utgafs (1634), förfäktades länge den åsikten, att här förelåge ett litterärt bedrägeri. Denna misstanke synes redan 1669, då Schefferus utgaf sin upplaga, ha varit allmän, att döma af dennes försvar för skriftens äkthet. Man har utpekat Joh. Bureus, bokens förste utgifvare, som dess sannskyldige författare, med eller utan hjälp af riksrådet Joh. Skytte, i hvars boksamling handskriften skall ha anträffats af Bureus. Genom den 1867 af S. Elmgren i Helsingfors' senatsarkiv gjorda upptäckten af ett handskriftsfragment (det s. k. "Vad-

stenafragmentet''), härstammande från förra hälften af 1400-talet, rentvåddes bägge dessa män från misstanken för ett slikt bedrägeri, och skriftens äkthet bestyrktes. Redan af språkformen i fragmentet är man berättigad att sluta till originalets tillkomst i en betydligt äldre tid, än nämnda fragment tillhör. Genom K. F. Söderwalls undersökningar ha grunder framlagts för, att urskriftens affattningstid med all sannolikhet bör förläggas till tiden 1335—50. Ang. Konungastyrelsens författare har man haft många gissningar. Bl. a. har man tänkt på biskop Brynjulf Algotsson i Skara (författare till ''Biskop Brynjulfs stadga''), domprosten i Uppsala Andreas And (hvilken länge idkade studier vid universitetet i Paris), vidare på författaren af parafrasen öfver Moseböckerna samt Karl Ulfsson (Sparre) till Tofta (hvilken i rimkrönikan berömmes som en lärd man) m. fl. H. Schück (i ''Samlaren'', 1908) anser, som det tyckes på goda grunder, författaren vara den lärde Linköpingsdekanen, kansleren och riksrådet Philippus Ragvaldi, artium magister och decretalium doctor, samt affattningstiden 1328—32. Författaren — han må nu ha varit en klerk (som man på goda grunder förmodat) eller en lekman — har till närmaste förebild haft Ægidius Romanus (se Ægidius a Columnis), hvars skrift ''De regimine principum'' (förf. omkr. 1280) han i sin plan följt nästan stycke för stycke och från hvilken han gjort betydliga, ehuru endast sällan ordagranna, lån. För öfrigt citeras åtskilliga af bibelns böcker, såsom Ordspråksboken, Predikarboken, Vishetens bok, Jesu Syraks bok m. fl. Däremot är det troligt, att citaten från Aristoteles' arbeten härflyta från Ægidius' skrift. — Konunga- och höfdingastyrelsen, som i språkligt, särskildt lexikaliskt, hänseende är en grufva af oskattbart värde, utgafs, såsom nämndt, första gången 1634, af J. Bureus (''En nyttigh bok om konnunga styrilse och höfdinga''). Den var dock färdig till utgifning flera år förut, och Gustaf II Adolf, som skattade den mycket högt, var t. o. m. betänkt på att anbefalla den till skolbruk. En 1650 utgifven, ny upplaga var endast ett aftryck af Bureus'. 1669 följde en af J. Schefferus ombesörjd edition (''Konunga ok höfdinga styrilse''), försedd med latinsk öfv., och 1878 utgaf R. Geete en normaliserad upplaga (''Um styrilsi kununga ok höfþinga''). Vadstenafragmentet är särskildt utgifvet af G. E. Klemming (1868) och S. Elmgren (s. å.). För språkliga och litteraturhistoriska uppsatser om Konungastyrelsen se Geete, ''Fornsv. bibliografi'', 1903, s. 133. R. G

Konungarike, land, hvars regent bär konungatitel. Vanligen är ett sådant en suverän stat. Men äfven delstaterna i en förbundsstat, hvilka sakna suveränitet, kunna vara konungariken (inom Tyska riket Preussen, Sachsen, Bajern och Württemberg), och på grund af äldre historiska förhållanden kallas stundom länder, som inom en helstat ha blott en provinsiell ställning, konungariken, t. ex. Böhmen, Norge under föreningen med Danmark. S. B.

Konungariket Sveriges stadshypotekskassa, grundad genom k. förordn. 5 juni 1909, har till ändamål att utlämna lån åt hypoteksföreningar af fastighetsegare i rikets städer och därmed jämförliga samhällen. Som grundfond för kassan har staten genom Riksgäldskontoret till kassan öfverlämnat 30 mill. kronor i statens 3½ procents obligationer. För anskaffande af erforderliga medel eger kassan att me räntebärande obligationer upptaga lån att återbe talas genom årlig amortering eller efter uppsägnin utan fastställd amortering. Beloppet af kassans ute löpande obligationer får icke uppgå till mera än ti gånger det belopp, som kassans grundfond och re servfond tillhopa utgöra. Obligationerna skola re gistreras i Riksgäldskontoret. Kassan utlämnar ti hypoteksföreningarna lån att återbetalas antingen ge nom viss årlig amortering eller utan amortering efte förloppet af viss tid, minst 10 och högst 20 år.

Kassan förvaltas af en styrelse, bestående af led., af hvilka konungen utser 4, hvaribland en ti ordf., samt fullmäktige i Riksgäldskontoret 1, so skall vara vice ordf. Revision verkställes af 3 rev sorer, af hvilka konungen utser 2, fullmäktige Riksgäldskontoret 1. Konungen pröfvar styrelsen förvaltning och beslutar, sedan fullmäktige i Riks gäldskontoret afgett yttrande, ang. ansvarsfrihet Dessutom skall kassans förvaltning underkasta granskning af hypoteksföreningarna, för hvilke ändamål ombud för dessa sammanträda årligen för maj månads utgång. De anmärkningar, som ombu den kunna framställa, skola bifogas de öfver kassan förvaltning afgifna styrelse- och revisionsberättel serna.

Normerna för hypotekskassans verksamhet äro förutom ofvannämnda k. förordn. 5 juni 1909 ang Konungariket Sveriges stadshypotekskassa, dels k förordn. 5 juni 1909 ang. grunderna för stads hypoteksföreningars bildande och verksamhet, del det af K. M:t 18 jan. 1910 fastställda reglemente för kassan.

Hypotekskassan, som trädde i verksamhet i dec 1909, har under jan. 1910 i Paris träffat aftal o ett 3½ procents obligationslån å nominellt 84 mill frcs. F. n. (dec. 1910) äro 21 hypoteksföreninga anslutna till kassan. V. Mol

Konungarnas tillbedjan plägar man inom konst historien kalla en framställning af Heliga tr konungar (se d. o.).

Konungasagorna. Se Snorre Sturlasson

Konungastyrelsen. Se Konunga- och höf dingastyrelsen.

Konungens allmänna hospitalsfond grundlade 1796 af Stockholms stads borgerskap och magistra till glädjebetygelse öfver konung Gustaf IV Adolf ingångna myndighetsår. Meningen var att i mån a fondens tillväxt uppföra ett hospital för sjuka oc ålderstigna soldater af Stockholms garnison sam för sjuka och fattiga personer af stadens öfriga be folkning. Hospitalet kom dock icke till stånd, uta fonden utdelar i stället årliga pensioner (à 24—6 kr.) åt i krig sårade eller genom långvarig tjän till hälsa och kroppskrafter försvagade soldater af s väl värfvade som indelta trupper. Fondens kapit uppgår till något öfver 343,000 kr. C. O. N.

Konungens befallningshafvande. Se Kungli majestäts befallningshafvande.

Konungens drots. Se Drots, sp. 882.

Konungens drätsel, medeltida benämning f den svenska statens finansväsen. Se Drätsel.

Konungens eget värfvade regemente, ett infa teriregemente, som uppsattes efter Karl XII:s d af några tre- och fem-männingsregementen och s dermera fullständigades genom värfning inom la det. Regementet, deladt på 2 bataljoner om 40

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

man hvardera, utgjorde garnison i städerna Malmö och Landskrona. Det upplöstes 1830. C. O. N.

Konungens enskilda fond. Ständerna anslogo 1779 i anledning af kronprins Gustaf Adolfs födelse en summa af 150,000 kr. i nu gällande mynt till faddergåfva att disponeras af konungen. På denna fond utgår ränta från Riksgäldskontoret med 7,500 kr. till änkor och barn efter aflidna militärpersoner. Sedan 1908 står fonden under Hofförvaltningens administration och disponeras af konungen till något militärt ändamål.

Konungens fogate, åren 1791—1881 titel för en tjänsteman på Stockholms slott. Slottsfogden fick enligt instruktion för öfverståthållaren af 25 aug. 1791 denna titel med uppgift att vid förfall för öfverståthållaren och underståthållaren ”förrätta allt hvad till executionsverket hörer” samt vidare att öfva uppsikt öfver Riddarholmskyrkan, andra kronans hus, Kungsträdgården, vedgården, fångar och fängelserum. Han hade ock säte i slottskansliet (sedermera i Öfverståthållarämbetets kansli). Jfr Fogde och Slottsfogde.

Konungens generaladjutant för armén, *krigsv.* Se Generaladjutant, sp. 902.

Konungens generalstab, *krigsv.* Se Generalstab, sp. 912.

Konungens högsta domstol. Se Högsta domstolen.

Konungens jaktklubb (H. M:t konungens jaktklubb) stiftades af Karl XV på Ulriksdal i sept. 1863 och hette H. M:t konung Karl XV:s jaktklubb, tills under senare delen af 1870-talet namnet ändrades till det nuvarande. Klubbens syftemål är att genom goda föredömen främja jakten, att vaka öfver jaktlagarnas efterlefnad, genom tjänliga medel (såsom arrendering af jaktmarker, inplantering af vildt, utrotande af rof- och skadedjur) befordra tillväxten af nyttigt villebråd samt sålunda äfven bereda tillfälle för klubbens ledamöter att å dessa marker anställa jakter utan fara för vildtets bestånd. Konungen är självskrifven ordf. i klubbens styrelse, hvilken bl. a. verkställer inval af ledamöter. Endast svenska män kunna inväljas till ord. ledamöter. Dessutom finnas ”ständiga” ledamöter, som vid inträdet erlägga 500 kronor en gång för alla, och ”arbetande” ledamöter, som äro befriade från årsafgift mot det att de utöfva tillsyn öfver klubbens i närheten af deras hemvist belägna jaktmarker eller på annat sätt befordra klubbens bästa. På de af klubben arrenderade jaktmarkerna få betalande ledamöter idka jakt å and. beckasin, hare och räf under resp. tillåtna tider, hvaremot tjäder, orre, ripa och rapphöns äro förbehållna de annonserade gemensamma jakterna. 1910 hade klubben 13 första hedersledamöter (idel furstliga personer), 2 hedersledamöter, 129 ord. och ständiga samt 20 arbetande ledamöter. Vid de årligen anordnade gemensamma jakterna är konungen jaktherre, när han deltager. Klubbens allmänna sammankomster hållas i Stockholm. I förening med Svenska jägarförbundet anordnade klubben en jaktutställning vid den stora Stockholmsexpositionen 1897 och en svensk afdelning vid den internationella jaktutställningen i Wien 1910; ensam anordnade jaktklubben en utställning i Berlin 1907. De af klubben arrenderade jaktmarkerna äro f. n. (1910) Medstugan i Jämtland, Hamneda socken i Kronobergs län och Tannåkers socken i Jönköpings län samt Fåglums, Barne-Åsaka, Lekåsa, Kyrkås och delar af Essunga socknar (alla inom Barne härad) i Skaraborgs län.

Konungens justitiekansler. Se Justitiekanslern.

Konungens militärhospitals- och medaljfonder äro bildade genom sammanskott efter 1813 och 1814 års krig samt af gåfvor (Karl XIV Johan lämnade 60,000 rdr); de båda fonderna stå under samma direktion. Från militärhospitalsfonden lämnas understöd åt officerares, underofficerares och vederlikars änkor och döttrar. Medaljfonden är afsedd att lämna pension åt underbefäl och manskap, som erhållit tapperhetsmedalj i svenskt krig, hvadan någon pensionär å denna fond ej funnits på många år.

Konungens nämnd, Konung Erik XIV:s nämnd l., såsom den själf kallade sig, Konungsnämnden var ett slags högsta domstol, hvars verksamhet började och slutade med Erik XIV:s regering. Den ter sig närmast som en ombildning af den i borgrätten fungerande nämnden, som här blir permanent och tillika får sin myndighet utsträckt till hela den allmänna rättskipningen. Dess ännu bevarade registratur (dombok) omfattar väl endast åren 1562—67, men strödda anteckningar om dess verksamhet finnas både före och efter denna tid. Man känner ej dess upphofsman; man vet blott att den, sedan Erik bestigit tronen, snart var redo att begynna sin verksamhet och att Göran Persson blef som konungens prokurator eller åklagare den drifvande kraften i densamma. De enda bestämmelser vi ega om nämndens befogenhet finnas i en instruktion af 1 nov. 1563 för den, under konungens vistelse vid armén, i hufvudstaden tillförordnade regeringen. Det heter här, att nämnden, hvilken skulle draga omkring i hvarje landsända, till städer och marknader, skulle där rannsaka och som högsta instans afdöma mål, som icke af lagmännen kunnat afgöras. Men dessutom egde nämnden ock att instämma, på grund af inkomna käromål, hvar och en anklagad, ”på det att hvar och en måtte desto bättre vederfaras hvad lag och rätt medgifva”. Dess utslag skulle ega samma kraft, som om de vore fällda af konungen själf. Vad till denne förutsättes i allmänhet icke, men naturligtvis måste man antaga, att denne hade rätt att ingripa, när det honom behagade. Att utan föregående rättegång vid underdomstol instämma, förhöra och döma för brott anklagade personer blef snart nämndens hufvudsakliga uppgift; och då konungens trognaste anhängare, Göran Persson, var den egentlige åklagaren och domarna i nämnden voro hans handtlangare, behöfde i de flesta fall processen icke dragas ut på tiden. Domarnas antal var växlande, ofta nio, aldrig mindre än sex, och i vissa ärenden förstärktes nämnden. Då rannsakning förehades med hertig Johans anhängare, kallades 24 personer till doms, och en annan gång syntes 43 domare vid bordet. Nämnden höll sina sammanträden i Stockholm, Uppsala, Västerås, Strängnäs, Arboga, Örebro, Skara, Vadstena, Svartsjö, Kungsbro och Hofva, sannolikt äfven på andra ställen. De mål, som förekomma i till våra dagar bevarade handlingar, utgöras af rannsakningar rörande gods, som adeln sökte återbörda, rörande hertig Johans anhängare, krigsbefälhafvarna och fogdarna samt slutligen de för förrädiska stämplingar misstänkte adelsmännen. Dessutom handlades åtskilliga mål af rent pri-

vat natur. En gång tjänstgjorde nämnden äfven som konungens rådgifvare, då nämligen Erik till dess besvarande framställde frågan, huruvida de gods, som danskar egde i Sverige vid Nordiska sjuårskrigets begynnelse, kunde af konungen anammas, hvilket nämnden tillstyrkte. Hvad svenska adelns gods angår, hvilka af Gustaf I i massa gjorts till hans och kronans egendom, blefvo vid pass 400 underkastade nämndens väl behöfliga räfst och gemenligen återställda till sina rätta egare. Mot hertig Johans anhängare förfor nämnden med yttersta stränghet. På en enda dag dömdes 30 af dem till döden. Öfver krigsbefälhafvarnas åtgärder dömde man lika flinkt som i de klaraste brottmål, och fogdarnas oärlighet var ett ämne, som ofta kom på tal. Visst är, att nämnden, äfven om den ej blandat sig i politiken, haft fullt upp att göra som rättvisans skipare. Då mot slutet af Eriks regering de bekanta rannsakningarna (på Svartsjö) höllos med medlemmar af högadeln, som man önskade kunna öfverbevisa om förrädiska stämplingar, hade konung Eriks domstol längesedan råkat i stadgadt vanrykte, och dess domar egde icke längre ens skenet af rättvisa. På Svartsjö fällde nämnden domen öfver sig själf. Då Johan III ville (1569) inför sitt folk rättfärdiga broderns afsättning, angaf han som en af orsakerna därtill, att Erik "gjort sig en nämnd, på det att ingen skulle undkomma hans giller och snaror". Samtidens uppfattning jäfvas ej af historiens vittnesbörd. — Konung Erik XIV:s nämnds dombok utgafs 1884 genom K. Silfverstolpe af k. Samf. f. utg. af handskr. rör. Skand:s hist. uti "Historiska handlingar", d. 13. C. S—e. (Fr. W.)

Konungens stab, *krigsv.*, utgöres af de officerare, som på kommandoväg äro anställda som adjutanter hos konungen, numera vanligen tolf, af hvilka en i sänder är i tjänstgöring. Vid uppryckning i öfverstegraden placeras de som öfveradjutanter och träda ur tjänstgöring. Som chef för staben tjänstgör en generalsperson. C. O. N.

Konungens vapen (jfr Riksvapnet), *her.*, består af en genom ett utböjdt guldkors fyrdelad

sköld med hjärtsköld, 1:a och 4:e fälten blå med tre kronor af guld, ställda två och en, 2:a och 3:e fälten blå med tre ginbalkvis gående strömmar belagda med ett krönt gyllene lejon med röd utsträckt tunga. Hjärtskölden (den regerande konungens stamvapen) klufven, 1:a fältet bandvis tredeladt i blått, silfver och rödt, däröfver en vase af guld, 2:a fältet blått med en i silfvervatten stående bro i ett helt och två halfva spann och med två krenelerade torn, äfven af silfver, öfver bron en gyllene örn samt öfver denna karlavagnens stjärnbild, äfven af guld. Sköldhållare: två tillbakaseende guldlejon med klufna svansar, krönta med kungliga kronor samt med röda utsträckta tungor. Skölden täckes af en kunglig krona, och under densamma hänga de kungl. svenska riddarordnarnas insignier. Det hela omges af en hermelinfodrad purpurmantel under kunglig krona. Omkring vapnet står den regerande konungens valspråk. Se H. Hildebrands afhandling om "Det svenska riksvapnet" i "Antiqvarisk tidskrift för Sverige", del VII (1883). B. S. A. L—t.

Konungens värfvade husarregemente. Se Kronprinsens husarregemente.

Konung Erik XIV:s nämnd. Se Konungens nämnd.

Konung Karls land. Se Kung Karls land.

Konung Oskar I:s minne, en i Stockholm af änkedrottning Josefina af Sverige och Norge stiftad välgörenhetsanstalt med ändamål att "åt mindre bemedlade fruntimmer af ståndsklassen, utan afseende på trosbekännelse, ersätta saknaden af ett godt och fridfullt hem". 1 dec. 1873 lade änkedrottningen

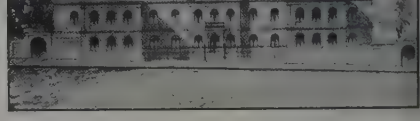

grundstenen till den byggnad (se fig.), som hon med storartad frikostighet lät uppföra för stiftelsen och uti hvilken hon personligen välkomnade de första pensionärerna, 1 april 1876, endast några månader före sin död. Sedermera fullbordades och betryggades hennes verk i öfverensstämmelse med de särskilda föreskrifter, som hon på sin dödsbädd utfärdade (5 juni s. å.). Stiftelsens stadgar erhöllo K. M:ts stadfästelse 16 febr. 1877. Anstalten emottager 45 pensionärer och lämnar åt hvar och en af dem kost, bostad, möbler, sängkläder, sänglinne, värme, belysning samt, vid sjukdomsfall, läkarvård, medikament och skötsel. Inträdessökanden skall vara ogift eller änka och ha fyllt femtio år; hon bör därjämte styrka en oförvitlig vandel och att hon icke är behäftad med sådan sjukdom, som erfordrar särskild skötsel och vård eller verkar störande på samlefnaden inom anstalten. Pensionsafgiften är 450 kr. för år, men sökanden kan äfven vinna inträde mot nedsatt afgift eller å friplats. Under 1909 uppgingo stiftelsens inkomster till 36,770 kr. och utgifterna till 35,187 kr. Dess samtliga tillgångar, inberäknadt ett af stiftarinnan doneradt grundkapital, stort 350,000 kr., voro bokförda till ett värde af 676,000 kr. Vården af stiftelsens alla

angelägenheter är anförtrodd åt en styrelse, bestående af ordf., utnämnd af konungen, och fyra led., hvilka, vid inträffad ledighet bland dem, komplettera sig själfva. — Välgörenhetsanstalten är fritt och vackert belägen inom egendomarna 23 Björngårdsgatan och 39 B Högbergsgatan, med en tomtareal af öfver 6,800 kvm., till större delen trädgård och parkanläggning. Om en byst af drottning Josefina se d. o., sp. 180. J. M—r.

Konung Oskar II:s jubileumsfond. Under denna fond ha sammanförts, till gemensam förvaltning, dels de medel, 2,218,170 kr., som bland svenska folket insamlades till hugfästande af konung Oskar II:s 25-års regeringsjubileum 18 sept. 1897 och hvilka medel af honom bestämdes skola användas till tuberkulosens bekämpande, dels de anslag af penningar, jordområden och byggnadsvirke, som K. M:t och riksdagen till förverkligande i utsträckt omfattning af det med fonden afsedda ändamålet beviljat, dels ock bidrag af en eller annan art, som ytterligare kunna inflyta. Fondens ändamål är, enligt konung Oskar II:s beslut 2 okt. 1897, tuberkulosens bekämpande genom inrättande af s. k. folksanatorier. För att dessa skola komma landets i ekonomiskt afseende mindre lyckligt ottade befolkning till godo, skola af platserna vid varje sanatorium minst 30 proc. upplåtas för en afgift ej väsentligen öfverstigande lägsta dagafgiften i allmän sal vid rikets allmänna sjukhus samt minst 40 proc. för en afgift ej öfverstigande $2^1/_2$ gånger den förstnämnda. Jämlikt de för förvaltningen af Konung Oskar II:s jubileumsfond 23 maj 1899 fastställda stadgarna är fonden med tillhörande sanatorier ställd under förvaltning af ett antal hufvudmän, minst 60, högst 80, och en öfverstyrelse, med säte i Stockholm. Öfverstyrelsen består sedan 1904, från hvilken tid erhåll statsbidrag utgått för upprätthållande af verksamheten vid fondens sanatorier, af 6 ledamöter, af hvilka ordf. utses af konungen, 4 led. af hufvudmännen och 1 led. af K. M:t. Till jubileumsfonden har öfverlämnats ett antal donationer, hvilka förvaltas som särskilda fonder och hvaraf årliga afkastningarna användas till hjälp och understöd åt mindre bemedlade patienter vid sanatorierna, nämligen 1902 ''Oeskel och Ida Salomans minnesfond'' 30,000 kr., 1904 och 1905 ''Fru Lilly Bünsows understödsfond'' 15,000 kr., 1906 ''John Hilmer Flodqvists donation'' 5,000 kr., ''Vilhelm Schelins donation'' 10,000 kr. och ''Emil Ekeroths donation'' 10,080 kr., 1907 ''Konung Oskar II:s och drottning Sofias guldbröllopsfond'' 37,509 kr., 1908 de medel, som vid konung Oskars II:s frånfälle ställdes till änkedrottning Sofias förfogande för att främja något af den aflidne monarkens med särskildt intresse omfattadt ändamål och hvilka medel förvaltas under namn af Konung Oskar II:s frisängsfond'' 40,177 kr., vidare s. å. ''Henströms donation'' 20,000 kr. och ''Fru Maria Grönvalls, född Larsson, donation'' 5,000 kr. samt 1909 ''Vice häradshöfding P. ... E. Eurenius' donation'' 20,000 kr. Fondens tillgångar och inkomster balanserade 1909 med 2,331 kr. 27 öre. Se vidare Jubileumsfondssanatorier. B. R—ck.

Konung Oskar II:s land. Se Graham land, sp. 96.

Konung Oskar II:s vandringsbibliotek. Se Vandringsbibliotek.

Konung Oskars land. Se FransJosefs land.

Konung Salomos sigill. Se Pentagram.

Konungsbalk. Se Konungabalk.

Konungsboken. Se Grågås.

Konungs djur, *jaktv.* Se Högdjur.

Konungsefne. Se Kongsemne.

Konungsfreden, namn på den s. k. Antalkidiska freden 386 f. Kr. Se Antalkidas.

Konungsfrid är i den äldre svenska rätten den af konungen särskildt hägnade frid, hvars brytande medför hemfallande under konungens straff. Under landskapslagarnas tidehvarf förekommer denna konungsfrid vid sidan af den af folket uppburna folkliga friden och de genom kyrkan införda kyrkliga friderna (se Frid). Frågan om konungsfridens ålder och uppkomst sammanhänger tydligen med de svårutredda frågorna om konungens ställning till rättskipning och lagstiftning i äldsta tider. Till följd af den ganska allmänna åsikten, att konungadömet hos svenskarna först jämförelsevis sent förvärfvat verklig rätt att deltaga i rättskipnings- och lagstiftningsarbetet, brukar man förlägga uppkomsten af en konungsfrid till tämligen sen tid och anse, att den fått sin första egentliga utbildning genom folkungarnas edsöreslagstiftning. Enligt Gutasagans uppgift stadgades emellertid redan i det fördrag, som omkr. 1000 afslöts mellan sveakonungen och gottlänningarna, att konungen skulle ge dem skydd och hjälp och att hans sändebud skulle på gutatinget, när de där uppburo den årliga skatten, lysa frid öfver gutar, som färdades i konungens länder, och öfver de män, som därifrån foro till Gottland. Från 1100-talets senare del äro vittnesbörd bevarade, som visa, att konungen tagit dels köpmän, dels äfven klerker och munkar i sitt skydd, och i urkunder från denna tid ställer konungen sina skyddslingar under ''sin frid'' eller ''konungsfrid'' (*pax regia*). I en del stadganden i landskapslagarna, innehållande kvarlefvor af den gamla ''rodarätten'', som gällde för bönderna i ledung, omtalas, att konungsfrid rådde ombord på skeppen under ledungsfärd, och denna frid är säkerligen af gammalt ursprung. Konungsfriden utvidgades sedermera under 1200-talets senare hälft genom Birger jarls och Magnus Ladulås' fridslagar eller edsöreslagstiftning (se Edsöre). Genom dessa lagar betecknades en hel del förbrytelser som fridsbrott, och konungens ställning som den brutna fridens väktare framträdde bl. a. däri, att den brottslige för att lösa sig ur fredlöshet hade att till konungen erlägga 40 marker som dennes ensak. En af dessa fridslagar, Skeningestadgan från omkr. 1285, påbjöd vidare en särskild konungsfrid för den tid konungen vistades i ett landskap samt för tiden närmast före och efter konungens därvaro. I samma stadga förekomma därjämte bestämmelser om stränga straff, härflytande ur konungens straffmakt, för brott riktade mot de personer, som erhållit konungens skyddsbref. Ställda under särskildt skydd och berättigade att erhålla skyddsbref voro änkor och faderlösa barn samt gamla män, som tjänat ut i konungens eller stormäns tjänst. Men äfven andra personer kunde genom att åt sig utverka skyddsbref ställa sig under konungens skydd. Dessa bestämmelser innebära säkerligen närmast en reglering och utbildning af konungens skyddsmakt, som förut synes ha utöfvats under mera godtyckliga förutsättningar och fått sitt uttryck i arbiträra straff.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

De här återgifna stadgandena beteckna höjdpunkten af konungsfridens utveckling i vårt land. Under den följande tiden utplånas den gamla dualism inom vår rättsordning, som mest påfallande framträdt däri, att folklig och kunglig domsmakt varit sidoordnade. Konungen blir högste domare, och under kyrkligt inflytande härledes all befogenhet för andra domare att meddela rättsskydd från honom. Under sådana förhållanden finns det icke längre plats för en konungsfrid principiellt skild från folkfrid. Den försvinner därför, men långt fram i tiden möta i rättskällorna tydliga spår af dess forna tillvaro.

Litt.: K. Lehmann, ”Der königsfriede der Nordgermanen” (1886), E. Hildebrand, ”Svenska statsförfattningens historiska utveckling” (1896), Westman, ”Konung och landskapl. myndigh.” (i ”Historiska studier tillägnade H. Hjärne”, 1908). K. G. Wn.

Konungshästar, *kam.*, gammal pålaga. Se Fodring och Frälse, sp. 27.

Konungsnämnden. Se Konungens nämnd.

Konungsräfst. Se Räfsteting.

Konungs skuggsjå (”kungaspegeln”), den fornnordiska benämningen på Kongespeilet (se d. o.).

Konungssoknare. Se Bryte.

Konungsund, socken i Östergötlands län, Björkekinds härad. 1,896 har. 517 inv. (1909). K. utgör ett konsist. pastorat i Linköpings stift, Vikbolands kontrakt.

Konvalescens [-je'ns eller -se'ns; af lat. *convale'scere*, tillfriskna], tillfrisknande, tillfrisknings-tid. — Kon-valescent [-je'nt, -se'nt], person, som är stadd i tillfrisknande.

Konvalesce'nthem, detsamma som hvilohem.

Konvalje, *bot.* Se Convallaria.

Konvaljegroddar, *bot.* Se Convallaria.

Konvallamarin, *farm.* Se Convallaria.

Konvektiön (af lat. *con*, med, och *ve'here*, förflytta), *fys.*, värmets utbredning i en vätska eller gas genom strömningar, som uppstå därigenom, att de varma, lättare partierna af vätskan stiga uppåt och ersättas af nedsjunkande kallare delar. Jfr Värme. G. I.

Konvenäbel. Se Konvenera.

Konvenans [-na'ns], Konvenansparti. Se Konvenera.

Konvenēra (lat. *convenīre*, sammanträffa, passa ihop, vara passande; öfverenskomma), passa, lämpa sig, komma till pass, vara bekvämlig för. — Konvenäbel, passande, lämplig. — Konvena'ns, gängse bruk, skick och sed, god ton, inbegreppet af de föreskrifter sällskapslifvet och allmänna meningen fastställt för hvad man får säga och göra offentligt; hänsyn till dylika föreskrifter. Jfr Konventionell. — Konvenansparti, förståndsgiftermål, äktenskap, vid hvars ingående bevekelsegrunden icke är ömsesidig kärlek, utan hänsyn till öfverensstämmelsen mellan de två kontrahenternas stånd och förmögenhetsvillkor.

Konve'nt (lat. *conve'ntus*, af *convenīre*, sammankomma), sammanträde (i Tyskland särskildt af studentkorporationer), församling, förening, samfund (se Klubb, sp. 351); prästmöte; munk- eller nunnesamfund, kloster. — Med Konve'ntet (l. rättare Nationalkonventet, fr. *Convention nationale*) betecknas särskildt den folkrepresentation i Frankrike under den stora revolutionen, som sammanträdde 21 sept. 1792 och upplöstes 26 okt. 1795. Se Frankrike, sp. 1153—54.

Konventi'kel (lat. *conventi'culum*, dim. af *conve'ntus*, sammankomst), religiös uppbyggelsesammankomst af okyrklig art. Dylika sammankomster framkallades af pietismen. Dennas upphofsman, Philip Jakob Spener, förordade bl. a. för att höja det religiösa lifvet sammankomster af mera privat natur (*collegia pietatis*), afsedda för bön och bibelordets betraktande, hvarvid en icke-prästman kunde vara ledare. Speners mening var ingalunda att därmed åstadkomma någon söndring från den lagliga kyrkan eller uppväcka missaktning för dess prästerskap, gudstjänster och ordningar. Men efter Speners död (1705) visade sig emellertid alltmer, att detta verkligen blef fallet. Redan under Speners lifstid framkallades oordningar genom dessa s. k. konventiklar, hvarför kyrkans prästerskap i allmänhet uppträdde fientligt emot dem och sökte förhindra dem. I Sverige började de förekomma egentligen först under Karl XII:s regering, men i Finland blefvo redan 1689 tre män, prästen Lars Ulstadius, magister Peter Schæfer och studenten Olof Ulhegius, anklagade inför Åbo domkapitel för ”pietistiska villoläror och oordningar” och satta i fängsligt förvar. 1694 fann sig Karl XI föranlåten att i ett edikt på tyska förbjuda alla sina undersåtar i de tyska provinser, som lydde under Sveriges krona, men i synnerhet präster och lärare, att anordna ”hemliga conventicula”. Om den engelska s. k. Konventikelakten (*Conventicle act*) se England, sp. 622. — Se vidare Konventikelplakatet. J. H—r

Konventi'kelplakātet (se Konventikel). Af farhåga för irrläror och söndring i kyrkligt hänseende såg den svenske lagstiftaren länge med oblida ögon att statskyrkans medlemmar samlades till andaktsöfningar utan ledning af prästerskapet. 12 jan. 1726 utfärdades, såsom ett förnyande och förklarande af förut utkomna förordningar i ämnet, ett ”Kongl. placat och förbud” mot enskilda sammankomster för andaktsöfning af statskyrkans medlemmar. Vid strängt straff förbjödos där alla sådana enskilda uppbyggelsesammankomster, som ej kunde hänföras till husandakt. Detta var det s. k. konventikelplakatet, som under mer än ett årh. lade ett tryckande band på det religiösa samlifvet inom statskyrkan. Såsom skildt blef denna lagstiftning under senare tider lifligare andliga rörelser ytterst förhatlig. Från början alla landsändar ingingo petitioner om konventikelplakatets afskaffande. Frågan förevar vid flere riksdagar, men först genom k. förordn. 26 okt. 1858 blef konventikelplakatet omsider upphäfdt. I denna förordning stadgades det emellertid, att sammankomster till gemensamma andaktsöfningar utan ledning af präst icke finge utan särskildt tillstånd ega rum på tid, då allmän gudstjänst i församlingen hölles. Detta förbud bortföll genom k. förordn. 11 dec. 1868. Där föreskrifves allenast, att sådan sammankomst ej må å allmän gudstjänsttid hållas så nära det ställe, där gudstjänsten förrättas, att denna eller ordningen därvid störes. Se K. G. Malmström, ”Om konventikelplakatets uppkomst” (i ”Tidskr. f. litteratur”, 1852, och ”Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia”, 1889). J. H—r

Konventiön (lat. *conve'ntio*), öfverenskommelse, fördrag; ett slags internationellt fördrag, hvarigenom

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

överenskommelse mellan två stater ingås angående rättsliga eller sociala inbördes förhållanden, t. ex. ang. mynt, mått och vikt, domars verkställighet, förbrytares utlämning. Konvention bör skiljas från förbund eller allians, hvarmed afses gemensamt politiskt uppträdande i förhållande till en tredje makt. H. L. R. (S. B.)

Konventionali'sm (se Konventionell), den uppfattning, som sätter det konventionellt föreskrifna framför etiska kraf.

Konventionälstraff. Se Vite.

Konventione'll (af lat. *conve'ntio*, överenskommelse), vedertagen, som grundar sig på överenskommelse eller häfd; som håller sig inom de skrankor konvenansen utstakat; som stadfästs genom tillfälligheter och bekvämlighetsskäl, icke till följd af någon inneboende nödvändighet; som är grundad på en godtycklig och föråldrad konstsmaks skolmönster; stel, overklig, stridande mot natur och förnuft.

Konventionsfot. Se Gulden.

Konventionsgulden. Se Gulden.

Konventionstariff, ur handelsfördrag framgången tulltariff.

Konventuäler (af *konvent*, se d. o.) kallas de munkar och medlemmar af andliga riddarordnar, som ha säte och stämma i klostrets (ordenshusets) konvent. — Konventualer benämnas äfven anhängarna af en riktning inom franciskanorden (se d. o.). T. H—r.

Konventuali'stisk, som har afseende på konventualer (se d. o.).

Konverge'ns (se Konvergera), egenskapen att vara konvergent eller konvergerande; *oftalm.*, båda ögonens riktning mot en inom ändligt afstånd belägen punkt. Konvergensförmågan, hvilken alltså tages i anspråk desto mer, ju närmare intill ögonen den sedda punkten är belägen, är en särskild funktion, som kan lida oberoende af de för konvergensen använda musklernas, de inre raka ögonmusklernas, funktionsförmåga i andra hänseenden. Alltefter graden betecknar man som konvergensinsufficiens (se Insufficiens) eller konvergensförlamning en oförmåga att röra båda ögonen inåt till konvergens, under det att hvartdera ögat kan föras inåt, om det andra samtidigt föres utåt. Ett motsatt tillstånd, vid hvilket konvergensen ej kan normalt slappas, betecknas såsom konvergenskramp. Konvergensförmågan mätes genom konvergensvidden (se d. o.) och bestämmes vidare genom konvergensområdet (se d. o.). G—d.

Konvergensfjärrpunkt, *oftalm.* Se Konvergensområde.

Konvergensförlamning, *oftalm.* Se Konvergens.

Konvergensinsufficiens, *oftalm.* Se Insufficiens och Konvergens.

Konvergenskramp, *oftalm.* Se Konvergens.

Konvergenskritérium (se Konvergera), *mat.*, kallas en formel, med hvars tillhjälp man kan afgöra, huruvida serier, produkter och kedjebråk äro konvergenta eller divergenta. Det enklaste konvergenskriteriet för en serie

$$u_0, u_1, u_2, \ldots, u_n, \ldots$$

är $\lim \frac{u_{n+1}}{u_n} > 1$ divergent

$\lim \frac{u_{n+1}}{u_n} < 1$ konvergent,

då med *lim* menas gränsvärdet för $n = \infty$. Då detta kriterium emellertid lämnar saken oafgjord för $\lim \frac{u_{n+1}}{u_n} = 1$, fordras för detta fall mera sammansatta konvergenskriterier. Bland de många sådana, som hittills blifvit gifna, må nämnas Cauchys, Schlömilchs, Bertrands och Ermakoffs konvergenskriterier. (I. F.)

Konvergensnärpunkt, *oftalm.* Se Konvergensområde.

Konvergensområde, *oftalm.*, området mellan den längst bort belägna punkt, på hvilken båda ögonen samtidigt kunna riktas, konvergensfjärrpunkten, och den närmast ögonen belägna punkt, till hvilken ögonen med uppbjudande af största ansträngning kunna konvergera, konvergensnärpunkten. Den förra är under normala förhållanden negativ, i det att man icke blott kan ställa ögonen parallellt, utan äfven rikta dem något i sär. Den punkt, i hvilken ögonaxlarnas förlängningar bakåt skära hvarandra, är då konvergensfjärrpunkten, och konvergensområdets negativa del sträcker sig från denna oändligt långt i riktning bakåt, under det att dess positiva del sträcker sig oändligt långt i riktning framåt från konvergensnärpunkten. G—d.

Konvergensvidd, *oftalm.* Det är uppenbart, att konvergensområdet (se d. o.) ej utgör något mått på konvergensförmågans ansträngning, ty annars skulle t. ex. den använda konvergensen vid förflyttning af blicken från oändligt afstånd till ett på en meters afstånd beläget föremål vara oändligt stor. I stället måste konvergensen mätas genom ett vinkelmått, och härtill användes den s. k. *metervinkeln*, som för konvergensen är, hvad dioptrien är för ackommodationen. Metervinkeln, som är enheten för det reciproka värdet till konvergensafståndet, när detta uppmätes i hela meter, är visserligen icke ett strängt riktigt vinkelmått, enär den i olika delar af konvergensområdet har något olika vinkelvärde, men den är för praktiska behof tillräckligt noggrann och kan på grund af sin parallellism med dioptrien ej ersättas vid jämförande undersökning af konvergens och ackommodation. Det är konvergensnärpunktens metervinkelvärde, minskadt med konvergensfjärrpunktens, som utgör konvergensvidden. Om t. ex. ögonen med maximal ansträngning kunna konvergera till en punkt, belägen på 10 cm. afstånd från hvartdera ögats vridningspunkt, så motsvarar detta afstånd af 0,1 m. 10 metervinklar, och om därtill med användande af prismor, hållna framför ögonen med basen inåt, utrönts, att ögonen vid maximal slappning af konvergensen kunna divergera så mycket, att deras axlar, förlängda bakåt, skära hvarandra i en punkt, belägen på 1 m. afstånd, så har konvergensfjärrpunkten ett negativt värde af 1 metervinkel, och konvergensvidden utgör 11 metervinklar, i det naturligtvis subtraktionen af det negativa värdet är detsamma som en addition af det motsvarande positiva. G—d.

Konverge'nt serie, *mat.*, kallas en serie, där summan af ett antal successiva termer närmar sig alltmer till ett bestämdt värde, ju flera termer i serien man medtager. Detta värde kallas då seriens summa. På samma sätt säger man, att en oändlig produkt eller ett oändligt kedjebråk är konvergent, om man närmar sig till ett bestämdt värde, ju flera faktorer eller partialbråk man medtager. (I. F.)

Konvergéra (af lat. *con*, tillsammans, och *ve'r-*

gere, böja sig), ha riktning åt hvarandra, sträfva till en gemensam punkt, närma sig till en bestämd storhet. Mots. Divergera. — I *mat.* sägas två strålar eller riktningar konvergera l. vara konvergerande, om de råkas, då de tillräckligt långt fortsättas. Man säger stundom äfven, att två linjer konvergera, men detta uttryck har en rimlig mening endast under förutsättning, att linjerna representera strålar eller riktningar.

Konversäbel. Se Konversera.

Konversatiön. Se Konversera.

Konversationslexikon (jfr Konversera), ett arbete, innehållande uppsatser, som äro ordnade i bokstafsföljd, och afsedt att meddela kortfattade upplysningar öfver de viktigaste namn, föremål och begrepp, som förekomma i det bildade samtalet (konversationen) eller vid läsning. Titeln förekom första gången i Hübners ''Staats-, Zeitungs- und Conversationslexikon'' (1742) och blef efter den framgång, som vederfors Brockhaus' ''Conversations-lexikon'' (påbörjadt 1796), i Tyskland och Skandinavien vanlig benämning på encyklopediska verk med lexikalisk uppställning. Jfr Encyklopedi.

Konversationsopera (jfr Konversera), den moderna komiska operan med samtal inmängda mellan sångstyckena, sådan den förnämligast utbildats af Auber.

Konversationsstycke (jfr Konversera). a) Genremålning, som återger någon scen ur de bildade klassernas sällskapslif, hvarvid personerna framställas samtalande (konverserande). En motsats därtill är folklifsbilden, som skildrar nöjen och sysselsättningar inom ett lägre samhällslager. Benämningen användes fordom mera än nu. b) En teaterpjäs, som rör sig inom de högre samhällsklassernas sällskapslif och framför allt utmärker sig för en fin, uddig dialog.

Konversēra (af lat. *conversāri*, eg. ofta vända och röra sig någonstädes, umgås), föra ett bildadt samtal, utbyta tankar. — Konversabel, umgängsam, som har samtalsgåfvor. — Konversatiön, samspråk, samtal i sällskapslifvet, lifligt och gärna uddigt samt mera på ytan sig rörande utbyte af yttranden öfver allehanda frågor, som råka komma på tal. Det är i Frankrike, som den godkända konversationstonen sökte sina förebilder under 1600- och 1700-talen, då de tongifvande kretsarna i Paris odlade konversationen rent af som en konst, först egnad att förfina sederna och språket, sedermera betydelsefull för spridandet af upplysningstidehvarfvets frigörelsetankar.

Konversiön (lat. *conve'rsio*), omvändning, förändring; förbättring, omvändelse (se Konvertiter); *finansv.* Se Konvertera 2.

Konversionsförhållande (se Konversion), *log.*, förhållandet mellan två omdömen, hvilkas kvalitet är lika och af hvilka det ena har det andras predikat till subjekt och dess subjekt till predikat. (Allmän form: *S* är *P* — *P* är *S*.) Enär ett verkligt förhållande mellan omdömen säges ega rum, endast såvidt man från det enas sanning eller falskhet kan sluta till det andras sanning eller falskhet, så måste detta jämväl fordras, för att ett förhållande af ifrågavarande slag verkligen skall sägas vara för handen. Konsekvensen är här den att, om det förra omdömet är sant, jämväl det andra är sant. Att uppsöka ett omdöme, som står i konversionsförhållande till ett annat, kallas att konvertera detta. Konversionen kan vara 1) ren (*conversio pura*), då kvantiteten bibehålles, eller 2) föränd rad (*c. per accidens*), då detta icke är händelsen. Med bibehållande af ofvannämnda fordran på konsekvens kunna universellt negativa och partikulärt affirmativa omdömen rent konverteras, t. ex. ''ingen människa undgår att dö'' — ''ingen, som undgår att dö, är människa''; ''några varelser med svart hudfärg äro människor'' — ''några människor ha svart hudfärg''. Förändrad konversion är (enligt lagarna för subalternationsförhållandet; se Omdöme) tillåten i det förra fallet, t. ex. ''ingen människa undgår att dö'' — ''några bland dem, som ej undgå att dö, äro människor'', men ej i det senare (däraf att några varelser med svart hudfärg äro människor följer ej, att alla människor ha svart hudfärg). — Universellt affirmativa omdömen kunna (i allmänhet) endast förändradt konverteras, t. ex. ''alla människor äro dödliga'' — ''några dödliga varelser äro människor'' (orätt vore att af det förra omdömet sluta att alla dödliga varelser vore människor). — Partikulärt negativa omdömen kunna ej konverteras (däraf att några trianglar ej äro liksidiga följer hvarken att alla eller ens att några liksidiga figurer ej äro trianglar). L. H. Å.

Konversionssalpeter, *kem.* Se Kalisalpeter.

Konve'rter (eng., af lat. *conve'rtere*, omvända). Se Bessemerprocessen och dit hörande illustrationssida samt Järn, sp. 390, och Koppar, sp. 982—983 med fig. 12.

Konvertēra (lat. *conve'rtere*), omvända, förvandla, ge en annan form. — 1. *Log.* Se Konversionsförhållande. — 2. *Finansv.*, ändra räntefoten på skuldobligationer. En sådan konvertering l., såsom den stundom kallas, konversion företages emellanåt af en obligationsutställare (stat, kommun eller enskildt företag) i goda tider, när penninglån kunna fås på billiga villkor. Obligationerna uppsägas då till inlösen med det nominella beloppet, hvarvid obligationsinnehafvarna erbjudas att taga nya obligationer å samma belopp, men löpande med lägre ränta. Formellt ordnas saken antingen genom afstämpling af de gamla obligationerna och utlämnandet af nya kuponger eller genom de gamla obligationernas ersättande med alldeles nya. För att göra konverteringen mera lockande erbjudas stundom s. k. konverteringspremier. Då vid obligationernas första utgifvande risken af en kommande konverterings kan göra dem mindre begärliga, kan utgifvaren för att underlätta placerandet förbinda sig att ej konvertera eller att ej konvertera inom viss tid. Å andra sidan kan redan vid obligationernas utgifvande en konverteringstid bestämmas (t. ex. obligationer lö pande under de första 10 åren med 5 proc., därefter med $4^1/_2$ proc.), hvarigenom konverteringen allt försiggår automatiskt. Konvertering *kan* f. ö. äfven innebära en förhöjning af räntefoten, t. ex. om utgifvaren önskar lösgöra någon del af den lämnade panten och därvid erbjuder obligationsinnehafvarn högre ränta som säkerhet för den förminskade säkerheten. 2. A. W:son M

Konvertēring, Konverteringspremier *finansv.* Se Konvertera 2.

Konvertited. Se Konvertiter.

Konvertiter (af lat. *conve'rtere*, omvända), eg. de

m öfvergå (”omvändas”) från en religion till en nnan, är i synnerhet den af katolska kyrkan anda benämningen på sådana personer, som öfver- till dess bekännelse. Framför allt är den kalska kyrkan angelägen om att få konvertiter från protestantiska kyrkorna. Af sådana konversioner senare tider må framhållas de i Tyskland, hvilka de rum i början af 1800-talet af filosofiska och tiska orsaker (grefve Stolbergs, Friedrich v. Schleels, Adam Müllers, Ida Hahn-Hahns m. fl:s), och , som af religiösa orsaker föranleddes ungefär samtigt i England af den s. k. puseyismen. I slutet 1800-talet förspordes liknande litterära konverner i Tyskland och Norden (Joh. Jörgensen m. fl.). en ed, med hvilken en person binder sig vid den tolska kyrkan, kallas konvertited. — Anärkas må äfven, att under munkväsendets första årndraden öfvergången till munkståndet brukade kals *conversio* och de vuxna personer, som upptogos i ostret, *conversi*, i motsats till *nutriti*, d. v. s. såna munkar, som där voro uppfostrade sedan barnmen. Sedan 11:e årh. kallades de munkar och nnor, som förrättade de lägre klostersysslorna, *con-si* och *conversæ*. J. P.

Konve'x (lat. *conve'xus*), eg. från alla sidor alfliktt sammanlöpande, upphöjdt rundad, utåt älfd, frånböjd. Motsats: konkäv. — En plan oklinje (eller en buktig yta) säges vara i en viss nkt konvex åt den sidan, där tangenten (eller tanutplanet) i denna punkt är belägen; åt motsatta dan säges den vara konkav (inåtböjd, motböjd). En ge eller del af en buktig yta säges vara konvex er konkav åt ett visst håll, allteftersom den i alla nkter är konvex eller konkav åt detta håll. Vid vergången från konvexitet till konkavitet säges *in-xion* ega rum. Då ekvationen för kroklinjen eller an är gifven, bestämmes medelst differentialräkng, huruvida konvexitet, konkavitet eller inflexion en gifven punkt är för handen. — Någon gång ger man, att ett hörn på en polyeder är konxt, om det är utskjutande, t. ex. hörnen på en lig kub. — Konvexitēt, egenskapen att vara nvex. — Konvexglas, konvex lins. Se i ns. (I. F.)

Konvi'kt (lat. *convi'ctus*, sammanlefnad, gemensam ltid) 1. Convictōrium (mlat., eg. ”matsal”) llas vid katolska universitet en anstalt, där de, som dera teologi, lefva tillsammans som helpensionärer ter vissa regler och under uppsikt af akademiska vare. — Konvikt är äfven namn på ”fribord”, som l vissa universitet, i synnerhet i Tyskland, stå pna för obemedlade studerande kostnadsfritt eller t en obetydlig afgift (urspr. i särskilda anltet). J. P.

Konviktiön (lat. *convi'ctio*), öfverbevisning; öfverygelse. — Konviktīv, öfvertygande.

Konvo'j (fr. *convoi*, af lat. *con*, tillsammans, och *via*, väg). 1. *Sjöv.* Konvoj är den anordning, hvarigenom handelsfartyg åtföljа samt ställas under ledning och uppsikt af örlogsfartyg. Ordet har f. ö. ytterligare konkret betydelse, nämligen antingen en mängd handels- eller transportfartyg, som segla under skydd af örlogsfartyg, eller endast dessa själfva eller ock både handelsfartygen och örlogsfartygen (hela konvojen). Denna står under befäl af en chef, vanligen den äldste örlogsfartygsbefälhafvaren, hvilken benämnes konvojbefälhafvare eller konvojchef. Han mottager och granskar skeppshandlingarna från hvarje fartyg inom konvojen. Han får icke göra större fart med sitt fartyg, än att den trögaste seglaren eller ångaren hinner med. Konvoj kan nekas bristfälliga fartyg. Utom de föreskrifter konvojchefen särskildt utdelar bland konvojens fartyg rörande mötesplats (om man skingras), igenkänningssignaler, seglationsordning m. m. ha fartygsbefälhafvarna äfven en allmän föreskrift att rätta sig efter. Denna kallas konvojreglemente och är daterad 10 juni 1812 i Örebro. Detta reglemente stadgar bl. a., huru fartyg bör bete sig, om det befarar att tagas eller tages af fienden, bestämmer straff för vissa förseelser, till hvilka de konvojerade fartygens befälhafvare kunna göra sig skyldiga, m. m. Såväl befäl som manskap å kofferdifartyg under konvoj står f. ö. under krigslagarna. Stiftaren af den nya tidens konvojinrättning är Axel Oxenstierna genom plakatet af 16 aug. 1653, som stadgade att, enär svenska sjöfarten då sköflades under pågående krig mellan England och Holland, de svenska fartygen skulle segla under betäckning af örlogsfartyg, hvilkas befälhafvare skulle afvisa hvarje af de krigförandes kapare o. d. begärd visitering (det var visiteringsrätten, som missbrukades utan hejd) och i nödfall möta våld med våld. Plakatet kom ej att tillämpas, emedan freden i Westminster (1654) gjorde slut på kriget, men idén upptogs af Holland (1656) och Danmark (1683) m. fl. stater. (Kleen: ”Neutralitetens lagar”, II, 438—483.) Enligt Londondeklarationen 26 febr. 1909 äro konvojerade neutrala handelsfartyg befriade från visitation. Dock är konvojens chef pliktig att, på af befälhafvare på krigförande makts fartyg anförda skäl till misstanke, att konvojchefen blifvit i något visst afseende bedragen, företaga undersökning härom samt meddela resultatet däraf och utlämna fartyg, som rättmätigt anses böra uppbringas. I gamla sjölagen hette den afdelning, som handlade om konvojer, *Amiralskapsbalken* (se Amiralskap). Under en längre tid sände Sverige till sultanerna i Marokko och Barbareskstaterna vissa årliga ”presenter” i penningar och varor för att friköpa svenska fartyg från dessa länders sjöröfvare. För att erhålla medel därtill äfvensom till bekostande af ett örlogsfartyg, som skyddade Sveriges handel i dessa trakter, stadgades 1723 en viss afgift (vanligen kallad konvojafgift) för alla in- och utgående varor. Se vidare Handels- och sjöfartsfonden och Konvojkommissariatet. — 2. *Krigsv.*, alla slag af militära transporter, vare sig att dessa innehålla lifsmedel, ammunition, hästar, fångar eller annat. I krig och allra mest i främmande länder åtföljes hvarje konvoj af en betäckningstrupp. Enär dennas styrka alltid är liten, är konvojers framförande vanligen förenadt med stora svårigheter. Anfallet på sådana är också ett mycket omtyckt företag i det ”lilla kriget”. 1. L. H. (H. W—l.) 2. C. O. N.

Konvojafgift. Se Handels- och sjöfartsfonden.

Konvojbefälhafvare, Konvojchef. Se Konvoj.

Konvojēra [äfven uttal. -våajēra], ledsaga, beskydda, betäcka. Se vidare Konvoj.

Konvojkassan. Se Konvojkommissariatet.

Konvojkommissariätet (se Konvoj 1), *förv.*, ett ämbetsverk, som intill 1867 års slut hade sig uppdragen förvaltningen af Handels- och sjöfartsfonden (se d. o.), hvars benämning före 1835 var Konvojkassan. — Redan vid midten af 1600-talet blef det bruk att vid krigstillfällen låta örlogsfartyg konvojera handelsfartyg vid deras resor på utrikes ort (se därom Konvoj 1). Från 1690 utskickades i Sverige årligen konvojer en tid framåt, för hvilket ändamål ett kommissariat upprättades i samband med amiralitetet i Göteborg. Kostnaden för konvojerna bestreds till en del af dem, som begagnade sig af konvoj, i det vid tullkammaren i Göteborg erlades enligt ett plakat af 1665 en afgift af 1 proc. af varan och för hvarje fartyg, som förde barlast, 1 orts (1/8) riksdaler af lasten. — Sedan det handlande borgerskapet i riket, för handelns skyddande mot ”barbareske kapare”, 1723 åtagit sig en viss afgift, s. k. *extra licent*, å alla i svenska hamnar inkommande eller utgående varor till inrättande af en konvojkassa, med förbehåll att få genom deputerade jämte någon af amiralitetet disponera öfver dessa medel, bildades 1724 Konvojkommissariatet, som först hade sitt säte i Göteborg, men 1741 flyttades till Stockholm. Sedan 1790—97 i st. f. Konvojkommissariatet fungerat *Komiterade för konvojärendenas bestyrande*, återupplifvades Konvojkommissariatet 1797 (instr. 16 febr.) samt fortfor att vara verksamt intill 1867 års slut. Konvojkommissariatet bestod 1797 af 1 amiral som ordf., 1 kansliråd och 2 ledamöter af grosshandelssocieteten samt därjämte 3 extra ledamöter. Ledamöternas antal blef sedermera inskränkt, först till 4, sedermera till 2. Genom k. br. 14 april 1837 förklarades att, med besparing af det då ledigblifna ordförandearfvodet, presidenten i Kommerskollegium skulle tillika vara ordf. i Konvojkommissariatet. Sedermera erhöll dock detta ämbetsverk åter självständig ordf. Efter föreningen med Norge öfvertogos äfven åtgärderna för norska handelns skyddande mot Barbareskstaterna af Konvojkommissariatet, mot ett årligt bidrag från nämnda land. Konvojkommissariatet blef därigenom ett slags unionellt ämbetsverk, och enligt k. br. 24 maj 1815 skulle ett af statsråden vid norska statsrådsafdelningen i Stockholm ega säte och stämma i detsamma. Genom k. br. 15 nov. 1867 förordnades, att Konvojkommissariatets verksamhet skulle med 1867 års slut upphöra samt att Handels- och sjöfartsfondens kontanta medel därefter skulle förvaltas af Statskontoret (se vidare Handels- och sjöfartsfonden). A. Th. S.*

Konvojreglemente. Se Konvoj.

Konvokatiön (eng. *convocation*, eg. sammankallande, af lat. *convocāre*, sammankalla), en representation för engelska episkopalkyrkan. Institutionen går tillbaka till 1225, då det första säkert kända valet hölls af delegerade för en kyrklig provinssynod i England; för Canterbury-provinsen inkallade ärkebiskop Langton då bredvid prelater och priorer äfven representanter för katedral- och munkkapitlen. 1258 tillkommo archidiakonerna; 1283 inkallades på Edvard I:s befallning en konvokation till London med representanter äfven för församlingsprästerskapet. Från 1295 fick så engelska kyrkan regelbundet sin särskilda kyrkliga representation, som snart delades på två efter de bägge kyrkoprovinserna (Canterbury och York). Biskoparna och abboterna bildade *Upper house* (”öfverhus”), öfriga prelater, kapitulares o lägre klerus *Lower house* (”underhus”). Konvok tionernas uppgift var att besluta för prästerskapet beskattningsfrågor; men de fingo helt naturligt a mänt religiöst och politiskt inflytande. Henrik VI inskränkte deras befogenhet och gjorde besluten k roende af kunglig stadfästelse. Under restaur tionen (efter 1660) förlorade de ytterligare i k tydelse (1664 uppgafs kyrkans självbeskattning rätt). Indragna i striderna mellan tories och whi i början af 1700-talet, blefvo de sedan 1717 ej sa mankallade förr än 1847 (Canterbury) och 18 (York). Sedan 1861 hållas de regelbundet med ök betydelse. Se vidare England, sp. 595. Hj. H.

Konvolūt (af lat. *convo'lvere*, hoprulla), rul brefomslag; äfven bref, paket.

Konvolvulacéer, *bot.*, namn på fam. *Convulaceæ*.

Konvolvulin, *farm.* Se Jalaparot.

Konvulsiön (lat. *convu'lsio*), kramp (se d. o.).

Konvulsionärer (af fr. *convulsionnaire*, en som of får krampanfall, af lat. *convu'lsio*, kramp), fr. *Co vulsionnaires de S:t Médard*, benämning på medle marna af en religiös svärmarsekt, som 1727 uppst bland jansenisterna. Konvulsionärerna plägade i finna sig för att bedja på Frans' af Paris graf Medarduskyrkogården i Paris (jfr Jansenius). synnerhet sedan 1731 inträffade det därvid i reg att de fanatiserade bedjarna föllo i kramp. De blef därigenom, enligt egen utsago, botade från sju domar samt fingo kraft att ”profetera” om kyrka och statens undergång. 1732 lät konungen tillmu och bevaka kyrkogården, men konvulsionärerna ski fade sig jordklimpar från helgonets graf för att fo farande framkalla de underbara verkningarna. 17 hotades de med fängelsestraff, men rörelsen upphör blott småningom. Äfven hos andra religiösa pa tier, såsom dansarna på 1300-talet, kväkarna, m todisterna o. s. v., ha liknande konvulsiviska anf visat sig. (E. S—

Konvulsivisk (af lat. *convu'lsio*, kramp), kram aktig, som åtföljes af konvulsioner eller företer li artade symtom med krampanfall.

Konz (Conz), by i preussiska reg.-omr. Tri (Rhenprovinsen), s. om Trier, vid Saars utflöde Mosel. Öfver Saar går en väl bibehållen bro fr romartiden, vid hvilken kejserlige generalen hert Karl af Lothringen 11 aug. 1675 vann en seger öfv franske marskalken Créqui. (J. F. I

Kooge [kåge]. Se Polder.

Koomrah. Se Hästen.

Kooperatiön (lat. *cooperātio*, samarbete), sa verksamhet; i mer inskränkt socialekonomisk bem kelse en organiserad samverksamhet mellan vissa i divider och sällskap för uppnående af särskilda öms sidiga förmåner. Ett kooperativt företag är e öppet, demokratiskt organiseradt ekonomiskt sa företag, bildadt i det syftet, att företagarprofit skall så rättvist som möjligt fördelas bland al dem, som bidraga till dess uppkomst, eller ock anslås till allmännyttiga ändamål. I regel är ka talet hopbragt genom medlemmarnas sammanskjutn på låga belopp lydande andelar (däraf andel företag etc.). Kooperationens hemland är Storbr tannien. I slutet af 1700-talet, under de sociala fö hållanden, som voro präglade af den industriella r volutionens genombrott, uppstodo där de första för

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

agen af typiskt kooperativ karaktär. Omkr. 1825 nträdde en ny period, som sträckte sig fram till 844 och kallats den owenitiska, ty under denamma satte Robert Owen (se d. o.) sitt namn ör alltid i förbindelse med den kooperativa rörelen. Kooperativa företag växte nu hastigt upp. Sålunda lära 1832 ha existerat öfver 400 dylika föreag, de flesta konsumtionsföreningar. Men det dröjde j länge, förrän ett betydligt antal af dem gick under. I slutet af 1844 bildades i staden Rochdale (i Lancashire) af tjuguåtta väfvare (*the equitable pioneers*) den bod, som blef prototypen för konsumtionsföreningarna. Sedermera utvecklade sig i olika länder olika grenar af den kooperativa rörelsen.

Kooperationens olika grenar. Kooperation kan säras ega rum inom de tre olika områdena af den allmänna hushållningsverksamheten: produktionens, cirkulationens och konsumtionens. Inom produktionens område möta vi sålunda sällskap för frambringande af olika slags produkter, inom cirkulationens sällskap för omsättning af olika varor, kreditanstalter o. s. v., och inom konsumtionens område sällskap för anskaffande af nyttigheter för förbrukning (personlig eller teknisk). Genomförandet af en klassificering efter dessa grunder möter alltemellanåt mot vissa svårigheter, enär såväl kooperativa företag finnas, som nästan lika riktigt skulle kunna hänföras till hvilket som helst af de tre områdena. Åtskilliga författare ha trott sig göra klokast uti att i öfverensstämmelse med medlemmarnas egentliga syften indela alla dylika föreningar i två stora grupper: i köparnas och säljarnas. I denna artikel användes emellertid följande gruppering.

I. Konsumentföretag, hvartill hänföras 1. konsumtionsföreningar i inskränkt bemärkelse (l. kooperativa handelsbodar) liksom andra därmed beslägtade företag, som drifvas af konsumenterna själfva (kooperativa apotek, kaféer etc.); 2. partiinköps- och försäljningsföretag, egda och drifna af (i en-gros-föreningar) sammanslutna konsumtionsföreningar, tillhörande den ofvannämnda gruppen; 3. produktionsföretag, som egas och drifvas antingen direkt af konsumenterna (i lokala eller federativa organisationer) eller mer indirekt af dem genom detalj- eller en-gros-föreningar; 4. bostadsföreningar samt 5. en viss typ af försäkringsföreningar.

När de 28 väfvarna i Rochdale sammanlade hvar sitt pund sterling och startade sitt företag, fastslogo de följande principer: rörelsens drifvande med eget kapital; ingen kredit; försäljning af endast de renaste, mest oförfalskade varor, som kunde anskaffas, och deras försäljning mot de å vederbörande ort hållande marknadspriser; den uppstående vinstens fördelning bland medlemmarna i förhållande till deras inköp; endast ränta å andelskapitalet; en röst — en röst, oafsedt antalet andelar, samt könslighet mellan könen vid alla stämmor etc.; användandet af en viss procent utaf vinsten till bildningsändamål e. d. Icke alla dessa principer voro nya. Rochdalepionjärernas förtjänst är emellertid, att de på ett så lyckligt sätt sammangjorde dem och gåfvo åt dem karaktären af en för hela rörelsen nödvändig grundval. De flesta brittiska konsumtionsföreningar, som bildades efter 1844, följde mönstret från Rochdale. Och i olika länder är det stora flertalet konsumtionsföreningar bildadt efter i hufvudsak samma mönster.

I Storbritannien befordrades konsumtionsföreningarnas tillväxt af samverkande ekonomiska och industriella faktorer. 1863 upprättades en partiinköpsförening med säte i Manchester. Denna antog sedermera namnet *The co-operative wholesale society*. 1868 öppnades det skotska partiköpsföretaget *The scottish wholesale society* med säte i Glasgow. Den brittiska konsumentkooperationen öfvergick härmed till den federativa regimen, under hvilken den utvecklat sig till den makt den företer i våra dagar. De brittiska detaljföreningarna (*retail societies*), omfattande alltemellanåt kaféer etc. och anslutna till kooperativa förbundet, utgjorde vid 1909 års slut 1,430. Antalet medlemmar i dessa föreningar: 2,469,000. Andelskapitalet: 30,804,200 pd st. Omsättningssumman under 1909: 70,315,100 pd st. Vinsten (inklusive räntan å andelarna, 5 proc.): 10,848,000 pd st. I dessa siffror äro bl. a. ej representerade de två synnerligen stora Londonföretagen *Army and navy store* och *Civil service stores*, hvilka afvika från Rochdaletypen. De båda en-gros-föreningarna utmärkas för solid och effektiv organisation. Utom centralkontor och centralmagasin ha de hufvudafdelningar, större och mindre depåer och försäljningsfilialer i olika delar af öriket. Medelst jordbruks-, plantage- och allehanda industriföretag, inköpsanstalter, resande uppköpare samt upplag inom och utom Storbritannien, inom och utom Europa ha de ett synnerligt väl ordnadt varuanskaffningsväsen. Deras hufvudsiffror för 1909 voro:

	Andelskapital:	Omsättning:
Den engelska	1,657,300 pd st.	25,676,000 pd st.
» skotska	410,940 » »	7,457,000 » »

Den engelska en-gros-föreningen har en bankafdelning, hvars årliga omsättning uppgår till bortåt 140 mill. pd st. Den eger några ångare och drifver en egen försäkringsafdelning för sig själf och detaljföreningarna. Största uppmärksamheten torde dessa båda en-gros-föreningars egen produktionsverksamhet tilldraga sig. Den beräknade försäljningssumman för de alster, som under 1909 transporterades från dessas produktionsafdelningar, belöpte sig till 8,6 mill. pd st. — De lokala konsumtionsföreningarna (detaljföreningarna) drifva likaledes en synnerligen omfattande produktionsverksamhet (beräknadt tillverkningsvärde 1907: 8,8 mill. pd). Både detalj- och en-gros-föreningarnas produktionsverksamhet har visat sig framgångsrikast, när det gäller alster, direkt afsedda för den siste konsumenten. Ett stort antal lokala produktionsföretag är att hänföra till konsumentkooperationen, t. ex. det stora föreningsbageriet, *United baking society*, i Glasgow (omsättning 1909 nära 566,000 pd st.). Af bostadsföreningarna (1906 öfver 2,000) tillhör endast ett fåtal kooperativa förbundet. Däremot ha konsumtionsföreningarna under årens lopp förstäckt stora lånesummor till enskilda medlemmar och särskilda föreningar af medlemmar i byggnadssyfte. Åtskilliga föreningar ha också själfva uppfört bostadsbyggnader till uthyrning eller försäljning på goda villkor. Flertalet af alla kooperativa sällskap inom Storbritannien tillhör det 1872 bildade kooperativa förbundet (*The co-operative union*), en upplysnings- och försvarsorganisation, i hvilken konsumtionsföreningarna äro kärnan och som anordnar de stora kongresserna. Den mera rent propagandistiska organisationstypen,

kvinnogillena (*Women's guilds*), har från Storbritannien utbredt sig till åtskilliga andra länder. Det beräknas, att öfver 90 proc. af medlemmarna inom den konsumentkooperativa rörelsen i Storbritannien tillhöra den egentliga lönearbetarklassen. Rörelsen iakttar partipolitisk neutralitet.

Konsumentkooperationen har spridt sig till olika länder inom och äfven utom vår världsdel, och dess kvalitativa tillväxt har med vissa undantag där hållit ganska jämna steg med den industriella utvecklingen. *Ryssland* torde emellertid ha det största antalet konsumentföretag af grupp 1 och 2: vid början af 1908 3,510 (hvaraf öfver tre fjärdedelar på landsbygden), men med endast 550,000 medlemmar. — Därnäst kommer *Frankrike* med 2,500 (vid 1909 års ingång), af hvilka 2,260 hade 725,770 medl.; ett motsvarande antal hade under 1908 en totalomsättning på 228¼ mill. frcs. Föreningarna tillhöra olika riks- och distriktsförbund, hvilka delvis stå i strid med hvarandra, enkannerligen af partipolitiska skäl. Partiinköpsrörelsen är relativt föga utvecklad. — I *Schweiz* voro vid 1908 års utgång 295 föreningar anslutna till Allmänna förbundet af konsumtionsföreningar. Af dem hade 279 188,000 medl.; omsättning under 1908 öfver 81,6 mill. frcs, nettoöfverskott nära 6,7 mill. frcs. Ett antal föreningar står utanför nämnda förbund, som själft drifver ett en-gros-företag (omsättning under 1908 17 mill. frcs). Förbundet i fråga intar en socialpolitiskt progressistisk, men partipolitiskt neutral ståndpunkt. — I *Tyskland*, där kooperationen först framträdde som en handtverkarrörelse för anskaffande af billiga penninglån, råmaterialier etc., utgjorde vid utgången af 1908 de anmälda konsumtionsföreningarna 2,220, med nära 1,230,000 medl. Af konsumtionsföreningarna tillhörde 1,020 (med nära 967,000 medl. och under 1908 en omsättning af 276 mill. mark samt ett nettoöfverskott af mer än 20 mill. mark) de tyska konsumtionsföreningarnas centralförbund, under det att 266 föreningar (med 257,000 medl., en omsättning af 69 mill. och ett nettoöfverskott af mer än 7 mill. mk) tillhörde De allmänna förbundet af tyska förvärfs- och hushållsföreningar, som är det äldsta, medan centralförbundet kom till stånd efter den 1902 inträdda splittringen. Allmänna förbundet intar en afgjordt neutral ståndpunkt i partipolitiskt hänseende. Centralförbundet proklamerar lifligt nog partipolitisk neutralitet, medan medlemmarna, som i stort sedt representera arbetarklassen, ganska allmänt tillhöra socialdemokratien. Riksförbunden äro indelade i revisionsförbund, som kunna utse förrättare af den lagligen påbjudna revisionen. Tyska konsumtionsföreningarnas partiinköpsförening, med hufvudsäte i Hamburg och sammanhängande med centralförbundet, hade 1909 en omsättning af nära 75 mill. mk. Föreningar, tillhörande centralförbundet, hade 1908 en egen produktionsverksamhet, hvars alster åsattes ett värde af nära 37 mill. mk. Bland öfriga konsumentkooperativa sällskap märktes 1908 bortåt 800 bostadsföreningar (med nära halftannat hundratusental medlemmar) samt ett ringa antal bageri- o. d. föreningar. — I *Österrike* är den kooperativa rörelsen mångsidigt utvecklad, rikast emellertid på kreditväsendets område. De egentliga konsumtionsföreningarna utgjorde vid 1909 års början 1,130, hvartill kom ett par hundratal bostadssällskap. 383 af konsumtionsföreningarna, med 207,000 med hade 1908 en omsättning på ung. 60 mill. krone En-gros-föreningen stannade samtidigt vid en omsä ning, öfverstigande 13 mill. kronen. Här existe talrika kooperativa förbund, begränsade af språkli nationella, geografiska och partipolitiska skäl. *Ungern*, hvars kooperativa rörelse i allmänhet liflig, har en starkt centraliserad konsumentkoope tion. — *Belgiens* kooperativa rörelse företer dä mot en stark splittring och brist på centraliseri Några föreningar äro neutrala, men flertalet är sa mankoppladt med något af de tre stora politiska p tierna: det socialdemokratiska, det klerikala och liberala. 1909 utgjorde konsumentsällskapens an 750. Till Socialdemokratiska kooperativa förbun hörde 175 föreningar med 141,000 medl. och omsättning 1908 på 40,7 mill. frcs. Företag som *M son du peuple* (Folkets hus) i Bruxelles och *Voor* (Framåt) i Gent bilda med sina olika institution medelpunkter för den socialdemokratiska politi och fackliga rörelsen. Samma förbunds en-gros-fö tag hade 1908 en omsättning på endast 3 mill. fr — *Italiens* konsumentkooperation var i slutet 1906 representerad genom 1,450 konsumtionsfö eningar och 240 konsumentkooperativa produktio föreningar. Många konsumtionsföreningar äro sm — I *Nederländerna* möta vi en icke obetydlig kons mentkooperativ rörelse; likaledes i *Serbien* o. europeiska länder. *Förenta staterna* företer åtskilli konsumentkooperativa företagsgrupper, af hvil byggnads- och bostadsföreningarna torde intaga d främsta rummet. 1905 inrapporterades 5,300 sådan med ett medlemstal af 1⅔ mill.; en del af des bör dock karakteriseras snarare som kredit- än so konsumentkooperativa (jfr Arbetarbostäder — I *Danmark* har landsbygden blifvit konsumen kooperationens hufvudfält. Konsumtionsföreninga nas antal var 1909 nära 1,300, dessas medlemsa tal 170,000, och omsättningen under 1909 belöp sig till öfver 50 mill. kr. En-gros-föreningen ha 1909 en omsättning på omkr. 42 mill. kr. — *Norge* beräknades 350 konsumentkooperativa företa finnas till 1908 års utgång. Medlemsantalet skul vara 90,000. Endast ett mindretal af dessa föreni gar tillhör Norges kooperativa landsförening. *Finland* visar en stark och månggrenig kooperat rörelse. Konsumtionsföreningarna, som där ha s fäste på landsbygden, voro 514 vid 1908 års slut; 4 hade 86,000 medl. och 45½ mill. fmks omsättnin Den en-gros-förening, som existerar vid sidan af d jordbrukarkooperativa centralandelsaffären *Hankkij* hade 1908 en omsättning på 14,2 mill. fmk. K operationens utveckling bör i väsentlig mån tillskri vas det energiska, partipolitiskt neutrala sällskap Pellervo.

I *Sverige* bildades konsumtionsföreningar redan under senare hälften af 1860-talet, och under 187 talets högkonjunktursperiod kom ytterligare ett ant sådana föreningar till stånd. Under 1880-talets för hälft gick den rörelse, som är känd under nam net Arbetarnes ring (se d. o.), med sin kooperativ innebörd öfver landet. Sedan denna domnat af, för gingo visserligen konsumtionsföreningsträfvanden men de togo ingen riktig fart förrän under sekle allra sista år. 1899 bildades Kooperativa fö bundet, och sedermera har den konsumentk operativa rörelsen hastigt nog utvecklat sig, hvilk

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

också, ehuru i det stora hela oberoende däraf, varit alliert med landtmännens kooperationsväsen. Till Kooperativa förbundet hade vid 1909 års utgång anslutit sig 376 konsumtionsföreningar med nära 65,500 medlemmar; 305 af dessa konsumtionsföreningar hade 1908 en omsättning af 21,8 mill. kr., och för 262 af dem uppstod en vinst på sammanlagdt 3,038,000 kr. 302 föreningars sammanlagda andelskapital utgjorde 1,16 mill. kr. I Västerås, Gäfle, Huskvarna, Norrköping och Malmö torde konsumentkooperationen ha lifligast utvecklats. Den har likaledes haft viss fart i hufvudstaden. Kvinnornas andelsförening Svenska hem i Stockholm för specerier och viktualier hade sommaren 1910 1,632 medl. (uteslutande kvinnor, mestadels ur den bildade medelklassen) samt s. å. en omsättning på nära 400,000 kr. I Gäfle, Hälsingborg och annorstädes drifvas slagerier som konsumentföretag. Kooperativa förbundet drifver sedan åtskilliga år tillbaka en en-gros-rörelse: omsättningen 1909 nära 4,8 mill. kr., nettoöfverskottet 39,260 kr. En-gros-rörelsen, hvars andelskapital uppgår till 70,000 kr., har hufvudkontor i Stockholm samt afdelningar i Gäfle och Malmö. Förbundet eger en margarinfabrik (i Vänersborg) och löfvar sparkasseverksamhet (30 april 1910 voro insatta 178,500 kr.). De mot reverser upptagna "folklånen" uppgingo vid 1910 års ingång till 66,000 kr. Den af förbundet representerade kooperationsrörelsen har visserligen en del förbindelser med de socialdemokratiska politiska organisationerna och fackföreningarna, men den intar en partipolitiskt neutral hållning. — Rörande konsumentkooperationens hela omfattning i Sverige saknas tillförlitliga uppgifter. Man torde kunna anslå konsumtionsföreningarna och konsumenternas produktionsföretag 1908 till nära 700 med en medlemskår på 125,000 och en årlig omsättning på 42—45 mill. kr. Därtill komma ett par tiotal handelsaktiebolag med ekonomiskt kooperativ karaktär, ett raskt växande antal bostadsföreningar, ett par försäkringsföretag o. s. v.

1895 bildades, med sekretariat i London, ett internationellt partipolitiskt och konfessionellt neutralt kooperativt förbund ("allians"), hvari konsumentkooperationen är starkast företrädd och som har egentligen ett studie- och propagandasyfte. Till förbundet voro anslutna i juni 1910 kooperativa organisationer från tjugu europeiska länder, bl. a. Sverige, samt från fyra utomeuropeiska.

II. Arbetarnas kooperativa produktionsföretag, hvilkas utmärkande drag äro: att medlemmarna i vederbörande företag af fri vilja deltaga i sammanslutningen; att alla ha sysselsättning uti företaget och arbeta under ledare, som de själfva välja och kunna återvälja efter förgodtfinnande; samt att det verkställda arbetets nettoöfverskott utskiftas bland medlemmarna i förhållande till hvars och ens del i detta arbetes fullbordande. Dessa autonoma produktionsanstalter öfverensstämma i väsentlig mån med Owens kooperativa planer. Tack vare Buchez' (se d. o.) inflytande på 1830-talet och nationalverkstäderna (se d. o.) har *Frankrike* blifvit det klassiska landet för denna gren af kooperation. Under de senaste åren har den visat sig ganska lifskraftig. Dessa produktionsföreningar utgjorde 1908 430, deras medlemsantal 18,700 och deras produktionssumma 54.6 mill. frcs. Bland de industri- och yrkesgrupper, som voro talrikast representerade, märkas husbyggnads- och gatuläggningsyrkena, boktryckeri-, pappers- och metallindustrierna. Från stats- och kommunalmyndigheternas sida åtnjuta dessa företag vissa företrädesrättigheter, när det gäller åtagande och verkställande af offentliga arbeten; f. ö. subventioneras de med ett årligt statsanslag af 300,000 frcs. — Till *Storbritannien* kommo 1848 från Frankrike särskildt starka impulser till nya försök i samma riktning. 1849 bildades Sällskapet för befrämjande af arbetarassociationer, hvars främsta män voro de kristlige socialisterna F. D. Maurice, Ch. Kingsley (se d. o.) o. a. En del af de då anlagda fabrikerna och verkstäderna gick snart nog under, men somliga lefde ganska länge. Ett stort antal nya produktionsföretag har under årens lopp upprättats. Åtskilliga af dem ha upplösts eller öfvergått till privatkapitalistiska företag, andra ha uppsugits af konsumentkooperationen, medan en del antingen antagit karaktären af "blandade" företag (egda af konsumentföretag, enskilda utomstående och anställda arbetare) eller meddelats "co-partnership"-formen (se nedan). 1907 utgjorde antalet (i regel autonoma) arbetarkooperativa produktionssällskap 114, med 7,300 medlemmar och 1,3 mill. punds omsättning för året. — I *Italien* har under de senaste åren denna kooperationstyp hastigt tillvuxit. 1908 existerade där 400 dylika produktionsföreningar med 63,000 medl. — I flera länder har fiskerinäringen att uppvisa ganska talrika sammanslutningar af mer eller mindre fullständig kooperativ karaktär. Flera sådana kooperativa "båtlag" eller "vadlag" finnas sedan gammalt äfven vid *Sveriges* hafskuster. Vanligen äro alla eller åtminstone de fleste deltagarna på samma gång arbetare och egare af en lott i lagets kapital (båtar, fiskredskap o. d.). I Sverige, hvarest bildats åtskilliga andra produktionsföreningar, som dock ofta nog stått på gränsen till små öppna bolag eller aktiebolag, ha hamn- och stufveriarbetare uti ganska stor utsträckning slutit sig samman i kooperativa arbetslag för utförande af lossnings- och lastningsarbeten. I allmänhet bära dessa arbetslag den fackliga organisationens namn och konstitution, liksom de ock äro anslutna till Svenska transportarbetareförbundet. För öfrigt existerar ett begränsadt antal autonoma företag. — Utanför Europa är det särskildt i *Australien* och *Nya Zeeland*, som de kooperativa arbetslagen vunnit fotfäste.

De autonoma kooperativa produktionsanstalterna ha i stor utsträckning misslyckats. Oftast torde orsaken ha varit att söka i någon eller några af följande förhållanden: brist på tillräckligt kapital vid företagets startande, brist på organisations- och förvaltningsförmåga, brist på afsättningsområde eller kundkrets, ovilja att betala förvaltare och arbetsledare tillräckliga löner, bristande disciplin och solidaritet. En väsentlig fara för dessa företag har varit, att de vid en viss punkt af sin utveckling stängt dörren för nya medlemmar och anställt lönearbetare, i öppen strid med sitt syfte: lönesystemets afskaffande. I Storbritannien har förts en strid mellan anhängarna af den autonoma producentkooperationen och af den konsumentkooperativa produktionen — de kallas ock *federalister*, därför att de i regel hålla på sammanslutningar af konsumentföreningar som grundvalen för produktionsföretagen. Ett slags utveckling af den autonoma typen möter oss i det system, som fått namnet *Labour co-part-*

nership (''arbetarnas medintressentskap''). Detta utgör å andra sidan en utvidgning af vinstandelsprincipen (jfr Vinstandel). Labour co-partnerships hufvudgrundsatser äro: arbetarna erhålla, oafsedt huruvida de äro delegare i företaget eller ej, en vinstutdelning som tillägg till sin lön; arbetarna ha rättighet att inträda i företaget som delegare och bli därmed delaktiga i ansvarigheten för och kontrollen af företaget. — Systemet har i Storbritannien särskildt gjort vissa landvinningar inom konsumentkooperationen. Den skotska en-gros-föreningen och det förutnämnda Glasgowbageriet ha antagit systemet. Därigenom kunna de 114 brittiska copartnershipföretagen för 1909 uppvisa en tillverkningssiffra på 4,6 mill. pd st. S. å. utgjorde de sysselsatte arbetarnas vinstandel som lönetillägg 26,000 pd st. Ett system, besläktadt med copartnership, tillämpas inom åtskilliga engelska gasverk. I Frankrike representeras samma system särskildt af familistären i Guise (se Familistär). Principen är införd vid några svenska produktionsföretag, hvilkas andelsegare äro dels anställda arbetare, dels konsumtions- och fackföreningar, dels utomstående enskilda.

III. Kooperativa kreditanstalter, hvilkas två mest utmärkande kännetecken äro, dels att de kontrolleras af de medlemmar, som göra bruk af dem, dels att den meddelade kr**e**diten är personalkredit. I regel tillhöra de endera af de båda kategorierna: städernas och småborgarnas eller landsbygdens och landtmännens. Understundom flyta dock gränserna dem emellan samman. Tyskland har, tack vare särskildt Schulze-Delitzsch och Raiffeisen (se d. o.), blifvit föregångslandet för kreditkooperationen. 1909 existerade där 952 kreditanstalter, byggda på Schulze-Delitzschs plan och anslutna till det å sp. 955 nämnda Allm. förbundet. Deras medlemsantal var nära 600,000; utlåningssumman under 1908: 3,500 mill. mark. Dessa anstalter äro grundade på andelar om högre belopp och växande andelskapital; de meddela endast korta lån, utdelningen går till andelsegarna. Den kooperativa karaktären är alltså tvifvelaktig nog. Raiffeisenkassorna däremot ha intet sammanskjutet andelskapital. Nettovinsten upplägges i en odelbar fond, som användes till nedsättning af räntan och i välgörande syfte. De befatta sig med andra kooperativa uppgifter. Det af sådana kassor bestående Neuwiedförbundet förenade sig 1905 med Riksförbundet af tyska jordbrukarkooperativa föreningar. 11,670 af dess 12,200 föreningar beviljade 1907 kredit på 737 mill. mark. 300 anstalter, tillhörande det nedannämnda handtverkarkooperativa förbundet, försträckte 1908 sina medl. lån på 40 mill. mark. — I Österrike-Ungern, Italien, Ryssland, Frankrike, Belgien, Finland, Irland o. a. länder har kreditkooperationen liflgt nog utvecklat sig efter olika system. I Sverige har icke uppstått någon kreditkooperation. I Preussen stödjas dessa kreditanstalter af staten genom centrala kooperationskassan (af 1895; grundfond 1908 52 mill. mark).

IV. Landtmännens och handtverkarnas kooperationsväsen. Medan försöken till kooperativt jordbruk i regel slagit ganska ogynnsamt ut, ha landtmännen i olika länder med ständigt växande framgång begagnat sig af kooperationens idé. Landtmannakooperationen omfattar framför allt följande grenar: kreditanstalter (se ofvan) föreningar för inköp och tillverkning af sådana fö nödenheter för landtbrukets drift som utsädesko och frö, foder- och gödselmedel, torfströ o. s. v företag för förädling och försäljning af landtbruke produkter: andelsmejerier, andelsslaterier, andelskvarnar, andelsbränerier, andelsstärkelsefabriker, fö säljnings- och exportanstalter o. s. v.; föreningar f gemensamt bruk af olika driftsmedel som afvelsdju tröskverk och andra maskiner, elektriska ledning o. s. v.; föreningar för skilda slag af förbättring och nyanläggningar, som frukt- och fröodlings- m. företag, utdikningsföretag, m. fl. — I ett och ann land eger en mer eller mindre liflig samverka rum mellan landtmännens kooperativa företag o de rent konsumentkooperativa anstalterna; detta enkannerligen fallet i Danmark. Inom vissa or råden af landtmannakooperationen har nyssnämn land nått utomordentligt långt. Öfriga lände hvarest olika grenar af samma kooperation rikt u vecklat sig, äro bl. a. Tyskland, Frankrike, Italie Ryssland, Österrike, Finland, Belgien och Irland. Sverige har, särskildt efter sekelskiftet, landtmä nens kooperationsväsen, i samband med det ideel föreningsväsendet, vuxit med en betydande fa (se närmare Landtmannaföreningar o Landtmannakooperation). Handtverka nas och de smärre industri- såväl som handel idkarnas kooperation följer vissa af landtmann kooperationens linjer. Sålunda omfattar den inköp och försäljningsföreningar, magasinsföreningar, kr ditanstalter o. s. v. Tyskland synes ha blifvit d egentliga hemlandet för denna gren. De tyska ind striella kooperativa föreningarnas centralorganisati räknade vid 1908 års slut 650 föreningar med 88,0 medlemmar.

Kooperationens rättsliga ställning m. m. I oli länder, där kooperationen trängt fram till någ betydelse, har föreningarnas rättsliga ställning bl vit af statsmakterna reglerad antingen genom f dem särskildt stiftade lagar eller också genc anknytning till en större lagstiftningsgren. Af st betydelse äro naturligtvis bestämmelserna om me lemmarnas ansvarighet för föreningarnas ekonomis förpliktelser. I Storbritannien är denna ansvari het begränsad till det belopp, med hvilket me häfta i skuld för obetalda andelar. Den tyska rik lagstiftningen tillåter, under särskilda betingelse inregistrerade föreningar (*eingetragene genosse schaften*) med obegränsad ansvarighet, med ob gränsad tillskottsplikt och med begränsad ansvari het (för en af föreningen själf fastställd summ dock ej lägre än vederbörande medlems delakti het i andelskapitalet). I Sverige ha de kooper tiva föreningarna, för erhållande af rättskapacite att låta sig inregistreras i enlighet med 1895 å lag om registrerade föreningar för ekonomisk ver samhet. Förening kan bildas, antingen ''utan pe sonlig ansvarighet'', — endast föreningens tillgå gar skola häfta för dess förbindelser — eller o ''med personlig ansvarighet'', då medlemmar åtaga sig till visst belopp begränsad personlig a svarighet för föreningens förbindelser. — I Storbr tannien ha konsumtionsföreningarna rätt att sä till icke-medlemmar. Detta är dem förbjudet i Tys riket. I Sverige kan frågan om denna rätt ej ans

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ännu vara afgjord. — De kooperativa föreningarna äro i Storbritannien befriade från att betala inkomstskatt för uppkommen rörelsevinst under villkor, att antalet andelar ej begränsas. I de skilda tyska staterna träffar skattelagstiftningen de kooperativa företagen rätt olika. 1910 års svenska skattelag berör konsumtionsföreningar, som endast förmedla varor till sina medlemmar, från skyldighet att erlägga skatt för den del af inkomsten, som återbäres till medlemmarna såsom utdelning å de gjorda inköpen.

Kooperationens syften. Konsumentkooperationens närmaste mål är att åt medlemmarna anskaffa goda, oförfalskade varor till rimliga pris och på samma gång sätta medlemmarna i tillfälle att utan direkta ansträngningar göra smärre besparingar samt att bereda de anställde — med eller utan andel i vinsten — goda arbetsvillkor. Kreditkooperationens syfte är att bereda medlemmarna lättare tillgång till lån mot billigare ränta, än de eljest skulle vara nödsakade att betala. Landtmännens (och handtverkarnas) kooperationsväsen afser särskildt att undvika fördyrande mellanhänder vid anskaffandet af olika artiklar i produktionsändamål och vid afsättningen af produktionens alster: denna kooperation blir ett medel för smådriften att sätta sig i åtnjutande af vissa utaf stordriftens fördelar. Den autonoma kooperativa produktionen har dels det blygsammare målet att åt deltagarna bereda ökade inkomster genom deras införtjänande af företagarprofiten, dels det mera vidtgående syftet att afskaffa lönesystemet. Kooperationen har sina stora moraliska, intellektuella och sociala uppfostringssyften. — Det är emellertid icke blott den autonomistiska produktionsskolan, hvars program afser en omgestaltning af de nuv. produktions- och därmed samhällsförhållandena. Med utgångspunkt från konsumentkooperationens utveckling, enkannerligen i Storbritannien: konsumtionsföreningarnas sammanslutning kring en-gros-företag och dessas växande produktionsverksamhet, har utbildat sig den federalistiska skolan, hvars främste vetenskaplige representant är Ch. Gide (se d. o.). Hans program för samhällets omorganisation är i korthet detta: konsumenterna sluta sig allmänt samman i demokratiska kooperativa associationer, som först drifva en alltmer omfångsrik tillverkningsindustri för att sedan gå öfver till jordbruket och ombesörja produktionen af de föremål, som utgöra den stora förbrukningens grundval. Detta program, som företer släktdrag med den associationistiska socialismen, benämnes kooperatism. För socialdemokratien, hvilken alltmer energiskt stöder särskildt konsumentkooperationen, är denna ej ett mål, utan ett medel för produktionens demokratisering och socialisering.

Lit.: G. J. Holyoake, "History of co-operation" (senaste uppl. 1906), Beatrice Potter, "Co-operative movement in Great Britain" (1891), G. H. von Koch, "Arbetarnes konsumtionsföreningar i England" (2:a uppl. 1902), G. Cassel, "Socialpolitik" (1903, femte uppl.), Ch. Gide, "La coopération, conférences de propagande" (1900), "Les sociétés coopératives de consommation" (2:a uppl. 1910), C. Webb, "Industrial co-operation" (2:a uppl. 1906), C. Aves, "Co-operative industry" (1907), J. Corréard, "Les sociétés coopératives de consommation en France et à l'étranger" (1908), B. Lavergne, "Le régime coopératif" (s. å.), C. R. Fay, "Co-operation at home and abroad" (s. å.), och E. H. Thörnberg, "Den kooperativa rörelsen" (4:e uppl. s. å.) och "Det kooperativa England" (1910). Jfr "Jahrbuch der internationalen genossenschaftsbewegung" (1910). (J. Lr.) E. H. T.

Kooperati'sm. Se Kooperation, sp. 961.

Kooperatĭv, som afser kooperation (se d. o.), går ut på, hvilar på samverksamhet.

Kooperativa förbundet. Se Kooperation.

Koopman [kåp-], Jan Coenrad, holländsk sjömilitär, f. 1790, d. 1855, blef efter krigstjänst i Napoleonskrigen och i Nederländska Indien 1830 befälhafvare öfver stridskrafterna vid Scheldelinjen under belgiska revolutionen och har skildrat denna sin verksamhet i *Zijner Majesteits zeemacht over Antwerpen 1830—1832* (1853). K. blef 1835 befälhafvare öfver de nederländska sjöstridskrafterna i Ostindien, var 1839—47 föreståndare för marininstitutet i Medemblik och utnämndes 1848 till viceamiral. V. S—g.

Kooptatiön (lat. *cooptātio*, fyllnadsval), val af nya medlemmar, hvilket de redan befintlige medlemmarna i en korporation, förening eller kommitté förrätta för att göra densamma fulltalig.

Koordinātaxel, *mat.* Se Koordinater.

Koordināter (af lat. prefix *co-*, tillsammans, och *ordināre*, ordna), *mat.*, kallas geometriska storheter (linjer och vinklar), genom hvilka en punkts läge i ett gifvet plan eller i rymden bestämmes. Om t. ex. i ett gifvet plan en rät linje och en fast punkt på densamma äro gifna, är hvarje punkt i detta plan till sitt läge fullt bestämd, så snart man samtidigt känner dess längdafstånd från den fasta punkten och den vinkel, som denna afståndslinje gör med den gifna räta linjen. I detta fall äro således afståndet och vinkeln sammanhörande koordinater. Hvarje särskildt slag af sammanhörande koordinater kallas koordinatsystem. Ofvan angifna slag af koordinater kallas polärt koordinatsystem l. polära koordinater; den gifna linjen kallas grundriktning l. koordinataxel, den fasta punkten koordinatorigo l. blott *origo* och längdafståndet *radius vector*. Det vanligaste slaget af koordinatsystem, jämte det polära, är det rätliniga koordinatsystemet. I detta bestämmes en punkts läge i planet genom längderna af två räta linjer, hvilka äro parallella med hvar sin af två fasta räta linjer (koordinataxlar). Axlarnas skärningspunkt är systemets "origo". Den ena axeln, vanligen den, som är horisontal, kallas *abscissaxel*, den andra åter *ordinataxel*; den koordinat, som är parallell med den första axeln, kallas *abscissa*, den andra *ordinata*. Vanligen använder man som abscissa icke den med abscissaxeln parallella linjens längd, utan i stället längden af det lika stora stycket på abscissaxeln mellan origo och ordinatan. — Om axlarna skära hvarandra under räta vinklar, kallas systemet rätvinkligt koordinatsystem, eljest snedvinkligt. Vill man t. ex. i ett gifvet rätvinkligt system utfinna läget af en punkt, om hvilken man vet, att abscissan är 4 och ordinatan 3 längdenheter, förfar man på följande sätt. Man afsätter (se fig.) på abscissaxeln åt höger, räknadt från origo, *O* (åt andra hållet afsättas negativa talvärden), ett stycke $OA = 4$ enheter, drager sedan från *A* en mot abscissaxeln vinkelrät linje och afsätter på denna ett stycke

$AP = 3$ enheter, hvarmed således läget P af den ifrågavarande punkten är till fullo bestämdt. Är åter läget af punkten P gifvet och man vill bestämma dess koordinater, har man blott att mäta längden af linjerna PA och OA samt finner därigenom, att abscissan är 4 och ordinatan 3 längdenheter. Abscissan tecknas vanligen x och ordinatan y; den omförmälda punktens läge uttryckes därför genom ekvationssystemet $x = 4$, $y = 3$. Då fråga är att bestämma en punkts läge i rymden, gälla motsvarande förhållanden, blott med den skillnaden, att tre koordinater äro erforderliga, nämligen i polära koordinatsystem en linje och två vinklar samt i rätliniga system tre med tre gifna axlar parallella linjer. Dessa tre linjer kallas vanligen x, y och z. — Utom de nu nämnda koordinatsystemen användas stundom i speciella fall andra sådana. Bland dessa torde det mest brukliga vara trelinjekoordinatsystemet, där en punkts läge bestämmes genom dess afstånd från tre gifna linjer. Inom den sfäriska astronomien, där alla punkter anses belägna på en sfärs yta, användas s. k. sfäriska koordinater, d. v. s. storcirkelbågar. Sådana koordinater äro bl. a. longitud och latitud. — Med koordinattransformation förstås öfvergång från ett system till ett annat. Inom rymdgeometrien är särskildt transformationen från polärt till rätlinigt system af betydelse, enär med tillhjälp af densamma många af den sfäriska trigonometriens formler kunna härledas. (I. F.)

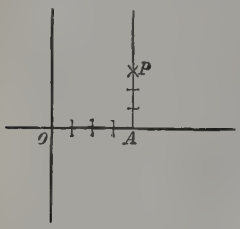

Koordinātgeometri (se Koordinater), i svenska arbeten oftast kallad analytisk geometri (se Analys 2), är den gren af matematiken, som undersöker geometriska storheter med tillhjälp af deras koordinater. Koordinatgeometrien anger dels sättet att bestämma sambandet mellan koordinaterna för hvarje punkt på en linje eller yta, d. v. s. linjens eller ytans ekvation, då en bestämmande egenskap hos linjen eller ytan är gifven, dels metoder att medelst ekvationerna finna punkters, linjers och ytors egenskaper både i och för sig själfva och i förhållande till andra geometriska storheter. Om t. ex. en cirkel är gifven med radien r och man vill bestämma dess ekvation, kan man välja medelpunkten, O, till koordinatorigo och två godtyckliga, mot hvarandra vinkelräta radier, OA och OB, till koordinataxlar. Tager man då på periferien en godtycklig punkt, P, och drager från denna en perpendikel, PC, mot OA, så äro $OC = x$ och $PC = y$ koordinater för punkten P. Och då $OP = r$, så blir

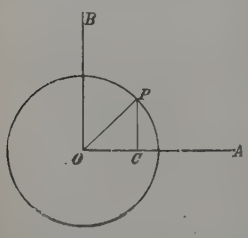

$$x^2 + y^2 = r^2,$$

hvilken ekvation just är cirkelns ekvation, enär de gäller för hvarje punkt på cirkelns periferi. U denna ekvation kunna cirkelns egenskaper härleda — Spår af koordinatgeometrien finnas redan und medeltiden. Dess egentlige upptäckare är do Cartesius, hvilken först framställde den i s "Géométrie" (1637). Dock hade Fermat ungef samtidigt kommit på samma tanke som Cartesiu ehuru han ej fick tillfälle att offentliggöra sin up finning. (I. F

Koordinatiōn (af lat. prefixet *co-*, tillsamman och *ordināre*, ordna). 1. *Gramm.* K. l. Samor ning är ett sådant förbindningssätt mellan sats (eller satsdelar), hvarigenom dessa få samma gra d. v. s. antingen båda (alla) bli hufvudsatser ell båda (alla) bisatser till samma hufvudsats eller t samma bisats, t. ex. *Du rider, och Fredrik åk* (hufvudsatser) eller *Jag förmodar, att du rider o Fredrik åker* (bisatser af 1:a graden). Med ett vis logiskt samband, som man vill grammatiskt uttryck följer vanligen också en viss form, koordination ell subordination. I vissa fall kan man likväl fritt väl mellan båda. Två sådana perioder som t. e *Ehuru jag var sjuk, försökte jag dock göra arbet färdigt* (subordination) och *Jag var sjuk, men fö sökte dock göra arbetet färdigt* (koordination) u trycka väsentligen samma innehåll. Koordinatione är af olika slag alltefter det samband, i hvilket de ena satsens innehåll ställes till den andras. — *Log.*, förhållande mellan två begrepp, som båd ingå i ett tredjes omfång (båda äro arter af e tredje) utan subordination sinsemellan (utan a det ena är en art af det andra). Koordinerad begrepp kunna vara *a) disjunkt* koordinerade, d deras omfång fullständigt falla utom hvarandr (detta förhållande brukar man förtydliga geno bilden af två cirklar, som båda fullständigt om slutas af en tredje cirkels periferi, utan att der egna periferier skära hvarandra), t. ex. begrepp triangel och begreppet fyrsiding, hvilka båda ing i omfånget af begreppet figur (båda äro arter figurer), men däremot utesluta hvarandra (ingentin finnes, som är både triangel och fyrsiding), oc *b) disparat* koordinerade, då deras omfång delv falla inom hvarandra, så att ett begrepp finnes, hvars innehåll båda ingå (detta förhållande bruka man förtydliga genom bilden af två cirklar, hvilka periferier skära hvarandra, så att de få en del a sin yta gemensam), t. ex. begreppen triangel oc liksiding, hvilka båda ingå i omfånget af begrepp plan figur, men tillika i innehållet af begreppet lik sidig triangel (det finnes figurer, som äro både lik sidiga och trianglar; men det finnes ock figurer, so äro trianglar utan att vara liksidiga, och sådana som äro liksidiga utan att vara trianglar). Koordina tion innebär väl alltjämt ett relativt sammanhan emellan båda de koordinerade begreppen (koordina tionslederna), enär de ha något gemensamt (de begrepp, i hvars omfång de ingå), men också blo ett relativt sådant, enär de i andra afseende utesluta hvarandra eller äro (relative) motsatta. De fullständiga sammanhanget kan följaktligen ej eg donna form. 1. (R—n B.) 2. L. H. Å.

Koordinātorigo, *mat.* Se Koordinater.

Koordinātsystēm och Koordināttrans formatiōn, *mat.* Se Koordinater.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Koordinēra (af lat. prefixet *co-*, tillsammans, och *ordinare*, ordna), samordna. — Koordinerade samordnade satser, *gramm.*, äro sådana insemellan grammatiskt förbundna satser, som i förbindelsen ha samma rang eller grad af beroende. Så äro förbundna hufvudsatser, som ju äro oberoende af andra satser, sinsemellan koordinerade; förbundna bisatser till samma hufvudsats, som alltså äro beroende af denna hufvudsats, sinsemellan koordinerade; förbundna bisatser till en sådan bisats (bisatser af 2:a graden) sinsemellan koordinerade, o. s. v. Koordinerade satser förbindas genom koordinerande konjunktioner och bilda tillsammans en satsbindning. (Jfr Koordination och Konjunktion.) — Koordinerade reflexer, *psyk.* Se Automatiska rörelser.

Kootenay [kō'tinēi], Flatbow, biflod till Columbia i Nord-Amerika, upprinner i Brittiska Columbia på östra hufvudkedjan af Klippbergen, kringflyter i två långdalar Purcellkedjan, bildar mellan denna och Selkirkkedjan den 110 km. långa, smala K.-sjön samt förenar sig vid West Robeson med Columbia. Längd omkr. 720 km.

Kootrot, *bot.*, är roten af *Saussurea* (Aucklandia, Aplotaxis) *Lappa* Clarke, en flerårig ört af fam. *Compositæ*, som växer i Himalayas alpdalar, t. ex. i Kashmir, på en höjd af omkr. 3,000 m. ö. h. Örtståndet skall vara snarlikt våra *Lappa*-arter (”kardborrar”). Den i handeln förekommande torkade roten liknar i hög grad den vanliga ålandsroten (*radix Inulæ*), men skiljer sig från denna genom stark lukt, som liknar violens. Det är denna angenäma lukt, som från äldsta tider gjort kootroten till en värderad drog i Ostindien. Roten begagnas till rökverk, till skydd mot mal (särskildt för de fina ”kaschmirsschalarna”), mindre som medicin. O. T. S. (G. L—m.)

Kopaasbatteriet [kopås-], i Norge på Dröbaksundet vid Kristianiafjorden, byggdes i slutet af 1880-talet för 3 st. 15 cm. kanoner. K. ingår i Dröbaksundspositionen (se Dröbaksund). L. Wilson M.

Kopāis-sjön (Topolia-sjön), förr en periodisk, grund träsklik sjö i grekiska nomos Beotien, hvilken uppkallats efter den vid dess nordöstra sida belägna gamla byn Kopais (Topolia). Sjön saknade aflopp ofvan jord, men dess vatten banade sig väg till hafvet (sundet mellan Eubea och fastlandet) genom ett flertal underjordiska kanaler (katavothrer, se d. o.) vid sjöns östra strand. Vid högsta vattenståndet låg ytan 97 m. ö. h. och hade en utsträckning af 230—250 kvkm. Genom flera källor och regnbäckar och de mera betydande åarna Kefisos och Mavronero från v. och Melas l. Mavropotamos fick n. anses sjön ha mottagit om vintern i medeltal 250 (maximum 280) kbm., men under lägsta vattenståndet endast 4—8 kbm. vatten i sekunden. Sjön tillfördes genom sina utdunstningar ett mycket ogynnsamt inflytande på Beotiens klimat, hvarför redan fornstidens greker sysslade med försök att torrlägga den, och flera af deras arbeten kommo i dagen vid de torrläggningsföretag, som 1883 påbörjades af ett engelskt bolag och (efter 1887) fortsattes af ett enskildt, som 1894 i det väsentligaste fullbordade torrläggningen. Vattnet föres först genom en omkr. 2,000 m. lång kanal och en 672 m. lång tunnel till den 32 m. lägre liggande sjön Likeri, som därigenom stigit 35 m., därifrån genom en 600 m. lång kanal till Paralimnisjön, som därigenom stigit från 35 till 55 m. höjd, och slutligen genom två kanaler och en mellanliggande, 860 m. lång tunnel till Euripos. Genom det sålunda torrlagda sjöbäckenet har man längs västra, södra och sydöstra stranden dragit två kanaler af resp. 33 och 24 km. längd för att leda sjöns tillflöden och regnvattnet till afledningstunneln. Genom torrläggningen har man vunnit omkr. 25,000 har bördigaste jord, som börjat odlas af bl. a. från Kaukasus inflyttade greker.

Kopaivabalsam, *Balsamum Copaiva* Ph. Su., *farm. med.*, är den ur stammen af *Copaifera officinalis* L., *C. Langsdorffii* Desfontaine m. fl. *Copaifera*-arter (ståtliga träd, som växa vilda i Västindien och Syd-Amerikas varmaste trakter; se Copaifera) erhållna balsamen. Den afsättes i stora behållare eller vida balsamgångar, som genomdraga stammens ved (jfr Dryobalanops). Insamlingen verkställes mest inom Orinoco- och Amasonflodernas och deras bifloders områden, af indianer genom inhuggande af hål i trädstammarna in till kärnveden, hvarigenom balsamen utrinner i ymnig mängd, ända till 50 liter från ett hål. Kopaivabalsamen utskeppas förnämligast från Maracaibo och Pará, efter hvilka städer de vanligast förekommande handelssorterna benämnas. Den förra sorten är vanligen gul eller ljust gulbrun, ganska tjockflytande, rik på harts och motsvarar närmast Svenska farmakopéns fordringar, medan Parábalsamen ofta är mera ljus, tunnflytande och rik på flyktig olja. F. ö. finnes balsam från olika trakter af väsentligt olika utseende och sammansättning. Den har en egendomlig balsamisk lukt och skarp, bitter smak. Balsamen är olöslig i vatten, men löses lätt i eter och absolut alkohol. Dess specifika vikt växlar mellan 0,94 och 0,99 efter olika ålder och sålunda olika halt af flyktig olja, hvilken under förvaring småningom minskas. Balsamen består af en flyktig olja ($C_{15}H_{24}$) samt harts, som utgöres af kristalliniska och amorfa hartssyror samt s. k. resoner. Den förfalskas med terpentin, fet olja m. m., och i dess ställe utbjudas (i England) gurjunbalsam (se Dipterocarpus) samt den snarlika balsamen af *Hardwickia pinnata* Roxb., som erhålles från Ostindien, eller ock s. k. *afrikansk kopairabalsam* eller *illurinbalsam* af Hardwickia Mannii Oliv. Kopaivabalsam begagnas i dos af 20—40 droppar 3—5 ggr om dagen i form af piller eller, bäst, i kapslar af gelatin, hufvudsakligen mot kronisk katarr i urinröret (kronisk gonorré). Aromatiska beståndsdelar ur balsamen (dess flyktiga olja och hartsbeståndsdelar) utsöndras genom njurarna och göra urinen i viss grad antiseptisk. O. T. S. (C. G. S.)

Kopāl, *Resina Copal* (af mexikanska *kopalli*, den hårdnade saften af *Hymenæa Courbaril*), *tekn.*, är en benämning, som omfattar flera hårda, bärnstensliknande hartser af olika ursprung, som smälta först vid hög temperatur. Från sydöstra Afrika erhålles handelns mosambik- och sansibarkopal, som är mycket hård, gulaktig, med knottriga, matta yttersidor, men glasglänsande och genomskinande å brottytorna. Dess smältpunkt ligger öfver + 300° C. Den uppgräfves ur de öfre jordlagren och härstammar från *Trachylobium mossambicense*. — Västafrikansk kommer hufvudsakligen från

Angola och Benguela; dess moderväxter äro *Guibourtia-* och *Copaifera*-arter. Denna sort har mindre hårdhet och lägre smältpunkt än den östafrikanska. — Om amerikansk kopal se Hymenæa. — Om australisk kopal l. kaurikopal se Agathis. Äfven manilakopalen, som kommer från Sundaöarna och Filippinerna, härstammar från en *Agathis*-art. Kopalhartserna ha en mycket stor användning till s. k. lackfernissor. De hårda, genomskinliga sorterna användas liksom bärnsten. O. T. S. (G. L—m.)

Kopa'lkibark, *Cortex Copalchi* (*Quina blanca* i Mexico), *farm. med.*, är barken af *Croton niveus* Jacqu., en buske af 3 m. höjd, hörande till fam. *Euphorbiaceæ* R. Br., hvilken växer på Västindiens öar, i Mexico, Central-Amerika, Colombia och Venezuela. Kopalkibarken förekommer som rör af 30—50 cm. längd, med tunn, gråhvit kork. Den från korken befriade gråbruna väfnaden visar på yttre ytan fina tvärgående strimmor eller repor, liksom om barken varit behandlad med en fin fil. Kopalkibarken innehåller en bitter alkaloid, som trotts stå nära kinin. Därför har denna bark förr varit använd i stället för kinabark, och Schlechtendal kallade på grund däraf moderväxten *Croton Pseudo-china*. Numera har kopalkibarken, likasom öfriga kinasurrogat, förlorat all medicinsk betydelse och nämnes endast som en möjlig förfalskning af kaskarillbark, som emellertid är mycket tunnare och mindre. O. T. S. (C. G. S.)

Kopaonik plänina [kå-], bergskedja i sydvästra Serbien längs högra stranden af Ibar, från dess mynning (i Morava) öfver gränsen in i turkiska vilajetet Kosovo. Den består af gnejs och kristalliniska skiffrar, men äfven af vulkaniska bergarter och når 2,140 m. i Suvo Rudište, Serbiens högsta berg. Under medeltiden drefs där bergsbruk (silfver och järn), men nu är berget en folkfattig och nästan kal ödemark.

Kopa'ssis, Andreas Emanuel (K. efendi), furste af Samos, f. 1856 på Kreta, tillhör en på denna ö af gammalt högt ansedd grekisk familj, egnade sig först åt kretensisk förvaltningstjänst och var bl. a. en tid sekreterare i Kretas provinsförsamling, erhöll 1888 statsrådstitel och innehade i Konstantinopel flera höga turkiska ämbeten, till dess han i dec. 1907 af sultan Abd-ul-hamid utsågs till furste af Samos. K. var under många år juridisk rådgifvare till den ekumeniske patriarken i Konstantinopel och har dels på grekiska, dels på turkiska skrifvit flera arbeten, mestadels i fornkristlig och kretensisk arkeologi, men äfven i historia (en Amerikas upptäcktshistoria på turkiska i 3 bd) och litteraturhistoria (om Shakspere). V. S—g.

Kopczyński [kåpt[y'nski], Onufry, polsk grammatiker, pedagog, f. 1735, d. 1817, medlem af piaristernas orden, slutligen inspektör öfver skolorna i den till Preussen hörande delen af Polen, lämnade de första mera vetenskapliga framställningarna af polska språkets grammatik genom sina arbeten *Grammatyka dla szkół narodowych* (3 bd, 1778—83) och *Grammatyka języka polskiego* (1817). Han skref ock många latinska elegier, däribland *Ad congressum Windobonensem*, 1814. (A—d J.)

Kopēk (ry. *kopje'jka* l. *kope'jka*, af *kopjå*, lans; de äldsta kopekerna visade nämligen i åtsidans stämpel bilden af den helige Georg, väpnad med en lans), ryskt skiljemynt, = $^1/_{100}$ af en rubel = 1,$_{92}$ öre. Kopeker slogos första gången omkr. 1538; dessa innehöllo idel silfver och voro oregelbundet formade. Sedan 1655 präglades kopeker af koppar. Till följd af ukasen 7 (19) juli 1839 präglades ett pud (= 16,$_{38}$ kg.) koppar 1,600 kopek (= 1 silfverrubel). Enligt ukasen 3 (15) juni 1849 slogs af 1 pud koppar dubbelt så mycket, eller 32 silfverrubel nominellt värde (3,200 kopek), i stycken om 5, 3 (altin), 2, 1, $^1/_2$ (denga, se d. o.) och $^1/_4$ (polusjka) kopek. De nämnda kopparkopekerna försvunno småningom ur rörelsen, sedan ukasen 21 mars (1 apr.) 1867 stadgat, att det ringare skiljemyntet numera präglas i brons. Ett pud brons lämnar 50 rubel nominellt värde, eller 5,000 kopek. Dessa bronsmynt förekomma i stycken om 5, 3, 2, 1, $^1/_2$ och $^1/_4$ kopek. Dessutom präglas i silfver (af $^{500}/_{1000}$ finhalt) stycken om 20, 15, 10 och 5 kopek.

Kope'rnikus. Se Coppernicus.

Kopf, Joseph, tysk skulptör, f. 1827 i Württemberg, d. 1903, arbetade i sin ungdom som murare och handtlangare, kom 1851 till München och vandrade 1852 till fots till Rom, förtjänade sitt uppehälle genom figursnideri och lyckades ådraga sig uppmärksamhet af Cornelius genom modellen till en sittande Kristus. Han utförde sedan både religiösa och antikt allegoriska arbeten (*De fyra årstiderna*, *En triton* m. fl.), brunnsgruppen byster och medaljongsporträtt samt ett par stora bas römda marmorkaminer för residenset i Stuttgart. K. utgaf 1899 *Lebenserinnerungen eines bildhauers*. (G—g N.)

Kopfstück (ty., eg. "hufvudstycke", d. v. s. mynt med bröstbild i prägeln). Se Zwanziger.

Koph, *zool.*, bibelns namn på hamadryaden (se perukapan (se Babianer).

Kopia (fr. *copie*, af lat. *cōpia*, förråd), eg. genom afskrift åstadkommet mångfaldigande af en bok; afskrift af en skriftlig handling (jfr Hufvudskrift); troget aftryck; fotografisk positiv bild på kopieringspapper; efterbildning, reproduktion af ett konstverk, gjord af någon annan än konstnären själf och noga öfverensstämmande med originalet i afseende på materialet samt alla detaljer af formgifning och färg, medan däremot formatet icke behöfver vara likadant.

Kopiebläck. Se Kopiepress och Bläck.

Kopiebok. Se Kopiepress.

Kopiepennor. Se Blyertspennor, sp. 789.

Kopiepress, enkel skrufmaskin, medelst hvilken man å affärskontor plägar åstadkomma aftryck af afgående bref i den s. k. kopieboken, hvari blad utgöras af silkespapper. Härtill nyttjas ett särskildt slags bläck, kopiebläck (se Bläck) eller medelst skrifmaskin framställd skrift. Skruvkopiepressen uppfanns af James Watt (patenterad 1780). I senare tid ha flera andra kopieringsinrättningar konstruerats, såsom kopiepressar utan skruv, roterande kopieringsmaskiner, medelst hvilka ett stort antal kopior kunna tagas på kort tid, o. s. v. Med skrifmaskin kunna f. ö., genom användande af tunt papper och mellanlägg af tunna kalkerblad, ett flertal kopior samtidigt med hufvudskriften åstadkommas. Med skrifmaskin (och äfven direkt med stålstift) kan också i tunt vaxpapper framställas en genombruten schablonskrift, edelst hvilken sedan i en s. k. dupliceringsmaskin (roterande eller annan) ett mycket stort antal kopior eller aftryck kan tagas på kort tid. A. W:son N.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kopiēra, göra en kopia; taga afskrift eller afyck af; måla efter en originaltafla.

Kopieringspapper (fotografiskt papper). Se Fotografi, sp. 998.

Kopieringsram. Se Fotografi, sp. 998—999 ch fig. 17.

Kopisch [kå'-], August, tysk skald, målare, 1799 i Breslau, d. 1853, idkade konststudier i rag och Wien, men en olyckshändelse fördärfvade ans hand, så att den blef oduglig att föra penseln.

Han vistades i Rom och sedan 5 år i Neapel i förtroligt umgänge med A. von Platen under studier af folklif och folkpoesi. Hans glada lynne gjorde honom till en gunstling hos alla klasser i Neapel. Han framställdes t. o. m. på scenen af lustspelsförfattaren Camarino under namn af Don Agosto Prussiano. Under en simtur upptäckte K. Blå grottan e d. o.) under klipporna på Capri. 1828 slog han g ned i Berlin, erhöll pension och professorstitel, dde slutligen i Potsdam, sysselsatt med att skrifva storien om dess slott och trädgårdar. — K. är m skald märklig för sin friska humor samt för framställnings åskådlighet och af Platen påverade sköna form. Mindre framstående som oderiker, är han däremot förträfflig som vislyriker i lkton (t. ex. hans i hela Tyskland populära visa Noak; sv. öfv. af K. R. Nyblom). Men högst står n som lyrisk-episk berättare och som humoristisk amställare af bilder ur sagovärlden samt af populära skämtdikter (*Die Heinzelmännchen, Die zwerge f dem baume, Der klopfer* m. fl.). K. öfversatte ntes "Divina commedia" och utgaf en samling lienska folkvisor i öfv. — Af hans taflor må mnas *Solnedgång i pontinska träsken* och *Blå ottan*. C. R. N.*

Kopi'st (fr. *copiste*, af *copier*, afskrifva, en, som r afskrifter; se Kopia) var benämningen på en re tjänstemannaklass inom administrationen, föredesvis K. M:ts kansli. Titeln förekommer redan ustaf II Adolfs kansliordningar 1620 och 1626. sista kopisttjänsterna afskaffades vid den omganisation af kansliet, som egde rum vid ingången 1875. Titeln återinfördes 1910 för kvinnliga fbuträden vid Riksarkivet. A. Th. S.*

Kopitar, Bartolomej, österrikisk slavist, f. ndfolk i byn Repnje i Oberkrain 1780, d. 1844 Wien (hans stoft flyttades 1897 till Laibach), vakde sin faders boskap till sitt nionde år och kunde tt slovenska. Sedan han genomgått skola och nasium i Laibach, tillbragte han åtta år, fr. o. m. 98, först som huslärare, sedan som sekreterare hos ren S. Zois. Utom andra studier kom han under na tid att sysselsätta sig mycket med sitt moders- och författade en *Grammatik der slavischen che in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808) d en inledande öfversikt öfver de slaviska folken språken samt den slovenska grammatikens historia ett utförligt tillägg om den slovenska litteraturen. Intet annat slaviskt språk kunde vid den tiden uppvisa en grammatik af sådant vetenskapligt värde. 1808 begaf K. sig till Wien för att studera juridik, men blef snart förordnad till censor för slavisk och grekisk litteratur samt anställd vid hofbiblioteket, där han slutligen blef kustos. Som censor gjorde han bekantskap med Vuk Stefanovitj Karadjitj och hade på hans lifsriktning och verksamhet ett mycket stort inflytande. Som bibliotekstjänsteman skickades K. 1814 till Paris för att återföra de böcker och handskrifter, som fransmännen 1809 tagit i Wien. K:s andra större arbete var *Glagolita Clozianus* (1836), hvari offentliggjordes ett handskriftfragment från 11:e årh., tillhörigt grefve P. Cloz i Trieste och innehållande fyra delvis ofullständiga predikningar af Chrysostomos, Athanasios och Epiphanius i fornslavisk öfv. I den utförliga inledningen framställde K. först den satsen, att det språk, till hvilket Cyrillus och Methodius öfversatte de heliga skrifterna och som sedan blef de "ortodoxe" slavernas kyrkospråk, var *fornslovenska* (*icke* fornbulgariska). I detta arbete publicerades också de berömda Freisingfragmenten, den äldsta kända urkunden med specifikt slovenskt språk. Senare utgaf han *Hesychii glossographi discipulus et epiglossistes russus in ipsa Constantinopoli sec. XII—XIII* (1839), en grekisk handskrift från 11:e eller 12:e årh. (hemförd från Konstantinopel i 16:e årh. af Busbek), till hvars randglossor äro fogade ryska öfv. från 12:e och 13:e årh. och som alltså för den ryska språkhistorien är af stort intresse. K. skref också *Prolegomena historica* till den upplaga af det berömda Reimsevangeliet ("Texte du sacre"), som på kejsar Nikolaus' befallning utgafs i Paris 1843. Han redogör däri för slavernas omvändelse och den ifrågavarande handskriftens öden samt upprepar sin mening om kyrkslaviskans fornslovenska härkomst. En mängd recensioner och smärre uppsatser äro samlade och utgifna af K:s lärjunge Miklosich under titeln *Barth. Kopitars kleinere schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen inhalts* (1857). Ryska författare förkättra K. som fiende till den slaviska idén, kalla honom för en österrikisk agent o. s. v. Han var nämligen hvarken panslavist eller russofil, och genom Karadjitjs, af honom inspirerade, åtgärder för serbiska språket och litteraturen drogs Serbien åt v. och skildes sålunda mera från Ryssland. K:s omfattande och intressanta brefväxling med Dobrowský och andra slavister utgafs af Jagić 1885 och 1897 (delarna 39 och 62 af ryska Vet.-akad:s "sbornik"). Lll.

Kopiös (lat. *copiōsus*, af *cōpia*, förråd), öfverflödande, ymnig, ansenlig, mycket stor.

Kopje (Kop), holl., "hufvud", ingår i sammansatta sydafrikanska ortnamn med betydelsen af höjd, (afrundad) bergstopp.

Kopmannus omnämnes som biskop i (Gamla) Uppsala omkr. 1160.

Koporie, befäst slott af aflång form med 4 runda torn i Ingermanland mellan Narva och Nyen, intogs af svenskarna 1581, förlorades till ryssarna 1590, återtogs af Evert Horn 1612 och blef svenskt i Stolbovafreden 1617. 1683 befalldes slottets rasering. Denna fullbordades visserligen ej, men 1695 var K. i så dåligt tillstånd, att det vore mera skadligt än gagneligt. I sept. 1700 blef K. därför ett lätt byte för ryssarna, men återbesattes af sven-

skarna efter segern vid Narva s. å. Efter 3 dagars beskjutning uppgafs K. till ryssarna 26 maj 1703, hvarefter det af dem förstärktes och omgafs med jordvallar. I sept. 1708 besattes det utan större motstånd af Lybecker, men utrymdes åter efter några dagar. L. W:son M.

Kopp, Ulrich Friedrich, tysk paleograf, f. 1762, d. 1834, var ämbetsman i Hessen-Kassel, egnade sig därefter uteslutande åt paleografiska studier samt blef 1808 hedersprofessor i Heidelberg. Senare flyttade han till Mannheim. Han är känd genom sitt epokgörande arbete *Palæographia critica* (4 bd, 1817—29), *Bilder und schriften der vorzeit* (2 bd, 1819—21) och en edition af Martianus Capella (utg. af K. F. Hermann, 1836).

Kopp, Joseph Eutychius, schweizisk historieforskare, f. 1793, d. 1866 i Luzern, var 1819—65 professor i klassisk filologi vid lyceet i Luzern samt deltog 1828—31 och 1841—45 i det politiska lifvet, hvarvid hans sista åtgörande var att kraftigt, ehuru förgäfves, motsätta sig jesuiters anställande vid kantonen Luzerns högre undervisningsverk. Från 1830 idkade K. historisk arkivforskning, sträfvade särskildt att beriktiga Tschudis och J. von Müllers framställningar af Schweiziska edsförbundets äldsta historia och förvärfvade hedersnamnet ”den schweiziska historieskrifningens Niebuhr”. Genom *Urkunden zur geschichte der eidgenössischen bünde* (bd 1 1835; bd 2 1851, i ”Archiv für kunde österreichischer geschichtsquellen”) och det vidlyftiga arbetet *Geschichte der eidgenössischen bünde. Mit urkunden* (äfven med titel: *Der geschichten von der wiederherstellung und dem verfalle des heiligen römischen reiches erstes buch* o. s. v., 12 böcker, sträckande sig till 1336, utg. 1845—82, i fortsättningen bearbetadt af Busson, A. Lütolf och Rohrer) väckte han till lif en mera kritisk undersökning af det habsburgska förtrycket i Schweiz och därmed sammanhängande berättelser, hvarjämte han i sin 1854—56 utgifna tidskrift ”Geschichtsblätter aus der Schweiz” (artiklarna *Zur Tell-sage* och deras bilagor, *Die Gessler*) sysselsatte sig med samma ämne. Därvid bröt han med det naiva patriotiska betraktelsesättet, men hans källkritiskt betydelsefulla verk lida af en väsentlig brist på komposition. — K. skref äfven flera historiska dramer (*Dramatische gedichte*, 4 bd, 1855—66), hvilka emellertid som konstalster voro svaga. Jfr biografi af Lütolf (1866). (V. S—g.)

Kopp, Hermann, tysk kemist, f. 1817, d. 1892, blef 1843 e. o. och 1853 ord. professor i Giessen samt 1864 ord. professor vid Heidelbergs universitet. K. utförde värdefulla undersökningar rörande sammanhanget mellan kroppparnas fysikaliska egenskaper och deras sammansättning. Men framför allt inlade han stora förtjänster om kemiens historia. Hans *Geschichte der chemie* (4 bd, 1843—47) är ett klassiskt arbete, fullständigadt med afseende på de äldsta perioderna genom *Beiträge zur geschichte der chemie* (1869—75). Jfr Fysikalisk kemi. (H. E.)

Kopp, Georg, tysk prelat, kardinal, f. 27 juli 1837 i Duderstadt (Hannover), var son till en fattig väfvare, blef 1856 telegraftjänsteman, men erhöll 1858 medel att egna sig åt teologiska studier i Hildesheim, prästvigdes 1862 och verkade sedan dels som katolsk själasörjare, dels som biträde vid generalvikariatet i Hildesheim till 1872, då h blef generalvikarie och domkapitularie. K. utså 1881 till biskop af Fulda, blef 1884 medlem preussiska statsrådet och 1886 af herrehuset sa egnade sig med mycken smidighet och energi arbetet på återställande af det genom ”kulturka pen” rubbade goda förhållandet mellan preussis staten och katolska kyrkan. K. hade sålunda väse lig andel i tillkomsten af de kyrkopolitiska lagar 21 maj 1886 och 30 april 1887, hvilka upphäf och ersatte de beryktade ”majlagarna” af 187 Han blef 1887 med preussiska regeringens samtyc af påfven utsedd till furstbiskop af Breslau och som sådan medlem af österrikiska herrehuset o det österrikiska Schlesiens landtdag. Han var 18 medlem af den af Vilhelm II sammankallade arbet skyddskonferensen i Berlin; 1893 blef han kardin K. intager en politiskt synnerligen inflytelserik stä ning bland Tysklands katoliker och har, i besi ning af såväl kejsar Vilhelms som påfvens fö troende, ofta medlande ingripit vid konflikter mell den ultramontana riktningens män samt preussis och riksregeringen i Berlin. V. S—

Kóppa, ett forngrekiskt skriftecken, ϙ, hvar romarna gjorde sitt Q. Som taltecken betyd kóppa 90.

Koppar är den metall, som näst guld och silfv var tidigast känd och använd. Bronsålderns fo nyttjade en legering af denna metall och te (brons) för tillverkning af vapen och eggverkty Först under en långt senare tid kom järnet allmä i bruk. Grekerna och romarna hämtade koppa malmen företrädesvis från ön Cypern (grek. *Kypro* lat. *Cyprus*). Romarna kallade därför kopparn *cyprium* eller endast *cyprium*, senare *cuprum* (hvar sv. *koppar*). Medeltidens alkemister kallade d *Venus* och betecknade den med ♀. — 1. *Kem.* naturen förekommer kopparn ej sällan gediген, m vanligen i förening med svafvel, äfven med sy och med klor. Mycket små mängder koppar anträffats i lefvern och blodserum, i hummerns o några fiskars blod samt i vissa fåglars fjädrar. D rena kopparmetallen utmärkes af en vackert röd o karakteristisk färg. Kopparn är hårdare än silfv men mjukare än platina. I hållfasthet öfverträff den endast af järnet. Den har stor ledningsförmå för värme och elektricitet. Dess värmeledningsfö måga förhåller sig till silfrets som 89 : 100, och de förmåga att leda elektricitet förhåller sig till nämn metalls som 91 : 100. På grund af denna sto ledningsförmåga finner koppar en vidsträckt använ ning i tekniken. För detta ändamål måste metall vara mycket ren, emedan redan ringa mängder främmande ämnen nedsätta ledningsförmågan bety ligt. Kopparns renframställning (raffineringen) sk bäst på elektrisk väg. Leder man en elektrisk str genom en lösning af kopparsulfat, afskiljes metalli koppar vid den negativa elektroden l. katode Emedan det är hos koppar särskildt lätt att erhå goda metallöfverdrag, använder man den elektris kopparutfällningen ej endast för raffinering, ut äfven för att öfverdraga ämnen med ett metallski och framställa former af olika föremål (se Ga v a n o t e k n i k). Den spänning, som erfordras f att elektrolytiskt utfälla koppar ur en kopparsalt ning, är mindre än den, som behöfves för att utfäl järn ur en lika koncentrerad lösning, men större

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

den, som är nödvändig för afskiljandet af silfver. Koppar står således i den s. k. spänningsserien (se d. o.) mellan järn och silfver, m. a. o. koppar är en ädlare metall än järn, men mindre ädel än silfver. Därför fälles koppar i metallisk form ur kopparoxidsalternas lösningar genom metalliskt järn, och å andra sidan fälles silfver af koppar. Näst guld och silfver är kopparn smidigast. Den lär kunna uthamras till bleck af endast $0{,}_{0026}$ mm. tjockleck. Äfven kunna kopparstycken genom svetsning förenas. Kopparn smälter svårare än silfver och guld, vid 1,084°. Smält koppar upptager gaser, som vid stelnandet åter afsöndras och göra metallen porös eller blåsig. Kopparns specifika vikt är 8,94. I torr luft är kopparn vid vanlig temperatur oföränderlig, men vid upphettning syrsätter den sig på ytan, först till oxidul och sedan till oxid. I fuktig och kolsyrehaltig luft betäcker sig metallen med en grön skorpa (*ärg*), som utgöres af basiskt kopparkarbonat. Äfven svaga organiska syror, fett och olja angripa kopparn vid lufttillträde, likaså ammoniak och ammoniaksalter. Koncentrerad, men ej utspädd, svafvelsyra löser koppar med utveckling af svafvelsyrlighet, hvarunder kopparsulfat bildas. Af salpetersyra löses metallen under utveckling af kväfoxid till kopparnitrat. Med svafvel förenas kopparn direkt samt med utveckling af värme. Redan vid vanlig temperatur svärtas koppar af svafvelväte. — Kopparns atomvikt, som tecknas Cu (af lat. *cuprum*), är 63,57. I kemiskt hänseende är kopparn en tvåatomig och enatomig metall, alldeles som kvicksilfver. Salterna af tvåatomig koppar kallas kuprisalter, salter af enatomig koppar kallas kuprosalter; så t. ex. benämnes $CuCl_2$ kupriklorid, CuCl kuproklorid (kopparklorur). Med syre ger den oxiderna Cu O, kopparoxid, och Cu_2O, kopparoxidul o. s. v. — Kopparoxidulen, Cu_2O, förekommer i naturen kristalliserad i röda oktaedrar och erhålles som ett rödt pulver, om man med druf- eller mjölksocker upphettar en lösning af vinsyrans kopparoxidsalt i kali. Den löses i ammoniak till en färglös vätska, som i luften upptager syre och genast färgas blå. Med klorvätesyra ger kopparoxidulen kopparklorur, men med syresyror koppar och kopparoxidsalter. — Kopparoxiden, Cu O, erhålles genom glödgning af koppar i luft eller af nitratet, hydratet och karbonatet. Den är svart och smälter i stark glödgningshetta, löses lätt i syror och ger blåa lösningar af kopparoxidsalter. Den reduceras lätt till metallisk koppar genom upphettning i vätgas med kol eller organiska ämnen. Kopparoxidens hydrat erhålles som en mörkblå, voluminös fällning, då man till lösningar af kopparoxidsalter tillsätter kali eller natron. Detta hydrat, om det har sammansättningen $Cu(OH)_2$, färgas svart vid hastig upphettning eller genom tillsats af öfverskott af kali eller natron samt har sedan sammansättningen 6Cu O, H_2O eller, enl. andra uppgifter, 4Cu O, H_2O. Med syror ger kopparoxiden salter, hvilka i vattenhaltigt tillstånd äro blåa eller gröna, men i vattenfritt tillstånd ofta hvita (se vidare Kopparsalter). Kopparhydrat är en svag bas, och på grund däraf äro dess salter i vattenlösning starkt hydrolyserade; de salter, som kopparhydrat bildar med starka syror, t. ex. svafvelsyra, reagera därför sura (se Hydrolys). Såväl kupri- som kuprosalter bilda med ammoniak och med cyankalium s. k. komplexa salter. Tillsätter man t. ex. öfverskott af ammoniak till en lösning af kopparsulfat, blir lösningen djupt blå på grund däraf, att ionerna Cu ha öfvergått till komplexa joner $Cu(NH_3)_4$. — Med svafvel ger kopparn två föreningar, som motsvara de bägge oxiderna, nämligen Cu_2S och Cu S. Den förra föreningen, som är mest beständig, bildas genom direkt förening och finnes i naturen som grå kopparmalm. Den är svartgrå, lättsmält och smidig. Den enkla svafvelkopparn, Cu S, erhålles som en svart fällning, då man inleder svafvelväte i lösningar af kopparsalter. Den oxideras i fuktigt tillstånd hastigt i luften. Den förekommer mera sällan i mineralriket och utgör mineralet kopparindigo. — Klor ger med koppar kloruren Cu Cl eller Cu_2Cl_2 och kloriden $CuCl_2$. Den förra är hvit, kristallisk och föga löslig i vatten. Den senare är i kristalliseradt och vattenhaltigt tillstånd blågrön, i vattenfritt brunaktig. Den sönderdelas vid upphettning i klorgas och klorur. — Bland öfriga kopparsalter må nämnas kopparferrocyanid l. ferrocyankoppar, en rödbrun, amorf substans, som uppstår, när man blandar ett salt af tvåvärdig koppar, t. ex. kopparsulfat, med ferrocyankalium. Denna mycket känsliga reaktion använder man för att påvisa spår af koppar. En hinna af ferrocyankoppar har egenskapen af en s. k. semipermeabel membran, d. v. s. den släpper igenom endast vattnets molekyler, däremot ej däri lösta ämnen (se Osmotiskt tryck).

2. *Metall.* Utan tvifvel innehöllo de först bearbetade kopparfyndigheterna metallen i gediget tillstånd, och den kunde därför skiljas från den medföljande bergarten genom en enkel nedsmältning. Därnäst kommo troligen karbonat och oxidmalmer till användning, då äfven ur dessa kopparn kan utvinnas genom en jämförelsevis enkel smältningsoperation med kol som reduktionsmedel. Då svafvelmalmer påträffades, blefvo metoderna mera invecklade, de nådde redan tidigt ganska stor utveckling och bibehöllo sig så godt som oförändrade under en lång följd af år, tills upptäckten af de stora kopparfyndigheterna i västra Amerika under senare hälften af 1800-talet föranledde införandet af en mängd nya anordningar och apparater hufvudsakligen med ändamål, att man skulle kunna behandla stora malmkvantiteter. Äfven bidrog den vid samma tid af fransmannen Manhès uppfunna bessemermetoden samt införandet af elektrolytisk raffinering att revolutionera kopparframställningen.

Det i koppargrufvorna brutna berget håller i regel för litet koppar för att direkt kunna bearbetas, utan man måste, innan man skrider till bearbetning, först söka höja kopparhalten genom att aflägsna en del af den medföljande ofyndiga bergarten. Detta skedde först genom plockning för hand, *skrädning*. Men som detta förfaringssätt är både långsamt och dyrbart samt några malmer på grund af sin natur ej så kunna bearbetas, utför man numera allmänt genom mekaniska metoder, *anrikning*, detta arbete. *Anrikningsverk*, i Sverige äfven kallade *vaskverk*, finnas vid de flesta större kopparfält. Malmens anrikning sker i maskiner af mycket varierande konstruktion vanligen så, att den krossade malmen under skakning påverkas af vatten, så att kopparmineralen med högre eg. v.

skiljas från den lättare bergarten. Genom förbättrade anordningar kan man numera äfven vid bearbetande af ganska fattiga malmer utvinna omkr. 80 proc. af den i det brutna berget förefintliga kopparn. Till följd däraf ha malmförekomster, som endast för ett par årtionden sedan ej skulle varit lönande att bryta, nu börjat exploateras i stor skala. Koppar erhålles ur sina malmer medelst någon af de nedan beskrifna metoderna som råkoppar l. cementkoppar. Denna måste vidare underkastas en rening, *raffinering*, innan den kan användas för industriella ändamål. Med afseende på bearbetningsmetoderna kunna kopparmalmerna indelas i följande tre klasser:

a. Gediegen koppar förekommer hufvudsakligen i Lake Superior-distriktet i Nord-Amerika. De där vunna malmerna bearbetas först genom anrikning, hvarvid man på grund af den stora skillnaden i eg. v. mellan kopparn och bergarten erhåller som produkt en mycket rik *slig*, hvilken nedsmältes i flamugn och underkastas en *smältraffinering* (se nedan) i samma ugn. Då man redan i malmen har kopparn i metalliskt tillstånd, blir framställningssättet synnerligen enkelt och billigt, hvarför dylika malmer med mycket lägre kopparhalt än andra kunna med fördel bearbetas. Vid flera verk arbetar man med mindre än 1 proc. koppar i det ur grufvan brutna berget.

b. Karbonat- och oxidmalmer (malakit, azurit, kuprit m. fl.) bearbetas antingen på torra vägen medelst smältning eller på våta vägen. För att malmerna skola kunna bearbetas på torra vägen, fordras, att de äro ganska rika på koppar, emedan förlusterna i den vid smältningen bildade slaggen, hvars kopparhalt varierar från 1 till 3 proc., annars skulle bli för stora. Smältningen utföres i en *schaktugn* med tillsats af lämpliga flussmedel för att bilda en lättfluten slagg och med användande af träkol eller vanligen koks som bränsle. Detta tjänstgör äfven som reduktionsmedel, i det att kolet förenar sig med det vid kopparn i malmen bundna syret. Kopparn återstår i metalliskt tillstånd och samlar sig på ugnens botten, under det slaggen, såsom varande lättare, flyter ofvanpå och aftappas, i den mån den bildas, genom en särskild öppning. Kopparn aftappas med vissa mellanrum och gjutes i tackor för att vidare underkastas raffinering. På våta vägen bearbetar man dessa malmer genom att krossa dem och behandla det erhållna malmpulvret med en utspädd syra, helst under uppvärmning. Härvid löses kopparn och kan sedan medelst järnskrot fällas ur lösningen i metalliskt tillstånd i form af cementkoppar, som nedsmältes och raffineras i flamugn. Vanligen bearbetas oxid- och karbonatmalmer numera tillsammans med svafvelmalmer genom smältning i schaktugn för erhållande af *skärsten* som produkt, hvarur råkoppar framställes genom bessemerering (se nedan).

c. Koppar förekommer vanligast i form af svafvelföreningar (kopparkis, *grå* och *brokig* kopparmalm m. fl.), och största delen af världens kopparproduktion härrör från dylika malmer. De bearbetas mestadels på torra vägen genom smältningsprocesser. På somliga ställen begagnar man, särskildt för fattiga malmer, våta metoder, numera dock mindre än förr varit fallet. En af dessa våta metoder har haft stor betydelse för Sverige, där den användts vid Falun och Åtvidaberg samt fortfarand brukas i Hälsingborg. Den utfördes vid Falun p följande sätt. De ur grufvan vunna malmerna inne hålla ganska mycket svafvel, som först måste ti största delen aflägsnas genom s. k. *kallrostning* hvilken utföres i *rostbås* (se fig. 1) med tre murad väggar och den fjärde sidan öppen. På ett under lag af ved och träkol upplägges hvarftals svafvelri malm, *blötmalm*, och svafvelfattigare malm, *hård malm*, hvarefter det hela täckes af ett lager fi malmgrus, s. k. *grufsylta*. Veden antändes fram från, hvarefter träkolet och sedan blötmalmen brin gas att brinna. Därvid förbrinner svaflet unde utvecklande af en tjock rök af svafvelsyrlighet, oc det i malmen befintliga järnet förvandlas till oxid Den häraf alstrade värmen rostar äfven hårdmalmer Processen måste regleras så, att hela massan bl väl genomrostad. Detta sker därigenom, att man på lägger eller borttager grufsylta, så att draget led i önskad riktning. En del blötmalm rostas i sä skilda ugnar, *kisugnar* l. *kilns*, hvarvid de bildad gaserna tillvaratagas för beredning af svafvelsyr Sedan rosten är utbränd, hvilket tager en tid af 2 3 veckor, rifves den och får svalna, hvarefter gods krossas tillsammans med råsalt i kulkvarnar till e fint pulver. Detta underkastas rostning i en me stenkol, ved och sågspån eldad flamugn, då koppar öfverföres till lösliga salter, klorid och sulfat. D vid denna rostning bildade gaserna innehålla sur ångor, som tillvaratagas därigenom, att man låte dem passera genom ett torn, hvari vatten får ned droppa och lösa syrorna. Lösningen, som erhålle kallas *tornsyra* och användes tillsammans med u spädd svafvelsyra för att ur det rostade godset u lösa kopparn, hvilket sker i stora träsumpar. Kop parn fälles ur lösningen på järnskrot som cemen koppar, hvilken sedan smältes och raffineras flamugn. Många andra våta metoder ha utarbeta för olika malmer och förhållanden. Vid Rio Tinto Spanien underkastar man blötmalm en svag rostnin i stora högar, som tager en tid af 2—6 månade hvarefter den till *sulfat* förvandlade kopparn urla kas med vatten, och kopparn fälles som vanligt me järnskrot. Härmed utvinnes dock endast omk hälften af kopparn, hvarför man låter den fuktig

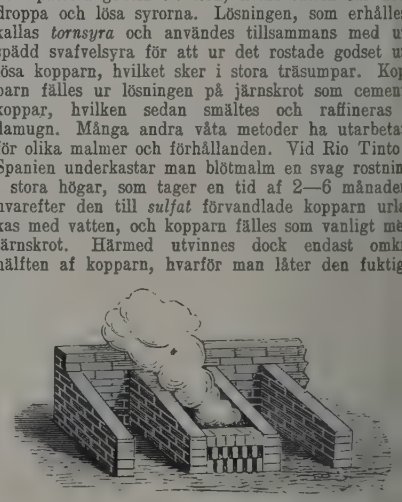

Fig. 1. Rostbås.

återstoden undergå en långsam vittring i luften, å följd af lakning och fällning som förut. I mång grufvor eger stark vittring af svafvel- och koppa kis rum. De bildade sulfaten lösas i grufvattnet, oc koppar kan ur detta erhållas som cementkopp genom fällning på järnskrot. På detta sätt har gru vatten på många håll sedan länge behandlats. – För framställning af koppar på torra vägen anvä

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

las ännu de två äldsta metoderna, den svensk-tyska ch den engelska, hvar för sig eller kombinerade. Den *svensk-tyska* metoden utföres så, att malmen örst rostas i rostbås (se fig. 1) eller *rosthögar* (se

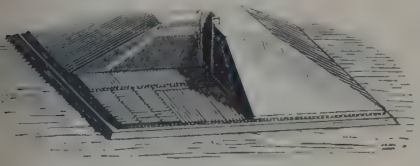

Fig. 2. Rosthög.

g. 2) för att befrias från en del af sitt svafvel. För ändamålet användas äfven ugnar af växlande onstruktion. Den delvis rostade malmen smältes i chaktugn med träkol eller koks under tillsats af

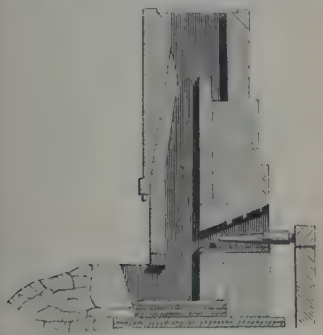

Fig. 3. Suluugn (vertikalsektion).

ämpliga flussmedel för slaggbildningen, hvarvid opparn förenar sig med en del af malmens svafvel ch järn till *skärsten*. För denna smältning nyttjades förr murade s. k. *suluugnar* med kvadratisk genomskärning och inklädda med ett eldfast material. I bakväggen anbragtes tre eller fyra formar för luftens inpressande, och den nedre delen, *härden* (se fig. 3), där själfva smältningen egde rum och de smälta produkterna, slagg och skärsten, samlades, sträckte sig utanför ugnsschaktet, så att slaggen där kunde aftappas. Skärstenen, som är tyngre än slaggen, samlar sig på härdens botten och aftappas tid efter annan i sandformar och får svalna. Numera användas vanligen cirkelformiga eller ovala ugnar, antingen murade eller med dubbla väggar af stålplåt (se fig. 4), mellan hvilka vatten cirkulerar för att hålla dem afkylda. Skärsten och slagg få då tillsammans kontinuerligt afrinna från ugnen en för-

Fig. 4. Kopparugn.

härd, där de skiljas på grund af sin olika egentliga vikt och aftappas hvar för sig. Skärstenen sönderbrytes efter svalnandet och får undergå en flera gånger upprepad rostning i rostbås eller ugnar, tills svaflet är aflägsnadt och järnet och kopparn förvandlade till oxider. Nu vidtager *råkopparsmältningen* i ugnar af liknande konstruktion som de för skärstenssmältningen använda. Den *dödrostade* skärstenen smältes med träkol eller koks samt kvartshaltig malm, hvarvid kopparn utreduceras ur oxiden af kolet, smälter och sjunker till bottnen af härden samt järnoxiden förenar sig med kvartsen i den tillsatta malmen och bildar slagg, hvilken på grund af sin höga kopparhalt måste omarbetas tillsammans med rostad malm på suluugnen. Råkopparn innehåller 4—10 proc. föroreningar och renades förr genom

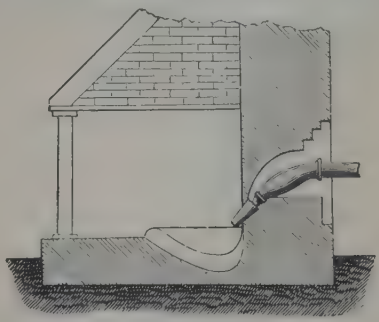

Fig. 5. Garhärd.

garning i garhärd (se fig. 5 och G a r a). Den garade kopparn, g a r k o p p a r n, måste för att bli smidbar undergå *hammargarning* och *polning* (se G a r a). Dessa metoder ha dock numera kommit nästan h. o. h. ur bruk, och raffineringen sker antingen i flamugn eller på elektrolytisk väg.

Vid den *engelska metoden* utföras alla operationer i *flamugn*, där dylikt bränsle kan användas. Malmen underkastas först en partiell rostning i

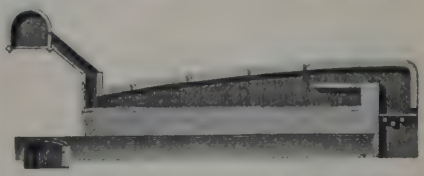

Fig. 6. Flamugn för rostning (vertikalsektion).

flamugn (se fig. 6). Den därpå följande smältningen sker äfvenledes i flamugn, men af en annan konstruktion (se fig. 7). Smältningsrummet, härden, är af oval form och af jämförelsevis små dimensioner (4 m. långt och 2,7 m. bredt) med en skålformad botten, gjord af kiselsand eller sönderkrossad sandsten, som sintras genom stark eldning. Den rostade malmen blandas med lämpliga flussmedel, och efter smältningen samlar sig skärstenen på bottnen och kan genom en öppning nära densamma aftappas samt *granuleras* i vatten för att sedan lättare kunna rostas, hvilket sker i liknande flamugn som rostnin-

gen af malmen. Slaggen blir vid denna *råskärstens-smältning* tillräckligt låg i koppar för att kunna bortkastas. Rostningen af skärstenen, som innehåller koppar, järn och svafvel i växlande proportioner, måste, i motsats till hvad fallet var i den

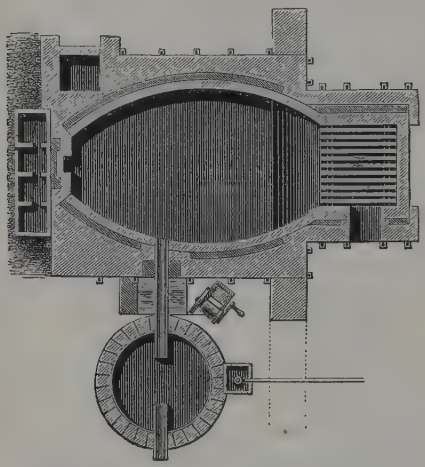

Fig. 7. Engelsk flamugn för skärstenssmältning (sektion i plan).

svensk-tyska processen, bedrifvas så, att endast en del af svaflet aflägsnas och jämt så mycket, att vid den följande råkopparsmältningen det finnes nog svafvel kvar att ur de vid rostningen bildade oxiderna utreducera all koppar, men lämna järnet i form af oxidul, som med tillsatt kvarts bildar en slagg. Råkopparsmältningen, liksom äfven den följande raffineringen, sker i flamugn med koleldning. Processen har utarbetats vid Swansea i England och användes där fortfarande. Vid flera verk arbetar man med kombinationer af den svensk-tyska och den engelska processen så, att somliga operationer utföras efter den ena och andra efter den andra metoden.

De ofvan beskrifna processerna äro mycket långsamma och draga stor arbetskostnad på grund däraf, att godset måste omarbetas många gånger, innan man erhåller kopparn i metallisk form. De lämpade sig därför ej för verk, där man har stora malmkvantiteter att bearbeta. Man fann, att en skärsten af hög kopparhalt kunde framställas genom en enda operation, och då man vidare genom införandet af bessemermetoden kunde på kort tid, äfvenledes i en enda operation, därur framställa råkoppar, blef hela processen mycket förkortad och förenklad. Numera framställes större delen af den ur svafvelmalmer vunna kopparn enligt dessa förbättrade metoder. Den första operationen består i att direkt ur den orostade malmen framställa en skärsten med tillräckligt hög kopparhalt (40 à 50 proc.) för att kunna bessemereras. Detta sker i schaktugnar med dubbla väggar af stålplåt, mellan hvilka kylvatten får cirkulera (s. k. *water jackets*). De ha en höjd af 4—6 m. och rektangulär genomskärning i formnivån med en bredd af 1—1,4 m. och en längd af 2 till 26,5 m. (en ugn af sistnämnda storlek har e smältningsförmåga af ända till 3,000 ton per dygn) På båda långsidorna (se fig. 8) har schaktugnen tä

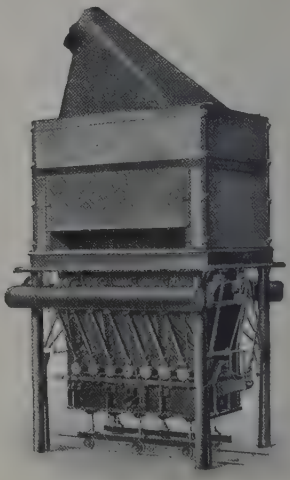

Fig. 8. Schaktugn för skärstenssmältning.

sittande formor för blästerns införande, och i ga larna äro anbragta tappränno för skärsten oc slagg. De vid smältningen bildade gaserna uppsam las af en öfverbyggnad af murverk, och genor luckor på dennas långsidor uppsättas malm, flus medel och den som bränsle begagnade koksen Malmen är orostad, och genom att använda krafti bläster åstadkommer man i dessa ugnar, på samm gång som smältningen eger rum, en kraftig oxida tion af svafvel och järn, så att endast tillräckli med svafvel återstår att med kopparn och en del järnet i malmen bilda en lämplig skärsten. På någ ställen utgöres hufvudmassan af malmen af svafve kis, *pyrit*, innehållande koppar, och under gynn samma förhållanden kan den smältas utan kokstil sats, *pyritsmältning*, hvarvid den för smältninge erforderliga värmen alstras genom oxidation större delen af pyritens svafvel och järn, hvilket s nare med tillsatta kvartsiga malmer bildar slagg

Fig. 9. Förhärd.

Vanligen tillsättes dock koks, mera ju mindre svaf vel malmen innehåller. Sådan smältning af orosta

malm med större eller mindre kokstillsats är den nu allmännast brukliga, s. k. *semipyritisk smältning*. En del af den koks, som annars skulle varit nödvändig för smältningen, ersättes med pyrit. Slagg och skärsten få kontinuerligt afrinna genom öppningarna i ugnens gaflar till en *förhärd* (se fig. 9), som utgöres af en plåtbehållare, hvars botten och sidor äro klädda med eldfast tegel. Där sjunker den tyngre skärstenen till bottnen; nära denna finnes en öppning, hvarigenom skärstenen efter behof kan aftappas, under det att den ofvanpå densamma flytande slaggen får afrinna genom en ränna i härdens öfre kant.

Anrikning af kopparmalm användes i stor skala. Den därvid erhållna produkten, slig, är i regel myc-

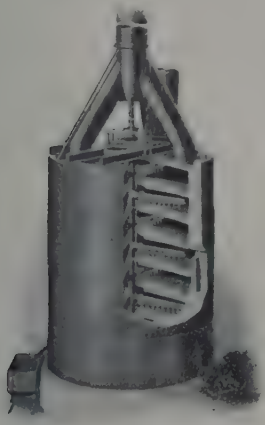

Fig. 10. Mc Dougalls rostugn.

ket finkornig och lämpar sig ej väl för smältning i schaktugn utan föregående behandling genom *brikettering* (se d. o.). Vanligare går man dock så till väga, att man rostar sligen och sedan smälter på skärsten i flamugn. Rostningen sker numera i *mekaniska rostugnar*, som ha det gemensamt, att omröringen af malmen sker med maskinkraft, ehuru de f. ö. äro af mycket olika konstruktion. En af de modernaste och mest använda typerna är *Mc Dougalls rostugn* (se fig. 10), som består af ett yttre cylinderformadt schakt, muradt af eldfast tegel och omgifvet af en plåtmantel, hvaruti finnas 6 horisontella härdytor. Den råa sligen matas automatiskt ned på den öfversta och föres kontinuerligt af de vid den centrala axeln fästa och med denna roterande rörarmarna från en härd till den närmast under belägna. Vid igångsättningen upphettas ugnen medelst eldning i den i bottnen belägna eldstaden, tills temperaturen stigit tillräckligt, för att svafvelkisen i sligen kan antändas; därefter fortgår rostningen af sig själf, emedan sligen i regel innehåller tillräckligt med svafvelkis och andra svafvelmetaller för att genom deras oxidation underhålla den nödiga temperaturen. Rostningen kan varieras därigenom, att man ändrar draget och ökar eller minskar hastigheten, med hvilken rörarmarna rotera och nedmata godset, och drifves så, att tillräckligt med svafvel återstår för att vid den följande smältningen förena sig med all kopparn och en del af järnet i malmen till en skärsten af lämplig kopparhalt. Smältningen sker i stora flamugnar (se fig. 11), eldade med kol, murade af eldfast tegel med botten af krossad kvarts, som genom stark eldning sintrats tillsammans. De ha en invändig vidd af 5 à 6 m. och längd upp till 35 m. samt en smältningsförmåga af ända upp till 400 ton per dygn. Det rostade godset införes genom öppningar i ugnshvalfvet. Skärstenen samlar sig på bottnen och kan genom särskilda öppningar efter behof aftappas, under det att den ofvanpå flytande slaggen tid efter annan skummas af genom en lucka i ugnens ena ända. Genom luckor på sidorna kan man iakttaga smältningens gång och företaga nödiga arbeten, såsom omröringar etc.

Den genom smältning af orostad malm i schaktugn eller rostad slig i flamugn erhållna skärstenen öfverföres i smält tillstånd till *bessemerkonvertern* för att vidare bearbetas till råkoppar. En

Fig. 11. Flamugn för skärstenssmältning (sidoprojektion af ugnens långsida).

dylik konverter (se fig. 12) utgöres af en på rullar i ett stativ liggande plåtcylinder, som med hydraulisk eller elektrisk kraft kan stjälpas åt ena eller andra sidan. Nära bottnen finnes en rad formor för införande af den kraftiga blästern och upptill en öppning för bortledande af de vid blåsningen bildade gaserna. Inuti är konvertern klädd med ett tjockt lager af kvartsmassa, som spelar en synnerligen viktig roll vid processen. Såsom förut om-

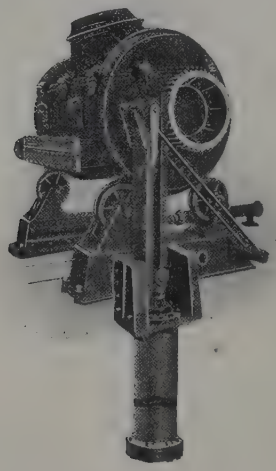

Fig. 12. Kopparkonverter.

nämnts, består skärstenen af koppar, svafvel och järn. Då luften genom formorna inpressas i den smälta massan, inträder en häftig förbränning af svaflet, som bortgår i form af en tjock rök som svafvelsyrlighet, järnet oxideras till oxidul, som med kvartsmassan i konvertern (den s. k. *infodringen*) bildar slagg, och kopparn återstår i metalliskt tillstånd. Genom svaflets och järnets oxidation bibehålles temperaturen hög nog att hålla både slaggen och kopparn i flytande form, så att de hvar för sig kunna tappas. Då en afsevärd mängd kvartsmassa åtgår för att med skärstenens järn bilda slagg, utfrätes infodringen mycket fort och måste ofta förnyas. För blåsningen fordras endast 1 à 2 timmar.

Man har äfven föreslagit flera metoder för att på *elektrisk väg* framställa koppar ur malm eller skärsten, men hittills med föga framgång. För raffinering af råkoppar däremot har länge med fördel användts ett förfaringssätt, hvarvid man med hjälp af strömmens elektrolytiska inverkan öfverför oren koppar från den i skifvor gjutna råkopparn till tunna plåtar af raffinerad koppar i en lösning af kopparvitriol och svafvelsyra som elektrolyt. Processen eger rum i stora sumpar gjorda af trä, impregneradt med tjära eller beck. I råkopparn befintliga föroreningar aflägsnas och gå antingen i lösning eller afsätta sig som slam på bottnen af sumparna. Guld och silfver, som vanligen finnas i kopparmalmerna och under smältningens gång koncentreras i råkopparn, afskiljas i slammet och kunna ur detta tillvaratagas. Den på elektrolytisk väg raffinerade kopparn har en kornig struktur och lämpar sig e till direkt användning för industriella ändamål, med undantag af legeringar, utan måste först nedsmältas i flamugn. Råkoppar, som ej innehåller guld och silfver samt andra föroreningar i större mängd raffineras direkt i flamugn utan föregående elektrolys, hvarvid man, liksom vid hammargarningen, förs underkastar den en oxiderande nedsmältning för aflägsnande af föroreningarna och sedan reducera bildad kopparoxidul genom polning (omröring) med färska träpålar. Kopparn gjutes efter raffineringen tackor af olika form, allteftersom den skall användas till trådddragning, plåtvalsning, gjutning o. s. v.

Kopparn har vidsträckt användning för de mest olikartade ändamål. Största delen brukas till elektriska ändamål som ledningstråd, till maskindelar m. m. I form af plåt användes den till taktäckning samt allehanda kok- och destilleringskärl för tekniska fabriker, i form af rör till ångpannetuber m. m. För gjutning begagnas den vanligen i legering med andra metaller, af hvilka de viktigaste äro: mässing (koppar och zink), brons (koppar och tenn), nysilfver (koppar och nickel) samt fosforbrons (se dessa ord). Genom lösning af koppar i svafvelsyra erhåller man kopparvitriol, som äfven ledes är en viktig handelsvara och användes till konservering af trä, för elektrolytiska ändamål, till renande af vatten och till desinficiering samt till framställande af gröna målarfärger m. m.

Världsproduktionen af koppar, som under de senaste årtiondena starkt stegrats, uppgick enlig "The mineral industry" 1908 till 762,141 ton, hvilket belopp de olika länderna bidrogo med följande kvantiteter: Förenta staterna 430,099 ton, Spanien-Portugal 53,425, Japan 44,700, Australien 40,123, Chile 38,927, Mexico 38,190, Canada 24,376, Peru 22,240, Tyskland 20,523, Ryssland 18,174, Norge 9,337, Kapkolonien 6,990, Italien 3,022, Cuba 2,996, Bolivia 2,540, Sverige 2,032 (2,808 ton enl. Kommerskoll. ber.), Österrike-Ungern 1,700, Newfoundland 1,453, Turkiet 1,068 och Argentina 226.

Enligt Kommerskollegii berättelse ang. bergshandteringen fanns 1908 i Sverige endast ett kopparverk, nämligen i Hälsingborg, där sedan 1902 raffineras dels där producerad cementkoppar, dels från Norge importerad bessemererad koppar. Värdet af den framställda kopparn uppges till 3,19 mill. kr. Vid Falu kopparverk tillverkas f. n. koppar- och järnvitriol. S. å. brötos 20,754 ton kopparmalm ur 22 grufvor, af hvilka Falu grufva och andra grufvor i Kopparbergs län lämnade 14,567 ton, och erhöllos genom anrikning 617 ton kopparmalm. 1. P. T. C. (H. E.) 2. P. P—n

Kopparafrad, Kopparränta, Kopparitonde, Koppartull, *kam.*, benämningar på den skatt, som koppartillverkningen i Sverige under olika tider varit underkastad. Konung Hans stadgade 1499, att handel med koppar ej fick ega rum annanstädes än i städerna. Johan III stadgade i ett mandat 1580 förbud mot försäljning af koppar till annan person än hans egna utsända "kopparköpare", som för det pris Johan själf bestämt upphandlade all koppar. 1582 följde ett ännu strängare mandat i syfte att regalisera kopparhandeln; men 1590 gafs

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

bergsmannen åter rättighet att, sedan han vågfört in råkoppar och skatten afräknats, få smida resten plåtar, försedda med kronans märke, mot erläggande af fyra daler skeppundet. Skatten kallades dessa tider än *afrad*, än *tionde*. Stora Kopparbergets delegare erlade 18 lispund för hvarje fjärdepart ända till 1600, då afraden höjdes till 1 skeppund. 1650 räknades den till 15 och 1718 till $7^1/_2$ lispund pr fjärdepart samt afskaffades alldeles 1729. Afraden eller tionden skulle enligt konung Magnus' påbud 1347 levereras i två terminer, näml. vid midsommar och Mikelsmässan (sista veckan i sept.). Karl Knutsson ändrade detta 1449 till *en* termin, näml. tiden för prästmötet i Västerås, och Gustaf II Adolf bestämde slutligen Tome dag (21 dec.) till "afradslag" äfven för kopparskatten. — Koppartull omtalas först 1615, då kronans vinst å den koppar, som kronan uppköpt och åter afyttrat, betecknades med detta ord. Då 1619 kopparkompaniet (se d. o.) inrättades, erhöll den arrendeafgift, som kompaniet med 22 dal. skeppundet för all uppköpt koppar erlade till kronan, namnet koppartull. När kopparkompaniet n:r 2 1638 upphörde, försvann även detta slags koppartull; men "vågtull" å kopparn fortfor till 1731, och "stora sjötullen" utgick af koppar efter tulltaxan under hela 1700-talet. — Kopparräntа benämndes skatten på koppar fr. o. m. 1639. Det var en tämligen dryg produktionsskatt, näml. $^1/_4$ af tillverkningen. 1770 räknades den till $^1/_8$, 1800 till $^1/_{16}$ och 1855 till $^1/_{30}$ af tillverkningen, hvarefter i sammanhang med afskaffandet af all bergverkstionde äfven kopparräntan genom k. kung. 10 aug. 1877 efterskänktes, dock, vad beträffar de privilegierade verken, under de villkor, som k. br. 31 jan. 1879 bestämmer. Kbg.

Kopparautotypi, en i koppar etsad autotypi. Se Autotypi.

Kopparberg. 1. Kopparbergs (Stora Kopparbergs) församling och socken i Kopparbergs kn. Församlingen omfattar en del af Falu stad, 7,769 inv. (1909), och den till Falu domsagas norra tingslag hörande socknen Kopparberg, 28,146 har, 7,769 inv., hvilken vanligen kallas Falu landsförsamling. Denna dels stads-, dels landsförsamling är annex till Falu stads Kristine förs., Västerås stift, Falu kontrakt. — 2. Förr kyrkoby och municipalsamhälle (kalladt Nya K.) i Ljusnarsbergs socken, Örebro län, fr. o. m. 1908 köping, belägen vid Norrsjöälfven, som förenar Norra Hörken med Norrsjön, och vid K. station å Frövi—Ludvika järnväg. Köpingen ligger i älfdalen, på älfvens båda stadslutningar. 1,564 inv. (1909). Areal 175 har. Taxeringsplan är under K. M:ts omprövning. Taxeringsvärde 227,200 kr. å jordbruksfastighet och 638,200 kr. å annan fastighet (1909), hvaraf 34,500 kr. å bevillningsfri. Köpingen, hvars gator i allmänhet äro trähus, har egen vattenledning och eget elektricitetsverk (drifvet af dieselmotorer). På platsen finnas två läkare, veterinär, apotek, sjukstuga, epidemisjukhus, samskola (privatskola) och underhållen af familjerna på platsen), expeditionskontor af Örebro ensk. bank, afdelningskontor af Aktiebol. Bergslagsbanken, Nya Kopparbergs sparbank samt liflig rörelse; 1908 15 handelsbod med 26 biträden och en till 58,300 kr. taxerad omsatt af handelsrörelsen, 24 handtverkare med 20 biträden och en för bevillning uppskattad inkomst af handtverksdriften af 28,000 kr. samt 5 fabriker med 113 arb. och 272,000 kr. tillverkning, hvaribland 1 järn- och stålvarufabrik, 1 hagelfabrik och 1 mek. verkstad. — Enl. k. br. 16 dec. 1887 och 25 febr. 1888 blef kyrkobyn municipalsamhälle, och k. br. 11 mars 1898 gaf platsen rätt att bilda en från Ljusnarsbergs socken skild köping med namnet K., och sedan vissa föreskrifna villkor med afseende på området uppfyllts, gaf k. br. 30 aug. 1907 platsen rätt att vid 1908 års ingång inträda i en köpings rättigheter Fr. o. m. 1911 års ingång är köpingen och eget skoldistrikt. Under 1912 skall enl. Örebro läns landstings beslut i Kopparberg anläggas ett tuberkulossjukhus för 25 patienter. 2. H. Lft.

Kopparberget. 1. Fordom namn på Falu gruf va (se d. o.). — 2. Nya K., bergslag. Se Nya Kopparberget. — 3. Nya K., socken. Se Ljusnarsberg. — 4. Stora Kopparbergs gruf va. Se Falu gruf va.

Kopparbergs län omfattar landskapet Dalarna (se d. o., sp. 1144).

Kopparbergs revir omfattar samtliga socknar i Falu domsagas norra och södra tingslag, Säters, Stora Skedvi, Husby, Hedemora och Garpenbergs tingslag äfvensom Gagnefs och Folkare härads tingslag, med undantag af därinom belägna delar af kronoparken Bjurfors, allt af Kopparbergs län. Till reviret räknas äfven i Öster-Färnebo socken af Gäfleborgs län belägna hemman och lägenheter, som lyda under den till kronopark inköpta egendomen Grönsinka. Reviret innehåller 59 allmänna skogar med en sammanlagd areal af 27,020 har, hvaraf 7 kronoparker med en areal af tills. 10,474 har (1905). Det är indeladt i tre bevakningstrakter. M—g.

Kopparblomma. Se Kopparmalmer.

Kopparbrunt, en målarfärg, bestående af ferrocyankoppar.

Kopparcellulosakroppar, *tekn.* Se Glödljus. sp. 1352—53.

Kopparfast, *skpsb.*, kallas ett kopparförhydt fartyg. Jfr Förhyda.

Kopparferrocyanid, *kem.* Se Koppar, sp. 974.

Kopparfällning. Se Galvanoteknik, sp. 676, och Kliché.

Kopparfärgtryck, en stundom förekommande benämning i st. f. färgkopparstryck (se Färggravyr).

Kopparförgiftning. Se Kopparsalter.

Kopparförhydning, *skpsb.* Se Förhyda.

Kopparglans, Grå kopparmalm, Chalkosin, Redruthit, *miner.*, en gärna sedd och icke sällan förekommande kopparmalm, innehåller 74—80 proc. koppar, 20 proc. järn och resten svafvel, enligt formeln Cu_2S. Den kristalliserar i rombiska former med hexagonal habitus. Färgen är svartaktigt blygrå till stålgrå. Hårdheten 2,5—3, tyngden 5,5—6. Om kopparglans smältes eller om substansen framställes genom sammansmältning af beståndsdelarna, erhållas oktaedriska kristaller, hvilket anger en dimorfi hos Cu_2S. Små kristaller af kopparglans ha erhållits vid Plombières i Frankrike som produkt af termalvattens inverkan på gamla romerska bronssaker. Kopparglans förekommer på lager i kristalliniska skiffrar med kopparkis o. s. v., i Sverige i gnejs, glimmerskiffer, hällefinta vid Mårtanberg, Garpenberg, Sunnerskog och flera ställen på Dal, i Norge gångformigt vid Kongsberg och fler-

städes i Telemarken. Utomlands träffas den i vackra kristaller på gångarna vid Freiberg, Siegen, Saalfeld och Cornwall. Egendomligt är uppträdandet vid Mansfeld i den bituminösa märgelskiffern, tillhörande dyassystemet, tillsammans med kopparkis och brokig kopparmalm, likaså fyndet vid Frankenberg i Hessen, där kopparglans förekommer som försteningsmedel för delar af barrträd och ormbunkar. Hj. Sj.*

Kopparhydrat, *kem.* Se Koppar, sp. 973.

Kopparindigo, *kem.* Se Koppar, sp. 974.

Kopparkis, Gulkopparmalm, Chalkopyrīt, *miner.*, ett mineral, som genom sin allmänna förekomst är den viktigaste af alla kopparmalmer. Den innehåller, ren, 34,8 proc. koppar, är sammansatt efter formeln $CuFeS_2$ och kristalliserar hemiedriskt i tetragonala systemet, men i former, som stå den reguljära oktaedern och tetraedern mycket nära. Färgen är mässingsgul, med guldgul eller brokig anlöpning. Hårdheten 3,5—4, tyngden 4,2. Kopparkisen liknar svafvelkis, tillsammans med hvilken den också ofta förekommer, men skiljes från denna genom ringare hårdhet och på färgen. Dels förekommer den på gångar i kristalliniska skiffrar och granit (då ofta kristalliserad, såsom vid Klausthal, Freiberg och Schneeberg samt på tenngångarna i Sachsen och Cornwall), dels bildar den äfven gångar i diabas, melafyr och diorit (såsom vid Dillenburg i Nassau, Monte Catini i Toscana, Gumesjevsk och Nisjni Tagilsk i Ural). Sådana gångar äro ofta i sin öfre del omvandlade och innehålla kopparkisens sönderdelningsprodukter, nämligen kuprit och malakit. Kopparkisen uppträder äfven som mer eller mindre regelmässiga, linsformiga lagerstockar, och till detta slag höra alla större skandinaviska förekomster. Den är då vanligen starkt uppblandad med svafvelkis och magnetkis. Hit höra Falun, Åtvidaberg, Nya Kopparberget, Solstad, Bjälkes- och Fröågrufvorna på Åreskutan, Nautanen, Liikavara, Sjangeli, Virijaur, Vastenjaur m. fl. kopparfält i Lappland, Årsets grufvor i Småland samt vidare Röros och förekomsterna kring Trondhjem i Norge. Likartadt är förekomstsättet vid Bodenmais i Bajern, Schmöllnitz i Ungern, Rammelsberg och Goslar på Harz samt Wicklow på Irland. I yngre sedimentära bergarter förekommer kopparkis som tunna lager af ett knifblads tjocklek tillsammans med kopparglans i dyassystemet vid Mansfeld på Harz. Som nybildning har kristalliserad kopparkis funnits i ledningsrör af koppar för det svafvelhaltiga termalvattnet på Margareteninsel vid Budapest. — Kopparkis är visserligen ej den rikaste, men väl den allmännaste af alla kopparmalmer. F. n. framställes den mesta kopparn däraf. Framställningen på torra vägen var förr omständlig och mycket bränsleödande, enär svaflet och järnet kunna aflägsnas endast genom upprepad oxidation och slaggbildning (se därom Koppar, sp. 977—979), men numera användas förbättrade metoder (se Koppar, sp. 979 ff.). Om framställningar på våta vägen se Koppar, sp. 975—976. Hj. Sj. (A. Hng.)

Kopparklorid, *kem.* Se Koppar, sp. 974.

Kopparklorür, *kem.* Se Koppar, sp. 974.

Kopparkompaniet, ett 1619 af Gustaf II Adolf för handel med svensk koppar inrättadt kompani. Redan 1580 underkastades både koppar- och järnhandeln tvång genom att kronan i bergslagerna tillsatt uppköpare, åt hvilka de nämnda metallerna måste afyttras. Dock måste detta förordnande snart upphäfvas (se Kopparafrad). Tryckande penningbrist och särskildt Älfsborgs lösen föranledde 1614 ett upplifvande af kronans förköpsrätt till kopparn. Det befanns likväl lämpligare, att denna handel förmedlades af ett handelssällskap, och därför utfärdades 2 dec. 1619 oktroj för ett kompani, vanligen kändt under namnet äldre kopparkompaniet. 2 dec. 1620 utfärdades ett nytt privilegiebref, som dock endast är att anse som ett upprepadt kungörande af det förra med anledning däraf, att insättningstiden förlängdes. Delvis ändrade privilegier fick kompaniet 30 dec. 1622 och 12 juni 1626. De äldsta privilegierna äro alldeles lika dem, som 1615 utfärdades för ett ”köphandelskompani”, utom tilläggen om kopparhandeln. De viktigaste bestämmelserna i oktrojen äro följande: hvarje svensk undersåte (med icke utlänning) hade rätt att i kompaniet insätta penningar, dock ej mindre än 100 dal., och därför erhålla motsvarande vinstandel, beräknad kvartaliter. För insatta kapital betalades ingen skatt. Under tre år, räknade ifrån 1 jan. 1620, skulle bolaget räcka och under den tiden ingen få uttaga sina penningar, men väl transportera dem på annan man. Styrelsen, för hvilken särskild instruktion utfärdades 1 jan. 1620, bestod af en ”gubernator”, som skulle vara af adel och tillsättas af konungen, samt 7 eller flera ”direktorer” af besuttna borgare. Direktionen hade sitt säte i Stockholm och egde att efter röstpluralitet besluta om alla handelssaker, upplåna penningar för kompaniets räkning, i dess tjänst antaga folk samt bygga, köpa, sälja, låna och borthyra fartyg. De egde full domsrätt öfver sina underhafvande i alla mål, som rörde kompaniet och ej å lif gingo, likaså att skilja tvister, som angingo kompaniets saker, dock att besvär kunde anföras i hofrätten, då sak å färre ginge eller öfverstege 100 dal. värde. I ersättning erhöllo direktorerna $1^1/_2$ proc. af allt gods, som de inköpte eller försålde, och $^1/_2$ dal. för hvart skepund de vid berget uppköpte, hvarjämte de vid resor, utom respenningar, skulle få i ”täreppenning” $1^1/_2$ dal. om dagen inrikes, och 2 dal. utrikes. Hvarje år i dec. skulle alla participanter (delegarne) eller deras ombud samlas i Stockholm och utse ett utskott, inför hvilket direktorerna skulle redovisa. Vid samma tillfälle skulle nya direktorer väljas i de afgångnes ställe. Kompaniet erhöll ensamt rätt att upphandla koppar vid berget (blott med undantag för konungen, hans moder och broder, hvilka skulle få uppköpa ”till eget behof”; 1626 infördes samma förmån för dem, ”som manufakturer idka vele”). För hvart skeppund skulle betalas 50 dal. reda penningar (icke varor) åt bergsmännen och det genast vid invägningen, samt 22 dal. åt kronan (”koppartull”). Sedan fick kompaniet föryttra den rå eller gargjorda, men förpliktades att befordra garmakeriet, så att efter de tre årens förlopp ingen råkoppar behöfde utföras. — Dessutom erhöll det rätt att införa allehanda gods och därmed handla i stort, ha bod i Stockholm, åtnjuta på tullen borgarrätt, men f. ö. endast från mande rätt, så att icke marknader besöktes eller handel drefs med uppstäder och allmoge. Äfven privilegierades det att upptaga bergsbruk samt förlägga handtverk och faktorier. A räkningar fick det rätt att en månad efter förfallotiden beräkna 12 procent ränta, panter fick det försälja ett år efter utlösningstiden och vid konkurser åtnjuta förmånsrätt, när

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

em Sveriges lag sådan tillerkänna. Genom privile-
ierna 30 dec. 1622 förnyades oktrojen på ytterli-
are 4 år och genom privilegierna 12 juni 1626 på
2 år. Genom dessa båda privilegier stadgades, att
ubernatorn skulle vara riksråd (redan 1 jan. 1620
ade riksrådet P. von Scheding utsetts till guber-
ator); 1626 medgafs, att minsta insatsen skulle
ara 30 dal., hvarjämte det stränga stadgandet
m bergsmännens betalning, genast då kopparn
ävägdes, mildrades så, att kompaniet ålades att
med första lägenhet kontantera och betala". Ytter-
iktigare är, att kompaniet 1626 äfven fick en-
m rätt till järnhandeln. Det hade dock ej krafter
r att besörja denna nya affär, från hvilken det
tledigades redan följande år. — Kompaniets
rundläggande svaghet var det otillräckliga grund-
apital, som tecknades och hvilket utgjorde omkr.
0,000 dal., ett ingalunda tillräckligt förlag till
t årligen inköpa, förtulla, gargöra och transpor-
ra 7,000 à 10,000 skeppund koppar. Konungen
kte på allt sätt, t. o. m. genom förläningar af går-
ar "under adelig frihet och frälse", uppmuntra till
sättningar i kompaniet. Väl ökades därigenom i
gon mån aktiekapitalet, men det blef dock aldrig
arande emot behofvet. Vid kompaniets upplösning
gjorde det något öfver 300,000 dal.; däraf tillhör-
de 1/4 Louis De Geer, Peter Kruse och Danviks
spital, nära hälften rikets adel och återstoden till
örre delen Stockholms handlande. — Kompaniet
ådde i verksamhet 1621 (eller möjligen 1620); att
et idkat någon importhandel framgår däraf, att det
og sig betydligare leveranser till kronan af ammu-
tion, kläder o. d. Kronan har äfven tidigt börjat
ulta kompaniet om försträckningar; till en början
gingo dessa i koppar, men redan 1622 lämnades
t penninglån på 100,000 dal., hvilket med 16 proc.
inta skulle återbetalas genom afskrifningar å föl-
nde års koppartull. Om garmakeriets utveckling
r kompaniet inlagt förtjänster. 1625 erhöll det
llmakt på att prägla kopparmynt — de första i
erige — och redan mot slutet af sommaren s. å.
lefvo de första slagna vid kopparverket i Säter (se-
an flyttadt till Avesta). Såväl i kontraktet om kop-
armyntningen som i själfva oktrojen var det be-
mdt, hvad kompaniet skulle betala för kopparn.
ari låg grunden till kompaniets olyckor, ty kop-
rns pris var i båda fallen satt för högt, hvarför-
om kopparmyntningen drefs i en skala, som med-
rde, att myntet sjönk i värde, och allmänhetens
raf alstrade misstro mot hela företaget gjorde det
satt omöjligt att få nytt kapital insatt i rörelsen,
ian det gamla var slut. Då kopparpriset under
följande åren ytterligare sjönk så, att kompaniet
ke kunde försälja sina magasinerade lager utan de
sta förluster, medan bergsmännen ansatte det
el kraf om betalning, blef ställningen slutligen
nglig. 1628 upphäfdes kompaniet, och kronan öf-
og dess skuldbörda, som 1633 utgjorde 206,427
l i kapital samt 177,219 dal. i räntor. Partici-
rnas förluster godtgjordes af kronan genom
förläningar. — Ett nytt kopparkompa-
ioutrojerades 9 jan. 1636, som var baseradt på ett
ntrakt med ett holländskt bolag, hvilket förbundit
att årligen i 3 1/2 år uppköpa 6,000 skeppund
par à 55 rdr, levererade i Amsterdam. Det var
it på samma principer som det föregående och
hel utesluta nde rätt att ur riket utföra koppar,
plåtar, mynt och mässing. Då svårigheter mötte att
få den nödiga summan fulltecknad, blef genom ett
rådslag 14 dec. 1636 bestämdt, att hvarje kollegie-
chef skulle anskaffa 12,000 rdr, öfverståthållaren
inom hufvudstaden 20,000 rdr o. s. v., hvarjämte
kronan skulle årligen insätta 20,000 rdr. Utom kop-
partullen (12 rdr à skeppund) skulle som "recogni-
tion" erläggas vid ankomsten till sjöstaden 2 öre och
vid utförseln 1 rdr för hvarje skeppund gar- och plåt-
koppar, hälften mindre för arbetad koppar. För gar-
ningen af kompaniets koppar inköptes och iordning-
ställdes Avesta, en åtgärd, som bidrog att försämra
affärerna. Trots allt nit hos direktorerna kom detta
kompani aldrig i riktig gång eller i god ordning. Re-
dan 1637 klagade bergsmännen, att det icke upp-
fyllde sina förbindelser mot dem. Sedan det med
möda släpat sig fram de tre år, för hvilka oktrojen
gällde, beslöts, på delegarnas begäran, dess upplös-
ning (i slutet af 1638), och handeln med koppar fri-
gafs fr. o. m. 1 jan. 1639. Kronan fick öfvertaga
omkr. 60,000 rdr af bolagets skulder samt godtgöra
participanterna med gods. Kompaniernas affärstrans-
aktioner med kronan blefvo på 1680-talet föremål för
räfst.

Litt.: O. Wingqvist, "Om det gamla kopparkompa-
niet" (i "Skandia", IV, 1834), A. V. Stiernstedt,
"Om kopparmyntningen i Sverige" (i Vitt. hist.
och ant. akad:s handl. 1863—64), Odhner, "Sve-
riges inre historia under drottning Kristinas för-
myndare" (1865), E. G. Palmén, "Historisk fram-
ställning af den svensk-finska handelslagstiftningen"
(1876), M. B. Swederus, "Bidrag till kännedomen
om Sveriges bergshandtering 1612—1654" (i "Jern-
kontorets annaler" 1909). — Handlingar rör. Karl
XI:s räfst med kompanierna äro tryckta i Stiernman,
"Stadgar och förordningar etc. ang. Sveriges rikes
commerce", V. 8—64. J. F. N.

Kopparlasur Werner, Azurit Beudant, *miner.*, ett vattenhaltigt basiskt kopparkarbonat af sammansättningen $H_2 O_2 Cu_3 C_2 O_6$, motsvarande 69,2 proc. koppar, 25,6 proc. kolsyra och 5,2 proc. vatten. Färgen är lasurblå med glasglans. Med tiden upptager kopparlasuren vatten under afgifvande af kolsyra och öfvergår därigenom till grön malakit; himmelen på gamla freskomålningar, urspr. målad blå med kopparlasur, blir ofta grön, då kopparlasuren omvandlas till malakit. Införes krita i kopparnitrat vid vanlig temperatur, erhålles kopparlasur, men malakit, om krita införes i kopparklorid vid 160° C. Vackra kristaller af kopparlasur äro funna vid Chessy vid Lyon, vid Uj-Moldova och Szászka i Banatet, Nisjni Tagilsk, Burra-Burra vid Adelaide m. fl. st. A. Hng.

Kopparmalmer kallas de mineral, som ha praktisk användning för framställning af koppar. Kopparmalmerna delas med afseende på den kemiska sammansättningen i a) gedigen (metallisk) koppar, b) föreningar med syre och klor: kuprit och atakamit, c) svafvelföreningar: kopparglans, kopparkis och brokig kopparmalm, d) kolsyrade föreningar: malakit och kopparlasur. — 1. Gedigen koppar förekommer stundom i naturen i så stor mängd, att den kan praktiskt tillgodogöras, stundom kristalliserad i reguljära systemets former (vanligast kuben och oktaedern), oftast i hår-, tråd-, tagg-, moss-, träd- eller bleckformiga aggregat. Rörande öfriga egenskaper se Koppar 1. Den gedigna kopparn an-

träffas ofta, ehuru i smärre kvantiteter, tillsammans med andra kopparmalmer. Anmärkningsvärdast är den rika fyndigheten af gedigen koppar i melafyrmandelsten med prehnit och andra zeoliter vid Lake Superior i Nord-Amerika; den är där äfven silfverhaltig. I Sverige är den funnen i mindre mängd vid flertalet af koppargrufvorna och dessutom vid Sunnerskog i Småland, Svappavaara i Torne lappmark samt vid Jakobsbergs mangangrufva i Värmland. Som nybildning utfälles koppar ofta i grufvor på järn eller trä. De vackraste kopparkristallerna komma från Cornwall, Rheinbreitbach, Szászka och Uj-Moldova i Banatet, Bogoslovsk i Ural o. s. v. Genom atmosfäriliernas inverkan öfvergår den gedigna kopparn till kuprit, malakit eller azurit. — 2. Kuprīt (röd kopparmalm, kopparoxidul) innehåller 88,5 proc. koppar och 11,2 proc. syre samt är sammansatt efter formeln Cu_2O. Den kristalliserar reguljärt, oftast i oktaedrar eller rombdodekaedrar, och förekommer vanligen okristalliserad i korniga aggregat. Genomgångarna äro oktaedriska, färgen koschenillröd, med blygrå, stark metallglans, strecket brunrödt och ljusbrytningen starkare än diamantens. Hårdheten är 3,5—4, tyngden 5,7—6. Kupriten förekommer, där andra kopparmalmer (t. ex. kopparglans, kopparkis) äro underkastade förvittring och omvandling, således i de öfre delarna af kopparmalmförande gångar och lager, som på större djup föra svafvelmetaller. Detta är förhållandet på gångarna i Cornwall, vid Rheinbreitbach, Jekaterinburg och Nisjni Tagilsk i Ural, Burra-Burra-mines i Australien. I Sverige har kuprit träffats vid Jakobsberg i Värmland med gedigen koppar. Varieteter af kuprit äro kopparblomma (chalkotrichit), som förekommer i ytterst fina, hårformiga aggregat af präktigt röd färg, och tege malm (ty. *ziegelerz*), som är en brunröd, jordartad blandning af kuprit med järnockra. — 3. Atakamīt, en basisk klorkopparförening af sammansättningen $Cu_2ClH_3O_3$ med 59,5 proc. koppar, är såsom flertalet kopparsalter grön och kristalliserar i rombiska systemet. Den förekommer i större mängder i Atacama-distriktet i Chile och Bolivia samt vid Burra-Burra i Australien. Atakamiten bildas sannolikt genom inverkan af klorföreningarna i hafsvattnet på andra kopparmalmer. Stundom har den äfven iakttagits som grönt anflog på lavor. Den har ej träffats i Sverige. — Bland svafvelföreningarna förekomma följande kopparmalmer: 4. Grå kopparmalm l. redruthit (se Kopparglans), 5. Gul kopparmalm l. chalkopyrit (se Kopparkis) och 6. Brokig kopparmalm (se d. o.). — Af de kolsyrade föreningarna (karbonaten) kunna 7. Malakit (se d. o.) och 8. Kopparlasur (se d. o.) l. azurit räknas som kopparmalmer. I Sveriges koppargrufvor brytas årligen omkr. 20,000 ton kopparmalm. Hj. Sj. (A. Hng.)

Kopparmatte kallas en bronsstaty (se fig.), som länge prydde skampålen i Stockholm och nu förvaras i Statens historiska museum. En skampåle l. kåk, invid hvilken offentliga afstraffningar egde rum, torde ha stått på Stortorget i Stockholm redan på 1400-talet midt för mynningen af den därefter uppkallade Kåkbrinken. Mot 1500-talets slut var den borta, men 1602 restes där ånyo "stupen", och 1647 träffades omfattande anordningar för den nya "justitien på Stortorget". Kontrakt afslöts 5 april s. å. med styckgjutaren Gerhard Meijer om "gjuta och förfärdiga justitiæbelätet af fin messing malm". Som "belätessnidare" nämnas en ålderman Jost och bisittaren mäster Mårten. "Belätet" framställer en i tidens dräkt klädd herreman med toppig slokhatt och kyller, i handen hållande ett ris. Sägnen om att det skulle afbilda en borgmästare i Stockholm torde sakna all grund. Snart fick bilden i folkmunnen namnet Kopparmatte. Den kvarstod öfverst på spöpålen till 1776, då den med pålen flyttades till Packartorget (nuv. Norrmalmstorg). Någon gång i början af 1800-talet flyttades spöpålen med Kopparmatte till det ännu aflägsnare Träsktorget (nu Roslagstorg). Bilden nedföll maj 1833 från pålen och uppsattes icke vidare, fast skampålen kvarstod ännu i flera decennier. Jfr F. U. Wrangell, "Stockholmiana", I (1902), och art. Rolandstod. V. S.

Kopparmatte

Kopparmynt. Se Mynt.

Kopparnickel, *miner.* Två olika mineral, som båda bestå af nickel och arsenik i olika proportioner, benämnas kopparnickel. 1. Röd kopparnickel l. nickelīn. Beudant har sammansättningen NiAs, motsvarande 43,6 proc. nickel och 56 proc. arsenik med några föroreningar af antimon och svafvel. Kristallerna, som tillhöra hexagonala systemet, äro mycket sällsynta. Färgen är ljust kopparröd, hvaraf namnet. Den röda kopparnickeln förekommer på koboltförande malmgångar med kvarts, speiskobolt, kloantit, vismut, pyrit, blände och silfvermalmer vid Schneeberg, Marienberg, Annaberg och Johanngeorgenstadt i Sachsen, Joachimsthal i Böhmen, Wittichen i Schwarzwald, Hela och Langö i Norge o. s. v. Den bildar tillsammans med mineralen speiskobolt och kloantit en konstparagenesis, som af Breithaupt benämndes "kobolformation". I Sverige är den funnen endast en gång i ringa kvantitet i Mossgrufvan på Nordmarksfältet i Värmland. Den är en af de viktigaste nickelmalmerna. — 2. Hvit kopparnickel, Arsenniknickelkis (delvis) l. Kloantit Breithaupt (af grek. *chloantēs*, grönskande, emedan mineralet i fuktig luft betäckes med ett grönt öfverdrag af nickelarseniat) har sammansättningen $NiAs_2$, motsvarande 28,2 proc. nickel och 71,8 proc. arsenik samt kristalliserar sällan och då i reguljära systemet. Färgen är tennhvit till ljust stålgrå. Kloantiten förekommer på samma sätt som och tillsammans med röda kopparnickeln. Den är en värdemalm. Hj. S.

Kopparormen. I 4 Mos. 21: 5—9 berättas, att israeliterna på sitt tåg från berget Hor till Elat i öknen viken klagade öfver mödorna och bristen under

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

andringen och att Jahve sände "brännande ormar" (e. saraf-ormar, brännormar, så kallade antingen till följd af sitt brännande bett eller möjligen sina eldröda färgar), hvilka genom sina bett dödade hvar och en e råkade på, men att Jahve, rörd af Moses förbön, af denne anvisning att göra en saraf af metall och ppsätta den på en stång, på det hvar och en orm- iten, som såg på denna "kopparorm", skulle bli otad. Enligt 2 Kon. 18: 4 förvarades denna kop- arorm som en relik under namnet Nechuschtän (kop- arstycket) och gjordes till föremål för dyrkan, till ess Hiskia förstörde den. Ursprunget till den på liskias tid i Jerusalem existerande kopparormen är unkelt. De fleste nyare forskare betrakta den som n rest af en hos kananéerna förekommande dyrkan f ormen som ett heligt djur, en dyrkan, som Israel ke heller kunnat helt utrota. Berättelsen i 4 Mos. 1 är, mena de vidare, ett försök att omtyda den enom kopparormen i templet ännu existerande sion af det äldre föreställningssättet och infoga et i den israelitiska religionen. (E. S—e.)

Kopparormen, *Ungvis fragilis, zool.* Se Orm-lå.

Kopparoxid, Kopparoxidhydrat, Kopparoxidsalter, *kem.* Se Koppar 1.

Kopparoxidelement, *fys.* Se Galvaniskt lement, sp. 666.

Kopparoxidul, *kem.* Se Koppar 1 och Kopparmalmer.

Kopparränta, *kam.* Se Kopparafrad.

Kopparsalter, *farm. med.*, förekomma vidt utredda i den organiska naturen, t. ex. som beståndsel af vissa ryggradslösa djurs blod och af många växter, bl. a. bönor, gurkor, sädeskorn, hvarigenom kopparn i ringa mängd inkommer i bröd. För svampar och alger äro kopparsalter starka gifter och användas därför till att utrota svampar, som skada vissa kulturväxter, t. ex. vin, potatis o. d. Högre växter indraga af kopparsalter i snarare gynna sådana växters utveckling. Hos högre djur och människan förekomma små mängder koppar ofta, särskildt i lefvern, men ha ej någon fysiologisk uppgift; å andra sidan äro kopparföreningar i små och måttliga doser för dem föga giftiga. Kopparsalt i fast form, t. ex. kopparsulfat l. svafvelsyrad kopparoxid (kopparvitriol), eller i stark lösning verkar på känsliga väfnader, såsom slemhinnor eller sårytor, kraftigt, men ytligt etsande; utspädda lösningar verka adstringerande och antiseptiskt. Intages 0,1—0,5 gr. kopparsulfat i lösning, förnimmas genom retning af nervbildningar i magmunnen på reflektorisk väg snart kräkning efter hvilken lindrigt illamående (se Emetica). Kopparsalter uppsugas med svårighet från mage och tarm, utskiljas småningom med galla och urin. Med giftiga kopparföreningar kan man hos djur framkalla en allmän akut, raskt till döden ledande förgiftning, som utmärkes genom mag- och tarminflammation, förstöring af de röda blodkropparna, gulsot, degeneration och blödningar i inre organ samt, som det mest karakteristiska, en direkt förlamning af skelettmusklerna och hjärtats muskulatur och af ryggmärgen. Medan metallisk koppar (nedslagna kopparslantar) vanligen ej verkar giftigt, är däremot fallet med kopparoxid, kopparklorid, -acetat (spanskgröna), sulfat, karbonat (Braunschweiger-grönt m. fl. salter). Vissa [illegible] människan

är sällsynt, torde stundom ha uppkommit genom förtäring af med kopparsalt grönfärgade konserverade grönsaker (bönor, pickels o. d.) eller genom kokning af sur föda (frukt e. d.) i otillräckligt förtent kopparkärl. Utom kräkning af ofta blågröna massor ha härvid förekommit knip och diarré, dåsighet, kramp och gulsot samt någon gång död under symtom af svaghet hos hjärta och andning. Förgiftningen behandlas med magens tömmande (magpump, kräkmedel) samt med ägghvita invärtes. Mången gång har koppar (från illa förtenta kopparkärl) med orätt fått skulden för förgiftningar af andra orsaker, särskildt genom fördärfvad föda (kött-, korf- eller fiskförgiftning). Ett enkelt sätt att pröfva ett födoämne på halt af koppar består i att fukta en stålnål med en syra, t. ex. ättika, och neddoppa den i det misstänkta födoämnet; koppar ger sig då till känna genom ett rödaktigt anflog på nålen; doppas denna i ammoniak, antager denna blå färg. Kronisk kopparförgiftning synes ej förekomma; hvad man tolkat som sådan, har mest berott på förgiftning med bly. Som läkemedel användes kopparsulfat, *sulfas cupricus*, mest som kräkmedel, äfvensä i fast form till etsning af ögats bindehinna vid vissa ögonsjukdomar samt i utspädd lösning till sköljning vid slemhinnekatarrer. Till lindrig etsning af ögonens bindehinnor nyttjas äfven s. k. blästen, *lapis divinus* l. *lapis ophthalmicus*, som erhålles genom sammangjutning af kopparsulfat, alun, salpeter och något kamfer. C. G. S.

Kopparskiffer, *geol.*, en bituminös märgelskiffer, som i sin inre massa innehåller ytterst små partiklar af kopparmalm (kopparkis, brokig kopparmalm eller gedigen koppar m. m.). Kopparskiffern förekommer inom dyassystemets bildningar och brytes för metallens utvinnande vid Mansfeld i preussiska prov. Sachsen samt i Hessen och i Thüringen. Vid Stora Strand i norra Dalsland brytes en med kopparkis impregnerad till Dalslands-serien (algonk) hörande skiffer, som således äfven kan kallas kopparskiffer. — En vid Fredriksbergs skifferbrott i Småland förekommande hälleflintskiffer, som nyttjas till taktäckning, benämnes i folkspråket stundom kopparskiffer med anledning af dess rödbruna, kopparliknande färg. E. E.

Kopparspetten, *Colaptes mexicanus, zool.*, hör till afdelningen gökspettar (som ha krökt näbb med mera rundad än tillskärpt spets, öfverkäken märkbart längre än den undre och mindre styf stjärt) inom hackspettarnas familj (*Picidæ*) och ordningen *Coraciiformes*. Pannan och hjässan äro blekrödt gråbruna, bakhufvudet cinnoberrödt, öfre kroppsdelarna gråbruna, bröstet och buken rödaktigt hvitgrå, det förra med ett svart tvärband och båda med runda, svarta fläckar, samt stjärtpennorna gråbruna, med orangeröda skaft. Kopparspetten är hemma i Nord-Amerika v. om Klippbergen från Brittiska Columbia till södra Mexico. Den är sällskaplig och samlar vinterförråd, bestående af ollon, som den förvarar i agavens ihåliga, torkade stänglar. Därifrån tager den ut ollonen och sätter dem fast i barken af en yucca, hvarpå den hugger sönder och förtär dem. C. R. S.

Kopparstenarna, undervattensgrund i Östersjön, beläget omkr. 20 km. n. om Gotska Sandön. Grundet, hvars största längd, i n. ö. och s. v., är 6 km., består hufvudsakligen af sand och rullstensblock. Lägsta vattendjupet är 1—5 m. Till följd af sin

vidd och sitt isolerade läge har grundet alltid af sjöfarande betraktats med en viss fruktan. Många förslag ha väckts om dess utmärkande med fyrskepp eller på annat sätt; men till följd af brist på ankarsättning i grundets närhet ledde förslagen icke till något resultat förrän 1883, då fyrskeppet ''Kopparstenarna'' utlades på en n. v. om grundet påträffad ankarplats. Fyren på detta fyrskepp, hvilket utgör en af de viktigaste angöringspunkterna för seglare i Östersjön, är försedd med spegelapparat och ger två tätt på hvarandra följande blänkar hvar 20:e sek. Lågan är anbragt 11 m. öfver vattenytan och har en lysvidd af 12 min. Mistsiren och ringklocka.

Kopparstick, i vidsträcktare bemärkelse gemensam benämning på alla de arter af grafisk konst, där teckningen, från hvilken aftryck skola tagas, är på ett eller annat sätt framställd fördjupad i en planslipad kopparplåt. Vid tryckningen pressas papperet ned i dessa fördjupningar, streck, punkter o. s. v., för att upptaga svärtan. Därigenom att dessa streck o. s. v. kunna variera ej blott till längd och bredd, såsom i träsnittet och litografien, utan äfven till djup, blir kopparsticket i vida högre grad än de båda andra arterna af grafisk konst mäktigt af den mest intensiva kraft, t. ex. i djupa skuggpartier, men äfven af den utomordentligaste lätthet, finhet och smidighet, t. ex. vid öfvergången mellan fullt ljus och närmaste skuggpartier. Kopparsticket intar därför som konstnärligt uttrycksmedel den främsta platsen bland de grafiska konsterna, men är på samma gång till följd af den mycket omständliga tryckningen (se Aftryck och Koppartryck) den mödosammaste och dyrbaraste.

De olika arterna af *kopparsticket i vidsträckt bemärkelse* äro det egentliga kopparsticket l. grafstickelgravyren (se nedan), kallnålsgravyren (se Kall nål), punkteringsmaneret (se d. o.), svartkonstmaneret l. mezzotintogravyren (se d. o.), etsningen l. raderingen (se Etsning), akvatintagravyren (se Akvatintagravyr) och krittecknings maneret (se d. o.). Det *egentliga kopparsticket* skiljes från sina samarter därigenom, att det är utfördt ensamt eller så godt som ensamt med grafstickeln (se d. o.). Konturen anges å den blankslipade plåten medelst kall nål eller radering, hvarefter teckningen utföres med olika slag af grafsticklar, hvilka så att säga skjutas fram öfver plåten i riktning från den arbetande. Som hjälpredskap begagnas skafjärn och polerstål. Modellering och skuggning uttryckas genom endast jämlöpande linjer (det äldre maneret) eller genom linjer, som korsa hvarandra i regelbundna strecklag under olika vinklar. Härtill komma olika slag af småstreck och prickar för öfvergången till de högsta dagrarna, för fyllning af de uppkommande rutorna, men äfven för att karakterisera olika stoff, typer o. d. Kartongstick kallas de grafstickelblad, som återge jämte konturerna blott de hufvudsakligen inre linjerna och skuggorna.

Konsten att gravera i koppar eller bronsplåtar är urgammal. Att i större omfattning använda gravyren för aftryck och att utföra gravyren enkom för detta ändamål kom i bruk först under 1400-talet ungefär samtidigt med, att man började trycka först träsnitt och sedan lösa bokstafstyper. Kopparsticket har med all säkerhet sina äldsta anor i Tyskland; det första daterade kopparsticket vi ega, en Kristi gissling med årtalet 1446, är därifrån. Troligen äro dock andra blad, så af den s. k. ''Meister der spi karten'', ännu äldre, ehuru odaterade. Kopparst ket torde ha utgått från guldsmedsverkstäderna stod under sin tidigaste period alltjämt i nära bindelse med guldsmedsyrket. Från detta utgi flera af kopparstickets främsta utövare under 14 talet och början af 1500-talet. Bland de tyske starna under 1400-talet äro att nämna Martin Sch gauer samt de anonyme mästarna E. S. och Amst damkabinettets mästare (så kallad, emedan det st sta antalet blad af honom förvaras i Amsterda kopparstickskabinett). Under senare hälften af 14 talet försiggick i Tyskland en snabb utveckling af s teknik som konstnärlig känsla, och trots uppträdan af några utmärkta italienska kopparstickare, hv bland Andrea Mantegna är den yppersta, beh tyskarna ledningen in på 1500-talet, då Albre Dürer för århundraden utstakade konstartens väg nom sitt på en gång tekniskt konsekventa och k samt måleriskt fängslande mästerskap; om de un hans påverkan arbetande kleinmeister se d. I Nederländerna stod vid hans sida och under h inflytande Lucas van Leyden, i Italien arbetade, vis med upptagande af Dürers teknik, den store karen af Rafaels konst med kopparstickets me Marc Antonio Raimondi. En lysande utveckling det nederländska kopparsticket börjar i slutet 1500-talet med Hugo Goltzius och fortsätter un inverkan dels af Rubens' skola, dels af det samt holländska måleriet. Under påverkan från Fland och Holland arbetade den från 1600-talets m blomstrande kopparstickarskolan i Frankrike, som der sin första tid hade sin styrka i porträttet, under 1700-talet därjämte i sedeskildring och illustration. Fr. o. m. 1600-talets senare hälft bör en period af tekniska uppfinningar och experime som frambringar mezzotinto-, akvatinta- och cray metoderna. Sedan 1800-talets början har det ege liga kopparsticket småningom undanträngts af bi gare och mera fabriksmässiga reproduktionsmeto och ej i likhet med etsningen kunnat hålla sig k som en fristående konstart. I *Sverige* öfvades en början kopparsticket af inkallade utlänning Den talangfullaste af dessa var polacken Jerem Falck, som 1649—55 utförde omkr. ett tjugutal märkta svenska porträtt. Närmare århundradets s arbetade holländarna Swidde och v. Aveelen för stora verket ''Suecia antiqua et hodierna''. 17 talet har att uppvisa några goda inhemska kopp stickare i linjemanér: Floding, Gillberg, F. Ak och J. F. Martin. Efter dem kommo Kr. Fors och sist L. Ruben. Upk. (A. L.

Kopparsulfät, *kem.* Se Kopparvitriol.

Koppartionde, *kam.* Se Kopparafrad.

Koppartryck, tryckning af kopparstick (se d. Den graverade plåten, vanligen lindrigt uppvärm ingnides med den fina koppartrycksvärtan, hvaref den aftorkas med en lapp, eller, ännu bättre, m handens insida, så att svärtan ligger kvar endas fördjupningarna eller, om man vill trycka med s. *ton*, sparsamt på vissa i proftrycket angifna blan ställen. Därefter pålägges det fuktade papperet, s för koppartryck bör vara af fast och god beskaff het, hvarefter plåt och papper gå mellan två flanel klädda valsar. Aftrycket är nu färdigt, och sam omständliga förfaringssätt vidtager med nästa exe plar. Ett speciellt förfaringssätt, som användes

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

tryck af etsningar, s. k. draggtryck (fr. *retroussage*), består däri, att man lätt öfvergår den insvärtade plåten med en muslinstampon för erhållande af mjuka toner. Ett blad utfördt med kopparstryck erhåller kring bildytan ett aftryck af plåten, den s. k. plåtranden, hvilken, för att ett kopparstick skall anses som fullgodt exemplar, ej får vara bortklippt. Genom tryckningen slites plåten, i det att de finare grafstickel- eller etsarbetena utplånas, och därigenom uppkommer brist på harmoni mellan de starka skugg- och de högsta ljuspartierna. Man anser, att af en stucken plåt högst ett par tusen, af en etsad 300 till 400 aftryck kunna tagas. Då det är fråga om större upplagor, plägar man därför förståla plåten, hvarigenom den vinner betydligt i hållbarhet, eller ock reproducerar man originalplåten på galvanisk väg och använder reproduktionen i första hand för aftryck. Koppartryckspressen användes äfven för reproduktion af på kemigrafisk väg vunna gravyrplåtar, fotogravyr, galvanografi o. s. v. Upk. (A. L. R.)

Kopparträ, *bot.* Se Jambosa.

Koppartull, *kam.* Se Kopparafrad.

Kopparvitriol (Blå vitriol, Kopparsulfat), $Cu\,SO_4 + 5\,H_2O$, *kem.*, bildas vid oxidation af svafvelhaltiga kopparmalmer och förekommer därför i grufvatten. Den erhålles, om koppar löses i varm och koncentrerad svafvelsyra. Den bildar stora, praktfulla, mörkblåa kristaller, som äro luftbeständiga och lätt lösas i vatten. Upphettas saltet, förlorar det kristallvatten (se d. o.) och lämnar i återstod hvitt, vattenfritt sulfat. Kopparvitriol nyttjas för tillverkning af kopparfärger, till konservering af virke, i galvanoplastik och galvaniska staplar m. m. Om förgiftning genom kopparvitriol och om blåsten se Kopparsalter. P. T. C.*

Kopparålder, *arkeol.*, kallas den förhistoriska period på gränsen mellan sten- och bronsåldern, då de första metallredskapen kommit i mera allmänt bruk. Dessa tillverkades af koppar med ingen eller ringa inblandning af andra metaller. Kopparåldern räknas af atskilliga forskare som sista delen af den yngre stenåldern. Säkert är, att under kopparåldern ännu stenredskap voro i bruk i ej ringa utsträckning, under det att den tennrikare bronsen var okänd. Spår af en kopparålder har man funnit på ön Cypern (af hvars namn ordet koppar är härledt), i Egypten, Babylonien, vid Hisarlik-Troja (1:a staden), på Kreta, i Ungern, Österrike (särskildt i pålbyggnaden i Mondsee), i Schweiz och på Pyreneiska halfön, likaså i Italien, Frankrike, Tyskland, på Brittiska öarna, i Danmark och Sverige. De äldsta fynden af kopparföremål i Orienten gå tillbaka åtminstone till 5:e [illegible] f. kr. Redan under de första egyptiska dynastierna bearbetades koppargrufvor på Sinaihalfön, och ytterst tidig var koppargrufdriften äfven på Cypern. De äldsta kopparredskapen och vapnen utgöras af yxor, efterbildade efter stenyxorna, dolkar, knifvar och spjutspetsar. Tidigast uppträda framhända smycken af koppar. De i åtskilliga länder förekommande dubbelyxorna af koppar ha af flera forskare uppfattats som koppartackor, utgörande halftipler af en viss viktenhet och afsedda för export. Litt.: F. von Pulszky, "Die kupferzeit in Ungarn" (1884), M. Much, "Die kupferzeit in Europa und ihr verhältniss zur kultur der indogermanen" (2:a uppl. 1893), samt O. Montelius, "Die chronologie der ältesten bronzezeit" (i "Archiv für anthropologie", 1900) och "Finnas i Sverige minnen från kopparåldern?" (i Sv. fornminnesför:s tidskr., VIII). T. J. A.

Kopparön. Se Berings ö.

Koppay [kå'ppai], József, ungersk målare, f. 1857, utbildade sig först till arkitekt, sedan till målare under Makart och J. Canon. K. har varit verksam i München, Madrid, Berlin och är numera bosatt i Wien. Bland hans arbeten, mestadels pasteller eller akvareller, märkas porträtt af *Ibsen*, *Paul Lindau*, *Alfons XIII som barn* m. fl. J. K—e.*

Koppe, Johann Gottlieb, tysk författare i landthushållningsämnen, f. 1782, d. 1863, var 1811—13 lärare vid landtbruksskolan i Möglin och grundlade dess senare så berömda fårstam. Sedan var han praktiserande jordbrukare. Han blef 1842 medlem af preussiska "landesökonomiekollegium" samt 1854 af preussiska statsrådet. K. utöfvade stort inflytande på jordbrukets utveckling, i synnerhet genom *Unterricht im ackerbau und in der viehzucht* (1813; 11:e uppl. 1885; "Handbok för landtmän uti åkerbruk och boskapsskötsel", 2 dlr, 1819; 2:a uppl. 1839). K. hade ock stort anseende som förf. i jordbruksekonomi (*Revision der ackerbausysteme*, 1818). Han hörde till de ifrigaste motståndarna till Liebigs teorier om jordens gödsling och röfvarjordbruk ("raubbau"). (H. J. Dft.)

Koppel. 1. *Jaktv.* a) Kedja, rem eller snöre, hvarmed hundar hållas bundna (se fig.). — b) Två

Till art. Koppel 1 a.

hopkopplade hundar, i synnerhet två stöfvare, som äro vana att jaga tillsammans och till och från jakten vanligen ledas i ett gemensamt dubbelkoppel.

c) Rem, hvari hirschfängare bäres.

2. *Krigsv.* a) Lifremmen och enligt äldre modell de två från denna nedhängande remmarna (*kort-* och *långrem*) eller enligt nyare modell den nedhängande remmen (*barrem*), vid hvilka eller hvilken militärerna

bära sabeln fäst (s a b e l k o p p e l). b) Af krigsbromateriel byggd färja. Där vattendragets bredd är för stor, för att öfverbroning skall kunna ske, byggas, särskildt då ej blott folk, utan äfven hästar och fordon skola öfverföras, af krigsbromaterielen s. k. koppel, som göras antingen *fyrdeliga* (broning på 2 tvådeliga pontoner och rymmande 40—50 man eller 6—10 hästar med förare eller 1 kanon med föreställare samt 2—3 hästar och tillhörande manskap eller 2—3 trängfordon), *sexdeliga* (broning på 2 tredeliga pontoner och rymmande 70—80 man eller 12—20 hästar med förare eller 1 kanon med föreställare, hästar och manskap eller 4—6 trängfordon) eller ännu större. Med en krigsbrokolonns materiel kunna byggas antingen 4 fyrdeliga eller 3 sexdeliga koppel. De kunna användas som rodd-, bogser-, drag- eller svängkoppel. För i- och urlastning måste vanligen byggas särskilda *landgångsbryggor*.

3. *Mus.*, inrättning i orgeln, hvarigenom den klaviatur, som för tillfället spelas (manual eller pedal), förbindes med en eller flera andra, hvilkas toner sålunda förstärka den förras. Kopplet kallas t r y c k a n d e, om en öfre manuals tangenter tillika nedtrycka en lägres, och d r a g a n d e, om de nedre tangenterna draga med sig de öfre. O k t a v k o p p e l förbinder med hvarje tangent de till öfver- eller underoktaven eller till bägge hörande tonerna.

4. *Järnvägstekn.* Se B u f f e r t och D r a g i n r ä t t n i n g. 1. G. G. 2. L. W:son M. 3. A. L.*

Koppelbruk (ty. *koppelwirtschaft*, af *koppel*, inhägnadt åkerfält, som begagnas tidtals till sädesodling, tidtals till bete), *landtbr.*, växelbruk med fleråriga vallar, hvilka senare användas dels till slåtter, dels till bete. Holstein anses vara det land, från hvilket koppelbruket utgått. I Sverige fanns ett liknande brukningssätt allmänt i vissa trakter af Dalarna redan under midten af 1700-talet. Till koppelbruken räknas ofta det i Sverige vanliga växelbruket på minst 7 år med vallar på minst 3 år. Jfr V ä x e l b r u k. (H. J. Dft.)

Koppelhjul, *mek.* Se D r i f h j u l.

Koppeltafla, *sjöv.* Se K o p p l a.

Koppelvan, *jaktv.*, säges en jakthund vara, som låter leda sig i koppel och ger sig till tåls, om den lämnas bunden (kopplad). G. G.

Koppglas. Se K o p p n i n g, K o p p s n ä p p a r e.

Kopphus. Se E p i d e m i s j u k h u s e t och K o p p o r.

Koppla. 1. *Sjöv.*, till *en enda* sammanföra de olika kurser och distanser, som ett fartyg seglat under en viss tid, för att erhålla kännedom om inseglad latitud och longitud, eller läget af den punkt i sjökortet, hvilken på grund af ”den döda räkningen” motsvarar fartygets ställe på hafvet vid den bestämda tidens utgång, äfvensom om den under hela tiden tillryggalagda generaldistansen och generalkursen. Problemet kan lösas antingen medelst konstruktion, trigonometrisk kalkyl eller med tillhjälp af uppgjorda tabeller (besticktabeller). Sistnämnda metod, såsom vigast och minst tidsödande, begagnas vanligen under benämningen k o p p l i n g. Det formulär, med uppdragna kolumner, i hvilka de särskilda kurserna och distanserna insättas för att bringa reda och ordning vid uträknandet, kallas k o p p e l t a f l a. Jfr B e s t i c k och G e n e r a l d i s t a n s. — 2. *Jaktv.*, k o p p l a l. k o p p l a u p p, binda en jakthund i koppel. 1. L. H.

Kopplade bågar, *bygnk.* Se F ö n s t e r, sp. 36

Koppleri (ty. *kuppelei*), *jur.* Därmed betecknas vanligen sådana åtgärder, som innefatta ett främjande af otukt mellan andra. Främjandet kan bestå i tillhandahållande af lokal, andras förlidande till deltagande o. s. v. För dylika åtgärders straffbarhet uppställa emellertid strafflagarna särskilda förutsättningar, såsom yrkesmässighet eller åtminstone upprepadt tillhandagående eller att gärningen föröfvats af vinningslystnad, att den afsett främjande af otukt med minderårig, innefattar missbruk af vårdnadsplikt o. s. v. Ofta bestraffas därvid åtgärder, som ha karaktären af annans förledande i större omfattning än andra koppleriåtgärder. Enligt den nya norska strafflagen bestraffas t. o. m. hvar och en, som förför någon till otuktigt umgänge med annan. Ett blott utnyttjande af andras otuktiga lefnadssätt i ekonomiskt syfte (af s. k. ”Zuhälter” ”Alfonser” etc.) har först genom nyare straffla stiftning blifvit kriminaliseradt. Svensk lag b straffar vissa former af koppleri under förutsättni af upprepadt tillhandagående samt dessutom åtgärder, som ha karaktären af förledande, om de tilli innefatta missbruk af vårdnadsplikt. Straffet är sistnämnda fall betydligt strängare. Jfr Strafflage kap. 18, §§ 11 och 12. N. S—

Koppling. 1. *Kem.*, reaktionen mellan en s. diazolösning, d. v. s. lösningen af ett diazoniums eller ett normalt diazotat och en aromatisk am resp. en fenol. Därvid uppstå värdefulla, i för fallet basiska, i det senare sura azofärgämnen (d. o.). Kopplingen är således en teknisk, mycket viktig reaktion. För att påvisa en diazoniumgru brukar man utföra kopplingen med s. k. R-sa (alkalisalt af naftoldisulfosyra β_1 β_2 β_3) eller Schä fers salt (alkalisalt af β_1 β_3 naftolsulfosyra). — *Sjöv.* Se K o p p l a 1. — 3. *Maskinb.* Se A x e k o p p l i n g. — 4. *Järnv.* Se B u f f e r t o D r a g i n r ä t t n i n g. 1. H.

Kopplingsteori, *kem.*, en af Berzelius 1840 up ställd teori, enligt hvilken föreningar finnas, s utgöras af en aktiv (såsom syra eller bas fungerand komponent, intimt förenad med ett inaktivt biha (s. k. koppling). Det faktiska stödet för denna te var Reisets upptäckt af platotetraminhydratet, hv ket af Berzelius uppfattades som aktivt ammoniu hydrat kopplad med platinaamid eller med nuti atomvikter $(H_2N)_2Pt + 2NH_4OH$. Berzelius up fattade på analogt sätt alkaloider som kopplade fö eningar af ammoniak med organiska komplexe organiska syror som oxalsyra kopplad med k väten o. s. v. Teorien upptogs och utbildades Kolbe, men gick slutligen upp i den nutida valen teorien. P. T. C

Koppmann. K a r l, tysk urkundsutgifvare, 1839, d. 1905 som stadsarkivarie vid rådsarkivet Rostock (sedan 1884), utgaf ”Hanserecesse” omfa tande tiden 1251—1430; 8 bd, 1870—97) o ”Die chroniken der niedersachsischen städte” (7 b 1884—1902) m. m.

Koppning, *kir.*, operation, bestående däruti, a man med ett särskildt instrument, k o p p s n ä p a r e (se d. o.), gör ett stort antal smärre inc sioner i huden för att åstadkomma en lokal blo uttömning. Denna förökas genom blodets ursugni

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

medelst glas och pump. Koppningar brukades i äldre tider ganska mycket och af hvarjehanda anledningar; den nutida medicinen ha de kommit tämligen fullständigt ur bruk. Rsr.*

Koppom, sulfitfabrik samt trämassefabrik och pappersbruk i Järnskogs socken, Värmlands län, vid det söderifrån kommande vattendrag, som genomflyter sjöarna Hugn och Ränken och vid Åmot faller ut i Flagan samt utgör en del af Glafsfjordens vattensystem. De tillhöra K:s pappersfabriksaktiebolag (bildadt 1889) och voro 1909 tax. till 423,500 kr., hvarjämte bolaget eger mindre jordbruksfastigheter i Järnskogs och Skillingmarks socknar. — Sedan 1830-talet har vid K. ock funnits ett stångjärnsbruk, som från P. F. Canell 1909 öfvergick till det s. å. bildade K:s bruks aktiebolag och hvarest nu tillverkas grepar, skyffar, spadar, högafflar och svartsmide m. m.

Koppor (lat. *variola*, ty. *pocken*, *blattern*, fr. *la variole*, eng. *small-pox*), *med.*, en akut, ytterst smittsam febersjukdom med ett hudutslag af upphöjda fläckar, som öfvergå till blåsor med ett seröst, purulent, stundom blodblandadt innehåll. Efter utslagets olika beskaffenhet och feberns olika intensitet har man uppställt flera olika former af koppor, såsom äkta smittkoppor (*variola vera*), modifierade koppor (*v. modificata* l. *variolois*), och blodiga koppor (*v. hemorrhagica*). — Vattkopporna (*varicellæ*) uppfattas som en särskild art. Blåsorna vid vattkoppor, små och vattenklara, utveckla sig mycket hastigt, ofta på några timmar från direkt röda fläckar, utan föregående papelbildning; innehållet, som på grund af blåsornas tunna väggar ser klarare ut än vid koppor, hinner knappt öfvergå i varbildning, innan blåsan sjunker ihop och torkar. Febern är lindrig, och hela sjukdomen förlöper på 8—14 dagar. Vaccination skyddar icke mot vattkoppor. — Fastän kopporna sannolikt äro en urgammal sjukdom i östra Asien, finner man dock en tydlig beskrifning öfver dem först hos araben Rhazes på 900-talet. Ehuru sjukdomen troligen redan före korstågens tid hemsökt Europa, var det egentligen dessa, som mest bidrogo att sprida den mera allmänt öfver denna världsdel, där den ofta uppträdde med härjande farsoter ända till början af 1800-talet, då den hejdades genom den af Jenner införda kokoppympningen. I Sverige omtalas kopporna först 1578 af Murray, ehuru de sannolikt redan förut inkommit i vårt land. Sina svåraste härjningar i Sverige gjorde sjukdomen 1779, då den nedtryckte 15,102 människor, samt 1784 och 1800, då hvartdera året omkr. 12,000 personer föllo offer för densamma. I slutet af 1700-talet beräknas i Europa årligen 400,000 personer ha aflidit i koppor (90 proc. af de sjuke utgjordes af barn. Numera insjukna bland vaccinerade företrädesvis vuxna). Till Amerika öfverflyttades kopporna af europeerna ej längt efter denna världsdels upptäckt. Sjukdomen har rasat med samma häftighet på Sibiriens isfält som under tropikernas sol; ingen människoras, ingen ålder har blifvit skonad. Under en epidemi på Grönland 1735 undkommo endast 6 personer med lifvet af 2,000 angripna. — I Europa ha efter vaccinationens allmännare införande därstädes under 1800- och 1900-talen kopporna högst betydligt aftagit i både frekvens och intensitet; och de lindriga, ena spridda epidemier, som ännu förekomma, förete oftast mera bilden af modifierade koppor än af äkta smittkoppor. De reguljära, typiska kopporna genomlöpa, liksom andra utslagssjukdomar, olika stadier, nämligen 1. *inkubationsstadiet*, från smittämnets införande i kroppen till de första symtomens utbrott, vanligen 10—14 dagar, sällan 3 veckor; 2. *prodromstadiet*, utmärkt genom frossbrytningar, mattighet, börjande feber, hufvudvärk och, särdeles karakteristiskt för början koppor, värk i korsryggen, jämte ett prodromalutslag af röda fläckar i lårvecken, på länderna, kring knäna och armbågarna, på fingrarna m. fl. ställen. Efter 3, högst 4 dagars prodromstadium inträder 3. *eruptionsstadiet*, medförande sänkning af febern och förbättring i allmäntillståndet. Knappnålshufvudstora och än större, lifligt röda, koniska blemmor framträda öfverallt å huden äfvensom i munnens och de öfre luftvägarnas slemhinnor under stickningar, tryckning och smärta, vanligen först i ansiktet, sedan på bålen och extremiteterna. I början likna de mycket utslaget vid mässling, men efter 5—6 dagar förvandlas de till blåsor, karakteriserade af pärlemorliknande, matt

De nedre extremiteterna på en i koppor insjuknad man.

glans. På 8:e—10:e dagen (jfr fig.) grumla de sig, bli variga (*suppurationsstadiet*), få vanligen en fördjupning på midten (*umbo*) och omges med en röd ring. Samtidigt stiger febern ånyo under stora kval för den sjuke och under svåra allmänsymtom, delirier eller medvetslöshet och ofta dödlig utgång under detta stadium. I lindrigare fall inträder 4. *exsickationsstadiet*, på 13:e—14:e dygnet, då kopporna börja torka in och febern faller, temperatur och puls minskas, sömn och matlust återvända. Från 16:e dygnet börja vanligen de intorkade koppskorporna att affalla, lämnande mer eller mindre djupa koppärr alltefter deras storlek och djup. Allra längst finnas rester af kopporna kvar i flata handen och på fotsulan på grund af hudens stora tjocklek därstädes. De djupare ärren kvarstå hela lifstiden. — Från detta typiska förlopp ges många undan-

tag, som fått namn af irreguljära, atypiska kopp or. Särdeles farliga äro koppor, som tidigt få ett blodblandadt innehåll (”blodiga koppor” l. ”svarta koppor”), och de, som sitta så tätt, att de icke lämna något mellanrum, utan sammanflyta med hvarandra till stora sårkakor (s. k. *variola confluens*), samt de, som kasta sig på ögonen, öronen eller centrala nervsystemet, antingen direkt genom utslag på ögonen eller i mellanörat eller indirekt genom metastaser under suppurationsstadiet. I andra fall åter äro kopporna ytterst lindriga, endast enstaka pustler i ansiktet eller på hufvudet, efter febern i begynnelsestadiet ingen ny stegring af febern i suppurationsstadiet (*variolois*). Dylika lindriga fall gälla oftast äldre personer, som blifvit vaccinerade endast en gång i sin tidigaste ungdom. — Kopporna intensitet är visserligen, liksom alla epidemiers, till en del beroende af den särskilda epidemiens karaktär, men vida mera däraf, huruvida de träffa personer, som äro vaccinerade eller icke. Det är en af det stora flertalet läkare bekräftad erfarenhet, att man numera sällan träffar svåra fall af koppor hos andra än ovaccinerade och att i länder, där vaccinationen icke är allmänt införd, koppepidemier rasa lika häftigt som förr. Äfven i länder, där vaccinationen är frivillig och därför blott omkr. hälften af befolkningen är vaccinerad, t. ex. i England, vållar striden mot kopporna ojämförligt större svårigheter än där, hvarest den är strängt genomförd, t. ex. i Tyskland. Trots ännu uppträdande motståndare mot vaccinationen måste det dock anses som en af vetenskapen väl bevisad sanning, att vi i vaccinationen ha det bästa skyddsmedlet mot kopporna. Kopporna smittämne finnes i blodet särskildt före eruptionsstadiet; framför allt finnes det emellertid i kopp-pustlerna och i de intorkade krustorna. Alla skorpor och fjäll från den sjuke uppsamlas därför ytterst noggrant i sjukrummet och oskadliggöras genom uppbränning eller med desinfektionsmedel. Den sjukes kropp insmörjes dagligen med något fett. Golfvet i sjukrummet tvättas dagligen med desinfektionsvätska. I urin, afföring och saliv skall smittämnet icke finnas. Smittämnet fäster sig vid föremål och kan därför öfverföras genom friska personer. Det lär kunna spridas genom luften på stora sträckor (100 m.). Den sjuke kan anses smittfri, först sedan hvarje spår af intorkade krustor försvunnit från hans kropp (omkr. 6 veckor efter sjukdomens utbrott) och sedan han flera gånger fått bada.

Skyddsåtgärder från samhällets sida vid utbruten koppsjukdom: isolering af den sjuke å epidemisjukhus, isolering eller observation af samboende eller för smitta misstänkta personer i isoleringslokaler eller på annat sätt, utmärkande af hus, hvari koppfall inträffat (”kopphus”) med anslagstaflor bärande ordet koppor, med flaggor eller poster; inskränkt rörelsefrihet för sjukvårdspersonal; offentlig kostnadsfri skyddskoppympning; uteslutning från skolbesök af barn i infekterade hus, desinfektion af sjukas bostäder och tillhörigheter, försiktighetsmått vid jordfästningar och förvaring af lik, anmälningsplikt för personer från koppsmittad trakt, inskränkning resp. förbud för anordningar, som medföra folksamlingar, åtgärder mot föremål eller varor, som kunna sprida kopporna, såsom lump, begagnade kläder, m. fl. — Det är sannolikt, att kopporna smittämne utgöres af mikroskopiska organismer, ehuru v ännu icke säkert känna detsamma. Bland förmo dade koppsmittämnen synas de s. k. Guarnierisk kropparna, hvilka upptäckas i kaninens hornhinne epitel efter koppympning af hornhinnan, vara de som f. n. ega största sannolikheten att vara koppor nas virus. — Innehållet i kopp-pustlerna är frå början alltid fritt från septiska infektionsämnen först längre fram inträngа sådana (streptokokke o. a.), hvilka förorsaka variga inflammationshärda i huden med efterföljande ärrbildning. Behandlin gen måste framför allt inriktas på att hindra sekun där infektion (antiseptiska plåster, besprutning a angripna hudpartier med desinfektionsmedel, t. ex sublimat-eter 1 : 1000) och f. ö. inskränkas till e rent symtomatisk jämte allmänt stärkande och feber lindrande medel. Behandling med bad (32—33° med tillsats af antiseptiskt ämne, t. ex. sublimat rekommenderas. Användningen af antiseptica skal ha god terapeutisk och framför allt kosmetisk effekt i det vanställande ärr nästan aldrig lära uppträda Behandlingen af koppor med rödt ljus synes enlig iakttagelser af tillförlitliga läkare icke ha medför uppmuntrande resultat. Serum från konvalescente efter svårare koppor synes icke ega någon nämnvär antitoxisk verkan. Vaccination verkar skyddand först efter omkr. 14 dagar och är därför gagnlös be träffande personer, som redan insjuknat. Vaccinera en person kort efter koppsjukdomens utbrott, fortg vaccinkoppornas utveckling och sjukdomen parallellt utan synlig inverkan på hvarandra. F. B. G. Wrgn

Koppskatt. Se Kapitationsafgift.

Koppskikt, *bygnk.* Se Mur.

Koppsnäppare, ett instrument af mässing, nästa bildande en kub och gömmande 12 mycket hvassa cirkulära knifblad. På undre ytan är snäpparen för sedd med lika många longitudinella öppningar. Denn sida sättes mot huden; genom tryck på en fjäde träda knifvarna på en gång ut, genomskära blixt snabbt huden och gömma sig omedelbart i instru mentet. Det uppdrages med lätthet för nytt bruk — Ett instrument för liknande ändamål, men af hel annan konstruktion är den s. k. artificiella igeln, som efter uppfinnaren äfven kallas Heur teloups igel. Det består af ett cirkelrundt skärande instrument, ett slags fin cirkelsåg, som sättes i gång genom en enkel vridning med handen Ofvanpå stället sättes sedan en cylinder af glas med tätt slutande pistong. Genom en skruf lyftes denna småningom i höjden, och blodet uppsuges i glas cylindern. För vissa ändamål är detta instrumen mycket att föredraga framför såväl koppning som de vanliga iglarna. Det gör endast ett litet sår, ett knappt märkbart ärr, och man kan med full säkerhet aftappa just den blodmängd man önskar. Vid ögon sjukdomar användes fordom denna igel rätt ofta, i tinningtrakten, och kallas därför äfven undersundom ögonkoppa. Dessa former af bloduttömning förekomma numera ganska sällan. Rsr.

Koppsten, *bygnk.* Se Mur.

Koppstruktur l. Variolitstruktur (af lat. *vari'ola*, koppor), *petrogr.*, säges en bergart ega, då uti densamma finnas utbildade små kulformiga konkretioner af vanligen olikfärgad och något hårdare mineralsammansättning, hvilka vid bergartens vittring framträda som små vårtlika eller kopplika upphöjningar. En tät diabasartad bergart, hos

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

vilken denna struktur är väl utpräglad, kallas ariolit. E. E.

Koppympning, *med.* Se Vaccination.

Kopra, *bot.*, detsamma som copra. Se Kokosalm.

Kopraol [-ål], *kem. farm.*, detsamma som renad kosolja.

Koprēinitz (ung. *Kaproncza*, kroat. *Koprivnica*), unglig fristad i Kroatien-Slavonien, komitatet Bevár-Körös, vid linjen Zákány—Agram af ungerska atsbanan. 7,078 inv. (1900). I K. finnas ett befäst ott, en gammal romansk kyrka, franciskankloster ch gymnasium. Spannmålshandel och sprittillverking. I närheten brunkolsgrufvorna vid Lepaina. J. F. N.

Koprivnica [-ni'tsa]. Se Kopreinitz.

Koprofagi (af grek. *ko'pros*, exkrementer, och *ägein*, äta), en hos vissa sinnessjuka, ofta i ett eta framskridet slöhetsstadium, förekommande rift att förtära exkrementer eller urin. Understundom står denna benägenhet i ett visst sammanang med en stark könsretning, understundom berärskas den sjuke därvid af dunkla skrockföreställingar om de fekala föremålens eller urinens hälsoingande verkan. Ibland sker denna osmakliga akt nder inflytande af hallucinationer, befallande ster, eller af ett oemotståndligt och ofrivilligt ang, ibland äter är den en blind handling i ett llstånd af stor bortkommenhet och djup omtöckg. G—s.

Koprofil (af grek. *ko'pros*, exkrementer, och *fi'los*, in. *bot.*, säges om växter, som växa uteslutande t exkrementer. Sådana äro många svampar, ex. *Coprinus*-arter, *Poronia punctata*, *Ascobolus*terna, sotdaggen (se d. o.) och bland mossorna *plachnum*. G. L—m.

Koprolali (af grek. *ko'pros*, smuts, och *lalē'in*, lalla), en tvångsartad benägenhet att uttala utsiga eller skabrösa ord. Detta symtom förekommer dels i katatoni (se d. o.), dels ock hos ysterici. G. s.

Koprolit (af grek. *ko'pros*, exkrementer, och *lithos*, sten). 1. *Med.*, af hårdnade exkrementer . m. sammansatta klumpar i inälfvorna. Jfr armsten. — 2. *Geol.* Koproliter benämnas rstenade djurexkrement, hvilka i form af knölar h körtlar förekomma i såväl äldre som yngre sedintära berglager i Tyskland, England, Nordmerika m. fl. länder. De innehålla ända till 85 o. fosforsyrad kalk, till följd hvaraf de äro ett rdfullt gödselmedel. De synas till stor del rsta från fornvärldens saurier och fiskar. Flera nger har man i dem funnit fragment af snäckal och andra osmälta delar af nämnda djurs da. 1. F. B.* 2. E. E.

Koprostās (af grek. *ko'pros*, exkrementer, och *stasis*, stillastående), *med.*, stagnation af exkre-ter. Se Förstoppning. F. B.*

Kopter, folkstam i Egypten, afkomlingar af de gamla egyptierna. Namnet kopter (arab. *kubti* l. *ibt*) är en förvrängning af grek. *Aigy'ptios* (egyp-). Namnet har äfven härledts från *Koptos*, en stad i Egypten, dit många kristna flydde undan förföljelserna under romerska kejsartiden, eller från *Kabtar*, hvilkas sekt var och ännu är mycket utbredd i Egypten. Inom sitt egentliga område, mellersta och öfre Egypten, ha kopterna bibehållit sig tämligen oblandade och röja i sitt yttre den fornegyptiska typen: bred, merendels låg panna, svart, lindrigt krusigt hår, rak näsa samt stora, mörka ögon. Hudfärgen växlar mellan gulaktig och brun (se pl. Afrikanska folk, fig. 6 o. 7). I klädsel och öfriga plägseder likna de i det närmaste muhammedanerna, hvilkas språk, arabiskan, de äfven antagit. Mycket hos dem erinrar om fornegypterna, bl. a. omskärelsen, hvilken de ingalunda lånat från de af dem hatade muhammedanerna. De oblandade kopterna äro nu jämförelsevis fåtaliga. I nedre Egypten bilda de endast enstaka församlingar, den talrikaste i Kairo; v. om Nildeltat finnas de i klostren vid natronsjöarna. Större är deras antal i mellersta Egypten, i synnerhet i Fajjum. Mellan Nilen och Röda hafvet ligga de urgamla koptiska klostren S:t Paulus och S:t Antonius. Kopterna utgjorde fordom hufvudmassan af befolkningen, men ha sammansmält till ett antal af omkr. 600,000 pers., emedan en mängd af dem antagit sina besegrares, muhammedanernas, religion. Det är förvånansvärdt, att antalet är så stort, ty kopternas historia alltifrån den arabiska invasionen (midten af 600-talet) är en oafbruten rad af förföljelser och förtryck. Först sedan början af 19:e årh. ha de åtnjutit religionsfrihet. Dessa förföljelser ha ock tryckt sin prägel på folkets lynne. Kopterna äro misstrogna och slutna, i hög grad giriga, falska och hycklande, efter omständigheterna antingen krypande och underdåniga eller trotsiga och befallande. Endast gossarna erhålla någon undervisning. Många kopter äro anställda som skrifvare, räkenskapsförare och skatteindrifvare; de öfrige äro köpmän och handtverkare, och endast få tillhöra det lärda ståndet. De fleste kopterna äro jakobitiska monofysiter; några tusen tillhöra den grekiska och rom.-katolska kyrkan. Jfr Makrizi, "Geschichte der copten" (arab. text och tysk öfv. af Wüstenfeld, 1845), Stern, "Kopten" (i Ersch och Grubers "Allgemeine encyklopädie", 2:a sekt., bd 39, 1886), Lane, "An account of the manners and customs of the modern egyptians" (sista uppl. 1890), och Piehl, "Om kopterna" (i "Nordisk tidskr.", 1893). Se vidare Koptiska kyrkan och Koptiska språket och litteraturen. (K. V. Z.)

Koptiska kyrkan kallas den kristna församling i Egypten, hvars medlemmar, omkr. 600,000, tillhöra landets infödda befolkning, kopterna (se d. o.). Den koptiska kyrkan är en fortsättning af den gamla monofysitiska kyrkan i Egypten, som i 6:e årh. bildades under ledning af den syriske munken Jakob-al-Baradai (se Baradæus), hvars anhängare efter honom äfven benämndes jakobiter, och blef orsaken till blodiga religionsstrider. Då araberna omkr. 640 inträngde i Egypten, slöto jakobiterna sig till dem för att bekämpa den ortodoxa lärans anhängare. Sedermera öfvergingo många af dem till islam. Den koptiska kyrkan består i våra dagar af en mängd större och mindre öfver hela Egypten spridda församlingar. Den styres af en patriark, som länge haft sitt säte i Kairo, men fortfarande bär titeln *mutran-el-Iskanderije* (metropolit af Alexandria). Han anses för efterträdare till evangelisten Markus, hvilken enl. traditionen var Egyptens apostel och den förste biskopen i Alexandria. Patriarken väljes genom lottning bland nio munkar

i S:t Antoniusklostret i östra Egypten. Närmast honom i rang står en af honom tillsatt *abûna* öfver abessinska kyrkan, hvilken residerar i Gondar. Prästerskapet är talrikt; utom tolf biskopar finnes en mängd ärkepresbyterer, presbyterer och diakoner. Som liturgiskt språk nyttjas en dialekt af de gamle egypternas språk (se Koptiska språket och litteraturen). Invånarna i de många munk- och nunneklostren spela en viktig roll inom kyrkan. I allmänhet härskar celibatet, men blott det högre prästerskapet är förbundet därtill. Prästerskapet står lågt både i bildning och i moraliskt hänseende. Kyrkorna äro oansenliga och smutsiga. Undantag därifrån göra den 1871 färdigbyggda kyrkan i Alexandria och den gamla Mariakyrkan i Kairo, hvilken tros vara från 6:e årh. och, enl. traditionen, byggdes öfver en grotta, i hvilken Maria under sin flykt med Jesusbarnet hade sin bostad. Amulettväsendet, Mariadyrkan och i allmänhet yttre ceremonier spela en viktig roll i den koptiska kyrkan. Nattvardens begående påminner mycket om ”kärleksmåltiderna” i den äldre kristna kyrkan. — Den koptiska kyrkan har varit föremål för missionsträfvanden såväl från det engelska ”Church missionary society” som från ”Chrischona-missionen” i Basel, men utan framgång. Den amerikanska missionen däremot fortsätter ännu (sedan 1855) med nit sin verksamhet bland de ”kristne” kopterna. J. P.

Koptiska språket och litteraturen. Med koptiska förstår man det numera utdöda språk, som talades af de infödde egypterna, kopterna, under romerska väldets tid och hvilket vi känna uteslutande ur en af kristna skrifven litteratur. Om dess beskaffenhet på ett äldre stadium, före kristendomens införande, ha vi ingen direkt upplysning af litterära minnesmärken. Koptiskan delade sig i flera dialekter, hvilka kunna sammanfattas i två hufvudgrupper: I. öfveregyptiska, omfattande 1) saidiska l. sahidiska (af arab. *sa'îd*, ”högre beläget land”), stundom kallad den tebanska (efter hufvudstaden Tebe), som talades från nubiska gränsen vid Assuan i s. till staden Minje i n. (28° n. br.), 2) achmimiska, som talades i staden Achmim och dess omnejd och sedan undanträngdes af den saidiska dialekten, 3) den fajjûmiska i oasen Fajjûm, förr oriktigt kallad ”baschmuriska”, och 4) memfitiska i trakten af det gamla Memfis, och II. nederegyptiska. Hit hör blott en enda dialekt, den boheiriska, som förr oriktigt kallades den ”memfitiska” och från sin ursprungliga hemort, den nuv. provinsen Bohéira (nordvästligaste delen af deltat), utbredt sig öfver hela nedre Egypten. De viktigaste af dessa dialekter äro saidiskan och boheiriskan, af hvilka den förra i allmänhet har en ursprungligare och ålderdomligare prägel än den senare. Koptiskan är en ättling i rätt nedstigande led af det fornegyptiska språk, som innehålles i de urgamla hieroglyfinskrifterna, och tillhör således de s. k. hamitiska språken (se d. o.). Mellan fornegyptiskan och koptiskan ligger det s. k. demotiska språket, hvars skrift är den sista utvecklingsformen af hieroglyferna, men som till sin ljud- och formlära står närmare koptiskan. Från den obestämda och outvecklade karaktär, som (åtminstone ännu för oss) utmärker fornegyptiskan och delvis äfven demotiskan, har koptiskan till stor del frigjort sig genom självständig utveckling. Under det att den äldsta språkformen i sin byggnad synes anse sluta sig till de s. k. isolerande språken, närmar sig koptiskan mer de agglutinerande, då de grammatiska element, hvilka i fornegyptiskan ännu bibehålla sig fulla självständighet, här till stor del uppgå i pre figerade och infigerade stambildningar. Vokalismen synes ombildad efter helt nya ljudlagar, hvilka ut märka sig för sträng regelbundenhet, liksom hel språkets form och satsbyggnad för klar öfverskådlighet. Ehuru koptiskan icke kan kallas rik på forme och det litterära uttrycket lider af omständighet öfverträffar den dock vida fornegyptiskan i bestämd het och omväxling. Till en del torde likväl dett bero på skillnaden mellan de så olikartade litteratu rerna. Det till oss komna koptiska skriftspråket är särdeles rikt på grekiska låneord, ej blott nomin och verb, utan t. o. m. de vanligaste partiklar hvilka senare ofta sammansättas med de motsvarand koptiska, t. ex. det grek.-kopt. *palinon*, vidare (a grek. *palin*). Af arabiskan har koptiskan icke tag något annat intryck, än att yngre handskrifter oft bära spår af den arabiska ortografiens inflytande Däremot har en mängd koptiska ord upptagits i de moderna arabiskan, t. ex. kopt. *msah* med artikel *t* arab. *timsâh*, krokodil. Redan i första årh. efter de arabiska eröfringen (omkr. 640) började koptiskan små ningom undanträngas af arabiskan och fann sin end tillflyktsort i de många koptiska klostren. Ännu 9:e årh. var den i allmänt bruk, men upphörde a allmänt förstås under 11:e årh. och kan anses h fullkomligt dött ut i det 17:e. Enligt traditionen dö den siste, hvilken talat koptiska som sitt modersmå 1633. Som liturgiskt kyrkospråk har koptiskan ehuruväl äfven af prästerna föga förstådd, bibehå lit sig ända till vår tid, och under de sista decen nierna har man sökt genom skolundervisning sprid bland kopterna någon kännedom om deras urgamla språk, ehuru med ringa framgång. Detta öfver hel Egypten enhetliga kyrkospråk är uteslutande byggd på den boheiriska dialekten. Rörande den koptiska skriften se Egyptisk skrift (sp. 1500). – Den koptiska litteraturen är nästan ute slutande biblisk eller kyrklig och har för oss int annat intresse än rent språkligt och teologiskt. De blomstringstid räckte från 3:e till 7:e årh., me inom nederegyptiska dialekten något längre. Blan de kvarlefvor af den koptiska profanlitteraturen som blifvit till våra dagar bevarade, märkas ett me dicinskt arbete, ett alkemistiskt verk, som öfversat från arabiskan, fragment af Alexandersagan oc hvarjehanda privatdokument, såsom kontrakt, räk ningar, bref o. d. De äldsta minnesmärkena af de saidiska litteraturen bestå af öfversättningar frå grekiskan. Hit hör i främsta rummet den saidisk bibelöfversättningen, som ännu i dag är af stort värd för bibelkritiken. De flesta af de saidiska handskri terna, af hvilka de äldsta gå tillbaka till 4:e oc 5:e årh., befinna sig i Turins, Roms, Neapels oc Oxfords bibliotek. De nederegyptiska handskri terna äro betydligt yngre; ingen går längre tillbak än till 9:e årh. De äldsta och bästa ha påträffa i de koptiska klostren vid natronsjöarna, finnas nu Vatikanen och utgöra en nästan fullständig bibe öfversättning. Äfven af den achmimiska och de fajjumiska bibelöfversättningen ha några fragmen blifvit till våra dagar bevarade. F. ö. äro apokry fiska evangelier, helgonlegender, homilier och litu

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

iska arbeten talrikt representerade i den koptiska literaturen. Bland öfversättningar af gnostiska skrifter märkes i främsta rummet *Pistis sophia* (sahidisk text och latinsk öfversättn. af Schwartze, utg. af Petermann 1851, öfv. till franska af Amélineau 1895, till tyska af Schmidt 1905). Redan i 10:e och 11:e årh. började kopterna själfva författa läroböcker öfver sitt till klostren undanträngda språk, och yngre koptiska handskrifter ega vanligen en arabisk öfversättning i marginalen. Joannes, biskop af Semennûd, skref *Es-sullam*, "stegen", en sakligt ordnad koptisk-arabisk ordbok med grammatisk inledning (blott nedercgyptisk; se Dulaurier, "Grammaire copte-arabe de Séménoudi"), Ibn Assâl en alfabetisk ordbok och Athanasios, biskop af Kus, en fullständig grammatik öfver såväl öfver- som nedercgyptiska dialekten, naturligtvis också affattad på arabiska. Emellertid vittna alla inhemska arbeten om en högst empirisk och torftig kännedom af språket. I Europa infördes den koptiska språkvetenskapen af Kircher, som utgaf Joannes' och Ibn Assâls ordböcker jämte grammatik med latinsk öfv. under titeln "Lingua ægyptiaca restituta" (Rom, 1643), om ock hans arbete var ganska otillfredsställande. Under 1700-talet befordrades detta studium hufvudsakligen af Lacroze, Woide, Tuki, Georgi m. fl. och i vår tid af Quatremère, Zoega, de Lagarde, Revillout, Stern, Piehl, Crum, v. Lemm, Steindorff o. a. — Se vidare Zoega, "Catalogus codicum copticorum manuscriptorum, qui in museo Borgiano Velitris asservantur" (1810, anastat. uppl. 1903). "Ägyptische urkunden aus den kgl. museen zu Berlin. Koptische urkunden" (1895 ff.), Crum, "Catalogue of the coptic manuscripts in the British museum" (1905), Peyron, "Lexicon linguæ copticæ" (1835, anastat. uppl. 1896), Stern, "Koptische grammatik" (1880), Steindorff, "Koptische grammatik" (2:a uppl. 1904), Mallon, "Grammaire copte" (2:a uppl. 1907, med synnerligen rikaltig bibliografi), Stern, "Kopten. Koptische sprache und literatur" (i Ersch och Grubers "Allgemeine encyklopädie", 2:a sekt., bd 39, 1886), Seppelt, "Geschichte der koptischen litteratur" (Geschichte der christlichen litteraturen des Orients", bd 7 af "Die litteraturen des Ostens", 1907), "Zeitschrift für ägyptische sprache und altertumskunde" (1863 ff.), "Proceedings of the society of biblical archæology" (1878 ff.), "Recueil de travaux relatifs à la philologie et l'archéologie égyptiennes et assyriennes" (1870 ff.) och "Sphinx" (1896 ff.). (K. V. Z.)

Koptisk skrift. Se Egyptisk skrift, sp. 760.

Kopula (lat. *cōpula*, band) l. Satsband, *verbum*, kallas i satser med "öppet" predikat det ord, som förenar predikativet med subjektet till exempel, t. ex. huset *är* gammalt. Predikatet består således i detta fall af kopula (*är*) och predikativ (*gammalt*); och själfva predikationen uttryckes genom kopulan, som alltså måste vara ett verb, men ett verb utan eget innehåll. Predikatets innehåll uttryckes nämligen genom predikativet, dess form genom kopulan. Som kopula tjänstgöra i svenskan *vara*, *blifva*. Är predikatet "slutet", ligger den predikativa formen i själfva verbet, t. ex. huset *slutar*. I satser sådana som "han heter Fredrik" anses *heter* som kopula, men betraktas vanligen som predikat (hvarvid *Fredrik* blir predikatsfyllnad). R—n B.

Kopulatiōn (af lat. *cōpula*, band, förbindelse), förening mellan två personer af olika kön, sammanvigning; köttslig beblandelse. *Bot.* a) En metod för ympning, bestående däri, att den vilda stammen och ympkvisten skäras med ett långt snedsnitt sålunda, att de därvid uppkomna ytorna passa noga ihop, hvarefter de sammanfogas och hopbindas samt ympvax pålägges. — b) Cellsammansmältning. Se Befruktning, sp. 1193, Fortplantning, sp. 943, och Konjugation. (G. L—m.)

Kopulativ (lat. *copulativus*), sammanbindande, förenande. — Kopulativ konjunktion, *gramm.*, en samordnande konjunktion, t. ex. *och*, *både-och*, *så väl-som*, *dels(-dels)*, *icke blott-utan äfven*. — Kopulativa satser äro sådana sinsemellan grammatiskt förbundna satser, hufvudsatser eller bisatser af samma grad, som genom sin förbindelse uttrycka en samstämmighet eller likhet i innehållet, t. ex. *Regnet strömmar, och åskan går*; jag hoppas, *att du kommer och hjälper mig*. Äro flera än två satser kopulativt förenade, utsättes i svenskan vanligen *och* endast mellan de två sista; mellan de andra står blott skiljetecken (vanligen komma). Likväl kan *och* upprepas på alla ställena (jfr Polysyndeton) eller utelämnas öfverallt (jfr Asyndeton). (R—n B.)

Kopulēra (lat. *copulāre*, sammanbinda), (parvis) förena, sammanfoga. Subst. Kopulation (se d. o.).

Kopulver (Kreaturspulver, Mjölk- l. Ködpulver), som ofta förordas af kvacksalfvare mot allehanda sjukdomar eller för att befrämja foderlust och afkastning, bestå vanligen af affall från en del droger o. d. och äro i regel fullkomligt värdelösa eller motsvara åtminstone i intet afseende det höga pris de ofta betinga. E. T. N.

Kopyczyńce [käpytjy'njtse], köping i Galizien. 7,714 inv. (1900). Spannmålshandel, sprittillverkning. J. F. N.

Kopys, stad i ryska guv. Mohilev, vid Dnjepr. 3,384 inv. (1897).

Kor (grek. *choro's*, lat. *chōrus*, dans, dansplats). 1. K., Chor, Kör, en vid religiösa fester eller andra högtidliga tillfällen i det forna Grekland uppträdande sjungande och dansande skara. Se vidare Kör.

2. *Bygnk.*, den del af en protestantisk kyrka, där altaret är uppställdt, för så vidt denna del är från kyrkan i öfrigt arkitektoniskt afgränsad. Koret bildar den arkitektoniska afslutningen på kyrkan, hvars hela organism och planläggning visa hän mot detta, genom sin betydelse särskildt helgade, rum. "En kyrka utan kor (säger K. A. Jaehn i "Das evangelische kirche-gebäude") är därför som en kyrka utan altare, blott en bönesal, och förtjänar icke den historiska benämningen kyrka". På grund af kyrkornas orientering är alltsedan 5:e årh. koret vändt mot ö. (se Basilika). I allmänhet är koret smalare och lägre än skeppet och dess golf höjdt några steg öfver skeppets. Under den s. k. triumfbågen träder man från skeppet in i koret. Detta afslutas ofta af en absid, i hvilken då altaret står. Beroende på öfverhvälfningens form och konstruktionssättet, måste absiden eller, där sådan saknas, korafslutningen under den romanska byggnadsperioden i allmän-

het bli rak eller halfcirkelformig (fig. 1), under den götiska månghörnig med i hörnen utspringande sträfpelare (fig. 2). I den katolska kyrkobyggnaden har *kor* ej fullt samma betydelse som i den protestantiska. Begreppet anknyter sig mera till det område af kyrkan, där de fasta sittplatserna, de s. k. korstolarna, för det högre och lägre prästerskapet samt kören äro anordnade, än till altarrummet, som benämnes *sanctuarium*. Den äldre anordningen af koret i den katolska kyrkan framgår af fig. 1. I samband med införandet af höga uppställningar bakom

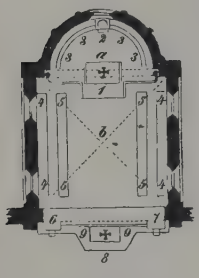

Fig. 1.

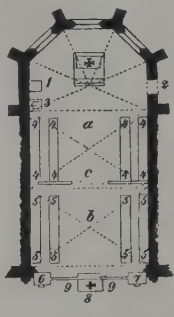

Fig. 2.

Fig. 1. Plan af romanskt kor. *a* altarplatsen i absiden, *b* prästkor i korkvadraten, *a* + *b* = koret; *1* altaret, *2* biskopsstolen, *3* platser för det högre prästerskapet, *4* platser för det lägre prästerskapet, *5* sångarkörens platser, *6* evangeliepulpet, *7* epistelpulpet, *8* lekmannaaltare, *9* järnräck. — **Fig. 2.** Plan af götiskt kor. *a* öfre koret, *b* nedre koret, *c* järnräck, † altare, *1* sakramentshus, *2* prästernas ingång, *3* biskopsstol, *4* platser för det högre prästerskapet, *5* korstolar för sångarkören m. fl., *6*—*9* liksom i fig. 1.

altarbordet måste anordningen af sittplatserna något modifieras, såsom fig. 2 visar. I många kyrkor, särskildt i de spanska katedralerna, intager prästkoret

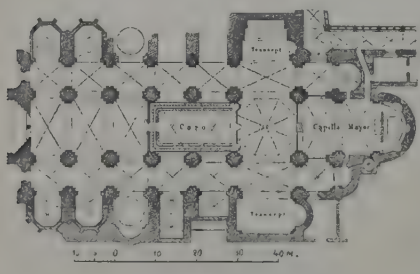

Fig. 3. Plan af katedralen i Tarragona.

en betydlig del af kyrkans skepp (se fig. 3). Det egentliga koret, högkoret (*capilla mayor*), med altaret och platser för det högsta prästerskapet och de vid altaret funktionerande, befinner sig ö. om transseptet; v. därom är midtskeppet till större eller mindre del upptaget af det genom de praktfulla korstolsraderna på tre sidor omgifna prästkoret (*coro*), afstängdt liksom högkoret från transseptet med högt, rikt siradt järnräck (*reja*). I de engelska katedralerna finnes en liknande anordning på fler ställen bibehållen. I Sverige finnes endast en mer fullständig och synnerligen vackert snidad korstol anordning i behåll, nämligen i Lunds domkyrka (

Fig. 4. Korstolar i Lunds domkyrka.

fig. 4), churu på senare tider h. o. h. omplacerad (Om korstolar se vidare Hj. Öhman, "Medeltidens korstolar i Tyskland, Skandinavien och Finland" 1900.)

Invid många af våra kyrkor ha, särskildt under 1600-talet, förnämligare adelsfamiljer fått uppföra korliknande utbyggnader, s. k. grafkor, för att i källare därunder nedsätta sina anhörigas likkistor och ordna mera praktfulla kistor eller epitafier, på dödes vapensköldar, anträd m. m. i själfva grafkoret, som vanligen är afstängdt från kyrkan med en högt, orneradt smidesjärnsgaller. Riddarholmskyrkan är till större delen omgifven af grafkor. Äfven vid ett icke obetydligt antal af våra landskyrkor finnas dylika kor, t. ex. Lars Kaggs grafkor vid Floda kyrka (Södermanland), Erik Dahlberghs vid Turinge, Klas Bjelkenstjernas vid Österhanninge, De Geers vid Väster-Löfsta kyrka o. s. v. 2. I. G.

Kora (hebr. *Koraḥ*). 1. En son till Esau (1 Mos. 36: 5, 14, 18). — 2. En son till Elefas (1 Mos. 36: 16). — 3. En judisk släkt (1 Krön. 2: 43), som i efterexilisk tid synes ha ryckt upp i det lägre prästerskapets (leviternas) rad och äfven tyckes ha haft ett högre mål: att bli innehafvare af de högre prästerskapets privilegier. Denna sträfvan vi förmodligen Prästkodex bemöta och fördöma med den i 4 Mos. 16 upptagna berättelsen om K. och hans 250 anhängares uppror mot Mose och Aron, hvilket straffas därmed, att upprorsmakarna förtäras af eld från Jahves helgedom. I sitt nuv. samman-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ng är denna berättelse sammansmält med de jehotiska källornas berättelse om ett *politiskt* uppror Datan och Abiram, hvilka straffas därmed, att med sina familjer uppslukas af jorden. Se de are kommentarerna till 4 Mos. 16. Den ifrågarande Korasläkten synes äfven ha varit bekant som sångarsläkt (1 Krön. 6: 18 ff.), så att flera almer i Psaltaren hänföras till dem: "Koras barn". t hebreiska uttrycket *libenē ḳōraḥ*, som här icke n vara en författarangifvelse ("af Koras barn"), det syftar på ett flertal personer, betyder, tingen att ifrågavarande psalmer (42; 44—49; ; 85; 87; 88) urspr. utgjorde en del af en korahk sångsamling, eller ock att de stodo i nära nmanhang med den del af liturgien, som ålåg nna sångarsläkt. Jfr J. Köberle, "Der tempelger" (1899). E. S—e.

Kora, Korana. Se Hottentotter, sp. 58.

Koraes [kåraïs], Adamantios, nygrekisk helrist och patriot, f. 27 april 1748 i Smyrna, d. pril 1833 i Paris, förestod 1772—78 för faderns kning ett handelskontor i Amsterdam, genomgick n 1782 en medicinsk kurs i Montpellier samt made sig på åtskilliga orter uti Italien och Grekd åt filologiska och teologiska studier. Han tillgnade senare hälften af sitt lif i Paris. K., som ej en orätt blifvit kallad den "nygrekiske Lessing", r den främste af de fosterlandssälskande män, som 1700-talet sökte förmedla västerländsk kultur h vetenskap till sina landsmän och så förbereda m att afkasta främlingsoket. Den nödvändigaste pgiften därvid var att skapa ett för litterära ämål användbart skriftspråk, och K. kan nämnas n det nygrekiska litteraturspråkets egentlige upphafsman. Hans tidigare skrifter, i hvilka han underade grekerna om frihetens begrepp och angaf det litiska program, som sedan väsentligen följdes, ro *Adelfike didaskali'a* (1798), *Mémoire sur l'état uel de la civilisation de la Grèce* (1803) samt n med anmärkningar utrustade öfv. af Beccarias bri delitti d delle pene" (1802; 2:a uppl. 1823). spred äfven friare åsikter inom undervisningsendet, ingöt mera lif i grekiska teologien, bekämde det inhemska prästadömets jesuitiska och sterländska böjelser samt omfattade med sin verkhet hela det klassisk-antikvariska området jämte sofi, historia och filologi. På det sistnämnda fältet af han forngrekiska prosaister, bl. a. i "Hellska bibliotheke" (16 bd, 1805—27) jämte "Parga" (9 bd, 1809—27), med företal (prolegomena) nygrekiska och anmärkningar på forngrekiska. ssa storartade företag understöddes af rika grekiska mecenater, främst bröderna Zosimas. Af hufvudvikten filologiskt innehåll äro K:s *A'lakta* (3 . 1828—35), hvilka ega stort värde. Hans efterlämnade verk utgåfvos i 7 bd 1881—83. Hans lfbiografi, *Bio's Adamanti'ou Koraē*, utgafs 1833. ger. af D. Thereianos, "A. K." (3 bd, 1889 90). På Chios, till hvars läroverk K. testamenterade sitt rika bibliotek, är hans marmorstaty (modellerad af Canova) uppställd. I Frankrike är K. st känd under namnet Coray. (E. N—n.)

Korag (grek. *chorago's* l. *chorego's*), den som i forna Aten bestred omkostnaderna för körens sättning. Till en början brukade samma person lif i egenskap af föresångare och föredansare anföra kören; däraf benämningen *choragos* (körförare). Sedermera, då körpartiernas konstmässigare inrättning kräfde större teknisk bildning hos körföraren, anställdes för sådant ändamål en särskild person, som benämndes koryfé. Koragerna plägade som segerpris erhålla en gyllene trefot. Denna uppställdes af segervinnaren efter antik sed offentligt, t. ex. på en kolonn, öfver hvars kapitäl trefoten reste sig, eller på en för ändamålet särskildt afsedd underbyggnad eller på ett fotställ. Dessa kallades koragiska monument. Ett bland de berömdaste är det, som 334 f. Kr. restes af Lysikrates i Aten (se fig.) och till hvilket underbyggnaden ännu finnes i behåll. Den utgöres af en på ett fyrkantigt postament stående, af korintiska halfkolonner omgifven rundbyggnad med kupolformigt tak, öfver hvilket höjde sig en stor akantusblomma, som på sina uppstrigande blomflikar uppbar segerpriset: trefoten. Frisen prydes med en reliefframställning. Ett annat koragiskt monument i Aten, uppkalladt efter Thrasyllos, stödde sig mot klippväggen i form af en liten pelarfasad, som uppbar en plattform för trefoten. A. M. A. Upk.*

Lysikrates' koragiska monument i Aten.

Koragiska monument. Se Korag.

Korai. Se Korea.

Korakän, *bot.* Se Eleusine.

Koräl (Choral), lat. *ca'ntus chorālis*, liturgisk körsång, urspr. den, som brukades i den katolska gudstjänsten och som sjöngs enstämmigt under form af hymner, antifonier, responsorier o. s. v. Denna sång ordnades — såsom vanligen uppgifves — af biskop Ambrosius i Milano (4:e årh.) och påfven Gregorius I i Rom (6:e årh.). Både den ambrosianska och den gregorianska kyrkosången voro recitativiska; om deras inbördes förhållande i öfrigt se Gregorianska sången. Antifonierna hade fritt böljande rytm och mycken koloratur, medan hymnerna och sekvenserna egde en mer melodiskt sluten form. Först i 14:e årh., då den flerstämmiga sången vunnit insteg och de gregorianska melodierna begagnades som underlag (*cantus firmus, cantus planus*) för kontrapunktiska bearbetningar, uppkom det enformiga föredrag af dessa melodier i lika tonlängder, hvilket man vanligen, ehuru med orätt, tillägger den gregorianska sången som sådan. Samma dogmatiska förstening af rytmen träffade i slutet af 1600-talet äfven den lutherska koralen, hvilken dessförinnan erbjöd skådespelet af den friskaste alstring och den rikaste formväxling, i det den rytmiskt rörliga folkvisan användes vid sidan af den gregorianska hymnen och den moderna harmonien hade brutit sig ut ur de gamla kyrkotonarterna. Under refor-

mationstiden hade församlingssången, ledd af a-cappellakör, varit ett omedelbart uttryck för det friskt pulserande tros- och känslolifvet, men allteftersom orgeln vann insteg och öfvertog ledningen af psalmsången, fick denna alltmera sin nyare långsläpiga och rytmlösa prägel. Därtill bidrog äfven böjelsen att åt de världsliga melodier, som ofta upptogos, förläna mera allvar och högtidlighet. Upplysningstidehvarfvet med sitt nyktra nivelleringsbegär fullbordade utslätningen och förenklingen af koralmelodierna, bortskärandet af melismer, utplånandet af skillnaden mellan långa och korta toner. — I den svenska kyrkan idkades koralsången under katolska tiden af en mängd ”sjungepräster” och korgossar. (Medeltida sångböcker med rätt rikliga och ofta sköna prof på dåtida svensk kyrkosång finnas bevarade i k. biblioteket och biblioteken i Uppsala, Skara, Linköping o. s. v. samt i det troligen af Ghotan omkr. 1490 tryckta ”Graduale”, i de af finnen T. P. Ruuta 1582 utg. ”Piæ cantiones” och de af O. F. Byström 1900 ff. utgifna styckena ”Ur medeltidens kyrkosång”, hvaraf flera pläga som ”rytmiska koraler” sjungas på Skansen.) Efter reformationen utvecklade sig här församlingens psalmsång mycket långsamt. Den egde emellertid rytmisk liflullhet och leddes af kantor (klockare; se dessa ord) eller af inöfvad unison skolkör. Man begagnade dels gamla medeltidshymner, dels nya af svensk härkomst, dels allt flera från utlandet införda, i synnerhet tyska protestantiska koraler (af Luther, J. Walther, Phil. Nicolai, J. H. Schein, J. Schop, J. Crüger, H. Albert, G. Neumark, J. Neander m. fl.). Vår första psalmbok med tryckta noter utkom 1616 i Uppsala. Omfångsrikare var H. L. Rhezelius' koralbok, 1619, och viktigast blef den officiella koralpsalmboken 1697. Den ofvannämnda försteningen af rytmen blef auktoriserad genom Hæffners koralbok (1820—21), hvilken oafsedt vissa förtjänster (se Hæffner) är uppgjord efter godtyckliga principer och tillika stöter dessa principer för hufvudet. Motståndet mot densamma framträdde genast, förnyades sedan ofta och alstrade åtskilliga försök till koralbearbetningar: Åhlström, Pettersson, Mankell, Lewerth, Sandström, Humbla, Södling. Omsider tog Musikaliska akademien saken om hand och uppdrog 1867 åt Franz Berwald att omarbeta Hæffners koralbok. Berwald medhann före sin död (1868) 59 psalmer. I dessa (ännu otryckta) bearbetningar rensade han grundligt harmonierna och skänkte flera alternativ, men lät den likformiga rytmen bibehållas orubbad. J. A. Josephson fick uppdrag att fortsätta och utgaf 1877 ett ”förslag till ändringar” af ps. 60—200. Hans sträfvan att göra melodierna lifligare inskränkte sig mest till, att han åt många koraler återbördade den enkla trippeltakten. En rik fond af historisk och musikteoretisk insikt samt mästerskap i harmonibehandling nedlade J. Lindegren i sitt arbete ”Svensk koralbok, den svenska församlingssångens verkliga toner och rytmer, historiskt restituerade” (1905), som förutom många äldre och nyare alternativ omfattar alla 500 psalmerna, af Lindegren afsedda att utföras med ledning af inöfvad unison kör jämte orgel. Någon tvekan om hans bearbetnings praktiska brukbarhet i allo vållas emellertid åtminstone af den rätt ymnigt införda blandade takten, låt vara att denna har gamla anor. Tidigare än hans arbete utkom den på föranstaltande af sällskapet Svenska kyrkosångens vänner utar tade, likaledes fullständiga ”Svensk koralbok i viderad rytmisk form” (1901; 2:a uppl. 1903), s och bär vittne om det nyväckta intresset för psal sångens återförande till sin forna rytmiskt fri och innerliga karaktär. — Den lutherska kyrk koral blef en viktig beståndsdel af gudstjäns och utöfvade äfven på den andliga konstmusiken inflytande, som nådde sin höjdpunkt i Seb. Ba ”passionsmusik”. Bland utgifvare af den evan lisk-lutherska koralens ursprungsskatter må n nas Winterfeld (1843—47), Zahn, Schöberlein Kümmerle. A. L.* E. F

Koralbok, samling af (evangeliska) koraler, s fyrstämmigt eller med blott melodierna och besif bas, närmast till bruk för organisterna vid ack panjerandet af församlingens psalmsång. Se Kor

Kora'llalger, *bot.*, namn på algfamiljen *Coralli ceæ* (se Kalkalger).

Koralldjur, *zool.* Se Cœlenterata.

Koraller, Koralldjur (*Polypi, Anthoz zool.*, en klass af kavitetsdjurens (*Cœlenterater* hufvudafdelning, utmärkas därigenom, att själ djuret (*polypen*), nästan alltid fastväxt med nedre, bredare delen (*foten*), utgöres af en sä hvars öfre, öppna, smalare del är instjälpt i nedre, vidare delen och fritt nedhänger däri, ej når bottnen (jfr Cœlenterata, fig. Den genom denna instjälpning åstadkomna kanten kallas *disk* l. *munskifva* och har i midt *munnen*, som nedåt fortsättes i svalgrö hvilket nedåt är fritt öppet mot *kroppshålan* tarmen). Från djurets yttre vägg gå inåt vertik *skiljeväggar* (*septa*), som äro fria mot kroppshål men förena svalgröret med den yttre väggen. nom dessa skiljeväggar delas djurets kroppshål *rum* l. *fack*. Stundom äro blott några fullständi d. v. s. nå ända fram till svalgröret, under det andra upphöra, innan de nå svalgrörets vä d. v. s. äro ofullständiga. Skiljeväggarna b könsorgan, muskler och mesenterialfilament (tjo strimmor af epitel, rikt på körtel- och nässelcelle Kring munnen sitta indragbara, oftast ihåliga *ar (tentakler*), till antal och läge vanligen motsvara kroppshålans fack. Dessa armar äro fullsatta s. k. *nässelceller* (se Cœlenterata). Mun tjänar både till födans intagande och till osmälta delarnas utkastande. Särskild cirkulatio apparat finnes ej. Nervsystemet står på det läg stadiet af utbildning. De kolonibildande ko lerna ha nästan alltid ett skelett af kolsyrad k eller af ett slags hornsubstans. Stundom uppbyg skelettet af alternerande kalk- och horndelar. M skiljer på axelskelett och barkskelett. De förra inskränkta till djurets inre, medan den mjuka b ken och de i denna belägna polyperna äro oförk kade. Barkskeletten däremot utgå från polype och motsvara till en viss grad dessas komplicer byggnad. Koralldjuren äro skildkönade, undantags samkönade (hermafroditer). Jämte könsfortplantn förekommer dessutom hos ett stort antal koraller ven fortplantning genom delning och knoppni hvarigenom greniga former uppstå, enär de nya d ren oftast stanna i förbindelse med moderdjuret dymedelst bilda en *koloni* (*korall-* l. *polypstoc* Genom de olika sätt, på hvilka knoppningen och mer eller mindre fullständiga delningen försig

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ppkomma polypstockar af mycket växlande former fr Cœlenterata, sp. 489—490 samt fig. 12 13). Då hithörande djur i allmänhet upptaga lk, uppstå genom upprepad delning och knopp-ng kolonier, som kunna uppnå betydliga dimensio-er och i sina yngre delar fortfara att lefva, äfven dan de gamla för länge sedan äro döda och ej göra annat än en kalkmassa. Jämförelsevis få for-er äro enkla.

Alla koralldjur lefva i hafvet, och sådana finnas nästan alla haf. De stora, greniga, kalkrika for-erna, som förekomma tillsammans i stor mängd h bilda korallref (se d. o.), förekomma dock ott i de varmare hafven och på ej alltför stort up (bankkoraller). Andra former, mest kla, finnas dock äfven på mycket betydligt djup.

Korallerna delas numera vanligen i 2 ordningar: I. Alcyonaria, Octocorallia l. Oc-atinia. Dessa ha 8 parflikade, i en enkel krans ällda armar. Hit höra de s. k. barkkoral-erna, hvilkas polypstock består af en stomme af lk eller horn, omgifven af ett köttigt hölje (''bar-n''), i hvilket djuren sitta. Den viktigaste af dem är

Ädelkorall. (Nat. storl.)

delkorallen (*Corallium rubrum*; se fig.), som rekommer i Medelhafvet, särskildt vid Sardiniens h Algeriets kuster, på ett par hundra famnars up och vanligen upphämtas från hafsbottnen me-lst en säcklik bottenskrapa, mera sällan tages af kare. Den hårda, oftast vackert röda kalkstom-n nyttjas till smycken o. d. och är därför föremål r en ganska storartad fångst. Vinsten af det före-ädesvis af neapolitanare bedrifna korallfisket har aknats till omkr. 2 mill. frcs om året. Äfven sjö-nnorna, hornkorallerna och orgel-orallerna (se dessa ord) samt korkkoral-rna (se Alcyonium) höra hit.

II. Zoantharia l. Hexacorallia. Om se Cœlenterata, sp. 489—490.

Litt.: Lacaze-Duthiers, ''Histoire naturelle du ail'' (1864), Cleve, ''Om korallerna'' (i ''Ur vår ds forskning'', 1873), R. Langenbeck, ''Die theo-n über die entstehung der korallen und korallen-'' (1890), och G. v. Koch, ''Das skelett der korallen'' (1896). B. L—n. (L—e.)

Korallfingersvampen, *bot.* Se Clavaria, sp. 415, med fig.

Korallfiske. Se Koraller.

Korallīn, *kem.* Se Tjärfärger.

Korallinacéer, *bot.* Se Kalkalger.

Korallkalk, Korallkalksten. Se Faksekalk, Kalksten och Kritsystemet.

Korallofīl (af grek. *fi'los*, vän), *zool.*, *geol.*, den djurvärld, som direkt eller indirekt lefver af korallrefvets polypdjur och som således håller till i närmaste närhet af ett korallref (se Faksekalk). A. Hng.

Korallormen, *zool.* Se Elaps.

Korallref, *geol.*, upp till hafsytan eller något öfver denna nående grund eller hafsbank, som till sin hufvudmassa utgöres af koraller samt skal af snäckor och musslor m. m., hopkittade medelst kalkslam och söndergrusade delar af nämnda djurs skal. I afseende på belägenhet och yttre form indelas korallrefven i flera slag, nämligen kustref, barriärref och ringref l. atoller. De förstnämnda äro belägna tätt invid kusterna och sammanhänga med dem; barriärrefven (se d. o.) sträcka sig, mer eller mindre sammanhängande, parallellt med kusterna, och ringrefven (atollerna) bilda aflånga eller ringformade remsor af land, som omsluta en grund, lugn sjö eller lagun samt utgöra (se fig. 2 och Atoll) nästan alltid självständiga öar. Sällan uppnå dessa någon anmärkningsvärd höjd öfver hafsytan. Korallref och korallöar förekomma, flerstädes i stort antal tillsammans, i Stilla oceanen, Atlantiska hafvet, särskildt omkring de Västindiska öarna och Florida, i Indiska, Persiska och Arabiska hafven o. s. v. — Enligt Darwins teori skulle i allmänhet ringrefven vara en senare utvecklingsform af barriärrefven och dessa af kustrefven. Darwin antog nämligen, att inom de trakter, där korallöar och korallref nu förekomma, hafsbottnen varit och är stadd i en långsamt nedsjunkande rörelse och att samtidigt därmed koralldjuren vuxit uppåt från de forna öarnas öfre delar. Emedan korallerna bäst trifvas på refvens yttersidor, där de äro utsatta för vågsvallet, och enär de

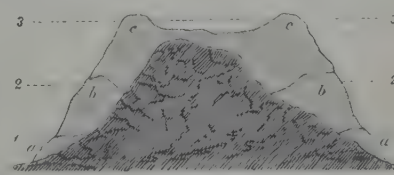

Fig. 1.

icke lefva på stort djup, skulle (se fig. 1) ett kustref, *a*, småningom förvandlas till barriärref, *b*, om bottnen sänkte sig så, att hafsytan stege från *1* till *2* å figuren, och vid grundens ytterligare nedsänkning skulle, då hafvet stode vid *3*, uppstå ringrefvet *c*. Senare tiders naturvetenskapliga sjöexpeditioner ha dock gifvit vid handen, att den af Darwin m. fl. antagna nedsänkningen af hafsbottnen icke alltid behöfver anlitas som villkor för att barriärref och atoller skola bildas. Uppkomsten af sådana, där de icke nedgå till stort djup, torde, enligt hvad man trott sig finna, bero på andra orsaker, såsom hopandet af kalkalstrande (kalkafsöndrande) djurs skal inom vissa

för utvecklingen af ett rikt djurlif särdeles gynnsamma områden, hafsströmmars inflytande m. m. Då de därigenom bildade undervattensbankarna nå upp till det djup, på hvilket refbyggande koraller trifvas, börja dessa sin verksamhet, och därigenom förvandlas småningom undervattensgrundet till ett ref, som når upp till hafsytan. Vågorna splittra delvis sönder detta och hopa spillrorna på andra delar af refvet,

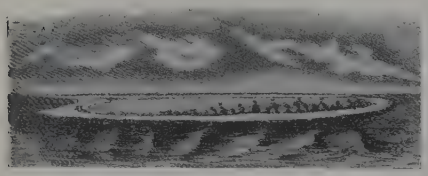

Fig. 2. Ringref (atoll) i Mikronesien.

som slutligen öfvergår till torrt land (jfr fig. 2). Atollernas form skulle bero däraf, att bland en grupp växande koraller de vid omkretsen befintliga komma i beröring med det friskaste vattnet och mesta födan samt därför hastigt tillväxa, då däremot de längre från omkretsen varande, som äro i saknad af nämnda fördel, småningom utdö. I hufvudsak eger den af Darwin framställda teorien för korallrefvens bildande sin riktighet, och som bevis härför kunna äfven forna tidsperioders korallref anföras. Korallrefven uppnå stundom en ganska betydlig storlek. Många atoller ha en genomskärning af ända till 100 km., men de flesta äro mindre, ända ned till 3 km. Själfva landremsan är ofta knappast mera än 180—240 m. bred. Litt.: James D. Dana, ''Corals and coral islands'' (2:a uppl. 1890), P. T. Cleve, ''Om korallerna'' (n:r 3 i ''Ur vår tids forskning'', 1873), och A. G. Nathorst, ''Jordens historia'' (s. 489—500, 1894). E. E.

Korallrot, *bot.* Se Coralliorhiza.

Korallsand, *geol.*, den af söndergrusade koraller och snäckskal m. m. bestående sand, som genom den korallofila faunans och genom hafsvågornas verksamhet bildas vid och på korallref och korallöar. E. E.

Korallträ, *bot.* Se Barakara.

Koralltträd, *bot.* Se Erythrina

Korallärter, *bot.*, de scharlakansröda, glänsande fröna af kondoriträdet (se Kondoriträ), som användas till smycken och rostade eller kokta som näringsmedel. G. L—m.

Korallö, *geol.*, en till hufvudsaklig del af koraller eller korallfragment bestående ö. Se Korallref.

Koralnoter, *mus.* Se Gregorianska sången.

Korán (arab., ''recitation'', ''uppläsning''), med bestämd artikel *al-Korān*, muhammedanismens heliga urkund. Koranen innehåller Muhammeds uppenbarelser på arabiska språket, men dessa samlades och ordnades ej förrän efter profetens död. Redan under hans omedelbare efterträdare Abu Bekr (632—634) föranstaltades en samling af de spridda koranverser, som de rättrogne dels bevarat i sitt minne, dels skriftligen upptecknat, men den definitiva koranredaktionen förskrifver sig först från den tredje kalifen, Osmān (644—656). Arbetet var emellertid förenadt med stora svårigheter; att ordna de olika kapitlen kronologiskt var ej möjligt, då man ej län kunde afgöra, i hvilken ordning de uppenbarats, att lägga innehållet till grund lät sig svårli göra, emedan alldeles olika ämnen ofta afhandla samma stycke. Därför valde man den enklaste vägen, nämligen att ordna kapitlen efter längd så att de längsta i allmänhet fingo sin plats i bör och de kortaste i slutet. De försök att uppstä innehållet i kronologisk ordning, som blifvit gjo af europeiska vetenskapsmän, äro ganska osäk Till omfånget är koranen något mindre än nya te mentet. Den indelas i 114 kapitel (arab. *sura*), hvilka det längsta (det 2:a) innehåller 286, de k

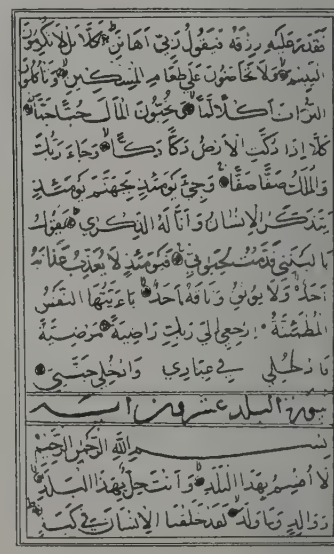

Sida ur en miniatyrkoran. (Stuttgart.)

taste blott 3 verser. Hvarje kapitel har en särsk öfverskrift, som i de flesta fall valts på måfå e något enstaka ord, som mer eller mindre tillfälli vis förekommer i texten, t. ex. ''stjärnan'', ''g tan'', ''elefanten'' o. s. v. Dessutom börja kapitel, med undantag af det nionde, hvilket urs skall ha sammanhängt med det åttonde, orden ''I Guds, den barmhärtige Förbarmar namn''. Koranen är skrifven på den af arabe så omtyckta rimmade prosan, så att det sista det i hvarje vers vanligen rimmar med det sist den föregående och den efterföljande. Den fö öfv. af koranen till något europeiskt språk utga Padua 1698 af Marracci, som publicerade tex i original med latinsk öfversättning; bland ny tolkningar märkas Kazimirski, ''Le koran'' (sena uppl. 1884), Palmer, ''The Qur'ân'' (1880), R kert, ''Der koran im auszuge'' (utg. af Müller 188 Klamroth, ''Die fünfzig ältesten suren des korans gereimter übersetzung'' (1890), och Henning, '' koran. Aus dem arabischen übertragen'' (1901).

venska har koranen fullständigt öfversatts af J. F. . Crusenstolpe (1843) och Tornberg (1874); dess-tom äro valda delar öfversatta af Zetterstéen i Uträmmande religionsurkunder", utg. af Söderblom, I (1908). Se Lindberg, "Mohammed och Qorânen" "Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göte-örgs högskola", VI, 1897), Hirschfeld, "New re-earches into the composition and exegesis of the oran" (i "Asiatic monographs", III, 1902), Nöl-cke, "Geschichte des Qorâns" (2:a uppl., utg. af chwally, I, 1909), och Goldziher, "Vorlesungen ber den Islam" (1910). — Jfr Islam och Mu-ammed. K. V. Z.

Korasan. Se Chorassan.

Korat [kâ-], hufvudstad i siamesiska prov. Nakhon Sasha Sema, 250 km. n. ö. om Bangkok, vid Tak-ong, biflod till Nammun, som flyter till Me-khong. mkr. 7,000 inv. K. är omgifvet af en stark sten-ur och har ett citadell samt ett af starka palissader mgifvet kineskvarter, där 600 kinesiska köpmän bo. ärnväg till Bangkok (1900). I omgifningen rika kop-argrufvor och sockerplanteringar. J. F. N.

Korata [kârâta]. Se Koarata.

Ko'rax, bergstopp. Se Giona.

Korazi'n, fordom stad. Se Chorazin.

Ko'rbach, stad i furstendömet Waldeck, vid Itter. 859 inv. (1905). Gymnasium, kalkstensbrott, till-erkning af cement och tegel m. m. J. F. N.

Korbân (hebr.; offer, gåfva) var hos judarna den llmänna benämningen på hvarje gåfva till heliga ndamål, såsom offer på altaret, helgedomsskänker ller andra gåfvor till Jehovahs tjänst och ära. rslet förekommer på ett ställe i nya testamentet, äml. i evangeliet enl. Markus 7: 11, där Kristus straffar de judiske lagtolkarna, emedan de lärde, tt det var förtjänstfullare att ge gåfvor till tempel-nistjänsten än att sörja för fattiga föräldrars be-of. — Hos muhammedanerna förekommer korban om namn på offer, som de rättrogne frambära vid allfarterna till Mekka. J. P.

Korbiskopar (af grek. *chôra* l. *chôros*, landsbygd, ch *epi'skopos*, biskop, lat. *epi'scopi ruris* l. *chor-piscopi*), "landtbiskopar", "lydbiskopar", kalla-s i den gamla kristna kyrkan de präster, som hade pcsäte öfver församlingarna inom särskilda kretsar landsbygden. Vanligtvis voro städerna utgångs-unkter för kristendomens utbredande på landsbyg-en, och i sådant fall stodo nybildade landsförsam-ingar i närmaste beroende af närgränsande stads-örsamlingar samt erhöllo af stadsbiskopen en pres-yter till församlingsföreståndare. Stadsbiskopen rofvade dock fortfarande den egentliga uppsikten öfver samma landsförsamling. Blef däremot en dy-k församling af större betydenhet, eller om en olksförsamling bildat sig oberoende af något inflyt-nde från någon stadsförsamlings sida, valde sig ssa landsförsamlingar egna, självständiga biskop-r, hvilka, till skillnad från stadsbiskoparna, kal-des korbiskopar. Sådana nämnas ofta i hand-ngar från 4:e årh. (först på synoden i Ancyra 14). Ganska snart råkade emellertid sistnämnda skopar i mångfaldiga stridigheter med stadsbisko-rna, som efter hand beröfvade dem deras biskops-rdighet och slutligen själfva biskopsnamnet (på ynoden i Sardica 347 och i Laodicea 360). I ras ställe trädde vanliga presbyterer. — Ett annat ag voro de *korbiskopar*, som från Karl den stores tid omtalas i frankiska riket. De voro hjälpbiskopar, hvilka utan egen dieces vigdes att biträda de ord. biskopar, som hade alltför stora och svårskötta stift. Då de eftersträfvade ökad självständighet, blefvo de ifrigt bekämpade af biskoparna och försvunno efter ett årh., i Tyskland först i 10:e årh. De stora pseudoisidoriska förfalskningarna från omkr. 850 äro bl. a. riktade mot denna institution. Litt.: Gillmann, "Das institut der chorbischöfe im Orient" (1903), Bergère, "Étude historique sur les chor-évêques" (1905), abbé Lesne, "La hiérarchie épi-scopale en Gaule et Germanie (742—882)" (s. å.), och A. Werminghoff, "Verfassungsgeschichte der deut-schen kirche im mittelalter" (1907). J. H. B. (Hj. H—t.)

Korčula [kå'rtsola], slav. Se Curzola.

Ko'rda (grek. *chordê*). 1. *Mus.*, sträng på ett instrument, ton. — 2. *Mat.*, den räta linje, som sammanbinder ändpunkterna af en cirkelbåge. I vidstående fig. äro AB och AC kordor, svarande mot olika bågar. Den största kordan är den, som går genom medelpunkten, d. v. s. sammanfaller med en diameter. I den mån som kordorna ligga längre från medelpunkten minskas deras storlek. — Då kordorna till sin längd äro på ett bestämdt sätt beroende af cirkelbågarna, begagnade de grekiske geometrerna dem vid trigonometriska beräkningar, och Ptolemaios konstruerade för detta ändamål särskilda numeriska tabeller, som kommo ur bruk, först sedan inderna och efter dem araberna börjat införa de nu brukliga, mera praktiska trigonometriska funktio-nerna. 2. (I. F.)

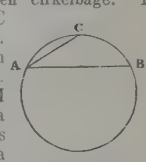

Kordäl, *mat.*, kallas en rät linje, hvilkens alla punkter äro så beskaffade att, om från en af dem tangenter dragas till två gifna cirklar, dessa tangenter äro lika stora. Om cirklarna skära hvar-andra, går kordalen genom skärningspunkterna; om de åter tangera hvarandra, sammanfaller den med deras gemensamma tangent i tangeringspunkten. Kordalen eger flera anmärkningsvärda egenskaper; särskildt erhålles genom dess användande en ganska enkel lösning af det invecklade problemet att upp-rita en cirkel, som tangerar tre gifna cirklar. Kor-dalen kallas äfven potenslinje och radikal-axel. (I. F.)

Ko'rdax, grek. Se Dans, sp. 1315.

Kordecki [-de'tski], Augustin, polsk national-hjälte, f. 1603, d. 1673, ingick 1634 i paulinorden och blef 1650 prior i det berömda Częstochowas kloster på Jasna Gora, som han försvarade mot sven-skarna under Karl X Gustafs fälttåg 1655 (se därom Częstochowa). Till detta kloster fördes hans lik från Wieruszów 1704. Hans egen skildring af belä-gringen på latin, *Nova Gigantomachia*, trycktes 1657 (nya uppl. 1694, 1711, 1775; polsk öfv. af J. Łepkowski 1858). Bland den historiska litteraturen om K. märkas: St. Kobierzycki: "Obsidio clari montis Czenstochoviensis" (Danzig 1659) och "Vita religiosa et finis felix A. R. P. provincialis Augustini Kortechi" (utg. 1904 efter anonym gammal hand-skrift). A—d J.

Kordero'j, en i Sverige gängse benämning på mångahanda melerade, randiga eller rutiga mans-beklädnadstyger af kardull eller halfylle. Engelska benämningen *corduroy* har afseende på ett slags ran-

dig bomullssammet, som ej har någon som helst likhet med vår korderoj. (Jfr Kingscord.) G. A. W.

Korderöjväg (eng. *corduroy-road*); väg i Nord-Amerikas sumptrakter, åstadkommen så, att rundtimmer läggas bredvid hvarandra tvärs öfver banan på större eller mindre sträckor. Dylika ”kafvelbroar” begagnas äfven i många trakter af Sverige. Namnet kommer däraf, att en sådan väg liknar de upphöjda strimmorna i engelska tyget korderoj (se d. o.).

Kordiāl (fr. *cordial*, af lat. *cor*, genit. *cordis*, hjärta), hjärtlig, trohjärtad. — Kordialitēt, hjärtlighet, uppriktig välvilja, förtrolighet.

Kordierit, *miner.* Se Cordierit.

Kordifāl, landskap. Se Kordofan.

Kordillererna [-diljär-; sp. *cordilleras*, ”bergskedjor”], eg. *Cordilleras de los Andes*, namn på de berg, som gå utefter västra kusten af Amerika, från Staaten island till Berings sund. Vanligen användes numera detta namn endast om den del af dessa berg, som ligger i Nord-Amerika, medan namnet Anderna getts åt bergen i Syd-Amerika; dock förekomma äfven benämningarna Syd-Amerikas jämte Nord-Amerikas K. Se vidare Amerika, sp. 781—787, Anderna, Kaskadbergen och Klippbergen. J. F. N.

Kordīt (af grek. *chordē*, sträng), *tekn.*, ett af engelsmännen Abel och Dewar 1889 patenteradt röksvagt krut, som från sitt första uppträdande varit af engelska staten så godt som uteslutande användt för vapen af alla kalibrar. Korditen består af i eter-alkohol olöslig nitrocellulosa, nitroglycerin och något vaselin. Dess konsistens är densamma som hos hårdt gelé, dess färg ljust eller mörkt gulbrun. Den har formen af stänger eller trådar (häraf namnet), vanligen afskurna till samma längd som det laddningsrum, för hvilket krutet är afsedt, och af en diameter varierande mellan 1 mm. för gevär och 12 mm. för de grösta kanonerna. E. S—m.

Kordofān (Kordifāl), landskap i Sudan i östra Afrika, v. om Bar el-abjad, ungefär mellan 12° och 16° s. br. samt 28° 30′ och 32° 30′ ö. lgd. Arealen beräknas till 108,000 kvkm. K. utgör en del af den stora slätt, som sträcker sig från Nilens västra källflod Bar el-abjad till landet Darfur och under regntiden är klädd med en yppig gräsvegetation, men under andra årstider torr och ökenlik, där källor och floder saknas. Flerstädes finnas mimosaskogar, men äfven under regntiden förekomma fullkomligt ofruktbara trakter. Från slätten, hvars medelhöjd utgör omkr. 600—800 m., uppstiga flera berggrupper och enstaka berg omkring hufvudorten El-Obeid (se d. o.). Vatten erhålles genom gräfning af djupa brunnar, omkring hvilka byarna ligga samlade. Utsinar en brunn, hvilket ofta är fallet, uppsöker befolkningen med sina boskapshjordar en annan. Regntiden varar från juni till okt., under hvilken tid regn faller hvar tredje eller fjärde dag i korta, men häftiga skurar och sydliga vindar äro förhärskande. Dessa öfvergå i sept. till nordliga, och i okt. vidtager den s. k. vintern, den angenämaste och sundaste årstiden, hvilken i mars efterträdes af den kväfvande heta torra årstiden. De sparsamt förekommande skogarna bestå af tamarinder, baobabträd, akaciearter, som lämna gummi arabicum, dum- och dadelpalmer samt fikonträd. Bland djur märkas noshörningar, lejon, leoparder, pantrar, hyenor, schakaler, giraffer, antiloper, apor, strutsar o. a. Befolkningen, omkr. 300—400 tusen, består af nubanegrer, de ursprungliga invånarna, nu trängda mo s., tagalle, barabra och danagla, hvilka kommit frå Nubien och tala barabra, af invandrade beduiner kababisch, baggara o. a. stammar, som alla tal arabiska. Befolkningens förnämsta näringsämne ä ett slags hirs, *duchn* (*Pennisetum thyphoideum* el ler *Penicillaria spicata*). Nötkreatur hållas i stor antal, äfvensom kameler, men däremot endast et fåtal hästar, getter och får. De förnämsta handelsartiklarna äro gummi, strutsfjädrar och hudar. Sal och järnmalm finnas, men tillvaratagas föga. — K bildade länge en del af konungariket Sennar, er öfrades i midten af 1700-talet af furstarna i Darfu och 1821 af Muhammed Ali i Egypten. Egypterna förlorade landet till Muhammed Achmed (mahdin genom slaget vid Kasgil 1883, men det är nu se dan 1899 en provins i det engelsk-egyptiska Su dan. J. F. N

Kordomēter (af grek. *chordē*, sträng, och *me'tron* mått), ”strängmätare”, en inrättning, hvarigenom tjockleken eller styrkan hos en sträng kan upp mätas. A. L.

Kordo'ng (fr. *cordon*, af grek. *chordē*, tarmsträng) snodd, snöre. — 1. *Befästningsk.* Murlist, ett öfve en murs sidoplan framspringande listverk, bildadt a det öfversta stenlagret, hvilket tjänar att skydd muren mot inverkan af frost och fukt; särskildt de murlist, som utgör skärningen mellan den inre graf branten och den bakom varande vallens yttre slutt ning. Den utgör fästningens magistrallinje, från hvil ken alla konstruktioner af dess öfriga linjer utföras — 2. *Krigsv.*, en fortlöpande kedja af poster elle af större truppdelar, uppställda för att hindra e farsots inträngande i ett landområde (gräns- l sundhetskordong) eller för att iakttaga e fiende eller för att skydda en landsträcka för honom En neutral makt, invid hvars gränser ett krig ut kämpas (t. ex. Belgien och Schweiz 1870—71), nöd gas vanligen utställa en kordong utefter sin gräns fö att från denna afhålla de stridande eller för at afväpna de afdelningar, som möjligen öfverskrid gränsen. — Kordongsystem, det slags krig föring, som uppstår, då fälttågsplanen grundas p stridskrafternas uppställning i en kordong. Detta sy stem tillämpades med stor fördel under senare dele af 1700-talet, då dels brist på företagsamhet, dels de omständigheter, att härens underhåll bestreds uteslu tande ur magasin, långa tider fjättrade de krig förande vid samma punkter, ofta långa befäst linjer. Äfven i en senare tid har kordongarta uppställning genom händelsernas makt framkallat (österrikarna 1859, fransmännen 1870). — 3. *Trädg.* ett slags formfruktträd med endast en hufvudgre (eller högst två sådana), jämnt beklädd med ytters korta fruktgrenar. Hufvudgrenen får växa ut ti

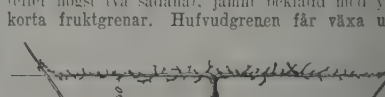

Vågrät kordong.

en betydlig längd (2—6 m.) och är vanligen alldelo rak. Såväl väg- som lodräta och sneda kordonge finnas. Vågräta kordonger användas oftast läng

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

trädgårdsgångar. Lodräta och sneda kordonger uppdragas stundom som spaljéträd vid plank, murar, stängselnät o. s. v. 1. G. U.* 2. C. O. N. 3. C. G. D.

Kordongsystem, *krigsv.* Se Kordong 2.

Korduän. Se Karduan.

Ko're, *grek. myt.* Se Demeter.

Koré (grek. *chorêi'os*, lat. *chorêus*), *metr.*, versfot, bestående af en lång och en kort stafvelse (— ⏑), vanligen kallad troké (se d. o.).

Korea, förr kejsardöme, sedan 1910 japansk besittning i östra Asien (se kartan till art. Japan), har sitt namn från en forntida provins *Korai* vid Broughton- eller Koreabukten af Japanska hafvet och kallas af infödingarna *Kori* l. *Tai-han*, af japanerna *Chôsen*, hvilket efter införlifvandet med Japan är dess officiella benämning, af kineserna *Kao-li* l. *Tscha-o-hsien*. Det ligger mellan 34° 18′ och 43° 2′ n. br. samt 124° 30′ och 130° 35′ ö. lgd samt omfattar hela Koreahalfön, som i ö. begränsas af Japanska hafvet, i s. af Koreasundet och i v. af Gula hafvet och landet n. därom till den ryska Kustprovinsen (gräns nedre delen af floden Tumen-Ula) och omges i n. v. af Mandschuriet, från hvilket det skiljes genom Tumen-Ula, det ända till 2,440 m. höga Tschang-pai-schan och sydligare genom floden Ja-lu. Västra och södra kusterna äro mycket sönderskurna med stora skärgårdar, den östra har blott få vikar och saknar nästan alldeles öar. Den största ön är Quelpart (Tsche-dschu). Inberäknas dessamma, är hela arealen 218,650 kvkm. (= Norrland utom Gäfleborgs län). — K:s geologiska och orografiska beskaffenhet var länge föga känd, men har nyligen studerats af en japansk lärd, B. Koto. Enligt honom består landet af två delar, en nordlig och en sydlig; gränsen mellan dem går från Söul v. till Wön-san vid Broughtonbukten och heter Tschönkkariöng-grafven, en med basalt från sen tertiärtid fylld sänka. Denna gränslinje är af betydelse både i klimatiskt, historiskt och politiskt afseende. N. om den ligger det kalla K., hvars jord under vintern är täckt med snö och hvars kuster från dec. till mars äro blockerade af is; sydligare äro endast de högsta bergen snötäckta under några månader. Äfven politiskt var K. till början af 900-talet deladt i en nordstat och två sydstater; gränsen mellan den förra och de senare följde denna linska. Nord-K. kallar Koto Kaimaplatån, som i v. begränsas af Tschang-pai-schan och genomströmmas af Ja-lu (åt s. v.) och Tumen-Ula (åt s. ö. och ö.). Platån, som i sin norra del är 1,000 m., i sin södra 600 m. hög, genomdrages af två veckberg. Nära östra kusten går en kedja, som är fortsättning af Sichota Alin och har toppar på 1,300—1,900 m. höjd samt höga pass (ända till 1,836 m.). Mellersta K. är ett knappt 300 m. högt, af bergkullar fylldt land; den nämnda östra kustkedjan sänker sig v. om Wön-san till 900 m. Södra K. är högre (300—800 m.), genomdraget af bergskedjor i riktning n. ö.—s. v. Berggrunden är i hela landet eisk eller paleozoisk. Granit, gnejs, kristallinisk skiffrar samt gamla eruptiv ha stor utbredning. Här och hvar träffas paleozoiska taffelberg, medan tertiära lager, som en gång bildade en rand rundt halfön, nu finnas endast i enstaka floddalar. Vulkan- och glaciärbildningar äfvensom verksamma vulkaner saknas i det egentliga K.; blott på ön Quelpart höjer sig vulkanen Hal-la-san (M:t Auckland, 2,000 m.), som skall ha bildats år 1007. Äfven några af Tschang-pai-schans högsta toppar äro vulkaner. — Vattendelare äro de östra kustbergen, hvarför de största floderna rinna åt v., såsom Simjöngang och Han-gang (Söul), hvilka båda utfalla i Tsche-mul-p-ho-viken; dock finnes äfven i sydöstra K. en ansenlig flod, Nak-tung-gang. Om gränsfloderna Ja-lu och Tumen-Ula är ofvan taladt. Floderna ha oftast krokigt lopp med smal fåra och höga stränder samt sakna större betydelse för sjöfarten, enär de största äro segelbara endast 20—30 km. från mynningen; endast Nak-tung-gang är farbar 230 km., Ja-lu 60 km. och Hang-gang ofvanför Söul.

Klimatet är genom hafvets inflytande betydligt mildare än i angränsande delar af Asien; dock råder betydlig skillnad mellan det kallare norden och det varmare södern. I Tsche-mul-p-ho (på Siciliens breddgrad) är mediet för jan. —2,8°, i Söul — 4,3°, så att, ehuru den varmaste månaden, juli, har 27°, årsmediet är 12°—13°. Det absoluta maximum har under två års japanska observationer där varit 37,1° och minimum — 17,3°. Wön-san har 11,8° i årsmedium. I Fu-san åter, på sydöstra kusten, har jan. + 4,2° och juli 27°; årsmediet är 15,8°. Nederbörden är större på östra kusten än på västra och stiger i Fu-san till 1,090 mm., i Tschemul-p-ho till 740 mm. — Växtvärlden är föga känd, men torde i det hela likna Kinas. Landets skogar äro mest nedhuggna; där sådana finnas, bestå de af barrträd och björk i de högre trakterna, af ek, lind, poppel och ask i de lägre. S. om linjen Kun-san—Ul-dschin växa ris, bambu och kamelian (*Thea japonica*). I skogarna växer äfven lackträdet (*Rhus vernicifera*). Bland kulturväxter märkas utom flera sädesslag mullbärsträdet, bomull, hampa, tobak, vinrankan och flera slags frukträd. — Faunan liknar Mandschuriets, dock i södra delen med orientaliska former, såsom apor. F. ö. förekomma tigrar, björnar, lodjur, hjortar, rådjur, vildsvin och krokodiler.

Befolkning. Enligt folkräkningen 1906 steg invånarnas antal till 9,781,671 (45 inv. på 1 kvkm.), hvaraf 5,283,682 män och 4,497,989 kvinnor. Koreanerna tillhöra mongoliska rasen; de likna mer japanerna än kineserna (se vidstående fig.

Fig. 1. Koreanska män.

1 o. 2 samt pl. Asiatiska folk, fig. 15) och tala liksom de förre ett flerstafvigt språk (se Koreanska språket). I alla samhällsklasser ser man finare och gröfre ansikten och oftare än i Kina eller Japan ansikten, som likna européernas, kanske därför att koreanerna bära helskägg. De äro i de norra och mellersta delarna af landet tämligen oblandade, blott längst i s. har blandning med japaner förekommit. I allmänhet äro männen stora och starka, kvinnorna sällan vackra. Bland de högre klasserna är kinesiskan både tal- och skriftspråk (om koreanska skriften och litteraturen se Koreanska språket). Ehuru i regel allt kinesiskt varit modernt i K., ha koreanerna dock i vissa afseenden behållit sina egendomligheter. Så dricka de icke te; i sin dräkt föredraga de hvita färger, begagna gärna hvita skor och strumpor, hvita byxor och rockar, därtill en lång öfverrock, som räcker till fotknölarna; de rike bära ljusblå sidenöfverrockar med ärmar af gult tyg. Kvinnor och barn bära håret i en fläta, medan männen ha det sammanlagdt i ett slags hårkorg, i hvilken nålar af metall, trä eller koraller instickas. Hela folket skiljer sig fördelaktigt från kineserna genom sin renlighet. För sin karaktär få koreanerna goda vitsord af resande. Tillbakadragenhet, allvar och värdighet i uppträdande utmärka dem, liksom ett liflgt intresse för främmande seder och bruk. De ha mycket starkare känslolif än kineserna. Kvinnans ställning synes ock vara bättre hos dem än hos deras södra grannar, och mänggifte är icke tillåtet. Dock spelar religionen ingen större roll. De äro visserligen buddister, men ej ens i Söul finnas tempel eller präster. Buddistkloster förekomma dock både för munkar och nunnor. Bland de högre klasserna är konfucianismen mycket spridd. Däremot är an-kulten af betydelse, uppblandad med en hel mängd vidskepligheter. Stor tillgifvenhet för barnen är ett af koreanernas karaktärsdrag, och dödande eller utsättande af barn är nästan okändt. Befolkningen är sedan gammalt delad i tre klasser: en talrik adel, som förr åtnjutit många företrädesrättigheter, hvilka nu afskaffats af japanerna, fria och lif egna. — Koreanernas boningshus (se fig. 3) äro gjorda af lera eller sten och täckta med halm samt bestå a en våning; rummen sakna vanligen innertak, och golf ven bestå af tilltrampad lera, utan mattbetäckning Den stora massan af folket är fattig, förtryckt och obildad och gör intryck af att ha sjunkit ned frå en äldre högre kulturståndpunkt. — Kristendome har på senare år börjat vinna spridning i landet I Söul finnas öfver 200 protestantiska missionäre (engelska och amerikanska), 60 romersk-katolska och dessutom verkar där en rysk mission. 1901 fun nos 56,000 romerska katoliker, 28,000 protestante och ett fåtal grekiska katoliker. Kristliga föreninge för unga män är mycket verksam särskildt för indu striell undervisning. I Söul utges 4 dagliga koreanska tidningar, några japanska samt en engelsk. Äfve i Tsche-mul-p-ho utges några tidningar. — Antale utlänningar i K. var vid årsskiftet 1908—09 — bortsedt från 126,168 japaner — 13,109, hvariblan 12,332 kineser, 464 amerikaner, 153 engelsmän 87 fransmän, 33 tyskar och 14 ryssar. — Utom lands vistades 1907—08 121,508 koreaner, hvara omkr. 100,000 i Kina och Mandschuriet, 10,400 Vladivostok, 3,300 i Hawaii och 800 i San Francisco

Fig. 2. Koreansk bondkvinna.

Näringar. K. är öfvervägande ett *jordbruksland*; omkr. 18,000 kvkm. äro under odling, ehuru produktionen hämmas genom primitiva metoder och dåliga kommunikationer. I södra delen är ris huf vudsädet, eljest odlas hvete, korn, hirs, hafre, bö nor och ärter, i norden också potatis, vidare vatten meloner, peppar, sesam, hampa, ricinus, ramié, to bak, valnötter, kastanjer och ginseng (*Panax*), som i östra Asien har stort anseende som medicinalväxt och bomull, som upptager 4,5 proc. af den odlade ytan. Tekultur förekommer icke, men på sina ställ len silkesodling. — Boskapsskötseln är stadd i upp sving och lämnar till export hudar och lefvande djur. — Af stor betydelse är fisket, dels i de fisk rika floderna, dels vid kusten, hvars fasta bebyggare äro fiskare. — Äfven bergsbruket har utvecklat under senare år; det bedrifves mest af utländska bolag. Dess viktigaste produkt är guld, som 1908 exporterades till ett värde af nära 4,5 mill. yen (8,9 mill. kr.); äfven på järn, koppar och stenko är landet rikt, ehuru de hittills föga tillvaratagits — *Industrien* är obetydlig; störst är papperstillverk ningen, som dock ej täcker det egna behofvet. De koreanska papperet skall vara starkare än det japan ska och användes, oljadt, till dukar, regnkappor oc paraplyer. Den förr blomstrande konstindustrie har förfallit. Några riskvarnar, cigarrettfabrike samt glas- och porslinsbruk ha anlagts af utlänning gar. — *Handeln* på utlandet var förr hufvudsaklige inskränkt till Kina, som köpte koreanska varor p de stora marknader, som tre gånger om året hål los vid Kau-li-mönn (”Koreanska porten”), s. o den mandschuriska staden Föng-hwang-tschönn. De årliga omsättningen där steg dock blott till omkr 0,5 mill. doll. K:s afspärrning bröts genom han delsfördraget med Japan af 27 febr. 1876, som öpp nade Fu-san för japanerna; härtill kom 1880 äfve Wön-san. Därpå afslöts en serie handelsfördra med andra makter (1882—1903). Sedan 1908 äro 11 kuststäder (de viktigaste äro Tsche-mul-p-ho, M san-p-ho, Fu-san och Wön-san) och en inlandsstad

Fig. 3. Gata och husgrupper i Koreas hufvudstad Söul.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

(P-hjöng-san) öppna för utlänningar. Den utländska handeln i traktathamnarna hade 1908 ett värde af 55,1 mill. yen (102,6 mill. kr.), hvaraf i import 41 mill. yen och i export 14,1 mill. yen. Importen omfattade hufvudsakligen bomull och bomullsvaror (10,9 mill. yen), järn och stål (2,3 mill. yen), sidenvaror (1,5 mill. yen), tobak och cigarretter, trä, fotogen, grästyg, socker, papper, stenkol. De viktigaste exportvarorna utom guld (se ofvan) voro ris (6,5 mill. yen), bönor (3,5 mill. yen), nötboskap (0,7 mill. yen), hudar (0,5 mill. yen) och fisk (0,2 mill. yen). Största omsättningen göres med Japan, Kina, Storbritannien och Förenta staterna. Ofvanstående siffror afse endast handeln i de öppna hamnarna; hela utrikeshandeln är alltså betydligare. — De öppna hamnarna anlöptes 1908 af 4,512 fartyg om nära 2,9 mill. ton (de allra flesta japanska). — Inrikeshandeln begagnar sig af bärare, packhästar och oxar. Vägarna äro dåliga, broar saknas mestadels, så att floderna måste öfvergås med färjor. Flodtrafiken går, som nämndt, icke långt in i landet. K:s handelsflotta räknar endast 5 ångare om 4,666 ton.

Kommunikationer. Af *järnvägar* finnas en linje från Söul till Fu-san, med en bilinje till Tsche-mul-p-ho och en till Ma-san-p-ho, samt en från Söul till Wi-dschu (vid Ja-lu); denna skall vidare utdragas till mandschuriska järnvägen och sålunda förena K. med sibiriska och kinesiska järnvägsnäten. Sammanlagda banlängden var 1907 1,108 km. Från

Fig. 4. Stadsport och elektrisk spårväg i Söul.

Söul gå tre elektriska spårvägar (jfr fig. 4) till orter närheten. — *Telegraflinjerna* hade 1908 en längd af 5,137 km. med 172 stationer; antalet inländska telegram steg under finansåret 1908—09 till nära 2 mill. Dessutom funnos lokala telefonnät med en sammanlagd längd af 2,531 km. och 901 km. interurbana ledningar. Antalet samtal under finansåret 1908—09 uppgick öfver 12,8 mill. — S. å. funnos 486 *postanstalter*. K. tillhör den internationella postunionen.

Mått och vikt ha varit olika i olika landskap, men härefter komma antagligen de japanska att införas.

Myntväsendet var till sista tiden mycket förvirradt. Man använde, liksom i Kina, *cashes* af förkopparad mässing med fyrkantiga hål för att kunna uppträdas på ett snöre, vanligen med en knut mellan hvarje 100-tal, och med fluktuerande värde. De sjönko slutligen så i värde, att man för 75 mexikanska dollar (se Kina, sp. 43) fick betala 240,000 cashes. Dessutom funnos nickelmynt på 5 *sen*. Japanerna bragte ordning på detta område, på samma gång som de japanska myntsorterna införts. Nu präglas guldmynt på 5, 10 och 20 yen, silfvermynt på 10, 20 och 50 sen, nickelmynt på 5 sen och bronsmynt på 1 sen och på 5 rin. Dessutom ha sedan 1905 bragts i omlopp sedlar, utfärdade af japanska banken Dai-ichi-Ginko, på 1, 5 och 10 yen (till 1907 äfven på lägre belopp). De gamla nickelmynten ha dragits ur rörelsen, och cashmyntet begagnas blott i småaffärer. — 1908 funnos 3 koreanska och 4 japanska banker samt 9 jordbruks- och industribanker, de senare understödda af staten.

Krigsväsen. Före rysk-japanska kriget 1904—05 hade K. en armé bestående af 6 infanteribrigader, 5 provinsbrigader och gardet, inalles omkr. 17,000 man. Artilleri och kavalleri i modern mening saknades. Beväpningen var föråldrad. Sedan Japan blifvit faktisk herre öfver landet, upplöstes koreanska armén med undantag af en bataljon kejserligt garde, och i stället förlades japanska trupper dit (1 division). 1907 införde japanerna nominellt allmän värnplikt från 17—40 år med 3 års aktiv tjänstgöring för män mellan 17 och 25 års ålder. Då behofvet af soldater likväl icke är så stort som tillgången på värnpliktiga, uttagas t. v. endast frivilliga, mot sold. 1909 bildades en gendarmkår på 4,000 man.

Regeringssätt. K. var till 1910 en absolut monarki, ärftlig inom dynastien *Yi*, som regerat sedan 1392. Landet stod sedan äldre tider i vasallförhållande till Kina, hvars kejsare skulle godkänna hvarje ny regent och till hvilken fyra gånger om året skänker af siden, bomull, linne, hudar, svärd m. m. skulle sändas. Genom fördraget 27 febr. 1876 erkände dock Japan K. som självständig stat, och detta exempel följdes af de andra makterna i de ofvan nämnda handelsfördrag, som ingingos med K. Slutligen afstod äfven Kina alla sina öfverhögheitsanspråk genom freden i Shimonoseki (april 1895). Härefter antog konungen titel af kejsare (12 okt. 1897) för att beteckna sin oafhängighet. I den fred, som slöt rysk-japanska kriget (5 sept. 1905), erkände Ryssland Japans öfvervägande intressen i K. och förband sig att icke blanda sig i eller söka förhindra de åtgärder, som Japan kunde företaga sig i K., en försäkran, som äfven England afgaf genom öfverenskommelsen med Japan 12 aug. s. å. Härpå afslöt detta land ett fördrag med K. 17 nov. s. å., hvarigenom bestämdes, att K:s utrikes politik skulle skötas af Japan och att en japansk generalresident skulle bo i Söul. Den förste residenten blef markis (sedermera furst) Ito. 31 juli 1907 ingicks en ny öfverenskommelse, enligt hvilken alla koreanska regeringsåtgärder och utnämningar skulle godkännas af den japanske generalresidenten samt japaner kunna bekläda alla offentliga ämbeten i K. En följd häraf blef, att japaner inträdde som vice ministrar i departementen. Genom en konvention 12 juli 1909 lämnade K. till Japan äfven rättsväsendet och fängelseväsendet i landet. Äfven polisväsendet såväl i Söul som i provinserna ställdes under japansk ledning, och polistjänstemännen voro till stor del japaner. Ministären bestod af en premiärminister och 6 fackministrar, af hvilka senare hvar och en

hade vid sin sida en japansk viceminister, hvarförutom utrikespolitiken sköttes af en japansk generaldirektör.

Landet var kort före införlifvandet med Japan delad i 13 provinser (*to*), hvar och en under en guvernör och bestående af flera distrikt (*kün*), inalles 333; under åren 1908 och 1909 minskades emellertid distriktens antal genom sammanslagningar med några tiotal. Hufvudstaden Söul bildar eget förvaltningsområde under en stadsprefekt; i fördragshamnarna funnos handelsintendenter (*kamni*) och japanska residenter med befogenhet att afgöra alla angelägenheter, hvilka röra utländska undersåtar.

Statsinkomsterna stego enligt staten för 1909—10 till 21,6 mill. yen, hvaraf 6,9 mill. utgjorde grundräntor, 3,2 mill. tullar, 3,8 mill. andra skatter och 7,6 mill. e. o. inkomster. Utgifterna voro 22,2 mill. yen. — Statsskulden utgjorde i maj 1909 nära 38,9 mill. yen. — För hälsovården har mycket åtgjorts, sedan förvaltningen af K. faktiskt kom i japanernas händer. Vaccinering i stor skala har egt rum (544,630 personer vaccinerades 1908), en hälsovårdsnämnd verkar sedan 1907 energiskt i Söul, opiemissbruket har med framgång bekämpats, ett statssjukhus (Tai-Han-sjukhuset) upprättades 1907, och f. n. planeras sjukhus i alla provinser; i sambånd med Tai-Han-sjukhuset har en läkarskola inrättats, från hvilken t. o. m. 1908 utexaminerats 54 läkare. Äfven

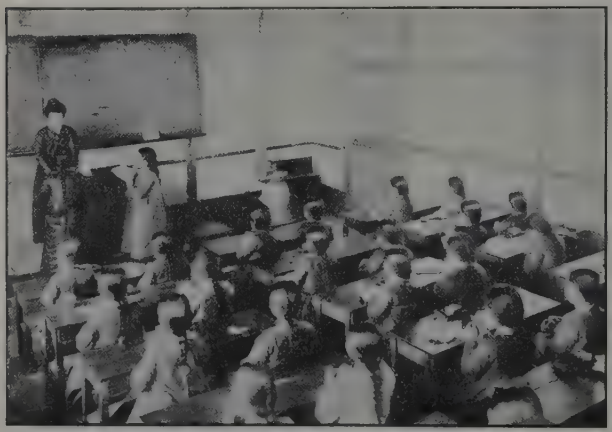

Fig. 5. Flickklass i en bland de af japanerna efter 1906 inrättade folkskolorna i Korea.

skolväsendet har gått raskt framåt under de senaste åren. Folkskolornas antal har stigit från 9 (upprättade 1906) till 59 år 1908 (med sammanlagdt 8,347 elever). En högre flickskola (med "kindergarten") upprättades i Söul 1908, och i folkskolorna ökas årligen antalet särskilda klasser för flickor (se fig. 5), enär samskoleundervisning omöjliggöres genom koreanernas traditionella motvilja mot, att personer af olika kön sitta tillsammans, sedan de nått 7 års ålder. I Söul upprättades 1908 en skola för undervisning i främmande språk och en normalskola, den senare med uppgift att utbilda infödda koreanska lärare. En "högskola" i Söul hade dec. 190 182 elever; de därifrån utexaminerade kunna e hålla lägre platser i den lokala förvaltningen. Frå 1905 ha årligen unga koreaner sändts i växand antal för att med statsunderstöd studera i Japa Dessutom funnos 1909 i K. 76 japanska lägre skol med omkr. 10,000 elever, hvarjämte amerikansk engelska och franska missionsanstalter underhål mer än 600 skolor med inemot 17,000 elever (1908 — För den tekniska undervisningen ha upprätta en handelsskola i Söul (1907) och en industrisko (s. å.), i hvilken sistnämnda bl. a. lämnas undervi ning i väfning, färgning, keramik, metallindust o. s. v. 1906 upprättades en landtbruks- och skog vårdsläroanstalt jämte mönsterfarm i Su-won, hvi ken i dec. 1908 hade 77 elever (däraf 20 vid de 1908 där inrättade veterinärutbildningsskolan). I trädgårdsskola anlades 1906 vid Tuksan invid Söu och kringresande jordbrukskonsulenter meddela land befolkningen undervisning i moderna odlingsmetode — K:s flagga (se pl. till art. Flagga) v hvit med en mörk skifva i midten, omgifven af fy ord (himmel, vatten, jord, eld). — Vapnet u göres af en cirkelrund skifva, som bildas därigenon att två, lika stora snäckor äro skjutna i hvarandr den ena röd (symboliserande den manliga principe himmelen), den andra blå (den kvinnliga principe jorden).

Historia. K. har under en stor del af si historia varit ett tvistefr mellan de kringliggande st terna Kina och Japan. D äldsta förbindelserna me Kina datera sig från börja af 2:a årh. f. Kr. Vid denn tid låg i nordvästra K. e rike *Yen*, medan den egen ligå halfön i sin norra d upptogs af riket *Chose* (*Korai*), och den södra dele var styckad på två stater, e västlig, *Ma-han*, och en ös lig, *Shin-han*. Han-dynastie i Kina eröfrade Yen 206 Kr.; flyktingar därifrån kom mo då till Chosen, där dera ledare We störtade regen huset och gjorde sig ti konung (194 f. Kr.). I Ma han var stammen *Hiak-s* den härskande och gaf seda detta rike sitt namn, meda flyktingar, som lämnat Kin vid Tschin-dynastiens fall, Shin-han grundlade rik *Sin-ra*. — Korai eröfrades 107 af kinc serna oc blef fritt först efter Han-dynastiens fall (221 Kr.). Mellan dessa tre riken, Hiak-sai, Sin-r och Korai, fördes ständiga krig, som upptag tiden ända till omkr. 660 e. Kr., då kinesern eröfrade först Hiak-sai och 666 Korai, medan Sin-r lyckades bestå som eget rike, om ock i starkt be roende af Kina (Tang-dynastien). Mot slutet af 300 talet vunno både buddismen och Kong-fu-tses läro inträde i de koreanska staterna. För första gånge enades hela halfön till ett rike, när en genera Wang-ken bemäktigade sig tronen i Korai (91

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och eröfrade hela halfön, som han förenade till ett rike *Korai*, med samma utsträckning som det senare K. Residens i det gamla Korai hade varit P-hjöng-jang, i det nya riket blef det Sun-to (det nuv. Kai-söng), 50 km. n. om Söul. Wang-ken dog 945, och hans efterträdare förklarade sig efter långa strider tributpliktig under det af Sung-dynastien åter enade Kina. — När senare mongolerna blefvo herrar i norra Kina, underkastade sig K. deras öfverhöghet, men undgick dock ej två förhärjande mongolinfall (1231 och 1240). Kublai-kan gjorde K. till operationsbas i sitt fåfänga försök att eröfra Japan (1266—81), hvilket utsatte K. för japanska härjningar, som medförde den koreanska sjöfartens undergång och framkallade en för framtiden bestående fientlighet mot Japan. I äldre tider hade den kinesiska kulturen öfver K. framträngt till Japan, och koreanerna hade varit japanernas lärare och utan tvifvel äfven själfva egt en hög kultur. Sedan Ming-dynastien bemäktigat sig väldet i Kina (1368), uppfordrade den K. att erkänna det gamla beroendet af Kina. Den då regerande 32:e konungen af Wang-dynastien afvisade dessa anspråk. En hans general Yi-taijo störtade då konungen och gjorde sig till landets herre samt hyllade Ming-kejsaren (1392). Han är grundläggaren af den till våra dagar regerande dynastien *Yi*. Man införde samtidigt kinesisk kalender och tidräkning, förvaltning och dräkt, så att K. ända till de sista åren varit en trogen afbild af Kina på Ming-dynastiens tid. Ni-taijo förlade residenset till Han-jang (det nuv. Söul) samt delade riket i 8 provinser, hvilken indelning bestod ända in på 1890-talet. Till en början bibehöll Yi-dynastien vissa förbindelser äfven med Japan, men dessa afbrötos redan 1460. — Emellertid sökte den store japanske statsmannen Hideyoshi att på 1590-talet eröfra K. De krig, som med anledning däraf fördes i K. 1592—98 (se därom bd XIII, sp. 1469—71, 1473—74), bräckte för århundraden K:s gamla kultur och lämnade ett obotligt hat mellan de båda folken. Visserligen måste de koreanske konungarna under 1600-talet betala tribut äfven till Japan, men denna upphörde af sig själf, och den enda förbindelse, som sedan bestod med detta land, var japanernas rätt att under sträng uppsikt få drifva handel på Fu-san. Till värn mot de mandschuiska infallen skapades 1616 ett öde gränsområde på högra stranden af Ya-lu, ungefär 100 km. bredt och 480 km. långt, hvarna där förstördes, folket utdrefs, och på den västra sidan befästes det med palissader och fort ("den koreanska muren"). Sedan mandschuerna kommit sig till herrar i Kina, hyllades de äfven af Yi-dynastien. Från denna tid blef riket fullständigt tillbakadragen gentemot utlandet, och de försök, som gjordes af Ryssland (1866), Förenta staterna (1871) och Tyskland (1872) att knyta handelsförbindelser, blefvo afvisade; icke ens enskilda resande släpptes in i landet. Den makt, som först lyckades bryta denna K:s isolering, var Japan, som 1875 sände en väpnad expedition till K., hvilken tvang regeringen att afsluta traktaten 27 febr. 1876, en vändpunkt i landets historia. Huruledes andra fördrag senare (från 1882) lyckades ingå liknande traktater, genom hvilka dessa länder öppnades för handelsmännen, är ofvan omtaladt (sp. 1028). Japanerna blefvo snart föremål för ett ifligt hat från koreanernas sida, och 1882 utbröt i Söul ett uppror, riktadt mot japanerna, hvilkas sändebud i Söul måste fly. Han kom dock snart åter, och genom fördraget i Tsche-mul-p-ho fingo japanerna rätt att hålla trupper i Söul till sitt sändebuds skydd. 1884 utbröt ett nytt uppror, denna gång anstiftadt af de radikale i förbindelse med japanerna och riktadt mot konungens person. Sedan detta stillats, afslöto Kina och Japan 18 april 1885 en öfverenskommelse i Tien-tsin, att båda makterna skulle draga sina trupper tillbaka från K. och att, om förhållandena gjorde det nödvändigt för någondera makten att åter ditsända dem, i god tid därom underrätta den andra. De följande åren förflöto lugnt, men 1894 gjorde en fanatisk religiös sekt, Tonghak, uppror, och på regeringens begäran sände då Kina en mindre truppstyrka till K. Detta blef anledningen till det japansk-kinesiska kriget (1894—95), hvilket bl. a. medförde, att Kina genom freden i Shimonoseki afstod sin gamla makt öfver K. Redan under kriget hade flera uppror utbrutit mot japanerna, och efter freden blef oviljan mot dem mycket stark i regerings- och hofkretsarna. Själen där var drottningen, hvilken på japansk anstiftan mördades 8 okt. 1895; konungen och kronprinsen, som fruktade samma öde, flydde 11 febr. 1896 till ryska ambassaden, där de stannade till 20 febr. 1897. Under tiden träffade Japan och Ryssland (i Söul i maj, i Petersburg i juli 1896) öfverenskommelse om, att hvardera makten skulle hålla 1,000 man i K. till skydd för sina intressen, men eljest icke blanda sig i landets angelägenheter. 1897 antog konungen titeln kejsare (se sp. 1030) och hade under de närmaste åren en skicklig rådgifvare i M'Leavy Brown, som ordnade finanserna och införde flera andra reformer. Det var dock klart, att det rysk-japanska dubbelväldet ej kunde räcka länge, rivaliteten mellan de båda makterna blef allt skarpare. Japan slog under sig post och telegraf, handel och penningväsen samt sände stora skaror emigranter till K. och fick ett öfvervägande inflytande på förvaltningen; Ryssland köpte strategiskt viktiga områden (t. ex. Ma-san-p-ho), skaffade sig järnvägskoncessioner och begagnade sig af en 1896 erhållen rätt att fälla träd i Ja-lu-dalen till att sätta sig militäriskt fast där. Då det icke heller visade någon böjelse att utrymma Mandschuriet, slutade de förhandlingar, som länge förts mellan Japan och Ryssland i Petersburg, med krig. I början af detta tvangs K. att genom fördraget 23 febr. 1904 faktiskt, om än ej till formen, bli Japans vasall, och dess beroende blef sedermera ytterligare skärpt (se ofvan, sp. 1030). Koreanernas motvilja mot det japanska väldet bröt ut i ett uppror i maj 1906, och då kejsaren uppmuntrade ämbetsmännens passiva motstånd, lät den nyutnämnde generalresidenten Ito taga kejsaren till fånga. Mot det japanska väldet skaffade sig koreanerna tillfälle att protestera på fredskongressen i Haag, men ingen lyssnade till deras klagomål. Japan tvang i stället kejsar Yi-höng att abdikera 20 juli 1907 efter 44 års regering. Hans son och efterträdare Yi-syek, en svag man, behärskades h. o. h. af japanerna, som genom sina trupper och sin press samt stränga presslagar sökte undertrycka jäsningen. Denna tog sig dock ibland våldsamma utbrott, såsom genom mordet på Ito (1909). — A andra sidan har japanernas verksamhet i K. i många afseenden gjort landet nytta, om den än i första hand är riktad på

Ord. som saknas under K, torde sökas under C.

hvad som gagnar dem själfva. Systemet med rådgifvande japaner vid sidan af en inhemsk regering öfvergafs i aug. 1910, då den siste kejsaren förmåddes att ”frivilligt” abdikera och landet som generalguvernementet *Chosen* införlifvades med Japan. Den siste japanske generalresidenten, Japans krigsminister general Terauchi, hvilken i maj 1910 aflöst Itos efterträdare vicomte Sone, blef Chosens förste generalguvernör.

Litt.: Dallet, ”Histoire de l'église de Corée” (1874), Oppert, ”Ein verschlossenes land” (1880), Ross, ”History of Corea” (s. å.), Gottsche, ”Land und leute in K.” (i ”Verh. d. gesellschaft f. erdk.”, 1886), Cavendish och Goold Adams, ”K. and the sacred White mountain” (1894), Hesse-Wartegg, ”Korea” (1895), Rossetti, ”Coréa e coreani” (2 bd, 1895), Isabella Bishop, ”K. and her neighbours” (2 bd, 1898), Griffis, ”K. the hermit nation” (7:e uppl. 1904), Angus Hamilton, ”Korea” (s. å.), Tayler, ”Koreans at home” (s. å.), Vautier och Frandin, ”En Corée” (s. å.), Millard, ”The new far East” (1905), Mc Kenzie, ”The unveiled East” (1906), och Allen, ”Things Korean” (1907). Dessutom har i ryska finansdepartementet utarbetats en beskrifning af K. i 3 delar (1900). J. F. N.

Koreänska språket, det språk, som talas på halfön Korea (se d. o.), intager tills vidare, i likhet med sin granne japanskan, en själfständig ställning, då det ännu icke kunnat uppvisas vara besläktadt med något annat språk. I morfologiskt hänseende torde det stå japanskan närmast, särskildt med afseende på nominalflexionens rika och verbalböjningens torftiga utveckling. Ljudsystemet innehåller 6 vokaler: *a, e, i, o, u, ö,* flera diftonger med börjande eller slutande *i,* konsonanterna *k, t, p,* men ej de motsvarande *g, d, b* (ehuruväl *g* och *b* hos oss brukas som tecken för *k* och *p* i vissa lägen), affrikatorna *č* (tj) och *ǰ* (dj), frikativorna *ch* och *th, s, n, m* samt både *r* och *l,* hvaremot japanskan har blott *r* och kineskan blott *l.* Grammatiskt kön och artikel saknas. Substantivens böjning sker med 6 olika kasussuffix (för ackus., genit., dat., abl., instrumentalis och lokativus; nomin. saknar suffix), men mellan stammen och kasusändelsen träder oftast ett till sin betydelse dunkelt determinativelement *tha, chö* l. *ö.* Pluraländelsen är *-töl.* Ex.: *nara-chö-i,* ”rike(t)-s”, *nara-töl-ö-i,* ”riken(a)-s”; *kat-tha-ro,* ”med hatten”. Dock kan såväl plural- som kasus-ändelse jämte ”determinativet” saknas, om sammanhanget tydligt anger meningen. Adjektivet är oföränderligt och föregår sitt substantiv, t. ex. *kchön čip,* ”stort hus”, *kchön čip-töl-ei,* ”i stora hus”. Räkneorden, grundade på dekadsystemet, gå icke längre än till 99. Personliga och demonstrativa pronomina ha samma plural- och kasusändelser som substantivet, t. ex. *tiei,* ”han”, *tie-töl,* ”de”, *tie-töl-ö-i,* ”deras”. Possessiva uttryckas med genit. af personalpronomina. Relativ saknas och ersättes af verbets gerundier. Liksom i japanskan och mandschu saknar verbet all egentlig personalflexion, men har ett rikt utveckladt tempussystem. Ingen annan form finnes än aktiv, och af modi finnas blott indikativ (infinitiv) och imperativ, den förra betecknad genom suffixet *-ta,* t. ex. *ka-ta,* ”gå”, *mek-ta,* ”äta”, den senare genom *-ke-ra,* plur. *-ča,* t. ex. *ka-ča,* ”gån!”. Hufvudtempora, presens, preteritum, futurum, fut. exactum, inskjuta sina stamtecken mellan roten och suffixet *-ta,* t. ex. *ka-n-ta* ”går”, *mek-nan-ta,* ”äter”, *mek-et-ta,* ”åt”. B tempora, imperf., pluskvamperf., konditionalis, bi das af hufvudtemporas stammar med suffixet *-en* t. ex. *mek-et-eni,* ”hade ätit”. Gerundierna u göras af de rena tempusstammarna. Af alla verb former finnes dessutom en mängd egendomliga mod fikationer alltefter den tilltalades högre eller läg rang. Vid satsbildningen går det styrda ordet fö det styrande, och ordföljden är: subjekt, objek verb. — Den inhemska skriften synes vara e utveckling af det indiska dēvanāgarī, men med sä skildt tecken för det där i konsonantteckнen ingå ende *a,* och skrifves som kinesiskan i lodräta, frå höger till vänster följande kolumner. Därjämte nyt jas allmänt den kinesiska skriften, hvilken ingår all skolundervisning. — Enligt all sannolikhet fann förr en ganska betydande litteratur på kore anska språket; men utom en officiell öfversättnin af Kong-fu-tses arbeten finnas numera blott några samlingar af poesi, folksägner o. d. på detta språk All annan litteratur, riksannalerna, lagar, afhand lingar, offentliga inskrifter etc., är skrifven på kine siska, som dock i Korea läses och talas på ett sätt som icke förstås af kineserna, och blott de kristn missionärerna arbeta för det inhemska språket höjande. — Jfr de af missionärerna på Korea u arbetade verken ”Dictionnaire coréen-français” (me en lexikalisk, en grammatisk och en geografisk de 1880) och ”Grammaire coréenne” (1881), Aston ”Comparative study of the japanese and korean lan guages” (i ”Journal of the Royal asiatic society” 1879), Allen, ”Corean tales” (1889), Underwood ”Introduction to the korean spoken language” (1890), Scott, ”Korean manual” (2:a uppl. 1893 Arnous, ”Korea. Märchen und legenden” (1893 Gale, ”Korean-english dictionary” (1897) och Hul bert, ”Comparative grammar of the korean languag and the dravidian languages of India” (190 —07). H. A.

Korēasundet, sundet mellan södra Korea och ja panska öarna Kiushiu och Hondo (Nippon), hvilk förenar Japanska hafvet med Kinesiska hafvet. Des bredd är omkr. 100 km., längden 170 km. Ungefä midt i sundet ligga Tsu-shima-öarna, som dela sun det i en nordvästlig del, Broughtonsundet, och e sydöstlig, Krusensternsundet. I det senare sund stod det ryktbara sjöslaget vid Tsu-shima (se d. o mellan ryssar och japaner 27 maj 1905. J. F. N

Koregi, Choregi. 1. (Grek. *choregi'a*) B kostandet och ombesörjandet af körens utrustnin I Aten hörde koregien till de s. k. enkykliska leitu gierna, d. v. s. sådana prestationer, hvilka som e slags skattskyldighet gingo i tur bland de förmögna medborgarna. Jfr Korag. — 2. (Äfven Chorog *Bot.* Se Stachys. 1. A. M.

Koregrafi. Se Koreografi.

Korēi'n, El, ort i egyptiska prov. (mudirij Scharkieh. Omkr. 10,000 inv. J. F. N.

Korēischiter. Se Kureischiter.

Koremo'rfosis (af grek. *ko're,* pupill, och *mo fūn,* bilda), *kir.,* mindre bruklig benämning f operationer, som bestå i bildandet af en artificie pupill i ögat, såsom iridektomi och iridotomi (se dessa ord). Rsr

Koren, norsk släkt, som invandrade i början

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

1600-talet från Delmenhorst till Bergen. Bland dess många bemärkta medlemmar må nämnas:

1. Johan K., zoolog, f. 6 juli 1809 i Bergen, d. där 3 okt. 1885, tog norsk medicinsk examen 1836, tjänstgjorde 1838—54 som kompanikirurg vid Bergenska infanteribrigaden samt därjämte från 1845 till sin död som konservator vid den naturvetenskapliga afdelningen af Bergens museum. Han har — oftast tillsammans med andra zoologer — publicerat många och värdefulla bidrag till den nordiska hafsfaunan. Bland hans skrifter må nämnas: *Beskrivelse over Thyone fusus og Cuvieria squamata* (i "Nyt magasin for naturvidensk.", 1845); tillsammans med M. v. Düben *Ichtyologiske bidrag* (i Sv. vet. akad:s handl., 1844), *Öfversigt af Skandinaviens echinodermer* (s. å.); tills. med öfverläkaren Danielssen *Bidrag til pectinibranchiernes udviklingshistorie* (1851—52), *Til pectinibranchiernes, holothurierne og söstjernernes udviklingshistorie* (1856), *Bidrag til de ved den norske kyst levende pennatuliders naturhistorie* (1877), *Bidrag til de norske gephyreers naturhistorie* (s. å.), i Generalberetningen om den norske nordhavsexpedition *Gephyrea*, III (1881), *Holothurioidea*, VI (1882), *Asteroidea*, XI (1884) och *Pennatulida*, XII (s. å.), samt *Nye alcyonider, gorgonider og pennatulider* (1883).

2. Charlotte Amalie K., författarinna, f. 22 febr. 1831 på Nes (Romerike), d. 11 maj 1910 i Kristiania, var i yngre år hufvudlärarinna i en af Kristianias större flickskolor, men egnade sig sedermera åt historiska studier och skönlitterärt författarskap. Skrifter: *Fra en storbygd* (1873, anonym), *Bevægede tider* (1880; ny uppl. 1893 med titeln *Familien Grib*), *Gertrud* (1882), *Hans skjæbne* (1884), *Fra för og nu* (1886), *Agga* (1889), *Moderens testamente* (1894) samt en serie från den brittiska historien hämtade tidsbilder, *Henrik VIII og Anna Boleyn* (1896), *Dronninger og partikampe* (1898), *Fra Edvard VI:s og Maria den blodiges tid* (1900—01), *Dronning Elisabet og Maria Stuart* (1907) och *To dronninger* (1909).

3. Kristian Brinch K., arkivman, f. 23 maj 1863 i Trondhjem, tog 1889 filologisk embetsexamen och blef 1891 stiftsarkivarie i Trondhjem. Några år var han därjämte bibliotekarie i Videnskabsselskabet. Han har varit ordf. i Trondhjems historiske forening sedan dess stiftande. Skrifter: *Om kilder til Norges historie i middelalderen i engelske arkiver* (1893) och en rad innehållsrika kulturhistoriska skildringar. 1—3. O. A. Ö.

Koreografi, Koregrafi (af grek. *choro's*, dans, och *gra'fein*, beskrifva), uppteckning af dans medelst en följd konventionella tecken för steg, rörelserna och ställningarna, anbragta öfver eller i förbindelse med tillhörande musiknoter. Den första dylika handledningen utgafs 1588 af Thoinot Arbeau (anagram för Jehan Tabourot), som benämnde den "Orchésographie" (ny uppl. 1888). Feuillet införde den nya termen med sitt verk "Chorégraphie" (1701), men det utförligaste och systematiskaste verket är Magnys "Principes de chorégraphie" (1765). — Koreografisk, som samhör med koreografi.

Kores, gammaltestamentligt namn på Kyros (se denne).

Koresjtsjenko [kå-----ko], Arsenij Nikolajevitj, rysk tonsättare, f. 1870 i Moskva, utbildad vid därv. konservatorium, lärare i kontrapunkt och formlära vid detsamma, har komponerat 3 operor, musik till Euripides' "Trojanskorna" och "Ifigeneia i Aulis", större och smärre orkestersaker, kantaten *Don Juan*, cykler af armeniska och georgiska sånger, flera häften körer, romanser och pianostycken m. m. E. F—t.

Koreütik (af grek. *koreü'ein*, dansa), danskonst.

Korff, Johann Albrecht von, baron, rysk diplomat, f. 30 nov. 1697 på Regenhof i Kurland, d. 7 april 1766 i Köpenhamn, blef 1740 rysk minister i Köpenhamn och anställdes 1745 som envoyé extraordinaire i Stockholm. Här kastade han sig lidelsefullt in i partistriderna och framträdde vid riksdagen 1746—47 i öfverensstämmelse med sin regerings order som ifrig befordrare af mösspartiet i dess kamp mot hattarna. Ledd af personligt hat till rådets främste man, K. G. Tessin, och okritiskt litande på sina rådgifvare bland mössorna, strödde K. omkring sig ryskt guld för att befordra mössornas segor, gick deras ärenden inför sin egen regering, rekommenderade deras förslag och råd och öfverdref deras framgångar och utsikter. Sällsynt taktlös och smidig, öfverhopade han svenska regeringen med memorial, fulla af opassande klagomål, närgångna råd och öfvermodiga hotelser. I nov. 1746 gick han därhän i oförsynthet, att han tilldelade arffursten Adolf Fredrik en skrapa för hans förbindelser med hattpartiet. Detta framkallade emellertid en antirysk demonstration, den ryktbara, på A. J. von Höpkens initiativ tillkomna, "Nationella förklaringen". K:s uppträdande vann till en början mycket gillande i Petersburg och förskaffade honom (22 jan. 1746) rangen af ambassadör, men mössornas stora nederlag vid rådsvalen i dec. 1746 öppnade ryska regeringens ögon för öfverdrifterna i K:s skildring af det inre läget och för hans okloka tillvägagående. Han fick uppbära många förebråelser, befalldes inställa penningutbetalningarna till mössornas riksdagsutgifter och fick i juli 1747 återtaga den lägre rangen af envoyé. Trött vid K:s öfvermod, begärde konung Fredrik i ett handbref till kejsarinnan Elisabet hans rappell. Han rappellerades också 1 febr. 1748, men samtidigt underrättades konung Fredrik om K:s utnämning till geheimeråd som tecken på hans goda tjänster, hvarjämte fordrades, att svenske envoyén i Petersburg, Wulfwenstierna, skulle återkallas. I maj 1748 förflyttades K. tillbaka till Köpenhamn. K. var, förrän han 1740 lämnade Ryssland, president i vet. akad.; han samlade ett stort bibliotek, hvaraf en betydlig del på 1800-talet förärades Helsingfors' universitet. — En biografi öfver K. finnes författad (1847) af hans ättling, den för sitt deltagande i ryska lagkommissionens arbeten och som direktor för kejserliga biblioteket bekante grefve Modest Andrejevitj von K. (f. 1800, d. 1876). (L. S.)

Korfförgiftning (lat. *botuli'smus*, af *bo'tulus*, korf) har uppträdt icke blott efter förtärande af korf, utan äfven efter ätandet af saltadt kött, skinka, fisk o. a. animaliska födoämnen, som längre tid förvarats i konserveradt tillstånd. I färskt tillstånd och i början af konserveringen har köttet kunnat förtäras utan men. Under förvaringen har det s. k. korfgiftet småningom bildats af en specifik bakterie, som

upptäcktes och närmare studerades af van Ermengem 1895. De giftiga konserverna lukta ej ruttet, men ha ofta en tydligt härsken lukt och smak. Utseendet behöfver icke förete något anmärkningsvärdt. Korfförgiftning, som framkallas af ett gift, bör noga skiljas från köttförgiftning (se Köttgift), en infektionssjukdom, som uppkommer därigenom, att vissa bakterier utvecklas i den sjukes tarm och inre organ. De viktigaste symtomen af korfförgiftning äro förlamningar af vissa hjärnnerver och sekretionsrubbningar: förlamning af ackommodationen, starkt utvidgade pupiller (mydriasis), förlamning af ögonlocksmusklerna (ptosis), dubbelseende (på grund af förlamning af ögonens rörelsemuskler), svårigheter vid sväljning (förlamning af svalgmuskulatur), höggradig heshet (förlamning af stämbandsmuskler), andnöd och kväfningskänsla, upphörande spottsekretion. Mun- och svalgslemhinnorna äro påfallande röda och torra. Sjukdomssymtomen bruka visa sig 12—36 timmar efter förtärandet af det gifthaltiga födoämnet. I somliga fall börjar sjukdomen med häftigt diarré och kräkning, i andra fall råder förstoppning. Feber brukar uppträda endast i samband med höggradig förstoppning. Den sjuke brukar besväras af svindel och tyngdkänsla i hufvudet. Medvetandet är oförändradt, hudkänseln bibehållen. — Förloppet är subakut. I ett antal fall, som varit mycket olika vid olika förgiftningstillfällen (ända till 50 proc. af de insjuknade ha kunnat aflida), inträder döden under symtom af akut bulbärparalys, i andra fall går sjukdomen till hälsa efter långvarig konvalescens, hvarunder förlamningssymtomen småningom gå tillbaka. — Korfgiftet bildas i konserverna af en anaërobt växande, sporbildande bacill (*bacillus botulinus*). I de angripna köttvarorna finnes bacillen icke öfverallt, utan växer på begränsade områden. Giftet finnes endast på sådana ställen, där bacillen utvecklat sig, hvaraf förklaras, att icke alla, som förtärt af ett giftigt födoämne, behöft sjukna. Den för giftbildningen gynnsammaste temperaturen ligger mellan 18 och 25° C. Bacillen växer icke i människo- eller djurkroppen. Den odlas bäst i drufsockergelatin. Marsvin, möss och apor dö under liknande symtom som hos människor efter förtäring eller insprutning under huden eller i blodet af några droppar gifthaltig kultur. Kaniner, kattor, dufvor och höns aflida först efter införande i deras kroppar af mycket stora mängder af giftet. Obduktionsfynden äro föga karakteristiska: stark blodfyllnad, särskildt i de nervösa centralorganen, vätskeutgjutning i de stora kroppshåligheterna, fettdegeneration, särskildt i lefverns, njurarnas och kärlendotelets celler, sönderfall af kärnorna i de angripna hjärnnervernas ganglieceller. Korfgiftet är till sin kemiska natur lika litet utforskadt som difteri- och tetanusgiftet. Det förstöres genom kortvarig uppkokning, genom alkalier, t. ex. 3 proc. sodalösning. Äfven sol- och dagsljuset verkar förstörande på giftet. Genom behandling af djur med stigande doser korfgift bildas i deras blod antitoxiner. Blodserum från sådana djur har visat sig kunna skydda mot korfgift, äfvensom bota redan inträdd förgiftning därmed. De viktigaste skyddsåtgärderna till förhindrande af korfförgiftning bestå i sorgfällig beredning af konserverade födoämnen: kött af friska djur, största renlighet vid beredningen, väl kokta ingredienser till korf, väl rengjorda korfskinn, ej alltför voluminösa korfvar; kraftig rökning. Kött, som konserveras genom saltning, skyddas genom inläggning i lake, som innehåller minst 10 proc. koksalt. Konserverade födoämnen borde förtäras först efter grundlig kokning. Härsken lukt eller från de normala afvikande utseende hos konserverade födoämnen bör föranleda deras beslagtagande och oskadliggörande. Särskildt gäller detta konserver, som importerats i hermetiskt tillslutna flaskor, burkar eller bleckdosor och hvilkas beredning i många fall undandrager sig all kontroll. G. Wrgn.

Korfgift. Se Korfförgiftning.

Korftåget, i historiska handböcker öflig benämning på det väpnade tåg, som under striden mellan konung Sigismund och hertig Karl företogs af några tusen Upplandsbönder till afvärjande af den fara, som hotade det fosterländska partiets sak från finska sidan. Därifrån skulle, enligt uppgjord plan, Arvid Stålarm anfalla öfre Sverige samtidigt med det att Sigismund landsteg i Kalmar. Stålarm landsatte 25 juli 1598 en styrka af 3,000 man ett par mil n. om Stockholm, vid Gröneborg. Men då de af Uppsala professorerna Nicolaus Olai (Bothniensis) och Jacobus Erici (Schinnerus) anförda bondhoparna nalkades och hertig Karls flotta beredde sig att innestänga Stålarm, inskeppade denne efter några dagar åter sitt folk och seglade undan till Åland samt därifrån tillbaka till Finland. Först ett par dagar efter hans uppbrott anlände Sigismund till Kalmar. Böndernas lyckade demonstration omtalas, väl efter en samtida anekdotisk berättelse, hos Joh. Messenius och A. J. Messenius under benämningen Skinketåget, hvarvid innehållet i upplänningarnas matsäckar säges ha gifvit anledning till namnet. Genom felaktig öfversättning af Joh. Messenius' latinska uttryck (*petasonea expeditio*) fick Werwing fram namnet ”korftåget”, och detta har sedan blifvit traditionellt, framför allt genom Fryxell, som ytterligare utbroderat anekdoten och bl. a. öfverflyttat benämningen till finnarnas misslyckade härfärd. Se därom V. Söderberg, ”Historieskrifvaren A. J. Messenius” (1902, sid. 147—148). V. S—g.

Korfu′, numera officiellt Ke′rkyra (forngrek. *Κόρκυρα* l. *Κέρκυρα*, lat. *Corcȳra*). 1. Den nordligaste och största bland de v. och n. v. om Grekland belägna Joniska öarna (se d. o.). Areal 593 kvkm. De berg, hvilka fylla en god del af ön och bestämma dess form, gruppera sig i två hufvudsträckningar, en sydligare i riktning mellan n. och s. samt en nordligare mellan ö. och v., hvilken senare med sin högsta topp, Pantokrator, når en höjd af 914 m. På västra sidan stupa bergen tvärbrant mot hafvet, men sänka sig sluttande mot den östra, där flera inskärande vikar (jfr fig.) erbjuda förträffliga hamnar, som i förening med det gynnsamma läget tidigt framkallat liflig sjöfart och handel. Jordmånen är på de för odling tillgängliga delarna i allmänhet mycket bördig, och bland produkterna märkas i synnerhet olja och vin. Klimatet är mildt och hälsosamt. Enligt en redan af forntidens greker omfattad åsikt är K. samma ö som det homeriska *Scheria*, faiakernas (se d. o.) hemland, utan att dock de homeriska sångerna själfva ge tillräckligt stöd för detta antagande. Ön synes under den förhistoriska tiden ha varit bebodd af en liburnisk (illyrisk) folkstam. Omkr. 734 f. Kr. anlades, ungefär midt på öns östra kust, af korintiska nybyggare, en stad, hvilken liksom hela ön

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

erhöll namnet Korkyra. Stadens borg utgjordes af två befästa bergstoppar, på grekiska kallade *Koryfo*, hvaraf sedan uppstått det nyare namnet Korfu.

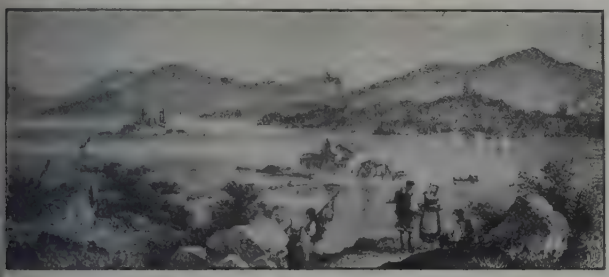

Vik på östra sidan af ön Korfu, nära staden Korfu.

Denna koloni höjde sig snart till ett välstånd, som väckte moderstatens afund. Det kom till stridigheter, och K:s flotta besegrade den korintiska (665 f. Kr.) i en på Adriatiska hafvet utkämpad sjödrabbning, den första, som de grekiska häfderna veta att omtala. Nya misshälligheter mellan Korint och K. voro sedan en medverkande orsak till utbrottet af det peloponnesiska kriget (431—404 f. kr.). Redan från denna tid började dock K:s makt och välstånd sjunka, hufvudsakligen till följd af de ständigt förnyade inre slitningarna mellan aristokraterna och folkpartiet. Länge var K. en kastboll under striderna mellan de angränsande makterna, till dess det 229 f. Kr. öfverlämnade sig åt romarna, i hvilkas hand det blef en viktig flottstation och stödjepunkt under krigen mot Makedonien. Såsom en under romerskt skydd stående stat höjde sig K. åter till en viss välmåga, hvilken kvarstod ännu under den bysantinska tiden. Efter åtskilliga växlingar gaf sig ön 1386 under Venezias välde och tillhörde venezianska republiken ända till dess upplösning, 1797. Sedermera har ön delat samma öden som de öfriga Joniska öarna och äldar nu jämte Paxos och flera mindre öar en nomarki (län) Kerkyra (Korfu), inom konungaket Grekland, med en areal af 681 kvkm. Hela nomarkien hade 99,571 inv. 1907, hufvudsakligen greker, italienare och albaneser, och ön K. 95,451 inv. Litt.: Riemann, "Recherches archéologiques sur les îles Ioniennes" (1879), Partsch, "Die insel K." 1887), och Schmidt, "Korkyräische studien" (1890).

2. Hufvudstad på nämnda ö och i nomarkien Korfu, ligger på en udde på östra kusten samt eger en bekväm och säker hamn, som står i direkt ångbåtsförbindelse med London, Alexandria, Trieste, Konstantinopel och flera andra Medelhafshamnar och är en bland de lifligaste i konungariget. 27,978 inv. (1907), hvaraf en stor mängd italienare, Maltaneser och judar. Gatorna äro trånga och mörka, husen byggda i venezianisk stil. K. har många kyrkor och kapell, ett citadell, ett kungligt palats, gymnasium, lärar- och prästseminarier samt en utmärkt sjöledning, byggd af engelsmännen 1831. Industrien är obetydlig, men handel och sjöfart betydande. K. är säte för en grekisk och en romersk katolsk ärkebiskop. På den s. om staden belägna kullen Gasturi står den af österrikiska kejsarinnan Elisabet byggda villan Achilleion, som numera inköpts af kejsar Vilhelm II. K. var fordom (1818—63) hufvudstad i Joniska öarnas republik och säte för engelske lordöfverkommissarien och republikens lagstiftande församling.

1. A.M.A. 2. J.F.N.

Korg, ett af växtämnen eller metalltrådar flätadt, vanligen med handtag försedt kärl att bära eller förvara saker i (se Korgvaror). 1. (Kapitälkorg) *Bygnk.* Se Kapitäl. — 2. *Bot.* Se Blomställning, sp. 764, och Compositæ. — 3. *Milit.* Se Parerstång. — 4. *Zool.* Se Bi, sp. 213.

5. I öfverflyttad betydelse förekommer ordet i uttrycken ge en korg (om en kvinna), ge afslag på ett frieri, och få en korg (om en man), få afslag på ett frieri. Om ursprunget till dessa uttryck ha framställts olika meningar. Sannolikast, nästan säkert, är, att talesättet kommer däraf, att det under äldre tider kunde hända, att vid de då öfliga nattliga friarierna den sköna med ett tåg släppte ned en korg från sitt fönster, liksom om hon haft för afsikt att i densamma upphissa friaren. Denne steg därin i hopp att på detta sätt få inträde i jungfruburen, men sedan han väl kommit i korgen och ett stycke på färden, antingen lät jungfrun korgen hastigt glida mot marken, eller ock hade hon på något sätt preparerat korgens botten, så att den brast och giljaren föll igenom den (däraf troligen det moderna uttrycket "falla igenom"). Så heter det i den danska "Tobie Komedie" (se Tobiæ Comedia):

Slig er en jomfru i sin tro
Alt som man træder paa en trösket bro:
Du mener, du gaaer paa broen tryg,
Du ligger i vandet paa din ryg,
Du falder igjennem kurven plat.

I tyska folkdikter hade redan förut samma ämne behandlats. T. o. m. den store trollkarlen Vergilius (se d. o.) måste låta ett dylikt behandlingssätt sig behaga; men någon gång kan det hända, att skön jungfrun själf till straff sättes i korgen och faller igenom. Dylika scener funnos stundom afbildade i äldre handskrifter. Men sederna mildrades, och på 1700-talet nöjde man sig med att hänga en bottenlös korg utanför den försmäddes dörr, och ännu senare med att sända honom en korg med eller utan botten. Slutligen användes uttrycket "få en korg" i rent bildlig bemärkelse, hvilket var vanligt i Sverige redan i slutet af 1700-talet. Seden och därmed det språkliga uttrycket, som uppkommit i Tyskland, spredos till grannländerna Danmark, Norge, Sverige, Böhmen och möjligen norra Italien (it. *corbellare*, hålla för narr). Litt.: Grimm-Hildebrand, "Deutsches wörterbuch", och Troels Lund, "Danmarks og Norges historie i slutningen af det 16:de aarh.", IX, s. 231 ff. (1888). 5. J.C.

Korgblomstriga växter, *bot.* Se Compositæ.

Korgboll. Se Bollspel, sp. 1031.

Korgbåge, *bygnk.* Se Båge 4.

Korgform l. Kittelform, *trädg.*, den form,

som uppkommer, då fruktträd uppdragas på det sätt, att kronan bildas af ett visst antal jämstarka grenar, som först utgå i vågrät riktning, därefter gå mer eller mindre lodrätt, medan kronans inre upptages af ett tomrum. Denna form anses för svenska förhållanden mindre ändamålsenlig. C. G. D.

Korggrepbåge, *bygnk.* Se Båge 4.

Korgmöbler. Se Korgvaror.

Korgosse l. Ministra'nt, gosse (vanligen af 7—15 års ålder), som biträder den katolske prästen vid den liturgiska delen af gudstjänsten. I kristendomens första tider förrättades detta åliggande af diakoner; men redan i slutet af 3:e årh. började man tillsätta fyra slags lägre ämbetsmän: ostiarier, lektorer, exorcister och akoluter, och därefter var det företrädesvis de sistnämnde, som biträdde vid altartjänsten. Det är deras åliggande, som nu fullgöras af korgossarna. (Hj. H—t.)

Korgost, *mejerisk.* Se Ost.

Korgpil, *bot.* Se Salix.

Korgvaror flätas af förnämligast vide, men äfven af rotting, träspån, halm, vassrör o. s. v. De längsta och segaste videspöna fås af korgpilen (*Salix viminalis*). Spöna afskäras helst i april—maj under safningstiden, då de äro segast. För att skala dem drager man dem genom en elastisk tång, *klämmaren*, hvarvid barken brister, så att den lätt kan afdragas. Till finare arbeten klyfvas spöna i smala sprötar (''skenor'') genom *klyfvaren* (af hårdt trä och i främre ändan formad till 3—4 strålformigt utlöpande, skarpa kilar) eller ock medelst en liten maskin. De därvid uppkomna trekantiga spröten hyflas och tillplattas i ett särskildt slags hyfvel (eller hyfvelmaskin), som borttager märgen, hvarefter de göras lika breda samt jämnas i sidokanterna medelst den s. k. *smalaren*, bestående af ett antal eggjärn. Rotting till flätvaror behandlas liksom videspöna. Vill man åstadkomma fin (s. k. ''skalad'') korgrotting, afskalas på en maskin ''glansen'' (det yttre lagret). — Först göres korgens botten, sedan sidoväggarna, i det att längdspröten l ''stakarna'' insättas och tvärspröten l. ''skenorna'' flätas i vindlingar kring dessa samt slås tätt tillsammans medelst en hammare. Genom olika korsning af flätknippena kan man framställa en myckenhet mönster. Slutligen förses korgen med en kant (kallad ''tillslag''). Korgar med utsvängningar och hörn flätas för fri hand eller (af blinda arbetare) öfver särskildt formade träklotsar. Finare korgar blekas i svafvelånga eller fernissas, lackeras, bronseras, förgyllas o. s. v. Sin största utsträckning har korgtillverkningen nått i Frankrike, Tyskland och Japan. *Korgmöbler* af utmärkt beskaffenhet förfärdigas fierstädes i Sverige.

Korherrar. 1. I den romersk-katolska kyrkan de präster, som äro medlemmar af ett domkapitel. Jfr Kanik. — 2. Medlemmar af den första gruppen af ordnar, *canonici regulares*, ''reguljära korherrar'', hvari den officiella katolska kyrkokalendern ''Gerarchia cattolica'' uppdelar munkväsendet. Dessa korherrar äro präster vid dom- eller kollegiatkyrkor, som sammanslutit sig till munklikt lif, bildat kloster och ej som domkapitlen sekulariserats, utan fortsatt klosterlifvet under bundenhet vid de tre munklöftena och en klosterregel, sammanställd af bitar ur Augustinus' regel och därför vanligen kallad augustinregeln (se Augustinus). Den äldsta af korherreordnarna var laterankorherrarna från 1059, den mest bekanta premonstratenserna (s d. o.), talrikast voro augustinkorherrarna; äfve kvinnliga grenar bildades, dit stundom räknas bi gittinorden. Under medeltiden funnos öfver 20 olik korherreordnar med omkr. 1,300 stift. Reformatio nen förstörde det mesta; nu finnas utom premonstra tenserna blott omkr. 700 korherrar på 5 ordnar kva Dit höra bl. a. de berömda hospitsen på Lilla oc Stora S:t Bernhard och Simplon. Af augustinkorfruar na eller kanonissorna äro f. n. talrikast ''De fattig skolsystrarna af Notre Dame'', mest spridda i Ame rika, med omkr. 8,000 medlemmar. Se Heimbucher ''Die orden und kongregationen der katholische kirche'' (2:a uppl., bd II, 1907). 1 o. 2. Hj. H—t

Ko'rhois, ort i Elimä pastorat i Nyland, v. om Anjala, vid en å och ett för taktiska ändamål an vändbart pass. Generallöjtnant F. J. B. von Plate med omkr. 1,000 man öfvergick 6 maj 1790 de ofvannämnda ån, tog de af ryssarna uppförda batte rierna och jagade fienden undan ända till Anjala kyrka, där han åter fattade fast fot. Genom denna operation, i förening med generalmajor V. M Paulis seger (20 maj) vid Keltis (se d. o.), ble det svenska området så godt som befriadt från fiender. M. G. S. L. W:son M

Korhonen [kå'rhånen], Paavo (Paul), finsk folkskald, f. 1775 i Rautalampi socken, Kuopio län bodde på det af hans fader upptagna Vihtajärvi nybyggeshemman i samma socken, till följd hvaraf han, sedan han genom sina sånger blifvit känd, all mänt nämndes med den populära benämningen Vihtapaavo. Han sysselsatte sig hufvudsakligen med fiske och jakt, i synnerhet räffängst. Härunder diktade han sina bästa sånger, hvilka han om nätterna nedskref. Likväl deltog han ofta i bygdens gillen, där han improviserade nya runor och visor. På en enslig båtfärd ej långt från hemmet träffades han af döden, okt. 1840. — K. begagnade i sina sånger såväl den nyare folkvisans rimmade versslag som ock den äldre runometern, men hans visor af det förra slaget äro både färre än och underlägsna hans runor. Hans skrifsätt är i likhet med folkvisans enkelt och flärdlöst samt här och där för sedt med kärnuttryck, gamla ordspråk och enkla liknelser. I ersättning för bristande poetisk inspiration och känsloflöde förefinnes i K:s dikter ett klart praktiskt förstånd, som tilltalar genom ett naturligt och äkta folkligt åskådningssätt. Hans svagaste sid som diktare var den metriska. Redaktionen af han dikter ombesörjdes af E. Lönnrot, som 1848 publicerade *Paavo Korhonens 50 sånger och 6 visor*. Ännu lefver på folkets läppar vida omkring i norra Savolaks, norra Tavastland och Karelen ett stort antal runor och visor af denne den mest populäre finske folkskalden på 1800-talet. O. G.

Koria'mb (grek. *chori'ambos*, lat. *choria'mbus metr.*, versfot, sammansatt af en lång, två korta och en lång stafvelse (— ⏑ ⏑ —), t. ex. ordet ''fädernesland''. Denna benämning, bildad af de grekiska orden *choreios* och *iambos*, har sin grund i en föreställning, att nämnda versfot skulle ha uppkommit genom sammansättning af en koré l. troké (— ⏑) och en jamb (⏑ —). I själfva verket är dock koriambe snarare att betrakta som en ofullständig (katalektisk) form af en daktylisk eller logaedisk dubbelfot (— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ eller — ⏑ ⏑ — ⏑) eller i vissa fall som en omgestaltning af någon bland d

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

joniska versfötterna (se Ionicus). Koriamben har funnit sin användning hufvudsakligen inom vissa delar af grekernas lyriska och dramatiska poesi. A. M. A.

Koria'nder, *bot.* Se Coriandrum.

Koriariacēer, *bot.* Se Coriariaceæ.

Koriariīn, *bot.* Se Coriariaceæ.

Korica [kåri'tsa], stad i Albanien, turkiska vilajetet Monastir, omkr. 45 km. v. s. v. om Monastir. Omkr. 12,000, mest albanesiska, inv. Säte för en grekisk ärkebiskop; många moskéer och kyrkor. (J. F. N.)

Kori'nna (grek. *Κόριννα*, lat. *Corinna*), forngrekisk lyrisk skaldinna från Tanagra i Beotien, lefde omkr. år 500 f. Kr. Hon var känd äfven under binamnet Myia (fluga) och f. ö. högt prisad såväl för skönhet som för skaldebegåfning. Med Pindaros, som skall ha varit hennes lärjunge, inlät hon sig i skaldetäflan och säges ha besegrat honom ej mindre än fem gånger. Af hennes på beotisk dialekt författade dikter voro ända till 1906 endast mindre fragment kända, som äro upptagna i den af Bergk utgifna samlingen "Poetæ lyrici græci". Senast nämnda år upptäcktes på en papyrus i Berlins museum ytterligare några fragment, bl. a. två tämligen omfångsrika och åtminstone delvis läsbara, i hvilka K. behandlat motiv från beotiska lokalsagor. De äro utgifna i "Berliner klassiker texte", V (1907). A. M. A.

Korinna. Efter en forngrekisk statyett.

Kori'nt (grek. *Κόρινθος*, lat. *Corinthus*), det forna Greklands största och rikaste handelsstad, beläget på Isthmos, det smala näs (se Korintiska näset), som förenar Peloponnesos med mellersta Grekland. Genom sina förträffliga hamnar, Lechaion vid Korintiska samt Kenchreai och redden Schoinus (nu *Kalamaki*) vid Saronska viken, stod K. i omedelbar förbindelse med två haf och var därigenom en naturlig stapelplats för världshandeln mellan öster- och västerland. Det tillhörande landområdet, *Korinthia*, hvilket begränsades i n. ö. af Megaris samt i v. och s. af Sikyon och Argolis, är till större delen bergigt och föga fruktbart. Själfva staden låg på en högslätt vid norra foten af en till 575 m. ö. h. uppstigande bergskägla med taffelformigt afplattad topp, som utgjorde dess borg (Akrokorinthos; se fig.). Denna nästan ointagliga fästning, som genom flera högt upp på bergsluttningen framvällande källsprång, bland dem den berömda källan Peirene, var rikligen försedd med ypperligt dricksvatten, bildade nyckeln till Peloponnesos och var en af de strategiskt viktigaste punkterna i Grekland. Med den 12 stadier (något mer än 2 km.) nordligare belägna hamnstaden Lechaion var staden förenad medelst två långa, parallellt löpande murar, och till dess fästningsverk äro äfven att räkna den långa mur, som på det smalaste stället afspärrade hela Isthmos från haf till haf. Ett stycke ö. om staden vid Saronska viken låg det vidsträckta, åt Poseidon helgade område, där de isthmiska spelen brukade hållas. Betydande lämningar af det forna K. ha bragts i dagen genom de gräfningar, som 1896 och följande år företagits af Richardson m. fl. på uppdrag af Amerikanska skolan i Aten (se "American journal of archæology", 1896 ff.).

K:s lifliga handel och däraf alstrade rikedom voro

Akrokorinthos och därnedanför ruiner af bl. a. ett urgammalt doriskt Heratempel i det forntida Korint. (1870-talet.)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

sedan urminnes tid berömda. Redan tullumgälderna för de till K. införda eller genom dess område transporterade varorna beredde statskassan en högst betydlig inkomst. På den intellektuella och idealt konstnärliga odlingens fält stod K. visserligen tillbaka för Aten; men många grenar af konstindustri, såsom bronsgjutning och tillverkning af konstnärligt sirade lerkärl, konstväfnad och purpurfärgeri, drefvos där med öfverlägsen yrkesskicklighet och frambragte varor, som stodo i högt pris på världsmarknaden. Inom byggnadskonsten skapades nya former, och den yppigaste bland de grekiska pelarordningarna bär namn af att vara en korintisk uppfinning. Öfver hufvud kunde ingen stad i Grekland med afseende på praktfullt byggnadssätt mäta sig med K. Men med rikedom och praktkärlek följde äfven en betänkligt hög grad af yppighet och sedefördärf. Till en del stod detta i förbindelse med den egendomliga art af dyrkan, som egnades gudinnan Afrodite (Venus), vid hvars stora, inom borgen belägna tempel voro anställda icke mindre än 1,000 kvinnliga hieroduler (se d. o.). A andra sidan uppstod här redan tidigt en kristen församling, till hvilken aposteln Paulus riktat två af sina bref (se Korintierbrefven och Korintiska församlingen).

K:s äldsta historia förlorar sig i sagans natt. Före trojanska kriget skall det ha behärskats af Sisyfos' afkomlingar. Uti Iliaden nämnes det som hörande till Agamemnons rike, och dess äldsta namn var Efyra. Tidigt sällade sig dock till den ursprungliga befolkningen nybyggare från andra sidan hafvet, i synnerhet fenicier, hvilka på K:s odling utöfvat ej ringa inflytande. Bland annat röjer den ofvannämnda Afroditedyrkan påtaglig inverkan af den feniciska Astarte. Vid dorernas invandring på Peloponnesos underkufvades af dem äfven K., och sagorna uppge herakliden Aletes som dess förste doriske härskare. Dock synes den merkantila lefnadsriktning, hvilken var oskiljaktig från stadens läge, ha hindrat det doriska elementet att där vinna en lika afgjord öfvervikt som på andra ställen. Från midten af 10:e årh. f. Kr. härskade i K. *bakchiaderna* (se d. o.). De störtades enligt sägnen omkr. 658 af Kypselos, hvilken, stödd på folkpartiet, grundade ett personligt envälde och däri efterträddes af sin son Periandros (omkr. 627). Båda dessa furstar bidrogo, genom konstens, industriens och sjöfartens uppmuntrande samt genom anläggande af en mängd kolonier, i hög grad att höja K:s glans och välstånd. Efter förjagandet af Psammetichos, den tredje härskaren af Kypselos' hus (omkr. 581), infördes en republikansk författning i moderat aristokratisk riktning. K:s sjömakt var vid denna tid den mest betydande i Grekland, men någon synnerligt framstående politisk maktställning intog det aldrig. Under äldre tider stod det, oaktadt sin doriska nationalitet, ofta i vänskapligt förhållande till Aten, men tillhörde under peloponnesiska kriget (431—404 f. Kr.) Spartas vapenförbund. I början af 4:e årh. f. Kr. skedde ånyo en omkastning i statens politik, i det att K. med Aten, Tebe och Argos ingick en mot Sparta riktad koalition. Denna ledde 395 till utbrottet af det s. k. korintiska kriget, som med växlande framgång fortsattes till 387, då det bilades genom den s. k. antalkidiska freden (se Antalkidas). Under den macedonska perioden hölls K. i strängt beroende genom en i dess borg inlagd macedonsk besättning. 243 slöt sig K. till det akaiska förbundet (se Akéer), i hvars strider för den grekiska friheten det verksamt deltog, till dess det 146 f. Kr. eröfrades af romerske konsuln Mummius och prisgafs åt en gräslig förstöring. I mer än 100 år låg staden öde, till dess Julius Cæsar dit förlade en romersk koloni under namn af *Colonia Julia Corinthus*. Detta nya K. lyckades under den romerska kejsartiden återvinna en del af det gamla välstånd och glans. En kvarlefva däraf, ehuru svårt medtagen såväl af folkvandringarnas stormar som sedermera af turkiskt förtryck och af förödelser under det grekiska frihetskriget, bibehöll sig ända in i nyare tider, till dess den 21 febr. 1858 i grund förstördes af en jordbäfning. I dess ställe har någon ö. om den plats, där den forna hamnstaden Lechaion var belägen, uppvuxit en liten stad under namn af Korinthos, som räknar omkr. 4,800 inv., är ärkebiskopssäte och hufvudort i en egen nomarki Korinthia (2,370 kvkm., 71,229 inv., 1907). Staden beröres af den från Aten till Peloponnesos förande järnvägen. Litt.: Haacke, "Geschichte Korinths bis zum sturze der Bacchiaden" (1871). A. M. A

Kori'nter benämnas de små, kärnlösa, torkade bären af den varietet af vinrankan, som Linné kallade *Vitis vinifera: apyrena*. Korinterna ha sitt namn efter staden Korint, i hvars omnejd denna afart af vinrankan lär ha uppkommit och fortfarande odlas i stort. Korinter odlas f. ö. å Joniska öarna, i sydligaste Italien, Sicilien m. fl. Medelhafsländer. Då de små, mörkt brunröda bären äro mogna, afplockas klasarna och torkas å ett luftigt ställe, hvarefter bären, "korinterna", afrepas med ett slag kam och inpackas ganska hårdt i fat eller särskild för ändamålet murade förvaringsrum, "seraljer" hvilka noga tillslutas och öppnas, först när partier af korinterna skola försändas. Vid försändning om packas korinterna i mindre fat eller kärl, "karateler" ("caratels"). Korinterna ha sötaktig, angenäm russinsmak och användes förr under benämningen fructus Vitis minutæ till förbättrande af smaken på vissa medikament, t. ex. den ofta begagnade laxerdrycken *Infusum Sennæ compositum* (se Senna). I hushållen begagnas korinter i sötsura såser, i puddingar och bakverk. O. T. S. (G. L—m.

Korinthi'a. Se Korint.

Ko'rinthos. Se Korint.

Kori'ntierbrefven, två i nya testamentet upptagna, af Paulus författade bref till den kristna församlingen i Korint (se Korintiska församlingen). Det förra skrefs från Efesos under apostelns tredje missionsresa, något af åren 57—59 och förankleddes dels af de oroande underrättelser som han erhållit från Korint, dels af skriftligen från församlingen till honom ingångna frågor (kap. 7: 1). Åberopande ett föregående bref, som han skrifvit till församlingen, men som gått förloradt (5: 9), bestraffar Paulus partiväsendet och tuktlösheten samt undervisar om den kristliga frihetens rätta bruk, om rätt skick i församlingen, i synnerhet vid den heliga nattvardens begående, om de utomordentliga nådegåfvorna, som alla få sitt värde endast genom kärleken (kap. 13), samt om de dödes uppståndelse. — Det senare brefvet skrefs icke långt efter det förra, från Macedonien, med anledning af de underrättelser Paulus genom Titus erhållit från Ko

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

rint, nämligen att hans förra bref visserligen delvis haft en god verkan, men att dock många inom församlingen ännu sökte motarbeta honom. Han gör därför en framställning af det evangeliska ämbetets härlighet och försvarar gentemot sina motståndare sin apostoliska karaktär och vandel, hvarjämte brefvet innehåller åtskilliga förmaningar. — Korintierbrefven ge mer än någon annan nytestamentlig skrift en inblick i de svårigheter kristendomen hade att i anda och sanning vinna ingång i den antika världen och omskapa dess väsen. Äfven Tübingenskolan erkände deras äkthet, som dock af senare mindre betydande kritiker blifvit bestridd. E. J. Ö. (J. P.)

Korintiska församlingen stiftades af Paulus, då han på sin andra missionsresa under åren 53 och 54 ett och ett halft år vistades i Korint (Apg. 18: 11), och fick, efter Paulus' afresa, till sin ledare den skriftlärde Apollos, en judekristen. Församlingen var tvifvelsutan en af de mest svårskötta, såsom helt naturligt var i denna rika, yppiga och njutningslystna världsstad. Religiöst djup och sedligt allvar saknades. Partisöndringar förekommo. Paulus nämner bestraffande fyra partier, som uppkallade sig efter Paulus, Apollos, Kefas (Petrus) och Kristus själf. Hednisk osedlighet insmög sig i församlingen, och hvarjehanda oordningar och missbruk förekommo vid gudstjänsten och i församlingslifvet. Men å andra sidan präglades församlingen af en viss vakenhet, liflighet och intelligens, berörd om den var i hög grad af romarvärldens bildning. Sociala frågor om äktenskapet, kvinnan, slafvarna måste Paulus därför behandla i sina båda bref till församlingen (se Korintierbrefven), som ännu finnas kvar och som utgöra den hufvudsakliga källan till vår kunskap om denna församling. Det egendomliga "tungomålstalandet" synes särskildt där ha förekommit. Den korintiska församlingen förföll så småningom och spelar efter det apostoliska tidevarfvet ingen betydande roll i kyrkans historia. J. P.

Korintiska kanalen. Se Korintiska näset.

Korintiska kriget. Se Korint, sp. 1047.

Korintiska näset (grek. *Ἰσθμός*, lat. *Isthmus*), et näs, som förenar Peloponnesos med det egentliga Hellas samt skiljer korintiska (Lepanto-)viken från Saronska viken. Det består af en på lägsta stället 79 m. hög landrygg och är på smalaste stället blott 6 km. bredt. För att underlätta den betydande transitotrafik, som egde rum öfver näset, anlade det antika Korints borgare mellan hamnen Lechaion på korintiska viken och redden Schoinus vid den saronska en spårväg eller slip (grek. *diolko's*), på vilken ej blott skeppsladdningar, utan äfven mindre fartyg drogos tvärs öfver K. Redan Periandros, tyrannare i Korint i 7:e årh. f. Kr., skall ha haft för afsikt att gräfva en *kanal* genom näset, och likaså Nero började verkligen arbetet med en sådan, som dock afbröts vid hans fall år 68 e. Kr.). Först 1881 upptogs verket ånyo efter den linje, som valts af Nero, och Korintiska kanalen blef färdig 1893 samt öppnades 6 aug. s. å. Den är 6 km. lång, 22 m. bred i bottnen (25 m. i vattenytan) och 8 m. djup samt förkortar sjövägen mellan Adriatiska hafvet och Peiraieus med 325 km. Se Noppert, "Der Isthmos von Korinth" (i "Zeitschrift für erdkunde", 1890). J. F. N.

Korintiska viken. Se Lepantoviken.

Korintisk ordning. Se Pelarordning.

Koripetäl (af grek. *chori's*, afsöndradt, åtskildt, och *pe'talon*, blad), friblad ig, *bot.*, säges en blomkrona (se d. o.) vara, då den består af sinsemellan fria blad. Motsats: gamopetal. G. A.*

Kori'st (Korsångare), medlem af en opera- eller kyrkokör.

Kořistka [kå'rʃistka], Karl, österrikisk geodet och geograf, f. 1825 i Mähren, d. 1906 i Prag, 1851—93 professor vid polytekniska läroanstalten i Prag, sedan 1868 därjämte föreståndare för Böhmens statistiska byrå, gjorde sig förtjänt om den högre och lägre tekniska undervisningen, offentliggjorde ett stort antal höjdmätningar från olika delar af Österrike och var en af de förste förkämparna för framställningen af terrängen medelst höjdkurvor.

Korjaker (rysk benämning, som skall vara härledd af tjuktjiskt *chorana*, korjakiskt *kojanga* l. *chojanja*, ren), ett till den hyperboreiska l. arktiska rasen (se Hyperboréer 2) hörande folk i sibiriska Kustprovinsen, s. om floden Anadyr, såväl på fastlandet som i norra delen af halfön Kamtjatka, äro dels bofasta och lefva hufvudsakligen af fiske vid kusten, dels nomader och vandra omkring med sina renhjordar i det inre landet. De bofaste korjakerna tillhöra 4 stammar: olutorer, vid floden Olutorka, som mynnar ut i Berings haf (de kallas af de öfriga korjakstammarna *eluteat*), kamener och parener, omkring nordligaste delen af Penshinaviken, pallaner, vid nordvästra kusten af Kamtjatka, samt ukiner, vid floden Ukoi på östra kusten af samma halfö. De bofaste och nomaderande korjakerna skilja sig från hvarandra i både seder och kroppsbeskaffenhet. De förre likna kamtjadalerna och rentjuktjerna samt äro liksom dessa stora och starkt byggda, hvaremot de nomaderande äro små och magra. Hufvudet är litet, håret svart, ögonen små, näsan kort och trubbig, men munnen stor. Korjakerna, som själfva kalla sig *tsjautsjau*, hvaraf ryssarna bildat ordet tjuktjer, äro i grunden samma folk som rentjuktjerna. Båda stammarnas språk äro på det närmaste besläktade med hvarandra; deras seder och bohag äro desamma, men korjakerna utmärka sig framför tjuktjerna genom större osnygghet. Antalet korjaker är omkr. 5,000. De fleste äro hedningar. Litt. se art. Jochelson.

Korjakov, saltsjö i ryska prov. Semipalatinsk i ryska Central-Asien, ej långt från floden Irtysj, 6 km. lång, 4 km. bred och 21 km. i omkrets. Den årliga produktionen utgör 11—12 mill. kg. koksalt. J. F. N.

Korja'zkaja, vulkan. Se Kamtjatka, sp. 744.

Kork (lat. *suber*), *bot.*, *tekn.*, bildas sällan å snart förgängliga, örtartade växtdelar, men uppstår däremot å fleråriga växters stammar och sådana växtdelar, som länge och starkt tilltaga i tjocklek, samt träder hos dem i ytterhudens ställe. Kork bildas äfven å sårade ytor, som blifvit beröfvade sin ytterhud (sårkork). Korkväfnaden, peridermet, igenkännes genom cellernas regelbundna form (kvadratisk eller rektangulär i tvärsnitt), genom saknaden af cellmellanrum samt genom frånvaron af porer i de ofta nog tunna, vanligen brunaktigt färgade, förkorkade cellväggarna. Korkväfnaden hindrar afdunstning och afstänger saftutbyte mellan utanför och innanför varande väfnader, hvarför de förra dö bort och ofta affalna. Äldre korkceller äro fyllda med luft, hvarigenom kork-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

väfnaden blir lätt och ofta elastisk samt skyddar mot köld och äfven mot stark värme, enär luften i cellerna är en dålig värmeledare. Korkbildning uppstår genom tangential delning af ett kambium

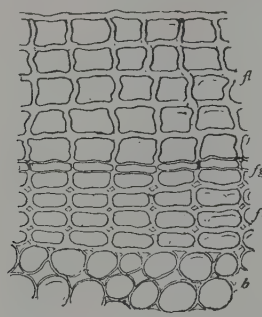

Fig. 1. Tvärsnitt genom korkväfnad från en gren af *Ribes nigrum*. *fg* fellogen, *fl* fellem, *fd* felloderm, *b* primär bark.

(f e l l o g ē n), som (se fig. 1) utåt alstrar korkceller (f e l l e′m), inåt korkbarkceller (f e l l o d e′r m), som, liksom korkcellerna, äro radialt anordnade, men äro åtskilda af cellmellanrum. Om endast ett fellogen bildas, uppkommer slät l ä d e r k o r k, näfver, t. ex. hos björk och bok; om däremot flera innanför hvarandra liggande fellogen uppkomma, bildas genom de utanför liggande väfnadernas bortdöende och afstötning f ä l l b a r k (se d. o.), t. ex. hos ek och tall. — Korkväfnaden har äfven i tekniskt hänseende stor betydelse, emedan densamma, skuren i lämplig form och storlek, nyttjas i största skala för att tillsluta mynningen af buteljer och flaskor m. m. (se K o r k f a b r i k a t i o n). Det är den i de västliga Medelhafsländerna växande k o r k e k e n (*Quercus suber* L. och *Q. occidentalis* Gay; se E k), som i sin bark bildar så tjocka lager af korkväfnad, ”korkbark” (se

Fig. 2. Korkskörd i Algeriet (afskalning af korkekens bark, som sedan inom 7—8 år växer ny och kan skördas på samma träd 18—20 gånger).

fig. 2), att densamma kan förarbetas till buteljkork o. s. v. Malen kork användes till fabrikation af linoleummattor och till inpackningsmaterial (t. ex. af vindrufvor). K o r k a l m e n (*Ulmus campestris* var. *suberosa* Moench), en på Gottland och Öland förekommande samt i trädgårdar ofta odlad afart, hvars grenar bli kantiga genom längslöpande ojämn korklister, bildar icke så tjock korkväfnad, a denna kan tekniskt användas. Detta gäller äfve om n a f v e r l ö n n e n l. k o r k l ö n n e n (*Ac campestre* L.). K o r k p o r är detsamma som bark por (se d. o.). O. T. S. (G. L—m

Korkalm, *bot.* Se K o r k.

Korkapell. Se K a p e l l 1.

Korkbark, K o r k b a r k c e l l e r, *bot.* Se Kor och K o r k f a b r i k a t i o n.

Korkceller, *bot.* Se K o r k.

Korkek, *bot.* Se E k, sp. 74, och K o r k.

Korkfabrikation har till sin viktigaste uppgi förfärdigandet af buteljkork. Dessutom tillverkas korkbark bl. a. sim- och lifräddningsgördlar, flöte skosulor, hattremmar, korkmattor (se F e r n i s s sp. 81, K a m p t u l i k o n och L i n o l e u m), kork sten, hvarjämte det kolade affallet beredes till s. spanskt svart. Af korkaffall beredes en del värm isolerande material m. m., hvilka dock numera u danträngas af andra medel, såsom asbest. Jfr äfve F e l l o p l a s t i k. — Korkbarken skördas företr desvis i Spanien, Portugal, södra Frankrike och A geriet (som eger de största korkekskogarna). Träde böra ej skalas, förrän de blifvit 20—30 år gamla först sedan man med 3—4 års mellanrum förny detta tre gånger, blir den återväxande barken a vändbar. Cell-lagret närmast veden skonas omsorg fullt. Träden kunna bli öfver 150 år gamla och me fördel skördas hvart 7:e—8:e år. Genom lodräta oc vågräta inskärningar medelst en hvass yxa lösgör barken från stammen i form af rektangulära, kupig skifvor. Dessa kokas, pressas flata, torkas och befria från den yttersta, sprickiga skorpan (i Spanien dr ger man dem äfven genom eld för att täta dem oc afiägsna mask). Korkbark kommer i handeln uti b lar à omkr. 60 kg.; den är af 4 olika finhetsgrade sorterade efter täthet. — Tillverkningen af butelj kork sker än i dag i södra Europa allmänt för han såsom hemslöjd. Korkskäraren begagnar två ytter skarpa knifvar, tillskärnings- och rundskärningskni ven, hvilka han efter hvart snitt bryner mot en p knäet fäst läderskifva. Korkstyckena skäras i tär ningar, af hvilka hvar och en skall bilda en prop (”kork”). Rundskärningen försiggår efter ögonmått arbetaren lägger knifven mot ett stöd och vrider mo eggen tärningen, som därvid skalas likt ett äpple hvarefter ändytorna jämnas med ett snitt hvardera Svårigheten vid konstruerandet af k o r k m a s k i n e r ligger däri, att deras knifseggar oupphörlig måste slipas. I utlandet har man, ehuru utan för del, användt *Moreaus borrmaskin*, å hvilken en rot rande stålpipa med sågtänder utskär cylindrisk korkar, som därefter slipas. Svensken G. E. Bo t h i u s (se d. o., sp. 889) har uttänkt ett antal sin rika maskiner, som fört den svenska korktillverkninge betydligt framåt. Barkskifvan skäres å *remsmaskin* i remsor l. ”strimlor”, hvilkas bredd öfverensstämm med de blifvande korkarnas längd, och ur dessa ren sor utskäras korkarna färdiga å *borrmaskinen*. T friktionsskifvor försätta i rotation den s. k. tuben pipan, som är försedd med jämn egg och efter hvar utskärning rör sig vidare fram mot en pistong, inu hvilken finnas två brynen af smärgel. Koniska proj par utskäras på en särskild *sprundmaskin*. Ko karna räknas å räknemaskin, sorteras för hand eft kvalitet (högst 5 finhetsgrader på hvarje storlek

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

räknas ånyo, stämplas på ändytorna medelst en stämpelmaskin (som medhinner 70,000 st. dagligen) och levereras färdiga i säckar. En borrmaskin tillverkar 15 à 25 tusen korkar dagligen, en korkskärare högst 2,200 större korkar eller 3,000 st. mindre. I Sverige äro tillverkningen och förbrukningen af buteljkork högt uppdrifna, kanske till stor del beroende på den i vårt land mer än i andra länder allmänt brukliga distributionen af bryggeriprodukter i buteljerad form. — Aktiebolaget Wicanders korkfabriker, som grundades 1868 och är det största företaget inom denna bransch i Sverige, eger korkfabriker i Stockholm, Göteborg, Köpenhamn, Åbo och Libau, sysselsätter mer än 3,000 personer och har en daglig tillverkning af omkr. 10 mill. kork. Affallet bearbetas till linoleum. G. H—r.

Korkfender, *sjöv.* Se Frihult.

Korkfärg, *skpsb.*, en med korksmulor tillsatt oljefärg, som användes till målning inombords å fartyg, emedan den är dålig värmeledare och därigenom äfven minskar vattenkondensation. C. K. S.

Ko'rkiako'ski, vattenfall. Se Högfors 3.

Korkklostret. Se Cintra.

Korkkorall, *zool.* Se Alcyonium.

Korklönn, *bot.* Se Kork.

Korkmaskin. Se Korkfabrikation.

Korkmatta. Se Fernissa, sp. 81, Kamptuikon och Linoleum.

Korkpengar, afgift, som en gäst på värdshus bjuder till värden per uppslagen butelj af medfördt vin, som gästen och hans sällskap förtära.

Korkpor, *bot.*, detsamma som barkpor (se d. o.).

Korkskärare. Se Korkfabrikation.

Korksnideri. Se Felloplastik.

Korksten, ett af korkaffall med något bindemedel sammanställdt byggnadsmaterial, som på grund af sin lätthet och värmeisolerande förmåga fått användning till kalla väggars ombonad, till skiljeväggar (kloakmurväggar) o. d. G. H—r.

Korksubstans, *kem.* Se Cellulosa, sp. 1404.

Korkträ, *bot.*, namn på mycket mjuka och lätta träslag, som erhållas af olika tropiska växter, såsom *Ommiphora africana* (fam. *Burseraceæ*) i Abessinien, *Hibiscus tiliaceus* (fam. *Malvaceæ*), flera bombacéer, särskildt *Ochroma lagopus* (''balsa'') i Syd-Amerika, *Aeschynomene elaphroxylon*, amatsch (fam. *Leguminosæ*) i Afrika, m. fl. Korkträ användes i hemlandet till lätta flottar och dar. till flöten för fisknät och till inpackning af ömtåliga föremål. G. L—m.

Korkväfnad, *bot.* Se Kork.

Ko'rkyra, ö. Se Korfu.

Korkapa. Se Biskopsskrud.

Kormak Ogmundsson, isländsk skald i midten af 900-talet, är i synnerhet namnkunnig som författare af en serie kärleksvisor, tillegnade Steingerd, dotter till Torkel i Tunga. Han stupade i Skottland (omkr. 970). Kormaks lefnad är skildrad och hans visor äro införlade i *Kormaks saga.* C. R.*

Kormofyter, *bot.* Se Cormophyta.

Kormorånen, *zool.* Se Skarfsläktet.

Kormt (isl. *kormt*). 1. *Nord. myt.*, en mytisk ö. Se Kerlaugar. — 2. Norsk ö. Se Karmö.

Ko'rmtsjaga kniga. Se Grekisk-katolska kyrkan, sp. 226.

Kormästare (jfr Kor 1), ord. inöfvare af kören vid en operascen.

Korn. 1. K., fnsv. bjugg (lat. *hordeum*), *landtbr.*, ett till fam. *Gramineæ* hörande släkte, hvaraf en art, *Hordeum sativum*, hör till världens äldsta kulturväxter och fortfarande odlas från de kallaste trakter, där intet annat sädesslag når mognad, till subtropiska och tropiska länder. I den skandinaviska norden, där det förr var den hufvudsakliga brödsäden, har det till stor del undanträngts af andra sädesslag, i synnerhet råg och hafre, och odlas där numera hufvudsakligen till kreatursföder och för maltberedning. I Sverige är korn det förhärskande sädesslaget endast i Norrland, där det på grund af sin tidiga mognad har företräde framför hafre; af samma skäl intager kornodlingen rätt stor andel af åkerjorden i de högländta och på mossar rika delarna af Småland och Västergötland; eljest odlas det i södra och mellersta Sverige företrädesvis i trakter med kalkrik jord, nämligen Gottland, Öland, Skåne, Östergötland och Uppland. I Sverige odlas kornet nästan endast som vårsäd, i Skåne något och i sydligare länder rätt allmänt äfven som höstsäd. Af *Hordeum*-släktets öfriga arter

Fig. 1. Axled med tre småax af sexradigt korn.

Fig. 2. Schematisk genomskärning af *a* stjärnkorns och *b* vanligt sexradigt korns ax.

förekomma 3 i södra Sverige, af hvilka *H. murinum* växer vid vägar och *H. europæum* (*Elymus europæus*) på skogsängar. *H. jubatum* från Nord-Amerika är ett af trädgårdarnas vanligaste prydnadsgräs.

Korn har ax bestående af i 6 rader sittande 1-blommiga småax (fig. 1). Dess många former ha antingen 4 af småaxraderna sterila och blott 2 fertila (underart tvåradigt korn, *H. distichum*) eller alla småax fertila och i sådant fall (se fig. 2) antingen alla 6 radernas småax likformigt utstående (underart stjärnkorn, *H. hexastichum*) eller 4 småaxrader utstående och 2 tilltryckta, hvarigenom axen få en fyrkantig genomskärning (underart vanligt sexradigt, fig. 4, eller fyrradigt korn, *H. vulgare genuinum* l. *H. tetrastichum*). Inom hvar och en af dessa underarter skiljer man sedan på en mängd olika botaniska former på grund af olikhet i axform, borstens längd och riktning, skalens (blomfjällens) vidhäftning, färg och nervighet m. fl. karaktärer. Således betecknas som skalkorn former med blomfjället fast omgifvande kärnan (frukten), till skillnad från sällan odladt naket korn l. him-

Fig. 3. Gaffelkorn.

Fig. 4. Vanligt sexradigt korn. Fig. 5. Chevalierkorn. Fig. 6. Plymaschkorn. Fig. 7. Påfågelskorn.

melskorn (himalayakorn, kaffekorn). Gaffelkorn (fig. 3) kallas i Sverige icke odlade former med kort gaffelgrenad borst. Färgen är vanligen halmgul, men äfven blåvioletta och svartblå former finnas. Af tvåradigt korn, som odlas blott i Göta- och Svealand, skiljes mellan former med glesare, bågböjda, redan före mognaden lutande ax (*forma nutans*) och de, som ha tätare, bredare, före axmognaden upprätta ax (*forma erecta*), bland hvilka de kortaste och bredaste med solfjäderlikt utbredda borst pläga särskiljas som påfågelskorn (*forma zeocritum*; fig. 7). Till maltberedning lämpliga sorter, s. k. maltkorn, finnas eg. blott bland tvåradiga former och utmärkas af tunt, finrynkigt skal med föga märkbara nerver samt tjock, kubbig kornform, hvarmed följer hög stärkelsehalt. Som maltkorn berömda sorter odlas i Sverige chevalier- (fig. 5) och det vid Svalöf förädlade prinsesskornet samt landtraser, företrädesvis Gottlandskorn. Som foderkornsorter må nämnas Östgöta flättring och andra tvåradiga landtraser, ”grofkorn”, plymaschkorn (fig. 6), de vid Svalöf förädlade tvåradiga svanhalskorn, primuskorn m. fl. samt de allmänt odlade sex-radiga sorterna (”småkorn”). Stjärnkorn är föga gifvande och odlas i Sverige blott obetydligt, huf-vudsakligen i landets nordligaste trakter (lappkorn).

Korn fordrar för att lämna stor skörd gynnsam jord, i afseende såväl på dess mekaniska beskaffenhet som på rik tillgång på lätt tillgänglig näring, och går bäst till på något lättare, kalkrik jord i g växtkraft. Skördeafkastningen växlar mycket; med skörden för hela landet uppgår endast till omkr. hl. eller 1,400 kg. kärna och 1,500—2,000 kg. ha pr har, men under gynnsamma förhållanden erhål upp till dubbla mängden. Sädens vikt växl mycket, lättast är stjärnkorn med 50—65 kg. hl. och 25—45 gr. pr 1,000 korn; vanligt sexradi korn plägar väga 60—70 kg. pr hl. och 40— gr. pr 1,000 korn, tvåradigt 65—75 kg. pr h och 45—60 gr. pr 1,000 korn, och naket ko 65—75 kg. pr hl., men blott 30—40 gr. pr 1,0 korn. I Sverige skördades 1907 286 mill. kg., hv jämte infördes omkr. 4,6 mill. kg. Utförseln korn är mycket obetydlig. För brännvinsbränni användes 1907—08 omkr. 10 mill. kg. Återstod var således disponibel för utsäde, omkr. 40 mi kg., och till människoföda, malt och kreatursfod omkr. 240 mill. kg.

2. *Krigsv.* Se Riktmedel och Visi punkter.

3. En äldre viktdel, = $^1/_{100}$ ort = $^1/_{10000}$ sk pund = 0,0425 gr.

4. Nettovikten af ädel metall i guld- och silfv mynt (jfr Skrot).

5. Se Elektro-monotyp, sp. 362, o Fotogravyr, sp. 1008. 1. H. J. D

Korn, Johan Filip, målare, f. 1728, d. mars 1796 i Stockholm, var gesäll hos målaråld mannen Schultz i Stockholm, då han 1758 b ”styckmästare” (godkänd att göra mästerstycke) o

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

blef 1759 mästare i målarämbetet. Det var mestadels åt landskapsmåleriet K. egnade sig, först som rumsdekoratör, sedan som utövare af det egentliga tafvelmåleriet. Han sökte ännu som mästare den undervisning, som Målarakademien kunde erbjuda, och erhöll äfven en och annan belöning därstädes (1761 m. fl. år). Men i hufvudsak synes han ha utbildat sig själf, endast med ledning af förebilder af holländska och franska mästare, som den tidens svenska tafvelsamlingar kunde erbjuda. — Sedan kom väl äfven den från Paris återvände Sävenbom att utöfva något inflytande på hans konst. K:s landskap, merendels i tämligen litet format, framställa vida, idylliska utsikter öfver lugna ängder, lundar och sjö, kojor och båtar, ibland med en liten fors eller flod, någon gång en klipphöjd. Ofta äro de staffagerade med figurer. Hans färgskala har en varm gul eller brun grundton, åtminstone i hans större och bättre verk; i de mindre förefaller den ofta kallare, mer dragande i grått. Han målade på såväl duk som trä, det senare dock mera sällan. Jämväl dekorativa väggmålningar, dörrstycken o. d. träffas af hans hand i Stockholm; någon enda gång utförde han en genre i liten skala. Ej heller saknar man bland hans arbeten porträttutsikter, i synnerhet från Stockholmstrakten. K. valdes 1777 till agré af Målarakademien. Taflor af honom finnas i Nationalmuseum, konstakademien (hans receptionsstycke) och i flera andra offentliga samlingar. De bästa bland dem torde dock vara i enskildas ego. De äro sällan signerade, men alltid lätt igenkännliga. K. utbildade Anders Holm, som ej utan talang fortsatte hans maner, hvarjämte detta haft inflytande bl. a. på Hilleström d. y. —rn.*

Kornacëer, *bot.* Se Cornaceæ.

Korna'ros, Bikentios, it. Vincenso Cornaro, nygrekisk skald. Se Erotokritos.

Kornautotypi, en autotypi (se d. o.), vid hvars framställning i st. f. det vanliga rutrastret ett s. k. kornraster blifvit användt. J. Htzg.

Kornbillen, *zool.* Se Kornvifveln.

Kornblixt, *meteor.* Se Blixt.

Kornblomma, *bot.*, detsamma som bläklint. Däraf har klintblommans blåa färg fått namnet kornblå (en sammandragning af ”kornblomsblå”). Se Centaurea.

Kornblå. Se Kornblomma.

Kornborraren, *zool.* Se Kornvifveln.

Kornbrännvin, brännvin, beredt af säd, företrädesvis råg.

Korndådra, *bot.*, namn på *Neslea paniculata*.

Kornein, *kem.*, en albuminoid (se d. o.).

Kornelimünster, by i preussiska reg.-omr. Aachen (Rheinprovinsen). 3,700 inv. (1900). Klädesfabrik, tenbrott. K. var fordom abbotstift af benediktinerorden; abbotskyrkan (från 1200-talet) har många reliker, och stora vallfärder företagas dit hvart sjunde år (senast 1909). (J. F. N.)

Kornell, *bot.* Se Cornaceæ.

Kornellkörs, *bot.*, namn på *Cornus mas*.

Korner (Corner), ett i Cornwall (se d. o.) bosatt keltiskt folk. Se Corner. Suppl.

Korner [kå'rner], Hermann, tysk krönikeskrifvare, f. omkr. 1365 i Lybeck, d. där 1438, var början af 1400-talet lärare vid predikarklostren i Lübeckerstadt, Magdeburg och (Burg vid) Lybeck samt studerade 1431—34 vid Erfurts universitet, där han 1435 promoverades till teol. doktor. I hans *Chronica novella* (utg. senast af J. Schwalm, 1895), som omfattar tiden t. o. m. 1435, utgöres ränningen af Henriks af Herford, Vincenz' af Beauvais och Martins af Troppau krönikor, men sedermera ha andra krönikor och muntliga uppgifter tjänat som källor. I Linköpings stiftsbibliotek förvaras en kodex (omfattande tiden till 1423), hvilken tillhört dominikanerna i Stockholm och utgör en af de (minst sex) bearbetningar K. företog af sin krönika. ”Chronica novella” meddelar underrättelser af intresse äfven rörande Sveriges historia. J. Th. W.*

Kornerup, Jakob, dansk målare, författare, f. 19 nov. 1825, började som arkitekturmålare, men egnade sig sedermera åt studiet af danska konstminnen från forntiden och medeltiden, särskildt åt kyrklig konst. K. har upptäckt och restaurerat många väggmålningar i danska kyrkor och har särskildt inlagt stora förtjänster om Roskilde domkyrkas restaurering. Bland hans skrifter märkas studier om *Gumløse kirke i Skaane* (1866), *Om den tidligere middelalders trækirker* (1869), ett omfattande verk om *Kongehöiene i Jellinge* (1875), ett annat stort verk om *Roskilde domkirke* (1877) samt uppsatser i det af Höyen m. fl. utgifna ”Danske mindesmærker”, i ”Aarböger for nordisk oldkyndighed og historie” och i ”Kunstens historie i Danmark”, red. af K. Madsen. K. har professors titel. G—g N.

Korne'tt (fr. *cornet*, it. *cornetto*, litet horn), *mus.* 1. Detsamma som zink (se d. o.). — 2. I orgeln en blandad stämma, vanligen 3—5-körig och 8 fots. Från vanlig ”mixtur” skiljer den sig genom att äfven inbegripa den femte öfvertonen (tersen). — 3. (Fr. *cornet à pistons*), ett mindre bleckblåsinstrument

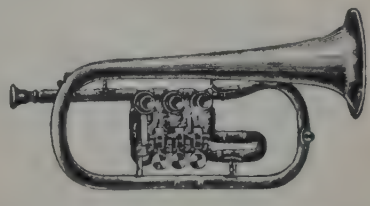

(se fig.), utveckladt ur posthornet genom tillsats af tre ventiler, byggdt likt trumpeten, men med kortare, tjockare rör och vidare klockstycke, samt med klang midt emellan trumpeten och hornet, men stående en oktav öfver den förra och två oktaver öfver det senare. Dock nyttjas kornetten på höjden vanligen ej mycket öfver trumpeten. Den vanligaste stämningen är den i *B*, hvarjämte i militärmusik *Ess*-kornett användes mycket. Kornetten är rörligare än andra bleckblåsinstrument, men har på grund af sin oädla klang ingen plats i symfoniorkestrar. A. L.*

Korne'tt (fr. *cornette*, af sp. *corneta*, standar), *krigsv.*, betecknade urspr. det standar, som förde vid hvarje kavallerikompani, och öfvergick snart som benämning på den yngste officern vid kompaniet (senare skvadronen), hvilken det ålåg att föra standaret. Vid dragontrupper, hvilka urspr. hänförde till infanteriet, förekommer vanligen benämningen fänrik i st. f. kornett. Småningom har i alla länder benämningen kornett blifvit utbytt mot underlöjtnant e. d., hvilken förändring i Sverige genomför-

des 1835. Numera finnas kornetter endast i Ryssland. C. O. N.

Korneuburg [kårnö'j-], stad i Nedre Österrike, n. om Wien, på vänstra stranden af Donau. 8,292 inv. (1900). Ångbåtsstation, realgymnasium, straffängelse, skeppsvarf och industri. — 4 km. n. v. om K. ligger den 1879—1902 restaurerade borgen Kreuzenstein. J. F. N.

Kornfibla, *bot.*, namn på *Scorzonera humilis.*

Kornfjäll, *zool.* Se Fjäll, sp. 492.

Kornflugan, *Chlorops pumilionis, zool.*, en 3—4 mm. lång fluga, ljusgul med mörka teckningar, hvilken visat sig vara ett svårt skadedjur för vårt odlade korn. Äggen läggas i början eller midten af juni på bladen af kornbrodden, hvarefter den utkläckta larven söker sig väg till bladslidan, inom hvilken den angriper växtens ännu outvecklade blad samt axämnet, hvilket förtäres utmed ena sidan, till dess stråret nås. I detta senare äter sig larven på ena sidan en rännа ända ned till nästa led. Stundom försiggår förpuppningen inom denna ränna, men oftare drager sig larven dessförinnan tillbaka längre upp i bladslidan, där puppan oftast anträffas. På en sålunda angripen kornplanta hämmas stråets växt, så att axet vanligen ej når fram ur bladslidan. I stället får en sådan kornplanta ett gröfre utseende än de oskadade samt en blåaktig färgton, och såväl därigenom som genom sin ringa höjd blir den lätt märkbar. Under förra hälften af aug. framträder den nya generationen ur pupporna, och sedan parning egt rum, läggas äggen på höstsädesbroddens blad. Äfven på höstsäden kunna larverna sålunda göra skada genom att förtära broddens inre delar, men vanligen är denna skada ej af svårare beskaffenhet, än att nya skott kunna skjuta upp från de oskadade rötterna. Sedan larverna öfvervintrat, förpuppas de följande vår, och de fullbildade flugorna framkomma i slutet af maj eller början af juni. Denna art har flera gånger anställt betydande härjningar i vårt land, särskildt på Gottland. G. A—z.*

Kornflugan (förstorad).

Kornhärbärge, *kam.* Se Tiondelada.

Kornhässja, *landtbr.* Se Hässja, sp. 160.

Kornig, *geol.*, bestående af eller sammanfogad af korn. Bergarter, som äro bildade af sammankittade mineralkorn, sägas ega kornig struktur, t. ex. sandsten (*klastiskt* kornig), granit (*kristalliniskt* kornig) m. fl., till skillnad från täta bergarter, t. ex. lerskiffer, tät kalksten m. fl., hos hvilka ingen kornighet kan med blotta ögat iakttagas. — Kornig dolomit. Se Dolomit. — Kornig kalksten l. Marmor. Se Kalksten. — Kornig struktur. Se Struktur. E. E.

Kornig degeneration, *patol. anat.* Se Degeneration 2.

Kornisch (fr. *corniche*), *bygnk.* Se Entablement och Karnis.

Korniska, ett utdödt keltiskt språk. Se Corniska (äfven i Suppl.).

Kornjordloppan, *zool.* Se Jordloppor.

Kornknarren, *zool.* Se Ängsknarrsläktet.

Kornlack. Se Gummilacka.

Kornlärkan, *zool.*, detsamma som kornsparf (*Emberiza miliaria*). Se Emberiza.

Kornmalen, Hvita kornmasken, *Tinea granella, zool.*, tillhör malfjärilarnas underordning. Kornmalen har gulaktigt hufvud, i gråhvitt, brun och svart marmorerade framvingar samt bruna bakvingar. Bredd mellan vingspetsarna 12—14 mm. Larven är gulhvit med brunt hufvud, dess längd omkr. 10 mm. Kornmalen är allmän i hela Skandinavien och är känd som ett svårt skadedjur i sädesmagasin, där larven särskildt angriper råg. Under sommarens lopp, vanligen i juni eller juli, lägger honan omkr. 80 ägg å säd. Larven, "hvita kornmasken", hopklibbar flera korn till större eller mindre klumpar och anlägger mellan kornen gångar, klädda med hvit silkesväfnad. Småningom uppäter de sammanklibbade kornen, och vid höstens början är larven fullvuxen. Af söndergnagda träspånor o. d. bildar den då en hylsa, i hvilken den öfvervintrar. Följande vår förpuppas den, och en månad därefter utkläckes fjäriln, som då träffas i spann målsbodar, helst där gammal, unken säd förvaras. Se fig. i art. Fjärilar, sp. 510. O. T. S. (G. G.)

Kornmasken, *zool.* Se Kornvifveln och Kornmalen.

Kornmyggan, *zool.* Se Gallmyggor.

Kornplasma, *bot.*, den del af cytoplasman, som har kornig struktur. Se Cell, sp. 1388.

Kornplatta (ty. *kornplatte*), *fot.* Se Autotypi.

Kornsjuka, Kornrötthet, det tillstånd hos jorden, att korn lämnar missväxt, beror på angrepp på kornplantorna af en mask, *Tylenchus Hordei.* Jfr Nematodes. H. J. Dt.

Kornskruf, gammal benämning på sädesmagasin byggdt så (se fig.), att dess inre bildade en behållare

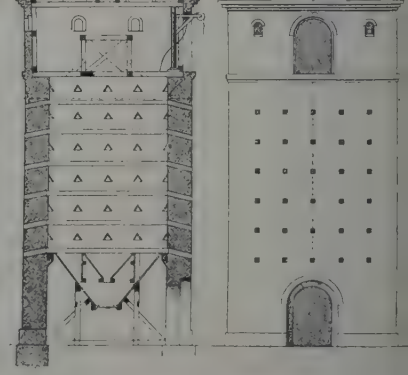

med tvärs genom magasinets inre gående luftningsrännor. Magasinets inre utgöres af ett eller flera genom hela dess höjd gående schakt. Genom att man dagligen uttappar något säd nedtill, sjunker hela sädesmassan, hvarvid nya delar af densamma komma intill luftrännorna, så att all säden blir väl luftad. H. J. Dt.

Kornsparfven, *zool.* Se Emberiza.

Kornstruktur, *landtbr.*, det tillstånd hos åkerjorden, då jordpartiklarna samlat sig till små, fritt liggande jordkorn, är önskvärd, emedan vatten, luft och växtrötterna lätt inträngа mellan jordkornen.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

men jorden dock bildar en så tät massa, att fuktigheten väl bibehålles och kan genom hårrörskraften stiga upp från djupare lager i den mån, som afdunstningen fortgår i ytan. H. J. Dft.

Korntal, beräkning af skörden i mångfald af utsädet, är ett gammalt beräkningssätt, som så tillvida kan vara vilseledande, som samma korntal kan betecknа en mycket olika stor skörd, alltefter som utsädesmängden varit stor eller liten. Så t. ex. är attonde kornet af hafre, d. v. s. skörd 8 gånger så stor som utsädesmängden, dåligt, om utsädesmängden varit 150 kg. pr har, men rätt tillfredsställande, om 250 kg. utsåtts på samma ytvidd. H. J. Dft.

Ko'rntal, by, med 1,270 inv. (1900), i württembergska Neckarkretsen, 7 km. n. v. om Stuttgart, vid württembergska Schwarzwaldbanan, grundlades 1819 af en pietistisk församling, hvilken s. å. erkändes som ett af württembergska statskyrkan oberoende kyrkosamfund. Församlingen, som i mycket närättat sig efter Herrnhutförsamlingens mönster, har anlagt och underhåller två räddningshem för ranvårdade barn, ett institut för gossar och två för flickor, barnhem och änkehus m. m. (J. F. N.)

Kornträtthet, *landtbr.* Se Kornsjuka.

Kornutin, *farm.* Se Mjöldryga.

Kornvifveln l. Kornbillen, Kornborraren, "Svarta kornmasken", *Calandra granaria*, *zool.*, en skalbagge, som hör till viflarnas familj *Curculionidæ*. Kornbillen har små snabel, nära hvars bas de vinkelböjda antennerna äro fästa. Antennklubban är äggformig, oledad. Färgen är svartbrun, mellankroppen starkt punkterad och täckvingarna strimmigt punkterade. Längden 4 mm. Larven till "svarta kornmasken" är glänsande hvitaktig, sakna fötter och har ett brunt, hornartadt hufvud. Strax sedan larverna kläckts ur äggen, som kornvifveln lägger å sädeskornen, äta de å kornens skal en nästan omärklig öppning samt borra sig in i kornen och förstöra deras innehåll. Därefter förpuppas larverna inom de tomma kornskalen. Denna art finnes hos oss ej i det fria, men uppträder i spannmålsmagasin, troligen urspr. med spannmål importerad från Orienten. Den anställer stundom ganska stor skada. Renlighet och god luftväxling äro de bästa medel mot denna skadeinsekt. O. T. S. (G. G.)

Kornvifveln (mycket förstorad).

Kornvinkel, *krigsv.* Se Riktning.

Kornål, *bot.*, *zool.* Se Helminthocecilier.

Korografi (af grek. *chôra* l. *chôros*, ort, land, och *graphein*, beskrifva), beskrifning öfver en viss trakt, en provins, ett län, ett stift o. s. v. Korografien behandlar ett inskränktare område än geografien, men ett vidsträcktare än topografien. Jfr Geografi, sp. 964.

Koroïs [ka'räjs], gammalt biskopsgods i S:t Marie socken invid Åbo, var ofta de finske biskopарnas residensort under medeltiden, hvarför flera af deras bref äro utfärdade från K. De egde där ett fast boningshus. I Juustens biskopskrönika omnämnes, att ett kloster skulle funnits på K., men denna uppgift har blifvit vederlagd. 1905 expropriерades K. för kronans räkning för att bevaras som fornminne, sedan gräfningar blottat anläggningen. M. G. S.

Korole'nko, Vladimir Galaktionovitj, rysk författare, f. 1853 i Zjitomir (Podolien), son till en lillrysk kosackättling och en polsk moder, har konstnärligt omarbetat sina intryck från barndomen i den halft biografiska berättelsen *V durnom obsjtjestvje* (I dåligt sällskap). Efter skolgång i Rovno kom han till teknologiska institutet i Petersburg 1871, men relegerades 1874 därför, att han å kamraternas vägnar öfverlämnat en nådeansökan för en fängslad student. I slutet af 1870-talet trakasserades han åter af polisen och förvisades till det beryktade Vjatka och östra Sibirien, där han fick stoff till sina förträffliga skildringar *Zapiski sibirskago turista* (En sibirisk resandes dagbok) och *Sokolinets* (från ön Sachalin). 1885 fick han tillåtelse att bosätta sig i Nizjnij Novgorod, där han 1893 utgaf det intressanta verket *V' golodnyj god* (I hungersåret). K. är numera bosatt dels i Poltava, dels i Petersburg, där han sedan 1895 redigerar tidskriften "Russkoje bogatstvo". 1907 väckte han stort uppseende genom sina frimodiga afslöjanden af judeförföljelserna i Kisjenev och omnejd genom den politiska broschyren *Sorotjinskaja tragedija*. 1909 utkom bd I af hans synnerligen intressanta kulturbilder i biografisk skissform *Istorija moego sovremennika* (Min samtids historia). Som rysk novellist intar K. ett hedersrum genom fin konstnärlighet, djup psykologi och ädel humanitet, med bevarande af sinnets friskhet och tro på det mänskliga framåtskridandet. Som hans yppersta berättelser anses *Sljepoj muzykant* (1887; "Den blinde musikern", 1890) och *Ljes sjumit* (1885; "Skogen susar", 1891) samt den uppseenderäckande fantastisk-tendensiösa sibiriska skissen *Son Makara* (Makars dröm). Urval af K:s skisser utkom 1886, 1893. Till svenska ha dessutom öfversatts "I påsknatten", "På Volga" och "Skuggor" (i "Ny ill. tidn.", 1896, 1897). A—d J.

Korollarium. Se Corollarium.

Korollinisk (af lat. *coro'lla*, liten krona), *bot.* Se Homoioklamydeisk.

Korologi, Chorologi (af grek. *chôra*, land, och *lo'gos*, lära), *bot.*, *zool.*, vetenskapen om utbredningen och fördelningen af det organiska lifvet i hafvet (*marin korologi*) och insjöarna (*lakustrin korologi*). Den marina faunan och floran tillsammans kallas halobiös (af grek. *hals*, haf, och *bi'os*, lif), i motsats mot limnobiös (af grek. *li'mne*, sjö), sötvattnets organismvärld, och geobiös (af grek. *gē*, jord), den terrestriska djur- och växtvärlden. Halobios, resp. limnobios sönderfaller i 3 hufvudgrupper: benthos, plankton och pleuston (se dessa ord). Jfr Djurgeografi och Zoologi. G. L—m.

Koroma'ndel benämnes den låga, sandiga kuststräckan på östra sidan af Västra indiska halfön mellan 10° 30′ och 16° n. br. Trots sin brist på goda

hamnar har K. flera starkt besökta handelsplatser, såsom Madras, Trankebar och Pondichéri.

Koromgång kallas i tre- eller flerskeppiga kyrkor med rikare utbildadt kor den gång, hvilken löper som en fortsättning af sidoskeppen omkring hufvudkoret, ofta på yttre sidan följd af en s. k. kapellkrans. Upk.*

Koron [kårån], mindre riktig namnform för staden Korone (se d. o.).

Korona [kåråna]. 1. Se Corona och Norrsken. — 2. Ungerska namnformen för österrikisk-ungerska myntet *krone* (se d. o.).

Koronarkärl, *fysiol.*, benämning på hjärtats egna blodkärl. Jfr Hjärtsjukdomar, sp. 867.

Korone [kåråne] l. Koróni, stad och fästning på grekiska halfön Peloponnesos, nomos Messenia, vid Koroneviken. Omkr. 3,000 inv. K. är forntidens *Asine* l. *Rion*. Det var en bland de städer, i hvilka det grekiska befrielsekriget mot turkarna började, 1821. (J. F. N.)

Koronēi'a (grek. *Κορώνεια*, lat. *Coronēa*), forngrekisk stad i landskapet Beotien, beläget på en kulle vid sydvästra sidan af Kopaisdalen. I närheten låg ett åt Athena Itonia helgadt tempel, vid hvilket de beotiska städerna firade sin förbundsfest (*pamboiotia*). Fältslag vid K. 447 f. Kr., då beoterna frigjorde sig från Atens öfvervälde, och 394 f. Kr., då Agesilaos och spartanerna under det s. k. korintiska kriget (se Korint) tillkämpade sig en blodig och dyrköpt seger öfver atenare, tebaner och deras bundsförvanter. Endast få ruiner af K. finnas i behåll. A. M. A.

Koroneviken [kåråne-] l. Messeniska viken, den västligaste af de stora vikar, som Medelhafvet bildar på södra sidan af Peloponnesos, mellan Kap Matapan (Tainaron) och Kap Akritas (Gallo).

Korōni. Se Korone.

Korōnis, *astron.*, en af småplaneterna.

Korōnium (Corōnium), *kem.*, ett hypotetiskt grundämne i solatmosfären, hvilket man tillskrifver vissa karakteristiska, intet jordiskt grundämne tillhörande linjer i solspektret. Koronium är sannolikt betydligt lättare än väte och förekommer hufvudsakligen i solatmosfärens öfversta skikt, coronan (se d. o. 2). H. E.

Korop, stad i ryska guv. Tjernigov, vid Desna. 6,208 inv. (1897).

Korōrofa, negerrike i sydvästra Sudan, s. om floden Binue och v. om Adamaua, hör till de s. k. Bånsa bókoi (se Haúsa) och består af flera nästan oberoende landskap, med Vukari till hufvudstad. (J. F. N.)

Korosko [kårå'skå], hufvudort i distriktet Kenuz, egyptiska prov. (mudirije) Nubien, under 22° 40′ n. br. på högra Nilstranden, i ett vulkaniskt ökenlandskap. 1,746 inv. (1897), köpmän och beduiner. K. är station för fartyg, som gå från Nedre Egypten och där aflasta sin för Sudan bestämda last, som på kameler föres vidare genom Nubiska öknen till Abu Hammed längre upp vid Nilen. Under mahdistkriget var K. en militäriskt viktig punkt och var besatt af en stark garnison; nu äro fort och baracker öfvergifna. J. F. N.

Koro'tja [ka-], kretsstad i ryska guv. Kursk, vid Korotja, en biflod till Donets. 14,405 inv. (1897). Tillverkning af ljus, olja och läder samt handel med trädgårdsalster, boskap och spannmål. (J. F. N.)

Korotojak [karatåjåk], kretsstad i ryska guv. Voronesj, på Dons högra strand. 9,391 inv. (1897). J. F. N.

Korpbenen, *ossa coracoidea*, *zool.* Se Däggdjur, sp. 1200, och Kloakdjuren.

Korpen, *zool.* Se Korpsläktet.

Korp-Floke. Se Island, sp. 935.

Korpgamsläktet, *zool.* Se Cathartes.

Korphacka, spetsig hacka, som användes för upphackning af tätt packad, särskildt stenig jord. H. J. Dr

Ko'rpilaks (fi. *Ko'rpilahti*), imperiellt pastorat af 2:a kl., Jämsä kontrakt, Borgå stift, Finland, Tavastehus län, Jämsä härad och domsaga. Landarea 1,045 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 13,35 pers. (1908). A. G. I

Korpilo'mbolo. 1. Kapellförsamling i Norrbottens län, Korpilombolo tingslag, till Öfver-Torneå Luleå stift, Norrbottens norra kontrakt. 1,51 kvkm. 1,967 inv. (1909). K. skall framdeles bild eget pastorat. — 2. Tingslag i Norrbottens län, in går i Torneå domsaga och fögderi samt omfattar d båda kapellförsamlingarna Korpilombolo och Ta rendö. 3,197 kvkm. 3,468 inv. (1909).

Ko'rpo. 1. Ö-socken af Virmo härad och Mask domsaga, Åbo och Björneborgs län, Finland. Land areal 161 kvkm., befolkningen, svensk, 2,717 pers (1908). Kalkbränning idkas som näring. K. är e imperiellt pastorat af 3:e kl., Åbo ärkestift, Dom prosteriet. — På Korposström, farvattnet s. o K., angrepos 20 maj 1743 tjuguen ryska galärer a svenska skärgårdsflottan under viceamiral Abraha Falkengreen. Stridens utgång blef sådan, att Falken green måste draga sig tillbaka till Åland. — 2. Fri herreskap, som 30 aug. 1649 förlänades åt den 1 aug. 1608 till friherre utnämnde Nils Bielkes sonso Nils Turesson Bielke, med succession för hans brode Ture samt hans farbröder Gustaf och Sten Nilssöne Bielke. Friherreskapet omfattade 143 hemman o 140½ mantal i Finland (Masku härad) samt Korp socken. 1. O. I. (A. G. F.) 2. G. F.

Korporāl. Se Korpral.

Korporatiōn (fr. *corporation*, af lat. *corpus* kropp, samfund), förening, samfund, skrå, gille; e samling personer, som för ett visst ändamål gett si stadgar och af staten fått sig tillerkända vissa rättig heter. Jfr Juridisk person.

Korporationsakten. Se Episkopalkyrkan sp. 712.

Korpo ström. Se Korpo.

Korpräl, Korporäl (fr. *caporal*, it. *caporale* af *capo*, lat. *caput*, hufvud, således eg. ”hufvud man”), *krigsv.* 1. Inom flera arméer och särskilc den svenska (utom vid artilleriet) benämning p innehafvaren af den lägsta underbefälsgraden. Re dan på 1600-talet indelades kompaniet i *korpralskap* hvart och ett under befäl af en korpral. Denna in delning finnes, i hvad som rör den inre tjänsten ännu kvar i flera arméer, äfven i den svenska (doc ej vid artilleriet, äfven om den där benämnes trop eller halftropp). I svenska armén räknas korpralern till manskapet och indelas i tre grader: distink tionskorpraler, korpraler och vic korpraler, af hvilka distinktionskorpralern (hvilken grad tillkom 1858) vanligen göra samm tjänst som sergeanter. — 2. Vid svenska marine (flottan och kustartilleriet) finnas två underbefälsgra

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

der af manskapet: underofficerskorpraler, som i regel göra samma tjänst som underofficerare, samt korpraler. Vid kompanier tjänstgöra särskilda kompanikorpraler och vid skeppsgossekåren skeppsgossekorpraler. Tillfälligt tjänstgör manskap som dagkorpraler, matsalskorpraler, portkorpraler, rustkammarkorpraler, o. s. v. Ombord tillsättas, oberoende af manskapsgrad, dels stationskorpraler, näml. backs- och skanskorpraler, samt å seglande fartyg jämväl förmärs-, stormärs- och kryssmärskorpraler, hvilka hvar för sig äro närmaste förmän för motsvarande gastar (backsgastar o. s. v.), dels skeppskorpraler, näml. trossbottens-, mäss-, batteri-, torn- och musköterikorpraler, som svara för ordningen å olika lokaler på fartyget. — Vid båtsmanshållet funnos korpralskap, som omfattade omkr. 25 man, hvarje under befäl af en korpral. 1. C. O. N. 2. H. W—l.

Korpsläktet l. Kråksläktet, *Corvus, zool.*, hör till kråkfåglarnas familj inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Näbben är tjock och stark, af medelmåttig längd, något litet nedböjd, utåt hoptryckt, ofvan kullrig och med smalare spets. Undersäken saknar längsgående köl invändigt; näbbsömmen är utefter hela sin längd något bågformigt böjd. Fjäderklädnaden är af vanlig beskaffenhet. Benen äro framtill försedda med tvärgående inskärningar. Vingarna äro tämligen långa, med smala, spetsiga (under flykten skilda) pennor, af hvilka den första är längre än armpennorna samt den tredje och den fjärde längst. Stjärten är tvär eller afrundad. — Alla arterna af detta släkte bygga enkla och konstlösa bon, föga djupa och utan tak samt hopfogade af pinnar och kvistar, blandade med jord, samt försedda med bale af hvarjehanda mjuka ämnen. Äggen äro grön- eller blåaktiga, med små, mörka, vanligen täta fläckar. Könen äro lika, och ungarna få redan första året fullt utbildad dräkt. Med undantag af korpen lefva hithörande arter ofta i stora flockar, utom under fortplantningstiden; dock räckar en del kolonivis. Boet lägges i höga trädkronor, på klippor och torn eller i ihåliga träd. Födan hämtas ur både djur- och växtriket, och arterna äro allätande. Hithörande fåglars syn och uppfattningsförmåga äro högt utvecklade, hvilket kommer dem väl till pass vid födans uppsökande. Deras själsegenskaper äro framstående; så utmärka de sig genom list, slughet och läraktighet. Alla ha de den egendomliga vanan att samla och gömma undan glänsande föremål, af hvilka de ej kunna ha någon nytta. På marken röra de sig afmätt gående med tyngden skiftevis; de flyga jämnt och stadigt. Ett par af våra inhemska arter äro i vissa fall skadliga, men de andra göra nytta genom att förtära skadeinsekter och andra smådjur. De svenska arterna särskiljas på följande sätt:

1. Stjärten minst 25 mm. längre än de hoplagda vingarna.
   a. Färgen svart och grå.
      1. Hufvudet endast ofvan svart: Kajan (*Corvus monedula*).
      2. Hufvudet b. o. h. svart: Grå kråkan (*C. cornix*).
   b. Färgen helt svart.
      1. Första handpennan längre än de yttre armpennorna, men ej så lång som de innersta: Svarta kråkan (*C. corone*).
      2. Första handpennan längre än de yttre och lika med eller längre än de inre armpennorna: Korpen (*C. corax*).
2. Stjärten föga längre än de hoplagda vingarna. Råkan (*C. frugilegus*).

Kajan, i södra Sverige kallad Alika, har hufvudet ofvan blåsvart, dess och halsens sidor samt halsryggen ljusgrå, ryggen svart, undre kroppsdelarna mörkgrå, vingarna och stjärten glänsande svarta samt kroppslängden nära 34 cm. Kajan förekommer allmänt i södra och mellersta Sverige, lefver vanligen i större eller mindre kolonier samt häckar i kyrktorn, klockstaplar, murar, ruiner och ihåliga träd, helst ekar. Mot höston samlas kajorna i flock, ofta tillsammans med råkor och kråkor, samt ströfva då omkring under skrik och larm. En del kajor stannar kvar hos oss, ej blott i Skåne, utan äfven i Uppland, under vintern, andra flytta till sydligare länder. Liksom sina samslägtingar är kajan slug och skygg, men i allmänhet mycket lifligare och snabbare i sina rörelser. Litet emellan låter den höra sitt något klagande läte, och där många individer bo tillsammans, hålla de ofta i förening ett förskräckligt oljud. Kajan blir lätt tam och kan läras att eftersäga ord, att komma, då man kallar den, o. s. v. Äggen äro 4 till 7, blekt blågröna, med svartbruna och askgrå fläckar.

Grå kråkan (fig. 1) har hufvudet, framhalsen, vingarna, benen och stjärten svarta; f. ö. är hon askgrå. Längden kan stiga till 50 cm. Grå kråkan är

Fig. 1. Grå kråka.

utbredd öfver hela Europa, norra Afrika och mellersta Asien. I Sverige häckar hon öfver hela landet och är stannfågel, ehuru hon vid sträng köld stryker något omkring. Sin vistelseort väljer hon i större och mindre skogsdungar, men äfven i parker och trädgårdar i närheten af människoboningar. Hon är sällskaplig samt begåfvad både i kroppsligt och framför allt, i andligt hänseende, hvarför hon ock spelar en viktig roll inom djurvärlden. Hennes syn, hörsel och lukt äro skarpa. Under förmiddagarna är kråkan ifrigt sysselsatt med att söka sin föda och genomsnokar då alla ställen, där något byte kan väntas. Midt på dagen hvilar hon sig, men under eftermiddagen är hon ånyo ute på spaning efter föda. Mot kvällen samla traktens kråkor sig tillhopa och tillbringa natten i någon lund eller skog. Kråkan är mycket vaksam, särskildt om hon finner sig utsatt för förföljelser. Roffåglar undgå sällan hennes uppmärksamhet och förföljas under höga skrik. Då en

kråka af denna anledning eller vid någon fara låter höra sitt läte, samlas alla inom hörhåll varande. Under fortplantningstiden lefva kråkorna parvis, vid andra tider af året ofta i flock. Sitt bo bygger kråkan i slutet af mars eller början af april i höga träd. Gamla bon repareras ofta och användas på nytt. Underlaget består af torra kvistar, därpå följa gräs, bastremsor, rötter m. m., så ett lerlager och innerst ull, hår, borst och andra mjuka saker. Äggen äro 3 till 6, gröngrå, fläckade med lefverbrunt och askgrått. Honan ensam ruſvar, men båda föräldrarna vårda ungarna, som, äfven sedan de lämnat boet, förses med föda och då ofta äta ur gapet på de gamla. Kråkan gör mycken nytta genom att förtära döda djurkroppar och skadliga smådjur, t. ex. sniglar, insekter m. m., men den skada hon förorsakar torde nog öfvergå den nytta hon gör. I trädgårdar och på fälten plundrar hon flitigt frukt, köksväxter, groende eller mogen säd o. s. v. För småfåglar, andra smärre ryggradsdjur och villebrådet är hon ett plågoris, långt svårare än roffåglarna. Äggen hackar hon sönder och dricker ur innehållet, sedan hon antingen suttit på lur, tills den ruſvande honan lämnat sitt bo, eller fördrifvit henne därifrån (hon skyr därvid icke att jaga bort en så stor fågel som ejderhonan). Ungar af fåglar, däggdjur o. s. v. äter hon upp efter att ofta ha illa marterat dem. Fisk snattar hon ifrån fångstredskapen; höns- och dufbon plundrar hon utan barmhärtighet. För att motarbeta hennes framfart ha i Sverige flera hushållningssällskap utfäst premier, och enskilda personer ha för sina gods följt exemplet. Kråkan skjutes lätt för en lefvande uf, hvarvid jägaren döljer sig i en i marken anbragt skjutkoja. Bästa sättet är dock att uppsöka bona strax efter ungarnas utkläckande (förstör man äggen, värper honan om), söka skjuta föräldrarna, då de flyga omkring, och slå ihjäl ungarna.

Svarta kråkan är svart ofvan, med purpurglans, och undertill obetydligt stötande i violett; vingarna och stjärten äro grönaktigt purpurglänsande. På halsryggen äro fjäderspolarna synliga. Längden stiger till 46 cm. Svarta kråkan är troligen blott en lokalform af den grå, med hvilken hon stundom parar sig. Hon förekommer i en stor del af Europa och Asien. I Sverige har hon iakttagits endast några få gånger.

Råkan är svart, med blå och purpuraktig glans, i synnerhet på hufvudet och halsen, hvilkas fjäderklädnad är fin och silkeslik och där inga fjäderspolar äro synliga. Hos äldre exemplar äro näsborsten och ansiktsfjädrarna afnötta. Längden utgör 46 cm. eller mera. Arten häckar allmänt i Skåne, på Öland och Gottland äfvensom på något enda ställe längre norr ut (t. ex. i Onsala, vid Lidköping och Omberg) samt visar sig enstaka eller i flock ända upp i Norrland. Hon finnes äfven i öfriga delar af Europa (utom i de nordligare) samt inåt Asien till Afganistan och Kashmir. Hon uppehåller sig helst, där slättmarker omväxla med löfskogsdungar. Råkan blir, då hon häckar i trädgårdar och parker, ofta ytterst obehaglig genom sitt skrik samt genom att hon i hög grad smutsar ned. Endast med stort besvär kan hon fördrifvas från det ställe, där hon häckat. Väl förgriper hon sig då och då på något mindre villebråd och bortplockar säd eller frukt, men den nytta hon gör torde ersätta detta i mångfaldig grad. Råkan är nämligen den bästa utrotare a ollonborrarna och deras larver äfvensom af snigla och råttor. Hennes fina luktsinne sätter henne stånd att utröna, hvar en larv finnes, och då borra hon med näbben i jorden, tills hon träffat på h nom. Mot vintern flytta många råkor till sydligar länder och uppträda då massvis, ofta i skaror p tusentals individer. I södra Europa och i nor Afrika äro skarorna aldrig så stora som i Tyskland enär lämplig föda synes tryta i södern. Råkans kö ätes understundom.

Korpen (fig. 2) är svart, glänsande i grönt oc purpur; någon gång är den hvit eller gulaktigt hvi Längden kan stiga till 70 cm. Korpen förekomm sparsamt i hela Sverige, såväl inuti landet som vi

Fig. 2. Korp.

kusterna. F. ö. bebor den Europa, norra och me lersta Asien, Grönland och Nord-Amerika. Den mycket slug och försiktig samt ständigt fiende till ro fåglar, som den modigt angriper. Den flyger högt oc uthållande samt sväfvar ofta omkring kretsformig högt uppe i luften. Utom sitt vanliga, sträfva skri har den ett välljudande, klingande läte, som de dock sällan låter höra, äfvensom en ganska svag gnolande sång. Korparna lefva vanligen parvis, ä ven om vintern, och slå sig icke tillsammans me andra kråkfåglar. I det hela taget gör den mer skada än gagn. Unga korpar kunna lätt tämjas oc låta dressera sig till hvarjehanda. Korpen kan lära att tydligt utsäga ord, skälla, skratta o. s. v Det påstås, att den uppnår en mycket hög ålder ända till hundra år och därutöfver; säkert är att individer anträffats, som varit fullt 70 å gamla. C. R. S. (L—e

Korpule'ns (af lat. *corpus*, kropp). *med.*, fetma Se Fettsot. — Korpule'nt, fet och frodig alltför fyllig.

Ko'rpus. Se Corpus.

Korpu'skel (lat. *corpu'sculum*, dim. af *corpus* kropp, substans), liten kropp, smådel. Jfr Cor pusculum.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

korr., *boktr.*, förkortning för korrektur.

Korradēra. Se Korrodēra.

Korrasiōn, *geol.* Se Korrosion.

Korreälförbindelse. Se Korrealobligation.

Korrealitēt. Se Korrealobligation.

Korreälobligation l. Korrealförbindelse (af lat. *con*, med, och *re'us*, skyldig) kallas ett sådant skuldförhållande, där flera personer äro samborgenärer (*correi credendi*, aktiv korrealitet) eller samgäldenärer (*correi debendi*, passiv korrealitet) till det hela. I romersk rätt, där institutet eg. utbildats, var, när flera personer funnos på endera eller båda sidorna, i regel enhvar af dessa berättigad, resp. förpliktad blott till en viss del, *pro parte*, hvarvid dock obligationens delbarhet var nödvändig förutsättning. Däremot inträdde vid odelbarhet och uttryckligt stadgande, att enhvar skulle svara för, resp. ha anspråk på det hela, korrealitet i vidsträckt bemärkelse, eller undantagsvis kumulation, i hvilket senare fall likväl ingen gemenskap mellan borgenärerna, resp. gäldenärerna, inbördes förefanns. Exempel på kumulation är den obligatoriska förbindelse till privatstraff, som åligger enhvar af flera deltagare i ett misshandelsbrott, där målsäganden af dem alla, hvar för sig, kan utkräfva hela vitet och alltså erhålla detta lika många gånger som antalet skyldiga. Helt annorlunda ställer sig t. ex. förpliktelsen till skadestånd på grund af samma misshandelsbrott: skadeståndet utgår blott en gång med fullt belopp, men enhvar häftar för dess betalning; här föreligger dock icke egentlig korrealitet, utan blott solidaritet i romersk rättslig mening. Korrealitet åter inträder t. ex. när flera personer gemensamt utfästa betalning en för alla och alla för en. Skillnaden består däri, att vid solidaritet upphör förpliktelsen för enhvar i förhållande till borgenären, resp. enhvar borgenärs rätt i förhållande till gäldenären, först med betalningen eller fullgörandet på annat sätt, hvaremot vid korrealitet förpliktelsen, resp. rätten upphör för alla, så snart den upphört för någon, äfven om fullgörande ej skett, och särskildt redan genom *litis contestatio* (se d. o.). Man kan säga, att vid korrealobligationen är ej blott prestationen, utan äfven rättsgrunden (*causa*) en enda, men vid solidarobligationen rättsgrunderna flera, en för hvarje *correus*, och att därför vid den förra icke blott prestationen, utan äfven hvarje annat faktum, som upphäfver förbindelsen för den ena, äfven gör det för de öfrige, såvida däraf rättsgrunden beröres, hvaremot vid den senare detta icke blir fallet. Betecknas borgenären med *A*, gäldenärerna med *B*, *C*, *D*, rättsgrunden med *c*, prestationen med *p*, så torde följande schema efter Hellfrom åskådliggöra skillnaden:

korrealitet. solidaritet.

I 1) befrias *B*, *C*, *D* genom prestation (*p*) såväl som genom upphäfvande af rättsgrunden (*c*); i 2) åstadkoms genom prestationen, men genom upphäfvande af rättsgrunden c_1 endast *B*, ej C och D, o. s. v. Emellertid försvann under senaste tider mer och mer den praktiska betydelsen af skillnaden, i det att dels litiscontestationens verkningar ändrades, dels andra stadganden medförde en utjämning. Många finnas ock, som anse, att ingen som helst principiell skillnad någonsin funnits, utan blott att vissa olika följder i olika fall förbundits med obligationsgemenskapen. Rld.

Korre'kt (af lat. *corri'gere*, förbättra), riktig, regelmässig, felfri; "juste". Jfr Idiomatiskt.

Korrekt hamntid. Se Hamntid.

Korrektiōn (af lat. *corri'gere*, förbättra), rättelse, förbättring; tukt, bestraffning. — Korrektioni'st, tukthusfånge; hjon vid arbetsinrättning. — Korrektiōnshus, tukthus; förbättringsanstalt; arbetsinrättning. Jfr Fängelsesystem, sp. 257, Lösdrifvare, Tvångsarbetsanstalt.

Korrektiv (af lat. *corri'gere*, förbättra), som tjänar till förbättring eller beriktigande; förbättringsmedel, rättelsemedel.

Korre'ktor (se Korrektur), yrkes-korrekturläsare.

Korrektūr (af lat. *corri'gere*, ändra, förbättra), förkort. korr., *boktr.*, afdrag af en uppsatt tryckform för anmärkande i detsamma af de fel, som möjligen uppkommit vid sättningen eller härleda sig från manuskriptet. (Äfven före tryckningen af litografier, färggravyrer o. d. granskas korrekturafdrag.) Rättelserna göras i högra marginalen vid sidan om ett vertikalt streck, och vid anmärkande af de vanliga korrekturfelen nyttjar man vissa öfverenskomna tecken (korrekturtecken), hvilka finnas grafiskt förtydligade å omstående, tabellariskt uppställda Prof på korrektur (sp. 1071—72). Å illustrationssidorna 2 o. 3 till art. Boktryckarkonst finnas afbildningar af de inom sätterierna vid korrekturbehandling nyttjade redskapen *korrigertång*, *korrekturpress*, *korrigeringsbord* och *korrekturklappborste*. — Korrekturförsändelser i korsband postbehandlas enligt samma låga taxa som trycksaker, äfven när rättelser och tillägg ditskrifvits och manuskript är bifogadt.

Korrelāt (af lat. *con*, med, och *refe'rre*, hänföra), *log.*, *gramm.*, begrepp, som stå i växelförhållande till hvarandra, t. ex. höger och vänster; sådana ord i olika satser, som hänvisa på hvarandra och därigenom förbinda de satser, i hvilka de stå. Så äro relativt pronomen och det ord i hufvudsatsen, på hvilket det syftar, sinsemellan korrelat. Vanligen kallar man bara det åsyftade ordet för korrelat, det hänvisande däremot för anaforiskt pronomen (jfr Anafor). Grundformen för korrelation är ett determinativ i hufvudsatsen och ett däremot svarande relativ i bisatsen, t. ex. *den* boken, *som* jag läser; *det* huset, *där* jag bor; *churu* han är sjuk, arbetar han *dock*; *ju* varmare en kropp är, *dess* större rum intager den; han var redan *så* långt borta, *att* han ej hördes. Till följd af senare utveckling i språkbruket kan determinativet ofta utelämnas eller flyttas in i bisatsen och ersätter ej sällan relativet, t. ex. jag blef ledsen, *för det* (= emedan) han kom, i st. f. jag blef ledsen *för det att* han kom. Äfven hufvudsatser kunna förbindas genom korrelat, t. ex. han är *visserligen* sjuk, *men* arbetar *dock*. Han stannade kvar *en vecka*. *Därpå* for han vidare. — Den grammatiskt och stilistiskt riktiga behandlingen af korrelatorden med hänsyn till kongruens, ordval o. s. v. är föremål för en mängfald regler i språk-

Korrekturfelens benämning	Korrigerad text	Korrekturtecken
Oriktig bokstaf	Sällan gås ett större tryckals|er absolvt	
	frist från tryckfel, om de ock ej äro af	
Oriktigt ord	så svår ~~sort~~ som t. ex. »sugga» i st. f.	
Felande bokstaf eller skiljetecken	skugga. Nödvändigt är i alla hädelser att	
	flera korrekturafdrag läsas. Sedan arket	
Dubbelsatt ord (s. k. »bröllop»). Om tecknet ϑ se Deleatur	uppsatts, läses ett ~~ett~~ första afdrag i tryck-	
	eriet för borttagande af sättfelen, och	
Öfverhoppade ord (s. k. »lik»)	nytt afdrag tillställes författaren, som däri	
	vidtaga de ändringar han må finna behöf-	
	liga. Gör han sådana i mängd, vållar detta	
Uppstickande utslutning (s. k. »spis»)	förläggaren ökad kostnad och sätteriet myc-	
Oriktig ordningsföljd mellan ord	ket arbete. Ett[4] därefter[3] måste[5] läsas[1] nytt	1) 2) 3) 4) 5)
	[2] korrektur,[6] för man må att jämföra, om sät-	
Upp- och nedvänd bokstaf. (Om tecknet ✓ se Vertatur)	taren infört alla rättelse|na och in|a nya	
	fel uppkommit. Och i sista hand granskar	
Söndrig eller otydlig bokstaf	faktorn före tryckningen revideradt afdrag	
Bokstaf ur annan stilsort	ur rent yttre typografisk synpunkt. En	
Bokstäfver ryckas närmare hvarandra	korrekturläsare på ett tryckeri eger jäm|väl	
För litet mellanrum mellan ord	att aflägsna små försummelser af författaren,	
Radens rätlinighet bruten	tillse, att enhetlighet bli$_{r}$ iakttagen i staf-	
Annan stilsort (ant. = antikva, kurs. = kursiv)	ning, interpunktion, *förkortningar* o. d.	ant.
	samt noga granska sidornas fortlöpande	kurs.
Spärrning af stilen upphäfves	numrering, kolumnöfverskrifter, signa-	ej spärr.
	turer, kapitelindelning o. s. v. Till tryck-	
Spärrad stil	eriet återsändt korrektur bör alltid vara på-	
Nytt stycke (jfr Alinea)	tecknadt med *Nytt korr.* eller *Tryckes.* [Nu-	ny rad
Hopdrages till ett stycke	mera sättes äfven med sättmaskiner.)	
	(När å dessa hvarje rad färdiggjutes i	
	ett, vållar minsta ändring, att hela raden	
Raden ryckes ut i kanten	] måste upprifvas och nysättas, hvarvid	
Raden ryckes in	nya sättfel kunna uppkomma.	

ärorna (för svenskan se t. ex. Brates och Beckmans rbeten). (R—n B.)

Korrelatiön (af lat. *con*, med, och *relatiön*, se l. o.), *biol.*, den företeelsen, att ett organ eller en rgandel kan med ett annat organ stå i så intim onstitutionell förbindelse, att, när det ena genom aturligt urval uppnår en högre utbildning, äfven det andra på ett motsvarande sätt ombildas, resp. örstoras. Visserligen eger mellan organen i organismen en växelverkan rum, så att funktionsrubbningar *ett* organ ofta medföra sådana äfven i andra. Men mellan vissa organ eger ett så intimt funktionellt amband rum, att det ena organets utbildning är en ödvändig förutsättning för det andras. Sålunda nästa förstoringen af en muskel i allmänhet åtföljas f en förstoring af dennas vidfästningsyta. Märkligare är korrelationen mellan organ, hos hvilka intet medelbart funktionellt sammanhang kan påvisas, såsom förhållandet är mellan könskörtlarna och de . k. sekundära könsorganen, d. v. s. organ, som, tan att omedelbart stå i fortplantningens tjänst, illkomma blott *ett* af könen (t. ex. skägg hos manen, utbildade bröst hos kvinnan). Aflägsnas könsörtlarna hos den unga individen, uteblir ock vanligen e sekundära könsorganens utbildning. L—e.

Korresponde'ns [äfven uttal. -dans], fr. *correspondance* (af lat. *con*, med, och *respondēre*, besara, svara emot), brefväxling (jfr Handelskorrespondens); mekaniskt mångfaldigadt ref (om politik, dagens händelser, o. s. v.), som ickas till ett flertal (landsorts-)tidningar; sammaning, öfverensstämmelse. — Swedenborgs lära om e genomgående motsvarigheterna mellan andevärlen och naturen kallas korrespondenslära e Swedenborg, E.).

Korrespondenskurs. Se Järnvägsskolor, . 444.

Korrespondenslära. Se Korrespondens.

Korresponde'nt, (se Korrespondens), brefrifvare. 1. *Hand.* a) Den kontorist, hvars arbete ufvudsakligen eller uteslutande består i skötandet korrespondensen på ett affärskontor. På den ullständige korrespondenten ställas i våra dagar ora fordringar. Han måste väl behärska såväl ndets som de främmande språk, hvilka kunna rågakomma. Han måste ega allmän kommersiell ldning och särskildt vara fullt hemmastadd i sin ren firmas bransch och affärsförhållanden. Han r ega förmåga att tänka snabbt och arbeta raskt, arvid färdighet i stenografi är af stor vikt för ett snigt nedskrifvande af muntliga meddelanden ang. efvens innehåll från principal eller kontorschef. utinen bör han ega full färdighet i begagnandet skrifmaskinen och naturligtvis, äfven om skrifskin företrädesvis användes, en flytande och lätt handstil (jfr Handelskorrespondens). Person eller firma, med hvilken ett affärshus står regelbunden affärsförbindelse, affärsvän. — 2. orresponderande ledamot), medlem en akademi eller ett samfund, som ej eger rätt deltaga i öfverläggningar och beslut. — 3. Anlld brefskrifvare till en tidning från någon viss - eller utrikes) ort. — Landsortskorrespondent, tidningsman, som speciellt har till ligift att förse ett flertal landsortstidningar med sammanlagda nyhetsmeddelanden och betraktelser n hufvudstaden. 1 o. 2. A. W:son M.

Korrespondenten, Landskrona tidning, daglig tidning, började utges i dec. 1845 som veckotidning och utvidgades 1896 till 6 nummer i veckan. Upplagan angafs 1910 till 2,300 ex. Tidningens titel har flera gånger ändrats.

Korrespondentredare. Se Redare.

Korrespondēra (fr. *corresponder*), brefväxla, skrifva bref; öfverensstämma med.

Korresponderande höjder (se Korrespondera), *astron.*, en himlakropps lika stora höjder öfver horisonten å ömse sidor om meridianen. Då en stjärna kulminerar (har sin största höjd) i meridianen, bör dennas riktning (eller riktningen mot söder) kunna bestämmas därigenom, att man iakttager det ögonblick, då stjärnan från att höja sig begynner sänka sig. Detta sätt att fixera meridianen blir likväl föga noggrant, ty höjdförändringen sker i meridianens närhet ytterst långsamt. Därför iakttager man i stället några timmar före och efter kulminationen korresponderande höjder för stjärnan, då, till följd däraf att meridianen fullkomligt symmetriskt delar stjärnans dagbåge, ifrågavarande riktning ligger midt emellan de båda riktningar, i hvilka stjärnan befann sig vid dessa båda tillfällen. Om någon himlakropp (t. ex. solen) med föränderlig deklination härvid observeras, modifieras dock detta resonemang något. Detta sätt att ange det ögonblick, då en stjärna passerar meridianen, nyttjas äfven med fördel till att göra tidsbestämningar (i synnerhet med reflektionsinstrument), hvarvid man dels vinner fördelen af en enklare räkning än vid tidsbestämning med enkel höjdobservation, dels äfven erhåller en större noggrannhet, i det att bl. a. instrumentets fel till stor del oskadliggöras. Vid observationer på solen (som äro de vanligaste) måste man emellertid till resultatet foga en särskild korrektion, den s. k. middagsförbättringen (resp. midnattsförbättringen), som är beroende af ändringen i solens deklination mellan de båda korresponderande höjdobservationerna. E. J. (B—d.)

Korresponderande ledamot. Se Korrespondent 2.

Korridor (-dår; it. *corridōre*, eg. gång, där man springer fram och åter, af lat. *cu'rrere*, löpa), inbyggd gång mellan två rader af rum eller utanför en räcka rum (teaterloger), som alla ha dörrar ut till gången.

Korridorsystem, det byggnadssätt för kaserner (se Kasern, sp. 1189), sjukhus, fängelser (se Fängelse), skolor och andra offentliga byggnader, där de särskilda lokalerna äro belägna utmed korridorer. Detta system kan vara antingen sådant, att korridorerna ha rum på båda sidor och sålunda äro belägna ini byggnaden, eller sådant, att rummen äro belägna blott på ena sidan. Korridoren kan i så fall ligga antingen på husets baksida eller ock på framsidan. Stundom går en hufvudkorridor fram på något af de ofvan angifna sätten, och i hufvudkorridoren utmynna sidokorridorer. Anordningarna i detta fall bero dels på byggnadens läge, dels på i hvilka slags rum man vill ha sol o. s. v. I fråga om kaserner och sjukhus har man allt mera öfvergått till paviljongsystemet (se d. o.), där korridorerna spela en jämförelsevis underordnad roll. För läroverksbyggnad är föreskrifvet (Öfverstyrelsens cirk. 14 sept. 1905), att

läroverkshus helst böra byggas efter korridorsystemet. Korridoren skall ega en bredd af 3 till 4 m. och lämpa sig till förvaring af lärjungarnas ytterkläder. Den skall ha ett tillräckligt antal fönster direkt utåt och bör icke framdragas mellan två rader af rum på längre sträcka, än som motsvarar längden eller bredden af ett klassrum. Hvarje läsrum skall stå i omedelbar förbindelse med korridoren. Emellertid har Öfverstyrelsen medgifvit ett och annat undantag från dessa föreskrifter.

Korrige'nda. Se Corrigenda.

Korrige'ntia, *med.* Se Corrigentia.

Korrigera (-jēra; lat. *corri'gere*), rätta, förbättra; göra rättelser i. Jfr Corrigenda, Corrigentia och Korrektur.

Korrobboree, ett slags dans. Se Australien, sp. 462.

Korroboratiōn (af lat. *con*, med, och *rōbur*, styrka), styrkande. — Korroborēra, styrka, stärka.

Korrodēra l. Korradēra (lat. *corrōdere*), fräta, framkalla korrosion (se d. o.).

Korrosiōn, Korrasion Zandrini (se Korrodera), *geol.* Vid berggrundens förvittring bildas en massa löst material, såsom grus, sand och slam; detta bortföres af vinden, af floder, glaciärer o. s. v., hvarigenom underliggande delar af berggrunden blottas; denna process kallas denudation. Men vid bortförandet af det lösa materialet påverkas också själfva den fasta underliggande berggrunden; den afslipas, urholkas o. s. v., med ett ord de transporterande krafterna hugga märken också i berggrunden. Denna process sammanfattas under beteckningen korrosion. 1) *Glaciärisens* korrosion yttrar sig däri, att den berggrund, öfver hvilken isen flyter fram, blir afslipad, glättad och försedd med finare repor eller gröfre räfflor, gående i isens rörelseriktning; korrosionen åstadkommes direkt af den i isens bottenlag infrusna bottenmoränen, som naturligtvis, också den, i sin tur undergår en korrosion, i det dess stenar och block få kanterna afnötta och sidorna försedda med kors och tvärs gående hack eller längre repor. Om isen flyter fram öfver en skroflig klippspets, blir denna således afslipad, detta dock hufvudsakligen på den ena sidan, den sida, hvarifrån isen kommer, stötsidan. Detta korrosionsfenomen är ytterst vanligt i Sverige, där de allra flesta klippor och hällar ännu bära spår af den mäktiga afslipning, som den från våra högfjäll mot s. flytande kvartära landisen åstadkom (se fig.). — 2) *Floderna* bortföra massor af löst material, men bearbeta också flodbädden just med hjälp af det transporterade materialet. Härvid korroderas, glättas icke blott flodbäddens botten- och sidoklippor, utan också de vid afslipningen verksamma stenarna och blocken till rundad flodklapper. I fuktigt tillstånd äro stenarna glänsande glatta, i torrt däremot vanligtvis matta; de sakna moränblockens repor och räfflor samt äro bättre afrundade än dessa; i vanliga fall behöfver man ej förväxla spåren af isens och af flodens korrosion. Kraftigast verk flodkorrosionen i vattenfallen, särskildt där flod kan lösrycka stora block och använda dem som mu bräckor vid nedrifvandet af klippväggen bak fallet, eller där de nedanför fallet liggande stenar af det fallande vattnet bringas i roterande rörels hvarvid de utsvarfva djupa hål, jättegrytor, i kli pan. Ett annat exempel på flodkorrosion se vi dessa slätslipade urholkningar i klippväggen fallet, urholkningar, som man kunde kalla skv rännor eller nischer. — 3) Äfven *bränningen* verk korroderande. Klippan undermineras, delar af de samma störta ned, slås sönder och slungas åter m klippväggen, hvarvid efter hand nya delar slås l och själfva snart nog komma till användning bränningens anlopp mot kusten. Stenar kastas bränningen högt upp på klippan, de rulla eller sug tillbaka till strandlinjen samt afnöta under sin få ojämnheterna i klippgrunden, så att denna blir sli mattslipad, de utsvarfva också öppna, stora stran grottor i klippväggen. Strandstenarna själfva kor deras samtidigt och bli ändtligen omformade till allmänt bekanta, vackert runda klapperstenarn Till sin natur är bränningens korrosion ej skild fr flodernas; slipytorna bli i båda fallen af samma seende. — 4) *Vinden* sätter sanden i rörelse; hva sandkorn, som slår mot en klippa, afrifver ett sto korn af densammas yta, alltmer afrifves, klippvä gen blir afslipad och får en karakteristisk liksom fe artad glans, som till skillnad ifrån de af bränni eller flod framkallade korrosionsytorna bibehåll äfven då klippan torkar. Aldrig få dessa, san eller vindslipade klippor sådana räfflor som de isen påverkade; ofta kan man på desamma särski en starkare korroderad sida, vindsidan, och en me ojämn, skroflig, läsidan. Lösa stenar, som påverk af sandstormar, få, om vindriktningen är konsta under en längre tid, två eller flera jämna, afslipa ytor, som sammanträffa i nästan raka kanter (pyr midalstenar, trekanter). A. H

Korrosion. (Efter färglagd bild å Geologkongressens i Stockholm 1910 märke.)

Korrosīv (se Korrodera), frätmedel. Se Et medel.

Korrugēra [-gera; lat. *corrugāre*, tillskrynkla, *rūga*, veck, skrynkla], rynka, göra veckig. Ko rugerad plåt brukas till taktäckning.

Korrumpēra (lat. *corru'mpere*), fördärfva; skä ma; förleda till ondt; muta. — Korrumpēra text, en sådan, som fördärfvats genom främman tillsatser. — Korruptiōn, fördärf; sedeförskä ning; mutsystem; mottaglighet för mutor, besti lighet.

Korruptiōn. Se Korrumpera.

Kors. 1. a) Pinoredskap, religiös symbol. Ord som uppkommit genom en förändring af lat. *cru* skrifves i den från 1200-talet härstammande vä götalagen *crussa* och är där, liksom i latin femininum; i skånelagen har det formen *kross* eng. *cross*). Långt före medeltidens slut ha emellertid i Sverige, liksom i andra nordiska l der, formen kors uppstått genom en omflyttni af *r* och *o*. Hos romarna betydde substantivet *cr* urspr. "pinoredskap" (jfr verbet *cruciare*, "pina En romersk skald begagnar ordet crux om klipp vid hvilken den af draken hotade Andromeda fastbunden. Ordet crux ger således ingen u lysning om formen. Detsamma gäller om det *staurós*, som i nya testamentets grekiska t

betecknar korset; det betyder endast ”påle” och säger således icke, huruvida något tvärträ var fäst vid den lodräta pålen, eller hvar detta hade sin plats. Om det kors, på hvilket romarna läto slafvar och grofva missdådare lida en kvalfull död, uppges hos flera författare, att det hade samma form som bokstafven T (fig. 1), d. v. s., att på öfre ändan af en lodrät påle (korsets ”stam”) låg ett tvärträ. Denna anordning är på en gång den enklaste och den mest praktiska, emedan tvärträet då hvilar ofvanpå pålen. Äfven den afbildning af den korsfäste Kristus, som ses i fig. 2 och som är en af de allra äldsta framställningarna af Golgatakorset vi nu ega, visar ett kors af sådan T-form. I ett till det romerska kejsarpalatset hörande rum ristades denna bild under 3:e årh. af en hedning, som ville håna de kristne och därför framställde deras gud som en man med åsnehufvud. Vid sidan af korsstammens öfre ända är ett smalt stöd tecknadt, hvilket bär den ”öfverskrift” (*titulus*), som Pilatus lät sätta på Kristi kors. Under hela medeltiden, liksom under renässansens tid, äro också såväl Kristi kors som de kors, på hvilka de två missgärningsmännen hänga, mången gång T-formiga. Kors af denna form kallas ofta egyptiska kors l. Antoniuskors.

De vanligaste formerna af korset, sådant detta förekommer i den kristna kyrkan, äro emellertid det grekiska och det latinska korset. Härvid bör dock märkas, att den förra formen är lika litet kännetecknande för och uteslutande använd inom den grekiska eller den österländska kyrkan, som den senare formen är karakteristisk för den romerska eller västerländska kyrkan. Det grekiska korset (fig. 3), som har alla fyra delarna lika långa, eller rättare lika korta, har uppstått ur den symbol, ett hjul med fyra ekrar, som redan långt före kristendomens uppkomst betecknade först solen och solens gud, sedan det gudomliga i och för sig. Då solen afbildas, ej sällan tillsammans med månen (såsom i fig. 4), är det nämligen ofta i form af ett hjul med fyra ekrar. Stundom ses strålar mellan ekrarna (fig. 5), som antyda, att man ej har för sig ett vanligt hjul, utan det strålande himlahjulet. Som symbol af det gudomliga användes det fyrekriga hjulet af de kristne, liksom af deras förfäder. Det ses ofta i katakomberna och på andra minnen från den äldsta kristna tiden. Och det var det tecknet (konsekrationskorset, fig. 6), som under medeltidens olika århundraden målades på väggen af den nyinvigda kyrkan. Samma tecken (korsglorian), stundom med strålar mellan ekrarna (fig. 7), ses ock bakom hufvudet på den korsfäste Kristus, där det ej, såsom man vanligen föreställer sig, betecknar hans gud på korset, utan hans gudom. Då ett konstverk visar oss en på korset fäst man, behöfves ingen symbol för att visa, att han är korsfäst; det se vi. Men det kan behöfvas en symbol för att visa, att han är gudomlig. När Treenigheten afbildades under medeltiden, skedde det stundom så, som den i fig. 8 återgifna teckningen i ett manuskript visar. Här ser man det fyrekriga hjulet, den s. k. korsglorian, bakom alla tre hufvudena, ehuru det tecknet hvarken i fråga om Gud Fader eller Den helige Ande kan ha afseende på korset. Men för alla tre personerna i Treenigheten är det gemensamt, att de äro gudomliga, och det är detta, som tecknet afser. Småningom undergick hjulsymbolen en förändring, i det att ekrarna blefvo allt bredare och hjulringen allt smalare och mindre framträdande. Slutligen försvinner ringen helt och hållet. Endast de fyra ekrarna äro kvar. Ändarna af det grekiska kors, som på detta sätt uppstått, äro ofta i början afrundade på det sätt, som ekrarnas ändar voro afrundade på den tid, då de ännu omgåfvos af hjulringen. De små kors af guld och silfver (fig. 9), som upptagits ur de äldsta kristna grafvarna på Björkö, Ansgarius' Birka, ha sådana afrundade ändar. Mellan ekrarna ses ofta spetsar (fig. 10), som äro kvarlefvor af de förr på hjulet mellan ekrarna synliga, redan omtalade strålarna.

Märkvärdigt nog har samma utveckling försiggått långt före Kristi födelse. På de alabasterhällar, som under 9:e årh. f. Kr. prydde väggarna i de assyriska konungapalatsen, ser man ofta kring konungens hals symbolerna af de tre förnämsta gudar, som han och hans folk dyrkade: solen, månen och Venusplaneten (Istar). Solen är vanligen framställd som ett hjul med fyra ekrar, i hvars midt en liten rundel är synlig; det är hålet för hjulaxeln (fig. 11). Men stundom har solhjulet mist sin ring. Endast de fyra ekrarna återstå, bildande ett grekiskt kors; i deras midt ses ännu den lilla rundeln, hålet för axeln (fig. 12). Under sådana förhållanden kan det ej väcka förvåning, att äfven långt tidigare, omkr. det 2:a förkristna årtusendets midt det grekiska korset visar sig på Kreta; äfven där har denna symbol uppstått på ett liknande sätt, ur hjulet.

Det latinska korset (fig. 13) har stammens nedre del betydligt längre än den öfre delen. Denna korsform har uppstått på flera sätt, af hvilka tre här kunna nämnas. Ett är, att den nedre delen af det grekiska korsets stam småningom förlänges, under det att den öfre delen förblir oförändrad. När man ville afbilda det vid korsfästelsen använda korset, blef en sådan förlängning nödvändig, emedan det grekiska korset ju icke passar för den mänskliga kroppens form. Ett annat sätt är, att det grekiska korset, som ofta ses fäst på den öfre ändan af en staf, sammansmälter med denna, i det att den i början tydligt angifna skillnaden mellan korsets nedre del och stafven ej längre är synlig. Härigenom uppstår ett kors med lång nederdel, ett latinskt kors. Ett tredje sätt är, att ett T-formadt kors förlänges ofvanför tvärträet för den midtpå detta sittande ”öfverskriftens” skull. Stödet för öfverskriften, som egentligen var mycket smalare än korsets stam (fig. 14), blir lika tjockt som denna, hvarigenom det hela bildar ett latinskt kors (fig. 15).

Hvarken det grekiska eller det latinska korset återger således formen af det på Golgata resta korset, och den i den kristna kyrkan vanliga korssymbolen, hvilken ansetts vara det för vår religion mest karakteristiska tecknet, har sitt ursprung i tider, som ligga långt bakom denna religions uppkomst. Korset visar sig vara ej, såsom vi föreställt oss, en symbol af Kristi förnedring, af hans död som en missdådare, utan af hans härlighet, af hans gudom. Jfr O. Montelius, ”Hjulet som en religiös sinnebild i förkristen och kristen tid” (i ”Nord. tidskr.”, 1901), ”Solens hjul och det kristna korset” (ibid., 1904, ”Det latinska korset” (ibid., 1907).

b) Andra former af korset äro Andreaskorset (se d. o.), aposteln Andreas' marterredskap, i form

Fig. 1. Antoniuskors (T-formigt).

Fig. 2. Smädekrucifix, ristadt i Palatinen, Rom, 3:e årh.

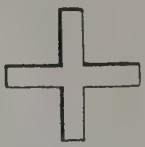

Fig. 3. Grekiskt kors.

Fig. 4. Solens hjul och månens skifva å assyrisk kolonn.

Fig. 6. Konsekrationskors, Sverige.

Fig. 5. Guden Assur jämte solhjulet med strålar.

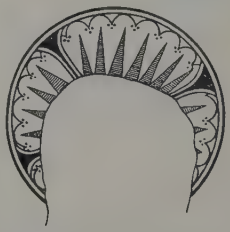

Fig. 7. Kristus' korsgloria med strålar mellan hjulekrarna, målning på siden, 1300-talet.

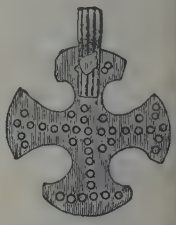

Fig. 9. Silfverkors ur gammalkristen graf på Björkö.

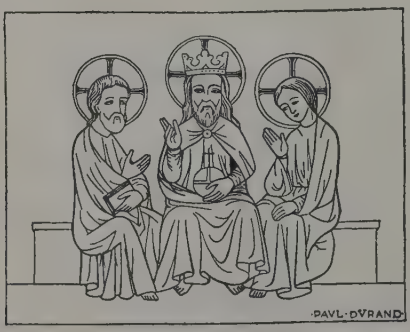

Fig. 8. Treenigheten, fransk miniatyr från 1300-talet.

Fig. 10. Kors på äldre svensk runsten.

Fig. 11. Solsymbol på assyrisk stenskulptur, 9:e årh. f. Kr.

Fig. 12. Solsymbol på assyrisk stenskulptur 9:e årh. f. Kr.

Fig. 13. Latinskt kors.

Fig. 14. Från öfre delen af en korsfästelsemålning af B. Bruyn, 1520-talet.

Fig. 15. Korsfästelsescen i en handskrift från 900-talets slut.

af bokstafven X, och, fastän ej efter vanligt begrepp kors, gaffel- l. röfvarkorset (fig. 16), i form af bokstafven Y. Det upp- och nedvända latinska korset kallas Petruskors och är aposteln Petrus' symbol. — För ornamentalt och i synnerhet heraldiskt ändamål har en stor mängd biformer utbildat sig. Som andliga värdighetstecken förekomma jämte *biskopskorset*, i vanlig latinsk korsform, det *ärkebiskopliga* korset l. *patriarkalkorset* (fig. 17),

Fig. 16. Gaffelkors.

Fig. 17. Patriarkalkors.

Fig. 18. Påfvekors.

med två par armar, det öfre kortare än det nedre, vanligen slutande i klöfverblad, samt *påfvekorset* (fig. 18), med tre par armar. Besläktadt härmed är det *tredubbla grekiska korset*, likaledes med tre par armar, men med nedre tvärslån på sned och fäst nedom midten. — De flesta heraldiska korsformerna utgå från det grekiska korsets hufvudform med olika

Fig. 19. Ankarkors.

Fig. 20. Klöfverbladskors.

tillsatser vid korsarmarnas ändar, hvarefter benämningarna rätta sig. Man talar sålunda om *ankar-, löfverblads-, korsade, kryck-, lilje-, trappkors* o. s. v., med korsarmarna slutande i form af ankaren (fig. 19), klöfverblad (fig. 20), små kors (fig. 21),

Fig. 21. Korsadt kors.

Fig. 22. Kryckkors.

Fig. 23. Stjärnkors.

kryckor l. Antoniuskors (fig. 22), heraldiska liljor, upplika afsatser o. s. v. *Rutkorset* bildas af 4 sammanställda romboider, *stjärnkorset* (fig. 23) af 4 tiuddig stjärna. — Åtskilliga heraldiska korsformer ha erhållit sitt namn efter de riddarordnar, för hvilka de tjänat som tecken, eller de familjer, i hvilkas vapen de ingått. Det *burgundiska* l. *brabantska* korset (fig. 24) visar ett Andreaskors, sammansatt af tangerna grenar. *Frimurarkorset* är sammansatt af 4 likbenta trianglar. *S:t Georgskorset* (fig. 25) visar den grekiska formen med något vidgade ändar. *Jakobskorset*, ordenstecken för riddarna af S:t Jakobs af Compostela orden, slutar uppåt i en bladform och nedåt i en dolklik klinga, medan tvärarmarna sluta i liljor och korsningspunkten är belagd med en pilgrims- (S:t Jakobs-)mussla. *Jerusalemskorset* är ett gyllene kryckkors, egentligen med småkors insatta i de 4 korsvinklarna. *Johannit-* l. *Malta-(Malteser-)korset* (fig. 26) bildas i sin typiska form af 4 med spetsarna mot hvarandra vända trianglar med djupt inskurna baser. *Lasaruskorset* har alla fyra armarna treflikiga; det är således ett klöfverbladskors. *Lothringska* korset (fig. 27) har två par

Fig. 24. Burgundiskt kors.

Fig. 25. S:t Georgskors.

Fig. 26. Maltakors.

Fig. 27. Lothringskt kors.

Fig. 28. Mantuanskt kors.

lika långa tvärarmar, som del. stammen i tre ungefär lika stora delar. *Mantuanska* korset (fig. 28) är ett grekiskt kors med utsvängda, d. v. s. å hvarje sida af en hålkäl begränsade, armar. — Af ett annat ursprung än samtliga de nu nämnda korsen är *hakkorset* (se d. o.).

2. *Mus.*, tecken (♯) för den kromatiska höjningen af en ton (se Försättningstecken och Höjning 3).

3. *Anat.* Bakväggen till bäckenet utgöres hos människan till största delen af fem, till ett ben sammansmälta och till formen förändrade ryggkotor. Detta ben (lat. *os sacrum*, "heliga benet") kallas på svenska vanligen korsbenet. Trakten där bakom kallas korset, den där ofvan korsryggen och den i bäckenhålan inskjutande öfversta delen af detta ben jämte nedersta delen af angränsande ländkota korsknölen.

4. (Kruppa) *Veter.*, den del af bålen, som har till underlag bäckenet och begränsas framåt af en linje, som sammanbinder yttre höftknölarna, nedåt af en linje från yttre höft- till sittbensknölen, som äfven betecknar korsets längd; bredden mätes dels öfver höftknölarna (= främre kors-br.), dels öfver lårlederna (= mellersta korsbr. eller bäckenbredden), dels öfver sittbensknölarna (= bakre korsbredden). Korset kallas *regelbundet fyrkantigt*, då främre korsbredden är i det närmaste lika med den mellersta, *pinnhöftadt*, då höftknölarna äro starkt utstående, och *spetsigt*, då det afsmalnar för mycket bakåt. Det förra är endast skönhetsfel, men spetsigt kors medför alltid felaktig (kohasig) benställning (se Has). Med afseende på riktningen skiljer man

mellan *rakt*, *stupande* och *öfverbyggdt* kors. Rakt kallas korset, då dess öfre kontur går i samma linje som ryggen, och bäckensymfysen ligger horisontellt, stupande, då bäckenet lutar bakåt, och öfverbyggdt, då dess öfre kontur stiger något mot svansroten. Till formen kan korset vara: *ovalt* eller *melonformadt*, som är tämligen rakt med öfre ytan ovalt afrundad och yttre höftknölarna dolda i muskulaturen, *kupol-* eller *äppelformadt*, som är något kortare än föregående och med öfre ytan liknande en del af ett klot, *takformigt*, då dess midtparti ligger tämligen högt och sidoytorna slutta utåt, *klufvet*, då muskulaturen är särdeles fyllig och korsbenets tornutskott låga, så att en fåra uppstår i midten, *åsnekors*, som är kort, men bredt, stupande och kantigt, samt *svinkors*, smalt med afrundad yta, något stupande och spetsigt. *Enhöftad* kallas korset, då den ena höftvinkeln är afstött, *skeft*, då den ena sidan är kortare, vanligen ett medfödt fel utan betydelse och oftast beroende på felaktigt läge under fostertiden.

5. *Skogsv.*, detsamma som klipp (se d. o.).

1a. O. M. 2. A. L.* 3. G. v. D.* 4. E. T. N.

Korsabad. Se Khorsabad.

Korsa'ken, *Vulpes corsac, zool.*, hör till familjen hunddjur (*Canidæ*) inom rofdjurens ordning och däggdjurens klass samt företräder i Asien vår skogsräf. Korsaken blir 55—60 cm. lång, med 35 cm. lång svans. Färgen är om sommaren rödaktig, om vintern ljusare; undre kroppsdelarna äro gulaktigt hvita, och den yfviga svansen är ofvan blekgul, med inblandadt svart, samt försedd med svart spets. Korsaken förekommer från trakterna kring Kaspiska hafvet ända in i Mongoliet, alltid i stäppland och öknar, aldrig i skog. Kirgiser och andra nomadstammar förfölja den ifrigt för dess mjuka och varma skinn samt lämna årligen ända till 50,000 sådana i handeln; antalet har betydligt aftagit, ty numera komma blott omkr. 1,500 till Europa. C. R. S.*

Korsakov [karsa'käff]. 1. Aleksandr Michailovitj Rimskij-K., rysk general, f. 1753, d. 1840, vann tidigt Katarina II:s ynnest och deltog i 1796 års krig mot Persien. 1799 sändes han med 40,000 man till Schweiz att bekämpa fransmännen. Jämte en österrikisk kår på 25,000 man under fältmarskalk Kotze skulle han skydda Zürich, men blef där i grund slagen af fransmännen under Masséna 26 sept. 1799 och drog sig tillbaka till Rhen, där han förlorade slaget vid Diessenhofen, hvarefter han tillsammans med Suvorovs armé återvände till Ryssland. 1805—30 var K. generalguvernör öfver Litauen. — 2. Se Dondukov-Korsakov. 1. C. O. N.

Korsana, rysk namnform för Saisan.

Korsär (sp. *corsario*, af *corsa*, utflykt till sjöss, af lat. *cursus*, lopp), urspr. ett af barbareskstaterna utrustadt kaparfartyg; kaparfartyg i allmänhet; fribytare, kapare. Jfr Kapare och Kryssare.

Korsären. 1. Norsk skämttidning, som började utkomma våren 1894 i Kristiania. Bland dess medarbetare märkas tecknarna A. Bloch och Olaf Gulbransson. — 2. Dansk skämttidning. Se Corsaren.

Korsa sig. Se Korstecken.

Korsband (ty. *kreuzband*, fr. *sous-bande*, eng. *print under band*), *postv.*, förkortad term (i den inre postterminologien ännu mera förkortad till ×*b.*) för postal försändelse, afsedd för befordran ”under band”, d. v. s. korsomslag eller i allmänhet så be skaffadt omslag, att innehållet lätt kan undersökas Dessa försändelser postbefordras mot väsentligt lägr porto än brefven, men få vid bötesansvar ej inne hålla bref eller handskrifven anteckning, som ha egenskapen af verklig eller personlig skriftväxling Med afseende på den närmare beskaffenheten och be fordringsvillkoren åtskiljer man dem i affärs handlingar (ty. *geschäftspapiere*, fr. *papier d'affaires*, eng. *commercial papers*), varupro (ty. *muster ohne wert*, fr. *échantillons sans valeu* eller *é. de marchandise*, eng. *samples of no value* elle *s. of merchandise*) och tryckSaker (ty. *druck sachen*, fr. *imprimés*, eng. *printed matter* eller *book packets*). Trycksak, som utgöres af tryckta visitkor jul- eller nyårskort, får undantagsvis innehålla fö hand tecknad adress och titel äfvensom lyckönskni gar, tacksägelser, beklaganden af sorg och andr höflighetsbetygelser, uttryckta med högst fem or eller allmänt brukliga begynnelsebokstäfver (p. p. = *pour prendre congé* o. d.). Äfven i några andr fall få handskrifna meddelanden medfölja i trycksak afsedd att postbefordras under band (se därom al männa poststadgan eller t. ex. postunderrättelsern i statskalendern). — I våra postförbindelser me vissa främmande länder, främst Norge och Danmark hade utväxling af dylika försändelser egt rum reda från midten af 1800-talet. Med sept. 1864 införd denna gren af poströrelsen i vår inrikes trafik, hva beträffar trycksaker och varuprof. Först fr. o. m. ju 1875, i sammanhang därmed, att för utväxlingen me utlandet 1874 års världspostkonvention trädde i til lämpning och därvid allmän internationell korsband utväxling kom till stånd, blef det äfven beträffand inrikestrafiken medgifvet att som korsband få beford rade affärshandlingar, d. v. s. handlingar eller doku ment, helt eller delvis skrifna eller ritade för hand hvilka icke ha egenskap af verklig eller personli skriftväxling. En alldeles särskild ställning i vå poströrelse intaga de s. k. tidningskorsban den. Medan i förbindelsen med utlandet periodisk tryckalster, som försändas under band, äro i afseend å villkoren för postbefordran likställda med öfrig trycksaker, är förhållandet ett annat i den inrik posttrafiken. *Inländska* tidningar och tidskrifter som aflämnas för *inrikes* korsbandsförsändning i en handa ordning som öfriga trycksaker, draga nä ligen ett i jämförelse med dessa nedsatt porto. Dett är de s. k. vanliga tidningskorsbander De infördes i rörelsen med 1877 års början. E ytterligare nedsättning i befordringsafgiften åtnjut de s. k. utgifvarkorsbanden, som inför des med början af 1905, i sammanhang med att då på grund af k. förordn. 27 maj 1904, för svensk postverkets tidningsrörelse i dess helhet nya bestäm melser kommo i tillämpning. Sedan dess kan fö tidningsexemplar, som förskrifvits direkt hos vede börande utgifvare — alltså ej genom postanstalt — och som af utgifvaren till postanstalt å den ort, dä tidningen utges, aflämnas till postbefordran so korsband, en viss, lågt beräknad samt med kontant medel, ej med frimärken redovisad afgift utgå eft sammanlagda vikten af de på en gång aflämnade för sändelserna. — Tidningskorsband i äldre mening h inom svenska postverket förekommit långt före införan det af egentlig korsbandsutväxling. Bortser man från att hit möjligen skulle kunna hänföras den porto

ria postbefordran, som på grund af häfdvunnen rätt dan före 1800-talet var medgifven vissa privilegie- ade tidningar, t. ex. "Post- och inrikes tidningar", nner man i k. br. 15 dec. 1820 stadgadt, att alla även i hufvudstaden som i städerna i landsorterna tkommande dagblad finge med posterna afsändas mot ett nedsatt porto, beräknadt till $^1/_8$ af hvad r bref enligt då gällande taxa betalades. Redan 824, jämlikt k. kung. 8 jan. s. å., blef på grund f 1823 års riksdags beslut all postbefordran af tid- ngar fri från afgift till postkassan. I stället skulle lla tidningsnummer förses med en särskild därtill rättad karta-sigillata-stämpel, t i d n i n g s s t ä m - e l, till olika belopp i förhållande till tidningarnas orlek. Med 1872 års utgång afskaffades tidnings- ämpeln; den till Riksgäldskontoret dittills ingående dningsstämpelafgiften utbyttes mot en postkassan llfallande afgift. Härmed upphörde tidningskors- ndsbefordringen i äldre mening. — Emellertid ar i själfva verket vår svenska korsbandsrörelse ycket äldre anor än från 1800-talet, ja, detta ags postutväxling synes hos oss långt förr än om något annat land ha kommit till en om och i ännu nog så tillfällig användning. I ett k. br. än 1693 påbjödos nämligen taxelindringar för vissa stförsändelser, "enär någon, som därom ansökning ör, vijsar at hans pacquet ey består af löösa correspondencebreff, utan af skrifter och documenter, eller anehanda andra saker, såsom i synnerhet, då bröl- p:- och begrafningzbreff affärdas". — K o r s - a n d s m i s s b r u k begår den, som i korsband ljer bref eller annat icke tillåtet skriftligt medde- nde eller ock å själfva försändelsen eller dess omslag ingar dylikt meddelande på sådant sätt, att uppenbarligen afsedt är att undandraga detsamma stfunktionärernas uppmärksamhet. Uppdagas så- nt, är afsändaren förfallen till böter af 5 kr. ll korsbandsmissbruk gör äfven den sig skyldig, m. i syfte att undandraga postverket inkomst, till tbefordran som utgifvarkorsband aflämnar försän- lser, som uppenbarligen icke böra komma i åt- ntande af sådan postbefordran. I detta fall kan esbeloppet höjas ända till 50 kr. Böter för tagavarande förseelser tillfalla den under Gene- lpoststyrelsens förvaltning ställda kassan för under- d åt änkor och barn efter personer, som varit ställda vid postverket. R. L—n.

Korsbandsförsändelse, *postv.* Se K o r s b a n d.

Korsbandsmissbruk, *postv.* Se K o r s b a n d.

Korsbefruktning, *bot.* Se P o l l i n a t i o n.

Korsbenet, *anat.* Se K o r s 3.

Korsberga. 1. Socken i Jönköpings län, Östra rad. 12,202 har. 1,439 inv. (1909). K. bildar ed Lemnhult och Södra Solberga ett konsist. storat i Växjö stift, Östra härads kontrakt. Om inom socknen i vidsträckt mån utöfvade familje- den af sinnessjuka, utackorderade från Växjö spital, se S i n n e s s j u k v å r d. — 2. Socken i ristadborgs län, Vartofta härad. 4,232 har. 1,131 inv. (1909). Annex till Fröjered, Skara stift, Kå- ds kontrakt.

Korsbetningen. Se V i s b y.

Korsblomma. 1. K. l. K r i s t i k o r s b l o m - a, *bot.* Se P a s s i f l o r a. 2. *Byggn.*, en i den gotiska stilen och särskildt den tyska upp- ningen däraf karakteristisk afslutningsprydnad å ispetsar, fialer och gaflar, hvilken i sin typiska form (se fig.) består af en vertikal midtstängel, nedom hvars topp fyra korsvis ställda blad framspringa i horisontal hufvudriktning. Stundom upprepas denna anordning två gånger, och bladkransarna bli således två; stundom, t. ex. när en gafvel sluter sig som prydnad till en vägg, finnes plats för blott två blad. Stängeln, dess knopp och de fyra bladen kunna vara mer eller mindre rikt utbildade. Under den äldre tiden äro bladen mycket enkla, med helbräddade kanter; senare bli de starkt profilerade och krusiga, med en skarp utsvällning vid den punkt, där bladet böjer sig uppåt. Jfr F i a l.

2. Upk.*

Korsblommiga, *bot.*, namn på växtfamiljen *Cruciferæ*.

Ko'rschelt, E u g e n, tysk zoolog, f. 1858 i Zittau, docent i zoologi i Freiburg i. Br. 1885 och i Berlin 1887, professor i zoologi och jämförande anatomi i Marburg 1893, har offentliggjort flera arbeten öfver maskarnas, tagghudingarnas, leddjurens och blötdjurens morfologi och utvecklingshistoria, vidare öfver cytologi (såsom i *Morphologie und physiologie des zellkerns*, 1888) äfvensom arbeten öfver experimentell zoologi (*Regeneration und transplantation*, 1907). Tills. med Heider har han utgifvit en mycket använd *Lehrbuch der vergleichenden entwickelungsgeschichte der wirbellosen tiere* (2:a uppl., 1902—10). Sedan 1904 är han redaktör af den mest spridda af alla zoologiska tidskrifter, "Zoologischer anzeiger". K. är led. af Fysiogr. sällsk. i Lund (1905). L—e.

Korset. 1. *Anat.* Se K o r s 3. — 2. *Astron.* Se S ö d r a k o r s e t.

Korsets döttrar (fr. *Filles de la croix*). 1. En i Roye i Picardie 1625 af prästen Guérin stiftad kvinnlig kongregation för ungdomens undervisning, särskildt på landet. Redan tidigt delade sig systraskapet i en religiös kongregation med säte i Paris, hvilken 1668 erhöll påflig stadfästelse, samt en sekulärkongregation i Brie-Comte-Robert nära Paris. Båda utöfvade under 1600- och 1700-talen vidsträckt verksamhet i Frankrike och Belgien, den senare äfven i Canada. Efter revolutionen ha systrarna i olika stift organiserats på olika sätt, så att flera af hvarandra oberoende sammanslutningar uppstått. Den nya kongregationslagstiftningen i Frankrike har drifvit en del af dessa systrar till Canada och Förenta staterna. — 2. En af Marguérite Senaux 1639 stiftad kongregation i Paris. Se Heimbucher, "Orden und kongregationen der katholischen kirche", III (2:a uppl. 1908). T. H—r.

Korsets upphöjelsefest (*Festum exaltationis sanctæ crucis*), en kyrklig fest, som allmänt firades fr. o. m. 7:e årh. Enligt några uppgifter skall den ha firats redan långt dessförinnan till minne antingen af det korstecken, som kejsar Konstantin berättas ha sett i skyn, eller af invigningen af Heliga grafvens kyrka, 14 sept. 336. Emellertid får det väl antagas som bevisadt, att festen har ett annat

Sverige kan den häst diskvalificeras, hvars ryttare under löpningen begår otillåtna handlingar, som äro egnade att verka störande på en annans utsikter till vinst. 1. C. A. L.[1] 2. A. Wilson M. 4. B. C—m.

Korsningsbangård, *järnv.* Se Bangård.

Korsningsväxel, *järnv.* Se Järnvägsväxel.

Korsnäbbsläktet, *Loxia, zool.*, hör till familjen finkartade fåglar (*Fringillidæ*) inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Hufvudet är stort, kroppen undersätsig, näbben mycket stark, tjock, hoptryckt från sidorna och med inböjda kanter, öfverkäken kullrig, liksom underkäken utdragen och hakformigt böjd, så att käkspetsarna korsa hvarandra; hos ungarna är näbben rak och tämligen lik andra finkars. Benen äro korta, starka och försedda med långa tår, som bära krökta, spetsiga och hvasskantade klor. Vingarna äro tämligen långa och smala, med andra — fjärde pennorna längst, stjärten kort och djupt klufven, fjäderdräkten mjuk. Munvinklarna sakna borsthår. Korsnäbbarna vistas nästan uteslutande i barrskogar. Med tillhjälp af sin starka och egendomligt bildade näbb taga de skickligt ur kottarna tall- och granfrön. De förtära äfven insekter samt om vintern, då de ej sällan besöka löfskogar, trädgårdar och lundar på slätten, rönnbär och åtskilliga frösorter. Med mycken skicklighet klänga de i träden och betjäna sig därvid äfven af näbben, liksom papegojorna, om hvilka de erinra i vissa afseenden. Deras fortplantning synes vara mera växlande än andra småfåglars, men vanligtvis ha de ägg redan i slutet af febr. eller början af mars. Bona, hvilka byggas större och tjockare om vintern, mindre och tunnare om sommaren, äro stora, väl sammanfogade hufvudsakligen af granpinnar och skägglaf; de anbringas i barrträdskronor. Sången är helt svag och föga behaglig. Könen äro mycket olika och ungarna annorlunda teknade än de gamla; hannarna undergå märkliga färgförändringar, hufvudsakligen från gult till rödt. I Sverige finnas af detta släkte 3 arter. Större korsnäbben, *L. pityopsittacus*, häckar tämligen allmänt öfver hela landet och igenkännes därpå, att näbbens höjd är ungefär lika med underkäkens längd. När hannen blir äldre, har han hufvudet, halsen ofvan och öfvergumpen röda, de båda förra med inblandad mörk färg. Ryggen och skuldrorna äro gråbruna, med mörkröda fjäderkanter, undre delarna röda, underlifvet med inblandad gråaktig färg, vingarna och stjärten svartaktiga, med ljusgrå pennkanter. Längden stiger till 19,5 cm. Ungbannen är pomeransgul, där den äldre är röd, samt har grönaktig fjäderkanter på ryggen och skuldrorna; den gula färgen stöter stundom i rödt, mera sällan något i grönt. Honan är ofvan gråbrun med grönaktig fjäderkanter; öfvergumpen är grönaktig och undre delarna askgrå, med grönaktig anstrykning på bröstet och sidorna. Ungen är grönaktigt gulgrå, med svartaktiga längdfläckar. Mindre l. lilla korsnäbben l. Krumsnabeln, *L. curvirostra* (se fig.), är alldeles lika tecknad som föregående art, men skiljes från den dels genom mindre kroppsstorlek, dels därigenom, att näbbens höjd är mindre än underkäkens längd. Den häckar allmänt öfver hela landet. Bändelkorsnäbben (*L. leucoptera*) skiljer sig från den föregående hufvudsakligen genom förekomsten af två hvita tvärband å öfversidan af vingarna. Flera gånger ha i Sverige spridda flockar iakttagits på många håll. C. R. S. (L—

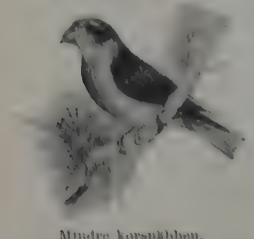

Mindre korsnäbben.

Korsnäs, järnvägs-, post- och telegrafstation i Kopparbergs socken, Kopparbergs län, vid Gefle—Dala järnväg och Svärdsjöåns utlopp i sjön Runn, 5 km. ö. om Falun. Korsnäs sågverks aktiebolag (bildadt 1855), som där förr hade sitt hufvudkontor och sin stora ångsåg (den senaste, 12 enkla och 1 dubbla sågramar samt 6 kantverk, färdig 1884), har där nu jordbruksfastighet, tax. till 33.000 kr. och annan fastighet (masugn, ej i verksamhet, gjuteri och reparationsverkstad, kvarn m. m.) med ett taxeringsvärde af 349.300 kr. (1909), och är hufvudplatsen för bolagets kolningar, men själfva verksrörelsen är sedan våren 1899 förlagd till kusten, utanför Gäfle, där bolaget har sitt hufvudkontor och styrelsen sitt säte. På grund af de höga frakterna å järnvägen väcktes tidigt frågan om flottning till kusten, och 1879 anlade bolaget på sin hyrd plats på Brynäsudden inom Gäfle ett mindre hyfleri. Detta flyttades 1890 till den af bolaget inköpta s. k. Bomhusudden, midt emot Fredriksskans, och utvidgades samtidigt. Där ordnades en vidsträckt brädgård med kajer (nu af 1.800 m. längd), och sedan järnväg anlagts därifrån till Gäfle, flyttade bolaget sitt virkesupplag till Bomhus. Sedan bolaget inköpt den intill Bomhus belägna egendomen Holmsund, beslöt 1897 års bolagsstämma att flytta sågverksrörelsen från K. till Kastet, del af Holmsunds egendom. En 30 km. lång flottled anlades från Dalälfven vid Remsön dels som timmerflottränna, dels som gräfd kanal till hafsviken Valviken, och våren 1899 var det nya sågverket Korsnäs vid Kastet (se fig.). Det omfattar 30 sågramar (12 dubbla och 18 enkla), 9 kantverk, 35 kapverk, 4 system för stafsågning, 2 läktsågar och ett knäkantverk. Från sågverket föres det sågade virket på af bolaget anlagd järnväg till brädgården vid Bomhus, som rymmer 25—30 tusen stds virke och har 11 med elektricitet drifna kapverk, som afpassa virket till export. Invid brädgården ligger hyfleriet, som omfattar 5 hyfvelmaskiner, 4 klyfsågar och 2 kantverk. Sedan 1910 har bolaget vid Bomhus även en sulfitfabrik (Korsnäs Cellulosa Aktiebolag). Under skeppningstiden går bolagets arbetsstyrka vid sågverk, hyfleri och brädgård upp till 1.400 à 1.500 personer. Under de senare åren har skeppningen växlat mellan 40 och 50 tusen stds. Fastigheterna vid Bomhus och Kastet samt Valvik samt inom Gäfle stads område voro 1909 tax. till 3.487.000 kr., hvaraf 2.165.700 kr. å jordbruksfastigheter. Enligt Femårsberättelserna hade bolaget 1907 fastigheter inom Kopparbergs län med ett tax.-v. af 8,506.500 kr. och i Gäfleborgs län sådana tax.-v. af 4,975.000 kr., och enligt egna uppgifter har bolaget vid 1905 års slut 185.000 har skogsmark under full eganderätt samt arrenderar till 175,000 har. Sedan dess har bolaget [illegible]

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Nya sågverket vid Kastet. (Till art. Korsnäs.)

köpt 7—8 tusen har skogsmark inom Valbo, Årsunda och Hedesunda socknar, som förut tillhört Forsbacka bruk. Bolagets nu gällande bolagsordning fastställdes 1892 (med senare ändringar), och dess inbetalta aktiekapital är 7 mill. kr., men är fr. o. m. 1911 10,5 mill. kr. Wbg.

Korsnäs (fi. *Ko'rsnääsi*), imperiellt pastorat af 2:a kl., Vasa nedre kontrakt, Åbo ärkestift, Finland, kustsocken i Vasa län, Ilmola härad, Närpes domsaga. Landareal 264 kvkm. Befolkningen, svensktalande, 5,074 pers. (1908). A. G. F.

Ko'rso. Se Corso.

Korsorden l. Korsherrarna med den röda stjärnan (lat. *ordo militaris crucigerorum cum rubra stella*) har framgått ur ett hospitalsbrödraskap i Prag, anknutet till ett af den heliga Agnes på 1230-talet där upprättadt Franciscushospital. Som självständig orden stadfästes det nya samfundet 1238 af Gregorius IX och utbredde sig i Böhmen, Mähren, Schlesien, Polen och Ungern, där dess medlemmar egnade sig åt sjuk- och själavård och förvärfvade betydande rikedomar. Brödraskapet äger ännu bestånd och räknar omkr. 85 medlemmar. Stormästarens säte är Prag. Ordensdräkten är den vanliga svarta prästdräkten, hvarå med rödt silke broderats en sexuddig stjärna. Uppgiften att dessa korsherrar skulle vara en aflägare af en i Heliga landet under korstågstiden uppkommen andlig riddarorden, som kallade sig Betlehemitiska orden, saknar grund. Se Uhlhorn, "Die christliche liebesthätigkeit im mittelalter" (1884), och Heimbucher, "Orden und kongregationen der katholischen kirche", II (2:a uppl. 1907). T. H—r.

Korspen. Se Spikhammare.

Korspollination, *bot.* Se Pollination.

Korsprofvet, en gudsdom. Se Ordalier.

Korsriddare, riddare, som deltogo i korståg (se äfv. i art. Korståg, sp. 1100) eller genom korsmärket anlåggande hade tillkännagifvit sin afsikt att göra det, i inskränkt bemärkelse medlemmar af Tyska orden eller af Korsorden (se d. o.).

Korsryggen, *anat.* Se Kors 3.

Korsräf, *zool.* Se Räfven.

Korsskans, *fortif.* Se Fältskans.

Korsskruf, Korsskrufhylsa, *krigsv.*, en del af mekanismen i Mausergeväret. Se Handeldvapen, pl. III, 19.

Korssnäcksläktet. Se Doris, *zool.*

Korsspindlar, *zool.* Se Hjulspindlar.

Korssteg (ty. *kreuztritt*), *jaktv.*, ett särskildt sätt i hjortdjurens spår, som uppstår, då bakfoten sättes något vid sidan af framfotens spårstämpel, som därvid endast delvis täckes af bakfotsstämpeln. G. G.

Korssten, *miner.* Se Kiastolit.

Korsstyng. Se Sömnad.

Korstafla, landtmäteriinstrument för utsättande af räta vinklar på fältet, består af en på en fotstake fäst tafla, hvarå är anbragt ett rätvinkligt kors. Vid användandet uppställes korstaflan så, att den ena korslinjen sammanfaller med den linje, mot hvilken vinkeln skall utsättas, hvarefter en linje utstakas i den andra korslinjens riktning. H. J. Dft.

Korstapp, *maskinb.* Se Axeltapp.

Korstecken (lat. *crux usuälis*) kallas det korsliknande tecken, som katolikerna vid vissa tillfällen utföra med högra handen, antingen i luften eller mot något föremål. Katoliken börjar och slutar hvarje bön på detta sätt, och till skydd för faror, i synnerhet af andlig art, d. v. s. frestelser i en eller annan form, gör han korstecknet framför sig för att besvärja eller binda den onda makten. Korstecknet nyttjas äfven vid välsignelseceremonier och vid religiösa invigningar. Då en människa sålunda tecknas eller tecknar sig själf med korstecken (''korsar sig''), sker det vanligen på pannan eller bröstet, men äfven på munnen och båda skuldrorna, oftast så, att alla dessa kroppsdelar ''korsas'', d. v. s. korstecknet göres från pannan ned öfver bröstet samt från den ena skuldran till den andra. I den romersk-katolska kyrkan nyttjas därvid vanligen hela flata handen (''det latinska korset'') eller också, egentligen i Tyskland, tummen tryckt mot pekfingret och de andra fingrarna tryckta mot det senare, under det att vänstra handen hvilar på bröstet (''det tyska korset''). De romersk-katolske göra alltid korstecknet från vänster till höger, vanligen med uttalandet af orden: ''I Guds Fadrens och Sonens och den Helige andes namn! Amen'' (eller ofta på latin: *In nomine Patris, Filii et Spiritus sancti! Amen*). Inom grekisk-katolska kyrkan göres korstecknet från den högra till den vänstra skuldran med den högra handens tre första fingrar sammantryckta (en hänsyftning på den hel. treenigheten), hvarvid ringfingret och lillfingret böjas ned i handen, under uttalandet af orden: ''Helige Gud, helige Starke, helige Odödlige, förbarma dig!'' — Inom de schismatiska kyrkorna och sekterna användas vid ''korsandet'' särskilda fingerläggningar, olika de förut nämnda. Korstecknets bruk är mycket gammalt. Basileios den store (d. 379) härleder det från apostlarnas tid. Redan Tertullianus (d. 220) nämner korstecknet *på pannan* som ett vanligt bruk vid

nästan alla möjliga tillfällen i det dagliga lifvet. Cyprianus (d. 258) och de apostoliska konstitutionerna tala om det som en beståndsdel i den gamla dopritualen (jfr Dop och Primsigning). Under de första århundradena gjordes korstecknet antagligen med högra handens tumme, under det att de öfriga fingrarna höllos rakt upp och sammanslutna. Vid reformationens införande afskaffade den reformerta kyrkan (utom den engelska episkopalkyrkan) alldeles bruket af korstecken. Inom den lutherska kyrkan bibehölls det allmänt i början. Luther ger t. o. m. anvisning till korstecknet vid morgon- och aftonbönerna i slutet af sin lilla katekes. J. P.

Korstol. Se Kor, *bygnk.*, och Hj. Öhman, ”Medeltidens korstolar i Tyskland, Skandinavien och Finland” (1900).

Korståg, de härfärder, som från slutet af 1000-till slutet af 1200-talet företogos från den västerländska kristenhetens sida i syfte att befria Jerusalem och Heliga landet från muhammedanernas herravälde. Alltifrån romerske kejsaren Konstantin den stores tid (d. 337) hade pilgrimsfärder till Palestina och Jerusalem egt rum, och landets eröfring af araberna (637) vållade härutinnan icke något afbrott. Karl den store (d. 814) förvärfvade ett verkligt protektorat öfver Palestinas kristna, hvilket dock på 1020-talet återgick till de östromerske kejsarna. Då och då förekommo visserligen våldshandlingar från muhammedanernas sida — kalifen Hakim lät sålunda 1010 förstöra Heliga grafvens kyrka, i följd hvaraf påfven Sergius IV berättas ha manat till korståg —, men antalet vallfärdande från Västerlandet var under 1000-talet större än någonsin förr. Seldschukernas framträngande, särskildt Alp Arslans seger öfver kejsar Romanos IV Diogenes vid Manzikert 1071, vållade i dessa förhållanden en förändring, liksom det äfven utgjorde ett hot för Östromerska riket. Gregorius VII (1074) uppfordrade kristenheten att bispringa de östromerske kristna mot seldschukerna, utan att dock åsyfta ett korståg i egentlig mening. Sändebud från östromerske kejsaren Alexios I Komnenos framförde på ett kyrkomöte i Piacenza (mars 1095) till påfven Urban II en bön om hjälp. Med politisk skarpblick insåg Urban II de stora politiska och kyrkliga fördelar, som påfvestolen kunde vinna genom att med anknytning till Östroms bön om hjälp ge rörelsen ett vidsträcktare syfte, och på ett konsilium i Clermont (nov. s. å.) manade han i ett eldigt tal alla kristna till kamp mot de otrogne, till Heliga landets befrielse och lofvade full aflat för dem, som drogo till strid, och kyrkans skydd för deras egendom. Talet hälsades med brusande bifall, och under ropet ”Gud vill det” fäste tusenden med hänförelse på sina kläder ett rödt kors till tecken på sitt uppsåt att befria Heliga grafven från de otrogne (däraf namnen korståg och korsfarare). Den nya rörelsen träffade en väl förberedd jordmån. Med den asketisk-mystiska stämning, som framträder i den stora kyrkliga reformrörelsen, förmälde sig hat till de otrogne och krigisk äfventyrslust, sådan den tog sig uttryck i normandernas eröfringståg och statsgrundläggningar. Hela detta väldiga kraftflöde samlades nu i en rörelse österut.

Första korståget. I Clermont utsågs till påfvens legat och korståget ledare biskop Adhémar af Puy, och som uppbrottstermin fastställdes 15 aug. 1096. Många — särskildt i Frankrike och angränsande delar af Tyskland, där hänförelsen var störst — fann den utsatta tidpunkten alltför aflägsen. Stora skaror drogo långt dessförinnan åstad — de viktigaste under ledning af Peter från Amiens och Walter Sansavehor (Tomhändt). Några af de oordnade hoparna anställde judemassakrer i Speier, Worms, Mainz, Köln m. fl. städer, och många skingrades i Ungern eller på Balkanhalfön före ankomsten till Konstantinopel. Resten lät kejsar Alexios öfverföra till Mindre Asien, där den fullständigt upprefs af seldschukerna. På utsatt tid satte sig emellertid de verkliga korsfararhärarna i rörelse. Från norra Frankrike kommo konung Filips broder Hugo af Vermandois, grefve Stefan af Blois, grefve Robert af Flandern och hertig Robert af Normandie, från Syd-Frankrike grefve Raimond af Toulouse, från Tyskland Gottfrid af Bouillon, hertig af Nedre Lothringen, och hans broder Balduin; från Italien märkas Bohemund af Tarent, oäkta son till Robert Guiscard, samt hans frände Tankred. Icke utan oro såg Alexios dessa väldiga härmassor anlända till Konstantinopel, men genom ett smidigt och klokt uppträdande lyckades han förmå korstågshärens ledare att till honom aflägga länseder för de områden de komme att eröfra. Som första mål för korsfararnas vapen stod Nicæa; dess sultan Kilidj Arslan blef (17 maj 1097) slagen utanför staden, men hären blef bedragen på segerns frukt, i det staden öppnade sina portar för kejsar Alexios' trupper, ej för korsfarana. Från Nicæa gick tåget mot s. ö., vid Dorylæum blef sultanen ånyo slagen. Medan därefter Balduin bemäktigade sig Edessa och där hyllades som härskare, vände sig korsfararnas hufvudhär emot Antiokia (okt. 1097), som efter en långvarig belägring eröfrades (juni 1098). Segrarne blefvo nu i sin ordning under flera veckor belägrade af emiren af Mossul, Kerboga, och bragtes genom hungersnöd i en hart när förtvifiad belägenhet, till de genom ett utfall (28 juni 1098) tillfogade belägringshären ett afgörande nederlag. Bekant är berättelsen, att de återvunnit mod och förhoppningar efter och genom återfinnandet af den lans, med hvilken korsfäste Frälsarens sida genomborrats. De följande månaderna förflöto utan större eller afgörande händelser under oenighet mellan furstarna, särskildt Raimund af Toulouse och Bohemund af Tarent; och först 7 juni 1099 stod hären utanför den heliga staden, som 15 juli med storm eröfrades. Härefter följde upprättandet af ett kristet rike i Orienten med Jerusalem (se d. o., sp. 1377—78) som hufvudstad, till hvars regent utsågs Gottfrid af Bouillon; sedan Raimund afböjt konungakronan. Gottfrid antog ej heller konungatitel, utan kallas i källorna endast ”Heliga grafvens beskyddare”. Han besegr

Riddare i första korståget. Efter ett miniatyrmanuskript i Britis museum.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

rade (12 aug. 1099) en egyptisk här vid Askalon, men afled redan 1100 och erhöll till efterträdare sin broder Balduin, som lät kröna sig till konung (25 dec. 1100). Underrättelsen om Jerusalems intagande och slaget vid Askalon lockade nya korsfararskaror att draga till Heliga landet; de fleste förgingos på färden, och endast ett fåtal nådde fram till Antiokia.

Under de följande åren omtalas flera korsfarare-expeditioner till Palestina (1110, 1123) och för kampen mot de otrogne skapades de berömda riddarsamfunden Tempelherreorden (se d. o.) och Johanniterorden (se d. o.), den senare uppvuxen ur ett tidigare befintligt hospitalsbrödraskap. Edessas eröfring af seldschuken Emad ed-din Zenki (dec. 1144) gaf påfven Eugenius III (se d. o.) anledning att i en till fransmännen ställd rundskrifvelse (dec. 1145) uppfordra till ett nytt korståg, *andra korståget*, samt att på våren 1146 utsända Bernhard af Clairvaux för att predika detsamma. Hans ord mottogos med en hänförelse, som ånyo ledde till judemassakrer. Konung Ludvig VII af Frankrike hade redan med anledning af påfvens nämnda skrifvelse uttalat sin villighet att taga korset, och omsider (dec. 1146) vanns äfven Konrad III för tanken. På våren och försommaren 1147 uppbröto de båda konungarna, Konrad några veckor före Ludvig. Båda härarna togo vägen utför Donaudalen till Konstantinopel, där de af kejsar Manuel mottogos med mycken misstänksamhet och så skyndsamt som möjligt befordrades öfver till Mindre Asien. Trupperna ledo oerhördt af hunger, sjukdomar och seldschukernas anfall — Konrad måste för sjukdom sända åter till Konstantinopel — och det var endast ömkliga lämningar af korshären, som framkommo till Jerusalem, där de båda konungarna åter sammanträffade på våren 1148. I trots häraf försökte de en belägring af Damaskus, som dock, enligt uppgift på grund af de jerusalemitiske kristnes tvetydiga uppträdande, misslyckades. Konrad begaf sig på hemväg (sept. 1148), på våren 1149 följd af Ludvig. Det korståg, som nordtyska furstar 1147 företogo mot venderna, motsvarade ej heller förväntningarna, men bidrog dock att stärka kristendomens ställning i dessa trakter. Nyssnämnda år (24 okt.) eröfrade en skara engelska, flandriska och tyska pilgrimer Lissabon från morerna, och staden blef medelpunkten för ett kristet stift, hvars förste biskop blef en engelsman.

Saladins framträdande och framgångar, särskildt slaget vid Hattin (4 juli 1187) och Jerusalems kapitulation (2 okt. s. å.), gåfvo uppslaget till *tredje korståget*. Redan i okt. uppfordrade påfven Gregorius VIII kristenheten till korståg, och hans efterträdare Klemens III fullföljde hans verk. På en riksdag i Mainz i mars 1188 tog kejsar Fredrik Barbarossa korset. Redan i jan. s. å. hade Filip II August af Frankrike och Henrik II af England försonats och slagit korstågslöfte. Nya misshälligheter dem emellan uppstodo dock, och Henrik afled 6 juli 1189, utan att ha förverkligat sin korstågstanke. Sonen Rikard Lejonhjärta öfvertog sin faders förpliktelse och öfverenskom i slutet af 1189 med Filip August, att härarna skulle samlas i Vezélay vid påsktiden 1190. Tyskarna hade redan i maj 1189 uppbrutit från Regensburg, marscherade landvägen mot Konstantinopel och öfvervintrade på traciskt område. Efter åtskilliga misshälligheter afslöts i febr. 1190 ett fördrag med kejsar Isak II Angelos, som öppnat underhandlingar med Saladin, och i mars skedde öfvergången till Mindre Asien. Tåget gick därefter under hårda umbäranden öfver Ikonium till floden Salef i Cilicien, vid hvars öfvergång kejsar Fredrik drunknade (10 juni 1190). Hären sprängdes nu i flera afdelningar; den största drog under ledning af hertig Fredrik af Schwaben till Antiokia och ankom, hopsmält genom sjukdomar, i okt. s. å. till lägret utanför Akkon, som sedan juli 1189 belägrades af de kristne. Efter att enligt aftal ha sammanträffat i Vezélay begåfvo sig Filip August och Rikard Lejonhjärta på olika vägar till Messina (sept. 1190), där de under misshälligheter sinsemellan och med sicilianerna kvardröjde till följande vår. Filip afseglade direkt till Akkon, dit han anlände 20 april 1191; Rikard åter dröjde någon tid på Cypern, som han betvang, och anlände först 8 juni till Akkon. Staden gaf sig 12 juli, men trots denna framgång ledde misshälligheterna mellan de båda konungarna till Filips brådstörtade hemresa (31 juli). Rikard dröjde kvar till okt. 1192 och utförde under denna tid en rad af glänsande vapenbragder, men planlösheten i hans krigföring hindrade uppnåendet af något afgörande resultat. I stället afslöts (2 sept. 1192) ett treårigt stillestånd, hvarigenom de kristne tillförsäkrades kuststräckan från Tyrus till Jafa äfvensom rätt att oberäpnade och i mindre skaror besöka Heliga grafven. — Fredrik Barbarossas son Henrik VI tog 1195 korset och uppfordrade sina undersåtar till korståg. Själf drog konungen emellertid ej åstad, och först i sept. 1197 landade skaror af tyska korsfarare i Akkon, hvarifrån de företogo krigståg åt olika håll. Kejsar Henriks död (28 sept. 1197) afskräckte dem dock från företagets fullföljande, och på våren 1198 anträddes hemfärden. Under detta korståg företog lades (5 mars 1198) grunden till en ny självständig riddarorden, Tyska orden (se d. o.).

Det s. k. fjärde korståget. Genom den nye påfven Innocentius III:s ingripande tog emellertid korståg-rörelsen förnyad fart, främjad af trosifriga förkunnare. Störst var hänförelsen i Frankrike, där den eldige predikanten Fulco af Neuilly (se denne) verkade, men äfven från Tyskland strömmade stora skaror af korsfarare till Venezia, hvarifrån enligt Innocentius' plan angreppet skulle riktas mot Egypten. Korstågets ledare vände sig till Venezia med begäran om skepp för öfverfarten, och med dogen Enrico Dandolo afslöts ett fördrag, enligt hvilket republiken förband sig att mot 85,000 mark silfver tillhandahålla korsfararhären skepp och proviant; uppbrottsterminen bestämdes till midsommartiden 1202. Genom flera samverkande omständigheter fick korståget emellertid en helt annan riktning än den planlagda. Venezianerna hade föga lust för ett anfall på Egypten, med hvilket land de drefvo en vinstgifvande handel, utan sökte rikta tåget mot Konstantinopel, där förhållandena voro gynnsamma för en främmande inblandning. Då korsfararna ej förmådde erlägga hela den aftalade penningsumman, lofvade Dandolo att efterskänka återstoden, om korsfararna läte använda sig till ett angrepp på staden Zara i Dalmatien. Trots påfvens förbud gick flertalet in därpå, och 24 nov. 1202 eröfrades staden. Medan korsfararna ännu lågo kvar i Zara, infunno sig hos dem sändebud från konung Filip af Schwaben med bön om hjälp för hans svåger, den grekiske prinsen Alexios, hvars fader kejsar Isak Angelos 1195 störtats af sin broder

Alexios III. Den grekiske prinsen, som tidigare sökt påfvens bistånd, sparade ej på frikostiga löften om rikliga penningbelöningar och hjälp vid korståget och ställde äfven i utsikt den grekiska kyrkans underkastelse under Rom. Åter trotsade korshärens flertal påfvens förbud och vände sig mot Konstantinopel, som 17 juli 1203 med storm eröfrades. Isak återupsattes på tronen och antog sonen Alexios till medregent. De råkade emellertid snart i spändt förhållande till korsfararna, och häraf begagnade sig Alexios Dukas för att störta Isak. Då den nye kejsaren fordrade korshärens afmarsch och vägrade ytterligare penningutbetalningar, stormade korsfararna för andra gången Konstantinopel (12 april 1204) och grundlade det s. k. latinska kejsardömet. Till kejsare valdes Balduin af Flandern, och i Konstantinopel insattes en romersk patriark. Riket uppdelades i en mängd mindre vasallstater, och Venezia erhöll — dock utan länsförpliktelse — $^3/_8$ af det gamla riket, innefattande de bäst belägna kusterna och öarna samt delar af själfva hufvudstaden. Venezias hegemoni i Levanten och ej Heliga landets eröfring från de otrogne blef det fjärde korstågets frukt. En del af korsfararna nådde dock Heliga landet, utan att likväl där kunna uträtta något.

Innocentius III uppgaf dock ej förhoppningen om Jerusalems återeröfring, och hans korstågsmaningar buro 1212 frukt i det vidunderliga företag, som är kändt under namnet barnkorståget. Stora skaror af barn drogo från Frankrike och Tyskland på färd mot Heliga landet; somliga blefvo i Egypten sålda som slafvar, andra hunno ej längre än till Italien, men omkommo i massor på färden. Den store påfvens intresse för korstågsplanerna förblef dock oförminskadt. 1213 riktade han en ny uppfordran till kristenheten, och på det fjärde Laterankonsiliet (1215) var korstågssaken en hufvudfråga. Konsiliet fastställde 1217 som termin för ett nytt korståg, men Innocentius' död, 16 juli 1216, hindrade honom att upplefva sin plans förverkligande.

Under Honorius III nådde påfvedömets ifver för korstågsrörelsen sin höjdpunkt. 1217 företogo konung Andreas af Ungern, hertigarna Leopold af Österrike och Meran samt några af de levantiske furstarna resultatlösa härfärder i Syrien (det s. k. *femte korståget*). Konung Andreas återvände redan 1218, men förstärkta af frisiska och nordtyska pilgrimer, riktade de kvardröjande korsfararna en stöt mot Egypten, där Damiette eröfrades (5 nov. 1219); efter ett par år måste det åter uppgifvas, sedan kejsar Fredrik underlåtit att 1221 företaga en utlofvad korsfärd. Redan vid sin kröning, 25 juli 1215, hade Fredrik II aflagt korstågslöfte, men kampen mot Otto IV (d. 1218) och de oordnade förhållandena i Tyska riket hindrade honom länge att infria detsamma. Efter sin egen kejsarkröning och sonen Henriks val till tysk konung 1220 bebådade han uppbrott till 1221, men hvarken denna termin eller en senare utsatt, midsommar 1225, kunde han iakttaga. Sedan påfvestolen medgifvit ett nytt uppskof till aug. 1227 och Fredrik trots omfattande förberedelser i sista stund af sjukdom hindrades afsegla, blef han af påfven Gregorius IX bannlyst. Utan hänsyn till ett därvid fogadt påfligt förbud anträdde Fredrik 28 juni 1228 från Brindisi sitt korståg (ibland betecknadt som det *sjätte korståget*) och landade 7 sept. i Akkon. Genom skickligt förda underhandlingar lyckades han 18 febr. 1229 mec sultan El-Kamil afsluta ett fördrag på tio år, fem månader och fyrtio dagar, enligt hvilket till kejsaren afträddes Jerusalem, Betlehem, Nasaret m. fl. orter, så att pilgrimsvägen till den heliga staden åter kom i kristna händer, hvaremot sultanen erhöll löfte om Fredriks hjälp mot alla fiender, äfven kristna. Kejsaren intågade 17 mars i den heliga staden och satte själf konungariket Jerusalems krona på sitt hufvud, men återvände därefter raskt till Italien, dit han anlände 10 juni för att återupptaga kampen med kurian. Den maktställning han skapat sig i Österlandet föll snart i spillror.

Under de följande åren manade påfven flera gånger till korståg, och i anledning däraf företogo konung Thiebaut af Navarra (1239) samt Rikard af Cornwallis (1240) krigståg till Heliga landet. Jerusalems eröfring af kovaresmierna 1244, hvarpå följde Damaskus' eröfring 1245 och Askalons 1247, gaf upphof till en ny korstågsrörelse. Den pågående kampen mellan Innocentius IV och Fredrik II hindrade den senare att deltaga; det blef i stället franske konungen Ludvig IX, som tog ledningen. Han lämnade Paris 12 juni 1248 och landade i sept. s. å. på Cypern, där han öfvervintrade. Följande vår riktade han sitt anfall mot Egypten, där Damiette gaf sig 7 juni 1249, och Ludvig vände sig därefter mot Kairo. Ett angrepp mot Mansura misslyckades, hären måste återtåga och därunder blef Ludvig själf tillika med två sina bröder fången, men återfick friheten mot att afstå Damiette och betala en väldig lösensumma. Han lämnade Egypten 8 maj 1250 och begaf sig till Akkon (13 maj s. å.), hvarifrån han vallfärdade till Nasaret. Utan att kunna uträtta något kvardröjde han i Heliga landet till 24 april 1254 och återkom 7 sept. s. å. till Paris. Denna Ludvigs första härfärd mot de otrogne nämnes ibland det *sjunde korståget*.

Den olyckliga utgången af detta korståg och kampen mellan kurian och Hohenstauferna afkylde korstågsifvern i Västerlandet, och i Orienten blef de kristnes läge allt sämre. 1268 kapitulerade Jafa för mamluksultanen Bibars och s. å. intogs Antiokia. Detta medförde en visserligen kort återuppblomstring af det tynande intresset. Konung Jakob I af Aragonien anordnade 1269—70 en korstågsfärd till Akkon utan synnerligt resultat. Ludvig IX hade redan 1267 ånyo tagit korset och öfvergick (juli 1270) på genuesiska fartyg till Tunis, hvars bej förklarat sig villig att öfvergå till kristendomen (det s. k. *åttonde korståget*). Väl öfverkommen, angreps hären af sjukdomar, och Ludvig själf afled 25 aug. 1270 i pesten. Hans broder Karl öfvertog då ledningen och tvang bejen till en för de kristne fördelaktig fred. Först efter dess afslutande landade Tunis prins Edvard af England (sedermera Edvard I); han medföljde Karl tillbaka till Sicilien och företog därifrån ett korståg till Heliga landet, där han landade i Akkon 9 maj 1271. 21 april 1272 afslöt han med sultanen Bibars en tioårig fred, hvarefter han 22 sept. återvände hem. Detta var den sista af de stora härfärderna till Orienten. Det i Lyon 1274 hållna kyrkomötet lät visserligen predika korståg och flera furstar togo korset, men längre än till afsikten kom man icke. De kristnes välde i Heliga landet förföll alltmera, och slutligen kom 1291 Akkon för alltid i de otrognes händer. Trots alla grusade

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

förhoppningar kvarlefde dock länge hos Västerlandets folk tanken att befria Heliga landet ur de otrognes våld, och många förslag framkommo rörande det sätt, varpå detta borde ske, utan att dock omsättas till handling.

För fullständighetens skull bör anmärkas, att äfven de skandinaviska länderna deltogo i erläggandet af de korstågstionden, som påfvarna utskrefvo, och äfven bland sände deltagare i korstågen till Palestina. Berömdt är den norske konungen Sigurd Jorsalafares korståg 1107—10, och 1152 utgick en ny norsk expedition, som deltog i Askalons belägring 1153. Äfven underrättelsen om Jerusalems eröfring 1187 synes ha dragit nordiska korsfarare till Palestina, och äfven i senare korsfärder nämnas skandinaver som deltagare.

Korstågsrörelsen utgör, såsom ofvan antydts, en väldig yttring af den asketisk-mystiskt färgade religiositet, som tog sig uttryck i den samtida kyrkliga reformrörelsen, i förening med den krigiska äfventyrslystnad, som bl. a. gaf upphof till normandstaterna rundt Europas västra och södra kust. Den roll, som just normanderna spelade i korstågsrörelsen, var därför ingen tillfällighet. Som drifvande faktor af mindre ideellt slag kom den gamla vikingalystnaden efter byte, som hade svårt att finna sig till rätta i Västerlandets mera ordnade förhållanden och därför sökte friare spelrum i Orienten. "Medeltidens kyrkligt asketiska tanke var korstågens själ, men den lefde i en kropp af kött och blod, som gjorde sin rätt gällande." Dock ha korstågens ekonomiska orsaker säkerligen öfverskattats. Om någon öfverbefolkning i det dåtida Europa kan man ej tala, och de italienska städernas handelsintressen spelade visserligen senare under rörelsens utveckling en viktig roll, men få ingalunda betraktas som primär orsak.

Synnerligen genomgripande — och det på flera områden — gestaltade sig korstågens följder, mest dock så, att de främjade en utveckling, som redan begynt. Det mål, som egentligen hägrat för deltagarna, Heliga landets varaktiga befrielse från de otrogne, vanns dock icke, ity att de korsfararstater, som i Orienten grundlades, icke fingo någon lång tillvaro. På det bysantinska kejsardömet utöfvade korstågen ett försvagande inflytande, som banade vägen för turkarnas frammarsch. Påfvedömet åter vann i korstågsrörelsens begynnelse en högst betydande makttillväxt, som med rörelsens aftynande gick tillbaka. Hierarki och riddarväsen nådde sin högsta blomstring. Genom öppnandet af nya handelsvägar togo åtskilliga städerna och deras borgerskap ett kraftigt uppsving, och särskildt lades grunden för de italienska sjöstädernas uppblomstring på 1300- och 1400-talen. För vetenskapen medförde korstågen betydande landvinningar, såsom vidgad kännedom om samtidens författare och en mera realistisk metod. Vid sidan af den kyrkliga vetenskapen framväxte nu en profan, som började aflösa den förra. Som påtagliga bevis på korstågens kulturförmedlande inflytande kvarstår en mängd arabiska lånord i de moderna språken (tariff, amiral, arsenal, soffa o. s. v.), liksom ock genom dem infördes till vår världsdel åtskilliga där förut okända kulturväxter (majs, ris, vattenmelon, aprikos o. s. v.).

Tilläggsvis bör framhållas, att i egentligaste mening med korståg förstås härofvan skildrade härfärder till Heliga landet, men att påfvestolen snart började predika "korståg" mot sina eller kyrkans fiender i allmänhet (albigenserna o. s. v.). Därjämte användes termen för att generellt beteckna härfärder företagna mot hedniska folk i omvändelsesyfte. I vår egen historia omtalas flera dylika korståg både till Finland och till Östersjöprovinserna.

Om våra dagars "korstågsrörelse" se Kristliga studentvärldsförbundet.

Litt.: "Recueil des historiens des croisades" (1841 ff.), Michaud, "Histoire des croisades" (3 bd, 1812—17; flera uppl.), Wilken, "Geschichte der kreuzzüge" (7 bd, 1807—32), Riant, "Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre-sainte au temps des croisades" (1865), Röhricht, "Beiträge zur geschichte der kreuzzüge" (2 bd, 1874, 1878), "Geschichte der kreuzzüge im umriss" (1898), Kugler, "Geschichte der kreuzzüge" (2:a uppl. 1891), Heyck, "Die kreuzzüge und das heilige land" (1900), Bréhier, "L'église et l'orient au moyen âge: les croisades" (1907), och Stevenson, "The crusaders in the East" (1907). För de olika korstågen se Sybel, "Geschichte des 1. kreuzzuges" (3:e uppl. 1899), Röhricht, "Geschichte des 1. kreuzzuges" (1901). Kugler, "Studien zur geschichte des 2. kreuzzuges" (1866), "Analecten zur geschichte des 2. kreuzzuges" (1878) och "Neue analecten zur geschichte des 2. kreuzzuges" (1883), Riezler, "Der kreuzzug kaiser Friedrichs I." (1870), Norden, "Das papsttum und Byzans" (1903), Röhricht, "Studien zur geschichte des 5. kreuzzuges" (1891), Kestner, "Der kreuzzug kaiser Friedrichs II." (1870), Davis, "The invasion of Egypt by Louis IX of France" (1899), och Sternfeld, "Ludwigs des heiligen kreuzzug nach Tunis 1270" (1896). Om korstågens följder se Heeren, "Versuch einer entwicklung der folgen der kreuzzüge" (1808), Prutz, "Kulturgeschichte der kreuzzüge" (1883), och Heyd, "Histoire du commerce du Levant au moyen âge" (2 bd, 1885, 1886). T. H—r.

Korsün. Se Sevastopol.

Korsvirkeshus. Se Bostad, sp. 1263 och fig. å pl. II.

Korså, järnbruk med 6 lancashirehärdar och räckverk med 2 vällugnar och 4 hammare, beläget i Sundborns socken, Kopparbergs län, vid Korsån (ett tillflöde till Storsjön i Gästrikland), som förmedlar ångbåtsförbindelse med den 7 km. aflägsna Korsåns station å Gäfle—Dala järnväg. Till bruket höra äfven sågverk med 2 dubbla ramar och kantverk samt tegelbruk, och under samma förvaltning som K. lyda Ågs masugn och Svartnäs nedlagda järnbruk i Svärdsjö socken. Taxeringsvärdet å K. bruk och såg 115,000 kr., å Svartnäs bruksbyggnader, kvarn och såg och kraftstation samt Ågs masugn och kvarn 181,500 kr. (1909). Tillverkningen af smältstycken vid K. var 1901—05 i årligt medeltal 3,374 ton. — En såg anlades vid K. 1747, och 1836 utfärdades privilegier för K. bolag att där anlägga masugn och smide. 1838 förvärfvades bruket af Stora Kopparbergs bergslag, som genom anläggning af en kombinerad ångbåts- och järnvägsled satt bruket i förbindelse med såväl Vintjärns grufvor och Ågs masugn som med Gäfle—Dala järnväg. Vid bruket tillverkas sedan gammalt ett berömdt ämnesjärn till fjäderstål, hvars stämpel går under namnet "Diamond brand" i den engelska marknaden. Wbg.

Korsångare, Korsångerska, medlem af en opera- eller kyrkokör. Jfr Korist.

Korsö, holme i Stockholms skärgård, Djurö kapellförsamling, vid Sandhamnsinloppet. Där uppfördes 1757 ett ansenligt fyrtorn af sten. Fyren indrogs 1882 i sammanhang med ombyggnad af Sandhamns fyr, men tornet bibehålles såsom sjömärke.

Korsör, dansk stad på Själland vid Stora Belt, 105 km. v. om Köpenhamn, ligger vid den västsjälländska järnvägens slutpunkt, och därifrån är daglig ångbåts- (sedan 1883 ångfärje-) förbindelse med Nyborg (Fyn) samt med Kiel, 3 ggr i veckan med Flensborg. Utmärkt hamn för import till västra Själland och export af landtbruksprodukter till Tyskland. Hemmahörande voro 1908 15 ångfartyg om 4,579 ton. Hamnen och järnvägen äro K:s förnämsta inkomstkällor, och stadens förkofran härleder sig från järnvägens fullbordande 1856. 7,164 inv. (1906, mot 2,236 1855). Staty af den i K. födde skalden J. Baggesen. Redan tidigt nämnes K. som hamn och öfverfartsort till Fyn. 1425 erhöll det stadsrättigheter. 7 aug. 1658 landsteg Karl X vid K. med något öfver 5,000 man för att börja sitt andra krig med Danmark. 1659 lät han, efter en af generalkvartermästaren Gorries v. Gorgas uppgjord ritning, uppföra en femhörnig bastionsskans på en holme midt för hamninloppet. Sedan K. i freden återlämnats af svenskarna, bibehölls den af dem anlagda befästningen af danskarna till 1764, då den slopades. En rest af densamma är ett 24 m. högt torn vid sjöbatteriet vid inloppet till hamnen. E. Ebg. L. W:son M.

Korsört, *bot.* Se Senecio.

Kort (fr. *carte,* af lat. *charta,* pappersblad), en merendels styf, rektangelformig pappersskifva, på åtminstone ena sidan bärande text eller bild, efter hvars olika syfte och karaktär korten benämnas, antingen tryckt med brokiga figurer för att brukas vid spel, eller som ett slags konstverk, en nöjesbild e. d., s. k. vykort (se Brefkort), till artighetsuppvaktning (gratulationskort), eller tryckt med en persons namn, en notifikation, en frankostämpel o. s. v., t. ex. visit-, förlofnings-, bjudnings-, adress-, annons-, inträdes- (jfr Biljett), brefkort. I betydelsen karta förekommer ordet kort i sjökort (se d. o.). — Spelkort ha funnits i Kina och Japan långt förrän i Europa. De kinesiska och japanska korten utgjordes ursprungl. af elfenbensbrickor, tunna träskifvor eller brända lerplattor. Den första säkra underrättelsen om spelkorts tillvaro är i Tyskland från år 1377, i Belgien från 1379 och i Frankrike en räkning från 1392 på tre spel kort, som inköpts af konung Karl VI. I England utfärdades 1463 ett införselförbud till skydd för landets egna spelkortsfabrikanter. — Spelkorten äro af två hufvudslag; det ena är den italienska tarokleken, som bestod och alltjämt består af 4 sviter med nummerkort och 22 kort med figurer. För att skilja de fyra sviterna användes urspr. färgerna hvitt, rödt, blått och svart samt bilderna bägare, svärd, mynt och käpp, hvilka i Tyskland förändrades till hjärta, bjällra, ollon och blad (fig. 1) samt i Frankrike till hjärta, pik, ruta och klöfver-

Fig. 2. Franska spelkort från 1500-talet.

blad (jfr fig. 2), motsvarande de svenska hjärter, spader, ruter och klöfver (hjärter och ruter tryckas röda, spader och klöfver svarta). Man har velat göra dessa tecken till symboler för de fyra stånden, adel, präster, borgare och bönder. Det andra slaget är fyrfärgsleken l. franska kortleken, med fyra sviter (l. färger) kort, hvarje bestående af (enligt svensk benämning) kung, dam, knekt, tia, nia, åtta, sjua, sexa, femma, fyra, trea, tvåa och äss. Kung, dam och knekt kallas målare l. klädda kort i motsats mot tia — tvåa, som kallas hackor l. lanor. Ässet är i en mängd kortspel färgens högsta kort

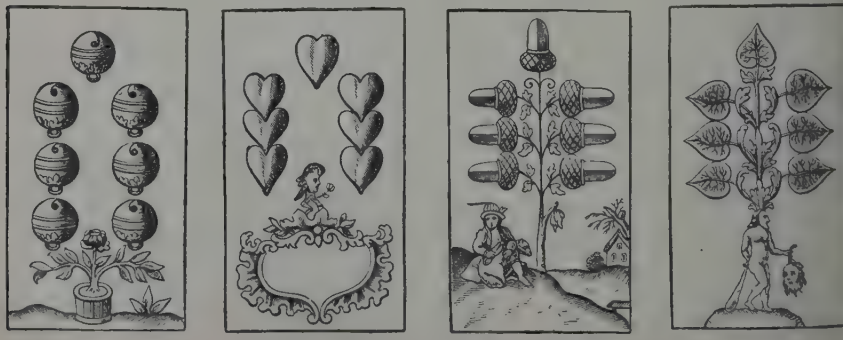

Fig. 1. De tyska svitmärkena: sjuorna i en lek tyska kort (1600-talet).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och räknas därför jämte målarna (och i vissa spel äfven tian) till honnörerna (se d. o.). — I flera äldre lekar äro de tre rangkorten kung, ryttare (ej dam) och knekt; namnen på dessa figurer ha växlat betydligt. Kort af detta slag säljas vanligen i s. k. spel, d. v. s. två lekar tillsammans, åtskilda genom mönstret på kortens baksida, som på den ena leken brukar utföras i röd och på den andra i blå färg (”röd lek” och ”blå lek”). Ett stort antal spelande vill aldrig börja gifningen med röd lek, emedan det anses medföra otur. — Utom dessa båda hufvudslag finnas många olika slags kortlekar: trappola-leken i Tyskland, af italiensk härstamning; den vanliga italienska leken (med färgnamnen *spade*, *coppe*, *denari* och *bastoni*), hvilka båda närma sig fyrfärgsleken; killeleken (se Kille) m. fl. Därigenom att man vid spelkortsfabrikationen, från att begagna sig af schabloner, fann på att nyttja aftryck af skurna träplattor, blef denna tillverkning af vikt för boktryckarkonstens utveckling. De äldre korten äro af vikt för typografiens historia och ge äfven intressanta upplysningar om modernas utveckling genom sina dräktbilder, hvarför de samlats i flera museer (jfr katalogerna öfver Weigels samling i Leipzig 1865, British museums i London 1876 och Lehrs’ öfver kopparstickskabinettets i Dresden 1885 samt Geisberg, ”Das älteste gestochene deutsche kartenspiel”, 1905). Ofta har man i kortlekens figurer lämnat humoristiska, obscena eller karikatyriska bilder. Till kort af det senare slaget hör en i Leipzig 1798 förfärdigad lek, i hvilken de fyra kungarnas ansikten äro vrångbilder af Robespierre, Danton, Marat och Mirabeau. Denna lek är dessutom märklig därför, att den är den första, som framvisar dubbelhufvud, d. v. s. två bröstbilder, hvilka stöta tillsammans på midten af kortet. På de s. k. skandinaviska spelkorten, som utgåfvos i början på 1870-talet, buro rangkorten medlemmars af de nordiska konungahusen anletsdrag. Medelpunkter för spelkortsindustrien voro Ulm, Augsburg, Nürnberg, sedan Amsterdam. I Sverige funnos 1908 3 fabriker för tillverkning af kort, hvilken är belagd med stämpelafgift, se Kortstämplingsafgift. S. å. uppgick den svenska tillverkningens värde till 227,586 kr. — Se arbeten om spelkort af Thiers (1686), Breitkopf (1784), Leber (1842), Chatto (1848), Taylor (1865), Merlin (1869) och d’Allemagne (1906) samt uppsats af Björklund i ”Ord och bild” 1900. (E—n B.)

Korta papper, *hand.*, växlar med ”kort” löpetid. Vid bankernas diskontering af växlar pläga sådana med högst 3 månaders återstående löpetid kallas ”korta”. I motsats härtill kallas växlar med en återstående löpetid af 3—6 månader ”långa” och sådana med ännu längre löpetid ”öfverlånga”. Vid *köp* af växlar åter (för remittering till utlandet) brukar beteckningen ”korta papper” eller ”korta växlar” hos oss ange växlar med högst 14 à 15 dagars löpetid. Man talar därvid äfven om växlar på ”kort sikt” (jfr Växel). A. W:son M.

Korta varor (ty. *kurze waren*), *hand.*, sammanfattande benämning på en mängd olikartade, mestadels smärre lyx- och nödvändighetsvaror af metall, trä, horn, ben, pärlemor, glas, porslin, läder, papp o. s. v., hvilka icke vägas eller mätas, utan säljas stycke- eller dussinvis. Exempel på korta varor äro knifvar, saxar, nålar, knappar, ur, ringar, kedjor, ljusstakar, speldosor, glasögon och kikare, leksaker, solfjädrar, skrin, album, portföljer, väskor, börsar, parfymerier, broscher m. m. De finare och mera eleganta af detta slags varor bruka sammanfattas under benämningen galanterivaror. Korta varor af metall benämnas stundom quincaillerievaror (se d. o.). Inom produktionen af korta varor intaga Tyskland, Frankrike (Paris), England och Österrike främsta rummen. A. W:son M.

Kortbref (ty. *kartenbrief*, fr. *carte-lettre*, eng. *letter card*) utgör en mellanform mellan vanligt bref och brefkort (se d. o.). Med brefven äro kortbrefven likställda i afseende på portot. Med brefkorten ha de gemensamt, att för deras affattande postverket tillhandahåller frankostämplade blanketter, i form af ett hopvikt kort. Bakre halfvan af kortbrefvet är försedd med gummerade kanter, båda halfvorna på lämpligt sätt perforerade för att underlätta öppnandet. De saluhållas i valörer å 5 och 10 öre. Kortbrefven kunna rekommenderas, men i dem få ej innesluta penningar o. d. Kortbref behandlas som bref, äfven i det fall, att bakre halfvan frånskilts. Detta slags försändelser infördes i Sverige 1889 efter att redan förut på 1880-talet ha kommit i bruk inom åtskilliga andra länder. R. L—n.

Kortesjärvi, imperiellt pastorat af 3:e kl., Lappo kontrakt, Åbo ärkestift, Finland, Vasa län, Kuortane härad, Alavo domsaga. Landareal 286 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 4,263 pers. (1908). A. G. F.

Kortfors, elektriskt stålverk med 4 smältugnar, hammarverk och elektrodverk m. m. vid Öfalla anhalt, 3 km. från Kortfors station å Nora bergslags järnväg i Karlskoga socken, Örebro län, tillhör Aktiebolaget Héroults elektriska stål, bildadt 1902 (aktiekapital 700,000 kr.), och tillverkar verktygsstål på elektrisk väg efter P. Héroults metod och dessutom högprocentigt kiselj ärn och kromjärn med ringa kolhalt samt elektroder för elektriska smältverk m. m. Verket arbetar med 2,200 elektriska hästkrafter, som jämte en del af verkstadsbyggnaderna förhyras af Örebro elektriska aktiebolag, som där förut drifvit tillverkning af kalciumkarbid. Wbg.

Kort galopp, *ridk.* Se Galopp.

Kortgren, *bot.* Se Skottbyggnad.

Korthorn. Se Korthornsboskap.

Korthornsboskap, *husdjurssk.*, en nötkreatursras, som sedan århundraden förekommer i de engelska grefsk. Durham och Yorkshire. Den kallades fordom efter floden Tees, som skiljer grefskapen från hvarandra, Teeswaterrasen och sedermera Yorkshirerasen. Inom sistnämnda ras utbildades mot slutet af 1700-talet en stam, som kallas antingen korthorn, durhamkorthorn eller förbättrad korthornsras. Den ”förbättrade korthornsrasen” utmärker sig framför den äldre eller yorkshirerasen genom den hastighet, med hvilken den växer upp, och sin gödningsförmåga, hvaremot den med hänsyn till mjölkproduktionen är underlägsen såväl moderrasen som många andra raser af olika kroppsstorlek. Stamfadern till den förbättrade korthornsrasen hette Hubback och egdes på 1770-talet af bröderna Colling i grefsk. Durham. Tjuren hade stark benägenhet för fettbildning, och denna, så att säga, fettsot har sedermera hos afkomman blifvit utvecklad till högre grad än hos någon annan ras. Då djuren såväl på grund häraf

som till följd af sin snabbvuxenhet blefvo mycket eftersökta och betalades med oerhörda pris, upplades ett stamregister — s. k. *herdbook* — öfver alla inom England födda djur af den förbättrade korthornsrasen, hvilket sedermera blifvit fortsatt. Äfven inom andra länder för man stamregister öfver afkomma efter dit införda djur af ifrågavarande ras. — Djur, som tillhöra den förbättrade korthornsrasen, ha korta och framåt samt inåt eller nedåt riktade horn, pannan konkav, halsen medelmåttigt lång och tjock, men utan dröglapp (hudfåll nedtill), bröstet djupt och bredt, buken cylinderformig, bäckenet bredt och rakt, benen korta och fina, huden tjock, mjuk och löst fäst vid underliggande delar och äro till färgen gulhvita, helhvita, helröda, rödbruna, brun- och hvitfläckiga eller stickelhåriga. Benbyggnaden är mycket fin, och köttet, som finnes till stor mängd å de kroppsdelar, från hvilka detta har det största värdet, såsom från korset och låren, är rikligt insprängdt med fett, hvarjämte fett, under form af större eller mindre svulster, finnes afsatt på höft- och bärbenknölarna, eller på sådana kroppsdelar, där vid gödningen af andra raser fett endast till ringa mängd förekommer. Till följd af sin storlek kunna djur af denna ras underhållas endast där kreaturen under sommaren födas på odlade beten eller stallfodras och där afsättning till högt pris kan beredas för fett- och näringsrikt kött. Genom den för handen varande fettsoten bli djur af denna ras tidigt ofruktsamma. — I Sverige är mjölkafkastningen viktigare än köttproduktionen, och fördenskull finnas endast några få stammar af den förbättrade korthornsrasen. Numera frambringas emellertid i England utmärkta mjölkkor af korthornsras, s. k. *Dairy-Shorthorns*, hvilka kunna täfla med hvilken annan ras som helst beträffande afkastningen af såväl mjölk som smörfett. Jfr pl. till art. Nötkreatur. C. A. L.*

Korthufvad, *anat.* Se Brakycefal, Hufvudskål, sp. 1230, och Hästen, sp. 179.

Korthårig dvärgpinscher, *zool.* Se Hunden, sp. 1316.

Korthårig vindthund, *zool.* Se Hunden, sp. 1312.

Korti, ort i Nubien, på vänstra Nilstranden, emellan Berber och Dongola, utgångspunkt för karavanvägen öfver Bajudastäppen till Metemma. Omkr. 300 inv.

Kortikal (af lat. *co'rtex*, bark), *anat.*, hörande till barken, särskildt *cortex cerebri*, hjärnbarken.

Kortjänst, en del af den för de romersk-katolske prästerna och munkarna föreskrifna kyrkotjänsten. Som rättesnöre för densamma gäller breviarium.

Kortlängdsberäkning, af timmer. Se Flottning, sp. 648.

Kortlänkad kätting. Se Ankarkätting.

Kortnosiga hästfisken, *zool.* Se Hästfiskar.

Korton (Orgelton), *mus.*, den stämning, som fordom var bruklig för orgeln och som var en hel ton högre än den s. k. kammartonen. Jfr Kammarton.

Kortrad, *metr.* 1. Detsamma som kortvers (se d. o.). — 2. Detsamma som katalektisk vers.

Kortregistreringssystem. Se Kortsystem.

Ko'rtrijk [-rejk]. Se Courtrai.

Kort sikt, *hand.* Se Växel.

Kortskallar, *anat.* Se Brakycefal och Hufvudskål, sp. 1230.

Kortskott, *bot.* Se Skottbyggnad.

Kortskrifningskonst, Kortskrift. Se Stenografi.

Kortslutning, *elektrot.*, direkt förbindelse mellan olika poler af en elektrisk strömkrets. Då kortslutning uppstår genom fel i isoleringen hos en anläggning, ökas strömstyrkan vanligen väsentligt, hvarvid otillåten uppvärmning och antändning af brännbara ämnen kunna bli följden. Elektriska ledningar bruka skyddas mot dylika störningar genom s. k. öfverströmsskydd (smältmetaller eller automatiskt verkande strömbrytare), som, då strömstyrkan öfverstiger ett visst värde, urkoppla ledningen. Jfr Afledning 2. A. E—m.

Kortslutsankare, *elektrot.*, vid asynkrona motorer. Se Elektriska maskiner, sp. 286.

Kortsplits, *sjöv.* Se Splits.

Kortstämplingsafgift, *förv.*, är i Sverige en skatt för bruk af spelkort och förskrifver sig från Karl XII:s tid. Bland andra åtgärder i ändamål att skaffa penningar till norska kriget utfärdade han 22 okt. 1717 från Lund en förordning, enligt hvilken i hvarje stad ett kontor skulle inrättas för stämpling af kort emot en afgift af 16 öre kmt för hvarje kortlek. Magistraten disponerade hvar 10:e penning för omkostnader; resten levererades till kronans kassor. Denna skatt har med några korta afbrott sedermera fortfarit och utgick åren 1872—92 med 75 öre för hvarje kortlek, höjdes af 1892 års riksdag till 1 kr. 50 öre per lek, men sänktes 1896 till 50 öre. Inkomsten redovisas som bevillning efter 3:e art. Den uppgick i medeltal för 1900—09 till 140,600 kr. 65 öre pr år och 1909 till 159,810 kr. 50 öre. Bestyret med tillhandahållandet af konvolut, försedda med vattenstämpel, samt med kontrollen öfver uppbörd och redovisning öfverflyttades 1873 från Riksgäldskontoret till Statskontoret. Kommerskollegium tillsätter stämplingsförrättare i städer, där kortfabriker finnas. Kort af utländsk tillverkning stämplas vid tullkammaren i den stad, där de äro införtullade. Böter från 100 till 500 kr. drabba den, som säljer eller håller till salu ostämplade kortlekar, och 10 kr. den, som beträdes med att nyttja sådana. Kbg

Kortstöt, *fäktk.* Se Fäktkonst, sp. 217.

Kortsvansfåret, Nordiska, *zool.* Se Fårsläktet, sp. 202.

Kortsystem (l. Kortregistreringssystem), en amerikansk tillämpning af samma tanke, som ligger till grund för den s. k. lappkatalogen (se Katalog). Genom att använda fyrkantiga linjerade kort af lämplig storlek, å hvilka anteckningar göras efter behof, erhålles ett register (katalog, index), ordnadt efter hvilken indelningsgrund man önskar, sålunda såsom alfabetiskt, kronologiskt, nummer-, ort- eller sakregister eller efter annan grund. För att åstadkomma system i dessa s. k. antecknings-kort använder man "ledningskort" af stark karton med en eller flera flikar, på hvilka skrifvas eller tryckas bokstäfver, data, nummer, ort- eller sakramn e. d. Samtliga kort ordnas med tillhjälp af ledningskorten och vissa mekaniska inrättningar i fack, hvilka i sin tur sammanföras i skåp eller skrifbord eller hur man finner bekvämast.

En sinnrik tillämpning af kortsystemet är den, som uppfunnits af ingenjören hos A.-B. Separator D. Ag. Engström, för släktforskning och folkregistre-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ring. Detta slags kortsystem anses underlätta geneaogens arbete, förebygga felaktigheter vid registrering, göra det möjligt att genom ombyte af kort afägsna fel och när och hvar man önskar "bygga ill" och få det hela öfverskådligt. Genom ett sinnrikt beteckningssätt får man ett kort för hvarje släktled.

Ko'rtum (ej Kortüm), Karl Arnold, tysk humoristisk författare, f. 1745, d. 1824, sedan 1770 praktiserande läkare i staden Bochum (Westfalen). Begagnande sig af originella småstadstyper, som i Bochum utgjorde hans omgifning, utgaf han 1784 anonymt 1:a delen af sin på djärf knittelvers skrifna och med de kostligaste träsnitt försedda komiska hjältedikt *Die Jobsiade* eller, som dess ursprungliga titel lydde, *Leben, meinungen und thaten von Hieronimus Jobs, dem candidaten, und wie er sich weiland viel ruhm erwarb, auch endlich als nachtwächter in Sulzburg starb . . .*" Två delar följde senare, och till den 1824 utgifna 4:e upplagan omarbetade K. 1:a delen. "Die Jobsiade" (många uppl.) med sina groteska rim och groft komiska teckningar är skapad som motsats till månskenspoesi och formfilning; den har haft inflytande på J. H. M. Busch (se denne) och bibehållit en allmän popularitet. Se biogr. öfver K. af Deicke (1893). (B—n B.)

Kortvers, *metr.*, stundom förekommande benämning på hvardera halfvan (= hvart kolon) af den allmänt germanska versen, den s. k. **långlinjen** (se d. o.).

Kortvingar, *Staphylinidæ* l. *Brachelytra, zool.*, skalbaggfamilj. Se Brachelytra. Om arten *Pelleius* samt en närmare beskrifning om familjen öfver hufvud se Brachelytra. Suppl.

Kort växel. Se Korta papper.

Ko'rtüm, Johann Friedrich Christoph, tysk historieskrifvare, f. 1788 i Mecklenburg-Strelitz, d. 1858 i Heidelberg, innehade åtskilliga lärarbeställningar i Schweiz och blef 1840 professor i historia vid universitetet i Heidelberg. Bland hans arbeten märkas *Geschichte Griechenlands von der urzeit bis zum untergang des achäischen bundes* (3 bd, 1854) samt det i förening med K. A. v. Rochlin-Meldegg författade och af denne efter K:s död utgifna verket *Geschichte Europas im übergang vom mittelalter zur neuzeit* (2 bd, 1860—61).

Kortz, Hans Daniel, bildhuggare, född tysk (härstammande ej kändt), d. under förra hälften af 1714, blef mot slutet af 1600-talet gesäll hos Burch. Precht i Stockholm, studerade sedan 1695 några år i sitt hemland och slog sig därefter ned i Stockholm. Han utförde fyra allegoriska kvinnofigurer af sten, *Dygden, Lydnaden* (å västra), *Försiktigheten, Hoppet* (å östra sidan), som 1702 uppsattes vid ingångarna till Storkyrkans kyrkogård. Han fortfor sedan att arbeta i synnerhet för kyrkdekoration. Hans förnämsta verk, en altarprydnad för Sala kyrka (1714), gick förloradt under 1700-talet, till följd af kyrkans brand. Däremot är ett mindre arbete af honom, altarprydnad, predikstol och orgelfasad i Salsta slottskapell (1711), bevaradt. —rn.•

Kortörade ufven, *zool.* Se Uggleslägtet.

Korubin, *kem. tekn.* Se Aluminotermi.

Korum (ack. af lat. *chorus*, eg. en sjungande skara) kallas den gudstjänst, som morgon och afton förrättas vid hvarje svensk trupp och består däri, att en psalmvers sjunges före och efter en bön, hvilken uppläses af någon bland manskapet. Efter gudstjänstens slut utropar befälhafvaren "Gud bevare konungen och fäderneslandet!", hvilka ord upprepas af truppen. C. O. N.

Korum [kå-], Felix, tysk katolsk prelat, f. 1840, blef 1866 professor i filosofi vid lilla och 1869 professor i teologi vid stora seminariet i Strassburg och vann stort rykte som ortodox teolog och vältalig predikant (på franska). På ståthållaren Manteuffels förslag utnämndes han 1881 af preussiska regeringen till biskop af Trier, där han gjort sig bemärkt som ortodox ifrare och haft många konflikter med regeringen (bl. a. om lekmannaskolor och särskildt statens högre flickskolor i Trier, 1903). Han föranstaltade 1891 en utställning af den s. k. heliga kjorteln (se Trier) och beskref 1894 i en skrift de underverk, som därvid skulle ha förekommit.

Korumbu, Ceylons hufvudstad. Se Colombo.

Korump, *sjöv.* Se Tagla.

Koru'nd (indiskt ord), Diamantspat, Harmofan, Rubin, Safir, Smärgel, äro de mineralogiska benämningarna på aluminiumoxid (se Aluminium) l. lerjord. Kristallerna tillhöra det hexagonala systemets romboedriska afdelning. De förekomma oftast utbildade som hexagonala prismor eller romboedrar, isomorfa (lika gestaltade) med järnglansens former. Den anmärkningsvärdaste egenskapen hos korunden är dess hårdhet, som i hårdhetsskalan betecknas med 9 och öfverträffas endast af diamantens. Däraf härrör mineralets användbarhet till slipning af andra föremål. Korunden är äfven i andra afseenden motståndskraftig; den är nämligen osmältbar och angripes ej af syror. I sig själf är den färglös, men ofta färgad af främmande föroreningar. De genomskinliga arterna af korund kallas i allmänhet safir; dennas färg är vanligen himmelsblå, men äfven andra färgvariationer förekomma. Af dessa kallas de röda för rubin, de gula orientalisk topas och de violetta orientalisk ametist. Rundt slipad safir visar ofta ett egendomligt sken af sex radiära strålar och kallas stjärnsafir. Dessa ädelstenar förekomma mest på sekundära lager i flodsand och grus, ofta jämte andra ädelstenar, på Ceylon, i Indien, Siam, Kina och Brasilien, i mindre mängder i Ural och Nord-Amerika. Blå safir anträffas äfven som inneslutning i de renska basalterna samt i gnejs och granit. Små slipade safirer betalas i medeltal med 20—22 kr. pr karat; rubinen värderas till ung. 45 kr. för 1 karat, men värdet stiger liksom hos diamanten med kvadraten på karat-talet. Stora rubiner äro, då de ha ren, djupt karminröd färg, dyrbarare än diamanter af samma storlek. De blå safirernas värde är i allmänhet hälften af lika stora rubiners. Rubinbalais är ej någon korundart, utan en spinell. Alla safirarter äro dikromatiska (se Dikroism), hvilket är ett godt och praktiskt användbart kännetecken på dessa ädelstenar. — De mindre genomskinliga, grå, blåaktiga, bruna eller gröna arterna kallas vanlig korund l. diamantspat. Denna träffas dels i form af lösa kristallstycken, dels inväxt i bergarter, nämligen i granit, gnejs, glimmer- och kloritskiffer, magnetisk järnmalm och kornig kalksten. På detta sätt förekommer den på Ceylon, uti Indien, Kina och Ural samt på S:t Gotthard i dolomit. Rikligt förekommer

den vid Chester (i Massachusetts, Nord-Amerika), där den uppträder med magnetit i glimmerskiffer; i Culsagegrufvan i Nord-Carolina ha 3 ctr tunga kristaller anträffats. I Gällivare malmberg förekommer den insprängd med apatit i magnetisk järnmalm. Smärgeln är en kornig och oren korund af grå, brun eller blåaktig färg. Den är ofta blandad med magnetit och järnglans. Dess mest bekanta fyndort är ön Naxos; i stora mängder förekommer den äfven vid Gummachdagh (Mindre Asien) och vid det ofvannämnda Chester. Smärgeln och diamantspaten ha stor användning vid slipning af ädelstenar, af bergartspreparat för mikroskopisk undersökning och äfven för slipning af metallarbeten. Man har med konst framställt kristalliserad korund på det sätt, att man genom sammansmältning löst lerjord i borsyra och låtit borsyran förflyktigas i porslinsugn. Genom tillsats af färgade metalloxider har man äfven kunnat efterhärma de naturliga färgerna. De på detta sätt framställda safirerna och rubinerna ha dock varit mycket små. — För sin betydliga hårdhet var korunden under namn af *smyris*, *asteria*, *safir* bekant redan hos de gamle samt nyttjades som ädelsten och för bearbetning af andra stenarter. Hj. Sj.*

Korwa, indisk folkstam. Se Kolh.

Korve'tt (fr. *corvette*, sp. *corbeta*, lat. *corbita*, ett slags fartyg, af *corbis*, mastkorg), *skpsb.*, fordom krigsfartyg, som förde sina kanoner (18 à 20 till antalet) på öfra däck och som var tackladt i fullkomlig likhet med linjeskepp och fregatter (se fig. till art. Fregatt). Sedermera användes benämningen korvett äfven för ett sådant krigsfartyg, som hade ett *täckt* batteri, d. v. s. som förde sina kanoner på ett batteridäck, öfver hvilket fanns ett öfra eller manöverdäck. Senare tids korvetter voro, liksom de nyare fregatterna, försedda med ångmaskiner tillräckligt kraftiga för att framdrifva fartygen med en hastighet af omkr. 12 knop. Korvetterna användes i hufvudsak till samma uppgifter som lätta fregatter (se d. o.), särskildt till spanings- och kapartjänst. I likhet med fregatterna ha de numera efter seglens borttagande från stridsfartygen så godt som fullständigt försvunnit; deras uppgift har öfvertagits af lätta kryssare samt jagare. J. G. B. (C. K. S.)

Korvey (Corvey, Ny-Corvey), benediktinkloster i Westfalen, nära Höxter vid Schelpes utflöde i Weser, berömdt för sin vetenskapliga verksamhet, för sina förtjänster om Sachsens öfvergång till kristendomen liksom för sina förbindelser med den äldsta nordiska missionen. Klostret anlades från det af Klodvig II:s gemål Batilda omkr. 664 grundlagda klostret Corbie (se d. o.) i Picardie, under medeltiden kalladt *Corbeja vetus* (”Gamla Korvey”). För sin tillkomst hade K. att tacka några munkar, som 815 sändes att grundlägga ett kloster i Hethis i Sollingerskogen, hvilket emellertid ej fick någon lifskraft. Med konung Ludvig den frommes tillstånd flyttades det därför till Hucxori (Höxter); redan 822 invigdes det till S:t Stephanus' ära af biskop Badurad af Paderborn och fick namnet Ny-Korvey (*Corbeja nova*). Den nya stiftelsen tillväxte raskt i rikedom framför allt genom Ludvigs storartade donationer; sin blomstringstid nådde den under de sachsiske kejsarna. Särskild berömmelse fick K. genom sin en tid af Ansgar (se d. o.) ledda skola och blef för norra Tyskland, hvad Fulda och S:t Gallen varit för de sydligare delarna af riket. Den äldste kände skriftställaren bland klostrets invånare är den namnlöse munk, som skildrade Vitus-relikernas öfverflyttande till klostret 836; den berömdaste är Widukind (se d. o.). Redan under abboten Bovo I (879—890) påbörjades de i ”Monumenta Germaniæ historica” utgifna *Annales corbejenses*. Klostrets bibliotek hade en betydande omfattning; bl. a. är det genom en från K. stammande handskrift, som de sex första böckerna af Tacitus' ”Annaler” bevarats till vår tid. Med tiden inträngde emellertid en världslig anda i klostret, och från 1100-talets midt går det oafbrutet tillbaka. Under trettioåriga kriget skingrades dess bibliotek och söföades dess byggnader; äfven en stor del af dess jordagods gick förlorad. 1792 förvandlades K. till biskopsstift, kom 1803 till huset Nassau-Oranien, 1807 till konungariket Westfalen och 1815 till Preussen. 1821 upphäfdes stiftet och lades under Paderborn. F. n. eges K. af furst von Hohenlohe-Schillingsfürst, hertig af Ratibor, furste af K. Se Wigand, ”Geschichte der gefürsteten reichsabtei Corvey und der städte Höxter und Corvey” (1819). Om de i K. gjorda urkundsförfalskningarna se Wattenbach, ”Deutschlands geschichtsquellen im mittelalter” (7:e uppl. 1904). T. H—r.

Koryba'nter (grek. *koryban'tes*). 1. Den grekiskasiatiska, företrädesvis i det forna Frygien och Lydien dyrkade gudinnan Kybeles (Rheas) präster, som under larmande musik utförde de till hennes

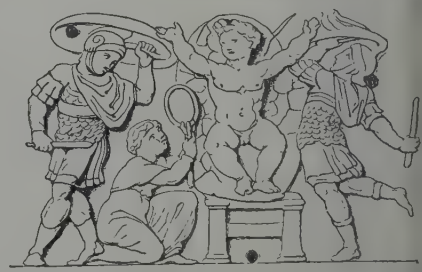

Korybanter dansande kring barnet Dionysos, antik elfenbensrelief (i Milano).

gudstjänst hörande vilda danserna (se fig.). — 2. Ett slags demoniska väsen, besläktade med daktyler, kabirer och kureter, hvilka tänktes höra till nämnda gudinnas följe. 1 o. 2. A. M. A.

Korydalin, *kem.*, en alkaloid (se d. o.), som förekommer jämte 7 andra i knölarna af *Corydalis cava*. Svag bas af sammansättningen $C_{22}H_{27}NO_4$, olöslig i vatten; står till sin kemiska byggnad berberin (se d. o.) mycket nära. H. E.

Korydōn, forngrekiskt herdenamn, som mycket ofta användts i herdediktningen; äfven betecknande smäktande eller hopplöst suckande älskare.

Koryfé (grek. *koryfaï'os*, af *koryfé*, hjässa, topp, spets, eg. ”den, som står i spetsen”, ledare, förman) betecknade företrädesvis den på teatern eller vid andra festliga tillfällen uppträdande körens ledare, korföraren, och ordet är vid denna användning till viss grad liktydigt med *korag* (se d. o.), ehuru till sin språkliga bildning på intet vis där-

ed besläktadt. I modernt språkbruk nyttjas ordet bildlig mening om enhvar, som på något omåde intager en framstående och tongifvande ställing. A. M. A.

Korzenio'wski [kårsen-], Józef, polsk författare, 1797, d. 1863, blef 1823 lärare vid lyceet i remenets, senare professor (i latin och romerska tiktiviteter) vid universitetet i Kiev och 1837 gymsiedirektor i Charkov. 1846 förflyttades han till arschau och blef byråchef i den lokala administrationen för kyrka och skola. K:s dramatiska författarskap omfattar ett tjugutal stycken. Till hans sta höra *Karpaccy górale* (Karpatiska bergsbor, 842) och *Żydci* (Judarna, 1843). K:s pjäser äro i lmänhet muntra, och teatern i Warschau lefde nge hufvudsakligen på dem. Redan i Charkov rjade K. med noveller (Spekulanten, 1846), seare öfvergick han uteslutande till denna skrifart h författade *Wedrówki oryginala* (Ett originals ndringar; 1848), *Garbaty* (Den puckelryggige; 852), *Tadeusz Bezimienny* (1852), *Krewni* (1857), nske hans bästa verk, m. fl. K. var med sina mpatier delad mellan den klassiska och romantiska skolan, blef sedan utpräglad realist ("den lske Balzac") med god iakttagelseförmåga, hans l är mera konstnärligt vårdad än Kraszewskis, en i andra afseenden står han efter denne. K:s mlade arbeten (12 bd) utgåfvos 1871—73. Flera dem, både dramer och noveller, äro öfversatta l ryska. Biogr. af Lewestam i K:s saml. skr. Ll.

Korzon [kå'rsån], Tadeusz, polsk historiker, 1839 i guv. Minsk, studerade juridik och historia i universitetet i Moskva, verkade senare som gymnasiallärare i Kovno, men inblandades i den polska frihetsrörelsen 1861 och lefde några år som förvisad det inre af Ryssland, egnade sig från 1867 ånyo lärarverksamhet, men blef 1900 bibliotekarie vid mnoyskinstitutionen. K. har utöfvat en mångsidig storisk författarverksamhet; viktigast äro hans ldyftiga, särskildt från ekonomisk-statistisk synkt epokgörande skildring af Polens inre historia der dess siste konung (*Wewnętrzne Dzieje Polski Stanisława Augusta*, 1882—86; 2:a uppl., I— 1897—98), hans stora biografi af *Kościuszko* 894) och hans breda, för Polens inre historia mycket gifvande skildring af Johan Sobieskis lif intill nungavalet (*Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629* 75. I—III, 1898). Dessutom har han utgifvit storiska läroböcker och utöfvat ett omfattande rekreationellt medarbetarskap i den stora, sedan 1890 kommande polska encyklopedien. H. A—t.

Kos [kås; grek. *Kōs*, it. *Stanco* l. *Stanchio*, turk. *Lank'o*], en till Sporadernas grupp hörande ö i Ägeiska hafvet, belägen vid Mindre Asiens sydvästra kust. real 286 kvkm., omkr. 10,000 inv. I öns längdstning, n. ö. och s. v., stryker en bergås af ttlig höjd och lämnande plats för tämligen stora ider af odlingsbar mark. Denna utmärker sig r synnerlig fruktbarhet och lämnar bl. a. ett träffligt vin. Hufvudstaden (Ko, med omkr. 000 inv.) ligger nära nordöstra ändan och ns omnämnd redan hos Homeros. Under den storiska forntiden hade K. dorisk befolkning och lade tillika med några närliggande städer (Halikarnassos, Knidos m. fl.) en dorisk förbundsstat. kadt var K. i synnerhet genom sitt storartade skepostempel och en i samband därmed stående medicinsk skola, från hvilken bl. a. Hippokrates utgick. Stora utgräfningar ha bragt i dagen mycket värdefullt material (se R. Herzog, "Koische forschungen und funde", 1899). Äfven målaren Apelles härstammade från K. Flera slag af konstfliit idkades på K.; berömda voro i synnerhet ett slags lätta och genomskinliga väfnader (koiska tyger, se d. o.). F. n. lyder ön under turkiskt välde. A. M. A.

Kosacker (ry. *kozaki'*, po. *koza'cy*) är namnet på den etnografiskt blandade (se pl. Asiatiska folk, fig. 35), småningom under en egendomlig självstyrelse militäriskt organiserade befolkningen i vissa af Polens och Rysslands mot stäppen vettande gränsländer (ry. *ukrajny*), hvilken utom sin tjänst som gränsvakt mot stäppfolken tagits i anspråk äfven för andra militäriska syften, men först sent fullkomligt underordnats statsmakten. Till stor del har den rekryterats af förvägna utvandrare och äfventyrare, som af olika anledningar skytt lifvet under mer ordnade samhällsförhållanden och statens straffande hand. Kosackdömets äldre historia är ytterst dunkel, och vetenskapens arbete har ofta färgats af den slaviska världens inbördes antagonism och dess olika nationalistiska tendenser (storrysk, ukrajnofil eller polsk). Själfva namnet kosack är inlånadt från de turkiska språken, där det synes ha betecknat djärf ryttare e. d. Tidigast (början af 1400-talet) synes en kosackbefolkning, bestående af inflyttade tatarer, vara påvisbar i storfurstendömet Litauens sydöstra gränsland, där den, utan intrång på sin islamitiska religion och sina vanor, som gränsvakt och i annan krigstjänst lefde kvar in på 1600-talet. Långt större betydelse fick den kosackiska samhällsbildning, som mestadels utflyttade slaviska (polska, litauisk-ryska) folkelement af kristen bekännelse småningom grundlade i låglandet (Niž) kring mellersta Dnjepr i det före 1569 till Litauen hörande, därefter med Polen införlifvade och 1667 delvis till Ryssland afträdda Ukrajna. Först från 1500-talet har man närmare underrättelser om dessa lillryska kosacker, hvilkas förpost åt s. de s. k. zaporogerna (ry. *za porogi*, "på andra sidan forsarna" i Dnjepr) utgjorde. En annan del var bosatt i de små städer (t. ex. Kaniow, Czerkasy; jfr den ryska benämningen *tjerkasy* på kosackerna), hvilkas staroster, och öfver dem vojvoden i Kiev, häfdade rikets öfverhöghet i dessa trakter. Oafhängigast voro zaporogerna, hvilka på en flodö (Chortitsa) hade uppfört ett palissadfäste (*setja*, *koš*), som var medelpunkten för deras republikanskt organiserade brödraskap. Men icke heller de öfrige kosackerna läto någonsin organisera sig som skattdragande, och deras egentliga näringsfång (vid sidan af fiske och jakt) var roftåg in på turkars och tatarers område. Dessa kosackiska expeditioner utgjorde en ständig fara för grannsämjan mellan polackerna och de okristne; det blef därför ett önskemål för statsmakten att hålla kosackerna, begränsade till ett visst antal ordentligt registrerade, under nödtorftig kontroll och disciplin (ett första försök gjordes 1540). Efter de viktigaste kosackdistriktens införlifvande med Polen 1569 blef den polske hetmanen (jfr Hetman) kosackernas militäriske öfverordnade, hvilken bl. a. hade att bekräfta deras val af höfvitsman (*starsjoj*, stundom, men icke officiellt, kallad *hetman*). Under Stefan Batori kämpade kosackerna tappert i rikets tjänst, och konungen skänkte dem klostret Trechty-

mirow till arsenal och invalidhem, men han gaf dem ingalunda en vidtgående ordnad självstyrelse, såsom en tendentiös tradition senare föregaf. Ett riksdagsbeslut af 1590 fastslog sedermera den polske hetmanens disciplinarrätt och förbjöd kosackhärens rekrytering af förlupna brottslingar; men som många senare författningar om kosackväsendet förblef den i det hela en död bokstaf. Kosackernas ötämda självsvåldstendenser slogo på 1590-talet ut i ett första kosackuppror, och samtidigt begynte deras förbindelser med utländska makter (det kejserliga sändebudet Lassotas besök 1594); några år senare gjorde de emellertid god tjänst i Livland mot svenskarna. Samtidigt kom med den lagfästa lifegenskapen i Ryssland en ny anledning till kosackväsendets tillväxt; de missnöjde rymde masstals undan träldomen till stäppens fria brödraskap. I de med ”den falske Dimitrijs” framträdande (1604) började omstörtningarna i Öst-Europa spelade kosackerna, splittrade i många grupper, en stor roll som revolutionärt element, och deras antal växte alltjämt hastigt; vid det ryska tsarvalet 1613 kom Mikael Romanov på tronen som kosackernas kandidat. I Polen underordnade sig visserligen ”hetmanen” Konaszewicz (Sahajdaczny, 1606—22) på det hela taget statens ledning och understödde konung Sigismunds företag i Ryssland, men den från hans tid allt starkare rysk-ortodoxa strömningen i Ukrajna förebådade kommande slitningar, ehuru det är en öfverdrift af den ryska historieskrifningen att betrakta kosackerna företrädesvis som förtryckta ryska troshjältar. Den polska regeringens upprepade försök att inskränka de registrerade kosackernas antal (6,000 ansågs som högsta lämpliga styrkan), hvarigenom många skulle återförts till träldom hos polska jorddrottar, skapade alltjämt ett svårt missnöje, som från 1620-talet slog ut i nya kosackupproi, vid hvilka bl. a. Gustaf II Adolf hade sin uppmärksamhet fäst. Till en afgörande kris kom det under den 1648 som kosackernas hetman officiellt erkände Bogdan Chmielnicki (d. 1657), hvilken samlade hela Ukrajna till ett uppror af förut okända dimensioner (från 1648) och för att vinna ett mäktigt stöd underkastade sig ryske tsarens öfverhöghet (1654); enligt underkastelseförd raget skulle kosackernas självfalde hetman söka investitur i Moskva och afstå från en självständig utrikespolitik, men f. ö. erkändes deras självstyrelse och registret skulle få stiga till 60,000. Det var under detta krig, som Karl X Gustaf 1655 kastade sig öfver polackerna, och genast från början inlät han sig i lifliga underhandlingar med kosackerna. Från dem anlände 1655 grekiske abboten Daniel (adlad Oliwenberg) som sändebud, och till dem sändes 1656 G. Wellingk och 1657 G. Lilliecrona. Karl X öfverskattade dock betydelsen af en allians med dem. Polens hjälplösa tillstånd tände visserligen hos dem ett ögonblick hoppet att kunna rycka till sig ett stort stycke af detta land, men inre tvister, tatarernas infall på kosackernas eget område (1657), Sveriges motgångar och polackernas återuppväckta kraft gjorde en ända därpå. Rysk-polska stilleståndet i Andrussov (1667) fastställde, att kosackerna på högra Dnjeprstranden fortfarande skulle lyda under Polen, men de på den vänstra under tsaren. Ett försök af hetmanen Dorosjenko (1668) att förena de ”båda sidorna” till ett självständigt helt under Portens öfverhöghet misslyckades. Men tanken på en oberoende kosackstat utdog ej. Det missnöje, som under det stora nordiska kriget alstrades i Ukrajna däraf, att tsar Peter nödgade kosackerna att göra krigstjänst långt från eget land och att storryssarna på ett öfvermodigt sätt behandlade lillryssarna, syntes bereda hetmane Mazepa (1687—1709) ett gynnsamt tillfälle att göra sig kvitt ryssarna. När den segrande Karl XII nalkades Ukrajnas gränser, öfvergick han till denn och nedlade inför hans fötter hetmansvärdigheten insignier (okt. 1708). Men tsar Peter hade fo fast fot i landet och handlade raskt. Han förstod att skickligt frambesvärja religionsfanatismen oc faran af ett nytt polskt öfvervälde samt söndrad sålunda Ukrajnas folk från hetmanen, så att det f följde denne, samt lät välja (nov. 1708) en ny he man, Skoropadski. Poltavaslaget (1709) gjord för alltid slut på Mazepas ärelystna drömmar, och de efter hans död (s. å.) af det honom trogna partiet ut sedde och af Karl XII godkände hetmanen Orli kunde lefva endast genom allmosor (Karl XII anslo åt honom 13,000 dal. smt årligen) från Sverige där han flera år lefde som biltog. Mazepas förrädet gjorde ända på Lill-Rysslands frihet. 1722 lad Peter I det under ett särskildt kollegium i Moskva och sedermera lät han ej kosackerna välja någo ny hetman, ehuru titeln bibehölls till 1764, efte hvilken tid den lillryska kosackhären upphörde a bestå som ett slutet helt. Numera skilja sig de lill ryske kosackernas ättlingar från de andre böndern endast genom särskilda rättigheter till jord. Pete lät äfven förstöra de till Karl XII affallne zaporo gernas setja, hvarefter dessa togo sin tillflykt in p turkiskt område. Under kejsarinnan Anna (1730— 40) fingo de väl återvända till nedre Dnjeprlandet men förjagades därifrån 1775 af Katarina II. E del af dem organiserades 1787 som Svarta hafs kosacker (ry. *Tjernomorskie*) och fick 1792 lan det s. om donska kosackernas land ända till Kuba jämte halfön Taman (1860 upphäfdes deras korpora tion, och de uppgingo i Kubankosackernas); en anna del flydde till Turkiet. Dessa återvände 1828 ti Ryssland och fingo 1829 slå sig ned dels vid Azovsk sjön, azovska kosacker (deras korporatio upphäfdes 1865), dels i Bessarabien, nyrysk kosacker (deras korporation upphäfdes 1868).

De donske kosackerna äro till allra stö sta delen af storryskt ursprung. Deras första off ciella förbindelse med ryska riket daterar sig frå 1570, då tsar Ivan den förskräcklige bekräftade de ras organisation. Denna var mycket demokratisk oc stadgade sig först under 1600-talet: frågor ö krig, bytets fördelning m. m. afgjordes på en al män kosackförsamling, ”härringen” (*vojskovo krug*), som äfven utöfvade domsrätt, och de särskild kommunerna (*stanïtsa*) voro mycket självständig Jorden var gemensam egendom, och allmän jämlik het rådde. Verkställande makten låg i händerna p en af ”härringen” vald hetman. När Donkosackern genom rof och plundring gjorde trakterna krin Volga och floden själf osäkra, i synnerhet för han deln, skickade Ivan 1577 trupper mot dem. E flock kosacker under Jermak Timofejevit begaf sig då undan, bröt in i Asien och eröfrad 1581 Sibirien samt bildade kärnan af de sibir ske stadskosackerna, Sibiriens koloniste och förkämparna för ryska väldets utbredning i Asien

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

n annan svärm drog sig till Kaspiska hafvet, for ppför Jaikfloden, byggde där 1584 en stad samt blef ommen till de jaikske kosackerna. (Efter ugatjevs uppror 1773—74 lät Katarina II ndra flodens namn till Ural, hvarefter dessa kosacker allats uralska kosacker.) En gren af Dons osacker äro äfven Astrahans kosacker, som omta- s första gången 1691 och sedan 1819 utgöra den strahanska hären. Kosackväsendet vid sä- il Dnjepr som Don nådde sin största utveckling nder 1600-talet. Kosackernas frihet, som bildade skarp motsats till det ryska folkets betryckta ställ- ng, och deras kamp mot Asiens stammar, hvilken ldde Ryssland med beundran, gjorde kosackerna till ska folkpoesiens hjältar. De missnöjda element, ilka, såsom ofvan nämnts, samlades till kosack- rarna, dessas obändighet och ryska styrelsens be- ödande att utvidga sin makt öfver dem framkal- de flera farliga uppror, såsom Stenka Razins 665—71), Bulavins (1708) och, framför alla ndra, Pugatjevs (1773—74), hvilket var ko- ckdömets sista stora protest mot den nya sakernas dning, som med Peter I oblidkeligt börjat göra sig illande i Öst-Europa och med hvilken den obe- ndrade utvandringen till kosackländerna samt kosac- rnas plundrings- och eröfringståg ej läto förena g. Peter I gjorde slut på de lillryske och zaporogi- e kosackernas självständighet; efter Bulavins upp- r inskränkte han äfven Donkosackernas. "Hä- ns" förvaltning sorterade sedan 1721 under ryska igsministeriet, och sedan 1738 utnämndes hetma- n af regeringen. "Härringen" förlorade sin be- delse, och den högsta administrativa och dömande ndigheten föll i händerna på en oligarki ("de ldste", urspr. titel på befälhafvarna). Men äfven le äldstes" inflytande måste vika för den alltmer nsoliderade centralmakten. I slutet af 1700-talet ldes den civila förvaltningen från den militära, ilket iakttogs äfven i 1835 års författning, som i rsta hand var afsedd för Dons kosacker, men seder- rra blef gällande äfven för de öfriga kosackhä- rna. Denna författning ålade kosackerna en lång- rig krigstjänst — deras enda skyldighet till staten och förvandlade dem åter till en sluten kast: den, n en gång inträdt i kosackhären, måste för alltid nna där och hans efterkommande likaså; fast ndom inom kosackländerna kunde förvärfvas endast kosacker. Men 1865—70 genomförde ryska sty- sen en fullständig reform af kosackhärarna i af- t att åstadkomma en sammansmältning mellan as befolkning och det öfriga Rysslands, utan att k hindra utvecklingen af kosackernas militära eskaper.

Utom de ofvan nämnde donske kosackerna och de m dem utgångna uralska och astrahanska "hä- na" finnas i Ryssland andra kosackhärar, hvilka efter rikets tillväxt uppstått vid gränserna (ge- m regeringens åtgärder) för att bilda skyddsmurar de nya landvinningarna. Dessa kosackhärar äro: banska, tereska (se fig.; vid Terek omtalas cker redan under 1500-talet, vid Kuban under 0-talet; de sammanslogos 1832 till "kaukasiska ns här", hvilken 1860 fördelades i en kubansk en tereskt), orenburgska (ö. om uralska en, vid öfre Ural, hufvudsakligen på dess västra a, bildad 1748), sibirska österut från den egående och så åt s. ö. längs Irtysj-floden till Saisansjön, bildad hufvudsakligen under 1700-talet till skydd mot Kina), semirjestjenskiska (i spridda byggen söderut från den föregående ända ned till sjön Issikkul, bildad 1867 vid upprättandet af turkestanska militärdistriktet), transbaikalska (långt österut från den föregående, på andra sidan Baikalsjön, längs kinesiska gränsen) och amurska (ö. om den föregående, längs kinesiska gränsen, utefter Amur och dess biflod Ussuri, bildad 1858). Kosackländerna ligga mellan 42° 57′ och 55° 28′ n. br. samt mellan 36° 50′ (kubanska hären) och 135° ö. lgd (amurska hären), d. v. s. öfver en sträcka af nära 100° i ö. och v., samt gruppera sig kring floderna Don, Kuban, Terek, Volga, Ural, Irtysj, Onon, Inguda, Amur och Ussuri.

Tereksk kosack.

Den icke-kosackiska befolkningen består af andliga samt af inflyttade personer, som egnat sig åt handel, handtverk och jordbruk (jordbruk var i äldre tider kosackerna förbjudet vid lifsstraff). En stor del af jordarbetarklassen utgjordes förut af lifegna bönder på de egendomar, som anvisats åt den 1768 införda ärftliga kosackadeln och hvilka 1835 gåfvos denna till arf och eget. Efter lifegenskapens upphäfvande i Ryssland (1863) blefvo dessa bönder egare till vissa jordlotter, och sedan 1867 har hvarje rysk undersåte rätt att besitta fast egendom inom kosackländerna. Den åt de egentlige kosackerna anvisade jorden är dels härallmänning och bildar den s. k. reservjorden, dels öfverlåten åt stanitsorna (förvaltningsområden, som omfatta flera kosackbyar), dels enskild (adels-) egendom. Den åt en stanitsa upplåtna jorden står under dess förvaltning och utskiftas så, att hvarje till stanitsan hörande manlig medlem vid 17 års ålder erhåller nyttjanderätt till en lott på 30 desjatiner (32,76 har). Med afseende på härkomsten äro de egentlige kosackerna till allra största delen storryssar; endast ett mindretal utgöres af lillryssar (Kuban), kalmucker (Don), tatarer (Don, Ural m. fl.), burjäter och tunguser (Transbaikalien), kirgiser, kaukasiska folk samt (i orenburgska hären) basjkirer, mordviner och tjuvasjer. De allra flesta bekänna sig till grekisk-katolska läran (antalet starovertser är stort); de öfrige äro hedningar (kalmucker, burjäter och tunguser) eller muhammedaner (tatarer och kirgiser). Landtbruk (mest odlas hvete) är numera kosackernas förnämsta näringsfång; därnäst komma boskapsskötsel, fiske i de stora fiskrika floderna, vid hvilka kosacksamhällena ligga, och saltsjudning (en mängd sjöar med salt vatten ligger i kosackländerna). Om industri i kosackländerna är ej värdt att tala; den lilla fabriksrörelse, som finnes, drifves af icke-kosacker.

Högsta ledningen af alla kosackärenden tillhör

''Kosackhärarnas hufvudförvaltning'', och sedan 1835 har storfursten-tronföljaren innehaft värdigheten af ''hetman öfver alla kosacker''. I spetsen för hvarje här står en ''ställföreträdande hetman'' (*nakaznij ataman*). Endast donska härens, hvars område ingår i raden af Rysslands provinser under namn af Donske kosackernas land, har en omedelbart under centralstyrelsen sorterande ''ställföreträdande hetman'' med generalguvernörs myndighet. De öfrige ''ställföreträdande hetmanernas'' ämbete innehas af militärbefälhafvarna eller guvernörerna i de militärdistrikt eller guvernement, inom hvilka härarna äro förlagda. Dessa hetmaner äro underordnade högre myndigheter i orterna och tillhöra sålunda den allmänna landtregeringen. För den inre förvaltningen äro kosackområdena delade i distrikt (*otdjély*) och stanitsor. Kommunalangelägenheter afgöras på stanitsa- och bystämmor under ledning af valda stanitsa- och byhetmaner.

Den *militära organisationen* har sedan 1875 (för donska kosackerna enligt reglemente af 29 april 1875) ordnats mer eller mindre i öfverensstämmelse med den i Ryssland 1874 införda allmänna värnplikten. Hvarje kosack är personligen skyldig till krigstjänst. Från det år, under hvilket han fyller 18 år, deltager han under 3 år i öfningar. I 12 år tillhör han sedan aktiva armén, hvarunder han 3—4 år verkligen tjänstgör samt därefter 5—4 år räknas till 2:a och 4 år till 3:e uppbådet. Som reservist står han sedan till förfogande under 5 år, hvarefter han inträder i ''härvärnet'' (*voiskovoje opoltjenie*), där han stannar, så länge han är vapenför. De fleste officerarna tillhöra kosackståndet; officerare finnas i allmänhet för alla tre uppbåden. — I sin mörkblå, veckade rock, i sin trånga och höga träsadel, på sin lilla, men uthålliga och oinridna, med träns tyglade häst, med den stora, svarta piken (numera borttagen från andra ledet), geväret på ryggen, den krökta sabeln vid sidan och ridpiskan (*nagaika*) i högra handen är kosacken en ovanlig företeelse, men en uthållig och djärf ryttare, särskildt lämpad för ströftåg och för den s. k. lätta tjänsten. Kosackerna användas numera både i fred och krig i första hand till polis- och ordonnanstjänst, men deras militära duglighet och stridsvärde anses på många håll vara så godt som intet, hvarför hela kosackinrättningens upphäfvande allt emellanåt är på tal. I äldsta tider drogo kosackerna ut på sina tåg vanligtvis till fots eller i båtar; men sedan Peter I trängt dem tillbaka från hafvet, började de göra sin krigstjänst företrädesvis till häst och blefvo ett riktigt ryttarfolk. Kosackerna bekläda, beväpna och utrusta sig själfva (utom vid gardet) samt förse sig själfva med hästar. De till andra uppbådet hörande skola ega full utrustning och häst; de till tredje uppbådet hörande anskaffa häst, först då de uppbådas. En del af de i tjänstgöring varande regementena ingår i högre förband med det regelbundna kavalleriet. — De *donske kosackerna* uppställa 2 gardesreg. om 4 sotnjer (i krig 6), 17 reg. (n:r 1—17) och 6 fristående sotnjer af första uppbådet i ständig tjänstgöring, 17 reg. jämte 30 fristående sotnjer af andra och 17 af tredje uppbådet, 1 gardes ridande batteri, 7 ridande batterier af hvart och ett af de tre uppbåden samt några mindre afdelningar. Regementet räknar 6 sotnjer (skvadroner) med 42 officerare (25 i krig), 875 man och 916 ridhästar på fredsfot. Batteriet har 6 kanoner. *Kubanska härens* uppsätte 2 gardessotnjer, 33½ reg:ten till häst om 6 sotnje (11½ reg:ten i fred), 18 bataljoner till fots (6 fred), 5 batterier m. m., *terekska härens* 2 garde sotnjer, 12 reg:ten till häst om 6 sotnjer (4 reg:te i fred) och 2 batterier, *orenburgska härens* 18 reg:te till häst om 6 sotnjer (6 reg:ten på 5 sotn. i fre och 6 batterier (3 i fred), öfriga härar ett mindr antal truppenheter. (De kubanska och terekskasotnjerna bilda tillsammans ''kejsarens konvoj'', et tredje gardeskosackreg. på 4 sotnjer är sammansat ur olika härar.) På fullständig krigsfot uppställe donska härens bortåt 50,000 man med 132 kanone och öfriga härar tillsammans omkr. 120,000 m med 114 kanoner. 100,000 kosacker på en euro peisk krigsskådeplats torde vara en ganska hög be räkning och nås, först sedan kriget pågått en tid

De lätta kavallerikårer, Lifkosacker skvadroner) och pikväpnade Svenska kosacker l., såsom de efter sin chef K. M. Zelow benämndes, Zelowskosacker (2 skvadr.), hvilk af Gustaf III uppsattes på försommaren 1789 unde då pågående krig med Ryssland, hade intet anna än namnet gemensamt med kosacker. Äfven i Pe*sien* ha kosacker uppsatts efter ryskt mönster.

J. Th. W. H. A—t. C. O. N

Kosak l. Kosatsje'k, ry. (it. *alla cosacca*) en efter kosackerna uppkallad lillrysk motdans ²/₄ takt. Se Dans, sp. 1324.

Koschenill, Koschenillinsekten. Se Kor schonell.

Koscher (hebr.; af *kascher*, vara rätt), ren, o den mat, som judarna enligt sina religionsbud b rätt att äta. Den förbjudna maten kallas *trefa* (e ''rifvet djur'', af hebr. *taraf*, rifva). I denna bet delse förekomma orden först i Mischna. I gamla te stamentet ha de ännu sin ursprungliga betydelse ''rättvis'' och ''sönderrifven''. L. L. (G. K—n

Ko'schmin (po. *Kozmin*), kretsstad i preussis reg.-omr. Posen, vid Orla. 4,651 inv. (1900), me katoliker. En evangelisk och tre katolska kyrko synagoga, slott (nu skolläraresminarium); sagver

Kosciuszko [kåś-tsiu'ſka], Tadeusz, polsk fr hetshjälte, f. 12 febr. 1746 i Warschau, d. 15 okt. 1817 (genom ett fall från hästen) i Solothurn, Schweiz, erhöll en vårdad uppfostran i kadettskolan i Warschau och i militärakademien i Versailles samt ingick därefter som kapten i polsk krigstjänst. Då han misslyckades i sitt försök att vinna marskalkens af Litauen dotter, Ludwika Sasnowska, lämnade han 1777 sitt fädernesland och följ 1778 en fransk flotta till Amerika, där h med stor tapperhet deltog i flera strider, l

djutant hos Washington och efter freden 1783) vann befordran till brigadgeneral. Han tervände till Polen 1786 och befordrades inom ort till generalmajor och generallöjtnant. Som ifrig atriot hälsade K. med tillfredsställelse den af riksagen 1791 antagna författningen, som afsåg att öra ett slut på det polska rikets svaghetstillstånd, ch då ryssarna med anledning af den nya konstituonens utfärdande angrepo Polen, kämpade K. med tmärkelse mot dem (ryktbart är hans lysande förvar af lägret i Dubienka 17 juli 1792 mot en mångubbel rysk styrka). Efter Polens andra delning 1793) bosatte han sig i Leipzig, rufvande på planer il sitt fäderneslands återupprättelse. Det polska evolutionspartiet uppdrog åt honom ledningen af en esning, och 24 mars 1794 infann han sig i Krakau, är han 27 s. m. af nationalförsamlingen utropades il diktator. I ett manifest uppmanade han sina ndsmän att återställa 1791 års författning och slog ed 5,000 man de dubbelt starkare ryssarna vid a lawice 4 apr., hvilken seger medförde resningens fbrott äfven i Warschau. 6 juni nödgades han vid zezekoczyn vika för den preussisk-ryska öfvermakten, men försvarade Warschau, tills preussarna i ept. upphäfde belägringen. K. försökte genomföra etydelsefulla sociala reformer, bl. a. mildra lifgenskapen; det bidrog blott att öka splittringen om hans olyckliga folk, och han nedlade slutligen n diktatoriska myndighet i nationalrepresentationens sköte. Då ryssarna ryckte fram mot Warschau, tyndade han mot den ena af deras kårer under ersen. 10 okt. 1794 tillfogades honom vid Maciejoice ett förkrossande nederlag af ryssarnas öfverigsna styrka; själf sjönk han under slaget, höljd af ir, ned ifrån hästen och föll i sina fienders händer. tt han därvid skulle utropat de bevingade orden *inis Poloniæ!* — "det är slut med Polen!" — har an själf sedermera med harm förnekat. Kejarinnan Katarina II lät sätta honom i fängelse, en han frigafs omedelbart efter hennes död i nov. 796 af kejsar Paul I, mot villkor att framdeles icke mpa mot Ryssland. K. begaf sig öfver Sverige, it han frädes, till England och 1797 till Amerika, hvarifrån han dock 1798 på uppdrag af konressen återvände till Frankrike, där han, mottagen ed hedersbetygelser, bosatte sig i Berville, nära ontainebleau. På grund af sitt afgifna löfte tillrkavisade han kejsar Napoleon I:s 1806 till honom nmeställda förslag att begagna hans namn för att ankalla en resning i Polen. Då han 1814 besökt af kejsar Alexander I, bad han denne ge de nstyktige polackerna amnesti, utropa sig till nung af Polen och skänka det en fri konstitution. 816 slog K. sig ned i Solothurn (Schweiz), där an egnade sig åt landtbruk. Hans stoft begrofs, nom kejsar Alexanders försorg, 1818 i den gamla omkungagraften i Krakaus katedral. På en kulle nära rakau (Bronislawaberget) restes 1823 hans minnesd. Ett K.-monument restes 1904 i Chicago. Biogr. T. Korzon (1894) och Cholonicwski (1902). (L. S.)

Kosegarten [kåse-]. 1. Ludwig Theobul ottehard) K., tysk skald, f. 1758 i Mecklenburg, 1818. var i flera år informator och skollärare, mnandes 1792 till kyrkoherde i Altenkirchen på ügen och vardt 1808 professor i historia i Greifsald, där han vid sin död var kyrkoherde och universitetsrektor. K. vardt ofta kallad "Rügens sångare", emedan han gärna besjöng sin hembygds landtlif och historiska minnen. Hans diktion eftersträfvade dels högtidlighet och imponerande allvar, dels sentimentalt känslopatos eller smeksam anakreontik; de äro i intet hänseende originella, men ha likväl flitigt lästs och öfversatts i Sverige (nyromantikerna m. fl.). Han utgaf diktsamlingarna *Gedichte* (1788; 5:e uppl. 1824; svensk öfv. 1804, af K. N. Humble), *Rhapsodien* (2 bd, 1790—94; 2:a uppl. 1800—01), *Romantische dichtungen* (6 bd, 1800—06; 4:e uppl. 1812—15), *Legenden* (2 bd, 1805; 2:a uppl. 1816; "Martyrernas minne", 1860, svensk öfv. i urval, hvarjämte enstaka legender öfversatts af J. L. Runeberg) samt två, efter mönstret af Voss' "Luise" diktade, idylliska epos: *Jucunde* (1803; 7:e uppl. 1855), och *Die inselfahrt* (1805). Föga värde ega K:s romaner, skådespel och högtidstal. Bland hans öfversättningar märkes den af Richardsons "Clarissa" (1790—93). K. medverkade till att i Sverige gällande kyrkoförfattning, handbok och katekes infördes (1805) i svenska Pommern. Han rönte åtskilliga ynnestbevis af Gustaf IV Adolf och Karl XIII. K:s "Lyrische dichtungen" utgåfvos samlade i 12 bd 1824—27, hans "Reden und kleinere prosaische schriften" i 3 bd 1831—32. Se biogr. af Franck (1887). — 2. Johann Gottfried Ludwig K., den föregåendes son, tysk orientalist och historiker, f. svensk undersåte i Altenkirchen på Rügen 1792, d. 1860 i Greifswald, studerade 1808—12 i Greifswald och (under Silvestre de Sacys ledning) i Paris, vardt 1814 adjunkt vid universitetet i Greifswald, 1817 professor i Jena och 1823 professor i exeges och österländska språk i Greifswald. — K. var en framstående kännare af arabiska (hans hufvudämne), turkiska, persiska, zend, egyptiska och sanskrit. Under senare hälften af sitt lif riktade han därjämte sin forskning på Pommerns historia och platt-tyska språket. Af hans arbeten må nämnas *Chrestomathia arabica* (1828), editioner af Tabaris "Annales regum atque legatorum dei" (2 bd, 1831—53; på arabiska och latin), Alis från Ispahan stora diktsamling "Kitâb-al-agâni" (bd 1, 1840—46), den indiska fabelsamlingen "Pañcatantra" (2 bd, 1848—59) samt, inom det inhemska forskningsområdet, "Pommersche und rügische geschichtsdenkmäler" (1834), "Codex Pomeraniæ diplomaticus" (1843—62, i samarbete med Hasselbach), *Wörterbuch der niederdeutschen sprache* (I, 1856—60) och *Geschichte der universitat Greifswald* (2 bd, 1856—57). Sedan 1853 redigerade K. tidskriften "Baltische studien". 1 o. 2. (R—n B.)

Koseir. Se Kosseir.

Kosekant. Se Cosecans.

Kosel [kå'sel-], stad och (till 1873) fästning i preussiska reg.-omr. Oppeln (Schlesien), vid Oder. 7,085 inv. (1900). Progymnasium, stuteri, ångsågar och ångkvarnar, petroleumraffinaderi och betydlig sjöfart. K. var 1306—59 hufvudstad i ett hertig-

döme K. K. intogs 11 juni 1642 af svenskarna under Torstenson. Nya fästningsverk anlades 1743, sedan Schlesien eröfrats af Fredrik II, intogos af österrikarna 1745 och belägrades af dem förgäfves 1758 och 1762 samt af fransmän och bajrare 1807. (J. F. N. L. W:son M.)

Kose'lets, stad. Se Kozelets.

Kose'lsk, stad. Se Kozelsk.

Ko'senitzy (po. *Kozienice*), kretsstad i ryskpolska guv. Radom, ej långt från Weichsel. 6,335 inv. (1897). Vid K. segrade Stefan Czarniecky öfver svenskarna 1656. K. är Sigismund I:s födelseort. J. F. N.

Kose no Kanaoka, japansk målare. Se Japansk konst, sp. 1293.

Kosēr, stad. Se Kosseir.

Koser [kåser], Reinhold, tysk historiker, f. 7 febr. 1852 i Schmarsow, nära Prenzlau, Brandenburg, blef 1874 filos. doktor i Halle, s. å. assistent och 1882 geheime statsarkivarie vid statsarkivet i Berlin, 1884 e. o. professor i preussisk historia vid Berlins universitet, hvilket han som docent fr. o. m. 1880 hade tillhört, 1890 ord. professor i Bonn och 1896, efter von Sybel, generaldirektör och chef för det preussiska arkivväsendet, 1906 också ordf. i generaldirektionen för "Monumenta Germaniæ historica". Han utnämndes 1898 till preussiska statens historiograf och fick 1907 titeln "wirklicher geheimer oberregierungsrat". Obestridligen den mest begåfvade af J. G. Droysens lärjungar, har K. med framgång fortsatt dennes stora historiska lifsgärning och nedlagt resultatet af sina vidtomfattande arkivstudier om Fredrik den stores historia dels i många smärre afhandlingar och uppsatser (till större delen i "Historische zeitschrift", i "Hohenzollern-jahrbuch" och i den af honom grundlagda tidskriften "Forschungen zur brandenburgischen und preussischen geschichte", hvars redaktör han var 1888—92), dels i några större, såväl i stilistiskt som i vetenskapligt hänseende rent af mönstergilla arbeten: *Friedrich der grosse als kronprinz* (1886, 2:a uppl. 1901) och *König Friedrich der grosse* (2 bd, 1890—1903; flera uppl.; belönadt 1904 med det s. k. "Verdunpriset"). Ej mindre värdefulla äro de urkundspublikationer, som han utgifvit dels med understöd af preussiska arkivförvaltningen, dels på uppdrag af Berlins vetenskapsakademi, hvars led. han blef 1896, nämligen "Preussische staatsschriften aus der regierungszeit Friedrichs II" (bd I o. II, 1874 o. 1885), "Politische korrespondenz Friedrichs des grossen" (bd 1—10, 1879—83, omfattande åren 1740—56), "Memoiren und tagebücher von H. de Catt" (1884), "Briefwechsel Friedrichs des grossen mit Grumbkow und Maupertuis" (1898), "Briefwechsel Friedrichs des grossen mit Voltaire" (tills. med H. Droysen, 3 bd, 1909 ff.). K. idkade 1880 studier i svenska arkiv och har lämnat några bidrag af speciellt intresse för svenska historiker: *Der kanzleienstreit. Ein beitrag zur quellenkunde der geschichte des dreissigjahrigen krieges* (1874), *Die katastrophe der schweden in Schleswig-Holstein im jahre 1713* (i "Zeitschr. f. preuss. gesch. u. landeskunde", 1875; med ett tillägg 1876) och *Prinz August Wilhelm von Preussen und Louise Ulrike von Schweden* (därsammastädes 1881). Enligt svenskt mönster har han vidare utgifvit: "Mitteilungen der königl. preuss. archivverwaltung" (1900 ff., hittills 15 dlr). 1898 valdes K. till led. af Vitt. hist. o. ant. akad. och 1908 till president för den i Berlin hållna internationella historiska kongressen. F. Arnheim.

Kose-skolan. Se Japansk konst, sp. 1293.

Kosin. Se Kusso.

Kósinus. Se Cosinus.

Kosjelev [kå'-], Aleksandr Ivanovitj, rysk publicist, f. 1806, d. 1883, tillhörde det slavofila partiet af religiösa skäl, verkade lifligt för böndernas befrielse med jord och deltog kraftigt i reformarbetet vid början af 1860-talet. På 1870-talet utgaf han tidskriften "Besieda" och 1880—82 "Zemstvo". På tyska utkommo 1883 i Berlin hans *Memoiren*. A—d J.

Ko'sken neiti, *finsk myt.* Se Ahtobarnen.

Koskepling, *bot.*, namn på *Melampyrum pratense*.

Koskinen [kå'sk-], Yrjö Sakari (Georg Zachris Forsman). Se Yrjö-Koskinen.

Koskis [kå'sk-is] l. Koski. 1. Socken af Hollola härad och Hauho domsaga, Tavastehus län, Finland. Landareal 186 kvkm.; befolkningen, finsk, 3,096 pers. (1908). K. utgör ett imperiellt pastorat af 3:e kl., Borgå stift, Hollola prosteri. — 2. Kapell under Nyby eller S:t Mårtens pastorat, Åbo ärkestift, Bjärnå prosteri, Masku härad, Loimijoki domsaga, Åbo och Björneborgs län, Finland. Landareal 189 kvkm.; befolkningen, finsk, 3,254 pers. (1908). Kapellet skall i framtiden bilda eget pastorat. 1 o. 2. A. G. F.

Köskull, svensk adelsslägt, en gren af släkten von der Pahlen. Tidigast är Andreas de Koskel (1302) känd i Livland. Den af släkten, som förskom till Sverige, var Anders K., hvilken blef kammarpage i Karl IX:s hof samt slutligen landshöfding och kommendant i Dorpat. Han introducerades 1638 å svenska riddarhuset. Hans sonson Anders K. (se K. 1) upphöjdes 1719 i friherrligt stånd och slöt själf sin friherrliga ätt (1746). De adliga utdog vid början af 1700-talet. — Från Otto Johan K. (se K. 2) härstammar den i Sverige nu lefvande, sedan 1720 *friherrliga ätten* K.

1. Anders K. (se ofvan), friherre, krigare, f. 1677, d. 1746, var en tapper deltagare i Karl XII:s krigsäfventyr och flera gånger sårad. Han blef öfverste för Benderska dragonerna 1712, för Lifregementet 1717, chef för Södra skånska kavalleriregementet 1723 och landshöfding öfver Kronobergs län 1729, med generallöjtnants namn, heder och värdighet från 1743.

2. Otto Johan K., friherre, krigare, f. 1685 i Livland, d. 1728, tillhörde från 1701 som löjtnant Karl XII:s närmaste omgifning. Han blef 1713 öfverste för Upplands tremänningsregemente till häst och 1716 för Östgöta kavalleri samt utnämndes 1719 till generalmajor af kavalleriet och transporterades slutligen till öfverste för Upplands infanteriregemente. Han erhöll 1720 friherrlig värdighet.

3. Aurora Vilhelmina K., dotter till den föregående sonson, innehafvaren af Ängaholms fideikommiss Otto Anders K. (f. 1748, d. 1787). Se Brahe 12.

4. Anders Gustaf K., den föregående systerlings son, friherre, målare, f. 27 nov. 1831 i Stockholm, d. 29 jan. 1904, studerade från 1852 i Düsseldorf för W. Sohn och Tidemand, var äfven

Ord, som saknas under K. torde sökas under C.

någon tid elev af Couture i Paris, återvände till Stockholm 1860 och var, frånräknadt en studieresa 1861, bosatt där till döddagar. K. blef led. af konstakademien 1868. Hans målningar visa Düsseldorfsskolans förtjänster och svagheter. Han målade med ganska delikat färgbehandling genremotiv ur folklifvet och ur barnlifvet: *Kyrkstötens kollekt*, *Morgonen efter balen*, *Tiggarfamilj*, *Bönestund i kyrkan*, *Hushållsbestyr* (1866, Nationalmuseum), *Fiskare på isen*, *Savojard i fängelse*, *Den lille positivspelaren* och *Ulrika i fara för vargar*. Utskilliga teckningar af K. egas af Nationalmuseum.

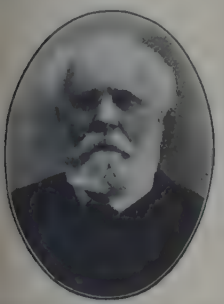

1—3. C. M. St—k. 4. G—g N.

Koskullskulle. Se Gällivare malmberg.

Koslov [kaslå'f], stad. Se Kozlov.

Koslovskij [kaslå'f-], M. I. Se Kozlovskij.

Ko'sma Minin, rysk folkhjälte. Se Minin.

Kosmas, med binamnet Indikopleū'stes ”Indiefararen”), forntida geograf från Alexandria, gjorde som köpman vidsträckta resor till Arabien och östra Afrika och författade i ett Sinaikloster omkr. 550 e. Kr. på grekiska språket en ”kristlig topografi” (*Christianike topografia*) i 12 böcker, vari han, polemiserande mot Ptolemaios, sökte uppställa ett med bibeln öfverensstämmande geografiskt system. Arbetet, som senast (Cambridge 1909) utgifvits af E. O. Winstedt i en kritisk upplaga med olika läsarter och förklarande anmärkningar, är af vikt genom de på K:s resor samlade underrättelserna, särskildt öfver romerska rikets äldre förhållanden till Egypten, Ceylon och Indien. Wbg.

Ko'smer (grek. *ko'smōi* l. *ko'smioi*, ordnare) kallades i de forngrekiska staterna på Kreta de ämbetsmän, som stodo i spetsen för statsstyrelsen. De voro till antalet tio, valdes för ett år, men blott ur vissa privilegierade släkter, och inträdde efter ämbetsårets slut i ”de gamles råd” (*gerusi'a*). A. M. A.

Kosmetik (fr. *cosmétique*, af grek. *kosmēti'n*, ordna, pryda). 1. Konsten att bevara och befordra kroppens skönhet. — 2. Skönhetsmedel (för hyn, tänderna, håret, skägget o. s. v.), s. k. kosmētiska medel; särskildt namn på ett slags hår- och skäggvax.

Kosmētisk. Se Kosmetik.

Kosmētiska hemliga medel. Se Hemliga medel.

Ko'smisk (gr. *kosmiko's*, af *ko'smos*, värld), som angår världssystemet och de däruti rådande naturkrafterna; som försiggår eller har sitt ursprung utom jorden och dess atmosfär, vare sig på någon annan himlakropp eller uti rymden. Kosmiskt stoft = meteorstoft, sådana stoftsamlingar, som A. E. Nordenskiöld 1870 fann på bottnen af vattenfyllda fördjupningar i Grönlands inlandsis (”kryokonit”), senare på snö i Sverige och Finland samt 1872 på Spetsbergens is. Detta stoft innehåller riklig magnetiska beståndsdelar, uti hvilka man funnit metalliskt järn uppvisat fosfor och kobolt. G. Tissandier har i Frankrike ur luften uppsamlat ett kosmiskt järnstoft, som han anser härröra från söndersprungna meteoriter. — En vidsträcktare betydelse har ordet kosmisk i vissa andra fall fått, t. ex. i sammansättningen kosmisk fysik, under hvilken gemensamma benämning S. Arrhenius (”Lehrbuch der kosmischen physik”, 1903) sammanställt olika delar af astronomien (särskildt astrofysiken), meteorologien, geologien, den fysiska geografien o. s. v. — Kosmisk meteorologi, mindre lämplig term, detsamma som astrometeorologi (se d. o.). (B—d.)

Kosmodemja'nsk, kretsstad i ryska guv. Kazan vid Volga. 5,212 inv. (1897). Stark smidesverksamhet. (J. F. N.)

Kosmogoni (af grek. *ko'smos*, värld, och *go'ne*, födelse, härkomst), läran om världsalltets (speciellt solsystemets) uppkomst och utveckling. Då man i äldre tider knappast egde någon kunskap om fixstjärnornas verkliga natur och ställning i världsalltet och då ännu i våra dagar kännedomen om fixstjärnsystemets byggnad och struktur är mycket bristfällig, är det helt naturligt, att de hittills uppställda kosmogoniska teorierna i allmänhet inskränka sig till att behandla förhållandena inom vårt solsystem. Enär det vid de kosmogoniska problemens behandling gäller att ur studiet af världssystemets tillstånd i närvarande tid sluta sig till förhållandena under omätligt aflägsna tidrymder, äro naturligtvis möjligheterna till felaktiga slutledningar många och stora, och hela teorien måste med nödvändighet delvis baseras på mycket osäkra hypoteser och generaliseringar.

De forntida idéerna om världsalltets uppkomst sakna i allmänhet nästan hvarje vetenskapligt underlag; de äro oftast byggda på religiös-mytologiska motiv eller äro resultat af rent filosofiska spekulationer. Äfven en stor mängd af de kosmogoniska arbeten och försök, som i senare tider sett dagen, är af denna art. Detta område tycks i alldeles särskild grad vara lockande till allehanda fantastiska kombinationer och spekulationer, och den äfven i våra dagar rikt florerande litteraturen öfver hithörande frågor är till kanske största delen utan allt vetenskapligt värde.

Af nyare tiders kosmologer har Swedenborg måhända först uttalat sig om världsfenomenet som en utvecklingsprocess. Han ställde sina kosmogoniska åsikter i nära samband med sina metafysiska läror öfver hufvud, framställda i ”Principia rerum naturalium etc.” (1734). Några år senare framlade Th. Wright i ”An original theory, or new hypothesis of the universe” (1750) en liknande teori, där han emellertid behandlade icke blott solsystemets, utan hela världsalltets utveckling. Han antog Vintergatan sammansatt af ett stort antal system af samma art som vårt solsystem, sammanhållna genom gravitationen och utströdda i en stor ring, roterande kring en mot dess plan vinkelrät axel. Filosofen I. Kant upptog Wrights idéer och utvecklade dem närmare i ”Allgemeine naturgeschichte und theorie des himmels” (1755). I fråga om Vintergatsystemets struktur anslöt sig Kant fullkomligt till Wrights åskådning; hans förnämsta bidrag till teorien var hans betraktelser öfver solsystemets bildning. Kant antog, att materien ursprungligt varit fördelad i diskreta partiklar med relativt stora

mellanrum, så att medeltätheten var ytterst ringa. Till följd af sammanstötningar mellan särskilda masspartiklar bildades större kroppar; men den allmänna attraktionen var, enligt Kant, den hufvudsakliga orsaken till koncentrationsprocesserna. Olikheten i de grundelement, af hvilka den ursprungliga massan bestod, och deras olika grad af attraktion verkade så, att de tyngre partiklarna drogo till sig de lättare, som omgåfvo dem. De så uppkomna koncentrationscentra växte småningom därigenom, att de mindre massorna drogos mot de större. Omkring den starkast attraherande af de så bildade kropparna, den blifvande solen, uppstodo massanhopningar, i det att mindre massor från alla håll rörde sig in mot densamma. Genom elasticiteten hos den mellanliggande materien och genom ömsesidiga sammanstötningar förändrades, enligt Kants åsikt, rörelseriktningarna hos dessa mindre massor, så att en del af dem, i stället för att instörta i centralkroppen, började beskrifva kurvor kring densamma. De ömsesidiga kollisionerna mellan de olika massorna fortforo emellertid, ända tills att slutligen endast några få större kroppar, planeterna, blefvo kvar, hvilka nu i nästan samma plan och i samma riktning omkretsade solen i nästan cirkelformiga banor. Äfven solens och planeternas rotation samt uppkomsten af månsystemen m. m. sökte Kant förklara på denna väg. Prövad från vetenskapens nuvarande ståndpunkt, erbjuder Kants teori så många, delvis fundamentala, svårigheter och fel, att den numera icke har något faktiskt värde. Hans kosmogoniska idéer vittna om stort skarpsinne och generalisationsförmåga, men många af hans argument och slutledningar voro alldeles falska, beroende på bristande kännedom om naturlagarna. De äro emellertid af högt historiskt intresse. Den mest berömda af alla kosmogoniska teorier är den af Laplace i "Exposition du système du monde" (1796) framställda **nebularteorien**. Denna teori är äfven känd under namnet *Kant-Laplaces hypotes*, hvilken benämning dock är högst oegentlig, enär Kants teori knappast har någonting alls gemensamt med Laplaces. Det torde ock vara säkert, att Laplace aldrig haft någon kännedom om existensen af Kants teori, som på hans tid öfver hufvud var mycket litet känd. Den enda teori för planeternas uppkomst, som Laplace enligt sin egen uppgift kände till, var en af Buffon framkastad hypotes, enligt hvilken planeterna bildats af materia, som utslungats från solen vid en sammanstötning mellan denna och en komet. Denna hypotes visades af Laplace vara ohållbar. Enligt nebularteorien var solen urspr. omgifven af en vidsträckt, starkt upphettad atmosfär eller ett nebulöst hölje, som sträckte sig utomkring hela det nuv. planetsystemets område. Hela den glödande massan roterade långsamt i en led, motsvarande den, hvari nu planeterna kretsa kring solen. Genom värmets utstrålning i världsrymden afkyldes och förtätades denna massa småningom. Enligt kända fysikaliska lagar måste samtidigt med denna sammandragning en ökning i rotationshastigheten uppstå. Vid en viss tidpunkt kom vid massans yttersta gräns den af rotationen framkallade centrifugalkraften i ekvatorn i jämvikt med den från centrum utgående attraktionen. Dessa yttersta delar lösgjorde sig då och bildade en ring, under det att den inre delen af massan fortfor att sammandraga sig. På detta sätt afsöndrade sig den ena ringen efter den andra, en på hvart afstånd från centrum, där nu en planet befinner sig. Hvar och en af dessa ringar kunde vissa partier vara tätare än andra, så att ringen småningom genom den ömsesidiga attraktionen mellan de olika smådelarna sönderföll i flera delar, hvilka hvar för sig fortforo att omkretsa solen på samma afstånd. Om en af dessa delar var så stor, att den genom sin attraktion efter hand med sig förenade de öfriga, uppstod slutligen en planet. Månsystemen kunna vara bildade ur ringar, som afsöndrats från planeterna på samma sätt som dessa från solen. Saturnusringen utgör den enda exemplet på en ännu kvarblifven sådan ring. Kometerna ansåg Laplace vara små, från det ena solsystemet till det andra irrande nebulosor, hvilka bildas genom kondensation af den i världsrymden utbredda nebulosmaterien. Råka de från något håll inkomma inom solens attraktionssfär, tvingas dem dennas dragningskraft att omkretsa solen i elliptiska eller hyperboliska banor med alla möjliga excentriciteter och lutningsvinklar mot ekliptikan. Laplace kunde genom sin teori i det stora hela ge en förklaring öfver flera af de viktigaste företeelserna inom planetsystemet, särskildt planet- och satellitbanornas nästan cirkulära form, rörelsernas försiggående i allmänhet i nästan ett och samma plan samt det förhållandet, att så godt som alla banrörelser och rotationer gå i en och samma led. Den Laplaceska nebularteorien blef, delvis på grund af dess upphofsmans stora auktoritet, af hans samtida allmänt accepterad och förblef sedan så godt som allenahärskande inom kosmogonien under 1800-talet. Den har utöfvat ett utomordentligt stort inflytande på vetenskapen och på filosofien. Detta inflytande har sträckt sig från behandlingen af de astronomiska och geologiska företeelserna ända till diskussionen och utvecklingen af teologiska system. Efter hand visade det sig dock, att en del viktiga invändningar kunde göras mot denna teori, i det att den i vissa delar kom i strid såväl med de fysiska lagarna som med åtskilliga observerade fakta. Åtskilliga forskare, såsom Roche, Faye, G. H. Darwin m. fl., ha vissa modifikationer af teorien blifvit gjorda, genom hvilka de söka att åtminstone delvis lösa svårigheterna. Särskildt Darwin har genom sina viktiga undersökningar öfver inverkan af ebb- och flodfenomenet vid himlakropparnas daning inlagt stora förtjänster. Emellertid kvarstå så många och så viktiga invändningar mot den Laplaceska teorien, att densamma numera kan anses som föråldrad, utan att dock ännu någon annan kommit att intaga samma predominerande ställning.

På senare tiden har ett flertal nya kosmogoniska teorier och hypoteser framställts, med hvilka man försökt ersätta nebularteorien. Ingen af dessa har heller undgått att utsättas för svåra invändningar och ingen har ännu på långt när vunnit samma allmänna anslutning som på sin tid Laplaces teori. Bland dem må endast några af de mest bekanta omnämnas: Lockyers meteorithypotes, Belots hvirfvelteori, Chamberlins och Moultons planetesimal- och spiralnebulosteori samt teorier och kosmogoniska försök af Nordenskiöld, Arrhenius, Nipher och Sec. S. A. Gockel, "Schöpfungsgeschichtliche theorien" (1910). B—r.

Kosmogönisk, som har afseende på världsalltets uppkomst och utveckling. Se Kosmogoni.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kosmográf, författare af kosmografi (se d. o.).

Kosmografi (af grek. *ko'smos*, värld, och *grafein*, beskrifva), Världsbeskrifning, en sammanfattning af den beskrifvande astronomien och geografien. — Stundom har ock detta ord helt enkelt antagits som likbetydande med astronomi i allmänhet (t. ex. Tisserands och Andoyers lärobok "Leçons de cosmographie"). Med kosmografi förstod man under 1400- och 1500-talet särskildt skildring af de då nyupptäckta länderna (se Geografi, sp. 967). B—d.

Kosmográfiska sällskapet var ett vetenskapligt samfund, som stiftades i Uppsala 1758 (se Bergman, T. O.). Geografen D. Djurberg (d. 1834) utvaldes slutligen som dess ende ledamot.

Kosmologi (af grek. *ko'smos*, värld, och *lo'gos*, mnd. lära), ett, i synnerhet i äldre tider brukligt, namn på vetenskapen om världsalltet. — Kosmologien existerar i våra dagar icke som en självständig vetenskap. Dess innehåll, försåvidt det är öfverensstämmande med den moderna ståndpunkten, ingår i astronomien och utgör en sammanfattning af vissa resultat, som framgå ur olika grenar af den rent astronomiska och den astrofysikaliska forskningen. I antiken och delvis äfven längt in i nyare tiden var kosmologien hufvudsakligen kosmosofi (af grek. *sofi'a*, vetande), en på metafysiska grunder samt på mythen uppställd lära om världen. Ända in i slutet af 1700-talet trodde man sig medelst ren spekulation eller medelst dialektik kunna finna de kosmologiska problemens lösning. Numera är kosmologien af rent naturvetenskaplig karaktär. — Ang. den del af kosmologien, som söker utreda frågan om världsalltets uppkomst och utveckling, se Kosmogoni. (B—d.)

Kosmopolit (af grek. *ko'smos*, värld, och *poli'tes*, medborgare), "världsborgare", människa, som med sitt intresse omfattar icke blott sitt fädernesland, utan anser alla jordens folk, i det att hon ifrar och verkar för större, mera allmänna kultursyften; person, som vistas än i det ena, än i det andra landet, eller som har lätt för att tillegna sig skilda folks egenvänjor. — Kosmopolitisk, världsborgerlig, kännetecknande för en kosmopolit. — Kosmopolitism, världsborgarskap, världsborgaranda, den åsikt, att hela mänskligheten bör betraktas som ett samfund af lika berättigade medborgare, utan hänsyn till skiljaktigheter i ras, nationalitet och religion; den på hela mänskligheten vid riktad, ideell sträfvan; den under världsborgerlighetens täckmantel dold likgiltighet för det egna fosterlandets intressen och för dess kraf på medborgarnas offervillighet. Den äkta kosmopolitismen är ingalunda oförenlig med en sund patriotism; snarare utgör den en fyllnad till denna, allt oafvisligare, ju längre kulturen fortskrider (jfr Patriotism). Kosmopolitismen härledes redan förkristendomen på stoikerna, och under upplysningstidehvarfvet på 1700-talet ställdes den anyo i [illegible].

Kosmopolitiska djur (se Kosmopolit), *zool.*, djur, som äro inhemska öfver hela eller större delen af jorden. Endast få djurgrupper ha ett så stort utbredningsområde, att de förtjäna benämningen kosmopolitiska. Bland däggdjuren finnas verkliga kosmopolitiska familjer blott bland fladdermössen och rofdjuren; af de förra är det fam. *Vespertilionidæ*, af de senare fam. *Delphinidæ*. Talrikare äro de kosmopolitiska fågelfamiljerna: kråkor, svalor, isfåglar, måsar o. a. Synnerligen många grupper bland skalbaggarna höra hit. Bland blötdjuren äro blott *Helicidæ* verkligen kosmopolitiska. L—e.

Kosmopolitiska växter, *bot.* Se Ubikvist.

Kosmorāma (af grek. *ko'smos*, värld, och *horan*, se, skåda), "världsmålning", en optisk inrättning, som visar perspektiviska afbildningar af de förnämsta städer och utsikter på jorden. Det första kosmoramat uppsattes i Paris 1808 af en abbé Gazzera. I våra dagar användes namnet om de mest skilda skådeinrättningar, bl. a. om kinematografer. Jfr Panorama.

Ko'smos, grek. (eg. ordning, inrättning), värld, världsalltet, världsordningen, inbegreppet af alla himlakroppar. I denna betydelse förekommer ordet först hos Pythagoras. Se vidare Kosmologi och Kosmogoni. Jfr Makrokosm och Mikrokosm. — "Kosmos" är äfven namnet på ett berömdt naturhistoriskt verk af Alex. v. Humboldt.

Kosmosofi. Se Kosmologi.

Kosmoteï'sm (af grek. *ko'smos*, värld, och *theo's*, gud), den filosofiska åsikt, som fattar världen och Gud som identiska. Kosmoteïsm är sålunda ett annat namn för panteïsm.

Kosmäre, *bot.*, namn på *Medicago falcata*.

Koso, *farm. med.* Se Kusso

Kosopp l. Kosvamp, *bot.*, namn på en ätlig svamp, *Boletus bovinus*.

Kosotoxin, *farm. med.* Se Kusso.

Ko'sovo, vilajet i nordvästra delen af europeiska Turkiet, vid gränsen till Bulgarien, Serbien, Bosnien och Montenegro, indelas i sandjaken Üsküb, Prizren, Priština, Ipek samt det af Österrike ockuperade Novipazar och Taślidža (Plevlje). 32,900 kvkm., hvaraf 7,350 falla på ockupationsområdet. 1,038,100 inv., af hvilka 89,350 äro turkar, 265,000 bulgarer (kristna eller muhammedaner), 113,000 serber, 428,000 till större delen muhammedanska albaneser, 10,000 zigenare, dessutom tjerkesser och judar ("spanioler"). Hufvudstad är Üsküb. J. F. N.

Ko'sovo polje ("Trastfältet"), en högslätt mellan Bosnien, Serbien och Macedonien, platsen för flera fältslag fr. o. m. 1073, då serberna slogo förenade greker och bulgarer, t. o. m. 1689, då Piccolomini blef slagen af turkarna, och 1831, då bosniakerna där ledo ett nederlag, är särskildt bekant i historien och folkdikten genom den strid mellan turkar och serber, som 15 juni 1389 definitivt gjorde slut på det gamla serbiska riket. Turkarna anförd es af sultan Murad själf, serberna af sin "hvite tsar", Lazar. Turkarna voro tredubbelt starkare, men serberna redde sig, tills Lazars ene måg, Vuk Brankovitj, med sin skara drog sig undan — som förrädare eller af annat skäl. Sultanen själf stupade, enligt traditionen för Lazars andre måg, Milosj Obilitj; Lazars svärfar med 9 söner stupade, själf blef han fången och dödad. Slaget på Trastfältet är ett af de centrala ämnena för den serbiska folkvisan. En specialsamling af dithörande visor är utgifven af Novaković (11:e uppl., 1906). Lth.

Kospatt, *veter.* Se Has, sp. 42.

Kosroes. Se Kosru.

Kosrū (riktigare Chosrev), österländska härskare. 1. K. (grek. *Chosroes*), fyra konungar af sasanidernas dynasti i Persien. Se Persien (Historia). — 2. K., två furstar af ghasnavidernas dynasti, den ene den siste af dynastien, K.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Malek, hvilken störtades 1186 af ghoriden Schehäb ed-Din.

Kossa, *spelt.* Se Kodilj.

Ko'ssak, Karl Ludwig Ernst, tysk litteratör, f. 1814, d. 1880, lefde i Berlin och gjorde sig först känd genom kritiska bidrag till musiktidskrifter. Från 1847 uppsatte han efter hvartannat tidningarna ''Zeitungshalle'', som efter franskt mönster införde följetongen, ''Feuerspritze'' och ''Montagspost''. Hans teckningar af lifvet i Berlin och reseskildringar utmärka sig genom fin iakttagelse och god humoristisk framställning samt utgåfvos i flera samlingar, bl. a. *Berlin und die berliner* (1851), *Berliner federzeichnungen* (6 bd, 1859—65; ny uppl. 1875), *Wanderbuch eines literarischen handwerksburschen* (1856; 2:a uppl. 1858) och *Reisehumoresken* (1862). Efter landskapsmålaren E. Hildebrandts dagböcker och muntliga berättelser skref han *Reise um die welt* (3 bd, 1867; 8:e uppl. 1888). Se biogr. af Rutari (1884).

Ko'ssak, Adalbert von, polsk målare, f. 1857 i Paris, elev af fadern, krigsmålaren Julius v. K. (f. 1824, d. 1899), studerade i München och Paris och har målat bataljtaflor, en serie stora bilder från Sjuåriga kriget (på uppdrag af kejsar Vilhelm II), ryttarporträtt af densamme, manöverscener och panoramor. G—g N.

Kossēi'r (Kosēr, Qoseïr), distriktshufvudstad i Öfre Egypten, mudirije Keneh, vid Röda hafvet, var förr en betydande handelsplats och inskeppningsort för Mekkapilgrimer från det inre Afrika, men har nu öfverflyglats af Sues och egde endast 1,802 inv. 1897. (J. F. N.)

Ko'ssel, Albrecht, tysk fysiolog, f. 16 sept. 1853 i Rostock, blef med. doktor 1876, docent i Strassburg 1881, e. o. professor i Berlin 1887 samt professor i fysiologi 1895 i Marburg och 1901 i Heidelberg. K. har egnat sin vetenskapliga verksamhet uteslutande åt den fysiologiska kemien och inom densamma utfört ett stort antal betydande undersökningar, främst om nukleiner och protaminer. De basiska klyfningsprodukternas undersökning har af K. förts längre, än man hittills nätt i fråga om de andra äggbvitegrupperna, och den grupp, som kallas histoner, är först iakttagen och ingående studerad af K. Hans undersökningar äro till allra största delen offentliggjorda i den af honom sedan 1895 redigerade ''Zeitschrift für physiologische chemie''. Sedan 1901 är K. led. af Vet. akad. i Stockholm och Vet. soc. i Uppsala. Han erhöll 1910 Nobelpriset i medicin. R. T—dt.

Kossinna, Gustav, tysk arkeolog, språkforskare, f. 1858 i Tilsit, blef 1881 filos. doktor i Strassburg, egnade sig åt bibliotekstjänst i Halle, Berlin och Bonn, blef 1894 kunglig bibliotekarie i Berlin och erhöll 1900 professors titel. Sedan 1902 är K. professor i tysk arkeologi vid Berlins universitet. Sina grundliga germanistiska forskningars resultat har K. nedlagt i en mängd arbeten, bl. a. *Die Sueben* (1890), *Ursprung des germanennamens* (1895), *Die vorgeschichtliche ausbreitung der germanen in Deutschland* (1896), *Die indogermanische frage archäologisch beantwortet* (1902) och *Zur archäologie der ostgermanen* (1905).

Kossogol [-gål], bergsjö i västra Mongoliet, nära ryska gränsen, 1,615 m. ö. h., öfver 130 km. lång, 30—48 km. bred, med ett största uppmätta djup af 247 m., 3,300 kvkm. stor (större än Gottland). Dess norra spets ligger 220 km. v. om Baikalsjöns södra ända. K. utflyter genom Eginkol till Selenga. I dess midt ligger den för buddisterna heliga ön Dalai-Kuh. J. F. N.

Ko'ssovo polje, oriktig form för Kosovo polje (se d. o.).

Kossuth [kå'ʃʃot]. 1. K. Lajos (Ludvig K.), ungersk statsman, f. 19 sept. 1802 i Monok i komitatet Zemplén, d. 20 mars 1894 i Turin, tillhörde en urspr. slovakisk, protestantisk släkt, studerade vid protestantiska kollegiet i Sáros-Patak och vid universitetet i Budapest samt egnade sig åt sin faders yrke, advokatverksamhet, från 1831 i Budapest. Sin politiska bana började han 1832, då han som fullmäktig för en frånvarande magnat blef medlem af ungerska riksdagen i Pressburg. Han hyste redan då utpräglad liberala åsikter och var entusiastisk anhängare af den magyariska nationalismens kraf på allenabestämmanderätt — med herravälde öfver andra nationaliteter — inom den ungerska kronans länder. Stort uppseende väckte de i början handskrifna, sedan litograferade redogörelser för riksdagens och komitatsförsamlingarnas förhandlingar (hvilkas publicering då ännu var förbjuden), som K. började utge (1832); i dem framhöll han särskildt och förbättrade äfven stilistiskt de liberale talarnas inlägg i debatterna samt röjde en starkt framträdande tendens att häftigt bekämpa det rådande Metternichska systemet. Sedan riksdagen 1836 upplösts, lät regeringen arrestera K. (1837); han dömdes till fyra års fängelse för högförräderi, men återfick friheten vid den allmänna amnestien i april 1840 och började i jan. 1841 utge oppositionstidningen ''Pesti hirlap'', som genast vann vidsträckt spridning och blef en samlingspunkt för de magyariskt nationella och liberala sträfvandena i Ungern. Redan tidigt kom K. därvid i konflikt med de liberale magnaternas främste ledare, grefve Széchenyi, hvilken varnande talade om K:s ''känslopolitik, som alstrar förvirring och slutar med inbördeskrig''. K. lämnade 1844 redaktionen af ''Pesti hirlap'' och egnade sig några år, i samarbete med grefve L. Teleki, åt organiseringen af en vidt utgrenad patriotisk förening (*Vé degylet*, ''skyddsföreningen''), med syfte att verka för Ungerns industriella oberoende af Österrike (dess medlemmar förbundo sig att använda uteslutande ungerska fabrikat). Efter en skarp valstrid valdes K. hösten 1847 af komitatet Pest till led-

af ungerska riksdagen och vann där, ej minst genom sin oemotståndligt medryckande, af ett sällspordt mackert organ understödda vältalighet snart en ledande ställning inom oppositionen, hvilken förut skådat upp till Széchenyi som sin själfskrifne höfding. K:s och oppositionens program var nu en konstitutionell magyarisk Donaumonarki, endast i personalunion förenad med Österrike; inom denna ärnade han "blott erkänna *en* nation under Stefanskronan", och han motsatte sig skarpt de icke-magyariska nationalitetsrörelsernas kraf t. ex. i språkfrågor. Hans eget närmaste programkraf var tillsättandet af en ansvarig ungersk ministär, och han var själen i det utskott riksdagen tillsatte för att utarbeta en nedgörande kritik öfver det rådande österrikiska författningssystemet. I glänsande tal förordade han äfven en mängd frisinnade reformer (de feodala bördornas afskaffande, inskränkning i adelns och prästerskapets privilegier, en omfattande skatteutjämning, religions- och tryckfrihet), som också under folkmeningens tryck våren 1848 till stor del genomfördes. Efter K:s berömda tal 3 mars s. å. mot "dödsvindarna från Wiens benhus" antog riksdagen med acklamation förslaget om en adress till kejsaren om tillsättande af en ansvarig ungersk ministär. Adressen framlämnades af en utaf studenter eskorterad deputation med grefve L. Batthyány och K. i spetsen, hvilken ankom till Wien, då marsrevolutionen där stod på sin höjdpunkt, och erhöll ett triumfliknande emottagande (15 mars) af Wienbefolkningen. Kejsaren fann sig föranlåten att samtycka till riksdagens begäran (17 mars). Batthyány blef Ungerns förste konseljpresident, och efter ett misslyckadt försök att utestänga K. nödgades de maktgande i Wien finna sig i, att han som finansminister inträdde i den nya ministären (april), där han snart, tödd på sin växande popularitet ute bland massorna, blef den bestämmande. — Om den våldsamma kris, som 1845—49 skakade österrikiska monarkien och för lång tid bestämde Ungerns öde, se närmare Ungern (Historia); K. spelade därvid en af de allra mest framträdande rollerna och tedde sig för folkuppfattningen än mer uteslutande som förkroppsligaren af den ungerska oafhängighetstanken. Då kroaterna under Jellačič i samförstånd med kejserliga regeringen i Wien sökte lösslita sig från ungerska staten, genomdref K. med sitt ryktbara tal i ungerska riksdagen 11 juli ("fäderneslandet är i fara") det enhälliga beslutet om uppsättande af ett landtvärn på 200,000 man och beviljande af 42 mill. floriner till rikets försvar. Sedan den jämförelsevis moderate konseljpresidenten Batthyány afsatt och den från Wien utsände kejserlige kommissarien grefve Lamberg mördats (sept.), blef K. som ledare i det af riksdagen tillsatta nationalförsvarsutskottet Ungerns diktator, och han utöfvade som sådan outtröttlig verksamhet för att organisera försvaret mot kroaterna och de under Windischgrätz i Ungern inbrytande österrikiska trupperna. Hans syften blefvo därunder alltmer revolutionära, hans hat mot det österrikiska väldet och huset Habsburg förfonligt och hans självkänsla allt starkare. Mot hans varma magyariska patriotism och eldiga välvilja svarade emellertid icke något tillräckligt mått af i denna kris erforderlig kallblodig klokhet. Följande råkade han i fördärflig oenighet med general Görgei, de ungerska arméernas skickligaste officer samt tidvis deras högste befälhafvare och krigsminister (se därom Görgei), och han begick i febr. 1849 ett ödesdigert felgrepp, då han till högste befälhafvare utsåg den militärt medelmåttigt begåfvade och som främling af soldaterna misstrodde polske revolutionären Dembinski, hvars anlitande äfven ökade ryska regeringens beredvillighet att ingripa till österrikiske kejsarens hjälp mot den ungerska revolutionen. Ett förtvifladt steg var äfven ett af den till Debreczen undan de kejserliga härarna flyktade ungerska riksdagen på K:s råd fattadt beslut att afsätta den habsburgska dynastien och förklara Ungern för en själfständig republik (14 april 1849). Styrelsen anförtroddes provisoriskt åt K. som "ansvarig guvernör-president". Då de ungerska härarna efter hjältemodiga strider dukat under för de kroatiska, österrikiska och ryska truppmassorna, öfverlät K. diktaturen åt general Görgei (11 aug.) — för hvilken intet annat återstod än att kapitulera (vid Világos, 13 aug.) — och flydde själf öfver turkiska gränsen (17 aug.) i hopp om att framdeles med utländsk hjälp kunna återupptaga striden. Hans sedermera i skrift ofta upprepade beskyllningar mot Görgei för förrädiskt uppgifvande af den ungerska nationens sak ha af en opartisk forskning vederlagts; den var hopplöst förlorad, då Görgei af K. emottog ansvaret. — Sin återstående lefnad tillbragte K. i landsflykt. Mot att utlämnas af turkiska regeringen åt Österrike skyddades K. genom ingripande af England och Frankrike. Efter ett par års internering (senast i Kutahia i Mindre Asien) frigafs K. i aug. 1851 genom engelsk och amerikansk bemedling, företog 1851—52, hälsad af stormande hyllningar, omfattande agitationsresor i England och Förenta staterna och höll därunder oräkneliga tal mot österrikarnas framfart i Ungern, men lyckades ej i längden hålla entusiasmen för sin person vid lif. Från England fortfor han sedan i förbindelse med Mazzini och Ledru-Rollin att drifva allmän demokratiskt revolutionär propaganda i hopp om gynnsam återverkan däraf på Ungerns oafhängighetssträfvanden. I samma syfte inlät han sig vid utbrottet af italienska befrielsekriget (1859) i hemliga förhandlingar med Napoleon III och sökte från norra Italien framkalla en ny ungersk resning mot Österrike, men nödgades efter fredspreliminärerna i Villafranca uppge försöket. En tid därefter bosatte sig K. för sitt återstående lif i Turin. Han blef delaktig af den allmänna kröningsamnestien 1867, men föredrog frivillig landsflykt framför att erkänna den nya ordningen i Ungern samt afböjde både då och senare honom erbjudna mandat i ungerska riksdagen. K:s begrafning egde under stora högtidligheter på statens bekostnad rum i Budapest 1 april 1894; där har sedan genom nationalsubskription egnats honom en dyrbar mausolé, och statyer öfver K. ha rests i ett tjugutal ungerska städer. — K:s Skrifter från emigrationen utgåfvos 1880—82 på ungerska, franska och engelska; äfven flera samlingar af hans bref ha utgifvits (1862, 1872, 1898) liksom äfven en samlad ungersk uppl. af hans skrifter. — Litt.: B. Szemere, "L. Batthyányi, A. Görgei und Ludwig K." (1852; en häftig stridsskrift af en ministerkollega till K.), Somogyi, "Ludwig K., sein leben und wirken" (1854), Spiegler, "Der freiheitskampf der ungarischen nation 1848—49" (1898), E. Sayous, "Histoire générale des Hongrois" (2:a

uppl. 1900), och J. A. v. Helfert, ”Geschichte der österreichischen revolution” (1907 ff.).

2. K. Ferencz (Frans K.), den föregående son, politiker, f. 16 nov. 1841 i Budapest, studerade i Paris och London, var från 1861 verksam i Italien som järnvägsingenjör och ledare af flera stora industriella företag, ledsagade efter faderns död dennes lik till hemlandet, aflade vid detta tillfälle ungersk medborgared (1894). — hvilket han, då riksdagsmandat förut erbjudits honom, flera gånger vägrat — och har sedan dess, ej minst till följd af sitt namn, intagit en mycket framskjuten ställning i Ungerns offentliga lif. Han invaldes 1895 i deputeradekammaren, blef snart nominell ledare för det radikala ”oafhängighetspartiet af år 1848” samt tog liflig del i dess agitation för ersättande af 1867 års ”ausgleich” med en ren personalunion med Österrike. Någon framstående politisk skicklighet lade han därvid knappast i dagen, och hans partigrupp hade föga inflytande, till dess han 1904 utsågs till ledare för den då bildade ”koalitionen” af samtliga oppositionspartier och hans egen grupp vann omkr. 160 mandat vid parlamentsvalen 1905. K. blef nu vid ”koalitionens” uppgörelse med kronan apr. 1906 handelsminister i kabinettet Wekerle och lyckades som sådan 1907 genomdrifva, att den med hänsyn till gällande handelsfördrag intill 1917 för Österrike och Ungern gemensamma tulltariffen utfärdades särskildt för Ungern. Då emellertid den radikala flygeln i K:s parti (under J. v. Justh) ville påskynda den åstundade finansiella skilsmässan från Österrike genom upprättandet af en själfständig ungersk riksbank, sökte K. verka för en försiktigare taktik, hvilket emellertid förorsakade partiets sprängning (nov. 1909). Hans försök att vinna monarken för en kompromiss misslyckades, och han afgick med ministären Wekerle (jan. 1910). — K. är god talare samt har äfven med framgång försökt sig som landskapsmålare och skulptör, hvarjämte han utgifvit flera af sin faders skrifter och i ungerska och utländska tidningar och tidskrifter publicerat en mängd politiska uppsatser. 1—2. V. S—g.

Kösta. 1. Glasbruk med 2 smältugnar och 12 deglar och landtegendom i Ekeberga socken, Kronobergs län, vid K. station å K.—Lessebo järnväg och vid allmänna landsvägen mellan Eksjö och Karlskrona. Det tillhör Aktiebolaget Kosta glasbruk (stadfäst 1895), som inom Ekeberga och grannsocknen Lenhofda eger K. och Johanstorps glasbruk, kvarn och 2 sågar, gjuteri och mek. verkstad samt en jordegendom af tills. 3,89375 mtl, alltsammans taxeradt till 629,900 kr., hvaraf 184,500 kr. å jordbruksfastighet. K. glasbruk anlades 1741—43 a landshöfdingen i Kronobergs län frih. And. Koskul och landshöfdingen i Kalmar län frih. G. B. Stae v. Holstein samt uppkallades efter begynnelsestafvelserna i deras namn. Glastillverkningen, som 174

Fig. 2. Glassliperier och diverse verkstäder å Kosta.

Fig. 1. Interiör af glashyttan å Kosta.

i värde uppgick till 8,536 dal. kmt, hade 1800 ett värde af 20,000 rdr b:ko och 1900 af 700,000 kr. Den omfattar kristallserviser, hushålls- och prydnadsglas. — 2. Kronopark i Lenhofda och Ekeberga socknar, Värends revir, Kronobergs län, bildad genom inköp på grund af k. br. 25 sept. 1896 och 8 dec. 1905. Areal omkr. 6,950 har. 2. M—g.

Kösta järnväg (sign. K. L. J.), tillhörig och trafikerad af Kosta nya järnvägsaktiebolag, är smalspårig (0,600 m.), 29,1 km. lång, belägen inom Kronobergs län och sträcker sig från Lessebo station vid Karlskrona—Växjö järnväg öfver Kosta glasbruk i Ekeberga socken till Mölerås station vid Nybro—Säfsjöströms järnväg. Sträckan Lessebo—Kosta, 16 km., som urspr. egdes af Kosta aktiebolag, började 1 juli 1888 under namn af Kosta—Lessebo järnväg för bolagets enskilda räkning användas för forsling af gods och uppläts för allmän trafik 29 aug. 1891. Sträckan Kosta—Mölerås öppnades för allmän trafik 2 april 1899. Banan är den första i Sverige för allmän trafik upplåtna järnväg, vid hvars anläggande Décauvilles system (se Décauville, P.) för lokalbanor tjänat till förebild, i det att terrasseringen väsentligt förenklats, öfverbyggnaden reducerats till små dimensioner (0,600 m. spårvidd) och den rörliga materielen afpassats för framföring öfver vida skarpare kurvor och stigningar än som vanligen vid järnvägsbyggnader förekomma. Det system, som sålunda kommit till användning, har kallats Kosta-systemet. Vid slutet af 1909 uppgingo bokförda byggnadskostnaden till 303,661 kr., hvaraf för rullande materiel 70,265 kr., och inbetalta aktiekapitalet till 125,000 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Kosta. A. d'V.

Kösta—Lessebo järnväg. Se Kosta järnväg.

Köstasystemet, det system, efter hvilket Kosta järnväg (se d. o.) är byggd.

Kostbera, *nord. myt.*, gemål åt konung Gjuke son, Hogne. Genom sin runkunnighet upptäckte hon att svek låg under den inbjudning, som Hogne emot-

ägot från svågern Atle och varnade förgäfves sin make. s vidare Gjukungar och Hogne. Th. W.*

Kostelory'zo, Kasteloryzo, Castellozo, Castel Rosso, ort på ön Meis (forntidens *Megiste* vid södra kusten af Mindre Asien i det orna Lycien). 5—6 tusen inv., nästan uteslutande ycker; svampfiske och sjöfart. J. F. N.

Ko'sten, kretsstad i preussiska reg.-omr. Posen, id Obra. 6,868 inv. (1905). K., som fordom var befäst, besattes af svenskarna 1655, hvarefter dess befästningar förstärktes under ledning af ingenjör Weider, som sedan stupade där i april 1656, då K., hvilu förgäfves, anfölls af polackerna. L. Wilson M.

Ko'ster, färjställe på den danska ön Möen öfver Ulvsundet till Kallehave på Själland.

Ko'ster, Lourens Janszoon. Se Costergenden.

Ko'ster, Samuel, holländsk dramatiker. Se Coster.

Ko'ster, Edvard Bernard, holländsk författare, f. 16 sept. 1861 i London, promoverades till filos. doktor i Leiden och är sedan 1896 redaktör för den kritiska tidskriften "De nederlandsche Spectator". Han har författat diktsamlingarna *Gedichten* (1888) och *Liefde's dageraad* (1890), en betydande episka dikten *Niobe* (1893), *Natuurindrukken en -stemmingen* (1895), *Tonen en tinten* (1900) och utgett de kritiska samlingarna *Over ontwolging en overeenkomst in de literatuur* (1904) samt *Werk* (I—III, 1905). 1902 började han öfversättа Shakspere i afsikt att åstadkomma en fullständig holländsk upplaga af hans verk.

Kosterbåt, *skpsb.*, en efter Kosteröarna uppkallad, på klink byggd segelbåt, som allmänt användes på Sveriges västkust (se Kosteröarna);

den har mycket fallande stäfvar och akterstäfven ej försedd med akterspegel samt har ett, i förhållande till båtens storlek, betydligt djupgående och är mycket skarp under, men däremot mycket fyllig över vattnet. Tacklingen består i allmänhet af en mast med vant och stag, ett sprisegel och en stagsegel. Äfven förekommer gäckmast med ett litet sprisegel samt klyfvare och toppsegel. Till följd af sin form är kosterbåten lättmanövrerad, styf, välseglande, lastdryg och rymlig. Den är en utmärkt sjö- och sjöbåt, dock ej under länsning i hög sjö, då båten på grund af sitt lutande roder, fyllliga förskepp och jämförelsevis skarpa akterskepp har benägenhet att vid hög fart skära under med akterskeppet. J. G. B. (C. K. S.)

Kosterfjorden. Se Kosteröarna.

Kosteröarna, två i norra delen af Bohus läns skärgård i Skagerak belägna öar, Nordkoster och Sydkoster, hvilka skiljas genom det smala Kostersund. Öarna tillhöra Tjärnö socken i Vette härad samt skiljas från Tjärnön och den öfriga skärgården genom den 4—7 km. breda Kosterfjorden. Nordkoster saknar alldeles skog, hvaremot Sydkoster är till stor del klädt med löfskog. På Nordkoster finnes en lostplats. Öarnas befolkning, som 1900 uppgick till 533 personer, är i allmänhet ganska välmående och idkar indräktigt fiske, företrädesvis af hummer. Kosterbåtar (se d. o.) byggas till stort antal för afsalu. Goda hamnar finnas i Kostersund och vid östra kusten af Sydkoster. Jfr Grisbådarna. A. G.*

Kostheim [kå'sthajm], by i hessiska prov. Rheinhessen, vid Main, midt emot Gustavsburg. 6,888 inv. (1905). Cellulosa-, tändsticks- o. a. fabriker; vinodling. J. F. N.

Kostin-sjar, hafssund vid sydvästra kusten af Novaja Zemlja, mellan denna ö och Mezjdusjarski-ön, 71°—71° 30′ n. br. 45 km. långt. J. F. N.

Ko'stinskij, Sergej Konstantinovitj, rysk astronom, f. 12 aug. 1867 i Moskva, blef 1890 astronom vid observatoriet i Pulkova och är f. n. chef för den astrofotografiska afdelningen af denna institution. Han har utfört viktiga och värdefulla arbeten inom den praktiska astronomien, framför allt astrofotografiska arbeten samt undersökningar öfver polhöjdsvariationerna. Bland de förra märkes särskildt *Untersuchungen auf dem gebiete der sternparallaxen mit hilfe der photographie* (1905), där han med framgång i stor omfattning tillämpat Kapteÿns (se denne) astrofotografiska metod för bestämningen af fixstjärnornas afstånd. B—d.

Ko'stnitz, stad. Se Konstanz.

Kostnitz-konsiliet. Se Konstanz-konsiliet.

Kostomarov [kastama'råf], Nikolaj Ivanovitj, rysk vitter och historisk författare, f. 1817 i Voronesjska guv., d. 1885 i Petersburg, aflade 1840 magisterexamen i historia i Charkov och disputerade Om unionen (den polsk-litauiska af 1569). Disputationen godkändes af fakulteten, men ogillades af ministeriet. 1843 försvarade K. för magistergraden en ny afh., Om den ryska folkpoesiens historiska betydelse, var sedan några år bosatt i Volynien, sysselsatt med etnografiska undersökningar och lokalstudier till sitt arbete om Chmielnicki. Redan känd och uppburen både såsom vitter och vetenskaplig författare, blef K. 1846 docent i rysk historia i Kiev, men anklagades redan s. å. utan grund jämte skalden Sjevtjenko, på angifvelse af en

student, för delaktighet i ett hemligt politiskt sällskap (''Kirills och Metodii sällskap''). K. satt ett år i Peter-Paulsfästningen och lefde till 1856 som förvisad i Saratov. Hvad som kunde läggas K. och hans vänner till last var blott, att de, under inflytande af tidens romantik, svärmade för ''folket'' och för slavernas förbrödring och världsmission, med en särskild förkärlek för lillryssarna. I den lillryska litteraturhistorien räknas K., Sjevtjenko och Kulisj som hufvudmän för ''den ukrajnska slavofilismen''. Lillryssarna bilda enligt sin (fullkomligt riktiga) mening en särskild slavisk nationalitet, jämbördig med storryssar, bulgarer, tjecher o. s. v., och deras ideal är en slavisk förbundsstat under ryskt beskydd. Gentemot de storryske slavofilerna och panslavisterna, hvilkas lära och sträfvan snarare kunna betecknas som panrussism, betonar K., äfven i sina historiska arbeten, den nationella skillnaden mellan storryssar och lillryssar, väljer med förkärlek ämnen ur Syd-Rysslands historia, behandlar visserligen också storryska och allmänryska tilldragelser och personligheter, men ser äfven dem i en egen dager (ur ''federalistisk'' synpunkt) och polemiserar å ena sidan med storryssarna, å den andra med polackerna. Som antinormannist (motståndare till teorien om varjagernas skandinaviska härkomst) disputerade han offentligt med Pogodin, på utmaning af denne, i Petersburg 1860. K. är ännu Rysslands mest läste historiker. Hans stil är konstnärligt utarbetad och poetisk. Ehuru samvetsgrann forskare, är han likväl ej alltid tillbörligt noggrann i enskildheter. K:s vittra arbeten på lillryska finnas samlade under titeln *Zbirnik tvoriv Jeremii Galki* (1875; han skref till en början under pseudonymen Jeremias Galka). Denna samling innehåller utom lyriska dikter dramerna *Sava Tjalyj* (1838) och *Perejaslavska nitj* (1841), båda med historiska ämnen från kosacklifvet, samt under titeln *Zagadka* (Gåtan) dramatiska scener ur folklifvet, tecknade på sagans grund. K. har till lillryska öfversatt Byrons ''Hebreiska melodier'' (1840) samt stycken af äldre och nyare slaviska skalder. En samling lyriska dikter af K. utkom redan 1840 under titel Ukrajnska ballader. Från kosacklifvet (1600-talet) tog K. ämnet till *Tjernigovka* (1881). På storryska skref han tragedien *Kremutius Kordus* samt ett par historiska berättelser Sonen och Kudejar. Af K:s många historiska (och historisk-polemiska) uppsatser och skrifter har en del utkommit först i tidskrifter. De viktigaste äro: De ukrajnske kosackernas kamp med Polen före Chmielnicki (1856), Bogdan Chmielnicki (1857; 4:e uppl. 1883), K:s hufvudarbete, Öfversikt af storryska folkens husliga lif och seder under 16:e och 17:e årh. (1859), Rysslands ursprung (s. å.), Livländska kriget (1864), Södra Ryssland i slutet af 16:e årh. (1865), Ofredstiden (början af 1600-talet; 3 dlr, 1866), Den sydryska folkdiktens historiska betydelse (1872), Mazepa (1882; i tidskr. ''Russkaja Misl''; öfv. i sammandrag i svensk ''Hist. tidskr.'', 1883). En del af dessa afhandlingar jämte nya förenade K. under titeln *Istoritjeskija monografii i izsljedovanija* (12 dlr, 1863 ff.). I denna samling ingå äfven de mest betydande af K:s uppsatser i den sydryska tidskriften ''Osnova'' (1861—62), i hvilken K. och Kulisj skrefvo det mesta. Nya äro i samlingen bl. a. afhandlingarna om Kulikovska slaget, Den litauiska folkpoesien, Novgorods, Pskovs och Vjatkas äldsta historia, Raskolnikerna. 187[illegible] började K. utge *Russkaja istorija v zjizneopisanijach* (Rysslands historia i biografier. Hans lefnadsteckningar öfver Alexander Nevskij och Ivan den store äro öfvers. på svenska, 1882). K. redigerade dessutom för Arkeografiska kommissionen 11 bd historiska Handlingar rörande södra och västra Ryssland (1863 ff.) samt Gamla minnesmärken af rysk litteratur (1861—62). Själfbiografi (med förteckning öfver hans skrifter): *Literaturnoje nasledije* (1891). Lil.

Kostpenningar. Se Legohjon.

Kostroma, *zool.*, rysk stöfvarras. Se Hunden, sp. 1310.

Kostroma [kastrama′]. 1. Biflod till Volga (fr. v.), 320 km., hvaraf 140 km. äro segelbara. — 2. Guvernement i Stor-Ryssland, omges af guv. Jaroslav, Vologda, Vjatka, Nizjnij-Novgorod och Vladimir. 84,149 kvkm. 1,643,800 inv. (1908), 19 inv. på 1 kvkm. Landet utgör en vågformig slätt af delvis fruktbar natur samt rikt vattnad af Volga och dess tillflöden, bland hvilka märkas Kostroma, Unsja och Vetljuga. Af arealen äro 61 proc. klädda med skog, och den därpå grundade industrien, båtbyggeri, tjärbränning, korg- och mattflätning, är ganska ansenlig, hvaremot jordbruk och boskapsskötsel stå mycket tillbaka. Af största betydelse är hemindustrien. Fabriksindustrien är koncentrerad till sydvästra delen och utgöres af bomulls- och hampspinnerier, bomulls- och linväfverier, kvarndrift, brännvins- och lädertillverkning m. m. Befolkningen är nästan h. o. h. rysk; endast 1,600 äro tjeremisser och 300 tatarer. En stor del af befolkningen träffas utom K. som vandrande handtverkare och flottkarlar på Volga. — 3. Hufvudstad i nämnda guv., vid Kostromas utlopp i Volga. 41,268 inv. (1897). K. är säte för civilguvernören och en biskop samt har 38 kyrkor, 2 kloster, gymnasium, flickgymnasium, realskola, teknisk skola, prästseminarium, lärarinneseminarium. Liflig handel samt stora fabriker för linne och läder. I närheten ligger det ipatjevska klostret, där Michail Fedorovitj bodde före sin tronbestigning (1613). (J. F. N.

Kostrot, *bot.*, roten till en zingiberacé *Costus* ang. det hit oriktigt (genom tryckfel) hänvisade *Aplotaxis* se Kootrot.

Kostrov [kastrå′f], Jermil Ivanovitj, rysk poet, d. 1796, akademisk odediktare, tillfällighetspoet och länsskrifvare. Han öfversatte Appulejus ''Den gyllene åsnan'', Ossians sånger och Iliaden (tr. 1787, 1811). Hans skrifter utgåfvos 1802 och 1849. A—d J.

Kostym (fr. *costume*, af samma ursprung som *coutume*, se d. o.), dräkt i allmänhet, särskildt teaterdräkt, maskeraddräkt. Se Dräkt. — Kostymbal, bal, där de dansande äro klädda i historiska eller fantasidräkter. — Kostymēra, ikläda kostym.

Ko′sva, biflod till Kama (fr. v.), upprinner i Ural. 320 km., hvaraf 130 km. äro segelbara. I floddalen förekomma koppar, järn, stenkol och gips. J. F. N.

Kosvamp, *bot.* Se Kosopp.

Ko′swig (Coswig), stad i hertigdömet Anhalt, kretsen Zerbst, vid Elbe. 8,692 inv. (1905). Mångsidig industri. — N. om K. vid byn Görritz ligger ett erratiskt block (''Schwedenstein''), i hvilket finnes en fördjupning, som enligt sägnen slagits af Gustaf I

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

dolfs häst. 12—13 sept. 1813, strax före slaget d Leipzig, hade Karl Johan sitt högkvarter vid K. h besökte stenen, vid hvilken 2 sept. 1840 aftäcktes n minnesvård med inskrift, hvari omnämnas Gustaf dolfs och Karl Johans besök och uttalas tack för eras förtjänst om Tysklands frihet. Se hertigliga rkivrådet d:r H. Wäschkes festskrift med an- dning af K:s skyttegilles 200-års fest 17—20 aug. 902.

Ko'syk, M. Se Vendiska litteraturen.

Kota. 1. (Ryggkota, *Verte'bra*) *Anat.*, hvart h ett af de knöliga och taggiga ben, som hos vissa jur träffas i en oafbruten serie i bålen och mot dess ggsida. Sådana kotors närvaro i nämnda anord- ing utmärker en stor afdelning djur, hvilka därför

ig 1. Bröstkota, från sidan.

Fig. 2. Bröstkota, bakifrån.

Fig. 3. Bröstkota, nedifrån.

allas ryggradsdjur eller "vertebrater". Fullständigt bildade kotor, t. ex. de, som tillhöra människans röstkorg, utmärkas genom följande delar: en tjoc- are, kullrig eller cylindrisk "kropp" (1), hvilken r belägen framåt och sticker delvis in i kropps- ålorna; en mot kroppens bakre sidokanter stöd- nde, bakåt hvälfd "båge" (5), hvilken tillsam- ans med kroppens baksida omsluter det hål (6), vari ryggmärgen finnes; vidare sju framstående enspetsar ("utskott", "processer"), näml. ett opa- gt (4), bakåt och där nedåt riktadt taggutskott, å pariga (2, 2) ledutskott, ett uppåt och ett nedåt ktadt, utmärkta af släta, broskklädda ytor, medelst vilka de leda mot dylika ofvan och nedan befintliga otor, samt ett sidoutskott, riktadt åt hvardera dan, tvärutskotten (3, 3), som i denna del af rygg- aden lämna stöd för refbenen. Dessa leda dess- om mot kotorna i dubbelsidiga fasetter, en ofvan ch en nedan på kotkroppar nas kanter vid bågarnas gång från dem (synliga på fig. 1 mellan 1 och samt nedtill gentemot på fig. 3 strax framom). — Man skiljer mellan fria och sammanväxna kotor, hvilka senare, äfven till formen förändrade, hos människan träffas endast i kors- och i svans- eller stjärtbenen. Af de fria kotorna äro de två första l. främsta, *atlas* och *epistrophæus* (se dessa ord) genom led vridbara mot hvarandra, hvarför de kallas vridkotor; de öfrigas kroppar äro genom mer fasta sinsemellan och vida mindre rörliga samt kallas böjkotor. — De fria kotorna indelas även, efter den trakt af bålen de tillhöra, i hals-, bröst- och ländkotor. Med undantag för vridkotorna, hvilka äfven till formen afvika från hvarandra och från alla öfriga, ha hvarje regions kotor tydliga likheter inbördes, men förete andra ytterstamda drag, så olika de andra afdelningarnas, att de med lätthet kunna urskiljas från dem. Hos de högre vertebraterna är kotantalet nästan konstant inom de tre nämnda regionerna, så att ryggradens längd i bålen beror af kotornas form, icke af deras antal. Hos människan finnas i regel 7 hals-, 12 bröst- och 5 ländkotor; sällan ökas, ännu mera sällan minskas antalet med en kota i bröst- eller ländtrakten. Jfr Ryggrad. — 2. (Kotled) *Veter.*, den del af hästens fot (se fig. till art. Hästen, sp. 177—178), som ligger mellan skenbenet och hofven och har till underlag *kotbenet* och *kronbenet* jämte de på baksidan af dessa löpande böjsenorna. Kotans styrka bedömes efter dess längd, bredd och riktning. En lång kota gör rörelsen mera mjuk och elastisk, men anstränger mera böjsenorna, hvaremot en kort kota skonar senorna, men ger en hårdare rörelse, som mera frestar ledgångarna. Kotans bredd beror hufvudsakligen på utvecklingen af *kotsen-* l. *sesambenen*, två små, halfmånformiga ben, belägna vid kotbenets öfre, bakre ända och tjänande dels till att förstora dess ledyta, så att skenbenet vid genomtrampningen icke glider ur bakåt, dels till underlag för böjsenorna, och de verka för dem som ett block, öfver hvilket senorna glida (se Hof, fig. 1); en bred kota förstärker därför senornas verkan. Kotans lutning mot marken bör bilda omkr. 45—50° på fram- och 55—60° på bakbenen; är vinkeln väsentligt större, kallas kotan *rak* eller *stel*, i motsatt fall *sänkt* eller "*blöt*"; i senare fallet blir genomtrampningen vid rörelsen starkare, och större delen af kroppstyngden öfverföres på senorna, i förra fallet hvilar kroppstyngden mera direkt på skelettdelarna, och rörelsen blir mera hård och stötande. Är kotan så starkt sänkt, att den ligger nästan horisontellt, kallas hästen *björnfotad*; står den åter vertikalt, så att kotleden skjuter fram om hofkronan, säges hästen *kota öfver*, hvilket alltid är tecken till sjukligheter, vanligen i böjsenorna, men någon gång äfven i hofven. Öfriga sjukligheter i kotan äro t. ex. mugg och ringkota. 1. G. v. D.* 2. E. T. N.

Kota [kå'ta], Kotar, det obetydligaste och till antalet minsta af de dravidiska folken (se Dravida), bo på Nilgiribergen i sydvästra Deccan mellan städerna Maisur och Coimbatore, spridda bland och till stor del underkastade dess egentliga inbyggare, tudafolket (se Dravida, sp. 837). Kotamännen äro ett stillsamt och fredligt släkte samt arbeta strängt, vanligen som daglönare, men ofta äfven som läder- och metallarbetare. Stundom vandra de omkring som musikanter och gycklare samt stå f. ö. på det lägsta trappsteget af mänsklig odling, med särdeles osnygga lefnadsvanor och några få hedniska religionsbegrepp. Deras språk, som närmast ansluter sig till *kanara*, saknar eget alfabet och all litteratur. Det kommer sannolikt snart att dö ut. En ordsamling finnes publicerad i Breeks "Neilgherry hills" (1873). H. A. (K. F. J.)

Kota [kåta], javan., fästning, stad, by, användes som första sammansättningsledet i en mängd namn på städer, landskap och distrikt i Nederländska Indien, t. ex. Kota Radja i Atjeh på Sumatra, vasallområdet Kota Waringin på Borneo o. s. v.

Kota [kåu'tā], tributstat i Rajputana i kejsardömet Indien, omkr. Jumnas biflod Chambal. 14,721 kvkm. 544,879 inv. (1901). Hufvudstaden, med samma namn, ligger vid Chambal och hade 33,679 inv. 1901. J. F. N.

Kota Baru [kåta], hufvudstad i Kelantan (se d. o.).

Kotangent. Se Cotangens.

Kotar [kå'tar]. Se Kota.

Kota Radja [kåta], stad. Se Atjeh.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kotau (K ô u - t ô u), kinesisk ceremoni, bestående i knäfall och hufvudets nedböjande tre gånger mot marken samt symboliserande underkastelse under en öfverordnad. Krafvet på denna ceremonis utförande af europeiska sändebud till kinesiska hofvet framkallade flera gånger diplomatiska tvister, innan det på 1870-talet definitivt uppgafs. — I öfverflyttad bemärkelse används ordet stundom i politisk polemik (särskildt i Tyskland) som föraktfull betäckning för servilitet eller skymflig självuppgifvelse öfver hufvud. V. S—g.

Kota öfver, *veter.* Se K o t a 2.

Kotbenet, *veter.* Se K o t a 2.

Koteiba. Se I b n Q u t e i b a.

Kote'lnits, kretsstad i ryska guv. Vjatka, på högra stranden af Vjatka. 4,236 inv. (1897). Stor marknad i mars. J. F. N.

Kothe [kåte], B e r n h a r d, tysk musiker, f. 1821 i Schlesien, d. 1897 i Breslau, lärjunge af A. B. Marx m. fl., var 1869—96 seminariemusiklärare i Breslau, där han stiftade Ceciliaföreningen för katolsk kyrkomusik. K. utgaf bl. a. en samling kyrkosånger för manskör (*Musica sacra*) samt skrifterna *Die musik in der katholischen kirche* (1862), *Abriss der musikgeschichte* (1874; 8:e uppl. 1908) och med Forchhammer en *Führer durch die orgelliteratur* (1890; ny uppl. 1909). A. L.*

Kothen, K a s i m i r v o n, friherre, finsk statsman, f. 29 maj 1807 i Lokalaks kapell af Vehmo socken i Finland, d. 25 nov. 1880 i Mecklenburg, blef student i Åbo 1822 och inträdde 1826 i rysk krigstjänst. K. blef 1840 öfverstelöjtnant vid Lifgardets finska skarpskyttebataljon, förordnades s. å. till direktör för generalguvernörens i Finland kansli och var 1844—46 t. f. samt 1846—53 ord. guvernör i Viborgs län. På sistnämnda plats ådrog han sig uppmärksamhet genom sin benägenhet för förändringar och sin böjelse att, när stundens kraf så tycktes fordra, åsidosätta lagens bud. Samma egenskaper ådagalade han som chef sedan 1853 för ecklesiastik- och sedan 1858 för militieexpeditionerna i Finlands senat. Allmänheten emottog därför med tillfredsställelse underrättelsen, att han 1859 erhållit afsked från sina ämbeten. Därefter tillbragte K. tio år i Ryssland i olika befattningar, men återvände 1869 till hemlandet som t. f. vice kansler vid Helsingfors' universitet, hvarjämte han s. å. utnämndes till ordf. i den nyupprättade Öfverstyrelsen för skolväsendet i Finland. Inom universitetet visade sig hans inflytande i utfärdandet af flera nya reglementen. I skolöfverstyrelsen gjorde han till sin hufvuduppgift att arbeta för ryska språkets införande som obligatoriskt läroämne i elementarläroverken äfvensom för grundläggandet af "reallyceer", i hvilka hufvudvikten skulle läggas på studiet af de moderna språken, medan de klassiska vore valfria. K:s själfrådiga handlingssätt hade emellertid framkallat en allmän ovilja, hvilken gaf sig uttryck vid 1872 års landtdag, där åtskilliga petitionsmemorial om förändring i skolstyrelsens organisation och om återkallandet af den beslutna indragningen af den finska afdelningen af normallyceum i Helsingfors godkändes af ständerna. Då äfven senaten delvis gick ståndernas mening till mötes, var K:s inflytande brutet. 1874 erhöll han afsked från sina ämbeten och drog sig tillbaka till Mecklenburg. M. G. S.

Kothon, krigshamn. Se K a r t a g o, sp. 1166.

Kotiljong (fr. *cotillon*, eg. underkjol), en från Frankrike härstammande sällskapsdans, bestående a flera figurer (turer), hvilkas anordning är öfverlämnad åt dansledarens smak. De däri deltagande pa ren taga plats i rundel; herrarna och damerna ega fullständig frihet att under turerna bjuda upp der de vilja utmärka. De mestadels af sällskapsleka (jämte utdelande af suvenirer o. d.) sammansatta turernas upplösning sker genom kringdansning af samtliga paren (i vals, polka, galopp o. s. v.). Kotiljongen afslutar i regel en bal, hvarför åt densamma beredes så mycket af omväxling, glans och oväntade öfverraskningar som möjligt. Den uppfanns på 1820-talet (jfr D a n s, sp. 1317); en vida äldre fransk dans med samma namn beledsagades af sång med refrängen: "Ma commère, quand je danse, mon cotillon va-t-il bien?" A. L. (E. F—t

Kotiniëmi [kåt-], tvångsuppfostringsanstalt. Se F ö r b ä t t r i n g s a n s t a l t e r, sp. 395.

Ko'tka, stad, ligger på en holme af samma namn i Finska viken utanför Kymmene älfs tre östliga mynningar, inom Viborgs län, Finland. Fundationsbrefvet är af 16 juli 1879. Gynnad af sitt utmärkta

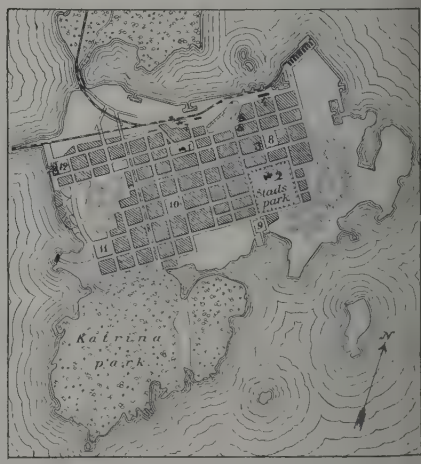

Situationsplan af Kotka. *1.* Luthersk kyrka. — *2.* Grekisk-katolsk kyrka. — *3.* Rådhus. — *4.* Tullkammare och packhus. — *5.* Postkontor. — *6.* Telegrafstation. — *7.* Järnvägsstation. — *8.* Rådhustorget. — *9.* Parktorget. — *10.* Katrina torg. — *11.* Brunnstorget. — *12.* Fiskartorget.

handelsläge, har staden snabbt utvecklat sig. Den legala befolkningen utgjorde 1908 9,833 pers. K. är sågnings- och exportorten för nästan allt virke, som till försäljning afverkas inom hela det territorium, hvilket närmast omger Kymmene älfs eller Päijänne vattensystem, begynnande i n. ända från gränsen mot Uleåborgs län. Till hela landets export af sågadt virke bidrager K. med omkr. en sjättedel, och af landets export af trämassa och träpapp utföres genom K. ungefär tredjedelen. 1908 utskeppades därifrån 505,000 kbm. trävaror och 32 mill. kg. trämassa och träpapp. De i direkt sjöfart på utlandet inklarerade fartygen voro 356 om 156,778 ton och de utklarerade 419 om 192,778 reg.-ton

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

däraf finska 354 om 31,985 reg.-ton). I staden äro registrerade 63 segelfartyg om 5,545 reg.-ton och 5 mindre ångbåtar om 103 reg.-ton. Hamnens djup är öfver 6 m. Handlandenas antal är 115. I staden eller dess närhet ligga flera af landets främsta sågverk och träförädlingsfabriker. Taxerade inkomsterna i staden utgjorde 1908 8,5 mill. mark, varaf 6,1 mill. tillhörde näringslifvet. Stadens budget uppgick till nära 1 mill. mk. Genom Kotka—Kouvola järnväg är staden förenad med Finlands järnvägsnät. I K. finnas ett finskt och ett svenskt privat lyceum för gossar och flickor samt ett finskt privat handelsläroverk. K. har magistrat och rådhusrätt, men bildar icke särskild kyrklig församling, utan ingår i Kymmene imperiella pastorat af Fredrikshamns prosteri och Borgå stift. O. I. (A. G. F.)

Kotkarlar (isl. *kotkarl*, *kotbóndi*, af *kot*, ringa, ansenlig hydda; jfr angls. *cot*, mnt. *kot* och afledningarna sv. *kåta*, no. dial. *kota* och mnt. *kote*), en under medeltiden i Skandinavien förekommande benämning på män, tillhörande den fattigare bondeklassen. Ordet påträffas ännu under nyare tid (t. ex. hos Stiernhielm; jfr f. ö. Kalkar, "Ordbog til det ældre danske sprog"), och i de nutida germanska språken finnas åtskilliga besläktade ord med liknande betydelse (jfr t. ex. *kutur* hos Rietz, "Sv. dialektlexicon", och ty. *kotsasse*, *köter*; om de senare se Schamm, "Die grosshufen der nordgermanen", I, s. 74 ff., 1905). S. T—g.

Kotlarevskij [-räf'f-], Ivan Petrovitj, lillrysk författare, f. 1769 i Poltava, d. 1838, tjänstgjorde till 1796 i nyryska kansliet, gick sedan i regementstjänst och deltog i turkiska fälttåget 1806—08. Sedan han erhållit afsked som kapten, var han uppsyningsman vid ett par välgörenhetsinrättningar. Med K. börjar egentligen den lillryska litteraturen. Sedan som seminarist skref han vers, som flyttande skolärare studerade han det lillryska folkets seder och traditioner. De arbeten, som grundlagt K:s rykte, äro *Eneid* (1798; äfven 1842 och senare; Kusjs uppl. från 1862 innehåller en del godtyckliga tillägningar af utg.), en travestering af Vergilius, som väl tecknats med rik humor, på äkta lillryskt språk, af lillryska folkets seder och tänkesätt, operan *Natalka-Poltavka* (1819, tr. 1837), en skildring ur Natalka Poltavas folklif, samt vådevillen *Moskal-tjarivnik* (tr. 1841), hvars ämne är taget från en folksaga och som ännu spelas, t. o. m. i hufvudstäderna, det enda lillryska stycke, som åtnjutit en sådan heder. Visorna i vådevillen ha nästan blifvit folkvisor. K. samlade äfven ordspråk och lillryska folkvisor, af hvilka några äro publicerade i samtida samlingar. K:s Samlade skrifter äro utgifna i flera uppl. (bl. a. 1862 och 1875, den senare under red. af Katranov), "Natalka-Poltavka" senast 1889. Lll.

Kotled, *veter.* Se Kota 2.

Kotlett (fr. *côtelette*, dim. af *côte*, refben), ett tvärt kalf-, ox-, lamm- eller svinkött, taget från djurets sidostycke och så tillskuret, att spetsen af ett refbenet refben sticker fram ur köttet.

Kotlin (fi. *Retusaari*), ö i Finska viken framför Kronstads mynning, 12 km. lång, 2 km. bred, omkr. 15 km. På den ligga staden och fästningen Kronstadt. J. F. N.

Koto [kå'tå], ett bland Niger och Binue boende, till Sudannegrerna hörande folk. Sitt karakteristiska utseende få de genom bruket att dels raka ena hälften af hufvudet, dels i ansiktet åstadkomma parallellt löpande ärr, som sträcka sig från pannan till hakan. Se pl. Afrikanska folk till art. Afrika. E. Rld.

Kotobark [kåtå-], Cotobark, *farm. med.*, härstammar från ett okändt träd, sannolikt tillhörande fam. *Lauraceæ*, växande i Bolivia. Den i bruna, platta stycken förekommande barken innehåller ett kristalliserande, gult ämne, kotoïn (cotoïn), svårlösligt i kallt vatten, lättare i kokande vatten samt i sprit, eter och alkalier med neutral reaktion; dess smak är bitande skarp, ej bitter. Kotoïn är monometyleter af bensofloroglucin

$$(C_6H_5 . CO . C_6H_2 (OH)_2 . OCH_3).$$

Enligt djurexperiment skall kotoïn befordra cirkulationen i tarmen och därigenom göra nytta vid tarmåkommor, särskildt diarréer, som äro förbundna med blodbrist och dåligt näringstillstånd i tarmen och däraf förorsakad bristande uppsugning af tarminnehållet; medlet undvikes däremot vid blodöfverfyllnad i tarmen. Kotoïn har getts i dos af 10 till 20 cg. flera gånger dagligen. I kotobarkens ställe har äfven inkommit s. k. parakotobark, likaledes från okänd moderväxt, innehållande parakotoïn, som uppges verka likt kotoïn, men svagare. Ett försökt ersättningsmedel för dessa preparat är metylēnbiskotoïn l. fortoïn, en s. k. kondensationsprodukt af kotoïn och formaldehyd, gula kristaller. Intet af dessa medel har hos oss fått någon afsevärd användning. C. G. S.

Kotoïn [kåtåin]. Se Kotobark.

Kotonou [kåtåno], viktigaste hamnen i Dahomey, Franska Väst-Afrika. 2,000 inv. Hamnen skyddas genom en pir. Från K. leder en järnväg till landets inre, hittills färdig till Paouignan (194 km.) med bibana till Whydah. Telegraflinjer förena K. med Abomey, Niger och Senegal. J. F. N.

Kotor [kå'tår], stad. Se Cattaro.

Kotosjichin [kata-], Grigorij, rysk historieskrifvare, deltog som kanslist vid ryska legationen i de underhandlingar mellan Ryssland och Sverige, som föregingo freden i Kardis (1661) samt sändes på hösten s. å. ("som envoyé", enligt hans egen uppgift) med ett tsarens bref till Stockholm. Redan 1663 trädde han i förbindelse med svenske kommissarien i Moskva, A. Ebers, och förrådde för denne, mot betalning, hemligheter rörande ryska kansliet. 1664 rymde han ur ryska tjänsten till Polen, fick där anställning hos kansleren af Litauen och lofvade att meddela upplysningar om tsarens politik. Han lämnade dock snart Polen, ovisst af hvad skäl, och kom på hösten 1665 i utblottadt tillstånd till Narva, där han hos svenske generalguvernören Taube anmälde sig vilja ingå i svensk tjänst och meddela ytterligare hemligheter om ryska regeringen. Svenska styrelsen mottog anbudet, och i början af 1666 anlände K. till Stockholm. Där öfvergick han till lutherska läran och lefde under det antagna namnet Johan Alexander Selicki. Han uppförde sig i slutet af 1666 på svenska kansliets stat (bland arkivets tjänstemän), men torde mindre ha egnat sig åt statens tjänst än åt utarbetandet af den märkliga, delvis bittra skrift om Ryssland, *O Rossij v tsarstvovanie Aleksija Michajloritja*, som, efter hvad allmänt erkännes, är förnämsta källan för historien om Rysslands inre förhållanden under förra hälften af 1600-talet. K:s vistande i Sverige tog dock en hastig och sorglig

Ord. som saknas under K, torde sökas under C.

ändalykt. I berusadt tillstånd råkade han 25 aug. 1667 i ordväxling med sin värd, en rysk tolk vid namn Daniel Anastasius, och slog ihjäl denne. Han dömdes därför till döden och halshöggs i okt. s. å. Den på förf:s ryska modersmål affattade skriften blef omedelbart öfversatt till svenska af translatorn Olof Barckhusen, men såväl den ryska originalskriften som öfversättningen synas inom jämförelsevis kort tid ha blifvit fullständigt bortglömda. En rysk forskare, S. V. Soloviev, anträffade först i Riksarkivet den svenska öfv. och därefter originalskriften i Uppsala universitetsbibliotek (1838). Denna blef snart tryckt i Petersburg 1840; flera upplagor ha sedermera utkommit, den senaste, den 4:e, 1906. Den svenska öfv. är äfvenledes utg. (1908, af G. Adde). Jfr H. Hjärne, ”En rysk emigrant i Sverige för två hundra år sedan” (i ”Hist. tidskr.”, I, 1881). (G. A—e.)

Kotpelare, en på senare tid i bruk kommen, tysk term (*wirbelsäule*) i st. f. ryggrad (se d. o.).

Kotri [kåutri′], stad i kejsardömet Indien, presidentskapet Bombay, distriktet Karachi, vid högra stranden af Indus, midt emot Haidarabad och vid järnvägen till staden Karachi. J. F. N.

Koträdet, *bot.* Se Brosimum.

Kotschannesdalen. Se Kaldeiska kristna, sp. 596.

Ko′tschy, Theodor, österrikisk botanist, f. 1813, d. 1866, var 1836—38 deltagare i J. Russeggers vetenskapliga expedition till Orienten och Nilländerna samt fortsatte därefter på egen hand under ytterligare några år sina forskningar i olika delar af Österlandet. Detta besökte han därefter flera gånger, äfven sedan han 1852 blifvit biträdande kustos vid botaniska hofkabinettet i Wien. K. hemförde till Europa pressade växter i hundratusental och riktade därigenom vetenskapen med en mängd nya arter. (T. K.)

Kotsenbenet, *veter.* Se Kota 2.

Kotshi [kå′tʃi], hufvudstad i ett japanskt ken (län) med samma namn vid södra kusten af ön Shikoku. 38,279 inv. (1908).

Kotshinkina. Se Kochinkina.

Kotsiubi′nskij, Michajlo, lillrysk författare, f. 1864 i Podolien, bosatt i Tjernigov som ämbetsman i länsstyrelsen, debuterade 1890 och anses nu som den främste novellisten på lillryska. Sina ämnen väljer han ur folklifvet, dels i Ukrajna, dels från närgränsande länder (Krim, Rumänien, Turkiet), med hvilkas etnografiska och kulturella förhållanden han är väl förtrogen. Hans berättelser Under minarcterna och *Pro bono publico* prisbelönтes af Sjevtjenkosällskapet i Lemberg. På svenska finnes novellsamlingen ”I vilt äktenskap” (1909, öfv. af A. Jensen). A—d J.

Ko′ttabos, ett hos forntidens greker vid dryckeslag förekommande sällskapsspel, som skall ha uppfunnits på Sicilien. I allmänhet gick det ut på att en liten kvantitet vin efter vissa regler antingen sprutades ur munnen eller stänktes ur bägaren, så att den fick falla på en liten vågskål, som därigenom sattes i rörelse och stötte emot en nedanför stående figur. Af det sätt, hvarpå detta utföll, ansågs den spelande kunna hämta förutsägelse om tur eller otur i kärlek. A. M. A.

Ko′ttbus (Cottbus), stad (stadskrets) i preussiska reg.-omr. Frankfurt (Brandenburg), vid Spree. 46,270 inv. (1905). K. har 4 evangeliska kyrkor och 1 katolsk, gymnasium, realskola, högre fackskola för textilindustri samt mycket betydande industri. Denna omfattar i första rummet klädestillverkning (öfver 6,000 arbetare), dessutom ullspinnerier, linne- och segelduksväfverier, tillverkning af smyrnamattor, filthattar, maskiner, tobaksvaror m. m. K. är en viktig järnvägsknut. — Det omtalas första gången 1126 och kom 1445 till Brandenburg. 1807—13 tillhörde det konungariket Sachsen. J. F. N.

Kotte (*conus*), *bot.* Se Blomställning, sp. 764, och Coniferæ, pl. I. Om bärkotte se En.

Kottepalmer, *bot.*, namn på växtklassen *Cycadales.*

Kotter, folk. Se Ostjaker.

Kotteri (fr. *coterie*, af mlat. *coteria*, ett antal bönder, som i förening arrendera en godsherres jord, af *cota*, hydda), mindre och slutet sällskap af personer, som i inbördes förtrolighet fullfölja vissa ensidiga syften eller gemensamt anordna nöjen; krets af personer (t. ex. skriftställare, konstnärer), hvilka äro hemfallna åt ”inbördes beundran”, på samma gång de gentemot utomstående visa öfvermod eller påfallande likgiltighet. Jfr Kamaraderi och Klick.

Kottiska alperna. Se Alperna, sp. 697.

Ko′ttos, *grek. myt.* Se Hekatoncheirer.

Kottvifvel, *zool.* Se Pissodes.

Kotunnit. Se Bly, sp. 780.

Kotur, fästning i persiska prov. Aserbeidjan nära turkiska gränsen. Det blef turkisk egendom 1850, men återlämnades till Persien 1878 enligt beslut af Berlinkongressen jämte ett område af 1,125 kvkm. och 8,000 inv. K. behärskar passen från öfre Eufrat och Tigrisområdet till Urmiasjöns bäcken. J. F. N.

Kotu′rn (grek. *ko′thornos*, lat. *cothu′rnus*), en af forntidens greker nyttjad, hela foten omslutande jaktstöfvel. Aischylos säges ha infört bruket af denna fotbeklädnad för de tragiska skådespelarna. Denna teatraliska koturn hade en sula af betydlig tjocklek, stundom antagande dimensionen af en styltliknande kloss (se fig.), i ändamål att öka skådespelarens längd och ge honom ett mera öfvermänskligt utseende. Emedan koturnen var ett för sorgespelet egendomligt attribut, nyttjas ordet stundom i bildlig (metonymisk) mening för att beteckna tragedien eller den tragiska diktningen och dess högstämda språk, likasom å andra sidan det latinska ordet *soccus*, hvilket betyder den af komedianterna nyttjade låga fotbeklädnaden, är en metonymisk beteckning för komedien. A. M. A.

Forngrekisk tragisk skådespelare på koturn. Efter en antik målad elfenbensstatyett.

Kotyledöner, *bot.* Se Hjärtblad.

Ko′tys (grek. *Kótυς*), forntida konung i Tracien omkr. år 380 f. Kr. Han var svärfader till fältherren

ikrates och egde attisk medborgarrätt, men råkade dan i krig med atenarna, emedan de understödde ns fiender. Han lönnmördades 358. A. M. A.

Ko'tzebue [-bo]. 1. August Friedrich erdinand von K., tysk dramatiker och roanförfattare, f. 3 maj 1761 i Weimar, son af en ögre ämbetsman, aflade juridisk examen i syfte att bli advokat, men kom i stället 1781 till Ryssland som sekreterare hos general v. Bauer. Denne var bl. a. direktör för tyska teatern i Petersburg, för hvilken K. var verksam; han kom in i den ryska ämbetskarriären, blef 1785 adlad och president i Estlands guvernementsmagistrat och uppsatte i Reval en säliskapsteater, för hvilken han skref sitt världs-

römda skådespel *Menschenhass und reue* (1789). å grund af försvagad hälsa lämnade han någon tid ysgland, var 1798 hofteaterdiktare i Wien, förkte därefter i Weimar förgäfves komma in i Goees krets, passerade 1801 ryska gränsen och blef af änd anledning häktad och sänd till Sibirien, där n vistades fyra månader, skildrade i *Das merkürdigste jahr meines lebens* (1801); ett litet skådeei af K., som kejsar Paul fick se, omstämde denne, benådades och utnämndes till direktör för tyska fteatern i Petersburg samt erhöll ett gods i förning. Efter mordet på kejsar Paul drog K. 1803 l Weimar, besökte Paris, där han till sin harm ej ef beaktad af Napoleon; i Merkels tidskr. "Der eimütige" 1803—08 angrep han bl. a. Goethe och mantikerna, var f. ö. den förste, som oförskräckt edikade hat mot Napoleon i flera af honom utgifna lskrifter (1808—12), blef 1813 rysk generalkonsul Königsberg, var 1816 anställd i ryska utrikesdepartementet, bosatte sig senare i Weimar och sände ske tsaren rapporter om tyska tillstånd och stämngar. På grund af sina absolutistiska tänkesätt och na angrepp mot klassikerna och romantikerna i den ska litteraturen och mot den patriotiska rörelsen orde han sig förhatad hos ungdomen; 23 mars 1819 ef han mördad i Mannheim, dit han flyttat 1818, en student Karl Sand, som stack ned honom i hans m med ett dolkstyng. Tvärt emot Sands förhoppngar framkallade mordgärningen ökad reaktion. — s skönlitterära författarverksamhet omfattar sentala dramer ("rührstücke"), lustspel och romar. Han var på sin tid en utomordentligt populär amatiker, som behärskade den tyska skådebanan h äfven i Sverige blef högeligen beundrad och tolkad. Han fogade sig i sina allvarliga skåde-l, som voro utlöpare af den Lessing-Diderotska gsliga dramen, alltför mycket efter publikens ak för det alldagliga och teatraliskt verkningsla, och Goethe och Schiller kännetecknade honom ifter som "eine gemeine natur". Han lade an l på pikanta, dels på bjärt sensationella effekter. Hans allmänna lära är egentligen", yttrar A. W. legel, "att ett s. k. godt hjärta försonar alla ster och utsväfningar och att man inte bör taga det så noga med principerna". Han lade framför allt an på tårkörtlarna, och då han framställde någon ädel välgörare, tycktes det åskådarna, som om de själfva utöfvat något ädelt dåd, utan att behöfva gripa till plånboken. "Dygden" är hos honom blott en känslosam godhjärtenhet, och då han tar till orda för känslans och naturens rätt mot sociala skrankor, förfaller han ömsom till gråtmildhet, ömsom till lättfärdighet. Bland hans mera berömda dramer märkas den ofvan pämnda "Menschenhass und reue" (1789; "Verldsförakt och ånger", 1791), ett äktenskapsdrama, som är bland hans bästa verk och ganska förtjänstfullt, *Die sonnenjungfrau* (1789; "Cora, eller solens prästinna", tr. 1794, uppf. 1810) och *Die indianer in England* (1790; "Indianerne i England", 1792), i hvilka bägge karaktären hos hjältinnorna är en sammansättning af naivt svärmeri och sinnlighet, *Johanna von Montfaucon* (1800; "Johanna af Montfaucon", 1802), *Die kreuzfahrer* (1802; "Korsfararne", 1804), ett riddarskådespel, som i Stockholm upplefde 141 föreställningar. Som lustspelsförfattare egde K. en del goda egenskaper (han påverkades härutinnan af Holberg) och ådagalade både kvickhet och teknisk skicklighet, äfven om numera hans stycken förefalla föråldrade. Bland dessa lustspel må nämnas *Der wildfang* (1797; "Konstmakaren", 1798), *Die beiden Klingsberge* (1801; "Grefvarne Klingsberg", uppf. 1805, tr. 1827) *Die deutschen kleinstädter* (1803; "De tyska småstadsboerne", 1807), en särdeles lyckad komedi, som satiriserar kälkborgarnas i "Krähwinkel" (se d. o.) titelsjuka, skvaller och viktighet, *Der rehbock* (1815; "Råbocken", 1821) samt *Der gerade weg der beste* (1815; "Pastoratet eller Den raka vägen är den bästa", 1817). I *Der hyperboräische esel oder die heutige bildung* skref han en dramatisk satir mot nyromantiken. Af hans 219 dramatiska alster ha i Sverige uppförts icke mindre än 100, och många af dem ha i Stockholm upplefvat inemot 100 föreställningar och därutöfver (1798—1802 utgafs "Nyare theaterstycken" af K. i 2 bd). Dessutom påverkade han en del nordiska författare, såsom Karl Lindegren, ja ännu en nyromantiker som Öhlenschläger (i "Hugo von Rheinberg"). En högst tacksam läsekrets funno hans känslosamma romaner, bland hvilka *Die leiden der ortenbergischen familie* (2 bd, 1785; "Ortenbergska familjens lidande", 1793) är mest beryktad. Han utgaf dessutom reseskildringar, självbiografi, *Gedichte* (2 bd, 1818) m. m. Bland upplagor af K:s skådespel märkas "Theater von K." (40 bd, 1840—41) och "Auswahl dramatischer werke" (10 bd, 1867—68). Jfr H. Döring, "Kotzebues leben" (1830), W. v. Kotzebue, "August v. K., urtheile der zeitgenossen und der gegenwart" (1881), Ch. Rabany, "Aug. de K., sa vie et son temps, ses oeuvres dramatiques" (1893), och E. Jæckh, "Studien zur K:s lustspielstechnik" (1899). — 2. Otto von K., den föregående son, rysk sjöofficer, resande, f. 1787 i Reval, d. där 1846, följde 1803—06 som sekreterare kapten A. J. von Krusenstern på dennes jordomsegling och erhöll 1815 själf ledningen af en jordomsegling, hvarunder han skulle närmare undersöka de af holländarna på 1600- och 1700-talen gjorda upptäckterna äfvensom möjligheten af en genomfart från Berings sund till Hudsons vik ("nordvästpassa-

gen''). Han åtföljdes på resan af bl. a. Chamisso och Eschscholtz, upptäckte flera öar i Stilla hafvet samt det efter honom uppkallade Kotzebues sund, men tvangs af sjukdom att återvända hem, just då han ämnade inträngа i Ishafvet (1818). Under en ny jordomsegling 1823—26, som företogs hufvudsakligen i handelspolitiskt syfte, upptäckte han några mindre öar i Stilla hafvet. Sina färder skildrade han i reseberättelserna *Entdeckungsreise in die Südsee und nach der Beringstrasse* etc. *in den jahren 1815—18* (1821) och *Neue reise um die welt in den jahren 1823—26* (1830; ''Resa omkring jorden åren 1823—26'', 1830). De vetenskapliga resultaten af K:s resor bearbetades af E. Lenz och J. Fr. Eschscholtz. — 3. Moritz von K., den föregående broder, rysk militär, f. 1789 i Estland, d. 1861 i Warschau som generallöjtnant och (sedan 1855) medlem af ryska senatens polska afdelning, medföljde som sjökadett Krusensterns jordomsegling 1803—06 (se K. 2), deltog som landtofficer i fälttågen mot Napoleon I, var aug. 1812—apr. 1814 fransk krigsfånge och skref därom *Der russische kriegsgefangene unter den franzosen* (1815). Han skildrade 1819 äfven sitt deltagande i en rysk beskickning till Persien 1817. — 4. Paul von K., den föregåendes broder, grefve, rysk militär, f. 1801, d. 1884 i Reval, deltog i 19 fälttåg vid ryska armén, var under Krimkriget (1853—56) generalstabschef vid Donauarmén och utmärkte sig särskildt vid ryssarnas öfvergång öfver Donau och försvaret af Sevastopol. Han blef slutligen fältmarskalk och medlem af statsrådet, var 1862—74 generalguvernör i ryska gränsprovinserna mot europeiska Turkiet och 1874—80 i Polen samt upphöjdes 1875 i ärftligt grefligt stånd. — 5. Wilhelm von K., den föregåendes broder, rysk diplomat, f. 1813 i Reval, d. där 1887, var rysk envoyé i Karlsruhe 1857—70, i Dresden 1870—78 och i Bern 1878—79 samt egnade sig därjämte dels anonymt, dels under pseudonymen W. Augustsohn åt skönlitterärt författarskap på tyska språket. Hans dramatiska stycke *Ein unbarmherziger freund* har uppförts på de flesta tyska skådebanor. K. utgaf äfven en metrisk öfv. af Alexandris samling rumänska folkdikter med titel *Rumänische volkspoesie* (1857), en biografi öfver sin fader (1884, se K. 1) och romanen *Baron Fritz Reckensteg* (2 bd, 1885). — 6. Alexander von K., den föregåendes broder, rysk målare, f. 1815 i Königsberg, d. 1889 i München, var militär till 1837, blef då elev vid konstakademien i Petersburg och erhöll 1844 pris för *Warschaus stormning*. Han vistades i Paris till revolutionens utbrott 1848, reste sedan i Nederländerna och Italien samt bosatte sig slutligen i München, där han utförde en mängd lifligt hållna bilder, som voro beställda af ryske kejsaren och hufvudsakligen behandlade ryssarnas bataljer i Sjuåriga kriget, i Schweiz, norra Italien och Finland 1808—09. Bland K:s taflor må nämnas *Slaget vid Poltava*, *Fäktningen på Teufelsbrücke*, *Striden vid Karstula* och *Tåget öfver Kvarken* (de sistnämnda m. fl. i Vinterpalatset i Petersburg).

1. K. W—g. 2. Wbg. 3—5. (V. S—g.) 6. (G—g N.)

Kotzebues sund, en stor vik af Berings sund i nordamerikanska territoriet Alaska, n. om Sewardhalfön. I dess inre del, mellan ön Chamisso och halfön Choris, ligger Eschscholtzviken med skyddad ankarplats, från hvilken vägen går till de nordvästra guldfälten. J. F. N

Ko'tzenau, stad (sedan 1895) i preussiska reg.-omr. Liegnitz (Schlesien), 4,014 inv. (1905). Järnhytteverk (Marienhütte) med emaljeringsanstalt, maskin- och metallvarufabrikation. J. F. N

Ko'tzenkopf. Se Kitzbühlalperna.

Koudaälf [kåo'da-], fi. *Koutajoki*, ry. *Kovda*, utfaller vid Koudaby i Kandalaksviken af Hvita hafvet, har stort flodområde och tre stora källarmar: Tuntsajoki, Oulankajoki och Tuoppajoki. (Med Kitkagrenen är längden omkr. 340 km.) Tuntsajok upprinner på Värriötunturi fjäll, är på långa sträckor af sitt öfre och mellersta lopp mycket lämpad för båtfart, har delvis goda skogar vid stränderna (mesgran), är en god flottningsled, men har öde stränder (endast en by, Kurtti). Oulankajoki och dess biflod Savina rinna i mycket djupa och särdeles natursköna cañondalar (afsedda till ''nationalpark'') och förena sig med den vattenrika Kitkajoki (delvis cañondal), från de stora Kitkasjöarna god flottningsled. Oulankajoki tömmer sitt vatten i den långsmala fjordlika, 128 m. djupa Paanajärvi, hvarifrån vattnet strömmar till den vida Pääjärvi, på ryska sidan af gränsen. Vid Oulankajoki och Paanajärvi anstå kopparmalmer. Pääjärvis och Paanajärvis stränder äro väl bebyggda på den förra håller ett svenskt stockbolag bogser-ångare. Tuoppajoki hämtar vattnet från den stora ödemarkssjön Tuoppajärvi i norra Karelen. Från Pääjärvi rinner den förenade Koudaälf genom flera sjöar och bildande flera forsar till Koutajärvi, upptagande under vägen Tuntsajoki. Koutajärvi (ry. *Kovdozero*) är en 584 kvkm. stor, holmrik sjö, som från s. mottager en vattenstråt med flera vida sjöar från en starkt försumpad trakt. K. har i sin mynningsdel synnerligen goda laxfisken; laxen går icke uppför Kivakkafors till Paanajärvi. Många sjöar (Tuoppajärvi, Tavajärvi m. fl.) äro mycket fiskrika. Den ryska andelen af flodområdet har ännu mycket goda skogar. J. E. R

Kouniakary, hufvudort i Kaarta (se d. o.).

Kous, *sjöv.*, detsamma som kaus (se d. o.).

Kousso, *bot.*, *farm.* Se Kusso.

Koutajoki [kåo'ta-], flod. Se Koudaälf.

Koutajärvi [kåo'ta-], sjö. Se Koudaälf.

Kôu-tôu. Se Kotau.

Kovale'vsky. 1. Aleksandr K., rysk zoolog, f. 1841 i Dünaburg, d. 1901 i Petersburg, blef efter vidsträckta vetenskapliga resor utnämnd till professor och akademiker i Petersburg. Genom en rad glänsande undersökningar lämnade K. de första betydelsefulla embryologiska bevisen för den då blott få år gamla darwinismen. Särskildt väckte hans arbeten rörande sjöpungarnas och lansettfiskens utveckling (*Entwicklungsgeschichte der einfachen ascidien*, 1866, och *Entwicklungsgeschichte de*

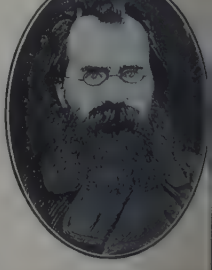

nphioxus lanceolatus, 1867) stort uppseende, enär ådagalade ett samband mellan ryggradsdjur och ggradslösa djur, om hvilket man dittills ej haft gon föreställning. Bland hans öfriga under-kningar, af hvilka det stora flertalet rör sig det embryologiska området, må här nämnas: *twicklungsgeschichte der rippenquallen* (1866), *mbryologische untersuchungen an würmern und hropoden* (1871), *Embryogénie du Chiton polii cc quelques remarques sur le développement des tres Chitons* (1883), *Beiträge zur kenntnis der chembryonalen entwicklung der musciden* (1887). tnämnda arbete är af stor betydelse för begripan-t af insektlarvens utveckling, i det där lämnas en rmare redogörelse för, huru de flesta organ hos flug-ven genom fagocytos hemfalla åt undergång och ru deras återuppbyggande utgår från bestämda bryonala cellgrupper, de s. k. imaginalskifvorna.

2. Voldemar K., den föregående broder, sk paleontolog, f. 1843 i Vitebsk, studerade först idik, men vanns 1867 genom Darwin och studiet hans arbeten för biologien, särskildt paleontolo-n. Han blef 1880 professor i paleontologi i oskva, förlorade på några affärsföretag sin och sin strus (se K. 3) förmögenhet och afhände sig lifvet 83. Hvad brodern gjort på det embryologiska rådet, kan i viss mån K. sägas ha utfört på det leontologiska, i det han gjort det första mera tydande försöket att ur descendensteoretisk syn-nkt behandla en djurgrupps historia. Han har mligen i några för sin tid mönstergilla och länge ppnådda arbeten behandlat hofdjurens historiska veckling, tillämpat nya morfologiska synpunkter de nämnda försöken och därigenom definitivt tat flera alltsedan Cuvier tradition vordna åsikter. ågavarande arbeten äro *Sur l'Anchitherium aure-nense* (1873), *Osteology of the Hyopotamidæ* 873), *Monographie der gattung Anthracotherium d versuch einer natürlichen classification der huf-re* (1876).

3. Sonja Vasiljevna Kovalevskaja ofia K.), den föregående hustru, matemati-r, skönlitterär författarinna, f. 27 dec. (n. st.) 53 i Moskva, d. 10 febr. 1891 i Stockholm, till-hörde den gamla magnatsläkten Corvin-Krukovski och gifte sig 1869. S. å. blef hon student vid Heidelbergs universitet, där hon studerade matematik under Königsberger samt teoretisk fysik under Helmholtz och Kirchhoff. Sina matematiska studier fortsatte hon 1871—74 i Berlin under omedelbar ledning af Königsbergers lärare, den tidens störste ma-

matiker, Weierstrass, och promoverades 1874 i ttingen till filos. doktor. Kallad till Stockholm af ttag-Leffler, höll hon våren 1884 vid Stockholms gskola föreläsningar öfver teorien för partiella dif-rentialekvationer och utnämndes i juni s. å. till fessor i högre matematisk analys vid samma högs-la. Bland fru K:s matematiska skrifter må fram-hållas afh. *Zur theorie der partiellen differential-gleichungen* (i "Journal für mathematik", bd 80, 1874; äfven utg. som doktorsafh.), hvari hon i an-slutning till Weierstrass' bevis för tillvaron af ett analytiskt funktionssystem, som integrerar ett system ordinära differentialekvationer, uppvisar när och på hvad sätt en liknande undersökning kan genomföras äfven vid partiella differentialekvationer; vidare uppsatsen *Über die reduction einer bestimmten klasse abelscher integrale 3:ten ranges auf elliptische integrale* (i "Acta mathematica", bd 4) samt afh. *Zusätze und bemerkungen zu Laplace's untersuchung über die gestalt der Saturnsringe* (i "Astronomische nachrichten", 111) och den viktiga afh. *Mémoire sur un cas particulier du problème de la rotation d'un corps pesant autour d'un point fixe, où l'intégration s'effectue à l'aide de fonctions ultraelliptiques du temps* (i franska vet. akad:s "Mémoires des savants étrangers", 31, 1890, i förkortad form förut offentliggjord i "Acta mathematica", 22, 1889), hvilken af nämnda akademi belönades med prix Bordin (i anledning af afhandlingens förtjänst höjdt till prisets dubbla belopp). I detta arbete lyckades fru K. lägga ett nytt fall till de förut kända, där differentialekvationerna för en kropps rörelse kring en fast punkt kunna integreras genom kända funktioner. — Under de sista åren af sitt lif upp-trädde fru K. äfven som skönlitterär författarinna. I förening med fru A. Ch. Leffler utgaf hon 1887 dramat *Kampen för lyckan*. Vidare utgaf hon *Systrarna Rajewski* (1889) och *Vera Vorontzoff. Berättelse ur ryska lifvet* (1892; 2:a uppl. 1893 tillökt med en "Efterskörd"). På ryska utgåfvos hennes samlade vittra skrifter 1893 (däribland en postum dikt), och en utförlig rysk biografi öfver henne af E. F. Litvinova utkom s. å. i samlings-verket "Zjizn zamjetjatelnych ljudij". Hennes litte-rära arbeten äro öfversatta till flera språk. I Ryss-land räknar henne den litterära kritiken till landets främsta skönlitterära författare. Jfr A. Ch. Leffler, "S. K." (1892). 1 o. 2. L—e. 3. M. L. A—d J.

Kovall, *bot.*, namn på *Melampyrum pratense*.

Kova'lskij, Marian Albertovitj, rysk astronom, f. 15 aug. 1821 i Dobrzyn, guvern. Plock (Polen), d. 9 juni 1884, blef 1854 professor i astro-nomi och direktor för observatoriet i Kazan. Han är bekant genom värdefulla undersökningar öfver plane-ternas och kometernas rörelser, öfver teorien för dub-belstjärnbanor m. m. samt genom praktisk-astrono-miska arbeten. B—d.

Kowa'lski-Wierusz [-vjēruʃ], Alfred von, polsk målare, f. 1849, utbildad i Warschau, Dres-den, Prag och München under A. Wagner och J. Brandt, målar hufvudsakligen stäppernas befolkning samt ryska, polska och galiziska genrescener, ofta med hästar och snö. Han är titulärprofessor vid Münchens konstakademi. Bland hans arbeten märkas *I februari* och *Statsminister von Lutz på gemsjakt* (bägge i nya pinakoteket i München), *Kort rast* (galleriet i Dresden), *Höstmorgon, Polskt postbud, Bondbröllop i Krakau, Duell efter balen*. J. K—e.*

Kovare'smien, ett muhammedanskt rike under medeltiden. Det egentliga K. utgjordes af landet kring Amu Darjas mellersta lopp, de nuv. kanaten Buchara och Chiva. Detta område hade på 1000-talet förenats med det seldschukiska riket, men omkr. 1100 gjorde sig dess ståthållare oberoende och

utsträckte snart sitt välde öfver en stor del af Turan och Iran. Återupptagande de samanidiska och ghasnavidiska dynastiernas traditioner i dessa trakter, utmärkte det nya rikets härskare sig för mycken omvårdnad om konst och vetenskap, hvarom särskildt flera praktfulla städer, såsom Buchara — rikets hufvudstad —, Samarkand och Balk, buro vittne. K. uppnådde under Muhammed III:s regering (1200—20) sin största vidd och omfattade landet mellan Tigris och Indus. Då Muhammeds fordran att få inlägga en besättning i den abbasidiske kalifens hufvudstad, Bagdad, afslogs, kände han sig nog mäktig att förklara kalifen, såsom tillhörande den sunnitiska läran, för otrogen och låta utropa en föregifven ättling af Ali till kalif. Men strax därefter öfversvämmades K. af mongolerna under Djingis-kan, och Muhammed måste fly ur landet (1219; efter många irrfärder dog han på en ö i Kaspiska hafvet). Muhammeds son Djelal-ed-din drog sig med en här undan mot indiska gränsen, men förföljdes af Djingis-kan och blef efter en fruktansvärd strid öfvervunnen vid Indus (1221). Då K. sålunda icke kunde motstå de mongoliske eröfrarnas öfvermakt, utbredde sig dess egna ryttarhorder under vilda plundringar öfver Eufratdalen och Mindre Asien. 1244 gjorde de till ett antal af 20,000 man ett infall i Syrien samt stormade och sköflade Jerusalem, som vid denna tid var i de kristnes händer. Kristna och sarasener sökte gemensamt bjuda dem spetsen, men blefvo i grund slagna vid Gasa. Efter denna tidpunkt återfinnes K:s namn icke vidare i de världshistoriska tilldragelserna. (J. F. N.)

Kovařovic [kåvarjåvits], Karel, bömisk tonsättare, f. 1862 i Prag, sedan 1899 kapellmästare och operadirektör vid nationalteatern där, har komponerat 5 operor, en balett, en pianokonsert, visor och körsånger.

Kovda, älf. Se Koudaälf.

Kovdozero, sjö. Se Koudaälf.

Kovel, kretsstad i ryska guv. Volynien, vid Turija (en biflod till Pripet) och sydvästbanan och den därifrån utgående banan till Warschau. 19,430 inv. (1897). (J. F. N.)

Kovero, socken i Kuopio län, Finland, utgör ett konsist. pastorat af 2:a kl., Karelens nedre kontrakt, Nyslotts stift. Landarealen 501 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 3,139 pers. (1908). A. G. F.

Kovirke, en gammal snörrät jordvall med tillhörande graf (Kografven) s. om Dannevirke, från sydspetsen af Selk nor (utgående från Slien) till lågländerna vid Rejdeån, omkr. 6,500 m., hvaraf fjärdedelen ännu är väl bevarad. Den är ej, som man förut trott, byggd i början af 800-talet af konung Godfred af Jylland, utan snarare efter 983 — då danskarna intagit och förstört kejsar Otto II:s borg i Dannevirke — som gränsvall mot den tyska kolonien n. om Eider. E. Ebg.

Kowloon [kaulö'n], halfö och hamn. Se Kaulun.

Kovno (litauiskt *Kauna*). 1. Guvernement i västra Ryssland, begränsadt i v. och n. af guv. Kurland, i s. af Vilna, Suvalki och Ostpreussen. 40,641 kvkm. 1,720,500 inv. (1897), 42 inv. på 1 kvkm. K. är ett slättland, hvars enformighet brytes endast af två bergåsar, som dock ingenstädes äro högre än 250 m., samt vattnas af Njemen, som bildar gräns mot Polen, och dess bifloder Vilija, Nevjasja Dubisja, Minia m. fl., samt Vindau och Muhs, so flyta mot n. genom Kurland. Sjöar finnas till sto antal (omkr. 400 med en areal af 450 kvkm.). A hela arealen upptaga skogar 25,4 proc. och de odlade jorden närmare 63 proc. Hufvudnäri gen är jordbruk, som lämnar öfverskott till u försel (särskildt af lin och råg). Af befolkninge äro 74 proc. litauer (45 proc. egentliga litauer, 5 proc. schmuder och 1 proc. letter), 14 proc. judar, 9 proc. slaver jämte tyskar och zigenare. Till religio äro 76,6 proc. rom. katoliker, 13,7 proc. judar, 5 proc. grek. katoliker, 4,5 proc. protestanter. Foll bildningen är ytterst dålig. Guvernementet bildad 1843 af norra delen af guv. Vilna och är indela i 7 kretsar. K. är det forna Samogitien och hörd senare till Litauen samt förenades jämte hela L tauen 1569 med Polen. 1795 blef delen ö. o Njemen rysk och den västra delen preussisk; 180 tillföll äfven denna del Ryssland. — 2. Hufvudsta i nämnda guv., vid Vilijas inflöde i Njemen och vi järnvägen mellan Berlin och Petersburg. 72,41 inv. (1897), af hvilka omkr. hälften uppges var judar. Genom sitt läge vid föreningen af två sege bara floder har K. alltifrån sin anläggning (i 11 årh.) varit en liflig handelsstad, i synnerhet i 16 —18:e årh. Krigen i slutet af 1700-talet tillinte gjorde dock dess välstånd, så att staden i början 1800-talet skall ha haft endast ett par tusen i vånare. Sedan dess har den åter blomstrat upp o har stor omsättning af spannmål, lin och linfr sprit samt trävaror. I mars 1702 besattes K. svenskarna. 24 juni 1812 öfvergick Napoleon Njemen vid K., och 26 juni 1831 egde vid träffning rum mellan polacker och ryssar. S dan 1881 har den öppna staden omgifvits med omkr. 4 km. framskjuten fortgördel, af hvars verk 7 ligga på vänstra och 4 på högra sida om Njemen och af de senare 3 v. och 1 ö. o Vilija. 1. J. F. N. 2. (J. F. N. L. W:son M

Kovrov [kavrå'ff], kretsstad i ryska guv. Vl dimir, vid Okas biflod Kljazma och järnvägen mell Moskva och Nizjnij-Novgorod. 16,806 inv. (1897 Stora bomullsväfverier. (J. F. N

Kovända, *sjöv.* Se Vända.

Koxalgi (af lat. *coxa*, höft, och grek. *a'lgo* smärta), *med.*, benämning på smärtor i höften ell trakten däromkring, af hvad orsak de än må up komma. (J. E. J—n

Koxit, *med.* Se Coxitis och Höftsjuk

Koyöten, *zool.* Se Kayoten.

Koyter [kå'j-], Volcher. Se Coiter.

Koyukuk [kåujö'kak], biflod till Yukon i Alask Vid dess stränder har man funnit guld.

Kozani, stad i turkiska vilajetet Monastir, km. s. s. ö. om denna stad, på en fruktbar slätt 7 m. ö. h. Omkr. 5,000 inv. Biskopssäte. J. F.

Kozarac [kå'sarats], Josip, kroatisk författar f. 1858, d. 1906, var bosatt som jägmästare i Sl vonien, hvars socialekonomiska och moraliska skug sidor han skildrat med stor verklighetstrohet o konstnärlig talang. Hans bästa romaner äro *Mrt kapitali* (Döda kapital, 1884) och *Medju svijetlo i tminom* (Mellan ljus och skugga, 1894). A—d

Kozatjkovskij [kåsatj-], Kirill Fedorovit rysk general, f. 1760, d. 1829, deltog i finska krig 1808, bl. a. vid Jutas.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kozelets [kåsē-], stad i ryska guv. Tjernigov, id Oster, en biflod till Desna. 5,160 inv. (1897).

Kozelsk [kåse'lsk], kretsstad och flodhamn i ryska uv. Kaluga, vid Sjizdra, en biflod till Oka. 5,908 v. (1897). Oljekvarnar samt tillverkning af se-elduk, tågvirke, läder m. m. (J. F. N.)

Koziebro'dski [kåtsie-], Władisław, polsk refve, författare, f. 1839, d. 1893, deltog i upp-ret 1863 och måste därefter tillbringa några år i tlandet. Efter återkomsten till Polen egnade han g åt novellistiskt och dramatiskt författarskap, som å sin tid var tämligen omtyckt, men saknade egent-gt litterärt värde. A—d J.

Kozienice [kåtsieni'tse]. Se Kosenitzy.

Kozlov [kaślå'ff]. 1. Kretsstad i ryska guv. Tam-v, vid Ljesnoj-Voronesj, en biflod till Don, samt irnvägarna från Moskva till Azovska sjön och Sara-v. 41,555 inv. (1897). Staden leder sitt ursprung ån ett litet kloster, som anlades där 1627. Belägen en mycket fruktbar trakt vid stora vägen till strahan samt genom Don egande segelbar förbin-else med Svarta hafvet, blef staden snart en fram-ående handelsplats, hvars handel (hufvudsakligen ed jordbruksalster och boskap) ytterligare ökats enom järnvägarna. Öfver 50 fabriker finnas i K. – 2. Se Eupatoria. 1. (J. F. N.)

Kozlov [kaślå'ff], Ivan Ivanovitj, rysk et, f. 1779, d. 1840, var först militär, sedan vil tjänsteman. Ett slaganfall 1818 gjorde honom förmögen till statstjänst, och tre år senare blef han fullständigt blind. Hänvisad till litterär verksamhet och begåfvad med ett ofantligt minne (han kunde utantill nya testamentet, Byrons och W. Scotts dikter samt stora delar af Dante, Shakspere och Racine), skref han efter Byrons mönster de poetiska berättelserna *Tjernets* (Munken, 1824), *Knjaginja Natalija Borisovna Dolgorukaja* (1829) och *ezumnaja* (Den tokiga, 1830). Utan större origi-alitet, var K. en fint bildad och poetiskt kännande onstnärsnatur, som genom öfversättningar och fterbildningar — särskildt från engelskan — icke rit utan inflytande på den ryska vitterheten. Hans ikter utkommo 1833 (4:e uppl. 1892). A—d J.

Kozłowski [kåtsåvå'vski], Józef Antonoitj, polsk-rysk tonsättare, f. 1757 i Warschau, 1831 i Petersburg, deltog i turkiska kriget och m då i gunst hos furst Potemkin, som tog honom ed till Petersburg, där K. blef hofkapellmästare. utom åtskillig skådespelsmusik komponerade han ycket omtyckta polonäser, bland hvilka en för kör h orkester (”Segerrop må ljuda”) länge gjorde nst som rysk nationalhymn, vidare några mässor, t tedeum, 2 rekviem, sånger m. m. E. F—t.

Kozlo'vskij [kaś-], Michail Ivanovitj, sk bildhuggare, f. 1753, d. 1802, var elev af ka akademien i Petersburg, utbildade sig vidare genom långre tids vistelse uti Italien och blef 1794 pro-sor i Petersburg. Bland hans arbeten må nämnas ett *Monument öfver furst Suvorov, Simson* (vid den stora vattenkonsten i Peterhof) och *Minnesvård öfver kejsarinnan Katarina II*.

Kozma Minin. Se Minin.

Kozmian [kå'śmjan], Kajetan, polsk författare, f. 1771, d. 1856, har i *Stefan Czarniecki* (epos i 12 sånger, 12,580 rimmade alexandriner, Posen, 1858) skildrat kriget emot svenskarna 1655—60. Se Jensen, ”Svenska bilder i polska vitterheten” (1904).

Kozmin. Se Koschmin.

Kozoku, prinsar och prinsessor af japanska kejsarfamiljen. Se Japan, sp. 1271.

Kozuka, japansk svärdknif, med aflångt fyrkantigt fäste. Kozukan stickes in i den för densamma afsedda öppningen i parerplåten tsuba (se d. o.). Jfr Svärd.

Koärt, *bot.* Se Vigna.

Koön, ö i Kattegatt, Göteborgs och Bohus län, ö. om Marstrandsön, tillhör staden Marstrand och är i jordeboken uppförd till 1 mtl. Ön har en areal af omkr. 705 har, är i allmänhet klippig, i synnerhet på den västra, för hafsvindarna utsatta sidan, men har äfven flera vackra partier med rik vegetation, särskildt i n., där de natursköna gårdarna Backudden och Rosenlund ligga, omgifna af vackra parker. På västra sidan, midt emot Marstrand, ligger badorten Arvidsvik (se d. o.).

kr. (Kr.), förkortning för krona (mynt).

Kra. 1. Ett negerfolk. Se Kru. — 2. En landtunga. Se Krah.

Kraak [kråk], Ivar, språklärare, f. 1708 i Köpenhamn, d. 1795, blef 1738 språkmästare i franska, spanska och engelska vid Lunds universitet, hvilken befattning han skötte till 1781, med undantag af en vistelse 1740—48 som translator publicus i Göteborg. K. utgaf bl. a. *La grammaire française* (1746; 3:e uppl. 1788), *Engelsk grammatik* (1748; 3:e uppl. 1789) och *English miscellanies* (1748; 2:a uppl. 1785).

Kraakeröy [krå-], förr Kragerö, en 18,2 kvkm. stor ö i Glemminge pastorat, Smaalenenes amt (Norge), belägen vid Glommens utlopp och omsluten af denna flod. Jämte angränsande öar bildar K. en socken med 2,641 inv. (1900) och med betydlig fabriksdrift. På och vid K. finnas fort och utanverk, hörande till Fredrikstads fästning; så funnos här 1814 flera mindre batterier med en truppstyrka af 1,200 man. Denna retirerade och uppgaf utan svärdsslag verken 3 aug. 1814, då 5,500 man svenskar landstego. Dagen därpå tvang ett under natten å K:s norra udde uppkastadt svenskt batteri, i förening med elden från svenska kanonslupar, Fredrikstads fästning att ge sig. O. A. Ö.

Kraal [kräl], holländsk benämning på hottentotternas och kaffrernas byar. Se Hottentotter och Kaffrer, sp. 545 o. fig. 3.

Krabät (förvrängning af *kroät*), eg. våldsam och oregerlig sälle (med anledning af kroaternas vilda framfart under trettioåriga kriget).

Krabb (Krapp), *sjöv.*, säges om sjön, då vågorna äro höga, korta och toppiga. L. H.*

Krabba, *bygnk.* Snedt uppstigande kanter, t. ex. å tornbetäckningar, gafvelrösten o. d., prydas i den gotiska byggnadskonsten och jämväl konstslöjden ofta med räckor af små, framspringande, starkt krökta eller sammandragna blad med utåt eller, oftare, uppåt böjda spetsar. Formen öfverensstäm-

mer på det hela med de enskilda bladen i korsblomman (se d. o.). Med hänsyn till dessa räckor af efter hvarandra liksom krypande partier, ”krabbor”, kallas krabban äfven kryptblomma. Krabbor förekomma i Sverige t. ex. å Linköpings domkyrkas sydvästra portal. De förekomma f. ö. ofta i Sverige å kyrkliga inredningsföremål från gotikens tid. Upk.*

Krabba.

Krabbasnår, en svensk, hufvudsakligen i Skåne bedrifven allmogeväfnad, å hvilken mönsterfigurer åstadkommas genom insnärjning för hand af tjocka olikfärgade ylleinslag mellan de finare med skyttel inväfda bottenskotten, som äfvenledes äro af ullgarn. Varpen består liksom i de flesta allmogeväfnader af tvinnadt bomullsgarn och döljes fullständigt af de tätt

Krabbasnår. (Nordiska museet.)

hopslagna bottenskotten. Krabbasnår skiljer sig från s. k. dukagångsväfnad (se d. o.) däruti, att dess varptrådar icke afbinda fasonskotten, såsom fallet är i dukagångsväf (där hvarje 4:e, 5:e eller 6:e varptråd verkställer afbindning), hvarför man också till denna väfart bör välja mönstereffekter med mindre breddutsträckning än till dukagångsväf. G. A. W.

Krabbe, Jörgen, svensk friherre, son af danske ståthållaren i Norge Ivar K. (se Krabbe, dansk adlig ätt 3), f. 1633 på Varberg, lämnade 1658 vid Skånes afträdelse sin anställning i danska kansliet och blef svensk undersåte. Han var genom sina släktförbindelser och possessioner en af de mest betydande stormännen i Skåne. 1664 introducerades han på riddarhuset under namnet K. af Krageholm och deltog i det årets riksdag i Stockholm. 1676 blef han friherre (ej introducerad). I det s. å. utbrytande kriget med Danmark sökte K. påtagligen, i likhet med åtskilliga ståndsbröder, att vända kappan efter vinden för att därigenom trygga sina egendomar och sin ställning i Skåne. Men följden blef den, att han anklagades för högmålsbrott, fängslades och 6 nov. 1676 af en kommissorialrätt dömdes att mista lif, ära och gods. Dödsdomen verkställdes genom arkebusering, i Malmö 26 jan. 1678; dock lämnade Karl XI hans go åt arfvingarna. K. slöt själf sin ätt. Jfr M. We bull, ”Till Jörgen Krabbes historia” (i ”Samling till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning” 1870, sid. 43). (A. S

Krabbe (K. *af Svaneby*), svensk ätt från Väste götland, som introducerades å riddarhuset m förre ståthållaren Erik Bengtsson (f. 158 d. 1634), men utslocknade med hans sonson. Mö ligen af samma ursprung med denna är en ätt K som 1779 upphöjdes i svenskt adligt stånd o ännu fortlefver i Finland (immatrikulerad 1818

Krabbe, dansk adlig ätt, redan känd på 130 talet; den utdog i Danmark 1878, men lefver änn i England och Argentina.

1. Tyge K., f. 1474, d. 1541, följde reda 1497 som konung Hans’ ”småsven” med på tåg till Sverige och likaledes flera gånger senare. Omk 1507 blef han fogde på Hälsingborg och öfverfö härifrån 1510 svenske höfdingen Åke Hansson To i Fantehålan samt nedhögg honom och alla ha män. 1512 blef han riksråd, men upprörd öfve att Kristian II 1520 tog ifrån honom Hälsingborg var han 1523 en af de främste ledarna vid konun gens fördrifvande, blef därefter marsk och återfic sitt län. Då Sören Norby 1525 föll in i Skån måste K. draga sig tillbaka till Malmö; men s. å vann han jämte J. Rantzau segrarna vid Lund oc Bunketoftelund, kufvade böndernas uppror me grymhet och förföljde Kristian II:s anhängare ofö sonligt. Tack vare indragningen af N. Brahes god fick han medel att uppbygga sin präktiga bor Vegholm och styrde senare i Skåne nästan som e konung. 1532 var det närmast han, som lagade, at lejden till Kristian II blef bruten. Som det katolsk adelspartiets ledare yrkade han efter Fredrik I: död, att kungavalet måtte uppskjutas, och önskad ej sonen Kristian III vald, emedan denne var pro testant. Hans förföljelse af reformatorerna i Skån medverkade väsentligen till grefvefejdens utbrot 1534, och han nödgades nu aflägga trohetsed til Kristian II, men bröt sitt löfte, då lybeckarna unde Markus Meyer 13 jan. 1535 kämpade utanför Häl singborg mot den danske och svenske konungen trupper, i det han från borgen lät beskjuta den i ryggen och därigenom framkallade deras nederlag Efter genomförandet af reformationen 1536 måst han afstå Hälsingborg åt sin måg Peder Skram som var den nye konungens man. Våldsam och själfrådig samt sniken efter gods och guld, är K en betecknande typ för dåtidens adelsmän.

2. Erik K., den föregåendes son, f. 1510, d 1564, blef 1543 riksråd och användes i många beskickningar till utlandet. Han utmärkte sig fö lärdom och intresse för vetenskaperna, gaf impulser till en ny upplaga af Saxo Grammaticus’ arbete (i Basel), öfversatte Valdemar II:s jylländska la till tyska och arbetade på en allmän lagbok fö riket.

3. Ivar K., sonson af K. 1, f. 1602, d. 1666 fick befäl i kriget mot svenskarna 1643—45, hvar under hans gods Jordberga brändes af dem, och som befälhafvare i sunnanfjällska Norge, 165 —58. Han opererade vid Göta älf och hade e framgång vid Hjertum (se därom Stille, ”Fälttåge i Skåne och Halland 1657”, 1905). K:s journa öfver fälttåget förvaras i danska riksarkivet. K. ble

1661 medlem af statskollegiet och var 1661—64 ståthållare i Norge.

4. Jörgen K., den föregåendes son. Se Krabbe, Jörgen, svensk friherre.

5. Otto K., sonsons son af K. 2, f. 1641, d. 1719, blef 1665 page och 1669 kammarjunkare hos Fredrik III, som visade honom stor personlig ynnest till hans död. 1671 blef han amtman, sedan 1682 i Roskilde, och dessutom stiftsamtman på Själland, 1695 geheimeråd och var 1703—17 medlem af konseljen. Ehuru personligen human och välvillig, ogillade han 1701 "vornedskabets" upphäfvande på de privata godsen, men bidrog 1708 kraftigt till afskaffandet af grofva missbruk vid tionderäkningen. 1, 2 o. 5. E. Ebg.

Krabbe, dansk adlig ätt, känd sedan 1500, af annat ursprung än den föregående.

1. Peder K., f. 1755, d. 1807, utmärkte sig 1800 som kommendörkapten och chef på fregatten "Freja" i en strid i Kanalen mot 4 engelska örlogsfartyg, då han själf konvojerade några danska handelsfartyg. Slutligen måste han ge sig, men återvick snart sitt skepp.

2. Oluf K., f. 1789, d. 1864, blef 1809 löjtnant, 1845 öfverstelöjtnant, anförde 1848 en bataljon i träffningarna vid Bov och Slesvig (där blef han sårad och tillfångatagen), utmärkte sig som öfverste och brigadchef 1849 i träffningen vid Ullerup i Sundeved och 1850 i slaget vid Isted, där han kommenderade vänstra flygeln, samt under försvaret vid Mysunde. 1852 utnämndes han till generalmajor och tog 1860 afsked.

3. Harald K., den föregåendes son, f. 13 mars 1831, blef 1857 med. doktor och 1858 assistent, 1880 lärare (senare professor) i anatomi och fysiologi vid Veterinær- og landbohöjskolen till 1902. Af hans större skrifter må nämnas: *Erindringsord til Forelæsninger over hestens anatomi* (1885—89) och *Husspattedyrenes, særlig hestens, bygning og liv* (1892). Därjämte redigerade han 1871—94 "Tidsskrift for veterinærer" och skref där bl. a. *Varmemaaling hos husdyrene* (1871). Särskildt gjorde han sig känd genom förtjänstfulla arbeten om intestinalmaskarna och påvisade, att hydatidsjukdomen hos människor på Island kom af en motsvarande sjukdom hos hundarna.

4. Kristofer K., den föregåendes kusin, dansk politiker, f. 20 juli 1833, blef juris kandidat 1859, var 1859—61 redaktör för en oppositionstidning i Odense och 1863 en kort tid för en annan i Köpenhamn. Under pseudonymen Saxo Politicus riktade han 1863 ett skarpt och kvickt angrepp på Halls politik. 1864 valdes han till medlem af folketinget, tog liflig del i förhandlingarna om grundlagens revision 1865—66 och senare om försvarets ordnande, deltog 1870 i grundläggningen af "förenade vänstern" och var folketingets talman 1870—83. Vid sidan häraf öfvade han väsentligt inflytande på sitt partis uppträdande — sedan 1877 "det moderate venstre" — och hade bl. a. del i härordningens revision 1880. Under mellantiden hade han 1868 blifvit overretssagförer, 1871 birkedommer och 1876 birkefoged samt fick 1886 en befattning i Lyngvigs härad n. om Silkeborg. 1895 återvaldes han i sin gamla krets och slöt sig efter någon tvekan till det nya reformpartiet. Efter 1899 spelade han åter en roll som referent för viktiga utskott, t. ex. om sluten omröstnings införande; han var äfven den egentlige upphofsmannen till parlamentariska skattekommittén 1900 och valdes själf till medlem däraf. Efter systemskiftet 1901 blef han den ene af referenterna för rättskipningens omdaning, men vid reformpartiets sprängning 1905 slöt han sig till den radikala gruppen och var bestämd motståndare till rättsreformen i dess slutliga form (1908). Lika skarpt angrep han andra af justitieministern Albertis lagförslag, i synnerhet det om prygelstraffets införande (1905), och fordrade efter hans fall 1908, att ifrågavarande lagar skulle ändras för att kunna befrias från det dem åsatta "förbrytarmärket". I okt. 1909 öfvertog han försvarsministerportföljen i den nya radikala ministären Zahle och tog genast itu med genomförandet af de nya försvarslagarna. Han afgick 1 juli 1910 jämte den öfriga ministären, lät utnämna sig till kammarherre och lämnade härmed på grund af sitt partis missnöje sin plats i folketinget. K. har varit ifrig deltagare i den interparlamentariska unionen. 1881—92 egde han herrgården Hald vid Viborg och har visat stort intresse för utgräfningen och restaureringen af därvarande ruiner från medeltiden. 1—4. E. Ebg.

Krabbe-Carisius, Hans, dansk diplomat af borgerlig släkt, f. 1771, d. 1845, antog 1831 namnet Carisius efter sin moder, blef 1794 legationssekreterare (1798—1804 i Stockholm) och 1814 sändebud i Stockholm, där han förde underhandlingarna både om afvecklingen af Norges statsskuld till Danmark (1819) och om en handelstraktat (1826). Maj 1831—mars 1842 var han utrikesminister, utpräglad legitimist och absolutist. E. Ebg.

Krabbor, *zool.* Se Brachyura, Dromia, Dromiopsis och Krabbtaska.

Krabbpungråttan, *zool.* Se Pungråttorna.

Krabbspindlar, *zool.* Se Spindeldjur.

Krabbtaska (*Cancer pagurus* L.), *zool.*, en till afdelningen kortstjärtade (*Brachyura*, se d. o.) af de tiofotade kräftdjurens ordning hörande art. En annan likaledes i ekonomiskt hänseende anmärkningsvärd art är vanliga krabban (*Carcinus mænas* L.). Krabban har mindre bredt, fyrsidigt skal, som i framkanten har fem starka, såglika tänder på hvardera sidan, medan krabbtaskan har vida bredare, nästan oval kroppsform samt tio trubbiga, tätt sittande tänder eller lober på hvardera sidan. Krabbtaskan (se fig.) blir betydligt större och uppnår en längd af 12 och en bredd af 30 cm. samt en vikt af öfver 4 kg. Båda arterna förekomma allmänt i Nordsjön samt ned till Medelhafvet, där dock krabbtaskan

Krabbtaska (*Carcinus pagurus*).

lär vara mindre allmän. Vid Skandinaviens kuster förekomma de från Finnmarken ned till Öresund och södra Kattegatt. De användas såväl till mat som till agn vid fiske. I Sverige är krabbfångsten af ringa betydelse och idkas mest af gamla gubbar, som ej orka deltaga i fisket. I England drifves denna fångst i något större skala. Särskildt äro fiskelägena Cromer och Sheringham i närheten af Yarmouth bekanta för sin krabbfångst. Äfven från väst- och sydkusten af England införes betydligt af krabbor till Londons fiskmarknad, där hufvudsakliga försäljningen af krabbor uppges ega rum från maj t. o. m. aug. Vanliga krabban är i Medelhafvet, särskildt Adriatiska lagunerna, föremål för ett ej obetydligt fiske. Krabborna äro ytterst glupska och rofgiriga samt skona ingen dem underlägsen varelse, ej ens sina likar. De uppehålla sig ständigt nära stränderna; då ebben inträder, krypa de ned i hålor under stenar och dylikt samt ligga där gömda, tills floden kommer. De röra sig åt sidan och med tämligen stor hastighet. Kunna de ej komma undan, resa de sig upp till självförsvar och smälla hotande med gripklorna. De lefva af allehanda smärre djur, fiskyngel o. d. På kadaver skola de ej gå och påstås kunna fångas endast på lefvande bete. De fångas liksom hummern dels i flätade burar, dels med sänkhåfvar samt på nät. I Kattegatt sker fångsten hufvudsakligast under hösten och vintern. R. L. (L—e.)

Krablit Forchhammer, *miner.*, oren ortoklas innesluta nde kvarts och andra mineral. A. Hng.

Krach. Se Krasch.

Kradibia cowäni, *zool.*, en fikonstekel. Se Insekter, sp. 708.

Kræmer, von, svensk-finsk adlig, urspr. westfalisk släkt, som härstammar från borgmästaren i Arensburg på Ösel, sedermera landtrådet å ön, Nikolaus Kræmer, som adlades 1691. Hans sonsöner blefvo 1756 introducerade med namnet von K. En gren af ätten immatrikulerades 1818 på finska riddarhuset; en annan fick 1837 svensk friherrlig värdighet, men utgick på svärdssidan 1903.

1. Robert Fredrik von K., friherre, landshöfding, f. 20 aug. 1791 på Gammelgård i Lampis socken, Tavastehus län, Finland, d. 25 maj 1880 i Uppsala, utnämndes 1808 till fänrik vid Andra lifgrenadjärregementet och transporterades 1810 till Andra gardesregementet, som han som bataljonsadjutant medföljde på 1813—14 års fälttåg i Tyskland, Danmark och Norge. K. blef 1826 major i generalstaben och chef för 4:e infanteridivisionens stab och utnämndes 1830 till landshöfding i Uppsala län. Bland de många särskilda åtgärder, som under hans långvariga styrelsetid kommo länet eller delar däraf till godo, i väsentlig mån eller h. o. h. på hans initiativ, må nämnas uppmuddringar af Fyris-, Enköpings- och Örsundsåarnas nedre lopp och passagerna vid Eriksund och Stäket samt bildandet af bolag för ångbåtsförbindelse med Stockholm för Uppsala, Enköping och Örsundsbro; borttagandet af alla större och en mängd mindre backar å allmänna landsvägarna; ett 40-tal sjösänkningar samt upprensningar af vattendrag, hvarigenom tillsammans omkr. 25,000 tld jord blefvo odlingsbara; häradsbrandstodsföreningarnas utbytande mot ett liknande bolag för hela länet (1844). På K:s initiativ framställdes till rikets ständer de för hela landet betydelsefulla k. propositionerna 1840 om upprättandet af ett landtbruksinstitut vid Ultuna, 1844 om stamholländeriers uppsättande i olika delar af riket och 1856 om en geologisk undersökning af fosterjorden. Flera af ofvannämnda allmännyttiga företag erfordrade offentlige penninganslag, för hvilkas utverkande K. måste energiskt använda hela sitt inflytande hos regeringen samt vid riksdagarna. Vid dessa insattes han flera gånger af ridderskapet och adeln till led. i utskott, såsom statsutskottet 1844 och 1847 samt särskilda utskottet 1853 för brännvinslagstiftningen. Allmänna landtbruksmöten i riket tillkommo på grund af K:s motion hos Landtbruksakademien. K., som 1844 undanbedt sig öfverståthållarbefattningen i Stockholm och som 1847 afböjt anbudet att bli civilminister, tog 1862 afsked från sin beställning som landshöfding och nedlade 1864 ordförandeskapet i styrelsen för Ultuna landtbruksinstitut, hvilket han sedan början af institutets verksamhet (1848) innehaft. 1866 lät han trycka och bland vänner utdela *Mina lefnadsminnen, tecknade år 1866*. 1837 hade han blifvit friherre. Länet visade honom sin tacksamhet bl. a. därigenom, att dess hushållningssällskap 1863, med särskild tanke på hans kraftiga åtgärder till lindring af nöden under missväxtåren 1844—45, beslöt bildandet af "Landshöfding von Kræmers understödsfond för missväxtskadade inom Uppsala län". K. var led. af Krigsvet. akad. (1828) och hedersled. af Landtbruksakad. (1844). — K:s dotter Charlotta (Lotten) Lovisa von K., f. 6 aug. 1828 på Djurgården i Stockholm, har gjort sig känd som skriftställarinna bl. a. genom diktsamlingarna *Dikter* (1863), *Ackorder* (1870), *Nya dikter* (1882), *Fragment jämte andra dikter* (1902), den nyrationalistiska lilla skriften *Tankar i religiösa ämnen* (1866), de novellistiska skisserna *Fantasiklängväxter kring verklighetens stam* (1865), reseskildringen *Bland skotska berg och sjöar* (1870) samt dramerna *Strid* (1869), *Felicia* (1882) och *Fama* (1893, 1902). Hon uppsatte tidskriften "Vår tid", af hvilken tre årgångar utkommo (1877—79).

2. Anders Robert von K., friherre, son till K. 1, skriftställare, riksdagsman, f. 6 febr. 1825 i Stockholm, d. där 13 mars 1903, aflade i Uppsala studentexamen 1841 och kansliexamen 1843, blef underlöjtnant vid Andra lifgardet 1844, löjtnant 1847 och kapten 1858 samt tog afsked som major i armén 1865. K. blef friherre vid faderns död 1880. Han bevistade alla riksdagarna 1850—66, var 1877—94 representant i Första kammaren för Älfs-

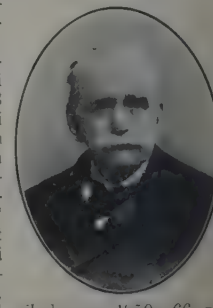

borgs och från 1897 till sin död för Jämtlands län. Han var en af denna kammares mest framstående debattörer, och hans arbetsförmåga och skicklighet togos i anspråk på mångfaldigt sätt; så var han t. ex. led. af bevillnings-, konstitutions- och statsutskottet, i hvilket sistnämnda han under många år var ordf. för första utgiftsafdelningen. Han satt äfven i särskilda utskottet vid urtiman 1892 och hade i försvarsfrågan utarbetat ett särskildt, utförligt förslag. K. uppträdde vidare som upträglad frihandlare, yrkade på utsträckning af såväl den kommunala som politiska rösträtten, intresserade sig lifligt för den andliga odlingens främjan och motsatte sig energiskt förslagen att inskränka tryckfriheten. K. var äfven flera år statsrevisor, 1867—71 stadsfullmäktig i Stockholm och 1880—82 led. af landtförsvarskommittén samt 1878 ordf. i revisionen af statsbanornas förvaltning. Som skriftställare debuterade K. med skaldestycket *Nordens natur* (1850 belönadt med Svenska akad:s andra pris) 1851. En resa till Italien beskref han i diktcykeln *Sydfrukter* (1853) och deltog 1855 med några dikter i den poetiska kalendern ”Qvartetten”. En ny resa, till England och Skottland, skildrade han i *Diamanter i stenkol* (1857), där han teoretiskt och praktiskt sökte visa, att den härskande estetiska teorien vore för trång samt att skönhet och poesi funnes äfven såväl inom industrien och dess alster som inom det hvardagliga talspråket. Denna åsikt bekämpades lifligt, bl. a. af Kr. Claeson och H. Bjursten. K. försvarade sin ståndpunkt, särskildt hvad det språkliga beträffar, i ”Aftonbladet” i en längre artikelserie, som 1858 utkom i broschyrform med titeln *Om språkfrågan*. Denna undersökning af de viktigaste skillnaderna mellan det svenska talspråket och skriftspråket var ny och banbrytande, icke minst därför, att i den betonades med skärpa och skicklighet talspråkets rätt att betraktas som normgifvande. Ytterligare tillämpade han sin språkliga teori i de med mycket bifall mottagna reseskildringarna *Två resor i Spanien* (1861) och *En vinter i Orienten* (1866). Ett nytt häfte *Dikter* utkom 1867. 1874 utgaf K. första häftet af en vidlyftig *Svensk metrik* (2:a häftet 1893), 1882 skriften *Om enstafviga ords rytmiska värde i svenskan* och 1898 *Om trestafviga ords användning i vers*. Vid sin död efterlämnade han en vidlyftig, men ofullbordad omarbetning af dessa arbeten, hvari den omsorgsfullaste empiriska forskning och det outtröttligaste tålamod lämnat den mångfaldigaste framställning af vårt ordförråds prosodiska förhållanden, som finnes. K. var som metriker en öfvertygad anhängare af åsikten, att musikens rytmik bör vara utgångspunkten. I sin metrik inarbetade han äfven den utförliga undersökningen *Om predikativet* (i ”Pedag. tidskr.”, 1897—98). K. författade också en historik öfver Stenhammar, *Stenhammarsboken* (1886), och flera smärre uppsatser i olika ämnen. Han valdes 1889 till led. af Landtbruksakad:; vid jubelfesten i Uppsala 1893 kreerades han till filos. hedersdoktor, och 1897 tilldelade Sv. akad. honom Karl Johans pris. Sedan 1892 var han hofmarskalk. I hans testamente förordnades, att hans gods, det vackra Stenhammar, nära Flens station i Södermanland, skulle tillfalla staten för att af konungen disponeras för någon prins af kungliga huset eller annan förnämlig man. 1905 utgåfvos K:s *Samlade skrifter* (3 bd, af R. G:son Berg), som bl. a. innehålla den omarbetade metriken och förut otryckta dikter. K. är besjungen af Snoilsky i dikten ”Stenhammar”. 2. (R—n B.)

Kraepelin [kräp-], Emil, tysk psykiater, f. 1856 i Neustrelitz, med. doktor 1878, professor i psykiatri 1896 i Dorpat, 1890 i Heidelberg och 1903 i München, är en af vår tids ledande forskare på sinnessjukdomarnas område och har dels genom sina skrifter, dels genom sin omfattande lärarverksamhet utöfvat stort inflytande. Bland hans arbeten märkas *Psychiatrie* (2 bd, 1883; 8:e uppl. 1909), *Einführung in die psychiatrische klinik* (2:a uppl. 1905) och *Psychologische arbeiten* (sedan 1895 utgifna samlingar af undersökningar från K:s klinik). Sedan 1908 är K. led. af Vet. akad. och Fysiograf. sällsk. i Lund. R. T—dt.

Krafft, David von, målare, f. 1655 i Hamburg, d. 20 sept. 1724 i Stockholm, kallades, blifven föräldralös, af sin morbroder, Ehrenstrahl, till Stockholm 1675. K. åtnjöt där sin släktings undervisning och lyckades äfven vinna en gynnarinna i Ulrika Eleonora d. ä., som själf sysselsatte sig med målning. Genom hennes tillskyndelse erhöll han ett understöd, som satte honom i stånd att 1684 resa till Italien. Han uppehöll sig emellertid på vägen dels ett år i Danmark, för att porträttera den kungl. familjen, dels i Tyskland, så att han först 1687 ankom till Venezia. Där studerade han ett år, begaf sig sedan till Florens och Rom samt besökte flitigt målarakademierna och modellteckningsateljéerna, bl. a. en af drottning Kristina i hennes palats inrättad. Hans färd gick vidare till Neapel och Bologna, där han uppehöll sig ett år, samt sedan genom flera andra städer åter till Venezia, där han denna gång vistades halftannat år och ”blef brukad i ett särdeles publikt arbete, hvartill de eljest sina största mästare utvälja pläga”, hvilket arbete K. ock med allmänt bifall utförde. I Wien, där han porträtterade hela den kejserliga familjen, erhöll han underrättelse om sin kungliga gynnarinnas frånfälle, hvilket dock ej minskade hans reseanslag; tvärtom ökades detta ansenligt af konungen. K. besökte sedan Württemberg, Schweiz, Paris och Nederländerna, men hemkallades 1696, för att som hofkonterfejare efterträda den gamle Ehrenstrahl. Från 1697 hade han lön, uppfördes från 1698 på hofstaten, fick 1699 ökade löneförmåner och blef sålunda redan från början gynnad af de regerande och de förnäme. — K. var nu genom sin ställning och de förbindelser denna medförde Sveriges förnämste målare. Hans uppgift blef nu hufvudsakligen att förfärdiga mångfaldiga exemplar af änkedrottning Hedvig Eleonoras och hennes släkts konterfej, hvilken ändlösa reproduktion naturligtvis skulle menligt inverka på hållningen i hans konst. K. erhöll likväl någon gång andra och mer uppmuntrande uppdrag, hvilka han, så länge krafterna stodo bi, med konstnärlighet fullbordade. Hans enskilda lif var länge lyckligt. Genom sin första fru, Justine Sofie Friedenreich, kom han i släkt till Joakim och Emerentia von Düben, Karl XII:s och hans yngre systers gunstlingar, och genom dem infördes han i hofkretsen. Hans andra giftermål, med en änkefru Elisabeth Speet, invecklade honom i en rad af rättegångar, som förbittrade senare delen af hans lefnad. Den ynnest han åtnjöt hos Ulrika Eleonora d. y. gaf sig efter hennes tillträde till regeringen till känna genom hans upphöjande i adligt stånd,

1719 (han tog ej introduktion), och hans utnämning till hofintendent, 1720.

K. utgick från Ehrenstrahls riktning, som han dock betydligt omdanade genom strängare teckning, lugnare färg och något kärfvare framställning. Hans tidigare arbeten utmärkas af flera betydande förtjänster samt andas en viss ädelhet och finhet, egenskaper, som göra sig gällande äfven i åtskilliga af hans senare verk, sedan hans färg fördunklats, hans karnation fått en dragning i grågrönt samt hans skuggor falla tunga och hårda. Den allmänna stiltje i konstförhållanden, som olycksåren under Karls sista tid framkallade, kunde ej heller undgå att verka menligt på K:s konstnärskap. Många af arbetena från hans senare skede äro sålunda kallt och vårdslöst utförda samt göra ett frånstötande intryck. En tid hade hans karnation en dragning åt tegelrödt, som verkar särdeles obehagligt, men lyckligtvis ej behöll sig länge. — K:s arbeten äro mycket spridda. Hans största duk är *Altartaflan i Kalmar domkyrka*, som framställer Kristi nedtagande från korset och uppsattes 1712 (kompositionen är dock lånad från italiensk mästare). Denna och en större målning på Drottningholm, *Minerva, som håller herlig Karl Fredriks porträtt i en medaljong*, äro, så vidt man vet, de enda historietaflorna af hans hand. På Gripsholm finnas flera bilder af Karl XII (se Karl, sp. 969), af dem ett par särdeles utmärkta, äfvensom en mängd porträtt från hans ateljé, i synnerhet af tyska furstar; å Drottningholm bl. a. af Karl XII och af hans fältherrar. Prof af hans pensel ses ock i Uppsala konstmuseum samt i andra offentliga och enskilda gallerier. — Antalet af K:s lärjungar var synnerligen stort, och flertalet af dem har gjort sin mästare heder. Vi kunna som de mest framstående nämna Lundberg, Lor. Pasch d. ä., Swartz, Schröder, Arenius, alla sedan utbildade i utlandet. Se A. Hahr, ”David von Krafft” (1900). —rn.*

Krafft. 1. Per K. (d. ä.), målare, f. 16 jan. 1724 i Arboga, d. 7 nov. 1793, blef 1736 student i Uppsala, men började snart studera måleri i Stockholm. Han var elev af J. H. Scheffel, begaf sig till Danmark, där han fann en beskyddare i geheimerådet grefve Otto Thott, som satte honom i tillfälle att fortsätta sin konstutbildning i Tyskland och Frankrike, jämte det han gaf honom i uppdrag att kopiera utmärkta mästares arbeten. Till Paris anlände han 1755. Roslin blef där hans egentlige lärare, och intryck från denne äro uppenbara i K:s arbeten från dessa år. På Roslins förord fick han kallelse till markgrefliga hofvet i Baireuth, där han 1762 utnämndes till professor vid målarakademien. Efter högst två års vistelse i Baireuth begaf sig K. till Italien, där han uppehöll sig 1764—65. Han tyckes sedan ha återvändt till Baireuth, blef af polske konungen Stanislaus II kallad till hofmålare — diplomet är dateradt Warschau 20 sept. 1767 —, men återvände hösten 1768 från Polen till Stockholm efter 21 års frånvaro. Där blef han genast en eftersökt porträttmålare. Med en af samtida vitsordad stor förmåga att träffa likheten förenar han en säker, om ock ej skarp teckning, en blomstrande, mjuk färg och en behaglig uppfattning. Någon gång under hans senare år blef hans karnation betydligt blodfull och rödbrusig, en motsättning till den grönaktiga, bleka ton, som utmärkte hans främste medtäflare Pasch d. y. och i synnerhet Pilo. Däremot saknar K:s penselföring den eleganta lätthet, som tillhör de nämnde mästarna. Hans i Sverige målade porträtt ha en borgerlig, sund, rättfram karaktär. 1773 erhöll han professors fullmakt och valdes till led. af målarakademien. Under flitig utöfning af sin konst fortfor K. att vara bofast i Stockholm till sin död. — Af K:s hand förvarar Nationalmuseets samling två porträtt af *Gustaf IV Adolf som barn*, genreartadt hållna porträtt af *målarens dotter* och af en *äldre dam* m. fl., Göteborgs museum eger ett förträffligt mansporträtt (uppges framställa O. Kexel), konstakademien eger K:s *självporträtt* (se fig.). På Drottningholm finnes bl. a. ett intressant porträtt af en *okänd dam* (1772). På Gripsholm finnas *Gustaf IV Adolf*, *Swedenborg*, *Bellman*, *Elis Schröderheim och hans fru*, bondeståndets talman *Anders Mattsson* i helfigur m. fl. Andra bilder af framstående män lämnade K. i porträtt af *Linné* (Vet. akad.), *Creutz*, *Torbern Bergman* m. fl. Till hans yppersta arbeten hör *hans hustrus porträtt*. — Hans dotter, Maria Vilhelmina K., f. 1778, gift Noræus, d. 1828, var miniatyrmålarinna. Jfr A. Hahr, ”En gustaviansk målare, P. Krafft d. ä.” (1898).

P. Krafft d. ä. Efter ett självporträtt.

2. Per K. (d. y.), den föregåendes son, målare, f. 1777 i Stockholm, d. där 11 dec. 1863, var elev af sin fader och af målarakademien, där han redan vid tio års ålder erhöll en belöning. Vid 19 års ålder målade han ett i föredragets bredd och friskhet lysande porträtt af *L. J. Desprez* (1796, konstakademien) och begaf sig s. å. till Paris, där han blef elev af David. 1800 hemsände han till akademien en sittande *Belisarius*, en stående *Kupido* och en *Paris*. 1801 blef han agré af akademien. Genom honom fick man i Sverige för första gången kännedom om den davidska skolans stil, en sträng, åt skulpturens enkelhet syftande teckning, rund och stel modellering samt lugn och dämpad färg, men på samma gång ett tydligt sträfvande efter storhet och kraft. K. hade emellertid gjort en resa till Italien, där han studerade antiken och aftecknade ”de bästa hufvud af Rafael”. Han återvände till Paris 1803, blef led. af akademien 1805, återkom till hemlandet 1806, blef vice professor 1808 och ord. professor 1819. Han blef en ytterst alsterrik porträttmålare

P. Krafft d. y. Efter ett självporträtt.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och målade äfven *Hertig Karl ombord å signalskeppet Gustaf III i slaget vid Hogland* (1810, på Haga, en ståtlig komposition i Davids anda). Bland K:s porträtt från denna tid äro *Karl XIII på sin tron* (Gripsholm, en replik på Rosersberg), flera andra bilder af densamme samt kronprinsen *Karl August* (se Karl, sp. 1009). K:s alstringsförmåga blef med tiden rent af fabriksartad. Färgen blef tung och grumlig, likheten ytlig, uppfattningen af personerna grof och obehaglig. Bilder af hans hand finnas spridda öfver hela landet, särskildt i konsistorierna och andra landsortssamlingar. — Bredvid sin porträtterings- och lärarverksamhet sysselsatte han sig emellanåt med historiemålningar. Bland dessa äro från detta skede af hans lif *Leipzigs intagande 1813* och *Slaget vid Bornhöft 1813* (båda utställda 1820), *Stormningen af Halle 1806* (1821, Drottningholm) samt *Karl XIV Johans kröning* (fullbordad 1824, i statens samlingar), *Kronprinsen Oskars och Josefinas förmälningsakt 1823*, mycket medelmåttiga konstverk. Han sysselsatte sig äfven med religiösa ämnen, *Lasarus' uppståndelse*, *Gången till Golgata*, *Kristi död*. K. kvarstod som professor vid akademien ända till 1856. — K:s hustru, Brita Sofia Robsahm (f. 1784, d. 1854), kopierade i sin ungdom i olja. 1 o. 2. —rn. G—g N.

Krafft (Kraft), Adam, tysk bildhuggare af Nürnbergskolan, f. omkr. 1450 i Nürnberg, d. 1507. Förteckningen på hans kända verk börjar först 1490 och fortgår oafbruten ända till hans död. Det första fullt säkra arbetet af honom äro de 1490—92 i sten utförda stora relieferna till den s. k. *Schreyerska grafvården*, sträckande sig längs ena ytterväggen till Sebalduskyrkans kor. Dessa reliefer framställa Kristus bärande korset, korsfästelsen, grafläggningen och uppståndelsen i figurrika kompositioner, de största, som finnas af mästaren, storartadt anordnade samt gripande i uppfattning och utförande. Strax därefter högg han de 7 s. k. *Stationerna* på den till Johannes' kyrkogård ledande vägen, också på ett lefvande sätt anordnade, fyllda af innerlig känsla och gripande i sin verkan, men alls icke ideala, utan framställande korta, sammanträngda figurer, tagna direkt ur lifvet (originalen numera i Germanisches museum). Till samma krets hör en passionsbild i Sebalduskyrkan (1496). Men af helt annat slag är en relief öfver stadens våghus (1497), framställande i humoristiskt genreartad uppfattning vågmästaren i full sysselsättning, handtlangaren och den betalande köpmannen. 1500 fullbordade K. det höga, berömda *tabernaklet* i Lorenzkirche, stiftadt 1493 af Hans Imhof (som dock ej fick se det färdigt, ty han dog 1499, före dess fullbordande), utfördt i blomstrande sengotisk form, fyllt med reliefer ur bibeln och helgonbilder samt buret af 3 knäböjande, kroppsstora figurer, mästerligt karakteriserande mannens åldrar och tydligt vittnande om porträttlikhet. Samtidigt utförde han 1499 i Frauenkirche en härlig *Jungfru Maria med Kristusbarnet*, omgifna af änglar, som breda ut madonnans mantelveck öfver kristenheten, representerad af små knäböjande figurer. Från 1500 härstammar äfven *Marias kröning* i Frauenkirche, i likhet och behag besläktad med den föregående; och samma ämne behandlades 1501 för en grafvård i Egidienkirche med samma skönhetssinne, under det att *3 passionsscener* i Sebalduskirche (1501) utmärka sig för oskönhet och hårdhet. Från hans sista lefnadsår äro *Bebådelsen* (Maria och ängeln Gabriel, anbragta å ett hörnhus nära S. Sebaldus) samt ett af hans vidlyftigaste verk, *Kristi grafläggning*, i ett kapell på Johannes' kyrkogård (1507), med 14 kroppsstora figurer, ordnade i en djup och bred nisch kring Kristi ädelt formade lik. I Josef af Arimatia har konstnären afbildat sina egna drag. — K. var en af den senare medeltidens yppersta konstnärer i Tyskland, enkel och måttfull i uttrycket, rörande och gripande genom sanningen i sin känsla, fattig på ämnen, men så mycket uppfinningsrikare i sin förmåga att variera dem, så mycket djupare och innerligare i sitt sätt att genomtränga och uppfatta dem. Se B. Daun, "P. Vischer und A. Krafft" (1905). C. R. N.*

Krafft. 1. Peter K., österrikisk målare, f. 1780 i Hanau, d. 1856 i Wien, studerade från 1799 i Wien och från 1802 i Paris för David. Han målade i dennes stil *Sapfo och Hebe*, *Oidipus och Antigone* samt *Belisarius*. Återkommen till Wien 1806, blef han senare professor vid akademien och galleridirektör. Snart nog befriade han sig från den kalla klassiska tonen i sina taflor och vände sig till mera innerligt kända framställningar af krigiska genrescener från sin ungdomstid och af historiska bilder. Så målade han *Landtvärnssoldatens afsked* (1813) och *Landtvärnssoldatens hemkomst* (båda i Hofmuseum) samt *Slaget vid Aspern* och *Slaget vid Leipzig* (i Invalidhuset), *Zrinys hjältedöd* (galleriet i Budapest) m. fl. Han målade äfven religiösa och mytologiska stycken samt scener ur Tassos "Gerusalemme liberata" och Goethes "Hermann und Dorothea". — K:s broder, Joseph K. (f. 1787, d. 1828), var porträttmålare.

2. Guido K., den föregåendes sonson, österrikisk landtbruksförfattare, f. 1844, d. 1907, blef 1866 lärare vid landtbruksinstitutet i Ungarisch Altenburg, 1870 docent i jordbruk vid polytekniska institutet i Wien och 1880 professor vid tekniska högskolan där. Sedan 1875 redigerade han "Oesterreichisches landw. wochenblatt", men gjorde sig känd framför allt genom *Lehrbuch der landwirtschaft auf wissenschaftlicher und praktischer grundlage* (4 bd, 1875—77; 7:e uppl. 1899—1903).

1. C. R. N. (G—g N.) 2. H. J. Dft.

Krafft-Ebing, Richard von, baron, tysk läkare, f. 14 aug. 1840 i Mannheim, d. 22 dec. 1902, blef 1873 e. o. och 1886 ord. professor i psykiatri jämte nervsjukdomar i Graz, där han inrättade ett sanatorium för nervsjuka, och öfvertog 1889 motsvarande lärostol vid Wiens universitet. Han gjorde sig vida känd genom ett antal förtjänstfulla arbeten, bl. a. *Lehrbuch der gerichtlichen psychopathologie* (1875; 3:e uppl., 2:a utg. 1900), *Lehrbuch der psychiatrie* (1879; 7:e uppl. 1903) och *Psychopathia sexualis* (1886; 13:e uppl. 1907) samt de populärt hållna *Über gesunde und kranke nerven* (1885; 5:e uppl. 1903; "Om friska och sjuka nerver", 1885) och *Eine experimentelle studie auf dem gebiete des hypnotismus* (1888; 3:e uppl. 1893; "En studie på hypnotismens område", 1888). (R. T—dt.)

Krafla [krabla], en liten, numera utbrunnen, men på sin tid mycket verksam vulkan i närheten af sjön Mývatn på Island. Det var delvis från K., fastän mest från den närbelägna Leirhnúkur, som de utkastningar af sand och aska började, hvilka, seder-

mera följda af våldsamma lavautbrott, under åren 1724—29 förödde en stor del af Mývatns-trakten. I närheten af K. ligger den fruktansvärda kratern Viti (helvetet). C. R. (R. N—g.)

Kraft, *fys.*, *mek.*, i fysisk-mekanisk mening oftast: orsak till rörelseförändring. Särskildt i sammansättningar förekommer emellertid inom fysiken ordet också i andra bemärkelser, t. ex. hästkraft, lefvande kraft, elektromotorisk kraft (se Galvanisk elektricitet, sp. 657). Definierande mått på en mekanisk kraft k är den rörelseförändring, som den kan åstadkomma, och denna åter mätes af produkten utaf den påverkade massan, m, och dess hastighetsförändring l. acceleration, a. Det gäller alltså $k = m \,.\, a$. Accelerationens värde ett visst ögonblick mätes af gränsvärdet, då dt blir oändligt litet, utaf kvoten $\frac{dv}{dt}$, där dt betyder en liten tid och dv är den komposant (se Krafternas parallellogram), som måste sammansättas med hastigheten vid dt:s början för att åstadkomma en resultant lika med den vid dt:s slut förefintliga hastigheten. Accelerationen besitter en viss riktning, dv:s riktning, t. ex. längs banan, lodrätt nedåt, vid fritt fall, eller vinkelrätt mot banan, i riktning mot centrum (centripetalacceleration), vid likformig rörelse i en cirkulär bana. — Accelerationen måste alltid ha en kraft till orsak, hvilken kraft har samma riktning som accelerationen. En kropp, som ej påverkas af någon kraft, står antingen stilla eller rör sig, igångsatt af en redan upphörd kraftverkan, likformigt och rätlinigt. Kraft kan komma till stånd på många sätt. Vi ha t. ex. tryck- och dragkrafter mellan hvarandra berörande kroppar; attraktion eller repulsion på afstånd mellan elektriskt laddade kroppar. I alla fall söker kraften åstadkomma acceleration. Men en häst behöfver ju använda kraft för att hålla en vagn i rörelse med konstant hastighet? Ja, men då åtgår hans dragkraft för att kompensera hjulens friktion. Exempel som detta, en kropps rörelse utmed ett lutande plan, och följande: en tyngd kan utöfva tryckkraft på ett underlag, utan att någon rörelse kommer till stånd, föranleder oss att tillägga kraftbegreppet den vidare bestämningen, att en kraft kan förefinnas, utan att åstadkomma just den acceleration, som omtalats i definitionen, t. o. m. utan att åstadkomma någon acceleration alls, men då måste den i någon mån, resp. fullständigt, motverkas af en annan kraft. Öfver hufvud, om flera krafter verka på en fast kropp, så antingen annullera de hvarandras verkan eller verka tillsammans som en enda i en viss punkt anbragt kraft (resultanten) af viss storlek skulle göra, eller som ett visst kraftpar (se Couple). Resultanten till krafter, som äro anbragta i samma punkt, beräknas med hjälp af satsen om krafternas parallellogram (se d. o.). En krafts storlek kan naturligtvis beräknas, om den acceleration mätes, som kraften ger en uppmätt massa. Mätes accelerationen i cm. per sekund och massan i gr., blir kraftens mätetal angifvet i enheten *dyn*. Den kraft (en kraftgram), hvarmed jorden attraherar massan 1 gr. vid jordytan är = omkr. 981 dyn, ty hastigheten vid fritt fall (se Fallrörelse) växer på 1 sekund ($dt = 1$) med dv = 981 cm. per sekund och $\frac{dv}{dt}$ blir alltså = 981. Vanligen bestämmas eller mätas krafter genom kompensation medelst redan bekanta krafter, t. ex. spänningen i en viss fjäder, hvars böjning observeras, eller balansverkan af vikter på en våg. R—r H.

Kraft, Adam, bildhuggare. Se Krafft, sp. 1173.

Kraft. 1. Anton K., bömisk violoncellist, f. 1752, d. 1820 i Wien, hade från 1778 anställningar i furstliga kapell samt skref en mängd kompositioner för violoncell och baryton. — 2. Nikolaus K., den föregåendes son och lärjunge, f. 1778 i Eszterház, d. 1853 i Stuttgart, där han 1814—34 var anställd i hofkapellet, var äfven framstående virtuos och tonsättare för violoncell. A. L.*

Kraft, Jens Edvard, norsk statistiker och litteraturhistoriker, f. 22 dec. 1784 i Kristiansand, d. 21 juli 1853 i Mandal, blef student i Köpenhamn 1800, tog 1808 juridisk ämbetsexamen och fick anställning som translator vid "prise-retten" i Kristiansand. 1817 blef han fullmäktig i Indredepartementet, 1822 byråchef i Finansdepartementet och 1828 expeditionssekreterare i Revisionsdepartementet. 1832 utnämndes han till "sorenskriver" i Mandals sorenskriveri. Skrifter: *Almindeligt literaturlexicon for Danmark, Norge og Island* (1818—19; tills. med R. Nyerup), *Topographisk-statistisk beskrivelse over kongeriget Norge* (6 bd, 1820—35; ny uppl., af bd 1—4, 1838—40), *Historisk-topographisk haandbog over kongeriget Norge* (1845—48) och *Norsk forfatterlexicon 1814—1856* (ett postumt arbete, som fortsattes och utgafs af K. K. A. Lange m. fl. 1856—63). Tills. med J. Kr. Berg utgaf K. de sju första årgångarna af den topografisk-historiska tidskr. "Budstikken" (1817—26). O. A. Ö.

Kraft, Eduard Friedrich Gustav, tysk skogsman, f. 18 aug. 1823 i Klausthal, d. 9 jan. 1898, verkade i preussisk statstjänst och var vid sin död oberforstmeister (öfverjägmä tare) i Hannover. K. är bekant genom flera 1882—90 utgifna skrifter om gallring och ljushuggning i skogsbeständen. Han indelade trädindividerna i beståndet alltefter deras utveckling i 5 stamklasser, de s. k. Kraftska stamklasserna, som kunna betecknas med orden förhärskande, härskande, medhärskande, behärskade och undertryckta träd. De kraftska stamklasserna ha i större eller mindre grad tagits till utgångspunkt för systematiska gallringsundersökningar vid skogsförsöksanstalterna i olika länder. G. Sch.

Kraft, Frederik Karl Julius, dansk målare, f. 8 okt. 1823, d. 25 okt. 1854, studerade vid konstakademien i Köpenhamn och målade landskap med en för sin tid ovanligt frisk omedelbarhet i luftstudiet. *Fægerlunden ved Jægerspriis* (1848) eges af konstmuseet, hans sista större arbete, *Parti vid Comosjön*, finns i Moltkeska samlingen. Ph. W.*

Kraftcentral, *tekn.* Se Kraftstation.

Krafternas parallellogram, Kraftparallellogram, *fys.*, *mek.*, är en figur, med hvars tillhjälp man uppsöker en kraft c, sådan att den kan ersätta två gifna krafter a och b, som äro anbragta i samma punkt P. Man kallar c resultant till a och b och säger sig ha sammansatt krafterna a och b.

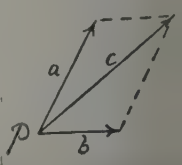

Krafternas parallellogram kan äfven användas för att ersätta kraften c med två andra a och b, eller, som

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

man säger, uppdela *c* i komponenterna l. komposanterna *a* och *b*. Därvid kunna riktningslinjerna till respektive *a* och *b* vara gifna, så att endast storleken af dessa sökes, eller ock kan den ena komponenten vara fullt gifven och den andra sökes. Namnet på konstruktionen syftar på, att de linjer (vektorer) *a*, *b* och *c*, som till storlek och riktning representera de liknämnda krafterna, måste passa så till hvarandra, att *a* och *b* äro sidor i en parallellogram, hvars från *P* utgående diagonal är *c*. En i praktiken förekommande, mindre lämplig benämning på resultanten är diagonalkraft. — Äfven för hastigheter och accelerationer m. fl. fysikaliska och mekaniska vektorella storheter gälla analoga parallellogramkonstruktioner. Bevisen för, att den nämnda konstruktionen är riktig, måste här alldeles förbigås. — Ang. en utvidgning af parallellogramsatsen se under Kraftparallellepiped. R—r H.

Kraftfoder, Kraftfodermedel, *landtbr.* Se Fodermedel.

Kraftfält, *fys.* (jfr Fält 2 och Kraftlinje). I rymden och i oledare omkring en elektriskt laddad kropp förefinnes en kraftverkan, som vill förflytta elektriska laddningar i en för hvarje punkt bestämd riktning. Man säger, att den elektriskt laddade kroppen uppväcker omkring sig ett elektriskt kraftfält. Analog kraftverkan gentemot magnetiska poler härskar i ett magnetiskt kraftfält. Man kan tala om äfven t. ex. solgravitationens kraftfält. Till en punkt i fältet hör förutom kraftriktningen en viss fältstyrka, lika med den kraft, som i punkten i fråga skulle verka på enhetsladdningen, resp. enhetspolen o. s. v. Kraftverkan på en laddning *E* (resp. magnetpol med styrkan *E* o. s. v.) är *E* gånger så stor som på enheten. — Elektriska och magnetiska fält utreda sig ej ögonblickligt. De växa emellertid ut med oerhörd hastighet: 300,000 km. i sek., d. v. s. ljusets hastighet, tillryggalägger ett nytt fälts yttersta gräns. Om den ett statiskt fält föranledande laddade kroppen *K* plötsligt förflyttas, följa aflägsna delar af fältet med först efter den tid, som en ljusstråle, utgången från *K* i förflyttningsögonblicket, skulle behöft för att nå ifrågavarande del af fältet. Vibrerar *K* hastigt fram och tillbaka som elektronerna i en lysande kropp, skickar den alltså ut fältförskjutningar, som vågformigt följa på hvarandra. Nu är att märka, att pågående förändring i ett elektriskt fält liksom förflyttning af elektricitet (elektrisk ström) innebär förekomsten af ett visst föränderligt eller fast magnetfält. Stillastående, statisk, elektricitet uppväcker endast ett elektriskt fält, men så snart förändring eller rörelse förefinns i det elektriska systemet, ha vi att göra med ett elektromagnetiskt fält, och de nämnda vågorna äro aldrig rent elektriska, utan elektromagnetiska. Det åtgår energi för att uppväcka elektriska och magnetiska fält, och när dessa förintas, öfvergår deras energi i annan form. Om t. ex. ett magnetfält förintas, återfås dess energi uti induktionsströmmar. Elektromagnetiska vågor föra energi med sig. Ljus- och strålande värmeenergi tillhör vissa kortvågiga elektromagnetiska vågor, för hvilka våra sinnen kunna reagera. De elektromagnetiska fälten synas alltså ej ha blott formell, matematisk betydelse, utan ega en realitet jämförbar med materiens. (Jfr Magnetiskt fält, Relativitetsprincip och Strålning.) R—r H.

Kraftgas, *tekn.* Se Gas, sp. 774.

Kraftknopp, *bot.*, en af lågblad skyddad underjordisk eller i jordytan belägen, öfvervintrande knopp hos örtartade växter, som på våren växer ut till ett skott. G. L—m.

Kraftkyrka. Se Krypta.

Kraftledning. Se Arbetsöfverföring och Elektrisk arbetsöfverföring, sp. 313.

Kraftlinje, *fys.*, en linje, så dragen i ett kraftfält (se d. o.), att den i hvarje sin punkt tangerar den där härskande kraftriktningen. Fältrepresentationen medelst kraftlinjer (härstammande från Faraday) fullständigas vanligen därigenom, att man drager linjerna tätare hopade, där kraftverkan är större, så att antalet kraftlinjer, som genomgå en viss mot samma linjer vinkelrät liten yta, representerar fältstyrkan, där denna yta befinner sig. Fig. visar kraftlinjer mellan en positivt laddad cirkulär cylinder och en plan platta. Vid *a* är

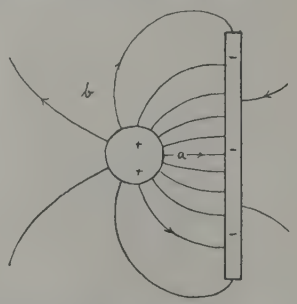

kraften enligt fig. fyra gånger så stor som vid *b*. Alla sorters kraftfält, som observerats i naturen, äro sådana, att nya kraftlinjer uppstå blott i attraherande (resp. repellerande) laddning, massa o. s. v. (lag A). Om inom en del af fältet, där sådan laddning o. s. v. ej finnes, kraften är olika i olika punkter, beror det så att säga därpå, att de förefintliga kraftlinjerna på somliga ställen löpa närmare, på andra fjärmare hvarandra. Ett enkelt och viktigt specialfall är det, när ett attraktionscentrum befinner sig långt ifrån därmed i styrka jämförbara andra. Kraftlinjerna löpa då radiellt ut från centrum så, att kraftfältet äfven långt ifrån detta förblir symmetriskt. Man tänke sig inom symmetriområdet en sfär med kraftcentret till medelpunkt och med radien *r* cm. Sänder centret ut *N* kraftlinjer, genomlöpes hvarje sfär af den antagna beskaffenheten af hela detta antal, och på hvarje kvcm. af sfärens yta falla $\frac{N}{4\pi r^2}$ kraftlinjer, ett tal, som representerar fältstyrkan på afståndet *r* från kraftcentrum. Härmed är antydt sammanhanget mellan lagen om kraftens inversa proportionalitet mot kvadraten på afståndet och den ofvan med A betecknade lagen. R—r H.

Kraftman, Johan, ekonomisk skriftställare, f. 14 febr. 1713 i Borgå, d. 1791 på Koivisto, Ulfsby socken, studerade i Åbo och Uppsala, promoverades

1741 i Åbo till filos. magister, utnämndes 1746 till docent i ekonomien, blef rektor i Björneborgs skola 1748 och var 1755—58 e. o. professor i matematik vid Åbo akademi. Bland K:s många ekonomiska skrifter må nämnas *Utdrag af academiska föreläsningar uti landthushållningen* (1747), *Tankar om hushållningens upphjelpande i Carelen* (1756), *Tankar om den vanmagt, uti hvilken finska landtman sig befinner* (1761), *Tankar om svedjande* (1765), *Tankar öfver spannemåls- och penningebristen* (1786) samt *Tankar om kringstrykande tiggare* (1787). K:s ekonomiska vyer voro föga omfattande: tvång var enligt hans mening välmågans bästa befordrare. Se A. Hultin, ”Finlands litteratur under frihetstiden” (I, 1906). M. G. S.

Kraftmaskiner l. Motorer, *mek.*, äro maskiner, medelst hvilka mekaniskt arbete utvecklas och öfverföres till arbets- l. verktygsmaskiner, uppfordrings- och andra transportanordningar e. d. Kraftmaskinerna, som ha en utomordentligt stor och viktig användning, äro af många olika slag, såsom vattenmotorer (vattenhjul, vattenturbiner, vattenpelarmaskiner, skopverk, strålapparater etc.), vindmotorer (vinghjul å väderkvarnar och en del pumpverk), värmemotorer (ångmaskiner, ångturbiner, gasmaskiner, fotogenmotorer, dieselmotorer, spritmotorer m. fl.) samt elektromotorer. De sistnämnda ha på senaste tiden vunnit en synnerligen viktig användning vid förvandling af elektrisk energi i mekaniskt arbete. Den af t. ex. vatten- eller ångturbin genererade mekaniska energien förvandlas uti elektrogeneratorer i elektrisk energi, som sedan utan öfverdrifven kostnad kan genom smäckra ledningar af koppar öfverföras till och nyttiggöras i elektromotorer å orter belägna ända till flera hundra km. ifrån den plats, å hvilken den elektriska energien genereras. Utom de fasta kraftmaskinerna användas flyttbara motorer i stor skala. De viktigaste bland dem äro: lokomotiv, fartygsmaskiner, spårvägs- och automobilmaskiner, lokomobiler och flygmaskiner. Inom den moderna krigstekniken spela värmemotorer och elektromotorer en viktig roll. O. E. W.

Kraftmätare, *mek.* Se Dynamometer 1.

Krafto. Se Sachalin.

Kraftpar, *mek.* Se Couple.

Kraftparallellepipēd, *mek.* Vid sammansättning af tre, icke i samma plan fallande krafter, som verka i en punkt, anges resultanten till storlek och riktning genom diagonalen till en parallellepiped (se d. o.), hvars kanter motsvara de tre krafterna. En sådan figur kallas kraftparallellepiped. (R—r H.)

Kraftparallellogram, *fys.* o. *mek.* Se Krafternas parallellogram.

Kraftpolygōn, *mek.* Se Polygon.

Kraftpunkter, *filos.* Se Atom 2.

Kraftrot, *farm.* Se Ginseng.

Kraftsamlare l. Ackumulator, *tekn.*, i vidsträckt mening hvarje anordning, som afser uppsamling af energi för användning till visst ändamål. Ett svänghjul på en ångmaskin, en dammsjö, som magasinerar vatten till en kraftstation, äro sålunda i denna mening ”kraftsamlare”. Särskildt äro att märka två tekniska inrättningar af detta slag, den elektriska ackumulatorn och den hydrauliska tryckvattensamlaren. Ang. den förra af dessa se Ackumulator och Ackumulatorbatteri. Tryckvattensamlaren användes vid arbetsöfverföring medelst tryckvatten och består i princip af en behållare, som upptager det från anläggningens pumpverk kommande tryckvattnet och fördelar det till motorerna i nätet under ett konstant tryck. Behållaren kan vara utförd som en stående och enkelverkande arbetscylinder, hvars kolf är belastad med vikter. Stiger motorernas förbrukning utöfver hvad tryckvattensamlaren normalt levererar, sjunker den belastade kolfven; i motsatt fall stiger den. Jfr Arbetsöfverföring. G. H—r.

Kraftska skolan i Stockholm, Storkyrkoförsamlingen, har sitt namn efter hofinstrumentmakaren Mattias Peter Kraft, en på sin tid mycket bekant mästare, som bl. a. förfärdigat K. M. Bellmans nu i Musikhistoriska museet förvarade luta. Genom testamente af 13 maj 1807 förordnade Kraft, att hans förmögenhet, efter afdrag af åtskilliga legat, skulle användas ”till grundläggning för en skoleinrättning för fattiga borgarebarns fria undervisning”. Åt dåv. pastor primarius i Stockholm (sedermera biskopen i Västerås), G. Murray, uppdrog testator att ombestyra verkställigheten af hans vilja i detta hänseende, och sedan testamentsexekutor 1808 och 1809 aflämnat tillsammans 16,193 rdr 18 sk. b:ko uppgjorde Murray ett reglemente, hvari stadgades, att skolan skulle ha två klasser (för resp. 24 och 16—18 barn) med hvar sin lärare samt att lärjungarnas undervisning alltid förnämligast skulle ha afseende på deras framtida yrken och af språken i synnerhet det tyska språket läsas, sålunda ett slags realskola. Skolan öppnades i maj eller juni 1809 i samma lokal som församlingens fri- och fattigskola, från hvilken barn öfvergingo till Kraftska skolan som en högre läroanstalt (en folkskola i modern mening tillkom först efter folkskolestadgan 1842). 1847 tog sig sockenstämman på ”folkskolestyrelsens” förslag det oråd före att låta Kraftska skolan uppgå i den nyskapade folkskolan, där både borgarsöner och andra skulle få en något högre undervisning än i själfva folkskolan, nämligen äfven i tyska och franska, geometri och ”allmän grammatik”. 1864 återställdes dock Kraftska skolan i sitt ursprungliga skick, och undervisningsämnen blefvo kristendom, svenska, tyska, engelska, aritmetik, geometri, historia, geografi, naturkunnighet, bokhålleri, välskrifning, ritning, sång och gymnastik. 1882 omlades undervisningen från 36 till 20 lästimmar i veckan, 1891 till 24 timmar; läroämnena äro ännu de ofvan uppräknade, hvartill komma ett par frivilliga. 1908 var skolans kapital 69,350 kr. Till dess understöd stiftades 1907 Kraftska sällskapet, hvars medlemmar mestadels äro f. d. lärjungar. S. å. var lärjungeantalet 39. Under dåv. rektorn dr R. A. Brandel bildades 1902 en musikkår i skolan, som vann färdighet och berömmelse och ledde till efterföljd i åtskilliga andra skolor. Ett annat drag i skolans uppfostringsmetod äro de årligen återkommande resorna inom Sverige och till grannländerna. Se R. Brandel, ”Hågkomster och erinringar om skolans stiftelse, stiftare och verksamhet” (i ”Inbjudningsskrift till firande af Kraftska skolans 100-års jubileum”, 1909). J. C.

Kraftska stamklasserna, *skogsv.* Se Kraft, E. F. G., sp. 1176.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kraftskrifvare, *fysiol.* Se Ergograf.

Kraftstation l. Kraftcentral, *tekn.*, inrättning för alstring af dynamisk eller elektrisk energi i form af mekanisk drifkraft, elektrisk ström o. d. Alltefter den kraftkälla, som användes, skiljer man mellan olika slag af kraftstationer, såsom ångcentral, dieselmotorcentral, vattenkraftstation. Energialstringen sker medelst ett eller flera s. k. maskinaggregat, hvarmed förstås de i anläggningen direkt samverkande maskinerna betraktade som enheter för sig, t. ex. ångmaskin med tillhörande ångpanna, vattenturbin med direktkopplad elektrisk generator. Sedan arbetsöfverföring på elektrisk väg blifvit vanliga formen för kraftdistribution, ha elektriska kraftstationer blifvit allmänt förekommande anläggningar, icke minst i vårt land. Se Elektricitetsverk och Elektrisk arbetsöfverföring. G. H—r.

Krafttryckplåt, en vid några färgtrycksförfaranden använd tryckplåt, som — under det att de andra tryckplåtarna ge de olika färgerna — tryckes med en mörk färg för att ge själfva teckningen af bilden, sätta kraft i skuggpartierna och, om så erfordras, mildra alltför grella färger. Jfr Citokromi. J. Htzg.

Kraftvunnen, *jur.* Se Laga kraft.

Kraftöfverföring, Se Arbetsöfverföring, Elektrisk arbetsöfverföring och Hjul.

Krag, gammal dansk (jyllandsk) adlig ätt, känd redan på 1300-talet, utdöd 1763.

1. Otto K., f. 1611, d. 1666, gjorde 1630—38 resor i utlandet och anlitades senare som sekreterare vid flera diplomatiska beskickningar, blef 1645 förste kanslisekreterare och 1653 riksråd.

1658 blef han tillfångatagen på Fyn af svenska trupperna, var under Köpenhamns belägring 1659 verksam för att skaffa proviant och utförde ett uppdrag till Braunschweig och Nederländerna. På riksdagen i Köpenhamn 1660 var K. den, som kraftigast häfdade adelns gamla makt, och kom därför gång på gång skarpt i strid med borgarståndets ledare, särskildt borgmästar H. Nansen. Efter enväldets införande blef K. kungligt råd och led. af den stora lagkommissionen, men hörde ständigt till de missnöjde, som hoppades på bättre tider för den gamla statsordningen.

2. Mogens K., den föregåendes broder, f. 1625, d. 1676, utmärkte sig under Köpenhamns belägring 1659 som öfverste för en kår studenter, unga handelsmän och handtverkare.

3. Erik K., f. 1620, d. 1672, blef 1653 förste kanslisekreterare och var 1660 under riksdagen i Köpenhamn mellanhand mellan konungen och riksrådet den afgörande dagen (13 okt.), då det gällde att aftvinga det senare dess samtycke till det ärftliga konungadömets införande. Dessutom förde han protokollet under förhöret med Leonora Kristina 1663 samt blef 1669 geheimeråd och medlem af statskollegiet.

4. Frederik K., den föregåendes son, f. 1655, d. 1728, blef 1684 baron, 1695 stiftsamtman i Viborg, 1712 geheimeråd och var 1713—21 ståthållare i Norge. Genom giftermålet 1690—1703 med Griffenfelds dotter Charlotta Amalia blef K. stamfader för ätten Krag-Juel-Vind-Frijs. 1—4. E. Ebg.

Krag. 1. Niels K., dansk historiker, f. 1550, d. 1602, blef 1575 magister i Wittenberg och 1588 juris doktor i Frankrike samt 1589 professor (den förste) i historia vid Köpenhamns universitet. Han användes därjämte i diplomatiska beskickningar, bl. a. 1593 till Skottland (där adlad), och utnämndes 1594 till kunglig historiograf. Hans skrift *De republica lacedæmoniorum* (1593) är ett samvetsgrant och för sin tid skickligt utfördt arbete; men som historieskrifvare hann han utarbeta blott *Annales Christiani III* (1553—90), hvilket verk jämte Stephanius' fortsättning utgafs 1737 af H. Gram och 1776—79 öfversattes på danska i 3 bd. Det har ännu betydelse som källskrift.

2. Anders K., den föregåendes broder, läkare, f. 1553, d. 1600, tog 1585 med. doktorsgrad i Montpellier och blef 1586 professor i Köpenhamn. Han var en bland de förste, som sträfvade att göra den ramistiska filosofien gällande i stället för den gamla skolastiken och att framhålla Platon i motsats till Aristoteles. 1 o. 2. E. Ebg.

Krag, norsk släkt. — 1. Hans Peter Schnitler K., präst, historiker, f. 16 nov. 1794 i Meldals socken (Söndre Trondhjems amt), d. 18 juli 1855 i Eidsvold, blef student 1814, tog 1819 teol. ämbetsexamen och innehade därefter prästerliga befattningar i åtskilliga delar af landet (Stod, Namdalen, Gudbrandsdalen, Fredrikshald och Eidsvold). Skrifter: *Sagn, samlede i Gudbrandsdalen om slaget ved Kringlen 26de august 1612* (1838), *Kort underretning om Frederikshalds by og dens krigshistorie* (1848; flera uppl.) och *Begrundet formening om Carl den tolvtes dödssted som et indlæg i sagen om hans dödsmaade* (i Langes "Tidsskrift for videnskab og literatur", bd IV, 1850). K. grundlade 1849 porträttgalleriet på Eidsvold.

2. Peter Rasmus K., den föregåendes son, ingenjörofficer, f. 12 maj 1825 i Grong, d. 16 apr. 1891 i Kristiania, officer 1845 och kapten i ingenjörbrigaden 1870, ledde som arbetschef anläggningen af en rad kanaler och vägar. Han var ledamot af stortinget 1859—66, 1877—82 och gaf i en motion där 1860 impulsen till stiftandet af Centralforeningen for legemsövelser og vaabenbrug.

3. Hans Hagerup K., den föregåendes broder, ingenjör, f. 29 aug. 1829 i Grong, d. 8 maj 1907 i Kristiania, officer 1852, tog som artillerikapten afsked 1866 och blef byråchef i vägstyrelsen och var 1874—1904 direktör för vägbyggnaderna. Han har förtjänsten af de betydelsefulla vägförbindelserna mellan Gudbrandsdalen, Nordre Bergenhus' och Romsdals amt. K. deltog 1868 i upprättandet af Norges turistförening och tog initiativet till anläggningarna på Holmenkollen och Voksenkollen vid Kristiania. Hans staty (af G. Lærum) restes på Voksenkollen 1909.

4. Ole Herman Johannes K., den föregåendes broder, gevärskonstruktör, f. 7 apr. 1837 i

Vaage, officer 1857, tog 1902 afsked som öfverste och fälttygmästare. Han var sedan 1870 anställd vid gevärsfabriken på Kongsberg, hvars direktör han var 1880—95, och har jämte E. Jörgensen (se denne) konstrucrat ett bekant repetergevär (se Handeldvapen).

5. Thomas Peter K., son till K. 2, författare, f. 28 juli 1868 i Kragerö, växte upp i Kristiansand, vardt student 1890 och debuterade följande år med *Jon Græff* (ny uppl. 1903; sv. öfv. s. å.), en dyster folklifsskildring. Den följdes närmast af novellsamlingarna *Fra den gamle by* (1892), *Ensomme mennesker* (1893), och *Mulm* (s. å.), af hvilka den sista gaf det bästa uttrycket åt hans af grubbel och naturlyrik sammansatta stämningar. Med "Mulm" och romanen *Kobberslangen* (1895) var hans ställning befäst. Om man undantager skådespelen *Kong Aagon* (1894; 2:a uppl. 1908) och *Ægtemænd og lygtemænd* (1904), har K. uteslutande odlat berättelsen och skissen på prosa: *Ada Wilde* (1896), *Ulf Ran* (1897), *Vesterfra* (s. å.), *Fru Beates hus* (1898), *Tusmörke* (s. å.), *Enken* (1899), *Hjem* (1900), *Det glade hjörne* (1901), *Daudmandsholmen* (1903), *Sorte skove* (s. å.), *Gunvor Kjeld* (1904; 2:a uppl. 1905; sv. öfv. s. å.), *Ildliljen* (2 uppl. 1905), *Stenbænken* (s. å.; sv. öfv. s. å.), *Maagereden* (1906), *Det allerhelligste* (3 uppl. 1907), *Offerlam* (s. å.), *Tubal den fredlöse* (1908) och *Mester Magius* (2 uppl. 1909). Hans böcker äro af växlande värde; ofta är deras byggnad vacklande och godtycklig, människoskildringen hållen i ett konturlöst ljusdunkel. Mindre som lifsskildrare än som lyrisk stämningsmålare är K. framstående; hans rikt och harmoniskt klingande stil är buren af ett starkt patos; det hemlighetsfulla sambandet med naturen, ärfda släktdrags afgörande makt, känslornas och det undermedvetnas skiftningar och fantastiska syner behärska hans framställning. Se C. Nærup, "Ill. norsk litteraturhistorie" (1905).

6. Vilhelm Andreas Wexels K., den föregående broder, författare, f. 24 dec. 1871 i Kristiansand, tog studentexamen 1890 och debuterade redan följande år med en af Drachmann påverkad, frisk samling *Digte* (2:a uppl. 1894). Jämte den något tidigare Nils Collett Vogts första dikter var denna K:s samling det, som ånyo bragte lyriken till heders i den norska litteraturen. I samma romantisk-svärmiska ton, men tungsintare klinga prosapoemen *Nat* (1892), färgrika och vackra *Sange fra syden* (1893), personligt bittra *Nye digte* (1897), lustiga och hurtiga *Vestlandsvisor* (1898), patriotisk cykeln *Norge* (1903). Sagospelet *Vester i Blaafjeldet* (1893) är tillkommet under inflytande af Peer Gynt; de två enaktarna *De gode gamle* (1895), särskildt "De gamles juleaften", ha en mild, varm stämning och en fin människoskildring. Betydligare äro likväl den dystra ödestragedien *Den sidste dag* (1897), med motivet kärlek mellan syster och bror, och *Livet en leg* (1901), ett slags melodram i medeltidskostym. Lustspelet *Situationens herre* (1903) och folkkomedien *Jomfru Trofast* och K:s populäraste skådespel, idyllen *Baldevins bryllup* (1900), stå på gränsen till förströelselitteraturen liksom hans berättelser *Fra de lave stuer* (1897), *Jul i skrivergaarden* (2 uppl. 1899), *Marianne* (1899; sv. öfv. s. å.), *Isaach Seehuusen* (1900), *Isaac Kapergast* (1901), *Lille Bodil* (2 uppl. 1902), *Den gamle garde* (1903), *Thea Marie* (1904) och *Major v. Knarren og hans venner* (1906). Starkare personlig accent röja *Den glade löjtnant* (1896), som innehåller förhistorien till "Den sidste dag", den lösa, men stämningsrika *Hjemve* (1895), *Rachel Strömme* (1898) och *Holmerne de graa* (1905). K:s senaste arbeten äro versdramat *Sangen om Florens* (1907) och romanen *Vandringsmand* (s. å.).

K:s lyrik är rytmiskt intagande, originell och innerlig. Hans dramatik liksom hans novellkonst har sin styrka i intensiva, äktnaiva känsloskildringar, men flyter ofta ut i konturlösa stämningar. Fin och behaglig, mjuk och verserad i sin stil, är han en uppskattad underhållningsförfattare. Under många år har han vistats utomlands, delvis med statsstipendium, och i dagspressen lämnat en mängd resebref, konst-, teater- och litteraturkritiker. Han har också verkat som sceninstruktör och var hösten 1908—hösten 1910 chef för Nationalteatret i Kristiania. 1—4. O. A. Ö. 5 o. 6. R—n B.

Kragdufvan, *Calœnas nicobarica, zool.*, hör till fam. dufvor (*Columbidæ*) och ordn. *Charadriiformes* inom fågelklassen. Näbben bär vid roten en mjuk, klotformig knöl. Halsens fjädrar äro förlängda och nedhängande, vingarna långa, breda och räckande utom den svagt rundade stjärten, benen starka, höga och försedda med korta tår. Hufvudet, halsen, vingarna och undre kroppsdelarna äro svartgröna, de sistnämnda med kornblå kanter, de längsta halsfjädrarna, ryggen, öfvergumpen och vingtäckfjädrarna gräsgröna, med metallglans, de korta fjädrarna i kragen guldgula och stjärtpennorna hvita. Längden utgör 36 cm. Kragdufvan förekommer från Nikobarerna ända till nordöstra Nya Guinea och Filippinerna, i synnerhet på små, obebodda öar. Den vistas nästan uteslutande på marken, där den äfven lägger sina ägg. Den lefver af frukter och frön, springer med mycken skicklighet, kan också flyga långa sträckor och fortplantar sig i fångenskapen. C. R. S.*

Krage.

Krage, *sjöv.*, en skärm af oljemålad segelduk, som fastnitas kring master, pumpar och rorhufvud, där de genomgå däcken, för att skydda dem för väta (se fig.). Alltefter det föremål den skall skydda får kragen namn af mastkrage, pumpkrage eller rorkrage. L. H.*

Krageholm, herresäte i Malmöhus län, Söfvestads socken, beläget nära Svartcåns utlopp ur den vackra, af bokskog omgifna Krageholmssjön. Slottet (se fig.),

Krageholms slott.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

som sannolikt härstammar från 1500-talet, utgöres af en hufvudbyggnad och två därmed sammanhängande flygelar, alla af tre våningars höjd, samt omges af breda och djupa vattengrafvar, vidsträckta trädgårdar och park. Till godset höra i Söfvestads socken $28^3/_4$ mtl, tax. till 1,976,800 kr. (1909), svarn och togelbruk m. m., 13.800 kr., i Bjeresjö socken $4^9/_{16}$ mtl, tax. till 252,500 kr., och i Hedeskoga socken $2^3/_{16}$ mtl, tax. till 103,000 kr. — K. tillhörde under 1300-talet släkten Duve l. Due, som genom gifte till släkten Tott och sedan till Braheslägten (till 1640-talet). 1642 ärfdes och köstes det af Otto Marsvin, gift med Metta Brahe, och genom hans dotter kom K. till Ivar Krabbe på Jordberga och sedan till dennes son Jörgen Krabbe (arkebuserad 1678). Efter dennes ättkan död såldes godset 1704 till kungliga rådet grefve K. Piper, hvars hustru, grefvinnan Kristina (f. Törnflycht), iståndsatte slottet, som lidit stor skada under Karl XI:s danska krig, och förde där ett furstligt hof. Sedan dess har K., ehuru icke fideikommiss, stannat inom den grefliga Piperska släkten ända till 1897, då det efter grefve F. Pipers död öfvergick till dennes systerson, grefve Nils Brahe. Efter dennes död (1907) tillföll det brodern grefve Magnus Brahe. Wbg.

Kragehulfyndet, från Kragehuls mosse vid Assens på Fyn, härstammar från järnåldern (måhända omkr. 500 e. Kr.) och består af svärd med kvarefvor af skidor och skidbeslag, spjut- och pilspetsar samt fragment af till dessa hörande träskaft (en af dem har en längre runinskrift), knifvar, kammar, flinta, lerkärl, ett bronskärl m. m. Fyndet låg på ett djup af 1—$1^1/_2$ m. Se C. Engelhardt, ”Kragehul mosefund 1751—1865” (1867).

Kragerö. 1. Ö. Se Kraakerøy. — 2. Stad i Bratsbergs amt, Norge, ligger vackert på halfön mellan Kilefjorden och Hellefjorden, men har namn efter en därutanför liggande fjord mellan skogklädda fjäll. 4,900 inv. (1907). Betydlig handel och sjöfart. 71 fartyg om 29,111 ton och med 711 mans besättning (1908). K., som förut var en lastageplats under Skien, nämnes första gången 1623 och erhöll köpstadsrättigheter med egen styrelse och privilegier 16 jan. 1666, men fortfor att lyda under Skien till 24 juni 1739, då K. genom k. res. fick tillåtelse att införa och förtulla utländska varor. 1801 byggdes och bestyckades ett försvarsbatteri vid K. 1808 uppförde borgarna ett batteri på Galgeroddén och ett på Gunderholmen, hvilka efter 1815 fingo förfalla. I K. föddes 1808 A. M. Schweigaard (d. 1870), öfver hvilken 1883 restes ett minnesmärke. 2. O. A. Ö. L. Wenson M.

Krageväxter, *bot.*, namn på afdelningen *Corymbiferæ* af fam. *Compositæ*.

Kragfågeln, Fläckiga, *Chlamydodera maculata*, *zool.*, hör till fam. paradisfåglar inom tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Till färgen är den mörkbrun, med en brungul fläck i spetsen på hvarje fjäder, undertill gråhvit. I nacken finnes ett lågt krage af förlängda, rosenröda fjädrar. Fågelns längd utgör 28 cm. Arten är hemma i det inre af Australien och förekommer talrikt i den låga buskskogen vid slätternas kanter. Den bygger löfhyddor af omkr. 1 m. längd, som utvändigt bestå af riskvitar, hvilka äro vackert belagda med långa grässtrån och utsirade med musslor, skallar och ben af mindre djur o. d. Kvistarna kvarhållas i sitt läge af småstenar, som ordnas så, att mellan dem bildas en gång, hvaremot prydnaderna ligga i hög framför hvardera ingången. Prydnaderna sammanföras ofta från ganska aflägsna ställen och väljas med mycken omsorg; endast hvitblekta eller lifligt färgade saker användas. Denna egendomliga vana att bygga löfhyddor delar kragfågeln med öfriga arter af samma släkte äfvensom med andra medlemmar af familjen. C. R. S.*

Kraghandske. Se Handske, sp. 1363.

Kraghvalf. Se Öfverkragning.

Krag-Juel-Vind-Frijs. Se Friis 7—8 och Krag, dansk ätt, 4.

Krag-Jörgensens gevär. Se Handeldvapen (tabellen), Jörgensen, E., och Krag 4.

Kragparadisfågeln (Praktfulla l. Svarta paradisfågeln), *Lophorhina superba*, *zool.*, hör till paradisfåglarnas familj, tättingarnas ordning och fåglarnas klass. Den har två breda, sköldartade, pilformiga fjäderkragar, af hvilka den ena är fäst på halsens öfre sida och består af breda fjädrar (de yttre af dessa räcka en half tum bortom vingarna), hvaremot den andra sitter på bröstets öfre del och utgöres af smalare, styfva fjädrar; båda kragarna kunna resas upp. Färgen är sammetssvart, med svagt purpurbrun anstrykning, den öfre kragen glänsande bronsfärgad, den nedre präktigt metallgrön, med fjäderspetsarna skimrande i koppar och guld. Hjässans, nackens och bakhalsens fjädrar äro stålblå, i spetsen prydda med ett purpurfärgadt band, ving- och stjärtpennorna stålblå samt undre kroppsdelarna purpursvarta, skimrande. Honan har öfre kroppssidan mörkbrun, den undre försedd med gulhvitbruna vågor, samt hufvudet och nacken svartbruna. — Denna praktfulla fågel lefver i Nya Guineas bergstrakter; dess lefnadssätt, fortplantning o. s. v. äro icke kända. C. R. S.*

Kragsten (ty. *kragstein*, *tragstein*), *bygnk.*, en från en väggyta framspringande sten, afsedd att tjäna antingen som stöd eller som prydnad. Jfr Konsol. — Kragstenskonstruktion. Se Bro (fig. sp. 195) och Öfverkragning.

Kragujevac [-vats]. 1. Län (*okrug*) i konungariket Serbien. 2,295 kvkm. 184,474 inv. (1908). — 2. Hufvudstad i nämnda län, vid Lepenica, en biflod till Morava. 15,596 inv. (1905). Gymnasium. Kanongjuteri, ammunitions- och vapenfabrik, arsenal. K. var intill 1842 de serbiske furstarnas residens. J. F. N.

Kragödlesläktet, *Chlamydosaurus*, *zool.* Se Agamidæ.

Krah, Kra (Krao), äfven kalladt Isthmus, den landtunga, som förenar halfön Malakka med Östra indiska halfön. Minsta bredden, mellan 10° och 11° n. br., är 70 km., men endast 42 km., om man beräknar bredden mellan staden K., där Pakchans æstuarium börjar, och mynningen af floden Tschumpong, hvilken är skild från det förra endast genom en 12 km. bred och 25—30 m. hög ås af paleozoisk skiffer. Förslag ha framställts att genom landtungan draga en för oceanfartyg tillgänglig kanal, hvarigenom vägen från Calcutta till Kanton skulle förkortas med 1,100, en resa från Mergui i Brittiska Burma till Bangkok med 2,200 km. Äfven har man föreslagit att bygga en järnväg öfver Isthmus. (J. F. N.)

Krahmer, Gustav, tysk militär, skriftställare, f. 1839, d. 1905, blef 1861 officer vid ett infanteriregemente, deltog i fälttåget i västra Tyskland 1866, tillhörde 1871—88 generalstaben samt blef 1888 regementschef och 1892 generalmajor och brigadchef. Han tog 1893 afsked. Bland K:s arbeten, som omfatta hufvudsakligen ryska förhållanden, må nämnas *Geschichte der entwickelung des russischen heeres von der thronbesteigung des kaisers Nicolai I. bis auf neuere zeit* (1896—97), *Kritische rückblicke auf den russisch-türkischen krieg 1877—78* (bearbetning af Kuropatkins "Lovtscha, Plevna und Schainova", 1885—90) samt det gedigna arbetet *Russland in Asien* (7 dlr, 1898—1904). C. O. N.

Kraich, biflod till Rhen (fr. h.) i Baden, utfaller nedanför Speier. 65 km. Efter K. benämnes Kraichgau, området mellan Neckar och Enz, och Kraichgauer bergland, nordlig fortsättning af Schwarzwald, som kulminerar i Königstuhl (568 m.). J. F. N.

Kraichgau, Kraichgauer bergland. Se Kraich.

Krai'lsheim [-hajm], Crailsheim, stad i württembergska Jagstkretsen, vid floden Jagst och föreningen af flera järnvägar. 5,747 inv. (1905).

Krai'n, kronland i kejsardömet Österrike, med titel hertigdöme, begränsas i n. af Kärnten, i n. ö. af Steiermark, i s. ö. och s. af Kroatien, i v. af Istrien och Görz. 9,965 kvkm.. 508,150 inv. (1900), 52 inv. på 1 kvkm. Utom Vindiska mark, som bildar sydöstra delen af landet, särskiljer man Öfre K., som tillhör Saveområdet och är alldeles omslutet af berg, särskildt i n. af Karavankerna (med Stou 2,239 m.) och i v. och s. af Juliska alperna (med Triglav 2,864 m.); Nedre K., som är nästan h. o. h. ett bergland, blott med en slätt, Gurkfeldslätten; det omfattar landet till h. om mellersta Save och till v. om öfre Kulpa, samt Inre K., som till största delen upptages af Karstbergen, som karakteriseras af sina egendomliga dalar, underjordiska floder etc. (se Karst). K:s viktigaste dal är Savedalen, som i Öfre K. utvecklar sig ur föreningen af två högdalar, Wurzendalen och Wocheindalen; dess bredaste del ligger n. om Laibach. Den genomströmmas af Save (l. Sau), som upprinner på Triglav och i K. har en längd af 193 km. Dess tillflöden äro Sora, Laibach och Gurk (fr. h.), Kanker och Feistritz (fr. v.). Den afvattnar nästan hela K.; endast på Karsts västra sluttning flyta några mindre floder till Adriatiska hafvet (Idria och Wippach till Isonzo och Reka-Timavo). Laibach genomflyter Adelsberggrottan (se d. o.). I Saves källområde ligga några vackra alpsjöar, men K:s mest bekanta sjö är den märkvärdiga Zirknitz-sjön (se d. o.). — Klimatet är i Öfre K. ett kallt alpklimat, i Nedre K. däremot mildare, och naturen antar där mera sydliga drag. Den råaste och kallaste delen af K. är dock det af Karst uppfyllda Inre K. Öfver dess ödsliga vidder blåser ofta den våldsamma nordöstliga storm, som kallas *bora* (se d. o.). Medelårstemperaturen är i Laibach 9,4°, juli månads medeltemperatur 19,6°, januari månads —2,3°; nederbördsmängden stiger där till 1,800 mm. — Befolkningen utgöres till största delen (94 proc.) af slovener (se d. o.); en tysk språkö bildar distriktet Gottschee (se d. o.); dessutom bo många tyskar i Laibach och i några andra orter. Religionen är den romersk-katolska. — Af näringar är jordbruket viktigast (73,5 proc. af befolkningen lefva däraf), men fyller dock ej landets behof. Af hela ytan äro blott 4,5 proc. improduktiva; men 44,4 proc. täckas af skog, och endast 14,2 proc. äro åkerjord; ängar och betesmarker upptaga 17 proc. hvardera. Jämte de vanliga sädesslagen odlas mycket majs, bohvete, hirs och hampa. Äfven vin och frukter produceras. I alpdalarna är boskapsskötseln hufvudnäring; äfven i öfriga delar är den af betydelse. Biskötseln njuter stor omvårdnad. Bergsbruket är i Öfre K. betydligt och lämnar kvicksilfver, järn, brunkol, bly och zink. Viktigast är kvicksilfverbrytningen i Idria (se d. o.). 1908 framställdes där 5,716 dt. kvicksilfver till ett värde af öfver 3 mill. österrikiska kronor. Industrien är mindre betydande; den omfattar förnämligast järn- och stålverk, mekaniska fabriker, tillverkning af läder, glas, lervaror och snickeriarbeten m. m. K. exporterar hufvudsakligen skogs- och bergsbruksprodukter. — Järnvägarna, omkr. 450 km., förmedla en liflig transitohandel på Italien. Af floderna äro Save och Laibach segelbara (inalles 139 km.). — För den andliga odlingen sörja 378 folkskolor, 5 gymnasier, 1 högre och 1 lägre realskola, 1 lärar- och 1 lärarinneseminarium, 2 teol. läroanstalter, 1 landtbruksskola, 3 andra yrkesskolor och 1 handelsskola. — K. delas i 12 förvaltningsdistrikt (*bezirk*), som lyda under landsregeringen i Laibach. Högsta domstolen är *landesgericht* i Laibach, andra instans *kreisgericht* i Rudolfswert och första instans 31 bezirksdomstolar. Landtdagen består af 37 medlemmar, nämligen furstbiskopen af Laibach, 10 ombud för de store godsegarna, 8 för städer och köpingar, 2 för Laibachs handels- och industrikammare och 16 för landtkommunerna. I österrikiska riksrådets deputeradekammare har K. 11 ombud. Förvaltningen ledes af en *landespräsident* med säte i hufvudstaden, Laibach.

Historia. K. har sitt namn af det slaviska *kraina* (se d. o.). I 6:e årh. inryckte hit slaver, som kallade sig *krajnci* och lydde först under avarerna samt därefter under bajersk öfverhöghet. Efter det bajerska stamhertigdömets kufvande af frankerna kommo de under Karl den store, som i dessa trakter bildade ett mark (Friuli). Detta delades senare, och 973 är K. ett eget markgrefskap (*Craina marcha*). Markgrefvevärdigheten förlänades senare till patriarken i Aquileja. Efter slaget på Marchfältet (1278) förlänade Rudolf II K. och Vindiska mark till sin son Albrekt (1282), ehuru landet faktiskt stannade som pant hos grefvarna af Görz-Tyrolen och först efter denna ätts utgång tillföll habsburgarna (1335). Sedan dess har det stått under österrikiskt välde med undantag 1809—13, då det var ockuperadt af fransmännen. 1816—49 bildade K. ett guvernement (Laibach) i konungariket Illyrien, men blef sistnämnda år ett självständigt kronland. Under senaste tid har det slovenska elementet varit stadt i stark tillväxt. J. F. N.

Krai'na, Krajina (slav., "gräns". Jfr Krain och Ukrajna), hos sydslaverna (serber och kroater) gränsland; särskildt benämning på två landområden i Serbien och Bosnien: i det förra landets nordöstligaste länet (*okrug*), mellan Bulgarien, Rumänien och Ungern (2,909 kvkm., 108,528 inv. 1908; hufvudstad Negotin), i det senare landet den

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

nordvästligaste delen mellan floden Vrbas och österrik.-ka gränsen. Emedan sistnämnda del fordom tillhört Kroatien, kallas den äfven Turkiska Kroatien. (J. F. N.)

Krain'burg (slov. *Kranj*), stad i österrikiska hertigdömet Krain, vid Kankers förening med Save, som här blir segelbar, och järnvägen till Laibach. 2,464 inv. (1900). Läder- och skotillverkning. J. F. N.

Kraje'vskij, Andrej Aleksandrovitj, rysk publicist, f. 1810, d. 1889, medverkade först i Pusjkins tidskrift "Sovremennik" och öfvertog 1839 ledningen af "Otetjestvennyja zapiski", som, särskildt genom Bjelinskijs litterära medarbetarskap, blef ett tongifvande organ för de västerländskt sinnade reformvännerna. Efter 1848 svängde han dock öfver till den konservativa sidan och arrenderade 1852 på tio år "S. Peterburgskija vjedomosti". Då vetenskapsakademien öfverlämnade ledningen åt prof. Korsj, uppsatte K. den en tid bortåt mycket inflytelserika tidningen "Golos", tills den förbjöds af regeringen. K. förvärfvade genom sin praktiska energi stor förmögenhet och deltog äfven lifligt i kommunala angelägenheter. A—d J.

Krajina. Se Kraina.

Kra'jnci [-tsi]. Se Krain, historia.

Krajova [-jåva], Craiova, hufvudstad i rumänska länet (*judet*) Doljiu, nära Donaus biflod Jiu. 45,807 inv. (1908). 27 grek.-katolska, 1 rom.-katolsk och 1 protestantisk kyrka, 3 synagogor. Stadigt badhus, lyceum, handelsskola, kadettskola m. fl. undervisningsanstalter. Appellationsdomstol, handelsdomstol, generalkommando för 1:a armékåren. I närheten ansenliga saltverk. — K. var förr hufvudstad i Lilla Valakiet. I dess närhet besegrade valakiske vojvoden Vlad en del af Bajasids turkiska här 1397, och 31 okt. 1853 egde där en strid rum mellan turkarna och ryska avantgardet, som besatt staden. J. F. N.

Krak, stad i Syrien. Se Kerak.

Kraka, *nord. myt.*, kallades Sigurd Fafnesbanes dotter och Ragnar Lodbroks maka Aslög under den tid hon uppväxte hos Åke och Grima på Spangereid i Norge. Se vidare Aslög. Th. W.*

Krakar, ö. Se Dampier-ön.

Krakatau (Krakatoa, Gunung Pulu Rakata), en liten, omkr. 41 km. från närmaste punkten af Java, under 6° 8′ s. br. och 105° 26′ ö. lgd belägen, vulkanisk, obebodd ö i västra delen af Sundasundet. Ön hade sedan 1680 ej visat någon vulkanisk verksamhet, då en våldsam eruption inträffade 20 maj 1883, som h. o. h. förändrade öns utseende samt åtföljdes af ett bedöfvande buller och ett fruktansvärdt vulkaniskt askregn, som i flera veckor insvepte ön i tjock mörk. Äfven i juni och juli iakttogos stötar, och Javas och Sumatras vulkaner visade ökad verksamhet. Detta var dock endast ett svagt förspel till ett följande utbrott 26—27 aug. 26 aug. kl. 4 e. m. hördes i de närbelägna Anjer och Telok-Betong, men äfven i det 70 km. aflägsna Batavia en våldsam explosion, snabbt följd af flera andra. Explosionen åtföljdes af höga vågor, som än drogo sig från stranden, än förödande kastade sig öfver de låga landstränderna vid Sundasundet. Samtidigt insveptes hela ön ända till Batavia af ett ogenomträngligt mörker, förorsakadt af de ur vulkanen uppkastade massorna af aska och pimsten. Detta mörker varade 40 timmar och afbröts endast af elektriska urladdningar, som syntes ända till Batavia. Det tilltagande bullret förnams på ofantliga afstånd, ända till Filippinerna, Hongkong och västra Australien. Omkr. kl. 6 f. m. 27 skakades K. af en ytterligt stark explosion, som hördes i Indien. Nu följde en ofantlig våg, som bortsopade vid sundets stränder både infödingarnas byar och européernas fastare byggnader. De vulkaniska uppkastningsprodukterna stego denna gång till en så ofantlig höjd, att en yta af flera hundra kvadratmil insveptes i fullt mörker af den uppkastade askpelaren; heta stenar och aska nedföllo i massa öfver västra Java och södra Sumatra. Sin höjdpunkt nådde eruptionerna i den förfärliga urladdning, som inträffade kl. 10 f. m. samma dag. Ljudet förnams nu inom en cirkel med 4,500 km. i diameter. Den våg, som följde, steg sannolikt högre än den förra: vid Anjer och Merak till mellan 30 och 40 m. Spillrorna af de sammanstörtade husen och liken af de i tusental omkomna människorna fördes ut i sundet och blandades med de flytande massorna af aska och pimsten. På aftonen 27 aug. upphörde askregnet i Batavia och därmed äfven mörkret; lugn inträdde småningom. — Genom dessa tilldragelser undergick kartan öfver Sundasundet betydande förändringar. Den förut 33,5 kvkm. stora ön K. minskades till 15,3 kvkm. därigenom, att hela norra delen med dess 822 m. höga vulkan Perbuatan sjönk under hafvet; endast den södra delen med hälften af den vertikalt likasom ituskurna, 832 m. höga Pik Rakata blef

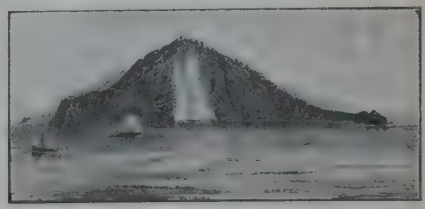

Krakatau efter vulkanutbrottet 1883, med Pik Rakatas kvarstående del (bergets inre blottadt).

kvar (se fig.). Flera små öar uppstodo, bl. a. två (Calmeyer och Steers), som snart åter sjönko under vattenytan. Några andra öar i sundet ökades genom ditspoladt slam, men beröfvades, liksom K. själf, all sin vegetation. — Totalmängden af den uppkastade askan har beräknats till 18 mill. kbm. Askregnet, som nådde ända till 60 mm. i mäktighet, sträckte sig från Singapore i n. till Cocosöarna i s., från Bengkoelen (Sumatra) i v. till Patuka (Java) i ö., d. v. s. öfver en areal af 827,000 kvkm. Men ännu längre spred sig den allra finaste askan, som trängde upp i de öfre luftlagren och af dessa fördes först öfver hela ekvatorialgördeln och därifrån mot polerna, framkallande det optiska fenomen, som kallas röda skenet (se d. o.). Äfven den rörelse i hafvet, som det vulkaniska utbrottet framkallade, spred sig vida omkring. Två ofantliga vågor utgingo åt ö. och v., möttes på andra sidan jordklotet, återkommo till utgångspunkten och genomlöpte ytterligare tre dylika hvarf, innan de hunno fullständigt utplånas. Redan 27 aug. hade första vågen hunnit fram till Australien, senare återkom den 28 på e. m.; i Västindien märktes den 27 på aftonen, i New York 30 aug. o. s. v.

— K., som genom dessa utbrott förlorat hela sin tropiska vegetation, har under de år, som sedan förgått, erhållit en ny ganska rik flora och torde om 50—60 år åter vara fullständigt täckt med en yppig växtlighet. Jfr E. Svedmark, "De vulkaniska utbrotten på ön K." (i "Ymer", 1884), och A. Ernst, "Die neue flora der vulkaninsel K." (i "Vierteljahrschrift der naturforschergesellschaft zu Zürich", 1907). J. F. N.

Krākatoa. Se Krakatau.

Krākau (po. *Kraków*), stad och fästning i Galizien, på en vidsträckt slätt på vänstra (norra) stranden af Weichsel, som där mottager Rudawa. 108,031 inv. (1907), hvaraf en fjärdedel judar. K. består af den inre staden, omgifven af planterade promenader (*planty*), där de nu nedbrutna gamla murarna stått, slottskvarteret på berget Wawel i södra delen, nära Weichsel, samt sex förstäder på andra sidan om planteringarna, nämligen Nowi Swiat i v., Piasek och Kleparz i n., Vesola i ö., Kasimierz och Stradom i s. S. om Weichsel ligger Podgórze (se d. o.), som är förenadt med K. genom en bro. En kvarlefva af de gamla murarna är Floriansporten. Det största torget är Ringplatz midt i staden, hvarifrån utgår den mest trafikerade

Fig. 1. Slottet i Krakau.

gatan Grodza Ulica. Slottet (fig. 1) uppfördes på 1300-talet af Kasimir den store, men större delen härstammar från August II (1700-talet); det var de polske konungarnas residens, till dess Sigismund III 1610 flyttade hofvet till Warschau. Slottet användes sedan 1846 en tid till kasern och sjukhus, men är nu utrymdt och restaureradt. Af de omkr. 50 kyrkorna är slotts- l. domkyrkan på klipp-platån Wawel förnämst, byggd 1320—59 af Kasimir den store och begrafningsplats för polska konungar och stormän. Kryptan innehåller bl. a. grafvårdar öfver Johan Sobieski, J. Poniatowski, T. Kosciuszko och många af de jagellonske konungarna; i de 18 kapellen finnes en mängd andra grafmonument. I ett kapell midt i kyrkan står Polens skyddspatrons, den helige Stanislaus', silfversarkofag. I denna kyrka plägade de polske konungarna krönas. Den gotiska Mariakyrkan på Ringplatz (från 1200—1300-talen) intager andra platsen. Betydande kyrkor äro Dominikankyrkan, Florianskyrkan och Annakyrkan. Af världsliga byggnader märkas, utom slottet, den på 1500-talet byggda klädeshallen (*sukiennice*) midt på Ringplatz, nu använd till nationalmuseum; den nya universitetsbyggnaden i gotisk stil (1881—87) med ståtlig vestibul och vacker aula, det furstbiskopliga palatset (från 1850). K. är en stad med självständig förvaltning och är säte för en rom.-katolsk furstbiskop, en landträtt och kommandot öfver 1:a armékåren. Af dess bildningsanstalter märkes det af Kasimir den store 1364 stiftade Jagellonska universitetet, numera det enda med polskt undervisningsspråk (omkr. 2,900 studenter); till detsamma höra bibliotek (med omkr. 400,000 bd), arkeologiskt museum o. a. samlingar, observatorium (19° 57′ 36″ ö. lgd och 50° 3′ 51,₉″ n. br., 220,₂ m. ö. h.) och botanisk trädgård. Dessutom finnas en vetenskapsakademi (sedan 1872), museum Czartoryski (omkr. 110,000 bd, 5,600 handskrifter, 1,250 andra urkunder, fornsaker, taflor, kopparstick m. m.) och Czapskiska museet (15,000 polska mynt och medaljer, kopparstick och kulturhist. föremål), 4 öfvergymnasier, 2 högre realskolor, konstakademi, lärar- och lärarinneseminarium, teknisk skola, handelsskola, musikskola m. m. K. har flera fabriker för tillverkning af maskiner och landtbruksredskap, kemiska artiklar, möbler m. m.; dess handel omfattar mest trävaror, sprit, svin och rökta köttvaror; stora häst- och nötkreatursmarknader hållas där. — 2,₅ km. n. v. om staden ligger Kosciuszkokullen (34 m. hög), som uppkastades 1820—23 på Bronisławaberget af jord från de olika ställen, där denne frihetshjälte kämpat.

Historia. K:s anläggning och namn härleder sagan från en furste Krokus (Krakus) omkr. 700, som uppges vara stamfader för den äldsta fursteätten i Polen. På 900-talet hörde K. till Böhmen, men eröfrades af polske konungen Boleslav Chrobry (992—1025). Det led svårt af tatarernas härjningar 1241 och senare. 1290—1305 var det åter i Böhmens ego, men återtogs, hvarefter det var Polens residensstad 1320—1610 och ända till 1764 konungarnas krönings- och begrafningsstad. Till 1060 var det säte för en ärkebiskop, därefter, liksom ännu, för en biskop (under ärkestiftet Gnesen). Flera gånger har K. ödelagts af eldsvådor och eröfrats af fiender: 1039 af bömarna, 1241, 1260 och 1281 af tatarerna. 8 okt. 1655 föll K. efter 3 veckors belägring i svenskarnas händer. Karl X lät väsentligt förstärka dess befästningar. Den svenska besättningen under generalmajor Würtz försvarade K. från midten af okt. 1656 till 11 febr. 1657 mot polackerna, hvarefter K., enligt Karl X:s löfte åt Rákóczi, besattes af 3,000 siebenbürgare, enär Würtz skulle draga sig uppåt Preussen. Men då polackerna hindrade detta, kvarstannade Würtz i K., där han i juni 1657 anfölls af österrikare under Hatzfeld och, sedan siebenbürgarna, efter Rákóczis fred med Polen, lämnat K., 13 aug. afslöt en kapitulation, på villkor att hela besättningen, 2,850 man, med fältartilleri, tross och byte skulle få fritt aftåg. 31 juli 1702 togs K. af Karl XII genom öfverrumpling och eröfrades 1768 af ryssarna. Stadens folkmängd och välstånd hade betydligt nedgått, när den vid Polens tredje delning (1795) kom till Österrike. 1809—15 utgjorde staden tillika med Väst-Galizien en del af hertigdömet Warschau. Genom Wienkongressen erhöll K. åtminstone till namnet, ehuru ej i verkligheten, en självständig tillvaro, i det att i Wienkongressakten staden och dess närmaste omgifning (omkr. 1,260 kvkm., med omkr. 140,000 inv.) förklarades skola "för alltid bilda en fri, självständig och fullkomligt neutral stat" under Rysslands, Österrikes och Preussens skydd. Den lagstiftande makten utöfvades af en folkrepresentation, som hvarje år var samlad i fyra veckor, den verkställande af en af 12 (efter 1833 af 8) senatorer och en president bestående

Fig. 2. Krakau i senare hälften af 1600-talet.

enat. I anledning af adelns ingrepp i författningen ände de tre skyddsmakterna 1829 en undersökningskommission till K. 1830 slöt en del af befolkningen ig till revolutionen i Polen, hvarför republiken beattes af ryska trupper. Senare funno polska flyktingar en fristad i K.; och då senaten på skyddsmakernas fordran ej utvisade dem, besattes republiken f österrikiska trupper 1836—37 och ånyo 1838—41. Det 1846 tillämnade polska upproret hade någon ramgång endast i K., dit sammansvurna från hela Polen strömmade och där i febr. en provisorisk regering bildades, hvarför landet besattes af de tre kyddsmakternas härar. På en konferens i Wien pphäfdes, trots Englands och Frankrikes protester, 6 nov. s. å. fristaten, som 1849 med titel storhertiglöme förenades med Galizien. Äfven under Österikes välde har K. varit medelpunkten för den polska ationalismen. Af K:s gamla, inre staden omslutande efästning är sedan 1822 endast det på en hög lippa invid floden liggande slottet kvar. Sedan K. kommit i Österrikes besittning, anlades en ny nceinte, som innesluter förstäderna på vänstra flodtranden och består af starka enligt österrikiska beästningsmaneret byggda fronter; 1855 befästes Kosiuszkokullen till en starkare stödpunkt, och i anslutting till denna byggdes en kedja detacherade verk å 2 km. afstånd från och rundt om staden. På ögra stranden skyddades förstaden Podgórze blott ed batterier och svaga jordlinjer samt några befästingar på den framförliggande Krakuskullen. Numera omges denna kärna af en i slutet af 1800-talet en vid krets och i modern stil anlagd fortgördel. På vänstra stranden äro forten framskjutna ända till Höhenrücken, som från den i ryska gränsen liggande ögsta kammen nedstiger på slättlandet; de omkr. 2,5 km. från hvarandra liggande forten och fortrupperna närma sig gränsen på 2,5—1,5 km. aftånd och ha nyligen förstärkts med starka pansaratterier samt förenats medelst ett välordnadt vägnät. På högra stranden har det kuperade höglandet tvinat till ett längre utbredande i förterrängen, så att ordelns omkrets uppgår till 50 km. med 16 km. adie. J. F. N. L. W:son M.

Krakau. förr by, i aug. 1910 införlifvadt med taden Magdeburg, vid Elbe. 3,912 inv. (1900). Oljetillverkning och annan industri.

Krake. Se Krakning.

Kraken l. Horven, ett till fabelns område hörande hafsvidunder, om hvilket E. Pontoppidan, med stöd af norska fiskares utsagor, visste förtälja sällsamma ting i "Norges naturlige historie" (1752—53). Så, när fiskare någon het sommardag i vindstilla rott ut ett par mil från kusten och enligt vanlig beräkning borde påträffa 80—100 famnars djup, händer det stundom, att lodet bottnar på 20—30 famnar. Men i detta vatten stå de allra mest ymniga stim af torsk och långor. Då är man på det klara med, att kraken håller till där nere; det är han, som bildar den konstgjorda höjningen af bottnen och genom sina afsöndringar lockar dit fisk. Men om de metande märka, att kraken höjer sig, gäller det att ro undan, allt hvad tygen hålla. Efter få minuter kan då odjuret ses lyfta öfver vattenytan öfversta delen af sin kropp, hvilken på en fjärdedels mil i omkrets ter sig som en samling blindskär, behängda med vaggande, hafstånglika utväxter. Slutligen resa sig i vädret några blänkande, nedtill allt tjockare spetsar (l. fångarmar), som t. o. m. kunna visa sig höga som skeppsmaster. Efter en stund ger sig kraken åter till att sjunka, och man får då akta sig för att råka in i den sughvirfvel, som därvid bildas. (Jfr J. Furö, "Fra Ishavets kyster", s. 9 ff.). Möjligen ha jättelika hafspolyper gett anledning till denna sägen. (O. A. Ö.)

Krake'witz, Albrecht Joachim von, generalsuperintendent i Pommern, f. 1674, d. 1732, blef 1699 professor i Rostock och kallades af Karl XII 1715 till generalsuperintendent i svenska Pommern. Till följd af Stora nordiska kriget tillträdde han detta ämbete först 1721. Som superintendent blef han kansler och professor primarius vid universitetet i Greifswald. Såväl i Rostock som i Greifswald hade han att utstå många trakasserier från prästernas och den teologiska fakultetens sida. Han misstänktes nämligen för irrlärighet, emedan han höll sina teologiska föreläsningar på modersmålet och i en stridsskrift mot Dippel ställde sig sympatisk för en union mellan lutheraner och reformerta. Som universitetslärare var han omtyckt och inflytelserik, som teolog ortodox lutheran. Frånvaron af konfessionell polemik tydde dock på pietistiskt inflytande. 1717 utkom den af honom författade, än i dag brukade mecklenburgska katekesen. För den pommerska kyrkan utarbetade han en 1723 godkänd psalmbok och ombesörjde dessutom en tillökad upplaga af David Gigas katekes, numera kallad "krakewitzska" eller "pommerska" katekesen. E. M. R.

Krakmandel. Se Mandel.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Krakning l. Snesning, *landtbr.*, upphängning af säd på krakstör. Den i kärfvar bundna säden uppträdes till torkning före inkörningen på i marken nedstötta, vanligen omkr. 2,5 m. långa snesstör-

Snes (krakstör med påträdda och stödjande sädeskärfvar).

rar, krakstörarl. krakar, hvarvid, då kärfvarna trädas på stören för hand (hvilket dock sällan brukas), den, som utför detta, står på en krakstol. Det vanliga är, att 1—4 kärfvar ställas upprätt som fot till stöd för de sedan på stören i lutande riktning påträdda kärfvarna. Detta skylningssätt användes företrädesvis i skogstrakter. H. J. Dft.

Krakou, Mårten, krigare, är jämte sin hustru, den manhaftiga Emerentia Pauli (Pålsdotter), berömd för sitt hjältemodiga och lyckade försvar af Gullbergs fästning, då danske konungen Kristian IV 27 jan. 1612 gjorde upprepade stormningsanfall mot densamma. K. omtalas i bevarade urkunder första gången 1601, som krigshöfvitsman i Livland. Under striderna på Dagön i mars 1603 fick han högra benet afslaget nedanför knäet af en söndersprungen ”halfslanga” och återvände s. å. till Sverige. Han sattes 1604 till slottslofven på Gullberg och förflyttades 4 maj 1612 till kommendant på Vaxholms kastell. 1613 pensionerades han med en förläning. K:s dödsår är okändt. Den tilldragelse, som gaf de båda makarnas namn ett rum i historien och folksägnen, är af deras dotter Cecilia (d. 1683; gift med rådsherren i Göteborg Jurgen von Lengercken) närmare skildrad i en ”Berättelse om Gullbergs slott och huru det manneligen försvarades”. (Ehd.)

Krákow, stad i Mecklenburg-Schwerin, vid Krakowsjön. 2,018 inv. (1905). Sanatorium, sprit- och trävarutillverkning. J. F. N.

Krako'viak. 1. (Fr. *Cracovienne*) Polsk dans från Krakaudistriktet, i $^2/_4$ takt med talrika synkoper. Den är graciös och glädtig samt öppnas med sång af främsta paret. Fanny Elssler införde denna dans på scenen. — 2. Polack från Krakaudistriktet. (Jfr Galizien, sp. 600.) 1. A. L.*

Krakstol, *landtbr.* Se Krakning.

Krakstör, *landtbr.* Se Krakning.

Kråkumål, d. v. s. Krakas sång, är namnet på en fornnordisk dikt, som utgöres af en monolog, hvari Ragnar Lodbrok tänkes vid lefnadens slut skåda tillbaka på sina många hjältebragder. K. torde vara diktad på 1100-talet, antagligen på Island. Kämpalifvets glädje, hoppet att hjältens grymma död skall följas af blodig hämnd samt visheten om Valhalls fröjder uttalas i kvädet i kraftiga och gripande ord. K. är affattad i ett slags hättlausa (se d. o.), med tioradiga strofer. Dikten har blifvit mångfaldiga gånger utgifven samt öfversatt på flera språk. Jfr F. Jónssons kritiska afh. i danska Videnskabsselskabets ”Oversigt” 1905. Th. W.*

Kraküser, lätt polskt rytteri af frivilliga, som general Uminski 1812 uppsatte i Krakau. Namnet togs efter polska helgonet Krakus. 1830 fick allt frivilligt rytteri i Polen namnet krakuser. Ryttarna voro väpnade med lans och buro långa blå rockar af polskt snitt med olika färgade uppslag. 1831 kallades äfven den liebeväpnade polska landstormen krakuser. H. W. W.*

Král (serb. och tjech.; po. *król*, ry. *korólj*, slaviskt lån af german. *Karl*), konung.

Královodworsky rukopis. Se Königinhof.

Královské vinohrady (ty. *Königliche weinberge*), stad i Böhmen, östlig förstad till Prag. 75,266 inv. (1907), mest tjecher. I K. finnas 2 gymnasier, realskola, fabriker för tillverkning af maskiner, kemiska varor, kirurgiska artiklar, musikinstrument, socker- och chokladvaror m. m. J. F. N.

Kralup, stad i Böhmen, vid Moldau. 4,722 inv. (1900). Järnvägsverkstäder, petroleumraffinaderi, sockerfabriker. J. F. N.

Kramař [kra'maʃ], ty. Kramarz, Karl, tjechisk politiker, f. 1860, juris doktor vid Prags universitet 1884, utgaf 1886 i Leipzig en bemärkt skrift, *Papiergeld in Oesterreich seit 1848*. I politiken tillhörde han, jämte Kaizl och Masaryk, de s. k. realisterna, och det var till god del hans förtjänst, att denna grupp 1890 enade sig med ungtjecherna. Sedan 1891 har K. varit medlem både af bömiska landtdagen och österrikiska riksrådet, där han spelat en framstående roll. A—d J.

Kramarz [kra'marts]. Se Kramař.

Kramba'mbuli (tjech. *krampampule*), ett slag brännvinsglögg, tillverkad i Danzig; bland tyska studenter skämtsam beteckning för starka drycker i allmänhet.

Kramer, Jules Henri, öfversättare, f. 1827 i Neuchâtel, d. 1910 i Stockholm, vardt 1846 licencié ès lettres och begaf sig sedan till Sverige som språklärare, sedan 1853 vid krigsakademien. K. utöfvade äfven en flitig öfversättarverksamhet (arbeten af Sven Nilsson, E. Edlund, Olivecrona m. fl.). Från 1887 var han schweizisk konsul i Stockholm.

Kramēria, *farm.* Se Ratanhiarot.

Kramfors, betydande sågverk i Gudmundrå socken, Västernorrlands län, vid en liten vik af Ångermanälfven (se fig.). Vid platsen, som äfven är järnvägsångbåts-, post- och telegrafstation, finnas 4 ångsågar, hyfleri, sulfitcellulosafabrik, lådfabrik och kvarn. Från sulfatcellulosafabrik samt andra dyrbara anläggningar, såsom en 6 km. lång linbana mellan råverk och fabriker, vidsträckta järnvägsspår, kaj o. d., afsedda för verken. Taxeringsvärde å bolagets fastigheter inom socknen 3,471,500 kr., hvaraf 1 mill. å Från och 1,6 mill. å K. cellulosafabrik. Bolagets skogsareal uppges till omkr. 250,000 har belägna utefter Ångermanälfven och dess grenar långt upp i Ångermanland och Jämtland. Förs ningen, den största i länet, var årl. 1901—05 medeltal 739,500 timmer (184,163 kbm.). Årlig

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kramfors.

tillverkningen beräknas till 20,000 à 25,000 stds trävaror, 25,000 ton sulfitcellulosa och 10,000 ton sulfatcellulosa. — Sågverken vid K. äro de äldsta i denna trakt. Det första sågverket anlades af J. Sellström och försågs 1742—44 med flera sågramar af Kr. Kramm, en livländare, som gett sitt namn åt platsen. Genom gifte kommo sågverken i familjen Huss' ego, hvilken innehade dem till 1848, då J. A. Kjellberg och hans söner H. R. Kjellberg och K. O. Kjellberg inköpte dem och drefvo dem under firma J. A. Kjellberg & Söner. 1886 bildades Kramfors aktiebolag (aktiekapital 3 mill. kr.), och 1889 blefvo verken utvidgade och försågos med elektrisk drifkraft. 1909 inköpte bolaget äfven den närbelägna Fränö cellulosafabrik. Bolagets aktiekapital är nu 6 mill. kr. Wbg.

Kramhandel. Se Minuthandel.

Kramla, en i två räta vinklar böjd järnhake, som bl. a. nyttjas vid fältbroslagningar för att fästa underslagen vid stöden. Ligga kramlans båda skänklar i samma plan, kallas den platt kramla; bilda de med hvarandra rät vinkel, kallas den vinkelkramla. Den förra nyttjas, då de bjälkar, som skola fästas tillsammans, ligga i samma plan, den senare, då de korsa hvarandra under rät vinkel. Kramlor användas äfven för att fasthålla stockar vid skrädning m. m., och i forna tider begagnades de någon gång att sammanhålla stenar i mur (jfr Fog, sp. 706). O. A. B. (L. W:son M.)

Krammer, flodarm. Se Meuse 1.

Kramp, *med.*, starka, ofrivilliga muskelsammandragningar. Man skiljer mellan klonisk och tonisk kramp. Vid den kloniska (af grek. *klonei'n*, skaka) krampen växla sammandragning och förslappning af musklerna oupphörligt, och den angripna kroppsdelen är därvid i en oafbruten, ofta mycket häftig rörelse. Höggradig klonisk kramp, i synnerhet då den är utbredd öfver en stor del af kroppen, kallas ofta *konvulsioner*. Den toniska (af grek. *tonun*, spänna) krampen utmärkes därigenom, att musklerna äro i ett tillstånd af ihållande sammandragning; kroppsdelen skakas därför icke af krampen, utan är tvärtom onaturligt styf och stel. — En utbredd kramp förekommer vid flera nervsjukdomar, såsom fallandesot och hysteri, vid tetanus (stelkramp), vid vissa förgiftningar, t. ex. förgiftning med räfkakor, äfvensom vid sjukliga förändringar i blodet, t. ex. vid den s. k. urinförgiftningen (uremi). En karakteristisk krampform är ansiktskrampen (*tic convulsif*). Vidare må anföras den äfven hos friska personer uppträdande vadkrampen. — Krampstillande medel, *remedia antispasmodica*, kallas åtskilliga läkemedel, som verka lugnande på nervsystemet, särskildt på hjärnan och ryggmärgen, så att krampsymtom lindras eller upphöra, det må nu gälla krampartade sammandragningar af skelettmusklerna, t. ex. krampanfall vid vissa nervåkommor, vid strykninförgiftning, eller kramptillstånd i organ med glatt muskulatur, t. ex. i matsmältningskanalen, i blodkärlen e. d. Det är härvid likgiltigt, om krampen beror på en direkt retning af hjärna eller ryggmärg etc. eller därpå, att dessas retbarhet är sjukligt stegrad och att till följd däraf reflexretningar framkalla en abnormt häftig, krampartad verkan. Flertalet krampstillande medel, såsom kloral, kloroform, opium, morfin, verka såväl i det ena som i det andra fallet genom att nedsätta retbarheten hos de nervbildningar, som på det ena eller andra sättet råkat i för häftig verksamhet. Då kramp mycket ofta beror på en hastigt uppträdande, betydlig försämring af andningen eller blodomloppet, särskildt hjärtverksamheten, kan hvarje behandling, som raskt förbättrar dessa, ha ett krampstillande inflytande. Vid fallandesot (epilepsi) verka bromsalter som krampstillande medel. En särställning bland dessa intaga vissa egendomligt illaluktande och illasmakande medikament, såsom dyfvelsträck, valeriana, renad benolja (*pyroleum animale*), ”prinsens droppar” (*liquor succinatis ammonici pyroleosus*). I samma fall som dessa nyttjades förr äfven bäfvergäll (*castoreum*), ”hjorthornssalt” (*sal cornus cervi* l. *supercarbonas ammonicus pyroleosus*) m. fl. d. Dessa medel användas företrädesvis vid en del nervösa, särskildt hysteriska åkommor och symtom, vid hvilka de än verka uppiggande vid förlamningstillstånd, än åter kunna upphäfva eller mildra krampsymtom af olika slag. Sistnämnda verkan beror därpå, att dessa medel kraftigt reta lukt- och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

smakorganen, äfvensom känselnervernas ändapparater i mun, svalg och mage, från hvilka utlöses en kraftig reflexretning. När denna träffar en nervapparat, som förut befinner sig i en abnormt häftig verksamhet och förorsakar krampsymtomen, blir denna hämmad, den ”kommer af sig”, och krampen upphör. I en hel del fall torde f. ö. denna verkan bero på eller befordras af suggestion. J. E. J—n. C. G. S.

Krampfrö, *bot.* Se Raphanus.

Krampohöjden, kronopark i Arvidsjaurs socken, Öfre Byske revir och Norrbottens län, af öfverloppsmark efter afvittring afsatt till kronopark enl. k. br. 20 okt. 1899. Benämningen fastställdes af Kammarkollegium 10 juli 1902. Areal 4,459 har. M—g.

Krampstillande medel. Se Kramp.

Kramsfågel (ty. *krammetsvogel*, trast, af *krammet*, en; således eg. en fågel, som äter enbär), benämning på åtskilliga arter småfåglar, som tillhöra tättingarnas ordning och pläga användas till föda. Sådana fåglar äro trastar, sidensvansar, domherrar, tallbitar o. s. v. C. R. S.*

Kramskoj, Ivan Nikolajevitj, rysk målare, f. 1837, d. 1887, studerade sedan 1856 vid konstakademien i Petersburg, där han fick två pris. Då eleverna anhöllo, att de själfva skulle få välja sina ämnen, upptogs detta onådigt af de akademiska myndigheterna, och när 1863 akademien som obligatoriskt ämne för täflingen bestämde ”Gästabud i Valhall”, bröto sig ”de unge” (inalles 14 konstnärer med K. i spetsen) ut ur den akademiska skolan, bildade ett särskildt konstnärsgille och grundade en förening för rörliga konstutställningar. K:s konstnärliga styrka låg i porträttet, hvaraf många vackra prof finnas i Tretiakovgalleriet i Moskva (Nekrasov, Saltykov, Grigorovitj, Tolstoj m. fl.); där finnas ock hans berömda dukar *Kristus i öknen* och *Otröstlig sorg* (bild af hans hustru vid barnets död). Ehuru K. i sitt arbete var ojämn och näppeligen kunde behärska större uppgifter, t. ex. den icke fullbordade taflan ”Kristus begabbad som judarnas konung”, är han dock en af Rysslands främsta målare och har genom oppositionen mot akademiens föråldrade stillagar haft ett stort personligt inflytande på den moderna ryska konsten. A—d J.

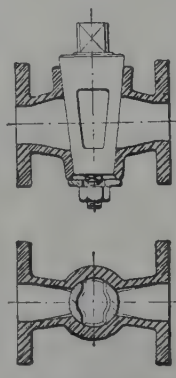

Fig. 1. Genomskärning af kranhus med krankik.

Kran, *mek.* 1. Afstängnings- och regleringsorgan för vätskor eller gaser. En kran består af två hufvuddelar: kranhuset och krankiken. *Kranhuset* är antingen försedt med förbindningsflänsar eller gängad tapp, alltefter kranens placering i en ledning eller vid slutet af densamma, eventuellt vid en kärlvägg (a f t a p p n i n g s k r a n). *Krankiken*, som är konisk, inslipas väl i kranhuset och är försedd med erforderliga öppningar, som genom kikens vridning kunna inställas så, att loppet genom kranen blir större eller mindre eller ock h. o. h. afstängdt (fig. 1). Krankiken fasthålles och ansättes medelst den å fig. synliga muttern, hvilken pågängats kiktappen. Vid ofvan beskrifna krankonstruktion går strömriktningen vinkelrätt mot krankikens axel. Genomströmmas däremot kranen i ofvannämnda riktning och dessutom vinkelrätt däremot, har man en s. k. v i n k e l k r a n (fig. 2). Kiken fasthålles och ansättes här medelst en yttre förskrufning. Vid den å fig. visade anordningen ledes den nedifrån inströmmande vätskan i rät vinkel till endera af utloppen *a* eller *b*. Genom möjligheten att vid denna kran åvägabringa anslutning till tre ledningar blir den dessutom en s. k. t r e v ä g s k r a n. Trevägsprincipen tillämpas äfven ofta på kranar, tillhörande föregående klass. K o n t r o l l k r a n a r äro automatiska afstängningsorgan, som merendels stänga sig till följd af vätsketrycket.

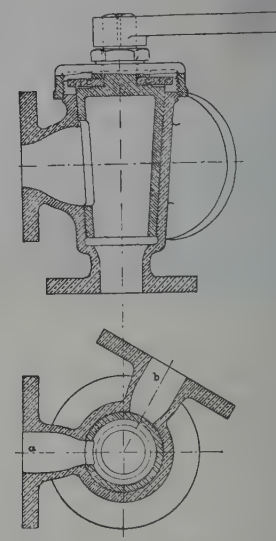

Fig. 2. Vinkelkran.

2. (L y f t k r a n) Maskin, som tjänar till att lyfta en last vertikalt och förflytta densamma i horisontell riktning. Kranarna kunna indelas i två klasser: *kranar med öfverhängande kranbalk*, vid hvilka horisontalförflyttningen sker medelst balkens vridning, och *löpkranar* l. *traverser*, där flyttningen åstadkommes genom balkens rätliniga rörelse. Alltefter drifkraften skiljer man mellan kranar *för handkraft*, *transmissionskranar*, drifna medelst rem, linledning eller kugghjulsväxlar, *hydrauliska* l. *pneumatiska* kranar samt kranar drifna medels ånga eller *elektricitet*.

Den förra klassen omfattar svängkranar, med b... rörelsen kring en vertikal axel, och vippkranar, ... denna rörelse sker kring en horisontell axel. S v ä n g k r a n a r n a bestå af en kranpelare och en med el... kring densamma vridbar kranbalk (bom), som vanl... vis medelst stag hålles snedt uppåtriktad. F... balken nedhänger en kätting eller lina, med... hvilken lasten hissas eller föras och förflyttas h... sontellt efter en cirkelperiferi, om upphängnin...

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

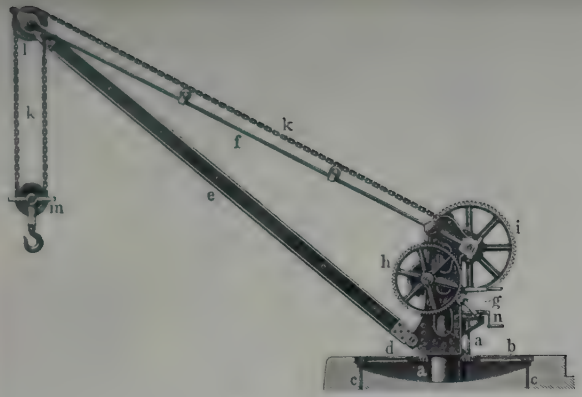

Fig. 1. Kajkran.

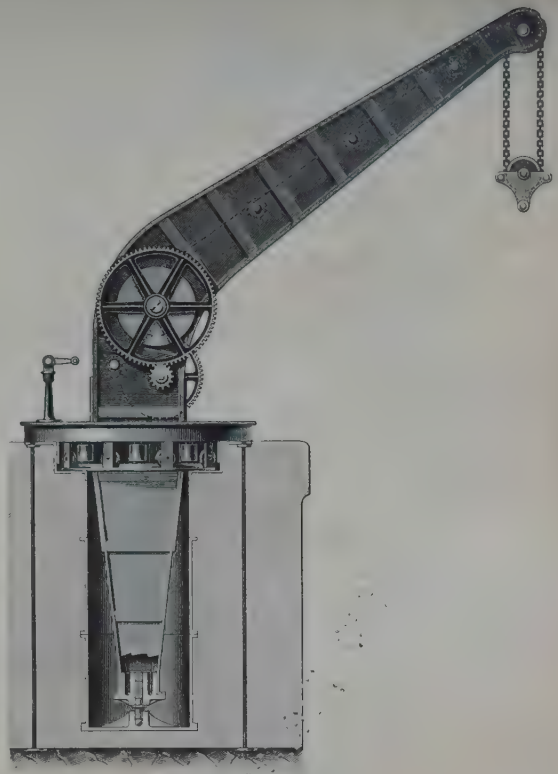

Fig. 2. Fairbairnkran.

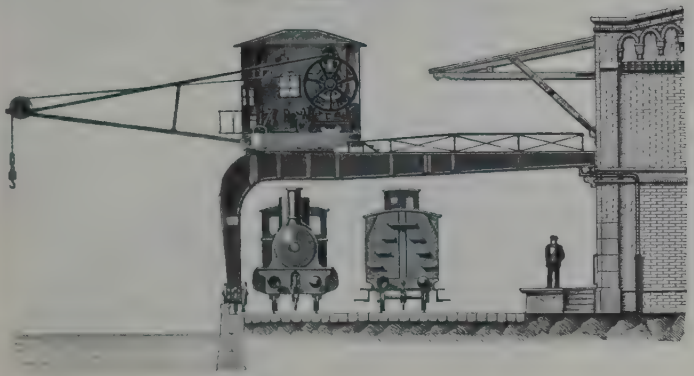

Fig. 5. Halfportalkran för elektrisk drift.

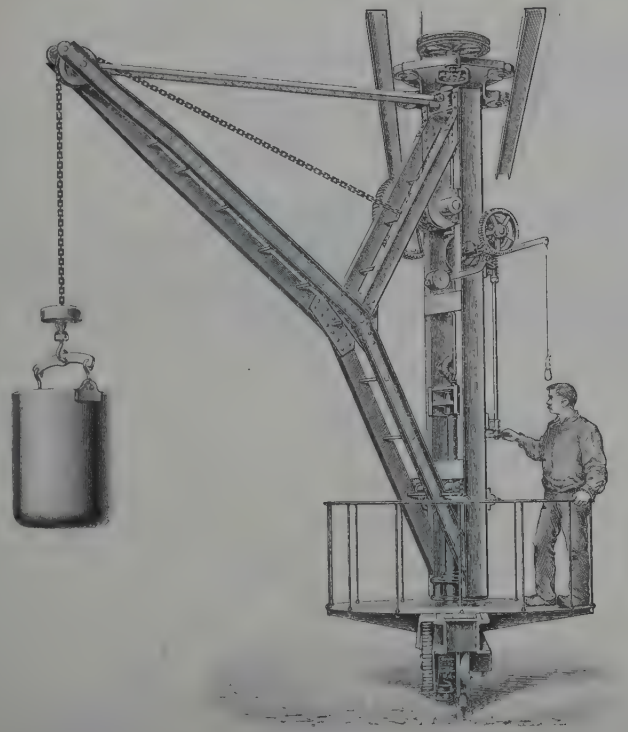

Fig. 3. Velocipedkran för transmissionsdrift.

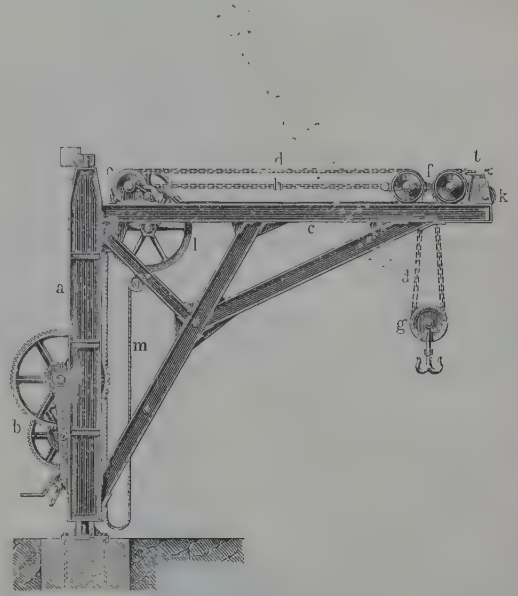

Fig. 4. Gjuterikran.

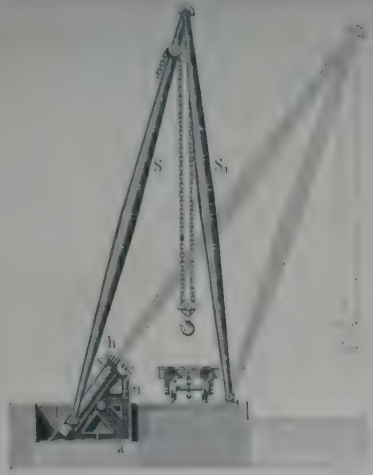

Fig. 6. Vippkran (mastkran).

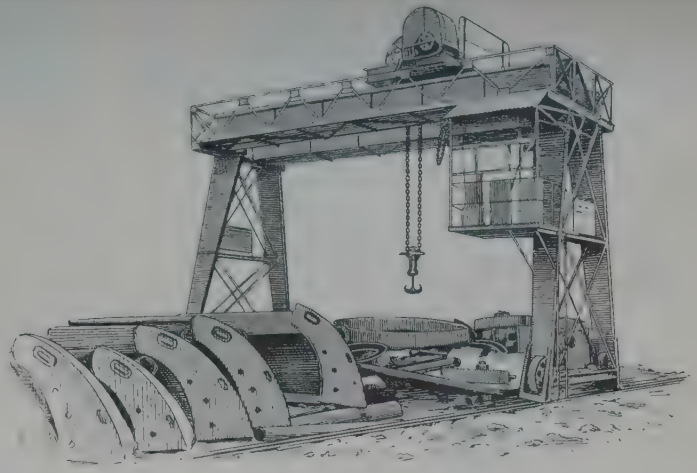

Fig. 8. Bockkran.

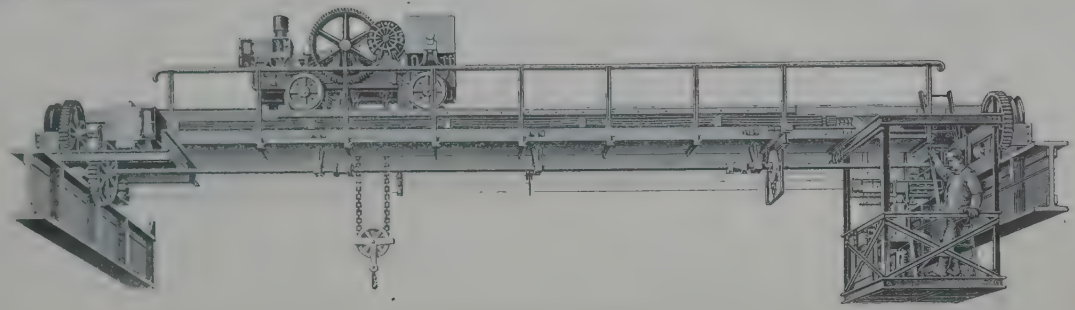

Fig. 7. Löpkran för elektrisk drift.

punkten är fast (kajkranen, fig. 1), eller inom en af kranbalken bestruken cirkelyta, ifall dessutom nämnda punkts afstånd från kranpelaren låter förändra sig (gjuterikranen, fig. 4). Fig. 1 visar en kajkran för handdrift. Kring en i grundplattan *b* fastsatt kranpelare, *a*, är ett U-formigt stativ, *d*, vridbart lagradt. Mot dess nedre del stöder kranbalken *e*, som i detta fall utgöres af två I-balkar; öfverdelen uppbär spelet och tjänar till fäste för stagen, *f*. Spelet är försedt med dubbla kugghjulsväxlar, handvefvar *g*, broms samt en å det största kugghjulets *i* axel mellan stativskänklarna uppkilad kättingstrumma, kring hvilken kättingen *k* upp- eller aflindas. Den senare löper genom fasta blocket *l*, rörliga blocket *m*, vid hvars tapp lastkroken är upphängd, samt är slutligen fäst vid krannocken. Lasten fördelar sig således på två kättingsparter, och dragkraften blir i kättingen vid spelet endast omkr. hälften af lasten. Ett annat utförande af kranbalken finner man hos fairbairnkranarna, nämligen en oftast af plåtar hopnitad, krökt balk, som ensam upptager belastningen (fig. 2). Kranpelaren vid dessa kranar är vridbar och utgöres af den nedåt förlängda kranbalken, som är försedd med rullager i höjd med pelarschaktets mynning och stödlager vid dess botten. För undvikande af underjordisk kranpelare kan man äfven låta hela kranen uppbäras af ett större rullager, anordnadt å fundamentskifvan. Kajkranen göres numera ofta transportabel på skenor, och driftkraften är då merendels ånga. En annan typ af transportabla kranar är den s. k. velocipedkranen (fig. 3), som stundom användes i monteringshallar. Kranpelarens bägge tapplager äro här anbragta å två löpvagnar, den öfre styrd i horisontell led af två skenor, den undre däremot löpande å endast en skena. De fristående svängkranarna användas nästan uteslutande för lastning och lossning af fartyg och järnvägsvagnar, hvarvid lasten hissas och firas medelst spelet samt förflyttas efter en cirkelbåge i horisontalplanet antingen genom dragning i en från krannocken nedhängande kätting eller medelst ett särskildt spel (vefven *n* i fig. 1). En svängkran med radiell förskjutning af lastens upphängningspunkt är gjuterikranen (fig. 4). Den horisontella kranbalken *c* är försedd med skenor och löpvagnen *f*. Lastkättingen *d* går från kättingstrumman öfver skifvan *e*, hänger i dubbla parter ned mellan löpvagnens kättingsskifvor samt är slutligen fastgjord vid kranbalken vid *t*. Lastkroken hänger under lösa blockskifvan *g*. Löpvagnen tillsammans med lasten förflyttas, utan att den senares höjdläge förändras. Den förras förskjutning sker med tillhjälp af kättingen *h*, löpande kring två skifvor, *i* och *k*, hvarvid dragning i kättingen i den ena eller andra riktningen åstadkommes genom vridning af skifvan *k* medelst kättingen *m* och kättingshjulet *l*. Tillvaratagandet af utrymmet på en kaj för godstrafik etc. underlättas stundom i hög grad, när lastning och lossning verkställas medelst portalkran. Denna utgöres af en fast eller flyttbar, portalformig vagn, under hvilken godstrafiken på ett, stundom äfven på flera, järnvägsspår obehindradt kan fortgå, samt en därpå anbragt svängkran. Vid en s. k. halfportalkran (fig. 5), som medger största möjliga kajutrymme, löpa vagnens inre hjul på en nära under balken vid godsmagasinets mur anbragt skena, medan yttre hjulen styras af en på kajskoningen utlagd skena. — Vippkranarna ha mast- l. varfskranen till grundtyp (fig 6). Den senare består af två, snedt mot hvarandra ställda, nedtill vridbara fällbommar S_1, som medelst en länkbom *S* kunna bringas i olika lutningar, hvarigenom lasten kommer att röra sig i ett vertikalplan. Länkbommens fotpunkt *b* förskjutes medelst skrufven *s* och snäckhjulsväxeln *o h*. F. ö. hissas och sänkes lasten med tillhjälp af vanligt spel, krangina, krantalja eller krangöling. Vippkranen har på senare tiden funnit stor användning som lyftmaskin vid flytande kranar, pontonkranar, för lastning och lossning af fartyg, t. ex. Stockholms stads 1909 levererade 60 tons pontonkran, konstruerad af A. Viking. — Löpkranarna l. traverserna ha funnit vidsträckt användning för lyftning och förflyttning af laster inom byggnader samt rektangulära områden. Vanligen anordnas de i enlighet med löpkranen i fig. 7, hvarvid de balkar, som uppbära skenorna till traversbalkens löphjul, placeras på lämplig höjd. I balkens längdriktning, ofvanpå densamma, rör sig löpvagnen på sina skenor. Kranen är vidare utrustad med tre motorer; af dessa äro två uppställda på löpvagnen och tjäna den ena till lastens lyftande, den andra till vagnens förflyttning; den tredje, traversens körmotor, är uppställd på ett utsprång från balken (vänster). Motorerna manövreras från en till höger under balken anbragt manöverkorg. — En s. k. bockkran visas i fig. 8. Den används vanligen för godstransport inom ban- och fabriksgårdar o. s. v. 1 o. 2. E. R—r.

Krän, persiskt silfvermynt af 4,6 gr. vikt och $^9/_{10}$ finlek, = $^1/_{10}$ tomän = 2 panabäd = 20 schähi, från 1877 ämnadt att motsvara 1 franc, men har småningom sjunkit i värde.

Krän.

Kranaa′, Kranaä′. Se Kranaos.

Kranäer. Se Kranaos.

Kranankare l. Bogankare, *sjöv.* Se Ankare, sp. 1051.

Kranao's (grek. *Κραναός*), urgammal sagokonung i Aten, efter hvilken, enligt sagan, Atens äldsta, pelasgiska, inbyggare kallats kranaer (grek. *kranaoï′*), egentl. ”de på bergshöjderna boende”, likasom staden Aten själf vid denna tid skall ha hetat Kranaa′ l. Kranaä′. A. M. A.

Kranbalk, *skpsb.*, ett från bogen å äldre farty snedt utskjutande timmer, som vid upplägning a ett vanligt ankare med stock äfvensom vid ankarets fällning bringar ut detsamma från fartygssidan. Kranbalken är kraftigt förbunden med fartyget samt stöttas underifrån af ett knä, benämndt *kranbalkstryckare*. Ankarets upplägning med tillhjälp a kranbalken försiggår på följande sätt. Sedan ankaret medelst kättingen uppvindats tätt under bogklyset, hugges blocket till *kattginan*, *a*, i röringen (klammen). Med kattginan, som upptill är skuren genom skifgatt i närheten af kranbalkens yttre ända lyftes, under erforderlig utstickning af ankarkättingen, ankaret upp under kranbalken. För att bringa ankaret i dess surrningsläge, horisontellt och med ena flyet hvilande på den därför afsedda *dynan* l. *kipningsröstet*, *c*, finnes akter om kranbalken en *kipdäfvert*, *e*, med tillhörande *kipskankling*, *d*, och *kipgina*

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

. Man låter icke ankaret efter upptagningen hänga kattgina och kipskänklingg, utan använder i st. f. en förra en genom röringen skuren *penterlina, b,* ch i st. f. den senare en rundt kronan tagen *rustina, g.* Dessa båda äro i ena ändan försedda med ättingslänkar, af hvilka den yttersta inpassas i ett

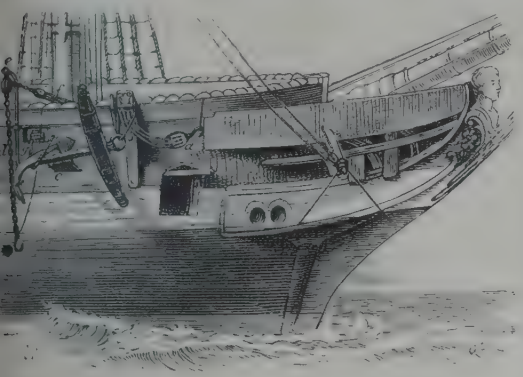

Kranbalk.

ör penter- och rustlinorna gemensamt fällningslås, varigenom ankaret kan med ett enda grepp hastigt ällas. I st. f. kranbalk används numera allmänt *nkardäfvert* (se d. o.) för uppläggning af ett vanigt ankare med stock. Äfven ofvannämnda tidsdande förfaringssätt vid uppläggningen är numera örenkladt, i det att ankaret brukar förses med ett alansmärke för fästande af kipskänklingen, och ärigenom kan med densamma direkt upptagas i orisontellt läge från bogklyset till sin uppläggingsplats. (Jfr Katta.) J. G. B. (C. K. S.)

Kranbalkstryckare. Se Kranbalk.

Kranbalksvis, *sjöv.*, ett uttryck, hvarmed anges, tt ett föremål befinner sig ungefär i kranbalkens iktning från fartyget, d. v. s. ungefär midt emellan rätt *för ut* och *tvärs ut.* Under segling anges edan riktning, då vinden ej är rätt akterin, ofta ed uttrycken *kranbalksvis i lofvart, kranbalksvis i* , eljest vanligen med *kranbalksvis om styrbord* ller *babord.* L. H.*

Kranborrmaskin, *maskinb.* Se Borrmaskiner, sp. 1223.

Kranenburg, by i preussiska reg.-omr. Düsseldorf (Rhenprovinsen), nära nederländska gränsen. ,241 inv. (1900). Tillverkning af hornkammar, ödskverk och sirup. J. F. N.

Krangina. spec. Se Gina och Kran, sp. 1208.

Krangöling, *sjöv.* Se Göling och Kran, sp. 208.

Kranhus. Se Kran 1.

Kranidion, stad i det inre af grekiska nomos Argolis, 46 km. s. ö. om Argos. 6,954 inv. (1896; om kommun 8,236). J. F. N.

Kranioklasi (af grek. *krani'on,* hufvudskål, och *klan,* krossa), detsamma som cefalotrypsi. Se Embryotomi. — Kranioklast. Se Embryotomi.

Kraniologi (af grek. *krani'on,* hufvudskål, och *-gia,* lära), *med.* 1. Läran om hufvudskålen. Se Hufvudskål. — 2. Stundom förekommande benämning i st. f. frenologi (se d. o.).

Kraniomēter (af grek. *krani'on,* hufvudskål, och *me'tron,* mått), *anat.*, instrument, hvarmed kraniet och dess delar uppmätas. — Kraniometri, hufvudmätning, för att dels ur etnografisk, dels ur patologisk synpunkt bestämma olikheten i kraniernas form och storlek. För dessa ändamål har man uppmätt såväl hufvudskålens kapacitet l. volyminnehåll som dess olika omfång och tvärdiametrar. Hufvudskålskapaciteten mätes på det sätt, att man fyller den med frön (linfrö, sädesfrö) och mäter volymen af den kvantitet, som åtgått. Welcker fann en medelkapacitet för män af 1,448 kbcm., för kvinnor af 1,300 kbcm. Hufvudskålens omfång mätes med ett vanligt bandmått. De viktigaste måtten äro: horisontalomfånget rundt kring hufvudet i jämnhöjd med pannknölarna och den mest framspringande delen af nacken, i medeltal hos mannen 55 cm., hos kvinnan 53 cm.; längdomfånget från näsroten öfver hjässan till nackhålet, 35 och 33 cm.; tväromfånget, från ena öronöppningen till den andra öfver hjässan, 36 och 34 cm. De viktigaste diametrarna, uppmätta med ett cirkelmått, som anger det lincära afståndet mellan två punkter, äro längddiametern, från näsroten till yttre nackknölen, 18 och 17,5 cm.; största bredd-diametern 15 och 14 cm.; pannbredden, nackbredden, hufvudskålshöjden o. s. v. För stort hufvud kallas makrocefali, för litet mikrocefali och nanocefali. F. B.*

Kraniometri. Se Kraniometer.

Kranioskopi (af grek. *krani'on,* hufvudskål, och *skopēi'n,* se). Se Frenologi, sp. 1358.

Kraniotābes (af grek. *krani'on,* hufvudskål, och lat. *tabes,* tvinsot), *med.*, en sjukdom i hufvudskålsbenen hos barn, som lida af engelska sjukan.

Kraniotomi (af grek. *krani'on,* hufvudskål, och *tomē,* snitt), *obstetr.*, fosterhufvudets sönderstyckning med instrument för att underlätta förlossningen, är en af de äldsta obstetriska operationer, omtalad redan af Hippokrates, Celsus m. fl. Den utfördes mera under medeltiden än nu, sedan den af Ambroise Paré (1550) åter införda vändningen på fötterna och den ännu senare upptäckta förlossningstången i de flesta fall möjliggjort fostrets utskaffande ostyckadt. Operationen, som åsyftar fosterhufvudets förminskning för att möjliggöra utdragning, utföres antingen med ett saxformigt perforatorium, som sticker, skär eller klipper sönder hjärnskålen, så att med eller utan utspolning hjärnmassa utrinner och hufvudets omfång minskas, eller med trepanformigt perforatorium, som borrar hål i hufvudskålsbenen. Se Embryotomi. Jfr Kefalotrib. F. B.*

Krānium, plur. kranier (lat. *crānium,* af grek. *krani'on*), *anat.*, hufvudskålens benstomme. Se Hufvudskål.

Kranj. Se Krainburg.

Kra'njčević [-tjevitj], Silvije Strahimir, kroatisk skald, f. 1865, d. 1908, blef folkskollärare i Bosnien, anställdes vid lärarseminariet i Sarajevo och redigerade en tid den bosniska tidskriften

''Nada''. Som författare debuterade han 1885 med diktsamlingen *Bugarkinje* (hufvudsakligen slaviskpatriotiska ämnen); därpå följde djuptänkta reflexionsdikter i samlingen *Izabrane pjesme* (1898) och *Trsaji* (1902). Fysiskt lidande under de senaste åren, hemföll K. alltmer åt resignation, skepsis och pessimism, som tagit sig vackra uttryck i hans diktning. I detta afseende är K. den kanske originellaste och mest moderne skald, som den sydslaviska vitterheten har att uppvisa. I den dramatiserade allegorien *Prvi grijeh* (Den första synden, 1893) och i smärre poem (''*Eli! Eli! lamâ azávtani?*'' och Den siste Adam) behandlas den religiösa världsfrågan och kristendomens ställning till den historiska utvecklingen i poetisk form. A—d J.

Krankenheil [-ha'jl]. Se Tölz.

Krankik, *mek.* Se Kran 1.

Krankkammare (af ty. *krank*, sjuk). Se Gesäll, sp. 1077.

Krannock, *mek.* Se Kran 2.

Kra'nnon l. Kra'non (grek. *Κοαννών*, lat. *Cra'nnon*), forngrekisk stad i tessaliska landskapet Pelasgiotis, är historiskt ryktbart genom det i dess närhet (322 f. Kr.) utkämpade fältslag, i hvilket de macedonske fältherrarna Antipatros och Krateros besegrade de förbundne grekerna. A. M. A.

Kra'non, stad. Se Krannon.

Kranpelare, *mek.* Se Kran 2.

Kranpräm, *sjöv.* Se Holk.

Krans, *sjöv.* Se Gångspel, Spel och Spelkrans.

Kransalger, *bot.* Se Gyrophyceæ.

Kransblommiga, *bot.*, namn på växtfam. *Labiatæ*.

Kransborre, *bot.*, namn på *Marrubium vulgare*.

Kransfikon, *bot.* Se Ficus.

Kransgesi'ms, *bygnk.* Se Entablement, Gesims och Karnis.

Kransgolf, *metall.*, golfvet omkring uppsättningsmålet på en masugn (jfr Masugn) eller annan schaktugn, hvilket i allmänhet är så stort, att ett visst förråd af krossad malm och andra beskickningsämnen där kan uppläggas och att tillräckligt utrymme för uppsättningens verkställande finnes. På kransgolfvet är uppställd den s. k. kransvågen, i hvilken sättningarna uppvägas. C. A. D.*

Kranslist, *bygnk.* Se Karnis.

Krans-skål, *sjöv.* Se Märs och Märsrand.

Kranstak, *metall.*, ett sluttande tak rundt omkring masugnskransens väggar, tillräckligt brédt att skydda de därstädes upplagda beskickningsämnena för nederbörd, men öppet i midten, så att masugnslågan fritt kan spela ut. C. A. D.*

Kransvåg, *metall.*, den på en hängbana eller svängarm hängande våg eller pyndare, som begagnas för beskickningens vägning och uppsättning på masugnen. Se Kransgolf och Masugn. C. A. D.*

Kransåg. Se Sågning.

Krantalja, *sjöv.* Se Talja och Kran, sp. 1208.

Kra'ntor (grek. *Κράντωρ*, lat. *Crantor*) från Soloi i Cilicien, grekisk filosof, tillhörande den akademiska skolan, var lärjunge af Xenokrates och Polemon samt lefde och verkade i Aten omkr. 320 f. Kr. A. M. A.

Krantz, Albert (latiniseradt Albertus Crantzius), tysk historieskrifvare, f. omkr. 1440 eller 1445 i Hamburg, d. där 7 dec. 1517, inskref 1463 vid Rostocks universitet, verkade där länge som lärare samt var 1482 universitetets rektor och erhöll 1490 där teol. doktorsgrad (enligt en uppgift skall han tidigare under en resa till Italien ha blifvit teol. doktor i Perugia). Han erhöll 1493 en med kanonikat förenad lektorsbeställning vid domkyrkan i Hamburg och blef 1508 dekan vid domkapitlet där samt var från 1500 staden Hamburgs syndikus. — Redan under sin lärartid i Rostock, men i synnerhet sedermera anlitades K. ofta i diplomatiska värf. För Hamburgs och hansans räkning förde han så lunda 1497—99 underhandlingar i Frankrike, Köln och Bruges samt med flera tyska furstar och ständer och vid stridigheterna år 1500 mellan Dithmarschen bönder samt danske konungen Hans och hertig Fredrik af Holstein anförtroddes af båda parterna i sista hand åt honom ett viktigt skiljedomarupp drag. Som teolog var K. ortodox, men på sin dödsbädd lär han ha uttalat sig välvilligt om Luther uppträdande mot aflatsmissbruket, fastän skeptisk om dess utsikter till framgång (se därom Mönchen berg, ''Der theologische character des Albert K.'' i ''Zeitschr. für hamburgische geschichte'', III). — Sitt rykte hos eftervärlden eger K. som historieskrifvare. Han efterlämnade nämligen flera förtjänstfulla historiska arbeten, som visserligen rörande äldre tider mestadels äro kompilationer, men i fråga om förhållanden närmare hans egen tid ega självständig betydelse. Dessa äro *Vandalia* (1518), en historia om de vid södra Östersjökusten boende slaverna (vendernа), *Saxonia* (1520), sachsarnas historia, *Dania Svetia* och *Norvagia* (utg. 1546 under titeln *Chronica regnorum aquilonarium*) samt *Metropolis sive historia de ecclesiis sub Carolo Magno Saxonia instauratis* (1548). Alla ha utgifvits i flera uppl. och öfvat stort inflytande på senare historieskrifvare; bl. a. därför att de tillhörde de äldsta tryckta arbetena rörande Nordens historia. I de nordiska rikenas historia medtog K. folkvandringstiden, tilldelande danskarna langobardernas, svenskarna östoch västgoternas samt norrmännen normandernas historia. För Nordens äldsta historia stödde sig K väsentligen på Saxo, hvarjämte han för Nord-Tyskлands historia särskildt anlitade flera goda tyska stadskrönikor. Om norska och isländska källor hade han ingen kännedom. Hans krönikor gå i regel från äldsta tid till år 1500 och äro självständiga samt ganska palitliga i fråga om med honom själf samtida händelser. ''Metropolis'' kan närmast betraktas som en fortsättning af Adams af Bremen historia. Han egna arbeten fortsattes, delvis under samma titlar, af David Chytræus (se d. o.). Gustaf Vasa uttalade i bref till Olaus Magnus missnöje öfver den dansk vänliga tendensen i K:s arbeten. Utdrag af dess äro tryckta hos Annerstedt, ''Scriptores rerum succicarum'', III. Jfr L. Daae, ''Nogle bemærkninger om historieskriveren Albert K.'' (i ''Norsk hist tidsskr.'', anden række, 5:e bind, 1886). V. S—n

Krantz. 1. Jean Baptiste Sébastien K., fransk ingenjör och politiker, f. 1817, d. 1899 byggde utställningspalatset i Paris 1867 och var 1878 generalkommissarie för utställningen. Som politiker var han moderat republikan.

2. Jules François Emile K., den föregående kusin, fransk sjöofficer, f. 1821, var 187 och 1888—89 sjöminister.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Krantzit Bergemann, *miner.*, fossil kåda, stående närheten af ambra. A. Hng.

Krao, ett negerfolk. Se Kru. — 2. En landunga. Se Krah.

Krapf, Johann Ludwig, tysk missionär, Livingstones föregångare, f. 11 jan. 1810 i närheten af Tübingen, d. 26 nov. 1881 i Kornthal, utsändes 1837 af Church missionary society som

missionär till Abessinien, men utvisades jämte sina medarbetare därifrån efter två månader, hvarefter han förlade sin verksamhet till Schoa. Efter tre år utvisad äfven därifrån, begaf han sig efter ett misslyckadt försök att tränga in i Somalilandet och Abessinien 1843 till Sansibar för att därifrån möjligen kunna nå gallafolket. Med Rabbai, n. v. om Mombasa, som utgångspunkt utsträckte han sina färder först mot n. v. och sedan söderut ända till kap Delgado, upptäckte Kilima-ndjaro (1848) och bragte de första underrättelserna om en stor insjö längre in i landet, underrättelser, som några år senare bekräftades genom Spekes upptäckt af Victoria-nyansa 1858. Som Chrischona-missionens sekreterare planlade han den s. k. pilgrimsmissionen, som hade till syfte att genom upprättande af 12 stationer med Jerusalem som utgångspunkt genom Egypten och Abessinien tränga fram till hjärtat af Afrika — den s. k. apostlavägen. Efter krisen i Abessinien (1867), då K. medföljde sir R. Napier som tolk, blefvo stationerna obrukbara. Genom sitt utpekande af gallafolket som ett lämpligt missionsfält för det nyanlända missionsintresset i Sverige gaf han anledning till den svensk-östafrikanska missionen (1865). Sina sista år egnade han, i Kornthal, åt litterära arbeten. Hun var en betydande sprakkännare. Jämte det han granskade den amhariska bibelöfversättningen och utgaf andra skrifter på amhariska, skref han grundläggande arbeten på de flesta af de språk, som talas från Tigré och sydan ända ned till kap Delgado (galla-, somali-, massai-, usambara- och suahilispråken m. fl.); nämnas må *Vocabulary of six east african languages* (1850), *Elements of the kisuahili language* (s. å.), *Dictionary of the suahili language* (1882), nya testamentet öfversatt på kisuahili- och gallaspråken m. fl. samt *Reisen in Ostafrika in den jahren 1837—53* (2 bd, 1858). Biogr. af Claus (1882). A. K.

Krapina, kommun i kroatiska komitatet Varasdin, "kroatiska Schweiz", vid Lilla Krapina (en biflod till Stora K.). 6,757 inv. (1901). Gammal borg "alla slaviska folks vagga"), vallfärdskyrka. 10 m. s. v. om K. badorten K.-Teplicz, med 1,757 inv., svafvelbad. — I närheten af K. upptäckte Gorjanovics-Kramberger 1899 fossila rester af kvartärperioden (*Homo Neanderthalensis s. primigenius*).

Krapivna, kretsstad i ryska guv. Tula vid Plava (en dess influde i Upa, en biflod till Oka. 2,873 inv. (1897). J. F. N.

Krapo'tkin. Se Kropotkin.

Krapp. 1. (Krapprot, fr. *garance*). *Bot., tekn.*, den torkade rotstocken af flera arter af släktet *Rubia*, fam. *Rubiaceæ*; färgämne, beredt af sådana rotstockar. Ifrågavarande *Rubia*-arter äro fleråriga örter med kranssittande blad, små gulaktiga hjulformiga, fyrdelade blommor utan foder och köttig klyffrukt. Den turkiska krapproten, *alizari*, hvilken är mest värderad, fås af *R. peregrina* L. Den är gröfre och färgrikare än den västeuropeiska "radix Rubiæ", som erhålles af den redan på Karl den stores tid samt enligt hans befallning odlade och sedan dess i synnerhet i Frankrike planterade, i Syd-Europa vilda *R. tinctorum* L. Dennas rot och rotstock äro helt smala, sällan nående 0,5 cm. tvärlinje, försedda med mörkbrun bark och ljusare rödbrun eller rödgul ved. I sitt friska tillstånd innehåller krapproten en glykosid, ruberytrinsyra, som under rotens torkning genom ett närvarande ferment, erytrozym, spaltas i drufsocker och ett vackert rödt färgämne, alisarin (se d. o.). Därjämte innehåller krapproten ett annat färgämne, purpurin, hvilket lätt öfvergår i djurkroppens sekret, såsom urinen och mjölken, samt färgar bensystemet rödt, emedan det utfälles af benens kalkhalt. Denna bensystemets färgning gaf anledning att i medicinen använda krapprot mot engelska sjukan (*rachitis*) och mot bleksot, hvilken användning längesedan är bortlagd. Emedan krapprotens färgämne numera framställes på syntetisk väg, har odlingen af krapp nästan upphört. Äfven de af krapprot till färgning af bomull ("turkiskt rödt") framställda preparaten *garancin*, *krappextrakt*, *fleurs de garance* (krappblomma) ha till största delen utträngts af konstgjord alisarin. Den i Ostindien odlade krappen är *R. cordifolia* L., som ej innehåller alisarin, utan, jämte purpurin, ett guldgult färgämne, munjistin. — 2. *Sjöv.* Se Krabb. 1. O. T. S. (G. L—m.)

Krappa-rum (isl.; af *krappr*, trång), en del af vikingatidens drakskepp. Se Drake 3.

Krappblomma, *bot. tekn.* Se Krapp.

Kra'pperup, fideikommissegendom i Malmöhus och Kristianstads län, med hufvudgården belägen i Brunnby socken, Malmöhus län, vid södra foten af Kullen, nära Kattegatt. Den gamla slottsbyggnaden,

Krapperups slott.

fordom prydd med flera torn, består (se fig.) af två våningar och omges af vallgraf samt stora trädgårdar och parker. K. kan ej räknas till Skånes mera ståtliga herresäten, men det ligger i en skön, delvis storartad natur och bildar med sina många, i 24 socknar

spridda underlydande gårdar Skånes såväl till mantal som taxeringsvärde största jordegendom. Till godset höra i Malmöhus län 41,48 mtl, 1905 taxerade till 2,655,900 kr., och i Kristianstads län $40^1/_{16}$ mtl, med ett taxeringsvärde af 1,582,300 kr., tills. 81,5425 mtl, tax.-v. 4,238,200 kr. — Under medeltiden egdes K., eller, som det då hette, *Krappatorp* l. *Krapparp*, i flera århundraden af en rik släkt, som af senare genealoger kallats Krognos. Sedan hade det till egare män med de i Danmarks historia lysande namnen Podebusch och Rantzau. 1674 såldes det från sistnämnda släkt, hvarefter det genom köp gick ur hand i hand öfver ett halft århundrade, tills bröderna J. H. och P. G. von Kochen 1734 blefvo egare däraf. Den senare kom slutligen i besittning af hela egendomen, hvilken han genom flera bref (af åren 1734, 1744, 1755 och 1762) gjorde till fideikommiss för sin brorson Kristofer von Kochen och dennes bröstarfvingar. Efter brorsonens död (1809) öfvergick fideikommisset till mågen frih. Karl Krist. Gyllenstierna, hvars sonsons son, hofjägmästaren frih. N. Gyllenstierna, f. n. (1911) är innehafvare af K.

Krappextrakt, *bot. tekn.* Se Krapp 1.

Krappfärger, *bot. tekn.* Se Krapp 1.

Kra'ppitz, von. Se Haugwitz.

Krappkarmin, *tekn.*, blandningar af krapplack med koschenill, färnbock o. d. Genom krappkarmin erhållas vackra, röda färgämnen af olika färgstyrka. O. T. S.*

Krappkol, *tekn.* Se Garancin.

Krapplack, *tekn.*, en lackfärg, som erhålles därigenom, att man kokar krapprot med alunlösning och tillsätter sodalösning. Den härvid erhållna fällningen består af aluminiumhydrat och krappfärgämnen samt ger en vacker, varaktig, ej giftig olje- och vattenfärg. E—t N—n.

Krapprot, *bot. tekn.* Se Krapp 1.

Krasch l. Krach (ty. *krach*, eg. sönderbristande, brak, knall), handelskris (se d. o.), börskris, industrikris, en ekonomisk katastrof, som utbryter till följd af prisfall, öfverspekulation eller svindel i grundande af aktiebolag o. s. v. samt medför ekonomisk ruin i vida kretsar, vare sig den drabbar flera näringsgrenar eller en särskild sådan (t. ex. ''byggnadskrasch''). Uttrycket brukades första gången i Wientidningen ''Figaro'', då denna förutsade Wienkraschen af 9 maj 1873, som lyktade den s. k. ''gründer''-tiden (1871—73) i Österrike.

Kraschän (af fr. *crachat*, spott, spottkluns, under revolutionen en folkbenämning på kommendörsstjärnan, fr. *plaque*; jfr sv. ''få en *klick* på sig''), ordensstjärna, som betecknar en högre grad inom någon orden; kommendörstecken.

Krasicki [-si'tski], Ignacy, grefve af Siecin, polsk vitter författare, f. 1735, d. 1801, sedan 1767 biskop af Ermeland, blef genom Polens första delning (1772) preussisk undersåte, räknades snart till Fredrik II:s litterära umgänge och utnämndes 1795 till ärkebiskop af Gnesen. Hans märkligaste dikter tillhöra satiren, t. ex. den komiska hjältedikten *Myszeida* (1775), som under kvicka anspelningar på samtida politiska förhållanden behandlar sagan om konung Popiel, som blef uppäten af råttor, samt hans åt klosterlifvets skuggsidor mättande dikter *Monachomachia* (1778) och *Antimonachomachia* (1780), af hvilka den senare har den skenbara formen af en motskrift mot den förra. Mindre poetiskt värde eger däremot K:s allvarliga epos *Wojna Chocimska* (1780), som är underlägset Wacław Potockis dikt öfver samma ämne (segern öfver turkarna vid Choczim 1621). I prosaberättelsen *Pan Podstoli* (Underhofmästaren, 1778, 1784) skildrar K. den ljusa sidan af polska nationalkaraktären. Hans samlade arbeten utgåfvos 1803—04 (i 10 bd), 1830—32 och 1882—84. Ett urval af hans bref utkom 1882. A—d J.

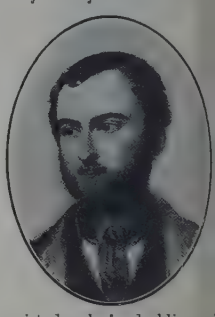

Krasiński, Zygmunt, grefve, polsk skald, f. 19 febr. 1812 i Paris, d. där 23 febr. 1859, son af generalen, sedermera ståthållaren Wincenty K., visade tidigt poetiska anlag, men röjde därjämte ett lidelsefullt känsligt temperament, som med tiden stegrades till andlig sjuklighet i förening med fysisk. Då fadern som bisittare i en rysk krigsrätt måste döma polacker, som voro invecklade i dekabristernas sammansvärjning, vållade konflikten mellan sonens patriotism och pieteten för fadern en andlig kris, som grundlade hans nervsjukdom och dref honom i frivillig landsflykt. Han vistades hufvudsakligen i Schweiz, Italien och Frankrike, studerade litteratur och sociala företeelser samt blef i Genève och Rom nära bekant med Mickiewicz. En ögonsjukdom, som slutligen utvecklade sig till blindhet, samt ett förstört nervsystem nödgade honom att tillbringa de sista tio åren af sin lefnad vid tyska och franska kurorter och sanatorier. Som författare debuterade K anonymt, med den fantastiska, af W. Scott påverkade historiska berättelsen *Grób rodziny Reichsthalów* (Den Reichsthalska familjegrafven, 1827) och *Władysław Herman i dwór jego* (W. H. och hans hof, 1828). Hans genialiska drama *Nie-boska komedya* (Den ogudomliga komedien, 1834) är en serie fantastiska scener, hvari han dels skildrar den sociala kampen i Europa, dels sin personliga (i det blinda sjukliga, men poetiskt begåfvade barnet ''Orcio'' framträdande) ställning till fadern. Dramats hjälte (''Mannen'') är en personifikation af det till undergång dömda polska adelsväldet med dess förtjänster och fel samt delvis ett porträtt af skaldens fader. Gentemot denne aristokrat, som lefver och stupar för sina medeltida ideal, står den nya tidens man, massledaren ''Pankracy'', som är starkare än ''Mannen'' icke blott genom den fysiska öfvermakten, utan ock därför, att han är mäktig af nya idéer. Men äfven ''Pankracy'' är dömd till undergång, ty han saknar hjärta och kärlek. Öfver de båda riktningarna står det kristna korset, i hvilket mänskligheten skall segra. Samma grundtanke genomgår den storslagna dramatiska dikten *Irydion* (1836), som afspeglar kampen mellan hedendomen och kristendomen i Rom på Heliogabalus' tid. ''Irydion, hämndens son'' personifierar de tre världsmakter, som skola störta Rom: germanerna (som ''Sigurd''), det frihets och kulturälskande Hellas (som ''Irydion'') och de kristne martyrerna (som ''Hieronymus''). ''Irydions'' onde ande är ''Masinissa'', en af den slavisk vitterhetens underbaraste skapelser, besläkta

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

med Byrons "Lucifer" och Goethes "Mefisto". Men "Irydion" sviktar i det afgörande ögonblicket, då Rom skall förstöras af barbarerna, ty ensamt med hat och fysiskt våld främjas ej den mänskliga utvecklingen. Här, likasom i Den ogudomliga komedien, segrar det kristna korset som symbolen af den allomfattande gudomliga kärleken. Underbart skön är epilogen, då "Irydion" efter seklers sömn vaknar upp i det påfliga Rom och befalles att vandra till "grafvarnas och korsens jord" (Polen) för att där afbida den stora friheten och lyckan. Under en vistelse vid de italienska sjöarna 1840 med sin "Beatrice", grefvinnan Delfina Potocka — en af de många kvinnor, som spelat in i K:s erotiska lif — utarbetades den sköna dikten *Przedświt* (Morgongryningen, tr. 1843), som med tydlig påverkan af Dante skildrar Polens helvete och skärseld samt i en vision dess kommande paradis med en nyfödd mänsklighet i en kristlig-social världsrepublik. På 1840-talet skref K. de religiösa dikterna *Psalmy przyszłości* (Framtidens psalmer, om tron, hoppet och kärleken). När han därför i en smädedikt hånades af Słowacki som "reaktionär pietist", svarade K. med *Psalm Żalu* (Sorgens psalm, 1848), och den härliga *Psalm Dobrej Woli* (Den goda viljans psalm, s. å.), skaldens svanesång och en af den slaviska poesiens största klenoder. Vid sidan af Mickiewicz och Słowacki anses K. med rätta som Polens ypperste skald ("örnen, påfågeln och svanen", som Brandes betecknat dem), och han är dem öfverlägsen i tankedjup, ehuru åtskilliga dikter, trots den formella skönheten, äro poetiskt mindre njutbara, åtminstone för utlänningar, på grund af sitt dunkla, religionsfilosofiskt tunga innehåll, t. ex. cykeln *Trzy myśli pozostałe po ś. p. Henryku Ligenzie* (Tre efterlämnade tankar af pater Henr. Ligenza, 1840), *Syn cieniów* (Skuggornas son), *Sen Cezary* (Cæsars dröm) och *Legenda*. Mystiker i samma mening som Mickiewicz och fanatikern Towianski var K. dock icke; därtill var han för spekulativt anlagd. Efter hans död ha många dikter utgifvits af hans brorson Adam K. (d. 1909; se härom "Nyupptäckta dikter af K." i "Finsk tidskr.", 1903). Hans samlade skrifter utgåfvos 1863, 1876, 1898 och 1909. Den utförligaste studien om honom är af Tarnowski (1892). Hans intressanta brefväxling med den engelske vännen H. Grieve utgafs 1902 af Kallenbach. På svenska finnes "Den siste" (i "Aftonbladet", 1863) samt i "Polska skalder", II, III (1906), "Irydion", "Den ogudomliga komedien", "Morgongryningen" och "Den goda viljans psalm" (öfv. af A. Jensen). *Oeuvres complètes du poëte anonyme de la Pologne* utgafs 1869 (2 dlr) af L. Mickiewicz. A—d J.

Krasis (grek., "blandning"). 1. *Gramm.*, den sammansmältning af två ord, som uppkommer, då det första slutvokal och det senares begynnelsevokal sammandragas till en lång vokal eller diftong, t. ex. grek. *tūpos*, i st. f. *to epos*. Om de båda vokalljudens sammansmältning väl iakttages vid uttalet, men ej betecknas i skrift, kallas detta vanligen *synizēsis*. — 2. *Med.* Blandning af blod och safter i kroppen. Läran om denna blandning, *krasläran*, spelade en stor roll i den äldre medicinen (se Humoralpatologi). Hippokrates och hans skola ansågo, att hälsan berodde väsentligen på den rätta blandningen af de fyra kardinalsafterna *blod*, *slem*, *ljus galla* och *svart galla*. Sjukdom berodde däremot oftast på felaktig blandning af dessa safter och kallades därför med det allmänna namnet dyskrasi (se d. o.). 1. A. M. A. 2. F. B.*

Kra'slice [-tse], tjech., stad. Se Graslitz.

Krasläran, *med.* Se Kras 2.

Kra'snaja plo'stjad, ry. ("röda torget"). Se Moskva.

Kra'snik, stad i ryska guv. Lublin, s. v. om staden Lublin. 8,028 inv. (1897). Gammalt slott.

Kra'sno- (af ry. *kra'snyj, kra'snaja, kra'snoje*, röd, vacker) förekommer ofta i ryska geografiska namn.

Krá'snohorská, Eliška, född Pechová, tjechisk författarinna, f. 1847 i Prag, utgaf 1871 sin första diktsamling *Z máje žití* ("Ur lifvets vår"), sedan följd af många, hvaraf några utgått i flera upplagor, t. ex. *Ze Šumavy* (Från Böhmerwald, 1874) och *Vlny v proudu* (Böljor i strömmen, 1885). Dessutom skref hon många noveller och libretton till operor af Smetana (*Hubička*, Kyssen m. fl.), Bendl och Fibich. Hennes poetiska öfversättningar äro förträffliga: Mickiewicz' "Herr Tadeusz", Byrons "Childe Harold", Hamerlings "Der König von Siam" och dikter af Pusjkin. 1890 inrättade hon i Prag Österrikes första gymnasium för flickor och blef president för kvinnoföreningen Minerva. A—d J.

Kra'snoilar (Krasnyjjar), kretsstad i ryska guv. Astrahan, i Volgas delta. 8,182 inv. (1897). I närheten d:s. k. salpeterkullarna. J. F. N.

Krasnojarsk [-naja'rsk], hufvudstad i guv. Jenisejsk i östra Sibirien, vid vänstra stranden af Jenisej och den sibiriska järnvägen. 26,600 inv. (1897). Ortodox biskop, flera uppfostrings- och undervisningsanstalter, järn- och klockgjuterier, mekaniska och andra fabriker. Ångbåtsstation. K:s betydelse som handelsstad beror h. o. h. på guldvaskerierna i trakten, hvilkas arbetspersonal erhåller sina förråd från K. Staden anlades 1628 af kosacker och blef hufvudstad 1822. (J. F. N.)

Kra'snoje Selo' ("Röda byn"), by i ryska guv. Petersburg, vid foten af Duderhoffska bergen och floden Ligovka samt baltiska järnvägen, 26 km. s. om Petersburg. Omkr. 2,900 ständiga inv. Där har ryska gardeskåren sitt läger och sina manövrer hvarje sommar, och därigenom har K. småningom vuxit upp och fått utseende af en liten stad. Kejserligt slott med park; flera fabriker. (J. F. N.)

Krasnokutsk [-naku'tsk], stad i ryska guv. Charkov, på högra sidan om Merlja (biflod till Vorskla), 64 km. n. n. ö. om Poltava, 82 km. v. om Charkov. 6,729 inv. (1897). Vid K. vann Karl XII med sitt kavalleri under generalerna Schaumburg och Rönne, som förföljdes till den 7—8 km. i n. ö. liggande staden Gorodnoje. Konungen trängde med drabanterna in i denna stad och anställde ett formligt blodbad. Ryssarnas förlust i striderna vid K.-Gorodnoje anslås till omkr. 2,000 man; svenskarnas var 132 man i döda och sårade.

Krasnoslobo'dsk, kretsstad i ryska guv. Pensa, vid den segelbara Moksja, en biflod till Oka. 7,378 inv. (1897). J. F. N.

Krasnostáv, kretsstad i rysk-polska guv. Lublin, vid Wieprz, en biflod till Bug. 8,879 inv. (1897).

Krasnoufi'msk, kretsstad i ryska guv. Perm, vid

Ufa. 6,427 inv. (1897). K. byggdes 1736 som fästning mot basjkirerna. — I kretsen K. finnas järngrufvor. J. F. N.

Krasnovodsk [-navå'dsk], hufvudstad i ryska transkaspiska provinsen af gen.-guv. Turkestan, vid Balchanviken af Kaspiska hafvet. 6,359 inv. (1897). K., som grundlades 1868 af ryssarna för att mot turkmenerna skydda handeln, har ett fort, flera kyrkor, moské m. m. och är sedan 1875 station för ryska krigsflottan på Kaspiska hafvet. Viktigt som hamn- och utgångspunkt för transkaspiska järnvägen; betydligt fiske och saltproduktion. J. F. N.

Kra'snyj, kretsstad i ryska guv. Smolensk, s. v. om staden Smolensk. 3,537 inv. (1897). Fransmännen under Murat och Ney vunno där en seger öfver ryssarna 14 aug. 1812; men 16—18 nov. s. å. blefvo fransmännen, anförda af Napoleon och Ney, slagna af ryssarna under Kutusov, hvilka 1843 till minne af sin seger upprcste en järnpyramid på slagfältet. (J. F. N.)

Krasnyjjar. Se Krasnoijar.

Krass (af lat. *cra'ssus*, tjock), plump, grof, rå, groft sinnlig; som uppfattar andliga förhållanden från ensidigt materiell synpunkt.

Krasse, *bot.*, namn på arter af krucifersläktena *Cardamine*, *Nasturtium*, *Lepidium*, *Iberis*, *Hutchinsia*, *Teesdalia* (se dessa ord), *Coronopus* (se Kråkkrasse) och *Barbarea* (se Vinterkrasse). Jfr Tropæolum. G. L—m.

Krassknopp, *bot.* Se Tropæolum.

Krassó [kra'ʃå], flod. Se Karås.

Krassó-Szörény [kra'ʃå-sö'rēnj], komitat i sydöstra Ungern, vid gränsen till Siebenbürgen, Valakiet och Serbien, bildadt genom sammanslagning 1880 af Krassó och det 1876 bildade komitatet Szörény. 11,032 kvkm. 443,001 inv. (1900), till största delen rumäner, hvilka nästan alla tillhöra den grekiska icke-unerade kyrkan. På norra gränsen flyter Maros, på den södra Donau och midt igenom komitatet den senares biflod Temes. K. är ett bergland, uppfylldt af de siebenbürgska Karpaterna, men utmärker sig för fruktbarhet, angenämt klimat och malmrikedom (koppar, järn, bly, zink och guld från bergverken vid Dognaska och Oraviza). Hufvudstad: Lugos. (J. F. N.)

Krassow, von, två svenska friherrliga ätter, härstammade från två pommerska adelsmän, bröderna Ernst Detlof v. K. (se nedan) och Adam Filip v. K. (f. 1664, d. 1740 som generallöjtnant i svensk tjänst), af hvilka den förre 1707, den senare 1731 upphöjdes i svenskt friherrligt stånd. Den äldre ätten utslocknade på manssidan 1735; den yngre, som sedan 1840 innehade preussisk greflig värdighet, var till sist bosatt i Pommern, där den af gammalt egt stora gods och utdog 1892. Jfr J. von Bohlen, "Geschichte des adlichen, freiherrlichen und gräflichen geschlechts von K." (2 dlr, 1853).

Ernst Detlof von K., friherre, krigare, f. omkr. 1660 på godset Pansewitz på Rügen, d. 23 jan. 1714 i Harburg, deltog som fänrik vid lifgardet i slaget vid Landskrona 1677, utmärkte sig därefter vid den hjälptrupp, med hvilken Sverige 1689—97 understödde Holland mot Frankrike, fick 1699 uppsätta ett värfvadt dragonregemente ("Krassowska regementet") samt användes med detta från 1702 å den polska krigsskådeplatsen. 1706 utnämndes han till generalmajor och upphöjdes 1707 till friherre. Då Karl XII s. å., efter vistelsen i Sachsen, bröt upp mot Ryssland, kvarlämnades K. med 8,000 man i Västpreussen. I okt. 1708 följde han med sin kår konung Stanislaus på marschen till Tykoczin. Senare på hösten ställdes marschen, som det vill synas, i riktning mot Kiev, men man stannade i vojvodskapet Lublin. I början på året 1709 beordrade Karl XII 4 regementen från Pommern och Wismar att under general Ridderhielms befäl förena sig med K. Meningen var, att båda kårerna skulle förstärka den kungliga hären. Dennas katastrof i Ukrajna omöjliggjorde planen; f. ö. förenade sig den Ridderhielmska afdelningen, i verkligheten förd af öfverste Schultz, först i aug. 1709 med K. Då August II vid denna tid ryckte in i Polen, blef K:s kår af en icke ringa betydelse, men då äfven tsar Peter kom in i Polen, gick K., som af defensionskommissionen fått bemyndigande att agera så, som han fann klokast, tillbaka genom preussiskt område till Pommern. Med honom följde Stanislaus. Ett af K:s regementen följde dock med kronfältherrn Potocki på dennes marsch genom Ungern och Siebenbürgen. K:s kår fick, då den stod i Pommern, en viss betydelse, i det att man bland Sveriges fiender ej var utan oro för, att den skulle gå till anfall, så att bl. a. trupper måste förläggas till Holsteins skydd under det danska anfallet på Skåne. På nyåret 1712 förordnades K. till viceguvernör och kommendant i Wismar; på våren s. å. hade han af M. Vellingk i uppdrag att underhandla med Danmark och med sjömakternas gesanter i den nedersachsiska kretsen om Elbeflodens neutralitet, och senare sändes han att utverka Hannovers hjälp till afstyrande af det anfall på Bremen och Stade, som man fruktade från danska sidan, och erhöll s. å. generallöjtnants afsked. — K:s son, Karl Vilhelm von K., f. 1699, var 1728—33 svensk envoyé dels i Wien, dels i Dresden och dog i Wien 1735 som österrikisk generalmajor. C. M. St—k. A. S.

Krassulaceer, *bot.*, växter tillhörande fam. *Crassulaceæ*.

Kraszewski [kraʃé'v-], Józef Ignacy, polsk författare, f. 1812 i Warschau, d. 1887 i Genève. Som student i Vilna (1829) offentliggjorde han sina första litterära skisser, invecklades i en långvarig rannsakning på grund af polska frihetskriget 1830—31, utgaf under de följande åren flera romaner, utan att röna någon framgång, var sedan 1835 godsförpaktare och sedan 1839 godsegare i Volynien samt utvecklade efter 1840 en storartad och med erkännande krönt litterär verksamhet. Han uppsatte 1841 i Vilna månadsskriften "Ateneum", som under hans ledning upplefde 11 årgångar. 1853—58 var K. kurator (inspektor) för Volyniens skolor. Han flyttade 1860 till Warschau och redigerade "Gazeta polska", vardt till följd af sin popularitet misstänkt för delaktighet i den nationella resningen 1863 och

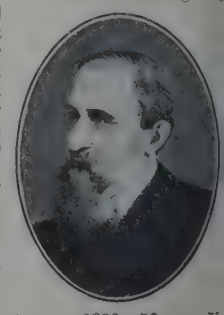

flydde till Dresden. Emellertid fortfor K. att vara polska nationalpartiets ifrigaste förkämpe, svärmande för återställande af Polens självständighet med 1772 års gränser. En i sin art märklig tilldragelse var K:s 50-åriga skriftställarjubileum, hvilket med stor stat firades i Krakau 1879 som en nationalfest, utmärkt af det ifligaste deltagande från alla samhällsklasser i samtliga polska länder. (Bland det hundratal adresser, som öfverlämnades till honom, var äfven en från Sverige, hvilket land K. 1874 besökte i sammanhang med arkeologiska kongressen i Stockholm. 1879 kallades han ock till korresp. led. af Vitt. hist. och ant. akad., och s. å. restes till hans ära en ståtlig minnesvård å Engeströmska fideikommisset Göksbo i Västmanland.) Han häktades som misstänkt för spioneri i Berlin 1883 och anklagades inför Tyska rikets högsta domstol i Leipzig. Åklagaren androg, att K. genom lejda mellanhänder svikligt skaffat sig upplysningar om "strängt sekreta saker" och särskildt 1876—81 lämnat franska regeringen underrättelser rörande tyska arméns uppmarsch och järnvägstransport till västra riksgränsen samt nämnda arméns reglemente för fälttelegrafafdelningen. Stor sensation väckte under denna rättegång ett bref från furst Bismarck till preussiske krigsministern, med åtskilliga delvis ogrundade anklagelser mot K., "polska militära sällskapet" i Paris och några franska statsmän. K. dömdes af riksrätten till 3½ års fästningsstraff, men sattes mycket snart på fri fot på grund af svag hälsa. — K. var ej något snille af högsta rang. Men han har genom sina sunda och värdefulla berättelser verkat synnerligen mycket för den polska nationella bildningen, i det han brutit medelklassens likgiltighet för vitterheten. K:s produktivitet var oerhörd. Hans arbeten på olika områden uppgå till öfver 600 bd. Här må nämnas romanerna *Sciat i poeta* (Världen och skalden; 1839), *Ulana* (1843), *Latarnia czarnoksięska* (Trollyktan; 4 bd, 1843), *Ostap Bondarczuk* (1848), *Jaryna* (1850), *Hrabina Kosel* (1876; "August den starke och grefvinnan Cosel", 1880; 2:a uppl. 1884), *Resurrecturi* ("Adelskronan", 1893). *Pan Twardowski*, *Kordecki*, *Capreæ och Rom*, de flesta efter 1863 utgifna under signaturen Bolesławita. Bland K:s skaldeverk framstå *Anafielas* (3 bd, 1840—43), med kraftfulla skildringar af den äldre litauiska historiens hufvudepoker, och *Szatan i kobieta* (Djäfvulen och kvinnan; 1841). Vidare märkas reseskildringarna *Wspomnienia Podlasia, Wołynia i Litwy* (Minnen från Podlachien, Volynien och Litauen; 2 bd, 1840), *Wspomnienia Odessy* (3 bd, 1845—46) och *Pod włoskiem niebem* (Under italiensk himmel; 1845), de litterärhistoriska *Studya literackie* (1842) och *Nowe studya literackie* (2 bd, 1843) samt de historiska verken *Wilno od początków jego do 1750* (4 bd, 1840—42), behandlande staden Vilnas historia, *Litwa* (2 bd, 1847—50), om Litauens arkeologi, samt *Polska w czasie trzech rozbiorow* (Polen vid tiden för de tre delningarna; 3 bd, 1873—75). — Biogr. i "Ny ill. tidn." 1887 och (af J. Ahrenberg) i "Finsk tidskr." 1894. (A—d J.)

Kraszna horka [kra'sna-]. Se Rosenau.

Kråter (grek. *kratêr*, eg. skål), *geol.*, den öfre, vanligen trattformigt insänkta delen af en vulkan. Vid vulkanutbrott är det genom kratern, som vattenånga, vulkanisk aska, glödande lavastycken m. m. utslungas. Se Vulkan. E. E.

Kratēr, grek., blandningskärl, skål, bål, benämning på större, vida och kittelliknande kärl, hvari forntidens greker och romare blandade vinet med vatten vid måltiderna och dryckeslagen. Kratererna voro försedda med två grepar och stodo antingen på fot eller hade nedtill en afrundad eller spetsig form, i hvilka senare fall de hvilade på ett ställ. Ur krateren östes drycken med smärre kärl. Kratererna voro mestadels af terrakotta och då gärna försedda med figurmålningar (se fig.), mindre ofta af metall (se fig. 2 å pl. 1 till art. Guldsmedskonsten).

Krater af terrakotta.

Kra'teros (grek. *Κράτερος*, lat. *Cratērus*), en bland Alexander den stores fältherrar, till en början befälhafvare vid den kungliga lifvakten och sedermera betrodd att utföra flera viktiga uppdrag. 324 f. Kr. fick han befallning att återföra de till Macedonien hemförlofvade veteranerna, men nåddes under vägen af underrättelsen om konungens död. I förening med Antipatros öfvertog han tillsvidare styrelsen af det vidsträckta rikets europeiska länder och bistod honom i striderna såväl mot de förenade grekerna i det s. k. lamiska kriget som mot Perdikkas och Eumenes. I en drabbning med denne senare stupade han (321) i Kappadocien. A. M. A.

Kratersjö, vattensamling i kratern af en slocknad eller hvilande vulkan. J. F. N.

Kra'tes (grek. *Κράτης*). 1. Lustspelsförfattare i Aten omkr. 460 f. Kr., var en af de äldste representanterna för den s. k. äldre attiska komedien (se Grekiska litteraturen, sp. 206). — 2. Grammatiker från Mallos i Cilicien, lefde under förra hälften af 2:a årh. f. Kr. och var en längre tid hufvudman för den grammatiska skolan och biblioteket i Pergamos. Han var yngre samtida till Aristarchos i Alexandria, med hvilken han låg i vetenskaplig fejd, särskildt beträffande kritiken och tolkningen af de homeriska texterna. 167 företog K. på uppdrag af konung Attalos en resa till Rom och gaf där väckelse till grammatiska studier. Han efterlämnade åtskilliga grammatiska och litteraturhistoriska skrifter, af hvilka dock endast några titlar och obetydliga fragment kommit till vår tid. 1 o. 2. A. M. A.

Kratinos (grek. *Κρατῖνος*, lat. *Cratinus*), forngrekisk lustspelsförfattare i Aten, enligt sannolikaste beräkning f. omkr. 520 och d. omkr. 424 f. Kr. Kraftfull originalitet och uppfinningsförmåga, kvickhet och poetisk hänförelse voro egenskaper, som i hög grad utmärkte K:s skaldskap. Han bidrog väsentligen till den attiska komediens utveckling genom att föra den in på de offentliga frågornas område och göra den till politisk tendensdiktning. K. var en stor älskare af vinet och skall under dess inflytelse ha författat sina lustspel. Hans sista stycke, som uppfördes kort före hans död och mottogs med stort bifall, bar titeln *Pytine* (Vinflaskan). De bibehållna fragmenten af hans dikter äro utgifna af Meineke i samlingen "Comicorum græcorum fragmenta" (1839) och Kock, "Comicorum atticorum fragmenta" (1880). Ett i senare tid återfunnet papyrusfrag-

ment (Grenfell och Hunt, ”Oxyrhynchus papyri”, IV, 1904, n:r 663) återger i stympad form en innehållsöfversikt (hypothesis) af K:s lustspel *Dionysalexandros*, hvarigenom det är möjligt att bilda sig åtminstone någon föreställning om skaldens kompositionssätt. A. M. A.

Kratostät. Se Cour 2.

Krats, en korkskrufformad skruf, vanligtvis med dubbla mot hvarandra böjda spiraler, hvilken, fäst på laddstocken, fordom nyttjades att ur ett handeldvapen för framladdning borttaga en laddning (”plundra vapnet”). Vid framladdningskanoner motsvarades kratsen af plunderskrufven. H. W. W.*

Kra'tschi, konungens residens i Kete (se d. o.).

Kra'tylos (grek. *Κρατύλος*, lat. *Cratylus*), forngrekisk filosof af Herakleitos' skola, lefde i Aten under senare delen af 5:e årh. f. Kr. Platon har med hans namn uppkallat en af sina dialoger, i hvilken anställes undersökning om språkets väsen. Denna dialog innehåller en mängd förslag till etymologiska ordförklaringar, till stor del af den äfventyrligaste beskaffenhet. A. M. A.

Kratz, Johann Philipp, grefve af Scharffenstein, friherre till Riesenburg (födelseåret okändt), var en typ för trettioåriga krigets soldateskhöfdingar, oförvägen, grym och obekymrad om beskaffenheten af de medel han använde. I början af 1632 öfvergaf han kejsarens tjänst för att bli generalfältmästare i bajerska armén. På försommaren 1633 förde han befälet i Ingolstadt, men underhandlade med hertig Bernhard af Weimar om att lämna fästningen i dennes händer. Anslaget misslyckades emellertid, och K. flydde, misstänkt af sina officerare, till svenska hären i Schlesien. I slaget vid Nördlingen (27 aug. 1634) tillfångatogs han af de kejserlige, hvarefter han fördes till Wien och dömdes till döden för högförräderi. Natten till den för exekutionen bestämda dagen lyckades han fly ur fängelset, men greps snart vid schlesiska gränsen och afrättades i Wien 26 juni 1635. (B. B—s.)

Kra'tzau, stad i Böhmen, nära sachsiska gränsen. 3,505 inv. (1900). Klädesfabriker, bomullsspinneri och väfveri. J. F. N.

Kratzenstein-Stub [-stubb], Kristian Gottlieb, dansk målare, f. 15 aug. 1783 i Köpenhamn, d. 24 juli 1816, antog namnet K. efter sin morbroder, fysikern K. G. Kratzenstein. Sedan han blifvit student, egnade han sig åt målarkonsten under Abildgaards ledning. K. var en rikt begåfvad natur med sinne för kompositionens poesi, hvaremot tekniken hos honom aldrig kom till någon hög utveckling. 1809—11 vistades han i Italien, där han starkt påverkades af Thorvaldsen, och blef 1814 led. af akademien. K. målade porträtt (*självporträtt* m. fl. i Hirschsprungska samlingen) och figurbilder, oftast med ämne ur Ossians sånger. *Hother, som kommer till valkyrjorna i grottan*, eges af konstakademien; hans sista större målning, *Ossian och Alpins son* (1816, skiss 1815 i Hirschsprungs samling), finns i konstmuseet. Ph. W. (G—g N.)

Kraus, Josef Martin, tonsättare, f. 20 juni 1756 i Miltenberg vid Main, d. 15 dec. 1792 i Stockholm, röjde tidigt ovanliga poetiska och musikaliska anlag och skref vid 17 års ålder idyller samt komponerade ett *Miserere*. Hans musikstudier för Vogler i Mannheim voro dock urspr. ämnade blott till tidsfördrif. Hans afsikt var att bli jurist, och vid tre universitet studerade han jurisprudensen. En orättvis förföljelse mot hans fader, som suspenderades från sitt ämbete, ingaf honom emellertid motvilja för denna bana, och han lyssnade därför gärna till en svensk students i Göttingen förslag att söka sin lycka i Sverige, dit han ock reste 1778 och där han 1780 blef led. af Mus. akad. samt 1781 utnämnd till andre hofkapellmästare, sedan hans opera *Proserpine* med framgång blifvit uppförd inför konung Gustaf III på Ulriksdal. 1782—87 reste han, ”för att än vidare fullkomna smak och insikter”, på konungens bekostnad i Tyskland, Italien, Frankrike och England. Efter återkomsten blef han 1788 förste kapellmästare efter Uttini. Hans verksamhet tog dock, vare sig till följd af afundsränker eller af de politiska oroligheterna, förvånande litet i anspråk, det att under hans fyraåriga kapellmästarskap inga ny opera synes ha blifvit uppsatt och att den end större opera han själf komponerat, Kellgrens *Did och Æneas* (*Æneas i Kartago*), ehuru urspr. ämnad till invigningsprogram åt det nya operahuset, icke blef gifven förrän 1799, eller 7 år efter K:s död. — Under det i utlandet män sådana som Gluck och Neukomm fällde de amplaste loford om K., padre Martini lät måla hans porträtt, professor Klein ”Pfälzisches museum” införde hans intressanta brev från Paris om Piccinnis ”Didon”, och Breitkopf & Härtel tryckte hans kompositioner, blef han däremot i Sverige ej uppskattad efter förtjänst, trots konungens gunst och vänners beundran samt trots det att alla de, som skrifvit om honom (Frigel, Mariann Ehrenström, Silverstolpe, Atterbom), synas haft åtminstone en aning om sanningen, som är den, att Sverige före 1800-talet aldrig hyst ett större musikaliskt snille. F. n. är hans musik (med undantag af sorgkantaten öfver Gustaf III) så fullständig glömd, att den rent af behöfver ”upptäckas”. Han samtid åter fann honom ”något för mörk i sitt maner” — hvilket, som det heter i åminnelsetalet vid Mus. akad:s minnesfest öfver K. 24 maj 1798, ”oriktig förblandades med nödvändig djuphet och energi” — samt klandrade äfven i hans skapelser ”en viss ung förlighet”. Äfven med inrymmande af den relativa befogenheten af dessa omdömen, kan den, som tager kännedom om hans bästa kompositioner, svårligen undgå det intrycket, att Sverige i K. skulle fått min en Cherubinis vederlike, ifall hans lif varit längre och omständigheterna gynnsammare. Det vissa är att hans *c-mollsymfoni* uthärdar jämförelsen med Haydns och Mozarts symfoniska verk från samma tidiga period (1783), att han i sorgkantaten öfver Gustaf III genom klassiskt ren formbehandling och gripande stämning kommer nära i jämbredd med Mozart samt att uvertyren till ”Dido och Æneas” fullkomligt kan ställas vid sidan af, om ej framför Glucks uvertyrer. Äfven själfva operan innehåller genialiska partier, om än dess oformliga längd tord

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

arit ett hinder för spelbarheten. Den omtvistade
ktheten af vissa delar i femte akten kan numera
nses afgjord därhän, att K. utan tvifvel själf färdig-
omponerat det hela, ehuru en del efteråt öfverar-
etats, sannolikt af Hæffner. — K. ligger begrafven
id Tivoli på stranden af Brunnsviken. Det in-
essantaste i nedan citerade "Biographie" utgöres
f den rika brefsamlingen, som åskådligt målar K:s
lskvärda och självständiga karaktär, vidsträckta hu-
anistiska bildning samt skarpa omdöme. Den samma
iografi åtföljande förteckningen på hans komposi-
oner upptager ej mindre än 77 nummer, bland dem
2 för kyrkan (oratoriet *Der tod Jesu* till ord af K.
jälf, motetter, arior m. m.), 12 för teatern (ope-
orna *Azire, Proserpine, Æneas i Kartago, Soliman
I* samt arior och körer), vidare 2 större och 4
indre kantater, en stor mängd arior samt sångstyc-
en vid piano till svenska, danska, tyska, italienska,
ranska och latinska texter, slutligen af instrumental-
usik 9 symfonier, 4 pantomimer och baletter, en
iolinkonsert, musik till Gustaf III:s bisättning, en
vintett för stråkar och flöjt, 7 stråkkvartetter, so-
ater för piano och andra instrument samt andra
ianostycken. Bland K:s litterära arbeten märkas 15
lyller (1773), sorgspelet *Tolon* (1776), *Etwas von
nd über musik* (1778) samt det förut nämnda
refvet öfver Piccinni. — Jfr "Biographie af
raus" (1833; af F. S. Silverstolpe) och A.
indgren, "Svenske hofkapellmästare 1782—1882"
1882). A. L.*

Kraus, Frans Xaver, tysk konstarkeolog, ka-
olsk teolog, f. 1840, d. 1901, blef 1872 e. o. pro-
essor i konstarkeologi vid Strassburgs universitet och
878 professor i kyrkohistoria vid universitetet i
reiburg im Breisgau. Han författade bl. a. *Die
hristliche kunst in ihren frühesten anfängen* (1872),
oma sotterranea. Die römischen katakomben (1873;
:a uppl. 1879), *Lehrbuch der kirchengeschichte für
tudierende* (4 bd, 1872—76; 4:e uppl. 1896), *Kunst
nd alterthum in Elsass-Lothringen* I—IV (1876—
2), *Charakterbilder aus der christlichen kirchen-
eschichte* (1876—79), *Real-encyklopädie der christ-
chen alterthümer* (I, II, 1882—86), *Die kunstdenk-
aäler des grossherzogt. Baden* (1887 ff.), *Die
hristlichen inschriften der Rheinlande* (2 bd, 1890
94) m. fl. konsthistoriska arbeten. Intressant är
ck hans *Dante* (1897). Mest berömd har dock blifvit
ans stora sammanfattande *Geschichte der christ-
chen kunst* (1896—1900; fullbordad af J. Sauer
908). I konsthistoriskt afseende bildade K. en
ot skola, som i vidsträckt grad söker den kristna
onstens upprinnelse från Rom, under fejd med den
ränst af Strzygowski företrädda nya riktning, som
arkare betonar Orientens betydelse. I teologiskt af-
ende häfdade K. en historisk-kritisk metod och en
ti-ultramontan moderat katolicism. Stort uppse-
de väckte hans stilistiskt glänsande, bittra kyrko-
olitiska *Spektator*-bref (i "Allgemeine zeitung",
99), där han äfven häfdade statens rätt gent-
mot katolska kyrkoanspråk. Döden befriade honom
rån att bli dömd som "modernist". K. testamen-
erade sin förmögenhet till upprättandet af en lärо-
ol i kristlig arkeologi vid universitetet i Freiburg.
904 bildades Krausgesellschaft i Mün-
hen för att i K:s anda verka för religiöst och kul-
urellt framåtskridande. Biogr. af Braig (1902),
anveller (1904) och Schrörs (1906). Hj. H—t.

Kraus, Ernst, tysk operasångare (hjältetenor),
f. 1863 i Erlangen, egnade sig flera år åt köpmans-
yrket, men utbildade sin röst i München och Milano,
erhöll 1893 engagemang i Mannheim och tillhör se-
dan 1896 k. operan i Berlin, där han uppbär de för-
nämsta tenorpartierna. Genom sin sällspordt kraftiga
och ungdomligt glansfulla röst i förening med en
stålig gestalt har han vunnit stora framgångar,
framför allt som *Siegfried*. Vid Wagnerfestspelen i
Baireuth har K. förutom nämnda roll sjungit *Sieg-
munds*, *Walther Stolzings* och *Eriks*. Till öfriga roller
höra *Tannhäuser*, *Tristan*, *Tamino*, *Max* och *Masa-
niello*. Han har gett upprepade gästspel i Amerika
och England. K. är k. kammarsångare. E. F—t.

Kraus, Felix von, tysk sångare (basbaryton),
f. 1870 i Wien, filos. doktor där 1894, utbildade på
egen hand sin röst och har vunnit mycket anseende
som oratoriesångare samt genom sitt uttrycksfulla
föredrag af Schuberts, Brahms' och Hugo Wolfs
sånger. K. har från 1899 medverkat vid Wagner-
festspelen i Baireuth som *Hagen*, *Gurnemanz*, *Titu-
rel*, *Landtgrefven* och *Marke*. Han blef 1905 öster-
rikisk kammarsångare och 1908 lärare vid konserva-
toriet i München. — Hans hustru, Adrienne v.
K., född Osborne, f. 1873 i Buffalo, Nord-
Amerika, är en uppburen altsångerska. E. F—t.

Kraus, Karl, österrikisk författare, f. 1874 i
Jičin, bosatt i Wien som utgifvare af den sedan
1899 i tvångsfria häften utkommande tidskr. "Die
fackel", har med *Die demolierte literatur* (5 uppl.
1897), *Eine krone für Zion* (3 uppl. 1898), *Sittlich-
keit und kriminalität* (2 uppl. 1908), *Kultur und
presse* (1909—10), *Sprüche und widersprüche* (1909),
Satiren (s. å.) och *Die chinesische mauer* (1910)
gjort sig känd som en bitande satiriker. Särskildt ha
hans om Lichtenberg erinrande aforismer vittnat om
tankeskärpa och fulländad form. R—n B.

Kraüse [-se], Karl Christian Friedrich,
tysk filosof, f. 1781, d. 1832, blef 1802 privat-
docent i Jena samt flyttade sedan i samma egenskap
till Berlin och Göttingen. Han förde till följd af
motgångar vid lärarkallets utöfning och sin läras
obegriplighet ett bekymmersamt lif. 1831 bosatte
han sig i München. — Som filosof utgick K. från
Schelling, men han sökte mildra panteismen genom
att å ena sidan fasthålla Guds individualitet, å den
andra tillerkänna de ändliga väsendena en självstän-
dig verklighet. Han betecknade sin lära som "pan-
enteism". Särskildt intresse har han egnat åt rätts-
filosofien, inom hvilken han söker fatta rätten ej blott
som villkor för den yttre frihetens bruk, utan som
princip för ordnandet af hela människolifvet. K.
svärmade för ett "människoförbund", som skulle om-
fatta hela mänskligheten. Bland hans skrifter må
nämnas *Entwurf eines systems der philosophie* (1804),
Das urbild der menschheit (1811; 3:e uppl. 1903),
Vorlesungen über das system der philosophie (1828;
2:a uppl. 1869) och *Abriss des systems der phi-
losophie des rechts* (1828). K. var äfven musik-
skriftställare. Hans brefväxling utgafs 1903. —
K:s lärjunge Ahrens gjorde hans åsikter bekanta i
Frankrike och Belgien. Del Rio utbredde dem i
Spanien, där ännu jesuiternas motståndare ofta kallas
"Krausistas". På sista tiden ha Leonhardi, Röder,
Hohlfeld, Wünsche m. fl. sökt göra propaganda i
Tyskland för en påny tt födelse af K:s åsikter. S—o.

Kraüse [-se], Theodor, tysk sångpedagog och

Ord. som saknas under K, torde sökas under C.

tonsättare, f. 1833, leder den af honom 1880 bildade Nikolai-Marien-kyrkokören i Berlin och är med professors titel lärare vid akademiska institutet för kyrkomusik därstädes. En af honom införd metod för sångundervisning i skolorna, beskrifven i *Die wandernote* (1888; 6:e uppl. 1909) och *Deutsche singeschule* (1888; många uppl.), medför, under begagnande af den vanliga noteringen, raskt färdigheten att ”sjunga från bladet”. K. har komponerat en mängd andliga och världsliga sångverk (däribland prisbelönta manskörer). E. F—t.

Kraũse [-se], Anton, tysk pianopedagog, f. 1834 i Sachsen, d. 1907 i Dresden, verkade 1859—97 som dirigent i Barmen och utgaf instruktiva pianokompositioner (sonater, sonatiner, etyder), som värderas mycket för sin klara faktur. Han komponerade äfven stämningsfulla sångverk. E. F—t.

Kraũse [-se], Ernst Ludwig (mera känd under sin genom anagram af namnet bildade pseudonym Carus Sterne), tysk naturforskare, f. 1839, d. 1903, verkade för utbredningen af den darwinska descendensteorien genom en mängd väl skrifna tidskrifts- och tidningsartiklar samt särskildt genom månadsskriften ”Kosmos”, där K. sedan 1877 flera år var medredaktör. 1877 uppträdde K. mot Geigers och Hugo Magnus’ hypoteser om färgsinnets historiska utveckling (jfr Färgblindhet, sp. 280), i det han uppvisade, att icke färgsinnet, men väl språkets förråd af färgnamn i regel varit outvecklat hos naturfolken. K. gaf äfven impuls till undersökningarna af färgsinnet hos nu lefvande naturfolk, och resultaten af dessa rön gåfvo stöd åt hans åsikt. K. skref bl. a. *Werden und vergehen* (1876; 6:e uppl. 1905) och *Geschichte der biologischen wissenschaft im 19. jahrhundert* (1901). R. T—dt.

Kraũse [-se], Emil, tysk pianopedagog, f. 1840 i Hamburg, utbildad vid Leipzigkonservatoriet, blef 1885 lärare vid konservatoriet i Hamburg (med professors titel 1893) och var 1864—1907 musikkritiker i ”Hamburger fremdenblatt”. Han har utgett bl. a. *Neuer gradus ad Parnassum* (100 etyder, 1892) och *414 aufgaben zum studium der harmonielehre* (6:e uppl. 1905), hvarjämte han komponerat kammarmusik- och sångverk. E. F—t.

Kraũss, Marie Gabriele, österrikisk operasångerska, f. 1842 i Wien, d. 1906 i Paris, elev af Marchesi, var engagerad vid hofoperan i Wien 1860—68, uppträdde därefter i Paris och Italien och var fäst vid Stora operan i Paris 1875—88, hvarefter hon egnade sig åt sångundervisning. Genom sin framställnings nobla stil och dramatiska styrka var hon en af de främsta krafterna vid Parisoperan och sjöng *Norma, Fidelio, Judinnan, Valentine, Afrikanskan, Aida, Jeanne d’Arc, Pauline* i ”Polyeucte” m. fl. stora sopranpartier. A. L.*

Kraũss, Friedrich, sydslavisk etnograf, f. 1859 i Slavonien, har författat åtskilliga arbeten rörande Balkanfolkens sedvänjor och sagor, hvaribland *Sagen und märchen der südslaven* (1883—84), *Sitte und brauch der südslaven* (1885), *Glück und schicksal im volksglauben der südslaven* (1886), *Die vereinigten königreiche Kroatien und Slavonien* (1889) och *Volksglaube und religiöser brauch der südslaven* (1890). A—d J.

Krauth [krå’th], Charles Porterfield, amerikansk teolog, f. 1823, d. 1883, var först metodist, sedan lutheran, blef 1864 prof. i dogmatik vid lutherska seminariet i Philadelphia och var 1870—80 president för General council. Hj. H—t.

Kraũ’tsand, ö i Elbe, midt emot Glückstadt, har en areal af 15 kvkm. och tillhör preussiska reg.-omr. Stade. Genom westfaliska freden blef ön svensk besittning och hörde då till hertigdömet Bremen. I mars 1657 uppkastade Mardefeld på Karl X Gustafs befallning några skansar vid K. (L. W:son M.)

Krava’ll (mlat. *charava’llium*, hvaraf fr. *charivari*), oväsen, slagsmål, tumult, uppror.

Krava’tt (fr. *cravate*, som urspr. betyder kroat, jfr Krabat, sedermera sådan halsbeklädnad, som de kroatiske soldaterna begagnade), herrhalsduk, som fästes med ett band om halsen utanpå skjortkragen. I manufakturhandeln användes emellertid ej benämningen kravatt, utan i stället någon af artbeteckningarna fourinhand (smal, lång, att knyta själf), plastron (”heltäckare”, bred), regats (smal, lång, med knuten sydd), slips (rosett, att knyta själf) och färdig rosett. Jfr Halsduk.

Krave’ll, *skpsb.*, en i början af 1500-talet i Sverige införd fartygstyp (holl. *karveel*), troligen härstammande från Columbus’ *caravela*. Af denna typ byggdes 1533 Stora kravellen, använd som amiralsfartyg under Gustaf Vasas krig. Den hade en längd af 58 m. samt lär haft ombord ”1,000 soldater utom 300 båtsmän” och var bestyckad med ”murbräckor och annat groft skytt”; dess tackling bestod af 3 master, de båda förliga med rår och stora märsar. C. K. S.

Kravellbyggnad (se Kravell) *skpsb.* Se Bordläggning och Båtbyggnad.

Kravtjinskij, S. M. Se Stepnjak.

Kray [kra’j], by i preussiska reg.-omr. Düsseldorf (Rhenprovinsen). 12,790 inv. (1905). Betydande stenkolsgrufvor (Bonifacius, Katarina och Centrum), stort järnverk, cementfabrik, tegelbruk o. a. industri. J. F. N.

Kray [kra’j], K. von Krajowa, Paul, friherre, österrikisk fälttygmästare, f. 1735, d. 1804, deltog i Sjuåriga kriget, i kriget med Turkiet, i fälttåget i Nederländerna och i italienska fälttåget 1796—97. 1799 fick han tills vidare befälet uti Italien, besegrade franske öfverbefälhafvaren Schérer i flera drabbningar och tog Mantua efter tre veckors belägring. 1800 kallades han efter ärkehertig Karl till befälet öfver armén i Tyskland, men där var lyckan honom icke gynnsam. Efter det 15 juli 1800 ingångna stilleståndet drog han sig tillbaka till privatlifvet. C. O. N.

Krēas, *text.* Se Creas.

Kreatiani’sm (af lat. *creāre*, skapa), den åsikt att vid en människas födelse endast kroppen frambringas genom den naturliga aflelsen, men däremot själen omedelbart skapas af Gud. Denna åsikt har inom romersk-katolska och än afgjordare inom grekisk-katolska och reformerta kyrkan blifvit den förhärskande, medan den lutherska kyrkoläran öfvervägande ställt sig på den s. k. traducianismens ståndpunkt. Jfr Preexistentianism och Traducianism. E. J. Ö.

Kreatin (af grek. *kre’as*, kött), *kem.*, en bas, som förekommer i muskelkött och köttextrakt (äfven i blodet och hjärnan) samt bildar färglösa monoklina prismor, lösliga i 74 delar vatten. Dess sammansättning och kemiska förhållanden motsvara formeln

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

$$NH . C\begin{cases}NH_2\\NCH_3 . CH_2 . CO . OH,\end{cases}$$

l. v. s. metylguanidinättiksyra. Man har syntetiskt erhållit kreatin af cyanamid, $NCNH_2$, och sarkosin (metylglykokoll), $CH_2 . NHCH_3 . CO . OH$. Om man upphettar kreatin med syror, förlorar det vatten och ger ett nytt ämne, kreatinin (se d. o.). P. T. C.*

Kreatinin, *fysiol. kem.*, anhydrid af det i muskelna förekommande ämnet kreatin (se d. o.), hvilket framgår af formeln

$$HN = C\begin{matrix}NH & CO\\ N(CH_3) - & CH_2\end{matrix}.$$

Kreatinin finnes i människans urin (omkr. 1 gr. produceras i dygnet). Det kristalliserar i färglösa, glänsande, i vatten lösliga prismor. Ur mineralsura vattenlösningar fälles kreatinin med fosformolybden- och fosforvolframsyra; äfven kvicksilfvernitrat och kvicksilfverklorid åstadkomma fällningar. Föreningen kreatininklorzink ($C_4H_7N_3O)_2 Zn Cl_2$ utfaller, om man tillsätter en koncentrerad klorzinklösning (i frånvaro af mineralsyror) till en mättad alkoholisk lösning af kreatinin. Kreatinin verkar reducerande; härtill måste tagas hänsyn vid bestämmandet af sockret i urinen. H. E.

Kreatininklorzink. Se Kreatinin.

Kreatur (lat. *creatūra*, eg. hela skapelsen, af *creāre*, skapa), skapad varelse (förr i bibliskt språkbruk); djur; husdjur, särskildt benämning på nötboskap; kräk; människa, som beter sig djuriskt; person, som blindt går en mäktigares ärenden.

Kreatursförsäkring har till ändamål att bereda ersättning för skada, som genom olycksfall eller sjukdom förorsakas å kreatur, äfvensom i vissa fall för den förlust, som kan förorsakas en djuregare genom de åtgärder, som äro påbjudna för bekämpande af smittsamma husdjurssjukdomar. Kreatursförsäkringsväsendet har i Sverige hastigt utvecklats: i början af 1880-talet voro endast omkr. 30 bolag verksamma, men 1906 icke mindre än 596, de allra flesta små lokala ömsesidighetsbolag, omfattande endast en eller några få socknar. Af de allmänna bolagen äfvar Skandinaviska kreatursförsäkringsbolaget (stiftadt 1890) det ojämförligt största rummet med ett antal gällande försäkringar af fråga om hästar till nära $^1/_3$ och för nötkreatur till omkr. $^2/_3$ af alla de öfriga bolagen tillsammans. Af detsamma meddelas försäkring enligt följande grunder:

För hästar: I. Kombinerad försäkring, afseende att lämna ersättning a) till fulla försäkringsvärdet för djur, som dö eller så svårt skadas eller injukna, att de på grund däraf måste dödas eller äro till allt arbete eller afkastning för framtiden oanvändbara; b) till lägre belopp, ej öfverstigande hälfva försäkringsvärdet, för sådana djur, hvilkas arbets- eller afvelsduglighet minskats till följd af sjukdom eller olycksfall, men som dock äro till något arbete eller afkastning användbara. II. Enkel försäkring, afseende att lämna ersättning till fulla försäkringsvärdet för djur, som dö eller så svårt skadas eller insjukna, att de af dessa anledningar måste omedelbart dödas. III. För föl eller foster efter försäkradt sto, afseende att lämna ersättning: a) för föl, som under de två första månaderna efter födseln dör eller på grund af sjukdom, olycksfall eller medfödt fel inom sagda tid måste dödas; b) för foster, som efter 3:e dräktighetsmånaden genom kastning eller förlossningshinder går förloradt, och utgår ersättningen vid föl- och fosterförsäkring med 10 proc. af moderdjurets försäkringsvärde.

För nötkreatur, afseende att lämna ersättning: I. till fulla värdet för djur, som dö eller som så svårt skadas eller insjukna, att de på grund däraf måste dödas eller äro till afsevärdt arbete eller afkastning för framtiden oanvändbara. II. Massskadeförsäkring, afseende att lämna ersättning till fulla försäkringsvärdet för djur, som dö eller som måste dödas till följd af vissa i försäkringsbrefvet angifna sjukdomar. III. Försäkring för smittsamma nötkreatursssjukdomar och mjölkförlust. Enligt denna försäkringsgrund utgår ersättning a) för nötkreatur, som dö af den eller de sjukdomar, försäkringen omfattar, b) för mjölk fr. o. m. den dag, då sjukdomen konstaterats och vederbörligen anmälts, samt så länge gården är förklarad smittad, med viss dagsersättning, beräknad efter den summas storlek, för hvilken årliga mjölkinkomsten försäkrats, c) för förlust, orsakad genom aflysning af betesmark, hvarvid ersättning utgår efter värdering af bolagets ombud eller, om så påfordras, af två ojäfviga män; d) för stråfoder, som skadas genom desinfektionsmedel eller som i samband med desinfektionsåtgärder måste förstöras, likaledes efter värdering i enlighet med gällande markegångstaxa af bolagets ombud eller två ojäfviga män samt e) för desinfektionsmedel, som försäkringstagare är skyldig anskaffa.

Till försäkring antagas i allmänhet icke hästar öfver 15 års ålder och nötkreatur öfver 8 år, ej heller föl under 8 dagar och nötkreatur under 2 månader. Vanligen fordras vid försäkring besiktningsintyg, angifvande djurets signalement, värde och hälsotillstånd; vid försäkring af hel kreatursbesättning, öfverstigande 10 djur, upptages dock blott sammanlagda värdet för oxar och tjurar öfver 3 år; stutar och tjurar från 2 till 3 år; kor och kvigor öfver 2 år; ungnöt från 1 till 2 år samt ungnöt från 2 månaders till 1 års ålder. Ersättningsbeloppet bestämmes till medeltalet af de till samma afdelning hörande djurens värde. Försäkringspremien är i hög grad växlande inom olika bolag och i synnerhet inom de mindre väsentligt beroende på antalet skadeersättningar under året; inom de större bolagen utgör den i allmänhet 2 à 3 kr. för 100 kr. försäkringsvärde. 1906 utgjorde antalet gällande försäkringar för hästar 311,030 (värde 121,879,749 kr.) och för nötkreatur 322,929 (värde 69,973,638 kr.). E. T. N.

Kreatursgödsel, *landtbr.*, har sedan urminnes tid varit jordbrukarnas förnämsta medel att återge jorden den genom grödorna borttagna växtkraften och är äfven numera, ehuru riklig tillgång på växtnäring finnes i konstgödselmedlen, det förnämsta gödselmedlet. Gödselns verkan beror ej blott på tillförseln af växtnäring till jorden, utan äfven däri, att den befordrar bakteriernas verksamhet i jorden, hvilken har den största betydelse för växtnäringens öfverförande till för växterna lämplig form. Därför kan kreatursgödseln ej fullständigt ersättas af konstgödsel, som ofta har skadlig inverkan på bakterielifvet. Gödselns innehåll af växtnäring beror hufvudsakligen af det foder, hvaraf den bildats. Dels emedan olika djurslag få olika utfodring, dels på grund af fodrets olika fullständiga sönderdelning får gödseln efter olika

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

husdjursslag olika utseende, beskaffenhet och värde. Hästgödsel är torr och lucker samt föga sönderdelad och räkar därför fort i häftig jäsning; den karakteriseras därför som en "varm" gödsel och användes helst till uppvärmning af drifbänkar. Den har snabb, men fort öfvergående gödselverkan. Närmast hästgödseln kommer i dessa afseenden fårgödsel, under det att däremot nötboskaps- och i synnerhet svingödsel är mer fullständigt smält, finfördelad och våt, samt därför långsammare brinnande, "kall", gödsel med långsammare verkan. Blandad kreatursgödsel innehåller vanligen $0,_4$—$0,_6$ proc. kväfve, $0,_2$—$0,_3$ proc. fosforsyra och $0,_6$—$0,_7$ proc. kali. Jfr Gödselberäkning, Gödselmedel och Gödselstad. Genom åtskilliga jäsningar, "brinning", sönderdelas gödselns och den inblandade ströhalmens organiska beståndsdelar, så att lätt lösliga och för växterna tillgängliga föreningar bildas. Härvid kunna betydliga mängder af gasformiga och i vatten lösta ämnen gå förlorade, och i synnerhet kan den dyrbaraste beståndsdelen, kväfve, bortgå i fri form eller som ammoniakgas. Med kännedom härom lägger man numera stor vikt vid, att gödseln tillvaratages så, att dessa förluster motverkas genom täta golf i ladugård och i gödselstad, genom inblandning af torfströ (se d. o.) och gödselkalkning och genom uppsamling af urinen i särskild behållare, *gödselvattensbrunn*, *urinbrunn*; ja man bygger särskilda gödselhus för gödselns förvaring. H. J. Dft.

Kreaturspest. Se Boskapspest.

Kreaturspulver. Se Kopulver.

Krebs, Nicolaus. Se Cusanus.

Krebs, Samuel Andreas, norsk krigare, f. 10 mars 1766 i Galmsbull (Tönder), d. 28 mars 1818 i Kristiania, blef 1788 officer vid den nyupprättade norska jägarkåren, där han avancerade till major. Som sådan utmärkte han sig i träffningarna vid Höland 19 apr. 1808, Rödenes 5 maj och Berby 12 sept. s. å. 1810 blef han chef för den nyuppsatta akerhusiska skarpskyttebataljonen, utnämndes 1811 till öfverstelöjtnant samt anförde 1814 norrmännen i träffningarna vid Lier och Matrand. 1815 blef K. öfverste, 1816 adjutant hos Karl XIII samt 1818 chef för första akerhusiska brigaden. Öfven honom restes 1878 af norska officerare en minnesvård, vid hvilken de frivilliga skyttekårerna 17 maj hvarje år paradera. O. A. Ö.

Krebs, Karl August, tysk musiker, f. 1804 i Nürnberg, d. 1880 i Dresden, hette eg. Miedcke, men antog namn efter sin fosterfader, operasångaren J. B. Krebs, som jämte Seyfried i Wien var hans lärare. K. blef kapellmästare 1827 vid Stadtteatern i Hamburg och 1850 vid hofteatern i Dresden samt utvecklade på båda ställena en nyttig dirigentverksamhet. Han tog afsked 1872. Hans pianostycken och sånger voro en tid omtyckta. Dessutom skref han mässor, symfonier och 2 operor. — K. gifte sig 1850 med den i Hamburg och Dresden firade operasångerskan Aloysia Michalesi (f. 1826, d. 1904) och hade med henne dottern Mary K. (f. 1851, d. 1900), som af fadern utbildades till en utmärkt pianist. Hon debuterade redan 1865 i Gewandhaus och blef en framstående virtuos. A. L.*

Krebs, Frederik Kristian, dansk läkare, nationalekonom, f. 15 okt. 1814, d. 14 maj 1881, blef 1847 distriktsläkare på Læsö och 1855 i Skjelskör samt utnämndes 1871 till stiftsfysikus på Fyn. 1859—62 utgaf K., under märket E., en serie skrifter om de danska landboförhållandena samt tog därvid till orda för större frihet i fråga om styckning och sammanslagning af jordegendomar likasom för arrendesystemets utveckling i motsats till Selvejendom. I *Fra 1840 til 1860. Om Danmarks næringsbrug* (1863) varnade han mot den obundna näringsfriheten och bristen på organisation. Härtill slöto sig *Individualisme og socialisme* (1872) och *Det gamle og det nye samfund* (1876), hvari han kräfde obligatoriska mästar- och lärlingsföreningar, arbetsdomstolar och obligatorisk sjukdoms- och ålderdomsförsäkring. I ett par småskrifter *Om det lærde skolevæsen* (1860—61) tog K. till orda mot det öfverdrifna examensväsendet och för en viss valfrihet i fråga om ämnesfacken. Som redaktör för "Berlingske tidende" vintern 1864—65 riktade han lidelsefulla angrepp mot det nationalliberala partiet. 1867—68 utgaf han en månadsskrift, "Samfundet", samt blef 1869 medlem af kommittén för fattigvårdsväsendets ordnande och 1875 af kommittén för undersökning af arbetarförhållandena i Danmark. Vid universitetets 400-årsfest 1879 blef K. med. hedersdoktor. E. Ebg.

Krebs, Kristian Fredrik, målare, f. 24 aug. 1845 i Lauenburg, studerade i Köpenhamn och är teckningslärare i Lund sedan 1882. K. har utfört ett 20-tal altartaflor för skånska kyrkor, genretaflor — bl. a. den minutiöst utarbetade eldskensstudien *Hon bor icke här* (1901, Malmö museum) — porträtt (*självporträtt*, utst. 1907) och teckningar. G—g N.

Kredens l. Kredensbord (fr. *crédence*; se Kredensa), serveringsbord, d. v. s. ett sidobord, på hvilket maträtter och drycker framsättas, innan de kringbjudas; ett rikare utstyrdt bord eller en skänk, försedd med en öppen hylla, för uppställning af festligt anordnade rätter samt af praktfulla bords- och dryckeskärl (således detsamma som *buffé*); i katolska kyrkor ett litet vid altaret stående bord, på hvilket kalken, kollektbäckenet m. m. ställas (i större kyrkor och vid sidoaltare ersättes ofta kredensbordet af en "kredensnisch"). — Ordet kredens nyttjas äfven om det prydligare kärl (bägare, pokal), ur hvilket en dryck plägade kredensas. Upk.*

Kredénsa (af it. *credénza*, eg. tro, tillit, af lat. *crēdere*, hysa förtroende), smaka på en dryck eller en maträtt (för att intyga dess oskadlighet eller som en förtrolig artighetsbetygelse) och därefter räcka den åt någon till förtäring; iskänka och kringbjuda festdryck åt sina gäster. Bruket att kredensa uppkom vid medeltidens hof, där detta värf tillkom munskänken och förskäraren samt afsåg att betrygga furstarna för förgiftning. Upk.*

Kredensbord. Se Kredens.

Kredensbägare. Se Dubbelbägare.

Kredéring (af lat. *crēta*, krita), *konsth.*, *tekn.*, en af fin krita och limlösning beredd massa, som i ett tunt lager utbredes på ett träföremåls yta för att tjäna som underlag för förgyllning och målning. Krederingens ändamål är att lämna en fullkomligt jämn, glatt och homogen yta, något, som träet saknar. Krederingen har användts sedan urminnes tider, men särskildt rikligt under medeltiden, då all träskulptur krederades för målning och förgyllning. Ofta trycktes, modellerades eller punsades mönster i den krederade underberedningen för förgyllda glorior och bakgrunder. Numera används

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

kredering vanligen blott vid förgyllning på trä. — Kredering kallas äfven underberedningen af ett putsadt innertak för limfärgning. S. C—n.

Krēdit (lat. *credit*, ”han öfverlämnar i någons värd, anförtror, utlånar”), d. v. s. har därigenom att räkna sig till godo, har fordran på), *hand.*, tillgodohafvande; den del eller sida af ett konto (se I. o.), å hvilken post för post uppföres allt hvad kontot (kontoinnehafvaren) aflämnar och därför har att räkna sig till godo eller är kreditor för. Motsats är dēbet, d. v. s. den sida af kontot, å hvilken uppföres allt hvad kontot mottager och sålunda har att svara för eller gälda, är debitor för. Så uppföres t. ex. å kassakontots kreditsida allt hvad kassan aflämnar, d. v. s. alla utbetalningar, liksom å dess debetsida allt hvad kassan mottager, d. v. s. alla inbetalningar. Likaså, om man t. ex. handlar med hvete och därför upplägger ett hvetekonto, uppföres å detta kontos kreditsida allt hvad hvetet förrådet aflämnar, d. v. s. allt hvad det inbringar genom försäljning, och på debetsidan allt hvad hvetet förrådet mottager, d. v. s. allt hvad som användes till inköp, omkostnader af olika slag etc. Detta tillvägagångssätt genomföres fullständigt och systematiskt i den s. k. dubbla bokföringen. Hvarje kredit aflämnande med däraf uppstående fordran på motprestation förutsätter nämligen ett debet (mottagande med däraf uppstående skyldighet till motprestation) och tvärt om. För hvarje å kreditsidan af ett konto uppförd post anges nu den debitor (mottagare), af hvilken (eller, då hvarje debitor representeras af ett konto, det konto, af hvilket) motprestation göres till kontoinnehafvaren (aflämnaren, kreditorn) eller af hvilken denne har att räkna sig beloppet till godo, liksom för hvarje å debetsidan uppförd post anges den kreditor aflämnaren, till hvilken eller det konto, till hvilket) kontoinnehafvaren (som nu är mottagare, debitor) är skyldig att göra motprestation eller har att gälda beloppet. Kreditposterna betecknas i regel, ehuru detta ingalunda är nödvändigt, med ordet ”per” framför hvarje post (hvilket ord alltså anger den till motprestation skyldige debitorn) och debetposterna på samma sätt med ordet ”an” angifvande den till motprestation berättigade kreditorn). Sålunda blir t. ex., om man till A. säljer ett parti hvete på kredit, hvetekontot (l. varukontot, om särskildt hvetekonto ej föres: kreditor har aflämnat och köparen A:s konto debitor har mottagit, hvarför hvetekontot ”krediteras”, d. v. s. på dess kreditsida antecknas: ”per A:s konto .... kr....”, och A:s konto debiteras, d. v. s. på dess debetsida antecknas: ”an hvetekonto .... kr....”; när sedan likvid eger rum, blir A:s konto kreditor (har aflämnat, nämll. betalningen och kassakonto debitor (har mottagit), hvarför på det förras kreditsida antecknas: ”per kassakonto .... kr....” och på det senares debetsida: ”an A:s konto .... kr....” Vid en varuförsäljning mot kontant betalning blir varukontot, liksom vid kreditförsäljningen, naturligtvis kreditor och kassakontot, liksom vid likviden af det på kredit köpta hvetet, debitor. Låg en på affärens innehafvare utställd och af honem accepterad växel bl. a. tillgångarna, och har en sådan växel sedan inlösts, blir kassakontot, som ju utbetalningen, kreditor, och ”egna accepters konto”, för hvars räkning utbetalningen göres, debitor o. s. v. (Jfr Bokföring, Konto). — kreditēra, räkna till godo, godtskrifva, införa på kreditsidan af någons konto (jfr ofvan). — Krēditor, person (verklig eller fingerad — ”personificeradt konto”, jfr Konto), som har att fordra på grund af gjord prestation; plur. kreditorer, borgenärer, fordringsegare. — Krēditpost, på kreditsidan af ett konto införd post. A. W:son M.

Kredit (fr. *crédit*, it. *credito*, af lat. *crēdere*, sätta tro till), *nationalek.*, dels förträckning (”ge kredit”, ”erhålla kredit”), dels det förtroende, på grund hvaraf förträckning kan erhållas (en person med ”god kredit”). Den, som saknar kredit i den senare bemärkelsen, kan ändock erhålla kredit i den förra, t. ex. i fall antaglig pant eller borgen kan ställas. När i detta fall borgen anlitas, är visserligen den gifna krediten grundad på förtroende, men det är ej förtroende till låntagaren, utan till borgesmannen. Vanligen tager man kredit i den förstnämnda bemärkelsen och skiljer emellan följande slag af kredit. 1. Ren kredit och blandad kredit. I blandad kredit uppträder förträckningen i förening med transaktioner af annan art, t. ex. varuförsäljning på kredit, som omfattar dels försäljning, dels förträckning af köpeskillingen. — 2. Produktions- och konsumtionskredit. Indelningsgrunden är det ändamål, hvartill förträckningstagaren använder det genom förträckningen erhållna. Vid produktionskredit är detta produktion, handel eller annan inom näringslifvet fallande verksamhet, vid konsumtionskredit åter personlig förbrukning eller användning för andra ändamål. Ibland kan samma handling vara på en gång produktions- och konsumtionskredit, t. ex. om en arbetare lånar penningar för att utbilda sin arbetskraft. — 3. Offentlig (stats-, kommunal-) kredit och enskild kredit, alltefter som förträckningstagaren är en stat, kommun eller enskild inrättning eller person. Ibland räknar man till offentlig kredit all kredit, som förmedlas genom fondbörser; ibland inskränker man denna term till statskredit, framhållande, att staten icke, såsom öfriga låntagare, af någon offentlig myndighet kan tvingas att betala. — 4. Kredit på bestämd tid och kredit på obestämd tid. I afseende på det förra slaget är att skilja mellan kredit på *lång* och *kort* tid, i afseende å det senare mellan *uppsägbar* och *oppsägbar* kredit. Rätten att uppsäga kredit till betalning kan tillkomma antingen både gäldenären och borgenären eller blott endera af dessa eller slutligen ingendera: i det sistnämnda fallet erfordrar krediten upphörande nytt aftal. — 5. Personalkredit och realkredit, alltefter den garanti för skuldens betalning, som borgenären eger. Vid personalkredit ligger denna garanti i gäldenärens person i allmänhet och särskildt hans förmögenhetsställning samt förvärfsförmåga. Vid realkredit består garantien, antingen uteslutande eller ock jämte den vid personalkredit förefintliga, uti en panträtt. Exempel på det förra slaget är den tyska *grundschuld*. Vid hvilken gäldenären svarar för skulden endast med den intecknade egendomen, ej med sin öfriga förmögenhet. I Sverige kan undantagsvis realkredit af detta förra slag förekomma, t. ex. om en fordringsrätt pröskbetalts, under det med densamma förenad rätt teckning förvarats (se Intrek-

ning, sp. 754). Ang. indelning af realkredit se Hypotek och Panträtt. — 6. Försträckning af penningar och försträckning af varor. Det förra slaget är det vanliga och afses i det följande, då ej motsatsen uttryckligen anges. — Kreditaffärer kunna uppgöras direkt mellan den enskilde kapitalisten och den lånesökande. Detta direkta uppgörande stöter dock ofta på svårigheter, hvilka undanröjas genom personer och anstalter, som förmedla krediten, t. ex. penning- och fondbörser (se Börs), mäklare och kommissionärer, som med hvarandra sammanföra kapitalister och lånesökande, samt kreditanstalter, hvilka upplåna penningar, som de sedermera låna ut (se Bank och Kreditanstalt). Kreditaffärer uppgöras i regel skriftligen genom anteckning i offentliga eller enskilda böcker (statsskulds-, handelsböcker m. fl.) eller genom utfärdande af självständiga urkunder, s. k. kreditpapper. De sistnämnda ha dels formen af skuldebref (då förstäckningstagaren lofvar att själf erlägga betalning), dels af invisningar (då förstäckningstagaren lofvar, att betalning skall erläggas af en tredje person, åt hvilken han uppdrager detta; i regel häftar nämnde tredje person i skuld till förstäckningstagaren). Till den förra formen af kreditpapper höra vanliga skuldsedlar, egna växlar, bankdepositionsbevis, banksedlar, inlösliga statspappersperpenningar, staters, kommuners, hypoteksbankers obligationer m. fl., till den senare formen vanliga invisningar, checker, trasserade växlar m. m. Man har att skilja mellan kreditpapper ställda att betalas till viss man, till viss man eller order och till innehafvaren. Banksedlar äro alltid ställda till innehafvaren. Enligt flera lagstiftningar (äfven den svenska) få växlar ej ställas till innehafvaren; och växel ställd till viss man betraktas, som om den vore ställd till viss man eller order, såvida ej öfverlåtelse af växeln är i densamma uttryckligen förbjuden (se Växel). Depositionsbevis få enligt flera lagstiftningar ej ställas till innehafvaren (enligt svensk lagstiftning skall sådant bevis ställas till viss man och öfverlåtelse får ske endast till viss man), emedan bankerna annars skulle kunna kringgå gällande restriktioner ang. banksedlar, genom att utge depositionsbevis på runda summor. Ifrågavarande olikheter i kreditpappers form ha betydelse dels i afseende på lättheten att till annan person öfverflytta den fordran, som kreditpapperet representerar, dels i afseende på verkningarna af dylik öfverflyttning. I förra hänseendet utmärka sig de till innehafvaren ställda framför de öfriga genom lätt och bekvämt sätt för öfverflyttning. Med afseende på verkningarna af kreditpappers öfverflyttning skiljer man mellan de till innehafvaren och till viss man eller order ställda (s. k. ''löpande'') samt de till viss man ställda (''icke löpande''). Den, som förvärfvar ett löpande kreditpapper, erhåller en mot gäldenären fullt självständig rätt, som är oberoende af rättsförhållandet mellan gäldenären och föregående innehafvare af papperet. Den däremot, som förvärfvar ett icke löpande kreditpapper, kan ej vara säker på att förvärfva den fordran, hvarpå papperet nominellt lyder (se Innehafvarpapper). Det finnes dock till viss man ställda kreditpapper, som torde böra i sistnämnda hänseende likställas med löpande, nämligen staters, kommuners, hypoteksbankers obligationer o. d., när utställarna lämnat köparna öppet att välja mellan papper till viss man, till viss man eller order och till innehafvaren samt att få papper af ett slag förvandladt till papper af ett annat. Som denna anordning vidtages endast af hänsyn till köparnas önskningar, kan olikheten i papperens form ej gärna få något inflytande på rättsförhållandet mellan papperens egare och deras utställare.

En omedelbar *verkan* af krediten är, att dispositionen öfver förmögenhet öfverflyttas från en person till en annan. Krediten skapar alltså ej direkt ny förmögenhet, såsom Macleod o. a. anscft. Denna af krediten åstadkomna öfverflyttning af disposition öfver förmögenhet kan vara än gagnelig, än skadlig. Gränsen mellan gagnelig och skadlig kredit sammanfaller dock ej med gränsen mellan produktions- och konsumtionskredit, så att produktionskrediten alltid skulle vara gagnelig, konsumtionskrediten alltid skadlig. Detta gäller, vare sig man blott fäster sig vid kreditens inverkan på näringslifvet, eller det är fråga om samhället i dess helhet. Produktionskredit är i allmänhet gagnelig, så snart det förstäckta kapitalet i låntagarens hand får en produktivare användning, än långifvaren kunnat åstadkomma. Detta inträffar t. ex., då långifvaren saknar eller endast i ringa grad eger de egenskaper, som för affärsrörelsen erfordras, eller ej är hågad att egna sig åt sådan verksamhet, under det att låntagaren eger både håg och egenskaper; då kapitalet är så obetydligt, att det ej kan erhålla produktiv användning annat än i förening med andra kapital (hvarvid i synnerhet kreditanstalterna åstadkomma uppsamling af små kapital); då ett yrke eller en affärsgren nått den utveckling, att de lämpligast bedrifvas i stor skala, hvarvid krediten är *en* utväg för att anskaffa de stora kapital, som erfordras för affärsföretagens utvidgning, m. fl. dylika fall. Med näringslifvets stigande utveckling blir det sålunda alltmer vanligt, att affärsföretag drifvas med lånta medel. Ehuru denna ordning under vissa förutsättningar är gagnelig, kan den dock under andra förutsättningar, som ej så sällan inträffa, medföra ganska fördärfliga följder. Produktionskrediten kan bringa kapital i dåliga händer, hvarigenom de gå förlorade eller erhålla en för näringslifvet på annat sätt skadlig användning. Hit höra ej endast de fall, då till syftet fullt solida kapitalanläggningar misslyckas till följd af bristande insikt eller felaktiga beräkningar. Hit hör äfven upplåning af penningar, som användas till mer eller mindre bedrägliga ''grundningar'' (jfr Grunder), om hvilkas alltför riskabla natur företagaren är medveten, eller till lättsinniga börsspekulationer i varor och värdepapper samt bidraga till framkallande af ekonomiska kriser. Därvid är att märka, att krediten på visst sätt uppmuntrar till äfventyrliga spekulationer, då den, som arbetar med till större delen upplånta kapital, skördar all vinst af lyckade spekulationer, under det att större delen af den förlust, som de misslyckade medföra, drabbar långifvaren till följd af låntagarens insolvens. Hit höra vidare sådana fall, då krediten af nyssnämnda skäl ger upphof till en mängd små, till större delen öfverflödiga handelsaffärer, hvilkas innehafvare till stor del lefva af att på kredit erhålla varor, som de icke betala. För att produktionskredit ej skall leda till den låntagande näringsidkarens skada, är det i regel nödvändigt, att denne är tillförsäkrad dispositionen öfver det förstäckta kapitalet under så lång

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

till, att han kan hinna att genom den näringsverksamhet, hvari han använder kapitalet, förvärfva medel till lånets återbetalning. I annat fall är han lätt utsatt för att få lånet uppsagdt vid en tidpunkt, då han antingen omöjligen eller endast med mycket stora uppoffringar kan förskaffa sig ny kredit. Det är egentligen för vissa näringsgrenar, hvilka, liksom jordbruk, bruksrörelse o. d., behöfva kredit på mycket lång tid, som denna synpunkt är af särdeles stor vikt. — Konsumtionskrediten kan vara gagnelig äfven för näringslifvet, t. ex. då den möjliggör utbildning af för näringslifvet erforderliga arbetskrafter, naturvetenskapliga upptäckter m. m. dyl. Tager man hänsyn ej endast till näringslifvet, utan till samhället i dess helhet, måste man inordna ännu flera fall af konsumtionskredit bland den gagneliga krediten. Så kunna t. ex. lån, som upptagas för andliga kulturbehof och sålunda äro att räkna till konsumtionskredit, visserligen verka skadligt på näringslifvet, om de undandraga detsamma välbehöfliga kapitaltillgångar, under det att samtidigt denna mentliga inverkan ofta mer än uppväges af den lyftning, som genom krediten kommer den andliga kulturen till del, så att krediten för samhället i det hela måste anses öfvervägande gagnelig. Uppenbart är dock, att dylik kredit *kan* leda till ett ensidigt och i det hela skadligt gynnande af den andliga kulturen på näringslifvets bekostnad, en fara, som äfven vår tid har att synnerligen beakta. Men äfven konsumtionskredit, som hvarken (medelbart) befrämjar näringslifvet eller befordrar andra kulturändamål, utan blott tjänar den personliga konsumtionen, kan ej, såsom ofta framhålles, sägas vara odeladt och under alla förhållanden skadlig. Ofta är den rent af nödvändig, t. ex. för tjänsteman, som har endast sin lön att lefva af, men ej får den utbetald förrän vid hvarje kvartals slut, för jordegare, som är hänvisad till det arrende, som han erhåller för sin jord och hvilket betalas först vid årets slut, för arbetare, som erhåller sin aflöning hvarannan vecka eller vid månadens slut, och för den, som af sjukdom är urståndsatt att för tillfället förtjäna sitt lifsuppehälle samt saknar andra tillgångar. Å andra sidan måste erkännas, att konsumtionskrediten mycket ofta öfverskrider de gränser, inom hvilka den till följd af dessa eller likartade förhållanden är berättigad, samt leder till öfverdrifven konsumtion. Detta gäller visserligen, vare sig konsumtionskrediten har form af penningförsträckning eller varuförsäljning på kredit, men i synnerhet när sistnämnda form användes. Ty dels är vid kontanta inköp konsumentens köpförmåga mer begränsad än vid varuförsäljning på kredit, dels märker konsumenten städse, huru stor del af sina tillgångar han användt, när han måste betala allt kontant, under det att han i motsatt fall ofta först då kommer till insikt därom, när han genom sin öfverdrifna konsumtion ådragit sig en stor skuldbörda. Därtill är att lägga, att vid varuförsäljning på kredit åtskilliga köpare visa sig oförmögna att betala sina inköp. För att hålla sig skadeslös härför måste säljaren höja priset på sina varor, hvadan det i själfva verket blir de öfrige och bland dem de ordentlige konsumenterna, som få betala de lättsinniges konsumtion. Dock får man af det föregående ej draga den slutsatsen, att all varuförsäljning på kredit skulle vara förkastlig, ty de nämnda olägenheterna vidlåda egentligen den *långa* krediten. Genom att inskränka krediten, t. ex. till en eller en half månad, mildras ofvannämnda olägenheter i betydlig grad, under det att vissa välgörande verkningar af denna form af kredit fortbestå, såsom att förteckning öfver hvarje kunds inköp blir förd, hvilket är till stort gagn ej blott för kunden själf, utan äfven för säljaren genom den kontroll öfver biträden dylik bokföring medför, samt att betalning kan ske på ett bekvämare och nationalekonomiskt fördelaktigare sätt, t. ex. genom anvisning på en bank m. m. d. — Krediten leder till uppkomsten af en rentierklass, som hufvudsakligen lefver af de räntor, som erhållas för utlånta kapital. Tillvaron af en dylik samhällsklass kan såtillvida vara af stort gagn, som dess medlemmar, i likhet med fastighetsegare, kunna åtaga sig de i hvarje samhälle förekommande uppdrag och sysslor, som ej aflönas. Å andra sidan medför en för stark koncentrering af kapital på få händer samma faror i socialt afseende som mycket ojämn förmögenhetsfördelning i allmänhet. — Krediten uppmuntrar till sparsamhet genom utsikten att erhålla ränta för gjorda besparingar samt kan sålunda medelbart bidraga till ökad kapitalbildning. — Krediten inverkar omgestaltande på penningväsendet därigenom, att fordringar, i synnerhet i form af kreditpapper, användas i st. f. mynt vid köp och försäljning samt betalningar. Det är egentligen blott vissa former af kredit, som kunna fylla denna uppgift i någon större utsträckning, nämligen inlösliga statspapperspenningar, banksedlar, checker, växlar, bokkredit. Man har därvid att skilja mellan den inre rörelsen i ett land och affärsförhållandena med utlandet. Med afseende på den inre rörelsen gäller, att inlösliga statspapperspenningar och banksedlar utmärka sig framför de öfriga därigenom, att de i regel finna användning bland alla samhällsklasser till följd däraf, dels att staten och i allmänhet äfven de sedelutgifvande bankerna åtnjuta allmänt förtroende, dels att dessa papper äro utställda på runda summor. Checker åter kunna ej vinna en lika vidsträckt cirkulation, emedan de förutsätta ej endast förtroende till den bank, på hvilken checken är utställd, utan dessutom kännedom om, huruvida utställaren har motsvarande tillgodohafvande hos banken, så att banken godkänner checken, samt möjlighet att kunna afgöra, om namnteckningen är äkta; därtill kommer, att checker i regel ej äro utställda på runda summor. Till följd däraf äro kreditpapper af detta slag inskränkta till affärskretsar, större kapitalister, högre tjänstemän o. d. Det har rådt mycken meningsskiljaktighet med afseende på betydelsen af dessa olikheter. Det rätta torde vara, att bruket af checker är att föredraga framför bruket af sedlar och statspapperspenningar. Dels är det nämligen skadligt, om metallmynten alltför mycket utträngas ur den mindre rörelsen, hvilket lätt kan ske genom sedlar af låga valörer, dels medför under vissa förutsättningar bruket af checker väsentliga fördelar. Dessa förutsättningar äro hufvudsakligen följande. Hvarje affärsman är kund hos en bank, hos hvilken han har löpande räkning (kontokurant) och insätter hela sin kontanta kassa samt alla kontanta medel, som flyta in. Om banken ger honom förskräckning, t. ex. genom att diskontera af honom dragna växlar, tager han ej ut summan i form af mynt eller banksedlar, utan låter uppföra summan på kredit i sitt konto. Hans utbetalningar ske, såvidt möjligt är, genom anvisningar på banken. Banken inkasserar

hans förfallna fordringar och krediterar hans konto därför samt betalar hans växlar och öfriga förbindelser, för hvilka betalningar hans konto debiteras. Affärsmannen befrias genom detta system från det besvär och den risk, som hållandet af kontant kassa medför; han åtnjuter fördelen af ett mycket bekvämt betalningssätt (undgår besvärliga och ofta felaktiga räkningar af mynt och sedlar, kontrollerande af dessas äkthet m. m. d.) samt får sina utbetalningar och inkomster bokförda genom banken. Alla dessa fördelar åtnjutas i regel mot det vanligen tysta förbehållet, att han städse låter sitt tillgodohafvande i banken förbli af tillbörlig storlek. För banken medför denna anordning dels fördelen af att disponera öfver sina kunders tillgodohafvanden, vanligen utan ränta, dels den äfven för näringslifvet i det hela oskattbara förmånen, att banken erhåller fullständig inblick i sina kunders affärsförhållanden och sålunda blir i stånd att bedöma, om och i hvilken grad de äro förtjänta af försträckningar, dels slutligen inbesparing af arbete för utbetalningar af mynt och sedlar. En annan förutsättning för ett välordnadt checksystem är, att bankerna sinsemellan utbyta de fordringar de genom sin rörelse och i synnerhet kontokurantrörelsen erhålla på hvarandra, hvilket sker genom inrättande af *clearinghouses* och därmed sammanhängande anordningar (se Check, Clearinghouse och Kreditanstalt). I England har detta system vunnit största utsträckning och vinner äfven i andra länder alltmer terräng. Af det sagda får man dock ej draga den slutsatsen, att sedelutgifningen bör genom lagstiftningen alldeles afskaffas, ty denna rörelse har just visat sig vara ett verksamt medel för att bereda väg för checksystemet. Sedelstocken, som ju för banken betyder detsamma som ett af allmänheten erhållet räntefritt lån, gör det möjligt för banken att hålla mycket flera afdelningskontor, än om den vore tvungen att vid hvarje kontor hålla hela kassan i metallmynt; och ett stort antal öfver hela landet spridda bankkontor är ett väsentligt villkor för checksystemets utveckling, då ju detta består i, att hvarje affärsman och kapitalist är kund hos en bank. Införandet af checksystemet är i första rummet beroende af banker och affärsmän själfva; lagstiftningen kan endast medelbart medverka därtill. — Växlar ega i rörelsen inom ett land ännu inskränktare gångbarhet än checker. Bokkredit förekommer i regel endast mellan personer, som stå till hvarandra i varaktiga affärsförhållanden. I den utländska handeln däremot äro växlar de kreditpapper, som hufvudsakligen användas som omsättnings- och betalningsmedel. — Äfven i afseende på kreditens inverkan på varuprisen måste man visserligen skilja mellan olika former af kredit, men man får ej uppdraga en specifik skillnad mellan banksedlar och inlösliga papperspenningar å ena sidan och öfriga former af kredit å den andra. Ty all kredit, som kan inverka på penningväsendet, kan ock inverka på varuprisen. Och då nu de mest ödesdigra verkningarna i detta afseende äro de, som framträda under den en ekonomisk kris föregående spekulationsperioden och som bidraga att framkalla krisen, samt då under spekulationsperioden till följd af det allmänt rådande förtroendet prisstegrande inköp i stor omfattning kunna ske på bokkredit eller med växlar, så inses lätt det oriktiga i den ofvannämnda åsikten. Hvad särskildt jämförelsen mellan banksedlar och checker i detta hänseende beträffar, må framhållas, att det skadliga inflytande på varuprisen, som banksedelrörelsen ofta utöfvat, äfven kan åstadkommas genom checker, nämligen såvida okloka och i låneväg alltför lättsinniga grundsatser af de resp. bankerna tillämpas. När en bank ger ett lån på 1,000 kronor i form af sedlar, släpper banken visserligen ut i rörelsen nya omsättnings- och betalningsmedel, men precis detsamma gör den bank, som beviljar sin kund ett lån på 1,000 kronor, uppför denna summa på kredit uti kundens löpande räkning och låter kunden draga anvisningar på banken för detta belopp. Ang. denna inverkan af krediten och dess följder för näringslifvet se Handelskris. — Krediten bidrager till en osund utveckling af börsspekulationer. Detta gäller om börsspekulationer både i varor och i värdepapper, ity att det är krediten, som i regel är grundvalen för spekulanternas köpförmåga. Men krediten främjar börsspekulationer i värdepapper dessutom på ett särskildt sätt; det är ju nämligen krediten, som skapar en del af själfva föremålen för dessa spekulationer, eller statspapper, obligationer och andra på börsen gångbara kreditpapper. Dessa börsspekulationer urarta mycket lätt till rena hasardspel och äro då i nationalekonomiskt afseende lika fördömliga som dessa, i det att de bl. a. undergräfva aktningen för allvarligt arbete och egenderätt. — Kreditens utveckling är beroende af flera förutsättningar, bland hvilka här må framhållas arbetsfördelningens utveckling, kapitalbildningen, öfvergången till affärsföretag i stor skala, kreditanstalternas beskaffenhet, en god kreditlagstiftning samt en snabb och säker rättskipning. Till dessa, mera yttre förutsättningar är att lägga befolkningens moraliska utveckling, då förtroende till andra är den grundval, på hvilken en stor del af förekommande kreditaffärer är baserad. Med afseende på kreditlagstiftningen och lagskipningen se Bysättning, Innehafvarpapper, Konkurs, Ocker, Ränta, Växelrätt m. fl. art. Af stor vikt för kreditens utveckling är det mål, som s. k. *upplysningsbyråer* för sig uppställa. Dessas uppgift är att under tysthetslöfte meddela sina kunder upplysningar om affärsmäns ekonomiska ställning samt om och i hvad grad det är rådligt att bevilja dem kredit. Otvifvelaktigt kunna dessa inrättningar göra stor nytta. Att beakta är dock, att de ofta äfven ofrivilligt kunna göra skada genom att meddela oriktiga uppgifter, sådana fall att förtiga, då dylika inrättningar till prejerier begagna den makt, som deras ställning lägger i deras händer. D. D.*

Kreditaftal, *jur.*, aftal, som innebär beviljande af kredit (se d. o.) och alltså berättigar ena parten att först efter någon tids förlopp fullgöra sin prestation. Betydelsen af uttrycket kreditaftal är emellertid icke fullt bestämd. Särskildt användes det mindre gärna, då fråga är om prestationer, som afse annat än betalning af en summa penningar. Ett kreditaftal kan gå ut på återbetalande af ett belopp, som gäldenären vid aftalet får mottaga (försträckning); det kan också förplikta honom att utge valuta för någon annan af motparten fullgjord prestation (exempelvis kreditköp); det kan vidare innebära medgifvande af kortare eller längre tids anstånd med betalningen af en redan (på hvilken grund som helst) existerande skuld (”prolongation”). Att ränta vid kreditaftal utfästes, är van-

ligt, men ej nödvändigt; likaså hör därvid utställandet af skuldebref eller annat kreditpapper till vanligheten. C. G. Bj.

Kreditanstalt (se Kredit), i vidsträckt bemärkelse inrättning med uppgift att drifva inlåning och utlåning af penningar. Vanligen förena sådana anstalter med denna uppgift äfven andra, såsom handel med ädla metaller och varor, förvaring af värdepapper och dyrbarheter, inkasseringar, grundande af aktiebolag m. fl. Kreditanstalter kunna drifvas af enskilda personer, s. k. handelsbolag, aktiebolag, föreningar, offentliga korporationer, staten o. s. v. *Inlåningsrörelsens* hufvudgrenar äro: depositionsrörelse, upp- och afskrifning (folioräkning), sedelutgifning (hvar och en, som emottager en banksedel, ger kredit åt banken), utgifvande och försäljning af obligationer. *Utlåningsrörelsens* hufvudgrenar äro: diskontering af växlar, lån mot reverser med namnsäkerhet, s. k. lombardlån, lån mot inteckning i fast egendom, kassakreditiv, inköp af värdepapper, vissa grenar af s. k. crédit-mobilier-affärer (se nedan). Jfr Bank och Hypoteksbank. — *Kapitalräkning* är ett särskildt slag af depositionsräkning, som hufvudsakligen utmärkes därigenom, att räntan vid vissa tidpunkter lägges till kapitalet, såvida ej insättaren förbehållit sig att uttaga densamma. Kapitalet kan å båda sidor uppsägas till betalning efter viss tid. — *Sparkasseräkning* är en förening af depositions- samt upp- och afskrifningsräkning, i det banken utbetalar belopp, som ej öfverstiga en viss mindre summa vid anfordran, men större belopp först viss tid efter uppsägning. — *Löpande räkning* (*kontokurant*) är en räkning, som i fortlöpande följd upptager affärerna mellan en bank och dess kund eller mellan flera banker. Då än banken, än kunden, eller, då räkningen föres mellan två banker, hvardera ömsevis blir borgenär och gäldenär, upptager den både debet- och kreditposter. Den är så att säga en förening af kassakreditiv samt upp- och afskrifning. Med löpande räkning är vanligen förenad annan verksamhet från bankens sida (se Kredit, sp. 1238—39). — Hufvudgrundsatsen för en kreditanstalts verksamhet är, att karaktären af dess inlåningsrörelse måste vara bestämmande för beskaffenheten af dess utlåningsrörelse och öfriga verksamhet. Enligt denna grundsats har man ej blott att afgöra, hvilka olika slags uppgifter kunna hos en och samma kreditanstalt förenas, utan äfven bestämma de speciella reglerna för hvarje särskildt slag af kreditanstalter. En kreditanstalt, som utger sedlar eller emottager större belopp på upp- och afskrifning eller på deposition, bör sålunda ej ge lån på lång tid. En hypoteksbank bör därför icke i någon större utsträckning använda nämnda inlåningsgrenar; men väl kan den anstalt, som upptagit lån på lång tid (t. ex. i form af ett ouppsägbart obligationslån), utlåna dessa medel på kort tid. Man får ej fatta nämnda grundsats så, att en kreditanstalt ej borde utlåna penningar på annan tid än den, för hvilken anstalten själf erhållit desamma i försträckning. Ty då skulle medel, som mottagas på upp- och afskrifning, aldrig få utlånas, emedan ingen gärna lånar penningar med skyldighet att återbetala dem vid anfordran. Erfarenheten visar, att under lugna tider en viss del af de i en kreditanstalt på upp- och afskrifning innestående medlen städse förblir i anstaltens besittning; och denna del kan utan risk utlånas, blott man, när mer kritiska tider äro i annalkande, genom indragning af utestående lån bereder sig på att kunna återbetala den större del af dessa medel, som allmänheten då plägar uttaga ur kreditanstalterna. — De viktigaste slagen af kreditanstalter äro följande: banker i inskränkt bemärkelse (hvilka egentligen ge och taga kort kredit), hypoteksbanker, sparbanker (postsparbanker), pantlåneinrättningar (pantbanker) och kreditanstalter i inskränkt bemärkelse, eller s. k. crédits mobiliers. Med "crédit mobilier" betecknas ett företag i form af aktie- eller kommanditbolag, som med egentlig bankrörelse förenar flera eller färre af följande uppgifter, nämligen att öfvertaga stats- eller andra lån, drifva handel med värdepapper och börsaffärer, grunda affärsföretag (i synnerhet i form af aktiebolag) och kreditanstalter, ge förlag åt affärsföretag samt ibland äfven att för egen räkning drifva industriella företag och varuhandel. En föregångare till dessa anstalter var redan Laws 1716 upprättade bank, och äfven det af Fredrik II i Preussen 1772 grundade Königliche seehandlungsinstitut dref ett slags crédit-mobilier-affärer. Vidare inrättades 1822 i Bruxelles Société générale des Pays-Bas, från 1830 kalladt *Société générale pour favoriser l'industrie nationale*, som ännu eger bestånd och f. n. är världens mest betydande kapitalinvesterings- och finansieringsbolag. Mönstret för dylika anstalter blef dock den i Paris 1852 under ledning af bröderna Pereire grundade *Société générale de crédit mobilier*. Detta företag, som skulle praktiskt tillämpa en af S:t Simons lärjunge Enfantin flera årtionden förut framställd idé, skulle enligt den ursprungliga bolagsordningen få ha ett kapital af 60 mill. frcs samt ega rätt att utge obligationer ej lydande på kortare återbetalningstid än 45 dagar och uppgående, när bolagets hela kapital inbetalts, till en summa motsvarande tio gånger aktiekapitalets belopp. Bolaget, som fick drifva vissa angifna slag af egentlig bankrörelse (emottaga medel på löpande räkning, belåna statspapper, aktier och obligationer, men ej diskontera växlar eller utge sedlar), hade därjämte rätt att genom subskription eller köp förvärfva statspapper samt aktier och obligationer uti industriella företag och kreditanstalter samt åter försälja dessa papper, öfvertaga lån och allmänna arbeten m. m. Vissa slags riskablare börsaffärer voro dock förbjudna (försäljningar in blanco och premieaffärer). I st. f. de värdepapper, som bolaget sålunda förvärfvade, skulle det utge egna obligationer; och den ursprungliga meningen var, att dessa bolagets obligationer skulle småningom ersätta den stora massa olikartade värdepapper, som funnos i marknaden. Bolaget, som dock ej fick tillåtelse att, annat än till en begränsad del, begagna sig af sin i bolagsordningen medgifna rätt att utge obligationer, slog sig hufvudsakligen på börsspekulationer och stiftande af aktiebolag. Till en början kunde det ge större vinstutdelningar, men måste slutligen, sedan aktiekapitalet 1866 fördubblats, inställa sina betalningar mot slutet af 1867. Efter detta företag som förebild, ehuru ej i samma storartade omfattning, ha i flera länder, särskildt i Frankrike och Tyskland, crédit-mobilier-företag bildats. Äfven i Sverige ha sådana inrättningar fun-

nits, nämligen Skandinaviska kreditaktiebolaget, som enligt den ursprungliga planen skulle drifva crédit-mobilier-affärer, men faktiskt mycket snart öfvergaf dessa för att inskränka sig till egentlig bankrörelse, samt Göteborgs handelskompani, som grundades 1871, men 1878 måste med stora förluster göra konkurs. På senare tid ha, särskildt i Tyskland, de mer omfattande crédit-mobilier-anstalterna af den äldre typen alltmer efterträdts af s. k. emissionsbanker (se d. o. — i Sverige har genom lag af 5 juni 1909 upprättandet af emissionsbanker möjliggjorts, men ännu ingen sådan kommit till stånd), hvilka jämte (finansierings- och) emissionsverksamhet äfven idka vanlig bankrörelse. Vid sidan af dessa emissionsbanker ha vidare, efter förebilden af det ofvannämnda Société générale och liknande anstalter, uppstått flera finansieringsbolag (dels af mer allmän art, dels för speciella branscher), som karakteriseras af en mer varaktig förbindelse med de af dem finansierade företagen och hufvudsakligen blott med dessa göra kreditaffärer, men ej bedrifva allmän depositions- och kontokurantverksamhet. Jämte dessa självständiga finansieringsanstalter finnas också åtskilliga osjälfständiga sådana, som upprättats af banker eller industriella och kommersiella företag och fortfarande stå i beroende af dessa. Om det väl ej kan förnekas, att äfven de nyare finansierings- och emissionsföretagen, om också icke i så hög grad som den äldre typen af crédit-mobilier-anstalter, kunna lända näringslifvet till skada t. ex. genom alltför djärfva börsspekulationer och lättsinnigt slutfande af företag, måste det dock å andra sidan medges, att den moderna utvecklingen af stordrift och teknik oafvisligt fordrar möjlighet att utan större tidsutdräkt få till stånd stora företag med stora kapital, och att sålunda dessa moderna finansierings- och emissionsanstalter, utan hvilkas medverkan detta svårligen skulle kunna genomföras, ha en mycket viktig ekonomisk uppgift att fylla. — Kreditföreningar kunna ej uppföras som ett särskildt slag af kreditanstalter, jämsides med de ofvannämnda, emedan det för kreditföreningar gemensamma blott är deras allmänna syfte (att förskaffa sina delegare kredit på lämpliga och billiga villkor), men med afseende på arten af deras rörelse äro de dels banker i inskränkt bemärkelse, dels hypoteksbanker, dels förena de båda dessa uppgifter, dels drifva de äfven ett slags crédit-mobilier-rörelse genom att ge förlag åt små affärsidkare; de äro nästan alltid därjämte sparbanker. Se Folkbank och Hypoteksförening. D. D. (Å. W:son M.)

Kreditbank. Se Bank, sp. 855.

Kreditēra, *hand.* Se Krēdit, sp. 1234.

Kreditförening, *nationalek.* Se Kredit, sp. 1243.

Kreditförsäkring (se Kredit), försäkring, hvarigenom försäkringsgifvaren iklåder sig garanti för en fordrans betalning. Hittills har denna uppgift kunnat förverkligas nästan endast med afseende på med panträtt i fast egendom förenade fordringar (se Hypoteksförsäkring). Däremot ha de flesta inrättningar, som afsett att försäkra andra slags fordringar, haft endast en mycket kort tillvaro. Redan i början af 1700-talet uppdöko i England förslag om sådana företag. Sedermera ha dylika uppstått i England, Frankrike och Tyskland, men de flesta ha gått under. Öfver hufvud är kreditförsäkringsverksamhet möjlig blott i förening med en mycket omfattande och noggrann soliditetsinformation. Många anse dock en rationell kreditförsäkring praktiskt outförbar eller hålla före, att sådan försäkringsverksamhet är oändamålsenlig och skadlig. De omständigheter, som tala för den förra åsikten och som också utan tvifvel varit anledning till, att så många försök i denna riktning misslyckats, äro i synnerhet följande. Storleken af faran, att en viss, ej genom säker panträtt tryggad fordran icke kommer att betalas, är underkastad täta förändringar. Den, som med rätta kan anses solvent under normala tider, kan bli insolvent under en kris. Riskerna äro ej någorlunda jämnt fördelade på alla år, utan koncentrera sig på vissa tidpunkter (kriser); i synnerhet denna omständighet torde ha försvårat dylika företags bestånd. Man saknar slutligen tillförlitliga hållpunkter för att i hvarje fall bestämma riskens storlek. Skadlig kan kreditförsäkringen anses vara därigenom, att utsikten att erhålla fordringar betalda, äfven när gäldenären blir insolvent, innebär en uppmuntran till vågade och lättsinniga kreditaffärer. För öfrigt råder ganska stor meningsskiljaktighet, t. o. m. i väsentliga punkter, äfven bland dem, som anse kreditförsäkring praktiskt möjlig och ändamålsenlig. De företag af denna art, som f. n. finnas, tillämpa i allmänhet det engelska systemet, enligt hvilket en firmas hela omsättning försäkras, men blott oförvållade och utomordentliga, d. v. s. en viss procentsats öfverstigande, förluster täckas. D. D. (Å. W:son M.)

Kreditiv (fr. *lettre de créance*, af lat. *crēdere*, sätta tro till). 1. Skrifvelse, hvarmed ett diplomatiskt ombud styrker riktigheten af sitt uppdrag. Kreditivet l. kreditivbrefvet utfärdas för diplomater af de tre högre rangklasserna af suveränen (statschefen), riktas till suveränen (statschefen) i det land, som beskickningen gäller, och innehåller, jämte önskan, att man ”måtte sätta tro till” sändebudet, uppgift om orsaken till beskickningen samt om vidden af sändebudets befogenhet. Kreditivet öfverlämnas af sändebudet till den främmande suveränen (statschefen) i högtidlig audiens (naturligtvis med undantag för hemliga sändebud). Först efter att sändebudet sålunda fått öfverlämna sitt kreditiv, börjar hans officiella verksamhet. Kreditiv för diplomater af lägre rang utfärdas af och riktas till vederbörande utrikesminister. Jfr Rekreditiv. — 2. Fullmakt att lyfta penningar till ett visst belopp eller utan bestämdt maximum (öppet kreditiv); af bank eller annan penninginrättning meddelad rättighet för någon att på vissa af banken i ett kreditivkontrakt fastställda villkor mot en viss afgift (kreditivafgift) under en bestämd tidrymd efter behag i banken uttaga eller insätta penningar till ett visst belopp, hvarvid ränta beräknas både på debet- och kreditsidan, så att kreditivhafvaren i själfva verket betalar ränta endast för det belopp, som är uttaget (kreditivräkning, kassakreditiv — jfr Bank, sp. 860); af bank eller bankir utfärdadt bref, som ger person rätt att hos utställarens däri namngifna korrespondenter på andra orter uppbära penningar intill ett visst belopp, när som helst (inom en viss tid) och i hvilka poster, som önskas (kreditivbref, resekreditiv). — 3. *Statsr.* I dagligt tal, men ej i grundlagarna förekommande benämning på de i Regeringsformen § 63 omförmälda båda summor, som under en statsregleringsperiod skola vara för konungen tillgängliga för oför-

utsedda händelser samt böra till tillräckligt belopp af riksdagen anslås och till utbetalning å Riksgäldskontoret anvisas. Den ena summan, det s. k. mindre l. lilla kreditivet, skall vara tillgänglig, då konungen till landets försvar eller andra högst viktiga och angelägna ändamål, sedan hela statsrådets tankar däröfver blifvit inhämtade, finner utbetalning oundvikligt nödig; den andra summan, det s. k. större l. krigskreditivet, skall vara tillgänglig att vid infallande krig af konungen lyftas, sedan han hört statsrådet in pleno och sammankallat riksdagen. Å sistnämnda summa afger riksdagen en förseglad anordning, som ej förr får brytas, likasom ej heller summan förr af fullmäktige i Riksgäldskontoret utbetalas, än riksdagskallelsen blifvit i allmänna tidningarna kungjord. Riksdagens förpliktelse att anordna dessa summor har sin källa i upphäfvandet af den rätt, som konungen egde före 1809, såväl under den gustavianska tidens som under frihetstidens statsskick, att provisoriskt till rikets försvar utskrifva gärder. Genom kreditivinstitutionen åvägabragte nämligen 1809 års regeringsform, att vid krigs utbrott medel göras tillgängliga utan förbigående af riksdagen, men på samma gång bereddes, genom bestämmelserna om det s. k. lilla kreditivet, medel äfven till andra ett omedelbart ingripande af regeringen kräfvande välfärdsändamål än försvaret. Krigskreditivet var ursprungligen anvisadt på Riksbanken, ej på Riksgäldskontoret, men detta ändrades vid 1834 års riksdag. Båda summorna bestämmas vid hvarje lagtima riksdag på statsutskottets förslag. Namnen "lilla" l. "mindre" och "större" kreditiven ha uppkommit däraf, att anslaget på det förra länge enligt regeln var mindre än anslaget på krigskreditivet (respektive $1^1/_2$ och 3 mill. kr. samt 1892—94 $2^1/_2$ och 5 mill. kr.). Sedan 1895 ha båda varit lika stora ($7^1/_2$ mill. kr.). Krigskreditivet har ännu aldrig behöft lyftas, men det "mindre" har flera gånger användts till försvarsanstalter och under nödår. Riksdagen eger äfven rätt att utom de grundlagstadgade kreditiven anslå extra sådana för vissa ändamål, som den själf fritt bestämmer. Dylika kreditiv ha t. ex. gifvits till kolerafarsotens bekämpande, till hjälp åt brandskadade, till kostnad för deltagande i världsutställning, till neutralitetsrustningar (vid rysk-turkiska kriget 1877), och med anledning af unionsbrottet bemyndigade 1905 års första urtima riksdag riksgäldsfullmäktige att bereda tillgång till 100 mill. kr., som skulle kunna af K. M:t lyftas, dock först på grund af ytterligare riksdagsbeslut.

2. (A. W:son M.) 3. H. L. R. (S. B.)

Kreditivafgift, *hand.* Se Kreditiv 2.

Kreditivbref. Se Kreditiv 1 och 2.

Kreditivkontrakt, *hand.* Se Kreditiv 2.

Kreditivräkning, *hand.* Se Kreditiv 2.

Kreditköp. Se Kreditaftal.

Krēditor, *hand.* Se Krēdit.

Kreditpapper, hvarje skriftlig urkund ang. ett skuldförhållande, särskildt sådana, som i den allmänna rörelsen gå ur hand i hand antingen efter indossering, såsom växlar, eller blott genom enkelt öfverlämnande, såsom banksedlar (se vidare Kredit, sp. 1235).

Krēditpost, *hand.* Se Krēdit.

Kreditsida, *hand.* Se Krēdit.

Kreditupplag. Se Nederlag.

Kredj, ett folk i afrikanska landskapet Dar-Fertit, n. v. om njamnjam, af kopparröd färg, ljusare än bongo eller njamnjam. Det utmärkes genom ringa intelligens och stor fulhet. Språket står, såvidt man nu känner, alldeles isoleradt. Genom oupphörliga slafjakter ha många stammar försvunnit och de af dem bebodda landskapen förvandlats till ödemarker. (E. Rld.)

Kredulitēt (lat. *credu'litas*, af *crēdere*, tro), lättrogenhet.

Kreëra (lat. *creāre*, skapa), välja, utnämna; kreera en roll, först utföra en roll i skådespel eller opera.

Krefeld [-fält], stad (stadskrets) i preussiska reg.-omr. Düsseldorf (Rhenprovinsen), vid en stor järnvägsknut, 7 km. v. om Rhen, vid hvilken en stor hamn är byggd, som med järnväg är förenad med K. 123,597 inv. (1905), hvaraf en femtedel protestanter. K., som är en af de vackraste städerna i Rhenlandet, är regelbundet byggdt, har flera öppna platser, 10 katolska och 4 evangeliska kyrkor, dessutom en kapucin-, en alexian-, en gammalkatolsk och en mennonitkyrka samt en synagoga. Af offentliga byggnader märkas ett vackert rådhus och kejsar-Vilhelms-museum. — K. är hufvudort för den tyska siden- och sammetsindustrien, som grundlades på 1600- och 1700-talen af från grannländerna fördrifna reformerta och mennoniter. Öfver 140 större och mindre fabriker i staden och dess omgifning sysselsätta omkr. 13,000 mek. väfstolar och tillverka årligen siden och sammet för 60—70 mill. kr., hvaraf största delen går till utlandet. I tillverkning af tjockare helsidentyg kan K. visserligen ej täfla med Lyon och St:t Étienne, men däremot finna tunnare sammets- och halfsidentyg från K. stor afsättning i Amerika. F. ö. eger K. stora siden- och sammetsfärgerier, bomullsväfverier och blekerier, järngjuterier, maskinverkstäder, sprit-, cellulosa- och kemiska m. fl. fabriker. — I K. finnas gymnasium, realgymnasium, högre realskola, realskola, 2 lärarinneseminarier, högre fackskola för textilindustri, färgeri- och appreturskola, handelsskola, handtverksskola, musikkonservatorium, teater etc. — K. fick stadsrättigheter 1373 och kom 1702 till Preussen. Efter motgången vid Kloster-Camp 12 juni 1758 drog general Clermont-Condé sig med den ena franska armén tillbaka till K., i hvars närhet den förföljande hertig Ferdinand af Braunschweig 23 juni tillfogade honom ett grundligt nederlag vid Fischeln (se d. o.), ehuru slaget benämnes efter K. 1794—1814 var K. franskt. (J. F. N.)

Krēhl, Ludolf, tysk orientalist, f. 1825, d. 1901, anställdes 1852 vid k. biblioteket i Dresden, blef 1861 e. o. professor och universitetsbibliotekarie i Leipzig samt 1869 ord. professor och öfverbibliotekarie där. Bland hans skrifter märkas en edition af Omar ben Suleimäns "Erfreuung der geister" (turkisk text med tysk öfv. 1848), en tyvärr ofullständig edition af Bucharis arabiska traditionssamling ("Recueil des traditions mahométanes", 1—3, 1862—68) och *Das leben und die lehre des Muhammed*, I (1884). K. V. Z.

Krēhl, Stephan, tysk tonsättare och musikskriftställare, f. 1864 i Leipzig, utbildad vid konservatorierna i Dresden och Leipzig, lärare vid det senare sedan 1902, har komponerat gediguа saker (pianokvartett, klarinettkvintett, pianostycken, mans-

körer m. m.) samt författat bl. a. *Allgemeine musiklehre* (1904) och *Kontrapunkt* (1908). E. F—t.

Kreibitz [kra'jb-], tjech. *Chřibská*, industristad i norra Böhmen, distriktet Rumburg, vid bömiska nordbanan. 5,040 inv. (1900) tills. med byarna Nieder- och Ober-Kreibitz samt Neu-Kreibitz. Tillverkning af linne- och bomullsvaror, glas, cikoria m. m. (J. F. N.)

Kreil [kra'jl], Karl, österrikisk astronom, meteorolog, f. 4 nov. 1798 i Ried, d. 21 dec. 1862, tjänstgjorde sedan 1826 vid observatorierna i Wien, Milano och Prag, för hvilket sistnämnda observatorium han blef föreståndare 1845, och kallades 1851 till Wien att där upprätta och föreslå en centralanstalt för meteorologi och jordmagnetism, hvarjämte han blef professor i fysik vid därvarande universitet. Bland K:s skrifter må nämnas *Über die natur und bewegung der kometen* (1843), *Magnetische und geographische ortsbestimmungen im österreichischen kaiserstaat* (1846—51), *Einfluss des mondes auf die magnetische deklination* (1852) och *Über den einfluss des mondes auf die intensität der horizontalen komponente der magnetischen erdkraft* (1853). K. redigerade 1842—45 ''Astronomisch-meteorologisches jahrbuch für Prag'' och 1854—61 ''Jahrbücher der k. k. centralanstalt für meteorologie und erdmagnetismus''. (B—d.)

Kreis [kra'js], ty., *förv.* Se Krets.

Kreis [kra'js], Wilhelm, tysk arkitekt, f. 1873 i Eltville, sedan 1908 direktor för Kunstgewerbschule i Düsseldorf, har lämnat ritningar till utställningsbyggnaden i Dresden 1901, till omkr. 40 ''Bismarckspelare'', till interiörer m. m. G—g N.

Kreisau [kra'jšäu], by och riddargods i preussiska reg.-omr. Breslau (Schlesien). Där ligger fältmarskalken Moltke begrafven. J. F. N.

Kreishauptmannschaft [krajs-], ty. Se Regeringsområde.

Kreisler [kra'js-], Fritz, österrikisk violinist, f. 1875 i Wien, elev af Hellmesberger och Massart, har på vidsträckta konsertresor (Stockholm 1908, 1909) vunnit anseende som en virtuos med ypperliga egenskaper. Han är bosatt i London. E. F—t.

Kreittmayr [kra'jtmajr], Alois Wiguläus von, friherre, bajersk statsman och rättslärd, f. 1705, d. 1790, blef 1749 vice kansler och konferensminister samt 1758 verklig geheimekansler. Honom tillhör förtjänsten af tre af 1700-talets yppersta lagkodifikationer: ''Codex juris criminalis bavarici'' (1751), ''Codex juris bavarici judicialis'' (1753) och ''Codex Maximilianeus bavaricus civilis'' (1756), som han därjämte kommenterade. En staty öfver honom restes 1845 i München. Jfr biogr. af A. von Bechmann (1896).

Kreittonit, *miner.*, en spinell-art från Bodenmais af sammansättningen (Zn, Fe, Mg) O . (Al, Fe)$_2$ O$_3$. A. Hng.

Krejare, *skpsb.*, ett fordom brukligt, mindre lastfartyg. Uti F. H. af Chapmans planschverk ''Architectura navalis mercatoria'' (1768) förekommer en ritning öfver ett dylikt fartyg. Detta var 22 m. långt, 5,6 m. bredt och 2,1 m. djupgående, hade ett deplacement af 82 ton samt var tackladt med tre master, å hvilka fördes mesan, storsegel, stortoppsegel, fock, förtoppsegel, klyfvare och jagare (se fig. å sp. 1248). J. G. B.*

Krek, Gregorij, slavist, f. 1840 i Krain, d. 1905, blef docent i Graz 1866 på afh. *Die nominale flexion des adjektivs im alt- und neuslovenischen*, utnämndes efter en studie *Über die wichtigkeit der slavischen traditionellen literatur als quelle der mythologie* 1870 till e. o. och 1875 till ord. professor vid universitetet i Graz. Hans förnämsta arbete är *Einleitung in die slavische literaturgeschichte und darstellung ihrer älteren perioden* (1874, ny förbättrad uppl. 1887). A—d J.

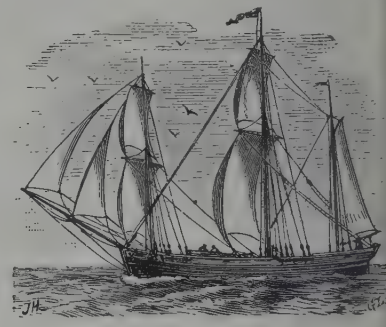

Krejare.

Krelage, Ernst Heinrik, holländsk framstående trädgårdsodlare, f. 1786 nära Osnabrück, d. 1855, grundlade nära Haarlem en af de mest bekanta odlingarna af blomsterlökar. C. G. D.

Kréling, August von, tysk målare, skulptör, f. 1819 i Osnabrück, d. 1876 i Nürnberg, studerade i Hannover och i München under Schwanthaler och Cornelius och blef 1853 direktor för konstskolan i Nürnberg, som under hans ledning lyfte sig till en af Tyskland allmänt erkänd hög betydelse. K., som var en ytlig, men fantasirik konstnär, dekorerade teatern i Hannover och utförde kartonger dels till glasmålningar för kyrkor, dels till kejsarbilder på Burg i Nürnberg (1870). Som bildhuggare utförde han *Henrik Posthumus' af Reuss staty* i Gera, *Keplermonumentet* i Weidelstadt samt en figurrik fontän för Cincinnati i Amerika. För Goethes ''Faust'' utförde han omkr. 100 kompositioner (1871—76, i Sverige delvis kända genom folioupplagan af V. Rydberg Faustöfversättning 1876). Dessutom lämnade K. ritningar och modeller till konstindustriella föremål, pokaler och dryckeskannor m. m. C. R. N. (G—g N.)

Krell (Crell), Nikolaus, kursachsisk kansler, f. omkr. 1550, förstod som kurprinsen Kristians guvernör så fästa sin lärjunge vid sig, att denne vid sitt öfvertagande af styrelsen, 1586, utnämnde honom till kansler och ledare af regeringsärendena. I denna egenskap ådrog han sig mycket hat af adeln, som betraktade honom som en uppkomling, och af de ortodoxa lutherska prästerskapet, som ansåg honom vara alltför tolerant. För att skaffa sig ett stöd slöt K. sig därför till de hemlige kalvinisterna i landet. Till deras undertryckande hade den förra styrelsen utfärdat en konkordieformel; men K. förklarade sig emot denna och lät utge en ny katekes och en ny upplaga af bibeln med kalvinistiska kommentarer (den s. k. ''Crellska bibeln''). Då hans gynnare 1591 dog, blef K. på ridderskapets begäran häktad

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och insatt på Königsteins fästning. Efter en lång och formvidrig process afrättades K. 1601. Jfr F. Brandes, "Der kanzler C., ein opfer des orthodoxismus" (1873), och B. Bohnenstädt, "Das prozessverfahren gegen den kursächsischen kansler d:r Nicolaus Krell 1591 bis 1601" (1901).

Krematörium (af lat. *cremāre*, förbränna), likbränningsugn. Se Likbränning.

Kremenets (po. *Krzemieniec*), stad i ryska guv. Volynien, nära gränsen mot Galizien. 16,534 inv. (1897), hvaraf flera tusen judar, i hvilkas händer dela handeln ligger (hufvudsakligen spannmålshandel på Odessa och Galizien). (J. F. N.)

Krementjug, stad i ryska guv. Poltava, vid vänstra stranden af Dnjepr och järnvägen mellan Charkov och Nikolajev. 67,041 inv. (1897) tills. med förstaden Krjukov på Dnjeprs andra strand. K. har 9 grek.-katolska kyrkor och 3 sekteriska, realskola och många fabriker, särskildt kvarnar, sågar och tobaksfabriker, samt stor handel med spannmål och trävaror, salt, talg, ull o. s. v. Staden anlades 1571 och var 1765—89 hufvudstad i Nya Ryssland. (J. F. N.)

Krementz, Philipp, tysk katolsk prelat, f. 1 dec. 1819 i Koblenz, d. 6 maj 1899 i Köln, prästvigdes 1842, verkade 1848—67 som pastor vid S:t Kastors kyrka i Koblenz, blef 1867 biskop af Ermeland, tillhörde på vatikanska konsiliet 1869—70 den mot ofelbarhetsdogmen motsträfviga minoriteten, men förkunnade sedan dogmen i sitt stift och slöt sig i maj 1871 till dess tyska försvarare. Han råkade 1872 i en långvarig konflikt med preussiska regeringen, emedan han exkommunicerade en gammalkatolsk religionslärare i Braunsberg och ej utan vissa förbehåll ville erkänna giltigheten af lagbudet om statens samtycke som villkor för exkommunicering; preussiska kultusministeriet innehöll därför ända till 1883 hans löneförmåner (temporalier). K. utsågs 1885 i samförstånd med preussiska regeringen till ärkebiskop af Köln och erhöll 1893 kardinalsvärdighet. Han var ganska produktiv som teologisk författare. Jfr biogr. af Höreler i "Vier charakterbilder aus der jüngsten Kölner kirchengeschichte" (1899). V. S—g.

Kremer (Kremers), Gerhardus. Se Mercator.

Kremer, Alfred von, friherre, österrikisk orientalist, ämbetsman, f. 1828, d. 1889, gjorde 1848—51 forskningar i Syrien och Egypten, blef efter hemkomsten professor i vulgärarabiska vid polytekniken i Wien och egnade sig sedan 1858 åt konsulsbanan. Han blef 1872 ministerialråd och förordnande i konsulatsärenden, kallades 1876 af sultanen till medlem af egyptiska statsskuldkommissionen och var 1880—81 österrikisk handelsminister. Bland K:s arbeten må nämnas *Beiträge zur Topographie des nördlichen Syriens* (1852), *Mittelsyrien und Damascus* (1853), *Ägypten. Forschungen über land und volk* (2 dlr, 1863), *Geschichte der herrschenden ideen des islams* (1868), *Kulturgeschichte des Orients unter den chalifen* (2 bd, 1875—77) och editioner af flera arabiska texter. K. V. Z.

Kremershof [-håf], gods i Livland på Dünas vänstra strand, midt för Riga. I floden utanför K. ligger Kremersholmen, på hvilken sachsarna 29 april 1700 uppförde ett batteri mot Riga. Vid Karl XII:s öfvergång öfver Düna 9 juli s. å. landade svenskarna vid K., undandrefvo sachsarna och intogo en af dem något högre upp vid floden anlagd stjärnskans. När ryssarna 1710 belägrade Riga, byggde de retranchementer vid K. samt anlade batterier på Kremersholmen. L. W:son M.

Kremersholmen. Se Kremershof.

Kremersit Kenngott, *miner.*, vattenhaltig klorid af järn, kalium och ammonium i rubinröda oktaedrar; från fumaroler på Vesuvius. A. Hng.

Kreml. Se Kremlj.

Kremla, *bot.* Se Krämla.

Kremlj (Kreml), ry., borg, citadell; stadsdel, som är belägen i midten af en stad samt omgifven af murar och grafvar. Flera ryska städer ha sådana befästa delar. Den ryktbaraste är Kremlj i Moskva (se d. o.).

Kremnitz (ung. *Körmöczbánya*), kunglig fri bergsstad i ungerska komitatet Bars, vid ungerska statsbanan. 4,306 inv. (1900; tills. med befolkningen i 7 byar, som höra till K., 8,906 inv.), tyskar, slovaker, ungrare. Slott och franciskankloster, högre realskola och flera fabriker. Stadens betydelse hvilar i våra dagar mindre på traktens guld- och silfvergrufvor, som årligen lämna omkr. 40 kg. guld och 120 kg. silfver, än på det modernt inrättade myntverket, där Ungerns alla mynt präglas. K. är en af Ungerns äldsta städer. Det var den främsta af landets bergsstäder. J. F. N.

Kremométer (af fr. *crême*, grädde, och grek. *metron*, mått). Se Mjölkprofvare.

Kremon, befäst slott i Livland, 50 km. ö. om Riga, vid Aaströmmen. K. underhölls för försvarsändamål till 1683, då dess nedbrytning anbefalldes. L. W:son M.

Kremonesare. Se Cremonesare.

Kremor-tartari (af lat. *cremor*, saft, bottensats, och *tartarus*, alkemisternas namn på vinsten). Se Vinsten.

Krempe, stad i preussiska reg.-omr. Schleswig. 1,641 inv. (1905). K. är en gammal stad och var förr en stark fästning, som efter lång belägring intogs af Tilly 1628. Det gick tillbaka efter anläggningen af Glückstadt. J. F. N.

Krems, stad i Nedre Österrike, vid Krems' inflöde i Donau, 60 km. v. om Wien. 12,551 inv. (1900). Högre gymnasium, högre realskola, handelsskola, lärarseminarium, trädgårds- och vinodlingsskola, museum, teater. Tillverkning af senap, konjak, konserver, choklad, maskiner m. m. Vinodling. Från K. erhålles det renaste slaget af blyhvitt, s. k. kremshvitt. — K. är en urgammal ort och har flera gånger belägrats. 19 mars 1645 intogs det af svenskarna under Torstenson efter fem dagars belägring. J. F. N. L. W:son M.

Kremser, Eduard, österrikisk kördirigent och tonsättare, f. 1838 i Wien, sedan 1869 ledare af Wiener männergesangverein, har komponerat visor, pianostycken, operetter och omtyckta manskörer (däribland bearbetningar af gamla nederländska folkvisor). E. F—t.

Kremshvitt. Se Krems.

Kremsier [-sir], tjech. *Kroměříž*, stad i Mähren, landskapet Hanna, vid March. 13,935 inv. (1900), mest tjecher. K. är ärkebiskopens af Olmütz sommarresidens. Hans palats, som är omgifvet af stor park och vackra trädgårdar samt innehåller tafvel-

galleri, stort bibliotek och andra samlingar, utgör stadens förnämsta prydnad. Ett tyskt och ett slaviskt obergymnasium, en tysk och en slavisk högre realskola, lärarseminarium, 2 musikskolor. Sockerbruk; handel med spannmål, frukt och boskap. — K. kom 1110 i biskopens af Olmütz ego. 1643 stormades och brändes staden af svenskarna. Med anledning af revolutionen 1848 var K. 22 nov. 1848—7 mars 1849 säte för den österrikiska konstituerande riksdagen. (J. F. N.)

Kremsmünster (lat. *Cremifanium*), köping i Öfre Österrike, vid Krems, ett tillflöde till Donaus biflod Traun. 1,035 inv. (1900; jämte kommunen K.-Land, 4,356 inv.). Ryktbart och mycket rikt benediktinkloster (stiftadt 778 af hertig Tassilo), som bildar nästan en stad för sig och till hvilket, förutom en praktfull kyrka, skattkammare, som bl. a. innehåller den s. k. Tassilokalken (se d. o.), och bibliotek (omkr. 90,000 bd, 890 inkunabler och 900 manuskript), höra observatorium, värdefulla vetenskapliga och konstsamlingar, gymnasium, ritskola, musikläroverk m. fl. undervisningsanstalter. (J. F. N.)

Krenelēra (fr. *créneler*, af *créneau*, tinne, skottöppning mellan två tinnar, i en fästningsmur anbragt skottglugg för handgevär, af lat. *crena*, inskärning), förse med tinnar; i en fästningsmur anbringa skottgluggar för handgevär. (Jfr Créneaux.) (L. W:son M.)

Krenkerup. Se Hardenberg-Reventlow.

Krennerīt v. Rath, *miner.*, tellurid af guld och silfver i prismatiska kristaller. A. Hng.

Krenologi (af grek. *krēne*, källa, och *lo'gos*, lära), läran om hälsokällor, deras verkningar, beståndsdelar o. s. v.

Krenå (fr. *créneau*). Se Créneaux, Krenelera och Skottglugg.

Kreodo'nter, *paleont.* Se Creodonta.

Kreoler [-åler; fr. *créoles*, sp. *criollos*], dels, och företrädesvis afkomlingar af de till Syd-Amerika inflyttade romanska folken (hvita kreoler), dels afkomlingar af de dit införde negrerna (svarta kreoler), i motsats till deras i Europa eller Afrika födda stamfränder, från hvilka de på grund af förändrade förhållanden ej så litet skilja sig såväl kroppsligen som andligen. E. Rld.

Kreolin, *farm. med.*, ett desinfektionsmedel och antisepticum, som framställes ur den s. k. tunga stenkolsoljan, befrias från en stor del af däri ingående fenol (karbolsyra) och utgöres af en blandning af 10—30 proc. kresoler (se Kresol) med kolväten, särskildt naftalin, samt pyridinbaser m. fl. beståndsdelar ur stenkolstjära. Tyskt kreolin (från Artmann) fås genom stenkolsoljans behandling med svafvelsyra (sulfonering) och alkali, engelskt kreolin (från Pearson & Co.) erhålles genom blandning af stenkolsoljan med harts samt förtvålning med natronlut. Båda slagen af kreolin utgöras af mörkbruna, sirapstjocka vätskor med lukt af stenkolstjära och alkalisk reaktion, lösliga i sprit. Vid blandning med vatten utfalla hartstvåler m. m. och bilda en gråaktig emulsion. Just sådana emulsionslika blandningar, innehållande 0,1—3 proc. kreolin, ha användts vid behandling af sår och slemhinneåkommor, särskildt illaluktande sådana, samt till desinfektion af upphostningar, uttömningar m. m. Kreolin har äfven getts invärtes i limkapslar, 0,1—1 gr. i dosen, som antisepticum för matsmältningskanalen och urinvägarna. Medlet användes numera mindre än förr. C. G. S.

Kre'on (grek. *Kρέων*), *grek. myt.*, var son af Menoikeus, broder till Iokaste samt morbroder och svåger till Oidipus (se d. o.), hvilken han efterträdde i styrelsen öfver Tebe. Sofokles i "Antigone" och Aischylos i "De sju mot Thebe" framställa honom som en sträf och otillgänglig självhärskare. A. M. A.

Kreosot [-åsåt; af grek. *kre'as*, kött], *kem. tekn.*, *med.*, blandningar af flera fenoler, som erhållas ur stenkols- eller boktjära. Kreosot är en färglös eller gulaktig olja med intensiv lukt af rök och med brännande smak. Den innehåller vanlig fenol (karbolsyra), kresol (se d. o.), guajakol m. m. samt är giftig och antiseptisk. — 2. *Med.* Kreosot är ett lokalt retande och antiseptiskt medel. Dess antiseptiska verkan är t. o. m. starkare än fenolens (karbolsyrans), men dess lokalverkan är mildare och dess giftighet mindre; på nervsystemet har den en mera förlamande verkan; de för fenol kännetecknande krampsymtomen träda mer tillbaka. Kreosot uppsuges lätt genom hud och slemhinnor. Dess fenolartade beståndsdelar (guajakol, kreosol m. fl.) bindas i kroppen raskt vid svafvelsyra, förlora därvid sin antiseptiska verkan och afgå snabbt med urinen. Som läkemedel har kreosot mest användts vid behandling af lungsot. Först trodde sig många läkare ha i kreosoten funnit ett "specifikt" medel mot denna sjukdom. Erfarenheten har emellertid visat, att medlet icke, såsom man antog, kan verka direkt antiseptiskt på tuberkelbacillerna inne i kroppen och att förändringarna i lungorna ej omedelbart påverkas af detsamma. De vackra resultat, som man erhöll under kreosotbehandling, berodde dels på den förbättrade hygienen och dieten — man fann, att dessa utan all särskild medikamentös behandling ofta förbättrade eller botade tidiga, mera godartade och kroniska fall af lungsot —, dels antagligen också på en lindrigt retande verkan af kreosoten på magen och tarmen, hvarigenom aptiten, födans tillgodogörande och det allmänna näringstillståndet förbättrades. Om det lyckades att ge kreosot i någorlunda stora doser under lång tid, utan att skada aptiten, kunde medlet därför väsentligt bidraga att stärka patienterna, hvarvid äfven medelbart symtomen från lungorna kunde mer eller mindre förbättras. Behandlingen kan emellertid ofta ej fullföljas, emedan medlet lätt framkallar motvilja mot fortsatt intagande, matleda och magrubbningar. Kreosot har getts i piller, slemmig emulsion, vin m. m. i dos af 2—5—50 cg. intill 1 à 1,5 gr. på dagen, kurmässigt under lång tid. För att ej besvära magen har medlet äfven anbragts i lavemang, till ingnidning på huden, till insprutning under denna o. s. v. I kreosotens ställe ha äfven försökts dels guajakol, dels sammansatta preparat, såsom kreosotkarbonat, guajakolkarbonat l. "duotal", guajakolsulfonsyradt kalium l. thiokol m. fl. Dessa sammansatta medel passera magsäcken olösta och komma till verkan först i tarmen; ett inflytande af dem på aptiten och på matsamheten i magsäcken bortfaller därför. I stället kan man af dem ge större doser utan obehag. Om än många läkare ej hysa större förtroende för kreosotgruppens medel, kunna de dock ha en viss symtomatisk verkan, särskildt i de många fall, då hygienisk-

...etetisk behandling på sanatorier e. d. ej kan anses. Även vid luftrörslidanden och lunginflammation försökes ibland kreosot. 1. P. T. C.* 2. C. G. S.

Kreosotkarbonat, *kem.* Se Kreosot.

Kreosotolja, *kem.* Se Fenol.

Krepēra (af lat. *crispāre*, krusa), krusa, göra vågig; ordet användes stundom liktydigt med gofrera, d. v. s. vecka, i fråga om tyg och papper; i frisörer skiljes mellan krepēring (med kretång e. d.), som åstadkommer smärre, och onduēring, som gör större vågor. Se vidare Krepera.

Krepi'doma l. Krepi's (grek.; lat. *crepīdo*), *arkit.*, det grekiska templets murade underbyggnad, omgifven af kolossala trappsteg, vanligen tre till antalet. Den inre kärnan af denna underbyggnad hette tereobāt, dess öfversta plan, från hvilken kolonnerna (*styloi*) och väggarna reste sig, kallades stylobāt. Upk.*

Krepiner (fr. *crépines*, af *crêpe*, krusflor), svarfvade eller annorlunda formade träknoppar öfverspunna eller öfverflätade med silke eller kamgarn för ett anbringas i breda fransar (s. k. krepinfransar) och tofsar; ett slags smala valkar, som inflätas i fruntimmershår. (G. A. W.)

Krepinfransar. Se Krepiner.

Krepi's. Se Krepidoma.

Krepitatiōn (af lat. *crepitāre*, knarra, rassla), *med.*, betecknar åtskilliga knarrande eller rasslande ljud, som uppstå vid flera olika sjukliga tillstånd. Så kallas t. ex. vid benbrott det skrapande ljudet vid brottytornas gnidning mot hvarandra för krepitation; de fina rasselljuden i lungorna vid början af lunginflammation kallas krepiterande rassel. F. B.*

Krepo'ng (fr. *crépon*, af *crêpe*, krusflor), ett något tätare tyg än krusflor, är tillverkadt af kamgarn antingen enbart eller blandadt med silke, bomull eller lin) och väfdt i slät bindning, men sedermera preparadt liksom kräpp. G. A. W.

Krepp. Se Kräpp.

Kreppvor, *nord. myt.*, är enligt Solsången (se d. o.) namnet på den yngsta af hafsguden Njords nio döttrar. Th. W.*

Kresfo'ntes (grek. *Κρεσφόντης*), konung Aristomachos' son, var enligt sagan en af dorernas anförare på deras vandring samt vid angreppet på Peloponnesos och erhöll af det intagna landet på sin lott Messenien. Jfr Dorerna och Grekland, sp. 236 ff. A. M. A.

Kre'silas, grekisk bildhuggare, var en yngre samtida till Fidias, hvilken han besegrade i en berömd tävlan om en amasonfigur för Artemis' tempel i Efesos. Kr:s amason framställdes sårad, och på grund däraf hänföras flera, till vår tid bevarade efterbildningar till detta hans original. Den bästa af dem finnes på Capitolium i Rom. Berömd var ock hans porträttbyst af Perikles, såsom motsvarande det tillnamn af "den olympiske", som gafs åt den store statsmannen. Efterbildningar finnas i München, i London och i Rom (Vatikanen). C. R. N.*

Kresmolōg (grek. *chresmolo'gos*), spåman, orakelydare. — Kresmologi, konsten att förutsäga kommande ting.

Kresol [-sål], *kem. farm.*, metylfenol $(CH_3)C_6H_4OH$, förekommer i stenkols- och boktjära; de tre teoretiskt möjliga kresolerna, orto-, meta- och para-kresol, framställas emellertid till största delen ur motsvarande aminoföreningar eller sulfosyror. Parakresol förekommer bland ägghvitämnenas förruttnelseprodukter och (jämte ortokresol) i urin, hufvudsakligen bunden vid svafvelsyra. En oren blandning af de tre kresolerna jämte något fenol (karbolsyra) utgör preparatet *kresolum crudum*, l. råkresol, en ljusare eller mörkare rödbrun, klar, tjockflytande vätska med stark karbollukt och neutral reaktion, tyngre än vatten och svårlöslig däri, lättlöslig i sprit och eter. För att möjliggöra framställning af en ej alltför utspädd vattenlösning af detta ganska kraftiga och tillika relativt föga giftiga antisepticum och desinfektionsmedel, framställdes genom tillsats af alkalisåpor preparatet *lysol*, likaledes en mörkbrun vätska, som kan i alla förhållanden blandas med destilleradt vatten, utan att grumlas. Lösningen skummar och gör föremål slippriga. I st. f. fabrikspreparatet lysol har i svenska och andra farmakopéer upptagits *Liquor kresoli saponatus*, kresolsåpa, som fås genom blandning af lika delar såpa (*sapo kalinus venalis*) och rå kresol och som väsentligen liknar lysol. Af kresolsåpa användas för olika ändamål 0,25—10 proc. vattenlösningar. H. E. C. G. S.

Kresolit (fr. *crésylite*), *krigsv.*, ett i Frankrike användt brisant sprängämne, består af nitrerad kresol (trinitrokresol) och liknar pikrinsyra till såväl utseende som egenskaper. G. af Wdt.

Kresolsåpa, *farm.* Se Kresol.

Kre'ssida, *astron.*, en af småplaneterna.

Krest, ry., kors, förekommer ofta i ryska (äfven geografiska) namn.

Krest, *her.* Se Crest.

Krestomati (gr. *chrestoma'thēia*, inhämtande af det för en vetenskap nödvändiga; plur. *chrestoma'thēiai*, utdrag af det bästa eller brukbaraste i författares skrifter, af *chresto's*, nyttig, duglig, och *mantha'nein*, lära sig), "läsebok" (i motsats till grammatiska regler) för inlärandet af ett främmande språk; samling af valda stycken ur mönstergilla författares verk, ordnade för undervisningsbruk så, att de erbjuda gradvis växande svårigheter, och med öfvervikt för prosautdragen (jfr Antologi och Egande-rätt, sp. 1414).

Krestōvoja (jfr Krest), pass. Se Kaukasien, sp. 1317.

Kresto'vskij. 1. Vsevolod Vladimirovitj K., rysk romanförfattare, f. 1840, d. 1895, väckte uppseende genom sin sensationella roman *Peterburgskija trustjoby* (Petersburgs hålor, 1867) i E. Sues stil. Hans följande romaner behandlade politiska och sociala ämnen från den ryska hufvudstaden på 1860-talet, t. ex. *Panurgovo stado* och *Dvé sily* (Två krafter, 1875), riktade mot den polska rörelsen, och den likaledes med reaktionär tendens skrifna *Tma egipetskaja* (Egyptiska mörkret, 1889), mot judarna. Från kriget 1877—78 skref han korrespondenser, utgifna i bokform 1885, och sitt deltagande i amiral Lesovskijs eskader skildrade han i "Russkij vjestnik" 1882. 1892 blef K. redaktör för det officiösa dagbladet "Varsjavskij dnevnik".

2. V. Krestovskij, pseudonym för fru Sajontjkovskaja (se d. o.). 1 o. 2. A—d J.

Krestzy, kretsstad i ryska guv. Novgorod vid Cholova, en biflod till Msta, 11 km. ö. om sjön Ilmen. 3,153 inv. (1897). I K. finnes ett kejserligt palats. J. F. N.

Krēsus l. Kroisos (grek. *Κροῖσος*, lat. *Croesus*),

den siste konungen i Lydien, af Mermnadernas ätt, var son af Alyattes, som han efterträdde i regeringen omkr. 560 f. Kr. Genom eröfringar utvidgade han sitt rike åt östra sidan ända till floden Halys och gjorde de i Asien bosatte grekerna skattskyldiga. Uppblåst öfver sin makt och rikedom, hvilken blifvit till ett ordspråk (''rik som K.''), gjorde han anspråk på att gälla som den lyckligaste bland dödliga, och enligt en af kronologiska skäl tvifvelaktig saga skall han ha illa upptagit, att den vise atenaren Solon icke ville prisa hans lycka. Ej långt därefter började han krig med perserkonungen Kyros, sedan oraklet i Delfi på hans förfrågan gett det tvetydiga svaret, att K., om han öfverginge floden Halys, skulle störta ett mäktigt rike. Efter en oafgjord drabbning drog han sig tillbaka till Sardes, där han inneslöts af Kyros och efter 14 dagars belägring måste ge sig fången (546 l. 541). Kyros behandlade honom väl och behöll honom städse i sin närhet som vän och rådgifvare. Om anledningen till denna mildhet mot den besegrade fienden finnas två olika uppgifter. Enligt Herodotos dömdes K. att brännas lefvande och stod redan på bålet, då han, erinrande sig Solons yttrande, att ingen bör prisas lycklig före sin död, tre gånger ropade dennes namn. Kyros, som hörde detta utrop, sporde om dess betydelse och, i sitt hjärta slagen af den däri liggande hänsyftningen på all mänsklig lyckas förgänglighet, skänkte han K. lifvet. En annan forntida häfdatecknare (Ktesias) berättar, att K., som tagit sin tillflykt i Apollons tempel, fyra gånger blifvit belagd med kedjor, men alla fyra gångerna på underbart sätt befriats från dessa, hvilket Kyros tolkade som ett tecken till, att den fångne konungen stod under skydd af den gud, åt hvilken han alltid med förkärlek egnat sin dyrkan. Enligt Herodotos skall K. efter Kyros' död ha lefvat hos dennes son Kambyses. A. M. A.

Kret (fr. *crête*), *befästningsk.*, skärningslinjen mellan ett bröstvärns öfversta yta, krönet, och dess inre, resp. yttre sluttning, dosering. Numera afrundas alltid yttre kretén. L. W:son M.

Krēta (forngrek. *Krete*, lat. *Creta*, nygrek. *Kriti*, turk. *Kirid*, it. *Candia*), ö i östra Medelhafvet, autonom provins i Turkiska riket (se kartorna till art.

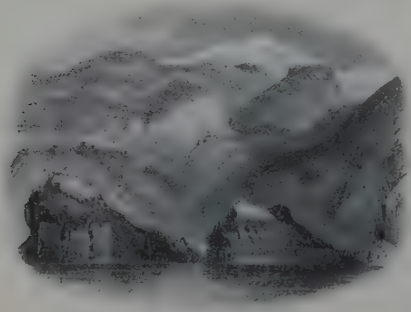

Fig. 1. Kustparti i sydvästra delen af Kreta.

Grekland), mellan 34° 57′ (Kap Lithinos) och 35° 41′ n. br. (Kap Spatha) samt 23° 31′ (Kap Hagios Nikolaos) och 26° 20′ ö. lgd (Kap Salmone) är den största och värdefullaste af den grekiska arkipelagens öar. Jämte kringliggande småöar (Dia, Dionysiades l. Dragonera, Kufonisi, Gavdos m. fl. 8,618 kvkm., oberäknadt dessa 8,591 kvkm. Längden är 260 km., bredden 12—56 km., i medeltal 3 km. Af kusterna, som nästan allestädes äro branta bergkuster (jfr fig. 1), är det blott den norra, som är i större grad sönderskuren, särdeles i dess västra del, där tre långt utskjutande halföar omsluta Kisamo- och Chaniabukterna; den östligaste af dessa halföar, Akrotiri, är i s. skild från ön genom den berömda Suda-viken, den enda viken på K., som erbjuder skydd åt en flotta för alla vindar. Äfven i nordöstra delen af ön framspringa två halföar, Lasithi- och Sitiahalföarna, på ömse sidor om Mirabellaviken. Ännu östligare ligger Sitiaviken. Sydkusten bildar endast en större bukt, den mot söder öppna Mesaraviken, innanför hvilken utbreder sig Mesaraslätten, den enda slätt på södra kusten, medan den norra har mer eller mindre vidsträckta slättbygder innanför sina vikar.

K. utgör en del af den sydegeiska bergbågen och har en gång hängt samman med Peloponnesos i v. och Mindre Asien i ö. Förbindelsen med Asien sönderbröts först under diluvialtiden. Berggrunden består af kristalliniska skiffrar och mörk kalksten, öfverlagrade af ungtertiära bildningar. Från v. till ö. följa fyra mäktiga berggrupper, förenade genom lägre åsar, nämligen Aspra Vuna l. Madaras (forntidens *Leuka*, Hvita bergen), som kulminera i Hagios Theodoros, 2,470 m., Psiloritis l. Idabergen med högslätten Nida och toppen Ida (2,460 m.), Lasithibergen med toppen Stavros l. Afenti Christos (2,165 m.) samt Sitiabergen med toppen Afenti Kabusi (1,478 m.), de båda sista i forntiden bärande namnet Dikte. Bergen äro mest skoglösa och begagnas blott till betesmarker, karstföreteelser äro icke sällsynta; djupa erosionsklyftor göra

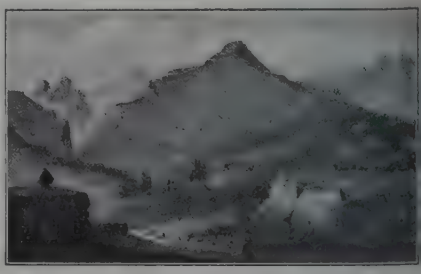

Fig. 2. Palaio Kastron (forntidens Polyrrhenia) i nordvästra delen af Kreta.

dem mycket ofarbara (jfr fig. 1 o. 2). Af de forna ryktbara kretensiska skogarna af cypresser och cedrar återstå endast svaga lämningar i några otillgängliga bergstrakter. Mot s. stupa bergen brant ned mot den hamnlösa kusten (jfr fig. 1), mot n. slutta de saktare och öfvergå nära kusten till ett fruktbart kuperadt land. Större floder saknas; vattendragen äro under regntiden starkt forsande bergbäckar. K. har ett härligt klimat med milda vintrar och af hafsbrisen modererad sommarhetta. Årsme-

deltemperaturen på norra kusten är 19°, varierande i Chania mellan 11° i jan. och 27° i juli. Endast när sciroccon blåser från Afrika, stiger termometern till 36—40°. Nederbörden faller på vinter, vår och höst; från mars till okt. förekomma aldrig ihållande regn. Nederbördsmängden är i Chania 589 mm. per år, hvaraf 55 proc. falla på vintern. Vegetationen är delvis yppig och tillhör vid kusterna Medelhafsfloran. Stora lundar bilda oliver, oranger, kastanjer och plataner, och utefter bergbäckarna växa oleandrar. Väldiga agaver, kaktéer och aloeer samt här och där dadelpalmer (hufvudsakligen på den södra sluttningen) ge vissa trakter en halftropisk prägel, och en rik blomstermatta täcker ängar och åstränder. K:s djurvärld bär en europeisk prägel; endast en kattart (*Felis ocreata*) och måhända en liten råttart (*Acomys dimidiatus*) äro däggdjur af afrikanskt ursprung. Öns enda större villebråd är bezoargeten (*Capra ægagrus*). — Befolkning. K:s äldsta invånare, kretenserna, efter hvilka ön fått sitt namn, voro sannolikt besläktade med Mindre Asiens folk (frygerna). Men tidigt ha östra Medelhafsbäckenets sjöfarande nationer — fenicier, karer, minyer — samt dessutom pelasger slagit sig ned på K. De undanträngdes dock af grekerna (hufvudsakligen dorer), som redan

Fig. 3. Kretenser (afskiot från Hvita bergen).

under forntiden gjorde ön till ett fullt grekiskt land. Etnografiskt har den så förblifvit ända till våra dagar. Vid den senaste folkräkningen (1900) var folkmängden 310,056 pers., af hvilka 269,719 voro kristna, 39,496 muhammedaner, 728 israeliter och 6,113 utlänningar (3,977 greker, 1,075 turkar, 555 italienare, 141 engelsmän och 136 fransmän). Mellan 1881 och 1900 hade folksiffran ökats med 22,890 pers.; det grekiska elementet hade ökats med 62,256, men det muhammedanska minskats (genom utflyttning) med 39,955. Alla invånarna, äfven muhammedanerna, tala grekiska. — Den grekiska kyrkans ledning skötes af en synod (i Candia), bestående af metropoliten och 7 af öns biskopar. Skolundervisningen är till namnet obligatorisk för barn af 6—10 år. 1907—08 funnos 621 kristna folkskolor med (1906—07) 30,149 barn och 19 muhammedanska folkskolor med 1,957 barn. Sekundärskolor äro 21 progymnasier, 4 semigymnasier och 4 gymnasier, alla kristna, med (1907—08) 4,174 lärjungar.

Näringar. Ehuru jordbruket jämte boskapsskötseln är K:s hufvudnäring, täcker öns spannmålsproduktion icke dess behof och gjorde det troligtvis ej heller i forntiden. Detta beror på det primitiva odlingssättet (oftast med hackor eller dåliga plogar), de små åkerparcellerna och bristen på verkliga vägar, så att varutransporter i det inre förmedlas af lastdjur. Ris och korn äro därför stora importartiklar. — Öns viktigaste produkter äro olivolja och vin. Under den venezianska tiden var vinodlingen synnerligt framstående och malvasir från K. värderadt öfver hela Europa. Under 1700-talet ändrades detta förhållande; olivodlingen fick större betydelse och har så än i dag. Oljan renas icke, utan förarbetas antingen till tvål eller exporteras till tekniska ändamål; till föda användes den endast på K. Vinodlingen har under senare år åter tilltagit, och vin är numera en betydlig exportvara. För export odlas äfven russin, johannesbröd, mandlar, oranger, mandariner och citroner, kastanjer, äpplen, päron och silke. Äfven galläpplen exporteras. — Kreatursstocken uppges till omkr. 400,000 får, 120,000 getter, 10,000 hästar, 40,000 åsnor, 70,000 nötkreatur och 20,000 svin. Får- och getosten är ett af de viktigaste näringsämnena och föremål för export (1908: 154,000 drachmer). Nötkreaturen hållas mest som dragare, ej för mjölkens skull, emedan man icke tycker om komjölk eller däraf gjord ost. Biodlingen florerar öfver hela ön, och K:s honung var berömd redan i forntiden. — Industrien är i det hela hemslöjd, särskildt i väfnad (bomull och siden). Undantag bilda läder- och tvältillverkningarna, af hvilka den senare lämnar öfver 3 mill. kg. — Fisket försummas; svampfisket drifves mest af invånare från de södra Sporaderna.

Handel. Hela importen steg 1907 till 18,75 och 1908 till öfver 21 mill. drachmer, exporten till resp. 12 och 18,4 mill. De viktigaste införselartiklarna voro 1907 mjöl, ris och korn (4,4 mill. dr.), ylle och bomullstyg (3,9 mill. dr.), sill och stockfisk (0,5 mill.), socker (0,5 mill.), lädervaror (1 mill.), trävaror (0,7 mill.), tobak, kaffe och smör. Bland exportvaror 1908 märkas olivolja (10,5 mill. dr.), russin (1,2 mill.), johannesbröd (1,2 mill.), tvål (0,9 mill.), vin (0,7 mill.) och mandel (0,87 mill.). — Den inhemska sjöfarten är obetydlig; kretenserna äro numera inga sjömän. 1908 inklarerade 2,839 fartyg om 1,53 mill. ton. Hälften af tonnaget var österrikisk, den andra hälften mest grekisk och turkisk. Antalet postanstalter är 26, som 1907—08 befordrade 2,2 mill. försändelser. Antalet telegrafstationer var 6 och telegraflinjernas längd 368 km. Järnvägar finnas icke. Milisen omorganiserades 1908. Hvarje manlig kretens är värnpliktig i 30 år, hvaraf 1 år i aktiv tjänst, 11 i reserven, 8 i landstormen och 10 i dennas reserv. Icke krigstjänstdugliga betala värnskatt (20—135 dr.). Beväpning och utrustning äro som i Grekland. Milistrupperna räknade 1908 41 officerare och 1 regemente (2 bat., 4 komp.) på 1,000 man; gendarmtrup-

perna (5 komp.) räknade s. å. 37 officerare, 252 underofficerare och 966 man. Alla officerarna äro greker.

Författning och förvaltning. K. lyder under Turkiets suveränitet. 21 dec. (n. st.) 1898 erhöll det dock autonom förvaltning under en öfverkommissarie (*harmostēs*), tillsatt af Frankrike, Storbritannien, Italien och Ryssland, men underställd den turkiske sultanen, dock utan skattskyldighet. 1 (14) aug. 1906 fick den grekiske konungen rätt att hos skyddsmakterna föreslå kommissarie. Sedan 15 aug. 1909 finnes dock ingen sådan, utan högsta förvaltningen skötes af en provisorisk styrelse af 3 personer, till dess Kretafrågan blifvit ordnad i samråd med Turkiet. — Enligt K:s konstitution, af 8 (21) febr. 1907, finnes en riksförsamling (*bulē*), som årligen sammanträder 1 maj och sitter 2—3 månader samt består af 65 deputerade, valda distriktsvis för 3 år (1 deputerad för 5,000 inv.); för valbarhet fordras 25 års ålder. Hvarje deputerad erhåller för en ord. session 800 och för en e. o. session 400 drachmer. Frågor rörande utrikespolitiken afgöras af de fyra skyddsmakternas representanter. — K. är deladt i 5 *nomos* (Herakleion, Chania, Lasithi, Rethymnon och Sfakia). Dessa delas i *eparkier*. — Rättsväsendet är ordnadt efter grekiskt mönster med 26 fredsdomstolar, 5 assisdomstolar och 2 appellationsdomstolar. Öns hufvudstad är Chania (Canea). — Finanser: Budgeten för 1907—08 uppvisar 5,93 mill. drachmer i inkomster, hvaraf 4,3 mill. utgjorde direkta skatter och konsumtionsskatter, samt 5,9 mill. i utgifter, hvaraf 0,98 mill. för kult och undervisning samt 2,9 mill. för civila, kommunikations- och polisändamål. Statsskulden steg till 5,32 mill. drachmer. K:s bank grundades 1899 med ett kapital af 5 mill. gulddrachmer och med uteslutande rätt att under 30 år utge sedlar. Sedan 1869 finnes en jordbruksbank, som lämnar mindre lån till jordbrukare. — Myntet är öfverensstämmande med Greklands, men äfven den gamla turkiska piastern är i bruk. — *Metersystemet* är allmänt gällande i mått, mål och vikt. — *Flaggan* finnes afbildad å pl. till art. Flagga. — *Nationalfärgerna* äro blått och hvitt.

Historia. K:s läge på nästan lika afstånd mellan tre världsdelar i förening med de många och goda hamnar, som dess vidsträckta kuster erbjuda, gjorde det redan i urminnes tid till en mötesplats för skilda folkslag, fryger, fenicier, karer, greker m. fl., hvarigenom bl. a. alstrades en synnerligen gynnsam jordmån för uppkomsten och utbildningen af de mångfaldigaste sagor: om Zeus' födelse och uppfostran på berget Ida, om Europas bortförande, om Minos' faderliga styrelse och visa lagar, om Pasifae, Minotauros, Ariadne, Theseus, Daidalos och den af honom uppförda labyrinten o. s. v. Senare tiders forskningar ha bragt i dagen många lämningar efter en högt utvecklad förhistorisk kultur (se Kretensisk kultur). På de homeriska sångernas tid synes det grekiska elementet redan ha fått öfvervikten. Som på K. bosatta folkstammar nämnas där förutom eteokreter (d. v. s. äkta l. ursprungliga kretenser) äfven kydoner, pelasger, akéer och dorer, hvarjämte städernas antal uppges till 90 eller 100, förenade under Idomeneus' spira. Högst betydelsefull för K:s utveckling blef den doriska invandringen, som de homeriska sångerna tyckas vilja förlägga till en tid långt före det trojanska kriget. Antagligen ha dorerna först efter besittningstagandet af Peloponnesos därifrån öfvergått till det närbelägna K. I alla händelser ha de tidigt nog gjort sig till herrar öfver denna ö och där införd ett starkt utprägladt doriskt statsskick, som enligt senare författare skall ha tjänat som mönster för Spartas lykurgiska statsförfattning. Mest betydande bland dess städer voro *Knosos* och *Kydonia* på norra kusten samt *Lyttos* l. *Lyktos* och *Gortyna* l. *Gortyna* längre inåt landet. De särskilda staternas författningar, för så vidt de äro oss bekanta, företedde en viss likhet med statsskicket i Sparta. I spetsen för styrelsen stod ett kollegium af tio höga ämbetsmän, kallade *kosmer* (”ordnare”), och vid dess sida *gerusia* (”de gamles råd”), båda sammansatta efter strängt aristokratiska grundsatser. Äfven de spartanske männens offentliga måltider (s. Syssitia) hade på K. sin motsvarighet under namn af *andrēi'a* (”mannasamkväm”). Däremot lyckades det här icke att afhålla den doriska be-

Fig. 4—5. Antika mynt från Kreta.

folkningen från handel och näringar, hvartill K:s läge nästan oemotståndligt lockade; och en följd däraf var, att den stränga doriska disciplinen snart råkade i förfall. Stridbarhet och håg för krig värf kvarstodo emellertid länge hos K:s folk, och alltifrån peloponnesiska krigets tid (431—404 f. Kr.) voro kretensiska legotrupper, i synnerhet bågskyttar och slungare, ett stående element i de grekiska staternas värfvade krigshärar. Däremot hade K:s stater som sådana aldrig spelat någon roll i den allmänna grekiska politiken. Bland sköna konster idkades musiken och framför allt danskonsten med stor förkärlek. F. ö. stodo kretenserna i dåligt rykte för snikenhet, trolöshet och lögnaktighet. 66 f. Kr. eröfrades hela ön, efter tvåårigt motstånd, af romarna under Quintus Metellus och förenades med Augustus med Cyrene (i Afrika) till en romersk provins. Af Konstantin den store skildes den åter från Cyrene och erhöll egen ståthållare. Från de bysantinske kejsarna eröfrades ön 823 af sarac nerna, men 961 återtogs den af Nikeforos Fo och tillhörde Östromerska riket till 1204, då korsfararna eröfrade Konstantinopel och upprätta Latinska kejsardömet, hvarvid ön tillföll markgr Bonifatius af Monferrato, som sålde den till ve

zianerna. Under deras tid blef staden *Candia* (se d. o.) icke endast öns hufvudstad, utan den gaf äfven sitt namn åt hela ön. Venezianerna började en planmässig kolonisation med italienare som länsherrar och de gamle invånarna som lifegna. Flera uppror af de senare misslyckades; dock fingo venezianerna aldrig fast fot i de västra bergens otillgängliga klyftor och platåer. De invandrade italienarna blandade sig dock småningom med infödingarna, och 1575 klagar ståthållaren öfver, att t. o. m. "nobili" af veneziansk härkomst glömt sitt italienska modersmål. 1645 landstego turkarna och började ett eröfringskrig, som slutade med Candias fall och venezianernas utdrifvande 1669. Redan under kriget hade den italienska befolkningen jämte många greker utvandrat och ersatts af turkar. Venezianernas och de flydde grekernas samt kyrkans gods konfiskerades och utdelades till turkiska officerare och ämbetsmän, dels med full egenderätt, dels som län mot årliga afgifter. En stor del af de kristne antog islam, dock sannolikt icke de frie grekerna, enär man redan 1653 insatte en ärkebiskop och sju suffraganbiskopar på ön. Omkr. 1700 beräknas turkarna på ön till 2—3 tusen länsinnehafvare, 20—30 tusen soldater samt 50—60 tusen renegater. Det ser ut, som om under den följande tiden inga större inflyttningar af turkar till K. förekommit, utan att de, som funnos på ön, lämnats så isolerade, att de antogo grekiskt språk. Äfven öfvergång från kristendomen till islam upphörde i det närmaste, medan under 1800-talet motsatsen blef vanlig och understundom hela muhammedanska kommuner blefvo kristna. — Under grekiska frihetskriget uppstod uppror äfven på K., men det nedslogs 1824 af Ibrahim pascha, hvarefter ön lämnades åt Muhammed Ali af Egypten, som dock 1841 måste återge den till Turkiet. Ehuru sultanen under de följande åren alltjämt förbättrade de kristnes ställning på ön, ja gaf dem lättnader, som icke kommo invånarna i andra provinser till del, har ön varit skådeplatsen för uppror, 1858. 1866—69, 1878, 1889, 1896—98 och 1905. Från grekisk sida uppges som orsak till dessa den muhammedanska befolkningens oförrätter mot de kristne, godtyckliga ingrepp i folkets rättigheter och bristande omsorg om landets behof. Men dessa beskyllningar vederläggas af det förhållandet, att den politiska och sociala ställningen på ön alldeles omedelbart efter det egyptiska herraväldets slut och att upproren nästan alltid utgått från de rent kristna distrikten, i hvilka inga muhammedaner finnas, samt i synnerhet från de s. k. sfakioterna (invånarna i Hvita bergen; se fig. 3), som åtnjutit alldeles särskilda företrädesrättigheter, medan öfriga kristna ofta rent motvilligt dragits med i upproren. De ha understötts af Grekland genom frivilliga och medelst penningar. Stormakterna ha till sist trädt emellan för att skydda den kristna befolkningen mot turkarnas hämnd. Att likväl svåra hemsökelser gått ut öfver både kristna och muhammedaner under dessa inbördeskrig är tydligt; så uppgafs det, att under 1800 års uppror 235 orter ödelagts, bland dem 85 h. o. h. kristna och 47 rent muhammedanska. Af särskild betydelse för öns följande historia blef upproret 1896—98. På de europeiska makternas föreställningar i juni 1896 lofvade sultanen reformer och utnämnde till generalguvernör fursten af Samos Georg Berovitj, en europeiskt bildad kristen af grekisk nationalitet, men fanatismen hos såväl muhammedaner som kristna växte, och blod flöt på flera ställen. En i Konstantinopel sammanträdande sändebudskonferens formulerade förslag till nyreglering af öns statsrättsliga ställning, hvarefter sultanen 25 aug. 1896 undertecknade en ferman, enligt hvilken den skulle få half autonomi, i likhet med Samos och Libanon, under en för fem år med makternas samtycke utsedd kristen guvernör med vetorätt rörande landtdagsbeslut och lagförslag. Ön skulle erhålla ekonomisk autonomi och betala årlig tribut, rättskipning och gendarmeri reorganiseras under utländsk medverkan; af ämbetsmännen skulle $^2/_3$ vara kristna och $^1/_3$ muhammedaner. Fermanen antogs af landtdagen 5 sept., men fientligheterna mellan kristna och muhammedaner upplågade snart ånyo, och fullständig anarki inträdde, då Berovitj 14 febr. 1897 nedlade sitt ämbete och lämnade ön. Den kretensiska revolutionskommittén proklamerade öns anslutning till Grekland, och en grekisk ockupationskår landsteg 15 febr. under öfverste Vassos för att taga ön i besittning i konung Georgs namn. Då uppträdde de sex stormakterna energiskt emot de helleniska sträfvandena: de sände hvar sin eskader till ön, enades om att lämna K. full autonomi under turkisk öfverhöghet, uppmanade Grekland att draga sina trupper och sin flotta från ön, och då Grekland gjorde undanflykter, förklarade de ön i blockadtillstånd från 21 mars. Till följd af motgångarna i det med anledning af kretensiska frågan uppblossande kriget med Turkiet nödgades grekerna lämna K., där blockaden visserligen upphäfdes i sept. 1897, men lugnet var svårt att återställa. 1898 fordrade Ryssland, England, Frankrike och Italien, att den grekiske prinsen Georg skulle utnämnas till generalguvernör, och Porten måste ge efter. De fyra stormakterna utnämnde prinsen till öfverkommissarie (*hýpatos harmostēs*), och han öfvertog sitt ämbete 9 (21) dec. 1898. Hans uppgift var att genomföra de af befolkningen fordrade reformerna och införa autonom förvaltning under erkännande af Turkiets suveränitet; för omkostnaderna härför lämnade hvardera af dessa makter honom 1 mill. frcs. I april 1899 antogs den nya författningen, ehuru den icke utfärdades förr än i jan. 1901: riksdagen skulle bestå af 70 medlemmar och sammanträda en gång om året; prinsen skulle utnämna de fem ministrarna. Stora vanskligheter mötte genomförandet af prins Georgs uppgift, särskildt af finansiell art. Ehuru muhammedanerna fått en representant i ministären, började de massvis utvandra. Ett af italienska officerare organiseradt gendarmeri sörjde emellertid väl för ordningens upprätthållande; 1900 utfärdades ny kommunalförfattning och en värnpliktslag, som införde allmän värnplikt, men bestämde, att endast 600 rekryter skulle årligen uttagas till utbildning under utländska officerares ledning. Under rundresor till skyddsmakternas hof (1901 och 1904) sökte prinsen förgäfves förmå dem att genast bestämma om K:s anslutning till Grekland. Härigenom kom han i strid med justitieministern Venizelos, som i spetsen för det oppositionella nationalpartiet yrkade på, att K. skulle bli ett självständigt furstendöme under turkisk öfverhöghet. I mars 1905 utbröt ett nytt uppror. Man proklamerade öns förening med Grekland, men häraf blef intet, då skyddsmakterna satte

sig däremot, och äfven prins Georg manade till lugn. Skyddsmakterna proklamerade till sist ståndrätt, hvilket småningom medförde, att de upproriske nedlade vapnen (i nov.). Alla dessa svårigheter förmådde prins Georg att nedlägga sitt ämbete och lämna ön (25 sept. 1906). Skyddsmakterna hade redan 1 (14) aug. lämnat åt konungen af Grekland att utse öfverkommissarie öfver ön, och han utnämnde 29 sept. därtill förre grekiske premiärministern Zaimis för en tid af fem år. 1907 fick K. sin ännu gällande författning. Den ungturkiska revolutionen i Konstantinopel i juli 1908 satte åter kretensernas sinnen i svallning. I okt. beslöt riksförsamlingen, att ön skulle förenas med Grekland. Härpå svarade skyddsmakterna, att detta vore en sak, som berodde på deras samtycke, enär de åtagit sig vissa förpliktelser mot Turkiet; dock ville de upptaga frågan till välvillig behandling, förutsatt att lugnet blefve ostördt och garantier åstadkommes för den muhammedanska befolkningens säkerhet. Vid denna tid började man inom Turkiet kraftigare än förr opponera sig emot K:s möjliga anslutning till Grekland, och sedan Abd-ul-Hamid afsatts, har den nya turkiska regeringen gång på gång gjort föreställningar häremot. Då det var bestämdt, att skyddsmakternas trupper, som voro stationerade på ön, skulle återkallas på sommaren 1909, gjorde Turkiet föreställningar däremot, framhållande, att detta vore detsamma som att utlämna K. till Grekland. Dock lämnade trupperna ön (26 juli), sedan skyddsmakterna i en proklamation till K:s befolkning manat till lugn och förtroende till makterna. Både Turkiet och Grekland rustade för att vara beredda på alla eventualiteter. Stödd på kraftiga yttranden i riksdagen, uppmanade turkiska regeringen stormakterna att definitivt ordna öns författning på basis af autonomi under Turkiets öfverhöghet, men fick ej gehör härför. 29 juli hissades på ett fort i Chania den grekiska flaggan, hvilket framkallade nya, patriotiska uttalanden i turkiska riksdagen samt ett par mycket skarpa noter till Grekland (aug.). Skyddsmakterna vände sig till K:s regering med en uppmaning att låta borttaga flaggan "för att undvika en omedelbar fara och K:s återbesättande af internationella trupper". Då likväl landtbefolkningen strömmade till Chania för att försvara flaggan, läto skyddsmakterna nedtaga den genom matroser, som landsattes från deras vid K. stationerade fartyg (18 aug.), men de protesterade samtidigt i Konstantinopel mot de turkiska krigshotelserna i en not, hvari de bl. a. förklarade, att de icke skulle tillåta turkiska krigsfartyg att visa sig vid K.; och genom sitt bestämda språk i öfrigt förmådde de Turkiet att falla undan. Skyddsmakterna anse emellertid icke den kretensiska författningsfrågan mogen för en definitiv lösning, och flera af deras ledande ministrar ha uttalat sig för status quo samt emot öppnandet af nya förhandlingar, som skulle väcka oro i sinnena både i Turkiet och i andra stater i Orienten och därigenom kunna framkalla vidtgående förvecklingar. Att Grekland för sin del icke hyser sådana betänkligheter, visas däraf, att i dec. 1909 en kretensisk förening bildades i Aten under presidium af en grekisk general för att arbeta för öns förening med Grekland, att flera kretenser sommaren 1910 invaldes i grekiska nationalförsamlingen och att en af dem, den ofvan nämnde Venizelos, sept. 1910 blef grekisk premiärminister. — Under oron i aug. 1909 hade öfverkommissarien Zaimis nedlagt sin befattning och regeringen öfverlämnats (15 aug.) åt en provisorisk styrelse, som sedan dess med växlande sammansättning utöfvat den administrativa myndigheten på ön. Den i nov. 1910 sammanträdande nationalförsamlingen öppnades i konungens af Grekland namn (hvaremot de muhammedanske deputerade inlade protest) och demonstrerade i dec. åhyo för öns förening med Grekland.

Litt.: Raulin, "Description de l'île de Crète" (3 bd, 1859—69, hufvudarbetet), Spratt, "Travels and researches in Crete" (2 bd, 1865), Strobl, "K., eine geographisch historische skizze" (1875, med litteraturförteckning), Fabricius, "Die insel K." (i Hettners "Geographische zeitschrift", 1897), Castonnet des Fosses, "La Crète et l'hellénisme" (s. å.), Combes, "L'île de Crète" (s. å.), Laroche, "La Crète ancienne et moderne" (1898), Bothmer, "K. in vergangenheit und gegenwart" (1899), Bérard, "Les affaires de Crète" (1900), Chalkiopoulos, "Sitia, die osthalbinsel Kretas" (1903), Lagrange, "La Crète ancienne" (1908), och Stavenhagen, "Die insel K. 1909" (i "Militärisches wochenblatt").

A. M. A. J. F. N.

Krete. Se Kreta.

Krete'nsiska tjuren, *grek. myt.* Se Herakles.

Krete'nsisk kultur. De grekiska fornsägnerna visste berätta om den glans och makt, som Kreta haft under förhistorisk tid och som personifierades af den kretensiske sagokungen Minos, hvilken skulle ha underkufvat en hel del öar i Egeiska hafvet och jämväl utsträckt sitt välde till Greklands fastland. Den attiska fornsägnen förtäljde, att från Aten hvart nionde år sju gossar och sju flickor sändes som tribut till Minos, men att Theseus med tillhjälp af Ariadne, Minos' dotter, räddade sina manliga och kvinnliga kamrater, hvilka skickats som tribut, ur "labyrintens" irrgångar. Denna labyrint med dess invecklade gångar, korridorer och ljusgårdar har efter all sannolikhet betecknat härskarpalatset i Knosos (se d. o.), Minos' hufvudstad, som återfunnits vid arkeologiska gräfningar i början af 1900-talet. Under intrycket af dess väldiga ruiner har sannolikt den grekiska sägnen om "labyrinten" uppstått. Vid Knosos började engelsmannen A. Evans 1900 de gräfningar, som ledt till friläggandet af resterna af det storartade härskarpalatset och därjämte bragt i dagen en rikedom af lösa fornfynd, som spridt ett öfverraskande ljus öfver den höga kultur, som härskat på Kreta ej blott under den s. k. mykenska tiden (se Mykenska kulturen), utan äfven under den förmykenska perioden ända upp till ett godt stycke in på det 3:e årtusendet f. Kr. Liknande fynd som i Knosos ha gjorts på flera andra ställen på Kreta under systematiska utgräfningar, som företagits af engelsmän, amerikaner och italienare. Vid Faistós, på södra sidan af ön, har italienaren Halbherr utgräft ett annat storartadt furstepalats, och i dess omgifningar har han upptäckt en hel mängd märkliga fasta och lösa fornfynd, som lyckligt komplettera de af Evans i Knosos gjorda fynden.

Bestämningen af det förhistoriska Kretas *kronologi* stöder sig dels, och förnämligast, på den fortlöpande följden af lerkärl, mer eller mindre fragmentariska, som i Knosos anträffats i de djupa af-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

agringarna från skilda tider, dels också på egyptiska daterbara fynd på Kreta och kretensiska fynd i Egypten, hvars historiska kronologi nu för tiden ock vare Ed. Meyers forskningar med någorlunda säkerhet kan bestämmas. Hvad den absoluta tidsbestämningen af de kretensiska fynden angår, har Evans indelat Kretas förhistoriska tid från stenålderns slut till järnålderns början i 3 stora perioder: *Early minoan* (gammalminoisk), *Middle minoan* (mellanminoisk) och *Late minoan* (senminoisk), af hvilka hvarje period sönderfaller i 3 underafdelningar. Mot denna indelning ha de italienske forskarna på Kreta för sin del icke haft något att invända, hvarför Evans' kronologiska beteckningar runnit vetenskapligt burskap. Rent praktiskt sedt synas Evans' 3 stora perioder lämpligare böra benämnas den *Egeiska* (på grund af det nära sammanhanget med den samtida kulturen på öarna i Egeiska hafvet, den s. k. cykladkulturen), *Kamáresperioden* (efter det första fyndstället, byn Kamáres) och den *Mykenska* (på grund af sammanhanget med de långt förut bekanta fynden från Mykenai, Tiryns m. fl. orter). — Den yngre stenåldern representeras i Knosos af ett 6—7 m. djupt jordlager, som dock icke medger någon tillnärmelsevis säker tidsbestämning. I detta lager ha icke anträffats några spår af byggnader, ej heller af metallsaker, men däremot talrika skärfvor af svartgrå, ängre fram i tiden polerade svarta lerkärl med glansig yta, smyckade med en primitiv ornamentik; ornamenten ha åstadkommits genom räffling, punktering eller inristning och förtydligats genom en kalkartad fyllning. — Därpå följer den *Egeiska* eriodén, som i stort omfattar det 3:e årtusendet f. Kr. I början af denna period uppträder bronsen för första gången och likaledes målade ornament i matta färger på lerkärlen. Jämte detta dekorationssätt fortsättes emellertid den neolitiska lerkärlsteknikén med inristning och punktering. Redan under denna period byggdes på Kreta grafkamrar med bikupsformade hvalf, som ega sina sista uppsprång i Mykenai. Vissa föremål, som tillhöra denna period, förråda ett egyptiskt inflytande från 6:e—11:e dynastierna. Å andra sidan framträder mot periodens slut ett påtagligt kulturellt inflytande från de grekiska Cykladerna, särskildt i fråga om marmorbilder och stendosor; likaledes visa de kretensiska fynden från denna tid en viss släktskap med fynden från Hisarlik-Trojas 2:a stad. — *Kamáres*perioden börjar omkr. 2000 f. Kr. och slutar ett stycke in på 1600-talet f. Kr. Denna epok äldar höjden af det förhistoriska Kretas kulturella glans. Särskildt når den keramiska konsten en rik utveckling. På en glänsande svartfernissad yta utföras ornamenten i en rik färgskala, varierande mellan hvitt, gult, orange och högrödt. Ornamenten äro till en början af s. k. geometrisk natur (se *geometriska tidens stil*), och man synes icke ha haft sin fröjd i en harmonisk färgverkan, som senare kom i fråga i talrika förekomma äfven härliga naturalistiska målningar med motiv från växtvärlden liksom äfven från djurvärlden. Mot periodens slut upphör den brokiga koloriten på lerkärlen, och ornamenten dem enfärgadt, ljust på mörk botten eller mörkt på ljus botten. Åtskilliga Kamáreslerkärl förråda en lycklig imitation af bronskärl med inlagd emalj och ha väggar lika tunna som det finaste japanska porslin. Omkr. 1800 f. Kr. synes det första palatset i Knosos ha blifvit uppfördt, och mot periodens slut blef det förstördt, men efterträddes snart därefter af ett nytt; det första palatset i Faistós synes ha existerat samtidigt med det första i Knosos. Kretas förbindelser med Egypten under denna tid intygas såväl genom egyptiska fynd i Knosos som genom förekomsten af talrika Kamáresskärfvor på olika ställen i Egypten. — Redan under denna tid var *skrifkonsten* i bruk på Kreta: man betjänade sig därvid dels af en ideografisk skrift, som i bild återgaf det föremål, som skulle betecknas, dels af en förenklad linear skrift, som vanligen inristades på lertaflor, men äfven skrefs med bläck (fig. 2 o. 3).

Huruvida de båda stora furstepalatsens förstöring mot slutet af Kamáresperioden skett tillfälligt eller utförts af fiendehand, kan icke med full visshet afgöras. Säkert är emellertid, att den därpå följande perioden, den "mykenska", från 1600-talet till omkr. 1200 f. Kr., inträder utan någon starkare brytning med Kamárestidens traditioner; hvadan man icke kan förmoda, att främmande eröfrare slagit sig ner i de båda furstebórgarna. Den mykenska perioden fortsätter i sitt första skede i stort sedt den föregående epokens konstnärliga traditioner. Vasmåleriet, där man nu vanligen använder mörk fernissa på ljus botten, öfvergår småningom från mera naturalistiska motiv till en präktig stilisering. Denna framträder bäst ungefär i periodens midt i den s. k. palatsstilen, en pompös, konventionell stilart, som sträfvar att med ornament betäcka hela kärlets yttre vägg. På dithörande vaser kan man stundom iakttaga stiliserade växtmotiv förvånande lika dem, som den moderna keramiken först i våra dagar självständigt har skapat. Den "mykenska" keramiken hänftar sina dekorationsmotiv dels från växtriket (särskildt liljor och murgrönsrankor), dels från hafvets fauna, såsom sjöstjärnor, maneter, nautilus, snäckor, koraller, bläckfiskar m. m. Från denna period har man i olika trakter af Kreta funnit märkliga freskomålningar, som skänka en inblick i den tidens lif och seder (offerscener, festförsamlingar, hofdamer med ringlande lockar och i djup dekolleté, fig. 4) och i fråga om landskapsbilderna röja en realism, som sedan aldrig återfinnes under antikens dagar, men som har ett påfallande släkttycke med den japanska konsten. Äfven inom skulpturen, såväl rundbilder som reliefer i sten, elfenben, fajans och stuck, gjorde sig en djärf och kraftig realism gällande: ett sådant naturtroget återgifvande af den mänskliga muskulaturen återkommer under den följande utvecklingen först under renässansen. Den höga ståndpunkt, som guldtekniken intog, intygas genom flera fynd såväl från Kreta som från fastlandet: de yppersta profven på denna teknik utgöras af de båda guldbägarna från Váfio, som helt säkert kommit till fastlandet från Kreta. Ej mindre högt stod stensnidarkonsten, hvars alster äro spridda öfver hela den mykenska världen. Dessa snidade gemmer ha f. ö. ett stort kulturhistoriskt intresse, enär de lära oss känna den tidens lif i fred och krig samt utsidan af den kretensiska religionen.

Af de kretensiska fynden framgår, att dyrkan af heliga träd och kolonner, ofta förbunden med religiös ekstas, var allmänt spridd. Bland heliga

symboler märkas dubbelyxan, som antages vara en bild af blixten, som klyfver molnen, och ett föremål med två hornartade utsprång, som urspr. betecknat tjurens panna med dithörande horn (fig. 5). Att tjuren hos de gamle kretenserna varit föremål för religiös dyrkan, framskymtar f. ö. äfven i de grekiska sägnerna om Minotauros. Fantastiska djurgestalter, sammansatta af olika djur eller till hälften människa, till hälften djur, synas mycket ha sysselsatt den religiösa fantasien (fig. 6). Mot periodens

den kretensiska konstens inflytande på inhemska egyptiska konstalster. Från 1400-talet f. Kr. finnas bevarade flera egyptiska väggmålningar, på hvilka äro afbildade kretensiska vaser, som frambäras såsom tribut till den egyptiske konungen.

Omkr. 1400 förstördes härskarpalatsen i Knosos och Faistós, tydligen af fiendehand. Denna katastrof stod i samband med de väldiga folkrörelser, som vid denna tid började oroa det östra Medelhafsbäckenet och äfven sträckte sig till Egypten. Sin

Fig. 1. Målad vas med liljor.

Fig. 4. Kvinnobild, väggmålning.

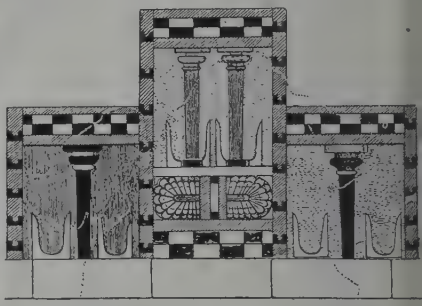

Fig. 5. Väggmålning al fresco, visande tjurhornssymboler och kolonner.

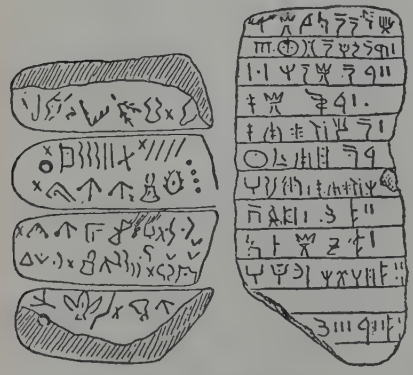

Fig. 2—3. Kretensisk skrift.

Fig. 6. Minotauros, sigill i lera.

Fig. 7. Ormgudinna (af fajans).

Kretensisk kultur: fynd vid gräfningarna i Knosos.

slut framträder gudomligheten i mänsklig gestalt, vanligen kvinnlig, mera sällan manlig; särskildt märkes en i flera repliker förekommande bild af en med ormar försedd gudinna, antagligen modernjorden (fig. 7). Offerscenerna, som målats på den berömda sarkofagen från Hágia Triáda (se d. o.) nära Faistós, erinra om den historiska tidens offerbruk. Under denna period var samfärdseln med Egypten mycket liflig, och Kreta synes då i förhållande till detta land ha varit mera gifvande än emottagande. Under den 18:e egyptiska dynastien (omkr. 1545—1315 f. Kr.), som i stort sedt sammanfaller med den sista minoiska periodens kulturella blomstringstid, märkas många och tydliga spår af

afslutning nådde dessa folkvandringar i den s. k. ”doriska vandringen” (se Grekland, sp. 236). På Kreta följde nu en tid af kulturell och sannolikt äfven politisk vanmakt. Inom konsten märkes en tydlig afmattning: man lefver på förgångna tiders arf, som i konstnärligt afseende allt mera stiliseras och förflyktigas. Omkr. 1200 f. Kr. inträder en ny tid, som kännetecknas genom användning af järnet och fibulan (säkerhetsnålen) samt likbränning och den specifikt ”geometriska” stilen. Detta följer med den doriska invandringen, vare sig direkt eller indirekt.

Under historisk tid förde Kreta en tämligen isolerad tillvaro, som upplifvades af häftiga inbördes

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

strider, och detta stora öland har icke aktivt deltagit i den grekiska historiens stora händelser. Det var berömdt för sina gammaldoriska samhällsinrättningar och sina visa lagar. En stor lagtext, inhuggen i sten på den inre omkretsen af en rundbyggnad, anträffades 1884 vid Gortyn (se d. o.).

Litt.: "The Annual of the British school at Athens", VI (1899—1900) ff. med fortlöpande redogörelse af A. J. Evans öfver utgräfningarna i Knosos, D. Mackenzie, "Cretan palaces and the Aegean civilisation" (därst. XI, 1904—05 ff.) och "The pottery of Knossos" ("Journal of Hellenic studies", XXIII, 1903), "Monumenti antichi pubblicati per cura della R. accad. dei Lincei", XIII. XIV (1903—04), innehållande redogörelser för de italienska utgräfningarna i Faistós och omgifningar, Angelo Mosso, "Escursioni nel Mediterraneo e gli scavi di Creta" (1907), Ronald M. Burrows, "The discoveries in Crete and their bearing on the history of ancient civilisation" (1907), Lagrange, "La Crète ancienne" (1908), Harriet Boyd-Hawes, "Gournia, Vasiliki and other prehistoric sites on the Isthmus of Hierapetra" (s. å.), A. J. Evans, "Scripta Minoa", I (1909), D. Fimmen, "Zeit und dauer der kretischmykenischen kultur" (s. å.), R. Dussaud, "Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Égée" (1910), och O. Montelius, "Konung Minos' palats" (i "Nordisk tidskr.", 1905). S. W—e.

Kretin (fr. *crétin*), behäftad med kretinism (se d. o.); stockdum person.

Kretinism (sannolikt af lat. *creta*, krita, i följd af sammanblandning med albinos), *med.*, en höggradig psykisk utvecklingshämning, hvilken karakteriseras af samtidig hämning i skelettets utveckling och i regel därjämte af den ökade utveckling af mjukdelarna, särskildt hud och slemhinnor, som benämnes myxödem. Kretinismen förekommer dels endemiskt på vissa orter, dels mera sporadiskt, d. v. s. i enstaka fall. Endemiskt uppträder den framför allt i afstängda, trånga och djupa, alpina dalar i bergstrakter (*kretinismus alpinus*). Där förekommer i regel samtidigt mycket struma (ansvällning af sköldkörteln), och vissa områden äro rent af betecknade som strumatrakter. I Schweiz (Valais, Uri m. fl. kantoner), Österrike (Steiermark, Salzburg, Tyrolen o. s. v.), Frankrike (Savojen, Pyrenéerna) och Italien äro dylika strumatrakter, i hvilka kretinism uppträder endemiskt, ej så alldeles ovanliga. I Sverige, där struma är ganska vanlig, finnas i Dalarna verkliga strumatrakter, men kretinism förekommer icke i vårt land endemiskt utan endast sporadiskt. Den omständigheten, att kretinism just vanligast uppträder i strumatrakter, har också gett anledning till, att man satt den i samband med förändring i sköldkörtelns verksamhet (inre sekretion). Hos flertalet kretiner förekommer dessutom struma, eller också är sköldkörteln betydligt förminskad och förändrad. I bådadera fallen antages, att de s. k. psykiska och kroppsliga förändringarna stå i beroende af en fullständig eller partiell hämning i sköldkörtelns sekretion. Den direkta orsaken till denna hämning är ännu icke med visshet känd. Kretinismens till vissa trakter bundna förekomst, den omständigheten, att dit inflyttade friska både människor och djur få struma har också ledt tanken på telluriska och atmosfäriska inflytelser. Särskildt har man sedan länge misstänkt dricksvattnet som sjukdomsalstrare. Flera fall äro kända, i hvilka fullt friska föräldrar, som förut fått friska barn, fått kretiner till barn efter inflyttning i kre-

Fig. 1.

Fig. 2.

tintrakter. Kretinismen kännetecknas först och främst af en efterblifvenhet i den psykiska utvecklingen; sinnesbeskaffenheten blir närmast lik den hos idioten. Den framträder först några år efter barnets födelse och åtföljes ofta af struma. Merendels företer kretinen utom den psykiska defekten äfven yttre tecken, tydande på sköldkörtelrubbning (dvärgväxt, missbildningar af skallen, vid roten intryckt näsa, tjocka läppar, mellan hvilka merendels en förstorad tunga slappt hänger ut, nafvelbråck, klen hårväxt, tjock degig eller tunn, skrynklig hud o. s. v.). Anmärkningsvärdt är, att i kretintrakter

ofta andra utvecklingsanomalier förekomma (döfstumhet, stamning etc.). Tack vare organterapiens segerrika intåg i medicinen är kretinism i tidiga fall tillgänglig för verksam behandling. Bilden å sp. 1270 visar en 18 års kretin före (fig. 1) och efter (fig. 2) behandling med fårsköldkörtel. Sköldkörtelterapien är specifik i en hel del kretinoida tillstånd. Af fullt lika stor vikt som denna torde emellertid de profylaktiska åtgärderna kunna anses. Både barn och hafvande sändas i profylaktiskt syfte bort från kretintrakterna, den allmänna hygienen höjes, dricksvattnet kontrolleras och förbättras, konsangvina äktenskap undvikas o. s. v. A. Jfn.

Kretinoid (af grek. *ēī'dos*, utseende), som liknar kretinism.

Kreti och pleti (Keretéerna och peleteérna) var en benämning på konung Davids lifvakt, som omtalas vid flera tillfällen i gamla testamentet (2 Sam. 8: 18; 20: 7, 23; 1 Kon. 1: 38, 44). Uppenbarligen utgjordes denna af utlänningar, som David tagit i sin sold och hvilka voro för honom af så mycket större värde, som de icke voro på något personligt sätt intresserade i de strider, som han hade att utkämpa, innan han blef konung öfver hela Israel. Hvad benämningen eg. betyder, är ej fullt säkert. Men att döma af 1 Sam. 30: 14 synes *kreti* ha betecknat en filisteisk stam, och då har väl *pleti* haft enahanda betydelse (jfr Hes. 25: 16; Sef. 2: 5). Filistéerna hade enl. Am. 9: 7 hört hemma i Kaftar, som man länge sammanställt med Kreta — och därför ha många äfven förklarat kreti som en härledning däraf, hvilket emellertid är osäkert. — I dagligt tal förstås med ”kreti och pleti” personer utan börd, bildning eller samhällsställning. E. S—e.

Krets (ty. *kreis*), administrativt område i flera tyska stater, motsvarande bezirk i Österrike, arrondissemang i Frankrike o. s. v. Med den politiska indelningen i kretsar plägar den judiciella, men ej den kyrkliga indelningen öfverensstämma. Kretsarnas omfång och betydelse äro olika i de särskilda tyska staterna. I Preussen indelas provinserna i regeringsområden (*regierungsbezirke*) och dessa i kretsar, hvilka representeras af kretsdagar (*kreistage*), bestående af minst 20—25 ledamöter, valda för 6 år dels af stads- och landskommunerna, dels af de större jordegarna. I spetsen för kretsens förvaltning står ett landtråd (*landrath*); i Hohenzollern *oberamtmann*), som är ordf. i kretsutskottet (*kreisausschuss*; i Hohenzollern *amtsausschuss*), hvars 6 medlemmar väljas af kretsdagen för 6 år. — Större städer bilda egna s. k. stadskretsar (*stadtkreise*), i hvilka borgmästare och magistrat träda i stället för landtråd och kretsutskott. Den lägsta folkmängden för sådana städer växlar mellan 25,000 och 40,000 inv., dock kunna undantagsvis äfven mindre städer få rätt att bilda egna kretsar. Om kretsständer och kretssynod i Preussen se d. o. Om krets, kretsdag och kretsöfverste i det gamla tyska riket se Tyskland (Historia). J. F. N.

Kretschmann, Karl Friedrich, tysk skald, f. 1738, d. 1809, till yrket domstolsaktuarie, vann mot slutet af 1760-talet ett kortvarigt skalderykte genom sina ”bard”-sånger, hvilka i olikhet med Klopstocks voro rimmade. Han skref dessutom anakreontiska sånger, lediga epigram, fabler, hymner samt slutligen lustspel och noveller. K:s *Sämmtliche werke* utgåfvos 1784—1805, i 7 bd. Se Knothe, ”Der barde Rhingulph” (1858), och Ehrmann, ”Die bardische lyrik im 18. jahrhundert” (1892).

Kretschmer, Edmund, tysk tonsättare, f. 1830 i Sachsen, d. 1908 i Dresden, där han var hoforganist och mycket verksam dirigent samt 1892 utnämndes till professor, skref flera mässor (bland dem en prisbelönt), körverken *Pilgerfahrt*, *Festgesang*, *Geisterschlacht* (prisbelönt 1865), *Musikalische dorfgeschichten* för orkester samt, framför allt, operorna *Die folkunger* (1874) och *Heinrich der Löwe* (1877), som gjorde sin rund öfver de förnämsta scener i Tyskland. En diktsamling af K. utgafs 1904. A. L.

Kretschmer, Paul, tysk språkforskare, f. 2 maj 1866 i Berlin, e. o. professor i jämförande språkforskning 1897 i Marburg, 1899 i Wien, är en af samtidens förnämsta jämförande språkforskare. Hans hufvudverk äro *Die griechischen vaseninschriften* (1894), *Einleitung in die geschichte der griechischen sprache* (1896) och *Der heutige lesbische dialekt* (1905). Tills. med F. Skutsch utger han sedan 1908 tidskr. ”Glotta”, som är afsedd att bli centralorganet för den grekiska och latinska språkforskningen. E. N—n.

Kretsdag. Se Krets och Tyskland (Historia).

Kretsständer, Kretssynod. Se Preussen.

Kretsutskott. Se Krets.

Kretsöfverste. Se Tyskland (Historia).

Kretzer, Max, tysk romanförfattare, f. 1854 i Posen, arbetade i en lampfabrik för en taler i veckan och sökte genom flitig läsning nattetid skaffa sig bildning. Efter många års armod och fåfänga försök lyckades han slå igenom som författare af realistiska skildringar ur de fattiges lif. Trots bristande psykologisk fördjupning och alltför romanaktig framställning har K. vunnit erkännande för sina litterära initiativ och sin socialt uppfostrande tendens. Af hans mer än 50 bd romaner och noveller må nämnas *Sonderbare schwärmer* (1881; 3:e uppl. 1903), *Die betrogenen* (1882; 5:e uppl. 1900), *Die verkommenen* (1883; 4:e upp. 1909), *Meister Timpe* (1886; 5:e uppl. 1908; ”Mäster Timpe”, 1889), *Die bergpredigt* (1889; 4:e uppl. 1900), *Der millionenbauer* (1891; 12:e uppl. 1906), *Der holzhändler* (1900; 12:e uppl. 1907) och *Mut zur sünde* (1909). Se biogr. af Kloss 1895. R—n B.

Kretzschmar, Eduard, tysk träsnittsgravör, f. 1806 i Leipzig, d. 1858 i Berlin, var först sockerbagare, men utbildades sedan till träsnidare hos F. Unzelmann i Berlin. Sitt egentliga rykte vann han 1839—42 genom sina många förträffliga gravyrblad efter Ad. Menzels afbildningar af preussiska härförare, utgifna under titeln *Aus König Friedrichs zeit* (ny uppl. 1886). Äfven för andra framstående verk utförde han träsnittsillustrationer, bl. a. för Musäus’ ”Volksmärchen”, ”Nibelungenlied”, Tschudis ”Tierleben der alpenwelt”, Rossmässlers ”Die vier jahreszeiten” m. fl. Sedan 1846 arbetade han äfven för ”Illustrirte zeitung”. R. G.

Kretzschmar, August Ferdinand Hermann, tysk musikskriftställare, f. 1848 i Sachsen, blef 1871 filos. doktor i Leipzig på en afhandling om Guido Aretinos notskrift och s. å. lärare vid Leipzigs konservatorium, där han förut studerat. 1877 blef han universitetsmusikdirektor i Rostock samt 1880 ”städtischer musikdirektor”, fick 1884 professors titel och var 1887—98 director musices

vid Leipzigs universitet samt 1888—98 dirigent för Riedelföreningen. Han anordnade akademiska orkesterkonserter med historiska program, blef 1890 e. o. professor i musikvetenskap vid Leipzigs universitet och erhöll 1904 en ord. professur i samma ämne vid Berlins universitet, 1907 därjämte chefskapet vid k. institutet för kyrkomusik och 1908 titeln geheime regeringsråd. 1909 blef han direktör för k. musikhögskolan i Berlin. K. är mindre bekant som kompositör än som framstående musikskriftställare; särskildt hans *Führer durch den konzertsaal* (3 bd, 1887—90; bd 1, *Sinfonie und suite*, 3:e uppl. 1898; bd 2, *Kirchliche werke*, 3:e omarbetade uppl. 1905; bd 3, *Oratorien und weltliche chorwerke*, 2:a uppl. 1899) röjer en förvånansvärdt omfattande och noggrann kännedom om olika tiders konverk, öppet sinne för det värdefulla hos skilda riktningar samt lycklig framställningsgåfva. En mängd utdrag ur detta verk har K. utgifvit under titeln "Kleiner konzertführer". Han har äfven skrifvit beaktansvärda uppsatser i tidskrifter, *Musikalische zeitfragen* (1902) m. m. och omarbetat Lobes kompositionslära. E. F—t.

Kretzschmar, Johannes, tysk historiker, f. 1864, statsarkivarie i Lybeck, har utgifvit bl. a. *Die formularbücher aus der canzlei Rudolfs von Habsburg* (1889), *Die invasionsprojekte der katholischen mächte gegen England zur zeit Elisabeths* med handlingar ur vatikanska arkivet, 1892) samt de viktiga bidragen till trettioåriga krigets historia *Gustav Adolfs pläne und ziele in Deutschland und die herzöge zu Braunschweig und Lüneburg* i "Quellen und darstellungen zur geschichte Niedersachsens", bd XVII, 1904) och *Die allianzverhandlungen Gustav Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631* (i "Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen geschichte", XVII, s. å.). K. blef 1909 korresp. led. af K. samf. f. utg. af handskr. rör. Skandinaviens historia. B. B—s.

Kretzschmer, Johann Hermann, tysk målare, f. 1811, d. 1890, studerade i Berlin och Düsseldorf, började med att måla romantiska genremotiv, öfvergick så till bilder af Orientens folklif och natur, såsom *Karavan*, *öfverraskad af samum* (1844, museet i Leipzig). Sedan han 1845 slagit sig ned i Berlin, öfvergick han dels till humoristisk genre, dels till historiska ämnen (*Den store kurfurstens landstigning på Rügen* och efter danska kriget 1864 *Prins Fredrik Karl vid stormningen af Dybböl*). Dessutom målade han porträtt samt utförde akvareller och raderingar. (G—g N.)

Kreuger 1. Kreüger [kryger eller kröger], svensk släkt, hvaraf flera medlemmar bekläd höga poster inom flottan och armén, härstammar från sjökaptenen Daniel Kreüger, som inflyttade från Wismar i början af 1700-talet och dog 1730 i Kalmar.

1. Johan Henrik Kreuger [kryger], sonsons sonson af den ofvannämnde David K., sjömilitär, författare, f. 30 mars 1782 i Lovisa, Finland, d. 24 jan. 1858 i Stockholm, blef 1799 flaggjunkare och 1801 fänrik vid Arméns flotta, förde därefter under sex år handelsfartyg på Medelhafvet, Nord- och Östersjön, hvarunder han avancerade till underlöjtnant vid Sveaborgs eskader (1804), förde 1808 befäl öfver en afdelning kanonslupar mot norrmännen vid Hvaleberne, blef s. å. löjtnant, deltog i finska kriget och befordrades 1812 till kapten. 1813 deltog han som chef för en afdelning kanonslupar i belägringen af Stettin samt inlät sig därunder i nio allvarsamma träffningar med de franska strandbatterierna, som eröfrades. Kort efter Stettins öfvergång fick K. befallning att uppsätta två pommerska matroskompanier och ett svenskt pontonjärkompani, med hvilka han åtföljde svenska hären till Holstein och Brabant samt slog en bro öfver Rhenfloden vid Köln 1814. S. å. befordrad till major vid flottan, anbefalldes han att som embarkeringschef ombesörja svenska härens öfverförande från Tyskland till Sverige och Norge. 1815—16 var han befälhafvare på handelsfartyg till Brasilien samt utverkade därunder en nedsättning i tullafgifter för svenska varor. Sedan han efter återkomsten förordnats som led. i Konvojkommissariatet och Sjöförsäkringsöfverrätten, erhöll han 1822 befallning att i egenskap af svensk-norskt ombud afresa till Marokko för att bilägga tvister mellan sultanen och svensk-norske konsuln samt att vara befälhafvare öfver svensk-norska eskadern där. Han vistades dels i Tanger, dels i den af uppriskra arabstammar belägrade fästningen Mogador. K. tillvann sig till den grad sultan Solimans bevågenhet, att denne skänkte honom nästföljande års "presentmedel", 20,000 spanska piaster. Oaktadt K. var obemedlad och hade full rätt att mottaga denna gåfva, öfverlämnade han den dock till Konvojkommissariatets kassa. K. blef 1823 öfverstelöjtnant, 1825 led. af Förvaltningen af sjöärendena, 1841 konteramiral, var 1841—52 chef för Förvaltningen af sjöärendena samt blef 1850 viceamiral och 1857 amiral. Från K. utgick bl. a. förslaget att i Stockholm (på Beckholmen) anlägga en reparationsdocka. 1848 verkställdes lyckade försök med af honom uppfunna undervattensminor, som antändes med elektriskt batteri. Vid världsutställningarna i London (1851) och Paris (1855) erhöll han medalj för af honom uppfunna vindmätare. Han afslog två gånger erbjudet adelskap. K. utgaf *Om ångmaschiner och deras användande, hufvudsakligen till sjös* (1833), *Kort framställning af svenska skärgårdsflottans bedrifter* (1845) och *Sveriges förhållanden till barbaresk stat*erna *i Afrika* (1856) samt skref uppsatser i Krigsvet. akad:s tidskrift och "Tidskrift i sjöväsendet". K. var led. af Krigsvet. akad. (1817), Örlogsmannasällskapet (1838; hedersled. 1843) och Vet. akad. (1857).

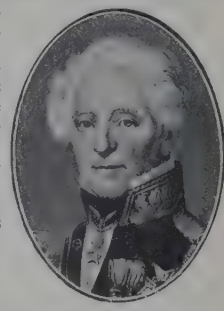

2. Johan Kristian Kreüger [kryger],

den föregående son, ämbetsman, skriftställare, f. 11 sept. 1818 i Stockholm, d. där 18 juni 1902, juris kandidat 1842, vice häradshöfding 1848, sekreterare och ombudsman vid universitetet i Lund 1853—87, skref ett stort antal afhandlingar och tidskriftsuppsatser (särskildt i Naumanns "Tidskrift för lagstiftning" m. m.) af juridiskt och historiskt innehåll. Bland dessa arbeten, genom hvilka K. ådagalagt vida mer beläsenhet och flit än egentlig vetenskaplig läggning, må nämnas *Försök till framställning af den svenska bevisningsrätten* (1871), *Lagförslag ang. gift qvinnas egenderätt* (1876, prisbelönt af Föreningen för gift kvinnas egenderätt), *Hufvuddragen af utländingars rättsförhållande i Sverige* (1876) samt *Försök att framställa svenska kriminalprocessens utveckling från ... femtonde till ... sjuttonde århundradet* (1885).

3. Nils Edvard Kreuger [kröger], den föregåendes sysslings son, målare, f. 11 okt. 1858 i Kalmar, utbildade sig under Perséus 1876—80, vistades i Paris 1881—87 (sommaren 1883 i Holland, de följande somrarna i Sverige) samt 1888—89, var 1887—88 och 1889—96 bosatt i Varberg, där också Nordström och R. Bergh då bodde, och flyttade 1896 till Stockholm. Se bild af K. i fig. till art. Konstnärsförbundet.

K. debuterade på salongen 1883 med *På väg till stenbrottet*, en duktig studie af dragande arbetshästar i dammig luft. Sedan följde *Vårplöjning* (1884, Göteborgs museum), *Kor i vatten* (sommarbild från Öland, 1885), *I regnväder* (parisbild, 1886), *Skymning* (gatmotiv från Varberg, utst. 1888), som följdes af flera skymnings- och månskensstycken, bland dem *Vinterafton* (1892), *Gårdsinteriör* (1894, Göteborgs museum), arbeten, som visa fin känsla och godt valörstudium. Under vistelsen i Varberg tillegnade sig K. ett mera starkt koloristiskt, dekorativt verksamt uttryckssätt. Han skapade sin specialitet i små färglagda tuschteckningar i ett egendomligt prick- eller streckmaner — dylika, vanligen med motiv från Varberg eller Öland, trädgårdsbilder, terrängmotiv med hästar eller kor, finnas på Nationalmuseum (*Vår i Halland*, 1895, *På alfvaren i solnedgången*, 1903), i Göteborgs museum, i Köpenhamns konstmuseum, i norska nationalgalleriet (6 smärre målningar) samt många i Thielska galleriet (*Siesta på alfvaren*, *Hästar söka svalka*, *I midsommartid* m. fl.). Till målningar af större format har K. några gånger valt motiv från Stockholms gator i skymning, oftast med hästar (*I uppförsbacken*, 1898, *På väg till spårvagnsstationen*, 1899, *Marsafton vid Norrbro*, 1900, Nationalmuseum), men framför allt från Öland, Kalmartrakten, Halland eller skånska västkusten: *Tångkörare* (1898), *Strandbete* (1900, båda i Göteborgs museum), *Hed på Öland* (1901, Kristiania nationalgalleri), *Två ölandsstämningar* (i Östermalms folkskola 1904) med skymning öfver vidderna, himmel i aftonglöd, betande hästar och kor. Ett förträffligt prof på monumental dekorativ konst gaf K. i sin hittills största målning, *Midsommardag* (stockholmsmotiv från Slussen, väggmålning i Adolf Fredriks folkskola, 1905). Bland hans nyare arbeten märkas *Vattningsstället* (1906), *Hästar på alfvaren* (s. å.), *En solglimt* (1907, Göteborgs museum), *Hafsbukt i storm* (s. å., Nationalmuseum), *Stynget* (en monumentalt framställd ko, s. å.), *Forngraf på Hallandsås* och *Regnbågen* (båda 1908), *Hästar i aftonsol* (1909) och *En gammal häst* (s. å., finska konstföreningens galleri i Helsingfors). Han har utfört förtjänstfulla penntecknings, groteska karikatyrer (*Alter Fritz*, *Karl XII* m. fl. i olja) och har varit verksam äfven på det konstindustriella området. Han har varit medlem af Konstnärsförbundet, alltsedan detta bildades, och har deltagit i dess utställningar.

1. L. H.* 2. C. G. Bj. 3. G—g N.

Kreüsa (grek. *Κρέουσα*, lat. *Creüsa*), en dotter af konung Priamos i Troja, förmäld med Æneas. Vid Trojas intagande och förstöring omkom hon under flykten. A. M. A.

Kreüsa, *astron.*, en af småplaneterna.

Kreuth [kröjt], Wildbad in K., kurort i bajerska alperna, reg.-omr. Oberbajern, 10 km. s. om Tegernsee, vid Weissach, 780 m. ö. h. Själfva badet ligger 828 m. ö. h. Mjölkkurer samt badbehandling, hvaribland svafvelbad. K. besökes af personer, som lida af initialformer af tuberkulos. Ln.

Kreutz [kröjts]. Se Križevci.

Kreutz [kröjts], Heinrich Karl Friedrich, tysk astronom, f. 28 sept. 1854 i Siegen, d. 3 juli 1907 i Kiel, studerade i Bonn och Berlin under Schönfelds och Tietjens ledning, blef 1880 assistent vid observatoriet i Bonn, där han deltog i utarbetandet af den s. k. "Südliche durchmusterung des himmels", begaf sig därefter till Wien, hvarest den teoretiska astronomiens mästare, von Oppolzer, då stod på höjden af sitt rykte, kallades af Tietjen 1882 till Berliner astronomisches rechen-institut, där han hufvudsakligen egnade sig åt bearbetning af asteroiderna, samt 1883 af Krueger till medarbetare i "Astronomische nachrichten" i Kiel, där han s. å. blef andre observator. Efter Kruegers död 1897 kallades han till utgifvare af "Astronomische nachrichten". Han verkade äfven, sedan 1880, som akademisk lärare och utnämndes 1891 till e. o. professor i Kiel. — I en högt uppskattad doktorsafhandling bestämde han af 1,156 observationer banan för komet 1861 II till en ellips med en omloppstid af 409,4 år och en osäkerhet af blott 0,8 år. Sedermera bestämde han i Wien banan för den omtvistade kometen 1771 till en parabel. Det största uppseende väckte hans undersökningar af kometerna 1880 I och 1882 II. Den omständigheten, att 1882 års komets kärna delade sig i fyra, hvilka hvar för sig beskrefvo skilda banor, väckte åter till eftertanke frågan om kometers sammanhörighet i system. K. påvisade, att kometens delning skett vid passagen förbi solen. Det lyckades honom ock att uppvisa, att såväl dessa båda kometer 1880 I och 1882 II som ock kometen 1843 I tillhörde ett gemensamt system kometer, som i nära nog lika banor röra sig kring solen. Äfven kometerna 1668 och 1680 ansåg K. möjligen tillhöra samma grupp; enligt Klinkerfues tillhör äfven kometen af år —371 (371 f. Kr.) densamma. K. B.

Kreutzer [tyskt utt. krö'jtser; franskt utt. krötsär], Rodolphe, fransk violinist, f. 1766 i Versailles af tyska föräldrar, d. 1831 i Genève, studerade för sin fader och A. Stamitz, skref vid 13 års ålder en violinkonsert samt blef 1790 soloviolinist vid Théâtre italien, 1795 violinprofessor vid Pariskonservatoriet, 1801 soloviolinist vid Stora operan, 1816 andre och 1817 förste kapellmästare därstädes. Han tog afsked 1826. K:s ryktbarhet som operakomposi-

ör var öfvergående (bland hans 40 operor blefvo "Paul och Virginie" samt "Lodoiska" gifna i Stockholm 1794—95). Däremot vann han ett varaktigt namn såsom violinist, och han hör med bland dem, som fortplantade Tartinis och Viottis stora ton och breda stråkföring. Mindre skolad än Rode och Baillot, egde han hvarken den förres elegans eller den senares omväxlande teknik, men i ersättning en gripande originalitet. Beethoven tillegnade honom 1805 den s. k. "Kreutzer-sonaten" (op. 47), hvilken dock urspr. skrefs för den mulattske violinisten Bridgetower (1803). Bland K:s många kompositioner för violin äro framför allt hans *40 études ou caprices* klassiska. Han skref äfven ett 20-tal violinkonserter och en mängd kammarmusik samt utgaf, jämte Rode och Baillot, Pariskonservatoriets stora violinskola. — Hans broder Auguste K., f. 1778, d. 1832, var likaledes en framstående violinist och violinlärare samt efterträdde honom som professor vid konservatoriet. A. L.*

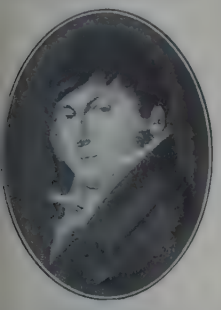

Kreutzer [krö'jtser], eg. Kreuzer, Konradin, tysk tonsättare, f. 1780 i Baden, d. 1849 i Riga, blef 1804 i Wien Albrechtsbergers lärjunge. Hans opera *Jery und Bätely* (1810) hade en vacker framgång, och hans *Konradin von Schwaben* (1812) förskaffade honom en utnämning till württembergsk hofkapellmästare. I liknande egenskap fästes han 1817 i Donaueschingen, men återvände 1822 till Wien och fick där sin *Libussa* uppförd. Han var 1822—40 kapellmästare växelvis vid Kärntnerthor- och Josephstädterteatrarna, 1840—46 i Köln och 1846—49 hofkapellmästare i Wien. Af K:s 30 operor (de flesta färgade af en romantik i Uhlands stil) lyckades endast *Das nachtlager in Granada* (1834; "Nattlägret i Granada", 1860) bibehålla sig. Äfven hans solosånger, andliga tonverk och instrumentalstycken äro nu förgätna. Däremot har han oförvärfvat en varaktig och rättvis popularitet genom sina 150 manskörer, af hvilka flera verkligt sköna (*Der tag des Herrn*, *Die kapelle* m. fl.) vunnit burskap på alla kvartettsångares repertoarer. A. L.*

Kreutzwald [krö'jtsvalt], Friedrich, estnisk folklorist, f. 1804, d. 1882, stadsläkare i Werro, samlade redan som student uppteckna estniska visor och andra traditioner. På 1830—50-talen publicerade han uppsatser rörande esternas historia och traditioner och fick efter Fahlmanns död af "Estnische gelehrte gesellschaft" i uppdrag att samla och offentliggöra traditionerna om Kalevipoeg (se d. o.). K:s verk utkom i sällskapets förhandlingar 1857—61 (jämte tysk öfv. af Reinthal). Han följde Lönnrots föredöme vid sammanställningen af "Kalevala" så till vida, som han af de spridda fragmenten sökte åstadkomma ett helt, hvarvid han i versform återgaf äfven sådana traditioner, som förelågo endast i prosaiska sägner. För vetenskapen är arbetet sålunda mindre brukbart (så mycket mindre som han brände upp sina handskrifter); men K:s "Kalevipoeg" har för esterna haft en stor nationell betydelse. K. utgaf dessutom en samling estniska folksagor och sägner, *Eesti rahwa ennemuistesed juttud* (1866; tysk öfv. af F. Löwe 1869 o. 1881) samt tidigare jämte H. Neus *Mythische und magische lieder der Ehsten* (1854). Lll.

Kreuzburg [krö'jts-], stad i preussiska reg.-omr. Oppeln (Schlesien), vid Oders biflod Stober. 10,919 inv. (1905). Gymnasium och lärarseminarium, ångkvarn, sockerfabrik. Gustav Freytags födelseort. J. F. N.

Kreuzbär [kröjts-]. Se Gulbär.

Kreuzenstein [krö'jtsenstajn]. Se Korneuburg.

Kreuzer [krö'jtser], mhty. *kriuzer*, ung. *krajczár*, lat. *crucifer*, *cruciger* eller *cruciatus* (med underförstådt *denarius*), ett mynt, som vid midten af 1200-talet började, under italienskt inflytande, präglas af silfver i Tyrolen (däraf benämningen *Etschkreuzer*). Namnet härleder sig från det kors (ty. *kreuz*), som förekom på myntet; de äldsta ha ett dubbelt kors, ordnadt så, att det öfre korsets armar före-

Fig. 1. Silfverkreuzer från 1440-talet, Tyrolen.

komma i vinklarna mellan det undres (se fig. 1). Kreuzern blef till slut ett skiljemynt af koppar, som förekom i Österrike och sydvästra Tyskland. I Syd-Tyskland utgjorde 1 kreuzer $^1/_{60}$ gulden = $^1/_{90}$ reichsthaler = 4 pfennige. Där har kreuzern fått vika för pfennig; inom Österrike-Ungern, där från 1858 kreuzern (neukreuzer) utgjorde $^1/_{100}$ gulden, hållet kreuzern för närvarande på att vika för heller (1 kreuzer = 2 heller). Förkortningstecken för kreuzer är *xr.* — 1632 präglades i Säter och i

Fig. 2. Koppar-"creutzer", präglad 1632 i Säter, Dalarna. ($^4/_5$ af orig:s storl.)

Nyköping stora kopparmynt, som kallades "creutzer" (se fig. 2) och voro afsedda för de svenska härarna i

Tyskland. S. å. präglades i Tyskland för Gustaf II Adolf af silfver 20-, 15-, 10- och 3-kreuzerstycken i Nürnberg samt 4-kreuzerstycken i Fürth och Würzburg. Hs Hd.

Kreuzer [krö'jtser], K. Se Kreutzer, K.

Kreuzlingen [krö'jts-], by i schweiziska kantonen Thurgau, 1,5 km. s. om Konstanz, på södra stranden af Bodensjön. 4,788 inv. (1900). Tillverkning af möbler, tvål, segelduk m. m. Kantonens lärarseminarium (i det 1848 upphäfda augustinklostrets byggnad). J. F. N.

Kreuznach [krö'jts-], kretsstad och brunnsort i preussiska reg.-omr. Koblenz (Rhenprovinsen), vid Nahe, 14 km. ofvanom dess förening med Rhen vid Bingen. 22,860 inv. (1905). K., som förr var hufvudstad i grefskapet Sponheim, delas af Nahe i Altstadt och Neustadt. Gymnasium, realskola, flera välgörenhetsinrättningar samt stora tobaksfabriker, tillverkning af musserande vin, glas m. m. — Invid K. ligga saltkällor (se fig.) 105 m. ö. h. De upptäcktes 1478, men den egentliga frekvensen daterar sig från 1830. Antalet kurgäster uppgår nu till 6—7 tusen. Säsong: 1 maj—30 sept. K. räknas till den grupp af saltkällor, som hålla jod och brom. De förnämsta källorna äro *Elisabethquelle* och *Oranienquelle*, som hålla koksalt (10,$_{521}$ proc. och 14,$_{153}$ proc.), vidare klorkalcium 1,$_{975}$ och 2,$_{960}$, brom 0,$_{049}$—0,$_{231}$, jod 0,$_{0004}$ och 0,$_{0014}$ proc. o. s. v. De andra källorna begagnas till baden. Källorna äro kalla. Till baden begagnas tillsats af Kreuznachmoderlut, som håller på litern 310 fasta beståndsdelar, hvaruti klorkalcium ingår som den viktigaste beståndsdelen med 210,$_{92}$ dlr, klornatrium med 36,$_{10}$, brommagnesium med 6,$_{89}$ och jod med 0,$_{07}$. Genom tillsats af moderlut till baden kan deras salthet uppgå till 3 à 4 proc. Den s. k. *Kreuznachmetoden* består däruti, att patienten först dagligen intar vissa noggrant bestämda kvantiteter af mineralvattnet och därefter begynner sin badkur. Badet utgöres till en början af de relativt svaga saltkällornas vatten, men förstärkes sedan gradvis med tillsats af moderlut till högst 10 liter till hvarje bad. I jämna steg med ökandet af badens salthalt stå deras temperatur och tidslängd. De begynna med 34° C. och nedgå till 32° —30° och tagas från 15 till 30 minuter. Efter baden begagnas inga särskilda afkylningar. Den vanliga badkuren utgöres af 30—35 bad; tämligen snart går man upp till de salthaltigaste; sedan dessa begagnats en vecka, återgår man småningom till begynnelsebadens svagare salthalt. Dylika s. k. *Kreuznachbad* ges vid de flesta badanstalter, och bästa mönstret för dessa s. k. *konstgjorda Kreuznachbad* är den af Curman uppställda normen: till hvarje bad sättes 1 liter Kreuznachlut eller konstgjord sådan, och sedan förstärkes badet med tillsats af koksalt, i vissa fall 15—20 l. per bad. Den formel för den konstgjorda Kreuznachluten, som bäst uppfyller ändamålet, är följande: till 1,$_{66}$ kg. klorkalcium och 600 gr. koksalt sättas 5 kg. vatten, och af denna blandning erhållas 6 l. lut, hvaraf 1 l. tillsättes hvarje bad. För att erhålla liknande bad bör man först mäta badkaren och därefter beräkna salthalten. Den förnämsta indikationen för Kreuznachbaden äro de skrofulösa sjukdomsformerna och

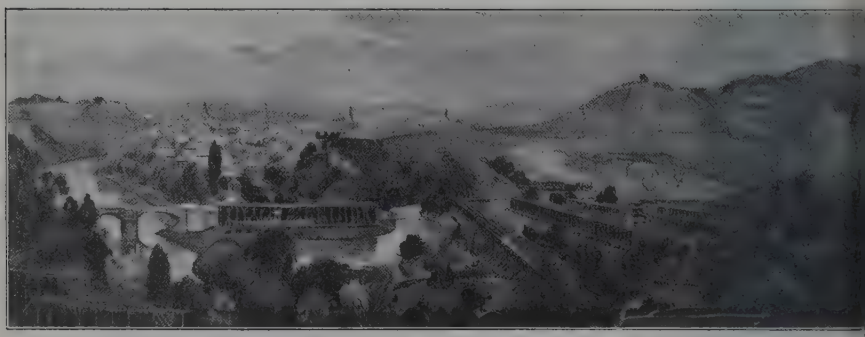

Kreuznach och (i förgrunden) dalen med salinerna (saltkällorna) jämte graderverk.

lidanden, som bero därpå, vidare vissa hudsjukdomar, sjukdomar i de kvinnliga könsdelarna, såsom kroniska inflammationer i och kring lifmodern. De konstgjorda Kreuznachbaden ställa sig ganska dyra, naturligtvis bli de billigare vid hafskurorterna, där man från början förfogar öfver en viss salthalt i vattnet. J. F. N. Lg

Kreuznachlut. Se Kreuznach.

Kreuznachmetoden. Se Kreuznach.

Kreuzstein [krö'jtsstajn], ty., *miner.* Se Hematom.

Kreuzthaler [krö'jts-]. Se Albertusthaler.

Kreuzzeitung [kröjtstsaj-]. Se Neue preussische zeitung.

Krevad (se Krevera), fr. *éclatement, artill.* en sprängladdad artilleriprojektils sönderspringande; sker antingen i luften (se Luftkrevad) eller omedelbart vid projektilens anslag mot marken eller sedan den inträngt ett stycke däri (se Nedslagseld). G. af Wtt

Krevadafstånd, *artill.* Se Luftkrevad.

Krevadhöjd, *artill.* Se Luftkrevad.

Krevadkon, *artill.* Se Luftkrevad.

Krevadpatrön, *artill.*, en med limdränkta hampsnören omlindad krutladdning, som antändes med ett fyrrör. Krevadpatroner användas vid artilleriet för att under öfningar i inskjutning, riktning, afståndsbedömning o. d. markera en projektils krevad. G. af Wtt

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Krevadpunkt, *artill.*, den punkt, i hvilken krevad (se d. o.) sker. G. af Wdt.

Krevadskala, *artill.*, en å riktinstrumentet eller temperingsmaskinen anbragt skala, hvarmed vid luftkrevaderad med artilleripjäser öfverensstämmelse åstadkommes mellan dubbelrörets bränntid och kulbanan, så att krevaden sker på önskad höjd, oaktadt samma afstånd angifvits för uppsättning och tempering. Se vidare Luftkrevadeld, Riktmedel och Temperingsmaskin. G. af Wdt.

Krevëra l. stundom Krepëra (fr. *crever*, af lat. *crepāre*, spraka, göra buller), brista genom öfvermått af spänning, springa sönder med explosion (särskildt om en ihålig, med krut fylld projektil); spricka; vara nära att förgås (af umbäranden, skratt, öfvermättnad o. s. v.).

Kreviner (krevinger), en förr i Kurland bosatt, men numera (sedan 1846) utdöd finsk folkstam.

Kreüger. Se Kreuger.

Kreyssig [kra'j-], Friedrich Alexander Theodor, tysk litteraturhistoriker och pedagog, f. 1818, d. 1879, var först folkskollärare i Ostpreussen, tog sedan studentexamen och gjorde 1839—42 universitetsstudier i Königsberg. 1871 anställdes han af polytekniska sällskapet i Frankfurt a. M. som föreståndare för dess skolor, ett högre dubbelt reallärоverk, ett handelsinstitut och en teknisk skola, som under K:s kraftfulla ledning sammanslogos till en anstalt. Bland K:s arbeten märkas *Geschichte der französischen nationalliteratur* (1851; 6:e uppl. 1889 af A. Kressner och J. Sarrazin), ett mycket särdeles godt verk, utmärkt af klar och grundlig framställning, *Justus Möser* (1856), *Vorlesungen über Shakspeare* (3 bd, 1858—60, 3:e uppl., 2 bd, 1877; "Föreläsningar öfver Shakspeare", del 1, 1874), *Vorlesungen über Goethes Faust* (1866; 2:a uppl. af Kern 1889), *Die französische geistesbewegung im 19. jahrhundert* (1873) och *Über realismus und realschulwesen* (1872).

Kri, *skpsb.*, kallas på träfartyg skäggets understa del, som ligger framom förstäfvens undra ända eller framom och under stäfunderloppet, då sådant finnes. Kriet fästes till stäfven endast med skarpbultar för att i händelse af grundstötning kunna bortslitas, utan att stäfven skadas. — Jfr Skägg 2. J. G. B.*

Kri (eng. *cree*), indianskt jägar- och fiskarfolk af algonkinstammen i brittiska Amerika, som vid européernas ankomst behärskade trakterna n. ö. om Nelsonfloden till grannskapet af Hudson-bay och i n. v. nådde fram till Athabascasjön. Kriindianerna lefde från början på fredlig fot med både fransmän och engelsmän och lämnades äfven i allmänhet i okvald besittning af sina skogstrakter. Deras redskap och husgeråd voro i hufvudsak förfärdigade af sten (yxor, hammare, spjut- och pilspetsar, kokkärl m. m.) och älghorn (skedar och skålar) eller af buffelns och andra djurs ben (knifvar, prylar m. m.). Deras tält voro koniska och förfärdigade af skinn. De voro skickliga kanotbyggare. Polygami var vanlig. De döde begrafdes nära markens yta, egendomliga nedsattes i grafven, öfver hvilken en stenhög uppkastades. Under 1700- och 1800-talen reducerades kriindianerna fruktansvärdt af koppepidemier. [illegible] till omkr. 3,000 i Manitoba, 7,000 under Tagente och omkr. 5,000 krigströfvande i Nordvästterritorierna. I senare tider, då villebrådet minskats ofantligt i antal, ha kriindianerna splittrat sig i smärre band, och deras existens har till stor del varit beroende af handel med Hudson-bay-kompaniet. C. V. H.

Kria (grek. *chrēí'a*, bruk, nytta, användning) nyttjades i forntida skolspråk som teknisk term om sådana ställen hos de läste författarna, hvilka i egenskap af sentenser (*apofthegmata*) kunde vara af särskild nytta eller tillämpning för lifvet och därför borde läggas på minnet. Då sådana betydelsefulla textställen ofta lämnades som öfningsuppgifter till skriftlig behandling, kom ordet kria att beteckna dels ett för sådant ändamål uppgifvet ämne, dels äfven den däröfver författade uppsatsen, i hvilken betydelse det sedan öfvergått först till latinet (*chria*) och därefter till de moderna språken. För att ange krians pedagogiska bestämmelse kallar man den stundom äfven skolkria. I inskränktaste mening förstår man med kria en stilistisk öfningsuppsats efter det i forntidens grekiska och romerska retorsskolor brukliga schemat, som synes ha först blifvit fastställdt af den i 2:a årh. e. Kr. lefvande retorn Hermogenes, men erhållit sitt namn efter hans efterbildare Afthonios ("afthoniska krian", lat. *chria aphthoniana*). Man urskiljer däraf två hufvudslag, verbal- och realkria, allteftersom ämnet är ett *yttrande* (sentens) af någon författare eller en af någon viss person utförd betydelsefull *handling*, ur hvilken en allmän sederegel kan härledas. Dess schema innefattar följande hufvudafdelningar, som här uppräknas med sina hos de romerske grammatikerna brukliga namn: 1) *laudatio*, ett berömmande omnämnande af den författare eller den handlande person, från hvilken ämnet är hämtadt; 2) *propositio* (*paraphrasis*), utveckling af ämnets betydelse; 3) *ætiologia*, direkt bevisföring; 4) *contrarium*, indirekt bevis genom uppvisande af motsatsen och dess konsekvenser; 5) *simile*, uppvisande af liknande fall (analogier) från andra områden; 6) *exemplum*, belysning genom exempel ur verkligheten; 7) *testimonium*, ansedda författares vittnesbörd; 8) *epilogus* l. *conclusio*, afslutning och tillämpning. Med urskillning tillämpadt, saknar detta schema ingalunda sitt pedagogiska värde som ledtråd för tanken. Också har det ända in i nyare tider haft att fröjda sig åt flitig användning. A. M. A.

Kribra'primaner, *bot.* Se Kärlsträng.

Kribrovasälsträng, *bot.* Se Kärlsträng.

Krick-anden, Krickan, *Anas crecca, zool.* Se Andfåglar, sp. 964.

Kricket. Se Bollspel, sp. 1020—22.

Kriebelkrankheit [kribelkrankhajt], ty., *med.* Se Ergotism.

Krieger [krïger], Andreas Fredrik, dansk rättslärd, statsman, f. af dansk släkt 4 okt. 1817 i närheten af Arendal (Norge), d. 27 sept. 1893, fick redan vid ett års ålder sitt hem i Danmark samt blef 1833 student och 1837 juris kandidat, vann 1839 universitetets guldmedalj och blef 1841 juris licentiat. Efter två års utländska resor utnämndes han 1844 till lektor och 1845 till professor vid universitetet. Redan tidigt uppträdde K. verksamt i det politiska lifvet. 1848—55 var han medlem af Köpenhamns "borgerrepresentation" (stadsfullmäktige) och valdes 1853 till dess vice ordf. Han deltog i 1848 års grundlagstiftande riksförsamling och var, jämte K. K. Hall, "ordförer" (rese-

rent) för grundlagsutskottet samt valdes 1849 till led. af folketinget. Där var han en af det nationalliberala partiets ledare och deltog på ett framstående sätt i förhandlingarna, i synnerhet angående

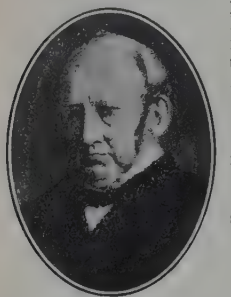

presslagen och riksrättslagen, men blef vid de nya valen 1852 undanträngd af bondevännerna såsom en bland deras farligaste motståndare. 1851 deltog K. i de s. k. notablernas rådplägningar om Slesvigs ställning till konungariket och till Holstein. 1855 utnämndes han till departementschef i ministeriet för Slesvig och blef 18 okt. 1856 inrikesminister (i ministären Hall), i hvilken egenskap han genomförde flera viktiga lagar, bl. a. den nya "næringsloven" (1857). I juli 1858 öfvertog han finansportföljen, men blef i maj 1859 ånyo inrikesminister och kvarstod på denna plats till 2 dec. s. å., då hela ministären afgick. Som medlem af "rigsraadet", hvartill han valdes 1857, utöfvade K. stort inflytande, i synnerhet som referent 1863 vid behandlingen af den s. k. "novemberforfatningen". 1863—90 hade K. oafbrutet säte och stämma i landstinget och intog äfven där en framstående ställning. 1860 blef han assessor i Höjesteret samt var 1860—61 ordf. i kommittén för undersökningar ang. örlogsvarfvet. 1864 var han ett af Danmarks tre ombud vid Londonkonferensen, men var ej denna uppgift vuxen, förstod ej uppfatta stormakternas rätta mening och visade själf en oklar och vacklande hållning. 1866 var han ordf. i kommittén ang. försvarsverkets omorganisation och 1868 i kommittén för rättegångsväsendets ombildning. 28 maj 1870 blef han justitie- och 26 juni 1872 finansminister samt tillhörde statsrådet till 14 juli 1874. Med anledning af Marmorkyrkans försäljning ställdes han 1877 inför riksrätt, men frikändes. Han var 1880 en af hufvudmännen, då det gällde att åvägabringa samförstånd mellan folke- och landstinget rörande en revision af härordningen och likaledes 1882 i fråga om en öfverenskommelse ang. finanslagen; men då striden mellan folketingets majoritet och ministären Estrup tillspetsades och K. kunde gilla hvarken folketingets sätt att gå till väga eller Estrups egenmäktiga uppträdande, förlorade han småningom sitt inflytande i landstinget. Vid Lunds universitets jubelfest 1868 kreerades K. till juris hedersdoktor och vid Uppsala universitets jubelfest 1877 till filos. hedersdoktor. Då han 1887 fyllde 70 år, hedrades han med en samling "Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger af nordiske forfattere". Sedan 1875 var han ordförande för den danska afdelningen af "Letterstedtska föreningen". Bland hans skrifter må nämnas *Grundlag for forelæsninger over den danske privatrets almindelige deel* (1849—50) och *Den slesvigske familie- og arveret* (1855). Därjämte stod han i spetsen för offentliggörandet af "Antislesvigholsteenske fragmenter" (1848—51) och var 1878—90 en bland ledarna för utgifvandet af "Nordisk retsencyklopædi". Han var också 1872 ordf. för det första nordiska juristmötet samt stiftade 1893 "Finneska legatet" på 125,000 kr. till främjande af studiet af nordisk rätt. E. Ebg.

Kriehuber [krīhober], Joseph, österrikisk målare, f. 1800 i Wien, d. 1876, var litograf och akvarellist samt utförde mera än 4,000 litograferade porträtt och mer än 2,000 i akvarell. Han målade äfven landskap i olja. En katalog öfver hans litograferade porträtt utgafs 1901 af W. v. Wurzbach. — K:s son Fritz K. (f. 1836, d. 1871) var porträttmålare. C. R. N.*

Kriemhild [krim-], *astron.*, en af småplaneterna.

Kriemhilt [krīm-]. Se Grimhild.

Kriens [krīns], by i schweiziska kantonen Luzern, 520 m. ö. h., vid norra foten af Pilatus, genom elektrisk spårväg förenadt med Luzern. 3,263 inv. (1900; som kommun 5,933 inv.). Betydande maskintillverkning m. m. Edsförbundets arsenal. J. F. N.

Kries [kris], Johannes von, tysk fysiolog, f. 6 okt. 1853 i Roggenhausen (Westpreussen), 1875 med. doktor, 1880 docent i Leipzig och s. å. professor i fysiologi i Freiburg im Breisgau, har med stor framgång bearbetat hufvudsakligen sådana delar af fysiologien, som stå i ett nära samband med fysiken, såsom den allmänna muskelfysiologien, läran om pulsen samt framför allt läran om färgerna. På sistnämnda område har han utgifvit ett stort antal arbeten, bl. a. den monografiska framställningen i Nagels "Handbuch der physiologie des menschen" (1904) samt ett antal specialundersökningar, publicerade dels i "Archiv für physiologie", dels i "Zeitschrift für psychologie und physiologie der sinnesorgane". Äfven till kunskapsteorien har K. sträckt sin forskning och inom densamma utgifvit *Die principien der wahrscheinlichkeitsrechnung. Eine logische untersuchung* (1886). R. T—dt.

Krig är till sin yttre företeelse ett fientligt, det yttersta våld medgifvande förhållande mellan folk eller stater eller mellan partier inom samma stat (*borgerligt* krig), men det är tillika för civiliserade folk ett rättsmedel, ett folkrättsligt tvångsmedel för att skaffa folkrättsligt erkännande från motpartens sida åt framställda anspråk på viss rättslig reglering af förhållandet till denna. — 1. *Folkr.* Likasom staten i sina inre förhållanden på grund af sin makthöghet eger att för rättsordningens upprätthållande använda tvång, de yttersta våldsmedel, ja äfven taga rättskränkarens lif, så eger en stat samma makt i förhållande till andra stater och deras medlemmar, när statens självbevarelse och intressen sådant kräfva. Kriget är det yttersta nödvärns- och självhjälpsmedlet för den internationella rättens bevarande och kan betraktas som ett folkrättsligt exekutivförfarande, ehuru icke det enda. Andra rättsmedel äro t. ex. retorsion, repressalier, embargo och fredsblockad. Kriget framträder antingen som försvarskrig till afvärjande af framställda anspråk, som ej kunna godtagas, eller anfallskrig, som afser att framtvinga sådana anspråks godkännande: faktiskt kan dock äfven försvarskriget begynnas genom angrepp och förutsätter sålunda alls icke, att motparten redan gripit till vapen. I själfva verket blir det därför i de flesta fall praktiskt omöjligt att åtminstone vid krigets utbrott afgöra, huruvida detta är att anse som ett anfallskrig eller ett försvarskrig. — Som kriget från folkrättslig synpunkt är ett rättsmedel

har man att skilja de våldsamheter, som därvid begås, likasom de, hvilka förekomma vid tvångs lagliga användning af statsmaktens organ inom staten, från våldsamheter, som begås af enskilda personer och under namn af mord, dråp, misshandel, rån äro i lag belagda med straff. Detta rättsmedels användning bör vara noga bestämd beträffande både dem, som ega att uppträda som krigförande parter, d. v. s. använda kriget som rättsmedel, och det förfarande, som därvid bör iakttagas.

Därvid möter först frågan om, hvem som eger att föra krig (*jus belli* i subjektiv mening) eller är berättigad att uppträda som krigförande part. Ett krigstillstånd kan uppstå endast emellan parter, för hvilka den yttersta grad af självhjälp är tillåten och möjlig, således egentligen blott mellan fullt fria, af hvarandra faktiskt oafhängiga, ingen gemensam högre myndighet underkastade stater. De tvångsåtgärder, som vidtagas mot utom staten stående personer eller band, såsom fribrytare och sjöröfvare, falla icke inom krigets rätt, enär dessa icke äro fiender, som efter krigsrätt behandlas, utan missdådare, som straffas. Ej heller kan något sällskap eller handelskompani i och för sig anses som krigförande part. Då det engelska ostindiska kompaniet förde krig, kunde dess rätt därtill betraktas endast som en af den engelska regeringen åt kompaniet delegerad rätt. Strid mellan politiska partier inom samma stat frambringar ett upprorstillstånd, hvarvid det parti, som ej innehar regeringsmakten, betraktas som upproriskt, men kan icke grundlägga ett egentligt krigstillstånd, så länge icke de mot hvarandra stridande parterna ha tagit samt behålla under sin besittning och organiserade faktiska makthöghet skilda delar af statsområdet, i hvilka fall hvardera parten kan som krigförande göra anspråk på att behandlas efter krigets rätt. — Hvardera krigförande parten kan utgöras af en eller flera stater. I senare fallet kunna de gemensamt uppträda som *hufvudparter*, eller ock kan den ena som *bundsförvant, allierad*, ha förbundit sig till en viss hjälp, ett visst understöd. I båda fallen kan den stat, mot hvilken förbundet är riktadt, betrakta ej allenast hufvudparten, utan äfven den biträdande parten som krigförande makt, mot hvilken den gör krigets rätt gällande. De, hvilka hvarken som hufvudparter eller som allierade deltaga i kriget, äro att betrakta som *neutrala*, mot hvilka folkrätten ej tillåter någon tvångsåtgärds vidtagande, så länge de afhålla sig från hvarje försök att ge hjälp eller bereda understöd åt någon af de krigförande. — Likasom kriget är regleradt i fråga om, hvilka skola anses som krigförande parter, finnas bestämmelser äfven i afseende på det eller de områden, där krigets rätt kan göras gällande, krigsskådeplatsen. Med afseende på staternas territoriella beskaffenhet kan kriget vara dels landkrig, dels sjökrig. Krigsskådeplats bli därför de fientliga staternas landområden med därtill hörande inre vatten vid landkrig, de till statsområdena hörande yttre territorialvattnen likasom öppna hafvet vid sjökrig. Dock pläga aflägsnare belägna farvatten utanför de krigförandes territorier stundom anses som liggande utom den verkliga krigsskådeplatsen.

De krigförande parterna äro i krigets utförande bundna af vissa allmänt antagna folkrättsliga regler; kriget har därför sina bestämda normer och former (*jus belli* i objektiv mening). Krigets rätt sträcker sig ända till att tillintetgöra den fientliga statens självständiga tillvaro. Den eger för detta ändamål använda det yttersta våld mot den fientliga statens medlemmar. Men som allmän grundsats gäller numera, att det icke är människa, som kämpar mot människa med förgörelse till mål, utan stat mot stat, som med alla till buds stående krafter och medel söker att genom angrepp och försvar drifva igenom sin vilja under iakttagande af härvid gällande s. k. lagar för kriget och krigsbruk. De förra utgöra en sammanfattning af rättsregler, som folkrättsligt gälla med afseende på krigstillståndet mellan kulturstater; med krigsbruk däremot förstås sammanfattningen af de regler, som gälla med afseende på utöfningen under krigstillstånd af egentligt krigsvåld. Hvarje rättsstridig afvikelse därifrån, som ej kan rättfärdigas, berättigar motståndaren till *repressalier* (se d. o.). Endast utomordentliga omständigheter, nämligen antingen den yttersta nöd eller ock upprätthållandet af de folkrättsliga reglerna själfva, kunna som s. k. krigsreson berättiga till afvikelse från vanliga regler. Sådan afvikelse eger ofta rum, särskildt när kriget föres af kulturstater mot vilda stammar och röfvarband, hvilka ej erkänna någon humanitetslag öfver sig.

De viktigaste förslagen till internationell kodifiering af lagarna för krigföringen till lands, hvilka officiellt framställts, innefattas i de 1874 i Bruxelles samt 1899 och 1907 i Haag uppgjorda bestämmelserna härom, hvilka till större delen äfven af Sverige underskrifvits och ratificerats. Dessa konventioner förplikta de däri deltagande staterna att utfärda instruktioner för sina militära myndigheter i öfverensstämmelse med ett till dem fogadt landkrigföringsreglemente, hvars föreskrifter dock bli bindande endast i krig mellan makter, som båda biträdt konventionerna. Förslag till bestämmelser rörande sjökrigets förhållanden ha likaså uppgjorts dels i Haag 1907, dels i London 1909 vid konferenser mellan åtskilliga stater. Dessa bestämmelser utgöra egentligen en formulering af gällande praxis och beteckna så att säga det maximum, hvarom internationell enighet verkligen råder. Jämte dessa beslut förtjänar uppmärksammas det förslag, som 1880 utarbetades af det s. k. Folkrättsinstitutet (tr. i dess "Annuaire", bd V, sid. 157) och som af Svenska föreningen för frivillig vård af sårade och sjuka i fält 1881 utgafs i svensk öfv. ("Lagar vid krigföringen till lands"). Af stor betydelse har ock varit den konvention, som 1864 slöts i Genève ang. vården af sårade och sjuka i landkrig, 1906 ersatt af en ny, som dock ännu ej af Sverige ratificerats, och fullständigad med afseende på sjökriget dels genom beslut å fredskonferensen i Haag 1899 (se "Svensk förf. saml." 1900, n:r 76), dels genom tionde konventionen i Haag 1907.

Då krigstillståndet sålunda är ett lagbundet fientligt tillstånd mellan staterna, hvilket afbryter den fredliga samfärdseln mellan dem, måste på något sätt anges tiden för *krigets början*. Fordom skedde detta genom högtidlig krigsförklaring, men sedermera ansågs hvarje förfarande, hvari afsikten att begynna krig tydligen framträdde, tillräckligt, t. ex.

återkallandet af sändebud och afbrytandet af den diplomatiska samfärdseln, krigsmanifest till egna undersåtar, meddelande till främmande makter om förestående krig och orsakerna därtill m. m. Emellertid framkallade det sätt, hvarpå kriget mellan Japan och Ryssland utbröt, en viss reaktion mot det formlösa begynnandet af krig, och genom den tredje konventionen vid 1907 års Haagkonferens fastslogs som nödvändigt, att otvetydig krigsförklaring utfärdas, dock kan denna vara villkorlig i form af s. k. *ultimatum* (se d. o.). I hvarje fall börjar kriget, så snart antingen fientligheter faktiskt öppnats genom utöfvande af ömsesidigt krigsvåld eller ensidig krigsförklaring utfärdats. Dylik förklaring tillhör det folkrättsligen statens regering ensam att afge, ehuru statsrättsligen härtill kan fordras föregående samtycke af representationen. Enligt svensk gällande rätt har konungen makt att i s. k. utomordentligt statsråd, men utan medverkan af riksdagen, besluta ang. krigsförklaring och fredsslut (R. F. § 13). I sammanhang med krigets öppnande utfärdas återkallelsebref (*litteræ avocatoriæ*), hvarigenom de i civil- eller militärtjänst hos fienden varande undersåtarna återkallas till hemmet vid äfventyr af straff, vidare förbud för egna undersåtar att ha samfärdsel med fienden, stundom äfven utvisande af den fientliga statens undersåtar o. s. v.

Den rättsliga verkan af kriget är ett faktiskt upphäfvande af fredlig samfärdsel äfvensom af fördragsförhållanden mellan staterna, såvidt som krigsändamålet fordrar det. Särskildt är att märka, att den omedelbara handeln mellan de krigförande makternas undersåtar blir otillåtlig. Absolut nödvändigt är dock ej, att handeln h. o. h. afspärras. Hvardera staten eger i detta afseende att vidtaga de åtgärder den själf finner för godt. Ej sällan förekomma därför s. k. *licenser*, genom hvilka åt vissa enskilda personer, som äro medlemmar af den fientliga staten, meddelas tillåtelse att oberoende af kriget idka viss handel på krigförande makts land. Enär det är staterna, som föra krig, icke de enskilde som individer, ja icke en gång som statsborgare, inträder ett fullständigt såväl aktivt som passivt krigsförhållande blott mellan representanterna för de fientliga statsmakterna samt dessas *stridskrafter* eller sammanfattningen af de krigsmakten till lands och sjöss tillhörande personerna. Dessa utgöras af alla krigsmän (*combattants, stridande*) samt de till armén eller flottan hörande civila personer (*non-combattants, icke stridande*). Af dem åtnjuta vissa personer, såsom läkare och präster, ett särskildt skydd på grund af personlig neutralitet. Till stridskrafterna räknas äfven landstorm, milis och frivilliga, såframt de stå under befäl af person, som är ansvarig för sina underordnade, samt bära uniform eller åtminstone ett bestämdt och på afstånd igenkännligt märke, öppet föra vapen och vid alla operationer iakttaga krigets lagar och bruk. Likaså skall befolkningen i ett af fienden ännu ej besatt område, när densamma självmant griper till vapen vid fiendens annalkande, anses som krigförande, oaktadt den möjligen ej hunnit organiseras på angifvet sätt, allenast den iakttager krigets lagar och bruk. Från dessa irreguljära stridskrafter böra väl skiljas *partigängare*, som uppträda utan statlig autorisation på eget ansvar och i följd häraf icke åtnjuta folkrättsligt skydd i anledning af utöfvadt krigsvåld, utan från den fientliga maktens synpunkt anses hemfallna under strafflag. Till sjöstridskrafter hänföras, jämte uteslutande för krigsändamål byggda och utrustade fartyg, alla af staten till krigsbruk inköpta, förhyrda eller rekvirerade fartyg, vare sig dessa brukas som egentliga örlogsfartyg eller som s. k. trängfartyg (kol-, ammunitions-, verkstads- och sjukfartyg m. fl.). Förändras handelsfartyg till krigsfartyg, skall detsamma ställas under direkt befäl, kontroll och ansvar af den makt, hvars flagga fartyget för, samt inregistreras bland dess örlogsflottas fartyg, hvarjämte befälhafvaren bör behörigen befullmäktigas som sjöofficer och besättningen underkastas krigslag. Frågan om behörig tid och plats för dylik förvandling af handelsfartyg är ytterst omstridd. Slutligen räknas till sjöstridskrafter äfven *kapare* (se d. o.), om sådana utrustas. Stridskrafterna ega att mot hvarandra använda hvarje nödvändigt våld, men oinskränkt frihet i fråga om valet af medel att skada fienden finnes icke. Allmänt förbjudet är att använda gift och förgiftade vapen, att genom förräderi döda eller såra, att vägra pardon eller döda eller såra, sedan vapen nedlagts, att använda vapen, projektiler eller ämnen, som äro egnade att förorsaka onödiga lidanden, att obehörigen använda parlamentärflagga, Genèvekonventionens igenkänningstecken eller fiendens nationella flagga eller militära beteckningar, åtminstone under strid, att förklara den fientliga maktens undersåtar, då de gripa till vapen, förlustiga sina rättigheter och anspråk. Allmänt tillåtet är dock att använda krigslist och de medel, som erfordras för vinnande af upplysningar om fienden och terrängen. Alla öfverenskommelser, utfästelser och karteller eller *kapitulationer* (se d. o.) måste strängt hållas. Enligt en deklaration af 1868 i Petersburg få ej explosiva eller med antändbara ämnen fyllda kulor under 400 gr. vikt användas, och genom särskilda deklarationer i Haag 1899 och 1907 har förklarats rättsstridigt att använda projektiler, hvilkas enda syfte är att sprida kväfvande eller giftiga gaser, äfvensom projektiler, som lätt vidgas eller tillplattas i människokroppen (t. ex. med hård mantel, hvilken icke helt omsluter kärnan eller är försedd med inskärningar), samt att från ballonger eller på andra liknande nya sätt kasta projektiler eller sprängämnen (sistnämnda regel gäller dock blott till slutet af nästa fredskongress). Spärrning af fientligt inlopp genom sänkande af fartyg, sten eller dylikt (*stenblockad*) är liksom belägring och blockad genom örlogsfartyg i sjökrig tillåten. Minering utanför fiendens kuster och hamnar får ej ske om därigenom endast afses att skapa hinder för handelssjöfarten, hvarjämte det är för de stater som godkänt Haagkonventionen härom (ej Sverige) förbjudet att använda oförankrade kontaktminor, så vida de ej äro så konstruerade, att de bli ofarliga senast en timme efter det att kontrollen öfver den förlorats, äfvensom förankrade sådana minor och torpeder, därest de ej bli ofarliga, de förra så snart de kommit loss från sina förankringar och de senare, då de förfelat sitt mål. Dessutom åligger det de krigförande — liksom neutrala makter, som anordna minering till neutralitetsskydd — att utfärda varningar beträffande minerade områden, där så kan ske utan skada för krigsoperationerna. Kunskapande inom område, som behärskas af fienden, är

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

tillåtet, men som rättsstridigt anses *spionéri*, hvarmed förstås försök af civila eller föregifna civila personer att under falsk förevändning eller hemligen inhämta underrättelser om ena partens ställning, styrka, operationer och planer i afsikt att meddela dessa åt den andra; militära kunskapare i eget lands uniform behandlas däremot ej som spioner.

Beträffande krigsfångar gälla särskilda regler. I gamla tider ansåg man sig berättigad att efter godtfinnande behandla krigsfångar som rättslösa, och som sådana betraktades alla den fientliga staten tillhörande personer, som vid krigets utbrott befunno sig inom krigförande maktområde. Numera äro endast de, som tillhöra fiendens stridskrafter, underkastade krigsfångenskap, och denna inträder först då, när en sådan person råkar i fiendens våld, vare sig till följd däraf, att han är urståndsatt till motstånd och hans lif skonas, eller då han frivilligt öfverlämnar sig som krigsfånge. Krigsfångenskapen innebär, att dessa personer, så länge kriget pågår, kvarhållas under bevakning af den af de stridande, i hvars händer de fallit, och sålunda förhindras att vidare deltaga i eller användas vid krigsvålds utöfning. Som krigsfångar kunna vid behof behandlas äfven civila personer, hvilka med vederbörligt tillstånd åtföljt fiendens stridskrafter, såsom krigskorrespondenter, marketentare m. fl. Det lägre befälet och manskapet äro underkastade strängare uppsikt och kunna användas till lämpliga arbeten för att aftjäna en del af det underhåll, som den stat, i hvars våld de befinna sig, måste, om ock med förbehåll af ersättning, lämna dem. Det högre befälet åtnjuter större frihet. Krigsfånge lyder under den stats jurisdiktion, i hvars våld han är och kan underkastas disciplinärt tvång. Krigsfångenskapen slutar med fredens inträdande, därest krigsfångarna icke blifvit utväxlade eller frigifna eller själfva befriat sig eller ock underkastat sig den stat, i hvars våld de äro. Enligt 1899 och 1907 års landkrigföringsreglemente skall vid krigets början hvardera af de stridande upprätta en upplysningsbyrå rörande krigsfångar. Byrån skall inhämta upplysningar om alla krigsfångar och deras öden, uppsamla, bevara och för vederbörande tillhandahålla å slagfält hittade eller eljest af fallna militärpersoner efterlämnade saker, besvara förfrågningar, förmedla bref, gåfvor och försändelser m. m., allt under åtnjutande af fribrefsrätt och befrielse från tull-, trafik- och andra afgifter.

Likasom enligt den gamla tidens rätt alla den fientliga staten tillhörande personer behandlades som rättslösa, ansågo de krigförande sig ega full makt att som rättmätig egendom fritt förfoga öfver alla den fientliga staten eller dess undersåtar tillhöriga egodelar, som de kommo i tillfälle att bemäktiga sig. All fast egendom blef genom besittningstagandet (*occupatio bellica*) den segrande statens egendom, hvaremot fiendens lösa egendom tillföll som *krigsbyte* (*prædia bellica*) den enskilde, som bemäktigade sig den, eller ock, om gemensamt byte gjordes, skiftades mellan deltagarna med vissa afdrag för statskassan och templen. Sedan kriget betraktas som ett rättsligt tvångsmedel, som ej bör användas längre än som för ändamålets vinnande kräfves, och medger krigsvålds utöfning blott mot de krigförandes stridskrafter, har den nyare krigsrätten uppställt som grundsats i afseende på *fientlig egendom*, att *statsegendom*, med undantag af konstföremål o. d., är underkastad fientlig ockupation, lösegendom fullständigt, fastighet blott för tillfälligt nyttjande, hvaremot *privategendom* i landkrig är skyddad mot förstöring, tillegnelse och besittningstagande, dock att järnvägsmateriel, telegraf- och telefonanläggningar, fartyg och transportmedel, äfven om de tillhöra enskilda, må tagas i anspråk och begagnas. I sjökrig åter är all fientlig egendom, enskild såväl som offentlig, underkastad *uppbringning* (se d. o.), ehuru med vissa begränsningar och villkor. Beträffande undervattenskablar äro meningarna delade med afseende på krigförandes rätt att förstöra dessa å öppna hafvet, ehuru flera försök gjorts att närmare reglera densamma. Plundring af städer och boplatser, liksom borttagande å hafvet af enskild egendom i annan form än uppbringningens, är förbjuden äfven vid orts intagande genom stormning. Däremot är äfven enskild egendom underkastad faran för förstöring i händelse af bombardemang, dock att sådant ej må anordnas utan notifikation — utom vid stormning — eller utan iakttagande af all möjlig försiktighet beträffande härvid på visst synligt sätt utmärkta byggnader af religiös, konstnärlig eller filantropisk natur: dessa böra nämligen anges medelst stora rektangulära träskifvor, delade diagonalt i ett öfre svart och ett undre hvitt fält. Bombardemang mot oförsvarade hamnar, städer, byar, bostäder och byggnader är förbjudet, och såsom försvar anses härvid icke utläggandet af automatiska undervattensminor. Emellertid är i sjökrig medgifvet att genom beskjutning söka tillintetgöra alla militära anstalter, fartyg och förråd, som ej af ortsmyndigheterna själfva efter uppmaning förstöras, och likaså att anordna bombardemang mot hvilken som helst fientlig ort, som vägrar att fullgöra rekvisitioner inom rimliga gränser; däremot är brandskattning, hvarvid bombardemang anordnas, när en viss fordrad kontribution i pengar vägras, ej tillåten, men gränsen mellan brandskattning och bombardemang på grund af vägran att fullgöra tillåtna rekvisitioner är ytterst svåfvande. Äfven *blockad* (se d. o.) är i sjökrig tillåten. Ingen af ett fiendelands invånare må tvingas att deltaga i krigsföretag mot eget land eller att afiägga trohetsed till den inträngande motståndarens regering. Vid skedd ockupation af visst område må dock all nödig handräckning fordras, som icke innebär en omedelbart fientlig handling mot det egna landet. Den lagliga öfverhetsställningen öfvertages nämligen i dylika fall af ockupationstruppernas högste befälhafvare, som därför äfven kan ålägga rekvisitioner, ge föreskrifter och bestämma straffpåföljder för dessas åsidosättande, dock i allmänhet med iakttagande af landets egen rätt. Befolkningen bör i öfrigt lämnas oantastad i allt, som angår lif, frihet, religion, familj o. d., ehuru den naturligtvis måste underkasta sig de inskränkningar i sin rörelsefrihet, som på grund af krigstillståndet anses nödvändiga.

Beträffande vården af sårade och sjuka ha fastslagits vissa folkrättsliga principer, nämligen bl. a. att sådan vård skall lämnas åt vän och fiende utan åtskillnad, att sjukvårdspersonal och särskildt anordnade *sjukvårdsfartyg* liksom sjukvårdsinrättningar, såsom lasarett och ambulanser, skola vara okränkbara och neutrala, att de af den fredliga befolkningen, som bringa sårade och sjuka hjälp, skola skyddas och erhålla lättnader vid inkvarteringar,

kontributioner m. m., att som neutralitetstecken skall användas en med rödt kors — i Turkiet röd halfmåne — tecknad hvit flagga och armbindel, att frivillig sjukvårdspersonal måste stå under militär kontroll och ansvar o. s. v.

Kriget medför äfven uppkomsten af nya förhållanden till de neutrala makterna. Sammanfattningen af hithörande regler kallas *neutralitetsrätt* (se Neutralitet), och denna har särskildt med afseende på sjökriget en synnerligt ingripande betydelse, eftersom öppna hafvet ej blott är möjlig krigsskådeplats, utan tillika fortfarande allmän trafikplats för den fredliga samfärdseln (se Kontraband, Konvoj, Prisdomstol, Sjöpoliti och Uppbringning).

Krigstillståndet *upphör* dels genom stillestånd eller vapenhvila af tillfällig natur, dels genom fredsslut. Befogenhet att afsluta fördrag om stillestånd, fångars utväxling o. s. v. (*karteller*) tillkommer ej blott regeringarna, utan äfven högste befälhafvare inbördes. Härvid begagnas vanligen *parlamentärer*, hvarmed förstås personer, som med fullmakt från den ena af de stridande bege sig för underhandlingar till den andra eller blott till denna öfverföra ett visst budskap. Parlamentären använder härvid som tecken en hvit fana och åtföljes vanligen af fanbärare, tolk och trumpetare; samtliga äro okränkbara, så länge de ej missbruka sin ställning, dock kan parlamentär icke fordra att bli mottagen och måste underkasta sig alla nödiga föreskrifter till förhindrande af obehörig kunskaps vinnande om fienden. Med *fredsslutet*, som kan ingås endast af regeringarna, återupprättas det normala fredliga rättstillståndet, och alla krigsföretag afbrytas på sätt och under villkor, som därvid aftalas. Utan fredsslut upphör kriget genom endera maktens fullständiga underkufvande, sedan allt motstånd från dess sida upphört (*debellatio*), liksom ock genom ömsesidigt upphörande med fientligheterna i afsikt att icke fullfölja kriget. I förra fallet är det den segrande, som ensidigt återupprättar freden, i den mån de neturala makterna icke på ett eller annat sätt ingripa modifierande; i det senare blir kriget formellt resultatlöst och rättsförhållandet mellan parterna sväfvande. Fredstillståndets återställande medför i hvarje fall äfven ett återställande af förhållandena före kriget (*postliminium*), såvida ej annorlunda särskildt varder förklaradt och bestämdt. Jfr R. Kleen, ''Kodificerad handbok i krigets lagar till lands och till sjös enligt aftal och vedertagen sedvänja bland hyfsade folkslag'' (1909).

2. *Krigsv.* Hurudant det politiska målet med ett krig än är beskaffadt, blir krigets *militära ändamål* dock alltid ett och detsamma, nämligen att tillintetgöra fiendens stridskrafter för att därigenom bringa honom ur stånd att fortsätta kriget eller att så mycket nedsätta dem, att han förlorar lusten att göra vidare motstånd. Detta sker hufvudsakligen genom krigets slutpunkt, slaget. Eger man icke nog krafter att fullfölja detta mål, söker man på andra vägar förmå fienden till fred, och dessa kunna vara sträfvan att öka fiendens kraftansträngning eller att för honom uppdrifva priset för segern. Ett rent afvärjande ställes i samband härmed. Krigets *förlopp* är i allmänhet och i stora drag följande. Den ena parten ställer sina stridskrafter på krigsfot, *mobiliserar*, hvarigenom äfven den andra tvingas till samma åtgärd. Arméerna sammandragas (den *strategiska uppmarschen*) i enlighet med den uppgjorda *krigs*l. *försvarsplanen*, hvarvid järnvägarna i största möjliga mån anlitas. Förråd af lifsmedel och andra krigsbehof uppläggas, och fästningarna i krigsorten sättas i försvarstillstånd. Den, som är först färdig, begynner krigsrörelserna, bemäktigar sig *initiativet* (se Initiativ 2) och blir vanligen i strategiskt afseende anfallande, om han därtill eger tillräcklig styrka, i hvilket fall den andra hänvisas till försvaret. Den politiskt försvarande kan sålunda bli strategiskt anfallande (tyskarna 1870). Den anfallande rycker fram mot det *operationsföremål* (fiendens armé, hufvudstad eller en viktig punkt), som hans krigsplan uppställt, under det den a dra parten vidtager sina motåtgärder. Ganska snart drabba mindre styrkor tillsammans på en eller flera punkter, hvarigenom en omkastning i krigsläget möjligen kan ske; men vanligen bibehållas rollerna, till dess hufvudkrafterna mötas i en *hufvuddrabbning*, hvilken kan så upprifva den ena parten, att han måste foga sig efter den andras vilja (österrikarna efter Königgrätz 1866, italienarna efter Custozza s. å.). Segrar den anfallande, fullföljer han med ökad kraft sitt mål eller öfvergår till ett nytt, om han vunnit det förut uppställda. Segrar den försvarande, uppställer han för sig ett nytt mål och öfvergår om möjligt till anfall. Stundom utföres kriget på flera olika *krigsskådeplatser*, och på underordnade sådana afser man kanske endast att binda fiendens stridskrafter; man går där afvärjande till väga, medan den förnämsta kraften insättes på hufvudkrigsskådeplatsen. Så fortgår kriget och flyttar sig allt längre in i den försvarandes land, om icke ett omslag inträffar. När den ena partens stridsmedel bli uttömda eller sannolikheten af framgång synes utesluten, nödgas han foga sig efter den andras vilja, hvarvid stundom en tredje makts medling kan påkallas. Den anfallande öfvertar förvaltningen af det i besittning tagna landet, tillgodogör sig dess hjälpkällor (*ockuperar* det), belägrar därinom befintliga fästningar, om han finner detta öfverensstämmande med sin fördel, och skaffar sig trygga *förbindelser*. Allteftersom kriget föres i öppna fältet, om ställningar eller om fästningar, skiljer man mellan fältkrig, ställnings- l. positionskrig och fästningskrig, hvartill som ett fjärde slag kan räknas sjökrig.

Bredvid det ofvan skildrade *stora* kriget fortgår vanligen det lilla kriget l. gerillakriget, i hvilket man innefattar alla de mer eller mindre själfständiga krigsföretag, hvilka icke afse ett omedelbart besegrande af fienden, utan ha till mål endast att tillfoga honom skada och att sålunda fördröja och försvåra hans rörelser. Det lilla kriget utföres vanligen af särskilda för ändamålet bildade trupper, frikårer, landstorm, möjligen med stöd af någon mindre, från armén afskild (detacherad) afdelning, men någon gång kunna trupper utsändas äfven från armén eller från någon fästning för att under en kortare tid föra det lilla kriget. Detta består vanligen af företag mot fiendens förbindelser för att afbryta dessa, mot enskilda fientliga afdelningar för att åstadkomma oro eller skaffa underrättelser, mot fientliga transporter för att bortsnappa eller förstöra dessa o. s. v. Det lilla kriget fordrar djärfva och förslagna anförare samt goda trupper; det förs bäst i eget land och lämpar sig företrädesvis för brutna, skogbevuxna och fattiga trakter (Fin-

land 1808). Det kan åstadkomma stor skada för fienden, men gör kriget grymt och förödande, i synnerhet om det övergår till folkkrig (i Spanien mot Napoleon I; se Folkbeväpning). Till det lilla kriget räknas vanligen äfven en hel del särskilda företag i krig, såsom skyddandet af transporter, indrifvandet af kontributioner och rekvisitioner, förstörandet af vägar, järnvägar och telegrafer, öfverfall och alarmeringar, utsändandet af mobila kolonner m. m. 1. Rld. 2. C. O. N.

Krigarföreningar (ty. *kriegervereine*), föreningar af f. d. i en arméns eller flottas tjänst anställda personer, ha vunnit största utbredningen i Tyskland, men förekomma äfven i flera andra länder, såsom Österrike och Förenta staterna. De första krigarföreningarna i *Tyskland* bildades omkr. 1839 och fingo genom kabinettsorder af 1842 vissa privilegier, främst rätt att anordna militära hedersbetygelser vid sina medlemmars begrafning. Intresset för krigarföreningarna stegrades genom krigen 1864, 1866 och 1870—71, och 1872 sammanslöto sig de preussiska och flera andra till *Deutscher kriegerbund*, en sammanslutning, som 1884 ytterligare utvidgades till *Deutscher reichskriegerverband*. I samband med invigningen af Kyffhäusermonumentet utbildades organisationen vidare genom upprättande (1898) för dettas vård af *Kyffhäuserbund der deutschen landeskriegerverbände*, till hvilket 1905 voro anslutna 26 lokala sammanslutningar af krigarföreningar, omfattande 25,993 föreningar och 2,240,012 medlemmar. I föreningarna vårdas monarkiskt patriotiska tänkesätt, och från dem sprides en åskådning, som kraftigt motverkar de socialistiska, republikanska och försvarsfientliga strömningarna, hvarigenom krigarföreningarna indirekt utöfva ett ej obetydligt politiskt inflytande. Direkt verka de för kamratlig samvaro, byggande och underhåll af asyler för änkor och föräldralösa, genom understödskassor, platsanskaffningsanstalter o. s. v. Flera af förbunden utge särskilda tidskrifter. Jfr Westphal, "Das deutsche kriegervereinswesen, seine ziele und seine bedeutung für den staat" (1903). — I *Österrike* tog krigarföreningsväsendet starkt uppsving efter 1866 års krig, och 1905 funnos öfver 2,000 lokala föreningar med omkr. 180,000 medlemmar. Syftena äro ungefär desamma som i Tyskland, men organisationen långt mindre rikt utbildad. — I *Förenta staterna* finnes alltsedan inbördeskriget 1861—65 en mängd krigarföreningar med god sammanhållning och stort medlemsantal. V. S—g.

Krigföring. Krigföringskonst, sättet för ett krigs förande, behandlas vanligen under benämningen strategi (se d. o.). C. O. N.

Krigsakademi. 1. Från 1792 till 1862 namn på den nuv. k. krigsskolan å Karlberg. Se Krigsskola. — 2. (Ty. *kriegsakademie*) Namn på de till Berlin och München förlagda, högre allmänna utbildningsanstalterna för den tyska arméns officerare (motsvarande den svenska Krigshögskolan). C. O. N.

Krigsarkivet kallas det med Generalstabens krigshistoriska afdelning förenade arkiv, i hvilket handlingar, böcker och kartor rörande Sveriges krig och krigsväsen samlas och förvaras. Innan något krigsarkiv ännu fanns, samlades kartor, planer och handlingar rörande fästningar, fältslag och krigsväsen i allmänhet i det år 1695 inrättade Fortifikationskontoret samt i den s. k. K. M:ts kartsamling. Konung Gustaf III:s flygeladjutant grefve S. J. Cronstedt inlämnade omkr. 1774 ett märkligt förslag till bildande af ett krigsarkiv, till hvilket skulle samlas ej blott krigshistoriska handlingar, utan äfven moderna militära uppgifter af sådana slag, som nu behandlas af Generalstabens central-, utrikes-, kommunikations- och topografiska afdelningar. Förslaget kom icke till utförande (Cronstedt dog 1 juli 1774); men tanken upptogs af generaladjutanten G. V. af Tibell, och genom k. br. af 16 april 1805 grundlades krigsarkivet, hvilket förenades med den samtidigt inrättade Fältmätningskåren. I krigsarkivet skulle förvaras alla under dennas vård stående samlingar af handlingar, böcker, kartor, modeller och instrument. Till arkivet öfverflyttades från "K. M:ts kartsamling", fortifikationen och generaladjutantsexpeditionen ett stort antal kartor, planer och handlingar, hvarjämte med detsamma införlifvades finska rekognosceringsverkets kartor och flera enskilda samlingar. Af egentliga arkivalier inneslöt det dock icke synnerligen mycket. Då Fältmätningskåren, som från 1811 under namnet Fältmätningsbrigaden varit förenad med fortifikationen under det gemensamma namnet Ingenjörkåren, 1831 förändrades till Topografiska kåren, kom krigsarkivet att höra under denna; men det var först sedan Topografiska kåren 1873 uppgått i Generalstaben och sedan denna 1876 erhållit egen lokal, som ett egentligt krigsarkiv kunde bildas. Detta erhöll då en mängd vanvårdade arkivalier, som varit upplagda på olika ställen och många gånger ombytt förvaringsplats och i hvilka betänkliga luckor uppstått. Genom öfverflyttande af äldre handlingar från regementenas arkiv, från Riksarkivet och från K. biblioteket samt genom gåfvor har arkivet efter hand betydligt ökats. Lokalfrågan har dock nästan från början vållat bekymmer och från midten af 1890-talet, då man skred till ordnande af förut packade eller staplade arkivalier, blifvit brännande. Sedan 1900-talets början har arkivet befunnit sig i ständig flyttning, sökande tillfälligt härbärge för sina samlingar, medan olika förslag till lokalfrågans lösning uppgjorts och förkastats. F. n. (1911) är det förlagdt dels i Generalstabens hus (Riddarholmen 10), dels i f. d. Arffurstens palats. Krigsarkivet, för hvilket reglemente blifvit af K. M:t fastställdt 1 dec. 1882, står under närmaste ledning af afdelningschefen vid Generalstabens krigshistoriska afdelning med biträde af en krigsarkivarie jämte vid afdelningen anställda officerare och biträden. Från trycket ha utgifvits "Meddelanden", I, II (1884, 1887). C. O. N. (J. P—i.)

Krigsartiklar. Se Krigslagar.

Krigsbefälet utgjorde i det gamla svenska ståndssamhället en egendomlig företeelse. Redan Gustaf Vasa hade efter Dackefejdens erfarenheter lagt grunden till en inhemsk nationalmilis, åtminstone delvis bofast på landet. Höfvitsmän tillsattes i olika landsändar, och de hade sina "lutinanter" som närmaste män. Efter hand tillkommo äfven ryttarfanor under sina ryttmästare. Sedan de stora krigen under Erik XIV begynt för att med få afbrott räcka i nära hundra år, blef detta inhemska krigsfolk med dess befäl en rätt betydande samhällsklass, som jämte andra kunde kallas att dela samhällsuppgifternas ansvar på riksdagarna. Ryttare och lands-

knektar omtalas vid det visserligen något oregelbundna möte, som Erik XIV höll i aug. 1568, och krigsbefälet var representeradt på det möte 1590, som snart öfvergick till en formlig riksdag, liksom äfven på Sigismunds kröningsriksdag 1594. Höfvitsmännen synas i början ha åtföljts af ryttare och knektar; ”meniga krigsfolket” uppräknas också bland ständerna i några riksdagsbeslut 1595—98, men snart nämnes i dessa endast krigsbefälet. Under Karl IX:s tid spelade det synbarligen en viss roll och fick bl. a. deltaga i ständerdomstolarna. På kröningsriksdagen 1607 uppsatte det liksom andra stånd sina önskemål, och förslag till privilegier för ”krigsfolket” uppgjordes i kansliet; man finner det t. o. m. ge särskild bevillning. I 1617 års riksdagsordning blef det omnämndt, och i 1634 års regeringsform bestämdes, att alla öfverstar, öfverstelöjtnanter, majorer, ryttmästare och kaptener vid *landsregementena*, såvidt de voro infödda och bofasta eller ”bofaste manna barn”, finge kallas till riksmöten och där ha ”stånd och röst”, när de voro inrikes och ej af tjänsten hindrade, hvarjämte i en annan paragraf representationen närmare begränsades så, att öfverstarna, deras öfverstelöjtnanter och majorer samt en ryttmästare eller kapten af hvart landsregemente skulle kallas. Något eget stånd vardt likväl aldrig krigsbefälet. Själfva krigsfolket stod allmogen för nära och befälet för nära adeln; många af detsamma voro adelsmän. Det stannade därvid, att på riksdagarna vissa ärenden, särskildt militära, meddelades detsamma och att dess mening inhämtades, men därefter fattade ridderskapet och adeln beslut, och detta blef fastslaget genom en formlig resolution 8 juni 1664, som äfven bestämde, att inga andra officerare än de, som hörde under *landtregementena* eller den *ordinarie nationalmilitien*, egde representationsrätt. Försök gjordes visserligen att tillskynda adeln ett särskildt votum för krigsbefälets räkning, liksom ett tredje för rådets, så att dessa tre vota kunde ”någorlunda balansera de tre andra stånden”, men dylika yrkanden ogillades af regeringen. I öfrigt växlade antalet och verksamheten från riksdag till riksdag. Alltsedan 1680 var representationen i regel begränsad till öfversten *eller* öfverstelöjtnanten med en kapten eller ryttmästare från hvart regemente. I 1723 års riksdagsordning omtalades ej krigsbefälet. Det samlades icke desto mindre alltjämt vid riksdagarna, och i afseende på dess befogenhet godkändes 1664 års resolution. Alltsedan 1738 kallades äfven representanter för *flottan*, men de *värfvade* regementenas försök att få tillträde till riksdagarna lyckades ej. Det yttrade sig numera i frågor om indelningsverket och därmed sammanhängande ämnen, i befordringsfrågor m. m. d., och det ansågs vilja göra sig till ett slags oregelbunden öfverstyrelse för krigsmakten. Vid sammanträdena gick det ganska lifligt till, och protokoll (för tiden 1738—78 förvarade i Riksarkivet) fördes under flera riksdagar vid desamma. Sedan arméns pensionskassa inrättats 1756, ställdes den under arméns styrelse genom dess krigsbefäl — härvid deltogo äfven de värfvade regementena, och pensionsfrågorna blefvo efter frihetstiden dess enda uppgift (jfr 1772 års regeringsform § 56). Men med krigsbefälets riksdagsmannaskap tog det snart slut. Vid 1778 års riksdag hade det af olika anledningar gett uttryck åt sitt missnöje med Gustaf III, och denne underlät, i strid mot 1617 års riksdagsordning, att kalla det till 1786 års riksdag; det skedde ej heller sedermera.

Sin befattning med Arméns pensionskassa (se d. o.) fick det emellertid behålla, men själfva krigsbefälet sammanträder numera, på kallelse af K. M:t, endast då viktiga frågor för pensionskassan eller för arméns under samma styrelse ställda änke- och pupillkassa förekomma. Det utgöres då af alla på stat varande generalspersoner och regements- eller kårchefer samt af vederbörande officerskårer valda ombud af kaptens eller ryttmästares grad, hvarjämte till vinnande af ett emot generalspersoner samt regementschefer svarande antal af kaptener och ryttmästare extra ombud af sistnämnda grad i mån af behof kallas. Jfr K. Grimberg, ”Krigsbefälet på frihetstidens riksdagar” (i ”Hist. tidskr.”, 1905), och K. O. Nordensvans uppsats i Krigsvet. akad:s tidskr. 1906. Ehd.

Krigsbehof kallas sammanfattningen af allt det manskap, all den materiel och det penningbelopp, som erfordras, för att en armé skall från fredsfot kunna försättas på krigsfot och för att den afgång, som kriget förorsakar, skall kunna ersättas. Arméorganisationen (härordningen) sörjer för tillhandahållandet af krigsbehofvet af manskap och hästar. Den döda materielen, såsom utrustningspersedlar af alla slag, fordon, ammunition m. m., hålles i hvarje väl ordnad armé ständigt redo, och anstalter äro där träffade för hastigt anskaffande af lifsmedel och dylika saker, hvilka icke kunna vara på förhand upplagda. Slutligen äro öfverallt åtgärder vidtagna för anskaffande af penningar. Som första tillgång af detta slag finnes i Tyskland den s. k. krigsskatten om 120 mill. tyska mark i guld, som togs af den af Frankrike 1871 erlagda krigskostnadsersättningen och som förvaras i Spandaus citadell för att i första hand användas i händelse af krig. I Sverige finnas för samma ändamål att tillgå endast det s. k. lilla och det s. k. stora kreditivet, båda sedan 1895 bestämda till 7,5 mill. kr. C. O. N.

Krigsberedskap, *krigsv.*, inträder, då *färdighållningsorder* ges. Denna innebär, att alla, som tillhöra krigsmakten, skola uppehålla sig på sina tjänstgöringsorter och alla förberedelser träffas, så att mobiliseringen kan försiggå så hastigt som möjligt. C. O. N.

Krigsberg, oriktigt sockennamn. Se Kristberg.

Krigsbro kallas hvarje af medförd, på förhand tillverkad materiel, krigsbromateriel (se d. o.), slagen militärbro. En sådan slås antingen som *normalbro* med 3 m. bred brobana och bärande infanteri i rotekolonn, kavalleri i kolonn med två och fältartilleri i kolonn eller som *förstärkt bro* med samma bredd, då positionsartilleri skall öfverföras eller trängsel och oordnad öfvergång är att befara, eller som *smal bro* med 2,25 m. bred brobana och bärande infanteri i rotekolonn utan dubblering, kavalleri i kolonn med en och fältartilleri med föreställare och kanon åtskilda på mellanstyckes afstånd eller som *spång* med 1,5 m. bredd och bärande infanteri på ett led och kavalleri i kolonn med en. När belägringsartilleri eller tyngre lastautomobiler skola öfverföras, bör åt den förstärkta bron lätt kunna ges behöflig ökad bärighet. Krigsbron skall kunna slås på kortast möjliga tid. I den-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

samma användas, alltefter vattendjupet, flytande stöd, pontoner, eller fasta stöd, bockar. Öfvergång öfver en krigsbro skall ske lugnt och tyst med marsch i otakt; kavalleri alltid i skridt och vid stark blåst eller sjögång afsuttet. Enär krigsbromaterielen städse skall vara till hands under operationerna, måste en slagen krigsbro, om förbindelsens vidmakthållande är af nöden, snarast möjligt ersättas af en fältbro (se d. o.). Jfr Bock, sp. 818 o. fig. 1—4, Broslagning och Militärbroar. L. W:son M.

Krigsbrokolonn, förut Krigsbryggekipage, Broekipage, Krigsbryggträng och Broträng, *krigsv.*, en för viss normalbrolängd afsedd materielmängd med fordon och hästar m. m. Krigsbrokolonnen sammansättes olika i olika länder och ingår äfven till olika antal i en arméfördelning, resp. armékår. I Tyskland finnas sålunda kårbroträng (2 bock- och 26 pontonvagnar, alla 6-spända, 2 skanstygs-, 1 sprängmedels- och 2 förrådsvagnar, alla 4-spända, och 1 2-spänd packvagn) samt divisionsbroträng (2 bock-, 6 ponton-, 1 förråds- och 4 skanstygsvagnar); Österrike har per armékår 3 normalekipage (8 underslags-, 4 bock- och 2 verktygs- och packvagnar) och ett i 2 divisionsbrokolonner delbart lätt ekipage (8 underslags-, 8 plank- och 4 bock-vagnar); Frankrike har kår- och armébrokolonner, af hvilka den förstnämnda delas i 2 divisioner à 18 och 1 reserv à 4 vagnar; i Ryssland medföras per armékår 2 brokolonner och 1 pontonpark; o. s. v. I Sverige afses en krigsbrokolonn för hvarje arméfördelning, och kolonnen, som består af 129 man personal, 121 hästar och 32 fordon, kan delas i 2 afdelningar, hvardera om 2 brosektioner och 1 parksektion; en brosektion delas i 2 halfsektioner, hvardera om 1 bock-, 1 stäfponton- och 1 mellanpontonvagn; en parksektion innehåller 1 reservpontonvagn, 1 verktygsvagn och 2 lifsmedelsvagnar. Se vidare Krigsbro och Krigsbromateriel. L. W:son M.

Krigsbromateriel, all den på förhand tillverkade bromateriel, som medföres i fält för att möjliggöra hastigt öfverbroande eller öfverskeppning af vattendrag. Den utgöres af pontoner, vanligen af stålplåt, som flytande stöd, bockar, vanligen tvåbenta, som fasta stöd, underslag, plankor och öfverslag m. m. för broningen, rodd- och förankringsmateriel m. m. Till den svenska krigsbrokolonnen höra 10 stäfpontondelar, 8 mellanpontondelar, 8 bockar, broning för 12 mellanstycken i normalbro, 9 ankare, 9 ankartag, 32 fästpålar, 54 åror, 18 båtshakar, 52 dragtag, 32 ledtåg, 256 surrtåg, diverse utstaknings- och belysningsmateriel samt verktyg m. m. Om såväl bockar som pontoner kunna användas som stöd, kan med en krigsbrokolonns materiel slås normalbro af högst 72 m. längd, förstärkt bro af högst 48 m. längd, smal bro af högst 96 m. längd och, om [illegible] medger användandet af äfven oförankrade pontoner, spång af högst 124 m. längd. Med samma materiel kunna byggas 4 fyrdeliga eller 3 femdeliga eller 2 åttadeliga eller 1 sextondeligt stapel. L. W:son M.

Krigsbruk, *folkr.* Se Folkrätt och Krig, sp. 1287.

Krigsbryggekipage, Broekipage [-päʃ]. Se Krigsbrokolonn.

Krigsbryggträng. Se Krigsbrokolonn.

Krigsbyte. Se Byte 2 och Krig, sp. 1289—90.

Krigsdagbok kallas den dagbok, som efter särskildt formulär skall föras vid alla trupper ända ned till kompanier och vid militära anstalter i krig och som lägges till hufvudsaklig grund för skildringen af krigets historia. Dagboken åtföljes lämpligen af operationsöfversikter, stridsberättelser och andra handlingar. C. O. N.

Krigsdala, oriktigt sockennamn. Se Kristdala.

Krigsdans. Se Dans, sp. 1312.

Krigsdepartemẽnt, en i Regeringsformen (§ 15) förekommande benämning på Landt- och Sjöförsvarsdepartementen.

Krigsdeputationen. Se Deputation, sp. 169.

Krigsdomstol, särskild brottmålsdomstol, som har att upptaga åtal mot dem, som lyda under Strafflagen för krigsmakten, för brott, som är i nämnda lag belagdt med straff, äfvensom de öfriga brottmål, som äro angifna i § 18 af k. förordn. om krigsdomstolar m. m. 11 juni 1868. Lägsta domstol vid krigsmakten utgöres af krigsrätt, andra domstol eller öfverdomstol är Krigshofrätten eller, i vissa fall, öfverkrigsrätt. Öfver dessa står Högsta domstolen, såsom i grundlagen är stadgadt. Härtill kommer ständrätt, som må i vissa fall förordnas. Bestämmande grund för dessa domstolars sammansättning är grundsatsen, att den åtalade skall dömas af sina likar. Därför är det öfvervägande antalet ledamöter i krigsdomstol militärer, och därför är äfven i § 20 Regeringsformen stadgadt, att 2 militärpersoner af högre grad, som konungen utser och förordnar, böra, med domarjäf och ansvar, i fredstid öfvervara och rösta öfver mål, som från krigsdomstolarna dragas under Högsta domstolens pröfning. Under krig skall enligt § 20 i R. F. förhållas med utöfningen af konungens domsrätt i dessa mål efter krigsartiklarna. Härom finnes nu gällande krigslagar intet bestämdt, utan må således bero på särskild lagstiftning. Jämte krigsdomstol ega äfven vederbörande chefer eller befälhafvare bestraffningsrätt öfver underlydande. (Jfr Disciplin och Krigslagar.) Det åligger dock krigsdomstol att öfvervaka det sätt, hvarpå denna extraordinära bestraffningsrätt handhafves (jfr § 154 i Strafflag för krigsmakten, af 7 okt. 1881), och upptaga besvär, som däröfver anföras. H. L. R. (E. K.)

Krigsexpeditionen, den redan i Karl XII:s kansliordning af 1713 införda afdelning af rikets kansli, genom hvilken krigsärenden bereddes. I spetsen därför stod sedan 1719 en statssekreterare, och denne var sedan 1809 som föredragande af krigsärenden led. af statsrådet. Till hans föredragning hörde, utom i kommandomål (se d. o.), både landt- och sjöförsvarsärenden, men öfver de senare fördes dock 1824—39 särskildt registratur inom expeditionen. I sammanhang med departementalstyrelsens införande upphäfdes 1840 Krigsexpeditionen, och de ärenden, som dittills tillhört dennas handläggning, fördelades på Landt- och Sjöförsvarsdepartementens kansliexpeditioner (se vidare Kansli). (S. B.)

Krigsfartyg. Se Örlogsfartyg.

Krigsfiskal är enligt k. förordn. om krigsdomstolar och rättegången därstädes 11 juni 1868 allmän åklagare vid krigsöfverdomstol. Vid Krigshofrätten utnämnes han af konungen, men, där öfverkrigsrätt finnes, förordnar högste befälhafvaren särskild krigs-

fiskal att vid den rätten vara allmän åklagare. Krigsfiskalen, hvilken det äfven tillkommer att granska de till Krigshofrätten månatligen inkommande förteckningar öfver i militärhäkte förvarade personer, eger vid förekommande anledning väcka åtal i mål, som höra till krigsöfverdomstols omedelbara pröfning. I så beskaffade mål, när de efter rannsakning vid krigsrätt till öfverdomstolen inkommit, infordras krigsfiskalens utlåtande likasom öfver enskild parts angifvelse, som af öfverdomstolen ock pröfvas, äfven om krigsfiskalen ej finner skäl till åtal. Krigsartiklarna 31 mars 1798 ålade krigsfiskalen att i allmänhet tillse, att lydnad och subordination inom krigsmakten underhölles samt reglementen och instruktioner efterlefdes. I k. förordn. om processen vid krigsrätterna 2 mars 1683 benämndes åklagaren vid öfver- eller generalkrigsrätten generalgevaldiger. A. D. H.*

Krigsfolksjordeböcker. Sedan alltifrån Johan III:s tid rytteriets och från Karl IX:s fotfolkets manskap börjat tilldelas hemman eller hemmansräntor, uppstod snart behofvet att fixera dessa, så att en gång anslagna militiehemman bevarades som sådana och militären ej ryckte till sig och utsåg det ena efter det andra. Man började därför under Kristinas förmyndare räkna militiehemman till *förbudna orter* (se d. o.) samt uppgöra s. k. krigsfolksjordeböcker. Kristinas eget slöseri med godsen å ena sidan samt å den andra nödtvånget att sörja för den efter westfaliska freden hemvändande härens påskyndade arbetet härmed, som slutfördes 1653, då de nya krigsfolksjordeböckerna underskrefvos, hvarigenom samtliga kavalleriregementen samt sju fotregementen synas erhållit fullständig hemmansindelning för både beväl och manskap, hvarjämte äfven vid de öfriga en liknande utveckling påbörjats. Enligt drottningens bekräftelse å jordeböckerna skulle de anslagna hemmanen bli bestående under militien. S. å. har troligen ock uppgjorts en amiralitetsjordebok. Jfr S. Clason, "Till reduktionens förhistoria" (1895). S. C.

Krigsformering. Se Krigsfot.

Krigsfot kallas det tillstånd, i hvilket ett lands stridskrafter eller en del af desamma befinna sig, då de äro redo att uppträda i krig. Alla trupper äro härvid uppbragta till krigsstyrka samt försedda med förvaltningspersonal, träng och andra erforderliga anstalter. De äro indelade uteslutande för krigets fordringar samt aflönas och underhållas vanligen i enlighet med de särskildt fastställda fältstaterna. Äfven depå- och besättningstrupper äro vanligen bildade, och åtskilliga fästningar äro stundom försatta i fullt försvarbart skick. Understundom särskiljer man förutom den vanliga krigsfoten äfven en *förstärkt krigsfot*, då landets alla stridsmedel äro anlitade. Den indelning och sammansättning, som en armé och dess underafdelningar skola inneha på krigsfot, kallas deras krigsformering. C. O. N.

Krigsfyrverkeri. Se Fyrverkeri.

Krigsfånge. Se Krig, sp. 1289.

Krigsförfattning. Se Härordning.

Krigsförklaring. Se Krig, sp. 1286—87.

Krigsförsäkring. Se Lifförsäkring.

Krigsförvaltningsreglementen torde alla de nu under utarbetning varande reglementen komma att kallas, som lämna bestämmelser för arméns förvaltning i krig. Hittills äro utkomna krigsförplägnads-, krigssjukvårds-, krigspost- och krigstelegrafreglementen. C. O. N.

Krigsgud kallas vanligen den gudomlighet, som de hedniska folken anropade om seger och skydd i krig och åt hvilken de ofta offrade fångar och byten. Icke sällan hade samma folk flera krigiska gudomligheter. Så tillbådo grekerna *Ares* och *Nike*, romarna *Mars* (*Mavors*), *Bellona* och *Janus* jämte några underordnade gudomligheter. Araberna tillbådo sin krigsgud under formen af en svart sten på gyllene underlag vid Petra i Arabien. Skyterna och gallerna framställde honom som en svärdsklinga. De nordiska folkens ursprungliga krigsgud var *Tor*, men i de isländska sagorna är *Oden* krigets gud, om äfven andra, såsom *Ty*, *Vale* och *valkyrjorna*, hade krigiska uppgifter att fylla. C. O. N. B—e.

Krigsgärd, i äldre tider i Sverige extra pålaga eller bevillning till fyllande af krigets behof; hvarje rekvisition i penningar, lifsmedel, persedlar o. a., som inkräktaren ålägger en i besittning tagen landsdel. I afseende på gärder i penningar se Kontribution. Gärder kunna åläggas endast af högste befälhafvaren eller af befälhafvaren för en från hufvudstyrkan utsänd afdelning, då denne fått tillstånd därtill eller då andra medel att underhålla truppen saknas. Såvida gärden icke utgår som straff för begångna förbrytelser mot de af vederbörande befälhafvare anbefallda förhållningsreglerna, bör kvitto på de mottagna varorna alltid lämnas, om betalning icke sker. Frågan om ersättning afgöres i sammanhang med fredsslutet. — Om konungens rätt att enl. § 74 R. F. vid krigstillfälle utkräfva "förnödenheter och tjänstbarheter" till fyllande af krigsmaktens behof se Rekvisition. C. O. N.

Krigsherre kallas statsöfverhufvudet i en monarki som innehafvare af rätten att förklara krig och som högste befälhafvare öfver monarkiens krigsmakt.

Krigshistoria kallas den särskilda gren af den historiska vetenskapen, som sysselsätter sig med förgångna tiders krig och fälttåg, vare sig att dessa framställas endast som historiska tilldragelser eller att man genom skärskådandet af alla orsaker till de timade händelserna och af de olika möjligheter, till hvilka dessa orsaker kunnat ge upphof, söker hämta lärdomar i afseende på krigföringskonsten (strategien) eller på truppernas användande på eller utom slagfältet. — I forntiden var krig folkens vanligaste sysselsättning, till följd hvaraf all historia ända från Homeros' "Iliad" och Herodotos' "Nio historiska böcker" då var krigshistoria, äfven om författarna icke, såsom grekerna Thukydides (d. omkr. 400 f. Kr.) i sin "Historia om det peloponnesiska kriget", Xenofon (d. omkr. 354 f. Kr.) i "Anabasis" och "Hellenika" och Arrianos (d. i 2:a årh. e. Kr.) i sin "Anabasis" samt romaren Julius Cæsar (d. 44 f. Kr.) i sina "Kommentarer om galliska kriget", fäste sig uteslutande vid krigshändelserna. Medeltidens krönikor, skrifna utan den ringaste urskillning, lämna ett ganska svårhanterligt material för den krigshistoriska forskningen. Nyare tidens tre första århundraden sysselsatte sig hufvudsakligen med forntidens krigshistoria, hvilken försågs med "kommentarer" i oändlighet, hvaraf nyttan dock blef ganska tvifvelaktig. Det var först 1800-talet förbehållet att på ett granskande och lärorikt sätt behandla krigshistorien efter mönstret af sådana klassiska militärskriftställare som schweizaren H. Jomini (d. 1869) och tysken K. von Clausewitz (d. 1831). Under den senaste tiden ha

preussiska och österrikiska *generalstabernas krigshistoriska afdelningar* lämnat värdefulla bidrag hvar till sitt lands krigshistoria, den *preussiska* genom framställning af krigen 1864, 1866 och 1870—71 samt af Fredrik II:s krig m. m., den *österrikiska* genom skärskådande af 1859 och 1866 årens krig samt af prins Eugens fälttåg, österrikiska tronföljdskriget, kriget mot franska revolutionen och kriget 1809, och *franska* generalstaben har sedan början af 1900-talet bearbetat 1870—71 års krig samt revolutionens och den napoleonska tidens krig. *Svenska* generalstaben har följt exemplet genom framställningen af 1808—09 årens krigshändelser, *danska* generalstaben genom skildringen af Stora nordiska kriget och *ryska* generalstaben genom bearbetning af rysk-japanska kriget m. m. — Krigshistorien i hela sitt sammanhang har blifvit behandlad af svenske öfversten E. F. Wrangel (d. 1896) i "Krigshistoriens grunddrag", af norske öfverstelöjtnanten Schnitler i "Almindelig krigshistorie", ryske generalen furst Golitsyn (Galitzin) i "Allmän krigshistoria" (öfv. till tyska och svenska), tyske professorn Delbrück i "Geschichte der kriegskunst im rahmen der politischen geschichte" m. fl. Enskilda perioder ha blifvit bearbetade af tyskarna Kausler (1820—40-talet), Rüstow, v. Lettow-Vorbeck, Jähns, Kunz, Hoenig, York v. Wartenburg (Napoleon I), Boguslawski, österrikarna Angeli och v. Binder-Krieglstein (1700-talet), schweizaren Lecomte, fransmännen M. Dumas, Foy (napoleonska tiden), Rousset, danske öfversten Jensen, ryske generalerna Leer och Kuropatkin (i arbetet "Rysslands krig sedan Peter I") m. fl. Sjökrigets historia har skildrats af amerikanen Mahan i "Sjömaktens inflytande på historien" (svensk öfv. 1900—01). — Den *svenska krigshistorien* har ända till våra dagar blifvit ganska litet bearbetad. Om man frånser de tyske författarna B. Ph. von Chemnitz (d. 1678) och E. von Pufendorf (d. 1689), hvilkas arbeten dock mera tillhöra den allmänna historien än krigshistorien, har egentligen endast J. Mankell (d. 1897) bearbetat den svenska krigshistorien i allmänhet, i "Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag" (1857—59), hvilken skildring dock omfattar endast tiden 1630—77, "Finska arméns och Finlands krigshistoria" (1870) samt "Svenska krigens och krigsinrättningarnas historia", till 1611 (1890—1903). Enskilda krig och krigsperioder äro särskildt skildrade. Så t. ex. har G. Fr. Westling skildrat Nordiska sjuårskrigets historia 1709—20, G. Björlin Johan Banérs fälttåg (1908—10), N. Wimarson kriget i Tyskland 1675—79, A. Stille delar af Karl XI:s och Karl XII:s krig, G. Nordberg (d. 1744) i "Konung Carl XII:s historia" (1740) gett en öfversikt af samme konungs krig. Oscar Fredrik (konung Oskar II) lämnade "Några bidrag till Sveriges krigshistoria åren 1711, 1712 och 1713" (Vitt. hist. o. ant. akad:s handl., 22:a, 24:e och 25:e d., 1861, 1864, 1867). Dansken Kr. Sarauw (d. 1900) har skildrat Karl XII:s krig (1880), och bidrag till Karl XII:s krigshistoria ha lämnats af E. Carlson (d. 1909), H. Hjärne, K. Hallendorff och H. Uddgren. N. A. Tengberg (d. 1870) har lämnat "Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—43" (1857, 1860), G. von Schantz (d. 1847) skrifvit "Försök till en historia om det förra pommerska kriget åren 1757—62" (1811) samt "Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland åren 1788—90" (1817—18), G. Björlin skildrat "Sveriges krig i Tyskland åren 1805—07" (1882) och "Kriget i Norge 1814" (1893), och G. A. Montgomery (d. 1861) författat "Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809" (1842). Detta krig har blifvit behandladt äfven af G. Björlin, C. O. Nordensvan samt af J. R. Danielson (på finska) och G. A. Gripenberg. Ryssarna Suchtelens (d. 1836) och Michailovski-Danilevskis (d. 1848) arbeten om sistnämnda krig äro därjämte öfverflyttade till svenska språket. Flera mindre arbeten om samma krig finnas äfven. De svenska regementenas historia är skildrad dels i särskilda arbeten rörande ett och annat regemente (se Regementshistoria), dels i J. Mankells "Svenska regementenas historia" (1863) och i H. O. Prytz' (d. 1909) "Hist. upplysningar om svenska och norska arméernas regementer och kårer jemte flottorna" (1867—70). Här bör ock nämnas L. W:son Munthes "Kungl. Fortifikationens historia" (1901 ff.). Sveriges sjökrigshistoria skildras af K. A. Gyllengranat (d. 1864), "Sveriges sjökrigshistoria" (1840), som sträcker sig t. o. m. 1790, P. O. Bäckström (d. 1892), "Svenska flottans historia" (1884), A. Zettersten (d. 1909), "Svenska flottans historia" (1890, 1903) samt H. Wrangel, "Kriget i Östersjön 1719—21" (1906), m. fl. I A. Munthes "Svenska sjöhjeltar" (1899—1910) skildras betydelsefulla episoder i Sveriges sjökrigshistoria under 1500-, 1600- och början af 1700-talen. De flesta svenska krigshistoriska verk röra sig emellertid på det rent historiska området. C. O. N.

Krigshofrätten, en domstol i andra instans bland krigsdomstolarna. Sedan tidtals en generalkrigsrätt, tidtals och senast 1774—91 en afdelning af Krigskollegium handlagt som högre instans mål tillhörande krigsdomstol, inrättades genom en k. kung. 1791 Krigshofrätten att vara en enda och allmän öfverdomstol för krigsmakten till lands och sjöss samt erhöll samma dag en särskild rättegångsordning. Krigshofrätten upplöstes några år därefter, men återupplifvades genom en k. kung. 1797. I krigsartiklarna af 1798 bestämdes, att Krigshofrätten skulle utgöra öfverdomstol under fredstid, medan under krigstid borde förordnas särskilda öfverdomstolar, för landtarmén generalkrigsrätt och för flottorna öfverrätter. Nu gällande k. förordn. om krigsdomstolar är af 11 juni 1868. Enligt denna förordning är krigshofrätten andra domstol vid krigsmakten (§ 2). När konungen sådant befaller, kan en särskild öfverkrigsrätt inrättas för armé, som är utom riket, eller för flotta, som är stadd på sjötåg (§ 12), eller för bägge gemensamt. Krigshofrätten är sammansatt af fyra för tre år af konungen förordnade miliära ledamöter, nämligen en generalsperson som ordf. och tre regementsofficerare (bland dem minst en med öfverstes grad) samt en af konungen utnämnd civil ledamot, med titel krigshofrättsråd. Af de tre regementsofficerarna skall en tillhöra flottan, men de bägge öfriga armén. Jämte det Krigshofrätten är öfverdomstol öfver krigsrätterna, upptager den äfven omedelbart

vissa mål, nämligen sådana, som röra förbrytelser begångna af officerare, och eljest sådant, som det genom särskild författning åligger öfverdomstol att omedelbart pröfva och döma. H. L. R. (E. K.)

Krigshofrättsråd. Se Krigshofrätten.

Krigshundar, *krigsv.* På senare tid har man börjat anställa systematiska försök att använda hundar i krig dels för öfverbringande af rapporter, krigshundar i egentlig mening, dels vid sjukvårds-(sanitets-)truppernas arbete för sårades uppsökande, sanitetshundar (se vidare d. o.). De för det förra ändamålet brukade hundarna ha sin egentliga användning vid bevakningstjänst för öfverförande af rapporter från patruller till afdelningen. Dessutom äro de genom sin vaksamhet och sina skarpa sinnen patrullen till nytta. Äfven i vårt land har man börjat anställa försök med krigshundar. På våren 1910 infördes från Tyskland två airedaleterriers till Västernorrlands regemente. Ungefär samtidigt bildades föreningen ”Krigshunden” för att väcka intresse för krigshundars användning och drifva hela denna sak framåt. Nu (jan. 1911) finnas importerade krigshundar (af airedaleterrierras) utom vid ofvannämnda regemente äfven vid Göta lifgarde och Norrbottens regemente. G. G.

Krigshär. Se Armé.

Krigshögskolan benämndes från 1866 till 1878 det till Marieberg förlagda högre militärläroverket, som förut hade kallats Högre artilleriläroverket (se d. o.). Sistnämnda år öfvergick benämningen till det då i Stockholm öppnade nya läroverk, som skulle bli krigsvetenskapernas högskola i Sverige. Dess ändamål är att meddela officerare ökade insikter i krigsvetenskapliga ämnen, och dess genomgående utgör villkor för inträde vid Generalstaben. Kursen är tvåårig. Den började under högskolans första tid 1 aug. hvarje år med jämnt ordningsnummer och mottog efter föregående inträdespröfning 20—40 officerare. Småningom framflyttades kursens början till början af okt. och hvarje läsårs slut till juli månad. Från 1905 har ny kurs med 25 elever börjat hvarje år, så att två kurser samtidigt pågå (k. regl. 4 nov. 1904 med senare ändringar). C. O. N.

Krigskasern. Se Kasern, sp. 1189.

Krigskassa kallas den kassa, som medföres i fält såväl vid de stridande arméernas stora högkvarter som vid de olika truppafdelningarna och af hvilken de i sammanhang med kriget stående utgifterna bestridas. I krigsaflöningsreglementet bestämmes storleken af det belopp, till hvilket hvarje truppdels eller myndighets kassa skall uppgå. C. O. N.

Krigskollegium benämndes intill 1866 det centrala ämbetsverk, som närmast under konungen ledde härväsendets förvaltning. Det ledde sitt upphof från den Krigsrätt, som Gustaf II Adolf före sin affärd till Tyskland grundlade, då han 5 juli 1630 gaf marsken Jakob De la Gardie fullmakt att i Stockholm upprätta en institution med detta namn och i fullmakten utnämnde dess bisittare samt provisoriskt bestämde dess uppgift. Krigsrätten fungerade efter allt att döma till en början endast som högsta militära domstol, icke som förvaltande verk. Gustaf Adolf hade visserligen förut haft för afsikt att inrätta ett kollegium för härväsendets allmänna skötsel, och ett Krigsråd omtalas under 1620-talet bland hans tilltänkta ämbetsverk, men denna afsikt blef icke då förverkligad. I 1634 års regeringsform ingick emellertid Krigsrådet som ”det andra collegium” bland de fem rikskollegierna, och här bestämdes dess åligganden så, att det skulle såväl ha den administrativa ”inspektionen på allt krigsfolket till häst och fot” som äfven tillse, att inom hären ”allt rätt dömes och förordnas”. Det skulle ”dirigeras” af marsken, och till dennes bisittare bestämdes två (militära) riksråd och fyra andra officerare, fältmarskalken, rikstygmästaren och generalvaktmästaren; som underordnad personal nämnas sekreterare, notarier och kopister. Småningom trädde det sålunda omlagda ämbetsverket i verksamhet, dess första (provisoriska) instruktion är daterad 20 mars 1636, och dess benämning öfvergår till Krigskollegium.

Karl XI, som i allmänhet sökte upplösa de tungt arbetande rikskollegierna i mindre ämbetsverk, reformerade grundligt äfven Krigskollegiet. Ingen riksmarsk tillsattes efter 1676 (då K. G. Wrangel dog); ett riksråd förordnades till president, men ämbetsverkets samfällda verksamhet uppdelades i hufvudsak på sinsemellan tämligen fristående kommissioner eller byråer, som hvar för sig sorterade direkt under konungen. Särskildt lydde kassakontoret omedelbart under denne, och räkenskaperna lades under Kammarkollegium. En ”generalkrigsrätt” skulle, endast när så behöfdes, bildas genom inkallande af erforderligt antal generalspersoner. Med 1699 försvinner äfven presidenten, och 1700 bestod kollegiet endast af generalfälttygmästaren, två krigsråd samt två lägre tjänstemän. Karl XII uppdrog då, vid sin affärd till kriget mot Ryssland, högsta ledningen af krigsväsendet åt en särskild defensionskommission af rådsherrar, och denna ställde snart Krigskollegiet i skuggan. Efter konungens återkomst till Sverige 1715 följde ytterligare förändringar, i samband med den nya ordning för hela regeringen, som nu infördes (jfr Kansli), och Krigskollegiet förlorade handläggningen af en mängd ärenden, som dels drogos direkt under den nya Krigsexpeditionen, dels öfverlämnades åt särskildt förordnade officerare.

Med enväldets fall och den nya författningen återställdes i hufvudsak 1600-talets förvaltningssystem, och äfven Krigskollegiet reorganiserades, dels genom 1719 och 1720 års regeringsformer, dels genom en ny instruktion af 16 okt. 1723. Dess president togs numera utanför riksrådet; under honom arbetade dels militära ledamöter på särskilda kontor, dels två civila krigsråd. Gustaf III gjorde nya förändringar. Krigskollegiet återfick 1774 generalkrigsrätten och förstärktes med nya ledamöter, men samtidigt insattes vid dess sida en särskild försvarskommission, och 1776 uppdrogs åt riksrådet K. Sparre högsta tillsyn öfver krigsväsendet. Båda dessa anordningar upphörde på 1780-talet; däremot omorganiserades Krigskollegiet genom en ny instruktion af 25 juni 1782, hvars viktigaste drag är indelningen på fem departement; endast några få mål, såsom rättssaker och tjänstetillsättningar, behöfde behandlas i plenum. 1792 inrättades en särskild generaladjutantsexpedition för armén, och till denna öfverlämnades kommandomålen. Nya instruktioner (4 april 1805, 19 mars 1811, 17 dec. 1831, 6 nov. 1849 och 21 nov. 1850) gjorde seder-

mera en del jämkningar i Krigskollegiets organisation och arbetssätt, bl. a. i fråga om departementens antal, men grundsatserna förblefvo i stort oförändrade. Den sista instruktionen (af 1850) föreskref 4 departement: artilleri-, fortifikations-, intendents- och aflöningsdepartementen. Med ingången af 1866 (genom instruktion af 26 sept. 1865) öfvergick Krigskollegiet i Arméförvaltningen (se d. o.). N. E—n.

Krigskommissariät (Generalkrigskommissariat), *milit. admin.* 1. I *Sverige* den myndighet, som förr under krig hade att, åtföljande armén, sörja för dennas aflöning, förplägning och furagering samt jämväl förestå hushållningen vid arméns sjukvårdsinrättningar, hvilka alla göromål numera handhas af intendenturen. Chefen för generalkrigskommissariatet benämndes också i 1796 års fältförvaltningsreglemente generalintendent, hvaremot generalkrigskommissarien var Krigskollegiets ombud eller ställföreträdare i den ort, där kriget fördes, och hos honom skulle generalintendenten rekvirera sådana för arméns behof erforderliga vare sig penningmedel eller persedlar, hvilka af Krigskollegiets krigsdivision hemma anskaffades eller utlämnades från centralförråden. (Vanligen stod dock hela generalkrigskommissariatet med öfverkrigskommissarie, fältsekreterare och proviantmästare m. fl. under generalintendenten, som alltid var officer. Vid hvarje fördelnings stab fanns vanligen en krigskommissarie och i brigadstaberna stundom en kommissariatsadjutant. Se vidare Generalkrigskommissarie.) — 2. I *Norge* var intill 1898 krigskommissariat namn på en förening af utskrifningsdistrikt, inom hvilken en krigskommissarie handhade utskrifnings- eller rekryteringsväsendet. Högsta ledningen af hela rekryteringsväsendet handhas allt fortfarande af generalkrigskommissarien, som lyder under arméstyrelsen. — I *Finland* fanns under den senaste militära organisationens tid i hvarje uppbådskrets (omfattande ett helt eller ett halft län) en krigskommissarie som ordf. i uppbådsnämnden, hvilken handlade alla rekryteringsärenden. De finska truppernas underhåll och förvaltning besörjdes af det finska krigskommissariatet i Helsingfors.
1. A. Th. S.* 2. C. O. N.

Krigskommissärie, *milit. admin.* Se Krigskommissariat.

Krigskonselj. Se Krigsråd.

Krigskonsten utgör sammanfattningen af grundsatserna för krigs förande och truppers användande. Redan grekerna började bearbeta krigskonsten och sätta den i system, och därmed har man fortfarit allt intill nyaste tid. Krigskonstens grundsatser äro visserligen orubbliga, men på grund af ändrade vapen, seder och bruk samt nya uppfinningar har krigskonsten i sin tillämpning undergått ständiga förändringar. Utmanstrade härförare och folk ha utbildat sin egen krigskonst, d. v. s. de ha tillämpat dess lagar på ett annat sätt än andra. Till följd af alla de oberäkneliga omständigheter, som inträffa i krig, kan krigskonsten icke uppställa allmängiltiga regler, utan innehåller blott allmänna föreskrifter, som det tillkommer vederbörande befälhafvare att i hvarje särskildt fall tillämpa. I krigskonsten särskiljer man vanligen strategien, krigföringskonsten, konsten att leda själfva kriget, och taktiken, läran om truppernas användande till vinnande af de mål, som strategien uppställer. — Krigskonsten har en rik litteratur, hvilken dock faller under dess båda hufvuddelar. Äfven krigskonstens historia har funnit många bearbetare (se Krigshistoria). C. O. N.

Krigskontraband. Se Kontraband.

Krigskostnader kallas vanligen de ökade utgifter, som drabba en stat till följd af ett krig. De kunna delas i *direkta* krigskostnader, hvilka bestå i utgifter för arméns mobilisering, uppmarsch, förhöjda aflöning och underhåll under den tid krigstillståndet varar, demobilisering, den förbrukade materielens ersättande, skadade föremåls återställande samt möjlig krigskostnadsersättning till fienden, samt i *indirekta* krigskostnader, förorsakade genom minskning i skatter, minskning i arbetskrafter och till följd däraf oundviklig nedsättning i all industri och handel, på privategendom förorsakad skada, kostnader för underhåll (åtminstone delvis) af fiendens trupper, om eget land är skådeplats för kriget, o. s. v. Genom den större humanitet, med hvilken krigen numera föras, ha de indirekta krigskostnaderna betydligt minskats mot förr, då krigsskådeplatsen icke sällan i grund förstördes, men å andra sidan ha de direkta kostnaderna ökats till följd af arméernas ökade storlek och materielens dyrbarhet. — Med krigskostnadsersättning förstår man vanligen den penningsumma, som den besegrade staten i fredsslutet måste förbinda sig att erlägga till segraren, om denna summa än sällan motsvarar de verkliga kostnader, som kriget förorsakat honom. Som ett slags krigskostnadsersättning kan man äfven betrakta de vanligen s. k. subsidier, som England, Frankrike o. a. stater under förflutna århundraden erlade åt sina bundsförvanter för den väpnade hjälp dessa lämnade dem. C. O. N.

Krigskostnadsersättning. Se Krigskostnader.

Krigskreditivet. Se Kreditiv 3.

Krigslagar, de lagar, som stiftas för krigsmakten tillhörande personer, innehålla föreskrifter, som afse upprätthållande af ordning, tukt och subordination inom krigsmakten, samt bestämmelser om de straff, som följa på dessa buds öfverträdande, och om det rättsförfarande, som skall iakttagas för felens rättande och lagöfverträdelsernas bestraffning. Stundom innefattas därunder äfven lagar och förordningar, som bestämma försvarsväsendets organisation samt därmed förbundna medborgerliga plikter. Det enda ställe, på hvilket ordet krigslagar urspr. förekommit i Sveriges grundlagar, R. O. § 42 (1810 års R. O. § 33), utvisar genom särskiljandet af "krigslagar" och "författningar rörande krigsväsendet", att ordet där tages i den inskränktare betydelsen. Bestämmelserna angående hvad i afseende på krigstukten bör iakttagas voro förr sammanförda i s. k. krigsartiklar. Dessa krigsartiklar hade sitt ursprung från de forna *hofordningar* och *gårdsrätter*, som under medeltiden och nyare tidens början konungen och äfven stormän utfärdade för ordnings upprätthållande bland det folk, som var församladt på deras gods för att under oroligheter vara färdigt till eget och landets försvar. I midten af 1500-talet afskildes från dessa stadgar krigsartiklarna (jfr Gustaf I:s krigsartiklar 12 jan. 1545),

som ända till senaste tider på grund af detta sitt ursprung ingått under konungens ekonomiska eller administrativa lagstiftning. Gustaf I:s krigsartiklar innehöllo blott rudiment till en lagstiftning. Det var först Gustaf II Adolfs krigsartiklar af 11 juni 1621, som mera fullständigt ordnade denna lagstiftningsgren på ett sätt, som blef grundläggande för den senare lagstiftningen i ämnet. Karl XI stiftade nya lagar i detta ämne och utgaf särskilda artiklar för landhären (krigsartiklarna af 2 mars 1683 med därtill fogad förordning ang. general- och regementsrätter) och för flottan (K. M:ts sjöartiklar af 2 maj 1685 med därtill fogad förordning angående amiralitetsrätt). I de nya krigsartiklar, som i dessas ställe utfärdades 6 maj 1795 och 31 mars 1798, sammanfattades bestämmelserna för de särskilda vapnen till gemensamma krigsartiklar för K. M:ts krigsmakt till lands och sjöss. Krigsartiklarna karakteriseras däraf, att militären med hänsyn till sin särskilda ställning var under vissa förhållanden underkastad särskilda straff äfven för allmänna förbrytelser, äfvensom särskilda disciplinstraff för ett för kårandan menligt uppförande och för förseelser, som, begångna af andra, alldeles icke voro straffbara. Jämväl har öfver militärer för deras förhållande i tjänsten en särskild extrajudiciell straffmyndighet tillkommit vederbörande befälhafvare. Däremot har å andra sidan militären i en mängd fall af brottslighet varit undandragen de vanliga domstolarna samt åtnjutit särskilda förmåner i afseende på rättegång och sättet för straffs undergående. Krigsartiklarna i Sverige likasom i andra länder ha gifvit militären en undantagsställning: å ena sidan har den varit utsatt för stränga och särskilda kropps- och skamstraff samt en extrajudiciell straffmyndighet, hvilka gjort dess judiciella ställning sämre än medborgarnas i allmänhet, medan den i andra afseenden innehaft en viss fördelaktig, privilegierad judiciell ställning. Den reform, som på 1860-talet skedde i den svenska strafflagstiftningen, medförde äfven reform i förevarande lagstiftningsgren. 1798 års krigsartiklar blefvo 11 juni 1868 utbytta mot en särskild *strafflag* för krigsmakten med därtill hörande promulgationslag, en särskild *disciplinstadga* för krigsmakten, hvari den disciplinära straffmyndigheten noggrant blifvit bestämd, och en särskild *förordning om krigsdomstolar och rättegången* därstädes. Dessa lagar affattades i närmaste öfverensstämmelse med de grundsatser, som gjort sig gällande inom strafflagstiftningen. Dödsstraffet inskränktes till ett fåtal förbrytelser och kroppsstraffet till de fall, då användning af tredje gradens disciplinstraff ifrågakom. Äfven krigsdomstolarnas jurisdiktion blef inskränkt. I sammanhang med de reformer af Sveriges försvarsväsen på den allmänna värnpliktens grund, som under 1870-talet voro ifrågasatta, yrkades på rätt för riksdagen att deltaga i stiftande af krigslag samt på revision af krigslagarna i en riktning, som medförde å ena sidan mildring af straffen för förbrytelser i allmänhet, å andra sidan ökadt ansvar för öfverordnade vid missbruk af deras myndighet. Till följd däraf undergingo strafflagen för krigsmakten och disciplinstadgan en revision, som ledde till borttagande af allt prygelstraff och i öfrigt till ändringar i angifvet syfte samt utfärdande af en ny strafflag för krigsmakten och en ny disciplinstadga af 7 okt. 1881. Efter det i strafflagen för krigsmakten blifvit inflyttade de i disciplinstadgan förut upptagna bestämmelserna om de olika slagen af disciplinstraff och sättet för deras verkställighet, blef på K. M:ts förslag antagen en grundlagsändring vid 1882 års riksdag, enligt hvilken strafflagen för krigsmakten och därtill hörande rättegångsordning äro hänförda till de lagar, som af konung och riksdag samfälldt beslutas, hvaremot disciplinstadgan fortfarande står under konungens ekonomiska lagstiftningsmakt. I samband med genomförandet af 1901 års härordning aflät riksdagen en und. skrifvelse ang. ny revision af krigslagarna, hvarvid som önskemål uttalades, att afvikelserna från allmänna strafflagen borde i möjligaste mån begränsas samt att krigsdomstolarna, om de anses böra bibehållas, måtte omdanas så, att de rättsbildade ledamöterna utgöra flertal. Och inom främmande länders lagstiftande församlingar ha på senare tid flera gånger förslag framställts om de särskilda krigsdomstolarnas fullständiga afskaffande under fredstid. H. L. R. (N. S—g.)

Krigslagfarenhet (lat. *jus militare*). Under denna benämning sammanfattades förr här i Sverige de delar af rättsvetenskapen, som hade till föremål krigslagarna (se d. o.) samt de rättsregler, som rörde försvarsväsendets organisation och medborgarna i och för detsamma åliggande förpliktelser och besvär. Se H. Frosterus, "Inledning till svenska krigs-lagfarenheten" (1765—70). H. L. R. (N. S—g.)

Krigslist är egentligen hvarje åtgärd, genom hvilken man söker vilseleda fienden i fråga om sina egna afsikter, såsom alla slags skenrörelser och skenanfall, öfverfall, bakhåll, alarmeringar, utspridande af falska underrättelser o. d., men vanligen inskränker man begreppet till en del mindre finter. De olika slagen af krigslist (grek. *strategemata*) spelade en stor roll i forntidens krigföring och studerades mycket noga; numera finna de användning egentligen blott i det "lilla kriget". De äro förenliga med folkrätten, försåvidt svek icke ingår i dem. Att begagna sig af motståndarens signaler, att till honom befordra falska underrättelser, att muta hans spioner o. s. v. är sålunda berättigadt, hvaremot det innebär svek att begära vapenhvila och genom öfverraskning bryta den, att ge tecken, såsom om man ville ge sig fången, och helt plötsligt ändra uppsyn, att uppträda fientligt och, när fara hotar, afkasta krigsmans kännetecken för att fortsätta striden i smyg, att söka skydd för personer eller för krigsmateriel under Genèvekonventionens flagga o. s. v. C. O. N.

Krigslydnad. Se Disciplin.

Krigsmakt, den väpnade styrka, som vare sig den bildats genom värfning eller på grund af värnplikt (se d. o. och Krigstjänst) är afsedd att användas för ett lands försvar, till skydd för dess säkerhet och ordning samt till upprätthållande af en stats självständighet och häfdande af dess rättigheter i förhållande till andra stater. Den omfattar hären (armén) och flottan, eller, såsom det heter i Sveriges Regeringsform, krigsmakten till lands och sjöss. Denna väpnade styrka och hvarje dess afdelning stå under högsta befäl af statens öfverhufvud. I Regeringsformen § 14 föreskrifves uttryckligt, att konungen har högsta befälet öfver rikets krigsmakt till lands och sjöss. Om en motsvarande föreskrift ej förekommer i andra

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

grundlagar (t. ex. den danska), beror detta däraf, att saken anses självklar. Äfven i moderna republiker, såsom Nord-Amerikas förenta stater, Frankrike, Schweiz, har regeringen dispositionsrätt öfver krigsmakten, hvilket dock ej behöfver innebära rätt att förklara krig. I Frankrike ha dock äfven kamrarnas presidenter rätt att rekvirera trupper. Föreskriften i vår Regeringsforms § 14 sammanhänger med dess föreskrift om kommandomål (se d. o.). Till ordnings och säkerhets upprätthållande äfvensom till afvärjande af utländskt våld eger i Sverige också den högsta civila myndigheten på stället (K. M:ts befallningshafvande) att, utan afvaktan af konungens befallning, i samråd med högste befälhafvaren på platsen uppbuda den beväpnade makten (Landsh. instr. § 18) och jämväl ge befallning om dess användning, likväl ej förrän, om så ske kan, vissa försiktighetsmått blifvit iakttagna (Strafflagen, 10 kap. § 12). H. L. B. (S. B.)

Krigsman. Se Krigsmanskap.

Krigsmannaed, en ed, som aflades af krigsman vid inträde i krigstjänst efter i k. kung. 9 okt. 1866 bestämdt formulär. Den afskaffades genom k. kung. 2 dec. 1887, och i sammanhang därmed infördes en erinran (se d. o.) åt hvar och en, som inträder i krigstjänst (jfr Hyllning). H. L. B. (S. B.)

Krigsmannasällskapet, Svenska. Se Krigsvetenskapsakademien.

Krigsmanshuset i Vadstena. Se Krigsmanshuskassan.

Krigsmanshushemman, *kam.*, kallades de af drottning Kristina m. fl. regenter äfvensom af enskilda åt krigsmanshuset i Vadstena gifna eller anvisade indelta hemman och lägenheter inom Östergötlands, Kronobergs, Älfsborgs och Hallands län, hvaribland sådana, som förut tillhört Vadstena kloster och en där bredvid belägen kungsgård. Äfven Amiralitetskrigsmanshuset egde förr åtskilliga jordbruksfastigheter (i Kalmar län). Samtliga krigsmanshushemman ha numera blifvit skatteköpta eller genom reglering öfvergått till staten. Kbg.

Krigsmanshuskassan (Vadstena krigsmanshuskassa). Det kronan tillfallna birgittinklostret i Vadstena blef af Gustaf II Adolf anslaget till en försörjningsanstalt åt gamla och förlamade krigare. Inrättningen kom dock ej till stånd förrän under Kristinas tid (1646) och försågs af henne med inkomster såväl af hemman (se Krigsmanshushemman) som af kronotionden m. m. Till en början intogos där krigare af alla grader; men då arméns pensionskassa inrättades, 1756, anslogos till denna $^3/_5$ af krigsmanshusets inkomster, och detta blef en försörjningsanstalt blott för soldater och korpraler. 1783 indrogs krigsmanshuset, och de vid detsamma ännu bibehållna inkomsterna fördelades som pensioner åt dem, som varit berättigade att i krigsmanshuset intagas. Krigsmanshusets inkomster, som varit af mångahanda slag, ha till större delen blifvit indragna till kronan och ersatta med statsanslag, som bilda den s. k. krigsmanshuskassan, hvars förvaltning 1873 öfverflyttades från Arméförvaltningen till Statskontoret. Kassan eger lägenheten Tycklinge och fräls ehemmanen Öfvertorp och Nyckelsta i Östergötland samt fräls ehemmanet Skällåkra i Halland. Kassans statsanslag för 1908 uppgick till 243,640 kr. och öfriga inkomster till 160,170 kr. Det af Statskontoret förvaltade kapitalet utgjorde vid 1908 års utgång 4,300,000 kr. Från kassan utbetalas till soldater och korpraler pensioner i fyra grader, enl. Arméförv:s kung. 14 juni 1881. Detaljerade upplysningar om denna institutions förvaltning meddelas i "Handbok öfver statsverkets medelsförvaltning", I. (1905). Kbg.

Krigsmanskap, till krigsmakten hörande, till omedelbart vapenbruk bestämdt manskap, som kan utgöras af dels reguljära, dels irreguljära trupper, *combattants* l. *stridande*, till skillnad från *non-combattants* l. *icke stridande*, de vid hären eller flottan anställde civile ämbets- och tjänstemän eller andra, som åtfölja armén eller användas för dennas förvaltning eller ekonomi. Krigsman står under krigslagarna i sitt förhållande i tjänsten. Han eger att vid krigs förande åtnjuta de rättigheter, som folkrätten tillerkänner dem, som tillhöra krigsmakten, medan andra personer, som af fienden träffas med vapen i hand, betraktas och behandlas som förbrytare. Då krigsman tillhör den reguljära väpnade styrkan, är hans egenskap af krigsman på ett lagbestämdt sätt betecknad, hvilket icke är fallet med krigsmän, som tillhöra irreguljära trupper, frikårer, som för tillfället bildas till rikets försvar. Folkrätten har ännu icke angifvit bestämda villkor för, att en fiende skall vara förpliktad att anse sådana kårer och deras medlemmar för krigsmän. Den grundsats, som allmänt erkännes, är, att krigsman skall vara af staten autoriserad som soldat och ställd under af staten autoriseradt befäl samt ega något yttre tydligt uniformstecken, därest ej allmänt uppbåd (*levée en masse*) ifrågakommer, såsom då alla vapenföra män inom ett visst område, t. ex. inom en befäst stad, af statsmakten eller af den, som därtill erhållit dess uppdrag, kallas under vapen, i hvilket fall det bör vara tillräckligt, att fienden därom underrättas. H. L. R.*

Krigsmarsch kallas i motsats till fredsmarsch eller tågmarsch hvarje marsch eller truppförflyttning, som utföres inom fiendens verksamhetsområde, då ett sammanträffande med honom följaktligen är möjligt eller sannolikt. Kolonnerna måste då sammansättas så, att trupperna lätt och på ett fördelaktigt sätt kunna utvecklas till strid, att erforderlig säkerhet vinnes under marschen, att fientliga kunskapare hållas på afstånd o. s. v. C. O. N.

Krigsmaskiner kallas de stridsredskap af olika slag, hvilka före artilleriets införande ersatte detta dels genom att utslunga kastkroppar mot fienden (se Ballist och Katapult), dels vid anfall mot eller försvar af befästningar (se t. ex. Murbräcka). Krigsmaskiner användes redan af forntidens kulturfolk och fullkomnades småningom alltmera samt konstruerades för en mängd olika uppgifter. Efter artilleriets uppträdande försvunno de emellertid mycket snart. L. W:son M.

Krigsmateriel kallas all den materiel, som en armé behöfver för utöfvande af det med densamma afsedda ändamålet. Denna materiel, som alltid bör hållas i godt skick och vara af tidsenlig beskaffenhet, utgöres af artillerimateriel, handeldvapen, ammunition, blanka vapen, ingenjör-, telegraf-, järnvägs- och luftballongsmateriel, intendentur- och trängmateriel, förplägnads-, sjukvårds-, veterinär- och kasernmateriel, hvartill kommer all för fästningarna och för flottan erforderlig materiel. Högsta omsorgen om all krigsmateriel åligger krigs- och

marinministerierna, i Sverige Armé- och Marinförvaltningarna. C. O. N.

Krigsmedalj (Fälttågsmedalj, Erinringsmedalj) kallas hvarje medalj, som utdelas åt alla deltagarna i ett krig eller i en viss krigsbedrift och af dessa bäres som ett minne däraf. Ganska många sådana medaljer finnas numera i Danmark, England, Tyskland, Österrike, Ryssland m. fl. stater. Svenskasundsmedaljen och Karl-Johansmedaljen kunna räknas till detta slags medaljer. C. O. N.

Krigsminister, en i dagligt tal, efter utländskt mönster, bruklig, men ej i grundlagarna förekommande benämning i Sverige på statsrådet och chefen för Landtförsvarsdepartementet (se d. o.). I de flesta länder är krigsminister officiell benämning på den, som innehar högsta ledningen af alla ärenden rörande krigsmakten till lands. (S. B.)

Krigsmusik 1. Militärmusik kallas den för krigshärar afsedda musiken, hvars uppgift är att vid marscher o. s. v. reglera truppernas rörelse och förhöja deras elasticitet samt under hvila lifva och förnöja manskapet såväl som befälet, hvartill förr äfven kom värfvet att egga manskapets mod i striden (med nyaste tidens förändrade strid sätt har sistnämnda uppgift för militärmusiken bortfallit). Tidigast torde man ha betjänat sig endast af pukor och trummor för att ge signaler eller elda soldaternas mod. Hos grekerna användes trumpeten till signaler, den arkadiska och sicilianska pipan till larmblåsning. Hos romarna funnos enl. Servius Tullius' författning två *centuriæ cornicinum* och *tubicinum*. Deras instrument voro *cornu*, *tuba*, *lituus* och *buccina*, de båda senare förda af rytteriet. Galler och germaner hade trumpeter med egendomligt utseende och rå klang. På 1500-talet ersattes horn och trumpeter hos de europeiska härarnas fotfolk af pipor och trummor, senare tillökade med oboer (hvarefter benämningen "hautboist" länge kvarstod som gemensam för musikunderofficerare). Rytteriet behöll trumpeterna och fick senare äfven pukor. Småningom upptogos allt flera instrument i krigsmusiken, och med 1700-talet uppträdde ordentliga militäriska musikkårer, först underhållna på enskildas, sedermera på det allmännas bekostnad. Svenska regementsmusiken sammansättes på olika sätt, alltefter som den är afsedd för infanteri eller kavalleri och artilleri. Infanteriet har följande blås- och slaginstrument: flöjter, klarinetter (altklarinetter, oboer, fagotter), kromatiska valthorn, ventiltrumpeter, kornetter (eller flygelhorn), baryton, basuner, tubor, trummor, pukor och bäcken, ofta äfven klockspel, triangel, gonggong m. m. Kavalleriets musik är sammansatt uteslutande af mässingsinstrument (ett ganska inskränkt antal); artilleriets öfverensstämmer med kavalleriets, men är något talrikare. Till att ge signaler i fält användas jägarhorn (för infanteriet) och signaltrumpeter (för kavalleri och artilleri). Äfven K. flottan har sin musikkår med mässingsinstrument. Den franska krigsinstrumentbyggnaden har af Sax riktats med nya uppfinningar (saxhorn, saxofon m. m.). I Tyskland har i synnerhet Cervený i Königrätz haft stor framgång med sina förträffliga armébasuner samt horn, tubor, metallfagotter m. m., försedda med af honom uppfunna "tonväxelmaskiner". Nutidens militärorkestrar idka en ganska omfattande konsertverksamhet, mest i fria luften. Den främsta svenska fabriksfirma för tillverkning af bleckinstrument till militärmusik är Ahlberg & Ohlsson i Stockholm (grundl. 1850). Jfr Harmonimusik, Musikdirektör, Musikunderlöjtnant, Musikunderofficer, Musikvolontär, Regementstrumslagare, Spel 3 och Tambourmajor. — Litt.: Wieprecht, "Die militärmusik" (1885), och Neukomm, "'Histoire de la musique militaire" (1889). A. L.* E. F—t.

Krigsoperationer. Se Krigsplan och Operation.

Krigsort. Se Krigsskådeplats.

Krigsplan, Fälttågsplan, Operationsplan, kallas det före början af ett krig eller af ett fälttåg uppgjorda utkast, efter hvilket rörelserna skola ledas. Krigsplanen uppställer ett allmänt mål för rörelserna, på grund hvaraf platserna bestämmas för truppernas samling, men kan i sina enskildheter sällan sträcka sig längre än till den första sammandrabbningen med fienden, emedan förhållandena efter denna ofta väsentligen ändras. Krigsplanen måste leda till ett verkligt mål, vara afpassad efter de medel, öfver hvilka man förfogar, taga hänsyn till fienden och till de motåtgärder, som han kan vidtaga, vara enkel, klar och bestämd samt om möjligt uppgjord af samma person, som skall utföra planen eller deltaga i dess utförande. Under 1700-talet utarbetades krigsplanerna med synnerlig omständlighet af diplomaterna ofta mera än af härförarna och gingo in i de minsta detaljer. Dessa krigsplaner kommo vid sitt utförande på skam gentemot Napoleon I:s af enkelhet, reda och mästerlig uppskattning af de verkliga förhållandena utmärkta krigsplaner. Under 1800-talet har det konstmässiga i planerna allt mera fått vika för det naturliga. Med nutidens stora härmassor och hastiga rörelser är det mera än förr af vikt, att krigsplanen är riktigt uppgjord och att trupperna samlas på rätta ställen, ty felaktiga anordningar från början kunna ofta icke rättas under ett helt fälttåg. Den tyska krigsplanen 1870 skall i alla tider framstå som en värdig förebild. C. O. N.

Krigspolis kallas den personal, som har till uppgift att upprätthålla ordningen bakom en krigförande armé, att hindra rof och plundring, gripa efterliggare, öfvervaka marketentare, vaka öfver säkerheten på vägarna o. s. v. För detta ändamål användes i de flesta arméer det redan i fredstid befintliga gendarmeriet (se Gendarm), och däraf bildas afdelningar vid alla högre truppenheter och hos etappmyndigheterna. Där sådana trupper icke finnas, såsom i Sverige, måste polistjänsten handhas af stabsvakterna samt af särskilda till tränga- o. d. anstalter delade mindre truppafdelningar. C. O. N.

Krigsportar. Se Fästningsportar.

Krigspost. Se Fältpost.

Krigsraket. Se Raket.

Krigsresön. Se Krig (sp. 1286) och Krigsrätt 1.

Krigsråd. 1. (Krigskonselj) Den församling af högre befälhafvare, som en armées eller en självständigt uppträdande truppafdelnings befälhafvare, vanligen då han råkat i en farlig belägenhet, sammankallar för att hämta råd af sina underlydande. Svaga och obeslutsamma befälhafvare taga ofta sin tillflykt till krigsråd och utgå ur dessa van-

ligen mera obeslutsamma, än de förut voro. (Lewenhaupts uppträdande vid Perevolotjna 1709, Sveriges krig 1741—43, 1757—62 och icke minst Sveaborgs försvar 1808 lämna exempel därpå.) Om kraftfulla befälhafvare än taga råd af enskilda underlydande, så undvika de dock krigsråd, såvida de icke sammankalla sådana för att stärka sina underbefälhafvares mod och tillförsikt eller för att inför dem belysa alla omständigheter, som kunna ha inflytande på en krigsplan, eller för att pröfva dem (Gustaf II Adolf före slaget vid Breitenfeld, Fredrik II före slaget vid Leuthen, Napoleon I efter slaget vid Aspern). Krigsråd användes mycket under 18:e årh. och voro för vissa tillfällen t. o. m. anbefallda; med nutidens mera snabba och afgörande krigföring ha de kommit ur bruk. — Enligt Regeringsformens § 15 ega cheferna för Landt- och Sjöförsvarsdepartementena att, om de finna några af konungen beslutna militära företag vara af en vådlig riktning eller grundade på otillräckliga medel, tillstyrka konungen att kalla två eller flera högre militära ämbetsmän till ett krigsråd. Det står konungen fritt att sammankalla eller icke sammankalla ett sådant. Har han låtit sammankalla det, är han naturligtvis ej bunden af dess mening, men krigsrådets tankar skola föras till protokolls. — 2. Titel på vissa fasta ämbeten eller ämbetsverk i den högsta militära förvaltningen. I Sverige kommer termen in i denna betydelse 1538 med Konrad von Pyhy, som bland andra värdigheter också beklädde den af (öfverste) krigsråd, och vid hans sida för Sten Eriksson (Leijonhufvud) titeln. Deras uppgift var tydligen krigsväsendets allmänna ledning, men den blef ej närmare reglerad, och hela ämbetet försvann åter med Pyhys fall. Under 1620-talet återuppträder beteckningen krigsråd som namn på ett blifvande kollegium för härens förvaltning, och i denna betydelse ingår den i 1634 års regeringsform, men undanträngés snart af Krigskollegium (se d. o.). Sedan blir krigsråd titel för vissa (civila) ledamöter i detta kollegium; i 1719 års regeringsform (som kallar också hela ämbetsverket "krigsrådet", efter 1634 års mönster) omtalas två krigsråd, som skulle vara vana vid räkenskaperna. När Krigskollegiet omvandlades till Arméförvaltningen (se d. o.), bibehölls titeln krigsråd för de tre civile byråcheferna. I. C. O. N. 2. N. E—n.

Krigsrätt. 1. (Lat. *Jus belli*) Sammanfattningen af de folkrättsliga bestämmelser, som iakttagas vid krigs förande. I samma betydelse nyttjas äfven krigsreson. Se Krig. — 2. (Lat. *Jus militare*). Se Krigslagfarenhet. — 3. Lägsta krigsdomstol, utgöres af 4 militära ledamöter och 1 auditör. I vanliga fall, då mål ej rör kapten eller yttmästare eller officer af högre grad, sammansättes krigsrätt af 1 öfverstelöjtnant eller major (vid flottan officer af motsvarande grad) samt 2 kaptener eller yttmästare och 1 löjtnant samt 1 auditör. Krigsrätt är regementskrigsrätt vid hvarje regemente eller kår (regementschefen förordnar rätten), stationskrigsrätt vid hvar och en af marinens stationer (dennas militärchef utfärdar förordnande), garnisonskrigsrätt å garnisonsort eller i fästning (förordnas af kommendanten) och fältkrigsrätt för afdelning af krigsmakten, som är satt eller består af personal från olika regementen, utan särskild bestämmelse (för denna rätt utfärdas förordnande af afdelningens befälhafvare). Särskilda förhållanden kunna i gifna fall föranleda ändring i sammansättningen och i rättigheten att utfärda förordnande. 3. C. O. N.

Krigsskatt, *krigsv.* Se Krigsbehof.

Krigsskola kallas i flera länder en del läroverk, som ha till uppgift att utbilda unga män till officerare. Krigsskolor finnas i Tyskland, där deras genomgående fordras för vinnande af officersbefordran (äfven från högsta klassen, *selecta*, vid kadettkårens centralanstalt utgångna elever erhålla officersbefordran), i Ryssland, där de tillsammans med de hittills befintliga, men numera till krigsskolor förändrade s. k. junkerskolorna utbilda de blifvande officerarna, i Sverige och i Norge, hvarjämte skolor med samma ändamål, men under olika benämningar, förekomma i öfriga länder. Österrikiska krigsskolan är en högre läroanstalt för officerares vidare utbildning, således jämförlig med Krigshögskolan i Sverige. — I *Sverige* inrättades de första undervisningsanstalterna för utbildande af officerare, under namnet kadettkårer, 1738, då en *artilleri-* och en *fortifikationskadettkår* bildades, till hvilka 1748 kom arfprins *Adolf Fredriks kadettkår*, som dock upplöstes redan 1756 af brist på medel för dess underhåll. Sistnämnda år inrättades *kadettkåren i Karlskrona*, för 50 elever, och 1780 *kadettkåren på Haapaniemi* i Finland, som genom ryska härens infall upplöstes 1808. Den af Gustaf III hysta planen att upprätta en ny kadettskola förverkligades efter hans död, då krigsakademien stadfästes 17 juni 1792 och förlades till Karlbergs (se d. o.) slott nära Stockholm samt i sig upptog kadettkåren i Karlskrona. Akademiens elever kallade kadetter; och med ett antal, som från 160 steg till 208, samt med omväxlande 4- och 5-årig kurs fortsatte akademien sin verksamhet som både allmän bildningsanstalt och utbildningskurs för blifvande officerare vid såväl armén som flottan till 1862, då den därigenom, att de båda lägsta klasserna borttogos, förlorade sin karaktär af kadettskola och äfven fick benämningen krigsskola (se K. Reutersvärd, "Kadettlif på Karlberg för 50 år sedan", med många illustrationer, 1908). Genomgående af krigsakademien var icke nödvändigt för ernående af officersgraden, då officersexamen kunde aflaggas äfven inför särskilda kommissioner i militärdistrikten och vid artilleriregementena, men efter krigsskolans inrättande skulle alla blifvande officerare genomgå densamma. Efter Sjökrigsskolans (se d. o.) inrättande (1868) flyttades sjökadetterna till denna. 1874 inskränktes kursen vid krigsskolan till 14—15 månader, och det bestämdes, att alla dit inträdande elever (benämningen kadett bortföll då, men har 1895 återupptagits) som volontärer skulle fullgjort viss tjänstgöring samt dessutom ha aflagt mogenhetsexamen, hvilken bestämmelse 1881 ändrades därhän, att de sökande skulle vunnit befordran till underofficerare för att kunna antagas till elever. Elevantalet bestämdes till högst 80, och ny kurs började omkr. 15 juli hvarje år. Elevantalet ökades 1895 till 125, och kursen pågick efter denna tid från slutet af sept. 15—16 månader med afbrott under tiden för regementsöfningarna, då eleverna som fanjunkare återgingo till sina regementen. Efter 1901 års härordnings införande ändrades bestämmelserna så till vida, att *officerskursen* beräknades till 14 månader från midten af oktober, att eleverna inträdde som

distinktionskorpraler och blefvo fanjunkare vid återgången till sina regementen under regementsöfningarna, och att en särskild *reservofficerskurs*, eller rättare två kurser, med 3—4 månaders varaktighet tillkom för blifvande reservofficerare. Krigsskolans nu gällande reglemente är af 7 aug. 1907 (se Sv. förf.-saml. 1907, n:r 78). C. O. N.

Krigsskådeplats, Krigsteater, kallas den del af ett land, i hvilken ett krig föres och som tages i anspråk för arméernas verksamhet och underhåll. I fientligt land öfvertager inkräktaren styrelsen och förvaltningen på krigsskådeplatsen, tillgodogör sig dess hjälpkällor och ordnar därstädes sina bakom armén erforderliga anstalter och förbindelser med det egna landet, hvilket betraktas som *hemort*. Vid försvarskrig i eget land afdelas, såsom svenska fälttjänstreglementet föreskrifver, genom allmän kungörelse särskild krigsskådeplats. Föres kriget på flera ställen, kunna flera krigsskådeplatser afdelas. Den del af krigsskådeplatsen, inom hvilken armén med sina trupper befinner sig, kallas krigsort, den återstående delen fälttetappområde. Inom krigsorten befaller högste befälhafvaren eller befälhafvaren för den därstädes opererande häraf delningen, under det fälttetappområdet närmast står under etappchefen. Hela landet utanför krigsskådeplatsen är att betrakta som *hemort*, där vanliga förhållanden råda. C. O. N.

Krigsspel kallas en på en karta utförd krigsoperation eller krighandling, hvarvid trupperna föreställas af brickor eller figurer, gjorda i kartans skala. Enligt den förutsättning, som uppställes af ”ledaren”, göra vederbörande befälhafvare sina anordningar och utge sina order. Dessa utföras på kartan, hvarvid en händelse ger upphof åt en annan o. s. v., så länge rörelsen fortsättes. Ledaren kan härvid ställa två partier mot hvarandra eller ock själf utföra det ena partiets roll. Alla slag af stridshandlingar kunna utföras under form af krigsspel, då en karta i stor skala (i Sverige 1 : 5 000) nyttjas, men krigsspelet kan äfven användas för att framställa ett helt fälttåg. Det kallas då vanligen strategiskt krigsspel och utföres på en karta i mindre skala (1 : 100 000). Krigsspelet sattes första gången i system år 1824 af preussiska hofkrigsrådet v. Reisswitz och dennes son, premiärlöjtnanten v. Reisswitz; men det var först sedan man frigjort sig från de bindande regler, hvilka skulle återge alla i krig oberäkneliga händelser, förluster o. d., som man lyckades göra krigsspelet lefvande och omtyckt. Efter 1870 har det kommit till användning i de flesta arméer. Krigsspel nyttjades i Sverige på 1830-talet, då en svensk krigsspelskarta utgafs, brickor förfärdigades och en handbok i detsamma utkom (Stockholm, 1830); men det föll snart i glömska och upplifvades först i midten af 1870-talet, då en ny svensk karta och en hel krigsspelsmateriel förfärdigades genom Generalstabens försorg. Det användes numera ganska flitigt som ett verksamt och omtyckt utbildningsmedel. Flera handledningar finnas rörande krigsspelet, den nyaste af Immanuel (svensk öfv. 1904). — I fästningskrigsspelet söker man ge en bild af fästningskriget och i sjökrigsspelet en dylik af sjökriget. C. O. N.

Krigsspränggelatin [-jelatin], *artill.* Se Spränggelatin.

Krigsstyrka. Se Krigsfot.

Krigssång kallas hvarje sång, som har till uppgift att förhärliga kriget eller ett visst krig eller en särskild krigisk handling, att uppväcka och underhålla en krigisk hänförelse (”La marseillaise”, ”Die wacht am Rhein”, ”Björneborgarnas marsch” m. fl.) eller endast att verka lifvande och muntrande på soldaterna. Sångens betydelse som lifvande element under krigstjänstens många pröfningar får icke underskattas, och goda krigssånger äro på grund däraf icke utan sin stora betydelse. C. O. N.

Krigsteater. Se Krigsskådeplats.

Krigstelegraf kallas, till skillnad från telegrafen i hemorten, de inom krigsskådeplats förekommande såväl permanent som tillfälligt anordnade elektriska och optiska förbindelserna. Den indelas i etapptelegraf, fälttelegraf och truppteleg raf (se dessa ord), och till densamma räknas dels häreu tillhörande telegrafformationer och anstalter, dels statens och enskilda telegrafinrättningar med tillhörande personal och materiel, hvilka vid afdelandet af krigsskådeplats underställts krigstelegrafen, dels förbindelsen mellan krigstelegrafen och telegrafen i hemorten förmedlande öfvergångsstationer. Ledningen af krigstelegrafen utöfvas af arméetelegrafchefen. — Den *elektriska telegrafen* användes i krig första gången på Krim 1854—55, såsom förbindelse emellan de allierades olika högkvarter, och har sedan dess i alla krig erhållit en alltmera ökad användning. Uti Italien 1860—61 förekom första gången en för kriget konstruerad telegrafmateriel. I Sverige anskaffades den första fälttelegrafmaterielen 1868, och ett fältsignalkompani började uppsättas 1871. Numera handhas den för kriget afsedda telegrafmaterielen öfverallt af fälttelegraftrupper. En särskild afdelning af fälttelegrafen utgöres i några länder af den s. k. bergstelegrafen, med en för bergig terräng särskildt lämpad utrustning. Jfr Ingenjörtrupper. L. W:son M.

Krigstillstånd kallas vanligen det tillstånd, i hvilket en stat befinner sig under loppet af ett krig, från mobiliseringens början till fredsslutet, eller tills armén öfvergått till fredstillstånd. En *fästning* förklaras enligt svenska fälttjänstreglementet i krigstillstånd, när den är belägen inom krigsskådeplats, eller när den f. ö. kan anses vara af fienden hotad. Tillståndet innebär, att kommendanten tager befälet öfver alla till fästningens besättning hörande trupper och vidtager för dess försvar erforderliga åtgärder. Hotas fästningen med anfall, förklaras den i belägringstillstånd, då civila myndigheter och personer äro skyldiga att efterkomma kommendantens föreskrifter med hänsyn till fästningens säkerhet, ordningens upprätthållande, underhållets bestridande och erforderliga arbetens utförande. C. O. N

Krigstjänst, en krigsmans tjänstgöring. Krigstjänstskyldigheten bestämmes i härordningen och kan grundas dels på frivillig öfverenskommelse (värfning, lega) om krigstjänsts åtagande för viss tid dels på allmän medborgerlig skyldighet att på ett lagbestämdt sätt fullgöra den fosterländska värnplikten samt genom deltagande i vapenöfningar göra sig skicklig till krigstjänst. Se Beväring, Rotering, Rustning, Värfning och Värnplikt. H. L. R.

Krigstribun. Se Tribun.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Krigstukt. Se Disciplin.

Krigstyfus, *med.* Se Fläcktyfus.

Krigsundervisningskommissionen har jämte inspektören för militärläroverken högsta inseendet öfver Krigsskolan, Artilleri- och ingenjörhögskolan samt Krigshögskolan. Dess ordf. är den ofvan nämnde, af K. M:t förordnade inspektören. Dess ledamöter utgöras af chefen för Generalstaben, inspektören för artilleriet, cheferna för fortifikationen samt för de tre ofvannämnda skolorna jämte en regementsofficer af flottan i frågor rörande sjöofficersbildningen (k. instr. 7 juni 1895, Sv. förf.-saml. nr 44, med senare gjorda ändringar). C. O. N.

Krigsvetenskaper kallas alla de vetenskaper och läroämnen, som afhandla krig och krigföring. De utgöras af krigshistoria, krigskonst och sjökrigskonst, hvilka omfatta själfva kriget och därför stundom benämnas hufvudkrigsvetenskaper i motsats till de öfriga: organisationslära, vapenlära, befästningskonst, terränglära, militärgeografi, militärförvaltning och militärsundhetslära, hvilka sysselsätta sig med enskilda grenar af krigsväsendet och på den grund erhållit benämningen hjälpkrigsvetenskaper. Krigsvetenskapernas utveckling och väsen skildras på ett utmärkt sätt af Jähns i "Geschichte der kriegswissenschaften" (1890; omfattande tiden till 1789). C. O. N.

Krigsvetenskapsakademien stiftades 1796 (under namn af Svenska krigsmannasällskapet) och är sålunda jämnårig med den nutida krigskonsten, hvars skapare, Napoleon Bonaparte, blef akademiens förste utländske ledamot. Akademien fick 1804 sitt nuv. namn och erhöll 16 sept. 1870 sina med vissa ändringar af 26 maj 1899 ännu gällande, af K. M:t fastställda stadgar. Akademiens ändamål är att främja krigsvetenskaperna, att följa dessas utveckling och att genom tryckta skrifter sprida kunskaper inom armén och flottan. Akademien, hvars beskyddare konungen är, delas i två klasser, af hvilka den första innefattar de akademiens ledamöter, som inneha någon generals- eller amiralsgrad eller inväljas i klassen, samt den andra utgöres af utländska ledamöter oberäknade, 120 af akademien valda ledamöter, hvilket antal dock kan något ökas, fördelade i sex afdelningar efter olika ämnen. Akademien sammanträder vanligen åtta gånger om året (dess utskott på obestämda tider). Högtidsdagen firas 12 nov., årsdagen af Svenska krigsmannasällskapets första sammankomst. Akademien utger alltifrån sin stiftelse "handlingar" och från 1833 en tidskrift, "Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift", som sedan 1870 utkommer med 24 häften om året (förut 12). Akademien eger ett ganska värdefullt bibliotek. Om dess "jeton de présence" se Jetong, med fig. 4. C. O. N.

Krigsväsen innefattar såväl grunderna för krigsmaktens sammansättning som sätten för dess användande. I förra fallet är det således liktydigt med krigsförfattning eller härordning (se d. o.), i det senare med krigskonst (se d. o.). C. O. N.

Krigsärenden, sådana regeringsärenden, som angå krigsväsendet, krigsmakten både till lands och sjös. Krigsärenden, såfraut de ej voro kommandomål (se d. o.), föredrogos till 1840 af statssekreteraren för Krigsexpeditionen. Numera föredragas de (äfven kommandomålen) af cheferna för Landt- och Sjöförsvarsdepartementen. (S. B.)

Krik, sjömäns benämning på en mindre vik.

Krikon, *bot.*, namn på *Prunus insititia* L.

Krim (ry. *Krym*) l. Tauriska halfön ligger på ryska Svartahafskusten utanför Azovska sjön mellan 44° 25′ och 46° 10′ n. br. samt 32° 30′ och 36° 40′ ö. lgd. Med fastlandet sammanhänger K. genom det endast 5—7 km. breda näset vid Perekop; åt ö. sänder det en mindre landtunga, Kertj, fram till Jenikalesundet, Azovska sjöns afloppskanal. Halfön utgör en del af guv. Taurien och har en areal af 25,140 kvkm. Kusten är mycket inskuren, men har likväl endast i s. goda hamnar. På ömse sidor om det smala landfästet i n. inträngа Karkinitviken ("döda hafvet") fr. v. och Sivasj-viken ("ruttna sjön") fr. ö., den senare ett vidt utgrenadt, stinkande saltträsk, som genom en lång, smal landremsa nästan alldeles afspärras från Azovska sjön. Arabat- och Kaffavikarna omfatta halfön Kertj, på västra kusten inträngер Kalamitaviken. I fysiskt hänseende skiljer man mellan ett stäppområde i n. samt det högländta kustbältet i s. Det förra upptager $^3/_4$ af arealen och är att anse som en fortsättning af den stora sydryska stäppen. Jorden är där på många ställen fruktbar, men bristen på regn gör, att jordbruket står tillbaka. Däremot finna ofantliga boskapshjordar, i synnerhet får och hästar, men äfven nötkreatur och kameler, sin näring på de vidsträckta betesmarkerna. Mycket salt lämnas af stäppsjöarna, af hvilka man räknar omkr. 400, de största s. om Perekop. Äfven järnmalm finnes i närheten af Kertj. Berglandet, som benämnes Tauriska eller Jailabergen, når sin betydligaste höjd i Roman Kosch (1,541 m.) och genomskäres af fruktbara dalar. Från Jailabergen, en 55 km. bred jurakalkrygg, som mot s. stupar brant mot den smala kustremsan, rinna floderna Alma, Katja, Belbek och Tjernaja åt v. ut i Svarta hafvet, Salgir med bifloden Karasu mot n. ö. till Sivasj. De mineraliska tillgångarna bestå i porfyr, marmor och kalksten. Endast de högsta klipporna äro kala; för öfrigt äro bergen rikt skogklädda och utveckla den yppigaste

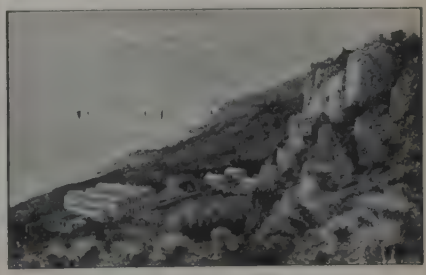

Bild från "ryska Rivieran" på Krim: kejserl. lustslottet Orianda med omgifning, på Jailabergens sydbranter mot Svarta hafvet.

växtlighet, i synnerhet på sluttningarna åt s., ryska "Rivieran", hvilka ligga skyddade mot nordanvinden. Cypresser omväxla med oliv- och myrtenlundar, vinrankan och mullbärsträdet trifvas förträffligt jämte alla Central-Europas sädes- och fruktslag. Byar och städer i mängd samt palats och villor, tillhörande den förnäma ryska världen, ge också åt

södra K. karaktären af halföns egentliga kulturområde. Där ligger ock det kejserliga lustslottet Livadia, s. v. om Jalta. Befolkningen, omkr. 400,000 pers., är till sin sammansättning mycket brokig: ryssar, tatarer, greker, judar, zigenare och tyska kolonister. Tatarerna lefva vanligen som herdar och jordbrukare, men träffas äfven i städerna; den forna tatarhufvudstaden Baktjisarai (det ryska Granada) är nästan uteslutande bebodd af dem. Ehuru icke utsatta för någon förföljelse, ha de dock svårt att finna sig under det kristna öfvervåldet, och särskildt har den 1874 införda värnpliktslagen förmått dem att utvandra i massa. — Halföns namn var i forntiden *Tauris* l. *Chersonesus taurica* (se Chersonesus). Dess befolkning utgjordes af skyter, men fick omkr. 600 f. Kr. ett tillskott af grekiska kolonister. Under perserkrigen uppstod på K. ett bosporanskt välde, som sträckte sig äfven ö. om Azovska sjön, men gick under med Mithridates och kom under Rom 47 f. Kr. De omhvälfningar, som i Orienten föregingo de egentliga folkvandringarna, nådde äfven K., där alaner, goter och hunner efter hvarandra slogo sig ned, till dess halfön 640 införlifvades med bysantinska riket. Under de följande årh. ödelades den af kumaner, petjeneger och andra barbariska folk, och slutligen bröto tatarerna 1237 in öfver densamma. Vid denna tid upprättades äfven italienska kolonister, i synnerhet genueser, handelskolonier på sydkusten, af hvilka särskildt Kaffa blef af betydenhet; men under 1400-talet förjagades de af turkarna, som sedan styrde K. genom tatariska kaner som vasaller. Redan under Peter den store eröfrade ryssarna Perekop (1697), men först 1736 trängde de ned på själfva halfön. I freden i Kutschuk Kainardji (1774) måste turkarna afstå från sitt öfvervälde öfver K., hvarefter ryssarna annekterade det 1783. — 1854—56 var K. skådeplatsen för Krimkriget (se d. o.). S. A. L.*

Krimgoter kallas en liten germansk folkstam på halfön Krim, hvilken numera dött ut, sammansmält med de omgifvande folken. Krimgoterna omtalas, såsom *gothi*, redan af Procopius, som betraktar dem som en kvarlefva efter den gamla östgotiska bosättningen vid Svarta hafvet. Han uppskattar deras antal till 3,000 vapenföra män. Västeuropeiska resande ha sedan gång på gång besökt dem och berättat om deras märkvärdiga språk, som var så likt tyskan. Endast en har meddelat några uppteckningar af språket, den österrikiske diplomaten Busbecq (f. flamländare), som 1562 besökte Krim under en resa till Öst-Europa för österrikiska hofvet, beskrifven i "Legationis turcicæ epistolæ" (1589). Stammens antal var minskadt till omkr. 800 man. Ännu på 1700-talet fanns det emellertid goter kvar på Krim, och deras germanska språk anses icke ha dött ut förrän inemot år 1800. — Hufvudverket om K. är G. Loewes arbete "Die reste der germanen am Schwarzen meere" (1896). Här behandlas också andra vid Svarta hafvet bosatta germanska stammar. (Jfr en recension af A. Noreen i "Historisk tidskr.", 1898.) Loewe anser, att K. egentligen icke varit goter, utan tillhört herulernas stam, en åsikt, som han hufvudsakligen stöder på en analys af de genom Busbecq bekanta språkprofven. Att de allmänt blifvit kallade "gothi", förklarar Loewe däraf, att detta var den generella grekiska benämningen på germaner af alla slag. Loewes teori har emellertid endast delvis vunnit fackmännens bifall. En slutgiltig lösning af frågan är kanske ej möjlig, med de torftiga källor som stå oss till buds. Jfr Krimgotiska. B. H.

Krimgotiska, *språkv.*, det af Krimgoterna talade germanska språket, bekant för vetenskapen genom de af Busbecq gjorda uppteckningarna. Dessa utgöras af 86 olika ord och uttryck, däribland räkneorden: *ita, tua, tria, fyder, fynf, seis* etc., släktskapsord som *bráder* broder, *schuuester* syster, benämningar på kroppsdelar: *oeghene* ögon, *handa* hand, *hoef* hufvud, *plút* blod m. fl., namn på andra alldagliga begrepp och föremål (*ada* ägg, *broe* bröd, *mine* måne etc.) samt några få fraser. Urvalet är gjordt med god urskillning, men ortografien lider, som naturligt är, af inkonsekvens och onöjaktighet. Jfr Kluge i H. Pauls "Grundriss der german. philologie", 2:a uppl., s. 515 ff., Streitberg, "Gotisches elementarbuch" (3:e uppl., s. 38 f., 286—288, med fullständigt aftryck af Busbecqs meddelanden) och af dem anförd litt. B. H.

Kriminäl- (i sammansättningar) l. Kriminell (lat. *criminālis*, af *crimen*, brott), som har afseende på brottmål, brottmåls-.

Kriminalantropologi, den vetenskap, som sträfvar att fastställa brottslighetens orsaker, för så vidt dessa äro att söka i särskilda egenskaper hos den enskilde förbrytaren. Dess viktigaste gren är kriminalpsykologien (se d. o.). Jfr Kriminalsociologi. N. S—g.

Kriminali'st, *jur.*, person, som eger vetenskaplig fackbildning i fråga om brottslighet och dess bestraffning.

Kriminalistföreningen. Se Internationella kriminalistföreningen.

Kriminalitēt (af lat. *criminālis*, hörande till brott), *jur.*, det tal, som anger det genomsnittliga antalet förbrytelser inom en bestämd personkrets under en viss tidrymd. Jfr Rättsstatistik. N. S—g.

Kriminalkemi. Se Rättskemi.

Kriminallagstiftning. Se Strafflagstiftning.

Kriminalpatient, *med.*, sådan sinnessjuk, som varit för brott åtalad och på grund af en större eller mindre samhällsvådlighet ofta kräfver vård å därtill lämpade, särskilda sinnessjukanstalter. De s. k. kriminalpatienterna äro af två slag: dels sinnessjuka rannsaknings- och straffångar, dels sådana personer, som på grund af sinnessjukdom blifvit vid domstol frikända från ansvar för begånget brott och förklarade otillräkneliga. För vård af den förra kategorien lämpa sig bäst smärre å fängelserna inrättade hospital (*fängelsehospital*), medan för den senare kategorien särskilda, relativt små afdelningar vid de vanliga hospitalen äro lämpliga. Dessa kriminalafdelningar vid hospitalen böra gifvetvis till allmänhetens skydd byggas så säkra, att möjligheterna för rymning äro så långt ske kan uteslutna. Fängelsehospital saknas ännu i vårt land. Deras betydelse och nytta äro dock så uppenbara, att de småningom torde komma att inrättas. Dels torde det för den allmänna säkerheten synas alltför litet betryggande att till vård å hospitalen öfversända farliga rannsaknings- och straffångar, som blifvit sinnessjuka, dels innebär det för straffångarna en orättvisa, att man genom deras öfverflyttande till ett hospital beröfvar dem möjligheten att utan afbrott få aftjäna sin strafftid. Sjuknar en straffånge i en kroppslig

sjukdom, får han kvarligga å fängelsets sjukhus, men sjuknar han i sinnessjukdom, öfverflyttas han under nuvarande förhållanden till en anstalt för sinnessjuka, och den tid, hvarunder han där interneras, räknas honom icke till godo med en motsvarande förkortning af hans strafftid. En vistelse å ett inom fängelsets murar befintligt hospital skulle göra denna orättvisa obehöflig. Kriminalafdelningar å hospitalen finnas i vårt land hittills endast vid Växjö hospital. En mindre, mera tidsenlig sådan afdelning är afsedd att öppnas vid det snart färdiga nya hospitalet vid Säter. Till kriminalpatienterna räknas vanligen äfven de s. k. observationspatienterna, d. v. s. för brott tilltalade personer, hvilkas sinnesbeskaffenhet är föremål för rättsmedicinsk undersökning. Jfr bl. a. O. Kinberg, "Om det rättsliga förfaringssättet i Sverige rörande för brott tilltalade personer af tvifvelaktig sinnesbeskaffenhet samt om behandlingen af kriminella sinnessjuka" (1908). G—s.

Kriminalpolitik, *jur.*, den gren af straffrättsvetenskapen, som sysselsätter sig med spörsmålen om, genom hvilka medel straffändamålet bäst kan uppnås. Liksom alla praktiskt politiska vetenskaper förutsätter den en enhetlig uppfattning af ändamålet som gifven. Utgår man, såsom i nutiden vanligen är fallet, från att straffets ändamål främst är att skydda samhället mot brott, förutsätter den jämväl en någorlunda tillförlitlig kunskap dels om brottslighetens natur och orsaker (*kriminologi*), dels ock om olika bestraffningsmedels verkningssätt (*poenologi*). I förra afseendet äro våra kunskaper särskildt med den moderna psykiatriens och kriminalstatistikens tillhjälp numera väsentligt vidgade; i det senare afseendet befinner man sig alltjämt i stort sedt ännu på experimenterandets stadium. Kriminalpolitikens vetenskapliga betydelse består icke blott däri, att den utgör grundvalen för lagstiftningsarbetet på straffrättens område, utan äfven däri, att den lär oss bättre förstå den gällande rättens regler genom att på dem anlägga ändamålssynpunkter. Jfr Fängelsesystem och Preventionsteori. N. S—g.

Kriminalprocess. Se Straffprocess.

Kriminalpsykologi, *jur.*, den gren af straffrättsvetenskapen, som har till uppgift att fastställa brottslighetens orsaker, försåvidt dessa kunna härledas ur beskaffenheten af den enskilde förbrytarens själslif. I den mån dessa orsaker ega en patologisk karaktär, utgör den endast en sida af den moderna psykiatrien. I senare tid har man velat ge namnet kriminalpsykologi äfven åt sammanfattningen af de delar af den allmänna psykologien, som ega särskild betydelse för uppspårandet, fastställandet och bestraffandet af begångna förbrytelser. Se H. Gross, "Kriminalpsychologie" 2:a uppl. 1905. N. S—g.

Kriminalrätt. Se Straffrätt.

Kriminalsociologi, *jur.*, den gren af straffrättsvetenskapen, som söker fastställa brottslighetens orsaker, försåvidt dessa äro att söka i förhållanden inom det brottslingen omgifvande samhället. Att dylika orsaker ega ett stort inflytande på brottslighetens förekomst och gestaltning, därom är man i nutiden tämligen ense. Men en viss motsättning gör sig dock gällande i uppfattningen inom olika kriminalistskolor i så måtto att, medan somliga söka brottslighetens orsaker företrädesvis i det omgifvande samhällets beskaffenhet och därför också i en genomgripande reform af detta se det viktigaste medlet till brottslighetens bekämpande, äro andra mera benägna att finna dessa orsaker i djupgående biologiska egendomligheter (atavism, degeneration) hos den enskilde förbrytaren. Den förra, mera optimistiska uppfattningen är öfvervägande företrädd inom den Internationella kriminalistföreningen (se d. o.). Den senare har sina representanter företrädesvis inom den italienska kriminalistskolan. N. S—g.

Kriminalstatistik. Se Rättsstatistik.

Krimine'll. Se Kriminal-.

Kriminologi (af lat. *crimen*, brott, och grek. *lo'gos*, lära), *jur.*, den vetenskapsgren, som sysselsätter sig med frågan om brottets natur och orsaker (jfr Kriminalpolitik). Den plägar uppdelas i *kriminalantropologi* och *kriminalsociologi* (se dessa ord). N. S—g.

Krimkriget, Orientaliska kriget, kallas vanligen det krig, som 1853—56 utkämpades mellan Ryssland å ena sidan samt Turkiet och dess allierade, Frankrike, England och Sardinien, å den andra, och hvars förnämsta skådeplats var halfön Krim. Kejsar Nikolaus önskade återvinna det öfvervälde öfver den i upplösning stadda turkiska makten, hvilket han genom Unkiar-Skelessifördraget 1833 förvärfvat, men genom den orientaliska krisen 1838—41 samt Londonfördragen af sistnämnda år åter förlorat. Framställningar, som Frankrike 1850 och följande år gjorde i Konstantinopel till förmån för de romerske kristnes religionsutöfning i Palestinas "heliga orter", gåfvo Nikolaus anledning att inskrida som de med dessa rivaliserande grekiske kristnes beskyddare, men han nöjde sig ej härmed, utan eftersträfvade en så vidsträckt skyddsrätt öfver sina trosförvanter inom turkiska riket, att detta för framtiden skulle blifvit fullständigt beroende af ryske kejsaren. Ett försök af honom att genom förespeglingar om Egyptens förvärf vinna Englands understöd för sina planer misslyckades (jan. och febr. 1853), men, räknande på engelsk neutralitet, sände han febr. 1853 furst Mensjikov i utomordentlig ambassad till Konstantinopel för att tvinga Turkiet till ett fördrag efter hans afsikter. Mensjikovs pockande fordringar och stötande sätt att uppträda förskräckte den turkiska regeringen, men väckte ock dess patriotiska harm. Turkarna eggades till motstånd genom ingripande af den engelske ambassadören i Konstantinopel lord Stratford de Redcliffe (se Canning 4, sp. 1095), hvilken med ifver förestälde Londonkabinettet, att det nu gällde mer mindre än Turkiets fortbestånd, samt äfven skingrade den likgiltighet, hvarmed engelska regeringen dittills behandlat hela angelägenheten. Så afböjde Turkiet bestämdt, men artigt det af Mensjikov fordrade fördraget, i slutet af maj afbrötos underhandlingarna, och 3 juli började ryska trupper besätta Donaufurstendömena (Moldau och Valakiet), hvilka enligt den ryska regeringens förklaring skulle utgöra en pant för uppfyllandet af de framställda anspråken. Englands, Frankrikes, Österrikes och Preussens sändebud, samlade till konferens i Wien, sökte medla, men förgäfves, då Ryssland i realiteten vidhöll alla sina anspråk. 8 okt. uppfordrade turkiske öfverbefälhafvaren i Rumelien ryssarna att inom 14 dagar utrymma furstendömena, och då detta afböjdes, inträdde krigstillståndet. Vid Donau timade några smärre krigsrörelser, men alltfort sökte Wienkonferensen under Österrikes ledning medla, då un-

derrättelse kom, att den ryska Svartahafsflottan 30 nov. i Sinopes hamn angripit och tillintetgjort en turkisk eskader. Denna i sig naturliga krigsåtgärd väckte liflig harm i Västerlandet. Stödd af den uppjagade opinionen, tog den krigiske lord Palmerston ledningen inom engelska kabinettet, och mellan detta samt Napoleon III träffades i dec. öfverenskommelse, att Englands och Frankrikes flottor skulle förenade segla in i Svarta hafvet för att förhindra nya ryska angrepp mot Turkiet. 4 jan. 1854 inseglade de förenade flottorna i Svarta hafvet; då ryska regeringen betecknade detta som partitagande för dess fiende och i febr. återkallade sina sändebud i London och Paris, uppfordrade de förbundna regeringarna Ryssland att utrymma Donaufurstendömena. Denna uppfordran lämnades obesvarad; 12 mars afslöto England och Frankrike i Konstantinopel förbund med Turkiet, och 27—28 mars bekantgjordes i London och Paris, att kriget inträdt. Österrike och Preussen, på hvilkas bistånd Ryssland litat, förenade sig 20 april om att fordra Donaufurstendömenas utrymning och förklarade sig skola betrakta dessas införlifvande med Ryssland eller ryssarnas öfverskridande af Balkan som krigsorsak. Kejsar Nikolaus' förhoppning att genom en snabb framryckning såväl till lands som till sjöss (23 mars hade ryssarna under Gortjakov öfvergått Donau) bemäktiga sig Konstantinopel gäckades fullkomligt. Ryssarnas försök att bemäktiga sig Kalafat misslyckades (april). De nödgades, sedan en förenad fransk-engelsk armé under marskalk Saint-Arnaud och lord Raglan landsatts vid Varna (maj), samt med hänsyn till Österrikes hotande hållning upphäfva Silistrias belägring (juni) och utrymma furstendömena. En österrikisk truppstyrka besatte i sept. på grund af fördrag med Turkiet furstendömena.

De förbundnes armé förblef under några månader i det hela taget overksam (under juli—aug. led den mycket af kolera). Omsider beslöts, att den skulle öfverföras till Krim, hufvudsakligen i ändamål att förstöra ryska flottan. I början af sept. inskeppades den omkr. 60,000 man starka armén (däraf 6,000 turkar), och 14 sept. började den landsättas vid Eupatoria, på Krims västra kust. Furst Mensjikov, som förde befälet på Krim, sökte på intet sätt hindra landstigningen, utan samlade sina till 35,000 man uppgående trupper vid Simferopol, hvarifrån han drog sig tillbaka bakom Alma-ån och tog ställning. De förbundne, som satt sig i marsch mot Sevastopol (längre söderut på västkusten), anföllo ryssarna vid Alma 20 sept. och lyckades kasta dem tillbaka. Ryssarna drogo sig då inåt halfön; de förbundne gingo förbi Sevastopol och bemäktigade sig den 13 km. s. ö. därom belägna hamnen Balaklava för att erhålla en säker hamnplats. Man började därefter (okt.) skrida till formlig belägring af Sevastopols fästning, hvilken belägring kunde utföras blott från landsidan, då ryssarna spärrat inloppet genom att där sänka en stor del af sin flotta. Belägringen fortgick endast långsamt, emedan de förbundnes krafter voro för svaga för att afspärra fästningen från norra sidan. Efter Saint-Arnauds död (29 sept.) hade general Canrobert öfvertagit befälet öfver de franska trupperna. Mensjikovs styrka hade emellertid ökats till 80—90 tusen man, och 25 okt. anföll en del af denna styrka en fransk-engelsk kår vid Balaklava, men kastades tillbaka efter stora ansträngningar från de förbundnes sida. Icke bättre lyckades ryssarna i det med betydligare styrka 5 nov. företagna anfallet mot engelsmännen vid Inkerman. Sevastopols belägring fortsattes under ofantliga svårigheter; sjukdomar hemsökte trupperna. De allierades stridskrafter ökades emellertid oupphörligt. 20,000 turkar under Omer pascha landsattes där (jan. 1855) och afslogo 17 febr. ett ryskt anfall vid Eupatoria. Från Sardinien, som (26 jan. 1855) slutit sig till de förbundne, ankommo 15,000 man (8 maj). På franska sidan trädde Canrobert (16 maj) tillbaka för marskalk Pélissier, under det general Niel öfvertog ledningen af ingenjöranfallet. På ryska sidan hade Mensjikov lämnat befälet åt furst Gortjakov. Under det de förbundnes flotta löpte in i Azovska sjön samt förstörde ryssarnas transportfartyg och förråd, koncentrerade sig händelserna kring Sevastopol, hvars försvar då leddes af den kraftfulle general Totleben. 16 aug. försökte ryssarna, anförda af Gortjakov själf, ännu ett anfall mot de belägrande. Detta anfall riktades mot fransmännen och italienarna vid Tjernaja, men blef tillbakaslaget. 8 sept. på middagen upphörde elden mot Sevastopol, och de förbundne ryckte från olika sidor till anfall. Endast anfallet mot verken vid Malakov lyckades, och där nedsatte general Mac-Mahon den franska fanan. Gortjakov sprängde de öfriga verken och tog en ny ställning n. om Sevastopol.

Under tiden hade krigets återverkningar förnummits ända till Hvita hafvet och borta i Stilla oceanen, men särskildt på två andra skådeplatser: i Mindre Asien, där ryssarna opererade med framgång och i nov. 1855 efter lång belägring intogo fästningen Kars, samt i Östersjön. Där önskade engelska regeringen tillbakadrifva Rysslands öfverlägsna inflytande. På sommaren 1854 kom en ståtlig engelsk flotta, förstärkt af en fransk eskader samt franska trupper, till Östersjön, besköt och förstörde (aug.) Bomarsund på Åland, men förmådde i öfrigt föga uträtta. En förnyad flottexpedition 1855 ledde blott till fruktlös bombardering af Sveaborg. I samband med dessa operationer bearbetade västmakterna ifrigt Sverige att lämna den neutralitet, som svenska regeringen i samförstånd med Danmark dec. 1853 hade proklamerat; dessa bearbetningar och Rysslands vid neutralitetsförklaringens afgifvande visade ovänlighet förmådde Oskar I att med västmakterna 21 nov. 1855 afsluta ett fördrag (Novembertraktaten, se d. o.), som uppfattades som ett första steg till full anslutning samt påskyndade Rysslands fredsbeslut.

I själfva verket var Napoleon III nu lika ifrig som Rysslands kejsare Alexander II (hvilken 2 mars 1855 efterträdt Nikolaus) att vinna snar fred, medan man i England helst ville energiskt fortsätta striden. Med de förbundnes bifall framställde Österrike dec. 1855 i Petersburg förslag till fred, och dessa accepterades 16 jan. 1856 af Ryssland. En kongress sammanträdde 25 febr. 1856 i Paris, och redan 30 mars afslöts fred därstädes. Parisfreden undertecknades af Österrike, Frankrike, England, Preussen, Ryssland, Sardinien och Turkiet. Turkiet, som i särskild akt garanterade sina kristna undersåtar deras forna rättigheter samt utlofvade vissa inre reformer, ställdes till sin integritet under samtliga signatärmakters garanti. Ryssland måste afträda Donaumynningarna och ett stycke af Besara-

bien till Donaufurstendömena samt afstå från att uteslutande utöfva skydd öfver dessa och de kristne inom Turkiet. Donaufurstendömenas organisation skulle ordnas af de kontraherande makterna. Sjöfarten på Donau förklarades fri och Svarta hafvet neutralt. Genom en särskild konvention, fogad till fredsurkunden, förband sig Ryssland till västmakterna att ej åter befästa Ålandsöarna. Krigets följder synas obetydliga i jämförelse med dess offer, ty det hade kostat England omkr. 24,000, Frankrike 63,500 och Ryssland nära ½ mill. man samt ofantligt ökat de stridande makternas statsskuld. Men Turkiet var räddadt. Ryssland, hvars anseende i Europa starkt förminskats, gick till mötes ett skede af svåra inre skakningar. Den, som för tillfället skördade största vinsten af kriget, var fransmännen kejsare, Napoleon III, hvars arméer kämpat med sådan ära och som vid denna tid framstod som Europas mäktigaste härskare. — Litt.: Kinglake, "The invasion of the Crimea" (1863—87), Rousset, "Histoire de la guerre de Crimée" (1877), de la Gorce, "Histoire du second empire" (I, 10:e uppl., 1908), Borodkin, "Kriget 1854—55 på finska kusten" (1904), H. Friedjung, "Der Krimkrieg und die österreichische politik" (1906), och C. Hallendorff, "Förhandlingarna om de skandinaviska rikenas neutralitetsförklaring under Krimkriget" (i "Historiska studier tillegnade H. Hjärne", 1908). C. O. N. C. H. H.

Krimmer (uppkallad efter halfön Krim), en väfd pälsimitation, hörande till samma klass som astrakan (se d. o. 4), ehuru med något smärre, men fastare hopkrusade lockar, alltså mera liknande pälsverket persian. G. A. W.

Krimmitschau (Crimmitzschau), fabriksstad i konungariket Sachsen, kretsen Zwickau, vid Pleisse, 14 km. n. v. från Zwickau. 27,609 inv. (1905). Realskola, handels- och tekniska skolor. Bland fabrikerna intaga ull- och vigognespinnerierna främsta platsen; viktig är äfven tillverkningen af bomulls- samt hel- och halfylletyger. Därjämte finnas maskinfabriker, järngjuterier och färgerier m. m. (J. F. N.)

Krimskaja (*morbus tauriensis*) kallades i äldre tider en sjukdom, som härjade på Krim och till större delen motsvarade *lepra*, den egentliga spetälskan, möjligen äfven syfilis. F. B.*

Kringelen. Se Kringen.

Kringelmaskin. Se pl. till art. Bakning.

Kringen l. Kringelen, gård och bergpass i Hedebygden, i Vaage socken, i Gudbrandsdalen (Norge). Se Skottertåget.

Kringen, Olav, norsk tidningsman, f. 1867, utvandrade 1887 till Nord-Amerika, där han vardt folkskollärare och utgaf tidningar, och återvände 1897 till Norge, där han varit ifrigt verksam som socialdemokratisk journalist och broschyrförfattare.

Kringgående rörelse. *krigsv.*, kallas hvarje rörelse, som går ut på att utom synhåll för fienden föra en trupp omkring honom i afsikt att anfalla honom från en sida, där han icke väntar att bli anfallen. Vanligen får endast en del af den tillgängliga truppstyrkan utföra den kringgående rörelsen, under det återstoden fortfarande binder fiendens uppmärksamhet. Dylika rörelser äro mycket frestande för den obekväme eller ovane härföraren; men de äro förenade med stor fara, ty fienden kan lätt besegra den ena delen af armén, medan den andra är borta, eller ock framkommer den kringgående delen icke i beräknad tid. Större säkerhet erbjuder en kringgående rörelse, utförd af hela styrkan, om fienden icke upptäcker densamma och ej själf kan kringgå den kringgående. (Exempel: Napoleons tåg öfver Alperna 1800, hans framryckning mot Ulm 1805, andra tyska arméns uppmarsch 17 aug, 1870, Mac Mahons framryckning från Châlons mot Metz 21 aug. s. å.) C. O. N.

Kringsittande, *bot.* Se Perigyn.

Kringsjaa [-ʃå; jfr ty. *rundschau*, eng. *review*, fr. *revue*], norsk tidskrift, som utkom i Kristiania 1893—1910 med två häften i månaden och innehöll ett populärt urval af öfversatta utländska tidskrifts- och tidningsartiklar i vetenskapliga ämnen.

Kringsjuka, *veter.*, förekommer hos unga får, sällan hos nötkreatur, och yttrar sig därigenom, att djuren under några dagar tidtals anfallas af kramp, hvarunder de antingen gå omkring åt ena eller andra sidan eller springa framåt ett stycke med nedsänkt eller uppåt riktadt hufvud. Foderlusten är till större delen eller alldeles borta, och lamhet i bakdelen uppkommer ofta, hvarefter döden vanligen inställer sig inom 4—5 veckor efter sjukdomens utbrott. Orsaken till sjukdomen är, att fåren å betet upptagit vid gräset fästa leder efter en af hundens binnikemaskar, *Tænia coenurus*. De i dessa leder befintliga äggen utkläckas i fårens tarmkanal. Ynglet, som är försedt med sex hakar, vandrar ut i kroppens delar, där det snart förgås, med undantag af dem, som kommit till hjärnan eller ryggmärgen, där de utvecklas till s. k. blåsmaskar. Det är dessa, som genom det tryck de utöfva på hjärnan föranleda ofvannämnda sjukdomstecken. Då ynglet inträngер i hjärnhinnorna och hjärnsubstansen, ger det upphof till ett ringa illamående, som vanligen förbises. Först efter 3—6 månader, då den af ynglet utvecklade blåsmasken tilltagit i storlek, uppträda tecken till kringsjuka. Blåsmasken har vanligen efter 3 månaders förlopp uppnått storleken af en valnöt och är då försedd med flera (ända till 200) hufvud till förutnämnda binnikemask. Om en hund blir i tillfälle att vid slakt af ett får, som lidit af kringsjuka, förtära hjärnan, upplöses blåsan i tarmkanalen, och från de s. k. binnikemaskhufvudena utväxa lederna, hvarefter maskens utveckling är fullbordad. — Någon behandling af kringsjukan kan ej med fördel vidtagas; men till förekommande af sjukdomen böra de hundar på en gård, hvilka man funnit lida af binnikemask, antingen dödas eller erhålla maskfördrifvande medel, och vid slakt af kringsjuka får böra hufvudena efter dem brännas. Genom sådana åtgärder har man på egendomar, där förr 10—20 proc. af de unga fåren dogo af kringsjuka, kunnat minska sjukdomsfallen till 2 proc. C. A. L.*

Krinoider (*Crinoidea*), *zool.* Se Hårstjärnor.

Krinolin (fr. *crinoline*, urspr. tageltyg, väfnad med inslag af hästtagel, hvilken bl. a. nyttjades till underkjortlar; af lat. *crinis*, hår), ett slags underkjortel, bestående af glest sittande ringar af fiskben, rotting eller fina stålfjädrar, som utspänna klänningen, så att den får en klocklik form och står ut vidt från kroppen. Detta hälso- och skönhetsvidriga mod infördes 1855 i Frankrike som en analogi till den under 1700-talets förra del brukade styfkjorteln och härskade i Europa till omkr. 1868. Jfr Dräkt, sp. 942 och fig. där.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kriofo'ros (af *krio's*, vädur, och *foro's*, bärande), *grek. myt.* Se Hermes, sp. 527.

Kriosfinx (af grek. *krio's*, vädur). Se Sfinx.

Kri'ppen, by i sachsiska kretsen Dresden, i "Sachsiska Schweiz", vid Elbe, midt emot Schandau. 1,259 inv. (1900). Stenbrott. (J. F. N.)

Kris (grek. *kri'sis*, afsöndring, åtskiljande; afgörande, dom), genomgripande vändning, ödesdiger rubbning i en saks jämna förlopp; afgörande tidpunkt, vändpunkt; *med.*, en afgörande (vanligen gynnsam) vändning i en (feberartad) sjukdoms förlopp (se Krislära); *nationalek.*, en plötslig förlamning af affärs- och näringslifvet (se Handelskris). — Mini'sterkris, tidpunkt, då en ministär afgått och ingen ny ännu hunnit bildas. Jfr Kritisk.

Kris, ett dolkformigt vapen hos malajerna. Klingan är synnerligen väl smidd och damaskerad. Fästet är utskuret af hårdt trä eller ben, mest elfenben, och framställer allehanda figurer, ofta af religiös

Kris med tillhörande skida, från Celebes.

betydelse. Skidan är af trä, ofta rikt prydd med mässing eller guld. De dyrbaraste kriserna äro heligt arfvegods inom familjerna. På grund af den stora konstskicklighet, hvarmed de förfärdigats, äro de mycket eftersökta museiföremål, särskildt de gamla med guld inlagda, där guldinläggningen understundom kan följa klingan nästan ända till spetsen. Det finnes öfver hundra olika krisformer, i hvilka man sökt finna ett visst system. Så t. ex. anses Madurakrisens fäste, om det är en smula böjdt, vara af elfenben, om det är rakt, vara af hjorthorn. En kris, hvars fäste är böjdt genast i första leden, anses vara från Celebes o. s. v. Riksmuseet i Stockholm har en synnerligen vacker och representativ samling af kriser. E. Rld.

Krisa l. Krissa (grek. *Κρῖσα* l. *Κρίσσα*), urgammal forngrekisk stad i landskapet Fokis, s. v. om Delfi. Då invånarna i K. utkräfde skatt af de till Delfi vallfärdande pilgrimerna, väckte detta amfiktyonernas (se d. o.) misshag, och på deras anstiftan blef K. i det s. k. första heliga kriget (600—590 eller 596—586 f. Kr.) i grund förstördt och dess område (Krisaiska fältet) ödelagdt samt helgadt åt den delfiske Apollon. A. M. A.

Krisäiska fältet. Se Krisa.

Krishna l. Kṛṣṇa [kri'ʃna]. 1. *Ind. myt.* ("den svarte", "den mörkhyade"), Vishnu (Viṣṇu) i sin åttonde avatära (se d. o.), hans berömdaste inkarnation och egentliga människoblifvande, som enligt myterna inträffade i slutet af tredje världsåldern, då det onda tagit öfverhand i världen. K. uppträdde på jorden som verklig gud, men var född af jordiska föräldrar. Anledningen till att Vishnu sålunda uppenbarade sig var det fruktansvärda tyranni, som utöfvades af konung Kansa (som i ett föregående lif hade varit demonen Kālanemi). Denne Kansa, som var K:s morbroder och om hvilken det hade blifvit spådt, att han af en systerson skulle få sin bane, ställde flera försåt för K:s lif redan före hans födelse (bl. a. genom att låta döda alla nyfödda barn) liksom efteråt. Dessa ränker undgick guden dock lyckligt. Han lämnades åt en herde att fostras och uppväxte under älskogslekar bland de blomstrande herdinnorna, hänryckte med sitt

Krishna, spelande flöjt.

flöjtspel alla väsen och betygade sin gudomliga sändning genom väldiga dåd. Bl. a. öfvervann han giftormen *Kāliya*, dödade slutligen den förrädiske Kansa och gifte sig med 16,008 prinsessor, som han befriat ur fängelset. Med alla dessa gemåler lefde han kärligt i den underfulla östaden Dvārakā (se Dwarka), som han låtit gudarnas byggmästare Viçvakarman uppföra. Hvar och en af gemålerna födde honom 10 söner. Tillsammans fick han alltså 160,080 söner, som emellertid blefvo mindre välartade. När K. hade fyllt sin uppgift, de onde härskarnas och demonernas kufvande samt Indiens lyckliggörande, lät han i sitt 125:e lefnadsår döda sig under sömnen genom en jägares pil. Åtta dagar därefter uppslukades Dvārakā med sina invånare af hafvet; trettiosex år därefter vidtog en ny världsålder, den nuvarande. — Äfven K:s förnämsta gemål, Rādhā, en inkarnation af skönhetsgudinnan Lakshmī, åtnjuter mycken dyrkan. Ifrigast dyrkas K. af Vaishnavasekten Vallabhācāryas, hvars urkund är "Bhāgavata-Purāṇa". I "Mahābhārata" skildras K:s deltagande, på Pāṇḍu-fursten Arjunas sida, i striden mellan Kuru- och Pāṇḍu-ätterna. I "Gītagovinda" (jfr Jayadeva) besjunges K:s herdelif. I religionshistoriskt hänseende är K. urspr. en särskild stamgud, som vid vishnuismens utbredning kom att identifieras med eller gå upp uti Vishnu, hvarvid denne åter från K. erhöll drag, som icke urspr. tillhörde honom (se härom Vishnu). I "Mahābhārata" och särskildt i den filosofiska dikten "Bhagavadgītā" är K. tydligen ännu en stamgud eller stamheros, men genom filosofisk utformning framställd som den ende personlige guden, hvars hängifvenhetsreligion (*bhakti*) starkt närmar sig det kristna kärleksbegreppet. Som *bhakti*-religionens gud heter han Bhagavant, hans dyrkare *bhāgavata*, den förnämsta af vishnuismens sekter. Jfr H. H. Wilson, "Religious sects of Hindus" (1832), A. Barth, "Religions of India" (1881), Hopkins, "Religions of India" (1902), Garbe, "Der Bhagavadgītā" (inledningen samt om senare inflytelser i Krishna-sagan, 1905), A. Weber, "Über die Kṛshṇa-

janmâshṭami" ("Krshṇas födelsefest", i "Abhandlungen der königlichen akademie der wissenschaften zu Berlin", 1867). — 2. Flod i Indien. Se Kistna. 1. K. F. J.

Krishna-Miçra [kriʃna mitsra] l. Kṛṣṇa-Miçra, indisk dramatiker. Se Indiens språk och litteratur, sp. 540.

Krisla, *bot.*, namn på *Inula salicina.*

Krislära, *med.*, läran om sjukdomars kriser (se Kris). — Krisen var ett bland den gamla grekiska sjukdomslärans förnämsta grundbegrepp och uppfattades inom den hippokratiska medicinen som lifvets afgörande dom öfver sjukdomen, till följd hvaraf denna upphörde medelst ökade afsöndringar (sekretioner). Genom dessa, som hufvudsakligen voro svett och urin samt merendels föregingos af en lång, djup och vederkvickande sömn, den *kritiska sömnen*, aflägsnades ur kroppen själfva *materies morbi* ("sjukdomsämnet"), som genom den föregående feberhettan småningom förberedts till eliminering. Denna förberedelse tillkännagaf ock genom märkbara remissioner hos febern annalkandet af den afgörande krisen; och då denna ansågs inträffa på bestämda sjukdomsdagar, gaf krisläran åt läkaren praktiska vinkar om både sjukdomens sannolika utgång och ändamålsenliga behandling. Bland de *kritiska dagarna* ansågs öfver hufvud det sjunde sjukdomsdygnet vara gynnsammast och det sjätte mest ogynnsamt. I allmänhet voro dagarnas udda nummer och i synnerhet multipler af 7 gynnsamma, men de jämna numren och de udda, hvilka lågo nära multiplerna af 7, ogynnsamma (*pseudokritiska*). — Inom den nutida medicinen förstår man ännu med "kris" den gynnsamma vändningen i en akut febersjukdom, som ger sig till känna genom en hastig sänkning af den stegrade kroppstemperaturen och pulsfrekvensen. Den förra faller 2—5° C., och båda återgå under loppet af 12—36 timmar till det normala. Under det dessa för febern väsentliga symtom försvinna, blir huden däfven, men sval, tungan fuktig och mjuk. Yrseln eller oron och ångesten efterträdas af lugn. Den sjukliga mattigheten plågar ej mer. Det tydligaste exemplet på en "kris" erbjuder återfallsfebern (*typhus recurrens*). Kroppstemperaturen kan, vid ymnig svettning, på 10 timmar falla mer än 5 grader och den sjuke på samma tid öfvergå från ett mycket svårt lidande till nästan fullständigt välbefinnande. Äfven den vanliga akuta lunginflammationen slutar ofta genom tydlig kris, merendels på sjukdomens 5:e—9:e dygn. Kris inträder jämväl ofta i mässling, koppor, akut svalgkatarr (*angina tonsillaris*) och rosfeber samt äfven i fläckfeber, ehuru krisen här icke är så skarpt utpräglad; likaså är det kritiska utgångssättet vanligt i de tropiska febrarna. Om åter den förhöjda kroppstemperaturen vid en febersjukdom, såsom oftast är händelsen vid den vanliga [illegible] (*typhus abdominalis*), endast sjunker småningom under loppet af 2—7 dygn sjunker, så kallar man denna sjukdomens återgång till hälsa för *crisis* (lösning). P. H.*

Krisma (grek. *chrîsma*), en af olivolja med inblandning af vällukter bestående, högtidligt invigd vätska, som i synnerhet inom den katolska kyrkan begagnas till yttre bruk vid vissa religiösa ceremonier (prästordinationer, sista smörjelsen, kröningar, invigningar af kyrkor och heliga kärl m. m.). Redan i gammaltestamentlig tid invigdes präster, profeter och konungar genom smörjande med olja, och samma bruk såsom sinnebild för meddelande af Guds ande upptogs i stor omfattning af kyrkan, som redan i 3:e årh. införlifvat det med sin dopritus. — Krismäle, en hvit duk, som bindes om pannan på dopbarn, konfirmander o. s. v., för att oljan ej må rinna ned. — Krismärium l. Krismatarium, lat., kärl, hvari krisma förvaras, relikskrin. J. Hdr.

Krismäle. Se Krisma.

Krismärium, Krismatārium. Se Krisma.

Kri'smon (Chri'smon), ett ofta orneradt tecken, som förekommer i äldre handskrifter (400—1200-talen), helst i början af handskriften, och består af en långsträckt figur, uppkommen af Kristusmonogrammet (se d. o.) och försedd med tironska snabbskrifttecken (fig. 1; se Nota och Stenografi); senare bestå prydnaderna af meningslösa krumelurer (fig. 2). Småningom öfvergår krismon till ett orneradt C (fig. 3). Krismon innehåller en förkortad invokation till Kristus. De tironska tecknen, som finnas på krismon i flera handskrifter från merovingiska tiden, böra läsas som: *ante omnia Christus* (Kristus öfver allt!) eller blott *Christus* eller *amen*. Bruket af krismon bibehåller sig i officiella skrifvelser till det stora Interregnum (midten af 1200-talet) och föga längre i enskilda urkunder. I dessa sättes emellertid ofta i st. f. krismon ett kors, som sedan 1300-talet förekommer äfven i offentliga handlingar.

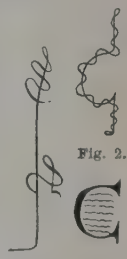

Fig. 2.

Fig. 1. Fig. 3.

Krissa, stad. Se Krisa.

Krista'll (grek. *kry'stallos*, is), *miner.*, *kem.*, *fys.*, kallas hvarje af plana ytor begränsad fast kropp, som bildats genom fortgående hopning af likartade delar. Kristallens yttre form är därför en omedelbar följd af dess inre regelbundna byggnad, och båda stå i ett nödvändigt samband med hvarandra. Rörande definitionen på kristall råder f. ö. ingalunda enighet. Några, t. ex. Groth, se det väsentliga hos kristallen i dess molekylära struktur och betrakta den yttre formen som ett sekundärt fenomen. Han uppställer därför följande definition: en kristall är en homogen, fast kropp, hvars elasticitet ändrar sig med riktningen. Enligt denna definition skulle hvarje brottstycke af en sönderslagen kristall fortfarande vara en kristall. I motsatt riktning går den gamla linnéanska definitionen, hvilken uppställer den regelbundna polyedriska formen som enda kännemärke. Denna definition är för vid, ty enligt densamma skulle äfven pseudomorfoserna och de regelbundna spjälkningsstyckena på grund af sin form vara kristaller. I senaste tider har O. Lehmann infört begreppet flytande kristaller och förstår därmed vätskor, som fysikaliskt förhålla sig som verkliga kristaller, i det de bibehålla motsvarande fasta modifikations af samma ämne optiska, magnetiska o. s. v. egenskaper. Vätskan visar dubbelbrytning och dikroism på samma sätt som motsvarande fasta kristall. Dessa "flytande kristaller" få ej förväxlas med "dubbelbrytande vätskor"; dessa bli dubbelbrytande endast genom yttre tvång af mekanisk eller elektrisk natur, då däremot de "flytande

kristallerna'' äro dubbelbrytande på grund af molekylernas egen anisotropi. Flytande kristaller kunna ej ingå under här ofvan anförda vanliga definition på en kristall; enl. Lehmann är en kristall ''en anisotrop med molekylär riktningskraft försedd kropp''. Se vidare Kristallografi. Hj. Sj. (A. Hng.)

Kristalla'lkohol, *kem.* Se Kristallvatten.

Kristallaxel. Se Kristallografi, sp. 1332—33.

Kristallbensöl, *kem.* Se Kristallvatten.

Kristallcell, *bot.*, en cell, hvars karakteristiska innehåll består af en eller flera kristaller af kalciumoxalat, som ofta äro så stora eller talrika, att de nästan alldeles fylla cellen. Hos många växter äro kristallerna omslutna af en förkorkad membran. Ensamma kristaller äro kvadratoktaedrar eller hendyoedrar. Ofta förekomma kristallerna förenade till druser. Hos solanacéer m. fl. förekommer s. k. kristallsand, som består af ytterst talrika, mycket små kristaller. Sfärokristaller (sfäriter) äro sällsynta. Om nålformiga kristaller se Rafider. G. L—m.

Kristalldrus, *miner.* o. *geol.* Se Drus.

Kristallelektricitet, *fys.*, den genom tryck eller uppvärmning i vissa kristaller alstrade elektriciteten. Se Piezoelektricitet och Pyroelektricitet. L. A. F.*

Kristallglas. Se Glasfabrikation, sp. 1280.

Kristallinisk, *geol.*, *petrogr.*, bildad genom kristallisering under sådana förhållanden, att kristallformen ej blifvit tydligt utvecklad. En bergart säges ega *kristallinisk struktur*, då den är sammansatt af ett eller flera mineral, hvilkas särskilda individer hindrat hvarandra att vid kristalliseringen utvecklas till verkliga kristaller, t. ex. granit, diorit, gnejs, glimmerskiffer, hornbländeskiffer m. fl. De båda först nämnda bergarterna sägas ega *kristalliniskt kornig* struktur till skillnad från gnejsens m. fl:s *kristalliniskt skiffriga* struktur. E. E.

Kristalliniska bergarter. Se Kristallinisk.

Kristalliniska skiffrar, *geol.*, bergarter med kristalliniskt skiffrig struktur. Se Kristallinisk. E. E.

Kristalliniska vätskor, *kem.*, *miner.*, substanser bland organiska föreningar, särskildt bland karbonsyror, estrar, fenoletrar, ketoner o. s. v., som vid smältning eller vid stelning antaga ett kristalliniskt flytande tillstånd. Ur t. ex. den bromerade azoxykanelsyreestern, hvars smälta är isotrop, har Vorländer genom tillsats af en obetydlighet bromnaftalin fått verkliga flytande kristaller, dubbelbrytande, med raka kanter och skarpa vinklar; vid beröring sammanflyta dock dessa kristaller, förhållande sig ungefär som en segflytande olja. A. Hng.

Kristallisation (se Kristall) l. Kristallisēring, kristallbildning, i synnerhet vid öfvergången från flytande till fast form; antagandet af kristallform. — Kristallisēra, (låta) bli kristall.

Kristallisationsmikroskop, *fys.*, ett af O. Lehmann konstrueradt mikroskop, som användes vid undersökning af kristallers bildningsförhållanden. D. S—t.

Kristallisationsteorien. Se Homeros, sp. 1050.

Kristallisera, Kristallisering. Se Kristallisation.

Kristalliserad spanskgröna. Se Spanskgröna.

Kristalliter. Se Mikroliter.

Kristall-linsen, *fysiol.* Se Lins 2 och Öga.

Kristallmagnetism, *fys.*, läran om kristallers egenskaper i magnetiskt afseende. Plücker upptäckte 1847, att kristaller, som ej tillhöra reguljära systemet, ha olika magnetiska egenskaper i olika riktningar. Faraday fullföljde Plückers experimentella arbete, och W. Thomson (lord Kelvin) har teoretiskt behandlat detta område. Undersökningarnas hufvudsakliga resultat kunna sammanfattas däri, att en kristallsfär förhåller sig i ett magnetiskt fält som en viss treaxig ellipsoid af ett isotropt ämne. Tumlirz gjorde 1886 den iakttagelsen, att en bergkristall under inflytande af ett magnetiskt fält antar permanent diamagnetisk polaritet, d. v. s. förhåller sig i ett magnetiskt fält olika, allteftersom den förut varit utsatt för inverkan af en stark magnet eller ej. D. S—t.

Kristallofysik. Se Kristallografi, sp. 1332, 1340—42.

Kristallografi (af *kristall*, se d. o., och grek. *gra'fēin*, beskrifva), *miner.*, *kem.*, *fys.*, är vetenskapen om kristallerna. Kristallografien sönderfaller i geometrisk kristallografi l. morfologi, som afhandlar kristallernas yttre form, kristallofysik, läran om deras fysiska egenskaper, kristallokemi, som behandlar sambandet emellan kristallernas form och deras kemiska sammansättning. — Dansken N. Steno säger redan 1669 i sitt arbete ''De solido intra solidum naturaliter contenta'', att kalkspatens kristallytor visserligen växla, men att likväl vinklarna emellan ytorna äro konstanta. Svensken T. Bergman visade 1773, att kalkspatens alla till utseendet växlande former kunna härledas ur en enda grundform, romboedern. Som de egentlige grundläggarna af den kristallografiska vetenskapen böra de båda fransmännen Rome de l'Isle och R. J. Haüy betraktas. Den förstnämnde verkställde medelst den ur Carangeau konstruerade kontaktgoniometern (se Goniometer, fig. 1) en mängd vinkelmätningar på olika kristaller; af mätningsresultaten dels deducerade han lagen om kantvinklarnas konstans, dels sökte han härleda den stora mängden af olika kristallformer från några få fundamentalformer (1783), Haüys samtidigt framställda hypotes, att kristallerna äro bildade af oändligt små delar af samma form som kristallens grundform, har sedermera fått en utomordentligt stor användning som förklaring till lagen om de sekundära formernas härledning ur grundformen. Vidare framsteg på kristallmätningens område möjliggjordes genom den s. k. reflexionsgoniometern (se Goniometer, fig. 2), konstruerad af Wollaston 1809. Äran af att ha systematiskt utarbetat kristallografien till vetenskap tillkommer tysken C. S. Weiss och österrikaren F. Mohs, i det de efter noggranna och utförliga mätningar kunnat indela mineralen i sex ännu upprätthållna klasser, kristallsystem, på grund af deras olika symmetriegenskaper och axelsystem. — I ett och samma kristallsystem sammanföras alla de kristallformer, som kunna härledas ur en och samma grundform eller likartade grundformer. De olika systemen karakteriseras dels af olika kristallaxlar, dels af olika höggradig symmetri. Kristallaxlar äro

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

sådana tänkta linjer, som gå genom kristallens midtpunkt och sluta i två midt emot hvarandra liggande likvärdiga ytor, kanter eller hörn. Efter kristallaxlarnas värde, antal och läge urskiljer man sex olika system:

I. Alla axlar likvärdiga.
1. Tre lika långa axlar skära hvarandra under räta vinklar, *Reguljära systemet.*

II. Axlarna af två slag (hufvudaxel och biaxlar).
2. Två likvärdiga axlar (biaxlar) skära hvarandra under rät vinkel; den tredje axeln (hufvudaxeln), större eller mindre än dessa, står vinkelrätt mot desammas plan, *Tetragonala systemet.*
3. Tre likvärdiga biaxlar, liggande i ett plan, skära hvarandra under 60°; den fjärde, hufvudaxeln, större eller mindre än dessa, står vinkelrätt mot biaxlarnas plan, *Hexagonala systemet.*

III. Alla tre axlarna olikvärdiga.
4. Alla tre axlarna skära hvarandra under räta vinklar, *Rombiska systemet.*
5. Två olikvärdiga axlar skära hvarandra under sned vinkel, den tredje korsar dessa under rät vinkel, *Monoklina systemet.*
6. Alla tre axlarna skära hvarandra under sneda vinklar, *Triklina systemet.*

Med *symmetriplan* förstås det plan, som delar en kristall i två absolut lika hälfter, hvilka således förhålla sig till hvarandra som spegelbilden till föremålet. Efter den olika graden af symmetri förhålla sig de nyss nämnda kristallsystemen på följande sätt:

I. Tre hufvudsymmetriplan l. *hufvudsnitt.*
1. Tre mot hvarandra vinkelräta hufvudsymmetriplan och sex dessas vinklar halfverande vanliga symmetriplan, *Reguljära systemet* (= 9 symmetriplan).

II. Ett hufvudsymmetriplan.
2. Sex vanliga, mot hufvudsymmetriplanet vinkelräta symmetriplan, *Hexagonala systemet* (= 7 s.).
3. Fyra vanliga, mot hufvudsymmetriplanet vinkelräta symmetriplan, *Tetragonala systemet* (= 5 s.).

III. Intet hufvudsymmetriplan.
4. Tre vanliga, mot hvarandra vinkelräta symmetriplan, *Rombiska systemet* (= 3 s.).
5. Ett vanligt symmetriplan, *Monoklina* l. *Monosymmetriska systemet* (= 1 s.).
6. Intet symmetriplan, *Triklina* l. *Asymmetriska systemet* (= 0 s.).

En kristallyta kan ligga så, att den a) skär alla tre axlarna, *pyramidytor*, b) skär två axlar, men är parallellt (∞) med den tredje, *prismaytor*, c) går parallellt med två axlar och skär endast en, *plan-par.* De stycken af kristallaxlarna, från midtpunkten räknadt, som afskäras af en kristallyta, kallas ytans *parametrar.* Känner man en ytas parameterförhållande, är i och med detsamma ytans läge bestämdt. Som grundform tar man den af mineralets kristallformer, som visar det enklaste parameterförhållandet.

Grundformerna äro inom de olika systemen de pyramider, som kunde tänkas uppkomma därigenom, att ett plan lägges genom kristallaxlarnas ändpunkter. För det reguljära systemet blir grundformens parameterförhållande $a : a : a$ eller $1 : 1 : 1$, för det tetragonala $a : a : c$; hvarvid den kristallografiska konstanten blir $= \frac{a}{c}$; för det rombiska systemet kan grundformens parameterförhållande uttryckas med $a : b : c$, hvarvid naturligtvis de kristallografiska konstanterna bli två: $\frac{a}{b}$ och $\frac{c}{b}$. Om således $a : b : c$ betecknar grundpyramiden hos ett visst rombiskt mineral, så måste hvarje annan med denna icke parallell pyramid hos samma mineral betecknas med en koefficient framför en eller flera af parametrarnas symboler, t. ex. $a : b : 2c$ eller $6a : 4b : 3c$ o. s. v., hvarvid dock koefficienterna alltid utgöras af hela tal. $a : b : \infty c$ betyder en yta med parametrarna a och b liksom grundpyramidens, men som går parallellt med axeln c, d. v. s. en prisma, under det $\infty a : \infty b : c$ betyder en ändyta, som skär endast axeln c, men som går parallellt med de öfriga axlarna. Detta sätt att beteckna en kristallyta med parametersymboler härrör från Weiss. Det ges emellertid också andra beteckningssätt. I st. f. Weiss' $a : b : c$, där koefficienten för alla parametrarna är 1, skrifver Naumann P; $a : b : 3c$ (Weiss) $= 3P$ (Naumann); i st. f. $a : a : a$ (Weiss) skrifver Naumann O; $a : \infty a : \infty a$ (Weiss) $= \infty O \infty$ (Naumann) o. s. v. Ett tredje beteckningssätt härrör eg. från Grassmann, men kallas vanligtvis det Millerska. Enligt detta upprepas ej axelförhållandet i symbolen, och i st. f. koefficienterna själfva skrifvas dessas reciproka värden, vanligtvis betecknade med h, k, l etc. och kallade *indices.* För att erhålla dessa indices kan man antingen förvandla koefficienterna till formen $\frac{1}{x}$ och skrifva de så erhållna tre nämnarna som indices eller också i st. f. koefficienterna taga dessas reciproka värden och bringa det så uppkomna förhållandet till hela tal, t. ex. $2a : 2b : 3c$ divideras med $6 = \frac{1}{3}a : \frac{1}{3}b : \frac{1}{2}c$, indices = 332, eller i st. f. koefficienterna 2, 2, 3 tagas deras reciproka värden $\frac{1}{2} : \frac{1}{2} : \frac{1}{3}$, som efter multiplikation med 6 ge indices = 332. $a : a : a$ (Weissmann) = 111 (Miller); $a : a : \infty a$ (W.) $= \frac{1}{1} : \frac{1}{1} : \frac{1}{\infty} = 110$ (M.); $a : b : 3c$ (W.) = 331 (M.) o. s. v. — Ofta förekomma kristallformer, som framvisa endast halfva antalet ytor i en annan kristall; en sådan kristall kallas hemiedrisk (af grek. *hemi-*, half-, och *he'dra*, yta) i motsats mot den med fulla antalet ytor försedda holoedriska (af grek. *ho'los*, hel) och kan tänkas uppkomma därigenom, att hvarannan yta hos den holoedriska formen försvunnit. Om endast en fjärdedel af den ursprungliga holoederns ytor utbildats, uppkommer en tetartoedrisk (af grek. *te'tartos*, fjärdedel) form. En särskild form af hemiedri erbjuda de hemimorfa (af grek. *morfē*, form) kristallerna, d. v. s. sådana, som ha olika utbildade ytor i de båda kristalländarna. — De hittills behandlade kristallerna bestå af endast en individ och kallas därför *enkla.* Det finnes emellertid regelbundna sammanväxningsformer af flera kristallindivider, så att individerna lagrat sig antingen *parallellt* med hvarandra eller i *trilling*-ställning. Härvid

ha de båda kristallerna en likartad yta gemensam, men den ena individen kan tänkas vriden, så att den kommit att ligga i 180° från den ursprungliga (parallell-)ställningen. Haüy kallade denna vridning ett halft hvarf för *hemitropi*. Stundom äro de båda tvillingsindividerna sammanväxta endast med tvillingsytorna (juxtaposition), stundom ha de växt så fullständigt igenom hvarandra, att de till det yttre synas utgöra en enkel kristallform (penetration). När en sammansatt kristall består icke blott af två, utan af flera tvillingsindivider, säges den vara en polysyntetisk tvillingkristall. En sådan sammelkristall kan under vissa omständigheter synas tillhöra ett helt annat kristallsystem och ett kristallsystem af högre ordning än de särskilda tvillingsindividerna hvar för sig. Så synes mikroklinen vara monoklin, ehuru den sammansättes af triklina tvillingslameller. Sådana kristaller kallas *mimetiska* (se d. o.). — Det reguljära systemet har 7 holoedriska former (fig. 1—7, som framställa speciella fall af de här nedan gifna allmänna formlerna, där således de allmänna uttrycken för ett tal större än 1, *m* och *n*, utbytts mot bestämda tal, 2, $^3/_2$ o. s. v., som tillkomma just den afbildade kristallen): *oktaedern* $(a : a : a)$, *triakisoktaedern* $(a : a : ma)$ (*m* större än 1), *ikositetraedern* $(ma : ma : a)$, *hexakisoktaedern* $(a : ma : na)$ (*m* och *n* större än 1), *rombdodekaedern* $(a : a : \infty\, a)$, *tetrakishexaedern* $(a : ma : \infty\, a)$ och *kuben* $(a : \infty\, a : \infty\, a)$. Af hemiedriska former förekomma inom reguljära systemet 6 stycken, af hvilka här må nämnas endast *tetraedern* (fig. 10), som är en hemiedrisk form af oktaedern, och *pentagondodekaedern* (fig. 11), hvars motsvarande holoedriska form är tetrakishexaedern. Fig. 8, 9 och 12 framställa några hithörande kombinationer. I det reguljära systemets former kristallisera många

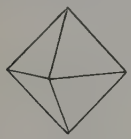

Fig. 1. *Oktaedern* $= (a : a : a)$.

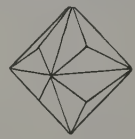

Fig. 2. *Triakisoktaedern* $= (a : a : 2\,a)$.

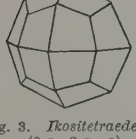

Fig. 3. *Ikositetraedern* $= (2\,a : 2\,a : a)$.

Fig. 4. *Hexakisoktaedern* $= ^1/_2 (a : 3\,a : ^3/_2\,a)$.

viktiga mineral, t. ex. diamant, guld, silfver, svafvelkis, blyglans, zinkblände, magnetit, spinell, kuprit, stensalt, fluss-spat och granat. — Hexagonala systemets holoedriska former äro *hexagonala pyramiden* (fig. 13) med tecknet $(a : \infty\, a : a' : c)$, *hexagonala prisman* $(a : a : \infty\, a : \infty\, c)$ och *basiska planet* $(\infty\, a : \infty\, a : \infty\, a : c)$. Därtill komma *hexagonala pyramider* och *prismor* af *andra ordningen* med tecknen $(a : 2\,a : 2\,a : mc)$ och $(a : 2\,a : 2\,a : \infty\, c)$ samt slutligen *dihexagonala pyramider* och *prismor* med tecknen $(a : ma : m^1a : nc)$ och $(a : ma : m^1a : \infty\, c)$. De flesta hexagonala mineral äro hemiedriska former af den hexagonala pyramiden, *romboedrar* (fig. 16) eller *skalenoedrar* (fig. 17), hvilkas motsvarande holoedriska former äro dihexagonala pyrami-

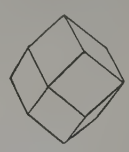

Fig. 5. *Rombdodekaedern* $= (a : a : \infty\, a)$.

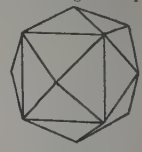

Fig. 6. *Tetrakishexaedern* $= (a : 2\,a : \infty\, a)$.

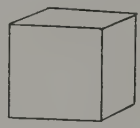

Fig. 7. *Kuben* $= (a : \infty\, a : \infty\, a)$.

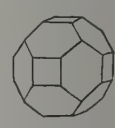

Fig. 8. *Kopparkristall*, kombination af $(a : a : \infty\, a)$ och $(a : \infty\, a : \infty\, a)$.

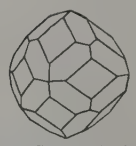

Fig. 9. *Granatkristall*, kombination af $(2\,a : 2\,a : a)$ och $(a : a : \infty\, a)$.

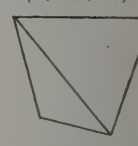

Fig. 10. *Tetraedern* $= ^1/_2\,(a : a : a)$.

Fig. 11. *Pentagondodekaedern* $= ^1/_2\,(a : 2\,a : \infty\, a)$.

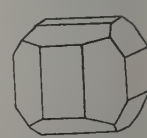

Fig. 12. *Svafvelkiskristall*, kombination af $^1/_2\,(a : 2\,a : \infty\, a)$ och $(a : \infty\, a : \infty\, a)$.

d.r. Kombinationer se fig. 14 och 15. I detta system kristallisera bl. a. mineral kalkspat, kvarts, järnglans, korund, cinnober, beryll, turmalin o. s. v. — I tetragonala systemet förekomma följande holoedriska former, hvilka fullkomligt motsvara de nyss uppräknade hexagonala, *tetragonala pyramider* (fig. 18) och *prismor* med tecknen $(a : a : mc)$ samt $(a : a : \infty\, c)$, *basiska planet* $(\infty\, a : \infty\, a : c)$, *tetragonala pyramider* och *prismor* af *andra ordningen* med tecknen $(a : \infty\, a : mc)$ och $(a : \infty\, a : \infty\, c)$ samt *ditetragonala pyramider* och *prismor*, som betecknas $(a : ma : nc)$ och $(a : ma : \infty\, c)$. Kombinationer afbildas i fig. 19 o. 20. De i tetragonala systemet förekommande hemiedriska formerna äro af mindre betydelse, viktigast är *sfenoiden* (ex. kopparkis). I detta system kristallisera bl. a. tennmalm, rutil, zirkon, kopparkis, schéelit m. fl. — I rombiska systemet ställes en axel lodrätt och benämnes *vertikalaxel*, *c*. Af de

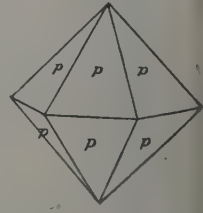

Fig. 13. $p = (a : \infty\, a : a' : c)$.

båda öfriga kallas den kortare, *brachydiagonalen*, *a* och den längre, *makrodiagonalen*, *b*. I detta system förekomma *pyramider* af 3 slag: *grundseriens* pyrami-

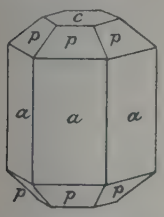

Fig. 14. *Pyromorfitkristall*, kombination af $p = (a : a : c)$, $a = (a : \infty a : \infty b : \infty c)$ och $c = (\infty a : \infty a : \infty a : c)$.

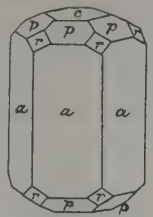

Fig. 15. *Beryllkristall*, kombination af $a = (a : \infty a : a : \infty c)$, $p = (a : \infty a : a : c)$, $r = (a : a : {}^1/_2 a : c)$ och $c = (\infty a : \infty a : \infty a : c)$.

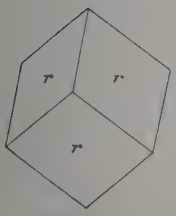

Fig. 16. *Romboeder*. $r = {}^1/_2 (a : \infty a : a : c)$.

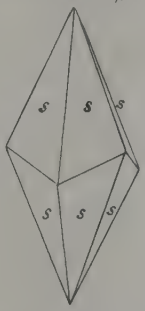

Fig. 17. *Skalenoeder*. $s = {}^1/_2 (a : ra : sa : ta)$.

der $(a : b : mc$; fig. 21) samt pyramider af *brachyserien* $(na : b : mc)$ och af *makroserien* $(a : nb : mc)$, vidare 3 slags *prismor*, af hvilka *vertikalprismorna* ha ecknen $(a : b : \infty c)$, $(na : b : \infty c)$ och $(a : nb : \infty c)$, illtetersom de tillhöra *grundserien*, *brachy-* eller

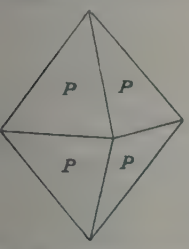

Fig. 18. *Tetragonal pyramid*. $P = (a : a : c)$.

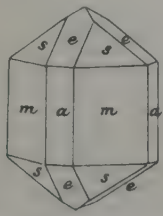

Fig. 19. *Tennmalmkristall*. $s = (a : a : c)$, $e = (a : \infty a : c)$, $m = (a : a : \infty c)$, $a = (a : \infty a : \infty c)$.

makroserien, samt två slags *domer* (liggande prismor): *brachydomat* $(\infty a : b : mc)$ och *makrodomat* $(a : \infty b : mc)$. Härtill komma de tre planparen: *basiska planet* $(\infty a : \infty b : c)$, *brachydiagonala planparet* $(\infty a : b : \infty c)$ och *makrodiagonala planparet* $(a : \infty b : \infty c)$. I rombiska systemet kristalliserar ett större antal mineral än i något af de andra systemen. Några hithörande kombinationer afbildas i fig. 22—24. Dit höra svafvel, antimonglans, vismutglans, arsenikkis, kalisalpeter, aragonit, tungspat, olivin, topas samt flera af augit- och hornblände-gruppens viktigare mineral. — I det monoklina systemet ställes en af de axlar, som gör sned vinkel med en annan, upprätt och benämnes *vertikalaxel*, *c*.

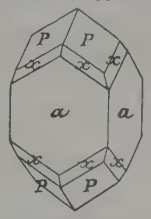

Fig. 20. *Zirkonkristall*, kombination af $P = (a : a : c)$, $x = ({}^1/_3 a : a : c)$ och $a = (a : \infty a : \infty c)$.

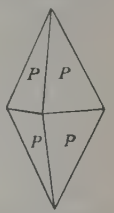

Fig. 21. *Rombisk pyramid*. $P = (a : b : c)$.

Af de öfriga kallas den, som gör räta vinklar med de båda andra, *ortodiagonalen*, *b*; den tredje kallas *klinodiagonalen*, *a*. På grund af att axelsystemet ej är rätvinkligt, bli pyramidytorna ej lika

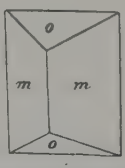

Fig. 22. *Resorcinkristall*, kombination af $m = (a : b : \infty c)$ och $o = (a : \infty b : c)$.

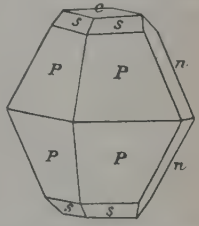

Fig. 23. *Svafvelkristall*, kombination af $P = (a : b : c)$, $n = (\infty a : b : c)$, $e = (\infty a : \infty b : c)$ och $s = (a : b : {}^1/_3 c)$.

hvarandra, utan sönderfalla i 2 *hemipyramider*, af hvilka den benämnes positiv, som ligger öfver den spetsiga axelvinkeln β, och den andra negativ. Hvarje hemipyramid består således af 4 lika ytor.

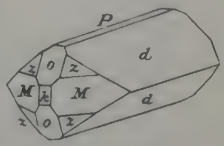

Fig. 24. *Barytkristall*, kombination af $M = (a : b : \infty c)$, $o = a : \infty b : c)$, $k = a : \infty b : \infty c)$, $P = (\infty a : \infty b : c)$, $z = (a : b : c)$ och $d = (\infty a : 2\,b : c)$.

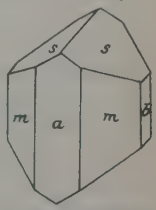

Fig. 25. *Augitkristall*, kombination af $s = (a : b : c)$, $m = (a : b : \infty c)$, $b = (\infty a : b : \infty c)$ och $a = (a : \infty b : \infty c)$.

På samma sätt sönderfalla de prismatiska former, som gå parallellt med ortodiagonalen, i ett positivt och ett negativt *hemiprisma* och *hemidoma*. Med iakttagande häraf komma formerna inom monoklina systemet att få samma tecken som de rombiska formerna. Benämningarna äro äfven likartade; man

endast utbyter brachydiagonal mot klinodiagonal och makrodiagonal mot ortodiagonal. I detta system kristallisera gips, ortoklas, augit, hornblände, glimrarna, epidot o. s. v., således flera af de allmännaste mineralen. — I triklina systemet (fig. 28) äro såväl formernas tecken som benämningar fullkomligt desamma som i rombiska systemet. I detta system kristallisera endast några få mineral, af hvilka blott fältspaterna ha större betydelse. — För bestämningen af de kristallografiska konstanterna hos ett visst mineral samt af tecknen för de former, som förekomma, fordras mätning af en eller flera kantvinklar. An-

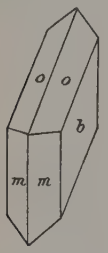

Fig. 26. *Gipskristall*, sammansatt af $o = (a : b : c)$, $m = (a : b : \infty c)$ och $b = (\infty a : b : \infty c)$.

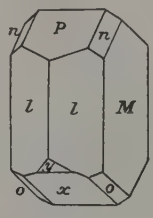

Fig. 27. *Ortoklaskristall*, kombination af $M = (\infty a : b : \infty c)$, $l = (a : b : \infty c)$, $P = (\infty a : \infty b : c)$, $o = (a : b : c)$, $x = (a : \infty b : c)$, $y = (a : \infty b : 2c)$ och $n = (\infty a : b : 2c)$.

talet vinklar, som behöfva mätas, är beroende på de kristallografiska konstanternas antal: sålunda i tetragonala och hexagonala systemen 1 vinkel, i rombiska 2, i monoklina 3 o. s. v. Ur dessa vinklar kunna grundformens dimensioner beräknas. För beräkningen af hvarje annan form än grundformen fordras i allmänhet dessutom två vinklar. Omvändt kan man med kännedom af axelkonstanterna och formernas symboler beräkna vinklarna mellan hvilka ytor som helst på en kristall. Vid beräkningen användas de kristallografiska axlarna som koordinataxlar, och kalkylen utföres enligt analytiska geometriens vanliga metoder. — Genom den äfvenledes af Weiss uppställda zonläran kan bestämningen af kristallformerna ofta betydligt underlättas. Med en *zon* förstår man sammanfattningen af de ytor, hvilka bilda parallella kanter med hvarandra. Alla ytor tillhörande samma zon gå parallellt med en och samma linje, som benämnes *zon-axel*. Det är tydligt att, om en yta ligger i två zoner, är den därigenom till sitt läge fullt bestämd; och dess tecken kan anges utan anställande af mätningar, ty den måste då gå parallellt med de båda zonaxlarna. Weiss uppställde äfven många andra tillämpningar af zonläran. — Utom de vanliga afbildningarna af kristaller, som äro framställda i parallellperspektivisk projektion, nyttjas ännu ett par metoder för grafisk framställning af kristallformer. Båda dessa ha först

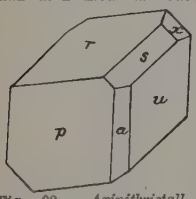

Fig. 28. *Axinitkristall*, kombination af $p = (a : b' : \infty c)$, $u = (a : b : \infty c)$, $r = (a : b' : c)$, $x = (a : b : c)$, $s = (a : \infty b : 2c)$, $a = (a : \infty b : \infty c)$.

angetts af Neumann (”Beiträge zur krystallonomi”, 1823). Med den ena af dem, *linearprojektionen* (fig. 29), projicieras kristallytorna som linjer. En kristallyta tages till projektionsplan, och alla de öfriga ytorna förflyttas parallellt med sig själfva, så att de gå igenom en enda punkt, belägen utanför projektionsplanet. Hvarje yta utskär då en rät linje på projektionsplanet, och zonerna framstå därigenom, att

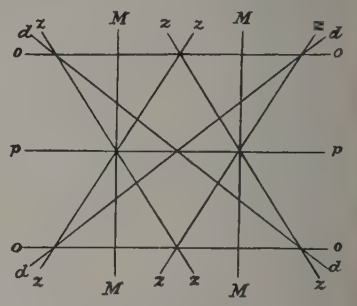

Fig. 29. *Linearprojektion* af samma kristall, som är afbildad i fig. 24.

flera linjer skära hvarandra i en punkt. Den andra metoden kallas *sfärisk* l. *stereografisk projektion* (fig. 30); i denna projicieras kristallytorna som punkter. Kristallen tänkes förlagd i midten af en sfär; från medelpunkten fällas vinkelräta linjer mot hvarje kristallyta, och dessa förlängas, tills de träffa sfärens yta; hvarje skärningspunkt anger läget af en yta. — Beträffande kristallernas fysiska byggnad ha åsikterna, sedan Haüy uppställde sin lära om ”molécules intégrantes”, undergått en fullständig omgestaltning. Fysikens läror tillåta icke, att man, såsom Haüy, antar kristallerna uppbyggda af partiklar med en bestämd form, hvilka beröra hvarandra som tegelstenarna i en mur,

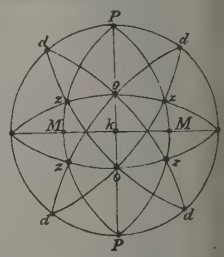

Fig. 30. *Stereografisk projektion* af samma kristall, som är framställd i fig. 24.

utan hvarje kristall måste betraktas som uppbyggd af molekyler, hvilka icke ha någon bestämd form och icke beröra hvarandra, utan sväfva fritt, men f. ö. ha samma anordning som Haüys ”molécules intégrantes”. Genom detta betraktelsesätt, enligt hvilket kristallerna äro uppbyggda af nätformigt fördelade kristallmolekyler, kan man förklara 1) lagen om de rationella indices, 2) kristallernas klyfbarhet, 3) deras symmetriegenskaper. Det kan nämligen matematiskt bevisas, att symmetriegenskaperna hos de möjliga slagen af punktnät (molekylarnät) fullkomligt sammanfalla med kristallsystemens symmetriegenskaper. Föreställningen om kristallernas uppbyggnad af molekyler har hufvudsakligen utbildats af Bravais (1850), Frankenheim (1856) och Sohncke (1879).

Samtidigt med den geometriska kristallografien utvecklades också kristallofysiken. Det mest betydande uppslaget gafs af E. Bartholin, som 1669 upptäckte

ljusets dubbelbrytning (se d. o.). Efter mineralens olika inverkan på ljuset kunna desamma delas i två grupper:

1. Isotropa, enkelbrytande; hit höra amorfa och efter det reguljära systemet kristalliserande mineral, och

2. Anisotropa, dubbelbrytande; hit höra alla mineral utom de amorfa och reguljära.

I hvarje dubbelbrytande kristall ges det antingen en eller två riktningar, efter hvilka en genomgående ljusstråle icke erfar någon dubbelbrytning; man kallar dessa riktningar *optiska axlar* och talar således om optiskt en- och optiskt två-axiga mineral.

a. Hos optiskt enaxiga kristaller, till hvilka höra de tetra- och hexagonala, går den optiska axeln parallellt med den kristallografiska hufvudaxeln. Här är således ljuseterns fortplantningshastighet resp. elasticitet olika i de två mot hvarandra vinkelräta riktningarna parallellt med och vinkelrätt emot den optiska axeln. Allteftersom riktningen för den största resp. minsta optiska elasticiteten sammanfaller med den optiska axeln, säges kristallen vara negativ resp. positiv.

b. Hos optiskt tvåaxiga kristaller, till hvilka höra de rombiska, mono- och triklina, ligga de båda optiska axlarna i ett och samma plan, optiska axelplanet, och bilda med hvarandra en mellan 0° och 90° växlande vinkel. Man antager här tre olika optiska elasticitetsaxlar, som stå vinkelrätt mot hvarandra; en af dessa, den första eller den spetsiga midtlinjen (bisectrix), halfverar den spetsiga, en annan, den andra eller den trubbiga midtlinjen (bisectrix), den trubbiga vinkeln emellan de optiska axlarna, den tredje, den optiska normalen, står vinkelrätt mot de optiska axlarnas plan. Den optiska axelvinkeln växlar i storlek t. ex. för olika sorters homogent ljus = de optiska axlarnas dispersion. Hos rombiska mineral ligger de optiska axlarnas plan parallellt med en af de tre ändytorna, och således sammanfalla de optiska elasticitetsaxlarna med de kristallografiska axlarna; hos monoklina mineral ligger optiska axelplanet parallellt med eller vinkelrätt emot symmetriplanet, således måste en af de båda midtlinjerna sammanfalla med ortodiagonalens riktning; hos triklina kristaller finnes intet samband emellan de optiska och de kristallografiska axlarnas läge. I och genom von Kobells konstruktion af stauroskopet (1855) och sedermera genom ständiga förbättringar af de olika instrumenten för undersökning i polariseradt ljus har kristallografen fått det viktigaste hjälpmedel för bestämmande af, till hvilket kristallsystem en kristall eller ett kristalliniskt ämne bör föras, liksom också för de mest subtila undersökningar ang. kristallernas inre byggnad. — Vid sådana undersökningar har det t. ex. visat sig, att vissa reguljära mineral, såsom granat, diamant etc., kunna vara dubbelbrytande. Dessa *optiska anomalier* kunna stundom förklaras som en följd af spänningar inom kristallen framkallade vid densammas tillväxt. En annan i polarisationsinstrument lätt iakttagbar egenskap hos mineral är deras *dikroism* eller *pleokroism* (se dessa ord). — De till ljusets dubbelbrytning rörande fenomenen blefvo genom Fresnel och Young 1805—25 matematiskt behandlade från undulationsteorins synpunkt. Denna teori ledde äfven till upptäckten af nya fenomen på mineralfysikens område, såsom W. R. Hamiltons upptäckt af den koniska refraktionen. Det af sir John Herschel först iakttagna förhållandet hos kvartsen, att dess kristaller vrida polarisationsplanet till höger eller vänster, allteftersom vissa kristallytor förekomma till höger eller vänster om romboederytorna, är ett af de mest slående exemplen på sambandet mellan kristallernas optiska och geometriska egenskaper och har sedan befunnits ega giltighet äfven hos andra s. k. enantiomorfa kristallformer (se Enantiomorfi med fig.). — Öfriga områden af fysiken ha icke så stor tillämpning på kristallografien som optiken. Liksom alla andra kroppar förändra äfven kristallerna volym vid temperaturändring, och i allmänhet eger en utvidgning rum vid temperaturhöjning. För denna utvidgning gälla enligt Fizeaus undersökningar följande lagar: 1) hos det reguljära systemets kristaller är utvidgningen lika stor för alla tre axlarna; 2) hos kristaller hörande till tetragonala eller hexagonala systemen är utvidgningen i hufvudaxelns riktning större eller mindre än vinkelrätt mot densamma; 3) hos de öfriga systemens kristaller är utvidgningen olika för alla tre axlarna. Om man därför slipar en kula af ett reguljärt mineral, t. ex. stensalt, så förblir den en kula vid hvilken temperatur som helst. En kula af kalkspat (hexagonala systemet) blir däremot vid temperaturförändring en rotationsellipsoid, och af ett rombiskt, monoklint eller triklint mineral blir en treaxig ellipsoid. Då utvidgningen är olika i olika riktningar, komma naturligtvis vinklarna emellan kristallplanen att ändras med temperaturen, med undantag af vinklarna hos reguljära kristaller. Detta har äfven genom direkta mätningar konstaterats (först af Mitscherlich på kalkspat). Ändringen i vinklar eger dock alltid rum på det sätt, att icke kristallsystemet förändras. Parameterförhållandets rationalitet, äfvensom zonerna undergå ej heller någon ändring. — Kristallerna leda äfven värmet olika i olika riktningar. Lagen härför kan enligt Sénarmonts undersökningar uttryckas så, att värmeledningsförmågan är densamma i kristallografiskt lika, men icke i kristallografiskt olika riktningar. Däraf följer, att den isoterma ytan (en yta, på hvilken temperaturen vid ett visst ögonblick är lika) hos de reguljära kristallerna är en sfär, hos de tetragonala och hexagonala en rotationsellipsoid med hufvudaxeln till rotationsaxel och hos de öfriga kristallerna en treaxig ellipsoid. Rörande de öfriga fysiska egenskaperna, såsom elasticitet, kohesion, hårdhet, magnetism och elektricitet, är det tillräckligt att anföra, att alla företagna undersökningar gett vid handen, att samma symmetrilagar, som behärska kristallernas form samt optiska och termiska egenskaper, visat sig giltiga äfven beträffande dessa.

Som grundval för den kemiska kristallografien uppställdes redan tidigt den satsen, att hvarje kemisk förening har sin bestämda kristallform. Länge ansåg man äfven, att olika ämnen måste besitta olika kristallformer (med undantag af dem, som tillhörde det reguljära systemet). Det mest betydande resultat, till hvilket jämförelsen af olika ämnens kristallformer ledt, är upptäckten af *isomorfien* (se d. o.); motsatsen mot isomorfi är *dimorfi* eller *polymorfi* (se d. o.). Hj. Sj. (A. Hng.)

Kristallografisk konstant. Se Kristallografi, sp. 1334.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kristalloïd (af grek. *kry'stallos*, kristall, och *ei'dos*, utseende). 1. *Kem.*, benämndes af Graham i motsats till kolloid (se Kolloider), en sådan kropp, som vid dialys går igenom den djuriska hinnan eller pergamentpapperet och är kristalliserbar (t. ex. koksalt, salpeter, ättiksyra). Lösta kristalloider följa i allmänhet lagarna för lösningar och visa normalt osmotiskt tryck (äfven elektrolyterna, om man tager hänsyn till deras dissociation), hvaremot lösta kolloider synas befinna sig i ett särskildt slags lösningstillstånd. Man har därför äfven kallat kristalloidernas lösningar för äkta lösningar i motsats till kolloidernas, som ha beteknats som pseudolösningar. Emellertid har det visat sig på senare tid, att någon skarp gräns mellan kristalloider och kolloider ej finnes. — 2. *Bot.*, af ägghviteämnen bestående, kristalliknande kroppar, som svälla i vissa vätskor och därvid ändra vinklarna. De förekomma t. ex. i aleuronkorn (se d. o., fig. 2). 1. H. E. 2. G. L—m.

Kristallokemi. Se Kristallografi, sp. 1332, 1342.

Kristalloptik. Se Kristallografi, sp. 1341.

Kristallpalatset i London. Se Sydenham.

Kristallpalatskonserterna, *mus.*, ett i London 1855—1901 verksamt, mycket berömdt konsertinstitut, som under Aug. Manns' ledning gaf stora konserter i Kristallpalatset i Sydenham hvarje lördag under säsongen okt.—april. Orkestern egde en stråkstyrka af 61 personer. Programmen voro sammansatta såsom vid Gewandhauskonserterna i Leipzig: 1 symfoni, 2 uvertyrer, 1 konsert, solostycken och sånger. E. F—t.

Kristallsand, *bot.* Se Kristallcell.

Kristallskelett, *miner.* Vid kristallers tillväxt händer det mycket ofta, att vissa kanter, hörn o. s. v. växa fortare än öfriga partier af kristallen; härigenom uppkommer i st. f. den slutna kristallen en del staf-, fjäder- eller grenliknande bildningar, eller också bli kristallytorna liksom urgröpta, s. k. kristallskelett. A. Hng.

Kristallsystem. Se Kristallografi, sp. 1332—33.

Kristalltvilling. Se Tvillingkristall.

Kristallvatten, *kem.*, vatten, som till konstant mängd förekommer i kristalliserade ämnen. Det förekommer i mer eller mindre fast förening och kan oftast utjagas genom upphettning. Stundom är kristallvattnet så löst bundet, att det bortgår redan vid vanlig temperatur, hvarvid kristallerna bli matta, ogenomskinliga eller vittra till pulver. Å andra sidan kan man ofta nog först vid ganska hög temperatur utdrifva kristallvattnet. Detta förekommer alltid i molekylärt förhållande, och dess mängd kan därför uttryckas i kemiska formler. Då ämnen binda kristallvatten, utvecklas värme, till olika mängd för olika ämnen. Ofta inträffar, att värmeutvecklingen är olika för olika molekyler kristallvatten i ett och samma salt. Så t. ex. innehåller glaubersalt, $Na_2SO_4 + 10H_2O$, tio molekyler kristallvatten, af hvilka en vid föreningen med Na_2SO_4 utvecklat 2,360 kalorier, men de nio öfriga blott 1,873 kalorier. De olika molekylerna kristallvatten i ett och samma salt utöfva en mycket olika ångtension. Aflägsnar man vid en viss konstant temperatur kristallvattnet ur t. ex. kopparvitriol ($CuSO_4 + 5H_2O$), finner man, att de olika vattenmolekylerna utöfva ångtryck, som framgå ur följande figur:

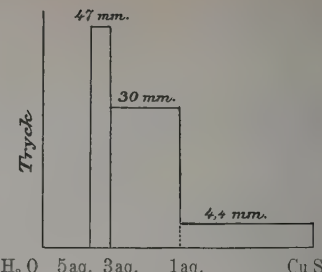

Ångtrycket håller sig således konstant vid 47 mm. Hg, så länge något finnes kvar af de båda första vattenmolekylerna (*aq.*). Sedan sjunker trycket till 30 mm. under borttagandet af de båda nästa vattenmolekylerna; till sist är trycket endast 4,4 mm. och förblir konstant, tills kopparsulfatet har blifvit alldeles vattenfritt.

Kristallvatten antages vara bundet till substansen genom s. k. *bivalenser* (ty. *nebenvalenzen*). Ang. dessa har man emellertid ännu ej kommit till klara föreställningar. Vatten, som ingår i ett kristalliserande ämne, behöfver ej vara kristallvatten, utan kan äfven vara s. k. konstitutionsvatten, hvilket i motsats till kristallvattnet anses bundet genom s. k. *hufvudvalenser*. Salternas färg är ofta beroende af kristallvattenhalten. Vattenfria koboltsalter äro t. ex. blåa, men vattenhaltiga röda. Särdeles tydligt visar sig detta hos de utomordentligt praktfulla cyanplatinadubbelsalterna, hvilka i vattenfritt tillstånd äro hvita eller svagt gula, men i kristalliseradt och vattenhaltigt utmärkta af de praktfullaste röda, gröna eller blåaktiga färger, ofta olika hos en och samma kristall. Några ämnen kunna kristallisera äfven med alkohol, bensol o. s. v.; man talar i så fall om kristallalkohol eller kristallbensol. P. T. C. (H. E.)

Kristallviolett, *kem.*, organiskt, med fuksin besläktadt färgämne, tillhörande trifenylmetangruppen. Dess konstitution uttryckes genom formeln

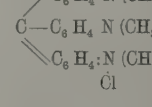

Det bildar bronsglänsande nålar, som lösa sig i vatten och alkohol med violett färg, och användes till färgning af ylle och silke. H. E.

Kristaläpple, *paleont.*, populärt namn för undersiluriska cystidéer.

Kristberg, socken i Östergötlands län, Bobergs härad. 16,640 har. 2,253 inv. (1909). K. utgör ett konsist. pastorat i Linköpings stift, Gullbergs och Bobergs kontrakt.

Kristdala, socken i Kalmar län, Tunaläns härad. 23,871 har. 3,147 inv. (1909). K. utgör ett konsist. pastorat i Linköpings stift, Tunaläns och Sevede kontrakt. Se C. A. Carlsson, "Anteckningar om gårdarna inom Kristdala socken i Kalmar län, deras ägare och de släkter, som därifrån utgått" (1900).

Kristen. Se Kristna.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kristen-arameiska. Se Kaldeiska språket.

Kristendom, den på Kristus grundade religionen. Enligt Apg. 11: 26 började namnet kristna, *kristianer*, användas i Antiokia. Samma bok visar, huvad man menade med kristendom. Förutsagd och utlofvad i G. T., har Kristus, Guds son, kommit, men dödats af hedningarna, förrådd af judarnas okunnighet — enligt den första, mot judendomen mer skonsamma förkunnelsen (Apg. 3: 17); när motsatsen mot den judiska lagreligionen insågs af Stefanus och Paulus och bevisades af judisk förföljelse, lades skulden mer afgjordt på judarna (Apg. 7: 52 m. fl.). Denne Jesus har Gud uppväckt och upphöjt. I hans namn och genom Anden, som Gud ger åt de troende, ske underbara ting. De kristne äro den uppståndnes vittnen. Kristendomen som religion har sin utgångspunkt i synerna af den korsfäste. Ty först därigenom uppkom en särskild, ny kult och ett från judendomen snart sig skiljande religionssamfund.

För Medelhafsvärlden var förkunnelsen af en död och uppstånden gud eller herre (grek. *kyʹrios*) eller heros eller frälsare (grek. *sotēr*) ingenting oerhördt och blef det än mindre, i samma mån som talrika mysteriekulter — förbundna med Osirismyten eller med Tammuz-Adonis, Attis eller Mitra — under de första århundradena e. Kr. vunno spridning. Uppståndelsemomentet var icke i dessa kulter alltid klart markeradt. Men i fråga om Tammuz och Adonis heter det: ”Men de klaga icke utan hopp, ty de sjunga, att den förlorade skall komma åter”. I Rom fäste man 22 mars Attis vid trädet, den 24 bestänkte man hans bild med blod, den 25 förkunnades gudens uppståndelse. Sådana undersättelser tillhöra dock tiden efter kristendomens segertåg. För den antika, utomjudiska betraktelsen tedde sig kristendomen närmast som en heroskult bland andra. ”De sjunga en sång till Kristus som till en gud”, skref Plinius d. y. till Trajanus, samtidigt med att han konstaterade de kristnes vägran att uppfylla den romerske medborgarens religiösa plikter. Skärningen mot hedendomen åstadkoms genom kristendomens exklusivitet och anspråk, som förbjödo gudomlig hyllning af kejsaren (Uppb.) och synkretistisk jämställning med andra mysterier. Tron på den uppståndne, Kristuskulten och Kristusmystiken hade uppkommit ur judendomens mark. Skärningen mot judendomen åstadkoms af ställningen till den judiska rituallagen, som redan i den hellenistiska judendomen mist något af sin förbindande kraft.

Fråga vi, hvarför bland de antika heroskulterna Kristustron ensam blef världsreligion, böra följande omständigheter tagas i betraktande. 1:o) Äfven om Herakles, Attis, Adonis, Osiris, Mitra visste deras dyrkare, att de lefvat på jorden, och i kulten prisades deras välgärningar. Men de voro endast gudar eller sagogestalter. Jesus Kristus hade nyss lefvat och dött. ”Vi hafva varit med honom från begynnelsen”. ”Det vi hafva hört, det vi hafva sett med egna ögon, det vi skådade och med egna händer togo på, det förkunna vi.” ”Vi hafva känt hans lärdomar”. Kristus var en historiens näraliggande gestalt som ingen af hans rivaler. Men i enlighet med den historiens lag, som låter det lifskraftiga suga till sig icke blott människor, utan äfven former, föreställningar och riter, har kristendomen upptagit omedvetet eller medvetet, hvad den fann användbart i det förefintliga materialet inom judendom och hedendom, redan långt innan män som Gregorius Thaumaturgos (d. 270) och Gregorius den store (d. 604) gjorde anknytning till hedniska bruk till en ålagd metod. — 2:o) Ett förgudande af människor var för den tiden intet oerhördt. Bästa beviset är kejsarkulten. Väntan på en frälsare, förlossare och fridsfurste hade hälsat Augustus som den, som skulle komma. Inskriften i Priene i Mindre Asien från omkr. år 9 e. Kr. innehåller: ”Försynen, som råder öfver allting i lifvet, har till människosläktets frälsning uppfyllt denne man med sådana gåfvor, att den sändt honom till oss och kommande släkten som frälsare (soter).” På en inskrift från Halikarnassos kallas Augustus för ”hela människosläktets faderlige Zeus och frälsare”. Öfver Apollonios af Tyana (d. 97 e. Kr.) författade Filostratos en lefnadsteckning, där han skildras som undergörare, förebild och uppenbarelse af gudomlig fullkomlighet. Hvad som gaf åt Kristusreligionen ett ojämförligt försteg, var icke blott det dramatiska och patetiska i Kristi lidande, död och uppenbarelse för de sina, utan framför allt hans religiösa sonmedvetande och den oförlikneliga arten och styrkan i Jesus’ af Nasaret personliga utrustning (se Jesus Kristus). För oss framträder den i hans världshistoriska inverkan och studeras i våra dagar med större ifver än någonsin i de dokument vi ega i behåll i N. T. från de första generationernas bekännelse och förkunnelse. I evangelierna göra vi en dubbel iakttagelse. Jesu gestalt är öfverstrålad och förklarad af bekännarnas tro. Samtidigt märkes hans afstånd från omgifningen, som icke nådde upp till att förstå honom. Däraf hans persons i kristendomens historia och i vetenskapen skiftande mångtydighet, hvilken egt en stor religiös betydelse, genom det utrymme den lämnat åt idealbildningen. Men de förnämsta religiösa förnyelserna i kristenheten ha uppkommit ur stora religiösa personligheters förnyade kontakt med det nytestamentliga vittnesbördet om Kristus. Forskningen har härvidlag att räkna med det faktum, att bilden af en skapande, på samtid och eftervärld våldsamt ingripande ande icke kan skiljas från hans verkningar och från det intryck, han gjort på dem, som skildrat honom. — 3:o) Urkristendomens bibel och beviskälla, gamla testamentet, hade närt Jesu egen själ. Jesus tillhörde den strängast progressiva och starkast teistiska tradition, som religionshistorien känner. Såsom ingenstädes eljest var gudsvissheten i G. T. och judendomen det allbehärskande i religionen och lifvet. Ej ens den mäktigaste religiöse nyskapare förmådde genom sin person skjuta undan uppenbarelsens Gud till ett bortre plan. Jesu medvetande är fylldt af Fadern. ”Min mat är att göra hans vilja, som har sändt mig.” Samtidigt fanns genom Messiasidén en plats beredd åt en skapande ande. Den af Jesus suveränt förvandlade Messiasidén, liksom Danielsbokens med äldre föreställningar sammanhängande människoson, Guds son — han är sonen efter profeterna, tjänarna — profeten, som förkunnar Gudsherraväldets snara inbrytande, Jona profetens bättringspredikan, Herrens lidande tjänare (Jes. 53) och andra judiska ledmotiv spelade en viktig roll för Jesu och de andres uppfattning af honom själf och hans kall; intet af dessa ledmotiv uttrycker hans persons hemlighet, men de uttrycka Jesu väsentliga samhörighet med

judendomen. Han var sänd till de förlorade af Israels hus. Väsentligheten i hans gudsförhållande och blick på människolifvet har fört upp honom ur hvarje begränsning på den centrala platsen i hela släktets religionshistoria. Men försöken att afskilja kristendomen från G. T., i den gamla kyrkan genom gnostikernas och Marcions motsats mellan Jahve och Jesu Kristi Fader, i nyare tid genom Kristi isolering från den uppenbarelsehistoria, hvari han står, bero på misskännande af ett af villkoren för kristendomens världshistoriska betydelse. En riktig känsla häraf låg i regeln, att tolkningen af N. T. bör bevisas genom sammanhanget med det gamla. Den redan af Filo och den hellenistiska judendomen använda allegoriska tolkningen möjliggjorde härvidlag nödig frihet, tills i modern tid ett historiskt betraktelsesätt brutit igenom. — 4:o) Paulus är näst Jesus det viktigaste namnet i kristendomens historia — änskönt Paulus själf aflägsnat hvarje möjlighet till koordination genom rangordningen: 1 Gud, 2 Kristus, 3 församlingen, 4 Paulus och dess öfriga tjänare (1 Kor. 3: 22—23). Kristus är hufvudet. ”Jag lefver, dock icke längre jag, utan Kristus lefver i mig.” Genom synen på Damaskusvägen blef Paulus ett första-handsvittne om den uppståndne, icke blott öfvertagare af urförsamlingens visshet. Men med glöden i hans Kristusmystik och extatiska utrustning förenade sig obrottslig trohet mot evangeliets öfverordning af det sedliga. Pauli evangelium är evangeliet om den korsfäste och uppståndne. Men meddelar han föga från Jesu historiska verksamhet som profet, det är som lärare och kraftig hjälpare, är dock andens lif, det nya lifvet i den uppståndnes kraft, hos Paulus genomträngdt af de sedliga och religiösa grundsatserna i Jesu lefnad och predikan.

I det anförda ligger kristendomens egenart inom religionshistorien redan antydd.

I. Det epokgörande och nya hos kristendomen är icke en idé eller lära eller en institution, utan en historisk personlighet med dess verkningar. Kristendom betyder: g e n o m K r i s t u s f ö r m e d l a d gudsgemenskap. A. *Dogmen.* Vidt skilda meningar ha funnits och finnas i kristenheten om hvad detta religiösa beroende af Kristus innebär och huru det kommer till stånd. Ingen dogm har fastslagit sättet. Man har härledt det företrädesvis ur Jesu undervisning eller ur Ordets människoblifvande eller ur Kristi försoningsverk, som då fattats som lösen, som offer, som friköp från djäfvulen (den vanligaste synpunkten i gamla kyrkan, använd ända till Luthers tid), som bot för rättskränkning, som gärd åt Guds förfördelade ära, som strafflidande, som den sedliga solidaritetens hemlighet eller annorledes; eller också har man på skilda sätt kombinerat flera eller färre af dessa synpunkter. Men *att* Kristus är den kristna religionens medelpunkt och att det gudomliga hos honom icke är af någon lägre och annan dignitet än Guds eget väsen, blef uttaladt som den äkta kristendomens omistliga postulat på afgörande sätt redan i Nicæa, kompletteradt med Chalcedonense, och i enlighet med Västerlandets särskilda villkor om möjligt ännu mer paradoxalt formuleradt i det s. k. Athanasianum.

Grunden till denna utveckling ligger hos Jesus själf. Hans förkunnelse af gudsherraväldet med de skärpta och förinnerligade sedliga kraf och den förtröstan, som hörde därtill, uppbars af en personlig myndighet, som ställde honom själf, icke någo lära eller något ideal, såsom Guds uppenbarelse människovärldens midt. Det ligger redan i han gudsbeteckning: min Fader och Eder Fader, och sär skiljer Jesus från Mose, lagens gifvare, Buddha dharmas upptäckare, Muhammed, koranens upphof och andra religiösa grundläggare. Hos Paulus frå Tarsus och Johannes — förmodligen en i den gaml traditionen omnämnd präst från Jerusalem — slå den förkristna judiska gnostiken (hvarpå de nyfunn s. k. Salomos oden troligen afge ett prof) sin armar kring Kristusgestalten, icke minst för at skydda honom åt sig mot det slags gnostik, so hotade att lösrycka Kristus från historien och in flytta honom i en med evangeliet oförenlig andli värld (Ef., Kol., 1 Joh.). Gamla testamentets re surser räckte icke längre till. En anonym förf. ho Eusebios betecknar fornkyrkans män med att de ta lat om Kristus som om Gud. Därför glömdes aldri Kristi mänsklighet, äfven om de judekristna s. k ebionitiska riktningarna uteslötos, som begränsad Jesu betydelse till att vara blott människa och lä rare. Evangeliet från Kristus förträngdes aldri fullkomligt af ”det andra evangeliet” (Harnack) evangeliet om Kristus. Jesu predikan och föredöm utöfvade sin verkan. Kärleken och renheten i d kristnes lif bidrogo nog minst lika mycket till kristen domens framgång som teologernas storslagna tanke arbete, kultens utveckling, kyrkopolitik och asketisk mystiska ideal. Fornkyrkan har att uppvisa en rike dom af homilier och traktater, hvilka helt enkelt in skärpa Jesu regler för vandeln. Men det blef e nödvändighet att teoretiskt klargöra Kristi ställnin för framgångsrik konkurrens med de tankeskapelser som alltför oigenkännligt förvandlade evangeliet til en teosofi (Saturninos', Valentinos' system m. fl.), oc för insteg hos den antika bildningen. I samma må som den eskatologiska spänningen slaknade, ökade krafvet på teori. De viktigaste insatserna gjordes del af alexandrinarna Klemens (d. omkr. 215) och Orige nes (d. 251), hvilka, fullföljande den hellenistisk judendomens, särskildt Filos (d. omkr. 42) verk på allvar använde den redan i Johannesprologe med Kristus identifierade Logos, indelande en veten skaplig kristologi, hvars resultat dogmen tillgodo gjorde sig, änskönt den utelämnade dess grundtern Logos, dels af Tertullianus (d. omkr. 220), so på Fadern, Sonen och Anden använde (såsom öfver sättning af det grekiska *prosopon*) ordet persona (eg mask, roll) och om det gudomliga väsendet orde substans. Alexandrinarna gåfvo åt filosofien ett er kändt rum i kristendomen; ”liksom lagen uppfost rade judarna, så har filosofien uppfostrat grekern till Kristus” (Klemens). Själfva gnostiker, satte d Kristi betydelse i att meddela en för evangelie främmande högre insikt, vishet (grek. *gnosis*), å dem, som icke behöfde honom i hans egenskap a återlösare — försoningsoffer för synden och lösepen ning åt djäfvulen: ”Gud Logos sändes som en läkare åt syndarna, men som en lärare i gudomliga my sterier åt dem, som redan äro rena och icke längre synda” (Origenes). Hellenismens intellektualism va därmed erkänd. Men den fara för polyteism, so låg i föreställningen om den underordnade Logos guden och som blef akut genom Arius (d. 336; s A r i a n i s m), afvärjdes genom Nicenska for meln af 325 och den store Athanasios (d. 373).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

"Hvarför räkna sig icke arianerna till hellenerna? Ty såsom dessa tillbedja de det skapade i stället för Gud, som skapat allt... När nu hellenerna lära en icke skapad och många skapade gudar, men dessa en icke skapad och en skapad, så skilja de sig icke från hellenerna... De många hednagudarna ha samma natur som denne ene, ty han såväl som de äro skapelser" (Athanasios). Därför måste uttryck och bilder, som ange en skapad, lägre gudom, undvikas. I stället upptagas uttrycken född af evighet och ljus af ljus. "Solstrålen är icke ett andra ljus i förhållande till solen; heller intet annat ljus, icke heller så, att den (blott) har andel i solljuset, utan är helt och hållet alstrad af solen. Sol och stråle äro ett ljus, men kunna ändå särskiljas" (Athanasios). I Chalkedon 451 uppställdes efter schemat natur och person antitetiskt Sonens sanna gudom och sanna mänsklighet samt hans organiska enhet såsom lika omistliga postulat för tron. I Västerlandet, som saknade grekernas förutsättningar och intressen i den trinitariska och kristologiska spekulationen, uppkom för att häfda monoteismen samtidigt med den i trosregeln nedlagda trefalden, i 5:e eller 6:e seklet i Syd-Gallien den formel, som fått namnet den Athanasianska. Paradoxalt uppradas där personernas trehet och Guds enhet i en rytmisk, ståtlig hymn, som från 9:e årh. sjöngs till gudstjänstligt bruk. — Skarpare än förut uttalas där äfven, hvad man redan sedan 2:a årh. lärt i synnerhet i Rom, att dogmen är en trosplag, som den kristne måste underkasta sig. Så långt var man (och är man ännu mångenstädes i kristenheten) från det evangeliska (af Augustinus och Luther upplifvade, men äfven i protestantismen förvanskade) begreppet om tro som förtröstan. — Augustinus förlade kristendomens tyngdpunkt till ett djupare och innerligare område än den efter uriden rört sig på. Intellektualismen undanträngdes af hjärtefrågorna om beroende och frihet, synd och nåd. För Kristusbetraktelsen liksom för alla religionens moment fick Augustinus' underbart rika ande stor betydelse. Hufvudintresset flyttades från distinktionerna om Kristi väsen till hans verk, hans lif och död och välgärningar: högheten uppenbarar sig hos Frälsaren i ringheten, lifvet i döden. Kristusmystiken upplifvades och tog nya ansatser. Den ur Höga visan illustrerade brud- och brudgumssymboliken, redan i N. T. upptagen från judisk mystik, af Tertullianus tillämpad på den enskilda själen, ej blott på kyrkan, fulländades af Bernhard (d. 1153), om t. ex. i de från honom eller hans skola härörande stroferna *Salve caput cruentatum*, "O hufvud blodigt, såradt", etc. i den versifierade lidelsringen af Jesu lemmar skapat oförgängliga minnen. Den synoptiske Jesu galileiska verksamhet, icke endast lidelsen för den korsfäste, inspirerade Frans från Assisi, den medeltida fromhetens andre store förnyare. — För Luther, liksom för Augustinus, blef paulinismen bestämmande. Han genombryter icke dogmen, men betonar Kristi kärlek och kall. "Kristus kallas icke därför Kristus, att han har två naturer. Hvad kommer det mig vid? Vi hafva till nattvarden är Gud och människa, det har han för sig. Men att han däråt fått sitt ämbete och utgjutit sin kärlek och blir min frälsare och återlösare, det sker mig till tröst och glädje" (Luther). "Att känna Kristus är att känna hans välgärningar" (Melanchthon). När dogmen af Faustus Socinus (d. 1605) och andra unitarier upplöstes, skedde det gemenligen till förmån för en torftig moralism, som af Jesu ämbeten egentligen bibehöll endast det profetiska. Däremot har teologien inom de trinitariska samfunden af den allmänneliga kyrkan jämte läraren häfdat Kristus som religionens historiska och kosmiska grundfaktum med afgörande andlig och sedlig innebörd, låt vara att sättet för hans mysteriösa verkningar tydes på olika vis eller erkännes vara ett mysterium. Tolkningen af Kristi person och verk har i den gammallutherska kenosisläran (se Förnedring) och senare tagit allt starkare intryck af historien och af Jesu etiska storhet. Det gudomliga förlades af pietismen och rationalismen från underverken till den sedliga fullkomligheten. Den fattades som syndfrihet och besittning af alla dygder, tills en mer konkret, af urkunderna och af ett mer lefvande och dynamiskt religiöst ideal inspirerad betraktelse fått ögonen öppnade för kärlekens och helighetens glöd och kraft och den ojämförliga koncentrationen hos Jesu person. Från Kant och Hegel ha nya synpunkter hämtats för kristologien. Hos den moderna teologien ligger i stort sedt kontinuiteten med dogmen däri, att Kristi gudom, det uppenbarande och gudomliga hos honom, hvilket sålunda är värdt tillbedjan, icke fattas som en hög, men dock underordnad verkan af det gudomliga lifvet, utan är ett med Guds eget väsen (Matt. 5: 46—48). Gud i Kristus blir sålunda, i denna icke, såsom i dogmen, substantiella, utan sedligt religiösa bemärkelse, äfven den nya kristendomens formel. (Se Kristologi.)

B. Kristi ställning är i *etiken* icke mindre behärskande än i dogmen. Tron på den uppståndne och andens inverkan utlöste i urkristendomen nya, sedliga krafter, som inriktades dels efter evangeliets anvisningar, dels efter den etik, som den filosofiska, särskildt cyniska och stoiska, predikan inskärpt i den antika världen, och togos snart till intäkt för asketiska ideal. I ny, karaktärsfull friskhet och konsekvens genomfördes principen om Kristi efterföljelse af den helige Frans. Äfven i det yttre bör lifvet så långt möjligt formas efter Jesu och hans lärjungars villkor. Ett kvietistisk-mystiskt ideal af icke-biblisk härkomst föresväfvade äfven de ädlaste medeltida skildringarna af Kristuslikheten (se Imitatio Christi), liksom det ännu i senare tid uppträder t. ex. i en mer lagisk och anarkistisk form hos Tolstoj. Mot franciskanidealet uppställde Luther medelst sitt genomförda kraf på kristet erkännande af alla kall en annan princip för Kristi efterföljelse. Ett uniformerande efterliknande strider mot kallelsetrohetens, som är det kristna lifvets form. Men syndaförlåtelsen ger mod och kraft till det nya lifvet, och Kristi kärlek inspirerar det. Ett evangeliskt motstycke till den katolska grundsatsen om Kristi efterföljd tecknas i protestantismens förnämsta uppbyggelsebok "Kristens resa" af John Bunyan (d. 1688), och Kristus som etikens andliga princip i protestantisk mening har W. Herrmann sökt konsekvent genomföra.

C. *Kult* och dogm följas åt. Bland de världshistoriskt betydelsefulla religionerna är kristendomen den enda, som från början egnat åkallan och tillbedjan åt sin upphofsman (1 Kor. 1: 2, Apg. 7: 59). Kristen är den, "som åkallar Kristi namn"

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

(Apg. 9: 14), hur judiskt obevekligt än oppositionen var mot hvarje slags människoförgudande (Uppb. 19: 10; 22: 9). De troende samlades kring Kristus till bön, kärleksmåltider och nattvardsfirande. Bönen gällde Gud med tack för Guds tjänare Jesus och den andliga födan och drycken, som han är (se Didache ton dodeka apostolon), men äfven Kristus (Plinius d. y.). I samma mån som närvaron i nattvardselementen fattades mer realistiskt och substantiellt, gjordes de först af den folkliga och sedan äfven af den teologiska betraktelsen till föremål för den åt Kristus egnade kulten. I kyrkan ”ser man herren Kristus, som ligger på bordet” (Syrien, 4:e årh.), Hostiaskrinet kräfver mer dyrkan än Kristi graf, ty det ”innehåller Frälsarens uppstånda och lefvande lekamen” (Beda, d. 735). Transubstantiationslärans upphöjande till kyrklig dogm 1215 och erkännandet af Kristi lekamens fest 1264 sanktionerade den folkliga föreställningen och hostiakultens seger i konkurrensen med kulten af helgonrelikerna, öfver hvilka altaren först uppförts. Hostian är den närvarande gudomen, åt hvilken altare, monstrans, tabernakel och kyrkor uppföras och egnas till boning och som tillbedes såväl under mässan som eljest, där den hvilar i helgedomen eller bäres i procession. Det aflägsna historiska sambandet mellan den undergörande hostiaguden och evangeliets Kristus är för fromheten föga medvetet, men fasthålles af den officiella teologien. Äfven prästerna få, liksom de heliga karen, andel i hostians gudavärdighet. I prästerna ”begrafves den ärorika och förhärligade lekamen, som död begrofs i Jerusalem?” (Bernhard). Den helige Frans såg Guds son i prästerna. Ty ”jag ser icke här på jorden något annat af den Högstes gudomlige son än hans allra heligaste kött och blod, som prästerna anamma och som de ensamma utdela åt andra”. Tidigare hade Maria fått del af sonens gudom. Det gamla epitetet ”gudsmoder” (*theotokos*) vann i 5:e årh. officiell hemul. Missale romanum kallar henne *genetrix Dei*, ”Guds föderska”. Tanken på det modersskötе, som benådats att bära och föda gudomen, ”sin egen skapare”, förband sig med moderlighetens ömhet och jungfrulighetens skära renhet till Marias förgudande. Kultens fromma ifver förebådade sekler i förväg dogmen om Marias obefläckade aflelse af 1854, och gudsmoderns dyrkan vinner alltjämt nya uttryck.

Aflägsnandet af hostia- och Mariakulten betyder i de evangeliska kyrkorna ingalunda en rubbning af Kristi centrala plats i kulten. Kontinuiteten sträcker sig från Paulus' prosahymner i Rom. 8: 33—39 och Fil. 2: 5—11 fram till Kristushyllningen i Luthers (”Er heisst Jesus Christ . . . und ist kein andrer Gott”, Sv. psalmb. 124,5), Homburgs (76), Arrhenius' (213) och Wallins (55) psalmer.

D. *I organisationen.* Med klok och kraftig styrelsekonst ha åtminstone från 2:a årh:s slut romerska biskopar målmedvetet arbetat på en yttre kyrklig enhetlighet i Kristi namn. Äfven sedan de österländska kyrkorna inspärrats genom araber, mongoler och turkar, och den ”ortodoxa” bysantinska statskyrkan, försjunken i sina sakrament-mysterier och sin bilddyrkan, skilt sig från Rom i den stora schismen (1054), syntes en sådan universell samfundstanke kring Kristi vikarie under Innocentius III (d. 1216) nära sitt förverkligande. Men äfven den imponerande romansk-germanska katolicitet under romersk öfverhöghet var tyvärr dömd att 16:e seklet lämna rum för en romersk-katolsk och flera evangeliska konfessionskyrkor. Sin förblifvande och verkliga enhet eger hela kristenheten i bekännelsen till Kristi namn.

II. Kristendomen är sålunda i strängare mening än någon annan en historisk religion. a) Stiftad i historisk tid äro äfven buddism, islam o. a. Men kristendomen framträder till skillnad från buddismen och vissa andra högre religiösa skapelser som uppenbarelse, det är profetiskt vittnesbörd om Guds vilja och självmeddelelse. b) Liksom i G. T. (äfven i sin mån Zoroasters religion och islam) skönjas Guds sätt skilda uppenbarelse och trons grund i historien, som eger en gudomlig, af profeterna tolkad mening och skall utmynna i eller afbrytas af Guds fullkomliga herravälde (se Eskatologi). Men uppenbarelsen förlägges icke företrädesvis till tilldragelser — såsom räddningen ur Egypten, eröfringen af Kanaan etc. —, utan framför allt till en grundläggande (1 Kor. 3: 11) personlighet, hvilken därför får en central och förblifvande betydelse som ingenstädes eljest.

Redan i trosbekännelsen framträder kristendomen som frälsningsfakta, och redan Irenæus (d. 202) har på dem grundat teologien. En serie underbara tilldragelser från skapelsen, paradiset, fallet, genom människoblifvandet, Kristi mirakel, död, uppstånd delse och himmelsfärd till Kristi återkomst, uppstån delsen, dom och världsfulländning inramar världsloppet. När den moderna naturbetraktelsen och historieforskningen samt en annan uppfattning af Guds verksamhet såsom ej företrädesvis belägen i natur under förändrat denna klassiska frälsningshistoria har grundtanken: historisk uppenbarelse som grund för tron, koncentrerats på det andligt och sedligt konstitutiva i Jesu karaktär. En dubbel utfyllnad synes behöflig, dels medelst naturssammanhanget dels medelst det historiska sammanhanget. a) Uppenbararens underbara utrustning måste tagas med i betraktande, sådan den betingas af naturssammanhanget, hvilket af tron tolkas teleologiskt. b) Jesu Kristus kan icke isoleras, utan all historia måste uppfattas som uppenbarelse, inom hvilken den bibliska linjen visar sig intaga en särställning, kulminerande i Kristus.

Ur tron på historiens uppenbarelsekaraktär uppkommer kristendomens säregna teoretiska problem hur grunda religiös visshet på någonting i historien hvilket i likhet med all historia icke kan göras för tanken nödvändigt? För protestantismen, som ej så som katolicismen kan undkomma svårigheten genom hänvisning till kyrkan och traditionen, tillspetsas sig detta problem. Rationalismens sats: tillfälliga historiska sanningar kunna aldrig bli bevis för nödvändiga förnuftssanningar (Lessing), träffar problemet, endast om kristendomen vore till sitt väsen förnuftssanningar. Skarpast har problemet formulerats af Kierkegaard (d. 1855) i hans dubbla paradox det absoluta uppenbaradt i historien och detta i en så anstötlig skepnad som den korsfäste; han löser det ej teoretiskt, utan medelst trons patos.

Historiens uppenbarelsehalt beror på, att kristendomens gudstro är tro på den levande Guden — till skillnad från en deistisk eller panteistisk uppfattning. Redan mosaismen

känsla af Jahves öfverväldigande närhet, som gjorde Gud till den enda verklighet att ytterst räkna med, var trots sin teoretiska partikularism — de andra folkens gudar förnekas ej — religionshistoriskt vida betydelsefullare än en teoretiskt utförd monoteism, om ej förnimmer Guds lefvande makt. Inom judendomen hota Guds etiska, allsmäktiga höghet och hans religiöst verksamma immanens att gå i sär. Jesu originalitet är deras enhet: ingenstädes är Guds fullkomlighet så strängt etiskt häfdad, ingenstädes Guds närvaro så lefvande förnummen. För kristen fromhet, i mån af dess sanning och förverkligande, ske sålunda gudsuppenbarelse och gudsumgängelse i allt det, som vederfares den enskilde och släktet och blir hans och dess historia. Frälsningshistorien igenkännes af den enskilde som Guds handlande med honom (den lutherska katekesens ständiga "mig" och "för eder") och fortsättes för honom i hans egna liden.

III. Moses och profeternas **förening af religion och sedlighet** fulländades i evangeliet. Konflikt mellan religiösa och sedliga plikter, som är karakteristisk för annan religion (Mark. 7: 11—13, uteslutes af Jesu gudsdyrkan (Matt. 5: 23—26; 6: 12; 18: 27—35, 25: 40—55 m. fl.), som utan rest utgöres af den strängare rättfärdigheten (Matt. 5: 20) och af den i bönen uttryckta gudsförtröstan (Matt. 6: 25—34), båda utöfvade uppriktighet utan inre osanning (Matt. 6: 1—18). Själfva den sedliga vandeln är gudstjänst i anda och sanning (Jak. 1: 27, Hebr. 9: 14), de troende äro alla präster (Uppb. 1: 6), offret består i lefnadens hängifvenhet och kärlek (Rom. 12: 1; Fil. 2: 17) och i tack och lof (Hebr. 13: 15—16). Den institutionella kultens konstterner: gudstjänst, präst, offer, ha sålunda i enlighet med profetismens och psalmfromhetens syftning fått en etisk och personligt religiös betydelse. Det var ingen motsägelse häremot, att de för kärleksmåltiderna och nattvarden framburna gåfvorna betecknades som offer. Men öfvergången till en hednisk eller magisk uppfattning af offer och präst låg nära till hands, när man tillämpade ordet offer på nattvardselementens egenskap att utgöra Kristi lekamen och blod. Prästen "efterliknar det som Kristus gjorde och frambär åt Gud Fader ett sannskyldigt och fullständigt offer i kyrkan" (Cyprianus, d. 258). Offret "efterliknar alltjämt till vår absolution den enfödde sonens lidande" (Gregorius den store). Ja, "vårt offrande är icke endast en framställning (af Kristi död), utan ett verkligt offrande, det är det offrade föremålets frambärande genom offerprästerna" (Albertus Magnus, d. 1280). Mässoffret är en institution, analog t. ex. med det indiska offret, hvilken utöfvar sin religiös-magiska verkan oberoende af en troende och bedjande menighets närvaro, och förlänar åt prästen en öfvernaturlig makt och värdighet. Prästen förfogar öfver gudomen.

Oppositionen i den personliga religionens namn [illegible] fullständigt och vann mot medeltidens slut i styrka, tills Wycliffe (d. 1384), hans radikale efterföljare Hus (d. 1416) och reformatorerna upplöste det allmänna prästerskapet och en kult, som i likhet med den synagogala utgör personlig gudsgemenskap kollektivt utöfvad, icke i likhet med templets och [illegible] sakral [illegible]. Gentemot uppfattningen af nåden som sakliga gåfvor från ett heligt institut genomförde reformationen den tanken, att Guds nåd är alltigenom personlig, bestående i syndaförlåtelse och mottagen genom tro.

Den evangeliska enheten mellan kultens och kallets gudstjänst har formulerats af Kant, då han som vidskepelse betecknar hvarje försök att vara Gudi välbehaglig utom genom ett sedligt lif.

IV. **Asketisk-mystisk innerlighet och evangelisk innerlighet.** Till kristendomens särart plägar räknas dess förmåga att ingå i nya förbindelser, hvilken framträder såväl i fråga om nationalitet som i fråga om teori. Islam förblef länge en arabisk religion och är det i viss mån ännu. Buddismen nådde under århundraden en ofantlig utbredning och sin teoretiska och rituella utformning och organisation inom det i stort sedt likartade indiska kulturområdet. Kristendomen lösrycktes strax efter sin uppkomst från sitt judiska ursprung, hvarvid det oerhörda inträffade, att de kristne för sin räkning usurperade judendomens egen bibel. Förmågan att lefva sitt lif i en ny och främmande värld hämtade evangeliet icke från något universalistiskt program i Jesu förkunnelse, hvilken tvärtom begränsade sig till judarna, utan den låg i saken, i evangeliets koncentration på det mänskligt väsentliga samt i att det ej upprättade eller kritiserade former och institutioner, icke heller befattade sig med kulturens och statslifvets spörsmål och de ekonomiska och sociala förhållandena. Evangeliets väsen är en ren och stark innerlighet, som dock icke isolerar det inre lifvet, utan uppfattar bön, betraktelse, rättfärdighet och verksam kärleksbevisning som förening med Gud. Samma innerlighet framträder i kristendomens förmåga att ikläda sig olika teoretisk dräkt. Denna nya uppenbarelsereligion rönte det ödet att möta en kultur, öfverlägsen dess egen. Af de hellenistiska lärorna upptogos direkt och utan svårighet den cyniska och stoiska predikan; platonismen och aristotelismen ha båda spelat en viktig roll vid dogmbildningen, dock med afgjordt företräde för den förra under kristendomens första årtusende. När Aristoteles, delvis äfven genom araberna, blef mera bekant i 12:e årh., gjorde sig denna tankevärld närmast förnumme som en farlig modernism, som äfven fördömdes, tills Tomas från Aquino (d. 1274) af den uppförde åt den katolska tron en storslagen tankebyggnad, hvilken nu i sin ordning gentemot det moderna tänkandet af Leo XIII och Pius X upphöjts till kyrkans enda erkända teologi. Samtidigt bevittna vi, hur kristendomen särdeles efter Kant är i färd med att skarpare urskilja sitt eget väsen och skapa åt sig en ny dräkt i den nutida bildningen. Andra teoretiska utformningar komma till stånd inom den indiska och inom den östasiatiska kulturen, äfven om nestorianernas anpassning från 7:e årh. framåt och jesuiternas i 17:e och 18:e årh. visade sig förhastad, i det man ville medelst ackommodation åstadkomma hvad som kan ernås endast genom kristendomens i det sista seklets världsmission ånyo i allt vidare omfattning manifesterade inneboende religiösa kraft.

I den antika Medelhafsvärlden hade före kristendomen en själfständig innerlighet af annat kynne än de judiske psalmisternas och evangeliets utbildat sig särskildt inom den platonska strömningen. Dess teoretiska bakgrund var dualismen mellan ande och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

materia; kroppsligheten är det ondas och olyckans upphof, genom asketisk rening och kontemplation ernås frälsning och ett självständigt inre lif af gudomlig art. Munkidealet syntes vara oundviklig konsekvens af en sådan asketisk pessimism. Det började äfven praktiseras såväl inom hellenismen som inom orientaliska kulter. Bibeln, med dess lära om Guds goda skapelse, om historien som uppenbarelse och om viljan, ej materien, som det ondas säte var främmande för dualismen mellan ande och materia; till och med Paulus' motsättning mellan lifvet efter köttet och lifvet efter anden skiljer sig alltid klart från den platonska dualismen (t. ex. 2 Kor. 7: 1). Att den s. k. gnosticismen med dess dödliga fördömelse af skapelsen, med dess motsättning mellan G. T:s Jahve och Jesu Kristi Gud och Kristi lösslitande från uppenbarelsehistorien öfvervanns, är fornkyrkans yppersta teoretiska bragd. Därmed var dualismen i dess farligaste form undertryckt. Men världsförakt (*odium generis humani*) och asketisk stränghet förenade sig med urkristendomens eskatologiska väntan. Först dess nya andekraft förmådde ur den hellenska pessimismen och andra utombibliska och mot bibelns andemening stridande förutsättningar skapa en asketisk-mystisk religiositet med munklif och kontemplativ innerlighet i stor stil. Idéerna och kraftkällan till den kristna asketismens och mystikens sammansatta skapelse kommo sålunda icke från samma håll. Alltsedan röra sig i det kristna fromhetslifvet i otaliga variationer, ofta förbundna hos samma individer, två hufvudströmningar, den ena platonsk och nyplatonsk (se Plotinos och Dionysios Areopagita), den andra mer i öfverensstämmelse med den bibliska fromheten. Den förra, som ytterst syftar till en opersonlig oändlighet och enhet, har sällan blifvit så konsekvent uttryckt som i mäster Eckarts (se d. o.) teori (i praxis och i sin folkliga predikan inlägger han ett positivare innehåll): godhet är endast en dräkt åt Gud, som döljer hans sanna, förborgade väsen; den personlige Guden är en lägre föreställning i stället för det förborgade gudomsväsendet, hvari människans ”gnista” eger andel och hvari personligheten har att uppgå. Den senare strömningen kännetecknas af den paulinska motsättningen synd och nåd — Juliana af Norwich (d. 1442) såg ”intet svårare helvete än synden” — och utmynnar i Luther. En principiell betraktelse igenkänner hos dessa två hufvudformer af religiös innerlighet inom kristendomen viktiga åtskillnader a) i fråga om frälsningens förhållande till etiken: sedliga plikter och ideal betraktas å ena sidan som endast en förberedelse eller ett medel (*vita purgativa*) för verklig gudsgemenskap (*vita contemplativa*) och som ett kriterium på de mystiska erfarenheternas sundhet, å andra sidan som en utöfning af gudsgemenskapen, en gudstjänst; b) historien är i förra fallet utan betydelse — på sin höjd symboliserande tidlösa sanningar — eller besvärlig för fromheten, i senare fallet innehåller den Guds handlingssätt med mänskligheten och utgör grundval för gemenskap med honom; c) å ena sidan en fjärran, luftig frihet och oberördhet (”afskildhet är förmer än kärlek”, Eckart), som ytterst är höjd öfver hvarje slags auktoritet, å andra sidan ett allt starkare betonande af personlig och sedlig auktoritet (fullkomligt beroende ger fullkomlig frihet, Luther); d) å ena sidan upphöjas väsensgemenskap (en substantiell sammangjutning, *unio substantialis*) och brudgemenskap (*unio sponsalis*) i det religiösa förhållandet; å andra sidan ställes det andliga barnaskapet (*unio filialis*) högst på fromhetens skala; i förra fallet en högre uppskattning af extatiska sinnestillstånd (utan ringaktning af de sedliga plikterna), i senare fallet en högre uppskattning af förtröstan och af uppriktig självförglömmelse — ödmjukheten är som ögat, den ser allt, blott icke sig själf, Johann Arndt (d. 1621) — inför lifvets stora uppgifter, idealets skönhet och Guds verk (utan ringaktning för den viktiga roll, som extatiska erfarenheter spelat i uppenbarelsens historia), rädslan för känslolväsen och vikten, som lagts på samvetslifvet och på den personliga sedliga självständigheten, kunna förläna denna fromhetsart en viss kärfhet (Amos, kalvinismen, jansenismen, kantianismen, Newman, Kierkegaard), som dock icke är väsentlig (Hosea, Paulus Augustinus, Luther); e) afståndet mellan Gud och människa uppfattas af den förra mystiken väsentligast som ett afstånd mellan den ändlige och den — eller det — oändliga, mellan efter hvartanna och förändring i tiden — och försjunkandets och evighetens tidlöshet, mellan mångfald och enhet, af den senare, evangeliska arten af mystik såsom ett afstånd mellan det, som är, och det, som borde vara, mellan människans synd och skuld och Guds helighet. Martin Luther egde ett fint öra för alla innerlighetens röster i motsats mot religionens förgrofvande till byteshandel, präst- och munkvälde, sakramentsmagi, extra prestationer och ocker på vidskepelsen. Han hugnades af den kvietistiska mystiken i den s. k. Tyska teologien (öfv. af J. H. Thomander ”Om det fullkomliga goda”) — ”näst bibeln och den helige Augustinus har ingen bok mig förekommit, hvaraf jag mera lärt och vill hafva lärt, hvad Gud, Kristus, människan och all ting är”, 1520 — och af en Bernhards brudsymbolik, använd af Luther t. ex. i skriften ”Om en kristen människas frihet” (1520; öfv. af F. Fehr), där den platoniserande dualismen mellan ande och kropp bildar teoretiskt underlag: enligt den andliga naturen, som man kallar själ är ”en kristen människa den friaste herre öfver allting och ingen underdånig”; enligt den kroppsliga naturen, som tvingar henne att umgås med människor och göra gärningar, är ”en kristen människa allting tjänstaktiga tjänare och hvar man underdånig” (jfr Augustinus till Ps. 99, 7: ”Kärleken göre dig till tjänare, enär sanningen gjort dig fri”). Men för sin själ vann Luther ingalunda hjälp i någon kontemplativ oberördhet eller asketisk ifver, utan han andliga situation tillspetsade sig till en fråga om utesluta tande om skuld och förlåtelse. Melankolikerns förtviflade erfarenhet tvang honom från hvarje slags självbetraktelse och självkultur i mystikens stil öfver till betraktelsen af Gud, som för honom blef icke det förborgade väsendet bortom eller i mångfalden, utan uppenbarelsens verksamma vilja, hvars öfvervältigande närhet Luther profetiskt förnummit och uttryckt mäktigare än någon af uppenbarelsereligionens stormän efter Paulus. För en sådan, evangelisk innerlighet blefvo alla jordiska kallelser likvärdiga och gudstjänst, i den mån de utföras i förtröstan och trohet — en tanke, som ej sällan dyker upp i medeltidsmystiken, men först hos Luther bryter igenom och omlägger fromheten till tro på förlåtelsen såsom kärnan i gudsumgängets mysterium, och till kallelsetrohet såsom det kristna lifvets form. Salig-

heten är icke blott något kommande, utan något närvarande (''där syndernas förlåtelse är, där är ock lif och salighet'') och upplefves icke blott i bönen och kontemplationen, utan äfven under kallelsearbetet. Luther visste med sig själf, att ingen ''sedan apostlarnas tid'', icke ens ''Augustinus eller Ambrosius'' ''så härligt och klart stadfäst, tröstat och undervisat de världsliga ståndens samveten''. Genom detta ideal och genom afgjordheten och den skapande ursprungligheten och rikedomen i sitt religiösa snille inleder Luther (se d. o.) en ny epok i kristendomens historia trots den negativitet, som alltjämt vidlåder hans betraktelse af de jordiska samfunden och de mänskliga sysslorna och som jämte mycket annat kännetecknar honom som en medeltida människa. Glimtvis framskymtar ett större sammanhang. Men först den nyare protestantismen (Lessing, Herder, Geijer, Grundtvig, Hegel, Carlyle, Seeley, Ritschl) har gifvit åt kallelsen icke blott rätt och allmängiltighet som den af Gud förordnade platsen för den kristnes sedlighet i motsats mot munkidealet — ''de tjugu år jag tillbragt i kloster äro borta och förlorade, jag är kommen för själarnas frälsning och för kroppens hälsa'' (Luther) — utan äfven ett positivt innehåll såsom ett led och medarbetarskap i Guds under motsättningar, tragik och ogenomträngliga komplikationer sig förverkligande världsplan. Stundom har denna kallelsetanke gjorts gällande på sådant sätt, att kristendomens öfvervärldslighet satts i fara.

Litt.: (utom urkunderna: N. T., den öfriga fornkristna litteraturen etc.) A. Harnack, ''Lehrbuch der dogmengeschichte'', I—III (1885—89; 4:e uppl. 1905), ''Grundriss der dogmengeschichte'' (1889—91), ''Kristendomens väsen'' (öfv., 2:a uppl. 1904), F. Loofs, ''Leitfaden zum studium der dogmengeschichte'' (4:e uppl. 1906), O. Pfleiderer, ''Die entwicklung des christentums'' (1907), G. Krüger, ''Das dogma von der dreieinigkeit und gottmenschheit'' (1905), N. J. Göransson, ''Gudsförhållandets kristologiska grund'', I, II (1909—10), G. Aulén, ''Den kristna tankens tolkning af Jesu person'' (1910), H. von Schubert, ''Grundzüge der kirchengeschichte'' (2:a uppl. 1904), P. Wendland, ''Die hellenistisch-römische kultur in ihren beziehungen zu judentum und christentum'' (1907), Fr. Cumont, ''Les religions orientales dans le paganisme romain'' (1907), S. A. Fries, ''Jesu lif'' (1902), E. Stave, ''Jesu lif'' (3:e uppl. 1911), A. Sabatier, ''L'apôtre Paul'' (3:e uppl. 1896), G. A. Deissmann, ''Paulus'' (1910), T. Zahn, ''Skizzen aus dem leben der alten kirche'' (3:e uppl. 1908), Y. Hirn, ''Det heliga kriget'' (1909), H. Holmquist, ''Gamla kyrkans historia'' (1907), E. Billing, ''De etiska tankarna i urkristendomen'' (1907 ff.), P. Eklund, ''Den apostoliska tron i Martin Luthers katekesundervisning'' (1897), och N. Söderblom, ''Religionsproblemet'' I, II (1910). N. S.

Kristendomsförföljelser i den äldsta kyrkan. Romerska staten vid Jesu tid var religiöst indifferent; religionssyukretismen hade fritt fält. Som garanti för statens intressen kräfdes blott, att bekännarna af i många fall mer, som tjänades inom Roms välde, kulle erkänna riket genom att svärja vid den romerske kejsarens genius eller offra inför hans bild (kejsarkulten). Toleransen var sålunda byggd på polyteism. Judarna voro monoteister, kunde ej offra åt kejsaren; men säregna förhållanden hade ändock gett dem ställningen af en *religio licita* (''tillåten religion''). Så länge de kristna kretsarna till det yttre kvarstodo inom judendomen och dess synagogor, hade de därför lugn; blott vid enstaka tillfällen, då den lagliga romerska ordningen icke fungerade, förekommo begränsade förföljelser från judarnas sida (vid Pilatus' afgång omkr. 35, då Stefanus föll offer, aposteln Jakobs död 44, Jakobs, Jesu broders, död omkr. 63). Ej heller kejsar Neros förföljelse 64 synes ha varit en statsaktion mot kristendomen, utan ett tillfälligt utbrott af en skrämd despot, sammanhängande med Roms brand.

Annorlunda blef förhållandet, då efter judarnas uppror 66—70 skillnaden mellan kristna och judar började bli aktuell för staten. Kristendomens monoteism var ej förenlig med den hedniska statens kraf: dess vägran att ge kejsaren hvad Gud tillhörde blef statsförbrytelse, dess förnekande af alla andra gudar ateism och dess proselytmakeri och kraf på universalism en fara. Den första af medveten motsättning mellan romerska staten och kristna kyrkan framkallade förföljelsen var kejsar Domitianus' 95 ff., från hvilken sannolikt Uppenbarelseboken och 1:a Klemens' bref härröra. — Af särskild betydelse blef ett bref, som kejsar Trajanus omkr. 112 skref till Plinius i Bitynien som svar på dennes förfrågan, huru man borde behandla de kristne. I brefvet möta tre principer: 1) anonyma anklagelser få ej upptagas, 2) ej heller skola de kristne af myndigheterna uppspåras, 3) men om de bli öppet anklagade och ej vilja förneka sin kristendom, måste de som statsförbrytare straffas. Trajanus' bref blef snart allmänt kändt och kom genom sin måttfullhet att bli den bestämmande normen ända till kejsar Decius, 249. Inga allmänna af staten ledda förföljelser förekommo alltså under denna tid; de många förföljelserna voro blott lokala och af ringa omfattning och berodde oftast på en uppretad folkstämning, framkallad af yttre olyckor och tro på de kristne som utsväfvande ateister, underblåst af judarna. Nästan hvarje år förekommo på så vis i någon trakt af riket kristna martyrier. En skärpning inträdde under Marcus Aurelius (161—180), då de största lokala utbrotten skedde; i Lugdunum (Lyon) och Vienna (Vienne) i södra Gallien kräfde en förföljelse år 177 omkr. 48 lif; år 180 ledo 12 kristna från Scilli i Afrika martyrdöden i Kartago. Under Septimius Severus (193—211) kom med kejsarens gillande ett utbrott i flera provinser 202 ff., hvars mest berömda offer voro Origenes' fader Leonidas i Alexandria och Perpetua och Felicitas i Kartago; ej heller då kräfde förföljelserna några större mängder lif. Och efter 203 följde en mer än 40-årig fred för de kristne, då kosmopolitismen och religionssynkretismen härskade i rikets ledning.

En ny fas i förföljelsernas historia kom med den som gammal hednisk romare kännande kejsar Decius. Han såg i kristendomen rikets stora fara; med honom begynna de stora, af staten ledda, hela riket omfattande förföljelserna mot de kristne; principen blef nu: de kristne skola som statsförbrytare och ateister uppsökas och utrotas (om Decius' förföljelse 249 ff. se Decius). Den fortfor under Gallus och ännu mer systematiskt under Valerianus (253—260). Många kristna räddade sig då genom att af ämbetsmännen köpa sig falska intyg på, att de offrat åt kejsaren

(s. k. *libellatici*); ett par sådana fribref (*libelli*) ha nyligen återfunnits i Egypten. Genom en förordning af Gallienus 260 infördes allmän tolerans, utan att förbudet mot kristendomen formellt upphäfdes. En ny 40-årig fredsperiod inträdde, som afbröts med den fruktansvärda diocletianska förföljelsen, den svåraste af alla. Syftet var att främja Diocletianus' stora politiska organisationsarbete; måhända medverkade ock inflytanden från Mitrakulten och nyplatonismen. Den drifvande kraften var cæsaren Galerius. År 303 kom det första ediktet, i Nikomedeia, som påbjöd kyrkornas förstöring, ämbetsmännens afsättning etc., men ej dödande. Men i upphetsningen flöt blod, och då kom 304 det hårdaste ediktet, enligt hvilket alla kristna skulle offra eller dödas. Förföljelsen tog oerhördt grymma former, då det gällde att skrämma massorna; äfven sökte man utrota de kristna böckerna, hvarvid en ny form af affällingar uppstod, *traditores*, som utlämnade (lat. *trädere*) kätterska böcker såsom föregifna kristna (se Donatismen). I Gallien hejdade snart Konstantin förföljelsen, hvaremot den eljest rasade till 311, då den dödssjuke Galerius utfärdade ett nytt Nikomedeia-edikt, hvari för första gången den kristna religionens existensrätt inom romerska riket erkändes. Under Maximinus Daja som augustus öfver Orienten kom där en ny våldsam förföljelse 311 ff., till dess Maximinus blef slagen af Licinius liksom Maximinus' bundsförvant usurpatorn Maxentius i Italien af Konstantin. 313 utfärdade Konstantin och Licinius från Milano det edikt, som för alltid gjorde slut på kristendomsförföljelserna i romerska riket — med undantag af en kortvarig episod under Julianus (''affällingen'').

Omstridda problem i förföljelsernas historia äro kvinnornas behandling (som synes ha varit grym och ofta bestått i deras öfverförande till bordellerna) samt formen för de romerske ämbetsmännens ingripande och rättsförfarandet. Enligt Mommsen m. fl. var formen före Decius *coërcitio*, d. v. s. ämbetsmännens rätt och plikt att på administrativ väg utan ordnad process ingripa mot allt för statens trygghet störande och undanröja detta, en form tillämplig på alla icke romerska medborgare, alla kvinnor och slafvar, hvaremot de romerske kristne behandlades enligt vanlig kriminalprocess; enl. Allard m. fl. dömdes alla kristna ända från Neros tid enligt särskildt mot dem stiftade lagar på kriminell processväg, äfven om inga sådana lagar före Decius' finnas i behåll.

Litt.: V. Schultze, ''Geschichte des unterganges des griechisch-römischen heidentums'' (1887—92), Th. Mommsen (uppsats i ''Historische zeitschrift'', 1890), W. M. Ramsay, ''The church in the Roman empire'' (4:e uppl. 1895), P. Allard, ''Histoire des persécutions'', I—V (3:e uppl. 1899—1907) och ''Christianisme et l'Empire romain'' (7:e uppl. 1909), F. Augar, ''Die frau im römischen christenprocess'' (s. å.), P. J. Haly, ''The valerian persecution'' (s. å.), A. Linsenmayer, ''Die bekämpfung des christentums durch den römischen staat'' (s. å.), H. B. Workman, ''Persecution in the early church'' (1906), A. Pieper, ''Christentum, römisches kaisertum und heidnischer staat'' (1907), L. Duchesne, ''Histoire ancienne de l'église'', I, II (3:e uppl. 1908), T. R. Clover, ''The conflict of religions in the early Roman empire'' (1909), och H. M. Gwatkin, ''Early church history to 313'', I, II (s. å.); dessutom rik litt. till enskilda förföljelser och martyrier. Hj. H—t.

Kristensen, Evald Tang, samlare af dansk folklitteratur, f. 1843 nära Kolding, tjänstgjorde sedan 1861 som skollärare på flera ställen i knappa omständigheter, tills han 1876 fick plats i Farup nära Viborg. K. har gjort synnerligen rika samlingar i folklitteratur, såsom sagor, visor, vidskepelse o. d. 1871—97 utkommo 12 bd ''Jyske folkeminder'' från trycket, nämligen *Jyske folkeviser og toner*, *Gamle jyske folkeviser*, *Jyske folkesagn*, *Sagn fra Jylland*, *Æventyr fra Jylland*, *Sagn og overtro fra Jylland*, 1892—1901 7 bd ''Danske sagn''; dessutom bl. a. *Danske ordsprog og mundheld* (1890), *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv* (1891), *Molbo- og Aggerbohistorier* (1892), *Dyrefabler og kjæderemser* (1896), *Fra bindestue og kölle* (sagor, 1—2, 1896—97), *Bindestuens saga* (1897), *Danske börnerim, remser og lege* (1898), *Vore fædres kirketjeneste* (1899), *Danske skjæmtesagn* (1900), *Et hundrede gamle danske skjæmteviser* (1903). 1884—90 utgaf han för ett sällskaps räkning tidskriften ''Skattegraveren'', som hade till hufvudsaklig uppgift insamling och offentliggörande af dansk folklitteratur. K:s otryckta samlingar äro öfverlämnade till ''Dansk folkemindesamling'' (i K. biblioteket i Köpenhamn). Aldrig har någon enskild man i något land själf funnit och nedskrifvit folktraditioner i sådant omfång. Hans tryckta och otryckta samlingar lämna ett enastående vittnesbörd å ena sidan om folktraditionens rikedom — K:s alla uppteckningar äro från Jylland —, å andra sidan om hvad en mans energi och kärlek till sitt folk kan åstadkomma. Om K:s verksamhet se bl. a. Craigie (i ''Folklore'' 9, 1898) och G. Christensen (i ''Danske studier'' 1908). LH

Kristensen, Marius, dansk språkforskare, f. 27 apr. 1869 i Lystrup vid Aarhus, student 1887 och cand. mag. 1894, vardt 1895 lärare vid folkhögskolan i Askov, filos. doktor 1906 och är sedan s. å. censor i lärarexamen. K. har vid sidan af sin verksamhet som lärare utvecklat ett rikt författarskap inom olika grenar af den nordiska filologien. *Samlende kræfter i sprogudviklingen* är ett intressant språkfilosofiskt arbete, *Nydansk, en kort sproglig-geografisk fremstilling* (1906) en god öfversikt af danska språkets område och uppdelning, *Kort over de danske folkemaal* (1897 ff., i förening med V. Bennike) ger en illustrativ skildring af alla danska dialekters fonetiska förhållanden och *Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog* (1906) undersöker forndanskans ordförråd ur kulturella och ljudhistoriska synpunkter. K. har därjämte skrifvit ett stort antal uppsatser och kritiker i ''Dania'', den af honom och A. Olrik sedan 1904 utgifna ''Danske studier'', i ''Arkiv för nord. filologi'', ''Språk och stil'' m. fl. tidskrifter, utgifvit ''Harpestræng'' och kommenterade uppl. af svenska författare för skolbruk. K. studerade 1895 i Uppsala. R—n B.

Kristens resa (En kristens resa genom världen till den saliga evigheten. Kristens samt kristinnans resa etc.) öfversättning af ''Pilgrim's progress'' af J. Bunyan (se d. o.).

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kristian [ofta kri'ʃan], skandinaviska konungar: 1. K. (Kristiern) I, konung i *Danmark* 1448—81, i *Norge* 1450—81 och i *Sverige* 1457—64, stamfader för oldenburgska konungahuset i Danmark, för den 1751—1818 i Sverige regerande hol-

Kristian I. (Medalj, slagen under hans resa uti Italien.)

stein-gottorpska ätten och för det nu regerande tyska kejsarhuset, föddes 1426 samt var son af grefve Didrik den lycklige af Oldenburg och Hedvig af Holstein. Efter faderns död (1440) ärfde K. jämte sina bröder (Morits och Gerhard) Oldenburg och Delmenhorst samt utsågs af sin morbroder Adolf VIII af Holstein till hans arfvinge och blef efter hans önskan af ridderskapet i Slesvig hyllad som efterträdare. Då Kristofer af Bajern dött (jan. 1448), vände sig danska riksrådet till Adolf och erbjöd honom kronan, men han undanbad sig densamma och gaf anvisning på K., sedan han likväl förut (28 juni) låtit honom underskrifva en förklaring, i hvilken han lofvade att stå fast vid hertig Valdemars af Slesvig löfte 1326 (den f. ö. obekanta s. k. "Constitutio Valdemariana"), att hertigdömet Slesvig aldrig skulle förenas med konungariket Danmark under en härskare. Därefter valdes K. 1 sept. i Haderslev af riksrådet, hyllades 28 sept. på Viborgs landsting och kröntes 28 okt. 1449 i köpenhamn. Samma dag ingick han trolofning med Kristofers af Bajern änka, Dorotea; bilägret firades 26 okt. 1450. Äfven i södra delen af Norge valdes K. i juni 1449, under det att det nordanfjälska valde Karl Knutsson, som 20 nov. 1449 kröntes af ärkebiskopen i Trondhjem. 13 maj 1450 enades emellertid 12 danska och 12 svenska riksråd i Halmstad därom, att den s. k. Kalmarunionen skulle förnyas och att den af de båda konungarna, som lefde längst, skulle vara konung i alla tre rikena samt att Karl Knutsson skulle öfverlämna Norge till K., som 2 aug. s. å. kröntes i Trondhjem. Därjämte ingingo Danmarks och Norges riksråd 29 aug. en öfverenskommelse i Bergen ("Bergens recess"), att de två rikena alltid skulle vara förenade under samme konung (hvilket de också förblefvo i 364 år). Men K. var icke nöjd med hvad han sålunda vunnit. 1451 bröt han med Sverige med anledning af frågan, huruvida Gottland skulle höra till Danmark eller Sverige; och därefter uppstod ett blodigt krig, i hvilket K. förlorade den öfvervikt han hade vunnit. Dock inkallades K. 1457 till Sverige, [illegible] samt kröntes i Uppsala 29 juni, hvarjämte hans son Hans korades till hans efterträdare. 1459 dog hertig Adolf, och det lyckades K. att af ridderskapet bli vald (i Ribe, 2 mars 1460) till hertig i Slesvig och grefve i Holstein. I gengäld måste han 5 mars utfärda de s. k. "landesprivilegien", som sedermera blefvo grundvalen för de slesvig-holsteinska åsikterna om hertigdömenas förhållande till danska riket och bekräftades genom den "tappere verbeteringe" i Kiel (4 apr.). I nämnda privilegier lofvade nämligen K. att betrakta sig som vald arfvinge till de båda länderna och icke som konung i Danmark samt gaf de båda ländernas inbyggare rättighet att efter hans död välja en af hans söner eller rätta arfvingar till härskare. Därjämte skulle hvarje land ha en självständig styrelse och bägge förbli evigt tillsammans, odelade. Med senare tiders händelser för ögonen och med afseende på nyare föreställningar har man skarpt klandrat K. och danska riksrådet, för att de icke höllo fast vid Slesvigs indragande under danska kronan som ett hemfallet län, utan tvärtom lossade på bandet mellan Danmark och Slesvig för att bringa Holstein i förbindelse med konungariket. Men på den tiden ansågs det som klok politik, emedan man hoppades att därigenom försäkra sig mot återupptagandet af de långvariga krigen med Holstein, och från tysk sida tillvitade man t. o. m. holsteinarna, att "de blefvo danskar". K. fruktade i synnerhet för att förlora sitt nyvunna välde i Sverige, om han skulle — liksom Erik af Pommern — upptaga striden med Holstein. Dittills hade lyckan ständigt varit honom bevågen. Men för att få penningar till den rätte arfvingen af Holstein, grefve Otto af Schauenburg, och till sina båda bröder m. m. nödgades K. upptaga lån på hårda villkor och pålägga nya skatter, hvarigenom han upprętade svenskarna mot sig. Därför fick han också namnet "riksförödaren", och den svenska allmogen ville icke ösa pengar i hans "bottenlösa, tomma pung". Ett uppror utbröt 1463; och då ärkebiskop Jöns Bengtsson i konungens namn efterskänkte skatterna, lät K. fängsla honom och föra honom till Danmark samt slog bönderna på Helgeandsholmen. Men då blef upproret allmänt, och Karl Knutsson vände hem igen (1464). K. lösgaf då Jöns Bengtsson, och denne förjagade också Karl Knutsson, men behöll makten i sina egna händer. Efter Karl Knutssons död (1470) försökte K. med våld tillskansa sig makten i Sverige, men han blef af riksföreståndaren Sten Sture slagen på Brunkeberg (10 okt. 1471) och själf sårad. Kriget mot Sverige gjorde unionen omöjlig och K. ännu mera beroende af hansestäderna, som fingo stora friheter i handeln på Danmark och Norge, samt af sina kreditorer bland adelsmännen i Slesvig och Holstein, hvilkas hjälp han måste köpa med dyra räntor. Däremot lyckades han 1470 aflägsna sin bångstyrige broder Gerhard som ståthållare i Slesvig och Holstein (sedan 1466) och 1472 fördrifva honom ur landet. Huru undergräfd hans ekonomiska ställning var, visade sig klart, då han 1469 gifte bort sin dotter Margareta med konung Jakob III af Skottland, ty han kunde ej lämna den utlofvade hemgiften, utan måste sätta Orkneyöarna och Shetlandsöarna i pant, hvarigenom dessa länder gingo förlorade för Norge. Trots penningbrist företog K. 1474 två dyrbara resor till utlandet. Först drog han i januari med stort följe till kejsar Fredrik III i

Rothenburg, hvilken förenade grefskapen Holstein och Stormarn till ett hertigdöme och därmed förenade det förut fria landet Dithmarschen; därefter öfver Milano i april till Rom, där påfven Sixtus IV egnade honom stora hedersbetygelser, tillbaka till kejsaren i Nürnberg och därifrån hem till Holstein. På hösten drog han ånyo ut till hertig Karl den djärfve af Burgund för att medla mellan honom och kejsaren; han tillbragte hos honom flera månader och återvände först i juni 1475 öfver Nederländerna. Han utvecklade på bägge resorna stor prakt och spred äfven en viss glans öfver sitt kungadöme, men stort resultat för hans riken vanns ej. Hans drottning, som följde honom till Rom, utverkade, att påfven 1475 gaf tillstånd att upprätta ett universitet i Köpenhamn (det grundlades 1478—79). Hans sista regeringshandling var att pantsätta Slesvig och Holstein till drottning Dorotea, som långt bättre än han förstod hushålla. K. dog 21 maj 1481 och jordades i ett kapell, som han själf 1464 byggt till Roskilde domkyrka. Han var en ovanligt högväxt och stark man samt utmärkt i alla ridderliga idrotter. Han var djärf och eldig, alltid verksam, men saknade sans och sinne för realiteterna. Han efterlämnade två söner, konungarna Hans och Fredrik I, samt dottern Margareta. — Se C. Paludan Müller, "De første konger af den oldenborgske slægt" (1874), och L. Daae, "Kong Kristiern den förstes norske historie" (1448—58).

2. K. (Kristiern) II, den föregåendes sonson och son till konung Hans, konung i *Danmark* och *Norge* 1513—23 och i *Sverige* 1520—21, f. 1 juli

1481 på Nyborgs slott, var vacker och reslig, af naturen utrustad med skarpt förstånd och äfven i öfrigt goda anlag; han hade ett vinnande väsen, men därjämte förmåga af förställning, var melankolisk och misstänksam samt begåfvad med en stark vilja, som kunde urarta till nyckfullhet och godtycklighet, men också slå om till vankelmod och försagdhet. Han fick en god uppfostran, men var under sin uppväxt mycket obändig. En kort tid vistades han i den ansedde köpmannen Hans Bogbinders hem i Köpenhamn och fann tidigt behag i umgänget i borgerliga kretsar. Redan 1487 valdes K. till tronföljare af danska riksrådet, 1489 af det norska och 1497 af det svenska. 1502 visade han vid ett anfall mot Sverige stor tapperhet och skicklighet som anförare (han intog Älfsborg och Öresten). 1506 sändes han som ståthållare till Norge, var en duglig, men egenmäktig regent och dämpade 1508 genom hårdhet ett där utbrutet uppror. I Bergen blef han 1507 (eller 1509) bekant med holländskan Sigbrit och hennes vackra dotter Dyveke, som genast blef hans frilla och sedermera följde honom till Danmark. Vid faderns död 1513 gjorde några jylländska adelsmän invändningar mot att taga K. till konung och ville erbjuda kronan åt hans farbroder Fredrik (I); men K. blef likväl erkänd som konung, dock först sedan han utfärdat en för Danmark och Norge gemensam handfästning (22 juli s. å.), som gaf adeln och prästerskapet ökade rättigheter samt väsentligen inskränkte konungens myndighet; han måste rent af medge folket rätt till uppror mot honom, om han kränkte handfästningen. Själf hyste han högtflygande planer på att utvidga sin makt och trygga dess ärftlighet. I okt. 1513 hyllades han som hertig i ena hälften af Slesvig och Holstein, kröntes 11 juni 1514 i Köpenhamn och 20 juli s. å. i Oslo samt firade 12 juli 1515 sitt bilager med Elisabet af Österrike. Trots häftiga klagomål från Elisabets farfader, kejsar Maximilian I, och hennes öfriga släkt afbröt K. emellertid ej sitt förhållande till Dyveke. Då hon 18 juni 1517 plötsligen dog, troligtvis af gift, riktade han sin vrede mot fogden på Köpenhamns slott, Torben Oxe, som eftersträfvat Dyvekes gunst, lockade honom med list att till hälften erkänna det sistnämnda och anklagade honom inför riksrådet att ha kränkt konungens värdighet. Då riksrådet fräkände honom, lät K. i afgjord strid med handfästningen en gårdsrätt af 12 bönder, som lydde under slottet, förklara Torben skyldig och lät därefter afrätta honom 29 nov. 1517 trots drottningens och stormännens förböner. Genom nyssnämnda omständigheter blef K:s hårda sinne ytterligare retadt mot adeln, som å sin sida upprördes af hans våldsamma och lagstridiga handlingar. 1517 hade i Sverige öppen strid utbrutit mellan riksföreståndaren Sten Sture och ärkebiskop Gustaf Trolle, och K. trodde nu, att tiden var inne för honom att göra sina anspråk gällande. Men hans försök misslyckades både 1517 och 1518; senare gången blef han själf slagen vid Brännkyrka. Underhandlingar inleddes då om en sammankomst mellan honom och Sten Sture, och K. erhöll sex svenska ädlingar i gisslan, bland dem Hemming Gadh och Gustaf Vasa. Men han bröt aftalet, ja, tycks ha hyst planer på försåt mot Sten Sture och bortförde trolöst de sex i gisslan lämnade svenskarna som fångar till Danmark. 1519 utrustade han en stor här, och då påfven bannlyst Sten Sture och gett K. i uppdrag att utföra straffdomen, lät den sistnämnde i jan. 1520 hären rycka in i Sverige. Danskarna segrade vid Bogesund, där Sten Sture blef dödligt sårad, och sedermera på Tiveden; vid Sten Stures död 5 febr. var K. i själfva verket herre öfver Sverige. I mars gingo många

svenska adelsmän in på att erkänna K. som konung mot löfte om glömska af det framfarna. Stockholm försvarades ännu med tapperhet af Sten Stures änka, Kristina Gyllenstierna, men gaf sig 5 sept. mot liknande löften. Efter ett uppehåll i Danmark blef K. 1 nov. hyllad på Brunkeberg och 4 nov. krönt af Gustaf Trolle. Han hade häfdat sin rätt som arfkonung och ville icke vid kröningen hedra någon svensk man med riddarslag. Svek fruktade dock ingen. Men eggad af Gustaf Trolles hämndgirighet och lockad af Didrik Slaghecks och Jens Beldenaks lömska råd att ej hålla tro och lofven till kättare, lät K. Gustaf Trolle anklaga Sten Stures vänner och därefter fängsla samt nästa dag (8 nov.) utan laglig rättegång (14 andliga domare dömde dem för kätteri) afrätta dem (”Stockholms blodbad”). Under sken af lag och rätt sökte han hämnas på och straffa dem, som så länge trotsat hans makt, och för att framstå som den, där verkställde påfvens dom, offrade han också män, som senare främjat hans planer. Dels under hemresan genom Sverige, dels genom utskickade i de olika landsorterna, t. o. m. i Finland, lät han sedermera utföra nya våldsdåd. Omkr. 600 personer, t. o. m. barn, föllo offer för hans grymhet, och Kristina Gyllenstierna jämte flera andra adliga damer fördes fången till Danmark. Sägnen har väl sedermera öfverdrifvit hans missdåd, men grymheten och trolösheten väckte i hela Sverige en rättmätig förbittring mot ”Kristian Tyrann”, och K., som måhända hoppats med ens nedslå allt motstånd mot unionen med Danmark, gjorde tvärtom genom sin framfart denna förening fullständigt om intet. Redan i febr. 1521 försiggick en resning i Sverige mot K., och i aug. blef Gustaf Vasa, som ställt sig i spetsen för frihetsrörelsen, vald till riksföreståndare; K. maste därför snart uppge hoppet att återvinna sitt välde.

Från denna stund var ödet honom ständigt vidrigt, och den hjälp, han väntade från sin svåger kejsar Karl V, erhöll han ej; däremot hotade snart faror från annat håll. Lybeckarna hyste gammalt groll till honom, därför att han gynnade Nederländernas handel i Norden och sökte göra Köpenhamn till en stapelstad för handeln på Östersjön; vid nyårstiden 1521 planlades t. o. m. ett stort handelskompani, omfattande alla Nordens länder och med säte i Nederländerna. Lybeckarna slöto sig därför till svenskarna och sköflade bl. a. Bornholm och Helsingör (1522). Till farbrodern, hertig Fredrik, hade förhållandet alltid varit spändt, men i aug. 1522 maste K. inga en fördelaktig förlikning med honom och bl. a. afstå från den länsrätt öfver Holstein, som kejsaren året förut tillerkänt honom. Ej blott adeln, utan äfven en stor del af allmogen hade K. retat emot sig genom att använda Sigbrit till rådgifvarinna. Från hösten 1517 (efter Dyvekes död) hade hon hela finansförvaltningen om hand och deltog, under konungens frånvaro från Danmark, jämte drottningen i rikets styrelse samt kränkte talrika skatter. Mest sökte K., förvisso enligt Sigbrits råd, höja borgarståndet och förbättra de lägre klassernas ställning; ja, han sträfvade väl närmast efter att grundlägga ett starkt envälde, understödt af dessa samhällsklasser. Redan 1514 utgaf han en mot kringresande utländska köpmän riktad förordning för Köpenhamn och de andra själländska städerna och utsträckte den sedermera till hela Danmark; adel och prästerskap förbjödos att idka köpenskap, under det handtverkerierna inskränktes till städerna. 1521 kom en förordning om skeppsvrak, hvilken förbjöd den allmänt brukliga utplundringen af skeppsbrutna, och senare en annan, som fördömde ”den onde og ukristelige skik at sælge bönder som andre ufornuftige kreaturer”, d. v. s. en och en utan medföljande jord. Vidare lindrades ”vornedskabet”, så att bonden fick rätt att lämna sitt födelsegods, om han där led orätt. Därjämte sökte K. sätta en gräns för prästerskapets och munkarnas världsliga och öfverdådiga lefnadssätt samt utvidga konungamaktens inflytande vid biskopsstolarnas besättande. Han ville också förbättra undervisningen, och redan 1519 erhöll han tack vare sin morbroder Fredrik den vise af Sachsen lärare från Wittenberg för att utbreda reformationen; de rönte dock blott ringa framgång och lämnade snart landet. K. var alltså i många stycken före sin tid, men hans reformer voro föga förberedda och afstannade också med hans eget fall.

Under den allmänna jäsningen lät K. vid jultiden 1522 inkalla en herredag i Kalundborg, men de jylländske biskoparna och några adelsmän samlades dessförinnan i Viborg och beslöto fördrifva K. samt söka understöd hos hans farbroder. K. lofvade nu sammankalla en allmän riksdag, till hvilken också köpstäder och bönder skulle sända sina förtroendemän och där alla klagomål skulle undersökas och afhjälpas. Men utan att afvakta denna sände honom de sammansvurne 20 jan. 1523 ett uppsägelsebref. Då tappade K. h. o. h. modet, inlät sig i underhandlingar och drog sina trupper ur Jylland, hvarigenom hans anhängare tvungos att affalla. K:s vankelmod belyses bäst däraf, att han en natt flera gånger seglade fram och tillbaka öfver Lilla Belt utan att kunna fatta ett afgörande beslut. Af fruktan för hans nyckfullhet tordes ingen nu ge sig i hans våld, och hans parti minskades också dag för dag. 26 mars hyllades Fredrik I i Viborg, där K:s lagar offentligen uppbrändes som ”skadliga och stridande mot goda seder”. Utan försök till motstånd lämnade K. 13 apr. Köpenhamn och drog med sin familj och en skara trogna anhängare till Nederländerna i hopp att där finna hjälp. Köpenhamn och Malmö höllo sig en tid i förbidan på hans återkomst med undsättning; men Sören Norbys nederlag i Skåne 1525 stängde hvarje utsikt för K. att återvinna kronan i Danmark. Emellertid hade K. sökt bistånd äfven i Tyskland och fann i sin nöd tröst i att träda i förbindelse med Luther, till hvars lära drottning Elisabet innerligt anslöt sig. De bosatte sig därpå i Lier i Brabant, där minnet ännu lefver af ”het hof van Denemarken” och där Elisabet dog i jan. 1526, hvarefter barnen fråntogos K. för att ej uppfostras som kättare. Men då bägge hans motståndare, Fredrik I och Gustaf Vasa, slöto sig till reformationen, uppträdde K. 1530 ånyo som katolik, hvarigenom förlikning med kejsaren kom till stånd. Slutligen kunde K. hösten 1531 samla en här och flotta, men vid öfverfarten från Nederländerna till Norge gingo 10 af hans 25 skepp förlorade. Likväl landsteg han i södra Norge 1 nov. och hade till en början framgång. Riksrådet hyllade honom, han belägrade Akershus och försökte t. o. m. ett infall i Västergötland. Men då i maj 1532 en dansk och en lybsk

flotta kommit till Akershus' undsättning, öppnade K. underhandlingar och beslöt 28 juni ge sig mot lejd och löfte om furstligt underhåll och personligt möte med Fredrik I. Men då K. anlände till Köpenhamns redd, ville Fredrik ej mottaga honom, och hvarken riksrådet eller hans öfriga motståndare (Gustaf Vasa och lybeckarna) ville tillåta hans frigifvande. K. fördes därför 30 juli till Sönderborgs slott, där han de första åren blef väl behandlad och åtnjöt försvarlig frihet med flera adelsmän till uppvaktning; men efter grefvefejdens utbrott 1534 sattes han under sträng bevakning, inspärrades i ett tornrum och fick endast en gammal soldat till sällskap. Då Kristian III:s välde syntes tryggadt, mildrades K:s fångenskap 1540, och 1546 afstod han från alla anspråk för sig och sina efterkommande på rikena; men som K:s döttrar ej ville ge sitt samtycke härtill, fördes han 1549 till Kalundborgs slott, som han fick till län och där han i fullständig frihet tillbragte de sista 10 åren af sitt lif. Han dog 25 jan. 1559 af sorg öfver Kristian III:s död tre veckor förut. Han ligger begrafven i S:t Knuts kyrka i Odense, dit också hans gemåls stoft öfverfördes 1883. K:s son Hans, f. 1518, dog 1532 i Regensburg. Af hans två döttrar var Dorotea (f. 1520, d. 1580) 1534—56 gift med kurfursten Fredrik af Pfalz och Kristina (f. 1521, d. 1590) 1534—35 med Frans II Sforza, hertig af Milano, samt 1541—45 med hertig Frans af Lothringen. — Se C. Paludan Müller, "De første konger af den oldenborgske slægt" (1874), C. F. Allen, "De nordiske rigers historie" (2—5 bd, 1865—72), och A. Heise, "Kristian II i Norge og hans fængsling" (1877). K:s namnteckning finnes återgifven å pl. III till art. Autograf.

3. K. III, den föregående kusin och äldste son till Fredrik I, konung af *Danmark* och *Norge* 1534—59, f. 12 aug. 1503, d. 1 jan. 1559, fick en mycket vårdad, men h. o. h. tysk uppfostran och sändes 1521 utomlands med sin hofmästare J. Rantzau. Han var närvarande vid riksdagen i Worms och blef där fullständigt vunnen för Luthers kyrkoreformatoriska lära, hvarför han också få år därefter som ståthållare i Slesvig och Holstein ifrigt arbetade på att införa denna. K. bodde på Haderslevhus, och redan 1525 upprättade han i Haderslev en prästskola med flera tyska lutherska lärare samt utfärdade (1528) en ny kyrkoordinantia för norra Slesvig och utdref tiggarmunkarna därifrån. Då hans fader dog (1533), öfvertog K. genast i eget och sina halfbröders namn styrelsen i hertigdömena och lät i Kiel hylla sig af ständerna. Men herredagen i Köpenhamn kunde icke bli enig, ty den lutherskt sinnade delen af adeln ville ha K. till konung, men de katolske biskoparna och deras anhängare, särskildt T. Krabbe, icke. Det enda, som uträttades, var, att ett förbund slöts (1 juli 1533) mellan K. på hertigdömenas vägnar och det danska riksrådet. Men då grefvefejden kort därefter utbröt med bondeuppror i synnerhet i Jylland, beslöt den jylländska adeln (4 juli 1534) på ett möte i Ry vid Himmelbjerget att välja K. till konung, och om detta val enade sig (9 juli) äfven den fynska adeln på ett möte i Odense. K., som förut hållit sig tillbaka, mottog valet och hyllades 18 aug. i Horsens. Efter att för hertigdömenas räkning ha slutit fred med lybeckarna lät K. sina trupper under J. Rantzau rycka in i Jylland. Denne anförare slog bönderna (dec. 1534), drog därefter till Fyn och segrade vid Öxnebjerg vid Assens (11 juni 1535), hvarefter hela ön kufvades och K. med sin flotta kunde bege sig till Själland samt (29 juli) slå läger utanför Köpenhamn. Därifrån gick K. öfver till Skåne, där han hyllades i Lund, och gjorde (i sept.) ett besök i Stockholm hos Gustaf I (gift med en syster till K:s gemål), med hvilken han slöt förbund. Slutligen måste lybeckarna (febr. 1536) uppge Kristian II:s sak. 14 april kapitulerade Malmö och 29 juli Köpenhamn, efter ett års belägring. K. var då herre i hela Danmark, höll sitt intåg i Köpenhamn 6 aug. och beslöt på sina holsteinska rådgifvares, i synnerhet kanslern Utenhofs, tillskyndan redan 12 aug. att med maktspråk införa reformationen. De världsliga riksråden nödgades ge sitt samtycke, och så lät K. fängsla biskoparna och tvang dem att skriftligen afsäga sig sina ämbeten. 30 okt. s. å. stadfästes på en riksdag i Köpenhamn reformationen, och i sammanhang därmed bestämdes, att biskopsgodsen skulle indragas till staten och kyrkogodsen användas till skolans, fattigvårdens och kyrkans behof. Vidare fastställdes där K:s handfästning, enligt hvilken konungaättens rätt till tronföljden fastslogs, och Norge, som först 1537 underkastade sig, miste sin självständighet och blef för framtiden blott en del af Danmarks rike. Bugenhagen, som från Sachsen sändts att medverka vid kyrkoförhållandenas omdaning, krönte K. 12 aug. 1537 och invigde de sju nye superintendenter, hvilka sattes i biskoparnas ställe. Därefter affattades kyrkoordinantian på latin och danska samt fick gällande kraft på herredagen i Odense 1539. K. visade stor ifver att befästa lutherska lärans seger, hvilket han ansåg för sin förnämsta kungaplikt, lät (1550) utge en ny bibelöfversättning (Kristian III:s bibel; se Bibelöfversättningar, sp. 250) och genomförde 1551 reformationen äfven på Island. Liknande omtanke visade K. äfven för skolväsendets främjande: universitetet fick 1539 nya statuter och så stora donationer, att K. med rätta anses som dess andre stiftare. Att riket eröfrats med väpnad hand och hierarkien med våld omstörtats, hade i hög grad stärkt konungamakten, och denna befästes ytterligare genom en ny organisation af länsstyrelsen, hvarvid förvaltningen förbättrades och statens inkomster väsentligen ökades. Faran för Danmark att komma under holsteinskt inflytande afvärjdes genom K:s hofsamhet och rättsinnighet; efter få års förlopp åsidosattes hans holsteinska rådgifvare, och ett förhållande, prägladt af uppriktigt förtroende, uppstod mellan K. och danska riksrådet. För att trygga rikets oafhängighet utåt förnyade K. 1538 förbundet med de tyske protestantiske furstar, som förenat sig i Schmalkalden (1531), men deltog dock ej i deras krig med kejsar Karl V. Till värn mot denne slöt K. 1541 förbund med Frans I af Frankrike och 15 sept. s. å. med Gustaf Vasa vi

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

ett personligt möte vid Brömsebro. 1544 slöt han i Speier fred med Karl V, som h. o. h. öfvergaf sin svåger Kristian II:s sak, och därefter mildrade K. äfven sin kusins fängenskap. Emot J. Rantzaus råd, som åsyftade införande af ärftlighet och förstfödslorätt med hänsyn till tronföljden i Slesvig och Holstein, företog K. 1544 en delning af bägge hertigdömena med sina halfbröder Hans (den äldre) och Adolf. Viktiga lagarbeten utmärka K:s regering; de samlades till sist i den stora koldingska recessen 1558, och han röjde härvidlag både stor insikt och förmåga af kraftigt initiativ. Som utöfvare af domarmakten var han mild och rättskaffens. Liksom fadern, Fredrik I, var han afgjordt tysk och skref ej något annat språk än tyska. Han var uppriktigt from, läste flitigt gudliga skrifter och stod i regelbunden brefväxling med Bugenhagen och andra reformatorer. Han afled på Koldinghus och ligger begrafven i en präktig marmorsarkofag i Roskilde domkyrka. K. var den förste danske konung, som fogade ett ordningstal (III) till namnet. Han var enkel och okonstlad i sitt sätt samt mycket godmodig. Hans härsklystna gemål Dorotea af Sachsen-Lauenburg utöfvade stort inflytande på honom. Med henne hade han tre söner, Fredrik (II), Magnus och Hans d. y., samt två döttrar, Anna, gift med kurfurst August af Sachsen, och Dorotea, gift med hertig Vilhelm af Braunschweig-Lüneburg. Därjämte hade han en oäkta son, Kaspar Markdanner (f. 1533, d. 1618), som många år var fogde på koldinghus. — Se Barfod, "Danmarks historie 1536—1670" (1:a d., 1891), och Schäfer, "Geschichte von Dänemark" (4 bd, 1893).

4. K. IV, den föregående sonson, son till Fredrik II, konung i *Danmark* och *Norge* 1588—1648, f. 12 apr. 1577 på Frederiksborgs slott, d. 28 febr. 1648 på Rosenborgs slott, blef redan 1580 i Odense vald till dansk och 1582 i Oslo till norsk tronföljare samt hyllades 1584 på de fyra danska landstingen. K. var knappt 11 år gammal, då fadern dog, 1588. Regeringen fördes därefter af fyra riksråd, under det att K:s moder, Sofia af Mecklenburg, sköts åt sidan. K., som var en vaken och vetgirig natur, fick en omsorgsfull uppfostran. Han lärde sig fyra språk, förvärfvade goda insikter i byggnadskonst och skeppsbyggeri, nådde ovanlig färdighet i alla ridderliga idrotter samt blef en särdeles skicklig sjöman. 10 juni 1596 tillträdde K. på en herredag i Köpenhamn regeringen i Danmark och Norge (i hertigdömena Slesvig och Holstein hade han blifvit myndig redan 1593). 17 aug. 1596 underskref K. sin handfästning och kröntes 29 s. m. Som konung visade han sig särdeles verksam och på många sätt duglig. I hvardagslag var han sparsam, ja t. o. m. nogräknad, men vid festliga tillfällen utvecklade han gärna stor stat. Själf utöfvade han noggrann tillsyn öfver sina byggnadsarbeten, hvilka varmt intresserade honom, ja, utbetalade t. o. m. själf till arbetarna deras af-

löningar. I en mängd bref ges föreskrifter om de minsta enskildheter i statens och hofvets förvaltning, ja ända till barnens klädsel. K. besökte äfven de aflägsnaste landsdelar samt utöfvade sträng tillsyn öfver ämbetsmännen och rättskipningen. 1598—1625 besökte han Norge 17 gånger, och 1599 seglade han med en liten flotta längs Norges norra kust omkring Nordkap och Vardöhus. Länsmän och lagmän, som gjort sig skyldiga till misshandling och utpressning, afsatte och straffade han, och 1609 lät han döma Kristofer Rosenkrands för förfalskningsbrott. De 15 första åren af K:s regering voro fredliga. Flottan utvecklades därunder till en ansenlig storlek, och Norge fick ny lagbok (1604) samt ny kyrkoordinantia (1607). Men 1611 råkade K. i krig med Sverige (det s. k. Kalmarkriget), sedan han tilltvungit sig riksrådets samtycke. Han utmärkte sig därunder genom personlig tapperhet samt slöt en fördelaktig fred (i Knäred, 1613), dock utan att ha uppnått krigets egentliga mål, att försvaga Sverige. Därefter följde 12 fredsår, de lyckligaste under K:s regering. Han utvecklade därunder stor verksamhet: upphäfde skråväsendet (1613), utgaf lagböcker ("Den lille recess", 1615, "Rigens ret og dele", 1621, och "Birkeretten", 1623), grundlade flera handelskompanier (det ostindiska och det isländska) och många fabriker, dock delvis utan framgång, inkallade konstnärer (K. van Mander) och handtverkare, i synnerhet från Holland, utsände Ove Gjedde (1618) till Indien, där Trankebar köptes, och föranstaltade (1605—19) fyra upptäcktsresor till Grönland, bland hvilka den mest bekanta leddes af Jens Munk. En stående här om 5,000 man uppsattes, hvilken utskrefs bland kronans bönder (1615), och en annan för Norge (1628) samt en fast stam af båtsmän för flottan (1615), för hvilka senare Nyboder byggdes. Postväsendet utvecklades (1624), och ett för hela riket gemensamt mål- och viktsystem ordnades (1613). En mängd nya byggnader uppfördes, till en del i en säregen byggnadsstil ("K. IV:s stil"): Frederiksborgs slott (1606—25), Rosenborg (1607—17), börsen (1619—40), tyghuset (1598—1604) m. fl. Vidare anlades ett stort antal städer: Kristianopel (1600), Kristianstad (1614), Glückstadt vid Elbe (1616), Kristianshavn på Amager (1618), Kristiania (1624), hvartill Oslos invånare tvingades att öfverflytta, samt Kongsberg (s. å.). Universitetet fick nya statuter (1621), utvidgades med 7 nya lärarplatser samt försågs med astronomiskt observatorium, botanisk trädgård och anatomiskt museum. "Regentsen" byggdes 1619—23 (se Kommunitet), en adlig akademi upprättades i Sorö (1623) och gymnasier vid de viktigaste lärda skolorna (efter 1618). Dock hade K. icke något synnerligt intresse för vetenskaperna, lät 1597 Tyko Brahe lämna landet och samlade vid sin äldste son Kristians bröllop 1634 tusentals gamla pergamentsbref och använde dem vid ett fyrverkeri. Därjämte var han fången i den tidens ringaktning för andlig frihet. Ej få präster straffades för obetydliga afvikelser från lutherska läran, likaså de bägge Dybvad för deras angrepp på adeln. Häxeri- och trolldomsprocesser i stor stil egde rum under hans regering. I rikets inre styrelse visade K. dock på det hela taget mycken duglighet, fastän han saknade djupare blick och stora vyer och i sin rastlösa dådlust ej ihärdigt nog höll fast vid mål och medel; hans planer stannade ofta vid an-

satserna. I stark självkänsla önskade han frigöra sig från beroendet af riksrådet, men brydde sig ej om att skaffa nödvändigt stöd hos de lägre ständen. Han ville skydda bönderna mot adeln, men plågade dem samtidigt genom öfver måttan betungande dagsverken (''ægtkjörsler'') vid sina många byggnadsföretag.

K:s yttre politik var afgjordt olycklig, emedan han lät leda sig af småaktigt groll och af fördomsfullhet gentemot Sverige. Han hyste ständig afund och misstro till Gustaf II Adolf, som önskade fred i Norden för att kunna vända sitt rikes kraft mot öster och ville gemensamt uppträdande med Danmark till värn för protestantismen. K., som traktade efter att själf bli herre öfver Östersjön, missunnade Sverige dess maktutvidgning och föredrog att börja kriget i Tyskland ensam, litande på Englands och Frankrikes löften om hjälp och enskilda tyska furstars försäkringar. Emot riksrådets bestämda gensagor och enträgna varningar lät han 1625 som hertig af Holstein välja sig till kretsöfverste i nedersachsiska kretsen och ryckte kort därefter med en stor här in i norra Tyskland, säkerligen äfven i hopp om eröfringar åt sina två söner. I början af fälttåget råkade K. ut för olyckan att till häst störta ned för fästningen Hamelns vallar, så att han någon tid sväfvade mellan lif och död. Detta hämmade hans härs framgång, under det fienden fick tillfälle att samla krafter. I den blodiga drabbningen vid Lutter am Barenberg 17 aug. 1626 blef K. trots all sin tapperhet slagen, och då öfvergåfvo honom de nordtyske furstarna genast, medan den utlofvade hjälpen från England och Frankrike uteblef. De kejserliga trupperna öfversvämmade Holstein, Slesvig och Jylland, understödda af K:s egen systerson, hertig Fredrik III af Gottorp, och Wallenstein gjorde stora ansträngningar för att upprätta en flotta i Östersjön. Men ehuru adeln svek K., höll denne likväl modet uppe, fortsatte hårdnackadt striden och lyckades hindra Wallensteins försök. Ett möte med Gustaf II Adolf i Ulfsbäcks prästgård i febr. 1629 ledde ej till något samförstånd, och 12 maj slöt K. fred i Lybeck samt förband sig att ej vidare blanda sig i Tysklands angelägenheter. Det olyckliga kriget hade i hög grad mattat Danmarks kraft — Jylland hade blifvit grymt skövladt af fienderna —, och de följande fredsåren liknade ej dem, som föregingo kriget. Väl fortsatte K. sina byggnadsarbeten, såsom Rundetaarn (1637—42) och anläggningen af Kristiansand 1641 samt fästningen Kristianspris vid Kielbukten (1632), och utfärdade 1643 sin viktigaste lag, ''den nye recess'', men hans försök att stärka nationens försvagade krafter strandade på adelns ovilja, härsklystnad och brist på fosterlandskärlek. 1634 sökte han förgäfves få ''vornedskabet'' upphäfdt på Själland och småöarna, och det gick ej bättre med planen att aflösa adelns rusttjänst, som var till föga nytta för försvaret, med en årlig afgift. Då alltså andra hjälpkällor saknades, tillgrep K. det olyckliga medlet att på ett godtyckligt och öfverdrifvet sätt höja Öresundstullen, men retade därigenom Nederländerna mot sig. Då han vidare (1637) uppträdde som medlare i trettioåriga kriget och sökte hindra Sveriges maktutvidgning i norra Tyskland, framkallade han själf ett nytt krig, som blef ödesdigert för Danmark, i det den svenske härföraren Torstenson i dec. 1643 oväntadt inföll i landet. Ehuru K. då var bortåt 70 år gammal och hade mycket ringa stöd hos riksrådet och adeln, som ogillat hans yttre politik och önskade fred med Sverige, utvecklade han förvånande beslutsamhet och handlingskraft. Själf anförde han sin flotta, slog i Listerdyb vid Sild 16 maj 1644 en holländsk eskader, som skulle bringa svenskarna hjälp, och deltog 1 juli s. å. i slaget på Kolberger hejde (se d. o.) vid Femern mot svenska flottan, hvarvid han själf sårades och i följd häraf miste synen på högra ögat. Men man lyckades ej hålla svenska flottan instängd i Kielbukten, och då den fick tillfälle att förena sig med den holländska, led danska flottan nederlag vid Lollands kust 13 okt. Som landets nöd växte dag för dag och den hjälp, som den kejserlige generalen Gallas skulle medföra, ej var till någon nytta, nödgades K. 13 aug. 1645 med Sverige sluta en dyrköpt fred vid Brömsebro, hvarigenom första steget togs till förlusten af de skånska landskapen 13 år senare. Samtidigt måste K. i freden med Nederländerna betydligt reducera Öresundstullen. Under de sista åren af K:s regering var landets ekonomiska ställning högst eländig, och konungen blef alltmer beroende af riksrådet. Dessutom hade han stora personliga sorger och förtretligheter. Hans äldste son, vald till konung under namnet Kristian V, dog 1647, och hans mågar togo öppet parti mot K. till förmån för hans förvisade hustru Kirsten Munk. K:s stoft hvilar i det af honom (1613—20) uppförda kapellet i Roskilde domkyrka. K. torde böra räknas bland Danmarks dugligaste regenter, men hans namn är i folkmedvetandet omgifvet af större glans, än tillbörligt är. Sägnen har utsmyckat hans person och bedrifter, och hans hjältebragder i sjöslaget vid Femern äro nästan h. o. h. uppdiktade. Hans utpräglade personlighet och godmodiga danska väsen gjorde honom till typen för en äkta dansk konung. I sina bref skref han en ypperlig danska samt ådagalade stor kvickhet och skämtsamhet. Till lynnet var han lefnadsglad med öppet sinne för skönhet i natur och konst äfvensom musik, men därjämte med stark benägenhet för dryckenskap och älskog. 1597 förmälde han sig med Anna Katarina af Brandenburg (f. 1575, d. 1612) och hade med henne sönerna Kristian, Fredrik (III) och Ulrik (f. 1611, d. 1633); 4 andra barn afledo i späd ålder. 1615 gifte han sig till vänster med adelsdamen Kirsten Munk (se denna); hon födde honom sonen Valdemar Kristian (f. 1622, d. 1656) och 6 döttrar, men förhållandet bröts 1629 genom hennes otrohet. Döttrarna ingingo äktenskap med rikets främsta adelsmän, som dock vållade konungen mycken förtret därigenom, att de ville betraktas som ett slags högadel. Redan före drottning Annas död och likaledes före Kirsten Munks förvisning från hofvet hade K. emellertid frillor, den sista, Vibeke Kruse, ända till hans egen död. Barnen i dessa förbindelser erhöllo namnet Gyldenlöve (se d. o.). — Af Kristian IV finns en bronsstaty (modellerad af Thorvaldsen) framför Rosenborg i Köpenhamn och en annan (modellerad af K. L. Jacobsen) på Stortorget i Kristiania. *K. IV:s egenhændige breve* (2,731 till antalet) utgåfvos af K. F. Bricka och J. A. Fridericia i 7 bd 1878—91. Utdrag ur hans dagböcker (i synnerhet 1622—42) ingå i ''Danske samlinger'', V (1870, 2:a serien III, 1874). Jfr N. Slange,

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

"K. IV:s historie" (1749), Fridericia, "Danmarks ydre politiske historie", etc. (2 bd, 1876—81), K. V. Bruun, "Slaget paa Kolberger heide" (1879), Bering-Liisberg, "Christian IV. Danmarks og Norges konge" (1890—91), och A. Larsen, "K. IV:s krige" (1895).

5. K. V, den föregåendes sonson, son af konung Fredrik III, konung i *Danmark* och *Norge* 1670—99, f. 15 april 1646 på Flensborgs slott, d. 23 aug. 1699, valdes 1650 till tronföljare på riksdagen i Köpenhamn samt hyllades i Danmark 1655 och i Norge 1656 samt mottog på sin faders och konungahusets vägnar arfhyllning i Kristiania 1661. Han företog 1662—63 en utrikes resa, hvarvid han besökte bl. a. England och Frankrike, men hade ej något sinne för att samla politiska kunskaper, under det han däremot var förtjust i hofvens prakt och fester. Först 1669 fick han säte och stämma i konseljen och Højesteret, och vid faderns död, 9 febr. 1670, blef han konung. Af naturen var han rättfram och vänlig, rättrådig och godmodig (han hade svårt att säga nej till en bön), men var ej högt begåfvad och dessutom karaktärssvag samt lät alltför villigt leda sig af sin omgifning, i synnerhet af modern, hvars bittra hat till Leonora Kristina (hans faders halfsyster och K. Ulfelds maka) afhöll honom från att lindra hennes fängelse ända till moderns död (1685), och senare af sina tyska gunstlingar (Hahn, Knuth och Arenstorff). Han hyste höga tankar om sin enväldsmakt, men iakttog också nitiskt och allvarligt sina plikter som konung. I likhet med farfadern satte K. värde på att utveckla ett muntert och praktfullt hoflif, kompletteradt med en lysande adel. Redan 1671 gaf han upphof till en ny länsadel af grefvar och friherrar, hvilken skulle stå i nära sämjande förhållande till kronan och fick stora privilegier just för att höja det kungliga hofvets glans. S. å. instiftades två nya riddarordnar, Elefant- och Dannebrogsordnarna, samt upprättades en rangordning. Den nya adeln skulle helt visst därjämte vara ett medel till att bryta den gamla adelns makt, liksom rangväsendet skulle tjäna till att fastare förbinda de borgerliga klasserna med kronan. Under de första sex åren var P. Griffenfeld (se denne) K:s viktigaste rådgifvare; han både ordnade förvaltningen och tryggade landets styrelse såväl inåt som utåt; men hvad som uträttades för landets ekonomiska förkofran och särskildt för Norge var närmast konungens halfbroder U. F. Gyldenlöves förtjänst. Tack vare Griffenfelds klokhet kom K. ensam i besittning af grefskapen Oldenburg och Delmenhorst (1676). I det europeiska krig, som botade efter Ludvig XIV:s affall på Nijmeguenfreden 1672, ville Griffenfeld gärna hålla Danmark neutralt eller ock sluta sig till det mäktiga Frankrike för att därigenom möjliggöra ett vasallskap förhållande till Sverige. Men hans plan mötte motstånd dels hos den svenska regeringen, dels hos K., hvilken närde ett upprigtigt hat till Sverige och hoppades kunna återvinna de förlorade skånska landskapen. Då han nu 1674 förbundit sig att hjälpa kurfursten af Brandenburg, om Sverige uppträdde anfallsvis i Tyskland, blef kriget oundvikligt vid svenskarnas angrepp på Brandenburg 1675. Vid underrättelsen om svenskarnas nederlag vid Fehrbellin lät K. vid ett möte i Rendsburg fängsla hertig Kristian Albrekt af Gottorp, som träffat aftal med den svenska regeringen, och tvang honom (juli 1675) att utlämna sin här och sina fästningar samt afsäga sig den suveränitet i Slesvig, som han vunnit 1658. (1 dec. 1676 indrog K. hans del af Slesvig.) I sept. 1675 började kriget mot Sverige, och efter Brandenburgs anvisning angrepo danskarna fästningen Wismar, som intogs i dec., delvis till följd af Griffenfelds uthållighet. Icke desto mindre föll han 3 månader senare i onåd. Han hade nämligen under kriget fullföljt sin fransk-vänliga politik utan K:s vetskap och kunde därigenom ej undgå att drifva ett tvetydigt spel, som hos alla oinvigda måste väcka misstankar om svek och ränker. Då han dessutom på flera sätt missbrukade sin andliga öfverlägsenhet öfver konungen och ringaktade dennes uttryckliga anvisningar, upphetsades K. mot sin framstående statsman och lät i mars 1676 fängsla honom samt därefter döma honom till döden, hvilket straff dock mildrades till lifstids fängelse. Denna hårda behandling stämde så föga med K:s sedvanliga mildhet, att den förklaras blott af den djupa missräkning, hvilken beredts honom af den man, som konungen hade satt så högt och visat så obegränsad tillit. K. ville sedan själf taga ledningen om hand (han "vilde nu være sin egen premierminister"), men hade härtill hvarken nog öfverlägsenhet eller självständighet, hvilket naturligtvis framkallade split och intriger bland hans rådgifvare och bidrog till både förvaltningens och krigföringens ringa fasthet. I juli flyttades krigsskådeplatsen till Skåne, hvarest flera fästningar intogos och invånarna i stort antal slöto sig till K. Men Karl XI:s seger vid Halmstad (17 aug.) räddade Halland åt Sverige; och då K. i slaget vid Lund (4 dec.), efter att ha visat stort personligt mod, i det afgörande ögonblicket lämnade valplatsen för att rädda sin egen person, blef Karl, som höll ut i kampen, äfven där segrare och Skånes öde besegladt, oaktadt Niels Juels nya segrar 1677 och U. F. Gyldenlöves framgångar i Bohus län. Äfven i slaget vid Landskrona (14 juli 1677) deltog K. och visade personlig tapperhet, men till ingen nytta. 1679 måste han, öfvergifven af sina bundsförvanter, underkasta sig Frankrikes vilja och sluta fred med Sverige, återlämna de landskap han vunnit och likväl återinsätta hertigen af Gottorp i hans land och suveränitet. Med denne råkade K. snart åter i strid och intog 1684 ånyo den hertigliga delen af Slesvig, men tvangs 1689 att återlämna densamma; resultatet blef endast, att Holstein-Gottorp slöt sig ännu närmare till Sverige. Förhållandet till sistnämnda makt blef dock så godt, att 1690 ett neutralitetsförbund ingicks till handelns skydd. 1689 lejde K. ut delar af sin här till England och 1692 till kejsaren mot turkarna (ända till 1698). I fråga om landets inre politik må framhållas utgifvandet af den "Danske lov" (1683) och den motsvarande "Norske lov" (1687), upprättandet af ny jordebok (1688) samt införandet af för hela

riket gemensamt mått- och viktsystem. Finanserna voro i dåligt skick, dels till följd af det kostsamma kriget, dels på grund af hofvets praktlystnad och öfverdåd samt K:s frikostighet mot alla sina gunstlingar. Ehuru K. själf använde danska språket i sina dagböcker, var hofvet dock fullständigt tyskt. Af ej ringa intresse äro de ”politiska testamenten” (utg. af J. J. Worsaae 1860), som K. uppsatte 1683—84 och 1698 för sina efterträdare på tronen; ty där framträda hans stora ifver för enväldets okränkta upprätthållande, hans misstro till den gamla danska adeln och hans sorg öfver att ej ha återvunnit Slesvig. — På jakt, särskildt parforsjakt, och andra våldsamma idrotter var K. passioneradt begifven, och hans död påskyndades däraf, att han kullkastades af en nästan till döds hetsad hjort, som han i sin vilda ifver ärnade ge banesåret. K. ligger begrafven i Roskilde domkyrka. Han ingick 1667 äktenskap med Charlotta Amalia af Hessen, som födde honom 5 söner och 2 döttrar, hvaribland Fredrik (IV), Karl (f. 1680, d. 1729) och Sofia Hedvig (f. 1677, d. 1735); gemålen hade dock intet inflytande på honom, och liksom Ludvig XIV hade K. alltifrån 1671 till sin död en allmänt erkänd frilla, Sofia Amalia Moth, som 1677 upphöjdes till grefvinna af Samsö och födde honom 2 söner och 3 döttrar, hvilka alla erhöllo namnet Gyldenlöve (se d. o.). K. lät 1688 på Kongens Nytorv i Köpenhamn resa sin egen ryttarstaty (af köpenhamnarna vanligen kallad ”Hesten”), modellerad af A. C. Lamoureux. — Se ”Danmarks riges historie” (4:e d., 1903).

6. K. VI, den föregåendes sonson, son af konung Fredrik IV, konung i *Danmark* och *Norge* 1730—46, f. 30 nov. 1699 på Köpenhamns slott, d. 6 aug. 1746 på Hirschholms slott. Han fick god undervisning, men på tyska, och uppfostrades strängt religiöst, var tungsint och hade en dyster lifsåskådning. Till följd af sin faders dubbla äktenskap stod han icke i något godt förhållande till denne, och då denne 1721 gjorde sin förra hustru till vänster, Anna Sofia Reventlov, till drottning strax efter hans moders död, reste K. utomlands och förmälde sig 7 aug. s. å. med Sofia Magdalena af Brandenburg-Kulmbach. Från 1725 fick han deltaga i regeringen, men fastän han rönte stor välvilja från faderns och styfmoderns sida, hyste han dock ett oförsonligt agg till den sistnämnda. Vid sin tronbestigning (12 okt. 1730) upphäfde han egenmäktigt faderns testamente, förvisade styfmodern till hennes fädernegods Clausholm och nedsatte betydligt det henne tillämnade apanaget. Dessutom afskedade han de fleste af faderns rådgifvare och andra högre ämbetsmän, som räknades till änkedrottningens anhängare. K. tog sina kungaplikter på fullt allvar som ett arbete till folkets väl och utvecklade outtröttlig verksamhet, ifrig att få hvarje sak belyst från alla sidor. Han ville själf afgöra t. o. m.

småsaker, och på grund af misstänksamhet medgaf han sina ministrar ingen själfständighet, fastän han hade svårt att på egen hand fatta beslut och 1728—42 ständigt tog råd i såväl stora politiska och kyrkliga som underordnade husliga spörsmål af sin kusin, grefve Kristian Stolberg. K:s uppfattning af konungadömets höga värdighet föranledde honom att hålla sig strängt isolerad från folket och att uppbygga det praktfulla Kristiansborg; inneslutna på sina slott, lefde han och hans gemål trots allt hoflyx, enligt egen utsago, ”nästan som eremiter”. Hans utrikespolitik var afgjordt fredlig (han slöt 1734 försvarsförbund med Sverige), fastän han hyste djup ovilja mot huset Holstein-Gottorp och kände sig allvarligt besviken vid svenska tronföljarvalet 1743. Inrikespolitiken var mycket konservativ. För att förbättra bondeståndets villkor upphäfde han genast landtmilisen, men af hänsyn till godsegarnas önskningar lät han få månader därefter förleda sig till att införa ”stavnsbaandet” (1731) och dessutom återupprätta landtvärnet (1733), så att böndernas ställning blef sämre än förr och landtbrukets tillstånd lika eländigt som förut. Industrien främjades genom importtull och införselförbud samt genom stark invandring af tyska handtverkare. K. hyste stort intresse för universitetets utveckling samt för det högre och lägre skolväsendet. ”Videnskabernes selskab” stiftades 1742, och grundvalen lades 1738 till en konstakademi, i det en målar- och ritarskola inrättades. Till följd af sin uppriktiga gudsfruktan vinnlade sig K. särskildt om de kyrkliga förhållandena. Han motarbetade tidigt de herrnhutiske svärmarna (han utvisade 1735 grefve Zinzendorff, då denne ville besöka Danmark), men på samma gång sökte han häfda fördragsamhet emellan de stridande kyrkliga partierna. Hans egen förkärlek för pietismen ledde dock gifvetvis därhän, att denna riktning efter hand fick afgjord öfvervikt. 1736 infördes konfirmationen, och 1737 inrättades ett ”generalkyrkoinspektionskollegium”, som skulle vaka öfver prästernas lära och vandel, öfver enheten i gudstjänsten och öfver kyrkotukten. Redan 1735 utfärdades en sträng förordning, som förbjöd allt arbete på söndag och helgdagar och påbjöd obligatorisk kyrkogång; öfverträdelser straffades i städerna med böter, på landet med halsjärn. Dans, skådespel och andra nöjen förbjödos; t. o. m. böndernas plägsed att ”rida sommar i by” ansågs förtörna Gud. Finanssernas tillstånd var uselt till följd af hofvets prakt och de dyrbara slottsbyggnadsarbetena. Hofvet var alldeles tyskt, och konungen själf använde blott tyska i sina otaliga bref och anteckningar; vid ämbetens tillsättande hade tyskar i hög grad företräde. K. lefde i ett lyckligt äktenskap, hvilande på ömsesidig hängifvenhet, och förde ett strängt sedligt privatlif i stark motsats till både sin närmaste föregångare och efterträdare. Han efterlämnade en son Fredrik (V) och en dotter Louise (f. 1726, d. 1756), som 1749 blef gift med hertig Ernst af Sachsen-Hildburghausen. Budskapet om konungens död mottogs af folket utan sorg, snarare som en lättnad. — Jfr L. Koch, ”K. VI:s historie” (1886), H. L. Möller, ”K. VI og grev Stolberg” (1889), och E. Holm, ”Danmark–Norges historie” (2:a d., 1894).

7. K. VII, den föregåendes sonson, son till Fredrik V och hans första gemål, Lovisa, konung af *Dan*

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

mark och *Norge* 1766—1808, f. 29 jan. 1749 på Kristiansborg, d. 13 mars 1808 i Rendsborg, blef konung 14 jan. 1766. Redan från födelsen hade han fröet till sinnessjukdom, men hans uppfostrare hade ej blick härför och togo ej vara på hans egendomliga natur. K:s uppfostran var å ena sidan sträng, hvilket alstrade misstro och böjelse för förställning, å andra sidan slapp, i det han under fritiden öfverlätts åt en depraverad tjänstepersonal och tidigt fick lust för sexuella förvillelser. I sin första ungdom ansågs han för ett ljushufvud med snabb fattningsgåfva och vinnande väsen, men hans bildning var blott ytlig, han saknade sinne för allvarligt arbete och hade lika litet några högre intressen som någon djupare känsla, men var okynnigt smäde- och skadelysten. Också hängaf han sig tidigt åt simpelt umgänge och råa förlustelser, nattliga orgier på bordeller och slagsmål på öppen gata med väktare och sade sig själf vilja ”rasa i två år”. För att tämja dessa usla drifter gifte man 8 nov. 1766 bort honom med hans kusin, Karolina Matilda af England (se Karolina, danska drottningar 1), men han fattade snart mot henne en ovilja, som efter hand öfvergick till fullständig likgiltighet, hvarjämte hans utsväfningar under grefve Holcks ledning blefvo värre än förr. Utan intresse för statens styrelse, fann han däremot sin glädje i att aflägsna flera af faderns rådgifvare och lämnade ministrarna villigt handräckning vid deras inbördes intriger. I maj 1768 företog han en resa till England och Frankrike; hans premiärminister J. H. E. Bernstorff följde med för att vaka öfver honom, ängslig att K. skulle väcka förargelse vid de främmande hofven. Mot all förväntan visste konungen dock att lägga band på sig, iakttog yttre anständighet och blandade med taktfullt uppträdande, liflighet väsen och kvick slagfärdighet; men det tycks, som om hela denna spänning, de många nya intrycken och den glänsande festyran uttömt hans krafter. Efter hemkomsten i febr. 1769, långt innan denna var tillämnad — resan var ursprungligen beräknad att taga 1 à 2 år — försjönk han småningom i sinnesförvirring och slöhet, afbruten blott af nya anfall af vildhet och förstörelsemani. Han blef alldeles beroende af sin omgifning, särskildt af sin tyske lifmedikus Struensee, som åtföljt konungen på resan och var den ende, som förstod hans verkliga sjukdom och handlade därefter. Genom Struensees påverkan fick drottningen stor makt öfver honom, och då Struensee sedan vann hennes gunst, blef han konungens och därmed statens herre. K. visste nog, i hvilket förhållande drottningen och Struensee stodo till hvarandra, men brydde sig ej därom, ja, talade med cynisk oförbehållsamhet om denna sak. K. blef öfverrumplad af palatsrevolutionen 17 jan. 1772 och af sin styfmoder, änkedrottning Juliana Maria, skickad till — eller fann kanske t. o. m. en glädje i att låta föra drottningen till Kronborg (hvarifrån hon efter ett skilsmässeutslag öfverfördes till Celle i Hannover) samt låta fängsla sina två umgängesvänner Struensee och Brandt. Han underskref sedan likgiltigt eller sig själf ovetande dödsdomen, men synes dock ha velat bevara Struensee, som han såg upp till, under det han hyste groll mot Brandt, som en gång behandlat honom illa. I 12 år öfverlämnade konungen hela regeringen åt änkedrottningen och halfbrodern, arfprins Fredrik, i det K. lydigt underskref eller afskref, hvad man lade för honom; han var äfven strax villig att understödja kronprins Fredriks statskupp i april 1784 och öfverlät då åt honom hela makten. Ehuru man hade tillräckligt tydliga vittnesbörd om, att konungen var sinnessjuk, prisade dock folket i löjlig servilism hans hjärtegodhet, och diktarna lofsjöngo honom som bondeståndets befriare (Voltaire hade redan 1770 offentligen hyllat honom, då Struensee framkallat censurens afskaffande). Dessutom bibehölls till det sista den fiktionen, att K. presiderade i statsrådet och genom denna församling styrde landets angelägenheter, oaktadt allt verkligt afgörande låg i kronprinsen-regentens hand; detta narrspel fick 1807 ödesdigra följder under engelsmännens attack mot Köpenhamn. Då bortfördes nämligen K. från hufvudstaden till Rendsborg, där hans sista krafter brötos af skräck vid de franska hjälptruppernas inryckning i staden. Enligt en medicinsk teori var formen för K:s sinnessjukdom ”dementia præcox”. I sitt äktenskap fick K. sonen Fredrik (VI); Lovisa Augusta, som otvifvelaktigt var Struensees dotter, blef af statsskäl erkänd som prinsessa. Se C. Blangstrup, ”K. VII og Caroline Mathilde” (1890; 3:e uppl. 1894), Ch. D. Biehl, ”Breve om kong K. VII” (utg. af L. Bobé, 1901), E. Holm, - ”Danmark-Norges historie”, IV—VI (1902—09), och V. Christiansen, ”K. VII:s sindssygdom” (1906).

8. K. VIII, son till den föregående halfbroder, arfprinsen Fredrik, konung i *Norge* under namnet Kristian Fredrik maj—okt. 1814 och i *Danmark* 1839—48, f. 18 sept. 1786, d. 20 jan. 1848, var högt begåfvad och åtnjöt en omsorgsfull, utprägladt dansk uppfostran samt förvärfvade sig grundliga insikter i naturvetenskap, särskildt mineralogi, hyste äfven liflig intresse för konst och blef 1809 konstakademiens preses. 1806 gifte han sig med sin kusin Charlotta af Mecklenburg, som 1808 födde honom sonen Fredrik (VII), men från hvilken han 1809 lät skilja sig på grund af hennes otrohet; själf var han henne ej heller trogen. 1811 var K. en ifrig förespråkare för planen att grundlägga ett norskt universitet och verkade äfven i andra hänseenden för Norges självständighet, under det han ogillade sin kusin Fredrik VI:s utrikespolitik. 1813 utnämndes han till ståthållare i Norge och anlände dit 23 maj s. å., förklädd till matros på en fiskarbåt från Jylland, hvilket sätt att färdas

han valt för att undgå de engelska kryssarna. K. vann hastigt norska folkets ynnest, och då norrmännen i febr. 1814 vägrade godkänna Kielfredens bestämmelse s. å. om Norges afträdande till Sveriges konung, gjorde han strax gemensam sak med dem. Urspr. ämnade han häfda sin arfsrätt till Norges krona enl. Kongeloven och som enväldskonung, men böjde sig snart för folkviljan, antog titeln regent och inkallade en riksförsamling till Eidsvold, hvilken 10 apr.—17 maj 1814 fastställde landets blifvande författning. K. valdes 17 maj till konung och undertecknade s. d. Norges grundlag, men visade samtidigt sin böjelse för hoflyx genom att utnämna 18 nya kammarherrar. Han hoppades till på köpet vinna Sveriges krona (i st. f. Bernadotte), förnämligast med Englands hjälp, och sålunda med tiden kunna förena Nordens tre riken under sin spira. Men stormakterna erkände honom ej som Norges konung, och man hotade honom rent af med att gå arfsrätten till Danmark förlustig. Då de svenska trupperna trängde in i Norge, hade han hvarken mod eller förmåga att våga ett kraftigt försvar, men lyckades genom kloka underhandlingar (vid konventionen i Moss 14 aug.) trygga Norges själfständighet och fria författning. 10 okt. nedlade han kronan i stortingets händer och lämnade 28 okt. landet. Kort därefter förlofvade han sig med prinsessan Karolina Amalia; däremot blef han ej väl mottagen af Fredrik VI, hvars vilja han trotsat, och utnämndes i mars 1815 till guvernör på Fyn, ett slags förvisning från hofvet. I maj s. å. gifte han sig, residerade i Odense och visade sig mycket verksam för Fyns materiella förkofran. 1819—22 vistades han på resor i Europa, bosatte sig sedan för alltid i Köpenhamn (somrarna på Sorgenfri) och förde ett fint sällskapslif med vetenskapsmän och konstnärer. Först 1831 vann han inträde i geheimestatsrådet och tog liflig del i förberedelserna till provinsialständernas införande, dock utan att själf utöfva synnerligt inflytande. Han var afgjordt mera frisinnad än ministrarna och hade klarare blick för det politiska läget, i synnerhet för den väsentliga statsrättsliga skiljaktigheten mellan Slesvig och Holstein. Han sökte hålla dessa länders högsta förvaltning och rättskipning åtskilda, önskade två ständerförsamlingar för konungariket och ville värna danska språkets ställning i Nord-Slesvig. Under Fredrik VI:s sista regeringsår blef K:s makt större, och han kunde alltså 1838 skaffa P. K. Koch tillstånd att utge tidningen ”Dannevirke”. Vid K:s tronbestigning 3 dec. 1839 väntade man sig i fråga om landets politiska frihet mycket af ”mannen från Eidsvold”. Men dessa förhoppningar blefvo snart gäckade: K. hade ej lust att afstå från sin enväldsmakt, utan nöjde sig med att förbereda en friare författning, väl att märka för hela danska monarkien. Däremot gjordes viktiga förbättringar i förvaltningen. Kommunallagar för Köpenhamn (1 jan. 1840) och landsbygden (1841) utgåfvos; det utkom en serie förordningar om statens räkenskapsväsen och om jordbeskattningen, och lindringar i strafflagen verkställdes. 1842 utfärdades ny härordning och 1845 fullständig arfslag. I statshushållningen infördes en förut okänd ordning och offentlighet, men K:s ord: ”Nu vilja vi alla spara” gingo ej i uppfyllelse; ty han älskade en viss prakt och hade benägenhet för ett yppigt lefnadssätt. För Nord-Slesvig var det af vikt, att K. af egen drift 1840 förordnade om användning af danska inför rätta. En mindre lycklig åtgärd var, att konungen utnämnde sin svåger prins Fredrik af Augustenborg till ståthållare och genera i Slesvig och Holstein, säkerligen närmast för at slippa utnämna den äldre brodern, hertigen. Under den s. å. utbrutna språkstriden i Slesvigs ständerförsamling, då P. H. Lorenzen tog till orda på danska, blott ökades splitet af K:s tveksamhet och lust att medla och kompromissa i stället för det lugn han hoppades åvägabringa. Ehuru personligen gynnsamt stämd för danska språkets rätt i ständersalen utfärdade han — helt visst under sina ministrars påverkan — en förordning, som förbittrade tyskarna, kränkte nordslesvigarna och ytterligare upphetsade det nationalliberala partiet i konungarike mot honom. Större fasthet visade han 1846 vid utfärdandet af det öppna brefvet om tronföljden, hvilket väckte stark rörelse i Holstein och rund om i Tyskland, men lät honom komma i närmare samklang med stämningen i Danmark. Mot oppositionstidningarna i konungariket och den vaknande bonderörelsen ådagalade K. stor stränghet, och studentskandinavismen ogillades afgjordt af honom. På sista tiden gingo K:s tankar i riktning mo större politisk frihet för folket och en ”fælles forfatning” för hela monarkien, sannolikt med lik ställighet mellan ett Slesvig-Holstein och konunga riket, och på dödsbädden hade han en förkänsla a den kommande brytningen: ”Nu brister det derovre” (d. v. s. i Holstein). Hans andra äktenskap va barnlöst. — Se A. D. Jörgensen, ”Historiske af handlinger”, III (”Kong K. VIII og den dansk sag i Nordslesvig”, 1894). A. Ahnfelt utgaf 188 *K. VIII:s dagbog fra regenttiden i Norge*.

9. K. IX, konung af *Danmark* 1863—1906, f 8 apr. 1818 på Gottorps slott, d. 29 jan. 1906, till hörde en sidolinje af danska (oldenburgska) konunga huset, hvilken härstammar från Kristian III:s so Hans d. y. och kallades den ”beckska”, innan den (1825) fick rätt att bära namnet den glücksburgska. Hans fader, Vilhelm (f. 1785, d. 1831), var dansk generalmajor, hans moder, Lovisa (f. 1789, d. 1867), var dotterdotter till Fredrik V och yngre syster till Fredrik VI:s gemål, Maria. Fredrik VI och Maria höllo mycket af honom, och Fredrik VI uttalade öppet en önskan, att K. varit hans son. K uppfostrades i Köpenhamn (han tillbragte dock åre 1839—41 vid universitetet i Bonn) och utbildad till militär. 26 maj 1842 ingick han äktenskap me sin syssling Lovisa af Hessen-Kassel, dotter ti landtgrefven, Vilhelm, dansk general (f. 1787, 1867), och Kristian VIII:s syster Charlotta 1789, d. 1864). Då slesvig-holsteinska upprot bröt ut 1848, blef K. sin konung trogen, liksom h 1846 hade gillat det ”öppna brefvet” om tronföl den. Under kriget tjänstgjorde han personlige men deltog ej i någon träffning. 1851 utsågs K

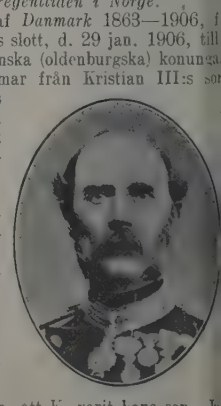

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

till tronföljare, churu hans svåger Fredrik, arfvinge till Kurhessen, var rätte arfvingen till danska kronan. Kejsar Nikolaus I af Ryssland, som funnit stort behag i K. under dennes besök i Warschau 1850, afstod från sina förmenta anspråk på Holstein till K:s förmån, och sedermera afsade sig K:s makas släkt alla anspråk på danska kronan. Genom Londontraktaten (8 maj 1852) erkände alla stormakterna K. som arfvinge till hela danska monarkien, och de flesta tyska staterna, men ej förbundsdagen, instämde häri. Danska riksdagen antog — dock först efter långa öfverläggningar — den nya successionsordningen, emedan arfsrätten af hänsyn till Holstein inskränktes till K:s manliga ättlingar, under det "Kongelovens" bestämmelser upphäfdes. 31 juli 1853 promulgerades lagen, och K. blef då prins af Danmark, vann 1856 inträde i geheimestatsrådet och blef 1859 chef för kavalleriet. Personligen hyllade han "helstatsmännens" politik och afböjde därför i dec. 1859 anbudet att öfvertaga ett ståthållarskap i Holstein, hvilket hans andre svåger Blixen-Finecke föreslagit. Vid Fredrik VII:s död 15 nov. 1863 blef K. konung. Han behöll ministären Hall, churu blott en månad, och stadfäste efter mycken tvekan och närmast under folkstämningens, särskildt det nationalliberala partiets, patryckning den nya författningen för konungarikets och Slesvigs gemensamma angelägenheter (18 nov.). Redan 16 nov. uppträdde prins Fredrik af Augustenborg som hertig af Schleswig-Holstein, snart understödd af tyska förbundsdagen och mellanstaterna, under det de båda tyska stormakterna, Preussen och Österrike, kräfde, att "novemberförfattningen" skulle tagas tillbaka såsom stridande mot danska regeringens löften 1851. För att hindra en brytning tillrådde de andra stormakterna detsamma, men K. vägrade upphäfva författningen på olagligt vis. Då de tyska stormakterna nu fordrade Slesvig i pant för att aftalen från 1851 måtte uppfyllas efter deras mening, gaf detta anledning till det olyckliga kriget 1864, hvarunder K. själf i febr. besökte Dannevirke och i mars Dybbölställningen. Under de politiska förhandlingarna jämsides med kriget var K:s ställning vansklig. Själf önskade han nog behålla alla danska monarkiens länder samlade under en härskare, låt vara genom en personalunion mellan konungariket och hertigdömena; blott af nödtvång gick han in på det engelska förslaget att afstå Holstein och sydligaste Slesvig och afvisade bestämdt det franska om delning af Slesvig efter folkomröstning i Mellanslesvig. Däremot var han villig att dryfta det förslag, som Karl XV framkastade i apr., om ett framtida förbund mellan Nordens tre riken. Då kriget återupptogs efter Londonkonferensen och Als kort därpå intogs af preussarna, hvarefter hela Jylland besattes af fientliga trupper, afskedade han själf ministären Monrad (sedan dec. 1863) och tog Bluhme och andra "helstatsmän" i stället, helt visst i förhoppning, att dessa skulle kunna utverka förmånligare fredsvillkor. Detta hopp gäckades snart: de fredspreliminärer, hvarom öfverenskommelse träffats 1 aug., stadfästes 30 okt. 1864 genom freden i Wien. Danmark måste afstå alla hertigdömena, och 16 nov., årsdagen af sin tronbestigning, löste K. dessas invånare från deras trohetsed. 7 dec. s. å. mottog han i Kolding en stor deputation af nordslesvigare, som försäkrade, att de höllo orubbligt fast vid Danmark, och liknande demonstrationer följde vid kronprinsens bröllop 1869 och vid senare högtidligheter inom konungafamiljen. Pragfredens (aug. 1866) löfte, att norra Slesvig efter en folkomröstning skulle återlämnas till Danmark, blef endast en tom fras, och då Preussen i maj 1867 öppnade underhandlingar härom, ställde det afsiktligt sådana kraf på garantier för de få tusen tyskar, som blefvo kvar i Nord-Slesvig, att danska regeringen måste afslå dessa fordringar för att ej åter komma i beroende af Tyskland. Första omsorgen efter kriget var att sammansmälta den nya novemberförfattningen med den äldre junigrundlagen af 1849, hvilket efter stora slitningar mellan partierna lyckades i "den gjennemsete grundlov" 1866. S. å. genomfördes en ny strafflag och 1867—68 en väsentlig omorganisering af försvarsväsendet. 1874 utfärdades en ny särskild författning för Island, som därigenom fick utsträckt självstyrelse, och i aug. s. å. vid tusenårsfesten besökte K. själf Island, hvilket ingen dansk konung före honom gjort. Sedan 1872 upptogs allt politiskt intresse i Danmark af den kamp, som folketingets majoritet (vänstern) förde mot ministärerna, särskildt Estrups (1875—94), för att genomdrifva kravet på parlamentariskt styrelsesätt. K., som hårdnackadt höll fast vid sin rätt att fritt välja sina rådgifvare (han ville vara "en fri konung öfver ett fritt folk") och dessutom jämte landstinget häfdade de två tingens lika makt och myndighet, var under denna kamp med ej blott om att gång på gång upplösa folketinget, utan äfven om att utfärda en rad provisoriska finanslagar (1885—93), hvarunder Köpenhamns befästande genomfördes af regeringen på eget bevåg. Striden blef dessa år så bitter, att folketingets majoritet ej ville betyga K. sin hyllning vid hans 25-åriga regeringsjubileum (nov. 1888). Däremot enades alla partier om att fira guldbröllopsfesten 1892. Två år senare afstannade den politiska kampen genom "förliget" (apr. 1894), och i juli 1901 tog K. steget fullt ut, då han vid "systemskiftet" utsåg en vänsterministär. Lagstiftningsarbetet hade gifvetvis lidit mycket afbräck under den långvariga striden och kom riktigt i gång först efter 1901. Som uttryck för försoningen mellan konung och folk beslöt riksdagen i nov. 1903 (då K. regerat 40 år) att återuppbygga Kristiansborg, nedbrunnet 1884, just då kampen var bittrast. K:s sista kungagärning var, att han 20 nov. 1905 för sin näst äldste sonson Karl mottog anbudet om Norges krona, efter att förut ha kräft en folkomröstning om detta val; redan som tronföljare hade han sett sin näst äldste son Vilhelm i juni 1863 koras till hellenernas konung (Georg I). 1898 blef K. ånkling efter att ha haft att glädja sig åt ett ovanligt vackert familjelif. K. hade 3 söner, Fredrik (VIII), Vilhelm (som hellenernas konung Georg I) och Valdemar, samt 3 döttrar, Alexandra (1863 g. m. engelske tronföljaren, sedermera konung Edvard VII), Dagmar (1866 g. m. sedermera kejsar Alexander III af Ryssland) och Tyra (1878 g. m. hannoverske tronpretendenten, hertig Ernst August af Cumberland, hvilket äktenskap gaf impulsen till, att Preussen fick Pragfredens § 5 upphäfd). En ryttarstaty öfver K. (af Brandstrup) restes 1899 i Esbjerg, hvilken stad uppstått under hans regering; senare ha andra statyer rests i Fre-

densborg och Nyborg (1908), Slagelse, Aalborg, Nyköbing på Mors och Thisted (1910), och andra förberedas annorstädes. Ett nationellt minnesmärke öfver K. tillämnas i Köpenhamn. Ett stycke af östra Grönland kallades 1888 efter honom ”K. IX:s land”. 1—9. E. Ebg.

Kristian, *danska prinsar*. 1. K., Kristian IV:s äldste son, f. 10 april 1603, d. 2 juni 1647, valdes redan 1608 till tronföljare (under namnet Kristian V)

och hyllades 1610 i båda rikena. Han var mycket klent begåfvad, men fick en omsorgsfull uppfostran (J. Brochmand, sedermera biskop, var hans lärare 1616—20), afhöll sig helst från allvarliga sysselsättningar och var mycket slösaktig samt begifven på nöjen och vällefnad. Under faderns frånvaro i trettioåriga kriget (1625—27) och i kriget mot Sverige (1644—45) stod K. i spetsen för regeringen. 1634 gifte han sig med prinsessan Magdalena Sibylla af Sachsen (f. 1617, d. 1668). Under en badresa afled han, barnlös, i närheten af Dresden. Hans änka gifte sig 1652 med hertig Fredrik Vilhelm II af Sachsen-Altenburg.

2. K. Karl Fredrik Albert Alexander Vilhelm, äldste son till Fredrik VIII, kronprins af Danmark, f. 26 sept. 1870 på Charlottenlunds slott, blef 1888 löjtnant och tog s. å. studentexamen. Han utnämndes 1906 till öfverste och 1908 till generalmajor. 1898 förmälde han sig med Alexandrina Augusta, prinsessa af Mecklenburg-Schwerin (f. 24 dec. 1879), med hvilken han har 2 söner, Fredrik (f. 1899) och Knut (f. 1900). I bröllopsgåfva erhöll han efter insamling, särskildt i Jylland, det nya Marselisborgs slott vid Aarhus till sommarresidens; eljest plägar han om somrarna bo på Sorgenfri vid Lyngby. 1 o. 2. E. Ebg.

Kristian (ty. *Christian*), *tyska* furstar. 1. K. I, furste af *Anhalt-Bernburg*, f. 11 maj 1568 i Bernburg, d. där 17 april 1630, yngre son af furst

Joakim II Ernst af Anhalt, trädde 1591 i spetsen för en kår om 16,000 man, som tyska furstar sände Henrik IV af Frankrike till hjälp mot ligan. Sedan K. i Frankrike utbytt sin lutherska trosbekännelse mot den reformerta, blef han 1595 ståthållare i Öfre Pfalz och kvarstannade på denna post, äfven när han 1603, genom de anhaltska besittningarnas delning, erhållit furstendömet Bernburg. Han blef den egentlige ledaren af den pfalziska politiken samt ådagalade mycken drift och rikedom på planer, men mindre godt omdöme. Evangeliska unionens stiftelse (1608) var i synnerhet hans verk. Han förde ock befälet öfver unionens trupper samt ledde de protestantiske furstarnas underhandlingar med Henrik IV af Frankrike och med kejsar Rudolf II. 1619 tillstyrkte han kurfursten Fredrik V af Pfalz att mottaga bömiska kronan och förde 1620 befälet öfver Fredriks här i slaget på Hvita berget 8 nov. Själf begaf han sig nu till Gustaf II Adolf och därpå till Danmark. Kejsaren förklarade honom i akt, men lät blidka sig (1623—24), hvarefter K. egnade sig åt Bernburgs styrelse. — Jfr Krebs, ”Christian von Anhalt und die kurpfälzische politik am beginn des dreissigjährigen krieges” (1872).

2. K., markgrefve af *Baireuth*, f. 1581, d. 30 maj 1655, son af kurfursten Johan Georg af Brandenburg och sedan 1603 markgrefve af Baireuth, var en ifrig anhängare af Gustaf II Adolf, men bragte därigenom sitt lilla land i stort trångmål. I likhet med mängden af protestantiska furstar ingick han efter svenskarnas nederlag vid Nördlingen 1634 fred med kejsaren i Prag 1635.

3. K. af *Braunschweig*, biskop af Halberstadt, f. 20 sept. 1599 i Groningen, d. 16 juni 1626 i Wolfenbüttel, var tredje son af hertig Henrik Julius af Braunschweig-Wolfenbüttel och Elisabet, dotter till Fredrik II af Danmark.

1616 valdes han till biskop i Halberstadt, men till kriget stod hans lust, och kriget vardt också hans yrke. ”Der tolle halberstädter” l. ”der tolle bischof”, som han snart kallades, var i nederländsk krigstjänst, då Fredrik V af Pfalz miste sin bömiska konungakrona (1620). K., som på riddarmanér valt hans sköna gemål, Elisabet, till sitt hjärtas dam, fäste hennes handske på sin hatt och svor att göra allt för att åt Fredrik återvinna kronan. Med en värfvad westfalisk-nedersachsisk här af omkr. 12,000 man fotfolk och 13 fanor ryttare sökte han genom Hessen tränga ned till Öfre Pfalz för att förena sig med grefve Ernst af Mansfeld, den andre hufvudkämpen för Fredriks och protestantismens sak. Tillbakaslagen, plundrade han de rika westfaliska stiften och beröfvade bl. a. Paderborndomen de berömda silfverstoderna af de 12 apostlarna samt den hel. Liborius' guldbelagda silfverskrin, hvilket allt nedsmältes och slogs till mynt (”pfaffenthaler”). Vid Höchst besegrades han 20 juni 1622 af Tilly och Gonsalvo de Cordova (d. y.), men lyckades dock nu förena sig med Mansfeld. Afskedade af Fredrik, erbjödo därpå båda holländska generalstaterna sin tjänst, genomtågade Elsass och Lothringen samt slogo sig vid Fleurus (29 aug. 1622) igenom en spansk här, hvarvid K. förlorade vänstra armen. I början af 1623 tågade han med 8,000 man till nedersachsiska kretsen, men vardt vid Lohner Bruch, nära den lilla staden Stadtlohn, fullständigt slagen af Tilly 6 aug. 1623 och räddade sig med endast 2,000 man till Nederländerna. Med engelsk och fransk hjälp kunde han omsider i förening med Mansfeld åter samla en här, 12,000 man fotfolk och 2,000 ryttare. Den nedersachsiska kretsen kallade

de båda krigshöfdingarna att sluta sig till Kristian IV af Danmark, som utvalts till kretsöfverste, men kort därpå afled K.

4. K., ärkebiskop af *Mainz*, d. 25 aug. 1183 i Rom, blef prost i Merseburg och Mainz, utnämndes 1162 af kejsar Fredrik II till rikskansler och följde denne till Italien 1163. K. var framstående som krigare och diplomat och ifrig kämpe för den hohenstaufenska politiken. 1165 valdes han till ärkebiskop af Mainz. 29 maj 1167 besegrade K. jämte Rainald af Köln romarna vid Tusculum och möjliggjorde därmed kejsarens intåg i Rom, verkade sedan i Italien som kejserlig generallegat och medverkade 1177 till freden i Venezia, hvarefter han äfven af påfven Alexander III blef erkänd som ärkebiskop. — Biogr. af Varrentrapp (1867).

5. K. Karl Fredrik August, hertig af *Slesvig-Holstein*. Se Augustenborg 2.

6. K. (IV), hertig af *Zweibrücken*, svensk tronkandidat, f. 16 sept. 1722 i Bischweiler, d. 4 nov. 1775, var son af hertig Kristian III (d. 1735). Han tillhörde den pfalziska linjen Birkenfeld-Bischweiler, som efter svensk-pfalziska linjens utslocknande, 1731, kom i besittning af hertigdömet Zweibrücken. K. fick en vårdad uppfostran, under ledning af en svensk guvernör, och tillträdde regeringen 22 nov. 1740. På Frankrikes initiativ uppställdes han som en af kandidaterna vid tronföljarvalet i Sverige 1742—43, och en mängd hattar, företrädesvis inom adeln och borgarståndet, förklarade sig öppet för honom, i synnerhet sedan den holsteinske hertigen Karl Peter Ulrik icke kunnat mottaga valet. Men kejsarinnan Elisabets önskan länkade valet in på en annan väg, och furstbiskop Adolf Fredrik blef den lycklige. K:s regering visade, att man ej misstagit sig om hans begåfning och klokhet; hans undersåtar kallade honom till och med "den store". Genom bytesfördrag lyckades han öka och afrunda sitt område, och af politiska skäl öfvergick han 1758 från den protestantiska till den katolska läran. Skön konst och vetenskap både i honom en frikostig vän och beskyddare. K. var morganatiskt förmäld med Maria Anna Fontevieux från Strassburg (grefvinnan von Forbach). 1—3. G. V. G.* 4. G. W—k.

Kristian, furstar af *Holstein-Gottorp*. 1. K. Albrekt, hertig, son till hertig Fredrik III, f. 3 febr. 1641, d. 27 dec. 1694, blef 1655 biskop af Lybeck och 1659, efter faderns död, hertig. Inom kort råkade han i oenighet med danske konungen Fredrik III om den i Roskildefreden (1658) erkända suveräniteten öfver Slesvigs gottorpska del; men förlikning ingicks i Glückstadt 1667, och kort därefter beseglades det goda förhållandet genom K. A:s giftermål med konungens dotter Fredrika Amalia f. 1649, d. 1704. Ny tvist uppkom emellertid snart, då danska regeringen genom särskildt aftal (1670) med rätte arfvingen, hertigen af Plön, lyckades tillförsäkra

sig Oldenburg, som äfven K. A. gjorde anspråk på. Förbittrad däröfver, slöt K. A. sig till Sverige. Då Danmark 1675 var på väg att råka i krig med Sverige, beslöt konung Kristian V att trygga sig mot K. A. Han inbjöd honom till ett möte i Rendsborg, och då K. A. där vägrade att ingå förbund, togs han till fånga (26 juni) och tvangs att under kriget öfverlämna sina fästningar och sin här till Danmark samt (10 juli) att afsäga sig suveräniteten. Kort därefter begaf han sig emellertid till Hamburg och protesterade mot den honom påtvungna förlikningen. Konungen lät då besätta och (i dec. 1676) indraga den gottorpska delen af Slesvig. Väl fick K. A. genom freden 1679 sina rättigheter tillbaka, men han förblef bosatt i Hamburg, och snart uppstod ny strid. 1684 intog Kristian V ånyo hertigens del af Slesvig och sökte förmå honom byta bort detta land mot Oldenburg. Men K. A. ville icke gå in på ett sådant byte, och genom Sveriges och Englands påtryckningar tvangs Kristian V att, i förlikningen i Altona, 1689 återlämna landet. Först därefter återvände K. A. till Gottorp och lefde sedermera i fred med Danmarks konung till sin död. K. A. stiftade 1665 universitetet i Kiel, hvilket därför bär namnet "Christiana Albertina". Från hans två söner, Fredrik IV och Kristian August (se K. 2), härstamma den äldre och de två yngre gottorpska linjerna. Den förra har sedan 1762 härskat i Ryssland. Af de senare regerade den ena i Sverige 1751—1818; den andra regerar i Oldenburg sedan 1773.

2. K. August, den föregåendes son, prins, f. 1673, d. 1726, blef 1702 administrator för Holstein-Gottorp under sin brorson Karl Fredriks minderårighet och 1705 biskop i Lybeck. I förmyndarstyrelsen rådde oenighet mellan det danska partiet under Wedderkopp och det svenska under Goertz. Från 1708 hade det senare öfverhanden, men tvisterna med Danmark bilades 1709—12 genom tid efter annan ingångna öfverenskommelser. K. A. lofvade högtidligen vänskap och sträng neutralitet under Danmarks krig mot Sverige, men stod dock i hemligt förstånd med sistnämnda land och insläppte (1713) Stenbock i Tönning, hvilket gaf Danmark anledning att indraga den hertigliga delen af Slesvig. I sitt äktenskap med Albertina Fredrika af Baden-Durlach (f. 1682, d. 1755) var han fader till konung Adolf Fredrik af Sverige. 1 o. 2. E. Ebg.

Kristian, biskop af *Preussen*, d. 1245 (?), var tysk eller polsk cisterciensmunk, verkade för de hedniske preussarnas omvändelse och vigdes 1215 till biskop öfver deras land. En hjälpare i striden mot hedendomen fick han i Tyska orden, som tillkallades af hertig Konrad af Masovien och 1230 började sin långvariga kamp med preussarna; men till orden öfvergick ock h. o. h. väldet i landet, helst då biskopen föll i flerårig preussisk fångenskap. K. var missnöjd både med detta och med Preussens delning

genom påflig legatförordning 1243 i fyra biskopsstift, af hvilka han skulle välja ett; ej långt därefter trädde han emellertid tillbaka eller dog. — Jfr Ewald, ”Die eroberung Preussens durch die deutschen”, bd I—II (1872—75), och Lohmeier, ”Geschichte von Ost- und Westpreussen”, bd I (1908). G. W—k.

Kristian August, hertig af *Augustenborg*, sedermera svensk kronprins under namnet Karl August. Se Karl, svenska prinsar, sp. 1009.

Kristian den andres arkiv kallas den betydande samling af statshandlingar rörande de tre nordiska rikena, som dels konung Kristian II själf tog med sig i landsflykten till Nederländerna (1523), dels hans anhängare, i synnerhet svenske ärkebiskopen Gustaf Trolle och norske ärkebiskopen Olaf Engebretssön, medförde till honom ur de respektive rikena. Bland de viktiga svenska handlingar, som fördes ur riket, må särskildt nämnas ”Registrum regni” l. ”Riksens register”, ett riksregistratur från medeltiden. Redan på 1660-talet gjordes från svensk sida resultatlösa försök att återförvärfva de svenska handlingarna. Arkivets öden voro länge okända, tills det i början af 1800-talet af en tillfällighet påträffades vid flyttning af provinsarkivet i Amberg (i norra Bajern, fordom hufvudstad i Öfre Pfalz), dit det kommit genom Kristian II:s dotters gifte med pfalzgrefven Fredrik, hvilkens ättgren 1777 blef regerande i Bajern. Bajerska regeringen förklarade sig 1829 villig att återlämna de handlingar och dokument, som rörde Sverige och Norge, och Kristianiaprofessorn G. F. von Lundh fick i uppdrag att som norska regeringens kommissarie deltaga i utsofringen af de utlofvade handlingarna, hvarvid han genom att med själftagen myndighet afge förbindelser å svenska kronans vägnar lyckades utverka, att hela samlingen, omfattande 4,430 nummer, utlämnades odelad till honom. Den fördes till Kristiania, och där företogs 1834 efter många trakasserier en delning så, att Norge tillerkändes 3,802, Danmark 347 och Sverige 280 nummer. (Det svenska ombudet vid delningen, N. J. Ekdahl, hade föreslagit Sveriges anpart till 638 nummer.) Den i Bajern påträffade samlingen innehöll emellertid icke hela arkivet; så t. ex. saknades det ofvannämnda ”Registrum regni”. De fiesta och viktigaste handlingarna ha utgifvits af N. J. Ekdahl i ”Christiern II:s arkiv” (3 dlr, 1835—36) och af K. F. Allen i ”Breve og aktstykker til oplysning af Christiern II:s og Frederik I:s historie” (1854). — Jfr ”Meddelanden från Svenska Riks-Archivet”, III (1879).

Kristian den fjärdes stil, *konsth.*, en i Danmark stundom använd benämning på den från Holland öfver norra Tyskland till Skandinavien invandrade renässansstilen, som sluter sig närmare till gotikens grundformer än i sydligare länder. Jfr Dansk konst, sp. 1354. Riktningen kännetecknas af rikt med bandverk smyckade gaflar och takkupor samt sirliga tornspiror, af en ofta förekommande verkningsfull förening af tegelmurar och huggna ornament. Som exempel på byggnader i denna stil må nämnas slotten Rosenborg och Frederiksborg samt börsen i Köpenhamn, i Sverige kyrkan i Kristianstad. Ph. W.*

Kristian den tredjes bibel. Se Bibelöfversättningar, sp. 250.

Kristianer (grek. *christianoi'*). Se Kristna.

Kristian Ernst, markgrefve af *Baireuth* (*Kulmbach*), f. 27 juli 1644, d. 10 maj 1712 i Erlangen, tillträdde regeringen i Baireuth 1661, utmärkte sig i 1670-talets krig mot Frankrike och utnämndes 1676 af kejsar Leopold till fältmarskalklöjtnant. Han deltog i Wiens befriande 1683 och med mindre framgång i kriget 1688—97 och spanska tronföljdskriget; 1707 nedlade han sitt befäl. I sitt land emottog K. franska flyktingar. — Biogr. af Ebrard (1885).

Kristian Fredrik var det namn, som den senare konung Kristian VIII af Danmark 1814 bar som Norges konung.

Kristia'nia, Norges hufvudstad, säte för konung, regering och storting samt för biskopen och stiftsamtmannen i Kristiania stift, har ett utmärkt vackert och sundt (dödligheten 1908 endast 13,6 proc., mindre än i Stockholm och Köpenhamn) läge vid Kristianiafjordens innersta bukt, där den frodiga, af skogklädda åsar inramade Kristianiadalen (se d. o.) mynnar ut. Stadens observatorium ligger på 59° 54′ 44″ n. br. och 10° 43′ 4″ ö. lgd (från Greenwich). Utanför staden bildar fjordens innersta bassäng tre hamnar (se den till art. hörande kartan och pl. I, fig. 1), näml. Oslos hamn vid foten af det branta Ekeberg, Björviken och Piperviken, skilda från hvarandra genom en udde, Akersnes, på hvars yttersta, högt belägna spets fästningen Akershus (se d. o.) är uppförd. Areal 16,65 kvkm.; stadens territorium kommer sannolikt inom kort att ökas genom inkorporering af de staten (Akershus' fästning) tillhöriga, inom Akers härad liggande öarna utanför hamnbassängen. Invånarantalet (7,496 år 1769, 13,586 år 1815 och 134,000 år 1886) var 243,801 (1 dec.) 1910; år 1904 voro 13,079 födda i utlandet (däraf 9,677 i Sverige). Staden omfattar det egentliga K. och en rad förstäder, som vuxit upp på stadens egen mark och angränsande område af Akers härad och tid efter annan inkorporerats. De viktigaste äro, från ö. till v. (se kartan), Oslo l. Gamlebyen med Ekebergsvingen, Vaalerengen, Kampen och Enerhaugen, vidare Grönland och Vaterland, alla i s., och Fjerdingen, Grünerlökken och Rodelökken i n., Hammersborg, dit man haft planer på att förlägga ett nytt präktigt rådhus och andra kommunhus, Sagene och Homansby, med Balkeby och Briskeby, i v. samt längst mot s., mellan Akershus och Frognerkilen, Piperviken med Ruselökbakken, ett länge föga ansenligt och illa beryktadt område (på folkspråket kalladt ”Röverstaterne”), där under senaste mansåldern rest sig de ståtliga s. k. ”Petersborgkvarteler” (bebyggda under den 1895 aflidne generalkonsul Peter Petersens auspicier), och Piperviken husruckel och gränder försvinna likaledes alltmer för hufvudstadsmässiga kvarter. Förstäderna ha på senaste tid gått eller gå alltmera upp i den egentliga staden, och liksom benämningarna på flera af de mindre bland dem redan äro föga brukliga slopas efter hand i dagligt tal äfven namnen på de större. I samma mån skillnaden mellan stad och förstad utplånas i folkmedvetandet, träder staden i församlingsindelning i förgrunden. I kyrkligt hänseende innefattar K. 16 församlingar (med angifvande inom parentes af det 1908 beräknade antalet invånare): Vor Frelsers (9,502), Johannes' (14,491)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Trefoldigheds (18,598), Uranienborgs (13,192), Frogners (15,317), Fagerborgs (14,523), Gamle Akers (21,739), Sagenes (18,137), Petrus' (20,831), Paulus' (22,296), Jakobs (12,528), Grönlands (20,932), Kampens (15,812), Vaalerengens (10,240), Oslo (7,164) och den icke territoriella Garnisonsförsamlingen (hvars medlemmar inräknats bland de öfriga församlingarnas invånare). Kyrkoherden vid Vor Frelsers kirke är därjämte domprost. Staden har 8 torg; allmänna planteringar och anläggningar ha en utsträckning af 370,000 kvm. (oberäknadt slottsparken, omkr. 225,000 kvm.). På Stortorget, utanför Vor Frelsers kirke, stå en staty af Kristian IV (1880; mod. af Jakobsen) samt byster af prästen V. A. Wexels och organisten L. M. Lindeman. Bland offentliga anläggningar märkas S:t Hanshaugen med park och vattenreservoar, björngraf, svandammar och staty af sagoberättaren P. Chr. Asbjörnsen, Stensparken, Kjerulfs plads (med byst af tonsättaren H. Kjerulf), parkanläggningen på Frogner, Kampen (med vattenbassäng), Vaalerengen och Björnsen, Birkelunden och Olaf Ryes plads (med byst af E. Sundt), Tordenskjolds plads (med Enders staty af Tordenskjold), Wessels plads (med byst af skalden J. H. Wessel), Eidsvoldsplads (med staty af skalden H. Wergeland) och det högt belägna Uranienborgs park (i närheten Utsonds staty af skalden Welhaven). Bland stadens byggnader må nämnas följande: Kungliga slottet (fig. 2), hvars tomt utsägs på en dominerande höjd af Karl XIV Johan, uppfördes 1823—48 efter ritning af slottsintendent Linstow. I den omgifvande stora parken höjer sig Vigelands Abelmonument. Framför ingången till slottet reser sig Karl Johans ryttarstaty (af Br. Bergslien, färdig 1875). Sedan en plan till anläggning af en rad monumentala byggnader på ömse sidor om en aveny ned mot staden uppgifvits efter universitetsbyggnadernas fullbordande, sträcker sig på ena sidan om den provisoriska "Slotsvei" Karl Johans gates (fig. 8) eleganta husrad, under det parkanläggningarna på motsatta sidan äro omdanade till öppna planterade platser (Studenterlunden, Eidsvolds plads, Huseiertomten), som dels redan nu ha, dels framdeles ytterligare komma att erhålla monumental utsmyckning. Längre ned mot staden uppfördes 1861—66 Stortingsbyggnaden (fig. 3; efter ritning af svenske arkitekten Langlet), där äfven Rigsarkivet har sina lokaler. (Det kommer i en nära framtid att flyttas till Norges banks gamla byggnad.) N. om Stortingsbyggnaden uppemot Hammersborg uppfördes och inreddes under sista decenniet den imponerande Regeringsbyggnaden (fig. 6), där flera departement äro inrymda; midt emot denna har i Justitiepalatset de olika dömande instanserna sina rättssalar och kontor. (Flera af regeringsdepartementen äro ännu inhysta i äldre, staten tillhöriga byggnader eller i hyrda lokaler rundt om i staden.) Väster om slottet ha de flesta af de främmande makternas beskickningar sina lokaler; där ligger ock det vackra svenska legationshuset (för ändamålet inredt 1906; fig. 11). Af stadens 16 församlingskyrkor, tillhörande "statskirkesamfundet", är äldst Gamle Akers kirke på Akersbakken, den på 1000-talet uppförda "fylkeskirken" (restaurerad 1860—61); i Oslo kirke finnas delar af det medeltida franciskanklostret bevarade, och Garnisonskirken är en ombyggnad af en bland slottssalarna på Akershus. Stadens äldsta kyrka (Hellig Trefoldigheds kirke) brann ned 1686, och som ny församlingskyrka uppfördes utanför stadens dåvarande område 1695—98 Vor Frelsers kirke (fig. 9; restaurerad omkr. 1850). Alla öfriga kyrkor äro yngre än sistnämnda år, bl. a. den på 1850-talet uppförda Hellig Trefoldigheds kirke (fig. 10). Till dessa kommer en rad församlingshus och småkyrkor, som hufvudsakligen de sista åren uppförts i arbetarkvarteren. Bland kyrkor utanför statskyrkosamfundet må nämnas katolikernas S:t Olafs kirke och S:t Halvards kapel, den episkopala S:t Edmunds kirke, adventisternas missionshus Bethel, 4 metodistkyrkor, synagoga, frälsningsarméns högkvarter och församlingshus. Af stadens kyrkogårdar är den öfver ett sekel gamla Vor Frelsers gravlund märklig som hvilorum för flera af nationens mest kända män. I Vestre gravlund finnes stadens krematorium. Om stadens omgifningar se Kristianiadalen.

Undervisningsanstalter och humanitära inrättningar m. m. I K. finnas universitet (se Kristiania universitet), krigsskola, krigshögskola, konstakademi, katedralskola (26 lärare, 421 elever, 1908), kommunala s. k. "middelskoler" (47 lärare, 915 elever), 31 privatläroverk (473 lärare, 5,852 elever), 20 folkskolor (826 lärare och lärarinnor, 30,816 elever), statens blind- och dövstumskola, kommunens tekniska skola (196 elever), tekniska aftonskolor, elementar-teknisk dagskola, maskinistskolor, handelsgymnasium (2 afdelningar), sjömansskola, konst- och handtverksskola (2 afdelningar) och kvinnlig yrkesskola. Folkskolans behöfvande barn kunna erhålla gratisbespisning (vintern 1908—09 utdelades 616,821 portioner till 5,710 barn). I folkupplysningens tjänst verkar den efter svenskt mönster inrättade Arbeiderakademien (1908—09 218 föreläsningar med ett åhörarantal af 35,750 pers.) och "Deichmanske bibliothek" (se Bibliotek, sp. 278). Af samlingar för vetenskap och konst märkas, utom universitetsinstitutioner, Statens konstmuseum med afdelningar för skulptur och måleri, Kristiania konstindustrimuseum och Kristiania stadsmuseum, inrymdt i den gamla, numera staden tillhöriga herrgården Frogner. Af andra offentliga institutioner märkas Rigshospitalet, hvars omfattande byggnadskomplex började användas under förra hälften af 1880-talet, "Födselsstiftelsen", garnisonssjukhuset och stadslasaretten på Ullevaal, institutionen för Norges geografiske opmaaling (uppf. 1875—78), "Videnskabsselskabet" och Nobelinstitutets byggnad med bibliotek. Staden har flera offentliga badanstalter samt folkbad i arbetarkvarteren. I jämförelse med andra norska städer har K. ett försvinnande litet antal fromma stiftelser från äldre tid. De mest betydande härleda sig från den närmaste tiden. I själfva staden ligga Kong Oscars minde ("Frökenklostret") och Mogens Thorsens og hustrus stiftelse till försörjning af äldre ogifta kvinnor ur de bättre situerade klasserna. Förutom ett antal kinematografteatrar, varietéer och förlustelseställen i förstäderna af delvis efemär tillvaro har K. 3 stående teatrar: Nationaltheatret (fig. 5; öppnad 1899), i Studenterlunden midt emot universitetet, omgifven af statyer af Ibsen, Björnson och Johannes Brun, samt de privata scenerna Fahlströms theater och Centraltheatret (grundlagd 1895). Af stadens förlustelseetablissemang märkes Tivoli, ett gammalt värdshus, förr kalladt Klin-

genberg. Af föreningslokalerna märkas nya frimurarlogen (uppf. 1894), Det norske selskab (med ateneum), Det militære samfund (nära fästningen), Arbeidersamfundet (uppf. på 1860-talet), Folkets hus (tillhörigt de organiserade arbetarpartierna) samt Haandverks- og industriforeningens lokal.

Näringsgrenar. De viktigaste äro sjöfart, handel och industri. Handelsflottan utgjordes 1908 af 299 fartyg om 189,891 ton med en besättning af 4,121 man; däraf 68 ångfartyg om 14,382 ton med 588 mans besättning. Antalet af ankommande fartyg var 1910 3,010 och antalet afgående var s. å. 2,800. Exportens värde beräknades 1908 till 34,191,800 kr., importens till 156,975,900 kr. Tullinkomsterna utgjorde s. å. 21,610,905 kr. (1910 25,855,460 kr.). Vid de industriella anläggningarna har drifkraften i Akerselven med dess många vattenfall af gammalt utnyttjats; den eges af en bruksegarförening. 1906—07 voro vid industriella verk anställda 27,257 arbetare med en sammanlagd årslön af 23,942,000 kr. Af större företag voro 1905 i gång 4 mekaniska verkstäder, 3 bomullsspinnerier, 9 ölbryggerier, 14 mineralvattensfabriker, 2 oljekvarnar, 3 kvarnar, 1 hästskosömfabrik, 6 mekaniska väfverier, 6 järngjuterier, 5 låsfabriker, 4 tegelbruk, 12 verkstäder för guld- och silfverarbeten, 2 pianofabriker, 72 boktryckerier och reproduktionsanstalter, 14 chokladfabriker, 16 tobaksfabriker, 5 stenhuggerier, 2 vagnfabriker och 4 såpsjuderier. K. är (sedan 1897) hufvudsäte för Norges bank, hvars byggnad vid Grev Wedels plads uppfördes 1904—08 på Kristiania teaters gamla tomt. Andra bankinrättningar äro Sparbanken (upprättad 1822), Kristiania bank- och kreditkassa (upprättad 1848), Norges hypoteksbank (upprättad 1851), Den norske kreditbank (1857), Realkreditbanken (upprättad 1885), Folkebanken (upprättad 1888) m. fl. Af dessa har flertalet filialer i stadens olika kvarter.

K. står genom sydbanan (yttre och inre linje) i förbindelse med riksgränsen öfver Fredrikshald och det svenska järnvägsnätet, genom hufvudbanan och dess fortsättningar med riksgränsen vid Kongsvinger, med Solör, med Österdalen och Trondhjem (Nordbanan), med Gudbrandsdalen (Ottabanan), med Gjövik, med Hönefos och med Bergen, med Drammen, Randsfjord och Kongsberg (Västbanan), med Skien och Rjukansbanan. Mellan de två järnvägsstationerna (Öst- och Västbanestationerna) har genom hamnbanan öppnats en förbindelseled för godstrafik. I samband med den elektriska spårvägen (46,2 km.), som tillhör två bolag, står den elektriska Holmenkollenbanan. Hamnen hålles genom isbrytare öppen t. o. m. under stränga vintrar, och ångfartygsrouterna kunna trafikeras hela året om.

Styrelse och förvaltning. Stadens styrelse utöfvas af ett ”repræsentantskab” af 84 personer, som utses genom allmänna, direkta val hvart 3:e år af stadens röstberättigade män och kvinnor och inom sig utser ett utskott, ”formandskab”, af 21 medlemmar, hvilka själfva välja ordf. Repræsentantskabet har skattebeviljande befogenhet och beslutanderätt i fråga om nya företag, försäljning och inköp af stadens egendomar, väljer fabriksinspektörer, skolråd, taxeringsnämnd m. m. samt utfärdar efter k. stadfästelse föreskrifter för institutioner och kungörelser rörande allmän ordning. Det sammanträder efter tillsägelse af ordf. på obestämda tider. Formandskabet, som har verkställande, kontrollerande och inom budgetens ram beviljande myndighet, sammanträder hvarje vecka. I dessa sammankomster deltar magistraten, som består af 3 af konungen utnämnda ”borgermestere” (chefer hvar och en för sin afdelning) samt förbereder och verkställer fattade beslut. För stortingsval är K. indeladt i 5 kretsar (Oslo, Grünerlökken, Gamle Aker, Hammersborg och Uranienborg), som utse hvar och en 1 representant. Enl. 1911 års förslag uppgå inkomster och utgifter till 16,194,000 kr., hvaraf 10,972,000 kr. komma att täckas genom utdebiterad skatt. För 1910 balanserade budgeten på 15,433,000 kr. Polisen har en hufvudstation på Youngstorvet samt 10 mindre stationer rundt om i staden. Antalet (statsaflönade) polistjänstemän är 18, konstaplar omkr. 440 man. Under stadens polismyndighet lyda distriktsfängelset och tvångsarbetsanstalten ”Mangelsgaarden” (eg. general Mangelsens gaard), där straff för mindre förbrytelser och förseelser mot den allmänna ordningen aftjänas. Brandväsendet (organiseradt 1860) har en fast styrka på 130 man, fördelad på hufvudvakten och 4 distriktsstationer. De i landets allmänna brandkassa försäkrade Kristianiagårdarna utgjorde 1908 6,936 med en försäkringssumma af 387,807,000 kr.; för brandskada å fast egendom utbetalt ersättning uppgick till 188,064 kr. K. förses med vatten från de till Nordmarkens nederbördsdistrikt hörande sjöarna Maridalsvandet och Sognsvandet. Totala vattenförbrukningen utgjorde 1908 10,830,000 kbm. (126,1 l. per individ och dygn). Vattenverkets rörnät hade en utsträckning af 207,3 km., och kloaknätet var 170,5 km. Staden har gasverk (anläggningskostnad t. o. m. 1908 3,629,558 kr.) och elektricitetsverk (anläggningskostnad t. o. m. 1908 5,941,294 kr.), hvilket senare hufvudsakligen ombesörjer belysningen. Staden underhåller — förutom offentliga torg och trottoarer — en körbana af 142 km. utsträckning.

Historia. Sedan den af Harald Hårdråde i midten af 1000-talet anlagda staden Oslo ödelagts genom brand i aug. 1624, utstakade Kristian IV grundlinjerna för en stad under Akershus' murar och befallde Oslos invånare att flytta öfver till samt bebygga det nya stadsområdet; den nya staden kallade han K. Stadens vapen är detsamma som Oslos. Stadsbyggandet pågick 1625—32, och då Akershus' befästningar samtidigt tillökades, anlades äfven en befästningslinje med 6 bastioner rundt om den nya staden från Björviken öfver de platser, där nu Vor Frelsers kirke, torget och Stortingsbyggnaden ligga, och därifrån vidare till ”Escarpe du Nord”, som tillhörde Akershus' öfre fästning. 1658 satte man eld på förstäderna af fruktan för en svensk invasion. Innanför befästningslinjen voro gatorna snörräta, och bebyggandet försiggick efter strängt följd plan. Däremot voro husen på den med staden sedermera införlifvade marken oregelbundet byggda, urspr. säkerligen lador med små boningsrum; andra förstäder uppstodo antagligen genom arbetarbostäder och småbrukarhem, lydande under de staden närmast belägna herrgårdarna. Sedan K. 21 april 1686 härjats af brand och då utrymmet inom vallarna blef för trångt för invånarna, nedrefvos befästningarna, och staden började därefter utvecklas åt n. och ö. I mars 1716 ockuperades staden af Karl XII i spetsen för en här, hvarmed han till

Fig. 1. Utsikt (från Ekeberg) öfver nedre delen af Kristiania. (I förgrunden Björviken.)

Fig. 2. K. slottet i Kristiania.

Fig. 3. Stortingsbyggnaden.

Fig. 4. Universitetet ("musei-byggnaden" och t. h. "Domus academica").

Fig. 5. Nationaltheatret. (T. v. skalden Björnsons staty.)

Fig. 6. Regeringsbyggnaden.

Fig. 7. Historiskt museum.

KRISTIANIA.

0 500 1000 meter.

1. *K. slottet*
2. *Stortingsbyggnaden*
3. *Regeringsbyggnaden*
4. *Justitiepalatset*
5. *Universitetet*
6. *Universitetsbibliotekets nya byggnad*
7. *Observatorium*
8. *Historiskt museum*
9. *Statens konstmuseum*
10. *Konstindustrimuseum*
11. *Zoologiskt museum*
12. *Stadsmuseum*
13. *Nationaltheatret*
14. *Vor Frelsers kirke*
15. *Hellig Trefoldigheds kirke*
16. *Gamle Akers kirke*
17. *Petrus kirke*
18. *Uranienborgs kirke*
19. *Oslo kirke*
20. *Centralpostkontor och telegrafstation*
21. *Gasverk*
22. *Elektricitetsverk*
23. *Rikshospital*
24. *Stadslasaretten på Ullevaal*
25. *Straffängelse*
26. *Saluhall*
27. *Idrottsplatscr*
28. *Tivoli*
29. *Östbanestationen*
30. *Västbanestationen*
31. *Tordenskjolds plads*
32. *Eidsvoldsplads*
33. *Stensparken*
34. *Stortorget*
35. *Ankertorget*
36. *Svenska legationshuset*
37. *Skarpsno hällplats*
38. *Sköiens station*
39. *Bestums station*
40. *Töiens hällplats*

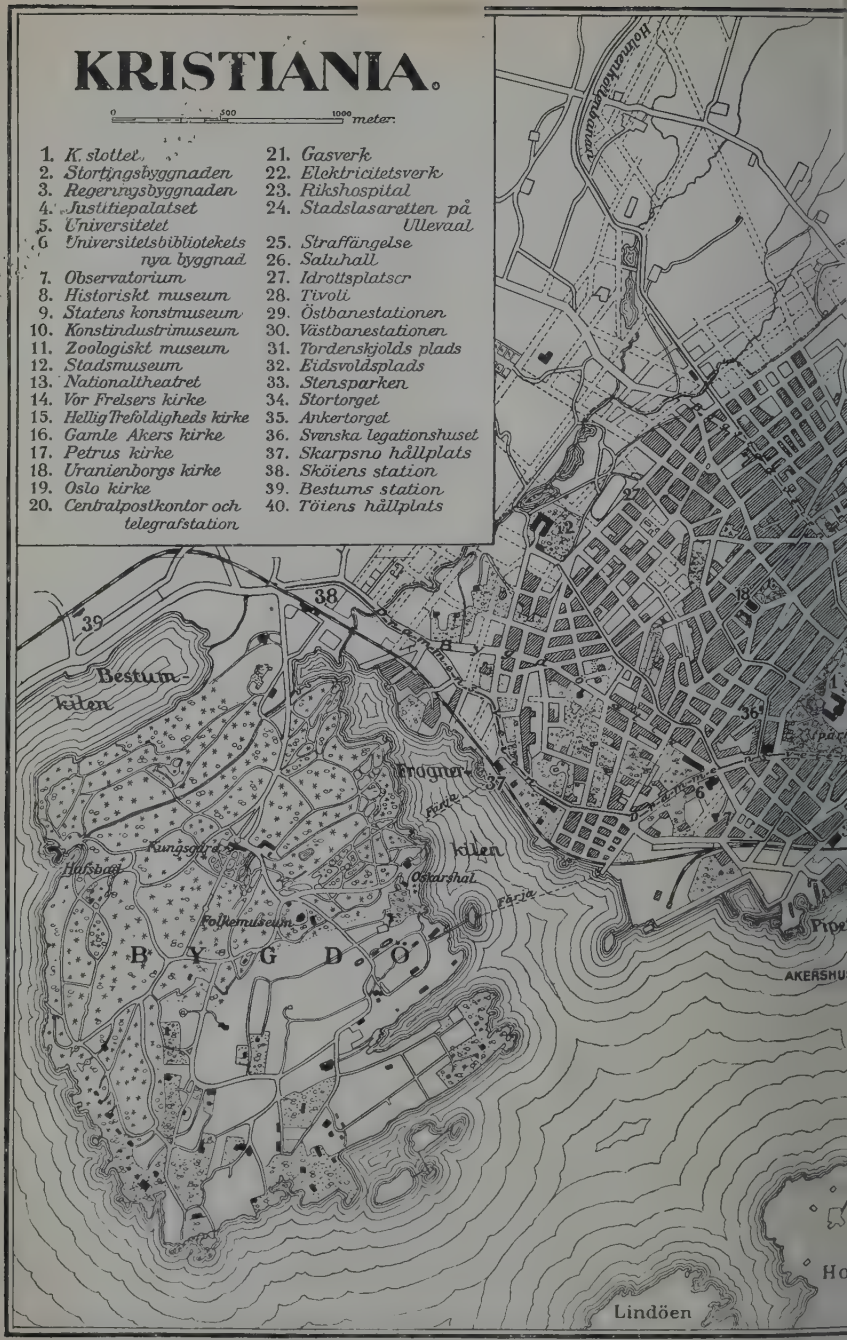

Efter "Pharus-plan", Jacob Dybwads förlag, 1910.

Fig 8. Karl Johans gate. (Öfverst K. slottet, t. v. Studenterlunden och Nationaltheatret.)

Fig. 9. Vor Frelsers kirke och Stortorget.

Fig. 10. Hellig Trefoldigheds kirke.

Fig. 11. Svenska legationshuset.

Fig. 12. "Palæet" (konungaresidens till 1849).

29 apr. förgäfves belägrade Akershus' fästning. Först efter 1720 började K. utveckla lifligare verksamhet, särskildt på trävaruhandelns område, och vissa patricierfamiljer (Collett, Anker, Leuch, Eliesson, Holter m. fl.) utmärkte sig genom hög bildning och konstnärliga intressen under påverkan från brittiska kretsar, med hvilka de underhöllo en fruktbringande förbindelse. Särskildt i slutet af 1700-talet skapades i de samhällslager, där magnaten B. Anker öfvade starkt inflytande, en betydelsefull tradition, som både bidrog till att främja den nationella självständighetsrörelsen och förberedde unionen med Sverige. Som arkitektoniska minnesmärken från de två första århundradena af stadens historia återstå den s. k. "kommissariatsgaarden", i det närmaste jämngammal med staden, den gamla krigsskolan (uppförd 1750), "palæet" (fig. 12; af B. Anker skänkt till staten och till omkr. 1850 konungaresidens), den ofvannämnda general Mangelsens gård och Frogners hufvudgård. Sedan 1814 har staden raskt vuxit och utvecklats. Efter de stora koleraepidemierna på 1830- och 1850-talen har den varit skonad från härjande farsoter. Ang. de under senare tid utförda försvarsanstalterna vid anmarschvägarna till K. österifrån se Glommenlinjen och Gränsfästningarna samt vid Kristianiafjorden se Dröbaksund.

Litt.: L. Daae, "Det gamle Christiania 1624—1814" (2:a uppl. 1891), A. Collett, "Gamle Christianiabilleder" (2:a uppl. 1909) samt de båda arbetena "Femtiaarsberetning om Christiania kommune for aarene 1837—1886" och "Statistisk aarbog for Kristiania by" (1—23 årg., 1909).

O. A. Ö. L. W:son M.

Kristianiadalen, förr Akersdalen, kallas den halfcirkelformiga dalsänka, hvari Kristiania ligger. Den skiljes från Bærum, Nordmarken och Skedsmo af en rad höjdsträckningar med olika namn, såsom Voksenkollen, Holmenkollen, Vettakollen (vid dess fot Gaustads sinnessjukvårdsanstalt), Tryvandshöiden, Grefsenaasene, och öfvergår mot ö. i Ryenbjergene och Egeberg. Dalen genomflytes af Frognerelven, Akerselven, med största vattenmassan, och Loelven, och är delvis full af villor och förstadshus. Från åtskilliga utsiktspunkter har man ett härligt panorama, t. ex. från Kongevillaen på Voksenkollen, från sanatoriet ("Soria-Moria slot") och hospitierna där och från Holmenkollen (se d. o.) samt från Kristiania kommuns egendom Frognersæteren. Dessa platser stå genom elektrisk bana (Holmenkollenbanan) i förbindelse med Kristiania. Till Kristianiadalen i vidare mening torde äfven böra räknas Bærna med fjorden, bland hvilka må nämnas Hovedöen, halfön Bygdö (se d. o.) med kungsgården, lustslottet Oskarshall och folkmuseet. O. A. Ö.

Kristianiafjorden, den största af södra Norges fjordar, sträcker sig 95 km. från Hvaløerne och Færder i s. upp till Nesodden, 7 km. från Kristiania, och öfvergår härifrån mot ö. och s. i den 22 km. långa Sundefjorden i Akershus amt. En annan arm går från Horten väster ut förbi Holmestrand upp i Sandebukten och fortsättes vidare öster ut af Drammensfjorden (se d. o.). O. A. Ö.

Kristiania stift (förr kalladt Akershus' l. Akershus' stift; se Akershus, sp. 421), ett af de sex stift, i hvilka Norge är indeladt, omfattar utom Kristiania stad Akershus', Smaalenenes, Buskeruds samt Jarlsberg og Larviks amt. Det består af 14 prosterier och 113 pastorat. Areal 26,520,95 kvkm. 697,970 inv. (1900). Det område, som nu bildar Hamar stift, hörde till 1864 till K., liksom äfven Bamle och Nedre Telemarken, som numera ingå i Kristiansands stift. O. A. Ö.

Kristiania universitet (Det kongelige norske Frederiks universitet, så kalladt efter sin stiftare, Fredrik VI) inrättades 1811. Redan ett halft århundrade förut hade norska folket uttalat sin önskan om en sådan själfständig vetenskaplig institution, och 1771 var biskop J. E. Gunnerus i Trondhjem sysselsatt med förberedande organisationsarbete. Efter 1788 uppställdes kravet på nytt, och planer framlades af det 1790 i Kristiania stiftade topografiska sällskapet. Men ett lyckligt resultat nåddes, först då saken 1809 upptogs af Selskabet for Norges vel, som lät anställa utredningar och genom grefve Wedel-Jarlsberg underhandlade med danska regeringen, som i resolutionen af 2 sept. 1811 bestämde, att ett fullständigt universitet skulle inrättas i Norge och erhålla en sådan organisation, att där icke blott skulle föredragas "de akademiska vetenskaperna för de egentlige studenterna, som ha för afsikt att utbilda sig till vetenskapsmän eller ämbetsmän, utan äfven meddelas undervisning i allmännyttiga kunskaper, lämpad för dem, som önska förvärfva sig praktisk duglighet för det borgerliga lifvet". För att anskaffa medel till universitetets grundläggning öppnade Selskabet for Norges vel en subskription, som vid slutet af 1812 hade inbragt 774,785 23/24 rdr kurant och 3,960 rdr sp. för en gång samt 12,619 3/4 rdr kurant, 748 3/4 tunnor korn och 235 7/8 tunnor hafre i årligt bidrag. På förslag af en 1812 i Köpenhamn sammanträdande dansk-norsk kommitté beslöts genast, att Kristiania — ej Kongsberg, som man förut föreslagit — skulle bli universitetsstad, och i k. bref af 10 apr. 1812 utfärdades närmare bestämmelser rörande universitetets anläggning, organisation och lärarpersonal. Universitetet trädde i verksamhet 1813. Den första "examen artium" (studentexamen) hölls i juni och juli s. å. Den ursprungliga planen upptog 8 fakulteter: teologisk, juridisk, medicinsk, filosofisk, matematisk, naturvetenskaplig, filologisk-historisk och statsekonomisk, hvar och en med 3 professorer, utom den statsekonomiska, som skulle ha 4. Därjämte skulle finnas 2 lektorer i lefvande språk. Denna plan följdes likväl icke. En redan 1815 af lärarkollegiet utarbetad och af stortinget antagen stiftelseurkund vägrades k. sanktion. Först efter många förhandlingar kunde stortinget 1824 antaga de statuter, som 28 juli s. å. sanktionerades af konungen som universitetets stiftelseurkund och med de ändringar, hvilka den väsentligen genom lag af 17 sept. 1845 undergick, voro gällande till 1905. Genom denna stadgades, att fakulteternas antal skulle vara 4: teologisk, juridisk, medicinsk och filosofisk, den sistnämnda innefattande de ursprungligen påtänkta filosofiska, matematisk-naturvetenskapliga, filologisk-historiska och statsekonomiska fakulteterna. 1860 delades filosofiska fakulteten i två, den historisk-filosofiska och den matematisk-naturvetenskapliga. Då universitetslärarnas antal ökades — först 1848 hade det i den ursprungliga planen tilltänkta antalet uppnåtts —, utnämndes de

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

i allmänhet först till lektorer och avancerade sedermera till professorer. Den väsentliga skillnaden mellan dessa båda slag af lärare bestod i aflöningen. Genom lagen af 12 maj 1866 stadgades emellertid, att alla universitetslärarna skulle benämnas professorer. Sedan 1840 förordnades s. k. adjunktsstipendiater, d. v. s. yngre vetenskapsmän, åt hvilka årligen beviljas stipendier mot förpliktelse att hålla föreläsningar. Deras antal är f. n. 18 (1911). Enl. lag af 9 okt. 1905 utöfva rektor och det akademiske kollegium (rektor, ordf., samt vice ordföranden i den fakultet rektor tillhör och dekanerna i de fyra öfriga fakulteterna) ledningen af universitetets verksamhet och förvaltningen af dess förmögenhet. Rektor väljes vid allmän professorssammankomst; valbar är hvarje professor, som innehaft sitt ämbete i fem år och är öfver 30 år. Han afgör löpande mindre ärenden, öfvervakar utförandet af kollegiets och högre myndigheters beslut och har uppmärksamheten fäst på de studerandes förhållanden och den akademiska disciplinens upprätthållande. Universitetslärarna äro dels professorer, som utnämnas af konungen, dels docenter, som förordnas af honom. 1910 hade universitetet 70 professorer, 10 docenter och 18 universitetsstipendiater, hvartill kommo lektorer i tre moderna språk och geografi. Till teologiska fakulteten hörde 5 professorer och 2 docenter, till medicinska 15 och 1, till historisk-filosofiska 22 och 4, till matematisk-naturvetenskapliga 19 och 2; juridiska fakulteten har 9 professorer. Universitetets ekonomi skötes af en kvestor. Kapitalförmögenheten utgjorde 30 juni 1910 388,050 kr., legatförmögenheten 1,413,324 kr. (inklusive Stangska stiftelsen, 95,643 kr.). Inkomsterna utgjorde 323,464 kr. och utgifterna 1,231,700 kr., hvaraf e. o. anslag till nybyggnader 300,000 kr. Summan af de fasta lönerna var 609,047 kr. 50 öre, hvartill kom posten för bibliotekets underhåll (50,000 kr.).

Antalet immatrikulerade lärjungar från stiftelsen t. o. m. 1909 har varit sammanlagdt 16,738, hvartill för 1910 kommo 532. Antalet närvarande utgjorde 1910 omkr. 1,600. Genom lag af 15 juni 1882 ha kvinnor tillträde till universitetet (blott ett begränsadt antal af de sedan dess immatrikulerade 1,191 kvinnorna har aflagt universitetsexamina). För att få ämbetsmän måste man en rundlig tid efter universitetets grundläggning sätta fordringarna jämförelsevis lågt på dem, som anmälde sig till examina. Genom lag af 6 juni 1816 (som upphäfdes 1845) erhöllo ”ustuderade” (personer, som ej aflagt studentexamen) rätt att efter en s. k. preliminärexamen undergå examen i juridiska, medicinska och bergsvetenskapliga fack. Dessa ”examinater” stodo eljest ej i något förhållande till universitetet. För att immatrikuleras som akademisk medborgare måste man däremot underkasta sig ”examen artium” (studentexamen), som till 1883 egde rum vid universitetet. I denna examen lades särskild vikt vid kunskaper i latin och de gamla kulturspråken i allmänhet, tills lagen af 17 juni 1869 ändrade det högre skolväsendet. Sedan 1876 kunde studentexamen aflaggas antingen på latinlinjen (”klassisk examen artium”) eller på reallinjen (”realartium”). Sedan 1884 tages examen artium vid statens högre läroverk samt vid några härtill bemyndigade privatskolor (f. n. 5 st.) och aflägges (sedan 1903) antingen på reallinje eller på språklig-historisk linje med latin. För öfvergången till studier för ämbetsexamina fordras en förberedande pröfning i filosofi (”anden examen”), hvartill kommer en redogörelse för genomgångna pensa i latin, för teologerna dessutom i grekiska och hebreiska. Studietiden varar i medeltal för juristerna 8 terminer, teologerna 9, för humanister och naturvetenskapsmän 10 och för medicinare 14. Statsvetenskaplig examen absolverades första gången 1908. Genom lagen af 1845 afskaffades licentiat- och magisterpromotion. Doktorsgrad utdelas af vederbörande fakultet efter hållna prafföreläsningar och tillfredsställande försvar af godkända vetenskapliga afhandlingar. Till hedersdoktorer utnämnas blott utländska män och kvinnor af erkändt vetenskaplig förtjänst. — *Universitetsbyggnader.* 1820—53 voro föreläsningsrum för universitetet och lokaler för dess samlingar inrymda i den af staten inköpta ”Grosserer Mariboes gaard”. För laboratorier och andra samlingar måste rum hyras, men 1841—51 uppfördes (efter stadskonduktör K. H. Groschs ritningar, reviderade af Schinkel i Berlin) på den till slottstomten stötande, 1837 inköpta Ruuslökke tre byggnader (se fig. 4 till art. Kristiania): i midten museibyggnaden (afsedd för föreläsningar och samlingar i medicin, anatomi, zoologi, botanik, mineralogi och fysik; och f. n. inredes där en stor festsal), omgifven af planteringar och flankerad till vänster af det urspr. för 250,000 band beräknade biblioteket och till höger af ”Domus academica”, som utom tjänsterum innehåller auditorier (för teologiska, juridiska och historiska fakulteterna), festsal för 500 pers. och lokaler för fornsakssamling och myntkabinett. — *Institutioner och samlingar:* Biblioteket (se d. o., sp. 278), som 1815—50 inrymdes i ”kommissariatsgaarden” (Kristianias äldsta patriciergård), befinner sig nu i universitetsbyggnaden, men det kommer att 1914 flyttas i en ny byggnad på observatoriets tomt. botanisk trädgård (anlagd 1814—18 under J. Rathke uppsikt på den af konung Fredrik VI skänkta gården Töien utanför staden); astronomiskt og magnetisk observatorium (uppf. 1830—33); historiskt museum (fig. 7 till art. Kristiania; öppnadt 1903), som innehåller dels samlingen af nordiska fornsaker (grundlagd af Selskabet for Norges vel, sedan 1817 tillhörande universitetet, efter 1828 systematiskt ordnad under R. Keysers förvaltning, sedan 1875 under chefskap af professorn i nordisk arkeologi, f. n. svensken G. A. Gustafson, och omfattande omkr. 26,000 n:r), dels myntkabinettet (grundlagdt 1817, omkr. 67,000 mynt och medaljer), dels etnografiskt museum (grundlagdt 1853 af P. A. Munch, under Y. Nielsens ledning utvecklad till en betydelsefull statsinstitution med omkr. 20,000 n:r); zoologiskt museum (under de senaste åren flyttadt från universitetsbyggnaden till Töien); samlingen af konsthistorisk undervisningsmateriel; meteorologiska, anatomiska, patologisk-anatomiska, fysiologiska, farmakologiska, hygieniska, mineralogiska och fysiska institut; kirurgisk och obstetriska instrumentsamlingar; botaniskt museum; zoologiska, botaniska, metallurgiska och kemiska laboratorier; en samling af grufkartor och en teknologisk modellsamling. Till universitetet hör ock den meteorologiska stationen i Bergen och den biologiska stationen i Dröbak. O. A. O.

Kristianisera, kristna, göra till kristna.

Kristianöpel. 1. Köping i Blekinge län, Kri-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kristianopels socken, på ett i Östersjön utskjutande näs (urspr. en ö), är en obetydlig plats med ringa rörelse och hade 1909 endast 88 inv. Taxeringsvärde 1,400 kr. å jordbruks- och 53,900 kr. å annan fastighet (1909). Dess största märkvärdighet är den gamla stadsmuren, uppförd 1603—06. Den är bäst bibehållen på södra och västra sidan. Dessutom finnes det s. k. norra bålverket, på hvilket nu står en väderkvarn. Köpingen anlades 1600 af Kristian IV af Danmark i närheten af den förna staden Avaskär (se d. o.) och fick stadsprivilegier 1622 och 1648. 1637 befästes staden af danskarna. Sedan det 1658 blifvit svenskt, iståndsattes dess befästningar; 1663 bestämdes, att de genast skulle rifvas, men 1670 och 1672 reparerades de, och 1673 beslöts, att K. skulle "konserveras". 1676 fördes emellertid bestyckningen till Karlshamn. 25 sept. s. å. besattes det af svenskarna öfvergifna K. af en från danska flottan landsatt styrka under öfverstelöjtnant Lützow, som började iståndsätta de halft raserade fästningsverken och gjorde K. till en af snapphanarnas förnämsta stödjepunkter. 22 febr. 1677 nödgades Lützow dagtinga, fästningsverken raserades, och borgarna befalldes flytta till andra orter. 1678 utfärdades befallning, att intet enda hus skulle få kvarstå. I det s. k. Kalmarkriget öfverrumplade 25 juni 1611 prins Gustaf Adolf med en mindre styrka K. — hans första vapenbragd — samt tog eller förstörde danskarnas där samlade betydliga förråd. — 2. Socken i Blekinge län, Östra härad. 9,048 har. 2,739 inv. (1909), hvaraf 88 i köpingen. K. utgör ett regalt pastorat i Lunds stift, Östra kontrakt. 1. Wbg. L. W:son M.

Kristianopel, skans i Norge, anlades 1659 på Knardal till Haldens försvar. K. ingick sedermera i Fredrikstens befästningar. L. W:son M.

Kristians amt, norskt amt, urspr. en del af Akershus', senare af Oplandenes amt samt upprättadt 1781 vid dettas delning och benämndt efter den då regerande konungen, Kristian VII, gränsar i n. till Romsdals och Söndre Trondhjems amt, i ö. till Hedemarkens amt och Mjösen, i s. till Akershus' och Buskeruds amt samt i v. till Nordre Bergenhus' amt. Areal 25,342,32 kvkm. 119,081 inv. (1910). Mer än hälften af amtet är högland. Där träffar man Norges största och vildaste fjällsträckningar, Jotunheimen, Valdersfjällen, Rondane, Dovre m. fl. En stor del af landet är obebodd och delvis täckt af evig snö. Hufvudvattendraget är Laagen. En del af sjön Mjösen tillhör amtet. I judiciellt hänseende är amtet indeladt i 6 domsagor och 32 härad. I ecklesiastikt afseende hör det till Hamar stift. Där finnas två städer: Lillehammer, vid Laagens utlopp i Mjösen, och Gjövik, på Mjösens västra strand. O. A. Ö.

Kristiansand, stiftsstad i Kristiansands stift, Lister og Mandal amt, Norge, säte för stiftsamtman och biskop, är beläget på sydvästra stranden af Otterälfven vid dess utlopp i Nordsjön. 15,154 inv. (1910). Domkyrka (altartafla af E. Petersen), katedralskola, stiftsseminarium och filial af Norges bank. K. står genom den 1896 öppnade järnvägen till Byglandsfjord i förbindelse med Sætersdalen. Medelvärdet af importerade varor utgjorde 1901—05 [illegible] kr., för 1909 [illegible] kr., af exporterade varor samma tid resp. 11,150,000 kr. och 15,280,200 kr. (1909). Handelsflottan räknade 1908 82 fartyg om 51,844 ton, hvaraf 22 ångfartyg med ett nettotonnage af 10,625 och 60 segelfartyg med ett nettotonnage af 41,219 ton samt besättningar af resp. 278 och 695 man. För stadens försköning har det af general O. Wergeland

Situationsplan af Kristiansand. *1.* Domkyrka. — *2.* Rådhus. — *3.* Postkontor och telegrafstation. — *4.* Katedralskola. — *5* Stiftsseminarium. — *6.* Norges bank. — *7.* Järnvägsstation. — *8.* Gasverk. — *9.* Mekanisk verkstad.

stiftade Byselskab framgångsrikt verkat, och en lokal turistförening har mycket bidragit till att göra de vackra omgifningarna kända bland turister och andra resande. I stadens park restes 1908 en staty af skalden Wergeland. K. har sitt namn efter grundläggaren, Kristian IV, som 1641 på väg till herredagen i Bergen ankrade i Flekkerös hamn och på förslag af länsherren P. Rosenkrands utsåg tomter för stadens anläggning på Storsanden, lydande under gårdarna Grim och Eg. Behofvet af en köpstad förefanns; men de stora privilegier på angränsande lastageplatsers och Stavangers bekostnad, hvarmed K. hugnades, förmådde ej skapa uppsving, och folkmängden steg långsamt. Under det långa kriget i början af 1800-talet hade K., särskildt på grund af kaperierna, en glanstid framför Norges öfriga städer. Först under sista decenniet har staden fått nytt uppsving, trots förödande eldsvådor 1859, 1880 och 1892. K. har haft stor betydelse för kustförsvaret, och de gamla försvarsverken på Flekkerö och på Kristiansholm, Odderöen och Lagmandsholmen m. fl. ha förebyggt fientlig ockupation och brandskattning. Under 1600- och 1700-talen anlades vid K. åtskilliga försvarsverk, såsom Kristiansholms fort (1662—72) till skydd för östra hamnen, medelst bro förenadt med fastlandet och efter skadorna genom branden 1892 åter iståndsatt, samt batterier på Lagmandsholmen (1692), Odderöen (s. ö. om staden), Dybingsholmen, och 1801—12 batterier vid Sandviken, Galgebergstangen och Grimsmarken m. fl. st., som bidrogo till, att ett engelskt anfall afslogs 1807. Flera af befästningarna raserades på 1830-talet, och 1872 bestämdes, att alla verk på Odderöen samt Galgebergstangens och Sandvikens batterier skulle nedläggas och att Dybingsholmens skulle kvarsta utan fortifikatoriskt underhall. Den stora betydelse K. eger dels för norska handelsflottan, såsom den

enda tillflyktsorten på den omkr. 350 km. långa och nästan skärgårdslösa kuststräckan emellan Kristiania- och Buknfjordarna, dels i sjöstrategiskt afseende, såsom behärskande förbindelsen emellan Östersjön och Nordsjön, nödvändiggjorde emellertid moderna befästningar mot sjösidan. Dessa verk, på hvilka arbetena, efter en till 3,2 mill. kr. beräknad plan, började 1900, äro nu fullbordade och äro dels samlade på Odderöen (med en bestyckning af 2 st. 24 cm. kanoner, 4 st. 24 cm. haubitser, 4 st. 12 cm. kanoner och 4 st. 65 mm. snabbskjutande kanoner) till stadens skydd, dels förlagda hufvudsakligen till Gleodden, på västra sidan om inloppet till den ö. om staden inskjutande Topdalsfjorden (några verk ha anlagts äfven på de på motsatta stranden uppstigande dominerande bergshöjderna), för att spärra inloppet till nämnda fjord (bestyckning: 3 st. 15 cm. och 2 st. 65 mm. snabbskjutande kanoner). Å Topdalsfjordens västra sida, vid Marvigen, finns en mindre örlogshamn, där några kanon- och torpedbåtar torde vara förlagda.

O. A. Ö. L. W:son M.

Kristiansands bastion. Se Kristianssten 1.

Kristiansands stift i Norge omfattar amten Bratsberg, Nedenes, Lister og Mandal samt Stavanger och består af 18 prosterier. Areal 40,948 kvkm. 408,649 inv. (1910). O. A. Ö.

Kristiansborg, slott i Köpenhamn, uppfördes 1733—40 med stor prakt af Kristian VI på platsen för Köpenhamns gamla slott. Omkostnaderna uppgingo till inemot 6 mill. kr. (15 à 16 mill. kr. i våra dagars mynt). Arkitekten var urspr. öfverste Häusser, senare tillkommo L. Thurah och N. Eigtved. K. bildade en sex våningar hög, fullständigt sluten fyrkant, öfver hvars västra fasad (hufvudfasaden) ett väldigt, kupoltäckt, rikt förgylldt torn höjde sig. Spirans topp nådde 80 m. från grunden. Från västra fasadens hörn utskötо mot v. lägre sidobyggnader, den ena afsedd för stall och vagnshus samt hofteater, den andra för ridhus, hvilka i två långsträckta halfbågar omslöto manègen. Slottet invigdes 26 nov. 1740, men byggnaden var ingalunda fullfärdig (riddarsalen inreddes 1766 och invigdes vid Kristian VII:s bröllop). Efter en maskeradbal 17 jan. 1772 egde i K. en palatsrevolution rum, som störtade drottning Karolina Matilda och hennes äl-

Fig. 2. Kristiansborg sådant det skall te sig efter nu (1911) pågående återuppbyggande: västra fasaden (sidobyggnaderna med sina halfbågar kvarstå från 1740-talets Kristiansborg).

skare grefve Struensee. K., som rymde omkr. 1,000 pers., var ännu ej helt färdigt, då det 26—27 febr. 1794 brann ned med undantag af yttermurarna och sidobyggnaderna. Återuppbyggandet begynte först tio år senare och gick till följd af bristande penningmedel långsamt. Ledningen var anförtrodd åt arkitekten K. F. Hansen. Först 1828 var slottet delvis i beboeligt skick, men kunde i afseende på prakt och storlek ej täfla med det gamla K. Särskildt saknades midtpartiet af västra fasaden (där tornet stått), som ersattes af en öppen pelarhall. Återuppförandet kostade till 1838 4½ mill. kr. Hufvudfasaden (fig. 1), som nu blef den östra utåt Slottsplatsen, var 54 m. lång, 14 m. hög och 13 m. djup. Såväl framsidan som trappor och festsalar voro rikt prydda med statyer och reliefer af Thorvaldsen, Bissen d. ä., Freund, Jerichau m. fl. samt med målningar. Dessutom upptogs sedan 1824 nästan hela öfversta våningen af k. tafvelgalleriet. Äfven "det oldnordiske museum" var förlagdt till K. 1832—53 och sedan 1864 Höjesteret (den hade inrymts i det gamla K. ända till 1794). Fredrik VII bodde redan som kronprins på K. (dess invigning 1828 sammanföll med hans första bröllop) och fortfor som konung att residera där till sin död; här mottog han 21 mars 1848 det stora folktåget, som anhöll om ministärförändring, och riksdagen fick i okt. s. å. sina lokaler i K., särskildt i södra flygeln. Sedan 1863 begagnades K:s hufvudvåning eljest blott vid konungahusets fester. 3—4 okt. 1884 brann K. åter ned med undantag af sidobyggnaderna och den genom ett galleri förbundna slottskyrkan. Dock räddades tafvelgalleriet och de förnämsta statyerna. Först 1903 beslöts slottets återuppbyggande till användning för konungahuset, riksdagen och Höjesteret, och efter utlyst pristäflan anförtroddes arbetet åt arkitekt Thorvald Jörgensen; det påbörjades 1906 (se fig. 2), och det visade sig då,

Fig. 1. Kristiansborg (östra fasaden) före branden 1884. T. h. slottskyrkan.

att de gamla murarna ännu kunde till största delen användas. Hufvudfasaden kommer att vetta åt ö.; ett högt torn skall uppföras, ej långt från platsen för "Blåtornet" på Köpenhamns gamla slott. Platsen framför hufvudfasaden prydes sedan 1873 af Fredrik VII:s ryttarstaty (mod. af Bissen d. ä.). — Jfr F. J. Meier, "Christiansborg slot" (i "Nord. tidskr.", 1884), och F. Schiött, "Christiansborg slot" (1903). E. Ebg.

Kristiansburg, dansk fästning i Oldenburg vid Jadeströmmen, byggdes i slutet af 1600-talet, men synes snart nog ha lämnats åt sitt öde. L. W:son M.

Kristiansd'or [-dår], äldre danskt guldmynt, i värde motsvarande 14 kr. 75 öre.

Kristiansen, V., pseudonym för danske språkforskaren M. V. Fausböll (se d. o.).

Kristiansfeld [-fält], köping i preussiska prov. Schleswig-Holstein, 14 km. n. om Haderslev. 600 inv. (1900). K. anlades 1773 af herrnhutare, som där ännu bilda en brödraförsamling. (J. F. N.)

Kristiansfjeld, skans eller s. k. fästning i Norge på en isolerad bergshöjd i Elverums socken på Glommens östra strand och till skydd för därvarande flodöfvergång, skall ha påbörjats af U. F. Gyldenlöve 1675, men anlades eg. först 1683 af G. W. Wedel-Jarlsberg. Befästningen kallades först Hammersberg, men fick 1685 namnet K. 1715 utgjordes bestyckningen af 20 pjäser. Genom k. resolution 13 juli 1742 bestämdes, att K., som aldrig spelat någon roll i krigen mot Sverige, skulle raseras, och redan 1745 var detta i det närmaste utfördt. 7 juni 1811 befalldes emellertid, att K. åter skulle iståndsättas, hvilket också provisoriskt verkställdes. Efter 1815 fick K. förfalla. L. W:son M.

Kristianshaab [-håb], en 1734 grundlagd dansk koloni i norra delen af Grönland vid Diskobukten (68° 50′ n. br.). 500 inv. (1901).

Kristianshavn, namn på den del af staden Köpenhamn, som ligger på nordvästra udden af Amager och förbindes med det egentliga Köpenhamn genom två broar, Knippelsbro (byggd 1620, ombyggd 1869 och ånyo 1908) och Langebro (byggd 1686, ombyggd 1903). 19,800 inv. (1906). K. grundlades 1617 af Kristian IV och fick efter honom sitt namn. Urspr. hade det sin egen magistrat, och till 1660 års riksdag sände det två representanter, men införlifvades 1674 med Köpenhamn. 1639 fick K. sin första kyrka (af trä); 1682 lades grunden till Vor frelsers kirke, som invigdes 1696, och 1759 kom en ny kyrka, Frederiks kirke (för de tyske invånarna till 1886), sedan 1901 kallad Kristianskirken. I K. finnas ett stort antal magasin och flera skeppsvarf samt Burmeister & Wains maskinfabrik. Bland offentliga inrättningar må nämnas straffanstalten för kvinnor (f. d. "tugt- og forbedringshuset") och "Bombebassen", ett hem för gamla sjömän. E. Ebg.

Kristiansholm, ö i Östersjön. Se Kristiansö.

Kristiansholm, danskt grefskap på Lolland, upprättadt 1734 af grefve K. Raben, ligger intill staden Nysted samt består af hufvudgårdarna Aalholm (se d. o.), Bramslykke och Egholm med inalles 790 har. Till grefskapet höra 1,300 har skog, betydliga tionden och ett fideikommisskapital af 2,180,000 kr. Innehafvare är (sedan 1889) f. d. utrikesministern grefve F. K. O. Raben-Levetzau (f. 1850). E. Ebg.

Kristianholm, holme i Norge utanför Bergens norra förstad i Sandvigsbukten. 1641 anlades en redutt på K., som då fick detta namn. 1801 iståndsattes K. och bestyckades med 12 kanoner, men någon tid därefter slopades befästningen, och 1875 bestämdes, att K. skulle säljas. L. W:son M.

Kristiansholms fort. Se Kristiansand.

Kristianshomslinjen, befästning i Danmark på högra flygeln af Köpenhamns nordfront. Se Köpenhamn. L. W:son M.

Kristianspriis [-pris], fästning. Se Friedrichsort.

Kristianssted, stad på norra sidan af dansk-västindiska ön S:te Croix. 5,500 inv. (1901), hvaribland icke fullt 2,400 af mankön. I det angränsande landtdistriktet bo omkr. 4,800 pers., hvaraf 2,800 af mankön. Säte för guvernören. Säker, men svårtillgänglig hamn. E. Ebg.

Kristianssten. 1. Fästning i Norge på en höjd vid Nidelven, strax ö. om och till skydd för Trondhjem. K. anlades 1681 eller 1682 och bestod till en början af 2 delar: själfva hufvudfästet och Kristiansands bastion l. Gammelfæstningen, hvartill kom den lägre liggande Möllenbergs skans; det hela var omgifvet af en palissadering. Senare ombyggdes fästningen och kom då att bestå af Kristiansands bastion, Frölichs redutt och Möllenbergs skans. Vid Armfelts tåg mot Trondhjem 1718 inlades 1,100 mans garnison på K., och denna fästning, som han i brist på artilleri ej kunde anfalla, hindrade honom att bemäktiga sig staden. Genom k. resolution 12 dec. 1816 bestämdes, att K. ej längre skulle underhållas, utan "overlades til tidens ödelæggelse", men tack vare att en brandstation senare förlades på K., räddades det från total ruin. Sedermera ditförlades äfven ett salutbatteri. — 2. Af Gyldenlöve 1677 gifvet namn på det eröfrade Karlsten (se d. o.). 1 o. 2. L. W:son M.

Kristianssæde, danskt grefskap på Lolland, upprättadt 1729 af grefve K. D. Reventlow, kallades först (till 1741) Kristiansborg samt består af hufvudgårdarna K., Aalstrup, Pederstrup (där länsgrefven vanligen bor) och Skjelstofte med inalles 1,418 har jämte en mängd arvefästegods. Till grefskapet höra därjämte 1,650 har skog, betydliga tionden och ett fideikommisskapital af 1,580,000 kr. Hufvudgården K. hette fordom Taastrup. Den nuv. innehafvaren (sedan 1875), grefve Kr. Einar Reventlow (f. 1864), eger tillika grefsk. Reventlow-Sandberg i Sundeved och baroniet Brahetrolleborg på Fyn samt Pugerup med underlydande i Malmöhus län (5,171 mtl, tax.-v. 798,800 kr., 1905). E. Ebg.

Kristianstad [-ʃa'n-l. -stia'n-], stapelstad och residensstad i Kristianstads län, ligger sidländt på östra sidan af Helgeå och dess utvidgning, Helgesjön, omkr. 22 km. från åns utlopp i Östersjön, invid hvilken stadens hamn och lastageplats, Åhus, är belägen. K:s område utgör sedan 1891, då Näsby och Nosaby byar, hvilka, såsom donerad stadsjord, i administrativt och judiciellt hänseende tillhört K., men i kommunalt hänseende varit

Fig. 1. Kristianstads vapen.

förenade med Nosaby kyrkosocken, helt lades till Villands härad) endast 826 har (hvaraf 51 har vatten), men under stadens jurisdiktion lyda, utom i fråga om fastigheter, de idkare af handel och sjöfart jämte deras husfolk, som äro kyrko- och mantalsskrifna i Åhus. Stadsplanen är omkr. 50 har. 1910 var de bebyggda tomternas antal 345, de obebyggdas 268 och taxeringsvärdet 27,496,600 kr., hvaraf 375,200 kr. å jordbruksfastighet. Summa taxerad inkomst var 6,790,369 kr., hvaraf beskattningsbar 5,705,119 kr. Jorden

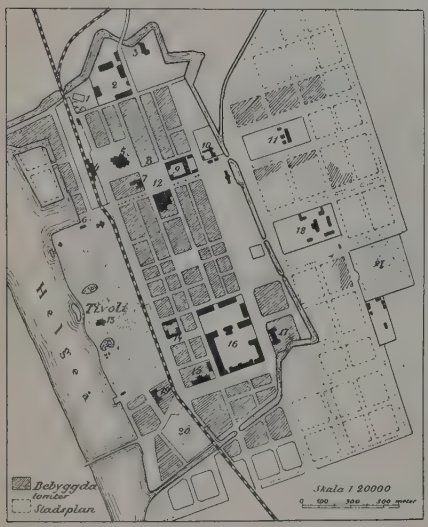

Fig. 2. Situationsplan af Kristianstad. *1.* Vattenverk. — *2, 16.* Artillerikaserner. — *3, 17.* Folkskolor. — *4.* Järnvägsstation. — *5.* Kyrka. — *6.* Fornminnesföreningens byggnad. — *7.* Rådhus. — *8* Kronohuset (hofrätten m. m.). — *9.* Tyggården — *10.* Gas- och elektricitetsverk. — *11.* Cellfängelse. — *12.* Frimurarloge. — *13.* Teater. — *14.* Länsresidens. — *15.* Allm. läroverk. — *18.* Lasarett. — *19.* Elementarläroverk för flickor. — *20.* Gamla begrafningsplatsen. — *21.* Nya begrafningsplatsen.

är satt till 15 mtl. Folkmängden var vid 1909 års slut 11,570 pers., hvaraf 10,642 i stadsförsamlingen och 928 i garnisonsförsamlingen, och hade under de sista 20 åren ökats med knappt 12 proc., hvarvid dock hänsyn bör tagas till förlusten 1891 af ofvannämnda byar i Nosaby kommun. Den äldre delen af staden, som nu, sedan fästningsvallarna raserats och delvis förvandlats till bulevarder, begränsas i v. af Helgeå, å öfriga sidor af en gammal, ännu icke igenfylld fästningskanal, har en rektangulär form och är mycket regelbunden samt erbjuder i synnerhet genom senare tiders nybyggnader ett särdeles prydligt utseende. Åt s., men ännu mer åt ö. (Östermalm) har staden utvidgats genom nybyggnader. Längs genom gamla staden gå 6 gator, af hvilka de båda yttersta kallas bulevarder och äro planterade med tre rader träd. Vid västra bulevarden, på en upplandning af ån, ligger stadens förnämsta promenadplats, Kommendantsträdgården, vanligen kallad Tivoli. I dess norra del ligger länets fornminnesförenings byggnad med samlingar och i dess midt (sedan 1906) stadens teater (fig. 6). Bland andra offentliga byggnader märkas Helga trefaldighets kyrka (invigd trefaldighetssöndagen 8 juni

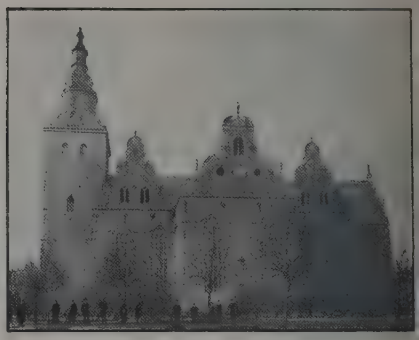

Fig. 3. Helga trefaldighets kyrka.

1628, tornet är betydligt yngre, fig. 3), i den art af holländsk renässans, som kallas Kristian IV:s stil, nya sparbankshuset (1901, af gottländsk sandsten i modern renässans) vid västra bulevarden samt

Fig. 4. Rådhuset.

vid Stortorget rådhuset (1889—90; fig. 4), Vendes artilleriregementes tyggård, frimurarhotellet samt på torgets norra sida de byggnader, i dagligt tal

Fig. 5. Kronohuset (hofrätten och högvakten).

kallade *Kronohuset* (fig. 5), i hvilka skånska hofrätten och högvakten med chefsexpedition m. m. ha sina lokaler. I södra delen af staden ligga länsresidenset samt allmänna läroverkets för gossar och elementarläroverkets för flickor byggnader.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

För det i staden förlagda Vendes artilleriregementes räkning ha tid efter annan uppförts tre kasernbyggnader, den senaste (1906) i norra delen af stadens område, i de s. k. Östra ängar, omedelbart invid regementets öfningsplats, Näsby fält. I dess närhet ligger stadens vattenverk, hvaremot gasverket och det i sammanhang därmed anlagda elektricitetsverket förlagts till sydligaste delen af stadsområdet. Folkskolehusen äro tre. — K. är, som nämndt, säte för länsstyrelsen och för hofrätten öfver Skåne och Blekinge, garnisonsort för Vendes artilleriregemente samt äfven i annat hänseende en

Fig. 6. Teatern.

centralpunkt, t. ex. genom en stor frimurarloge. Dessa omständigheter i förening, som gett staden en prägel af stel finhet, äro orsakerna till K:s tillväxt. Stadens uppblomstring i våra dagar har dock åstadkommits först genom järnvägarna och därefter genom Ahus' hamns förbättring (senast 1895—98, då hamnen och inseglingsrännan så fördjupades, att ända till 5,4 *m.* djupgående fartyg kunna inlöpa; kostnaderna stego till närmare 700,000 kr.). Djupet i Helgeå är dock knappt mer än 1 m., hvadan någon direkt sjöfart på K. icke kan ega rum, utan Ahus är hamnplats för staden. Efter tillkomsten af järnvägen K.—Ahus (1886) upphörde den pråmtrafik, som förut underhölls för befordrande af gods mellan staden och hamnen. Ångbåtar, som gå på linjen Stockholm—Köpenhamn, anlöpa bland andra ställen äfven Ahus. Något fartyg är ej hemmahörande i K., men Ahus hade 1908 6 segel- och 2 ångfartyg om tills. 2,869 ton. Sammanlagda antalet af till stadens hamn inkomna och därifrån afgångna fartyg var s. å. 1,614 om 391,829 ton. Hamnafgifterna utgjorde 33,600 kr. för fartyg samt 68,458 kr. för varor. Tulluppbörden steg 1909 till 1,283,946 kr. Stadens handlande voro s. å. 210 med 279 bifirmor; deras uppskattade inkomst af handelsrörelsen utgjorde 610,764 kr. Handtverkarna voro 160 med 584 arbetare och en för bevillning uppskattad inkomst af handtverksdriften af 295,540 kr. Fabriksrörelsen har de sista årtiondena utvecklat sig betydligt mera, än som motsvarar folkmängdens tillväxt och behofvet inom stadens egentliga handelsområde. Medan 1882 funnos endast 12 fabriker med 285 arbetare och 545,000 kr. tillverkningsvärde, hade dessa siffror 1908 stigit till resp. 42, 1,163 och 22,2 mill. Af sistnämnda summa kommo 9,2 mill. kr. på två ångkvarnar, nära 9 mill. kr. på två destilleringsverk (Sv. spritförädlingsa.-b:s och M. Neumanns a.-b.) och 2,1 mill. kr. på ett ullspinneri och ylleväfveri (Skånska yllefabriken, 1900). F. ö. må nämnas Ljunggrens mek. verkstad (järnvägsvagnar, ångslupar m. m.), en trikå- och strumpfabrik, ett bryggeri, 4 boktryckerier (från hvilka utgifvas "Nya skånska posten" och "Nyaste Kristianstadsbladet", bägge 6 ggr i veckan), en handskfabrik och en konservfabrik. Staden har goda järnvägsförbindelser: K.—Hässleholms järnväg (1865), hvarigenom K. förenas med Södra stambanan, Sölvesborg—K. järnväg (1874) samt K.—Åhus, K.—Immeln (Glimåkra; 1909 fortsatt till Elmhult) och Hästveda—Karpalund (alla tre 1886). Utom två sparbanker finnas i K. afdelningskontor af riksbanken, Skandinaviska kredita.-b. (f. d. Skånes ensk. bank), Sydsvenska kredita.-b. och Banka.-b. Södra Sverige. Bland undervisningsanstalter äro att nämna allmänt läroverk (med både latin- och realgymnasium) samt elementarläroverk för flickor, en lägre teknisk yrkesskola samt småskollärarinneseminarium. — Stadens bokförda tillgångar uppgingo 1909 till 7,253,546 kr. och skulder till 4,966,698 kr. De utdebiterade kommunalutskylderna voro 1910 endast 4,34 kr. pr bevillningskrona. — I kyrkligt hänseende bildar K. med Vä ett regalt pastorat i Lunds stift, Villands kontrakt. För val till riksdagens Andra kammare tillhör staden länets sydöstra valkrets. — K. anlades af Danmarks konung Kristian IV (hvars namnchiffer, uppburet af två gyllene lejon i blått fält, är stadsvapnet) efter den närbelägna staden Väs förstöring (1612) på den af Helgeå på tre sidor kringflutna Allön och skulle bli såväl en handelsstad som en stark gränsfästning mot Sverige. Anläggningsbrefvet utfärdades 22 mars 1614, men själfva privilegierna först 15 mars (g. st.) 1622, då staden äfven fick stapelstadsrätt. Såväl Vä som Åhus upphörde att vara stadssamhällen, och deras invånare befalldes att flytta till K., hvaremot bönderna i Näsby och Nosaby skulle i Vä taga egor i utbyte mot dem de lämnat, hvilka upplåtos till borgarna i K. Efter krigen blomstrade K:s handel och näringar, hvartill hufvudsakligen bidrog, att Helgeå var segelbar ända till staden. Men sedan skar sig ån ett nytt utlopp från Yngsjön åt s. ö., hvarigenom vattenståndet blef betydligt lägre. Alla varor måste forslas på vagn från K. till Ahus. Denna olägenhet afhjälptes i någon mån på 1840- och 1850-talet, då hamnen vid Åhus ombyggdes och ån upprensades, hvarjämte Yngsjön kringgicks medelst en kanal, kallad Hernestads grift. Ännu viktigare för staden blef öppnandet (1865) af Hässleholm—Kristianstadsbanan. *K:s fästning* synes ha blifvit färdig redan 1617. Den blockerades från slutet af maj till 31 juli 1645 af svenskarna. Sedan K. 1658 blifvit svenskt, iståndsattes fästningsverken, som då utgjordes af en enkel bastionsbefästning med våt graf och 2 portraveliner, men utan betäckt väg. 1664 bestämdes, att 2 afsnitt skulle byggas. En del förstärkningsarbeten utfördes sedermera. 1675 började de enligt Dahlberghs åsikt "släta" befästningarna iståndsättas, men 15 aug. 1676 intogs K. med storm (se fig. 7) af danskarna, som där inlade 2.000 mans garnison samt förbättrade fästningsverken, hvarefter K. blef en af snapphanarnas stödjepunkter. Från 12 jan. till slutet af maj 1677 blockerade svenskarna K., och 12 sept. s. å. inneslöto de Ånyo K., men först 4 aug. 1678 kapitulerade kommendanten generalmajor von der Osten. Omedelbart därefter påbörjades förstärkningsarbeten, men 1680 vidtog rasering och fortsattes

Fig. 7. Kristianstad stormadt af danskarna 1676. (Efter ett samtida kopparstick af Romein de Hooghe.)

till 1686, då vidare förstöring afbröts. Stenen hade förts till Karlskrona, men palissader, bestyckning och ammunition till Landskrona. Jan.—febr. 1710 hölls K. besatt af danskarna. S. å. befalldes Palmquist låta befästa K., af hvars forna försvarsverk då endast grundmurarna återstodo, och iståndsättningsarbetena påbörjades omedelbart; 1724 års plan för de senare omfattade på kortsidorna hörnbastioner jämte portraveliner, lynetter, betäckt väg och corps de garde samt på östra fronten betäckt väg; 1743, då angrepp från Danmark hotade, reparerades anfallsfronterna; 1747 utarbetade Virgin förstärkningsförslag för de båda kortsidornas polygoner, och sedermera arbetades å befästningar under v. Liewens öfverinseende 1748—67 i enlighet med en af denne uppgjord och af K. M:t 1749 gillad förstärkningsplan. 1773 fastställdes på v. Strussenfelts tillskyndan en plan till K:s fullbordande, och härpå arbetades in på 1790-talet; men ett 1794 uppgjordt förslag till K:s anordnande till place d'armes kom ej till utförande. 1819 års befästningskommitté påyrkade K:s bibehållande och iståndsättande, hvilket 1822 också blef K. M:ts beslut, men 1843 bestämdes, att K. skulle upphöra att räknas bland rikets fästningar, och i följd häraf raserades största delen af befästningarna under 1850-talet, och återstoden har sedermera följt efter. K. har emellertid fått bibehålla sin garnison, Vendes artilleriregemente, och om några år, då kasernetablissemang hunnit färdigbyggas, skall äfven Norra Skånska infanteriregementet ditförläggas. (Redan 1910 förlades regementets expedition dit.) Wbg. L. W:son M.

Kristianstad—Glimåkra järnväg. Se Kristianstad—Hässleholms järnvägar.

Kristianstad—Hässleholms järnvägar (sign. C. H. J.), som egas och trafikeras af Kristianstad—Hässleholms järnvägsaktiebolag, utgöras af de normalspåriga (1,435 m.) järnvägslinjerna Kristianstad—Hässleholm i nordvästlig riktning från Kristianstad, Kristianstad—Immeln—Glimåkra—Elmhult i nordlig riktning och Kristianstad—Åhus hamn i sydöstlig, med en sammanlagd längd af 115,4 km., hvaraf 110,7 km. äro belägna inom Kristianstads och 4,7 km. inom Kronobergs län. Urspr. tillhörde endast den förstnämnda af dessa linjer under namn af Kristianstad—Hässleholms järnväg, 30 km., bolaget, men 1 jan. 1906 kommo i dess ego jämväl den Kristianstad—Åhus järnvägsaktiebolag tillhöriga Kristianstad—Åhus järnväg, 17 km., som redan förut trafikerats af Kristianstad—Hässleholms järnväg, och Kristianstad—Immelns järnväg mellan Kristianstad och Glimåkra, 40 km., tillhörig Kristianstad—Immelns järnvägsaktiebolag samt 29 juli 1909 linjen Glimåkra—Elmhult, 28 km. Vid Hässleholm står järnvägskomplexen i förbindelse med Södra stambanan, Hälsingborg—Hässleholms och Hässleholm—Markaryds järnvägar, i Elmhult med Södra stambanan och Sölvesborg—Olofström—Elmhults järnväg, i Karpalund och Åhus hamn vid Östersjön med Östra Skånes järnvägar, som jämväl trafikera sträckan Karpalund—Kristianstad, 4,6 km., och i Kristianstad med den i järnvägskomplexen Blekinge kustbanor ingående Sölvesborg—Kristianstad järnväg, som ensam af alla anslutande järnvägar är smalspårig (1,067 m.). Linjen Kristianstad—Hässleholm öppnades för trafik i aug. 1865, Kristianstad—Immeln i dec. 1885, Immeln—Sibbhult i maj och Sibbhult—Glimåkra i sept. 1886, Glimåkra—Elmhult i juli 1909 och Kristianstad—Åhus hamn i maj 1886. Vid 1909 års slut utgjorde bokförda byggnadskostnaden 4,972,194 kr., hvaraf för rullande materiel 1,143,011 kr., aktiekapitalet 1,712,000 kr. och reservfonden 675,000 kr. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Kristianstad. A. d'A.

Kristianstad—Immelns järnväg. Se Kristianstad—Hässleholms järnvägar.

Kristianstads län omfattar norra och östra delen af landskapet Skåne (se d. o.), och dess fastland är beläget mellan 55° 23′ och 56° 32′ n. br. samt 3° 28′ och 5° 26′ v. lgd från Stockholms observatorium. Det gränsar i n. till Hallands och Kronobergs län, i ö. till Blekinge län och Östersjön, som ock är gräns i s., i s. v. till Malmöhus län, i v. till Kattegatt. Länet, hvars största längd, i n.—s., är inemot 130 km. och största bredd, i ö.—v., fullt 115 km., har ett ytinnehåll af 6,445 kvkm., hvaraf utan hänsyn till senare tiders landvinningar genom sjösänkning och vattenaftappning 6,223 kvkm. äro land och 222 vatten. Häri ingå Ifösjön med 58, Helgesjön och Immeln hvardera med 24 kvkm., mindre äro Oppmannasjön och Finjasjön. Folkmängden vid 1909 års slut var 226,710 pers. (111,090 mankön och 115,620 kvinnkön), hvaraf 209,054 å landsbygden och 17,656 i städerna. Folkmängdstätheten var sålunda fullt 36 pers. på 1 kvkm. land, störst i de sydligaste häradena, omkr. 60 pers., och de västra, omkr. 50, minst i de norra och nordöstra, knappt 25. I förhållande till rikets folkmängd hade länet 4,14 proc. däraf och var med hänsyn till folkmängden det 12:e i ordningen och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

till folkmängdstätheten det 5:e. Till följd af en mycket stark emigration har folkökningen i länet varit under de sista femtio åren helt obetydlig, knappt 11 proc. En tämligen jämn ökning fortgick till slutet af 1870-talet, då folkminskning inträdde, mrill de sex sist förflutna åren, som åter uppvisa en stadig ökning. I städerna har folkmängden visserligen ökats, i det den på de sista femtio åren mer än fördubblats, men landsbygden har blifvit lidande, och dess folkmängd, som samtidigt ökats med blott något öfver ½ proc., var 1909 ungefär lika stor som 47 år förut. Hvad de sistförflutna tjugufem åren beträffar, visar länet en obetydlig folkminskning, men landsbygden drygt 2 proc. — I judiciellt hänseende är landsbygden delad i 6 domsagor under hofrätten öfver Skåne och Blekinge, benämnda efter länets 10 härad: Norra Åsbo domsaga, Södra Åsbo och Bjäre, Västra Göinge, Villands och Östra Göinge, Gärds och Albo, Ingelstads och Järrestads. Hvarje domsaga är 1 tingslag med undantag för Villands och Östra Göinge, som omfattar 2. I administrativt hänseende äro länets härad förenade till 4 fögderier: Norra och Södra Åsbo samt Bjäre härads med 6 länsmansdistrikt, Östra och Västra Göinge härads med 7, Villands, Gärds och Albo härads med 7, Ingelstads och Järrestads härads med 3. Länets tre städer: Kristianstad, residensstad, Simrishamn och Ängelholm, ha hvar sin rådstufvurätt. Kommunerna å landsbygden äro 146, hvaraf köpingarna Hässleholm och Åhus; i öfrigt finnas en köping, Båstad, och 15 municipalsamhällen. I ecklesiastikt hänseende hör länet, frånsedt en mindre församlingsdel, till Lunds stift och omfattar 143 lands- och 3 stadsförsamlingar jämte en garnisonsförsamling. Utom den sistnämnda äro församlingarna fördelade å 80 pastorat, som med undantag för 3 utgöra hela 9 kontrakt, i hvilka dock 2 ej till länet hörande församlingar ingå. I förvaltningshänseende tillhör länet vidare första arméfördelningen och ingår i södra postdistriktet, södra telegrafdistriktet, södra väg- och vattenbyggnadsdistriktet, södra bergmästardistriktet och södra skogsdistriktet samt bildar 2 justeringsdistrikt, nr 19 och 20. Provinsialläkardistrikten äro 6 och extra provinsialläkardistrikten 4; stadsläkare äro anställda i Kristianstad och Simrishamn. Länslasarett finnas i de tre städerna, och vid Skelderviken Barkåkra kustsanatorium. Länet har en länsveterinär. — Af undervisningsanstalter må utom högre allmänna läroverket i Kristianstad och statens samskola i Ängelholm samt statens skogsskola i Hvidbergs (i Risebergs socken) nämnas de statsunderstödda elementarläroverken för flickor i Kristianstad och samskolan i Simrishamn, äfvensom ett seminarium för småskolelärarinnor i Kristianstad. Landtmannaskolor, därjämte folkhögskolor, finnas i Önnestad, Hammenhög och Tomelilla (i Tryde socken). Nära Hässleholm är Fridhems idiotanstalt belägen. — Till riksdagens Första kammare utser länet 6 ledamöter, och enligt vallagen af 1909 bli till Andra kammaren 5 ledamöter valda af nordvästra valkretsen och 4 af sydöstra; till den förra hör Ängelholm och till den senare Kristianstad och Simrishamn. — Af länets odlade upptaga åker och annan odlad jord 40 proc., betesäng 6 proc. och skogbärande mark 40 proc. Den relativt största delen af odlad jord träffas i de två sydligaste häradena, 70 och 80 proc., och i de två västligaste, 60 och 85 proc., medan denna procent utgör blott omkr. 20 i de tre härad, som stöta till Småland. Under de tio åren 1900—1909, af hvilka två gett god skörd, två nära god och sex öfver medelmåttan eller fullt medelmåttig, ha i årligt medeltal skördats 142,000 hl. hvete, 642,000 hl. råg, 268,000 hl. korn, 965,000 hl. hafre, 521,000 hl. blandsäd, 2,997,000 hl. potatis, 2,650,000 hl. rofvor, rötter och foderbetor, 1,020,000 deciton sockerbetor och 5,870 dt. tobak. Rotfruktodlingens betydande utveckling framgår af skördarna under tioårsperiodens första och sista år, som varit af de nämnda tre grupperna resp. 1,8 och 4,4 mill. hl., 0,2 och 6,5 mill. hl., 0,9 och 1,4 mill. deciton. Tobaksodlingen förekommer i synnerhet n. och n. v. om Åhus. Vid 1909 års slut uppgafs kreatursstocken till 46,393 hästar, 147,318 nötkreatur, hvaraf 103,286 kor och 736 oxar, samt 29,992 får, 611 getter och 172,630 svin. Utom i nordligaste delen, där något brödsäd köpes, lämna länets sädesskördar öfverskott till afsalu, och sådant öfverskott ger ock afkastningen af kreatursskötseln i länet. Skogarna skötas i regel väl å de större egendomarna, och äfven i öfrigt synas de röna samma behandling som i många andra län, att få sköta sig själfva och att afverkas planlöst och utan tanke på framtida bestånd eller t. o. m. att sköflas, såsom i trakterna mot Småland. Tillgång för eget behof förefinnes ännu inom länet med undantag för slättbygderna omkring städerna. Brännvinsbränning är en mycket betydande näringsgren, och 1908—09 tillverkades vid 61 brännerier 22,5 mill. l. brännvin à 50 proc., hvilket var mera än tillverkningen i det öfriga riket. Af hafsfisket, som har större betydelse vid länets östra och södra kust än vid dess västra, torde fångstvärdet ett gynnsamt år uppgå till ¼ mill. kr. Som binäringar kunna därjämte nämnas fruktodling, tegel- och kalkbränning, huggning och slipning af sten, tillverkning af korgar, trätofflor, cigarrer m. m. Frånsedt en obetydlig kvantitet stenkol, förekommer ej någon grufdrift. Fabriksverksamhet uppges ha 1908 bedrifvits vid 520 fabriker med 8,223 arbetare. Af hela tillverkningsvärdet, 68,64 mill. kr., kommo på brännvinsbrännerier 19,40, mjöl- och grynkvarnar 11,16 (hvaraf 9,18 i Kristianstad), destilleringsverk 10,39, råsockerbruk 3,50, maltdrycksfabriker 1,06; väfverier och spinnerier 2,24; garfverier 2,20; sågverk och hyllerier 0,85, pappersbruk och pappfabriker 1,77; stenbrott och stenhuggerier 1,69, tegelbruk 1,56, cementfabriker 1,22; gjuterier samt järn- och stålvarufabriker 0,64, mekaniska verkstäder 1,63. Handtverkarna uppgåfvos s. å. till 3,822 med 3,460 arbetare. Antalet handlande var 1,345 och deras bträden 1,138. Den för bevillning uppskattade inkomsten var af fabriksverksamheten 1,75 mill. kr., handtverksdriften 2,03 och handelsrörelsen 2,07 mill. kr. I länet hemmahörande handelsfartyg om minst 20 nettoton voro 204 segelfartyg om 39,304 ton och 2 ångfartyg om 496 ton och 320 hästkrafter; å sjömanshusen voro inskrifna 873 sjömän. — Järnvägar, som gå genom länet, äro dels statens, nämligen delar af Södra stambanan, 71 km., och af Västkustbanan, 126 km., dels följande enskilda, hvilka alla äro normalspåriga med undantag af Blekinge kustbana (1,067 m. spårvidd) och för hvilka nedan angifna banlängder afse endast de delar, som tillhöra länet. Med de nämnda statsbanorna kom-

municera direkt följande enskilda järnvägar: Sölvesborg—Olofström—Elmhults järnväg 39 km., Kristianstad—Hässleholms järnvägar (linjerna Kristianstad—Hässleholm, Kristianstad—Åhus och Kristianstad—Elmhult) tills. 111 km., Östra Skånes järnvägar (linjerna Hästveda—Långebro—Brösarp med bibana Färlöf—Strö, Eslöf—Tollarp—Kristianstad och Tollarp—Åhus) inalles 138 km., Hässleholm—Markaryds järnväg 31 km., Hälsingborg—Hässleholms järnväg 55 km., Skåne—Smålands järnväg (Kärreberga—Värnamo) 48 km., Ängelholm—Klippans järnväg 26 km., Klippan—Eslövs järnväg 16 km., Ystad—Eslövs järnväg 14 km., Malmö—Simrishamns järnväg 33 km., hvartill komma ytterligare följande enskilda järnvägar, som ej stå i direkt anknytning med statsbanorna, nämligen Ystad—Brösarps järnväg (Tomelilla—Brösarp) 30 km., Ystad—Gärsnäs—S:t Olofs järnväg (Köpingebro—S:t Olof) 38 km. och förutnämnda Blekinge kustbanor (linjen Kristianstad—Karlskrona med bibanor) 27 km. Ystad—Eslövs och Malmö—Simrishamns järnvägar korsa hvarandra i Tomelilla, och Simrishamnsbanan skäres af linjen Köpingebro—S:t Olof i Gärsnäs; linjerna Tollarp—Åhus och Hästveda—Brösarp korsa hvarandra i Efveröd. Den sammanlagda längden af järnvägarna inom länet är 732 km., hvaraf statsjärnvägar 126 km., enskilda normalspåriga järnvägar 579 km. och smalspåriga 27 km. — Hemmantalet å landsbygden uppges till 2,960 mantal och beräknas för städerna till 22,5.[6] Taxeringsvärdet 1910 var för jordbruksfastigheter 169,766,300 kr. å landsbygden och 903,100 i städerna samt för annan fastighet 48,228,300 kr. å den förra och 32,732,800 i de senare, hvartill kommer värdet af statens och menigheters fasta egendom, taxerad å landsbygden till 16,586,500 kr. och 6,386,200 kr. i städerna. Fideikommissegendomar, taxerade till 11,370,900 kr., innehades 1905 af 10 personer. Vid samma tid innehades af 111 inhemska aktiebolag fast egendom taxerad till 15,07 mill. kr., hvaraf Hyllinge stenkols- och lerindustriaktieb. 1,44, Karpalunds sockerfabriksaktieb. 1,43, Maltesholms cementaktieb. 1,11, Ifö kaolin- och chamottefabriksaktieb. 1,02. Af 26 utländska undersåtar, som 1905 egde fastigheter inom länet, taxerade till 1,47 mill. kr., voro 21 danskar, egande 0,87 mill. kr.

Länets omfång är nu, om ej afseende fästes vid öfverflyttningar af socknar och socknedelar vid gränserna, detsamma som bestämdes genom gränsreglering 1720, sedan detta och Malmöhus län 1719 blefvo skilda län efter att från 1680 ha varit ett guvernement. K. S. A. d'A.

Kristianstad—Åhus järnväg. Se Kristianstad—Hässleholms järnvägar.

Kristiansund, stad i Nordmöre, Romsdals amt, Norge, är byggdt på tre små öar, Kirkelandet, Nordlandet och Indlandet, vid mynningen af Tingvoldsfjorden. 13,012 inv. (1910). K. är en bland Norges mest välmående städer. De förnämsta näringskällorna äro handel, i synnerhet med fiskevaror, fiske och sjöfart. Rymlig och säker hamn. Medelvärdet af importen utgjorde 1901—05 2,9 mill. kr., för 1909 3,86 mill. kr.; af exporten under samma tid resp. 11,4 mill. kr. och 12,8 mill. kr. 1908 egde staden 110 fartyg om 7,209 ton och med en besättning af 615 man (däraf 32 ångfartyg om 1,811 ton och med 197 mans besättning). Platsen, där staden ligger, hette förr Lille Fosen och var en tullstation under Trondhjem till 1742, då den af Kristian VI fick stadsprivilegier och sitt nuv. namn. 1801 byggdes till K:s försvar batterier, som 1808 förstärktes och tillökades, så att bestyckningen då uppbringades till 54 pjäser. Försök, som 2 engelska fregatter 14 juni och 7 juli 1808 gjorde att bemäktiga sig de i hamnen liggande fartygen afslogos lyckligt. 1814 slopades befästningarna, och 1829 fördes de sista kanonerna till Trondhjem. O. A. Ö. L. W:son M.

Kristiansö (fordom Ertholmene), dansk grupp af tre små skäromgifna klippöar i Östersjön, omkr. 18 km. n. ö. om Bornholm. De båda öarna Kristiansholm och Frederiksholm äro bebodda (146 inv., som lefva af fiske, 1906); Gräsholmen är obebodd och nästan utan vegetation, men en fredad tillflyktsort för skaror af fåglar. Mellan de förstnämnda öarna, förbundna genom en flottbro, finns en god hamn, viktig som fiskar- och nödhamn, då dess norra del är tillgänglig äfven för de största fartyg. På Kristiansholm finns ett 29 m. högt fyrtorn. Namnet K. fingo öarna efter en fästning, som anlades där 1684 och utrymdes 1855. Urspr. voro de nakna klippor. Den jord, som nu finns där, har till största delen ditförts från Bornholm. På K. fanns fordom statsfängelse. E. Ebg.

Kristiansö, befästning i Norge vid Flekkerö (se d. o.).

Kristian Tyrann. Se Kristian, skandinaviska konungar, 2.

Kristian Vilhelm, prins af Brandenburg, f. 28 aug. 1587, d. 1 jan. 1665 i klostret Zinna, valdes 1598 till administrator af ärkestiftet Magdeburg efter sin fader, Joakim Fredrik, då denne öfvertog regeringen öfver kurfurstendömet Brandenburg. K. V. kom i delo både med kapitlet och staden, flydde 1629 undan Wallenstein till Sverige, men vände med Gustaf II Adolf åter till Tyskland. Han befann sig i Magdeburg, då staden intogs af Tilly (10 maj 1631), hvarvid han sårades och tillfångatogs. Under fångenskapen förmåddes han af jesuiterna att öfvergå till katolicismen (1632), hvarefter han sattes på fri fot samt genom Pragfreden (1635) fick sig tillförsäkrad en viss del af stiftet Magdeburgs inkomster, som i westfaliska freden (1648) ersattes med områdena Loburg och Zinna. G. V. G.*

Kristi bloddroppar, ett namn på arter af *Fuchsia* (se d. o.).

Kristi botbröder. Se Augustiner.

Kristi efterföljelse. Se Imitatio Christi.

Kristiern, konungar. Se Kristian, skandinaviska konungar, 1 och 2.

Kristiern Bengtsson. 1. Riddare och riksråd, deltagare i resningarna 1464 och 1469. Se Oxenstierna. — 2. Riksråd, d. 1520. Se Oxenstierna.

Kristiern Johansson till Örby, riksråd. Se Vasaätten.

Kristiern Nilsson, drots. Se Vasaätten.

Kristiern Pedersen, dansk författare, f. omkr. 1480, d. 16 jan. 1554, gick i Roskilde skola och var redan 1505 kanik i Lund. 1510 reste han till Paris, där han blef magister 1511 och kvarstannade till 1515 sysselsatt med viktiga arbeten. Han utgaf sålunda en latinsk ordbok: *Vocabularium ad usum dacorum* (1510; nya uppl. 1514 och 1518), Peder Laales ordspråk (1515) och Saxo Grammaticus' Dan-

narks historia (1514, på uppdrag af Kristian II och ekostad af danska biskopar), vidare en katolsk bön-ok, *Vor Frue tider*, och en skrift *Om at höre messe* 1514) samt den märkliga *Jertegns postil* (1515), ärmast efter främmande källor. Efter sin hemkomst rbetade han på en Danmarks krönika genom öfver-ättning af Saxo, som han därefter fortsatte intill ristian I, likaledes på befallning af Kristian II. 522 blef K. P. kansler hos ärkebiskopen i Lund, Joh. eze, och slöt sig 1525 till Sören Norby vid dennes örsök att åstadkomma en resning i Skåne till förmån ör Kristian II. S. å. sändes han af Norby till kon-ngen och reste 1527 i dennes ärenden till Paris, är han påträffade den länge eftersökta franska krö-ikan om Holger danske. Han lefde sedan i Lier i elgien som sekreterare hos den fördrifne konungen ch blef hans huskaplan 1530 efter att 1528 ha ntagit lutherska läran. K. P. öfversatte 1529 nya estamentet och 1531 Davids psalmer (båda från atin) samt utgaf fria bearbetningar af flera bland uthers småskrifter, bl. a. den märkliga "Sermon" m att hålla barnen i skolan, som visar hans ifver för llmän upplysning. Då Kristian II begaf sig till orge 1532, vände också K. P. hem till Danmark och ck tillstånd att bosätta sig i Malmö, där han upp-atte ett boktryckeri och gifte sig 1533. Han fortsatte förtrutet sin bokliga verksamhet, öfversatte Joh. gricolas katekes ("170 mærkelige og kristelige pörgsmaal og svar"; 1533), utarbetade två böcker i äkekonst (1533—34) samt ombesörjde nya upplagor f danska psalmboken (1533), danska rimkrönikan 1534) och "Kejser Karl Magnus' krönike" (s. å.), lla noggrant genomsedda med hänsyn till språket. lutligen framlade han också sin öfv. af "Olger dan-kes krönike" (1534), som länge var en omtyckt olkbok och har upplefvat många upplagor. Under refvefejden (1534—36) var K. P. Jörgen Kocks se-reterare och "högra hand" samt stod på sin gamle onungs sida, hvilket dock ej medförde några men-iga följder. Tvärtom flyttade han, efter att ha sålt itt boktryckeri, till Köpenhamn, där han 1537—43 fversatte Luthers bibel, som i sin danska dräkt ut-om 1550 (den s. k. "Kristian III:s bibel"). Sedan 544 var han sjuklig och till själskrafterna mycket örsvagad. K. P:s mångsidiga och dugande författ-arverksamhet skaffade honom med rätta namnet "den anska litteraturens fader". Också kan han sägas a skapat det danska skriftspråket liksom Luther det yska. K. J. Brandt utgaf 1850—56 hans *Danske krifter*, 5 bd, och skref 1882 "Om Lunde-kanniken . Pedersen og hans skrifter". E. Ebg.

Kristi födelse, epoken för de kristna folkens nuv. idräkning. Denna epok sammanfaller med midnatten 31 dec. år 753 efter Roms grundläggning. För åren före denna epok sättes *f. Kr.* ("före Kristi födelse"), för åren efter densamma åter *e. Kr.* ("efter Kristi födelse") omedelbart efter ordningsnumret. Dock brukas ofta vid datering af astronomiska observatio-er ett år med ordningsnumret 0, så att ordnings-numret för år före Kristi födelse blir en enhet mindre än vanligt, hvarvid i st. f. tecknet *f. Kr.* sättes ett minustecken framför årtalet. Epoken Kristi födelse nfördes 525 af Dionysius exiguus, som an-ag, att Kristus blifvit född vid ofvan angifna tid (fr Kronologi). Emellertid är det ej fullt klart, huruvida Dionysius till första året i sin tidräkning alde det år, på hvilket enligt hans åsikt Kristus föddes, eller det närmast därpå följande. I hvarje fall är dock antagandet bevisligen oriktigt, enär Kristus föddes under Herodes den stores regering. Men denne konung dog redan våren 750 efter Roms grundläggning, således år 4 f. Kr. I själfva verket tala flera skäl för antagandet, att den rätta tidpunkten för Kristi födelse är slutet af år 7 före den nu antagna epoken. Särskildt finner i detta fall berättelsen om de vise männens stjärna en otvungen förklaring förmedelst den ovanliga samt långvariga och upprepade konjunktion af planeterna Juppiter och Saturnus, som egde rum nämnda år. Denna bestämning af tidpunkten för Kristi födelse är emellertid mycket osäker. — Frågan ang. den exakta tidpunkten för Kristi födelse har framkallat en vidlyftig litteratur. Bland nyare monografier må särskildt nämnas A. W. Zumpts "Das geburtsjahr Christi" (1869). Jfr äfven N. W. Ljungbergs uppsatser i "Framtiden" (bd III, IV och V, 1870, 1871), professor Sattlers i München uppsats i denna fråga (öfv. i "Finsk tidskrift", d. XV, 1883) samt S. G. Elmgren, "Rätta årtalen för Kristi födelse och död" (i "Öfversikt af Finska vetenskapssocietetens förhandl.", XXV, 1882—83). (B—d.)

Kristi förbön, *teol.* Se Förbön.

Kristi förklaring, *teol.* Se Förklaring 2.

Kristi förnedrings- och upphöjelsetillstånd, *teol.* Se Förnedring.

Kristi himmelsfärdsdag (fordom äfven Helgetorsdag), kyrklig högtid, firad 40:e dagen efter påsk, omnämnes först i de från 4:e eller början af 5:e årh. stammande s. k. "apostoliska konstitutionerna". Dagen firades i gamla kyrkan med högtidliga processioner; den bibehölls af den lutherska kyrkan och firas fortfarande äfven i vårt land som helgdag. Förr mer än nu brukade dagen högtidlighållas med sång eller musik från kyrktornen. J. T. B.

Kristiinankaupunki [kri'stin-], fi. Se Kristinestad.

Kristi korsblomma, *bot.*, namn på *Passiflora*-arter.

Kristi lekamens fest l. Helga lekamen dag (lat. *Festum Corporis Christi*, fr. *Fête-Dieu*, ty. *Fronleichnamsfest*), romersk-katolsk kyrkofest, införd under 13:e årh. på grund af en åt Juliana af Mont-Corneillo i en syn meddelad gudomlig uppenbarelse och afseende att fira brödets förvandling till Kristi lekamen vid den romerska mässan. Festen firades med processioner och dramatiska framställningar af den hel. historien och utgör ännu en af den romerska kyrkans mest uppmärksammade högtidsdagar, som exempelvis ställer långfredagen alldeles i skuggan. Den firas torsdagen efter Trefaldighetssöndag. Luther skyndade att afskaffa den som stående i strid med Kristi instiftelse af nattvarden. Om Helga lekamensgillet i Stockholm se Gille, sp. 1167—68. J. T. B.

Kristi lidandes bröder. Se Serviter.

Kristi motståndare. Se Antikrist.

Kristina. 1. Församling (Kristine förs.) i Falun, Västerås stift, Falu kontrakt, hade vid 1909 års slut 8,504 inv. Dess annex är Kopparbergs förs. — 2. Församling (Kristine förs.) i Göteborg, är sedan 1 maj 1883 en af stadens territorialförsamlingar. Den utgör ett regalt-privilegieradt pastorat, Göteborgs stift, Domprosteriets södra kontrakt. Kyrkan är gemensam för denna och Tyska

församlingen. Folkmängden vid 1909 års slut utgjorde 10,993 personer. — 3. Benämning på kyrkan i Jönköpings östra församling (se Jönköping). — 4. Kapell (Kristine kapell) i Östergötlands län. Se Kvarsebo.

Kristina (fi. *Ri'stiina*), socken vid Saimavattnen, af S:t Michels härad och Mäntyharju domsaga, S:t Michels län, Finland. Landareal 544 kvkm.; befolkningen, finsk, 6,923 pers. (1908). Imperiellt pastorat af 2:a kl., Nyslotts stift, S:t Michels prosteri. — Om det i K. belägna öfverstebostället Brahelinna se d. o. O. I. (A. G. F.)

Kristina, skans i Nya Sverige, anlades 1638 af Peter Minuit på norra stranden af Minquas Kil 3,2 km. från utloppet i Delawarefloden till den nya koloniens skydd. K. förstärktes af guvernören Johan Printz 1645 och af Johan Rising 1655, men då holländarna i sept. s. å. började utföra belägringsarbeten mot K. och snart hade 4 batterier färdiga, måste Rising kapitulera, och härmed var hela Nya Sverige förloradt. L. W:son M.

Kristina, *svenska* drottningar.

1. K., Erik den heliges (d. 1160) gemål, skall enligt Knytlingasagan ha varit dotter till danske konungen Harald Kesjas son Björn Järnsida och Inge den äldres dotter Katarina. Hon är bekant i synnerhet genom den fiendskap, som hon visade mot det nyanlagda klostret i Varnhem.

2. K., Karl Sverkerssons gemål, skall omkr. 1164 ha blifvit gift med denne. Hon var dotter till den skånske stormannen Stig Hvide (Hvitaleder) och Knut Lavards dotter Margareta.

3. K., *svensk-dansk-norsk* drottning, dotter till kurfursten Ernst af Sachsen och syster till kurfursten Fredrik den vise, f. 24 dec. 1461, d. 8 dec. 1521, förmäldes 1478 med Kristian I:s äldste son, Hans, och kröntes med honom 1483 i Köpenhamn och 1499 i Uppsala. K. var en i flera hänseenden framstående kvinna. Då svenskarna 1501 reste sig mot konung Hans, försvarade hon med stor uthållighet Stockholms slott och uppgaf detsamma först efter åtta månader (maj 1502), tre dagar innan konungen kom henne till undsättning med en flotta. Trots gifvet löfte hölls hon i fångenskap till okt. 1503, då hon af Sten Sture fördes till gränsen. Hon var mycket from och ifrig katolik, stiftade två nunnekloster (i Köpenhamn och Odense) samt uppmuntrade gudlig litteratur (prästen Michaels "rimværker") och konst (Klaus Bergs altartafla i Odense). Änka sedan 1513, lefde hon på Næsbyhoveds slott vid Odense. En präktig minnesvård, som hon lät utföra öfver sin gemål med bägges bilder, pryder nu deras graf i S:t Knuts kyrka i Odense.

4. K., Karl IX:s andra gemål, Gustaf II Adolfs moder, f. 12 april 1573, d. 8 dec. 1625 på Nyköpings slott, var dotter till hertig Adolf af Holstein-Gottorp och Kristina af Hessen. 27 aug. 1592 förmäldes hon med däv. hertig Karl, med hvilken hon fick sönerna Gustaf Adolf och Karl Filip samt döttrarna Kristina (död i späd ålder) och Maria Elisabet (gift med hertig Johan af Östergötland). På samma gång som sin gemål kröntes hon i Uppsala domkyrka 15 mars 1607. Efter Karls död öfvertogs styrelsen af K. och hertig Johan, ehuru den i verkligheten fördes af den förra och Gustaf Adolf. Denna regering upphörde dock snart, då hertig Johan på riksdagen i Nyköping 1611 högtidligen afsade sig alla anspråk på kronan och Gustaf Adolf hyllades som myndig konung. I den unge Karl Filips hertigdöme förblef K. däremot regentinna i egenskap af sonens förmyndare. Hennes omsorg om detta sitt älsklingsbarns verkliga eller förmenta rättigheter framkallade åtskilliga tvistigheter med konungamakten, hvilka dock utjämnades genom konungens undfallenhet. Ifrigt motsatte hon sig Gustaf Adolfs giftermål med Ebba Brahe. Efter Karl Filips död (1622) lefde hon i tillbakadragenhet på Nyköpings slott. Hon ligger begrafven i Strängnäs domkyrka. Axel Oxenstierna säger om henne, att hon var "af mod och sinne, hög och ädel, utom det att hon till kroppen var däjlig och välväxt". Men hon hade ett sträft lynne och ansågs ha tillstyrkt många af sin gemåls stränga åtgärder. Hon beskylldes äfven för alltför stor hushållsaktighet. Om K:s lifgeding se d. o.

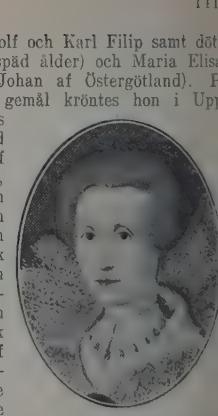

5. K., dotter till Gustaf II Adolf och Maria Eleonora af Brandenburg, f. 7 dec. (g. st.) 1626 i Stockholm (dagen anger konungen själf i notifikationsbrefven). Två barn voro tidigare döda, och K. blef sålunda tronarfvinge i kraft af Norrköpings arfförening. Icke desto mindre lät konungen redan 1627, för den händelse att han ej skulle efterlämna någon äkta son, ständerna erkänna K. som sin "rätta arffurstinna och drottning"; det skedde väl närmast med hänsyn till de anspråk, som kunde uppställas från polsk sida. Tre år gammal, skildes K. från fadern för att aldrig återse honom, och i ett rörande bref af 4 dec. 1630 anförtrodde denne den späda dottern åt rikskansleren A. Oxenstiernas vård, ifall konungen skulle ryckas bort. Detta inträffade förr, än någon kunde ana, och ännu ej sex år gammal kallades K. att bestiga Sveriges tron. Den unga drottningens uppfostran blef en riksangelägenhet. Efter Maria Eleonoras återkomst till Sverige anförtroddes hon till en början åt moderns vård. Men dennas hysteriska och besynnerliga lynne liksom hennes ofta uttalade missaktning för Sverige och svenska folket väckte snart ett berättigadt bekymmer. Redan på 1634 års riksdag anmodades förmyndarna att leda drottningens uppfostran, och på ett ständermöte följande år afgafs ett utförligt "betänkande och råd" i saken. Där inskärptes bl. a. utförligt vikten af, att hon uppfostrades icke blott till en god regent, utan äfven till en rättrogen lutheran, att henne bibragtes riktiga föreställningar om Sveriges regeringssätt och ständernas "villkor", att

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

on förvärfvade en "god affektion" till rikets råd, tänder och undersåtar. Efter rikskanslerns hemomst 1636 togs steget fullt ut. Maria Eleonora skildes från dottern, och dennas vård anförtroddes i stället t hennes faster, pfalzgrefvinnan Katarina (se K a t a r i n a, svenska prinsessor 3), som redan under

ig. 1. Drottning Kristina. Gravyr af J. Falck, efter målning af D. Beck.

noderns frånvaro haft vården om den späda brorsottern, men som dog redan 1638. Dylika slitningar kunde ej annat än störande inverka på utvecklingen af ett barn, så lifligt, nervöst och skarpsynt, om K. var; hon lärde sig tidigare, än man anade, tt se och tänka på egen hand. Icke utan skäl torde ärjämte den meningen vara, att den nära beröring, vari den unga drottningen kom till den pfalzgrefliga amiljen, bidragit att utveckla den misstro till den egerande aristokratien i Sverige, som sedermera tmärkte henne. Ledare af hennes studier var hofredikanten Johannes Matthiæ Gothus (se d. o., 2). Hon inhämtade med en häpnadsväckande lätthet kunskaperna i synnerhet i språk. Vid tjugu års ålder ålade och skref hon latin, franska, tyska och holländska; på egen hand lärde hon sig grekiska, italienska och spanska, men äfven i andra vetenskaper gjorde hon framsteg. Hon var ett underarn, som ingaf de största förhoppningar. Men å samma gång röjde hon en envishet, en självrådighet och en originalitet, som hvarken förmaningar eller straff kunde ändra. Den motvilja mot bruket af vin och starka dryckor i allmänhet, som utmärkte henne lifvet igenom, framträdde redan hos arnet och väckte förvåning på en tid och i ett nd, där motsatsen var regel. För kvinnliga handrbeten förblef hon främmande, men lärde i stället anliga idrotter. När hon var tolf år gammal, bör ade A. Oxenstierna undervisa henne i statssaker; redan vid späda år fick hon mottaga främmande sändebud; fjorton år gammal började hon få jämna underrättelser om regeringsärendenas gång, och vid sexton år (1643) började hon regelbundet bevista rådets sammanträden. Hon förstod att tiga med hvad hon hörde, anfördes med erkännande: "hon är icke som en kvinnsperson", yttrade rikskansleren en gång, "utan behjärtad och af ett godt förstånd". Det var ej lika väl beställdt med hjärtats egenskaper, och i ett par fall hade, såsom framtiden skulle visa, ändamålen med hennes uppfostran förfelats; det hade ej lyckats att inplanta hos henne någon ortodoxt luthersk fromhet eller någon verklig kärlek till Sverige och svenska seder. När tiden nalkades för drottningens öfvertagande af regeringen, förspordes en viss jäsning i sinnena. Inom de högsta kretsarna rådde mot det Oxenstiernska inflytandet en mer eller mindre dold opposition, som samlade sig kring det pfalzgrefliga huset; präster och borgare voro afvogt stämda mot adeln, och allmogen knotade öfver godsafsöndringen till densamma och de tunga skatterna. Men ingen sammanhållning fanns, och de förslag, som framställdes till ett ändradt regeringssätt, voro omogna och opraktiska. Under dessa förhållanden blef man snart nog ense om att påskynda drottningens myndighetsförklaring. Det skedde på en riksdag i Stockholm mot slutet af 1644, och den konungaförsäkran K. fick afge blef i själfva verket mindre bindande än Gustaf Adolfs; icke heller bekräftade hon 1634 års regeringsform. K. öfvertog regeringen i ett lysande ögonblick. Det danska kriget hade tagit ett lyckligare förlopp, än man kunnat vänta, och från den tyska krigsskådeplatsen kommo ej längre några budskap om nederlag. Framgångarnas ära återföll på henne, och om sitt eget inflytande lärde hon sig tidigt hysa öfverdrifna föreställningar. Ett par år senare lämnade det franska sändebudet Chanut en teckning af henne, som blifvit berömd. Han skildrar den unga flickan, som, brinnande af kärlek till hög dygd, älskade att lägga sin krona under sina fötter, men på samma gång aldrig glömde, att hon var drottning, den lärda damen, som tolkade de svåraste ställena hos Tacitus och till tidsfördrif lärde sig grekiska, den ifriga ryttarinnan och jägarinnan, som förstod lika väl att sköta en häst som att träffa haren i loppet; han talar om det spefulla och bitande skämtet, som hon älskade, om hennes vårdslösande af sitt yttre och om de få timmar hon egnade åt sömnen, de få minuter hon egnade toaletten; han dröjer icke minst vid hennes verksamhet i regeringen, det otroliga inflytande hon utöfvade i sitt råd och det öfverraskande i att se henne vända sina grånade rådgifvares sinnen, hvart henne lyste. Det var en utomordentlig ställning hon intog. Två vägar öppnade sig för henne: den ena att inrikta sin stora begåfning till fäderneslandets och statslifvets tjänst och att fylla de plikter, som därigenom ålades henne; den andra att hänsynslöst häfda sin rika personlighets kraf, att lefva som en fri och obunden kvinna, men med alla en suveräns personliga förmåner, för de syften, som mest intresserade henne. Redan efter ett par år var valet gjordt. Hon blef ej en stor drottning, hon blef en snillrik och excentrisk, men föga lycklig kvinna, beundrad och begabbad, men som i alla fall njöt af tillfredsställelsen att fylla världen med sitt rykte

och som har gjort det äfven efter sin död. Hon egnade sig emellertid till en början med ifver äfven åt regeringsbestyren, och hon gjorde det allt framgent, om än med minskadt intresse. Hon ville därjämte regera själf, och det bragte henne snart i konflikt med den gamle rikskansleren, hvars storhet skymde hennes egen. Han förbigicks uppenbart och drog sig tidtals tillbaka från regeringsbestyren, och onåden sträckte sig äfven till hans söner. En stor framgång vann K. mot hela det Oxenstiernska partiet, då hon 1648 med fyndiga repliker och en orubblig vilja genomdref den lågbördige Adler Salvius' utnämning till riksråd. Med tiden ändrade sig dock ställningen åter. Väl återfick rikskansleren aldrig sitt forna inflytande, men hans förhållande till drottningen blef bättre, och hans mening kunde åter göra sig gällande, i synnerhet i utrikespolitiken. Under tiden hade man börjat tala om drottningens personliga gunstlingar. Den förste och ryktbaraste var Magnus Gabriel De la Gardie. K. blef förtjust i honom och öfverhopade honom, sin vana likmätigt, med ynnestbevis. Diplomaterna visste berätta, att hon verkligen var förälskad, tills hon slutligen för att göra ända på talet påskyndade hans giftermål med pfalzgrefvinnan Maria Eufrosyna. På själfva regeringen torde han dock ej utöfvat något större inflytande, och han föll till sist i en onåd, lika stor som gunsten en gång varit. Mot slutet af drottningens regering blef en annan ung och ridderlig kavaljer, Klas Tott, en förklarad gunstling,[8] men hann ännu mindre att utöfva något politiskt inflytande. I öfrigt hade K. i Sverige, liksom sedermera i utlandet, icke alltid lycka i valet af gunstlingar. Hennes lifliga natur och brist på urskillning kommo henne att i det fallet begå misstag, af hvilka hon själf dock hade mest att lida. — Politiken intresserade sålunda helt visst drottningen och gjorde det ända till hennes död; det politiska intresset kom henne gång efter annan att inblanda sig i affärer, som icke angingo henne, så t. ex. i fejden mellan franska hofvet och fronden, och tillskyndade henne förödmjukelser, den ena efter den andra. Men politiken hade en mäktig medtäflare i intresset för konst och vetenskap. K. samlade konstverk, böcker och handskrifter på ett sätt, hvartill man i Sverige dittills ej haft något motstycke; kejsar Rudolfs konstkammare i Prag flyttades till Stockholms slott, och drottningens bokuppköpare reste kring Europa. Ryktet om den nya vishetsgudinnan flög kring världen, och lärda från olika länder reste till Sverige. Dit kommo nederländarna Isak Vossius och Heinsius, fransmännen Salmasius (Saumaise) och Bochart, tyskarna Schefferus, som fästes vid den skytteanska professuren, Conring, Boeclerus och Ravius för att nämna endast några få, främst bland alla den store tänkaren Cartesius (jfr i art. Cartesius fig. å sp. 1233—34, drottning Kristina åhörande ett föredrag af Cartesius). Äfven en svensk vetenskap och diktning började framspira; Stiernhielm och Olof Rudbeck hörde till K:s skyddslingar. De lärde höllo tidtals sammanträden på Stockholms slott, och man talade om en akademi. Men främlingarna voro illa sedda i Sverige, de trakasserade hvarandra, och det visade sig snart, att för drottningen fattades en väsentlig förutsättning för att hålla dem kvar, penningar. De utlofvade pensionerna utföllo icke, och medel fattades snart för att betala hennes bok- och handskriftsköp. Andra omständigheter tillstötte, och efter ett par år lämnade de fleste Sverige; för dess andliga odling fingo de (med ett och annat undantag) ringa betydelse, men de skänkte K:s hof en viss främmande glans. För en person med hennes kosmopolitiska läggning hade i själfva verket det torftiga och kärfva fäderneslandet endast ringa dragningskraft, och för det specifikt svenska saknade hon sinne; hon älskade alla nationer, plägade hon säga, och hos dem ingenting annat än dygden. Att få lefva för konst och vetenskap, ostörd af ledsamma regeringsbestyr, har tidtals smekt hennes inbillning, och att härför nedlägga kronan har tilltalat hennes sinne för det ovanliga. Tanken på en tronafsägelse har enligt hennes egen utsago tidigt nog uppstått, och andra omständigheter utom kärleken till konst och vetenskap tillkommo för att bringa tanken till mognad. När ständerna 1604 antogo bestämmelsen om kvinnlig tronföljd, skedde det under förutsättning, att ogift drottning med det snaraste skulle gifta sig för att fortplanta ätten, och tidigt hade också K. blifvit föremål för giftermålsplaner. Gustaf Adolf hade en gång tänkt på en förbindelse mellan dottern och den dåv. kurprinsen i Brandenburg, sedermera kurfursten Fredrik Vilhelm. Förhandlingar om frågan bedrefvos verkligen, men afbrötos definitivt 1646. Själf hade K. och hennes kusin Karl Gustaf hyst ungdomstycke för hvarandra, men tidigt nog framträdde hos den förra en bestämd motvilja mot äktenskap, och tycket för kusinen svalnade hastigt. Å andra sidan började ständerna allt enträgnare yrka på hennes giftermål. Hon nödgades 1647 afge ett slags förklaring, att hon skulle i det fallet tänka på hertig Karl, men hennes verkliga planer gingo i en annan riktning. Frågan togs upp på riksdagen 1649, då nya påminnelser gjordes om hennes giftermål, och lifliga öfverläggningar egde rum dels med rådet, dels med ett ståndernas utskott. Drottningen riktade mot rådsherrarna djärfva beskyllningar för att i hemlighet önska valrikets återinförande; hon tvangs att tillstå, att hon aldrig kunde förmås till giftermål, och då hon påmindes, att hon enligt arföreningen vore skyldig att gifta sig, genmälte hon, att om hon på annat sätt sörjde för tronföljden, vore det nog. Hon genomdref sin vilja, och Karl Gustaf utkorades till tronföljare. Steget togs fullt ut vid K:s kröningsriksdag följande år (1650), då ständerna på vissa villkor erkände hertigen och hans manliga afkomma för rikets arffurstar. — 1650 års riksdag ställde därjämte drottningen inför det svåraste inre samhällsproblem. De ofrälse ståndens gjorde sitt första stora anlopp mot adeln, mot dess privilegier och mot godsafsöndringen. Drottningen fick spela medlarens roll och gjorde det skickligt nog, försåvidt det kunde främja hennes egna planer. Hon gillade vissa af de ofrälses yrkanden, men när det afgörande ordet kräfdes, tillkännagaf hon vid ett sammanträde med ett utskott af de ofrälse, att en reduktion vore omöjlig; hon förklarade sig emellertid villig att enskildt mottaga deras protest mot godsafsöndringen och deras yrkanden i öfrigt. En lösning af frågan hade månhända varit möjlig, men K. hade visat sig sakna vilja eller förmåga att främja en sådan. Jäsningen fortfor och fick ett uttryck följande år i de omogna planer, som man utan skäl kallat den "messeniska sammansvärjningen".

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Det var nära, att drottningen s. å. gjort allvar af sin tronafsägelse. Hon framställde sin afsikt i rådet för att kräfva dess samtycke och lät endast med svårighet förmå sig att återtaga sitt beslut. Ett nytt motiv hade tillkommit, som hon likväl endast i dunkla ord antydde. Redan som barn hade K. enligt egen utsago fattat motvilja mot den stränga ortodox-lutherska religionsundervisning, som bjöds henne. Hon hade aldrig varit "lutheran", skref hon på äldre dagar. Längre fram hade hon under studiet af olika religionsformer bildat sig en religion efter eget hufvud, tills hon under umgänget med högt bildade katoliker, såsom Chanut och Descartes, mer och mer drogs till katolicismen. Huruvida andra, mera världsliga eller personliga motiv inverkade, torde vara svårt att säga. Redan 1651 förtrodde hon sig till det portugisiska sändebudets biktfader Macedo och lät honom i hemlighet afvika ur landet för att hos jesuiternas ordensgeneral i Rom utverka, att ett par ordensbröder skickades till henne. Två jesuiter, Casati och Malines, ankommo under förkläd nad följande år. Efter upprepade samtal röjde hon slutligen för dem sin afsikt att bli katolik, och då de nekande besvarade frågan, om henne ej kunde medges att någon gång följa den lutherska religionens bruk, utbrast hon: "då blir det nödvändigt att nedlägga kronan". Ett par främlingar invigdes snart i hennes innersta planer. K:s hälsa hade under öfvermåttet af studier, regeringsbestyr och nöjen länge varit vacklande. En fransk läkare, Bourdelot (se d. o.), som rekommenderats till henne, ankom till Sverige 1652, lyckades rädda hennes lif under ett sjukdomsanfall och fick del af hennes hemlighet. Han spelade en roll i hoflifvet, förmådde drottningen att afbryta sina lärda sysselsättningar, men hatades också hjärtligt och förtalades af de lärde främlingarna. Längre fram år 1652 ankom till Sverige en ännu mer betydande representant för de katolska intressena, det spanska sändebudet don Antonio Pimentel (se d. o.), och genom honom trädde K. i förbindelse med Spaniens konung. Så hade ställningen vid det svenska hofvet blifvit så utomordentlig som möjligt, och K. själf blef ett rof för en sinnesoro, som visade sig i hennes lefnadssätt samt väckte uppseende och förtal. De hemliga katolska sympatierna fingo därjämte i någon mån inverka på den svenska utrikespolitiken. Sverige förordade sålunda bl. a. valet af ärkehertig Ferdinand till romersk konung och svek därigenom de protestantiska ständernas förväntningar i Tyskland. — Andra, allmänt kända förhållanden bidrogo att göra ställningen under de sista regeringsåren ohållbar. Med allt sitt snille och skarpsinne saknade K. den verkligt praktiske statsmannens egenskaper, förmågan att bedöma hvad som läte eller icke läte sig göra, den orubbliga viljan att fasthålla ett stort mål. Man kan ej säga, att hennes namn i Sverige är fäst vid en enda betydande reform, och alla hennes med större eller mindre ifver omfattade planer efter afsägelsen voro [illegible] att misslyckas; det var i det hänseendet något ofruktbart i allt hennes görande. Särskildt visade sig hennes praktiska oförmåga på det finansiella området. Af naturen gifmild, älskade hon att med slösande hand utströ skänker i penningar, donationer och förläningar eller åtminstone löften om det ena eller andra, utan att någonsin kunna bilda sig en klar föreställning om sina verkliga tillgångar. Statshushållningen råkade i en ohjälplig oordning, godsafsöndringen till adeln fortfor äfven efter 1650, och utgifterna för den egentliga hofhållningen fierdubblades under de sista åren. Grunderna för den tidens svenska budget rubbades, och man nödgades tillgripa utomordentliga åtgärder, lån, anvisningar på ett kommande års inkomster, indragning af löner och anslag m. m. Under sådana förhållanden var det, som hofvet på grund af en farsot i Stockholm hösten 1653 flyttade till Uppsala. Här tillkännagaf K. i febr. 1654 ännu en gång inför rådet sitt beslut att ofördröjligen nedlägga kronan. Alla invändningar voro fruktlösa, ständerna sammankallades till början af maj, och K. sysselsatte sig ifrigt med frågan om sitt blifvande underhåll. I juni daterades såväl hennes egen afsägelseakt som ständernas underhållsrecess. Hon förbehöll sig bl. a. full suveränitet för sin person och domsrätt öfver sitt hoffolk samt befriades från ansvar för den skuld, hvari riket under hennes tid kunde ha råkat. Till underhållsländer bestämdes Norrköpings stad och slott, Ösel, Gottland och Öland, de tyska orterna Poel och Neukloster, Wolgast samt de s. k. taffelgodsen i Pommern. Drottningen egde tillsätta domare och ämbetsmän, äfven de kyrkliga, samt af underhållsländerna uppbära inkomsterna, som beräknades till omkr. 200,000 riksdaler (omkr. 800,000 kr.). Vid hennes död skulle länderna återfalla till Sveriges krona, och hon fick ej afhända kronan någon del af desamma. 6 juni skedde den högtidliga afsägelsesakten, och samma dag kröntes Karl X.

K. efter afsägelsen. Dagen efter afsägelsen lämnade K. Uppsala. En eskader låg redo att föra henne till Tyskland, men hon föredrog landvägen. Redan året förut hade hon låtit utskeppa ett antal tapetserier, andra konstföremål, böcker, handskrifter m. m., och nu fick ett annat fartyg bortföra resten af de konstföremål och dyrbarheter hon ville taga med sig. Hon gjorde tämligen rent hus på Stockholms slott; dock kvarlämnades bl. a. ett rätt stort antal taflor. Själf färdades hon i mansdräkt genom Danmark, stannade några dagar i Hamburg och fortsatte, återigen förklädd, resan genom Tyskland och Nederländerna till Belgien, där hon tillsvidare slog sig ned i Antwerpen. Här uppackades hennes konstsaker och böcker, men en mängd dyrbarheter måste snart säljas eller pantsättas för att bestrida hennes penningbehof. Bordtsedt härifrån, tycktes allt te sig lysande och leende för den svenska drottningen. Beundrares uppvaktningar, nöjen och förströelser af olika slag afföste hvarandra. Mot slutet af året begaf hon sig till Bruxelles och aflade där julnatten 1654 i hemlighet sin katolska trosbekännelse. På våren 1655 uppsteg på påfvestolen under namnet Alexander VII kardinalen Chigi, med hvilken hon tidigare stått i förbindelse. Hos honom sökte den spanske konungen åt de katolska makternas ryktbara skyddsling bereda ett henne värdigt mottagande, men påfven kräfde en offentlig öfvergång till katolska kyrkan, och K. dröjde, så länge hon hade hopp att få sitt underhåll från Sverige ordnadt på ett mera tillfredsställande sätt. På hösten 1655 bröt hon omsider upp från Bruxelles, omgifven af ett lysande följe utlänningar, och aflade 3 nov. (n. st.) i Innsbruck offentligen sin katolska trosbekännelse. Så ställdes färden till Italien, och

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

hennes resa genom landet blef ett oafbrutet triumftåg. Mot slutet af året anlände hon till Rom, höll där 23 dec. (n. st.) sitt högtidliga intåg och antog nu de nya namnen Maria Alexandra, men skref sig allt framgent endast Kristina Alexandra. Hon slog sig tillsvidare ned i palazzo Farnese. Här ämnade hon, enligt egen utsago, njuta af lugnet, egna sig åt upphöjda betraktelser och från den trygga hamnen åskåda dem, som ännu skakades af lifvets stormar. Men annorledes vardt det henne beskärdt. K. blef aldrig den kyrkans lydiga dotter, som påfven väntat. Hennes fördomsfrihet och frispråkighet stötte de fromme; man hade drömt om en rik gäst, som skulle strö guld omkring sig, och drottningens penningförlägenhet blef snart en känd sak. Hon omgaf sig med ett litet hof, som, utvaldt med föga urskillning, snart blef en skandal i Rom. Både betjäning och hofherrar bestulo och plundrade henne, det goda förhållandet till påfven störddes, och politiska hugskott började snart sysselsätta hennes oroliga hufvud. Den nära förbindelsen med Spanien afbröts, och hon vände sina blickar i stället till Frankrike. Dit begaf hon sig 1656 och fick ett lysande mottagande. Hon väckte uppseende och beundran och gjorde på en kvinnlig iakttagare närmast intrycket af "en vacker pojke". Med Mazarin inlät hon sig i hemliga planer, åsyftande ett eröfringståg till Neapel, den tiden en spansk besittning, planer, som den sluge kardinalen åtminstone för syns skull tycktes gynna. Hon återvände till Italien, men uppträdde åter 1657, den gången föga välkommen, i Frankrike. Hon fick slå sig ned i Fontainebleau, och där var det som hon, utöfvande en suveräns höghetsrätt, 10 nov. lät på ett upprörande sätt döda sin förste hofstallmästare Monaldesco (se d. o.), som, efter hvad man antager, utom annat till Spanien förrådt hennes politiska planer. Trots den förbittring, som denna gärning uppväckte, stannade hon kvar till följande vår, då hon återkom till Italien; planerna på Neapel hade under tiden gått upp i rök. I Rom flyttade hon 1659 till palazzo Riario (numera palazzo Corsini) på högra Tiberstranden, som sedermera blef hennes stadigvarande bostad, och här kunde omsider hennes samlingar ordnas och uppställas. En annan förändring i hennes lif inträdde samtidigt. Vid sin ankomst till Rom hade hon bland många andra äfven gjort bekantskap med kardinalen Decio Azzolino, en rikt begåfvad man och en inflytelserik politiker. Hon fattade för honom en djup böjelse, och han blef den ende man, som K. verkligen älskat. Han blef därjämte hennes oumbärlige rådgifvare, reformerade hennes hof och bragte en viss reda i hennes trassliga ekonomiska förhållanden. Snart befann sig emellertid drottningen på nya resor. Karl X dog helt oväntadt 1660, och K. ansåg sig personligen böra bevaka sina intressen i Sverige. Hon ankom dit under den senare riksdagen 1660 och lyckades utverka en bekräftelse på sina underhållsländer; dock måste hon afstå från rätten att tillsätta kyrkliga ämbetsmän. Då begick hon den oförsiktigheten att i en inlaga till ständerna förbehålla sig sina arfsanspråk, för den händelse att den unge konungen skulle dö. Det väckte en storm af förbittring; hon nödgades återtaga inlagan, och ständerna uppsatte en eftertrycklig protest. Efter någon tids vistelse i Norrköping begaf hon sig våren 1661 till Hamburg, där hon stannade omkr. ett år och genom ett kontrakt med den judiske bankiren Texeira sökte ordna sina affärer. Först 1662 återkom hon till Rom. Hon hade emellertid kommit på spänd fot med förmyndarregeringen för Karl XI, som gjorde allt hvad på den ankom att omöjliggöra hennes vistelse inom svenskt område. Icke desto mindre beslöt hon sig för att ännu en gång besöka sitt fädernesland. Hon lämnade Rom 1666, stannade någon tid i Hamburg och kom 1667 till Sverige, men möttes snart af ett förbud att medföra någon katolsk präst eller att annat än i hemlighet hos den franska beskickningen åhöra mässan. Hon lämnade förbittrad sitt gamla fädernesland, som hon aldrig återsåg, men stannade ännu en gång öfver ett år i Hamburg. Det är från denna senare vistelse därstädes, som man har bevarad en rad bref till Azzolino, hvilka öfver hennes karaktär kasta en annan dager, än den, hvari hennes lefnad i öfrigt ställt henne. Det var vidare här, som jämte mycket annat den sällsamma planen sysselsatte hennes inbillning att efter Johan Kasimirs afsägelse bli vald till hans efterträdare i Polen. Hennes kandidatur blef emellertid aldrig på allvar framställd, och hon synes ha upptagit denna motgång med mycken sinnesro. Hon återkom 1668 till Rom för att icke vidare lämna denna stad. Omtanken om hennes underhåll hade varit ett hufvudmotiv för hennes båda besök i Sverige. Hon hade i själfva verket grundade skäl att beklaga sig. Den rundligt tilltagna underhållssumman hade hon aldrig riktigt uppburit. Enligt en i slutet af 1670-talet inlämnad afräkning skulle hon under 25 års tid i medeltal haft endast 60,000 rdr om året i inkomst i stället för de beräknade 200,000. K. hade därjämte en dryg förvaltning att underhålla. En generalguvernör stod i spetsen för det hela, därjämte guvernörer i olika landsdelar jämte underordnade tjänstemän samt agenter för hennes penningtransaktioner på olika orter. Somliga guvernörer, såsom P. Appelman i Pommern, bedrogo henne skamligt. Vid sitt senare besök i Sverige lyckades hon få Ösel och Gottland utarrenderade; äfven för de pommerska godsen fanns en förpaktare, men förpaktarna kunde inte göra rätt för sig. De pommerska godsen hemsöktes två gånger af krigens förödelser, och Gottland intogs 1675 af danskarna. Det var under dessa förhållanden, som hon gjorde ett par sällsamma försök att trygga sina intressen. 1659 uppgjorde hon sålunda en visserligen snart öfvergifven plan att med kejsarens hjälp sätta sig i besittning af svenska Pommern, och 1678, då hon ansåg, att Sveriges tyska besittningar voro oåterkalleligt förlorade, önskade hon få dem öfverlåtna åt sig mot afstående af sina öfriga underhållsländer och sina fordringsanspråk på svenska kronan och verkade för saken genom ett särskildt ombud. Men därjämte underhandlade hon med den svenska regeringen snart sagdt från första stunden till den sista om utbyte af underhållsländerna äntingen mot ett större kapital eller mot en årlig ränta eller slutligen mot hertigdömet Bremen. Det var icke med små kraf, som hon uppträdde. Gamla och nya fordringar beräknades en gång till nära 12½ mill. riksdaler. Det var lätt för den svenska regeringen att stryka vissa kraf, men andra hade bättre grund, och Karl XI sökte, så godt han kunde, tillfredsställa K. Så anvisades åt henne gång

fter annan ej så obetydliga penningsummor, och ett erkligt bytesaftal kom slutligen till stånd. I stället ör Öland, som återlämnades till svenska kronan, ck hon vissa amt i hertigdömet Bremen, som i årig afkastning beräknades lämna 20,000 rdr, hvarämte en årlig inkomst af ytterligare 12,000 rdr nvisades åt henne från andra delar af Bremen, och nan ansåg i Sverige, att hennes ersättningsanspråk ärmed borde vara till fullo godtgjorda. Hon hade ärjämte inkomsterna från taffelgodsen, Gottland ch Ösel samt lyckades under de sista åren i Johan Paulin Olivekrans finna en duglig generalguvernör. — De sista tjugu åren tillbragte K. som sagdt i Rom. Hon följde alltjämt politiken med intresse, ien afhöll sig från de försök till aktivt ingripande, om ådragit henne så många förödmjukelser; sin meing yttrade hon stundom på ett sätt, som hedrade enne, så t. ex. i ett berömdt bref till den franske tatsmannen Terlon, hvari hon ogillade Ludvig XIV:s förföljelse mot de franske protestanterna. Den små konflikter trädde i stället. Hennes högmod, fåfänga och intriglusta bragte henne på spänd ot med den romerska adeln, hennes skarpa tunga kaffade henne fiender, och hennes sista år störides f en bitter strid med påfven Innocentius XI (om den s. k. kvartersfriheten). Med större sympati kan nan följa hennes verksamhet för vetenskap och onst, låt vara att hon själf af nyfikenhet stundom förirrade sig i guldmakeriets och alkemiens ysterier. Hennes bok- och konstsamlingar hörde ill de förnämsta i sitt slag på den tiden. Sin ids vetenskapliga sträfvanden kom hon till mötes å ett erkännansvärdt sätt — hon uppträdde alltämt som mecenat —, och i Italiens litterära if har hon spelat en roll. Hon instiftade 1674 n "kunglig akademi" (accademia reale), som l. a. skulle verka för italienska språkets renande ch smakens förädling och som efter hennes död kan ägas ha återuppstått i arkadiernas sällskap (se A r c a d i a). Själf saknade hon icke litterär begåfning; on förde en omfattande korrespondens med furstar, tatsmän och lärda och egde en lysande brefstil. På ldre dagar sysselsatte hon sig med sin självbiografi, om dock ej fördes fram utöfver barnaåren. I enliget med tidens smak sammanfattade hon sin lifserarenhet och sin lefnadsvishet i tänkespråkens form ch lämnade efter sig två samlingar af dylika under titlarna *Ouvrage de loisir* och *Sentiments* ("Drottning Christinæ moraliska tankar", öfv. af A. Säfström, 1756). Hon brukade i de böcker hon läste edskrifva sina reflexioner, och dessa ha stundom ärde som biografiska dokument. Hon blef på ålderomen en liten tjock, vårdslöst klädd gumma med käggstrån på hakan, men tillhörde alltjämt Roms evärdheter, och hennes residens var en nyhetsmarkad, åtminstone hvad Tyskland och norra Europa ngick. För hennes lifliga sinne var ålderdomen en fskräckande börda, och hon bar den knappast med ärdighet, men oförskräckt, som hon alltid varit, otsåg hon döden med lugn. Efter en kort sjukdom fled hon 9 april (g. st.) 1689 och begrofs med stor ögtidlighet i Peterskyrkan, där en smaklös minnesård sedermera restes öfver henne (se fig. 2). Till niversalarfvinge insatte hon Azzolino, som emellerid s. å. följde henne i grafven. Hennes samlingar ro skingrade. Hennes handskrifter befinna sig i Vatikanen, men hennes böcker äro spridda kring Europa. Konstsamlingarna öfvergingo snart i familjen Odescalchis ego, men de dyrbaraste taflorna såldes till hertigen af Orléans (regenten) och blefvo efter hans död skingrade; många befinna sig numera i Eng-

Fig. 2. Minnesvården öfver drottning Kristina i Peterskyrkan i Rom.

land. Af hennes egna papper — mycket brändes af Azzolino — befinner sig en del fortfarande i familjen Azzolinos ego; en annan del tillföll kardinal Albani och har efter sällsamma ödets växlingar hamnat hos medicinska fakulteten i Montpellier.

Litteraturen om K. är ofantligt rik; bidrag till densamma finnas på de flesta europeiska språk, och endast de viktigaste kunna här anföras. 1675 utkom i Paris det arbete, som under det förkortade namnet "Mémoires de Chanut" ända till senare tid legat till grund för skildringen af K:s senare regeringsår (se vidare om detta arbete C h a n u t). Bland samtida skildringar må i öfrigt anföras engelske ambassadören Whitelockes "A journal of the swedish embassy in the years 1653 and 1654" (ny uppl. 1855). 1751—60 utgaf J. Arckenholtz i 4 bd under titeln "Mémoires de Christine, reine de Suède" (äfven på tyska) en publikation, som alltjämt är en hufvudkälla för hvarje framställning af K:s historia både före och efter afsägelsen och som

äfven upptager hennes litterära arbeten. Af äldre sammanfattande skildringar intager ännu H. W. Grauerts ”Christine königin von Schweden und ihr hof” (2 bd, 1837—42) ett framstående rum, och Ranke egnade åt K. i sitt berömda verk ”Die römischen päpste” en intressant studie. På svenska har Geijer i ”Svenska folkets historia” och Fryxell i sina ”Berättelser” behandlat K., den senare ganska utförligt, men båda äro numera mer och mindre föråldrade. Ett nytt uppslag i K.-forskningen betecknade M. Weibulls i ”Hist. tidskr.” 1887, 1888 införda studier ”Om Mémoires de Chanut” (se äfven hans afh.: ”Drottning Kristina och Klas Tott”, rektorsprogr. i Lund 1892). K. Bildt har gjort K:s lif efter afsägelsen till föremål för ingående studier. Hufvudarbetet är ”Christine de Suède et le cardinal Azzolino. Lettres inédites (1666—68) avec une introduction et des notes” (1899). En episod af hennes lif har han därjämte utförligt skildrat i ”Christine de Suède et le conclave de Clément X” (1906). Hennes medaljer har han behandlat i ”Les médailles romaines de Christine de Suède” (1908), och af hennes tänkespråk eller aforismer har han utgifvit en ny upplaga under titeln ”Pensées de Christine” (1906). Dessutom märkes en rad uppsatser på svenska och italienska (bl. a. i ”Ord och bild”), och i ”Svenska minnen och märken i Rom” (1900) har han egnat K. särskild uppmärksamhet. Under titeln ”La regina nomade” har E. Tegnér behandlat K. efter afsägelsen (”Svenska bilder från 1600-talet”, 1896). K:s tafvelgalleri och dess öden har O. Granberg behandlat i ”Drottning Kristinas tafvelgalleri på Stockholms slott och i Rom” (1896) samt ”Om kejsar Rudolf II:s konstkammare och dess svenska öden och om uppkomsten af dr. Kristinas tafvelgalleri i Rom och dess skingrande” (1902). Om K:s tidigare förbindelser med de lärde se H. Wieselgren, ”Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom” (Vitt. hist. o. ant. akad:s handl., XIII); jfr äfven E. Wrangel, ”Sveriges litterära förbindelser med Holland särskildt under 1600-talet” (1897). Om hennes litterära verksamhet se E. Meijer i ”Samlaren”, 1884. Jfr bibliografi öfver hennes skrifter i ”Kvinnan inom svenska litteraturen” af S. Leijonhufvud och S. Brithelli (1893). Om hennes vistelse i Antwerpen och Bruxelles efter afsägelsen har C. Burenstam samlat uppgifter bl. a. i den sällsynta skriften ”La reine Christine de Suède à Anvers et Bruxelles 1654—55” (1891). I ”Sveriges historia intill tjugonde seklet” har E. Hildebrand lämnat en sammanfattande skildring af K:s regering och lif, och af nyare utländska populära arbeten om K. kunna anföras F. W. Bain, ”Christina queen of Sweden” (1890) samt I. S. Taylor, ”Christina of Sweden” (1910). Jfr f. ö. Setterwall, ”Svensk historisk bibliografi 1875—1900” (1907) och dess fortsättningar i ”Hist. tidskrift”. — K. har utgjort ett omtyckt ämne, både i och utom Sverige, för skönlitterär behandling, som naturligtvis oftast kommit att gälla de dramatiskt tacksammaste skedena af hennes lif, t. ex. det, då giftermål med Karl Gustaf var å bane, då Monaldesco mördades m. fl. Bland svenska vittra arbeten om K. kan nämnas Gustaf III:s af Kellgren versifierade skådespel ”Drottning Christina” (uppf. 1785), vidare dramer af K. F. Ridderstad (1848), J. Stjernström (1855), Michaelson (En skugga, 1900) och J. A. Strindberg (1904), en fantasi af K. D. af Skogman, ”Drottning K:s sista regeringsår” (1846), Topelius’ historiska berättelsecykler ”Fältskärns berättelser” och ”Stjärnornas kungabarn”, Vilhelmina Stålbergs roman ”K.” (1861), Elis. Kuylenstierna-Wensters roman ”Drottning Moi-même” (1910), dikter af Snoilsky och V. v. Heidenstam. Utom Sverige har K. behandlats i dramer af bl. a. H. Zschocke (”Graf Monaldeschi”, 1803), de Reverony Saint-Cyr (1816), Griesel (”Monaldeschi”, 1821), A. V. Pineux (1822), L. von Zedlitz (1827), Bayard (1828, uppf. i Stockholm 1839), Brault (1829), Soulié (s. å.), Alex. Dumas (”Stockholm, Fontainebleau et Rome”, 1830), C. Bagger (1833), Cammarano (1841), von Vogel (s. å.), H. Laube (”Monaldeschi”, 1845), Casanova (1849), Paul de Musset (1857), prins Fredrik Vilhelm Georg Ernst af Preussen (”Umsonst!”, 1870) och Elisabeth von Berge (1873), och romaner af van der Velde (1827), som utgjort grundvalen för flera skådespel, L. Énault (1859), M. von Najmájer (1881) och W. von Bülow (”Das weiberregiment am hofe der Christina”, 1900). — Af samtida författare mottog K. ett stort antal hyllningsdikter; och i M. de Scudérys roman ”Le grand Cyrus” (1649—53) finnas romantiserade skildringar från K:s hof (se E. Wrangel, ”Drottning K. och Le grand Cyrus”, 1898). 3. (E. Ebg.) 4. Fr. W. 5. Ehd

Kristina, svenska furstinnor. 1. K., dotter till konung Inge d. ä., blef gift med storfursten i Novgorod Mstislav Vladimirovitj samt moder till Sigurd Jorsalafares och Knut Lavards gemåler. Hon skall ha dött 1122. — 2. K. Tyrgilsdotter, dotter till marsken Tyrgils Knutsson, blef 1302 gift med Magnus Ladulås’ son hertig Valdemar, som dock omedelbart efter hennes faders fängslande (1305) förskötte henne. — 3. K. Karlsdotter, dotter till konung Karl Knutsson i hans första gifte, blef 1440 gift med danske riddaren Erik Eriksson (Gyldenstierna), som därefter bosatte sig i Sverige och sedermera äfven blef konung Karls hofmästare. Hon skall ha dött omkr. 1493. 1—3. K. H. K.

Kristina, Birger jarls dotter. Se Folkunga ätten, sp. 793.

Kristina, *dansk* drottning. Se Kristina, svenska drottningar 3.

Kristina, hertiginna af *Holstein-Gottorp*, dotter af landtgrefven Filip den ädelmodige af Hessen och Kristina af Sachsen, f. 1543, d. 1604, var i sin ungdom nära att bli Sveriges drottning, i det att Erik XIV under sitt oroliga sökande efter en brud fästade sina tankar äfven vid henne. Giftermålsunderhandlingarna började 1562, men slutligen lyckade danske konungen Fredrik II göra dem om intet. De herrar, som i febr. 1563 skickades att uppgöra äktenskapskontraktet, blefvo i Köpenhamn hindrade att färdas vidare, och senare öfversände Fredrik till landtgrefven ett uppsnappadt friarbref från konung Erik till drottning Elisabet i England, afsändt medan underhandlingarna i Hessen som bäst pågingo. I febr. 1564 gjorde landtgrefven slut på frågan om giftermålet med Erik. K. förmäldes s. å. med hertig Adolf af Holstein-Gottorp och blef stammoder för de holstein-gottorpska regentätterna i Sverige och Ryssland samt moder till Karl IX:s andra gemål, Kristina. Fr. W.

Kristina, *norsk* drottning. Se Kristina, svenska drottningar 3.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kristina Alexandra. Se Kristina, svenska drottningar 5, sp. 1423.

Kristina från Stumbelen, tysk svärmerska, f. af ett fattigt bondfolk i byn Stumbelen (ej långt från Köln) omkr. 1240, d. 1312, fick ingen undervisning, var af ett nervöst temperament och hade en lifligt fantasi, som ytterligare uppjagades genom legender och helgonhistorier. Vid 13 års ålder rymde hon hemifrån till beguinklostret i Köln, där hon stannade i fyra år. Genom fasta, späkning och annan askes utmärglades hennes kropp, hon fick kataleptiska anfall, led af hallucinationer, blef föremål för den som underverk betraktade företeelse, hvilken kallas stigmatisering (se d. o.), och vann rykte som helig. Den svenske dominikanmunken Petrus de Dacia (se denne), som 1266—67 mycket umgicks med henne, egnade henne en till gudomlig dyrkan gränsande beundran och skildrade hennes lif. Hennes reliker förvaras i en af de katolska kyrkorna i Jülich, där ock finnas i en pergamentfoliant under 1300-talet gjorda afskrifter af Petrus' biografi samt af K:s och hans brefväxling. (Hj. H—t.)

Kristina Karlsdotter. Se Kristina, svenska furstinnor 3.

Kristina Magdalena, pfalzgrefvinna, äldsta dotter till pfalzgrefve Johan Kasimir och Karl IX:s dotter Katarina samt sålunda syster till Karl X Gustaf, f. 17 maj 1616, d. 4 aug. 1662, förmäldes 30 nov. 1642 med markgrefve Fredrik af Baden-Durlach (f. 1617, d. 1677), hvilken 1655 blef svensk general af kavalleriet och 1656 under Karl Gustafs polska krig generalfältmarskalk samt 1659 som Fredrik VI efterträdde sin fader i styrelsen. V. S—g.

Kristina Tyrgilsdotter. Se Kristina, svenska furstinnor 2.

Kristineberg. 1. Gård strax v. om Fiskebäckskil i Göteborgs och Bohus län, tillhörig Vet. akad., som där upprättat en zoologisk och botanisk station. Jfr J. H. Théel, "Om Sveriges zoologiska hafsstation Kristineberg" (1895). Se vidare Zoologiska stationer. — 2. Egendom på Kungsholmen i Stockholm, mellan Ulfsundasjön och vägen till Drottningholm. Platsen skänktes af drottning Kristina 1647 till fältmarskalken Lennart Torstenson, som bebyggde den, och ärfdes af dennes son presidenten Anders Torstenson, som gaf gården namn efter sin hustru, grefvinnan Kristina Stenbock. Sedan K. vid reduktionen indragits till kronan och sålts, bytte det ofta om egare. Det köptes på 1850-talet af hertigen af Dalarna, som 1864 sålde det till direktionen öfver Stockholms frimurarbarnhus, hvarefter, sedan nya byggnader uppförts, frimurarbarnhuset 1867 förlades dit. Se Frimurarbarnhus 1.

Kristineda!, barnhem. Se Hedberg, John.

Kristi nedstigande till dödsriket. Se Eskatologi, sp. 886.

Kristine församling. Se Kristina, sp. 1414.

Kristinehamn, uppstad i Värmlands län, vid ån Varnan, omkr. 1 km. från dennas utlopp i öfre delen af den ung. 10 km. långa Varnumsviken af Vänern. Stadens hela område utgör 2,225 har, hvaraf stadsplanen upptager omkr. 78 har. Ny, betydligt mera omfattande stadsplan är uppgjord och antagen, men har ej ännu blifvit stadfäst. Vid 1909 års slut voro de bebyggda tomterna 351, de obebyggda 142. Tax.-v. af samtliga fastigheter var 1910 10,972,300 kr., hvaraf 728,700 kr. å jordar, hvilka äro satta till 8¾ mtl. Staden är regelbundet byggd, i synnerhet i den äldsta delen. Af mera betydande allmänna byggnader märkas den under 1850-talet uppförda kyrkan (se fig. 3), stora hotellet, Mora—Vänerns järnvägs direktionsbyggnad, praktiska skolan (se fig. 4) och fattiggården. Folkmängden var vid 1909 års slut 8,669 pers. och hade under de sista 20 åren ökats med fullt 50 proc. Vid 1908 års slut uppgingo stadens bokförda tillgångar till 1,889,966 kr. och dess skulder till 1,251,734 kr. För år 1910 uttaxerades 6 kr. pr bevillningskrona. Från K., som är en hufvudstation på statsbanelinjen Laxå—Charlottenberg, utgår Mora—Vänerns järnväg, som vid Herrhult (43 km. från K.) skär Bergslagernas järnväg och har grenbanor till såväl Östra som Västra Dalälfvens älfdalar. Genom förstnämnda järnvägs fortsättning, Mora—Orsa och Orsa—Svegbanorna, har K. direkt förbindelse med mellansvenska skogslandet ända upp i Härjedalen samt med de värmländska bruks- och järnmalmsområdena.

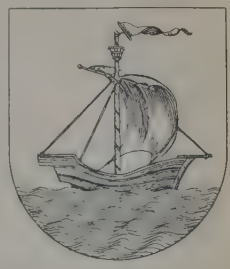

Fig. 1. Kristinehamns vapen.

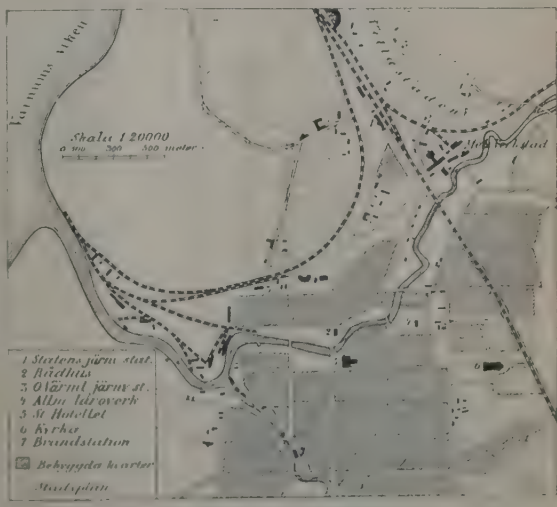

Fig. 2. Situationsplan af Kristinehamn.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Öfver K. går därför redan nu en afsevärd del af dessa områdens betydande trä- och järnvaruexport. De ankomna och afgångna fartygens antal var 1909 658 st. om 74,321 ton (hvaraf 40 fartyg på utrikes

Fig. 3. Kyrkan i Kristinehamn (byggd af K. G. Brunius 1854—57).

fraktfart). S. å. afsändes från stadens hamn 102,110 kbm. trävaror och 18,096 ton trämassa och järn. 1908 var antalet handlande 95 med 105 biträden och en till 288,000 kr. uppskattad inkomst af handelsrörelse, handtverkarna voro 72 med 228 arbetare och en för bevillning uppskattad inkomst af handtverksdrift af omkr. 110,500 kr. samt fabrikerna 31 med 554 arbetare och ett tillverkningsvärde af 2,23 mill. kr., bl. a. en större mekanisk verkstad (bekant som turbinverkstad), ett i början af 1890-talet anlagdt större sågverk och en yxfabrik, anlagd 1908. I staden finnas hufvudkontoret för Kristinehamns enskilda bank, afdelningskontor af Värmlands enskilda bank och Bankaktiebolaget Norra Sverige samt en 1843 grundad sparbank. Några större marknader förekomma ej numera, sedan den för trä- och järnpriserna inflytelserika fastingen (se d. o.) upphört. Staden har realskola, elementarläroverk för flickor, handtverksskola för blinda, teknisk aftonskola och en s. k. ”praktisk

Fig. 4. Kristinehamns praktiska skola.

skola” (fig. 4). I staden finnes en länssjukstuga med 20 sängar, och vid Marieberg, omkr. 2 km. från staden, ligger K:s hospital (öppnadt 1887), med plats för 800 patienter. Från tryckerier i staden utges ”Nya Kristinehamnsposten”, ”Ansgariiposten” och ”Värmlands allehanda” (samtliga 3 ggr i veckan). ”Kristinehamnstidningen” (1 g. i veckan) tryckes i Karlstad, men har sin redaktion i K. Stadens vattenledning anlades 1904 och utvidgades 1910. Elektricitetsverket, som tillhör enskildt bolag, anlades 1899 för ångkraft, men erhåller nu energi från elektriska kraftstationen vid Gullspång. För val till riksdagens Andra kammare tillhör staden Värmlands läns östra valkrets. I kyrkligt hänseende bildar den med Varnum (l. K:s landsförsamling) ett regalt pastorat i Visnums kontrakt, Karlstads stift. H. Lagergren har utgifvit kyrkans vigselbok 1645—83 (1901) samt födelse- och dopbok 1645—87 (1906). Stadens vapen är ett fartyg för fulla segel, rödt, fältet silfver. — Platsen, där K. ligger, var i äldre tider en mycket besökt hamn- och marknadsplats, Brol. Brohamn (se Bro, sp. 200). Sedan den blifvit af allt större betydelse som handelsplats, beslöt Kristinas förmyndarregering 1639 att ge den stadsprivilegier, och dessa utfärdades 29 okt. 1642, hvarvid staden fick namnet K. Åtskilliga större eldsvådor ha hemsökt staden, bl. a. en 1777, då den

Fig. 5. Kristinehamn i slutet af 1600-talet, efter Sueciæ-verket.

nästan fullständigt nedbrann, och en 1 maj 1893, som lade omkr. 50 gårdar i den södra delen af gamla staden i aska. Jfr H. Lagergren, ”Från det forna K.” (1906).

Kristinehamns landsförsamling. Se Varnum.

Kristinehamns praktiska skola. Se Kristinehamn (fig. 4) och Praktiska skolor.

Kristinehof och Torup, fideikommissegendom i Kristianstads län, med hufvudgården belägen i Andrarums socken nära Andrarums alunbruk. Egendomen omfattar Kristinehofs säteri, 7/8 mtl, samt $10^{5}/_{12}$ mtl underlydande, hvaribland Andrarums alunbruk, i Andrarums socken, jämte spridda hemman och lägenheter i Raflunda, Brösarps, Södra Mellby (Kiviks municipalsamhälle), Hvitaby (Torups gård) Eljaröds, S:t Olofs, Fågeltofta, Hörröds och Maglehems socknar af Kristianstads län. Hela fideikommisset utgör enligt Femårsberättelserna $31^{9}/_{16}$ mtl, med ett tax.-v. 1905 af 1,905,100 kr. — K. hette förr Andrarum och uppstod (genom sammanslagning af Sjötorp och Kullstorp) samtidigt med det bekanta alunbruket, hvilket anlades på ett därtill köpt frälsehemman af Joakim Beck, sedan denne förut, 7 okt. 1637, fått privilegium att anlägga ett alunbruk på ett hemman tillhörigt Bosjökloster och Gladsax. Beck, som offrade hela sin ofantliga förmögenhet på alunbruket, lämnade sin egendom skuldbelastad till sina arfvingar, från hvilka grefvinnan Kristina Piper, änka efter Karl XII:s minister Karl Piper, tillöste sig både bruket och landtegendomen. Hon satte dem båda i godt skick, byggde det nuv. slottet

Kristinehofs slott.

(se fig.) 1737, gaf sitt namn åt egendomen samt gjorde 1747 Andrarums alunbruk jämte Andrarums (Kristinehofs), Torups, Högestads och Baldringe säterier till fideikommiss för piperska släkten. Fideikommisset innehas f. n. (1911) af kammarherren grefve Erik Piper.

Kristineholm. 1. Gods i Helgona socken, Södermanlands län, med hufvudgården belägen vid Nyköpingsån, omkr. 8 km. n. v. om Nyköping. Det omfattar 10 mtl i Helgona socken, tax.-v. 277,400 kr., $11^{1}/_{8}$ mtl i Raby-Rönö socken, tax.-v. 371,800 kr., tegelbruk, tax.-v. 15,000 kr. samt frälseränta af 1 mtl, 1,100 kr., $9^{1}/_{4}$ mtl i Runtuna socken, 246,700 kr., $4^{7}/_{8}$ mtl i Lids socken, tax.-v. 119,600 kr., samt en utjord i Spelviks socken, tax.-v. 100 kr., tills. 1,031,700 kr. (1909). K. har bildats af två gårdar, Hvarf och Holmen, som 1546 egdes af Hans Klasson Bielkenstierna. Hans måg riksrådet Göran Stiernsköld skall ha bebyggt säteriet och uppkallat det efter sin hustru. Godset egdes sedan inom släkterna Silfverhielm och Creutz, såldes 1712 till grefve G. Bonde på Vibyholm och af honom 1752 till den berömde bokkännaren K. G. Warmholtz, som där hade sitt bibliotek, tillhörde sedan mågen P. Schönström, därpå genom köp kammarherren frih. L. De Geer (d. 1830) och därefter dennes måg. öfverstelöjtnanten grefve Gust. Wachtmeister, hvars sonhustru grefvinnan Malla Wachtmeister, f. Bennet, nu eger detsamma. — 2. Egendom i Lohärads socken, 4 mtl, har sedan 1740 haft samma egare som Harg (se d. o. 2), i hvilket fideikommiss den ingår.

Kristine kapell. Se Kvarsebo.

Kristiner, *num.*, ett namn, som gafs 1649 (efter drottning Kristina) åt åttamarksstyckena i silfver.

Kristinestad (fi. *Kristiinankaupunki*), stad på en i Bottniska viken utskjutande landtunga, vid utloppet af Tjök å, inom Vasa län, Finland. K. anlades af P. Brahe 1649. Stadsområdet är 22 kvkm., befolkningen till största delen svensk, 3,106 pers. (1908). Djupet i inre hamnen är 4,5, på redden 6,5 m. Handelsflottan, som fordom var jämförelsevis stor, utgöres numera af endast 5 segelfartyg om 34,385 ton och 2 ångfartyg om 3,217 reg. ton. 1908 inklarerades i direkt sjöfart på utlandet 34 fartyg om 44,258 reg. och utklarerades 56 om 46,832 reg. ton. Tulluppbörden steg 1908 till 254,600

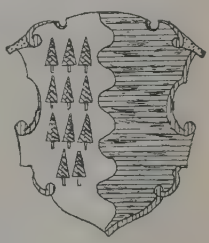

Fig. 1. Kristinestads vapen.

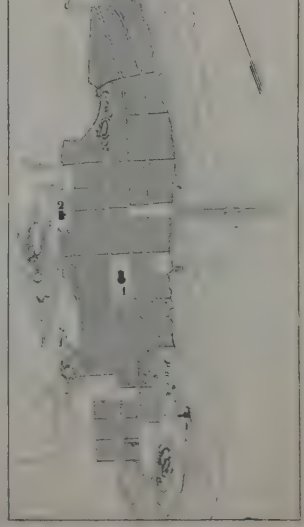

Fig. 2. Situationsplan af Kristinestad. *1.* Kyrka. — *2.* Rådhus.

Ord. som saknas under K. torde sökas under C.

mark. Exporten utgjordes mest af trävaror och landtmannaprodukter. Handlandenas antal var s. å. 42. Af industriella verk må nämnas garfveri, spritfabrik, brännvinsbrännerier och oljeslageri samt ölbryggerier. Den industriella verksamheten f. ö. är tämligen obetydlig, i bruttovärde uppskattad år 1908 till endast 276,000 mark. Invånarnas taxerade inkomster uppgingo år 1909 till 1,6 mill. finska mark, hvaraf 9,000 mark för näring och yrke. Vasa aktiebank och Nordiska aktiebanken för handel och industri ha i K. afdelningskontor. I staden finnas ett svenskt privatlyceum för gossar och flickor samt en finsk privat treklassig samskola. Staden utgör jämte sin landsförsamling, tills. 113 kvkm. och 4,669 invånare (1908), ett konsistoriellt pastorat af 2:a kl. i Vasa nedre prosteri och Åbo ärkestift. Genom en under byggnad varande statsjärnväg (Seinäjoki—Kaskö—Kristinestad) skall staden förenas med landets järnvägsnät. Stadens vapen (se fig. ofvan): en sköld, klufven genom vågskura af silfver och blått, det första fältet belagdt med elfva gröna granar. O. I. (A. G. F.)

Kristi pinas historia. Se Passionshistorien.

Kristi ståthållare l. Kristi vikarie, benämning på påfven i hans förmenta egenskap af ofelbar tolkare af Guds vilja.

Kristi upphöjelsetillstånd, *teol.* Se Förnedring.

Kristi vikarie. Se Kristi ståthållare.

Kristkatoliker. Se Gammalkatoliker och Keller, Augustin (sp. 1380).

Kristkyrka. Det heter i Södermannalagen, att man skall tro på Kristus, ty han är enväldig i gudomen och trefaldig i Faderns, Sonens och den Helige andes namn. Alltså användes namnet Kristus i betydelse af Gud. Alla kristna kyrkor voro och äro naturligtvis vigda åt de kristnes Gud, men det var vanligt att, under tyst förbehåll af detta, viga kyrkor till heder åt jungfru Maria eller åt det ena eller det andra helgonet. Emellertid funnos i Norge kyrkor, som kallades *kristkyrkor*. Så kallades alla biskopskyrkorna, med undantag af den i Oslo. Dock funnos där äfven kristkyrkor, som icke stodo i samband med något biskopssäte. Kristkyrkor (*christchurches*) förekommo äfven i England. En sådan var den första biskopskyrkan i landet, den i Canterbury, men äfven där förekommo kristkyrkor, som icke stodo i samband med biskopssäten. I latinska urkunder sägas dessa kyrkor vara trinitatiskyrkor, vigda åt den heliga treenigheten, d. v. s. Kristus betyder här detsamma som Gud. I Sverige och i Danmark (Roskilde och Lund) förekommo trinitatiskyrkor, men de kallades i dessa länder icke kristkyrkor, utan Drottenskyrkor (drotten = Herren). Legenden om Sankt Erik talar om hans sista gudstjänst i trinitatiskyrkan; den s. k. Bondkyrkan i Uppsala heter än i dag officiellt Trefaldighetskyrkan. Två svenska kyrkor ha intill våra dagar bevarat namnet Drottenskyrkor, den ena i Visby, den andra i Söderköping. Den senares namn har i nyare tid blifvit förvrängdt till Drothems kyrka. Ingendera var biskopskyrka. Hs Hd.

Kristler, Hans Jakob, arkitekt från Strassburg, inkallades af Jakob De la Gardie som byggmästare och var i hans tjänst åtminstone 1638. K:s första verk i Sverige var sannolikt Jakobsdal (Ulriksdal) vid Stockholm, hvilket i sin ursprungliga gestalt, sådant det visar sig i Dahlberghs "Suecia", fulländades 1644. Samtidigt företog han, på Tyska församlingens uppdrag, ombyggnaden och utvidgningen af dess kyrka, den från medeltiden härstammande *S:t Gertruds* gillestuga, som redan förut undergått åtskilliga förändringar. K. var (1638) upphofsmannen till den då för tiden djärfva planen att låta de blifvande hvalfven hvila endast på två pelare i kyrkans midt; och han genomförde till 1642 arbetet i dess helhet. Ända till kyrkans brand 1878 kvarstod den väsentligen sådan K. byggt den, med undantag af det förut (1618) fulländade tornet. Hans största och namnkunnigaste byggnadsföretag, *Delagardieska palatset* (se d. o.), det s. k. *Makalös*, är jämnadt med jorden sedan 1825. K:s senare öden äro obekanta; förmodligen återvände han, efter väl förrättade värf, till sitt hemland. —rn.*

Kristliga föreningen af unga kvinnor (förk. K. F. U. K.) räknar sin upprinnelse från 1855, då miss Emma Robarts i en landsortsstad i England började sammansluta unga kvinnor för bön och bibelläsning och lady Kinnaird samtidigt i London

Fig. 1. K. F. U. K:s centralförenings i Stockholm byggnad (Brunnsgatan 3.)

bildade hem för de sjuksköterskor, som återvände efter att ha deltagit i Krimkriget. Dessa båda verksamhetsgrenar blefvo 1877 förenade med hvarandra i en sammanslutning med syfte att verka för unga kvinnors väl i fysiskt, intellektuellt, moraliskt och andligt afseende. Verksamheten utvecklade sig hastigt till att omfatta unga kvinnor af en mängd olika yrkesgrupper. Med tillväxten i antal kvinnor, som egna sig åt självständig verksamhet, har behofvet af sådana föreningar, som bjuda en ersättning för hemlifvet och där tillfällen ges till utbildning i olika riktningar, alltjämt vuxit. Parallellt med kristliga föreningarna af unga män, hvilkas verk-

amhetsformer i tillämpliga delar upptagits af K. F. U. K., ha dessa föreningar utvecklat sig så, att f. n. antalet sådana i hela världen uppgår till ',000, med sammanlagdt 500,000 medlemmar. Under de senaste åren har fältet vidgats på ett anmärkningsvärdt sätt genom de nya förhållanden, som kapats inom Österns kvinnovärld. Såväl i Indien ch Kina som i all synnerhet i Japan har antalet vinnor, som egna sig åt studier, vuxit oerhördt. Japan har man hunnit så långt, att kvinnor ofta innа anställning i postens, telegrafens och järnvägens tjänst äfvensom i olika slag af affärsverksamhet. Inom alla dessa länder har K. F. U. K. ed vaken blick för tidens förhållanden upprättat em, delvis i ganska ståtliga byggnader, under ledning af väl utbildade sekreterare. Denna världsomfattande utveckling af K. F. U. K:s arbete har ödvändiggjort en mera genomförd organisation än den, som först förekom, då den engelska moderföreningen utgjorde ett naturligt centrum för de friga grenarna i världen. Sedan 1894 består ett världsförbund, hvars ledning fortfarande är förlagd till London. Dess styrelse är dock sammansatt af epresentanter för många länder. I detta världsförbund ingår Sverige med ett antal af 58 föreningar ch nära 5,000 medlemmar (1908). Den första venska föreningen bildades 1885 i Stockholm. Den eger nu en byggnad (fig. 1) värd 300,000 kr., varaf 200,000 gravationsfritt. Äfven Göteborgsföreningen eger en byggnad, värd 80,000 kr. Dess-

Fig. 2. K. F. U. K:s i Östersund sommarhem Hvilan, vid Storsjön.

utom ega tre föreningar sommarhem (jfr fig. 2), en verksamhetsform, som upptagits af ytterligare ett antal föreningar, men tillsvidare i förhyrda ägenheter. K. F—s.

Kristliga föreningen af unga män (förk. K. F. U. M.), eng. *The young men's christian association*, hvars uppgift är att verka för unga mäns väl i fysiskt, intellektuellt, moraliskt och andligt afseende, stiftades i London 1844 af dåv. handelsbiträdet George Williams (f. 1821, d. 1906, begrafd i S:t Paulskyrkan i London). Då föreningen 1894 vid sin 13:e världskonferens firade sitt 50-årsjubileum, erhöll Williams, som då var chef för ett af Londons större affärshus, som ett offentligt erkännande för sin lifslånga verksamhet till ungdomens bästa, adelskap och hedersborgarskap i London. Den af honom bildade föreningen tilldrog sig vid 1851 års världsutställning i London mångas uppmärksamhet, och genom deltagare däri fortplantades den till skilda länder. Vid världsutställningen i Paris 1855 samlades ombud från föreningar inom 8 olika nationer, och då uppställdes de grundsatser, som bilda basen för världsförbundet mellan K. F. U. M. Enligt dessa kan aktivt medlemskap vinnas af sådana unga män, som, såvidt människor kunna döma, med lefvande tro omfatta Kristus som ende frälsare och gud. Olikheter uti dogmatiska, kyrkliga och politiska frågor böra enligt grundsatserna icke utgöra hinder för sammanslutning och gemensam verksamhet. Den enskilda föreningens angelägenheter handhas af en styrelse, som väljes af och bland de aktive medlemmarna. De olika verksamhetsgrenarna äro fördelade på permanenta kommittéer. I närmaste hand ledes verksamheten af en eller flera fast aflönade sekreterare. Som passiv medlem mottages hvarje välkänd ung man, som respekterar föreningens grundsatser och syftemål. Till följd däraf räknar föreningen t. ex. i Indien i sina led bl. a. buddister, bramaner, parser och muhammedaner. Utom den direkta religiösa verksamheten bereder föreningen sina medlemmar tillfälle till undervisning i språk, stenografi, handelsvetenskap, sång och musik m. m.; föredrag och diskussioner anordnas i allmänt bildande och humanistiska ämnen, samkväm hållas, tillfälle lämnas till att öfva gymnastik, slöjd och idrotter af hvarje slag, bibliotek och tidningar tillhandahållas. Bostadsanvisning och platsförmedling besörjas för unga män både inom och utom föreningen. Sjukkassor finnas inom flera föreningar. Medlemsafgiften växlar efter föreningens storlek och de förmåner den erbjuder. I

Fig. 1. K. F. U. M:s i Stockholm hus, Birgerjarlsgatan 35. (Den ursprungliga byggnaden, inrymmande föreningslokalerna, synes i förkortning t. v; det större, tornprydda partiet är en senare tillbyggnad, som hufvudsakligen inrymmer hotell.)

Sverige är den i mindre föreningar vanligen 5 kr., i större 10 kr. Som dessa afgifter ej äro tillräckliga att betäcka utgifterna, fylles bristen medelst

frivilliga bidrag af medlemmar och understödjare. De flesta föreningar i städer utge ”Månadsblad”. Därjämte utges organ för resp. nationalförbund, i Sverige ”Förbundstidningen”. Medlemskap i en förening medför medlemsrätt i alla till världsförbundet hörande föreningar. Dessas antal uppgick 1908 till 7,823. Medlemssiffran var 821,209. Hvarje lands föreningar äro sammanslutna till ett nationalförbund med sin centralkommitté eller förbundsstyrelse i spetsen. Världsförbundets konferenser, till hvilka de resp. nationalförbunden sända ombud, anordnas af den 1878 inrättade ”världskommittén” i Genève. Den förmedlar beröringen emellan nationalförbunden och verkar för rörelsens vidare utbredning. Världsförbundets 11:e konferens hölls i Stockholm i aug. 1888 och gaf uppslaget till en kraftig utveckling inom Sverige.

Förbundet mellan *Sveriges* K. F. U. M. bildades 1887, och 1908 omfattade det 106 föreningar med omkr. 9,000 medlemmar. Fastigheter och inventarier,

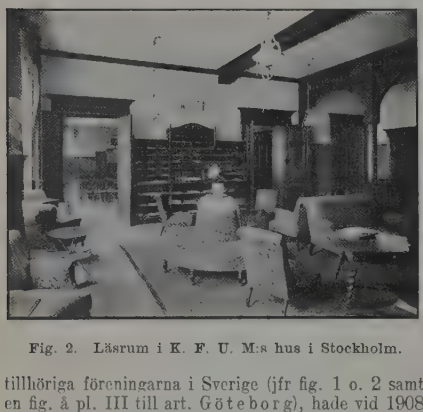

Fig. 2. Läsrum i K. F. U. M:s hus i Stockholm.

tillhöriga föreningarna i Sverige (jfr fig. 1 o. 2 samt en fig. å pl. III till art. Göteborg), hade vid 1908 års slut ett gravationsfritt värde af 822,928 kr.; utgifterna för verksamheten under samma år belöpte sig till 178,484 kr. Ordf. i svenska förbundsstyrelsen är sedan 1892 prins Oskar Bernadotte, som äfven representerar Sverige i världskommittén. Antalet Kristliga föreningar af unga män och desammas medlemmar i Finland, Danmark och Norge var vid slutet af 1908 resp. 55 och 2,880, 320 och 13,000 samt 487 och 17,300. För att rätt bedöma dessa siffror i jämförelse med motsvarande svenska torde man för Sveriges del böra medtaga de manliga medlemmarna af de (icke till K. F. U. M. hörande) ungdomsföreningar, som här, där den frikyrkliga rörelsen är så liflig, anslutit sig till baptistsamfundet (481 föreningar, 21,185 medlemmar), Evangeliska fosterlandsstiftelsen (383 för., 23,200 medl.), metodistkyrkan (180 för., 8,734 medl.) och Svenska missionsförbundet (654 för., 29,500 medl.), hvartill komma statskyrkliga föreningar, hvilkas antal på grund af bristen på statistik icke kan anges. K. F—s.

Kristliga gymnasiströrelsen. Se Kristliga studentvärldsförbundet.

Kristliga studentvärldsförbundet bildades 1895 vid 3:e nordiska studentmötet med kristligt program i Vadstena, där utom 235 studenter från universiteten i Sverige, Danmark, Finland och Norge äfve representanter för kristliga studentrörelser i Eng land, Nord-Amerika och Tyskland infunnit sig Dessa hade fått i uppdrag att, om det nordisk studentmötet därtill lämnade sitt bifall, bilda e kristligt studentvärldsförbund, hvars uppgift skull vara: att förena kristliga studentrörelser i hel världen och främja deras inbördes beröring me hvarandra; att samla upplysningar ang. det reli giösa tillståndet bland studenter i alla länder oc att främja följande syften, nämligen att vinna stu denter till lärjungar åt Jesus Kristus som ende frä sare och gud, att fördjupa det andliga lifvet hc studenter och att vinna studenters medverkan fö utbredandet af Kristi rike i hela världen. De ledande personen inom studentvärldsförbundet ä John R. Mott. Han föddes 1865 i New York studerade vid Cornell university, med . historia statskunskap och filosofi som hufvudämnen, och ha från 1888 varit anställd som sekreterare i student afdelningen af Amerikas kristliga föreningar a unga män. I egenskap af studentvärldsförbundet generalsekreterare alltifrån dess stiftelse har ha gång på gång besökt universitet och högskolor i d flesta europeiska länder, i Indien, Kina, Japan Australien, Syd-Afrika, Syd-Amerika och i si fädernesland samt främjat utvecklingen af kristlig studentvärldsförbundet, så att till detta f. n. hör 2,100 föreningar med sammanlagdt 144,000 me lemmar. Dessa äro grupperade i följande, efte tiden för sin tillkomst uppräknade, förbund, s hvilka somliga omfatta mer än ett land: 1) Amerika förenta stater och Canada, 2) Storbritannien, 3 Tyskland, 4) Sverige, Danmark, Finland och Norge 5) Indien och Ceylon, 6) Australien, 7) Kin och Korea, 8) Japan, 9) Syd-Afrika, 10) Frankrik och Italien, 11) Holland och Schweiz, 12) lände utan nationalorganisation. Representanter för dess förbund samlas till konferenser (1897 i Northfield Mass., 1898 i Eisenach, 1900 i Versailles, 1902 i Sorö, 1905 i Zeist och 1909 i Oxford). Sedan 190 har världsförbundet en kvinnlig sekreterare (mi Ruth Rouse från Cambridge), med uppgift att egn sig åt verksamheten bland kvinnliga studenter världens olika länder. Sedan 1907 äro de kvinnlig studentrörelser, som uppfylla villkoren för upptagandet i världsförbundet, representerade i dess sty relse genom kvinnliga ledamöter. Studentvärldsförbundets organ är kvartalsskriften ”The studen world”. De enskilda föreningarna förverkliga d i världsförbundets stadgar angifna syftemålet de medelst bibel-, missions- och sociala studier, de äfven medelst religiösa föredrag för studenter oc möten för gemensam bön under lästerminerna sam under ferierna, medelst studentmöten med kristli program, hvaraf f. n. inom olika länder årlige hållas sammanlagdt 80, besökta af 13,000 deltagare Åtskilliga förbund och icke få lokala föreningar h särskildt anställda sekreterare, som egna hela si tid åt arbetet, och alla förbund och rätt mång lokala föreningar ha egna tidningsorgan, hvarjämt de publicera en stor mängd litteraturalster af skild slag. Som en underafdelning af den allmänna kris liga studentrörelsen finnes i de flesta länder e studentfrivilligrörelse, som speciellt inriktat sig p den tredje punkten i den allmänna rörelsens ofvan angifna program. Genom dennas förmedling h

under tiden för dess tillvaro något mer än 5,200 studerande efter afslutade studier utgått som missionärer inom skilda missionssällskap och kyrkosamfund.

I Sverige har en kristlig studentförening existerat sedan början af 1850-talet, då den s. k. Lördagsföreningen grundades i Uppsala. 1884 tillkom student-missionsföreningen därstädes och ett par år senare en motsvarande i Lund. Under intryck från de kristliga studentmötena i olika länder, särskildt Amerika och Japan, samt i anslutning till studentmissionsföreningarna i Uppsala, Lund, Kristiania och Köpenhamn hölls det första studentmötet med kristligt program i Hilleröd i Danmark 1890. Det efterföljdes af en rad nordiska möten af samma slag i de olika länderna under ständigt växande anslutning. Det senaste, i Sorö 1903, besöktes af nära 500 deltagare. På grund af den politiska spänning, som inträdde i samband med unionens upplösning, har intet sådant sedan dess hållits. Representanter för de kristliga studentförbunden i de 4 nordiska länderna sammanträdde dock 1908 i Alingsås och beslöto att 1910 hålla ett nordiskt möte med ett antal deltagare ej öfverstigande 120, hvilket ock kom till stånd å Herlufsholm i Danmark. Enligt en vid mötet i Sorö gifven anvisning om anordnande af nationella möten hölls det första svenska studentmötet med kristligt program 1905 å Bjärka-Säby. Sådana möten ha sedan hållits 1907 och 1909 i Huskvarna, det sista med omkr. 200 deltagare. Sedan 1901 äro de olika kristliga studentorganisationerna i Uppsala sammanslutna i Uppsala kristliga studentförbund, som (1911) räknar 227 medlemmar. Motsvarande organisation i Lund, som daterar sig från 1902, omfattar 140 medlemmar och Stockholms kristliga studentförbund, grundadt 1904, ett 50-tal. Jämte det i Göteborg 1909 bildade motsvarande förbundet äro dessa sammanslutna under ledning af Styrelsen för Sveriges kristliga studentrörelse. — I nära samband med denna står den Kristliga gymnasiströrelsen, som sedan 1904 har till organ månadstidningen "Uppåt" (redigerad af filos. kandidaten K. A. Hallström). Gymnasistmöten med kristligt program ha hållits sedan 1900, motsvarande möten för seminarister sedan 1907.

En gren af Uppsala kristliga studentförbunds arbete är känd under namnet Korstågsrörelsen. Den har uppstått i samband med de senare årens ökade lifaktighet inom den svenska kyrkan och under intryck från Huskvarna-mötet 1907. Mottot "Sveriges folk — ett Guds folk", vidare utveckladt i broschyren "Kyrkotanken" (af filos. licentiaten Manfred Björkquist), blef det tändande och enande ord, som sommaren 1909 förmådde 56 Uppsalastudenter att företaga resor i skilda delar af landet, hvarunder de, i de flesta fall på inbjudan af prästerskapet, besökte 245 församlingar och där höllo föredrag, afsedda att väcka känslan af ansvar för det svenska folkets, i främsta rummet ungdomens, vinnande och bevarande åt kristen tro. Ledningen af detta "korståg", liksom äfven af det, som ett 80-tal studenter, somliga äfven från Stockholm och Lund, företogo 1910, hvarunder omkr. 600 församlingar besöktes, omhänderhafves af en underafdelning inom Uppsala kristliga studentförbund, Kyrkliga frivilligkåren, med organ i halfmånadstidningen "Vår lösen". Rörelsens idéer ha tagit sig uttryck också i den 1910 inrättade och af M. Björkquist ledda folkhögskolan i Hampnäs (Själevad, Ångermanland). K. F—s.

Kristlig fornkunskap, en till kyrkohistorien hörande disciplin, som emellertid genom materialets vidlyftighet och vetenskapliga bearbetningar vuxit ut till en själfständig del af den teologiska vetenskapen. Olika åsikter råda såväl om tiden i kyrkans historia, med hvilken den kristliga fornkunskapen har att sysselsätta sig, som också om materialet för dess behandling. Den tyske kyrkohistorikern Walch (d. 1784) inskränker tidsområdet till de tre första århundradena (till kejsar Konstantin); flertalet arkeologer har utsträckt tiden till Gregorius den stores död, 604. Äfven rörande materialet råder stor meningsolikhet. Somliga hänföra dit icke blott seder, bruk, gudstjänstliga handlingar, heliga föremål, klädedräkt o. d., utan äfven kristendomsförföljelser, munkväsen o. d. Å andra sidan inskränker t. ex. Rosenkranz (d. 1879) materialet endast till kulten. Den mest gängse meningen är, att till den kristliga fornkunskapens material höra: 1) den kyrkliga *författningen* (prästämbetets uppkomst och utveckling, skillnaden mellan klerus och laici o. s. v.), 2) *kulten* (predikan, bön, sakramentsförvaltning, sång, kyrkliga högtidsdagar, ceremonier, kyrkobyggnader och kyrkoprydnader o. s. v.), 3) den kyrkliga *seden* (botpraxis, äktenskaps-, dop-, begrafningsritus o. s. v.). Genom upptäckterna i katakomberna har utbildat sig en särskild kristlig konstarkeologi. Det mest betydande äldre arbetet af arkeologiskt innehåll torde vara Durandus' (d. 1296) "Rationale divinorum officiorum". Det är dock först under den nyare tiden man egentligen kan tala om dylika arbeten. Bland dem må nämnas Jos. Bingham, "Origines ecclesiasticæ, or the antiquities of christian church" (10 bd, 1708—22), J. Chr. W. Augusti "Denkwürdigkeiten aus der christlichen archäologie" (12 bd, 1817—31), Otte, "Handbuch der christlichen kunstarchäologie" (5:e uppl. i 2 bd, 1883—84), Kraus, "Realencyklopädie der christlichen altertümer" (2 bd, 1882—86) och "Geschichte der christlichen kunst" (afslutadt af J. Sauer, 2 bd, 1896—1908) och, bland smärre lexikaliska arbeten, Martigny, "Dictionnaire des antiquités chrétiennes" (1865). J. P.

Kristlig socialism och Kristligt sociala sträfvanden äro beteckningar för i öfrigt skiftande socialekonomiska och socialpolitiska strömningar. Uttrycket "kristlig socialism" är mindre lämpligt; de rörelser och partiorganisationer, som sedan strax före midten af 1800-talet gått under namnet af "kristligt socialistiska", ha nämligen endast i undantagsfall förtjänat denna beteckning, försåvidt man gör begreppet socialism liktydigt med ett principiellt motstånd mot den privata egenderätten i allmänhet till förmån för en kollektivistisk (eller kommunistisk) gestaltning af de ekonomiska samhällsförhållandena (jfr Kollektivism, Kommunism och Socialism). För öfrigt kan det ej med framgång häfdas, att kristendomen vare sig teoretiskt stödjer eller motsätter sig en sådan omgestaltning. — Hvad som däremot ganska allmänt utmärkt dessa kristligt sociala läro- och verksamhetsriktningar, är, att de gjort front mot den ytterliggående individualismen, särskildt sådan denna fram-

trädt i manchesterskolans principer. Rent filantropiska rörelser och anstalter under kristliga auspicier böra skiljas från den kristligt sociala rörelsen; och denna bör begränsas till de idériktningar och organiserade sträfvanden, som i namn af kristendomens etiska grundsatser åsyfta mer eller mindre vidtomfattande sociala reformer, genomförda antingen med statshjälp eller med själfhjälp eller också med samverkan mellan dem båda. — Dessa idériktningar och sträfvanden kunna ställas i viss belysning af särskildt den medeltida kyrkans bemödanden att höja kroppsarbetets värdighet och anpassa det ekonomiska lifvet efter kristendomens lära. Deras framträdande och utveckling stå emellertid i omedelbart sammanhang med dels 1800-talets industrialism och dennas samhälleliga missförhållanden, dels den socialistiska agitationen, hvars allmänna samhällskritik, liksom dess i viss utsträckning materialistiska och antireligiösa karaktär, i hög grad bidragit att väcka det sociala intresset hos kyrkornas män. Sismondi (1773—1842), tillhörande den reformerta kyrkan, var en bland de förste, som af religiösa skäl utdömde det extrema ”laissez-faire”, och inom Frankrikes katolska värld intaga saint-simonisten Buchez och abbé Lamennais platsen som den kristligt sociala rörelsens föregångare, medan i England Carlyles förkastelsedomar öfver industrialism, ekonomisk liberalism och social egoism uppburos af en mäktig religiös känsla. — Själfva namnet ”kristlig socialism” har sin egentliga upprinnelse i England, näml. inom den krets af präster, jurister o. a., som i slutet af 1840-talet, sedan chartismen (se d. o.) för sista gången flammat upp, särskildt under inflytande af händelserna i Frankrike — enkannerligen ”nationalverkstäderna” — samlade sig kring tanken på upprättande af kooperativa produktionsföretag, egda och drifna af arbetarna själfva (jfr Kooperation). Denna grupp, som 1849 bildade Sällskapet för befrämjande af arbetarassociationer, bestod af bl. a. F. D. Maurice, Ch. Kingsley och J. M. Ludlow. De kallade sig kristliga socialister för att därmed tillkännage sin afsikt ”att bringa den osociala kristendomen och den okristliga socialismen på bättre vägar” samt rädda samhället undan den ensidiga individualismens fara. I synnerhet indirekt hade denna kristligt sociala rörelse en afsevärd socialpolitisk betydelse. Efter midten af 1800-talet växa de kristligt sociala sträfvandena fram i olika länder, inom den romersk-katolska såväl som inom de protestantiska kyrkorna. Naturligt nog framträda de med hvar sin kyrkovärlds särkynne.

Inom den *romersk-katolska kyrkan* åsyfta, på grund af katolicismens allmänna karaktär, de sociala sträfvandena icke endast en omändring af de med arbetarfrågan sammanhängande förhållandena, utan också en omdaning af hela samhällslifvet på religionens och familjens grundval samt under ledning af kyrkans oinskränkta auktoritet. Visserligen utmärker sig den sociala katolicismen ofta nog för en skarp kritik af det kapitalistiska produktionssystemet, penningräntan, hvilken i viss utsträckning blir, liksom under medeltiden, brännmärkt som ocker (se d. o.), frihandeln och frikonkurrensen, men som regel vill den ingalunda upphäfva grunderna för den nuvarande ekonomiska samhällsordningen (såsom den privata eganderätten, arfsrätten, lönesystemet). Ett hufvudmoment i dess program är det korporativa systemet: yrkesorganisationer, blandade (arbetsgifvare och arbetare) eller särskilda, men parallella. Dessa organisationer skola utöfva bestämmandemakten inom vederbörande yrkesområden, fastställa arbetstid, lönesatser etc., hvarförutom de skola som valkorporationer utgöra en ny grundval för det politiska lifvet. F. ö. ges det här två hufvudriktningar: en mer individualistisk eller ekonomiskt liberal sådan, hvars utgångspunkt dock är väsentligt skild från manchesterskolans, samt en annan — f. n. den starkaste —, hvars program åsyftar ett mer eller mindre långtgående statsingripande och i öfrigt företer en viss statssocialistisk prägel.

Den socialreformatoriska katolska rörelsen fick sin pontifikala sanktion genom Leo XIII:s encyklika *Rerum novarum* af maj 1891, hvilken, utan att bryta med den mer individualistiska åskådningen, gaf ett ganska vidt svängrum åt statens rätt att inskrida för främjande af en rättfärdigare gestaltning af produktions- och fördelningsförhållandena. I Frankrike och Belgien har den mer ekonomiskt liberala riktningen haft sin styrka tack vare F. Le Play och hans meningsfränder nationalekonomerna Cl. Jannet och Ch. Périn. I Frankrike fick dock den af grefve de Mun o. a. ledda gruppen Catholiques sociaux ett på samma gång statsinterventionistiskt och patriarkaliskt kynne, medan den 1896 framträdande Démocratie chrétienne företer en mer demokratisk prägel. Den af M. Sangnier 1899 igångsatta rörelsen ”Sillon” (plogfåran) fick, med sitt korporativ-socialistiska och i flera afseenden progressistiska program, stark fart, särskildt bland ungdomen, men beslöt 1910, efter undfångna förebråelser från påfven, frivilligt sin egen upplösning. I Belgien kom i slutet af 1860-talet till stånd en på själfhjälps- och välgörenhetsprincipen grundad föreningsrörelse, Fédération catholique; och i början af 1890-talet uppstod, under ledning af seminarieprofessorn Pottier och abbé Daëns, ett kristligt folk- och arbetarparti med utprägladt progressistisk läggning. Den katolsk-sociala rörelsen i Tyskland är från sitt första framträdande oupplösligt förbunden med biskopen i Mainz frih. v. Kettelers (se d. o.) namn. I sin berömda bok ”Die arbeiterfrage und das christentum” (1864) framlade han, efter en motivering, som tydligt gaf till känna en stark påverkan af Lassalle, ett positivt socialpolitiskt program, som sedermera vidgades dels af honom själf, dels af hans medarbetare, domkapitularen Moufang. I början af 1870-talet uppblomstrade en omfattande katolsk-social föreningsrörelse. Den gick snart tillbaka, men efterträddes af motsvarande rörelser bland arbetare, småborgare och bönder. Inom det katolsk-sociala Tyskland, som partipolitiskt närmast hör hemma hos centern (se d. o.) och socialpolitiskt följer ett moderat framstegsprogram, möta vi f. n., jämte andra organisationer, den kvantitativt starka Volksverein für das katholische Deutschland samt gesällföreningarna och arbetarföreningarna: de sistnämndas fackafdelningar (de katolska fackföreningarna) räknade 1909 omkr. 130,000 medl. De interkonfessionella kristliga fackföreningarna (se Fackförening) ha en katolsk medlemsmajoritet; striden om de katolske arbetarnas kyrkliga tillåtelse att tillhöra dem är f. n. afstannad. Österrike har en riks- och kommunalpolitiskt mäktig katolsk-social rörelse, som där antagit en antisemitisk karaktär, skarpare än i Tyskland. Den af frih. v. Vogelsang ledda skolan höll strängt på den medel-

tidskyrkliga principen mot penningräntan och ifrade för en korporativ indelning af samhället. Den af prins Liechtenstein och wienborgmästaren Lueger (d. 1910; se d. o.) företrädda riktningen har med framgång följt ett progressistiskt socialpolitiskt program, hvilket gjort sig särskildt gällande inom Wiens kommunala lif. Den österrikiska kristligt sociala rörelsen, med hvilken de kristliga fackföreningarna — 90,000 medl. 1909 — sammanhänga, har sin medelpunkt i de stora allmänna katolikdagarna. Schweiz har en katolsk-social rörelse af demokratiskt framstegsvänligt kynne. Inom Storbritanniens och Nord-Amerikas katolska värld ha näppeligen några större motsvarande organisationer framträdt. Däremot ha de socialreformatoriska intressena haft mäktiga förespråkare i särskildt kardinalerna Manning (Storbritannien) och Gibbons (Förenta staterna) m. fl.

Inom den *protestantiska världen* utmärkas ju de kristligt sociala sträfvandena icke af samma undergifvenhet under kyrkans auktoritet som inom den romersk-katolska. Den protestantisk-sociala rörelsen är mindre enhetlig och åsyftar ej heller, på samma sätt som den katolska, hela samhällets omdaning efter gifna normer. Trots den allmänt utbredda uppfattningen om protestantismen som i så väsentlig grad individualistisk, såsom självhjälpens religion, har på dess mark vuxit upp äfven en kristligt social rörelse af statssocialistisk karaktär. Och undantagstyperna af kristligt sociala sträfvanden med rent kollektivistiskt program uppträda framför allt inom protestantismen. Den protestantiskt sociala rörelsen, som tagit fart i England, kom längre fram att spela en större roll i Tyskland. Där förbereddes den af inre-missionsvännerna Wichern och Huber; den sistnämnde, en kooperationens föregångsman i Tyskland, stod under särskildt inflytande af Maurice och dennes meningsfränder. 1877 utkom pastor R. Todts "Der radikale deutsche sozialismus und die christliche gesellschaft", hvilket arbetes tendens framgår af den epigrammatiskt formade satsen, att socialismen vore patologien, som beskrefve de sociala sjukdomarna, och evangelium terapien: läran om deras botande. Tillsammans med nationalekonomerna A. Wagner och R. Meyer, hofpredikanten A. Stöcker o. a. bildade Todt s. å. Zentralverein für sozialreform auf religiöser und konstitutionell-monarchischer grundlage. Stöcker blef den ledande kraften. Genom hans bemödanden bildades ett kristligt socialt arbetarparti, med ett socialreformatoriskt och statssocialistiskt, men i öfrigt konservativt program, talrika evangeliska arbetarföreningar kommo till stånd, särskildt i Rhentrakterna, och 1890 åvägabragtes den årligen sammanträdande Evangelisch-soziale kongress. Till dessa möten ha samlats präster och universitetslärare från skilda fakulteter (såsom Harnack, Ad. Wagner, Schmoller, Schulze-Gævernitz, H. Delbrück) o. a. Betydelsefulla meningsutbyten öfver sociala politiska frågor ha därunder egt rum. Stöckers verksamhet gick alltmer i konservativ riktning. Det program, som hans nu försvunna "kristligt sociala parti" antog 1895 (i Eisenach), erhöll en i ännu högre grad antiliberal, antisemitisk, agrarisk och mellanståndsvänlig affattning än förut. Samtidigt grodde sig de unga, socialt och politiskt framstegsvänliga evangelisk-sociala kraften allt mer gällande vid de nämnda kongresserna. I förgrundsgestalten bland dem var Fr. Naumann (f. 1860), en mångsidigt begåfvad och bildad präst ur inre-missionen. Han ansåg sig visserligen ej kunna bygga något socialekonomiskt system med material, uteslutande hämtadt från kristendomen; men han visste, att tillämpningen af dennas kärlekslära skulle åstadkomma en omdaning af de nuvarande samhällsförhållandena. Bredvid honom stod pastor P. Göhre, som sedermera öfvergått till det socialdemokratiska partiet. Vid 1896 års evangelisk-sociala kongress eröfrades ledningen af den Naumannska gruppen. Denna antog sedermera ett program af starkt socialreformatoriskt, liberalt innehåll och inträdde i det politiska lifvet under namnet Der nationalsoziale verein. (Denna har sedermera upplösts, och Naumann tillhör nu "Fortschrittliche volkspartei".) De evangeliska arbetarföreningarna, hvilka hastigt nog vuxit talrikt upp, ha utsatts för svåra brytningar, men räknade 1909 omkr. 125,000 medl., churuväl skaror inträdt i de kristliga och i andra fackföreningar. Stöcker (d. 1909) bragte 1897 till stånd Die freie kirchlich-soziale konferenz, som lagt vikt vid omedelbart arbete och stått i förbindelse med den 1894 bildade Die soziale geschäftsstelle für das evangelische Deutschland. I Storbritannien fullföljdes de kristligt sociala sträfvandena af bl. a. Ruskin (se d. o.), som dock ej intog någon bestämd kristligt konfessionell ståndpunkt, samt A. Toynbee (se d. o.). Ett betydande sällskap är det 1889 bildade, af professor Scott Holland ledda Christian social union, som intager en utpräglad socialreformatorisk hållning och har sitt vetenskapliga organ i "Economic review". Ett antal präster och lekmän inom statskyrkan har sammanslutit sig i en förening, som synes stå nära socialdemokratien. En motsvarande grupp från frikyrkorna har ock bildats. I Förenta staterna existera olika kristligt sociala sammanslutningar, dels af allmänt socialreformatorisk, dels af kollektivistisk karaktär. Frankrike företer likaledes en positivt socialpolitisk protestantisk riktning samt en af åtskilliga yngre präster bestående kollektivistisk grupp. I Holland och Schweiz ges protestantisk-sociala grupper af olikartadt kynne. I Danmark, där kristligt sociala idériktningar kunna anses representerade af män som biskop Martensen och professor H. Westergaard, utgör upplysningssällskapet Det sociale sekretariat og bibliotek en fortsättning af en på kristlig grund bildad organisation. I Sverige ha kristligt sociala förkunnelser framförts endast mer sporadiskt och utan att ge upphof till någon organisation. — Litt.: Laveleye, "Le socialisme contemporain" (1885, "Den moderna socialismen", 1886), Martensen, "Social ethik" (1878, "Den sociala etiken", 1906), Kaufmann, "Christian socialism" (1887), Naumann, "Das soziale programm der evangelischen kirche" (1891), Göhre, "Die evang.-soziale bewegung" (1896), Pesch, "Lehrbuch der nationalökonomie" (I o. II, 1905 o. 1909), Herkner, "Arbeiterfrage" (1908), Philippovich, "Grundriss der politischen oekonomie" (I, 6:e uppl. 1906), och Gide och Rist, "Histoire des doctrines économiques" (1909). E. H. T.

Kristligt sociala sträfvanden. Se Kristlig socialism.

Kristmaaned [-måned], da. Se December.

Kristna l. Kristiäner (grek. *christianoí*, *chrestianoí*, *chreistianoí*, "Kristus-anhängare") kallades tidigt Kristi bekännare. Antagligen fingo de

detta namn af hedningarna, som i Kristus sågo stiftaren af ett religiöst parti. Enl. Apg. 11: 26 uppkom benämningen i Antiokia i Syrien, sätet för den första hedningkristna församlingen. Judarna kallade från början de kristne nasaréer, och de kristne själfva kallade sig ”lärjungar”, ”bröder”, ”troende” o. s. v. J. P.

Kristna bröder. Se Plymouthbröderna.

Kristna sedlighetsföreningen, bildad 30 maj 1888 i Stockholm, har numera i synnerhet till syfte att söka rädda barn och yngre personer från fysiskt och moraliskt förfall, ”särskildt genom att skaffa dem hem och arbete på landet”. Enligt beslut af 22 maj 1906 öfverlät föreningen åtskilliga fastigheter till Pastor J. Hedbergs stiftelse för värnlösa, hvars verksamhet den alltjämt understöder.

Kristna skolans bröder. Se Ignorantbröder.

Kristning, upptagning i kristna församlingens gemenskap. Se Dop. — Kristningasäck. Se Doppåse.

Kristnisaga (”Kristendomssagan”), en historisk framställning af kristendomens införande på Island (981 genom biskop Fredrik) samt vidare öden intill 1121. Skildringen är i allmänhet högst tillförlitlig, såsom man finner af en jämförelse med Heimskringla, Ares ”Schedæ”, Olof Tryggvessons saga, Laxdœlasagan m. fl. gamla urkunder. Stilen i den enda kända handskriften (nu tillhörande Arnemagneanska samlingen i Köpenhamn) häntyder på, att sagan i sin nuv. form nedskrifvits i början af 14:e årh., och man har länge ansett den isländske lagmannen Hauk Erlendsson (d. 1334) för dess författare (Luxdorph, Werlauff, P. E. Müller m. fl.). Den nyare kritiken (O. Brenner) har emellertid visat, att Hauk varit endast redaktör af den åt oss bevarade sagan, hvars nuv. form därför bör tillskrifvas honom. Kristnisagan utgafs första gången 1688. En värdefull upplaga jämte latinsk öfv. m. m. offentliggjordes 1773 af den Arnemagneanska kommissionen. Senast har B. Kahle utgifvit den isländska sagotexten (i ”Altnordische saga-bibliothek”, h. 11, 1905). De nio första kapitlen utgåfvos 1866 i svensk öfversättning af R. W. Gillberg. Jfr O. Brenner, ”Über die Kristni-saga. Kritische beiträge zur altnordischen literaturgeschichte” (1878). R. G.

Kristnubalk. Se Kyrkobalk.

Kristofer den helige (grek. *Kristofo'ros,* ”Kristusbärare”, af *fe'rein,* bära), katolskt helgon, som uppges ha lidit martyrdöden omkr. midten af 3:e årh. Från tidigaste medeltiden var han lika ärad i romerska och grekiska kyrkorna. Om någon historisk kärna ligger bakom de olika sägnerna, är omöjligt att utröna. Enligt en medeltida, tydligen af germansk mytologi färgad, sägen skulle K., som varit född i Palestina eller Syrien, haft en längd af 12 fot. Stolt öfver detta företräde, ville han ej tjäna någon annan än den mäktigaste fursten. Han tog därför tjänst hos en konung, som gällde för att vara detta. Snart fann dock K., att denne var öfvermättan rädd för djäfvulen. Det fanns alltså en ännu mäktigare, och K. slöt sig nu till den onde, hvilken han dock lämnade, sedan han en gång sett honom visa fruktan inför en Kristusbild. Han beslöt sig då att egna Kristus sin tjänst. Efter långt sökande fann han en eremit, som var villig att döpa honom; och då han försmådde de sedvanliga botöfningarna, ålades honom värfvet att bära pilgrimer öfver en flod. En gång hade K. därstädes tagit på sina skuldror ett barn, hvars förunderligt växande tyngd hart nära omöjliggjorde öfverfärden. Detta barn var ingen annan än Kristus,

Kristofer den helige, bärande Kristus. Träsnitt från 1423.

som själf trycktes under bördan af alla världens synder. Enligt en annan kanske äldre tradition skulle vid Samos i Lycien jätten ha nedstuckit sin vädiga staf i marken; den stod följande morgon förvandlad till ett dadelbärande palmträd. Tusentals hedningar omvändes till följd af detta under. Den afundsamme prefekten Dagnus lät då kasta K. i fängelse, där denne dock ståndaktigt vidhöll sin tro och omvände till kristendomen de unga kvinnor, som sändes dit för att förföra honom, samt förblef oskadd, ehuru han piskades med järnspön och bands vid en glödhet järnstol. När man sköt på honom med förgiftade pilar, nådde dessa honom ej. Men en pil, som återstudsade, sårade prefektens öga, och då erbjöd K. själf sitt hufvud åt bödeln, på det att hans blod skulle bota prefektens öga. Så skedde, och den helbrägdagjorde jämte många andra vanns då åt den kristna tron. — Jakob de Voragine förenade de olika sagorna till en sammanhängande berättelse (omkr. 1280). Märkvärdig blef K.-kultens stora utbredning. Medeltidskonsten framställde K. som ett slags kristen Herkules, bärande Kristusbarnet öfver en flod och stödd på sin staf. Jättestora statyer af K. uppställdes i många kyrkor: berömdast är ”der grosse Christoph” i Kölndomen. Den hel. K:s legend har blifvit poetiskt behandlad af skaldinnan Euphrosyne (J. Kr. Nyberg). — K. åkallades i synnerhet under farsoter. Han firas af den grekisk-katolska kyrkan 9 maj, af den romersk-katolska 25 juli. — Litt.: Le Grand, ”Saint Christophe de Palestine” (1890), K. Richter, ”Der deutsche Christoph” (1896), och H. Delehaye, ”Les légends hagiographiques” (2:a uppl. 1907). (Hj. H—t.)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Kristofer, *svensk* konung. Se följ. art. 3.

Kristofer, *danska* konungar.

1. K. I (1252—59), yngste son till Valdemar II Sejr och drottning Berengaria, f. omkr. 1219, utnämndes af fadern till "herre" öfver Lolland och Falster och understödde 1247 sin broder Abel i striden mot den äldste brodern, konung Erik Plogpenning; han blef tillfångatagen af konungen 1248, men försonad med denne. Sedan Erik mördats 1250 och Abel stupat i kriget mot friserna 1252, lät K. välja sig till konung på Viborgs landsting och kröntes i Lund s. å., ehuru han året förut lofvat understödja brorsonen Valdemars val till konung; därigenom lades fröet till den långvariga kampen mellan konungahusets två linjer. K. var själf hänsynslös och våldsam, och hans regering upptogs af en rad strider och oroligheter. Han kom genast i krig med grefvarna af Holstein, som ville tillförsäkra sin systerson Valdemar förläningen af Slesvig, hvilket också K. 1254 måste gå in på. 1256 gjorde den lägsta allmogen ("kaadnerne", d. v. s. torparna) våldsamt uppror mot adeln, och först 1258 lyckades K. kufva det. Samtidigt gjorde konung Håkan Håkansson af Norge ett härjningståg till Halland, men blef året därpå förlikt med K., ja, slöt t. o. m. förbund med honom. Vid hertig Valdemars död 1257 ville K. till kronan indraga Slesvig som hemfallet län, men råkade därigenom på nytt i delo med grefvarna af Holstein, som ville tillförsäkra länet åt Erik, den yngre brodern. Härtill kom slutligen en bitter tvist med ärkebiskop Jakob Erlandsön (se denne) i Lund om kyrkans ställning gentemot kungamakten, och då denna strid tillspetsades, lät K. i febr. 1259 fängsla ärkebiskopen. Detta medförde interdikt öfver en stor del af landet och ett angrepp af furst Jarimar af Rügen på Köpenhamn, som intogs. Midt under alla dessa svårigheter dog K. 29 maj 1259 i Ribe, enligt somliga förmenande förgiftad af en abbot vid namn Arnfast. Han hade 1248 äktat Margareta, dotter till hertig Sambir af Pommern, och hon öfvertog regeringen för sin unge son Erik Klipping. En dotter Mechtild förmäldes 1271 med markgrefven Albrekt af Brandenburg.

2. K. II (1320—32), den föregåendes sonson och yngre son till Erik Klipping, f. 29 sept. 1276, väckte först uppmärksamhet genom den grymhet, hvarmed han 1294 tillfångatog ärkebiskop Jens Grand i Lund. Redan 1297 låg han i strid med sin äldre broder, konung Erik Menved. Han blef 1303 hertig af Estland och 1307 af Syd-Halland och Samsö, men knöt gång på gång förbindelser med rikets fiender, med själfva kungamördarna, och hyste rent af planer på att undanträng a brodern från makten. Efter en försoning 1316 gjorde han nya försök, men måste fly 1318 till Sverige och 1319 till Pommern. Brodern lär på dödsbädden ha afrådt att taga honom till konung — man tänkte väl i stället närmast på hertig Erik af Slesvig —, men K. lyckades närmast med Ludvig Albertsens hjälp bli vald till konung i jan. 1320, dock först emot en skriftlig handfästning, som skulle trygga de högre ståndens privilegier och skydda allmogen mot godtycke samt hindra konungen från att draga in tyskar i rådet och ge dem län. K., som var ränkfull och trolös, bröt dock snart sina löften, och det uppstod klagomål öfver hans egenmäktighet och orättrådighet. Han fortsatte också sin broders okloka sträfvan efter inflytande i Nord-Tyskland, fastän folket önskade fred och grannsämja. Emellertid fick han 1321 sin äldste son Erik vald till tronföljare och blef 1324 jämte denne krönt i Vordingborg af ärkebiskop Esger Juul, med hvilken han dittills legat i delo. Då han 1325 råkade i strid med grefve Gert af Holstein om förmynderskapet för hertig Valdemar i Slesvig, sammanslöto sig flera af rikets stormän (drotsen Laurids Jonsen, marsken Ludvig Albertsen, Knut Porse) mot honom, och i juni 1326 måste han fly till Pommern, under det Valdemar valdes till konung i hans ställe. Med tillhjälp af sin halfbroder, grefve Johan den milde, och tyska legotrupper, som anskaffades genom nya pantlån, återkom dock K. till Danmark sommaren 1329; men efter nya ränker och ny strid med grefve Gert, som tillfogade honom ett afgjordt nederlag 1331, var han i själfva verket en konung utan land, i det grefve Gert hade Fyn och Jylland i pant och grefve Johan Själland och Skåne, under det han själf ännu innehade blott ett par slott och några små landområden. Han afled, öfvergifven och föraktad, på Nyköpings slott (Falster) 2 aug. 1332 och torde böra anses som Danmarks sämste konung. Han jordades i Sorö kyrka, liksom hans gemål, Eufemia af Pommern (d. 1330). K. hade 3 söner: Erik, som dog några få månader före fadern, Otto, som 1334 sökte vinna kronan och fick plikta härför med 7 års fängenskap på Segebergs slott, och Valdemar, sedermera konung Valdemar Atterdag. En dotter, Margareta, d. 1341, blef 1324 gift med markgrefven Ludvig af Brandenburg.

3. K. III, pfalzgrefve vid Rhen och hertig i Bajern, konung i *Danmark* och *Sverige*, 1440—48, samt i *Norge*, 1442—48, f. 26 febr. 1418, d. 5 eller 6 jan. 1448 på Hälsingborgs slott, var son till pfalzgrefven Johan och unionskonungen Eriks af Pommern syster Katarina. Redan 1438 hade danska rådet efter konung Eriks afresa till Gottland erbjudit K. regeringen, hvilket anbud han genast antog. Han ankom 1439 till Danmark, där han bar titel riksföreståndare till 1440, då han (9 april) formligen hyllades som konung. Kröningen egde rum först 1443. Omedelbart efter danska kallelsebrefvets ankomst började han äfven underhandlingar med svenska rådet. Dessa ledde dock icke till något resultat, förrän ombud från K. personligen underhandlat med Karl Knutsson och erbjudit honom stora förläningar. K. valdes på riksmötet i Arboga, hösten 1440, till konung i Sverige, men måste gå in på en handfästning (26 april 1441), genom hvilken hans makt betydligt inskränktes och rådets utvidgades. 13 sept. 1441 hyllades K. vid Mora

Kristofer III (K. af Bajern). Efter en miniatyr (helfigur) i Cabinet des estampes, Paris.

stenar, och dagen därpå kröntes han i Uppsala. 1442 valdes K. till konung äfven i Norge. I yttre hänseende är hans regering märklig genom den ovilja han visade emot Östersjöstäderna af hanseförbundet. Visserligen måste han i början af sin regering iakttaga en vänskaplig hållning till dem, och han bemedlade 1441 t. o. m. det tioåriga stilleståndet mellan dem och de nederländska städerna, men med största motvilja bekräftade han (1441 för Danmark, 1445 för Sverige och Norge) deras privilegier. Däremot främjade han de nederländska städernas handel med de nordiska rikena. Mot slutet af hans regering (1447) skärptes motsatserna mot de nordtyske hanseaterna ytterligare, och rykten gingo, att K. hyste planer på att i förbund med flera nordtyska furstar h. o. h. krossa Lybecks makt och för detta ändamål hade samlat stora skatter från sina tre riken. Äfven emot Ryssland skall han ha varit betänkt på krig. I sin handfästning hade K. lofvat svenskarna att arbeta på Gottlands återförening med Sverige, men han lade sig föga vinn om att hålla detta löfte. Hela resultatet af hans tåg till Gottland (1446) blef nästan ingenting annat än ett möte mellan honom och Erik af Pommern, hvilken innehade ön och dref sjöröfveri därifrån. I afseende på unionsförhållandet de tre rikena emellan betecknar K:s regering ett nytt utvecklingsskede, i det han sökte organisera en förening, i hvilken hvarje rike skulle åtnjuta största möjliga självständighet. K:s inre styrelse var därför ock, åtminstone hvad Sverige beträffar, betydligt olika hans närmaste föregångares. Ofta och långa tider vistades han i Sverige, och under sin frånvaro förordnade han särskilda riksföreståndare, hvilka handhade regeringen och dömde konungens dom. Då han var närvarande, satt han stundom själf till doms, men vanligen uppdrog han sin domsrätt åt några medlemmar af rådet. Märkligast är hans regering därigenom, att en ny reviderad redaktion af landslagen utfärdades (1442), den s. k. Konung Kristofers landslag (se Landslag). I afseende på Norge är den förordning han 1444, efter samråd med norska riksrådet, utfärdade om handeln på Bergen synnerligen anmärkningsvärd. Hade den blifvit iakttagen, skulle de hanseatiske köpmännens utsugningar i betydlig grad inskränkts samt Bergen gått en bättre framtid till mötes. Strax i början af sin regering hade K. att bekämpa ett svårt bondeuppror i Jylland, efter hvars kufvande bondeståndets ställning i Danmark i hög grad försämrades. I Sverige härskade under hans tid svår hungersnöd, och brödet måste uppblandas med bark. Svenskarna gåfvo honom därför namnet Barkekonung och klagade öfver de hårda skatterna. Äfven andra anledningar till missnöje synas ha egt rum. För att afhägsna dem sammankallade han Sveriges stormän till en herredag i Jönköping, då han helt plötsligt afled. Han ligger begrafven i Roskilde. — 1445 hade K. förmält sig med Dorotea (se d. o.) af Brandenburg, 1449 omgift med K:s efterträdare Kristian I. — K. synes ha varit en ganska godmodig och gladlynt herre, som låtit de svenske stormännen sköta sig bäst de ville, men i de svenska krönikorna har han erhållit ett väl hårdt eftermäle. Orsaken därtill torde vara, dels att skatterna till följd af den rådande hungersnöden under hans tid kändes tyngre än eljest, dels hans undfallenhet mot den för svenskarna så förhatlige konung Erik och hans brist på energi rörande Gottland, dels äfven den oro och jäsning, som då rådde i allas sinnen efter de föregående striderna.

1 o. 2. E. Ebg. 3. K. H. K. (T. H—r.)

Kristofer (ty. *Christoph*), hertig af Mecklenburg, koadjutor af Riga, son till hertig Albrekt VII af Mecklenburg-Güstrow, f. 30 juni 1537, d. 4 mars 1592, var från 1554 administrator af biskopsdömet Ratzeburg och blef 1555 äfven koadjutor åt ärkebiskop Vilhelm af Riga med successionsrätt till ärkebiskopsstolen. Hans val framkallade emellertid i Livland häftiga tvister, under hvilka både ärkebiskopen och koadjutorn 1556 tillfångatogos. Genom freden i Poswol 1557 framtvangs likväl af Sigismund II August i Polen hans erkännande som koadjutor. Sedan Livland 1561 införlifvats med Polen som provins, sökte han hjälp hos flera furstar och begaf sig äfven till Erik XIV i Sverige. Denne mottog honom väl och förlofvade honom 1562 med sin syster Elisabet (se d. o.), ty han hoppades genom K. vinna öfverhöghet öfver hela Riga stift och däraf göra en svensk vasallstat. Efter ärkebiskop Vilhelms död (febr. 1563) gjorde K. också ett försök att med svenskt bistånd bemäktiga sig ärkebiskopsstiftet, men försöket misslyckades. Han föll i polsk fångenskap i aug. 1563 och frigafs först 1569, sedan han afsagt sig alla sina anspråk på nämnda stift. Han lefde sedan i Mecklenburg i rätt knappa omständigheter. Giftermålsunderhandlingarna med Elisabet återupptogos emellertid, och 7 maj 1581 blef han med henne förmäld. Livländska historieskrifvare ge en mycket ofördelaktig teckning af hans personlighet. Se A. Bergengrün, ”Herzog Christoph von Mecklenburg, letzter koadjutor des erzbisthums Riga” (1899). Fr. W.

Kristofer (Christopher), grefve af Oldenburg, lybeckarnas anförare i grefvefejden, f. 1502 (l. 1504), d. 1566, var den mellerste af grefve Johan XIV:s af Oldenburg tre söner och sonson till danske konungen Kristian I:s broder Gerhard. Af fadern bestämd för det andliga ståndet, blef han genom sin syssling Kristian II:s inflytande domherre i Köln, flyttade 1524 åter till Oldenburg, men tillbragte sin mesta tid hos landtgrefven Filip af Hessen för att utbilda sig i kriegiska idrotter. I slaget vid Frankenhausen vann han sina sporrar och skall ha utmärkt sig äfven under Wiens belägring af turkarna 1529. Genom umgänget med landtgrefven öfvergick han till protestantismen och gynnade reformationen i Oldenburg. Orättvist behandlad vid fädernearfvets delning och så godt som fördrifven från sitt land, slöt han sig till lybeckarna Wullenwever och Meier för att återinsätta sin fångne släkting Kristian II på tronen, hvilket 1534 gaf anledningen till den efter honom uppkallade grefvefejden (se d. o.). Efter Köpenhamns uppgifvande 1536

lefde K. mest i Rastede i Oldenburg, men 1546—47 tog han verksam del i Schmalkaldiska kriget. Han var på det hela taget en tämligen obetydlig äfventyrare, om han än intresserade sig för humanistiska studier. Se v. Alten, "Graf Christoff von Oldenburg und die Grafenfehde" (1853). (Fr. W.)

Kristofer (ty. *Christoph*), hertig af Württemberg, f. 12 maj 1515 i Urach, d. 28 dec. 1568 i Stuttgart, var ende son till hertig Ulrik och uppfostrades, sedan denne 1519 fördrifvits från sitt land, vid ärkehertig Ferdinands och kejsar Karl V:s hof. Sedan kejsaren 1530 gett sin broder Württemberg i förläning, flydde K. 1532 ur kejsarens följe och vände åter till Württemberg, som hans fader 1534 lyckades återvinna. Därefter var han en tid i fransk tjänst och efterträdde 1550 sin fader i regeringen. Genom visa lagar samt uppmuntran af handel och vetenskaper bragte han sitt land i blomstring, återställde där lutherska läran och verkade ifrigt för protestanternas sak bl. a. vid religionsfreden i Augsburg (1555). — Litt.: biografier af Pfister (2 dlr, 1820) och Kugler (2 bd, 1869—72) samt "Briefwechsel des herzogs Christoph von Wirtemberg" (utg. af Ernst, hittills 4 bd, 1899—1907).

Kristofer Andersson, riksråd, tillhörde det lägre frälset i Västergötland, var son till ett af offren i Stockholms blodbad och förde tre ekblad i sitt vapen. Med understöd af konung Gustaf och andra skickades han på 1520-talet till Tyskland, där han bl. a. studerade i Wittenberg under Luther och Melanchthon samt blef magister. I början på 1530-talet återvände han till fäderneslandet och synes där under ett par år ha stått i spetsen för kansliet, i så fall den förste egentlige lekmannachefen för detsamma, men användes äfven gång efter annan på beskickningar. Därjämte blef han riksråd (1535?) och riddare samt gift med den rika fru Brita till Ervalla, Måns Bryntessons (Lilliehöks) änka. Sedan emellertid v. Pyhy 1538 kommit till Sverige, inträdde snart en brytning. Herr Kristofer satte sig emot de nyheter, som den tyske kansleren ville införa, förklarande dem strida emot Sveriges lag. 1542 fick han tillfälle att lämna landet på en beskickning till Danmark och återvände aldrig. Hans politiska bana var afbruten; hans tid upptogs i stället af en med pennan förd, psykologiskt märklig fejd mot konung Gustaf, som slutade därmed, att han, när han på inga villkor kunde förmås att återvända, såsom den där brutit sin rådsed och följaktligen vore förrädare, dömdes förlustig lif och gods. Han dog kort därefter, 25 mars 1548, i Lybeck. Den släkt han tillhörde utslocknade på manssidan redan före riddarhusets inrättande. Ehd.

Kristofer Torstensson. Se Forstenasläkten, sp. 911.

Kristofer Valdemarsson, två danska konungasöner.

1. K. V., son till Valdemar den store med hans frilla Tove, f. omkr. 1150, d. 11 april 1173, deltog i tågen mot venderna och blef 1167 hertig af Södermannaland.

2. K. V., äldste son till Valdemar Atterdag och drottning Helvig, f. 1344, d. 11 juni 1363, utnämndes 1359 till hertig af Lolland och förklarades för tronföljare. Efter en yngre broders död vid tidiga år var han den ende, vid hvilken hoppet om den gamla konungaättens bestånd knöt sig; men detta hopp gäckades, då han i ett sjöslag mot hansestädernas flotta utanför Köpenhamn 8 juli 1362 sårades i hufvudet af ett stenskott med den påföljd, att han blef sinnesrubbad och elfva månader därefter afled, i Köpenhamn. E. Ebg.

Kristolatri (af grek. *latreí'a*, tjänst, gudsdyrkan), dyrkande af Kristus med tillbakasättande af Guds dyrkan.

Kristologi (af *Kristus* och grek. *lo'gos*, ord, lära), *teol.*, läran om Jesu Kristi person. Jfr Kristendom, Jesus Kristus och Försoning.

1. *Kristologi i nya testamentet.* Den äldsta kristendomen framträder som bekännelse till Kristus. Hela det kristna trosvittnesbördet i de nytestamentliga skrifterna, evangelierna och brefven, får sin karaktär däraf, att alla dess utsagor intet annat äro än försök att tolka det gudsverk, som skett i och med Jesus Kristus och som därmed skapat det nya kristna gudslifvet. Lärjungarnas erfarenhet af den lefvande Herren gaf enligt N. T:s vittnesbörd det närmaste och omedelbara upphofvet till utgestaltningen af denna kristustro på samma gång som den gaf upphofvet till den första kristna församlingsbildningen. En oändlig rikedom på skiftande uttryck står härvid de olika nytestamentlige författarna, särskildt Paulus och Johannes, till buds vid deras försök att tolka Kristi enastående betydelse för mänskligheten samt hans enastående förhållande till Gud, Fadern. Men i alla de skiftande uttrycken möter ett väsentligen gemensamt innehåll. Mera allmänt uttryckt kan man säga, att innebörden af Jesu särställning och enastående betydelse ligger däri, att all visshet om gemenskap med den lefvande Guden är bunden fast vid honom och går igenom honom. Genom honom har Gud på ett afgörande sätt handlat med mänskligheten. Tre tankekretsar belysa denna grundtanke. Uppenbarsynpunkten. Jesus är Guds verkliga självuppenbarelse och självmeddelelse, genom honom lära vi verkligen känna Guds hjärtelag; den oöfverskridbara fulländningen af gudsuppenbarelsen är därmed kommen, andens uppgift är att tyda och "förklara Kristus". Frälsarsynpunkten. Jesus är bärare af Guds nådefulla sinnelag till mänskligheten. Gud ställer sig genom honom i ett nytt förhållande till mänskligheten, öppnar en annan väg fram till sig än den gammaltestamentliga vägen, lagens väg. Herresynpunkten. Kristus är den lefvande och närvarande Herren och därmed enhetsbandet, det sammanhållande i allt kristligt och mellan alla kristna. Hela urkristendomens tankevärld kunde uttryckas med det enda ordet Kristus, i kristustron låg kristendomens självständighet innesluten, här möta vi det, som gjorde kristendomen till kristendom och skilde den från alla andra företeelser.

I hvad förhållande står denna urkristna kristustro till Jesus själf? Det inre sammanhang, som råder mellan denna och Jesus, träder fram inför Jesu självmedvetande utan like. Man bör därvid icke, för att finna arten af detta självmedvetande, såsom ofta sker, leta blott bland de enstaka ord, i hvilka Jesus talar om sitt förhållande till Gud, utan främst ge akt på det vittnesbörd, som hela hans handlande och talande afger: Han tillerkänner sig rätten att förlåta synder, rätten att fritt handskas med den gammaltestamentliga lagen, rätten att vara världs-

domare. Hvilken tonvikt har icke hos honom orden ”för min skull!” Honom är gifvet att bära fram det afgörande gudsbudskapet; han förverkligar i det närvarande gudsriket och skall också föra det till fulländning i framtiden. Allt detta betyder, att den urkristna bekännelsen icke är utan sammanhang med hvad Jesus ville, när den finner det kristliga i en tolkning af hvad som vore gifvet med honom. Hvilka tankar som än kunna ha fått hjälpa till med trosformuleringarna, så är det härmed ett faktum, att denna urkristna bekännelse finner en hufvudlinje tillbaka till Jesus och till sin hufvudsak är och måste förklaras som en inomkristlig företeelse.

Det hittills sagda har visat den afgörande betydelse kristustron har för nya testamentet. Därmed är det gifvet, att kristologien icke, såsom man stundom velat framställa saken, är en den hellenistiska tankens invasion på kristendomens mark. Hur mycket än det helleniska tänkandet har utöfvat inflytande på de kyrkliga kristologiska formlernas utprägling, så innebär dock denna senare kyrkliga kristologi i första hand en fortsättning af den begynnelse, som möter oss i N. T. och kan aldrig förstås annat än som en utbildning af hvad där finnes. Men å andra sidan: någon utförd kristologi, hvilken arbetar med dessa frågor såsom med verkliga problem, liksom den följande kyrkoläran gör, finna vi icke i N. T. Med så abstrakta ting som frågorna, huru det i Jesus innehållna gudomliga förhåller sig till Gud själf eller huru det gudomliga i Jesus förhåller sig till det mänskliga i honom, sysslar icke N. T. Man öste omedelbart ur sin rika erfarenhet af hvad som blifvit gifvet med Kristus, men dylika frågor kändes icke på detta stadium som problem. Den situation, ur hvilken de kyrkliga problemen växte fram, fanns, men ännu icke dessa problem själfva.

2. *Den gammalkyrkliga kristologien.* Så snart reflexionen vaknade på den ställning Jesus intog i den kristna tron, framträdde ovillkorligen frågan: inkräktar ej denna kristustro på den rena monoteismen? Huru kan tron på den lefvande Herren, ett föremål för åkallan och bön och därmed ställd så att säga på Guds linje, stå tillsammans med tron på den ene Guden, himmelens och jordens Herre? Det gällde att finna ett svar, som på en gång gaf uttryck åt, hvad man visste sig ha fått genom Jesus, och tillika ställde honom i ett sådant förhållande till Fadern, som öfverensstämde med en oafkortad monoteism. Detta är den gamla kyrkans första stora kristologiska problem: huru förhåller sig det gudomliga i Jesus till Gud själf? Det fick sin auktoritativt fastslagna lösning genom det första kyrkomötet i Nicæa (325), hvars beslut sedan närmare tolkades af det andra kyrkomötet, i Konstantinopel (381). Den kristna tankens främsta hjälpmedel vid arbetet med detta problem var ”logos”-begreppet. I detta begrepp fann den gamla kyrkan icke blott ett tillfredsställande uttryck för det gudomliga i Jesus, utan ock ett sådant uttryck, som medgaf att på en gång åtskillnaden från Gud samt väsensenheten med honom kunde upprätthållas. Ty när man betecknade det gudomliga i Jesus med logos, ställde sig fram för medvetandet en storhet, som utgjorde Guds eget tänkande, men som dock å andra sidan icke behöfde utan vidare identificeras med Gud, utan kunde åtskiljas från honom, då ju tänkandet icke är identiskt med det tänkande väsendet själft. På denna tankegång bygger Nicænums svar, att Sonen är ”homousios”, af samma väsen som Fadern — man kunde också enligt Constantinopolitanum få begagna uttrycket ”lika i anseende till väsendet”, blott man ställde detta begrepp i afgjord motsats till hvarje tal om olika väsen. Men på samma gång som man fastslog detta ”af samma väsen” fasthöll man, på logostankens grund, att en åtskillnad dock egde rum mellan det gudomliga i Jesus och Gud själf, en åtskillnad såsom mellan olika ”hypostaser” (personer). Detta svar är resultatet af den långa utveckling, som löper genom de apostoliske fäderna, apologeterna, de antignostiske fäderna, alexandrinerna, särskildt Origenes, samt Athanasios; och det får sin slutliga gestalt framför allt genom kampen mot å ena sidan den åskådning, den ”modalistiska”, som lägger tonvikten på Kristi väsensenhet med Gud, så att åtskillnaden går förlorad och enheten mellan Jesus och Gud förvandlas till en personidentitet, samt å andra sidan den tankeriktning, arianismen, som lägger tonvikten på åtskillnaden, så att Logos-Kristus blir en lägre Gud af olika väsen med Fadern. Gentemot dessa båda riktningar betyda Nicænum och Constantinopolitanum ett häfdande af kristustrons samhörighet med den rent monoteistiska gudstron.

Men denna första kristologiska hufvudfråga innesluter redan från början i sig ett annat problem, som allt nödvändigare kräfde sin behandling i samma mån som svaret på den första frågan växte i klarhet, nämligen detta: huru förhåller sig det gudomliga logos till sitt organ människan Jesus? Hvad roll spelar det mänskliga hos Jesus? Är det logos, som vandrat på jorden, blott att betrakta som ett slags teofani (Guds framträdande i yttre sinnlig gestalt), så att det mänskliga hos Jesus icke är något verkligt mänskligt? En dylik slutsats drogo i olika former doketismen och gnosticismen. Men denna slutsats ansträngde sig kyrkan med all makt att afvisa, därvid framför allt följande N. T:s anvisningar. Det chalkedonska dogmats (451) stora betydelse är, att det allvarligt velat häfda Kristi verkliga och oafkortade, ”sanna” mänsklighet, trots den efter Nicænums formel — väsensenhet med Fadern — näraliggande, Jesu mänsklighet upplösande doketiska tankegången. Med detta häfdande af Jesu verkliga mänsklighet reser sig nu ovillkorligen ett nytt problem: huru kan denna tvåfald af å ena sidan det gudomliga logos och å andra sidan den ändliga människan förenas i en person? Denna tredje och sista stora kristologiska hufvudfråga kostade den gamla kyrkan ett oerhördt arbete. Det syntes vara omöjligt att besvara denna fråga, utan att komma till ett väsen med två personer. Denna konsekvens drogs af den antiokenska skolan och nestorianismen: de två sammanfogade personerna framstodo som ett slags enhet på grund af sin relation till hvarandra. Vid försöket att vinna en innerligare personenhet än denna drefs man åter till att på något sätt inskränka det mänskligas självständighet, så Apollinaris, alexandrinerna och i utbildad form monofysitismen. Mot båda dessa riktningar argumenterades från frälsningstanken: en verklig enhet måste ega rum mellan det gudomliga och mänskliga, för att människorna skola få del af den gudomliga frälsningen och odödligheten; intet af det mänskliga får tänkas borta, eljest blefve icke hela människan odödliggjord. Den lösning,

som gafs af det fjärde ekumeniska mötet i Chalkedon (451), var väsentligen negativ: det är å ena sidan icke två olika personer, utan *en* person, odelad och oskiljaktig, och å andra sidan finnas i denna person *tvenne* skilda ”naturer”, den gudomliga och den mänskliga, som icke få sammanblandas eller förvandlas. Det sista skedet af den gammalkyrkliga kristologiens historia får sin karaktär däraf, att det trots försök i motsatt riktning visade sig vara omöjligt att med de gifna dogmatiska förutsättningarna kunna fasthålla vid tanken på Jesu ograverade mänsklighet. Man reagerade mot den s. k. monoteletismen, enligt hvilken Kristus hade blott en vilja, den gudomliga, och fastslog i intresse att bevara hans sanna mänsklighet nödvändigheten att antaga två viljor (det sjätte ekumeniska mötet 680). Men då den mänskliga viljan tänktes vara overksam, leddes man dock till ett upplösande af det mänskliga. Den gammalkyrkliga utvecklingen mynnade ut i den s. k. enhypostasiteologien: Kristus vore icke utan mänsklig personlighet, men denna hade sin tillvaro i den gudomliga personen. Denna tankegång upprätthölls sedan århundraden igenom som den kyrkligt erkända. I realiteten betydde den den mänskliga personens undergång. Kristus var icke en verklig, individuell människa, utan ett gudomligt subjekt, utrustadt med mänsklig natur i allmänhet; det mänskliga blir något rent abstrakt i stället för att vara personlig individualitet. Dock må man icke tänka, att den biblisk-historiska Jesusgestalten miste sin betydelse för fromhetslifvet, därför att den mist sin betydelse för teologiens kristologiska utprägling — bibeln själf, predikan och kult sörjde härför. Särskildt under medeltiden trängde sig det biblisk-konkreta, bredvid den alltjämt härskande kyrkliga kristologien, fram på skilda vägar såväl inom teologien — särskildt genom försoningsläran — som i lekmannafromhetens värld — här må erinras endast om Frans från Assisi samt därom, att medeltidens främsta uppbyggelseskrift bär titeln ”Om Kristi efterföljelse”.

Värdet af det gammalkyrkliga kristologiska arbetet underskattas, om man genom de dialektisk-abstrakta formlerna låter blicken bortvändas från denna kristologis innersta syfte. Positivt ville hela detta väldiga tankearbete intet annat än ge ett sådant uttryck åt vissheten om, att Gud själf i och genom Kristus gjort sig känd för människorna, som å ena sidan bevarar den rena monoteismen och å andra Jesu historiska mänsklighet; att detta senare icke lyckades, berodde på arten af det begreppsmaterial, med hvilket man måste arbeta. Motivet till den kyrkliga kristologiska utvecklingen låg inneslutet i kristendomens väsen själft, nämligen i den förening af det gudomliga och det historiska, på hvilken kristendomens självmedvetande hvilar.

3. *Det i reformationen liggande kristologiska fördjupandet.* Detta fördjupande har sin inre grund i den nya förinnerligade, personliggjorda frälsnings- och trosuppfattningen. Kristendomen består för Luther icke i några halft magiska sinnlig-öfversinnliga krafter, som genom sakramenten ingjutas i människorna, utan i Guds barmhärtiga och förlåtande sinnelag, som möter oss i Kristus och som mottages af vårt hjärtas omedelbara förtröstan. Härigenom knytes den kristnes lif vida fastare och omedelbarare tillsammans med Kristus själf, än det kunde ske i den gammalkyrkliga kristologien med dess intellektualistiskt eller naturalistiskt färgade synpunkter på frälsningen. Är det centrala icke längre en viss gudomlig lära eller ingjutandet af sinnlig-öfversinnliga odödliggörande eller heliggörande krafter, utan det personliga mötet med en personligt fattad gudomlig kärlek, så måste tonvikten i kristustolkningen på ett helt annat sätt än förr ligga på själfva den personliga gestalten och hans gärning, icke på något, som låter lösgöra sig från personen såsom läran eller de omtalade krafterna. I alla det religiösa lifvets svårigheter är reformationens lösensord ett: fast vid Kristus; det kristna gudsförhållandet är just på grund af honom och genom honom hvad det är, han är Guds centrala gärning i historien. ”Vi kunna”, säger Luther, ”ingalunda af egna krafter komma därtill, att vi skulle kunna lära känna Gud, Faderns nåd och kärlek, blott genom Jesus Kristus, vår Herre, som är Guds faderliga kärleks spegel för oss, utan hvilken vi intet annat se än en vred och förskräcklig domare”. Han är vägen till Gud: ”när ditt eget förnuft eller dina egna tankar eller någon annan vill visa dig en annan väg, så slut blott dina ögon till och säg: Jag vill icke veta af någon annan Gud än min Herre Jesus Kristus”. Två grundregler för kristologien hänga på det närmaste tillsammans med denna reformationens centrala tanke om, huru det kristna gudsförhållandet får sin karaktär af förhållandet till Kristus. För det första: vår uppfattning af Kristus och tolkning af hans person bero icke på en noggrann kännedom om och adekvat beskrifning af hans ”väsen” och ”natur”, utan på vår erfarenhet af hvad han har att ge oss. Melanchthon har klassiskt formulerat detta så: ”Hoc est Christum cognoscere beneficia ejus cognoscere” (att känna Kristus är att känna hans välgärningar). Från denna synpunkt kan Luther säga skarpa ord om de gammalkyrkliga kristologiska formlerna. För det andra: i den konkreta bibliska Jesusgestalten måste kristologien taga sin utgångspunkt, denna afvinnes en kristologisk betydelse som aldrig förr i det gamla dogmat.

Men trots denna i den nya frälsningsuppfattningen liggande kristologiska fördjupning arbeta reformatorerna icke medvetet på utgestaltandet af någon ny kristologi. Man innesluter det nya i de gamla formlerna. Dessa stå fast såsom de ”högheliga artiklar”, hvilka bildade ett högt skattadt föreningsband med den gamla kyrkan. Man upptog dem i oförändrad gestalt, utan att på något sätt söka utjämna dem med den nya trosinsikten. Och icke blott detta. Man byggde också vidare på den gamla grunden. Särskildt var detta fallet med Luther och lutherdomen. Den närmaste anledningen härtill var striden med de reformerte om arten af Kristi närvaro i nattvarden. Genom den på enhypostasiteologien byggda läran om ”communicatio idiomatum” (egenskapernas meddelelse) vill man förklara möjligheten att tänka sig hela Kristus, äfven kroppsligheten, närvarande vid nattvarden: Jesus handlar med gudomligt självmedvetande; då öfverföras de gudomliga egenskaperna, såsom allmakt och allestädesnärvaro, på den mänskliga naturen, och denna de gudomliga egenskapernas meddelelse åt den mänskliga naturen upphör aldrig. I motsats härtill behöll enligt reformert åskådning hvar natur sina egen-

skaper; om skriften synes tala om en dylik meddelelse, så är detta ett oegentligt talesätt. (Jfr Förnedring, Lutherska läran och Reformerta kyrkan.)

4. *Hufvudlinjerna i nyare tiders försök till kristologiska framställningar.* Trots rikedomen på nytt innehåll hade reformationsteologien icke funnit sig föranlåten att taga upp det kristologiska problemet i hela dess vidd till ny behandling. Det behöfdes en stöt utifrån, som tvingade den kristna tanken härtill. En sådan kom i och med att de bibliska böckerna blefvo föremål för historisk-kritisk forskning. Nu träder Jesu mänskligt personliga historiska individualitet så klart fram, att den icke längre låter sig bortspekuleras genom någon enhypostasiteori. Jesus kan ej längre vara en gudomlig ”innehafvare af mänsklig natur”. Hans i fullaste mening mänskliga personlighet står fram och tvingar till revision af den gamla kristologiska lärobyggnaden samt till nya orienteringspunkter. Mot bakgrunden af den historisk-kritiska forskningen afteckna sig alla senare tiders försök till kristologiska framställningar, inflytandet häraf visar sig äfven, där de skenbart te sig som följdriktiga utvecklingar af det gammalkyrkliga dogmat. Bland de otaliga variationerna kan man urskilja fyra alltjämt fortverkande hufvudlinjer: den rationalistiska, den spekulativa, kenosiskristologiens samt den från Schleiermacher löpande linjen.

Rationalismen (olika modifikationer representeras af Semler, Kant, Morus, Döderlein, Töllner, Walch, Paulus, Wegscheider, Bretschneider, v. Ammon) vill, i syfte att skydda uppenbarelsen från det historiskas osäkerhet och tillfällighet, fatta denna som i själfva människonaturen nedlagda, medskapade eviga, förnuftiga och allmängiltiga idéer. Med denna grundåskådning kan Kristi person icke tillerkännas någon omedelbar betydelse för tron. Rationalismen har därför ingen kristologi i egentlig mening. Jesu betydelse låg däri, att han var stiftaren af den saliggörande läran, men denna lära kan mycket väl lösgöras från personen, ja den måste rentaf lösgöras från en dylik förbindelse med Jesu person, för att ej det tidshistoriska skall draga in den i ändlighetens och förgängelsens sfär — i ett sådant lösgörande samt i uppvisande af lärans förnuftighet och allmängiltighet bestod hufvuduppgiften för rationalismens ”kristologi”. Den rationalistiska linjen fortverkar i nutiden öfverallt, där man med en intellektualistisk grundsyn på kristendomen talar om denna som bestående af en Jesu ”enkla lära”. — Den *spekulativa* teologien ställer kristologien i centrum som kristendomens centraldogm; den ger uttryck åt kristendomens hufvudprincip: gudamänskligheten, det gudomligas förening med det mänskliga. Men härvid måste man skilja mellan den historiska Jesuspersonen och den eviga principen. Jesu historiska person hade den betydelsen, att den först åskådliggjorde innebörden af den princip, tack vare hvilken kristendomen är den fullkomliga religionen. Felet i den gammalkyrkliga kristologien var att vilja förvandla begynnelsepunkten till det absoluta själft. På den nu inslagna vägen åter får, menar man, historien sitt: den historiska personen och dogmatiken sitt: den eviga principen. Olika riktningar uppkomma, allteftersom man — med större konsekvens från utgångspunkten — låter personen bli blott en genomgångspunkt för principen och mänskligheten själf den människoblifne Guden (så närmast Hegel och framför allt Strauss), eller man genom att uppfatta förhållandet mellan Gud och människa såsom icke närmast af metafysisk, utan af etisk-religiös art måste söka vindicera åt Jesu person en omedelbar och alltjämt förblifvande betydelse (Daub, Marheineke, Biedermann, Pfleiderer-Lipsius). — Skenbart i anslutning till den gammalkyrkliga och äldre lutherska kristologien vill *kenosisteorien* i afsikt att häfda Kristi oafkortade mänsklighet lösa det kristologiska problemet genom en utveckling af läran om ”egenskapernas meddelelse”: icke blott den mänskliga naturen har del i den gudomliga naturens egenskaper, den gudomliga har också del i det mänskliga väsendets inskränkningar, och detta innebär en utblottning (*ke'nosis*) af gudomliga egenskaper. Denna utblottning kunde man antingen fatta så radikalt, att det gudomliga själfmedvetandet förvandlade sig till en mänsklig själ (Gess); eller ock tänkte man sig, att utblottningen blott gällde de s. k. relativa gudomliga egenskaperna, allvetenhet, allestädesnärvaro och allmakt, hvilka då tänktes antingen aflagda, omsatta till ”potentialitet” eller förvandlade från en ”extensiv” till en ”intensiv” oändlighet (Thomasius, Frank, Martensen, Granfelt). En annan, ehuru till väsentligen likartadt resultat förande väg går J. A. Dorner genom att uppgifva det gudomliga logos' personliga självständighet. — *Schleiermacher* vill uppbygga sin kristologi genom att granska den relation, i hvilken det kristna medvetandet står till Jesus. Det frälsande måste finnas hos honom, den kristna församlingen själf kan icke vara kraftkällan och grunden till frälsningen, då den består af idel frälsningsbehöfvande. Från resultatet, öfvervinnandet af det, som hämmar gudsmedvetandet i det från Jesus utgångna lifssammanhanget, sluter Schleiermacher till, hurudan Jesus måste ha varit beskaffad för att kunna verka detta. Han måste ha varit ”alla människor olik genom sitt gudsmedvetandes oafbrutna kraft, hvilket betyder ett egentligt Guds vara i honom”. Genom sitt obrutna gudsmedvetande och sin ostörda salighet lefver han i en fullkomlig enhet med Gud och framstår för oss som ”urbilden”, som helt realiserat religionsidealet. — Till Schleiermacher kan i viss mån äfven den åskådning sägas anknyta, som låter kristustolkningen utgå från begreppet idealmänniskan (Beyschlag, V. Rydberg). — Hufvudlinjen från Schleiermacher löper genom *Ritschl.* Med den gemensamma praktisk-religiösa utgångspunkten förenar Ritschl en vida mera medveten koncentration på den biblisk-historiske Kristus som Guds uppenbarelses brännpunkt. I sitt personliga lif, i sitt kallelsearbete förverkligar Jesus Guds eget självändamål, upprättar gudsriket; Jesus framstår just i sin kallelseuppfyllelse som den fullkomlige uppenbararen af Gud, hans kärlek och trofasthet. All vår visshet om Guds syndaförlåtelse och faderskärlek hvilar på denna gudsuppenbarelse i Kristus. Därjämte är Jesus för oss den uppenbarade urbilden för ett andligt herravälde öfver världen; i detta sitt världsherravälde uppenbarar han den gudomliga allmakten, så som detta kan ske i historiens värld. Ritschl vill sammanfatta sin tolkning af Jesu person så, att i det han sagt ligger en bekännelse till Kristi gudom. Ty kärleken och herradömet öfver

ärlden äro de för det kristna gudsbegreppet afgö-
ande attributen. — I mer eller mindre nära anslut-
ing till Ritschl stå Gottschick, J. Kaftan, Herr-
ann, Häring, Reischle, Wendt, Kirn m. fl. Herr-
ann koncentrerar gudsuppenbarelsen i "Jesu inre
if"; vid detta knytes människan i oinskränkt förtro-
nde; och när vi se hans orubbliga visshet om att vara
Guds utkorade sändebud samt den aldrig svikande
ärleken, kan Jesus bli oss en uppenbarelse från Gud,
tt han vill taga oss upp till gemenskap med sig.

Ett bedömande af den kristologiska utvecklingen
etyder icke ett uträknande af hvilka lärosatser
bland de under århundradenas lopp framkomna,
om stå fast eller hvilka nya, som tillagts; detta är
n falsk frågeställning, den afgörande frågan är
lenna: hvilken betydelse har Kristus för det kristna
udslifvet, huru innerligt är han knuten fast vid
letta? Reformationen betydde härvid en fördjup-
ning. För det nutida kristologiska arbetet är det en
ppgift att i den för tanken förändrade situationen
cke låta något af denna fördjupning gå förloradt.
Den nya situationen har långt ifrån att vara något
inder härför, i stället — särskildt med hänsyn till
rågan om den kristna visshetens grund — visat sig
unna tjäna till att afslöja nya sidor af Jesu guds-
ppenbarande makt. Ett resultat har i hvarje fall
len kristologiska utvecklingen gifvit, detta: att ju
ner det kristna gudslifvet lösgöres från Kristus,
esto mer försvagas det, desto mindre lefvande och
erklig blir Gud, desto mindre blir historien en hi-
toria, där Gud är med och handlar, desto mindre
e vi af det öfverhistoriska sammanhang i historien,
hvilket Jesus är Guds afgörande och centrala gär-
ing med mänskligheten.

Litt.: J. A. Dorner, "Lehre von der person
Jesu" (2:a uppl. 1845—56), H. Schultz, "Die
ehre von der gottheit Christi" (1881), F. Loofs,
"Leitfaden zum studium der dogmengeschichte"
4:e uppl. 1906), R. Seeberg, "Lehrbuch der dog-
engeschichte" (1895—98; af en utförligare fram-
ställning äro 2 bd 1908, 1910 utkomna), O. Pflei-
derer, "Die entwicklung der protestantischen theo-
ogie in Deutschland seit Kant" (1891), F. H. R.
Frank, "Geschichte und kritik der neueren theo-
logie" (1894), R. Seeberg, "Die kirche Deutsch-
lands im 19. jahrhundert" (1908), G. N. Bon-
wetsch, "Grundriss der dogmengeschichte" (1909),
A. Harnack, "Lehrbuch der dogmengeschichte" I
—III (4:e uppl. 1909), K. Bonwetsch, "Jesus
Kristus in bewusstsein und frömmigkeit der kirche"
1908), P. Eklund, "Luthers trosbekännelse"
1899) och "Evangelisk Fadervärdsdyrkan" (1904),
E. Billing, "Försoningen" (1908), N. J. Göransson,
"Gudsförhållandets kristologiska grund", I—II (1909
—10), och G. Aulén, "Den kristna tankens tolkning
af Jesu person" (1910) samt dessutom de i art. nämnde
författarnas dogmatiska hufvudarbeten. G. A—n.

Kristsnes. gård på Island, tillhörande Helge
Magre (se d. o.).

Kristtorn, *bot.* Se Aquifoliaceæ.

Kristus. Se Jesus Kristus.

Kristusbilder. Något porträtt i egentlig mening
af Kristus finnes icke och har säkerligen ej heller
funnits, ehuru sägner och uppgifter om ett sådant
tid efter annan trädt fram och blifvit trodda. Då
de äldste kristne ville genom ett synligt yttre tecken
framkalla föreställningen om Kristus, skedde detta
genom vissa öfverenskomna bilder, symboler, af alle-
handa slag. (Se Kristusmonogram och
Kristussymboler.) På visst sätt besläktade
med de senare äro åtskilliga från den grekisk-ro-
merska antikens sagovärld lånade figurframställnin-
gar, som användes med hänsyftning på Kristus. En
sådan är bilden af *den gode herden* (fig. 1), en ung-
domlig, skägglös gestalt, klädd i kort tunika och på
sina axlar bärande det återfunna lammet. Motivet
är hämtadt från den inom den grekisk-romerska kon-
sten förekommande "lammbärande Hermes" eller
"lammbärande faunen". En annan besläktad fram-
ställning är *Orfeus* (fig. 2), sagosångaren, som med
sin lyras makt betvingade den döda naturen samt
lockade till sig och tämjde de vilda djuren. Bilder
sådana som dessa förekomma i Roms katakomber:
den första redan under 2:a årh., den senare under
det 3:e. — Redan tidigt visa sig emellertid figur-
framställningar, som omedelbart syfta på Kristi
egen person. För att ej tala om Jesusbarnet i
sin moders knä (fig. 3) och med den ledande
stjärnan öfver sitt hufvud, en bild, som före-
kommer redan i 2:a årh:s katakombmålningar,
må här nämnas en framställning af dopet i Jordan
från samma årh. Med förkärlek framställas dock
sådana drag ur mästarens jordelif, i hvilka han mera
omedelbart framstår som människornas välgörare: han
bespisar de hungriga skarorna, han botar de lidande,
han uppväcker de döde, tröstar de lefvande. Något
senare (300-talet) visar han sig äfven i sin härlig-
het, undervisande sina lärjungar eller tronande öfver
världsalltet, med lifsens bok i sin hand och en gloria
kring sitt hufvud. Han framställes här som en ung-
domlig, skägglös gestalt med blottadt hufvud, kort
hår, spänstig hållning, iklädd antikens vanliga veck-
rika dräkt. Någon sträfvan att åstadkomma por-
trättlikhet eller en individuell typ skönjes icke. Fram-
ställningar af detta slag förekomma som målningar i
katakomberna, men jämväl, och i synnerhet i relief,
å fornkristna sarkofager (fig. 4). Typen har därför
blifvit kallad *sarkofagtypen*, stundom äfven kata-
kombtypen (jfr dock nedan). Den bibehöll sig till
inemot slutet af 4:e årh. — Under detta århundrade
stadfästes kristendomens yttre maktställning, och
efter hand framträdde en sträfvan att noggrannare
bestämma Kristusbildens drag, att ge dem en mera
individuell karaktär. Frälsaren framställdes ej före-
trädesvis såsom deltagande i en handling, utan som
det gudomliga majestätet, världshärskaren. Han står
midt ibland sina lärjungar som en konung i sitt hof,
han sväfvar i skyn öfver tillbedjande helgon, han
sitter på sin konungatron med lifsens bok i ena han-
dan, välsignande med den andra. Håret är deladt
och faller ned på båda axlarna. Han är klufvet
skägg, än längre, än kortare. Ansiktet visar sig
gärna i full fas, med stora, uppspärrade, ofta stir-
rande ögon. Ansiktsuttrycket är allvarligt, stundom
strängt och dystert. Dimensionerna äro kolossala, där
sådant är möjligt. Bilder af denna typ (fig. 5 o. 6)
förekomma redan i katakomberna, men företrädesvis
i kyrkornas korrundlar, där utförda i mosaik. Typen
har därför äfven blifvit kallad *mosaiktypen*, i sina
tidigare, mildare former *katakombtypen*, i sina se-
nare, strängare, stundom nästan skräckinjagande
uppenbarelser, med åldrigt, vresigt uttryck, den
bysantinska. Säkerligen ha de antika Zeusbilderna
mer eller mindre medverkat vid dess utbildande. —

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Fig. 1. "Den gode herden", fornkristen marmorstatyett, 300-talet.

Fig. 2. Orfeus (bild med hänsyftning på Kristus), katakombmålning, 100-talet (?).

Fig. 3. Heliga jungfrun med Jesusbarnet, katakombmålning, 300-talet.

Fig. 4. "Sarkofagtypen": sarkofagrelief, 300-talet.

Fig. 5. "Mosaiktypen" (katakombtyp), mosaikbild, 600-talet.

Fig. 6. "Mosaiktypen" (bysantinsk typ), 500-talet.

Fig. 7. "Abgarusbild", målning i Prags domkyrka.

Fig. 8. "Veronikaduk", träsnitt af A. Dürer.

Fig. 9. Romansk skulptur å katedralen i Chartres.

Fig. 10. "Kristus som pilgrim". Efter Fiesoles fresk. (San Marco, Florens.)

Fig. 11. Efter Leonardo da Vincis "Nattvarden". (Milano.)

Fig. 12. Efter målning af Qu. Massys. (Antwerpens museum.)

Fig. 13. Efter målning af Giorgione. (Vicenza; numera i Boston.)

Fig. 14. Efter Thorvaldsens Kristusstaty i marmor. (Vor frue kirke, Köpenhamn.)

Under denna period, den gammalkristna konstens senare skede, framträda sägnerna om tillvaron af ett verkligt Kristusporträtt, hvars drag stämma öfverens med den här beskrifna typen, i hvilken man ock har att söka deras upphof. Ganska många bilder, till en del ännu i behåll, ha också gjort anspråk på att vara äkta. I främsta rummet höra hit de s. k. *acheiropoieterna* (af grek. nekande *a*, *cheí'r*, hand, och *poiéi'n*, göra, se Akeiropoiet), de "af ingen mänsklig hand utförda" framställningarna af frälsarens jordiska drag. Tidigast, omkr. midten af 500-talet, omtalas den undergörande s. k. *Abgarusbilden* från Edessa. En af Edessas "abgarer" (härskare), som lefde samtidigt med Kristus, hade ställt sig i skriftlig förbindelse med denne för att söka bot för en sjukdom. Hans önskan hade blifvit uppfylld; och då frälsaren ej själf kunde personligen besöka honom, hade han i stället skickat sitt porträtt, "utfördt af Gud själf" och ej af människohänder. Senare, på 700-talet, förtäljes, att bilden blifvit framdragt på det sätt, att Kristus tryckt sitt ansikte mot en linneduk, som därefter bevarat hans drag (fig. 7). Af senare ursprung (700-talet) är sägnen om *Veronikaduken*, som af den hel. Veronika, kvinnan, som botades för blodgång, blifvit förd till Rom för att bota kejsar Tiberius för petäska. Å denna duk befann sig likaledes ett aftryck af Kristi anlete. Sedermera berättas, att Veronika mötte frälsaren på hans väg till Golgata, där han blodig och utmattad dignade under korsets tyngd, samt att hon då räckt honom en duk, för att han måtte torka sitt anlete, hvars drag därvid fästes på linnet. Motivet har sedermera otaliga gånger blifvit användt af konsten (fig. 8). Hela Veronikalegenden är en myt och namnet på den heliga kvinnan liktydigt med beteckningen för de påstadt autentiska Kristusbilderna: *vera ikon* ("sann afbild"). Flera andra undergörande akeiropoieter äro omtalade. Men jämte dessa nämnas äfven s. k. *Lukasbilder*, d. v. s. Kristusporträtt, som påstås ha blifvit utförda af evangelisten Lukas, som sägnen gjort till målare och på grund däraf till alla målares skyddshelgon. Samtliga här omtalade bilder torde kunna föras tillbaka till en statygrupp i Cæsarea Philippi (Paneas), som framställt en Zeusliknande figur med en knäböjande kvinna vid sina fötter (en kejsare med en personifierad provins e. d.), hvilken tidigt omtalas och af folktron uppfattats som en bild af Kristus och den s. k. Veronika eller Berenike, kvinnan, som led af blodgång. Föreställningen om dem sammanfattas i det s. k. Lentulusbrefvet, som första gången omtalas i 11:te årh. som skrifvet till romerska senaten af en viss Publius Lentulus, Pontius Pilatus' förmente företrädare, och som innehåller en tämligen lång, men i mycket allmänna ordalag hållen skildring af Kristi utseende.

Den nu beskrifna typen öfvergick sedermera i den egentliga västerländska medeltidskonsten, den romanska såväl som den gotiska, och bibehöll sig där hela medeltiden igenom, om ock med större och mindre förändringar i uppfattningen. Tusentals bilder äro kända från denna tid. Den romanska konsten söker i allmänhet, ofta under intryck af bysantinska typer, vid sitt återgifvande af Kristusgestalten uttrycka styrkan, värdigheten, det gudomliga majestätet, om den ock ej alltid därvid vunnit mästerligt herravälde öfver de konstnärliga medlen (fig. 9). Sålunda äro dragen ofta åldriga och dystra, lemmarna starka och korta, kroppsbyggnaden grof och undersätsig. Gotikens Kristusbilder äro af en finare, yngre, känsligare typ, i hvilken de rent mänskliga dragen i frälsarens natur äro med mera eftertryck framhållna: sålunda å ena sidan uttrycket af blid ungdomlighet (t. ex. i de många framställningarna af sonen, som upphöjer sin moder till himlarnas drottning, "Marias kröning"), å den andra uttrycket af ett djupt kändt lidande (t. ex. i passionsbilderna och krucifixen, hvilkas naturalism stundom närmar sig det afskyvärda). Kristustypen fick f. ö. under medeltiden en ännu vidsträcktare användning, i det man då började i bild framställa jämväl de öfriga personerna i gudomen och äfven för dem stundom använde Kristi drag. Under inflytande af mystiken blef det under slutet af medeltiden vanligt att framställa den lidande och marterade Kristus ej i en viss historisk situation, utan som smärtornas man, omgifven af passionens redskap. Fr. o. m. renässansen förekomma jämväl isolerade bilder af Kristus som den uppståndne. Med mystiskt svärmiska riktningar sammanhänga framställningarna af Kristusbarnet med maktens eller lidandets attribut.

Renässansens och därpå följande perioders konst använder i det hela vid sina Kristusframställningar (fig. 10—13) den häfdvunna typen, men med många personliga insatser, alltefter den skildrandes egen uppfattning. Olikheterna kunna till följd däraf vara ganska stora, och det är stor skillnad mellan t. ex. en Rafaels, en Rubens' och en Rembrandts framställningar af frälsarens personlighet. Men äfven fullständiga afvikelser förekomma någon gång, såsom när Michelangelo i sin "Yttersta domen" framställer Kristus skägglös och ungdomlig som en antik Apollongestalt. I anslutning till antiken framställes Kristus somt en skägglös idealgestalt å Sergels relief af uppståndelsen (1785; i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm). Antiken har f. ö. inverkat på många andra sätt på 1500- och 1600-talets Kristusbilder. Sålunda kan man spåra inflytanden af Zeushufvudet, af den skäggige Dionysos, af Laokoon, till och med af Niobe (Guido Reni). Jfr äfven bilderna till art. Ecce homo, Förklaring 2, Giorgione, Kors (fig. 14) och Korsnedtagningen.

Det religiösa måleriet spelar i den moderna konsten ingen framstående roll. De Kristusbilder, som blifvit utförda under 1800-talet, sluta sig därför antingen till den äldre, häfdvunna typen, i allmänhet i sådant fall med en idealiserande hållning (af en viss typbildande betydelse har Thorvaldsens Kristus som hugsvalare, fig. 14, varit, särskildt för de protestantiska länderna), eller framställer man med stöd af arkeologiska och etnografiska studier Kristus som en österländning i österländsk (arabisk beduin-) dräkt och med österländska drag, i hvilka den gamla typen dock svagt återklingar. Af sådan art äro, för att nämna ett par bekanta exempel, ryssen Antokolskis berömda Kristusstod och ungraren Munkácsys lika firade "Kristus inför Pilatus" (se Munkácsy). Jfr bl. a. L. Dietrichson, "Christusbilledet" (1880; rec. af H. Hildebrand i "Från äldre tider", 1882). Upk. (A. L. R.)

Kristuskolonnen. Se Hildesheim.

Kristusmonogra'm, förkortningar af namnen Jesus och Kristus (Christus), under kristendomens äldre tider använda som symboliska tecken i st. f. figur-

framställningar af Kristi person eller som prydnader, sedermera äfven som förklarande bihang till bilderna. Den enklaste formen är begynnelsebokstafven i det grekiska ordet *ΧΡΙΣΤΟΣ* (*Christos*). Med detta förbindes sedermera bokstafven **I** (begynnelsebokstafven i grek. *ΙΗΣΟΥΣ* = *Jesus*) eller den andra bokstafven i *ΧΡΙΣΤΟΣ*, det grekiska *P* (= R). Härigenom uppkomma monogrammen ☧ (= ICh = Jesus Christus), ☧ (= ChR), ☧ (= ChR eller IChR), äfven förekommande under formen ✠. Sådan är den folketymologiska förklaringen af dessa Kristusmonograms uppkomst. Enligt nyare undersökningar härleda de sig däremot dels ur en egyptisk gudomssymbol, dels ur den sexekriga formen af det gudomen betecknande solhjulet (se Kors). Någon gång förbindes med Kristusmonogrammet ett **N**, begynnelsebokstafven i lat. *noster* (vår) eller grek. *nika* (han segrar), eller INRI = *I(esus) N(azarenus) R(ex) I(udæorum)*, d. v. s. Jesus af Nasaret, judarnas konung. Senare (från 1100-talet) användas de mera tydliga bokstafssammanställningarna XPC (af grek. *XP[ιστο]Σ*) samt ICXC (af *I[ησου]Σ X[ριστο]Σ*), äfvensom förkortningarna IHS (eller IHC), de tre första bokstäfverna i *ΙΗΣΟΥΣ*. Det senare monogrammet har fått en mycket vidsträckt användning som inskrift på kyrkliga föremål och som jesuiternas ordenstecken. Det ingår, som bekant, äfven i den svenska Serafimerordens tecken samt förekommer i Sverige jämväl som prydnadsmotiv å allmogesmycken i silfver och å väfnader (Skåne). Den vidsträckta användningen har gifvit upphof till många olika tolkningar, t. ex. *I(esus) H(ominum) S(alvator)*: Jesus människornas frälsare, *I(esus) H(ortator) S(anctorum)*: J. helgonens förmanare, *I(esum) H(abemus) S(ocium)*: vi ha Jesus till följeslagare, *I(n) H(oc) S(alus)*: här är frälsningen, och *I(n) H(oc) S(igno)* (nämligen *vinces*): i detta tecken (skall du segra), d. v. s. en latinsk öfversättning af den inskrift, som — enl. Eusebios' berättelse — jämte korsets bild visade sig på himmelen ofvanför den nedgående solen för kejsar Konstantin, då han (312) drog ut mot Maxentius (se Konstantin, sp. 832). Härtill kan läggas den svenska, ganska enkla och sinnrika allmogetolkningen *I(esus) H(errans) S(on)*. — Som besläktade med Kristusmonogrammen få vi anse äfven bokstäfverna *A* och *Ω*, *A* och *O* (se A, sp. 2), hvilka bokstäfver ofta äro förbundna med de egentliga monogrammen (se fig.), det grek. *ΟΩΝ*, "den varande", "den som är", samt vidare ordet *ΙΧΘΥΣ* (ICHTHYS), som innehåller begynnelsebokstäfverna till de grekiska orden *Ιησους Χριστος Θεου Υιος Σωτηρ* (= *Iesus Christos Theu Hyios Soter* = Jesus Kristus Guds Son Frälsare) och läst som ett ord, betyder "fisk" samt ofta finnes använd under den äldsta kristna tiden. Upk.*

Kristusmonogram med bokstäfverna *A* och *Ω* tillfogade.

Kristusorden, en portugisisk, en påflig och en brasiliansk orden. Dessa ordnars uppkomst är gemensam och härleder sig från år 1317, då konung Dionysius af Portugal till en ny ändlig riddarorden, "Kristi riddare", förenade den upphäfda tempelherreordens portugisiska medlemmar, hvilka han låtit behålla de gamla ordensgodsen. Under förbehåll att likaledes få utnämna riddare stadfäste påfven 1319 den nya orden, hvilken underkastades den hel. Benedikts regel, hänfördes under cisterciensorden och antog tempelherrarnas statuter. Senare frikallades dess medlemmar från de tre klosterlöftena. 1550 fästes stormästarvärdigheten vid Portugals konungakrona, och orden sekulariserades 1789; i Brasilien nationaliserades den, men blef där 1890 upphäfd efter kejsardömets fall. Se vidare Ordnar.

Kristussymböler. Som en symbol för att beteckna Kristus användes redan under 2:a årh. bilden af en *fisk* (fig. 1), med hänsyftning på den i art. Kristusmonogram omtalade bokstafsleken *I, ch, th, y, s.*

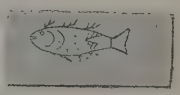

Fig. 1. Fisken som Kristussymbol, på en katakombgrafsten.

Fig. 2. Lammet som Kristussymbol. Efter en katakombmålning.

— Något senare förekommer äfven *lammet*, med hänsyftning på Johannes Döparens utrop: "Se Guds lamm", samt framställningarna om lammet i Uppenbarelseboken. Lammet framställes ofta med ett Kristusmonogram öfver sig (fig. 2), med kors eller korsfana, och blod rinner från dess hals ned i en kalk. Flera fiskar på samma framställning betecknä däremot de genom dopets bad frälsta människosjälarna, flera lamm medlemmarna af Kristi hjord. Utom dessa symboler förekommer under den äldre kristna tiden och den egentliga medeltiden en mängd andra med mer eller mindre tydlig hänsyftning på Kristus och kända bibelställen, sålunda *lejonet* af Juda, den upphöjda *ormen*, vidare *enhörningen*, *hjorten*, *hönan*, *pelikanen*, *klippan*, *vinstocken*, *den sjuarmade ljusstaken* m. fl. Upk.*

Kristvalla, socken i Kalmar län, Norra Möre härad. 11,968 har. 1,441 inv. (1909). K. utgör ett konsist. pastorat i Kalmar stift, Norra Möre kontrakt. Inom socknen, 30 km. från Kalmar, 15 km. från Trekantens station å Kalmar järnväg ligga Kristvalla hälsobrunn (svagt järnvatten), känd sedan 1784, och badinrättning, begagnade endast af ortens befolkning. Ln.

Krisuvik, vik på södra kusten af halfön Reykjanes på Island. I närheten ligga svafvelgrufvor, hvilkas bearbetande dock är förbundet med så stora svårigheter, att brytning endast tidtals egt rum.

Krit (Kerit), en bäck i Palestina. Se Elia.

Krita (lat. *creta*). 1. *Geol., petrogr.*, en mjuk och affärgande, jordartad hvit kalksten, företrädesvis bildad under kritsystemets (se d. o.) senontid i norra Tyskland, Danmark, Skåne, norra Frankrike, södra England och Irland. Karakteristiskt för skriftkritan är, att i densamma förekommer flinta som bollar eller lager. Vid slamning af krita kan man

undom få fram de allra sirligaste foraminiferskal stor mängd; vanligtvis äro emellertid foraminiererna underordnade, och kritan sammansättes af t finkornigt kalkslam. Bland foraminifererna är *Globigerina* ytterst sällsynt; vanligare äro sådana former *Rotalia*, *Textularia* etc.), som lefva på hafsbottnen h på måttligt djup, ung. 200—300 m. eller ännu indre. När därtill kommer, att skrifkritan stundom fvergår i en grundvattensbildning, grönsand, och yser tjockskaliga ostron (*Gryphæa vesicularis*, se r y p h æ a), som säkerligen lefde på grundt vatten, ar man ingen anledning att längre fasthålla vid en gamla åsikten, att skrifkritan är en djuphafsflagring, jämförlig med våra dagars globigerinaam. En del af det amorfa kalkpulver, som bilar kritans hufvudmassa, utgör den pulverformiga esten af sönderfallna snäck- och musselskal, sjöborrtelett, bryozodjurhus o. s. v.; man har antagit ulvret bildadt genom bakteriers inverkan. En nnan del utgöres af ur lösningar af surt kalciumarbonat fälld krita. Bland de mikroskopiska organismerna märkas också små skifformiga kokkoliter e d. o. och F l a g e l l a t a).

2. *Kem. tekn.* Krita, som ur kemisk synpunkt utöres af mer eller mindre förorenad kolsyrad kalk, ar dels samma användning som vanlig kalksten och egagnas särskildt med fördel i glas- och sodafabrier, vid beredning af hydrauliskt murbruk o. s. v., els användes den till följd af sin mjuka, finkorniga, ffärgande beskaffenhet till teckning, målning o. d. ör dessa ändamål komma i handeln dels utvalda ena bitar (s. k. s t y c k e k r i t a), dels och förrädesvis genom föregående behandling (pulverisering ch slamning) f i n t f ö r d e l a d k r i t a, antingen form af pulver (*slammad krita*) eller med tillhjälp f limvatten formad i prismatiska stänger, cylindrar, akor o. s. v. (*skrifkrita*, *skräddarkrita*). Handelsamnen växla efter fabrikerna. De bästa sorterna nses komma från Frankrike och Tyskland. Genom llsats af färgämnen erhållas f ä r g a d e k r i t o r (e P a s t e l l f ä r g e r). Dock ha dessa ofta ej nnat än namnet gemensamt med verklig krita; så stan t. ex. *rödkrita* af en mjuk järnlera, *svartkrita* f kolhaltig lerskiffer, o. s. v. S. k. spansk (venezinsk) l. Briançonkrita är ett slags specksten (se d. o.).

3. *Med. Carbonas calcicus cretaceus* l. *Creta lba*, användes numera ej hos oss som läkemedel, tan ersättes af *Carbonas calcicus* l. k a l c i u m a r b o n a t, ett renare preparat, som kan ges äfen invärtes. Som läkemedel användes kalciumkarbonat ej sällan invärtes mot "magsyra", äfven stundom ot diarré samt mot för starkt sur urin med benägenhet för afsättning af urinsyresten i urinvägarna. idare kan kalciumkarbonat nyttjas som invärtes edel mot förgiftningar med syror. Mot sjukdomar, renade med benuppmjukning, såsom rakitis och steomalaci, särskildt den förra, äro kalksalter af tvifraktigt värde. I ett par kvicksilfverpreparat, *hydrargyrum cum creta* och m e r k u r i o l p u l v e r, går fint pulveriserad kolsyrad kalk väsentligen som vehikel", som ett medel att fint och likformigt förela kvicksilfret. F. ö. ges kalciumkarbonat invärtes form af pulver med aromatiska tillsatser, äfven som r i t e m u l s i o n (*emulsio carbonatis calcici*). Utärtes användes kalciumkarbonat som hufvudbeståndsdel i de flesta tandpulver och i tandpasta för att förmedla tändernas mekaniska rengöring, äfvenså i s. k. skabbsalfva, *unguentum sulfuris compositum*. I. A. Hng. 2. S. J—n. 3. C. G. S.

Kritemulsiön, *med.* Se K r i t a 3.

Kritērium (grek. *kritērion*), prófvosten, kännetecken; *log.*, en bestämning, som är för en sak rent specifik, så att man från bestämningens tillvaro kan sluta till sakens. Jfr C r i t e r i u m och K o n v e r g e n s k r i t e r i u m. L. H. A.*

Kritformationen, *geol.* Se K r i t s y s t e m e t.

Kriti, myt. grek. Se K r e t a.

Kri'tias (grek. *Κριτίας*, lat. *Critias*), forngrekisk statsman, atenare, efter störtandet af Theramenes hufvudmannen för de "trettio tyrannerna" (se G r e k l a n d, sp. 242), som under några månaders tid (404—403 f. Kr.) utöfvade ett formligt skräckvälde. Framför andra gjorde sig K. genom sin hänsynslösa stränghet hatad af folket. Han stupade år 403 i striden mot Thrasybulos. För öfrigt hörde K. till sin samtids mest bildade och begåfvade män. Han egde ett namn som skald, filosof, talare och historieskrifvare. Platon har efter honom uppkallat en bland sina dialoger och låter honom äfven uppträda i dialogen "Timaios". A. M. A.

Kritici'sm (se K r i t i k), *filos.*, i allmänhet ett vetenskapligt förfaringssätt inom filosofien. Ordet nyttjas i följande, mera bestämda betydelser. 1. I vidsträckt bemärkelse betecknar kriticism hvarje från auktoritetstro frigjordt filosoferande (motsats: dogmatism i inskränktaste mening), t. ex. Greklands och den nyare tidens filosofi. — 2. I inskränkt bemärkelse är kriticism en filosofi, som gjort sig fri från ovetenskapliga och obevisade antaganden, särskildt rörande kunskapens möjlighet (motsats: dogmatism i inskränkt bemärkelse). I viss mån är detta fallet med all filosofi efter Sokrates, med hvilken de kunskapsteoretiska undersökningarna kunna sägas ha tagit sin början. Hvarje senare period i filosofiens historia kan ock sägas vara kritisk i förhållande till den föregående, såvidt den nämligen ytterligare fördjupat det kunskapsteoretiska problemet. — 3. Till följd af den revolution, som Kant åstadkom i kunskapsteoretiskt afseende, betecknas en filosofi, som tillgodogjort sig resultaten af hans forskningar, företrädesvis som kritisk. I synnerhet brukar man så benämna den kantiska filosofien själf. Jfr D o g m a t i s m. L. H. A.*

Kritik (grek. *kritikē*, bedömande, eg. *kritikē te'chne*, konsten att bedöma), granskning, bedömande, sorgfällig skärskådan, skarp undersökning. Ehuru gifvetvis den kritiserandes personlighet alltid sätter sin stämpel på hans verk, plägar man skilja mellan o b j e k t i v och s u b j e k t i v kritik och med den förra betecknigen mena en sådan, som söker genomföra strängt sakliga synpunkter och stöder sig på en systematisk uppfattning af hela det ämne, dit det kritiserade hör. T e n d e n t i ö s kallas en kritik, som drifver en förutfattad mening och i hvarje fall ser föremålet för kritiken från t. ex. konfessionell, politisk, social eller bara modesynpunkt. N e g a t i v kritik uppehåller sig uteslutande vid det felaktiga och förkastliga, medan den p o s i t i v a kritiken söker belysa sitt ämne allsidigt. Den allmänna uppfattningen är merendels benägen att anse all kritik negativ, och hela ordgruppen kritik, kritisk, kritisera o. s. v. har kanske oftast bemärkelsen: anmärkning, nagelfarande af fel. Till grund för hvarje verklig kritik måste det ligga en måttstock för bedömandet. Denna måttstock är i vissa

vetenskaper (t. ex. matematiken) fasta och obestridliga principer, medan däremot exempelvis litteratur- och konstkritiken, den estetiska granskningen, rör sig med värdeomdömen, hvilka ju i regel äro anfäktbara och kunna bli föremål för antikritik. I vetenskaplig framställning är en kritisk behandling af åsikter, hypoteser och metoder vanligen förstadiet för uppställandet af hvarje ny teori, intagandet af hvarje ny ståndpunkt. Den i allmänhet negativa betydelsen af ordet kritik härrör från den tid, då den filologiska kritiken framför allt gick ut på att undersöka beskaffenheten af de litterära antika språkminnesmärkena. Denna kritik rörde ej bara själfva skriftens äkthet eller oäkthet, utan äfven hvarje uttrycks och forms riktighet (textkritik). På ett område har kritiken utvecklat sig särskildt rikt, nämligen i fråga om bibelkritik (se d. o.), ett namn, som bibehållits på vetenskapsgrenen i fråga. Historisk kritik, undersökningen af de olika historiska källornas pålitlighet, ingår gifvetvis såväl i bibelkritiken som i historien och dess hjälpvetenskaper.

Särskild omfattning och betydelse har den estetiska kritiken, hvars indelning i litterär, konst- och musikkritik ju beror af denna kritiks olika föremål. Den litterära kritiken sysselsätter sig med undersökningar och tolkningar af vittra verk, är således sekundär i förhållande till den poetiska produktionen, vare sig den förhåller sig väsentligen nagelfarande och bedömande eller öfvergår i "reproduktion" af det behandlade (i hvilket senare fall kritiken blifvit kallad "den tionde musan"), d. v. s. med psykologiskt förstående och skaldisk medkänsla ger en filologisk-historisk förklaring af ett arbete såsom uttryck för en bestämd tid och en egendomlig personlighet. Men den kan äfven vara primär, i den mån som den eggar till eller framkallar skapande, bryter nya vägar och ger impulser. Den med en författare samtida kritiken står delvis som en medlare mellan honom och allmänheten, hos hvilken den vill främja förståendet af det skapade; ofta söker den äfven undervisa författaren om sådant, som kan läras, tekniken, eller t. ex. om bristande kongenialitet mellan honom och hans ämnesval. Kritiken undersöker verket analytiskt, bestämmer och karakteriserar dess byggnad, stil, tendens och, på grund af verkets vittnesbörd, författarens temperament och utgångspunkter, sätter honom och hans alster i samband med tidigare verk af samma slag eller samma ämne, med litteraturen eller kulturen i sin helhet. Ju mer djupgående och omfattande kritiken blir, dess hellre nämnes den litteraturvetenskap. Kritiken öfvergår sålunda dels i tolkning, när analysen af det enskilda, isolerade arbetet drifves till sin spets, dels i systematisk estetik, när den öfvervägande sysslar med principerna för det litterära bedömandet. Jfr Litteraturkritik. Se E. Hennequin, "La critique scientifique" (1888), Rötteken, "Über ästhetische kritik bei dichtungen" (1897), och Brunetière, "L'évolution de la critique" (1890). — Kritika'st, småaktig eller ytlig och okunnig granskare, häcklare. — Kritiker, granskare, smakdomare, recensent; anmärkare, häcklare. — Kritikus, kritiker (i försmädlig ton). — Kritisēra, granska, bedöma, afge granskning af; häckla, anmärka på. R—n B.

Kritika'st. Se Kritik.

Kritiker. Se Kritik.

Kritikus. Se Kritik.

Kri'tios (grek. *Κρίτιος*), grekisk bildhuggare af den äldre attiska skolan, utförde tillsammans med Nesiotes den grupp af tyrannmördarna Harmodios och Aristogeiton, som uppställdes 476 f. Kr. Af de två figurerna finnas kopior i behåll i två marmorstoder, som förvaras i Neapels museum (se Farnesiska konstverk). De äro framställda nakna, i häftig rörelse, med dragna svärd framstormande mot tyrannen, den yngre af dem något före den äldre. Kropparna äro skildrade med lif och frihet; den yngres hufvud är ännu ålderdomligt i uttrycket. Kompositionen, som är väl genomtänkt och afvägd, tyder på en mästare, som sträfvat att bryta den äldre stilens stelhet, ett sträfvande, som dock först lyckades fullständigt för Myron. C. R. N.

Kritisēra. Se Kritik.

Kritisk (se Kritik), som har afseende på eller står i samband med kritik; grannsynt, granskande; kinkig, kitslig; som innebär en kris (se d. o.), betänklig, farlig, afgörande. Inom *bot.* nyttjas ordet kritisk om ett släkte eller en art, som omfattar flera hvarandra närstående former, svåra att begränsa. Sådana släkten äro t. ex. *Hieracium*, *Rosa*, *Rubus*, *Calamagrostis*, *Distigmaticæ*-gruppen inom släktet *Carex*, m. fl. G. L—m.

Kritiska dagar. Se Falb, R.

Kritiska fenomen, *fys.* Se Andrews, Th.

Kritisk filosofi. Se Kriticism.

Kritisk punkt, *fys.*, den kombination af tryck (kritiskt tryck) och temperatur (kritisk temperatur), vid hvilken skillnaden mellan ett ämnes vätske- och gasform upphör. När temperatur och tryck samtidigt ökas på sådant sätt, att ämnet tillstånd går mot kritiska punkten, närmar sig det mättade ångans täthet alltmera till tätheten hos vätskan, och vid kritiska punkten sammanfalla båda. Se vidare Kritisk temperatur. G. L.

Kritisk rationalism. Se Dogmatik, sp. 624.

Kritisk temperatur, *fys.*, den högsta temperatur vid hvilken ett ämne ännu kan förekomma i vätskoform. Vid temperaturer öfver den kritiska existerar ämnet endast som gas, trycket må vara huru högt som helst. De första observationerna härom gjordes 1822 af Cagniard de la Tour. Han fyllde ett starkt smalt glasrör till något mindre än hälften med alkohol, dref ut luften genom kokning och smälte till röret mynning, så att rummet öfver alkoholen innehöll endast dennas mättade ånga (fig. 1 *a*). Upphettades röret, började spriten starkt utvidga sig, när temperaturen närmade sig ett visst värde (den kritiska temperaturen), samtidigt blef menisken (jfr Kapillaritet) allt mindre kullrig till tecken att ytspänningen minskades (fig. 1 *b*), och slutligen, när den kritiska temperaturen uppnåddes, försvann den helt och hållet och röret var fylldt af en homogen massa. Samma experiment utförde Cagniard de la Tour med eter, kolsvafla m. fl. vätskor, men han lyckades icke fullt reda ut hithörande förhållanden. Detta gjorde först Th. Andrews 1869 genom sina berömda försök öfver koldioxidens (kolsyrans) sammantryckbarhet vid olika temperaturer. Fig. 2 visar ett diagram efter

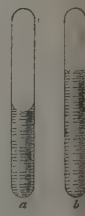

Fig 1. Cagniard de la Tours experiment.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

Andrews öfver sambandet mellan tryck och volym nos en viss mängd koldioxid, trycket i atmosfärer är afsatt vertikalt och volymen horisontellt; de fullt utdragna linjerna ange ifrågavarande samband vid den på linjen utsatta temperaturen och kunna därför kämpligen kallas i s o t e r m e r för koldioxiden. På kurvan *ABCD*, som gäller för temperaturen 15,1° C., svarar punkten *A* mot gasformig koldioxid, vid *B* är koldioxiden att betrakta som mättad ånga, ytterligare sammantryckning bringar denna att kondenseras, medan trycket håller sig konstant ända till *C*, där all koldioxid förtätas till vätska. Vid sammanpressning af denna stiger trycket till *D* etc. mycket hastigt, som synes på kurvans branta lutning. Vid temperaturen 21,5° är den horisontella sträcka, *B'* till *C'*, där flytande koldioxid och mättad ånga koexistera, åtskilliget kortare än vid 15,1° och minskas ytterligare i längd med stigande temperatur, hvilket antydts genom den streckade kurvan, tills den vid kritiska temperaturen 31° har dragit sig samman till en enda punkt *K*, som just är den kritiska punkten (jfr K r i t i s k p u n k t och K r i t i s k t t r y c k). Figurens isoterm för 31,1° går obetydligt ofvanför denna. Vid ännu högre temperaturer blir bukten på isotermerna allt mindre, och redan vid 48,1° närmar sig kurvan till hyperbelformen, hvilket betyder, att koldioxiden då approximativt följer Boyle-Mariottes

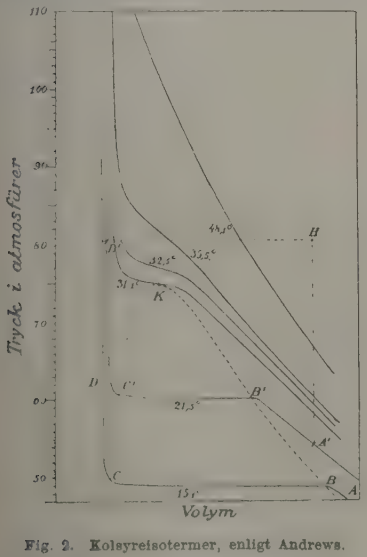

Fig. 2. Kolsyreisotermer, enligt Andrews.

lag (se G a s 1). — Af fig. 2 framgår, att man längs en kurva, som går i båge öfver den kritiska punkten, kan komma från ett afgjordt gasformigt område till ett lika otvetydigt vätskeformigt, utan att man kan ange någon viss punkt på kurvan, där öfvergången skulle skett. Från punkten *A'* t. ex., som representerar gasformig koldioxid, uppvärmer man gasen vid konstant volym (längs den streckade linjen *A'H*) till en temperatur, så högt öfver den kritiska, att trycket i *H* är större än kritiska trycket, låter den därpå genom afkylning under konstant tryck sammandraga sig (längs linjen *HD'*) till en volym mindre än kritiska volymen, och kan slutligen genom isoterm utvidgning bringa den i tillståndet *C'*. Under hela denna öfvergång från gasformig koldioxid (*A'*) till vätskeformig (*D'* och *C'*) har ingen kondensation visat sig. Man kan därför anse, att någon principiell skillnad icke finnes mellan vätskor, ångor och gaser. — Nedanstående tabell upptager några ämnens kritiska temperaturer i Celsius-grader och kritiska tryck, angifna i meter kvicksilfver.

	Kritisk temperatur	Krit. tryck i m. kvicksilfver
Vatten	365°	150
Alkohol	243	48
Eter	194	27
Klor	143	68
Koldioxid	31	55
Syrgas	— 119	44
Luft	— 140	30
Kväfgas	— 149	21
Vätgas	— 241	15
Helium	— 267	(2)

G. I.

Kritiskt tryck, *fys.*, det gränsvärde, till hvilket den mättade ångans tryck närmar sig, när vätskans temperatur går mot den kritiska temperaturen (se d. o.). G. I.

Kritisk ålder, detsamma som klimakteriska år (se d. o.).

Kritkalk, en mjukare, något affärgande kalksten.

Kritmaner. Se C r a y o n - m a n e r.

Kritolāos (grek. *Κριτόλαος*, lat. *Critolāus*), forngrekisk filosof från Faselis i Lycien, tillhörde den peripatetiska skolan och deltog med akademikern Karneades och stoikern Diogenes i den berömda beskickningen från Aten till Rom (156 f. Kr.), hvilken hos romarna inledde bekantskapen med den grekiska filosofien. K. kvarstannade i Rom, där han dog vid hög ålder. A. M. A.

Kri'ton (grek. *Κρίτων*, lat. *Crito*), en af Sokrates' hängifnaste vänner och lärjungar, hvilken önskade att med uppoffring af sin förmögenhet rädda sin lärare från det honom ådömda dödsstraffet (399 f. Kr.). Platon har förevigat hans minne genom att med hans namn uppkalla en af sina lättfattligaste och mest lästa dialoger, i hvilken K. föreställes besöka Sokrates i fängelset för att meddela honom den räddningsplan, som han uppgjort, men i stället af Sokrates inledes i ett högstämdt samtal om de bevekelsegrunder, som förmådde Sokrates att villigt foga sig under sitt lands lagar, äfven då de med orätt kräfde hans lif. A. M. A.

Kritperioden, *geol.*, är den period af jordens utvecklingshistoria, under hvilken de bildningar uppkommit, som nu sammanfattas under benämningen k r i t s y s t e m e t. I den kronologiska ordningen kommer kritperioden emellan juraperioden och den tertiära. Se vidare K r i t s y s t e m e t. B. L—n.*

Kritsystemet, *geol.*, är det yngsta af de mesozoiska systemen och har fått sitt namn efter den däri på åtskilliga ställen uppträdande bergarten krita (se d. o.). De i kritsystemet förekommande bergarterna äro hufvudsakligen kalkstenar af olika slag, såsom krita, plänerkalk m. fl., märgel och sandsten. I kritan förekommer ofta flinta i tunnare lager eller som bollar, ordnade i rader. Stenkol och asfalt finnas på några få ställen i obetydlig mängd och blott inom systemets äldsta del, i ungersk-galiziska Kar-

paterna också petroleum och jordvax. Vid Bilbao, Salzgitter m. fl. st. finnas järnmalmer. Förekomsten af fosforit är stundom af betydelse. Eruptiva bergarter äro i det hela mycket sällsynta; dock finnes teschenit i Karpaterna och Portugal, ofit i Spanien, granit i Pyrenéerna. De mäktiga basaltbäddar, som uppträda i Deccan och västra Nord-Amerika, tillhöra sannolikt öfvergångsbildningar emellan krit- och tertiärsystemet. — Inom den äldre delen af kritsystemet har *floran* samma prägel som jurasystemets, d. v. s. ormbunkar (särskildt släktet *Gleichenia*), cykadéer (*Zamites* och *Pterophyllum*) och barrträd (*Sequoia*) härska, under det att dikotyledoner h. o. h. saknas, dock med ett enda undantag: *Populus primæva* Heer, den äldsta dikotyledonen. Inom den yngre gruppens flora uppträda däremot dikotyledonerna i stor mängd (pilar, popplar, lönnar, plataner, tulpanträd, magnolior, fikon, laurinéer, araliacéer, proteacéer och många flera), och denna flora närmar sig tertiärsystemets. — Kritsystemets *fauna* är mycket rik och omväxlande. Foraminiferer (rhizopoder) förekomma i stor myckenhet; deras kalkskal ha bidragit till bildningen af kritan, och deras stenkärnor bilda ofta de gröna glaukonitkornen i grönsanden. Äfven spongierna (svamparna) äro mycket talrika, och deras kiselnålar ha till stor del lämnat materialet till flintan. Korallerna äro i allmänhet af mindre betydelse, ehuru lokalt uppträdande i stor mängd. Sjöliljorna (krinoiderna) äro sällsynta i jämförelse med deras förekomst inom äldre system; dock finnas släktena *Pentacrinus*, *Bourgeticrinus*, *Marsupites*, *Antedon*, *Uintacrinus* m. fl. Af mindre betydelse äro sjöstjärnor, hvaremot sjöborrar (echinodermer) äro mycket vanliga, såväl de reguljära (*Cidaris*, *Salenia* m. fl.) som de irreguljära (*Galerites* och särskildt familjen *Spatangidæ* med *Micraster*, *Echinocorys* m. fl.). Af blötdjuren äro mossdjuren (bryozoerna) mycket talrika, och likaså uppträda äfven armfotingarna (brachiopoderna) ganska allmänt (såsom *Terebratula*, *Magas*, *Rhynchonella*, *Crania*). Äfven musslor (lamellibranchiater) förekomma i stor mängd (*Ostrea* med *Exogyra* och *Gryphæa*, *Pecten*, *Inoceramus*, *Trigonia* m. fl., äfven sötvattensformer, t. ex. *Unio*). Fam. *Rudistæ* (*Radiolites*, *Hippurites*) är särskildt utmärkande och förekommer inom vissa områden i utomordentlig mängd. Snäckorna (gastropoderna) äro mindre talrika och karakteristiska; de närma sig i allmänhet de nu lefvande. De allra flesta äro hafsformer, och blott några få ha tillhört sött vatten. Af hufvudfotingarna (cefalopoderna) fortlefver släktet *Nautilus* med några arter. Belemniterna, med släktena *Belemnitella* och *Actinocamax*, utdö vid kritsystemets slut, liksom ock ammoniterna. Jämte talrika arter af det egentliga släktet *Ammonites* äro äfven ammoniternas s. k. biformer (t. ex. *Baculites*, *Crioceras*, *Scaphites*, *Turrilites*) karakteristiska. Af kräftdjur förekomma såväl långsvansade (*Glyphæa*) som kortsvansade (*Dromiopsis*, *Callianassa*), liksom ock representanter för entomostraca och rankfotingar (cirrhipeder). Fiskfaunans utseende undergår en betydande omgestaltning. Förut härskade hajar och emaljfjälliga fiskar (ganoider). Dessa sistnämnda försvinna småningom och ersättas af benfiskar. Af större reptilier funnos i äldre delar af kritsystemet representanter för såväl *Ichthyosaurus* som *Plesiosaurus*. Krokodiler, sköldpaddor, stora ödlor och jättelika ormar uppträda tillsammans med de kolossala, egendomliga dinosaurierna (t. ex. *Iguanodon*) och den sista representanten för flygödlorna (*Pteranodon*). Af fåglar finnas såväl ratiter (*Hesperornis*) som karinater (*Ichthyornis*). Däggdjur äro ej anträffade inom lager, som med absolut säkerhet kunna hänföras till kritsystemet.

Gränsen mellan kritsystemets och jurasystemets marina lager är i mellersta Europa i allmänhet skarp, i synnerhet då en sötvattensbildning (*wealden*; läs *wi*'lden), som vanligen till större delen räknas till kritsystemet, skjuter sig emellan bägge, t. ex. i sydvästra England och nordvästra Tyskland. I Medelhafsländerna sker däremot öfvergången mellan dessa bägge system småningom (genom den s. k. tithoniska etagen; se Jurasystemet, sp. 305). Gränsen uppåt mot tertiärsystemet är i mellersta Europa i allmänhet skarp. Man har däremot tvistat om, hvar gränsen mellan dessa system i västra Nord-Amerika bör dragas, enär en flora med tertiär prägel förekommer i lager, som hysa en kritfauna. Konsekvent böra dessa föras till kritsystemet, enär den geologiska indelningen gjorts efter faunan och ej efter floran, i hvilket senare fall gränserna mellan de olika systemen ofta skulle blifvit helt andra, än de nu äro. — Den första geologiska klassifikationen af kritsystemet gjordes efter de i nordvästra Frankrike och sydöstra England uppträdande bergarterna eller deras lokala benämningar. Enligt denna indelades kritsystemet nedifrån uppåt i följande etager, underafdelningar eller led: Undre grönsand, Gault, Öfre grönsand, Kritmärgel och Krita. D'Orbigny har sedermera föreslagit en annan indelning, hvars benämningar äro valda efter de latinska namnen på de orter, där ifrågavarande bildningar äro typiskt utvecklade. Denna indelning har nu blifvit allmänt antagen och stämmer för öfrigt ganska bra öfverens med den gamla. Dessa etager äro: 1. Neokom (efter Neuchâtel) = Undre grönsand, 2. Aptien, 3. Albien (namn efter orter i södra Frankrike; dessa bägge etager motsvara ungefär Gault, hvilken benämning ofta nyttjas i deras ställe), 4. Cenoman (efter Le Mans) = Öfre grönsand, 5. Turon (efter Tours) = Kritmärgel, 6. Senon (efter Sens) = Krita, hvarjämte tillagts ett nytt led: Etage danien (efter Danmark), motsvarande Yngre kritan. — Kritsystemets aflagringar i Europa äro ingalunda likformigt utbildade. Man kan urskilja två geografiska områden l. provinser: 1) den sydliga eller mediterrana och 2) den nordliga eller central-europeiska. Till den förra räknas de i södra Frankrike, Medelhafsländerna, vid Salzburg m. fl. st. förekommande bildningarna. Dessa utmärkas hufvudsakligen därigenom, att rudisterna (*Hippurites* m. fl.) där uppträda i så stor mängd, att de ofta bilda nästan hela bergartsmassan. Till det norra krithafvets aflagringar räknas de i Storbritannien, norra Frankrike, Belgien, Holland, nordvästra Tyskland, Sachsen, Böhmen, vid Regensburg (sydligaste punkten) och kring Östersjön uppträdande bildningarna. Äfven där finnas visserligen rudister, men arterna äro betydligt färre och individerna både mindre och fåtaligare än i södra området. Endast sällan (Böhmen) uppträda de här i så stor mängd, att de utgöra viktiga delar af bergarten. Med undantag af wealdenbildningarna äro öfriga i norra Europa förekommande kritaflag-

ringar marina. Vid Ciply, nära Mons, och vid Maestricht finnes en bildning (ofta kallad tuffkalk) yngre än den vanliga kritan. Den är mycket rik på fossil, bl. a. äfven koraller, som annars äro sällsynta, och ödlor af släktet *Mosasaurus*. Hilssandstenen i norra Tyskland hör till Neokom, plänerkalken till Turon och Senon, kvadersandstenen i Sachsen och Böhmen hufvudsakligen till Cenoman, den hvita skrifkritan (med flintbollar) i England, Frankrike och norra Tyskland till Senon.

Äfven i länderna kring södra och västra Östersjön finnas kritaflagringar; af dessa äro de i *Skandinavien* förekommande särskildt anmärkningsvärda. Här finnas inga bildningar äldre än Senon-etagen. — På Möens klint finnes skrifkrita med flintbollar och *Belemnitella mucronata*, *Echinocorys ovatus* m. fl. för Senon utmärkande fossil. Kritlagren ha där varit utsatta för våldsamma rubbningar samt äro stundom nästan resta på kant och med lösa jordlager inpressade emellan sig. På Stevns klint på Själland ligger däremot skrifkritan nästan vågrätt, men är där ej den yngsta kritbildningen. Den öfverlagras nämligen på sina ställen af ett obetydligt lerlager (fisklera) och ett likaledes föga mäktigt lager af en något hårdare kalksten (ceritkalksten) utan flinta samt med andra fossil än skrifkritans. Öfverst ligger en mäktig kalksten, kallad limsten eller bryozokalk, som till stor del består af söndergrusade bryozoer, med vågformigt böjda lager af oftast gråaktig flinta. Fossilen äro mycket olika skrifkritans: belemniter och ammoniter saknas h. o. h., *Echinocorys ovatus* ersättes af *E. sulcatus* o. s. v. Inne i landet, vid Fakse, uppträder den yngre kalkstenen med betydlig mäktighet som korallkalk med en stor mängd fossil, bland hvilka *Nautilus danicus* och arter af krabbsläktet *Dromiopsis* (se d. o.) förtjäna nämnas. Belemniter saknas äfven här. Korallkalken (faksekalken) är nära förbunden med bryozokalken, och som en ekvivalent till dem kan ock anses kokkolitkalken (saltholmskalken), en hårdare eller lösare, tät kalksten med flintlager och samma fossil som bryozokalken. Kokkolitkalken förekommer hufvudsakligen på östra Själland, Amager och Saltholm. Alla tillsammans bilda en underafdelning, som fått namnet Etage danien l. den Yngre kritan, utmärkt bl. a. genom saknaden af belemniter. Denna yngre krita finnes ock i Jylland. — Kritsystemet i Sverige är numera inskränkt till landets sydligaste delar, Skåne och angränsande delar af Halland och Blekinge. Geografiskt fördelar sig Sveriges kritsystem på tre områden: det sydvästra, Malmö-området, det centrala, Rödmölla-området, det nordöstra, Kristianstads-området; med detta sist nämnda förenas lämpligen aflagringarna i Halland och i Blekinge. Sveriges kritaflagringar representera endast Senon och Danien och fördela sig på följande zoner:

Yngre krita (utan belemniter), Danien.
Äldre » (med »), Senon.
1. Öfre Senon:
   a. Zon m. *Belemnitella mucronata* (mucronatakrita).
   b. Zon m. *Actinocamax mammillatus* (mammillatuskrita).
2. Undre Senon:
   a. Zon m. *Actinocamax granulatus* (granulatuskrita).
   b. Zon m. *Actinocamax westphalicus* (westphalicuskrita).

Rödmöllaområdet. Underst vid Rödmölla (ö. n. ö. om Ystad) en kvartshaltig gruskalk och en sandmärgel med *Actinocamax westphalicus* och *A. verus*, öfverlagrad af ett konglomerat af brun liassandsten. Därpå följer ett nytt konglomerat, Tosterupskonglomeratet, af silurskiffrar med *A. mammillatus*; jämte denna belemnit finnes i de undre skikten *A. quadratus*, i de öfre *Belemnitella mucronata*. Längre mot s., vid Köpingeån, blir en sandsten, Köpingesandstenen, med *B. mucronata*, *Echinocorys ovatus*, *Ammonites Stobœi* o. s. v., den allmännaste bergarten. Lagren ligga tämligen horisontellt och ha en mäktighet af mer än 350 m. I denna sandsten äro också tänder af en stor hafsödla *Mosasaurus* och fragment af dikotyledona landväxter (*Dewalquea* — en förmodad ranunkulacé) anträffade.

Kristianstadsområdet. Då krithafvet bröt in öfver nordöstra Skåne, hade urberget redan länge legat blottadt, utsatt för de förvittrande krafterna. Graniten hade på sina ställen undergått en kaoliniseringsprocess, dess fältspat hade lämnat materialet till en ofta betydande kaolinmassa — Ifö (Blaksudden), Axeltorp, Flackarp, Balsberg. På kaolinen eller på det friska urberget aflagrade krithafvet ett konglomerat eller en sand. I denna finner man stundom (Ifön) inbäddade förkolade stammar af barrträd och pollenkorn af tvåhjärtbladiga växter, utsvämmade från den växtvärld, som höll till vid krithafvets strandskoning. Upptill inblandas i sanden allt flera skal och skalfragment af musslor, snäckor o. s. v., af djur, som lefde i krithafvet; sanden öfvergår härvid till en skalgruskalk, som uppåt blir allt renare, d. v. s. landet sänker sig småningom, dock med ett tillfälligt afbrott, en höjning, mot slutet af mammillatuskritans tid. Flinta saknas. Ledfossil är *Actinocamax mammillatus*, men dessutom finnas här massor af andra djurformer (ung. 285 arter äro hittills kända). Intressanta äro de stora ödlorna (*Plesiosaurus* och *Mosasaurus*), af hvilka rester äro vanliga särskildt i kalkstenen på Ifön; i densamma har man också funnit rester af en fågel. Hit höra de bekanta aflagringarna vid Ignaberga, Balsberg, Flackarp-Balsvik, Kjuge, Ifön, o. s. v. — Vid Balsvik öfverlagras denna skalgruskalk direkt af en finkornigare och renare kalksten, Hanaskogskalk, så kallad efter hufvudförekomsten, Hanaskog, där den brytes. I denna kalksten ser man flintlager, bildade af en vid förvittring spräcklig flinta (se Flinta). Ledfossil är *Belemnitella mucronata*; faunan är ej så rik som skalgruskalkens, men omsluter dock 103 redan kända arter. Vid Åhus finnes en sandsten med en rik fauna, den synes till tiden motsvara såväl mammillatus- som mucronatakritan. Kritsandstenarna vid Ryedal och Gammalstorp äro intressanta på grund däraf, att de innehålla barrträdsrester.

Malmöområdet, omfattande hela sydvästra Skåne, s. om en linje Landskrona—Ystad, sammansättes, så vidt man vet, uteslutande af danien. Yngre krita utan belemniter. Bildningarna äro lättast tillgängliga i kalkstensbrotten vid Limhamn och Klagshamn. Den allmännaste bergarten är en *kokkolitkalk*, också kallad saltholmskalk, med flintbankar; den är vanligtvis mjuk, affärgande, blöttsen, stundom hård kristallinisk, hårdsten. I denna bergart ser man stundom oregelbundna massor af en annan kalk-

sten, bestående till stor del af koraller (*Dendrophyllia, Isis, Moltkea* o. s. v.), antingen porös eller tät, *korallkalk*, samt lager af ännu en kalksten, som så godt som uteslutande bildas af sönderbrutna bryozostammar, *bryozokalk*. Faunan är synnerligen rik; 190 olika djurarter äro redan beskrifna. Som mera intressanta må nämnas en vadarfågel, en gavial, 22 fiskarter, af hvilka 7 äro benfiskar o. s. v. Ammoniter och belemniter äro utdöda. Efter en djupborrning vid Malmö 1877 att döma synes danien vid Malmö ha en mäktighet af ung. 136 m. Vid nämnda djup stötte man på en bergart, som kan tydas som skrifkrita. Sedan länge känner man skrifkrita vid kritbrotten ö. om Malmö, Kvarnby (se d. o.), Tullstorp, Sallerup. Vid borrningar i dessa trakter har man emellertid funnit, att skrifkritan underlagras af morän, att de nämnda fyndigheterna utgöras endast af stora kritskollor i moränen, hitförda af den baltiska isströmmen förmodligen från Östersjön; kritskollan vid Kvarnby har en mäktighet af omkr. 15 m. Under kritan anträffades morän och under denna en fast kalksten, danien. I ingen af de skånska fyndorter, där skrifkritan går i dagen, kan denna sägas vara fast anstående. De svenska kritbergarterna ha fått en stor och mångsidig användning, byggnadssten (Köpinge- och Åhussandstenen, Ignabergakalksten), gödningskalk, sockerbrukskalk, vid kolsyrefabrikation, vid cementtillverkningen o. s. v., inre beklädnad af cylindrar för krossning af guldförande kvarts (flintan vid Klagshamn). Sammanfattande framställningar af Sveriges kritsystem finnas i Törnebohm och Hennig, ''Beskrifning till berggrundskartan'', 1 och 2 (S. G. U. ser. A, a) samt i Hennig, ''Guide pour le terrain crétacé de la Suède'' (i Geol. fören:s i Stockholm ''Förhandlingar'', 1910).

Äfven i de arktiska länderna finnas aflagringar tillhörande kritsystemet, nämligen på Grönland (halfön Nugsuak och ön Disko), innehållande hufvudsakligen en rik landflora, under det att marina djurlämningar äro hvarken talrika eller väl bevarade. Mellersta Europas Neokom motsvaras på Grönland af Komelagren, med en flora, som antyder ett subtropiskt klimat (21—22° C.) och öfverensstämmer med den samtidiga i Europa. Ormbunkar (särskildt många arter af släktet *Gleichenia*), cykadéer och barrträd utgöra hufvudbeståndsdelarna i floran, hvaremot dikotyledonerna äro representerade af blott en enda art, en poppel (*Populus primæva*). I Atanelagrens flora, som troligen motsvarar Europas Cenoman, uppträda dikotyledonerna i stor mängd; cykadéer och trädartade ormbunkar finnas dock äfven, och den temperatur, som Atanelagrens flora fordrat, beräknas af Heer till 19°. Hvarken i Kome- eller Atanelagren (d. v. s. under äldre och mellersta delen af kritperioden) kan någon egentlig skillnad, som kan tydas som beroende på skillnad i klimat, iakttagas mellan floran på Grönland och den i mellersta Europa. Patootlagren på Grönland motsvara Senon; deras flora utgöres till öfver hälften af dikotyledoner. De tropiska samt subtropiska formerna äro betydligt mera tillbakaträngda (cykadéer saknas), så att sannolikt under denna tid (Öfre kritan) en klimatskillnad mellan högre och lägre breddgrader börjat göra sig gällande. I Patootlagren förekomma äfven lämningar af saltvattensdjur, som mest öfverensstämma med dylika från nordvästra Amerikas senona bildningar.

I Nord-Amerika finnas till kritsystemet hörande bildningar såväl vid östkusten (New Jersey) och i Texas, på bägge ställena öfverensstämmande med Europas, som ock i västra delen (Dakota, Missouri, Colorado, Wyoming etc.). Dessa mäktiga bildningar förete delvis egendomliga karaktärer, och de yngstas omtvistade ställning har förut omnämnts. Jämväl i Kalifornien och Brittiska Columbia ha kritsystemets aflagringar anträffats. Kritsystemet förekommer för öfrigt på en stor mängd ställen, så t. ex. i norra Afrika (Libyska öknen, Algeriet), i södra Afrika (Uitenhageformationen), i Asien (Palestina, Syrien, Ostindien, Himalaya, Tibet, Japan, ön Sachalin etc.), i Syd-Amerika vid Magalhães' sund på Snow hill och Seymour ön i Södra ishafvet (Svenska Sydpolsexped. under Otto Nordenskjöld), i Australien och på Nya Zeeland. B. L—n. (A. Hng.)

Kritteckningsmaner, en art af grafisk konst, hänförlig till hufvudgruppen kopparstick, hvilken söker återge karaktären af en svart- eller rödkritteckning med de för denna egendomliga, liksom af idel små, tätare eller glesare punkter bildade strecken. Kopparplåten prepareras liksom för etsning, och på etsgrunden utföres teckningen med olika verktyg: vanlig radernål, nål, som frambringar tre punkter, puns med flera trubbiga tänder (*mattoir*) samt den s. k. ruletten, d. v. s. en liten med ojämna taggar försedd cylinder, som roterar i ändan på ett stift. Därefter etsas teckningen med etsvatten in i plåten. Kritteckningsmaneret uppstod i Frankrike på 1750-talet. Äran af uppfinningen tillskrifves gravören François. De mest framstående artisterna inom denna konstart äro fransmännen Demarteau och Bonnet samt holländarna Ploos van Amstel och Cootwijck. Omsorgsfullt utförda arbeten af detta slag ha, i synnerhet då de äro tryckta i rödt, en förvillande likhet med kritteckningar, och misstag ega stundom i detta afseende rum, då t. ex. koppartryckets plåtrand och underskriften m. m. blifvit afklippta. Någon vidsträcktare användning hade ej kritteckningsmaneret, då det, såsom reproduktionsmedel af blott en viss art teckningar, endast i sådana verk som teckningskurser o. d. kunde vända sig till en större allmänhet, men eljest kunde uppskattas blott af ett fåtal samlare. Upk.*

Krivi'na. Se Cervena.

Krivitjer, slavisk folkstam, voro först bosatta mellan Düna och Pripet, men flyttade sedan österut till Volgas, Okas och Dnjeprs öfre lopp. Deras hufvudort var Smolensk.

Krivoj Rog, bergverksort i ryska guv. Cherson, vid Ingulez, har rika järnmalmsgrufvor, ur hvilka årligen brytas omkr. 2,5 mill. ton malm, som delvis transporteras till Schlesien och England. Omkr. 10,000 inv. J. F. N.

Krivošije [-vå'ʃije; it. *Crivoscie*], område i södra Dalmatien, kretsen Cattaro, mellan Bocche di Cattaro, Hercegovina och Montenegro, ett kalt, ofruktbart, vattenfattigt karstland, ehuru måhända Europas nederbördsrikaste trakt (4,500 mm.). Högsta bergtoppen är Orjen (1,895 m.). Invånarna, omkr. 3,700, äro grekiska katoliker af slavisk (serbisk) nationalitet, lefva ytterst tarfligt och nära sig af den ringa afkastning jorden ger samt af get- och fårafvel. 1869 och 1881 gjorde de beväpnadt motstånd

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

mot allmänna värnpliktens införande. Österrike har utom de äldre fästena Ledenice, Crkvice och Dragalj anlagt flera nya befästningar äfvensom vägar; sådana ha förut nästan alldeles saknats i K. (J. F. N.)

Križanić [kriʃa'nitʃ], Jurij, slavisk författare, f. 1617 i Kroatien, studerade i Wien, Bologna och Rom och författade 1656 en skrift om den kyrkliga söndringen, *Bibliotheca Schismaticorum universa*. Under vistelsen i Florens 1657 fick han genom bekantskap med de ryska sändebuden Tjemodanov och Postnikov idén att fara till Ryssland för att verka för den slaviska enheten. 1659 kom han öfver Lemberg till Lill-Ryssland, som han beskref i reseskildringarna *Putno opisanie od Lewowa do Moswki* och *Besida ko Czerkasom w osobi Czerkasa upisana*. Knappt anländ till Moskva, blef han 1661 för sin politiska frispråkighet skickad till Tobolsk, där han i nödtvungen landsflykt egnade sig åt politiskt författarskap. Hans dels på latin, dels på kroatiska skrifna *Politika* utgafs 1859—60 af Bezsonov, *De providentia Dei* 1860 af densamme och hans *slaviska grammatik* af Bodjanskij 1848 samt af Daničić (i "Rad jugoslavenske akademije") 1871. Dessutom författade han en skrift i dopfrågan, *Ob svetom kreščeniju*. Efter tsar Alexejs död (1676) återfick han friheten och återvände till Moskva. Hans dödsår är okändt; man vet blott, att han icke dog i Ryssland. I sina högst märkliga skrifter utarbetade han en hel samhällslära, höll starkt på det ryska självhärskardömet och på den slaviska enhetligheten, ifrade för ekonomiska reformer, fördömde ryssarnas "främlingsmani" och svärmade för en försoning mellan den öster- och västerländska kyrkan på katolsk grund. En samlad upplaga af K:s skrifter utges af Historiska föreningen i Moskva. Jfr A. Jensen, "Den förste store panslavisten" (i "Rysk kulturhistoria", I, 1908). A—d J.

Križevci [-ʃe'vtsi], ty. *Kreutz*, ung. *Körös*, stad i kroatisk-slavonska komitatet Belovár-Körös. 4,408 inv. (1900). Säte för en grekisk-katolsk biskop. K. var hufvudstad i det forna komitatet K., som 1886 delades mellan komitaten Varaždin och Belovár-Körös. J. F. N.

Krjukov. Se Krementjug.

Krka, flod. Se Kerka.

Krkonoše [-nåʃe] l. Krkonošské hory. Se Riesengebirge.

Krmann, Daniel, superintendent för lutherska kyrkan i det slovakiska Ungern, f. 1663, d. 1740, uppsökte Karl XII 1708 i Mohilev för att få understöd åt de förtryckte protestanterna i Ungern och medföljde svenska hufvudkvarteret till Bender. Förutom många religiösa skrifter på slaviska och latin, utgaf han 1722 en ny förbättrad upplaga af bibeln enligt den tjechiska öfv. af 1613. Hans intressanta [illegible]lser under fälttåget i Ukrajna föreligga i en i Wiens hofbibliotek bevarad latinsk handskrift *Historia ablegationis Dni superintendentis Danielis Krmann et Dni Samuelis Pohorszky ad regem Sueciæ Carolum XII* (utg. 1904 af Ungerska vet. akad. i "Monumenta Hungariæ historica", bd 23. Utdrag ur denna dagbok finnes i A. Jensens monografi "Ma[illegible]", 1[illegible]. A—d J.

Krnow, tjechiska namnet på Jägerndorf (se d. o. 2).

Kroaséra (fr. *croiser*, af *croix*, kors), korsa, draga hit och dit, anställa kroséll; föralla husdjur genom att låta raserna blanda sig med hvarandra. Se vidare Korsning 1.

Kroater (eg. *chorvater*, bergsbor, af slav. *chora* l. *gora*, berg). 1. En slavisk folkstam, bosatt hufvudsakligen i Kroatien (se d. o.), men äfven i Dalmatien, Bosnien och Hercegovina. Kroaterna bekänna sig till romersk-katolska läran och uppgå till omkr. 2 mill. personer. — 2. Ett slags lätt, till stor del oregelbundet rytteri, som under trettioåriga kriget gjorde de kejserlige stora tjänster. Det uppsattes icke endast af folk från Kroatien, utan äfven af ungrare samt fick senare benämningen husarer. De svenske soldaterna förvrängde namnet kroat till krabat och betecknade med detta ord sedermera en vild sälle i allmänhet. Under sjuåriga kriget (1756—63) fanns i österrikiska armén under namnet kroater en värfvad, lätt, som frikår organiserad infanteritrupp, af hvilken österrikarna hade stor nytta, särskildt i lilla kriget. 2. C. O. N.

Kroatien (kroat. *Hrvatska*, ung. *Horvát*), konungarike i österrikisk-ungerska monarkien, hvilket med Slavonien och den förra Kroatisk-slavonska militärgränsen utgör en del ("kronland") af det ungerska statsområdet. (Se Kroatien-Slavonien.)

Historia. Det nuv. K. var i äldsta tider bebodt af de illyriske pannonierna, som besegrades af Octavianus 35 f. Kr., hvarefter deras land hörde till romerska prov. *Pannonia* och vid romerska rikets delning (395) tillföll Västromerska riket (jfr Illyrien). 489 intogs det af östgoterna, 535 af östromerske kejsaren Justinianus, 568 af avarerna samt 626 af de slaviske kroaterna (chorvaterna, chrobaterna), hvilkas ättlingar ännu bebo det. Det kom senare under Karl den stores välde och fick kristendomen från Rom. Omkr. 900 blef det ett självständigt rike, hvars konungar eröfrade dalmatiska kusten, byggde sig flottor och upprädde som fruktade sjöröfvare. Venezia betalte tribut till dem, ända till dess dogen Peter II Orseolo (omkr. år 1000) eröfrade Zara vecchia. 1091 eröfrades landet af ungrarna, som insatte en *banus* till regent. Med få afbrott hörde K. sedan till Ungern. Sedan den habsburgske härskaren i de österrikiska arfländerna Ferdinand I 1527 blifvit Ungerns konung, upprättades till värn mot turkarna generalatet Karlstadt, hvartill sedan kommo generalaten Varaždin, Agram och Kreutz (den kroatiska militärgränsen), men detta hindrade ej turkarna att eröfra stora delar af sydöstra K. (Turkiska K.), så att slutligen blott västra delen med Zengg, Karlstadt, Agram och Varaždin tillhörde den habsburgske kejsaren. Men genom freden i Karlowitz (1699) afstod sultanen allt land v. om Una till denne. Reformationen inträngde äfven i K., men utrotades med våld 1607—10. K., Slavonien och Dalmatien voro 1767—77 förenade till ett kronland Illyrien; därefter bildade hvart och ett af dem ett särskildt konungarike, ehuru militärgränserna hade sina egna styrelser. 1809—13 hörde området höger om Sava till Frankrike och bildade de båda illyriska provinserna *Croatie civile* och *Croatie militaire*. Efter Napoleons fall kom (1814) Dalmatien till Österrike, K. jämte Slavonien under ungerska kronan, dock med självständig förvaltning och eget språk. När ungrarna omkr. 1840 ville införa ungerskan som officiellt språk, blefvo kroaterna förbittrade och grepo 1848 till vapen mot Ungern under ban Jellačić (se d. o.). Till tack härför skildes K. och Sla-

vonien från Ungern (1849) och förenades till ett eget kronland. Under författningsstriderna inom Österrike-Ungern på 1860-talet fordrade ungrarna, att K. åter skulle underordnas Ungern, och slutligen medgaf landtdagen detta (den s. k. försoningen med Ungern 25 juli 1868; reviderad 1873). Genom dessa fördrag fingo K. och Slavonien sin nuv. ställning. 1881 inkorporerades den kroatisk-slavonska militärgränsen i kronlandet. Senare har missnöje åter uppstått med unionen med Ungern, och ett starkt parti yrkar på landets fullständiga oberoende af ungerska kronan. Våldsamma uppträden, särskildt i Agram, ha flera gånger visat, hur fientlig stämningen är mot ungrarna. Härunder har äfven den tanken framkastats, att Dalmatien och Kroatien-Slavonien borde förenas till ett självständigt kronland. De nationella motsatserna, som hota att sönderslita den habsburgska monarkien, förefinnas sålunda äfven i dessa delar af densamma. Jfr Pesty, "Die entstehung K:s" (1882), och Margalits, Repertorium i K:s historia, (2 bd, 1900—02, på ungerska). J. F. N.

Kroatien-Slavonien (kroat. *Hrvatska-Slavonija*, ung. *Horvát-Szlavonország*), konungarike, som med den därmed 1881 förenade kroatisk-slavonska militärgränsen (se Militärgränsen) utgör ett kronland i ungerska rikshälften af österrikisk-ungerska monarkien. Det bildar en mot ö. afsmalnande kil mellan Istrien, Krain, Steiermark och Ungern i n. samt Dalmatien, Bosnien och Serbien i s. samt stöter i v. till Adriatiska hafvet. 42,501 kvkm. Kronlandet hör till största delen (82,8 proc.) till Donaus flodområde och begränsas i hufvudsak i n. af denna flod och dess biflod Drava, i s. af dess biflod Sava och i s. ö. af Savas biflod Una; endast den västligaste delen (3,5 proc.) afvattnas till Adriatiska hafvet. Den västra delen (Kroatien) är öfvervägande berguppfylld; dess norra del genomdrages af utlöpare från Alperna, som sträcka sig äfven in i västra Slavonien. På gränsen mot Krain ligga Uskokerna (1,181 m.) och nordligare Matzel-(Macelj-)bergen (680 m.), i ö. fortsatta af Ivanščica- (1,061 m.) och Bilobergen (Bielo vrh), som begränsa Dravas dal mot s. Mera fristående bergpartier äro Slejmen eller Agrambergen (1,036 m.) n. om Agram och Fruška gora (se d. o.) i östra Slavonien. Eljest består Slavonien mestadels af fruktbara kullar och vackra slätter. — Bergen i södra Kroatien äro en fortsättning af Karst och bestå af tre mer eller mindre utpräglade kedjor, som löpa i riktning n. v.—s. ö.: Velebit, med en medelhöjd af 1,100 m., Kapela (se d. o.) och Plješevica (på gränsen mellan Kroatien och Bosnien). — Till Drava flyter blott en större biflod, Bednja, medan Sava mottager ett stort antal sådana: Sotla (gränsflod mot Krain), Krapina, Trebes och Orljava fr. v. samt Kulpa och Una fr. h. Till Adriatiska hafvet rinna Zrmanja och Rjecina-Fiumara. Aflopp ofvan jord sakna Gacka och Lika med Jadova m. fl. I Slavonien finnas stora kärrmarker, såsom vid Kologyvar, Palacza och andra ställen, som bildats genom flodernas öfversvämningar. Varma mineralkällor förekomma flerstädes, såsom vid Krapina och Varaždin i norra Kroatien, Topusko s. v. om staden Glina samt i Slavonien vid Lippik nära Pakrac (jodtermer) och vid Podborje. — Klimatet är i Kroatien på grund af landets stora höjd öfver hafvet icke varmare än i angränsande delar af det n. därom liggande Ungern, men i allmänhet mildt, bland kustbergen oftast rått. Denna del af landet är också utsatt för en våldsam vind, *bora* (se d. o.), som stundom omöjliggör all samfärdsel. I Slavonien är klimatet mildare, men till följd af de många träsken mindre hälsosamt. Medelårstemperaturen är i Agram 11,3° (i jan. —0,5°, i juli 22), i Fiume 13,5°, men i karstområdet 8°—6°; regnmängden i det inre är 600 mm., men vid kusten och i karstområdet 1,300 mm. och däröfver. Hela landet är mycket fruktbart, utom där karstformationen uppträder; dock är den produktiva jorden, som utgör 94 proc. af arealen, ännu på långt när icke odlad; omkr. 36 proc. upptagas af skog, 33 proc. af åker och trädgårdar samt 24 proc. af ängsmark och beten. Jordbruk (mest majs och hvete) samt vinodling (0,7 proc. af arealen) äro hufvudnäringarna, och 85 proc. af befolkningen lefva af dessa näringar. Fruktodlingen är mycket ansenlig. Svin, som finna näring i de stora ek- och bokskogarna, uppfödas i myckenhet. I Slavonien idkas äfven silkesodling. Bergsbruket lämnar något brunkol (Zagorje, Belovár etc.), svafvel (vid Radoboj), galmeja samt järn, koppar och bly. Industrien är föga utvecklad, mest hemslöjd i spånad och väfnad, hvaribland mattor och genomskinligt bomulls- och sidentyg (*misir*) i orientaliska mönster. Fabriksindustrien befinner sig i sin första utveckling (omkr. 10,000 arbetare). De viktigaste exportvarorna äro spannmål, trä och vin, skinn och hudar, lefvande djur och frukt, i synnerhet plommon, som dels exporteras torkade, dels lämna råmaterial till ett slags brännvin (Slibowitzbrännvin). De viktigaste handelsplatserna äro Zengg och Porto-Ré vid kusten, Agram, Sziszek, Esseg och Karlstadt. Landet är genomdraget af flera järnvägslinjer, inalles närmare 2,000 km. De större floderna äro segelbara. — Invånarna, 2,416,604 pers. (1900; 1909 beräknade till 2,693,346 pers.) äro öfvervägande (87 proc.) sydslaver (61,6 proc. kroater och 25,4 proc. serber); f. ö. 5,6 proc. tyskar, 3,8 proc. ungrare och en del rumäner, italienare o. a. folkstammar. Serbo-kroaterna äro i allmänhet vackra och af reslig kroppsbyggnad (jfr fig.). Till religionen äro 71,8 proc. romerska

Kroatiska folkdräkter.

katoliker, 25,5 proc. ortodoxa greker, 1,8 proc. protestanter och 0,8 proc. israeliter. Katolikerna bilda en kyrkoprovins, Agram, under en ärkebiskop och 3 biskopar (i Djakovo, Zengg-Modruš och Križevci, den sistnämnde grekisk-rutensk), de ortodoxe grekerna ha en metropolit i Karlowitz samt biskopar i Karlstadt och Pakrac. Den förnämsta undervisningsanstalten i landet är det 1874 öppnade universitetet i Agram med ett utmärkt naturhistoriskt museum. Andra lärda samfund äro en sydslavisk vitterhets- och vetenskapsakademi (sedan 1866) samt ett arkeologiskt samfund. Dessutom märkas en med statsanslag försedd nationalteater i Agram (med både lyrisk och dramatisk scen) samt föreningar för spridande af litteratur på nationalspråket. Den periodiska pressen, såväl af politisk som skönlitterär art, har under sista tiden utvecklats betydligt (1903: 114 tidningar och tidskrifter), och K. går sedan ett halft sekel tillbaka i spetsen för den litterära rörelsen bland sydslaverna. Det serbo-kroatiska språket har ett större område, än man vanligen föreställer sig, ty det omfattar utom K.-S. äfven Dalmatien, Bosnien, Hercegovina samt — ehuru det där skrifves med cyrilliskt alfabet — Serbien och Montenegro. — 1903 funnos 1,441 folkskolor med 2,670 lärare och 210,549 lärjungar; dock står folkbildningen lågt, och endast 44 proc. af befolkningen kunde 1903 läsa och skrifva (1890 blott 32 proc.). I K. finnas vidare 9 gymnasier, 9 realgymnasier, 1 lyceum för flickor, 7 landtbruksskolor, 1 navigationsskola (i Buccari), 5 högre och 77 lägre handels- och yrkesskolor, präst- och lärarseminarier m. fl. undervisningsanstalter, flera bibliotek, museer och vetenskapliga föreningar.

Enligt med Ungern 1868 och 1873 träffade öfverenskommelser har K.-S. autonomi i fråga om inre förvaltning, kult och undervisningsväsen samt rättskipning (utom i sjörättsmål); gemensamma med Ungern äro andra angelägenheter. Af sina inkomster lämnar K.-S. 56 proc. till de med Ungern gemensamma utgifterna. — K.-S. styres af en regering, bestående af en på ungerska ministerpresidentens förslag af Ungerns konung utnämnd *banus* och tre medlemmar, som äro sektionschefer för hvar sin grupp af ofvan nämnda autonoma förvaltningsgrenar. I dessa angelägenheter har den kroatisk-slavonska landtdagen lagstiftningsmyndighet. Landtdagen, som sammanträder årligen i Agram, består af 90 dels direkt, dels indirekt för 5 år valda medlemmar, som representera 21 stads- och 69 landtvalkretsar, samt högst hälften så många (45) medlemmar med personlig rösträtt (virilstämmor), nämligen i kraft af sitt ämbete ärkebiskopen af Agram, metropoliten i Karlowitz, biskoparna och priorn af Aurana, komitatscheferna och grefven af Turopolje samt på grund af ärftlig värdighet manliga medlemmar af furstliga, grefliga och friherrliga släkter, som hittills haft personlig rösträtt på landtdagen, såframt de fylt 24 år, äro mäktiga serbo-kroatiska språket i och erlägga i direkt fastighetsskatt till staten minst 2,000 kronen. Till ungerska riksdagen sänder landtdagen af sina ledamöter 43 representanter (40 till underhuset och 3 till öfverhuset, där för öfrigt de kroatisk-slavonske prelaterna och magnaterna ha rösträtt). Vid riksdagsförhandlingarna ha de deputerade rätt att begagna kroatiska språket. Till ungerska riksdelegationen sänder underhuset 4, öfverhuset 1 medlem för K.-S. I den ungerska ministären sitter en särskild minister för K.-S. — Rättskipningen utöfvas i första instans af 9 kungliga domstolar och 73 distriktsdomstolar, i andra instans af k. banaltafeln och i högsta instansen af k. septemviraltafeln, båda i Agram. — I administrativt hänseende är K.-S. deladt i 8 komitat: Lika-Krbava, Modruš-Fiume, Agram (Zagreb), Varaždin, Belovár-Križevci, som bilda Kroatien, samt Požega, Veröce och Szerem (Syrmien), som tillhöra Slavonien. Hufvudstad är Agram. — Vapnet: en öfverklufven sköld under Stefanskronan: 3 krönta leopardhufvud i blått för Dalmatien (som med K.-S. bildar det "treeniga konungariket"), schackspelsrutadt fält, silfver och rödt, för Kroatien samt en blå sköld med ett af silfverfloder (Drava, Sava) inneslutet rödt fält (däri en mård, öfver planeten Mars) för Slavonien. Landsfärgerna: rödt-hvitt-blått. J. F. N.

Kroatiska språket och litteraturen. Se Serbiska och kroatiska språket och litteraturen.

Kro'cket (fr. *croquet*), ett utomhus-sällskapsspel, där uppgiften är att medelst en träklubba drifva ett träklot i en viss ordning genom visst antal bågar och mot pinnar. Spelet har genomgått stora växlingar både i fråga om spelregler och popularitet hos allmänheten. Det har sitt ursprung från England, där det var känd redan under medeltiden och hvarifrån det spreds till södra Frankrike och öfver kontinenten. På 1860—70-talen stod det på sin höjd af popularitet i Storbritannien och spreds därifrån till kolonierna öfver hela världen. En grundlig reaktion kom dock snabbt, och efter 1875 föll det nästan i glömska för att nu återigen stå i en blomstringsperiod. Täflingar anordnas i England under hägn af United old England croquet association, och årligen täflas om mästerskap för herrar och damer, både i enkelspel och parti. I Sverige har spelet varit mycket populärt de sista 50 åren och spelas öfverallt vid sommarnöjena. Här har det dock aldrig kommit

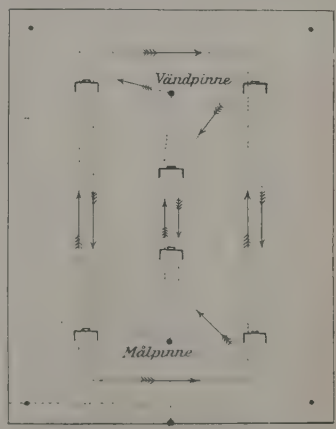

Fig. 1. Krocketuppställning enligt nu i England gällande regler. (Klotet föres i pilarnas riktning. Utgångspunkt väljes på latitud, motsvarande den streckade linjen nere t. v.)

under ledning af någon organisation, och täflingar däri äro hos oss alldeles okända. Spelet bör helst föras på en jämn, kortklippt gräsplan af rektangulär form, 33 m. lång och 26 m. bred (se fig. 1). Gränserna böra anges med hvit färg eller i marken

Fig. 2. Slag efter skedd krockering.

fastspikade linneband. En flagga med märke skall placeras i hvartdera hörnet, 0,9 m. från hvardera sidolinjen, och inne på banan. Bågarna äro af rund järntråd, icke mer än 1,3 cm. i diameter. Deras höjd skall vara 0,9 m. öfver marken, då de äro uppsatta. Enligt engelska regler skola de äfven vara

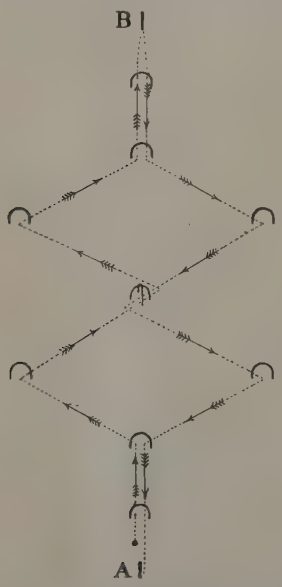

Fig. 3. Den i Sverige från början brukliga krocketuppställningen *A* målpinne, *B* vändpinne. (Klotet föres i pilarnas riktning.)

försedda med en ”krona” (se fig. 1 o. 2). Enligt nyare regler skall bågarnas antal vara 6, och den ordning, hvari spelaren skall föra sitt klot genom dem, kan vara varierande. Den vanligaste framgår af fig. 1. Pinnarna äro två, en vändpinne och en målpinne, båda af trä med en ungefärlig diameter ofvanför marken af 4 cm. De skola mäta 0,45 m. öfver marken och vara fast inslagna. Klubban kan vara af hvilken vikt som helst. Dess hufvud måste vara af trä och de båda ändplanen af detsamma skola vara parallella och alldeles lika. Klotet skall mäta 8 cm. i diameter. Alla kloten skola vara af samma vikt. De få icke väga mindre än 4,45 hg. och icke mer än 4,6 hg. samt skola vara märkta med ett blått, rödt, svart eller gult band. I England är hvarje spelare försedd äfven med ett litet märke af samma färg som hans klot, hvilket märke flyttas från båge till båge, hvartefter spelarens klot avancerar. Krocket spelas mellan två partier, hvilka spela växelvis, hvarje sida bestående antingen af 1 eller 2 spelare; alltså 1 mot 1 eller 2 mot 2. Blått och svart, rödt och gult spela tillsamman. Spelet vinnes af den part, som först passerat genom bågarna och mot pinnarna i den ordning reglerna föreskrifva. Därigenom att spelarna under spelets gång äfven kunna spela sitt eget klot emot de andras, hvilket kallas att ”krockera” (urspr. ”roquera”) och hvarvid den, som krockerar, får rätt till ännu ett slag, med hvilket han dels kan förflytta sin med- eller motspelares klot (se fig. 2), dels sända sitt eget klot vidare, kan spelet bli både invecklad och intressant samt fordrar icke ringa öfning och skicklighet. S. k. *fast krocket*, d. v. s. att den, som krockerar, med foten fasthåller sitt eget klot, under det han slår bort motståndarens, är icke tillåtet enligt reglerna. De hos oss ännu vanliga uppställningarna af bågarna (fig. 3) samt spelsätten äro numera alldeles ur bruk i England. E. B—ll.

Krodegang (Chrodegang), frankisk prelat, f. i början af 700-talet, d. 766, son af Ligramnus och Landrada, tillhörande en af de ripuariske frankernas förnämsta familjer, egnade sig åt det andliga ståndet, upptogs bland hofkleresiet och blef Karl Martels referendarius, hvarigenom han invigdes i de viktigaste kyrkliga och världsliga ärendena. Af Pippin den lille utnämndes han 742 till biskop af Metz och sändes 753 till Rom för att ledsaga den af langobarderna hårdt ansatte påfven Stefan II till Gallien (Frankrike). Som belöning härför utnämndes han, med bibehållande af sitt stift, till ärkebiskop, mottog palliet, erhöll rätt att välja biskopar o. s. v. 764 företog han en ny färd till Rom för att hämta reliker till sina kyrkor. Sin förnämsta namnkunnighet vann K. genom sitt arbete för tuktens höjande bland det förfallna frankiska prästerskapet. Ett medel härför fann han i öfverförande af det i klostren föreskrifna lefnadssättet på det världsliga prästerskapet. I detta syfte utarbetade han en från början för det vid domkyrkan i Metz anställda prästerskapet afsedd regel i 34 kapitel, hvilken i det stora hela ordagrant ansluter sig till den heliga Benedikts; endast i några punkter, bl. a. rörande förhållandet till de jordiska egodelarna, afviker K:s regel från förebilden. Senare erhöll regeln en vidlyftigare och mera allmänt hållen affattning och vann i denna form vidsträckt utbredning inom kyrkan. Se Hauck, ”Kirchengeschichte Deutschlands”, II (1900). T. H—r.

Krodoaltaret. Se Goslar, sp. 1500.

Krog [kråg], Nikolai Johan Lohmann,

norsk officer och statsråd, f. 6 juli 1787 i Drangedals socken, Bratsbergs amt, d. 15 okt. 1856 i Kristiania, inträdde 1804 i armén, där han efter hand avancerade till öfverste (1820). 1808 anställdes han vid norska krigsskolan, sedan 1817 som kadettkårens chef; vid Karl Johans hof innehade han höga befattningar. 1821—55 var han statsråd. O. A. Ö.

Krog [kråg], Arnold, dansk konstnär, f. 1856 på Frederiksværk, studerade arkitektur vid Köpenhamns konstakademi 1874—80 och blef 1884 anställd vid k. porslinsfabriken, där han alltsedan dess med stor framgång arbetat på utvecklingen af porslinets dekorativa behandling. Under hans konstnärliga ledning har fabriken ryckt upp till den rangplats den f. n. innehar. Han har äfven lämnat ritningar till möbler, bokband och metallarbeten. K. fick professors titel 1892. G—g N.

Krogdag. Se Gesäll, sp. 1080.

Krogen [krå-] l. Örekrog, befäst borg vid Helsingör, anlagd omkr. 1425 i st. f. en äldre borg, Flynderborg, för att häfda konungens rätt till Öresundstullen. På samma ställe byggdes 1574—83 Kronborg, i hvars fästningsverk rester af K. införlifvades. E. Ebg.

Krogfader. Se Gesäll, sp. 1078.

Krogh [kråg], von, norsk-dansk officersfamilj, inkom 1644 till Norge med major Bernhardus v. K., som medföljde värfvade tyska trupper. Den genealogi, som leder släktens ursprung minst 250 år längre tillbaka i tiden, torde böra anses för apokryfisk. — 1. Georg Fredrik v. K., norsk general, f. 7 okt. 1732 i Trondhjem, d. där 3 aug. 1818, blef fänrik 1746 samt ingick 1757 (han var då kapten) som frivillig i Fredrik II:s stab, deltog i slagen vid Prag (6 maj) och vid Kolin (18 juni) och var, fastän själf sårad, anförare för den lilla kara husarer, som vid Kolin förde konungen genom den fientliga öfvermakten, då denna sökte afskära reträtten för honom. 1758 återvände K. hem, blef 1760 öfverste och chef för Första trondhjemska infanteriregementet samt drog 1762 i spetsen för detta till Holstein och in i Mecklenburg. K. utnämndes 1772 till generalmajor och kommenderande general i nordanfjälska Norge samt 1793 till general. Under kriget 1807—14 förde han självständigt befäl i nordanfjälska Norge, hvarifrån hans truppafdelning två gånger (1808 och 1809) ryckte in i Jämtland och Härjedalen. Omedelbart före upplösningen af föreningen mellan Danmark och Norge (1814) drog K. sig tillbaka till privatlifvet, men var dock året därpå föremål för den mest utsökta uppmärksamhet af kronprins Karl Johan. K. hade genom giftermål blifvit en af Norges största jorddrottar, och såväl han som hans son, öfverste Georg Fredrik v. K. (f. 1777 i Trondhjem, d. 1826), nämnas som föregångsmän på landtbrukets område; den sistnämnde anlade äfven betydande fabriker vid Lerfossene nära Trondhjem. — 2. Fredrik Ferdinand v. K., sonson till K. 1, norsk amiral, f. 24 dec. 1806 i Trondhjem, d. 2 sept. 1890 i Horten, officer sedan 1825, var 1851—67 chef för sjökadettkåren samt 1876—82 konteramiral och chef för marinkommandot. Han utgaf (1844 och 1848) förträffliga läroböcker om ångmaskinen och i sjömanskap, men särskildt utmärkte han sig som duktig kolchef och praktisk sjöman. — 3. Gerhard Christof v. K., dansk krigare, f. 10 okt. 1785 i närheten af Haderslev, d. 12 april 1860 i Köpenhamn, blef officer redan 1795, kapten 1807 och öfverste 1840 samt var 1826—42 kammarherre hos Fredrik VI:s gemål, drottning Maria. 1847 blef han generalmajor, men då upproret utbröt i mars 1848, fick han ej befälet öfver hären på grund af sitt släktskapsförhållande till flera bland upprorsmännen. I juni blef han dock brigadchef och i juli högste befälhafvare, men måste afgå i apr. 1849 på grund af oenighet med krigsminister Hansen och till följd af flottans nederlag i Eckernfördefjorden, hvartill han likväl icke hade någon skuld. I juli 1850 ställdes K. åter i spetsen för hären och anförde densamma med heder i slaget vid Isted (25 juli). Efter kriget blef han kommenderande general först i Slesvig och 1852 i Holstein, men måste 1857 till följd af sjuklighet draga sig tillbaka. 1858 beviljades honom en dotation af 30,000 kr. K. begrofs på Flensborgs kyrkogård, sida vid sida med dem, som stupat vid Isted. 1—2. O. A. Ö. 3. E. Ebg.

Krogh-Tonning [kråg-], Knud Karl, norsk teologisk författare, f. 31 dec. 1842, d. 19 febr. 1911, vardt cand. teol. 1867, beklädde flera prästerliga befattningar och var sist kyrkoherde i Gamle Akers församling (1886—1900). K. utöfvade ett omfattande och högst betydande dogmatiskt författarskap, som inleddes med *Den christelige troeslære i dens grundtræk* (1870; 5:e uppl. 1893) och hvars hufvudverk är *Den christelige dogmatik* (4 bd, 1885—94), det första norska arbetet af detta slag. I ”Theologisk tidsskrift” var han en flitig medarbetare och erhöll 1883 teol. doktorsgraden för afh. *Om den ældste kirkelige apologi overfor det græskromerske hedenskabs tænkning*. K:s åskådning fjärmades under 1890-talet alltmer från den lutherska läran (se *Die gnadenlehre und die stille reformation*, 1894), och han öfvergick 1899 till katolicismen. Af självbiografiskt innehåll är hans arbete *En konvertits erindringer* (1906); af hans sista verk är flertalet på tyska: *Hugo Grotius und die religiösen bewegungen* (1904), *Der letzte scholastiker* (s. å.), *Katholisches christentum* (1906), *Essays* (s. å.), *Die heilige birgitta von Schweden* (1907) m. fl.

Krögius, Frans Ali Bruno, finsk kirurg, f. 7 nov. 1864 i Helsingfors, blef student 1881, filos. kandidat 1883, med. kandidat 1885, med. licentiat 1889 samt med. och kirurgie doktor 1892, sedan han s. å. utgifvit en afh. *Recherches bactériologiques sur l'infection urinaire*. Han förordnades 1893 till docent i kirurgi och utnämndes 1901 till professor i kirurgisk klinik vid universitetet i Helsingfors. I ett stort antal större och mindre afhandlingar har K. behandlat kirurgiska spörsmål, bland dem med förkärlek blindtarmsinflammationens och bukhinneinflammationens kirurgiska behandling: *Über die vom processus vermiformis ausgehende diffuse eitrige peritonitis und ihre chirurgische behandlung* (1901), *Über die frühoperation bei akuter appendicitis* (1905)

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

och *Über die chirurgische behandlung der diffusen eitrigen peritonitis* (1907). Vidare äro att nämna hans populära skrift *Om den s. k. blindtarmsinflammationen* (1906) och *Föreläsningar öfver urinvägarnas kirurgiska sjukdomar* (1898; 2:a uppl. 1909). R. T—dt.

Krogk [kråk], Hendrik, dansk målare, f. 1671 i Flensborg, d. 1738, studerade i Köpenhamn och uppehöll sig sedermera, från 1693, under många år i utlandet, mest uti Italien. Där utbildade han sig under Maratta, hvilkens maner han också tillegnade sig, ehuru på ett något handtverksmässigt sätt. Många af K:s arbeten ha gått förlorade, men åtskilliga, särskildt altartaflor, finnas ännu i behåll och vittna om den lätthet, hvarmed han producerade. Ph. W.*

Krogkleven [krɔ̂k-]. Se Krokskogen.

Krogsered, socken i Hallands län, Årstads härad. 8,114 har. 640 inv. (1909). Annex till Drängsered, Göteborgs stift, Halmstads kontrakt.

Krogstad, sockennamn. Se Krokstad.

Krohg [kråg], norsk släkt, urspr. härstammande från gården Kroken i Höland (Nedre Romerike); dess första ämbetsmannarepresentanter skrefvo sig till 1800 Krogh, men ändrade sedan namnformen till skillnad från den äldre militärsläkten v. Krogh.

1. Nikolai Fredrik K., militär, f. 1732 i Gjerdrum (Öfre Romerike), d. 1801 på Munkvold vid Trondhjem, blef 1754 officer, var 1759—67 medlem af den 1752 tillsatta svensk-norska gränskommissionen och blef 1768 ”generalveimester” i Trondhjems och Bergens stift (1787 frånskildes de bergenhusiska amtens vägväsen under egen ”generalveimester”). Under hans ämbetstid undergick vägsystemet nordanfjälls mycket väsentliga förbättringar. — Äfven hans broder Georg Anton K. (f. 1734, d. 1797), officer sedan 1757, slutligen öfverstelöjtnant, utmärkte sig som ”generalveimester” 1767—86 i Akershus' och Kristiansands stift.

2. Kristian K., son till Georg Anton K., jurist, statsråd, f. 15 jan. 1777 i Gjerdrum, d. 10 nov. 1828 i Kristiania, blef student 1794 och juris kandidat 1797, utnämndes 1800 till adjunkt i juridiska fakulteten vid Köpenhamns universitet samt befordrades 1803 till e. o. professor i juridik och auditör vid sjökadettkåren. Han utnämndes 1804 till assessor i Trondhjems stiftsöverret och kallades 1814 till juris professor vid Kristiania universitet, men mottog hvarken denna plats eller en erbjuden assessorsstol i Höjesteret. Däremot inträdde han i den af riksförsamlingen på Eidsvold (1814) tillsatta kommitté, som skulle revidera Norges lagar. Som representant för Söndre Trondhjems amt var K. medlem af det storting, som sammanträdde på hösten s. å. Före dess slut utnämndes han (18 nov. 1814) till statsråd. Han kvarstod på denna post till 1818, då han fick i uppdrag att utarbeta förslag till en ny kriminallag. Detta värf hann K. emellertid icke fullborda. Af stortingen 1821—22, 1824 och 1827—28 var han en bland de mest framstående medlemmarna. K. utgaf *Forsög til en ledetraad ved forelæsninger over folkeretten* (1803) och grundlade ”Juridisk archiv” (s. å.), som fortsattes af A. S. Örsted. — 17 maj 1833 aftäcktes i Kristiania en obelisk till K:s minne.

3. Otto Theodor K., den föregående kusins son, sonson till K. 1, präst, författare, f. 15 mars 1811 i Molde, d. där 22 okt. 1889, blef teol. kandidat 1835 och lärare i Tromsö 1838 samt var 1847—86 kyrkoherde i Vestnes i Romsdalen. Han skref novellerna *Presten i Loppen* (1846) och *Spydet Selshevner* (1848), uppsatte och redigerade 1838—47 ”Tromsö tidende” (nu ”Tromsö stiftstidende”) samt var 1852—84 medarbetare i ”Morgenbladet”, ofta under signaturen Lille Theodor (L. T.). Hans inlägg, som alltid följdes med intresse och ofta mötte gensagor, voro burna af humor och bitande kvickhet; han var sträng rojalist, tillhörde den högkyrkliga riktningen och uppfattades som en rätlinig och helgjuten typ för den gamla norska byråkratien.

4. Georg Anton K., den föregåendes syssling, son till K. 2, ifrig förkämpe för den skandinaviska enhetstanken, f. 13 mars 1817 i Trondhjem, d. 13 apr. 1873 i Kristiania, innehade underordnade befattningar i ett regeringsdepartement. 1848 begaf han sig till Slesvig för att kämpa för Danmarks sak och var en tid anställd vid general Schleppegrells stab. Som publicist utvecklade K. en särdeles omfattande verksamhet. Så utgaf han 1855—59 den norska afdelningen af ”Nordisk universitets-tidskrift”, redigerade ”Den constitutionelle” 1846—47 samt var medarbetare i ”Den norske rigstidende”, ”Aftenbladet” och flera norska provinstidningar liksom äfven i svenska tidningen ”Aftonbladet” samt i de danska ”Fædrelandet” och ”Nordisk literaturtidende”.

5. Kristian K., den föregåendes son, målare, författare, f. 13 aug. 1852 i V. Aker nära Kristiania, tog juridisk examen 1873, innan han egnade sig åt konsten, var elev af Gussow i Karlsruhe och i Berlin till 1878 samt studerade från 1880 i Paris. Under den moderna norska konstens kampår i hemlandet var K. en af de mest framträdande representanterna för den nya riktningen. Han har sedermera bott ömsom i Kristiania, ömsom i Paris, där han verkat äfven som lärare. 1909 blef K. professor och direktör för den då nybildade konstakademien i Kristiania. — K. var i sin konst en af realismens hängifna banerförare. Studier på Skagen förde honom till skildring af fiskare och sjömän: *Åt babord* (norska nationalgalleriet, 1879), *Hårdt lä* (silfverbröllopsgåfva till konungaparet 1882), *Norsk lots* (1883, Dresdengalleriet) och *Ögonvittnen* (en lotshustru får underrättelse om mannens död, 1885, nationalgalleriet). Till dessa år höra äfven några porträtt — det mest tidstypiska torde vara det, som framställer *Gerhard Munthe*, som kommit in på ett kafé och står där spanande i den rökfyllda luften (1885). Som författare uppträdde K. 1886 med den plumpt realistiska romanen *Albertine*, som blef åtalad och konfiskerad (den utgafs sedan ånyo i Danmark och 1888 på tyska i Budapest). Han målade 1886 en scen ur romanen, som gick på turné, andra målningar från denna tid äro *Daggryning* (en sömmerska, som somnat öfver sitt arbete), *Kampen för tillvaron* (brödutdelning en vintermorgon, 1889, nationalgalleriet), *Socialisttåg* (1891), *Farligt farvatten* (en förträfflig skeppartyp, utst. 1891, i Göteborgs museum liksom ”Daggryning”). I *Leif Eriksson upptäcker Amerika* (nationalgalleriet) försökte han sig 1893 på ett för honom nytt område. Från samma år är *Tants porträtt* (nationalgalleriet) och porträtt af *Aug. Strindberg*. *17-majtåg* målades 1899. *Man öfver bord* utställdes 1910. 1888 hade K. utgifvit romanen *En duel*, som skildrar konstnärs-

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

lif i Berlin. 1890 utgaf han teckningssamlingen *Lodser*, 1891—92 *Kunstnere* (två samlingar porträtt med text) och 1892 märgfulla illustrationer till Ibsens dikt *Terje Vigen*. Som krönikör i "Verdens gang" vann han afgjord framgång med en rad reseskisser (*I smaa dagsrejser til og fra Paris*), som utkom i bokform 1897, och novellsamlingen *Dissonantser* 1906. K. är representerad i norska nationalgalleriet äfven av en mängd teckningar. — Hans hustru Oda K., född Lasson, f. 1860, målarinna, studerade i Paris samt har utfört landskapsbilder och porträtt: *Sommarnatt vid Kristianiafjorden* (1886, nationalgalleriet), *Gunnar Heiberg* (1900, Nationalmuseum, Stockholm), *Aasta Hansteen* (nationalgalleriet) m. fl.
1—4. O. A. Ö. 5. G—g N.

Krohn [krɔn]. 1. Mikael K., norsk affärsman, f. 14 maj 1793 i Bergen, d. där 31 aug. 1878, var 1829—50 köpman i sin födelsestad, där han intog en ledande ställning inom affärsvärlden. För de af honom skapade och organiserade associationerna kan han göra anspråk på sin födelsestads och hela landets erkännsamma hågkomst. Så stiftade han 1845 Bergens söforsikringsselskab och 1852 Det bergenske dampskibsselskab samt gaf 1855 impulsen till anläggandet af Bergens mekaniska verkstad med därtill hörande docka. I Bergens kommunala historia intager K. en mycket framstående plats. Efter honom uppkallade A. Petermann en ö i Norra ishafvet.

2. Georg Herman K., den föregåendes son, skådespelare, f. 16 aug. 1831, d. 15 maj 1870, studerade någon tid teologi, debuterade 1856 på Bergens teater, engagerades 1860 vid norska teatern i Kristiania och öfvergick 1863 till Kristiania teater. Efter flera års uppehåll i utlandet förnyade han 1869 där sitt engagemang och utmärkte sig som *Lundestad* i "De unges forbund". — 3. Olaf K., den föregåendes son, målare, tecknare, f. 4 juni 1863 i Kristiania, har utgifvit åtskilliga humoristiska blad, karikatyrer af samtida politiker m. m. och är särskildt känd för sina med märket Joujou signerade teckningar till "Vikingen" och andra skämttidningar, i hvilka han varit medarbetare. 1—3. O. A. Ö.

Krohn [kråhn]. 1. Frederik Kristofer K., dansk medaljgravör, f. 4 aug. 1806 i Sorö, d. 13 sept. 1883, studerade bildhuggarkonsten vid Köpenhamns konstakademi, men gick, under H. E. Freunds ledning, öfver till medaljgravörsfacket och vann 1835 akademiens stora guldmedalj för en skådepenning öfver J. H. Wessel. Han studerade sedermera i Berlin och Rom, utförde medaljer öfver reformationsfesten (1830) m. fl. och var gravör vid myntet 1841—73. — 2. Pietro K., den föregåendes son, dansk konstnär, f. 1840 i Köpenhamn, d. 1905, studerade målning vid konstakademien, fick som genremålare resestipendium och vistades i Italien 1872—78. Efter hemkomsten uppträdde han till en början som tecknare, illustrerade dikter (bl. a. Chr. Winthers "Billedbog") och barnböcker, utförde en del raderingar, blef anställd som kostymtecknare och inspektör vid Kungl. teatern och 1885 äfven som scenisk instruktör vid dennas operaafdelning. Han blef ock konstnärlig ledare för Bing och Gröndahls porslinsfabrik och 1893 föreståndare för det då nyinrättade konstindustrimuseet i Köpenhamn. K. var en mångsidig, högt bildad, energisk och initiativrik man med [illegible] och stor förmåga samlat- och arrangemangsförmåga. 1—2. G—g N.

Krohn [krɔn], Henrik, förkämpe för norska "maalstrævet", f. 10 maj 1826 i Bergen, d. 14 juni 1879 på Stedje (Sogn), var 1846—58 handlande i sin födelsestad och köpte 1866 gården Stedje, bekant för sin fruktodling, och anlade där bl. a. en tändsticksfabrik. K. var en kunskapsrik man och en af de främste i den krets, som redan på 1850-talet gjorde till sin uppgift att få det dansk-norska skriftspråket ersatt med ett norskt normalspråk, bildadt på grundval af de mest karakteristiska dialekterna; senare var han varm anhängare af "maalstrævet" och utgaf 1865—67 veckotidningen "Ferdamannen". Sedan han 1868 stiftat den litterära klubben Vestmannalaget, redigerade han från 1870 till sin död denna förenings lilla tidskrift "Fra by og bygd" (10 bd). Bland hans särskildt utgifna skrifter märkas *Minne fraa ei Stockholmsfird* (1867), *Smaakvæde* (s. å.), *Fraa Vestlandet* (1868) samt den episka dikten *Geirstad-Trond* (s. å.) och *Svein og Gudveig* (1869) samt lustspelet *Den rette sida* (1875). Hans samlade arbeten utgåfvos 1909 i 1 bd af Vestmannalaget. O. A. Ö.

Krohn [krɔn]. 1. Julius Leopold Fredrik K., finsk skriftställare, vetenskapsman, f. 19 maj 1835 i Viborg, omkom under segling nära Viborg 28 aug. 1888. K. blef student 1853 och filos. licentiat 1862, docent i finska språket och litteraturen s. å., lektor 1875 och e. o. professor 1885 i samma ämne. Han debuterade 1860 i kalendern "Mansikoita ja Mustikoita" under pseudonymen Suonio med en samling dikter och prosaberättelser. 1865 utkom ett häfte dikter (1869 en tillökad och 1897 en samlad upplaga). K. var en vek, känslig lyriker, som höjde den finska versen till större välklang, än den tillförene egt. Äfven öfversatte K. till finskan en mängd arbeten, bland dem flera af W. Scotts romaner samt Andersens sagor. 1869—80 utgaf han *Kertomuksia Suomen historiasta* (Berättelser ur Finlands historia; 5 dlr), som vunno mycket bifall. Som författare på finska litteraturhistoriens område uppträdde K. (på finska språket) redan med sitt licentiatspecimen om den finskspråkiga poesien under det svenska väldets tid. Härtill ansluta sig den finska psalmbokens historia (1880) samt *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet* (Den finska litteraturens öden, slutredigeradt af sonen Kaarle K., 1897). Folkloristiken åter representeras af flera utmärkta arbeten: *Virolaiset ja ylimalkaan länsisuomalaiset aineet Kalevalassa* (De estniska och öfver hufvud västfinska elementen i Kalevala; i tidskr. "Suomi", 1872), en stor framställning af "Kalevala", utgörande första och enda delen af hans *Suomalaisen kirjallisuuden historia* (Den finska litteraturens historia; 1883—85), en samling af Kalevalavarianter, *Kaleralan toisinnot* (1888), samt de af sonen redigerade *Kantelettaren tutkimuksia* (Forskningar rörande Kanteletar; 1900—02). K:s Kalevalastudier ha varit af synnerlig betydelse för forskningen. Han undersöker med tillhjälp af varianterna

ett motivs geografiska utbredning och vandring och huru det därunder utvecklats. Han har påvisat en mängd lån, särskildt västerifrån; i motsats till A. Ahlqvist förfäktar han Kalevalas öfvervägande västfinska ursprung. Den finska mytologien afhandlade K. i ett arbete om finska folkstammens hedniska gudsdyrkan (utg. 1894 af sonen Kaarle K.). — 2. Kaarle Leopold K., den föregåendes son, finsk folklorist, f. 10 maj 1863 i Helsingfors, student 1880, filos. licentiat och docent i finsk och jämförande folkdiktsforskning 1888, e. o. professor 1898 och ord. professor 1908 i samma ämne vid Helsingfors' universitet. K. har fortsatt sin faders verksamhet på den finska folklorens område och utgifvit i tryck flera af denne påbörjade arbeten (se ofvan). Han är ledaren af Finska litteratursällskapets arbete på insamlande af folklore. K:s forskningar ha riktats företrädesvis på folksagorna. Han har utgifvit finska djur- och kungasagor (i Finska litt. sällsk. samling ''Suomalaisia kansansatuja''). Hans licentiatafhandling *Tutkimuksia suomalaisten kansansatujen alalta* (Forskningar på de finska folksagornas område) berörde äfven de finska sagomotivens sammanhang med andra folks sagor. På Kalevalaforskningens område ha K:s — och faderns — studier gjort epok. Hans stora verk *Kalevalan runojen historia* (Kalevalasångernas historia, 1903—10) omfattar mytorna om Sampo, Ilmarinen, Väinämöinen, Lemminkäinen, Kullervo och Sampsa Pellervoinen samt en allmän öfversikt. Dessutom har K. i Finsk-ugriska sällskapets journal, hvars ene redaktör han från dess begynnelse varit, nedlagt rika resultat af sina forskningar. K. har upptagit sin faders metod och med framgång tillämpat den på äfven andra områden af folkloren. Särskildt har han påvisat många finska folkloremotivs nära samband med skandinaviska och västeuropeiska motiv, hos hvilka han ofta sökt de finska motivens ursprung. — 3. Ilmari Henrik Reinhold K., den föregåendes broder, musiker, f. 8 nov. 1867, filos. doktor och docent sedan 1900 i musikens historia och teori vid Helsingfors' universitet. K. har utgifvit några kompositioner och sammelverket *Suomen kansan sävelmiä* (Finska folkets melodier). Hans specialitet är kyrkomusik. 1—3. T. C.

Krö'sos. Se Kresus.

Kroja l. Kruja (turk. *Akhisar*, ''hvita borgen''), stad i turkiska vilajetet Skutari, 37 km. n. ö. om Durazzo. Omkr. 6,000 albanesiska inv. (muhammedaner). På en klippa i staden ligger ett af murar och torn omgifvet fäste, som sedan 1443 var Kastriotas (Skanderbegs) residens och vapenplats. (J. F. N.)

Krok, ett af de äldsta och allmännast brukade fiskredskapen, består af en längre arm (skaftet) och en bågformigt krökt kortare, som ändar i den med en eller flera hullingar försedda spetsen. Upptill slutar skaftet flatslaget eller med en ögla, till fäste för tafsen. I äldsta tider förfärdigades fiskkrokarna af ben (fynd af benkrokar ha gjorts ända från stenåldern, se fig. 1, och de öfverensstämma till formen ganska nära med nutida fiskkrokar, fig. 2 o. 3), sedermera mest af järn (som handsmidda blefvo de då rätt dyra) och numera vanligen af förtennt eller blåanlupet stål (i vissa fall mässing), hvilken prisbilliga fabrikstillverkning har i sin mån möjliggjort fiskets betydande utveckling. På kroken sättes agn l. bete, och flötet (se d. o.), där sådant begagnas, hindrar kroken att sjunka längre ned än till önskadt djup. För sportfiske (af lax, laxöring l. forell och harr) nyttjas s. k. flugkrokar (''flugor''; fig. 4), som

Fig. 1. Fiskkrok af ben från stenåldern. (Västergötland.)

Fig. 2. Krok med flatslagen skaftända.

Fig. 3. Krok med skaftögla.

genom vidfästa fjädrar o. d. förete likhet med vissa insekter. Om krokredskap af olika slag se Fiskredskap (jfr äfven Drag).

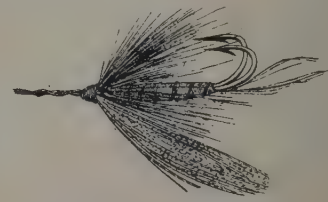

Fig. 4. Dubbel forell-''fluga''.

Krok. 1. Johan Peter K., satirisk skriftställare, f. 25 mars 1791 i Bohuslän, d. 9 nov. 1868 i Uddevalla, först grosshandlare i Stockholm, därefter litteratör och slutligen anlitad sakförare på västkusten, utgaf 1827—28 tidningen ''Skämt och allvar på vers och prosa'', hvilken indrogs 1828, ett *Komiskt lexikon* (2 bd, 1830—34), *Maxel* (1830; parodi på Tegnérs ''Axel''), *Poetisk mosaik* (s. å.) m. m.

2. Torgny Ossian Bolivar Napoleon K., den föregåendes son, botanist, floraförfattare, f. 30 mars 1834 i Uddevalla, blef student i Uppsala 1852 och var adjunkt vid Maria skola och dess fortsättning Högre allmänna läroverket å Södermalm i Stockholm 1863—98, tillika lärare i botanik och zoologi vid Högre lärarinneseminarium 1866—74. K. var led. af matematisk-naturvetenskapliga kommissionen 1869. K. har utarbetat 12:e uppl. af *Hartmans handbok i Skandinaviens flora* (h. 1, 1889, ej fortsatt) och tills. med S. Almquist (se Almquist 6) *Svensk flora för skolor* I. *Fanerogamer* (1883; 12:e uppl. 1910), II. *Kryptogamer* (3:e uppl. 1907) och under en lång följd af år sammanställt den svenska botaniska litteraturen (''Botaniska notiser'' 1859—1906). Af hans öfriga skrifter märkas *Anteckningar till en monografi öfver växtfam. Valerianeæ. I. Valerianella* (1864. *Bidrag till kännedomen om algfloran i inre Östersjön och Bottniska viken* (1869) och *Tvänne i Finnmarken återfunna fanerogamer* (1899), m. fl. K. har ock för Nordisk familjebok reviderat och författat biografier öfver botanister. 1910 öfverlämnade K. som

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.

gåfvor till Vet. akad. dels sitt stora herbarium, dels itt värdefulla botaniska bibliotek. 2. G. L—m.

Krokän (fr. *croquante*, af *croquer*, krasa mellan änderna), stort, mångfärgadt, mot höjden rest socerbakverk, i formen vanligen påminnande om ett empel, en österländsk pagod o. d.

Krokek, socken i Östergötlands län, Lösings härad.),331 har. 1,928 inv. (1909). K. utgör ett regalt astorat i Linköpings stift, Norrköpings kontrakt.

Krokeks kloster, äfven kalladt Vårfruklo ter på Kolmården, beläget inom Lösings ärad, Östergötland, tillhörde munkar af franciskanrden. I bevarade urkunder nämnes det första gånen 1440. Bland sina gynnare räknade det åtskilliga örnäma personer, såsom riksråden Erik Holmstensn (Rosenstråle) och Erik Johansson (Vasa) m. fl., nen synes dock, trots sitt förmånliga läge vid stora arvägen mellan Södermanland och Östergötland, alrig ha varit betydande. Det egde några få gårdar id gränsen mellan nämnda båda landskap och förånades efter Västerås recess (1527) till biskop Magnus Sommar i Strängnäs. C. S—e. (T. H—r.)

Kroke'tter (fr. *croquettes*, af *croquer*, krasa mellan tänderna), *kokk.*, små aflånga bullar, formade f hackadt kött (ox-, kalf-, höns- o. s. v.) eller sk, potatis, champinjoner, risgryn, kastanjer e. d., om vid tillredningen kryddas på olika sätt, rullas i ifvet bröd, doppas i vispade ägg och stekas i het ottyr.

Krokhasig, *veter.* Se Has, sp. 40.

Kroki. Se Croquis.

Krokkleven. Se Krokskogen.

Krokodildjuren, *Crocodilia*, *zool.*, bilda en grupp om kräldjurens klass. De nu lefvande representanerna för denna djurgrupp igenkännas på sina benrtade hudsköldar, de inkilade, till käkbenen inkränkta, kägelformiga tänderna, fyra fötter, en lång, rån sidorna hoptryckt, för simning bildad stjärt och tt orörligt kvadratben. Dessutom äro utmärkande ör dem förekomsten af s. k. bukrefben (d. v. s. efbensliknande benstycken, som ligga i bukhålans ndre vägg); de främre refbensparen ha klufven yggradsända och hakutskott liksom hos fåglarna, loaköppningen är longitudinell; ett kopulationsrgan finnes; hjärtat är högre utbildadt än hos alla ndra kräldjur, har vänster- och högerhalfvan i et närmaste skilda från hvarandra.

Man skiljer dem i tre ordningar: Pseudosuchia, Parasuchia och Eusuchia, af hvilka de två förstämnda omfatta uteslutande utdöda former. — 1) *Pseudosuchia* lefde blott under triasperioden. Skallen r kort och spetsig; de främre näsöppningarna öppna ig nära nosspetsen på hufvudets sidor; tänder föga alrika, endast i främre käkhalfvan. Några få, smärre ormer. — 2) *Parasuchia*, äfvenledes inskränkta till riasformationen (Europa, Nord-Amerika, Ostindien), åminna genom mera betydande storlek, förlängd nos enom den ojämna beskaffenheten af skallens ben, enom den med ett stort hål försedda undre käken m flera af nutidens krokodiler. Men de skilja sig rån dessa och närma sig andra, delvis lägre kräljur genom långt bakåt liggande yttre näsöppningar, årda gommens ringare längd och närvaron af nyckelen. — 3) *Eusuchia* uppträda först under juraperioen och fortlefva under nutiden i omkr. 25 arter, ördelade på 6 släkten. Hos alla ligga de yttre äsöppningarna vid nosspetsen, och de inre äro ryckta långt bakåt på grund af hårda gommens stora längd; nyckelben saknas; 5 fullständiga tår å fram-, 4 å bakfötterna. Hos nu lefvande krokodiler äro de benartade hudsköldarna utvecklade blott å ryggsidan; endast hos några finnas hudförbeningar äfven på buksidan, hvaremot hos flera fossila Eusuchia bukköldarna äro starkt utbildade. — Medan de tidigare geologiska periodernas krokodiler voro hafsdjur, lefva nutidens krokodildjur i tropikernas floder, sötvattenssjöar och vid hafskusterna. De röra sig med tillhjälp af den långa, som åra tjänstgörande stjärten synnerligen skickligt i vattnet; de gå upp på land för att sola sig och för att lägga sina hvita, ovala, hårdskaliga ägg i sanden eller i gropar vid stränderna. Men deras egentliga hemvist är vattnet, där de tillbringa natten, deras jakttid. Bytet utgöres både af fiskar och af varmblodiga djur. Om morgnarna krypa de uppför sandbankarna och hvila sig. Både hörsel och syn äro skarpa; de taga lärdom af erfarenheten; gamla individer äro de mest försiktiga. Om nätterna låta de höra sitt egendomliga läte. Modern tager vård om och försvarar sin afkomma mot fiender: större vadare och fiskar samt kraftigare medlemmar af det egna släktet. Skinnet har handelsvärde. Af de nu lefvande krokodilsläktena må här nämnas: Crocodilus, Alligator och Gavialis. *Crocodilus*, krokodilsläktet: nosen ej smal, utan trekantig eller afrundad; underkäkssymfysen räcker ej bakom 8:e tanden; fjärde underkäkstanden passar in i en inskärning i öfverkäkskanten; bakfötterna ha hel simhud. Släktet är kändt sedan kritperioden, flera arter lefde under tertiärtiden i Europa och Nord-Amerika, men försvunno vid kvartärtidens början; nu är släktet företrädt i Afrika, Syrien, tropiska Amerika och västindiska öarna, i malajiska och australiska regionen. Den mest bekanta af hithörande arter är Nil-

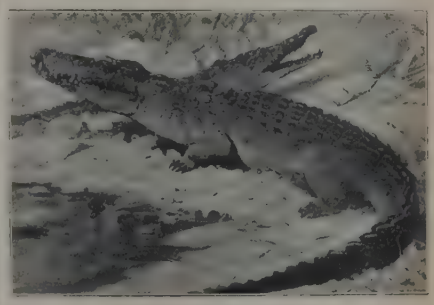

Fig. 1. Nilkrokodil.

krokodilen, *Crocodilus vulgaris* (fig. 1), som redan af Herodotos blifvit ganska väl beskrifven och under namnet "Leviathan" omtalas så långt tillbaka i tiden som i Jobs bok. Halsen och kroppssidorna äro besatta med släta hornplåtar. Grundfärgen är mörkt bronsgrön, med små, svarta fläckar på ryggen. På kroppens sidor och på halsen finnas oregelbundna mörkare fläckar. Undre kroppsdelarna äro smutsgula, dock växlande. Djurets hemland är Afrika, från Nilen till Goda-Hoppsudden, Syrien och Madagaskar. I kärr, sjöar, träsk och på sandbankar förekommer det därstädes allmänt, och blott för vår tids eldvapen, som dess pan-

sar icke kan motså, måste det vika undan. I Egypten, där krokodilen fordom var talrik, är den numera nästan, kanske alldeles, utrotad. I vattnet är den ganska vig samt simmar och dyker med stor snabbhet; på land däremot är den mindre rörlig, emedan buken släpar på marken. Dock kan djuret ganska raskt rusa ned till, liksom äfven upp ur vattnet. Där krokodilen ofredas, blir den skygg och drar sig undan i tid för människor. Om dess lefnadssätt kan nämnas, att den vanligen vid middagstiden stiger upp ur vattnet för att sola sig och sofva, hvilket senare den icke kan göra i vattnet, enär den ungefär hvar tionde minut måste upp till ytan för att hämta luft. Sömnen är icke synnerligen djup, och under densamma ligger den nästan alltid i krökt ställning med stjärtspetsen nere i vattnet. Så tillbringar krokodilen, ofta i stort sällskap, tiden till solnedgången, då den beger sig åstad att söka rof, hvilket utgöres af fisk, större och mindre däggdjur, vadare och simfåglar. Tama kreatur, som kommit ned till vattnet att dricka, äfvensom människor, bli ofta dess byte. Sitt utsedda offer närmar den sig med mycken försiktighet, hvarvid den sänker sig h. o. h. under vattnet, simmar sakta och ljudlöst framåt samt blott emellanåt höjer näsborrarna upp ur vattnet för att andas. Vid angreppet skjuter den mycket hastigt upp ur vattnet. Krokodilen kan bli 4 till 5 m. lång. Infödingarna i Afrikas inre anfalla krokodilen med spjut, men de hvite och invånarna längre nedåt Nilen med eldgevär. Dess pansar motstår icke en kula; men som djuret är utomordentligt seglifvadt, kunna t. o. m. dödligt sårade individer i de flesta fall krafla sig ned i vattnet. Krokodilens kött har en mycket genomträngande mysklukt, men ätes det oaktadt af infödingarna. De forntida egypterna balsamerade Nilkrokodilen. —

Fig. 2. Glasögonkaiman.

Alligator, alligatorsläktet, skiljer sig från föregående släkte bl. a. därigenom, att den fjärde underkäkstanden passar in i en grop i öfverkäken; simhuden är rudimentär. Arterna af detta släkte, som under krit- och tertiärtiden lefde i Europa, förekomma nu i Amerika och en i Kina. Allmännast känd är *A. mississippiensis*, som uppnår en längd af 4,5 m. och förekommer i de sydöstliga staterna af Nord-Amerika; den hålles ofta i fångenskap. Alligatorn förtär företrädesvis fiskar, angriper ock hästar, men går i allmänhet ur vägen för människan. Honan lägger öfver 100 ägg åt gången i ett af henne själf byggdt bo. I Syd-Amerika lefva flera som jakarer eller kaimaner betecknade krokodilformer. Af den i norra hälften af Syd-Amerika (företrädesvis i Amasonflodens gebit) förekommande glasögonkaimanen (*A. l. Caiman sclerops*; fig. 2) ätes köttet. — *Gavialis*, gavialsläktet, har mycket lång och smärt nos; underkäkssymfysen sträcker sig bakåt åtminstone till den 15:e tanden.

Fig. 3. Gangesgavial.

Gangesgavialen, *G. gangeticus* (fig. 3), förekommer företrädesvis i Ganges', Brahmaputras och Indus' flodområden. Trots sin betydliga storlek — den blir 6,5 m. lång — är den fullkomligt ofarlig och lefver uteslutande af fisk, bland hvilka den anställer stor förödelse. Den dyrkas som helgad åt Vishnu. I en damm vid Koraschi matas och tillbedes ett stort antal gavialer af fakirer. L—e.

Krokodilfloden. Se Limpopo.

Krokodilo'polis. Se Arsinoe.

Krokodilsläktet, *zool.* Se Krokodildjuren.

Krokodiltårar, hycklad gråt, låtsad smärta. Uttrycket har sitt upphof i folksägnen, att krokodilen härmar ett gråtande barns stämma för att lömskt locka till sig människor.

Krokodilödlesläktet, *Dracæna*, *zool.*, hör till fam. tejuödlor (*Teiidæ*) inom ordn. ödlor och klassen kräldjur. Stjärten är hoptryckt, ofvanpå försedd med en dubbel fjällkam. Dessa ödlor ha fått sitt namn däraf, att de till sitt utseende påminna om krokodiler och af infödingarna i Amerikas varmare delar, där de förekomma, förväxlas med krokodilungar. Den enda arten är *Dracæna guianensis*, som blir ända till 1,5 m. lång. C. R. S.*

Krokoit (af grek. *kro'kos*, saffran) Breithaupt (*Rothbleierz* Werner), *miner.*, orangegula eller röda monoklina kristaller af sammansättningen $PbCrO_4$ (= 69 proc. blyoxid och 31 proc. kromsyra), förekommer på gångar i Beresovsk, Mursinsk, Labo på Luzon o. s. v. A. Hng.

Krokomälfven. Se Indalsälfven, sp. 467.

Krokpinnharf, *landtbr.* Se Harf, sp. 1465.

Krokredskap. Se Fiskredskap och Krok.

Krokskogen, skogstrakt i Ringerike, Buskeruds amt, Norge. I K. lefva icke få minnen af de finnar, som under förra hälften af 1600-talet flydde från sitt land och bosatte sig såväl här som i angränsande

skogstrakter (Nordmarken och Finnmarken). Ned mot Tyrifjorden gick gamla hufvudvägen från Kristiania till Ringerike genom passet Krokkleven (Krogkleven), vida bekant för sin enastående vackra utsikt och därför mycket besökt af turister, som från två uppförda plattformer kunna njuta af det storartade panoramat "Dronningens udsigt" och den 20 minuters väg längre söder ut belägna "Kongens udsigt". På den äldre vägen, som gick något n. om den nuv., genom den s. k. Nordkleven, stod i apr. 1716 en träffning mellan svenskar och norrmän. För att skydda Drammen, Kongsberg och "Grevskabene" (Jarlsberg og Larviks amt) hade generallöjtnant Lützow 1716 intagit en fast ställning vid det 1,5 km. närmare Drammen liggande Gjellebæk, och därifrån framsändes öfverstelöjtnant Coucheron med 150 man till K., där han med hjälp af 350 bönder förbättrade förut anlagda förhuggningar och skans. 15 april framsände Karl XII major Nieroth med några hundra man att bemäktiga sig passet. Två gånger försökte svenskarna storma försvarsverken, men blefvo med förlust tillbakaslagna, och sedan Nieroth själf svårt sårats, måste han draga sig tillbaka till Bærum. O. A. Ö. L. W:son M.

Krokskärs skans, vid Södertörns sydligaste spets, utanför Herrhamra i Torö socken, fanns redan under Karl X:s danska krig, men omtalas ej senare. L. W:son M.

Krokslätt, municipalsamhälle i Göteborgs och Bohus län, Örgryte socken, bestående enl. k. br. 19 okt. 1900 af hemmanen Krokslätt — Kongegården och K. — Nordgården samt den del af hemmanet Örgryte, som ligger v. om Mölndalsån. Tax.-v. för jordbruksfastighet och annan fastighet omkr. 5 mill. kr. 4,897 inv. (1909). Där ligga bl. a. a.-b. Pripp & Sons bryggeri, a.-b. Svenska gardinfabrikens anläggning samt a.-b. Eneroth & C:os tvålfabrik.

Krokstad (svensk form: Krogstad), socken i Göteborgs och Bohus län, Sörbygdens härad. 15,474 har. 2,160 inv. (1909). K. bildar med Hede och Sanne ett regalt pastorat i Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt.

Krokstrand, hamnplats, fiskeläge och municipalsamhälle (egentligen Björnerödoch Kroken) vid Idefjorden i Göteborgs och Bohus län, Skee socken. Municipalsamhället omfattar hemmanen Björneröd och Kroken, där hälsovårdsstadgans bestämmelser för stad tillämpas enl. k. br. 8 aug. 1902, och hade 1,224 inv. 1909. 1717 byggdes där en skans, Klausenborg (se d. o.), af öfverste Klausen, som äfven uppförde af stormpålar och dubbla palissader omgifna trätorn, s. k. tours à machicoulis. L. W:son M.

Kroksundsverket l. Rödenesverket i Norge, Smaalenenes amt, nära färjstället Kroksund vid norra delen af den där endast omkr. 300 m. breda Örjesjön, var en af de s. k. gränsfästningarna och tillhörde Örjegruppen samt var afsedt att spärra vägen från Östervallskog i Sverige. Det byggdes efter 1900 som ett slutet och af stående taggtrådsnät omgifvet, delvis nedsprängdt, delvis muradt verk för infanteri och artilleri samt med 6 större och 6 mindre af järn och betong täckta rum. Bestyckningen utgjordes af 8 st. 8,4 cm. kanoner. K., som låg omkr. 5 km. innanför gränsen, har nu i enlighet med konventionen mellan Sverige och Norge 26 okt. 1905 nedlagts. L. W:son M.

Krokus. Se Saffran.

Krokydolit Hausmann, *miner.*, en riebeckit-asbest af indigoblå och bruna parallellt liggande och mycket sega trådar. A. Hng.

Krolevets [kråljēvets], kretsstad i ryska guv. Tjernigov. 10,375 inv. (1897). Handel med landtmannaprodukter och linnevaror. (J. F. N.)

Krole'wiec [-vjets], polska namnet på Königsberg i Ostpreussen.

Kroll-lilja, *bot.*, namn på *Lilium martagon*.

Krolls etablissemang, förr förlustelselokal, numera operahus i Berlin (se d. o., sp. 14).

Krollsplint (af ty. *krollen*, göra krusig; hoprulla sig), bladfibrerna af dvärgpalmen (*Chamærops humilis*), som torkas, rensas och "spinnas" (hopvridas till flätor) liksom tagel eller packas i balar samt utskeppas från Algeriet. Krollsplint (fr. *crin d'Afrique*, *crin végétal*) är till färgen brunaktigt grågrön. Den nyttjas till stoppning af madrasser och möbler som ersättningsämne för det mycket dyrare hästtaglet. Krollsplint, som ej är desinficierad, innehåller ofta akarider, som kunna föröka sig oerhördt, sprida sig öfverallt i rummen och göra bostaden obeboelig. (G. L—m.)

Krom [kråm; af grek. *chröma*, färg], *kem.*, ett metalliskt grundämne, som i mineralriket anträffas i förening med syre i mineralen kromjärn, kromblyspat m. fl. Metallen upptäcktes redan 1797 af Vauquelin, men först 1894 lyckades Moissan erhålla större mängder i rent tillstånd genom att reducera kromoxid, Cr_2O_3, med kol i den elektriska ugnen. Numera utför man reduktionen enligt Goldschmidts metod med aluminiumpulver. På detta sätt framställes krom i stora mängder, som användes i järnindustrien som tillsats till stål (kromstål). Ren krom är hvitglänsande, med 6,7 eg. v., samt ännu mer svårsmält än platina. Den är utomordentligt hård, ungefär som korund. Metallen löses med vätgasutveckling af saltsyra och svafvelsyra, men angripes icke af salpetersyra, emedan metallen blir under inverkan af denna syra "passiv". Kromens atomvikt, som tecknas Cr, är 52,0. I kemiskt hänseende är kromen två-, tre- och sexatomig. Som tvåatomig metall ger kromen oxidulen Cr O och kloruren $Cr Cl_2$ samt liknar då i kemiska förhållanden mest järn och mangan. Som treatomig metall ger kromen oxiden Cr_2O_3 och kloriden $Cr Cl_3$. På detta mättningsstadium visar kromen största släktskap med aluminium och trevärdt järn. Som sexatomig ingår kromen i kromsyreanhydrid, $Cr O_3$, och liknar då närmast mangan i mangansyran samt molybden och volfram. — Den tvåatomiga kromens föreningar äro af föga vikt och ofullständigt kända, emedan de så hastigt syrsätta sig i luften, att det är mycket svårt att undersöka dem. Kromoxiden, Cr_2O_3, är ett grönt pulver af olika ren färgton alltefter beredningssättet. Den erhålles vackrast genom glödgning af ammonium- eller kvicksilfverkromat. Den kan erhållas i hexagonala tafvelformiga kristaller, isomorfa med järnoxidens och lerjordens. Hydratet är en grågrön fällning, som med grön färg löses i kaustikt kali och natron samt i syror. Liksom lerjorden ger kromoxiden salter både med baser och syror. Mineralet kromjärn, $Fe . O . Cr_2O_3$, är kromoxidens järnoxidulsalt och ett exempel på salter af förra slaget. Salterna med syror, kromoxidsaltorna, utmärkas af en intensiv färg,

antingen grön eller blåviolett. De violetta salternas lösningar färgas vid upphettning gröna, emedan salterna sönderdelas i fri svafvelsyra och en komplex kromsvafvelsyra, hvars anion är grön. Mest kändt bland kromoxidens salter är kromalunet, $Cr\,K\,(SO_4)_2,\ 12\,H_2O$ eller denna formel fördubblad. Detta salt kristalliserar liksom vanligt alun i reguljära oktaedrar och utmärkes af sin nästan svarta, mörkvioletta färg. Kromkloriden, $Cr\,Cl_3$, bildar, sådan den erhålles på torra vägen genom glödgning af kromoxid och kol i klorgas, vackert metallglänsande, syrenfärgade blad, som lösas endast mycket långsamt af kokande rent vatten; genom tillsats af $Cr\,Cl_2$ bli kristallerna lösliga redan vid vanlig temperatur. En lösning af kromoxidhydrat i saltsyra ger vid afdunstning gröna kristaller af vattenhaltig klorid. — Kromsyreanhydriden, $Cr\,O_3$, som erhålles af kaliumkromat och svafvelsyra, bildar praktfullt skarlakansröda, lättlösliga kristallnålar, hvilka med lätthet afge syre åt oxiderbara ämnen. Man känner intet hydrat af kromsyran, men väl salter, *kromat*, som äro till färgen gula eller röda, dels lösliga, dels olösliga, samt isomorfa med svafvelsyrans salter. De neutrala salterna äro sammansatta enligt formeln $M_2\,Cr\,O_4$. Verkliga sura salter af kromsyran och alkalier äro icke bekanta, men väl anhydrosura salter. Ett sådant är *kaliumbikromat* l. *surt kromsurt kalium*, $K_2\,Cr_2\,O_7$. Detta salt är det viktigaste krompreparatet och tillverkas i stor skala af kromjärn, som pulveriseras, blandas med kalk och soda samt glödgas på flamugn under tillförande af luftens syre. Den glödgade massan utlakas med vatten, och ur lösningen fälles kalk med svafvelsyra. Under afsvalning af den heta lösningen kristalliserar *natriumbikromat*, $Na_2\,Cr_2\,O_7$, hvilket genom dubbel omsättning med K Cl förvandlas till kaliumbikromat i vackra och luftbeständiga, orangeröda kristaller.

Uppslutningen af kromjärn går emellertid lättare, om kali, KOH, användes i stället för soda. Kaliumbikromat användes i svafvelsur lösning ofta som oxidationsmedel och nyttjas dessutom till beredning af målarfärger samt till tygtryck. Kromat användes äfven vid några fotografiska och fototypiska metoder. Under det att de äro i rent tillstånd ej ljuskänsliga, få de denna egenskap, när man blandar dem med reducerande organiska substanser, t. ex. lim. En blandning af lim och ett lösligt kromat omvandlas genom belysning så, att limmet blir olösligt. Tillsätter man således till kromatlim ett färgämne, öfverdrager med denna blandning papper, som man täcker med ett genomskinligt "negativ", och utsätter detta för ljuset, så blir öfverdraget olösligt på sådana ställen, där ljuset har inverkat. Från de öfriga ställena kunna limmet och färgämnet borttvättas med varmt vatten, och man får således en ljusbild. Ett annat förfarande beror därpå, att en blandning af lim och kromat antager efter belysning egenskapen att upptaga fet tryckfärg. — Förekomsten af kromföreningar i talrika färger och föremål, äfven i därmed färgade närings- och njutningsartiklar, samt användningen af sådana föreningar som läkemedel medföra af och till såväl akuta som kroniska förgiftningar; de senare ha förekommit särskildt bland arbetare i vissa fabriker. Genom lämpliga försiktighetsmått kunna dessa dock numera i regel skyddas mot sådan förgiftning. Såväl kromsyra som kaliumbikromat verka i stark koncentration etsande. Redan 3 cg. bikromat om dagen kunna efter några dagar valla förgiftning. Större doser angripa häftigt matsmältningsorganen och orsaka häftiga buksmärtor, kräkningar af gul, blågrå eller grön färg, ibland missfärgade af blod, samt tunt, blodigt diarré, dålig puls, äggh vita och blod i urinen jämte andra tecken till svår akut njurinflammation. Äfven gulsot iakttages. F. ö. märkas svindel, andnöd, medvetslöshet och konvulsioner; äfven dödsfall ha förekommit. Utom blågrå till brunröd missfärgning och etsning af matsmältningskanalens öfre del ända ned i tolfingertarmen anträffas efter döden svåra förändringar i grof- och ändtarm och njurar äfvensom fettlefver m. m. Utom försiktig magsköljning användas invärtes som motgift dels medel, som mätta syra (magnesia, natriumbikarbonat), dels reducerande ämnen (formalin, natriumsulfit) äfvenså slemmig eller oljig vätska m. m. Den numera sällsynta kroniska förgiftningen utmärktes af sårnader på huden (händer, armar), å nässkiljeväggen, hvars broskdel ej sällan genombröts, skrumpnjure, kronisk bronkit m. m. Äfven ögon och öron angrepos. Som läkemedel användes något såväl kromsyra, *acidum chromicum*, som kaliumbikromat, *dichromas kalicus*. Syran nyttjas utvärtes i substans eller stark lösning till etsning af vissa lokala hud- och slemhinneåkommor, i 5 proc. lösning till pensling mot fotsvett. Äfven saltet har användts till etsning på liknande sätt samt dessutom invärtes, 6—15 mg., vid vissa maglidanden m. m. Det ges dock numera mest åt djur. P. T. C. (H. E.) C. G. S.

Kroma [krå-], *mus.* Se Chroma.

Kromalun. Se Alun och Krom.

Kroman [krå-], Kristian Frederik Vilhelm, dansk filosof, f. 29 mars 1846, blef 1863 seminarist och 1869 student, tog 1874 magisterkonferensen och 1877 doktorsgraden, blef 1883 docent, 1884 professor i filosofi och pedagogik vid Köpenhamns universitet samt var 1886—99 undervisningsministeriets pedagogiska konsulent. Hans förnämsta arbeten äro *Tænke- og sjælelære* (1882; 2:a uppl. 1888), *Vor naturkjendelse. Bidrag til en mathematikens og fysikens theori* (1883), *Isaac Newton og hans betydning for videnskaben* (1884), *Om maal og midler for den højere skoleundervisning* (1886), hvari han framlägger förslag till en skola för allmänbildning, byggd företrädesvis på matematik och naturvetenskap, med åsidosättandet af latinet, *Kortfattet tænke- og sjælelære* (1889; 4:e uppl. 1905) och *Etik. Almindelig del* (1904). K. har ifrigt sökt främja införandet af gymnastik och slöjd i undervisningen. Ett säreget intresse har han visat genom *Kapselsadsens logik. Bidrag til løsning af maaleproblemet* (1893). E. Ebg.

Ord, som saknas under K, torde sökas under C.